

Migne, Jacques Paul
PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIVM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM

*QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANNO 1216) PRO LATINIS
ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANNO 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :*

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA ET AMPLIUS.

SERIES GRÆCA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD BESSARIONEM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CII.

PHOTIUS CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES EDITORES, ET J.-P. MIGNE, SUCCESSORES

IN VIA DICTA : AVENUE DU MAINE, 208.

1900

BR
60
•M38
t. 102

Clichy — Ex typis PAUL DUPONT, 12, viâ dictâ Bas-d'Asnières. 26.9.1900.

SÆCULUM IX, ANNUS 891.

ΦΩΤΙΟΥ,
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

PHOTII,
CONSTANTINOPOLITANI PATRIARCHÆ,
OPERA OMNIA

IN CLASSES QUINQUE DISTRIBUTA :

EXEGETICA, DOGMATICA, PARÆNETICA, HISTORICA, CANONICA;

CURIS VARIORUM, NEMPE :

CHRISTOPHORI WOLFII, ANG. ANT. SCOTTI, FRANC. COMBEFISII, CARD. BARONII, STEWARTII, RICHARDII MONTACUTHI, ANTIMII REMNICENSIS EPISCOPI, FR. SCORSI, JOANN. BAPT. COTELERII, JUSTELLI, VOELLI, FONTANI, CORDERII, ANDREÆ SCHOTTI, CRAMERI, CARD. ANG. MAII, JAGERI, EMMANUELIS BEKKERI, JOSEPHI HERGENRÖETHER,

JAM ANTEA LUCE DONATA, PARTIM NUNC PRIMUM EDITA;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORIS

TOMUS SECUNDUS.

PARISIIS
APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE, SUCCESSORES
IN VIA DICTA : AVENUE DU MAINE, 208

1900

SÆCULUM IX. ANNUS 891.

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CII CONTINENTUR

PHOTIUS CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA.

OPERUM PARS II. — DOGMATICA.

Contra Manichæos libri quatuor, ex editione J. Christophori Wolfii.	col.	9
De Spiritus sancti mystagogia liber, quem primus edidit et notis illustravit J. Her-genrœther, in universitate Wirceburgensi theologiæ doctor.		263
Homiliæ, ex editione Franc. Combefisii.		547
Carmina, ex Jnnio Bollandiano et Ang. Maio.		575
Epistolarum libri tres, ordine novo dispositi, ex Baronio, Montacutio, Combefisio, Franc. Scorsi, Cotelerio, Ang. Maio, Jagero.		585

LECTORI

Post absolutum volumen venit in manus nostras diu frustra undequaque conquisitus liber cui titulus, **TOMOS XAPAS**, Athenis a viro docto Sgouta nobis transmissus. Continet Photii Epistolam ad Ecclesiam Antiochenam quæ alibi non exstat impressa : eam ad calcem hujus tomi cum interpretatione nostra addendam curavimus. Ait Photius, se onus archiepiscopale impositum ægre suscepisse; orthodoxæ fidei professionem emittit.

ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ

PHOTII

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

OPERUM PARS SECUNDA.

DOGMATICA.

PRÆFATIO

J. CHRISTOPHORI WOLFII IN LIBROS IV CONTRA MANICHÆOS

Sisto tibi, erudite lector, novam monumentorum, adhuc non editorum, collectionem, in posterum si Deo O. M. visum fuerit, per fasciculos aliquot continuandam. Nata mihi illa est tum aliunde, tum ex itineribus, quæ ante hos sedecim annos litterarum causa suscepisse me, cum voluptate recordor. Accipis itaque hic specimen duplex, alterum ad sacram, alterum ad profanam litteraturam magis pertinens. Ita enim hujus instituti rationes formandas esse putavi, ut ad novitatem accederet varietas. Agmen ducit Photius, patriarcha quondam CPolitanus, non minus de re sacra et ecclesiastica, quam litteris politioribus, apud æquales et posteros commentationibus suis, quæ ætatem tulerunt, præclare promeritus. Hujus libri IV *Contra Manichæos* veteres et recentiores exarati, lucem, qua tamen omnino digni erant, adhuc non viderunt. Primus eorum, fateor, a præstantissimo et supra laudes meas posito Bernardo de Montfaucon cum Latina versione insertus est *Bibliothecæ Coislinianæ*, quam indefessæ viri industriæ ab anno 1715 debere cœpimus, pag. 349 seqq. At cum egregium illud Opus in oris nostris rarius obvium sit, ista vero Photianæ commentationis pars inter tot alia præclara, quæ ibidem occurrunt, opuscula, quasi sepulta videatur, non solum consultum putavi, sed et necessarium, ut idem ille liber primus cum cæteris tribus hic recuderetur. Hujus consilii hanc præterea habeo rationem, quod intellexi, beneficio codicis nostris Hamburgensis, quem in editione hac potissimum secutus sum, varia loca male accepta integritati suæ vindicari posse, quod ipsum mihi occasionem suppeditavit, interpretationem Latinam, alioquin optimam, hinc inde emendandi. Ne quid de notis dicam, quibus indigere videbatur egregia narratio, quæ cæteris omnibus, ad hoc argumentum spectantibus, et brevitate, et dictionis nitore, et rerum copia merito præfertur. Laudatissimus Montfauconius libri hujus primi editionem ex duobus codicibus, *Coisliniano* altero, altero *Colbertino*, procuravit, quorum alter alteri interdum suppetias tulit. Num in utroque tres reliqui libri desiderati sint, dicere non habeo. Certe id suspicor, non sine veri specie, quia doctissimus editor, quod alias facere consuevit, illorum in codicis Coisliniani descriptione non facit mentionem. Fortasse omissioni in utroque codice occasionem suppeditavit argumenti diversitas, cum liber ille primus tantum ad historiam Manichæismi, tres vero reliqui ad confutationem doctrinæ, quæ jam ab aliis suscepta erat, et qua proinde forte non adeo opus videbatur, spectent. In nostro Holsteniano integræ commentatio, sine interrupto ordine, exstat. Nec dubitari potest, ab eodem auctore libros singulos esse profectos, cum in calce primi spes diserte fiat cæterorum, qui confutationem errorum exhibituri sint, ac præterea ipsa scribendi commentandique ratio Photium referat. At librum I, Photium auctorem habere, præter constans codicum mss. testimonium, dubitare non sinit Euthymius, qui parte II *Panopliz* suæ, titulo 24, compendium narrationis Photianæ totidem ut plurimum verbis exhibet, et diserte Photio tribuit, iis verbis, quæ in notis ad p. 1 attuli.

Atque hæc quidem causa est, cur totam hanc scriptionem in lucem proferendam censuerim, nactus imprimis in ipsa hac urbe tam insignem opportunitatem. Bibliotheca enim nostra publica inter Græcos codices, quod liberalitati præstantissimi Lucæ Holstenii, civis nostri, debet, exhibet insigne volumen ordinis majoris, quod, præter Serapionis et Titi Bostrensis contra Manichæos scripta, Photianas illas curas complectitur. Monumenta illa singula, quemadmodum et pleraque eorum quæ Holstenius biblio-

369

thecæ nostræ legavit, ἀπόγραφα exhibent, ex bonæ antiquissimæque notæ codicibus, a recentiori manu diligenter exarata, et ab Holstenio, ceu ex notulis quibusdam marginalibus patere videtur, recognita. Fortasse illorum copiam ipsi fecit bibliotheca Vaticana, cujus curam agebat. Hujus conjecturæ hanc causam habeo Cl. Laurentius Alexander Zacagnius, ejusdem bibliothecæ quondam præfectus, et an. 1712, 26 Febr. cum litterarum jactura fati functus, ex libro 1 Photii, tum non edito, affert locum illustrem, quo præsul diligentissimus Archelai, Carcharorum episcopi, industriam in compeſcendis Manichæorum veterum conatibus collocatam laudat. Eum infra in notis monui cum apographo Holsteniano ita convenire, ut nulla prorsus differentia nisi in unius litteræ scriptione observetur. Hinc conjectura mihi fit Holstenium nostrum eodem, quem is habuit, codice usum fuisse. Quanta vero cura exemplum illud Holstenianum, ex primitivo non minus castigato, descriptum sit, vel ex eo patet quod illud unum semper bene habeat, ubi duo, Coislinianus et Colbertinus, ex quibus Cl. Montfauconius suam editionem curavit, dissentiant; passim vero etiam utriusque, ubi labes est, succurrat, et vix una alterave vice necessitatem mihi imposuerit, a lectione ipsius recedendi. Exempla hujus assertionis in notis, lector, invenies, quæ effecerunt, ut nostro potissimum codici putaverim insistendum. In quo tamen negotio ita versatus sum, ut non negligerem auctoritatem duorum illorum Parisiensium, quos Cl. Montfauconius secutus est. Istis vero adjuncti compendium Euthymianum, prout I. c. in *Panoplia* exstat Tergebysti Græce an. 1710, fol. edita, et a me olim, quod ad hanc partem spectat, descripta. Hæc enim summa passim nostri codicis lectiones asseruit et vindicavit. Præsidio porro mihi fuit Petri Siculi *Historia* (Manichæorum) ex ms. codice bibliothecæ Vaticanæ Græce cum Latina versione edita per Matthæum Raderum, Ingolstadii 1604, in-4. Cum enim, quod subinde in notis ostendi, insignis inter Photii et Petri Siculi commentationes affinitas intercedat, quia in recensendis veterum Manichæorum rebus eosdem auctores, in novorum autem eandem uterque rationem secuti sunt, fieri non potuit, quin sæpe is genuinam lectionem confirmaret, corruptam autem confingeret. Quemadmodum vicissim is, qui istam Petri Siculi *Historiam* recognitione et versione nova, quam omnino requirit, dignari velit, non parum subsidii ex Photiana hac scriptione sibi cum ratione promittet.

Quæ dum memoro, non possum non significare dubitationem, quam in notis meis professus sum, et in qua me adhuc hæerere fateor, uter scilicet horum alterum in scribendo imitatus videatur. Alterum alterius vestigia pressisse non dubitabit, qui utrumque scriptum comparaverit, et vel ea legerit, quorum iudicium ipse feci. Proferam hic unum convenientiæ argumentum, idque meo iudicio luculentum, ex num. VI (col. 23). Ibi potiores Manichæorum recentiorum errores ad sex capita revocantur. Totidem constituit Petrus Siculus p. 17 seq. Hoc a nemine veterum fieri memini. Et si factum esset, vel sic tamen rationi huic suum constaret pondus, quia utrinque idem ordo, et eadem interdum phrases observantur. Compara, quæso, quæ de primo Paulicianorum errore apud nostrum leguntur, cum his, quæ ex Siculo Latine proferam: « Primum illorum axioma est, duo rerum esse principia, Deum malum et Deum bonum: aliumque hujus mundi conditorem ac principem, et alium futuri ævi. — Age dic, inquit, quid nos a Romanis secernit? seipſos enim execrati illi, et nefarii prorsusque ingrati et perfidi Christianos nuncupant, nos autem vere Christi, veri Dei nostri cognomines, Romanos, ethnico nomine proprium permutare conati, appellant. — Asserunt autem sejunctionem suam a nobis in hoc consistere, quod ipsi quidem alium aiant esse Deum mundi conditorem, et alium, quem Patrem cœlestem vocabant, exclusum a mundi administratione, solaque in æternitate dominantem. » Uter hic utrum duxerit, aut secutus sit, arduum fuerit definire. Ætatis investigatio hic rem non confecerit. Fuerunt enim æquales, et sæculo ix medio claruerunt. Photium, A. C. 858, patriarcham CPoli constitutum esse et A. 891 obiisse constat. Lege hanc in rem doctissimi amicissimi que nobis Jo. Alberti Fabricii *Bibliothecam Græcam*, tom. IX, p. 369 et 370. Petrum Siculum eodem tempore vixisse ex calce *Historiæ* ejus apparet. Referam argumentum verbis Matthæi Raderi, editoris ejus, quæ in limine libelli ita leguntur: « Vixit Petrus Siculus A. P. C. N. præter propter 870, quo tempore ex imperio Basilii et filiorum Constantini et Leonis, imperatorum Orientis, legatus Tibricam, Armeniæ civitatem, ut de captivorum permutatione ageret, missus est, causamque feliciter, ut ipse extremis narrat paginis, cum novem Tibricæ menses moratus esset, transiit. » Itaque uterque provocare potuit in scripto suo ad ea, quæ a Manichæis sua ætate gesta vel viderit, vel audiverit. Cl. Montfauconio, p. 349 *Bibliothecæ Coislinianæ* narrationis illius Photianæ pars maxima ut plurimum desumpta videtur ex historia de ortu progressu et casu Manichæorum a Petro Siculo descripta. In eandem sententiam penitus concederem, nisi obstaret, quod Photius in limine narrationis suæ varios alios allegans, quorum opera usus sit, Siculum nostrum tacet, ad quem tamen pro candore, qui alioquin in eo observatur, hoc magis, siquidem ea usus fuisset, provocaturus fuisse videtur, quod ipsum rebus contra Manichæos gestis interfuisse ex ipsa commentatione nosset. Vicissim vix veri videtur simile, Petrum Siculum Photii forulos compilasse, in primis in iis, quæ ad recentiorum Manichæorum, seu Paulicianorum, historiam spectant. Ad eam enim scribendam invitatum et permotum se ait legatione regia, qua in oris, his hominibus refertis, perfunctus sit. Verba ita habent Latine, p. 3: « Ergo vero inductus rei necessitate hoc muneri suscepi, quando regia legatione perfuncturus ad ea loca accessi, ipso excidio imperii Basilii Magni imperatoris nostri, a Deo delecti, etc. Porro legatus ibam, ut de captivorum permutatione agerem, etc. Tibricæ igitur legationis obeundæ causa apud Paulicianos diu

moratus, sæpe disputando cum illis sum congressus, illorumque arcana omnia per Catholicos etiam ibi degentes curiose investigavi, » etc. Hic clarum est, Petrum videri velle eorum narratorem, quæ vel gesta ipsa viderit, vel ex æqualibus et Manichæis audiverit. Fortasse itaque sic statuendum fuerit, Petrum Siculum Photii commentationem ante oculos habuisse in enarranda veterum Manichæorum historia et doctrina, deinde, vero ubi ad recentiorum res (nam et horum doctrinas eodem modo, quo Photius, recenset) pervenerat, proprium fundum consuluisse. Et sane minorem in extrema narratione inter utrumque scriptorem convenientiam deprehendisse mihi videor, quam quæ in limine et continuatione operis apparet. Veri quoque est similis, Petrum Siculum, scriptorem cætera incognitum, peritum ducem, quem sequeretur, elegisse, quam Photium, hominem in scribendo exercitatissimum. Monere denique et hoc liceat, Siculum æque, ac Photium, p. 17 et 21 *Historiæ* suæ promittere confutationem Manichæismi, imo eadem perfunctum esse, ea, quæ Photio se probavit, ratione. Raderus enim, § 4 Præmonitionis suæ ad Siculi libellum, ex Jac. Sirmundi fide refert, duorum capitum, ex sex illis, de quibus modo diximus, refutationem existare in bibliotheca Vaticana manu exaratam, eamque ex nudis prope divinarum Litterarum testimoniis contextam. Idem hoc Photio curæ potissimum fuisse non negabit, qui librum ejus non vel obiter inspexerit.

Quidquid hujus erit, eruditorum non unus dignum censuit hoc opus, quod in lucem ederetur. Ita Abrahamus Hinckelmannus, ὁ μακροίτης, prædecessor meus, de Græcis libris non minus præclare quam de Orientalibus, promeriturus, luci id cum versione sua Latina, cujus partem perfecerat, destinabat. Vide *Detectionem fundamenti Böhmiæni*, p. 52 et 123. Illius ἀπόγραφον una cum Serapionis et Titi Bostrensis commentationibus supra memoratis, devenit postea in manus Sebast. Gottfridi Starckii, professoris quondam linguarum Oriental. Gryphiswaldensis ac deinde scholæ equestri Brandenburgensis moderatoris, qui telam ab Hinckelmanno cœptam pertexturus erat, si per fata licuisset. Lege illius præfationem ad librum *Kelila Wadimna*, Græce ab ipso editum, in calce, et confer Cl. Martini Dieterich Programma singulare, Berolini an. 1711 vulgatum, et memoriæ viri optimi destinatum. Idem animus fuit Laurentio Alexandro Zacagnio supra laudato, quod ex Præfatione ejus ad tomum I *Collectaneorum Monumentorum veterum Ecclesie Græcæ*, p. 15, intelligitur: « Sed ut ad Archelaum, inquit is, redeam, reperto hoc vetustissimo adversus Manichæos Opere, ad nefariæ eorumdem hæreseos historiam conscribendam animum admovi, eique non modo integram Archelai disputationem, sed et Photii patriarchæ CP. libros IV adversus Manichæos suo tempore iterum exortos, aliaque multa adhuc inedita magnique facienda veterum auctorum scripta, appendicis loco subjungere decreveram: sed doctissimorum virorum consilio factum est, ut in antecessum acta ista in primo Collectionis nostræ tomo ederentur. » Horum itaque exemplo adductus de perficiendo hoc negotio jam ante aliquot annos, consilium cepi, super vero serio cogitavi, postquam vidi Cl. Jacobum Basnag., in Specimine novæ, quam suscepit, editionis *Antiquarum lectionum* Canisii, Serapionis et Titi Bostrensis scripta contra Manichæos ex apographo codicis Holsteniani, quod a S. Rever. Jo. Friderico Wincklero, collega meo conjunctissimo, accepit, Græce edidisse, cum antea ibi Latine tantum legerentur. Consultum itaque putabam, efficere, ut triumviri isti, quos eodem volumine ms. junctos videbam, publice in posterum non essent disjuncti, in primis cum viderem, Photium in Confutatione sua duorum istorum laborem supplere. Illi enim, ut de historia hæreseos pestilentissimæ tacent, erroresque ipsos argumentis, ex ratione et philosophia petitis, oppugnant; ita Photius narratione historica egregie perfungitur, ac furorem illorum hominum ex Scriptura diviniore comescendum sumpsit.

Ita enim rationes suas in toto opere hoc instituit Photius, ut lib. I tantum historiam tradat, reliquis vero potiores eorum errores profliget; atque adeo, lib. II, contra eos evincat, Deum eundem et animas et corpora et cætera sensibus subjecta condidisse; lib. III, Veteri Testamento originem divinam vindicet; IV, denique varia repetat, ad eadem argumenta pertinentia, et exceptionibus Manichæorum nonnullis satisfaciat. De titulo, quem libro II præfixum videbis, ita habe. Is non tam proxime et sigillatim ad librum illam quam ad reliquos duos pertinet, et generalem operis inscriptionem, ab alia manu profectam, sistit, docetque quod illud in oppugnandis Manichæis eorumque exceptionibus repellendis occupetur. Promittit enim Ἀπορίας καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων; hoc est, *Dubia Manichæorum eorumque solutiones*.

De notis, quas addidi, ita existima. In lib. I illustrando diffusior, in altero parcius sui, in reliquis idem futurus. Historica enim illa hinc inde vel luce ex antiquitate, vel robore ex consentientibus aliorum testimoniis indigere, vicissim vero dogmatica sua radiare luce mihi videbantur.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ⁽¹⁾ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΑΝΑΒΑΣΤΗΣΕΩΣ.

EJUSDEM SANCTISSIMI PHOTII

NARRATIO

DE MANICHÆIS RECENS REPULLULANTIBUS.

SERMO PRIMUS.

I. Cum multis ignotum esse videamus, undenam execrandus ille nuper exortus Paulicianorum cœtus hoc nomen acceperit, ac varias ea de re nec sibi mutuo consentaneas opiniones circumquaque sparsas esse sciamus, non abs re fore duxi, quæ narratu eorum accepi, qui hujusmodi defectio- nis scelus detestati fuerant, pœnitentiæque la- crymis abluerant, populari brevique sermone de hoc argumento recensere, eaque addere, quæ præ- ter priscorum Manichæorum sententiam a posteris eorum novata et adinventata fuerunt.

II. Samosata urbs est Syriæ, ubi olim Manichæo-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(1) Τοῦ αὐτοῦ, etc. Ita habet titulus apographi Holsteniani, quamvis in eo volumine, quod in bibliotheca nostra publica exstat, nihil quidquam Photii præterea legatur, sed Serapionis et Titi Bostrensis contra Manichæos commentationes proxime antecedant. Hinc forte non præter rem colligas, in codice Vaticano, ex quo Holstenius Photiana hæc describi forte curavit, alia ejusdem lecta fuisse. Codex Coislinianus titulum nonnihil, sed vocibus tantum diversum, exhibet ita : Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐν συνόψει διήγησις τῶν νεοφαντῶν Μανιχαίων ἀναβλαστῆσεως. Cæterum ipsum hoc Photii opus edituri erant, si per fata licuisset, viri præstantissimi, de quibus in præfatione diximus. Photii genuinum esse opus, tum dictionis genus tum in primis luculentum Euthymii, sæc. XII scriptoris, testimonium in *Panoplia dogmatica*, tit. 20, contra Paulicianos exstans ubi is copiosa excerpta ex his Photii libris affert, eaque ipsius nomini inscribit. Afferam hic verba, prout in editione Operis Euthymiani Tergobystensi Græce leguntur : Χρῆ δὲ γινώσκειν, inquit, ὡς ὁ ἐπιλεξιμὸς ἐγὼ τὰ τε ἤδη ῥηθέντα καὶ τὰ ἐφεξῆς ὑποτεταγμένα τῶν παρόντων τίτλων κεφάλαια, τὰ μὲν καθ' ὀλόκληρον τέθεικα, τὰ δὲ καθ' ἐπιτομήν, τὸ μῆκος ἐκκλίνας. Τινὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ δηλωθέντος πατριάρχου καὶ πάντη πρῶτον, ὅσα διὰ βαθύτητα νοημάτων ἢ καὶ διὰ τὸ λίαν ἐμπερίβολόν τε καὶ ἐγκατάσκευον ὀλίγοις μὲν ἦσαν προσιτὰ καὶ εὐάρεστα, τὰς αὐτὰς δὲ σχεδὸν παριστῶν ἐνοίας τοῖς ἐκλεγείσιν, εἰ καὶ δ' ἄλλων λέξεων καὶ ἑτεροτρόπων ἐπιχειρημάτων συνεπεραίνοντο. Quæ quidem Franc. Zinus tomo XIX *Biblioth. Patrum*, p. 206, ita Latine convertit : *Illud*

A

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

Α'. Πολλοὺς ὀρώντες (2) ἀγνοούμενον, ὅθεν δὴ τὴν ἐπωνυμίαν τὸ βδελυκτὸν τοῦτο καὶ νεοφανὲς τῶν Παυλικιανῶν ἐκληρώσατο σύστημα, καὶ πολλὴν ἐσκαδασμένην ἀνακόλουθόν τε καὶ διάφορον τὴν περὶ τοῦτο συρομένην εἰς πάντας ὑπόνοιαν οὐκ ἄκαιρον (3) ἡγησάμενην βραχέα τινὰ καὶ ἄπερ ἀνευθόμην παρὰ τῶν βδελυξαμένων καὶ μὲνανοίαις δάκρυσι τὸ τῆς ἀποστασίας ἀποπλυναμένων ἄγος, καθωμιλημένῳ (4) καὶ συντόμῳ λόγῳ περὶ ταύτης διαλαβεῖν τῆς προθέσεως, καὶ εἴ τι ἄλλο παρὰ τὰ πάλαι δόξαντα τοῖς ἀπὸ Μάνεντος (5) ἐνεωχμῶθη τε καὶ συγκατασκευάσθη τοῖς ὕστερον.

Β'. Σαμόσατα πόλις ἐστὶ τῆς Συρίας, ἐν ἣ πάλαι

sciendum est me, qui capita hæc, quæ in hoc titulo continentur, collegi, partim integra posuisse, partim, ut longitudinem evitarem, compendio comprehendisse, et ex patriarchæ, quem ante commemoravi, scriptis ea prætermisisse, quæ vel profundiora vel imperfectiora paucis essent profutura, aut placitura, sententias tamen easdem, licet alius verbis, aliisque dicendi rationibus retinui.

(2) Ὀρώντες. Ὀρών τε Colbertinus, male.

(3) Οὐκ ἄκαιρον. Coislinius præmittit καὶ, quo opus non est, unde nec in Hamburgensi legitur.

(4) Καθωμιλημένῳ. Per populari reddendum censui, cujus in versione eruditissimi interpretis non habita erat ratio. Brevem quidem narrationem hanc suam de Paulicianis appellat Photius, ex qua tamen plura discas, quam ex reliquis omnibus, qui huc curas suas retulerunt, ipso etiam Peiro Siculo non excepto, cujus Historia de ortu, progressu, et occasu Manichæorum, sæculo IX fere inclinante scripta, et Ingolstadii a Matthæo Radero Græce et Latine an. 1604, in-4, edita est.

(5) Τοῖς ἀπὸ Μάνεντος id est, *Manetis assectæ*. Ita enim Græci passim. Sic Apollonius, epist. 16, οἱ ἀπὸ Πυθαγόρου καὶ ἀπὸ Ὀρφέως, id est, *philosophi Pythagoram vel Orpheum secuti*. Diversæ nonnihil notionis phrases sunt ὁ ἀπὸ φιλοσόφων, ὁ ἀπὸ νοταρίων, id est, *qui philosophus vel notarius fuerat*. Non opus est, ut moneam de diversa nomen Manetis apud Græcos et Latinos flectendi ratione : apud illos enim nunc Μάνου, nunc Μάνεντος, apud hos vero *Manæ, Manetis et Manis* formam legas, Si tamen *Suidam* audias, tom. II, p. 492, Μάνεντος declinandum fuerit.

τὸ Μανιχαίων θεοστυγὲς ἐπεκώμασε (6) φρόνημα. Ἐν ταύτῃ γυνή τις ὀνόματι Καλλινίκη (7) τῆς τοιαύτης αἰρέσεως ὄλον ἐν ἐαυτῇ συλλαβοῦσα τὸν βόρβορον, δύο τίκειται παῖδας, ὡς εἶθε μὴ ὤφειλεν, ὧν ὁ μὲν Παῦλος, τὸν δὲ Ἰωάννην ὀνόμαζον. Οὗτοι παῖδες οὐδὲν ἤττον τῆς γαστρὸς ἢ τῆς αἰρέσεως ἐκείνης (8) γενόμενοι τῆς κακοδαίμονος, ἄκρατον (9) τὸν ἰὸν τῆς ἀποστασίας εἰσεδέξαντο. Καίγε τῶν ἄλλων ἐπὶ τῇ δυσσεβεῖ διαφέροντας καὶ δραστηρίους ὄντας τὸ κακοποιῆσαι κήρυκας τῆς ἀνομίας τοῦ τοιοῦτου μύστους οἱ μύσται (10) καὶ μυσταγωγοὶ εἰς τὴν τῶν Ἀρμενιακῶν (11) οὕτω νυνὶ καλουμένην γῶραν ἐξέπεμψαν. Φανάρεια δὲ αὐτοὺς ἐπιχωρίω γλώσσῃ τὴν κλησιν ἢ κώμη λαβοῦσα πρὸ τῶν ἄλλων ὑπεδέξατο, καὶ τὰ τῆς ἀσεβείας ἐνεκυμόνησε σπέρματα, ἐξ οὗ καὶ τὴν προσωνομίαν ἐν τι τῶν περιεχομένων αὐτῇ χωρίων Ἐπίσπαρις (12) ἐκληρώσατο. Ἐκ θατέρου τοίνυν τῶν εἰρημένων, ὅτε Παῦλος ἦν ὀνομα, ἀντὶ τοῦ γινώσκεσθαι διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρωνυμίας τὴν τῶν Παυλικιάνων (13) κλησιν οἱ τῆς ἀποστασίας ἔρασταί μετελλάξαντο, οἱ δὲ οὐκ ἐκ θατέρου φασίν, ἀλλ' ἐξ ἐκατέρου (14) συναρθεύοντων ἀλλήλοισι τῶν ὀνομάτων εἰς ἐκβαρβαρωθεῖσαν ἐπικλησιν σύνθετον, καὶ ἀντὶ τοῦ (15) Παυλοϊωάννην κληῖσθαι αὐτοὺς ὅπερ νῦν ὀνομάζονται.

Γ. Χρόνου δὲ διαβρῦέντος ἕτερον αὐτοῖς τὸ τῆς ἀποστασίας συνέδριον χειροτονοῦσι διδάσκαλον, ὃς ἐκ τῶν γεννησαμένων Κωνσταντῖνος ἔλκων τὴν κλησιν εἰς Σιλουανὸν ἐαυτὸν μετωνόμασε (16). Καὶ γε

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Ἐπεκώμασε. Ita scribendum censui pro ἐπεκώμασε Coisliniani. *Euthymius* tit. 20 Panopliæ, ubi excerpta ex Photiano scripto exhibet, quæ subinde cum nostris his ex editione Græca Tergobyti an. 1710, fol. curata comparabimus, habet eodem sensu εἰσεκώμασε.

(7) De Callinice lege Cedreni *Annales* p. 356.

(8) Ἐκείνης, *illius*, ex ms. Hamb. addidi.

(9) Ἄκρατον, purissimum, non mutatum : confer de vocis hujus notione erudite exponentem Thom. Catakerum in *Adversariis Miscellan.* cap. 5, p. 42, edit. Londinens.

(10) Μύσται καὶ μυσταγωγοί. Per illos discipuli et initiali ; per hos doctores et ad sacra illa sacerrima duces proprie indicantur, phrasi, nostro et aliis ecclesiasticis scriptoribus, inque his Gregorio Nazianzeno, perfamiliari.

(11) Ἀρμενιακῶν. Ita Coislin Noster Ἀρμενιακῶν. Malim prius.

(12) Ἐπίσπαρις. Ab ἐπισπείρω, dissemino.

(13) Παυλικιάνων. Ita noster : Coislinianus habet Παυλικιάνων malim priorem flectendi rationem, quam et in Euthymio observatam vidi, et res ipsa commendat, si ex duobus Pauli et Joannis nominibus eam appellationem conflata credamus. Interim diversimode hæretici illi apud veteres vocantur, quod pridem observavit Jo. Baptista Cotelerius ad tomum I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 738, b, nempe Παυλικιάνοι, Παυλικιάνοι et Παυλικιάνοι, item Παυλιανιστά. Videatur idem ad tom. III, p. 638. Paulus ille, a quo nomen ferunt, ne cum Samosatensiano, sæculi III hæresiarcho, confunderetur, a veteribus Μελανοῦ, id est *Nigri*, cognomine insigniri solet, v. c. a Timotheo, presbytero CPolitano, de receptione hæreticorum, tomo III *Monumentorum Cotelerianorum* et Sophronio Hierosolymitano, act. 11 synodi vi : Παῦλος ὁ Μελανός, οὐ μόνον δὲ λεγόμενος, ἀλλὰ καὶ γενόμενος κατὰ ἀλή-

rum doctrina Deo perosa floruit. Ibi erat mulier quædam nomine Callinice, quæ totum hujus hæresis cœnum in se collegerat. Hæc duos parit filios, quod utinam Deus avertisset : alium Paulum, alium Joannem appellarunt. Hi non minus infaustus illius hæresis, quam uteri proles, defectionis virus sine ullo temperamento acceperunt. Illos vero utpote impietate alios præstantes et actuosos, maloque fovendo natos, qui tum detestandæ sectæ præfecti et mystagogi erant, in regionem Armeniacorum, ut nunc vocant, ad prædicandam impietatem miserunt : Phanarea, vicus sic ab incolis dictus, eos ante alios omnes excepit, impietatisque semina fovit ; unde etiam unus ex circumpositis vicis *Eptisparis* nomen sortitus est. Ex prædictorum igitur altero, cui Paulo nomen, defectionis amatores, mutata ea, quæ a Christo derivatur, nomenclatura Pauliciani appellati sunt. Alii dicunt non ex altero, sed ex utroque conjunctis nominibus denominationem accepisse barbaram, et pro eo, quod Paulioannes dici debebant, appellari ita, ut nunc vocantur (id est, Pauliciani).

III. Elapso tempore defectionis senatus ille alium sibi constituit doctorem, qui a parentibus Constantinus appellatus, hoc nomen mutavit in Silvanum. Et quidem hunc multo pluris habent defectionis pri-

θεϊαν. Id est, *Paulus Niger non solum nomine, sed et ex rei veritate*. Ex quo intelligitur, non confundendos esse utriusque factionis homines, quod usu venit Theodoro Balsamoni in Canonem Nicænum 19.

(14) Ἐκατέρου. Ita statuit et Anna Comnena, p. 430 Alexiados, Paulicianos dici scribens quasi Παύλου καὶ Ἰωάννου. Sic et Zonaras, ubi de Michaele : Κατὰ τὴν Ἐφῶν δὲ τὸ τῶν Μανιχαίων πληθος ἦν πολὺ, οἱ καὶ ἀγροικότερον παρὰ τοῦ δημώδους ὄχλου καλοῦνται, ἐκ Παύλου καὶ Ἰωάννου τῆς κλησεως συγκεϊμένης αὐτοῖς. Id est, *In Oriente vero Manichæorum magna erat copia, qui et minus elegantè a vulgo nomine ex Paulo et Joanne conflato appellantur*. Παυλοϊωάννου vocat Blastares. *Publicanos* imo et *Populicanos* inferiori ætati dictos monuit Carol. Dufresn. ad Alexiam p. 412. Abrahamus ille, qui in Syria, revocata ex orco Paulianistarum hæresi, asseclis suis Abrahamitarum nomen paravit, non recentioris illius Pauli, sed antiquioris doctrinas defendit. Vide Barthol. Herbeloti *Bibliothecam orientalem*, p. 16 b.

(15) Καὶ ἀντὶ τοῦ. Ita hæc vertenda putavi, pro eo, quod vir doctus : « et Paulioannes illos etiam nunc appellari. » Photius enim id sibi vult, hæreticos hos pro eo, quod vi originis suæ vocandi erant Paulioannes, barbære, id est, minus ad hanc originem accommodatè vocari Paulicianos. Ita omnino cepit mentem Photii Euthymius, hoc loco ita scribens : Ἀπὸ τούτων δὲ τῶν δύο, Παύλου καὶ Ἰωάννου τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν ἢ προσωνομῖα τῶν Παυλικιάνων ἐπετέθη συνθετῆσ βαρβαρικώτερον, καὶ ἀντὶ τοῦ Παυλοϊωάννου Παυλικιάνοι κατονομάζονται : id est, *A duobus vero istis, Paulo et Joanne, eorum discipulis, Paulicianorum nomen illis barbara quadam formatione, impositum est, atque sic pro Paulioannes vocantur Pauliciani*.

(16) Μετωνόμασε. Metonomasia scilicet antiquis-

mipilares quam Callinices filios. Hic itaque, hic, A inquam, ad nefaria et non audenda perpetranda promptissimus, hæretica tamen illa dogmata scripto tradere non ausus est. Moribus autem ac frequenti doctrina impietatis Orgia discipulis suis firmiter tenenda tradit. Evangelium quidem et Apostolum quæ divinus Christianorum cætus complectitur et honorat, descripta ipsis tradidit, nulla facta in verbis et nominibus alicujus momenti mutatione, neque adulterata verbi forma, ut Valentinus et alii fecerant; sed pio sensu penitus subverso atque corrupto, nihil non agens, ut omnia ad defectionis suæ sententiam pertraheret. Et verba quidem divini Evangelii, ut dictum est, tradebat, nullis parenthesisibus vel additionibus aperte vitata, sed iis sensa subiecit, cum quibus sacra eloquia nihil affinitatis habent: nulla inter hæc convenientia perspicitur, imo illæ inter se pugnant, et ab his omnibus magis ostenditur apostolicorum et evangelicorum verborum consensus. His itaque constitutis decretum ponit, nihil ipsis esse legendum præter Evangelium et Apostolum: sed ille quidem, elapso quodam tempore, magis anima, quam corpore, periit.

δὴ οὖν παρακταθήμενος, μηδὲν ἕτερον αὐτοῖς ἀναγινώσκειν παρά τε (27) τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον δόγμα τίθησιν. Ἄλλ' ὁ μὲν μετὰ χρόνον ἀπερθάρη τὴν ψυχὴν πλέον τοῦ σώματος.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

simis quoque hæreticis recepta fuit, nominatim Ebionitis, et ætate illis proxima, de quibus lege Mich. Siricii *Ἄσκημα De Ebionitis*, p. 6, 7. Adde Cl. Jo. Molleri, *Homonymoscopiam*, p. 764. Manetis vero asseclæ recentiores hunc morem commendatum sibi habuerunt, exemplo Manetis ipso forte adducti.

(17) Παρακατατίθησιν. Ita recte Coislinianus, cujus lectionem confirmat Euthymius: noster mendose habet παρακατατίθησιν, errore admodum obvio, cum nihil frequentius sit, quam ut præpositiones παρά et περί secum invicem permutentur. Vide, quæ huc exempla afferit diligentissimus Cotelerius ad tom. II *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 655 et ad tom. III, p. 531, 532.

(18) Ὀργια. Cum Orgiis, Eleusinii aliisque gentiliis sacris, quæ præ cæteris celari homines non initiatos solebant, hæreticorum disciplinam comparare consueverunt scriptores Græci veteres, Irenæus in primis et Origenes. Confer etiam auctoris τῶν φιλοσοφουμένων, quæ Origenis nomen falso præferunt, præfationem, et quæ ad eam in notis dixi, p. 6 et 7. Quemadmodum enim Gregorius Nazianzenus, orat. 39, eorum sacra σιωπώμενα καὶ σιωπῆς ἄξια vocat, ita Pseudo Origenes l. c. scilicet observat, quod hæretici διὰ τοῦ σιωπῆν καὶ ἀποκρύπτειν τε τὰ ἄβρῆτα ἑαυτῶν μυστήρια ἐνομισθίαν πολλοῖς Θεὸν σέβειν.

(19) Ἀπόστολον. Id est scripta apostolica, præter epistolas Petrinæ, quam in rem lege infra § 8. Interim Augustinus, lib. ix, *Contra Faustum*, hanc eorum sententiam referens: « Verumtamen si ejus est et prior illa sententia, nunc emendata est: sin fas non est, Paulum inemendatum dixisse aliquid unquam, ipsius non est; » satis innuit, quomodo dictionem Paulinorum atque adeo et cæterorum auctoritatem, ubi libuerit, subterfugere consueverint.

(20) Ἄ καὶ. Ita restitui ex nostro, pro εὶ καὶ, quod habet Coislin. Certe Euthymius eandem lectionem exhibet.

(21) De Valentinianorum aliorumque hæreticorum studio Scripturas canonicas cum apocryphis permittandi, vel interpolandi, lege vel Philastrium *De*

τοῦτον πολλῶ τῶν Καλλινίκης παίδων οἱ τῆς ἀποστασίας ὑπασπισταὶ ἐπιπροσθεν ἄγουσιν. Οὗτος δὲ, οὐδὲν ὁ δεινότερος κακουργεῖσαι τὰ ἀτόλμητα τὰ μὲν αἱρετικὰ φρονήματα γραφῆ παραδοῦναι οὐκ ἐθάμβησεν. Ἔθει δὲ καὶ συνεχεῖ διδασκαλίᾳ καταφαλισάμενος τοῖς μυσταγωγηθεῖσι κατέχειν ἀπαράτρωτα τὰ τῆς ἀσεβείας παρακατατίθησιν (17) ὄργια (18). Τὸ μὲν τοῖ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον (19) ἄ καὶ (20) τὸ θεῖον τῶν Χριστιανῶν περιπτύσσεται καὶ τιμῆ σὺνταγμᾶ, ἐγγράφως τούτοις παρέθετο, τοῖς ῥήματι μὲν καὶ ὀνόμασιν οὐδὲν μέγα παραλλάτων, οὐδὲ κατακίδηλεύων τοῦ λόγου τὸ σχῆμα, καθάπερ Οὐαλεντίνος (21) καὶ ἕτεροι, ὄλον δὲ τὸν νοῦν τῆς εὐσεβείας διαστρέφων καὶ καταθραύων, καὶ πάντα ποιῶν καὶ περιέλκων πρὸς τὸ τῆς ἀποστασίας

αὐτοῦ φρόνημα. Καὶ τὰ μὲν ῥητὰ (22), ὡς εἴρηται (23), δίδωσι κατέχειν (24) τοῦ τε Εὐαγγελίου μήτε παρενόητικας μήτε προσθήκας ἀνέδην (25) λυμινόμενος (26). Ἀνάπτει δὲ τούτοις καὶ ὑποβάλλει νοήματα, οἷς ἀρμόζει μὲν οὐδὲν τῶν ἱερῶν ῥημάτων, οὐδέμια δὲ τούτοις ἀκολουθία ἐνορεῖται, μάχεται δὲ πρὸς ἄλληλα, καὶ ὑπὸ πάντων μᾶλλον δηλοῦται ἢ τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ εὐαγγελικῶν λογίων. Ταῦτα

hæresibus, hæresi 88, et quæ ibi erudite monuit doctissimus conjunctissimus Fabricius noster. Adde ejusdem notas ad codic. pseudepigraphum N. T. tom. II, p. 922 seq.

(22) Ἦρά. Ita Coislin. et noster: malim tamen cum Euthymio ῥήματα.

(23) Εἴρηται. Ita noster cum Euthymio. Coislin. legit ἐρέθη sensu eodem.

(24) Κατέχειν. Supplevi ex nostro, cum quo consentit Euthymius, suffragante ipsa dictionis serie.

(25) Ἀνέδην. Ita et noster: Colbertinus, monente Cl. Montfauconio, legit ἀναδην, quod et recepit Euthymius. Scilicet utraque scriptio, sine mutata vocis significatione, apud scriptores obtinet. De significatione diligenter agit, ut solet, Jac. Perizonius ad Eliani *Varias Historias*, lib. 1, c. 4.

(26) Λυμινόμενος. Ita recte Coislinianus, nec minus Euthymius: noster mendose λυμινόμενος, quam formam nec verbi conditio nec contextus patitur. Quod ad rem ipsam attinet, mitius hic de institutis Paulicianorum exposuisse videtur Photius, negans eos Libris sacris falsarias manus intulisse. Alia fere credere jubet Titus, lib. 1 *Contra Manichæos*, p. 16 codicis ms. Hamburg. Postquam enim is observaverat Manichæos æstimationem Evangeliorum simulare potius, quam re ipsa præstare, pergit ita: "Ἐδοὶ γὰρ αὐτοῦς, εἴγε τὰ Εὐαγγέλια ἐτίμων, μὴ περιτέμνειν τὰ Εὐαγγέλια, μὴ μέρη τῶν Εὐαγγελίων ἐξυφελεῖν, μὴ ἕτερα προσθεῖναι μήτε λόγῳ, μήτε ἰδίᾳ γνώμῃ τὰ Εὐαγγέλια προσγράψειν. Προγενεράφηκασιν γοῦν ὅσα βεβοῦλγνται, καὶ ἐξυφελαντο, ὅσα κερρίκασιν. Confer similia apud eundem lib. 1, p. 19; et lib. III, p. 2. Adde *Acta Archelai*, p. 99. Atque hæc quidem cum Photii illis conciliari vix possunt, nisi dicas, Titum et Archelæum de veteribus illis Manichæis loqui, Photium vero de recentioribus, Paulicianis scilicet, quos idem passim testatur in nonnullis capitibus a majorum suorum, quorum etiam nomina interdum detestatisint, furore abiisse. (27) Πρά. Noster παρά: sed cum Coislinian facit Euthymius.

Δ'. Μετὰ δὲ τὸν Σιλουανὸν, Συμεὼν αὐτῶν τοῦ δυσσεβοῦς διδασκαλείου προΐσταται, Τίτον καὶ αὐτὸς (28) ἑαυτὸν μετονομασάμενος. Ἐξῆς δὲ Ἀρμένιος γένος, Γεγναίσιος (29) ὄνομα, μετακληθεὶς εἰς Τιμόθεον. Καὶ τέταρτος Ἰωσήφ ὁ εἰς Ἐπαφρόδιτον μεταβεβλημένος τὸ κύριον. Ἔτα Ζαχαρίας, ὃν οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα αἰρέσεως μισθωθὼν τε ἡγεῖται καὶ τῆς διδασκαλικῆς αὐτῶν προεδρίας ἀνάξιον. Ἐκτος αὐτοῖς ἐπιγίνεται Βαάνης ὁ ῥυπαρὸς, ἐφ' οἷς ἔβδομον καὶ τελευταῖον κακὸν Σέργιος ἀναφέρεται, εἰς Τυχικὸν δὲ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν μετεκάλεισεν. Ἄλλ' οἱ μὲν τῆς ἀποστασίας αὐτῶν διδάσκαλοι, ἀφ' οὗ τῆς Παύλου μετωνομίας ἔλαχεν τὸ ἀποστατικὸν τοῦτο καὶ μισόχριστον σύνταγμα μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς ἤκοντος χρόνου ἐπὶ τοσοῦτον προήχθησαν. Ἐκεῖνο δὲ δεῖ (30) καλῶς ἐπιστῆσαι καὶ εἰδέναι, ὡς οἱ νῦν τῆς ἀποστασεως ταύτης καὶδες, ἐπειδὴν αὐτοὺς τις ἀπαιτοῖ (31) τοὺς ἐξέρχου· τῆς τοιαύτης ἀποπέμπεσθαι βδελυρίας, Μάνεντα μὲν καὶ Παῦλον καὶ Ἰωάννην, καὶ τοὺς ἄλλους προθύμως ἀναθεματίζουσιν· Κωνσταντῖνον δὲ ὃν Σιλουανὸν καλοῦσι, καὶ Συμεῶνα τὸν Τίτον, καὶ Γεγναίσιον (32) τὸν Τιμόθεον, καὶ τὸν Ἰωσήφ Ἐπαφρόδιτον, καὶ τὸν ῥυπαρὸν Βαάνην, καὶ Σέργιον τὸν Τυχικὸν, οὐδαμῶς ἀναθεματῖσαι καταδέχονται· ἀλλ' οἷα δὴ Χριστοῦ ἀποστόλους καὶ τῆς εὐσεβείας διδασκάλους περιπτύσσονται τε καὶ ἀποδέχονται, οὐ πάντες δὲ, οὐδὲ τοὺς εἰρημένους πάντας ὁμοίως περιέπρυσιν, ἀλλὰ τοὺς μὲν μέχρι Βαάνους καὶ Σεργίου καταγομένους ἐξίτου θειάζουσιν· ἐκεῖθεν δὲ βγαίνοντες εἰς ἀντιπάλους δύο μερίδας, οἱ μὲν τὸν Βαάνην οἱ δὲ θεοποιῶσι τὸν Σέργιον, ἐπὶ τοσοῦτον τὴν κατ' ἀλλήλων ἔριν καὶ στάσιν κρατύνοντες, ὡς καὶ μέχρι σφαγῆς αὐτοῖς προχωρεῖν τὸ φιλόνηκον.

Ε'. Ἐξ δὲ αὐτῶν ἀνομολογοῦσιν Ἐκκλησίας (33), ὧν τὴν μὲν Μακεδονίαν καλοῦσιν· Ἀχαιοὺς δὲ τὴν δευτέραν, καὶ τρίτην τῶν Φιλιππησίων, ἐφ' οἷς τὴν Λαοδικέων, καὶ πέμπτην τῶν Ἐφεσίων, τελευταίαν δὲ τὴν τῶν Κολοσσαίων. Ἀλλὰ τὰ μὲν ὀνόματά ἐστι πόλιων, ὧν καὶ ἡ παλαιὰ τὴν γνώσιν εἶχεν ἱστορία, καὶ ὁ θεῖος ἐμνημόνευσε Ἡαῦλος. Οἱ δὲ μηδὲν ἄδολον, μηδ' ἀκατήλευτον φιλονεικοῦντες καταλιπεῖν, μηδ' ὅσα ὕψει διελέγχεται, μηδὲ ταῦτα δυσωπούμενοι, Μακεδονίαν μὲν ὀνομάζουσι πολίχνιον τι Κωλωνείας καλούμενον Κίβωσσα (34), ἐν ᾗ Κωνσταντῖνος (35) ὁ Σιλουανὸς τὴν ἀποστασίαν ἐδίδαξε. Κώμη δὲ Σα-

IV. Post Silvanum impiæ doctrinæ magisterium obtinet Simeon, qui nomen et ipse suum in Titum commutavit : deinde Armenius quidam gente, nomine Gegnæsius, qui nomen suum vertit in Timotheum. Quartus Joseph, relicto proprio nomine, se Epaphroditum vocari fecit. Postea Zacharias, quem pars hæreseos non minima mercenarium putat, et doctrinæ magisterio indignum. Sextus ipsis advenit Baanes, impurus ille, quem excipit septimum et postremum malum Sergius, qui mutato item nomine se Tichycum appellavit. Hi fuere, ex quo rebellis ille et Christi inimicus cœtus Pauli nomen accepit, defectionis magistri, qui usque ad nostra tempora eo proveci sint. Illud autem probe animadvertendum et sciendum est, hodiernos scilicet hujus defectionis filios, cum quispiam ab illis exegerit, ut detestandæ hujusmodi sectæ principes repudient, Manem quidem, Paulum et Joannem, et quosdam alios libenter anathemate damoare, Constantinum vero, quem Silvanum vocant, Symeonem, quem Titum, Gegnæsium, quem Timotheum, et Josephum, quem Epaphroditum appellant, nec non impurum Baanem et Sergium seu Tychicum nullo anathemate ferire ; sed quasi Christi apostolos et piæ religionis magistros amplecti et suscipere. Neque tamen omnes, neque singulos supra memoratos, similiter tuentur. Sed eos, qui ad Baanem quidem et Sergium usque successione devenerunt, divinos viros pariter admittunt. Exinde autem in contrarias partes duas divisi, alii Baanem, alii Sergium Deo exæquant : hinc in tantam mutuo contentionem et eeditionem excitantur, et usque ad cædes jurgia foveant.

V. Sex autem Ecclesias sibi esse profitentur : primam, Macedoniam vocant; secundam, Achaiam; tertiam, Philippensium; quartam, Laodiceorum; quintam, Ephesiorum; postremam, Colossensium. Sed hæc quidem nomina sunt urbium, quas velus historia præfert, et divinus Paulus memorat. Illi vero, qui nihil non delosum, nihil non adulteratum relinquere in animo habent, ac nec ex rebus quidem ipso visu exploratis et falsi notatis pudore suffunduntur, Macedoniam quidem vocant oppidulum quoddam Colonisæ quod appellatur Cibossa; ubi Constantinus, Silvanus dictus, defectionis magister fuit. Vicus

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(28) Αὐτός. Ita noster cum Euthymio. Coislinianus non æque bene οὗτος.

(29) Ἀρμένιος γένος Γεγναίσιος. Ita noster, cum quo prorsus conspirat Colbertinus. At Coislinianus vocem γένος omittit, quam nec habet Euthymius, qui præterea Γεγναίσιου nomen in Γενεσίου transfert. Videri itaque poterat vox γένος ex nomine Γενεσίου irrepisise. De priori utram lectionem admittas, ad sensum parum refert.

(30) Δεῖ. Ita noster et Euthymius pro δεῖται Coisliniano.

(31) Ἐπειδὴν αὐτοὺς τις ἀπαιτοῖ. Ita Colbertinus, et noster, et Euthymius, pro quo Coislinianus ἐπειδὴν αὐτοῖς τις ἀπαιτῆ minus recte.

(32) Γεγναίσιον. Euthymius iterum Γενέσιον quam lectionem quoque ex suo codice exprimit interpretes Latinus Franco. Zinus.

(33) Ἐκκλησίας. Adeo in omnibus apostolici ævi speciem affectarunt, ut, quemadmodum virorum apostolicorum, ita et Ecclesiarum veteris memoriæ nomina adoptarent, ad exemplum factionis illius, quæ Apostolicorum nomine apud veteres memoratur.

(34) Κίβωσσα. Euthymius legit Κίβωσα· pro quo Latinus interpres in Bibliotheca Patrum mendose Cibossa.

(35) Ἐν ᾗ Κωνσταντῖνος ὁ Σιλουανὸς τὴν ἀποστασίαν ἐδίδαξε. Hæc frustra quæris in nostro : genuina vero esse evincit consensus Euthymii.

autem Samosatensium est *Mananalis* nomine in quo Gegnæsius, qui et Timotheus, docuit: huic Achaïæ appellationem dederunt. Quotquot autem Josephi, qui et Epaphroditus, et Zachariæ, mercenarii pastoris, discipuli fuerunt, his Philippensium nomenclaturam ascribunt. Iis vero, qui in oppidulo Argæo degunt, Laodicenorum nomen induunt. Eos, qui Mopsuestiæ versantur, in Ephesios convertunt; quemadmodum *Cynochoritas* in Colossensium appellationem transferunt. Harum porro trium Ecclesiarum tum cœtum tum doctrinam Sergio, qui et Tychicus dicitur, ascribunt. Verum tam doctores quam Ecclesiæ, ab ipsis sic nuncupatæ, non ex uno errore, sed ex multis, variis et implicatis hoc defectionis agmen et signum concreverunt.

VI. Nam duo quidem principia, quemadmodum et Manichæi contententur esse, aiuntque alium esse Deum Patrem, quem ab universi hujus potestate eliminant, ac futuri tantum (sæculi) imperium ipsi tradunt; alium vero Creatorem mundi, cui præsentis sæculi imperium largiuntur. Illos autem, qui vere Christiani sunt, Romanos sceleratissimi homines nuncupant; sibi vero Christianorum appellationem, a qua sunt alienissimi, assignant. Dicunt Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Verba quidam pia; sed extremam ipsis impietatem subiiciunt. Non enim ut catholica et Apostolica Dei Ecclesia sentiunt, dum sic loquuntur; sed dicta inde excerpta, impiissimis sententiis adjuncta celebrant, et libentissime dicunt: « Anathema sint, quotquot non credunt in Patrem et Filium et Spiritum sanctum. » Patrem statim non omnipotentem illum, ac cœli terræque opificem, visibilibusque omnium et invisibilibus prædicantes; sed Patrem

(36) *Μαννάλης*. Ita et noster: Euthymius habet *Μάνναλης*. Nostra lectio sæpius infra recurrit, et a Cedreno ac Petro Siculo confirmatur.

(37) *Γεγεναισίου*. Euthymius iterum *Γεγεναισίου*. (38) *Ἀρχάς*. Videbis in sequentibus sex commemorari capita errorum, quibus Pauliciani capti fuerint. Totidem vero, et interdum vel iisdem, vel affinis, verbis recenset Petrus Siculo, p. 16 sqq. Quod illustre est convenientiæ inter utrumque scriptorem argumentum.

(39) *Δημιουργόν*. Hoc scilicet nomen Deo, tanquam conditori, rectius quam ποιητοῦ convenire, Aristoteles credidit, si fides habenda Philopono in lib. 1, *De generatione*, quemadmodum vicissim Justinus martyr in *Protreptico* ad Græcos p. 21 ποιητὴν potius quam δημιουργόν Deum appellandum censuit. Vide plura apud Suicerum in *Thesouro ecclesiast.*, p. 346. Ad creationem omnino hac voce respexisse videntur Pauliciani.

(40) *Ῥωμαίους*. Cur Romanos vocarunt reliquum Christianorum cœtum? num forte ideo, quod, quemadmodum Roma olim gentium et urbium domina ac regina dicta est (vide Ezechielem Spanhemium *De usu et præstantia numismatum*, p. 880, edit. in-4; et *Ad Julianum*, p. 30: nec non Joan. Doughthæum in *Analectis Novi Testamenti*, excurs. 106). Ita, isto Paulicianorum ævo, eadem per episcopos suos res Christianorum præ cæteris admi-

μισάτων ἐστὶν ἡ Μαννάλης (36), ἥτις τῆς Γεγεναισίου (37), τοῦ καὶ Τιμοθέου, διδασκαλίας ἐχρημάτισε. Τρύτη δὲ τὴν Ἀρχίαν ἐπισημαίνουσι· ὅσοι δὲ τοῦ ἐξ Ἰωσήφ Ἐπαφροδίτου καὶ Ζαχαρίου τοῦ μισθωτοῦ ποιμένος, μαθηταὶ ἐχρημάτισαν, τούτοις δὲ τὴν τῶν Φιλιππησίων ἐπιγράφουσι. Τοῖς δὲ ἐν Ἀργαί τῇ πολίτῃ τῶν Λαοδικέων ἐπισημαίνουσι. Καὶ τοὺς ἐν Μοψουεστίᾳ εἰς τὴν Ἐφεσίῳ μεταπλάττουσιν, ὡσπερ καὶ τοὺς λεγομένους Κυνοχωρίτας εἰς τὴν τῶν Κολοσσαίων ἀναφέρουσι. Τούτων δὲ τῶν τριῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ σύστημα καὶ τὴν διδασκαλίαν εἰς Σέργιον, τὸν καὶ Τυχικόν, ἀνέπτουσι τε καὶ ἀνατιθέασιν. Ἄλλ' οἱ μὲν διδάσκαλοι καὶ αἱ λεγόμεναι αὐτῶν Ἐκκλησίαι ἐν τούτοις, οὐκ ἐκ μιᾶς δὲ τινος πλάνης, ἀλλ' ἐκ πολλῶν καὶ ποικίλων τῶ πολυπλοκῶν τούτου τῆς ἀποστασίας συνέστηκε φρόνημα.

Γ. Δύο μὲν ἀρχάς (38) ὁμολογοῦσιν, ὡς οἱ Μανιχαῖοι. Φασὶ δὲ ἕτερον μὲν εἶναι Θεόν, τὸν ἐπουρῶνιον Πατέρα, ὃν καὶ τῆς τοῦδε τοῦ παντός ἐξουσίας ὑπερρρίζουσι, τοῦ μέλλοντος μόνον τὸ κράτος αὐτῷ ἐχχειρίζοντες· ἕτερον δὲ τὸν Δημιουργόν (39) τοῦ κόσμου, ᾧ καὶ τὸ κύρος τοῦ παρόντος αἰῶνος χαρίζονται. Καὶ τοὺς μὲν ἀληθῶς ὄντας Χριστιανούς Ῥωμαίους, (40) οἱ τρισαλιτήριοι ὀνομάζουσι. Ἐαυτοῖς δὲ τὴν κλήσιν, ἥς ἀλλότριοι παντελῶς καθεστήκασιν, τῶν Χριστιανῶν (41) περιάπτουσι. Λέγουσι δὲ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, λέξεις μὲν εὐσεβεῖς, ὑποβάλλοντες δὲ ταύταις τὴν ἐσχάτην ἀσέθειαν. Οὐ γὰρ ὡς ἡ τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, οὕτω καὶ οὗτοι φρονούντες λέγουσιν. Ἀλλὰ τὰς λέξεις ἐκείθεν ἀποσπαράξαντες δυσσεβεστάταις ἐννοίαις ταύτας ἐπισημαίνουσι, καὶ φασὶ προθύμως, ὡς ἡ Ἀνάθεμα εἶησαν, ὅσοι μὴ πιστεύουσιν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, » Πατέρα εὐθὺς οὐ τὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

nistrare crederetur? Spectat etiam huc Sozomeni *Elogium*, lib. III, c. 8 *Histor. eccles. Romam* Ἀποστόλων φροντιστήριον καὶ εὐσεβείας μητρόπολιν ἐξ ἀρχῆς γεγεννημένην appellantis. Cæterum Judæos hodie Christianos Romanorum (Ἰουδαίους) nomine vocare, pervulgatum est. Vide Jo. Andr. Eisenmenger in *Judaismo detecto* part. 1, p. 632; et Cl. Georg. Eliez. Edzardum in *Notis ad Avoda Sara*, cap. 1, p. 151 et seq.

(41) Χριστιανούς. Ita agebant exemplo hæreticorum antiquiorum, de quibus ita Augustinus epist. 56. « Videmus nullum jam errorem se audere extollere ad congregandas sibi turbas imperitorum, qui non Christiani nominis velamenta conquirat. » Similes aliorum Ecclesiæ doctorum querelas lege apud B. Christianum Kortholtum in *Notis ad Justini Martyris Apolog.* 1: p. 7 et 21. Primi veritatis testes a magistratibus interrogati, hoc uno prolato nomine, quid sentirent, professi sunt, ceu variis veterum locis commonstravit Guil. Cave in libro *De primitivo Christianismo*, part. 1, c. 4. Idem nomen hodie Æthiopes, in regno Maroccitano habitantes, admodum aversari testatur auctor Gallus libri, *De statu imperii Maroccitani* exponentis, quemadmodum recentiori memoria apud Italos quosdam Christiani nomen inter ignominiosa numeratum esse accipimus.

οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων ἀνακρῦπτοντες, ἀλλὰ πατέρα φάμενοι, τὸν ἐπουράνιον (42) ἐπισυνάπτουσι, ᾧ καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ οὐρανοῦ τε καὶ τῶν ἐν αὐτῷ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἐπιτρέπουσι. Τινὲς δὲ τοῦ μὲν οὐρανοῦ τὴν ἐπιστάσιαν αὐτῷ ἐγγειρίζουσι, τῶν δὲ ἐμπεριεχομένων οὐκ ἔτι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῶν τῆς δυσσεβείας τοιοῦτον.

Ζ'. Βλασφημοῦντες δὲ τὴν ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον, ἃ μῆτε γραφῆ μῆτε ἀκοῆ θεμιτὸν παραδοῦναι, οὐ πεφρίκασιν οἱ τρις οὐχ ἀπαξ ἀπολωλέναι δίκαιοι λέγοντες· « Πιστεύομεν εἰς τὴν παναγίαν Θεοτόκον ἐν ᾗ (43) εἰσῆλθεν καὶ ἐξῆλθεν ὁ Κύριος. » Καὶ τοῖς ῥήμασι τούτοις τὴν ἄνω ὑποβάλλουσι· Ἱερουσαλήμ, καὶ φασὶν ἐν αὐτῇ πρόδρομον ὑπὲρ ἡμῶν εἰσελθεῖν τὸν Χριστὸν, ὡς καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος (44) ἔφη. Ἔσθ' ὅτε δὲ συναυνοῦμενοι διομολογεῖν ἐκ τῆς Παρθένου προσελθεῖν τὸν Χριστὸν, ἐπειδὴν ὀλωσ συναναγκασθῶσιν, ἄνωθεν μὲν τὸ σῶμα συγκατανεγκεῖν αὐτὸ (45) τερατολογούσιν, δι' αὐτῆς δὲ ὡς διὰ σωλῆνος (46) διεληλυθέναι, καὶ ταύτην τὴν ἄπικλον καὶ καθαρὰν Παρθένον μετὰ τὸν σωτήριον τόκον ἐτέρους υἱοὺς ἐκ τοῦ Ἰωσήφ παιδοποιῆσαι (47). Ὡσαύτως δὲ τὴν κοινωνίαν τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μυστηριακῶς ὑβρεσι πλύνοντες, ἀποδέχασθαι φασὶ σῶμα καὶ αἷμα, τερατολογούντες τὰ δεσποτικὰ ῥήματα, ἃ καὶ φασὶ μεταδιδόντα τοῖς ἀποστόλοις εἰπεῖν· « Λάβετε, φάγετε καὶ πίετε. » ἀλλ' οὐκ ἄρτον ποθὲν ἢ οἶνον προσφέροντα (48). Καὶ τὸν ζωοποιὸν δὲ σταυρὸν δυσφημοῦντές φασιν αὐτὸν προσκυνεῖν καὶ ἀποδέχασθαι, σταυρὸν οἱ πλάνοι καὶ γόητες αὐτὸν ἀναπλάττοντες τὸν Χριστὸν (49). Καὶ γὰρ αὐτὸς, φασὶν, εἰς σταυροῦ σχῆμα τὰς χεῖρας ἐξέπλωσε. Τὸν ἀληθῶς δὲ σταυρὸν, ἅτε δὴ ξύλον, φασὶ, καὶ κακούργων ὄργανον, καὶ ὑπὸ ἀρὰν κείμενον, οὐ δεῖ προσκυνεῖν καὶ ἀσπάζεσθαι.

Η'. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς ἱεροὺς προφήτας καὶ κᾶσαν τὴν παλαιὰν Γραφὴν καὶ τοὺς ἄλλους ἀπο-

¹ Hebr. xii, 22. Matth. xxvi, 26.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(42) Ἐπουράνιον. Forte id sibi homines hoc cognomine voluerunt, ut Deum *supracælestem* dicerent, ad quem scilicet *cælum* ipsum, et quæ in eo sunt, non putabant pertinere. Vocis hujus significatio diligenter evoluit Stephanus Clericus in *Quæstionibus sacris*, p. 300 seq.

(43) Ἐν ᾗ. Ita et noster; rectius forte Euthymius εἰς ἣν.

(44) Ἀπόστολος. Provocantur procul dubio ad Galat. iv, 26, ubi ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ vocatur μητέρα πάντων ἡμῶν.

(45) Αὐτό. Ita et noster, sed Euthymius habet αὐτόν, quod et Cl. Montfauconus restituendum merito putat.

(46) Σωλῆνος. Eadem phrasi et comparatione usi sunt plures, iique antiquiores hæretici. Illustris est Theodoretus locus, qui in epistola ejus ad Monachos CPolitanos, tom. III Opp. p. 1073, ita legitur: Σίμων μὲν γὰρ καὶ Μένανδρος Κέρδων καὶ Μαρκίων, παντάσῃ ἀρνούνται τὴν ἐνανθρώπῃσιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γένεσιν μυθολογίαν ἀποκλῶσιν. Βαλεντινὸς δὲ καὶ Βασιλείδης καὶ Ἀρμόνιος, καὶ οἱ τῆς τούτων συμμορίας, δέχονται μὲν τῆς

A dicentes, *cælestem* adjiciunt, cui dominationem et potestatem *cæli* et *eorum*, quæ in *cælo* sunt, nullatenus ascribunt; quidam tamen *præfecturam cæli* ipsi tribuunt, *eorum* autem, quæ in illo continentur, non item. Et hic quidem primus est *eorum impietatis articulus*.

VII. In sanctissimam autem Dominam nostram Deiparam blasphemantes homines illi, qui non semel sed ter perire merentur, non horrent ea dicere, quæ nec scripto tradere, nec auditu percipere fas est, nempe: « Credimus in sanctam Deiparam, in quam ingressus et egressus est Dominus. » His porro verbis supernam Jerusalem subindicant, aiuntque in eam præcursores pro nobis ingressum esse Christum, quemadmodum divus Apostolus ait¹. Interdum vero, cum compelluntur confiteri Christum ex Virgine prodiisse, quando penitus urgentur, ipsum desuper corpus detulisse portentose fatentur, sed per ipsam veluti per canalem transiisse, ipsumque immaculatam et puram Virginem post salutarem partum alios filios ex Joseph suscepisse. Pari modo communionem præetiosi corporis et sanguinis Christi, Dei nostri, sexcentis contumeliis aspergentes suscipere se dicunt corpus et sanguinem monstrosas explicationes aptantes verbis Domini, qui, ut aiunt, protulit, cum traderet apostolis: « Accipite, comedite et bibite²; » sed nec panem nec vinum ullatenus obtulit. Vivificæ cruci maledicentes aiunt, seipsam adorare et admittere: crucem erroneas et præstigiatores illi Christum ipsum esse comminiscetes. Etenim ille, inquit, manus in crucis modum expandit. Veram autem crucem utpote lignum maleficorum instrumentum et maledicto subjacens adorare et amplecti nefas esse dicunt.

VIII. Quin etiam sacros prophetas, omnemque veterem Scripturam aliosque sanctos aversantur,

Παρθένου τὴν κύησιν καὶ τὸν τόκον, οὐδὲν δὲ τὸν Θεὸν Λόγον ἐκ τῆς Παρθένου προσειληφέναι φασὶν, ἀλλὰ κέρδον τινα δι' αὐτῆς ὡς περ διὰ σωλῆνος ποιήσασθαι, ἐπιφανῆσαι δὲ τοῖς ἀνθρώποις φαντασίαν χρησάμενον, καὶ δόξας εἶναι ἄνθρωπος, ὃν τρόπον τῷ Ἀβραάμ καὶ τισὶν ἄλλοις τῶν παλαιῶν. Confer eundem lib. v, c. 11. *Hæreticarum fabularum*. Alia ejusmodi veterum testimonia collecta leges apud Steph. Lemoyne in Notis ad *Varia sacra* pag. 415 seqq. et Thomam Milles in notis ad Cyrilli Hierosolymitani *Catechesin IV*, § 6.

(47) Παιδοποιῆσαι. De Antidicomarianitis, quos Augustinus et Facundus Antidicomaritas vocat, aliisque hujus sententiæ impiæ asseclis lege ex veteribus commentantes Dionysium Petavium in *Dogmatibus theologicis*, tom. IV, lib. xiv, cap. 3. Et Cl. Jac. Basnag. in *Dissert. historico theolog.* p. 58.

(48) Προσφέροντα. Confer quæ scripsi in *Historia Bogomilorum*, p. 88 seqq.

(49) Χριστόν. Similia de Bogomilis, recentiore Manichæismi surculo, in mea *Bogomilorum Historia*, p. 105 seqq.

tur, quos fures et latrones appellant, maximeque coryphæo apostolorum Petro maledicunt quia, inquit, fidem in magistrum et Christum abnegavit, quamvis magister eorum Manes disertè clamet, ipsisque dicat: « Non sic ego immisericos, ut Christus qui ait: Quicumque me negaverit coram hominibus, negabo et illum ego. At ego dico, eum qui me negaverit coram hominibus, et mendacio saluti suæ prospexerit, ac si non negaverit me, cum gaudio suscipiam, ac defectionem mendaciumque ejus quasi custodiam et conservationem confessionis meæ reputabo. » Altamen cum ita se habeant ac proprie dogmatis confessionem, ubi in stat formido, nullo negotio abnegent, nullique se crimini ideo obnoxios esse dicant, etiamsi milles negationem repetant, eum nihilominus, qui ad breve tempus, cum tot periculorum formido circumquaque adesset, humanum quidpiam passus, et in abnegationem delapsus fuerat, omnino abjiciendum et repudiandum esse statuunt, non ob eumentitam illam, quam præstendunt, causam, sed ob aliam, quam silent, et occultant, quia nempe de defectione illorum prænuntiavit his verbis: « Satagite immaculati et inviolati ei inveniri in pace, et Domini nostri longanimitatem salutem arbitremini; sicut et charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis, et in omnibus Epistolis loquens in eis de his in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas ad suam ipsorum perditionem. » Nam hæc coryphæi eloquia ipsorum audaciam et impietatem prænuntiant, qui ipsa Domini eloquia, nec non apostolica aliasque Scripturas, nempe Actus apostolorum et Catholicas, ut vocant, Epistolas admittunt, præter eas, quæ coryphæo (Petro) tribuuntur; illas enim ne verbo quidem recipiunt: illi, inquam, sunt, qui vere detorquent, et evertunt in propriam sibi perniciem. Actus vero apostolorum et Catholicas non omnes aliis adjungunt, sed quidam ex illis cum cæteris annumerant. Sed circa prophetas quidem et Velus Testamentum, et circa cæteros sanctos viros,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Κορυφαῖον. His et similibus elogiis Petrum in veterum scriptis mactari constat. Vide loca collecta a Richardo Montacutio, II *Originum*, p. 172; Isaaco Barrow. in tractatu *De primatu papæ*, et Guilielmo Forbesio, lib. xv, cap. 1 et seqq. *Instructionum*, qui tamen et ipsi eadem opera evincunt, eadem encomia et in Paulum a veteribus collata fuisse. Paucis multa affert Pseudo-Clemons in epistola ad Jacobum, cui Petrus est ἡ ἀπαρχὴ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὁ τῶν ἀποστόλων πρῶτος, ὃς πρῶτος ὁ Πατὴρ τῶν Ἰδίων ἀπεκάλυψεν, ὃν ὁ Χριστὸς εὐλόγως ἐμακάρισεν, ὁ κλητὸς καὶ ἐκλεκτὸς, καὶ συνέστιος, καὶ συνοδοπόρος, ὁ καλὸς καὶ δόκιμος μαθητὴς.

(51) Ἐμβοῶντος. Ita restitui ex nostro, pro Coisliniano ἐκβοῶντος. Consentit Euthymius. Eadem voce utitur noster infra, § 24.

(52) Λέγοντος. Manetis hoc fragmentum addendum fuerit iis quæ ex Codice quodam ms. Collegii Ludovici Magni S. J. exhibet doctissimus Jo. Albertus Fabricius noster lib. v *Bibliothecæ Græcæ*, p. 284 seqq.

στρέφονται ἀγίους, ληστὰς αὐτοὺς καὶ κλέπτας ἀποκαλοῦντες, μάλιστα δὲ τὸν κορυφαῖον (50) τῶν ἀποστόλων Πέτρον δυσφημοῦσιν, ὅτι γέγονεν ἕξαρνος, φασί, τῆς εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ Χριστὸν πίστεως. Καίτοιγε τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Μάνεντος διαπρωσίως αὐτοῖς ἐμβοῶντος (51) καὶ λέγοντος (52), ὡς « Οὐκ εἰμὶ ἄσπλαγγνος, ὡς ὁ Χριστὸς ὁ εἰπὼν. Ὅστις μὲ ἀρνήσεται: ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγώ. Ἄλλ' ἐγὼ λέγω τὸν ἀρνησάμενόν με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῷ ψεύδει τὴν οἰκείαν σωτηρίαν πορισάμενον, ὡς μὴ ἀρνησάμενόν με μετὰ χαρᾶς προσδέξομαι, καὶ τὴν ἀνάκλασιν αὐτοῦ καὶ τὸ ψεῦδος ὡς φυλακὴν καὶ συντήρησιν τῆς ἐμῆς ὁμολογίας ἡγήσομαι. » Ἄλλ' οὖν οὕτως ἔχοντες καὶ τὴν τοῦ οἰκείου δόγματος ὁμολογίαν, ἐπειδὴν φοβηθῶσιν, εὐχερῶς ἕξαρνούμενοι, καὶ μηδεμίαν αἰτία ὑπευθύνους φάσκοντες ἑαυτοὺς, κἂν μυριάκις ἕξαρνοί γένωνται, αὐτοὶ τὸν πρὸς βραχὺ τι, τοσοῦτων φόβων περιεστηκότων, ἀνθρώπινόν τι παθόντα καὶ πρὸς ἀρνήσιν ὑπολήσθησαν, ἀπόβλητον παντελῶς καὶ ἀποτρόπιον τίθενται, οὐ δὲ ὁ (53) προσφατίζονται, ἀλλ' ὁ σιγῶσι καὶ ἀποκρύπτονται. Διότι περὶ τῆς ἀποστασίας αὐτῶν προανακηρύξει λέγων. « Σπουδάσατε (54) ἄσπιλοι καὶ ἄμωμοι αὐτῷ εὐρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν Παῦλος κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἐπιστολαῖς αὐτοῦ λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστὶ δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς Γραφὰς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν. » Τὰ γὰρ τοῦ κορυφαίου ταῦτα λόγια ἀντικρῶς τὴν αὐτῶν προανακηρύττει τόλμαν τε καὶ δυσσεβείαν, οἱ αὐτὰ τε τὰ Κυριακὰ λόγια καὶ τὰ ἀποστολικὰ καὶ τὰς ἄλλας Γραφὰς, φημί δὴ τὰς τε Πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς Καθολικὰς λεγομένας, πλὴν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν κορυφαῖον (55)· ἐκεῖνας γὰρ οὐδὲ τοῖς ῥήμασι παραδέχονται. Οὗτοι εἰσιν οἱ ὡς ἄληθῶς στρεβλοῦντές τε καὶ διαστρέφοντες πρὸς τὴν ἰδίαν ἀπώλειαν. Καὶ τὰς Πράξεις δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς Καθολικὰς οὐ πᾶντες αὐτῶν συναρμόζουσι (56) τοῖς ἄλλοις εἰς:

(53) Δι' ὁ. Ita et Euthymius, recte omnino: al noster οὐδὲ ὁ.

(54) Σπουδάσατε. Lege locum Petrinum: II Petr. II, 14-16. Quæ inter hanc allegationem, cum qua et Euthymius prorsus concordat, et vulgatos codices N. T. differentia intercedit, eam ipse facile observabis et tribues veterum consuetudini ex memoria Scripturæ sacræ oracula citandi, de qua Jo. Crojus in *Observat. sacr.*, Jo. Millius in *Prolegom. ad N. T.*, et in primis Daniel Whitby, in *Examine variantium lectionum N. T. Milliani* legantur.

(55) Κορυφαῖον. Hi igitur forte soli ex omni Christianorum antiquitate utramque Petri epistolam aversati sunt, cum Eusebius, lib. III, c. 3, *Histor. eccles.* testetur priorem ab omnibus, posteriorem ab antiquioribus non receptam fuisse. At hi quidem id fecerunt, oborta, an Petri ea sit, dubitatione; illi vero ex temerario quodam in Petrum odio.

(56) Συναρμόζουσι. Ita Coislin, et Euthymius: ms. noster habet συναριθμοῦσι, id est *annumerant*, sensu eodem.

δὲ οἱ καὶ συντάττουσι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν προφητῶν **A** qui in eo effulserunt, et circa coryphæum apostolorum, sic illi insaniant.

θ'. Καθολικὴν (57) δὲ Ἐκκλησίαν τὰ ἑαυτῶν καλοῦσι συνέδρια, ἤνικα μάλιστα πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς λόγους (58) καὶ συζητήσεις κινουσι. Καθ' ἑαυτοὺς γὰρ προσευχὰς (59) καλοῦσιν αὐτῶν τὰ συνέδρια· οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ τὸ σωτήριον διαπτύοντες βάπτισμα, ὑποπλάττοντι παραδίχασθαι αὐτὸ, τὰ τοῦ Εὐαγγελίου ῥήματα τῆ τοῦ βαπτίσματος φωνῆ ὑποβάλλοντες. Καὶ γὰρ φασιν. « Ὁ Κύριος ἔφη· Ἐγὼ εἰμι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν » πλὴν ἐπειδὴν σφοδρότερον τινὶ σωματικῆ νοσήματι περιπέσωσιν, καὶ τὸν τιμίον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν τὸν ἐκ ξύλου πεποιτημένον ἑαυτοῖς (60) ἐπιτιθέασιν. Ἐπειτα τυγχάνοντες τῆς ἰάσεως, διαθλώσιν (61) τοῦτον ἢ συμπατοῦσι, καὶ ἀποβρίπτουσι· ἀλλὰ καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν (ὑπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας πρεσβυτέρων αἰχμαλωσίας λόγῳ πολλαῖς παρ' αὐτοῖς κατεχομένων [62]) τῷ σωτηρίῳ ἀξιούσι φωτισθῆναι βαπτίσματι· λυσίτελεῖν τῷ σώματι τὸν τε σταυρὸν καὶ τὸ βάπτισμα οἱ πάσης ὠφελείας λογοποιούντες ἀνάξιοι, μὴ μέντοιγε διαβαίνειν τὴν τούτων ἐνέργειαν εἰς ψυχῆς κάθαρσιν, ἢ τινα ἄλλην ταύτης ὠφέλειαν. Ναὶ δὴ καὶ τῆς κοινωνίας εἰσὶν αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀλλὰ τοῦτο πρὸς ἐξάπτην τῶν ἀπλουστέρων μεταλαμβάνουσιν (62). Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις οὐδὲ τοὺς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας πρεσβυτέρους, οὐδὲ τοὺς λοιποὺς ἱερεῖς ἀποδέχονται. Διότι, φασί, τὸ κατὰ Χριστοῦ συνέδριον οἱ ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι (63) τοῦ λαοῦ συνεστήσαντο. Τοὺς μέντοι παρ' αὐτοῖς ἱερέων τάξιν ἐπέχοντας, οὐχ ἱερεῖς, ἀλλὰ συνεκδήμους (64) καὶ νοταρίους (65) ἐπονομάζουσιν. Οὕτοι δὲ οὔτε σχήματι, οὔτε διαίτη, οὔτε τινὶ ἄλλῳ τρίπῳ βίον σεμνότερον ἐπιδείκνυνται.

² Joh. iv, 10.

VARÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(57) Καθολικὴν. Catholica scilicet olim vocabatur quævis Ecclesia particularis, modo in veritate doctrinæ salutis, quam hoc ipso nomine sibi vindicare conabantur Pauliciani, persisteret sicut et episcopus particularis Ecclesiæ orthodoxæ hoc nomen ferebat. Loca huc pertinentia in scriptoribus ecclesiasticis sæpiissime exstant.

(58) Λόγους. Ita noster, et Euthymius, recte omnino, pro quo Coislinianus sensu hiulco habet λέγουσι, quod etiam in versione mutata cum altero illo permutavimus.

(59) Προσευχὰς. Ad imitationem scilicet Judaicæ et nascentis Christi, Domini nostri, Ecclesiæ, in qua hæc appellationem obtinuisse vel ex Actuum xvi, 13, intelligitur, ad quem locum conferantur interpretes. Adde B. Godfridum Olearium in Observatt. ad Matthæi vi, 5; Henric. Valesium ad Euseb. p. 27; Steph. le Moyne in Notis ad *Varia sacra*, p. 72 seqq.; Jo. Braunium in *Selectis sacris lib. v*, p. 774; Isaacum Vossium ad Catullum, p. 313; Jo. Dougtæum in *Analectis sacr. N. T. Exc. 55*, et Cappellum in Opp. posthumis p. 271.

(60) Ἐαυτοῖς. Ita reposui ex ms. nostro et Euthymio, pro quo Coislinianus habet αὐτοῖς.

(61) Διαθλώσι. *Confringunt*: ita ex διαθλώω reddendum censui pro *oppugnant*, quod in priori interpretatione forte ex διαθλώω exstat.

IX. Catholicam vero Ecclesiam suos vocant cœtus, cum maxime ad pia colloquia et dissertationes deveniunt. Inter se autem cœtus suos vocant prosuchas seu oratoria. Imo etiam si salutarem baptismum respuunt, se tamen ipsum admittere simulant, Evangelii verba baptismatis voce subindicantes. Etenim, inquit, Dominus dixit: « Ego sum aqua vivens ². » Cæterum quando in vehementem corporis ægritudinem incidunt, venerandam et vivificam crucem ex ligno factam sibi imponunt. Deinde vero incolumitatem consecuti illam confringunt, aut conculcant, et abjiciunt. Quin etiam liberos suos (quando apud Ecclesiæ presbyteros in captivitate detinentur), ut sæpe contingit, rogant salutari baptismo illuminari, futiliter putantes, crucem et baptismum corpori prodesse, homines sane omni commodo et opitulatione indigni, sed eorum vim et operationem, nec ad animæ mundationem, nec ad aliam quampiam ejus utilitatem conferre arbitrantur. Sane ex illis non pauci in venerandi corporis et sanguinis Christi Dei nostri, communionem sunt, sed ut simpliciores circumveniant tantum, illis participant. Præter hæc vero, quæ dicta sunt, neque catholicæ Ecclesiæ presbyteros, neque reliquos sacerdotes admittunt, quoniam, inquit, concilium contra Christum initum sacerdotes et presbyteri, seu seniores populi constituebant, sed synecdemos et notarios appellant. Hi vero nec habitu nec vivendi ritu, neque alio quopiam modo, qui venerabiliorem vivendi rationem præferat, suam a plebe differentiam exhibent. ἐπιτελοῦντι (66) τὸ διάφορον αὐτῶν πρὸς τὸ πλῆθος

(62) Comma hoc parentheticum non legitur apud Euthymium in *Panoplia*.

(62²) Μεταλαμβάνουσιν. Ms. Hamb. præmittit οἱ, forte pro αὐτοῖς, sed nihil ea voce opus est.

(63) Πρεσβύτεροι. Ordinem igitur hunc abrogandum consueverunt, eo quod Judaicæ esset originis. Quod quousque admitti possit, discas in primis ex Cl Campegii *Vitrinæ Synagoga vetere*, lib. II, c. 2.

(64) Συνεκδήμους. Voce scilicet, apostolicis temporibus recepta. Lege Actorum xix, 29; et II Cor. viii, 19.

(65) Νοταρίους. Hoc nomine proprio τοὺς ταχυγράφους designari ex Glossis constat: deinde vero translata vox est ad scriptores publica auctoritate constitutos, sive illi reipublicæ sive Ecclesiæ inservirent. De prioris generis Notariis commentatur Carolus Dufresn. in *Glossario mediæ Latinitatis* suo loco, et *Mediæ ac infimæ Græcitatatis*, p. 1004 seq. De posterioris classis vero Henr. Valesius ad *Socratis Histor. ecclesiast.* lib. v, c. 22. Ex hujus observationibus speciatim patebit episcopos ad manus habuisse eruditos adolescentes, qui et acta ecclesiastica

(66) Ἐπιτελοῦντι. Ita et Hamburg. At Euthymius voce χαρρακτηρίζοντι, perspicuitatis forte causa, hic usus est.

X. Evangelium, quod apud nos habetur, adorare non dubitant non quidem, ubi venerandæ crucis figura delineatur, sed in reliquis libri partibus, ubi imago crucis non repræsentatur. Dicunt autem se librum adorare, utpote qui Dominicos sermones complectatur, sed quantum ad dogmatum rationem pertinet, ita sunt impii ac contra veritatem, contraque se invicem omnino pugnantes. Eorum vitæ genus libidine plenum item nefandis impuritatibus ac fœditatibus, quæ in mentem non cadunt. Nam utriusque naturæ commistionibus utuntur, nullam non vel inenarrabilem obscenitatem sine pudore admittentes: tantummodo dicitur, nonnullos eorum a coitu cum matribus abstinere, ebrietati autem et luxui per totam vitam se dedunt, omnemque aliam morum corruptelam sectantur. Quid vero singula persequar? at illud tamen dicendum, vitam apud eos in nullo a doctrina differre.

XI. Et illa quidem hæcenus. Si qui autem velint a principio eorum impietatem, et unde prima semina facta fuerint, conspiciere, Cyrillus, cui sacræ urbis gubernacula tradita fuere, ipsis in historiam dux erit, nec non miraculis magnus Eriphanus, itemque non pauci eorum, qui Historias ecclesiasticas adornarunt. Titus quoque Bostrenorum episcopus, et Sarapion Thmuitanus; Alexander etiam,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

siastica excoiperent, et, prout res ferebat, instar lectorum, populo sacras Litteras prælegerent. Atque hoc nomine Pauliciani illi sacerdotes suos notarios appellasse videntur. Confer nostrum infra § 25, in fine.

(67) Εὐαγγέλιον. Id est, quatuor, quæ exstant, evangelistarum narrationes, sicut supra Ἀπόστολον de scriptis sacris apostolorum omnium, excepto Petro, adhibuit. Antiqua vero admodum hæc est appellatio, qua divinæ de Christo narrationes evangelia dicuntur, et ipsi Justino martyri, in *Apologia* I, p. 130 ed. Oxon. recepta: Οἱ γὰρ ἀπόστολοι, inquit is, ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν, ἃ καλοῦνται Εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς τὸν Ἰησοῦν.

(68) Προσκυνεῖν. De προσκυνήσει Evangeliiis facta lege Rich. Simonis, *Observationes novus in N. T. Gallicæ scriptas* p. 171. Confer Rev. Georg. Henr. Gœtzii, præsulis Lubecensis doctissimi, *Disputat. de cultu Evangelii externo*, et adde, quæ de jurejurando, tacto Evangeliorum codice, fieri solito, monuit Jac. Lydius, *De Juramentis*, c. 4, § 6; item Gullielmus Caveus, *De primitivo Christianismo*, part. III, p. 216.

(69) Χρῶνται. Exciderat hæc vox ex interpretatione Latina.

(70) Γεννησαμένης. Scelus hoc non refugisse Persas, testis est Philo, *De specialibus legibus*, ad VI et VII præceptum. Ab his forte didicit Manes, Persa, et ad suos transtulit etiam sequioris ætatis assecclas. De aliis gentibus, non rectius hic sentientibus, lege Alexandrum Tiraquellum, lib. VII *Connubial*. num. 22; Mosen Amyraldum, in *Disquisit. de jure naturali connubia dirigente*, p. 70; et Ægid. Mensgium ad Diogenis Laertii lib. I, § 95, et VII, 33. item § 181. Atque in his desinit Euthymii narratio, totidem ut plurimum verbis ex Photio descripta, qui deinceps ad librum II Photii

I'. Τὸ δὲ παρ' ἡμῶν Εὐαγγέλιον (67) οὐκ ἐπιδιστάζουσι προσκυνεῖν (68), οὐ μὲν, ἔνθα τοῦ τιμίου σταυροῦ ὁ τύπος διακεχάραται, ἀλλ' ἐν τῷ λοιπῷ τοῦ βιβλίου μέρει, ἐν ᾧ τὸ ἀπεικόνισμα τοῦ σταυροῦ μὴ διασημαίνεται. Φασὶ δὲ τὸ βιβλίον προσκυνεῖν ὡς τοὺς Δεσποτικούς περιέχον λόγους. Ἄλλ' ὅσα μὲν εἰς δογμάτων ἀνήκει λόγον, οὕτως εἰσὶ δυσσεβεῖς, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς ἑαυτοὺς παντελῶς ἀσύμφωνοι. Ἡ δὲ πολιτεία τούτων γέμει μὲν ἀκολασίας, γέμει δὲ καὶ μiasμῶν ἀβρότητων καὶ βυπασιμάτων ἀνεπινοήτων. Χρῶνται (69) μὲν γὰρ μίξεσιν ἐκατέρας φύσεως, πρὸς ἅπασαν ἀβρότητουρίαν ἀνερευθριστώως ἔχοντες. Πλὴν ἐνίους τινὰς αὐτῶν φασὶ τὴν πρὸς τὰς γεννησαμένης (70) ἀποκλίειν (71) συναφείαν· μέθη δὲ καὶ ἀσωτία τὸν βίον ἔλον ἔκδοτον ἔχουσι, καὶ πᾶσαν ἄλλαν ἡθῶν διαφθορὰν περιέπουσι. Καὶ τί δεῖ καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ μὴ ἐκεῖνο φᾶναι; οὐδὲν τὸν βίον ἀπέχοντα τοῖς δόγμασι περιέφρουσι.

IA'. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον. Εἰ δὲ τισὶ φίλον καὶ ἄνωθὲν ποθεν ἰδεῖν αὐτῶν τὴν δυσσεβίαν καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα ἴθην κατεδύθη, Κύριλλος (72) τε αὐτοῖς, ὁ τὰ τῆς ἱερᾶς πόλεως ἐγκεχειρισμένος πηδάλια, τῆς ἱστορίας καθηγῆσεται, καὶ ὁ πολλὸς ἐν θαύμασιν Ἐπιφάνιος (73), καὶ δὴ τῶν τὰς ἐκκλησιαστικὰς (74) ἱστορίας ἀναταξαμένων οὐκ ὀλίγοι, Τίτος τε (75) ὁ Βοστρήνῶν ἐπίσκοπος, καὶ Σαρα-

excerpendum accedit, præmissis tamen adhuc paucis, quæ de Tychico noster inferius afferet.

(71) Ἀποκλίειν. Contrariam huic sententiam Franc. Zini versio Euthymii, p. 205, exprimit, his verbis: « adeo ut ipsorum quidam etiam cum matribus consuetudinem habere dicantur. » Hinc et legisse videtur: Πλὴν ἐνίους τινὰς αὐτῶν φασὶ εἰς τὴν πρὸς τὰς γεννησαμένης ἀποκλίειν συναφείαν. Et in ipsam hanc lectionem vehementer me rapi sentio. Neque enim verbum ἀποκλίειν pro *declinare* aut *abstinere a re aliqua* adhiberi, quod sciam, solet, sed in inclinationem potius et affectum in rem aliquam infert. Vel saltem, si priorem notionem hic tueri debbit, necesse erat, ut cum genitivo casu conjungeretur ἀποκλίειν τῆς συναφείας. Τὸ πλὴν non semper adversativam sed ampliativam quoque notionem habet, ut idem sit, quod *imo vero*.

(72) Κύριλλος. *Catechesi* scilicet VI, § 12 seqq. p. 91, editionis Oxon. a Cl. Thoma Milles curatæ, ubi in compendio habes, quæ de Scythiano Manetis præcursore, et Manete ipso, ab Archelao episcopo confutato, in Actis Archelai, de quibus paulo post fusius, leguntur.

(73) Ἐπιφάνιος, Hæres. 66.

(74) Ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας. V. c. Eusebius, VII, 31, *Histor. eccles.* Socrates lib. I, *Hist. eccles.* c. 22; Theodoretus, *Hæretic. fabul.* lib. I, c. 26, et V, 9, alii.

(75) Τίτος τε. Hujus libri quatuor dimidiam fere partem Græce perisse visi sunt, ita ut tantum liber I et II, cum parte exigua tertii superesse crederetur, secundum codicem scilicet Holstenianum, obiter inspectum, et, prout a librario textus series turbata erat, consideratum. Nunc vero libros tres priores integros Græce et Latine ex ipso illo codice Holsteniano, in bibliotheca publica Hamburgensi obvio, et a Rev. Jo. Friderico Wincklero, conjun-

των (76) ὁ τῆς Θμουέως, ὅτε τῆς πόλεως Λύκων Ἀλέξανδρος (77) τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐγεχειρισμένος ἦμος. Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένους καὶ ὁ τούτων πάντων κατὰ κράτος μάλιστα θριαμβεύσας τε καὶ διελθὼς τὴν προκειμένην ἀσέβειαν Ἡρακλειανὸς (78) ὁ Καλχηδόνος ἐπίσκοπος, ἐν ἔξοσι βιβλίοις τοῦς κατὰ τῆς ἀποστασίας ἀγῶνας καταβαλόμενος, καὶ πλείστοι ἕτεροι (79). Πλὴν καὶ νῦν, ὁ λόγος οὐκ ἀσύμφορον τοῦτο λογιζόμενος, κατ' ἐπιδρομὴν τινα σεται.

IB. Σκυθιανὸς τις (80) τὴν πατρίδα Αἰγύπτιος, τὸ δὲ ἐξ ἑθνῶπων γένος Σαρακηνὸς τὴν Ἀλεξανδρέων ᾤκει, οὔτε Χριστιανοῖς συμπερόμενος, καὶ τὰ Ἰουδαίων οὐ προστέμενος. Οὗτος ἐκ τῶν Ἀριστοτελικῶν παρακρουσμάτων ἐντριβὴς τὴν γλῶσσαν (81) γεγωνῶς, τέσσαρας (82) συντάττει βιβλίους ὧν τὴν (83) B

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

clissimo collega meo, descripto exhibebit, vel potius jam exhibuit Cl. Jac. Basnag. in nova, quam parat, Antiqu. Canisii lectionum editione, cujus Specimen luci superiore anno expositum, et Titi et Serapionis commentationes inter cætera sistit. Is enim in præmissa animadversione observavit, codicem Holstenianum Hamburgensem passim esse mutilum, et, inverso ordine, turbatum, quem tamen ductu designationis argumentorum a Tito ipsi tractationi præmissæ, ita nunc restituit, ut libri tres integri appareant. Cæterum auctor ipse argumentis philosophicis frequenter, Scriptura vero diviniore raro utitur.

(76) Σαρακίων. Ita nomen scribitur in Coisliliano et nostro codice, quod alii per Serapionem effecerunt rectius, cujus nominis et alii inter scriptores Græcos, in primis sophista quidam et comicus, ut cæteros laceam, exstant. Ejus tractatus, Græce apud nos cum Tito Bostrensi exstans paginis 24, in-folio continetur, et in repetita Lectionum Canisianarum editione juxta Latinam versionem Turrianam exstabit. Interim in secunda et tertia codicis nostri pagina varia desiderantur, sensum hiulem reddentia. Unum tantum Manetis errorem, quo corpus et materia in se mala venditantur, oppugnandum sibi sumpsit Serapionem. Utriusque, Titi scilicet et Serapionis, commentationem Græce descriptam habuisse B. Sebast. Gottfr. Starchium, Cl. Martinus Dieterich in funebri ejus Programmate testatur.

(77) Ἀλέξανδρος. Liber ejus πρὸς τὰς Μανιχαίου δόξας a Franc. Combessio editus est tomo II Auctarii novissimi, Paris. 1672 fol. Ex eo, tum inedito, hunc quemdam affert Alexander Morus in Notis ad Novum Fœdus, p. 243.

(78) Ἡρακλειανός. Laudat hujus XX libros Photius noster in Bibliotheca codice 85.

(79) Πλείστοι ἕτεροι. Eos conueta et familiari sibi industria et doctrina congestit Celeb. Joh. Albertus Fabricius, in Biblioth. Græc. lib. v, p. 289 seqq. Mireris forte, Petri Siculi, quem Photio temporum rationes fere æqualem faciunt, mentionem hic non factam esse, cujus ἱστορία περὶ τῆς κενῆς καὶ ματαίας ἀρέσεως τῶν Μανιχαίων, τῶν καὶ Πυολικιανῶν λεγομένων cura Matthæi Raderi, prodit Ingolstadii, 1604, in-4. Cumque comparatio scripti utriusque, a Photio et Siculo profecti, ad oculum ostendat, alterum alterius opera usum esse, non dubitem, vel hinc affirmare, Siculum post Photium sua litteris consignasse, qui alioquin illius cum cæteris mentionem facturum fuisse videtur.

(80) Σκυθιανός τις. Hæc Photius hausit ex Cyrilli Catechesi vi, § 13; quæ etiam in sua retulit Petrus

A qui Cyropoleor archiepiscopatum tenuit. Præter hos autem is, qui de iis omnibus fortiter triumphavit, et hanc, de qua agitur, impietatem confutavit; Heraclianus, Chalcedonis episcopus, qui viginti libris certamina contra eorum apostasiam instituit. Cæterum non abs re neque inutile fore duxi, cursum et strictim quædam eorum recensere, quæ ad notitiam hujus argumenti exploratissimam faciunt. τῶν εἰς γνῶσιν ἐχόντων τὸ ἀπαραίτητον δειλεῦ-

XII. Scythianus quidam, patria Ægyptius, genere autem Saracenus, Alexandriæ habitabat, neque cum Christianis versans neque Judæorum doctrinam amplexus. Illic ex Aristotelicis male intellectis libris linguæ (Græcæ) usum assecutus, quatuor composuit libros quorum unum quidem

Siculus in Historia Manichæorum, p. 20 seqq. Uterque a Cyrilli verbis passim abit, quibus tamen præ Photio insistit Petrus Siculus. Comparavit inter se utrumque Rev. Thomas Milles in sua Cyrilli editione p. 92 seq. Nostri itaque judicio Scythianus hic primus inter Christianos stultæ de duobus principis opinionis auctor exstitit, quod ipsum tradunt Archelaus in Actis Disputat. cum Manete, p. 95, et Epiphanius, hæresi 66, alique. Ab his discedere videntur Theoderetus, Hæretic. Fabul. lib. 1, c. 35; Cedreus p. 259; et hinc forte, quia iisdem verbis utitur, Suidas, tom. II, p. 491. Ibi enim omnes Manetem etiam Σκυθιανὸν appellatum scribunt, quod eo sensu multi acceperunt, ut Manes et Scythianus eundem eos judicasse censerent. Meo iudicio illi hæc Scythiani appellatione erroris primam originem indicare voluerunt, in primis ideo, quod versutum Manetis ingenium et felix in negotio successus et Scythiani et Terebinthi, decessorum ejus, memoriam abolere videretur. Id certe suspicari malim, quam cum eruditissimo Pearsonio in Adversariis Miscellaneis, c. 35, p. 355, vel auctoris σφάλμα μνημονικόν, vel librarii γραφικόν ἀμάρτημα hic cogitare. Scythianum hunc ad apostolorum tempora ab Archelao l. c. referri merito mireris, cum ipsius narratio inferat, inter Scythianum et Manetem, unum tantum Terebinthum, primi illius discipulum, intercessisse, ut proinde Manes Scythianum, si forte ætate provecior fuerit, videre potuerit, id quod persuadere nobis poterat fragmentum epistolæ ad Scythianum, modo idem is cum nostro sit, a Manete scriptæ, quod habes apud Cl. Fabricium in Biblioth. Græc. lib. v, p. 285.

D (81) Ἐντριβὴς τὴν γλῶσσαν. Refert hæc ad peritiam linguæ Græcæ præstantissimus interpres. At videtur Photius de doctrinis potius Aristotelicis promptaque eas aliis propinandi facultate hic cogitasse. Id suadet Cyrilli ipsius phrasis, qui pro his, quæ Photius habet, scribit Ἀριστοτελικὸν μιμησάμενος βίον, id est, ut interpretor, Aristotelicam philosophandi rationem sectatus. Bion enim etiam de τέχνῃ seu arte et disciplina, usurpari pridem monuit Tzetzes ad Hesiodum, et Menagius ad Diogenem Laertium, p. 439 b.

(82) Τέσσαρας. Confer Archelai Disputat. cum Manete, p. 96.

(83) Ὡν τὴν μὲν. Si hic Photii locus cum Petri Siculi verbis conferatur, patebit alterum alterius vestigiis instituisse. Cum enim Cyrillus l. c. quem uterque legit, quatuor illos libros breviter et nude tantum quoad titulos recensat, uterque horum quædam addit sibi invicem similia. En tibi descriptionem Petri Siculi: Τέσσαρας βιβλίους συντάξεν,

Evangelium appellavit, ubi acta quædam Christi, A Dei nostri, pernicioſa et abominanda, impia ac Deo perosa mente configuntur; secundum, Κεφάλαιον, seu *Capitulum* inscripsit, tertium *Mysteriorum* nomine insignivit, ubi secundum mentem suam legis et prophetarum refutationes et calumniæ contra eos instituuntur; quartus, qui mortem animæ parit, *Thesaurus vitæ* inscribitur. Huic autem Scythiano discipulus fuit nomine Terebinthus. Ac cum acerba morte magister in Judæa, quo commigraverat, periisset, nequitia discipulus, et pecuniarum et librorum hereditatem adiiit. In Palæstina vero et in Judæa degens ac piorum omnium iudicio damnatus, opprobrium non ferens, in Persidem proficiscitur, assumpto Budæ nomine. Jam enim fama ejus pervagata odium impio viro conciliaverat, antequam in cujuspiam consortium veniret. Verum non cepit fructum permutati nominis. Cum enim ex operibus et ex doctrina iis, qui ipsum prius ignorabant, notus evasisset, a viris apud Persas eruditus, qui non pie quidem sentiebant, sed meliorem tamen eo circa omnia sententiam tuebantur, confutatus et expulsus est. Hinc profugus, apud viduam quamdam, hospitium quærens, dolose se insinuavit. Postea, conscenso quodam tecto, dæmonas pro more suo cum clamore invocat, quos hodieque Manichaicæ defectionis amatores, quando detestandam suam Ischada celebrant, invocare solent. Postquam hic detestandam initiationem persolvisset, divinæ ac vere justæ comminationis opus efficitur. Projectus namque de tecto, in ipsa impietate et exsecrandis mysteriis toto corpore contritus est, et vitam cum morte commutavit: sicque altera impietatis fera concisa est. Non bonum autem vidua impii hospitii fructum percepit.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

μίαν καλούμενην, τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον, οὐ Χριστοῦ πράξεις περιέγουσαν, ἀλλ' ὡς μόνην τὴν προσηγόριαν. Καὶ ἄλλην καλούμενην Κεφάλαιον. Καὶ τὴν τρίτην τῶν Μυστηρίων, ἣτις ἐστὶ πρὸς τὴν ἐπιτηδεύσαν αὐτοῖς ἀνατροπὴν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν τετάρτην, ἣν περιφέρεισι Θεσσαυρόν ζωῆς καλοῦντες, ἥπερ ἐστὶ Θεσσαυρὸς θανάτου. Videtur tamen, ne quid dissimulem, Sculus Photio ex parte adversari, cum is quidem neget de Christi rebus et actis hic quidquam legi, hic vero res Christi gestas interpolatas recenseri affirmet.

(84) Τερέθινθος. Ita et Petrus Siculus nominat, qui Cyrillo audit Τερέθινθος in vulgatis editionibus, a quibus tamen bonæ notæ codices manu exarati diacedunt, nostri scriptiorem approbantes, ceu testatur Th. Milles. Astipulatur in Actis Archelaus.

(85) Βούδην. Βουδῆν apud Cyrillum in vulgatis, cujus codd. mss. habent Βουδιδᾶν. Βουδιδᾶν legit Petrus Siculus.

(86) Παρεσφείρεται. Ita hujus verbi vim exprimendam in versione putavi, pro eo quod antea legebatur: *A vidua quadam hospitii causa exceptus magis magisque corrumpitur*. Pejor, in primis apud viduam fraudum ejus ignaram, vix fieri poterat Terebinthus. Id itaque videtur voluisse Photius, hominem perditissimum bonam feminam dolis et blanditiis suis ita fessellisse, ut eum libenter in sua reciperet. Id vult verbi Græci notio, de qua expo-

nit Εὐαγγέλιον ἐπωνόμασεν, ἐν ἧ πράξεις Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν φθοροποιοί τινες καὶ ἀποτρόπαιοι θεομάχῳ γνώμῃ διαπλάττονται· τῇ δευτέρῃ δὲ Κεφάλαιον τὴν κλῆσιν ἐπέθετο, καὶ τὴν τρίτην τῶν Μυστηρίων ἐπέμνηεν ὀνόματι, ἐν ἧ, ὡς ἔδοξεν αὐτῷ, τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν διασκευαί τινες καὶ διαβολαὶ πραγματεύονται. Ἡ δὲ τετάρτη ψυχικοῦ θανάτου πρόξενος οὕτω Θεσσαυρὸς ζωῆς ἐπιγράφεται. Τοῦτω δὲ τῷ Σκυθιανῷ μαθητῆσι Τερέθινθος (84) ὄνομα, καὶ πικρῷ θανάτῳ τοῦ διδασκάλου κατὰ τὴν Ἰουδαίαν (ἐκείσε γὰρ παρεργόμενοι) τῶν ἀνθρώπων ἀποφθαρέντος, ὃ τῆς κακίας μαθητῆς, τῶν τε χρημάτων αὐτοῦ καὶ τῶν βιβλίων τὸν κλῆρον ὑπέρχεται. Ἐν Παλαιστίνῃ δὲ καὶ Ἰουδαίᾳ διατρίβων καὶ παρὰ τῶν εὐσεβοῦντων ἀπάντων καταγινωσκόμενος, καὶ μὴ φέρων τὸν ὄνειδον, ἀπαίρει πρὸς τὴν Περσίδα, Βούδην (85) ἑαυτὸν μετονομάσας. Ἦδη γὰρ καὶ ἡ κλῆσις αὐτοῦ θυλλουμένη, μισητὸν ἐποίει τὸν ἀπειθεῖ, καὶ πρὸ τῆς ἐντεύξεως. Πλὴν οὐδὲν τῆς μετωνομίας ἀπάνωτο. Ἐκ γὰρ τῶν ἔργων καὶ τῶν δογμάτων κατὰφωρος τοῖς πρὶν ἀγνοοῦσι γινόμενος, ὑπὸ τῶν παρὰ Πέρσας λογίων οὐδ' αὐτῶν μὲν εὐσεβοῦντων, ἄμεινον δ' ἐκείνου περὶ πάντα διακειμένων, ἐλέγχτό τε καὶ ἀπηλαύνετο. Ἐξ οὗ φυγὰς γεγρονῶς, γυναικί τιι ἀνδρὸς κεχηρωμένη, ξενίας λόγῳ παρεσφείρεται (86). Ἐτα ἐπὶ τινος δώματος ἀνελθὼν, καὶ τοὺς ἐξ ἔθους αὐτῷ καλούμενους δαίμονας ἐπιβουόμενος, οὗς καὶ μέχρι νῦν οἱ τῆς Μανιχαϊκῆς ἀποστασίας ἐρασταί, ἐπειδὴν αὐτῶν τὴν μυστῆρῶν ἰσχάδα (87) τελοῦσιν, ἐπικαλοῦνται. Ταύτην δὲ οὗτος (88) τὴν ἐξάριστον διαπραττόμενος τελετὴν, θείας καὶ δικαίας, ὡς ἀληθῶς, ἀπειλῆς ἔργον γίνεται. Ἐκδισκευθεῖς (89) γὰρ τοῦ δώματος αὐτῇ δυσσεβείᾳ καὶ βδελυραῖς τελεταῖς ὅλος (90) τε τὸ σῶμα διεθρόθη (91), καὶ τὸν

nit egregie Lambertus Bos, vir Ἑλληνικώτατος, in *Aniadversionibus ad scriptores Græcos*, p. 96. Cyrillus et Petrus Siculus hic simpliciter habent, προσφείρει τινὶ χήρᾳ.

(87) Μυστῆρῶν ἰσχάδα. Quid sibi hæc velint, non satis capio. Eadem phrasi utitur Cyrillus (ubi interpretes *caricam* afferunt); et Petrus Siculus, ἰσχάδα fructum ficus esse constat, ut alios taceam, ex Polluce, tom. 1, p. 142. Videtur hic innui conventus quidam, haberi a Manichæis solitus, sive ad sacra sua exercenda, sive ad conferendas sententias. Si posterius, fortasse mos veterum philosophorum huc aliquid lucis attulerit, qui, proposita quæstione ἰσχάδα διδοῦναι id est *caricam exhibere* alteri cuiquam instar arrhæ expectatæ responsionis solebant, quam qui acceperat, responsioni se obstringebat. Vide Joach. Kuhnii notas ad Diogenem Laertium, p. 524.

(88) Οὗτος. Ita ex nostro lego pro οὕτως.

(89) Ἐκδισκευθεῖς. Nova vox, pro qua Cyrillus et Siculus habent καταβλήθεις. Nostri illa efficacior est: infert enim hominem non exspectantem instar disci cum impetu projectum in auras esse.

(90) Ὅλος. Ita ex nostro ὅλως.

(91) Διεθρόθη. Ita ex nostro pro διετρίβη. Illum enim ex verbo διαθρόπτω ad rem, de qua hic agitur, accommodatus omnino videtur, quam alterum illud ex διατρίβω petitum, quod in hoc sensu adhiberi, si quid video, non consuevit.

βιον κατεστρέψατο. Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ τὸ δεύτερον τῆς δυσσεβείας ἐξεκόπη θηρίον. Οὐκ εἰς καλὸν δὲ ἄρα ἡ χήρα τῆς δυσσεβοῦς ξενίας ἀπώνατο. Ὀρώσα γὰρ ἑαυτὴν ἀνδρός τε καὶ παίδιον καὶ τοῦ λοιποῦ γένους ἔρημον, χρημάτων τε κληρὸν αὐτῇ περιγενομένον, καὶ τῶν μισαρῶν ἐκείνων παραμυθίαν τῆς ἐρημίας παῖδα. Κούβρικον (92-93) ὄνομα ἀργυρίου τιμῆς ὠνεῖται, ὃν υἱὸν θεμένη τοῖς Περσῶν μὲν τῶς μαθήμασιν ἐστοιχείου, πικρὸν δὲ ἄρα βέλους κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης παρώξυνε φύσεως. Ἀποφθαρσίης γὰρ τῆς χήρας, κληρονόμος μὲν καὶ τῶν χρημάτων γίνεται, καὶ τῶν δυσσεβῶν βιβλίων. Τὸ δὲ τῆς οἰκετικῆς ὄνομα τύχης, ἵνα μὴ αὐτῆ μῶμον ἢ δουλεία (94) προστρίβοιτο, εἰς Μάνην μεταβάλλει. Διτλοὶ δὲ τοῦτο Περσίδι γλώσση τὸν οἶον ὀμιλητικὸν (95) καὶ πρὸς διάλεξιν (96) δραστήριον. Καὶ τοιοῦτος γὰρ τοῖς πολλοῖς ἐδόκει, ὁ μᾶλλον Ἑλληνι γλώσσῃ ἢ τῇ Περσίδι Μάνης ἐπάξιως ὀνομάζεσθαι. Ἐργῷ γὰρ ὡς ἀληθῶς τῆς μανίας (97) δοχεῖον, εἴπερ τὸν ἄλλος, ἐχρημάτισεν, ὅλον τὸ τῆς πλάνης πνεῦμα ἐν ἑαυτῷ χωρήσας, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργούμενος (98), ὡς καὶ Παράκλητον (99) ἐκυτὸν καὶ Πνεῦμα ἄγιον ἐξεμάνη ὀνομάσαι· τὸν τοιοῦτον τρόπον τῆς μιμήσεως ἐκ τῶν καθηγησαμένων αὐτοῦ διαδεξαμένος. Καὶ γὰρ δὴ τούτων ὁ μὲν Σκυθιανὸς Πατέρα ἐκυτὸν, ὁ δὲ Τερέβινθος Ἰῶν τοῦ Θεοῦ ἐκ Παρθένου τε γεννηθῆναι (ὡ τῆς ὑπερβολῆς οὐκ ἐχούσης ἀθεό-

A Cum enim videret se et viro, et liberis, et toto genere orbatam, pecuniarum ac detestabilium librorum hæreditate auctam esse, in solitudinis suæ consolationem, puerum sibi, Cubricum nomine, argenti pretio emit (1) adoptatumque Persarum disciplinis erudit, atque acerbum contra humanum genus telum exacuit. Defuncta namque vidua, et pecuniarum et impiorum librorum hæres efficitur. Domesticæ porro fortunæ nomen ne sibi vituperii notam servitas inureret, in Manem mutavit : hoc vero nomen lingua Persica significat disertum, et in disputando strenuum. Et talis multis esse videbatur, qui tamen magis Græca lingua Manes (furiosus) quam Persica (Manes sive disertus) vocari crebatur : nam ipso opere vere insanis receptaculum, si quisquam alius, erat, totum quippe erroris spiritum in se continens, ab ipso agitabatur, qui se Paracletum ac Spiritum sanctum furiosi instar nominavit, mores imitatus eorum, qui hujus instituti auctores sibi fuerunt, quorumque successor erat. Ex iis namque Scythianus se Patrem, Terabinthus vero se Filium Dei ex Virgine natum, o impietatem nullum modum habentem ! nuncupare ausus est. Exinde vero discipulos congregavit duodecim, quos etiam erroris præcones emisit. Sed furiosus ille Manes cum scelere celebris evasisset, nuntia fama ad aures usque Persarum regis pervenit. Ille

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(92-93) Κούβρικον. Ita constanter Cyrilli codices : at Petrus Siculus, p. 22, semel habet Βούβρικον, librarii vel typographi vitio, cum in eadem pagina aliquoties Κούβρικος recte legatur. Corbicium in Actis Archelai, p. 97 vocatum invenies, quem Urbicum dicit Augustinus, qua de re vide, quæ scripsi olim in Manichæismo ante Manichæos, p. 215. De ipsius nominis ratione lege Thomam Gatakerum in *Adversariis Miscellan.* c. 35 ; et Fullerton. II, 18, *Miscellaneorum.*

(97) Μῶμον ἢ δουλεία. Ita ex nostro restitui, pro eo quod ex Coisluniano legebatur : μῶμον ἢ δουλείαν. Nam cum nostro facit codex Colbertinus ; et Petrus Siculus, p. 22, verbis magis perspicuis in eandem rem usus Photium interpretatur. Ait enim : Εἶτα ἵνα μὴ τὸ τῆς δουλείας τοῦ Κουβρίκου ὄνομα ἐπονείδιστον ἦ (ita lege pro ἢ quod exstat in editis) ἀντὶ Κουβρίκου Μάνην ἑαυτὸν ὠνόμασεν. Id est, *Deinde ne sibi servile nomen Cubrici* (vides, quomodo ipsum *Cubrici* nomen inter servitutis, ex qua, redemptus scilicet, emergerat, nomina numeret ?) *ignominiosum esset, pro Cubrico se Manem dixit.* Ubi placet Gatakeri in *Adversariis*, p. 355, expositio : *Cubrici nomen ἐπονείδιστον dicit, vel quia probrosum aliquid sonare videretur, vel quod servus adhuc cum esset, id ei nominis fuisset, unde conditionis servilis memoriam refricare videbatur.* Taceo, nomen servile homini libero dedecus quidem, non autem servitutem conciliare posse. Interim mireris hominem servile nomen cum altero non minus tali permutasse. Μάνης enim, apud Græcos saltem, δουλικὸν erat ὄνομα, id quod Gatakerus, l. c. et Menagius, ad Diogenem Laertium, p. 215 b, veterum locis tam manifestum fecerunt, ut dubitare nefas sit. Interim patet nomen illud apud Persas melioris ominis fuisse, quod statim monet noster.

(95) Ὀμιλητικόν. Etymologiam eandem Cyrillus

C et Petrus Siculus voce ὀμιλητῆς expriment, quam Persis hodie ignotam scribit Th. Hyde. *De rebus veterum Persarum*, p. 282. Alias omnes nominis hujus rationes venati sunt complures, in primis autem Gatakerus, l. c. c. 35. Confer, si placet, quæ ipse olim monui in Manichæismo ante Manichæos, p. 205.

(96) Διάλεξιν δραστήριον, in disputando strenuum : ita malui pro in *dialectica strenuum.* Διάλεξις enim ut concionem ad populum (vide Valesium ad Eusebium, p. 110), ita in primis quoque disputationem et orationem cum cura factam infert. Lege Godfridi Olearii *Notas ad Philostratum*, p. 565 et 579.

(97) Μανίας. Ita et alii Manetis nomine luserunt, v. c. Zonaras Canone in Deiparam apud Cotelerium, tom. III *Monumentorum Græc.* p. 467, μανεις ὁ Μάνης, sicut et Euthymius in *Panoplia* tit. 9, Manes simpliciter μανεις vocatur. Sic Titus lib. 1, *Adversus Manich.* apud Cl. Basnage, p. 60 : Ὁ δὲ μανεις ἐκ βαρβάρων καὶ τῆς μανίας αὐτῆς ἐπόνυμος, quæ ita verterim : *Ille vero a barbaris insanire doctus et a barbarie appellatus.* etc. Hinc p. 60, de eodem βαρβαρικὴν ἀσέβειαν ἐπινοήσας καὶ δευτέραν ἀρχὴν ταύτην μανικῶς ὀρισάμενος, et p. 63, ὁ χαλεπώτατα μανεις. Adde, p. 65.

(98) Ἐνεργούμενος. Ita ex nostro pro ἐνθουσιούμενος. Prior enim vox a scriptoribus ecclesiasticis proprie de hominibus a dæmone actis usurpari solet, quemadmodum posterior bonum interdum sensum habet.

(99) Παράκλητον. Huc referunt quidam vocem Μάνης, tanquam □□□□ id est, *consolator* : vide Gatakerum, l. c. c. 35.

(1) Factum hoc ipsi puero septenni tradunt Cedrenus et Suidas loc. cit. qui numerus annorum omnino substituendus est illi τῶν *Sexaginta*, quæm habes in Archelai *Disputat.*, pag. 98.

cum filium morbo laborantem haberet, audiretque, A Manem pollicitum esse, se filium ejus ex morbo precibus erepturum esse, arrogantem hominem ad filii curationem adhibet: ac medicos tum præsentes tametsi ægritudinis curationem facilem fore promittebant, ejecit. Ille vixdum orationem compleverat, et vitam eripuit ei, qui id forte passus non esset, nisi ille incolumitatem promisisset. Cum itaque subito et aperte impietas et arrogantia scelesti hominis deprehensa fuisset, in maleficorum carcerem impostor ille damnatus conjicitur. Sed cum servus esset ac servilis artificii peritus, sciretque se non diu postea patratæ cædis pœnas daturum esse, utpote qui regis filium impietate sua occidisset, e domo aufugit, et custodibus carceris necis causa fuit: nam quia scelestum illum non accurate custodierant, capite omnes plexi sunt.

φόνου δίκας ὑποσχεῖν οὐκ εἰς μακρὰν ἐστὶν ἄξιος, ἅτε δὴ τῇ καθ' ἑαυτὸν ἀποστασίᾳ τὸν βασιλεῖον ἀνελὼν παῖδα, διαφεύγει τοῦ οἰκήματος, καὶ γίνεται μὴ ἀσφαλῶς ἐτήριον τὸν ἀλιτήριον, τῆς κεφαλῆς ἐζημιώθησαν ἅπαντες.

XIII. At hic servus, erro, homicida carceri mancipatus, advenit profugus in Mesopotamiam, et defectionis suæ zizania rursum serere incipit. Carcharorum autem episcopus, cui nomen Archelaus, vir sacer et divinarum humanarumque rerum peritissimus, collecta Græcorum seu gentilium auditorum manu, ne Christianis judicantibus veritas per favorem triumphasse videretur, instituta adversus manie cognominem pia disputatione, impiissimum hominem ita pedefecit et confutavit, ut inde statim aufugeret, et defectionis ejus semina nullam ibi radicem ponere possent. Hinc profugus vicum quemdam ignobilem occupat, ibique rursum impietatem suam fovere et patefacere satagit. Sed fervens ille pietatis propugnator et vere pastor Archelaus cum non modicam ovium curam gereret, non segnis erat in persequendo eo, qui sævior lupo, in gregem discernendam insurrexerat. Quamobrem ille manie cognominis, qui ejusmodi viri præsentiā non sine magna anxietate sustinebat, aufugit, et e loco in locum transmigrat. Dum sic vagaretur, Persarum regis satellites, qui sectas tum ubique perquirebant, comprehensum adducunt vinctum ad eum,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(2) Ἀπετόλμησε. Ita lego cum nostro et Colbertino, pro quo Coislinianus, sensu prorsus contrario, nec ob contextum ferendo habet οὐκ ἐτόλμησε. Omnino enim id, quod refertur, audebat homo impius, et, quam vox ἀποτολμῆν infert, effreni quadam audacia.

(3) Δύο καὶ δέκα. Nomina eorum lege apud Petrum Siculum, p. 30; et nostrum, § 14.

(4) Ἐξήλαυσε. Ita ex nostro pro simplici ἤλαυσε.

(5) Καρχάρων ἐπίσκοπος. Ita a pluribus vocatur Archelaus, *Carrharum*, quod genuinum urbis nomen est, episcopus.

(6) Ἀρχέλαος. Hujus Disputatio cum Manete edita nunc exstat in Laur. Alexandri Zacagnii. *Collectaneis Monumentorum Veterum*, Romæ 1698, editis, hinc vero in volumine II Operum Hippolyti a celeb. Fabricio nostro Hamburgi, an. 1718, curato; mihiq; pro eo, quo in me fertur amore ac benevolentia, inscripto, p. 134 seqq. Lege quæ

τητος!) ὀνομάζειν ἀπετόλμησεν (2). Ἐξ οὗ καὶ μαθητάς, συνιθροίσαστο δύο καὶ δέκα (3), οὓς καὶ τῆς πλάνης διέπεμπε κήρυκας. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐμβρόντητος Μάνης, τῷ κακῷ γεγονῶς περιβόητος, ἔκει ταις φήμαις μέχρι καὶ τῶν ὠτῶν τοῦ Περσῶν βασιλέως. Ὁ δὲ (καὶ γὰρ αὐτοῦ ὁ καὶ νοσήματι ἐκλώκει), ἐπεὶ τὸν Μάνην ἐπαγγελλόμενον ἤκουεν εὐχῇ τὸν παῖδα ῥύσασθαι τῆς νόσου, δέχεται τὸν ἀλαζόνα τοῦ παιδὸς ἐπὶ θεραπείᾳ. Καὶ δὴ οὗτος τοὺς παρόντας ἱατροὺς καίτοι βράδιον ἐπαγγελλομένους παιδὸς τὴν ἴασιν, ἀποπεμφάμενος, ἅμα τε εὐχὴν ἐτέλει καὶ τῆς ζωῆς ἐξήλαυσε (4) τὸν οὐκ ἂν τοῦτο παθόντα, εἰ μὴ αὐτὸς τὴν θεραπείαν ὑπέσχετο. Οὕτω γοῦν θάπτον τε καὶ περιφανῶς τῆς ἀσεβείας τε καὶ ἀλαζονείας τοῦ κακοδαίμονος στηλιτευθείσης, εἰρηκτὴν κκοῦργων

Β οἰκεῖν ὁ πλάνος καταδικάζεται. Ἄλλ' ὄγε δοῦλος ὢν καὶ δουλικῆς τέχνης ἔμπειρος, εἰδῶς τε ἀκριβῶς ὡς αἵ τῶν δεσμοφυλάκων θανάτου παραίτιος. Καὶ γὰρ ὅτι

Γ. Ἄλλ' οὗτος ὁ δοῦλος, καὶ πλάνος, καὶ φονεὺς καὶ δέσμιος φυγὰς καταλαμβάνει τὴν Μεσοποταμίαν, καὶ σπείρειν πάλιν ἀπάρχεται τὰ τῆς ἀποστασίας ζιζάνια. Ὁ δὲ τῶν Καρχάρων ἐπίσκοπος (5) (Ἀρχέλαος (6) αὐτοῦ ὄνομα, ἀνὴρ ἱερὸς καὶ περὶ λόγους τοῦς τε θεοῦ καὶ τοῦς ἀνθρωπίνους περιδέξιος), Ἕλλητινῶν ἀθροισάμενος ἀκροατήριον, ἵνα μὴ δόξη Χριστιανῶν κρινόντων φιλοτιμίᾳ λημβάνειν τὰ νικητήρια ἢ ἀλήθεια, πρὸς τὸν τῆς μανίας ἐπώνυμον τὸν τῆς εὐσεβείας ἀνακινήσας λόγον, οὕτω κατήσχυεν καὶ διήλεγξε τὸν τρισαλιτήριον, ὡς αὐτίκα τε φυγεῖν (7) ἐκεῖθεν, καὶ μὴδὲ φυτὴν λαβεῖν τὰ τῆς ἀποστασίας αὐτοῦ σπέρματα. Ἄλλ' ἐκεῖθεν ἀποδράς καταλαμβάνει κώμην τινὰ τῶν εὐτελεστάτων. Κάκει πάλιν ὑποθάλλειν ἐμψυχάσαστο καὶ παραδεικνύειν τὸ οἰκεῖον δυσέθημα. Ἄλλ' ὁ θερμὸς τῆς εὐσεβείας (8) ὑπέρμαχος, καὶ ὡς ἀληθῶς ποιμὴν Ἀρχέλαος, οὐ τὴν τυχούσαν τῶν προβάτων ποιούμενος πρόνοιαν, οὐκ ἐνεβρόθύμει διώκειν τὸν πικρότερον λύκου (9) τὸ ποιμνιον διασπαράσσειν ἐπαισιτάμενον. Διὸ πάλιν ἐκεῖθεν, ὁ τῆς μανίας ἐπώνυμος, οὐδ' αὐτὴν τὴν παρουσίαν ἄνευ μεγάλης ἀγωνίας ὑποστὰς ἀποδιδράσκει, καὶ τόπον ἐκ τόπου διήμειδεν, ἐν οἷς

D uterque in præmissis de Archelao veterum testimoniis, quæque posterior in *Biblioth. Græca* lib. v, p. 262, commentati sunt, nec temere quidquam desiderabis. Inter testimonia illa exstant quoque bina Photii nostri loca, cum Holeteniani nostri lectione prorsus consentientia, nisi quod pro Καρχάρων legatur Καρχάρων, sicut Coislinianus Μαρχάρων mendosissime exhibet.

(7) Τε φυγεῖν. Ita repono ex nostro pro κατέφυγεν, quod habet Cl. Montfauconius ex Coisliniano. Nostram lectionem astruit Zacagnius l. c., imo sequentia καὶ μετὰ φυτὴν λαβεῖν omnino postulant.

(8) Εὐσεβείας, *Pietatis*, pro quo *impietatis* vox in versionem irrepsit.

(9) Πικρότερον λύκου. Ita malui ex nostro, cum quo et conspirat Zacagnius, pro πικρότερον λύκον, quod habet Coislinianus. Sensus id omnino flagitat.

πλυνόμενον οἱ τοῦ Περσῶν βασιλέως δορυφόροι, A qui se miserat. Qui cum ejus mendacium, fallaciam et fugam irrisisset, eumque opprobriis insectatus esset, ultionem sumpsit pro omnibus unam, mortem infligens, quæ uni huic plano conveniebat. Licet enim id humanæ naturæ nullatenus sit, nec quempiam tale vel pati vel facere fas esse videatur; attamen horribilium Manetis impietatum non indigna mors erat. Cum enim infelix ille adhuc in vivis esset, corpus, detracta pelle, in utrem excoeriantes sic ex vita detrahunt, et quasi dissecant; reliquum vero corpus in prædam feris projiciunt ipsamque pellem utris instar vento repletam præ foribus suspenderunt. Talem apostata et scelestissimus homo vitæ terminum consecutus est.

Ἰδ' ἕτερος δὲ τῶν χρόνων βραχὺ τι τούτου προγε- B XIV. Alius porro tempore paulo hoc antiquior par impietate, Zaranis nomine, non pauca impietibus suis humano generi damna importavit. Discipuli autem infausti nominis viri Manetis fuere duodecim; Sisinnius, qui principatum ejus in impia doctrina tuenda accepit; Thomas, qui Evangelium suo nomine scripsit; Budas, Adamantus, Adimantus, quem in diversa orbis climata, erroris et defectionis præconem misit. Explanatores vero et quasi commentatores ejus fuerunt Hierax, Heraclides et Aphthonius. In discipulorum item ejus choro numerabantur Agapius, qui Heptalogum, ut vocant, conscripsit, Zaruas et Gauriabius. Chorus autem impietatis eorum, qui tunc temporis una floruerunt, hos complectebatur, quorum acta narrare, vel dogmata recensere quis valeat? Eo enim impuritatis omni modo devenerunt, eo usque immunditiæ, eo usque impiæ doctrinæ, totque sordibus et absurditatibus eorum libri repleti sunt, ut ne quidem successores illorum, qui maximam eorum impietatis partem retinuerunt, eos amplecti et recipere audeant; tum quod abominationum in illis contentarum exsuperantiam legere non va-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(10) Ζαράνης. Ita Coislinianus et Colbertinus, noster vero Ζανάρης. At cum et Petrus Siculus, p. 30, priorem lectionem probet, nec inter Persas hoc nominis inauditum sit (vide Tollii *Iter Italicum* p. 135), eam omnino præferendam puto. Lege de isto Jo. Pearsonium ad Symbolum Apostolicum p. 116, edit. Latinæ in notis, ubi is persuadere conatur, ut, inserto Manichæis Zarane, qui Manete una cum Scythiano antiquior erat, credamus Scythianum ad Apostolica tempora accessisse. Enimvero, quamvis non dubitem Zaranem Maneti ætate proximum fuisse, cum noster eum paulo antiquiorem diserte nominet, ipsa tamen illa brevis temporis intercapedo magis efficit, ut credamus Scythianum et Zaranem æquales fuisse ætate, et eo tantum nomine a se invicem distinctos, quod alius eorum aliis in locis doctrinæ suæ semina spargeret.

(11) Θῶμας. De hoc et sequentibus Manetis discipulis lege Cl. Fabricium, lib. v, p. 287, *Biblioth. Græc.*

(12) Ἀδάμαντος. Adantum eum vocat Petrus Siculus p. 30.

(13) Ὀν. Tres Manetis discipuli in tres orbis plagas missi memorantur in Actis Archelai cum Manete, p. 22. Addas scilicet, qui idem est cum Budda, Thomas et Hermas. Eisdem nominatim recenset Cyrillus, p. 98, Buddam pro Adda appellans, et *Historia hæreseos Manichæorum*, quam doctiss. Christoph. Matth. Pfaffius cum Lactantii *Epitome Institutionum divinarum*, p. 182 seq. edidit. Ibi hæc inter cætera p. 183, lego: « Post cujus (Curbicii) mortem non solum libros, quos Terebinthus reliquerat, sed et pecuniam Curbicii sumens, Trembi discipulos acquisivit, quorum unus, Thomas, alius Abda, tertius est Hermas. » Ibi non dubito pro Trembi legendum esse tres sibi (totidem enim discipuli postea memorantur; pro Abda autem Abdas, quem cæteri scriptores omnes vocant. Sic p. 182, ut obiter hoc moneam, pro *capitulorum*, legere malim *capitulum*. Hoc enim nomine secundum librorum suorum appellavit Scythianus, ceu ex superioribus constat.

(14) Τοσοῦτων. Ita ex nostro Colbertino lege pro τοσοῦτον

leant; tum quod irrationabilitatem præceptorum ratiociniis subicere non possint, tum etiam quod metuant et caveant, ne opprobrium risum atque odium apud omnes sibi concilient. Quamobrem hæc nuper exorta veterum illorum abominationis seminum fructificatio, ut supra diximus, quæ ab illis olim magistris scripto sibi tradita sunt, neque amplectuntur, neque tuentur; sed iis solum se adherere vafre et callide simulant, in quibus Dominica oracula et magni apostoli Pauli Epistolæ descriptæ sunt; nonnullis etiam Acta apostolorum et catholicæ Epistolæ, præter eas, quæ coryphæi (Petri) sunt, admittuntur. Hujusmodi sacra eloquia tueri se simulant, ut eos qui circa piam religionem hebetiores et imperitiores sunt, facilius decipere queant, quasi ab ipso Christo et a discipulis ejus ea receperint, B quæ defectionis suæ insania peperit.

κορυφαίου τυγχάνουσιν. Τούτων δὲ τῶν ἱερῶν ἀντιποιεῖσθαι σχηματίζονται λογίων, ὡς ἂν ἔχοιεν ῥηδιδίως ἐξαπατῆν τοὺς νωθετέρους τε πρὸς εὐσεβίαν καὶ ἀμάθεστέρους, ὡς παρ' αὐτοῦ Χριστοῦ εἶσαν παρεληφότες καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἃ τῆς ἀποστασίας αὐτοῖς ἀπέτεκεν ἡ ἀπόνοια.

XV. Hic itaque Manes, tantæ defectionis princeps, anno Valeriani et Gallieni, Romæ imperatorum, nono e custodia Persarum elapsos (nihil enim impedit, quominus ea persequamur, quæ supra historiæ series prætermisit), et in Mesopotamiam profectus, a divino Archelao, sancto viro, qui tum Carcharorum in ea regione præsul erat, multis magnisque contra impietatem suam argumentis exagitatus est. Atque inde insperato suffusus pudore, profugus C Diodidem, Carcharorum vicum, subit: atque ibi cum Tryphone quodam, strenuo et sacro viro, presbyteratus gradum obtinente, congressus, parem subiit casum; imo etiam ipse Archelaus, cum seductorem eo se recepisse comperit, acer quippe vir erat, et pio studio movebatur, statim in vicum se contulit; ac postquam seductorem illum in magnas angustias et in pudorem, a quo declinabat, conjecisset, ac execranda ejus dogmata evertisset, confutassetque, virumque omnibus deridendum detestandumque propinasset, eum ad fugam denuo perpulit, in qua quod et diximus, a perquirentibus

στα τῆς αὐτῶν δυσσεβίας παρακατασχόντας ἀνέχεσθαι τοῦ λοιποῦ στέργειν ἐκεῖνα καὶ ἀποδέχεσθαι, τοῦτο μὲν τὸ ἀνυπερβλήτον τῆς βδελυρίας οὐ στέργοντας (15), τοῦτο δὲ τῶν προσταγμάτων τὸ ἀλόγιστον λογισμοῖς ὑποβάλλειν οὐκ ἔχοντας, τοῦτο δὲ τὸν παρὰ πᾶσιν ὄνειδον καὶ τὴν χλεύην, καὶ τὸν κατήγγελων καὶ τὸ μῖσος ὡσπερ διευλαθουμένους καὶ ἀποκλίνοντας. Διὰ τοῦτο καὶ αὕτη ἡ νεοφανής τῶν παλαιῶν ἐκείνων τῆς βδελυρίας σπερμάτων παραφράς, ὡσπερ καὶ πρόσθεν ἔφημεν, τὰ παρ' ἐκείνων τῶν διδασκάλων ἐγγράφως αὐτοῖς συντεταγμένον οὐ μὲν οὖν οὐκ ἀγαπῶσιν, οὐδὲ περιέπουσιν. Ἄλλ' ἐκεῖνοις μόνοις κακοῦργως καὶ πονηρῶς προσανέχειν ὑποπλάττονται, ἐν οἷς τὰ τε Κυριακὰ ἀναγράφεται λόγια καὶ τοῦ μεγάλου ἀποστόλου Παύλου αἱ Ἐπιστολαί, καὶ παρ' ἐνίοις τῶν ἀποστόλων αἱ Ἠράξεις, καὶ τῶν Καθολικῶν δεσὶ παρὰ τὰς τοῦ αὐτοῦ ἀπέτεκεν ἡ ἀπόνοια.

IE. Ὁ μὲν οὖν Μάνης οὗτος ὁ τῆς τηλικαυτῆς ἀποστασίας (16) ἐξάρχων, ἔπει (17) τῆς βασιλείας ἐννάτῃ Οὐαλεριανοῦ (18) καὶ Γαλιτηνοῦ, οἱ Ῥώμης εἶχον τὸ βασιλεῖον κράτος, τὴν ἐν Πέρσαις φυλακτὴν διαφυγῶν (οὐδὲν γὰρ κωλύει διελθεῖν, ἃ τῆς ἱστορίας ὁ δρόμος παρῆλθεν ἄνωθεν), καὶ κατὰ Μεσοποταμίαν γεγωνῶς, ὑπὸ τοῦ (19) θεσπεσίου Ἀρχελαίου (Καρχάρων δὲ τῆς αὐτῆς χώρας οὗτος ὁ ἱερός ἀνήρ ἔφορος ἦν) πολλοὺς μὲν καὶ μεγάλους ἐλέγχους τῆς δυσσεβίας ἀπρητήθη. Ἐκεῖθεν δὲ διὰ τὴν ἀδόκητον αἰσχύνην ἀποδράς, εἰς Διωρίδα (20) Καρχάρων κώμην ἀποδύεται. Ἐν ταύτῃ (21) δὲ Τρύφωνι (22) τινι σπουδαίῳ, ἱερῷ μὲν ἀνδρὶ, τὸν δὲ τοῦ πρεσβυτέρου διέποντι βαθμὸν ἐντυχῶν, τὰ ἴσα ὑπέστη. Πλὴν ἀλλὰ καὶ αὐτός γε ὁ Ἀρχελαός τὴν ἐκείσε παρείσδυσιν τοῦ πλάνου μαθῶν (ὄξυς γὰρ ἦν καὶ θερμὸς τὸν εὐσεβῆ ζῆλον), καταλαμβάνει τὸ χωρίον, καὶ πολλῆς ἐμπλήσας, τὸν πλάνον ἀμηχανίας, καὶ ἦν ἔφευγεν αἰσχύνης, οἷς αὐτοῦ τὰ μυστὰ τῶν δογμάτων ἀνέτρεπέ τε καὶ ἀνεσκεύαζε, καὶ προὔτιθει πᾶσι γέλωτά τε καὶ βδέλυγμα, ἀαρσκειάζει πάλιν φαγάδα

VARLE LECTIONES ET NOTÆ.

(15) Οὐ στέργοντας. Noster legit οὐ στέργοντας. D uterque mendose: rectissime Zacagnius Photii hunc locum recitans, Διωρίδα, quam lectionem fulcit Epiphanius, hæres. 60, n. 11; et qui ad eum provocat, Petrus Siculus, p. 36, ubi tamen utrinque in scriptione per Διωρίδα erratur. Pagus enim hic a Diodoro quodam, quasi Diodori vicus appellatus fuit, quod Acta Archelai, p. 68, indicant his verbis: «Manes autem fugiens advenit ad quemdam vicum, longe ab urbe positum, qui appellabatur Diodori.»

(16) Ἀποστασίας ἐξάρχων. Ita malui cum nostro, quam cum Coisliliano ἀποστάσεως ἐξάρχων, quamvis quod ad sensum nihil intersit. Zacagnius ex suo habet ἀποστασίας ἐξάρχων.

(17) Ἐπει. Ita cum nostro pro ἐπί, quod ad sensum opus non est, cum vicissim τῷ ἐννάτῃ prius illud ἔπει requirat. Ita et legit Zacagnius.

(18) Οὐαλεριανοῦ. Ita recte Coislinianus, noster habet Οὐαλεντιανοῦ mendose: nam temporis rationes id refugiunt. Consentit cum proba lectione Petrus, p. 36, et in referendo Photii loco Zacagnius.

(19) Ἐπὶ τοῦ. Inserit hic Zacagnius δὲ, quod orationis series non requirit.

(20) Διωρίδα. Ita Coislinianus, at noster Δωρίδα.

(21) Ἐν ταύτῃ. Ita malo cum nostro et Colbertino, pro ἐνθαυτα Coisliniani. Astipulatur nobis Zacagnius.

(22) Τρύφωνι. Ita et Epiphanius, l. c., et ex eo Petrus Siculus vocant, minus recte, si audimus Acta Archelai, ubi, p. 68, aliquoties Diodori nomine vocatur, et ipsa quoque Diodori episcopi ad Archelaum epistola cum hujus ad eam responsoria exhibetur.

γενέσθαι, καθ' ἣν, ὡς καὶ (23) προέφημεν, πλάνην A et scrutantibus captus regi Persarum acerbis illas
ὑπὸ τῶν ἀνερευνώντων αὐτὸν καὶ ζητούντων ἀλόους, pœnas dedit.
τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν ἀπέτισε τὴν πικρὰν ἐκεῖνην δίκην.

15. Ἐκεῖνου δὲ τὸν βίον οὕτως οἰκτρῶς καὶ ἀθλίως
κατστρεφάμενου, χρόνῳ ὑστερόν τινες τῶν αὐτοῦ
τῆς δυσσεβείας μαθητῶν μέχρι Σαμοσάτων τῆς
'Αρμενίας τὰ τοῦ Πονηροῦ ζιζάνια ἐγκατέσπειραν.
Καὶ οὐ πολὺ τὸ μέσον (24), καὶ τὸ φθοροποιὸν ἐκεῖνο
γεώργιον μέχρι Φαναρείας ὤφθη νομὴν λαβὸν καὶ
φυόμενον. Ἐξ οὗ καὶ ἡ κακὴν Καλλινίκη τοῦ βορβό-
ρου πλησθεῖσα, ὡς μοι προεῖρηται, Παῦλον καὶ
'Ιωάννην γεννήματα ἐχιδνῶν ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ ἀνθρω-
πίνου γένους ἀπέτεκε. Κάκειθεν διὰ τῶν ἐφ' ἐξῆς
διαδόχων τῆς ἀσεβείας, μέχρι τῶν χρόνων Κωνσταν-
τίνου τοῦ βασιλέως (ἀπόγονος δὲ ἦν οὗτος Ἰρακλείου) B
τῆς τοιαύτης (25) θεομαχίας ἀκαινοτομήτου παρα-
τεινομένης καὶ πολλῶν μὲν παραινέσεων καὶ διδα-
σκαλιῶν, εἰ καὶ πρὸς ἀνόνητον ἀπεκρίθησαν πέρασ,
καταβληθέντων, πολλῶν δὲ εὐσεβῶν βασιλέων ξίφει
τὴν δίκην τοῖς ἀποστάταις εἰσπραττομένων, καὶ μηδ'
οὕτω τῆς ἀσεβοῦς φορᾶς ἰσταμένης, ἐπιγίνεται τις
τοῖς ἀποστάταις Ἀρμένιος ὀνόματι Κωνσταντίνος,
Μανάνλις (26) κώμη Σαμοσάτων πατρίς αὐτῷ ἐπι-
γράφεται, ἥτις καὶ μέχρι τοῦ νῦν Μανιχαίων τροφὸς
ὑπάρχει καὶ ἐνδιαίτημα. Ἄλλὰ γὰρ οὗτος Κωνσταν-
τίνος, τῶν τῆς ἐκκλησίας τινὰ διάκονον ἀπὸ τῆς κατὰ
Συρίαν αἰχμαλωσίας πρὸς τὴν οἰκίαν ὑποστρέφοντα
πατρίδα ἐπὶ ἡμέρας οὐκ ὀλίγας ἐξένισε, βίβλους δὲ
ἀπὸ Συρίας ὁ αἰχμάλωτος συνεπέφερετο αὐτῷ δύο,
μὴν μὲν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου, ἑτέραν δὲ τοῦ μεγά- C
λου (27) ἀποστόλου Παύλου (28), ἃς ὡσπερ ἀμειβόμε-
νος τῆς ξενίας ὁ ξενισθεὶς (29) καὶ ἀγνοῶν τοῦ ξενίσαν-
τος τὸ δυσσεβὲς τῆς θρησκείας τὰς ἱερὰς ἀντεδωρεῖτο
βίβλους. Κατιδὼν δὲ (30) ὁ Ἀρμένιος Κωνσταντίνος
βδελυκτὴν καὶ πᾶσι φευκτὴν καὶ ἀποτρόπαιον τὴν
αὐτοῦ δυσφημίαν καὶ ἀποστασίαν, τῇ τοῦ διαβόλου
συμβουλῇ μηχανᾶται τοιόνδε. Πάσας μὲν, ὅσας αὐτοῦ
ἡ θρησκεία ἤγαπα τε καὶ περιεπτύσσετο βίβλους,
ἀποβάλλεται καὶ ἀποσκορακίζει· γυμνὰ δὲ τὰ δόγματα
τῶν γραμμάτων παρακατασχῶν πειρᾶται τὰς τοῦ
Εὐαγγελίου λέξεις καὶ τοῦ Ἀποστόλου τούτου
ἐναρμόζειν τε καὶ περιάπτειν. Διὸ πάσης αὐτοῦ τῶν
δυσσημάτων καταψηφισάμενος βίβλου, μόνῃ προ-
σνεῖχεν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τῷ Ἀποστόλῳ πρόσ-
ταγμα τε καὶ σπουδαῖον ποιεῖται· ὡς ἂν δυνηθεῖ D
διὰ τῆς τοιαύτης κακοτεχνίας ἐπικαλυψάμενος αὐτοῦ
τὸν βόρβορον τῆς ἀποστασίας, πολλοῖς τὸν θάνα-

XVI. Cum autem ille vitam ita misere et infelici-
ter clausisset, elapso quodam tempore, quidam
ejus impietatis discipuli usque ad Samosata Arme-
niæ, maligni zizania sparserant : nec multo post
intervallo, corrupta ejusdem sementis ad Phanaream
usque pullulare visa est. Unde improba illa Callinica
cœno repleta, ut supra dixi, Paulum et Joannem,
genimina viperarum, in generis humani perniciem
peperit. Inde vero et impietatis successoribus,
usque ad tempora Constantini imperatoris, qui erat
Heraclii abnepos, impietas illa sine ulla innovatione
progressa est. Ac postquam multæ adhortationes
et monitiones, licet inutili exitu, factæ fuerant, et
postquam multi pii imperatores in apostatas gladio
animadverterant, neque lamen impietatis cursus de-
stitit, apostatis Armenius quidam supervenit
nomine Constantinus, cujus patria erat vicus Samo-
satensium, Mananalis nomine, quem ad hæc usque
tempora incolunt Manichæi. Hic porro Constanti-
nus quendam ex Ecclesiæ diaconis, ex Syria, ubi
captivus fuerat, in patriam suam revertentem, die-
bus non paucis hospitio excepit. Qui captivus
libros ex Syria duos secum detulerat ; unum
sancti Evangelii ; alterum magni apostoli Pauli,
quos in hospitii remunerationem, impiam ho-
spitis sui religionem ignorans, dono ipsi obtu-
lit. Conspicatus autem Constantinus Armenius,
impietatem et defectionem suam abominandam,
omnibusque invisam ac perosam esse, diabolico
consilio hoc machinatur. Omnes quidem libros,
quos religio sua diligebat et amplectebatur, objicit
et repudiat ; sed dogmata sua scriptis destituta
retinens, ipsis Evangelii et Apostoli dicta adaptare
et adjungere conatur. Quamobrem damnato quolibet
libro, impietatem suam præferente uni Evangelio
et apostolo attendendum esse statuit ac decernit,
ut pravo hujusmodi artificio apostasiæ suæ cœnum
oblegens, mortiferum opinionum suarum venenum
multis miscere posset. Sed ille speciem solum et
figmento quodam, ut dictum est, Manichæorum
libros ablegat ; utpote qui cerneret, Christianorum
leges, eos qui apostasiæ libris utantur, gladio sub-
jicere, eosque ipsos libros igni absumendos tra-
dere. Ex dogmatibus ergo suis ea, quæ ad impieta-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(23) Ὡς καὶ. Addidi τὸ καὶ ex ms. nostro.

(24) Τὸ μέσον. Noster legit τὸ ἐν μέσῳ eodem sensu i. e. nec multum temporis interjectum erat. Cæterum inde ab hoc paragrapho narratio Petri Siculi cum Photiana nostra propius concordat, qui hucusque Cyrillum, Socratem et Epiphanium, quos disertè nominat, pressius Photio erat secutus.

(25) Τοιαύτης. Restitui ex nostro.

(26) Μανάνλις. Ita Coislilianus et Petrus Siculus, p. 40, rectius, ut puto, nostro, qui legit Μανάνλις. Confer infra, § 17 et 18, ubi eodem modo scribitur.

(27) Μεγάλου. Noster legit ἁγίου, prius rectius ; librarius enim de præcedente proxime ἁγίου Εὐαγγελίου adhuc cogitasse videtur.

(28) Παύλου. Omittit Noster, sicut et Siculus, p. 40.

(29) Ἀμειβόμενος τῆς ξενίας ξενισθεὶς. Imitatur et supplet Siculus : Ἀμειβόμενος αὐτῷ τὴν τῆς ξενοδοχίας ἀντάμειψιν. Quod ideo moneo, ut convenientiæ in utroque Scriptore exempla manifestiora sint, quæ frequentia in istius narrationis serie occurrunt.

(30) Δέ. Abest a nostro.

tem opportuniore et perfectiore erant, fovens et amplectens, nullam non machinam et contentionem adhibebat, ut eas Dominicis apostolicisque dictis subiceret adaptaretque. Valentini autem portentosam de trinitate æonibus et diis doctrinam, et Curbici abominandam de pluvia fabulam, Basilidisque sordes et lascivias, nec non putidum quodque similitum hominum cœnum, æque confidenter et palam amplectebatur, neque secundum sententiam et mystagogiam suam rejiciebat, sed velut quidam recens novusque legislator, ex meretrice et ex varie commista impietate dogmata gignens, apostasiæ dux et præfectus in extremam obtemperantium perniciem declaratur. Quamobrem hodierni Manichæi, ut superius dixi, Scythianum, Budem et Manetem libenter anathemate feriunt, Constantinum vero maxime celebrant et colunt; ejusque successores pares apostolis Christi, ne quid amplius dicam prædicant.

κῶν, ἀποστασίας ὁδηγὸς καὶ προστάτης τοῖς πειθόμενοις ἐσχάτης ἀπωλείας ἀναδείκνυται. "Ὅθεν οἱ νῦν τῶν Μανιχαίων παῖδες, ὡς καὶ πρὶν ἔφθην εἰπὼν, Σκυθιανὸν μὲν καὶ Βούδη, καὶ Μάνεντα προθύμως τῷ ἀναθέματι πέμπουσιν, Κωνσταντῖνον δὲ εἰς τὰ μάλιστα θειάζουσι τε καὶ περιέπουσι· καὶ δὴ καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἀναδειχθέντας διαδόχους, ἴσα καὶ Χριστοῦ γεραιόρουσιν, ἵνα μὴ πλέον εἴπω, ἀποστόλοις.

XVII. Hic porro Constantinus, qui et Silvanus, mutatis sedibus, Mananali Cibossam profectus (o impiam animam, mentemque impudentiæ atque mendacio deditam!) se Silvanum esse dicebat eum, quem divini Pauli Epistolæ memorant. Quid vero dicetur tanta insania dignum? In quantam absurditatem delapsus; quanto pudore convictus perfundetur is, qui ab ipso principio per manifestam fraudem et insaniam prorumpere non erubuit? Attamen, licet ita conspicue portenta confingeret ac mentiretur, non defuere, qui ejus dictis pellecti ipsi obtemperarent. Et ille quidem Macedonas vocabat discipulos suos, seque, ut supra dictum est, Silvanum, seque a divino Paulo missum jactabat, aliaque similia multa effutiebatur. Sed postquam monstrum illud seducendo populo natum viginti septem annos in dictis locis manserat, incolarumque multos in eandem traxerat perniciem, in impietate deprehensus sua, cum jactu lapidum pœnas dedisset, in infernum ingressus est. Re com-

τηφόρον ἰὼν τῶν δηλητηρίων αὐτοῦ δοξασμάτων ἐγκεράσαι. Ἄλλ' ἀποπέμπεται μὲν, ὡσπερ εἴρηται, σχήματι μόνῳ καὶ πλάσματι τὰς τῶν Μανιχαίων βίβλους, ἅτε δὴ καὶ ὄρων τοὺς τῶν Χριστιανῶν νόμους τοὺς, ὅσοι κέχρηται ταῖς τῆς ἀποστασίας βίβλοις, τῷ ξίφει παραδιδόντας (31) καὶ αὐτὰς ἐκείνας πύρρος δαπάνην (32) ποιουμένους. Τὰ μέντοι τῶν δοξασμάτων ἐπικαιρότατα καὶ τέλεια, πρὸς ἀσέβειαν περιθάλπων τε καὶ περιπτυσσόμενος, τοῖς Δεσποτικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς ὑποβάλλειν τε καὶ ὑποτιθέσθαι ῥήμασιν, μηχανὴν πᾶσαν καὶ ἀγῶνα ἐτίθειτο. Τὰς δὲ γε Οὐαλεντίνου τερατολογίας τῶν τριάκοντα αἰῶνων καὶ θεῶν καὶ τὴν τοῦ Κουβρίκου περὶ τοῦ ἑταῦ (33) βδελυκτῆν μυθοποιίαν, Βασιλείδου τε τὰ μέγιστα καὶ τὰς ἀσελγείας, καὶ τῶν παραπληθίων τὸν δυσώδη βόρβορον, οὔτε σὺν παρρησίᾳ ἠσπάζετο, οὔτε κατὰ γνώμην καὶ μυσταγωγίαν ἀπεστρέφετο. Ἄλλ' οἷά τις πρόσφατος καὶ καινὸς νομοθέτης ἐκ πόρνης τε καὶ πολυπλόκου δυσσεβείας δόγματ' τε-

17. Ἄλλ' οὗτος ὁ ἐκ Κωνσταντίνου Σιλουανὸς (34) εἰς Κίβωσσαν ἀπὸ Μανάλεως (35) μεταβῶν (ὡ ψυχῆς ἀθέου καὶ γνώμης πᾶσαν ἀναισχυντίαν καὶ ψεῦδος μηδὲν ἠγουμένης!), ἑαυτὸν (36) ἔλεγεν εἶναι, ὃν αἱ τοῦ θεσπεσίου Παύλου (37) Ἐπιστολαὶ ἐπὶ μνήμης φέρουσι Σιλουανόν. Καὶ τί ἂν τις εἴποι πρὸς τοσαύτην ἐμβροντησίαν; εἰς ποῖον δὲ ἄτοπον ἀπενεχθέντα (38) τις ἐπιδειξάμενος, αἰσχυνθῆναι παρασκευάσει τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀρχῆς οὕτω διὰ καταφύρου κλοπῆς καὶ φρενοβλαθείας οὐκ ἐρυθρίσαντα προελθεῖν; Πλὴν ἄλλ' οὕτω περιφανῶς τερατευόμενος καὶ ψευδολογῶν, ευρεν, οὓς εἴλκυσε, πειθεσθαι αὐτῷ. Καὶ Μακεδόνας μὲν ἐκάλει τοὺς τῆς ἀπάτης μαθητάς, ἑαυτὸν δὲ, ὡς προείρηται, Σιλουανόν ἀπεστάλθαι τε παρὰ τοῦ θεσπεσίου Παύλου πρὸς αὐτοὺς, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἄλλα διεβράψψθει τε καὶ συνέπλεττεν. Ἄλλ' εἴκοσι μὲν καὶ ἑπτὰ διατρίψας ἔτη ὅλα, ἐν οἷς εἴρηται τόποις, τὸ λωπλανὲς ἐκεῖνο καὶ κακομήχανον τέρας, πολλοὺς τε τῶν ἐγχωρίων τῆς αὐτῆς μετασχεῖν παρασκευάσας λύμης, καὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(31) Ξίφει παραδιδόντας. Ita ex edicto Constantini olim capitale erat, Arij libros asservare, teste Socrate *Histor. Eccles.* lib. 1, c. 9. Confer Pet. Bælii *Dictionarium Historico-Criticum*, tomo I, p. 354.

(32) Πύρρος δαπάνην. Sic Gregorius M. animadvertit in hæreticorum libros, teste Joanne Sarisberiensis, *De nugis curialium*, lib. 11, c. 26. Alia hujusmodi exempla habes apud Jo. Christoph. Wagenseilium in *Præfatione ad Tela ignea Satanae*, p. 7 seqq. Sixtum Senensem in *Biblioth. sancta*, lib. 11, p. 63; et M. Wilhelmum Schutziium in *Disputatt. binis de combustione librorum hæreticorum*, Lips. 1697 et 1699, editis.

(33) Τοῦ ἑταῦ. Disertius hoc exponit Petrus Siculus, p. 42.

(34) Σιλουανός. Σαλοάνους mendose apud Petrum Siculum p. 42, librarii vitio: nam paulo post

D aliquoties recte Σιλουανὸς vocatur.

(35) Μανάλεως. Lexe Μανανάλειος, ut supra § 16. Certe Petrus Siculus, p. 44, itorum legit Μανάλεως.

(36) Ἐαυτόν. Forte igitur metempsychosin a Pythagora, cui et alia debent Manichæi, mutuam accepit quam et Suidas tom. II, p. 491, Maneti tribuit, nisi dicere malis eum verba sua metaphorice interpretanda voluisse, quod Petri Siculi verba, p. 44, indicare videntur, ubi discipulos Macedonas (ad quos scilicet olim missus erat Silvanus), se vero Silvanum a Paulo missum appellasse fertur, quod et Noster paulo post recitat.

(37) Παύλου. Vide II Cor. 1, 19; I Thess. 1, 1; I Petr. v, 12.

(38) Ἀπενεχθέντα. Ita scribo cum Nostro, et Colbertino, pro ἐπενεχθέντα, quod habet Coeli-nianus.

κατάφωρος ἐφ' οἷς ἐθεομάχει γεγονώς, καὶ λίθων βολαῖς τὴν δίκην ὑποσχών ἐδύ εἰς ἄδου. Κωνσταντῖνος γὰρ ὁ βασιλεὺς τὰ κατ' αὐτὸν ἀναπευσμένους, στέλλει τινὰ τοῦνομα Συμεῶνα, τὸν μὲν λαοπλάνον ὑπαγαγεῖν τῇ δίκῃ· ὅσοι δὲ τῆς ἐκείνου πλάνης μετέσχον, εἶτα ταύτης ἀφίστανται, καὶ τὴν τῶν μετανοούντων χώραν ὀλοφύχως ἀναπληροῦσιν, τούτους ἄρα (39) πρὸς μάθησιν τῶν ὁρθῶν δογμάτων καὶ κατὰ γνώσιν ἐπιπλέον τῆς ἀποστασίας ταῖς τοῦ Θεοῦ προσκαρτερεῖν παραδοῦναι Ἐκκλησίαις. Καταλαβὼν δὲ ὁ ἀπεισταλμένος τὴν χώραν, ἐν ἧ τὸ τῆς πλάνης ἀνέμκτο ἐργαστήριον, καὶ συμπαραλαβὼν τινὰ τῶν ἐκείσε ἐπαρχόντων (Τρύφων ἦν τῷ ἀνδρὶ ὄνομα), συλλαμβάνει μὲν τοὺς ἡπατημένους, συλλαμβάνει δὲ καὶ τὸν τῆς ἀπωλείας διδάσκαλον· καὶ τοὺς μὲν πρὸς μετένοιον ὀλοφύχως ὁρῶντας, ἢ δικοῦντας ὁρῶν, τῶν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν τοῖς ἐφόροις ἐνεχειρίζε, τοὺς δ' ἔτι πένοντας τὴν ἀποστασίαν ὑφ' ἐν ποιησάμενος, καὶ εἰπὼν, ἃ τοῖς τοιούτοις ἀκούειν ἤρμοζε, σκοπὸν μὲν αὐτοῖς προστίθει (40) τὸν καθηγεμόνα τῆς πλάνης, αὐτοὺς δὲ βάλλειν προτάσσει τοῖς λίθοις. Ἄλλ' οἱ μὲν ἄλλοι ὀκνηρότερόν πως ἤπτοντο τοῦ ἔργου. Ἰούστος δὲ τις ὄνομα, υἱὸς κατὰ θέσιν πεποιτημένος τῷ Κωνσταντίνῳ, παρ' ᾧ καὶ τὴν Μανιχαϊκὴν αἵρεσιν ἐμαθητεύθη· ὃς ἐπιγνοὺς, ὡς ἔοικεν, εἰς οἶον αὐτὸν βάραθρον ὁ διδάσκαλος ἐμβέδληκε, χειροπληθῆ λίθων (41) λαβὼν, καὶ πληγὴν καιρίαν τῷ κακῷ διδασκάλῳ ἐντεινάμενος, τοῦ ζῆν τὸν ἄθλιον ἀθλίως ἀπήλασεν· μεθ' ὃν καὶ τὸ λοιπὸν πληθος συνεπιθέμενοι τῷ ἔργῳ, σωρὸν λίθων τὸ πτωμα ἐργάσαντο· ὡς καὶ μέχρι νῦν ἐκεῖθεν Σωρὸν ἐπικλησιν τὸν χώρον λαχεῖν.

III'. Οἱ μὲντοι ταῖς τοῦ Θεοῦ παρατεθέντες Ἐκκλησίαις, τόγῃ πλείστον αὐτῶν ἀντὶ τῆς ἐπιστροφῆς τὸ ἀδιόρθωτον ἐπεδείξαντο· καὶ ὅγε ταλαίπωρος Συμεῶν, ἐμαθὴς τὰ ὦν σωτηρίου διδάγματος, καὶ ἄλλως τὰς φρένας κοῦφος καὶ εὐπαράγωγος, λογοθετῶν καὶ ἀνακυνθνόμενος τὰ κατὰ τοὺς ἀποστάτας, ἀντὶ τοῦ μετακαλεῖν (42) τινὰς πρὸς τὸ τῆς εὐσεβείας φρόνημα, αὐτὸς εἰς τὴν ἐκείνων ὀλέθριον θρησκείαν μετέβηεν. Πράξας δ' οὖν, ὅπερ εἴρηται, καὶ ἀναδραμὴν πρὸς τὸν ἀπεισταλότα βασιλέα, καὶ κρύπτειν ἔδον καὶ περιθάλπων τὸ θηρίον ἐπὶ ἔτη τρία, ἐπέπερ αὐτοῦ κατανημηθέντα ἔνδον πάντα βραχύναι ἤδη καὶ πρὸς τὰ ἔξω ἐβιάζετο, ἀπαίρει λάθρα τῆς βασιλίδος, καὶ εἰς τὴν προσηρημένην Κίθωσσαν παραγεγονώς, ἄθροίζει μὲν τοὺς ὁμιλητὰς Κωνσταντίνου, ὃν αὐτὸς ἐκ προστάγματος ἀνείλεν, διδάσκαλον δὲ καὶ διὰδοχον αὐτὸς ἐκυτὸν τῆς ἀποστασίας ἐξάρχων καὶ τὴν κλησιν εἰς Τίτον μετέθετο. Τρεῖς (43) δὲ ἐνιαυτοὺς ἐν τῇ τοιαύτῃ διατελέσας πλάνῃ, καὶ πολλοὺς ἀπὸ τῆς εὐσεβείας συλαγωγῆσας, ἔπειτα (44) τοιαῦτα πράττων ἐάλω καὶ τὸν διὰ πυρὸς (45) ἀπέτισεν

A perta enim Constantinus imperator Symeonem quemdam misit, qui seductorem supplicio plecteret; erroris vero consortes, siquidem ab illo resisterent et toto animo pœnitentiæ locum implere vellent, ad disciplinam sanæ doctrinæ et apostasiæ damnationem Ecclesiis traderet erudiendos. Cum prædictus (Symeon) pervenisset ad locum, ubi erroris officina aperta fuerat. Tryphonem quemdam, ibi præfecturam gerentem, adjungens sibi, tum eos, qui seducti fuerant, tum ipsum pernicipiæ doctorem apprehendit, atque eos, qui ad pœnitentiam respiciebant, vel respicere se simulabant, Ecclesiarum Dei præsulibus tradidit; iis autem, qui adhuc apostasiæ dediti erant, simul adductis atque, ut par erat, admonitis, ducem erroris in scopum proposuit, præcepitque ut lapides in eum mitterent. Verum alii quidem rem segnius sunt aggressi. Justus autem quidam, qui adoptatus in filium fuerat a Constantino, a quo etiam Manichaicam hæresin edoctus fuerat; agnoscens, ut verisimile est, in quantum se barathrum magister ille coniecisset, arrepto grandi saxo, lethalem ictum in pravum immisit doctorem, miserumque misere vita privavit: post eum vero reliqua multitudo, manum operi admovens, acervum lapidum cadaveri imposuit: unde factum est ut ad hanc usque diem locus ille Soros seu *acervus* appelletur.

XVIII. Et illi quidem Dei Ecclesiis adjuncti fuere; maxima pars eorum obstinata in proposito mansit: imo miser quoque Symeon, utpote salutaris doctrinæ imperitus, et aliunde mente levis ac versatilis, percontatus ac curiose perquirens ea, quæ ad apostatas pertinebant, qui alios ad sententiam revocare debebat, ipse ad perniciosam eorum religionem accessit. Peractis igitur iis, quæ supra dicta sunt, et reversus ad imperatorem, a quo missus fuerat, feram illam (erroris) intra se occultans annos tres, atque fovens, cum jam proximum esset, ut omnibus intra se devastatis foras erumperet, ex imperatoria urbe furtim se subducit, cumque ad memoratam Cibosam remigrasset, Constantini consortes et socios convocat, quem ille jussus interfecerat, seque apostasiæ doctorem et successorem constituit: atque exemplo eorum, qui præcesserant, defectionis præfectorum, mutato nomine se Titum appellavit. Tribus autem annis in hujusmodi errore transactis, cum multos a pia religione avertisset, in hujusmodi gestis comprehensus, igne debitas pœnas luit, tam

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(39) Ἄρα. Ita Noster: præmittit δὲ Coislinianus, præter rem, cum illud δὲ jam præcesserit.

(40) Προστίθεισι. Ita noster: ut Coisl. προστίθεισι, forte rectius, quia de scopo aliis proposito sermo est.

(41) Λίθων. Non habet Noster.

(42) Τοῦ μετακαλεῖν. Noster μεταβαλεῖν, sed malim illud, quia hoc minus quadrat ad sequens

μετέβαλε.

(43) Τρεῖς. Ms. Hamb. habet πρὸς, mendose.

(44) Ἐπειτα. Ita cum Nostro lego pro ἐπει τὰ Coisliniani, sensu incommodo.

(45) Καὶ τὸν διὰ πυρὸς. Ita lego ex Nostro, cum Coislinianus καὶ omittat, quod tamen verbum ἀπέτισεν cum ἐάλω conjungit.

ipse quam ejus discipuli, qui respicere noluerant. Etenim Justus supra memoratus, qui apostatam manu sua interfecerat, post alias multas, ut fieri solet, confabulationes ac quæstiones apostolicum hoc dictum proferens : *Quoniam in ipso creata sunt omnia, quæ in cælis, et quæ in terra, visibilia et invisibilia ; sive throni, sive principatus, sive potestates omnia per ipsum et in ipso creata sunt : et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant* ⁴. Hoc, inquam, dictum objiciens, contra Symeonem insurrexit, dicens : Ne forte ipsi decepti essent, sequacesque suos deciperent, non eundem factorem cæli et terræ, Deumque vere et Patrem Domini nostri Christi prædicantes ; sed præter hunc alium quemdam, quem apostolica eloquia non norunt. Cum ex hujusmodi commotione lis et pugna irreconciliabilis inter eos orta esset ; Justus Coloniae episcopum convenit, ut apostolici dicti sensum clarius assequeretur : cui ille omnia enarravit, quæ inter sese et sodales suos contigerant. Ille rem Imperatori denunciavit. Is tum erat Justinianus, qui post Heraclium imperium acceperat, quique mandavit, ut hæc negotia perquisitioni et justo judicio subicerentur ; ita ut iis, qui respicere nollent, aut qui pœnitentiam olim polliciti, nihilominus in apostasia sua perseverarent, ignis supplicium subirent. Et alia quidem multitudo una cum Symeone, qui et Titus vocabatur, acerbis mortis genere periit.

ναί προσάταξε θάνατον. Καί τὸ μὲν ἄλλο πλῆθος ἅμα Συμεῶνι, τῷ καὶ Τίτῳ, οὕτως τοῦ ζῆν πικρῶς ἀπεστερήθησαν.

XIX. Paulus vero quidam, Armenius genere, cui duo filii erant Gagnæsius et Theodorus, supplicio, quod toti Apostatarum cœtui destinatum fuerat, se fuga subducens, in vicum supra memoratum, Epispirim nomine, receptum habuit, ubi impietatem disseminare conabatur. Ab hoc autem Paulo pars defectionis non minima, et detestanda Manichæorum putat se denominationem accepisse, potius quam ex Callinices filiis. Hic filium suum Gagnæsium impietatis magistrum constituit, ejus nomine in Timotheum commutato. Qua de causa frater ejus invidia stimulat : invidia autem seditionem

⁴ Coloss. i, 16-18.

ἄλεθρον, αὐτὸς τε καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ μυσταγωγῆ- θέντων, ὅσους ἀνεΐλεν τὸ ἀμεταμέλητον. Ὁ γάρτοι προειρημένος Ἰουστὸς, οὐ χειρὸς ἔργον ὁ τοῦ ἀποστά- του κατέστη θάνατος, μετὰ πολλὰς ἄλλας, οἷα εἰκὸς, ὁμίλλας τε καὶ συζητήσεις τὸ ἀποστολικὸν προβαλ- λόμενος λόγιον τὸ φάσκον· « Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὄρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσθη, καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε· » τοῦτο δὲ προβεβλημένος τὸ ῥῆτὸν ἀνανίστατο τῷ Συμεῶνι, φάσκων, ὡς ἄρα μήποτε αὐτοὶ τε ἡπατημένοι εἶεν καὶ τοὺς ἐπομένους συναπατῶσιν, οὐ τὸν (46) ποιητῆν οὐρανοῦ καὶ γῆς Θεὸν ἀληθῶς καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐπιγράφοντες, ἀλλὰ παρὰ τοῦτον (47) ἕτερόν τινα, ὃν τὰ ἀποστολικὰ οὐκ ἐπίσταται λόγια. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς κινήσεως, ἐριδος αὐτοῖς καὶ μάχης ἀσπόνδου συστάσης, πρόσσεισιν ὁ Ἰουστὸς τῷ Κωλωνεΐας ἐπισκόπῳ, ὡς ἂν τὴν διά- νοιαν τοῦ ἀποστολικοῦ ῥήτου καταλάβοι σαφέστερον, καὶ ἀνακαλύπτει πάντα, ὅσα αὐτῷ τε καὶ τοῖς συνοῦ- σιν διεπράττετο. Ὁ δὲ ἀναφέρει ταῦτα τῷ βασιλεῖ (Ἰουστινιανὸς δὲ ἦν, ὁ μετὰ Ἡράκλειον τὴν βασιλείαν διαδεξάμενος)· καὶ ὃς ἐρεύνη καὶ κρίσει δικαίᾳ τὰ κατ' αὐτοὺς ὑποβληθῆναι κελεύσας, τοὺς τε ἀμετα- μελήτως (48) ἔχοντας, καὶ τοὺς μετάνοιαν πάλαι μὲν ἐπαγγεῖλαμένους, ὁμοίως δὲ καὶ (49) τὴν ἐαυτῶν ἀποστασίαν περιέποντας (50), τὸν διὰ πυρὸς ὑποστῆ-

10'. Παῦλος δὲ τις, γένος Ἀρμένιος, δύο παῖδων πατήρ, ὧν (51) τῷ μὲν ἦν Γεγναΐσιος (52), τῷ δὲ Θεόδωρος ὄνομα, τοῦ θανάτου διαδιδράσκει (53), ὃς κατὰ πάσης τῆς ἀποστατικῆς μοίρας ἐψήφιστο, καὶ περὶ γίνεται μὲν εἰς τὴν ἄνωθεν ἡμῖν ὀνομασθεῖσαν Ἐπίσπαριν, καὶ σπεῖρειν ἐσποῦδαζε τὴν ἀσέβειαν. Ἐκ τούτου δὲ τοῦ Παύλου μερὶς οὐκ ἐλαχίστη τῆς ἀποστασίας καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἔλκειν μᾶλλον ἢ ἐκ τῶν τῆς Καλλινίκης (54) παίδων τὸ μυστῆρον τῶν Μανιχαίων ἔθνος νομίζουσιν (55). Οὗτος τὸν ἐαυτοῦ υἱὸν Γεγναΐσιον εἰς τὸ τῆς ἀθεότητος προκαθίσει διδασκαλεῖον, μετονομάσας Τιμόθεον. Ἐξ οὗ δὲ φθό-

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(46) Οὐ τόν. Ita malo cum Nostro, quam αὐτὸν D cum Coislino. Hic enim palmarius error erat Manichæorum, quod non eundem conditorem cæli et terræ, quam Patrem Christi, crederent et profiterentur, quod tamen Justus vi dicti Paulini fieri debere videbat.

(47) Παρά. Ita recte Coislino., at Noster περί.

(48) Ἀμεταμέλητως. Ita ex Nostro, pro ἀμεταμέλητους quod habet Coislino. Phrasis Græcis perfamiliaris.

(49) Καί. Rectius non agnoscit me.

(50) Περιέποντας. Ita optime Coislino., pro quo Noster mendose περιπεσόντας. Frequenter Photius priori voce usus est.

(51) Ὡν. Ita Noster pro ὧν Coislino. Prius certe magis quadrat, referendum scilicet ad παίδων, quam posterius, quod pertineret ad πατήρ. Petrus Siculus astruit lectionem nostram, p. 48.

(52) Γεγναΐσιος. Petrus Siculus, l. c. Γεγναΐσιος ob similem τὸ αὶ et ε pronuntiandi rationem.

(53) Διαδιδράσκει. Ita Noster pro διδράσκει. Coislino. Coislino. Petrus Siculus habet ἀποδιδράσκει eodem sensu.

(54) Καλλινίκης. De hujus filii vide supra ad § 2.

(55) Μανιχαίων ἔθνος. Recentiores scilicet illi, qui Pauliciani vocantur, quique non a Paulo illo et Joanne, de quibus l. c. sed a Paulo quodam Armenio, istis recentiore, nominis sui originem repetierunt, majorum scilicet exemplo, qui superioris ætatis doctores suos, quod ex § 3 et 4, constant, recentioribus postponere, eorumque inter se memoriam oblitescere consueverunt. Interim notare hic fas est, videri hoc loco Petrum Siculum a Photio abire, quando, p. 48, diserte Paulicianorum nomen a Paulo et Joanne, Callinices filii, derivat.

νος μὲν ἐμφύεται τῷ ἀδελφῷ, καὶ ὁ φθόνος τὴν στά-
σιν ἰπέτικτεν. Καὶ ἐαυτὴν διαιρεθεῖσα (56) κατενέ-
μετο ἢ ἀσέβεια τῶν ἀδελφῶν καὶ τὴν μητέρα καὶ
τὴν ἀσέβειαν, τοῦ μὲν λέγοντος τὴν τοῦ πατρὸς
ἔνωθεν ἀπεσταλμένην χάριν, ἐαυτὸν τε παρὰ τοῦ
λαβόντος (56*) εἰσδέξασθαι, καὶ τοῦ προνομίου τῆς
ἀσεβείας τῷ δευτέρῳ μὴ ἐξίστασθαι· τοῦ δὲ Θεοδώ-
ρου ταύτην ἀντισπῶντος ἐφ' ἐαυτὸν, καὶ μὴ πατρό-
θεν (57) ἐκ τοῦ λαβόντος δευτέρῳ δόσει μετασχεῖν,
ἀλλ' ἐκ τῆς πρώτης δωρεᾶς, καὶ ὅθεν ὁ πατὴρ ταύ-
την εἴλασεν. Ἐμείνεν οὖν ἡ τοιαύτη στάσις καὶ φι-
λονεικία μέχρι τοῦ ἐβδελυγμένου τέλους τῆς αὐτῶν
δυσσεβεστάτης ζωῆς. Ὁ δὲ ἐκ Γερμανικείας τῆς κατὰ
Συρίαν Λέων (57*) τῆνικαῦτα τὰ σκήπτρα τῆς Ῥω-
μαϊκῆς ἀρχῆς (58) ἐνεχειρίζετο· ὅς τὰ περὶ τῶν
ἀσεβεστάτων τούτων ἀναμαθῶν, μετάπεμpton μὲν
ποιεῖται τὸν Γεργάσιον. Οὐκ ἔχων δὲ κρίσιν τὰ
τοιαῦτα διεκρούει, καὶ τοῦτο καλῶς συνειδώς, αὐτὸς
μὲν οὐκ ἐξετάζει τὸν ἀτιαθέντα· τῷ δὲ κατὰ καιροῦς
τῶν ἱερατικῶν θρόνων τὴν προεδρίαν λαχόντι ἐξετα-
σθησόμενον ὑπὲρ τῆς θρησκείας διαπέμπει. Λόγων
οὖν πολλῶν πρὸς τὸν ἀποστάτην προεληλυθότων, καὶ
τὰ μὲν τῶν ἀσεβημάτων, ὡς ἔθος αὐτοῖς διὰ τῆς
ἀρνήσεως ἀποδουμένου, τὰ δὲ, ῥήμασιν ὀρθοδόξοις
ἐπιχρωνύνοντος, καὶ τῷ πολυπλόκῳ τῶν μεταβολῶν
τῆς ἔνοχος ἦν ἀποστασίας, διεισδύνοντός τε καὶ διολι-
σθαίνοντος, ἡ τῶν ἀκρατῶν ψήφος ἀφεώρα πρὸς
ἀθώωσιν· καὶ ὁ πάσης ἀσεβείας πλήρης ἀνεύθυνος
εἶναι τῶν ἐπικλημάτων ἐνομίζετο. Οἱ δὲ λόγοι, ὡς
ἦν ἡ μίμησις εἰκοι, τοιοῦτω διευποῦντο σλήματι·
« Διὰ τί, φησὶν ὁ πατριάρχης, ὦ οὗτος, τὴν ὀρθόδο-
ξον ἀπρηνήσω πίστιν; » Ὁ δὲ ἀποστάτης τὸν ἀρνη-
σάμενον τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἀνάθεμα εἶναι ὑπε-
κρίνατο, ὀρθόδοξον καλῶν τὸ οἰκεῖον ἀσέθημα, Ἐπει-
δὲ καὶ δευτέρα προήλθεν ἐρώτησις· « Διὰ τί οὐ προσ-
κυνεῖς καὶ περιπτύσσεις τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ; »
ὁ ἀποστάτης πάλιν τῇ ὁμοίᾳ ἀρῇ τὸν μὴ προσκυ-
νοῦντα τὸν ζωοποιὸν σταυρὸν περιπέμπετο, σταυρὸν
ὁ πάσης ἀρᾶς ἔνοχος, καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιῶν, αὐτὸν
ἀποκαλῶν τὸν Χριστόν (59). Τῇ γὰρ τῶν χειρῶν
ἐκτάσει αὐτὸς, φησὶ, διέγραψε τὸν σταυρὸν. Καὶ τὰ
μὲν ῥήματα ἦσαν τοῦ θεάτρου (60) καὶ κοινὰ, τὰ δὲ
διὰ τῶν ῥημάτων δηλούμενα, τῆς ἀποστασίας καὶ
μυστικά. Ἐπὶ τούτοις ἐρωτᾶτο· « Τί δήποτε τὴν
παναγίαν (61) Θεοτόκον τῆς ὀφειλομένης τιμῆς καὶ
προσκυνήσεως οὐκ ἀξιοῖς; » Ὁ δὲ τὸ σύνθημα αὐτοῦ
καὶ οὐ μὴποτε δέσπη, ἀνάθεμα κατὰ τῶν μὴ προσ-
κυνούντων τὴν ἁγίαν Θεοτόκον, ἀπέβριπτε, προστι-
θεὶς ἀσπάζεσθαι καὶ σιδάζεσθαι αὐτήν, ἐν ἧ ἐξῆλθεν

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(56) Διαιρεθεῖσα, Ita scribo pro διεσθεῖσα, prout
et Hamb. codex et grammaticæ rationes postulant.

(56*) Περὶ τοῦ λαβόντος. Id sibi homo voluisse
videtur, quod a Patre per Christum gratiæ dona
acceperit, alludens forte ad Ephes. iv, 8.

(57) Ἐφ' ἐαυτὸν, καὶ μὴ πατρόθεν. Ita ex No-
stro restitui pro eo quod legebatur: ἐφ' ἐαυτῷ οὐκ.
Consentit Colbertianus, nisi quod pro Ἐφ' ἐαυτὸν
legit ἐφ' ἐαυτῷ. Eadem phrasin lege intra § 19.
Sensus nostræ lectionis clarus est, scilicet, quod
Theodorus eam sibi vindicavit prærogativam, quod

A peperit: it aut divisa impietas se ipsam dilaceraret,
altercantibus illis tam natura quam impietate fra-
tribus, alio quidem dicente, missam a Patre desu-
per gratiam ab eo, qui acceperat, se suscepisse:
seque præfecturam impietatis secundo non cessu-
ram esse; Theodoro autem hanc ad se trahente,
ac dicente se non a Patre ex ejus, qui acceperat,
manu quasi secundo dono accepisse, sed ex primo
dono, et inde hausisse, unde Pater traxerat. Hæc
porro seditio contentioque ad usque finem impiis-
simæ amborum vitæ perseveravit. Leo autem, Ger-
maniciæ in Syria ortus, tunc Romani imperii scep-
tra moderabatur, qui compertis impiissimorum ho-
minum gestis, Gegnæsium accersivil. Cum autem
proho sciret hæc examinandi jus non sibi compe-
tere, reum ad patriarcham illius temporis remisit,
qui de religione ejus quæstionem haberet. Multis
itaque habitis cum apostata colloquiis, cum ille in
quibusdam negando, ut mos ipsis erat, elaberetur,
in aliis autem defectionis et apostasiæ suæ senten-
tiam orthodoxis verbis multipliciter vocum muta-
tione obtegeret, atque ita a crimine declinaret,
auditorum calculus jam ad eum innocentem decla-
randum paratus erat: et omnimodæ impietatis
homo innoxius, et ab omni crimine purus existima-
batur. Hujusmodi autem erat, exempli gratia,
colloquii forma: « Heus tu, dicebat Patriarcha,
quare orthodoxam fidem negasti? » Respondebat
apostata, eum, qui orthodoxam fidem negaret,
anathema esse, orthodoxam vocans impietatem
suam. Hinc altera proposita quæstione: « Quare
crucem Christi non adoras, et amplecteris? » Ille vero
pari maledictioni eum, qui vivificam crucem non
adoraret, subiciebat. At ille omni execratione di-
gnus homo, qui omnia susque deque vertebat, cru-
cem vocabat ipsum Christum, qui manuum exten-
sione crucem delineabat. Ac verba quidem erant
theatrica et communia, sed ea, quæ verbis signifi-
cabantur, apostasiæ propria et mystica. Sciscita-
batur iterum: « Cur sanctissimam Deiparam de-
bito honore et adoratione non dignaris? » Ille, con-
sueti sibi more, anathema dixit in eos qui sanctam
Deiparam non adorent; adjecitque se illam amplecti
et colere, in quam ingressus, et ex qua egressus
est Dominus noster Jesus Christus, eamque omnium
nostrum esse matrem. Hæc subdolos ille oretenus
dicens, secundum exsecrandam ejus initiationem
atque sententiam, qua supernam Jerusalem Deipa-
ram esse confingebat simulabatque, in quam præ-

a Patre ἀμέσως, nullo interprete aut parario, gratiæ
dona acceperit.

(57*) Λέων. Est is Leo Isaurus, qui et disertus a
Petro Siculo, p. 48, nominatur.

(58) Ἀρχῆς. Restitui ex Nostro.

(59) Τὸν Χριστόν. Vide supra § 8, ex quo et
sequentia illustrari debent.

(60) Τοῦ θεάτρου. Id sibi procul dubio vult,
iisdem verbis usus fuisse alios omnes, qui forte
ad hæc audienda admissi erant.

(61) Παναγίαν. Ita Noster: Coislinianus vero ἁγίαν.

cursorem pro nobis ingressum fuisse Christum, Apostoli verba prædicant. Quarta ipsi quæstio proponebatur : « Cur immaculatum et tremendum Christi, Dei nostri, corpus et sanguinem contumeliis afficeret et respueret, neque ipsi participare vellet? » Ille scelestissimus iterum eum, qui corpus et sanguinem Christi, Dei nostri, contumeliis afficeret, et extra participationem ejus maneret, anathemate feriēbat, corpus et sanguinem intelligens homo detestandum, non quæ Dominus noster corpus et sanguinem vocanda esse docuit, sed Dominica eloquia. De catholica Ecclesia interrogatus, dum similia responderet, per catholicam Ecclesiam confessus Manichæorum intelligebat, ipsosque hoc honore afficiebat. Hæc secuta sexta de baptismo interrogatio : « Num videlicet ipsum putaret esse purificationem animæ et animæ sordium ac lavacrum remissionis peccatorum. » Ille vero pari artificio alacriterque responsum dedit, qua baptismum venerabatur et admittebat : at per baptismi vocem ille, omnia miscens et confundens, Dominum nostrum Jesum Christum subindicabat ; scriptum esse enim, ipsum esse aquam viventem. Sic dolosum illud et malis artibus plenum monstrum ; ille, inquam, qui nihil omnino, quod catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ esset, sentiebat, imo potius omnia ipsi contraria fovebat, sectabatur, venerabatur, quoniam ecclesiasticis verbis iis, qui tunc præsentibus erant, adversari non videbatur ; quarum involucris vocum ille mortiferum defectionis suæ virus occultabat scelestus ille, ut initio diximus, quasi nullius impietatis reus, sed Ecclesiasticæ doctrinæ sequax evasit. Quamobrem post examen absolvitur, qui duplci dignus erat supplicio, ob paternam scilicet impietatem, et ob fallaciam, qua justum judicium pervertit, ac sibi, impiissimus cum esset, veræ nostræ religionis gloriam conciliavit. Cæterum cum talibus artificibus in judicio absolutus fuisset, ab imperatore decretum petit et impetrat, qua sibi facultas datur domi secure versandi, negotia absque obice gerendi sua, nec calumniatorum linguas ultra metuendi. Ab imperatoria itaque urbe profectus, cum Episparim se contulisset, defectionis discipulos convocat : atque inde Mananalin, ex qua memoratus supra Constantinus prodierat, profugus cum sociis advenit. Ibique annis commoratus multis cum plurimas miser animas corrupisset, pestilentiæ morbo, qui tunc temporis grassabatur, diem clausit extremum, postquam annis circiter triginta impietatis præfectus fuerat. Hic scelestissimus homo ex occulta commistione filium suscepit, Zachariam nomine :

καὶ εἰσῆλθεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τὴν μητέρα πάντων ἡμῶν. Ταῦτα δὲ ὁ δόλιος τῆ γλώττη λέγων, κατὰ τὴν μουσρὰν αὐτοῦ τελετὴν καὶ διάνοιαν, τὴν ἄνω. Ἰερουσαλήμ ἐσκηνοποιεῖ καὶ ἀνέπλαττεν Θεοτόκον ἐν ἧ καὶ πρόδρομον ὑπὲρ ἡμῶν εἰσελθεῖν τὸν Χριστόν, τὰ τοῦ Ἀποστόλου κηρύσσει διδάγματα Τέταρτον εἰς ἐρώτησιν αὐτοῦ (62) προῦκειτο, τί δὲ ποτε ἄχραντον καὶ φρικτὸν σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὑβρίζει τε καὶ διαπτύει, καὶ μετασχεῖν αὐτῶν οὐκ ἀνέχεται. Ὁ δὲ τρισαλιτῆριος πάλιν τὸν τε ἀτιμίαις ὑπάγοντα τὸ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τὸν τῆς μετοχῆς αὐτῶν ἐξωδιαμένοντα τῷ ἀναθέματι παρετίθετο· σῶμα πάλιν καὶ αἷμα ὁ κατάρατος ἐννοῶν, οὐχ ἅπερ ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ κοινὸς Δεσπότης, σῶμα καὶ αἷμα καλεῖν, ἀλλ' ἀνεῖκεινων τὰ Κυριακὰ λόγια. Τὰ ἴσα δὲ καὶ ὁμοια περὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπειρηθεὶς καὶ ἀποφηνάμενος, τὰ συνέδρια τῶν Μανιχαίων καθολικῆν Ἐκκλησίαν ἐνενοεῖ τε καὶ ἀπεισέμενονεν. Ἡ δὲ ἐπὶ τοῖς εἰρημένους ἕκτη ἐρώτησις περὶ τῷ βαπτίσματος αὐτὸν ἀνεπυθάνετο. εἰ μὴ καθάρσιον ἡγεῖται τοῦτο τῶν ψυχῶν καὶ ψυχικῶν μολυσμάτων (63) καὶ λουτρὸν ἀμαρτημάτων ἀφέσεως· Ὁ δὲ πάλιν διὰ τῆς ὁμοίας μηχανῆς καὶ προθύμως ἀπεδίδου τιμῶσαν τὸ βάπτισμα καὶ ἀποδεχομένην ἀπόκρισιν τῆ τοῦ βαπτίσματος φωνῆ, ὁ πάντα φύρων καὶ συγχέων, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν ὑποβάλλων γεγράφθαι γὰρ (64) αὐτὸν εἶναι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν. Οὕτως δὲ, οὕτως τὸ δόλιον ἐκείνο καὶ κακομήχανον τέρας, μηδὲν μὲν τῆς ἀποστολικῆς καὶ καθολικῆς Ἐκκλησίας τὸ παράπαν φρονοῦν, μᾶλλον δὲ ἐναντία πάντα περιθάλλον τε καὶ περιέπον καὶ τιμῶν, ἐπεὶ πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐνομήσθη τοῖς παρούσιν οὐκ ἀπομάχεσθαι λίξεις, ὑπ' αἷς ἐκεῖνος τὸν θάνατηφόρον τῆς ἀποστασίας ἐκρυπτεν ἰδὼν, ἔδοξεν, ὡς περ ἔφημεν ἀπ' ἀρχῆς, ὁ τρισαλιτῆριος ἐκεῖνος οὐκ ἐνοχος ἀσεβείας εἶναι, ἀλλὰ τοῦ φρονήματος ὑπάρχειν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ· ἀπολύεται δὲ διὰ τοῦτο τῆς ἐτάσεως ἡθωωμένος, ὁ διπλῆν ἄξιος ὑποσχεῖν τιμωρίαν τῆς τε πατρῴας ἀσεβείας καὶ τῆς ἀπάτης, δι' ἧς τῶν τε κρινόντων τὴν ὀρθὴν κρίσιν διέστρεψε, καὶ δόξαν ἐαυτῷ δυσσεβέστατος, ὢν, τῆς ἡμῶν εὐσεβείας, περιέφερον. Πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ γε τοιαύταις μηχαναῖς τοῦ κριτηρίου ἀπολυθεὶς αἰτεῖ τε (65) καὶ λυμβάνει παρὰ τοῦ βασιλέως : τύπον ἐγγραφον, πᾶσαν αὐτῷ διδόντα τὴν ἄδειαν οἴκοι τε διατρίδειν, καὶ τὰ αὐτοῦ ἀνεπηρέστως πράττειν, καὶ μηδὲν εἶτι τῶν συκοφαντῶν δεδιέναι τὰς γλώσσας. Ἀπάρατος οὖν τῆς βασιλείδος καὶ καταλαβὼν τὴν Ἐπίσπαριν, συναθροίζει μὲν τοὺς τῆς ἀποστασίας μαθητάς· ἐκεῖθεν δὲ πρὸς τὴν Μανιναλιν, ἐξ ἧς ὁ

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(62) Αὐτοῦ. Ita ex Nostro pro Coisliniano αὐτῷ, quod tamen itidem locum suum tueri potest.

(63) Τῶν ψυχῶν καὶ ψυχικῶν μολυσμάτων. Ita Noster, ubi Coislinianus voces τῶν ψυχῶν καὶ non agnoscit : At veteres baptismum solent omnino animarum purificationem vocare. Eadem fere phrasi cum Nostro uti mihi videtur Theodoretus in Com-

mentario in Isaiæ cap. xxxii, ubi aquam baptismi vocat ὕδωρ λυτήριον τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ καθάρτηριον τῶν ψυχῶν.

(64) Γεγράφθαι γὰρ. Hoc reposui pro γέγραπται γὰρ. Neque enim hæc Photius narrat, sed ex interrogati sententia et mente refert.

(65) Αἰτεῖτε. Noster legit αἰτεῖται, mendose.

προειρημένος ὤρματο Κωνσταντῖνος, φυγὰς σὺν Α quem, ut jam diximus, quidam ex Manichæis mercenarium et pastoris titulo indignum habent, atque a magistrorum choro eliminandum.

τοῖς ἐκομένοις παραγίνεται. Χρόνους δὲ ἱκνούς ἐν αὐτῇ κατατρέψας, καὶ πολλὰς ψυχὰς ἀνθρώπων ὁ δειλαῖος διαφθείρας, λοιμικῶ (66) θανάτῳ (ἐπενέμετο (67) γὰρ κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους ἀφειδῶς τὸ ἀνθρώπινον) καὶ αὐτὸς ἀλοὺς τὸν βίον κατέστρεψεν (68), ἐπὶ ἔτη που τριάκοντα προστάτης τῆς ἀσειβείας γενόμενος. Οὗτος οὖν ὁ τρισαλιτῆριος υἱὸν ἐκ σκοτίας μίξεως τὸν Ζαχαρίαν (69) τίχτει, ὃν, ὡς ἔφημεν, ἔνιοι τῶν τὰ Μανιχαίων τιμώντων, μισθωτὸν ἡγούνται, καὶ τοῦ ποιμένου ἀνάξιον, καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ χοροῦ ὑπερόριον.

Κ'. Πλὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ Γεγνασίου ἀποφθαρέντος τὸ τῶν μαθητῶν εἰς δύο σχίζεται (70), οἱ δὲ τὸν Ἰωσήφ, ὃν καὶ νόθον τινὲς ἐπεφήμιζον· καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν τοῦ μὲν δλην οἰκεῖν ἐν ἐκτυπῶ διαπληκτιζομένου, θατέρου δὲ ἀντισπῶντος (71) ταύτην εἰς ἐκυτόν, καὶ κενὸν λείπειν τὸν ἀντιστασιώτην διατεινομένου. Ποῖον δ' ἂν εἴη πνεῦμα, ὃ τούτοις ἦν ἐπιφοιτήσιον, εἰ μὴ τὸ πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον, καὶ τοιούτων δοχείων ἐπάξιον (72); Πλὴν τῆς ἔριδος δι' ἄπερ εἶρηται κατισχυούσης, καὶ χερσὶν ἤδη καὶ πληγαῖς κρινομένης· ὑπεραλήθειας ὁ Ζαχαρίας, οἷα δὲ τῆς πατρῴας ἐλαυνόμενος κληρουχίας, καίε· τὸν Ἰωσήφ, ὡς ἐγγὺς θανάτου τὴν πληγὴν ἐλάσει. Θατέρου δὲ τῶν στρατηγῶν τῆς ἀποστασίας ἐπὶ γόνυ κλιθέντος, ἔμενε μὲν ἑκατέρα μερὶς σφοδρώτερον κατὰ τῆς ἐτέρας ἐπανισταμένη. Ἐκαιοφυλάκει δὲ τὴν συμπλοκὴν, τὸ τέλος ἀμφίβολον ἐννοουμένη τῆς μάχης· ἐκρίθη δὲ (73) μᾶλλον, μετ' ὀλίγον χρόνον, θατέραν ἀπὸ θατέρας διαστῆναι, καὶ μὴ τῶν ἀδήλων τῆς μάχης καταπιστεύσαντας ἐκτύπος πανωλεθρία διαφθερῆναι. Ἐκατέρου δὲ τμήματος μετὰ τὴν περιφανεστάτην διάστασιν οὐχ ὑπ' ἀλλήλων μόνον (74), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν πέριξ ἐξονειδιζομένου τε καὶ διασυρομένου καὶ εἰς ψδὰς καὶ γέλωτα πᾶσι προκειμένου, μελέτη γίνεται παρ' ἑκατέρω μοίρῃ, πάσης ἐκείνης τῆς περιχώρου δρασμῶν λαθραῖα ἐξοικισθῆναι. Ἐν τούτῳ δὲ τῶν Σαρακηνῶν τὰ Ῥωμαίων ὄρια κατατρεχόντων, καὶ πολέμου νόμῳ τὴν ἐξοδὸν ποιουμένων, τὴν ἐφοδὸν πρόβρωθεν ὁ Ζαχαρίας ἰδὼν φεύγει μὲν αὐτὸς ἀνὰ κράτος· λιπῶν (75) δὲ τοῖς πολεμίοις καὶ τοῖς ξίφεσι τοὺς μαθητάς, μόνος τὸν κοινὸν ἀποδιδράσκει φόνον. Τὸ γὰρ σὺν αὐτῷ πλῆθος ἅπαν τοῦ ζῆν τοῖς ξίφεσιν ἀπηλάσθησαν (76)· ἦτις αὐτῷ πρᾶξις καὶ τὸ μισθωτὸν ἀντι-

vacuum esse adversarium suum probare conaretur. Quinam autem Spiritus ille fuerit, qui in tales homines adveniat, nisi fortasse malignus et impurus hujusmodique receptaculis dignus? Cæterum accrescente ea de causa contentione, cum jam manibus et plagis decerneretur, admodum indignatus Zacharias, quod paterna hæreditate pelleretur, Josephum ita ferit, ut in mortis periculum adduxerit. Altero autem ex ducibus pene prostrato, utraque factio ultro citroque urgebat, tempusque certaminis observabat secum reputans, ancipiti Marte congregiendum esse. Modico elapso tempore e re fore visum est, ut altera ab altera factione separaretur, ne incerto pugnae exitu mutua se internecione delerent. Cum autem post dissensionem ita conspicuam, non modo sese mutuo opprobriis impeterent, sed etiam vicinorum conviciis, cantibus, derisioni paterent, inter se utrinque consultant, ut occulta fuga sedes mutarent. Interea vero cum Saraceni Romanorum fines incursarent, ac belli more expeditionem agerent, eorum inversionem antevertens Zacharias fugam fecit, discipulosque relinquens inimicis et gladiis expositos, solus se subducit, ita ut cæsa tota suorum multitudine ipse incolomis evaserit; hinc porro factum est, ut pro pastore mercenarius a multis audierit. Joseph vero, qui pedum velocitati non tantum fide-

XX. Cæterum, defuncto Gegnæsio, discipulorum turba in duas partes dividitur; alii quidem Zachariæ societati se adjungunt; alii Josephum sequuntur, quem nonnulli spurium esse dicebant. Multaque inter hos orta contentione, cum alius Spiritus sancti vim et operationem in se totam habitare affirmaret, alius vero eandem ipsam in se pertraheret, illaque vacuum esse adversarium suum probare conaretur. Quinam autem Spiritus ille fuerit, qui in tales homines adveniat, nisi fortasse malignus et impurus hujusmodique receptaculis dignus? Cæterum accrescente ea de causa contentione, cum jam manibus et plagis decerneretur, admodum indignatus Zacharias, quod paterna hæreditate pelleretur, Josephum ita ferit, ut in mortis periculum adduxerit. Altero autem ex ducibus pene prostrato, utraque factio ultro citroque urgebat, tempusque certaminis observabat secum reputans, ancipiti Marte congregiendum esse. Modico elapso tempore e re fore visum est, ut altera ab altera factione separaretur, ne incerto pugnae exitu mutua se internecione delerent. Cum autem post dissensionem ita conspicuam, non modo sese mutuo opprobriis impeterent, sed etiam vicinorum conviciis, cantibus, derisioni paterent, inter se utrinque consultant, ut occulta fuga sedes mutarent. Interea vero cum Saraceni Romanorum fines incursarent, ac belli more expeditionem agerent, eorum inversionem antevertens Zacharias fugam fecit, discipulosque relinquens inimicis et gladiis expositos, solus se subducit, ita ut cæsa tota suorum multitudine ipse incolomis evaserit; hinc porro factum est, ut pro pastore mercenarius a multis audierit. Joseph vero, qui pedum velocitati non tantum fide-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(66) Λοιμικῶ. Ita scribo cum Nostro pro λοιμικῶ D seu *fero* ut interpretatio habet, quod ex pronuntiatione cum altero illo facile permutari potest. Ex pestilentia scilicet obiit homo, quæ eo tempore vehementer grassata in homines a nostro dicitur.

(67) Ἐπενέμετο. Sic restituo ex nostro et Colbertino pro ἐπεινέμετο Coisliniani, quod ex vitiosa pronuntiatione ortum est, in primis si scriptum a Photio credas ἐπενέματο, quod est apud Thucydidem. Ἐπινέμεσθαι enim de morbis depopulantibus, ac speciatim de pestilentia Atheniensi: Ἐπινέματο δὲ Ἀθήνας μὲν μάλιστα. Accedit, quod Petrus Siculus, p. 50, scribit, eum ὑπὸ τοῦ βουδῶνος obliisse.

(68) Τὸν βίον κατέστρεψε. Vides hic, quod obiter moneo, exprimi vocem βίος, quæ in ejusmodi phrasibus alias ut plurimum omittitur. Lege d. Lambertii *Bos Mysterium ellipseos Gr. Linguæ*. p. 18. Eadem phrasi hic utitur Petrus Siculus.

(69) Ζαχαρίαν. Abit hinc nonnihil Petrus Siculus

D p. 50, et hiulca nec cohærens videtur Photii, si cum sequentibus compares, narratio, quæ in Petro Siculo rectius sibi constat.

(70) Ἐταιρίζονται. Lege de hac voce Gottfridum Olearium, in Præfat. ad *Vitam Apollonii*, p. 37.

(71) Ἀντισπῶντος. Vide supra § 18, not. 50.

(72) Ἐπάξιον. Non habet ms. noster, quo tamen ad sensum perficiendum opus est.

(73) Δέ. Hoc malim cum nostro pro δὲ Coisliniano.

(74) Μόνον. Ita lego cum Nostro pro μόνων Coisliniano.

(75) Λιπῶν. Sic Noster rectius pro λείπων. Desertis enim discipulis in fugam se dedit.

(76) Ἀπηλάσθησαν. Noster ἀπηλάσθη, utrumque recte. Colbertinus habet ἀπηλάσθησαν, quod Grammaticæ rationes itidem ferunt. Cæterum ut Græci ἀπελάυνεσθαι ἀρχῶν, ἀπελάυνεσθαι γάμου dicunt, ita Noster commode scribere potuit ἀπελάυνεσθαι τοῦ ζῆν.

bat, quantum Zaobarias, sed versutia et artibus plus valebat, cum in ipsa hostium invasione illius circa fidem dissensionis causa aufugeret; technis fidens, ut supra diximus, ac procul inimicorum agmen adveniens conspicatus, gradum e fuga revocat, revertique jubet jumenta et currus, ac se suosque fingens esse transfugas et deditos, in occursum hostium venit, quasi scilicet sponte cum sociis suis accederet, cumque dolis suis fidem adderet, atque juratus illorum se rebus prospicere confirmaret, cum sequacibus suis incolumis sine ullo rei familiaris damno dimisus est. Postea captato fugæ tempore ubi occasionem sibi offerri vidit, cum sequacibus sæpius memoratum vicum, Episciparim nempe, se recipit, ubi splendide ab incolis exceptus est. Locus quidem ille hominum defectioni deditorum quasi officina erat, ita ut in ejus ingressu lampades accenderentur, aliaque honoris signa adjicerentur, qualia Christi discipulis debentur. Sic amice susceptus aliquo tempore ibidem versatus est, alios decipiens et deceptus ipse, asselasque suos in perniciæ barathrum deprimens. Quidam porro Cricoraches nomine, qui inter regionis magistratus numerabatur, doctrina pius, honestis moribus, religionis studio admirabilis, qui illos Dei osoros detestabatur, ubi comperit seductorem in illo vico degere, et defectionem magis magisque propagari, collecta militum manu, in locum, ubi apostasiæ mysteria celebrantur, se contulit, obsessaque domo, impietatis principem, ut solet fieri, in repentinis hujusmodi expeditionibus, dum alii ad alia vertuntur, capere non potuit; fuga quippe se subduxerunt: discipulos autem ejus comprehendit, et grassantem tanti mali pestem coercuit et dissipavit. Ferox autem ille apostasiæ doctor Josephus, quietiam Epaphroditus vocabatur, vi expulsus ex eo loco, ut dictum est, et fuga dilapsus in Phrygiam, brevi postea tempore Antiochiam Pisiæ contendit; ubi advena cum esset, totusque ab

ποιμένος (77) ἐπώνυμον τοῖς πολλοῖς περιποιήσατο. Ἰωσήφ δὲ ἄρα, τοῖς ποσὶ μὲν ὡς περὶ ὁ Ζαχαρίας οὐ πιστεύων, πανουργίαν (78) δὲ καὶ μηχανὴν ῥάπτει ταχύτερος ὢν, καὶ πίστεως διαφορὰν οὐ θέλων εἶδέναι (ἐτύγχανε γὰρ ἀποδιδράσκων κατ' αὐτὴν τὴν τῶν πολεμίων ἔφοδον), οὗτος δὲ τοῖς ἐββήμενοις θαρβήσας, καὶ μακρόθεν τὸ πολέμιον ἐπιφερόμενον θεασάμενος, ἀναστρέφει μὲν τῆς φυγῆς αὐτόν, ἀναστρέφει δὲ τὰ τε ὑποζύγια καὶ τὰς ἀμάξας τοῖς ἐπομένοισι προστάττει. Καὶ δὲ κατασηματίσας ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸ τῶν αὐτομόλων σχῆμα, τὴν ἀντιπρόσωπον ἤλαυσε τοῖς πολεμίοις. ὣς δὲ θεν αὐτοῖς ἐπιούσιν προσχωρῶν ἅμα τοῖς (79) συνεπομένοισι, καὶ δόξας τῷ πλάσματι πιθανὸς καὶ τὰ ἐκείνων στέργειν ἐπομοσάμενος (80), ἀφείθη (81) τε σὺν τοῖς ἐπομένοισι τοῦ θανάτου, καὶ τῶν ἄλλων οὐθενὸς τὴν ζημίαν ὑπέστη. Καιροφυλακῶν δὲ τὸν δρασμὸν, ἐπεὶ περ αὐτῷ τὸν μελετώμενον καιρὸν ἐπιτήδειον εἶδεν, φεύγει μετὰ τῶν ἐπομένων, εἰς δὲ τὴν πολλὰ κίς ὀνομασθεῖσαν κώμην Ἐπισπαριν παραγίνεται, καὶ λαμπρὰς παρὰ (82) τῶν ἐνοικούντων τῆς ὑποδοχῆς τυχῶν (καὶ γὰρ ἦν τῶν τῆς ἀποστασίας ἐραστῶν τὸ χωρίον ἐργαστήριον), ὥστε καὶ λαμπάδας (83) αὐτῷ κατὰ τὴν εἴσοδον παρ' αὐτῷ προσανάπτεισθαι καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν θεραπείαν καὶ τιμὴν, ὅση Χριστοῦ μαθηταῖς ἐποφείλεται· οὗτος δὲ οὕτω δεξιωθείς χρόνον τινὰ διτελεῖ πλανῶν τε καὶ πλανώμενος, καὶ τοὺς πειθομένους εἰς τὸ τῆς ἀπωλείας κατασύρων βάραθρον. Ἄνῆρ δὲ τις Κρικοράχης ἔχων ἐπώνυμον, τοῖς δὲ τέλεσι τῶν ἐπιχωρῶν ἀρχόντων (84) ἐξεταζόμενος, θεοσεβῆς μὲν τὸ δόγμα, εὐσταθῆς δὲ τὸ ἔθος, τὸν τε ζῆλον ἀξιάγαστος, καὶ τοὺς θεοστυγεῖς μυστηριώδεις, μαθῶν τὸν πλάνον ἐπιχωριάσαντα, καὶ τὴν ἀποστασίαν ἐπι μᾶλλον εἰς ἐπίδοσιν χωροῦσαν (85), χεῖρα λαθῶν στρατιωτικὴν, κατὰ λαμβάνει τὸν τόπον, ἐν ᾧ τὰ τῆς ἀποστασίας ἐτελεῖτο μυστήρια· καὶ κυκλωσάμενος τὴν οἰκίαν, αὐτὸν μὲν τὸν τῆς δυσσεβείας ἑξαρχόν, οἷα δὲ συμβαίνει (86), ἄλλων πρὸς ἄλλα τραπεόμενων, ἐν ταῖς αἰφνι-

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(77) Ἀντὶ ποιμένος. Ita recte Coislinianus: Noster nullo sensu ἀντιποιούμενος. Petrus Siculus, p. 52, clarius ut solet, mentem exponit his verbis: Διὸ ὠνειδίσθη ὁ Ζαχαρίας παρὰ τῶν ἄλλων, ὡς δὲ μισθωτὸς, καὶ οὐκ ὢν ποιμήν.

(78) Πανουργίαν. Ita lego cum Nostro, pro quo Coislinianus πανουργία in dandi casu. Cum vero πανουργίαν ῥάπτειν ἅπευ bene dici possit ac ῥάπτειν μηχανὴν, nil video causæ, cur non eundem utrinque casum admittamus, ut taceam, incongrue dici πανουργία ῥάπτειν μηχανὴν, ἅπευ ac Latine vix dixeris, fraude dolos neclere.

(79) Ἄμα τοῖς. Ita cum Nostro pro ἅμα τῶν. Dandi omnim casus huic particulæ convenit.

(80) Ἐπομοσάμενος. Sic Noster recte; ἐπομύειν enim vel ἐπομύεσθαι frequentissimum est apud Græcos. Coislinianus ὑπομοσάμενος minus bene: τὸ ὑπομύεσθαι enim ex genuina sua notionē locum hic habere non potest. Vide Suidam tom. I, voce ἀνθυπομύεσθαι et compara ibi notas Kusteri.

(81) Ἀφείθη. Ita Noster, pro quo Coislinianus ἀφίθη· utrumque recte. Paulo post ms. noster

mendose habet τὸν θάνατον, pro τοῦ θανάτου, quem casum verbum requirit.

(82) Παρὰ, recte pro παρὶ, quod in Nostro exstat.

(83) Λαμπάδας. Illustre hoc erat et gaudii et cultus argumentum. Lege de hoc more plura apud Ciampinum, part. I. *Veterum Monumentorum*, cap. 23.

(84) Τοῖς δὲ τέλεσι τῶν ἀρχόντων. Ita Noster fere pleonastice: nam simpliciter τέλος de magistratu accipi solet apud Græcos. Sic οἱ ἐν τέλει ὄντες, etc. Confer notas ad Philostrati Vitas Sophistarum, p. 490. Alias vox τέλος nomini addita eam rem simpliciter denotat, quæ nomine isto exprimitur. Ita τέλος πολέμου idem est, quod πόλεμος. Confer. Jac. Perizonii Notas ad *Æliani Varias Historias*, III, 43.

(85) Καὶ τὴν ἀποστασίαν ἔ. μ. ε. ἔ. χωροῦσαν. Non agnoscit Noster, librarii oscitantis culpa, qui ex voce ἐπιχωριάσαντα in affinem sono χωροῦσαν præpropere delapsus videtur.

(86) Συμβαίνει. Ita Noster recte, pro συμβαίνειν Coisliniani.

δίοις ἐπιδρομαῖς τε καὶ ἐφόδοις, οὐχ εἶλεν ἔλαθε (87) γὰρ διαφυγῶν· τοὺς δὲ μάθητάς συνέσχε τοῦ πλάνου, καὶ τὴν νομὴν τίως τοῦ τηλικούτου κακοῦ φερομένην ἐπίσχε καὶ ἀνεχαίτισεν. Ὁ δὲ τῆς ἀποστασίας οὗτος θερμὸς διδάσκαλος Ἰωσήφ (ἦν δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἐπαφρόδιτος ὄνομα) κραταιῶς ἔλασθεις ἔθεν εἴρηται (88), καὶ τὴν φυγὴν ἐπὶ Φρυγίαν ποιούμενος, χρόνῳ ὕστερον βραχεὶ καταλαμβάνει τὴν ἐν Πισιδίᾳ Ἀντιόχειαν, ἐν ἣ παροικήσας, καὶ ἀδείας τῶν δακνόντων πολλοὺς μὲν τῶν ἐπιχωρίων τῆς αὐτοῦ λύμης ἔργον ἐξίωσας· καὶ τὴν ἀσέβειαν ἔτεσιν ὄλοις τριάκοντα κηρύξας, μόλις ποτὲ τὸν ἐξέγιστον καὶ ἐδδελυγμένον καταλείπει βίον, ἐν προαστείῳ τῆς εἰρημένης πόλεως οὐ πόβρω διακειμένῳ, καὶ τὴν ὄνομασίαν Χορτοκοπίον (89) ἔχοντι.

Κ'. Ἐτι δὲ τοῦ τρισαλιτηρίου τῷ βίῳ παροντος καὶ ἀκμᾶζοντος τὴν ἀσέβειαν, μία τις τῶν συνήθων αὐτῷ ἀνδρὶ διὰ γάμον ἡρμωμένη, ἐξυβρίζει μὲν τὴν ἀνύδριστον κοίτην, ἐκδοτος δὲ γίνεται μοιχεία. Τὸν δὲ διαβρήξαντα (90) τοὺς ἀλλοτρίους γάμους ἕνα μὲν εἶναι τῶν μαθητῶν φασὶ τοῦ πλάνου· ἐξ Ἑβραίων δὲ πρὸς τὴν ἄθεον θρησκείαν μεταβληθῆναι. Πλὴν ἐκ τοιαύτης ἀδίκου τε καὶ ἐδδελυγμένης μίξως τίκεται τῇ μοιχαλίδι τὸ ἐπ' ἀσχροτήτι καὶ βδελυρίᾳ περιβόητον ἄγος, ὁ ῥυπαρὸς καὶ ἀκάθαρτος Βαάνης. Οὗτος οὖν τὴν κορυφὴν τῶν κακῶν ὁ χειρίστος διαδέχεται (91) τὸν εἰρημένον Ἐπαφρόδιτον ὁ Βαάνης· ὅς πάντα μὲν τὰ τῶν πρὸ αὐτοῦ, οἷς συνεκροτεῖτο ἡ ἀσέβεια, στέργων, ἀκαθαρσίᾳ δὲ βίου καὶ σωματῶν μίξεσιν ἀβρήτοις καὶ ταῖς ἄλλαις ἀθεμιτουργίαις τοὺς ἔμπροσθεν φιλονεικῶν ἀποκρύψασθαι, διετέλει διδάσκων τοὺς πειθομένους τὴν ὀλέθριον μάθησιν. Ἐπὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους συναναφύεται τῷ πολυμόρφῳ τοῦτῳ καὶ βδελυρῷ θηρίῳ ἕτερόν τι παραπλήσιον δρακοντείου γέμον ἰοῦ. Κώμη δὲ ἦν αὐτῷ πατρὶς ἡ Ἀνία (92), τῇ Ταβία πλησιάζουσα πόλει, καὶ Δρυϊνὸς ἦν τῷ δειλαίῳ τὸ ὄνομα, τῆς κλήσεως θριαμβεοῦσης τὸν ἰοδόλον καὶ φθοροποιὸν ὄφιν (93) κρυπτόμενον ἐν ἀνθρωπίνῳ (94) σκηνώματι. Τοῦτῳ τῷ θηρίῳ τίκεται παῖς, ἐξ αὐτῶν, οἶμαι, τῶν ἰοδόλων μᾶλλον σπερμάτων τοῦ ἀρχεκάκου (95) ὄφως, ἣ ἐκ τοῦ προσεχῶς φόντος ἔλκων τὰς ἀπαρχὰς τῆς γενέσεως. Τιθεταὶ δ' οὖν ὁ πατὴρ τῷ γεννηθέντι κλησὶν τὴν Σέργιον,

A insequentibus, utpote qui ab illis longissimo spatio distaret, multos incolarum ad pestiferam suam sectam abduxit, magnamque apud eos benignitatem expertus est, qui postquam impiam illam doctrinam per annos quadraginta plenos prædicaverat, sceleratam execrandamque vitam cum morte commutavit in suburbio prædictæ urbis, quod Chortocopium vocatur.

λαβόμενος, ἄτε δὲ τούτων ὡς πόβρωτέρῳ διαστάς, ἀπέδειξεν, πολλῆς δὲ τῆς παρ' ἐκείνων ἡζήσεται δεξιωσας· καὶ τὴν ἀσέβειαν ἔτεσιν ὄλοις τριάκοντα κηρύξας, μόλις ποτὲ τὸν ἐξέγιστον καὶ ἐδδελυγμένον καταλείπει βίον, ἐν προαστείῳ τῆς εἰρημένης πόλεως οὐ πόβρω διακειμένῳ, καὶ τὴν ὄνομασίαν Χορτοκοπίον (89) ἔχοντι.

XXI. Cum autem superstes adhuc esset, et impietate floreret, mulier quædam ipsi familiaris, quæ viro nupta erat, inviolabilem connubii torum despexit, et fornicationi se dedit. Aiunt porro eum, qui alienas nuptias violavit, seductoris discipulum fuisse, qui ex Hebræis ad impiam illam religionem transmigraverat. Ex indigna porro et abominanda hujusmodi commistione adultera mulier famosum illud turpissimumque scelus peperit, execrandum nempe Baanem. Hic igitur nequissimus Baanes memoratum Epaphroditum excipit, qui omnia prius stabilitæ impietatis dogmata retinens, impuritate autem vitæ et nefandis corporum mistionibus aliisque sceleribus prædecessores suos occultare studens perniciosam disciplinam sequacibus tradere perseveravit. Eodem porro tempore huic multiformi et horrendæ seræ alia similis adnascitur, draconis veneno plena. Huic patria erat Ania, vicus Tabiæ urbi proximus: scelestoque nomen erat Dryinus, quod vocabulum latitantem in humano corpore venenosum perniciosumque serpentem indicabat. Seræ hujusmodi nascitur filius, ex ipsis, ut puto, veteris serpentis venenosis seminibus potius ortum ducens, quam ex parente suo. Proli suæ pater nomen imponit *Sergius*, quod vas esse totius diabolice nequitie capax sequentia demonstrarunt. Is erat ad pervadendam et prædicandam impietatem natus, versatus in occultanda, tempore ita suadente, sententia sua, ad simulandam virtutem compositi-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(87) Ἐλαθε. Hæc Nostrī lectio est, proba omnino, D et cum altera Coislīnīani ἔλασε omnino permūtanda. Sic Demosthenes: Ἐλαθον ἡμᾶς ἀποδράντες· *clum nobis fugerunt*.

(88) Κραταιῶς ἔλασθεις ἔθεν εἴρηται. Noster pro ἔλασθεις, (vel ἔλασθεις ex ἔλαύνω) legit ἔρασθεις, forte non parum melius, eo sensu, quod Josephus ille, qui et Epaphroditus dictus sit, valde fuerit amatus a suis, adeoque ægre dimissus, et hinc a Pisidensibus amice exceptus. Lectio ista et interpretatio confirmatur sequentibus verbis ἔθεν εἴρηται, i. e. *unde appellatus est*, scilicet Epaphroditus, quod nomen hominem venusum atque amabilem infert. Ita omnia optime sibi instant, nec hic τὸ ἔθεν εἴρηται verti debet, quod vis vocum non patitur, per *ut dictum est*.

(89) Χορτοκοπίον. Petrus Siculus, p. 52. Χορτοκοπίον, quod illi puto præferendum.

(90) Διαβρήξαντα. Noster legit διορύξαντα,

quod non illibenter alteri isti substituerim. Vox enim hæc de rebus minime violandis, ubi violatæ sunt, v. c. *sepulcris* usurpari solet, ut proinde aptissime ad violatas conjugii sanctissimas leges transferri queat. Facile autem fieri potuit, ut librarius διαβρήξαντα cum διορύξαντα τῷ η per i pronuntiato scriberet.

(91) Διαδέχεται. Non habet Noster, sine quo tamen sensus non elicitur.

(92) Πατρὶς ἡ Ἀνία. Noster, ordine mutato, ἡ Ἀνία πατρὶς. Ἀνίαν appellat Petrus Siculus, p. 54.

(93) Ὄφιν. Δρυϊνὸς enim non solnm *quernum* denotat, sed et venenatum genus serpentum a quercubus appellatum infert, teste Dioscorid., lib. vii, c. 12.

(94) Ἀνθρωπίνῳ. Noster ἀνθρωπειῳ.

(95) Ἀρχεκάκου. Ita cum Nostro pro ἀρχαίκακου Coislīnīani.

tus; acutus ad dolos struendos, et ad pelliciendas in perniciem animas; atque ut compendio dicam, omnium qui ante se defectioni nomen dederunt, ad quodvis technarum genus paralissimus, et ad pervadendum aptissimus. Hic itaque maledictus homo cum alia multa deceptis sequacibus tradidit, tum, quid circa se ipsum sentiendum esset, paulatim de se sublimi modo proponens, et ad credendum inducens, non dubitavit, nec inhorruit: o linguam et animam et mentem et ora Dei inimica! et se ipsum et illos vocare Spiritum sanctum. Hæc porro tradidit impius ille, ut clam et mystice sic loquerentur, et crederent, talium mysteriorum externos auditores indignos esse jactitans. Illi autem miserimi et ejus mystagogia revera digni tantam sceleris atrocitatem neque respuebant, neque detestabantur; sed recipiebant eam, etsi nulla major unquam impietas fuerit, suisque calamis et suffragiis illam confirmabant. Sic miserum illud animal homo, cum a Creatore suo recesserit, et ab ejus providentia se sequestraverit, statim præda maligni spiritus efficitur, in omnemque nequitiam demergitur. Se item nequissimus ille stellam splendidissimam dicebat, et multa alia, quæ potius silentio tegi, quam publicari debent. Improbis porro ille Sergius, etsi impiissimo patre natus esset, ut diximus, non a parente mysteriis apostasiæ initiatus est; sed cum adhuc teneræ esset ætatis, a muliere quadam, quæ perniciose Manichæorum dogmata tuebatur et prædicabat, initiatus, et diuturna mysteriorum tractatione in impietate consummatus, Antichristi prodromus efficitur. Par erat enim, par erat detestandæ hujus et Deo inimicæ apostasiæ doctores et præcones alios Agarenorum prolem esse, alios servitutis contumeliosis notis inuetos, alios adulteriorum partus, alios muliebris insanis et furiosæ doctrinæ discipulos comprobari. Cæterum, ut paucis dicam. Sergius apostasiæ disciplinam sic accipere incipit. Prædicta Manichæa mulier, ubi primum cum illo colloquia miscuit: Cur, inquit, divina non legis Evangelia? Ille vero, qui nondum apostasiæ virus in præcordiis tam profunde positum habebat, non licere inquit ei, qui laicorum ordinem implet, sic impudenter tremendorum eloquiorum lectionem aggredi: illud enim sacerdotum officium esse. Tum a furiosa illa muliere audit, frustra se tantam reverentiam exhibere, nullam enim esse personarum acceptionem apud Deum, qui vellet omnes salvos fieri, et ad cognitionem veritatis venire. Sed, ait, quod ita reverenter vos habeatis circa Dominica eloquia, non ad honorem

σκειός ὑστερον ἀναδειχθέντα πᾶσαν τοῦ διαβόλου τὴν κακίαν χωρῆσαι δυνάμενον· πιθανὸν μὲν κηρύξαι τὴν ἀσέβειαν, δραστήριον δὲ καιροῦ κελεύοντος κρύψαι τὸ φρόνημα, καὶ δεινὸν μὲν τὴν ἀρετὴν σχηματίσασθαι, ὅξυν δὲ δόλους βάψαι· καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων συνελκύσαι πρὸς ἀπώλειαν, καὶ συντόμως φάναι τῶν ἐν τῇ ἀποστασίᾳ πῶποτε γεγονότων πρὸς πᾶσαν δραματουργίαν δεινότερόν τε καὶ πιθανότερον. Οὗτος ὁ ἐπάρατος ἄλλα τε καὶ ἔκθεσμα τοὺς ἡπατημένους μυσταγωγῶν καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν, κατὰ μικρὸν εἰς τὸ ἐξηρημένον τοῦτοις παρατιθείς, καὶ καταπιστεύων (96) οὐδὲ παράκλητον, οὐδὲ Πνεῦμα ἅγιον (ἢ γλώσσης καὶ ψυχῆς καὶ νοῦ καὶ στομάτων θεομάχων!) καλεῖν ἑαυτὸν, κἀνείνους ὀνομάζειν τε καὶ νομίζειν οὐ μὲν οὖν οὔτε φρικτὸν ἦγεν, οὔτε ἀθεώτατον. Παρεδίδου δὲ ταῦτα μυστικῶς καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν πρὸς ἀλλήλους, τοὺς ἐξωθεν ἀχροτάς ἀναξίους εἶναι τελετῆς τοιαύτης καὶ μυστηρίων, ὁ θεομάχος διατιθέμενος. Καὶ οἷγε τρισάθλιοι καὶ τῆς αὐτοῦ (97) μυσταγωγίας ὡς ἀληθῶς ἄξιοι τὴν τοιαύτην (98) τοῦ ἁγίου ὑπερβολὴν οὔτε διέπτυσον, οὔτε ἐμυσάττοντο, ἀλλ' ἀπεδέχοντό τε τὴν μηδεμιᾷ ἀθεότητι ὑπερβολὴν λιποῦσαν ἀσέβειαν, καὶ τοῖς παρ' ἑαυτῶν ἐπεκύρουν ψηφίσμασιν. Οὕτω τὸ ἀθλιον, σῖμι, ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὴν ἀποστῆ τοῦ Πλάστου καὶ τῆς ἐκείθεν αὐτὸν προνοίας ἀπονέμη (99), ὄλωσ γίνεται θήραμα τοῦ Πονηροῦ καὶ πρὸς πᾶσαν κακίαν ὑποβρόχιος φέρεται. Ἐλεγεν δ' οὖν ἑαυτὸν ὁ ἐξάγιστος ἐκείνος καὶ λυχνοφανῆ ἀστέρας, καὶ πολλὰ ἄλλα, σιγᾶσθαι μᾶλλον ἢ θριαμβεύεσθαι ἄξια (1). Ἄλλὰ γὰρ οὗτος ὁ θεοβλαβῆς Σέργιος, πατρὸς γεγονῶς δυσσεβεστάτου, ὡς μοι εἴρηται, οὐκ ἐκ τοῦ φύντος τὰ τῆς ἀποστασίας τελεῖται μυστήρια· ἔτι δὲ τὴν ἡλικίαν νέαν ἔγων προσφθεῖρεται (2) γυναικί τινι προσβουούση τε καὶ κηρυτούση τὰ Μανιχαίων ὀλέθρια δόγματα, καὶ συχρὸν χρόνον τελεσθεῖς ὑπ' αὐτῆς καὶ συντελεσθεῖς τὴν ἀσέβειαν, γίνεται τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος. Ἐδεῖ γὰρ, ἔδει τοὺς τῆς βδελυρᾶς ταύτης καὶ θεομάχου ἀποστασίας διδασκάλους καὶ κήρυκας, τοὺς μὲν Ἀγαρηνῶν εἶναι γεννήματα, τοὺς δὲ τοῖς τῆς δουλείας κατεστιγμένους ὄρασθαι καὶ ὕβρει καὶ παθήμασιν, ἄλλους μοιχείας προελθεῖν βλαστήματα, ἑτέρους δὲ παραφροσύνης γυναικείας καὶ ἐμμανοῦς γνώμης μαθητὰς ἐπιγινώσκεσθαι. Πλὴν ἀλλ' ὅγε Σέργιος, ὡς διὰ βραχέων φάναι, ὧδέ πη τὴν τῆς ἀποστασίας κατήχησιν ἄρχεται παραδέχεσθαι. Ἡ προειρημένη Μανιχαία γυνή, ἦν ἡλικία τὸ πρῶτον εἰς ὀμίλιαν αὐτῷ κατέστη, ἵνα τί, φησὶν, εἶπέ μοι, τὰ θεῖα οὐκ ἀναγινώσκεις Εὐαγγέλια; Ὁ δὲ (οὕτω γὰρ ἦν αὐτῷ δι' ἐγκάτων βαθύνας ὁ τῆς ἀποστασίας ἴδς), μὴ ἐξεῖναι φήσας τὴν τῶν λαϊκῶν πλη-

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) Καταπιστεύων. Noster simpliciter πιστεύων, sed prius bonum est.

(97) Αὐτοῦ, Noster habet ἐκείνου, sensu eodem.

(98) Τοιαύτην. Noster τοσαύτην, forte rectius.

(99) Ἀποτέμνη. Hoc reposui ex Nostro pro διατέμνη. Prius enim requirit vox προνοίας in genitivo casu posita.

(1) Ἄξια. Ex Nostro, quod dictionis series requirit pro ἄξιον.

(2) Προσφθεῖρεται. Vox in versione omissa infert clandestinam familiaritatem, in qua cum muliere illa versatus sit, fortasse et furtivos amores. Petrus Siculus exprimit per προσμοιλεῖ.

ροῦντι τάξιν ἀνέδην (3) οὕτως τὴν τῶν φρικτῶν A
 λογίων ποιῆσθαι ἀνάγνωσιν· ἀνεῖσθαι γὰρ τοῖς
 ἱερεῦσιν τὸ ἔργον· ἀκούει παρά τῆς μαινάδος ὡς
 μάτην αὐτῆ ἢ τοσαύτη (4) περὶ ταῦτα τιμᾶται
 εὐλάβεια· μὴ γὰρ εἶναι προσωποληψίαν παρά τῆ
 Θεῶ· πάντας γὰρ βούλεσθαι (5) αὐτὸν σωθῆναι καὶ
 εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθεῖν. Ἄλλὰ τότε διακεῖ-
 σθαι εὐλαβῶς ὑμᾶς περὶ τὰ Κυριακὰ λόγια, οὐ
 τιμῆς ἐκείνων ἐστὶ πρόνοιᾶ, μηχανὴ δὲ καὶ σό-
 φισμα τῶν λεγομένων ὑμῶν ἱερέων, οἱ τὸν λόγον
 τοῦ Θεοῦ καπηλεύειν (6) ἐθέλοντες, καὶ τῶν ἐν Εὐαγ-
 γελίοις μυστηρίων ἀμετόχους εἶναι σπουδάζοντες.
 Διὰ τοῦτο μὴ παραπλησίως (7) ὑμᾶς ἐκείνοις ἀνα-
 γινώσκειν ταῦτα ἀπείρουσιν· ἐπεὶ καὶ ὅσα ὑμῖν εἰς
 ἐπίσκοον (8) ἀναγινώσκουσι, περικόπτοντες τοῦ ὄλου
 σώματος καὶ ἀποσπαράσσοντες, οὕτως ὑμᾶς ἀπρο-
 τὰς τῶν λεγομένων παραλαμβάνουσιν. Οὕτως μὲν
 τὴν πρώτην πείραν ἢ μαχλάς καὶ μαινᾶς τῆ πεσεῖν
 ἐτοίμῳ προσῆκεν, ὑπορύττουσά τε τὸν νοῦν τοῦ
 ἀθλείου καὶ διχομολέουσα. Ἐφεξῆς δὲ προσηρώτα,
 τί δὲ βούλεται δηλοῦν τὸ Κυριακὸν λόγιον ἐκεῖνο, τὸ
 λέγον· Πολλοὶ ἐροῦσίν μοι ἐν τῇ ἐκείνῃ ἡμέρᾳ
 λέγοντες· Κύριε, Κύριε, οὐ τῆ σφ δνόματι προ-
 εφητεύσαμεν, καὶ τῆ σφ δνόματι δαιμόνια ἐξεβά-
 λωμεν, καὶ τῆ σφ δνόματι δυνάμεις πολλὰς
 ἐποιήσαμεν; Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέ-
 ποτε ἔργων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζό-
 μενοι τὴν ἀνομίαν. Τίνας οὖν (9) εἰσιν οὗτοι πρὸς
 οὓς ὁ Κύριος λέγει, οὐκ οἶδα ὑμᾶς; Ἄλλ' ἢ μὲν
 ταῦτα διτρώτα· ὁ δὲ τῶν ἀγγελίων εἰς ὧν ἔτι καὶ
 ἀγροίκων, καὶ τῶν θείων λογίων παντεκῶς ἀμαθῆς,
 ἐξαπορούμενος μὲν ἐσιώπα· ἐζήτει δὲ παρ' αὐτῆς
 τῆς διαπυθνομένης (10) τὸν νοῦν τῶν ἐπρωτη-
 μένων ἀναμαθεῖν. Ἡ δὲ τοῦτο μὲν εὐθὺς οὐκ ἐποίησε.
 Δεινὸν γὰρ γυνὴ θηρεῦσαι δι' ἀναβολῆς τὸν σπουδα-
 ζόμενον, εἰς ἐπιθυμίαν δὲ μᾶλλον τὸν ἠπατημένον
 τῶν ζητουμένων ἐκκαίουσα, καὶ προταναζέγουσα,
 οὐ μὲν ἐγλίχτο τυχεῖν, οὐκ ἐδίδου, προὔτεινε δὲ
 αὐτῆ βῆτον εὐαγγελικὸν ἕτερον, περὶ τίνων εἰπεῖν
 νομίζει τὸν Κύριον, ὅτι Πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν
 καὶ δυσμῶν ἤξουσι καὶ κλιθήσονται μετὰ
 Ἄδραμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, ἐν τῇ βασιλείᾳ
 τῶν οὐρανῶν· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθή-
 σονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Τίνας δὲ τοὺς
 υἱοὺς τῆς βασιλείας ὑπονοεῖς (11), καὶ πῶς ταύτης
 ἀπορρίπτομενοι τῆ ἐξωτέρῳ σκότει παραπέμπονται;

³ Matth. vii, 22, 23. ⁶ Matth. viii, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(3) Ἀνέδην. Vocem hanc inserui præeunte ms. nostro, quæ ex Græco forte casu excidit in edito, quia interpretatio Latina exprimit per impudenter.

(4) Τοσαύτη. *Tanta*; ita lego cum Nostro pro τοσαύτη Coisluniani.

(5) Βούλεσθαι. Recte, pro eo quod Noster habet βουλεύεσθαι.

(6) Καπηλεύειν. Respexit procul dubio ad II Cor. ii, 17.

(7) Παραπλησίως. Ita scripsi cum Nostro pro παραπλησίως.

(8) Ἐπίσκοον. Hoc malui, quam ἐπίσκοον Cois-

illorum ita provisum est, sed illud est artificium et techna eorum, qui apud vos sacerdotes dicuntur, qui verbum Dei adulterare volentes, curantesque, ne mysteriorum, quæ in Evangeliiis sunt, participes sitis; ideo vetant, ne perinde atque ipsi vos ea legatis. Siquidem ea, quæ vobis audientibus legunt a tota serie detruncantes et dilacerantes, sic vos, auditores, intercipient. Ita captiose illa mœnas primum de illo ad lapsum jam prono experimentum accepit, miseri mentem succutiens ac pelliciens: iterumque interrogabat: Quid significat dictum illud Domini: *Multi dicent in die illa: Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo dæmonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam novi vos, discedite a me, qui operamini iniquitatem*⁵. Quinam illi sunt, quibus Dominus ait: *Non novi vos*. Hæc ipsa interrogante, ille, qui ex gregalium numero adhuc erat, homo rudis et divinorum eloquiorum prorsus imperitus, dubius silebat, ab illa vero, quæ interrogaverat, quæstionis solutionem requirebat. Illa vero non statim rationem dabat. Callidum enim est mulierum genus ad captandum procrastinatione discendi cupidum: utque magis desiderium ejus, quem decipere volebat, ad quæstorum notitiam adipiscendam incenderet, solutionem non dabat, sed aliud proponebat evangelicum dictum, nempe, de quibusnam putaret dixisse Dominum: *Multi ab Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob, in regno cælorum: filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores*⁶. Quos esse putas filios regni, et quomodo ab hoc rejecti in tenebras exteriores abjicientur? Hæc et similia fallaciæ organum, muliebri forma, miserrimo offerens, et eum paulatim præstigiis alliciens, ubi vidit illum omnino pronum et se tanquam doctorem auscultantem, priora resumens: Regni filii, inquit, qui ab illo ejecti ad tenebras exteriores damnantur, ii sunt, quos et tu, et ii, qui tuæ sectæ sunt, sanctos vocatis et existimatis, qui et dæmonas ejiciunt et morbos sanant quibus cultum exhibere soletis, uno vivente et immortalis relicto Deo. Hi sunt, hi, inquam, sunt, qui a justo illo judice audiunt: *Recedite a me, quia nunquam novi vos*. Ex hoc itaque nequissimo et pernicioso semine jam paratum ad

liniani quamvis et Petrus Siculus hic habeat εἰς ἐπίσκοον ὑμῶν. Τὸ ἐπίσκοον enim obedientiam potius et obsequium, quam auditionem infert, de qua tamen hic potissimum agitur. Sic Plato, *De legibus*, lib. ii, ἐν ἐπιπόσει αὐτοῦ, id est, *eo audiente*.

(9) Οὐκ. Non habet Noster.

(10) Διαπυθνομένη. Noster ulitur verbo simpliciter πυθνομένη.

(11) Ὑπονοεῖς. Noster ὑπονοεῖ, quod locum habere prorsus nequit, nisi scripsisse auctorem putet ὑπονοῆ, id est, *quem censeat*.

zizianorum agriculturam sibi concilians, reliqua impietatis germina facile in eo pullulare fecit, ejusque animam ut agrum exitii et corruptionis fructibus omnigenis plenum exhibuit: ita ut omnes, qui ante fuerant impietate conspicui, in hac maxime hæresi, velut pueri putarentur esse comparati cum illius vafritie et captiosior moribus, aliisque ad fallaciam compositis machinamentis atque commentis. Nam ejus prædecessores, etiamsi in cæno lascivix, nefariis operibus, ingentibusque contra Deum blasphemis prima tenuerint; et illi abominandi et execrandi apud omnes fere habebantur: nam detestandorum facinorum conspicuitas omnium ipsorum odium conciliabat, paucosque vidisses illorum fallacis circumventos, quia aperta et sine ullo artificio res infames ignominiosæque proponebantur, ipsaque defectionis impudentia ad cautelam satis erat, ne quis facile ad eam declinaret, neve homines a maligno caperentur.

σθεν πάντας ἐπ' ἀσεβείᾳ βεβοημένους, καὶ μάλιστα μένους ῥάδιουργία τε καὶ τοῖς ἐπικλόποις ἤθεσι, καὶ τῇ ἄλλῃ τῆς ἀπάτης μηχανουργία τε καὶ περινοίᾳ. Οἱ μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ εἰ καὶ τῷ βορβόρῳ τῆς ἀκολασίας καὶ τῇ ἄλλῃ τῶν ἔργων ἀβήρητοργία καὶ ταῖς εἰς θεὸν ἀνυπερβλήτοις βλασφημίαις τὸ πρωτεῖον εἶχον, ἀλλ' οὖν βδελυκτοὶ τε καὶ ἀποτροπαῖοι μικροῦ πᾶσιν ἐνομίζοντο τοῖς ἀνθρώποις τῷ προδήλῳ τοῦ μύσου, ὡν ἐτόλμων πάντας ἔχοντες μισοῦντας. Καὶ ὀλίγους (18) ἦν ὄρᾳ, πρὸς τὴν ἐκείνων ἀπάτην μεταχωροῦντας, ἀπερικαλύπτων (19) καὶ χωρὶς τεχνασμάτων τῶν ἀσέμνων ἔργων προκειμένων, καὶ τῆς ἀναίθην ἀποστασίας εἰς προφυλακὴν ἀρκούσης τοῦ μὴ θάττον πρὸς αὐτὴν ὑπολισθαίνειν καὶ ἀθρόον θήραμα τοῦ Πονηροῦ τ' ἀνθρώπινα γίνεσθαι.

XXII. Hic vero, quæ turpiora erant, resecans, reliqua obtegens, si qua ob impietatem auditu intolerabilia essent, aut comprimens aut cum tolerabilioribus commiscens, et, ut summam dicam, pelle ovibus lupum abscondens, multis doctor pietatis et dux salutis esse videbatur; multos ex improviso adortus in extremæ perniciæ barathrum præcipitavit. Et enim quod prædecessores sui non neglexerant, id ille majore cum diligentia observavit; nempe ut non ab ipso statim principio iis, qui ad initiationem accederent, sublimiores impietates concederet, neque horribiliora proponeret mysteria; quorum caput est abnegatio Dei omnimoda, et diaboli gloria

A Ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἕτερα τὸ γυναικόμορφον ἐκεῖνο τῆς ἀπάτης ὄργανον τῷ τρισαθλίῳ προτεινούσα καὶ κατὰ μικρὸν ὑπογοητεύουσα, ἐπεὶ περ ὅλον αὐτῇ προσκλιθέντα εἶχε καὶ καθάπερ διδασκάλῳ (12) προσέχοντα ἴδεν, ὑπολαβοῦσα δὲ (13), Τῆς βασιλείας, ἔφησεν, υἱοὶ οἱ ταύτης μὲν ἐκβαλλόμενοι, τῷ πτόκει δὲ τῷ ἐξωτέρῳ καταδικαζόμενοι, οὗτοι εἰσιν, οὓς σὺ τε καὶ οἱ κατὰ σὲ ἄγιους καλοῦσι καὶ νομίζουσι, οἱ καὶ δαίμονας (14) φυγαδεύουσιν καὶ πάθῃ θεραπεύουσι, οἷς καὶ προσάγειν διεγνώκατε σέβας, τὸν μόνον ζῶντα καὶ ἀθάνατον καταλιπόντες (15) θεόν· οὗτοι γὰρ οὗτοι καὶ παρὰ τοῦ δικαίου ἐκεῖθεν ἀκούουσι κριτοῦ, Ἄποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐδέποτε ἔργων ὤμας. Ἐκ ταύτης οὖν (16) τῆς πονηρᾶς καὶ ὀλεθροῦ σκοπῆς τὸν ἔτοιμον εἰς γεωργίαν τῆς ζιζανίων ἐαυτῆς ποιησαμένη, τὴν λοιπὴν τῶν ἀσεβημάτων βλάστην εὐχερῶς εἶχεν αὐτόματον ἀναφυομένην, καὶ οὕτω πάσης λύμης καὶ διαφθορᾶς τὴν ἐκείνου ψυχὴν καρποφόρον χωρίον (17) ἀνέδειξεν, ὡς καὶ τοὺς ἐμπροσθέντα παῖδας νομισθῆναι τῇ ἐκείνου παραμετρού-

B τῆς ἀπάτης μηχανουργία τε καὶ περινοίᾳ. Οἱ μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ εἰ καὶ τῷ βορβόρῳ τῆς ἀκολασίας καὶ τῇ ἄλλῃ τῶν ἔργων ἀβήρητοργία καὶ ταῖς εἰς θεὸν ἀνυπερβλήτοις βλασφημίαις τὸ πρωτεῖον εἶχον, ἀλλ' οὖν βδελυκτοὶ τε καὶ ἀποτροπαῖοι μικροῦ πᾶσιν ἐνομίζοντο τοῖς ἀνθρώποις τῷ προδήλῳ τοῦ μύσου, ὡν ἐτόλμων πάντας ἔχοντες μισοῦντας. Καὶ ὀλίγους (18) ἦν ὄρᾳ, πρὸς τὴν ἐκείνων ἀπάτην μεταχωροῦντας, ἀπερικαλύπτων (19) καὶ χωρὶς τεχνασμάτων τῶν ἀσέμνων ἔργων προκειμένων, καὶ τῆς ἀναίθην ἀποστασίας εἰς προφυλακὴν ἀρκούσης τοῦ μὴ θάττον πρὸς αὐτὴν ὑπολισθαίνειν καὶ ἀθρόον θήραμα τοῦ Πονηροῦ τ' ἀνθρώπινα γίνεσθαι.

C ΚΑ'. Οὗτος δὲ τὰ τῶν μισμάτων πρόδηλα περικόπτων, καὶ ἃ κατέλιπε τῆς ἀκολασίας ἐπικαλύπτων, τὰ τε μὴ δ' ἀκοῆ φορητὰ τῶν ἀσεβημάτων ἢ συστέλλων ἢ καταμιγνύς τοῖς ἀνεκτοτέροις (20), καὶ σύμπαν εἰπεῖν κωδίῳ (21) προβάτου τὸν λύκον ἐναποκρούπτων (22), πολλοῖς μὲν ἔδοξε διδάσκαλος εὐσεβείας καὶ ὁδηγὸς σωτηρίας, πολλοὺς δ' ἀπροόπτως αὐτῷ καταποθέντας τῷ βαρᾷ τῆς ἰσχάτης ἀπώλειας κατεκρήμισε. Καὶ γὰρ οὐδὲ τοῖς πρότερον ἀμελούμενον ὁμῶς καὶ τοῦτο αὐτῷ σπουδαιότερον μεμηχάνηται, ὥστε μὴ κατ' ἀρχὰς εὐθὺς τοῖς αὐτῷ μυεῖσθαι προσερχομένοις τὰ τελειότερα (23) τῶν ἀσεβημάτων, θάρβειν, μὴ δὲ τῶν μυστηρίων

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(12) Διδασκάλῳ. Ita recte Coislino pro διδασκάλῳ, seu, ut scribendum erat, διδασκαλείῳ Nostri.

(13) Δε. Ex Nostro, quod ad perficiendam orationis seriem requiri videtur.

(14) Οἱ καὶ δαίμονας. Ita edenda hæc putavi, quæ in Coislino misere corrupta sunt, qui sic habet: Οἱ καὶ πάθει δαίμονας θεραπεύουσι, καὶ δαίμονας πάθει φυγαδεύουσι. Rectius ex parte Nostri, οἱ καὶ δαίμονας θεραπεύουσι, καὶ πάθῃ φυγαδεύουσι, qui tamen in eo errat librarii lapsu, quod hinc illa verba non suis locis collocavit, sed confudit. Scribi enim debebat, ut edidi. Ita res ipsa requirit, et Petrus Siculus confirmat, cujus hæc sunt verba: Οὗτοι εἰσιν οἱ ἄγιοί σου, οἱ τοὺς δαίμονας φυγαδεύοντες, καὶ τὰ πάθῃ θεραπεύοντες τῶν ἀνθρώπων. Scilicet ludibrio femina habuit consuetudinem, illa ætate jam receptam, qua invocatis sanctis dæmones expellebantur.

(15) Καταλιπόντες. Hoc malo præ καταλιπόντες, quod est in Coislino.

(16) Οὖν. Non agnoscit Noster.

(17) Χωρίον. Addidi ex Nostro, quam vocem requirere videtur allegorica loquendi ratio, quæ se hic auctori probavit, de germinibus loquens, quibus ager ridere solet.

(18) Ὀλίγους. Noster ὀλίγους, mendose.

(19) Ἀπερικαλύπτων. Ita Noster melius, quam Coislino, qui habet ἀπερικάλυπτων.

(20) Ἀνεκτοτέροις. Optime Coislino pro συνεκτοτέροις, quod Noster affert.

(21) Κωδίῳ. Ex Nostro pro κωδίου, quod perarum vitio ante legebatur.

(22) Ἐναποκρούπτων. Sic iterum Noster pro simpliciter ἀποκρούπτων Coislino.

(23) Τελειότερα. Ita lego pro τελειώτερα, pro quo Noster habet ταχεώτερα, vocem nihili. Per τέλος autem alluditur iterum, quod solemnè Nostro est, ad gentiliū sacra, quibus qui non tam initiati quam imbuti erant, τέλειοι dicebantur.

προτιθέναι τὰ ἐξάγιστα, ὧν ἐστὶ (24) τὸ κεφάλαιον ἄρνησις παντελῆς Θεοῦ, καὶ τοῦ διαβόλου δόξα καὶ κράτος, καὶ δημιουργίας ἰσχύς, καὶ τιπὴ καὶ οὐκείωσις. Οὐδὲν οὖν ἐκεῖνος τοιοῦτον κατεπίστευεν τοῖς ἄρτι μουμένοις. Ἄλλὰ πρῶτα μὲν τοῖς εὐαγγελικοῖς ἐπειρᾶτο κατῤῥυθμίζειν ῥήμασιν αὐτῶν τὰ ἕθνη, καὶ ἂ μὴδὲν ἐκέλευσε περὶ δόγματος. Καὶ τούτοις τέως κατακλεῖν τε καὶ καταγοητεύειν ἐπαχίρει, καὶ χειροθήεις ἀπεργάζεσθαι τοὺς μυσταγωγούμενους. Ἐπειδὴ δ' εὐνοὺς εἶχεν καὶ ὡς διδασκαλῶν καὶ σωτηρίας ἔωρα προσανέχοντας ὁδηγῶν, τότε καὶ τὸν ὄλον τῆς ἀποστασίας ἰὼν χανδὸν αὐτοῖς παρεῖχεν ἔκροφειν, καὶ τετελεσμένους ὁμοίως ἐκεῖνῳ ἀνηγόρευεν τε καὶ ἀνεκῆρυττεν τὴν ἀσέβειαν. Τυχικὸν δ' αὐτὸν καὶ οὗτος ὁ τρισαλιτήριος ἐπωνόμαζεν, οὐ τὴν κλησιν ἐκκλέπτων μόνον τοῦ μακαρίου Παύλου μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν καὶ ὑπόστασιν εἰς ἑαυτὸν μεταπλάσσωσιν καὶ παραχαράσσωσιν, καὶ ὑποβαλλόμενος· οὐ γὰρ ἄλλον τινὰ, (ὡ μωρᾶς γλώσσης, μωροτέρως δ' ἀκοῆς τῶν παραδεχομένων!) ἀλλ' ἐκεῖνον εἶναι τὸν Τυχικὸν ἑαυτὸν ἑτερατολόγει, ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀποστόλου φερόμενόν τε καὶ πολλαχοῦ (25) μνήμης ἐπαινουμένης ἀξιούμενον. Τοῦτο δὲ τὸ κακόπλαστον τε καὶ ἀναιδὲς καὶ ἡλίθιον καὶ ἄθεον, καὶ οὐ μὴ (26) ἐστὶ παρ' οὐδεμιᾶ τῶν πώποτε γεγενημένων αἰρέσεων παρακλήσιον, τοῦτο δὲ καταβαλὼν (27) καὶ προθεμελιώσας ταῖς τῶν ἡπατημένων ψυχαῖς ἐκαῖθεν ἐπωκροδοῦμαι τὰ ἄλλα· κήρυκὰ τε γὰρ ἀπεστάλθαι πρὸς αὐτοὺς παρ' αὐτοῦ, καὶ ἂ διαγγέλλει, καὶ λέγει, μὴ τῆς αὐτοῦ σοφίας εἶναι, τοῦ δὲ διδάξαντος καὶ ἀπειστολακότος Παύλου παραγγέλματα. Καὶ ὁ πολλακίς τοῖς ἔτι (28) μᾶλλον μυστικωτέροις τὴν ἀσέβειαν Πνεῦμα καὶ Παράκλητον ὑμῶν ἑαυτὸν, εἰς τὸν χορόν τῶν μαθητῶν τοῦ θεσπεσίου Παύλου πρὸς τὸ ἄλλο πλῆθος κατέλεγεν ἑαυτὸν, ἐπακοσίων ἑτῶν ἐγγὺς μεταγενέστερος καὶ Παύλου καὶ Τυχικοῦ γεγονώς. Καὶ γὰρ ὁ καταράτος οὗτος καὶ τερατίας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐγνωρίζετο χρόνοις, κήρυξ τῆς ἀσέβειας ὡς (29) οὐπω τις διάπυρος ἕτερος. Πολλὰς γὰρ ὁ πλάνος πόλεις περιῆλθεν καὶ χώρας, θηρῶν, ἀπατῶν, καὶ (30) παγιδεύων τὰς τῶν ἀπλουστέρων, οἴμοι, ψυχὰς, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ ψεύδους ὡς ἀληθῶς υἱὸς ἐν μιᾷ τῶν αὐτοῦ σησιν ἐπιστολῶν· « Ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ βορρᾶ καὶ νότου ἔδραμον κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον Χριστοῦ τοῖς ἑμοῖς γόνασιν. » Εἰ γὰρ ὡς ἐν πᾶσιν οὕτω κἀναῦθα ἡλαζονεύετο, ἀλλ' οὖν οὐκ ὀλίγον δρόμον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ καὶ τῶν πειθομένων ἀπωλείας κατεβάλετο (31). Ἐγγὺς δὲ καὶ οὗτος τριάκοντα ἔτη ἐπὶ τοῖς τέσσαρσι τῆς κειθείας προέστη, καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς πλάνης διήρυσεν. Εἰρήν δὲ τῆνικαῦτα τὸ φιλόθεον ἐκεῖνο καὶ

ac imperium, vis creandi, honor et famulatus. Nihil itaque simile recens initiatis condebat; sed primo eorum mores, nec non alia, quæ nihil ad doctrinam spectabant, evangelicis verbis aptare studebat; deinde ipsos pellicere, et præstigiis suis illaqueare initiatosque ad manum et obtemperantes sibi reddere conabatur. Postquam autem eos sibi benevolos, et tanquam salutari duci morigeros esse conspiciebat, tunc totum apostasiæ virus hiantibus ipsis sorbendum propinabat; atque initiatis eamdem quam ipse tenebat, impietatem tradebat. Tychicum autem se scelestissimus homo denominabat, neque solum sibi nomen ex discipulorum numero tribuebat, sed ipsam existentiam usurpabat, et ad se pertinere comminiscabatur. Non enim se alium, o sultam linguam, stultioresque auditores! esse portentose dicebat, quam ipsum illum Tychicum, qui in epistolis Pauli memoratur, honorabili ejus mentione sæpe facta. Hoc commentum teterrimum, impudens, insanum, impium, cui simile nunquam apud hæreses, quæ ante fuerunt, exstitit, hoc inquam, cetera fundamentum ponens in deceptorum animis, cetera deinceps ædificabat; nam se ab Apostolo ad ipsos præconem missum esse dictitabat, et ea, quæ annuntiaret ac diceret, non suæ sapientiæ, sed Pauli docentis et mittentis esse præcepta mentiebatur. Ac qui sæpe perfectioris in impietate initiationis discipulis se Spiritum et Paracletum esse jactitabat; rudiori multitudini se inter divini Pauli discipulos connumerabat, qui septingentis pene annis post Paulum et Tychicum vixit. Etenim maledictus ille et portentosus homo nostris nempe temporibus cognitus est, impietatis præco, quo nullus alter ardentior fuit. Multas enim seductor ille urbes et regiones peragravit, multos captans, decipiens, illaqueans, odamnum! simpliciorum animas; et ipse mendacii vere filius in aliqua epistolarum suarum ait: « Ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Meridie annuntians Evangelium Christi, genuum meorum labore cucurri. » Etiamsi enim hic ut alibi semper jactatione utatur; verum tamen est eum non modicum cursum in suam sequaciumque suorum perniciem confecisse. Triginta autem et quatuor annis impietati præfuit, et erroris certamen consummavit. Irene porro, religiosa illa et Deo accepta mulier, imperium moderabatur, quo tempore Dei hostis et impius ille apostasiæ doctrina florebat, ex quo usque ad præsens tempus, quæ nunc in nostris regionibus grassatur, impietas, ab ejus doctrina produxit. Fama autem cæteris ipsius æmulis impietatis præstat, licet et hæc et illæ ipsi succenturiatæ in eamdem perniciem deducant. Tantum au-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Ἔστι. Lectio nostri codicis proba et genuina pro ἔστι, quod est in Coisliliano.

(25) Πολλαχοῦ. Vide Act. xx, 4, Ephes. vi, 21; Coloss. iv, 7; Tit. iii, 13, et II, Tim. iv, 12.

(26) Οὐ μὴ. Sic Noster rectissime, pro οὐ μὴ Coislilianii: prius requirit series orationis, οὐ μὴ ἔστι παρακλήσιον, quod et versio recte indicat.

(27) Καταβαλὼν. Noster, καταβάλλων, rectius.

(28) Ἔτι. Noster ἐπὶ forte recte. Nimis enim πλεονάζειν videtur ἔτι μᾶλλον μυστικωτέρους.

(29) Ὡς. Noster non ago scit, quod tamen recte contextu vindicatur.

(30) Καί. Ex Nostro adjeci.

(31) Κατεβάλετο. Noster κατεβάλλετο.

tem ipsi honoris exhibent ejus miseri discipuli, ut tum alia absurda, quæ ne auditu quidem tolerari possunt, de ipso narrent, tum etiam in nomine ejus orationes, seu potius latratus suos obsignent. « Oratio, inquit, Spiritus sancti miserebitur nostri. » Porro ille tortuosus serpens se ipsum ostiarium, pastorem et ducem vocabat. Scribit enim Coloniensibus : « Probationem fidei vestræ præscientes, vos commonefacimus quod, sicut Ecclesiam, quæ ante fuerunt, pastores et doctores susceperunt, » dicit autem Constantinum et alios, qui supra numerati sunt : « Sic et vos lampadem lucidam et lucernam splendenter suscepistis : secundum id, quod scriptum est : *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus lucidum erit*. » Et paucis interpositis : « Nemo vos decipiat ullo modo. Has autem promissiones habentes a Deo, confidite. Nos enim persuasi in cordibus nostri scripsimus vobis, quod ostiarius et pastor bonus, et dux corporis Christi et lucerna domus Dei ego sim, et vobiscum sim omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. » Hic igitur, o quid illo dignum dixeris ! attamen mortalium nequissimus et impiissimus, qui sese supra modum jactabat et extollebat, in promeritam, ut narrabitur, ruinam dejectus est. Hic, inquam, ad Leonem quemdam Montanum scribens : « Tu autem, ait, cave tibi, ne fidem dividas indeclinabilem : quam enim accusationem habes adversum nos ? Num aliquem circumveni, aut superbe egi ? Non potes dicere : et si dicas, testimonium tuum verum non est. Mibi vero absit ut te odio habeam ! sed solum te oro, quemadmodum apostolos et prophetas suscepisti, qui quatuor numero sunt, ita pastores et magistros suscipias, ne ferarum præda fias. » Ita se in sexcentas formas convertibat, ut ad diversos eorum, qui decipiebantur, mores se accommodaret, modo gigas, modo simia, nunc leo, nunc vulpes, modo illum, modo alium morem simulans, et præferens. Alibi vero iterum dicit : « Prima fornicatio, qua ex Adamo circumdamur, beneficium est ; secunda autem major, de

⁷ Matth. vi, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(32) Ἡ νῦν. Noster recte habet pro ἡμῶν. Innuere enim vult Noster, eam, quæ cum maxime obtineat, impiam doctrinam illius hominis esse factum.

(33) Παρευδοκιμεῖ. Hoc malo cum Nostro et Colbertino pro παρευδοκιμεῖται, quod exhibet Coislinianus. Sic Aristophanes in Equitibus : Παρευδοκιμεῖ τῆν ἀκρίβειαν τῶν ἔργων ἢ τῆς ὑποθέσεως καινοτομῆς.

(34) Ἀντιτέχνους. *Æmulis verti pro oppositis.* Ἀντιτέχνος enim vi vocis et usu eum notat, qui eandem cum altero artem facit, sed ita, ut alterum in studio vincere conetur. Res tralatitia est et per vulgata. Confirmat notionem hanc sequens παρασπίζουσαι, id est, *succenturiatæ*. Id scilicet sibi vult Photius, alios eo tempore similibus sententiis addictos, et principatum affectantes in secundis substilisse.

(35) Φέρωσιν. Ita scripsi pro φέρουσιν, astipulante Nostro.

Α Θεομακρίον γύναιον τῆς βασιλείου ἀρχῆς ἐπεστάτει, ἡνίκα τῷ φρονήματι τῆς ἀποστασίας ὁ θεομάχος οὗτος καὶ θεοβλαβὴς ἔκμαζεν, ἐξ οὗ χρόνου μέγρι τοῦ παρόντος ἢ νῦν (32) ἐπιχωριάζουσα ἀσέβεια τῆς ἐκείνου μὲν ἤρτηται διδασκαλίας. Παρευδοκιμεῖ (33) δὲ τὰς ἀντιτέχνους (34), καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτῆ τε καὶ αἱ παρασπίζουσαι ταύτη φέρουσιν (35) ὄλεθρον. Ἐπὶ τοσοῦτον δ' αὐτὸν οἱ τέλανες τῶν μαθητευθέντων θειάζουσιν, ὥστε ἄλλα τε ἄτοπα περὶ αὐτοῦ καὶ ἀκοῆ ἀνύποιστα φθέγγονται, καὶ ὁ καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὰς ἰδίας προσευχάς, μᾶλλον τοῦ ἀγαίου Πνεύματος (36) ἐλεήσει ἡμᾶς. Ἐκάλει δ' οὗτος ὁ σκολιὸς ὄφις ἑαυτὸν καὶ θυρωρὸν καὶ ποιμένα καὶ ὀδηγόν. Γράφει γὰρ τοῖς ἐν Κολωνίᾳ : « Τὸ δόκιμον ὑμῶν τῆς πίστεως προσηγνώκτας ὑπόμνησιν πρὸς ὑμᾶς ποιούμεθα, ὅτι ὡς περ αἱ παρελθούσαι Ἐκκλησίαι ποιμένας καὶ διδασκάλους ἐδέξαντο. » Λέγει δὲ Κωνσταντῖνον, καὶ τοὺς ἄλλους, οὓς ὁ λόγος ἀνωτέρω ἠριθμήσατο. « Οὕτως καὶ ὑμεῖς λαμπάδα φασηθῆν καὶ λύχον φαίνοντα καὶ ὀδηγὸν σωτηρίας ἐδέξασθε κατὰ τὸ γεγραμμένον. Ἐὰν ὁ ὀφθαλμὸς σου ἀπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται. » Καὶ μετ' ὀλίγα. « Μηδεὶς ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ταύτας δὲ τὰς ἐπιγγελίας ἔχοντες παρὰ θεοῦ θαρσεῖτε, ἡμεῖς γὰρ πεπεισμένοι ὄντες ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐγράψαμεν ὑμῖν, ὅτι ὁ θυρωρὸς καὶ ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς καὶ ὀδηγὸς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὁ λύχνος τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ, ἐγὼ εἰμι καὶ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Οὗτος οὖν, ὃ τί ἂν τις αὐτὸν εἰπὼν ἀξίως εἴποι ; ὅλλ' οὖν ὁ κάκιστος καὶ ἀθεώτατος ἀνθρώπων ὑπεράνω φέρων ἑαυτὸν καὶ ὑψῶν, ἀξίαν μὲν (37), ὡς ὑστερον δηλωθήσεται, πτώσιν κατηνέχθη· γράφει δ' οὖν καὶ πρὸς Λέοντά τινα Μοντανὸν (38). « Σὺ δὲ τήρησον σεαυτὸν, ἔνδοξο τὸ τέμνειν τὴν ἀκλινῆ πίστιν· τίνα (39) γὰρ κατηγορίαν ἔχεις καθ' ἡμῶν ; μή τινα ἐπλεονέκτησα, ἢ ὑψηλοφρόνησα ; οὐ δύνασαι (40) εἰπεῖν. Εἰ δὲ καὶ εἴπῃς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής· ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο μισῆσαί σε· ἀλλὰ παρακαλέσαι (41) ὡς ἐδέξω ἀπο-

(36) Τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Eum scilicet appellantes. Tychicum volebant, qui seipsum Spiritum et Paraclitum discipulis suis jactabat, quod Noster paulo ante monuit.

(37) Ἀξίαν μὲν. Ita recte Coislinianus, Noster mendose ἔξισ ὑμῖν, sensu nullo : prior lectio commodere refertur ad sequentem vocem πτώσιν.

(38) Μοντανόν. Vertere malui *Montanum*, ut nomen hominis sit, non sectæ *Montanistarum* : sic enim vocandus videbatur Μοντανιστής.

(39) Τίνα. Hoc reposui ex Nostro, pro τὴν Coisliniani. Astipulatur Petrus Siculus, p. 66, qui Tychici hanc scriptionem iisdem verbis recitat.

(40) Δύνασαι. Recte Coislinianus : mendose Noster οὐ δύναμαι· neque enim de se loquitur Tychicus, sed alterum alloquitur, quod sequens : εἰ δὲ καὶ εἴπῃς, evincit.

(41) Παρακαλέσαι. Ita recte Coislinianus, pro quo Noster παρακαλεῖσαι.

στόλους, καὶ προφήτας, οἵτινες εἰσι τέσσαρες, δέξαι ἅπαντας καὶ ποιμένας καὶ διδασκάλους, ἵνα μὴ θηριάλωτος γένηται. » Οὕτως μυρίαὶ ἐαυτὸν μετέπλαττεν μορφαῖς πρὸς τὰ διάφορα τῶν ἀπατωμένων ἀρμοζόμενος ἦθη. Καὶ νῦν μὲν γίγας, νῦν δὲ πῖθηκος, νῦν δὲ λέων, νῦν δ' ἀλώπηξ, νῦν δ' ἄλλο τι καὶ ἄλλο τι καὶ ἄλλο τυπούμενός τε καὶ διαπλαττόμενος. Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν λέγει· « Ἡ πρώτη (42) πορνεία, ἣν ἐκ τοῦ Ἀδάμ περικαίμεθα, εὐεργασία ἐστίν, ἣ δὲ δευτέρα μείζων ἐστὶ, περὶ ἧς λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος, Ὁ πορνεύων (43), εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἀμαρτάνει. » Πορνείαν δὲ ταύτην λέγων ὁ ἐξάγιστος τὴν ἐκ τῶν αὐτοῦ βδελυρῶν δογμάτων ἀναχώρησιν, ἐκάλει δὲ σῶμα Χριστοῦ ἐαυτόν. Διὰ τοῦτο τοὺς ἀποφοιτῶντας αὐτοῦ τε καὶ τῶν θεοστυγῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τῇ τῆς ἄλλης αὐτῆς ἐχόμενα θεοβλαβείας καὶ τερατολογίας ἐν πολλοῖς αὐτοῦ τῶν μιαρῶν γραμμάτων ἐστὶν ἐνιδεῖν (44) ἢ δευτέρου ἂν εἴη λόγου καὶ ἰδιάζοντος τοῦτοις συνήρηται τε καὶ συνδιαπλέκεται. Καὶ γὰρ πολυπλόκου ταύτης καὶ πολυμηχανοῦ θεομαχίας.

ΚΒ'. Μηδαὶς δὲ οἴσθη ῥίζης ἐτέρας βλάστημα εἶναι, παρ' ἣν ἐβρίζωσεν ὁ θεομάχος Μάνης τὴν παραφυσία ταύτην τῶν δυσσεβῶν Σεργίου δογμάτων. Μία μὲν γὰρ ἐστὶ καὶ ἡ αὐτὴ καὶ τὸν αὐτὸν ψυχόλερον καρπὸν φέρει. Ἰνίκα δὲ Σέργιος τοῦ διδασκαλικοῦ τῆς ἀποστασίας ἐπέβη, θρόνου, θέλων πολλοὺς ἀποπλανῆσαι (45) τῆς καθολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, σχεῖται μὲν περιφανῶς, μέχρι τότε καιροῦ συναγλαζομένων ἀλλήλοις, τοῦ ῥυπαροῦ Βαάνου. Ἀναδέχεται δὲ κατ' ἐνώπιον τῶν μαθητῶν καὶ τὴν κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ φιλονεικίαν, καὶ μάχην, καὶ ἡ στάσις αὐτοῦ δραματούργεται δημοσίῳ θεάτρῳ, δι' ἧς ἐτέχναζεν δελεάζειν, καὶ τῆς οικείας πλάνης ἔλκειν ὀπίσω ἄλλους τε ὄσους ἐδύνατο καὶ οἵτινες ἠταιρίζοντο τὸν Βαάνην. Ἦν δὲ αὐτῷ καὶ σκηνὴ ἀρετῶν προβεβλημένη, μέγα δέλεαρ τῶν προσιόντων, καὶ ταπεινὸν (46) ἦθος καὶ δεξιῶσεως κατεσχηματισμένος τρόπος καὶ ἡμερότης οὐ τοὺς οἰκείους ὑποσυναίνουσα μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τραγύτερον διακειμένους ὑπολαίνουσα τε καὶ συλαγωγοῦσα. Ἀλλὰ γὰρ τὸ μὲν ῥυπαρὸν τῶν μιαρῶν πράξεων τοῦ ἀντιστασιώτου Βαάνου στηλιτεύειν τε καὶ ἀποπέμπεσθαι, μάλιστα γὰρ (47) κατὰ τὸ ἐμφανὲς μέλετην εἶχεν· πρὸς δὲ τὰ δυσσεβῆ τῶν δογμάτων κατ' οὐδὲν (48) ἀντιπίπτων οὐδὲ διαφερόμενος ὤφθη. Ὁ μὲν οὖν Βαάνης ἀσυνήγορητον ἔχων τὴν τῶν ἐπίθετων ἔργων ἐπίδειξιν ἐπὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ μόνον κατέφωγεν, καὶ διὰ τῆς τῶν προσώπων ποιότητος, ὡς ἐνόμιζε, τὸ κίβδηλον αὐτοῦ καὶ κατεστυγημένον τοῦ φρονήματος συνεκρόται τε καὶ ἀπεσέμνυε, μαθητὴν ἐαυτοῦ τοῦ Ἐπαφροδίτου εἶναι μεγαλαυχῶν, καὶ τὴν ἐκείνου τιμῶντα παράδοσιν, πρὸς τὰς

A qua dicit Apostolus: Qui fornicatur, in proprium corpus peccat. » Fornicationem autem cum hic memorat sceleratissimus homo, secessum ab abominandis ejus dogmatibus ita vocat, corpusque Christi seipsum dicit. Quamobrem eos qui a se et a Deo perosis suis præceptis abscedebant, ut fornicationis nomine reos insectabatur. Multa quoque alia perinde impia et monstri similia in fœdissimis ejus scriptis videre est, quæ in secundo, et ad hanc rem « destinato libro » persequi operæ pretium erit, nec non si qua alia, ab his pendeant, vel cum his complicantur. Nam quæ supra diximus, ad specimen solum multiplicis hujus et callidissimæ impietatis diota sunt.

πορνείας ἀλῶναι διελοιδορεῖτο πάθει. Πολλὰ δὲ καὶ καθεξῆς διελεῖν καὶ στηλιτεῦσαι, καὶ εἴ τι ἄλλο καὶ ἄπὲρ εἴρηται πρὸς ἐνδειξιν μόνον ἐβρίβη τῆς

XXII. Cæterum nemo putet hunc impurissimum surculum ab alia, quam Manetis, radice prodire, una quippe eademque radix est, quæ eundem animæ perniciosum fructum profert. Quando autem Sergius doctrinalem apostasiæ thronum conscendit, cum multos ab Ecclesia catholica in errorem abducere vellet, aperte scinditur ab impuro Baane, quia hactenus conventus celebrabat: et in conspectu discipulorum adversus illum certamen inivit, contentioque ejus in publico theatro repræsentatur, qua re id mollebatur, ut multos inescaret, et ad errorem suum pertraheret, quotquot videlicet potuisset ex iis, qui Baanis sodales erant. Ipsi autem virtutum species et scena proposita erat, magna decipula iis, qui accederent; tum modestia inerat, atque ementita benignitatis et mansuetudinis species, quæ non suos modo domesticos commoveret, sed etiam eos, qui asperiori essent affectu, deliniret et rasperet. Contra vero fœditatem gestorum adversarii ipsius Baanis palam facere et traducere, maxime vero publicis in locis, toto studio curabat. Quod ad impia vero dogmata spectabat, nihil ab eo differre videbatur. Baanes porro cum facinorum declarationem nulla posset ratione excusare, ad prædecessores tantum suos confugiebat, et ex conditione personarum turpitudinem suam, ut putabat, nec non, quod in sententia sua odiosum erat, defendebat et cohonestabat. Se esse discipulum Epaphroditii gloriabatur, utpote qui ejus traditionem veneraretur, circa illa abominanda gesta nihil dubitationis vel pudoris habere dicebat, ac si non facienda essent. Sergium vero quasi novitium con-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(42) Ἡ πρώτη. Recte: noster corrupte ἦν· quod forte ex proxime sequenti formatum est.

(43) Πορνεύων. Ita legitur I Cor. vi, 18, et apud Petrum Siculum; at noster habet πορνεύσας.

(44) Ἐνιδεῖν. Noster simpliciter ἰδεῖν.

(45) Ἀποπλανῆσαι. Ita scripsi ex Colbertino; pro quo Coislinianus habet ἀπολανεῖσθαι, inconvenienter legibus grammaticis, noster autem ἀποπλα-

νᾶσθαι, melius quidem eo, sed non satis recte; sermo enim noster est de Tychici studio avertendi alios a veritate. Siculus expressit per ἀποσπᾶσαι.

(46) Ταπεινόν. Noster ταπεινῶν ἦθος, eodem sensu.

(47) Μάλιστα γὰρ. Noster μάλιστα δὲ γὰρ.

(48) Κατ' οὐδὲν. Noster mendose πρὸς οὐδὲν.

viciis insectabatur, qui nullum ex insignibus magistris vel vidisset, vel audisset: ideoque cum nihil inde lucis mutuatus esset, in errore et fallacia incederet. Scolestissimus itaque Baanes hic æmulum et adversarium suum impetebat, seseque jactabat. Versipellis autem illa fera Sergius, qui non aperte in luto scelorum volutaretur, neque pravum impuritatis odorem præferret, ut Baanes, sed illam multis et verborum et fictionum involucris obtegeret, ita invaluit, ut apostasiam in duas partes scinderet, et quotquot in Baanis factione manebant, respuens Baanitas appellaret. Ille vero ut ipsi contumeliæ vicem redderet, eos, qui ex parte Sergii stabant, aversatus, Sergiotas similiter denominavit, quotidie vero contentio et dissidium inter eos augebatur et inavasebat, indeque odium inter detestandas illas factiones irreconciliabile factum est.

γίου ἐποιεῖτο, καὶ Σεργιώτας ὠνόμαζεν ὁμοίως. Καὶ μὲνη τε καὶ κραταιομένη καὶ τὰς μισαὶς μερίδας εἰς

XXIII. Insequenti vero tempore vita functo Sergio in tantam discipuli ejus contra Baanitas contentionem eruperunt, ut non ultra verbis et contumeliis, sed manibus et gladiis, decerneretur, et magna cædes fieret Baanistarum. Prævalebat enim Sergii factio tum multitudine, tum, qui militum qui apud illos erat, præfectus, Sergio assentiebat, ac Baanitæ a contribulibus et consecratis interfectione deleti fuissent, nisi quidam, nomine Theodotus, cultu impius, si quis alius Sergii comperegrinus, grassantem cædem compescuisset, et sedasset, tum blanditiæ plenis verbis usus, tum etiam communi rei conferre dictitans, atque multis gestis verbisque probans, utramque factionem ejusdem esse originis, iisdemque consuetudinibus accrevisse, communem habuisse victum, concordia sibi securitatem parasse, cum in dubiis circa doctrinam nihil magni momenti esset; annisque multis ita perseverasse usque ad Sergii magistri inaugurationem: non oportere tot annorum consensum et societatem in sanguinem et cædes desinere, neque par esse eos, quin in rebus præcipuis etiam nunc juncti et ejusdem opinionis essent, ob quasdam recentes controversias ultro citroque subortas, quasi omnino heterodoxos et impios gladio et exitio tradi. Talibus ille dictis mutuam cædem compescuerat, quod utinam factum non fuisset: lues enim illa tot animarum perniciem non parasset.

δῶς παραπέμπειν. Ἄλλ' ὁ μὲν τοιοῦτοις τισὶ ῥήμασι τὸν ὀλεθρὸς πλείους ἐπενεμήθη ψυχὰς) ἔστησε φόνον.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(49) Πράττεσθαι. Recte, pro eo quod noster habet πρᾶττεσθαι.

(50) Ἀκροατὴν. Optime; noster mendose ἀκροατὰς. De uno enim Sergio sermo hic est, tanquam qui multos ex præstantioribus doctoribus audiverit.

(51) Σχίσαι. Recte pro σχίσθαι, quod in nostro legitur.

(52) Κοινῆν. Ita restitui ex nostro, pro κοινῆ, quod habebat Coislinianus.

(53) Καίρια, id est, *præcipuæ, palmaris*. Sic rhetoribus *καίρια* vocantur ea argumenta, quæ rem

ἀποτροπαίους τῶν πράξεων καὶ βδελυρὰς οὐδένα δισταγμὸν ἢ ἐρόθημα φέρειν, ὡς οὐ χρὴ πράττεσθαι (49). Νεοφανῆ δὲ Σέργιον ἐλοιδορεῖτο, καὶ μηδένα τῶν ἐπισήμων διδασκάλων μῆτε ἰδεῖν, μῆτε ἀκροατὴν (50) χρηματίζει, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν ἐκεῖθεν σπᾶσαντα φωτὸς ἐν πλάνῃ καὶ ἀπάτῃ διαπορεύεσθαι. Ὁ μὲν οὖν ἐξάγιστος Βαάνης τούτοις τε τὸν ὁμότεχνον καὶ ἀντιστασιώτην ἔβαλεν καὶ ἑαυτὸν ἐμεγάλυνεν. Τὸ δὲ ποικίλον θηρίον ὁ Σέργιος τὸ μὴ βεβυθίσθαι περιφανῶς οὕτως τῶν πράξεων τῷ βορβόρῳ, μὴδ' οὕτως ἀπόζειν ὡσπερ ὁ Βαάνης τὴν ἀκαθαρσίαν, ἀλλὰ πολλοῖς ταύτην καὶ ῥημάτων καὶ φασμάτων παρακαλύμμασι περιστέλλειν ἔλαθεν ἰσχυρὸν εἰς δύο τὴν ἀποστασίαν σχίσαι (51), καὶ τοὺς μὲν ὅσοι τῆς μερίδος ὠφθησαν τοῦ Βαάνου, αὐτὸς διαπτύων Βαανίτας ἐκάλει. Ἐκεῖνος δ' ἀμειβόμενος τὴν ὕβριν, ἀποτροπαίους τε οὐκ ἦ μοῖρα εἶχε τοῦ Σεργίου μὲν αὐτοῖς ἡ ἔρις καὶ στάσις καθ' ἡμέραν αὐξοῦσθαι.

ΚΓ'. Χρόνῳ δὲ ὕστερον θανάτῳ τὸν βίον καταστρέψαντος Σεργίου, ἐπὶ τοιοῦτων οἱ τούτου μαθηταὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς Βαανίτας ἀνεβράγησαν μάχην, ὡς οὐκ ἔτι λόγοις καὶ λοιδορίαις, ἀλλὰ καὶ χερσὶ καὶ ξίφεσι κρῖνεσθαι τὴν ἔριν, καὶ πολὺν φόνον τῶν Βαανιτῶν ῥῆσαι. Ἐπεκράτει γὰρ ἡ μερὶς Σεργίου τῷ τε πλήθει, καὶ ὅτι τῆς ἐν αὐτοῖς ὀπλιτικῆς δυνάμεως ὁ ἀρχὼν τῇ δόξῃ προσαπέκλινε Σεργίου· καὶ ἂν εἰς τέλος, ὡσπερ ἦν ἄξιον, οἱ Βαανίται ὑπὸ τῶν ὁμοδόξων καὶ ὁμοφύλων χειρῶν ὠλοθρεύθησαν, εἰ μὴ τις θεόδοτος ὄνομα, δυσσεβὴς εἰ καὶ τις ἄλλος τὴν θρησκείαν, συνέκδημος Σεργίου λεγόμενος τὸν φόνον ὀξέως ῥέοντα ἀνέσχε τε καὶ ἀνέκοψεν, ἄλλοις τε πολλοῖς αἰμυλλοῖς λόγοις καὶ τὸ κοινῆ συνοῖσον εἰσηγοῦμενος, φάμενός τε καὶ διατεινόμενος, καὶ πολλοῖς κατασκευάζων ἔργοις, καὶ λόγοις τὸ προτεινόμενον, ὡς ἑκατέρω μερὶς τῆς αὐτῆς εἰσι βλαστήματα σπορᾶς καὶ τοῖς αὐτοῖς ἔθεσι συνηυξήθησαν καὶ κοινῆν (52) τὴν διαίταν εἶχον, καὶ ὁμοιοῖα περιετείχιζοντο οὐδὲν μέγα περὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων στασιάζοντες, καὶ τοῦτο ἐκράτει χρόνοις πολλοῖς μέχρι τῆς τοῦ διδασκάλου Σεργίου ἀναδείξεως καὶ ὡς οὐ χρὴ οὐ μὲν οὖν τὴν ἐν τοσοῦτοις χρόνοις σύμπνοιάν τε καὶ συναφείαν εἰς αἵματα καὶ σφαγὰς διαλύσαι, οὐδὲ τοὺς εἰς αὐτὰ τὰ καίρια (53) καὶ νῦν συνημμένους (54) τε καὶ ὁμοφρονούντας διὰ τινὰς προσφάτως (55) ἀναρρίπισθῆσας διαφορὰς ὡς (56) ἑτεροπίστους παντελῶς καὶ ἀθέτους εἰς τὸν διὰ ξίφους ὀλεθρον (57) ἀφεικατ' ἀλλήλων (ὡς εἴθε μὴ ὠφελεν· οὐ γὰρ ἂν ὁ ψυχ-

conficiunt. Vide Longinum *Περὶ ὕψους*, sect. 10, 1. Confer Claud. Salmasium, *Ad Simplicium*, p. 4.

(54) Συνημμένους. Optime pro συνηγμένους, quod noster legebat. Prius proprie conjunctos animo, posterius loco junctos denotat.

(55) Προσφάτως. Recte Coislinianus: noster προσφάτους, eodem quidem sensu, sed minus eleganter, cum adverbium hic magis quadret, quam participium.

(56) Ὡς. Recte, pro quo mendose in nostro εἰ.

(57) Ὀλεθρον. Noster θάνατον legit eodem sensu.

ΚΔ'. Μιχαήλ μένοιγε (58) τοῦ βασιλέως, τὰ Ῥω-
μαϊκὰ σκήπτρα διέποντος, ὃς ἐκ τῆς βασιλείου στο-
λῆς εἰς τὸ τῶν μοναχῶν ἡμέφθη σχῆμα, καὶ τοῦ
μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος Λέοντος οὐκ ἐν τῷ ῥαθύμφῃ
τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἔρευναν τῆς ἀποστασίας τιθεμέ-
νων, ἀλλὰ καὶ σπουδῆν τὴν πρέπουσαν ἀναδεξαμένων,
στέλλονταί τινες τῶν οὐκ ἀσήμεων ἀνὰ πᾶσαν τὴν
Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν, τοὺς, εἴ τινες ἂν φωραθεῖεν τῆς
τοιούτης κἀτοχοὶ θεομαχίας, ἐπέπερ πολλάκις αὐ-
τοὺς αἱ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων νοθεσῆαι καὶ παραι-
νεσεῖς οὐδὲν οὔτε ὦνησαν, οὔτε μεταβάλλειν (59) ἔπει-
σαν τὴν ἀσέβειαν, τοῦτους οὕτως ἀμεταθέτως ἔχοντας
ὡς κοινὴν λύμην καὶ φθορὰν τοῦ γένους πρὸς τὸν διὰ
ξίφους θάνατον ὑπάγειν. Ἦκεν οὖν τὰ προστάγματα
καὶ εἰς τὴν καλουμένην χώραν τῶν Ἀρμενιακῶν.
Θωμάς δὲ ἦν τρηκαῦτα Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος
καὶ τις ἕτερος Παρακονδάκης ἐπώνυμος ἐξάρχων κατ'
ἐκεῖνο καιροῦ τῶν ὄσοι τῆς κατὰ τὸν βίον σεμνότητος
εἶχοντο, καὶ τῆς ὑψηλοτέρας πολιτείας ἐποιούοντο
ἐπ' ἀγγέλμα συντηρεῖν τὰ δέσμια. Τούτων τοίνυν τῶν
ἀνδρῶν ἑκάτεροι ἄμα συνεδριάζειν μετὰ καὶ ἑτέρων
τινῶν λογίων βασιλικὸν δεξάμενοι θέσπισμα, οὓς ἂν
τῶν ἀποστατῶν ἢ πολιτικῆ χεῖρ εὕρισκέν τε καὶ
συνελάμβανεν, καὶ πρὸς αὐτοὺς διεπέμπετο, ἐξήταζόν
τε καὶ ἐλογθετοῦν λεπτομερέστερον, καὶ τοὺς ὑπαι-
τίους τῶν ἀναιτιῶν φυλοκρινούοντες τοὺς μὲν ἀπέλυον,
ἔστι δ' οὓς καὶ ἐπιτιμίους ἐκκλησιαστικοῖς καθυπ-
έβαλλον, τοὺς δὲ παντελῶς ἀνιάτους οἱ πολιτικοὶ νό-
μοι, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων παρελάμβανεν τὸ
δικαιωτήριον (60). Οὕτω δὲ τῆς ἐρεύνης τε καὶ κρί-
σεως καὶ τοῦ λογοθεσίου (61), καὶ τῆς πράξεως
προϊούσης μερίζονται τῶν εἰρημένων κριτῶν τὴν
σφραγὴν οἱ τε λεγόμενοι Κυνοχωρίται (62), καὶ οὓς
ἐπωνόμαζον Ἀστάτους. Ἦσαν δὲ οὗτοι τῶν τοῦ
Σεργίου μαθητῶν οἱ λογάδες. Οἱ μὲν οὖν Ἀστατοὶ
μηδενὸς ἑτέρου δεηθέντες αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς δόλῳ
καὶ προδοσίᾳ κατασφάζουσι τὸν εἰρημένον ἔξαρχον.
Τοῖς δὲ Κυνοχωρίταις ἐπέπερ ἐνέδει στρατηγὸς τοῦ
μιάσματος, εἰς τῶν εἰρημένων Ἀστάτων ἐφίσταται,
καὶ κατασφάζουσι καὶ αὐτοὶ τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ
Θωμά. Ἀναίδην δὲ τούτων οὕτω παρανομηθέντων,
ὡς ἔφην, ἑκατέρας μισοφονίας ἀρχιτέκτονες, φεύ-
γουσι μὲν σὺν τοῖς ἐπομένοισι σπουδῆ (63) ἀπὸ πάσης
γῆς, ἦν ὁ Χριστιανῶν ἐκόσμηι θεσμός, παραγίνονται
δὲ ἐν Μελιτινῇ πόλει τῆς δευτέρας Ἀρμενίας, πολι-
τείαν οὖσαν τότε τῶν μισοχρίστων Σαρακηνῶν, ἧς
καὶ Ἀμηρᾶς (64) ἦρχεν, ὃν ἐπεκάλουν Μονοχερά-
ρην (65) · καὶ οὗτος ὁ μισόχριστος τοὺς μισόχριστους

XXIV. Michael vero, qui imperatoriam vestem
in monachalem commutavit, et ejus successor Leo,
de hujusmodi apostasia perquisitionem fieri non in-
diligenter curarunt, sed qua par erat sollicitudine
per omnes imperii Romani fines viros dignitate
præstantes miserunt, ut quandoquidem ab episcopis
et sacerdotibus frequenter moniti impii illi nec
obtemperaverant, nec resipuerant, si quos depre-
henderent tali impietati obnoxios, qui ad meliorem
se frugem recipere nollent, quasi communem pestem
et generis humani perniciem gladio plecterent.
Hæc itaque jussa venerunt in regionem Armenia-
corum dictam. Thomas vero tunc Neocæsaresæ epi-
scopus erat, aderat et alius quidam nomine Paracon-
daces, qui tunc temporis eminebat inter eos, qui
honestate morum præditi, sublimiorem vitæ ratio-
nem profitebantur. Ambo igitur imperatorio de-
creto cum aliis quibusdam eruditissimis viris consultare
jussi, apostatas a politica manu ad hoc deputata
deprehensos et oblatos examinabant, et minutatim
interrogabant, sonesque ab insontibus sequestran-
tes, alios quidem absolvebant, nonnullos ecclesiasticis
pœnis subiciebant; penitus insanabiles politicis
legibus et magistratum tribunali tradebant. Dum
examen, judicium, interrogatio et acta sic proce-
derent, Cynochoritæ, ut vocabant, et ii qui dice-
bantur Astatii; erant autem selecta pars discipulo-
rum Sergii; prædictorum judicium cædem patrandam
inter se dividunt. Astatii igitur, nulla petita
ope, memoratum præfectum dolo et proditione con-
fodiunt, Cynochoritæ vero cum duce ad exsecran-
dum facinus egerent, assumpto ex Astatii uno, epi-
scopum Thomam a Deo constitutum obtruncant. His
audacter gestis, Astatii, qui, ut supra dixi, utrius-
que parricidii auctores erant, cum sequacium turma
festinantes fugiunt ab universis regionibus, quæ
Christiana lege utebantur, et Melitinam secundæ
Armeniæ urbem, se conferunt, quam tunc Christi-
anos Saraceni incolabant, quibus Ameras, nomine
Monocheræres imperabat, qui, Christi inimicus,
Christi inimicis profugis benigne exceptis, et omni
metu liberatis, Argaum sic dictum oppidulum dat
incolendum. Confluente autem eodem impiorum
multitudine, ita ut jam prædatoriis incursibus pa-
res essent, vicini Christiani multi ab iis frequenter
in captivitatem abducti sunt: et malo in dies inva-
lescente non modo veteres impietatis cultores libere
potuerunt in ea perseverare, sed etiam quosdam

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(58) Μιχαήλ, Curopalates scilicet, cognomine Rhancabe, de quo ejusque successore Leone legatur Cedrenus, p. 398 seq.

(59) Μεταβάλλειν. Noster μεταβαλεῖν.

(60) Δικαιωτήριον. Optime: noster δικαιότερον, non sine mendo.

(61) Λογοθεσίον. Medii sævi vox, sicut et proxime antecedens λογοθετώ vide Dufresn. in *Glossario Græc.* p. 821.

(62) Κυνοχωρίται. De his vide Cedrenum, p. 433.

(63) Σπουδῆ. Ita noster diserte, et procul dubio

recte: sensus enim optime respondet. Cl. Montfauconius ex Coisliniano habet σπουδῆς addito asterisco, quasi aliquid (ni conjectura me fallit) deesset. Sed omnia sibi constant, et gignendi casus natus est ex sequentibus vocibus πάσης γῆς.

(64) Ἀμηρᾶς. Non ignotum historicis hujus sævi nomen: vide Cedrenum, p. 350. Idem vero de re nostra exponit, p. 44.

(65) Μονοχεράρην. Ita Colbertinus et noster, cum quibus Petrus Siculus, p. 70. Coislinianus itaque Μονοχράνης scribens, in mendo cubat.

ex captivis ad eam amplectendam cogere. Contigit autem, ut Sergius, cujus frequens mentio facta est, postquam aliquo tempore cum transfugis versatus fuerat, iisdem in impietate confirmandis intentis debitas cœlitus pœnas lueret. Ligna cœdendi tempus erat, nec lignariæ artis imperitus erat Sergius, solebatque illam exercere, truncosque in asses seccare. Cum autem in montem Argai proximo huic operi vacaret, Tzanio quidam Nicopolitanus, religione pius, animo manibusque strenuus, ut vidit illum Dei hostem præstigiis suis fidentem, et veneficiis vitam concedentem, ita ut solus ligna cœdere auderet, magna et ingenti contra seductorem emissâ voce, quæ terrore stuporeque hominem replevit, inermis cum esset, securem e manibus ejus abstulit, scelestumque ita percussit, ut mors ejus sequeretur. Sic fallaciæ ille vere spiritus, pernicies humanarum animarum, acerba illa et profunda apostasiæ radix, extremum et pessimum malorum omnium, quæ ante fuerunt, manus et artis suæ instrumento obtruncatus impiorum, superbiorumque sermonum, vanarum promissionum et expectationum, ipsiusque vitæ finem accepit, et in ignem inextinguibilem æternumque cum impia sua sententia amandatus est.

τὴν γνώμην ἀνδρείος, καὶ τὰς χεῖρας παραπλήσιος, αὐτοῦ τεθαβῆρηκότα, καὶ ταῖς γοητεῖαις τὴν ζωὴν μέγα τι καὶ διάτορον κατὰ τοῦ ἀπατεῶνος ἐμβοήσας καὶ τῆ φωνῆ φόβου τε καὶ ἐκπλήξεως πληρώσας, ἀφαιρεῖται μὲν αὐτός, (70) ἄνοπλος ὢν, τὴν ἀξίτην τῶν χειρῶν, παῖσι δὲ τὸν πλάνων καιρίαν, καὶ αὐταῖς ταῖς πληγαῖς ὁ πικρὸς ἐπηκολούθησε τοῦ ἀλιτηρίου θανάτου. Οὕτω μὲν δὲ, οὕτω τὸ τῆς ἀπάτης ὡς ἀληθῶς πνεῦμα, ὁ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ὀλετήρ, ἡ πικρὰ καὶ βαθεῖα τῆς ἀποστασίας ῥίζα τὸ ἔσχατον καὶ χεῖρον τῶν ἐμπροσθεν αὐτοῦ πάντων κακῶν τῆς οἰκείας αὐτοῦ χειρὸς καὶ τέχνης τῶ δπλῶ κατακοπέει, τῶν τε θεομάχων καὶ ὑπερηφάνων λόγων, καὶ βδελυκτῶν καὶ ἀνοσίων ἔργων καὶ τῶν ἀμηχάνων ὑποσχέσεων καὶ ἐλπίδων, καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἐξέκοπη, καὶ εἰς τὸ ἄσβεστον πῦρ καὶ (71) αἰώνιον αὐτῶ τῶ θεομάχῳ φρονήματι παρεπέμφθη.

XXV. Tertius et quadragesimus et trecentessimus post sexies millesimum a creatione mundi annus complebatur, cum impius ille morte scelera luit. Discipulos autem reliquit apostasiæ improbitatisque suæ, qui in mysticis malefocis suis atque præstigiis primas tenebant, tres numero, Michaellem, Kanacarem et Joannem, quibuscum annumerabatur memoratus supra Theodotus; post illos autem Basilium et Zosimum, et alii complures. Sed hi illius scelestissimi hominis ter maledicti discipuli, quos decepta plebs comperegrinos appellat, populum in Argai locum congregatum, tametsi acerbam et divi-

φυγάδας τὰ τε ἄλλα φιλοφρόνησάμενος δεξιῶς καὶ παντὸς ἐλευθερώσας ἀνθρωπίνου δέους, τὸ Ἄργαοῦν (66), πολίχνιον οὕτω καλούμενον ἐπιχωρίῳ γλώττῃ, οἰκεῖν ἐπιτρέπει· ἀθροίσματος δὲ ἐν οὐ πολλῷ χρόνῳ τῶν τὴν ἀποστασίαν φρονοῦντων συνεβῆρηκότος, ὡς καὶ εἰς ληστρικὴν ἐξερκεῖν ἐπιβρομήν τε καὶ χεῖρα, πολλὴ καὶ πολλακίς τῶν πλησιοχώρων Χριστιανῶν ἀιχμαλωσία τοῖς ἀθέοις ἐπετηδέυτο. Κάκειθεν κραταιούμενον τὸ κακὸν οὐ μόνον τοὺς ἀπ' ἀρχῆς θεραπευτὰς ἀδεῶς ἐδίδου τὴν ἀσεβειαν θρησκείην, ἀλλὰ καὶ τινὰς τῶν ἀιχμαλωτιζομένων πολλὴν παρεῖγεν τὴν ἐξουσίαν συναναγκάζειν, εἰς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς καταπίπτειν ἀθεότητα. Γίνεται δὲ καὶ Σέργιος, οὗ πολλακίς ἔσχε μνήμην ὁ λόγος, ἐκείσε, καὶ χρόνον τινὰ τοῖς φυγάσι διατρέψας, καὶ

βαθύνας αὐτοῖς ἐπὶ πλεόν τῆς ἀσεβείας τὰ δόγματα, τὴν ἄνωθεν ὁμῶς δίκην οὐ διδράσκει (67). Ξυλοουργίας ἦν ὁ καιρὸς, καὶ τεκτονικῆς ὁ Σέργιος οὐκ ἀμελέτητος ἦν, καὶ δὲ καὶ συνήθης ἦν κεχρῆσθαι τῇ τέχνῃ, καὶ εἰς σανίδας ἀποξέειν τῶν πρέμων τὰ ἐπιτήδεια. Οὗτος κατὰ τὸ σύνθηρος εἰς τὸ παρακαίμενον ὄρος τοῦ Ἄργαοῦ παραγεγονῶς ἔπραττε τὰ αὐτοῦ, καὶ εἰς σανίδας τὰ ξύλα ἀπέξεν· πρὸς ταύτη δὲ ὄντα τῇ ἐργασίᾳ Τζανίων (68) ὄνομα, γένος ἐκ Νικοπόλεως, εὐσεβῆς τὴν θρησκείαν, ὡς εἶδεν οὕτω τὸν θεομάχον ταῖς μαγανείαις (69) πεπιστευκότα, καὶ καταμόνας ξυλοουργεῖν ἐπιηρμένον, καὶ τῆ φωνῆ φόβου τε καὶ ἐκπλήξεως πληρώσας καὶ τῆ φωνῆ φόβου τε καὶ ἐκπλήξεως πληρώσας, ἀφαιρεῖται μὲν αὐτός, (70) ἄνοπλος ὢν, τὴν ἀξίτην τῶν χειρῶν, παῖσι δὲ τὸν πλάνων καιρίαν, καὶ αὐταῖς ταῖς πληγαῖς ὁ πικρὸς ἐπηκολούθησε τοῦ ἀλιτηρίου θανάτου. Οὕτω μὲν δὲ, οὕτω τὸ τῆς ἀπάτης ὡς ἀληθῶς πνεῦμα, ὁ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ὀλετήρ, ἡ πικρὰ καὶ βαθεῖα τῆς ἀποστασίας ῥίζα τὸ ἔσχατον καὶ χεῖρον τῶν ἐμπροσθεν αὐτοῦ πάντων κακῶν τῆς οἰκείας αὐτοῦ χειρὸς καὶ τέχνης τῶ δπλῶ κατακοπέει, τῶν τε θεομάχων καὶ ὑπερηφάνων λόγων, καὶ βδελυκτῶν καὶ ἀνοσίων ἔργων καὶ τῶν ἀμηχάνων ὑποσχέσεων καὶ ἐλπίδων, καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἐξέκοπη, καὶ εἰς τὸ ἄσβεστον πῦρ καὶ (71)

ΚΕ'. Τρίτον καὶ τεσσαρακοστὸν καὶ τριακοσιοστὸν πρὸς τοῖς ε' ἀπ' ἀρχῆς τῆς κοσμογενείας ἡνύετο ἔτος (72), ὅτε τὸν βλαῖον (73) ὁ θεομάχος οὗτος ἀπέτισε θάνατον. Λεῖπει δὲ μαθητὰς τῆς αὐτοῦ μυσσρότητος καὶ ἀποστασίας, οἱ τὸ πρωτεῖον ἐν ταῖς μυστικαῖς μαγανείαις τε καὶ γοητεῖαις ἔφερον, τρεῖς, ὧν ὁ μὲν Μιχαήλ, ὁ δὲ Κανακάρης (74), ὁ δὲ τρίτος Ἰωάννης ὠνομάζετο, οἷς καὶ ὁ μνημονευθεὶς ἄνωθεν Θεόδοτος συνητάζετο. Οἱ δὲ μετ' ἐκείνους Βασίλειος τε καὶ Ζώσιμος, καὶ ἕτεροι πλείους ἦσαν· ἀλλ' οὗτοι γε οἱ τοῦ τρισαλιτηρίου ἐκείνου τρισκατάρτοι μαθηταί, οὓς καὶ συνεκδήμους τὸ ἡπατημένον

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(66) Ἄργαοῦν. Ita Coislinianus, et Petrus Siculus, p. 70, et Cedrenus, p. 444. Deserendi itaque sunt noster et Colbertinus, quorum uterque legit Ἄργαοῦν.

(67) Διδράσκει. Noster διαδιδράσκει, quod præferendum puto. Photius enim amat compositis uti pro simplicibus.

(68) Τζανίων. Confer Petrum Siculum, p. 70.

(69) Μαγανείαις. Magicas artes jam alias Noster Manichæis exprobravit. Eadem dica pluribus aliis hæreticis scripta est a veteribus: vide Spenceri Notas ad Origenem, *Contra Celsum*, p. 6 seqq.

(70) Ἄνοπλος. Noster ἄοπλος· utraque forma

apud Græcos adhibetur.

(71) Καὶ Addidi ex nostro, quod orationis series postulat.

(72) Ἔτος. Addidi ex nostro, ad sensum complendum.

(73) Τὸν βλαῖον-θάνατον. Noster legit τὸν βίον θανάτου. Sed insueta hæc phrasis est: itaque malim acquiescere in lectione Coisliniani codicis.

(74) Ὁ δὲ Κανακάρης. Ita scripsi ex nostro, pro quo Coislinianus: τὸν δὲ Κανακάρην. Illud magis respondet τῶ, ὠνομάζετο· cum altera illa lectio sine ellipsi locum habere non possit.

πλῆθος ἐπονομάζουσιν, τὸν ἀθροισθέντα λαὸν ἐν τῷ Ἀργαῦ, καίτοι τὸν πικρὸν καὶ θεῖλατον τοῦ διδασκάλου θάνατον ὄψει λαβόντες, καὶ οὐδὲν, ὡν ἰδιομάχει καὶ ἑτεραπεύετο, προελθὼν, ὅμως τοῖς ὁμοίοις κακοῖς διεφθειροτό τε καὶ κατελυμαίνοντο, οὐκ ἔτι μὲν εἰς ἓνα τινὰ ἢ εἰς δύο τὸ διδασκαλικὸν τῆς θεομαχίας ἀναφέροντες ἀξίωμα, ὁμοτίμως δὲ ἀλλήλοις αὐτοὶ κατὰ πλῆθος τῆς πλάνης τῷ πλήθει καθηγούμενοι. Ὅμως δὲ καὶ ὑποβεβηκότας αὐτῶν τινὰς ἐτέρους ἔταττον, οὐς καὶ νοταρίους ὠνόμαζον, καὶ τινὰ τῶν ἀποβρήτων καὶ βδελυκτῶν ὄργων εἰς ἐποψίαν καὶ τελεστικὴν ἀφώριζον ἐπιμέλειαν.

ΚΣ. Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς ἀναφαίνεται καιροῦς (75) καὶ ὁ τρισαλιτήριος Καρβέας (76), ἀνήρ θεινὸς μὲν ὑπελθεῖν ὄχλον, στεγανὸς δὲ κρύπτειν τὸ ἀνέκφορον, καὶ τοῖς χεῖρα ἄλλα προφέρειν παρὰ τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ μελέτην πιθανώτατος, καὶ πίστιν μὲν οὐδ' ἦντινα στέργων, ἐπεὶ καὶ τὰ τῶν Ἀράβων (77) θειάζειν ἐσηματίσατο· πλὴν τῆς ἀποστασίας ἐραστῆς καὶ λέγεσθαι καὶ νομίζεσθαι κλέος ποιούμενος, οὐδὲ τῆς κατὰ πόλεμον ἐμπειρίας (78) ἀγύμναστος. Διὸ καὶ τῆς ἀποστατικῆς ἐκείνης πληθὸς ἤδη πρὸς χεῖρα πολεμικὴν τε καὶ βαρεῖαν ἀδρυνουμένης, ἄρχειν ὑπὸ τοῦ πλήθους ἠρέθη, ὅς ἐπὶ μᾶλλον αὖξων τε καὶ κρατύων τὸ θεομάχον ἄθροισμα, ἐπεὶ τῇ βαρύτητι τοῦ πολυχνίου στενοχωρούμενος εἶδε τοὺς ὑπὸ χεῖρα, πόλιν ἄλλην εὐρυχωροτέραν ἐγείρει, ἣν ἐπωνόμαζε Τεφρικὴν (79), καὶ ταύτην τοῖς ἐπομένοις πολιζει, ὁμοῦ μὲν καὶ τὴν ἐπιφερομένην τῶν Μελιτινιτῶν (80) ἀποκλίνων τυραννίδα. Καὶ γὰρ εἰ κατ' ἀρχὰς φιλοφρόνως ὑπεδέξαντο, ἀλλ' οὖν πλουτοῦντας ὀρώντες, καὶ πλέον ὦν ἤλπιζον, ταῖς καθ' ἡμέραν ληστρικαῖς ἐφόδοις εἰς εὐπορίαν ἐπιιδόντας οὐκ ἔτι τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῖς ἐπιβάλλειν φθόνου χωρὶς καὶ πλεονεξίας ἠδύνατο. Διὸ λαφυραγωγοῦντες αὐτοὺς τέχναις πολλαῖς καὶ μεθόδοις οὐκ ἐνέλιπον. Μία τοίνυν καὶ αὕτη αἰτία, ὅτι, ἣν ὡς ἀπωτέρω τῆς προτέρας οἰκίσεως πολιζειν ἔγνω τὸ ὑπήκοον. Ἐτι δὲ καὶ τῷ ἀνεπιμίκτη τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰς τὰς δαιμονιώδεις καὶ ἐκτόπους τῶν πράξεων, ἅτε δὴ καθ' ἑαυτοὺς ὄντας, ἀδεῶς χωρεῖν καὶ σὺν παρήσεια προνοούμενος. Ἐκ γειτόνων γὰρ ἔχοντας πρότερον τοὺς Σαρακηνοὺς, ἐσέβοντο μὲν (81) τὰ αὐτῶν, ἐσέβοντο δὲ καὶ τὰ ἐκείνων· ἀλλὰ τα μὲν (82) ἐκείνων θεατρίζοντες, τὰ δὲ οἰκεῖα μυστηριαζόμενοι.

ΚΖ. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ ἐπικαιρος ἐδόκει πρὸς Διὸς καταδρομὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἦν ἀνέστη πόλιν. Μᾶλλον τε γὰρ ἐπλησίαζε τοῖς αὐτῆς ὄροις. Ἀλλὰ καὶ εἴ τις αὐτομολεῖν ἐκείθεν ἐβούλετο τῶν τὴν αὐτὴν ἀσέβειαν ἐγκόλιον φερόντων, ἐτοιμοτέραν

nitus immissam magistri mortem viderant, et nihil eorum, quæ ille portentose confinxerat, accidisset, populum, inquam, illum corrumpere, et pessumdare pergebant : nec ultra impietatis magisterium ad unum vel duos referebant. Sed pari inter se honore multitudini præficiabantur : attamen quosdam inferioris, gradus constituerunt, quos appellabant notarios, quibus curam quamdam et officium in abominandis suis orgiis et initiationibus assignabant.

XXVI. Sub hoc tempus eminebat sceleratissimus Carbeas, vir ad subornandam plebem acutus, callidus ad ea occultanda, quæ efferre par non erat, et ad alia persuadenda, quam quæ in corde latebant, nullam revera tenens fidem, quippe qui Arabum religionem se admirari simularet : cæterum apostasiæ amatorem et dici et existimari honori et gloriæ sibi esse ducebat, neque bellicæ rei imperitus erat. Quamobrem cum apostatica illa multitudo jam eo incrementi venisset, ut militarem manum suppeditare posset, ad imperium ab illa evectus est, utpote qui impiissimum cœtum et augere et confirmare posse crederetur. Cum autem oppiduli angustia pressos cerneret subditos, aliam ampliorem urbem excitavit, quam Tephricam nominavit, ipsamque sequacibus suis incolendam dedit, ut imminentem Melitiorum tyrannidem declinaret. Nam etiamsi initio perhumaniter ab illis excepti fuissent, et tunc cum illos divites esse cernerent ac quotidianis deprædationibus rerum copia crescentes, non poterant eos sine invidia et cupiditate respicere. Quare non cessabant eis insidiari, ut spolia eriperent. Quæ quidem una ipsi causa fuit, cur procul a prima habitatione subditos suam sedem ponere decreverit. Ad hæc autem curabat, ut separati a cæteris hominibus, dæmoniacis et absurdis rebus seorsim positi liberius et cum fiducia vacarent. Cum enim antea vicinos haberent Saracenos, eorum simul ritus et suos observabant ; sed eorum ritus theatrico more, suos vero mystico cultu.

XXVII. Præterea urbs illa a se structa opportuna videbatur esse ad Romanum imperium incurrandum, utpote illius finibus vicinior. Quin etiam si quis inde transfugere vellet ex iis, qui eidem impietati assentiebantur, paratior ad fugam et

VARLE LECTIONES ET NOTÆ.

(75) Καιροῦς. Noster καιριῶς, mendose.

(76) Καρβέας. Ita rescripsi ex nostro pro καρβείας Coisluniani Codicis. Nobiscum facit Petrus Siculus, p. 72, et Cedrenus, p. 444, qui rem hanc, prout gesta est, data opera recitat.

(77) Ἀράβων. Recte, pro quo noster Ἀρράβων,

(78) Ἐμπειρίας. Addit noster ἦν, quo tamen opus non est.

(79) Τεφρικὴν. Ita recte noster, pro quo Coislunianus male Τεφικόν, pejus Petrus Siculus Τεφρι-

κὴν. Pro nostra scriptione facit et codex Colbertinus, et Cedrenus, p. 444.

(80) Μελιτινιτῶν. Recte, pro quo noster mendose Μελιπνιτῶν.

(81) Ἐσέβον. Bis, pro quo utrinque noster ἐσέβοντο. Sed bene habet utraque verbi forma.

(82) Ἀλλὰ τὰ μὲν. Sensus est, Saracenorum instituta eos publice et in conspectu aliorum, domestica vero clam et occulte sectatos esse.

secessum ob vicinitatem locum habebant. Bella vero deinde non prædationibus gessit, sed justis præliis et aciebus, sive solus cum suis sive cum Saracenis dimicaret : quandonam autem vicerit, et quandonam superatus fuerit, alterius est instituti temporisque referre. Quod vero vicinas sibi imperii Romani regiones innumeris affecerit calamitatibus, ipsa mali magnitudine plus quam verbis, posteris nostri cognituri sunt.

XXVII. Postquam autem sanguinarius ille et execrabilis hominibus temporibus intolerabilia perpetrasset, sero tandem et vix ægritudine consumptus periit. Ejusque tyrannidis et impietatis successor declaratur ejus gener ex filia, et consobrinus genere, cui nomen Chrysocheres ; quo tempore hanc historiam describentes, quod futurorum notitiam nec habeamus, nec polliceamur, ultra progredi non possumus. Quod si quis eam spem dederit, quæ ex benignitate pendet, quæque humani generis amantes non fallit unquam, nec in errorem inducit, fortasse non nimis audacter scribatur, non multo abhinc tempore futurum esse, ut apostatici hujus et impii cætus audacia, dogmata et robur dissolvantur et destruantur. Cæterum hic liber, unde initium duxerit error, representavit, nec non quomodo secundo jacto semine hæc ipsa amaritudinis radix surculos impietatis emisit, ac etiam, quomodo usque ad tertiam vicem zizania repullulaverint : item quænam et quot fuerint defectionis Ecclesiæ, ut vocabant, qui magistri, et quomodo illi sacras voces adulteraverint, quibusnam iterum verbis suam ipsi sententiam obumbrant, et alia multa, quæ postquam cursim historia enarravit ; ad secundum librum remittitur impiorum dogmatum refutationem, eorum maxime, quæ hactenus depulsa non fuere, tum, si qua alia, quæ dici oportuit, prætermiserit : si tamen divina gratia negotiis obruto Scriptori requiem et vacationem concesserit.

ῤηθῆναι δέον, παρῆκεν, ἂν ἄρα τὸν γράφοντα τῆς πολλῆς συνοχῆς ἀνοχὴν ἢ φιλόανθρωπος ἰδεῖν παρασκευάσει καὶ θεῖα εὐμένεια.

εὗρισκε διὰ τὸ γειτόνημα τὴν πρὸς αὐτὸν κατάφυγὴν τε καὶ ἀναχώρησιν. Οὕς μὲν οὖν ἐκεῖνος διήνεγκεν οὐκ ἔτι ληστρικοὺς, ἀλλ' ἐκ παρατρέως τε καὶ τοῖς Σαρακηνοῖς συνταττόμενος. Ἐν οἷς τε τὸ πλεόν ἔσχε, καὶ ἐν οἷς ἀπηνέγκατο τὸ ἦττον, ἄλλης τὲ ἐστὶν ὑποθέσεως, καὶ ἰδιάζοντος χρόνου. Ὅτι δὲ παντοδαπῶν ἐπλήρωσε συμφορῶν τὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς πλησιαζούσας αὐτῷ χώρας, το μέγεθος ἐφαρκεῖ τοῦ πάθους ἀντὶ λόγου, τοῖς μεθ' ἡμᾶς παρῆκεν ἀνεπλήστον (83) τὴν γνῶσιν.

ΚΗ'. Πλὴν ἀλλ' ὄγε παλαμναῖος ἐκεῖνος χρόνιος μακροῖς τὰ ἀνήκεστα δράσας, ὁπῆ καὶ μόλις νόσῳ τὸν βίον κατέστρεψε, καὶ τῆς ἐκεῖνου τυραννίδος καὶ τῆς ἀσεβείας διάδοχος ἀναδείκνυται ἐπὶ παιδί μὲν γαμβρὸς, ἐκ τοῦ γένους δὲ τὸ ἀνεψιὸν ἔλκων, καὶ τὸ ἐπώνυμον Χρυσοχέρης (84). Καθ' οὗς καιροὺς τήνδε τὴν συγγραφὴν ὁ λόγος ἀναταξάμενος τοῦ πρόσω (85) χωρεῖν, ἄτε δὴ τῶν μελλόντων τὴν γνῶσιν οὔτε ἔχων, οὔτε ἐπαγγιλάμενος ἀπέστη. Εἰ δὲ καὶ τὰς ἐλπίδας δοίη τις, ὅσαι γε μάλιστα εἰς τὴν θείαν εἰσὶν εὐμένειαν ἠρτημέναι καὶ τῆς τοῦ γένους (86) ἐρωσι σωτηρίας μὴ σφαλερᾶς μηδὲ πλάνους εἶναι, τάχα ἂν οὐ νεανεύσαιτο ἢ γραφὴ οὐκ εἰς μακροὺς προαγορεύουσα (87) χρόνους, ῤηθῆναι τε καὶ διαφθαρῆναι τοῦ ἀποστατικοῦ τοῦτου καὶ ἀθείου πληρώματος, καὶ τὸ φρούραγμα καὶ τὰ δόγματα καὶ τὴν ἰσχύν. Ἀλλὰ γὰρ ὁ μὲν παρῶν λόγος ὄθεν τε τὰς πρώτας ἀρχὰς εἶχεν ἢ πλάνη, καὶ ὅπως δευτέρως ἐπισπορᾶς αὐτῇ τῆς πικρίας ῤίξια βλαστοῦς ἀνέδειξε τῆς θεομαχίας, καὶ ὡς καὶ μέχρι τρίτης προῆλθε προβολῆς ζιζανίων· τίνες δὲ τῆς ἀποστασίας αἱ καλούμεναι Ἐκκλησίαι καὶ πόσαι, καὶ τίνες ἔσχε διδασκάλους, ὅπως τε τὰς ἱερὰς κατακλιθεὶς φωνὰς, καὶ οἷς αὐτῶν τὸ δυσσεβὲς ἐπισκιάζουσι φρόνημα, καὶ ὅσα ἄλλα κατ' ἐπιδρομὴν ἢ ἱστορία διεπεράνατο, ταῦτα διελθὼν εἰς τὸν δεύτερον ἀνατίθεται λόγον τὰς τε κατ' ἔπος (88) τῶν δυσσεβῶν δοξασμάτων ἀνασκευὰς, ὅσα μάλιστα μὴ μέχρι νῦν τὸν ἐλεγχον ὑπέσχε, καί, εἰ τι ἄλλο

VARLE LECTIONES ET NOTÆ.

(83) Ἐνεπλήστον. Ita scripsi ex nostro pro ἀνεπλήστον Coisliniani. Photius scilicet innuit, horum hominum fraudes tam longe lateque grassatas esse, ut eorum memoriam apud posteros nulla oblivio deletura sit ; nec verbis opus esse, sed rem ipsam, et, quæ hinc consecuta sint, mala inspicere debere.

(84) Χρυσοχέρης. Noster Χρυσοχέρης, Cedrenus p. 470. χρυσόχειρ, Petrus Siculus denique χρυσοχέρης, quod idem est cum χρυσοχέρης, nec nisi pronuntiatione unius litteræ differt. De bello contra hunc gesto legatur Cedrenus ibidem.

(85) Τοῦ πρόσω. Noster τὸν πρόσω, mendose ; referendum enim est ad sequens ἀπέστη.

(86) Καὶ τῆς τοῦ γένους. Ita scripsi ex nostro, pro eo quod habet Coislinianus : Καὶ τῆς τοῦ γένους ἐρωσι σωτηρίας μὴ σφαλερᾶς μηδὲ πλάνης εἶναι. Ibi voces σφαλερᾶς et πλάνης referri debent ad σωτηρίας, quod tamen fieri non potest, sine sensus præjudicio nec in versione Latina factum est. Ita-

que hanc puto esse mentem Photii ex nostra lectione, secundum quam σφαλερᾶς et πλάνους ad vocem ἐλπίδες pertinet : *Spem, divina gratia innixam, non solere fallere aut in errorem seducere homines, de salute sua sincere sollicitos.* Sic omnia coherent. Cæterum quod vox γένος simpliciter posita *genus humanum* denotet, tralatitium est, et vel Libanii exemplo tomo I Opp. p. 182, constat.

(87) Προαγορεύουσα. Ita malo cum nostro legere, quam cum Coisliniano προσαγορεύουσα. *Prædicere* enim hic Photius futura instituebat.

(88) Ἐπος. Ita recte, pro quo noster habet ἔτος ; id est, *annus* mendose, cum hic non de recensione sermo sit, Annalium more facta, sed de confutatione errorum scripto instituta. Cæterum Petrus Siculus *Historiam Manichæorum* æque ac noster ad Chrysocherin perduxit, et, quæ huc pertinent, a seipso, regis auspiciis illuc misso, visa esse refert, ac cætera secuturis libris persecutorum se pollicetur.

ΛΟΓΟΣ Β΄.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων.

Α'. Εἰ ὁ Ἄγαθός μὲν τὴν ψυχὴν δημιουργεῖ, ὁ δὲ πονηρὸς τὸ σῶμα, πῶς ἠνέσχετο ὁ Ἄγαθός ἐνωθῆναι τὸ πλάσμα αὐτοῦ τῷ πλάσματι (89) τοῦ Πονηροῦ; πῶς δὲ καὶ ὑπέμεινε τὴν ἔνωσιν ὁ Πονηρὸς; Ἢ γὰρ ἔνωσις ἢ ἀγαθοποιήσῃ τὸ σῶμα, ἢ κακοποιήσῃ τὴν ψυχὴν, ἢ περὶ πολὺ ἀτοπώτερον, ἢ τῆσθαι τὸ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ πλάσματος τοῦ Πονηροῦ. Διὰ τί δὲ καὶ ἠνέσχετο ὁ ἀγαθὸς Θεὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐνωθῆναι τῷ ἔργῳ τοῦ Πονηροῦ, καὶ κακωθῆναι ὑπὸ αὐτοῦ; ὁ Πονηρὸς δὲ πάλιν πῶς ὑπέστη ἀγαθύνεσθαι τὸ ἔργον αὐτοῦ (90); χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων τίς ἀπήρξατο τῆς ἐνώσεως; Εἰ μὲν γὰρ ὁ Ἄγαθός, πῶς οὐκ ἐκακώθη κατὰ τοῦτο τὸ πονηρὸν ἔργον προσλαβόμενος; εἰ δὲ ὁ Πονηρὸς, δῆλον ὡς καὶ αὐτὸς ἠγαθύνθη κατὰ τοῦτο, ἔρωτα λαβὼν Ἄγαθοῦ δημιουργήματος, τὸ τε Ἄγαθὸν γέγονεν ἅμα Πονηρὸν τε καὶ Ἄγαθόν. Ἢ γὰρ ἔνωσις τὴν ἑκατέρου φύσιν τῆ κοινωνίᾳ συγγέουσα, τὸ τε οἰκεῖον ἐλωδίσασα καὶ τὸ ἀλλότριον ὑκαίωσασα· ὥστε καὶ ὁ ἀγαθὸς πονηρὸς τὸ ἅμα καὶ Ἄγαθὸν ἐποίησε τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ὁ Πονηρὸς πονηρὸν τε ἅμα καὶ Ἄγαθόν. Οὐ τι ἂν εἴη ἀνοητότερον ἢ ἀτοπώτερον; Οὕτω μὲν οὖν, εἰ συμπροῆλθε τῇ τῶν ἔργων δημιουργίᾳ καὶ ἡ ἔνωσις· εἰ δ' ἦν ἀλλήλων ποτὲ κεχωρισμένα ταῦτα καὶ ὑφ' ἑκατέρου πλάστου προνοίας τε καὶ ἐπιμελείας τὸ οἰκεῖον πλάσμα ἤξειοτο, ἀμιγῆς συντηρούμενον τοῦ ἀντικειμένου, τίς ἦν αὐτὸς ὁ τότε τῆς διακρίσεως λογισμὸς; καὶ πόθεν ὕστερον εἰς τὴν τῆς ἐνώσεως ἠλλοιωθήσαν; Ἢ γὰρ πρότερον πρὸς τὸ οἰκεῖον συμφέρον καὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πλάσματος συνετήρει ἑκάτερος ἀνεπίμικτον, ἢ ἀσύμφορον εὐρόντες, ἐκαῖθεν ἐσωφρονίσθησαν πρὸς τὴν ἔνωσιν. Καὶ πόσας ἄλλας δυσσεβείας τε καὶ ἀνοίας βρούει ἡ πρώτη τῆς πλάνης ὑπόθεσις οὕτω θεομάχον τε καὶ ἐμμανὲς καὶ ἀνόητον, τὸ ἄλλον μὲν τῆς ψυχῆς, ἕτερον δὲ τοῦ σώματος δημιουργὸν τερατεύεσθαι!

Β'. Τὸ δὲ φάσκειν τοὺς ἐν τῇ πλάνῃ κατεχομένους ὡς ἐνοχλεῖ ἡμᾶς πρὸς κακίαν ὁ Πονηρὸς, τῆς ἀληθείας ἐστίν, ἀλλ' οὐ τῆς πλάνης ἡδός. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ παρατραπῆναι μερίζειν ἡμᾶς τὴν ἔκματον καὶ ἀδιαίρετον τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν εἰς δύο, τῆς πολυμηχάνου καὶ σφοδρᾶς ὀχλήσεως ἐστὶ τοῦ Πονηροῦ. Πλὴν ἐκεῖνος μὲν δυνατός ἐστι ὀχλεῖν, οὐδὲ ἡμεῖς δὲ ἀδυνατοῦμεν διακρούεσθαι τὴν ὀχλήσιν αὐτοῦ. Διακρούμεθα δὲ διὰ τε σώματος καὶ ψυχῆς. Ὡστε εἰ τὸ σῶμα ἡμῶν δύναται διακρούεσθαι τὴν ὀχλήσιν τοῦ Πονηροῦ καὶ οὐ διακρούεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ καταβαλεῖν αὐτοῦ πᾶσαν

Α

SERMO II.

Dubia et solutiones Manichæorum.

I. Si Bonus (Deus) animam quidem format, Malus vero corpus, quomodo Bonus ille creaturam suam cum creatura Mali istius conjungi passus est? imo qui conjunctionem eandem Malus admisit? aut enim compositio illa bonum efficiet corpus, quod certe non convenit, quia sic Bonum Mali operi prodesset: aut malam efficiet animam, id quod longe foret absurdius, quia hoc modo opificium Dei ab opere mali superaretur. Quæ vero causa fuit, cur Deus bonus opus suum jungi pateretur operi Mali, a quo malo inficeretur, et qui vicissim sustinuit Malus, ut opus suum redderetur bonum? Præterea vero quis unionis illius auctor est? Si Bonus, quomodo is non malus effectus est, malo scilicet opere recepto; sin Malus, manifestum est eum in tantum Bonum evasisse, cum amore in bonum opus ferretur, sicut vicissim Bonum simul et bonum et malum factum oportuit. Conjectio enim illa utriusque naturam miscens et confundens id, quod altera habebat proprium, injuria affecit, alienum vero sibi vindicavit, adeo ut et Bonus opus suum eadem opera bonum ac malum, Malus vero malum et bonum efficeret, quo nihil potest esse vel absurdius vel insolentius. Atque ita res se omnino habuit, siquidem juxta cum formatione operum illorum et ipsa conjunctio locum habuit: quod si vero aliquando a se invicem sejuncta illa fuere, alterutrum alterius conditoris curam ac providentiam sibi propriam habuit, et ab oppositi labe immune permansit, quomodo in cogitationem discriminis venerunt, et quomodo postea aliam de conjunctione faciendam susceperunt? Aut enim prius uterque seipsum et opus suum in proprium commodum intaminatum conservavit, aut, cum id sibi noxium esse intelligerent, facti prudentiores in conjunctionem consenserunt. Taceo impia et absurda alia, quibus primum erroris hujus fundamentum abundat. Adeo Deo oppositum furoreque ac insania plenum est, alium quidem animæ, alium vero corporis fingere conditorem.

II. Quod vero illi, qui ita errant, dicunt, malum nos ad militiam compellere, id omnino veritati, non autem errori patrocinator. Quod enim incitatur, ut indivisibilem et inseparabilem Dei potestatem ac imperium in duo dividamus, id quidem a doloso et vehemente impulsu Mali proficiscitur. At ille quidem tentare nos et impetere potest, nobis vero irritamenta ejus propellere omnino licet. Propulsamus vero tum corpore, tum anima. Quod si vero corpus nostrum impulsus ejus propulsare valet, imo non propulsare solum, sed omnes quoque artes ejus frangere quomodo ejus conditor fuerit? Quod enim

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(89) Πλάσμα. Cum hac voce frequenter utatur Noster, semel monuisse suffecerit, eam ipsi semper rei conditæ seu creaturæ notionem usurpari. De aliis vocis significatibus lege Ezech. Spanhemium, ad Juliani Orationes, p. 19 et 19.

(90) Τὰ ἔργα αὐτοῦ. Similia his, et fortiora alia argumenta Manichæis opponit Titus Bostrensis, lib. I, apud Cl. Basnagium in *Lectionibus, Canisianis* p. 92 seq.

creatura Dei præceptum Domini sui negligere, et ab inimico opposito decipi possit, id argumentum est arbitrii in utramque partem liberi, cujus nobis copia in creatione facta est. Anima enim libera est. *Et ecce proposui tibi ante oculos mortem et vitam*². Jam vero quod totum, quantum est, malum est, quomodo repugnare principio suo potest? Quomodo enim, judicio destitutum, a malo descivit? vel quomodo in bonum deflexit, et pristinum imperium vicit? Itaque fieri non potest, ut ad duo opposita principia corporis et animæ creatio referatur.

III. Præterea vero, idque recte, monent; hostem in animam eorum, qui se sponte ipsi dederent, ita non esse dominatum, ut tenebris obducti nullum prorsus veritatis radium ullo modo admittere potuerint. Aiunt itaque Deum bonum fuisse ab æterno, et esse et fore, eundemque nec videri nec comprehendere posse. Atque is quidem splendor est radii veritatis; tenebræ vero cum tempore magnas accessiones noctæ ipsorumque intellectui offusæ rationem ita obcæcant, ut insanientes dicant malum prodiisse ex tenebris et igne, id quod multo risu vel potius lacrymis non sistendis dignum est, et pro incredibili animæ monstro habendum. Si enim de tenebris et igne sensibili ipsis sermo est, et illud, quod inde natum est, pro sensibili habendum fuerit. Itaque Malum principium sensibile est. Quod si vero tenebræ illæ et ignis mente tantum percipi possunt, multo magis ejusmodi quid fuerit Malum, tanquam quod hinc profectum est. Itaque tenebræ illæ ac ignis aut æterna erant æque ac Deus, aut postea demum orta? Ubi vero erat tunc Malum, illis jam existentibus? Si vero postea demum prodierunt, quis illa in lucem produxit? Tenebræ enim, quæ ratione tantum intelliguntur, ab initio tales fuerunt, neque permittunt, ut illarum conditorem culpa vacare credamus. Similiter nec ignis, qui scilicet anime tantum cerni potest, auctor fuisse potuit principium mali. Et quomodo principium esse potest, quod aliis originem suam debet? Et quot alia afferre possit is, qui stultam hanc conjunctionem sub rationis examen vocare voluerit?

IV. Cur nempe tenebræ solæ suffecerunt illi producendo? cur nec ignis suffecit? quis utraque illa ad productionem principii mali conjunxit? quomodo non potius illa pro principio agnoscuntur? Quid vero de illis factum est? et quid nunc agunt, post-

² Deut. xxx, 19.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(91) Αὐτεξούσιον. In *Lect. Canisian.* hanc arbitrii libertatem contra Manichæos diligenter astruit Titus Bostrensis, lib. II, fere toto, apud Cl. Basnag. p. 94 seqq. gentiles quoque eam agnovisse et in abusus ejus vitiorum causam retulisse luculentem eorum locis constat, quorum amplam habes segetem apud Thomam Gataberum, in *Notis ad Antonini*, lib. II, § 9; et Petr. Daniele Huetium in *Alnetanis Questionibus* lib. II, cap. 10, p. 166 seqq. Elegans mihi semper visum est Maximi Tyrii in hac causa judicium, quod legitur in *Dissertationibus* ejus disert. 25: Θεὸς ἐπέθηκε τὴν ψυχὴν γῆιν ἡρώματι, ὡς

μηχανὴν, πῶς ἐστὶν ἐκεῖνος πλάστης αὐτοῦ; Τὸ μὲν γὰρ ποίημα τοῦ Θεοῦ ἐντολῆς ὀλιγωρῆσαι Δεσποτικῆς, καὶ τῆς ἀπάτης γενέσθαι τοῦ ἐχθροῦ, γνώμης ἐστὶ τῆς ἐπ' ἄμφω βέπειν, ἐν τῇ πλάσει δεδομένης ἡμῖν· αὐτεξούσιον γὰρ ἡ ψυχὴ (91). Καὶ ἰδοὺ τέθεικα πρὸ προσώπου σου τὸν θάνατον καὶ τὴν ζωὴν· τὸ δὲ ἤδη τὴν ὀλοκληρίαν ἔχον τοῦ κακοῦ, πῶς οἶόν τ' ἐστὶν καταστρατηγῆσαι τῆς ἀρχῆς; Πόθεν γὰρ κρίσιν οὐκ ἔχον ἐξέστη τοῦ χειρόνος; πῶς δὲ πρὸς τὸ κρεῖττον ἔκλινε, καὶ τῆς προαγούσης ἰσχύος ἐκράτησεν; Ὡστε ἀδύνατον εἰς ἀντικειμένας ἀναφύρεσθαι ἀρχὰς τοῦ σώματος τὴν δημιουργίαν (92) καὶ τῆς ψυχῆς.

Γ'. Ἀλλὰ γὰρ εἶτε φασὶ καλῶς γε φάσκοντες οὐδὲ γὰρ, οὐδ' οὕτω κατεκράτησεν οὐδὲ τῶν ἐκόντων προδεδωκότων ἑαυτοὺς τῆς ψυχῆς ὁ ἐχθρὸς, ὡς μηδαμῆ πρὸς μηδεμίαν ὄλωσ τῆς ἀληθείας ἀγγλὴν τοὺς ἐσκοτισμένους ἐπιστρέφειν. Διό φασιν, εἶτε ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἦν αἰεὶ, καὶ ἐστὶ, καὶ ἔσται (93), καὶ εἶτε ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτος. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν δὴ τῆς ἀκτινός ἐστὶ τῆς ἀληθείας· τῷ χρόνῳ δὲ τὸ σκότος δύνανται πολλὴν λαβὴν αὐτίκα καταχεόμενον αὐτῶν τῆς διανοίας, τυφλοὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ παρανοεῖν καὶ λέγειν, ὡς ὁ Πονηρὸς γέγονεν ἐκ τοῦ σκότους τε καὶ τοῦ πυρὸς ὁ πολλοῦ γέλωτός ἐστιν ἄξιον, μᾶλλον δὲ δακρύων ἀενάων (94) καὶ ἀδιανόητον γέννημα ψυχῆς. Τὸ γὰρ σκότος καὶ τὸ πῦρ εἰ μὲν αἰσθητὸν λέγουσιν, πάντως καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν προελθὸν αἰσθητὸν ὥστε ὁ πονηρὸς αἰσθητὸς ἐστὶν. Εἰ δὲ νοητὸν ἐστὶ τὸ σκότος καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο, μᾶλλον ἐστὶν ὁ Πονηρὸς καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν προελθὸν. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ σκότος καὶ τὸ πῦρ ἄρα συναϊδιά ἐστὶ τῷ Θεῷ ἢ ὑστερον γέγονε; Καὶ ποῦ ἦν τότε ὁ Πονηρὸς εἶτε ταῦτα ἦν; εἰ δὲ ὑστερον γέγονε, τίς ὁ προαγαγὼν αὐτά; Τὸ γὰρ νοητὸν σκότος ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρχον σκότος, οὐδὲ τὸν προαγαγόντα αὐτὸν ἀθῶον ἀφήσιν· ὁμοίως δὲ οὐδὲ τὸ πῦρ, εἴπερ νοητὸν ὂν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κακίας γέγονε προβολεύς. Καὶ πῶς ἀρχηγός ὁ ἐξ ἐτέρων τὴν ὑπαρξίν λαβὼν; καὶ πόσα ἂν τις εἴποι τὴν ἄλογον ταύτην συζυγίαν λογοθετῶν;

Δ'. Πῶς οὐκ ἤρκεσε τὸ σκότος μόνον προαγαγεῖν; πῶς οὐχὶ τὸ πῦρ; τίς ὁ συναγαγὼν ταῦτα μᾶλλον; καὶ τί γέγονε; τί δὲ ποιεῖ, τοῦ ἐξ αὐτοῦ προελθούτος ἀπάσαντος τὴν ἀρχήν; Ἄλλως τε δὲ, εἰ ἐγένετο ὁ Πονηρὸς ἐκ τοῦ σκότους καὶ τοῦ πυρὸς,

ἡνίογον ἄρματι, καὶ παραδοὺς τὰς ἡνίας τῷ ἡνίοχῳ ἀφήκε θεῖν, ἔχουσαν μὲν παρ' αὐτοῦ βώμην τέχνης, ἔχουσαν δὲ καὶ ἀτεχνίας ἐξουσίαν.

(92) Τὴν δημιουργίαν. Disputat hanc in rem fuis Titus lib. II, p. 76.

(93) Καὶ ἔσται. Tres illas temporis differentias ad describendum Deum gentiles quoque adhibuerunt. Lege Julii Cæs. Bulengeri *Eclogas Arnobianas*, p. 28, et Theod. Janssonii *Almelovenii Opuscula*, p. 107 seq. Confer Philologos ad *Apocalyp.* I, 4.

(94) Ἀενάων. Ita lego, pro eo quod in ms. est ἀενάων.

πῶς πάλιν τοῦ σκότους καὶ τοῦ πυρὸς ποιητὴν λέγουσιν τὸν Πονηρὸν; Εἰ δὲ οὐκ ἔστι τοῦ πυρὸς ὁ Πονηρὸς ποιητὴς, ἔστι δὲ τὸ πῦρ αἰσθητὸν, πῶς λέγουσιν, ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεὸς οὐδὲν ἐποίησεν αἰσθητόν; Εἰ γὰρ αἰσχυθεῖν τὸ ἀνασχόντων αὐτῶν τῆς κλίτης, δοῦναι τῷ Πονηρῷ τὴν γένεσιν τοῦ πυρὸς, ἵνα μὲν νῦν μὲν πλάστην, νῦν δὲ πλάσμα τὸ αὐτὸ διελέγχοιτο ληρούσα, εἰς οὐδὲν ἐλάττονα γινωσκέτω καταστρέφουσα αἰσχύνην· ὁμολογήσει γὰρ καὶ ἄκουσα καὶ σιγῶσα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι Θεοῦ δημιούργημα, ὅπερ αὐτοῦ πάση σπουδῇ καὶ μηχαναῖς ἀφῆρετο πάσαις. Πάντως γὰρ τὸ αἰσθητὸν πῦρ, ἕσον ἂν ἐσκοπίσθησαν, οὔτε ἀναρχον, οὔτε ἀίδιον ἐροῦσιν.

Εἴτα τοῦ σκότους πάλιν, εἰ καὶ μὴ πάντες αὐτῶν, ἐνιοὶ δὲ ὅμως ἀναδύντες λέγουσι, τὸν ἀγαθὸν Θεὸν ἔχειν μὲν τὰ ἐπουράνια, καὶ δημιουργὸν εἶναι τοῦ οὐρανοῦ καὶ χορηγὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις πράξεων, οὐ μέχρι πολλοῦ δὲ τὴν ἀχλὺν ἀποσκευασάμενοι πάλιν δυσφημοῦσιν, οὔτε τῆς γῆς δημιουργίαν, οὔτε τῶν ἐν μέσῳ αὐτῷ συναρμόττοντες, ἕτερον δὲ δημιουργὸν ἐπεισάγοντες· τινὲς δὲ αὐτῶν (πολυσχιδῆς γὰρ ἡ κλίτη) καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν καὶ τὰ ἐν μέσῳ πάντα τετολημάκασιν λέγειν ποιήματα τοῦ Ἐχθροῦ. Ἄλλ' εἴπερ ἔστιν ὁ οὐρανὸς κατὰ τὴν ἐκείνων ἐμβροντησίαν ἔργον τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἀναπαύεται; καὶ εἰ ὁ οὐρανὸς περιέχει τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ (καὶ γὰρ καὶ τὰ καταχθόνια περιέχεται ἐν αὐτῷ), πῶς ὁ οὐρανὸς τοῦ ἐπουρανοῦ Θεοῦ οἶκος ὧν τὰ τοῦ Πονηροῦ ἔργα, τούτεστι γῆν καὶ πῦρ καὶ ἀέρα περιέχει, καὶ οὐ περιέχει μόνον, ἀλλὰ καὶ διακυβερνᾷ; Ἐκ γὰρ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς δύσεως, καὶ τῶν ἄστρων, ἅ εἰσι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ γῆ καὶ ὕδωρ, καὶ ἀήρ, καὶ πῦρ, τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ, καὶ τῆς εὐκράσιος ἀπολαύουσι, καὶ τὴν εἰς ἄλληλα μεταβολὴν ἐπὶ κοινῷ καρποῦνται συμφέροντι καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις πρὸς τὴν παροῦσαν χρείαν ἀρμόζονται. Ἄλλ' εἰ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς ὁ οὐρανὸς, πῶς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εὐχέσθαι τὴν θαυμασίαν ἐκείνην καὶ φρικτὴν ἐκδιδάσκων καὶ παραδιδούς. Πάτερ ἡμῶν, φησὶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς; καὶ Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἐν ἀλλοτρίῳ κτίσματι ὁ πάσης δημιουργὸς κτίσεως ἐνοικεῖ, καὶ τῷ τε Πονηρῷ (95) καὶ ἔργον ὑπάρχοντι Πονηροῦ. Ἀλλαχοῦ δὲ συμπαθεῖς εἶναι πρὸς ἀλλήλους νομοθετῶν ὁ Σωτὴρ, Ἐὰν ἀφήτε, φησὶ, τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Καὶ πάλιν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ κατακολουθεῖν παραινῶν, ἐπεὶ αὐτὸς πρῶτον ὑπερφυῶς ἐτελείωσε τὸ θέλημα αὐτοῦ, Ὅστις ἂν, φησὶ, ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς,

⁹ Matth. vi, 9. ¹⁰ ibid. v, 9, 10. ¹¹ ibid. 14. ¹² Matth. xii, 50.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(95) Τῷ τε. Ita scripsi pro τότε, quod in ms. exstat.

A quam illud quod progenuerunt, principatum sibi vindicavit? Præterea, si Malum ex tenebris et igne prodiit, quomodo vicissim Malum tenebrarum et ignis tradunt auctorem? Si vero Malum non est principium ignis, ignis vero sensibus subjectus est, quomodo dicunt, deum bonum nihil, quod ad sensus pertinet, condidisse? Si enim impudentissimos homines pudere posset hujus erroris, quo ignis originem in Malum referunt, caverentque adeo sibi, ne nunc quidem conditorem, nunc vero opus ipsum iisdem criminationibus impeterent; vel sic tamen rem non minus pudendam admissuros se esse sciant. Profitebitur enim factio hæc etiam invita et

B V. Tum vero, si non omnes, aliqui certe eorum, ex tenebris emersi dicunt, bonum quidem deum cœlestia tenere, et opificem esse cœli, ac hominibus bonarum actionum auctorem exsistere; at iidem caliginem suam non magna ex parte amoliti iterum nugantur, quando nec terræ, nec eorum quæ in ipsa sunt, creationem ascribunt, sed alium potius conditorem introducunt. Quidam vero eorum (in multas enim partes error abit), et cœlum ipsum, et quæ in eo sunt omnia, hostis audent fetus pronuntiare. Enimvero si pro stupore eorum, cœlum Mali opus est, quomodo bonus deus in cœlestibus habitat, et si cœlum comprehendit aera et terram, et aquam (nam et subterranea eo continentur), quomodo cœlum, Dei cœlestis habitaculum exsistens, Mali opera, hoc est, terram, ignem et aera continet, nec continet solum, sed et gubernat? Ex ortu enim et occasu solis, astrorumque, quæ cœli sunt, et terra, et aqua, et aer, et ignis, divinis auspiciis, tum bona sua temperatura gaudent, tum mutua inter se permutatione in commune bonum perfruantur, humanoque generi aliisque animantibus ad præsentem necessitates opitulantur. Quod si vero principii mali opus cœlum est, quomodo Servator noster venerandam illam et mirandam precandi formulam docens et præscribens *Pater noster*, inquit, *qui in cœlis es* ⁹. Iterumque: *sanctificetur nomen tuum, sicut in cœlo et in terra* ¹⁰. Quomodo itaque in aliena creatura omnis creaturæ opifex habitat, quæque et mala sit et mali principii opus. Alibi quoque Servator homines in se invicem indulgentes esse cupiens: *Si remiseritis*, inquit, *hominibus lapsus eorum et vobis Pater vester cœlestis vestros remittet* ¹¹. Alibi idem voluntati Dei obsecundandum præcipiens, sicut et ipse primum voluntatem ejus eminenter implevit: *Quicumque*, inquit, *voluntatem Patris mei, qui in cœlis est, perfecerit, is et frater meus, et soror et mater exsistit* ¹². Ex misericordia scilicet hominum amantissima id donans aliis, quod

ipse natura possidebat: ipse enim Filius Patris non secundum gratiam, sed secundum naturam est. Cum vero ut homo voluntatem ejus perfecisset, eos, qui imitatione idem expriment, in filios recipit, fratrumque nomine cohonestat. Et quid, quæso, quisquam obverterit eis, per quæ Servator Patrem suum cœlestem et in cœlis existentem prædicat? Et quid cætera commemorem? quomodo sacerrimorum hominum impudentia non frangitur, audita Domini voce: *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ*¹³. Ubi eum non solum cœli, sed et terræ Dominum aperte pronuntiat? et quid hoc testimonio clarius est, quidque magis valere potest ad efficiendum, ut Patrem Domini nostri Jesu Christi opificem et Dominum totius universi constituamus, et de defectionis ejus impietate triumphemus?

VI. Cumque alibi Petrus, apostolorum coryphæus, communem nostrum Magistrum et Deum professus esset, is hujus professionis præmium ipsi quasi relaturus beatum quidem eum prædicat, revelationem vero hanc Patrem in cœlis ipsi exhibuisse docens: *Beatus es, inquit, fili Jonæ, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus in cœlis. Ego vero dico tibi: Tu es Petrus, et in hac petra ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferorum ei non prævalebunt. Et dabo Tibi claves regni cœlorum; et quidquid ligaveris in terra, ligatum erit in cœlis, et quidquid solveris in terra, solutum erit in cœlis*¹⁴. Millia ejusmodi in confutationem impiæ hujus sententiæ ex sacris Libris afferre liceret. Perpende vero et hoc: *Jesus baptizatus confestim ex aqua ascendit*¹⁵. En lingua impia declamantem! Boni Patris Filius optimus in creatura Dei baptizatus exscendit; et: *Ecce cœli super ipsum aperiuntur*¹⁶! En tibi aliam malæ manus creaturam! cur vero aperti sunt, et cujus causa? *Vidit, inquit, Spiritum Dei descendentem instar columbæ*¹⁷. Tertium hæc pauca verba de impietate triumphandi argumentum suppeditant. Quomodo enim per rem, a malo profectam principio, Spiritus Dei adumbratur? Prodit illa ex operibus hostis atque inde progressa descendit in Christum. Accedit quartum impietatis argumentum. Vox enim e cœlo sonat: *Hic est Filius meus dilectus, in quo delectatus sum*¹⁸. Considera, quæso, singulas voces, ut cum eis invicta impietatis confutatio

¹³ Matth. xi, 25. ¹⁴ ibid. ¹⁵ Matth. xvi, 17, 18.

A αὐτός μου ἀδελφός καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστί. φιλανθρώποις δωρούμενος σπλάγγχοις, ὅπερ αὐτὸς εἶχε κατὰ φύσιν. Αὐτὸς μὲν γὰρ Ἰῶδς τοῦ Πατρὸς οὐ κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν· πληρῶν δὲ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τὸ θέλημα αὐτῶν κατὰ μίμησιν πληρωτὰς εἰς υἰοθεσίαν ἄγει, καὶ τὸ τῶν ἀδελφῶν χαρίζεται ὄνομα. Καὶ τί ἄν τις ἀναλέγοι, δι' ὧν οὐράνιον καὶ ἐν οὐρανοῖς ὁ Σωτὴρ τὸν Πατέρα ἀνομιεῖ; Τί δὲ τᾶλλα λέγω; πῶς τῶν παλαμναίων οὐ καταδύεται τὸ ἀνάσχοντον τῆς Δεσποτικῆς ἐξούσης (96) φωνῆς· « Ἐξομολογοῦμαι σε, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς; » οὐ γὰρ μόνον ἐνταῦθα τοῦ οὐρανοῦ Κύριον, ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς τρανολογεῖ· καὶ τί ταύτης τῆς μαρτυρίας σαφέστερον; τί δὲ δυνατώτερον καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δημιουργὸν καὶ Κύριον παραστήσαι τοῦ παντός, καὶ τὸ θεομάχον τῆς ἀποστασίας θριαμβεῦσαι;

Γ'. Θεολογήσαντι (97) δὲ πάλιν τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ τὸν κοινὸν ἡμῶν Διδάσκαλον καὶ Θεὸν, ὡσπερ τῆς θεολογίας αὐτὸς ἀνταποδιδούς μισθὸν, μακαρίζει μὲν τὸν θεολόγον θεοπρεπῶς· τὴν ἀποκάλυψιν δὲ ταύτην τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα ἐκδιδάσκει παρασχεῖν αὐτῷ· Μακάριος εἶ, φησὶ, βᾶρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Κἀγὼ δὲ σοι λέγω· Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρῳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ μυρία ἔν τις εἰς ἔλεγχον τῆς ἀσεβοῦς διανοίας ἐκ τῶν ἱερῶν συναγάγοι Λογίων. Ὅρα δὲ καὶ τοῦτο· Βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνεισιν εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Ὡ γλώσσης μελετώσης δυσσέβειαν! Ἐν τῷ πλάσματι τοῦ Πονηροῦ ὁ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸς Ἰῶδς βαπτισθεὶς ἐκείθεν ἀνεισιν, καὶ Ἰδοῦ ἀνεψύχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ! Ἄλλο πλάσμα πάλιν πονηρᾶς χειρὸς· διατὶ δὲ δεψύχθησαν, καὶ τίνος χάριν; Εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, φησὶ, καταβαίνον ὡσεὶ περιστερᾶν. Τρίτος οὗτος τῆς ἀσεβείας ἐν ὀλίγοις ῥήμασιν θριαμβός. Πῶς γὰρ ἐν τῷ σχήματι τοῦ πλάσματος τοῦ Πονηροῦ τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα τυποῦται, καὶ κάτεισιν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἐχθροῦ, κάκειθεν κατιῶν ἔρχεται ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν; Καὶ τετάρτη στήλη (98) τῆς

¹⁵ Matth. iii, 16. ¹⁶ ibid. 16. ¹⁷ ibid. ¹⁸ ibid.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) Ἐξούσης. Legerem libenter ἡξούσης, ex ἡξείν.

(97) Θεολογήσαντι. Θεολογεῖν idem hic esse, quod Deum aliquem profiteri, pro Deo habere, ex Matthæi loco allegato, et Petrina confessione ibi memorata, per se patet. Atque ista vocis notio antiqua admodum et Doctores Christianis perfamiliaris est. Vide Jo. Gaspar. Sviceri *Thesaurum ecclesiast.*, p. 1355; Dionysium Petavium, in præfat. ad tomum I *Dogmatum theologic.*, et eos, qui ad cognomen Joannis evangelistæ, qui *Theologus* vocatur, commentati sunt. Similem significatum voci

θεολογία, qui et hic paulo post occurrit, respectu Christi in primis vindicavit luculentis veterum locis Jo. Pearson in *Notis ad Ignatii Epistolæ*, p. 7. Alias θεολογεῖν et θεολογία de laudatione et celebratione Dei adhiberi ostendit Henr. Valesius ad Eusebii *Histor. eccles.* x, 3, pag. 190.

(98) Στήλη. Proprie columnam, tum vero titulum ac inscriptionem, columnis inscribi solitam, et aliam quæcumque, ac hinc notam cum dedecore conjunctam denotare solet, qui postremus significatus hic quoque locum obtinere videtur, quem alias in vocibus hinc derivatis στήλιτιώω et στήλιτι-

ἀσεβείας· φωνὴ δίδοται ἐκ τῶν οὐρανῶν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Ἐπισκόπει μοι, ἀγαπητέ, καθεκάστην λέξιν, ὅπως αὐταῖς συμπρόρισιν ὁ κατὰ τῆς ἀσεβείας ἄφυκτος ἔλεγχος· Οὗτός ἐστι, φησὶν, ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ εὐδόκησα. Τίς οὗτος ὁ ἐν ὕδατι βαπτιζόμενος, ᾧ ἀνεψυχθησαν οἱ οὐρανοί, ἐφ' ὃν τὸ Πνεῦμα τὸ ἑμὸν ἐν μορφῇ περιστερᾶς καταβαῖνον ἐκ τῶν οὐρανῶν συνεπιμαρτύρεται τοῦ βαπτιζομένου τὴν υἰότητα; Πάντα ἐμὰ διὰ τῶν ἐμῶν κτισμάτων, ὁ ἐμὸς Υἱὸς, τὸ θέλημα πληρῶν τὸ ἑμὸν, τὴν σωτηρίαν καταπράττει τοῦ κόσμου· μόνης δὲ τοῦ Πνεύματος ἐξουσίας, τῆς ὁμοφυεῖ συμπαρούσης καὶ ἀνακηρυττούσης τῆς πράγματι τὸ γνήσιον τῆς υἰότητος. Ἐτέρωθεν δὲ πάλιν τοῖς πάντας πράττουσι, πρὸς τὸ ἀρέσκειν ἀνθρώποις, ἐπιτιμῶν. Μισθὸν, φησὶν, οὐκ ἔχετε παρὰ τῆς Πατρὸς ὑμῶν τῆς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· Καὶ πόσῳ μᾶλλον ὁ Πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτουσίν αὐτόν; Καί· Εἷς ἐστὶν ὁ Πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τί δὲ καὶ ἀνέβλεπεν ὁ ἀγαθὸς Υἱὸς τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀλλότριον ποίημα τὸν οὐρανόν, καὶ τοὺς δακτύλους εἰς τὰ ὕδατα ἐμβαλῶν τοῦ κωφοῦ ἤπιετο τῆς γλώσσης, πύσας καὶ τῆς κωφώσεως ἀπέλυε τὸν κωφόν; Ἄλλο πάλιν πλάσμα πονηρὸν, ὡς οἱ θεομαχοῦντές φασιν. Τί δὲ, λέγοντος αὐτοῦ· Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦκεν ἡ φωνὴ λέγουσα, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω; Ἡδεῖ μὲν γὰρ αὐτὸς ὅτι καὶ ἰδοῦσα καὶ δοξάσει. Καὶ οὐ διὰ τοῦτο ἦτε τὸν Πατέρα· αὐτὸς γὰρ ἔχων πάντα τοῦ Πατρὸς, καὶ μόνος εἰδὼς τὸν Πατέρα, οὐδὲ τοῦτο ἠγνόει· ἀλλ' ἵνα καὶ τὸ παρὸν τῶν ἀκρωμένων πληθὸς σαφῶς ἐπιγνῶ, καὶ μάθη, ὅτι καὶ παραιτεῖται τὸ πάθος ὡς ἄνθρωπος, καὶ ἐπιζητεῖ τοῦτο, πάντας διδάσκων ὡς ἐκὼν αὐτὸ ὑπέρχεται. Διὸ καὶ ἔλεγεν. Οὐ δι' ἐμὲ γέγονεν ἡ φωνὴ, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς. Ἐγὼ μὲν γὰρ ἤδειν τὰ τοῦ Πατρὸς πάντα, καὶ οὐδὲν ἠγνόουν· οὐδὲ δι' ἐμὲ τὴν φωνὴν πρὸς αὐτὸν ἀφῆκα, οὐδὲ δι' ἐμὲ ταύτην αὐτὸς ἐβεβαίωσεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς· ἵνα γινώτε ὅτι συντρέχει τὸ θέλημα τὸ ἑμὸν τῆς θελήματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ πάθος δόξαν ὀνομάζω. Ἰπὲρ γὰρ ὑμῶν ἀπάντων προσήχθη, καὶ ἡ ἐξ οὐρανῶν πατρικὴ φωνὴ ἐβεβαίωσε

¹⁹ Matth. vi, 19. ²⁰ Matth. vii, 11. ²¹ Matth. xxiii, 9. ²² Joan. xii, 28. ²³ ibid. 30. ²⁴ Luc. iii, 16. ²⁵ Hebr. i, 7.

VARLE LECTIONES ET NOTÆ.

τιμὸς frequenter observes. Compara Claudium Salamasiium, *De cruce*, p. 268. Henric. Valesium, ad

A offeratur : *Hic est, inquit, Filius meus dilectus, in quo delectatus sum.* Quis est, qui in aqua baptizatur, super quo aperti sunt cœli, in quem Spiritus meus, habitu columbæ descendens ex cœlis, testatur baptizatum hunc esse Filium? Omnia mea sunt, quia omnia condidi : Filius quoque meus est, qui, voluntatem meam perficiens, mundo salutem conciliat, dum interim virtus Spiritus mei, quæ ipsi, unius et ejusdem naturæ mecum participi, præsens est, opere ipso palam facit, cum verum esse Filium. Alibi iterum eos, qui omnia ideo faciebant ut placerent hominibus, *Mercedem, inquit, non habetis apud Patrem vestrum in cœlis* ¹⁹. Item : *Quanto magis Pater vester in cœlis dabit bonum petentibus ab ipso* ²⁰. Item : *Unus est Pater vester in cœlis* ²¹. B Et quid optimi Patris optimus Filius cœlum, alienam creaturam, respexit, digitisque in aures immisis, muti tetigit linguam, sputoque emisso mutum malo suo liberavit? Nova hic est creatura mala, ut Deo adversantes loquuntur. Qui vero ipso dicenti : *Pater, glorifica Filium tuum, ex cœlo venit vox dicens : Et glorificavi, et iterum glorificabo* ²². Noverat enim et ipse, quod et glorificaverit, et glorificaturus sit. Neque propterea exorabat Patrem. Ipse enim omnia, quæ Patris sunt, habens, et solus sciens Patrem, neque hoc ignorabat. Ut vero præsens audientium turba perspectum haberet, disce-retque se et passionem instar hominis declinare; et tamen expetere, omnes docet se sponte sua illam subire. Hinc et ait : *Non propter me, sed propter vos vox ista facta est* ²³. Ego enim Patris consilia omnia noveram, neque quidquam eorum ignorabam. Neque propter me vocem ad ipsum emisi, neque propter me ille eam obsignavit, sed propter vos, ut sciatis voluntatem meam cum voluntate Patris conspirare, meque per passionem gloriam appellare. Pro vobis enim omnibus hoc in me recipio. Hoc fine et precatio hæc, et Patris ex cœlo vox petita confirmavit. Atque hæc quidem de his sufficioant.

ἀνακαταδέχομαι τοῦτο· διὰ τοῦτο καὶ ἡ αἴτησις τὰ αἰτηθέντα. Ἄλλὰ τέως μὲν τοσαῦτα περὶ τούτων.

VII. Quod si vero ignis Mali opus est, quomodo bonus Deus, boni Filius, eos, qui ad ipsum adducuntur baptizat in Spiritu sancto et igne ²⁴, creaturam Mali Spiritui sancto jungens, atque adeo per contraria baptizatum sanctificans? Quæ enim mens hæc capiat? quæ ratio inepta hæc ferat? quis vero impietatis magnitudinem non abominetur? quomodo itaque Deus bonus Angelos suos facit spiritus, ministros suos ignis flammam ²⁵, alienorum operum se ipsum venditans conditorem. Prophetiam enim illam vocem tanquam divinam et veritatis præco-

Eusebium, p. 32; et Anton. Muratorium, ad *Anecdota Græca*, p. 14 et 15.

nium, Paulus obsignat. Quomodo vero paleam, quæ peccatorum levitatem designat, creaturæ Mali in supplicium tradit, quandoquidem eam igne inextinguibili comburendam esse nuntiat²⁵? Et quomodo domitor hostis venit, ut ignem jaceret in terram²⁶, hostis opus sic amplificans et augens? quomodo item diabolo paratus est ignis²⁷, si ipse est ejus conditor? neque enim ipse sibi parabit supplicium. Vicissim vero, si hostis ignem, ut videtur, non paravit, non paravit etiam quidquam, per quod homines sine emendatione peccantes punire possit, neque ipsum illum, qui zizania sparsit, per quem justam sumat ultionem. Et quis omnia ejusmodi enumerarit?

VIII. Quoniam vero maledica et impia lingua terrestria ad malum principium audet referre, quomodo ea sua dicit communis noster Dominus et Servator? *In propria enim venit*, inquit, *sed sui non receperunt eum*²⁸. Quod si dixerint apostatae, proprie hic dici sermones propheticos, in hos vero venisse Christum, ipsos vero eum non recepisse, vide, quæso, insignem eorum insaniam et impudentiam. Primum enim, quomodo propheticos sermones proprios Christi esse aiunt, cum ipsos prophetas et inspirationem eorum ad malum referant? Deinde, quomodo in propheticos sermones venit Christus? Primo enim, quod et ipsi aiunt, ad alienos venit, prophetici enim sermones alieni quid sunt, tanquam ab alieno inspirati, nec ad bonum Deum pertinent. Deinde, quomodo omnino proprii esse possunt Christi sermones prophetici, qui non receperunt eum? Dicitur enim: *In sua venit, sed sui eum non receperunt*. Porro, quibus potestatem fecit Christus, ut filii Dei fierent? num sermonibus propheticiis? Hocine non est nugari? Sermones enim si ex Deo sunt, eo ipso proprii sunt et domestici Dei; si vero mali, quomodo filii Dei efficiuntur? Tum, qualis sermo propheticus ex sanguinibus et voluntate viri et ex voluntate carnis pronatus est? Addit enim: *Qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate viri, nec ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt*²⁹. Qui igitur sunt illi sermones, ex sanguinibus prognati, et qui non? Nullus enim sermo, sive bonus, sive malus, sive verus, sive falsus sit, sive a bono, sive a malo Deo proficiscatur, certe ex sanguinibus, quamvis maximopere insaniant ejusmodi res proferentes, natus dicitur. Itaque in his Domini verbis prophetici sermones nullum locum inveniunt. Sed propria ibi appellat mundum, sicut et alibi ad discipulos suos ait: *Eccæ venit hora, et jam venit ut dispergantur singuli in sua*³⁰. Quæ igitur ibi sua

²⁵ Luc. iii, 17.

²⁶ Luc. xii, 49.

²⁷ Matth. xxv, 41.

²⁸ Joan. i, 11.

²⁹ ibid. 30.

³⁰ Joan. xvi, 32.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(99) Δίκην. Ita quoque argumentatur Titus, lib. 1, apud cl. Basnag. p. 85: 'Ἴδού τὸ πῦρ ἐαυτὸ οὐ καίει· ἕτερον γὰρ καὶ οὐχ ἐαυτὸ ἀναλώσει.

(1) Προφητικούς λόγους. Hinc recte colligas

Α φητικὴν ταύτην φωνὴν ὡς ἐκ Θεοῦ καὶ θεῖαν ὁ Παῦλος καὶ τῆς ἀληθείας ἐπισφραγίζεται κήρυγμα. Καὶ τὸ ἄχυρον δὲ ὁ τῶν ἀμαρτωλῶν μηνύει τὸ ἄχρηστον, πῶς πάλιν τῷ πλάσματι παραδίδωσιν εἰς κόλασιν τοῦ Ἐχθροῦ; πυρὶ γὰρ ἀσβέστῳ φησὶ κατακαίεσθαι. Καὶ πῶς ἦλθε πῦρ βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν ὁ καθαιρέτης τοῦ Ἐχθροῦ, τὸ ἔργον πλατύων καὶ αὐξῶν τοῦ Ἐχθροῦ; πῶς δὲ καὶ ἠτοίμασται τῷ διαβόλῳ τὸ πῦρ, εἰ ἐκεῖνός ἐστιν ὁ τοῦτου δημιουργός; Οὐ γὰρ αὐτὸς ἐαυτῷ τὴν τιμωρὸν ὑφίστησιν δίκην (99). Ἄλλως δὲ, εἰ μὴ τὸ πῦρ, ὡς ἔοικεν. ὑπέστησεν ὁ Ἐχθρὸς, οὔτε δι' οὐ τοὺς ἀνεπιστρόφους ἀμαρτάνοντας κολάσει, οὔτε αὐτὸν σπορέα νῶν ζιζανίων, δι' οὐ τὴν δικαίαν εἰσπράξεται δίκην. Καὶ πόσα ἂν τις ἀπαριθμήσαιτο τοιαῦτα;

B H'. Ἄλλ' εἴπερ ὡς ἡ βλάσφημος καὶ δυσσεβὴς θρασύνεται γλώσσα, τὰ ἐπίγεια τοῦ Πονηροῦ, πῶς λέγει αὐτὰ ἴδια ὁ κοινὸς ἡμῶν Δεσπότης καὶ Σωτὴρ; Εἰς τὰ ἴδια γὰρ ἦλθε, φησὶ, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Εἰ δὲ λέγοιεν οἱ ἀποστάται, ἴδια μὲν εἶναι τοὺς προφητικούς λόγους (1), ἔλθειν δὲ εἰς αὐτοὺς τὸν Χριστὸν, ἐκείνους δὲ τοῦτον μὴ παραδέξασθαι· ἄρα τὴν ὑπερέβλουςαν αὐτῶν ἄνοιαν καὶ ἀναίσχυντιαν. Ἡρῶτον μὲν πῶς λέγουσι τοὺς προφητικούς λόγους ἰδίους εἶναι τοῦ Χριστοῦ, αὐτοὺς τοὺς προφήτας λέγοντες πλάσμα τε εἶναι καὶ ἐπίπνοιαν δέχεσθαι τοῦ Πονηροῦ; Δεύτερον δὲ, πῶς εἰς τοὺς προφητικούς λόγους ἦλθεν ὁ Χριστός; Ἡρῶτον μὲν γὰρ εἰς ἀλλοτρίους ἦλθε, κατὰ τὸν ἐκείνων λόγον. ἀλλότριον γὰρ οἱ προφητικοὶ λόγοι, ὡς ἐξ ἀλλοτρίου ἐμπνεόμενοι, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ἐπειτα δὲ πῶς δύνανται ὅπως ἴδιοι εἶναι οἱ προφητικοὶ λόγοι τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν; Λέγει γὰρ, Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Ἐτι δὲ τίνας ἔδωκεν ὁ Χριστός ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι; ἄρα τοὺς προφητικούς λόγους; Καὶ πῶς οὐ μακρὸς λῆρος τούτο; Οἱ λόγοι γὰρ, εἰ μὲν ἐκ Θεοῦ εἰσιν, αὐτόθεν ἔχουσι τὸ εἶναι οἰκτεῖο Θεοῦ· εἰ δὲ πονηροὶ, πῶς ἂν τεκνωθεῖεν Θεῷ; Ἐτι δὲ, ποῖος μὲν λόγος προφητικός ἐξ αἱμάτων καὶ ἐκ θελήματος ἀνδρός, καὶ ἐκ θελήματος σαρκὸς ἐγεννήθη; Ἐπάγει γὰρ· Οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν. Τίνες οὖν οἱ ἐξ αἱμάτων γεγεννημένοι λόγοι; καὶ τίνες οἱ μὴ; Οὐδεὶς γὰρ λόγος, οὔτε ἀγαθός, οὔτε πονηρός, ἀλλ' οὔτε ἀληθής, οὔτε ψευδής, κἂν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ πρόεισιν, κἂν ἐκ τοῦ πονηροῦ, οὐ μὲν ἔξ αἱμάτων, εἰ καὶ πλέον μανῶσιν οἱ ταῦτα λέγοντες, οὐ γεγέννηται. Ὅστε χωρᾶν ἐν τούτοις τοῖς Δεσποτικοῖς ῥήμασιν οὐδεμίαν οἱ προφητικοὶ λόγοι λαμβάνουσιν. Ἄλλ' ἴδια μὲν καλεῖ τὸν κό-

homines infrunitos τὰ ἴδια in tam alienum sensum detorquere solitos, quem vix somniando quis probavit.

σμον (B), ὡς που και ἀλλαχοῦ φησι πρὸς τοὺς μαθη-
 τὰς · Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, και νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα
 σκορπισθῆτε, ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Ποῖα οὖν ἴδια
 λέγει ἐνταῦθα; ἄρα τοὺς προφητικούς λόγους; ἢ
 δηλονότι τὸ κτῆμα και τὴν κατοικίαν ἕκαστου;
 Ὡσπερ οὖν ἐνταῦθα ἴδια οὐχὶ κατὰ τὸν μεμνηότα
 λῆρον τοὺς προφητικούς λόγους λέγει, ἀλλὰ τὸ
 ἕκαστου κτῆμα και τὴν ἴδιαν οἰκίαν οὕτω · και
 ἐπειδὴν λέγει· Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, και οἱ ἴδιοι αὐτὸν
 οὐ παρέλαβον, ἴδια μὲν τὸν αἰσθητὸν κόσμον λέγει·
 κτῆμα γὰρ αὐτοῦ και ποίημα οὗτος· ὡσαύτως δὲ
 και οἱ ἐν αὐτῷ, ὧν οἱ μὲν παρέλαβον αὐτοῦ τὴν
 μυσταγωγίαν, οἱ δὲ οὐ. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν αὐτὸς
 ὁ Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὴν ἴδιαν περιτρέχων
 πατρίδα, και τὴν αἰτίαν τῆς περιδρομῆς ἀποδίδους
 ἐμαρτύρησε λέγων, ὅτι Προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πα-
 τρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει. Φανεραῖς τοίνυν γεγενη-
 μένης τῆς φωνῆς ἐξ αὐτῶν τῶν εὐαγγελικῶν
 ῥημάτων τῆς σημαιούσης τὰ ἴδια, ὅτι τὸν κόσμον
 και τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πατρίδα ἢ τὸ κτῆμα δηλοῖ·
 πῶς οὐ μεμνήσασι φανερώτερον οἱ πρὸς μύθους και
 λήρους τὰ οὕτω περιφανῆ καταστρέφοντες; Τῶν
 γοῦν Δεσποτικῶν λογίων ἴδια μὲν τοῦ Κυρίου τὸν
 κόσμον λεγόντων, ἰδίους δὲ τοὺς ἐν αὐτῷ, κἂν τε
 ἴλαβον αὐτὸν, κἂν τε μὴ (οἱ μὲν γὰρ λαβόντες μετὰ
 τοῦ εἶναι ἴδιοι ὡς ποιήματα αὐτοῦ, και ἐτεκνώ-
 θησαν αὐτῷ, δεξάμενοι τὸν ἐπὶ τῇ σφῶν αὐτῶν
 σωτηρίᾳ παραγεγονότα· οἱ δὲ μὴ παραλαβόντες
 αὐτὸν, κἂν ἴδιοι ὦσιν, ὡς πλάσμα αὐτοῦ, ἀλλ' οὖν
 οὐ παραδεξάμενοι αὐτὸν, τῆς δευτέρας και πνευμα-
 τικῆς υἰοθεσίας ἀπεξένωσαν ἑαυτούς)· οὕτω γοῦν
 τῶν λογίων τὰ ἴδια και τοὺς ἰδίους ἐρμηνεύοντων,
 πῶς οὐ βδελυκτὸν τῆς πλάνης ἕτερόν τι τοῖς ῥήμα-
 σιν ὑποβαλλόμενοι; Ὅτι δὲ ἴδια τὸν κόσμον φησί,
 και ἐκ τούτων ἔστι σαφῶς συνορᾶν. Ἦν γὰρ,
 φησί, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄν-
 θρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ποῖον κόσμον;
 δηλονότι τὸν αἰσθητὸν. Καὶ πότε ἐφώτισεν; ὅτε
 παραγένονεν ἐν αὐτῷ. Πότε δὲ παραγένονε; Τὸ
 Εὐαγγέλιον βοᾷ· Ἐν τῷ κόσμῳ γὰρ ἦν, φησί·
 πάντως γὰρ ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ὧν τὸν ἐρχόμενον
 εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐφώτιζεν. Εἴτα τίνας ἦν ὁ
 κόσμος πότιμα, ἐν ᾧ τε αὐτὸς ἦν, και τὸν ἐρχόμενον
 εἰς αὐτὸν (3) ἐφώτιζεν, οὐκ ἄλλοθεν ἔστι μαθεῖν
 ἀλλ' ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐαγγελικῶν ῥημάτων. Ὁ κό-
 σμος γὰρ, φησί, δι' αὐτοῦ ἐγένετο, και ὁ κόσμος
 αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Ὁ ἴσον ἔστι τῷ, Εἰς τὰ ἴδια
 ἦλθε, και οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέβαλον. Ὅρα πῶς
 πανταχόθεν αὐτῇ ἑαυτῇ μαρτυρεῖ ἡ ἀλήθεια; και

³¹ Matth. XIII, 57. ³² Joan. I, 9. ³³ Joan. I, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(2) Κόσμον. Ex recentioribus post Grotium ple-
 rique τὰ ἴδια de domo, quam nonnulli de templo
 interpretati sunt, accipienda putarunt. Vide Fulleri
Miscellanea sacra, IV, 17; et Jo. Vorstii *Dissertat.*
S. lib. III, c. 12: Lambertus Bos, *De mysterio*
ellipseos Græcæ linguæ, in eadem sententiam sub-
 intelligit οἰκίματα. Cum nostro facit Theophyl-
 lactus ad locum Joannis, vel mundum vel Judæam

vocat? num sermones propheticos? an possessio-
 nem et domum cujusque? Sicut igitur ibi *sua* (τὰ
 ἴδια) prout illi quidem nugantur, non appellat ser-
 mones propheticos, sed propriam cujusque domum
 et facultates, ita et, quando dixit: *In sua venit, et*
sui non receperunt eum, sua quidem mundum sen-
 sibilem vocat; possessio enim ejus et creatura ille
 est: sicut et isti, qui in eo sunt, et quorum alii
 doctrinam ejus receperunt, alii minus. Alibi quoque
 ipse Jesus Servator noster suam circumiens pa-
 triam, atque hujus sui instituti rationem redditu-
 rus, testatus est dicens: *Propheta in patria sua*
honorem non habet ³¹. Cum itaque dictio hæc ex
 ipsis Evangelii verbis ita illustrata sit, ut per *prop-*
ria mundum, et quæ in eo est, patriam indicari
 appareat; nonne manifeste insaniunt, qui tam clara
 oracula ad ineptias et nugas transferunt? Quoniam
 igitur Domini verba propria Domini mundum vo-
 cant, proprios vero ejus, qui in eo sunt, sive rece-
 perint eum, sive minus (nam qui receperunt, post-
 quam, ut creaturæ, ejus jam fuerant, etiam filii ejus
 effecti sunt, quam primum eum, qui salutis ipso-
 rum causa venerat, amplexi sunt: qui vero non re-
 ceperunt, quamvis proprii sint, tanquam creatura
 ejus, illi, non recipientes, seipsos dignitate filio-
 rum spiritualium privarunt), quoniam, inquam,
 evangelica verba *propria et proprios* ita interpre-
 tantur, quomodo non abominandus est eorum error,
 qui aliam notionem verbis subjiciunt? Quod vero
propria mundum vocet, inde etiam clarissime per-
 spici potest. *Erat enim*, inquit, *lux vera, quæ*
illuminat hominem omnem in mundum venien-
tem. ³². Quem innuit mundum? omnino sen-
 sibilem. Quando vero illuminavit? cum in eum
 venit. Quando vero venit? Evangelium cla-
 mat: *In mundo enim erat*, inquit; omnino
 enim in sensibili mundo existens hominem in mun-
 dum sensibilem venientem illuminavit. Porro cujus
 fuerit creatura mundus, in quo et ipse erat, et
 venientem in illum illuminabat, non aliunde rectius
 discitur, quam ex ipsis verbis evangelicis: *Mundus*
enim, inquit, *per ipsum factus est et mundus ipsum*
non cognovit ³³. Id quod simile est alteri illi: *In sua*
venit, et sui non receperunt eum. Vides, quomodo
 veritas undiquaque sibi testimonium ferat, et lux
 ejus magis magis quæ affulgeat ipsam quærentibus?
 Quandoquidem igitur sanctissima oracula et mundum
 hunc visibilem *propria* Servatoris vocat; et per
 eum factum esse pronuntiat, et eos, qui in mundum

speciatim hic significari scribens. Ἰδια αὐτοῦ, in-
 quit is, ἢ τὸν ὅλον κόσμον νοήσεις ἢ τὴν Ἰουδαίαν.

(3) Τὸν ἐρχόμενον εἰς αὐτόν. Verba itaque hæc
 ad ἄνθρωπον refert Photius, consentientes sibi
 habens plerosque omnes. Interim sunt, qui putant
 hæc ad φῶς sive Christum ipsum respicere. Lege
 B. Joh. Fechtii, *Philocaliam sacr. thesibus bibli-*
cis, § 20.

veniunt, non alium, quam ipsum illuminare, confirmat, quomodo non contremiscunt homines, defectionis vera progenies, et mali principii filii, quando alium quidem mundi visibilis conditorem ferunt, alium vero eum, qui venientem in mundum illuminet, quemque substantiæ intelligibilis tantum opificem profitentur?

τέκνα, ἄλλον μὲν εἰσάγοντες δημιουργὸν τοῦ ὁρωμένου κόσμου, ἕτερον δὲ τὸν φωτίζοντα τὸν ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, κόσμον, ὃν τῆς νοητῆς μόνον δημιουργὸν καταλείπουσιν ὑποστάσεως;

IX. Et absurditatem rei aliunde quoque manifestam facere licet: Si enim terrestria Mali sunt, quomodo sustinuit, frugibus uti, quas creatura Mali protulit, ita ut nunc ex quinque panibus, nunc ex septem, multas myriadas saturaret? Multo enim satius Deoque convenientius erat disciplinæ suæ alumnos non ex fructibus alienis, sed de suis rebus pascere. Imo quomodo in universum cibo aut potu ipse usus est, tanquam fructibus operum principii mali? Quomodo iterum cæco oculos fabricans non ex alia materia, quam ex terra et aqua, quæ erant Mali, visum restituit, operas cum hoste partitus, atque illi quidem potiora permittens, ipse vero partem suam ex aliena materia, tanquam qui propria sit destitutus, et aliena accessione explens. Hujus certe, si nullius præterea, pudere debebat homines perditissimos, ut considerarent quod, qui oculos formavit ex luto, ipse vere est is, qui ab initio hominem ex luto condidit. Cujus enim materiæ pars est, ejusdem quoque est totum: et quem conditorem habuit universum, eum et pars habuit. Adde his: si corpus a Malo profectum est, quomodo fleuit ipse, cum id in Lazaro periret, et quomodo opus Mali abolitum ipse restituere et in vitam vindicare, ac Lazarum resuscitare sustinuit? ipsum quoque Patrem eo tempore implorans, ut creaturam Mali optime perditam ipse iterum resceret et in vitam revocaret? Imo si corpus mali est principii, quomodo filium viduæ mortuum resuscitavit? quomodo tot mille alia miracula, quibus hominum profuit corporibus, perpetravit? nonne denique centurionis puer, Petri socrus, mulier ex morbo depressa³⁴ femina sanguinis fluxu per multos annos debilitata, omnique salutis spe privata, leprosi, paralytici, claudi, surdi, atque mille alia calamitatum et morborum exempla, a quibus corpora immunia reddidit: nonne, inquam, ista omnia idonea sunt ad perfundendos rubore illos, qui corpora hominum Mali creaturam dicunt? Quomodo enim opus hostis perditum bonus Deus renovavit, neque solum eorum, qui ad ipsum se recipiebant, mala averruncavit, sed et ipse ad eos accessit. *Jesus enim urbes omnes et vicus obiit, docens in synagogis ipsorum, et morbos omnis generis ac infirmitates sanans*³⁵. Neque solum medelam illis attulit, factamque tacuit medicinam, sed et, ut narrarent aliis, præcepit: *Euntes enim, inquit, renuntiate Joanni: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi purgantur, muti audiunt, et mortui resur-*

τὸ φῶς αὐτῆς μᾶλλον ἀναλάμπει τοῖς ἐπιζητοῦσιν αὐτόν; Τῶν οὖν ἱερῶν βημάτων καὶ ἴδια τοῦ Σωτῆρος τουτοῖ τὸν ὁρώμενον κόσμον καλοῦντων, καὶ δι' αὐτοῦ κηρυττόντων αὐτὸν γενέσθαι, καὶ τοὺς ἐρχομένους εἰς τὸν κόσμον οὐκ ἄλλον, ἀλλ' αὐτὸν εἶναι τὸν φωτίζοντα· πῶς οὐ πεφρίκασι τὰ τῆς ἀποστασίας ὡς ἀληθῶς πλάσματα, καὶ τοῦ Πονηροῦ καταλείπουσιν ὑποστάσεως;

Θ'. Καὶ ἀλλοχόθεν ἔν τις τὸ ἔκτοπον ἐπιδειξοί ἀνακαλυπτόμενον. Εἰ γὰρ τὰ ἐπίγειά ἐστι τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἠνέσχετο διὰ τῶν καρπῶν, οὓς ἔφυσε τὸ ποίημα τοῦ Πονηροῦ, τοῦτο μὲν καὶ ἐκ πέντε ἄρτων, τοῦτο δὲ ἐξ ἑπτὰ, πολλὰς μυριάδας χορτάσαι; Πόσῳ γὰρ ἦν ἄμεινον καὶ θεοκρεπίτερον μὴ ἐξ ἀλλοτρίων καρπῶν, ἀλλ' οἰκείων δημιουργημάτων τρέφειν τοὺς μυσταγωγούμενους αὐτῷ! Μᾶλλον δὲ πῶς ὄλωσ τροφήν ἢ ποτὸν αὐτὸς προσηγέγκατο, ἃ καρπὸς ἦν τῶν ἔργων τοῦ Πονηροῦ; Πῶς δὲ πάλιν ὀφθαλμοὺς δημιουργῶν τῷ τυφλῷ οὐκ ἐξ ἄλλης ὕλης ἀλλ' ἐκ γῆς καὶ ὕδατος, ἅπερ ἦν τοῦ Πονηροῦ, τὴν ὄψιν ἐκαινοποιεῖ, μονοουχὶ συμμεριζόμενος τῷ Ἐκθρῷ, καὶ τῷ μὲν ἀφείς τὸ πλεόν ποιεῖν· αὐτὸς δὲ τὸ μέρος ἐξ ἀλλοτρίας ὕλης ὡσπερ ἀπορῶν ἰδίας, τοῦ ἀλλοτρίου πλάσματος ἀναπληρῶν; Καίτοι· εἰ μὴ τι ἄλλο, ἀλλ' αὐτὸ γε τοῦτο τοὺς ἀθλόους ἔδει δυσωπηθῆναι καὶ κατανοῆσαι, ὅτι ὄντως ὁ πλάσας τὸν ὀφθαλμὸν ἐκ πηλοῦ, αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ κατ' ἀρχὰς πλάσας τὸν ἄνθρωπον ἐκ πηλοῦ. Οἷας γὰρ ὕλης ἐστὶ τὸ μέρος, τῆς αὐτῆς καὶ τὸ ὄλον· καὶ ὃν ἔσχε τὸ ὄλον δημιουργὸν, τὸν αὐτὸν καὶ τὸ μέρος. Ἄλλως τε δὲ, εἰ τὸ σῶμά ἐστιν ἐκ τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἐκλαυσε διαφθειρομένου αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου; καὶ πῶς ὑπέμεινε διαλυόμενον τὸ ἔργον τοῦ Πονηροῦ αὐτὸς πάλιν συσφίγξαι καὶ ζωοποιῆσαι, καὶ τὸν Λάζαρρον ἀναστήσαι, καὶ τότε τὸν ἴδιον ἐπικαλούμενος Πατέρα, ἵνα τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ καλῶς διαφθειρόμενον αὐτὸς πάλιν ἀνασῶσῃ καὶ ζωώσῃ; Καὶ εἰ τὸ σῶμά ἐστι τοῦ Πονηροῦ, πῶς τὸν τῆς χήρας υἱὸν τεθνεῶτα ἀνέστησε; πῶς τὰς ἄλλας μυρίας θεοσημείας, δσαις τὰ τῶν ἀνθρώπων εὐεργέτησε σώματα, διεπράξατο; Ὁ δὲ τοῦ ἑκατοντάρχου παῖς, ἡ δὲ τοῦ Πέτρου πενθερὰ, ἡ συγκύπτουσα τῷ πάθει γυνή, ἡ τῷ πολυχρονίῳ βρέματι κατασυρομένη τοῦ αἵματος καὶ πᾶσαν ἀφρημένη σωτηρίας ἐλπίδα, οἱ λεπροὶ, οἱ παράλυτοι, οἱ κωφοὶ, τὰ μυρία τῶν παθῶν καὶ τῶν νοσημάτων γένη, ὧν ἀπάντων καθαρὸν ἀπέλυε τὸ σῶμα. Ταῦτα πάντα οὐκ ἱκανὰ καταισχύναι τοὺς λέγοντας τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα πλάσματα τοῦ Πονηροῦ; Πῶς γὰρ τὸ πλάσμα τοῦ Ἐκθροῦ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς διαφθειρόμενον ἀνεκαίνιζε, καὶ οὐ προσιόντων μόνον τὰ πάθη ἀπέλαυνεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐκεῖνοις ἐπιφοιτῶν καὶ παραγινόμενος; Περιῆγε γὰρ ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν. Καὶ οὐκ ἔθεράπευσε μὲν τούτους, εἰσὶγα δὲ τὴν θεραπείαν, ἀλλὰ καὶ προσέτασσε διαγ-

³⁴ Luc. xiii, 41. ³⁵ Matth. ix, 35.

γίλλεσθαι. Πορευθέντες γὰρ, φησίν, ἀπαγγείλατε Ἰωάννη· Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωροὶ ἀκούουσι, καὶ νεκροὶ ἐγείρονται. Καὶ τοῖς μαθηταῖς δὲ σημείον τῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ ἰσχύος καὶ χάριτος, τὸ ἐπὶ ἀβρώστους χεῖρας ἐπιθεῖναι καὶ ἴσθαι δίδωσιν. Οὕτως ὡς οἰκείου πλάσματος ἐποιεῖτο τὴν πρόνοιαν, ὃ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα παραγεγονώς σώσαι Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ μέχρις αὐτοῦ τὴν εὐεργεσίαν αὐτοῦ περιγράφων, ἀλλὰ καὶ τοῖς μαθηταῖς τὰ ἴσα ποιεῖν διδοῦς τὴν ἐξουσίαν. Εἰ δὲ ὡς τὰ τοῦ Πονηροῦ στόματα θεομαχεῖ, τὸ σῶμα ἐστὶ τοῦ Πονηροῦ, πῶς δὲ αὐτοῦ τὰ μέγιστα τῶν κατορθωμάτων πράττομεν, σωφροσύνην, ἐγκράτειαν, ἀγρυπνίαν, στάσιν, πρὸς τὰ δεινὰ καρτερίαν, μαρτυρίου πόνους, ἃ πάντα σώματος μάλλον ἢ ψυχῆς ὄντα, εἰς δόξαν ἀναφέρεται τοῦ πλάστου καὶ δημιουργοῦ; Καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν οὔτε πράξει ταῦτα πρὸς ἀγῶνας ἔλθοι (4), οὔτε λόγον, ὅτι μὴ ἐπραξεν, εἰσπραχθήσεται πλημμελείας. Πῶς οὖν τὸ ποίημα τοῦ Πονηροῦ πράττει τὰ ἀγαθὰ, καὶ συνεργεῖ τῇ ψυχῇ κατορθῶσαι, ἃ, μὴ παρόντος, οὐμνεοῦν οὐ κρίνεται κατορθώματα; Σὺ δὲ λογίζου καὶ τοῦτο· εἰ τὸ σῶμα ἦν τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ Παῦλος ἐλυπεῖτο, νοσοῦντος τοῦ Ἐπαφροδίτου, καὶ ἔλεγεν, ὅτι Ἐλέησεν αὐτὸν ὁ Θεός, οὐκ ἐκείνον δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ; Τί γὰρ ἔδει λυπεῖσθαι τὸν Παῦλον, ὄρωντα λυόμενον τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ; καὶ εἰ τὸ πλάσμα ἦν τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἐπέστελλε Τιμοθέω ὁ αὐτὸς μετάρσιος ἄνθρωπος· Οὐκ ὀλίγη χρεὼ διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας; Ἐδει γὰρ τὸν οὐράνιον ἐκείνον διδάσκαλον, εἴπερ ἐφρόντιζε Τιμοθέου, ἐπεὶ καθ' ὑμᾶς πλάσμα ἦν τὸ σῶμα τοῦ Πονηροῦ, γράφειν αὐτῷ· μηδὲ ὡς κέρησσο οἶνον, ἵνα θάπτον βραγὴ τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, καὶ ἐλευθερωθῆς τοῦ βάρους αὐτοῦ. Καὶ εἰ τὰ σώματά εἰσι τοῦ Πονηροῦ, πῶς λέγει ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, Οὐκ ἴδιο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἄνευ τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Τί γὰρ μέλει τῷ ἀγαθῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν πλασμάτων τοῦ Πονηροῦ, οἷς οὔτε περικείται ἄθλα, οὔτε ζωὴ αἰώνιος, οὔτε ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν; Ἄλλ' ὅτι κτίστος αὐτῶν καὶ Κύριος, καὶ ἐξουσιαστής, διὰ τοῦτο οὐδέ ταῦτα χωρὶς αὐτοῦ στερίσκεται ζωῆς. Πῶς δὲ καὶ μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ τοῦ Παύλου σώματι, εἴπερ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ; Καὶ πάλιν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ὑποφύτης, εἴπερ οὐκ ἦν τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ ἐπὶ πάν-

gunt ³⁶. Discipulis vero signum potentiae suae virtutis ac gratiae largitur; ut aegrotis manus imponant eisque medeantur. Adeo Christus, Deus noster, qui ad servandam animam et corpus venit, corporis, tanquam proprii operis, curam suscepit, neque beneficentiam suam in eo jussit acquiescere, sed et, ut eadem facerent, discipulis suis potestatem fecit. Si vero, quod mali principii ora contra Deum profitentur, corpus a malo ortum est, quomodo per illud praeclarissima quaeque efficimus, temperantiam, v. gr. continentiam, vigilantiam, resistentiam, patientiam in adversis, martyrii labores, quae quidem omnia ad corpus magis quam animum pertinentia in Conditoris Creatorisque gloriam tendunt. Anima enim, sibi relicta, non ingrederetur unquam studium ad ejusmodi praestanda, neque si omitteret, ad reddendam rationem vocari posset. Quomodo itaque creatura Mali perficit bona, et succurrit animae ad praecleara illa perficienda, quae, eo absente, perficere non judicatur. Tu vero etiam hoc velim consideres: si corpus Mali fuit principii, quomodo Paulus, aegrotante Epaphrodito, tristatus fuit, et dixit: *Deus misertus est illius, nec illius solum, sed et mei, ne tristitiam super tristitia habere* ³⁷. Quid enim necesse erat Paulum tristari, videntem, quod creatura Mali perdita sit: et, si creatura fuisset Mali, quomodo idem vir divinus scripsit Timotheo: *Vini parum adhibe ob stomachum tuum, et morbos frequentiores* ³⁸. Divinum enim illum doctorem, siquidem vere de Timotheo sollicitus fuit, secundum vos, quia corpus Mali erat creatura, scribere decebat: omnino non utere vino, ut eo citius id, quod Mali est, frangatur, tuque onere ejus leveris. Quod si corpora ad Malum originem suam referunt, quomodo Jesus Christus, Dominus noster, ait: *Nonne duo passeris uno assario venduntur, neque tamen unus eorum sine Patre vestro, qui in caelis est, cadit* ³⁹. Quid enim bono Deo curae est de creaturis Mali, quibus nec praemia, nec vita aeterna, nec regnum caelorum proposita sunt? At quoniam Dominus eorum et conditor et superior est, ideo neque illa sine ipso vita privantur. Quomodo vero Christus in corpore Pauli glorificabitur, siquidem corpus a Malo est formatum? Imo quomodo mysteriorum divinatorum praeco, si corpus non fuit creatura Dei, qui est super omnia, corpus et spiritum et animam precatur totam conservari, idque ad Domini adventum? Ait enim: *Deus vero pacis sanctificet vos inte-*

³⁶ Matth. xi, 5. ³⁷ Philipp. ii, 27. ³⁸ I Tim. v, 23. ³⁹ Matth. x, 29.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(4) Πρὸς ἀγῶνας ἔλθοι. Phrasis gymnastica, cujus vox media variis significatibus subjecta est, quas Eustathius summam, ad Iliados Σ, p. 1148, ita complexus est: Ὁ δὲ ἀγὼν πολυσήμαντος λέξις, κατὰ τοὺς παλαιούς. Ἀγὼν γὰρ, φησίν, ὄμιλος, κύκλος, μάχη, ἔρις, ἀγορὰ, συναγωγὴ καὶ ἐπίδειξις. Ego hic locum, in quo certamen suscipitur, indicari potest per ἀγῶνας, quam vocis notionem demonstravit Jo. Georg. Grævius, in notis ad Hesiodi

Ἄσπιδα, v. 312. De aliis significationibus lege Ezech. Spanhemium, ad Orationes Juliani, p. 11, 12; Ludovic. Cresollium, in *Theatro rhetorum et sophistarum*, lib. iii, c. 17; Gottfred. Olearium ad Philostrati *Vitas sophistarum*, l. xxii, § 1, n. 4; et Jac. Tollium ad Longinum *περὶ ὕψους*, sect. 9 et 11, n. 1. Pertinet huc phrasis ἀγῶν πρόκειται, de qua exponit Lamb. Bos in Notis ad N. T., p. 254.

gros, et lotus Spiritus vester, et anima et corpus inculcata conserventur in adventum Domini nostri Jesu Christi ⁴⁰. Præter vero ista, si anima alterius principii opus existeret, alterius vero corpus, quomodo verus nostri conditor et Deus, servos suos curis non distractos esse cupiens, de utroque præcipit dicens: *Ne curate de anima vestra, quid edatis aut bibatis, neque corpori vestro, quid induatis* ⁴¹. Postea adhuc magis exemplo quodam ad percipiendas admonitiones perducturus: *Inspicite, inquit, in volucres cæli, quia non serunt, nec movent, neque in granaria congerunt* ⁴²; et unde illis vicius suppetit? *Pater vester cælestis nutrit eas* ⁴³. Si itaque Patrem nostrum cælestem eum, qui volucres cæli nutrit, et agnoscit, et appellat veritatis fons, imo vero gramen agri, in fornacem conjici solitum, ab eodem Deo, ea forma indui ait, quæ nec Salomon in omni sua gloria conspicuus fuerit, quomodo effrenata impietatis ora alium quidem graminis, et avium et corporis et rerum sensibilium omnium conditorem renuntiant, alteri vero dimidium principitum ex gratia quasi largiuntur? σθαι, οἷον οὐδὲ Σολομῶν ἐν ὄλῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ἄλλον μὲν τοῦ χόρτου καὶ τῶν πετεινῶν καὶ τοῦ δημιουργόν, ἐτέρῳ δὲ τὴν ἡμίτρομον χαρίζονται ἀρχήν;

X. Quod vero idem sit, qui et sæcularia hæc et cælorum regnum largitur, paucis commonstratur Servator: *Novit enim, inquit, Pater vester cælestis, quod his omnibus indigetis. Quærite vero primum regnum Dei, et justitiam ejus, et ista omnia adjiciuntur vobis* ⁴⁴. Cujus est, homo perditissime, regnum cælorum, et cujus est justitia ejus? et quis suppeditat necessitatibus corporis consultura? nonne idem Deus, qui unus est et solus? nonne communis formator? nonne omnium Dominus? Si vero qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam super justos et injustos demittit, idem est, qui ad perficiendas virtutes nos in filios adoptavit; hic vero est Pater noster, qui in cælis est. Nonne vehementer abominanda est apostatarum impietas? *Ego enim, inquit Servator, vobis dico: Diligite inimicos vestros, benefacite odio prosequentibus vos* ⁴⁵. Pergit, si quærat quænam sit obedientiæ merces? *Ut fiat filii Patris vestri cælestis. Quis vero est Pater cælestis? Qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam mittit super justos et injustos. Sitis igitur perfecti vos, sicut Pater vester cælestis perfectus est* ⁴⁶. Perfectus igitur Pater, quem imitari nos jubet, qui natura et Filius, idem ille est, non alius qui solem visibilem oriri facit, quique lucem sensibilem nobis, qui sensibus subjecti sumus, suppeditat, et pluit super justos et injustos, ut fructus ferre et colli terra possit, utque, si quid ob ariditatem ad intemperiem vergat, aer, quo ad respirationem utimur, per humorem pluviae temperetur. Ubi igitur sunt nefandi illi Imperii Dei partitores, qui terræ,

των Θεοῦ, πῶς τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν ὀλόκληρον ἐπεύχεται διατηρηθῆναι καὶ τότε ἐν τῇ τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ; Λέγει γὰρ· Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιάσαι ὑμᾶς ὀλοτελεῖς, καὶ ὀλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διατηρηθῆτε. Χωρὶς δὲ τούτων ἐ; ἄλλης μὲν ἦν ἀρχῆς ἔργον ἡ ψυχὴ, ἐτέρας δὲ τὸ σῶμα, πῶς ὁ ἀληθὴς ἡμῶν πλάστης καὶ Θεὸς ἀπερισπάστους εἶναι βουλόμενος, τοὺς αὐτοῦ νοουθετῶν λατρευτὰς παραινεῖ περὶ ἐκατέρου λέγων· Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, ἢ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσθητε; Εἶτα καὶ πλεον ἡμᾶς τῷ παραδείγματι πρὸς τὴν νοουθεσίαν ἔλκων, Ἐμβλέψατε, φησὶν, εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας· καὶ πόθεν αὐτοῖς ἡ ζωὴ; Ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. Εἰ οὖν Πατέρα ἡμῶν οὐράνιον τὸν τρέποντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οἶδε καὶ λέγει τῆς ἀληθείας ἡ πηγὴ, λέγει δὲ καὶ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν εἰς τὸν κλίβανον βαλλόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, κάλλος ἀμφιέννυ τῇ δόξῃ· πῶς τὰ ἀπόλυτα τῆς ἀσεβείας στόματα, σώματος, καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀπάντων χειροτονουσι

I. Ὅτι δὲ ὁ αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ ταῦτα τὰ πρόσκαιρα διδοὺς, καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν λεπτομερέστερον βεβαιῶν τὸ δόγμα· Οἶδε γὰρ, φησὶν, ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρῆζετε τούτων ἀπάντων. Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Τίνος ἐστὶν, ἄθλιε, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνος ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ; καὶ τίς ὁ προστιθεὶς καὶ τὰ εἰς τὴν χρεῖαν τοῦ σώματος διαρκῆ; οὐχ ὁ αὐτὸς Θεὸς ὁ εἰς καὶ μόνος; οὐχ ὁ κοινὸς πλάστης; Οὐχ ὁ πάντων δημιουργός; Εἰ δὲ ὁ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦς, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ὁ αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ διὰ τὴν τελείωσιν τῶν ἀρετῶν υἱοθετούμενος ἡμᾶς, οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· πῶς οὐχὶ σφόδρα βδελυκτὸν ἡ ἀσέβεια τῶν ἀποστατῶν; Εγὼ γὰρ, φησὶν ὁ Σωτὴρ, ὑμῖν λέγω· Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς. Εἶτα καὶ τίς ὁ τοῖς πειθομένους μισθός; Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἄλλὰ τίς ὁ ἐν οὐρανοῖς Πατὴρ; Ὁ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦς, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἔσσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν. Ὁ γοῦν τέλειος Πατὴρ, ὃν ἡμᾶς μιμεῖσθαι ὁ φύσει παραινεῖ Ἰὶδς, αὐτὸς οὗτός ἐστιν, οὐκ ἄλλος, ὁ τὸν ὀρώμενον ἀνατέλλων ἥλιον· καὶ τὸ φῶς ἡμῖν τοῖς αἰσθητοῖς τὸ αἰσθητὸν χορηγῶν, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἐπὶ καρποφορίᾳ καὶ γεωργίᾳ τῆς γῆς· καὶ ὡς ἂν, εἰ τι πρὸς ἀκρασίαν ἐπέκλινε διὰ ξηρότητα, ᾧ χρώμεθα πρὸς ἀναπνοήν, ὁ ἀήρ,

⁴⁰ I Thess. v, 23. ⁴¹ Matth. vi, 2. ⁴² ibid. 26. ⁴³ ibid. ⁴⁴ Matth. vi, 32. ⁴⁵ Matth. v, 44. ⁴⁶ ibid. 45, 48.

διὰ τῆς ἀπὸ τῶν ὑετῶν νοτίδος πρὸς εὐκρυσίαν ἐπ-
αναχθῆ. Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τῆς ἀμερίστου τοῦ Θεοῦ
βασιλείας ἐκθεσμοὶ μερισταί, οἱ τῆς γῆς μὲν καὶ τοῦ
αἴρος, καὶ τῶν ὑετῶν, καὶ τοῦ ἡλίου, καὶ τῶν ὁμοστοίχων ἕτερον ἀναπλάττοντες δημιουργόν, ἄλλον
δὲ τῶν ἐπὶ παρὰ ταῦτα τὴν τῶν νοητῶν ἐπέχει (5) τάξιν;

ΙΑ'. Εὐ δὲ μοι σκόπει καὶ τοῦτο. Εἰ θρόνον τοῦ
Θεοῦ τὸν οὐρανὸν καλεῖ ὁ μᾶλλον τῶν ἄλλων τὸν Πα-
τέρα καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς εἰδώς, ὑποπόδιον δὲ τὴν
γῆν, καὶ πόλιν αὐτοῦ τὰ Ἱεροσόλυμα, πῶς οὐκ
ἐσχάτης ἀσεθείας, ὧν μάρτυς ὁ Υἱός, ταῦτά τινὰς
περικόπτειν αὐτοῦ, καὶ ἕτερον τῶν περιχοπέντων
ποιεῖν ποιητὴν; Ὁ γὰρ πάντα πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν
καὶ πράττων καὶ παραιῶν Χριστὸς ὁ Θεός, τὸν
ὄρκον ὡς ὄντα τῆς ἐπιτοκίας πύλιν τῆς ἀνθρωπίνης
ἀποκλείων πολιτείας, φησὶν. Ἐγὼ δὲ λέγῶ ὑμῖν, **B**
μὴ ὁμόσαι ὄλω, μῆτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος
ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, μῆτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιον
τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐστὶ· μῆτε εἰς Ἱεροσόλυμα,
ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ βασιλείως τοῦ μεγάλου. Ἀλλὰ
μῆδὲ ἐν τῇ κεφαλῇ σου, φησὶν, ὅτι οὐ δύνασαι ποιῆ-
σαι ἐξ αὐτῆς λευκὴν τρίχα ἢ μέλαιναν· κεφαλὴν,
καὶ Ἱεροσόλυμα, καὶ γῆν, καὶ οὐρανὸν, τὰ αἰσθητὰ,
τὰ ὄψει κρινόμενα, λέγων, ἃ τοῖς Ἰουδαίοις ἔθος ἦν
ὄρκον ποιεῖσθαι (6). Μῆδὲ πάλιν εἰς μύθους καὶ
λήρους τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὴν
γῆν, καὶ τὸν οὐρανὸν ἢ μανία παρατρέποι. Τὸν γὰρ
ὀρώμενον οὐρανὸν, καὶ τὴν αἰσθητὴν γῆν, καὶ τὰ
Ἱεροσόλυμα, ἃ πάλαι μὲν ψυχοδόμητο, γενεαῖς δὲ
ὑστερον ὁ Δαβὶδ ἀνοικοδομεῖ καὶ πολίξει· ταῦτα τὸν **C**
μὲν θρόνον καλεῖ, τὴν δὲ ὑποπόδιον, τὰ δὲ πόλιν
τοῦ μεγάλου βασιλείως. Ποίου βασιλείως; αὐτὸς ἐτέ-
ρωθι σαφέστερον ἐκδιδάσκει, Μὴ ποιεῖτε, λέγων,
τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου, τὸν
ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν τοῦ Πατρὸς οἶκον ἀποσεμνύ-
ων· δι' ὃν καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα τοῦ βασιλείως πόλιν
καλεῖ. Ὁν γὰρ ἐν τῇ τῶν ὄρκων ἀπαγορεύσει μέ-
γαν ἀνείπε βασιλέα, ἐνταῦθα Πατέρα ἴδιον ἔθεο-
λόγει. Διὸ καὶ τοὺς πωλοῦντας τὰς βόας καὶ τὰ
πρόβατα, καὶ τὰς περιστεράς, τὴν πατρικὴν
οἰκίαν τῆς ἐμπορικῆς καθαίρων παροινίας ἀπε-
ελαύνει· καὶ τὴν δικαίαν αὐτοῖς ὄργην ἀπειλεῖ· οἷα
δὲ καταφρονητὰς εὐρών καὶ τοῦ πατρικοῦ οἴκου καὶ
τῆς πατρικῆς ἐντολῆς. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων,
εἰ πρότερον μὲν ὑπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐμ- **D**
πνεύμενος ὁ Δαβὶδ, ὑστερον δὲ καὶ ὁ θεῖος Παῦλος
λαμπρῶ διακέκραγε τῇ φωνῇ· ὡς ὁ κηρυττόμενος
ὑπὸ Μωσέως Θεός, πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν
Χριστὸν λέγει. Τῷ Σωτῆρι γὰρ ἡμῶν ὁ Παῦλος πρὸς
Ἰουδαίους γράφων, τὴν πατρικὴν ἀρμόζει φωνήν,
τὴν διὰ τοῦ Δαβὶδ προφητευσέσαν. Υἱός μου εἰ σὺ,

⁴⁷ Matth. v, 34. ⁴⁸ Joan. II, 16. ⁴⁹ Hebr. I, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(5) Ἐπίχει. Legendum fuerit, vi constructionis, ἐπιχόντων, nisi τὸ, ἔτι proxime antecedens, quod hic locum non admodum tueri videtur, cum & permutandum censeas.

(6) Ὁρκον ποιεῖσθαι. De his aliisque jurandi formulis, apud Judæos tunc receptis, lege post, Joh.

PATROL. GR. CII.

Lightfootum ad istum Matthæi locum, Buxtorfium, in *Lexico Rabbिनico*, fol. 2314; Seldenum, *De synedr. Hebr.* II, 11, § 7; et inprimis Jo. Friederic. Miegium, in *Notis ad Maimonidis tract. De juramentis*, p. 122, seqq.

ipsum omnes Angeli Dei ⁵⁰. Et : *Thronus tuus, o Deus, est in sæculum sæculi : sceptrum regni tui* ⁵¹. Porro (attendite, surdi, et videte, cæci!), addit enim : *Tu vero a principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli. Illi peribunt, tu vero permanebis. Et omnes instar involucris convolvet eos, et immutabuntur. Tu vero idem es, et anni tui non deficient* ⁵². Quod si ista in Spiritu prædixit, qui Dei Pater est, David, obsignavit autem arcanis sacris initiatus et initians alios Paulus, quod scilicet Veteris Testamenti Deus idem est et Domini nostri Jesu Christi filius, idemque thronum sui natura filii in sæculum sæculi firmavit, et omnium angelorum ordines progeniei suæ adoratores et famulos constituit, imo qui idem, et non alius, terram fundavit, et cujus manuum opera cæli sunt ; nonne omnem impietatem in sinu reconditam habent, qui alium quidem Patrem Domini nostri Jesu Christi, alium vero cæli et terræ conditorem fingunt, conditori creaturas suas auferentes, eademque zizaniorum satori vindicantes ? Pro quo certe interitum ipsis retribuet, ut in pœnam, quæ illi parata est, cum ipso ducantur. Similia dictis in Actis afferens divinus Lucas, (quàmvis maxima horum convulsarum pars dicta ejus non recipiat), Isaiæ scilicet vel potius Stephani lingua usus, egregie per Judæos ora illis obturat. Is enim, cum primus coronam victtricem reportasset, in sua Judæorum confutatione, inter cætera argumenta, quibus impudentiam eorum confudit, Patrem Domini nostri Jesu Christi introducit clamantem et dicentem : *Cælum mihi thronus est, et terra scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, aut Dominus* ⁵³. Et quæ in Evangeliiis Servator dixit de Patre, thronum quidem ejus cælum, scabellum vero terram, et urbem ejus Hierosolyma vocans, eadem testatus primus martyr Isaiæ verbis Patrem introducit eadem dicentem. Alibi quoque iterum Servator, vaniloquentiam jurantium reprimens et cohibens eandem doctrinam astruit. *Stulti enim, ait, et cæci, quis major est ? aurumne, an templum, quod sanctificat aurum* ⁵⁴ ? Itaque templum veteris instrumenti non solum sanctum erat, sed et sanctificandi vi pollebat. Iterum : *Utrum majus est ? donumne, an altare, sanctificans donum ?* Ubi diserte ostendit, et altare sanctum fuisse, et quæ in eo offerebantur, sancta effecisse. Et post pauca : *Et qui jurat, inquit, per cælum* (aperi, homo, aurem quam ad audiendum formavit Deus, transformavit autem is qui vere malus est, ut surdus esses ; audi, inquam) : *Qui jurat, inquit, per cælum, jurat per thronum Dei et per eum qui sedet*

⁵⁰ Hebr. i, 7. ⁵¹ ibid. 8. ⁵² Psal. ci, 26, 27 ; Hebr. i, 10, 14. ⁵³ Act. vii, 49. ⁵⁴ Math. xxiii, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(7) Τοῦ φύσει πατρὸς. Id est, veri filii, non adoptivi, non putativi. Hæc enim inter cæteras notio hujus vocis est apud scriptores ecclesiasticos. Vide inprimis Dionys. Petavii *Dogmata theologi.*, tom. II, lib. iv, c. 2, pag. 190 ; Mosén Amyraldum, *Diss.* vi,

ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Καὶ πάλιν. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς Υἱόν. Καὶ πάλιν. Καὶ προσκύνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Καί. Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· βᾶβδος τῆς βασιλείας σου. Ἐἴτα ἀκούσατε, οἱ κωφοὶ, καὶ οἱ τυφλοὶ, ἀναβλέψατε ! ἐπάγει γὰρ. Καὶ σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἔθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί. Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις. Καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιδολαίον ἐλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγῆσονται. Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Εἰ ταῦτα προεἶπε μὲν ἐν πνεύματι ὁ θεοπάτωρ Δαβὶδ, ἐπεσφράγισε δὲ ὁ τῶν ἀβρῆτων μύστης καὶ μυσταγωγός, ὡς ὁ τῆς παλαιᾶς νομοθεσίας Θεὸς αὐτὸς μὲν ἔστιν ὁ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατὴρ· αὐτὸς δὲ ἔστιν ὁ καὶ τὸν θρόνον τοῦ φύσει πατρὸς (7) εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ἐδραζάμενος· καὶ τῶν ἀγγέλων πάντων τὰ τάγματα προσκυνητὰ καὶ δοῦλα πεποιτηκῶς τοῦ γενήματος· ὁ αὐτὸς δὲ καὶ οὐκ ἄλλος τὴν τε γῆν ἔθεμελίωσε, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰσιν οἱ οὐρανοί· πῶς οὐ πᾶσαν ἀσέβειαν ἀποκρύπτουσιν, οἱ ἄλλον μὲν τὸν Πατέρα λέγοντες τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄλλον δὲ τὸν δημιουργήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἀφαιροῦντες μὲν τοῦ Κυρίου τὰ κτίσματα, νέμοντες δὲ ταῦτα τῷ σπορεῖ τῶν ζιζανίων, ἐφ' ᾧ τὴν ἀπάλειαν αὐτοῖς ἀναμερίζεται, καὶ τὴν ἡτοιμασμένην αὐτῷ τιμωρίαν συμμεταγονται. Τὰ ἴσα δὲ τοῖς εἰρημένοις κὰν ταῖς Πράξεσιν ὁ θεὸς Λουκᾶς, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἀποστασίας αὐτῶν τὰς ἐκείνου φωνὰς οὐ προσίεται· ὅμως ἐκείνου τῆ Ἡσαίου φωνῆ, μᾶλλον δὲ τῆ τοῦ Στεφάνου κερχρημένος γλώσση, λαμπρῶς αὐτῶν διὰ μέσου τῶν Ἰουδαίων ἐμφράττει τὰ στόματα· οὗτος γὰρ ὁ τὸν ἀθλοφορικὸν πρῶτος ἀναδησάμενος στέφανον, ἐν τῷ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐλέγχῳ, ἄλλοις τε ἐπιχειρήμασι τὸ ἀναίσχυντον αὐτῶν καταισχύων εἰσάγει καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακεκραγότα καὶ λέγοντα· Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσατέ μοι, λέγει Κύριος ; Καὶ ἄπερ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Σωτὴρ ἔφη περὶ τοῦ Πατρὸς, θρόνον μὲν καλῶν τὸν οὐρανὸν, ὑποπόδιον δὲ τὴν γῆν, καὶ πόλιν αὐτοῦ τὰ Ἱεροσόλυμα· ταῦτα συμμαρτυρῶν ὁ πρωτομάρτυς τῷ Δεσπότῃ διὰ τῆς Ἡσαίου φωνῆς τὸν Πατέρα παράγει λέγοντα τὰ αὐτά. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν ὁ Σωτὴρ τὴν τῶν ὁμνουόντων στηλιτεύων καὶ ἐπιστομίζων ματαιολογίαν, τὴν αὐτὴν κρατύνει διδασκαλίαν. Μωροὶ γὰρ, φησί, καὶ τυφλοὶ, τίς μέζων ἔστιν ; ὁ χρυσοῦς ἢ ὁ ναὸς, ὁ ἀγιάζων τὸν

Theolog., de peccato Originali, p. 581, seqq. et ex nostralibus Christoph. Franchii, *Exercitiat. Anti-Limborch.* p. 246 seq. et celeb. Joan. Albert. Fabricium, ad *Sæctum Empiricum*, p. 9. Sic nosier, infra, γνήσιον υἶδν appellat.

χρυσόν; Οὐκοῦν ὁ τῆς παλαιᾶς ναὸς οὐ μόνον ἅγιος ἦν, ἀλλὰ καὶ ἀγιάζειν εἶχεν ἰσχύν. Καὶ πάλιν· Τί μεῖζον; τὸ δῶρον ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἀγιάζον τὸ δῶρον: σαφῶς κἀνταῦθα δεικνύς. ὅτι τὸ θυσιαστήριον ἅγιόν τε ἦν, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἀνατιθέμενα ἅγια ἐποίει. Καὶ μετὰ βραχέα· Καὶ ὁ ὁμόσας, φησὶν, ἐν τῷ οὐρανῷ (διάνοξον ἄνθρωπε, τὸ οὐς, ὅπερ ἐπλασε μὲν ὁ Θεὸς ἀκούειν, μετέπλασε δὲ ὡς ἀληθῶς ὁ Πονηρὸς εἰς κωφόν. Πλὴν ἄκουσον)· Ὁ ὁμόσας, φησὶν, ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁμνῶν ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ καθήμενῳ ἐπάνω αὐτοῦ. Ὡστε ἅγιος μὲν ὁ ναὸς, ἅγιον δὲ τὸ θυσιαστήριον, καὶ χάριν ἔχον θείαν ἀγιοποιεῖν, καὶ θρόνος ἐστὶν ὁ οὐρανὸς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὐ καὶ ἡ κτίσις σύμπασα ποίημα καὶ ἔργον. Εἰ δὲ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακεγραγότε ταῦτα ἀντιφθεγγονται, Χριστῷ δὲ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν συνφθεγγόμεν τῷ γεγεννηκότι οὐ πείθονται. Παῦλον δὲ μαρτυροῦντα, οὗ ψευδοπύλωμοι παραγράφονται, καὶ τὸν Δαβὶδ μὲν ὑπερορῶσι προφητεύοντα, Λουκᾶ δὲ τῷ μαθητῇ καὶ εὐαγγελιστῇ τοῦ σωτηρίου λόγου οὐ προσέχουσι. Στέφανον δὲ τὸν ἐν μάρτυσι πρῶτον καὶ τὸν προφήτην συνεπαγόμενον μωκτηρίζουσι, ἀκόλουθόν ἐστιν αὐτοῖς, ὃ καὶ πράττουσι, τῷ Πονηρῷ μόνῳ πειθαρχεῖν, ᾧ καὶ τὰς ψυχὰς ἐνεχείριον, καὶ τὰ σώματα, τὰς μὲν τῇ ἀσεβείᾳ τοῦ φρονήματος, τὰ δὲ διὰ τοῦ βορβόρου τῶν πράξεων. Ἀρμόσεις δ' ἂν αὐτοῖς εὖ μάλα καὶ ὁ κατὰ τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων Δεσποτικός ὀνειδισμὸς, ὅτι τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβούλ ἀπεκάλεσαν. Ὅπως γὰρ ἡ ἀποστασία τὸν τοῦ πάντος οἰκοδεσπότην Βεελζεβούλ ὀνομάζουσι· μᾶλλον δὲ ἑκατέραν ὕβριν δι' ἑκατέρως εἰτάγουσιν· οὕτω πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ πᾶσαν τόλμην ἢ προκειμένην θεομαχίαν κωφωτέρην ἀπεργάζεται.

IB. Ἐντολὰς δὲ πάλιν ὁ Σωτὴρ τὰ Μωσαϊκὰ διατάγματα καλῶν, καὶ πανταχοῦ τιμῶν τὴν νομοθεσίαν τὴν πατρικὴν, Ὁ Θεός, φησὶν, ἐνετείλατο· Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου. Καὶ Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω. Ἔμεις ἠκυρώσαμε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν. Καὶ ταῦτα εἰπὼν μάρτυρα τὸν Ἠσαΐαν ἐπάγειται, Καλῶς, λέγων, προσεφῆτευσε περὶ ὑμῶν Ἠσαΐας, Ἐγγίξει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χεῖλεσι με τιμᾶ· ἢ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ πρόσεχε λοῦπόν· Μάτην δὲ σέβονται με. Διατί; Διότι διδάσκουσι διδασκαλίαν, ἐντάλματα ἀνθρώπων· ὥστε ἅπερ μὲν ἦν ἐντάλματα ἀνθρώπων, οὐκ ἤρασκε ταῦτα τῷ νομοθέτῃ Θεῷ· ἀλλὰ καὶ δίκης ἐνόχους τοὺς εἰσηγητὰς αὐτῶν ἐποίει. Εἰσῆγον δὲ ταῦτα οἱ πρεσβύτεροι τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, σέβειν μὲν τοῖς χεῖλεσι λέγοντες τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τῇ δὲ καρδίᾳ πόρρω διεστηκότες αὐτοῦ. Ὁ οὖν ἀληθινὸς Παῖς καὶ Υἱὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, οὗ τῆς νομοθεσίας τὰς οἰκίας (8) προέκρινον διδασκαλίαν οἱ ἀγνώμονες ἐν Ἰσραὴλ, οὗτος ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὴν τε ματαίαν κατὰ τῶν μαθητῶν μέμψιν τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων ἐπιστομίζων, καὶ τὰ βρώματα, ὡς τοῦ Πατρός ποιήματα, κίσεως κωφισμῶν ὑπολήψεως καθαρίζων, καθὰ δὲ συν-

A *super ipsum*⁵⁵. Itaque sanctum quidem est templum sanctum vero et altare, idemque divino beneficio sanctificans: cœlum vero est thronus veri Dei et Patris Domini nostri Jesu Christi. Cujus et creatura universa opus et effectus est. Quod si vero Deo et Patri Domini nostri Jesu Christi, ista quidem proclamanti, obloquuntur, si Christo, Deo nostro vero, eadem cum Patre dicenti, non credunt; si Paulum, a quo falso cognominantur, eadem testantem, et Davidem prophetantem supine negligunt; si ad Lucam, discipulum et præconem salutaris doctrinæ non attendunt; si Stephanum denique, martyrum primum et prophetam, adductum ad unco naso suspendunt; consequitur eos, quod et faciunt, malo solum principio obedire, cui et animas suas et corpora tradiderunt, illas quidem impiis cogitationibus, hæc vero sordidis actionibus indulgentes. Egregie vero in illos quadrat reprehensio, a Domino in ingratos Judæos conjecta, eo quod Patrem familias, *Beelzebub* vocaverant. Apostatæ enim illi Patrem familias totius universi *Beelzebub* vocant, vel potius injuriam aliam super aliam accumulunt; adeo omnem impietatem omnemque insolentiam factio hæc Deum oppugnans leviolem sua efficit.

B
C
D
XII. Alibi Servator Mosaica instituta præcepta appellans, et legem a Patre latam undique in prætio habens: *Deus*, inquit, *præcipit: Honora patrem tuum, et matrem tuam. Et: Maledicens patri aut matri, morte moriatur. Vos mandatum Dei abrogastis per traditionem vestram*⁵⁶. Atque hæc dicens Isaiam testem affert, *Bene*, inquit, *prædixit de vobis Isaias: Appropinquat ad me populus hic ore suo, et labiis suis honorat me; cor vero eorum longe a me remotum est*⁵⁷. Attende quoque ad sequentia: *Frustra vero colunt me. Cur? Quia docent doctrinas, præcepta hominum*⁵⁸, adeo, quæ erant hominum præcepta ea legislatori Deo non placebant. Imo et doctores eorum pœnæ obnoxios faciebat. Tradebant vero hæc Seniores Scribarum et Phariseorum, labiis quidem se Deum colere verum dicentes, corde vero ab eo procul remoti. Verus igitur filius et natus Dei ac Patris, cujus legi suas præceptiones imperiti Israelitæ præferebant, ille, inquam, Servator noster et vanam ingratisimorum Judæorum in discipulos suos animadversionem obtundit, et cibos, tanquam Patris creaturam, ab omni prava suspitione liberat, sicut et testatur Evangelista: *Non quod ingreditur, inquit, in os, inquinat hominem, sed quod egreditur ex ore, illud*

⁵⁵ Matth. xxii, 21. ⁵⁶ Matth. xv, 46. ⁵⁷ Matth. xxii, 7. ⁵⁸ ibid. 8. ⁵⁹ Matth. xv, 11.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(8) Οἰκίας. Ita lego pro οἰκίας, quod in ms. exstat.

inquinat hominem ⁶⁰. Alibi vero iterum paucis verbis concordiam et justitiam inter homines stabiliturus, ista præcipit: *Quæcunque volueritis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite illis* ⁶¹. Hanc suam admonitionem et legem ut inculpatam et utilem commendaturus, addito elogio legis et prophetarum, obsignat: *Ita enim, inquit, habet lex et prophetæ* ⁶². Sic et parabola illa, in qua regnum cælorum Servator noster cum homine bonum in agrum semen spargente comparat, non minus impios homines pudore suffundit. Nonne enim præsens mundus, et qui in ipso sunt, ad regnum Dei referri debent, quando agrum suum iisdem verbis vocat non semel, sed bis: agrum vero ait esse mundum, mundum autem ut agrum ita et regnum suum. Parabolam enim explicans: *Serens bonum semen, inquit, est Filius hominis, ager vero est mundus. Bonum vero semen sunt filii regni: zizania autem filii mali; hostis denique, illa serens, diabolus est* ⁶³. Audisne, quomodo mundum quidem suum, et eos, qui in eo sunt, semen suum appellet, quos et filios regni vocat, solam zizaniorum projectionem in hostem referens? Sed inquire argumentando, num quod manuum Conditoris vestigium tecum circumferas? In sequentibus enim clarissime mundum regnum suum pronuntiat. Quomodo? *in consummatione, inquit, mundi hujus, non autem futuri, mittet Filius hominis angelos suos, et colligent ex regno ejus, puta præsentis mundo, offendicula. Neque enim in futuro et æterno regno vel zizania crescunt, vel serit ea Malus, vel offendicula locum habent, ut ex eo angeli Filii hominis ista colligere valeant: sicut et post factam istam collectionem zizania in fornacem ignis conjicientur. Tunc vero et justi in regno Patris sui lucebunt instar solis. Quid his Domini vocibus hinc ad deprimendam defectorum impietatem, hinc ad provehendam et amplificandam pietatem illustrius aut efficacius esse potest? Eæ enim mundum, et quæ in eo sunt, Christi et Servatoris; ipsum autem Dominum et Regem universi, ut in futuro ita in præsentis regno esse prædicant. Quid vero homines magis sensu, quam ipsa inanimata, destituti esse cupiunt? quando quidem sol et terra et petræ, in quantum cum Domino patiuntur, principatum ejus publice edicunt. At illos ne tum quidem pudet, cum imprudentiam suam ab iis vident castigatam. *A sexta enim, inquit, hora usque ad nonam tenebræ factæ sunt, et terra commota est, et petræ scissæ sunt* ⁶⁴. Quæ enim inter creaturam malam et Dominicam perpeccionem communio aut commiseratio intercedit? Nam secundum impiorum illorum placita terram superbire decebat et splendido habitu indui, quando quidem videbat eum, qui conditori suo perniciem allaturus erat, tantis cruciatibus exponi. Quomodo vero post resurrectionem, cum nondum in Patris sinum, quem nunquam deseruerat, rediisset, a Patre accepit po-*

Α επιμαρτύρεται καὶ ὁ εὐαγγελιστῆς· Οὐ τὸ εισερχόμενον, φησὶν, εἰς τὸ στόμα κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, ἐκεῖνο κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν βραχέσι ῥήμασι τὴν ἐν ἀνθρώποις εἰρήνην καὶ δικαιοσύνην κρατούντων καὶ νομοθετῶν δι' ὧν ἔλεγε· Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. Ταύτης αὐτοῦ τῆς παραινέσεως καὶ νομοθεσίας τὸ ἀνεπίληπτον καὶ λυσιτελοῦν παριστώων, τῷ ἀξιώματι τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἐπισφραγίζει· Οὕτω γὰρ ἐστὶ, φησὶν, ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. Καὶ δὴ καὶ ἡ παραβολή, καθ' ἣν τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἀπεικάζει ὁ Σωτὴρ ἀνθρώπων σπεύροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, οὐκ ἔλαττον καταισχύνει τὴν ἀσέβειαν. Πῶς γὰρ οὐκ ἐστὶν Β ὁ παρῶν κόσμος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ, ὅποτε αὐτοῦ μὲν τὸν ἀγρὸν αὐταῖς λέγει· φωνῆς, οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ δις, εἶναι δὲ τὸν ἀγρὸν τὸν κόσμον, τὸν δὲ κόσμον ὡςπερ ἀγρὸν αὐτοῦ, οὕτω καὶ βασιλείαν αὐτοῦ; Ἀναπτύσσων γὰρ τὴν παραβολὴν, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, φησὶν, ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀγρός ἐστὶν ὁ κόσμος. Τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ Πονηροῦ· ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρων αὐτὰ, ἐστὶν ὁ διάβολος. Ἀκούεις πῶς τὸν κόσμον μὲν αὐτοῦ λέγει, καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ τοὺς ἐν αὐτῷ, οὕς καὶ υἱοὺς τῆς βασιλείας λέγει, μόνον δὲ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισπορὰν εἰς τὸν Ἐχθρὸν ἀποπέμπει· Ἄλλ' ἐπίστησον τοῖς λογισμοῖς εἴ τι λείψων τῆς τοῦ Πλάστου χειρὸς ἐλαυτῷ περιφέρεις. Ἐν γὰρ τοῖς ἐπομένοις περιφανῶς αὐτοῦ βασιλείαν ἀνακηρύττει τὸν κόσμον. Πῶς; Ἐν τῇ συντελείᾳ, φησὶ, τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀλλ' οὐχὶ νοῦ μέλλοντος, ἀποστελεῖ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ παρόντος κόσμου τὰ σκάνδαλα. Οὐ γὰρ ἐν τῇ μελλούσῃ καὶ ἀτελευτήτῃ, οὐ μὲν οὐτε ζιζάνια φύεται, οὔτε ταῦτα σπείρει ὁ Πονηρὸς, οὔτε συνίσταται σκάνδαλα, ἵνα ἐκ ταύτης οἱ ἀγγελοὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου συλλέξωσιν αὐτά· ἐπεὶ καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἐνταῦθα συλλογῆν ταῦτα μὲν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός βάλλονται. Τότε δὲ καὶ οἱ δίκαιοι ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος. Τί τούτων τῶν Κυριακῶν φωνῶν λαμπρότερον ἢ δυνατώτερον, καθελεῖν μὲν τὴν ἀποστασίαν, ὑψῶσαι δὲ καὶ κρατῦναι τὴν εὐσεβειαν; δι' ὧν τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνακηρύττουσι· Δεσπότην δὲ καὶ Βασιλέα τοῦ παντὸς ὡςπερ τῆς μελλούσης οὕτω καὶ τῆς παρούσης ἀναγορεύουσι βασιλείας. Τί δὲ φιλονεικοῦσι τῶν ἀψύχων γενέσθαι ἀναισθητότεροι; ὅποτεν ἥλιος μὲν, καὶ γῆ, καὶ πέτραι, δι' ὧν τῷ Δεσποτικῷ συνέπασχον πάθει, τὴν αὐτοῦ δεσποτικῶν κηρύττουσι, οὗτοι δὲ κἀκείνων τὴν ἄνοιαν αὐτῶν ἐλεγχόντων οὐκ αἰσχύνονται. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἔκτης, φησὶν, ὥρας ἕως ἐνάτης σκότος ἐγένετο, καὶ ἡ γῆ ἐσεισθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν. Τίς γὰρ

⁶⁰ Matth. vii, 12. ⁶¹ Ibid. ⁶² Matth. xiii, 38. ⁶³ Matth. xxiv, 31. ⁶⁴ Matth. 27, 45.

κοινωνία ἢ συμπάθεια πονηροῦ πλάσματος καὶ Δεσποτικοῦ πάθους; Ἐχρῆν γὰρ μᾶλλον ὅσον, ἐπὶ τῶν ἀσεβῶν δόγματι, λαμπρύνεσθαι τε καὶ κόσμον περιβάλλεσθαι μεῖζορά τε καὶ περιφανέστερον, ἐφ' ᾧ τὸν καθελεῖν παραγεγονότα τὸν πλάστην αὐτῶν τρηλοῦτον πάθος ἔβλεπον ὑφιστάμενον. Πῶς δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν μὲν, οὐπω δὲ πρὸς τοὺς πατρικοὺς ὁ μηδέποτε τούτους λιπῶν ἀνεθῶν κόλπους, παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐξουσίαν λαμβάνει τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὧν οὐκ ἦν Κύριος ὁ διδοὺς; Οἴτω γὰρ ἡ θεομάχος γλώσσα δυσφημεῖ. Ἐπεὶ τούτοις δὲ εἰ ἀγροὶ καὶ οἰκίαι τῆς χειρὸς εἰσι τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῖς προθύμως ἠκολουθηκόσιν αὐτῷ μετὰ τῶν αἰώνιων ἀγρῶν καὶ οἰκίας ἐπαγγέλλεται παρασχεῖν, ἢ φαῦλά τε ἐστί καὶ φαύλου ποιητοῦ, καὶ ὧν οὔτε Κύριος αὐτὸς ἔχειν, οὔτε ἄλλοις παρασχεῖν; Τί δὲ καὶ εἰς μισθὸν ἔδει φέρειν τὰ τοῦ Ἐχθροῦ τοῖς πάντα λιποῦσιν καὶ ἀκολουθήσασιν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαμβάνειν αὐτοῖς ἐν τῷ δώρῳ, καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀγαθοῖς συνάπτειν φαῦλα, καὶ διὰ τῆς προσθήκης τοῦ χειρόνος ἐνουδρίζειν καὶ ὁ ἂν ἦν χωρὶς τῆς προσθήκης κάλλιστον τῶν δώρων; Ἡὼς δὲ πάλιν ἐρωτησάμενος ὁ Σωτὴρ περὶ τῶν νομικῶν ἐντολῶν πρώτην μὲν εἶπαι φησιν. Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἰς ἴσιν. Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου; Δευτέραν δέ, ἣν οὐδὲ ἡ ἐρώτησις ἐπέτει. Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. Καὶ οὐ μέχρι τούτου ἔστι, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐπερωτῶντα σύμφητον εὐρῶν οὐ μακρὰν ἀνεῖπεν εἶναι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ αἱ Μωσαϊκαὶ νομοθεσίαι, εἴπερ ἦσαν τοῦ Ἐχθροῦ, πρῶτον μὲν ἓνα Θεὸν καὶ Κύριον νομοθετοῦσιν εἰδέναι καὶ νοεῖν. εἶτα τοῦτον μόνον ἀγαπᾶν ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν; Εἰ οὖν ἓνα Θεὸν καὶ Κύριον ἀνακηρύττει Μωσῆς, καὶ παρὰ τοῦτον ἄλλον μῆτε λατρεύειν, μῆτε προσκυνεῖν, μετὰ δὲ ταύτην τὴν πρώτην ὡς ἀληθῶς ἐντολῆν, καὶ τὸ φιλάλληλον καὶ φιλόανθρωπον κατὰ τὸν ὁμοῖον τρόπον τοῦ σωτηρίου προσταγματος νομοθετεῖ, πῶς ἡ πονηρὰ τῆς ἀποστασίας ἀρχὴ, Ἄλλ' ὁ μὲν Γραμματεὺς συνῆκε τοῦ Δεσπότητος, τὴν Μωσαϊκὴν κυροῦντος φωνήν, ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἐστὶν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. Οἱ δὲ τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων πλέον ἔχειν προσταχέντες, οὐδὲ τὴν ἰσχυρὴν μοῖραν τῆς εὐσεβείας σώζουσιν ἐν ἑαυτοῖς. Λουκᾶς δὲ ὁ τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων συγγραφεὺς, πῶς τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ ἐν τῇ παλαιᾷ νομοθεσίᾳ βιοῦντας, δικαίους, καὶ τότε ἐνώπιον μαρτυροῦν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐνώπιον ἀνθρώπων, καὶ παρενομένους ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιοσύμας ἀμέμπτως· εἶτα καὶ τὴν ἱερατεῖαν τὸν Ζαχαρίαν τελεῖν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ τὸν νομικὸν νόμον, ἐν ᾧ εἰσῆει, ναὸν προσαγορεύει τοῦ Θεοῦ; Ἐν αὐτῷ τε τὸν ἀγγελὸν ὀφθῆναι Κυρίου, καὶ τότε τίνα: Τὸν ἀρχιστράτηγον Γαβριὴλ, ὃς καὶ τὴν ἐκ

lestatem in cœlum et terram, quorum, qui dederat, non exsistebat Dominus? Ita enim lingua Deo adversa maledicit. Insuper vero si agri et domus a manu Mali proficiscuntur, quomodo bonus Deus, Servator noster, asseclis suis præter æterna bona et agros et domos exhibiturum se pollicetur, quippe quæ et mala sunt, et mali conditoris, et in quæ ipse potestatem non habet vel possidendi ea, vel aliis exhibendi? Quomodo vero fas erat, ea, quæ hostis sunt, præmii loco dare iis qui omnia reliquerant, et ipsum secuti erant, et inter præmia illa æternam quoque vitam reponere, atque adeo mala cum bonis conjungere, et accessione mali diminuere id quod sine illa accessione donorum omnium erat præstantissimum? Quomodo verus etiam Servator noster de præceptis legalibus interrogans servum dixit esse: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus Dominus unus est. Et diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et tota anima tua, et ex omnibus viribus tuis, et ex omni mente tua* ⁶⁵. Alterum vero, quod quæstio ne requirebat quidem; *Diliges proximum tuum ut te ipsum* ⁶⁶. Neque in eo acquievit, sed cum interrogantem sibi consentientem nactus esset, non procul ab eo esse dixit Dei regnum. Quomodo autem leges Mosaicæ, si quidem fuissent hostis, primum quidem unum Deum et Dominum scire se et agnoscere, atque eundem solum ex toto corde, et proximum ut hominem ipsum amandum esse profiterentur? Si igitur unum Deum et Dominum prædicat Moses, nec præter eum alium coli vel adorari vult, post illud vero primum præceptum mutuum in homines amorem præcepto Servatoris nostri convenienter urget, ubi, quæso te, malum apostatarum principium locum habet? At Scriba quidem ille intelligebat Dominum. Mosaicam legem approbantem, quod scilicet unus sit Deus, nec ullus præter eum. Qui vero Scribis et Pharisæis meliores esse jussi sunt, ne minimam quidem pietatis partem sibi servant. Lucas vero, verborum Domini scriptor, quomodo Zachariam et Elisabetham, in veteri testamento viventes, justos, eosque coram Deo, non tantum coram hominibus fuisse, et in omnibus Dei præceptis et statutis inculpate versatos testatur? Quomodo ait Zachariam sacerdotio coram Deo perfunctum? quomodo templum legale, in quod introibat, templum Dei appellat? et in ipso angelum Dei, eumque Gabrielem copiarum ducem, qui et nativitatem Domini ex Virgine, et ipsi illi intemeratæ Virgini et cum ea mundo nuntiavit, visum, precesque sacerdotis exauditas esse in Evangeliiis affirmat, puerumque ibidem memoratum magnum coram Domino futurum, Spiritu item sancto plenum, multisque magni gaudii interpretem, nec paucis Israelitarum conversionis ad Deum auctorem, Spirituque ac virtute Eliæ usurum pronuntiat? Itaque evangelista, vel potius Deus, qui hæc per archangelum loquitur, non Joannem solum, qui gratiam propullulantem videbat, sed et

⁶⁵ Matth. xii, 29. ⁶⁶ Ibid. 30.

Eliam, qui diu ante gratiam exstitit, animas a vero Deo aversas, et post Satanam scortantes, ad verum Deum convertisse testimonio, omni exceptione majori, confirmat. Iterum vero Zacharias Spiritu Dei repletur, et prophetas antiquos sanctorum appellat ehorum. *Erexit enim*, inquit prophetans et per Spiritum sanctum loquens, *cornu salutis in domo Davidis, filii sui* ⁶⁷. Et unde hoc demonstratur? *Sicut locutus est*, inquit, *per os sanctorum a sæculo prophetarum suorum* ⁶⁸. Prophetarum, inquit, *suorum*, non autem hostis. Quid autem vaticinati sunt illi? *Deum recordaturam testamenti sui sancti* ⁶⁹, non sane, homo perditissime, hostis. Adhuc vero magis impiorum ora refrenaturus juramentum, quod Abrahamo patri nostro juravit, adducit, *Ut daret nobis potestatem, ex manu inimicorum nostrorum liberatis sine timore in sanctitate et justitia ipsi serviendi* ⁷⁰. Perpende quæ dicta sunt. Spiritus sanctus implet Zachariam, plenus eo prophetas antiquos sanctos Deique sacerdotes appellat, Mosis item testamentum prædicat sanctum, nobisque libertatem prænuntiat, et eum, qui Abrahamo juraverit, hujus libertatis datorem fore, eosque, qui cultum ipsi præstent, in sanctitate et justitia ei servire asseverat. Si hæc omnia Zacharias, Spiritu sancto repletus, edisserit, nonne spiritu malo pleni judicandi sunt, qui contraria his omnia contendunt? Quid vero dicent amarulenti legis Mosaicæ accusatores, vel potius principatus Dei partitores, quando vident Jesum in Evangeliiis Jerosolyma perductum, ibique Mosaicæ instituta observantem, sacrificia secundum præceptum legis Domini offerentem, brachiisque justi Symeonis instar doni susceptum, qui inter cætera pietatis et justitiæ argumenta per Spiritum sanctum oraculum nactus, et communem Servatorem brachiis complexus est, et benedixit ei, et prænuntiavit, eum in salutem advenisse coram facie omnium populorum, et instar lucis ad illuminationem gentium, quæ posthæc in eum sint credituræ, divinus vero evangelista non satis habuit id, quod tunc gestum erat, contra impios hos homines commemorare, sed impudentiam eorum, ut videtur, previdens, etiam Annam, cujus tribus Aserem habebat auctorem, cum sene illo præsentem, Dominumque celebrantem, et de communi Domino eadem ac similia proferentem in sacra historia sistit. Quod vero postea contigit, multum omnino valet ad reprimendos et dejiciendos eos qui supercilium adversus divinam gloriam efferunt. Cum enim Jesus una cum Virgine Matre sua, quod ad carnem, et patre suo putatitio Hierosolyma profectus esset, peractis ibi, quæ sacer Codex præscribit, sacris, ipsisque postea domum revertentibus, et ob absentem puerum tum Matre secundum carnem, tum Patre putatitio sollicitis, et, quem desiderabant, quærentibus, is, qui omnium quidem conditor, sed ob amorem in homines Virginis erat filius: *Quid me,*

Παρθένου τοῦ Δεσπότης γεννησιν, αὐτῇ τε τῇ ἀκηράτῃ Κόρῃ, καὶ δι' αὐτῆς τῶν κόσμων εὐηγγελίσαστο· καὶ τὴν τε προσευχὴν τοῦ ἱερέως εἰσηκούσθαι: διὰ τῶν εὐαγγελίων ἐβεβαίωσε, καὶ τὸν ἐκ τῶν Εὐαγγελίων παῖδα μέγαν ἐνώπιον ἕσσεσθαι Κυρίου, καὶ πεπληρωμένον Πνεύματος ἁγίου, καὶ πολλῆς πολλοῖς ἀγαλλιάσεως πρόξενον, καὶ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ οὐκ ὀλίγοις ἐπιστροφῆς αἴτιον γενέσθαι τῆς ἐπὶ τὸν Θεὸν, τῷ πνεύματι καὶ τῇ δυνάμει κεχρημένου τοῦ Ἥλιου. Ὡστε ὁ εὐαγγελιστὴς, μᾶλλον δὲ ὁ ταῦτα διὰ τοῦ ἀρχαγγέλου λέγων Θεός, οὗτος οὐχὶ τὸν Ἰωάννην μόνον, ὅς τὴν χάριν εἶδε βλαστάνουσαν· ἀλλὰ καὶ τὸν Ἥλιον, ὅς πολλῶν προὔπηρχε τῆς χάριτος, τὰς πλανωμένας ψυχὰς ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ ὁπίσω τῶν δαιμονίων ἐκπορνεύσας ἐπὶ τὸν ἀληθινὸν ἐπιστρέψαι Θεὸν, ἀπαράγραπτον τὴν μαρτυρίαν παρέχεται. Πάλιν δὲ ὁ Ζαχαρίας Πνεύματος ἁγίου γίνεται πλήρης, καὶ τοὺς ἀπ' αἰῶνων προφητάς χορὸν ἁγίων κηρύσσει. Ἦγειρε γάρ, φησὶ προφητῶν καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου φθαργόμενος, κέρασ σωτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. Καὶ πόθεν ἡ ἀποδείξις; Καθὼς ἐλάλησε, φησὶ, διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ Ἐχθροῦ. Καὶ τί προσφίτευσαν: Μνησθῆναι τὸν Θεὸν διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ, τρισάθλιε, τοῦ Ἐχθροῦ. Ἐτι δὲ μᾶλλον τῶν ἀσεδῶν γαλινῶν τὰ στόματα, ὄρκον, ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραάμ τὸν πατέρα ἡμῶν, ἐπάγει· Τοῦ δοῦναι ἡμῖν ἀφόδως ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ. Συλλογίζου τὰ εἰρημένα. Πνεῦμα ἁγίου πληροῖ τὸν Ζαχαρίαν, καὶ πληρωθεὶς ἐκεῖθεν τοὺς ἀπ' αἰῶνος προφήτας καὶ Θεοῦ θυηπόλους ἀναγορεύει, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν προφητεύει, καὶ τὸν ὀμόσαντα πρὸς τὸν Ἀβραάμ, ἐκεῖνον τῆς ἐλευθερίας εἶναι δοτῆρα κηρύσσει· καὶ τοὺς προσάγοντας αὐτῷ τὴν λατρίαν ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ λατρεύειν. Εἰ ταῦτα πλησθεὶς ὁ Ζαχαρίας Πνεύματος ἁγίου διεῖλε, πῶς οὐχὶ τοῦ πονηροῦ πλησθέντες πνεύματος οἱ τάναντία τούτοις ἀπελέγχοντα φωνοῦντες; Τί δ' ἂν φαίεν οἱ πικροὶ τῆς Μωσαϊκῆς κατηγοροὶ διαθήκης, μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας μερισταί, ὅταν ὁρῶσι διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἀναγόμενον μὲν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸν Ἰησοῦν, τελούντα δὲ τὰ Μωσαϊκὰ, καὶ φέροντα θυσίαν κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου. ἀγκάλαις δὲ δωροφορούμενον τοῦ δικαίου Συμεῶν, ὅς μετὰ τῆς ἄλλης εὐσεβείας καὶ δικαιοσύνης, περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χρηματισμὸν λαβὼν ἅμα τε ἐνηγκαλίζετο τὸν κοινὸν λυτρωτὴν, ἠύλόγει τε αὐτὸν καὶ θεολογῶν προεφήτευσε σωτηρίαν παραγενέσθαι κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, καὶ φῶς εἰς ἀποκλύψιν ἔθνων τῶν μετὰ ταῦτα πεπιστευκότων εἰς αὐτόν; Ὁ δὲ θεῖος εὐαγγελιστὴς οὐκ ἤρκεσθη τὸ τότε μόνον γεγεννημένον κατὰ τῶν ἀσεδῶν εἰπεῖν, ἀλλ' ὡς εἶπαι, τὸ ἀνάσχοντον αὐτῶν προσιδῶς, καὶ τὴν Ἄνναν, ἧς ἡ φυλὴ τὸν Ἀσὴρ ἀρχηγὸν εἶχε, συμπαροῦσάν τε τῷ

⁶⁷ Luc. 1, 69. ⁶⁸ ibid. 70. ⁶⁹ ibid. 72. ⁷⁰ ibid. 74, 75.

πρεσβύτη, καὶ ἀνομοιολογοῦσαν τῷ Κυρίῳ, καὶ περὶ τοῦ κοινοῦ Δεσπότης τὰ ἴσα καὶ ὁμοία προφητεῶσαν παραδίδωσι διὰ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας. Καὶ τὸ μετὰ ταῦτα δὲ γεγονὸς ὕστερον πολλὴν ἔχει τὴν βίωμην ἐκδόσει καὶ ταπεινώσει τῶν τὴν ὄφρον κατὰ τῆς θείας δόξης ἐπαίροντων. Συνανιόντος γὰρ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τῇ κατὰ σάρκα Παρθένῳ Μητρὶ, καὶ τῷ νομιζομένῳ πατρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τελεσθέντων, ὅσα τὰ ἱερὰ Λόγια λέγει. Εἶτα καὶ ἐν τῷ ἀνακομιζέσθαι οὐκ ἄρα τοῦ παιδὸς τοῦ παρόντος, καὶ διὰ τοῦτο τῆς κατὰ σάρκα μητρὸς καὶ τοῦ νομιζομένου πατρὸς ἀπορουμένων τε καὶ τὸν ποθοῦμενον ζητούντων, ὁ πάντων μὲν ποιητῆς, διὰ δὲ φιλανθρωπίαν παρθένου πατρὸς, τί ὅτι, φησὶν, ἐζητεῖτέ με; Οὐκ ἤδρατε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου δεῖ εἶναι με; ἐκεῖνο τὸ ἱερὸν (9) τοῦ Πατρὸς εἶναι καλῶν, ὃ τὸ τῆς ἀπωλείας στόμα τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς θυσιαστήριον δυσφημεῖ. Ἄλλὰ πῶς ἢ αἰρετικῆ μέθῃ οὐρανοῦ καὶ γῆς ἄλλον παρονοῦσα λέγει δημιουργόν, αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν ἀγαλλιάσει τε πνεύματος καὶ τῷ ἀβρότητι καὶ ἀνεπινοήτῳ τῆς ἐξομολογήσεως ἀνακράζοντος· Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις; Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὁ γνήσιος υἱὸς βοῶ, καὶ τὸ πᾶσαν ἀσέβειαν ἀποκρύπτων μῦθος ἀντιφθέγγεται τῷ Σωτῆρι, καὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς κύριον τὸν Βεελζεβούλ ὀνομάζει. Εἰ δὲ ὁ νόμος ἦν τοῦ Ἰουδαίου, πῶς πάλιν ὁ νομοθέτης τῆς χάριτος τὸν ἐκπειράζοντα νομικόν, καὶ τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον ὑποκρινόμενον ζητεῖν, ὡς εἰς μέγα ἴματ τὸν νόμον παραπέμπει, κάκειθεν εὐραὶν τὸ ζητούμενον ὑποβάλλει; Τοῦ νομικοῦ δὲ τὰς δύο πρώτας αὐτοῖς ῥήμασι διελεθόντος ἐντολᾶς, καλῶς τε αὐτὸν ἀποκριθῆναι Ἄλγθεια ἔφη, καὶ, εἰ κατὰ ταῦτα πο-
λιτεύοιτο, τὴν αἰώνιον ζωὴν κληρονομεῖν.

ΙΓ'. Ὅρα δὲ καὶ ἐξ ἄλλων τὴν ἰσοτιμίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος (10), ἵνα γινῶς ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας διαθήκης νομοθέτης. Ἄμην, ἄμην, λέγω ὑμῖν, ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. Τοῦτο τῆς χάριτος· ὅρα δὲ καὶ τοῦ νόμου· Εὐκοπώτερόν ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ μίαν κερατὴν τοῦ νόμου διαπεσεῖν. Εἶδες πῶς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, τῆς ἀποστασίας τὸ θράτος προειδώς, τὰ ἴσα νέμει γέρας καὶ τὸ κλέος τῇ τε Παλαιᾷ καὶ τῇ Νέῃ Διαθήκῃ; καίτοι γε ἐν πολλοῖς πολλῶν προέχει τὰ τῆς χάριτος. Παιδαγωγὸς γὰρ ἦν ἐκεῖνος τῶν ἐν τῇ χάριτι. Ἄλλ' ἵνα δείξη τὸν αὐτὸν ἐκεῖνὰ τε καὶ τὰ παρόντα κατὰ διάφορον καὶ ἀπρόβητον οἰκονομίας νομοθετῆσαι τρόπον, ταῖς αὐταῖς καὶ ἴσας φωναῖς περὶ ἐκατέρως νομοθεσίας ἐχρήσατο. Ἄλλὰ γὰρ καὶ
κατὰ τῶν ἀπειθοῦντων αὐτοῦ τοῖς φωτητοῖς διδά-

⁷¹ Luc. II, 49. ⁷² Matth. XI, 25. ⁷³ Matth. XXIV, 35. ⁷⁴ Luc. XVI, 17.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Τὸ ἱερὸν. Hinc patet, τὰ τοῦ Πατρὸς a nostro de templo accipienda visa esse, quam sententiam plerique omnes ex veteribus et recentioribus adoptant, atque ex his nominatim J. Vorstius in *Dissert. sacr.* lib. III, c. 12. J. Keuchenius in notis ad h. l. Ludov. Cappellus item ad h. l. et Lambertus Bos., *De mysterio ellipseos Græcæ ling.* Atque illi quidem in locutione hac elliptica vocem τόποις intelligi volunt. Ab his abeunt pauci, qui ellipsin per vocem πράγμασι supplementes, non tam templum quam res et negotia Patris hic innui existimant. Horum cau-

A inquit, *quærebatis? Nonne sciebatis me in tis quæ Patris mei sunt, esse debere* ⁷¹? Idem illud templum Patris sui vocans, quod perditorum ora mali principii altare injuste nominant. Quomodo vero hæreticorum temulentia alium cœli et terræ conditorem petulanter fingit, cum Servator noster ipse, spiritu exultans, ineffabili et incomprehensibili quadam confessione clamat: *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ, quod abscondisti hæc sapientibus et intelligentibus, et infantibus ista revelasti* ⁷². Pater, Domine cœli et terræ, genuinus filius clamat, scelera vero hæc hominum, impietatem omnem recondentium, turba Servatori obloquitur, et cœli terræque dominum Beelzebub vocat. Si vero erat a malo, quomodo legis gratiosæ auctor legisperitum tentan-

B tem ipsum, et vitam æternam quærere simulantem, ad legem tanquam ad eximiam medicinam amandat, et ibi ut quæsitum inveniret, adhortatur? Cumque legisperitus duo prima præcepta iisdem verbis repetiisset, eum bene respondisse Veritas ipsa ait, et de vita æterna, si secundum ea viveret, certum esse jussit.

XIII. Tu vero ex aliis quoque æqualem legis et gratiæ seu Evangelii dignitatem æstima, ut scias eundem esse et veteris et novi testamenti legislatorem. *Amen, amen, dico vobis: cælum et terra transibit, verba vero mea non transibunt* ⁷³. Hoc ad doctrinam de gratia pertinet. Vide vero simile de lege: *Facilius est, cælum et terram transire, quam unum apicem legis in terram cadere* ⁷⁴. Vides quomodo Servator noster, defectorum insolentiam prævidens, æqualem dignitatem et gloriam veteri et novo instrumento tribuat, quamvis in multis gratia multum præstet. Lex enim pædagogus erat ad ea, quæ sunt gratiæ. Ut vero ostenderet eundem et præterita et præsentia pro diverso et ineffabili dispensationis modo constituisse, iisdem et similibus phrasibus de utraque legislatione usus est. Ita et contra eos: qui non credunt salutari doctrinæ, non

sam agit Jo. Buxtorffius, in *Catalectis theologico-philolog.* p. 29; et post eum data opera M. Jo. Casp. Kregel in epistola propemptica ad cl. Christianum Schætgenium. Lipsiæ 1716, in 4 edita.

(10.) Χάριτος. Evangelium hic innui et scopus Photii, et opposita vox νόμος satis evincit. Eam notionem locum habere in Joan. I, 16: *χάριν ἔντι χάριτος* existimarunt veterum doctorum per multi, quos vide apud Catakera in *Adversar. sacr.* c. 27; et J. Casp. Suicerum in *Thesouro ecclesiast.* p. 1498.

alium vel accusatorem vel victorem, quam Mosen affert. *Ne existimetis enim, inquit, quod ego vos apud Patrem accusaturus sum* ⁷⁵. Non sanc, sed est, qui vos accusat, Moses scilicet, *apud Patrem*. Hujus enim leges ipse sibi creditas una cum prophetia de Christo nactus, accusator omnino fide dignus et testis omni exceptione major erit contra eos qui lege ejus et colere et amare multum quidem gloriantur, nihil vero eorum recipiant quæ ab ipso de communi nostro Domino et Servatore prædicta sunt, quod tamen et caput, et apex et initium totius legislationis ejus erat; imo nec correptione ob temeritatem eorum et pugnam adversus eum, qui prænuntiatus ab eo est, factam afficiantur. Postquam igitur multis Domini verbis, imo non verbis solum, sed et factis apostolorum, errorem illum confutatum dedimus, qui principatum regni Dei in duas contrarias partes scindit, quam tandem veniam sperare possunt illi qui post tot impietatis confutationes adhuc mali principii voluntati iis, quæ sapienti et vivunt, obsecundant, et Patrem familias universi Beelzebul vocant, Beelzebul vero Deum occultum, et ineffabilem, et Bonum, et Patrem, ut fœdiora non dicam, renuntiant, nec victoriam Domini a calumniatibus Judæis relata stupent ac reverentur, quam per illorum latus non minus, si non magis et illustrius, a præsentis defectione reportavit. Impietatem enim, quam utrique communem habent, etiamsi novus ille apostata audacius se hac in parte jactat, objectans dicebat: *Omne regnum in partes scissum, non consistet* ⁷⁶. Quoniam enim improbi et stupidi Judæi, videntes Creatorem et animas et corpora morbis liberantem, Beelzebul miracula hæc transcripserunt, ita et defectionis hujus propugnatores opera manuum ejus in eundem transferunt. Propterea ex merito eandem Domini voce utriusque partis pugnam Deo intentatam confuderis. Quod si enim indivisum Omnipotentis imperium dividatur, divisum nunquam consistet. Sed prima illa divisio viam sternit, ut in mille distrahi queat, nec unquam certam sedem locumque consequi possit. Quemadmodum itaque uterque deprehenditur contra Deum pugnare, Judæus scilicet et apostata, ille quidem miracula, hic vero creaturas Dei hosti adscribens, ita contra utroque valet communis et invincibilis Domini rejectio.

XIV. Sed quo devenitis, homines! cur Domino relicto, conservum vestrum, vel potius servum et apostatam, et universæ nostræ naturæ inde ab initio insidiatorem conditorem vobis constituitis? cur Creatori renuntiantes ei vos traditis, qui interitum nostrum quærit, et non animæ solum, sed et corpori perniciosam afferre conatur? cur ad lucem cæcilitatis? cur vero tenebras cum luce permutastis? *Evigilate ex crapula, surgite ex lethali sopore,*

Α γμασιν οὐκ ἄλλον κατηγοροῦν καὶ θράμβον, ἀλλὰ τὸν Μωσῆν εἰσάγει. Μὴ γὰρ δοκίτε, φησὶν, διὲ γὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν Πατέρα· οὐχί, ἀλλὰ τίς ἐστὶν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς δηλονότι, πρὸς τὸν Πατέρα· οὐ τοὺς νόμους αὐτὸς πιστευθεὶς, καὶ τὴν περὶ Χριστοῦ προφητεῖαν, ἀξιοπίστος ἂν κατηγορὸς εἴη, καὶ ἀπαράγραπτος μάρτυς τῶν μεγαλυχούτων μὲν αὐτοῦ τοὺς νόμους καὶ τιμῶν καὶ στέργειν, μηδὲν δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ περὶ τοῦ κοινοῦ Δεσπότης καὶ Σωτῆρος ἡμῶν θεοπισθέντων προσιεμένων, ὃ κεφάλαιον ἦν καὶ κρηπίς, καὶ προοίμιον τῆς ὅλης αὐτοῦ νομοθεσίας, ἀλλὰ μηδὲ συναίσθησιν ἀναστολῆς λαβόντων τῆς εἰς τὸν προφητευθέντα παροινίας τε καὶ θεομαχίας. Διὰ πολλῶν τοίνυν Δεσποτικῶν φωνῶν, καὶ εὐ φωνῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πράξεων, καὶ δὴ καὶ διὰ τῶν ἀποστολικῶν ἔργων τε καὶ ῥημάτων τῆς πλάνης ἠλεγχμένης, ἣ τὸ κράτος τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας εἰς ἀρχὰς ἀντικειμένης σχίζει, τίνα λοιπὸν συγγνώμην ἔχουσιν οἱ μετὰ τοσοῦτους τῆς ἀσεβείας ἐλέγχους εἶ τιμῶν τοῦ Πονηροῦ, δι' ὧν τε φρονοῦσι καὶ δι' ὧν βιοῦσι, καθυπερητούντες θελήματι· καὶ τὸν μὲν Οὐκοδεσπότην τοῦ παντός Βεελζεβοῦλ καλοῦντες, τὸν δὲ Βεελζεβοῦλ Θεὸν κρύφιον καὶ ἄρρητον, καὶ ἀγαθὸν, καὶ πατέρα, ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποιμι τὸ ἀθεϊότερον, ἀποφαίνοντες· καὶ μηδὲ τὸν πρὸς τοὺς δυσφημοῦντας τῶν Ἰουδαίων Δεσποτικὸν ἐκτεθηπότες καὶ κατακτήσοντες θράμβον, ὃν δι' ἐκείνων οὐδὲν ἔλαττον, εἰ καὶ μὴ μᾶλλον κατὰ τῆς νῦν ἀποστασίας. Κοινὸν γὰρ αὐτοῖς τὸ θεομαχεῖν, εἰ καὶ νεανικώτερον ὁ ἀποστάτης θρασύνεται προτείνων ἔλεγε· Πᾶσα βασιλεῖα ἐφ' ἑαυτὴν μεριζομένη, οὐ συσταθήσεται. Ἐπεὶ γὰρ οἱ τῶν Ἰουδαίων ἀγνώμονες τὸν Πλάστην ὁρῶντες ἀπελαύνοντα καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων τὰ πάθη, τὸν Βεελζεβοῦλ ταῖς θεοσημείαις ἐπεφμίμιζον, καὶ οἱ τῆς ἀποστασίας ὑπέρμαχοι τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν ἀναφέρουσι. Διὰ τοῦτο δικαίως τῇ αὐτῇ Δεσποτικῇ φωνῇ καὶ τὸ θεομάχον ἀμφοῖν στήλιτεῖσθε' ἂν. Καὶ γὰρ εἴπερ ἡ μία τοῦ παντοκράτορος ἀρχὴ διατέμνεται, οὐκ ἂν συσταίη τμηθεῖσα. Ἄλλ' ἡ πρώτη τομὴ ὁδὸς καθίσταται τοῦ καὶ εἰς μυρία διειρηθῆναι, καὶ μηδεμίαν ἔδραν καὶ στάσιν μηκέτι δύνασθαι λαβεῖν. Ὡσπερ οὖν ἐκάτερος ἀλλίσκεται θεομαχῶν, καὶ ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ ἀποστάτης, ὁ μὲν τὰς θεοσημείας, ὁ δὲ τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ διδοῦς τῷ Ἐχθρῷ, οὕτω κατ' ἄμοιον κοινῇ καὶ ἄφυκτος ἡ ἀπόφασις ἡ Δεσποτική.

ΙΔ'. Ἄλλ' ὦ ποῖ φέρεσθε, ἄνθρωποι! τί τὸν Δεσπότην ἀφέντες τὸν ὁμόδουλον, μᾶλλον δὲ δοῦλον καὶ ἀποστάτην, καὶ τῆς ὅλης ἡμῶν ἂπ' ἀρχῆς ἐπίβουλον φύσεως δημιουργὸν ἑαυτοῖς ἐπιγράφετε; τί τὸν Πλάστην ἀθετοῦντες τῷ τὴν φθορὰν ἡμῶν ζητοῦντι καὶ σπουδάζοντι, οὐ τὴν τῆς ψυχῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος ἑαυτοῦς ἐγγχερίζετε; τί πρὸς τὸ φῶς ἐτυφλώθητε; τί δὲ τὸ σκότος τοῦ φωτός ἠλλάξεσθε; Ἐκνήψατε τῆς μέθης· ἀνάστητε τοῦ

⁷⁵ Joan. v, 45. ⁷⁶ Matth., xii, 25.

ψυχοφθόρου κάρου ἀναλάβετε τῆς ἀπωλείας ἑαυ-
 τούς. Καὶ πῶς ἂν γένοιτο τοῦτο; εἰ τῶν πράξεων,
 ἐν αἷς ἔχει τὸ κράτος ὁ Ἐχθρὸς, ἀποστροφὴν μελε-
 τήσοιτε, πρότερον πορνείαν, δι' ἧς φθείρεται μὲν
 τὸ σῶμα, φθείρεται δὲ τὴν χαλεπωτέραν φθορὰν ἢ
 ψυχῆ, τὸ αὐτοδέσποτον διδοῦσα δουλεύειν τοῖς πάθε-
 σιν· ἀδικίαν, ἧς ἐπικρατούσης οὔτε οἰκία, οὔτε
 πόλις, οὔτε βίος ἄλλως ἀνθρώπινος διασώζεται.
 ἐπιπορξίαν, τὴν βυθίζουσαν τὴν ψυχὴν εἰς καταφρό-
 νησιν τοῦ Θεοῦ· μισαδελφίαν, δι' ἧς ὁ κοινὸς ὑδρί-
 ζεττι πλάστης· ὁ γὰρ τὸ πλάσμα μισῶν δωρεάν,
 τὴν εἰς τὸν Πλάστην διαβιβάζει παροινίαν. Μι-
 σήσατε ψευδολογίαν, συνιέντες, ὡς ὁ τοῦ ψεύδους
 πατήρ ὁ διάβολός ἐστι. Μυσάχθητε συκοφαν-
 τίαν, ἧτις τῶν ἀνεπίστων κακῶν πολλὰ καὶ
 ὀρεῖσθαι κατεπράξατο· φύγετε τὴν μαιφονίαν· ἀπ'
 ἀρχῆς γὰρ ὁ Ἐχθρὸς ἀνθρωποκτόνος ἦν τὴν φιλαρ-
 γυρίαν, εἰ μὴτι ἄλλο, τὸν Ἰούδαν ἐνοοῦντες· βδελύ-
 ξασθε κλοπὴν καὶ δόλους κατὰ τοῦ πλησίον, καὶ
 γάμων ἀλλοτριῶν διαφθορὰς, καὶ τρυφὴν, καὶ ἀκο-
 λασίαν, καὶ μέθην τῆς πολιτείας ὑμῶν ἐκκαθάρατε·
 τούτοις γὰρ συνεισέρχεται. τούτοις ἤδεται ὁ Ἐχθρὸς.
 Ἐν τούτοις λαμβάνει τὴν ἰσχὺν καταδουλώσει μὲν
 τὸ φρόνημα ὑμῶν, καὶ δικαστῆσαι τοῦ δημιουργή-
 σαντος Θεοῦ, πείσαι δὲ πλάσματα, καὶ εἶναι καὶ
 ὀνομάζεσθαι αὐτοῦ· ἂν τῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν τε
 εἰρημένων καὶ τῶν παραπλησίον ἀποστῆτε, καὶ
 αὐτὸς ἀφίσταται ἀπ' ὑμῶν, οὐκ ἔχων οἷς ἐδρασηῆ,
 καὶ οἷς ἐπαναπαύσεται ἐν ὑμῖν. Καὶ τότε ὑμῖν ἢ
 θεὸς χάρις ἐπιλάμψασα ἐναυγάσει πλάστην ἐπιγιγνώ-
 σκειν καὶ δημιουργὸν, οὐ τὸν ἐπίβουλον ἐχθρὸν,
 ἀλλὰ τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόανθρωπον Θεόν, ἐν ᾧ ἐκτί-
 σθη τὰ ὄρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, ἀρχαί, καὶ θρόνοι, καὶ
 ἐξουσίαι καὶ δυνάμεις, καὶ ὁ παρῶν σύμπας καὶ ὁρώ-
 μενος κόσμος. Καὶ γὰρ δι' αὐτοῦ πάντα γέγονε, κἂν
 ἢ ἀποστασία, προκαταλαβοῦσα τῆς ψυχῆς τὰ ὄμμα-
 τα, τὸν δημιουργὸν βλέπειν οὐ δίδωσιν. Ἔως δ' ἂν
 τοῖς τοῦ Πονηροῦ καθυπηρετῆτε θελήμασιν, καὶ τῷ
 βορβόρῳ τῶν αἰσχυρῶν ἡδονῶν σίναναφύρησθε, καὶ
 ἀντὶ τῶν σωτηρίων πόνων τῆ ψυχοφθόρῳ ῥαστώνῃ
 συναναστρέψασθε, οὐμενοῦν οὐκ ἂν ὑμῖν ἢ θεία καὶ
 οὐράνιος ἐναστράφη ἀίγλη οὐδὲ ἐκστήσεται τοῦ
 κράτους τῶν ψυχῶν ὑμῶν καὶ τῶν λογισμῶν ὁ
 Ἐχθρὸς, τοῖς ἔργοις ἔχων δεδουλωμένους. Πλὴν ἔτι
 ταῖς διὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος μαρτυρίαις ὁδηγεῖν
 ὑμᾶς πρὸς τὸ φῶς τῆς εὐσεβείας καὶ τὴν ἀποστα-
 σίαν ἐλέγχειν, οὐμενοῦν οὐκ ἂν τὸν ὄκνον τῆς ἐπι-
 μελείας προελοίμεθα.

ΛΟΓΟΣ Γ'.

A. Καὶ μοι τὰς ἀκοὰς ἀδεκάστους, καὶ μηδὲν
 λῆμμα (1) τοῦ Πονηροῦ φερούσας ἀναπετάσατε, καὶ
 συνδιασκοπεῖτέ μοι τῶν τὴν Παλαιὰν Νομοθεσίαν

A eripite vos perditiōni. Quomodo vero fieri hoc
 potest? si ab actionibus illis, in quibus hostis vis
 posita est, avertere vos laboretis : et primum qui-
 dem a scortatione, per quam perditur corpus,
 multoque magis anima, a qua libertatem habetis
 indulgendi affectibus ; tum ab injustitia, qua domi-
 nante nec domus, nec civitas, nec vita hominis
 omnino conservatur ; a perjurio, quod animam in
 contemptionem Dei præcipitem agit : ab odio
 proximi, per quod communis Creator injuria affici-
 tur : qui enim creaturam sine causa odit, impo-
 tentiam suam in ipsum conditorem transfert. Odio
 porro habeatis mendacium, cogitantes mendacii
 patrem esse diabolum ; aversemini fraudulentiam,
 quæ mala etiam non sperata conciliavit ; fugite
 B homicidium : hostis enim ab initio homicida
 erat ; avaritiam item, Judam, nisi aliud quid-
 quam, recogitantes ; exsecremini furtum et
 dolos contra proximum, itemque adulterium, et
 luxum et incontinentiam, et temulentiam a vitæ
 vestræ rationibus alienam habeatis. His enim con-
 suescit, his delectatur hostis ; in his facultatem
 accipit mentes vestras sibi subjiciendi, et avertendi
 a Deo conditore, persuadendique creaturis, ut
 suæ et sint et appellentur : si vero ab operibus
 ejus tum commemoratis tum illorum similibus
 abstineatis, etiam ipse abstinebit a vobis, non
 habens quidquam, in quo innitatur et acquiescat.
 Tunc vero divina gratia affulgens illuminabit vos,
 ut conditorem et opificem agnoscatis, non inimi-
 cum illum insidiatorem, sed bonum illum et homi-
 num amicum Deum, per quem creata sunt omnia,
 C visibilia et invisibilia, magistratus, et throni, et
 potestates, et virtutes, et præsens omnis ac visi-
 bilis mundus. Per ipsum enim omnia facta sunt,
 quamvis defectio illa, mentis oculos fascinans,
 conditorem videre non patitur. Quoad enim Mali
 voluntati obsecundatis, et sordibus turpium vo-
 luptatum maculamini, et pro salutaribus laboribus
 delicias animæ noxias sectamini, nunquam certe
 divinus et cælestis splendor vos illustraverit,
 neque potestatem in animas et mentes vestras
 amiserit hostis, quas scilicet per actiones sibi sub-
 jectas habet. Interim nequaquam, posthabita in-
 dustria, testimoniis Spiritus sancti vos ad lucem
 pietatis ducere, et defectionem confutare pi-
 grabimur.

SERMO III.

I. Aperite mihi, o mei, aures castas, et quæ
 nullum Mali dogma ferunt, mecumque considerate
 injurias in Deum sententias eorum qui Vetus Tes-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(1) Λῆμμα. Vox dialecticis familiaris est, qua
 propositiones argumenti a conclusione distinguunt.
 Latini iidem per *sumptionem* vertunt, præeunte
 Cicero, lib. II, *De divinatione* : Sed demus tibi duas
 istas *sumptiones*, et quæ λήμματα appellant dialectici.
 Confer Diogenem Laertium *De vitis philosopho-*

rum, lib. II, § 107, et adde Ezechielis Spanhemii
 Notas ad Aristophanis *Nubes*, v. 456. Apud Stoicos
 idem est λῆμμα quod alias dicitur πρότασις. Lege
 Ægid. Menagium, ad Laert. VII, 73. Ego in versione
 voci ampliore subjecti notionem, quam scilicet
 scriptoris mens subjicere ipsi videbatur.

tamentum calumniantur. Quod si enim illud a Malo est, quomodo illius codicem is, qui ad destruendum Malum venit, recipere sustinuit, et multis audientibus legere ea quæ de se prænuntiata erant, neque legere solum, sed et testari, ac dicere: *Hæc nunc impleta sunt in auribus vestris* ⁷⁷; ac præterea annum illum, qui est periodus temporum, sicut tempus est mensura motus sensibilis, ut acceptum Deo prædicare ⁷⁸. Quomodo vero etiam in parabola de Lazaro et divite optimus et hominum amantissimus Dominus noster Mosen et prophetas salutaris conversionis et pœnitentiæ magistros appellat? *Habent enim*, inquit, *Mosen et prophetas: audiant illos* ⁷⁹. Nunquid enim is qui in communem hominum salutem nostram naturam suscepit, doctrinæ suæ initiatos, et ab errore liberatos, ad servos et ministros hostis amandarit, ut salutis fiant compotæ? Quis creatura Dei existens, vere et serio hunc tantæ insanis gradum admittat? Porro si veteris instrumenti auctor Malus est, quomodo veritatis fons præcipit: *Scrutamini Scripturas, quia in illis invenistis vitam æternam* ⁸⁰? Ubi enim est vita æterna, in quibus aculeus peccati dominatur? Ubi vita æterna, in quibus homicida leges fert, et præcipit? Talis scilicet lingua Deo inimica proferre audeat. Si præterea vetus testamentum a Malo est, quomodo Veritas ipsa ait: *Si crederetis Mose, crederetis et mihi: de me enim is scripsit* ⁸¹. Non sane ait: Si in nonnullis crederetis Mose, sed simpliciter ipsum ut fide dignum renuntiat. Quomodo vero iterum adversus eos, qui circa dissolutionem conjugii suspensos se gerebant, atque in patrocinium perturbationis suæ ad Mosen provocabant, suscepta strenue Legislatoris causa ait: *Moses ob duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores. Ab initio vero non erat illa* ⁸². Unde autem id probat? *Qui enim fecit eos*, inquit, *marem et feminam fecit* ⁸³. Itaque ea, quæ Servator in Evangeliiis de conjugio sanxit, ab illo proficisci ait qui creaturis suis et operibus leges fixerit, et Mosen testatur non contempsisse leges in creatione latas, sed ex certis circumstantiis de postulatis ejus aliquid remisisse. Legi enim creationis ab initio factæ mea, inquit, lex concordat, solutio vero conjugii a dispensatione et dispositione Mosis pendet. Ob duritiam

⁷⁷ Luc. iv, 21. ⁷⁸ ibid. 19. ⁷⁹ Luc. xvi, 29. ⁸⁰ ibid. 9.

ἐνυδριζόντων τοῦ φρονήματος τὸ ἀντίθεον (12). Εἴ γὰρ ἔπειν αὐτῆ τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἠγέσχετο λαβεῖν τὸ βιβλίον ταύτης, ὃ τὸν Πονηρὸν καθελεῖν παρὰ γονῶς; καὶ εἰς πολλῶν ἀναγνῶναι ἀκοῆς, δι' ὧν προεκηρύττετο τὰ περὶ ἑαυτοῦ, καὶ οὐκ ἀναγνῶναι μόνον, ἀλλὰ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι ταῦτα νῦν πεπλήρωται ἐν τοῖς ὡσὶν ὑμῶν· καὶ τὸν ἑναιαυτὸν, ὃς ἐστὶ περίοδος χρόνων (13), ὃ δὲ χρόνος μέτρον κινήσεως αἰσθητῆς, τοῦτον ἀνακηρύξει δεκτὸν Κυρίῳ; Πῶς δὲ πάλιν ἐν τῇ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου παραβολῇ ὁ φιλόκλιτος καὶ ἀγαθὸς ἡμῶν Δεσπότης Μωσῆα καὶ τοὺς προφήτας τῆς σωτηρίου ἐπιστροφῆς καὶ μεταμελείας διδασκάλους ἀποκαλεῖ; Ἔχουσι γὰρ, φησί, Μωσῆα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. Ἄρα γὰρ ὁ ἐπὶ κοινῇ τοῦ γένους (14) σωτηρίῳ τῆν ἡμῶν φύσιν ἀναλαβὼν τοὺς μυσταγωγούμενους παρ' αὐτοῦ, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαττομένους, εἰς τοὺς θεράποντας καὶ ὑπηρετάς ἀνέπεμπε τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ τότε σωτηρίας τυχεῖν; Καὶ τίς ἂν ἀνάγκητο πλάσμα Θεοῦ ὑπάρχων ἀληθῶς τῆς τοσαύτης ἀπονοίας τὴν ὑπερβολὴν; Ἡλίμν δὲ, εἰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης νομοθέτης ὁ Πονηρὸς, πῶς λέγει τῆς ἀγαθότητος ἡ πηγὴ· Ἐρευνάτε (15) τὰς Γραφάς, ὅτι ἐν αὐταῖς εὐρήσετε ζωὴν αἰώνιον; Πού γὰρ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς τὸ κέντρον τῆς ἀμαρτίας πολιτεύεται; ποῦ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς ὁ ἀνθρωποκτόνος νομοθετεῖ, καὶ παρακελεύεται; τοῦτο γὰρ ἡ θεομάχος γλώσσα θρασύνεται. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ Πονηροῦ πῶς Ἀλήθεια λέγει· Εἰ ἐπιστεύετε Μωσῆι, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν; Οὐκ εἶπεν· Εἰ ἐν τισὶν ἐπιστεύετε Μωσῆι, ἀλλ' ἀπλῶς αὐτοῦ τὸ ἀξίωπιστον ἀνεκήρυξε. Πῶς δὲ πάλιν πρὸς τοὺς κεχρηνοτάς περὶ τὴν διάλυσιν τῶν γάμων καὶ τὸν Μωσῆν εἰς συνηγορίαν τοῦ πάθους προβαλλομένους λαμπρῶς ὑπερμαχῶν τοῦ νομοθέτου φησὶν, ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολύσαι τὰς γυναῖκας. Ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως· Καὶ πόθεν τὴν ἀπόδειξιν προάγει; Ὁ γὰρ ποιήσας αὐτοῦς, φησὶν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· ὥστε ἅπερ ἐνομοθέτει ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς συζυγίας, ἐκ τοῦ θεμένου ἐν τοῖς αὐτοῦ πλάσμασι καὶ ποιήμασι τοὺς φύσει νόμους προελθεῖν ἐδήλου καὶ τὸν Μωσῆν οὐ καταφρονητὴν τῶν διὰ τῆς πλάσεως δεδομένων νόμων, ἀλλ' ἐκ πε-

⁸⁰ Joan. v. 39. ⁸¹ ibid. 46. ⁸² Matth. xix, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(12) Ex limine hoc sermonis patere videtur eum pro concione habitum fuisse ad audientes, quos scilicet hic ad attentionem iis verbis excitat, quæ ad legentes non æque bene accommodari possunt. Hujus rei vestigia et infra occurrent, quemadmodum et in sine hujus libelli diserte mentio fit τῆς ὁμιλίας. Et parum abest, quin idem de superiori libello asseram, cujus extrema verba, quæ etiam continuationem hujus commentationis sperare jubent, concionis sacræ habitum satis luculente sistunt.

(13) Περίοδος χρόνων. Plenius et disertius annum definit Pollux, l. LIV: Ἐνιαυτός, ἔτος, δωδεκάμηνος χρόνος ἡλίου περίοδος περιελθόντος ἐξ ὧρων εἰς ὡσας τοῦ θεοῦ, κύκλον τοῦ ἀστέρος περι-

δραμόντος.

(14) Γένος, *hominum*. Ita vertendum esse supra probavi in notis ad lib. i Photii, p. 139 (supra col. 83, not. 86).

(15) Ἐρευνάτε. Imperandi itaque notione accepit verbum hoc Photius, quemadmodum et veterum Ecclesiæ Græcæ doctorum plerique omnes, quorum loca cumulate attulit Jo. Caspar Suicerus in *Thesaurο ecclesiastico*, tom. I, p. 1210. Ex recentioribus Erasmus Schmidius in *Animadversionibus ad N. T.* super hunc locum indicandi notionem præferendam studiosè contendit, paucos nactus approbatores. Vide quæ olim in hanc rem scripsi ad Casauboniana, p. 297. Sed de hoc loco alias.

ριστάσεως τὸ ἐκείνων ἡρεμεῖν ὑπενδιδόντα δικαίωμα (16). Τῷ γὰρ νόμῳ τῆς ἀπ' ἀρχῆς διαπλάσεως, φησὶν, ὁ ἐμὸς συμφορέγγεται νόμος. Τὸ δὲ διέσιον τῆς συζυγίας, συγκαταβάσεως ἐστὶ καὶ οἰκονομίας (17) Μωσαϊκῆς. Πρὸς γὰρ τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, φησὶν, ἔγραψε Μωσῆς. Τῆς δὲ συναφείας τὸ ἀδιάλυτον, ὅπερ ἐγὼ νομοθετῶ καὶ ὁ πλάσας ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς κατὰ τὸ σῶμα διαφόρου διαπλάσεως, τὰ αὐτὰ μοι τοῖς ἔργοις προσέειπε καὶ προδιώρισται. Διὸ ἐπάγει· Ἐν τούτῳ καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικί, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ἴνα δὲ σαφέστερον μάθῃς, τίς ὁ διαπλάσας οὕτω τὰ σῶματα, αὐτὸς ἐσάγων τὸν ζεύξαντα συνεισάγει καὶ τὸν Πλάστην. Φησὶν γάρ· Ὁ οὖν ὁ Θεὸς ἐξευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω. Μαρτυρῶν ὁ Σωτῆρ, ὅτι καὶ ἡ κατὰ σχῆμα διαφορὰ τοῦ πλάσματος (18) ἀνδρὸς τε καὶ γυναικὸς, Θεοῦ τε τοῦ ἐπὶ πάντων ἐστὶ δημιουργήματα, καὶ ὅτι συντηρεῖν ὀφείλει τὸ ἀδιάλυτον εἰς συνάφειαν. Καὶ ὅτι ἡ Μωσαϊκὴ εἰσαγγήσις τὴν καθέλκουσαν εἰς ἐλάττωσιν τοῦ κατὰ τὴν πλάσιν σεσιγημένου νόμου τὸ ἀξίωμα.

Β'. Ἐτέρῳ δὲ λόγῳ εἰ πονηρᾶς ἦν ἀρχῆς ἡ Παλαιὰ, πῶς ὁ τὴν χάριν συνάπτων τῷ νόμῳ Χριστὸς ὁ Σωτῆρ ἡμῶν λέγει· Πολλοὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον; Ἦως γὰρ ἠθέλησαν ἰδεῖν οἱ τοῦ Πονηροῦ τὰ τοῦ Ἀγαθοῦ; ἡ γὰρ ἐπιθυμία τοῦ Ἀγαθοῦ ὁρμῆς ἀγαθῆς βλάστημά ἐστι. Καὶ πάλιν πῶς λέγει· Ἀβραάμ εἶδε τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, καὶ ἠγαλλιάσατο; Ποῦ γὰρ ἀκόλουθον, τοῦ δὲ δυνατὸν, τὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἄνθρωπον εἰς τοσοῦτον ὕψος ἀναχθῆναι θεωρίας καὶ δυνάμεως, ὥστε ἰδεῖν τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιδημίας (19) τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, καὶ ἀγαλλιάσασθαι; μάλιστα γὰρ τοῦ θεοσεβοῦ Πάβλου διαμαρτυρομένου καὶ λέγοντος (20) ὅτι τὸ κατὰ Χριστὸν μυστήριον, καὶ ἡ παρουσία τοῦ Σωτῆρος ἔλαθε τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας τοῦ κόσμου, καὶ τὸν κοσμοκράτορα. Εἰ οὖν καὶ αὐτὸν τὸν κοσμοκράτορα τὸ μυστήριον ἔλαθε, πόθεν αὐτοῦ οἱ θεράποντες τοῦτο προσέειπον καὶ προσεθέσαντο; Σὺ δὲ λυ: καὶ τὸ περιφανέστερον ἐν τὴν ἀσέβειαν ἐλέγχον

⁸⁴ Gen. II, 24; Matth. XIX, 5. ⁸⁵ Matth. XIX, 6. ⁸⁶ Matth. XIII, 17. ⁸⁷ Joan. VIII, 56.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(16) Δικαίωμα, *postulata*. Ita vocem istam h. l. reddendam censeo, quæ alioquin in Novo Fœdere in scriptoribus ecclesiasticis, πολύσημος est. Vide eam in rem Jac. Capellum in *Observationibus sacris*, p. 190; Jac. Altingium, tom. V. Opp., p. 383; et Jac. Guffetum in *Commentario suo linguæ Hebr.* p. 882. Δικαιώματα πολέμου de *legibus seu juribus belli profani* scriptores dicunt. Vide Valesium, ad *Notas Maussaci*, p. 273.

(17) Οἰκονομία. Vocis hujus significatus egregie, ut solet, evoluit Thomas Gatakerus, in *Notis ad Marcum Antoninum*, lib. XI, § 15. Vide et Jo. Casp. Suicero *Thesaurum ecclesiast.* suo loco, et *Observationes sacras*, pag. 25 seq. Dionys. Petavium in *Doqmatibus theologis, de incarnatione*, II, n. 1, et *De Trinitate*, p. 112; nec non Isaacum Casaubonum, ad *Epist. Gregor. Nysseni*, p. 90 seq. novissime autem Georg. Hiesium, in *Præfatione ad Jo. Ernesti Græbii scriptum posthumum Some instances of the defaults and omissions in M. Whistons Collection*

A enim cordis vestri, inquit, scripsit ista Moses. Indissolubilem vero conjugii nexum, quem ego præcipio, et is qui hominem ab initio condidit, per diversam quod ad corpus creationem opere ipso idem mecum ante edixit, et constituit. Ideo addit: *In hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit propria uxori, eruntque duo illi in carnem unam* ⁸⁴. Ut vero rectius intelligas, quis sit, qui ita formarit corpora, ipse et eum qui conjunxit, et qui condidit, eadem opera appellat. Ait enim: *Quod itaque Deus conjunxit, homo ne separet* ⁸⁵. Testatur Servator, quod diversitas formæ viri et femine a Deo, qui super omnia est, profecta sit, quodque conjunctionem illam indissolubilem conservare oporteat, Mosaica vero doctrina ad duritiem cordis eorum, qui legi obnoxii erant, tanquam ad circumstantiam seu conditionem respexerit, quæ de amplissimo legis, in creatione silentio præteritæ, postulato aliquid detraheret.

B eorum, qui legi obnoxii erant, tanquam ad circumstantiam seu conditionem respexerit, quæ de amplissimo legis, in creatione silentio præteritæ, postulato aliquid detraheret.

C II. Ut vero ad alia transeamus, si mali principii vetus testamentum fuit, quomodo, qui gratiam cum lege conjunxit, Christus, Servator noster, ait: *Multi justi desiderarunt videre quæ videtis, sed non viderunt* ⁸⁶. Quomodo enim progenies Mali voluit videre, quæ sunt Boni? Cupiditas enim Boni ab impetu bono proficiscitur. Quomodo idem alibi dicit: *Abraham vidit diem meum, et exsultavit* ⁸⁷. Qui enim consequi, et qui fieri potest, ut homo Veteris Testamenti ad eam visionis dignitatem perveniat, ut diem nativitatis boni Dei conspiciat et lætetur? præcipue cum divinus Paulus testetur et dicat, quod mysterium Christi et adventum Servatoris potestates et principatus mundi, ipsumque mundi dominum latuerit. Quod si igitur et ipsum mundi dominum mysterium illud latuit, unde servi ejus id viderunt ante et perspexerunt? Tu vero audi et aliam eamque luculentiorē impietatis confutationem. Quando enim incredula et male sedula Sadducæorum

of testimonies, p. 33, seq.

(18) Διαφορὰ τοῦ πλάσματος. Hæc igitur sexus diversitas instar symbolici præcepti fuisse videtur Photio, ex quo veteres indissolubilem conjugii nexum, quem Christus diserte ursit, tanquam creatoris institutis conformem, discere potuerint.

(19) Ἐπιδημία. Ea voce scriptores ecclesiastici utuntur ad Christi, Domini nostri, adventum in carnem significandum. Vide loca ejusmodi apud Suicerum in *Thesaurum eccles.* suo loco. Videntur autem illi eam mutuam sumpsisse a profanis gentiliū scriptoribus, qui adventum deorum suorum, quem in urbes, ipsis acceptas, fieri consuevisse credebant, eadem exprimebant voce. Vide Henr. Valesii *Notas ad Eusebii Histor. ecclesiast.* p. 185.

(20) Λέγοντος. Alludere videtur ad locum Pauli., in *Epist. ad Ephes.* III, 9, 10; etc. his similes, *Rom.* XVI, 25; II, *Tim.* I, 9, 18; ubi tamen diserte mali demonis, hoc mysterium ignorantis, non fit mentio, quamvis ratione sensus subintelligi possit.

factio septem finxit fratres, eorumque singulis successu temporis unam eandemque uxorem tribuit, atque hoc figmento suo corporum resurrectionem avertere conata est, Servator illis insolubile, quod in commento suo esse opinabantur, opponentibus, quærentibusque, cujusnam ex septem istis futura sit uxor, primum quidem exprobravit tanquam Scripturas ignorantibus⁸⁸. At quomodo animadversio in eos cadit qui ignorant quæ Mali sunt? At ille ex ignoratione Scripturarum aliud idque gravius ipsis impingit probrum, quod scilicet nec potentiam Dei norint. Hinc mysterium resurrectionis clarius expositurus: *In resurrectione enim*, inquit, *neque uxores ducunt, neque elocantur, sed ut angeli Dei in cælo sunt*⁸⁹. Imo imprudentiam hauc adhuc fortius efficaciusque castigaturus, et partim gratiæ ac legis concordem harmoniam expositurus iisdem vero, ac eadem opera recentibus adversariis plagas ex lege Mosaica inflicturus: *Nonne legistis*, inquit, *quod a Deo dictum est: Ego sum Deus Abrahami, et Deus Isaaci, et Deus Jacobi*⁹⁰. Quo ipso diserte ostendit, quod Abraham et Isaac et Jacob æternæ vitæ hæredes sint, et quod Deus æternus, ac resurrectionis auctor, ei, qui hinc pendet, fructus largitor illorum sit Deus. Adjungit vero in sequentibus hæc: *Non itaque Deus mortuorum Deus est, sed viventium*⁹¹. Atque hæc monuit, ut omnem impiorum hominum prætextum eluderet. Neque etiam omisit commemorare, ubi ista scripta exstant, sed per sanctum Marcum exclamat, in libro Mosis Deum hæc ad ipsum dixisse⁹². Quod si igitur Deus Deus mortuorum non est, sed potius apud eum vivit Abraham, vivit Isaac, vivit Jacob, omneque, qui eandem vivendi rationem sectati sunt, similesque sunt angelis Dei in cælo, quomodo a malo principio, ceu impii isti nugantur, orti dicentur illi, qui ad veteris testamenti præscripta se composuerunt?

III. Adhuc vero magis refelli potest apostatarum sententia, quandoquidem Servator eos, qui cælum ingredi cupiant, ad studium per angustam portam introeundi exhortatus, vicissim negligentes hujus mandati, tanquam operarios incuriæ illuc ablegat, ubi sit fletus et stridor dentium. Cumque undique colligeret, qui se studiosos præcepti in regno suo præstiterint, hisque locum in eo assignaret, (advertite, o homo, mentem!), Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo primum vindicat. Ait enim: Si audire no-

⁸⁸ Math. xxii, 29. ⁸⁹ ibid. 30. ⁹⁰ ibid. 31, 32, ⁹¹ ibid. ⁹² Marc. xii, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(21) Τὴν σύμφωνον. Ita lego pro συμφωνίαν, quod erat in ms. Atque id quidem locum tueri poterat, si particulam καὶ inter utramque vocem excidisse statuas. Sed placet prius.

(22) Πληγὴν. Καθιέναι πληγὴν, æque recte dicitur, quam καταφέρειν πληγὴν, qua phrasi usus est Plutarchus, lib. ii, *De fortuna Alexandri*, observante Henrico Stephano in *Thesouro linguæ*, quem admodum etiam καθιέναι λόγον pro submittere

ἄκουε. Ἦνίκα γὰρ τὸ Σαδδουκαίων ἄπιστόν τε καὶ περίεργον ἑπτὰ μὲν ἔπλαττεν ἀδελφοὺς, μίαν δὲ ταὶ τὴν αὐτὴν παρὰ μέρος ἤρμοζον αὐτοῖς γυναῖκα, καὶ τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν ἀναίρειν τῷ πλάσματι διεμηχανῶντο, ὁ Σωτὴρ διαπυθνομένοις αὐτοῖς τὸ διὰ τοῦ πλάσματος, ὡς ἐνόμιζον, ἄπορον, καὶ τίνος ἔσται τῶν ἑπτὰ γυνῆ, ἀπαιτοῦσιν, πρῶτον μὲν ἐπετίμησεν αὐτοῖς τῆς πλάνης ὡς τὰς Γραφὰς εὖκ εἶδῶσι. Καίτοι τις ἐπιτίμησις τοῖς ἀγνοοῦσι τὰ τοῦ Πονηροῦ: Ὁ δὲ προστίθησιν ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν Γραφῶν, ἕτερον αὐτοῖς ὀνειδισμόν χαλεπώτερον, μηδὲ τὴν δύνανται αὐτοὺς εἶδέναι τοῦ Θεοῦ. Ἔτα τρανότερον τὸ τῆς ἀναστάσεως ἀναπτύσσων μυστήριον· Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει, φησὶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐγκαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσιν. Ἐτι δὲ σοφοδρότερόν τε καὶ ἰσχυρότερον διελέγχων τὴν ἀνοίαν, καὶ ἅμα μὲν τῆς χάριτος καὶ τοῦ νόμου τὴν σύμφωνον (21) ἀλληλουχίαν τρανολογῶν, ἅμα δὲ καὶ πληγὴν (22) αὐτοῖς διὰ τῆς Μωσαϊκῆς νομοθεσίας καθιείς, καὶ δι' ἐκείνων τοῖς νῦν ἀποστάταις, οὐκ ἀνέγνωτε, φησὶ, τὸ ῥήθην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; δεικνύς τε ἐναργῶς διὰ τούτων δι' Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ τῆς αἰωνίου ζωῆς κληρονόμοι, καὶ ὅτι Θεὸς αἰώνιος, καὶ τῆς ἀναστάσεως εἰσηγητῆς, καὶ τῆς ἐκείθεν ἀπολαύσεως δοτὴρ ὁ τούτων Θεός. Συνάπτει δὲ καὶ κατὰ συνέχειαν· Οὐκ ἔστιν οὖν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. Καὶ ταῦτα εἶπεν, ἵνα πᾶσαν τῶν δυσσεβῶν περικόψη πρόφασιν. Οὐδὲ, ἔνθα γέγραπται, παραλείπειν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἱεροῦ ἀνακράζει Μάρκου, ὡς ἐν τῇ βίβλῳ Μωσαίου ὁ Θεὸς ταῦτα εἶρηκε πρὸς αὐτόν. Εἰ οὖν ὁ Θεὸς Θεὸς μὲν νεκρῶν οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ζῆ μὲν παρ' αὐτῷ Ἀβραάμ, ζῆ δὲ Ἰσαάκ, ζῆ δὲ Ἰακώβ, καὶ πάντες ὅσοι τὴν αὐτῶν ἐζήλωσαν πολιτείαν, καὶ εἰσιν ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ, πῶς πονηρῶς ἀρχῆς, ὡς ἡ πονηρία φησὶν, οἱ κατὰ τὴν παλαιὰν βεβιωκότες πολιτείαν;

Γ'. Ἐτι δὲ μᾶλλον διελέγχοιτο ἂν τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα, ἐπειδὴν τοὺς βουλομένους τυχεῖν τῆς εἰσόδου τῶν οὐρανῶν παρακλεισόμενος ὁ Σωτὴρ διὰ τῆς στενῆς πύλης ἀγωνίζεσθαι εἰσελθεῖν, τοὺς μὲν ἐρῶσθαι μὴκρότατος περὶ τὴν ἐντολήν, ὡς τῆς ἀκηδίας (23) ἐργάτας, ἔνθα ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων ἀποπέμπει. Εἰσάγει δὲ, πανταχόθεν συνάγων τοὺς σπουδάσαντας περὶ τὴν ἐντολήν, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ τούτους ἀνακλίνων ἐν αὐτῇ (ἐπίστησον, ἄνθρωπε, τὸν νοῦν!) τὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ, καὶ

insidias, dixerunt alii.

(23) Ἀκηδίας. Videri poterat legendum ἀδικίας. Hæc enim Christi phrasis est Lucæ xii, 27. Ac præterea ex veterum ratione pronuntiandi η per ι fieri facile poterat, ut ἀδικίας pro ἀκηδίας a librario scriberetur. Sed tuendam tamen codicis lectionem existimo, quia de negligentibus et incuriosis hominibus hic sermo est.

Ἰακώβ καὶ τοὺς προφήτας προανακλίνει. λέγει γάρ· A
 Κἄν μὴ βούλησθε ἀκούειν· ὅταν ὤψησθε Ἀβραάμ
 καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας
 ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὅμας δὲ ἐκβαλλόμενοι ἐξω·
 Καὶ τίνες οἱ ἐκβαλλόμενοι ἐξω, ἢ διγλονότι ὅσοι κατὰ
 μίμησιν τοῦ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ
 τῶν προφητῶν οὐκ ἐπολιτεύσαντο· Εἰ δὲ ὅσοι τὸν
 βίον αὐτῶν καὶ τὴν εὐσέβειαν οὐκ ἐζήλωσαν, τῆς
 βασιλείας ἐκβάλλονται τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὸν κλαυ-
 θμὸν καὶ βρυγμὸν τῶν δδόντων ἀποβρίπτονται, τίς
 ἔν ἀντάξιός εὐρεθείη τιμωρία τοῖς ἐπὶ τοσοῦτον
 ἐξοιστήσασιν μνίας· Ὡς στομάτων ἀπυλώτων καὶ
 τῷ πατρὶ τοῦ ψεύδους ἐτοίμως ὑπηρετουμένων, ὡς
 καὶ ληστὰς καὶ κλέπτας καὶ τοῦ Πονηροῦ πλά-
 σματα, καὶ ὑπέρβια πολυμῶν ἐνουβρίζειν! Οἱ δὲ μὴδὲ
 μέχρι τοῦτου τὴν λύσαν ἰστώντες, ἀλλὰ καὶ τὸν B
 χαριζόμενον ἡμῖν τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ τὴν βασι-
 λείαν τῶν οὐρανῶν, ὅς ἐστι Θεὸς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ
 καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ζώντων καὶ οὐ νεκρῶν, πονηρὰν
 ἀρχὴν καὶ πονηρῶν ἔργων δημιουργὸν δυσφημοῦντες,
 τὰ ὡς ἀληθῶς τοῦ Πονηροῦ πλάσματα ἄρ' οὐχὶ
 τὴν διὰ πυρὸς καὶ τοῦ σκότους ἡτοιμασμένην τῷ
 διαβόλῳ ποινήν διαπαντὸς εἰσπραττόμενοι οὐκ ἐλάτ-
 τονα τῆς τόλμης τίσουςι δικήν· Οὐδὲ τὸ χάσμα δὲ τὸ
 μεταξὺ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου πεφρίκασιν,
 ὃ ἂ [πο] τειχίζει μὲν τοὺς μετὰ τοῦ Ἀβραάμ εὐφρανο-
 μένους, ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς βασιλείαις κολαζομένων.
 Ἄλλ' οἴμοι! κἄν μὴ (24) νῦν τὴν αἰσθησὶν τῆς τιμω-
 ρίας οὐκ ἔχοντες τὴν ἀπειλήν τοῦ Σωτῆρος οὐ τεθή-
 πασι, τότε δὴ, τότε πείρα τὸ πικρὸν τῆς βασιλείας
 μαθόντες, κἄν οὐδὲν κέρδος εὐρήσουσιν, πολλὴν καὶ C
 μακρὰν καὶ ἀτελεύτητον ἑαυτῶν ποιήσουσιν τὴν
 κατὰ τὴν τοῦ πλουσίου παραβολήν, εἰς ἐπικουρίαν
 καλοῦντες, ὃν ἐχλεύαζον, ἐλεοῦντα οὐχ εὐρήσου-
 σιν (25). Εἰ γὰρ ὁ εἰς τὸν Λάζαρον παροινήσας τῶν
 Ἀβραμιαίων κήλων φοβερῶ χάσματι ὑπερορίζεται,
 καὶ τῷ ἀκοιμήτῳ πυρὶ τὴν δίκην τῆς ἀφιλανθρωπῶν
 γνώμης ἀπαιτεῖται· καὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης εὐ-
 φροσύνης καὶ ἀναπαύσεως γλίχεται μὲν, ἀπείργε-
 τα δὲ, καὶ φλέγεται μὲν τὴν γλῶσσαν, δδονᾷται δὲ
 πικρὰς δδύνας· καὶ τότε τῆς παροινίας οὔσης, ὅτι
 μὴ μετέδωκε τῷ ὁμοφυεῖ συμπαθείας, ἀλλ' οὐχ ὅτι
 χλεύην ἐπήνεγκεν, ἢ δυσφημῶν ὤφθη· πῶς οὐκ ἂν
 πολλὰ πλάσιως καταφλεχθείη καὶ τὸ στόμα καὶ ἡ
 γλῶσσα, καὶ τὰ σπλάγχνα πάντα, τῶν τοιαύτην κα-
 ταχρόντων παροινίαν τοῦ Ἀβραάμ, καὶ δι' αὐτοῦ
 πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν τὴν θεο-
 μυχίαν παραπεμπόντων· Εὐ δὲ μοι συνέπου τοῖς
 ἐφεξῆς καὶ συνεπισκόπει.

Δ'. Ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὸ μεγαλαυχῶν
 τῶν Ἰουδαίων καὶ μαιφόνων καὶ ἄπιστων στηλιτεύων,
 καὶ ἀνάξιους κρίνων γονῆς τῆς Ἀβραμιαίας, κἄν
 ἐκεῖθεν αὐτοῖς κητῆι τὸ φῶναι, Εἰ τέκνα ἦτε,
 φησὶ, τοῦ Ἀβραάμ, ἐποιεῖτε ἂν τὰ ἔργα τοῦ

²³ Joan. viii, 39.

litis, (quid flet?) ubi videritis, et Abrahamum, et
 Isaacum, et Jacobum, et omnes prophetas in re-
 gno Dei, vos vero foras ejectos? Qui vero sunt
 ejecti illi, nisi isti, qui ad exemplum Abrahami et
 Isaaci et Jacobi vitam non composuerunt? Quod si
 vero e regno Dei expellendi sunt, et ad fletum
 atque stridorem dentium amandandi, qui vitam
 pietatemque eorum imitatione non expresserunt,
 quæ tandem pœna statuenda est digna illis, qui eo
 insanis processerunt? O effrenata hominum ora,
 Patri mendacii adeo inservientium, ut et latrones
 et fures, et Mali progeniem ac servos eos appellare
 audeant! Nonne vero illi, qui ne hic quidem furori
 suo obicem ponunt, sed et eum, qui vitam æternam
 regnumque cœleste nobis largitur, qui idem est
 Deus Abrahami et Isaaci et Jacobi, Deus viventium
 non autem mortuorum, tanquam malum principium
 et malorum operum opificem calumniantur; nonne,
 inquam, illi, ulpote Mali vere progenies, suppli-
 cium, per ignem et tenebras diabolo paratum, per-
 petuo provocantes, dignam facinore audacissimo
 pœnam luent? Et ne sic quidem hiatum, qui inter
 divitem et Lazarum interjectus est, quique animas,
 cum Abrahamo convivantes, ab illis separat, qui
 æternis cruciatibus affliguntur, expavescent? Vah,
 quam misere homines, qui nullum pœnæ sensum
 nunc habentes ab ipsis Servatoris minis sibi non
 timent, eo, eo, inquam, tempore acerbiter dolo-
 rum experiundo edocti, nullumque operæ suæ lu-
 crum capientes, contra se ipsos duram, longam et
 non revocandam sententiam ferent! Idque in pri-
 mistunc, ubi secundum parabolam de divite prola-
 tam Abrahamum in auxilium vocantes, eum, quem
 antea ludibrio habuerunt, nulla sui miseratione
 tactum invenient. Si enim homo in Lazarum inju-
 rius ab Abrahami sinu per tremendum hiatum ex-
 cluditur, et igne nunquam finiendo inhumanitatis
 suæ pœnam luit, ac æternæ illius beatitatis et quietis
 desiderio capitur quidem, sed non potitur; lin-
 gua que insuper uritur, et acerbissimos sentit
 dolores, ob eam tantum insolentiam, quod non
 misertus est hominis sibi similis, non autem,
 quod ludibrio aut conviciis affectit, quomodo
 non longe gravius illorum os et lingua et vis-
 cera omnia urentur, qui in Abrahamum se tam in-
 solentes præstiterint, et per ejus latus communem
 Dominum et conditorem instar hostium oppugna-
 rint? Tu vero et reliqua mecum considera ac per-
 pende.

IV. Servator arrogantiam, homicidia et incredu-
 litatem Judæorum in Evangeliiis castigans, eosque
 stirpe Abrahami, quamvis hinc orti essent, indignos
 judicans, Si filii, inquit, Abrahami essetis, Abrah-
 amæ opera faceretis²³. Tunc nec hic subsistens, sed

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Μή. Ita ms. Malim legere μέν.

(25) Εὐρήσουσιν. Sic lego pro εὐρήσουσιν quod erat in ms.

ulterius progrediens in triumphante de iis confutatione, subjungit : *Non estis filii Abrahamæ, sed diaboli*⁹⁴. Ita enim ratio statuere jubet, illius quemdam et nomen et genus referre, cujus mores et genium in vita imitando exprimit. Quod si vero vetus testamentum mali, ceu inepte tradunt, principii esset, et Abraham ad illud pertineret, dicendum fuisset, filii estis Abrahami et filii diaboli, ex utroque enim, quod ut Deus odio, ita amore hostis prosequitur, Judæi utrumque colentes reprehendi poterant. Quomodo vero alibi iterum Servator illis, qui Abrahami sint, regnum cælorum hæreditatis instar adjudicat, illisque jungit eos qui se ex toto corde et sine exceptione præceptorum studiosos præstiterint, furumque cultum exhibuerint, adeo ut convictum cum illis in regno cælorum tanquam præclarum aliquod et mirandum præmium polliceatur? *Dico enim vobis, quod multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abrahamo et Isaaco et Jacobo in regno cælorum*⁹⁵. Hoccine vero sit præmium eorum qui ipsum agnoverunt? hoccine donum pro illis qui cædes pro eo sustinuerunt? hæccine prærogativa? hæccine merces? quod cum ministris Mali et esse, et numerari et versari possint? Quomodo hæc et alia hujusmodi tulerint aures divinis sermonibus assuetæ?

V. Si vetus testamentum a diabolo erat, quomodo Matthæus et Lucas, Servatoris genealogiam recensentes, inter majores ejus et patres numerant illos, quos vetus inter decora sua habet? Nunquid enim in bonum Deum cadere potest externa species et simulatio? Nam non minima pars defecionis hujus et sectæ est, ut adversus Verbi incarnati adventum vel hoc modo insaniat. At enimvero quomodo Deus optimus vel quoad speciem et simulate, vel vere et opere ipso eos, qui in testamento, quod illi ad Malum referunt, eminuerant, majores suos et patres esse jussit, atque adeo aliquid ejusmodi assumpserit, cujus conditorem hostem esse non ignorabat? Et quomodo non ex alio populo natus est, qui scilicet vim et potentiam diaboli non repetita vice expertus sit, sed ex illo prodiit, quem leges veteris testamenti formarunt et sinxerunt, deinde vero post primam illam eamque malam creationem ad actiones moresque longe pejores perduxerunt et incitarunt? Si vetus testamentum Deum auctorem non habet, quomodo violatores legum conditoris naturalium, et lascivæ se permittentes, voluntatique hostis penitus subjectos, igne punit, et impiorum ausorum pœnas luere jubet? Malum enim pœnas repossere impietatis, qua ipse delectatur, et cujus ipse auctor est, qui vel cogitarit omnino vel dixerit, nonne is insanire merito credatur? Apostata vero ait hostem

⁹⁴ Joan. viii, 30. ⁹⁵ Matth. viii, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Κραταιόν. Malim legere κραταιοί, quia alioquin hiulca videtur oratio.

A Ἀβραάμ. Καὶ ὁ θρίαμβος οὐ μέχρι τούτων, ἀλλὰ καὶ σφοδρότερον αὐτῶν καθαπτόμενος ἐπάγει, λέγων. Οὐκ ἐστὲ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλὰ τοῦ διαβόλου ἐστὲ. Πολὺ γὰρ ἡ γνώμη κραταιόν (26), ἐκείνου τὴν κλησιν καὶ τὸ γένος ὑπελθεῖν, οὗ τὸ γνήσιον ἐν τῇ μιμήσει φέρει τῆς ζωῆς. Εἰ δ' ἦν ἡ Παλαιὰ κατὰ τὰς ἀθέτους φωνὰς τοῦ Πονηροῦ, ταύτης δὲ ὁ Ἀβραάμ, ἴσον ἦν εἰπεῖν. Τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τέκνα τοῦ διαβόλου· δι' ἑκατέρου γὰρ ἂ μισεῖ μὲν ὁ Θεὸς, στερῆται δὲ ὁ Ἐκθρὸς, ἐλέγχονται τιμῶντες ὁμοίως οἱ Ἰουδαῖοι. Ἡὼς δὲ καὶ ἀλλαχού πάλιν ὁ Σωτὴρ τοῖς περὶ Ἀβραάμ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰς κλησιν ἀφορίζει, καὶ συντάττει τοῦτοις τοὺς δλοφύχην γνώμη τῶν τε προσταγμάτων φύλακας ἀπροφασίστους δεδειγμένους καὶ καθαρὸς αὐτῷ τὴν λατρίαν προσεγκόντας, καὶ ὡσπερ τι μέγα καὶ θαυμάσιον ἔπαθλον διδοὺς, τὴν μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐπαγγέλλεται συνκυλίαν; Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἔξουσιν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ἄρα γὰρ τοῦτο ἔπαθλον τοῖς ἐπεγνωκόσιν αὐτόν; ἄρα τοῦτο δῶρον τοῖς, ὅσοι τὰς σφαγὰς ὑπέσχον ὑπὲρ αὐτοῦς; τοῦτο φιλοτιμία; τοῦτο ἔπαθλον, τὸ μετὰ τῶν θεραπευόντων τοῦ Πονηροῦ καὶ συνείναι, καὶ συναριθμεῖσθαι, καὶ συναγελάζεσθαι; Καὶ ποῖα ἂν ταῦτα ἀνέξεται ἀκοῆ ῥημάτων ὄλως ἔχουσα ἀκοὴν θείων;

E. Καὶ εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ διαβόλου ἦν, πῶς ὁ Ματθαῖος καὶ Λουκᾶς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀναπτύσσοντες γενεαλογίαν, προγόνους αὐτοῦ καὶ πατέρας τοὺς, οὓς ἡ Παλαιὰ κλέος εἶχεν, ἀναγράφουσι; Ἡὼς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἦ ἐν σχήματι καὶ ὑποκρίσει; Ἔστι γὰρ, ἔστι τις τῆς ἀποστασίας ταύτης οὐκ ὀλίγη μοῖρα, καὶ ταύτην τὴν λύσσαν κατὰ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Λόγου παρουσίας προφέρουσα. Ἀλλὰ πῶς ὁ Ἀγαθὸς ἦ κατὰ σχηματισμὸν καὶ ὑπόκρυσιν, ἢ ἐν ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει τοὺς ἐν τῇ πονηρᾷ διατρέψαντα; Διαθήκη πατέρας καὶ προγόνους ἑαυτοῦ γενέσθαι κατεδέξατο, καὶ τοιοῦτου σπέρματος ἐπιλαβέσθαι, οὗ πλάστην οὐκ ἠγνοεῖ τὸν Πολέμιον; Καὶ πῶς μὴ ἐξ ἄλλου ἔθνους προῆλθεν αὐτός, ὁ μὴ δευτέραν εἶχεν ἐνεργίαν τοῦ Πονηροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου πρόεσιν ὁ τῆς Παλαιᾶς οἱ νόμοι διεισέρχονται τε καὶ διετίθεντο, καὶ μετὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς πονηρὰν πλάσιν πονηροτέροις ἄλλοις ἔργοις καὶ ἔθεσιν ἐπαιδαγώγουν τε καὶ διέπλαντον; Καὶ εἰ μὴ ἦν ἡ Παλαιὰ τοῦ Θεοῦ, πῶς τοὺς ἀθετήσαντας τοὺς ἐν τῇ φύσει νόμους τοῦ Πλάστου, καὶ εἰς ἀσέλγειαν μὲν ἐξοκείλαντας, τῷ θελήματι δὲ παντελῶς καταδουλωθέντας τοῦ Ἐκθροῦ πυρὶ κολάζει. καὶ τὴν τῶν τε τολμημένων δίκην ἀπαιτεῖ; τὸν Πονηρὸν γὰρ δίκην ἀπαιτεῖν τῆς αὐτὸν τερπούσης καὶ ἐκ αὐτοῦ προΐούσης πονηρᾶς ἐργασίας, πῶς οὐκ ἂν εἴη ὄλως ἢ ἐγνωσθῆναι [ἢ λεχθῆναι] οὐ μανικόν; Ὁ δὲ ἀποστάτης τῶν πονηρῶν ἔργων τοὺς πονηροὺς πονηρῶν πλά-

σματοι ἄλλῃ τῷ πυρὶ τὴν τιμωρίαν εἰσπράττεσθαι λέγει τὸν Ἐχθρὸν (27) ἐτῶν τοῖς σαρκὸς πάθεσι κατασφρῖντας κατακλυσμῷ κολάζει (28). Μισοπονῆρου γὰρ ἐστὶ καὶ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου, τὸ τε κακὸν ἀναστῆλλειν, καὶ τοὺς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ἀναιδευσάμενους τὴν ἴσῃν εἰσπράττεσθαι τιμωρίαν, ἀλλ' οὐγὶ πονηροῦ ποθεν, οὐδὲ φιλοῦντος καὶ νομοθετοῦτος τὴν ἁμαρτίαν.

Σ. Ἴνα δὲ μάθῃς ἀκριβέστερον, ὡς ὁ αὐτὸς ἐστὶν ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος θεὸς, ὃ τε τοῦ δικαίου ἔδικος ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ὃ ἐν τῷ χάριτι, ξηραίνει μὲν τὴν σικτὴν καρπὸν αὐτῷ μὴ προσενεγκοῦσαν, μυρίαὶ δὲ ἀπειλαὶ ὑποβάλλει τοὺς αὐτῷ μὴ πειθομένους, καὶ τὸ σφοδρότερον τε καὶ ἀμίμητον τοῖς κολάσει, εἰς τὸ ἐξώτερον πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, τοὺς παραβεβηκότας (29) αὐτοῦ τοὺς νόμους καταδικάζει. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσκλήρω πυρὶ καὶ ὕδατι τιμωρεῖται, ἐπὶ τέλει δὲ διαιωνίζονται καὶ ἀτελευτήτω. Ὅρῳ πῶς τὸ μισοπὸνῆρον πανταχοῦ ὡσπερ καὶ τὸ φιλόανθρωπον γνώρισμά ἐστι καὶ μαρτύριον τῆς ἀγαθότητος τοῦ θεοῦ; Καὶ οὐκ αὐτὸς μὲν ταῦτα πράττει, τοὺς μαθητὰς δὲ τῆς τοιαύτης πράξεως ἀναστέλλει; ἀλλὰ Πέτρος μὲν ὃ ἐν τῇ χάριτι λαμπρὸς τὸν Ἀνανίαν καὶ τὴν Σάπφειραν ψευδολογίας θάνατον ἔλαβε τὴν δίκην (30). Παῦλος δὲ, ὃ θερμὸς τῆς χάριτος κήρυξ καὶ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης, τυφλὸν μὲν εὐθὺς ποιεῖ τὸν Ἐλύμαν, αὐτὸς μαθὼν, ἐξ ὧν πέπονθεν, ὅσον ἡ ποινὴ κέρδος φέρει. Τὸν δὲ πεπορευκότα Κορίνθιον παραδίδωσι τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός. Ἀλέξανδρον δὲ εἰς τὴν ἐκείθεν παραπέμπει βίβανον καὶ κρίσιν. Καὶ εἰ ὄργη καὶ θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πάντων ψυχῆν ἀνθρωπίου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν (31), σφόδρα διαμαρτύρεται ὁ Παῦλος, ὡσπερ δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, πῶς προσωποληψία οὐκ ἔστι πρὸς τῷ θεῷ; πῶς οἱ κατακρίθεντες ἐν τῇ Παλαιᾷ οὐχ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατακρίθησαν ἀγαθοῦ θεοῦ, ὃς καὶ τὴν χάριν νομοθετεῖ, καὶ τὸ ἀπροσωπώληπτον αὐτοῦ, οἷς ὑπέστρεψεν, ἐδεδείκνωσε; καὶ ὁσοῖς ἂν τις ἐπιδείξαιτο τὴν μισοπὸνῆρον δίκην ἐν τοῖς τῆς χάριτος νόμοις τὸ κράτος ἔχουσαν ἄμαχον:

Ζ'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πονηρὰς ἦν ἀρχῆς ἡ Παλαιὰ, πῶς ὁ μετάρσιος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος, Παῦλος, εὐθὺς ἀρχόμενος τῶν Ἐπιστολῶν διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Ἰσραὴλ ἀγίαις τὸν θεὸν προσεπηγάλλεσθαι λέγει, περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα; Εἰ γὰρ θεοῦ προφητῆται καὶ Γραφαὶ ἄγιοι, δι' ὧν ὁ θεὸς προεπηγάγειτο περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ποῦ ὁ Πονηρὸς εὐρήσει τὴν ἀρχὴν; καὶ εἰ τὰ ἀόρατα αὐτοῦ, τουτέστι τοῦ

²⁶ Matth. xxi, 19. ²⁷ Act. xiii, 8. ²⁸ Tim. i, 20.

A homines malorum operum auctores per creaturam aliam malam, ignem scilicet, ad pœnam vocare, eosque qui cupiditatibus carnis abrepti sint, diluvio punire. Jam autem et boni et justi et malis infensi opus est, malum prohibere, impudentesque peccatores ad dignum rapere supplicium, quæ sane malum, aut peccatum amantem, imo legibus præcipientem non decent.

VI. Ut vero adhuc magis intelligas, quod idem bonus et hominum amans Deus est, qui et in veteri et in novo testamento justum tueatur, sicut exarescere jubet, quæ fructum petenti non exhibebat ²⁶, infinitisque minis sibi non audientes exponit, legumque suarum transgressores graviore nec imitabili supplicio, igni scilicet, qui diabolo et angelis ejus paratus est, subjicit. Atque ita primum quidem igne et aqua temporali, tandem vero æterno et nunquam finiendo punit. Vident, quod et odium malorum et humanitas semper argumentum et signum sit bonitatis Dei? Nec ipse solum ita agit, discipulosque forte ab ejusmodi actionibus prohibet, sed et illustris in novo testamento Petrus, Ananiam et Sapphiram morte in mendacii pœnam affecit. Paulus quoque, strenuus Evangelii præco, et doctor orbis, Elymam ex vestigio cæcum fieri jubet ²⁷, ipse scilicet ex iis, quæ perpressus erat, eductus, quantum commodum pœna afferat. Idem hominem Corinthium, scortationi deditum, Satanæ in perniciem carnis tradit, Alexandrum vero eidem cruciatui et judicio adjudicat ²⁸. Imo cum idem Paulus testetur, quod ira, afflictio et angustia ventura sit super omnem animam hominis malum patrantis ²⁹, sicut vicissim gloria et honor et pax sit hominis bonum operantis, nec personam Deus respiciat; quomodo, qui in Veteri Testamento damna sunt, non ab eodem condemnentur Deo bono, qui et Evangelium promulgavit, et, quam nullus apud se sit personarum delectus, factis demonstravit? Quis vero suffecerit enarrandis gratiæ seu novi testamenti legibus, quæ evincant, justitiam malis inimicam ibi perpetuo valere?

VII. Præterea vero, si vetus testamentum mali est principii, quomodo divinus et cœlestis vir Paulus, statim ab initio epistolarum suarum, profitetur Deum per prophetas suos in Scriptura sacra testari de Filio suo, ex semine Davidis secundum carnem orituro ¹? Quod si enim Dei sunt prophetæ, et Scripturæ sacræ, per quas Deus de Filio suo ante nuntiavit, ubi Malus principium invenerit? Et si invisibilia ejus, hoc est Dei et Patris Domini nostri

²⁹ Rom. ii, 9. ¹ Rom. i, 2 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(27) Ἐτῶν, Lego καὶ τοὺς.

(28) Κολάζει. Lego κολάζειν.

(29) Παραβεβηκότας. Hoc modo res ipsa legere jubet, pro περιβεβηκότας, quod habet ms. Supra vero ad tomum I, p. 8, monui, τὸ, παρὰ et περὶ sæpe inter se permutari.

(30) Ἐλαβε τὴν δίκην. De phrasibus διδόναι et λαμβάνειν τὴν δίκην vide Thomam Gatakerum in Dissert. de stylo N. T. et Jo. Vorstium, De Hebraïsmis N. T. part. i, c. 7, p. 215.

(31) Excidisse hic videtur vocula ὡς vel similis.

Jesu Christi, a creato mundo ex operibus cognita conspiciuntur, in quibus tandem opifex malus cognoscetur? Invisibilia et mente assequenda Dei sunt: hæc vero ex creatione visui et sensibus subjecta perspiciuntur. Nisi enim ex visibilibus creaturis invisibilia Dei intelligerentur, certe invisibilia hæc ab istis non distinxisset, neque ex istis ea perspicere jussisset. Quomodo autem in creaturis sensibilibus, hoc est, in creaturis mali perspiciuntur invisibilia Dei, nempe æterna illius potentia et divinitas? Malitia sane potius et turpitudine Mali in iis conspicerentur, siquidem in universum tales ejus creaturæ existerent. Quod vero lex a bono Deo sit, etiam hinc facile demonstraveris. Paulus enim, os Christi, ait, quod non auscultatores, sed observatores legis justitiam consequuntur. Quomodo lex a bono Deo profecta non sit, qui pro pœna irroganda eos, qui legem impleverunt, justos pronuntiat? Et si transgressor legis, etiam circumciscus carnem, pro præputiato habetur, et divina gratia indignus, præputiatus vero, si legis jussa secutetur, circumcissionem sanctissimi Spiritus in anima circumfert, nonne lex a bono Deo repeti debet? Si vero Christus Jesus, prout Paulus exclamat, minister fuit circumcissionis, pro veritate scilicet Dei, ad confirmandas promissiones patribus factas, quas proinde Christus stabilivit; idem vero Deus patribus has promissiones fecit, qui et cælum hoc sensibus expositum et terram condidit, quemque Moses in historia creationis Deum prædicat, qui insuper a Paulo in hoc et aliis locis pluribus Servatoris nostri pater appellatur, cujus promissiones ipse ut genuinus filius per se, non vero aliena opera usus, ratas et stabiles esse demonstraverit, qui fieri potest, ut impudentissima apostatarum factio non confundatur? Quid vero provoco ad Paulum, virum alioquin cognitione Veteris Testamenti, et sapientia Novi tantopere illustrem, cum communem Dominum audere liceat præcipientem et dicentem: *Ne existimetis me venisse ad solvendam legem aut Prophetas: non veni ut solverem legem, sed ut implerem*⁹⁰. Et alibi: *Amen, amen, dico vobis: Non transibit cælum et terra, aut iota unum, unusve apex, donec omnia ista evenierint*⁹¹. Ego ut impleturus legem veni, ait Christus, at impii oris est dicere me venisse ut Patris legem dissolverem. Ego vero nihil ejus non impletum relinquam; nihil in ea a Malo inspiratum est; nihil falsum deprehenditur: omnia veritatis plena sunt. Ego sum præsidium sermonum prophetarum. Mei enim et Patris servi ac ministri prophetæ sunt, qui et adventum meum, et omnia, quæ huc pertinent, præviderunt et prænuntiarunt. Itaque nec parvum quidquam, nec magnum eorum, quæ illi prædixerunt, vel quæ lex continet, præterebit, quod non a veritate tandem obsignetur. Si enim ego circumcissionis minister sum ad confirmandas promissiones, quas Pater fecit patribus, quomodo vel iota unum, hoc est, minimum eorum quæ a lege vel prophetis dicta

Α Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα, καθορᾶται, ἐν τίσιν ὁραθεῖη δημιουργὸς ὁ Ἐχθρὸς; Τὰ ἀόρατα καὶ νοούμενα τοῦ Θεοῦ ἐστὶ· ταῦτα δὲ καθορᾶται ἀπο τῆς αἰσθητῆς καὶ ὁρατῆς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τῆς ὁρατῆς κτίσεως τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ καθορᾶται, οὐκ ἂν μὲν διέστειλε τὰ ἀόρατα ἐξ αὐτῆς· οὐκ ἂν δὲ διὰ ταύτης ἐδίδαξεν ἐκεῖνα καθορᾶσθαι. Πῶς οὖν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῖς αἰσθητοῖς καθορᾶται τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε ἡ αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Πονηροῦ; Τούτον γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἐχθροῦ, εἴπερ ἦν ὅλως τινὰ, ἡ πονηρία καὶ αἰσχροῦτης αὐτοῦ καθορᾶτο ἂν. Ὅτι δὲ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, κἀντεῦθεν ἂν τις ἐπιβεβῆτο βῆρον. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος, τὸ στόμα τοῦ Β Χριστοῦ, ὅτι περ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιοσύνησονται. Καὶ πῶς οὐκ ἔστιν ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὃς ἀντὶ τοῦ κολάζειν δικαίους ἀποφαίνει τοὺς ποιοῦντας αὐτόν; Καὶ εἰ ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, κἀν περιτετημημένος ἦ τὴν σάρκα, ὡς ἀκρόδυστος λόγιζεται, καὶ ἀνάξιος κρίνεται τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀκρόδυστος τὰ δικαιώματα φυλάσσωσιν τοῦ νόμου τὴν περιτομὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος φέρει ἐν τῇ ψυχῇ, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ, καθὰ διακέρραγεν ὁ Παῦλος, Χριστὸς Ἰησοῦς διάκνος γέγονε περιτομῆς, διατί; ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαίωσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων, καὶ ταύτας ἐβεβαίωσεν ὁ Χριστός; ἐκεῖνος δὲ τοῖς πατράσι διέθετο τὰς ἐπαγγελίας, ὁ καὶ τὸν αἰσθητὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν δημιουργήσας Θεός, ὃν καὶ Μωσῆς ἐν τῇ κοσμογενεῖα θεολογεῖ· δείκνυται δὲ δι' ὧν ὁ Παῦλος ἐνταῦθα καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις λέγει, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὗτος πατήρ, οὗ τὰς ἐπαγγελίας ὡς γνήσιος υἱὸς ἀπαράβατους τε καὶ ἀψευδεις αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, καὶ οὐ δι' ἄλλου ἐπεδείξατο, πῶς τῆς ἀποστασίας οὐ καταδύεται· τὸ ἀναίσχυντον; Ἄλλὰ τί μοι λέγειν Παῦλον, καίτοι τηλικούτων ὄντα τῆ τε γνώσει τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆ σοφίᾳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, πάλιν ἐντὴν τοῦ κοινοῦ Δεσπότου διακοῦναι, διατεινομένου καὶ λέγοντος· Μὴ νομίσητε, εἰ ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι; Καὶ Ἄμην, ἀμήν, λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἢ ἰῶτα ἐν ἡ μία κεφαλαί, ἕως ἂν ταῦτα πάντα γένηται. Ἐγὼ πληρωτῆς ἦλθον τοῦ νόμου· στομάτων ἐστὶ πονηρῶν τὸ λέγειν, ἐμὲ παραγενέσθαι τοὺς πατρικοὺς παραλύσαι νόμους. Οὐδὲν αὐτοῦ ἀτελείωτον ἔασω, οὐδὲν ἐπιπνοίας ἐν αὐτῷ πονηρᾶς, οὐδὲν εἰς ψεῦδος λήξει· πάντα μεστὰ τῆς ἀληθείας. Ἐγὼ τῶν προφητικῶν φωνῶν ἡ βεβαίωσις. Ἐμοὶ γὰρ ὄντες καὶ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς ὑπηρέται καὶ διάκονοι τὴν τε παρουσίαν τὴν ἐμὴν, καὶ πάντα τὰ τῆς παρουσίας σαφῶς προεἶδόν τε καὶ προήγγειλαν. Διὸ ἐξ ὧν τε ἐκεῖνοι προεἶπον καὶ ὁ νόμος περιέχει, οὐ μικρόν, οὐ μέγα παρελεύσεται, ὃ μὴ τῆς ἀληθείας τῷ πέραισι σφραγισθῇ.

⁹⁰ Rom. xv, 8. ⁹¹ Matth. v, 17. ⁹² ibid. 18.

Εἰ γὰρ ἐγὼ διάκονος περιτομῆς εἰς τὸ βεβαιωθῆναι τὰς ἐπαγγελίας, ὡς ὁ Πατὴρ διέθετο τοῖς πατράσι, πῶς ἴσῳτα ἐν, τουτέστι τὸ ἐλάχιστον τῶν ἐν τῷ νόμῳ ἐλθεῖν ἢ μὴ γενέσθαι.

Ἡ, Ἄλλ' ἐφ' ἑτερόν μοι τὴν θεωρίαν συμμετακίνει, εἰ λόγια Θεοῦ τὰ ἐν τῷ νόμῳ. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος· Τίς ἢ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; Εἴτ' ἄ· Πολλὴ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Τί γὰρ εἰ ἠπίστησαν τινες, μὴ ἢ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργεῖ; Μὴ γένοιτο. Γενέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης. Καὶ οὐκ ἀνέχεται μὲν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργηθῆναι· πάντα δὲ ἄνθρωπον ψεύστην αἰρεῖται ἐλεγχθῆναι, ἵνα ὁ Θεὸς, ὁ τὴν περιτομῆν δοῦς, ἐπιγινώσκῃτο ἀληθής. Εἰ οὖν καὶ λόγια Θεοῦ εἰσιν, ἃ ἐπιστεύθη Ἰσραὴλ, καὶ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν τοῦ Θεοῦ πίστιν οὐ καταργεῖ, καὶ δεῖ μᾶλλον ψεύστας νομίζειν τοὺς ἀπιστοῦντας Θεῷ, παναληθέστατον δὲ τὸν δεδωκότα τοὺς νόμους τῷ Ἰσραὴλ πῶς οὐχὶ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐστὶ νομοθεσία ἢ Παλαιά; Μὴ γὰρ τὸν Πονηρὸν, ὃς ἀπ' ἀρχῆς ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκε, τοῦτον μὲν ἀληθείας λέγει ὁ Παῦλος πηγῆν. Προκρίνει δὲ πάντας ἀνθρώπους εἰς ψεῦδος ἀπενεχθῆναι, ἵνα ὁ τοῦ ψεύδους ἀρχιτέκτων καὶ δημιουργὸς ἀληθείας κηρυχθῆ. Καὶ εἰ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, οὐχὶ τῆς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐπινοίας καὶ ἀληθείας πεπληρωμένοι νομίζοντο ἄν; Ἄλλ' ὅρα τὸ φρικτὸν τῆς θεομαχίας ἐπὶ πλεόν καὶ κατὰπτυστον. Εἰ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐλυτρώσατο τὸν κόσμον ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ, τὸ δὲ αἷμα καὶ ἡ σὰρξ (ἀλλὰ φρίττων καὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ τὴν γλώσσαν τοῖς θεομάχοις λέγειν ἀφήμι τὸ ἑαυτῶν), πῶς διὰ τοιοῦτου πλάσματος τὸ γένος ἡμῶν ἤρπασεν ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ; Πολλῆς μὲν γὰρ ἂν ἅμα χάριτος καὶ δόξης καὶ τιμῆς ἄξιος ἦν ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν, εἰ παρέσχεν ὕλην αὐτὸς, δι' ἧς ἂν ἀπαλλαγείμεν τῆς τυραννίδος αὐτοῦ. Πολλῆς δὲ ἀνοίας ἅμα καὶ γέλωτος ἔνοχος, εἰ πλάττειν ἐπέβη, δι' ὧν ἀφηρημένος ἔσται τὸ κρᾶτος, καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν καὶ τῶν ψυχῶν. Τί δὲ ἄλλο φύεται τῆς ἀποστασίας; Οὐδὲν μέγα, οὐδὲ τὸ δλον κατόρθωμα τῆς σωτηρίας ἡμῶν οἴκοθεν κατάρθρωσεν ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ τὸ πλεόν δοῦς ἔχειν τῷ Ἐχθρῷ. Ὡ φρενὸς ὑποχειρίου τῷ (32) Σατανᾷ! Λαθῶν δὲ παρ' αὐτοῦ οὐ μὴ πλάστης ἦν αὐτὸς, αὐτὸ τε παθῶν (33) ἀπαλλάττει, ὅπερ οὐκ ἐχρῆν (ἔργον γὰρ αὐτὸ ποιεῖ ἢ ἀποστασία τοῦ Πονηροῦ), καὶ εἰς ἀφάρσιον μεταποιεῖν καὶ τὸ κακὸν μένειν ἀθάνατον διακρίττεται.

Θ'. Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦ γένους ἡμῶν ἐχθρὸς, ὁ τοσαύτην συνεισφορὰν εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν σωτηρίαν διὰ τοῦ οἴκτου (34) δημιουργήματος συνεισενεγκῶν;

* Rom. III, 1. * ibid. 2-5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(32) Τῷ. Sic rescripsi pro τοῦ, quod est in ms.

(33) Παθῶν. Malim legere παθόν, ut referatur ad corpus quod Christus assumpsit, quodque passum est.

(34) Οἴκτου. Ms. mendose οἴκτου.

PATROL. GR. CII.

A sunt, omnino præterire aut non impleri poterit?

καὶ τοῖς προφήταις ῥηθέντων, δύναται ἂν ὅλως παρελθεῖν ἢ μὴ γενέσθαι.

VIII. At converte nunc mecum mentem ad alia, ut appareat oracula legis divina esse. Paulus enim ait: « *Quænam est prærogativa circumcisorum* ? » Et postea: *Magna per omnem modum. Prima quidem, quod ipsis credita sunt oracula Dei. Nunquid enim, quia quidam non crediderunt, incredulitas eorum fidem Dei tollit? Absit! Deus vero sit verax, omnis autem homo mendax* *. Neque patitur ille, ut fides Dei aboleatur, sed vult potius hominem omnem mendacii convinci, ut Deus, circumcisionis auctor, verax cognoscatur. Quod si igitur Dei sunt oracula, quæ credita sunt Israeli, et incredulitas eorum Dei fidem non tollit, præstatque homines, Deo non credentes, pro mendacibus, eum vero, qui legem Israeli dederit, pro veracissimo habere; nonne hinc etiam lex vetus ad bonum Deum referri debebit? Neque enim Paulus malum, qui ab initio mendax fuit, et in veritate non perstitit, fontem veritatis appellat. Imo vero satius judicat homines omnes mendacii insimulari, ut et mendacii faber, et veritatis auctor publice renuntietur. Et si justitia Dei manifestata est, a lege ipsa et prophetis testimonium accipiens, quomodo non lex et prophetae ex boni Dei inspiratione profecti et veritate pleni existimabuntur? Sed vide amplius horrendam et abominandam hostium Dei impietatem. Si Deus per sanguinem suum mundum a servitute hostis redemit, sanguis vero et caro (sed horrore ex ratiociniis et vocibus Dei hostium correptus sua ipsis proferenda relinquo) quomodo beneficio ejusmodi creaturæ genus nostrum ex servitute hostis retraxit? Ille enim adversarius noster multa et gratia et gloria et honore dignus erat, siquidem ipse materiam suggessisset, per quam a tyrannide ejus liberi evaderemus. Vicissim idem et imprudentiæ probro et risui multo se exponeret, si ea ipse finxisset, per quæ potestate in corpora et animas nostras excideret. Quid vero aliud ex hoc errore consequitur? Id omnino, quod Servator nec magnam nec omnem partem reparatæ salutis nostræ de suo perfecit, sed ita, ut maximam partem hosti debeat. O mentes Satanæ obnoxias! Mutuatus scilicet ab eo id, cujus non erat ipse conditor, idem perpeccatione sua, quod certe fieri non debebat, redimit (nam erronei homines id mali vocant opus), et ad immortalitatem transfert, et ut malum perpetuum sit, efficit.

IX. Et quomodo generis nostri hostis habendus erit, qui per suam creaturam in communem salutem nostram tam multum contulit? Quomodo in

universum malum perfecit, suscepta corporis creatione, quod non solum servat, et postea a corruptione immune præstat, sed et per illud animabus insequentibus benefacit, corpora scilicet cum illis conjuncta in eandem immortalitatem transferens? Adeo in tenebras, chaos et occæcationem rationis, furorem item et profundam temulentiam, ab omne horum hominum studium, qui solitarium imperium in duo scindunt, et unum Dominum, Jesum Christum, conditorem omnium, in duo principia dividunt, et aliud quidem intelligibilibus, aliud sensibilibus rebus præficiunt. At quomodo, per Bythum et Sigen, Conditoris sui cruciatus non verentur, qui corpus nostrum mali aiunt esse principii? Paulus enim ex adverso diserte clamat, *Corpus non scortationi*, quæ mali opus est, *sed Domino, et Dominus corpori*⁵. Quomodo enim creatura hostis omnino potest esse Domini? Quid vero refert monere, illud scortationi non tradendum esse, cum per se malum sit, et mali principii opus, et prorsus a voluntate ac creatione Dei alienum? Cum enim, quod apostatæ illi volunt, corpus et formatione, et natura et legibus malum sit, nunquam omnino Domini exsistet, neque quidquam referet, utrum scortationi se dedat, an minus. Sive enim illi indulserit, sive minus, utrinque non desinet esse improbum, et mali principii opus. Perpende vero et hoc: Si corpus est creatura mali, quomodo is, qui malo strenue se opponit, et pro veritate dimicat, sanctum illud appellat? *Non nupta enim*, inquit, *curat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu*⁶. Si vero corpus sanctum est, unde est malum? et unde est opus conditoris mali? Malæ quidem actiones, quæ creaturam boni Dei adulterant, vindicant illud et obnoxium faciunt malo. Quoad vero intra leges conditoris se continet, magis id quidem valet ad averruncandum malum, quam malus ad illud sibi subjiciendum.

X. Quod itaque nec dicere nec opinari fas sit, duo eaque sibi invicem opposita principia dari in iis, quorum voluntas in se libera illecebris mali non subjecta est, abunde puto disputatum. Expendamus vero nunc alterum apostaticæ doctrinæ caput, quod quidem in superioribus etiam non leviter nec perfunctorie sub examen vocatum et condemnatum est. Sed vel sic ex eadem Scriptura sacra eidem ulterius subjiciatur. Paulus, qui seipsum Deo penitus consecravit, clara voce clamat: *Num*

⁵ I Cor. iii, 13. ⁶ I Cor. vii, 34.

A Καὶ πῶς ὄλως ἔπραξε πονηρὸν, πλάσας τὸ σῶμα, ὃ μὴ μόνον σώζει, καὶ ἄφθαρτον ὕστερον ποιεῖ, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ τὰς ἐπομένας ψυχὰς εὐεργετῆι, εἰς τὴν ὁμοίαν ἀθανασίαν τὰ ἐνωθέντα αὐταῖς σώματα καθιστῶν; Οὕτως ἐστὶ σκότος καὶ χάος καὶ τύφλωσις λογισμῶν, καὶ μανία καὶ μέθη βαθεῖα ἢ σπουδὴ τῶν εἰς δύο ἀρχὰς τὴν μίαν σχιζόντων ἀρχῆν, καὶ τὸν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δημιουργὸν ἀπάντων, εἰς δύο κατατεμνόντων ἀρχὰς· καὶ τὴν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐπιστάντων, τὴν δὲ τοῖς ὀρωμένοις. Ἀλλὰ πῶς πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν (35) τοῦ Πλάστου αὐτῶν τὰς ὠδίνους οὐ καταδύονται, οἱ τὸ σῶμα ἡμῶν λέγοντες εἶναι τοῦ Πονηροῦ; Τρανῶς γὰρ ἐκείνοις ἀπ' ἐναντίας ὁ Παῦλος βοᾷ· Τὸ μὲν σῶμα οὐ τῆ πορνείᾳ, ἣτις ἐστὶν ἔργον τοῦ Πονηροῦ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Πῶς γὰρ τοῦ Ἐχθροῦ τὸ πλάσμα δύναται ὄλως τοῦ Κυρίου εἶναι; Τί δὲ δεῖ λέγειν μὴ ἀνατιθέσθαι τοῦτο τῆ πορνείᾳ, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πονηρὸν ὄν, καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς δημιουργημᾶ, καὶ παντελῶς ἀλλότριον, καὶ τοῦ θελήματος καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Θεοῦ; Πλάσει γὰρ καὶ νόμοις τὸ σῶμα, ὡς ἡ ἀποστασία βούλεται, πονηρὸν ὑπάρχον οὐκ ἂν μὲν ποιε γένοιτο τοῦ Κυρίου· πορνείας δὲ γενέσθαι, ἢ μὴ γενέσθαι οὐδὲν διοίσει, εἴτε γὰρ ἐξεπάρνευσεν, εἴτε (36) μὴ, οὐδὲν ἕττον οὐκ ἀφίσταται τοῦ πονηρὸν εἶναι, καὶ πονηρᾶς δημιουργημᾶ ἀρχῆς. Ἐπισκόπει δὲ καὶ ὧδε. Εἴ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ (37) τοῦ Πονηροῦ λαμπρῶς καταστρατηγῶν, καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερημῶν ἅγιον αὐτὸ καλεῖ; Ἡ ἄγαμος γὰρ, φησὶν, μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἁγία καὶ σῶματι καὶ πνεύματι. Εἴ δὲ ἅγιον τὸ σῶμα, πόθεν πονηρὸν; καὶ πόθεν ἔργον δημιουργίας πονηρᾶς; Πράξεις μὲν γὰρ πονηραὶ, κιδθηλεύουσαι τὸ πλάσμα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οἰκειυῶσιν αὐτὸ καὶ ὑποτάττουσι τῷ Πονηρῷ. Ἐν δὲ τοῖς νόμοις τοῦ πλάστου διατηρούμενον ἰσχὺν ἔχει μᾶλλον διώκειν τὸν Πονηρὸν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐκείνο δουλαγωγεῖν.

C I. Ἀλλὰ γὰρ ὅτι μὲν οὐχ οἶόν τε ἐστὶ οὔτε λέγειν οὔτε φρονεῖν δύο καὶ ταῦτας ἀντικειμένους ἀρχὰς, οἷς τὸ αὐτεξούσιον ἀδούλωτον μένει τοῖς πάθεσι τοῦ Ἐχθροῦ, ἀποχωρώντως οἶμαι τὸν λόγον διεξελθεῖν. Ἐπισκεψώμεθα δὲ καὶ τὸ ἕτερον τῆς ἀποστασίας μέρος, ὃ δέδωκε μὲν καὶ αὐτὸ διὰ τῶν προειρημένων οὐ μεμπτὰς οἶμαι οὐδὲ βραχείας τὰς εὐθύνas. Πλήν καὶ νῦν διὰ τῆς αὐτῆς ἱερολογίας ἀπαιτεῖσθω καὶ τὰς λειπομένας. Παῦλος ὁ καθ' ἑκάστην ἑαυτὸν ἱερούργων τῷ Θεῷ διακροσῆ βοᾷ τῆ φωνῆ. Μὴ κατὰ

VARLE LECTIONES ET NOTÆ.

(35) Πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν. Erant hi duo ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani et pro diis habebant: inter eos enim primum obtinebant locum, ita ut prima συζυγία ab ipsis vocarentur, τῷ Βυθῷ, sive Profundo, Patris; Σιγῇ vero, seu Silentio, Matris nomen ferente. Vide hanc in rem Irenæum, lib. i, c. 1 et 5; et alios ex veteribus, quos laudat Joan. Baptistæ Cotelerius, in Notis ad tom. I Monumentorum Ecclesiæ Græcæ, p. 767; ac Guilielm. Spencerus ad Origenem Contra Celsum, p. 78; ex recentioribus vero Nicolaum Le Nourry, in Appa-

ratu ad Bibliothecam maximam Patrum, tom. II, diss. i, p. 77 seqq. Per horum vero commemorationem hoc loco factam innuit Noster, vel Paulicianos, contra quos disputat, hæc nomina a Valentinianis adoptasse, vel comparari duo ipsorum principia cum his illorum æonibus posse, quemadmodum et in aliis capitibus illos imitentur. Confer Petri Siculi Narrationem de Manichæis, p. 42.

(36) Εἴτε. Ita scripsi pro ἕτε, quod per librarium mendum erat in ms.

(37) O. Sic lego pro τό, quod habebat ms.

ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει; Ὁ Ἰσον ἐστὶ. Μὴ λογισμοῖς ἀνθρώπων ἀσφαλίζομεν τὸ ῥηθὲν, ἢ οὐχὶ καὶ θείας ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων νομοθεσίας τὸ προτεινόμενον; Καὶ τίς ταῦτα τεθεώρηκεν, αὐτὸς σαφηνίζει. Ἐν γὰρ τῷ Μωσαίῳ νόμῳ γέγραπται, φησί, Οὐ φημίσεις βοῶν ἀλωῶντα. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ; Τίνων δὲ μᾶλλον μέλει, δεικνύς ἐπάγει. Δι' ἡμᾶς γὰρ πάντως λέγει, καὶ δι' ἡμᾶς ἐγράφη. Ὡστε κοινὸν τὸ δόγμα τὸ ἐν τῇ Παλαιᾷ διαβιβάζον καὶ πολιτευόμενον καὶ ἐν τῇ χάριτι. Εἶτα τὴν φυσικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ὑποδηλῶν ἐκ τῆς τῶν νομοθετηθέντων ὁμοιότητος, Ὡσπερ, φησί, προσεταγῆ τοὺς τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντας τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζεσθαι· οὕτω καὶ ὁ Κύριος προσεταξεν τοὺς τὸ Εὐαγγέλιον καταγγέλλοντας ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ζῆν, τοσοῦτον ἐπάρας τὸν νόμον, ἅτε δὴ τοῦ Πατρὸς ὄντα, ὡς καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ μίμησιν ἐκείνου τὰ προστάγματα προάγειν. Τὴν συνάφειαν δὲ πάλιν καὶ συγγένειαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος ἐπὶ πλεον τραυολογῶν, Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, φησὶν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν, ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. Δὸς μοι λοιπὸν ἐνταῦθα τὸ οὐκ ἐλεύθερον τῆς βακχείας τοῦ Ἐχθροῦ. Ἐπινοῦν γὰρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας. Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ἀκούεις, ὅπως ὁ Χριστὸς τὸν πατρικὸν ἐπότιζε λαὸν, καὶ πῶς ὁ Πατὴρ ὠδήγει τὸν Ἰσραὴλ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ λατρείαν καὶ ἐπιστροφῆν; Διὰ τίνων, ἢ δῆλον ὅτι διὰ Μωσαίου καὶ τῶν προφητῶν; Ποῦ οὖν ἐνταῦθα ὁ Πονηρός; ποῦ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς τὸ ἔργον; ποῦ οἱ νόμοι τῆς ἀντικειμένης μοίρας; τοῦ Μωσαϊκοῦ λαοῦ, καὶ πνευματικῶν βρώματι τροπομένων καὶ πνευματικῶν πόματος πινόντων ἐκ τῆς συνοῦσης τε καὶ ἐπομένης πέτρας, ἥτις ἦν ὁ Χριστός; Εἶτα πάλιν ὁ νομομαθὴς οὗτος ἀνὴρ καὶ τὰ κέρδη πάντα, οἷς ἐσεμύνητο πρότερον, σκύβαλα ἡγούμενος διὰ τὸν Χριστὸν, Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστὸν, φησὶ, καθὼς καὶ τινες αὐτῶν ἐπειράσαν. Τίνες, ἢ δῆλον ὅτι ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαός; Καὶ τίνα τὰ ἐπίχειρά; Ὑπὸ τῶν ὄψεων ἀπώλοντο. Ὡστε ἐκπειράζοντες τὸν ἐν τῷ νόμῳ Θεόν, διὰ τοῦ Πατρὸς ἐπείραζον καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐπείραζε μὲν γὰρ ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαός τὸν νομοθέτην αὐτοῦ, ἀτιμητὸν δὲ τὴν βασιλείαν καὶ ἀρβήκτον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ μύστης καὶ μυσταγωγός τῶν ἀπορρήτων, εἰδὼς ἐν τῷ πειράζεσθαι τὸν τοῦ ἀγαθοῦ Παιδὸς Πατέρα Θεόν, καὶ τὸν Χριστὸν πειράζεσθαι διατείνεται. Ὡς ἐν πορίσματός δὲ μόλις ἐπισκόπει, ὅτι καὶ πληγὴν εὐθὺς ἀρῆκεν ὁ Χριστός κατὰ τῶν ἐκπειρασάντων αὐτὸν τὸν διὰ τῶν ὄψεων ὄλεθρον. Καὶ ταύτην ἐπάγων οὐκ

A secundum hominem hæc loquor? vel nonne potius et lex ista profert? Quod idem est ac si diceret: Num ratiociniis hominum dicta confirmamus, nec potius propositum argumentum divinæ et plusquam humanæ legis est? Quis vero illa constituerit, ipse exponit, In Mosis enim lege, inquit, scriptum est: Non obturabis os bovi trituranti⁸. Hæc vero afferens subjungit: Num boves curæ sunt Deo? Quorum vero potiore curam agat, ostensurus addit: Propter nos omnino id dicit, et propter nos scriptum est. Itaque communis doctrina est, quæ et in Vetere valuit, et in Novo obtinuit Testamento. Postea, naturalem, quæ inter Patrem et Filium est, similitudinem et immutabilitatem ex similitudine legum utrinque latarum subindicans. Sicut, inquit, præceptum est, ut, qui allari serviunt, allaris etiam fiant participes; ita et Dominus præcepit, ut, qui Evangelium prædicant, ex Evangelio vivant⁹; legem, tanquam a Patre profectam, adeo extollens, ut Filium ad exemplum ejus præcepta sua statuisse innuat. Idem vero connexionem et cognationem legis et gratiæ adhuc magis exposuit: Nolo vos, inquit, ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube erant, et omnes per mare transierunt, et omnes in Mosen baptizati sunt, in nube et mari, et omnes eundem cibum spiritualem ederunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt¹⁰. Ostende mihi hic momentum vel unicum quod non immune sit a furente hostis potestate: Biberunt enim, inquit, ex spiritali, quæ sequebatur, petra: petra autem erat Christus¹¹. Audisne quomodo Pater Israel duxerit ad cultum Filii sui et conversionem? Per quos autem alios nisi per Mosen et prophetas? Ubi igitur hic est malus, ubi mali principii opus? ubi luges oppositæ partis? cum populus Mosaicus et spiritali cibo nutritus sit, et spiritualem potum biberit ex comitante et insequente petra, quæ erat Christus? Deinde rursus idem vir legem doctus, atque omnia illa, quibus olim efferebatur, pro rejectiis declarans propter Christum, Ne tentemus, inquit, Christum, sicut nonnulli eorum tentarunt¹². Quinam illi? nonne Israelitæ? Quæ vero eorum erant præmia? Ex serpentibus peribant. Itaque illi, qui Deum in lege præsentem tentabant, per Patrem etiam Filium ejus Dominum nostrum tentarunt. Tentavit enim populus Israeliticus legislatorem suum; et Paulus, gnarus ipse et doctor mysteriorum, imperium Patris et Filii indivisibile et inviolabile esse persuasus, contendit, eo ipso, quo boni Filii Pater Deus tentatus sit, etiam Christum esse tentatum. Consectarii vero instar et hoc cape, quod Christus statim plagæ loco illis, qui se tentaverant, immiserit perniciem ex serpentibus. Hanc vero illis irrogans amorem in homines non dimisit. Alibi (idem Apostolus) testatur, prophetas ex mandato æterni Dei locutos esse, et ex vero prænuntiasset mysterium ante sæcula constitutum,

⁷ I Cor. x, 8. ⁸ ibid. 9. ⁹ ibid. 13. ¹⁰ I Cor. x, 5. ¹¹ ibid. 6. ¹² ibid. 9.

quod principatus et potestates mundi, ipsumque adeo mundi Dominum latuerit. Quomodo itaque prophetæ aut lex a malo inspirati esse possunt, quandoquidem illi prænuntiarunt mysterium, quod artificibus omnis impietatis fuit absconditum? Rursus aliis in locis eundem Deum, non vero alium atque alium, olim per prophetas, tandem vero per Filium testatur locutum: *Multifariam enim, ait, et multis modis olim Deus patribus nostris per prophetas locutus, ultimis diebus his per Filium locutus est nobis*¹³. Idem, inquam, non alius atque alius. Qui igitur Novum Testamentum per Filium mundo largitus est, idem, juxta Paulum, qui, si quis alius, divina callebat, et Vetus per prophetas sanxit. Quomodo itaque errantium factio alium quidem illius, alium vero Novi, legislatorem et Deum fingit? Si vero etiam ab initio terram fundavit Deus, sicut idem mysteriorum gnarus et doctor scriptionem hanc sacram obsignat, et cæli opera manuum ejus sunt (nam Davidis, qui Dei pater est, canticum adhibens suisque cogitatis attextens illud a Deo inspiratum esse innuit); quomodo defectorum colluvies falso quidem, sed tamen externa specie, hæc prædicantem doctorem suum appellare non veretur? Namque ab eo vocari se volunt, qui et eo ipso a lege ejus recedunt. Num enim Paulus crucifixus est pro nobis, aut num in Pauli nomen baptizati sumus? Aut, (num dicere licet?) *Ego quidem sum Pauli, ego Apollo, ego vero Cepha; divisusne est Christus*¹⁴? At enimvero homines, qui etiam tum, ubi speciose loquuntur, sermones suos, ad gravitatem compositos, actionibus deturpant, ad nomen confugiunt, ut dedecus evitent, in quod eos conjicit vel solum illius nomen, quem erroris habent auctorem. At quomodo non confunduntur homines, qui, Paulo voce Davidica cæli et terræ Conditorem verum et bonum Deum esse prædicante, alium quidem cæli, alium terræ conditorem esse tradunt, neque audiunt hæc clamantem: *Decuit eum, id est, Patrem, propter quem omnia, et per quem omnia, atque hoc ipso non quidem quorumdam, aliquorum vero non item, sed omnium simul Conditorem renuntiantem?* Unde vero apparet, quod de Patre hæc loquatur? Certe verborum series exhibet eum, qui filios multos in gloriam duxerit ducem salutis eorum, per passiones consummasse¹⁵. Quis enim præter verum Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi, vel multos filios introduxit, vel ducem eorum per passiones perfecit? Idem vero vir divinus et sanctus, cum Dominum nostrum Jesum Christum nosset habere potestatem et imperium a Patre indivisum, alibi de eo ait: *Quod ex ipso, et per ipsum,*

¹³ Hebr. i, 1. ¹⁴ I Cor. i, 12, 13. ¹⁵ Hebr. ii, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(38) Θεοπάτορος. Ita appellatur David respectu Christi, qui ex semine ejus, ut homo, natus est. Eodem nomine is venit Dionysio Areopagitæ epist. VIII, et aliis. Similiter Maria Θεομήτωρ audit Gregorio Nysseno in Orat. de occursu Domini.

ἀφῆρηται τὸ φιλόνηρον. Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, καὶ εἰπεῖν τοὺς προφήτας διαμαρτύρεται, καὶ ἀψευδῶς προκηρύξαι τὸ πρὸ αἰώνων μυστήριον, ὃ τὰς ἐξουσίας τοῦ κόσμου καὶ αὐτὸν διέλαθε τὸν Κοσμοκράτορα. Καὶ πῶς ἂν εἴησαν οἱ προφῆται ἢ ὁ νόμος ἐπιπνοίας πονηρᾶς, ὅποταν οὗτοι μὲν προεκήρυττον τὸ μυστήριον, τῆς δὲ πονηρίας πάσης τὴν μηχανουργίαν διέλανθανε; Πάλιν δὲ καὶ ἐν ἄλλοις αὐτὸν Θεὸν καὶ οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, πάλαι μὲν ἐν τοῖς προφήταις διαμαρτύρεται λαλῆσαι, ὕστερον δὲ ἐν τῷ Γίῳ. Πολυμερῶς γὰρ, φησί, καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Γίῳ ὁ αὐτὸς, ἀλλ' οὐκ ἄλλος καὶ ἄλλος. Ὁ οὖν τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐν τῷ Γίῳ χαρισάμενος τῷ κόσμῳ, ὁ αὐτὸς κατὰ τὸν τὰ θεῖα, εἴπερ τις ἄλλος, σοφὸν, καὶ ἐν τοῖς προφήταις διέθετο τὴν Παλαιάν. Καὶ πῶς ἢ πλάνη ἄλλον μὲν ἐκείνης, ἕτερον δὲ τῆς Καινῆς, ἀναπλάττει νομοθέτην καὶ Θεόν; Εἰ δὲ καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν γῆν ὁ Κύριος ἐθεμελίωσεν, ὡς ὁ αὐτὸς μύστης τῶν ἀποβήτων καὶ μυσταγωγὸς ταύτην τὴν ἱεράν ἐπισφραγίζεται Γραφήν, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰσιν οἱ οὐρανοὶ (καὶ γὰρ τὴν τοῦ Θεοπάτορος (38) μελωδίαν λαβὼν, καὶ τοῖς οἰκειοῖς ἐνουφαίνων νοήμασι τὸ θεόπνευστον ἐκείνης βεβαίωσ), πῶς οὐκ αἰσχύνονται τῆς ἀποστασίας τὸ σύνταγμα, καίτοι ψευδῶς μὲν, διδάσκαλον δὲ ὄμως, τὸν ταῦτα κηρύσσοντα ὑποκρινόμενοι καλεῖν; Καὶ γὰρ ἐπιγράφονται τοῦτον (39), πρᾶττοντες μὲν καὶ τοῦτο παρὰ τὸν νόμον αὐτοῦ. Μὴ γὰρ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ἡμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθημεν; καὶ, Ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ μεμέρισται ὁ Χριστός; Πλὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σεμνολογοῦνται διὰ τῆς παραβάσεως αὐτῶν ὑβρίζοντες τὸ σεμνολόγημα, καταφεύγουσι πρὸς τὴν κλήσιν, ἵνα φύγῃ τὴν αἰσχύνην, εἰς ἣν αὐτοὺς ἐμβάλλει, καὶ μόνον ῥηθεῖς ὁ τῆς ἀποστασίας διδάσκαλος. Ἀλλὰ γὰρ πῶς οὐ καταδύονται; τοῦ μὲν Παύλου διὰ τῆς Δαυιδικῆς φωνῆς, οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητῆν τὸν ἀληθινὸν καὶ ἀγαθὸν Θεὸν ἐκδιδάσκοντος, αὐτοὶ λέγοντες ἄλλον μὲν εἶναι τὸν οὐρανοῦ ποιητῆν, δημιουργὸν δὲ τῆς γῆς ἕτερον, οὐδὲ τοῦτο δὲ ἀναβοῶντος ἤκουσαν, ὅτι Ἐπρεπεν αὐτῷ, τουτέστι τῷ Πατρὶ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, ὅπως οὐ τινῶν μὲν, τινῶν δὲ οὐ, ἀλλὰ πάντων ὁμοίως Δημιουργὸν καταγγέλλη. Καὶ πόθεν δῆλον, ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς τοῦτο φησιν; Ἡ τῶν ῥημάτων συνέχεια παριστᾷ, πολλοὺς υἱοὺς εἰς ὄξαν ἀγαγόντα τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι. Τίς γὰρ παρὰ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἢ πολλοὺς εἰσήγαγεν υἱοὺς, ἢ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν ἐτελείωσε διὰ

(39) Ἐπιγράφονται τοῦτον. Hinc forte non præter rem colligas, Paulicianos nomen suum a Paulo apostolo repetiisse, qui vere, ut supra traditum est, a Paulo longe recentiore ita appellabantur.

παθημάτων ; Ὁ αὐτὸς δὲ μετάρσιος καὶ ἱερός ἄνθρωπος καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀδιαίρετον εἰδὼς ἔχοντα τὸ κράτος καὶ τὴν βασιλείαν πρὸς τὸν Πατέρα, ἐν ἑτέροις περὶ αὐτοῦ λέγει, "Ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα αὐτῷ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τὰ πάντα, φησὶν, οὐχὶ τὰ νοητὰ μόνον, ὡς οἱ μεμηγότες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀόρατα πάντα τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ πλάτης ἔργον εἰσὶ. Καὶ ἡ τούτων πάντων βασιλεία, καὶ ἡ ἐξουσία καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Πατρὸς ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Σὺ δὲ μοι τὴν θεωρίαν παράπεμπε καὶ ἐφ' ἑτέρας ἀποστολικὰς φωνάς, αἱ τοὺς πεπιστευκότας ἀδελφοὺς τε ὀνομάζουσιν, ἁγίους καὶ μετόχους τῆς οὐρανοῦ κλησίας, ὅπως παρατιθέασι Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν ἡμῶν Θεὸν τῷ θεράποντί σου (40) τῷ Μωσεί· πιστὸν μὲν γὰρ ἐκίτερον εἰσάγουσιν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος αὐτοῖς ῥήμασι· Κιτανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, δηλονότι ἀρχιερέα (41). Εἶτα πῶς ἦν πιστὸς. ἐπεξηγούμενος, διὰ τοῦ Μωσέως δεικνύει, ὡς καὶ Μωσῆς, φησὶν, ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Τίνος οἴκῳ ; ἢ δηλονότι τοῦ ποιήσαντος ἀρχιερέα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ; Εἶτα καὶ τὴν ἀσύγκριτον διαφορὰν τοῦ Δεσπότης πρὸς τὸν δοῦλον διδάσκων, τὸν μὲν θεράποντα καλεῖ καὶ πιστὸν ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, τὸν δὲ κατασκευάσαι (42) τὸν οἴκον. Διότι ὁ πάντα κατασκευάζων Θεὸς, ἐκεῖνος καὶ τὴν κατασκευὴν διετάξατο τοῦ ἐπιγείου αὐτοῦ οἴκου· Ὁ γὰρ τὰ πάντα, φησὶ, κατασκευάσας Θεὸς, οὗ γνήσιος ὢν Υἱὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, διὰ τοῦτο καὶ Κύριος τοῦ οἴκου, ἀλλ' οὐχὶ θεράπων, ὥσπερ ὁ Μωσῆς. Μετ' ὀλίγον δὲ, τὴν καύχημα τῆς ἐλπίδος καὶ τὴν παύρησιαν μέχρι (43) τέλους, ἐὰν βεβαίαν οἱ πεπιστευκότες κατὰσχωμεν, οἴκον ἡμᾶς εὐαγγελιζόμενος χρηματίζει (44) τοῦ Θεοῦ, τὰς Δαυιδικὰς φωνάς εἰς πίστιν τῶν εἰρημένων προβάλλεται, ἐν οἷς πρῶτον μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαλῆσαι βοᾷ δι' αὐτοῦ, ἔπειτα δὲ τὴν ἴσην ἀπαιτεῖσθαι δίκην τοῦς τὴν ἀνῆκον ὑπέχοντας ταῖς Δεσποτικαῖς ἐντολαῖς τὸ οὖς, καὶ τοὺς ἐν τῷ παραπικρασμῷ παλαι σκληρόντας τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ὡν δὲ ἡ τιμωρία ἴση, οὐδὲ τὸ ἀμάρτημα διαφέρει· ὧν δὲ παραπλήσιον τὸ ἀμάρτημα, τούτων ἑκάτερα μερὶς εἰς τὸν αὐτὸν Θεὸν

¹⁶ Rom. xi, 36. ¹⁷ Hebr. iii, 2. ¹⁸ Hebr. iii, 6.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(40) Ita ms.; sed forte legendum est Θεοῦ, quod ex compendio scripturionis in mss. usitato θυ facile nasci potuit. Neque enim τὸ σοῦ locum habere hic per sermonis seriem potest.

(41) Δηλονότι ἀρχιερέα. Recte ita eludit Photius calumnias omnes quæ nasci alioquin poterant, si τὸ ποιεῖν αὐτὸν ad Christum ipsum reerretur. Scilicet verbum ποιεῖν hic idem est, quod *constituere, inaugurare*. Hoc sensu Joannis xix, 12, dicitur ποιεῖν ἐαυτὸν βασιλέα, et de Christo Marcus ait c. iii, 14, quod ἐποίησε δωδεκα, id est, *elegit seu constituit duodecim*. Lege quæ ad hunc posteriorem locum adnotavit cl. Jac. Elsnerus, in Notis suis in N. T.; ac confer præterea Erasmi Schmidii exqui-

silas *Animadversiones ad N. T.* super Hebr. iii, 2.

(42) Κατασκευάσαι. Ita lego pro κατασκευάσθαι, quod erat in ms.

(43) Τέλους. Ita restituo ex ipso loco Paulino: m. enim mendose exhibebat τούτων.

(44) Χρηματίζει. Eadem notione verbum hoc usurpatur in Actibus apostol. xi, 26, ubi Joan. Gregorius, vir doctissimus, in notis ad quædam Scripturæ loca, p. 102, observat, ejusmodi nominis impositionem proprie indicari, quæ solemniter fiat. Confer et Lamberti Bos *Observationes ad Novum Testam.*, p. 107, qui facta imprimis, quibus nomen paratur, innui contendit.

tamentum calumniantur. Quod si enim illud a Malo est, quomodo illius codicem is, qui ad destruendum Malum venit, recipere sustinuit, et multis audientibus legere ea quæ de se prænuntiata erant, neque legere solum, sed et testari, ac dicere: *Hæc nunc impleta sunt in auribus vestris* ⁷⁷; ac præterea *annum* illum, qui est periodus temporum, sicut tempus est mensura motus sensibilis, ut *acceptum Deo prædicare* ⁷⁸. Quomodo vero etiam in parabola de Lazaro et divite optimus et hominum amantissimus Dominus noster Mosen et prophetas salutaris conversionis et pœnitentiæ magistros appellat? *Habent enim*, inquit, *Mosen et prophetas: audiant illos* ⁷⁹. Nunquid enim is qui in communem hominum salutem nostram naturam suscepit, doctrinæ suæ initiatos, et ab errore liberatos, ad servos et ministros hostis amandarit, ut salutis fiant compotæ? Quis creatura Dei existens, vere et serio hunc tantæ insanix gradum admittat? Porro si veteris instrumenti auctor Malus est, quomodo veritatis fons præcipit: *Scrutamini Scripturas, quia in illis invenistis vitam æternam* ⁸⁰? Ubi enim est vita æterna, in quibus aculeus peccati dominatur? Ubi vita æterna, in quibus homicida leges fert, et præcipit? Talis scilicet lingua Deo inimica proferre audeat. Si præterea vetus testamentum a Malo est, quomodo Veritas ipsa ait: *Si crederetis Mosis, crederetis et mihi: de me enim is scripsit* ⁸¹. Non sane ait: Si in nonnullis crederetis Mosis, sed simpliciter ipsum ut fide dignum renuntiat. Quomodo vero iterum adversus eos, qui circa dissolutionem conjugii suspensos se gerebant, atque in patrocinium perturbationis suæ ad Mosen provocabant, suscepta strenue Legislatoris causa ait: *Moses ob duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores. Ab initio vero non erat ita* ⁸². Unde autem id probat? *Qui enim fecit eos*, inquit, *marem et feminam fecit* ⁸³. Itaque ea, quæ Servator in Evangeliiis de conjugio sanxit, ab illo proficisci ait qui creaturis suis et operibus leges fixerit, et Mosen testatur non contempsisse leges in creatione latas, sed ex certis circumstantiis de postulatis ejus aliquid remississe. Legi enim creationis ab initio factæ mea, inquit, lex concordat, solutio vero conjugii a dispensatione et dispositione Mosis pendet. Ob duritiam

⁷⁷ Luc. iv, 21. ⁷⁸ ibid. 19. ⁷⁹ Luc. xvi, 29. ⁸⁰ ibid. 9.

ἐνυδριζόντων τοῦ φρονήματος τὸ ἀντίθεον (12). Εἴ γὰρ ἔστιν αὕτη τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἠνέσχετο λαβεῖν τὸ βιβλίον ταύτης, ὃ τὸν Πονηρὸν καθελεῖν παρὰ γονῶς; καὶ εἰς πολλῶν ἀναγνῶναι ἀκοῆς, δι' ὧν προεκηρύττετο τὰ περὶ ἑαυτοῦ, καὶ οὐκ ἀναγνῶναι μόνον, ἀλλὰ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι ταῦτα νῦν πεπλήρωται ἐν τοῖς ὡσὶν ὑμῶν· καὶ τὸν ἑναιαυτὸν, ὃς ἐστὶ περίοδος χρόνων (13), ὃ δὲ χρόνος μέτρον κινήσεως αἰσθητῆς, τοῦτον ἀνακηρύξει δεκτὸν Κυρίῳ; Πῶς δὲ πάλιν ἐν τῇ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Πλουσίου παραβολῇ ὁ φιλόανθρωπος καὶ ἀγαθὸς ἡμῶν Δεσπότης Μωσῆς καὶ τοὺς προφήτας τῆς σωτηρίου ἐπιστροφῆς καὶ μεταμελείας διδασκάλους ἀποκαλεῖ; Ἔχουσι γὰρ, φησὶ, Μωσῆς καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. Ἄρα γὰρ ὁ ἐπὶ κοινῇ τοῦ γένους (14) σωτηρίᾳ τῆν ἡμῶν φύσιν ἀναλαβὼν τοὺς μυσταγωγούμενους παρ' αὐτοῦ, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαττομένους, εἰς τοὺς θεράποντας καὶ ὑπέρβητας ἀνέπεμπε τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ τότε σωτηρίας τυχεῖν; Καὶ τίς ἂν ἀνάγκητο πλάσμα θεοῦ ὑπάρχων ἀληθῶς τῆς τοσαύτης ἀπονοίας τὴν ὑπερβολήν; Ἡλίθην δὲ, εἰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης νομοθέτης ὁ Πονηρὸς, πῶς λέγει τῆς ἀγαθότητος ἡ πηγὴ· Ἐρευνᾶτε (15) τὰς Γραφὰς, ὅτι ἐν αὐταῖς εὐρήσετε ζωὴν αἰώνιον; Πού γὰρ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς τὸ κέντρον τῆς ἀμαρτίας πολιτεύεται; ποῦ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς ὁ ἀνθρωποκτόνος νομοθετεῖ, καὶ παρακελεύεται; τοῦτο γὰρ ἡ θεομάχος γλῶσσα θρασύνεται. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ Πονηροῦ πῶς Ἀλήθεια λέγει· Εἰ ἐπιστεύετε Μωσῆϊ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν; Οὐκ εἶπεν· Εἰ ἐν τισὶν ἐπιστεύετε Μωσῆϊ, ἀλλ' ἀπλῶς αὐτοῦ τὸ ἀξίωπιστον ἀνεκήρυξε. Πῶς δὲ πάλιν πρὸς τοὺς κερηγῶτας περὶ τὴν διάλυσιν τῶν γάμων καὶ τὸν Μωσῆν εἰς συνηγορίαν τοῦ πάθους προβαλλομένους λαμπρῶς ὑπερμαχῶν τοῦ νομοθέτου φησὶν, ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολύσαι τὰς γυναῖκας. Ἄπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως· Καὶ πόθεν τὴν ἀπόδειξιν προάγει; Ὁ γὰρ ποιήσας αὐτοὺς, φησὶν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· ὥστε ἄπερ ἐνομοθέτει ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς συζυγίας, ἐκ τοῦ θεμένου ἐν τοῖς αὐτοῦ πλάσμασι καὶ ποιήμασι τοὺς φύσει νόμους προελθεῖν ἐδήλου καὶ τὸν Μωσῆν οὐ καταφρονητὴν τῶν διὰ τῆς πλάσεως δεδομένων νόμων, ἀλλ' ἐκ πε-

⁸⁰ Joan. v. 39. ⁸¹ ibid. 46. ⁸² Matth. xix, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(12) Ex limine hoc sermonis patere videtur eum pro concione habitum fuisse ad audientes, quos scilicet hic ad attentionem iis verbis excitat, quæ ad legentes non æque bene accommodari possunt. Hujus rei vestigia et infra occurrent, quemadmodum et in fine hujus libelli diserte mentio fit τῆς δμιλίας. Et parum abest, quin idem de superiori libello asseram, cujus extrema verba, quæ etiam continuationem hujus commentationis sperare jubent, concionis sacræ habitum satis luculente sistunt.

(13) Περίοδος χρόνων. Plenius et disertius annum definit Pollux, l. LIV: Ἐνιαυτός, ἔτος, δωδεκάμηνος χρόνος ἡλίου περίοδος περιελθόντος ἐξ ὡρῶν εἰς ὥρας τοῦ θεοῦ, κύκλον τοῦ ἀστέρος περι-

δραμόντος.

(14) Γένος, *hominum*. Ita vertendum esse supra probavi in notis ad lib. 1 Photii, p. 139 (supra col. 83, not. 86).

(15) Ἐρευνᾶτε. Imperandi itaque notione accepit verbum hoc Photius, quemadmodum et veterum Ecclesiæ Græcæ doctorum plerique omnes, quorum loca cumulate attulit Jo. Caspar Suicerus in *Thesauro ecclesiastico*, tom. I, p. 1210. Ex recentioribus Erasmus Schmidius in *Animadversionibus ad N. T.* super hunc locum indicandi notionem præferendam studiosè contendit, paucos nactus approbatores. Vide quæ olim in hanc rem scripsi ad Casauboniana, p. 297. Sed de hoc loco alias.

Ἄρῶν διὰ Μωσέως χρίσας, καὶ οὐδέτερος ἑαυτὸν ἐδόξασεν ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ καλέσας αὐτοὺς· πῶς οὐχὶ καὶ τὰ τῆς Νέας καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς τοῦ αὐτοῦ εἰσιν Ἄγθου καὶ ἔργα καὶ νόμοι; Ἄρα δὲ ἡ ἀποστασία ἐπὶ πλέον ἀναισχυντούσα καὶ τὴν ἀλήθειαν τὸν Χριστὸν ψευδολογίας γράφοιτο γραφὴν; Ὁ μὲν γὰρ λέγει· Ἐλεύσεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ εὐρήσει οὐδέν. Ἡ δὲ λέγουσα τὸ σῶμα, ὃ ἐφέρει, πλάσμα εἶναι τοῦ Πονηροῦ, τῆς Ἀληθείας τὸ ψεῦδος καταχέει πικρῶς. Καὶ ὁ μὲν ὡς δεσπότης πάντων καὶ Κύριος καὶ δημιουργός, ὅτε πρὸς ἐκείσιν καὶ σωτήριον τοῦ κόσμου πάθος παραγένετο, Κύριον ἑαυτὸν καὶ τῆς ὄνου καὶ τοῦ πόλου ἀπέφηνε πρὸς τοὺς μαθητάς. Καὶ γὰρ δημιουργήματα καὶ τῆς ἑαυτοῦ κυριότητος καὶ δεσποτείας, ὡσπερ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, οὕτω καὶ ταῦτα. Διό φησιν· Ἐάν τις εἴπῃ ὑμῖν τι, ἐρῶτε, ὅτι Ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει. Εὐθέως δὲ ἀποστείλει (47) αὐτά. Καὶ ὁ μὲν Χριστὸς Κύριον ἑαυτὸν ὡς κτίστης τῆς τε ὄνου καὶ τοῦ πάλου λέγει· ἡ δὲ ἀποστασία οὐκ ἀνέχεται τοῦτο, ἀλλὰ τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας ἀρπάζουσα ὑπὸ τὴν δημιουργίαν τάττει τοῦ Ἐχθροῦ. Ἔδει δὲ, εἰ μήτι ἄλλο, δυσωπηθῆναι τοὺς ἀδυσωπητῶν καὶ τὰς ἄλλας τοῦ θεοσεβίου Παύλου φωνάς. Λέγουσι γὰρ αὐταί, μείζονα μὲν τοῦ ὁμομοχότος τῷ Ἀβραάμ μὴ εἶναι ἕτερον Θεόν, καὶ ἀμετάθετον ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις, καὶ ἀδύνατον αὐτὸν ψεύσασθαι (οὕτως αὐτῷ τὸ τῆς ἀληθείας ἀξίωμα συνουσιῶνται) καὶ τῆς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδος παροχέα. Καὶ γὰρ φησι· Τῷ δὲ Ἀβραάμ ἐπαγγελιάμενος ὁ Θεός, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὁμόσαι. ὡμοσε καθ' ἑαυτοῦ λέγων, κ. τ. λ. καὶ ὡς μακροθυμίας ὁ Ἀβραάμ ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας· καὶ ὅτι, βουλόμενος ὁ αὐτὸς Θεὸς περισσώτερον ἐπίδειξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας, οἵτινές ἐσμεν ἡμεῖς, τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ ἐμεσίτευσεν ὄρκῳ· ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν. Τίνες (48); Ἡμεῖς οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. Προσέσχες (49) ὅπως μείζονα Θεὸν οὐδένα λέγει ἕτερον τοῦ παρασχόντος τὸν ὄρκον τῷ Ἀβραάμ; πῶς δὲ πάσης αὐτὸν ἀληθείας ἀνακηρόττει πηγὴν; ὅπως δὲ ἡμεῖς οἱ πεπιστευκότες εἰς Χριστὸν ἐκαίθην ἔχομεν παράκλησιν καὶ ἰσχύον τῆς προκειμένης ἐλπίδος κρατῆσαι; Ποῦ τοίνυν ὁ Ἄγαθος καὶ ὁ Πονηρὸς, καὶ ἡ τῆς Παλαιᾶς κατατομή; Τίς δὲ πάλιν ἐστὶν ὁ τὴν καινὴν διαθήκην συντελέσας, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα; Εἰ μὴ βούλει λέγειν αὐτὸς, ἄκουσον τοῦ μυσταγωγῶν λέγοντος Παύλου· λέγει γὰρ τὰς προφητικὰς οἰκειούμενος

²² Joan. xiv, 30. ²³ Matth. xi, 3. ²⁴ Hebr. vi, 13.

A ter eorum sacerdotis summi honore se maclavit : sed is qui eos vocavit, quomodo non res Novi et Veteris Testamenti ejusdem boni Dei et opera sunt et leges? Num vero defectionis turba, facta impudentior, Christum, veritatem ipsam, mendacii nota insimulare audeat? Ille enim ait : *Veniet princeps mundi, et in me inveniet nihil* ²². Ipsa vero corpus, quod circumferebat, creaturam mali venditans, Veritatem virulente mendacii arguit. Atque ille quidem, ut Dominus omnium et superior, et Conditor, quando ad passionem, mundo profuturam, sponte sua veniebat, se et asinæ et pulli dominum adversus discipulos declarabat. Nam creaturas dominio suo et imperio æque vindicat, ac mundum, et quæ in eo sunt. Ideo ait : *Si quis quidquam vobis dixerit dicitte : Dominus illis opus habet. Statim vero dimittet illa* ²³. Et Christus quidem, ut conditor, Dominum se et asinæ et pulli vocat : at apostatarum factio hoc non fert, sed potestati ejus surripiens potestati hostis subjicit. At homines omni pudore vacuos pudere debebat vel ob divini Pauli oracula. Illa enim affirmant, majorem eo, qui juraverit Abrahamo, non esse alium Deum, eumque in promissionibus suis immutabilem, et qui mentiri non possit (quo ipso veritas tanquam ad essentiam ejus pertinens declaratur) nostræque Christianorum spei auctor existat. Ait enim : *Abrahamo vero pollicitus Deus, quia per majorem jurare non potuit, per seipsum juravit, dicens* ²⁴; etc.; item quod *Abrahamus, patientia probata promissionem nactus est* ²⁵; nec non, quod *idem Deus, adhuc magis, hæredibus promissionis,* [qui noster sumus, *consilium suum ut non mutabile demonstraturus jusjurandum interposuit, ut per duo non mutabilia, in quibus fallere Deus non potest, firmum solatium habeamus* ²⁶. Quinam? Nos omnino, qui confugimus ad tenendam spem propositam? Observastine quod Deum dicit non aliam ab eo qui jusjurandum Abrahamo præstitit; quod eundem veritatis fontem prædicat; quod et nos, qui credimus in Christum, inde habemus solatium et vires spem propositam consequendi? Ubi igitur Bonus ille et Malus est, ubi est illa veteris et novi testamenti divisio? Quis vero est, qui novum testamentum etiam super domum Juda perfecit? Nisi ipsi tibi respondere placet, audi Paulum doctorem respondentem; respondet enim prophetica vaticinia adhibens : *Ecce dies veniunt, ait Dominus, et perficiam super domum Juda testamentum novum. Adhibe, o homo, mentem! Non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in die illo, quo manus eorum apprehendi, cum reducerem eos ex Ægypto : quod*

²² Joan. xiv, 30. ²³ Matth. xi, 3. ²⁴ Hebr. vi, 13. ²⁵ ibid. 15. ²⁶ ibid. 17.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(47) Ἀποστείλει. Ita scripsi ex textu sancti evangelistæ pro ἀποστέλλει, quod ms. habebat. Quamvis enim et in reliquis aliquid mutet Noster, hæc tamen in verbo isto diversitas ab ejus consilio non profecta videtur.

(48) Τίνες; Ita interpungendam censeo oratio-

nem hanc pro eo, quod ms. notam interrogationis refert ad sequentem vocem ἐλπίδος.

(49) Προσέσχες. Fortasse legendum imperative, πρόσχες, id est *attende*, qua voce sæpe utitur Noster.

ulterius progrediens in triumphante de iis confutatione, subiungit : *Non estis filii Abrahamæ, sed diaboli*⁹⁴. Ita enim ratio statuere jubet, illius quemdam et nomen et genus referre, cujus mores et genium in vita imitando exprimit. Quod si vero vetus testamentum mali, ceu inepte tradunt, principii esset, et Abraham ad illud pertineret, dicendum fuisset, filii estis Abrahami et filii diaboli, ex utroque enim, quod ut Deus odio, ita amore hostis prosequitur, Judæi utrumque colentes reprehendi poterant. Quomodo vero alibi iterum Servator illis, qui Abrahami sint, regnum cælorum hæreditatis instar adjudicat, illisque jungit eos qui se ex toto corde et sine exceptione præceptorum studiosos præstiterint, curumque cultum exhibuerint, adeo ut convictum cum illis in regno cælorum tanquam præclarum aliquod et mirandum præmium polliceatur? *Dico enim vobis, quod multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abrahamo et Isaaco et Jacobo in regno cælorum*⁹⁵. Hoccine vero sit præmium eorum qui ipsum agnoverunt? hoccine donum pro illis qui cædes pro eo sustinuerunt? hæccine prærogativa? hæccine merces? quod cum ministris Mali et esse, et numerari et versari possint? Quomodo hæc et alia hujusmodi tulerint aures divinis sermonibus assuetæ?

V. Si vetus testamentum a diabolo erat, quomodo Matthæus et Lucas, Servatoris genealogiam recensentes, inter majores ejus et patres numerant illos, quos vetus inter decora sua habet? Nunquid enim in bonum Deum cadere potest externa species et simulatio? Nam non minima pars defectionis hujus et sectæ est, ut adversus Verbi incarnati adventum vel hoc modo insaniat. At enim vero quomodo Deus optimus vel quoad speciem et simulate, vel vere et opere ipso eos, qui in testamento, quod illi ad Malum referunt, eminuerant, majores suos et patres esse jusserit, atque adeo aliquid ejusmodi assumpserit, cujus conditorem hostem esse non ignorabat? Et quomodo non ex alio populo natus est, qui scilicet vim et potentiam diaboli non repetita vice expertus sit, sed ex illo prodiit, quem leges veteris testamenti formarunt et finxerunt, deinde vero post primam illam eamque malam creationem ad actiones moresque longe pejores perduxerunt et incitarunt? Si vetus testamentum Deum auctorem non habet, quomodo violatores legum conditoris naturalium, et lasciviæ se permittentes, voluntatique hostis penitus subjectos, igne punit, et impiorum ausorum pœnas luere jubet? Malum enim pœnas reposcere impietatis, qua ipse delectatur, et cujus ipse auctor est, qui vel cogitarit omnino vel dixerit, nonne is insanire merito credatur? Apostata vero ait hostem

⁹⁴ Joan. viii, 30. ⁹⁵ Matth. viii, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Κραταιόν. Malim legere κραταιοί, quia alioquin hūilca videtur oratio.

A Ἀβραάμ. Καὶ ὁ θρίαμβος οὐ μέχρι τούτων, ἀλλὰ καὶ σφοδρότερον αὐτῶν καθαπτόμενος ἐπάγει, λέγων. Οὐκ ἐστὲ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλὰ τοῦ διαβόλου ἐστέ. Πολὺ γὰρ ἡ γνώμη κραταιόν (26), ἐκείνου τὴν κλῆσιν καὶ τὸ γένος ὑπελθεῖν, οὗ τὸ γνήσιον ἐν τῇ μιμήσει φέρει τῆς ζωῆς. Εἰ δ' ἦν ἡ Παλαιὰ κατὰ τὰς ἀθέτους φωνὰς τοῦ Πονηροῦ, ταύτης δὲ ὁ Ἀβραάμ, ἴσον ἦν εἰπεῖν. Τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τέκνα τοῦ διαβόλου· δι' ἑκατέρου γὰρ ἂ μισεῖ μὲν ὁ Θεός, στέργει δὲ ὁ Ἐχθρός, ἐλέγχονται τιμῶντες ὁμοίως οἱ Ἰουδαῖοι. Ἡὼς δὲ καὶ ἀλλαγῆναι πάλιν ὁ Σωτὴρ τοῖς περὶ Ἀβραάμ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰς κλῆρον ἀφορίζει, καὶ συντάττει τοῦτοις τοὺς δλοφύχῳ γνώμη τῶν τε προσταγμάτων φύλακας ἀπροφασίτους δεδειγμένους καὶ καθαρούς αὐτῷ τὴν λατρίαν προσερχόντας, καὶ ὡσπερ τι μέγα καὶ θαυμάσιον ἔπαθλον διδοὺς, τὴν μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐπαγγέλλεται συναυλίαν; Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἔξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ἄρα γὰρ τοῦτο ἔπαθλον τοῖς ἐπεγνωκόσιν αὐτόν; ἄρα τοῦτο δῶρον τοῖς, ὅσοι τὰς σφαγὰς ὑπέσχον ὑπὲρ αὐτοῦ; τοῦτο φιλοτιμία; τοῦτο ἔπαθλον, τὸ μετὰ τῶν θεραπευόντων τοῦ Πονηροῦ καὶ συνεῖναι, καὶ συναριθμεῖσθαι, καὶ συναγελάζεσθαι; Καὶ ποῖα ἂν ταῦτα ἀνέξεται ἀκοῆ βήμάτων ὄλωσ ἔχουσα ἀκοὴν θεῶν;

E. Καὶ εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ διαβόλου ἦν, πῶς ὁ Ματθαῖος καὶ Λουκᾶς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀναπτύσσουσαν γενεαλογίαν, προγόνους αὐτοῦ καὶ πατέρας τοὺς, οὓς ἡ Παλαιὰ κλέος εἶχεν, ἀναγράφουσι; Ἡὼς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἦ ἐν σχήματι καὶ ὑποκρίσει; Ἔστι γὰρ, ἔστι τις τῆς ἀποστασίας ταύτης οὐκ ὀλίγη μοῖρα, καὶ ταύτην τὴν λύσαν κατὰ τῆς ἐσάρκου τοῦ Λόγου παρουσίας προφέρουσα. Ἀλλὰ πῶς ὁ Ἀγαθὸς ἦ κατὰ σχηματισμὸν καὶ ὑπόκρισιν, ἦ ἐν ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει τοὺς ἐν τῇ πονηρᾷ διαπρέψαντα; Διαθήκη πατέρως καὶ προγόνους ἑαυτοῦ γενέσθαι κατεδέξατο, καὶ τοιοῦτου σπέρματος ἐπιλαβέσθαι, οὗ πλάστην οὐκ ἠγνοεῖ τὸν Πολέμιον; Καὶ πῶς μὴ ἐξ ἄλλου ἔθνους προῆλθεν αὐτός, ὃ μὴ δευτέραν εἶχεν ἐνεργειαν τοῦ Πονηροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου πρόεισιν ὁ τῆς Παλαιᾶς οἱ νόμοι διεμόρφουν τε καὶ διέτιθεντο, καὶ μετὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς πονηρὰν πλάσιν πονηροτέροις ἄλλοις ἔργοις καὶ ἔθουσιν ἐπαιδαγώγουν τε καὶ διέπλατον; Καὶ εἰ μὴ ἦν ἡ Παλαιὰ τοῦ Θεοῦ, πῶς τοὺς ἀθετήσαντας τοὺς ἐν τῇ φύσει νόμους τοῦ Πλάστου, καὶ εἰς ἀσέλγειαν μὲν ἐξοκειλκντας, τῷ θελήματι δὲ παντελῶς καταδουλωθέντας τοῦ Ἐκθροῦ πυρὶ κολάζει. καὶ τὴν τῶν τε τολμημένων δίκην ἀπαιτεῖ; τὸν Πονηρὸν γὰρ δίκην ἀπαιτεῖν τῆς αὐτὸν τερπούσης καὶ ἐκ αὐτοῦ προούσης πονηρᾶς ἐργασίας, πῶς οὐκ ἂν εἴη ὄλωσ ἡ ἐννοηθῆναι [ἢ λεχθῆναι] οὐ μανικόν; Ὁ δὲ ἀποστάτης τῶν πονηρῶν ἔργων τοὺς πονηροὺς πονηρᾷ πλά-

σματο ἄλλω τῷ πυρὶ τὴν τιμωρίαν εἰσπράττεσθαι λέγει τὸν Ἐχθρὸν (27) ἐτῶν τοῖς σαρκὸς πάθεσι κατασφύρεντας κατακλυσμῷ κολάζει (28). Μισοπότηρου γὰρ ἔστι καὶ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου, τὸ τε κακὸν ἀναστέλλειν, καὶ τοὺς πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, ἀναιδευσμένους τὴν ἴσην εἰσπράττεσθαι τιμωρίαν, ἀλλ' οὐγὶ πονηροῦ ποθεν, οὐδὲ φιλοῦντος καὶ νομοθετοῦτος τὴν ἀμαρτίαν.

Σ. Ἴνα δὲ μάθῃς ἀκριβέστερον, ὡς ὁ αὐτός ἐστιν ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος θεὸς, ὃ τε τοῦ δικαίου ἔκδικος ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ὃ ἐν τῷ χάριτι, ζηραίνει μὲν τὴν συκτὴν καρπὸν αὐτῷ μὴ προσενεγκοῦσαν, μυρίαὶ δὲ ἀπειλαὶ ὑποβάλλει τοὺς αὐτῷ μὴ πειθομένους, καὶ τὸ σφοδρότερον τε καὶ ἀμίμητον τῆς κολάσεως, εἰς τὸ ἐξώτερον πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, τοὺς παραβεβηκότας (29) αὐτοῦ τοὺς νόμους καταδικάζει. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσκαίρω πυρὶ καὶ ὕδατι τιμωρεῖται, ἐπὶ τέλει δὲ διακρινόμενος καὶ ἀτελεστής. Ὁρᾷς πῶς τὸ μισοπότηρον πανταχοῦ ὡσπερ καὶ τὸ φιλόανθρωπον γνώρισμά ἐστι καὶ μαρτύριον τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ; Καὶ οὐκ αὐτὸς μὲν ταῦτα πράττει, τοὺς μαθητὰς δὲ τῆς τοιαύτης πράξεως ἀναστέλλει; ἀλλὰ Πέτρος μὲν ὃ ἐν τῇ χάριτι λαμπρὸς τὸν Ἀνανίαν καὶ τὴν Σάππειραν ψευδολογίας θάνατον ἔλαθε τὴν δίκην (30). Παῦλος δὲ, ὃ θερμὸς τῆς χάριτος κήρυξ καὶ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης, τυφλὸν μὲν εὐθὺς ποιεῖ τὸν Ἐλύμαν, αὐτὸς μαθὼν, ἐξ ὧν πέπονθεν, ὅσον ἢ ποινὴ κέρδος φέροι. Τὸν δὲ πεπορευκότα Κορίνθιον παραδίδωσι τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός. Ἀλέξανδρον δὲ εἰς τὴν ἐκείθεν παραπέμπει βίβανον καὶ κρίσιν. Καὶ εἰ ὄργη καὶ θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσιν ψυχῶν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν (31), σφόδρα διαμαρτύρεται ὁ Παῦλος, ὡσπερ δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, πῶς προσωπολήψια οὐκ ἔστι παρὰ τῷ Θεῷ; πῶς οἱ κατακριθέντες ἐν τῇ Παλαιᾷ οὐχ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατακρίθησαν ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ τὴν χάριν νομοθετεῖ, καὶ τὸ ἀπροσωπόληπτον αὐτοῦ, οἷς ὑπέστησεν, ἐδεβαίωσε; Καὶ ὁσσοῖς ἂν τις ἐπιδείξαιτο τὴν μισοπότηρον δίκην ἐν τοῖς τῆς χάριτος νόμοις τὸ κράτος ἔχουσαν ἄμαχον:

Ζ'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πονηρὰς ἦν ἀρχὴς ἢ Παλαιὰ, πῶς ὁ μετάρσιος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος, Παῦλος, εὐθὺς ἀρχόμενος τῶν Ἐπιστολῶν διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Ἰσραφαὶς ἀγίαις τὸν Θεὸν προσεπαγγέλλεσθαι λέγει, περὶ τοῦ Ἰϋοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα; Εἰ γὰρ Θεοῦ προφητῆται καὶ Γραφαὶ ἄγιοι, δι' ὧν ὁ Θεὸς προεπηγγείλατο περὶ τοῦ Ἰϋοῦ αὐτοῦ, ποῦ ὁ Πονηρὸς εὐρήσει τὴν ἀρχὴν; Καὶ εἰ τὰ ἀόρατα αὐτοῦ, τουτέστι τοῦ

⁹⁶ Math. xxi, 19. ⁹⁷ Act. xiii, 8. ⁹⁸ Tim. i, 20. ⁹⁹ Rom. ii, 9. ¹ Rom. i, 2 seqq.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(27) Ἐτῶν, Lego καὶ τοὺς.

(28) Κολάζει. Lego κολάζειν.

(29) Παραβεβηκότας. Hoc modo res ipsa legere jubet, pro περιβεβηκότας, quod habet ms. Supra vero ad tomum I, p. 8, monui, τὸ, παρὰ et περὶ sæpe inter se permutari.

A homines malorum operum auctores per creatoram aliam malam, ignem scilicet, ad pœnam vocare, eosque qui cupiditatibus carnis abrepti sint, diluvio punire. Jam autem et boni et justi et mali infensi opus est, malum prohibere, impudentesque peccatores ad dignum rapere supplicium, quæ sane malum, aut peccatum amantem, imo legibus præcipientem non decent.

VI. Ut vero adhuc magis intelligas, quod idem bonus et hominum amans Deus est, qui et in veteri et in novo testamento justum tueatur, sicut exarescere jubet, quæ fructum petenti non exhibebat ⁹⁶, infinitisque minis sibi non audientes exponit, legumque suarum transgressores graviore ne imitabili supplicio, igni scilicet, qui diabolo et angelis ejus paratus est, subjicit. Atque ita primum quidem igne et aqua temporali, tandem vero æterno et nunquam finiendo punit. Vident, quod et odium malorum et humanitas semper argumentum et signum sit bonitatis Dei? Nec ipse solum ita agit, discipulosque forte ab ejusmodi actionibus prohibet, sed et illustris in novo testamento Petrus, Ananiam et Sapphiram morte in mendacii pœnam afficit. Paulus quoque, strenuus Evangelii præco, et doctor orbis, Elymam ex vestigio cæcum fieri jubet ⁹⁷, ipse scilicet ex iis, quæ perpressus erat, edoctus, quantum commodum pœna afferat. Idem hominem Corinthium, scortationi deditum, Satanæ in perniciem carnis tradit, Alexandrum vero sidem cruciatui et judicio adjudicat ⁹⁸. Imo cum idem Paulus testetur, quod ira, afflictio et angustia ventura sit super omnem animam hominis malum patrantis ⁹⁹, sicut vicissim gloria et honor et pax sit hominis bonum operantis, nec personam Deus respiciat; quomodo, qui in Veteri Testamento damna sunt, non ab eodem condemnentur Deo bono, qui et Evangelium promulgavit, et, quam nullus apud se sit personarum delectus, factis demonstravit? Quis vero suffecerit enarrandis gratiæ seu novi testamenti legibus, quæ evincant, justitiam malis inimicam ibi perpetuo valere?

VII. Præterea vero, si vetus testamentum mali est principii, quomodo divinus et cœlestis vir Paulus, statim ab initio epistolarum suarum, profitetur Deum per prophetas suos in Scriptura sacra testari de Filio suo, ex semine Davidis secundum carnem orituro ¹? Quod si enim Dei sunt prophetæ, et Scripturæ sacræ, per quas Deus de Filio suo ante nuntiavit, ubi Malus principium invenerit? Et si invisibilia ejus, hoc est Dei et Patris Domini nostræ;

(30) Ἐλαθε τὴν δίκην. De phrasibus διδόναι et λαμβάνειν τὴν δίκην vide Thomam Gatakerum in Dissert. de stylo N. T. et Jo. Vorstium, De Hebraïsmis N. T. part. i, c. 7, p. 245.

(31) Excidisse hic videtur vocula ὡς vel similibus.

Jesu Christi, a creato mundo ex operibus cognita conspiciuntur, in quibus tandem opifex malus cognoscetur? Invisibilia et mente assequenda Dei sunt: hæc vero ex creatione visui et sensibus subjecta perspiciuntur. Nisi enim ex visibilibus creaturis invisibilia Dei intelligerentur, certe invisibilia hæc ab istis non distinxisset, neque ex istis ea perspicere jussisset. Quomodo autem in creaturis sensibilibus, hoc est, in creaturis mali perspiciuntur invisibilia Dei, nempe æterna illius potentia et divinitas? Malitia sane potius et turpitudine Mali in iis conspicerentur, siquidem in universum tales ejus creaturæ existerent. Quod vero lex a bono Deo sit, etiam hinc facile demonstraveris. Paulus enim, os Christi, ait, quod non auscultatores, sed observatores legis justitiam consequuntur. Quomodo lex a bono Deo profecta non sit, qui pro pœna irroganda eos, qui legem impleverunt, justos pronuntiat? Et si transgressor legis, etiam circumcisis carnem, pro præputiato habetur, et divina gratia indignus, præputiatus vero, si legis jussa secutetur, circumcisionem sanctissimi Spiritus in anima circumfert, nonne lex a bono Deo repeti debet? Si vero Christus Jesus, prout Paulus exclamat, minister fuit circumcisionis, pro veritate scilicet Dei, ad confirmandas promissiones patribus factas, quas proinde Christus stabilivit; idem vero Deus patribus has promissiones fecit, qui et cælum hoc sensibus exposuit et terram condidit, quemque Moses in historia creationis Deum prædicat, qui insuper a Paulo in hoc et aliis locis pluribus Servatoris nostri pater appellatur, cujus promissiones ipse ut genuinus filius per se, non vero aliena opera usus, ratas et stabiles esse demonstraverit, qui fieri potest, ut impudentissima apostatarum factio non confundatur? Quid vero provoco ad Paulum, virum alioquin cognitione Veteris Testamenti, et sapientia Novi tantopere illustrem, cum communem Dominum audere liceat præcipientem et dicentem: *Ne existimetis me venisse ad solvendam legem aut Prophetas: non veni ut solverem legem, sed ut implerem*⁹⁹. Et alibi: *Amen, amen, dico vobis: Non transibit cælum et terra, aut iota unum, unusve apex, donec omnia ista evenerint*⁹⁹. Ego ut impleturus legem veni, ait Christus, at impij oris est dicere me venisse ut Patris legem dissolverem. Ego vero nihil ejus non impletum relinquam; nihil in ea a Malo inspiratum est; nihil falsum deprehenditur: omnia veritatis plena sunt. Ego sum præsidium sermonum prophetarum. Mei enim et Patris servi ac ministri prophetæ sunt, qui et adventum meum, et omnia, quæ huc pertinent, præviderunt et prænuntiarunt. Itaque nec parvum quidquam, nec magnum eorum, quæ illi prædixerunt, vel quæ lex continet, præterebit, quod non a veritate tandem obsignetur. Si enim ego circumcisionis minister sum ad confirmandas promissiones, quas Pater fecit patribus, quomodo vel iota unum, hoc est, minimum eorum quæ a lege vel prophetis dicta

Ἀ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα, καθορᾶται, ἐν τίσιν ὁραθεῖη δημιουργὸς ὁ Ἐχθρὸς; Τὰ ἀόρατα καὶ νοούμενα τοῦ Θεοῦ ἐστὶ· ταῦτα δὲ καθορᾶται ἀπο τῆς αἰσθητῆς καὶ ὁρατῆς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τῆς ὁρατῆς κτίσεως τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ καθορᾶται, οὐκ ἂν μὲν διέστειλε τὰ ἀόρατα ἐξ αὐτῆς· οὐκ ἂν δὲ διὰ ταύτης ἐδίδαξεν ἐκεῖνα καθορᾶσθαι. Πῶς οὖν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῖς αἰσθητοῖς καθορᾶται τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε ἡ αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Πονηροῦ; Τούναντιον γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἐχθροῦ, εἴπερ ἦν ὅλως τινὰ, ἡ πονηρία καὶ αἰσχροτής αὐτοῦ καθορᾶτο ἂν. Ὅτι δὲ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, κἀντέθεν ἂν τις ἐπιβείητο βῆρον. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος, τὸ στόμα τοῦ Χριστοῦ, ὅτι περ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιοσύνην οὐκ εἶναι. Καὶ πῶς οὐκ ἐστὶν ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὅς ἀντὶ τοῦ κολάζειν δικαίους ἀποφαίνει τοὺς ποιοῦντας αὐτόν; Καὶ εἰ ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, κἀν περιτετηγμένος ἢ τὴν σάρκα, ὡς ἀκρόβυστος λόγιζεται, καὶ ἀνάξιος κρίνεται τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀκρόβυστος τὰ δικαιοῦματα φυλάσσειν τοῦ νόμου τὴν περιτομὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος φέρει ἐν τῇ ψυχῇ, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ, καθὰ διακέκραγεν ὁ Παῦλος, Χριστὸς Ἰησοῦς διάκονος γέγονε περιτομῆς, διατί; ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων, καὶ ταύτας ἐβεβαίωσεν ὁ Χριστός; ἐκεῖνος δὲ τοῖς πατέρας διέθετο τὰς ἐπαγγελίας, ὁ καὶ τὸν αἰσθητὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν δημιουργήσας Θεός, ὃν καὶ Μωσῆς ἐν τῇ κοσμογενεῖα θεολογεῖ· δείκνυται δὲ δι' ὧν ὁ Παῦλος ἐνταῦθα καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις λέγει, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὗτος πατήρ, οὗ τὰς ἐπαγγελίας ὡς γνήσιος υἱὸς ἀπαράβατους τε καὶ ἀψευδεῖς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, καὶ οὐ δι' ἄλλου ἐπέδειξαστο, πῶς τῆς ἀποστασίας οὐ καταδύεται τὸ ἀνασχεῦντον; Ἄλλὰ τί μοι λέγειν Παῦλον, καίτοι τηλικούτων ὄντα τῆ τε γνώσει τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆ σοφίᾳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, πάλιν ἐντὴν τοῦ κοινοῦ Δεσπότητος διακοῦειν, διατεινομένου καὶ λέγοντος· Μὴ νομίσητε, ὅτι ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι; Καὶ· Ἀμήν, ἀμήν, λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἢ ἰῶτα ἐν ἢ μία κεραία, ἕως ἂν ταῦτα πάντα γένηται. Ἐγὼ πληρωτῆς ἤλθον τοῦ νόμου· στομάτων ἐστὶ πονηρῶν τὸ λέγειν, ἐμὲ παραγενέσθαι τοὺς πατρικοὺς παραλύσαι νόμους. Οὐδὲν αὐτοῦ ἀτελείωτον ἐάσω, οὐδὲν ἐπιπνοίας ἐν αὐτῷ πονηρᾶς, οὐδὲν εἰς ψεῦδος λήξει· πάντα μεστὰ τῆς ἀληθείας. Ἐγὼ τῶν προφητικῶν φωνῶν ἢ βεβαίωσις. Ἐμοὶ γὰρ ὄντες καὶ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς ὑπῆρέται καὶ διάκονοι τὴν τε παρουσίαν τὴν ἐμὴν, καὶ πάντα τὰ τῆς παρουσίας σαφῶς προεἶδόν τε καὶ προήγγειλαν. Διὸ ἐξ ὧν τε ἐκεῖνοι προεἶπον καὶ ὁ νόμος περιέχει, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα παρελεύσεται, ὃ μὴ τῆς ἀληθείας τῷ πέρατι σφραγισθῇ.

⁹⁹ Rom. xv, 8. ¹ Matth. v, 17. ² ibid. 18.

Εἰ γὰρ ἐγὼ διάκονος περιτομῆς εἰς τὸ βεβαιωθῆναι ἅς ἐπαγγελίας, ἃς ὁ Πατὴρ διέθετο τοῖς πατράσι, πῶς ἴωτα ἐν, τουτέστι τὸ ἐλάχιστον τῶν ἐν τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις ῥηθέντων, δύναται ἂν ὅλως παρελθεῖν ἢ μὴ γενέσθαι.

Ἡ, Ἄλλ' ἐφ' ἑτερόν μοι τὴν θεωρίαν συμμετακίνει, εἰ λόγια Θεοῦ τὰ ἐν τῷ νόμῳ. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος· Τίς ἢ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; Εἴτα· Πολλὴ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ οὗτοι ἐπίστευσαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Τί γὰρ εἰ ἠπίστους ἦσαν, μὴ ἢ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργεῖ; Μὴ γένοιτο. Γενέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης. Καὶ οὐκ ἀνέχεται μὲν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργηθῆναι· πάντα δὲ ἄνθρωπον ψεύστην αἰρεῖται ἐλεγχθῆναι, ἵνα ὁ Θεὸς, ὁ τὴν περιτομὴν δοῦς, ἐπιγινώσκῃτο ἀληθής. Εἰ οὖν καὶ λόγια Θεοῦ εἰσιν, ἃ ἐπίστευσθη Ἰσραὴλ, καὶ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν τοῦ Θεοῦ πίστιν οὐ καταργεῖ, καὶ δεῖ μᾶλλον ψεύστας νομίζειν τοὺς ἀπιστοῦντας Θεῷ, παναληθέστατον δὲ τὸν δεδοκῶτα τοὺς νόμους τῷ Ἰσραὴλ πῶς οὐχὶ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐστι νομοθεσία ἢ Παλαιά; Μὴ γὰρ τὸν Πονηρὸν, ὃς ἀπ' ἀρχῆς ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκε, τοῦτον μὲν ἀληθείας λέγει ὁ Παῦλος πηγῆν. Προκρίνει δὲ πάντας ἀνθρώπους εἰς ψεῦδος ἀπενεχθῆναι, ἵνα ὁ τοῦ ψεύδους ἀρχιτέκτων καὶ δημιουργὸς ἀληθείας κηρυχθῆ. Καὶ εἰ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, οὐχὶ τῆς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐπινοίας καὶ ἀληθείας πεπλατρωμένοι νομίζονται ἂν; Ἄλλ' ὅρα τὸ φορικτὸν τῆς θεομαχίας ἐπὶ πλέον καὶ κατάπτυστον. Εἰ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐλυτρώσατο τὸν κόσμον ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ, τὸ δὲ αἷμα καὶ ἡ σὰρξ (ἀλλὰ φρίττων καὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ τὴν γλῶσσαν τοῖς θεομάχοις λέγειν ἀφ' ἑαυτῶν), πῶς διὰ τοιοῦτου πλάσματος τὸ γένος ἡμῶν ἤρπασεν ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ; Πολλῆς μὲν γὰρ ἂν ἅμα χάριτος καὶ δόξης καὶ τιμῆς ἄξιός ἦν ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν, εἰ κρείσθεν ὕλην αὐτὸς, δι' ἧς ἂν ἀπαλλαγείημεν τῆς τυραννίδος αὐτοῦ. Πολλῆς δὲ ἀνοίας ἅμα καὶ γέλωτος ἔνοχος, εἰ πλάττειν ἐπήρθη, δι' ὧν ἀφηρημένος ἔσται τὸ κράτος, καὶ τῶν σωματῶν ἡμῶν καὶ τῶν ψυχῶν. Τί δὲ ἄλλο φύεται τῆς ἀποστασίας; Οὐδὲν μέγα, οὐδὲ τὸ ὅλον κατόρθωμα τῆς σωτηρίας ἡμῶν οἴκοθεν κατώρθωσεν ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ τὸ πλέον δοῦς ἔχειν τῷ Ἐχθρῷ. Ὡ φρενὸς ὑποχειρίου τῷ (32) Σατανᾷ! Λαβῶν δὲ παρ' αὐτοῦ οὐ μὴ πλάστῃς ἦν αὐτὸς, αὐτὸ τε παθῶν (33) ἀπαλλάττει, ὅπερ οὐκ ἐχρῆν (ἔργον γὰρ αὐτὸ ποιεῖ ἢ ἀποστασία τοῦ Πονηροῦ), καὶ εἰς ἀφθαρσίαν μεταποιεῖν καὶ τὸ κακὸν μένειν ἀθάνατον διακράττειται.

Θ'. Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦ γένους ἡμῶν ἐχθρὸς, ὁ τοσαύτην συνεισφορὰν εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν σωτηρίαν διὰ τοῦ οἴκτου (34) δημιουργήματος συνεισενεγκῶν;

³ Rom. III, 1. ⁴ ibid. 2-5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(32) Τῷ. Sic rescripsi pro τοῦ, quod est in ms.

(33) Παθῶν. Malim legere παθόν, ut referatur ad corpus quod Christus assumpsit, quodque passum est.

(34) Οἴκτου. Ms. mendose οἴκτου.

PATROL. GR. CII.

5

VIII. At converte nunc mecum mentem ad alia, ut appareat oracula legis divina esse. Paulus enim ait: « *Quænam est prærogativa circumcisorum* »^{3?} Et postea: *Magna per omnem modum. Prima quidem, quod ipsis credita sunt oracula Dei. Nunquid enim, quia quidam non crediderunt, incredulitas eorum fidem Dei tollit? Absit! Deus vero sit verax, omnis autem homo mendax*⁴. Neque patitur ille, ut fides Dei aboleatur, sed vult potius hominem omnem mendacii convinci, ut Deus, circumcistonis auctor, verax cognoscatur. Quod si igitur Dei sunt oracula, quæ credita sunt Israeli, et incredulitas eorum Dei fidem non tollit, præstatque homines, Deo non credentes, pro mendacibus, eum vero, qui legem Israeli dederit, pro veracissimo habere; nonne hinc etiam lex vetus ad bonum Deum referri debet? Neque enim Paulus malum, qui ab initio mendax fuit, et in veritate non persistit, fontem veritatis appellat. Imo vero satius judicat homines omnes mendacii insimulari, ut et mendacii faber, et veritatis auctor publice renuntietur. Et si justitia Dei manifestata est, a lege ipsa et prophetis testimonium accipiens, quomodo non lex et propheta ex boni Dei inspiratione profecti et veritate pleni existimabuntur? Sed vide amplius horrendam et abominandam hostium Dei impietatem. Si Deus per sanguinem suum mundum a servitute hostis redemit, sanguis vero et caro (sed horrore ex ratiociniis et vocibus Dei hostium correptus sua ipsis proferenda relinquo) quomodo beneficio ejusmodi creaturæ genus nostrum ex servitute hostis retraxit? Ille enim adversarius noster multa et gratia et gloria et honore dignus erat, siquidem ipse materiam suggessisset, per quam a tyrannide ejus liberi evaderemus. Vicissim idem et imprudentiæ probro et risui multo se exponeret, si ea ipse finxisset, per quæ potestate in corpora et animas nostras excideret. Quid vero aliud ex hoc errore consequitur? Id omnino, quod Servator nec magnam nec omnem partem reparatæ salutis nostræ de suo perfecit, sed ita, ut maximam partem hosti debeat. O mentes Satanæ obnoxias! Mutuatus scilicet ab eo id, cujus non erat ipse conditor, idem perperione sua, quod certe fieri non debebat, redimit (nam erronei homines id mali vocant opus), et ad immortalitatem transfert, et ut malum perpetuum sit, efficit.

IX. Et quomodo generis nostri hostis habendus erit, qui per suam creaturam in communem salutem nostram tam multum contulit? Quomodo in

universum malum perfecit, suscepta corporis creatione, quod non solum servat, et postea a corruptione immune præstat, sed et per illud animabus insequentibus benefacit, corpora scilicet cum illis conjuncta in eandem immortalitatem transferens? Adeo in tenebras, chaos et occæcationem rationis, furorem item et profundam temulentiam, abit omne horum hominum studium, qui solitarium imperium in duo scindunt, et unum Dominum, Jesum Christum, conditorem omnium, in duo principia dividunt, et aliud quidem intelligibilibus, aliud sensibilibus rebus præficiunt. At quomodo, per Bythum et Sigen, Conditoris sui cruciatus non verentur, qui corpus nostrum mali aiunt esse principii? Paulus enim ex adverso diserte clamat, *Corpus non scortationi*, quæ mali opus est, *sed Domino, et Dominus corpori*⁵. Quomodo enim creatura hostis omnino potest esse Domini? Quid vero refert monere, illud scortationi non tradendum esse, cum per se malum sit, et mali principii opus, et prorsus a voluntate ac creatione Dei alienum? Cum enim, quod apostata illi volunt, corpus et formatione, et natura et legibus malum sit, nunquam omnino Domini existet, neque quidquam referet, utrum scortationi se dedat, an minus. Sive enim illi indulserit, sive minus, utrinque non desinet esse improbum, et mali principii opus. Perpende vero et hoc: Si corpus est creatura mali, quomodo is, qui malo strenue se opponit, et pro veritate dimicat, sanctum illud appellat? *Non nupta enim*, inquit, *curat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu*⁶. Si vero corpus sanctum est, unde est malum? et unde est opus conditoris mali? Malæ quidem actiones, quæ creaturam boni Dei adulterant, vindicant illud et obnoxium faciunt malo. Quoad vero intra leges conditoris se continet, magis id quidem valet ad averruncandum malum, quam malus ad illud sibi subjiciendum.

X. Quod itaque nec dicere nec opinari fas sit, duo eaque sibi invicem opposita principia dari in iis, quorum voluntas in se libera illecebriis mali non subjecta est, abunde puto disputatum. Expendamus vero nunc alterum apostaticæ doctrinæ caput, quod quidem in superioribus etiam non leviter nec perfunctorie sub examen vocatum et condemnatum est. Sed vel sic ex eadem Scriptura sacra eidem ulterius subjiciatur. Paulus, qui seipsum Deo penitus consecravit, clara voce clamat: *Num*

⁵ I Cor. III, 13. ⁶ I Cor. VII, 34.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(35) Πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν. Erant hi duo ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani et pro diis habebant: inter eos enim primum obtinebant locum, ita ut prima συζυγία ab ipsis vocarentur, τῷ Βυθῷ, sive *Profundo*, Patris; Σιγῇ vero, seu Silentio, Matris nomen ferente. Vide hanc in rem Irenæum, lib. I, c. 1 et 5; et alios ex veteribus, quos laudat Joan. Baptista Cotelerius, in Notis ad tom. I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 767; ac Guilielm. Spencerus ad Origenem *Contra Celsum*, p. 78; ex recentioribus vero Nicolaum Le Nourry, in *Appa-*

A Καὶ πῶς ἔλωσ ἔπραξε πονηρὸν, πλάσας τὸ σῶμα, ὃ μὴ μόνον σώζει, καὶ ἄφθαρτον ὑστερον ποιεῖ, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ τὰς ἐπομένους ψυχὰς εὐεργετῆι, εἰς τὴν ὁμοίαν ἀθανασίαν τὰ ἐνωθέντα αὐταῖς σώματα καθιστῶν; Οὕτως ἐστὶ σκότος καὶ χάος καὶ τύφλωσις λογισμῶν, καὶ μανία καὶ μέθη βαθεῖα ἢ σπουδὴ τῶν εἰς δύο ἀρχὰς τὴν μίαν σχιζόντων ἀρχῆν, καὶ τὸν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δημιουργὸν ἀπάντων, εἰς δύο κατατεμνόντων ἀρχὰς· καὶ τὴν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐπιστάντων, τὴν δὲ τοῖς ὁρωμένοις. Ἄλλὰ πῶς πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν (35) τοῦ Πλάστου αὐτῶν τὰς ὠδῖνας οὐ καταδύονται, οἱ τὸ σῶμα ἡμῶν λέγοντες εἶναι τοῦ Πονηροῦ; Τρανῶς γὰρ ἐκείνοις ἀπ' ἐναντίας ὁ Παῦλος βοᾷ· Τὸ μὲν σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἣτις ἐστὶν ἔργον τοῦ Πονηροῦ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Πῶς γὰρ τοῦ Ἐχθροῦ τὸ πλάσμα δύναιται ἔλωσ τοῦ Κυρίου εἶναι; Τί δὲ δεῖ λέγειν μὴ ἀνατιθέναί τοῦτο τῇ πορνείᾳ, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πονηρὸν ὄν, καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς δημιουργήμα, καὶ παντελῶς ἀλλότριον, καὶ τοῦ θελήματος καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Θεοῦ; Πλάσει γὰρ καὶ νόμοις τὸ σῶμα, ὡς ἡ ἀποστασία βούλεται, πονηρὸν ὑπάρχον οὐκ ἂν μὲν ποιεῖ γένοιτο τοῦ Κυρίου· πορνείας δὲ γενέσθαι, ἢ μὴ γενέσθαι οὐδὲν διοίσει, Ἐῖτε γὰρ ἐξεπόρνευσεν, εἴτε (36) μὴ, οὐδὲν ἤττον οὐκ ἀφίσταται τοῦ πονηρὸν εἶναι, καὶ πονηρᾶς δημιουργήμα ἀρχῆς. Ἐπισκόπει δὲ καὶ ὧδε. Εἰ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ (37) τοῦ Πονηροῦ λαμπρῶς καταστρατηγῶν, καὶ τῆς ἀληθείας ὑπεμαχῶν ἅγιον αὐτὸ καλεῖ; Ἡ ἄγαμος γὰρ, φησὶν, μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἢ ἅγια καὶ σώματα καὶ πνεύματα. Εἰ δὲ ἅγιον τὸ σῶμα, πόθεν πονηρὸν; καὶ πόθεν ἔργον δημιουργίας πονηρᾶς; Πράξεις μὲν γὰρ πονηραὶ, κιβδηλεύουσαι τὸ πλάσμα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οικειοῦσιν αὐτὸ καὶ ὑποτάττουσι τῷ Πονηρῷ. Ἐν δὲ τοῖς νόμοις τοῦ πλάστου διατηρούμενον ἰσχύον ἔχει μᾶλλον διώκειν τὸν Πονηρὸν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐκεῖνο δουλαγωγεῖν.

I. Ἄλλὰ γὰρ ὅτι μὲν οὐχ οἶόν τέ ἐστι οὔτε λέγειν οὔτε φρονεῖν δύο καὶ ταύτας ἀντικειμένους ἀρχὰς, οἷς τὸ αὐτεξούσιον ἀδούλωτον μένει τοῖς πάθεσι τοῦ Ἐχθροῦ, ἀποχρώντως οἶμαι τὸν λόγον διεξελθεῖν. Ἐπισκεψάμεθα δὲ καὶ τὸ ἕτερον τῆς ἀποστασίας μέρος, ὃ δέδωκε μὲν καὶ αὐτὸ διὰ τῶν προειρημένων οὐ μεμπτὰς οἶμαι οὐδὲ βραχείας τὰς εὐθύναι. Πλὴν καὶ νῦν διὰ τῆς αὐτῆς ἱερολογίας ἀπαιτεῖσθαι καὶ τὰς λειπομένας. Παῦλος ὁ καθ' ἐκástην ἑαυτὸν ἱεροουργῶν τῷ Θεῷ διαπρυσία βοᾷ τῇ φωνῇ. Μὴ κατὰ

ratu ad Bibliothecam maximam Patrum, tom. II, diss. I, p. 77 seqq. Per horum vero commemorationem hoc loco factam innuit Noster, vel Paulicianos, contra quos disputat, hæc nomina a Valentinianis adoptasse, vel comparari duo ipsorum principia cum his illorum æonibus posse, quemadmodum et in aliis capitibus illos imitentur. Confer Petri Siculi *Narrationem de Manichæis*, p. 42.

(36) Εῖτε. Ita scripsi pro ἦτε, quod per librarii mendum erat in ms.

(37) Ὁ. Sic lego pro τό, quod habebat ms.

ἀνθρώπων ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει; Ὁ ἴσον ἐστὶ. Μὴ λογισμῶς ἀνθρώπων ἀσφαλίζομεν τὸ βῆθιν, ἢ οὐχὶ καὶ θείας ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων νομοθεσίας τὸ προτεινόμενον; Καὶ τίς ταῦτα ταθεώρηκεν, αὐτὸς σαφηνίζει. Ἐν γὰρ τῷ Μωσείῳ νόμῳ γέγραπται, φησί, Οὐ φημίσεις βοῶν ἀλωῶντα. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; Τίνων δὲ μᾶλλον μέλει, δεικνύς ἐπάγει. Δὲ ἡμᾶς γὰρ πάντως λέγει, καὶ δι' ἡμᾶς ἐγράφη. Ὡστε κοινὸν τὸ δόγμα τὸ ἐν τῇ Παλαιᾷ διαδεδόχον καὶ πολιτευόμενον καὶ ἐν τῇ χάρτι. Εἶτα τὴν φύσικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ὑποδηλῶν ἐκ τῆς τῶν νομοθετηθέντων ὁμοιότητος, Ὡσπερ, φησί, προσετάγη τοὺς τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντας τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζεσθαι· οὕτω καὶ ὁ Κύριος προσέταξεν τοὺς τὸ Εὐαγγέλιον καταγγέλλοντας ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ζῆν, τοσοῦτον ἐπάρας τὸν νόμον, ἅτε δὴ τοῦ Πατρὸς ὄντα, ὡς καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ μίμησιν ἐκείνου τὰ προστάγματα προάγειν. Τὴν συνάφειαν δὲ πάλιν καὶ συγγένειαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος ἐπὶ πλεον τραυολογῶν, Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, φησὶν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐδαπτίσθησαν, ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. Δός μοι λοιπὸν ἐνταῦθα τὸ οὐκ ἐλεύθερον τῆς βαρχείας τοῦ Ἐχθροῦ. Ἐπινον γὰρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας. Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ἀκούεις, ὅπως ὁ Χριστὸς τὸν πατρικὸν ἐπότιζε λαὸν, καὶ πῶς ὁ Πατήρ ὠδήγει τὸν Ἰσραὴλ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ λατρείαν καὶ ἐπιστροφὴν; Διὰ τίνων, ἢ δῆλον ὅτι διὰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν; Ποῦ οὖν ἐνταῦθα ὁ Πονηρός; ποῦ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς τὸ ἔργον; ποῦ οἱ νόμοι τῆς ἀντικειμένης μοίρας; τοῦ Μωσαϊκοῦ λαοῦ, καὶ πνευματικῶν βρώματι τρεφομένων καὶ πνευματικῶν πόματος πιόντων ἐκ τῆς συνοῦσης τε καὶ ἐπομένης πέτρας, ἥτις ἦν ὁ Χριστός; Εἶτα πάλιν ὁ νομομαθὴς οὗτος ἀνὴρ καὶ τὰ κέρδη πάντα, οἷς ἐσεμνύετο πρότερον, σκύβαλα ἡγούμενος διὰ τὸν Χριστὸν, Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστὸν, φησὶ, καθὼς καὶ τινες αὐτῶν ἐπειράσαν. Τίνες, ἢ δῆλον ὅτι ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαός; Καὶ τίνα τὰ ἐπίχειρά; Ὑπὸ τῶν ὄψεων ἀπώλοντο. Ὡστε ἐκπειράζοντες τὸν ἐν τῷ νόμῳ Θεόν, διὰ τοῦ Πατρὸς ἐπειράζον καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐπειράζε μὲν γὰρ ὁ Ἰσραηλίτης λαός τὸν νομοθέτην αὐτοῦ, ἀτιμητὸν δὲ τὴν βασιλείαν καὶ ἀβρόχητον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ μύστης καὶ μυσταγωγός τῶν ἀποβήτων, εἰδὼς ἐν τῷ πειράζεσθαι τὸν τοῦ ἀγαθοῦ Παιδὸς Πατέρα Θεόν, καὶ τὸν Χριστὸν πειράζεσθαι διατίθεται. Ὡς ἐν πορίσματος δὲ μόλις ἐπισκόπει, ὅτι καὶ πληγὴν εὐθὺς ἀφῆκεν ὁ Χριστός κατὰ τῶν ἐκπειρασάντων αὐτὸν τὸν διὰ τῶν ὄψεων ὄλεθρον. Καὶ ταύτην ἐπάγων οὐκ

A secundum hominem hæc loquor? vel nonne potius et lex ista profert? Quod idem est ac si diceret: Num ratiociniis hominum dicta confirmamus, nec potius propositum argumentum divinæ et plusquam humanæ legis est? Quis vero illa constituerit, ipse exponit, In Mosis enim lege, inquit, scriptum est: Non obturabis os bovi trituranti⁸. Hæc vero afferens subjungit: Num boves curæ sunt Deo? Quorum vero potiore curam agat, ostensurus addit: Propter nos omnino id dicit, et propter nos scriptum est. Itaque communis doctrina est, quæ et in Vetere valuit, et in Novo obtinuit Testamento. Postea, naturalem, quæ inter Patrem et Filium est, similitudinem et immutabilitatem ex similitudine legum utrinque latorum subindicans. Sicut, inquit, præceptum est, ut, qui altari serviunt, altaris etiam fiant participes; ita et Dominus præcepit, ut, qui Evangelium prædicant, ex Evangelio vivant⁹; legem, tanquam a Patre profectam, adeo extollens, ut Filium ad exemplum ejus præcepta sua statuisset innuat. Idem vero connexionem et cognationem legis et gratiæ adhuc magis expositurus: Nolo vos, inquit, ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube erant, et omnes per mare transierunt, et omnes in Mosen baptizati sunt, in nube et mari, et omnes eundem cibum spiritualem ederunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt¹⁰. Ostende mihi hic momentum vel unicum quod non immune sit a furente hostis potestate: Biberunt enim, inquit, ex spirituali, quæ sequebatur, petra: petra autem erat Christus¹¹. Audisne quomodo Pater Israel duxerit ad cultum Filii sui et conversionem? Per quos autem alios nisi per Mosen et prophetas? Ubi igitur hic est malus, ubi mali principii opus? ubi leges oppositæ partis? cum populus Mosaicus et spirituali cibo nutritus sit, et spiritualem potum biberit ex comitante et insequente petra, quæ erat Christus? Deinde rursus idem vir legem doctus, atque omnia illa, quibus olim efferebatur, pro reiectiis declarans propter Christum, Ne tentemus, inquit, Christum, sicut nonnulli eorum tentarunt¹². Quinam illi? nonne Israelitæ? Quæ vero eorum erant præmia? Ex serpentibus peribant. Itaque illi, qui Deum in lege præsentem tentabant, per Patrem etiam Filium ejus Dominum nostrum tentarunt. Tentavit enim populus Israeliticus legislatorem suum; et Paulus, gnarus ipse et doctor mysteriorum, imperium Patris et Filii indivisibile et inviolabile esse persuasus, contendit, eo ipso, quo boni Filii Pater Deus tentatus sit, etiam Christum esse tentatum. Consectarii vero instar et hoc cape, quod Christus statim plagæ loco illis, qui se tentaverant, immiserit perniciem ex serpentibus. Hanc vero illis irrogans amorem in homines non dimisit. Alibi (idem Apostolus) testatur, prophetas ex mandato æterni Dei locutos esse, et ex vero prænuntiasse mysterium ante sæcula constitutum,

⁷ I Cor. x, 8. ⁸ ibid. 9. ⁹ ibid. 13. ¹⁰ I Cor. x, 5. ¹¹ ibid. 6. ¹² ibid. 9.

universum malum perfecit, suscepta corporis creatione, quod non solum servat, et postea a corruptione immune præstat, sed et per illud animabus insequentibus benefacit, corpora scilicet cum illis conjuncta in eandem immortalitatem transferens? Adeo in tenebras, chaos et occæcationem rationis, furorem item et profundam temulentiam, abit omne horum hominum studium, qui solitarium imperium in duo scindunt, et unum Dominum, Jesum Christum, conditorem omnium, in duo principia dividunt, et aliud quidem intelligibilibus, aliud sensibilibus rebus præficiunt. At quomodo, per Bythum et Sigen, Conditoris sui cruciatus non verentur, qui corpus nostrum mali aiunt esse principii? Paulus enim ex adverso diserte clamat, *Corpus non scortationi*, quæ mali opus est, *sed Domino, et Dominus corpori*⁵. Quomodo enim creatura hostis omnino potest esse Domini? Quid vero refert monere, illud scortationi non tradendum esse, cum per se malum sit, et mali principii opus, et prorsus a voluntate ac creatione Dei alienum? Cum enim, quod apostatæ illi volunt, corpus et formatione, et natura et legibus malum sit, nunquam omnino Domini existet, neque quidquam referet, utrum scortationi se dedat, an minus. Sive enim illi indulserit, sive minus, utrinque non desinet esse improbum, et mali principii opus. Perpende vero et hoc: Si corpus est creatura mali, quomodo is, qui malo strenue se opponit, et pro veritate dimicat, sanctum illud appellat? *Non nupta enim, inquit, curat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu*⁶. Si vero corpus sanctum est, unde est malum? et unde est opus conditoris mali? Malæ quidem actiones, quæ creaturam boni Dei adulterant, vindicant illud et obnoxium faciunt malo. Quoad vero intra leges conditoris se continet, magis id quidem valet ad averruncandum malum, quam malus ad illud sibi subjiciendum.

X. Quod itaque nec dicere nec opinari fas sit, duo eaque sibi invicem opposita principia dari in iis, quorum voluntas in se libera illecebriis mali non subjecta est, abunde puto disputatum. Expendamus vero nunc alterum apostaticæ doctrinæ caput, quod quidem in superioribus etiam non leviter nec perfunctorie sub examen vocatum et condemnatum est. Sed vel sic ex eadem Scriptura sacra eidem ulterius subjiciatur. Paulus, qui seipsum Deo penitus consecravit, clara voce clamat: *Num*

⁵ I Cor. III, 13. ⁶ I Cor. VII, 34.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(35) Πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν. Erant hi duo ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani et pro diis habebant: inter eos enim primum obtinebant locum, ita ut prima συζυγία ab ipsis vocarentur, τῷ Βυθῷ, sive Profundo, Patris; Σιγῇ vero, seu Silentio, Matris nomen ferente. Vide hanc in rem Irenæum, lib. 1, c. 1 et 5; et alios ex veteribus, quos laudat Joan. Baptista Cotelerius, in Notis ad tom. I Monumentorum Ecclesiæ Græcæ, p. 767; ac Guilielm. Spencerus ad Origenem *Contra Celsum*, p. 78; ex recentioribus vero Nicolaum Le Nourry, in *Appa-*

A Καὶ πῶς ὄλως ἔπραξε πονηρὸν, πλάσας τὸ σῶμα, ὃ μὴ μόνον σώζει, καὶ ἄφθαρτον ὕστερον ποιεῖ, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ τὰς ἐπομένους ψυχὰς εὐεργετῆι, εἰς τὴν ὁμοίαν ἀθανασίαν τὰ ἐνωθέντα αὐταῖς σώματα καθιστῶν; Οὕτως ἐστὶ σκότος καὶ χάος καὶ τύφλωσις λογισμῶν, καὶ μανία καὶ μέθη βαθεῖα ἢ σπουδὴ τῶν εἰς δύο ἀρχὰς τὴν μίαν σχιζόντων ἀρχῆν, καὶ τὸν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δημιουργὸν ἀπάντων, εἰς δύο κατατεμένοντων ἀρχὰς· καὶ τὴν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐφιστάντων, τὴν δὲ τοῖς ὁρωμένοις. Ἄλλὰ πῶς πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν (35) τοῦ Πλάστου αὐτῶν τὰς ὠδῖνας οὐ καταδύονται, οἱ τὸ σῶμα ἡμῶν λέγοντες εἶναι τοῦ Πονηροῦ; Τρανῶς γὰρ ἐκείνοις ἀπ' ἐναντίας ὁ Παῦλος βοᾷ· Τὸ μὲν σῶμα οὐ τῆ πορνείᾳ, ἣτις ἐστὶν ἔργον τοῦ Πονηροῦ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Πῶς γὰρ τοῦ Ἐχθροῦ τὸ πλάσμα δύναται ὄλως τοῦ Κυρίου εἶναι; Τί δὲ δεῖ λέγειν μὴ ἀνατιθέσθαι τοῦτο τῆ πορνείᾳ, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πονηρὸν ὄν, καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς δημιουργήμα, καὶ παντελῶς ἀλλότριον, καὶ τοῦ θελήματος καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Θεοῦ; Πλάσει γὰρ καὶ νόμοις τὸ σῶμα, ὡς ἡ ἀποστασία βούλεται, πονηρὸν ὑπάρχον οὐκ ἂν μὲν ποιε γένοιτο τοῦ Κυρίου· πορνείας δὲ γενέσθαι, ἢ μὴ γενέσθαι οὐδὲν διοίσει, Ἐῖτε γὰρ ἐξεπόρνευσεν, εἴτε (36) μὴ, οὐδὲν ἤττον οὐκ ἀφίσταται τοῦ πονηρὸν εἶναι, καὶ πονηρᾶς δημιουργήμα ἀρχῆς. Ἐπισκόπει δὲ καὶ ὧδε. Εἰ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ (37) τοῦ Πονηροῦ λαμπρῶς καταστρατηγῶν, καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερμαχῶν ἅγιον αὐτὸ καλεῖ; Ἡ ἄγαμος γὰρ, φησὶν, μεριμᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἢ ἅγια καὶ σώματι καὶ πνεύματι. Εἰ δὲ ἅγιον τὸ σῶμα, πόθεν πονηρὸν; καὶ πόθεν ἔργον δημιουργίας πονηρᾶς; Πράξεις μὲν γὰρ πονηραὶ, κιβδηλεύουσαι τὸ πλάσμα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οἰκειῦσιν αὐτὸ καὶ ὑποτάττουσι τῷ Πονηρῷ. Ἐν δὲ τοῖς νόμοις τοῦ πλάστου διατηρούμενον ἰσχὺν ἔχει μᾶλλον διώκειν τὸν Πονηρὸν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐκεῖνο δουλαγωγεῖν.

I. Ἄλλὰ γὰρ ὅτι μὲν οὐχ οἶόν τε ἐστὶ οὔτε λέγειν οὔτε φρονεῖν δύο καὶ ταῦτας ἀντικειμένους ἀρχὰς, οἷς τὸ αὐτεξούσιον ἀδούλωτον μένει τοῖς πάθεσι τοῦ Ἐχθροῦ, ἀποχρώντως οἶμαι τὸν λόγον διεξελθεῖν. Ἐπισκεψώμεθα δὲ καὶ τὸ ἕτερον τῆς ἀποστασίας μέρος, ὃ δέδωκε μὲν καὶ αὐτὸ διὰ τῶν προσηρημένων οὐ μεμπτᾶς οἶμαι οὐδὲ βραχείας τὰς εὐθύνas. Πλήν καὶ νῦν διὰ τῆς αὐτῆς ἱερολογίας ἀπαιτεῖσθαι καὶ τὰς λειπομένας. Παῦλος ὁ καθ' ἐκástην ἑαυτὸν ἱεραουργῶν τῷ Θεῷ διαπρυσία βοᾷ τῇ φωνῇ. Μὴ κατὰ

ratu ad Bibliothecam maximam Patrum, tom. II, diss. 1, p. 77 seqq. Per horum vero commemorationem hoc loco factam innuit Noster, vel Paulicianos, contra quos disputat, hæc nomina a Valentinianis adoptasse, vel comparari duo ipsorum principia cum his illorum æonibus posse, quemadmodum et in aliis capitibus illos imitentur. Confer Petri Siculi *Narrationem de Manichæis*, p. 42.

(36) Εῖτε. Ita scripsi pro ἦτε, quod per librarii mendum erat in ms.

(37) O. Sic lego pro τό, quod habebat ms.

καθημάτων ; Ὁ αὐτὸς δὲ μετάρσιος καὶ ἱερός ἀνθρώπος καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀδιαίρετον εἰδῶς ἔχοντα τὸ κράτος καὶ τὴν βασιλείαν πρὸς τὸν Πατέρα, ἐν ἑτέροις περὶ αὐτοῦ λέγει, "Ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα αὐτῷ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τὰ πάντα, φησὶν, οὐχὶ τὰ νοητὰ μόνον, ὡς οἱ μεμνηότες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀόρατα πάντα τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ πλάτης ἔργον εἰσὶ. Καὶ ἡ τούτων πάντων βασιλεία, καὶ ἡ ἐξουσία καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Πατρὸς ἐστὶ καὶ τοῦ Ἰοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Σὺ δέ μοι τὴν θεωρίαν παράπεμπε καὶ ἐφ' ἑτέρας ἀποστολικῶς φωνᾶς, αἱ τοὺς πεπιστευκότας ἀδελφοὺς τε ὀνομάζουσι, ἅγιους καὶ μετόχους τῆς οὐρανοῦ κλήσεως, ὅπως παρατιθέασι Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν ἡμῶν Θεὸν τῷ θεράποντί σου (40) τῷ Μωσῆϊ πιστὴν μὲν γὰρ ἐκίτερον εἰσάγουσιν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος αὐτοῖς ῥήμασι· Ἐπιγινώσκετε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, δηλονότι ἀρχιερέα (41). Εἶτα πῶς ἦν πιστός. ἐπεξηγούμενος, διὰ τοῦ Μωσῆως δεικνύει, ὡς καὶ Μωσῆς, φησὶν, ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Τίνος οἴκου ; ἢ δηλονότι τοῦ ποιήσαντος ἀρχιερέα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ; Εἶτα καὶ τὴν ἀσύγκριτον διαφορὰν τοῦ Δεσπότης πρὸς τὸν δοῦλον διδάσκων, τὸν μὲν θεράποντα καλεῖ καὶ πιστὸν ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, τὸν δὲ κατασκευάσαι (42) τὸν οἶκον. Διότι ὁ πάντα κατασκευάζων Θεὸς, ἐκεῖνος καὶ τὴν κατασκευὴν διατάξαι τοῦ ἐπιγείου αὐτοῦ οἴκου· Ὁ γὰρ τὰ πάντα, φησὶ, κατασκευάσας Θεὸς, οὐ γνήσιος ὢν Ἰδὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστός, διὰ τοῦτο καὶ Κύριος τοῦ οἴκου, ἀλλ' οὐχὶ θεράπων, ὡς περὶ ὁ Μωσῆς. Μετ' ὀλίγον δὲ, τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος καὶ τὴν παύρησιαν μέχρι (43) τέλους, ἐὰν βεβαίαν οἱ πεπιστευκότες κατὰσχῶμεν, οἶκον ἡμᾶς εὐαγγελιζόμενος χρηματίζαι (44) τοῦ Θεοῦ, τὰς Δαυιδικῶς φωνᾶς εἰς πίστιν τῶν εἰρημένων προβάλλεται, ἐν οἷς πρῶτον μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαλῆσαι βοᾷ δι' αὐτοῦ, ἔπειτα δὲ τὴν ἴσην ἀπαιτεῖσθαι δίκην τοὺς τῶν ἀνθρώπων ὑπέχοντας τὰς Δεσποτικὰς ἐντολαῖς τὸ οὐκ, καὶ τοὺς ἐν τῷ παραπικρασμῷ παλαιῶν σκληρύναντας τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ὡς δὲ ἡ τιμωρία ἴση, οὐδὲ τὸ ἀμάρτημα διαφέρει· ὧν δὲ παραπλήσιον τὸ ἀμάρτημα, τούτων ἑκάτερα μερὶς εἰς τὸν αὐτὸν Θεὸν

¹⁶ Rom. xi, 36. ¹⁷ Hebr. iii, 2. ¹⁸ Hebr. iii, 6.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(40) Ita ms.; sed forte legendum est Θεοῦ, quod ex compendio scriptionis in mss. usitato hu facile nasci potuit. Neque enim τὸ σοῦ locum habere hic per sermonis seriem potest.

(41) Δηλονότι ἀρχιερέα. Recte ita eludit Photius calumnias omnes quæ nasci alioquin poterant, si τὸ ποιεῖν αὐτὸν ad Christum ipsum referretur. Scilicet verbum ποιεῖν hic idem est, quod *constituere, inaugurare*. Hoc sensu Joannis xix, 12, dicitur ποιεῖν αὐτὸν βασιλέα, et de Christo Marcus ait c. iii, 14, quod ἐποίησε δωδεκα, id est, *elegit seu constituit duodecim*. Lege quæ ad hunc posteriorem locum adnotavit cl. Jac. Elsnerus, in Notis suis in N. T.; ac confer præterea Erasmi Schmidii exqui-

sitas *Animadversiones ad N. T.* super Hebr. iii, 2. (42) Κατασκευάσαι. Ita lego pro κατασκευάσθαι, quod erat in ms.

(43) Τέλους. Ita restituo ex ipso loco Paulino: m. enim mendose exhibebat τούτων.

(44) Χρηματίζαι. Eadem notione verbum hoc usurpatur in Actibus apostol. xi, 26, ubi Joan. Gregorius, vir doctissimus, in notis ad quædam Scripturæ loca, p. 162, observat, ejusmodi nominis impositionem proprie indicari, quæ solemniter fiat. Confer et Lamberti Bos *Observationes ad Novum Testam.*, p. 107, qui facta imprimis, quibus nomen paretur, innui contendit.

to, ubi tentarunt me patres vestri, me, non autem alium et probarunt me, et opera mea viderunt¹⁹. Propterea seducti, quia vias meas cognoscere noluerunt, in requiem meam non introiverunt. Itaque ne, ut illi exacerbarunt Deum, et non crediderunt, et recesserunt ab eo, vos quoque recedatis a Deo, neque induretis corda vestra, ut illi, neque imitemini eos, quibus infensus fuit Deus per quadraginta annos in deserto, quorum et membra in eo collapsa sunt. Nam per incredulitatem illi non potuerunt ingredi in quietem Dei. Vereamur itaque, ne in ullo eorum, quæ præcepta sunt, deficiamus, aut incredulitate laboremus. Qui enim crediderint ex nobis ipsis, ingredientur in quietem ejus. Utque intelligatur, quis ista statuerit, dicta hæc sua amplius acuens, et docens eundem Deum in Veteri et Novo Testamento et condere, et servare, et punire, et implere promissa, cum singulari fiducia addit: *Ita ut juraverim in ira mea, si ingredientur in requiem meam*²⁰. Idem igitur, qui tunc quidem illos incredulos non introduxit, etiam nunc similiter non credentes a requie excludit. Et infinita alia ejusmodi in sacris oculis, nobis ob oculos positis, expendens invenerit eundem Deum, per Mosen, populum Israeliticum, et per Jesum Christum homines in Novo Testamento gubernare. Idem ille alios quidem introducit et olim et nunc in locum quietis, alios vero repellit. Vir enim contemplationis studiosissimus ejusdem videt esse et veterem illam requiem, quæ terra promissa erat, et alteram illam novam, quæ est regnum cælestis: videt eundem et supplicio pro merito afficere, et salutem præmii instar distribuere, et alia multa. Si vero, quod apostatarum mens vult, vetera illa a malo essent, oportebat eos, qui ad ipsum accederent, et præmiis et coronis affici, atque in quietem introire, adeoque nec membra in deserto relinquere, nec pœnas dare tales quales paratæ sunt illis, qui in verum Deum peccant.

ἤτις ἦν ἡ ἐπηγγελμένη γῆ, καὶ τὴν ὑπερον κατάπαυσιν, ἣτις ἐστὶν ἡ οὐράνιος βασιλεία, τὸν αὐτὸν καὶ τὴν τιμωρὸν ἐπάγειν δίκην, καὶ τὴν σωτηρίαν βραβεύειν, καὶ πολλὰ ἄλλα (46). Εἰ δὲ ἦν, ὡς ὁ ἀποστάτης βούλεται λογισμὸς, τὰ παλαιὰ τοῦ Πονηροῦ, ἔδει τοὺς μὲν προσκεκρουκτάς αὐτῷ καὶ γερωῶν καὶ στεφάνων ἀξιοθῆναι, καὶ εἰς τὴν κατάπαυσιν εἰσελθεῖν· καὶ μήτε τὰ κῶλα λιπεῖν ἐν ἐρήμῳ, μήτε δοῦναι δίκας τοιαύτας, οἷα τοῖς ἀμαρτάνουσιν εἰς τὸν ἀληθινὸν ἀπόκεινται Θεὸν.

XII. At quomodo alibi idem ille orbis doctor Aaronem ait a Deo vocatum esse summum sacerdotem, sicut et Christum? *Non enim sibi ipsi, ait quisquam sumit honorem, sed qui vocatus est a Deo, sicut et Aaron: ita et Christus non se ipsum honoravit, ut fieret summus sacerdos, sed qui locutus est ad ipsum: Filius meus es tu, ego hodie genui te*²¹. Si vero, qui Christum vocavit sacerdotem summum, idem est, qui et Aaronem per Mosen unxit, et neu-

ἐξελέγχεται διαμαρτοῦσα. Ὁ δὲ θερμὸς ἐκεῖνος καὶ διάπυρος τῆς ἀληθείας ἐραστῆς οὐδὲ τοῖς εἰρημένοις ἀρκεσθεῖς εἰς τὸ συνάψαι τὸν νόμον τῆ χάριτι, καὶ δεῖξαι ταῦτα κοινὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ἄλλον πειράσαι τοὺς παραπικράναντας Μωσέα, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν, ἀλλ' ἐκεῖνον, ὃν καταγγέλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Κατὰ τὴν ἡμέραν γὰρ, φησὶν, τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ οὐ ἐπειρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐμὲ καὶ οὐκ ἄλλον, καὶ ἰδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου. Διὰ τοῦτο καὶ πλανηθέντες, ἐπέμεινεν ἡ γῆ μου ἡρετέσαντο. οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὴν κατάπαυσιν μου. Ἐἴτα μὴ οὖν, καθὼς ἐκεῖνοι παρεπικράναν τὸν Θεὸν, καὶ ἠπίστησαν καὶ ἀπίστησαν αὐτοῦ, μὴ καὶ ὑμεῖς τοῦ ζῶντος ἀποστῆσε Θεοῦ, μηδὲ σκληρόνητε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐκεῖνοι, μηδὲ ζηλοῦτε, οἷς προσώχθισεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὧν καὶ τὰ κῶλα ἔπεσον ἐν αὐτῇ. Καὶ γὰρ δι' ἀπίστην ἐκεῖνοι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ Θεοῦ. Φοβηθῶμεν οὖν ἐν μηδενὶ τῶν προσηταγμένων ὑστερήσαι, ἢ ἀπιστίαν νοσήσαι. Οἱ μὲν γὰρ πιστεύσαντες ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ. Καὶ τίς ὁ ψηφισάμενος τοῦτο, ἐπισφίγγων πλέον τὰ εἰρημένα, καὶ δεικνύς τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ ἁγίῳ, καὶ δημιουργεῖν καὶ σώζειν καὶ κολάζειν καὶ πληροῦν τὰ ἐπηγγελμένα, μετὰ λαμπρᾶς ἐπιφέρει τῆς παρρησίας, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσιν μου. Ὁ αὐτὸς οὖν, ὅς τότε μὲν ἐκεῖνους ἀπιστήσαντας οὐκ εἰσήνεγκε, καὶ νῦν ὁμοίως τοὺς ἀπιστοῦντας ὑπερορτίζει τῆς καταπάσεως. Καὶ μυρία ἄλλα ἐν ταῖς προκειμέναις ταύταις ἱεραῖς φωναῖς ὁ διασκοπιὼν ἐπιθεωρήσει (45) τὸν αὐτὸν Θεὸν εὐρήσει, καὶ διὰ Μωσέως τὸν Ἰσραηλῆτην λαὸν διακυβερνῶντα, καὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν τῆς χάριτος. Ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος τοὺς μὲν εἰσάγει καὶ πάλαι καὶ νῦν εἰς τὸν τῆς καταπάσεως τόπον, τοὺς δὲ ἀποκηρύττει. Τοῦ αὐτοῦ θεωρεῖ ὁ φιλοθεάμων καὶ τὴν παλαιὰν κατάπαυσιν εἶναι,

IB'. Ἀλλὰ πῶς πάλιν τὸν Ἄαρων, ὁ αὐτὸς τῆς οἰκουμένης λέγει διδάσκαλος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κληθῆναι ἀρχιερεῶν, ὡς περὶ καὶ τὸν Χριστόν; Οὐχ ἑαυτῷ γὰρ, φησὶ, τίς λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ Ἄαρων, οὕτω καὶ ὁ Χριστός, οὐχ ἑαυτὸν ἐδίδαξε γενέσθαι ἀρχιερεῶν, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτὸν, Υἱός μου εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Εἰ δὲ ὁ τὸν Χριστόν καλέσας ἀρχιερεῶν, οὕτως ἐστὶν ὁ καὶ τὸν

¹⁹ Hebr. iii, 9. ²⁰ Psal. xciv, 11. ²¹ Hebr. v, 4, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(45) Ἐπιθεωρήσει. Forte post hoc verbum excidit particula καὶ, quæ sequens verbum cum isto conjungat, nisi pro antecedente ἐν legere malis si.
(46) Ἄλλα. Post hæc verba spatium aliquod

lineolis aliquot impletum, relictum erat. Non putem eo indicari debuisse lacunam, cum orationis series sic satis belle procedat.

Ἄρτων διὰ Μωσέως χρίσας, καὶ οὐδέτερος ἑαυτὸν ἰδοῦσα ἐρχομένη, ἀλλ' ὁ καλέσας αὐτοὺς· πῶς οὐχὶ καὶ τὰ τῆς Νέας καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς τοῦ αὐτοῦ εἰσὶν Ἄγαθῶ καὶ ἔργα καὶ νόμοι; Ἄρα δὲ ἡ ἀποστασία ἐπὶ πλέον ἀναισχυντοῦσα καὶ τὴν ἀλήθειαν τὸν Χριστὸν ψευδολογίας γράφοιτο γραφήν; Ὁ μὲν γὰρ λέγει· Ἐλεύσεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ ἐν ἡμῶν εὐρήσει οὐδέν. Ἡ δὲ λέγουσα τὸ σῶμα, ὃ ἐφόρει, πλάσμα εἶναι τοῦ Πονηροῦ, τῆς Ἀληθείας τὸ ψεῦδος καταχέει πικρῶς. Καὶ ὁ μὲν ὡς δεσπότης πάντων καὶ Κύριος καὶ δημιουργός, ὅτε πρὸς ἐκούσιον καὶ σωτήριον τοῦ κόσμου πάθος παρεγένετο, Κύριον ἑαυτὸν καὶ τῆς ὄνου καὶ τοῦ πόλου ἀπέφηνε πρὸς τοὺς μαθητάς. Καὶ γὰρ δημιουργήματα καὶ τῆς ἑαυτοῦ κυριότητος καὶ δεσποτείας, ὡσπερ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, οὕτω καὶ ταῦτα. Διό φησιν· Ἐάν τις εἴπῃ ὑμῖν τι, ἐρεῖτε, ὅτι Ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει. Εὐθὺς δὲ ἀποστελεῖ (47) αὐτά. Καὶ ὁ μὲν Χριστὸς Κύριον ἑαυτὸν ὡς κτίστης τῆς τε ὄνου καὶ τοῦ πάλου λέγει· ἡ δὲ ἀποστασία οὐκ ἀνέχεται τοῦτο, ἀλλὰ τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας ἀρπάζουσα ὑπὸ τὴν δημιουργίαν τάττει τοῦ Ἐχθροῦ. Ἔδει δὲ, εἰ μὴ τι ἄλλο, δυσωπηθῆναι τοὺς ἀδυσωπητοὺς καὶ τὰς ἄλλας τοῦ θεοπεσίου Παύλου φωνάς. Λέγουσι γὰρ αὐταί, μείζονα μὲν τοῦ ὁμοιωκότου τῷ Ἀβραάμ μὴ εἶναι ἕτερον Θεόν, καὶ ἀμετάθετον ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις, καὶ ἀδύνατον αὐτὸν ψεύσασθαι (οὕτως αὐτῷ τὸ τῆς ἀληθείας ἀξίωμα σίνουσιώται) καὶ τῆς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδος παροχά. Καὶ γὰρ φησι· Τῷ δὲ Ἀβραάμ ἐπαγγελιάμενος ὁ Θεός, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὁμόσαι. ὡμοσε καθ' ἑαυτοῦ λέγων, κ. τ. λ. καὶ ὡς μακροθυμήσας ὁ Ἀβραάμ ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας· καὶ ὅτι, βουλόμενος ὁ αὐτὸς Θεὸς περισσώτερον ἐπιδείξει τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας, ὅτινές ἐσμεν ἡμεῖς, τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ ἐμεσίτευσεν ὄρκῳ· ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν. Τίνες (48); Ἡμεῖς οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. Προσέσχες (49) ὅπως μείζονα Θεὸν οὐδένα λέγει ἕτερον τοῦ παρασχόντος τὸν ὄρκον τῷ Ἀβραάμ; πῶς δὲ πάσης αὐτὸν ἀληθείας ἀνακηρύττει πηγὴν; ὅπως δὲ ἡμεῖς οἱ πεπιστευκότες εἰς Χριστὸν ἐκείθεν ἔχομεν παράκλησιν καὶ ἰσχύον τῆς προκειμένης ἐλπίδος κρατῆσαι; Ποῦ τοίνυν ὁ Ἄγαθος καὶ ὁ Πονηρὸς, καὶ ἡ τῆς Παλαιᾶς κατατομή; Τίς δὲ πάλιν ἐστὶν ὁ τὴν καινὴν διαθήκην συντελέσας, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα; Εἰ μὴ βούλει λέγειν αὐτὸς, ἄκουσον τοῦ μυσταγωγῶ ἰερέως Παύλου· λέγει γὰρ τὰς προφητικὰς οἰκειούμενος

²² Joan. xiv, 30. ²³ Matth. xi, 3. ²⁴ Hebr. vi, 13.

A ter eorum sacerdotis summi honore se mactavit : sed is qui eos vocavit, quomodo non res Novi et Veteris Testamenti ejusdem boni Dei et opera sunt et leges? Num vero defectionis turba, facta impudentior, Christum, veritatem ipsam, mendacii nota insimulare audeat? Ille enim ait : *Veniet princeps mundi, et in me inveniet nihil* ²². Ipsa vero corpus, quod circumferebat, creaturam mali venditans, Veritatem virulente mendacii arguit. Atque ille quidem, ut Dominus omnium et superior, et Conditor, quando ad passionem, mundo profuturam, sponte sua veniebat, se et asinæ et pulli dominum adversus discipulos declarabat. Nam creaturas dominio suo et imperio æque vindicat, ac mundum, et quæ in eo sunt. Ideo ait : *Si quis quidquam vobis dixerit dicite : Dominus illis opus habet. Statim vero dimittet illa* ²³. Et Christus quidem, ut conditor, Dominum se et asinæ et pulli vocat : at apostatarum factio hoc non fert, sed potestati ejus surripiens potestati hostis subjicit. At homines omni pudore vacuos pudere debebat vel ob divini Pauli oracula. Illa enim affirmant, majorem eo, qui juraverit Abrahamo, non esse alium Deum, eumque in promissionibus suis immutabilem, et qui mentiri non possit (quo ipso veritas tanquam ad essentiam ejus pertinens declaratur) nostræque Christianorum spei auctor existat. Ait enim : *Abrahamo vero pollicitus Deus, quia per majorem jurare non potuit, per seipsum juravit, dicens* ²⁴; etc.; item quod *Abrahamus, patientia probata promissionem nactus est* ²⁵; nec non, quod *idem Deus, adhuc magis, hæredibus promissionis,* qui nos sumus, *consilium suum ut non mutabile demonstraturus jusjurandum interposuit, ut per duo non mutabilia, in quibus fallere Deus non potest, firmum solatium habeamus* ²⁶. Quinam? Nos omnino, qui confugimus ad tenendam spem propositam? Observastine quod Deum dicit non aliam ab eo qui jusjurandum Abrahamo præstitit; quod eundem veritatis fontem prædicat; quod et nos, qui credimus in Christum, inde habemus solatium et vires spem propositam consequendi? Ubi igitur Bonus ille et Malus est, ubi est illa veteris et novi testamenti divisio? Quis vero est, qui novum testamentum etiam super domum Juda perfecit? Nisi ipsi tibi respondere placet, audi Paulum doctorem respondentem; respondet enim prophetica vaticinia adhibens : *Ecce dies veniunt, ait Dominus, et perficiam super domum Juda testamentum novum. Adhibe, o homo, mentem! Non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in die illo, quo manus eorum apprehendi, cum reducerem eos ex Ægypto : quod*

²⁵ ibid. 15. ²⁶ ibid. 17.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(47) Ἀποστελεῖ. Ita scripsi ex textu sancti evangelistæ pro ἀποστέλλει, quod ms. habebat. Quamvis enim et in reliquis aliquid mutet Noster, hæc tamen in verbo isto diversitas ab ejus consilio non profecta videtur.

(48) Τίνες; Ita interpungendam censeo oratio-

nem hanc pro eo, quod ms. notam interrogationis refert ad sequentem vocem ἐλπίδος.

(49) Προσέσχες. Fortasse legendum imperative, πρόσχες, id est *attende*, qua voce sæpe utitur Noster.

feci ego, inquit, non vero, ceu tu ais, malus, quod feci patribus eorum ²⁷. Et paulo post: *Illi non perstiterunt in testamento meo, et egoneglexi eos* ²⁸. Quis illa loquitur? Dominus inquit, at non Malus. Subjungit enim: *Hoc est testamentum, quod disponam ego domui Israelis post dies hos, inquit Dominus* ²⁹; disponam ego, non alius: disponam ego novum, ut disposui et vetus. Videsne, quomodo iterum iterumque Paulus eundem et veteris et novi testamenti auctorem celebret? Quomodo vero sancta sunt et Sancta sanctorum illa, quæ ad vetus pertinent, si a Malo orta sunt? Ait enim: *Tabernaculum prius habebat præcepta cultus, et sanctum mundanum, et tabernaculum structum est primus, in quo candelabrum, mensa et propositio panum erat* ³⁰. Quomodo itaque Sancta sanctorum fuerunt, ubi *arca aurea habuit manna, et virga Aaronis reposita fuit, et tabulæ testamenti? et quomodo Cherubim gloriæ obumbrarunt illa* ³¹, si quidem hæc præcepta erat principii mali et adversantis? Quomodo vero idem gratiæ præco clamant, *verbo quidem Dei parata esse sæcula, et ab eodem Deo ex non apparentibus visibilia facta* ³²? Si enim visibilia verbo fecit Deus, sicut et sæcula, quomodo apostatæ alium quidem fingunt visibilibus, alium intelligibilibus conditorem? Et quam multa alia afferri possent, per quæ sententia apostatarum Deo adversa et sibi ipsi non constans, confutetur! Quomodo enim bonus Deus justum esse testatur Ablem, si mali fuisset conditoris, et quomodo sacrificium ejus recepit, donumque ejus fide oblatum Paulus nuntiat? *Fide enim, inquit, Abel sacrificium præ Cain obtulit Deo, per quam justus declaratus est, testante super donis ejus Deo* ³³. Quomodo vero fidei opus est translatio Enochii, et quomodo placuit Deo? et quomodo credere oportet eum, qui accedere vult ad Deum, horum beneficiorum auctorem, quod primum quidem ipse est, qui vere existit, et mercedis auctor est; si Malus, malorumque operum actor existeret, Sed quid attinet, sigillatim recensere illos, qui in veteri testamento eminuerunt, quorumque omnium in Deum fidem celebrat, Noachi, puta, et Abrahami, et Isaaci, et Jacobi, testatus, eos non solum per totam vitam fideles fuisse, sed et secundum fidem præsentem vitam de-

²⁷ Jerem. xxxi, 31-33. ²⁸ Hebr. viii, 8-9. ²⁹ ibid. 10. ³⁰ Hebr. ix, 2. ³¹ ibid. 4. ³² Hebr. xi, 3 ³³ ibid. 4.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Μετὰ τὴν πρώτην σκηνὴν ἅγια. Aliter hæc leguntur in textu Apostoli Græco l. c., v. 3: Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνὴν ἢ λεγομένην ἅγια ἁγίων. Atque hic sensus clarus est, qui in verbis, prout hic afferuntur, frustra quæritur. Hinc et in versione secutus sum scriptoris sacri textum. Varietatem autem librario negligentiori puto tribuendam, quia Euthymius in *Panoptia* sua, ubi Photii hanc dissertationem contra Manichæos excerpit, locum Apostoli affert, prout in textu sacro legitur.

(51) Ἐκ μὴ φαινόμενων. Ita Noster pro μὴ ἐκ

προαγορεύσεως. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰουδα διαθήκην καινὴν (ἐπίστρεψόν, ἄνθρωπε, τὸν νοῦν), οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ, ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς, αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐξ Αἰγύπτου, ἣν ἐποίησα, φησὶν, ἀλλ' οὐχί, ὡς σὺ λέγεις, ὁ πονηρὸς, ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν. Εἶτα· Αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κατὰ ἡμέληκα αὐτῶν. Τίς ὁ λέγων; Ὁ Κύριός φησιν, ἀλλ' οὐχὶ ὁ Πονηρὸς. Ἐπάγει γὰρ, Αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος· διαθήσομαι ἐγὼ, οὐκ ἄλλος· διαθήσομαι ἐγὼ τὴν καινὴν, ὡς διεθέμην καὶ τὴν παλαιάν. Ὁρᾷς πῶς ἄνω καὶ κάτω τὸν αὐτὸν καὶ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης νομοθέτην ὁ Παῦλος ἀνομνεῖ; Πῶς δ' ἂν ἅγια καὶ ἁγίων ἅγια τὰ τῆς προτέρας Διαθήκης, εἰ πονηρᾶς νομοθεσίας ἦν; Λέγει γὰρ· Εἶχε ἡ πρώτη σκηνὴ δικαιοῦματα λατρείας τό τε ἅγιον κοσμηκόν, καὶ σκηνὴ κατασκευάσθη ἡ πρώτη. Ἐν ἣ ἦ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἧτις λέγεται ἅγια. Καὶ ἡ μετὰ τὴν πρώτην σκηνὴν, ἅγια (50), καὶ ἁγίων ἅγια, ἐν ἣ στάμνος μὲν εἶχε τὸ μάννα χρυσοῦ, καὶ ῥάβδος δὲ ἀπέκειτο τοῦ Ἄαρων, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης. Καὶ πῶς Χερουβὶμ δόξης κατασκεύαζεν αὐτὰ, εἰ τῆς ἐπιβούλου καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς ταῦτα προστάγματα ἦν; Πῶς δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τῆς χάριτος κήρυξ βοᾷ, ῥήματι μὲν Θεοῦ καταρτίσθαι τοὺς αἰῶνας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ Θεοῦ ἐκ μὴ φαινόμενων (51) τὰ βλεπόμενα γενέσθαι; Εἰ γὰρ τὰ βλεπόμενα ῥήματι πεποίηκεν ὁ Θεός, ὡσπερ καὶ τοὺς αἰῶνας, ἕτερον μὲν πλάττει τῶν βλεπομένων ἢ ἀποστασία δημιουργόν, ἕτερον δὲ τῶν νοουμένων; Πόσα ἂν τις εἴπῃ, καὶ διὰ πόσων τῆς ἀποστασίας τὸ θεομάχον καὶ ἀσύστατον διελέγχει (52); Πῶς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς δίκαιον μαρτυρεῖ τὸν Ἄβελ, εἰ πονηρᾶς πλάσεως ἦν, καὶ τὴν αὐτοῦ θυσίαν προσεδέξατο, καὶ τὸ δῶρον αὐτοῦ Παῦλος πῶς κηρύσσει; Πίστει γὰρ, φησὶν, Ἄβελ θυσίαν παρὰ Κάιν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, δι' ἧς ἐμαρτυρήθη δίκαιος εἶναι μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ πίστεως καὶ ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐνώχ, καὶ πῶς εὐηρέστησε τῷ Θεῷ; καὶ πῶς δεῖ πιστεῦ-

φαινόμενων, quod codices omnes et scriptores ecclesiastici, si Gregorium Nyssenum, observante Millio, excipias, exhibent. Quæ autem hinc nascatur sensus differentia, ostendere conatur Melchior Leydeckerus, in *Archæologia sacra*, diss. 1, § 53, pag. 17. Cæterum quod Hebræi vocant מַצְוָה יְיָ id dici potest Græce μὴ φαινόμενον, recte monente doctissimo Gustavo Georgio Zellnero in *Dissert. de Bircal Hamminim*, p. 76.

(52) Διελέγχει. Ita scribo pro διελέγχει, quod ms. exhibebat. Hoc enim jubel antecedens εἴπη cum πῶς recte ita junctum.

σαι τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, τῷ ταῦτα ἐνεργη-
κότι, πρῶτον μὲν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ κυρίως ὢν, καὶ
δεῖ μισθαποδότης γίνεται, εἰ πονηρὸς ἦν καὶ πονη-
ρῶν ἔργων αὐτουργός; Καὶ τί δεῖ καθ' ἕκαστον λέ-
γειν τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ διαπρεψάντων, ὧν ἀπάντων
πίστιν ἐπιμαρτύρεται τὴν εἰς τὸν Θεὸν, τοῦ τε Νῶε
φημί, καὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ οὐ μόνον
πιστοὺς ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πίστιν,
αὐτοὺς ἀπολιπεῖν τὴν παροῦσαν ζωὴν, καὶ ξένους
ἑαυτοὺς καὶ παροίκους τῆς ἐπιχώρου νομίζειν πολι-
τείας, καὶ μὴ ἐπισχυνεσθαι τὸν Θεὸν, οἰκείους τε
λεῖσθαι ποῖον; τὸν ἡτοιμακότα τὴν ἐπουράνιον πόλιν αὐτοῖς. Πῶς γὰρ αὐτοῖς τὴν οὐράνιον ἡτοιμά-
σατο βασιλείαν, εἰ μὴ τούτου καὶ θεράποντες καὶ τῶν προσταγμάτων φύλακες ἐγνωρίζοντο διὰ βίου,
καὶ τὴν πίστιν αὐτῷ διεσώσαντο, οἷς ἔπαθλον ἢ οὐράνιος πόλις, καθαρὰν τε καὶ ἄμικτον ἀμφιδο-
λίαν (55);

II'. Σὺ δὲ μηδὲ τὴν ἄθυτον καὶ θαυμασίαν Ἀβραάμ
θυσίαν παραδράμῃς, Θεοῦ μὲν ἐκζητήσαντος ταύ-
την, καὶ τὴν γνώμην ἀποδεξαμένου· τοῦ δὲ προθύ-
μως πεισθέντος, καὶ οὐ πεισθέντος μόνον, ἀλλὰ καὶ
πιστεύσαντος, ὅτι δυνατός ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ νεκροὺς
ἐγείρει. Διὰ τοῦτο λογίζεται μὲν αὐτῷ εἰς δικαιοσύ-
νην, τὸ πατρικὸν δὲ ἀξίωμα οὐ κατὰ τῆς τότε μόνον
γενεᾶς, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, λαμβάνει, καθὼς
γέγραπται, ὅτι Πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε,
κατέναντι οὐ ἐπίστευσε Θεῷ. Καὶ πρόσχες ἀκρι-
βῶς, τίνας λέγει Θεοῦ. Ἐπάγει γὰρ διδάσκων ὁ
Ἡσαῖος, τοῦ ζωοποιούντος τοὺς νεκροὺς, καὶ κα-
λοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα· καὶ πάλιν· Εἰς δὲ
τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ,
ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δούς δόξαν τῷ
Θεῷ. Ὁρᾷς, τίς ἦν ὁ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις λαλή-
σας, ὅτι οὐκ ἄλλος παρὰ τὸν χαρισάμενον ἡμῖν τὴν
χάριν, ἀλλ' αὐτός. Ἐπάγει γάρ. « Οὐκ ἐγράφη δὲ δι'
αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογιζε-
σθαι τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα τὸν Κύ-
ριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν. » Οὐκοῦν ὁ
πατέρα πολλῶν ἐθνῶν θέμενος τὸν Ἀβραάμ. ὄρκον
ὑποσχῶν αὐτῷ, ὁ ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις ἀδιάψευστος,
ὁ τὰ μὴ ὄντα καλῶν ὡς ὄντα, ὁ ζωοποιῶν τοὺς
νεκροὺς, αὐτός ἐστιν ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον ἡμῶν
Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ τὸ τῆς ἀποστασίας
ὀλέθριον φρόνημα εἰς δύο δεσποτείας καὶ θεοὺς κα-
ταμερίζη αὐτούς. Σὺ δὲ μοι καὶ τοὺς λοιποὺς, οἳ
περιφανῶς ἐδείχθησαν ἐν τῇ Παλαιᾷ βεβιωκότες,
ἐπιλογίζου, τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἰακώβ, τὸν Ἰωσήφ,
αὐτὸν τὸν Μωσῆα, οὓς ἐν ἐπαίνῳ ποιούμενος ὁ Ἡσαῖ-
ος καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ἐξυμνῶν, περὶ τοῦ Μω-
σαίου προστίθισιν. Ὅτι καὶ τὸν ὀνειδισμὸν ὑπέστη
τοῦ Χριστοῦ. Λέγει γὰρ ῥήμασιν αὐτοῖς μείζονα
τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν ἡγησάμενος τὸν ὀνειδι-
σμὸν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν αἰτίαν ἀπέβλεπε γὰρ
εἰς τὴν μισθαποδοσίαν, ἣν δηλονότι δυνατός ἦν

A posuisse, seque peregrinos et advenas fragilis hujus
commorationis credidisse, neque vereri Deum, ipsos
domesticos suos vocare, aut ut ipsorum Deum in-
vocari; quem autem? eum, qui ipsis caelestem ci-
vitatem paraverat. Quomodo vero illis caeleste re-
gnum parasset, nisi in vita ut servi ejus præcepto-
rumque ejus observatores agniti fuissent, fidemque
ipsi, quorum omnino caelestis civitas præmium
est, cum pura et intemerata confessione servas-
sent?

(53) αὐτοῦ νομίζειν, καὶ Θεὸν αὐτὸν (54) ἐπικα-
λεῖσθαι ποῖον; τὸν ἡτοιμακότα τὴν ἐπουράνιον πόλιν αὐτοῖς. Πῶς γὰρ αὐτοῖς τὴν οὐράνιον ἡτοιμά-
σατο βασιλείαν, εἰ μὴ τούτου καὶ θεράποντες καὶ τῶν προσταγμάτων φύλακες ἐγνωρίζοντο διὰ βίου,
καὶ τὴν πίστιν αὐτῷ διεσώσαντο, οἷς ἔπαθλον ἢ οὐράνιος πόλις, καθαρὰν τε καὶ ἄμικτον ἀμφιδο-
λίαν (55);

B XIII. Tu vero nec mirabile illud et non mactatum
Abrahami sacrificium præterito, quod Deus requi-
rebat, propositumque ejus probabat; sicut vicissim
is (Abrahamus) non invitus parebat, nec parebat
solum, sed et credebat, Deum et mortuos excitare
posse. Propterea imputatur hoc ei in justitiam, ip-
seque præterea patris titulum non in illam tantum
sed et secuturas generationes accipit, sicut scrip-
tum est: *Multarum gentium patrem te constitui.*
*Pro quo credidit Deo*³⁴. Tu vero probe observa,
quem hic loquatur Deum. Subjungit enim docens
Paulus: *Vivificanti mortuos, et vocanti ea quæ non
sunt, tanquam sint*³⁵. Et iterum: *De promissione
vero Dei non dubitavit per incredulitatem, sed potius
confirmatus est fide, dans Deo gloriam*³⁶. Videsne,
quis fuerit is, qui in lege et prophetis locutus est,
scilicet non diversus ab eo, qui nobis largitus est
gratiam, sed idem. Addit enim: « Non vero scripta
hæc sunt propter ipsum solum, sed et propter nos,
quibus imputari debet, credituris nempe in eum,
qui Dominum nostrum Jesum Christum ex mortuis
excitavit³⁶. » Itaque is, qui Abrahamum multarum
gentium patrem constituit, qui jusjurandum ipsi
præstitit, qui in promissionibus non fallit, qui non
existentia vocat ut existentia, qui vivificat mor-
tuos, idem est, qui suscitavit Dominum nostrum Je-
sum Christum ex mortuis: etiamsi perniciosa hæc
apostatarum doctrina in duo imperia et deos distin-
guat. Tu vero et reliquos, qui in veteri testamento
præ cæteris commonstrantur, perpende, Abraha-
mum, Jacobum, Josephum, ipsum etiam Moysen,
quos dignis laudibus excipiens Paulus, eorumque
fidem celebrans, de Mose addit: *Quod et ignominiam
Christi pertulerit*³⁷. Dicit enim, quod ignominiam
Christi thesauris Ægypti potiore habuerit, ea de
causa, quia respexerit mercedem, quam scilicet
Deus ipsi præstare potuerit. Sed nihil attinet, viros

³⁴ Rom. iv, 17. ³⁵ ibid. 19. ³⁶ ibid. 20. ³⁶ ibid. 23. ³⁷ Hebr. xi, 26.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(53) Οἰκείους τε. Subindicat locum Paulinum
Ephes. II, 19.

(54) Αὐτόν. Malim legere αὐτῶν. Id enim sibi,
ni fallor, Photius vult, Deum credentes domesticos
suos appellare, se vero eorum Deum vocari velle.

(55) Ἀμφιβολίαν. Nescio quid sibi hoc loco ista
vox velit. Malim legere ὁμοιογένειαν, aut simile quid,
per quod confessio, scilicet fidei, de qua ante sermo,
indicetur.

feci ego, inquit, non vero, cœu tu ais, malus, quod feci patribus eorum ²⁷. Et paulo post : *illi non perstiterunt in testamento meo, et ego neglexi eos* ²⁸. Quis illa loquitur? Dominus inquit, at non Malus. Subjungit enim : *Hoc est testamentum, quod disponam ego domui Israelis post dies hos, inquit Dominus* ²⁹; disponam ego, non alius : disponam ego novum, ut disposui et vetus. Videsne, quomodo iterum iterumque Paulus eundem et veteris et novi testamenti auctorem celebret? Quomodo vero sancta sunt et Sancta sanctorum illa, quæ ad vetus pertinent, si a Malo orta sunt? Ait enim : *Tabernaculum prius habebat præcepta cultus, et sanctum mundanum, et tabernaculum structum est primum, in quo candelabrum, mensa et propositio panum erat, quæ dicitur sancta : et quod post secundum velum erat Sancta sanctorum* ³⁰. Quomodo itaque Sancta sanctorum fuerunt, ubi *arca aurea habuit manna, et virga Aaronis reposita fuit, et tabulæ testamenti? et quomodo Cherubim gloriæ obumbrarunt illa* ³¹, si quidem hæc præcepta erat principii mali et adversantis? Quomodo vero idem gratiæ præco clamatur, *verbo quidem Dei parata esse sæcula, et ab eodem Deo ex non apparentibus visibilia facta* ³²? Si enim visibilia verbo fecit Deus, sicut et sæcula, quomodo apostatæ alium quidem fingunt visibilibus, alium intelligibilibus conditorem? Et quam multa alia afferri possent, per quæ sententia apostatarum Deo adversa et sibi ipsi non constans, confutetur! Quomodo enim bonus Deus justum esse testatur Abulem, si mali fuisset conditoris, et quomodo sacrificium ejus recepit, donumque ejus fide oblatum Paulus nuntiat? *Fide enim, inquit, Abel sacrificium præ Cain obtulit Deo, per quam justus declaratus est, testante super donis ejus Deo* ³³. Quomodo vero fidei opus est translatio Enochi, et quomodo placuit Deo? et quomodo credere oportet eum, qui accedere vult ad Deum, horum beneficiorum auctorem, quod primum quidem ipse est, qui vere existit, et mercedis auctor est; si Malus, malorumque operum actor existeret, Sed quid attinet, sigillatim recensere illos, qui in veteri testamento eminentur, quorumque omnium in Deum fidem celebrat, Noachi, puta, et Abrahæ, et Isaaci, et Jacobi, testatus, eos non solum per totam vitam fideles fuisse, sed et secundum fidem præsentem vitam de-

²⁷ Jerem. xxxi, 31-33.

²⁸ Hebr. viii, 8-9.

²⁹ ibid. 10.

³⁰ Hebr. ix, 2.

³¹ ibid. 4.

³² Hebr. xi, 3

³³ ibid. 4.

προαγορεύσεις · Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινὴν (ἐπίστρεψόν, ἄνθρωπε, τὸν νοῦν), οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ, ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐξ Αἰγύπτου, ἣν ἐποίησα, φησὶν, ἀλλ' οὐχί, ὡς σὺ λέγεις, ὁ πονηρὸς, ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν. Εἶτα · Αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ γὰρ ἡμέληκα αὐτῶν. Τίς ὁ λέγων; Ὁ Κύριος φησὶν, ἀλλ' οὐχ ὁ Πονηρὸς. Ἐπάγει γὰρ, Αὔτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ ὄκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος · διαθήσομαι ἐγώ, οὐκ ἄλλος διαθήσομαι ἐγὼ τὴν καινὴν, ὡς διεθήμεν καὶ τὴν παλαιάν. Ὁρᾷς πῶς ἄνω καὶ κάτω τὸν αὐτὸν καὶ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης νομοθέτην ὁ Παῦλος ἀνυμνεῖ; Πῶς δ' ἂν ἅγια καὶ ἅγιον Ἅγια τὰ τῆς προτέρας Διαθήκης, εἰ πονηρᾶς νομοθεσίας ἦν; Λέγει γὰρ · Εἶχε ἡ πρώτη σκηνὴ δικαιοσύνας λατρείας τό τε ἅγιον κοσμηθῆν, καὶ σκηνὴ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη. Ἐν ἣ ἦ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται Ἅγια. Καὶ ἡ μετὰ τὴν πρώτην σκηνὴν, ἅγια (50), καὶ ἅγιον Ἅγια, ἐν ἣ στάμνος μὲν εἶχε τὸ μάννα χρυσοῦ, καὶ ῥάβδος δὲ ἀπέκειτο τοῦ Ἄαρων, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης. Καὶ πῶς Χερουβίμ δόξης κατεσκίαζον αὐτὰ, εἰ τῆς ἐπιβούλου καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς ταῦτα προστάγματα ἦν; Πῶς δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τῆς χάριτος κήρυξ βοᾷ, ῥήματι μὲν Θεοῦ κατηγορεῖσθαι τοὺς αἰῶνας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ Θεοῦ ἐκ μὴ φαινομένων (51) τὰ βλεπόμενα γενέσθαι; Εἰ γὰρ τὰ βλεπόμενα ῥήματι κεποιήκεν ὁ Θεός, ὡς περ καὶ τοὺς αἰῶνας, ἕτερον μὲν πλάττει τῶν βλεπομένων ἡ ἀποστασία δημιουργόν, ἕτερον δὲ τῶν νοουμένων; Πόσα ἂν τις εἴπη, καὶ διὰ πόσων τῆς ἀποστασίας τὸ θεομάχον καὶ ἀσύστατον διελέγη (52); Πῶς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς δίκαιον μαρτυρεῖ τὸν Ἄβελ, εἰ πονηρᾶς πλάσεως ἦν, καὶ τὴν αὐτοῦ θυσίαν προσεδέξατο, καὶ τὸ δῶρον αὐτοῦ Παῦλος πιστεῖ κηρύσσει; Πιστεῖ γὰρ, φησὶν, Ἄβελ θυσίαν παρὰ Κάιν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, δι' ἧς ἐμαρτυρήθη δίκαιος εἶναι μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ πίστεως καὶ ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐνώχ, καὶ πῶς εὐηρέστησε τῷ Θεῷ; καὶ πῶς δεῖ πιστεῦ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Μετὰ τὴν πρώτην σκηνὴν ἅγια. Aliter hæc leguntur in textu Apostoli Græco l. c., v. 3 : Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον κατεπέτασμα σκηνὴν ἢ λεγομένην Ἅγια ἅγιον. Atque hic sensus clarus est, qui in verbis, prout hic afferuntur, frustra quæritur. Hinc et in versione secutus sum scriptoris sacri textum. Varietatem autem librario negligentiori puto tribuendam, quia Euthymius in *Panoplia* sua, ubi Photii hanc dissertationem contra Manichæos exœrpsit, locum Apostoli affert, prout in textu sacro legitur.

(51) Ἐκ μὴ φαινομένων. Ita Noster pro μὴ ἐκ

φαινομένων, quod codices omnes et scriptores ecclesiastici, si Gregorium Nyssenum, observante Millio, excipias, exhibent. Quæ autem hinc nascatur sensus differentia, ostendere conatur Melchior Leydeckerus, in *Archæologia sacra*, diss. 1, § 53, pag. 17. Cæterum quod Hebræi vocant מַצֵּיִךְ יְיָ id dici potest Græce μὴ φαινόμενον, recte moneute doctissimo Gustavo Georgio Zeltnero in *Dissert. de Bircat Hamminim*, p. 76.

(52) Διελέγη. Ita scribo pro διελέγχει, quod ms. exhibebat. Hoc enim jubet antecedens εἶπη cum πῶς recte ita junctum.

ἀγία, ἄλλη δὲ δικαία, ἄλλη δὲ ἀγαθὴ, ἀλλ' ἢ αὐτοῦ τοῦ νόμου ἐντολὴ καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ δικαίου, καὶ ἀγίου, καὶ ἀγαθοῦ. Ἐξ οὗ γὰρ βρῆται τὸ ἅγιον καὶ δίκαιον καὶ ἀγαθόν, χορηγὸς μὲν ἐστὶ τούτων αὐτὸς καὶ δοτῆρ. Κατὰ τὸ αἴτιον δὲ πρὸ πάντων, ὧν ἄλλοις μετασχεῖν παρέσχεν, αὐτὸς ὑπάρχει ταῦτα, οὐ μετασχῶν, οὐ δι' ὑπερβλύζουσαν ἀγαθότητα μετέχει, καὶ ἂ μετέσχε, μετουσίας ἀγαθοειδοῦς (59). Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τῆς ἀληθείας κήρυξ βοᾷ, τὸ δικαίωμα πληροῦσθαι τοῦ νόμου ἐν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, τουτέστιν, ἐν οἷς αἱ πονηραὶ πράξεις καὶ ὑποσποραὶ τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ τὰ ἀμαρτήματα ἴσχυον οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἢ κατὰ πνεῦμα, τουτέστιν ἢ κατ' ἀρετὴν καὶ θεῖαν συνέργειαν κατορθοῦται πολιτεία. Εἴ δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου οὐκ ἐν τοῖς ἐμπαθεῖσι καὶ ἀμαρτωλοῖς τελεῖται, ἀλλ' ἐν τοῖς πνευματικοῖς καὶ θεοσυνεργήτοις, πῶς οὐ φρίττουσι λέγειν αὐτὸ πονηρᾶς νομοθεσίας; Πάλιν δὲ ἐν ἄλλοις τὸ διαπυρον τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πάντας σπεύδειν σωθῆναι, καὶ εἰς ὅπερ αὐτὸν ὁ σφοδρὸς ἔρωσ ἐκίνει, κατέχειν οὐκ ἔχων, τουτέστιν εἰς τὸ πάντας τῷ Χριστῷ προσαγαγεῖν. Ἡὐχόμεν ἐγὼ αὐτὸς ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, μεγάλην κράζει τῇ φωνῇ· ὧν αἱ διαθήκαι καὶ αἱ νομοθεσίαι καὶ αἱ ἐπαγγελίαι καὶ αἱ λατρεῖαι, καὶ περιφανέστατα δεικνύς, πόθεν ταῦτα καὶ τίνας ἤρτηται προνοίας· Ὁ ὧν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ὡστε τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ καὶ αἱ νομοθεσίαι καὶ αἱ λατρεῖαι καὶ αἱ ἐπαγγελίαι, ἐν αἷσι οἱ πατέρες εὐηρέστησαν Θεῷ, καὶ ἐξ ὧν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἀνεβλάστησεν ὁ Χριστός. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ λόγον μὲν ἀδιάκτων τοῦ Θεοῦ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ὑμνεῖ· Οὐ γὰρ ἐκπέπτωκε, φησὶν, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Περὶ δὲ γε τοῦ Ἰακώβ καὶ τοῦ Ἡσαῦ διαλαμβάνων (60), ὡς ὁ μεῖζων δουλεύσει τῷ ἐλάττονι, μονονουχὶ καὶ τοὺς κάλαι τῆς πλάνης ὑπηρέτας ἐπιστομίζει. Φησὶ γάρ· Μὴ ἀδικία πυρὰ τῷ Θεῷ; μὴ γένοιτο. Τῷ γὰρ Μωσῆ λέγει· Ἐλεῆσω, ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτιρήσω, ὃν ἂν οἰκτιρήσω. Καὶ ἴνα μὴ δόξη τις ἐξ οἰκείων πόνων καὶ ἰδρώτων χωρὶς τῆς ἄνωθεν συνεργίας τὸ πᾶν ἐκτελεῖν τῶν κατορθωμάτων, συνέλπει· Ἄρα οὖν, ὃν θέλει, ἐλεεῖ, ὃν θέλει, σκληρύνει. Τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ τοῦ ἐλέους τοῖς πρὸς αὐτὸν ἐρωσιν ὑπάρχοντα πηγῆν, καὶ τῶν εἰς ὄφρὸν ἐπηρμένων διαλέγοντα, καὶ καταβάλλοντα, τὸ ἀλαζονικὸν καὶ σκληρόν· τὸν αὐτὸν δὲ Θεόν, ὃς ἐστὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ φιλόανθρωπον καὶ ἀγαθὸν ἀνυμνῶν, καὶ πειθαρχεῖν μὲν αὐτῷ πάντας, μηδένα δὲ κατεξανίστασθαι διὰ τῶν οἰκοθεν λογισμῶν τῆς ἀποβλήτου κυβερνήσεως αὐτοῦ ἐπιφέρει· Μενούν γε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ

Aliam justam, aliam bonam, quam ipsum legis præceptum, et ejusdem Dei tum justum, tum sanctum, tum bonum. Ex quo enim scaturit sanctum, et justum, et bonum, idem est illorum auctor et largitor. In quantum vero causa est, idem præ omnibus ex omnia est, quorum alios participes fecit, etiamsi non eodem modo possideat; ex cujus etiam bonitate superabundante fit ut, quicquid ejus particeps est, in communione Boniformi existat. Et alibi idem veritatis præco clamat, *præcepta legis impleri in iis, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum*⁴⁷, hoc est, in quibus actiones malæ et semina hostis, et peccata vim non habent, sed ratio vitæ secundum spiritum, id est virtutem et Dei auxilium ordinatur. Quod si vero præcepta legis non a peccatoribus et genio indulgentibus implentur, sed a spiritualibus et divino auxilio nixis, quomodo non horrent illa ad Malum referre? Alibi idem fervorem fidei suæ, studiumque omnium salutem promovendi, continere non valens, aut reprimere id, ad quod ipsum vehemens amor permovebat, studium scilicet omnes ad Christum perducenti, elata voce clamat: *Optarim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, mihi quod ad carnem cognatis, quorum sunt testamenta, et legislatio et promissiones et cultus*⁴⁸. Quæ omnia unde profecta sint et a cujus cura pendeant, clarissime docet, inquit: *Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen*⁴⁹. Itaque Dei, super omnia existentis, sunt et leges, et cultus et promissiones, in quibus patres placuerunt Deo, et ex quibus, quod ad humanitatem, ortus est Christus. Alibi Mosaicam legem ut verbum Dei non irritum celebrat. *Neque enim, inquit, cecidit verbum Dei*. Idem aliquid de Jacobo et Esauo occupans, *quod scilicet major serviret minori*, erroris administros tam veteres, quam recens exortos, confutat. Ait enim: *Num injustitia est apud Deum? Absit! Mosis enim inquit: Miserebor, cujus miserebor, et clemens ero, cui clemens ero*⁵⁰. Et ne quis opinetur se suo labore et sudore sine divino auxilio præcepta omnia perficere posse, subjungit: *Itaque, cujus vult, miseretur, et quem vult, indurat*⁵¹. Eundem itaque Deum celebrans, tanquam qui misericordiam in illos qui ipsum respiciant, sibi existat, superbiorum vero et elatorum fastum ac supercilium deprimat at coerceat; eundem, inquam, Deum, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi, amantem hominum et bonum celebrans, omnesque, ut ipsi obediant, nullus vero resistat, argumentis domesticis et ex abscondita rerum gubernatione ductis exhortaturus, subjungit: *Enimvero, o homo, qui tu es respondens Deo*⁵²? Cumque postea eundem clare Conditorem renuntiasset, nec Conditorem solum, sed et judicem absolutum, et qui unicuique

⁴⁷ Rom. viii, 4. ⁴⁸ Rom. ix, 3. ⁴⁹ ibid. 5. ⁵⁰ ibid. 15. ⁵¹ ibid. 18. ⁵² ibid. 20.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Ἀγαθοειδοῦς. Ita lego pro ἀγαθοειδῶς, quod est in Ms.

(60) Διαλαμβάνων, occupans. Scilicet exceptio-

nem, quæ fieri poterat. Hanc enim verbi istius hoc loco notionem esse censeo. Confer. Lamberti Bos Animadversiones ad Scriptores Græcos, p. 86.

id, quod iudicium affert, irrogare possit, eundem ait ira ferri in vasa, in exitium parata, divitias autem gloriæ suæ largiter impertire illis qui misericordia sua digni sint. Atque hujus etiam non participes factos esse nuntiatur, præparatos scilicet et ante vocatos ad fruitionem bonorum, tanquam qui crediderint in Dominum nostrum Jesum Christum. Alibi vero iterum scribens, quod verum Deum gratiæ suæ pœnitere non possit, et quod ejus fuerit populus israeliticus, et lex, et præcepta, et quod non omnes propter transgressionem a filiorum jure removerit, ait: *Num repulit Deus populum suum, quem præcognovit* ⁵³? Perspicuumque faciens, quem Deum dicat, et unde fides fiat quod populum suum non repulerit, addit: *Nam et ipse ego Israelita sum, ex semine Abraami, et tribu Benjaminis* ⁵⁴. Itaque qui non repulit Paulum, sed eum vocavit in electionem, idem est, qui et Israellem, populum suum, in idem posuit, eumque non repulit, sed per fidem in Christum perfecit.

ἀποσάμενος Παῦλον, ἀλλὰ κατέσας αὐτὸν εἰς ἐκλογὴν, οὕτως ἐστὶν ὁ καὶ τὸν Ἰσραὴλ λαὸν αὐτοῦ θέμενος, καὶ μὴ ἀπωσάμενος τοῦτον, ἀλλὰ δὲ: ἀ τῆς πίστεως

XV. Alibi ejusdem Dei et vetus et novum testamentum esse proclamans, ita ut hoc tanquam ex illius radice progerminarit, utrumque vero sanctitatis sit particeps, ait: *Si veroprimitiæ sanctæ, etiam massa erit: et si radix sancta, etiam rami* ⁵⁴. Et: *Non tu radicem fers, sed radicem te* ⁵⁵; item: *Si Deus ramis, natura talibus, non pepercit* (cecidērunt enim membra Deum tentantium in deserto, et reos criminis multæ oppresserunt pœnæ), *cave ne idem nec tibi parcat, seque non alium tibi, alium illis, sed eundem prorsus, exhibeat*. Et iterum: *Vide itaque benignitatem et severitatem!* Cujus autem? Christi, *severitatem quidem in lapsos, in te vero benignitatem* ⁵⁶. Quid vero sibi volunt primitiæ, et massa, et radix, et rami, et sponte nati, et per insitionem tales, nisi quod convenientiam et affinitatem, et originem ab eodem legislatore derivandam, clarissima voce inculcant? Ait vero iterum de illis israelitis, qui ad Christi fidem nondum accesserint: *Secundum Evangelium quidem inimici sunt propter nos, secundum electionem vero dilecti propter patres* ⁵⁷. Ibi sane eos dilectos declaraturus vocationem Dei memorat, quem donorum suorum pœnitere non possit. *Donorum enim suorum et vocationis Deum pœnitere non potest* ⁵⁸. Et: *Quæ ante scripta sunt, in vestram doctrinam scripta sunt*. Cur? *ut per potentiam et consolationem Scripturarum, sub quibus vetus intelligitur testamentum, spem habeamus* ⁵⁹. Deinde verum Deum patientiæ et consolationis Deum esse confirmaturus (absit enim, ut servi Mali adeo insaniant, ut hostem Deum consolationis et patientiæ appellent), addit: *Deus vero patientiæ et consolationis det vobis, ut idem inter vos sentiatis, secundum Christum Jesum, ut uno animo et uno ore laudetis*

⁵³ Rom. xi, 1, ⁵⁴ ibid. ⁵⁵ ibid. 16. ⁵⁶ ibid. 18. ⁵⁷ ibid. 22. ⁵⁸ ibid. 28. ⁵⁹ ibid. 29. ⁶⁰ Rom. xv, 4.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(61) Ἐκάστῳ. Forte hic excoedit δ, quod ad sensum implendum requiri videtur.

Θεῷ; Εἶτα τοῦτον πλάστην λαμπρῶς ἀνακράζων, καὶ οὐ πλάστην μόνον, ἀλλὰ καὶ κριτὴν αὐτεξούσιον, καὶ τοῦ διανέμειν ἐκάστῳ (61), ἂν ἡ κρίσις ἦνεγκε, δεσπότην, τὴν μὲν ὀργὴν φέρειν ἐκδιδάσκει, ἐπὶ τὰ σκεύη τὰ κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν· τὸν δὲ πλουτοῦ τῆς δόξης αὐτοῦ τοῖς τοῦ ἐλέους ἐπιδαφιλεύεσθαι ἀξιόις. Οὐ καὶ ἡμᾶς μετόχους εὐαγγελίζεται εἶναι ἅτε δὴ προητοιμασμένους καὶ προκεκλημένους εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν, τοὺς πεπιστευκότας εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν ἀμεταμέλητον χάριν ἀναγράφων τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ἐκεῖνου ἦν ὁ Ἰσραηλῆτης λαὸς, καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ τὰ προστάγματα, καὶ ὅτι μὴ ἔντες διὰ τὴν ἐνίων παράδοξιν τῆς υἱοθεσίας ἐξεκέρυξε, φησὶν· Μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω; Καὶ δεικνύς ἐναργῶς τίνα Θεὸν λέγει, καὶ πόθεν ἡ πίστις, ὅτι τὸν λαὸν αὐτοῦ μὴ ἀπώσατο. Καὶ γὰρ ἐγὼ, φησὶν, Ἰσραηλῆτης εἰμὶ ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. Ὡστε ὁ μὴ τῆς εἰς Χριστόν τελειώσας αὐτοῦς.

ΙΕ'. Πάλιν δὲ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ τὴν τε Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν ἀνακηρύττων, καὶ ὡς ἐκ ῥίζης ἐκείνης ταύτην προελθεῖν καὶ ἀγιότητος ἐκατέραν μετασχεῖν, οὕτω φησὶν· Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἀγία, καὶ τὸ φύρμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἀγία, καὶ οἱ κλάδοι· καὶ· Οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάσεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σὶ· καὶ· Εἰ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφέισατο (ἔπεσε γὰρ τῶν ἐκπειρασάντων τὰ κῶλα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πολλὰ ἄλλα μετῆλθε πᾶθη τοὺς ὑπαιτούς), μήπως ὁ αὐτὸς οὐδὲ σοῦ φείσεται, οὐκ ἄλλος μὲν ἐκεῖνος, ἄλλος δὲ σοῦ, ἀλλ' ὁ αὐτός. Καὶ πάλιν· Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν. Τίνος; Χριστοῦ, ἐπὶ μὲν τῶς πεσόντας ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σὲ χρηστότητα. Τί δ' ἂν βούλοιντο ἡ ἀπαρχὴ, καὶ τὸ φύρμα, καὶ ἡ ῥίζα, καὶ οἱ κλάδοι, καὶ οἱ αὐτοφυεῖς, καὶ οἱ δι' ἐγκεντρίστως, εἰ μὴ τὴν ἀλλτλουχίαν καὶ συγγένειαν, καὶ ὅτι τοῦ αὐτοῦ νομοθέτου, φωναῖς δηλοῦσιν ἐναργεστάταις; Φησὶ δὲ πάλιν περὶ τῶν οὐπω τῇ πίστει Χριστοῦ προσεδραμηκότων Ἰσραηλιτῶν· Κατὰ μὲν τὸ Εὐαγγέλιον ἐχθροὶ δι' ἡμᾶς, κατὰ δὲ ἐκλογὴν ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας· Ὅθεν δηλῶν ὅτι ἀγαπητοὶ, τὸ ἀμεταμέλητον τῶν χαρισμάτων καὶ τὴν κλῆσιν παράγει τοῦ Θεοῦ. Ἀμεταμέλητα γὰρ, φησὶ, τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ. Καὶ· Ὅσα προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· διατί; ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν Γραφῶν, ἃ ἐστὶν ἡ Παλαιὰ, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν. Εἶτα τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως Θεὸν ἀνακηρύττων τὸν ἀληθινὸν (οὐ γὰρ ἂν εἴη Θεὸς παρακλήσεως καὶ ὑπομονῆς, οὐδ' ἂν πλέον ἐκμανοῖεν οἱ τοῦ Πονηροῦ θεράποντες, ὁ Ἐχθρὸς), Ὁ δὲ Θεὸς, φησὶ, τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως ὁψὲ ὑμῖν, τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστόν

Ἰησοῦν, ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, ἀλλὰ τὸν προκαταγγείλαντα μὲν τὴν ἔλευσιν τοῦ Υἱοῦ, παρασχόντα δὲ τὰς Γραφὰς, καλέσαντα δὲ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ πίστιν, τὸν τῆς παρακλήσεως καὶ ὑπομονῆς Θεὸν, τὸν τῆς ὁμοφροσύνης δοτήρα, οὗ εἰς δόξαν προσέλαβεν ἡμᾶς ὁ Χριστός, διάκονος γεγεννημένος τῆς περιτομῆς. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν φησὶν· Περιτεταμμένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμένεσθω. ἡ περιτομή οὐδὲν ἐστὶ· καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδὲν ἐστὶν· εἴτα προσχεῖ! ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ. Οὐ θεῶν. Τῶν δὲ ἐντολῶν ἡ μὲν ἐκέλευσε περιτέμνεσθαι, ἡ δὲ μὴ· ὧν ἑκάτερον (62) ἀνεῖπε τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ θεῶν. Ὡστε εἰς Θεὸς ὁ ἀληθινὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ καὶ τὴν περιτομὴν διὰ τοῦ Ἀβραάμ εἰς μυστηρίου τελείωσιν χρόνοις ὠρισμένοις δούς, καὶ τοὺς ἐν ἀκροβυστίᾳ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ προσειληφώς.

ΙΒ'. Ἐτέρωθι δὲ λέγει· Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο (ποῖον ἢ τὸ ἡμέτερον σῶμα;) ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, φησὶ (63), καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. Καὶ πῶς ἐστὶν ἀγαθοῦ Θεοῦ, εἰ πλάσμα ἦν τὸ σῶμα τοῦ Πονηροῦ, ἐκ φθαρτοῦ μὲν ἀφθαρτον, ἐκ δὲ θνητοῦ ἀθάνατον αὐτὸ μετασκευάσαι; Ὅτε γὰρ τὸ πονηρὸν σῶμα καὶ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ ἐκ θνητοῦ μὲν εἰς ἀθανασίαν, εἰς ἀφθαρσίαν δὲ ἐκ φθαρτοῦ παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ μεταποιηθῆ Θεοῦ, οὐ μόνον οὐκ ἀληθεύσει ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, ὅτι Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλει τῶν αἰώνων πάντων ἐκπεσεῖται, καὶ ὧν ὅπως δήποτε ἔρχεν ὁ Ἐχθρὸς, οἷα προσκειμένων αὐτοῦ τοῖς ἔργοις τοῦ Πονηροῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνάπαλιν τηνικαῦτα τὸ κράτος ἀνμφήριστόν τε καὶ ἀδιάδοχον σχήσει, τοῦ θνητοῦ καὶ φθαρτοῦ πλάσματος αὐτοῦ εἰς ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν ἀνηγμένου. Ὅρα δὲ μοι κἀντεῦθεν τὸν πλοῦτον τῆς σοφίας Παύλου, ἦν, ὡς εἶοικεν, ἀρθεὶς τὸν τρίτον (64) οὐρανοῦ, ἐμυθῆ, ὅπως διαφορὰν μὲν τῆς Καινῆς καὶ τῆς Παλαιᾶς εἰσάγει. Προβλέπων δὲ τὴν ἀποστασίαν καὶ πᾶσαν αὐτῆς ἐκκόπτων ματαιολογίαν, εὐθὺς πάλιν ταῦτα συνεπιφέρει. Λέγει μὲν γὰρ (65), ὥστε Ἐἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις, ἀνακαινίζεσθε· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθιν, ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινὰ. Ἄλλ' ὅρα τὸ δραστήριον καὶ σοφὸν καὶ περιδέξιον τοῦ ἀνδρός. Τὰ δὲ πάντα, φησὶ, καὶ ἡ Νέα δηλονότι καὶ ἡ Παλαιά, ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἐκ τῶν, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐκοῦν καὶ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν παρόντων ὁ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀγαθὸς Πατήρ,

⁶⁰ Rom. xv, 5. ⁶¹ I Cor. vii, 13. ⁶² ibid. ⁶³ I Cor. xv, 53. ⁶⁴ ibid. 54. ⁶⁵ II Cor. v, 17. ⁶⁶ ibid. 18.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(62) Ἐκάτερον. Ita scribendum est pro ἑκατέρω, quod ms. habet.

(63) Φησὶ. Verbum hoc locum hic librarii culpa mutasse, et ad σῶμα referendum esse credo. Antecedens enim λέγει regit phrasin ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν.

Patrem Domini nostri Jesu Christi ⁶⁰. Non alium atque alium, sed eum, qui ante nuntiavit adventum Filii sui, qui Scripturas tradidit, quique ad fidem in Filium suum vocavit, Deum consolationis et patientiæ, concordiæ datorem, in cuius gloriam nos assumpsit Christus, minister circumcisionis factus. Alibi vero iterum ait : *Circumcisus aliquis vocatus est, ne attrahat* ; (præputium) *in præputio aliquis vocatus est, ne circumcidatur : circumcisio nihil est, et præputium nihil est* ⁶¹ : attende vero ad sequentia : *sed observatio mandatorum Dei* ⁶², non deorum. Mandatum vero aliud jussit circumcidi, aliud non item : et utrumque tamen ejusdem ait esse Dei, non autem deorum. Itaque unus Deus verus est, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui et circumcisionem per Abrahamum in mysterii consummationem tempore definito sanxit, eosque, qui in præputio erant, per Filium suum ad se recepit.

XV. Alibi vero : *Oportet corruptibile hoc (quodnam vero aliud quam corpus nostrum ?) induere incorruptibilitatem, et mortale hoc immortalitatem* ⁶³. Quomodo vero decet Deum bonum, si corpus creatura mali esset, ex corruptibili quidem incorruptibile, ex mortali vero facere immortale ? Si enim corpus malum et creatura mali ex mortali in immortalitatem, ex corruptibili vero in incorruptibilitatem a Deo bono transferretur, non solum non verum foret, quod scriptum est : *Mors absorpta est in victoriam* ⁶⁴, quodque in fine sæculorum excidet iis omnibus, in quæ olim potestatem habuit hostis, tanquam talia, quæ operibus ejus malis accommodata sint ; sed et contraria illis omnia certissime firmissimeque locum habebunt, si mortalis et corruptibilis ejus creatura immortalis et a corruptione libera reddita fuerit. Tu vero vide mihi et hic divitias sapientiæ Pauli (quam in tertium cælum sublatus didicisse videtur), quomodo differentiam novi et veteris testamenti exponat. Prævidens vero apostasiam hanc, ejusque vaniloquia omnia eversurus, statim ista subjungit. Ait enim : *Si quis in Christo, natura nova, renove mini, vetera transierunt, ecce omnia facta sunt nova* ⁶⁵. Tu vero vide prudentiam, sapientiam et dexteritatem viri. *Omnia vero*, inquit, id est et vetus et novum testamentum, *ex Deo sunt, qui reconciliavit nos sibi ipsi per Dominum nostrum Jesum Christum* ⁶⁶. Itaque bonus Pater Servatoris nostri Jesu Christi idem erat et dator et procurator et auctor rerum præteritarum et præsentium. Quomodo vero corpus creatura hostis fuerit, cum idem a Spiritu

(64) Τὸν τρίτον. Ita ms. Et grammaticæ rationes et sensus legi jubent, quod II Cor. xii, 2, legitur, ἕως τοῦ τρίτου οὐρανοῦ.

(65) Ἀνακαινίζεσθε. Verbum hoc explicationis loco a Photio additum esse puto, ut intelligeretur, sanctum Apostolum novæ creaturæ studium urgere.

actus orator Isaiæ vaticinium adhibeat, et dicat: *Vos enim templum Dei vivi estis; sicut dixit Deus. Quia habitabo in illis, et ambulabo, et ero illorum Deus, ipsi vero erunt mihi populus*⁶⁷. Si igitur Christi nos sumus templum, prout Paulus clamat, testem afferens Isaiam, neque alius fuit Deus, qui per Isaiam locutus est, quam ipse Dei Filius, cujus templum divinus Paulus non esse novit, et tales vocat, ubi tandem est creatura Mali? ubi duo et opposita sibi invicem principia?

ἡμᾶς ὁ θεσπέσιος Παῦλος οἶδε καὶ ἀποκαλεῖ, καὶ τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ; ποῦ δὲ ἡ διπλῆ καὶ ἀντικειμένη ἀρχή;

XVI. Porro idem retegens veritatis lucem, nosque ad puritatem et secessionem ab impuris faciendam cohortatus, ut in filios et filias Dei referamur, ait: *Vos enim eritis mihi in filios et filias*⁶⁸. Commemoravit vero etiam eum, qui hæc sit pollicitus, quod scilicet Dominus sit omnipotens. Simul etiam innuit, ad quos pertineant hæc promissiones, nempe ad nos per patres. Subjungit enim: *Hæc igitur promissa habentes, dilecti, purificemus nos ipsos ab omnibus sordibus carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei*⁶⁹. Itaque nobis hæc promissa facta sunt, initio facto a patribus. Et cujus Dei ille est populus, ejusdem sumus et nos: et sicut homines puri castique veteris testamenti templum sunt Dei, ita quoque puri in novo testamento templum ejusdem Dei sunt. Dum autem eum conditorem omnium idem veritatis præco sæpissime appellat, non minus Patrem Domini nostri Jesu Christi, quam verum ejus Filium prædicat, in iis quoque locis, in quibus gratiam sibi datam, et vim mysterii sibi crediti celebrat. Monens enim, sibi, minimo omnium, datam esse gratiam annuntiandi gentilibus divitias imperscrutabiles Christi, et docendi omnes, quæ sit œconomia mysterii a sæculis in Deo absconditi; statim addit: *Qui omnia creavit per Jesum Christum*. Itaque omnium conditor Pater est, omnium vero conditor etiam Filius. Sicut enim natura, ita et potestas, et imperium, et potentia, et creatio visibilium omnium et invisibilium, ac rerum ex non existentibus ad existentiam productio communia utrique et indivisa sunt. Et post pauca: *Propterea flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur*⁷⁰. Omnis paternitas inquit, non autem: aliqua, alia vero non item. Neque de omni cœlesti solum loquitur, sed de omni, sive cœlestem dicas, sive terrestrem, sive omnem, sive partem: omnium illorum conditor est Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi: ex eo enim omnis paternitas in caelo et in terra, sicut clare Paulus, spectator idem et doctor rerum absconditorum, pronuntiat, nominatur. Alibi vero eodem modo de Deo disserens ait: *Una fides, unus baptismus, unus Deus et Pater omnium, qui est super omnia et per omnia, et in nobis omnibus*⁷¹.

αὐτὸς ἦν καὶ δοτῆρ, καὶ προνοητὴς καὶ δημιουργός· Πῶς δ' ἂν εἴη πλάσμα τὸ σῶμα τοῦ Ἐχθροῦ, τοῦ αὐτοῦ πνευματοφόρου ῥήτορος, τὴν Ἡσαΐου προφητείαν οἰκειουμένου καὶ λέγοντος· Ὑμεῖς ναὸς γὰρ Θεοῦ ἐστε ζῶντος· καθὼς εἶπεν ὁ Θεὸς, "Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός; Εἰ οὖν Χριστοῦ μὲν ἡμεῖς ναὸς, ὡς Παῦλος βοᾷ, μάρτυρα τὸν Ἡσαΐαν προΐστας, καὶ οὐκ ἄλλος ἦν Θεός, ὁ ἐν Ἡσαΐᾳ λαλήσας, ἀλλ' αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, οὗ ναὸν πλάσμα τοῦ Πονηροῦ; ποῦ δὲ ἡ διπλῆ καὶ ἀν-

ΙΣ'. Ἐτι δὲ ἀνακαλύπτων τὸ τῆς ἀληθείας φηγος, καὶ καθαρὸς ἡμᾶς καὶ ἀφωρισμένους παραγγέλλων εἶναι τῶν ἀκαθάρτων, ὡς ἂν εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, ἐπάγει καὶ τὸν ἐπαγγειλάμενον ταῦτα, ὅτι Κύριός ἐστι παντοκράτωρ· συνδιαπλέκει δὲ καὶ πρὸς τίνας αἱ ἐπαγγελίαι, ὅτι διὰ τῶν πατέρων πρὸς ἡμᾶς· ἐπιφέρει γὰρ· Ταῦτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοὶ, καθαρῶσμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντός μολυσμοῦ σαρκός καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. Ὡστε ἡμεῖς μὲν ἐπηγγέμεθα ταῦτα. ἀρξαμένης τῆς ἐπαγγελίας ἀπὸ τῶν πατέρων. Καὶ οὐπερ ἐκεῖνος ὁ λαὸς Θεοῦ, τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡμεῖς· καὶ ὡς τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ οἱ καθαροὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ οἱ ἐν τῇ Νέᾳ καθαροὶ ναὸς τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ. Κτίστην δὲ πάντων πάλιν πολλακίς ὁ αὐτὸς τῆς ἀληθείας διαγγέλλων κήρυξ, τὸν τε Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν ἀληθινὸν αὐτοῦ Υἱὸν οὐδὲν ἕττον καταγγέλλει, καὶ ἐν οἷς ὑμνεῖ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ, καὶ τοῦ καταπιστευθέντος μυστηρίου τὴν δύναμιν. Εἰπὼν γὰρ, ὡς « Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξίτητον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ καὶ φωτίσαι πάντα, τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, » αὐτίκα συνάπτει· τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὥστε πάντων μὲν κτίστης ὁ Πατήρ, πάντων δὲ κτίστης ὁ Υἱός. Κοινὸν γὰρ καὶ ἀδιάφορον ὡσπερ ἡ φύσις, καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δημιουργία τῶν ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀορατῶν, καὶ ἡ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι προαγωγή καὶ οὐσίωσις. Καὶ μετ' ὀλίγον· Τοῦτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πατρία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. — Πᾶσα πατρία, φησὶν, οὐχί· τίς μὲν, τίς δ' οὐ, οὐδὲ πᾶσα ἡ οὐράνιος μόνη, ἀλλὰ καὶ ἡ οὐράνιον εἴη, καὶ ἐπίγειον, καὶ μέρος, τούτων ἀπάντων ἐστὶ δημιουργός ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐξ αὐτοῦ γὰρ πᾶσα πατρία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, ὡς ἀνακηρύττει λαμπρῶς ὁ τῶν ἀποστόλων καὶ θεατῆς καὶ διδάσκαλος, ὀνομάζεται. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τὰ αὐτὰ θεολογῶν, εἰς Κύριος, φησὶ, μία πίστις, ἐν βάπτισμα, εἰς Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν. Ἀδιάστατον δὲ καὶ ἀμέριστον, ὡσπερ

⁶⁷ II Cor. vi, 16. ⁶⁸ ibid. 18. ⁶⁹ II Cor. vii, 1. ⁷⁰ Ephes. iii, 14. ⁷¹ Ephes. iv, 5.

τὴν φύσιν καὶ τὸ θέλημα, οὕτω καὶ τὴν δημιουργίαν καὶ τὸ κράτος εἰδώς τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ αὐτὰ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος πεπερήσιασμένη κράζει φωνῇ. Ἐν αὐτῷ γὰρ, φησί, ἐκτίσθη, τὰ πάντα. Πρόσεχε· Τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἵνα μὴ ἡ μακρία λήρους ἄλλοις ταῖς ἱεραῖς φωναῖς ὑποβάλλῃ, ἔτι κατὰ συνέχειαν ἐπεξηγεῖται, τίνα εἰσὶ τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ ταῦτα πάντα ἐν αὐτῷ φησι ἐκτίσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν. Πῶς οὖν ἡ ἀποστατικὴ λύσσα τῶν μὲν ὁρατῶν ἄλλον πρᾶτται ποιητὴν, ἄλλον δὲ τῶν ἀοράτων; Εἰ γὰρ πάντα διὰ Χριστοῦ καὶ εἰς Χριστὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, ποῦ ἡ δημιουργία τοῦ Ἐχθροῦ; Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Ἄγαθός προάγει· προάγων δὲ συνέχει, συνέχων δὲ καὶ τῆς διαμονῆς προνοεῖται. Ἐκ ποίας ἄλλης ἐνεργείας δώσουσι τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων τὴν ἐξουσίαν τῷ Ἐχθρῷ, εἰ μὴ ἄρα δι' αὐτῶν, ἐν ᾧ τε πληρωταὶ τῶν θελημάτων εἰσὶ τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ ἐν ᾧ μὴ πεφρίνασι θεομαχεῖν; Οὗτοι γὰρ κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου καὶ πλάστου στόμα πλατύναντες δύσφημον, καὶ κατὰ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ ἐπανιστάμενοι κυριότητος, καὶ τοῖς ἐκτόποις πάθεισιν ὑποκατακλίναντες ἑαυτοὺς, ἐξ ὧν τε θεομαχοῦσι, καὶ ἐξ ὧν δρῶσι τὰ ἄθεσμα, ἑαυτοὺς ὑπέφησαν ὡς ἀληθῶς δημιουργήματα καὶ δούλους τοῦ Ἐχθροῦ. Ὡς γὰρ τις ἤττηται, τούτω καὶ δεδούλωται. Ἄλλ' ὥσπερ ἐκόντες πρὸς τὰ πάθη κατασυρόμενοι (66), καὶ κατὰ τοῦτο τῆς δημιουργικῆς Προνοίας καὶ τῆς πρὸς τὸν ἀληθινὸν πλάστην οικειώσεως διαπίπτομεν, τὸν Πονηρὸν δὲ Δεσπότην ἑαυτοῖς ἐπεισάγομεν, καὶ τὴν γλῶσσαν ὀξύνειν κατὰ τοῦ εὐεργέτου καὶ πλάστου ὑπὸ τοῦ Πολεμίου ἀναπεισθόμεθα· οὕτως ἂν τῶν παθῶν τὸ σκότος ἐκφύγωμεν, καὶ τὴν τε ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα Θεοῦ δημιουργήματα ἐπιγῶναι θελήσωμεν, αὐτίκα μὲν ἐλεύνομεν τῆς καθ' ἡμῶν τυραννίδος τὸν Ἐχθρὸν, καὶ ὀφθαλμοῖς ὀρώμεν κεκαθαμένους μετρίαν ἔχοντα καθ' ἡμῶν μήτε ἰσχὺν, μήτε κυριότητα, ἀλλὰ συμπατούμενον καὶ διαγελώμενον ὑπ' ἡμῶν, αὐτὸν τε καὶ πᾶσιν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Ἐπὶ ἀσπίδα γὰρ, φησί, καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσει καὶ καταπατήσεις λίοντα καὶ δράκοντα. Ἔως δ' ἔν ταῖς ψυχοφθόροις ἡδοναῖς ἰλυσπώμεθα (67), καὶ ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν, πρὸς ἃς ἡμᾶς ὁ Ἐχθρὸς συνωθεῖ, πορευώμεθα, καὶ τέμνωμεν τῇ γλώσσει καὶ τῷ βίῳ, καὶ διχάζωμεν εἰς μαχομένας μοίρας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐνὸς Θεοῦ ἡμῶν τὴν φύσιν καὶ τὴν βασιλείαν, καὶ τὸ τῆς δημιουργίας ἀξίωμα, οὐμενοῦν οὐκ ἂν ἡμῶν οὐδενὶ γένοιτο τῆς ὑπεξουσιότητος καὶ τυραννίδος ἐλευθερωθῆναι τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ πρὸς τὸν ἀληθινὸν ἡμῶν Θεὸν καὶ πλάστην, καὶ τὸ φῶς τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας ἐναυγασθῆναι. Διὰ γὰρ τοῦ σχίσαι τὴν μίαν ἀρχὴν καὶ

⁷² Ephes. iv, 6. ⁷³ Psal. xc, 13.

A Cumque idem nosset Patrem et Filium, sicut quod ad naturam et voluntatem, ita et quod ad creationem et potentiam, inseparabiles esse et indivisos, eadem etiam de Salvatore libera voce proloquitur. *In ipso enim*, inquit, *creata sunt omnia* ⁷². Attende. *Omnia*, quæ in cœlis et in terra sunt. Et ne insana cohors nugæ suas verbis sacris affricaret, in serie orationis edisserit, quænam sint ea in cœlis et in terra; docet enim visibilia et invisibilia, et omnia in eo creata esse, et per eum, et in ipsum. Quomodo itaque apostatarum rabies alium visibillum, alium invisibillum rerum conditorem facit? Si enim omnia per Christum et in Christum creata sunt, et idem est ante omnia, et omnia in ipso consistunt, ubi tandem est creatio hostis? Sane ipse ille bonus Deus producit; producens vero continet; continens vero prospicit ut perseverent. Quo vero alio argumento hosti potestatem in creaturas Dei vindicabunt, quam ex eo, quod ipsi perficiunt voluntatem hostis, et non verentur Deum ipsum oppugnare? Ipsi enim, dum contra communem Dominum et conditorem infame os aperiant, dominiumque ejus, quod Creatori competit, oppugnant, insolentibusque affectibus seipsos subjiciunt, tum pugna sua in Deum, tum illicitis actionibus probant, se ipsos vere creaturas et servos hostis esse. A quo enim aliquis victus est, ab eodem in servitutem est redactus. Sicut autem sponte nostra in affectus nostros abrepti providentia Creatoris ejusque ut veri conditoris possessione excidimus, vicissim vero malum dominum nobis asciscimus, et ad acuendam in benefactorem linguam ab hoste adduci nos patimur; ita, si affectuum caliginem fugiamus, facile et animam et corpus pro creaturis Dei agnoscere velimus, tum statim hostem a tyrannico in nos imperio repellimus, et puris oculis cum nulla adversus nos vi aut potestate instructum, sed conculcatum potius a nobis et cum omni sua potentia ludibrio habitum conspiciamus. *Super aspide enim*, inquit, *et basilisco gradieris, leonemque et draconem conculcabis* ⁷³. Quando vero in voluptatibus, animæ pestibus, volutamur, et cupiditates, in quas hostis nos impellit, sectamur, ac tum lingua tum vita minus et boni Dei nostri naturam et imperium, et creandi dignitatem secamus et in oppositas partes dividimus, nemini nostrum tam beato esse licebit, ut ab hostis suprema potestate et tyrannide liberetur, et ad verum Deum nostrum ac conditorem lucemque pietatis, ipsi probandæ, perducat. Deum enim secamus unum et idem principium, et nos ab ipso abstrahimus, atque adeo verum creatorem et Dominum abrogamus, hostis, hoc ipso magnam in nos po-

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(66) Κατασυρόμενοι. Ita lege pro κατασυρόμενα, quod codex exhibet, ac si ad πάθη vox referenda sit, cum potius ad ἐκόντες pertinere nexus orationis

ostendat.

(67) Ἰλυσπώμεθα. De hoc verbo lege Samuelem Bochartum in *Hierozoico*, part. II, p. 798.

testatem nactus, cum magna efficacia nos impellit, quos scilicet sibi ita jam obnoxios reddidit, ut creator et Dominus appelletur. Quo quid vel miserum magis vel impium cogitari potest? Accedimus scilicet, relicto Creatore, ad hostem, et deserentes Servatorem ad perditorem currimus: despiciamus eum, qui regnum cœlorum nobis affert, qui vero ad pœnam sibi paratam nos pertrahit, eum cum studio sectamur, et cum deceptore decepti ipsi in gehennam ignis æterni condemnari volumus.

σμένην αὐτῷ κόλασιν ἔλκοντι σπουδαίως κατακολουθεῖν, καὶ εἰς τὴν γέενναν τοῦ ἀτελευτήτου πυρὸς τῷ ἀπατεῶνι τοὺς ἀπατηθέντας συγκαταδικάζεσθαι.

XVII. At, o vos naturæ nostræ et creationis, quo tamen dono et jure excidistis, participes, evigilate tandem aliquando, et animas vestras ad communem Dominum et conditorem nostrum, benefactorem item et provisorem, convertite, ad eum, inquam, qui corpus formavit, qui animam inspiravit, qui propter vos carnem assumpsit, qui homo factus est, et crucifixus, et resurrectionem proprio suo corpore restituit. Agnoscite bonum ejus Patrem, qui per Filium et Spiritum suum sanctum omnia ex non existentibus produxit,abilia et invisibilia, potestates, et principatus, et ipsum quoque hostem; non quidem malitiæ quidquam illi tribuens: absit! quomodo enim a bono malum proficisci posset? sed bonitatis participem reddens, quam ipse in malitiam convertit, non minus ac illi, qui ipsi nunc obsequuntur. Nam et illi, postquam imperium in rationem suam, magnum sane bonum, nacti sunt, per quod ipse etiam Creator representatur, id quidem, usum ejus pervertentes, in maximum malum transformarunt. Quod enim ad Creatorem laudandum acceperant, eo ad celebrandum hostem usi sunt: et quo recte usi fieri poterant hæredes regni cœlestis, eo abusi gehennam ignis, diabolo parati, ingredi allaborant. Sed evigilate tandem, surgite, vigilate, ut potestas hostis repellatur a vobis: neque ad vos rapite Apostoli vel potius Spiritus sancti prædicationes implendas. Spiritus enim disertè ait: *Ultimis temporibus quidam a fide recedent, attendentes spiritui erroris et doctrinis dæmoniorum, per hypocrisin falsiloquorum quorum conscientia cauterio inusta est: prohibentium nubere, iubentium abstinere a cibis quos Deus in usum condidit*⁷⁴; quæ, inquit, Deus, non autem hostis condidit. Quibus autem? Fidelibus, et iis, qui veritatem agnoverunt, quod ne ullus tibi errandi prætextus relinquatur, statim subjungit.

⁷⁴ I Tim. iv, 4-3.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(68) Προέλωμεν. Series orationis legere jubet προελθεῖν μὲν, sicut in sequentibus occurrit προσδραμεῖν, etc.

(69) Πλάνης. Ita in hoc Pauli loco legunt nonnulli ex veteribus doctoribus pro πλάνοις, quod in hodiernis codicibus exstat. Sic et pauci quidam manu exarati eandem lectionem sequuntur, sive ex facili utriusque vocis, ex eadem pronuntiatione

αὐτῆς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀποβρῆξαι, καὶ τὸν μὲν ἀληθινὸν ποιητὴν καὶ Δεσπότην ἀθετῆσαι, μεγάλην καθ' ἡμῶν λαμβάνων τὴν ἀρχὴν ὁ Ἐχθρὸς, πείθει τότε μετὰ πολλῆς τῆς ἐξουσίας, οὐς ἤδη ἔλαβεν ὑποκύψαντάς αὐτοῦ ταῖς ὀρμαῖς, καὶ ποιητὴν καὶ Δεσπότην αὐτὸν ἀνομολογεῖν. Καὶ τί ἂν εἴη τοῦτου ἀθλιώτερον; Κατακλιπόντες τὸν Δημιουργὸν προέλωμεν (68) τῷ Ἐχθρῷ, καὶ τὸν Σωτῆρα φυγόντας τῷ εἰδοποιῶν προσδραμεῖν, καὶ τὸν παρέχοντα μὲν τὴν οὐρανῶν βασιλείαν ὑπεριδεῖν, τῷ δὲ πρὸς τὴν ἡτοιμα-

IZ. Ἄλλ', ὡ κοινωνοὶ τῆς ἡμῶν φύσεως καὶ δημιουργίας, κἂν ἐξίστητε τῆς δωρεᾶς, ὅψε γοῦν ἀνανήψαντες ἐπιστρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν, πρὸς τὸν εὐεργέτην καὶ προνοητὴν, πρὸς τὸν διαπλάσαντα τὸ σῶμα, καὶ ἐμπνεύσαντα τὴν ψυχὴν, πρὸς τὸν δι' ἡμᾶς σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, καὶ σταυρωθέντα, καὶ τὴν ἀνάστασιν διὰ τοῦ οἰκείου σώματος ἐγκαινίσαντα. Ἐπίγνωτε τὸν ἀγαθὸν Πατέρα αὐτοῦ, ὃς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ πάντα ἐπέστησεν ἐκ μὴ ὄντων, τὰ ὀρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τὰς δυνάμεις, τὰς ἐξουσίας, καὶ αὐτὸν τὸν ἐχθρὸν, οὐ πονηρίας μεταδούς, μήτι γένηται! πόθεν γὰρ ἐν τῷ ἀγαθῷ ἡ μετάδοσις τοῦ κακοῦ; ἀλλ' ἀγαθότητος ἀπόλαυσις παρασχῶν, ἣν ἐκείνος μετέβαλεν εἰς καλίαν, ὥσπερ καὶ οἱ νῦν πειθαρχοῦντες αὐτῷ. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι λαβόντες μέγα ἀγαθὸν τὸ αὐτοδίσποτον τῶν λογισμῶν, δι' οὗ καὶ πλάστης εἰκονίζεται, μετέστρεψαν τοῦτο, τὴν χρῆσιν αὐτοῦ διαφθείραντες πρὸς ἔσχατον κακόν· δι' οὗ γὰρ ὑμεῖν ἔλαβον τὸν δημιουργόν, τούτῳ πρὸς ὑμῶν ἐχρήσαντο τοῦ Ἐχθροῦ. Καὶ ὅτι ᾧ χρωμένους ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ κληρονόμους γενέσθαι, τούτῳ παραχρῶμενοι σπουδαίωσι τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, ὃ ἡτοιμάσται τῷ διαβόλῳ, ὑπελθεῖν. Ἄλλ' ἀνανήψατε, διανήψατε, γρηγορήσατε, ὥστε τοῦ Ἐχθροῦ τὴν ἐξουσίαν ἀποσκευασθῆναι ἀφ' ὑμῶν, μηδὲ ἐφ' ὑμᾶς παραστήσατε τὰς ἀποστολικὰς προφητείας, μᾶλλον δὲ τὰς τοῦ Πνεύματος, πληρουμένας. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει· Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως προσέχοντες πνεύμασι πλάνης (69) καὶ διδασκαλίαις δαιμόνων, ὑποκρίσει ψευδολόγων δεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλύοντων γαρμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἐκτίσεν εἰς μετάληψιν. Ἄ, φησὶν, ὁ Θεὸς, οὐχ ὁ Ἐχθρὸς ἐκτίσεν. Καὶ τίσιν; ἵνα μηδεμίᾳ σοι πλάνης πρόφασιν ὑπολειφθῇ τοῖς πιστοῖς εὐθὺς συναρμόττει

orta, permutatione, sive per glossema ex I Joan. iv, 6, petitum, quæ *Millii* est sententia. Ibi enim πνεῦμα πλάνης memoratur. Nolim sane cum Jos. Medo, τὸ, πλάνης, pro genuina lectione habere et de *idololatria* explicare, quod utrumque is facit in *Fragmentis sacris*. Non tam enim de idololatria speciatim, quam de variis erroribus sermonem hic esse, sequentia commata evincunt.

καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν. Ὡστε πᾶς μὲν ὁ πῖ- A
 στὸς καὶ ἐπεγνωκῶς τὴν ἀλήθειαν οἶδε πάντα καὶ
 μετὰ πάντων, καὶ τὰ βρώματα κτίσματα εἶναι τοῦ
 ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ εἰς ἕτερον ἀναφέρων ἐξ αὐτῶν
 τινα, οὗτος ἐστὶ περὶ οὗ τὸ ἅγιον εἶπε Πνεῦμα·
 Ἔστιν ὁ προσεσηκῶς πνεύμασι πλάνης καὶ
 διδασκαλίαις δαιμονίων, καὶ τῆς ἀληθοῦς ἡμῶν
 τῶν Χριστιανῶν πίστεως ἀποστάτης· περὶ ὧν καὶ
 ἐτέρωθι ὁ τοῦ Πνεύματος ὁποφήτης προφητεύει·
 Ἐν ἑσχάταις ἡμέραις, λέγων, ἐνοστήσονται καιροὶ
 χαλεποί· ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φιλαυτοί, φι-
 λάργυροι, ἀλαζόνες, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπει-
 θεῖς. Καὶ τὰ ἄλλα ἀκόλουθα καταλέγων πάθη, τῆς
 προφητείας πέρας ποιεῖται· Μόρφωσιν ἔχοντες
 εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἡρνημένοι. Καὶ
 ὧν τρόπον Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀνθέστηκαν B
 Μωσεί, οὕτω καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ.
 Καὶ γὰρ συντάττει τὴν μὲν ἀλήθειαν τῷ Μωϋσῆ,
 τοὺς δὲ ἀνθεστηκότας τῇ ἀληθείᾳ τῷ Ἰαννῆ καὶ τῷ
 Ἰαμβρῆ. Εἰ δὲ Μωϋσῆς μὲν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ
 αὐτῇ τάξει, Ἰαννῆς δὲ καὶ Ἰαμβρῆς (70) σύστοιχοι C
 τοῖς ἀνθιστάμενοις τῇ ἀληθείᾳ, πῶς οὐ κατ' αὐτῶν
 ἡ προφητεία ταῦτα προεῖπεν; Οἱ γὰρ Μωσέως
 λυτῶντες ἀνθίστανται μὲν τῇ ἀληθείᾳ, συνίστανται
 δὲ καὶ συνδουσημοῦσι τῷ Ἰαννῆ καὶ τῷ Ἰαμβρῆ.
 Καὶ ἐξ οὗ ψεύδους ἐπήρθησαν οἱ παλαιοὶ ἀποστάται
 στάσει κατὰ Μωσέως ἀναστήσαι, διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ
 οἱ νέοι ἠλαζονεύσαντο κατὰ τε τῶν Μωσαϊκῶν γραμ-
 μάτων, καὶ τοῦ ταῦτα νομοθετήσαντος τυραννίδι κι-
 νεῖν. Πλὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον τούτοις ἡ διαφορά. Τοῖς
 μὲν γὰρ ἐν μελέτῃ (71) τὸ κακὸν ἔστι· τῆς πληγῆς C
 πρὸ τῆς πράξεως τοὺς πράξαντας ἄν, εἰ μὴ μετῆλθε,
 τῆς ἐγγχειρήσεως ἀπαγούσης. Οἱ δὲ μεμελετήκασιν
 δυσσεβῶς, τῆς φιλανθρωπίας ἀντὶ τοῦ τιμωρίαν λα-
 βεῖν τὴν μετάνοιαν ἀναμενούσης, οἷα δὴ καταφρο-
 νηταὶ καὶ δευτέρῳ κακῷ τὸ προλαβὸν χεῖρον ποιούν-
 τες, καὶ τὴν γλῶσσαν ὀπλιζέειν κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ
 τῶν ὄλων οὐ διαλιμπάνουσι, διὰ μὲν τῶν ὕβρεων,
 ἃς καταχέουσι τοῦ θεοῦ θεράποντος, συνεξυβρίζον-
 τες, καὶ ἃς ἐδέξαντο νομοθεσίας Δεσποτικᾶς, διὰ δὲ
 τῶν εἰς τὰς νομοθεσίας παρδινιῶν κατ' αὐτοῦ τοῦ
 νομοθέτου καὶ πάντων δημιουργοῦ τὰς ἀσελεῖς
 ἐκείνας καὶ ἀθέτους ἀπορρίπτοντες φωνάς. Τσαύτη
 τῆς ἀποστασίας ἡ νέα καὶ πρόσφατος κατὰ τοῦ Δη-
 μιουργοῦ τῶν ὄλων τυραννίς, μᾶλλον δὲ τὸ διὰ τῆς
 Παλαιᾶς ἐκείνης, ὥσπερ ἐξ ἐχίδνης πολύμορφόν τι D
 καὶ ἀλλόκοτον ἀποτεχθὲν θηρίον (72), καταφαγὸν μὲν σὴν γαστέρα τῆς τεκούσης, πλέον δὲ τὸν ἰὸν τῆς
 βλασφημίας ἀποπτύειν κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ ἕτερον.

⁷⁰ II Tim. III, 5. ⁷¹ ibid. 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(70) Σύστοιχοι. Vox ista eamdem hic habet no-
 tionem, quam verbum συστοιχεῖν, a quo derivatur,
 tuetur Galat. IV, 25, ad quem locum vide interpre-
 tes, et in primis Erasmum Schmidium, nostratem.
 (71) Ἐν μελέτῃ. Mente scilicet quasi adhuc
 volvebatur facinus, et in primis versabatur in initiis.
 Ita Libanius voce hac utitur loco mox citando p. 168,
 ubi is ita: Δείσαντα τὴν τοῦ πράγματός μελέτην,
 μὴ καὶ πρὸς τὸ μέγιστον ἀπὸ τῶν ἐλαττόνων βεβήθη.
 Solet alias hæc vox usurpari a rhetoribus de decla-
 mationibus quibus juvenis ad masculam eloquen-

tiam erudiri solet: vide omnino, Ezech. Spanhe-
 mium, ad Juliani orat. 1, p. 14 seqq., et Godfrid.
 Olearium ad Philostratum, *De vitis sophistarum*,
 p. 481.

(72) Θηρίον. De venenatis bestiis usurpari solet.
 Vide Sam. Bochartum, parte II, Hierozoici, p. 371;
 et Lambertum Bos, in Notis ad Novum Fœdus;
 p. 90. Transfertur deinde ad homines in Deum
 hominesve maxime injurios. Lege Joannem Pear-
 sonium ad Ignatii Epistolas, p. 14; et Godfridum
 Olearium et Orationem Libanii pro ulciscenda cæde

lestatem nactus, cum magna efficacia nos impellit, quos scilicet sibi ita jam obnoxios reddidit, ut creator et Dominus appelletur. Quo quid vel miserum magis vel impium cogitari potest? Accedimus scilicet, relicto Creatore, ad hostem, et deserentes Servatorem ad perditorem currimus: despiciamus eum, qui regnum cœlorum nobis affert, qui vero ad pœnam sibi paratam nos pertrahit, eum cum studio sectamur, et cum deceptore decepti ipsi in gehennam ignis æterni condemnari volumus.

σμένην αὐτῷ κόλασιν ἔλκοντι σπουδαίως κατακολουθεῖν, καὶ εἰς τὴν γέενναν τοῦ ἀτελευτήτου πυρὸς τῷ ἀπατεῶνι τοὺς ἀπατηθέντας συγκαταδικάζεσθαι.

XVII. At, o vos naturæ nostræ et creationis, quo tamen dono et jure excidistis, participes, evigilate tandem aliquando, et animas vestras ad communem Dominum et conditorem nostrum, benefactorem item et provisorem, convertite, ad eum, inquam, qui corpus formavit, qui animam inspiravit, qui propter vos carnem assumpsit, qui homo factus est, et crucifixus, et resurrectionem proprio suo corpore restituit. Agnoscite bonum ejus Patrem, qui per Filium et Spiritum suum sanctum omnia ex non existentibus produxit, visibilia et invisibilia, potestates, et principatus, et ipsum quoque hostem; non quidem malitiæ quidquam illi tribuens: absit! quomodo enim a bono malum proficisci posset? sed bonitatis participem reddens; quam ipse in malitiam convertit, non minus ac illi, qui ipsi nunc obsequuntur. Nam et illi, postquam imperium in rationem suam, magnum sane bonum, nacti sunt, per quod ipse etiam Creator repræsentatur, id quidem, usum ejus pervertentes, in maximum malum transformarunt. Quod enim ad Creatorem laudandum acceperant, eo ad celebrandum hostem usi sunt: et quo recte usi fieri poterant hæredes regni cœlestis, eo abusi gehennam ignis, diabolo parati, ingredi allaborant. Sed evigilate tandem, surgite, vigilate, ut potestas hostis repellatur a vobis: neque ad vos rapite Apostoli vel potius Spiritus sancti prædicationes implendas. Spiritus enim diserte ait: *Ultimis temporibus quidam a fide recedent, attendentes spiritui erroris et doctrinis demoniorum, per hypocrisin falsiloquorum quorum conscientia cauterio inusta est: prohibentium nubere, iubentium abstinere a cibis quos Deus in usum condidit*⁷⁴; quæ, inquit, Deus, non autem hostis condidit. Quibus autem? Fidelibus, et iis, qui veritatem agnoverunt, quod ne ullus tibi errandi prætextus relinquatur, statim subjungit.

⁷⁴ I Tim. iv, 1-3.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(68) Προέλωμεν. Series orationis legere jubet προελθεῖν μὲν, sicut in sequentibus occurrit προσδραμεῖν, etc.

(69) Πλάνης. Ita in hoc Pauli loco legunt nonnulli ex veteribus doctoribus pro πλάνοις, quod in hodiernis codicibus exstat. Sic et pauci quidam manu exarati eandem lectionem sequuntur, sive ex facili utriusque vocis, ex eadem pronuntiatione

ταύτης ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπορόηξαι, καὶ τὸν μὲν ἀληθινὸν ποιητὴν καὶ Δεσπότην ἀθετῆσαι, μεγάλην καθ' ἡμῶν λαμβάνων τὴν ἀρχὴν ὁ Ἐχθρὸς, πείθει τότε μετὰ πολλῆς τῆς ἐξουσίας, οὐς ἤδη ἔλαβεν ὑποκύψαντάς αὐτοῦ ταῖς ὀρμαῖς, καὶ ποιητὴν καὶ Δεσπότην αὐτὸν ἀνομολογεῖν. Καὶ τί ἂν εἴη τοῦτου ἀθλιώτερον; Καταλιπόντες τὸν Δημιουργὸν προέλωμεν (68) τῷ Ἐχθρῷ, καὶ τὸν Σωτῆρα φυγόντας τῷ φθοροποιῷ προσδραμεῖν, καὶ τὸν παρέχοντα μὲν τὴν οὐρανῶν βασιλείαν ὑπεριδεῖν, τῷ δὲ πρὸς τὴν ἡτοιμα-

IZ. Ἄλλ', ὦ κοινωνοὶ τῆς ἡμῶν φύσεως καὶ δημιουργίας, κἂν ἐξίστητε τῆς δωρεᾶς, ὅψε γοῦν ἀναψήσαντες ἐπιστρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν, πρὸς τὸν εὐεργέτην καὶ προνοητὴν, πρὸς τὸν διαπλάσαντα τὸ σῶμα, καὶ ἐμπνεύσαντα τὴν ψυχὴν, πρὸς τὸν δι' ἡμᾶς σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, καὶ σταυρωθέντα, καὶ τὴν ἀνάστασιν διὰ τοῦ οἰκείου σώματος ἐγκαινίσαντα. Ἐπίγνωτε τὸν ἀγαθὸν Πατέρα αὐτοῦ, ὃς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ πάντα ἐποίησεν ἐκ μη ὄντων, τὰ ὀρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τὰς δυνάμεις, τὰς ἐξουσίας, καὶ αὐτὸν τὸν ἐχθρὸν, οὐ πονηρίας μεταδούς, μήτι γένηται! πόθεν γὰρ ἐν τῷ ἀγαθῷ ἢ μετὰδοσις τοῦ κακοῦ; ἀλλ' ἀγαθότητος ἀπὸ λουσι παρασχῶν, ἣν ἐκείνος μετέβαλεν εἰς κακίαν, ὡσπερ καὶ οἱ νῦν πειθαρχοῦντες αὐτῷ. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι λαβόντες μέγα ἀγαθὸν τὸ αὐτοδύσποτον τῶν λογισμῶν, δι' οὗ καὶ πλάστης εἰκονίζεται, μετέστρεψαν τοῦτο, τὴν χρῆσιν αὐτοῦ διαφθείραντες πρὸς ἔσχατον κακόν· δι' οὗ γὰρ ὑμεῖν ἔλαβον τὸν δημιουργὸν, τούτῳ πρὸς ὑμῶν ἐχρήσαντο τοῦ Ἐχθροῦ. Καὶ ὅτι ᾧ χρωμένους ἐνῆν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας κληρονόμους γενέσθαι, τούτῳ παραχρῶμενοι σπουδάξουσι τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, ὃ ἡτοιμάσται τῷ διάδολῳ, ὑπελθεῖν. Ἄλλ' ἀνανήψατε, διανήψατε, γρηγορήσατε, ὥστε τοῦ Ἐχθροῦ τὴν ἐξουσίαν ἀποσκευασθῆναι ἀφ' ὑμῶν, μηδὲ ἐφ' ὑμᾶς παραστήσατε τὰς ἀποστολικὰς προφητείας, μᾶλλον δὲ τὰς τοῦ Πνεύματος, πληρουμένας. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει· Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως προσέχοντες πνεύμασι πλάνης (69) καὶ διδασκαλίαις δαιμόνων, ὑποκρίσει ψευδολόγων κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἐκτίσεν εἰς μετάληψιν. Ἄ, φησὶν, ὁ Θεὸς, οὐχ ὁ Ἐχθρὸς ἐκτίσεν. Καὶ τίσιν; ἵνα μηδεμίαν σοὶ πλάνης πρόφασιν ὑπολειφθῇ τοῖς πιστοῖς εὐθύς συναρμόττει

orta, permutatione, sive per glossema ex I Joan. iv, 6, petitum, quæ *Millii* est sententia. Ibi enim πνεῦμα πλάνης memoratur. Nolim sane cum Jos. Medo, τὸ, πλάνης, pro genuina lectione habere et de *idololatria* explicare, quod utrumque is facit in *Fragmentis sacris*. Non tam enim de idololatria speciatim, quam de variis erroribus sermonem hic esse, sequentia commata evincunt.

ται. Ἐμοὶ γὰρ φησὶ, παραδέδοται, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ταῦτα ἐκ μὴ ὄντων ὑφέστηκα. Οἱ δὲ γενναῖοι καὶ δυσσεβέστεροι τοῦ διδασκάλου μαθηταί, τὸ φρουαζόμενον εἰπεῖν, ἐκ τοῦ παραλαβεῖν ἔχειν τὴν βασιλείαν τῶν ἐπιγῆς τῆς διδασκαλίας, ὡς ἔοικεν, οἱ πλέον ἀσεβοῦσιν, ἀμειβόμενοι δημιουργὸν καὶ πλάστην τῶν ἐπιγείων καταγγέλλουσιν. Καὶ ταῦτα φρονεῖν καὶ λέγειν τελμῶντες, οὔτε πεφρίκασιν, οὔτε συνορᾶν ἐβουλήθησαν, εἰς οἷον ἀπωλείας βυθὸν καταδύουσι. Σὺ δὲ μὴδὲ τὸ ἐξῆς παραδράμῃς. Λέγει γὰρ, Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σοῦ πᾶσα. Ὅστε ὁ πιστεύων τοῦ διαδόλου εἶναι τὰ ἐπίγεια, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνειν νομίζων τὰ ἐν αὐτοῖς, οὗτος ἐστὶν ὁ τὸν διάβολον προσκυνῶν. Οὐ γὰρ ἂν, παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ὁμολογῶν ἃ τῆς προσκυνήσεως ἦν ὁ μισθός, δύναται ἂν τὴν προσκύνῃσιν ἀπαρνεῖσθαι. Τίνας δ' ἂν εἶεν οὗτοι, ἢ οἱ παρ' αὐτοῦ μὲν ἔχειν ὁμολογοῦντες τὸ σῶμα, τῆς αὐτοῦ δὲ δημιουργίας καὶ βασιλείας ἔργον εἶναι τοῦτο; καὶ οὐ τὸ σῶμα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὧν τὸ ἀνθρώπινον διακρατεῖται καὶ συνέχεται σύγκριμα, καὶ τὸν αἰσθητὸν τοῦτον διαπορεύονται βίον. Καὶ γὰρ καὶ τούτων ἡ αἰσθητὴ κτίσις, τὰ μὲν προχέει, τὰ δὲ γεωργεῖ. Ὅστε οἱ δημιουργήματα μὲν τοῦ διαδόλου καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, τὰ αἰσθητὰ, ἐξ ὧν ἔμαθον παρ' αὐτοῦ, δόγμα ποιοῦντες, ταῦτα δὲ ἔχειν παρ' αὐτοῦ, καὶ τούτοις διαζῆν τοῖς ἔργοις ἐπιδεικνύοντες, οὗτοι φανερώς καὶ ἀναμφιδόλως εἰσὶ, κἄν τὴν τῶν ὄντων ὄψιν καὶ ἀκοὴν κλέπτειν διαμηχανῶνται, τὴν προσκύνῃσιν αὐτῷ προσενηνοχότες. Εὐρήσει δ' ἂν τις τούτων καὶ ἑτέραν ἀπόνοιαν τὴν τοῦ διδασκάλου νικῶσαν. Ὁ μὲν γὰρ ἐν βραχεῖ τε χρόνῳ καὶ τρισὶ προσβαλὼν τῷ Δεσπότη πείραις, καὶ τοσαύτικis ἐπιτιμηθεὶς ἀπίστη τοῦτε πειράζειν τοιαῦτα, καὶ τῆς ἀλαζόνος ἐκείνης καὶ ἀθέου μεγαλαυχίας. Οἱ δὲ οὐ τρίς μόνον διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιτιμηθέντες Δεσποτικῶν φωνῶν (οἷς γὰρ ὁ διδάσκαλος ἐπιτιμηθεὶς ἐτίγησε, διὰ τῶν αὐτῶν οἱ μαθηταὶ κατεδικάσθησαν τὴν σιγήν): ἀλλὰ μυριάκις, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἄριθμόν, καὶ τοσοῦτοις ἔτασιν, ἐξ οὗ διαπέπτωκεν αὐτοῖς ἡ τοῦ διδασκάλου ἀλαζόν τε καὶ θεομάχος μηχανὴ ἐπιτιμώμενοι ταῖς θεϊκαῖς φωναῖς ἔτι προσαναίσχοντοῦσι καὶ καθυπατάζονται τοῦ δημιουργοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ βίῳ καὶ λόγῳ διχάζοντες ἐγχειρίζουσι τῷ Ἐχθρῷ, μὴ θέλοντες ὡς ἀληθῶς τὸν κοινὸν Δεσπότην βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν.

ΙΘ'. Ἄλλ' ἴδωμεν, εἰ δοκεῖ, καὶ τίς αὐτοῖς ἡ ἀναπόδοσις τῆς συνηγορίας καὶ προσκυνήσεως καὶ εἰς βασιλείαν ἀναβήσεως τοῦ Ἐχθροῦ· καὶ τί τὸ ἐκπῆλον οἷς οὐκ ἠθέλησαν βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν τὸν βασιλέα τοῦ παντός. Ἀπεικάζουσι μὲν οὖν αἱ ἱεραὶ παραβολαὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀνθρώπων εὐγενεῖ, τί γὰρ θεότητος εὐγενέστερον; τὸ δὲ ἀνθρώπινον σύστημα, ἵνα τὰ ἄλλα ἐκείνω, τοῖς πολλοῖς αὐτοῦ, ἅτε πλάσματα αὐτοῦ, καὶ οὗτοι αὐτοῦ ἐπόλισεν ἐν τῇ γῆ· καὶ οὗτοι σάρκα τὴν ἡμετέραν λαβῶν, καὶ σῖνοικος ἡμῶν καὶ συμπολίτης ἠξίωσε γενέσθαι καὶ κληθῆναι. Πλὴν ἀλλ' ὁ τῆς θεότητος τὴν εὐγένειαν φέρων ἐν ἑαυτῷ, καὶ τὴν βασιλείαν λαβῶν ἴσην καὶ ἀναφαίρετον παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐπέπερ ἅπαντα εἰδώς, οὐδὲ τὴν ἐπ-

A discipuli, quod cum horrore dico, ex eo, quod accepit, eidem imperium in terrena vindicant creatorem ipsum et conditorem terrestrium in mercedem scilicet acceptæ ab eo disciplinæ, renuntiantes. Atque ita sentire et loqui audentes nec horrent, nec videre cupiunt, in quantum exitii barathrum præcipites agantur. Tu vero nec sequentia prætereas. Ait enim : *Tu igitur si me adoraveris, erit tua omnis.* Qui igitur credit terrena esse diaboli, sequæ, quæ in illis sunt, ab ipso accipere opinatur, is diabolum adorat. Neque enim, qui ab eo se accipere proficitur ea, quæ adorationis præmium erant, adorationem ipsam denegare possit. Quinam vero illi fuerint alii, quam isti, qui ab ea se habere fententur corpus, atque hoc ad creationem et regnum ejus pertinere dicunt? Imo nec corpus solum, sed et panem et vinum, et aquam, et reliqua omnia, per quæ hominum substantia continetur et conservatur, vitamque hænc sensibilem producit. Nam sensibilis creatura eorum alia profundit, alia ex terra profert. Atque ita illi, qui sensibilia diaboli creaturas dicunt et ad imperium ejus, pro doctrina ab ipso hausta, constituunt, atque hæc ab ipso se habere, et in his vivere opere ipso ostendunt, manifeste et indubie, etiamsi videntium oculos et aures fallere conentur, cultum ipsi præstant. At facile inveneris aliud amentiarum eorum, qua magistrum ipsum superant, exemplum. Ille enim brevi tempore terna tentatione Dominum adortus, et ter objurgatus, tandem se a tentatione illa, fastuosaque illa et impia insolentia, abstinuit. Illi vero non triplici tantum vice iisdem Domini vocibus castigati (quibus enim verbis reprehensus diabolus tacuit, iisdem et discipuli ad silentium damnati sunt), sed mille, imo potius infinitis vicibus, annisque totidem, ex quo præceptoris insolentes et impiæ artes in ipsos ceciderunt, divinis oraculis reprehensi, adhuc impudentes et arrogantes se Conditori obvertunt, ejusque regnum vita et verbis dividentes, hosti permittunt, nolentes vere, ut communis Conditor super se regnet.

XIX. Sed videamus, si placet, quam ferant ex eo mercedem, quod hostem juvent, adorent, et ut regem renuntient, et quod præmium accipiant, qui regem universi sibi dominari noluerunt. Sacre itaque parabola Dominum nostrum Jesum Christum, vel potius ipse se comparat cum homine nobili. Quodnam enim divinitate est nobilius? hominum vero cohortem, ut cætera omittam, cum civibus suis, tanquam qui creatura sua sint, et quibus terram suam incolendam dederit, imo quorum carne assumpta domesticus et concivis eorum fieri et vocari voluerit. At is divinitatis nobilitatem circumferens, regnumque æquale et inseparabile a Patre nactus, cum omnia scivit, tum non ignoravit rebellionem, quam quidam civium in ipsum molie-

XVIII. Quia vero sermo meus tanquam in trans- cursu persecutus est oracula sacra, quæ bonum Patrem Domini nostri Jesu Christi, et ipsum dilectum Filium conditorem hujus universi, et creatorem omnium, quæ inter sensibilia et intelligibilia numerantur, clare pronuntiant et celebrant, consultum mihi videtur adhuc manifestius ostendere, quoniam primus et mente et verbis hujus in Deum insolentiae auctor illis existat, qui omnino poenam luent, quod regem hujus universi super se regnare nolunt, sed cum aliis rebus sensibilibus etiam corpora sua Conditori subtrahunt, et hosti mancipant. Non vero aliunde hæc commentatio repetitur quam ex illis ipsis sacris et a Deo inspiratis Oraculis. Audi itaque evangelistam Lucam: nihil enim prohibet ipsum audire. Is enim tentationem, qua noster inde ab origine rerum supplantator communem omnium Conditorum in assumpto habitu nostro despectum aggressus est, in sacra historia enarraturus, et post recensitum primam illam, alteram expositurus: *Et adducens ipsum, inquit, diabolus in montem excelsum, ostendit ei omnia regna orbis, Et dixit ei diabolus* ⁷⁷. Adverte mentem, o homo, ut scias, unde primum vox hæc Deo adversa profecta sit, et quodnam sit abominandum apostasiæ initium. Quis primus terrestria opus et regnum hostis dicere ausus est? nempe sator zizaniorum, qui homicida fuit ab initio, qui primus in Deum cervicem extulit, qui per fastum et arrogantiam instar fulguris ex caelo prolapsus est. *Dixit enim illi diabolus: Tibi dabo hanc potestatem* ⁷⁸. Vide, quemnam doctorem hic malorum constituat, quem ducem, quem præceptorem! O miseram meam naturam, quantam hosti potestatem in me feci! Cum Evangelia tam clare prodant, unde provenerit tantum apostasiæ malum, et quis ejus sit auctor; erronei tamen homines, tanquam obturatis auribus, aut eorum usu penitus privati nolunt videre, cujus se faciant discipulos, et cujus voces suas faciant ac recipiant. *Et dixit ei diabolus: Tibi dabo potestatem hanc omnem, et gloriam eorum, quia mihi tradita sunt, et cuicumque voluero, ipse trado* ⁷⁹. Percellit vos, auditores Dei amantissimi, audacia mendacii, et insolentiae magnitudo in horrorem inopinatum conjicit: me vero multo magis percellit pessimorum pessimi magistri discipulorum, præceptorem suum superandi studium. Ille enim, alioquin per omnia audax, et impudens, et mendax, et temerarius, prædicat tamen se ab alio dante regnum in terra nactum esse. Mihi enim, inquit, illa data sunt; non vero: ego hæc ex non existentibus condidi. At genuini illi et præceptore suo pejores

⁷⁷ Matth. iv, 8. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ ibid. 9.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

Juliani, quæ exstat in celeb. Jo. Alberti Fabricii *Bibliotheca Græca*, vol. VII, p. 166.

(73) Περιιδιδούς. Legendum puto παραιδιδούς, quæ vox huic argumento accommodata est. Solent autem præpositiones παρά et περί inter se permu-

A III'. Ἐπει δὲ τὰς ἱερολογίας ὁ λόγος ὡς ἐν ἐπι-δρομῇ διῆλθεν, αἱ τῶν ἀγαθῶν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν ἡγαπημένον Υἱὸν δημιουργὸν τοῦ παντός καὶ κτίστην. ὅσα τε ἐν τοῖς αἰσθητοῖς καὶ ὅσα ἐν τοῖς νοητοῖς ἐξετάζεται, περιφανῶς ἀνεῖπόν τε καὶ ἀνεκέρυξαν, ἔτι μοι δοκεῖ διελεῖν, καὶ ἐμφανεστερον ἐπιδείξει, τις τε ἐστὶν ὁ πρῶτος γνώμη μὲν τολμηρῆ, ῥήμασι δὲ τοῖς αὐτοῖς τῆς θεομαχίας διδάσκαλος, ταύτης ῥητῶς τὴν δίκην τίσουσιν, οἱ τὸν τοῦ παντός Βασιλέα μὴ θελήσαντες βασιλεύειν ἐφ' ἐαυτῶν, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν καὶ τὰ σώματα αὐτῶν τοῦ Πλάστου μὲν διασπῶντες, συνάπτοντες δὲ τῷ Ἐχθρῷ. Οὐκ ἄλλοθεν δὲ οὐδ' ἡ περὶ τούτων πρόεσιν ἀπόδειξις, ἀλλὰ διὰ τῶν αὐτῶν θεοπνεύστων καὶ ἱερῶν Λογίων. Ἄκουε τοίνυν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ· οὐδὲν γὰρ οἶον αὐτοῦ ἀκούειν. Τὴν πείραν οὗτος, δι' ἧς ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἡμῶν πτερνιστὴς ἐπεχείρησεν ἐν ἡμετέρα μορφῇ κασιδῶν, καὶ τὸν κοινὸν πειράσει Πλάστην, ταύτην διὰ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας περιιδιδούς (73), καὶ μετὰ τὴν πρώτην τὴν δευτέραν ἐπεξιὼν· Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν, φησὶν, ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλόν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος. Πρόσεχε τὸν νοῦν, ἄνθρωπε, πόθεν πρῶτον ἐξῆλθεν ἡ θεομάχος αὕτη φωνή, τίς ἡ μυστὰ τῆς ἀποστασίας ἀπαρχῆς. Τίς ἐτόλμησε πρῶτος τὰ περιγία, ἔργον καὶ βασιλείαν εἰπεῖν τοῦ Ἐχθροῦ; ὅτι τῶν ζιζανίων ὁ ἀνθρωποκτόνος γεγονὸς ἀπ' ἀρχῆς, ὁ πρῶτος τραχηλίαις κατὰ θεοῦ, ὁ διὰ τὸ μέγαλαχον καὶ τὸν ἀλάζονα νοῦν δίκην ἀστραπῆς πσῶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην. Ὅρα, τίνα διδάσκαλον τὸ τῆς πονηρίας καθίζει συνέδριον, τίνα μυσταγωγὸν καὶ εἰσγηγῆν! Ὡ ταλαιπώρου τῆς ἐμῆς φύσεως, ἣν παρέσχον ἐξουσίαν κατ' ἐμοῦ τῷ Ἐχθρῷ! Οὕτως λαμπρῶς τῶν Εὐαγγελίων, ὅθεν ἐβράχη καὶ προσῆλθε, κηρυττόντων, τὸ τηλικούτων τῆς ἀποστασίας κακόν, καὶ τίς ὁ ἀρξάμενος ὡσπερ βύσαντες οἱ πλανηθέντες τὰ ὦτα, ἡ παντελῶς αὐτῶν ἀπρηρημένοι τὴν χρῆσιν, οὐκ ἐθέλουσι συνιδεῖν, τίνος ἑαυτοὺς ποιῶσι μαθητὰς, καὶ τίνος οἰκιοῦνται καὶ ὑποβάλλονται φωνάς. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος· Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν. Καταπλήττει σε τὸ θράσος τοῦ ψεύδους, ὧ φιλόθεον θέατρον (74), καὶ εἰς θάμβος ἐξασιον ἀπάγει τῆς ἀλαζονείας τὸ μέγθος· ἐμὲ δὲ μάλλον τοῦ κακοῦ διδασκάλου τῶν κακῶν μαθητῶν ἡ σπουδῆ, καὶ οἱς τὸν διδάσκαλον ἐφιλονέικησαν ὑπερβάλλεσθαι. Ὁ μὲν γὰρ, καίτοι πάντα τολμηρὸς καὶ ἀναίσχυτος καὶ ψεύστης καὶ θρασὺς ὢν. ὁ μὲν γὰρ, καίτοι πάντα τολμηρὸς καὶ ἀναίσχυτος καὶ ψεύστης καὶ θρασὺς ὢν. ὁ μὲν γὰρ, καίτοι πάντα τολμηρὸς καὶ ἀναίσχυτος καὶ ψεύστης καὶ θρασὺς ὢν. ὁ μὲν γὰρ, καίτοι πάντα τολμηρὸς καὶ ἀναίσχυτος καὶ ψεύστης καὶ θρασὺς ὢν. ὁ μὲν γὰρ, καίτοι πάντα τολμηρὸς καὶ ἀναίσχυτος καὶ ψεύστης καὶ θρασὺς ὢν. ὁ μὲν γὰρ, καίτοι πάντα τολμηρὸς καὶ ἀναίσχυτος καὶ ψεύστης καὶ θρασὺς ὢν.

tari in mss.

(74) Θεάτρον. Habes hic novum argumentum, quo constare possit sermonem hic legi, publice olim ad audientes habitum. Vide quæ in limine hujus libelli a me observata sunt.

ται. Ἐμοὶ γὰρ, φησὶ, παραδέδοται, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ταῦτ' ἀ-
 ἐκ μὴ ὄντων ὑπέστηκα. Οἱ δὲ γεναῖοι καὶ δυσσε-
 βίστεροι τοῦ διδασκάλου μαθηταί, τὸ φρυαζόμενον
 εἰπεῖν, ἐκ τοῦ παραλαβεῖν ἔχειν τὴν βασιλείαν τῶν ἐπὶ
 γῆς τῆς διδασκαλίας, ὡς ἔοικεν, οἱ πλέον ἄσεβοῦσιν,
 ἀμειδόμενοι δημιουργὸν καὶ πλάστην τῶν ἐπιγείων
 καταγγέλλουσιν. Καὶ ταῦτα φρονεῖν καὶ λέγειν τολ-
 μῶντες, οὔτε πεφρίκασιν, οὔτε συνορᾶν ἐβουλήθη-
 σον, εἰς οἷον ἀπωλείας βυθὸν καταδύουσι. Σὺ δὲ μὴδὲ
 τὸ ἐξῆς παραδράμῃς. Λέγει γὰρ, Σὺ οὖν ἐὰν
 προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σοῦ πᾶσα.
 Ὡστε ὁ πιστεύων τοῦ διαδόλου εἶναι τὰ ἐπίγεια, καὶ
 παρ' αὐτοῦ λαμβάνειν νομίζων τὰ ἐν αὐτοῖς, οὐτός
 ἐστὶν ὁ τὸν διάβολον προσκυνῶν. Οὐ γὰρ ἂν, παρ'
 αὐτοῦ λαβεῖν ὁμολογῶν ἂ τῆς προσκυνήσεως ἦν ὁ
 μισθός, δύναιτ' ἂν τὴν προσκυνήσιν ἀπαρνεῖσθαι. Τί-
 νες δ' ἂν εἴεν οὗτοι, ἢ οἱ παρ' αὐτοῦ μὲν ἔχειν
 ὁμολογοῦντες τὸ σῶμα, τῆς αὐτοῦ δὲ δημιουργίας
 καὶ βασιλείας ἔργον εἶναι τοῦτο; καὶ οὐ τὸ σῶμα μο-
 νον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, καὶ τὸ ὕδωρ,
 καὶ τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὧν τὸ ἀνθρώπινον διακρα-
 τεῖται καὶ συνέχεται σύγκριμα, καὶ τὸν αἰσθητὸν
 τοῦτον διαπορεύονται βίον. Καὶ γὰρ καὶ τούτων ἡ
 αἰσθητὴ κτίσις, τὰ μὲν προχέει, τὰ δὲ γεωργεῖ.
 Ὡστε οἱ δημιουργήματα μὲν τοῦ διαδόλου καὶ τῆς
 βασιλείας αὐτοῦ, τὰ αἰσθητὰ, ἐξ ὧν ἔμαθον παρ'
 αὐτοῦ, δόγμα ποιῶντες, ταῦτα δὲ ἔχειν παρ'
 αὐτοῦ, καὶ τούτοις διαζῆν τοῖς ἔργοις ἐπιδεικνύοντες,
 οὔτοι φανερώς καὶ ἀναμφιβόλως εἰσὶ, κἄν τὴν τῶν
 ὄντων ὄψιν καὶ ἀκοὴν κλέπτειν διαμηχανῶνται,
 τὴν προσκυνήσιν αὐτῶ προσενηνοχότες. Εὐρήσει δ'
 ἂν τις τούτων καὶ ἑτέραν ἀπόνοιαν τὴν τοῦ διδασκά-
 λου νικῶσαν. Ὁ μὲν γὰρ ἐν βραχεῖ τε χρόνῳ καὶ
 τρισὶ προσβαλὼν τῷ Δεσπότη πείραις, καὶ τοσαυτά-
 κισ ἐπιτιμηθεὶς ἀπέστη τοῦτε πειράζειν τοιαῦτα,
 καὶ τῆς ἀλαζόνος ἐκείνης καὶ ἀθεοῦ μεγαλαυχίας.
 Οἱ δὲ οὐ τρεῖς μόνον διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιτιμηθέντες Δε-
 σποτικῶν φωνῶν (οἷς γὰρ ὁ διδασκαλὸς ἐπιτιμηθεὶς
 ἐτίμησε, διὰ τῶν αὐτῶν οἱ μαθηταὶ κατεδικάσθησαν
 τὴν σιγήν) ἀλλὰ μυριάκις, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἀριθμὸν,
 καὶ τοσαύτοις ἔτισιν, ἐξ οὗ διαπέπτωκεν αὐτοῖς ἡ
 τοῦ διδασκάλου ἀλαζόν τε καὶ θεομάχος μηχανὴ ἐπιτιμώμενοι ταῖς θεϊκαῖς φωναῖς ἔτι προσαναίσχυν-
 βασιλείαν αὐτοῦ βίῳ καὶ λόγῳ διχάζοντες ἐγχειρή-
 λουσι τῷ Ἐχθρῷ, μὴ θέλοντες ὡς ἀληθῶς τὸν κοινὸν Δεσπότην βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν.

18· Ἄλλ' ἴδωμεν, εἰ δοκεῖ, καὶ τίς αὐτοῖς ἡ D
 ἐνταπόδοσις τῆς συνηγορίας καὶ προσκυνήσεως καὶ
 ἢς βασιλεία ἀναβήσεως τοῦ Ἐχθροῦ· καὶ τί τὸ
 ἱερόν οἷς οὐκ ἠθέλησαν βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν τὸν
 βασιλέα τοῦ παντός. Ἀπεικάζουσι μὲν οὖν αἱ ἱεραὶ
 παραβολαὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, μᾶλ-
 λον δὲ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀνθρώπῳ εὐγενεῖ, τί γὰρ θεότη-
 τος εὐγενέστερον; τὸ δὲ ἀνθρώπινον σύστημα, ἵνα τὰ
 ἄλλα ἐκείνω, τοῖς πόλιταις αὐτοῦ, ἄτε πλάσματα αὐ-
 τοῦ, καὶ ἐτι αὐτὸς αὐτοῦ ἐπόλισεν ἐν τῇ γῆ· καὶ
 ἐτι σάρκα τὴν ἡμετέραν λαβὼν, καὶ σίνοικος ἡμῶν
 καὶ συμπολίτης ἠξίωσε γενέσθαι καὶ κληθῆναι. Πλήν
 ἀλλ' ὁ τῆς θεότητος τὴν εὐγένειαν φέρων ἐν ἑαυτῷ,
 καὶ τὴν βασιλείαν λαβὼν ἴσῃν καὶ ἀναφαίρετον παρὰ
 τοῦ Πατρὸς, ἐπειπερ ἅπαντα εἰδώς, οὐδὲ τὴν ἐπ-

A discipuli, quod cum horrore dico, ex eo, quod ac-
 cepit, eidem imperium in terrena vindicant creato-
 rem ipsum et conditorem terrestrium in mercedem
 scilicet acceptæ ab eo disciplinæ, renuntiantes.
 Atque ita sentire et loqui audentes nec horrent, nec
 videre cupiunt, in quantum exitii barathrum præ-
 cipites agantur. Tu vero nec sequentia prætereas.
 Ait enim : *Tu igitur si me adoraveris, erit tua om-
 nis.* Qui igitur credit terrena esse diaboli, seque,
 quæ in illis sunt, ab ipso accipere opinatur, is dia-
 bolum adorat. Neque enim, qui ab eo se accipere
 profitetur ea, quæ adorationis præmium erant,
 adorationem ipsam denegare possit. Quinam vero
 illi fuerint alii, quam isti, qui ab ea se habere fa-
 tentur corpus, atque hoc ad creationem et regnum
 B ejus pertinere dicunt? Imo nec corpus solum, sed
 et panem et vinum, et aquam, et reliqua omnia,
 per quæ hominum substantia continetur et conser-
 vatur, vitamque hæc sensibilem producit. Nam
 sensibilis creatura eorum alia profundit, alia ex
 terra profert. Atque ita illi, qui sensibilia diaboli
 creaturas dicunt et ad imperium ejus, pro doctrina
 ab ipso hausta, constituunt, atque hæc ab ipso se
 habere, et in his vivere opere ipso ostendunt, ma-
 nifeste et indubie, etiamsi videntium oculos et aures
 fallere conentur, cultum ipsi præstant. At facile
 inveneris aliud amentia eorum, qua magistrum
 ipsum superant, exemplum. Ille enim brevi tem-
 pore terna tentatione Dominum adortus, et ter ob-
 jurgatus, tandem se a tentatione illa, fastuosaque
 illa et impia insolentia, abstinuit. Illi vero non tri-
 plici tantum vice iisdem Domini vocibus castigati
 (quibus enim verbis reprehensus diabolus tacuit,
 iisdem et discipuli ad silentium damnati sunt), sed
 mille, imo potius infinitis vicibus, annisque totidem,
 ex quo præceptoris insolentes et impia artes in
 ipsos ceciderunt, divinis oraculis reprehensi, adhuc
 impudentes et arrogantes se Conditori obvertunt,
 ejusque regnum vita et verbis dividentes, hosti per-
 mittunt, nolentes vere, ut communis Conditor super
 se regnet.

XIX. Sed videamus, si placet, quam ferant ex
 eo mercedem, quod hostem juvent, adorent, et ut
 regem renuntient, et quod præmium accipiant, qui
 regem universi sibi dominari noluerunt. Sacre
 itaque parabolæ Dominum nostrum Jesum Christum,
 vel potius ipse se comparat cum homine nobili.
 Quodnam enim divinitate est nobilius? hominum
 vero cohortem, ut cætera omittam, cum civibus
 suis, tanquam qui creatura sua sint, et quibus ter-
 ram suam incolendam dederit, imo quorum carne
 assumpta domesticus et concivis eorum fieri et vo-
 cari voluerit. At is divinitatis nobilitatem circum-
 ferens, regnumque æquale et inseparabile a Patre
 nactus, cum omnia scivit, tum non ignoravit reb-
 bellionem, quam quidam civium in ipsum molie-

bantur. Et illi quidem negarunt regnum ejus, nec voluerunt eum super se regnare. Hic hominum amantissimus, bonus Patris Filius, fons commiserationis, Deus misericordiæ, hæc misericordiæ nunquam vacuanda viscera, non potuit ferre tantam civium ingratorum insolentiam. Neque enim peccatorum humanorum aliquod ausi erant illi, sed contra Creatorem, contra auctorem, contra benefactorem, contra providum amentia insurgebat: imo pro hoste ab origine malo, pro homicida primævo, pro adversario studium ab iis probatur: eo sine, ut alteri quidem imperium demant, alteri largiantur. Quid igitur facit, et quam pœnam justus iudex ab apostatis illis repetit? Præstat enim audire ipsam illam sententiam: *Inimicos meos*, inquit, *qui noluerunt me super se regnare adducite, et occidite coram me*⁹⁰. Quoniam enim oculis suis Creatorem despiciunt, ad supplantatorem respicientes, merito in oculis justitiæ omnia videntis et contemplantis ad dignam vocantur pœnam. Et occidite eos coram me, ut quem non voluerunt agnoscere regem, eum vel inviti ex iis, quibus plectuntur, pœnis et Regem et justum judicem agnoscant. Et quoniam corpus a me formatum et datum illis alienæ manus opus venditarunt, occidite illos, ut per quod injurii in me fuerunt, quodque meo imperio subreptum hosti manciparunt, ab eo sejuncti debitam apostasiæ pœnam solvant: Occidite eos coram me! Considerate pœnam, quam sit inevitabilis et acerba. Quis fert sententiam? Cujus et illud iudicium? Ab hoste occidi quamvis lugubre sit, multum tamen solatii materiam suppeditat. Relinquit enim Dominum futurum ultorem, et spes resurrectionis, ac cum ea conjuncti gaudii, tanquam initium lætitiæ, cogitare eum facit de imminente hostium cæde. Quando vero Dominus ipse jubet occidi, a quo ultio, a quo misericordia, a quo post resurrectionem exsultatio et lætitia, a quo vita et salus proficiscitur: quæ oratio acerbas et intolerabiles repræsentabit pœnas? quæ dolores acutissimos, et nullo levandos solatio? ad quem confugietur? quodnam erit refrigerium sub cruciatu sine carente, et sub pœna interminabili? Hæc cogitate, hæc cogitantes timete vobis a pœna, quam in aliis videtis et ab horrendis tremendisque cruciatibus, antequam eos experiendo discatis. Recedite a simili amentia, antequam similem sustineatis pœnam. Qui enim sub afflictione nascitur timor et pœnitentia, nullum affert lucrum. Quoad pœnitentiæ tempus est, eam admittamus: quoad veniæ janua aperta est, ne pigremur per eam introire. Quoad minæ imminet, conversionem testemur. Dato enim signo, et vita soluta, nulla amplius salutis superest via, nec

⁹⁰ Luc. xix, 27.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(75) Ἐρνήσαντο. Videtur hic excidisse particula negandi οὐκ, quod alias fieri consuevit. Eam enim postulat adversativa sequens δέ, ut taceam rem ipsam id velle. Acceperant enim incuriosi illi in

ἀνίστασιν ἠγνόησαν, ἦν τινες τῶν πολιτῶν ἐμελέτησαν κατ' αὐτοῦ. Καὶ ἠρνήσαντο (75) μὲν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, οὐκ ἠθέλησαν δὲ βασιλεύειν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτῶν. Οὗτος ὁ φιλόανθρωπος, ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ Πάις, ἡ πηγὴ τῆς συμπαθείας, ὁ τοῦ ἐλεύου Θεοῦ, τὰ τῶν οἰκτιρμῶν μὴ κενούμενα σπλάγγνα, οὐκ ἠνέσχετο τὴν τοσαύτην παροινίαν τῶν ἀχαρίστων αὐτοῦ πολιτῶν. Οὐδὲ γὰρ ἐν τι τῶν ἀνθρωπίνων ἀμαρτημάτων ἦν τολμηθὲν, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Πλάστου, κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ, κατὰ τοῦ Εὐεργέτου, κατὰ τοῦ προνοητοῦ ἢ ἀπόνοια, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ἀρχεκάκου ἐχθροῦ, ὑπὲρ τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου, ὑπὲρ τοῦ ἀντικειμένου ἢ σπουδῆ· ἵνα τοῦ μὲν ἀφέλωνται τὴν βασιλείαν, τῷ δὲ χαρίσωνται. Διὸ τί ποιεῖ; καὶ τίνα δίκην τοῦ ἀποστάτου ὁ δίκαιος ἀπαιτεῖ κριτῆς; Ἄλλὰ γὰρ ἄμεινον αὐτῆς ἐκείνης ἀποῦειν τῆς ψήφου· τοὺς ἐχθροὺς μου, φησί, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν, ἀγάγετε καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν παρεῖδον μὲν τὸν Ποιητὴν, ἀπέβλεψαν δὲ πρὸς τὸν πτερινιστὴν, διὰ τοῦτο ἐνώπιον τοῦ παντεφόρου καὶ παντεπισκόπου τῆς δίκης ὀφθαλμοῦ τὴν ἀξίαν ἀπαιτοῦνται ποινῆν. Καὶ κατασφάξατε αὐτοὺς ἔμπροσθέν μου, ἵνα, ὅν οὐκ ἠθέλησαν ἐπιγῶναι βασιλέα, ἐπιγῶσι καὶ ἄκοντες, οἷς ἀπαιτοῦνται τὰς εὐθύνας, βασιλέα καὶ δίκαιον. Καὶ ἐπεὶ τὸ παρ' ἐμοῦ σῶμα πλασθὲν αὐτοῖς ἀλλοτρίας χειρὸς ἔργον ἔθεντο, κατασφάξατε αὐτοὺς, ὡς ἂν δι' οὗ παρῆναι εἰς ἐμὲ καὶ τῆς ἐμῆς διελόντες αὐτοβασίλειας προσέβριψαν τῷ Ἐχθρῷ, τούτου διαχασθέντες τὴν ὀφειλομένην ὡς δίκην τῆς ἀποστασίας ἐπτεικότες. Κατασφάξατε αὐτοὺς ἔμπροσθέν μου! Ἐννοήσατε τῆς τιμωρίας τὸ ἀφυκτον (76) καὶ πικρόν. Τίς ὁ δοὺς τὴν ψῆρον; Τίνος ἡ ἀπόφασις; Σφαγῆναι μὲν ὑπὸ τοῦ Ἐχθροῦ, κἂν φέρῃ τι λυπηρόν, ἀλλ' οὐν πολλὴν παρέχει παραμυθίας ἀφορμῆν. Ὑπολείπει γὰρ τὸν Δεσπότην ἐκδικητὴν, καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐν αὐτῇ χαρᾶς ἡ ἐλπίς προοιμίον αὐτῷ τῆς εὐφροσύνης ἐννοεῖν ὑποτίθησι τὴν σφαγῆν. Ὅταν δὲ ὁ Δεσπότης αὐτὸς προστάσῃ κατασφαγῆναι, παρ' οὗ ἡ ἐκδίκησις, παρ' οὗ τὸ ἔλεος, παρ' οὗ ἡ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀγαλλίασις καὶ εὐφροσύνη, παρ' οὗ ἡ ζωὴ καὶ ἡ σωτηρία, τίς ἂν παραστήσῃ λόγος τὸ πικρόν καὶ ἀφόρητον τῆς πληγῆς; τὸ ἀπράκλατον καὶ δεῦ τῶν ἀλγεινῶν; πρὸς τίνα ἔσται ἡ καταφυγὴ; τίς ἀνάψυξις τοῦ πάθους οὗ δεχομένου τέλος ἀτελευτήτου τῆς τιμωρίας διαμενοῦσης; Ἄλλ' ἐννοήσατε ταῦτα, καὶ ἐννοήσαντες φοβήθητε τὴν πληγὴν ὀρώντες ἐν ἑτέροις, πρὸ τοῦ ἐμπεσεῖν εἰς πείραν, τὸ φρικτὸν τῆς δόδνης καὶ φοβερόν, καὶ ἀπόστητε τῆς ἴσης ἀπονοίας πρὸ τῆς ἴσης τιμωρίας. Ὁ γὰρ ἐν τῷ πάθει φόβος καὶ ἡ μεταμέλεια οὐδὲν οἶδασιν κέρδος φέρειν. Ἔως καιρὸς μετανοίας,

parabola homines sua a rerum Domino, adeoque ut talem agnoscebant, non autem reverebantur.

(76) Ἀφυκτον. Ita scripsi pro ἀφικτον, quod est in ms.

τὴν μετάνοιαν ἐπιδειξώμεθα. Ἔως ἢ τῆς συγγνώμης ἀνέφικται θύρα, εἰσελθεῖν δι' αὐτῆς μὴ βραδύνομεν. Ἔως αἱ ἀπειλαὶ μετέωροι, τὴν ἐπιστροφὴν ἐπιδειξώμεν (77). Δοθέντος γὰρ τοῦ συνθήματος, καὶ τοῦ βίου λυθέντος, οὐδεὶς οὐκέτι τρόπος σωτηρίας, οὐδὲ τοῦ μὴ παθεῖν ἐλπίς, ἃ παθεῖν ἠπειλήθη, καναλείπεται. Ἀλλὰ γὰρ τοῦ διδασκάλου τῆς ἀποστασίας τρανώς τε καὶ χωρὶς τινος περινοίας παρὰ τῶν εὐαγγελικῶν φωνῶν στηλιτευθέντος, καὶ ὅταν ὁ δίκαιος κριτὴς τοὺς ἐκείνου μαθητὰς καὶ μὴ θέλοντας αὐτὸν ἐφ' ἑαυτῶν βασιλεῦσαι, τὴν ποινὴν εἰσπράττεται, κατὰδὲ λόγόν τε καὶ περιφανεστάτην ἐπιδειξάμενον, τίνα λοιπὸν οἱ μετὰ ταῦτα πάντα τὴν ἀποστασίαν εἴ τι στέργοντες εὐρήσουσιν ἀπολογίαν; Ποῖον λείψανον ἑαυτοῖς ὑπελίποντο συγγνώμης; τίς αὐτοῖς ὄρθαλμὸς ἐπιστάξει δάκρυον ἐλέους; Τὸν διδάσκαλον αὐτῶν, ὅτι περὶ ὁ διάβολός ἐστιν, ἔμαθον παρὰ τῶν Εὐαγγελίων, τοὺς πρὸ αὐτῶν μαθητὰς, ὅτι κατεσφάγησαν ἔμπροσθεν τοῦ Δεσπότου, μὴ θελήσαντες αὐτὸν βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν. Καὶ τοῦτο τὰ σεπτὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Εὐαγγέλια διδάσκουσι διακρυσιῶς, ὅτι προσκυνεῖται τοῦ διαβόλου, καὶ ὅτι τοῦ Δημιουργοῦ ὕβρισταὶ οἱ σχίζοντες τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, καὶ τοῦτο τὰ αὐτὰ διακεκράχασιν ἱερὰ Λόγια. Οὐκοῦν εἰ μηδὲν τούτων αὐτοὺς ἀποστρέψει (78) τῆς ἀποστασίας, ὑπόλοιπόν ἐστὶ τὸ ἀτελεύτητον πῦρ, καὶ τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὃ ἠτοίμαται αὐτῶν τῷ διδασκάλῳ. Ἐκεῖνο καὶ ἄκοντας αὐτοὺς, καὶ χωρὶς τινος ὠφελείας, ἀποστήσει (79) τῆς θεομαχίας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὄσον ἐπὶ τῷ προχείρῳ τῆς διαλέξεως καὶ τῆς ὁμιλίας.

ΛΟΓΟΣ Δ'.

Τοῦ αὐτοῦ κατὰ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀρτιφουῶς πλάνης, Ἀρσενίῳ (80) τῷ ὀσιωτάτῳ μοναχῷ πρεσβυτέρῳ καὶ ἡγουμένῳ τῶν ἱερῶν.

Α'. Ἐπειδὴ περ, ἱερῶν ἀνδρῶν ἐρασιμιώτατε, τὰς διαλέξεις ἔχειν ἤξιωσαν αἱ τοῦ Μάνεντος μὲν παραρτάδες, τὸ φρόνημα καταισχύουσι. Πάλαι δὲ Νικηφόρῳ (81) προσωμιλήθησαν, οὕτω μὲν ἀπὸ τῆς κλήσεως ταύτης γινωσκομένῳ. Καὶ γὰρ οὐδὲ τὴν πίστιν ἠσπάζετο, ἥτις τὸν κόσμον ἐνίκησεν· εἴτι δὲ τοῖς τῆς ἀποστασίας λειψάνοις ἐγκαλινδοῦμενος, καὶ τὴν ἐκείθεν εἴλακε προσγορίαν· Βέρζελλος γὰρ ὠνομάζετο. Ἐπεὶ οὖν τοὺς λόγους ἐκείνους (82) εἰς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(77) Ἐπιδειξώμεν. Sic scribere jubet orationis series. Ms. habet ἐπιδειξόμεν.

(78) Ἀποστρέψει. Sic rescribendum putavi pro ἐπιστρέψει, quod ms. exhibet. Ratio in promptu est.

(79) Ἀποστήσει. Ita lego pro ἀποστήσει, quod codex habet. Posterius hoc non invenit in orationis serie verbum, a quo regatur.

(80) Ἀρσενίῳ. Arsenii hujus alibi mentionem fieri non memini. Nomen hoc alioquin pluribus viris, in vetere Ecclesia celebratis, commune fuit. Inter cæteros eminet Arsenius abbas, cujus dicta et res memorantur in *Apophthegmatibus Patrum*, apud Cotelerium, tom. I *Monumentorum Ecclesie Græcæ*, p. 367. Hujus quanta fuerit existimatio ex ejusdem Cotelerii Notis, p. 799, harum rerum cupidus intelliget. Is autem vixit Theodosii imperatoris temporibus, Arcadii et Honorii, principum, præceptor, atque adeo Nostrum hunc aliquot sæculis antevertit.

(81) Νικηφόρῳ. Hic itaque Photii tempore inter Paulicianos eminuit, et, more his hominibus recepto, nomen suum cum altero illo Berzelidis permutavit. Metonomasias hujusmodi exempla in libro I lector inveniet. Subinnuit vero hic Photius,

apud pœnas, minis præceptas, elabendi relinquitur. Postquam enim magister apostasiæ diserte et sine circuitione ab evangelicis verbis confutatus est, et ab iisdem prænuntiatum, quam gravem illustremque pœnam justus judex a discipulis ejus, qui noluerint ipsum super se regnare, repetiturus sit; quam tandem illi, qui, neglectis his omnibus, apostasiam amant, defensionem invenient. Quam veniæ speculam sibi reliquam fecerunt? quis oculus miserationis lacrymas super ipsos fundet? Magistrum suum diabolum esse didicerunt ex Evangelicis, nec minus id, quod discipuli ejus, se priores, coram Domino mactati sint, ideo quod noluerint ipsum super se regnare. Atque hoc etiam veneranda servatoris nostri Evangelia clare docent, quod adoratores sint diaboli, quodque injuria afficiant Creatorem, qui Dei regnum dividunt, id eadem sacra Eloquia clamant. Quod si igitur nullum horum eos ab apostasia sua avertit, reliquus est ignis interminabilis, et tenebræ exteriores, quæ paratæ sunt ipsorum doctori. Illæ eos etiam invitos et sine ullo fructu ab impietate sua avertent. Sed hæc quidem pro præsentii commentatione et sermone sufficiant.

SERMO IV.

Ejusdem dissertatio contra repullulantem Manichæorum errorem, ad Arsenium, monachum sanctissimum, presbyterum et præfectum sacrorum.

C 1. Postquam, vir inter sanctos dilectissime, homines a Manete instar surculorum recens orti, disputationes ingressi sunt, sententias suas ut pudentas prodiderunt. Olim illi versati frequenter sunt cum Nicephoro, hactenus quidem a nomine illo re ipsa nondum cognito. Nam ne fidem quidem amplexus is est, quæ mundum vicit: sed potius in apostasiæ reliquiis occupatus, nomen inde suum nactus est: *Berzelis* enim appellabatur. Quoniam recte nomen illud abjectum fuisse, cujus scilicet mensuram non impleverit, vincendo mundo minime omnium accommodatus.

(82) Λόγους ἐκείνους. Respicit Photius binos sermones superiores, quos, contra Manichæos publice habitos, litteris consignaverat, sed temporum calamitate ipse amiserat. Eos ipsum velle res ipsa evincit. Qui enim hanc scriptionem cum superioribus illis comparaverit, intelliget eam istorum compendium sistere, quemadmodum et ipsa illa capita, quæ statim commemorat Photius, in istis duobus sermonibus pertractantur. Hinc inde tamen novum argumentum reliquis accedit, et ut plurimum etiam eadem argumenta nova quadam ratione tractantur et ornantur. Euthymio hic postremus libellus vel cognitus non fuit, vel talis habitus, cujus excerptis carere posset. Neque enim in Panoplia ejus, ubi tres priores libelli excerpuntur, postremi hujus vestigia inveneris. Cæterum, quoniam horum libellorum mentionem commemorationi Nicephori istius jungit, vero simile fit, cum istis scribendis occasionem suppeditasse.

ligitur sermones illos, scripto comprehensos, desiderasti, rapina vero librorum, etiam illorum irreparabilem jacturam attulit, neque ad manus nunc est ista commentatio; tibi vero illis, quæ ista continentur, cum maxime opus est; scias ea omnia, quæ ex evangelicis et apostolicis oraculis germina novi illius Manichæorum surculi cum radicibus evellunt (nam illa sane præ cæteris omnibus inevitabilem, qua excindantur, falcem immittunt), hæc, ut summam dicam, evincere, quod gratia Mosaicæ de creato mundo narrationi consonet, nec minus ea omnia, quibus nunc ratio et inedita Deum cognoscendi continentur et diriguntur: imo et quod idem corpoream et visibilem creaturam ex non existentibus verbo creaverit, qui intelligibilem et invisibilem pro simili sapientiæ copia produxit. Præterea vero, quod corpus humanum æque ac anima ab eadem providentia benefica et hominum amante profectum sit; quodque insuper illi, qui in veteri œconomia inclaruerunt, Deum verum et bonum coluerunt, et malitiæ se opposuerunt. Atque ista quidem, quoad per vires licuerit, difficultasque temporum permiserit, commentationi nostræ destinantes, quibus ipsis etiam, puto, desiderium tuum absolvitur, sanctitati tuæ nunc mittimus. Quod si sperata inveneris, id quidem precibus tuis et orationi in fide factæ tribuendum fuerit. Si vero inveneris, quod non exspectasses, id perpetuè in valetudini, qua cum corpusculum meum conflictatur, et temporum difficultati acceptum feres. Si quando fortasse divina providentia ad peccata nostra conniveat, rebusque nostris benignius consulat, hominumque iram non promeritam in mansuetudinem convertat, atque sic id, quod initio petiisti, ad manus tuas perveniat; non miraberis, ista relegens, si pleraque eorum, quæ ibi exstant, hic comprehensa inveneris. Sed nec miraberis vicissim, si illa non adsint. Nam oblivio sæpe in ea dominatur, quæ et præstabat et necesse erat scire, in primis ubi conflictum cum rebus præsentibus infert. Simul vero nec illud, velim, prætermittas; quod non aliam novamque commentationem in medium afferre constitutum sit, sed tantum in hac rerum inopia aliquid in solatium jacturæ prioris et oblivionis medelam nobis et amicis hoc quaecunque eug- D gerere.

II. Initium aciei nostræ, contra adversarios instruendæ, ipsa Domini opera et verba sunt. Neque enim nos aliunde possumus pugnare feliciter, neque hostibus quidquam, quam inde nos oppugnare, magis obvium est, neque iisdem ulla alia, quam

A γραφὴν ἀναληφθέντας ἐπεζήτησας, ἡ δ' ἀρπαγὴ τῶν βιβλίων (83) ἀκείνοις ὑπερόριον ζήτημα ἐπέβαλε, καὶ οὐ παρέστι τὸ συνταγματικόν· τῶν δὲ ἐν αὐτῷ κατὰ τεταγμένων προηγουμένην σε χρεῖα κατέχει· ὅσα διὰ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν ῥημάτων τῆς Μανιχαϊκῆς ἀποσπάδος πρόβριζον τὴν βλάστην ἐκτέμνει (καὶ γὰρ καὶ ταῦτα κατ' αὐτῶν ἐστὶ μάλλον τῶν ἄλλων ἀφυκτον τὸ τῆς ἐκτομῆς ἐπαφιέντα δρέπανον), τὰδε, ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι, ἐπιδείκνυσαι, ὡς ἡ χάρις τῆ Μωσαϊκῆ κοσμογενεῖα συμφυέγγεται, καὶ ὅτοις ἄλλοις ἄρτι πολιτεία Θεὸν γινώσκειν καθισταμένη παιδαγωγεῖται καὶ κατευθύνεται. Ναὶ δὴ καὶ ὅτι τὴν σωματικὴν καὶ ὁρατὴν κτίσιν ἐκείνός ἐστιν ὁ ἐκ μὴ ὄντων λόγῳ ὑποστησάμενος, ὅς καὶ τὴν νοεράν τε καὶ ἀόρατον παραπλησίῳ σοφίας πλοῦτῳ παρήγαγεν. Ἄλλ' ὅτι καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τῆς αὐτῆς ἐστὶ φιλανθρώπου καὶ ἀγαθοῦργοῦ πρόνοιᾶς, ὥσπερ καὶ ἡ ψυχὴ φιλοτέχνημα, καὶ ὡς οἱ τῆ νομικῆ πολιτείας διαπρέψαντες Θεὸν τε τὸν ἀληθῆ καὶ ἀγαθὸν ἐθεράπευον, καὶ κατὰ τῆς πονηρίας παρετάτοντο. Ταῦτα δὴ, ταῦτα, καθόσον οἶόν τέ ἐστιν ἡμῖν, καὶ ἡ τοῦ καιροῦ συγχωρεῖ βαρύτης, καθυποβάλλοντες ἐκδοσεῖ (ἐν τούτοις γὰρ, οἶμαι, περιγράφεται σου καὶ τὸ αἴτημα), τῆ σῆ διεπεμψάμεθα δσιότητι. Καὶ εἰ μὲν εὐροῖς, ὡς ἠλπισας, τῆς σῆς ἂν εὐχῆς εἴη, καὶ τῆς κατὰ τὴν πίστιν αἰτήσεως ἡ ἐνέργεια. Εἰ δὲ τὰς ἐλπίδας ἐκνικήσει τὸ ἀδόκητον, τοῦτο δὴ ταῖς τε συνεχέσιν ἀβρώσταις, αἷς οὐ λήγει παρενοχλοῦν ἡμῶν τὸ σωματικόν, καὶ τῆ τοῦ καιροῦ λογίζου χαλεπότητι. Ἄν δὴποτε τῆς θείας ἐπισκοπῆς παρορώσης μὲν οἷς C ἀμαρτάνομεν, εὐμενέστερον δὲ διατιθεμένης τὰ ἡμέτερα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην καὶ ἀναίτιον ὀργὴν διαλυούσης εἰς πραότητα, τὸ κατ' ἀρχὰς αἰτηθὲν (84) ταῖς σαῖς χερσὶ περιενεχθείη, μηδὲν θαυμάτης ἀναλεγόμενος, εἰ (85) τὰ πλείω τῶν ἐν αὐτῷ κἀνταῦθα συμπεριελήπται, ἀλλὰ τούναντίον εἰ μὴ παρῆται. Λήθη γὰρ πολλάκις καὶ τῶν ἄμεινον εἰδέναι καὶ τῶν ἀναγκαίων ἐπεκράτησε, μάλιστα γὰρ συμμαχίαν τὴν ἐκ τῶν παρόντων εἰ συνεπάγοιτο. Ἄμα δὲ μηδὲ ἐκεῖνο δίδου παρορᾶν, ὅτι μὴ προάγειν ἄλλην πραγματείαν, ἀλλ', ὡς ἐν ἀπόροις, τῆς ἑστερουμένης παραμύθιον καὶ λήθης φάρμακον ἑαυτοῖς καὶ φίλοις ἀντεισάγοντες.

B' Ἀρχὴ δὲ ἡμῖν τῆς κατὰ τῶν ἀντιπάλων παρατάξεως, αὐτὰ τὰ δεσποτικὰ ἔργα καὶ ῥήματα. Οὔτε γὰρ ἡμῖν ἀλλαχόθεν στρατηγεῖσθαι βέλτιον, οὔτε τοῖς πολεμοῖς βάλλειν εὐστοχώτερον, ἀλλ' οὐδὲ ἐκείνους πίπτειν φοδερώτερον ἢ ἀθλιώτερον. Ὅρα γοῦν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(83) Ἀρπαγὴ τῶν βιβλίων. Quando illa Photio acciderit, difficulter forte conjectura assequaris. Constat quidem Photium sede sua patriarchali his pulsum esse, ceu diligenter exponit Martinus Hancikus, *De Byzantinorum rerum Scriptoribus*, part. 1, c. 18. Cum alterutra hac calamitate librorum jacturam conjunctam fuisse crediderim, et fortasse cum

posteriore, in qua, nunquam pristinae sorti restitutus, obiit, in quadam urbe Armeniorum, quam regionem Paulicianis abundasse liber i docet.

(84) Αἰτηθὲν. Petierat scilicet Arsenius priorem illam Photii commentationem, duobus libris comprehensam.

(85) Εἰ. Ita scripsi pro εἰς.

ὅπως ἐξ αὐτῆς συμβολῆς ὁ βασιλεὺς τῶν ὄλων, καὶ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ στρατηγὸς τὸν χάρακα τῶν ἐχθρῶν ἐξ αὐτῶν κρηπίδων ἀνασπᾶ καὶ καταστρέφει, καὶ συγγαί τὸ φρόνημα, καὶ διασκεδάζει τὸ θράσος τῶν ἀποστατῶν. Τί βουλευῶν καὶ τίνα τέχνην κινῶν, οὐδὲν μεμηχανημένον, οὐδὲ δι' ἀγίωνων καὶ καμάτων προῖον, ἀλλ' ἅμα τε φωνὴν ἀφήσει μόνον, καὶ πάντα τὰ τῶν πολεμίων ἠφάνισται. Πᾶσα γὰρ, φησὶ, βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς ἐρημῶνται, καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς οὐ σταθήσεται. Ὁρᾶς, ὅπως ὁ φθόγγος ἡγήσας μόνον τῆς σάλπιγγος τῆς βασιλικῆς, τὸ χάρακμα τῶν ἐχθρῶν διέφθειρέ τε καὶ ἐξηρήμωσε. Καὶ τί λέγω χάρακμα; ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν, καὶ αὐτὸ τῆς ἀποστασίας, ὅπερ ταῖς αὐτῶν δυσσεβεστάταις καὶ πεπλανημέναις ἐπινοίαις ἀνεπλάσαντο τε καὶ ὠχύρου βασιλείον. Εἰ γὰρ βασιλεία μεριζομένη ἐφ' ἑαυτῆς οὐκ ὑφίσταται, ἀλλ' αὐτὴ περὶ αὐτὴν θάττον τε καταβρέει καὶ ἀφανίζεται, ἢ δὲ δημιουργὸς τῶν ὄλων ἀρχὴ καὶ βασιλεία δι' αἰῶνος μένει, ὡς ἂν οὐδ' αὐτὸ τὸ τῆς ἀποστασίας ἀποθρασυνθείη ἐξαρνήσασθαι. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ μέχρι νῦν ὁ πάντα νεωτερίζων χρόνος οὐδένα παρέδειξεν εἰς τοιαύτην λύσσαν ἐκλυσσησάντα. Εἰ οὖν ἡ τοῦ Ἀγαθοῦ ἀρχὴ, ὡς πᾶσιν ἐπιδηλον, κρείττων πάσης διαλύσεως, πῶς οὐ μᾶλλον ἐπιδηλοτέρων, ὡς αἰς αὐτοὶ τὸ δλόκληρον αὐτῆς ταῖς τόλμας διασπαράσσοντες πονηρὰν ἀρχὴν σκηνοποιῶσιν καὶ παραπηγνύουσι, τὴν μὲν τοῦ κοινοῦ καὶ ἀγαθοῦ Δεσπότη βασιλείαν προσηλακίζουσαν μανίαν εἴλοντο, ἣν δὲ ἀντανιστώσιν, ἅμα τε πλάττουσι καὶ ἅμα λύουσιν; Ἀμερίστου γὰρ τῆς τοῦ Ἀγαθοῦ βασιλείας συντηρουμένης (ὁδὸς γὰρ ὁ μερισμὸς εἰς διάλυσιν), ὅτι τε τὸ (86) ἄλυτον τὸν μερισμὸν ἀποπίμπεται, καὶ πρό γε τῆς ἐπιβολῆς ταύτης ὁ Δεσπότης ἀνεῖπε τὸ μεριζόμενον διαλύσεσθαι. Καὶ ἡ κτίσις τοσοῦτοις αἰῶσιν ἐξ αὐτῆς παραγωγῆς κατὰ γε τὴν δλοκληρίαν κρατεῖν τῆς λύσεως ἐκληρώσατο. Ὁρᾶται δὲ περιφανῶς καὶ τοῖς οὐρανίοις ἀλληλουχοῦμέναι τε καὶ συνεχόμενα τὰ ἐπίγεια, τὰ τε νοερὰ καὶ νοητὰ τῶν σωματικῶν καὶ ταῖς αἰσθήσεσι κρινομένων διὰ τῆς ἀδιαδόχου προνοίας οὐ διιστάμενα, ἀλλὰ καὶ περιφανεστάτην φέροντα τὴν συνάφειαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ γε καὶ αὐτὸ λογικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὄρατῶν τε καὶ ὁρατῶν μερῶν ἡρμοσμένος συνέστηκεν. Εἰ οὖν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ δημιουργία τε καὶ βασιλεία τομῆν καὶ μερισμὸν οὐκ ἐπιδέχεται, ἣν δὲ αὐτοὶ ἀνακλάττουσι, μερίδα τινὰ τῆς ὄλης δημιουργίας τῆς γλώσσης ἀποσπαράξαντες, τοῖς τῆς ἀποστασίας προέγουσι ῥήμασι καὶ Ἐχθρὸν ἐν αὐτῇ βασιλεύειν καθιέρουσι· πῶς αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δέξοιτο στάσιν αὐτῇ; πῶς δ' ἂν ὑποσταίη, αὐτὴν τὴν γένεσιν ἐκ μερισμοῦ καὶ λύσεως λαβοῦσα, καὶ τομῆς καὶ διαιρέσεως, ἢ καὶ τὸ δλόκληρον εἰς φθορὰν καταστρέφει, προελθοῦσα καὶ ἀποβρέουσα, εἰ καὶ μὴ δυσφημούσης γλώσσης βῆπρην ἀνάπλασμα; Ἡὼς δ' οὐκ ὡσπερ ἡ τοῦ Ἀγα-

¹¹ Matth., xii, 25.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(86) Τό. Ita lego pro τὸν, quod est in manuscripto.

A hinc accepta clades, luctuosior aut gravior esse potest. Vide igitur, quomodo sub ipsam congressionem rex universi, et Servator noster, et dux belli vallum hostium ab ipsis fundamentis convellat et evertat, eorum molitiones confundat, et audaciam apostatarum dissipet. Quid meditetur, quidve moliat, non longa arte queritur, nec a contentione aut labore procedit, sed vix vocem emittit, et omnes hostium molitiones diffiantur. *Omne enim, inquit, regnum, contra se ipsum divisum desolatur, et omnis urbs contra se ipsa divisa non consistet*⁸¹. Videsne, quomodo sonus buccinæ Dominicæ vix auditus vallum hostium everterit et destruxerit? Et quid dico vallum? imo et urbem, et regiam, quam apostatæ impiis suis B et errorum plenissimis ratiociniis exstruxerunt et muniverunt. Si enim regnum, in se ipsum divisum, non consistit, sed ipsum per se citius diffluit et disturbatur, imperium certe Creatoris et regnum in æternum manet, quod nec apostatæ ipsi negare ausint. Neque enim hucdum tempus, omnia innovans, quemquam exhibuit, eo insanie provectum. Si igitur boni Dei imperium, ceu omnibus constat, omni dissolutione superius est, nonne multo magis manifestum est, quod, quibus illi institutis, integritatem ejus turbantes, malum principium effabricant, et a latere exstruunt, iisdem regnum quidem communis et boni Domini averruncandi insanum consilium ceperunt, simul vero id, quod ex adverso erigunt, et struunt, et solvunt. C Dum enim boni principii regnum indivisum manet (namque divisio viam ad dissolutionem pandit), quia indissolubile divisionem omnem aversatur, Dominus noster etiam ante hanc incursionem prædixit fore ut divisum dissolvatur. Imo et creature ipsi, tam multis sæculis, inde ab ipsa productione, pro integritate sua, solutione ejusmodi superiori esse licuit. Manifestum vero est terrestria celestibus arcissime juncta esse, et in eadem compage contineri, nec ea, quæ mente ac cogitatione investigantur, a corporeis sensuique subjectis rebus per continuam providentiam sejungi, sed eximiam connexionem præ se ferre. Et quod magis valet, ipsum illud animal rationale, homo, ex visibilibus et invisibilibus rebus compactus, consistit. Si igitur boni Dei imperium et regnum divisionem et separationem non admittit, id vero, quod ipsi inferunt, partem scilicet quamdam totius administrationis lingua sua subtrahentes, verbis apostaticis producunt, et hostem ejus regem constituunt; quomodo illa pars per se discordiam sibi conciliabit? quomodo vero consistet, quæ ortum suum ex divisione et dissolutione habeat, quæque separatione et sejunctione, per quas substantia integra perditur, provenit primum et defluxit? Sane

vel hoc evincit totum linguæ infamæ sigmentum esse. Quomodo vero non eodem modo, quo Boni principium tanquam indissolubile consistit, et, quo longius progreditur, tum constans est, tum in melius proficit: quomodo non, inquam, eodem modo principium illud quod, amentia hominum, in Deum injuriorum, invehit, siquidem non in nudis hominum calumniantum labiis existit, citius, quam ortum est, corrumpetur, et amasios suos risui ac ludibrio exponens peribit? Ita enim pœnam quasi repetit ab eis commentitiæ inaugurationis, per quam ipsi illi vano vel potius impio et improbissimo conatu reginæ nomen, quod nec ancillæ locum tuebatur, vindicant. Adeo omnipotens et militaris cæterisque omnibus dominus potestas copias hostium evertere, adeo spoliare hostes valet. Adeo ostendit ipsa illa tyrannide præliatores et satellites ejus ac quoscumque habet propugnatores vel uno verbo debellandi et ludibrio omnium exponendi potestate insuperabili pollere. Itaque defectores illos, propugnacula sua confestim diruta, et nec sonum reginæ buccinæ sustinentia videntes, neque imperio, quod novitatis cupidi sibi ipsis inxerunt, omnibus jam ad interitum spectantibus, militare amplius decebat, neque, sublata tyrannide, ad tyrannum se convertere, sed potius, cognito communi omnium Domino, imperio ejus se submittere, factaque vera conversione pœnitentiam seriâ testantes confiteri, se manuum ejus opus esse et creaturam, ac ab ejusdem providentiæ et benignitate regi et gubernari: vicissim vero fœs erat, odisse eosdem et aversari hostem maximum, eidemque nullis suis in vita actionibus potestatem imo nec excursus in se permittere.

III. Quod si vero profundæ defectionis tenebræ ipsorum sensus adeo hebetaverunt, ut, ne destructo quidem ac debellato hoc imperio, evigilantes ex sopore detrectare valeant, sed sub eo magis, quam optimi Dei regno, contineri malint, age, ostendamus regem universalem non in eo vindictam suam ab illis qui regnum suum inficiantur, sumendam sistere, ut principem eorum evertat, deleat, et spoliet; sed iisdem, post probatam multam longanimitatem et patientiam, emendari nesciis interitum immittere. Fortasse istum sibi imminere videntes, sensu quodam facinoris sui capientur, nec amplius cogitabunt, vel dicent, nolle se ut sibi dominetur, aut corporibus suis reliquisque visibilibus creaturis Dominus et Rex universi imperet. Vide enim, quam graviter et severe is, qui natura sua hominum amans est, contra illos sententiam ferat. *Hostes meos, inquit ille, qui noluerunt me super se regnare, adducite huc, et maclate coram me* ⁸¹. Quid ais? stupescne hanc sententiam? fugisne cædem illam?

⁸¹ Luc. xix, 27.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(87) Τῆς βασιλείας. Legendum puto βασιλίδος, quæ vox magis convenit sequenti θεραπεινίδος.

A θοῦ ἀρχῆ τῷ ἀδιαλύτῳ συνέχεται, καὶ προοῦσα μᾶλλον τε διαμένει καὶ μεταβάλλει προκόπτουσα πρὸς τὸ ἄμεινον· οὕτως καὶ ἦν καινίζει τῶν θεοβλαβῶν ἡ ἀπόνοια, οὐχὶ τὴν ὑπαρξίν ἐν αὐτοῖς μόνοις τοῖς βλασφημοῖς ὀνειροπολήσασα χεῖλεσι, θᾶττόν τε ἡ προῆλθεν εἰς ἄφανισμόν καταδύσεται, καὶ γέλωτα καὶ χλεύην τοὺς ἐραστὰς καταλιπούσα οἰχίσεται, δίκην ὡσπερ ταύτην αὐτοὺς ἀντισπεράττουσα τῆς συμπεπλασμένης καὶ ἀνοποστάτου ἀναρρήσεως. δι' ἧς μάτην αὐτῆ, μᾶλλον δὲ δυσσεβῶς καὶ ἀθέως, τὸ τῆς βασιλείας (87) ὄνομα, οὐδὲ θεραπεινίδος ἐχούσῃ χώραν, περιέθεντο. Οὕτω καταστρέφειν στρατόπεδον τῶν ἐχθρῶν ἡ παντοκρατορικὴ καὶ στρατηγὸς οἶδε καὶ τῶν ἄλλων κατεξουσιάζουσα ἀρχή· οὕτως σκυλεύειν τοὺς ὑπασπιστὰς καὶ δορυφόρους, καὶ ὧν ἐκείνη ἀγώνισμα, στυλιτεύειν τε καὶ παραδειγματίζειν, καὶ ταῦτα διὰ μιᾶς φωνῆς τὸ κράτος ἄμαχον ἐπιδείκνυσιν. Ἔδει μὲν οὖν τοὺς ἀποστάτας αὐτοβοσί καθορῶντας αὐτὰ ἀνατραπέντα, καὶ μηδὲ πρὸς τὸν ἦγον ἀντισχόντα τῆς σάλπιγγος τῆς βασιλικῆς, μήτε αὐτὰ μήτε τὴν βασιλείαν, ἦν πρὸς νεωτερισμόν ἰδόντες ἑαυτοῖς ἀνετυπώσαντο, ἀλλὰ πάντων αὐτοῖς εἰς ἐρήμωσιν περιεστηκότων, μηκέτι προσφιλονεικεῖν, μηδὲ τῆς τυραννίδος ἀφανισθείσης πρὸς τὸν τύραννον ἐπιστρέφασθαι, ἀλλὰ τὸν κοινὸν Δεσπότην ἐπιγνόντας προσδραμεῖν αὐτοῦ τῇ βασιλείᾳ καὶ δι' ἐπιστροφῆς γνησίας καὶ θερμῆς μετανοίας ἀνομολογῆσαι μὲν ἑαυτοὺς τῆς αὐτοῦ χειρὸς εἶναι, καὶ πλάσμα καὶ ἐτμιοῦργημα, διακυβερνᾶσθαι δὲ καὶ διεξάγεσθαι τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ, καὶ φιλάνθρωπῶς μισῆσαι δὲ καὶ ἀποστραφῆναι τέλειον τὸν Ἐχθρὸν, ὡς μηδὲν οἷς πράττουσι κατὰ τὸν βίον μηδεμίαν αὐτῷ καταλιπεῖν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μηδὲ πάροδον.

Γ'. Εἰ δ' ὁ βαθὺς αὐτῶν ἐπικρατήσας τῆς ἀποστασίας σκότος οὕτως αὐτῶν ἡμαύρωσε τλ νοήματα, ὡς καὶ τῆς τυραννίδος ἤδη λελυμένης τε καὶ ἡφανισμένης μηδ' οὕτως αὐτὴν ἀνανήφουσιν ἐξομῶσασθαι, ἀλλ' ὑπ' ἐκείνην μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Ἀγαθοῦ βασιλείαν νεανιεύονται τάττεσθαι, φέρε, δείξωμεν, τὸν Βασιλέα τῶν ὄλων ὅπως ἀρνούμενους αὐτοῦ τὴν βασιλείαν οὐ μέχρι τοῦ καταστρέψαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ ἐξαφανίσει καὶ σκυλεύσει τούτους τὴν δίκην ἴσῃσιν, ἀλλὰ μετὰ τὴν πολλὴν μακροθυμίαν καὶ ἀνοχτὴν ἀνιάτως ἔχουσι, τὴν σφαγὴν ἐπαφίησιν. Ἰσως κἂν γοῦν ταύτην αὐτοῖς ὀρώντες ἐπιφερομένην, συνχισθῆσιν τινα τοῦ τολμήματος λάβωσι καὶ μηκέτι μήτε διανοηθεῖεν, μήτε λέγοιεν, μὴ θέλειν ἐπ' αὐτοὺς βασιλεύειν, μηδ' ἀρχεῖν αὐτῶν τῶν σωματῶν, μηδὲ τῆς ἄλλης ὄρατῆς κτίσεως τὸν Δημιουργὸν καὶ Βασιλέα τοῦ παντός. Ὅρα γὰρ μεθ' ὅσης τῆς ἀποτομίας καὶ σφοδρότητος τὴν τιμωρὸν ἐπάγει ψῆφρον κατ' αὐτῶν ὁ φύσει φιλάνθρωπος· τοὺς ἐχθροὺς μου, φησὶν ἐκεῖνος, τοὺς μὴ θελήσαντάς με

βασιλεύσαι ἐπ' αὐτοὺς, ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάζετε ἔμπροσθέν μου. Τί λέγεις; φρίττεις τὴν ψῆφον, καὶ φεύγεις τὴν σφαγὴν; καὶ τοῦ διγάζειν ἀφίστασαι τὴν βασιλείαν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; καὶ πρὸς ἐπιστροφὴν ὄρᾳς, ἐφ' ἣ τὴν Δεσποτικὴν ἀρχὴν ὀλόκληρον μὲν ὁμολογεῖν, καὶ τῶν σωμάτων δὲ καὶ τῆς ψυχῆς ἀναφέρεσθαι τὴν κυριότητα εἰς αὐτήν; ἢ μέχρι τοῦ παθεῖν, ἃ παθεῖν ἀθλιώτατον, καὶ οὐ μὴ ἔστι μηδὲ ῥήματι δηλώσαι χαλεπώτερον, φιλονεικεῖς; Καὶ γὰρ οὐδ' ἀποκτείνει μόνον, οὐδὲ τῆς παρουσίας ἀπάγει ζωῆς, ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀποκτείνονται ἐν ἀταλευτήτῃ καὶ ἀδιαδόχῳ γένην πυρὸς, καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα τιμωρεῖσθαι παραπέμπει. Ἀλλὰ γὰρ ἐγὼ σοὶ καὶ ἕτερα πλείονα, εἴτε βέλη βούλει τιτρώσκοντα καὶ ἐξαφανίζοντα πολυτρόπως τε καὶ πολυμερῶς ἔτι τόσον ἀσεβὲς φρόνημα, εἴτε σωτήρια φάρμακα τῆς νόσου καὶ ἰάματα ἐκ τῆς αὐτῆς φιλανθρώπου καὶ παντοκρατορικῆς γλώσσης λαβῶν, ἂν ἔρα σοὶ τῆς ὀφείας ἔρω, ἀντὶ τοῦ κατακεῖσθαι τετραυματισμένῃ, περιγέγονε, προύσω, καὶ πρὸς τὴν ἀπαλλαγὴν συναγωνίσομαι τοῦ νοσήματος.

Δ'. Ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν ὁ Ἰωάννης μῆψα τῆς χάριτος μετασχῶν, ἀλλ' ἔτι τῷ νόμῳ παιδαγωγούμενος. Ἐκήρυσσε δὲ θεολογῶν μὲν αὐτὸν, οἷς τοῦ κόσμου τὴν ἀμαρτίαν αἶρειν ἄκασι διεμαρτύρητο, καὶ οἷς αὐτὸν Ἰδὸν Θεοῦ καὶ ἐν πυρὶ καὶ ἐν ἀγίῳ βαπτίζοντα Πνεύματι, τουτέστι τῇ ἐμπύρῃ καὶ πρηστηρίῳ (88) τοῦ Πνεύματος δυνάμει τὴν καταπεσοῦσαν ἡμῶν φύσιν ἀναχωνέοντά τε καὶ ἀνακαινίζοντα ἔλευθερᾶ φωνῇ ἀνεδίδασκεν. Ἐκήρυσσε δὲ καὶ τὸν Πατέρα, θεολογῶν τε αὐτὸν, καὶ ἐκ τῶν λίθων ἐγείρει τὰ τέκνα τῷ Ἀβραάμ τὴν ἰσχὺν ἀκλύτον ἔχοντα. Καὶ τὸ Ἡμεῦμα δὲ, οἷς τε ἐξ οὐρανοῦ προελθεῖν ἰδεάσατο, καὶ οἷς ἐπὶ τὸν Ἰδὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ ἐπεφοίτησέ τε, καὶ ὡς ὁμοουσίῳ προσέμενε, καὶ τό γε θεολογικώτερον, οἷς κοινωνῶν αὐτὸ τῆς ἐργασίας ἀνομολογεῖ (89), δι' ἧς ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου ἐπαβρόησιν ἔλατο. Καὶ γὰρ κοινὴν αὐτοῖς τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν ἀνατίθεισιν· εἴπερ ὁ μὲν αἶρει τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, αὕτη δὲ τῷ παναγίῳ Πνεύματι καθαίρεται τε καὶ ἀποσμήχεται. Καὶ γὰρ λαμπρῶς ἀνακέκραγεν, ὡς ὁ κόσμος, τῆς ἀμαρτίας τὴν ἔλευθερίαν δεχόμενος, καὶ τῆς σωτηρίας ἀξιούμενος, τῷ παναγίῳ Πνεύματι εἶτα καὶ πυρὶ βαπτίζόμενος, δι' οὗ τὴν πυρφόρον καὶ δραστηρικὴν καὶ καθάρσιον τοῦ Πνεύματος ἰσχὺν ἔστιν ἐκμανθάνειν, τῆς τηλικαύτης εὐεργεσίας ἀπολαύουσιν. Ὡν δὲ τὸ ἔργον κοινὸν καὶ ἀμέριστον, καὶ τότε κόσμου ἀνακαινισμὸς καὶ ἀνάπλασις, πῶς οὐχ ἡ αὐτὴ μὲν τούτοις φύσις, ἡ αὐτὴ δὲ ἰσχὺς, ἡ αὐτὴ δὲ φιλανθρωπία καὶ πρόνοια; Οὕτω γοῦν ἐξ αὐτῆς

A desistisne a dividendo imperio Dei Optimi? Convertisne te ad poenitentiam, ut imperium Domini plenarium constiteris, et ad idem tum corporum tum animæ dominium transferas? an potius pugnare contra illud amas, usque dum ea perpetiaris, quæ perpeti tristissimum est, et quibus graviora verbis exprimi non possunt? Namque non occidit solum, et ex præsentī vita tollit, sed postquam interemerit, te in perpetuam nec finiendam unquam gebennam ignis, anima et corpore puniendum, ablegat. Enimvero et alia tibi plura, sive tela mavis, impiam hanc sententiam variis modis conficiantia et confodientia, sive salutaria contra morbum medicamina ex verbo oris omnipotentis et hominum amantis desumpta afferam, et ad propulsandum morbum studium conferam, si forte sanitati restitui potius, quam ex vulneribus perpetuo decumbere cupias.

IV. Prædicavit Christum Joannes, fœderis gratiæ nondum particeps, sed secundum legem adhuc ductus. Prædicavit autem eum, et Deum professus est iis locis omnibus, quibus testatus est eum peccata mundi tollere, et quibus ipsum Dei Filium igne et Spiritu sancto baptizantem, id est, ignea et fulminea Spiritus virtute naturam nostram depressam excitantem et renovantem libera voce demonstrat. Prædicavit vero et Patrem, eumque, ut Deum, indubiam potestatem etiam ex lapidibus Abrahamo filios procreandi habere professus est. Prædicavit vero etiam Spiritum sanctum, quando eum ex cœlis prodiisse, et in Filium Dei unigenitum descendisse, et super eo tanquam ejusdem essentiæ consedissee videt, imo, quod magis Deum infert, quando eum ut participem operis celebrat, in quo salus mundi se conspiciendam præbuit. Namque utrique causam salutis hominum acceptam fert. Alter enim tollit peccatum mundi, hoc autem per Spiritum sanctissimum mundatur et abstergitur. Clare enim clamavit, quod mundus, a peccato liberatus, et salute dignus habitus, tum vero Spiritu sancto ac poseta igne baptizatus, per quem vim Spiritus sancti igneam, efficacem et expiatoriam intelligere licet, tanto beneficio fruatur. Quorum vero opus commune est et indivisum, quod mundi renovatione et reparatione continetur, quomodo illis non eadem natura, eadem vero etiam potestas, eadem denique humanitas et providentia fuerit? Qui igitur in ipso limine Deum trinum prædicavit, et tremendum ac

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Καὶ πρηστηρίῳ. Varias phraseos, ἐν Πνεύματι καὶ πυρὶ, quæ Matth. III, 11, existat, explicationes apud Patres invenieris, quarum partem exhibet Jo. Casp. Svicorus, in *Thesaurō Ecclesiast.* tom. I, p. 629 seq. Ad nostri Photii illam proxime accedit Cyrillus Alexandrinus lib. III, *Glaphyror.* in Exodum, p. 322, ita scribens: Πυρὶ τῷ νοητῷ τὸν ἐν ἡμῖν δεκανῶντι συρρετόν, καὶ τὸν ἐξ ἀμαρτίας ἐκτῆκεναι ῥόπον, καὶ ἀποψύχεται πρὸς ἐκτόπους

ἡδονὰς οὐκ ἀφίεντι τὸν νοῦν, ἀποτετελέσμεθα δὲ ταύτη τοι τῷ πνεύματι ζέοντες· hoc est: *igne spirituali consumente fœces nostras, et peccati sordes absumente, nec permitte, ut mens inordinatis voluptatibus frigescat, hac autem ratione perfecti sumus facti spiritus ferventes.* Vide quæ paulo post Noster affert plura.

(89) Ἀνομολογεῖ. Ita rescripsi pro ἀνομολογεῖν.

venerandum dogma hoc in introitu concionis suæ proposuit, quod Servator post resurrectionem discipulis suis clarius explicavit, num is aliunde hæc hausisset, et dixisset ac prædicasset tibi videtur, ut vel legem gratiæ contrariam dixerit, vel negarit, eum, qui ex lapidibus Abrahamo semen excitare possit, Servatorem mundi filium suum et dilectum esse, omnibus demonstrasse? Si vero, qui sub lege gratiæ præcones fuerunt, et ipse quoque legislator Deus, qui totum vetus testamentum insituit, Filium proprium Deum Bonum et mundi Servatorem renuntiavit, eumque aqua baptizatum, quomodo non omnia, quæ in lege et gratia sunt, ejusdem providentiæ, curæ et bonitatis opera ac præcepta habenda erunt?

V. Considera vero simul, quibus encomiis Joannem mactet Servator, quando eum divitiis omnibus superiorem, et supra omnem mundi fastum collocatum, in fide præterea firmum, ac in sententiis bonis rectisque tuendis immotum pronuntiat⁸⁸. Ab his ipsum celebrans, vide, quam longe altius virum offerat, neminemque inter genitos ex mulieribus cum eo comparandum, sed palmam omnibus præripientem, sistat. Postea a virtute ita laudatum etiam prophetam et propheta majorem appellat, prophetam quidem, ut ostenderet, prophetarum nomem ejusque usum ejusmodi operibus et prærogativis, quæ bonitatis dona sunt, accommodatum esse. Propheta autem majorem vocat, quod qui æqualem eum illis gratiam nactus est, ut futura prævideret, idem adhuc plus habuit ut soilioet videret eum de quo illi vaticinati sunt et dignus haberet, qui baptizaret aqua illum, qui mundum igne et Spiritu baptizaturus erat, et a peccatis mundaturus. Num igitur gratia cum lege pugnat? nonne potius magna est inter utramque consensio et affinitas? Quomodo vero, siquidem Joannes ab alio erat principio, gratiæ auctor hæc de eo testatus est, quæ paucis eis que selectis tempore novi testamenti patrata esse constat? Quomodo item, cum boni Patris bonus sit Filius, idemque bonitatis fons, legali et manui et voci, quas apostatæ oppositi principii opus et præceptum dicere audent, immaculatum caput suum submittere, et baptismum per aquam recipere sustineat, o linguam venenum serpentis effundentem! si aqua non sit a bono creatore profecta?

V. Quod vero amplius valet, non commemoro. Id vero tale est, quod nemo sine horrore dicere suscipiat, illis vero, in quibus error hic exsultat, conficiendis maxime aptum sit, atque adeo cum maximo fructu et studio a nobis exponendum. Natus enim est boni Patris bonus Filius ex Virginis utero, in mundi salutem, ita ut carnem nostram sibi ex immaculato sanguine formaret, et homo vocaretur. Atque id quidem veteres impietatis pa-

A ἑστίας θεολογῶν τὴν Τριάδα, καὶ τὸ τῆς θεολογίας φρικτὸν καὶ σεπτὸν μᾶθημα ἐν προθύροις τοῦ κηρύγματος ἀπαγγέλλων, ὃ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ τηλαυγέστερον παρεδίδου, ἄρα σοὶ ἄλλοθεν ἐπιπνεῖσθαι ταῦτα καὶ λέγειν καὶ κηρύσσειν δόξειεν, ἢ ὡς νόμος ἀσύμφωνος ὑπάρχει τῇ χάριτι, ἢ ὡς ὁ ἐκ λίθων ἐγείρων τέκνα τῷ Ἀβραάμ Θεός, οὐχ ὁ αὐτὸς Ἰῶν ἐκ αὐτοῦ εἶναι καὶ ἀγαπητὸν, τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου πᾶσιν ἐτράνωσεν; Εἰ δὲ οἱ ἐν τῷ νόμῳ τῆς χάριτος κήρυκες καὶ ὁ νομοθέτης Θεός, ὁ πᾶσαν τὴν Παλαιὰν διαθέμενος, τὸν ἀγαθὸν Θεὸν καὶ Λυτρωτὴν τοῦ κόσμου Ἰῶν ἴδιον ἀνεκήρυξε, καὶ τότε βαπτίζόμενον ἐν τῷ ὕδατι, πῶς εὐχί καὶ τὰ ἐν τῷ νόμῳ πάντα καὶ τὰ ἐν τῇ χάριτι τῆς αὐτῆς εἰσι προνοίας καὶ δημιουργίας καὶ ἀγαθότητος ἔργα καὶ διατάγματα;

B Εἰ. Συνεπισκόπει δὲ καὶ ὅσοις τὸν Ἰωάννην ἐγκωμίοις ὁ Σωτὴρ στέφει, κρείττω μὲν ἐπιψηφίζόμενος χρημάτων, πάσης δὲ περιγείου δόξης ὑπεριδρυμένον, στεβρόν δὲ τὴν ἐπὶ τῇ πίστει κρῖσιν, καὶ ἀπλῶς τὴν ἐπ' ἀγαθοῖς πᾶσι γνώμην ἀκλόνητον. Τούτοις δὲ αὐτὸν ἀνακηρύξας, ὅρα πῶς ἐπὶ μείζω τὸν ἄνδρα ἐπαίρει, καὶ τῶν ἐν γέννητοῖς γυναικῶν οὐδένα τίθῃσιν ἐξισούμενον, ἀλλὰ κατὰ πάντων τὸ πρεσβεῖον φέροντα. Εἶτα πρὸς ἕρετὴν αὐτὸν οὕτως ἀνυψώσας καὶ προφήτην ἀποκαλεῖ, καὶ προφήτου περισσώτερον· προφήτην μὲν, ἵνα δείξῃ τὸ τῶν προφητῶν ὄνομα καὶ τὴν χρεῖαν τοιοῦτοις ἔργοις καὶ ἀξιώμασιν, ἃ τῆς ἀγαθότητός ἐστι δῶρα, προσαρμοζόμενον. Προφήτου δὲ περισσώτερον, ὅτι τὴν ἴσῃν ἐκείνοις χάριν λαβῶν τοῦ προορᾶν τὰ ἐσόμενα, πλεον εἴλωκε τὸ καὶ τὸν προφητεύμενον ἰδεῖν, καὶ τὸ καταξιώθῃναι ὕδατι βαπτίσει τὸν πυρὶ καὶ Πνεύματι ἀγίῳ τὸν κόσμον βαπτίζοντα, καὶ τῶν ἁμαρτημάτων καθαιρόντα. Ἄρα οὖν ἡ χάρις τῷ νόμῳ διαμάχεται; ἢ οὐ πολλῆ τίς ἐστὶν ἐν αὐτοῖς συμφωνία καὶ συνάφεια; Πῶς δ' εἴπερ ἦν ὁ Ἰωάννης ἄλλης ἀρχῆς, ὁ τῆς χάριτος νομοθέτης ταῦτα προσεμαρτύρησεν αὐτῷ, ἃ ὀλίγοις ἐστὶν εὐρεῖν, καὶ ταῦτα τοῖς ἐκλεκτοῖς τῶν ἐν τῇ χάριτι κατορθούμενα; Πῶς δ' ἂν ἠνέσχετο, Παῖς ὢν ἀγαθὸς ἀγαθοῦ Πατρὸς, καὶ πηγὴ ἀγαθότητος, τῇ νομικῇ καὶ χειρὶ καὶ φωνῇ, ἃ οἱ ἀποστάται τῆς ἀντικειμένης ἔργον τολμῶσι λέγειν καὶ πρόσταγμα, τὴν ἀχραντὸν αὐτοῦ κεφαλὴν ὑποκλῖναι, καὶ τὸ ἐξ ὕδατος ὑποστῆναι βάπτισμα (ὡ γλώσσης ἰὸν ἀσπίδος προχεούσης!), οὐκ ὄντος τοῦ ὕδατος τῆς τοῦ Ἀγαθοῦ δημιουργίας;

Γ. Ἄλλὰ γὰρ τί τὸ μείζον, οὐ λέγω. Ἔστι δὲ τὸ αὐτὸ τῷ τε λέγοντι χωρὶς φρίκης εἰπεῖν ἀπορώτατον, καὶ καθ' ὧν ἡ πλάνη χορεύει, σφοδρότατόν τε καὶ τμητικώτατον, καὶ ὅσον ῥηθῆναι χρεωδίστατόν τε καὶ σεδασμιώτερον. Γεγέννηται μὲν γὰρ ὁ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸς Ἰῶς ἐκ παρθενικῶν λαγόνων διὰ τὴν τοῦ κόσμου σωτηρίαν, καὶ σάρκα τὴν ἡμετέραν ἐκ τῶν ἀχράντων ἑαυτῷ διαπάσας αἰμάτων ἐκρημάτισεν ἄνθρωπος. Καὶ τοῦτο τοῖς μὲν κάλει

⁸⁸ Matth. xi, 7.

τῶν ἀσέβων παρεγράφετο (90), τοῖς δὲ ἐκεῖθεν φησὶν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἔργῳ τὴν ἄρνησιν ἀγαπῶσι, τῆς ἐν λόγοις τιμῆς οὐκ ἐκβάλλεται. Καὶ γὰρ σεμνολογούμενους ἔνεστιν αὐτοὺς ὀρᾶν, οἷς τε τὰς εὐαγγελικὰς Γραφὰς τιμᾶν ἰσχυρίζονται, καὶ οἷς τὸν Ἀποστολον καὶ θεοφόρον Παῦλον τοῦ οἰκείου φρονήματος δογματιστὴν καὶ διδάσκαλον καταψεύδονται. Σάρκα τοίνυν προσλαβόντος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· (καὶ γὰρ ὁ τῆς βροντῆς ἀνακέκραγεν Ἰός· Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν γέννησιν ἄλλος πάλιν τῶν εὐαγγελιστῶν ἀναγράφει ἐκ Πνεύματος ἁγίου γεγενῆσθαι, καὶ τεκεῖν τὴν Παρθένον, τὸν Γιὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ καλέσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν·) ὁ δὲ τοῦτοις ὡν ὁμόχορος καὶ συνθιασώτης, οὐ τὸν ἄληπτον τόκον μόνον ἀπαγγέλλει, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπόβροχτον καὶ προηγησάμενον ἐπὶ μέρους τρόπον (91), καθ' ὃν ἐκουφορήθη, καὶ ὡς τεχθέντα τὸν Γιὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον ἐσπαργάνωσεν ἢ Παρθένος καὶ ἐν τῇ φάτνῃ ἀνέκλινε· καὶ ὡς Σωτὴρ ἐτέχθη τῷ κόσμῳ Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαβὶδ, τῶν ἀγγέλων ὁ δῆμος ἀνύμνησε. Καὶ πρὸς γε τοῦτοις· (ὁ τοὺς φαντασιαστὰς τοῦ μυστηρίου, τὴν χάριν εἰς λῆρον ἀπάγοντας, ἔτι μᾶλλον ἐπιστομίζει καὶ καταισχύνει, μεθ' οὓς καὶ τὴν ἐκείνων ἀποσπάδα, καθ' ἧς ὁ λόγος κεκίνηται·) τοῦτους οὖν ὑφὲν ἀποβράζων καὶ καταστρεφόμενος, καὶ τὴν κατὰ τὸν νόμον περιτομὴν τῆς σαρκὸς ὑποστῆναι τὸν τεχθέντα Σωτῆρα ἡμῶν ἐκδιδάσκει, ἡνίκα καὶ τὴν Ἰησοῦ προσηγορίαν κἀν τῷ παρόντι μέρει τὰς Μωσαϊκὰς ἐντολάς πληροῦντα συμπαραδίδωσι δέξασθαι. Τῆς δὲ τοῦ Λόγου ἐνσωματώσεως ἢ σαρκώσεως καὶ ἐνανθρωπήσεως οὕτω περιφανεστάτης οὐσης (ἀλλὰ μέχρι τούτων κατὰ ῥοῦν τε ὁ λόγος ἡμῖν καὶ δι' ἡδονῆς καὶ χαρίτων ἐφέρετο, τὸ δὲ ἐντεῦθεν ἔλιγγός τε καὶ δέος προσίσταται. Πλὴν εἰπεῖν ἀνάγκη καὶ ἀγωνίας πληροῦμενον, ἃ παρελθεῖν ὁ τῆς πλάνης ἔλεγχος οὐκ ἐστὶν), πότερον, ὡς τολμῶν σὺ τὰ ἀτόλμητα, τοῦτο δὴ τὸ Κυριακὸν σῶμα τῆς φάλης ἂν θεῆς ἀρχῆς, ἢ τὸν ὄγκον εὐλαβηθῆσθαι τοῦ δυσσεβήματος; Εἰ μὲν γὰρ καὶ σὲ τρόμος ἔχει καὶ φόβος κατάλαβε, ἀφαιρήσεις αὐτὸ πάντως τῆς πονηρᾶς καὶ πλάσεως καὶ ἀρχῆς, μᾶλλον δὲ τῆς σῆς βλάβησιν, καὶ σαυτοῦ τὴν τόλμαν ταύνην συναποσκευάσασθαι πολλὴν ἐπιδείξεις τὴν σπουδὴν. Εἰ δὲ καὶ πρὸς τὴν θεῖαν ὀργὴν καὶ τῶν λογισμῶν τὴν κρίσιν καὶ κατὰ γινωσκῶν καὶ τὴν εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τὴν σὴν ἀντανασχεῖν ἐπωρώθης γνώμην, πῶς, εἰπέ, τὸ Πονηρὸν συνήφθη τῷ Ἀγαθῷ, καὶ πῶς ὑπέστη ὁ ἀγαθὸς Θεὸς διὰ τοῦ Πονηροῦ τὴν τοῦ κόσμου σωτηρίαν καταπράξασθαι, καὶ τὸ θαυμασιώτερον τε καὶ φρικωδέστερον, τῷ θρόνῳ συνεδριάξει τῷ πατρικῷ; τοῦτο γὰρ ὁ τῶν ἀποβρόχτων

⁸⁹ Joan. 1, 14. ⁹⁰ Matth. 1, 25. ⁹¹ Luc. 11, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(90) Παρεγράφετο. Eos innuit ex veteribus hæreticos, tum Valentinianos, tum Manichæos, aliosque hujus generis, qui Christum verum hominem fuisse negarunt. Lege eos, in suas classes distinctos, apud Forbesium, lib. II *Instruction. historico-*

troni refugerunt; illi autem, qui hinc orti sunt, et qui nescio quomodo, opere ipso negare id malunt, in sermonibus commemorare non refugiunt. Videas enim eos speciose loqui, quando et evangelica scripta se colere affirmant, et Paulum divinitus actum sententiæ suæ auctorem et doctorem mentiuntur. Cum itaque carnem assumpserit Dominus noster Jesus Christus: namque ille tonitru filius exclamavit: *Et Sermo caro factus est, et habitavit in nobis* ⁸⁹. Et Jesu Christi nativatem alius iterum evangelistarum ex Spiritu sancto factam scribit, traditque Virginem peperisse Filium suum primogenitum, et vocasse nomen ejus Jesum ⁹⁰. Horum vero collega etsodalis, non solum incomprehensibilem partum, sed et absconditum ac ex parte antegressum conceptionis modum significat. Quomodo vero Filium suum primogenitum Virgo fasciis involverit, et in præsepi reposuerit ⁹¹; quomodo item Servator Jesus Christus mundo natus sit in civitate David, angelorum turba cecinit. Præterea vero idem (id quod homines mysterium hoc specie tenus tenentes, et gratiam in nugas convertentes, nec minus illorum asseclas, contra quos his disputatur, adhuc magis compescit et confundit) penitus eisdem debellans et dejiciens, docet Servatorem nobis natum etiam circumcisionem carnis lege præceptam recepisse, ac præterea eundem, etiam hæc in parte Mosaica præcepta implentem, Jesu appellationem recepisse profiteretur. Cum itaque incarnatio Verbi, seu carnis assumptio et nativitas tam manifesta sit (hucus que enim prono cursu sermo nos cum voluptate detulit: jam vero vertigo me fere et pavor occupat: sed dicendum tamen omnino est, quamvis non sine trepidatione, quod confutatio prætermittere non sinit), nunquid tu, qui non audenda audes, Dominicum hoc corpus ad malum principium referre mavis, an gravitatem flagitii hujus agnoscere? Si enim horror te capit, et timor occupat, subtrahes illud omnino malo conditori et principio, vel, ut rectius loquar, omni studio efficies, ut facinus hoc, blasphemie tuæ fœtum, amoliaris. Quod si vero, non habita ratione iræ divinæ, neglectoque recte rationis iudicio, imo ipso erga homines pudore, sententiam tuam mordicus tueri pertinaciter constituisti, quomodo, quæso, Malum Bono junctum est, et quomodo bonus Deus salutem mundi per Malum reparare sustinuit, et, quod magis admiratione ac horrore dignum est, in thronum patrium collocaat? id enim absconditarum rerum sciens et doctor tradit. Aut igitur has res omnes negare te oportebit, quod scilicet Verbum carnem assumpserit, in mun-

theolog. c. 1, p. 77 seqq.

(91) Τρόπον. Vult Photius id, quod sanctus Lucas 1, 36, memorat de Elisabetha, quæ ex parte præter naturam filium conceperat ante Mariam.

dum per nativitatem in partu venerit, humanum genus redemerit, assumptumque corpus throno patrio vindicavit; aut relinquitur, si ea non negaris, negare te bonitatem Dei, quem, ipsa hac conjunctione astructa, malitiæ suspicionem oneres et injuria afficias; quippe qui et malitiam, cum nec tum retinere possis, in bonum converterit. Et sane, si omnino contra Deum pugnare constitutum habeas, magis in promptu erat prius impietatis caput, quam posterius eligere. Fuit enim tempus, quo in flagitii hujus pœnam non vocabantur, qui priora illa nesciebant, eaque tanquam nondum existentia, non reverebantur. Qui vero Dei bonitatem in malum transtulerunt, aut hoc, tanquam Boni particeps factum, illustre reddiderunt, eos nulla non ætas Inevitabili pœna dignos judicavit.

VII. Cum vero audacia hæc et impietas amasios suos tot malis circumdet, illi tamen adeo ab errore suo se non avertunt, ut potius, veriti quasi, ne satietate quadam Deum oppugnandi corripiantur, novæ cuidam profanationi Boni naturam exponant. Cum enim vetus ejus testamentum, atque eos, qui in eodem præ cæteris eminenterunt, ad mali principii potestatem ejusque cultum referant, cum tamen ad David et Abraham, ex quibus Christus quod ad carnem, ejusdem ordinis existeriat, manifestum est quod Dominum universitatis rerum duplici injuria afficiunt, semel quidem, quod corpus, quod assumpsit, a Malo esse contendunt; deinde vero, quod illud non ab alio populo deducunt, quam eo, qui secundum legem, ab ipsis contemptam, vixit. Quod si enim Bonum Mali inest opus, quomodo, quæso, ab aliis illud evitari poterit? Nunquam vero ad insolentiam hominis accessio fieri potest, qui duplici crimine se obstringat? Et enim propriam creaturam ad peccatum aversam, per ejus assumptionem servare, maximæ curæ et bonitatis argumentum est: vicissim si alieni quid clanculum obrepit, quod natura alteri sit adversum, et contrarietate sua cum eo pugnet, nonne illam et curæ et bonitatis eminentiam in partem oppositam convertere judicandum est? Itaque non est ulla opinio vel insana magis, vel impura, vel impia, quam eorum, qui vel corpus vel legem Mosaicam a Malo repetunt. Præter hæc, si corpora a Creatore malo sunt, non vero a Patre et Filio et Spiritu sancto, una divinitate et potentia, quomodo ab alienis et malis corporibus, quæ sane Mali sunt opera, morbos propellit Deus optimus, et mirabilem iis affert medicinam? Hoc enim nihil foret aliud, quam ornare opus, ad cujus potestatem destruendam venerat, atque adeo augere vires ejus, qui ab initio defectionem procuraverat. Imo si fruges terræ non

μύστις καὶ μυσταγωγὸς ἐδιδάξατο. Ἡ γοῦν τούτων ἀπάντων οἰκειώση τὴν ἐξάρτησιν, ὡς ὁ Λόγος οὐ σσάρκωται, οὐ προῦλθε τῷ κόσμῳ διὰ γεννήσεως ἐν τῷ τόκῳ, οὐ (92) γένος διέσωσεν, οὐ τὸ προσληφθὲν σῶμα τῷ πατρικῷ θρόνῳ συγκαθιδρύσατο· ἢ ταῦτα λείπεται μὴ ἐξαρνούμενον, ἀρνεῖσθαι τε (93) τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, εἰς κακίαν τῆ συναφῆ καθυβρίζοντα. Καὶ δὴ κάκεινην, ὅτε μὴδὲ τὸ σὸν ἔχειν σοι καταλείπεται, εἰς ἀγαθότητα μεταβάλλουσαν· καὶ ἦν ἄν σοι, θεομαχεῖν πάντως ἡρημένῳ, κουφοτέρα μᾶλλον τῶν προτέρων ἢ τῶν δευτέρων δυσσεβημάτων ἢ αἴρεσις. Καὶ γὰρ ἦν ποτε τοῖς μὲν οὐκ εἰδῶσι τὰ πρότερα οὐδὲ διὰ τὸ μήπω παρῆναι τιμῶσιν, οὐδὲ μιᾶς ἐπαφειμένην δυσσεβείας εἴσπραξις. Ἀπάγειν δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα πρὸς κακίαν, ἢ τὴν ταύτην σεμνύνειν τῇ μετουσίᾳ τῆς ἀγαθότητος, οὐδεὶς οὐκ ἔστιν αἰὼν ὃς μὴ τὴν τιμωρίαν ἀπαραίτητον τοὺς ἐλομένους οὐκ εἰσπράττεται.

Ζ'. Τηλικύτοις δὲ κακοῖς τῆς τόλμης καὶ τῆς ἀσεβείας πανταχόθεν τοὺς ἐραστὰς περιστοιχιζούσης, οἱ δὲ πρὸς τῷ μὴ τῆς πλάνης ἀναφέρειν, ἀλλὰ γε καὶ κόρον ὡσπερ τοῦ θεομαχεῖν λαθεῖν τινα δεδιότες, καὶ δευτέρα βεβηλώσει τὴν τοῦ Ἀγαθοῦ καθυποβάλλουσι φύσιν. Τῆς γὰρ αὐτοῦ διαθήκης τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ διαπρεπῶς πολιτευσαμένους εἰς τὴν τῆς πονηρᾶς ἀναρτῶντες ἐξουσίαν τε καὶ θεραπείαν, ἐπέπερ καὶ Δαβὶδ καὶ Ἀβραάμ, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, τῆς αὐτῆς χοροστασίας ὑπῆρχον, ὃν ἄλλων ὡς διπλῆ βεβηλώσει τὸν τῶν ἄλλων καταστίζουσι Δεσπότην· μὴ μὲν ὅτι πονηρᾶς ἀποφαίνουσιν, ὁ προσεληφε σῶμα, δημιουργίας· δευτέρα δὲ, ὅτι μὴ ἐξ ἄλλου γένους, ἀλλ' οἷς ὁ βίος ἢ παρ' αὐτῶν προπηλακίζομένη κατὰ νόμου λατρεία. Καίτοιγε εἰ κακίας ἔργον τῷ Ἀγαθῷ, πῶς ἔν εἴη τοῦτο ἀπαραίτητον προσλαθεῖν; τίς ἀτοπίας καταλείπεται ὑπερβολῆ τῷ καὶ διπλαῖς ἐνεχομένῳ αἰτίας; Τὸ μὲν γὰρ τὸ οἰκεῖον πλάσμα, πρὸς ἀμαρτίαν ἀπορῶν, διὰ τῆς προσλήψεως ἀνασώσασθαι, τῆς ἄκρας ἦν προνοίας καὶ ἀγαθότητος. Τὸ δὲ τὸ ἀλλότριον ὑπελαθεῖν καὶ ταῦτα φύσει καὶ διχόθεν ἀντανιστάμενον πρὸς ἀλλοτριότητα, πῶς οὐχὶ καὶ τῆς προνοίας καὶ τῆς ἀγαθότητος οὐκ εἰς τὸ ἐναντίον περιτρέπει τὸ ἀξίωμα; Οὕτως οὐκ ἔστιν ἄλλως, οὐκ ἔστιν οὔτε τῶν τὸ σῶμα λεγόντων, οὔτε τῆς Μωσαϊκῆς νομοθεσίας τοῦ Πονηροῦ, οὔτε ἐμμανέστερον οὐδὲν, ἀλλ' οὔτε μιαιώτερον, οὔτε ἀθεώτερον. Ἄλλως τε δὲ, εἰ τὰ σώματα πλάσεως ἔστιν ἐναντίας, ἀλλ' οὐχὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιος Πνεῦματος, τῆς μιᾶς θεότητος καὶ ἐξουσίας, πῶς τῶν ἀλλοτρίων καὶ φαύλων σωμάτων, ὅτι Φαύλου ποιήματα, τὰς νόσους ἐλαύνων ὁ ἀγαθὸς Θεὸς τὰς παραδόξους ἀντείστηγε θεραπείας; Οὐδὲν γὰρ τοῦτο ἀλλ' ἢ συγκροτεῖν τὸ ἔργον, οὐ καθελεῖν παρεγένετο τὴν τυραννίδα, καὶ αὔξειν τὸ κράτος τοῦ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀποστασίαν ἐπανηρημένου. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰ τὰ βλαστήματα τῆς γῆς, οὐ τῆς ἀγαθότητος ἀσχηρῆς,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(92) *Ὁδ.* Particulam hanc, in ms. desideratam, sensus addere me coegit.

(93) *Τε.* Malim legere *στ*.

πῶς τοὺς ἄρτους, ἀ ἐκ τῶν ἀλλοτρίων σπερμάτων ἔξυμώθη, αὐτός τε (ὡ βαθείας μέθης!) προσεφέρετο, δυνάμενος μάλιστα ἐκ μὴ ὄντων ἐαυτῷ τροφήν παρασκευάσαι; Ὁ δὲ καὶ τούτους πληθύνων ἔτρεφε χιλιάδας, ὕλην τῆς θαυματουργίας τὴν τοῦ Πονηροῦ παραλαμβάνων κτίσιν, καὶ κοινῶν ποιῶν τῆς ὑπερφουοῦς εὐεργεσίας τὸν Ἀντικείμενον, ὡς περ οὐκ ἐξὸν αὐτῷ ἐξ ἑτέρας ἐνεργουμένης τρέφειν ὕλης ἐαυτὸν τε, καὶ τοὺς, ὅσοι τοῖς αὐτοῦ προσανείχον καὶ κατηρτίζοντο ῥήμασιν. Καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ δὲ βεβιωκότων οἱ φύλακες, εἰ μὴ τῆς ἀγαθοῦ Θεότητος ὑπῆρχον θεράποντες, πῶς τοὺς μαθητὰς μάτην ἐγκαλοῦμένους ὑπὸ τῶν διωλιζόντων μὲν φαρισαίων τοὺς κώνωπας, καταπινόντων δὲ τὰς καμήλους, ὅτι πεινῶντες τοὺς στάχους ἐν τῷ Σαββάτῳ ἐτιλλόν τε καὶ ἥσθιον, τὴν τοῦ σώματος παραμυθούμενοι ἔνδειαν δι' ἐκείνων, κρείττους τε τῆς αἰτίας ἀπέφαινε, καὶ ἀπέλυε τοῦ ἐγκλήματος, τὸν Δαβὶδ εἰς συνηγορίαν καὶ βοήθειαν προτείων, καὶ τοὺς ἱερεῖς τοὺς κρεανομούντας τε καὶ ξυλοκοποῦντας ἐν τῷ Σαββάτῳ, καὶ τότε διὰ τῆς ἱερέως ὑπηρεσίας, ἐφ' ἣ μᾶλλον ἔδει σώζεσθαι τὸν νόμον, νῆς ἐργασίας προϊούσης;

II. Τίς δ' ἂν σαφέστερος ἔλεγχος ἢ δυνατώτερος, ὅτι μηδενὸς τῶν ἐπιγείων ὁ Πονηρὸς δεσπόζει, τῶν αὐτοῦ ῥημάτων ἐκείνου, δι' ὧν ἐαυτῷ τὴν κτίσιν ὑποβαλλόμενος, ὅτε κρυπτομένῳ καὶ λανθάνοντι τῷ δημιουργῷ τῶν ὄλων καὶ ὀσπότη ἐπιπειράσαι προσώων, καὶ τὰς ἐπιγείους βασιλείας πάσας, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν ἐπιδεικνύς, ἔλεγε· Ταῦτα πάντα σοὶ δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι; Εἰ γὰρ ἐστὶ ψεύσης, καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἔστηκε· (τοῦτο γὰρ ἡ ἐνυπόστατος ἡμᾶς ἐδίδαξεν ἀληθεία), καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ὄλων τῶν ὁμολογούντων Χριστὸν, ὃς ἂν τολμήσειε τὴν τοιαύτην φωνὴν παραγράφασθαι· πῶς οὐ πάντων ἐστὶ φανερώτερον, ὡς οὐδενὸς τῶν ἐπιγείων κτισμάτων ὁ τοῦ ψεύδους δημιουργὸς ἄρχει, οὐδ' ἐστὶν αὐτῶν ποιητῆς, πληθὺν γε τῶν θελημάτων ἐκείνων καὶ πράξεων, ὧν αὐτός ἐστιν ἵποσπορεύς καὶ ὧν τοὺς λογισμοὺς μετεπλάσατο αὐτὸν ἐπιγράφειν κτίστην καὶ δημιουργόν, οὐχ ὅτι αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἐκ μὴ ὄντων, ἢ τὸ σῶμα παρήγαγεν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸν ἐαυτοῖς οὗτοι παρηνέχθησαν κύριον ἐπιγράφασθαι; Ὡστε ὅπερ τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς πλάνης εἰς παράστασιν τοῦ οἰκείου προβάλλονται δυσσεβήματος, ὅτι περ ἄρχει τῶν ἐπιγείων ὁ Πονηρὸς, τοῦτο αὐτοῖς εἰς τὸ μηδενὸς αὐτῶν περιστραπεται μετέχειν τῆς ἀρχῆς. Πεύστης γὰρ ὧν καὶ ψεύδους ἀρχηγὸς αὐτὸς ἀνεῖπεν ἐαυτῷ τῶν ἐπιγείων ἔχειν τὴν ἀρχήν. Ἀλλὰ γὰρ εἰ τὰ σώματά ἐστι τοῦ Πονηροῦ, πῶς οἱ μαθηταὶ τὸ ἄλας ἔσονται τῆς γῆς; Πῶς δὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου; ἐξ ἡμισείας γὰρ καὶ ἀλλήσουσι καὶ φωτίζουσι, μᾶλλον δὲ οὐκ ἐξ ἡμισείας. Καὶ γὰρ καὶ τὰ ἡμίση πάλιν τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος, ἀλλ' οὐχ ὄλων ποθὲν τὸν ἀνθρώπον. Ἀνεπίδεκτον γὰρ ἐστὶ τὸ ηλάσμα τοῦ Πονηροῦ ἀλισθῆναι, ὥστε μὴ πρὸς

a bono sunt principio, quomodo panes, ex alienis seminibus fermentatos, ipse, o profundam stuporem! obtulit, qui sibi ipsi ex rebus non existentibus cibum parare poterat? Imo vero idem ille eos multiplicans, aliquot millia, assumpta in miraculi productionem Mali creatura, hosteque suo in beneficentiae supernaturalis societatem cooptato, cibavit, tanquam cui non liceret ex alia materia et se, et illos, qui verbis ejus attendebant et auscultabant, nutrire. Quod si custodes et principes eorum, qui in veteri testamento vixerunt, non fuerunt ministri Dei benignissimi, quomodo discipulos, praeter causam a pharisaeis culices percolantibus, et camelos deglutientibus reprehensos, ideo, quod esurientes spicas in Sabbato, quibus corporis famen solarentur, B evellebant et edebant, accusationi huic non obnoxios judicabat, sed a crimine pronuntiabat immunes, Davidem et sacerdotes, carnes scindentes et ligna findentes in Sabbato, in subsidium et patrocinium causae afferens, atque id quidem eo tempore, quo sacrum ejus munus, quod ad salutem mundi referebatur, cum maxime urgeretur **?

VIII. Quodnam vero illustrius aut efficacius argumentum afferri potest, quo constet nulli rei terrestri dominari Malum, quam ipsa hujus verba, quibus creaturam sibi ipsi subjiiciens, cum ad Creatorem omnium occultatum et latentem tentaturus accederet, regnis terrenis omnibus, et gloria illorum demonstratis, dicebat: *Hæc omnia tibi dabo, si procidens me adoraveris* ⁸⁷. Si enim mendax est, neque unquam in veritate perstitit ⁸⁸ (ita enim nos docuit ipsissima veritas, neque quisquam est eorum, qui Christum profitentur, qui hanc assertionem admittere nolit), nonne omnium manifestissimum est, quod mendacii auctor nulli rerum terrestrium dominetur, neque ipse earum conditor existat, sed tantum auctor voluntatis et actionum illorum hominum sit, quos ipse occulte seminavit, et quorum rationem ita transformavit, ut ipsum conditorem et auctorem rerum inscriberent, non quasi is animam aut corpus eorum ex non existentibus produxisset, sed quod adeo in transversum acti sunt, ut eum ipsi sibi Dominum constituerint? Itaque id, quod nonnulli errantium in defensionem impietatis suae afferunt, quod scilicet terrestribus dominetur Malus, id, inquam, eo adhiberi potest, ut sub nullo imperio esse dicantur. Qui enim mendax est, et auctor mendacii, ipse sibi imperium rerum terrestrium vindicavit. Si porro corpora sunt a Malo, quomodo discipuli sal erant terræ? quomodo lux mundi ⁸⁹? ex dimidia enim tantum parte salient, et illuminabunt, imo vero ne ex dimidia quidem parte. Nam vicissim dimidiam tantum humanæ substantiæ partem, non vero toti homini id præstabant, Creatura enim Mali salutem non admittit, ne ma-

⁸⁶ Matth. xii, 1 seqq. ⁸⁷ Matth. iv, 9. ⁸⁸ Joan. viii, 44. ⁸⁹ Matth. v, 13.

litia ad putredinem inclinare possit, cum tota putredo exsistat. Neque idem idoneum est ad recipiendas lucis stricturas, præcipue cum erronea eorum doctrina id quoque tradat eos, qui ad ejusmodi quid perpetrandum destinati sint, facultatem illam non habere, sed a delictis suis retineri. Quando vero ipse Servator diserte clamat: *Non veni legem solvere, aut prophetas, sed implere*⁹⁰, quomodo impudentissima impiorum mens non veteretur dicere, legem et prophetas a malo principio profectas esse, atque huic in vita cultum exhibuisse? Si enim Servator noster implet legem et prophetas, consequeretur ex duobus abominandis, et in ipsorum perniciem vergentibus, alterutrum, vel quod Malum in Bonum convertant, vel si illud malitiæ terminis circumscriptum maneat, quod

IX. Quando vero audiveris evangelistam adventum Jesu Christi, Filii Dei, inenarrabilem, ejusque abtiones omnem sermonem excedentes inde a principio ad prophetas (tanquam prænuntios) referentem, nonne pudore et pœnitentia duceris, quod eos injuria afficere audeas, quos sacra oracula tanti mysterii, amorem in homines testantis, præcones et doctores constituunt, et quorum vaticinia Evangelii sunt fundamentum? *Initium enim Evangelii Jesu Christi, Filii Dei, inquit, sicut scriptum est in prophetis: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui parabit viam tuam ante te*⁹¹. Quis vero misit, ut pararetur via boni Filii et Dei, nisi bonus Pater, qui per suos in lege ministros multis sæculis ante nuntiavit, Filium suum usque ad assumptionem carnis et sanguinis exinanitum iri? In fine vero temporum illorum angelum suum, Joannem

⁹⁰ Matth. v, 17. ⁹¹ ibid. 18. ⁹² Marc. 1, 4, 2. ⁹³ ibid. 3.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(94) Τολαντη. Ms. in dandi casu legit, sicut et sequens σαπρία. At rectius utraque vox pro nominativo habetur. Ea enim est Photii mens, salitiram non cadere in corpus, tanquam rem penitus malam et putridam, quæ proinde a putredine præservari non possit.

Α σαπρίαν τινὰ κακίαν ἀποκλίνει, ὄλον αὐτὸ τοιαύτη (94) πεφυκὸς σαπρία. Καὶ μὴν καὶ ἀνεπιτήδειον ὑποδέξασθαι τὰς τοῦ φωτὸς μαρμαρυγὰς, μάλιστα γὰρ τῆς πλάνης συνυποβαλλούσης, καὶ τοὺς ταῦτα καταπράττεσθαι χειροτονουμένους τὴν ἰσχὺν οὐκ ἔχειν, ἅτε δὴ τοῖς ἴσοις αἰτιάμασιν ἐνεχομένους. Ὅτε δὲ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λαμπρῶς ἀνακράζει· Οὐκ ἔλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι· πῶς οὐ δέδοικε τὸ ἀναίσχυτον τῶν ἀσεβῶν φρόνημα τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας πονηρᾶς λέγειν προελθεῖν ἀρχῆς, καὶ ταύτην διὰ βίου θεραπευκῆναι; Εἰ γὰρ πληρωτὴς ἐστὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, εἴη δὲ αὐτοῖς τὸ ἐπόμενον βλάσφημον περιτρεπόμενον εἰς τὰς κεφαλὰς, δυσὶν θάτερον, ἢ τὴν πονηρὰν μεταπλάττουσιν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τὸ ἀνάπαλιν, μένουσαν ἐν τῇ ἰδίᾳ τῆς κακίας περιγραφῇ, ἐκούσιον ὑπέρτερον ταύτης γενέσθαι, καταδικάζουσι τὸν διὰ πολλῶν ἀγαθῶν, καὶ τῆς ἐν ἀνθρώποις τῶν παθῶν τυραννίδος παραγεγονότα καθελείν αὐτήν. Τὸ δὲ, Ἄμην λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἐν ἡ μία κεφαλαία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται, τίνα μὲν βεβαιώσεως ὑπερβολὴν ἀπολείπει τινί; πῶς δ' οὐ τὴν τῆς πλάνης σαλπίζει καταστροφὴν, ἢ τὰ τῶν ἀσεβῶν οὐκ ἐμφράττει ἀπόλυτα στόματα, καὶ ὑπ' ὀδόντα φιλονεικῶσιν εἴ τι παραφθέγγεσθαι τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας εἶναι τοῦ Πονηροῦ;

Θ'. Ὅταν δὲ τὸν εὐαγγελιστὴν ἀκούσῃς τὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἄφραστον ἐπιδημίαν, καὶ τὰς ὑπὲρ λόγον πράξεις ἀπ' αὐτῆς ἀρχῆς εἰς τοὺς προφήτας ἀναφέροντα, πῶς οὐκ αἰδῶς σε λαμβάνει καὶ μετάνοια, ἀνθ' ὧν ἐνουδρίσαι παρηγῆθης, οὐς ἀναγράφει τὰ ἱερὰ Λόγια, τηλικούτου φιλανθρώπου μυστηρίου κήρυκός τε καὶ ἐκφάντορας, καὶ ὧν αἱ προφητεῖαι τοῦ Εὐαγγελίου θεμέλιος; Ἀρχὴ γὰρ, φασὶν, τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις (95). Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου. Τίς δ' ἀπέστειλε κατασκευάζειν τὴν ὁδὸν τοῦ ἀγαθοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ, εἰ μὴ ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ, ὃς τὰ τῶν ἐν τῷ νόμῳ θεραπεύωντων αὐτοῦ τὴν μέχρι σαρκὸς καὶ αἵματος τοῦ Υἱοῦ κένωσιν ἴσασθαι πολλοῖς χρόνοις προθέσπιζεν; Ἐπὶ τέλει δὲ τῶν αἰώνων καὶ τὸν ἄγγελον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην ἀπέστειλε λέγοντα· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποίεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Τοῦ δὲ ὕδατος, ἐν ᾧ καταδεδυκὸς ὁ φιλόθρωπος Ἰησοῦς πᾶσαν δικαιοσύνην ἐπλήρωσε, πῶς ὄλωσ ψαῦσαι, μὴ ὅτι γὰρ καθόλου ἐν αὐτῷ βαπτισθῆναι,

(95) Ἐν τοῖς προφήταις. Ita Photius communem, quæ hodie recte obtinet, lectionem astruit, quemadmodum Irenæus lib. iii, c. 11; et Titus Bostrensis lib. 1, *Contra Manichæos*. Codices quidam manu exarati habent ἐν τῷ προφήτῃ. Lege Jo. Millium, et Jo. Ernestum Grabium ad Irenæi l. c.

ἤνεσχετο, καὶ καθαρσίου δυνάμει καὶ ἀγιαστικῆς μεταδοῦναι χάριτος, εἰ μὴ τῆς αὐτοῦ δημιουργίας, ἀλλὰ τῆς ἀντικειμένης ἐτύγγαν δημιουργήμα ; Καὶ ταύτην τὴν χάριν οὐ παρῶν μόνον τῷ σώματι πηγάζειν ἰδωρεῖτο, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐφεξῆς ἅπαντας αἰῶνας δι' αὐτοῦ τὴν ἀνάπλασιν καὶ ἀναγέννησιν εὐρίσκειν τοὺς σωζομένους ἐνεργεία τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐχαρίτωσεν, ὡς ἀθάνατον αὐτῷ παρακολουθεῖν τὴν δωρεάν τοῦ χαρίσματος. Ἄξιός δὲ πάλιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ γεγονώς ὁ Ἰωάννης, καὶ προφήτου περισσώτερος, καὶ μελίων τῶν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀναγορευθεὶς, πῶς ὑπέστη νομικῆς ἐντολῆς ὑπερμαχεῖν, καὶ τότε πρόδρομος τῆς χάριτος ἀποσταλεῖς ; Ὁ δὲ οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς ἡδῆ παυομένης, οὕτως ἦδει ταύτην Θεοῦ δῶρον, τὸν ἀγῶνα προθύμως μετήρχετο, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοσοῦτου, ὥστε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν δευτέραν ἀγειν τῆς περὶ αὐτὴν φυλακῆς. Τὸ γὰρ ἐλέγχειν τὸν Ἡρώδη, ὡς οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου, πῶθεν λαθῶν ἐπέτιμα, ἢ τίνας ὑπερασπίζων νομοθεσίας τὸν ἔλεγον προσῆγεν τῷ βασιλεῖ ; Οὐχ ὄρας, πόσον ἀπέχεν ὑβρίζειν τὰς νομικὰς ἐντολὰς ὁ τῆς χάριτος πρόδρομος, καὶ τὸν τῆς χάριτος νομοθέτην βαπτίσαι καταξίωθεῖς ; Εἰ δὲ μὴ τῆς αὐτῆς ἦσαν θείας καὶ ἀγαθοῦργου ἐπινοίας τὰ Μωσαϊκὰ παραγγέλματα, πῶς ὁ αὐτὸς τῆς χάριτος ὑπηρέτης οὐδ' ἐκείνων τὴν ὀλιγωρίαν ὑπέμενε, ἀλλ' ἦν αὐτῶν σφοδρὸς ζηλωτῆς καὶ διάπυρος ἐκδικητής ; μάλιστα γὰρ τοῦ Σωτῆρος διακεκραγόντος· Οὐδεὶς δύναται δυοὶ κυρίους δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἓνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ τοῦ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. Οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαρμυρῶν. Καὶ μὴν εἰ δύο κυρίων ἀντικειμένων ὁ νόμος ; καὶ ἡ χάρις, ἀλλὰ μὴ τῆς μιᾶς ἀγαθότητος τε καὶ μοναρχίας, πῶς οὐ μηδεὶς ἐν ἀνθρώποις μελίων, δυοὶ δουλεύων ὡφθη κυρίους κατὰ τὴν αἴσθησιν γλωσσολογίαν ; Ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ προφητῶν ἡ ὁμῆγυρις. Τὸ γὰρ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ τὸ πατρικὸν ἐπλήρου ἐνανθρωπήσας θέλημα, καὶ ὡς οὐκ ἔλθε καταλύσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι, διὰ τὴν τῆς ἀθεότητος ὑπερβολὴν, οὐκ ἐν ὑποστασίῳ σαφέστερον ἀναπτύξασθαι.

Γ'. Πλὴν τόγχε ἄβρῆτον, ὡς οἶόν τέ ἐστι, καὶ ἐφ' ὅσον μὴ παντελῶς χαρίσασθαι τοῖς ἐχθροῖς ἐκφυγῶν, τὸ μετ' ἐκεῖνο δεύτερον ἐρῶ. Ὡς ὁ Ἰωάννης τῆ τε τοῦ νόμου διαγνώσει καὶ τῆς χάριτος ὑπηρετούμενος, καὶ δὴ καὶ τὸ σύνταγμα τῶν πρὸ αὐτοῦ προφητῶν ἀφύκτοις ἐλέγχοις τοὺς ἀσεβεῖς στηλιτεύουσι τὴν ἐνυπόστατον ἀλήθειαν εἰς ψεῦδος διασύρειν, καὶ μαχομένοις νομοθεταῖς τὰς ἐντολὰς διασχίζοντας τῆ τῶν προτέρων διαβολῆ, καὶ οὐπω γυμνῆ τῆ κεφαλῆ τεταρβήκασιν, οὐδὲν ἔλαττον ἐαλωκότας (τί γὰρ ἂν ἐκ ψεύδους οὐ φαῦλον προέλθοι ;) συνεξορχεῖσθαι καὶ τὰ τῆς χάριτος. Εἰ γὰρ τῆς χάριτος μὲν ὁ ἀγαθὸς Δεσπότης νομοθέτης, ἐν δὲ αὐτοῦ τῶν δογμάτων καὶ τὸ, μηδὲνα δύνασθαι δυοὶ κυρίους δουλεύειν, ἐν

oppositæ potestatis opus existeret? Atque hanc gratiam ex baptismo tanquam fonte scaturire jussit non solum tunc, cum corpore præsens esset, sed gratiose effecit, ut in futura sæcula omnia salvandi hic per Spiritum sanctum regenerationem novamque creationem invenirent, atque adeo hoc gratiæ donum nunquam intercideret. Quomodo porro Joannes, dignus habitus, qui videret bonum Deum adventantem, idemque propheta, præstantior et major omnibus, qui ex uxoribus nati sunt, ab ipsa veritate renuntiat, pro præceptis legis pugnare ingressus est, is scilicet, qui missus erat, ut gratiæ esset prænuntius? Neque is tantum pro ea jam desitura (adeo illam norat Dei donum esse) certamen ingressus est, sed eo quoque est proventus, ut vitam suam postponeret serio illam observandi studio. Unde enim animadversionem illam suam in Herodem, dicens: *Non licet tibi habere uxorem fratris tui* ⁹⁴, unde, inquam, eam nactus est, aut pro qua lege propugnans ita objurgavit regem? Nonne vides, quam longe prodromus gratiæ a contumelia, præceptis legis inferenda, abfuerit, is omnino, qui ut auctorem gratiæ baptizaret, dignus habitus est? Si vero mosaica præcepta non ab eadem divina et benefica inspiratione profecta fuissent, quomodo idem gratiæ minister illa adeo non contemptim habuit, ut ea potius omni studio sectaretur et fervide urgeret? Servatore nostro imprimis clamante: *Nemo potest duobus dominis servire: aut enim unum odio habebit, et alterum diliget: aut uni adhærebit, et alterum contemnet. Non potestis Deo servire et Mammonæ* ⁹⁵. Quod si lex et gratia a duobus dominis oppositis non autem ab eadem bonitate et potestate profectæ sunt, quomodo is, quo nullus inter homines major est, duobus dominis, prout impia hominum lingua tradit, servire visus est? Atque eodem modo comparatus fuit omnium, qui ante ipsum fuerunt, prophetarum cæsus. Jam vero id, quod Servator ipse, homo factus, Patris voluntatem perfecit, quodque non venit ad solvendam legem aut prophetas, sed potius ad implendum, nolim amplius, ob maximam contrariæ sententiæ impietatem, evolvere.

X. At infandum illud, quoad fieri potest, et in quantum non omni ex parte gratificari hostibus simul licebit, tanquam priori isto secundum enarrabo. Joannes scilicet, in confinio legis et gratiæ ministerio fungens, imo et omnis prophetarum, eo priorum, cæsus argumentis non solvendis convincunt homines istos impios, quod veritatem substantialem tanquam mendaciam insectentur, et, dum, invecis legislatoribus contrariis, præcepta distrahunt, eadem opera, qua priora calumniantur, quamvis id palam facere non audeant, non minus et ea, quæ gratiæ sunt (quid enim mali ex mendacio non proficiscatur?) prodant et simul explodant. Si enim bonus Dominus gratiæ auctor est, hujus

⁹⁴ Marc. vi, 18. ⁹⁵ Matth. vi, 24.

vero inter reliqua hoc dogma est, quod nemo possit duobus dominis servire, utrique vero parti prædicti illi servierunt, nunc autem illa apostatarum colluvies alium Mosaicis præceptis Dominum constituit; nonne inter medios prætextus ipsam gratiam probris insecantur, dum calumniantur legem? Ita enim (quæ, utut etiam in confutatione impietatis commemorare vix fas sit, magis tamen integrum fuerit) ipsum Testamentum mendacii insimulare judicabantur. Sed quid si quis exceperit: Si lex bona est, num, qui sub gratia sumus, secundam eam vivimus? At tua quidem causa nihil attinet quemquam in subsidium vocare. Quodnam enim tibi impio amplius dubium erit, cuius solutionem non aggrediar? Nunquid forte levius peccabis, et dum bonitatem, nulli injuriæ obnoxiam injuria afflois, vel impune eam feres vel facilius dimittes? Imo vero ipsa illa difficultatis oppositio non minus defectionem hanc confutat: adeo undequaque etiam ex rebus ipsi contrariis veritatis robur resplendet. Si enim ex eo, quod lex ab illis, qui sunt sub Bono, non observatur, in suspicionem eodem admittitur, ac si cum gratia non conoordet; quantæ bonitatis particeps eadem renuntiat eo ipso, quod Deus bonus venit, non, ut solveret legem et prophetas, sed ut impleret? Et apostatis quidem plura respondere non opus est. At piorum causa, qui digni sunt, ut gratiæ mysteriis amplius innoterent, facile edisseri potest, quod propterea secundum antiquas leges non vivimus, quia Christus, ubi advenerat, omni implevit, gratiam scilicet pro gratia per Moysen tradita, proque sanctis, quæ in sancto erant, typicis Sancta sanctorum, quæ per illa præfigurata erant, exhibens, quorum alterum Paulus⁹⁶, alterum Joannes⁹⁶, in divina sua doctrina tradit. Itaque nunc quidem, qui secundum eas vivere instituat, reprehendendus foret, tanquam qui auderet negare Christum, qui legem implevit, omnia ejus implevisse. Sed regrediendum eo est, unde sermonis impetus, ad affinia deflectens, non avertit. Auctor gratiæ et cælum et terram et Hierosolyma, imo et capillos adeo revereri non jubet, ut nec ad jusjurandum adhiberi velit: et cælum quidem, *Thronum Dei, terram vero scabellum pedum ejus, Hierosolyma aulem civitatem ejusdem Dei et magni Regis*⁹⁷, appellat. Si igitur ista ad creaturas boni Patris pertinent, sicut Filius, qui omnia quæ Patris sunt, novit, confirmat, quomodo non pro eo, quod in creaturas debacchantur, in ipsum potius Dominum nostrum Jesum Christum et Patrem ejus, eo ipso, quod apostatæ illorum creationem a malo principio repetunt, furere existimandi sunt.

⁹⁶ Hebr. xi, 3. ⁹⁶ Joan. i, 16. ⁹⁷ Matth. v, 35.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(96) Ἀποφαίνοντες εἶεν. Ms. ita interpungebat: αὐτὴν διαθήκην ἀποφαίνοντες. Etsv. Sed nexus orationis, puto, satis ostendit postremum illud verbum cum antecedente participio conjungendum esse. Hoc loco monere fas sit me sæplissime interpunctionem apographi nostri Holsteniani mutasse, etiam ubi illius rei in notis indicium non feci,

ἑκατέρῃ δὲ μερίδι δεδουλεύκασιν οἱ προειρημένοι ἄλλον δὲ Κύριον τοῖς Μωσαϊκοῖς ἐπίστησιν ἢ ἀποστασία· πῶς οὐκ ἐν τῷ προφηλακισμῷ τοῦ νόμου, εἰ καὶ διὰ μέσων παραπετασμάτων, οὐ συμπροφηλακίζουσι καὶ τὴν χάριν; Οὕτω γὰρ (καίπερ οὐ φορητὸν οὐδ' ἐπ' ἐλέγχῳ λέγειν τῆς ἀσεβείας, ὅμως ἀνεκτότερον), ψεύδους αὐτὴν διαθήκην ἀποφαίνοντες εἶεν (96). Ἄλλὰ τί κἀν τις ὑπέκρουσεν· Ἐπερ ἀγαθός, μὴ κατὰ νόμον νῦν οἱ τῆς χάριτος βιοῦμεν; Ἄλλὰ σοῦ μὲν χάριν οὐδὲν ἀπαιτεῖ προσειπεῖν. Τί γὰρ εἶ σο· δυσσεβοῦντι (97) διηπόρηται, ἐγὼ δὲ μὴ λύειν ἐλοίμην; Ἄρα κουφότερον ἀσεβήσεις, ἢ τὴν ἀνύδριστον ἀγαθότητα καθυβρίζων κερδανεῖς τὴν ὕδριν, ἢ μετριώτερον ἀπαλλάξεις; Καίτοιγε αὐτὸ τῆς ἀπορίας τὸ πρόβλημα οὐδὲν ἔλαττον τὴν ἀποστασίαν διελέγχει· οὕτω πανταχόθεν καὶ διὰ τῶν ἐναντίων τῆς ἀληθείας ἀστράπτει τὸ κράτος. Εἰ γὰρ, ὅτι μὴ τοῖς ὑπὸ τὴν χάριν πράττεται, εἰς ὑπόνοιαν ὁ νόμος, ὅτι μὴ συμφωνεῖ τῇ ἀγαθότητι, περιάγεται· πόσος ἀγαθότητος οὐκ ἀνακηρύττεται μέτοχος τῷ τὸν ἀγαθὸν Θεὸν ἐλθεῖν, οὐ καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι; Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀποστάτας οὐδὲν ἐπενεγκεῖν δεῖ πλέον. Τῶν δὲ εὐσεβῶν ἕνεκα, καὶ μυστῆσαι καὶ μυσταγωγεῖν τὰ τῆς χάριτος οὐκ ἀναξίτων, ῥῆθον καὶ σαφὲς εἰπεῖν, ὅτι διὰ τοῦτο μὴ κατὰ τοὺς πάλαι νόμους πολιτευόμεθα, διότι παραγεγονώς πάντα πεπλήρωκεν ὁ Χριστός, χάριν μὲν ἀντὶ τῆς διὰ Μωσέως χάριτος παρασχών, ἀντὶ δὲ τῶν ἐν τοῖς ἀγίοις ἀντιτύπων ἀγίων, αὐτὰ τὰ προδιατυπούμενα ἀγίων Ἄγια, ὧν τὸ μὲν Παῦλος, τὸ δὲ Ἰωάννης θεολογῶν ἑκάτερος ἀνακέραιγεν. Ὡστε μᾶλλον νῦν, εἴ τις ἐδίου κατ' ἐκείνους, ἠλέγχετ' ἂν ἀπαρνείσθαι τολμῶν, μὴ πάντα πεπληρωκέναι τὸν πληρωτὴν τοῦ νόμου Χριστόν. Ἄλλὰ γὰρ ἐπενεγμένον, ὅθεν ἢ τοῦ λόγου φορὰ πρὸς τὸ ἀκόλουθον ἀρμοζομένη παρήνεγκε φέρουσα. Εὐλαβεῖσθαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς τρίχας, ὁ τῆς χάριτος παρακλειεῖται νομοθέτης, καὶ τοσοῦτον, ὥστε μὴδ' ὄραμ ταῦτα καθυποβάλλειν, καὶ τὸν μὲν οὐρανὸν θρόνον ἀνακηρύττει τοῦ Θεοῦ, ὑποπόδιον δὲ τὴν γῆν. Πάλιν δὲ, τὰ Ἱεροσόλυμα πόλιν τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ μεγάλου Βασιλέως. Εἰ οὖν τῆς κτίσεώς ἐστὶ ταῦτα τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς εἰδώς Υἱὸς ἐβεβαίωσε· πῶς οὐχὶ πρὸ τῆς κατὰ τῶν κτισμάτων ὕδρευς κατ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ἐν ᾧ πονηρὰς ἀρχῆς οἱ ἀποστάται τὴν αὐτῶν κτίσιν ἀναρτῶσι, μεμνηότες οὐχ ἀλλίσκονται;

cum id nimis crebro fieri debuisset, et mutationis causæ essent manifestæ. Si quod vero dubium suboriri poterat, id nunquam tacui.

(97) Δυσσεβοῦντι. Ms. dividit hanc vocem in duas, legens δυσσεβοῦν τι. Emendationis nostræ causa in promptu est.

ΙΑ. Σὺ δὲ καὶ βαθύτερον αὐτῶν τῆς δυσσεβείας ἄρα τὴν τόλμαν καὶ τὴν ἀπόνοιαν. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, τὴν μυστικὴν (98) τελῶν ἡμῖν καὶ παραδίδους ὁ Σωτὴρ, αὐτὸς μὲν παρὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ προσέταξε ταύτην (99) αἰτεῖν. Οἱ δὲ τὸν ἄρτον εἰς τὴν ὀλέθριον, ὅτι καὶ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς μεταγούσι προαχθέντα σώματα. Οὕτω κατ' αὐτῆς ἀναιδῶς τῆς Δεσποτικῆς ἐπανίστανται ἐντολῆς, φαυλά τε λέγοντες τὰ σώματα καὶ φαῦλον τὴν τροφήν, καίτοι διαβρήθην τοῦ Δεσπότητος διατάττοντος, ταύτην ἡμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς αἰτεῖσθαι τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο, μὴ ὅτι γε τῆς ἀληθοῦς ἐντολῆς ὁμολογεῖν, ἀλλὰ καὶ γούν σχήματι μύθου ταῦτα δυνατὸν ὑποβαλεῖν; Ἴσον γάρ ἐστι βύσθηναί τε τοῦ Πονηροῦ δυσωπεῖν, καὶ ἔνοικον αὐτὸν λαβεῖν παρὰ τοῦ Ἁγαθοῦ ἐπιζητεῖν. Ἐπεὶ τοῦ Πονηροῦ γεώργιον ἡ τροφή, καὶ μὴ ἐπὶ τέλει τῆς εὐχῆς ὡσπερ αὐτὸ τοῦτο προαναίρων τὴν ἀσέβειαν, ὁ ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους παραγεγώνως, εἰς ὃν τὴν αἴτησιν ἀναφέρειν τῆς τροφῆς εἰς τὸν αὐτὸν ἀναφέρειν καὶ τὴν ἰκεσίαν ἐθέσπισε, δι' ἧς βύσθηται ἂν τοῦ Πονηροῦ, δηλῶν ὡς ὁ βύσθημενος ἡμᾶς τοῦ Πονηροῦ, αὐτὸς ἐστὶν ὁ παρέχων ἡμῖν καὶ τὴν σωματικὴν τροφήν, ἐφ' οἷς καὶ τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δύναιμι καὶ τὴν δόξαν εἰς τοὺς αἰῶνας εἶναι καὶ διαμένειν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ ταῦτα χαριζομένου Πατρὸς ἀνεδίδαξεν. Ὁρᾶς, εἰς οἷον βάθος ἡ ἀποστασία καταδύεται, καὶ ὡς ὁ κατ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας λόγος ἐνεργῆς ὢν, καὶ διστόμου μαχαίρας ἀπάσης τομώτερος ἐπαλείεται; Εἰ δὲ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον οὐχ ἀπλῶς ἐρεῖ τις τὸν εἰς τροφήν τῷ σώματι χρητίζομενον, ἀλλ' ὅς εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλει (1) καὶ τὴν ψυχὴν συναγιάζει τῷ σώματι, οὐδὲν ἕλαττον διὰ τῆς τοιαύτης θεωρίας, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ἡ ἀσέβεια στηλιτεύεται (2) καὶ τὴν ἔκτομὴν ὁ λόγος κατ' αὐτοῦ ἐπιφέρει ἀδυσώπητον.

ΙΒ'. Εἰ δὲ καὶ δυοὶ κυρίως οὐκ ἔστι δουλεύειν, τὸ δὲ τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος ἡμῶν ἅτε δὴ κτίσμα ὑπάρχον, ὡς ἡ ἀσέβεια βούλεται, τοῦ Πονηροῦ, ὑπόκειται αὐτῷ καὶ ἄκουσα καὶ δουλεύει ὡς πλάσμα τῷ κλάσαντι, οὐδεὶς ἄρα δουλεύσει καθαρῶς (3) καὶ ὀλοκλήρως Θεῷ. Καὶ εἰς λῆρον αὐτοῖς τὰ θεῖα κατατρέφει κηρύγματα, καὶ ὡ τῆς ἀτόπου φρονόσῃ ἡ φρικτὴ παρουσία καὶ ἐνανθρώπησις, καὶ πάντα, ὅσα ὑπὲρ τῆς ἡμῶν σωτηρίας ὁ δεσπότης ἐκὼν ὑπέστη καὶ κατεδέξατο. Ἀλλὰ σὺ μὲν τῶν ἀνθρω-

XI. Tu vero crassiorem adhuc impiorum illorum audaciam et dementiam perspice. Panem nostrum quotidianum, mysticam nobis orationem exhibens et tradens Servator, a Patre suo expetere jussit. At illi panem, sicut et omnia terrestria, ad perniciosum referunt principium, eoque corpora ab eodem producta nutrirī nugantur. Adeo impudenter Dominico se illi præcepto opponunt, dum et corpora et cibum mala esse contendunt, quamvis Dominus diserte præcipiat, ut eum a bono Patre expetamus. At quomodo fieri potest, ut illi quidem hoc, non dicam, pro veritatis præcepto habeant, sed vel sub fabulæ specie ista animo repræsentent? Idem enim hoc est, ac si vereantur, ne a malo liberentur, adeoque a Bono expetant, ut illud tanquam domesticum recipiant. Si enim cibus Mali est opus, certe is, qui ad salvandos homines venit, dum in fine orationis idem illud e medio tollit, ad eundem, ad quem preces pro cibo deferri vult, orationem quoque præstari jubet, per quam a Malo liberemur: indicans scilicet, quod, qui nos a malo liberavit, idem nobis et corporeum cibum suppeditat, super quibus et regnum, et potentiam, et gloriam in perpetuum esse et mansuram quoque unigenitus Patris, qui ista largitus est, Filius docuit. Videsne in quod barathrum apostasia se præcipitet, et quomodo verbum veritatis, efficax scilicet et ancipiti gladio quovis penetrantius, in eum grassetur? Si quis vero panem quotidianum dixerit non simpliciter eum esse qui corpori in escam suppeditatur, sed eum qui in corpus Christi mutatur, et animam cum corpore sanctificat, non minus, nisi adhuc magis, hac commentatione impietas confoditur, et sermo hic immedicabilem ipsi cladem infert.

XII. Quod si vero duobus dominis servire non licet, substantiæ vero humanæ dimidia pars, quippe quæ ex impiorum hominum mente creatura Mali existit, ipsi Malo etiam invita servit et subjecta est tanquam creatura conditori, nemo sane pure et integre Deo unquam serviverit. Adeo in nugas ipse abeunt divina præconia, et, o hominum insolentiam! ipse quoque tremendus Christi adventus et incarnatio, atque adeo omnia, quæ pro salute nostra Dominus ultro sustinuit et recepit. Scilicet tu

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(98) Μυστικὴν. Subintellige εὐχὴν, id est orationem Dominicam, quæ alias simpliciter εὐχὴ aut εὐχὴ Δεσποτικὴ a Græcis doctoribus vocari solet. Constat alioquin εὐχὴν μυστικὴν vocari illam precandæ formulam qua sacerdotes in veteri Ecclesia ad sanctificanda elementa sacræ cœnæ uti solebant, et quæ cum ipsa oratione Dominica conjungi solebat. Hujus mentio frequens est in Liturgiis Græcis.

(99) Ταύτην. Legendum videri poterat τοῦτον, quia sermo est de ἄρτω. At Photius hæc scribens cogitavit de voce τροφή, quæ de pane etiam usurpari solet, et ad hæc, more scriptoribus Græcis solemni, pronomen ταύτην retulit.

PATROL. GR. CII.

(1) Μεταβάλλει. Innuit hic eorum sententiam, qui ἄρτον ἐπιούσιον de sacrosancta Eucharistia interpretantur, quod ex veteribus et recentioribus Ecclesiæ doctoribus non uni persuasum fuisse per vulgatum est. Vide Balthas. Stolbergii *Dissertationes*, p. 220 seqq.

(2) Στηλιτεύεται. Refellitur scilicet hic eorum error ex eo quod, si panis a Malo esset, optimus Servator aliquid mali ad rem tam sanctam adhibendum censuisset, quod dicere nefas est.

(3) Καθαρῶς. Ita lego pro καθαρὸς, quod est in ms. Idque vel a sequente ὀλοκλήρως asrinitur.

quidem, malus et ingratus in benefactorem futurus, cibum corporum humanorum malitiæ segetem esse tradis : Servator vero omnium et auctor Patrem suum cœlestem ac Deum, cujus regnum nos præ rebus corporeis omnibus quærere jubet, non illius solum cibi quo homines, sed et illorum, quibus volucres nutriuntur, auctorem et procuratorem pronuntiat. Et quomodo sana ratio quævis illis extremæ insanis pœnas non merito irroget, qui clamores suos cum oraculis Dominicis et salutaribus permutat? Hæc enim docent, Patrem nostrum in cœlis nosse, quibus opus habeamus, ad quem et preces deferre jussi sumus clamantes : *Pater noster, qui es in cœlis* ⁹⁷; eumque, si regnum ejus ejusque justitiam quæramus, nuntiant, non solum cibum nobis præbere, sed et omnia reliqua, per quæ corpus curatur, necesse solum, quæ ad necessarium usum hominum conferunt, sed et quæsecundum imo ultimum locum occupant, habitu suo naturali instruxisse et aluisse. *Considerate enim*, inquit, *lilla agri, quomodo crescant : non laborant, neque neni* ⁹⁸. Neque hæc solum, sed et ipsum adeo agri gramen, quod hodie existit, et cras in fornacem mittitur. Ait enim : *Si vero gramen agri hodie existens, et cras in fornacem conjici solitum Deus vestit, quomodo non multo magis vos, o exiguæ fidei homines* ⁹⁹? Et naturalium quidem illorum indumentorum, quibus bonus Dominus gramen vestit, quæ et quanta est magnificentia ! Ea certe vestem regiam et purpura splendens, quam humana solertia inter primas collocat, post se tanquam secundam relinquit. *Dico enim vobis, quod neque Salomon in omni sua gloria vestitus ita fuit, ut unum ex illis* ¹. Quomodo igitur graminis quidem vestitum bonus parat Deus, tu vero illius vestimenti, quo hominis anima circumdatur, corporis, inquam, alium, non vero eundem, requires conditorem ? Et quomodo non simul te ipsum longe graviori pœnæ obnoxium fateris, quam gramen illud, quod in fornacem conjicitur ? Et Servator quidem illis, qui justitiam Dei et regnum per opera quærunt, eundem, cujus regnum illud est, et cibum et vestimenta aliaque, quibus conservatur, suppeditaturum promittit. Tu vero ista gratiæ et benignitatis munera ad contraria omnia refers. Quomodo vero ipse, se eorum quorum non est auctor, sed quæ alterius sunt opera, auctorem inscribit ? Quomodo, quod adhuc absurdum est, se hominibus pro virtute dimicantibus et regnum suum quærentibus, talem sistit, qui eis malas Mali creaturas præmium studii sui, divino amore pleni, et certaminum plurimorum tradat et exhibeat ?

XIII. Quod vero lex consonet gratiæ, adeo certum est, ut altera ab altera stabilietur. Gratia quidem, tanquam quæ a lege præfigurata et prænun-

⁹⁷ Matth. vi, 9. ⁹⁸ Matth. vi, 28. ⁹⁹ ibid. 30. ¹ ibid. 29.

Α πίνων σωμάτων τὴν τροφήν πονηρὸς καὶ ἀχάριστος περὶ τὸν εὐεργέτην γεγονῶς, πονηρίας δογματίζεις γεώργιον· ὁ δὲ Σωτὴρ τῶν ὄλων καὶ Δημιουργὸς οὐ τῆς ἀνθρωπίνης τροφῆς μόνον τὸν οὐράνιον αὐτοῦ Πατέρα καὶ Θεὸν, οὐ τὴν βασιλείαν ἐγκλεῖσται, πρὸ τῶν σωματικῶν ἀπάντων, ἡμᾶς ἐπιζητεῖν, ἀλλὰ καὶ δι' ὧν τὰ πετεινὰ τρέφεται, αὐτὸν ἀποφαίνε χορηγὸν τε καὶ προνοητὴν. Καὶ πῶς οὐκ ἂν τῆς ἐσχάτης μανίας δίκην ἀποτινύναι ἅπας ὀρθὸς ἐπιψηφιεῖται λόγος τοῦς τὰς ἰδίας ὕλακᾶς τῶν Δεσποτικῶν καὶ σωτηρίων ἀνταλλασσομένους χρησμῶν, ὃν διαβρῆδην εἶδεναι τε τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα ἡμῶν, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, πρὸς ὃν καὶ τὴν εὐχὴν ἀνατείνειν ἐδιδάχθημεν, Πάτερ ἡμῶν, ἀνακράζοντες, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐν σφ̄ ζητεῖν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, οὐ τὴν τροφήν παρέχοντα μόνον διαγγέλλουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὧν ἡ θεραπεία τοῦ σώματος, καὶ οὐχ ὅσα μόνον τῇ ἀνθρωπίνῃ χρεῖᾳ ἐξ ἀναγκαίου συντελεῖ, ἀλλὰ καὶ ὅσα δευτέραν, ἢ καὶ τελευταίαν ἐπέχει τάξιν, αὐτὸν αἴτιον εἶναι καὶ τῆς τούτων φυσικῆς περιβολῆς καὶ αὐξήσεως. Καταμάθετε γὰρ, φησὶ, τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νῆθει. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον. Λέγει γάρ. Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς ἀμφιένυσσιν, οὐ πολλῶν μάλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι ; Καὶ τῶν φυσικῶν ἀμφιασμάτων τούτων, οἷς ὁ ἀγαθὸς Δεσπότης ἡμφιάσασθε τὸν χόρτον, τίς ἡ λαμπρότης καὶ πόση ! Εἰς δευτέρην αὕτη, τὴν ἐξ ἀνθρωπίνης περιβολῆς τὰ πρῶτα λαχοῦσαν βασιλικὴν στολὴν, καὶ τῇ προφορῇ ἐναστράπτουσαν, παραπέμρει. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ Σαλομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιβάλετο, ὡς ἐν τούτων. Τί οὖν τὴν μὲν τοῦ χόρτου περιβολὴν ὁ ἀγαθὸς περιβάλλει Θεὸς, τῆς δὲ περιβολῆς, ἣν ἡ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ περιβάλλεται, τὸ σῶμα λέγω, ἄλλον καὶ οὐχὶ τὸν αὐτὸν ἐπιζητησίως δημιουργόν ; Καὶ πῶς οὐχὶ τοῦ εἰς κλίβανον ἐμβαλλομένου χόρτου πολλὸ χαλεπωτέρας σεαυτὸν τιμωρίας ὑπεύθυνον ἀποφαίνεις ; Καὶ ὁ μὲν Σωτὴρ τοῖς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν δι' ἔργων ἐπιζητοῦσιν, αὐτὸν ἡμῖν, οὐ ἡ βασιλεία καὶ τὴν τροφήν καὶ τὰ ἐνδύματα, καὶ οἷς ἄλλοις τὸ σῶμα συνέχεται, χορηγῆσιν ἐπαγγέλλεται. Σὺ δὲ ταῦτα τῆς δωρεᾶς καὶ χρηστότητος εἰς ἄλλοτρίωσιν ὑποβάλλεις. Καὶ πῶς, ὡν περ αὐτὸς οὐκ ἔστι προαγωγὸς, ἀλλ' ἑτέρας ἀρχῆς πεφύκασιν ἔργα, αὐτὸν ἀναγράφει παροχέα ; Καὶ τὸ ἔτι ἀτοπώτερον, τοῖς τῆς ἀρετῆς ἀγωνισταῖς καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ποθοῦσιν οἷα δὴ μισθὸν καὶ τῆς φιλοθέου προθυμίας καὶ τῶν ἀορίστων ἀγωνισμάτων τὰ τοῦ Πονηροῦ δημιουργήματα παρέχοντά τε καὶ ἀνταποδιδόντα ;

Γ'. "Ὅτι μέντοι σύμφωνος ὁ νόμος τῇ χάριτι, ἐκότερον δι' ἐκατέρου δέχεται τὴν βεβαίωσιν. Ἡ μὲν ὡς ὑπ' αὐτοῦ προδιατυπωμένη τε καὶ προκαταγγελο-

μένη και οἷον προχαρattoμένη, και ἐμφαινομένη τε και ἐνδεικνυμένη τοῖς σκιάσμασιν· ὁ δὲ ἄτε τῶν προβ-
ρήσεων και προχαραγματων ἐπ' ἔργοις ἐκβεθηκότων
δὲ τῆς χάριτος, και τὴν ἐν αὐτῷ ὑπὸ τοῖς παραπετά-
σμασι κρυπτομένην ἀνακαλυπτοῦσης τε και ἀνακη-
ρυττούσης ἀλήθειαν. Εἰ δὲ μὴ τὸ σύμφωνον συνδι-
έσωζον ἀλλήλοισ ἡ χάρις και τὰ πρὸ τῆς χάριτος, πῶς
ἐν ᾧ παρὰ τοῦ νόμου και τῶν προφητῶν ἐχρησι-
μώθη ταῦτα πανδήμοις ὄμμασιν ὠρατο τελοῦμενα.
Πῶς δὲ και ὁ Σωτήρ ἡμῶν τοὺς λεπρούς βήματι
καθαίρων πρὸς τοὺς ἐν νόμῳ ἱερεῖς τούτους ἀπέ-
σταλλε, προστάτων ἀπιέναι και ἐπιδεικνύκαι τοῦ-
τοις ἑαυτοῦ, ὡς ὁ νόμος ἐκέλευε. Καὶ τὸ ἰσχυρότε-
ρον προσενεγκεῖν τὸ δῶρον, ὡς ὁ Μωσῆς διετάξατο.
Και εἰ τὰ πάλαια τοῖς νέοις διαμάχεται, πῶς τοὺς
πληρωτάς τῶν Δεσποτικῶν ἐντολῶν και πολιτευσά-
μένους ἐν τῇ χάριτι ἀπὸ ἀνατολῶν και δυσμῶν συν-
άγων ὁ Σωτήρ αὐτὸς, μετὰ τοῦ Ἀβραάμ και τοῦ
Ἰσαὰκ και τοῦ Ἰακώβ, τοὺς κατὰ νόμον εὐρηστη-
κότας Θεῷ ἐν τῇ βασιλείᾳ συνεισάγει τε και συντάττει
τῶν οὐρανῶν. Ἴσον δὲ ἔστιν εἰπεῖν τῆς αὐτοῦ συγ-
κληρονόμους τε καθίστησι τοὺς ἐξ ἑκατέρας, διαθήκης και
αἰωνίων ἀγαθῶν.

ΙΔ'. Ἄρ' οὖν ἔστιν εὐρεῖν τι τῆς λεγούσης φωνῆς
μηνικώτερον ἢ τῆς διανοίας ἀθεώτερον τῶν ἐνοου-
μένων ὅλων εἰς ἀντιπάλους διασχίσειν μοίρας τὴν χά-
ριν και τὸν νόμον, και τοὺς ἐν ἑκατέρῃ διαπρέψαντας
πολιτεῖα μὴ τὸν αὐτὸν ἀγθὸν θεραπεῦσαι· λέγειν
Θεὸν, ἀλλ' ἀντικειμέναις συνδιασπασθέντας ἀρχαῖς
διὰ μαχομένης λατρείας ἀλλήλοισ προσελθεῖν : Καὶ
Μωσῆως δὲ πάλιν τὰς ἐντολάς ὁ τῆς χάριτος παρ-
άγων εἰσηγητὴς ὧν ἔστι μία και ἡ, Τίμα τὸν πατέρα
σου, νομοθετοῦσα, και τὴν μητέρα σου· μᾶλλον
δὲ πράττων αὐτῶν τὴν ἐκδίκησιν, ἐντολάς μὲν ταύ-
τας ἀποφαίνει Θεοῦ. Διὰ δὲ γε τῆς εἰρημένης και
τὸν ἐγκεκρυμμένον τῆς καρδίας δόλον, και τὴν ὑπό-
κρισιν τῶν Ἰουδαίων ἀπογυμνῶν και διελέγχων, δι-
τῶν θείων προσταγμάτων ταύτης οὔσης αὐτοὶ τὰς
οἰκείας ἐντολάς ἔμπροσθεν τῆς ἐκ Θεοῦ δεδομένης
ἦγον. Καίτοι πόσον ἦν κουφότερον ἀνθρωπίναις προσ-
εἰχεῖν ὑποθήκαις, ἢ περ ἂς ὁ ἀρχεκακὸς ἀνεταί-
λατο ; Ἀλλ' οὖν γε δι' αὐτῆς κατὰ τῶν τότε τοῖς μα-
θηταῖς οὐκ εὐλόγως προσκεκρουκότων σφοδρὰν τὴν
ἐπιτίμησιν ἐπαφίησιν, οὐδὲν τῶν εἰς βρώσιν και
πόσιν ἠκόντων, διπερ οὔτε κοινοῖ, οὔτε βεβηλοῖ
τὸν ἀνθρώπον ἀποφαινόμενος. Καὶ ὅρα ὡς οὐ κατ'
ἐκείνων μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἔλαττον και καθ' ἑμῶν αὐ-
τῶν ἡ θεία ψῆφος ἐκφέρεται. Ἐκείνοις μὲν ἄ
μηδεμίαν φέρει βλάβην οἴκοθεν τὰ βρώμα-
τα καθυβρίζουσα, ἑμῶν δὲ τὴν βλασφημίαν προαναί-
ροῦσα και προεκτέμουσα, δι' ἧς πονηρίας εἶναι
ταῦτα και λέγειν και νομίζειν παρηνέχθητε. Εἰ γὰρ

²² Matth. viii, 11.

(4) Πληρωτάς. Ita quidem lego pro πληρω-
θέντας, quod erat in ms.; sermo est enim de ho-
minibus legem servantibus.

(5) Ἰμῶν. Ms. legit ἡμῶν, quemadmodum et
paulo post iterum in hac periodo. Utrunque per er-

tiala et quasi expressa, imo manifestata et pro-
mulgata est variis adumbrationibus : lex autem
postquam prædictiones et figuræ illæ per gratiam,
in rem ipsam abierunt, quæ veritatem, sub velis
ejus latentem retexit et in lucem produxit. Quod
si res gratiæ et res eam antegressæ mutuam hanc
consensionem non servassent, quomodo, quæ a
lege et prophetis prænuntiata erant, omnium oculis
ut impleta apparuerunt? Quomodo vero et Servator
noster, leprosus verbo mundatos, ad sacerdotes,
qui sub lege erant, ablegat, abire eos, seque ipsis
ex præcepto legis ostendere, imo, quod plus valet,
donum a Mose postulatum offerre jubens. Si vetera
novis opposita sunt, quomodo eos, qui Domini
præcepta impleverunt, et in gratia versati sunt,
ipse Servator ab oriente et occidente collectos
cum Abrahamo et Isaaco et Jacob ²² qui secundum
legem Deo placuerunt, in regno cælorum congre-
gat et conjungit, vel, quod dicere fas est, regni
sui ex utroque Testamento cohæredes constituit,
ut simul promissis et æternis bonis frui possint?

XIV. Num quis igitur dabitur sermo magis furio-
sus, aut sententia magis impia, quam eorum est qui
gratiam et legem ad opposita principia referunt,
eosque qui sub utraque republica vixerunt, non
eumdem coluisse bonum Deum, sed contrariis, prin-
cipiis divisos contrario etiam cultu usos esse dic-
cant? Cumque doctor gratiæ Mosis iterum proferat
præcepta, quorum et hoc est quod præcipit: *Patrem
et matrem cole*; imo ultionem ejus suscipiat; ea
quidem Dei præcepta esse edicit eademque opera
per memoratam legem et dolum in animo latentem,
et hypocrisin Judæorum deodat ac castigat, quod
cum id ex præceptis divinis sit, ipsi legi divinæ sua
præferant. Nam sane et facilius erat, præceptioni-
bus humanis obedire, quam quas Malignus injun-
xerat. Interim per eam (legem) illos, qui præter
rationem discipulis se infectos præbebant, graviter
objurgat, ostendens, nihil eorum, quæ in cibum et
potum assumuntur, vel inquinare vel polluere ho-
minem. Et vide, quod non solum contra illos, sed
et non minus contra vos ipsos divina sententia pro-
nunciatur: contra illos quidem, quibus nota in-
uritur, ideo, quod cibi in se, nullam noxam asserant;
vos autem, quorum calumniam occupat et præscin-
dit, per quam ex Malo ea esse et dicere et existimare
sustinetis. Quod si enim a malo conditore sunt se-
mina et germina ex terra orta, et quæ ad rerum,
ratione carentium, classem pertinent, nonne illa
eos, qui his fruuntur et nutriuntur, polluunt et in-

VARI LECTIONES ET NOTÆ.

rorem librarii. Sequens enim παρηνέχθητε ostendit
Photium hic alloqui Paulicianos, eosque a Serva-
tore confutatos dicere. Itaque utrinque legendum
est ἡμῶν.

quinant, ac duplici, imo vero multipici ac continua A pravitate implent dum, hinc malitiam humanis corporibus ab ortu insitam augent, conservant et continent; hinc pravitatem innatam maturant et protrudunt. Sed si leges Mosaicæ non essent a benefica providentia profectæ, quomodo Dominus regni cælorum scribam, illas approbantem, primamque et secundam earum recipientem, dilexit, et laudibus ornavit, quippe qui et principatum illis tribuerit cum ratione, easque cultu et studio prosecutus sit? Quod vero ab laudem plus valet, ideo, quod a Bono profecta erant Mosis præcepta, eum, qui in illis vixerit, cultumque illis exhibuerit, non procul a regno cælorum esse professus est. Sic et Zachariam et Elisabetham, vitam secundum legem instruente, videre licet a Scriptura sacra justos pronuntiatos, non simpliciter, sed ita ut justitia ipsorum coram Deo manifesta dicatur. Quod ipsum ostendit, eos non ex humana gloria justitiam nancisci, sed ea se, tanquam divini iudicii ornatu, vestire. Quid vero tandem operis præstiterunt, ut hanc gratiam, se ornantem, consequerentur? In omnibus, inquit, præceptis et institutis Domini ambularunt inculpabiles. Quando igitur sacra oracula eos, qui Mosaicis præceptis exerciti sunt, justos et reprehensioni non obnoxios pronuntiant, tu vero eos ut malitiæ ministros calumniari audeas, nonne ostendis, te non minus, quam alios, Christianum nomen mentiri? Imo nonne non minus, si non magis, contra ipsam gratiam quam contra legem insurgis, et impia labia in eam moves, quam tamen lingua adorare, et cultu prosequi te simulas? Missio vero Gabrielis a Deo facta, et sanctificatio uteri virginei ac semen non experti, nec minus renuntiatio Davidis, tanquam Patris boni universitatis rerum conditoris; traditio item throni Davidis regii a rege omnium in perpetuum facta; tum vero ipsa carnis assumptio, ac hominis appellatio, quam bonus boni Patris Filius suscepit (hæc enim quasi per reticentiam obiter commemorare fas sit, cum accurata confutatio blasphemiam secum ferat, nec ipsis auribus ferendam), quomodo, inquam, ista omnia non omnem mali principii audaciam et rabiem dejiciant? Quid enim id quod hinc consequitur, magis horrendum et silentio præteritum afferre attinet, quod et cogitatione assequi licet, et jam ante indicatum est? Cumque illi eo insanix mentisque pertinacix pervenerint, ut cultus legalis assecras conviciantur, et condemnent, suffecerit omnino, si pietas impietati tantæ nihil aliud opposuerit, quam tremendum illud mysterium, incarnationem scilicet Domini nostri Jesu Christi, assumptionem carnis ex semine Davidis, nec minus id, quod sanctissimi Spiritus supervenientis virtute virgineus sanguis, in carnem compactus, hominem produxerit, imo, si et hereditatem aliquam tanquam paternam, regi hujus universi attribuendam putas, successionem in regno Davidico, et reliqua omnia quæ tanto mysterio

A τῆς ἀρχεκάκου δημιουργίας τὰ ἀπὸ γῆς φυόμενα σπέρματα καὶ βλαστήματα, καὶ ὅσα τὴν ἄλογον ἐκκληρώσσοτο φύσιν, ἐπὶ τοὺς μετέχοντας αὐτῶν, καὶ ὑπ' αὐτῶν τρεφομένους οὐ βεβηλοὶ ταῦτα καὶ κοινοὶ καὶ διπλῆς, μᾶλλον δὲ πολλαπλῆς καὶ διηνεκοῦς ἐμπύμπλησι πονηρίας, τοῦτο μὲν αὐξήοντα τὴν ἐμφωλεύουσιν ἀπὸ γενέσεως τοῖς ἀνθρωπίνους σώμασι πονηρίαν διακρατοῦντά σε καὶ συνέχοντα· τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐμφυτον κακίαν ὑποφυομένην τε καὶ συνεπάγοντα; Ἄλλ' εἰ μὴ τῆς ἀγθουργοῦ προνοίας ἦσαν αἱ Μωσαϊκαὶ νομοθεσίαι, πῶς ὁ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας Κύριος τὸν συγκαταθέμενον ταύταις γραμματέα καὶ ἀποδεξάμενον τὴν τε πρώτην ἐν τῷ νόμῳ καὶ τὴν δευτέραν ἐντολήν, ἡγάπησε, καὶ δι' ἐπαίνων ἐδεξιώσατο, ὅτι τε νουνεχῶς αὐταῖς τὸ πρεσβεῦον ἐπέψηφίσαστο, καὶ ὅτι τιμῶν καὶ ἀσπαζόμενος ταύτας ὤφθη; Καὶ τὸ μείζον εἰς ἐγκώμιον, καὶ ὅτι τῆς ἀγαθότητος προήλθον αἱ διὰ Μωσέως ἐντολαί, οὐ μακρὰν εἶναι ἀπεφήνατο τὸν ἐν ταύταις βεβιωκότα, καὶ τιμὴν αὐτοῖς εἰδότα, τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἄλλὰ γὰρ ὁ Ζαχαρίας καὶ ἡ Ἐλισάβετ νόμῳ τὸν βίον ἰθύνοντες, ὄρῳν ἕνεστιν, ὅπως ὑπὸ ἱερολογίας δικαιοὶ τε ἀνακηρύττονται, καὶ οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτῶν ἔχουσι παρρησιαζομένην, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Ὅπερ οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνης δόξης τὸ δίκαιον διδάσκει λαβεῖν, ἀλλὰ θείας κρίσεως κόσμον ἑαυτοῖς τὴν δικαιοσύνην περιβαλεῖν. Καὶ τί δὲ πράττοντες ταύτην εἶχον τὴν χάριν κοσμοῦσαν αὐτοὺς; Ἐν πάσαις, φησί, ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιομασί τοῦ Κυρίου πορευόμενοι ἄμεμπτοι. Ὅταν οὖν τὰ ἱερὰ λόγια δικαίου καὶ ἀμέμπτου θεῖα κρίσει τοὺς ἐνασκουμένων ταῖς Μωσαϊκαῖς ἀναγράψει ἐντολαῖς, οὐ δὲ πονηρίας ὑπηρέτας τούτους ἐξυβρίζειν τολμᾷς, πῶς οὐ καταψεύδη μὲν μετὰ τῶν ἄλλων σαυτοῦ καὶ αὐτὴν τὴν ἐπωνυμίαν Χριστοῦ; Πῶς δὲ οὐδὲν ἔλαττον εἰ μὴ καὶ μᾶλλον κατ' αὐτῆς τῆς χάριτος ἔπερ τοῦ νόμου κατεξανίστασαι, καὶ τὰ βλάσφημα χεῖλη κινεῖς; καὶ ταῦτα τῇ γλώσῃ προσποιούμενος προσκυνεῖν καὶ διὰ σεβάσματος ἄγειν αὐτήν; Ἡ δὲ τοῦ Γαβριὴλ θεόθεν ἀποστολή, καὶ ὁ τῆς ἀσπόρου καὶ παρθενικῆς γαστρὸς ἁγιασμός, καὶ τὸ ἀναρρήθῆναι Πατέρα τὸν Δαβὶδ τοῦ ἀγαθοῦ δημιουργοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκείνου βασιλικὸν θρόνον δι' αἰῶνος ἐγγχειρίζεσθαι τὸν τῶν ὄλων βασιλέα· καὶ ἀπλῶς τὸ σάρκα λαβεῖν, καὶ ἄνθρωπον χρηματίσαι τὸν ἀγαθὸν Υἱὸν τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς (δεῖ γὰρ ἐν ἀποσιωπήσεως νόμῳ κἀνταῦθα διελεῖν· ὁ γὰρ διὰ τῆς ἀκριβείας ἔλεγχος καὶ αὐταῖς ἀκοαῖς τὸ βλάσφημον ἀφόρητον συνεφέλκεται)· πῶς ἄπασιν τῶν ἀποστατῶν οὐ καταβάλλει τόλμαν καὶ μανίαν τῆς χείρονος μοίρας; Τί γὰρ δεῖ τὸ φρικτότερον ἐπάγειν τὴν ἀκολούθου καὶ σιωπώμενον, αὐτὸ μάλιστα νοεῖν παρεχούσης, ἄλλως τε καὶ προειρημένον; Τοὺς δ' οὖν τῇ νομικῇ λατρείᾳ προσανακειμένους διασύρειν τε καὶ καταδικάζειν πρὸς τοσαύτην μέθην καὶ διανοίας πύρωσιν ἀπεννηγεμένων, ἤρχει μὲν, εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο κατὰ τῆς ἀσεβείας προὔβαλετο ἡ εὐσέβεια, ἀλλ' αὐτὸ γε τὸ φρικτὸν, τὴν ἐνανθρώπησιν λέγω τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ σάρκα λαβεῖν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ τὸ διὰ παρθενικῶν

αἰμάτων, ἐπιφοιτήσει τοῦ παναγίου Πνεύματος συμπαγέντων, εἰς σάρκα προελθεῖν, καὶ ὄλωσ ἄνθρωπον γενέσθαι. Εἰ βούλει δὲ καὶ ὡς πατρῶον κληρὸν ἐπιβάλλειν τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων, τὴν τῆς Δαυϊδικῆς βασιλείας διαδοχὴν, καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μυστηρίῳ συμπεριέχεται· ἤρκει δὲ ταῦτα καὶ χωρὶς τινος ἄλλης ἐπιφορᾶς καὶ προσθήκης, τοῖς τε μὴ παντάπασιν τὴν τοῦ νοῦ προδεδωκόσι χάριν, ἣν Πλαστοουργὸς δεξιὰ αὐτῆ διαπλάσει ἐχαρίσατο, ἐπιστροφὴν τινα καὶ ἀνάτηψιν τῆς θεομάχου γνώμης ἀπεργάσασθαι, καὶ τῶν ταύτην καθάπαξ δι' ὧν θεομαχοῦσιν, ἀπεσοῦκόντων καὶ τῷ ἐχθρῷ προδεδωκότων, ἀνακόψαι τε τὸ θράσος, καὶ πρὸς σιωπὴν ἐξ ἀπορίας, εἰ καὶ μὴ ἐκόντων, συνελάσαι. Τί γὰρ τούτου λαμπρότερον εἰς ἔλεγχον τῆς τοιαύτης ἀσεβείας; Τί δὲ δυνατώτερον κημῶ καὶ χαλινῶ τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξαι καὶ τῶν μασιγῶν τὸ πλήθος ἐπιδείξει, ὧν πόρρω τῆς ἀληθείας γεγονότες, καὶ μηκέτι θεῷ προσεγγίζουσιν ἀνεχόμενοι ὀπυθύνουσι ἐαυτοὺς παρεσκευάσαντο· πλὴν εἰ καὶ πάντα παράγειν οὐ βόδιον ὅσα στηλιτεύει τὴν ἀπόνοιαν, ἀλλ' οὖν διὰ τῶν ἐπικαίρων εἶτι προίεναι, οὐ περιττὸν ἴσως οὐδὲ ἄχρηστον. Σεμνουεῖται γὰρ εἰς σὺ τῶν κατὰ τῆς ἀποστασίας ἀποδείξεων τῆς τοῦ Θεοῦ ἔκλειψας τὸ πλήρωμα.

ΙΕ'. Ὁ μὲν οὖν τῶν ἀγγέλων ὕμνος ἐπὶ τῷ τόκῳ, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν εἰς μίαν ἁρμονίαν καὶ συμφωνίαν συνῆπτεν, εἰς ἓνα ποιητὴν τὴν αἰσθητικὴν κτίσιν ἅπασαν ἀνήγε, διὰ τῶν ἄκρων αὐτῆς καὶ τὰ ἐν μέσῳ συναναφέρων. Καὶ χαρὰς ἀρχὴν ἀενάου τὴν πόλιν εὐρεῖν τοῦ Δαυὶδ εὐηγγελίζετο, ἅτε δὴ τῆς ἀνεκκαλήτου εἰρήνης τε καὶ θείας εὐδοκίας διὰ πάσης γῆς ἐμπολιτεῦσθαι παρῶρησιαν λαμβανούσης. Οἱς δ' ἢ θεοθεν εἰρήνη, καὶ ἢ εὐδοκία, δι' ὧν αὐτῶν τὰς ψυχὰς ἀτοπίας ἐπλήρωσαν, ἀπεπλήλαται, τούτοις εἰκότως οὐδὲ τὸν αὐτῶν Ποιητὴν, ὅς καὶ τοὺς ἀγγέλους ἠμολογοῦν ἐξαπέστειλε, καὶ τὸν ὕμνον προσεδέξατο, οὐ μνοῦν οὐχ ὁμολογεῖν τὸν αὐτὸν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς ποιητὴν συνησέθηται. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν οὐκ ἔξω τῶν πρώτων τοῦ μυστηρίου συμβόλων, οἶμαι, πίπτουσιν. Ἄ δὲ τὴν μετ' ἐκεῖνα τάξιν ἐπέχει, ὁ ὑπὸ τὸν νόμον Συμεῶν, καὶ τὸ ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα ἅγιον καὶ ὁ δι' αὐτοῦ χρηματισμὸς, καὶ ἢ ἐν τῷ νομικῷ ναῦ τοῦ πρεσβύτου παρουσία, οὐδ' αὐτὴ χωρὶς τοῦ παναγίου Πνεύματος τελουμένη, καὶ τῆς ἀγαθότητος ἢ πηγῆς ὀπυθύνων ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τῷ νόμῳ, καὶ οὐχ ὑποκίτων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀγκάλαις, αἶ τὴν νομικὴν ἰσπεργὸν λατρείαν, δορυφορούμενος καὶ αὐτὸ δὴ τὸ ἱερὸν καὶ πάλιν ὁ Συμεῶν, ἐπεὶ τῶν ἐλπίδων εἶχε τὸ πῆρας, καὶ τοῦ χρηματισμοῦ τὸ μείζον εἶδε, καὶ τὸ λείπον αὐτῶν, καὶ τυγχάνων εὐλογῶν τε τὸν Θεόν, ὅς ἴδεν τε αὐτῷ ἐχρημάτισε τὸ ἀπόβροχτον, καὶ τῆς ἐλπίδος οὐκ ἐψευσεν, ἀλλ' ὀφθαλμοῖς ἤξλωσε θεάσασθαι τὸ σωτήριον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ τὴν δόξαν τοῦ Ἰσραήλ, ἣτις ἐστὶν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ μὴ παρέργως ταῦτα τοῖς ὡσι δέχου. Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ πρεσβύτῳ, ἀλλ' οὐχ ὁ Ποιητὴς, ἄνθρωπε, δι' οὗ καὶ ὁ χρηματισμὸς (β) ἀνδρῶ

comprehenduntur: hæc, inquam, sine omni alia accessione aut additione suffecerint illis, qui non omnino illud, quod Conditoris dextra in ipsa creatione illis largita est, rationis beneficium abiecerunt, ad conversionem et excussionem sententiæ impiæ perducendis, non minus autem eorum, qui rationem per pugnam adversus Deum exstinxerunt, hostique tradiderunt, audaciæ contundendæ, ipsisque etiam invitit a disputatione ad silentium compellendis. Quidnam enim luculentius ad confutationem talis impietatis afferri potest? Quid vero efficacius ad maxillas eorum quasi camo et freno compescendas, ac ostendendam eminens flagrorum copiam, quibus se ipsi tanquam a veritate alieni, neque ad Deum accedere cupientes, obnoxios reddiderunt.

B Enimvero quamvis non omnia ea, quæ insaniam eorum coarguunt, in medium afferri possint, præcipua tamen persequi nec supervacaneum forte, nec inutile fuerit. Plenitudo enim Ecclesiæ Dei si nulla re alia, certe copiis et abundantia argumentorum contra defectionem hanc superbit.

μη τινη ἄλλῃ, ἀλλ' οὖν γε τῷ πλοῦτῳ καὶ τῇ περιουσίᾳ τῶν ἀγγέλων.

XV. Angelorum itaque hymnus in nativitate decantatus, per quos cælum et terram in harmoniam et concentum conjunxit, creaturas sensibiles omnes ad unum Conditorem retulit, per suprema earum ea quoque, quæ in medio sunt, in eandem classem collocans. Idem quoque civitatem David primas hujus gaudii æterni partes ferre nuntiat, pace scilicet ineffabili et divino beneplacito per omnem terram dominandi facultatem exercente. Quibus vero rebus divina pax et benevolentia, per quas animas suas insolentes reddiderunt, ab ipsis propulsata est, iisdem eo impietatis redacti sunt, ut nec eorum Conditorem, qui et angelos hymnum cantaturos misit, hymnumque eorum recepit, non eundem cæli et terræ creatorem profiterentur. Sed illa quidem non prima mysteriorum elementa, putant, superant. Quæ vero secundum ab istis locum occupant, Symeon scilicet sub lege existens, Spiritus sanctus ipsi superveniens, vaticinium per eum editum, ejusdem senis in templum adventatio, nec ipsa sine Spiritu sancto facta; et Servator noster, ille bonitatis fons, legi se subjiciens, nec subjiciens solum, sed et ulnis, quæ cultum legalem amplectebantur, susceptus, imo ipsum quoque templum, iterumque Symeon, qui ideo, quod finem spei sue consecutus erat, et majorem vaticinii partem viderat, Deum laudabat, qui et arcanum hoc ipsum visurum prædixerat, nec spe permiserat frustrari, sed potius dignum judicaverat, qui oculis suis videret Salutarem omnium gentium, et gloriam Israelis, quæ est ipse Servator noster Jesus Christus. Tu vero hæc auribus non obiter accipe. Spiritus sanctus erat apud senem illum, o homo, non autem Malus

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(β) Χρηματισμός. Ita scripsi pro χρηματισμόν, quod textum mendose occupaverat.

ille : per eundem et oraculum illud factum erat homini in lege viventi, sicut et Servator juxta legem in templum adducitur, et juxta legem ulnis portatur. Neque vero homo injurius aut Malo obnoxius, sed a Deo duplici nomine actus, quod et Spiritus Sanctus super eum erat, et manibus ferebat Christum, salutem omnium gentium imo et gloriam Israelis proclamatur, non alium atque alium, sed ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, mediatorem et conditorem. Nam quæ Patris sunt, eadem sunt et ipsius omnia, sive veteris sint testamenti sive gratiæ. Quæ quidem, quamvis prædictis inferiorasint, non tamen in confutatione hominum contra Deum pugnantium secundum locum occupant. Ubi enim blasphemiam ullam contra legem, aut ea, quæ sunt legis, aut sanctuarii legalis, inveniri ostendent? Sed quid dico blasphemiam? Nonne potius omni honore et cultu afficiunt ea, quæ communiasunt et conjuncta, et affinia gratiæ. Anna autem, prophetis⁴, cujus vita erat precatio, et commoratio in templo, et ut summam dicam, cultus legalis, nisi et ipsa a benefica manu et providentia profecta fuisset una cum iis, quibus in vita gaudebat, nisi etiam inspirationem inde habuisset quomodo laudasset Dominum, et de bono Deo locuta fuisset, quod scilicet saluti futurus sit illis, qui Hierosolymis ipsum expectarent? Itane illi, qui sperabant Christum in salutem suam venturum, malum principium colentes, ad bonum retulissent spem suam? Quis vero, rationis compos, non aversetur et gravissimi erroris arguat ita ratiocinantem?

XVI. Sed procede mscum ulterius. Ascendit Servator in templum una cum Matre sua, vere tali, et virgine : simul vero ibat pater, ex desponsatione talis habitus. Et hic iterum legem implens Servator ascendit, non semel, sed sæpius, quasi destinata opera non semel sed sæpe coercere et dejicere vellet homines in præcepta legis injurios. Cum igitur aliquando pro more eo abiisset, absolutis iis, quæ lex poscebat, ac tempore domuitionem inferente sanctissima quidem Mater cum aliis, et ipso quoque Josepho, domum revertebatur : et, qui nostri causa puer factus erat, per triduum integrum in templum commorabatur cumque inter medios doctores, uti decebat, consediisset, tum perceptione quæstionum, tum exquisitis et accuratis responsionibus ita cepit colloquentes, ut stuporem illis et admirationem Deo plenam afferret, neque illis solum, sed et omnibus, quibus doctrinam et sententiarum collationem audire licebat. Cum interea Jesus, templo addictus, in his versaretur, sanctissima Mater ejus et Josephus in via Jesum secum non esse videntes, cum cognatis autem versari opinantes, non adesse vero, instituto scruti-

⁴ Luc. II, 36.

διὰ νόμου βιούντι, καὶ κατὰ νόμον ὁ Σωτὴρ ἀνάγεται εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἀγκαλοφορεῖται. Καὶ οὐχ ὁ θεοβλαβῆς ἢ ἀνειμένος τῷ χεῖρονι, ἀλλ' ὁ θεοφορούμενος ἀμφοτέρωθεν, ὅτι τε Πνεῦμα ἅγιον ἦν αὐτῷ, καὶ ὅτι χερσὶν ἔφερε τὸν Χριστὸν, σωτηρίαν μὲν πάντων τῶν ἔθνῶν ἀναφωνεῖ, ἀλλὰ καὶ δόξαν τοῦ Ἰσραὴλ, οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν μεσίτην καὶ δημιουργόν. Καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς γὰρ αὐτοῦ ἐστὶν ἅπαντα τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς χάριτος. Ταῦτα εἰ καὶ δευτερεύει τῶν προλαβόντων, ἀλλ' οὐν οὐ τὴν δευτέραν χώραν, ὅσα γε τοῖς ἐλέγχοις βάλλειν τοὺς θεομάχους, ἔχει. Ποῦ γὰρ τινα βλασφημίαν κανὰ τοῦ νόμου ἢ τῶν ἐν τῷ νόμῳ, ἢ τοῦ νομικοῦ ἱεροῦ παράδοτον εὐρεῖν ὄλωσ ἐνδιδοῶσιν; Ἀλλὰ τί εἶπον βλασφημίαν; Πόσης τιμῆς καὶ δόξης οὐ μεταδιδόσασιν, ὅσοις ἐνεστί μετασχεῖν τοῖς κοινωνοῦσι καὶ συνδιαπλεκόμενοις καὶ συμφωνοῦσι τῇ χάριτι; Ἡ δὲ προφητικὴ Ἄννα, ἧς βίος ἢ προσευχὴ καὶ ἡ ἐν τῷ ναῶ σχολή, καὶ τὸ πᾶν εἰπεῖν, ἡ νομικὴ λατρεία, εἰ μὴ τῆς ἀγαθοῦργου καὶ χειρὸς καὶ προνοίας ἦν καὶ αὐτῆ, καὶ οἷς ἐβίου καὶ ἐσεμνύετο, εἰ μὴ τὴν ἐπίπνοιαν εἶκεν (7) ἐκεῖθεν, πῶς ἀνωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐλάλει Θεοῦ, ὡς λύτερωσις οὗτος εἴη τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ προσδεχομένοις αὐτόν; Ἄρα δὲ, οἱ προσεδόκων εἰς Σωτηρίαν αὐτῶν ἦσαν τὸν Χριστὸν, οὗτοι, τὴν φύλην θεραπεύοντες ἀρχὴν, πρὸς τὴν ἀγαθὴν ἀνέφερον τὰς ἐλπίδας; Καὶ τίς ἐν λογισμοῦ κύριος οὐ βδελύξεται καὶ πλανητὴς ἐσχάτης ἐπιψηφιεῖται τὸ διαλογίζεσθαι ταῦτα;

17. Ἰθὶ δὲ μοι καὶ προσωτέρω. Ἄνεσιν ὁ Σωτὴρ εἰς τὸ ἱερὸν ἅμα τῆς ὡς ἀληθῶς Μητρός καὶ πατρῶν συνανθεῖ δὲ καὶ ὁ τῇ δόξῃ τῆς μνηστειᾶς πατῆρ. Κἀναυθὰ πάλιν τὸν νόμον πληρῶν ὁ Σωτὴρ καὶ ἀνεσιν, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ὡσπερ ἐξεπίτηδες, οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ἐπιστομίζειν καὶ καταβάλλειν σπουδάζων τοὺς τῶν νομικῶν ὄβριστάς ἐντολῶν. Ἀνεθῶν δ' οὐν ποτε κατὰ τὸ εἰθισμένον, ἐπεὶ τὰ νενομισμένα αὐτοῖς ἐτελευτήθη, καὶ τὴν εἰς τὸν οἶκον ἐπάνοδον ἐπίβαλλεν ὁ καιρὸς, ἢ μὲν πανάγιος μήτηρ ἅμα τε ἄλλοις καὶ τῷ Ἰωσήφ οἰκαδε ἀπῆε· ὁ δὲ δι' ἡμᾶς παῖς ἐφ' ὅλας ἡμέρας τρεῖς ἐνεφιλοχώρει τε τῷ ἱερῷ καὶ τῶν διδασκάλων, ἡνῆκα ἔδει, καθιζόμενος ἐν μέσῳ, τῇ τε συνέσει τῶν ἐρωτήσεων καὶ τῇ εὐθύτητι καὶ ἀκριβεῖα τῶν ἀποκρίσεων οὕτως εἶλε (8) τοὺς προσομιλοῦντας, ὡς ἔκστασιν τε καὶ θάμβος αὐτοῖς φιλόθεν ἐμβαλεῖν. Καὶ οὐ τούτοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὄσοις ἀκούειν παρῆν τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν διαλέξεων. Εἶτα ἐν ᾧ διέτριβεν ἐν τούτοις, τῷ ἱερῷ προσεδρεύων ὁ Ἰησοῦς, ἢ πανάγιος Μήτηρ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἰωσήφ κατὰ τὴν ὁδὸν οὐχ ὀρῶντες συνόντα αὐτοῖς τὸν παῖδα, συνεῖναι δὲ νομίζοντές τισι τῶν συγγενῶν, ἐπεὶ ἀνεδίδαξεν αὐτοῦς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(7) Εἶκεν. Legendum puto εἶλεν ex ἔλκω. Ita paulo post § 18, Noster : Πῶς δὲ τὴν ἐπίπνοιαν ἐκ πονηρᾶς εἰλικον ἐνεργείας;

(8) Εἶλε. Ita non dubito legendum esse ex αἰρέω pro εἶτε quod scripserat librarius.

ἢ ζήτησις, τούτοις μὴ παρεῖναι, ἀναστρέφουσι μὲν ἄνθρωποι κατὰ τὴν αὐτὴν ζήτησιν εἰς τὸ ἱερὸν, εὐρίσκουσι δὲ πράττοντα, ἅπερ τε ἦν πράττειν εἰκός, τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου καὶ δόξαν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ὁ λόγος προσηγγεῖλεν. Ἔτ᾽ αὖ λέγει αὐτῷ ἡ Μητέρα· Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ὁ πατήρ σου καὶ γὰρ ὀδυνώμενος ἐζητοῦμέν σε. Καὶ πρόσεχε· μᾶλλον δὲ οὐδὲν δεῖ συναγαγεῖν ἑαυτὸν. οὕτω σαφῆ πάντα καὶ ἐνώπια. Ἀποκρίνεται γὰρ αὐτοῖς ἡ πηγή τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγαθότητος· Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ἤδατε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου δεῖ εἶναι με; Τί τοῦτου σαφίστερον ἢ τῶν ἀσιδῶν ἐμφράττειν τὰ στόματα δυνατώτερον; Πατήρ ἐμὸς ἀληθῶς, ὅπερ ἀνιέρωται τὸ ἱερὸν. Τὰ δὲ τοῦ Πατρὸς πάντα ἔστιν ἐμὰ. Οὐκοῦν οὐκ ἔδει ζητεῖν ἀλλαχού, ἐξὸν εὐρίσκειν ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς. Ἄλλ' ἢ μὲν Ἄληθεια τὸ νομικὸν ἱερὸν καὶ τὰ τοῦ νόμου δόγματα, ὧν καὶ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ διάλεξις ἐπράττετο, τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ εἶναι, λαμπρῶ τῇ φωνῇ διαμαρτύρηται· οἱ δὲ τοῦ ψεύδους ὑπηρετοῦντες ἀντιλέγειν οὐ φρίττουσιν, ἀλλ' ἅμα δύο ταῦτα τολμῶσι τὰ ἔσχατα, τὸν τε Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς αὐτῶν ἐπισημασθέντες νομοθεσίας καὶ κυριότητος, καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ μαρτυρίαν, ὃν εἰ καὶ χεῖλεσιν ἄκροις ὁμοῦ καὶ αὐτοὶ σωτήρα καλεῖν καὶ ἀληθειαν οὐ παραιτοῦνται, παραγράφουσαι τὸ λῆμα οἱ τρισαλιτήριοι προσλαμβάνουσιν. Οὕτως ὁ κατὰ τοῦ νόμου προπηλακισμὸς συμπορηλακίζει μὲν καὶ αὐτὸν τὸν νομοθέτην τῆς χάριτος. Μᾶλλον δὲ κατ' αὐτῶν τῶν ἑκατέρων (9) διαθήκην διαθεμένων τὸ βλάσφημον ἀπ' ἀρχῆς οἱ ἀποστάται ὠδινήσαντες, εἶτα πρὸς τὸν ὀλέθριον τόκον οἱ πάντα θρασυῖς ἀθρόον ἐλθεῖν τῷ δεῖ τῶν ἀκροατῶν ἀποδειλιάσαντες, ἀντὶ τοῦ δοῦναι φθορᾶ, ἣν ἐνεκουμόνησαν, τοῦ δράκοντος σποράν· οἱ δὲ βραχεῖ μόνω χρόνῳ τὸν τόκον συστέλλουσι, κύκλω δὲ καὶ διὰ μηχανῆς τὸν συλληφθέντα ἴδον διὰ τῆς γλώττης ὁμοίως ἀποτίκτουσι. Καὶ γὰρ ἐκχέουσι μὲν τὸν ἴον κατὰ τῆς νομοθεσίας, ἀπὸ δὲ τῆς κατὰ τῶν νομοθεσιῶν παροινίας κατ' αὐτῶν πάλιν τῶν θεμένων τοὺς νόμους οὐδὲν ἔλαττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ἐπαναδραμόντες ἐνασεργαίνουσι, καὶ δι' ὧν μὲν δεδοικότες τὴν ἀθρόαν προσβολὴν ἐπέχουσιν, οὐκ ἀγνοεῖν τὸ μέγεθος τοῦ τολμήματος ἐξέλεγχονται· δι' ὧν δὲ ἐπιγινόντες οὐκ ἀπίστανται, ἀσύγγωστον αὐτοῖς παντελῶς κατασκευάζουσι τὸ πλημμέλημα.

IX. Ἔστι δὲ τοὺς τῆς ἀληθείας μαθητὰς ἰδεῖν, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, οὐχ ὡς ἔτυγεν, οὐδ' ἄπαξ, ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω περιφέροντας, τὴν Ναζαρέτ καὶ πατρίδα καλοῦντας αὐτοῦ, καὶ οὐτ' ἐκείνους οὐδὲν εὐλαβομένους, οὕτε αὐτὴν τὴν ἐπίγειον κτίσιν. Καίτοι πόσον ἐπήγει ἀρχὴν αὐτοῦ τῆς γεννήσεως ἀνομολογεῖν; Εἰ δὲ τῆς ὀλεθρίας ἦν ἔργον αὐτῆ χειρὸς, ἄρα ἂν ἠνείσχετο, ἀγαθῶς ὡς ἀγαθοῦ Πατρὸς Ἡαῖς, πατρίδα ταύτην ἐπι-

⁵ Luc. II, 48. ⁶ ibid. 49.

nio, intelligentes, revertuntur quidem statim in templum, inveniuntque agentem ea, quæ agere decebat eum, qui et salus mundi erat et gloria Israelis, quæque verbum Dei prænuntiaverat. Postea dicit ei Mater : *Fili, quid fecisti nobis ita? ecce pater tuus et ego cum dolore quæxivimus te*⁵. Attende nunc : sed non opus est mentem colligere, adeo omnia clara sunt et ob oculos posita. Respondet enim illis fons veritatis et bonitatis : *Quid quærebatis me? nonne sciebatis me esse debere in iis quæ Patris mei sunt*⁶? Quid hoc clarius est, aut ad ora impiorum compescenda efficacius? Pater meus verus is est, cui templum hoc sacrum est : quæ vero Patris sunt, et mea sunt omnia. Itaque non alibi decebat me quærere, quem licet in iis invenire, quæ Patris sunt. Ita quidem veritas ipsa templum legale et legis præcepta, quæ et docebantur, et disputabantur, Patris sui esse clara voce testatur, servi autem mendacii contradicere non verentur, sed eadem opera duo contraria audent, Patrem quidem Domini nostri Jesu Christi a legibus his et dominio in se repellentes, et Filii testimonium, quem extremis labiis Servatorem et veritatem vocare non defugiunt, perditissimi homines mendacii insimulare audent. Adeo aversatio legis ipsam quoque legislatorem a gratia repellit. Vel potius apostatæ hi jam pridem ab initio blasphemiam contra utriusque testamenti auctores parturientes, deinde vero, quamvis ad omnia audaces, a partu perniciosissimo metu auditorum prohibiti, pro eo, quod semen draconis, quod conceperant, perire pati debebant, brevi quidem tempore partum cohibent, deinde vero per ambages quasi et arte quæsita conceptum venenum lingua pariunt. Et effundunt illi quidem venenum contra legem, ab insolentia vero in legem non minus, nisi longe magis in ipsos legum actores abrepti petulantur agunt. Et sic in quantum crassiore insultu uti verentur, convictos omnino se præstant, quod magnitudinem facinoris sui non nesciant, in quantum vero id non ignorantes non recedunt, efficiunt, ut peccatum hoc ipsis non remittatur.

D XVII. Videas vero veritatis discipulos, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, non data occasione, aut semel, sed undique circumferentes, et Nazaret patriam ejus appellantes, eosdemque nihil et ne ipsam quidem terrenam nativitatem recensere refugientes. Quantum vero requirebatur ad originem nativitatis ejus edisserendam ! Jam si illa perniciosæ manus opus fuisset, nunquid putas bonum boni Patris Filium passurum, ut hæc ipsi pa-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Ἐκατέρων. Ita scripsi pro ἑκατέρων, quod exhibebat codex. Sermo hic est de Testamento utroque, et eodem utriusque auctore.

tria vindicaretur, aut permissurum, ut discipuli id auderent, quod si quis alius dicere fuisset ausus, justum ipsi iudicium immissurus et ab hac temeritate severe avocaturus fuisset? Atque ita quidem per patriam Domini eorum in communem patriam, vel potius totam creationem insultus evertitur et prosternitur. Si vero alius homo bonus est, alius vicissim malus, quorum ille ex bono thesauro cordis sui bonum profert, hic vero malum ex malo, quis non profiteatur, quod non creatio corporis primæva, nec anima, in conjunctionem et gubernationem ejus data, in hostile principium referenda sit, sed quod liberum arbitrium, in ea scilicet, in quæ non decebat, declinans, hac declinatione sua bonum in malum converterit. Quam enim aliam dederis causam, quod alii homines sint boni, alios vero in malum prospicientes videas, non minus, quod quidem nolim, quam vos? Quæ enim in actionibus et sententiis vestris spontanea est malitia, eadem separavit vos a grege bonorum, sicut et jam ante vos a bona secreverat intentione et consilio. Propterea alii quidem sunt præcones bonitatis Creatoris, suumque et norunt et celebrant Conditorum; alii vero ad eum calumniandum et factis et lingua conversi, se ipsos quidem bonitati ejus et creationi et dominio subtrahunt, obnoxios vero, oh! stultitiamne dicam, an dementiam? manus hostili et rebelli faciunt. Si quis enim rem recte æstimare voluerit, is, qui ex anima (eam enim cor hic significat) bona profert⁷, quomodo bonus esse potest, nisi tota substantia bona dicatur? sicut vicissim tota substantia mala est, quæ ex anima sua id, quod reconditum est, malum producit. Sane non video quam sibi veniam reliqua faciant, hi homines qui mihi potius, dum prophetas et legem injuria afficiunt, ejusmodi culpam contrahere videntur, quæ a pœna immunis esse non possit. Ipse enim Servator clamavit: *Multi prophetæ et justî*, ubi clarum est, hos esse eos, qui sub lege erant, *desiderarunt videre et audire, quæ videtis et auditis*⁸. Eadem opera discipulis quidem ostendit rationem dignitatis et gloriæ, ad quam pervenerint, defectionem vero subvertit in eo, quod gratiam quidem ejusque præcones potiores partes, secundas vero prophetas, et eos, qui sub lege vixerint, necnon veritatis bonitatisque studiosos, obtinere testatur. Quomodo vero Servatoris ejusque dogmatum amatores servi adversariæ partis esse possunt? quomodo iidem inspiratione a malo principio politici sunt, cum per naturam fieri nequeat, eosdem simul et malitiæ indulgere, ne dicam, ab ea fabricatos esse, et desiderio tamen in bonum ferri? Hoc enim nihil aliud est, quam verbum Domini in contraria omnia vertere. Illud enim Bonum ex malo corde

⁷ Luc. vi, 45. ⁸ Matth. xiii, 7.

A γράφειν, ἢ καὶ τοὺς μαθητὰς εἶα τολμῶν, ὃ κἄν τις ἄλλος λέγειν ἀπεθρασύνετο, δίκαιόν τε δίκην ἐπιβάλλειν αὐτῷ καὶ τοῦ τολμήματος κατὰ πολλῆς ἀπάγειν τῆς ἀγανακτήσεως; 'Ἄλλ' οὕτω μὲν διὰ τῆς τοῦ Κυρίου πατρίδος ἢ κατὰ τῆς κοινῆς πατρίδος, μᾶλλον δὲ ἢ κατὰ (10) τῆς κτίσεως ὅλης ἐπανάστασις καθαιρεῖται καὶ καταστρέφεται. Εἰ δὲ ἐστὶ μὲν ἄνθρωπος ἀγαθός, ἐστὶ δὲ τις καὶ πονηρός· ὧν ὁ μὲν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν, ὃ δὲ τὸ πονηρὸν ἐκ τοῦ πονηροῦ, τίς οὐκ ἂν συνομολογήσειεν, ὡς οὐχ ἢ ἀπ' ἀρχῆς πλάσις τοῦ σώματος, ὡσπερ οὐδ' ἢ δοθεῖσα συνάπτεσθαι ψυχῇ καὶ διακυβερνῆν αὐτὸ, οὐκ εἰς ἀντίπαλον ἀνάγεται ἀρχὴν, ἀλλὰ γὰρ τὸ αὐτεξούσιον, πρὸς ἃ δὲ μὴ ἔδει ῥοπὴν προσλαβεῖν, αὐτὸ διὰ τῆς ῥοπῆς τὴν ἀγαθότητα μεταβάλλει εἰς τὸ πονηρὸν. 'Επεὶ τίνα ἂν ἔχοι λόγον ἄλλον, τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀγαθοὺς, τοὺς δὲ καθορᾶν νενευκότας εἰς τὸ πονηρὸν, ὡσπερ, εἴθε δὲ μὴ ὤφειλε, καὶ ὑμᾶς. 'Ἡ γὰρ ἐν ταῖς πράξεσι καὶ δόγμασι ὑμῶν ἀπὸ γνώμης πονηρία, διέσχισεν ὑμᾶς τῆς ἀγέλης τῶν ἀγαθῶν, προδιασχίσασα τῆς προαιρέσεως τῆς ἀγαθοειδοῦς. Διὸ καὶ οἱ μὲν κήρυκαί εἰσι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Δημιουργοῦ· καὶ τὸν ἑαυτῶν ἐπίστανται καὶ δοξάζουσιν πλάστην, οἱ δὲ πρὸς διαβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ τῇ γλώττῃ κατασύραντες ἐξιστῶσι μὲν αὐτοῦ τῆς ἀγαθότητος, καὶ πλάσεως καὶ κυριότητος ἑαυτοὺς, ὑπεξουσίους δὲ, ὡς πῶς ἂν εἶποι τις τῆς ἀναληψίας, ἢ τῆς ἐμπληξίας! παρασκευάζουσι σφᾶς αὐτοὺς τῆς ἀντιπάλου καὶ πολεμίας χειρός. 'Επεὶ εἰ τις γὰρ βούλοιο συνιέναι, ὃ ἐκ ψυχῆς προφέρων τὰ ἀγαθὰ, τοῦτο γὰρ νῦν ἡ καρδία δηλοῖ, πῶς ἂν ἢ τίς εἴη ἀγαθός, εἰ μὴ ὅλον λέγοιτο τὸ σύγκριμα ἀγαθόν; ὡσπερ πάλιν ὅλον πονηρὸν ἐκεῖνο τὸ σύγκριμα, ὃ ἐκ τῆς ἰδίας ψυχῆς τὸ τεθησαυρισμένον προφέρει πονηρὸν. Οὐχ ὁρῶ δὲ τίνα συγγνώμην αὐτοῖς ὑπολείπονται, μᾶλλον δὲ πῶς ἀπαράτητον αὐτοῖς, δι' ὧν τοὺς προφήτας καὶ τὸν νόμον ἐνουβρίζουσιν, οὐ κατασκευάζουσι τὸ πλημμέλημα. Αὐτὸς γὰρ ἀνακέραιος ὁ Σωτὴρ· Πολλοὶ προφήται καὶ δίκαιοι· δῆλον δὲ ὡς, οἱ ἐν τῷ νόμῳ ἐπεθύμουν ἰδεῖν καὶ ἀκοῦσαι, ἃ βλέπετε καὶ ἀκούετε, τοῖς μαθηταῖς ἅμα τε τὸν λόγον προτείνων καὶ τοῦ ἀξιώματος, καὶ τῆς δόξης εἰς ὅσον ἤκουσιν, ἐπιδεικνύς· ἅμα δὲ τὴν ἀποστασίαν καταστρέφων, ἐν ᾧ τὴν χάριν μὲν καὶ τοὺς ταύτης κήρυκας τὸ μείζον ἔχειν, οὐ μὴν γὰρ ἀλλὰ καὶ τοὺς προφήτας καὶ τοὺς κατὰ νόμον πολιτευσαμένους, ἐραστὰς τε τῆς ἀληθείας καὶ τῆς αὐτοῦ προσεμαρτύρησεν ἀγαθότητος. Οἱ δὲ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν αὐτοῦ δογμάτων ἐρασταὶ πῶς ἂν εἴησαν ἀντιπάλου μοίρας θεραπευταί; πῶς δὲ τὴν ἐπίπνοιαν ἐκ πονηρᾶς εἴλικον ἐνεργείας; μὴ συμβαίνοντος ὅπως τῇ φύσει ἅμα τε τοὺς αὐτοὺς πονηρὰ τελείσθαι, ἵνα μὴ λέγω συγκατεσκευάσθαι, καὶ

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(10) Κατὰ. Malim legere μετὰ tanquam magis huc accommodatum. Neque raro præpositiones κατὰ ἢ μετὰ in mss. confunduntur.

τὴν ἐπιθυμίαν ἔχειν ἀναφερομένην εἰς τὸ ἀγαθόν. Τοῦτο γὰρ ἀντικρὸς εἰς τὸ ἐναντίον ἐστὶ τὸν λόγον περιτρέπειν τὸν Δεσποτικόν. Ἐκ γὰρ πονηρᾶς καρδίας ἀγαθὸν ἐπιδείξας φιλονεικεῖ προσερχόμενον (10*). Πάλιν δὲ συνάπτων ὁ Σωτὴρ τὰ κοινὰ τοῖς παλαιοῖς, καὶ παριστῶν, ὡς εἰς μίαν ἄγουσι σωτηρίας ὁδόν, τὰ μὲν οἷον ὄντα προτέλεια, τὰ δὲ αὐτὴν χαριζόμενα τὴν τελειότητα. Διὰ τοῦτο φησι· Πᾶς Γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὁμοίος ἐστὶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά· Δι' ὧν τε γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ θησαυρῷ καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὴν καινὴν προέρχεται καὶ τὴν παλαιὰν ἐκδιδάσκει, τὸ συνεῖναι καὶ συμφωνεῖν ἀλλήλοις καὶ μὴ διαμάχεσθαι βεβαίῳ. Δι' ὧν τε ἑκατέρας τὴν διδασκαλίαν εἰς τὴν βασιλείαν ἐπάγει τῶν οὐρανῶν, ἔτι περιφανέστερον τὸ λῆαν αὐτῶν σύμφωνον καὶ ἀδιαίρετον ἐπιψύφισατο. Εἰ οὖν ἑκατέρα μὲν ἐν τῇ αὐτῇ θησαυρίζεται διαθήκῃ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ πάλιν πρόβεισιν, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ τοὺς, οἱ ταύτας ἐθησαύρισαν, τῶν οὐρανῶν ἀπάγει βασιλείαν, πῶς αὐτὰς ἀντίπαλοι διασχίσουσι μερίδες; Ἄλλ' οὐχὶ τοὺς φρουραζόμενους εἰπεῖν ταῦτα, ὁ διαθήκης ἑκατέρας νομοθέτης οὐκ ἐκελάσεται μὲν καὶ ἐκμυκτηριεῖ; ὡς σκευὴ δὲ συντρίψει κεραμῆως, ἅτε δὴ παντάπασιν ὁδοῦ δικαιοσύνης ἐαυτοὺς διασχίσαντάς τε καὶ ἀπολωλεκότας; Προανκηρύττει δὲ καὶ ὁ προφήτης Ἡσαίας, ἃ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ὠράθη τελούμενα· Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐδάστασεν· καὶ τῷ μῶλωπι αὐτοῦ πάντες ἡμεῖς ἰάθημεν. Καὶ ἃ τοῦ σκότους τὸν ἄρχοντα καὶ τὰς (11) ἐξουσίας διέλαβε, ταῦτα προσιδέναι ἡ προφητικὴ χάρις καὶ ἡ κατὰ νόμον πολιτεία τῷ προφήτῃ ἐχρῆζέτο. Καὶ πῶς ἡ τὸν ληστὴν λαμβάνουσα προφητεία ἐκ τῆς αὐτοῦ προήγετο ἐπιπνοίας; Ἡὼς δὲ ὁ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν προκαταγγέλλων διαπράττεσθαι, οὐκ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ φέδει, ἐξ οὗ τῆς ἀληθείας ἡ πηγὴ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἄρχεαίτου;

ΚΗ'. Ἄρ' οὐ πάυσθε θεομαχοῦντες, οὐδέ τις ἕμᾶς μετὰ μελος τῆς μακρᾶς ἀναφέρει πλάνης; Ὁ μέντοιγε Σωτὴρ ἡμῶν τῷ προσελθόντι αὐτῷ καὶ ζῶν αἰώνιον ἐπιζητοῦντι ταύτης τυχεῖν ἐπαγγέλλεται, οὐκ ἔάν τὸν νόμον βλασφημήσῃ, οὐδέ τοὺς προφήτας ἐκμυκτηρίσῃ, ἀλλ' εἴ γε τὰς ἐντολάς πληρώσῃ. Πυθανόμενος γὰρ τοῦ τὴν ζῶν τὴν αἰώνιον αἰτοῦντος, Ποίας; (ἢ τῆς πολλῆς τοῦ νόμου εὐδαιμονίας!) οὐ τὰς ἀπὸ τῆς χάριτος αὐτῷ, ἀλλὰ τὰς ἀπὸ τοῦ νόμου προβάλλεται, Οὐ φονεύσεις, λέγων, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις. Τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ

* Matth. XIII, 52. * Luc. II, 42. * Isa. LIII, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(10*) Προερχόμενον. Ita scripsi pro προσερχόμενον. Manifestum est Photium hic illud velle, quod Marcus VII, 20, dicit ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. Sic paulo post ait: Τὴν καινὴν προέρχεται καὶ τὴν παλαιὰν ἐκδιδάσκει.

(11) Τὰς. Restitui hoc pro τῆς, quod in ms. erat

A provenire contendit. Cumque alibi Servator nova cum veteribus jungat, monet simul in eandem ea ducere salutis viam, cum alia quidem inicient, alia vero perfectionem donent: *Omnis Scriba, inquit, edoctus regnum caelorum, similis est patri familias, qui ex thesauro suo bono profert nova et vetera* *. Eo ipso enim, quo in eodem thesauro et ex eodem novum et vetus testamentum provenire docet, confirmat omnino, ea sibi invicem consentire et convenire, non autem secum pugnare. Dum vero utriusque doctrinam ad regnum caelorum perducere tradit, adhuc clarius consensionem ⁹ et nexum mutuum indissolubilem astruxit. Quod si igitur utrumque testamentum in eadem re thesauri instar reconditum est, et ex eodem iterum prodit, in idem quodque caelorum regnum eos, qui utrumque asservarunt, perducit, quomodo ea oppositæ factiones separabunt? Nonne potius utriusque testamenti auctor ea proloqui audentes ridebit et subsannabit, imo ut vasa figuli conteret, tanquam eos, qui se a via recta separaverint et perdiderint? Prænuntiat vero et propheta Isaias, ea quæ tempore Servatoris re ipsa præstita apparebant: *Ipse infirmitates nostras suscepit, et morbos pertulit: et plagis ejus nos omnes sanati sumus* *. Ea quoque quæ dominum tenebrarum et potestates latuerunt, hæc præscire prophetam, donum propheticum et vita secundum legem acta fecit. Quomodo vero prophetia, quæ latronem latuit, ex ipsius inspiratione profecta est? Quomodo is qui Dominum nostrum Jesum Christum ita prædicavit, atque salutem nostram ita instaurandam prædixit, futura nisi a Deo bono et Patre, a quo fons veritatis, ipse Servator noster, profluxit, sed ab alio malo principio inspirationem habuisset, vaticinatus est?

οὕτω μὲν θεολογῶν, οὕτω δὲ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπνεόμενος τὰ μέλλοντα ἐχρησματοῦσθαι, ἀλλὰ τίνος (12) ἄλλης πονηρίας ἐνεργού-

XVIII. Nunquid igitur cessatis, contra Deum pugnare, neque vos ulla pœnitentia a longo errore revocat? At enimvero Servator noster illum, qui ad se veniens vitam æternam quærebat, hujus participem fore promittit, non certe, si legem conviciis proscinderet, aut prophetas subsannaret, sed si præcepta servaret. Cum enim homo, de vita æterna sollicitus, quæreret, quænam servanda essent (O eximium cultum, legi præstitum!) non ea quæ gratiæ, sed quæ legis erant, proponit, *Non occides, inquit, non mæchaberis, non juraberis, non falsum testimonium dices. Honora patrem tuum, et matrem,*

(12) Ἄλλὰ τίνος. Sic scripsi pro ἀλλὰ τίνος, quod codex mendose exhibebat, quæm et sæpe alias in scriptione accentuum a vero aberrare deprehendi, hinc inde etiam, ubi non monui, ad rationes grammaticas a me emendatum.

*et dilige proximum tuum sicut te ipsum*¹⁰. Vide vero bonum, quod in juvene illo erat, ut intelligas, quale quidem illud sit, cujus observatio vitam æternam conciliet. Cum enim is interrogaret, nihil aliud ipsum edocuit, quam, apostasiæ se opponens, legis præcepta proposuit, cum multa asseveratione contendens, ea bona esse et ad vitam æternam ducere. Quod si vero a bono Patre non fuissent, ipsiusque præconio consona, sed a tyrannide orta, quomodo illa veritas ipsa tanquam veritatis plena produxisset? Quomodo vero vitam æternam quærenti eam per ea quærendam suasisset? Quomodo denique, o maximam insaniam! si quis hæc vel in se considerare voluerit, illius, qui ab initio homicida erat, lex fuerit: *Non occides, non machaberis*, et cætera, quibus malitia ejusque sator e diametro ipsis oppositus, non sane, fovetur, sed potius efficitur, ut obedientes a castigandorum pœnis procul amoveantur? Qui enim a cædibus, et furto, et adulterio et falso testimonio immunem se præstat, proximumque suum diligit ut se ipsum, hic est, qui leges Bono oppositas conculcat, et eum, qui ab initio malus fuit, tanquam hostem confundit, qui denique, præstitis præceptis Mosaicis, gratiam accepit se ab ejus actionibus abstinendi. Ita actiones, quæ a legis præceptis proficiscuntur, sua natura bonum secum ferunt, et robur Mali per se invalidum esse demonstrant. Dum vero adolescentem perfectum fore pronuntiavit Servator, si reciperet et sua, quæ gratiam parerent, præcepta, neque hoc sane quidquam, quod dictis contrarium sit, infert. Primum enim non unumquodque eorum, quæ sub gratia sunt, præceptum per se perfectionem confert, quia sic sufficeret unum, et reliquorum observatio supervacanea foret. Neque enim hoc tantum ad bonæ legis rationem requiritur, ut in se perfectionem exhibeat, sed id potius, ut nihil, quantum quidem in ipsa est, reliquum faciat, quominus eum, qui circa eam versatur, bono jungat, et ab actionibus malis avocet. Deinde et ex ipsa hac assertionem non minus, quam ex prædictis, perspicere licet, præcepta legis in honore fuisse. Dum enim Servator illa non abjicit, sed potius iisdem sua superaddit, præterea vero per utraque perfectum quemdam fieri pronuntiat, manifestum sane est, quod ea quoque ipsa hac eorum, quæ sub gratia sunt, connexionem et conjunctionem perfectionis consortia esse pronuntiat. Neque enim quisquam, qui rationis usum integrum habet, affirmavit, eas leges, quas ipsa veritas bonas esse, et ad ipsum cœlorum regnum ducere asserit, etiamsi ea quæ gratiæ sunt, simul adsint, nihil ad perfectionem conferre.

¹⁰ Matth. xix, 16-20.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(12*) Τὸν τέλειον. Fortasse præstitit legere τὸ τέλειον, sicut paulo ante noster dixerat τὸ τέλειον προξενεῖ.

ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. Καὶ ὄρα τοῦ νεανίσκου τὸ ἀγαθὸν. ὁποῖόν τι ἐστίν, οὐ ἡ πράξις τὴν αἰώνιον ζωὴν προξενεῖ. Διερωτῶντος, ὁ Σωτὴρ οὐδὲν μᾶλλον ἐκείνον διδάσκων, ἢ κατὰ τῆς ἀποστασίας ἰστάμενος, τὰς νομικὰς προέτεινεν ἐντολάς, μετὰ πολλῆς τῆς βεβαιώσεως, ἀγαθὰς εἶναι ταύτας καὶ πρὸς ζωὴν ἀπάγειν τὴν αἰώνιον ἐπιμαρτυρῶν. Καὶ τοι εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἦσαν, καὶ τῷ αὐτοῦ κηρύγματι σύμφωνοι, ἀλλ' ἡ τυραννὶς αὐτοῖς ἐπεφύετο, πῶς μὲν αὐτὰς ἡ ἀλήθεια, ὡς μετόχους προῆγε τῆς ἀγαθότητος; πῶς δὲ τῷ ζητοῦντι τὴν αἰώνιον ζωὴν δι' αὐτῶν εὖρεῖν ἐπετίθετο; Πῶς δὲ, ὡς βαθείας μέθης! εἴ τις καὶ καθ' ἑαυτὰ ἐθίλοι ταῦτα σκοπεῖν, τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου νόμου τό· Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, καὶ τὰ ἄλλα, οἷς ἐκ διαμέτρου ἡ κακία καὶ ὁ ταύτης σπορεύς, μὴ ὅτι θεραπεύεται, ἀλλὰ γε δὴ καὶ ὡς παρῶντων μαστιγούμενων δίκην ἀπελαύνεται. Ὁ γὰρ φόνων καὶ κλοπῆς, καὶ μοιχείας καὶ ψευδομαρτυρίας κρείττων γεγονώς καὶ τὸν πλησίον ἀγαπήσας ὡς ἑαυτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ καταπατῶν τοὺς ἀντικείμενους τῇ ἀγαθότητι θεσμοὺς, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν ἀρχέμακρον καταισχύνων ἐχθρὸν, καὶ τῶν αὐτοῦ πράξεων μακρὰν ἀποδιώκειν χάριν λαβὼν διὰ τῆς ἐργασίας τῶν Μωσαϊκῶν ἐντολῶν. Οὕτως καὶ καθ' ἑαυτὰ τῶν νομικῶν ἐντολῶν αἱ πράξεις τὴν ἀγαθότητα φέρουσιν ἐν ἑαυταῖς, καὶ τοῦ Πονηροῦ τὸ κράτος σαθρὸν ἐλέγχουσι δι' ἑαυτῶν. Εἰ δὲ καὶ τέλειον τὸν νεανίσκον ἀνείπεν ἔσεσθαι προσλαμβάνοντα καὶ τὰς ἰδίας, αἰ τὴν χάριν ποιούσιν, ἐντολάς, οὐδὲ τοῦτο τοῖς εἰρημένους οὐδὲν ὑπεναντίον μετακινεῖ. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδὲ ἐκάστη τῶν ἐν τῇ χάριτι καθ' ἑαυτὴν τὸ τέλειον προξενεῖ, ἐπεὶ ἐξήρκει ἂν ἡ μία, καὶ τῶν ἄλλων ἢ ἡ πράξις περιττή. Οὐ γὰρ τοῦτο νομοθεσίας ἀγαθῆς τὸ καθ' ἑαυτὴν παρέχειν τὸ ἐντελές, ἀλλὰ τὸ μηδὲν καθυφεῖναι, τόγε ἐπ' αὐτῇ, πρὸς τὸ μὴ συνάπτειν μὲν τὸν μετρίοντα ταύτην τῷ ἀγαθῷ, ἀπάγειν δὲ τῆς ἐργασίας τοῦ πονηροῦ. Δεύτερον δὲ καὶ δι' αὐτῆς ἐστὶ τῆς ἀποφάσεως οὐδὲν ἕλαττον συνιδεῖν, ἢ διὰ τῶν προτέρων τὰς νομικὰς τιμωμένας ἐντολάς. Τὸ γὰρ ἐκείνας μὲν τὸν Σωτῆρα μὴ ἐκβαλεῖν, ἐπὶ δὲ ταῦταις καὶ τὰς ἰδίας ἐπαγαγεῖν, εἶτα τὸν (12*) τέλειον δι' ἀμφοῖν ἀποτελεῖσθαι, δῆλον ἂν εἴη, ὡς κάκειναις τῇ συνδρομῇ τε καὶ συνοικειώσει τῶν ἐν τῇ χάριτι τῆς τελειότητος ἀνακηρύττει μετασχεῖν. Οὐ γὰρ ἂν τις σώζων ὄλως σοῦ λογισμοῦ τὸ ἀξίωμα, ἢς ἀγαθὰς τε ἀνείπεν (13) ἡ ἀλήθεια καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν χειραγωγούς πάντας ἀποψηφισεῖται, εἰ καὶ προσέχουσιν αἱ τῆς χάριτος, μὴδὲν πρὸς τὴν τελειότητα συντελεῖν.

(13) Ἀνείπεν. Scriptum primum in codice erat ἂν εἴπεν, quod eadem manus recte correxerat per ἀνείπεν.

10. Ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα λογιζομένων, καὶ ὅσον A
 ἴσχυσι κατὰ τοῦ γένους ὁ ἐχθρὸς, εἰς ὅταν τε κατ-
 ηνέχθη πτώσιν ὁ ἄνθρωπος, καὶ πρὸς ὅσῃν ἀλλοτριώ-
 σιν ἢ φύσιν ἀπηνέχθη τοῦ πλάσματος, ἀνθελομένη
 τοῦ Κτίστου τὸν πολέμιον ἐπιγράφεσθαι δεσπότην·
 ἀναστρέφεται μὲν τὰ ἐντὸς, ταράσσεται (14) δὲ τὰ
 σπλάγχνα, καὶ προπίπτει δάκρυα, καὶ τοὺς ἐλέγ-
 χους οἱ θρῆνοι παρέργονται. Ἀλλὰ τίς ἂν θρῆνος
 ἐξαρκέσει τῷ πάθει; Οἶμαι γὰρ καὶ αὐτὸν τὸν
 Ἱερεμίαν, θρῆνος, εἴ τις ἄλλος, εἰδὸτα συμπαρατε-
 νειν παραπτώμασι, τὸ ἕλαττον ἐνταῦθα λαβόντα, καὶ
 τὴν συμπάθειαν ὅλην κενώσαντα ἀπελευθεῖν. Τηλικού-
 τον πρόκειται πῶμα, καὶ τηλικαύτη κατέσχε τὸ
 ἀνθρώπινον πληγῆ. Ὅρα γὰρ. οἶμοι, νῦν μὲν ὅπως
 συνηγόρους ἑαυτοὺς προχειρίζονται τοῦ ἐχθροῦ, νῦν
 δὲ οὐ συνηγόρους μόνον ἀλλὰ καὶ τῆ κακίᾳ ὑπερ- B
 ἔχοντας καὶ παρευδοκιμοῦντας τὸν ἀρχέκακον καὶ
 ὑποσκορπεῖ τοῖς τοιοῦτοις. Καὶ παρελεύοντες τοῖς
 ἀτόποις τὸν εἰσηγητὴν, αἴσθησιν οὐκ ἐθέλουσι λαβεῖν.
 Τοῦ γὰρ Σωτῆρος ἡμῶν ἤδη τὴν αὐτοῦ θεότητα καὶ
 ἴσχυν παραδεικνύοντος τοῖς θαύμασιν, ἐπεὶ τῶν ἄλλων
 νοσημάτων ἀπαλλάττων τὸ οἰκεῖον πλάσμα, οὐδὲ τὸ
 τῶν δαιμόνων στίφος εἶα διεισχεῖν, ἀλλὰ μετὰ
 πολλῆς τῆς αὐθεντίας ἀπήλαυεν, οὐκ ἐτόλμησεν,
 ὅπερ πρότερον, ἀλαζονεύσασθαι ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἑαυτοῦ
 εἶναι, ἐξ οὗ ἐδιώκετο, ἀντειπεῖν. Ἀλλ' ἅμα τε ὁ
 Κτίστης εὐσπλάγχυν τῷ κτίσματι προσέβλεψεν
 ὀφθαλμοῖς, καὶ ὁ λεγεὼν ἰδραπέτευε, καὶ οὐκ ἐξ ὧν
 φύγει μόνον τοῦ ἀλλοτρίου διώκεσθαι, καὶ ἄκων
 ἔργοις ἐπιμαρτύρεται, ἀλλ' ὅτι μὴδὲ τῶν χοίρων
 φύσιν ὑπὸ τὴν πονηρὰν ἔστι πλάσιν καὶ ἀρχὴν λαμ- C
 πρότερον ἀνομολογεῖ. Αἰτοῦσι γὰρ οἱ τῆς πονηρίας
 τὸν κοινὸν Κτίστην καὶ Δημιουργὸν ἄδειαν αὐτοῖς
 παρασχεῖν, κἂν γοῦν ἐν ἐκείνοις εἰσελθεῖν. Ὁ δὲ
 ἔρα πάντα ἐν σοφίᾳ ποιῶν, οὐκ ἐκείνοις, ὡς ἔοικε,
 χαριζόμενος, ἀλλ' ἦν κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐχθρὰν
 ἔχουσι καὶ μισοφονίαν ἐνδείξασθαι παραχωρῶν,
 ἀλλὰ μὴν καὶ τῆς ἀτόπου ταύτης νόσου, οἷόν τινα
 θεραπείαν προκατασκευαζόμενος τῆν τε αἴτησιν
 αὐτῶν ἀφῆκε προελθεῖν, καὶ τὴν αὐτῶν ὁρμὴν κα-
 γνώμην εἰς θράμβον ἐξελεθεῖν. Ὅρα πῶς ὁ τῶν
 δαιμόνων λεγεὼν οὐ λόγοις ἀλλ' ἀνάγκη πιεζόμενος
 τοὺς χοίρους ἀνομολογεῖ ἔργα εἶναι τοῦ ἐν τῇ σαρκὶ
 κρυπτομένου ἀληθινοῦ Θεοῦ; Ἐἴτα ὁ ἐχθρὸς πρότε-
 ρον καταψευδόμενος καὶ λέγων· Ταῦτα πάντα ἐμὰ D
 ἔστι, καὶ ἐὰν πεσῶν προσκυνήσης μοι, δώσω
 σοι αὐτά· οὗτος τότε ἀγνοῶν μὲν, ὅτι Θεὸς ἦν, ᾧ
 τὴν πείραν προσῆγε, καταλαζονεόμενος δὲ, ὡς τὰ
 ἐπίγειά ἐστιν αὐτοῦ, τῆς θεϊκῆς ἤδη δόξης διὰ τῶν
 θαυμάτων ἀπαστραπτούσης, ἔδειξέ τε ὁ ἀναιδὴς,
 καὶ τῆς ἀλαζονείας ἀπέστη· καὶ ὁμολογεῖ δι' ἔργων
 μὴδὲ τὴν ἐπὶ τοῖς χοίροις ἔχειν ἐξουσίαν, μὴ ὅτι γε
 πλάσιν.

XIX. Mihi vero hæc ita argumentanti, et, quan-
 tum hostis contra homines valuerit, in quantamque
 perniciem præcipites illi acti sint, quam item pro-
 cul natura a Conditore aversa sit, postquam adver-
 sarium loco Conditoris ut dominum suum elegit,
 exponenti, interiora invertuntur, visceraque com-
 moventur, lacrymæ ex oculis cadunt, et querelæ
 argumenta superant. Sed quæ tandem lamentatio
 affectum satis exprimat? Ipsum enim Jeremiam,
 qui certe, si quis alius, threnos delictis pares con-
 cinnare valuit, hic inferiorem fore, et omni commi-
 seratione profusa negotium relicturum esse credi-
 derim. Tam gravis ob oculos nobis versatur lapsus,
 et tantum genus humanum vulnus accepit. Vide
 enim quomodo nunc quidem, proh dolor! se hostis
 administros sistant, nunc vero non administros
 modo, sed et ut tales, qui malitia ac factis hujus-
 modi ipsum ab origine malum et mali satorem su-
 perant ac vincunt, et ne sic quidem quamvis magi-
 strum insolentia sua prætervehantur, mali sensu
 afficiuntur. Cum enim Servator noster divinitatem
 suam et potentiam miraculis jam declarasset, idem
 non solum aliis morbis creaturam suam liberavit,
 sed nec permisit, ut eadem a dæmonum caterva
 turbaretur, atque adeo cum auctoritate multa eam
 propulsavit, non sane tunc, ut antea, ausus est su-
 perbire hostis, suumque id, quo impetebatur, esse
 dixit. Sed simul ac Creator creaturam suam oculo
 miserante aspexit, legio dæmonum aufugit ¹⁰, ne-
 que solum eo ipso, quod fugit, ab alieno se peti re
 ipsa, etiam invitus, testatur, sed et, quod nec por-
 corum natura malo conditori et principio subjecta
 sit, clarissime profitetur. Mali enim isti a communi
 Conditore et Creatore expetunt sibi facultatem vel
 in porcos ingrediendi. Qui vero omnia sapienter fa-
 ciebat, certe non illis, ut videtur, gratificaturus, sed
 potius ostensurus, quam adversus homines inimici-
 tiam foveant, cædemque spirent, imo vero et medi-
 cinam quamdam contra insolentem hunc morbum
 paraturus, petitionem eorum omni ex parte ratam
 esse, eorumque impetum et voluntatem triumphii
 loco inservire jubebat. Videsne, quomodo legio dæ-
 monum non verbis sed factis, neque sponte sua,
 sed necessitate coacta, profleatur, porcos operâ
 esse veri Dei, sub carne occultati? Deinde hostis,
 qui primum mentitus erat dicens: *Hæc omnia mea
 sunt, et, si procidens adoraveris me, ea tibi dabo* ¹¹;
 is, inquam, quidem ignorans, Deum esse eum, in
 quem tentationem moliretur, atque adeo terrestria
 sua esse gloriatus, nunc, quando divina gloria per
 miracula eluxisset, timuit sibi impudens, et ab ar-
 rogantia abstinuit: atque sic opere ipso fatetur, se
 nec potestatem quidem in porcos habere, nedum
 eos creasse.

¹⁰ Marc. v, 9. ¹¹ Matth. vi, 9.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(14) Ταράσσεται. Ita scripta pro παράσσεται, quod est in ms.

XX. Tu vero, a homo, expergiscere : nondumne A
 Dominum tuum agnoscere cupis, sed adhuc corpus
 tuum creaturam Mali appellas ? Is, cujus agebas
 patronum, timore correptus, deponit mendacium,
 tu vero in patrocinio pergis ? Ille opere ipso clamat,
 quod nec porcorum sit dominus, tu vero eum tuum
 facis dominum ? Is nondum perfecte Dominum
 agnoscens, neque enim crux adhuc erat fixa, neque
 sol tenebris obdlexerat lucem, neque terram, per
 naturam alioquin quietam, mirabilis corripuerat
 tremor, neque conclavia inferorum locorum evacuata
 adhuc erant, neque resurrectio cognita: et velsic, cum
 nihil horum adesset, latro, a veritate substantiali
 sibi metuens, a potestate, quam antea sibi ipsi afflu-
 xerat, se ipsum etiam invitum revocat. Veritas enim
 mendacem ita coarcebat, ut cum antea regna omnia B
 sua esse gloriaretur, opere ipso ne in porcos qui-
 dem, nedum in quidquam aliud, potestatem se
 habere clamaret. Tu vero post crucem perlatam,
 post spoliatum infernum, post factam resurrectio-
 nem, post triumphatos principatus et potestates
 tenebrarum, post datam tibi facultatem, omnem
 hostis, si velis, potestatem eludendi ; tu, inquam,
 teipsum adhuc ferre potes, quando te alius, ne
 dicam tu temetipsum, obnoxium et creaturam
 Mali appellat ? Quis vero non vel hinc facile per-
 spexerit, quod, qui sub lege prophetæ erant et
 legati, quosque Jerusalem, ceu stupidissimorum
 Judæorum cætus prodit, lapidans et occidens non
 ferebat, illi omnino a bono principio inspirati et
 missi sint, atque inde originem duxerint, unde
 omnia ista profluxerant, nempe ab ipso Domino
 nostro Jesu Christo, veritatis fonte ? Is enim mi-
 seram clamat esse Jerusalem ob ea, quibus facta
 sit obnoxia. Non vero miseram diceret Bonitas
 ipsa eam urbem, quæ lapidaret aut occideret pra-
 vitatis amatores aut ejusdem legatos : *Jerusalem
 enim, inquit, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et
 lapidas missos ad eam* ¹². Et postea : *Quoties volui
 congregare filios tuos, quomodo gallina pullos suos,
 vos autem nolulistis* ¹³. Hoc est : Quoties volui ex
 commiseratione eos ad me recipere, et pœnæ
 subtrahere, quæ vos pro cæde prophetarum et pro
 ludibrio, in leges vobis datas probato, manebat,
 prætereaque ea gratia donare, ut præsentem in hac
 vita felicitate frui possitis ? At enimvero, quam
 tyrannidem insipidi ipsi vobis constituistis, ea
 non solum non permisit ad conversionem ullo
 modo, quam tamen tanta et talis benevolentia
 offerebat, et ad eam amplectendam cohortabatur,
 respicere, sed et ut prioribus similia addatis,
 impellit. Et quid dico similia ? Imo longe pejora,
 quibus providentiam meam et humanitatem a vobis

¹² Matth. xxiii, 37. ¹³ ibid. 38.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(15) Ἐπιγνούς. Ita fert variorum Patrum sen-
 tentia malum dæmonem Christum, ut Deum et
 Servatorem mundi, sub nativitate aut initium
 præconii ejus non cognovisse. Vide testimonia

K'. Καὶ σὺ, ἄνθρωπε, ἐναντίον, οὐκ ἔστι θέλεις ἐπι-
 γνῶναι τὸν σεαυτοῦ Δεσπότην, ἀλλ' ἔτι τὸ σὸν σῶμα
 πλάσμα λέγεις τοῦ Πονηροῦ ; Ὁ συνηγορούμενος,
 φόβῳ συσχεθείς, τὰ ψεῦδος ἀπέθετο, καὶ σὺ τὴν
 συνηγορίαν ἔτι συγκροτεῖς ; Ἐκεῖνος τοῖς ἔργοις
 ἀναβοᾷ, ὡς οὐδὲ τῶν χοίρων κύριός ἐστι, καὶ σὺ
 σεαυτοῦ κύριον ποιεῖς ; Ἐκεῖνος οὐκ ἔτι τελείως τὸν
 Δεσπότην ἐπιγνούς (15), οὐκ ἔτι ἦν ὁ σταυρὸς
 πηγίς, οὐδ' ὁ ἥλιος σκότῳ καλυψάμενος τὸ φῶς,
 οὐδὲ τὴν γῆν ἀντὶ τῆς κατὰ φύσιν ἡρεμίας ὁ παρα-
 δοξὸς εἶχε τρόμος, οὐδὲ τὰ τοῦ ᾄδου ἐκείνων ταμεία,
 οὐδὲ ἡ ἀνάστασις ἐγινώσκτο. Ἀλλ' οὖν καὶ μηδὲν
 ἔτι τούτων παρόντος ὁ ληστῆς τὴν ἐνυπόστατον δεδιώς
 ἀλήθειαν, ἦν αὐτῷ προανεπλάσατο ἔξουσιαν, ταύτης
 ἑαυτὸν καὶ ἄκων ἀπάγει. Ἐβιάζετο γὰρ ἡ ἀλήθεια
 τὸν ψεύστην· καὶ μηδὲ τῶν χοίρων, μὴ ὅτι τινὸς ἄλλου,
 ὁ τὰς βασιλείας πάσας ἑαυτοῦ τερατευόμενος εἶναι
 μὴδ' αὐτῶν ἔχειν τὴν κυριότητα τοῖς πράγμασιν
 ἀνακράζει. Καὶ σὺ μετὰ τὸν σταυρὸν, μετὰ τὸ σκυ-
 λευθῆναι τὸν ᾄδην, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, μετὰ τὸ
 παραδειγματισθῆναι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας τοῦ
 σκότους, μετὰ τὸ λαβεῖν σε τὴν ἔξουσιαν, ἂν ἄρα
 βούλη, κατὰ πάσης τῆς δυνάμεως τοῦ ἔχθρου, ἔτι
 σεαυτὸν ἀνέχη, εἴ τις σε ἄλλος ὑπεξούσιον καὶ πλάσμα
 λέγει τοῦ πονηροῦ, μὴ ὅτι γε σὺ σεαυτὸν ; Τίς δ'
 οὐχὶ κἀντεῦθεν βῆστα συνίδοι, ὡς οἱ διὰ τοῦ νόμου
 προφήται καὶ ἀπεσταλμένοι, οὓς ἡ Ἱερουσαλήμ, ὁ
 νῦν δηλοῖ τῶν ἀγνομονεστέρων Ἰουδαίων τὸ σύστημα,
 λιθοβολοῦσά τε καὶ ἀποκτινύσα οὐκ ἀνίει, οὗτοι δὲ
 τῆς ἀγαθῆς ὑπῆρχον ἐπιπνοίας τε καὶ ἀποστολῆς,
 καὶ δὴ καὶ τὴν δημιουργίαν ἔλκοντες ἐκείθεν : Πόθεν
 καὶ τίς ἡ παράστασις· αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος ἡμῶν
 Ἰησοῦς Χριστός, ἡ τῆς ἀληθείας πηγὴ. Ταλανίζων
 γὰρ τὴν Ἱερουσαλήμ, οἷς ἐν τούτοις ὑπηρέθη, οὐκ
 ἂν δὲ ταλανίσαιεν ἡ ἀγαθότης τὴν λιθοβολοῦσαν καὶ
 ἀποκτενοῦσαν τοὺς ἐραστάς τῆς πονηρίας, ἢ τοὺς
 ὄν' αὐτῆς ἀπεσταλμένους. Ἱερουσαλήμ γὰρ, φησὶν,
 Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνασα τοὺς προφήτας, καὶ
 λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν.
 Εἶτα· Ποσάκις ἠθέλησα επισυνάξει τὰ τέκνα
 σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς, καὶ οὐκ
 ἠθέλησατε. Ἀντὶ τοῦ Ποσάκις ἠθέλησα διὰ συγ-
 γνώμης ἀναλαβεῖν ὑμᾶς, καὶ τῆς δίκης ἐξαρπάσαι,
 ἥτις ἀντὶ τῶν προφητικῶν αἱμάτων καὶ οἷς τῶν δε-
 δομένων ὑμῖν κατορχεῖσθε νόμων, ἀπέκειτο, εὐδαι-
 μονίας τε συνόντας ἀλλήλοις τῆς κατὰ τὸν βίον
 ἀπολαύειν, χάριν παρασχεῖν. Ἀλλ' ἦν αὐτοὶ γε καθ'
 ἑαυτῶν τῆς ἀπονίας τυραννίδα προσετήσασθε, οὐ
 μόνον οὐδὲν πρὸς ἐπιστροφὴν ἀφορᾶν ὑμᾶς παρ-
 εσκεύασε καίτοι τοσαύτης καὶ τηλικαύτης τῆς εὐμε-
 νείας ταύτης ὑμῖν προτεινούσης, καὶ πρὸς αὐτὴν
 ἐπιστρέψασθαι παρακαλοῦσης, ἀλλὰ καὶ καθ' ἐκαστὴν
 παραθρασύνει (16) προστιθέναι τὰ ὅμοια. Καὶ τί

eorum collecta a Dionysio Petavio in *Dogmatibus
 theologicis*, tomo III, lib. 1, c. 8, p. 27.

(16) Παραθρασύνει. Sic putavi scribendum pro
 παραθρασύνει, quod erat in ms,

λέγω τὰ δμοια ; Ἀλλὰ μὴ τὰ πολὺ χαλεπώτερα, δι' ἧν ὑμεῖς τὴν ἐμὴν πρόνοιαν καὶ φιλανθρωπίαν ἑαυτῶν ἀπεσκευάσασθε. Διὸ καὶ ὁ καιρὸς ὑμῖν ἀπαιτεῖσθαι παρέστηκε τὰ ἐπίχειρα, τὴν τε ἀπ' ἀλλήλων καταδικάζων διασπορὰν, καὶ οὐ τὴν διασπορὰν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν αὐτοῖς θεμελίως καταστρέφων, καὶ ἐρημίᾳ παραδιδούς. Εἰ οὖν κατὰ τῶν προφητικῶν αἰμάτων ἡ τόλμα καὶ τῶν ἀπεσταλμένων ὁ φόνος εἰς ταλανισμὸν μὲν ἀπάγει τοὺς Ἰουδαίους, προσίμιον δὲ γίνεται τῆς ἐσχάτης αὐτῶν ἀπωλείας, πῶς οὐχὶ τὴν ἴσην δίκην ἵνα μὴ λέγω τὴν μείζονα, οἱ θερμοὶ μὲν τῶν Ἰουδαίων μιμηταὶ καὶ ὑπερβαλέσθαι δὲ φιλονεικήσαντες αὐτοὺς, οὐκ αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἐπάγουσιν τε καὶ ἄφικτον ταύτην κατασκευάζουσι περιφανῶς. Οἱ γὰρ πονηρᾶς δημιουργίας, ὧν ἐκδικος ἡμῖν ὁ Σωτὴρ, τούτους δυσφημοῦντες προελθεῖν, πολλῶν χαλεπώτερον τολμᾶσι τῶν ἀνελόντων αὐτοῦς. Οἱ μὲν γὰρ κατὰ σωματικῶν ἀπαξ ἀφῆκαν τὴν πληγὴν, οἱ δὲ τὴν πονηρίαν αὐτοῖς φύσει συγκατασκευάζοντες, ἀίδιον ἐναφίεσι τὴν ἀνάστον καὶ ἀνυπόστατον πληγὴν, μετὰ τὸ καὶ τοὺς ἀνελόντας αὐτοῦς ἀντὶ τῆς τιμωρίας ἐπάθλοισ κοσμεῖν, δι' ὧν μὲν τῆς σωματικῆς ἐκείνης σφαγῆς ἀρχηγούς τῆ γνῶμη περιστώσιν ἑαυτοῦς. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, καὶ τοὶ τηλικαῦτα ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς κατὰ τῶν σωματικῶν ἀσελείας ἐπὶ τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν ἀναφέρειν οὐ φρίττουσιν τὴν ἀσελείαν. Οἷς γὰρ, ὧν ἐστὶν ἐκδικος, κακίας λέγουσιν ἔργα καὶ θεραπευτὰς, τούτοις τὴν ὕβριν, ἄλλ' οὐκ ἂν ὀνομάσαιμι, συνεξυθρίζουσι καὶ τὸν ἐκδικητήν.

ΚΑ'. Ὅτι δὲ τῶν προφητῶν ὁ χορὸς, καὶ αἱς ἱερολογίαις Μωσῆς ὑπηρετήσατο, αὐτοὶ τε Θεοῦ πεφῆνασι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πλάσμα καὶ λατρευταὶ καὶ ὧν ὑποφῆται χρηματῆσαι χάριν ἔλαβον, ἐπιπνοίας ἦν ταῦτα καὶ προνοίας ἀγαθοῦργῶ, καὶ οὐδὲν ἦν πρὸς γε τὴν τότε τῶν ἀνθρώπων ἀκοήν, οὔτε σοφώτερον, οὔτε ἀσφαλέστερον, ἀλλ' οὔτε σωτηρίαν παρασχεῖν ἐτοιμότερον, οὐδὲ χειραγωγῆσαι βέλτιον, αὐτὸς πάλιν ἡμῖν ὁ καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας διαθήκης Δεσπότης, παρέχει καὶ τὴν ἀπόδειξιν. Τοιαύτην γὰρ τοῖς προφήταις τοῖς αὐτοῦ παρέσχεν ἔργοις τὴν τῆς ἀληθείας ἀσφάλειαν, καὶ εἰς τοσαύτην τούτους δόξαν καὶ περιφάνειαν ὕψωσεν, ὥστε οὐ τὰ παράδοξα τῶν ἔργων μόνον τούτους ἐπιδείκνυσι προκαταγγεῖλαι καὶ ἀνειπεῖν, οὐδ' ὅτι σταυρὸν καὶ θάνατον, οἷς ὑποστήσεται (17) σώσει τὸ γένος ἡμῶν · οὐδὲ χολὴν καὶ ὄξος, ὡς (18) ποτισθήσεται · οὐδ' ὅτι τὸ πάθος ὁ ἥλιος οὐ φέρων σκοτισθήσεται, οὐδ' ὅσα ἄλλα μετὰ τοῦ ὑπερφυοῦς καθέκαστον ἔσχε τὴν ἔκβασιν ἀπαράτρεπτον · ἀλλ' οὐδ' ὅτι ἐπὶ πῶλον ὄνου καθεδεῖται, καὶ τῶν δυσανασχετούτων τοὺς παῖδας ὕμολόγους ἔξει. Οὐ μνησθῆναι οὐδὲν τούτων ἀφῆκε μὴ κατὰ τοὺς κειμένων λόγους καὶ τὰς προφητείας προελθεῖν, καὶ ἐκτὸν ἐπιδείξαι διαπραττόμενον. Καί γε τί προσήκον ἦν, τὸν ἀναίρετον τῆς κακίας, καὶ οὐ τῆς ἐπιδη-

A *ipsis propulsatis. Propterea et tempus vos expectare jubet pœnas promeritas, quod non solum dispersionem a vobis invicem irrogabit, sed et ipsam urbem funditus evertet, et desertam reddet. Si igitur audax in prophetarum sanguinem facinus et missorum cædes Judæos in miseriam conjicit, atque initium facit extremæ ipsorum calamitatis, quomodo non idem iudicium, ne dicam gravius, strenui Judæorum imitatores, imo eosdem ut superent, adnitentes, ipsi illi in se transferunt, idque manifeste inevitabile reddunt? Qui enim eos, quorum ultorem Servator se nobis sistit, a malo principio proficisci calumniantur, illi graviora audent istis, qui eos ex vita sustulerunt. Illi enim semel corporibus manus intulerunt, at, qui malitiam natura ipsius inferunt nungantur, perpetuo illis plagas inferunt insanabiles ei intolerabiles, siquidem et occisores eorum pro pœnæ præmiis ornant, atque sic quoad mentem et animi sententiam cædis hujus corporeæ duces se probant. Quæ quamvis gravia sint, ne sic quidem illis sufficiunt, qui potius petulantiam suam a corporibus ad communem Dominum et Conditorem convertere non verentur. Quando enim eos, quorum ultor est, malitiæ opera et ministros esse dicunt, tum injuria, vix ausim dicere, ipsos quoque vindicem eorum afficiunt.*

C *XXI. Quod vero prophetarum chorus et Moses in sacris oraculis, quæ ediderunt, ut opus Dei et ministri Boni comparuerunt, atque ea, quorum prænuntii appellari merebantur, ab afflatu et providentia divina profecta erant, et talia omnino, quibus eo tempore in auribus hominum nihil sapientius, verius nihil, aut ad salutem parandam aptius, vel ad docendum melius fuerit, ipse iterum Veteris et Novi Testamenti Dominus demonstrat. Operibus enim prophetis eam veritatis fidem fecit, eoque in tantam gloriam et dignitatem evexit, ut ostendat, eas non solum mirabilia opera sua prædixisse, aut, crucem et mortem, quam perpessus, genusque nostrum ita redempturus sit; aut fel et acetum, quibus potandus sit, aut solis, passionem hanc non ferentis, obscuracionem; aut cætera omnia, quæ quidem singula, ut supernaturalia erant, eventum indeclinabilem sortiebantur; sed et quod super pullum asinæ sessurus, et indignantium filios laudatores habiturus sit. Horum, inquam, nihil reliquum fecit, quod non secundum sermones eorum et vaticinia perficeretur, seque id efficere testaretur. Jam vero quid decebat eum, qui malum sublaturus erat e medio, et cujus adventus potissimum ad tyrannidis abolitionem spe-*

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (17) Ὑποστήσεται. Excidisse hic videtur particula καί.
 (18) Ὁς. Forte rectius logeris οἷς.

ctabat, cum nosset tum prædicta, tum eos, qui ea prædixerant? Utrum omnia illis contraria facere, si a contrario principio essent profecta, an potius operam dare ipsum decebat, ut omnia implerentur, nihilque eorum, quæ ipsi prædixerant, irritum relinquere? Atqui Christus adeo nihil eorum, quæ ii vaticinati erant, neglexit, ut sæpe, cum aliquid faceret, innueret, se ista facere, prout illi quidem præviderint, et prædixerint, operaque sua nullatenus ab iis abire, quæ ab istis erant prædicta. Adeo operæ pretium putavit ostendere, eos esse veraces, magnamque in eo curam posuit, ut demonstraret, illos veri Dei et Patris veros esse prophetas et ministros. Et qui cum ratione conciliari posset, prophetas veritatis fontem constituere, aut opere ipso mirabilia eorum vaticinia confirmare et perficere, ac totum orbem fidei eorum testes oculatos sistere? Idem certe hoc est, ac si veritas ipsa doceret, principii hostilis hoc esse negotium, ut veritatem suggerat. Nota vero, Servatorem, pullo vectum, alia quoque subinuere. Hoc scilicet omnium maxime manifestum est, quod prophetiam confirmare conetur. Sanctissimum enim hoc oraculum edicit: Hoc vero omne factum est, ut impleretur, quod enuntiatum est per Prophetam dicentem: *Dicite filiæ Sion: Ecce Rex tuus venit tibi mansuetus: et sedens super asinam, et pullum subjugalis*¹⁴. Videsne, quomodo Servator mundi pullo insideat ad implendam et confirmandam prophetiam? Quæ enim, quæso, si ab hoc testimonio dando discesseris, alia causa adesse videtur, quæ, via adeo brevi existente, Jesum pullo insidere suaserit, qui sæpe et varias vias pedibus confecerat? Aut quam gloriam pullus attulit, dum portabat, ei, qui verbo virtutis suæ portat omnia? Quod vero regnum subjugale prædicavit, dum sustinebat vectum regem Israelis? Humilitatem enim et mansuetudinem si non magis, certe non minus testatam fecisset, si iter pedibus fecisset. Adeo ea, quæ veteris erant testamenti, cum novo conjunxit: adeo et verbis et factis edocere perrexit, ex eadem bonitate et nova illa proficisci, quamvis inter cætera dogmata hoc ipsum gratia in primis urget.

XXIII. Quid enim, cum in templum iret, num illud ad se non pertinere edixit, ceu apostatis videtur? aut num profanari id permisit, tanquam futurum tyrannidis a se destruendæ, delubrum et domicilium? Certe si ita statuendum fuisset, quod absit dicere! initium omnino destructionis faciendum erat eo in loco, ubi ita hosti cultus exhiberetur. Atenimvero ille omnia alia agebat, opere ipso ho-

¹⁴ Matth. xxi, 4, 5.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Τίμ. Lacunæ vestigium, in ms. expressum, credere me jubet, scribendum fuisse τί μὲν.

(20) Ἀνάκτορον. Vox hæc proprie quidem de Dioscurorum templo, tum vero generatim de reli-

A μίας τὸ μέγιστον ἢ τῆς τυραννίδος κατάλυσις, εἰδόμενα καὶ τὰ ποφητευθέντα, καὶ οἱ ταῦτα προεφήτευσαν, πότερον ἀπεναντίας ἐκείνων ἅπαντα πράττειν, εἴπερ ἦσαν ἐξ ἀντικειμένης ἀρχῆς, ἢ ζητεῖν πάντα πληρωῶσαι, καὶ μηδὲν ἕσσαι διαπεσεῖν, ὧν ἐκείνοις ἐπήλθεν εἰπεῖν. Ἀλλὰ μὴ τοσοῦτον ὤφθη, μηδὲν τῶν ἐκείνοις τεθεσπισμένων ὑπεριδῶν, ὡς καὶ πολλάκις ἐν τῷ πράττειν ἐπισημαίνεσθαι, καθὼς προεῖδον ἐκείνοι, καὶ προαπήγγειλον οὕτω ποιεῖν, καὶ κατὰ μηδὲν τῶν ἐκείνοις κεχρησµοδημένων ἀπαλλοτριουῶσθαι τὰ ἔργα αὐτοῦ. Οὕτω προῦργου τὸ ἀληθεύειν ἐκείνους ἐτίθετο, καὶ ὡς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς παναληθεῖς ὑπῆρχον ὑποφῆται καὶ διάκονοι, πολλὴν τὴν πρόνοιαν ἐπεδείκνυτο. Καὶ πῶς ἂν ἔχοι λόγον, πηγάζειν τοὺς προφήτας, παρασκευάζειν τὴν ἀλήθειαν, ἢ, τῶν κεχρησµοδημένων αὐτοῖς παραδόξων ὄντων, πέρας τὰ ἔργα παρέχειν, καὶ τῆς ἐκείνων ἀληθείας τὴν οἰκουμένην πᾶσαν διὰ τῶν ὀμμάτων ποιεῖν μάρτυράς; Ὁ ταυτὸν ἐστὶ τῆς μισούσης ἀρχῆς τὴν ἀλήθειαν ἐπιτήδευμα διδάσκειν εἶναι τὸ χορηγεῖν τὴν ἀλήθειαν. Ὅρα δὲ, καὶ ἄλλα μὲν αἰνιττόμενος ὁ Σωτὴρ τῷ πῶλῳ ἔποχος ἦν. Τὸ δὲ μέγιστα ἐμφανὲς τὴν προφητείαν ἐστὶ λαβεῖν, ὅτι βεβαιῶν. Λέγει γὰρ τὰ λόγια τὰ σέπτά. Τοῦτο δὲ ὄλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥῆθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἴδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι πρῶς, καὶ ἐπιβεδηκῶς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου. Ὅρα ὅπως ἐπ' ἐκβάσει τε καὶ βεβαιώσει τῆς προφητείας ὁ τοῦ κόσμου Σωτὴρ ἐπὶ τὸν πῶλον καθέζεται; Ἐπεὶ καὶ χωρὶς C τῆς τοιαύτης μαρτυρίας, κατὰ γὰρ τὸ φαινόμενον, τίς ἑτέρα χρεῖα παρῆν κατεπίγουσα, συντόμου προκειμένης οὕτω τῆς ὁδοῦ, ἐποχεῖσθαι πῶλον τὸν Ἰησοῦν, ὅς γὰρ πολλάκις καὶ πολυπλασίους ποσὶ τοῖς αὐτοῦ διήλθεν ὁδοὺς; Ἡ ποῖαν δόξαν ἀνῆπτε φήρων ὁ πῶλος τῷ σύμπαντα φέροντι τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Τίνα δὲ καὶ βασιλείαν ἐκέρυττεν ὑποζύγιον, ἀνέχον ὀχούμενον τὸ βασιλεῖα τοῦ Ἰσραὴλ; Τὸ γὰρ ταπεινὸν καὶ πρῶον, ἵνα μὴ λέγω μᾶλλον, εἰ τὴν ὁδοπορίαν ποσὶ βαδίζων διήνυεν, ἀλλ' οὖν οὐκ ἔλαττον παρείχεν ἔνοσιν. Οὕτω τὰ τῆς παλαιᾶς τοῖς τῆς χάριτος συνεβίβαζε, καὶ οὕτω διὰ τῆς αὐτῆς ἀγαθότητος καινὰ καὶ ταῦτα προελθεῖν, εἰ καὶ τὸ μείζον ἢ χάρις εἶχε μετὰ τῶν ἄλλων σωτηρίων δογμάτων καὶ τοῦτο, καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ἐκπαιδεύων οὐκ ἀφίστατο. D

KΓ'. Τίμ (19) ἱερῶν προσελθῶν ἄρα ἀλλότριον ἀπέφηνεν αὐτὸ, ὃν τρόπον ἡ ἀποστασία βούλεται, ἢ βεβηλοῦσθαι παρῆκεν, ὡς τῆς μελλούσης ὑπ' αὐτοῦ καθαιρεῖσθαι τυραννίδος ἀνάκτορον (20) καὶ κατοικητήριον ὄν, πολλοῦ γὰρ καὶ δεῖ, καίτοι γὰρ ἐχρῆν ἄλλ' ἴλεως εἶη Θεός, ἀφ' οὗ μάλιστα τὴν θεραπεῖαν ἤδη προσφερομένην τῷ ἐχθρῷ, αὐτόθεν αὐτοῦ τε τῆς κατάλυσεως ποιεῖσθαι τὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ τούναντιον

quis omnibus usurpari a Græcis solet. Vide Ezechielem Spanhemium, ad hymnos Callimachi in Appollinem, v. 76.

ἔπαν ἐκτελεῖ δι' ἔργων αὐτῶν ἐλέγχων τοὺς ἀσεβεῖς. Οὐ γὰρ μόνον οὐδὲν οὐκ ἀφήκεν ὄβριστικόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς μὴ λίαν τειμηκότες ἐκβάλλει τε καὶ ἀπελαύνει σὺν ἀπειλῇ, καὶ τῆς ὀργῆς, ὅσης ἦσαν ἄξιοι βεβηλοῦντες τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς αὐτῶν παριστῶν, φραγγέλιόν τε (21) σχοινίων διαπλέκει, καὶ τοῦτο τούτοις ἐπανατείνεται, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυθιστῶν, αὐταὶ δ' ἂν εἴεν, αἶ τὸ τῆς ἀλλαγῆς ἀργύριον καὶ τὰ κέρματα ἔφερον, ἐφ' οἷς καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς ἢ τοὺς βοῦς· εἰ βούλει δὲ καὶ τὰ πρόβατα, καταστρέψει (22). Καὶ οὐκ ἔπραξε μὲν ταῦτα· ἐσίγησε δέ. Ἦ οὐκ ἐσίγησε μὲν, διὰ παραβολῆς δὲ ἐφθέγγετο· ἢ οὐ τοῦτο μὲν, οὐ σὺν παρρησίᾳ δέ. Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη σαφέστερος λόγος, ἢ τῆ παρρησίᾳ κρατῶν, ἵνα μὴ τις καὶ τῶν κακουργεῖν σοφίαν ποιουμένων, ἀφορμὴν ἄλλην ἑαυτῷ διαπλαττόμενος εἰς ἐκείνην τῶν πεπραγμένων ἀνάπτῃ τὴν αἰτίαν· ἀλλ' ἕμα τε εἰργάζετο ταῦτα τὸ πατρικὸν ἱερὸν τῆς τῶν Ἰουδαίων ὀλιγοψυχίας ἀποκαθαίρων καὶ ἀφαγιζόμενος. Καὶ χρησμὸν ἐπέφερε, λαμπρῶς καὶ σὺν παρρησίᾳ διδάσκων, καὶ τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν τῆς ἐμπορίας τραπέζων καὶ καθεδρῶν τὴν αἰτίαν. Ὁ οἶκός μου γὰρ, φησὶν, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπηλαίον ληστῶν· οἶκον προσευχῆς καὶ Θεοῦ οἶκον τὸν νομικὸν καὶ εἰδῶς καὶ ὀνομάζων ναδόν. Καὶ ἐκδικῶν αὐτὸν βεβηλούμενον, διότι τε τοῦ ἀγαθοῦ πατρὸς ἦν, καὶ διότι καὶ αὐτοῦ, εἴπερ ἅπαντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ καὶ αὐτοῦ. Καὶ τοι πόση τις ἢ βεβηλώσις ἦν ἀργυρίου ξύλον καὶ κερμάτων πῖναξ, ἐν ᾧ τὸ τῶν ἀλόγων ζώων ἀντάλλαγμα κατεβάλλετο. Ἄλλ' οὕτως ἦδει τότε τοσαύτης ὄντα τιμῆς καὶ εὐλαβείας ἔξιοι τὸν ναδόν, ὡς μηδὲ τὸ βραχύτατον ἀνέχεσθαι τῶν ἔξω πιπτόντων τῆς ὀφειλομένης αὐτῷ τιμῆς παραχωρεῖν τινα τολμῆν εἰς αὐτόν. Τί λέγεις; τὸν οὕτω τιμηθέντα ναδόν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τοὺς ἐπιχειρήσαντας τρόπον τινὰ βεβηλοῦν, τηλικαύτης ἀποφάναντα ὀργῆς, ἄρα εἴη τοὺς οὐκ ἐπ' ἐργασίᾳ μόνῃ κοινῇ βεβηλοῦν ἐπαρθέντας αὐτόν, ἀλλ' ἔλον διόλου μύσους ἀβρήτου καὶ βδελυρίας ἀνυπερβλήτου πληροῦντας αὐτόν, οὕτως ἀνευθίνους ἀφήκεν αὐτούς; Καὶ ποῦ ἂν εἴη τοῦτο λογισμαῖς νηφόντων λαθεῖν δυνατόν; Ἐντεῦθεν δὲ ἂν ἴδοις οὐκ ἔλαττον ἢ διὰ προειρημένων, ὅσης τότε δόξης καὶ τιμῆς ἔξιος ὁ Μωσῆς καὶ τὸ τῶν προφητῶν μακάριον σύνταγμα, καὶ ὅτι σύμφωνος ὁ νόμος τῆ γέγρατι.

ΚΔ'. Πληρώσας γὰρ τὴν οἰκονομίαν ὁ φιλόανθρωπος ἡμῶν καὶ ἀγαθὸς Θεός, καὶ τὴν νίκην ἤδη φέρων κατὰ γῆ τοῦ θανάτου καὶ αὐτοῦ τοῦ προξενή-

¹⁵ Joan. II, 15. ¹⁶ Matth. XXI, 13.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(21) Φραγγέλιον. Ita communem scriptionem approbat noster, pro qua unus alterve codex, teste Millio, exhibet φραγγέλιον. Lege quæ de utraque scriptione attulit Ludolphus Kusterus, ad Aristophanis *Acharnens*, v. 720.

A mines impios castigaturus. Non solum enim nulla illud injuria affecit, sed eos, qui non satis reverenter id habuerant, ejicit et cum comminatione expellit, iram quoque, qua digni erant profanatores templi Patris sui, declaraturus, flagellum ex funiculis complicatum ipsis infert¹⁵. Nec in hoc acquiescens mensas quoque nummulariorum, id est, eas quæ argentum permutationi aptum nummosque ferebant, insuper vero etiam sellas vendentium columbas aut boves, imo et oves, evertit. Atque hæc quidem non tantum fecit, et siluit; ipsa illa parthenia quidem, sed per parabolas quasi enuntiavit, aut et hoc fecit, sed sine loquendi libertate. Imo aut non siluit, argumento est luculentissimo, Christum noluisse, ut quisquam eorum, qui malignitatem pro sapientia habent, aliam sibi occasionem prætexens, in illam facti causam referat? Ideo et faciebat ea, Patris sui templum a negligentia Judæorum immune et illibatam redditurus; et oraculum subiciebat, cum auctoritate et libere causam reddens et comminationis, et iræ, et subversionis mensarum ac sellarum, quæ ad nundinationem spectabant. *Domus enim mea*, inquit, *domus precatationis vocabitur: vos vero eum fecistis speluncam latronum*¹⁶; ubi domum precatationis et Dei domum templum et agnoscit et appellat illud, quod sub lege exstructum erat, idemque profanatum vindicat, eo quod et honi Patris erat, et suum ipsius, cum omnia, quæ Patris sunt, et sua sint. Et quam exigua, quæso, erat ista profanatio, a mensa argentaria et nummulariorum tabula profecta, in qua præmium pro pecudibus irrationalibus persolvebatur. Sed adeo ipse noverat templum tanto honore et reverentia dignum, ut ne minimum quidem ferre posset eorum, quæ quisquam infra honorem ipsi debitum auderet. Nunquid putas, Servatorem nostrum Jesum Christum, qui templum adeo in pretio habuit, atque eos, qui id quodammodo profanare aggressi erant, tanta ira dignos pronuntiavit, istos homines, qui non tantum profana quadam nundinatione id profanare ausi sunt, sed totum, quantum est, infando flagitio et incredibili scelere inquinaverunt, impunitos dimissurum esse? Quomodo vel somnians hæc sibi persuadere posset? Sed et hinc non minus, quam ex prædictis intelligas, quo honore et cultu Moses, et beatissimus prophetarum cætus habitus fuerit, quodque lex eum gratia concordet.

XXIV. Cum enim Deus noster hominum amantissimus et optimus officio suo perfunctus esset, victoriamque illustrem a morte, et eo, qui homini-

(22) Καταστρέψει. Ita videtur noster probare lectionem unius codicis Leicestriensis, qui habet κατέστρεψε pro vulgato ἀνέστρεψε, quod Lambertus Bos in *Exercitiis philologicis in Novum Fædus* eum ἀνέστρεψε permutatum cupiebat.

bus mortem conciliaverat, retulisset, postquam morte spoliata resurrexerat, et corpus antea ab anima sejunctum receperat, atque cum Cleophæ comitibus, qui Dominum non agnoscebant, versaretur¹⁷; ipsos quidem ignorantiae, vel potius imprudentiae et circa res fidei negligentiae nomine reprehendit. Non alio vero nomine, quam quod ad scientiam pertinebat, reprehendit, quamvis in promptu esset, manus ostendere, et dextram et pedes, qui et clavorum et lanceæ vestigia et signa referebant, eumque, qui passus erat, ipsa illa perpressionem demonstrabat: sicut et postea per ea incredulitatem a discipulis dubitantibus amoliebatur. Neque etiam in memoriam illis revocabat, quod ante passionem adhuc cum ipsis versatus ea prædixerit; nec memorabat quibus miraculis sermonum suorum veritatem comprobasset, quamvis et hoc illis, quibus deinde apparuit, recenseret. Sed nihil horum ipsis proponebat, nec ullum salutaris suæ passionis momentum ipsis objiciebat, aut exponerat, sed ostensurus quasi, et suos sermones et passionem, et Mosaica ac prophetica oracula ad demonstrandam veritatem et illustrandas hominum mentes sufficere: aliis quidem, ostensis in corpore passionis suæ vestigiis, quæ ipse prædixerat, resurrectionem suam confirmavit; aliis vero, qui visionem ejus animo præceperant, nullo eorum, quæ dicta sunt, seipsum vel revelans, vel in objurgationem eorum utens, ex prophetis et Mose objurgationem necit, eademque opera ignorantiam et mentis et oculorum ab iis amolitur. Quod vero ad vim ac dignitatem legis ostendendam multum facit, hinc quidem ad doctrinam et confutationem sermonibus suis et passione usus est, assumpto in consortium Mosaico et prophetico testimonio; hinc vero prophetis et Mosaicis verbis passionem suam et gloriam et resurrectionem revelans, in illis penitus acquievit, quippe qui confirmatione aliunde petita non egebat. Adeo is perspectam habebat vim veritatis verborum prophetorum et Mosaicorum, magnamque eorum utilitatem, non quod hæc illis prætulit, sed quod pro prudentia sua efficere vellet, ut oracula fruerentur reverentia et virtute earum rerum, quæ ante nuntiata nunc evenerant. Illis enim domestica venustas sufficiebat, his autem ad nobilitatem insitam decoris aliquid addi oportebat. Sed nihil vetat, quominus ipsa Domini verba audiamus. Dicit enim: *O imprudentes et pigri corde ad credendum iis, quæ locuti sunt prophetæ*¹⁸. Audisne, quomodo objurgationem per prophetas inferat? Et postea: *Nonne hæc oportebat pati Christum, et sic ingredi in gloriam suam*¹⁹? Ita prophetæ gloriam Servatoris annuntiant: tu vero eos ad extremam ignominiam deturbas. Et is quidem, factus a Mose et

¹⁷ Luc. xxiv, 18. ¹⁸ Luc. xxiv, 15. ¹⁹ ibid. 16.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(23) Λαμπράν. Sic lego pro λαμπρόν, quod erat in ms. Præstat enim, vocem hanc referre ad νίχην quam ad θάνατον.

Ασαντος τῷ γένει τὸν θάνατον λαμπράν (23), ἐπειδὴ τὸν θάνατον σκυλεύσας ἀνέστη, καὶ τὸ σῶμα, ἕπερ τῆς ψυχῆς διέστη, πάλιν προσεὶληφέ, καὶ τοῖς μὲν περὶ Κλεόπαν ὁδοποιοῦσι συνεπορεύετο, οἱ δὲ τὸν Δεσπότην οὐκ ἐγίνωσκον· ἐπιτιμᾷ μὲν αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας, μᾶλλον δὲ τῆς ἀνοίας, καὶ τῆς περὶ τὴν πίστιν βραδύτητος. Οὐκ ἄλλοθεν δὲ ἐπιτίμησιν, ἢ τὴν ἐπὶ γνῶσιν φέρει, καίτοι ῥῶον ὄν χειράς τε δεῖξαι καὶ πόδας, ἃ τῶν ἥλων καὶ τῆς λόγχης ἔφερε τοὺς τύπους, καὶ τὰ σύμβολα, καὶ τῷ πάθει σαφῶς ἀνεδίδασκε τὸν πεπονθότα, ὡς περ ὕστερον τοῖς τῶν μαθητῶν ἀμφιβάλλουσι δι' αὐτῶν τὴν ἀπιστίαν διέλυσεν. Οὐ μὲν οὐδ' ἀνέμνησεν, ὅτι πρὸ τοῦ πάθους συνὼν αὐτοῖς ταῦτα προεῖπεν, οὐδ' οἷς θαυματουργῶν τῶν λόγων αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν συνεῖχε· καίτοι καὶ τοῦτο προσανέμνησεν, οἷς ὤφθη μετὰ ταῦτα. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων αὐτοῖς προθεῖς, οὐδ' ἀφ' ἐνὸς τῶν σωτηρίων παθῶν, οὔτε ἐπιπλήξας, οὔτε διδάξας, ἀλλ' ὡς περ μονονουχί δεικνύς ἐφαμίλλους εἶναι πρὸς ἀληθείας παράστασιν, καὶ φωτίζειν ἀνθρώπων διάνοιαν, τοὺς τε οἰκείους λόγους καὶ τὰ πάθη καὶ δι' ἃ καὶ τὰς Μωσαϊκάς καὶ προφητικὰς φωνάς τοῖς μὲν δι' ὧν ἔδειξέ τε τὰ ἐπὶ τοῦ σώματος τῶν παθῶν ἴχνη, καὶ αὐτὸς προεθέσπιζεν, ἐδεχάμενος τὴν ἀνάστασιν· τοὺς δὲ προλαβόντας εἰς θέαν αὐτοῦ καταστῆναι, ἀπ' οὐδενὸς τῶν εἰρημένων ἑαυτὸν ἀνακαλύπτων, οὐδ' ὑποβάλλων εἰς ἐπιτίμησιν, ἀπὸ γε τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Μωσέως τό τε ἔγκλημα τούτοις ὑφαίνει, καὶ τὴν ἀγνοίαν αὐτῶν τῆς ψυχῆς, ἅμα καὶ τῶν ὀμμάτων ἀποσκευάζεται. Καὶ τόγε ἐξαίρετον εἰς ἰσχύον καὶ ἀξίωμα, ἐν οἷς μὲν ἐχρήσατο πρὸς διδασκαλίαν καὶ ἔλεγχον τοῖς αὐτοῦ λόγοις καὶ παθήμασι καὶ τὴν Μωσαϊκὴν καὶ προφητικὴν μαρτυρίαν συνεφήρμοσεν· ἐν οἷς δὲ διὰ τῶν προφητικῶν καὶ Μωσαϊκῶν ῥημάτων τὰ πάθη καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνάστασιν ἀπεκάλυπτεν, ἠρκέσθη τούτοις, οὐδὲν ἐπιδεηθεὶς τῆς ἀπὸ τῶν ἄλλων βεβαιώσεως. Τόσοῦτον ἤδει τῶν προφητικῶν λόγων καὶ Μωσαϊκῶν τὸ τῆς ἀληθείας κράτος καὶ τῆς ὠφελείας τὸ μέγεθος, οὐχ ὅτι ταῦτα ἐκείνων προῆγεν, ἀλλ' ὅτι περ ἐπὶ τοσοῦτον ἐμθεόδαυε τοὺς ἐν τῷ νόμῳ χρησμοὺς συναπολαύειν τῆς τῶν ἐκβεβηκότων σεβασμιότητός τε καὶ δυνάμεως· τοῖς μὲν γὰρ ἤρκει χάρις ἢ οἴκοθεν, τοῖς δὲ προσέδει κόσμον ἀνάγειν εἰς τὴν ἐκείνων εὐγένειαν. Ἄλλ' οὐδὲν ἐστὶν οἷον αὐτῶν τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων ἀκούειν. Λέγει γάρ· Ὁ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πάσιν, οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται. Ἀκούετε, πῶς τὴν ἐπιτίμησιν διὰ τῶν προφητῶν ἐπάγει; Εἴτα· Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν ἀνοῦ; Τὴν δόξαν οἱ προφῆται τοῦ Σωτῆρος κηρύττουσι· καὶ σὺ πρὸς τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ κάκεινων, ἀπελαύνεις ἄτιμίαν. Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ πάντων τῶν προφητῶν, διεμμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς

Γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ. Ὁ Λυτρωτὴς ἡμῶν ἐρμη-
νευτὰς τῶν ἔργων δι' ὧν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο τῆς τυ-
ραννίδος, τοὺς προφήτας ἀνομολογεῖ· καὶ σὺ τῆς
τύραννίδος ὑπηρέτας οὐ φρίττεις ποιεῖν; Ἡ σύγχε-
σαυτὸν οὐ ταύτη μόνον, ἀλλ' ἕμα καὶ τρόπον ἄλλον
τοσαύτης ἀνοίας καὶ παραπληξίας ἐπέπλησάς, ὥστε
μηδ' αἰσθησὶν ἔχειν, μηδ' ἐν ψ̄ νὰ ἐναντιώτατα καὶ
φρονῶν καὶ λέγων ἀλίσκεν. Νῦν μὲν γὰρ τὸν νοῦν (24)
τὸν μέγαν, τὸν Ἀσσύριον αὐτοκράτορα (25), καὶ
κύριον τοῦ παντὸς θεομαχῶν προκαθίζεις· νῦν δὲ
λανθάνεις αὐτὸν, οὐδὲ ἑαυτοῦ κατεφουσιάζοντα ποθὲν
οὐδὲ τῶν λογισμῶν κυριεύειν, ἀλλ' εἰς λῆρον μακρὸν
καὶ παράφροσόνην ἀνυπέβλητον ἐκπέμπεις. Τὸ γὰρ
τοὺς αὐτοῦ θεράποντας καὶ λατρευτὰς (εὐμενεῖς δὲ
ἡμῖν εἴησαν οἱ προφῆται, ὑπὲρ αὐτῶν γὰρ ἡ κατ' αὐ-
τῶν (26) μνημονεύεται ὕβρις), τὸ γοῦν τούτους ἐπι-
πνεῖν τε καὶ χειροτονεῖν, ὥστε τῆς τυραννίδος αὐτοῦ
τὴν κατὰ λυσιμὴν ὑποτιθεσθαι καὶ προανακηρύττειν,
ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς καταλύσεως οὕτω λεπτομε-
ρῶς τε καὶ περιφανῶς ἀποσαλπίζειν, καὶ οὐκ ἀπο-
σαλπίζειν μόνον, ὧν οὐδὲν οὐδ' ὁ ληστὴς αὐτὸς
ἐγνώκει, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάσης σπουδῆς μηχανάσθαι
τε καὶ κατασκευάζειν· πόσης οὐκ ἂν εἴη ταῦτα
παρανοίας; Τίνος δὲ διανοίας, τὴν ἔμφυτον κίνη-
σιν, κἄν γοῦν ἐπ' ἐχάτοις ἔχνεσιν, διασωζούσης;
Μᾶλλον δὲ, εἰ βούλει, οἷς μὲν αὐτὸν τὰ ἀπόβ-
ρῆτα καὶ ὑπερφυῆ προειδέναι λέγεις, καὶ ἂ μόνον
ἦν τῷ ἀληθινῷ θεῷ ἐγνωσμένα τε καὶ προ-
ωρισμένα, φεῦ τῆς ἀτοπίας! σοφίαν αὐτῷ τὸν ἀνυπέ-
βλητον καὶ σύνεσιν ἄφατον χαρίζη· οἷς δὲ τὴν αὐτοῦ
κατάλυσιν συνεργάζεσθαι καὶ θριαμβεύειν οὐδὲν τῶν
παραπαιούτων καὶ ἐξεστηκότων, ὃν τοῖς χεῖλαισιν ἔθου
θεόν, κατ' οὐδὲν ἔξ παραλλάττειν.

ΚΕ'. Τοιοῦτοι τῶν σῶν δογμάτων οἱ καρποί,
τοιαῦτα τῶν ὑπὲρ τῆς πονηρίας σπουδασμάτων τὰ
ἐπίχειρα, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸν αὐτόθεν ὄγκον τῆς
σῆς βλακφημίας καὶ τῆς ἀπαρχῆς τῶν σῶν ζιζανίων
σποράς. Καὶ ταῦτα μικρά. Ἐκεῖνο δὲ τῶν Σαδδου-
καίων οἱ ἀναισθητότεροι (οὐ γὰρ ἂν φαῖην, ἀσε-
βέστεροι· μελίζων γὰρ αὐτῶν ἐστὶν ἡ ἀποστασία, τῆς
πρὸς τὴν χεῖρῶν συγκρίσεως), ἀλλ' οὖν ἐκεῖνο πῶς οὐ
δυσωποῦνται οἱ πρὸς πᾶσαν θείαν καὶ ἀπειλήν καὶ
ὄργην καὶ χάριν καὶ εὐεργεσίας ἀπόλαυσιν ἀδυσώ-
πητοι, ὃ τοῖς νεοσηκόσι Σαδδουκαίοις νεκρῶν μὴ εἶ-
ναι ἀνάστασιν, πειράζειν ἐπιχειρήσασιν τὸν ἀπειρά-
στον, αὐτὸς ἀνεφθέξατο. Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως
τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ
τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ,
καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· οὐκ ἐστὶν

omnibus prophetis initio, ex omnibus Scripturis ea,
quæ ad se pertineant, exposuit. Ita Servator noster
prophetas profitetur esse interpretes operum per
quæ nos a tyrannide liberavit: tu vero eos non
vereris facere ministros tyrannidis. Aut num forte
tu temelipsum non hoc solum, sed et alio modo
tanta amentia et stupore implevisti, ut ne quidem
sentias, quod contraria et sentias et dicas. Nunc
enim animum illum excelsum, Assyrium monarcham
et dominum universi, contra Deum pugnans, præ
aliis evehis: nunc vero vel inscius non permittis
ipsi potestatem sibi ipsi dominandi et ratione
utendi, sed nugas agere et incredibiliter desipere
jubes. Quantæ enim, quæso, dementiæ esset, servos
suos et cultores (indulgeant nobis hæc prophetæ,
quando in ipsorum commodum et defensionem in-
juriam in ipsos effusam memoramus) afflare et pa-
rere, ut tyrannidis suæ destructionem proponant et
prænant, imo et modum destructionis tam
clare et accurate ebuccinent, neque ebuccinent
modo ea, quorum ipse latro ignarus erat, sed et
omni studio promoveant et provehant? Quantæ
hæc, inquam, essent dementiæ, cum vicissim pru-
dentiæ sit, naturalem impetum, etiam in extremis
gradibus consistentem, conservare. Vel si alia id
ratione cognoscere mavis, ei, quem recondita et su-
pernaturalia præscire dicis, atque ea, quæ soli vero
Deo cognita ac prædefinita erant, infinitam et in-
narrabilem sapientiam, vah imprudentiam! tribuis,
quem ipsum tamen, dum eum suam perniciem pro-
movisse ais, nihil eorum quæ insani et deliri susci-
pere possint, quamvis Deum labiis facias, præter-
mittere pateris.

XXV. Atque isti sunt dogmatum tuorum fructus,
hæc sunt studii in malitiam probati; vel potius
blasphemiarum tuarum primitiarumque zizaniorum, quæ
in te sparsa sunt, præmia. Sed illa quidem exigua
sunt. Nunquid vero homines Sadducæis stupidiores
(neque enim dixerim, magis impios, major enim
est eorum defectio, quam ut peioribus conferri pos-
sit), nunquid, inquam, pudore non suffunduntur
homines, qui nec omnibus Dei minis, nec ira, nec
gratia, nec beneficentiæ ejus fructu moventur, eo
Servatoris dicto non percussi quo, in Sadducæos, re-
surrectionem mortuorum negare, et eum, qui tentari
non potest, tentare sustinentes, usus est. *De resur-
rectione vero mortuorum nonne legistis, quod vobis di-
ctum est a Domino dicente: Ego sum Deus Abrahami,
et Deus Isaaci, et Deus Jacobi: non igitur Deus mor-*

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Τὸν νοῦν. Νοῦν μέγαν appellat Satanam, qui fastu elatus, nil nisi excelsa cogitabat. Angeli alioquin νόες appellantur tum ab aliis, tum a Dionysio Areopagita, lib. i. *De cælesti hierarchia*, cap. 1, p. 4.

(25) Τὸν Ἀσσύριον αὐτοκράτορα. Alludit procul dubio Noster ad Isa. xiv, 12, ubi secundum sensum litteralem sermo est de rege Babylonis, quem vero Patrum permulti mystice accomodant et interpretantur de diabolo, insolentia fastus de dignitate sua

delurbato. Ita inter cæteros, Tutus Bostrensis lib. 1 *Adversus Manichæos*. Aliorum Patrum loca habes apud Dionys. Petavium, in *Doqmatibus theologictis*, tom. III, lib. 1, c. 94; et Julium Bartoloccium, t. I *Bibliothecæ magnæ rabbin.*, p. 287 seqq., qui et Judæorum in eandem sententiam interpretationes producit.

(26) Κατ' αὐτῶν. Ita scripsi pro κατ' αὐτόν, quod erat in ms. Sermo scilicet hic est de prophetis, in quos calumniis suis injurii erant Pauliciani

tuorum Deus, sed viventium ²⁰. Quid enim quisquam hoc oraculo invenerit efficacius, aut ad audaciam hostium Dei destruendam aptius? Deus Abrahami, Isaaci et Jacobi, viventium Deus est. Et manifestum sane est, quod quorum est Deus, illi et nunc, et post resurrectionem in ipso vivant. Resurrectionem vero operatur Deus, adeoque quos resurgere facit Filius (resuscitat vero homines omnes, quibus omnino continentur et majores patriarcharum), iis omnino dominatur et nunc et post resurrectionem Deus, quando fictus ille corporis tui conditor igne et vermi æterno traditus erit, non solum ipse, sed et illi quibus volupe fuit obedire et obtemperare voluntati ejus. Ac illi quidem cum ipso pœnas sustinebunt, Abrahamus vero et Isaacus, et Jacobus, omnesque qui Deo per legem placent, gaudio nunquam finiendo nec edisserendo fruuntur. Quid ais, miser homo, tuus, quem vocas, conditor ignis sit esca, illi vero, qui circa Abrahamum sunt, a vero Deo cœlestia sortiuntur tabernacula. Et tu ais imperare iis eum, quem exteriores tenebræ coercent. Servator mundi Patrem suum vocat Deum Abrahami et cæterorum patriarcharum. Tu vero eum de imperio deturbas, ejus vero loco introducis eum, qui ignetabescit, ac le ipsum, nisi cito resipiscens errorem effugias, in eadem pœnas abripit? Et Judæi quidem, Servatore hæc dicente, percellerantur: imo et Sadducæorum impudens factio coercebatur. Tu vero ne sic quidem linguam compescis, nec impias cogitationes deseris. Quomodo itaque, aut unde, aut quo tempore vel gutta veniæ tibi stillabit?

XXVI. Sed nec hoc prætermittere fas est. Quidam Pharisæorum, qui aliis legis scientia præstare videbantur, tentationem Jesu aggreditur, et interrogat, dicens, *Magister, quodnam præceptum in lege majus est* ²¹. Vide vero ex iis, quæ reponet Jesus, quomodo præceptis Mosaicis et dignitatem, et amorem Dei illis præceptum, vindicet. *Diligens enim, inquit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua* ²². Atque hæc quidem legis mens est: attende vero et ad iudicium Domini. Subjungit enim: *Hoc est primum et præcipuum præceptum* ²³; magnum præceptum et præcipuum eum, qui legi conformis est, Dei cultum vocans, Quænam autem jubebat necessitas hoc iudicium ferre, et hanc prærogativam vindicare cultui divino Mosaico, nisi pro paterno instituto illum habuisset? Sed ipsum quoque præceptum per se, si quis consideraverit, nonne plenum est beneficæ

²⁰ Matth. xii, 31. ²¹ Matth. xii, 36. ²² ibid. 37. ²³ ibid.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(27) Πολύμα. De hominibus speciatim interpretor, de quibus sane hic sermo est, non ignorans alioquin, de tota creaturarum universitate hanc vocem usurpari posse, sicut et Deus ipse ab earum productione ποιητής appellatur. Illustris Theophili est locus lib. 1, *Ad Autolyicum*: Θεός δημιουργός και ποιητής

ὄν ὁ Θεός νεκρῶν Θεός, ἀλλὰ ζώντων. Τί γὰρ ἂν τις εὐροί ταύτης τῆς χρήσεως βεβαιότερον, ἢ καθελεῖν τὴν τῶν θεομάχων τόλμαν κραταιότερον; Ὁ τοῦ Ἀβραάμ και ὁ τοῦ Ἰσαὰκ και ὁ τοῦ Ἰακώβ Θεός, αὐτός ἐστιν ὁ τῶν ζώντων Θεός. Καὶ δῆλον, ὡς, ὦν ἐστι Θεός, οὗτοι ζῶσι και νῦν και μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν αὐτῷ. Τὴν δὲ ἀνάστασιν ἐνήργησεν ὁ Θεός, ὥστε οὐς ἀνίστησεν ὁ Υἱός (ἀνίστασθαι δὲ σύμπαν τὸ ποίημα (27), ἐν οἷς και οἱ πρόγονοι τῶν πατριαρχῶν), τοῦτων ἄρα βασιλεύει και νῦν και μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὁ Θεός, ὅτε και τοῦ σοῦ πλάσματος ὁ πεπλασμένος ποιητής τῷ ἀτελευτήτῳ πυρὶ και τῷ σκόληκι παραδίδεται, αὐτός τε και οἷς ὑπακούειν και ὑπηρετεῖν αὐτοῦ γνώμη γέγονε τῷ θελήματι. Ἀλλ' ἐκείνοι μὲν σὺν ἐκείνῳ τὴν δίκην ὑπέχουσι, Ἀβραάμ δὲ και Ἰσαὰκ, και Ἰακώβ, και πάντες οἷς ἡ διὰ νόμου Θεοῦ εὐαρέστησις, τῆς ἀτελευτήτου και ἀνεκλαλήτου τρυφῆς ἀπολαύουσι. Τί λέγεις, ἄθλιε, ὁ σὸς τῆ γλώττη δημιουργός πυρὸς γίνεται τροφή, οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀβραάμ παρὰ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὰς οὐρανίους κληροῦνται σκηνάς. Καὶ σὺ λέγεις ἀρχεῖν αὐτῶν, ὃν τὸ ἐξώτερον συνέχει σκότος; Ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα Θεὸν λέγει τοῦ Ἀβραάμ και τῶν ἄλλων πατριαρχῶν, Σὺ μὲν τοῦτον ἐκβάλλεις τῆς ἀρχῆς, ἀντείσχῃς δὲ τὸν κατατηκόμενον τῷ πυρὶ, και σὲ, ἐὰν μὴ θάττον ἀνανήψας φύγῃς τὴν πλάνην, ταῖς αὐταῖς συναπάγοντα (28) ποιναῖς. Καὶ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι, ταῦτα λέγοντος τοῦ Σωτῆρος, ἐξεπλήττοντο, και δὴ και τὸ τῶν Σαδδουκαίων ἀναίδες ἐπεφίμωτο. Σὺ δ' οὐδ' οὕτω χαλινοῖς τὴν γλῶτταν, οὐδὲ τῶν λογισμῶν ἀποβρίπτεις τὸ δυσσέδημα. Καὶ πῶς ἂν ἄλλως ἢ πόθεν συγγνώμης σοι σταγῶν, ἢ κατὰ ποῖον καιρὸν ἐπισταχθήσεται;

ΚΣ'. Οὐδ' ἐκεῖνο δὲ δεήσει παραδραμεῖν. Τῶν Φαρισαίων τις, δοκῶν τῶν ἄλλων τῆ τοῦ νόμου γνώσει προέχειν, εἰς πείραν αὐτὸν καθίστησι τοῦ Ἰησοῦ, και ἐπερωτᾷ, Διδάσκαλε, λέγων, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ; Καὶ ὅρα, δι' ὧν ἀμείβεται ὁ Ἰησοῦς, ὅπως ταῖς Μωσαϊκαῖς ἐντολαῖς και τὸ μεγαλειὸν ἐπιμαρτύρεται και τὸ θεοφιλέως. Ἀγαπήσεις γὰρ, φησί, Κύριον τὸν Θεόν σου ὅλη τῆ καρδίᾳ σου, και ἐν ὅλη τῆ ψυχῇ σου, και ἐν ὅλη τῆ διανοίᾳ σου. Καὶ τοῦτο μὲν ἡ τοῦ νόμου φωνή πρόσχες δὲ και ἐπικρίσει τῆ Δεσποτικῆ. Ἐπιφέρει γὰρ Ἀὕτη ἐστὶ πρώτη και μεγάλη ἐντολὴ, μεγάλη ἐντολὴ και πρώτη τὴν κατὰ νόμον θεοσεβειαν καλῶν. Καίτοι τίς ἐπέκειτο χρεῖα εἰς τὴν ψήφον ταύτην ἔλθεῖν, και τὸ μεγαλειὸν δοῦναι τῆ θεοσεβείᾳ τῆ Μωσαϊκῆ, εἰ μὴ πατρῷας ταύτην ἐπεγίνωσκε νομοθεσίας. Πλὴν και αὐτῆ γε καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐντολὴ, εἴ τις ἐθέλοι θεωρεῖν, πῶς οὐ μεστὴ μὲν

λέγεται, διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτίστην, και ποιητὴν τῶν ὄλων.

(28) Συναπάγοντα. Ita scribendum est pro συναπάγοντα, quod est in ms. Neque enim aliud patitur pronomen se antecedens, ad quod refertur τὸ συναπάγειν, id est, *abducere*.

ἀγαθοειδοῦς καὶ θείας ἐπιπνοίας ; μεστὴ δὲ τῆς A
 πρώτης φιλοσοφίας, Θεὸν εἰδέναι τὸν Πλάστην καὶ
 Εὐεργέτην, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀγαπᾶν.
 Τίνα γὰρ ἄλλον ἔχρησεν πρὸ τοῦ κηδεμόνος καὶ ἐκ μὴ
 ὄντων ὑποστήσαντος ; πῶς δὲ οὐχ ὅλη μὲν ψυχῇ,
 οὐχ ὅλη δὲ κάρδιᾳ, οὐχ ὅλη δὲ διανοίᾳ, μετὰ τινος δὲ
 δισταγμοῦ καὶ διαμερισμοῦ λογισμῶν καὶ οἷον ἀφ-
 οσιοῦμενον τῷ ἐτάζοντι καρδίας καὶ νεφροὺς προσήκε
 φέρειν τὴν τῆς ἀγάπης ὀφειλὴν ἀνθ' ὧς ὑπέστησεν,
 ἀνθ' ὧν τρέφει καὶ συνέχει, ἀνθ' ὧν ἡμαρτηκότα
 μὴ ἀπόσωτο, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰδιὸν Ἰῶν, τῶν αὐτοῦ μὴ
 διασταθέντα κόλπων, ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ ἀνορθώσει τοῦ
 πεπλανημένου σαρκὶ κατέπεμψε τοῖς ἀνθρώποις
 ἐμπολιτεύσασθαι ὅς ἐπὶ τοσοῦτον τὸ πατρικὸν
 ἡσπάσατο βούλημα, ὡς μὴ μόνον ἡμῖν παραπλη-
 σίως κοινωνῆσαι σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ καθ' ἡμᾶς B
 ἄνθρωπος χωρὶς ἁμαρτίας χρηματίσαι, ἀλλὰ καὶ
 σταυρὸν καὶ θάνατον ἐνεγκεῖν, δι' ὧν ὁ πεσὼν ἀνέστη,
 καὶ μερίζονος ἢ τῆς προτέρας δόξης ἡξίωται ; Ἀντὶ
 γοῦν τούτων ἄρ' οὐκ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ καὶ ψυχῇ καὶ
 διανοίᾳ τὸν ταῦτα χαρισάμενον οὐκ ἀγαπᾶν δεῖ ;
 Ταύτην τὴν ἐντολὴν ὁ μὴ σωτήριόν τε καὶ τῆς Ἰησοῦ
 νομοθεσίας εὐταξίαν καὶ φρονῶν καὶ λέγων, ἀνάξιον
 ἑαυτὸν ὡς ἀληθῶς ἐπιγινώσκων ἀποφάνει τὸν ἀλη-
 θινὸν Θεόν. Σὺ δὲ ὄρα καὶ τὴν ἐφεξῆς Ἀγαπήσεις
 τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. Καὶ τί ταύτης ἂν
 εἶτ' λυσιτελέστερον ἢ ἀγαθοειδέστερον ; ἢ τὸν βίον
 συνέχειν ἐπιτιμειότερον ; ἢ τὸ κοινωνικὸν καὶ ἡμερον
 συγκροτεῖν τῆς φύσεως, ὡς τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον
 ὡς ἑαυτὸν ; καὶ ἔργον μὲν τῆς αὐτῆς εἰδέναι χειρὸς,
 φύσεως δὲ μιᾶς ; διὰ τῆς αὐτῆς δὲ γενέσεως εἰς φῶς
 προελθόντα, καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ τὸν βίον ἀπολιμ-
 πάνοντα, καὶ τὴν μὲν περιμένειν τὸν αὐτὸν, καὶ
 τῶν βεβιωμένων ἐξεταστὴν, καὶ πρὸ γε τούτων μηδὲν
 ἀνέχεσθαι πλημμελεῖν εἰς τὸν πέλας, ὧν οὐδεὶς
 ἑαυτὸν (28*) πλημμελῶν ἂν ὀφθῆι, τὰ κάλλιστα δὲ
 καὶ σωτήρια καὶ συνεύχασθαι καὶ ᾧ παροικεῖς (29)
 συγκαταπράττεσθαι τοῦτο γὰρ ἔστιν ὁ τῆς ἀγάπης
 λόγος. Ἄρα οὐ δοκεῖ σοι τὰ μέγιστα καὶ καιριώτατα
 τῶν ἐν ἀνθρώποις ; Προσθήσω δὲ καὶ ὅσα ἔστι θεῖα
 καὶ θεοφιλεῖ διὰ ταύτης κατευθύνεσθαι τῆς ἐντολῆς.
 Οὐκ ἴσταται δὲ οὐδὲ μέγρι τούτων ὁ Σωτήρ, ἀλλ' ἵνα
 πᾶσαν τῶν ἀσεβῶν διακόψῃ πρόστασιν, μηδὲ πρὸς
 τίνα κακουργίαν ἀποβλέψωσιν, ὡς αὕτη μόνη τῶν
 ἄλλων ἄρα ἢ δυὰς τῆς τιμώσης αὐτὴν Δεσποτικῆς D
 ἐξέωθη ψήφου τῶν δ' ἄλλων λόγος ἔστιν οὐδεὶς ἵνα
 τοίνυν αὐτοῖς πανταχόθεν ἀποκλείσῃ τὴν τῆς
 πονηρίας μηχανήν, ὅρα πῶς ἐπάγει. Ἐν ταύταις
 ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὁ λόγος ὁ νόμος καὶ οἱ προφήται
 κρέμονται, μονονουχὶ λέγων, ὡς οἷς αὐταὶ τῆς ἐμῆς
 μετέσχον δικαίας ἀποδοχῆς, καὶ καθ' ἑαυτὰς τὴν
 φύσιν εἰσὶ σωτήριοι καὶ θεοφιλεῖς, διὰ τῶν αὐτῶν

* Matth. xii, 38.

et divinæ inspirationis, plenum primæ philosophiæ,
 quæ jubet Deum nosse et Conditorem et Benefacto-
 rem, eumque præ omnibus aliis amare? Quem enim
 alium oportebat amare præ illo, qui omnium curam
 habet, et omnia ex nihilo creavit? Quomodo non
 omni anima, omni corde, et omni mente, sed po-
 tius cum dubitatione quadam mentisque distra-
 ctione et quasi perfunctorie illi, qui corda scrutator
 et renes debitum amorem solvere conveniat pro
 eo quod produxit, quod nutrit et conservat, quod
 delinquentem adeo non a se repulit, ut potius Fi-
 lium populum, a suo sinu non remotum, in salu-
 tem reductionemque errantium indutum carne mi-
 sit, ut inter homines versaretur: qui sane paternam
 voluntatem ita sectatus est, ut non solum nobiscum
 B particeps factus sit carnis et sanguinis, et sine
 peccato homo appellatus, sed et crucem ac mortem
 pertulerit, per quam qui cecidit, excitaretur, et
 majore, quam antea, gloria afficeretur? Pro his
 enim omnibus eorumque similibus nonne eum, qui
 talia largitus est, omni corde, anima et mente amare
 oportet? Qui hoc præceptum non salutare, nec Jesu
 instituta bene ordinata vel credit, vel appellat, is
 omnino prodit se indignum, qui verum Deum vere
 agnoscat. Tu vero considera et sequens præceptum:
 Diliges proximum tuum sicut te ipsum ²⁴. Eo vero
 quodnam utilius aut melius est? quodnam ad vitam
 producendam aut ad socialitatem mansuetudinem
 que humanæ naturæ provehendam magis idoneum,
 quam diligere proximum ut seipsum? et nosse se
 C ejusdem manus officium, ejusdem naturæ, ac ejus-
 dem generationis beneficio in lucem editum, eadem
 quoque via ex vita hac abiturum, postquam im-
 mineat unus idemque rerum in vita gestarum arbi-
 ter et judex; et ante omnia statuere, nihil in proxi-
 num suscipiendum esse eorum, quæ nemo in
 seipsum patrare unquam cernatur; optima vero
 quæque et salutaria tum precari, tum illi, cui vic-
 cinus es, afferre. Ea enim est amoris ratio. Nonne
 tibi ista quidem potiora et præcipua videntur esse
 in humanis rebus officia? Addam vero nunc, quæ
 divina divinique amoris plena, eodem præcepto
 observato, perfici possint. Neque enim hic subsistit
 Servator, sed ut omnem impiorum prætextum eludat,
 efficiatque, ne quid maligni suspicentur, quasi
 duo illa tantum præcepta hoc Domini judicio hon-
 orifico digna habita sint, reliquorum vero ratio
 haberi non debeat: ut, inquam, illis indiquaque
 malitiæ apparatus occludat, vide quæ subjicit:
 Ex his duobus præceptis tota lex et prophetæ pen-
 dent: quasi diceret, quod in quantum illa duo justa
 mea approbatione polita sunt, et natura sua saluta-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(28*) Οὐδεὶς. Malim legere ὧν οὐδὲν εἰς ἑαυ-
 τὸν, etc., id est, quorum nullum quisquam in se
 ipsum unquam admisit. Certe præpositio eis exci-
 dit, quippe qua ad phrasim plenam reddendam
 opus est. Facile autem excidere potuit, in primis si

Photium οὐδεὶς scripsisse statuas.

(29) Ὁ παροικεῖς. Ms. οὐ παροικεῖς, nullo sensu.
 Photius loquitur de proximo, eumque a vicinitate
 domicilii describit. Id vero Græci expriment per
 παροικεῖν τινα.

ria sunt ac amorem Dei urgent, in tantum et lex tota et prophetæ eodem honore digni iudicandi sunt. Multo enim nexu ea sibi invicem conjuncta sunt, et ab eodem legislatore profecta, et legislator ac doctor eorum omnium eodem indiquaque honore prosequendus est. Sic et Davidem alibi testem affert, qui ipsum ut Dominum et victorem renuntiavit, non nude et per se, sed in Spiritu sancto, talem item qui a Domino, Dominus existens ipse, sessionem a dextris acceperit, videritque hostes suos scabello pedum suorum subjectos et prostratos. Qui vero pronuntiare hæc et prædicare potuisset, contrarii principii affactu actus, in primis, cum tam clare et palam Jesum Deum pronuntiet, eumque Dominum suum profiteatur, Patrisque dignitatem, commemorato dominio, ipsi vindicet, et quam illustrem invincibilemque potentiam adversus hostes probaturus sit, testetur. Hæc omnia cujus fuerit et prænuntiare, et in effectum perducere, quam quidem beneficæ Dei sapientiæ, per quam et omnia consistunt, et ea, quæ ad salutem nostram pertinent, ab origine mundi definita, eventumque sortita, sunt eo, qui definiverat, non indignum?

XXVII. Perpendamus vero etiam hoc loco, annon Moses et Elias, secundum legem viventes, ministri fuerint boni et veri Dei, ipsique placuerint? Quomodo enim in monte, in quo Servator transfiguratus est, gloriamque divinitatis suæ manifestavit, et præcipuis suis discipulis fulguris instar videndam dedit, aderant illi, divinoque splendore fruebantur, nisi ad cultores ejus et ministros pertinuissent? Imo quomodo non solum aderant, instar nudorum spectatorum, sed ut tales, qui præ reliquis discipulis primitiis his visionis Dei fruebantur, et ex gratia prærogativa quadam præ illis, in quorum aliquo societate erant, ornabantur? Splendore enim circumfusi cum Jesu loquebantur, sermonumque illorum summa erat crux, et victoria et tropæa a morte reportanda. Quod igitur respectu cæterorum discipulorum Petrus, Jacobus et Joannes erant, id respectu illorum (veterum) Mosen et Eliam esse hoc ipso Servator declarabat, eosque evehebat. Quod vero collocuti cum eo sint, primumque locum occuparint, ita Scriptura sacra effert: *Cumque precaretur, habitus vultus ejus factus est alius, et vestimenta ejus alba ac refulgentia. Et ecce duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moses et Elias*²⁵. Audisne? Moses, inquit, erant, et Elias, qui in gloria apparentes ipsi exitum prædicebant, quem sortiturus erat Hierosolymis. Vel si mavis intelligere gloriam de qua alia Scriptura testatur, Mosen et Eliam divinitatis suæ, quoad illa ab homine videri potest, spectatores Servator transfiguratus esse

²⁵ Matth. xvii, 2, 3.

καὶ ὁ νόμος ὅλος καὶ οἱ προφῆται τῶν αὐτῶν εἰσὶν ἐπάξιοι γερωῶν. Συνήρτηται γὰρ ἀλλήλοις ταῦτα καὶ συνέχεται, καὶ τῆς αὐτῆς νομοθεσίας ἐξίπται. Καὶ αὐτὸς ὁμοτιμὸς ἐστὶν ὁ τούτων ἀπάντων καὶ νομοθέτης καὶ εἰσηγητής. Ἀμέλει καὶ τὸν Δαυὶδ πάλιν εἰσάγει μάρτυρα, Κύριον αὐτὸν καὶ νικητὴν προανακηρύττοντα, καὶ οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ παρὰ Κυρίου τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν. Κύριον καὶ αὐτὸν ὄντα, λαμβάνοντα, καὶ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ τιθεμένους, καὶ καταπίπτοντας. Καὶ ποῦ ταῦτα προαγορεύειν ἔκείνον καὶ θεολογεῖν παρῆν, εἰ τῆς ἐναντίας εἰλεκε μερίδος τὴν ἐπίπνοιαν, μάλιστα γὰρ θεολογεῖν οὕτω σαφῶς καὶ ἀπερικλύπτως τὸν Ἰησοῦν, Κύριόν τε ἴδιον αὐτὸν ἀνομολογεῖν, καὶ τὸ πατρικὸν ἀξίωμα διὰ τῆς κυριότητος ἐπιμαρτυρεῖν, καὶ ὡς λαμπρῶς καὶ ἀναφαίρετον τὸ κράτος ἀναδείχεται τὸ κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἄ τίνος ἦν ἄλλου καὶ προθεσπίζειν καὶ εἰς πέρας ἄγειν, εἰ μὴ τῆς ἀγαθοδοτίδος (30) Θεοῦ σοφίας, δι' ἧς τό τε σύμπαν ὑπέστη, καὶ τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀπὸ καταβολῆς προωρίσθη κόσμου, καὶ πέρας ἔλαθε τοῦ προορίσαντος οὐκ ἀνάξιον.

KH'. Σκόπῳ μὲν δὲ κἀντεῦθεν, εἰ μὴ Μωσῆς καὶ Ἡλίας νόμῳ βεβιωκότερες θεράποντες ἦσαν, καὶ πρὸς ἀρέσκειαν πράττοντες τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Πῶς ἐν τῷ ὄρει, ἐν ᾧ μεταμορφώθη ὁ Σωτὴρ, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ τῆς θεότητος παρεγύμνωσε, καὶ ἐνήστραψε τοῖς προκρίταις τῶν μαθητῶν, συμπάρησαν οὗτοι καὶ συναπήλασον τῆς θείας ἀστραπῆς, μὴ τῆς αὐτοῦ λατρείας μηδὲ θεραπείας ὄντες; Καὶ οὐ συμπάρησαν μόνον οἷα δὴ τυχόντες θεασαί, ἀλλὰ μαθητῶν μὲν τῶν κλειόνων οἰκειώσεώς τε προνομίῳ καὶ θεοπτείας ἐξαιρούμενοι· καὶ οἷς δὲ συνετάττοντο κἀκείνων τι πλεον ἔχειν παρὰ τῆς ἀγαθότητος δῶρον φέροντες. Καὶ γὰρ δόξη περιουγαζόμενοι συνελάλουν τῷ Ἰησοῦ καὶ τῶν λόγων ἦν τὸ κεφάλαιον ὁ σταυρὸς καὶ ἡ κατὰ τοῦ θανάτου νίκη καὶ τὸ τρέπαιον. Ὡστε ὅπερ ἦσαν τοῖς ἄλλοις Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης. τοῦτο Μωσῆ καὶ Ἡλίαν τοῦτοις εἶναι διεκόσμηι κατὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἐμεγάλυνεν ὁ Σωτὴρ. Ὅτι δὲ συνωμίλουν αὐτῷ καὶ τὴν πρώτην τάξιν ἐπλήρουν, ὡδὶ τὸ τῆς ἱερολογίας φησί. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἡλίας. Ἀκούεις; Μωσῆς, φησὶν, ἦσαν καὶ Ἡλίας, οἱ ὄφθάντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἐξοδὸν αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλὴμ. Ἡ εἰ βούλει τὴν δόξαν, ὡσπερ ἄλλη διδάσκει Γραφή (31) Μωσῆ καὶ Ἡλίαν τῆς αὐτοῦ θεότητος, ὡς ἐστὶν ἀνθρώπῳ δυνατὸν ἰδεῖν, παρέστησε ὁσαυτὰς μορφωθεὶς ὁ Σωτὴρ, καὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(30) Ἀγαθοδοτίδος. Ms. ἀγαθότιδος. Rescripsi prius, ex ἀγαθοδότης et in feminino genere ἀγαθοδοτίς, id est, qui vel quæ bona suppediat. Usus hac voce est Dionysius Areopagita.

(31) Γραφή. Alludit Noster procul dubio ad Joan. i, 14, ubi ita: Ἐδόξουν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός.

τοῖς μαθηταῖς συντάττει, μᾶλλον δὲ, ὡς διδασκίται, προάγει, οὐχ ὅτι διόλου τὸ ἔλαττον ἐξουσιν, ἀλλ' ὅτι τοῖς μὲν τῶν νῦν διαπλεῖν ἔτι τὸν βίον, καὶ ταῖς τρικυμίας, οἷα δὴ τὰ ἀνθρώπινα, ὑπελίπετο κλυδωνίζεσθαι· οἱ δὲ τὸν ὄρμον εἶχον ἀκύμαντον. Ὁ δὲ τῆς ἀσφαλείας καὶ τοῦ λιμένος μήπω τυχῶν, τοῦ καταλαβόντος ἤδη, καὶ πολὺ τιμιώτερον τὸ φορτίον φέρη τῇ ἀδηλίᾳ τῆς σωτηρίας, τοῦ βεβαίαν ταύτην εὐρομένου πολλῶν λείπεται (32). Πλὴν ἀλλ' οὕς τηλικαύτης δόξης ἀξιοὶ Χριστὸς ἢ ἀλήθεια, ὡς καὶ συλλαλεῖν αὐτοὺς αὐτῶν καὶ ὑμνεῖν αὐτοῦ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐξοδόν, ἅρα τούτους οὐ φρίττεις κωμωθεῖν, ἀλλ' εἰς κωνηρὰν ἐλαύνεις ἀρχήν; Τίς δ' αὐτὸν ἐκάλει καὶ χρεῖζ ἀγαθὸν ὄντα καὶ ἀγαθότητος πηγὴν, τοὺς οὐκ ὄντας μὲν αὐτοῦ, κακίᾳ δὲ συμφυεῖς, τοῖς τε ἄλλοις, ἃ προεῖρηται, τιμῶν, καὶ πρὸς ἑαυτὸν μετακλήτους ποιεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνοι γνῶμη παρῆσαν ποθὲν, οὐδὲ γὰρ ἰσχυον, ἀλλὰ τὸν μὲν αὐτὸς ἐξ ἄδου ἀνασπῶν, τὸν δὲ ἐκ μεταρσίων τε καὶ φθορᾶς ἐλευθέρων μετᾶγων σκηνωμάτων, ἐξωκειούτο τε καὶ συνῆπτεν αὐτοὺς ἑαυτῶν. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ γε καὶ ὁ Πατὴρ ἀνωθεν, παρόντων τῶν ἄλλοτρίων, ὡς οἱ τοῦ ἄλλοτρίου φασί, νεφέλην φωτὸς διετάνυνεν, ἐπισκιάζουσαν αὐτοὺς. Καὶ φωνὴν ἐκ τῆς νεφέλης ἀφίει λέγουσαν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα αὐτοῦ ἀκούετε. Τοὺς οὖν τηλικούτου θεάματος ἐπόπτας καὶ μύστας καὶ μυσταγωγούς ἅρα οὐ διὰ πάσης προσῆκεν ἄγειν τιμῆς, οἷς λόγος ἐστὶν ὀπωσοῦν καὶ πράξεων καὶ κρῖσεων τῶν Δεσποτικῶν; Ἄλλὰ μὲρ ὁ Σωτὴρ καὶ πάντα σοφίας πλοῦτον καὶ φιλανθρωπίας καὶ πράττειν καὶ προσδεχόμενος τῶν παίδων τοῖς ὕμνοις, οὓς τὰ παράδοξα τῶν ἔργων εἰς εὐφημίαν ἐκίνει δορυφορούμενος, ἐπεὶ τῶν Ἰουδαίων ἢ πῶρωσις καὶ σκληροκαρδία εἰς διαγογγυσμοὺς ἐξεβρίπιζετο, οὐκ ἀλλαχόθεν αὐτοὺς ἐπιπλήττων στήλιτεύει, πάλιν δὲ τὸν Δαυϊτικὸν χρησμὸν ἀφικτον ἐλέγχων (33) ἀνατείνει· καὶ δι' ἐκείνου τοὺς μὲν καταισχύνει, ἑαυτῶν δὲ τοὺς ὕμνους ἐπιβάλλειν διδάσκει. Καὶ ποῦ τοῦτο καλόν; ποῦ δὲ ἀκόλουθον, δίκαιον δὲ πῶς ἂν εἴη τὸν παραγεγονότα καταλύσαι τὸ τοῦ διαβόλου κράτος, δι' ἐκείνου τὸ τῆς δόξης πρέπον, καὶ τὴν σύστασιν ἑαυτῶν πορίζειν (34); τοῦτο γὰρ τῆς ἀποστατικῆς σκορᾶς ὁ γαρπός. Καὶ ἅμα μὲν ἐπιδημῆσαι πάσης πίστεως ἄπορον τὸν ἐχθρὸν ποιεῖν, ἅμα δὲ τὰς μεγίστας αὐτῶν προξενεῖν καὶ λαυθάνειν ἑαυτὸν ἀντισυνιστώοντα καὶ κρατόνοντα, οὗ τὸ κράτος ἔκκεν ἀφελεῖν. Οἷς γὰρ τῶν δις ἰὰ τῶν τοῦ ψεύστου βημάτων τὴν ἀλήθειαν σπουδάζει· δεῖξαι παροῦσαν ἑαυτῶν καὶ τὸ

³² Matth. xvii, 5.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ

(32) Λείπεται. Duesse hic quædam non præter rem suspicari mihi videor. Duobus, si quid video, similibus usus hic est Photius: altero a navigantibus, altero a portitoribus petito. Utraque vero comparat cum his qui et navigatione defuncti et onera liberati sunt. At posterius simile dictio hiulca non satis exprimit. Interim scriptoris mentem me puto assecutum.

A voluit, eosque cum discipulis conjungit, vel potius, seu ostensum est, iis præferi, non quod per omnia secundas partes laturo essent, sed quod hi quidem animo adhuc per vitam quasi in mari vagari et fluctibus, quos humanæ res secum ferunt, jactari adhuc deberent, illis tranquillum portum tenentibus. Qui vero securitatem et portum nondum assecutus est, deterioris est conditionis eo, qui jam utrumque tenet; et cujus salus adhuc incerta est, illo est multo inferior, qui eam jam invenit. Quos vero tanta gloria dignatur Christus, ipsa veritas, ita ut et colloqui eos secum, et gloriam suam ac exitum prædicare faciat, eisne tu illudere, imo ad malum principium eos referre non vereris? Quis vero eum et necessario bonum et bonitatis fontem B appellabit qui non sint sui, sed potius mali natura, tum aliis, quos diximus, modis colat, tum ad se advocet? Neque enim illi sponte sua ipsi præsto fuerunt, nec esse poterant: sed alium quidem ex sepulcro retractum, alium vero ex habitaculis supernis et a corruptione immunibus deductum sibi asciscere ipse et jungebat. Neque hoc solum, sed et Pater ipse superne, præsentibus alienis, ut illi, qui ad alienum pertinent, aiunt, lucis nubem expandit eos obumbrantem, et vocem ex nube emisit dicentem: *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui: eum audite*³². Hos igitur tanti spectaculi contemplatores et mystas et doctores nonne omni honoris genere prosequi decet illos, qui vel actionum vel judiciorum Domini ullam habent rationem? C Imo et Servator, qui omnia pro sapientiæ suæ amorisque in homines divitiis agit, et recipit, cum infantum hymnis, quos miranda sua opera ad laudem permoverant, efferretur, atque hoc ipso Judæis indurati diffiilesque corde ad murmura compellerentur, non aliunde eos objurgatos compescit, sed iterum oraculum Davidicum instar argumenti non eludendi immitit, eoque illos quidem confundit, seipsum vero laudibus prosequi docet. Unde vero hoc bonum nascitur? qui item conveniens est, imo quomodo justum æquumque erat, ut is qui venit ut solveret potestatem diaboli, per ipsum illum gloriæ partem et materiam sibi pararet (hic enim apostaticæ sationis fructus est), et eadem opera efficeret, ut et hostis, omnis fidei vacuus, adveniat, et D potiores ipsi partes relinquat, nesciatque, seipsum eum juvare et corroborare, cui robur adempturus venerat? Quisquis enim per verba mendacis veritatem demonstrare conatur, quam ipse habet, et id

(33) Ἀφικτον ἐλέγχων. Legendum puto, quod et in versione expressi, ἀφικτον ἐλεγχων, ut scilicet χρησμὸς ille Davidicus pro argumento invicto ad errantes convincendos habeatur.

(34) Πορίζειν. Hoc substitui pro πορίζει codicis manu exarati. Neque enim id jungi potest antecedenti καταλύσαι.

quod definitum erat, inde producere, is eum, quem mendaciam ducem habebat, veritatis auctorem faciens a crimine omni absolvit. Neque magis, quod tamen Deus prohibeat | se ipsum immunem a criminationibus Judæorum esse ostendit, quam illum, cujus ope ista amolitur, a mendacii, cujus auctor est, culpa liberat. Itaque defectionis amor vobis certe non vergit in commodum, quando veritatis Patrem prædicatis esse mendacii auctorem, ab hoc autem veritatem substantialem verum mutuo sumpsisse, et æquali, ne dicam majori, ea, quæ mutuatus est, studio excipienda dicitis.

XXVIII. Age vero, etiam per parabolas non parabolicæ, sed clare, dogma impiorum disjunctum videamus. Quod enim Servator advenerit, ut quærat et servet id quod perditum erat ²⁷, a nemine huc dum in dubium vocatum est. Si vero ovem vere perditam ab interitu voluit liberare, et ad se reducere, et ad salutem revocare, non difficile fuerit perspicere quod parabola docet humanam substantiam manus beneficæ opus existere. Omnino enim ovis deperdita primum e caula earum fuit, quæ servatæ sunt, deinde vero a grege resiliens in viam ad exitium declinavit. Quod enim ab initio in pernicie natum fuit, ne naturam quidem ad salutem revertendi habet, vel potius reverti non potest, aut servari. Imo nec usu ipsi venire potuit perire, siquidem cum ipso ortu ex malo provenit principio, nec unquam boni et salutis particeps visum est. Cujus enim aliquis nunquam fuit, quomodo inde dici potest delapsus, et qui salutis in ortu ipso non fuit particeps, quomodo ad exitium pervenire aut perissee dici potest? Sed et Dominus noster hominum amantissimus, veritatis doctor et auctor, cum deperditi mentionem sæpissime faceret, nunquam tamen pravitatem tanquam cum eodem conditam, aut perniciem vel eminens commemorat: semper vero occasionem facit cogitandi, quod illud postliminio ab ordine pristino nexuque et communione cum cæteris disjunctum in perniciem devenerit. Alt enim: *Quid vobis videtur, si cui homini fuerint, centum oves* ²⁸. Ecce oves illæ centum sunt totus grex nondum errans: nulla earum tunc vel errabat, vel perditæ erat. Si postea vel una ex illis a grege aberravit, a salvis illa se separat, a non errantibus aberrat, ex ovili recedit. Propterea et hominum amantissimus illam citius quærit, et repertam reliquis non devitiis annumerat, et de reparata jactura gaudet, et amicos sibi angelos in societatem gaudii excitat ²⁹, quia ovem ab ordine et gloria ipsarum ante separatam ad suam, qua ipsi gaudebant, felici-

²⁷ Matth. xviii, 11. ²⁸ Matth. xviii, 12. ²⁹ Luc xv, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(35) Ἀποσκιρτήσαν. Ita scripsi pro ἀποσκιρτήσας, quod ms. exhibebat. Antecedens enim ἀπολωλός et γεγονός hanc formam requirit.

(36) Οὐδ' ὄλωσ. Sic scribendum pro οὐ δόλωσ, quod erat in ms.

(37) Ἀπολωλός. Hoc rationes grammaticæ postu-

λῶσθην προελθεῖν· οὗτος, ὃν τὸ ψεῦδος ἔσχεν ἀρχηγόν, ἀληθείας δεικνύς χορηγὸν τῆς ἐνούσης αἰτίας ἀπολύει. Καὶ οὐδὲν μᾶλλον, ἀλλ' ἴλεως εἶη θεός! ἀνεύθυνον ἐπιδείκνυσιν ἑαυτὸν τῶν αἰτιαμάτων τῶν Ἰουδαϊκῶν, ἢ τὸν, δι' οὗ ταῦτα ἀποσκευάζεται, τῆς τοῦ ψεύδους, οὗ χορηγός ἐστίν, ἐνοχῆς. Ἄρα οὐκ εἰς καλὸν ὑμῖν ὁ τῆς ἀποστασίας ἔρωσ τελευτᾷ, ἀληθείας μὲν κηρύττει τὸν Πατέρα τοῦ ψεύδους δημιουργόν, ἐξ αὐτοῦ δὲ κατασκευάζει τὴν ἐνυπόστατον ἀλήθειαν δανειζέσθαι τὸ ἀληθές, καὶ οἷς δανείζεται, ἵνα μὴ λέγω μείζοσι, ταῖς ἴσαις ὀφείλειν ἀντιδεδεῖσθαι τιμαῖς.

ΚΘ'. Φέθε δὲ καὶ διὰ τῶν παραβολῶν οὐκ ἐν παραβολαῖς, ἀλλ' ἐμφανῶς ἴδωμεν τὸ δόγμα καταλυόμενον τῶν ἀσεβῶν. Ὅτι μὲν γὰρ καταγέγονεν ὁ σωτὴρ ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός, οὐδενὶ μὲχρι νῦν εἰς δισταγμὸν περιέστηκεν· εἰ δὲ τὸ ὡς ἀληθῶς ἀπολωλός πρόβατον τῆς ἀπωλείας ἠθέλησεν ἀνασώσασθαι, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέψαι, καὶ πρὸς σωτηρίαν ἀνακαλέσασθαι, οὐδὲν ἐργῶδες συνιδεῖν, ὡς ἀρχῆς τὸ ἀνθρώπινον σύγκριμα τῆς ἀγαθουργοῦ παλάμης ἔργον ἐκδιδάσκει ἢ παραβολῆ. Παντως γὰρ τὸ ἀπολωλός πρόβατον τῆς μάνδρας πρότερον τῶν σεωσωμένων γεγονός, ὑστερον δὲ τῆς ἀγέλης ἀποσκιρτήσαν (35) εἰς τὴν τῆς ἀπωλείας ἀπεπλανήθη ὁδόν. Τὸ μὲν γὰρ ἀπ' ἀρχῆς δι' ἀπωλείας φῦν οὐδ' ἔχει φύσιν πρὸς τὴν σωτηρίαν ἐπανελθεῖν, μᾶλλον δὲ οὐδ' ὄλωσ (36) ἐστίν αὐτῷ τὸ ἐπανελθεῖν, οὐδὲ τὸ ἀνασώσασθαι. Ἄλλ' οὐδ' ἐπῆλθεν αὐτῷ τὸ ἀπολωλέναι, εἴπερ ἐκ χείρονος μὲν ἅμα τῷ φῦναι προῆλθεν ἀρχῆς, οὐδέποτε δὲ τῆς ἀγαθότητος καὶ σωτηρίας ὤφθη μετασχών. Οὐ γὰρ τις γέγονεν οὐδαμῶς, ἢ πῶς ἂν ἐκεῖθεν ῥηθείη καταπεσών, καὶ ὁ σωτηρίας ἀμέτοχος προελθών, πῶς ἂν εἰς ἀπώλειαν κατενεχθείη, ἢ λέγοιτ' ἂν ἀπολωλός. Ἀλλὰ μὲν καὶ ὁ φιλόανθρωπος ἡμῶν Δεσπότης, ὁ τῆς ἀληθείας διδάσκαλος καὶ χορηγός, τοῦ ἀπολωλός μνήμην ποιούμενος πολλαχοῦ, οὐδαμῶς συγκατεσκευασμένην αὐτῷ τὴν κακίαν ἢ τὴν ἀπώλειαν οὐμενοῦν οὐδὲ μὲχρι ψιλῆς ἐπινοίας παραδηλοῖ· αἰεὶ δὲ ὡς ὑστερον τῆς τάξεως καὶ τῆς τῶν ἄλλων συναφείας τε καὶ συνδιατριβῆς ἀποβραγὲν οὕτως ἀπενεχθῆναι πρὸς τὴν ἀπώλειαν παρέχει νοεῖν. Καὶ γὰρ φησιν, Τί ὑμῖν δοκεῖ, ἐὰν γένηται τι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα. Ἴδού τὰ ἑκατὸν πρόβατα πᾶσα ἢ ἀγέλη ἀναβῆς· οὐδὲν αὐτῶν τέως οὔτε πεπλανημένον, οὔτε ἀπολωλός (37). Εἶτα κἂν πλανηθῆ ἓν ἐξ αὐτῶν, τῆς ἀγέλης τῶν σωζομένων διέστη, τῶν μὴ πεπλανημένων ἀπεπλανήθη, τῆς μάνδρας ἐξέβη. Διὸ καὶ θάττον αὐτὸ (38) ὁ φιλόανθρωπος ἐπιζητεῖ, καὶ τοῖς μὴ πεπλανημένοις ἀνευρὼν συγκαταλέγει (39), καὶ

lant pro ἀπολωλός, quod in codice inveniebam.

(38) Αὐτό. Ita legendum pro αὐτῷ codicis ms. Refertur enim ad antecedens πρόβατον.

(39) Συγκαταλέγει. Hoc verbum requirit sensus pro συγκαταλέγει ms.

χαίρει· ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει, καὶ τὰς φίλας δυνάμεις (40) συγχαίρειν παρασκευάζει, ὅτι τὸ ἀποπλανηθὲν τῆς τάξεως καὶ δόξης αὐτῶν, πάλιν εἰς τὴν αὐτῶν, ἐθεάσαντο ἐπαναδραμὸν εὐκληρίαν τε καὶ σωτηρίαν. Καὶ τῶν δέκα δὲ δραχμῶν ἡ παραβολή, ἐξ ὧν ἡ μία ἀπώλετο, τὴν αὐτὴν ἀναμφιβόλως παρίστησιν ἔνοιον. Τότε γὰρ τὰς δέκα δραχμὰς τὸν αὐτὸν ἐντετυπωμένον φέρειν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἴσην ῥοπήν ἔλαυνει, εἰ βούλει δὲ καὶ τὴν ὕλην μίαν πᾶσιν ὑποκειῖσθαι τῆς ἐμφύτου ἀγαθότητος καὶ σωτηρίας τὸ ἀπαρῆλλακτον πάντοθεν ἐκδιδάσκει. Καὶ εἰ μὴδὲν τούτων παρελήθητο, ἀλλὰ τὸ γε ὑπὸ τὴν αὐτὴν κυριότητα πᾶσαν τελεῖν τὸ τῆς ἐξουσίας ἄτμητον καὶ ἀδιαίρετον ἀνακηρύττει, καὶ ἐξ ὧν ἐσώζοντο πᾶσαι, ὅτι τῆς ἀγαθοῦργου μὲν δυνάμει ἐτύγχανεν ἔργα. Τῷ δὲ τῆς αὐτεξουσιότητος ἀξιώματι οἱ μὲν ἐφ' ἧτε προήχθησαν ἀγαθότητι καὶ σωτηρίᾳ διέμειναν· ὁ δὲ παρακινηθεὶς ἐκείθεν ἐξετράπη πρὸς ἀπώλειαν. Καὶ γέγονε τὸ τῆς γνώμης αὐτοδέσποτον, ὡσπερ τοῖς, καθ' ὃν εἶδει τρόπον, χρησζυμένοις αὐτῷ, τῆς τε ἐνούσης σωτηρίας καὶ ἀγαθότητος φυλακτῆριον, καὶ προσθήκη, μέλλονος τελειότητος (τὸ γὰρ χωρὶς τῶν πράξεων θαυμαζόμενον, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων δόξαν προσλαβόν, πολὺ θαυμασιώτερον τε καὶ τιμιώτερον), οὕτω τοῖς παραχρησζυμένοις τῷ χαρίσματι εἰς ἀπώλειάν τε καταπεσεῖν· τῆς ὁμοφυοῦς καλλοῦς προσλήλυθε, καὶ τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρω λαβεῖν ἀλλοίωσιν τῶν κρείττωνων ἀλλαξάμενοι, εἰ μὴ τις τῆς ἐπὶ φθόρον ἀγούσης μεταβολῆς μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἀνασσειε, προδεδώκασιν τὴν φύσιν καταπεπῶσθαι τῷ παρακτώματι.

ΚΘ'. Ἐπιστράφηθι δὴ καὶ πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς δύο πεφυκότας παῖδας, ὧν ὁ νεώτερος τὸν κρηρὸν οὐκ ἐλάττω τοῦ πρεσβυτέρου λαθὼν κληρὸν, εἰς χώραν μὲν ἄπεισι μακρὰν, καὶ τὴν τοσαύτην οὐσίαν κατασπάσας (41) τε καὶ κατασπαταλήσας τῇ ἐποδημίᾳ, ἐπ' ἐνδείᾳ τῇ ἀνυπερβλήτῃ χοίρων τροφήν προσεφέρετο τὰ κεράτια. Τίς οὐ τῇ πλάνῃ τῇ τοσαύτῃ σταλάξει δάκρυον (42); Ὁ τηλικαύτης κύριος περιουσίας, μισθαρίας ἐκδοτος, καὶ χοίρων τροφῇ τὴν ἀνάγκην κλέπτων τῆς φύσεως, εἶτα τοῖς πάθει· καὶ τῷ λιμῷ μεταδιδαχθεὶς τὸ δλίσημα, ἐπινέρχεται πρὸς τὸν πατέρα, καὶ συντριμμῷ καρδίας τὴν μετάνοιαν προχεάμενος, ὃ τῆς περὶ ἐμὲ πολλῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Δεσπότητος φιλανθρωπίας! κλείονες ἢ κατὰ συγγνώμην ἀξιοῦται δεξιώσεως. Ὁ γὰρ πατήρ τὸν νεωτερισμὸν οὐκ ἀνειδίξει, οὐδὲ τὴν πλάνην αἰσχύναι προάγει· οὐδ' ὅτι τῆς λιμοῦ μᾶλλον ἢ τῆς γνώμης ἐστὶν ἡ ἐπιστροφή. Οὐδὲν τούτων

³⁹ Luc. xv, 8. ⁴¹ Luc. xv, 11.

VARIAE LECTIOES ET NOTÆ.

(40) Δυνάμεις. De angelis interpretor, quos in applicatione parabola commemorat Servator Luc. xv, 10. Et sane scriptores ecclesiastici sæpe voci isti hunc significatum subjiunt. Chrysostomus, hom. 6. in Epist. ad Hebræos, λειτουργικὰς δυνάμεις vocat: quas Apostolus, Hebr. i, 14, λειτουργικὰ πνεύματα appellat. Confer Suiceri *Thesaurum ecclesiasticum* tom. I, p. 969; et Henric. Valesium, ad Euse-

A citatem et salutem reverti viderunt. Et illa quoque de decem drachmis parabola, ex quibus una perdita erat, eandem sine exceptione sententiam nobis commendat ³⁹. Quod enim decem illæ drachmæ eandem sibi notam impressam habent, et ejusdem sunt valoris, imo etiam, si placet, ex eadem materia sunt compactæ, boni insiti incolumitatisque perpetuitatem undiquaque infert. Imo, si horum nihil inde relinqueretur, id certe evincitur, quod sub eodem Domino omni potestas indivisa et indivulsa contineatur: quoniam vero etiam omnes servatæ sunt, id indicio quidem est, omnes esse potentia beneficæ opera. Et nonnulli quidem libero suo arbitrio recte usi in ea, qua donati erant, bonitate et incolumitate permanserunt: qui vero inde amotus est, in perniciem se ipse detrusit. Et quemadmodum liberum arbitrium, illis, qui eo recte utebantur, prosperitatis bonitatisque ipsis collatæ conservatorium erat, et majoris perfectionis accessio (quod enim etiam sine actionibus admirationi est, id, ubi gloria ex operibus accedit, multo magis miramur et inagni facimus): ita illis qui dono hoc abutebantur, occasio exstitit a nativa bonitate in perniciem incidendi, et mutationem in pejus admitendi, qui proinde, facta hac cum melioribus permutatione, nisi quis ex transversione hac, in exitium ducente, cum cura se receperit, pro dunt naturam suam lapsu isto absorptam fuisse.

XXIX. At converte te nunc etiam ad duos filios ex eodem patre natos, quorum natus minor non minorem, quam major, sortem accipiens, in dissitas abit regiones, tantasque facultates dilapidans et profundens in itinere, tandem inopia immodica adductus, siliquis, porcorum cibo, usus est ⁴¹. Quis non errorem hunc lacrymis prosequatur? Qui tartarum opum dominus erat, is mercenaria opera functus, porcorumque escam ad sublevandas naturæ necessitates suffuratus, postea malis his ipsaque fame meliora edoctus, revertitur ad patrem, et ex contrito corde pœnitentiam testatus, o magnam patris et domini humanitatem! majori, quam impetrata venia sperare jubebat, receptione dignus habetur. Pater enim juvenilem culpam non perstringit, nec errorem pudori exponit, neque conversionem illam fami potius quam animi proposito acceptam fert: nullum horum in delinquentem

bium, p. 282 b, ubi ostendit Græcos τὰ δαιμόνια appellare δυνάμεις, Latinos autem *potestates*.

(41) Κατασπάσας. Hoc rescripsi pro κατασπασθήσας ms. Græci enim κατασπᾶν dicunt eos qui bona sua abiguriunt. Testem habemus scholiastem Aristophanis ad *Equites*.

(42) Δάκρυον. Fortasse legendum δακρύων.

conjicit. Noverat enim, eum qui reversus erat, suam esse progeniem (quamvis per alienum semen adulteratus esset); noverat a se ex amore esse productum, non autem aliunde recens satum. Itaque nihil horum quo contristari is poterat, afferebat; neque diuturnis filii ærumnis adjiciebat quidquam. Utinam ut erroris tui, ita et conversionis, ac receptionis, in gratiam factæ, fructum percipiam! Scilicet humanissimus et optimus pater eum eminens adhuc et sola pœnitentia ad se adventantem, nullum vero fructum huc dum ferentem, conspicatus, ne ferebat quidem istos pœnitentiæ labores, sed videns ipsum adeo squalidum, et sola pœnitentia se respicientem, misericordia permotus est, ut currens collumque ejus amplexatus eum deoscularetur. Quid vero filius? quis eos quibus distrahebatur, affectus enumeraverit? Aderant pudor, tristitia, metus, angustia animi, timiditas, spes in solo desiderio fluctuans, memoria rerum superiorum, recordatio infandorum, cogitatio futurorum. Et illis tamen omnibus per pœnitentiam superior est. Ait enim: *Pater, peccavi in cœlum et coram te, neque dignus amplius sum, qui vocer filius tuus*⁴³. Atque ista confessio verbis facta, ab animæ habitu non discrepans, facit ut pater ipsum veste præcipua induat, annulo manus suæ actiones obsignet, pedesque calceamentis, ne a serpente calces lædi possent, muniat. Postea et vitulum saginatum mactat, magnoque cum splendore et sumptu convivatur cum filio, a mortuis reverso, et post longam illam jacturam iterum reperto. Vides, quomodo parabola hæc in ænigmate omnium et exquisitissimo et luculentissimo tradat ista: a bono et Conditor et Creatore natum et ortum esse et prodigum illum filium, et alterum illum ejusdem ortus, ac tum ætate tum factis ipso majorem, qui et in patria domo permanserit, et pristinum decus ac facultates suas cum ætatis prærogativa retinuerit: non autem majorem illum natu ex alia, minore vero itidem ex alia stirpe aut generatione derivat, sed utrumque ab iisdem originibus et productione et educatione deducit. Simul vero et hoc considerare fas est, quod, si quis filios in parabola illa memoratos humanam naturam indicare censeat, et per majorem natu illos, qui gratiam pristinam conservarint, nec donum illud in temperantia sua corruerint; per juniorem vero eos, qui mala præ bonis elegerint, et facultates suas luxuria dissiparint; sive illum quidem angelorum, hunc vero hominum repræsentare hinc statum, hinc mutationem, censeat; sive denique placeat (licebit enim quidquid libuerit) per eos intelligere illos, quorum alii sub lege alii sub gratia sint; certe utraque hæc meditatio clare et sine exceptione de-

⁴³ Luc. xv, 21.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Μηδενί. Malim legere μηδέν. Id enim sibi velle videtur Noster, quod nihil eorum in medium attulerit, quæ animum pœnitentis tristitia majore implere poterant.

(44) Οἰδίατη. Ita ms. Sensus vero per se osten-

dit legendum esse οἴκου διατη. (45) Καὶ ὑπὸ τὴν χάριν. Varias veterum hujus parabola expositiones memorat cl. Jo. d'Outrelin. in Explicatione Belgica hujus et similium aliarum parabolarum, quæ prodit Amstelod., 1692, 4.

A εἰς τὸν ἐξημαρτηκοτα ἀποβρίπτει· ἤδει γὰρ αὐτοῦ γέννημα εἶναι τὸν προσελθόντα, καὶ ἄλλοτρίαις ἐπισποραῖς ἐνοθεύετο, καὶ τῆς αὐτοῦ φιλάνθρωπου προαγωγῆς, ἀλλ' οὐχ ἐτέρας ποθὲν νεωτεριζούσης καταβολῆς. Μηδενί (43) δὲ τῶν λυπούντων προδιαθέμενος, μηδ' ἐπιβαλὼν ἄλγημα τοῖς πολυχρόνοις τοῦ παιδὸς ἀλγύμασιν. Αἴθ' ὡσπερ σου τῆς πλάνης, οὕτω καὶ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῆς ἀποδοχῆς κοινῶν ἡσυχίαι! Ἄλλ' οὖν ὁ φιλάνθρωπος καὶ ἀγαθὸς πατήρ ἐτι πόρρω καὶ διὰ μόνης τῆς μετανοίας ὁρῶν προσερχόμενον, καρπὸν δὲ οὐδ' ὄντιναοῦν προβαλλόμενον, οὐκ ἀνέμεινε καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ μετανοίᾳ πόρους, ἀλλ' ἰδὼν αὐτὸν οὕτω κατηφῆ, καὶ τῇ μετανοίᾳ μόνη ἀποβλέποντα ἐσπλαγγίσθη· καὶ δραμὸν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

B Τί δὲ υἱός; τίς ἂν, ἃ τότε διεμέριζεν αὐτόν, ἀνριθμήσαι πάθη; αἰσχύνῃ, λύπῃ, φόβος, δειλία, κατάρφεια, ἐλπίδες, μόνῃ τῷ θελεῖν σαλεύουσαι, ἀνάμνησις τῶν ἀργαίων, μνήμη τῶν ὑπερορίων, λογισμὸς τῶν μελλόντων. Ὁ δὲ κρατεῖ τῇ μετανοίᾳ πάντων. Καὶ φησι· Πάτερ, ἤμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμι ἕξις κληθῆναι υἱός σου. Καὶ ἡ τῶν ῥημάτων ἐξομολόγησις τῆς ψυχῆς οὐ ψευδομένη τὴν διάθεσιν, παραυτικὰ μὲν αὐτόν τὴν στολὴν ἐνδύει τὴν πρώτην. Καὶ δακτυλίῳ τῆς χειρὸς τὰς πράξεις σφραγίζει, καὶ ὑποδήμασι τοὺς πόδας, μηκέτι δάκνειν τὸν ὄφιν τὴν πτέρναν, ἀσφαλίζεται. Εἶτα καὶ τὸν μόσχον θύει τὸν σιτευτόν, καὶ εὐφραίνεται λαμπρῶς τε καὶ πολυτελῶς ὁ πατήρ μετὰ τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναλυσάντος υἱοῦ καὶ ἀνευρεθέντος μετὰ τὴν μακρὰν ἐκείνην ἀπώλειαν. Ὅρῳ δὲ πῶς αἰνιγματῶν πάντων ἀκριβέστερόν τε καὶ σαφέστερον ἢ παραβολῆ παραδίδωσιν. Ἀγαθοῦ μὲν καὶ πλάστου καὶ πλάσματος προσελθὲν δὲ καὶ φῦναι τὸν τε ἄσωτον υἱὸν καὶ τὸν ὁμοφυῆ καὶ πρεσβύτερον αὐτοῦ, καὶ χρόνῳ καὶ ἀνορθώμασιν, δὲ καὶ τῇ τοῦ πατρικοῦ οἰδίατῃ (44) διαμεμένηκε τε, καὶ τὴν προτέραν δόξαν, καὶ οὐσίαν μετὰ τοῦ πρισβελοῦ συνετήρησε, καὶ οὐχὶ τὸν μὲν πρεσβύτερον ἐξ ἄλλης, τὸν δὲ νεώτερον ἐξ ἀντικειμένης σπορῆς ἢ γενέσεως προάγει, ἀλλ' ἄμφω καταβολῆς τε τῆς αὐτῆς καὶ φύσεως καὶ προαγωγῆς καὶ διαίτης ἀνχράζει. Καὶ ἐπιθεωρεῖν προσήκει, ὡς εἴ τις τοὺς τῆς παραβολῆς υἱοὺς τὴν ἀνθρωπίνην δηλοῦν φύσιν ὑπολάβοι, καὶ διὰ τὸ μὲν τοῦ πρεσβυτέρου τοὺς, οἱ τὴν ἀπ' ἀρχῆς διεσώσαντο χάριν, καὶ τὸ δῶρον οὐχ ἔβρισαν ἀπωτίξ, διὰ δὲ τοῦ νεωτέρου τοὺς ἀνθελομένους τὰ φῦλα πρὸ τῶν ἀμεινόνων, καὶ τὴν οὐσίαν εἰς ἄσωτῶν ἀμειψαμένους, εἶτε τὸν μὲν τὴν ἀγγελικὴν, τὸν δὲ τὴν ἀνθρωπίνην παραδειγματίζεω κατάστασιν καὶ λῆξιν. Εἰ βούλει δὲ (πῶς δ' ἂν σὺ βουλητῆς), τοὺς ὑπὸ τὸν νόμον τε καὶ ὑπὸ τὴν χάριν (45), οὐδὲν ἕλαττον δι' ἑκατέρωθε θεωρίας λαμπρῶς τε καὶ ἀναμ-

φιδόλως ἐπιδεικνυται, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ἐστὶ πατριᾶς καὶ ἀγαθότητος καὶ οὐσιώσεως, τότε τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὃ τε νόμος καὶ ἡ χάρις, καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις, καὶ ἡ μὲν τὸ ἔμφυτον συνδιασώσατο χάρισμα, ἡ δὲ τῆς δωρεᾶς τὴν ἀπώλειαν ἀντεσπᾶσατο. Καὶ τότε τῆς παραδόλῃς χρησιμώτατόν τε καὶ θαυμασιώτατον, ὡς μιᾶς τινος τῶν τριῶν μοίρας κρατούσης οὐδὲν ἔλαττον, ἢ εἴπερ αἱ τρεῖς τὴν ἴσην ἐκληροῦντο νίκην, τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα καταβάλλεται.

Α'. Καταβάλοιτο δ' ἂν ὁμοίως, καὶ οἷς τοὺς Γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους τῶν Ἰουδαίων ἐταλάνιζεν ὁ Χριστός, ὅτι τῶν (46) μὲν δεδομένων αὐτοῖς ἡμέλιον νόμων, τὰς δὲ ἰδίας ἔμπροσθεν ἦγον. Οὐαὶ γὰρ, φησὶν, ὑμῖν, ὀδηγοὶ καὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες· Ὅς ἂν ὁμοίῃ ἐν τῷ ναῷ οὐδὲν ἐστὶν· ὅς δ' ἂν ὁμοίῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει, τουτέστιν ὑπεύθυνός ἐστι δίκης, ὡς παραβάτης ἔρκου, εἴτα ὁρᾶτε τὸ μέγεθος ὑμῶν τῆς πλάνης, καὶ νῦν, εἰ μὴ πρότερον. Ἐπάγει γὰρ ταῖς προλαβοῦσαις ἐπιτιμήσεσι καὶ ταῦτα· Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς μεῖζον ἐστὶν, ὁ χρυσός, ἢ ὁ ναὸς ἀγιάζων τὸν χρυσόν; Οὐχ ἅγιον μόνον τὸν νομικὸν ναόν, ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν ἀγιότητος καὶ γινώσκων καὶ ἀποκαλῶν. Ἄλλ' ὁ μὲν Σωτὴρ τοιαύτην ἀφήκε ψῆφον περὶ τοῦ ναοῦ· ὑμεῖς δ' αὐτὸν οὐ φρίττετε καθυβρίζειν τὴν ἐσχάτην ὕβριν, πολεμῆσθε προσνατιθέντες χειρὶ. Καὶ τίσιν ἂν μᾶλλον τὸ, μωροὶ καὶ τυφλοὶ, ἐφαρμόσειε, τοῖς τετιμηκόσι μὲν ὡς ἁγίους ἄμφω, προτετιμηκόσι δὲ τὸν χρυσόν, ἢ τοῖς καὶ τὸν ναόν αὐτὸν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ τῷ βλασφήμῳ διασπῶσι γλώττῃ, καὶ μὴ πεφρικόσι ἀβρήτοις ὕβρεσι καταπλύνειν, καὶ διωθουμένοις τῆς ἀγαθοῦργοῦ προνοίας εἰς τὴν ἀνυπόστατον τῆς τυραννίδος ἐπίνοιαν. Εἴτα· Καὶ ὅς (47) δ' ἂν ὁμοίῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδὲν ἐστὶν· ὅς δ' ἂν ὁμοίῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω τοῦ θυσιαστηρίου, ὀφείλει. Καὶ ταῖς ἴσιν παροινίαις ἴση πάλιν καὶ ἡ παρατίμησις. Μωροὶ καὶ τυφλοὶ! τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἀγιάζον τὸ δῶρον; Οὐ τὸν ναόν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ θυσιαστήριον πηγάζειν λέγων ὁ Σωτὴρ τῆς ἀγιότητος, καὶ ἅγια μὲν ἅπαντα τὰ τοῦ ἱεροῦ· μετοχῇ δὲ καὶ μεταδόσει τὰ μὲν τῶν ἁγίων τὴν πρώτην εἰς τιμὴν ἐκληρώσατο τάξιν, τὰ δὲ δευτερεύει. Καὶ τοὺς Ἰουδαίους οὐχ ὅτι πεπαρφήκασιν (48) ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' ὅτι τὴν τάξιν τετολμήκασιν ἀμειψαί, τὸ τοῦ κόσμου φῶς, ἡ ἐνυπόστατος τοῦ Θεοῦ σοφία, τυφλοὺς καὶ μωροὺς καταδικάζει. Καὶ ὁ μὲν τὸν Πατέρα καλῶς εἰδώς, οὐδεὶς γὰρ οἶδε τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς καὶ ὃ ἐν ὁμοίῃ ἀποκαλύψῃ· οὗτος τὴν χάριν ἡμῖν τῷ πατρικῷ ναῷ καὶ τῷ θυσιαστηρίῳ παραγυμνῶν, αὐτὰ καὶ μεταδιδόναι τῶν ἁγιασμῶν ἐκδιδάσκει. Σὺ δὲ, ὦ! τί σε ἂν τις εἰπὼν ἐξίως προσείποι; τὸ γὰρ ἀνυπέροβλητον τῆς

monstrat, quod ab eodem Patre et bono et Ente proficiscantur et angelorum et hominum genus, lex item et gratia, et hominum natura, sive illa insitum bonum conservarit, sive pro dono gratiæ exitium receperit. Quodque in hac parabola et utilissimum et præcipuum est, quod scilicet una potestas tribus illis dominetur, id non minus, ac si tres illæ æqualem victoriam retulissent, apostatarum sententiam prosternit.

XXX. Prosternetur vero ea similiter per ista, quibus Christus Scribas et Phariseos Judæorum miseros proclamavit, quis leges ipsis datas negligentes ratiocinia sua potiora ducebant: *Væ enim, inquit, vobis, duces et cæci, qui dicitis: Quicumque juraverit per templum, nihil est; qui vero juraverit per aurum templi, debet*³³. Hoc est, crimini est obnoxius tanquam transgressor juramenti. Deinde, videte magnitudinem erroris vestri vel nunc, si minus antea. Addit enim præcedentibus objurgationibus et ista: *Stulti et cæci, quid majus est, aurumne an templum, quod sanctificat aurum*³⁴? ubi non solum templum sub lege structum sanctum, sed et terram sanctitatis plenam agnoscit et appellat. Sed hanc quidem sententiam de templo Servator fert. Vos vero non veremini maxima illud ignominia afficere, hostili manui acceptum ferentes? Et ad quos magis voces illas, *stulti et cæci*, referat ad eosne qui utrumque ut sanctum colunt, aurum vero præferunt; an ad illos, qui et templum ipsum, et omnia quæ in eo erant, lingua maledica proscindunt, nec infandis conviciis temerare horrent, ac a providentia benefica ad vanos tyrannidis conceptus propellunt? Pergit Dominus: *Et qui juraverit per altare, nihil est: qui vero juraverit per donum quod est super altari, debet*³⁵. Simili huic insolentiæ similis impingitur objurgatio. *Stulti et cæci! quid enim majus est, donum an altare quod sanctificat donum*³⁶. Ibi Servator non templum solum, sed et altare fontem esse ait sanctitatis. Et sancta quidem erant omnia quæ in templo erant: in communicanda vero et distribuenda sanctitate alia quidem primum locum sortita erant, alia secundum. Et Judæos quidem, non quod contumeliosos se in ea præstiterant, sed quod ordinem immutaro ausi erant, lux mundi, substantialis Dei sapientia, cæcos et stultos appellat. Et qui Patrem bene norat: *Nemo enim Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit*³⁷; hic gratiam nobis Patris per templum et altare explicaturus, docet, illa alias quoque res sanctitatis participes reddere. Tu vero, at quo nomine te digne satis quisquam exceperit, cum insuperabilis audacia te longe ultra stultum et cæcum evehat! Non vereris res sanctas primo

³³ Matth. xxii, 16. ³⁴ ibid. 7. ³⁵ ibid. 18. ³⁶ ibid. 19. ³⁷ Matth. xi, 27.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(46) Τῶν. Sic scripsi pro ὧν, quod erat in ms.
(47) Ὅς. Reposui hoc pro ὡς, quod mendose erat in ms.

(48) Πεπαρφήκασιν. Ita scribere debebat librarius, pro eo quod mendose exaravit πεπαρφήκασιν.

omnis abominationis auctori acceptas ferre? Atque ille quidem tanto honore et gloria sacra legalia cingit, et Judæos, eo quod, quamvis ea colerent, digno tamen cultu non prosequerentur, tantis comminationibus et pœnæ obnoxios facit, ita quidem, ut illæ non tam ipsis quam tibi immittantur: tu autem ne sic quidem sentire vis, quanta sit tua calumnia. Et substantialis quidem Dei sapientia Scribis et Phariseis *Væ* oclamat, quod non per omnia legi debitum cultum præstiterint, sed in levioribus quidem legem observarint, in gravioribus autem neglexerint. Tu vero, qui contra omnes et leges et sacra linguam acuis, imo et eos qui secundum legem versati sunt, in extremam impietatem pertrahis, non existimas pœnas multiplices te manere? Namque Servator: *Væ vobis*, ait, *o Scribæ et Pharisei hypocritæ, quia decimatis mentham et cyminum et deservistis graviora legis, iudicium et misericordiam, et fidem*²⁸. At secundum apostatarum sermones non ideo, quod neglexerant præcepta legis, sed quod eorum observationem sectati erant, ad pœnas vocari debuissent. Quæ enim bono non placent, eorum ut praxis ud examen et pœnas vocat facinorosos; ita aversatio extra omne crimen collocat. Sed Servator noster ut Veteris, ita et Novi Testamenti dominus et auctor existens, contra recentem illam impietatem magis, quam contra Judaicam negligentiam, sententiam dicit. *Hæc enim*, inquit, *decebat facere, et illa non omittere*²⁹, legem veterem hoc modo per novam graviter et summa cum auctoritate stabiliens. Si igitur ab iis ideo, quod dimidiam legum partem neglexerant, tantam pœnam justus iudex exigit, quantam vos dare debebitis, tam impudenter non ex negligentia, sed ex odio injuriam tantam in omnes leges effundentes? Et si illos, qui prophetarum sepulcra ædificabant, et justorum monumenta ornabant, pietatisque speciem ex parte assumebant, ex propheticis quippe orti, non iudicavit a culpa immunes, sed quia mentem a sanguinario patrum ingenio non diversam circumferebant, inevitabilibus suppliciis subiecit, quæ tandem pœna invenietur, quæ non longe subsidat infra scelus vestrum, qui contra prophetas magis, quam illi, cædes spiratis, et non solum ad structuram sepulcrorum monumentorumque vos convertitis, sed implacabilem contra eos etiam post mortem inimicitiam et injuriam nunquam superandam exercetis? Quod si vero mali principii cultores fuissent prophetæ divini, non solum non decebat maledictioni subicere vel occisores eorum, vel occisorum posteros, eosque ad pœnam rapere, sed potius eximiis maolare honoribus. At enim vero bonus hominumque amans Servator noster, suorumque ultor servorum, non solum in primos cædis

²⁸ Matth. xxiii, 23. ²⁹ ibid. 24.

Α τόλμησ πορρωτέρω σε και μωροῦ και τυφλοῦ παραπέμπει, οὐ φρίττεις τῷ ἀρχεκάκῳ βδελύγματι τὰ ἅγια ἀναφέρειν; και ὁ μὲν τοσαύτη τιμῇ και δόξῃ περιτερίζει τὰ νομικὰ ἱερὰ, και τοὺς Ἰουδαίους, ὅτι τιμῶντες μὴ κατὰ τὸ προσῆκον ἐτίμων, τηλικαύτης ἀρᾶς και δίκης ἐνόχους ποιεῖ, οὐ κατ' ἐκείνων μᾶλλον ἢ κατὰ σοῦ ταύτας ἀφιεῖς. Σὺ δὲ τοῦ μεγέθους τῆς σῆς βλασφημίας οὐδ' οὕτως αἴσθησιν βούλει λαβεῖν. Και ἡ μὲν αὐθυπόστατος τοῦ Θεοῦ σοφία τοὺς Γραμματεῖς και Φαρισαίους ἐτι καθυποβάλλει τῷ οὐαί, ὅτι μὴ διὰ πάντων τῶ νόμῳ τὸ σεβάσιμιον ἐνεμῶν, ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς μικροτέροις ἐνομοφυλάκουν, ἐν δὲ τοῖς μείζοσι παρηνόμουν. Σὺ δὲ κατὰ πάντων τὴν γλῶσσαν δέξῳνων και νόμων και ἱερῶν, ἀλλὰ και τοὺς, ὅσοι ποτὲ κατὰ τὸν νόμον ἐπολιτεύοντο εἰς ἐσχάτην ἀσεβειαν Β ἔλακων, οὐκ οἶσι πολυπλασίους τὰς ποινὰς ὑφέξειν; Και γὰρ ὁ Σωτῆρ, Οὐαὶ ὑμῖν, ἐπιφέρει, Γραμματεῖς και Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον και τὸ ἄνηθον, και τὸ κύμινον, και ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν και τὸ ἔλεος, και τὴν πίστιν. Καίτοιγε κατὰ τὸν τῆς ἀποστασίας λόγον οὐκ ἐφ' οἷς παρέρωουν τὰ τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐν οἷς ἔστεργον τὰς ἐσπράξεις, ἔδει τούτους ἀπαιτεῖσθαι. Ἐ γὰρ οὐκ ἔστι τῷ Ἀγαθῷ ἀρεστὰ, τούτων ὡσπερ ἡ πρᾶξις ἐν εὐθύνας τοὺς ἐλομένους ἀπάγει (49), οὕτως ἡ φυγὴ πάσης ἀνωτέρω τίθησιν αἰτίας. Ἄλλ' ὁ Σωτῆρ ἡμῶν, ὁ τῆς Παλαιᾶς ὡσπερ και τῆς Καινῆς κύριος ὑπάρχων και δεσπότης, κατὰ τῆς νεωτεριζούσης ἀσεβείας μᾶλλον ἢ τῆς Ἰουδαϊκῆς ὀλιγωρίας τὴν ψῆφον ἐκφέρει. Ταῦτα C γὰρ ἔδει, φησι, ποιῆσαι, κάκεινα μὴ ἀφίεναι, νόμῳ τὸν νόμον τὸν παλαιὸν τῷ νέῳ σφόδρα και μετὰ πολλῆς ἀσφαλισάμενος τῆς κυριότητος. Εἰ οὖν παρ' ἐκείνων, ὅτι τὰ ἡμίση παρέρωων τῶν νομίμων, τηλικαύτην δίκην ὁ δίκαιος κριτῆς λαμβάνει, ὑμῖν τίς ἂν ἐφαρκέση δοῦναι και ταῦτα οὕτως ἀνέδην οὐκ ἐξ ὀλιγωρίας, ἀλλ' ἐξ ἀπεχθείας, θεομάχον τηλικαύτην ὕβριν κατὰ πάντων ἀπορρίπτουσιν; Και εἰ ἐκείνους τοὺς τῶν προφητῶν οἰκοδομοῦντας τάφους, και τὰ τῶν δικαίων μνημεῖα κοσμοῦντας, και μέρει τινὶ τὸ τῆς εὐλαθείας σχῆμα περιβαλλομένους, τῆς προφητοκτόνου σπορᾶς ἀνευθύνους οὐκ ἀφίησιν, ἀλλ' ὅτι τὰς γνώμας πρὸς τὴν πατρῶαν μισαφονίαν οὐδὲν D ἐχούσας εὐλαθέστερον ἔφερον, και τιμωρίαις ἀπρακλήτοις ὑποβάλλει, ὑμᾶς κατὰ τῶν προφητῶν πολὺ πλέον ἐκείνων μισαφονοῦντας, και οὐ μόνον πρὸς οἰκοδομὴν τάφων και μνημείων ἐπιστροφῆν τινα δεχομένους, ἀλλ' ἄσπονδον τὴν κατ' αὐτῶν ἔχθραν και μετὰ θάνατον, και τὴν ἀνυπέβλητον κρατύνοντες ὕβριν, τίς ἂν τιμωρία τὴν δίκην εὐρεθείη μὴ πολὺ ἐλάττω τοῦ τολμήματος ἀπαιτούσα. Καίπερ εἰ τῆς κακεργετιδος ἦσαν οἱ θεοφόροι προφηταὶ θεραπευταί, οὐ μένον οὐκ ἐχρῆν ἀραῖς ὑποβάλλεσθαι οὔτε τοὺς ἀνελόντας αὐτούς, οὔτε μὲν τοὺς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(49) Ἀπάγει. Ita scripsi pro ὑπάγει, quod ms. mendose præferbat. Hoc enim verbum cum sequente ἐλομένους conjungi nequit.

ἐκ τῶν προφητοκτόνων φύντας, οὐδ' εἰς ποινας ἔγειν, ἀλλὰ ταῖς πρώταις δεξιούσθαι τιμαῖς· Ὁ δὲ ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος ἡμῶν Σωτὴρ, καὶ τῶν αὐτοῦ θεραπεύοντων ἐκδικητὴς οὐκ εἰς τοὺς αὐτουργοὺς μόνον τῶν μαιφόνων καὶ τὰς τῆς μαιφονίας εὐθύνας περιγράφει, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκείνων παῖδας ὄφεις καὶ γεννήματα ἐχιδνῶν ἀποφαίνων ἄφυκτον αὐτοῖς ἀναμένειν τὴν γένεσιν τοῦ πυρὸς προαγγέλλει. Συνέχων δ' ἔτι μᾶλλον τὰ νέα τοῖς παλαιοῖς καὶ τὰ παλαιὰ συνάπτων τοῖς νέοις, καὶ τὸ ἐν ἀμφοῖν πλημμέλημα δι' ἴσου δεικνύς εἰς καταδίκην ἄγον, δι' ἧς καὶ τὰ τῆς τιμῆς, αὐτοῖς συνεισάγεται τῆς ἴσης καὶ ὁμοίως κληρουχίας μετετληκῶτα· Διὰ τοῦτο ἐγώ, φησὶν, ἀποστελῶ πρὸς ὑμᾶς προφήτας καὶ σοφοὺς καὶ γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Πρόσχε· Ὅπως ἂν ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς, πᾶν αἷμα δίκαιον ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἀβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ [τοῦ] θυσιαστηρίου. Ὁρᾶς, ὅπως τῆς αὐτῆς ἐνόχους καὶ μαιφονίας καὶ τιμωρίας ἀποφαίνεις, ὅσοι τε τὰς παλαμναίους χεῖρας κατὰ τῶν πρὸ τῆς χάριτος Θεοῦ εὐαρεστησάντων ἐπανετίναντο, καὶ ὅσοι κατ' ἐκείνων, ὧν ἡ χάρις τὸ πολίτευμα, καὶ οὐκ αὐτὸς εἰς τὰς τῶν Ἰουδαίων συναγωγὰς καὶ πόλεις τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κηρύσσειν ἀπέστειλε, τὴν αἰμοδόρον λύσαν ἐναπεχέαντο. Οὕτως τὴν χάριν καὶ τὰ πρὸ τῆς χάριτος τιμῶν τε καὶ ἀποδεχόμενος ὁ ἑκατέρως καὶ δημιουργὸς καὶ νομοθέτης καὶ διὰ πάντων τὴν αὐτῶν παριστῶν συμφωνίαν, μετέχειν τε δεικνύς ὁμοτίμου σεβασμιότητος, πανταχόθεν τῆς ἀσεβείας ἅπασαν πρόφασιν προεκτέμνει.

ΑΔ'. Ἐδεῖ δ' οὖν τοὺς ἀποστάτας, εἰ καὶ μὴ τὴν μίαν ἀρχὴν εἰς δύο διχάζοντες, μηδ' ἐπειδὴν τὰ τοῦ νόμου διαγελῶσι μυστήρια (καίτοι πῶς ἀνειμένους εἶπον μηδ' ἴνικα τὴν κτίσιν συλῆν ἐπιχειροῦντες τοῦ κτίστου, κακοὶ κακὸν κακίστην δῶρον προσφέρωσιν;)· ἔδει γοῦν αὐτοὺς εἰ καὶ μὴ ἐπ' οὐδενὶ τούτων, μηδ' ἐφ' ᾧ τοῦ προφήτου ὑβρίζουσι, καίτοι τηλικούτων τὴν ἀποκρίαν ὄντων, ἀλλ' οὖν, ἐπειδὴν γε τὸ ἑαυτῶν σῶμα πονηρὸν καὶ πονηρᾶς πλάσεως λέγωσιν, αὐτίκα καταδέσθαι. Ἀλλὰ ποῦ γῆς; Ζητεῖν δὲ καὶ τῶν ὑποχθονίων εἶναι βαθέστερον, οὐχ ὅτι ἐκείνων πρὸς ἀθεότητα τοῦτο βαρύτερον, ἀλλ' ὅτι καὶ, δι' οὗ τὴν βλάσφημον φωνὴν ἀφιεῖσιν, ἐξ ἀθέου πλάσματος ὁμολογῶντες λαμβάνειν τὸ ὄργανον, οὐκ αὐτίκα ῥίπτουσι πάντα, καὶ φεύγουσι τὴν ἀσεβείαν, ὄργανον πονηρίας βωῶντες ὡς, ἐν οἷς ταῦτα φθέγγονται, κέχρηται. Ἄλλ' ἔτι τολμῶσι πρὸς τὰ τῶν ἀνθρώπων βλέπειν πρόσωπα. Ἄνθρωπε, τί λέγεις; Δύο ἀρχαί; ἀλλὰ διὰ τοῦ πονηροῦ ταῦτα φθέγγη στόματος. Ὁ νόμος πολυμίας ἀρχῆς, καὶ μαχομένης τῆς χάριτι; ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ τῆς πονηρίας ἀπήχησεν ὄργανον· οἱ προφηταὶ μοίρας χεῖρονος; ἐκ τοῦ αὐτοῦ αὐτοῦ τῆς κακίας σκεύους καὶ τοῦτο προχεῖται. Τὸ σῶμα πονηρὸν καὶ πονηρᾶς δημιουργίας, καὶ τί μὴ σιγᾶς τὴν ἐσχάτην σιγῆν; ἀλλ' ἔτι φθέγγη καὶ χαρίζη τῷ οὕτω σε πονηρῶς καὶ ἐβδελυγμένως ὑποστήσαντι, ὥστε μηδὲ φθέγγεσθαι δύνασθαι μηδὲν ὄλως σωτήριον, μηδὲ

⁴⁰ Matth. xxiii, 34. ⁴¹ ibid. 35.

A auctores homicidii pœnas transfert, sed et progeniem eorum serpentes et serpentum fetus appellans, inevitabilem ignis gehennam eos manere prænuntiat. Adhuc vero magis nova cum veteribus conjungens, et vetera novis adaptans, atque id, quod utrinque peccatur, æqualem pœnam promereri ostensurus, quo ipso simul subinnuitur, utrisque eundem cultum eundemque dignitatis locum adjudicatum esse: *Propterea ego, inquit, mittam ad vos prophetas et sapientes, et scribas, et ex illis nonnullos cædetis in synagogis vestris, et persequimini ex una urbe in aliam*⁴⁰; attende nunc! *Ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram inde a sanguine Abelis justis usque ad sanguinem Zachariæ, filii Barachiz, quem occidistis*⁴¹. Videsne, quomodo eidem et cædi et pœnæ obnoxios pronuntiet, tum eos, qui impias manus intulerunt iis qui ante gratiæ tempus Deo placuerunt, tum illos qui in homines sub gratia viventes eosque omnes, quos ipse regnum suum annuntiaturus in urbes et synagogas miserat, sanguinarium furorem effuderunt. Ita et tempus gratiæ, et ea quæ illud antecesserunt, æstimans et magni faciens Jesus, utriusque auctor et conditor, et ubique utriusque consensionem stabiliens, ac eodem cultu prosequenda ostendens, omnem impietatis prætextum præscindit.

XXXI. Decebat igitur apostatas, etiamsi unum principium in duo non distinguerent, hoc saltem nomine, quando legis mysteria rident (sed quomodo hæc facilius et remissius dico de hominibus, qui creaturam Conditori subripere ausi pessimi pessimo pessimum donum offerunt?); decebat, inquam, eos, si vel maxime nullo horum et ne eo quidem, quod prophetas calumniantur, crimine tenerentur, in omni ista sua insolentia, saltem hoc nomine, quod corpus suum malum et a mala manu profectum dicunt, confestim se præ pudore abscondere. At ubi terrarum? Imo vero subterranea, et si quid his profundius est, quærere loca debent, non quod hoc quod ad impietatem prioribus gravius sit, sed quod membrum illud, per quod voces blasphemias emittunt, ab impia origine se accepisse profitentes, non statim abjiciunt omnia et impietatem fugiunt, clamantes se, dum ista quidem loquerentur, malitiæ instrumento usos esse. Et vel sic tamen homines isti in aliorum conspectum venire audent? Quid ais, homo? Duone sunt principia? sed tu quidem ore impio ista profers. Lex, inquis, est a principio hostili, et gratiæ opposito, sed et hunc sonum malitiæ instrumentum edit; prophetæ malum agnoscunt auctorem? At ex eodem malitiæ vase et illud profluit. Corpus est malum et mali conditoris? Et qui non ad extremum te

silentium componis, sed pergis loqui et gratificari illi, qui adeo malum te et abominandum reddidit, ut nihil omnino sani proferre possis, quod a summa feritate et mendacio remotum sit? Namque malitiæ thesaurus non potest nisi malitiam et errorem ut recipere, ita et proferre: quomodo enim lingua mendacis vera dixerit, aut quomodo malitia medietur quidquam boni? Mendacium veritatem dicere refugit. Et quomodo tu tibimet ipsi credis loquenti, cum mendacii sis instrumentum? Si vero ego largiar et opiner te longe aliter sentire quam loqueris, multo te et sapientiosem et prudentiosem representavero, quam si quis alius iuste vere delectari dicat, quæ proponis. Si enim hæc a malis instrumentis proficiuntur, ac propterea mala aut falsa sunt, nonne, quippe in malis, levius peccatum est, ea quæ verbis contraria sunt, amplecti, quam cum lingua mentem quoque ipsam corrumpere. Quod si igitur ejusmodi homo de principiis loquitur, unum illum credere convenit; si de lege gratiæ adversa, utriusque conversionem astruere censendum est; si chorum prophetarum malum dixerit, nemo aliunde magis convincetur eum bonum esse. Si corpus ad malum referat, pro evidentissima demonstratione habe id manus esse beneficæ. Videte mihi insanix abyssum et impietatis magnitudinem, in iis hominibus qui nequidem in rebus imaginariis ratione certa uti possunt. Itaque nec incantando aures fascinare fas est, quia hoc ipso insanabili culpæ subjici eas merito quis affirmavit. Atqui, inquam ego, si quis salutaribus incantamentis aurem præbeat, initium faciet ad pristinam nobilitatem redeundi: sin minus, vel ex inde sententiam non revocandam ipse in se ipsum fert, quod pravam transformationem bonæ formationi omnino præfert, et mutationem in deterius, cum bonam decuisset, servat constanter. Non quippe incantatori potest vitio dare, quod silet, sed silentii causam sibi exprobrare omnem, culpæque omnis se reum facere debet, qui suam ipsius insaniam et cæcitatem pro silentii culpa nobis venditat. Propterea et reliqua his junge.

XXXII. Servator noster hominum amantissimus et optimus, qui venit, ut peccata mundi tolleretur, tum morbis aliis et ærumnis liberavit homines, tum multis peccatorum remissionem largitus est, factæque remissionis argumentum a sanatione corporis petiit et aliis proposuit. Jam vero si mali conditoris opus esset corpus, sicut homines blasphemi audacter tradunt, fieri certe non poterat, ut illud solius bonæ divinitatis beneficium, veniam nempe peccatorum, in fidem confirmationemque per pravitatem suam reciperet. Idem enim hoc est, ac si dicas malitiæ compagem fontem esse, ex quo bonitas scaturiat, siquidem remissio peccatorum ex sanatione corporum, quæ malitiæ sunt progenies, procederet. At enimvero Servator noster non

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Διό. Fortasse legendum est δύο. Bina enim erant principia, quæ Pauliciani venditabant. Interim et particula διό locum tueri potest, quippe qua ad argumentationem opus esse videtur, præcipue, cum legendi constet, non plura quam duo princi-

Α τῆς βαθείας μέθης καὶ ψευδολογίας ἐλευθερον. Ὁ γὰρ πονηρίας θησαυρὸς οὐκ οἶδεν, ἀλλ' ἢ τὰ τῆς πονηρίας καὶ πλάνης ὡσπερ θησαυρίζειν, οὕτω δὴ καὶ προβάλλεσθαι ἢ τοῦ ψευστοῦ γλώσσα πῶς ἂν ἀληθειαν εἴποι; ἢ πονηρία πῶς ἐννοήσοι τὴν ἀγαθότητα; τὸ ψεῦδος λέγειν φεύγει τὴν ἀλήθειαν. Καὶ πῶς σὺ στυγῶ πιστεύεις λέγοντι, τοῦ ψεύδους ὑπάρχων ἐργαστήριον. Ἐγὼ δὲ σε φρονεῖν τάναντία, ὧν λέγεις, ἐξιῶν, καὶ νομίζων, πολὺ σωφρονέστερον ἂν καὶ συνετώτερον εἰσάγω, ἢ εἴτις σε στέργειν, ἂ λέγεις, τίθεισιν. Εἰ γὰρ ἐκ πονηρῶν ὀργάνων ταῦτα, καὶ διὰ τοῦτο πονηρὰ ἢ ψευδῆ, πῶς, ὡς ἐν κακοῖς, οὐ πολλῶ κουφότερον τὰ ἐναντιώτατα τῶν ῥημάτων προσθεύειν, ἢ τῇ γλώττῃ καὶ τὸν νοῦν συνδιαφθείρεσθαι. Διὸ (50) λέγει ἀρχὰς· μίαν προσθεῖν φρονεῖν. Πολέμιος δὲ νόμος τῇ χάριτι. τὴν συμφωνίαν κηρύττειν αὐτῶν. Τῶν προφητῶν φαῦλος ὁ χορὸς· καὶ πόθεν ἂν τις γνοίη μᾶλλον, ὅτι χρηστός. Το σῶμα πλάττει τοῦ πονηροῦ· ἀρκεῖ πρὸς τελευταῖαν ἀπόδειξιν, ὅτι πλάμης ἐστὶ τῆς ἀγαθοῦργου. Ὅρατε τὸ τῆς ἀνοίας βέθος, τὸ μέγεθος τῆς ἀθεότητος, τῶν μὴ δυναμένων ἔχειν λογισμῶν οὐδ' ἐπιφαντασίαις πλαττομέναις ὑπόστασιν. Οὐκοῦν (51) οὐδ' ἐπ' εὐδὲν ὄλωσ' δεῖ ταῖς ἀκοαῖς, ὅτι τὸ αὐτὸ τῆς αἰτίας ἀνάτονον εἴποι τις ἂν ταύτας ἐπινέμαται. Φαίην ἂν ἔγωγε· εἰ μὲν γὰρ τις τῶν σωτηρίων ἐπιπέδων παραδέξοιτο, ἀρχὴν λαμβάνει πρὸς τὴν προτέραν ἐπαναδραμεῖν εὐγένειαν· εἰ δὲ μὴ, καθ' ἑαυτοῦ γε, κἀντεῦθεν τὴν ψῆφον αὐτὸς ἀφίτησεν ἄφυκτον, πονηρὰν μετάπλασιν τῆς ἀγαθῆς πλάσεως καθόλου ἑαυτὸν ἀνθελόμενος, καὶ τὴν πρὸς τὴν χεῖρω μεταβολὴν (δέον τὸ ἀγαθὸν) συντηρήσας ἀμετάβλητον. Οὐκοῦν οὐ τὸν ἐπ' εὐδὲν σιγῶν, ἀλλὰ σιγῆς ἑαυτὸν πάσας στηλιτεύει καὶ διὰ πάντων ὑπεύθυνον, ὅς τὴν οἰκείαν ἐξ ἀπονοίας πῶρῶσιν σιγῆς ἡμῖν αἰτίαν ἐπέσειεν. Διὸ δὴ συναψαι καὶ τὰ λείποντα.

ΒΒ'. Ὁ φιλόανθρωπος ἡμῶν Σωτὴρ καὶ ὑπεράγαθος, ὁ τὰς ἀμαρτίας ἐπιδημήσας ἄραι τοῦ κόσμου, τῶν ἄλλων νοσημάτων καὶ παθῶν τὸ γένος ἐλευθερῶν, καὶ τὴν τῶν ἀμαρτημάτων πολλοῖς ἄφεσιν ἔχαρίζετο, καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀφέσεως ἀπὸ τοῦ σώματος θεραπείας ἐλάμβανέ τε καὶ παρείχετο. Καίπερ εἰ πονηρὰς ἦν τὸ σῶμα διαπλάσεως, ὡς βλασφημία θρασύνεται, οὐκ ἂν εἴη δυνατόν τὸ μόνης τῆς ἀγαθῆς θεότητος ἀγαθοῦργημα, τὴν τῶν πλημμελημάτων συγχώρησιν, τὸ πιστῶν καὶ βέβαιον διὰ τῆς κακίας ἐπιδέχεσθαι. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ἄλλο λέγειν, ἢ τὴν τῆς κακίας σύστασιν πηγάζειν τῆς ἀγαθότητος τὴν ἐνέργειαν, εἴπερ ἢ μὲν ἄφεσις τῶν ἀμαρτημάτων ἐκ τῆς τῶν σωμάτων θεραπείας προσηίη, τὰ δὲ τῆς κακίας ὑπάρχει γεννήματα. Ἄλλ' ὁ Σω-

pia istis hominibus recepta fuisse.

(51) Οὐκοῦν. Obscurior in his est Photius et subtilior. Mentem tamen ejus assecutum me esse spero.

τῆρ οὐ μόνον λόγῳ τὰς τῶν σωμάτων θεραπείας ἔδραβευσεν, ἀλλὰ καὶ χειρὶ, Πάλιν ἀλλαχοῦ κρατεῖ χειρὸς, ἧς μὴ πλάστης ἦν, καὶ τὸ κοράσιον ἐγείρει, καὶ τὸν υἱὸν ἀνίστα τῆς χήρας, καὶ καλῶς ἀποσκευασθὲν τῆς ψυχῆς σώμα πάλιν ἐπαναστρέφει, καὶ συνάπτει ταύτη, ὃ καλὸν μὲν ἦν κατὰ τὴν θεομάχον γλώτταν μὴδ' ὄλωσ λαβεῖν, δεύτερον δὲ λαβοῦσαν θάπτον ἀποθέσθαι, χεῖριστον δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν συναφθῆναι πάλιν. Καὶ ὃ τὸ κράτος ἐλθὼν καταλύσαι τοῦ ἐχθροῦ, πάσῃ δυνάμει κρατύνειν αὐτοῦ τὰ ἔργα φιλονεκεῖ. Καὶ τί λόγῳ κρατύνειν; μενούργε τὴν τυραννίδα πολλακίς λυομένη, τοῦτο μὲν οἷς ὑπέκειτο τὰ ταύτης ἔργα παντοδαποῖς νοσήμασι δαπανώμενα, τοῦτο δὲ οἷς δισπαῖτο τῷ θανάτῳ καὶ τῷ φθορᾷ παρεδίδοτο, αὐτὸς ὁ τῆς τυραννίδος καθαιρέτης παρ' ὄλον τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ τὸν καιρὸν, ἀνακαινίζων ταύτην ὥφθη τῆς φθορᾶς ἀνιστῶν, τῶν παθῶν ἀπαλλάττων, καὶ τοσαυτάκις, ὁσάκις νεκροὺς τε εἰς ἀναβίωσιν ἤγε καὶ τῶν σωμάτων τὰς νόσους ἀπήλαυε.

ΑΓ. Καὶ τὸ ἔτι μάλιστα δυσανασχετούμενον, ὅτι περ ἐξ ἐκείνου μέχρι νῦν διὰ τε τῶν αὐτοῦ θεοφόρων μαθητῶν, καὶ ἅ τὴν ἐκείνων μετῆλθον διὰδοχῆν, οὐ λήγει ταύτην διὰ τῶν ὁμοίων πράξεων συγκαταπράττων καὶ συγκατασκευαζόμενος. Ἄρα ἔστι τι τῆς τοιαύτης ἐμπληξίας, ἢ παρ' Ἑλλησιν ἢ παρὰ Βαρβάρους ἐμπληκτότερον ἢ ἀθεωτέρον τι λαβεῖν; Ἐγὼ μὲν οὐχ ὄρω, οἷμαι δὲ οὐδ' ἄλλως ὄρῃν οὐκ ἀνάξιός. Πυθανομένοις μὲν τοι τοῖς Φαρισαιοῖς εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπων κατὰ πᾶσαν αἰτίαν ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ὅρα, πῶς οὐκ ἀλλαχόθεν, οὐδ' ἐκ τῆς ἰδίας ἐξουσίας καὶ τῶν τῆς χάριτος δογματικῶν ὁ φιλόκωπος ἡμῶν Δεσπότης, ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς ἀρχαιογονίας καὶ τὴν λύσειν αὐτῶν τῆς ἀπορίας καὶ τὴν ἐπιτίμησιν ἐπάγει. Οὐκ ἀνέγνωτε γὰρ, φησὶ ὅτι ὁ ποιήσας αὐτοὺς ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; διδάσκων, μὴ δεῖν βραδύως διαλύεσθαι τὰ συνοικέσια μὴδ' οὕτως προπετεῖς, πρὸς ἃ συνωθεῖ τὸ τῆς ὁρμῆς ἀκόλαστον, καταφέρεσθαι. Καὶ ὅτι τὴν δημιουργίαν αὐτὴν διδάσκαλον ἔχοντες τοῦ μήτε (52) πλείοσι μιᾶς γυναίξῃ συνάπτεσθαι, μήτε διασπῆν τὴν συνάφειαν, οὐκ ἠθέλησεν οὔτε τὴν ἐντολὴν ἐκ τοῦ Μωσαϊκοῦ διδασκαλείου μαθεῖν, οὔτε τὸ ἄπορον (53) ἐπιλυόμενον συνιδεῖν; Ἄλλ' αὐτὸς ἐκείθεν πρὸς ἐκότερον παραταξάμενος μόνον λοιπὸν ἴδιον τὸν παλαιὸν ποιεῖται, ἐὰν δι' ἐκείνου πλείκει τὸν τῆς χάριτος. Ὁ γὰρ ἐκ μὴ ὄντων ἄπαντα παραγαγὼν, δι' ὧν εἰς ἄρσεν καὶ θῆλυ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν μορφώσας διέθροσε, καὶ εἰς ἔν ἀλλήλοις συνήρμωσεν, ἐκεῖνός ἐστι, φησὶν, ὁ καὶ τὰ σπέρματα τοῦ νόμου καταβαλὼν, ὅς μὴ δεῖν μοχθηρίᾳ γνώμης ἀπ' ἀλλήλων τοὺς στυαφθέντας

⁴² Matth. xix, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(52) Μήτε. Ita scripsi pro ἤτε, quod non admittit sequens μήτε.

(53) Ἄπορον. Hanc vocem reposui pro ἄσπορον

solum verbis, sed et manu sua, sanationem corporum condecoravit. Alibi enim apprehendit manum, cujus tamen non erat conditor, et puellam excitat, et filium viduæ in vitam revocat, corpusque ab anima optimo consilio separatum, reducit, et cum eadem conjungit. Atque id tamen secundum impiam hominum illorum linguam ita comparatum est, ut præstitisset nunquam illud accepisse, vel acceptum quam citissime deponere; pessimum vero sit, depositum iterum junctum videre. Qui vero venit ad potentiam hostis frangendam, is pro viribus opera ejus stabilire annititur. Quid, inquam, stabilire? imo vero destructor tyrannidis illius per totam suam vitam visus est ipsum hoc tyrannicum dominium, sæpius nunc quidem variis morbis, quibus opera ejus subjecta erant; nunc autem morte et corruptione, cui morbis consumpta tradebantur, destructum iterum instaurare, modo ab interitu excitans, modo a malis liberans, idque toties, quoties mortuos in vitam revocavit, et morbos a corporibus propulsavit.

XXXIII. Et, quod adhuc minus ferri posse videtur, inde ab eo tempore usque ad præsens, non desistit tum per discipulos suos divino Spiritu actos, tum per eos qui hos in officio exceperunt, similibus actionibus idem dominium confirmare et perficere. Nunquid vero vel apud Græcos vel apud Barbaros quidquam est magis barbarum aut impium, quam quidem hoc? Ego quidem tale quid nusquam video, neque putem me, ut viderem, alioquin indignum esse. Cum Pharisei aliquando quaererent, num liceat homini quacunquē de causa uxorem suam dimittere, vide mihi, quomodo non aliunde, nec ex propria potestate, aut ex gratiæ doctrina Dominus noster, hominum amantissimus, sed ex ipsa creationis historia et objectionem eorum solvat, et reprehensionem formet. *Nonne enim legis*, inquit, *quod quid fecit eos ab initio, marem et feminam fecit eos* ⁴²? clare per ipsam hanc formationem diversam docens, non tam facile solvere licere connubia, neque tam temere eo abripi, quo impetus difficulter coercendus impellit. Cumque creationem ipsam magistram haberent, quod nec plures una conjuges ducere, nec conjugium dirimere liceat; illi tamen nec præceptum hoc ex disciplina Mosaica discere, neque difficultatem solutam videre volebant. At ille inde contra utrumque decertans, veterem tantum regem propriam sibi fecit, atque hinc eam, quæ gratiæ est, nectit. Qui enim ex non existentibus omnia produxit, ex quibus humanam naturam in masculum et feminam formando finxit, utrumque in unum conjunxit; is, inquit, idem est, qui et hujus legis semina spar-

quo erat in ms. Ἄπορον enim æque ac ἀπορία paulo ante nodum vindice dignum significat.

sit; et præcepit quod non liceat ex iniqua animi sententia semel conjunctos a se invicem separare, neque immodicas sectari cupiditates, et introducto polygamias vitio hominum generationem contaminare. Vides, quomodo inde ab originibus mundi Mosaicis legem suam repetat, atque indeinitium suum habere ostendat. Postea non Judæos magis per Creatorem et creationem ad silentium redigens, quam eos omnes qui eo proveci sunt, ut humanam naturam calumnientur, et generationem hominum ex se invicem conviciantur, post pauca subjungit: *Quod igitur Deus conjunxit, homo ne separet*⁴³. Non decet, inquit, quas Deus condidit leges, humanis consiliis evertere, neque creaturæ convenit, contra Creatorem leges ferre. Neque solum in eam dignitatem Mosaicam physiologiam evehit, sed et cum Judæi pro commendatione sententiæ suæ et opinionis Mosen proferrent et objicerent, quippe qui ipsis permiserit dimittere uxores, nihil ipsi reprehensionis impedit, neque crimini eum fecit obnoxium. Sed, quamvis ex ipsa creatione primæva et ex Judæorum exceptione occasionem nactus esset, causam hujus rei in Mosen referendi, adeo tamen se a Mose accusando abstinuit, ut eum potius sapienter tanquam dispensantem egisse profiteatur. *Moses enim, inquit, ob duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores*⁴⁴. Hoc est, non ipse pœnitentia ductus, veterem illam, quamque ipse scripsit, legem negligens ad alterum illud se convertit, neque quam acceperat latentem, gratiam divinam creationem exponendi, suis ratiociniis postposuit, atque adeo nec divisionis hujus causa exsistit, sed durities cordis vestri omnem in vos causam refert. Cum enim illa perfectam legis rationem recipere nollet, et prioris illius præcepti mutationem vobis peperit, et affectibus vestris frenum boni ordinis nonnihil laxare coegit. Neque enim vir, qui Deum vidit, neglecto creationis præcepto, ad aliud digressus est, sed vestra repugnantia a rigore ejus remittere aliquid per dispensationem suasit: ne forte, cum connubium nexum juberet esse indissolubilem, durities et rigiditas mentis multo pejora efficeret, homicidio scilicet solutionem procurans, quam vi legis et doctrinæ non liceret efficere. His ratiociniis et argumentis Servator flagitium Judæorum castigat quidem, sed et simul quæstionem sophisticè prolatam solvit, omnesque docet ut eum sciant nostrum esse conditorem, cujus etiam hæc lex est, ut maritus ab uxore non recedat. Quæ quidem initio ipsa creatione et conjunctione in antecessum adumbrata, deinde vero consilio et verbis ipsis promulgata et diserte proposita est. Namque Trinitatis infinitæ et omnipotentis ut bonitas et regnum et potentiam, ita

⁴³ Matth. 6. ⁴⁴ ibid. xix, 8.

κελεύει δίσταθαι, μηδ' ὑπεροφίους ἡδονὰς, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων γένεσιν ὑβρίζειν πολυγαμίας μισμοῦ (54) Ὁρᾶς ὅπως ἀπὸ τῆς Μωσαϊκῆς κοσμογενείας τὸν ἑαυτοῦ διαπλέκει νόμον καὶ τὴν ἀρχὴν ἐκεῖθεν ἔχειν ἐπιδείκνυσι τῆς θέσεως. εἴτα οὐ τοὺς Ἰουδαίους μᾶλλον ἐπιστομίζων διὰ τοῦ πλάστου καὶ τῆς πλάσεως, ἀλλὰ καὶ πάντας, ὅσοι δυσφημῶν τὸν ἀνθρώπων παρηγέθησαν, καὶ τὴν ἐξ ἀλλήλων προπηλακίζουσι γέννησιν, μετ' ὀλίγον ἐπάγει. Ὁ οὖν ὁ Θεὸς ἔξευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω. Οὐ δεῖ, φησὶν, οὐς ὁ Θεὸς ἐπηξεν νόμους ἀνθρωπίνους παρακινεῖσθαι σπουδάσμασιν, οὐδ' ἀντινομοθετεῖν τὸ πλάσμα τῷ Πλάσαντι. Καὶ οὐ μέχρι τοσαύτης τιμῆς τὴν Μωσαϊκὴν φυσιολογίαν ἀνάγει, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ συστάσει τῆς ἰδίᾳς γνώμης τε καὶ δόξης ἀντιπροβαλλομένων τε καὶ ἀνθυποφερόντων τὸν Μωσέα, ὡς αὐτὸς αὐτοῖς ἐπέτρεψεν ἀπολύειν τὰς γυναῖκας, οὐδὲν εἰς αὐτὸν οὐδαμῶς ἀπέβριψε μέμφεως, οὐδ' ὑπαίτιον ἐποίησατο. Ἀλλὰ καίτοι ἔχων καὶ τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἐκ τῆς δημιουργίας ἀφορμὴν παροξύνουσαν, καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀπορίαν εἰς τὸν νομοθέτην τὴν αἰτίαν ἐνεγκεῖν, τοσοῦτον ἀπέχετο τὸ ὑπεύθυνον ἀποφῆναι τὸν Μωσῆν, ὥστε καὶ τοῦ τῆ οἰκονομοῦντος ἐπεκόσμησε σοφίᾳ. Μωσῆς γὰρ, φησὶ, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ἀπολύσαι τὰς γυναῖκας, τουτέστιν, οὐκ αὐτὸς ἐν μεταμελείας, τὸν ἀρχαῖον, καὶ ὃν ἔγραψεν, ὑπεριδὼν νόμον πρὸς δευτέραν ἀπόφασιν ἐπεστράφη, οὐδ' ἦν χάριν ἔλαβε λανθάνουσαν καταγγεῖλαι θείαν δημιουργίαν λογισμῶν ὀπίσω θέμενος, οὐδεὶς αὐτὸν ἐρᾷ τοῦ διεσίου (sic) τὸ ὑπαίτιον, ἀλλὰ τὸ ὑμέτερον σκληροκαρδίον εἰς ὑμᾶς πᾶσαν ἀναρτᾷ τὴν αἰτίαν. Μὴ βουλόμενον γὰρ παραδέχεσθαι τὴν τελειότητα τῆς νομοθεσίας, καὶ τοῦ προτέρου νόμου τὴν μεταβολὴν ὑμῖν καταεπράξατο καὶ ταῖς ὀρμαῖς καθυφεῖναι τὸν τῆς εὐταξίας χαλινὸν ἐβιάσατο. Οὐ γὰρ ὑπεροφῶν ποθεν ὁ Θεόπτης τὸ τῆς δημιουργίας πρόσταγμα πρὸς ἕτερον ἡτύπομόληκεν, ἀλλὰ τὸ ὑμῶν ἀπαράδεκτον οἰκονομίᾳ λύσαι τὴν ἀκρίβειαν συνεβούλευσεν, ὡς ἂν μὴ, τῆς συναφείας ἐχούσης τὸ ἀδιάλυτον, τὸ σκληρὸν τῆς γνώμης καὶ τὸ ἀνήμερον, τὰ πολλῶν καταργάσοιτο χεῖρονα, φόνω τὴν λύσιν, ὅτι μὴ ἔξεστι δόγματι, ἐπιμηχανώμενον. Τοιοῦτοις λογισμοῖς ὁ Σωτὴρ καὶ ἐνθυμήμασιν ἀποβράπτει μὲν τῶν Ἰουδαίων τὸ κακούργημα, λύει δὲ τὸ σεσοφισμένον τῆς ἐρωτήσεως. Καὶ παιδεύει πάντας, ἐκεῖνον ἡμῶν εἰδέναι δημιουργὸν, οὐ καὶ τὸν ἄνδρα τῆς γυναικὸς νόμος ἐστὶ μὴ διίτασθαι. Καταρχὰς μὲν τῆ διαπλάσει καὶ συναφείᾳ οἰοεὶ τυπούμενος προβουλεύματι, ὕστερον δὲ καὶ βήμασιν αὐτοῖς ἐμφανιζόμενός τε καὶ διαβρήδην κηρυττόμενος. Καὶ γὰρ κοινόν ἐστὶ καὶ ἀμέριστον τῆς ὑπερουσίου καὶ παντοκρατορικῆς Τριάδος, ὡσπερ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις οὕτω καὶ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(54) Μισμοῦ. Sic scripsi pro μίσμα, quod ms. exhibebat. Forte etiam recte legeris μιάσματι.

νομοθεσίας τὸ ἀξίωμα. Διὸ καὶ τοῦ παρόντος νόμου (55) A κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιογονίαν ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς ὁμοούσιος τὰ σπέρματα καταβάλλεται, σὰρκα δὲ λαβὼν τὴν ἐμὴν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἄνθρωπος ἐμπολιτευσάμενος καὶ ῥήμασιν αὐτοῖς ἀπαρτίζει τοῦτον καὶ ἐκτίθησι. Καὶ πῶς οὐκ ἂν τις φρίξειε τῆς ἐναντίας μοίρας ἢ τὴν πλάσιν ἡμῶν, ἢ τὸν Μωσέα, ἢ τὴν κοσμογένειάν μὴ ὅτι φθέξασθαι, ἀλλὰ καὶ λογισμοῖς τῆς τοιαύτης βλασφημίας, τοῦ πονηροῦ προσβάλλοντος, κἂν ἐπιβραχῶ δοῦναι τῇ ὕσεσις κυμαίνεσθαι τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ μὴ θᾶττον καὶ αὐτὴν ἀποσοθεῖν τὴν πείραν καὶ μετὰ σφοδρότητος ἀποτρέπεσθαι.

ΑΔ'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων ὁ Δεσπότης ἰδὼν αὐτοῦ τὸν κόσμον καὶ γινώσκει, καὶ πολλὰκις ἐπιδεικνύται. Καὶ πῶς οἱ ἀλλοτριουῦντες αὐτὸν τῆς B ἐκείνου κραταιᾶς χειρὸς οὐκ ἀλλότριον περιφανῶς καὶ αὐτῆς τῆς τῶν Χριστιανῶν ἐξελέγχονται κλήσεως. Καὶ γὰρ τὴν παραβολὴν τοῦ σπειρόντος τὸ καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, καὶ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισποράν, ἢ καθέδουσιν ἐπιθέμενος ἔσπειρεν ὁ ἐχθρὸς, ταύτην δὲ τοῖς μαθηταῖς ἀναπτύσσων αἰτοῦσι μαθεῖν. Ὁ σπειρῶν, φησὶ, καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀγρὸς ἐστὶν ὁ κόσμος. Ὅταν ἐν τῇ ἀποτυπώσει τῆς παραβολῆς ἀγρὸν αὐτοῦ εἶπε, τοῦτον ἐν τῇ ἀναπτύξει κόσμον ὀνομάζων καὶ θηλῶν, οὐκ ἄλλου τινὸς, ἀλλ' αὐτοῦ εἶναι τὸν περίγειον κόσμον, ἐν ᾧ καὶ σωματικῶς παρὼν τὸν τῆς σωτηρίας διέσπειρε λόγον. Ὅταν οὖν ἢ ἀλήθεια τὸν κόσμον αὐτοῦ λέγει εἶναι, ἔλεγε δὲ καὶ C ὁ πονηρὸς, ἢ νῖκα τὰς βασιλείας πάσας κατηλαβόνετό ὑποχειρίους ἔχειν· οἱ δὲ τῇ τόλμῃ τῆς γλώττης ἀφαιροῦσι μὲν αὐτὸν τοῦ κρινοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ, ὑπόβαλλοντα δὲ τῷ διαβόλῳ, ἔρα οὐκ εἰς ψεῦδος μὲν ἀποβρίπτουσι τὴν ἀλήθειαν, τὸν δ' ἀρχηγὸν τοῦ ψεύδους ἀληθεῖα μετὰ τῆς ἀλλῆς δόξης καλλωπίζουσι· καὶ τοῦ μὲν Δεσπότητος σιλοῦσι τὸ κτήμα, μετὰ τοῦ ληστοῦ δὲ γίνονται, καὶ τὸν ἀποσάτην καὶ μαστιγίαν καὶ ἀγνώμονα τῶν ὁμοδόλων ἀναγορεύουσι κύριον; Καὶ πῶς ἂν οὗτοι τὸν ἀληθῆ καὶ φιλόνηρον ὄψονται Κύριον, τῆς τυραννίδος συνεργοὺς καὶ ὑπηρέτας, μᾶλλον δὲ ἀρχηγοὺς ἐκροτοῦς ἀπογραψάμενοι; Ἄλλως τε δὲ, εἴπερ μὴ ἦσαν οἱ ἀγροὶ καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ φιλανθρώπου Σωτῆρος ἡμῶν, ἀλλ' ἢ φαυλότης αὐτῶν διεκλυροῦτο D τὴν κυριότητα, πῶς τοῖς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καταλιποῦσιν οἰκίας καὶ ἀγροὺς, καὶ τῆς σωματικῆς συγγενείας τὰ τιμιώτατα κατὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι βίῳ μισθαποδοσίαν, οὐκ ἀφαιρεῖται τοὺς ἀγροὺς, οὔτε ἄλλα, ὅσα τῆς αἰσθητῆς ἐστὶ κτίσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῷ ἑκατονταπλασίονι περιλαμβάνει δώρω καὶ ἀντιδίδωσιν, οἷς κληρονομία ἢ αἰώνιος ζωὴ, καὶ φιλοτιμεῖται τούτοις τοὺς θερμοὺς ἔραστὰς, ὧν ἢ κτίσεις, εἰ μὲν (56) ἦσαν φαῦλα, καὶ αὐτὸν ἂν ἀ-

⁴⁵ Matth. xiii, 37. ⁴⁶ Matth. xix, 29.

et creationis dignitas communia sunt et indivisa. Proinde et presentis legis semina in creatione ipsa Filius, Patri quod ad essentiam æqualis, spargit, carne vero nostra assumpta, et inter homines ut homo versatus, verbis ipsis eandem perficit atque exponit. Et quis non exhorrescat, vel creationem nostram, vel Mosen, vel mundi productionem non solum ad contrarium principium referre, sed et blasphemis ejusmodi cogitationibus, annitente malo, indulgendo, vel brevi tempore impietatis fluctibus mentem permittere, nec potius quam citissime ipsam aggressionem evitare, et cum contentione adversari?

XXXIV. Præter ea vero quæ dicta sunt, Dominus videns mundum, agnoscit suum, et hoc nomine appellans, agnoscere se declarat. Nonne itaque illi, qui eum forti ipsius manu subtrahunt, ipsa quoque Christianorum appellatione indigni et privandi videbuntur? Parabolam enim de seminante bonum semen in agro suo, et zizaniorum disseminationem, quam malus, dormientibus insidiatius, suscepit, discipulis suis, utramque discendi cupidus explicans: *Serens, inquit, bonum semen filius hominis est, ager vero est mundus*⁴⁵. Quem in summa parabolæ agrum suum dixerat, eum in explicatione mundum vocat, atque hoc ipso manifestat, non alterius cujusdam, sed suum esse mundum terrestrem, in quo corpore præsens verbum salutis sparsit. Quando igitur veritas mundum suum esse dicit, idem vero et malus affirmat, regna omnia sibi subjecta habere gloriatus: hi autem homines temerariis linguis eum communi Creatori ac Conditori subripiunt, vicissimque diabolo vindicant, nonne iidem veritatem in mendacium convertunt, mendacii vero auctorem veritatis aliarumque rerum gloria ornant, ac Domino quidem sua auferunt, et prædoni se jungentes apostatam, et mastigiam et refractarium conservorum suorum dominum constituunt? Quomodo vero illi verum hominumque amantissimum Deum videbunt, qui se ipsos tyrannidis illius socios et servos vel potius primipilos gesserunt? Quod si vero agri et mundus boni hominumque amantissimi Servatoris nostri non sunt, sed potius malum principium illorum dominatum distribuit, quomodo illis, qui ob nomen ejus reliquerunt domos et agros, et cognitionis naturalis præclarissima quæque præmia in hac vita distribuens, non adimit agros, nec cætera quæ ad sensibiles creaturas pertinent, sed et illa centuplici præmio comprehendit, ac tribuit illis, quorum hæreditas est vita æterna⁴⁶, quomodo iidem strenuos suos amatores mactat, quorum creatio, si mala fuisset, ipsum quoque eorum amorem apud eos exstinxisset? Quomodo præmii rependendi partem ea facit, quæ ne quidem ab initio possidere

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(55) Νόμου. Superscripta in codice ab eadem manu erat vox λόγου; sed malui retinere alteram.

(56) Εἰ μὲν. Ita scribere jussit sensus et series verborum pro εἴπερ, quod in codice scriptum erat.

licebat? Multo itaque magis justitia requirebat, ob quæ his non darentur talia, præmii loco, aliis etiam auferrentur. Quomodo denique locum habere potest, ut sapientia, omnem rationem superans ea quæ a malo profecta sunt, cum bonis suis donis conjungat, siquidem agri agrorumque proventus mali essent principii?

Ἐσθένου τὸν ἔρωτα, καὶ μεροποιεῖται τῆς ἀμοιβῆς, ἃ μὴ δὲ τὴν ἀρχὴν ἔδει κεκτηῖσθαι. Μᾶλλον μὲν οὖν, δι' ἃ καὶ τῶν ἄλλῶν ὁ μισθὸς, οὐχ οἷς δοθεῖται, ἄλλοις ἀφαιρεθεῖται, φέρει τὸ δίκαιον. Ποῦ δὲ χῶραν ἔχει συντάττειν τὴν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν σοφίαν ταῖς ἀγαθοποιῶν αὐτῆς δωρεαῖς, ἃ τῆς πονηρίας ἐστὶν, εἴπερ ἦσαν οἱ ἀγροὶ καὶ τὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς δημιουργήματα (57).

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(57) Δημιουργήματα. Videntur hic nonnulla desiderari. Nam et abruptus sermo est, et verisimile fit Photium nostrum nova quadam ad Arsenium

compellatione dicendi finem facturum fuisse. In ipso quoque ms. nulla, quæ alias comparere solet, colophonis impositi nota inveniebatur.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ.

PHOTII PATRIARCHÆ

LIBER

DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

QUEM NOTIS VARIIS ILLUSTRATUM AC THEOLOGICÆ CRISI SUBJECTUM

PRIMUS EDIDIT

J. HERGENROETHER,

S. Theol. Doctor ejusdemque in Wirceburgensi lit. Universitate Professor P. O.

Ratisbonæ, MDCCCLVII. 8° Sumptus fecit G. Josephus Manz.

J. HERGENROETHERI PRÆFATIO.

I. De Photio ipso nihil est, quod in præsentia dicam. Uberius enim de hujus vita et scriptis ampliori opere sum acturus, quod Deo propitio uno alterove abhinc anno lucem visurum esse spero. Illud monuisse sufficiat, viros catholicos, dum dirum schisma per eum in suæ ipsius gentis perniciem excitatum, quæque illud præibant ac comitabantur facinora, ex animo detestantur, nihilo tamen secius maximi semper fecisse miram ejus eruditionem, cujus præter celeberrimum *Myriobiblion* vel *Amphiloichianæ quæstiones* opera Em. Maii, immortalis memoriæ viri, maxima demum ex parte publici juris factæ testimonium faciunt luculentum; nemini deinde esse dubium, quin ex accurata ejus historia tum dogmatum tum Ecclesiæ ipsius annales egregie juvari et illustrari possint. Atqui Photii patriarchæ

historiam non ita pridem Gallico sermone cl. Jager eleganter non minus quam solerter pertractavit; quod recens opus⁽¹⁾ auctoris scopo accommodatam, usu Photianarum epistolarum sagacissimo, insigni illorum temporum studio, judicio satis acuto, narrandi arte egregia aliisque ornamentis esse præditum haud diffiteor. Attamen præterquam quod, mea quidem sententia, ampliori adhuc usui esse possunt Byzantinæ Historiæ fontes, ac præsertim Cedreno, Zonara et Glyca longe vetustiores, quodque universim nationis nostræ historiographi strictiorem ac severiorem, licet minori venustate fulgentem, scribendi modum methodumque sectantur, mihi neque in omnibus, quæ occurrunt, quæstionibus eadem mens est idemque judicium, neque scopus meus (utpote latius excurrens, in iis vero potissi-

(1) *Histoire de Photius, patriarche de Constantinople*, par M. l'abbé Jager, Chanoine honoraire de

Paris et de Nancy, professeur d'histoire à la Sorbonne, 2e édition, Paris, A. Vatou, 1854.

mum, quæ ad historiam litterariam attinent) eos A patitur fines, quos ille bene meritis auctor sibi voluit præstitutos.

II. Jam vero quod ad præsentem spectat Photii librum, quem amplioris nostri operis veluti prodromum exhibemus, editio e tribus potissimum confecta fuit codicibus, quorum duo Romæ prostant, tertius vero in Regia Monacensi bibliotheca, aliis nonnullis, uti fieri poterat, in subsidium vocatis. Primum mihi de ineditis adhuc Photii operibus indaginem instituenti in cod. Monac. Gr. n. 27. chartac. sæc. xv vel xvi (2), majorem hujus operis partem contigit invenire. Ibi enim post *Acta conciliorum* a. 869 et a. 879 in causa Photii Constantinopoli celebratorum, fol. 449 a, sub titulo: Φωτίου πατριάρχου κατὰ Λατίνων occurrunt primò loco B quatuordecim paragraphis distincta cum initio: τὴν δὲ λέξιν ἀνάσχοιτο τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελούντων ea ipsa argumenta de Spiritu sancti ex solo Patre processione, quæ in secunda Photii epistola ed. Londin. a. 1651, p. 51-54 leguntur, et quidem huic editioni ad verbum consona. Sed fol. 450 a, sine externo et evidentiori novi operis indicio, nisi quod nova in imagine notata mox sequitur capitum series (3), immediate post quatuordecim illa argumenta legitur: Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας καὶ ὅτι ὡσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ αὐτοῦ αἰτίου θεολογεῖται ἐκπορεύεσθαι· λέγεται δὲ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὡς ἑμμοῦσιον καὶ ἀποστελέμενον (sic) δι' αὐτοῦ. Ἐν πολλοῖς C μὲν, κ. τ. λ. Textus porro a fol. 450 a (lin. 2, ab infra) usque ad f. 462 b, extremam paginam pertingit, et abrupte desinit novo notato capite [4]

(2) Cf. *Arélin, Beiträge zur Geschichte der Literatur*. München 1803. 1806; t. I, fasc. iv, p. 18 seq.; t. VII, p. 387.

(3) Hinc in Notitia codicis l. c.; p. 18 scribitur: Sermo hic quasi in duos libros divisus est. Primo enim occurrunt capita xiv, tum capita xxxiii.

(4) *Ibid.*: Finis vero est mutilus. Sic enim desinit: Ἔργον δὲ καὶ τῆ κατασκευαζομένη αὐτῆ τοῦ οἰκείου βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποῶν ταυτοῦ ἀπελαύνουσιν· εἰ... Fabricius, t. IX, p. 563, inter inedita recenset. Infra legitur: ἐξισώθη κατὰ τὸ ἐπιτοῦ πρωτότυπον, h. e.: *exæquatum suo prototypo*. — Neque hoc exemplar, e quo nostrum descriptum fuit, integrum textum habuisse, suadere videtur scriptionis modus in fine f. 462 b, quo extremæ linæ aliæ aliis breviores triangulari fere forma ponuntur, quod in librorum conclusionibus fieri consuevit; ultima vero et penultima regulariter scribuntur et totum spatium occupant; tot enim supererant verba, ut commode ea forma continuari haud potuerit.

(5) Leo Allatius, *De Eccles. Occid. et Orient. perpetua consensione*, lib. II, c. 6, n. 4, p. 575, ed. Colon. Agrip. 1648.

(6) Exhibemus ea in Notis ad Photii textum.

(7) Walch, *Historia controversiæ Græcorum Latinorumque de processione Spiritus sancti*, Ienæ 1751, p. 37. — *Schræckh Christliche Kirchengeschichte*, tom. XX, p. 499. — Fabricius, *Bibliotheca Græca*, t. XI, p. 28 ed. Harless.

(8) *Scriptorum Veterum nova Collectio*, tom. I, Præfat. *De Photio* § 7, p. xxiii seq. ed. Romæ 1831.

PATROL. GR. CII.

in particula ei (4). Est bene omnino scriptus, ac licet mendis non careat, et interdum gravioribus quoque erroribus deformetur, ea tamen non sunt adeo frequentia, ut in aliis illorum posteriorum sæculorum manuscriptis quam plurimis ea est invenire. Statim vero intellexi celebrem Photii *De Spiritu sancto* librum, etsi non integrum, hic exstare, qualis jam a doctis viris fuerat descriptus.

III. Primus inter eruditos, quantum scio, hujus operis mentionem fecit Leo Allatius, qui *Tractatum sane luculentissimum* illud vocat (5) atque interdum ex eo quædam suis scriptis interserit (6). Ex Allatio suas de hoc Photiano opere hauserunt notitias, qui de Historia Græcorum sive ecclesiastica sive litteraria fusius egere (7). Ampliora demum sæculo nostro dedit Card. *Maius*, cum *Amphilochianarum Quæstionum* ineditam adhuc nobilissimam partem typis evulgaret ac simul plura Photii opera luce publica huc usque carentia recenseret. Quanquam, ita doctissimus cardinalis (8), alia quoque quædam Photii scripta de Spiritu sancto (9) exstant, hic tamen liber luculentus et varius atque prolixus nondum lucem aspexit, etsi non uno in codice Vaticano inest atque in aliis etiam bibliothecis (10) occurrit. Et in uno quidem ex Vaticanis, scilicet 216 (11), Metrophani id opus tribui observavit Allatius (12), in quo codice libros quoque adversus Manichæos eidem Metrophani, Smyrnensi episcopo (13), tribui ego ipse vidi. Sed tamen hanc inscriptionem (14) quis non falsam agnoscat, quam tot alii codices refellunt? Si vero locus operis consideretur, ubi de Joanne papa sermo fit, nemo Photium auctorem esse dubitabit. Nunc, ut operis conspectum exhibeam, utar codice Columnensi Vaticano, quem

(9) Cf. Fabricium et Harless. l. c., p. 13, 14, 25, 28, 29.

(10) Harless. l. c., p. 29 memorat mss. Paris, in bibl. publica cod. 1228. n. 2; Venet. in cod. Marciano 167 (teste Morellio in Bibl. ms. Gr. et Lat. I, p. 95). *Escorial.* (V. *Plüder Itinerar. per Hispan.* p. 187). Sed et alibi idem opus reperiri haud dubium, ut vel Monac. codex ostendit Fabricio et Harlessio non ignotus, qui tamen aliud ibi opus exstare existimarunt, de quo paulo post (§ 4) agemus.

(11) Scil. Palatino 216 membran. Sunt qui eum ad sæc. xii vel xiii pertingeret censeant.

(12) *De consens.* l. c., p. 575.

(13) « Metrophanem hunc Photii æqualem memorat sanctus Nicolaus papa epist. 8, p. 53. Et quidem hujus episcopi celebre satis nomen in illorum temporum historia est. » *M.* — Ex Metrophanis Smyrnensis ep. exposit. in I. Jo. ep. locum citat *Veccus* sive *Beccus* epigr. viii in *Allatii Græcia orthodoxa*, vol. II, p. 605, 606, Romæ 1659.

(14) Inscriptio cod. Palat. 216, f. 211 b, est hujusmodi: Τοῦ αὐτοῦ Μητροφάνου τοῦ ἁγιοτάτου μητροπολίτου Σμύρνης περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος μυσταγωγίας καὶ ὅτι ὡσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα, κ. τ. λ., ut in titulo nostro; deest solum δι' αὐτοῦ in fine. Eidem Metrophani in cod. Gr. theol. Vindobon. 249 (Vide infra ad c. 3 textus nostri notam 20 et ad c. 6 not. 55) quædam nostri operis particula ascribuntur.

sua vetustas emendatioque commendat. Titulus operis est : Περὶ τοῦ ἁγίου καὶ ζωοποιοῦ Πνεύματος (15). Φώτιος ἔλεψ' Θεοῦ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης τῶν ὁσιωτάτων εὐλαβεστάτων ἐπισκόπων Βέδρα (16), ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Ἐν πολλοῖς μὲν εἶσιν οἱ ἔλεγχοι, κ. τ. λ. Illico Photius sophismata septem supra triginta pro suo errore de sancti Spiritus a solo Patre processione proponit, quæ jamdiu sophismata in Græcia Allatii orthodoxa necnon apud alios theologos refutata scimus. Exin tricesimo octavo capitulo objicit sibi Photius Pauli effatum. *Misit Deus Spiritus Filii sui*, de quo dicto ratiocinatur usque ad quadragesimum tertium capitulum. Exin Latinorum Patrum, Ambrosii, Augustini atque Hieronymi verba sententiæ suæ repugnantia Græce profert (17), quorum auctoritati ne acquiescat, ridiculo et pernicioso argumento utitur, nempe quod alii quoque ecclesiastici Patres parum accurate de aliis rebus interdum locuti fuerint; quos inter ponit Clementem Romanum, Dionysium Alex., Methodium, Pantænum, Clementem Alex., Pierium, Pamphilum, Theognostum, Irenæum, Hippolytum, Basilium: quasi vero hæc sermonis ratione Patrum prope universæ auctoritati impune resistere non possimus. Porro non tres illos solum Latinos Patres, sed permultos Græcos orthodoxæ sententiæ favere, cum aliunde exploratum est, tum magnus eorum numerus coarcevat in vaticanis codicibus 606, p. 240 seq., et 1115, p. 46 seq. Exin Photius a column. cod. pag. 304 incipit recensere Romanos Pontifices, qui processionem Spiritus sancti sine additamento *Filioque* dixerunt (quod argumentum Allatius de cons. p. 583 vel hoc uno responso satis infirmit, quod hi non dixerint: *a solo Patre*, sed *a Patre*, et quidem ante natam hanc controversiam sic ipsi tute loquebantur). Sunt autem hi apud Photium pontifices: Damasus, Cælestinus, Leo Magnus, Vigilus, Agatho, Gregorius Magnus, Zacharias,

(15) Ne hunc titulum ei præferamus, quem (ex cod. Vatic. 1923) præfixum habet editio nostra, suadent tum aliorum codicum auctoritas, tum concilium a. 1156 Constantinopoli celebratum (Mai, *Spicileg. Rom.* t. X, p. 38 seq.), quod testimonium profert Φωτίου πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας in nostro opere contentum (vide cap. 27, tum Nicetæ Choniatae allegatio in Laurent. bibl. plut. IX, cod. 24. p. 382 (Bandin. bibl. Laur. p. 434).

(16) Supra βέδρα scribitur πόλεων. Tum p. 300 seq. constat, hunc Bedam fuisse orthodoxum et Photianis partibus adversantem, imo et tractatum *De Spiritu sancti a Filio processione* scripsisse. — Inscriptio ad Bedam deest in aliis codicibus; a Joanne autem Becco citatur locus idem ille de Joanne VIII, ad quem supra provocarat Maius, ut exstans ἐν τοῖς πρὸς Εὐσέβιον λόγοις (Lib. III, ad Theodorum Sugd. episc. c. 4 *Græc. orthod.* t. II, p. 138, 139). Præterea eum, quem Photius hoc in libro alloquitur, tractatum pro Spiritu sancti processione a Filio composuisse, negari non immerito potest. Nam tum in fine tum in ipso exordio operis asserit Photius, hunc a se petivisse confutationem dogmatis Latinorum et verba illa, quæ toties in dis-

A Leo III, Benedictus III, Joannes VIII, Adrianus III. (Nicolaum I, Adrianum II, et Marinum I, utpote sibi infensos, reticet pravo nec prorsus tolerando artificio. Reapse priores duos reticere a Photianis solitos queritur Allatius de cons. p. 590.) Illam etiam clypeorum Romanorum famigeratam historiam, quibus symbolum inscriptum erat, attingit Photius p. 312, super qua legendus saltem Allatius de cons. p. 580, 581 et contra Hotting. p. 418. Post hæc additis paucis epicherematibus finem libello imponit (18).

IV. Hæc brevis synopsis, licet non undequaque accurata (neque enim aliis gravioribusque curis occupatum virum eminentissimum multum temporis hujus operis lectioni tribuisse credendum est), satis tamen opus nostrum describit ejusque argumentum determinat. Ex his atque ex variis Photii fragmentis, quæ ex Allatii aliorumque allegationibus collegeram quæque magna ex parte Monacensi textui omnino congruebant, certior plane factus sum, hoc in codice Photii ipsum illum exhiberi librum, qui facile latere diu poterat, non solum quia quæ in principio a fol. 449 tribus fere paginis leguntur, jam typis vulgata erant (quod tamen haud scio an plures animadverterint), sequentia autem nullo rubro nullaque luculentiori scripturæ distinctione notata, cum novi operis titulus inspicientium fugeret oculos, ad idem pertinere scriptum censebantur; verum eam potius ob causam, quia bibliographorum falsæ, ut ego puto, notitiæ in errorem obvium de alio omnino Photii tractatu inducebant. Quem enim isti (19) recensent Photii librum κατὰ Λατίνων περὶ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cujus initium: Τίς ὄλωσ' ἀνάγκη τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελούντων ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος δύο εἰσάγειν ἄτις, quibus iisdem verbis, uti diximus (§ 2), incipit Photii de eadem materia argumentatio in epist. 2, edit. Londin., eum vix peculiarem ejusdem patriarchæ haberi posse tractatum, sed partem esse ex hac ency-

putatione recurrunt, *tua sophismata, tua impietas, vecordia*, etc., in genere assertorem quemlibet illius doctrinæ respiciunt, quem oratorum more veluti sibi præsentem Photius fingit, non vero ad eum pertinent, qui librum ipse mittit. Neque ad aliter statuendum nos cogunt illa, ad quæ Maius provocat (Column. cod. p. 300. scil. cap. 70) auctoris verba, quæ eodem pacto satis commode explicari possunt.

(17) Non citat Photius horum Patrum textus, sed potius variis ex rationibus textuum auctoritatem et authenticam impugnat. Unius Gregorii M. testimonium explicitum affert, versione tamen ab originali textu differente.

(18) In sequentibus Maius ea profert, quæ Photius perhonorifice dicit de Damaso, Leone I, Vigilio, Agathone, Gregorio I, Zacharia, Leone juniore, Benedicto III, atque Joanne VIII, summis pontificibus, et in iis potissimum immoratur, quæ de hoc postremo pontifice habet. Sed harum observationum potiores aecommodatius ipsi Photiano textui infra apponendas esse censuimus.

(19) Lambec. Biblioth. Cæsar. t. III, p. 304. 305 ed. Kollar. Fabricius, *Bibl. Gr.* lib. v, c. 35, § 16, n. 3; t. XI, p. 29 ed. Harl.

clica decerptam, additis interdum nonnullis ex aliis ejusdem lucubrationibus, jam pridem suspicatus fueram; suspicio vero, mihi saltem, in summam probabilitatem transit, cum non solum præfatum Monacensem, sed et illum ipsum Vindobonensem, codicem, cui fere soli innitebatur Fabricii assertio (20), perlustrassem aliaque indicia deprehenderem, quæ idem de nonnullis quoque aliis codicibus (21) dicendum esse confirmare videbantur. Hinc ex Photianorum operum catalogo ejusmodi librum expugendum censeo.

V. Sed ad rem nostram revertamur. Monacensis codex, uti dictum est, non totum Photii librum suppeditat; desinit ibi, ubi respondere conatur ad argumentum ex Ambrosii, Hieronymi atque Augustini auctoritate petitum, præcise eum in locum, quem cap. 67 notavimus, ubi cap. 34 ille exorditur (22). Quæ igitur in nostro codice deerant, ea ex aliis, ac præsertim ex Vaticanis, supplenda simulque textus collationem instituendam operæ pretium duxi. Sed cum Romam adire non possem, aliorum uti cogebam opera et industria. Viros tamen humanissimos nactus sum, qui ibi manum operi admoverunt et utrumque partim labore proprio partim per scriptorem rei satis gnarum libenter præstiterunt. Atque adhibitus in primis fuit codex Vaticanus 1923, qui antea Lollini fuerat, Allatio bene notus, idem ille, ex quo *Amphilochia* edidit Maius, Bombycinus ac sæculi ferme XIII, eleganter omnino scriptus (23); deinde Palatinus ab iisdem doctis viris laudatus (§ 3), qui illo adhuc paulo antiquior esse fertur. Itaque priorem, eamque majorem operis partem tres codices suppeditarunt; Vaticanus cum Monac. textu a me, ut vere testari possum, quam fidelissime exscripto collatus fuit ac Palatinus in subsidium vocatus; deinde posterior pars ex Vatic. eodem f. 203 b. — 208 b. deprompta est, cum quo rursus conferebatur Palatinus. Mirum in modum duo illi Romani codices inter se conveniunt; Monacensis, utroque junior, plures alias ostendit lectiones, neque tamen (si menda scriptoris demas) omnino spernendas; hujus lacunas et hiatus expleverunt

(20) Revera cod. Vindobon. Gr. theol. 168 (juxta num. Nessel.; Lambeccio est cod. 61), n. 23, f. 352-354 nil aliud continet, nisi hæc ipsa ep. encyclicæ argumenta, ut ego Vindobonæ ipse vidi, et accurate proinde respondet iis, quæ in præfato Monac. f. 449 a. — 450 occurrunt. Initium utrobique: Τίς ἔλωσ ut supra; finis: Τὴν κοινὴν ταμισομένην συνέλευσιν. Cæterum textum libri *De Spiritus S. mystagogia*, in iis Cæsareæ bibliothecæ codicibus qui juxta catalogos huc pertinere videbantur, non reperi; quinque solummodo segmenta inter varia excerpta in duobus mss. (Gr. theol. 249 et 324) nactus sum, æque brevissima, quæ suis locis (capp. 3, 6, 61, 68, 93) in hac editione sunt adhibita.

(21) Cf. v. g. Morellium Bibl. mss. Venet. I, p. 95 de cod. Marciano 167, et infra § 6, not. 3.

(22) Divisio capitum Monac. codicis ab illa differt, quæ in aliis, et nominatim in cod. Colum. a Maio adhibito, reperitur; dum ille usque ad eum, quo desinit, locum nonnisi 33 capita numerat, iste jam habet 43.

A illi; sphalmata amanuensis hinc pariter correctæ sunt, in quibus quædam erant sensum omnino perturbantia; ter circiter integras lineas omiserat scriptor ille sæculi XV, ut videtur, exeuntis vel XVI ineuntis. Adeo vero se commendabat Vatic. textus, ut nonnisi paucissimis in locis ab eo recedendum esse rati simus. Huic itaque textui generatim adoptato variantes lectiones tum in Monac. et Palat., tum aliunde repertæ appositæ fuere; interpunctio pro opportunitate constituta, scribendi mos hodie usitatus regulariter servatus est, in paucis tantummodo vel majoris perspicuitatis vel commoditatis gratia vel ob alias satis obvias rationes derelictus (24). Divisionem capitum novam adornavimus, retentis inter uncas capitibus codicis Vaticani, iisque Græcis numeris designatis (25). In proluxa illa de Galat. IV, 6, sicut in sequenti de Latinis Patribus disputatione, Vaticanus novis rursus litteris paragraphos distinxerat, quæ pariter in hac editione servatæ fuere.

VI. Illud vero maxime ingratum erat, quod Columnensem codicem ab A. Maio adhibitum saltem aliorum opera consulere datum non erat. Hujus enim numerum cardinalis haud indicarat, quæque mihi bis ac tertio sollicitè per litteras requirenti ex codd. Column. indice referebantur, spem penitus auferrebant fore ut ille mox adhuc delegatur. Hac itaque spe deposita editioni liber mandatus est, nec diutius cunctandum existimavi, præsertim cum aliæ me curæ ab hoc libro avocarent, digno tamen omnino, qui eruditè offeratur. Sed cum jam sub prelo esset Photii textus, imo vero maxima ex parte excusus, tandem allatus est nuntius, codicem a Maio laudatum esse inventum in cod. Col. 38 (al. 34). memb. in-4, eleganter conscripto, qui paginas ipsius Maii manu signatas, secundum quas Photii verba ipse citaverat, in hoc tractatu ostendat; et hunc ibi integrum exstare a pag. 271 usque ad pag. 317, quemadmodum et in Vatic. et Palat. Hunc codicem qui inspexerunt periti sæculo decimo tertio assignandum arbitrantur (26). Ea res, quæ præter omnem expectationem evenerat, mœrore simul et

(23) Vide Maium I. c. Præf. de Photio § 1, p. xiv.

(24) Ne v. g. ægre ferat eruditus lector, dum cap. 19, 30, 76, in μεμνηότες videt iota subscriptum quod severiores grammatici remove solent. Quod spectat ad vocem υἱός (pro υἱος), ea vox sexcenties fere hic occurrens abbreviate primitus nobis scripta fuerat, isteque calami ductus facilius ex mss. et vetustiorum librorum lectione familiaris quodammodo effectus est et consilio retentus, ne in emendando exemplari perturbatio augetur. Licet vero iste scribendi modus ab accuratioribus editionibus amandatus fuerit, tamen exemplis non caret in libris sæculo etiam nostro vulgatis. (Vide Scotti *Amphiloch. Phot.* Neapoli 1814 p. 5 et passim.)

(25) Illis argumenta præsertim ex ratione theologica desumpta apte plerumque distinguuntur.

(26) Excipiunt in hoc codice Photii librum epistolæ ejusdem ad Nicolaum papam, ad œconomum Antiochenæ Ecclesiæ, ad Bulgariæ principem, ad Bardam Cæs., ad Michaellem III, et ad Basilium Macedonem imp. (p. 317-410), quæ omnes jam vulgatæ sunt partim ab Anthimo Rhœmnic., partim a

gaudio me affecit; mœrore quidem, quod tam sero A nobis transmissas (28) complectentem; asterisco autem eas lectiones notavimus, quæ in textum recipiendæ videbantur. Quoad res atque sententias notatu digna non occurrunt, si titulum excipias jam supra (§ 3) descriptum et mentionem morbi, quo se detentum dicit auctor (cap. 96, not. 5); exordium plane idem est ut in aliis codicibus, idem quoque finis; neque reperiri quidpiam potuit, quod res Bedæ episcopi, cui hoc in codice liber inscriptus est, melius ac perfectius adumbraret. Hæc potiora sunt, quæ de Col. codice diu requisito et tandem ab amico æque docto ac modesto feliciter detecto animadvertenda habeo. Neque hic stetit egregii viri labor, sed sua sponte alia hujus operis mss. invenire satagens, et Ottobon. cod. n. 27 nactus est, qui tamen nulli amplius usui erat; nam eundem omnino typum præ se fert ac Monacensis noster et veluti germanus ejusdem frater habendus est (29). Cæterum insignem eam liberalitatem, qua Vaticanæ bibliothecæ thesauri Romanorum pontificum impensa cura collecti et locupletati eruditus jam dudum aperiri solebant, ego satis abundeque sum expertus, eamque grata mente recolo; multis eam præconiis celebrandam putarem, nisi orbi ea esset notissima et laude quavis longe superior.

VII. Jam ratio nobis reddenda est de iis, quæ in notis Photii libro addita fuere. In primis sedulo notavimus varias ejusdem partes modo breviores modo longiores, quæ apud alios allegabantur auctores; deinde et plura subjunximus, quæ Photii verbis et sententiis illustrandis visa sunt opportuna; præsertim vero, quæ alibi ipse in eadem sententiam disputavit quæque ex hoc libro posterioribus Græcorum schismaticorum theologi desumpserunt. Etenim quamvis hæc Photii dissertatio nil fere novum nec alibi dictum contineat, suum tamen de processione Spiritus sancti placitum nullo alio opere ea dialectica dexteritate, ea expositionis ubertate corroborare ac munire visus est, qualem opus nostrum ostendit, quod ideo inter omnia ejusdem generis Photiana opuscula principem sibi vindical locum. Quamobrem lectori non ingratum puto, quod in notis ob oculos ponere conatus sum, quæ in aliis hujusmodi Photii libris consona reperiuntur, quo pacto alibi versutus ille schismatis parens eadem argumenta evolverit, quibus ea formis pro ingenii fecunditate investierit, novo fere

R. Montacutio. Hoc codice usus est Card. Maius in edendis Leontii Byzantini scriptis (cf. *Spicileg. Rom.* t. X, Præf. p. v, et not. ad p. 151); et Theodori Mopsuesteni Fragmentis (*Nova Coll.* t. VI, Præf. p. xxii, et p. 298).

(27) Jam nunc istas variantes lectiones proprium ad locum reponendas curavimus. (Edit. nov.)

(28) Quo res celerius ac securius fieret, folia jam typis impressa Romam misimus, et sic accurata potuit collatio institui.

(29) Revera Ottobon. codex 27 chartac. in fol. eadem ratione ut Monac. suppeditat Acta concilii octavi (f. 228 seq.) et synodi Photianæ a. 879 (f. 317 seq.); deinde (385 a) eadem inscriptione et iisdem verbis 14 illa argumenta ex encyclica ep. desumpta

(vide § 2, et § 4, not. 2) exhibet; eodem pariter pacto (f. 387) cum verbis illis: Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας κ. τ. λ. opus nostrum introducit, quod et hic mutilum reperitur, et quidem f. 401 a. ad eandem particulam ei desinit (vide supr. § 2, not. 3); quinimo lectiones habet fere omnes Monacensi peculiare, ne mendis quidem scriptionis exceptis. Sic c. 1, p. 3 (not. 1). legitur: Ἡολιστήχοις; ibid. (n. 4): γενήσεται; c. 2. p. 4 (n. 3): τὸς... ἕτερος... (n. 4); ἡ ἔκουσα ei sic deinceps. De ætate codicis mihi scriptum fuit eum ad sæc. xv, vel potius xvi pertinere; ad eadem tempora spectat Monacensis. Omnia optime quadrant; ad unum plane fontem reducuntur tum Ottobon., tum Monacensis.

semper modo eadem plane inculcans ac suæ gentis sophistarum artes undique excolens et profundens. Porro ejusmodi comparationi inserviunt: 1) ejusdem ad Orientis præsules celebris illa encyclica, cujus jam mentionem fecimus (§§ 2, 4) quæque pro parte saltem huc spectante in aliis codicibus operi nostro præfigitur (ut in Monac. et Oitob. cit.). in aliis subjicitur, unde et liber noster λόγος α' inscribitur (Vatic. cit. Allat. c. Hotting. p. 196); deinde 2) altera ad Aquileiensem antistitem epistola, a Baronio (ad a. 883) Latine, a Combefisio et ab Anthimo Rhemnicensi (30) Græce edita; ac denique 3) breve illud opusculum, quod Euthymius Zigabenus sub Photii numine *Panopliæ* suæ tit. 13 inseruit (31). Græcam hujus *Panopliæ* editionem anno 1710 in Walachia publicatam, quæ una hunc titulum contra Latinos Græce exhibet (32), diu frustra quæsitam tandem Vindobonæ inspexi et cum nonnullis Cæsareæ bibliothecæ mss. contuli. Id in primis animadverti, non temere Allatium hujus opusculi authenticam suspectam habuisse, illudque, si revera Photii sit, saltim interpolatum esse habendum, nullo vero pacto hoc jejunum et exile scriptum cum opere *De Spiritu sancti mystagogia* posse comparari. Hujus brevissimi tractatus textum editioni meæ subjungendum esse ratus sum, tum quia non ita facile occurrit, tum quia lector per se de eo judicium ferre desiderabit. De quo opusculo præmonenda hæc existimo. Prior pars (c. 1-8, quæ facilius patriarchæ nostro vindicari potest, eodem fere pacto legitur apud J. Beccum, qui sæculo XIII, hoc opusculum Photii nomine insignitum refellendum sibi sumpsit (*Orat. de un. Eccl. Gr. orthodox. II*, p. 154-179), apud Euthymium (op. cit. tit. ιγ' p. ρβ' seq.) et in cod. Vindobon. Theol. Gr. 40, (33) n. 63, f. 138, 139, ubi pariter Photio ascribitur. Quoad alteram vero partem (a cap. 9 nostræ edit.) citatus Vindob. codex ab Euthymii textu (34) plane differt; posterior tamen cum Becci allegationibus præclare consentit, atque eodem modo legitur in cod. Monac. Gr. 66, f. 81, 82. in altera synopsi argumentorum Photii a Nicolao Methonensi facta. Quodsi in hoc Euthymii textu sermo est de Sergio jun. patriarcha, qui post Photium floruit, id posterioris Græci

(30) Anthimi hujus Τόμον Χαράς anno 1705 evulgatum, quo et cl. Jager usus est, nondum invenire potui; in iis, quas huc usque adii, Germaniæ bibliothecis non exstat.

(31) Titulus ibidem est: Φωτίου πατριάρχου κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Eodem modo citatur apud Allatium Symmict. II, p. 419 Initium: Εἰ ἀπλοῦν μὲν τὸ πνεῦμα. Cf. Fabricium l. c. t. XI, p. 25, ed. Harl., ubi plura scitu digna notantur. Quædam mss. opusculi recensentur ibid. p. 29, nota cc.

(32) Quodsi editio *Panopliæ* cura Matthæi Lipsiæ a. 1792 publicata alicubi commemoratur, error subesse videtur inde profectus, quod Commentarius in quatuor Evangelia eo anno ac loco ab eodem evulgatus cum illo dogmatico opere confundatur. Neque diligentissimi scriptores neque Lexicon bi-

additamento tribui poterit. Textus vero prædicti cod. Cæsarei, cum quo alter ejusdem bibliothecæ, Gr. philos. 258 (Lambeccio 43) concordat, apud Euthymium etiam prostat (brevis excepta paragrapho) cum eodem Photii libello conjunctus, sed tanquam desumptus ex alio omnino auctore; ibique in fine (p. 120) Alexii imperatoris cum Mediolanensi antistite disputantis (sæc. XII) fit mentio. Sane, uti exstat, neuter textus ad Photii tempora pertingit, nec sine ratione totum libellum qui in mss. plerumque a Photii operibus sejunctus comparet, et alibi, etiam quoad priorem partem, sub Nicolai Methonensis nomine prodit (35), epitomen et synopsis ex Photii disputationibus fortasse ab eodem Nicolao elaboratam diceret. Neque Walchium et Fabricium contra Allatium authenticam opusculi defensuros fuisse credere licebit, si librum *De Spiritu sancto* nunc primum editum perlegissent, cujus synopsis et epitome in hoc Euthymiano opusculo conspicitur. Attamen non penitus repugnaverim, si quis hunc libellum, prout eum juxta Euthymium 13 capitulis distinctum rursus publicamus (p. 113-117), potius a sequioris ævi homine illa paragrapho, quæ de Sergio agit, locupletatum, non vero penitus celebris patriarchæ abjudicandum censuerit. Photio enim illum tribuendum esse suadere possunt: 1) Becci atque Euthymii auctoritas, tum 2) nota Photii in hac materia varie expolienda sedulitas ejusque mos, modo brevius modo enucleatius eadem proferendi, tum 3) plurimorum codicum inscriptio, quibus ii prævalere vix possunt, qui Nicolai Methonensis nomen in fronte gestant, præsertim cum quæ manifeste sunt Photii, in nonnullis mss. huic Nicolao ascribantur (36); quibus et alias rationes suffragari non ignoro. Sed in præsentia mei instituti non est, ista dirimere. Me autem merito hunc libellum multo minoris fecisse, quam librum *De Spiritu sancti mystagogia*, collatio vel brevissima unicuique legenti patefaciet.

VIII. Adjunximus præterea in notis, quantum spatium permittebat ac finis nobis præstitutus, potiora, quæ posteriores Photii assecræ ex libro nostro hausisse videntur, quo facilius ejusdem in illorum theologia pondus pretiumque dignosci queat,

bibliographicum Hoffmannianum, Lips. ed. a. 1833, quod t. I, p. 250-252 amplissime edita Euthymii opera recenset, ejusmodi *Panopliæ* editionem norunt.

(33) Lambeccio est codex 97. Cf. Bibl. Cæsar, t. III, p. 399, 400, ed. Kollar.

(34) Euthymii codices, qui in multis bibliothecis prostant (Vatic. codd. 667, 668, al. ap. Fabric.), nullam, quantum scio, hoc in titulo differentiam exhibent.

(35) Cod. Laurent, 12, plut. 9, n. 3. Bandin Catalog. p. 406, 407.

(36) In cod. Vindob. Gr. theol. 325, f. 1 verba ex Photii ep. 2 tribuntur Nicolao Methonensi, ut alias, si bene memini, in cod. Vindob. 47, n. 4, f. 272 Nicolao Cabasillæ. Alia exempla habes apud Fabricium seu potius Harlessium, l. c. p. 29, not. cc.

Hos in primis Photii syllogismos a sæculo nono usque ad decimum quintum mira arte expolitos, amplificatos ac variis sub formis sexcenties repetitos fuisse constat; præ cæteris vero jam dictus Nicolaus Methonensis, quem multi undecimo sæculo, recentiores vero duodecimo vixisse tradunt (37), quique et alia tum de hac controversia tum de aliis rebus exaravit opera (38), eosdem modo largius modo pressius, retentis sæpenumero Photii verbis, est prosecutus. Legitur in cod. Monacensi Gr. 66 sæc. xvi, a fol. 76 usque ad fol. 81 synopsis quædam Photianorum argumentorum sub hujus Nicolai nomine (39), quæ triginta quinque capitulis plurima continet ex opere *De Spiritus sancti mystagogia* deprompta; pleraque ejusmodi capitula utpote illustrando Photio, quem Nicolaus iste adeo presse sequitur, idonea in notis apposimus. Plura alia pariter inedita annectere potuissemus; verum his supersedere consultius visum est, ne moles supra modum excreseat, habita præsertim ratione temporum exiguique eorum numeri, qui hujuscemodi studiis hodie revera favent. Hinc neque Latinam versionem, licet jam ei manum admoverimus, addere voluimus. Eruditus, qui hoc opere utentur, ea non opus est, imo non desunt, qui in *hodierno philologiæ progressu Latinos sequestres Græcis adjungi scriptoribus ægre omnino patiantur*; aliis vero nulli usui hic liber est. Præterea in notis apposimus eas aliorum versiones, quæ ad lectionem stabilendam juvare quoquo modo possunt quæque *historico pretio* non carent suo; cum vero eas non penitus satisfaciunt, variis locis duplex versio apponenda fuisset. Denique, ut de iis taceam, quæ ex epistola encyclica sunt repetita (c. 32-37) quæque Latine exstant apud Montacutum, non solum in indice singulorum capitum argumentum summatim perstringitur, verum etiam plura Latine referuntur in adjuncta dissertatione (40), de cujus consilio ac scopo jam dicendum est.

(37) Le Quien, *Oriens Christ.* t. II, p. 280. — Fabric. *Bibl. Gr.* t. XI, p. 290, 291, ed. Harl. — Gieseler, *Studien und Kritiken*, 1833, fasc. 3, p. 701 seq.

(38) Cf. Leonem Allatum, *De consens.* lib. II, c. 10, § 2. — Montfauc. *Bibl. Coislin.* p. 406. Bandin., *Bibl. Laurent.* plut. 9, cod. 12, p. 406 seq. — Fabricium, l. c. — Gieseler, l. c.

(39) Titulus hic est: Ἐλεγχοὶ κεφαλαιώδεις τοῦ παρὰ Λατίνους καινοφανοῦς δόγματος, τοῦ, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ προέρχεται, συνοψισθέντες δὲ παρὰ Νικολάου Μεθώνης ἐκ τῶν διὰ Πλάτους τῶ ἀγιωτάτῳ Φωτίῳ ἐν διαφοροῖς λόγοις αὐτοῦ γεγραμμένων. Initium: Ὁμολογησάμενου (sic) τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τοῦ Πνεύματος, κ. τ. λ. Post 35 illa capita sequitur f. 81 b, ἐτέρα σύνοψις τοῦ αὐτοῦ Νικολάου Μεθώνης τῶν ὡς ἐπιλόγῳ τῶν κατὰ Πλάτους τῶ Φωτίῳ γεγραμμένων, quæ ad verbum respondet posteriori parti Opusculi contra veteris Romæ asseclas apud Euthymium (supra § 7). Notatur in synopsi cod. Monac.: Apud J. Mingarellum cod. 237 n. 2 ideta esse videtur, licet ibi capp. 42 numerentur. De hoc apud Fabricium nulla prorsus mentio fit. — Fit tamen t. XI, p. 290, 291, ab Harlessio. — Nume-

IX. Ne qua in re catholici theologi muneri deesse videamur, neve quis vitio nobis vertat schismatici, imo hæretici operis editionem, eamque sinistro oculo intueatur (41) — quamvis præsertim hac nostra ætate nemini theologorum formidabilia haberi queant obtusa schismaticorum arma, — dissertationem subjunximus antirrheticam, sive potius animadversiones refutandas Photii argumentis, quæ occasionem præbent universi fere de Spiritus sancti processione dogmatis explanandi, quantum satis esse putabamus, accommodatas. Ne vero centies dicta ad lectorum fastidium repetamus, imo ut et hac in parte theologicæ scientiæ fructum quemcunque possumus afferamus, ea quæ variis temporibus responsa ac disputata sunt a nobilissimis plane theologis Græcorum objectiones repellentibus, nonnullis adhuc ineditis operibus una adhibitis, colligenda remque ita peragendam censuimus, ut dogmatum historiæ universa tractatio quadantenus inservire possit, ob oculos ponens armorum genera a diversis in variis ejusdem controversiæ epochis adhibita atque uberius explanans ea principia, quæ Græcorum Photium sequentium theoriæ veluti fulcra ac fundamenta spectari possunt. Sane accuratius refellenda Photii sophismata theologis subtilius hæcce studia versantibus relinquitur; nos nonnisi scopo nostro proxime conducencia, eaque ut plurimum obvia ac plana suppeditamus. Pergratum nobis fuisset, si confutationem ejusdem operis a Græco quodam conscriptam, qualis exstat in optimis notæ codice Laurentiano (42), adnectere potuissemus; verum hujus codicis notitiam nonnisi serius ex Bandinii Catalogo comparare nobis potuimus, Florentiam vero adire nondum valuimus. Quod si datum mihi fuerit, quod huc usque ferendis longioris itineris expensis impar differre cogebat, nonnullas exteras, atque Italiæ potissimum, invisere bibliothecas, non solum Photii (cujus jam alia quædam ex Monac. et Vindobon. codd. collegi in ube-

rus et ordo capitum in diversis mss. valde differunt. (40) Attamen et in his vitandæ majoris molis gratia postrema manu multa breviori stylo complectenda censuimus, rei ibi magis quam verbis attendentes.

(41) Audiatur Em. Maius (l. c. p. 22): « Neque est, quamobrem magnopere abhorreamus a Photii vulgandis scriptis, dummodo hæc idoneis refutationibus, ubi res postulat, instruantur. »

(42) Biblioth. Laurent. pluteo 8, cod. 26, p. 147 seq. (Bandinii Catal. p. 384, n. 19). Inscriptio est: Ἀντιῤῥητικὰ τοῦ λόγου, ὃν Φώτιος κατὰ Λατίνων πρὸς τινὰ φιλόσοφον. Εὐσέβιον (vide supra § 3, not. 12) ἔγραψε. Initium: Ἐπεὶ δεῖν ἡμῖν ἔδοξεν ἀπαξ περὶ Τριάδος ποιουμένοις τὸν λόγον τῆς οὐδενὶ φύσεως ὄρω ὑποκειμένης; finis vero: οὐ γὰρ πικρῶς σε καταδικάζομεν καὶ ἡμεῖς, ὡς τοὺς Ῥωμαίους αὐτὸς, κατὰ πολλὴν αὐθεντίαν εἰς ἀρπαγὴν προδιδοῦς τῶ κοινῷ τοῦ γένους ἔγθρω, ὡς ἀγρίῳ λέοντι καὶ ὤρουμένῳ (Cf. Phot. c. 95). Porro insertus est huic operi Photii liber; titulus idem cum nostro; initium: Ἐν πολλοῖς μὲν εἰσὶν οἱ ἔλεγχοι πολυστήχοις ἐγκατεσπαρμένοι λόγοις; finis: Δι' ὧν καταίσχύνεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.

riori tractatione adhibenda), sed et aliorum, quibus indagandis studeo, inedita nonnulla opuscula publicæ luci me redditurum spero. Interea dissertationis adjunctæ opportunitatem nemo in dubium vocabit, qui animadverterit, congruum omnino esse, ut eorum theologorum, qui Photii libro usi sunt, ut Hugonis Etheriani, J. Becci atque L. Allatii, de eodem quoque judicia ac disputationes adjiciantur, atque liquido simul ostendatur, qua ratione ejusmodi argumentis et argutiis catholicæ Ecclesiæ strenui defensores soliti fuerint occurrere atque obsistere. Nobis vero ejusmodi tractatio ulterius usui erit, idque duplici pacto. In primis enim et eum in finem præmissa est, ne in pleniori nostra de Photio lucubratione, ubi historici potius quam dogmatum vindicis partes agendæ sunt, huic dogmaticæ questioni aliarum disquisitionum detrimento immorari diutius cogamur; deinde viam illa nobis sternet commodiorem ad inedita nonnulla Græcæ Ecclesiæ monumenta, quorum quædam successivo per decem fere sæcula (43) hujus concertationis progressui majorem afferent lucem et haud ignobile Græciæ Allatii orthodoxæ conficiant supplementum, nostris aliquando curis, si eæ non penitus eruditæ fuerint improbatæ, peracto quem suscepimus labore, publicanda; quibus, quæ in præsentia disputata fuerunt, non uno titulo erunt opportuna.

X. Exposuimus candidè hujus libelli tum consilium atque scopum, tum ansam, originem ac veluti historiam. Exinde patebit, quid de eodem jure exspectari, quid in eo desiderari queat ac debeat, cur interdum sententiam mutaverimus in lectionibus stabiliendis, cur eum perfectionis gradum attingere haud potuerit nostra editio, quem in votis semper habuimus, licet ingenue agnoscentes

(43) Jam millesimus numeratur annus, ex quo Photius ad Byzantium cathedram primum evectus est (a. 857 juxta communioem chronologiam) et

A et virium nostrarum tenuitatem et communem rerum humanarum conditionem, quæ vix unquam primos ejusmodi studiorum fructus atque ἀπαρχὰς omni nævo sinit esse immunes. Quod si non obstante laudabili typhotæ studio neque assidua cura editoris, multis tamen aliis negotiis distenti, a loco typographiæ remoti, interdum quoque oculorum ægritudine laborantis, menda irrepserint nobis haud observata, eruditi lectoris indulgentiam pariter implorata volo. Eam facilius dabit expertus quisque, præsertim ei, cui tot impedimenta superanda erant, quique critica præsidia neque uno eodemque tempore consulere neque potiores codices per semetipsum lustrare potuit. Neque minores difficultates majorem, quam paro, de Photio lucubrationem detinuerunt, quæ pro conceptionis amplitudine immenso fere labore me non semel veluti obruit. Libros necessarios, quorum multi in nostræ universitatis bibliotheca desiderabantur, variis ex locis mihi comparare coactus fui; qua tamen in re insigniter me adjuvit eruditissimus vir Dr. A. Ruland, ejusdem bibliothecæ supremus præfectus, cui sicuti et cæteris doctissimis viris, qui Romæ, Vindobonæ et Monachii mea studia promoverunt, gratias summas refero, alio loco, uti spero, eas cumulatus relaturus. Utrum res non prorsus infeliciter mihi cesserit et quousque conamina mea pertigerint, id eruditi dijudicabunt; ego virium mearum satis exiguarum haud immeritor, materiæ vero meæ amore et ardore deditus, neque, ut a cœptis desistam, difficultatibus unquam motus, non possum non eorum veniam flagitare, pro iis, quæ occurrunt emendatione digna, eorundem consilia, monita atque judicia congruis rationibus suffulta prompto semper animo suscepturus.

Wireburgi, die Pentec. pridie Kal. Jun. 1857.

hoc ipso anno præcipuum ejusdem pro suo dogmate scriptum in lucem demum prodit.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ

καὶ

ΟΤΙ ΩΣΠΕΡ Ο ΥΙΟΣ ΕΚ ΜΟΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΙΕΡΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΓΕΝΝΑΣΘΑΙ, ΟΥΤΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΕΚ ΜΟΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΙΤΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΕΚΠΟΡΕΥΕΣΘΑΙ· ΛΕΓΕΤΑΙ ΔΕ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΕΙΝΑΙ ΩΣ ΟΜΟΟΥΣΙΟΝ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΕΛΛΑΟΜΕΝΟΝ ΔΙ' ΑΥΤΟΥ.

PHOTII PATRIARCHÆ

LIBER

DE SACRA SANCTISSIMI SPIRITUS DOCTRINA,

quodque

SICUTI FILIUS EX SOLO PATRE NASCI A SACRIS ORACULIS DICITUR, ITA ET SPIRITUS SANCTUS EX IPSA SOLA EADEMQUE CAUSA PROCEDERE PRÆDICATUR, DICITUR VERO FILII ESSE UTPOTE ET CONSUBSTANTIALIS ET PER EUM MISSUS.

1. In multis quidem majorisque molis libris ea A reperiuntur conspersa et inserta argumenta, quibus illorum fastus deprimitur, qui veritatem in injustitia detinere magna cum contentione connituntur. Quoniam vero magnificentum tuum Deique amantissimum studium argumenta illa in synopsis ac compendium redigi postulavit, divina nobis Providentia annuente, haud indigna tuo in Deum amore tuoque desiderio hujus rei fiet executio.

2. Est igitur contra ipsos acutum atque inevitabile telum et ante omnia alia vox Domini feram omnem ac vulpeculam quamlibet veluti fulgure prosternens atque exterminans? Quænam ista? Vox ea quæ dicit Spiritum ex Patre procedere. Ex Patre

[1-4] α'. Ἐν πολλοῖς μὲν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι πολυστήχοις (1) ἐσπαρμένοι (2) λόγοις, δι' ὧν ἡ ὄψρὺς κατασπᾶται τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχειν (3) φιλονεικούντων. Ἐπεὶ δὲ τὸ σὸν μεγαλοπρεπὲς (4) καὶ θεοφιλέστατον σπούδασμα σύγροφιν τινα τῶν ἐλέγχων καὶ ὑποτύπωσιν ἐξητήσατο γενέσθαι, τῆς θείας προνοίας εὐμενὲς ἡμῖν ὁρώσης οὐκ ἀνάξιον τοῦ σοῦ θείου ἔρωτος οὐδὲ τῆς αἰτήσεως (5) τὸ πέρας ἐπιτεθῆσεται (6).

β'. [α'.] Ἐστὶν οὖν κατ' αὐτῶν δέξῃ καὶ ἀφυκτον βῆλος καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἡ Κυριακὴ καὶ θηρίον ἅπαν καὶ πᾶσαν ἀλώπεκα καταδροντώσῃ τε καὶ ἐξαφανίζουσα φωνή. Τίς αὕτη; τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι (7). Ἐκ τοῦ

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

- (1) Cod. gr. Monac. 27. f. 450 b. : πολιστήχοις.
 (2) Apud Allatum *Ce consens.* II, 6, 4. et Fabric. *Bibl. Gr.* t. XI, p. 28 ed. Harless. : Ἐσπαρμένοι.
 (3) Τὴν ἀλήθ. ἐν ἀδ. κατέχειν. Phrasis biblica, Rom. I, 18. — Latinos intelligit.
 (4) Codex Colum. Ἱεροπρεπὲς.
 (5) Cod. C. Τῆ αἰτήσει.
 (6) Sic Vatic. Monac. : γνήσεται. Cum hic liber, ut et in Præfat. monemus, ad diversos a Photio missus fuisse videatur, hoc breve proœmium fortasse non idem in omnibus exemplaribus exstitit; alias sane Photius uberiori præloquio utitur. Attamen in tribus codicibus qui præsto nobis erant, est plane idem.
 (7) Joan. xv, 26. Ad hunc celebrem textum Photius pariter provocat ep. encycl. 2, n. 15, p. 52, ed. Londin. et in ep. ad Aquileiensem archiepiscopum, ubi hæc habet: πρῶτον μὲν γὰρ . . . τὴν Κυριακὴν ἔχει φωνὴν, λαμπροτέραν πάσης λαμπηδόνης ἐξαστράπτουσαν, ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύ-

B ματος ἐκπόρ....; ad hunc fere ubique recurrere solent Photianarum partium Græci. Nicolaus Methonensis in syllogismis ex Photii operibus collectis (Cod. Monac. Gr. 66, f. 81 a), c. 29: Τὸ δὲ πρὸ πάντων ὀφείλον εὐθύνεσθαι ἀτοπον, ὅτι τοῦ Χριστοῦ θεολογούντος τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὕτω διδάξαντος ἡμᾶς, ἐκ τίνος καὶ πῶς ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ εἶναι, οἱ καινοὶ οὗτοι θεολόγοι τὴν τοῦ ἐνὸς ἡμῶν Θεοῦ καὶ μόνου καθηγητοῦ θεολογίαν διὰ τῆς παρ' αὐτῶν προσθήκης ταύτης τολμηρῶς ἄγαν καὶ ἀτφαλιῶς παραγράφονται. Εἰ γὰρ καὶ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ ἐκπορεύετο τὸ Πνεῦμα τί ἐκώλυεν αὐτὸν εἰπεῖν· ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐμοῦ ἐκπορεύεται; νῦν δὲ ὁ μὴ εἶπεν ὁ τῶν πτωγῶν εὐαγγελιστῆς, αὐτοὶ παρ' αὐτῶν προστίθενται, δὴλοί εἰσι μὲν ἀκολουθοῦντες ὀπίσω αὐτοῦ, εἰ καὶ τὸν σταυρὸν ἀΐρειν (cf. *Matth.* x, 38; xvi, 24; *Luc.* ix, 23) οἶόνται ψιλῶ τῶ γράμματι παρακαθήμενοι. Similiter Marcus Ephesius arguit in Conc. Florent. sess. xxiii. (*Hard. Conc.* t. IX, p. 285.)

* Codicis Vaticani Capita representantur.

Πατρός ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι (8) μυσταγωγῆι· καὶ σὺ τελεστήν ἄλλον ἐπιζητεῖς, δι' οὗ τελεσθήσῃ, μᾶλλον δὲ συντελεσθήσῃ τὴν ἀσέθειαν καὶ μυθολογεῖς (9) τὸ Πνεῦμα προέρχεται τοῦ Υἱοῦ; Εἰ τοῦ κοινοῦ Σωτῆρος καὶ Δημιουργοῦ καὶ Νομοθέτου τὰ δόγματα τῆς σῆς ἠτᾶσθαι παρανομίας ὄρμην οὐκ ἐπιτήξας ἀναλαβεῖν, τί ἂν τις ἕτερον ζητήσῃ λαβεῖν, δι' οὗ τὴν σὴν κατακράτος (10) ἀπελέγξει δυσσεβῆ σπουδῆν; εἰ σὺ τοὺς Δεσποτικούς ὑπερορᾶς νόμους, τίς τὴν σὴν εὐσεβῶν οὐ βδελύξεται δόξαν; τί δ' ἂν σε τοῦ πρώτου ἕτερον (11) ἀναστήσῃ; τίς δὲ Θεραπείας περίνοια τὴν ὁλοσώματον Θεραπείαν (12) πληγῆν; οὐκ ἦν ὁ Σωτήριος ἐπαφῆκε λόγος, ἀλλ' ἦν ἡ ἐκούσιος (13) ἐμβάθουε (14) νόσος· καὶ τῆς Δεσποτικῆς διδασκαλίας τὸ ἴαμα (15) εἰς ἀμύθητον ἐξ ἀπειθείας μεταβαλεῖν ἐπιλονείκησε δηλητηρίον (16) μᾶλλον δὲ τὴν ὑπέρμαχον καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν βομφαίαν [5] ὑποδραμόντος τοῦ ζητήσαντος εἰς τὴν ἐκείνων μετατάξασθαι μοῖραν· διό σε καὶ κάτω κείμενον (17) τῆ διστόμῃ μαχαίρᾳ τοῦ Πνεύματος οὐδὲν ἔλαττον ὄμως καὶ ἡμεῖς τὸ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ Δεσπότητος φίλτρον καὶ πρόθυμον ἐνδεικνύμενοι. ὅσα καὶ λογισμοὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν καθοπλιζούσης ἡμᾶς (18) στρατηγίας εἰς παράταξιν ἀνακινούσιν, οὐδὲ τὰ ἐκ ταύτης τραύματα διαφυγεῖν σε φροντίδος ἔξω ποιήσομεν (19).

Υ. [β'.] Εἰ γὰρ (20) ἐξ ἐνός αἰτίου, τοῦ Πατρὸς, δὲ τε Υἱὸς (24) [6] καὶ τὸ Πνεῦμα προάγεται, εἰ (22) καὶ τὸ μὲν ἐκπορευτῶς, ὁ δὲ γεννητῶς· γίνεται δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος προαγωγός (23) ὡς ἡ βλασφημία βοᾷ (24), πῶς ἂν ὁ τῆς ὁκολουθίας ἀνάσχοιτο λόγος μὴ οὐχὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ παρακτικόν (25) εἶναι συμμυθολογεῖν; ὁμοτίμως γὰρ

A Spiritum procedere Filius ipse sacra sua institutione tradit, et tu alium quæris adhuc doctorem qui te imbuat, imo potius inficiat impietate, Spiritumque e Filio progredi fabularis? Si communis Servatoris et Conditoris et Legislatoris dogmata ut cedant insanis tuæ pœcis, ac tale concipere desiderium haud exhorruisti, quid, quæso, alius præterea assumere quærat, quo impium tuum conatum validissime refutet atque convellat? Si tu Dominicas despicias leges, quis pie sentiens tuam haud execrabitur opinionem? Quid vero aliud a lapsu te erigere poterit, quænam alia medelæ ratio exitiale tuum sanabit vulnus? Vulnus, quod non a Salvatoris illatum verbo, sed spontanea inflictum et auctum ægritudine, quæ scilicet, Dominicæ doctrinæ medicinam in virus mortiferum ex contumacia contendit convertere? Imo cum gladium nobis quidem propitium, hostibus vero infensum subierit ille, qui ad illorum partes transire concupivit, idcirco te ancipiti Spiritus gladio jam prostratum nihilo tamen minus et nos amorem in comunem Dominum paratumque animum ostensuri neea quidem vulnera te effugere incuria nostra sinemus, quæ per ratiocinationes sacræ nostræ Theologiæ in acie nos instruentis ac communientis infliguntur.

3. Si enim ex una eademque causa, Patre, tum Filius tum Spiritus sanctus prodit, tametsi hic quidem per processionem, ille autem per generationem; rursus autem Filius Spiritum producit, ut blasphemiam clamat, quomodo non ratio consecutionis nos cogat asserere, Spiritum quoque esse Filii productivum (productorem)? Cum enim æque

VARIE LECTIONES ET NOTÆ

(8) C. Col. Ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα μυστ.

(9) C. Col. Μυθολογεῖν.

(10) Κατακράτος adverbiali forma legunt tres nostri codices.

(11) Monac. Τίς δ' ἂν σε... ἕτερος.

(12) C. Col. Θεραπείσει.

(13) Monac. Ἡ ἐκούσις.

(14) C. Col. Ἐνεβάθουε.

(15) C. Col. Ad marg. post ἴαμα alia manu suppletur, εἰς ἀβοήθητον.

(16) Monac. Εἰς ἀμύθη. ἐξ ἀπειθείας δηλητηρίον μεταβαλεῖν ἐπιλονείκησε δηλονότι· μᾶλλον δέ.

(17) Monac. addit καί.

(18) Monac. Τῆς ἱερᾶς καθοπλιζούσης ἡμᾶς.

(19) Col. Ποιήσομαι. Hoc caput ita Latine profert Hugo Etherianus, de hæresibus, quas in Latinos Græci devolvunt, lib. II, c. 16 (Bibl. PP. Max. Lugdun. t. XXII, p. 1230 H): « Est (quidem adversus Latinos) acutum et inevitabile telum, et ante omnia alia Dominica vox, quæ feram omnem omnemque vulpem attonitam faciendo exterminat et demolitur. Quæ est hæc? Spiritum quæ ex Patre dicit procedere. Ex Patre Filius Spiritum procedere astruit; et tu auctorem quæris, per quem facias, imo perficias impietatem, dum fabularis Spiritum ex Filio procedere? Si communis Salvatoris, Conditoris et legislatoris dogmata ut a tua vecordia evincantur, impetum non formidasti capere, quid utique aliud quispiam accipere quærat, per quod tuum penitus coarguat impium studium? Si tu Dominicas

despicias leges, quis religiosus tuam non abominetur opinionem? Quid utique aliud te de ruina erigat? Quæ autem medelæ astutia totum corpus occupanti plagæ medeatur? Non ei, quam salutaris sermo effecerit, sed ei, quam spontanea indidit ægritudo, quæ Dominicæ doctrinæ medicamentum ex incredulitate litigando permutat in rem quæ juvare non potest, mortiferam; magis autem dum debellatorem adversus inimicos gladium diripit (?), qui quærit in eorum parte adnumerari. Propterea te humi jacentem sub bicipiti gladio spiritus nihilominus tamen et nos, pro communi Domino amorem et promptum animum demonstrantes, quæcunque calculi sacræ nostræ armantis nos militiæ ad dimicandum commovent, sed neque ea quæ ex hac fiunt vulnera ut fugias curam extra faciemus. »

(20) Hoc breve caput, sicut et sequens, sub titulo: Ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος Μητροφάνους μητροπολίτου Σμύρνης occurrit etiam in Cod. Vindobon. theol. Gr. 249. (Lambeccio est cod. 60), f. 79: Εἰ ἐξ ἐνός αἰτίου, κ. τ. λ. Monac. Ἐτι γὰρ ἐξ ἑ.

(21) Cod. Cæsar. cit. Ὁ Υἱός.

(22) Εἰ deest in cit. Cod. Vindob.

(23) Monac. Γίνεται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος πάλιν προαγωγός.

(24) Ὡς — βοᾷ deest in cit. cod. Vindobon.

(25) Palat. f. 212 b, παρακτικόν. Vindob. παρακτικόν. Monac. παρακτικόν τοῦ Υἱοῦ.

uterque a causa illa prodierit, si alterum erga alterum munere causæ fungitur, certe omni modo et invariata ordinis conservatio (perfectio) exigit, ut et alterum vicissim par pari referens causa alterius existat.

4. Deinde si Filius quidem ab ineffabili paterna simplicitate non recedit, Spiritus autem in duplicem causam refertur et ex duplici processione subsistit, quomodo non sequetur compositio? Quomodo vero non minor Filio Spiritus pari honore præditus per summum sacrilegium asseretur? Quomodo Trinitatis simplicitas (olinguam in impietate audacem!) dignitatem suam minime adulteratam retinebit?

5. Quis, inquam, sanctorum et gloriosorum nostrorum Patrum dixit, Spiritum a Filio procedere? Quæ synodus universalibus confessionibus suffulta

A ἄμφοιν τοῦ αἰτίου προσληλυθότων (26), εἰ θάτερον τῶ ἐτέρῳ τὴν τοῦ αἰτίου χρεῖαν ἀναπληροῖ, οὐδὲ θάτερον τὸ ἕτερον, μὴ οὐχὶ (27) τὴν ἴσην ἀμειβόμενον χάριν αἴτιον γενέσθαι τῆς ἀπαρραλλάκτου τάξεως ἢ συντήρησις ἀπαιτεῖ (28);

[7] δ'. [γ'.] Ἄλλως τε δὲ, εἰ ὁ μὲν Υἱὸς τῆς πατρικῆς ὑπὲρ λόγον ἀπλότητος οὐκ ἐξίσταται, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰς διπλοῦν αἴτιον ἀναφέρεται καὶ ἐκ διπλῆς προβολῆς ὑφίσταται, πῶς οὐκ ἐπακολουθήσει τὸ σύνθετον; πῶς δ' (29) οὐχὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἕλαττον ἔχειν (30) τὸ ἰσοτιμον Πνεῦμα βλασφημηθήσεται; [8] πῶς ἡ τῆς Τριάδος (31) ἀπλότης (ἢ γλώσσης ἀσεβῶν τολμηρῶς) (32) οὐχὶ ἐξεῖ τὸ οἰκεῖον ἀξίωμα νοθευόμενον (33); ε'. [δ'.] Τίς εἶπε (34) τῶν ἱερῶν (35) καὶ περιωνύμων Πατέρων ἡμῶν τὸ (36) Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπο-

B ρεύσθαι (37); ποῖα σύνοδος οἰκουμενικαῖς (38) ὁμο-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(26) Sic Pal. Vat. Vindob.; Monac. f. 451 a, προσληλυθότων.

(27) Monac. Μὴ οὐχὶ καὶ τ. γ.

(28) In cod. Monac. hoc caput ut primum in marg. notatur, in Vat. est secundum. Hugo Etherianus ita illud refert (l. c., p. 1231): « Si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, licet hic quidem per generationem, ille vero per processionem; est autem rursus Filius Spiritus productor, quemadmodum blasphemia clamat: quomodo utique consequentiæ sustineat ratio, quod Spiritus Filii non sit productor? Cum enim æqualiter ambo ex una causa proveniant, si alterum alteri causæ usum suppleat, neque vero alteri alterum, nonne ad æqualem recompensandam gratiam Spiritum esse causam immutabilis ordinis observantia exigit? » — Simile argumentum legitur in ep. encycl. n. 10, p. 51: « Εἰ ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡς περ ἐκ Πατρὸς, τί μὴ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶται, ὡς περ ἐκ Πατρὸς; et in opusculo contra vet. Romæ asseclas, quod infra damus, cap. 6. Huc spectant e Nicolai Methonensis syllogismis quintus et sextus, quos hic adjungimus. ε'. Εἰ δὲ οὐκ ἐν εἰσι Πατὴρ καὶ Υἱός, εἰσὶ δὲ πάντως ἐν τῇ φύσει, διὰ τοῦτο ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δοτέον ἐκπορεύσθαι τὸ Πνεῦμα (τοῦτο γὰρ ἡ καινοφωνία τοῦ λατινικοῦ δόγματος ἀπαιτεῖ): δοτέον ἂν εἴη καὶ τὸν Υἱὸν ἐξ ἀνάγκης, ὡς περ ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶσθαι, διότι καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν εἰσι τῇ φύσει: εἰ δὲ μὴ, κινδυνεύει τὸ Πνεῦμα μὴ ἐν εἶναι τῇ φύσει μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ πάλιν παρῶρσιάζεται ὁ Μακεδόνας. Hoc caput ad verbum legitur apud Beccum G. O. I. p. 203, et Latine apud Hugonem Ether. (lib. I, c. 18, p. 1212 D.) « Si quia unum sunt Pater et Filius (sunt autem omnino natura unum) ideo ut ex Patre, ita ex Filio dandum est procedere Spiritum (hoc enim novitas Latini dogmatis appetit): dandum est et Filium ex necessitate, ut ex Patre, ita ex Spiritu generari, quoniam et Pater et Spiritus unum sunt natura. Quodsi non ita est, periclitatur Spiritus, cum non sit unum cum Patre natura, et rursus palam fit Macedonius. » Cap. ζ': « Ἐτι εἰ διὰ τὴν ἰσοτιμίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, ἀναγκαίως καὶ ὁ Υἱὸς διὰ τὴν ἰσοτιμίαν Πατρὸς καὶ Πνεύματος, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶσθαι ὁμολογηθήσεται, καὶ οὕτως ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τὸν Υἱὸν τὸ βλάσφημον μεταβήσεται: εἰ δὲ μὴ, σαφῶς βλασφημεῖται τὸ Πνεῦμα τῆς θείας ἀποπίπτον τιμῆς: τῷ Υἱῷ γὰρ ὁμοτιμῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς προηγμένον εἰ θάτερον τῷ ἐτέρῳ τὴν τοῦ εἶναι χρεῖαν ἀναπληροῖ, καὶ θάτερον τὸ ἕτερον τὴν ἴσην ἀμειβεται χάριν, ἵνα καὶ

ισοτιμῶς ἀμφοῖν φυλάττεται: ἐὰν δὲ μὴ ἀμειδῆται, τοῦ τάξεως ἢ συντήρησις; καὶ εἰ μὲν μὴ δυνάμενον, ἀσθενές: εἰ δὲ μὴ βουλόμενον, φθονερόν. Βαβαί! τὸ ἀγαθὸν Πνεῦμα, τὸ εὐθές, τὸ ἡγεμονικόν (ex psal. li. Vulg. l. v, 10, 12, LXX), τὸ ὁμοδύναμον κατὰ τὴν φύσιν καὶ ὁμοούσιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Compendio hæc refert Beccus l. c., n. 62, 63, p. 206; Latine Hugo Etherianus (l. c., p. 1213 G): « Si enim propter honoris parilitatem Patris et Filii ex ambobus Spiritus emanet, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset. Quod Methonæ astruit episcopus; ait enim: Duobus ejusdem honoris a Patre progredientibus, si alterum alteri existentie usum præstet, alterum æqualem alteri decet reddere gratiam, ut honoris parilitatem ambo conservent. Quodsi non retribuit, ubi est immutabilis ordinis observantia? Et si quidem non potest, languidus est; si vero non vult, invidus. Vah, bonus Spiritus, et rectus et principalis, ejusdem potentie secundum naturam, Filio Patrique consubstantialis! »

(29) Δὲ deest in Vindob. cod.

(30) Monac. Ἔχει.

(31) Vindob.: βλ. πῶς δ' οὐχὶ ἡ τῆς τρ. Monac.: βλ. ἡ τριάδος.

(32) Hugo Etherianus hoc cap. 4 (in Mon. β) omisso ad sequens properans nonnisi hanc ex eo profert exclamationem: « O sensum intemperantiam ebrium et impietate! » Infra c. 9, legitur: « Ὀφρηνὸς ἀκρῆτον μεθυούσης τὴν ἀσέβειαν. »

(33) Eodem pacto epist. 2, n. 18, ed. Lond.: « Εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Υἱὸς γεννῶνται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσειεν. Cf. Opusc. Phot. infra exhibitum cap. 2, Nicol. Methon. c. 19: Πῶς δὲ καὶ ἀπλοῦν τὸ μὴ ἐξ ἑνός, ἀλλ' ἐκ δύο, τοῦ μὲν ἀναίτιου αἰτίου, τοῦ δὲ αἰτιατοῦ καὶ αἰτίου; »

(34) Cod. Εἶπεν.

(35) Simon Cpl. (apud Allat. c. Hottinger. c. 18, p. 381), Hugo Etherianus (l. c.) et Allatius (Vindic. Syn. Eph., 77, p. 651, 652) legerunt ἱερῶν. Sed melius codices nostri ἱερῶν: Quis e sanctis et celeberrimis Patribus? De sacerdotibus enim paulo post loquitur, deest quoque articulus τῶν ante περιωνύμων.

(36) Monac. καὶ πν.

(37) Hæc ita refert ex Photio Simon Cpl. ep. ad Jo. Nomophylacem (Allat. c. Hotting., p. 381 et 374): Τίς τῶν ἱερῶν καὶ περιωνύμων Πατέρων ἡμῶν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσθαι ἐμυσταγωγῆσι;

(38) Allatius duobus in locis, ubi hæc citat, legit οἰκουμηνική, c. Hott. c. 18, p. 374: Ποῖα σύνοδος οἰκουμηνική ὁμολογίαις στηρίζουσα. Vindic. syn.

λογίαι σθηριζομένη και διαπρέπουσα (39); μάλλον δὲ A
 τίς (40) ἱερέων και ἀρχιερέων θεόλεκτος σύλλο-
 γος (41) οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν και πρὶν (42) φανῆ-
 ναί τῃ τοῦ παναγίου [9] Πνεύματος ἐπινοία κατ-
 εψηφίστατο (43); και γὰρ (44) τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς
 κατὰ τὴν Δεσποτικὴν μυσταγωγίαν τελεσθέντες και
 αὐτοὶ λαμπρῶς τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι και μεγα-
 λοφώνως ἀνεκήρυττον· και δὴ και τοὺς μὴ φρο-
 νοῦντας οὕτως ὡς τῆς καθολικῆς και ἀποστολι-
 κῆς (45) Ἐκκλησίας ὑδριστάς τῷ ἀναθέματι καθυπέ-
 ββαλον (46)· ἐκ παλαιῶν τῶν χρόνων τὴν ἀρτιγενῆ
 δυσσεβειαν προφητικαίως προορώντες ὄμμασι (47) και
 αὐτὴν μετὰ τῆς προλαβοῦσης πολυμεροῦς ἀποστα-
 σίας και γραφῆ και λόγοις και διανοίᾳ κατεδίκαζον.
 Ἐδογματίσεν εὐθὺς τῶν οἰκουμενικῶν και ἁγίων
 ἑπτα συνόδων (48) ἡ δευτέρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ B
 τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διεδέξατο ἡ τρίτη, ἔβε-
 θαίωσεν ἡ τετάρτη, σύμφητος ἡ μέμπτη κατέστη,
 συνεκήρυξεν (49) ἡ ἕκτη, ἐπεσφράγισε λαμπρῶς
 ἀγωνίσματιν ἡ ἑβδόμη· καθ' (50) ἑκάστην αὐτῶν
 [10] ἔστι περιφανῶς καθορᾶν παβῆρησιαζομένην τὴν
 εὐσεβειαν, και τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐ τοῦ
 Υἱοῦ (51) θεολογούμενον ἐκπορεύεσθαι. Σὲ δὲ τίς
 ἀγέλη (52) δυσσεβοῦσα μεταδίδαξε, τίς τῶν ἀντινο-
 μοθετούντων τῷ Δεσπότη καταπεσεῖν εἰς ἀθέσμούς
 δόξας ὑπηγάγετο (53);

et munita, imo quis sacerdotum atque episcoporum
 divinitus coactus cœtus sententiam istam etiam
 antequam in lucem prodiret, per sanctissimi Spi-
 ritus afflatum non condemnavit? Etenim Spiritu
 Patris juxta Christi Domini doctrinam ipsi quoque
 initiati illum a Patre procedere clara et alta voce
 prædicabant eosque qui non ita sentirent, utpote
 catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ contemptores ana-
 themati subjiciebant, jam inde ab antiquis tempo-
 ribus novam istam impietatem propheticis oculis
 prospicientes, ipsamque una cum multiplici priorum
 hæreseon defectione et scriptis et verbis et animo
 condemnabant. Definivit statim universalium et
 sanctarum septem synodorum secunda, Spiritum
 sanctum ex Patre procedere; excepit tertia, confir-
 mavit quarta, suffragata est quinta, prædicavit
 sexta; obsignavit claris certaminibus septima; in
 qualibet illarum est luculente cernere libere prædi-
 catam pietatem, traditumque de Spiritu, illum a
 Patre, non autem a Filio procedere. Te vero quis
 nam impiorum grex diversa sentire docuit, quis ex
 iis qui Domino contraria sanciant, in opiniones
 iniquas ut delabaris effectit?

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

Ephes. l. c. Quis e sacerdotibus et laudatissimis C
 nostris Patribus Spiritum ex Filio procedere de-
 crevit? Quæ synodus universalis confessionibus
 constabilita et celebris? — Sed Etherianus ut supra
 ex codicibus.

(39) Allat. c. Hott. l. c. Ἐνδιαπρέπουσα. Sic.
 Col.

(40) Monac. Μάλλον δὲ τῶν ἱερ.

(41) Monac. Σύνοδος.

(42) Monac. Πρὶν φαν. Sic. Col.

(43) Simon Cpl. l. c., p. 372, 373: Μάλλον δὲ τίς
 ἱερέων και ἀρχ. θεόλ. σύλλογος οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν
 (δηλονότι τὴν λέγουσαν, και ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον) τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ Πνεύματος κατεψη-
 φίστατο; Allatus non recte verit: « Quis ex sacer-
 dotibus et præsulibus a Deo congregatus cœtus non
 hanc cogitationem (eam nempe quæ pronuntiat
 etiam ex Filio Spiritum S.) adversus Spiritum sancti
 inspirationem calculum dedit? » Melius Hugo Etherian.
 (vide not. 17).

(44) Sic cod. Vatic. ; Monac. et Cod. : Δι' ὧν γὰρ.
 Palat. : Ἰσ : δι' ὧν γὰρ τὸ πν. Ether. : Per quos.

(45) Καὶ ἀποστολ. in Monac. ad marg. suppletur.

(46) Apud Allat. c. Hott., p. 373: Καὶ γὰρ τοὺς
 μὴ φρονοῦντας οὕτως (ἔχουν ὡς τὸ πν. ἐκ μόνοῦ τοῦ
 Πατρὸς και οὐ μὴν ἐξ Υἱοῦ) ὡς τῆς καθ. κ. ἀπ. ἐκκλ.
 ὑδριστάς τῷ ἀναθεματισμῷ καθυπέβαλον. « Namque
 eos qui non ita tenent (nempe Spiritum ex solo Pa-
 tre, et non ex Filio) veluti in cath. et apost. Ec-
 clesiam injuriosos anathemate percusserunt. » —
 Monac. habuit καθυπέβαλον; sed ρ deinde deletum.
 Col. καθυπέβαλλον.

(47) Monac. ὀφθαλμοῖς.

(48) Eodem pacto et iisdem fere verbis septem
 synodos protendunt Jos. Bryennius Or. 8, de S. Trin.,
 Mich. Balsamon in *Anaphora cleri Cpl.*, Glycas
 alique, quorum textus recitat Allatus, *De Occid.
 et Or. Eccl. consens.* l. III, c. 2, n. 1, p. 916-918;
 c. Hotting, p. 315-321. *Vindic. syn. Ephes.* c. 77.

C p. 648, 949.

(49) Col. Συννεκήρυξεν.

(50) Col. Καὶ καθ'.

(51) Monac. Col. et Pal. Ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ
 ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

(52) Monac. Ἄλλῃ; tunc supplend. : σύνοδος.

(53) Hæc postrema verba Græcæ allegantur in
 citata Simonis Cpl. ep. (Allat. c. Hott. p. 381) sine
 ulla varietate, Latine tantum in *Vindic. syn. Ephes.*
 p. 652: « Te vero quisnam grex impius inversa
 doctrina docuit decernere Spiritum ex Filio? Quis
 contra Dominum leges instituens in iniquas opi-
 niones delabi subduxit? » — Sed Hugo Etherianus
 (l. c., p. 1231. C. D.) totum caput recitat hoc pacto:
 « Quis dixit sacerdotum seu Patrum nostrorum,
 Spiritum ex Filio procedere? Quæ synodus univer-
 salibus sponsionibus firmata et adornata, magis
 autem quod Pontificum divinitus adunatum colle-
 gium non hanc sententiam, et antequam appareret,
 sancti Spiritus inspiratione condemnavit? Per quos
 Spiritus sanctus Patris esse juxta Dominicam insti-
 tutionem apparet; ex quo liquido procedere magis
 vocibus prædicaverint (l. prædicaverunt), et quidem
 non sic sentientes ut universalis et apostolicæ
 Ecclesiæ contemptores subdiderunt anathemati. Ab
 antiquis enim temporibus noviter ortam impietatem
 præsgis Providentiæ (l. providentes) oculis et ipsam
 cum anticipante multifaria discessione scripto,
 verbo atque sententia condemnarunt. Dogmatizavit
 statim universalium et sacrarum synodorum se-
 cunda, Spiritum sanctum ex Patre procedere; sus-
 cepit tertia, quarta confirmavit, consensum præbuit
 quinta, sexta adjudicavit, splendidis consignavit
 certaminibus septima. Per singulas earum est pa-
 tenter videre fiducialiter egisse pietatem et Spiritum
 ex Patre, sed non ex Filio divinitus annuntiatum
 procedere. Te vero quis grex impius perdocuit, quis
 contrarias leges Domini ponens legibus incidere in
 nefarias sectas subinduxit? »

6. Verum hinc quoque horum impietas Deoque repugnans licentia refutatur. Si enim quæcunque sunt communia secundum indifferentem et individuum simplicemque ac singularem communitatem; si, inquam, quæcunque horum Spiritui et Patri adsunt, hæc Filio quoque insunt; similiter et quæcumque in Spiritu et Filio intelliguntur, nequeunt Patri itidem negari: imo nec potest Spiritui adimi quidquam eorum quæ Filio et Patri adsunt; puta regnum, bonitas, substantiæ supersubstantialitas, incomparabilis virtus, æternitas, immunis a corpore spiritualitas, cæteræque innumeræ id genus voces, quibus divinissima de Deitate doctrina catholicis fuit ab initio tradita. Si ergo hæc ita considerantur, et nemo Christianorum iis adversari ausit; juxta vero hæreticam istam temeritatem Spiritus processio Patri et Filio communis est Spiritui quoque (quo quid queat scelestius auderi?) in Spiritus processionem dividendus foret, essetque pars quidem illius producens, pars vero producta, et illa quidem causa, hæc autem causatum, et ingens aliarum blasphemiarum agmen sequeretur.

7. Sed enim procedit Spiritus a Filio. Quam ob causam: Ut scilicet aliquid accipiat, quod non habuit procedens a Patre. Jam vero si potest admitti atque affirmari, quod Spiritus hinc aliquid pluri accepit, quod modo non absque illius assumptione erat imperfectus? Vel omnino post illud acceptum? Nam hinc quoque sequeretur; posse de simplici atque compositionis experte natura duplicitem et compositionem prædicari. Sin vero nil pluri accepit, quænam est ratio (necessitas), processionis nihil omnino præstare valentis?

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(54) Mon. cod. hic figit cap. ε'. ut Vatic. Ex hoc capite plura dat supra laudalus cod. Vindobon. f. 79 b. Καὶ πάλιν εἰ πάντα ὅσα, etc.

(55) Vindob. Εἰ πάντα ὅσα ἐστὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρὸς.

(56) Mon. omittit δέ.

(57) Καὶ δεest in Vindob.

(58) Col. οὐδ' ὅσα.

(59) In cod. Monac. hic plura verba desunt: Habet enim post: Ἐνυπάρχειν καὶ τῷ Πατρὶ immediate: οὐδὲ τούτων οὐδὲν ἐστὶ ἀποστερεῖν· ἐννοεῖ μοι. Vindob.: Οὐ μὲν, ἀλλ' οὐδ' ὅσα ὁ. κ. π. οὐδὲ τούτων οὐδ' ἐστὶν τοῦ πν. ἀποστ.

(60) Vindob. Βασιλείας ἀγαθότητα.

(61) Huc usque in citato Vindob. Cod. verba sunt eadem; nunc vero sequitur: Εἰ οὖν ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις Πατρὸς ἐστὶ καὶ Ἰησοῦ, κοινὸν ἂν εἴη καὶ τῷ Πνεύματι· τοῦτ' (sic) ἂν γένοιτο πρὸς δυσσεβείαν τολμηρότερον.

(62) Mon. Παράταξις. Hugo Ether. (l. II, c. 17, p. 1232 G.) compendio hoc argumentum ita refert: « Si omnia communia Patris et Filii, et Spiritus existunt omnia communia, ut Deus, rex, conditor, omnipotens, simplex, incorporeus, et simpliciter omnia alia; commune vero Patris et Filii progressio Spiritus ex eis; et ex se utique procedet Spiritus, et principium erit sui, et causa simul et causatum, quod neque gentilium fabulæ confinxerunt. » Hæc

α. ε'. [ε'] Ἄλλὰ κἀντεῦθεν ἐστὶν αὐτῶν φωράσαι τὸ δυσσεβές καὶ πρὸς θεομαχίαν αὐτόνομον. Εἰ γὰρ πάντα (54) ὅσα ἐστὶ κοινὰ κατὰ τὴν ἀδιάρκρον καὶ ἀμερῆ, ἀπλῆν τε καὶ ἐνιαίαν κοινότητα· εἰ πάντα ὅσα τούτων ἐστὶ, Πνεύματος καὶ Πατρὸς (55), [11] ταῦτα πρόστεσι καὶ Ἰησῷ· ὡσαύτως δὲ (56) καὶ ὅσα ἐνθεωρεῖται τῷ Πνεύματι καὶ Ἰησῷ, οὐκ ἐστὶ μὴ συνομολογεῖν ἐνυπάρχειν καὶ (57) τῷ Πατρὶ· οὐ μὲν, ἀλλ' οὐδὲ ὅσα (58) Ἰησῷ καὶ Πατρὶ, οὐδὲ τούτων οὐδὲν ἐστὶ τοῦ Πνεύματος ἀποστερεῖν (59)· ἐννοεῖ μοι βασιλείαν, ἀγαθότητα (60), τὸ τῆς οὐσίας ὑπερούσιον, τὴν ὑπὲρ ἐννοίαν δύναμιν, τὸ ἀίδιον, τὸ ἀσώματον, τὰς μυρίας καὶ συστοίχους φωνάς, αἷς ἡ ὑπέρθεος θεολογουμένη Θεότης τοῖς εὐσεβέσιν ἀνωθεν παραδέδοται (61). Εἰ οὖν οὕτω ταῦτα θεωρεῖται, καὶ οὐδεὶς ἐστὶ τῶν ἐν Χριστιανοῖς, ὃς εἰς μαχόμενον ἀπενεχθεῖ διὰ θούλιον· ἐστὶ δὲ, ὡς ὁ αἰρετικῶν νεανειέεται λόγος, ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις Πατρὸς καὶ Ἰησοῦ κοινὸν, εἴη ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα (οὐ τί ἂν γένοιτο πρὸς δυσσεβείαν τολμηρότερον;) εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν μεριζόμενον, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, καὶ τὸ μὲν αἴτιον, τὸ δὲ αἰτιατὸν, καὶ πολλὰ ἄλλα θεομαχίας παράταξις (62).

[12] ζ. [ε'] Ἄλλὰ γὰρ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ. Τί δήποτε (63) προσλαμβάνον, ὅπερ οὐκ ἔσχεν ἐκπορευόμενον τοῦ Πατρὸς; εἰ μὲν γὰρ ἐστὶ τι λαβεῖν καὶ εἰπεῖν (64), ὃ προσεῖληψε, πῶς οὐχὶ χωρὶς τῆς προσλήψεως ἀτελεῖς (65); ἢ πάντως γε μετὰ τὸ προσλαβεῖν; εἰ δὲ μηδὲν προσεῖληφεν (ἐπιφέρεται γὰρ κἀνταῦθα τὰ τε ἄλλα, καὶ τὸ διπλοῦν καὶ σύνθετον, καθαρὰ στυνόμενον τῆς ἀπλῆς τε καὶ ἀσυνθέτου φύσεως) τίς ὁ λόγος τῆς οὐδὲν παρασχέιν δυναμένης ἐκπορεύσεως (66);

vero non ex nostro libro, sed potius ex Photii encyclica desumpta sunt, ubi idem argumentum ita enolvitur (n. 12, p. 52): Εἰ πάντα τὰ κοινὰ Πατρὸς καὶ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πάντως ὑπάρχει κοινὰ, ὡς τὸ Θεός, τὸ βασιλεὺς (Mon. Cod. 27, f. 449 a. cap. ε' addit: Ἰὸ Κύριος), τὸ δημιουργός, τὸ παντοκράτωρ, τὸ ὑπερούσιον, τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἀσχημάτιστον, τὸ ἀσώματον, τὸ ἀόρατον, ἀπλῶς τὰ ἄλλα πάντα· κοινὸν δὲ Πατρὸς καὶ Ἰησοῦ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐξ αὐτῶν πρόοδος· καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀρχὴ ἐστὶ αὐτὸ ἐαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἑμα καὶ αἰτιατὸν, ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων μῦθοι ἀνεπλάτνυτο. Cf. alterum Phot. opusc. ab Euthymio vulgatum, cap. 7. Huc spectat quoque argumentum Nicomodiensis præsulis apud Ethe- rianum (lib. I, c. 13, p. 1207): « Quod non est unius proprium, trium est commune; si igitur causa emissionis Spiritus non est tantum Patris, sed et Filii, necesse quoque Spiritus esse, sicut erit Spiritus emissor simul et emissus. »

(63) Palat. Ἰησοῦ τι δήποτε. Col. Ἰησοῦ; τί δήποτε.

(64) Καὶ εἰπεῖν δεest in cod. Monac.

(65) Monac. Ἀτελής.

(66) Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233 A): « At vero procedit Spiritus ex Filio, aliquid accipiens, quod procedendo ex Patre non habuit. Si enim aliquid est accipere et dicere, qui (l. quod) accepit, quomodo non absque assumptione imper-

(13) η. [ζ'.] Σὺ δὲ καὶ τοῦτο λογισμοῖς ἐπισκό-
πει (67)· εἰ γεννᾶται μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς,
ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, τίς ἂν ἐπι-
νοηθεῖται σχέσις ἄλλη, καθ' ἣν καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς
ἐτέρου προαγωγῆς ἐαυτῷ τὸ προνόμιον· συνδιασώ-
σει καὶ τῆς ὁμοφυοῦς οὐσιώσεως οὐ φαυλίσει τὸ
ἀξίωμα (68) ;

θ'. [η'.] Ὅρα δὲ κἀντεῦθεν (69)· εἰ τοῦ Πατρὸς
ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα (70) καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπο-
ρεύεται, τίς ἀντιπείσεται [14] λόγος μὴ καταπεισῆναι
ἐξ ἀνάγκης [ὡ φρονὸς ἄκρατον (71) μεθυσίσης τὴν
ἀπέθειαν !] τὸ τῶν ἰδιωμάτων ἀμετάπτωτον καὶ ὁ
Πατὴρ [Ἰλεως δ' ἡμῖν εἴη καὶ τὸ βλάσφημον εἰς τὰς
τῶν αἰτίων τρέποιο κεφαλῆς (72) !] ψιλὸν ἂν εἴη
περιλειπόμενον (73) ὄνομα, κοινοποιηθέντος ἧδη τοῦ
χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ἰδιώματος, καὶ εἰς ἕν πρόσω-
πον τῶν δύο συναλειφομένων θεαρχικῶν ὑποστά-
σεων· καὶ ἀναβλαστήσει πάλιν ἡμῖν ὁ Σαβέλλιος,
μᾶλλον δὲ τι τέρας ἕτερον ἡμισαβέλλειον (74).

ι'. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ (75) κατὰ τὸν Υἱὸν ἐνοουμένην,
νυνὶ καὶ προτεινομένη πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀτοπή-
ματος γέννησις οὐ μόνον οὐδὲν ἀνεκτότερον τὸ δύσφη-
μον ἀπεργάζετο τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος (76), λέγω

8. Tu vero et hoc æqua lance iudicis pondera.
Si nascitur quidem Filius a Patre, procedit autem
Spiritus a Filio, quænam alia relatio excogitari
queat, per quam et Spiritus sibi conservet præ-
rogativam producendi aliam personam nec a di-
gnitate æqualitatis et consubstantialitatis dege-
neret ?

9. Hoc item considera. Si Spiritus a Patre pro-
cedens etiam a Filio procedit, quænam obstat
ratio, ne necessario (o mentem mera ebriam im-
pietate !) concedat constantissima idiomatum firmi-
tas et Pater (propitius sit nobis et blasphemiam in
eorum capita convertat quorum causa hæc loquimur)
nudum relinquatur nomen ? communi scilicet
facto idiomate illo, quo ipse discernitur, atque in
B unam personam contractis et confusis (coalescenti-
bus) duabus divinis hypostasibus ; sicque rursus
emerget nobis Sabellius, imo monstrum aliquod
semisabellianum.

10. Neque vero generatio, quæ nunc in Filio in-
telligitur et in subterfugium absurditatis objicitur,
leniorem ullatenus tolerabilioremque impietatem
istam efficiet, quæ in paternam exsurgit propieta-

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

fectus ? Quodsi nihil accepit, obruuntur et hinc alia,
duplex scilicet et compositum, violentia simplicita-
tem naturæ, quæ compositionem non habet. Quæ
ratio nihil potentis præstare processionis ? » Affine
est argumentum quod tum in alio Photii Opere
(cap. 4) tum in Encyclica occurrit ; ibi legitur
n. 9 : Διὰ τί δὲ καὶ ἐκπορευθεῖ τὸ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα ;
εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τελεία (τελεία
δὲ, ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ θεοῦ τέλειου), τίς ἡ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ ἐκπόρευσις καὶ διὰ τί ; περιττὸν γὰρ εἶη τοῦτο
καὶ μάταιον. Quod uberius evolvit Nicolaus Metho-
nensis apud Hugonem Ether. (lib. 1. c. 14, p. 1207) :
« Si perfecta ex Patre processio Spiritus (perfecta
autem, quoniam Deus perfectus de Deo perfecto,
Patre, Spiritus), quid, inquam, confert ad hanc illa,
quæ ex Filio ? Quorum si et hic aliquid confert, non
est perfecta illa ; quomodo enim perfecta, si tantum
dehabet, quantum illa confert ? Si autem ex Filio
processio Spiritus eadem (ei) quæ ex Patre pro-
cessionis est, nihilque amplius est neque invenire
neque dicere ad declarationem Spiritus perfectionis,
superflua utique sit prorsus ea quæ ex Filio ; at su-
perflua est atque vanus superfluum quid inducens
in superconsummata supraperfectaque Trinitate. »
Græcum textum suppeditat cod. Monac. 66, f. 78
a, b, cap. 11 : Εἰ τελεία ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευ-
σις τοῦ Πνεύματος (τελεία δὲ ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ
θεοῦ τέλειου, τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα), τί δὴποτε
συντελεῖ πρὸς ταῦτα ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ; εἰ μὲν γὰρ καὶ
αὕτη συνεισφέρει τι, οὐ τελεία ἐκείνη· πῶς γὰρ
τελεία, ἡ τοσούτον δεῖ, ὅσον αὕτη συνεισφέρει ; εἰ
δὲ παρὰ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύμα-
τος οὐδὲν ἐστὶ πλέον ἐτέρωθεν οὐθ' εὐρεῖν οὐτ' εἰ-
πεῖν, περιττὴ πάντως ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ἀλλὰ περιττὸς
ὄντως καὶ μάταιος ὁ περιττὸν τι παρεισάγων ἐν τῇ
τελείᾳ θεότητι· οὐδὲ γὰρ βητέον, τὴν μὲν ἐκ τοῦ
Πατρὸς ἐκπόρευσιν εἰς ὑπαρξίν τῆς οὐσίας τῷ Πνεύ-
ματι συντελεῖν, τὴν δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἰς ἄλλο τι τῶν
περὶ τὴν οὐσίαν θεωρουμένων, πάσης διπλότης καὶ
συνθέσεως τῆς οὐσίας ἀπεληλαμένης.

(67) Sic Vatic. Monac. Τοῦτο μετὰ λογισμοῦ
σκόπει.

(68) Hoc caput tum in Vatic. tum in Monac. cod.
septimum numeratur. Argumentum affine est ei,

quod cap. 3 prolatum est quodque sub variis formis
sæpius redit. Quo et pertinet Joan. Phurnæ objectio
apud Beccum, l. c. n. 51, 52 (Gr. orth. 1, p. 184,
185) : Εἰ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, ταῦτα
καὶ τὸ ἅγιον ἔχει Πνεῦμα, διὰ τὸ συμφυὲς καὶ ὁμό-
θειον, ἀναγκαιῶς πάντως τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ δεῖν ἐκπο-
ρεύεσθαι· τι συγχθίσεται. Cf. etiam opusc. contra
vet. Romæ assecias, cap. 8.

(69) Monac. f. 451 b : κἀνταῦθα.

(70) Monac. Τοῦ Πατρὸς τὸ Πν. ἐκπορευόμενον.

(71) Monac. : "Ἀκρατα.

(72) Familiaris Photii exclamatio, quæ pariter
occurrit epist. 2 encycl. n. 22, p. 54, ed. Lond.
et ep. ad Aquilei. archiepsc. (apud Jager, *Histoire
de Photius*. Append. p. 456).

(73) Monac. f. 452 a. Περιλειπόμενος. Sic. Col.

(74) Vatic. f. 198 : Ἡμῖν Σαβέλλειον. Palat. f.
214 a. ἡμισαβέλιον. Mon. et Col. ἡμισαβέλλιον.
Cf. opusc. secundo loco ed. infra c. 1. Arguit Pho-
tius : Si Patri et Filio est communis spiratio activa,
personarum idiomata communicantur ; sed his
communicatis non amplius ab invicem distinguun-
tur ; unde incidimus in Sabellianismum, qui Patris
et Filii hypostases in unam contrahit. Similiter
Joan. Phurnæ apud Beccum, l. c., n. 50, p. 183 :

D Εἰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τὸ ἴδιον μετακεκίνηται τοῦ Πα-
τρὸς ; et Nicolaus Methon. c. 4 (ex cod. Mon. 66,
f. 76) : Ἐτι εἰ ὡς περ ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ
ἐκ τοῦ Υἱοῦ κατὰ μίαν καὶ ἀδιάφορον πρόδοον ἐκπο-
ρεύεται τὸ Πνεῦμα, οὐ μόνον κοινοῦται τὸ πατρικὸν
ἰδίωμα καὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς εἰς ἕν συγγέγονται πρόσω-
πον, ἀλλὰ καὶ καθόλου τὸ ἕν καὶ ἡ ἀπλότης καὶ ἡ
ἀμερία τῆς μιᾶς καὶ ἀπλῆς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερ-
γνωμένης καὶ ὑπερηπλωμένης τριάδος ὑπερορίζεται,
καὶ Σαβέλλιος, μᾶλλον δὲ τι τέρας ἡμισαβέλλιον τε
καὶ ἡμιάρειον ἀναφέρεται, σύγχυσιν ὁμοῦ καὶ κατα-
τομῆν διαπλέκον. Cf. de hac objectione Manuel Cal-
lec. l. III, c. Græc. (*Bibl. PP. max. Lugdun.* t. XXVI
p. 438.)

(75) Monac. omitt. οὐδὲ γὰρ, et legit tantum
Οὐδὲ ἡ δὴ κατὰ.

(76) Monac. Ἀξιώματος.

tem, quæ scilicet denotat processiois causam ; cum hæc ipsa secundum impiorum fabulas in Filii refundatur et commisceatur proprietatem. Sectio enim rursus et partitio atque indivisi divisio. Si enim unum idiomatum suorum dat Pater et de proprietate, qua ipse per illud distinguitur, recedit, aliud vero iuviolatum servat, quomodo non concedent, partem quidem ipsius in idiomate considerari, partem vero una cum idiomatis innovatione dividi ? Verum horror subit, quod et eousque illorum blasphemiam in medium proferre sustinimus.

11. Præter jam dicta, si duo principia in divina et supersubstantiali Trinitate conspiciuntur, ubi nam erit toties decantatum ac Deo dignissimum monarchiæ robur ? Quomodo non impium irrepet polytheismi dogma, atque adeo atheismus ? Quomodo non sub specie christianismi superstitionis gentilitatis ab his qui hæc audent asserere, introducetur ?

12. Rursum si duo principia in monarchica Trinitate admittantur, quomodo non etiam tertium ex eadem sententia prodiens emicabit ? Semel enim principio summo et independente de sua sede ab impiis exturbato et in binarium dejecto, facilius ausu etiam ad ternarium sectio principii procedet ; quando quidem et in supernaturali atque individua singularique Deitatis naturaternarium potius quam binarium emicat, utpote quod et idiomatibus congruit et adaptatur.

13. Num ergo hæc Christianis sunt auribus toleranda ? Nonne iram et fletum, affectus ut plurimum insociabiles, impiorum istorum temeritas coire super ipsos cogit ? Iram quidem, quod tantam arrogantiam amentiamque conceperint ; fletum vero

δὴ τοῦ δηλοῦντος [15] τὸ τῆς ἐκπορεύσεως αἴτιον (77) τούτου δὴ τούτου κατὰ τοὺς τῶν δυσσεβῶν μύθους εἰς τὸ τοῦ Υἱοῦ ἀναχουμένου τε (78) καὶ συνθλιβομένου ἰδίωμα, κατατομὴ γὰρ πάλιν καὶ διαίρεσις καὶ τοῦ ἀμεριστοῦ μερισμός· εἰ γὰρ τὸ μὲν αὐτοῦ τῶν ἰδιωμάτων δίδωσιν ὁ Πατήρ, καὶ τῆς κατ' αὐτὸ (79) χαρακτηρίζουσης αὐτὸν ἐξίσταται ἰδιότητος, τοῦ δὲ συντηρεῖ τὸ ἀκράτον, πῶς οὐχὶ τὸ μὲν αὐτοῦ δώσουσιν (80) ἐνθεωρεῖσθαι τῷ ἰδίωmati, τὸ δὲ (81) συνδιαίρεισθαι τῇ καινοτομίᾳ (82) τοῦ ἰδιώματος ; Ἄλλὰ γὰρ (83) φρίττειν ἔστι, ὅτι καὶ μέχρι τούτων τὴν βλασφημίαν αὐτῶν προαγαγεῖν ὑπηνέγκαμεν.

α'. [θ'.] Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ δύο αἴτια ἐν τῇ θεαρχικῇ καὶ ὑπερουσίῳ Τριάδι καθορᾶται, ποῦ τὸ τῆς μοναρχίας πολυμήτητον καὶ θεοπροπέως κράτος (84) ; [ι'.] Πῶς οὐχὶ τὸ τῆς πολυθείας ἄθειον νῦν ἐπικωμάσει (85) ; [ια'] Πῶς δ' οὐκ ἐν προσχῆματι Χριστιανισμοῦ ἡ δεισιδαιμονία τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης τοῖς ταῦτα (86) λέγειν τολμῶσιν οὐ συνεισελάσει (87) ;

ιβ'. [ιβ'.] Πάλιν εἰ δύο αἴτια τῆς μοναρχικῆς Τριάδος ἐπαναβέβηκε, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ τρίτον τῆς αὐτῆς συνανακῶσει γνώμης προερχόμενον ; Ἄπαξ γὰρ τῆς ἀνάρχου καὶ ὑπεραρχίου ἀρχῆς τῆς οικίας ἔδρας τοῖς δυσσεβέσι περιτραπίεσης καὶ εἰς δυάδα διαμηθείσης, νεανικώτερον (88) καὶ πρὸς τὴν Τριάδα ἡ κατατομὴ τῆς ἀρχῆς παρελεύσεται, ἐπεὶ κὰν τῇ [16] ὑπερφυεῖ καὶ ἀμερεῖ καὶ ἐνιαίᾳ τῆς θεότητος φύσει τὸ τριαδικὸν μᾶλλον ἢ τὸ δυαδικὸν (89) ἀναφαίνεται, οἷα δὴ καὶ τοῖς ἰδιώμασιν ἀρμοζόμενον (90).

ιγ'. [ιγ'.] Ἄρα Χριστιανῶν ἀκοαῖς ἀνεκτὰ ταῦτα ; ἄρ' οὐκ ὄργην καὶ θρῆνον, τὰ τῶν παθῶν ὡς ἐπίπαν ἀσυνδύαστα, οἱ δυσσεβεῖν θρασυθέντες (91) εἰς ἐν ἐπ' αὐτῶν συνελεῖν (92) ἐκδιάζονται (93) ; ὄργην μὲν, οἷς τοσαύτην ἀπόνοιαν ἀνελάβοντο· θρῆνον δὲ,

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

- (77) Monac. Αἰτίαν.
 (78) Te deest in Monac.
 (79) Col. Κατὰ αὐτό.
 (80) Monac. Ἐαυτοῦ δίδωσι.
 (81) Monac. Τῷ δὲ σύνδ.
 (82) Col. Κενοτομία.
 (83) Col. Ἰδ. καὶ ἄλλὰ γὰρ.
 (84) Similiter Photius ep. ad Aquilei. l. c. Ἡ ἐν Τριάδι μοναρχία φροῦδος οἰχίσεται. Nicol. Methon. c. 2 in fine : Καὶ ἅμα ἡ δυαρχία τὴν μοναρχίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐξορίζει θεότητος.
 (85) Monac. Ἐπικωμάσει. Sic Col.
 (86) Monac. Ἠλλάνης τοιαῦτα λέγειν τολμ. Etiam in Vatic. erat τοιαῦτα, sed oi rasum est.
 (87) Monac. Συνελάσει.
 (88) Monac. Νεανικώτερον.
 (89) Sæpe Photiani objiciunt, dualitatem causam absurdam esse, derivari τὴν μονάδα ἐκ τῆς δυάδος et similia. Nicolaus Methon. apud Hugon. Ether. (l. 1, c. 3, p. 1201) : « Si Spiritus ex Patre et Filio procedit, erit utique unum ex duobus, et duo principia unius ; unus enim est Spiritus sanctus, ut Pater unus et Filius unus ; Pater autem et Filius non unus, sed duo, licet natura unum sint ; alius enim et alius, quamvis non aliud et aliud. At omnium rerum rationes in Deo sunt et ab ipso in res-

universas distribuuntur. Quare omnis erit quæ in rebus prospicitur unitas ex dualitate et dualitas principium unitatis, quod est inconveniens. » Hæc quoad priorem partem et Nicolao Græce adducit Beccus orat. 1, *De unit. Eccl.* n. 61 (G. O. I. 203) ; integrum textum dat cod. Monac. 66 f. 76 a, cap. 1 : Δ' ὁμολογησαμένου (sic in cod., Becc. ὁμολογημένου), τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τοῦ Πνεύματος ἐστὶ παραστατικόν, τῆς ὑποστατικῆς ἴσιν προσωπικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως· εἰ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, εἴη ἂν τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο καὶ οἱ δύο ἀρχὴ τοῦ ἐνός (ap. Beccum : Δύο ἀρχαὶ ἔσονται τοῦ ἐνός). ἐν γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ Πατήρ εἰς καὶ ὁ Υἱὸς εἰς· Πατήρ δὲ καὶ Υἱὸς οὐχ εἰς, ἀλλὰ δύο, εἰ καὶ τῇ φύσει· ἐν· ἄλλος γὰρ καὶ ἄλλος, εἰ καὶ μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο. Καὶ ἐπεὶ τῶν ὄντων πάντων οἱ λόγοι πρόβεισιν ἐν τῷ Θεῷ, κίκειθεν εἰς τὰ ὄντα διανεμόνται, εἴη ἂν καὶ πᾶσα ἡ ἐν τοῖς οὐσι θεωρούμενη μονὰς ἐκ δυάδος, καὶ ἡ δυὰς ἀρχὴ τῆς μονάδος, ὅπερ ἄποπον.

(90) Cf. cum hoc capite, cap. 42.

(91) Monac. Δυσσεβεῖς θρασυθέντες (sic).

(92) Monac. Εἰς ἐν συνελεῖν ἐπ' αὐτῶν.

(93) Monac. Οὐ βιάζονται, sic habuit et Vaticanus f. 198 ; sed posteriori manu τῷ οὐ superscriptum fuit ἐκ. Col. et Mon.

οἷς πρὸς ὄλεθρον ἀδοθήτητον καταφέρονται· ἡ γὰρ εὐσέβεια, καὶ ὀργιζομένη, τὸν τοῦ ὁμοφυοῦς οἶκτον οὐκ ἀποτίθεται.

ιδ'. [ιδ'.] Σκοπεῖν δὲ τὸ τῆς δυσσεβείας μέγεθος οὐδὲ διὰ [17] τῶν ῥηθησομένων ἐστὶ δυσχερές. Εἰ γὰρ μετὰ τὴν ἀναρχὸν καὶ πατρικὴν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴ καθίσταται καὶ αἴτιον (94) ὁ Υἱός, πῶς ἂν τις διαπύγοι μὴ δύο λέγειν ἐν τῇ (95) Τριάδι παραλλαττούσας ἀρχάς, τὴν μὲν τὸ ἀναρχὸν ἔχουσαν καὶ ἐστηριγμένην ἐν αὐτῷ, τὴν δὲ ἀρχομένην τε ἅμα καὶ πρὸς ἀρχὴν ἀνατρέχουσαν καὶ συμμεταφερομένην τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ (96) ;

ισ'. [ισ'.] Εἰ δ' αἴτιος ὁ Πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ, οὗ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως (97), τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐδενὶ μέχρι νῦν (98) περιορίζειν καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν δευσεβόηται (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Σαβελλίῳ τὴν Υἱοπατορίαν τερατευσαμένῳ (99) δευσεβήμηται) οὐμνουν οὐκ ἂν εἴη οὐδενὶ τρόπῳ οὐδενὸς τῶν ἐν τῇ Τριάδι αἴτιος ὁ Υἱός (1).

[18] ις'. [ις'.] Οὐδὲ τοῦτο δὲ χρὴ παραδραμεῖν, ὅτι καὶ αὐτῶν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς εἰς δύο τὸ δυσσεβήμα διαιρεῖ· ἢ πάντως γὰρ τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον εἰς μέρος ἀνειληφθῆναι τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως νομοθετεῖ. Εἰ γὰρ, ὡς εἴρηται, οὗ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως αἰτίος ἐστὶν ὁ Πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ (2), ἐστὶ δὲ καὶ τοῦ Πνεύματος αἴτιος ὁ Υἱός, ὡς ἡ θεομαχία βοᾷ, ἢ συμμεριζόμενον ἀποφῆναι (3) τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν τὸν Υἱόν, ἐξ ἧς καὶ τὸ αἴτιον παρέσχε λαβεῖν, ἢ τὸν Υἱὸν ἀναπληροῦντα τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἐκείνο δὲ (4) συναποτολμησαὶ λέγειν πρὸ (5) τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές· καὶ τὸν Υἱὸν μέρος χρηματίσαντα πατρικόν, τὸ

A quod in perniciem irreparabilem præcipites agantur. Pietas enim, etiam dum irascitur, proximi sui commiserationem non abjicit (non deponit).

14. Porro etiam per ea quæ mox dicentur facile est impietatis magnitudinem conspiciari. Si enim post supremum et independens paternum principium causamque iterum consubstantialis personæ principium et causa constituitur Filius, quomodo quis effugiet a duobus asserendis in Trinitate principii, quorum alterum principio careat et in hac principii carentia fundetur et firmetur, alterum vero principiatum simul et ad principium recurrat et una cum relationum differentia producat?

15. Quod si Pater est causa personarum ab ipso procedentium non ratione naturæ, sed ratione personæ, ratione autem paternæ personæ contineri et includi etiam Filii personam nemo hactenus, licet sublestus et impius affirmavit (ne ipse quidem Sabellius, qui monstrosum Filiopaternalitatis commentum excogitavit), nullatenus profecto Filius poterit causa esse ullius in Trinitate personæ.

16. Neque vero et hoc prætereundum, quod ipsam quoque Patris personam in duas impia illa doctrina dividit, vel certe Filii personam in partem paternæ hypostaseos assumi sancit ac statuit. Si enim, ut modo dictum est, non ratione naturæ, sed ratione hypostaseos Pater est causa prodeuntium ab ipso personarum; est vero et Spiritus causa Filius quemadmodum sacrilega ista sententia clamat; necessario affirmare cogimur, aut Filium una cum Patre esse paternæ hypostaseos participem, ex qua et hoc habuerit, quod sit causa, aut Filium personam complere Patris, quæ proinde ante hoc complementum indiga et deficiens, sicque admit-

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(94) Monac. αἴτιος.

(95) Τῇ deest in Monac.

(96) Hugo Etherianus (l. II, c. 3. p. 1216 G.): « Meihonensis antistes paralogismos texit ordiendo: si cum Patre, quæ (l. qui) est sine initio et causa, consubstantialis (—is) rursus principium existit Filius: duo sunt in Trinitate diversa principia; hoc quidem in eo, quod sine principio est, principiatumque dignitatis consolidatum, hoc vero in eo, quod intercidens et initians simul et initiatum habitudinumque differentia conjugum sit. » Græce in Cod. Mon. 66 f. 78 b, cap. 12: Εἰ καὶ μετὰ τῆς ἀναρχοῦ καὶ πατρικῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴ καθίσταται ὁ Υἱός, εἴεν ἂν ἐν τῇ Τριάδι δύο ἀρχαὶ παραλλάττουσαι· ἢ μὲν ἐν τῷ ἀναρχῷ καὶ μόνῳ τῷ ἐρχικῷ ἀξιώματι ἐστηριγμένη, ἢ δὲ μεταπίπτουσα καὶ ἀρχομένη τε καὶ ἀρχουσα, καὶ τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ συνδυαζομένη.

(97) Monac.: οὗ λόγῳ τῆς φ.

(98) Monac.: μέχρι τοῦ νῦν.

(99) Monac.: τερατευσαμένην.

(1) Hoc Photii argumentum nonnullis detruncatum refert Hugo Ether. (l. II, c. 18, p. 1233 C): « Si causa est Pater eorum, quæ ex ipso sunt, non ratione naturæ, ratione vero personæ; sed ratio personæ paternæ a nullo usque nunc includere personam Filii impie dicta est; nequaquam igitur sit alicujus eorum, qui in Trinitate, causa Filii. » Huc spectat Nicolai Methonensis ratiocinatio

(lib. II, c. 3, p. 1217 G): « Si Pater eorum causa est, qui ex ipso sunt, secundum quod major non ratione naturæ, sed ratione personæ; ratio autem paternæ personæ non convenit Filio, qua sit ratione unius in Trinitate, scil. Spiritus, causa, Filius? Naturæ? Itaque natura major est et pneumatomachia manifesta. At ratione personæ; ergo coaptabitur rationi personæ Patris, quo Filius a Sabellio, qui eum prodigialiter Patrem assererat, infamatus est; nulla ratione Spiritus causa Filius existit. » Græce in Cod. Mon. 66, f. 78 b, cap. 13: εἰ ὁ Πατὴρ αἴτιος τῶν ἐξ αὐτοῦ, καθὸ καὶ μελῶν, οὗ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐκ ἐφαρμόξει καὶ τῷ Υἱῷ, τίνι ἂν εἴη λόγῳ τοῦ ἐν τῇ Τριάδι Πνεύματος αἴτιος ὁ Υἱός; τῷ τῆς φύσεως; οὐκοῦν καὶ μελῶν ἔσται (λόγῳ) τῆς φύσεως καὶ πνευματομαχία δηλοῦται· ἀλλὰ τῷ τῆς ὑποστάσεως· οὐκοῦν συνεφαρμόξεται τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως· ὅπερ οὐδὲ τῷ υἱοπατορίαν τερατευσαμένῳ δευσεβήμηται Σαβελλίῳ· οὐδενὶ ἀρχὴ λόγῳ αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός.— Editus Hugonis Etheriani textus nonnihil depravatus et pessima interpunctione laborans sæpius ex græcis, quos citat, auctoribus corrigendus est.

(2) Col.: τοῦ ἐξ αὐτοῦ.

(3) Col.: ἀποφανεῖται.

(4) Monac.: ἐκεῖν τε Sic Col.

(5) Monac.: πρὸς.

tendo Filium quamdam esse portionem Patris, **A** φρικτὸν τῆς Τριάδος μυστήριον εἰς δύοδα περιτε-
tremendum Trinitatis mysterium in binarium cir-
cumcidemus. μεῖν (8).

17. Ingens quoque aliorum zizaniorum copia ex malo hoc semine ab initio posito germinaverit; quod tamen non dormientibus, ut videtur, verum mortis secundum animam vigiliam vigilantibus quærentibusque insans istis, quomodo supremum illud ingenuum et salutare semen adulterarent, superveniens humani generis hostis in miseris ipsorum animabus seminavit. Etenim quidquid proprie (per se) proprium alicujus est, si de duobus aliquibus, re ipsa ubi illo translato accipiatur, ac de uno quidem vere affirmetur, de altero non item, duo illa proposita diversæ naturæ esse ostendit; verbi gratia risibile (risivum), quod per se est **B** homini proprium, et Josue quidem Israelis duoi apte congruit, conspecto autem angelo principi copiarum Domini nullo omnino pacto convenit, perspicue ostendit, ducem illum populi nullatenus esse ejusdem atque archangelum substantiæ vel naturæ existimandum. Sicque in cæteris rebus omnibus qui eadem processerit methodo, clare ac nullo labore eandem veritatem nanciscetur. Quod si istud ubique viget et eodem modo consideratur, processio autem Spiritus ex Patre paternam prædicat proprietatem, hæc vero, ut hæresis jacit, congruit quidem Filio, Spiritui autem nequaquam (non dum enim quisquam istam blasphemiam animo concepit), quod hinc sequitur, ipsi talium malorum institutores contra suamet capita colligant. Quod si **C** Spiritus processionem non esse paternam proprie-

[19.] εἰ. [εἰ.] Καὶ πολὺ ἂν εἴη ζιζανίων ἄλλο πλῆ-
θος ἀπὸ τῆς ἐξ ἀρχῆς καταβληθείσης πονηρᾶς ἀνα-
βλαστάνον σπορᾶς· ἦν οὐχὶ καθευδόντων, ὡς εἰκον, ἀλλὰ τὸν (7) κατὰ ψυχὴν ἐργηγορότων θάνατον καὶ ζητούντων τῶν φρενοβλαβῶν, ὅπως τὸν ἄνωθεν καὶ εὐγενῆ καὶ σωτήριον ἐπινοθεύσῃ σπόρον (8) ἐπελ-
θὼν ὁ τοῦ γένους ἐχθρὸς ταῖς αὐτῶν κατέσπειρεν (9) ἀθλαῖαι ψυχαῖς [10]. Καὶ γὰρ (11) ἅπαν κυρίως ἴδιον τινος ἐπὶ δύο τινῶν ἀπ' ἐκείνου πραγματικῶς λαμβανόμενον, καὶ κατὰ θατέρου μὲν ἀληθῶς λεγόμενον, κατὰ δὲ τοῦ ἐτέρου οὐκ ἐστὶ, ἑτεροφυῆ τὰ προ-
τεθέντα δείκνυσιν· αὐτίκα τὸ γελαστικὸν ἀνθρώπου κυρίως ἴδιον ἐν καὶ Ἰησοῦ μὲν εἰ τύχοι τῷ δημαγωγῷ τοῦ Ἰσραὴλ ἀρμοζόμενον, τῷ δὲ ἐπιστάντι αὐτῷ ἀρχιστρατήγῳ τῆς τοῦ Κυρίου δυνάμεως (12) [20] κατὰ πάντα διστάμενον, ὅρῃν (13) ἐναργῶς δίδωσιν οὐχ ὁμοφυῆ τὸν δημαγωγὸν οὕμενον τῷ ἀρχαγγέλῳ νομίζειν οὐδ' ὁμοούσιον. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὁ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου προῖων σαφῶς τε καὶ ἀταλαιπύρως εὐρήσει τὴν αὐτὴν θεωρίαν προβαίνουσαν (14). Ἐὶ δὲ τοῦτο πανταχοῦ κρατᾷ καὶ τὴν αὐτὴν ἀποσώζει διάνοιαν, ἐστὶ δὲ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόμενος τὸ πατρικὸν ἀνακτῆρι-
τουσα ἴδιον, τοῦτο δὲ κατὰ τὸ φράγμα τῆς αἰρέσεως ἐφαρμόζεται μὲν τῷ Ἰῶ, κατὰ δὲ τοῦ Πνεύματος οὐδαμῶς [οὕτω γὰρ τις τοῦτο τὸ δύσφημον ἐνο-
ήσειε (15)]· τὸ ἐξῆς αὐτοὶ κατὰ τῆς ἐαυτῶν κεφαλῆς **C** οὶ τῶν τηλικούτων κηκῶν εἰσιγγηταὶ συναγίνω-
σαν (16)· εἰ δὲ μὴ πατρικὸν ἴδιον τὴν τοῦ Πνεύματος

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Initium hujus cap. profert Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233): « At hoc autem neque hic convenit præterire, quoniam et ipsam personam Patris in duo divisit impietas, aut prorsus Filii personam in partem recipi paternæ personæ asseverat. » — Nicol. Methon. cap. 14 ita Photii argumentum recitat: εἰ ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ, δηλαδὲ τῷ τῆς ὑποστάσεως, αἷτιος τοῦ Πνεύματος ὁ Ἰῶς, ἦ καὶ ὁ Πατὴρ αἷτιος τῶν ἐξ ἐαυτοῦ, δύο ταῦτα κατὰ ταύτων ἄτοπα συμβαίνει· μέρος τε λέγειν τὸν Ἰῶν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· εἴπερ ὁ μὲν τῶν δύο, ὁ δὲ τοῦ ἐνός τοῦτων αἷτιος· καὶ ἀναπληροῦντα τὸ τοῦ Πατρὸς πρόσωπον, ὡς ἄρα πρὸ τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδέξ. **D** Apud Hugon. Eth. (l. II, c. 3, p. 1217). « Nam si eadem ratione causa personæ Spiritus exstat Filius, qua et Pater eorum, qui ex ipso sunt, causa est: duo hæc secundum idem accidunt inconvenientia: partem (editio habet: patrem) quidem dicere Filium paternæ hypostaseos, cum hic quidem duorum, hic vero unius eorum causa existat, et quod actu compleat Patris personam, quasi ante completionem imminutam. »

(7) Mon. : f. 452 a, : τῶν.

(8) Mon. : σπόρον ἐπινοθεύσων.

(9) Mon. : κατασπείρων.

(10) Apud Hugon. Ether. (l. II, c. 18, p. 1223 D.); « Et quidem multa et zizaniorum alia multitudo, ab ea quæ a principio invecata est, mala pululans dispersione. Quæ non dormientium, ut videtur, sed secundum animam vigilantium, mortem quærentium insanorum, ut supremum (l. super-

num), generosum et salutare degener efficiat (sic) semen, superveniens generis inimicus in eorum sevit (ed. habet: sævit) miseris animabus zizania).

(11) Mon. : οὐ γὰρ.

(12) Josue V. 14. Comparat Josue cum Archangelo protectore.

(13) Ὅρῃν deest in Monac.

(14) Eandem doctrinam ita illustrat Nicol. Methonensis cap. 24 (Cod. Mon. 66, f. 80 a): Πᾶν ἴδιον τινος ἀπ' ἐκείνου μεταλαμβάνομενον, οὐπερ ἂν ἴδιον ἦ, καὶ καθ' ἑτέρων τινῶν δύο λεγόμενον, εἰ μὲν κατ' ἀμφοῖν ἐπίσης ἀληθεύεται, ὁμοφυῶς· εἰ δὲ κατὰ τοῦ ἐνός, τοῦ ἐτέρου δὲ μὴ, ἑτεροφυῆ τὰ δύο ταῦτα δείκνυσιν ὄντα· οἷον φέρε εἰπεῖν· τὸ γελαστικὸν ἴδιον ἐν τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον εἶδους, ἀπὸ τοῦτου δὲ μεταλαμβάνομενον λεγέσθω πρῶτον κατὰ τινῶν δύο καὶ ἀληθεύτω, οἷον Σωκράτους καὶ Πλάτωνος· γελαστικὸν γὰρ ἐκάτερον τούτων· οὐκοῦν καὶ ὁμοφυῶς Σωκράτης καὶ Πλάτων· λεγέσθω πάλιν καὶ καθ' ἑτέρων δύο, καὶ κατὰ μὲν τοῦ ἐνός ἀληθεύτω, κατὰ δὲ τοῦ ἐτέρου μή· οἷον κατὰ τοῦ Σωκράτους καὶ κατὰ τῆς γεγραμμένης εἰκόνος αὐτοῦ· ὁ μὲν γὰρ Σωκράτης ὄντως πλαστικὸν (lege: γελαστικόν), ἡ δὲ εἰκὼν αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ ἑτεροφυῆ ἄρα τὰ δύο ταῦτα, Σωκράτης καὶ εἰκὼν αὐτοῦ.

(15) Mon. : οὐδαμῶς· οὕτω γὰρ τις τοῦτο τὸ δύσφ. ἐνεόησε.

(16) Nicol. Methon. l. c. hæc uberius evolvit ita pergens: Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπειδὴ τὸ προ-
άγειν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἐαυτοῦ ἴδιον ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δὲ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μεταλαμβάνομενον καὶ κατὰ τοῦ

ἐκπόρευσιν φήσουσι, δηλονότι οὐδὲ τοῦ [21] Υἱοῦ. Ἐπεὶ δὲ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος (17), λεγέτωσαν οἱ πάντα λέγειν θρασεῖς, πῶς ὁ μηδενός ἐστιν ἴδιον τῶν τριῶν, ἀλλὰ μηδὲ (18) κοινόν, χώρων ὅλως ἔχει θεωρεῖσθαι ἐφ' ἐνός τινος τῶν ὑποστάσεων τῶν θεαρχικῶν (19) ;

ιη'. [ιη'] Παραπλήσιον δὲ τοῖς εἰρημένους καὶ τοῦτο. Ἐπὶ τὸ ἴδιον τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ιδιότητα μεταβάλλεται τοῦ Υἱοῦ (20), καὶ τὸ ἴδιον δηλονότι τοῦ Υἱοῦ εἴη ἂν εἰς τὴν ιδιότητα μεταβαλλόμενον τοῦ Πατρὸς. Ἐπει γὰρ ὁδὸν ἀνατεμνύσης τῆς δυσσεβοῦς γλωσσαλγίας, δι' ἧς τὰ τῶν ὑποστάσεων χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα μεταπίπτειν καὶ ἀντιπερίστασθαι βούλεται (21), καὶ ὁ πατήρ αὐτοῖς (22) (ὡ βάρως ἀσβεβείας!) ὑπελεύσεται τὴν γέννησιν, ὅτε γεγέννηται ὁ Υἱός· ἔδει (23) γὰρ τοὺς πάντα τολμητὰς (24), ὡς

ἔοικε, μηδὲ τὴν τοιαύτην θεομαχίαν ἀτόλμητον λιπεῖν (25).
ιθ'. [ιθ'] Καθόλου δὲ ἐπὶ πάντων τῶν κυρίως ἰδίων, ἐπειδ' ἂν τι τούτων κατὰ τινος πραγματικῶς ὑποστάσεως ἀπὸ τοῦ πρώτως ἐξειδικωσαμένου μεταλαμβανόμενον ἀληθεύει, εἰ καὶ μὴ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιστροφῆς αὐτῷ (26) συνεπάγοιτο, ἐκεῖνο (27) δὴ τὸ παρέχον ἑτέρῳ μετέχειν τοῦ ἰδιώματος εἰς [22] λόγον ὀρθῶς ἀναγόμενον φύσεως. Εἰ οὖν ὑπερ ἦν ἴδιον ἀπ' ἀρχῆς ἐγνωσμένον τοῦ Πατρὸς, τοῦτο οἰδῶσιν ἡ τόλμα παρῆναι (28) καὶ τῷ Υἱῷ, συνοράτω καὶ ἀκουσα, πρὸς οἷον αὐτῆς τέλος καταστρέφει τὸ θεοστυγές· ἀκόλουθον δ' ἄρα, ὡς ἔοικεν, ἦν τοῖς ἐρασταῖς τοῦ ψεύδους, κατὰ τῶν ἰδιωμάτων ἐφάπαξ ἐκμεμνήσει, τοῦ Πατρὸς καὶ αὐτὴν γε παντελῶς τὴν ὑπόστασιν εἰς φύσιν ἀναλύσει καὶ τὸ αἴτιον ὅλως περιελείν τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων (29).

κ'. [κ'] Ναὶ, φησὶν, ἀλλ' ὁ Σωτὴρ ἔφη (30) τοὺς μαθητὰς μυσταγωγῶν, ὅτι (31) τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ ἡμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Καὶ τίνα ἂν λάθοις (32-33), ὡς ἐπὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος κατέφυγες

⁴⁷ Joan. xvi, 14.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

υἱοῦ λεγόμενον καὶ τοῦ πνεύματος, εἰ κατὰ μὲν τοῦ υἱοῦ ἀληθεύει, ὡς τὸ καινὸν δόγμα φησὶ, κατὰ δὲ τοῦ πνεύματος οὐκ εἶ (οὐδὲ γὰρ αὐτὸ ἐκαστὸ προβάλλει). ἑτεροφυῆ ἄρα ταῦτα, ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα· εἰ δὲ ταῦτα ὁμοφυῆ, ἢ κατ' ἀμφω ἀληθεύει τὸ προβάλλειν τὸ πνεῦμα ἐξ αὐτῶν ἢ εἰ μὴ κατὰ τοῦ ἐνός, οὐδὲ κατὰ τοῦ λοιποῦ ἀληθεύει.

(17) Mon. : πατρός.

(18) Cod. Col. ἀλλ' οὐδέ.

(19) Rursum Nicol. Methon. e. 9. vers. fin. : εἰ δὲ μήτε κοινή τῶν τριῶν, μήθ' ἐτός τινος τῶν τριῶν ἰδίᾳ, οὐδ' ἄρα ὅλως θεωρηθήσεται ἐπὶ τῆς τριάδος ἢ τοῦ πνεύματος προβολῆ, καὶ συνοιχίησεται καὶ τὸ πνεῦμα· ἀλλ' ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ καινοτομοῦντος τὸ βλάσφημον ἀναρέροιτο!

(20) Monac. : Πατρός μεταβάλλεται εἰς τὴν ἰδ. τοῦ υἱοῦ. In Mon. hoc cap. signatur ἰδ'.

(21) Mon. : ἀντιπερίσταται βούλονται.

(22) Mon. : αὐτῆς.

(23) Mon. : εἶδει.

(24) Mon. : τολμώντας.

(25) Nicol. Methon. c. 26 (l. c. f. 89 b.) : ὅτι εἰ τὸ ἴδιον τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱὸν μεταφέρεται, τί μὴ καὶ τὸ ἴδιον τοῦ υἱοῦ εἰς τὸν πατέρα ἀντιπερίσταται,

talem dixerint, profecto nec Filii proprietas erit, quoniam vero nec Spiritus est, dicant qui omnia dicere audent, quomodo quod nullius trium personarum est proprium sed nec commune, locum omnino habeat, ut in aliqua divinarum hypostaseon intelligatur.

18. Affine autem jam dictis et hoc : Si quod proprium est Patris transfertur in proprietatem Filii, profecto et quod proprium Filii in Patris proprietatem erit transferendum. Ubi enim impia garrulitas semel aperuit viam, qua notiones hypostaseon proprietates mutuo transitu alias in alias migrare et mutari vult, Pater quoque per ipsos (o impietatis profunditatem!) subibit generationem, quia generatus est Filius; oportebat enim audacissimos istos nec ab hoc quidem impio ausu sibi temperare.

19. Universim vero in omnibus per se propriis quando aliquid horum de aliqua realiter hypostasi ab eo, quod illud sibi primario ut proprium vindicavit, acceptum verificatur, tametsi dignitatem reciproce conversionis secum non trahat, attamen illud, quod alteri præbet ut proprietatis sit participes, videmus in naturæ rationem reduci. Si ergo quod ab initio proprium Patris agnoscebatur, hoc audacia istorum Filio quoque habendum tradit, videant vel inviti, quo demum ipsorum impietas desinat. Consequens enim foret, ab istis mendacii amatoribus contra Patris proprietates semel debacchatis, ipsam quoque hypostasim omnino in naturam resolvi, ita ut causæ ratio penitus a divinis hypostasibus auferatur.

20. Ita sane, inquit. At Salvator dixit discipulos erudiens et instruens, quod, *Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis* ⁴⁷. Et quis non videt, te ad hanc Salvatoris confugisse vocem, non ut

ἵνα καὶ ὁ πατήρ γεννητὸς ἦ, ὡς μηδὲν εἶδος βλασφημίας ἀτόλμητον καταλείπεσθαι;

(26) Sic in cod. Col. 277.

(27) Mon. : κάκεινο.

(28) Παρῆναι deest in Mon.

(29) Nicol. Methon. c. 27 : Οὐδὲν ἴδιον τινος ὑποστάσεως ἑτέρῳ ὑποστάσει ἐφαρμόζειν δύναται· ἀλλ' ἐπειδὴν ἴδιόν τι ἀπὸ τοῦ πρώτως ἐξειδικωσαμένου κατὰ τινος ὑποστάσεως πραγματικῶς ἀληθεύει, ἐκεῖνο τὸ πρώτως αὐτὸ ἐξειδικωσάμενον εἰς λόγον ἀνάγεται φύσεως· οἷον τὸ γελαστικὸν πρῶτον ἐξειδιούται ὁ καθόλου λεγόμενος ἄνθρωπος, ἀπὸ δὲ τούτου μεταλαμβανόμενον ἀληθεύει πραγματικῶς κατὰ πάντων τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ καθόλου ἄνθρωπος ὁ πρώτως τὸ γελαστικὸν ἐξειδικωσάμενος οὐχ ὑποστάσεως, ἀλλὰ φύσεως ἐστὶν ὄνομα. Εἰ τοίνυν καὶ τὸ προάγειν τὸ πνεῦμα πρώτως μὲν ἐξειδιούται ὁ πατήρ, ἐξ αὐτοῦ δὲ μεταλαμβάνει τοῦτο καὶ ὁ υἱός, ὑπόστασις ὢν, ἀκόλουθον ἀνεῖη τὸν πατέρα λέγειν μὴ εἶναι ὑπόστασιν, ἀλλὰ φύσιν· εἰ δὲ τοῦτο, μηδ' εἶναι ὅλως πατέρα. — Cohæret hoc cap. intime cum c. 17.

(30) Col. ἔφησε.

(31) Mon. : ἢ τί· sed ed. marg. : ἴσως· ὅτι.

(32-33) Mon. : λάθοις.

patrocinium invenias, sed ut ipsum quoque Dominum, perennem veritatis fontem, dissonantiæ insimules? Sic enim lingua tua ad quidlibet audendum est prona et ad ansas, ubi nullæ sunt, confingendas et excogitandas. Si enim hic ipse humani generis Conditor et curator modo quidem Spiritum docet a Patre procedere, nullatenus adjiciens, quod et a se procedat, sed illum (Patrem) solum causam, quemadmodum suæ generationis, ita et Spiritus processionis credi a nobis et prædicari jubet; modo autem, ut tu asseris, quia dicit: *De meo accipiet*⁴⁸, alto quidem silentio compressit priorem institutionem ac doctrinam; quanquam oportebat, ut in secundam ingressus initiationem prioris quoque memoriam refricaret, doctrinasque adeo inter se dissitas conjungeret et ad invicem conciliaret; ille vero hoc quod faciendum erat non facit, et loco dicendi, Spiritum a Patre procedere, in ipsum processionem Spiritus transfert: quo modo non evidenter evincitur. substantialem atque inalterabilem veritatem a te inique dissonantiæ insimulari?

21. Quoniam vero vel ea quæ pueris sunt nota scire te vetuit summa illa, qua etiam ad impossibilia contendis temeritas, nunc saltem, etsi non prius intelligere debes nihil tam clare tuæ vesaniæ adversari, quemadmodum hæc Domini atque Salvatoris vox. Si enim diceret: *De me accipiet*, nec sic quidem quod studes evinceretur; haberet tamen aliquem prætextum error. Neque enim accipere ab aliquo ob alium quempiam usum et substantiali processione procedere in eundem sensum conveniunt; multum abest, ut hoc ita se habeat. Quoniam vero tantæ impietatis magnitudinem Salvator prævidens, non talem emisit vocem, ne multos ope tua dæmonis nequitia depasceret, quomodo loco accusationis quam Domino intendis, ad ejus ele-

⁴⁸ Joan. xv, 26.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

- (34) Mon.: εὐρήσεις.
 (35) Col. ἀένναον.
 (36) Hæc rursus adducit Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233. E. F.): « Etiam. Sed Salvator dixit discipulos instruens, quoniam Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis. Et quod utique lateas, qui ad Salvatoris confugeris vocem, non ut advocatricem sumas, sed ubi (ut) ipsum per dissonantiam objurges; sic enim tua lingua est audax et impudica, ut in iis quæ incomprehensibilia sunt, occasiones confingat et subintelligat. »
 (37-38) Mon. οὐδὲ μοῦ που τιθεῖς.
 (39) Col. φησὶν ὅτι ἐκ τ. ἐ.
 (40) Mon. πρότερον.
 (41) Mon. μετελθόντα.
 (42) Tā deest in Mon.
 (43) Palat. f. 217 b. τοσοῦτων.
 (44) O δὲ deest in Mon.
 (45) Palat. κατασκευάζειν. Col. διασκευάζειν.
 (46) Hugo Ether. (l. c.): « Quomodo tuam ex legem (edit.: ex lege) dissonantiam quæ incommutabilem et inalterabilem dissipat veritatem, non coercuisti cum pœnam debeas? »

Α φωνήν, οὐχ ἵνα συνήγορον εὐρήσης (34), ἀλλ' ἵνα καὶ αὐτὸν τὸν Δεσπότην, ἀένναον (35) τῆς ἀληθείας πηγὴν, εἰς διαφωνίαν ἐξυθρίσης; οὕτω γὰρ ἡ σὴ γλῶσσα πάντα τολμᾶν ἐστὶν ἀσελγῆς καὶ τῶν ἀλήπτων λαθῶς συμπλάττειν καὶ ἐπινοεῖν (36). Εἰ γὰρ αὐτὸς οὗτος ὁ Δημιουργὸς [23] τοῦ γένους καὶ προνοητῆς νῦν μὲν τὸ Πνεῦμα διδάσκει ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς, οὐδαμῶς προστιθεῖς (37-38), ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἑκείνον αἴτιον μόνον, ὡς περ τῆς ἐαυτοῦ γεννήσεως, οὕτω καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, θεολογεῖσθαι μυσταγωγεῖ· νῦν δὲ, ὡς σὺ λέγεις, διότι φησὶν (39). Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, περιεῖλε μὲν σιγῇ βαθεῖα τὴν προτέραν (40) μυσταγωγίαν· καίτοι γε πρὸς δευτέραν ἐλθόντα (41) τελετήν ἔδει καὶ τῆς προτέρας ἀναμνησαί καὶ συνάψαι τὰ (42) τοσοῦτον (43) ἀλλήλων τῇ θεωρίᾳ διεστηκότα· ὁ δὲ (44), τοῦτο μὲν δέον πράττειν, οὐ ποιεῖ· ἀντὶ δὲ τοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς εἰς ἐαυτὸν τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος μεταγίγει· πῶς οὐχὶ τὴν ἐκθεσμον διαφωνίαν τῆς ἐνυποστάτου καὶ ἀναλλοιώτου κατασκευάζων (45) ἀληθείας οὐχ ἑάλως δίκην ὀφείλων (46); κα'. Ἐπεὶ δὲ σε οὐδὲ τὰ τῶν παίδων εἰδέναι ἢ τοῦ τοῖς ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν ἀπεστέρησέ (47) θρασύτης, ἀλλὰ γε νῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, συνιέναι σε χρὴ, ὡς οὐδὲν οὕτω (48) [24] λαμπρῶς ἴσταιται κατὰ τῆς σῆς ἀπονοίας, ὡς ἡ Δεσποτικὴ καὶ Σωτήριος αὐτῆς φωνὴ (49). Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγεν· Ἐξ ἐμοῦ (50) λήφεται, οὐδ' οὕτως τό σοι σπουδαζόμενον ἐλάμβανε φέρας· πλὴν ἀλλ' εἶχέ τινα πρόφρασιν ἢ πλάνην (51). Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ (52) τὸ λαμβάνειν ἀπὸ τινος χρείας ἄλλης χάριν, καὶ τὸ πρὸς οὐσίωσιν (53) ἐκπορεύεσθαι εἰς ταυτὸ (54) συνάγεται τῇ διανοίᾳ· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐπεὶ δὲ τῆς τοσαύτης ἀσεβείας τὸ μέγεθος ὁ Σωτὴρ προορῶν οὐδὲ τοιαύτην ἀφῆκε φωνήν (55), ἵνα μὴ πολλοὺς διὰ σοῦ ἢ τοῦ Πονηροῦ κακουργία κατανεμηθῇ (56), πῶς, ἀντὶ τοῦ κατηγορεῖν τὸν Δεσπό-

(47) Sic Vat. Balat. et Hugo Ether., qui vertit privavit. Monac.: παρεχώρησε.

(48) Mon. οὕτως.

(49) Palat. f. 218 a.: ἡ δεσπ. κ. σωτ. αὐτῆ φ. Monac.: ἡ δεσπ. αὐτῆ κ. σωτήριος φ.

(50) Col. p. 278, ἔλεγεν καὶ ἐξ ἐμοῦ.

(51) Hugo Ether. (l. c.): « Ideo autem te, ut quæ puerorum sunt, non cognoscas, impossibilia conando privavit temeritas. At vero age, nunc, etsi non prius, intelligere te oportet, quod nihil sic manifestat contra tuam insolentiam, quemadmodum Dominica et salutaris ista vox. Nam si dixisset: *De me accipiet*, neque sic adinventio tua reperisset terminum; verum haberet aliquam competentem occasionem error. »

(52) Hoc alterum οὐδὲ abest a Mon.

(53) Col. καὶ πρὸς οὐς.

(54) Mon. αὐτό. Sic Col.

(55) Mon. οὐδὲ τὴν τοιαύτην φωνὴν ἀφῆκεν.

(56) Hugo Ether. l. c.: « Propterea tantam impietatis magnitudinem Salvator providens non hujusmodi emisit vocem, ne forte diaboli versutia multos per te devoraret. »

την (57) οὐκ εἰς τὴν τοῦ Δεσπότου διὰ συγγνώμης (58) οὐ (59) καταφεύγεις φιλανθρωπίαν καὶ τὰ τῆς καρδίας ὑπανοίγεις ὧτα τῆ ἐκείνου διδασκαλίας (60);

κβ'. Εἶπεν ὁ Σωτήρ ὅτι (61), οὐκ, 'Ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ', 'Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται (62), 'Ἥδει γὰρ ὁ πάντας ἐλθὼν τῇ ἀληθείᾳ διδάξαι συμφωνεῖν, πολλῶ μᾶλλον συντηρεῖν (63) ἀνεπιληπτον [25] τὴν συμφωνίαν ἑαυτῶν. 'Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· πολλῶν καὶ μεγάλην (64), εἰ καὶ βραχεῖ παραλλάττει (65) ῥήματι, τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ πρὸς τὸ (66), ἐξ ἐμοῦ, τὴν διαφορὰν ἔχει (67). τὸ μὲν γὰρ, ἐξ ἐμοῦ, αὐτὸν τὸν εἰπόντα τὴν φωνὴν συνεισάγει (68)· τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ πάντως ἕτερον πρόσωπον παρὰ τὸν εἰπόντα· τοῦτο δὲ ποῖον ἂν εἴη, ἐξ οὗ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Πατήρ (69); οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἄλλο τι θεομαχοῦντες ἀναπλάσσοισιν (70)· οὔτε γὰρ ἐξ ἑτέρου Υἱοῦ, οὐ μὴν, ἀλλ' οὔτ' (71) ἐξ αὐτοῦ τοῦ λαμβάνοντος Πνεύματος (72). 'Ὁρᾶς ὅπως οὐδὲ τὰ τῶν παίδων σοι παρῆναι φιλεῖ (73); καὶ γὰρ καὶ παίδες Ἰσασιν ἄρτι φοιτῶντες εἰς γραμματιστοῦ (74), τὸ μὲν, ἐξ ἐμοῦ (75), [26] αὐτὸν συνεισάγει (76) τὸν προάγοντα (77) τὴν τοῦ λόγου περικοπήν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνει, ἠνωμένον (78) μὲν δεσμοῖς οἰκειώσεως τῶν εἰπόντι, διάφορον δὲ πάντως τῇ ὑποστάσει· πρὸς δὲ καὶ τῶν ἀκρατῶν τὴν διάνοιαν ἀπλανῶς φέρεσθαι (79) παραπέμπει· ὥστε τὸ σὸν προσφύγιον, εἴπερ ὄλωσ' ἔλοιο (80) ἀντὶ μου δυσσεβεῖν εὐσεβεῖν, μετανοίας ἂν σοι προσφύγιον γένοιτο, οὐδεμία (81) δὲ πρὸς τὸ θεομαχεῖν ἀφορμή (82).

- (57) Mon. τοῦ δεσπότου.
 (58) Mon. συγγνώμην. Vat. διὰ συγγνώμης οὐ καταφ. Sic et Pal.
 (59) Col. deest οὐ.
 (60) Col. καρδ. ὧτα τῆ ἐκείνου ὑπανοίγεις διδ.
 (61) Col. ὁ σωτήρ. τί; οὐκ ἐξ ἐμ.
 (62) Sic Vat. et Pal.; Mon. omissis οὐκ ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ' — tantum habet : ὅτι ἐκ τ. ἐ. λ.
 (63) Mon. τηρεῖν.
 (64) Mon. πολλὰ καὶ μεγάλα.
 (65) Mon. παραλλάττων.
 (66) Col. ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται πρὸς τὸ.
 (67) Mon. ἔχειν.
 (68) Mon. εἰσάγει.
 (69) Photii verba : ποῖον ἂν ἕτερον πρόσωπον εἴη, ἐξ οὗ τὸ τοῦ κυρίου πνεῦμα λαμβάνει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ; D adducit Beccus l. III, ad Theod. Sugd. n. 10 (Gr. Orth. II, p. 144).
 (70) Mon et Col. ἀναπλάσσοισιν.
 (71) Mon. οὐδ'.
 (72) In Mon. deest πνεύματος. Hæc ita leguntur apud Hugon. Ether. l. c. : « Non dixit Salvator : De me, sed de meo accipiet; multam et magnam, licet brevi permutetur verbo, de me ad illud quod de meo differentiam possidet. Nam de me ipsum inducit, qui vocem pronuntiat; de meo autem omnino aliam a pronuntiantem personam. Hic autem qui sit, ex quo Spiritus accipiet, nisi Pater? Neque enim aliquid aliud qui contra Dominum pugnant confingent; neque enim ex alio Filio, sed neque ex accipiente Spiritu » (ed. habet Spiritum).
 (73) Hanc ignorantie accusationem Photius adversariis impingit etiam in ep. ad Aquilei. : οὐδὲ

mentiam impetrandæ veniæ causa non confingit nec cordis pandis aures ad ejus doctrinam?

22. Dixit Salvator, non de me accipiet, sed de meo accipiet. Noverat enim qui venit hortaturus omnes, ut veritati concordent et consonent, multo magis sibi consonantiam illibatam conservare. De meo accipiet, licet modicum sono verborum discrepet, multum tamen et magnum interest discrimen inter de meo et de me. Nam dicendo de me ille ipse qui vocem enuntiavit, inducitur; dicendo autem de meo, omnino alia a proferentis persona intelligitur. Hæc vero quænam alia fuerit, ex qua accipit Spiritus, nisi Pater? Neque enim hi ipsi Deo repugnantes aliud quid confingent; non enim ex alio Filio, imo neque ex ipsomet accipiente Spiritu. Vides, quomodo ne illa quidem, quæ pueris trita sunt, calles; nam vel pueri grammaticorum frequentantes scholam sciunt, voce hac de me illum ipsum includi, qui orationis pericopen protulit; hæc autem de meo aliam personam discrete significari, unitam quidem juribus conjunctionis cum eo qui vocem pronuntiat, sed differentem omnino quoad hypostasim; ad hanc etiam auditorum cogitationes sine erroris periculo transmittit et secure deducit. Quare tuum subterfugium, dummodo pie malis quam impie sentire, pœnitentiæ tibi per fugium fuerit, non vero ulla ad repugnandum Deo occasio.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- τὰς πᾶσιν ἐγνωσμένας φωνὰς συνιέντες οὗτοι οὐδὲ τῶν ἐν χειρὶ μάθησιν ἔχοντες, οὐ μόνον οὐκ ἀνέχονται παρ' ἑτέρων μαθεῖν τὸ ἀγνοούμενον· καίτοι γε παράκαλεῖν ἐχρήν καὶ σπουδῇ ζητεῖν τοὺς αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας ἀνελεύσοντας· οἱ δὲ καὶ διδασκάλους ἑαυτοῦς τῶν οἰκείων ἀναπλασματῶν προκαθίζουσι.
 (74) Hæc Photii verba refert pariter Beccus l. c. (p. 145).
 (75) Monacensis codicis scriptor hic lineam totam omisit, verba nimirum : αὐτὸν συνεισάγει — τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ. Habet enim : τὸ μὲν ἐξ ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνειν, quod sensum plane perturbat.
 (76) Col. συνεισάγειν.
 (77) Palat. f. 218 b. προαγαγόντα.
 (78) Col. εμφανῶς ἠνωμ.
 (79) Monac. πέμπεσθαι.
 (80) Ἐλοιο deest in Mon.
 (81) Mon. οὐδεμίαν.
 (82) Mon. ἀφορμήν. — Eodem pacto de Christi verbis disserit Photius in ep. ad Aquilei. (apud Jager l. c., p. 458, 459) : Καὶ γὰρ ὅπερ ἐν ἄλλοις εἶπεν ὁ σωτήρ· « Τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, » τοῦτο καὶ νῦν διὰ τῆς προκειμένης ἐκδιδάσκει ῥήσεως, « Τὸ πνεῦμα, λέγων, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται » οὐ γὰρ εἶπεν ἐξ ἐμοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ, δηλον ὅτι τοῦ πατρὸς... Πῶς γὰρ οὐκ ἀισχύονται, τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, ὅτι « Τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, » αὐτὸ τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ, οὐχ, ὡς εἶπεν ὁ σωτήρ, ἐξακούοντες, ἀλλὰ τοῦτο παραγραφόμενοι ἀντ' ἐκείνου τὸ, ἐξ ἐμοῦ ἀντιγράφουσι; τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἴσως ἔδοξε κατασκευάζειν τὸ βούλημα· καίτοι εἰ καὶ οὕτως εἴρητο, ὡςπερ οὐκ εἴρη

23. Quid ergo? Nonne oportebat te hæc saltem, quæ et pueri norunt, addiscere, prius quam blasphemiam efferres? Quomodo vero non pertimescis, licet dolo velandæ aptissimus, ita temere atque impudenter verbis Dominicis insultare et illudere, et quæ nec orationis series nec sententiæ integritas permittit, hæc non erubescis asserere Dominum affirmare? Certe enim vocem *de me* Christus non enuntiavit; tu tamen, licet non voce, at saltem fraudis exercendæ studio vocem *de meo* in hanc aliam *de me* transformans, asserensque Dominum docuisse id quod tibi per istam locutionem videtur significari, tria hæc simul ei per calumniam tribuis: dixisse nempe, quod non dixit, non dixisse quod dixit, et sententiam docere quam non solum non significavit voce, sed contra potius doctrinæ suæ adversari perspicue cernitur; et quarto eum sibi ipsi contraria sancientem inducis. Quonam pacto? Ipse dixit: *De meo accipiet*, non autem *de me*; tu vero docere ipsum affirmas, quod voce ista *de me* importari existimas; quamobrem quod quidem dixit, tollis ac negas, quod vero non dixit, quasi dictum obtrudis. Clamas enim Christum vocis, quam non enuntiavit, sententiam discipulis tradidisse et per ipsam docere, quod nullatenus labiis suis purissimis protulisse cognoscitur. Et sapientia quidem Dei per se subsistens Spiritum tradit procedere a Patre; tu vero omni contendens studio illum quasi dissonantem sibi redarguere clamas ipsum mutato consilio docuisse, Spiritum ab ipso procedere, et a priori quidem theologia recessisse, per secundam vero illam priorem sprevisse, imo nec posteriori robur suum conservasse. Si enim semel gratiæ theologia ab ipsamet gratia subvertatur, nusquam firma poterit permanere.

24. Sed jam tempus adest, ab initio audire tum verborum Dominicorum seriem, tum sententiæ, quam verba illa important, scopum; multo enim validius per illa impietatis impudentia panditur et

κγ· Τί οὖν; οὐκ ἔδει σε ταῦτα, εἰ μὴ τι ἄλλο· πρὸ τοῦ βλασφημεῖν, ἢ καὶ παῖδες ἴσασιν, εἰδέναι ζητεῖν; Πῶς δὲ σε φόβος οὐκ ἔλαβε, καίτοι δραστηρίων ὄντα κρύψαι κακουργίαν, ἀνέδην (83) οὕτω (84) τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων κατορχεῖσθαι καὶ καταψεύδεσθαι; καὶ ἂ μὴ τε τὸ ἀκλόουθον τοῦ λόγου μὴ τε τῆς διανοίας ἐπιτρέπει τὸ ἀνύβριστον, ταῦτα λέγειν οὐκ ἐρυθριῶς τὸν Δεσπότην ἀποφαίνεσθαι (85); 27] Καὶ γὰρ τὸ μὲν, ἐξ ἐμοῦ, δηλονότι μὴ ἐφθέγγετο· σὺ δὲ εἰ καὶ μὴ τῇ φωνῇ, μηχανῇ δὲ τῇ τοῦ κακουργεῖν τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ μεταπλάσας εἰς τὸ, ἐξ ἐμοῦ (86), καὶ τὸ διὰ ταύτης σοι νομιζόμενον δηλοῦσθαι (87) τῆς προσφορᾶς τὸν Σωτῆρα διδάσκειν καταγορῶν ἅμα τρία ταῦτα διαβρόχην συκοφαντεῖς· εἰπεῖν ὃ μὴ εἶπε, μὴ εἰπεῖν ὅπερ εἶπε, καὶ νοῦν ἐκοιβάσκειν, ὃν οὐ μόνον οὐκ ἐδήλωσε τῇ φωνῇ, ἀλλὰ καὶ τὸναντίον τῇ μυσταγωγίᾳ τῇ αὐτοῦ μαχόμενον ἔστι σαφῶς καθορᾶν· καὶ τέταρτον ἀντινομοθετοῦντα εἰσάγει (88) ἐαυτόν. Πῶς καὶ τίνα τρόπον (89); Αὐτὸς μὲν εἶπεν· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λέγεται, ἀλλ' οὐκ, ἐκ ἐμοῦ (90)· σὺ δὲ διδάσκεις αὐτὸν δισχυρίζη, ἅπερ ἢ ἐξ ἐμοῦ λέξις δοκεῖ σοι παραδηλοῦν· ὥστε ὃ μὲν εἶρηκεν, ἀναιρεῖς· ὃ δὲ οὐκ ἔφησεν, ὡς εἶρημένον συγκροτεῖς. Τὸν γὰρ νοῦν βῶξ ἤς οὐκ εἶπε φωνῆς δογματίζειν αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς καὶ δι' αὐτῆς διδάσκειν ὃ μηδὲν ἐγνώσθη διὰ τῶν ἀχράντων χειλέων προαγαγόν. Καὶ ἡ μὲν ἐνυπόστατος σοφία τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα μυσταγωγεῖ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς· σὺ δ' ὡσπερ ἐλέγχεις πᾶσαν (91) σπουδῆν ἐπελθόν (92) διαφωνοῦντα πρὸς ἐαυτόν, τὸ Πνεῦμα κράζεις μεταδιδάσκειν ἐκπορεύεσθαι, ἐξ αὐτοῦ, καὶ τῆς μὲν προτέρας ἐξίστασθαι θεολογίας, διὰ δὲ τῆς δευτέρας ἐκείνης τε παραφαῦλον (93) ποιεῖν καὶ οὐδὲ αὐτῇ τὸ κύριον συντηρεῖν. [28] Ἄπαξ γὰρ τῆς ἐν χάριτι θεολογίας ὑπὸ τῆς χάριτος περιτρεπομένης οὐδαμοῦ τὸ βέβαιον τὴν διαμονὴν εὐρήσει.

κδ· Ἀκούειν δ' ἀνωθεν ἔστι καιρὸς καὶ τῶν Κυριακῶν λογίων τῶν εἰρημένων (94) καὶ τῆς διανοίας, ἣς τὰ ῥήματα διερχομένουσιν τὸν σκοπὸν (95)· οὐδὲ γὰρ ἔλαττον, ἀλλὰ καὶ πολλῶ μᾶλλον δι' αὐτῶν τῇ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ται, οὐδ' οὕτως αὐτοῖς εἶχεν ἰσχυρὴν ἢ ἐπήρεια· οὐ γὰρ αἰεὶ τὸ λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι διάνοιαν λαμβάνεται, ἀλλ' ἐστ' ὅτε καὶ πολλὴν τὴν παραλλαγὴν ὑπαινίττεται· ἄλλο γὰρ ἐστὶ τὸ λαμβάνειν καὶ ἀπαρῦεσθαι ἀφ' ἑτέρας ὑποστάσεως ἑτέραν ὑπόστασιν, καὶ ἄλλο τὸ πρὸς οὐσίωσιν τε καὶ ὑπόστασιν ἐκπορεύεσθαι.

(83) Monac. ἀνέδωκε.

(84) Col. p. 279: ἀναίδηγν οὕτω.

(85) Mon. ἀπεφαίνεσθαι.

(86) Εἰς τὸ ἐξ ἐμοῦ deest in Mon.

(87) Col. δηλοῦται.

(88) Mon. εἰσάγειν.

(89) Col. ἐαυτόν πῶς καὶ τίνα τρόπον;

(90) Quod Photius toties inculcat, in eo Photiani omnes summopere insistunt. Unum ex recentioribus adducamus. Theophanes Procopowicz archiep. Novogrodensis Tract. *de process. Sp. S.*, Gothæ a. 1772, cap. x, § 170, p. 199, scribit: «*Gratis, imo frustra Latini τὸ de meo accipiunt pro de me; incumbit sane eis probare, de meo idem significare*

quod *de me.* »

(91) Hæsan deest in Mon.

(92) Sic Palat. f. 219 a.; Vatic. habuit ὑπελθόν, sed postea in ἐπελθόν correctum est: Mon. μετελθόν. Col. ὑπελθόν.

(93) Mon. παρὰ φαῦλον.

(94) Col. τὸν εἰρημὸν (lege εἰρημὸν) κ. τ. δειν.

(95) Theophan. Procopowicz. l. c., § 172, p. 200: «*Sensus verborum Christi est: Spiritus, quem consolatorem et doctorem vobis promitto, non illa quædam alia ab his, quæ et a me percipitis, docebit vos, verum eadem mea mysteria, Res ad meam gloriam pertinentes. Quæ licet ad Patris tendant gloriam, tamen et mea sunt; si quidem omnia, quæ Patris sunt, tam quæ in natura Deitatis, vita, sapientia, omnipotentia, etc., quam quæ extra sunt cælum, terra, angeli, homines, eventus varii, et communi et singulari providentia fluentes, cuncta mysteria mea etiam sunt.* » Hæc jejuniore sunt quam ea quæ Photius profert.

ἀσεβείας στηλιτεύεται τὸ ἀναιδές. Μετα γὰρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι (96) Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα, ὑποκατιῶν ἐπάγει ῥήμασιν αὐτοῦ (97). Ἄλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα (97*) ὑμῖν, λύπη (98) πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν. Ἄλλ' ἐγὼ τὴν ἀληθειαν λέγω ὑμῖν· συμφέρει, ἵνα ἐγὼ ἀπέλω· ἐν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Καὶ μετ' ὀλίγον. Ἐτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀληθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει καὶ τὰ ἔρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστὶ· διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν (99). Ἄρ' οὐχὶ ταῦτα ἱερὰ καὶ θεόχρηστα λόγια, καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον οὐ παρέχεται σαφῶς ἔννοεῖν; καὶ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐμφανίζει. [29] δι' ἣν εἰπεῖν ταῦτα ἐδικαίωσεν (1), καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς μυσταγωγίαν οὐκ ἀκήρατον συντηρεῖ, καὶ πᾶσαν οὐ καταισχύνει συκοφαντίαν (2) καὶ δυσσεβείας ἀπίσης ἐκκόπτει ἀφορμὴν; Ἐπει γὰρ οἷδε (3) τοὺς μαθητὰς εἰς ἀθυμίαν καταπεσόντας, διεπερ αὐτοῖς παρῶν ἀπειπε τὸν κατὰ σῶμα χωρισμὸν καὶ ὅτι (4) πορεύεται πρὸς τὸν Πατέρα, διὰ ταῦτα (5) τούτους ἰδὼν εἰς κατηφείας λογισμὸν (6) καθενεχθέντας (7), ἀνακτώμενός (8) τε καὶ σὺν ἀληθείᾳ ψυχαγωγῶν, πρῶτον (9) μὲν, ὅτι συμφέρει αὐτοῖς τὸ ἀπελθεῖν αὐτὸν (10), ἔκδιδάσκει· εἶτα διερμηνεύων καὶ (11) ὅπως συμφέρει, Ἐν γὰρ ἐγὼ, φησί, μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Αἱ δὲ τοιαῦται φωναὶ δηλονότι (12) πρὸς τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος ἀνοψοῦσθαι διανιστώσιν· ὥσπερ καὶ τὸ, Οὐ δύνασθε (13) βαστάζειν ἄρτι. Ἀλλὰ πότε; Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας· ἐκεῖνο (14) γὰρ ὑμᾶς ὁδηγήσει (15) εἰς πᾶσαν τὴν ἀληθειαν. Ἄλλο πάλιν ἐνταῦθα τοῦ Πνεύματος μέγεθος ἀναφύομενον θαυμαστὸν καὶ τοῖς τὴν διάνοιαν εἰς ἄφατον ὕψος, ἐν ᾧ τοῦ Πνεύματος αὐτοῖς καὶ. Τί οὖν; Εἰκὸς ἦν αὐτοῖς ὡδέ που περὶ τοῦ Πνεύματος ἀνηγμένοις διαλογίζεσθαι (16). Σὺ δὲ παρῶν, ὡ διδάσκαλε [30], βαστάζειν ἡμᾶς τὸ βῆρος οὐκ ἐνίσχυος (17) τῶν ἀπορρήτων. Ὁ δὲ Παράκλητος ἐπελθὼν βελτίους ἡμᾶς καὶ ἰσχυροτέρους εἰς τὸ φέρειν αὐτῶν τὴν γνώσιν ἀβαρῶς παρασκευάσει. Καὶ σὺ μὲν ἐπὶ (18) μέρους ἡμῶν τὴν ἀληθειαν ἀν-

⁴⁹ Joan. xiv, 28; xvi, 5, ⁵⁰ Joan. xvi, 6, 7. ⁵¹ ibid, 12-15. ⁵² ibid, 17. ⁵³ ibid, 12. ⁵⁴ ibid, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (96) Ὅτι: deest in cod. Monac.
 (97) Col. p. 280: ῥήμασιν αὐτοῖς.
 (97*) Mon. λελάληκα ταῦτα.
 (98) Col. ὁ. ἡ λύπη.
 (99) Col. ἀναγγ. ὑμῖν· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει ὅτι ἐκ τοῦ ἐμ. λήφεται κ. ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
 (1) ὁ σωτήρ addit Monac. et Col.
 (2) Monac. συκοφαντίας.
 (3) Col. ἴδεν.
 (4) Mon. διεπερ.
 (5) Mon. διὰ τοῦτο.
 (6) Col. λογισμοῦς.
 (7) Mon. καταχθέντας.

A configitur. Postquam enim dixit: *Vado ad Patrem*, subdit his ipsis verbis: *Sed quia hæc locutus sum vobis*⁴⁹. *tristitia implevit cor vestrum. Sed ego veritatem dico vobis: expellit, ut ego vadam. Si enim non abiero, Paracletus non veniet ad vos*⁵⁰. Et post pauca: *Adhuc nulla habeo vobis dicere; sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis*⁵¹. An non sunt hæc sacra et divina oracula? An non hæc clare intelligendum exhibent mysterium pietatis? An non causam manifestant, propter quam ea dicere voluit Servator? An non doctrinam ab initio traditam illibatam servant? An non omnem calumniam confundunt omnemque reserant impietatis ansam? Quoniam enim vidit discipulos in mœstitiam collapsos, quia ipsis præsens declaraverat futuram suam per corpus sejunctionem suamque ad Patrem profectionem, propterea istos intuitus in mœstas cogitationes demersos, erigens illos veraque consolatione reficiens, primo quidem expedire ipsis se abire docet; deinde explicans quoque, quomodo id expediat, *Si enim ego, inquit, non abiero, Paracletus non veniet ad vos*⁵². Hæc siquidem voces ad Spiritus sublimem majestatem ipsos excitant sublevantque, quemadmodum et ista: *Non potestis portare modo*⁵³. Sed quando? *Quando venerit Spiritus veritatis, ille docebit vos omnem veritatem*⁵⁴. Alia rursus hic miranda Spiritus emergit prærogativa, quæ discipulis explicata mentem illorum in immensam altitudinem elevat, in qua Spiritus dignitas supra modum ipsis enitebat. μαθηταῖς ἀναπτυσσόμενον καὶ μετεωρίζον αὐτῶν καθ' ὑπερβολὴν διέλαμπε τὸ ἀξίωμα.

25. Quid ergo? Facile erat ipsis, has ferme cogitationes de Spiritu in animo agitare: tu vero præsens, o magister, vires nobis non suppeditabas portando arcanorum oneri. Paracletus autem superveniens aptiores nos validioresque gestandæ illorum cognitioni absque onere efficiet. Et tu quidem ex parte nobis revelasti; ille autem in omnem

- (8) Mon. ἀνακτώμενοί τε.
 (9) Mon. πρῶτα.
 (10) αὐτὸν deest in Mon.
 (11) καὶ deest in Mon.
 (12) Mon. ὄλιγον ὅτι.
 (13) Mon. δύναμαι.
 (14) Col. ἐκεῖνος.
 (15) Mon. ὁδηγήσει ὑμᾶς.
 (16) Exhinc discipuli loquentes de Christi verbis inducuntur.
 (17) Mon. βαστάζεις ἡμᾶς τὸ βῆρος οὐκ ἐνίσχυνοντες (i. ἐνίσχυνοντες.)
 (18) Mon. ἀπό.

nos deducet veritatem. Ac te quidem mysteria docente adhuc egemus et sapientia et virtute et veritate, ille vero adveniens omnia nobis perfruenda uberrime præbebit. Si ergo tu, substantialis sapientia et veritas, hæc doces, non utique ambigere nos decet, majorem quoque honorem ac gloriam a nobis Spiritui esse tribuendam.

26. Quoniam igitur sublimia hæc de Spiritu discipulis exponit Salvator, mœstitiam ab illis amovens, simulque veram de Spiritu doctrinam tradens; humanum autem erat cogitationibus non plane puris discipulorum agitari mentes (facile enim anima mœrore correpta vim judicandi caligine perturbans quod salutare est in noxium potest detorquere); propterea, ne Spiritum Filio majorem arbitrarentur utpote majora præbentem, neve illis ulla cogitatio oboriretur consubstantialitatem lædens æqualitatemque ipsorum in inæqualitatem distrahens, ut optimus et corporum et animarum medicus, salutare præparat medicamentum.

27. Quod si apostolos ejusmodi cogitationes nec tenebant nec agitabant nec turbabant (fortasse enim sanctius est fateri, sacrum illum cœtum non fuisse hujusmodi confusionsi ac conturbationi obnoxium) attamen malitiæ inventor et artifex bonum mali specie circumvestiendi peritissimus multos potuisset suæ fraudis prædam efficere opinionemque hæreticam animabus hominum inserere; quam una cum ipsa fraude fraudisque artifices confundens ac dissipans Salvator acute admodum et divine adjecit, quod, *Non loquetur a semetipso, sed quæcunque audierit, loquetur*⁵⁵. Nam et de seipso antea dixerat: *Omnia quæcunque audivit a Patre meo, nota feci vobis*⁵⁶. Ac si diceret: Uterque nostrum ex Patre habet docere et illuminare mentes vestras. Ideo et quia in progressu sermonis dixit de Patre suo: *Egote clarificavi super terram*⁵⁷: imo et Pater Filium clarificat. Nam *et clarificavi, inquit, et iterum clarificabo*⁵⁸; nunc vero et Spiritum clarificat Filius per prædictas sublimes divinasque voces: ideo paulo post subdit: *Ille me clarificabit, ubique consubstantialitatem naturæque identitatem ac dignitatis æqualitatem inviolata servans. Ac si quis dicat: Commune est supersubstantiali ac su-*

Α εκάλυψας (19)· ἐκεῖνος δὲ ὁδηγήσει ἡμᾶς (20) εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· καὶ σοῦ μὲν μυσταγωγῶντος ἔτι δεόμεθα καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ ἀληθείας· ἐκεῖνος δὲ παραγεγῶως πάντων ἡμῶν τὴν ἀπόλαυσιν ἄφθονον παράσχοι. Εἰ τοίνυν σὺ ταῦτα, ἡ ἐνυπόστατος σοφία καὶ ἀλήθεια, διδάσκεις, οὐκ ἐπιδοστήσεις ἡμᾶς προσῆκε καὶ τῆς πρὸς τὸ μείζον ἐξαλλατούσης τιμῆς τε καὶ δόξης τὸ Πνεῦμα παρ' ἡμῶν ἀξιούσθαι (21).

κς'. Ἐπειδὴ οὖν τὰ ὑψηλὰ περὶ τοῦ Πνεύματος εἰσηγεῖται (22) μὲν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ, ἀποσκευαζόμενος τε αὐτῶν τὸ ἄθυμοῦν, ἅμα δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν ἀληθείᾳ θεολογῶν, λογισμοῖς δ' ἀνθρώπων ἦν (23) οὐκ εὐχέσθαι ἀνακυμαινεσθαι τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν· δεινὸν γὰρ ἢ ψυχὴ λύπη (24-25) κάτοχος γενομένη καὶ τὸ κριστήριον ἀχλύϊ συναναθολώσασα (26) τῆς μεταβολῆς τὸ σωτήριον ἀντεμεθέλλειν εἰς τὸ βλαβερόν· διὰ τοῦτο ὡς ἂν μὴ τὸ Πνεῦμα μείζον παραδέξινται τοῦ Υἱοῦ, ἅτε δὴ τὰ μείζον παρεχόμενον, καὶ λογισμὸς αὐτοῖς ἐπέλθοι τὴν ὁμοφυῶν ὑβρίζων καὶ τὸ ἰσότημον αὐτῶν εἰς ἀνισότητα διασπῶν, ὡς ἄριστος καὶ (27) τῶν σωματίων καὶ τῶν ψυχῶν ἱατρός τὸ σωτήριον προκαταβάλλεται φάρμακον.

[31] κς'. Εἰ δὲ γε τοὺς μαθητὰς μὴ συνεῖχον, μηδ' ἀνεσδόθουν (28), μηδὲ συνετάραττον (29) τοιοῦτοι λογισμοὶ (κρίετω γὰρ τῆς τοιαύτης συγχύσεως καὶ παραχρῆς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον γόρον εὐλαβέστερον ἴσως (30) ὁμολογεῖν), ἀλλ' οὖν ὁ τῆς κακίας εὐρετῆς καὶ τεχνίτης τὸ βέλτιον τῆ τοῦ χειρόνος φαντασίᾳ περιβαλεῖν, πολλοὺς ἂν ἔσχε (31) τῆς οικίας ποιήσασθαι θήραμα μηχανῆς καὶ δόξαν αἰρετίζουσιν κατασπεῖραι (32) ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἦν αὐτῇ καταβολῇ καὶ αὐτῷ τεχνίτῃ καταισχύωνων τε καὶ διασκευάζων ὁ Σωτὴρ ὀξέως καὶ θεοπρεπῶς ἐπιφέρει λέγων, ὡς Οὐ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκουσῇ, λαλήσει· καὶ γὰρ καὶ (33) περὶ αὐτοῦ ἦν προειρηκώς, ὅτι Πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, μου, ἐγνώρισα ὑμῖν, οἷον· Ἀμφοῖν ἡμῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔστι τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὰς διανοίας ἡμῶν. Διὸ καὶ διότι προῖων ἐφησε περὶ τοῦ Πατρὸς, ὅτι Ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ δοξάζει τὸν Υἱόν· καὶ ἐδόξασα γὰρ, ἔφρ, καὶ δοξάσω· νυνὶ δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα δοξάζει ὁ Υἱὸς διὰ τῶν προειρημένων ὑψηλῶν τε καὶ θεοπρεπῶν φωνῶν· διὰ τοῦτο μετ' ὀλίγον ἐπιφέρει, ὅτι· Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, πανταχοῦ τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοφυῆς καὶ τὸ τῆς ὁμοτιμίας ἀξίωμα ἀκρά-

⁵⁵ Joan. xv, 15. ⁵⁶ ibid. ⁵⁷ Joan. xvii, 4. ⁵⁸ Joan. xii, 28.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Col. p. 281 : ἀπεκάλυψας.

(20) Mon. ὑμᾶς.

(21) Hucusque ratiocinatio apostolis attributa, qua Photius propius ad intentum suum accedit.

(22) Mon. ἀφηγεῖται.

(23) Mon. λογισμ. δὲ ἀνθρώποις (ἀνοίς) ἦν οὐκ εὐαγ.

(24-25) Col. δεινὸν γὰρ εἰ ψ. λ. λύπη deest in Mon.

(26) Mon. συνθολώσασα.

(27) καὶ deest in Mon.

(28) Sic Monac. f. 455 b; Val. f. 199 b : μὴδ' ἂν ἐσύνουν.

(29) Mon. συνεταράττοντο.

(30) Mon. ἴσως.

(31) Mon. περιβαλῶν, πολλοὺς ἔσχε.

(32) Mon. κατασπεῖρειν.

(33) Alterum καὶ deest in Mon.

τον συντηρῶν ὡς ἂν τις εἶποι (34). Κοινόν ἐστὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ ὑπερδοξασμένης (35) [32] Τριάδος τὸ παρ' ἀλλήλων ἀβήρητον λόγῳ δοξάζεσθαι (36). Δοξάζει τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατήρ τὸν Υἱόν, δοξάζει (37) καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν αὐτῶ τῶν χαρισμάτων ὁ πλοῦτος πηγάζει· ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Πατέρα, ὅτι ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ οἶδε τὰ βῆθη τοῦ Θεοῦ (38) καὶ ἀποκαλύπτει αὐτὰ, καθόσον (39) ἐστὶν ἀνθρωπίνη φύσει ληπτὸν, τοῖς παρασκευαστοῖς ἑαυτοῦς ἐπιτηδείους δέξασθαι τὴν ἐκ τῆς (40) θεογνωσίας αὐγὴν. Δοξάζει δὲ, ὡς περ εἴρηται, νῦν ὁ τε Υἱὸς τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱόν, καὶ ἐστὶν αὐτῶν ὡς περ κοινὸν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ κράτος, οὕτω καὶ ἡ δόξα, καὶ οὐ μόνον (41) ἡ παρ' ἡμῶν ἀναφερομένη, ἀλλὰ καὶ ἦν αὐτοῖς δέχονται παρ' ἑαυτῶν (42).

κη'. Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· τουτέστιν, οὔτε διότι δόξαν ἀνῆψα τῷ Παρακλήτῳ, διὰ τοῦτο μεῖζονα αὐτὸν ἀπεφηνάμην ἐμοῦ, οὔτε πάλιν διότι ἐκεῖνος, ἔφην (43), Δοξάσει ἐμὲ, ἐμαυτὸν ἐκείνον προτίθημι τῇ τιμῇ. Δοξάσει ἐμὲ, τουτέστιν ὅσον ἐκείνου τὸ ἔφος κατανοεῖς, τὴν ἐμὴν δι' αὐτοῦ δόξαν ἔνεστί σοι ἀναθεωρεῖν· καὶ γὰρ ὡς περ ἐγὼ ἂ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐδίδαξα ὑμᾶς, οὕτω κάκεινος λήψεται ἐκ τοῦ ἐμοῦ καὶ φωταγωγῆσει (44) ὑμᾶς ἐπίσης ἡ τῶν χαρισμάτων [33] ἀένναος (45) ἡμῶν βρύει (46) πηγῇ (47), ἐπίσης ἡ ἐξ αἰδίου πρόοδος ἐκ τοῦ Πατρὸς (48), ἐπίσης τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοφυές· πάντα τὴν ἰσοτιμίαν μυσταγωγεῖ. πανταχόθεν τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον ἀπελαύνεται.

κθ'. Εἶτα εἰπὼν, ὅτι λήψεται, λαμπρῶς ἀνακηρύττει, καὶ ἐφ' ᾧ λήψεται· οὐδὲ γὰρ ἵνα ἐκπορευθῆ, φησὶν, οὐδ' ἵνα ὑποστῆ (πρόσεχε ταῖς Δεσποτικαῖς, ἀνθρώπων, φωναῖς)· ἀλλὰ διὰ τί λήψεται; διὰ τί; Ὡστε (49) τὰ ἐρχόμενα ἀναγγεῖλαι ὑμῖν (50)· καὶ γὰρ τοῦτο προαναφθεγξάμενος ἐπισφραγίζει πάλιν λέγων· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Σαφέστερον δ' ἀνακαλύπτων, τί ποτέ ἐστιν ὃ λέγει, Ἐκ (51) τοῦ ἐμοῦ λήψεται, συντόμως ἐπάγει· Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστὶν, ὥστε τὰ ἐμὰ λαμβάνων καὶ (52) ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρός λαμβάνει. Καὶ οὐδὲ (53) μέχρι τούτου τὴν

⁵⁰ I Cor. II, 10. ⁶⁰ Joan. XVI, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(34) Apud Maium loco mox citando : εἶπη.
 (35) Mon. δεδοξασμένης sine ὑπέρ.
 (36) Verba, διὰ τοῦτο μετ' ὄλ. — δοξάζεσθαι cum inscriptione : Φωτίου πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας citantur in concilio Constantinopolitano anno 1156 in causa Soterichi celebrato inter alia Patrum et ecclesiasticorum scriptorum testimonia. (Mai *Spicileg. Rom.* X, p. 38, 39).
 (37) Δοξάζει deest in Monac.
 (38) Mon. τὸν πατέρα ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ, κ. τ. λ.
 (39) Mon. καθ' ὅσον.
 (40) Monac. τὴν ἐκεῖθεν τῆς θεογν. αὐγ.
 (41) Col. δόξα, οὐ μόνον; deest καί.
 (42) Καὶ ἐστὶν αὐτῶν — παρ' ἑαυτῶν. Hæc in eadem synodo Byzantina, de qua diximus, eodem modo allegantur. (Apud Maium l. c., p. 39, 40).

A perglorificatæ Trinitati, alteram ab altera persona ineffabili ratione glorificari. Glorificat Patrem Filius, sed et Pater Filium glorificat atque Spiritus; namque inde ei donorum divitiæ affluunt; sed et Spiritus Patrem, quoniam *scrutatur*, imo potius novit, *profunda Dei* ⁵⁰, eaque revelat, quatenus queunt ab humana natura percipi, iis qui se ipsos ad lucem divinæ cognitionis suscipiendam idoneos dignosque comparaverint. Glorificat vero, ut modo dictum est, et Filius Spiritum et Spiritus Filium, estque ipsis, quemadmodum commune regnum et virtus et potentia, ita et gloria, non ea solum quæ a nobis offertur, sed etiam quam ipsi a ipsis recipiunt.

B 28. *Ille me clarificabit* ⁶⁰, hoc est: nec quia gloriam tribui Paraclito, ideo majorem me illum declaravi; neque rursus quia dixi: *Ille me clarificabit*, me ipsum ei honore antefero. *Me clarificabit*, hoc est: quantum illius altitudinem intelligis, meam per illum glorificationem potes contemplari. Nam sicut ego quæ audivi a Patre vos docui, ita et ille accipiet de meo et illustrabit vos. Æqualiter perennis nostrorum donorum emanat fons; æqualiter sempiterna e Patre processio, æqualiter consubstantialitas et naturæ identitas; omnia honoris et gradus æqualitatem indicant; undequaque majoris et minoris ratio eliminatur.

C 29. Deinde, cum dixisset, quod *accipiet*, clare etiam prædicat causam cur accipiet; neque enim ut procedeat ait, neque ut subsistat (attende, quæso. Dominicis vocibus): sed cur accipiet, cur? *Ut quæ ventura sunt annuntiet vobis*. Id enim cum prius asseruisset obsignat rursus inquires: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Clarius vero explicans quid sibi velit his verbis: *De meo accipiet*, confestim addit: *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt*. Quare Spiritus mea accipiens et de meo Patre accipit. Nec vero eo usque tantum sententiæ ejusdem explicationem profert, sed adhuc exactius

D (43) Monac. ἔφη.
 (44) Mon. φωταγωγῆσαι.
 (45) ἀένν. deest in Mon.
 (46) Mon. βρύη.
 (47) Col. χαρ. ἡμῶν ἀέν. βρύει π.
 (48) Mon. ἐπίσης ἐξ αἰδ. πρόοδος ἡ ἐκ τοῦ π.
 (49) Mon. ὡς περ.
 (50) Hugo Etherianus l. II, c. 18, p. 1233: « Cum dixisset: Quoniam accipiet, manifeste declarat, et ad quid accipiat: non enim ut procedat aut subsistat (attende Dominicas voces, o homo); sed quare accipiet? Ut quæ ventura sunt annuntiet vobis. »
 (51) C. Vatic. f. 200 a, semel pro ἐκ ponit δὲ καὶ Col.
 (52) Καὶ deest in Monac. et in Col.
 (53) Mon. ὁ μέγρ.

illam revelans et confirmans ait: *Propterea dixi quia de meo accipiet*, quoniam in Patre quidem sunt mea, Spiritus autem ex Patre accipit; quæ enim sunt Patris mea sunt; ut ita propemodum clamare videatur: Quando dico *de meo*, ad meum Patrem, non vero ad alium vestras cogitationes vertere et convertere debetis. Nullum enim prætextum reliqui vobis, quem non resciderim, ne ad aliud quidpiam imaginationibus abripiamini, præsertim cum jam ante asseruerim vobis, quod *omnia quæcunque habet Pater, mea sunt*.

30. Quid lucidius his purissimis eloquiis? Quid clarius ad ostendendum verba illa *De meo accipiet* ad Patris personam nos transmittere et ad eam esse revocanda, atque Spiritum a Patre, tanquam a causa donorum operationem accipientem prædicari? Donorum, inquam, illorum, quibus discipulos corroborabit, ut futurorum cognitionem constanti firmitate ferant animo, rerumque arcanarum atque reconditarum citra ullam difficultatem constituentur spectatores ac speculatores, imo et supernaturalium prodigiorum patratores et opifices. An non ergo undequaque tibi quilibet impie sentiendi prætextus resectus est? Adhucne audebis calumnias atque mendacia adversus veritatem comminisci aut dolos adversus salutem tuam consuere?

31. Ego sane ne deinceps quidem tui curam abjiciam, ut si insanabilis sis, arguam et corripiam teque humi jacentem adhuc percutiam, si autem sanari potes, medicinam tibi propinem ex ipso veritatis poculo et lenitivam doloris et morbi purgativam. Si enim (o quonam te quis nomine compellet?) Spiritus e Patre processio est perfecta, perfecta autem quoniam Deus perfectus ex Deo perfecto, quidnam ista e Filio processio contulerit? Si enim quid contulit, illud quoque ostendere oportebit quod contulit; quod si præter divinam Spiritus hypostasim nil aliud potest aut mente concipi

αὐτὴν διάνοιαν ἀναπτύσσων προάγει, ἀλλ' ἔτι τελειότερον αὐτὴν (54) ἀνακαλύπτων καὶ βεβαιούμενος λέγει· Διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει· διότι ἐν τῷ Πατρὶ μὲν (55) ἔστι τὰ ἐμά· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει· καὶ γὰρ τὰ τοῦ Πατρὸς ἐμά ἐστὶν ὥστε μόνον οὐχὶ βοᾷ (56). Ὅταν λέγω τοῦ ἐμοῦ (57), πρὸς τὸν ἐμὸν Πατέρα χρῆ τοὺς λογισμοὺς [34] ὑμῶν ἀναφέρειν καὶ μὴ πρὸς ἕτερον ἐπιστρέφειν (58). Οὐδὲ γὰρ (59) οὐδεμίαν πρόφασιν ὑμῖν ὑπελείπομένην, ἣν οὐ περιεῖλον, πρὸς ἕτερόν τι ταῖς φαντασίαις ὑποσύρειναι, μάλιστα διότι καὶ προδιελέχθη (60) ὑμῖν, ὅτι πάντα ὅσα (61) ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστὶν.

λ'. Τί τῶν ἀχράντων τούτων λογίων λαμπρότερον; τί δὲ παραστῆσαι σαφέστερον; ὅτι τὸ (62), Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται (63), πρὸς τὸ Πατρικὸν παραπέμπει πρόσωπον καὶ ὡς τὴν τῶν χαρισμάτων ἐνέργειαν ὡς αἰτίου παρὰ τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται τὸ Πνεῦμα λαμβάνειν, τῶν χαρισμάτων ἐκείνων, οἷς ἐνισχύσει τοὺς μαθητὰς τῶν ἐργουμένων μὲν τὴν ἐπίγνωσιν σὺν εὐσταθεῖ καὶ ἀπεριτρέπτῳ (64) φρονήματι φέρειν, καθίστασθαι δὲ καὶ τῶν ἀθεάτων μηδεμίᾳς παρακουλουθούσης δυσχερείας θεατὰς καὶ δι' καὶ τῶν ὑπὲρ λόγον ἔργων (65) δημιουργοῦς. Ἄρ' οὐ (66) πανταχόθεν σοι πᾶσα πρόφασις ἀσεθείας περιπέκοπται; Ἄρ' ἔτι τολμήσεις συκοφαντίας καὶ ψεύδῃ (67) κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπινοεῖν ἢ κατὰ τῆς ἐαυτοῦ μηχανοβραβεῖν σωτηρίας (68);

[35] λ'. [κα'.] Ἐγώ γε οὖν (69) οὐδὲ τοῦ λοιποῦ σε φροντίδος ἔξω σταίην, εἰ μὲν ἀνιάτως ἔχεις (70) καὶ ἐλέγχειν καὶ ἐπιτιμᾶν καὶ κάτω κείμενον ἔτι βάλλειν, εἰ δὲ (71) πρὸς θεραπείαν ὁρᾷς, φάρμακόν σοι προστάξω ἐκ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος τῆς ἀληθείας ἀκασιώδυνόν τε καὶ καθαρτήριον τῆς νόσου. Εἰ γὰρ (ὦ τί ἂν σέ (72) τις (73) προσείποι;) τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς τελεία, τελεία (74) δὲ ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ Θεοῦ τελείου, τί ποτ' ἂν ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ συνεισενέγκῃ (75); εἰ μὲν γὰρ τι συνεισῆνεγκεν, εἰπεῖν δεήσει (76) καὶ ὁ συνήνεγκεν· εἰ δὲ παρὰ τὴν θεϊκὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν οὐδὲν

VARÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(54) Mon. τ. αὐτά.

(55) Μὲν deest in Mon. Col. μου.

(56) Mon. μονονουχὶ βοᾷς.

(57) Mon. λέγει· τοῦτο τοῦ πρ. Col. p. 283, λέγω ἐκ τοῦ ἐμοῦ.

(58) Hugo Etherianus l. c. : « Planius autem reserans, quid sit illud quod dixit : *De meo accipiet*, continuo subjungit : *Omnia quæ habet Pater, mea sunt*. Quare mea accipiens de meo Patre accipit, et ideo dixit : *Quia de meo accipiet, quia in Patre sunt mea*. Spiritus autem de Patre accipit; nam quæ Patris sunt, mea sunt. Quare cum dicit : *de meo*, ad Patrem oportet intentionem dirigere, et non ad alium divertere. »

(59) Mon. ἀλλ' οὐδὲ γὰρ.

(60) Sic Vatic. (α προδιελέχθη). Monac. προελέχθη. Col. προδιελέχθη.

(61) Mon. ἄ.

(62) Col. omitt. τό.

(63) Col. omitt. πρὸς.

(64) Monac. ἀτρέπτῳ.

(65) Τὰ ὑπὲρ λόγον ἔργα sunt miracula. Cf. Chrys. hom. 39 in Gen. n. 1. Theodor. Heracl. in Joan. xi, 40, apud Corder. in Catena. — Τὰ ὑπὲρ φύσιν ea vocat jam Origenes contra Cels. v, 23.

(66) Monac. ἄρ' οὐχί.

(67) Col. ἴεῦδος.

(68) Haud dissimili modo de textu Joan. xvi, 14, disputant Georgius Corcyrensis. Nicolaus Hydruntinus et Theodorus Smyrn. apud Allatium in *Vindicis synodi Ephesinæ*, cap. 51, p. 293.

(69) Col. ἐγώ δ' οὖν.

(70) Monac. φροντίδος ἔξω θεῖην ὡς μὴ ἀνιάτως ἔχοντα.

(71) Monac. hic figit cap. 16. Hic uti sæpe Photius adversarium veluti gravi morbo laborantem exhibet. Cf. c. 2. 60. 94.

(72) Col. ὅτι ἂν σε.

(73) Sic in Vat. et Palat.; Monac. τις εἶπη.

(74) Τελεία altera vice deest in Mon.

(75) Col. συνεισθενούχοι.

(76) Col. δεήσει.

ἕτερον ἐστὶν οὔτε λαβεῖν οὔτε εἰπεῖν (77), τί καὶ τὸν Ἰῶν ὀβριζεῖν ἐγνωσ τῷ ψεύδει καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ σὺν αὐτοῖς γε καὶ πρὸ αὐτῶν τὸν Πατέρα (78) ;

λβ'. [κβ.] Πάλιν δὲ (79) εἰ ἐν ψ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ἢ ἰδιότης ἐπιγινώσκειται αὐτοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν ψ γεννᾶται ὁ Υἱός, ἢ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λῆρος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πλείοσι ἀρ' ἰδιώμασιν διαστέλλεται (80) τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἢ ἕπερ (81) ὁ Υἱός. Ἡ μὲν γὰρ πρόοδος ἢ ἐκ τοῦ (82) Πατρὸς, [36] εἰ καὶ τὸ μὲν πρόεισι γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς, ἀλλ' οὖν ἐπίσης αὐτῶν ἐκπτερον ἀφορίζει τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· ἀποδιαστέλλεται δὲ τὸ Πνεῦμα καὶ δευτέρα διαφορῶν, ἢν αὐτῷ (83) τὸ διπλοῦν τῆς ἐκπορεύσεως προξενεῖ· εἰ δὲ πλείοσι διαφοραῖς διαστέλλεται (84) τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἢ ἕπερ (85) ὁ Υἱός, ἐγγυτέρω (86) ἢν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ Υἱός, καὶ διπλῶν (87) ὄντων ἰδιωμάτων τῶν (88) ἀφυριζόντων τὸ Πνεῦμα θατέρω τούτων ὑποβεβηκέναι τοῦ Υἱοῦ (89) τῆς ὁμοφυοῦς πρὸς τὸν Πατέρα συγγενείας (90) τὸ ἰσότημον δυσφημηθήσεται Πνεῦμα, καὶ οὕτως ἢ (91) Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ Πνεύματος (92) ἀναδύσεται· (93) λύσσα, τῆς ἐκείνου δυσσεθείας δι' ἑαυτῆς ἀνακαλουμένη τὸ ἥττημα (94).

λη'. [κγ'.] Ἄλλὰ καὶ εἰ μόνου (95) Πνεύματος ἐστὶ τὸ εἰς ἀρχὰς (96) ἀναφέρεσθαι διαφόρους, πῶς οὐχὶ καὶ μόνου Πνεύματος (97) [37] ἀκόλουθον λέγειν τὸ εἰς (98) πολὺ ἀρχον ἀναφέρεσθαι ἀρχήν (99) ;

λδ'. [κδ'.] Ἐτι δὲ εἰ ἐν οἷς Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινωνίαν οἱ πάντα θρασεῖς ἐκαινούργησαν, τὸ Πνεῦμα τούτοις ἀποτερίζουσι· Πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν Υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατὰ τι τῶν ἰδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται, τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα πατρικῆς συγγενείας τὸ ὁμοούσιον Πνεῦμα ὑπερορίζουσι (1).

aut lingua ostendi, cur, quæso, vis Filium mentiendo lædere atque Spiritum, imo cum ipsis et præ ipsis Patrem ?

32. Rursus si in hoc quod a Patre procedat Spiritus proprietas ipsius agnoscitur, similiter et in hoc quod generatur Filius, Filii agnoscitur proprietas ; procedit autem juxta illorum delirium etiam Spiritus ex Filio, pluribus ergo proprietatibus distinguitur Spiritus a Patre, quam Filius. Processio enim e Patre, tametsi alter prodeat per generationem, alter vero per processionem, æqualiter tamen horum utrumque distinguit a paterna hypostasi, distinguitur autem Spiritus et alia differentia, quam ei duplicitas processionis creat. Jam vero si pluribus differentis distinguitur a Patre Spiritus quam Filius, propius, accedet ad paternam substantiam Filius, geminisque existentibus proprietatibus, quæ Spiritum distinguunt, per alteram horum evincetur Spiritum esse Filio inferiore in æqualitate consubstantialis cum Patre affinitatis, sicque Macedonii rursus adversus Spiritum emerget insania, ipsa quoque illius impietate deterior.

33. Quinimo si solius Spiritus est, in diversa referri principia, quomodo non necessario consequetur, et solius esse Spiritus, in multiplex principium referri ?

34. Insuper si in quibus Patri ac Filio temeraria novitate audeatissimi isti communionem effinxerunt, iis Spiritum secludunt ; Pater autem Filio secundum substantiam, non secundum aliquam proprietatem in communionem conjungitur : ergo a paterna secundum substantiam cognatione consubstantiali Spiritum excludunt.

VARLE LECTIONES ET NOTÆ

- (77) Mon. οὔτε εἰπεῖν οὔτε λαβεῖν
 (78) Cognotum est hoc argumento cum illo, quod cap. 7 prolatum fuit eique accurate respondet Nicolai Methon. syllegismus ibidem descriptus. Similiter Photius ep. encycl. n. 20, p. 53 : Εἴπερ ἢ τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς πρόοδος εἰς ὑπαρξίν συντελεῖ, τί συνοῖσει τῷ πνεύματι ἢ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσις, τῆς πατρικῆς ἀκούσεως εἰς ὑπαρξίν ; οὐ γὰρ τις εἰς ἕτερόν τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν συντελεῖν κατατολμήσει λέγειν, πάσης διπλότης καὶ συνθέσεως.... ὡς ἀπωτάτω κειμένης. Rursum in ep. ad Aquilei. (ap. Jager p. 456) : Εἰ μὲν τελεία ἢ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις, τίς ἢ χρεια τῆς δευτέρας ἐκπορεύσεως, ἢ ὅτι τῆς τελειότητος ἐκ τῆς πατρικῆς προόδου καθορωμένης τῷ πνεύματι ; εἰ δ' ἀτελής, τίς ὑποῖσει τὸ ἄτοπον ;
 (79) In cod. Mon. cap. 17.
 (80) Mon. ἄρα διαστέλλεται ἰδιώμασι. Col. ἄρα ἰδιώμασιν.
 (81) Palat. f. 223 a. εἴπεν. Col. p. 284 εἴπερ.
 (82) Mon. ἢ ἐκ πατρὸς.
 (83) Col. ἢν αὐτό.
 (84) Col. εἴπερ.
 (85) Mon. διαστέλλεται.
 (86) Mon. ἐγγυτέρω.
 (87) Mon. διὰ πολλῶν.
 (88) Tῶν deest in Mon.
 (89) Mon. τὸν υἱόν.

(90) Col. συγγενείας· τὸ ἰσότη.

(91) Mon. κ. ἢ τοῦ Μ.

(92) Κατὰ τοῦ πν. deest in Mon.

(93) Col. ἀναδύσει.

(94) Hæc magna ex parte ad verbum occurrunt in ep. encycl. n. 11. p. 51, 52 : εἰ γὰρ ἐν ψ τοῦ πατρὸς — — τοῦ πατρὸς ἢ ἕπερ ὁ υἱός (ut supra)· κοινὸν μὲν γὰρ πατρὶ καὶ υἱῷ ἢ ἐξ αὐτῶν τοῦ πνεύματος πρόοδος, ἰδία δὲ τοῦ πνεύματος ἢ τε ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις, καὶ μὴν καὶ ἢ ἐκ τοῦ υἱοῦ· εἰ δὲ πλείοσι διαφοραῖς διαστέλλεται τὸ πνεῦμα ἢ ἕπερ ὁ υἱός, ἐγγυτέρω ἢν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ υἱός ἢ ἕπερ τὸ πνεῦμα· καὶ οὕτως ἢ Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ πνεύματος παρακύψει τόλμα, τὸ ἐκείνων ὑποδομένη δρᾶμα καὶ τὴν σκηνήν.

(95) Mon. μόνου τοῦ πν.

(96) Mon. mendose χαράς.

(97) Posuimus πνεύματος, licet codd. habeant πατρὸς. Nam id omnino sensus suadet et præterea in ep. encycl. n. 13, ubi hoc ipsum legitur argumentum, πνεύματος legitur, etiam in cod. Mon. f. 449 a. Facile potest et πνι· a scriptoribus commutantur, Col. πατρὸς.

(98) Mon. εἰ.

(99) In ep. encycl. πῶς οὐκ ἐστὶ μόνου πνεύματος, τὸ πολὺ ἀρχον ἔχειν ἀρχήν.

(1) Mon. περιορίζουσι. Cf. opusc. contra vet. Romæ assecles c. 8. Idem argumentum legitimus in

35. Spiritus a Filio procedit eademne processionem paternam contraria? Si enim eadem, quomodo non communes redduntur proprietates, quibus et solis Trinitas trinitas esse et adorari dignoscitur? Si autem processione paternam contraria, quomodo non Manetes nobis et Marciones rursus uno cum isto verbo sacrilego in medium prodeunt, impiam iterum adversus Patrem et Filium dilatantes garulitatem.

36. Præterea si omne quod non est commune omnipotenti et consubstantiali atque supernaturali Trinitati, unius est solum modo trium personarum; productio autem Spiritus non est communis trium: ergo est tantummodo unius e tribus illis. Utrum igitur ex Patre dicent procedere Spiritum et quomodo non ejurabunt eam ipsis ac novam doctrinam? Si autem ex Filio, cur non statim ab initio sunt ausi totum suum venenum evomere, sed paulatim ac particulatim illud effundunt? Oportebat enim, si quidem impio suo dogmati confidebant, ab initio ipsos profiteri, a se non modo

λε' [κς.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται πρότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν ἢ τῆς πατρῴας ἀντίθετον (2); εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κινουῦνται (3) αἱ ἰδιότητες, αἷς καὶ μόναις ἡ Τριάς τριάς εἶναι καὶ προσκυνεῖσθαι χαρακτηρίζεται; εἰ δ' ἐκείνης [Col. εἰ δὲ ἐκείνης] ἀντίθετον, πῶς οὐ Μάνεντες (4) ἡμῖν καὶ Μαρκίωνα πάλιν τῷ βλασφημῶν οὕτω συναναγορεύσουσι (5) ῥήματι, τὴν θεομάχον πάλιν κατὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ γλωσσαλγίαν πλατύνοντες (6);

[38] λς'. [κς.] Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις εἰ πᾶν ὁ μὴ ἐστὶ κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ ὁμοουσίου καὶ ὑπερφυσικῆς Τριάδος, ἐνὸς ἐστὶ μόνου τῶν τριῶν οὐκ ἐστὶ (7) εἰ ἡ ταῦ Πνεύματος προβολὴ κοινὴ τῶν τριῶν (8), ἐνὸς ἄρα καὶ μόνου ἐπὶ τῶν τριῶν (9). Βἰώτερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς οὐκ ἐξομῶσονται τὴν φίλην αὐτοῖς [καὶ] καινὴν (10) μυσταγωγίαν; εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ κατ' ἀρχὰς εὐθὺς ἐθάβρησαν ὅλον αὐτῶν ἐξεμέσαι τὸν ἰὸν, ἀλλὰ κατὰ μέρος ἀναβλύζουσιν (11); ἐχρῆν γὰρ εἴπερ ἦσαν [39] πεποιθότες αὐτῶν (12) τῷ δυσσεβῆματι ἐξ ἀρχῆς ἀνομολογεῖν, ὡς οὐ μόνον

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ

ep. encycl. paucis vocibus differentibus: "Ἐτι δὲ ἐν οἷς πατρὶ καὶ υἱῷ (Mon. f. 449 b. Πατρὸς καὶ υἱοῦ) κοινωνίαν ἐκαινοῦργησαν, τὸ πνεῦμα τούτοις ἀπειχίζουσιν, πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν ἰδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται (Mon. I. c. συνάπτονται): τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα συγγένειας τὸ πν. περιορίζουσιν.

(2) Hæc verbotenus leguntur in eadem encycl. n. 17. p. 53.

(3) Mon. hic, κινουῦνται; encycl. ut supra, αἱ κοινωνουῦνται.

(4) Mon. hic, μένοντες.

(5) Mon. h. l. συναναγορεύουσι. Ep. encycl. Πῶς ἡμῖν οὐ Μ. καὶ Μ. τῷ ῥήματι τούτῳ προκύπτουσι. Col. συναναγορεύουσι (ut Mon.) habuit; posterior manus correxit-εύσουσι.

(6) Encycl. γλώσσαν προτεινοντες. Amplificat hoc dilemma Nicol. Methon. cap. 3: Ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις ἐκ τοῦ πατρὸς τε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστίν, ἢ ἄλλη καὶ ἄλλη. εἰ μὲν οὖν μία, κοινὸν τοῦτο τῶν δύο, πατρὸς τε καὶ υἱοῦ, τὸ πρόχρον τὸ πνεῦμα ἐξ ἐκωτῶν οὐκ ἄρα ἴδιον τοῦ πατρὸς· τὸ γὰρ ἴδιον οὐ κοινὸν οὐδὲ τὸ κοινὸν ἴδιον· ἀλλ' ἦν καὶ ἴδιον τοῦ πατρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ πρόχρον τὸ πνεῦμα. δεῖ γὰρ ὁμολογεῖσθαι καὶ τοῦτο, τὸ τὸν πατέρα ἢ πατέρα τέκειον ἐξ αὐτοῦ γεννῆναι τε τὸν υἱὸν ἅμα καὶ πρόχρον τὸ πνεῦμα, καὶ ὅλον τοῦτο αὐτῷ πατρικῶν ἀπονεμεῖσθαι (sic) ἰδίωμα, ὡς περ τῷ υἱῷ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννᾶσθαι καὶ τῷ πνεύματι τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ πῶς κοινοῦται τὸ ἴδιον; εἰ μὴ καὶ πατὴρ καὶ υἱὸς εἰς ἓν συναγοῖντο πρόσωπον, κεντεῦθεν μέλλοι Σαβέλλιος ἀναζητῆναι τὸ γὰρ ἓν καὶ προσωπικὸν ἰδίωμα ἐνὸς ἀνάγκη εἶναι προσώπου. Εἰ δὲ μὴ, μία καὶ ἡ αὐτὴ, ἀλλ' ἄλλη μὲν ἢ παρὰ τοῦ πατρὸς, ἄλλη δὲ ἢ παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος πρόσεσις, ἢ ἀπλῶς αἱ δύο διαφοροὶ ἢ καὶ ἐναντίαι· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐναντίας ταύτας εἰπεῖν τῆς Μαρκίωνος τοῦ Ποντικῆ καὶ Μάνεντος τοῦ Πέψου ἐστὶν ἀπίστεως τῶν ἐναντίας δύο πρεσβυόντων ἀρχάς· εἰ δὲ ἀπλῶς αἱ πρῶσις διαφοροὶ, τίς ἢ τούτων διαφορά; καὶ πῶς τὸ ἐκ δύο διαφορῶν τούτων ὑφεστὸς ἓν καὶ ἀπλοῦν, ἀλλ' οὐκ ἢ δύο ἢ σύνθετον.

(7) Col. οὐκέτ...

(8) Col. κοινὸν τῶν τριῶν.

(9) Hæc et seqq. rursus ad verbum fore leguntur

in encycl. n. 21, p. 54. Εἰ πᾶν ὅπερ — οὐκ ἐστὶ δὲ ἢ τοῦ πν. προβολὴ κοινὸν τῶν τριῶν, κ. τ. λ.

(10) Mon. f. 457 a. ἰκκνήν. In ep. encycl. f. 449 a, recte καινήν (al. in encycl. καὶ καινήν). Col. p. 285, καὶ καινήν ut in textu.

(11) Encycl. l. c. Τί μὴ κατ' ἀρχὰς ἐθάβρησαν αὐτῶν ὅλην ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν, ὡς οὐ μόνον τὸν υἱὸν εἰς τὴν τοῦ πνεύματος προβολὴν ἐγκαθίστασιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται. Eodem pacto Nicetas apud Hugonem Etherianum l. 1, c. 42, p. 1205: « At tamen Nicetas ex adverso instat dicens: Si omnibus quidem qui divina dogmata bene meditantur, inambiguum et indubitabile constat, quoniam omne quod in zoarchica et omni conditricis Trinitate simili modo conspicitur, aui communiter (ed. communicatur) de tribus prædicatur, aut singulariter de una persona dicitur: emissio autem simili modo secundum eandem processionem in zoarchica Trinitate dicta non est communis, unius utique omnino erit. Si autem hoc ita est, utrum Patris fatebuntur solius, an (et) Filii? Quorsum (Quorum ed.) si Patris? ecce quamquam nolint, domesticam suam opinionem inficiabuntur: si vero Filii, heu quanta impietas! hanc enīa Patri auferrunt et Filio attribunt. » — Nicol. Methon. c. 9:

Πᾶν ὅπερ ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου τριάδος καὶ νοεῖται καὶ λέγεται, ἢ κοινὸν ἐστὶ τῶν τριῶν ἢ ἐνὸς ἴδιον· ὁ δὲ μῆτε κοινὸν ἐστὶ τῶν τριῶν, μῆθ' ἐνὸς τινος τούτων ἴδιον, τοῦτ' οὐδ' ὅλως θεωρεῖται ἐν τῇ τριάδι· ἢ γὰρ φυσικὸν ἐστὶ τὸ θεωρούμενον καὶ εἴη ἂν κοινὸν κοινῶν γὰρ πάντα τὰ φυσικά· ἢ οὐ φυσικὸν, καὶ οὐδὲ κοινόν, ἀλλ' ἴδιον καὶ ὑποστατικόν τινος τῶν τριῶν. Ἡ τοῖνον τοῦ πνεύματος προβολή, εἰ μὲν κοινή τῶν τριῶν εἶναι δοθεῖη, εἴη ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ πνεῦμα, καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἐαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατὸν (ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων ἀνεπλάσαντο μῦθοι) καὶ ἅμα οὐδὲ σύνθετον εἶναι διαφεύξεται, εἰ τὸ μὲν αὐτοῦ αἴτιον εἴη, τὸ δὲ αἰτιατὸν (cf. supra cap. 4). Εἰ δὲ μὴ κοινή, ἀλλ' ἐνὸς ἴδια· εἰ μὲν τοῦ πατρὸς, οἰχθήσεται ἢ φίλη τῆς καινοτομίας μυσταγωγία· εἰ δὲ τοῦ υἱοῦ, τί μὴ φανερώς ἀμολογοῦσι τῆς καινοτομίας οἱ μυσταγωγοί, ὅτι τοῦ πατρὸς τέλειον αὐτὴν ἀφαιροῦνται (12) Mon. αὐτῷ.

τὸν Υἱὸν προβολέα τοῦ Πνεύματος δογματίζουσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα τῆς προβολῆς ἀπελαύνουσιν· οἷς ἀκόλουθον δῆπου καὶ τὴν γέννησιν τῆ προβολῆ συμμετατιθέναι καὶ συμμεταφέρειν, καὶ μηδὲ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ τερατολογεῖν τὸν Πατέρα τὴν γέννησιν ἔχειν, ἵνα μὴ μόνον τοὺς ἡσεβηκότας ἐξ αἰῶνος κρύψωσιν (13), ἀλλὰ καὶ τῶν μεμνημένων ἐλέγχωνται μανικώτεροι (14).

λη'. [κζ'.] Ἔσι δὲ εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἡ καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ (15) καὶ ἕτερόν τι [40] αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι κατὰ τὴν θεοβλαβῆ γνώμην μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δὲ ἀπίρους, τῆς δὲ (16) τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην πάλιν προβαλλούσης (17), κακείνης ἕτεραν, μέχρις ἂν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπερ- B ελάττωσι πολυθείας (18).

λη'. [κη'.] (19) Ἀλλὰ κακείνο κατ' αὐτῶν ἔστιν ἀφεῖναι· ποῖον δὲ τοῦτο; εἰ πάντα ὅσα πρόσεσι τῷ Ἰῶ, τοῦ Πατρὸς (20) λαμβάνων ἔχει, ἐκεῖθεν ἂν εἴη λαβῶν (21) καὶ τὸ αἴτιον (22) εἶναι τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως· πόθεν οὖν ἡ ἑτεροκλινῆς αὕτη φιλοτιμία, δι' ἧς ὁράται μὲν ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως αἴτιος, τὸ δὲ Πνεῦμα, καίτοι τὸ ἰσότημον ἔχον καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῆς τε καὶ ὁμοτίμως προεληλυθὸς οὐσίς (23) τῶν ἴσων γερῶν ἀποστέρηται (24);

[41] λθ'. [κθ'.] Πάλιν αἴτιος ὁ Πατήρ, αἴτιος δὲ καὶ ὁ Υἱός· τίνα γοῦν (25) δικαιώσουσιν οἱ τῶν ἀτολήτων διαιτητῆται τὴν αἰτίαν μᾶλλον ἔχειν; Εἰ μὲν γὰρ τὸν Πατέρα, πῶς οὐκ ἐπέσακτον καὶ νόθον καὶ ὕβρις αὐτοῖς καὶ αὐτῆ γε ἡ συσκευασθεῖσα τιμὴ τοῦ Υἱοῦ, μάλιστα τὸ κύρος ἔχοντος ἤδη ἄτε

A Filium productorem Spiritus prædicari, sed et Patrem ab ea productione excludi; atque adeo debebantetiam generationem una cum productione transvertere, monstrosa asserendo futilitate, non Filium ex Patre, sed Patrem ex Filio generari, ut non solum omnes a sæculo impios obscurarent, sed et insanis ipsis insaniores deprehenderentur.

37. Item si ex Patre Filius genitus est, Spiritus vero ex Patre Filioque procedit, cur Spiritui negatur, aliquid aliud etiam ex ipso procedere; ita ut colligantur ex impia ista sententia non tres, sed quatuor hypostases, imo infinitæ, dum quarta aliam rursus produceret et illa aliam, donec ethnica deorum multitudo superaretur.

38. Sed et illud potest in istos torqueri. Qualem vero hoc? Si omnia quæcumque adsunt Filio a Patre accepit, inde utique et hoc accepit, quod causa sit productionis Spiritus. Unde igitur iste in partem alteram propensus favor, per quem cernitur quidem Filius processionis Spiritus causa, Spiritus autem, tametsi omnino æqualis et rex eadem causa æquali ordine et æquali honore profectus iuribus æqualibus defraudatur?

39. Rursus causa est Pater, causa vero et Filius. Utrum igitur isti rerum minime audendarum arbitri magis esse causam pronuntiabunt? Si enim Patrem, quomodo non adscititius et spurcius et injuriosius erit honor ab istis Filio vindicatus, præsertim cum robur jam, quippe et potiores partes habeat Pater? Si vero Filium, heu graviorem temeritatem!

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(13) Cod. ἐξ αἰῶνων ἀποκρ.

(14) Ep. encycl. l. c. Οἷς ἀκόλουθον δῆπου καὶ τὴν γέννησιν τῆ προβολῆ συμμετατιθέντας μηδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ τὸν πατέρα τερατολογεῖν ἐκ τοῦ υἱοῦ γεγεννησθαι, ἵνα μὴ τῶν δυσσεβούτων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μαινομένων ὡσιν πρωτοστάται. Nicol. Methon. l. c. Ἀκολουθῶς καὶ τὴν γέννησιν τῆ προσολῆ συμμεταθέντες οὐδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεγεννησθαι, ἀλλ' ἔμπαλιν τὸν πατέρα ἐκ τοῦ υἱοῦ τε τερατολογήσουσιν.

(15) M^h deest in Mon.

(16) Mon. τῆς τετάρτης.

(17) Mon. αὐτοῖς ἄλλην προλαβούσης, κακ.

(18) Mon. τὴν ἑλληνικὴν πολυθειαν ὑπερελάττωσιν. D Verbotenius fere hæc in encycl. n. 19, p. 53 legitur: Ἔτι δὲ — ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι κατὰ τὴν ἐκείνων θεομάχον γνώμην μὴ τρεῖς — τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην· προβαλλούσης κακείνης πάλιν ἕτεραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυθειαν ἐκπέσωσιν. Nicol. Methon. cap. 8: ἢ εἰ μὴ τὸν υἱὸν, ἀλλ' ἕτερόν τι δοτέον ἐκ τοῦ πνεύματος ἢ γενεῖσθαι ἢ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκείνων ἐκάτερον, ἵνα καὶ ἰσότημα τάχα καὶ ἰσοδύναμα φυλαχθῆ· ὁμοφυεῖς ἦν εἴη καὶ ἰσοδύναμον τὸ ἐκ τοῦ Πνεύματος προαγόμενον τῷ προαγόντι καὶ τοῖς ἐξ ὧν τοῦτο προήκται· οὐκέτι ἄρα τριάς, ἀλλὰ τετράς ἐσται τὸ πρεσβευόμενον· μᾶλλον δὲ εἰς ἀπειρον αἱ ὑποστάσεις οὕτω γε προχωρήσουσιν, αἱ τῆς προαγομένης τῆ προαγοσῆ τῆς αὐτῆς οὐσίας φύσεως καὶ δυνάμεως, ἵνα καὶ τὴν ἑλληνικὴν πολυθειαν οἱ τὰ τοιαύτα δοξάζοντες παρελάττωσιν.

(19) In Cod. Mon. Cap. κζ'.

(20) Mon. ἐκ τοῦ πατρὸς; sed ἐκ deest in Vat. et Pal.

(21) Mon. λαμβάνων.

(22) Mon. αἴτιος.

(23) Col αἰτίας.

(24) Mon. ἀποστέρηται. Fere eodem pacto Nicolaus Methonensis apud Hugonem Ether. l. II, c. 11, p. 1225: « Si omnia, quæcumque habet Filius, a Patre accipiens habet, procul dubio et ex Patre habet Spiritus emissionem. Unde (editio habet: unum) ergo diversiclina (ed. diversiclina) hæc liberalitas, secundum quam Filius quidem ex Patre accepit ut sit et ipse Spiritus causa, Spiritus autem, quanquam ad idem honoris habeat, et ex ejusdem substantiæ causa prodeat, tamen parili honore privatur, cum a Patre nequaquam accipiat ut causa sit Filii aut alterius sui similis, nisi forte injuriæ imputare crimen Patri quis audeat. » Græcus textus (ex Cod. Mon. 66, f. 79 b. cap. 16.): Εἰ πάντα ὅσα πρόσεσι τῷ υἱῷ παρὰ τοῦ πατρὸς λαβῶν ὁ υἱὸς ἔχει, ἐκεῖθεν ἂν ἔχοι λαβῶν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος προβολήν. Πόθεν οὖν ἡ ἑτεροκλινῆς αὕτη φιλοτιμία, δι' ἧς ὁ μὲν υἱὸς ἐλάβε παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ αἴτιον εἶναι τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα, καίτοι τὸ ἰσότημον ἔχον καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῆς προεληλυθὸς αἰτίας, ὁμοῦ τῶν ἴσων γερῶν ἐστέρηται μὴ λαβῶν καὶ αὐτὸ παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ εἶναι αἴτιον ἢ τοῦ υἱοῦ ἢ ἕτερου τινὸς ὁμοφυεῖς, εἰ μὴ καὶ ἀδικίας προσάπτειν ἔγκλημα τῷ πατρί τολημησον;

(25) Monac., qui signat cap. 24, habet: οὖν.

Non enim sibi satis esse censuerunt in suæ impietatis ausu paternam causam dividere partemque illius Filio tribuere, nisi etiam potioiem partem ei adimant et loco Patris Filium causam substituant Spiritui.

40. Quid ais? Accepit a Patre Filius ex ipso per generationem profectus alium quoque ejusdem naturæ producere? Quomodo igitur et ipse Filius producens ejusdem sibi naturæ Spiritum non communicavit, sicut ipse participaverat, similem virtutem et prerogativam, ut Spiritus itidem gloriam habeat alium consubstantialiæ producendi? Et tamen par erat, ut Filius, licet non ob aliud quidquam, at saltem ad Patris imitationem per operationes similes similitudinem conservaret.

41. Ego tamen neque hoc absurdum silentio prætermittam. Majorem asserere Patrem Filio, licet non natura (apage! consubstantialis est enim Trinitas), at ratione causæ permittit sacra vocis Dominicæ institutio, indeque derivata sanctorum nostrum Patrum traditio. Filium vero ratione causæ Spiritu majorem nec in divinis eloquiis audivimus, nec quemquam pium hactenus sensisse comperimus; impia tamen lingua non modo Filium ratione causæ Spiritu majorem facit, sed Patri propiorem.

42. Ad hæc: si causa Spiritus est Filius, quomodo non secunda pullulat causa in supremo super-

A και τὸ πλέον τοῦ Πατρὸς; Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς, φευ τῆς βαρυτέρας τόλμης! Ὁδὲ γὰρ ἐνόμισαν ἀρκέσειν (26) αὐτοῖς εἰς ὅσον κσεθεῖν εἴλοντο διατεμεῖν (27) καὶ συμμερίζεσθαι τῷ Υἱῷ τὴν Πατρικὴν αἰτίαν (28) εἰ μὴ καὶ τὸ πλέον ἀφαιρήσουσι: (29) καὶ ἀντὶ τοῦ Πατρὸς τῷ Πνεύματι τὸν Υἱὸν ἀντισάξουσιν αἴτιον.

μ'. [λ'.] Τί λέγεις; Ἐλαβεν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς (30) ἐξ αὐτοῦ διὰ γεννήσεως προελθὼν καὶ προάγειν ἕτερον ὁμοφυῆς; [42] Πῶς οὖν καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς προάγων (31) ὁμοφυῆς τὸ Πνεῦμα οὐ μετέδωκεν, ὡς μετέλαβεν (32), τῆς ὁμοίας δυνάμεως καὶ τιμῆς, ἵνα κακεῖνο πάλιν ὁμοφυοῦς ἔχη (33) προόδῳ καὶ ὑποστάσει ἐναγλαΐζεσθαι; Καίτοι γε ἔχρη τὸν Υἱὸν, εἰ καὶ μὴ δι' ἕτερόν τι, ἀλλ' οὖν γε πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ἀναγόμενον μέμησιν ἐφ' ὁμοίας ἐνεργείαις συνδιασώζειν (34) τὸ ὅμοιον (35).

μα'. [λα'.] Ἐγὼ δὲ οὐδὲ ταύτην δοίην ἂν σιγῇ τὴν ἀτοπίαν (36) μέλιζονα λέγειν, εἰ καὶ μὴ τῇ φύσει (ἄπαχε ὁμοούσιος γὰρ ἡ Τριάς), ἀλλά γε (37) τῷ αἰτίῳ τὸν γεγεννηκότα τοῦ γεννήματος μυσταγωγῆ μὲν τῆ Δεσποτικῆ φωνῆ (38) διδάσκει δὲ μυθθεῖς ἐκεῖθεν καὶ ὁ τῶν ἱερῶν Πατέρων ἡμῶν (39) χορός· μέλιζονα δὲ τῷ αἰτίῳ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν οὕτε θεῶν ἔστιν ἀκούειν λογίων, ἀλλ' οὐδὲ (40) νοῦς εὐσεβῆς μέχρι νῦν ἐξέλω διανοηθεῖς· ἡ δὲ γε θεομάχος (41) γλώσσα οὐ τῷ αἰτίῳ [43] τὸν Υἱὸν μέλιζονα (42) τοῦ Πνεύματος μόνον, ἀλλὰ καὶ (43) τῆς πατρικῆς ἐγγύτητος πορρωτέρω ποιεῖ (44).

μβ'. [λβ'.] Ἐτι δὲ εἰ (45) αἴτιος τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, πῶς οὐκ ἂν εὐρεθείη (46) δεύτερον ὑποφυόμενον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Mon. f. 457 b. ἀρκέσειεν.

(27) Mon. διατελεῖν. Col. τὸ διατεμεῖν.

(28) Nil adeo solebne Photianis, quam solum Patrem αἰτίαν dicere omnemque αἰτίας rationem a Filio removere. Id sæpius inculcat Marcus Ephes., ut in Confess. ap. Greg. Cpl. cod Mon. 27 fr. 119 b. apud Georg. Scholar. ibid. f. 185 a.

(29) Col. ἀφαιρήσουσι.

(30) Mon. Ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς.

(31) In Mon. deest προάγων.

(32) Col. μετέδ. οὐ μετέλ.

(33) Col. ἔχει.

(34) Mon. Ὁμοίαις συνεργείαις διασώζειν.

(35) In Mon. Cod. cap. κέ. Ex Photio ita Nicolaus Methon. cap. 17: Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς το εἶνα: αἴτιος τοῦ ὁμοφυοῦς πνεύματος, τὸ ὁμοφυῆς Πνεῦμα προάγων οὐ μετέδωκεν αὐτῷ τῆς αὐτοῦ δεσποτείας καὶ τιμῆς, ἵνα καὶ τοῦτο πάλιν ὁμοφυοῦς ὑποστάσεως προόδῳ ἐναγλαΐζεται ἢ γὰρ δυνάμενος οὐ βεδοῦληται, καίτοι γε ὀφείλων τὸν πατέρα μισεῖσθαι καὶ φθονερὸς ὁ τοιοῦτος· (ἀλλ' ἴλεως ἡμῖν ὁ πανάγαθος εἶη, τὴν βλασφημίαν ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ αἰτίου ταύτης ἐπάγων!) ἢ σκοφαντεῖται τοιαύτην δυνάμιν [μὴ] ἔχειν, τοῦ πατρὸς ὄλον ἐξιδιωσαμένου τὸ πατρικὸν αἴτιον καὶ τῆ καθ' ἑαυτὸν ἀφορίσαντος ὑποστάσει· καὶ πλὴν τῆς καθ' αὐτὸν ἰδιότητος ἄλλα πάντα τὰ φυσικὰ προτερήματα κοινὰ καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ παρέχοντος εἶναι.

(36) Mon. ταύτην ἂν δοίην τὴν ἀτοπ. σιγῇ.

(37) Mon. ἀλλά γε καὶ τῷ αἰτ.

(38) Joan. xiv. 28. Patres textum intelligunt aut de humana Christi natura, aut de relatione originis

seu habitudine principii ad principiatum; illud latini, hoc Græci potissimum Arianis illis verbis abutentibus solebant regerere. Cf. Petav. *De Trin.* l. II, c. 2.

(39) Mon. ἡμῶν πατέρων.

(40) οὐδὲ tres cod. habent.

(41) Mon. θεομάχος habuit; sed deinde τῶν superpositum γ.

(42) Col. μελιζω.

(43) Hic vedetur τὸ πνεῦμα supplendum.

(44) Nicol. Methon. cap. 7: Ἐτι εἰ τοῦ υἱοῦ μέλιζων ὁ πατὴρ τῷ αἰτίῳ καὶ ὁ υἱὸς μέλιζων τοῦ πνεύματος τῷ αὐτῷ λόγῳ λέγοιτ' ἂν· καὶ ποῦ τοῦτο εἴρηται, τὸ εἶναι πῶς τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος μέλιζονα, εἰ μὴ παρὰ μόνων τῶν πορρωτέρω τὸ πνεῦμα ἢ τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς ἀπωθούντων: « Si Filio Pater major est causa, et Filius major Spiritu eadem ratione ipsa diceretur. Et ubinam hoc dictum est, Filium aliquo modo majorem Spiritu, nisi ab illis tantum, qui Spiritum longius quam Filium a Patre rejiciunt. » Hæc Nicolai verba ita Gr. et Lat. profert Leo Allatius. *Vind. syn. Ephes.* c. 66, p. 480, 481; cum parvo discrimine eadem gr. dat cod. Mon. 66. f. 77 b. cap. ζ'. Eodem pacto loquitur Barlaam monach. orat. 4, de proc. Sp. sancti. apud eumd. Allat. l. c. p. 548 et Theophylactus apud Beccum, orat., de un. n. 67. (*G. O. I.* 219): Εἰ μέλιζων ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, εἴπερ καὶ ὁ υἱὸς ἐστὶν τοῦ πνεύματος αἴτιος, ἔσται καὶ οὗτος μέλιζων αὐτοῦ... ποῦ σοι τοῦτο ἐξεύρηται, μέλιζονα τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος λέγεσθαι;

(45) εἰ deest in Monac. in quo signatur cap. 27.

(46) Mon. εὐρεθῆ.

αίτιον ἐν τῇ ὑπεραρχίᾳ καὶ ὑπερφουεῖ τῆς Τριάδος ἀρχῆς; καὶ τὸ τε αἰτιατὸν καὶ μηδὲ πρὸς ὕβριν τῆς πρώτης ἀρχῆς μεμηχανημένον μόνον, ἀλλὰ καὶ (47) αὐτοῦ ἐκείνου, περὶ οὗ κατασηματίζεται (48) ἡ τιμὴ; τὸ γὰρ μηδὲ τινα χρεῖαν μηδ' αὐτῶν μηδὲ μηδενί (49) παρέχειν, ἀλλὰ μηδ' ἀφορμὴν μηδαμόθεν εὐρίσκειν ὥστε παρασχεῖν (50), πῶς οὐ μᾶλλον ἀποφανεῖται τὸν Υἱὸν (51) περιυβρισμένον καὶ τιμῆς ὑνόματι: κακουργότεραν τὴν ὕβριν ποιεῖ; καὶ γὰρ τοῦ Πνεύματος πατρῶθεν ἐξ αἰδίου (52) τὴν ἐκπέρευσιν ἀνευδέξ κεκτημένου, ποίας ἂν ἀλλης [44] προαγωγῆς (53) ἢ οὐσιώσεως τὸ συμπλασθὲν αὐτοῖς αἴτιον ἐπιγνωσθήσεται (54) χορηγόν (55);

μγ'. Πῶς δ' οὐκ εἰς δύο αὐτοῖς (56) διαμερισθήσεται τὸ Πνεῦμα; τὸ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ (57) ὡς ἀληθῶς καὶ πρώτως αἰτίου προῖον (ἀνάτιος γάρ) τὸ δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ (58) αἰτιατοῦ (οὐκ ἀνάτιον γάρ) καὶ οὕτως δ' οὐ (59) τάξει μόνῃ καὶ σχέσει καὶ αἰτίᾳ τὴν τοῦ Πνεύματος ἑτερότητα καὶ παραλλαγὴν ἢ αἴρεσις δραματούργει, ἀλλὰ καὶ εἰς τετραδά ἀντι Τριάδος τὸ σέβας ἡμῶν (60) ἀπωθεῖσθαι τολμᾷ, μᾶλλον δ' οὐδὲν ἀνύβριστον καταλιπεῖν τῶν (61) ἐν τῇ ὑπεραρχίᾳ (62) Τριάδι καὶ Διευουργῶν τοῦ παντός οὐδεμίαν παραλείπει σπουδῆν (63).

μδ'. [λδ'.] (64) Καὶ μὴν εἰ αἴτιος μὲν τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ἀμφοῖν δ' (65) αἴτιος ὁ Πατήρ, εὐρεθήσεται τι αἴτιον ἐν τῇ [45] τελείᾳ καὶ τελειοποιῶν Τριάδι τοῦ μὲν κυρίως (66) καὶ πρώτου αἰτίου τῆς τελειότητος ἀπεληλαμένον (67) ἀτελὲς δὲ καὶ ἡμίτομον ἢ σύνθετον, ἐξ ἀτελοῦς καὶ τελείου τὴν σύνθεσιν ἀνασθεδεγμένον (68). Καὶ σκοπεῖν ἔξεστιν, ὅπως ἢ μὲν μυθολογία ἐν τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ τοῦς ἱπποκενταύρους πάλαι παιζουσα ἀναπλάττει, ἢ δὲ θεομαχία ἐν τοῖς αἰδίοις καὶ ἀναλλαιώτοις (69) ἢ τὸ ἡμίτομον ἢ τὸ ἐξ αἰτίου τε καὶ αἰτιατοῦ συμπλασμένον αἴτιον οὐ φρίττει μετὰ σπουδῆς τερατολογουσα καὶ οὐδέτερον αὐτῶν (70) τὸ ἀτελὲς παρα-

A naturalique Trinitatis principio, eaque causata, et non in contumeliam primi principii solum excogitata, sed et illiusmet, in cuius favorem honor ille confingitur? Cum enim causalitas ista nullum omnino usum præstet, imo vero ne ansam quidem ullam præstandi reperire possit, quomodo non potius affectum contumelia Filium declarat eique sub honoris titulo injuriam atrociorē facit? Cum enim Spiritus processionem suam a Patre atque ab æterno plenam nullamque ex parte deficientem habeat, quamnam aliam productionem aut substantiæ formationem conflictata ab ipsis causa poterit largiri?

43. Quomodo vero non ipsis Spiritus in duos dividetur, quorum alter a Patre, vera ac primaria causa, procedat (Patre quippe nullam aliam causam agnoscit), alter vero e secunda causataque causa (Filius quippe causam sui agnoscit Patrem), sicque non ordine duntaxat et relatione atque causalitate distinctionem Spiritus ac diversitatem hæresis nobis exhibet et in medium producit, verum et in quaternitatem loco Trinitatis numen a nobis adoratatum propellere audet, imo omittit nullum studium, ut nihil in sanctissima rerumque omnium Conditrice Trinitate ab injuriis maneat immune.

44. Verum enimvero si causa Spiritus sit Filius, utriusque autem causa sit Pater, reperietur in perfecta et perfectrice Trinitate causa quædam a perfectione propriæ primæque causæ remota et imperfecta potius ac semicausa vel composita, ex imperfecta atque perfecta compositionem suscipiens. Estque hoc loco observandum, quod veterum mythologia in rebus generationi corruptionique obnoxiiis hippocentauros olim per jocum confinxit, at istorum impietas in rebus sempiternis atque immutabilibus vel semicausam vel causam ex causa et causato conflictam serio prædicare non exhorrescit; quorum neutrum ab imperfectione se eximit:

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

- (47) καὶ deest in Mon.
 (48) Mon. σχηματίζεται.
 (49) Mon. α. μηδὲν παρέχον.
 (50) Sic. Palat. et Monac.; Valic. παρέχειν.
 (51) Mon. τὸν περιυβρ.
 (52) Col. π. καὶ ἐξ αἰδίου.
 (53) Col. παράγων.
 (54) Mon. συγνωσθήσεται.
 (55) Cum his confer cap. 7 et cap. 31.
 (56) Col. deest αὐτοῖς.
 (57) Mon. καὶ deest.
 (58) Item καὶ deest in Mon.
 (59) δ' deest in Mon.
 (60) Mon. ἡμῶν τὸ σέβας.
 (61) τῶν deest in Mon.
 (62) ὑπεραρχίᾳ Mon.
 (63) Hæc exorant ita Maximus Planudes syllogismo 2 (apud Georg. Metoch. G. O. II. 944. Arcud. Opusc. theol. aurea et cod. Mon. 27. f. 75 a et 80 b.): Ἡ μὲν μονὰς ταυτότητός ἐστιν αἰτία, ἢ δὲ δὴ δὴ εἰς ἑτερότητα· ὅθεν καὶ υἱός καὶ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς μὲν ἐξ ἐνός τοῦ πατρὸς ὄντα τὸ ταῦτόν τῆς φύσεως ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ ἔχουσιν· ὡς δὲ δύο πά-

λιν ὄντα, ἕτερα ἔστιν ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν· οὐ γὰρ ἐνῆν ταῦτα τὴν φύσιν ὄντα καὶ ἕτερα πάλιν κατὰ τὴν φύσιν εἶναι· εἰ μὲν οὖν ἄρα ἐξ ἐνός, τουτέστι μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα προέρχεται, ἐν ἔσται καὶ ταῦτόν αὐτὸ ἐκαστῶ· εἰ δὲ ἐκ δύο, τουτέστι πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἕτερον ἔσται αὐτὸ ἐκαστῶ, ὡς ἂν ἄλλο μὲν ὄν τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ· ἐπεὶ γὰρ ἄλλος μὲν ὁ πατήρ, ἄλλος δὲ ὁ υἱός, ἀνάγκη καὶ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνεῦμα ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι· τοῦτο δὲ ἄτοπον.

- (64) In cod. Mon. cap. κη'.
 (65) δ' deest in Mon.
 (66) Mon. κυρίου.
 (67) Mon. παρελλογούμενον, ἐντελὲς δὲ x.
 (68) Nicolaus Methonens, cap. 20: Τερατῶδες δ' ἂν εἴη καὶ τὸ κατὰ τὸν υἱὸν πρόσωπον· διὰ τὸ αὐτὸ καὶ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ἀναφέρεται, μηθ' ὄλον αἴτιον, μηθ' ὄλον αἰτιατὸν ὄν, ἀλλ' ἐξ ἀτελών ἐκάτερον συνθεσθέν.
 (69) Cod. p. 287. ἀναλλοιώτοις, ut alias communiter.
 (70) Mon. αὐτοῦ.

utrumque enim licet mutuam inter se pugnam conservent (is enim est impiæ sententiæ fructus) in eadem tamen imperfectionis notam conveniunt.

45. Præter autem dicta si unus est Spiritus, et eminenter atque proprie unus, quemadmodum et Pater et Filius vere atque ineffabiliter unus, quomodo non iniquum simul et absurdum fuerit, geminas eidem causas ascribere?

46. Ob has igitur aliasque his similes rationes tandem aliquando sensu vos vestræ impietatis afficiamini oportet et ad catholicæ atque apostolicæ Ecclesiæ sententiam relicta plurimorum errorum matre superstitione conveniatis; ac pura pietatis doctrina initiati addiscatis credere ex toto corde ac sine ulla mentis hæsitacione, quod quælibet quidem persona consubstantialis ac divinissimæ Trinitatis ineffabili ratione in communionem arctissimam cum natura jungantur, secundum vero hypostaseos rationem incommunicabilem inter se tueantur proprietatum characterem. Non enim ullum in ipsis aditum confusioni permittit distinctio; apage, sed sicut nullam partitionem seu divisionem illorum secundum naturam communitio admittit, ita nec proprietates, quibus quælibet trium personarum distinguitur, in ullam prorsus confusionem permiscuntur. Et sicuti rursus Filius quidem generatur a Patre, permanet tamen inalteratam sibi conservans filiationis dignitatem, ita et sanctissimus Spiritus procedit quidem a Patre, manet vero incommutatam sibi servans processionis rationem; et qua ratione

A χωρεῖ διαφεύγειν (71)· ἐκάτερον γὰρ εἰ καὶ (72) πρὸς ἄλληλα προβάλλεται διαμάχεσθαι (τοιαῦτα γὰρ τῆς ἀσεβοῦς σπορᾶς τὰ (73) γεώργια), ὁμοῦς εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ ἀτελοῦς ὕβριν ἔμφω συνάγει (74).

[46] με'. [λε'.] (75) Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ ἔν ἐστι τὸ Πνεῦμα καὶ ὑπερφυῶς τε καὶ κυρίως ἔν, ὡσπερ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς εἰλικρινῶς τε καὶ ὑπὲρ λόγον ἔν, πῶς αὐτὸ (76) τὸ δυαδικὸν τῶν αἰτίων οὐκ (77) ἔκθεσμον ἅμα καὶ ἀδύνατον ἐπιγραφῆσθαι (78);

μς'. [λς'.] Διὰ ταῦτα (79) τοῖνον καὶ τὰ τοιαῦτα, κἂν ὀψὲ γούν (80) ἀναλαθεῖν ὑμᾶς προσήκει συναίσθησιν τῶν ἡσεδημένων, καὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἀντι τῆς πολυπλανοῦς δεισιδαίμονίας συναλθεῖν τῷ φρονήματι (81) καὶ μυθῶναι μὲν καθαρῶς τὴν εὐσέθειαν, ἀναμαθεῖν δὲ πιστεῦειν ἐξ ὄλου τοῦ νοῦ καὶ διανοίας μὴ δισταζούσης, ὡς ἕκαστον μὲν πρόσωπον τῆς ὁμοουσίου καὶ θεαρχικῆς (82) Τριάδος ἀφράστῃ λόγῳ εἰς κοινωνίαν μὲν ἀδιάστατον συνάπτονται τῇ φύσει, κατὰ δὲ τὸν τῆς ὑποστάσεως λόγον [47] ἀμετάβλητον φυλάττουσιν ἀλλήλους τὸν τῶν ἰδιωμάτων χαρακτήρα· οὐ γὰρ χώραν δίδωσιν ἑν αὐτοῖς τὸ συγκεχυμένον ἐκλαθεῖν ἢ διακριτικῶς ἀπαγε· ἀλλ' ὡσπερ οὐδένα μερισμὸν ἢ διαίρεσιν ἢ (83) κατὰ φύσιν (84) κοινωνία παραδέχεται, οὕτως οὐδὲ τὰ ἐξ ὧν ἐκάστη τῶν τριῶν χαρακτηρίζεται, οὐμενοῦν εἰς οὐδεμίαν σύγχυσιν οὐδαμοῦ (85) ἀναφύεται (86). Ὡσπερ (87) δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς γεννᾶται μὲν ἐκ σοῦ Πατρὸς, διαμένει δ' ἔν ἀναλλοίωτον ἑαυτῷ (88) τὸ τῆς υἰότητος συντηρῶν (89) ἐξίωμα, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ πανάγιον (90) ἐκπορεύεται μὲν τοῦ Πατρὸς, μένει δ' ἀμετάβλητον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(71) Col. διαφεύγειν.

(72) Mon. καὶ εἰ.

(73) εἰσπορᾶς.

(74) Argumentum, quo imperfectionis in Divinitate assertæ rei arguuntur Latini, sæpe apud theologos Photianos varie efformatum recurrit. Huc spectat Nicol. Methon. cap. 2 : Εἰ ἔν τὸ Πνεῦμα καὶ τέλειον, ἐπεὶ καὶ θεὸς, εἰς δὲ θεὸς, ὅτι καὶ τέλειος, ὅτι καὶ ἀγαθός, ἐξ ἐνός ἂν εἶη καὶ τελείου τοῦ ἀρχικοῦ αἰτίου, ὅπερ ὁ πατήρ. Εἰ δὲ μὴ ἐξ ἐνός τοῦτου μόνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ υἱοῦ, οὕτ' αὐτὸν ἄρα ἔν· πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἐνός; οὕτε τὸ ἀρχικὸν αἴτιον ἔν, ἀλλὰ δύο, πατήρ καὶ υἱός· καὶ οὐδέτερον τούτων τέλειον, ἀλλ' ἀτελεῖς ἐκάτερον, παρ' ὅσον δεῖται ἀλλήλων εἰς τὴν προσαγωγὴν τοῦ πνεύματος· οὐδ' αὐτὸν ἄρα τὸ πνεῦμα τέλειον· πῶς γὰρ τὸ ἐξ ἀτελῶν; οὐδὲν γὰρ τέλειον ἐξ ἀτελῶν. Hugo Ether. I. II, c. 10, p. 1204, 1205, non satis accurate hæc ita reddit : « Si unus est Spiritus et perfectus, quia Deus, et perfectus, quoniam bonus (nam quod perfectum non est, imo quod huiusmodi, bonum non est), ex una utique sit et perfecta et principali causa, quæ est Pater, unumquidque. Si autem non est ex uno, et hoc solo, sed et ex Filio, non idem ergo unum. Quomodo enim est, quod non ex uno, neque principali, causa una? Duo enim sunt Pater et Filius, et neuter eorum perfectus, in quantum sui ad invicem egent ad productionem. Non est igitur ipse Spiritus perfectus. Quomodo enim, cum sit ex imperfectis? Nihil ex imperfectis perfectum. » — In quibusdam videtur Hugo aliter legisse.

(75) In cod. Mon. cap. xθ'.

(76) Fortasse αὐτῷ et revera αὐτῷ habet. Col.

(77) οὐκ δεest in Mon.

(78) Nicol. Methon, cap. 2 (supra c. 44, not. 8), cap. 15 : Οὐκέτι ἔν καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα· πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἐνός μὴδὲ μόνου; cap. 28 : Ἴσον μὲν οὐκ ἂν εἶη τὸ ἐκ δύο, ὡς φασί, τῷ ἐξ ἐνός· ἦν γὰρ καὶ αὐτὸ ἐξ ἐνός ἢ κακείνος (ὁ υἱός) ἐκ δύο. Apud Hugon. Ether. I. II, c. 21, p. 1226 : « Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, nunquam est æquale. Atqui Spiritus ex duobus est, cum Filius ex Patre solo nativitatem habeat; ergo non est æqualis Filio Spiritus, sed aut major aut minor. »

(79) Mon. διὰ τοῦτο.

(80) Mon. ὀψὲ γούν.

(81) En sua dogmata rursus catholicæ Ecclesiæ sententiam esse proclamat; non minori confidentia suam doctrinam in ep. ad Aquilei archiepisc. vocat τὴν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξαπλωμένην εὐσέθειαν.

(82) Mon : ζωαρχικῆς.

(83) Mon. ἦ.

(84) Col. ἢ κατὰ τὴν φύσιν.

(85) Col. οὐδαμῶς.

(86) Mon. ἀναφύεται.

(87) In C. Mon. hic incipit cap. 30.

(88) Mon. f. 458 a. b. δ' ἀναλλοίωτος ἑαυτοῦ τὸ τ.

(89) Mon. τηρῶν.

(90) Mon. τὸ ἅγιον.

ἐαυτῶ συντηροῦν τὸ ἐκπορευτὸν· καὶ καθ' ὃν λόγον ἄνευ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα προῖον ἑτέρου (91) γέννησιν ἢ ἐκπόρευσιν οὐ θεωρεῖται (92), οὐδὲ διὰ τινος μεταβολῆς τὴν ἐκπόρευσιν αὐτοῦ καινοτομεῖ (93)· οὕτω δὲ καὶ ὁ Υἱὸς γεννώμενος ἐξ ἀναίτιου τοῦ Πατρὸς οὔτε διὰ γεννήσεως, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ δι' ἐκπορεύσεως (94) οὐδεμίαν ἂν θεωρησάντων οὐδὲν ὁμοφυοῦς ἀνάσχοιτο ὑποβαλεῖν (95) οὐδὲ σχέσεως ἑτέρας ἐπεισαγωγῆ τὸ προνόμιον ἐπινοθεύειν τῆς υἰότητος (96).

[48] μζ'. [λζ'.] Ἐκεῖνο δὲ μὴ καθορῶντα δικαίως ἂν σὲ γραφοίμεν ἐκουσίῳ πηρώσεως. Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως ὁ Πατὴρ προβάλλεται τὸ Πνεῦμα, τῆς αὐτῆς (97) δὲ φύσεως ἡ Τριάς, τότε δὲ τότε μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν ἀτοπιμάτων, ἐκ τίνος (98) ἂν ἀφορμῆς ἐξώρμας μυθολογεῖν τὸ δυσσεβήμα; Οὐ γὰρ μόνον εἰς προβολὴν τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἂν σοι μετεβάλλετο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν καὶ τὴν ἰδίαν προβολὴν ἐτέμνετο τε καὶ κατεμερίζετο· καὶ σιγῇ τὰλλα ἐχέτω, ὅτι τε ἄμεινον (99), καὶ οὐδὲ τῶν ῥήματι τὰ ἀτοπιώτερα (1) μὴ προφερόμενα τοῖς νοουεχῶς καὶ σὺν εὐλαθείᾳ διερευνησάντων οὐκ ἄδηλον ἔχει τὴν κατανόησιν. Ἄλλ' οὕτω μὲν εἰ τῶν λόγων τῆς φύσεως, οὐχὶ δὲ τῶν λόγων τῆς ἰδίας ὑποστάσεως ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα εἴ τις (2) προβάλλεσθαι τερατεύσοιτο (3). Εἰ δὲ καθὼς Πατὴρ ὁ Πατὴρ ἱερολογεῖται προβάλλειν τὸ Πνεῦμα καὶ τοῖς (4) εὐσεβέσι οὐκ ἐπιδοσάσεται· οὔτε ὁ Υἱὸς, καθὼς θεολογεῖται ὁ Υἱὸς, διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος προβολῆς τὸ τῆς υἰότητος καινοτομήσει (5) ἀξίωμα, οὐδὲ τῶν Πατρῶν (6) περικόψας εἰς ἐαυτὸν μεταστήσει τὴν αἰτίαν τοῦ προβλήματος, ὡσπερ οὐδὲ τῆς περὶ αὐτὸν ἀστασιάστου τε καὶ ἀρβύστου (7) γεννήσεως. Οὐ γὰρ ἐστίν, οὐκ ἐστὶ ταῦτα φύσεως, [49] καθ' ἣν ἡ κοινωνία δοξάζεται, ἀλλ' ὑποστάσεως ἰδιώματα, δι' ὧν τὴν (8) ἐν τῇ Τριάδι θεολογοῦμεν διακρίσιν (9).

A Spiritus ex Patre nullam agnoscente causam procedens alterius generationem vel processionem divinam non operatur, nec per ullam mutationem processionem suam innovat, ita sane et Filius ex Patre principii experte generatus neque per generationem, imo vero neque per processionem poterit ullam aliam consubstantialem personam producere, aut aliam superinducendo relationem filiationis adulterare prerogativam.

47. Illud autem si nolis intelligere, merito te spontaneam arguam caecitatis. Si enim secundum rationem naturae Pater producit Spiritum, cum ejusdem naturae sit Trinitas, tunc sane una cum multis aliis affinis absurdus esset tibi aliqua occasio impiæ hujus fabulae confingendæ. Non enim solum inproductorem Spiritus posses Filium convertere, sed ipsummet Spiritum tum in Filii generationem tum in sui ipsius productionem scindere ac partiri; pressis interim silentio cæteris absurdis, quæ etiam nullo prodita verbo a prudentibus piisque perscrutatoribus melius ac facilius intelliguntur. Atque ita quidem, si quis ratione naturæ, non vero ratione hypostaseos propria Patre Spiritum produci fingeret. Cum tamen Pater Spiritum producere et sacris dicatur eloquiis et a catholicis constantissime credatur, profecto nec Filius, quatenus Filius prædicatur, per Spiritus productionem filiationis gradum sibi immutabit, nec Patri ademptam ad se trahet Spiritus causationem, quemadmodum nec causationem pacatissimam purissimamque sui generationis. Neque enim prorsus hæc sunt naturæ, secundum quam communio prædicatur, sed hypostaseos proprietates, per quas divinam in Trinitate distinctionem confitemur.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (91) Mon. προῖον ἑτέραν γ.
 (92) Mon. οὐ θεωρεῖται. Ad marginem : ἴσως· οὐ θεωρεῖται.
 (93) Col. καινοτομεῖ.
 (94) Mon. οὔτε διὰ γεννήσεως, οὔτε μὴν δι' ἐκπ.
 (95) Mon. ὑποβαλεῖν.
 (96) Conferantur ista Nicolai Methon. c. 4. med. D
 Πῶς εἰς υἰὸς, πῶς ἀπλοῦς; ὁ μὴ μόνον υἰὸς, ἀλλὰ υιοπάτωρ δὲ τις ἀναφανόμενος ἐκ τοῦ μὴ γεννησθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα προάγειν ἐξ ἐαυτοῦ, ὅπερ ἦν τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος. Marcus Ephes. syllog. 1 (cod. Mon. 27 f. 180 a) : Εἰ οὖν ἀντίθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα... καὶ ἄμφω τὰ ἀντικείμενα συνελθεῖν ἐφ' ἑκάστου τούτων ἀδυνατον· οὐδ' ἄρα τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν συνελύσεται (καὶ ταῦτα γὰρ ἀντικείμενα) οὐδ' ὁ υἰὸς αἰτιατὸς ὁμοῦ καὶ αἴτιος ἐστίν, καθάπερ οὐδ' υἰὸς ὁμοῦ καὶ πατὴρ. Sic et ejusd. Confess. ibid. f. 115 a — Ad finem cap. λζ'. Col. p. 288 hoc habet Scholion : Ἐπιβόημα ἀφοριστικόν· εἰρημνέοις ἐπιλεγόμενον· περιορίζει γὰρ καὶ σημαίνει, ὅτι ταῦτα μὲν οὕτως.
 (97) Mon. αὐτῶν.
 (98) Mon. ἐκ τίνος.
 (99) Palat. et Mon. ὅτι τε ἄμ.

- (1) Mon. ἀτοπιώτερα.
 (2) Sic Vat. f. 201 b.; Palat. f. 227 a.; Monac. breviter : ὁ π. τὸ πνεῦμα προβάλλοιτο.
 (3) Col. τερατεύσοιτο.
 (4) Mon. τῆς.
 (5) Mon. καινοτομήσει. Col. καινοτομήσει.
 (6) Mon. τοῦ πατρὸς.
 (7) Col. ἀστ. καὶ ἀρβύ. Sine τε.
 (8) Mon. τὰ ἐν τρ.
 (9) Eucleatius et plura argumenta connectendo Marcus Ephes. syllog. 10 (cod. Mon. 27. f. 245 a) : Τὸ τῆς θεότητος αἴτιον ἢ τῶν ὑποστάσεων ἐστὶν ἴδιον τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ κατὰ τοὺς λατίνους, ἢ τῆς αὐτῶν φύσεως ἢ ἐνεργείας τινός. Εἰ μὲν οὖν τῶν ὑποστάσεων ἐστὶν (sic accent. in cod.) ἴδιον, πῶς οὐ δύο τὰ αἴτια; δύο γὰρ καὶ αἱ ὑποστάσεις, καθάπερ καὶ τὸ αἰτιατὸν δύο προσὸν ὑποστάσει δύο καὶ τὰ αἰτιατὰ πάντως εἰσάγει. Εἰ δὲ τῆς αὐτῶν φύσεως, ἐξισάσει πάντως αὐτῆ καὶ οὐκ ἐπὶ πλέον ἐστίν· τὸ γὰρ πνεῦμα οὐκ ἐστὶν αἴτιον· εἴ τι ἄρα πατὴρ καὶ υἱὸς φύσις, τοῦτο θεότητος αἴτιον, καὶ εἴ τι θεότητος αἴτιον, τοῦτο πατὴρ καὶ υἱὸς φύσις· ἀλλότριον ἄρα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσεως, ὡσπερ καὶ τοῦ αἰτίου ἀλλότριον. Καὶ ἔτ. Μακεδόνιον οἱ Λατίνοι μὲμφονται! Εἰ δὲ ἐνεργείας

48. Esto. At inquit nonnulli hæreticos dicere : A Quomodo non manifeste repudiatis præconem illum Ecclesiæ orbisque doctorem Paulum, cœlestem illum virum, qui ingenti vereque cœlesti exclamata voce : *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra clamantem : Abba, Pater* ⁶¹. Si igitur Paulus dogmatum rectorum norma Spiritum dicit e Filio procedere, quomodo qui hoc non admittunt, ipsum mysteriorum cœlestium doctorem non repudiant? At quis, quæso Paulum arcanorum mysteriorum doctorem calculis omnibus respuit, an is qui eum Christo magistro suo et communi Domino contradicentem ostendere nititur, an vero qui ipsius cum illo consensionem concordiamque reveretur ac celebrat? Si enim Dominus quidem Spiritum ex Patre procedere docet, Paulum vero inducit hæresis asserentem ex Filio, uter quæso, illum repudiat? Imo potius is illum repudiat, qui contradictionis adversus Dominum eum accusat inevitabilemque temeritatis pœnam sibi acquirere eum contendit. Vides, quomodo orbis universi doctorem doctoris honore haud exuere nosti, quomodo eum, qui nos ad pietatem ducit non veneratione obsequiove prosequeris, sed infamia atque ignominia inspergis. Sed nihil præter morem suum hic agit hæresis. Quæ enim ipsum Filium Verbumque Dei calumniata fuit, quod secum ipse aliquando pugnarit, quomodo non sibi consentanea facit, dum et genuinum ejus famulum et discipulum ipsi contraria dicentem objicit eumque ostendere nititur magistri sui correctorem?

49. At ubinam, quæso, Paulus affirmat, *Spiritum procedere a Filio?* Esse quidem Spiritum Filii (neque enim alienus est; absit) et ille dixit et Dei Ecclesia confitetur ac prædicat; *procedere autem ex Filio* neque ex illius divina lingua prodiit, neque ullus

⁶¹ Galat. iv, 6.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ

τινός ἐστιν ἴδιον, ζητητέον αὐθις, εἰ προσωπική ἐστὶν αὕτη ἢ φυσική· καὶ εἰ μὲν φυσική, φυσικῆς τινός (sic in cod.) ἐνεργείας ἔσται τὸ πνεῦμα ἀλλότριον, κἀντεῦθεν δὴ καὶ τῆς φύσεως, εἰ δὲ προσωπική, πρὸς D ἔν πρόσωπον ὡρισμένως ἀνενεχθήσεται· μία γὰρ τῶ ἀριθμῶ προσωπικῆ ἐνεργεία πάσαις ἀνάγκαις ἐνός ἔσται προσώπου πρὸς ἐν ἐνεργήμα τείνουσα· μάτην ἄρα λατινοὶ τὴν μίαν τῶ ἀριθμῶ προβλητικὴν ἐνεργείαν τε καὶ ἰδιότητα τῶ πατρὶ καὶ τῶ Ἰῶ διδάσσει.

(10) Monac. cum plurimis N. T. edit. ἰμῶν.

(11) Palat. f. 227 a. Vatic. f. 202 a. habent : παραγράφονται, quod hic postuleret particulam negativam, unde Monac. Cod. lectionem prætulimus. Reipsa Col. p. 289 habet; οὐ παραγράφονται. Hucusque verba adversariorum; abhinc Photius contra eos arguit.

(12) Mon. f. 459 a. παραγράφετε.

(13) Mon. δεῖξαι.

(14) Mon. habuit παραγραφόμενοι· sed postea correctum est.

(15) Mon. χρωστών.

μη'. [λη.]. Ἐἴεν. Ἀλλὰ γὰρ φασὶ τινες τοὺς αἰρεσιώτας λέγειν· Πῶς δὲ τὸν κήρυκα τῆς Ἐκκλησίας, τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον οὐκ ἂν ἀλοιήτε παραγραφόμενοι Παῦλον; ἐκείνον τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον, ὃς μέγα τε καὶ ὡς ἀληθῶς οὐράνιον ἀνακέκραγεν· Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἰοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν (10), κρῆζον· Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. Εἰ οὖν Παῦλος ὁ τῶν δρθῶν δογμάτων γνώμων τὸ Πνεῦμα λέγει ἐκ τοῦ Ἰοῦ ἐκπορεύεσθαι, πῶς οἱ μὴ τοῦτο παραδεχόμενοι αὐτὸν τὸν μυσταγωγὸν τῶν οὐρανίων παραδέχονται (11); Καὶ τίς ἐστὶ Παῦλον τὸν θεωρὸν τῶν [50] ἀποβήτων ὃς ἀπάσαις ψήφοις παραγράφεται (12), ὁ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καὶ κοινὸν Δεσπότην ἀντιφθεγγόμενον ἐπιδειξάει (13) σπουδάζων, ἢ ὁ τὴν πρὸς αὐτὸν συμφωνίαν αὐτοῦ διὰ σεβάσματος ἄγων καὶ ἀνυμνῶν; Εἰ γὰρ ὁ Δεσπότης μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ, Παῦλον δὲ ἡ αἴρεσις δογματίζειν εἰσάγει ἐκ τοῦ Ἰοῦ, τίς ἂν εἴη ὁ παραγραφόμενος (14); μᾶλλον δὲ ὁ γραφόμενος αὐτὸν Δεσποτικῆς ἀντιλογίας καὶ δίκην ἄφυκτον τοῦ τολμήματος χρεωστέιν (15). Ὅρθῶς, ὅπως ἔγνωσ τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον τῶν διδασκαλικῶν γερῶν μὴ ἀποστῆρεῖν, ὅπως τὴν πρὸς τὴν (16) εὐσέθειαν ὁδηγὸν ἀντιτεῦ δι' αἰδοῦς ἄγειν καὶ σεβάσματος ἐπιβρότην γνώμη δυσσημεῖς (17). Ἀλλ' οὐδὲν ἡ αἴρεσις (18) κινότερον τοῦ συνήθους ποιεῖ. Ἡ γὰρ αὐτὴν συκοφαντήσασα τὸν Ἰῶν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς διαφωνίαν ἔκπεσειν, πῶς οὐκ ἀκόλουθα πράττει (19) ἐαυτῆ καὶ τὸν αὐτοῦ γνήσιον θεράποντα καὶ μαθητὴν εἰς ἀντιλογίαν (20) ἀντανιστώσα καὶ φιλονεικίῳσα δεῖξαι τοῦ διδασκάλου διωρθωτὴν (21).

μθ'. [α.]. Ποῦ (22) δὲ Παῦλος ἂν ἐλέγει (23) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ [51] Ἰοῦ; εἶναι μὲν (24) γὰρ τοῦ Ἰοῦ (οὐδὲ γὰρ ἀλλότριον· μὴ γένοιτο!) κάκεινος εἶπε καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία συνομολογεῖ καὶ συνεπίσταται· ἐκπορεύεσθαι δὲ ἐκ τοῦ

(16) Τὴν deest in Mon.

(17) Mon. δυσσημεῖν.

(18) Mon. διαίρεσις.

(19) Mon. πράττεις.

(20) Col. εἰς τὴν ἀντιλ.

(21) Suam de eodem textu disputationem in ep. ad Aquilei. his verbis introducit Photius : Ἀκούω δὲ τούτους θρασυνομένους κατὰ Παύλου καὶ κατὰ τοῦ κοινῶ δεσπότη καὶ διδασκάλου τὸν θεῖον Παῦλον εἰς συνηγορίαν τῆς οἰκείας προβαλλομένης αἰρέσεως· ἐξαπέστειλε γὰρ, φασίν, εἶπεν, ὁ Θεὸς τὸ πν. κ. τ. λ. Ἀλλ' οἷγε τοῦτο ῥητὸν τὴν οἰκείαν κρατύνειν ἀμαθίαν νομίζοντες ἐκείνο γινωσκέτωσαν, ὡς ἐν οἷς τοῖς τοῦ Παύλου ῥητοῖς ὑπολαμβάνουσι ἐπερίδραστοι, ἐαυτοὺς μᾶλλον ἀμαρτάνοντας ἐξελέγηχουσι.

(22) Mon. Παν.

(23) Sic tres nostri codd.; fort. ἔλεγε. Col. Παῦλος, ἄνθρωπε, λέγει. Ex ἄνε λέγει ortum illud ἂν ἐλέγει.

(24) Mon. εἰ μὲν γάρ.

Γιού, [51] οὔτε διὰ τῆς ἐκείνου θεοβόρημονος γλώττης A
προεληλύθεν, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν εὐσεβῶν οὐ-
δεῖς (πολλοῦ γε καὶ δεῖ συκοφαντίας τοιαύτης) ἐγρά-
ψατο, ἀλλ' οὐδ' ἀκοῇ τὸ δόσημον (25) ἀνάσχοιτο
δέξασθαι.

v. [β'] Ἐπεν ὁ Παῦλος, ὁ τῷ δρόμῳ τοῦ θεοῦ
κηρύγματος βραχύτερον αὐτοῦ τῆς σπουδῆς τὸ τῆς
οἰκουμένης ἐλέγξας μέγεθος. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γιού
αὐτοῦ. Διὰ τί οὖν μὴ καὶ σὺ τοῦτο λέγεις, ἀλλὰ
κακουργεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς καὶ διαστρέφεις
τὸ ῥῆμα τοῦ κήρυκος· καὶ, τὸ βαρύτερον, τὴν σὴν
διαστροφὴν καὶ βλασφημίαν εἰς τὴν τοῦ διδασκάλου
παραπέμπεις φωνήν (26);

va. [γ'] Ἐφη, Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γιού (27)· καλῶς
γε καὶ θεοσόφως. Σὺ δὲ τί ποτε (28) παραχαράττεις
τὴν φωνήν καὶ ἃ μὲν (29) εἶπεν οὐ λέγεις, ἃ δὲ οὐδ' B
ἐνενόησεν ὡς ἐκείνου λεγοντος κηρύττειν οὐκ ἐρυθριᾷς;
Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γιού αὐτοῦ· [δ'] οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἦν
ἄλλως βέλτιον εἰπεῖν· (30) καὶ γὰρ ὁμοφυῶς τοῦ Γιού
καὶ ὁμοούσιον καὶ τῆς αὐτῆς δόξης καὶ τιμῆς [52] καὶ
κυριότητος· ὁ τοίνυν λέγων· Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γιού
αὐτοῦ, τῆς φύσεως μὲν ἐκδιδάσκει τὸ ἀπαράλλακτον,
τὴν δὲ αἰτίαν οὐδαμοῦ (31) συνεισάγει (32) τῆς ἐκπο-
ρεύσεως· καὶ τὴν μὲν κατ' οὐσίαν οἶδεν ἐνότητά, τὸν
δ' (33) ὁμοφυῶς προαγαγόντα τὴν ὑπόστασιν οὐμεν-
οῦν οὐδαμῶς (34) συνανακηρύττει, οὐδὲ τὸν αἰτίον
ὑποδείκνυσι (35).

vβ. [ε'] Τί δέ; Οὐ θεολογεῖται παρὰ πᾶσι καὶ ὁ
Πατὴρ εἶναι τοῦ Γιού; Ἄρ' οὖν σὺ (36) διὰ τοῦτο
καὶ (37) γέννησιν ἀναστρέφεις αὐτῷ (38); Εἰ δ' ὁ
Πατὴρ λέγεται μὲν τοῦ Γιού, οὐχ ὅτι γεγέννηται, C
ἀλλ' ἐπειδὴ ὁμοούσιος· εἰ βούλει δὲ καὶ ὅτι γεγέννη-
ται (39)· πῶς ἐνταῦθά σοι Τὸ Πνεῦμα ῥῆθὲν (40)
τοῦ Γιού ἀντὶ τοῦ λέγειν αὐτὸ αἰτίον καὶ προαγω-
γὸν εἰς τὴν τοῦ προαγομένου καὶ αἰτιατοῦ τάξιν
καρτερῶν; Εἰ γὰρ πού σε καὶ ἀσεβεῖν διὰ τῆς τῶν
φωνῶν ὁμοιότητος ἔρωσ καταῖχεν, ἐπίσης μὲν ἂν
ἦς ἀσεβῶν ὡσπερ προβολέα τὸ Πνεῦμα λέγων τοῦ
Γιού, ὡσπερ καὶ τὸ ἀνάπαλιν τοῦ Πνεύματος τὸν
Γιόν· πλὴν ἀλλ' ἦ γε πλάνη διὰ τινος ἂν ἀφορμῆς
καὶ παραδείγματος ἐδόκει προῖέναι· νῦν δὲ σοι καὶ τὸ
ἄλογον θεομαχεῖ (41) καὶ τὸ θεομάχον πρὸς τὸ ἔμπλη-
κτον περὶ (42) τῆς ὑπερβολῆς φιλονεικεῖ καὶ ἀντερῖζει.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(25) Mon. βλάσφημον.

(26) Ep. ad Aquilei. : Τὸ Πνεῦμα τοίνυν τοῦ Γιού
ὁ μέταρσιος ἄνθρωπος λέγει ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ
Πατρὸς· λέγε καὶ σὺ τὴν αὐτὴν τῷ Παύλῳ
φωνήν. Ἔστι γὰρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Γιού, ἐπεὶ
μηδ' ἄλλότριον μηδ' ἀντιφθεγγόμενον αὐτῷ, μηδ'
ἀντινομοθετοῦν ὥσθη ποτέ· ἀλλ' ὅτι ὡσπερ τῆς
αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως, οὕτω καὶ τῆς αὐτῆς
βουλῆς καὶ γνώμης καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως πρὸς τὸ ἐν,
ἔξ οὗ τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐξεπορεύθη, συννεύσεως,
εἶπεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Γιού. Οὕτω κάκεινοι λεγέ-
τωςαν· οὐδεὶς αὐτοὺς αἰρέσεως ὁ γραφόμενος οὐκ
εἶπεν. Ἐκπορεύεται τοῦ Γιού. Ἄν τοῦτο τινες λέγωσι,
καὶ τὴν Παύλου διδασκαλίαν ὑβρίζουσι καὶ δόξης
ἀφαιρετικῶς αὐτοὺς ἐνόχους δεικνύουσι.

(27) Col. τοῦ Γιού αὐτοῦ καλῶς.

(28) Col. τί δήποτε.

(29) Mon. f. 459 a. δι' ἃ μὲν εἶπ.

(30) Mon. ἐρεῖν habuit, sed correctum est;

unquam catholicorum talem ei calumniam affinxit
suis scriptis; tantum abest ut id factum fuerit, ut
nec audire ejusmodi blasphemiam catholicus quis
sustinuerit.

50. Dixit Paulus, qui cursu divinæ prædicationis
breviorem suo studio telluris magnitudinem osten-
dit, *Spiritum Filii sui*. Cur igitur non et tu hæc
dicis, sed fraudulentè ragis, omnia susdeque vertis
et pervertis præconis verbum, quodque gravius
est, tuam istam perversionem et blasphemiam in
doctoris vocem intrudis.

51. Dixit *Spiritum Filii*. Recte admodum et sa-
pienter et divine. Tu vero quorsum depravas hanc
vocem et quæ quidem dixit non dicis, quæ vero ne
cogitavit quidem, quasi ab illo dicta jactare non
erubescis? *Spiritum Filii sui*. Neque enim poterat
id aliter aptius enuntiari. Est enim Spiritus ejusdem
ac Filius naturæ et substantiæ, gloriæ, honoris et
potestatis. Quid ergo dicit *Spiritum Filii sui*, natu-
ræ quidem edocet perfectam sine ulla differentiâ
similitudinem, (et identitatem) causam vero proces-
sionis nusquam inducit; ac substantiæ quidem uni-
tatem agnoscit, eum vero qui consubstantialiter
produxit hypostasim, nullatenus declarat, nec cau-
sam subindicat.

52. Quid vero? Nonne ab omnibus theologice di-
citur et Pater esse Filii? Ergo propterea et tu gene-
rari a Filio Patrem affirmabis? Quod si Pater di-
citur Filii, non quia generatus, sed quia consub-
stantialis et, vel si vis, et quia genitus fuit (Filius),
quomodo hic tu audiens *Spiritum Filii* non causam
eum ac productorem asseris, sed in producti et
causati ordinem traducis et detrudis? Nam si forte
impium te exhibere per vocum similitudinem cupie-
bas, æque existeres impius dicendo Spiritum pro-
ductorem Filii, quam si dicis vice versa Filium pro-
ductorem Spiritus; nisi quod hic error per quam-
dam veri speciem procedere et exemplo confirmari
videretur. Nunc vero et absurditas tua existit impia
et impietas cum stultitia de præcellentia contendit
ac litigat.

D ἄλλως in marg. suppletur.

(31) Col. οὐδαμῶς.

(32) Mon. συνάγει.

(33) Mon. οὐδ' ὁμοφ.

(34) Col. οὐδαμοῦ.

(35) Mon. ἀποδείκνυσι.

(36) Mon. omittit σὺ.

(37) Col. τὴν γέν.

(38) In ep. ad Aquilei. : Εἰ δ' ὅτι λέγεται τὸ
Πνεῦμα τοῦ Γιού, διὰ τοῦτο φαντάζονται καὶ τὸ
ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Γιού δογματικῶς
ἐκπορεύεσθαι· λέγεται γὰρ ὁ Πατὴρ πανταχοῦ τοῦ
Γιού, καὶ πολλοὺς δ' ἂν οἱ τοιοῦτοι προβολέας καὶ
αἰτία τοῦ Πνεύματος ὑποστήσονται.

(39) Col. ὅτι γεγέννησεν πῶς.

(40) Mon. ῥῆθῆ.

(41) Mon. θεολογεῖ.

(42) Pspl omittit Mon.

53. Prædicat igitur Ecclesia et Filium esse Patris et Patrem esse Filii; sunt enim consubstantiales; neque tamen quia dicitur generatus Filius a Patre et Pater dicitur esse Filii, idcirco vicissim affirmare licebit Patrem a Filio generari. Ita ergo quando dicimus Spiritum esse Patris ac Filii consubstantialitatem quidem ejus cum utroque ex vocibus istis colligimus; scimus autem Spiritum consubstantialem esse Patri, quia ex ipso procedat, atque, consubstantialem Filio, non quia procedat (absit! nam nec Filius consubstantialis est Spiritui propter generationem), sed quia ex una indivisaque causa ab æterno simul eodemque ordine uterque procedit.

54. *Spiritum Filii sui.* Intellige, sodes, nec velis divinam salutaremque vocem præconis veritatis in perniciose materiam tibi convertere. Non est operosum respicere, non est ad hoc ingenio acutiori opus, quod valeat in abditiora mysteria penetrare. Aliud significat *Spiritus Filii sui.* et aliud denotat *Spiritus ex Patre procedens.* Nec te similitudo casuum in casum irroperabilem compellat. Multa enim verba, quæ simili efferuntur vocis forma, similem sensum nullatenus exhibent, plurimaque tibi hoc loco verba ejusmodi recenserem, nisi contumacia tua meum studium in desidiam verteret.

55. Tu vero forsitan affirmaveris, imo tuis serviens legibus omnino cogaris ab hac non recedere absurditate: quoniam Filius non solum splendor Patris et lumen de lumine a nostris theologis nuncupatur, sed et ipse ait: *Ego sunt lux mundi*, et quoniam est lumen lumini consubstantiale, Filius

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Col. δυσσημῆσωμεν.

(44) Palat. f. 229 a. καί' . . (rasura).

(45) Mon. πρὸς ἑκατέρους (superscriptum — ους) τὰς φωνὰς. Hugo Ether. II, 20 p. 3135: Consubstantialitatem quidem ad utrumque omnino vocibus; et non significatione, reddimus.

(46) Mon. μηδ' ἐκεῖνος. Sic Col.

(47) Hugo Etherianus l. c. Photium alloquens. « Ad hoc autem fateris, quod sacrosancte consistearis, Spiritum esse Patris et Filii; sed et substantiale (l. consubstantiale) ad utrumque tantum vocibus applicas in hunc modum fando: « Scimus quod consubstantialis est quidem Patri Spiritus, eo quod ex ipso procedit, consubstantialis vero Filio, non quod ex ipso procedat (absit! quia neque ille huius per generationem), sed quoniam ex una et indivisibili causa ante sæcula æqualiter utriusque (ed. utique) progressio. » Photio præiverat Theodoretus, qui contra Cyrilli anathem. 9, insurgens scripsit (Opp. IV, 718. ed. Paris. 1642): Ἰδίον δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ὁμοφυῆς καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔφη, συνομολογῆσαι καὶ ὡς εὐσεβῆ δεξιόμεθα τὴν φωνήν· εἰ δὲ ὡς ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' αὐτοῦ ὑπαρξίν ἔχον, ὡς βλάσφημον τοῦτο καὶ ὡς δυσσεβῆ ἀποβρίψομεν. Photium sequuntur hac in re ejus asseclæ omnes. Cf. Andron. Camaterum apud Beccum *Gr. Orth.* II, p. 300, 301, et Marcum Ephes. *syllog.* 21 (Cod. Mon. 27 f. 236 b), ubi ait: Ἴνα μὴ δόξη τοῦ Υἱοῦ

υἱ'. [ζ'.] Ἱερολογεῖ τοίνυν ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ· καὶ γὰρ ὁμοούσια· καὶ οὐ δὴπου διότι θεολογεῖται γεγενῆσθαι ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ διότι λέγεται καὶ ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ [53] ἀνάπαλιν δυσσημῆσωμεν (43)· οὕτως οὖν κάπειδὸν (44) ἱερολογούμεν τὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ μὲν ὁμοούσιον πάντως πρὸς ἑκάτερον (45) ταῖς φωναῖς συνεισάγομεν· ἴσμεν δ' ὅτι ὁμοούσιον μὲν ἐστὶ τῷ Πατρὶ, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται· ὁμοούσιον δὲ τῷ Υἱῷ, οὐκ ὅτι ἐκπορεύεται (ἀπαγε· ἐπεὶ μηδὲ κάκεινος (46) αὐτῷ διὰ τὴν γέννησιν), ἀλλ' ὅτι ἐξ ἑνὸς καὶ ἀμερίστου αἵτιου πρὸ αἰώνων τε καὶ ὁμοταγῶς ἑκατέρῳ ἢ πρόδος (47).

vd'. [η'.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ (48). Σύνες, ὦ οὗτος, καὶ μὴ τὴν τοῦ κήρυκος τῆς ἀληθείας θεόσοφόν τε καὶ σωτήριον φωνὴν ὀλεθροῦ πάθους σαυτῷ συσκευάζης (49) ὑπόθεσιν. Οὐκ ἔστιν ἐργώδης ἡ ἀνάληψις, οὐκ ἄξιόπρεπτος δεῖται φρονὸς οὐδ' ἐμβαθύνειν ἐβρώμενης τοῖς κρυφωτέροις (50)· [54] ἄλλο (51) σημαίνει, τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ ἕτερον (52) μυσταγωγεῖ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον (53). Μῦθε σε ἡ ὁμοιότης (54) τῶν πτώσεων (55) εἰς ἀνάστον συναλαυνέντω πτώμα (56). Πολλὰ γὰρ τῶν ῥημάτων (57) τῷ ὁμοίῳ προαγόμενα τῆς φωνῆς τύπῳ οὐ τὸν ὅμοιον νοῦν ὀμνοῦν οὐδ' ἐγγὺς διερμηνεύει· καὶ πλείστον ἄν σου τοιούτων (58) κατάλογον ἠθροισάμην (59), εἰ μὴ σου τὸ ἀπειθὲς (60) τὴν ἐμὴν σπουδὴν μετέβαλλεν εἰς ὄκνον.

ve'. [θ'.] Σὺ δ' ἂν (61) ἴσως εἶπεν ὑπαρχθεῖης, μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς δουλεύων νόμοις ἀνάγκην ἔχεις (62) μὴ ἀπίστασθαι τῆς ἀτοπίας· Ἐπειδὴ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς (63) καὶ τὸ ἐκ τοῦ φωτὸς φῶς ὁ Υἱὸς οὐ τοῦτο μόνον θεολογεῖται, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς (64) φησεν· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου,

ἀλλότριον εἶναι καὶ μὴ ὁμοίως καὶ παρ' αὐτοῦ διδοσθαι, Πνεῦμα καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεται.

(48) In cod. Mon. cap. 31.

(49) Mon. f. 459, 460: Πόθους σαυτῷ κατασκευάζεις.

(50) Mon. κορυφωτέροις.

(51) Mon. ἄλλος.

(52) Mon. ἄλλο.

(53) Hanc Photii assertionem refert Beccus, *lib. III, ad Theodor. Sugdææ episc. c. 7. Gr. Orthod.* II, p. 142.

(54) Mon. μὴ δὴ σε ὁμοίω.

(55) Scilicet similis casus grammaticus (genitivus). Ludit in verbis πτώσις et πτώμα.

(56) Col. τραῦμα.

(57) Mon. ὀνομάτων.

(58) Mon. τοιούτων.

(59) In his colligendis Photium multum laborasse præter Vocabularium eidem ascriptum quod Amphilocho. 21 (ap. Maiam *Vell. Scr.* I, p. 59-65) ostendit.

(60) Mon. ἀναθές.

(61) Monac. Οὐδ' ἂν ἴσ. In Palat. signatur c. η' in Vat. θ'.

(62) Mon. ἔχειν.

(63) Cf. Hoer. I, 3.

(64) Mon. αὐτά.

ἔστι δὲ τὸ φῶς τοῦ φωτός (65) ὁμοούσιον ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς (66), [55] τὸν ἐκ τῆς σῆς σοφίας καὶ γνώμης καὶ γλώττης συμπλακέντα σοὶ βρόχον κἄν ὄψῃ γούν, ἵνα μὴ λέγω σαυτῷ περιθεῖναι, ἀλλ' οὖν δίκαιος ἦσθα (67) παραιτεῖσθαι [καὶ] ζητεῖν (68) τὸν διὰ τῆς ἀγγέλης ὄλεθρον ὅπως γένοιτό σοι διαφυγεῖν.

νζ'. [ι'.] Εἶπεν ὁ θεῖος Παῦλος ὁ τῷ πλάτει τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος (69) τὸν γύρον τῆς οἰκουμένης στενοχωρήσας. Ἐξάπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· ὁ μὲν (70) εἶπε λέγοντα οὐδεμίαν σε δίκην ἀπαιτοῦμεν· ὁ δὲ μὴ εἶπεν, ὡς ἐκείνου κηρύσσοντος δογματίζοντα ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα (71) ποινῆς ἔνοχον (72) εἶναι καὶ ἀσεβείας (73). Εἶπεν (74) ἐκεῖνος ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος· Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· σὺ δὲ ὡς περ καὶ τὸν τρίτον οὐρανὸν ὑπερανθῶς καὶ ἀποβόητοτέρων ῥημάτων αὐτήκοος (75) γεγονώς ἐκείνου μὲν τὴν φωνὴν ὡς (76) ἀτελεῖ παραγράφῃ (77) καὶ τῆς σῆς πίστεως ἀπλακύνεις, τελειοποιῶν δὲ (78) τὸ ἐκείνου ἀτελεῖς ἀντὶ τοῦ λέγειν. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τὸ Πνεῦμα δογματίζεις (φεῦ τῆς ἀνυπερβλήτου τόλμης!) ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ· καὶ ταῦτα [56] δραματοῦργῶν καὶ βλασφημῶν τὸν βλασφημούμενον (79) οὐδεμίαν λαμβάνεις αἰδῶ διδάκαλον καὶ συνήγορον ἐπιγράφεσθαι. Ὅντως ἔδειξας, ἐκ ποίου πνεύματος ἐνεργούμενος καὶ πληρούμενος τὸν τηλικούτον καὶ τοσοῦτον ἰὸν τῆς ἀσεβείας (80-81) ἐξήμεσας.

νζ'. [α'.] Βούλει σοὶ καὶ ἐτέρας, ἱεράς παραθεῖναι φωνάς, δι' ὧν σοὶ καὶ τὸ τῆς (82) ἀπονοίας καὶ παρνοίας στηλιτεύεται κακομήχανον; Ἱερολογεῖται τὸ πανάγιον Πνεῦμα, Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως, Πνεῦμα γνώσεως, Πνεῦμα ἀγάπης, Πνεῦμα σωφρονισμοῦ, Πνεῦμα υἰοθεσίας. Οὐ γὰρ ἐλάθετε, φησὶ, πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, ὁ τὸ ἀνεσπερον τῆς ἀλθεΐας φῶς τῷ τοῦ ἡλίου (83) ὁρόμῳ συνεξαπλώσας καὶ πᾶσαν τὴν γῆν ταῖς ἐκεῖθεν ἀκτῖσι περιλαβῶν (84), ἀλλὰ Πνεῦμα Υἰοθεσίας· καὶ πάλιν, Οὐ γὰρ ἔδωκεν ὑμῖν πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ (85). Καὶ δὴ καὶ (86) Πνεῦμα πίστεως λέγεται καὶ ἐπαγγελίας

⁶² Isa. xi. 2. II Tim. i, 7. ⁶³ Rom. viii, 15. ⁶⁴ II Tim. i, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(65) Verba ἔστι δὲ τὸ φ. τοῦ φ. in textu ommissa D ad marg. suppletur in Monac.

(66) Mon. Ὁμοούσιον του Πατρὸς ὁ Υἱός.

(67) Mon. ἦσθαι habuit; sed postea correctum.

(68) Sic Col.

(69) Vatic. f. 202 a. καὶ τὸν γ'. In Palat. signatur c. θ'.

(70) Mon. ὁ μ.

(71) Different codices: Vatic. Ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα. Palat. f. 229 b. ἐνδίκης ἐγραφόμεθα Mon. f. 460 a. ἐνδίκως σε γραφ.

(72) Mon. ἔνοχοι.

(73) Ep. ad Aquilei. : Οὐ γὰρ αὐτοὺς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφομέθα, ἀλλὰ δι' ὧν τὰς ἐκείνου θεοπνεύστους φωνάς παραχαράττουσιν, αἰτιώμεθα καὶ διόπερ ἂ μῆτε εἶπεν αὐτὸς μῆτε ποτὲ ἐνενόησιν εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ ἀναισχυντοῦσι προκομίζειν· διὰ τοῦτο δικαίαν αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἀλάσκονται τὴν κατάγνωσιν ἐπιφέροντες.

(74) In Palat. et Vat. c. ι'.

nimirum Patri (α) contextum per te ex tua vafritie et opinione et lingua laqueum tandem aliquando ne dicam ipsummet tibi imponere; at saltem deprecari te justum fuerit atque quærere, quomodo strangulationis mortem queas evadere.

56. Dixit divus Paulus, qui latitudine evangelicæ prædicationis telluris universæ ambitum coarctavit; *Misit Deus Spiritum Filii sui*. Dum id quod dixit enuntias, nullam a te pœnam exigimus, dum vero quod non dixit tanquam ab illo prædicatum constituis, reum te supplicii atque impietatis judicamus. Dixit ille cœlestis homo: *Spiritum Filii sui*; tu vero quasi tertium cœlum supergressus verborumque magis arcanorum auditor factus, vocem quidem illius tanquam imperfectam repudias et a fide tua eliminas, perficiens vero quod ille reliquerat imperfectum, loco dicendi: *Spiritum Filii sui*, asseris (o summam atque intolerandam audaciam!) a Filio Spiritum procedere; hæcque scenico confingens more et ore sacrilego recitans Apostolum ipsum sacrilegio tuo læsum doctorem ac patronum tibi vindicare non erubescis. Plane ostendisti, quo spiritu occupatus ac impletus tantum ac tale impietatis venenum evomueris.

57. Visne alias adhuc tibi sacras apponam voces, quibus veaniæ dementiæque tuæ malus confutetur dolus? Prædicatur sanctissimus Spiritus, Spiritus sapientiæ, Spiritus prudentiæ, Spiritus scientiæ, Spiritus dilectionis, Spiritus continentiæ, Spiritus adoptionis filiorum ⁶². *Non enim accepistis Spiritum servitutis in timorem*, ait Paulus, qui lucem veritatis nunquam vesperscentem quacunque solis cursus porrigitur propagavit terramque universam illius radiis est complexus, *sed Spiritum adoptionis filiorum* ⁶³. Et rursum: *Non enim dedit vobis spiritum servitutis, sed Spiritum sapientiæ et dilectionis et sobrietatis* ⁶⁴. Imo et Spiritus fidei dicitur et pro-

(75) Mon. ἀποβόητοτέρας ῥῆ... (spatium vacuum) τήκοος, forl. ἀπορ. ῥήσεις αὐτήκ.

(76) ὡς omittit Mon.

(77) Col. περιγράφῃ.

(78) δὲ omitt. Mon.

(79) Cf. I Cor. iv, 12, 13.

(80-81). Mon. τοσοῦτον τὸν ἰὸν τῆς βλασφημίας.

(82) Col. σοὶ τὸ τῆς.

(83) Mon. ὁ τὸν ἀνεσπ... τοῦ ἡλίου ὄρ.

(84) Sequentem lineam ἀλλὰ Πνεῦμα υἰοθεσίας — ὑμῖν Πνεῦμα δουλείας omisit scriptor cod. Monac., qui habet: περιλαβῶν, ἀλλὰ Πν. σοφίας, κ. τ. λ., fortasse τῷ ὁμοίῳ « ἀλλὰ » inductus.

(85) II Tim. i, 7: Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς πνεῦμα δειλιάς, ἀλλὰ δυνάμειος καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

(86) Col. καὶ δὴ καὶ.

(α) Per apasiopesin omittit consequens: Ergo ex mundo procedit Christus, etc.

missionis et virtutis et revelationis, consilii etiam et fortitudinis et pietatis et mansuetudinis ⁶⁵ : *Et si preoccupatus fuerit homo, inquit in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite eum in Spiritu mansuetudinis (lenitatis)* ⁶⁶. Ita Paulus, ignita Spiritus lingua. Dicitur etiam Spiritus sensationis; ait enim Scriptura: *Ecce vocavi ex nomine Beseleel; replevi eum Spiritu sapientiae et scientiae et sensationis* ⁶⁷. Non solum hoc, verum et Spiritus humilitatis, ut canunt pueri in igne refrigerium nacti: *Sed in animo contrito et in Spiritu humilitatis, suscipiamur* ⁶⁸. Sed et Spiritus iudicii et ardoris, quibus verbis ultrix et purgatrix Spiritus virtus manifestatur. Etenim Isaias clamat: *Purgabit eos Dominus Spiritui iudicii et ardoris* ⁶⁹; sed et Spiritus plenitudinis, nam quo prophetarum nullus magis compatiens ceteris est Jeremias, *Via filiae Sion, inquit, non in sanctum, nec in purum Spiritum plenitudinis* ⁷⁰, pro eo ut diceret: Non repleta est puro et sancto Spiritu. Quid ergo? Ideone tu supercilio contracto ex donis, quæ ille largitur ac donat, procedere sanctissimum Spiritum impia ratiocinatione affirmabis ac subsistentiam ac processionem suam inde trahere? Ne igitur te impietas blandimentis suis pelliciat ad fallacias contra tuam ipsius salutem consuevas. Quod enim Filius et Verbum Dei et Sapientia et Virtus et Veritas in sacris nostris codicibus nuncupetur ⁷¹, nemini non est notissimum; quod autem et sanctissimus Spiritus non solum dicatur Spiritus Filii, sed etiam Spiritus donorum, quorum distribuendorum potestatem habet, æque est iis exploratum qui intellectum ac sensum habent Christi.

58. Lex igitur tua tibi præcipiet, imo potius coget asserere, non solum Spiritum a Filio procedere, quia Spiritus Filii dicitur, sed etiam ab intelligentia et aliorum donorum distributione et a sexcentis aliis divinis operationibus ac virtutibus, quarum sanctissimus Spiritus fons et largitor prædicatur atque agnoscitur, præcipue vero a fide, revelatione, promissione, iudicio et intelligentia, quoniam ne-

⁶⁵ Isa. xi, 2; Ephes. i, 13, 17. ⁶⁶ Galat. vi, 1. ⁶⁷ Exod. xxxi, 2, 3. ⁶⁸ Dan. iii, 39. ⁶⁹ Isa. iv, 4. ⁷⁰ Jerem. iv, 11, 12. ⁷¹ Joan. i, 1 seqq. xiv, 6; I Cor. i, 24-30.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

- (87) Mon. ἐν γάρ.
 (88) Col. τὸν τοιοῦτον.
 (89) Mon. πύριος.
 (90) Col. x. δὴ Πνεῦμα αἰσθήσεως.
 (91) Exod. xxxi, 2, 3: ἰδοὺ ἀνακέννημαι, x. τ. λ. LXX.
 (92) Mon. ἐπλήρωσεν. Col. καὶ ἐπλήρωσα LXX: ἐπέπλησα αὐτὸν Πν. θεῖον σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης.
 (93) Mon. καθαρτικὴ habuit: sed tertium a postea deletum.
 (94) Mon. ἐμφανίζεται.
 (95) Col. καθίρει.

καὶ δυνάμει καὶ ἀποκαλύψεως, βουλῆς τε καὶ ἰσχύος καὶ εὐσεβείας καὶ πραότητος· Ἐὖν καὶ (87) προληφθῆ ἄνθρωπος ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς, φησὶν, οἱ πνευματικοὶ, καταρτίζετε αὐτὸν (88) ἐν Πνεύματι: πραότητος, [57] Παῦλος ἢ πυρίνη (89) γλῶσσα τοῦ Πνεύματος. Καὶ δὴ καὶ Πνεῦμα αἰσθήσεως (90)· λέγει γὰρ τὰ Λόγια (91). Ἰδοὺ κέκληκα ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεὴλ· ἐπλήρωσα (92) αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ αἰσθήσεως· Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ ταπεινώσεως λέγεται Πνεῦμα, ὡς που ψάλλουσιν οἱ παῖδες τῷ πυρὶ δροσιζόμενοι. Ἀλλ' ἐν ψυχῇ συντετριμμένη καὶ Πνεύματι ταπεινώσεως προσδεχθεῖμεν. Ἀλλὰ καὶ κρίσεως Πνεῦμα καὶ καύσεως λέγεται, δι' ὧν ἡ τιμωρητικὴ τε καὶ καθαρτικὴ (93) τοῦ Πνεύματος ἐμφανίζεται (94) δύναμις. Καὶ γὰρ Ἡσαίας βοᾷ· Καθαίρει (95) αὐτοὺς Κύριος Πνεύματι κρίσεως καὶ Πνεύματι καύσεως. Ἀλλὰ μὴν καὶ Πνεῦμα πληρώσεως, ὃ τῶν προφητῶν συμπαθέστατος Ἰερμίας λέγει (96)· Ἡ ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς ἅγιον οὔτε εἰς καθαρὸν Πνεῦμα πληρώσεως· ἀντὶ τοῦ· Οὐ πεπλήρωται καθαρῶ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Τί οὖν (97) διὰ τοῦτο σὺ τὴν ὁφρὸν ἀνασπᾷς (98); ἐκ τῶν χαρισμάτων, ἅπῃ αὐτὸ χορηγεῖ καὶ χαρίζεται, τὸ πανάγιον θεομαχίσεις ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα καὶ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν ἐκεῖθεν ἐλκύσαι; καὶ μὴ σε τῆς ἀσεβείας ἢ πρόσκλησις ἐκ τῶν δεξιῶν ὑποδραμοῦσα τὴν σὴν ἀναπίση κατασοφίζεσθαι (99) σωτηρίαν· ὅτι μὲν γὰρ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σοφία καὶ Δύναμις καὶ Ἀλήθεια τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν ἀνακηρύττεται [58] Λόγοις (1), πᾶσιν ἢ γνῶσις ἐξήπλωται· ὅτι δὲ καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα οὐ μόνον λέγεται τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν χαρισμάτων, ὧν τῆς διανομῆς τὸ κύρος ἔχει, ἐπίσης ὁ νοῦν ἔχειν ἡξιωμένος Χριστοῦ συνεπίσταται.

νη. [ιβ'.] Τοιγαροῦν ὁ σὸς νόμος ἐπιτάξει σοι, μᾶλλον δὲ συναναγκάσει, μὴ μόνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, διότι τοῦ Υἱοῦ λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συνέσεως καὶ ἐκ (2) τῆς τῶν χαρισμάτων διανομῆς καὶ ἀπὸ τῶν (3) μυρίων ἄλλων θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων, ὧν τὸ πανάγιον Πνεῦμα πηγὴ καὶ χορηγὸς δοξολογεῖται καὶ ἐπιγινώσκειται, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς πίστεως καὶ (4)

- D (96) Jerem. iv, 11, 12. Sed longe differt textus Hebraicus et Latin. Vulg. LXX: Ὁδὸς νῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς καθαρὸν οὐδ' εἰς ἅγιον· Πνεῦμα πληρώσεως ἔξει μοι· νῦν δὲ ἐγὼ λαλῶ κρίματά μου πρὸς αὐτούς.
 (97) Col. τί οὖν;
 (98) Ἀνασπάσας ἐκ. τ. χ.
 (99) Mon. κατασοφίσασθαι.
 (1) Col. λογίος, πᾶσιν.
 (2) Mon. f. 460 b omitt. ἐκ.
 (3) Mon. f. 461 a omitt. τῶν. Sic Col.
 (4) Mon. καὶ ἐκ τῆς ἀποκ. Col. καὶ ἀποκαλ.

τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς ἐπαγγελίας τε καὶ τῆς κρισεως καὶ (5) συνέσεως· ὅτι μὴδὲ κακουργεῖν σοὶ πέρεστιν μὴδὲ λίαν βουλομένῳ τούτοις ὀνομάζεσθαι τὸν Ἰῶν (6).

ἄθ'. Εἰ δέ τις ἐν τούτοις Πνεῦμα νομίζοι (7) παραλαμβάνεσθαι οὐκ αὐτὸ τὸ πνεύμιον καὶ ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἰησοῦ Πνεῦμα, ἀλλὰ τὰ ἐκείθεν βρῦοντα χάρισμα (8), διότι πρὸς ἐκεῖνον τὴν ἀναφορὰν ἔχει καὶ αὐτὸ ταῦτα διανέμει, τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπωνυμίαν οἰκειώσασθαι, καίτοι (9) πολλὰ λέγειν ἔχων ὁμοῦς νῦν οὐκ (10) ἔρω. Διὰ τί; [59] Διότι εἴ καὶ τοῦτο συγχωρηθῆι, οὐδὲν ἕλαττον αὐτῶν (11) ἀπελέγεται τῆς παρανομίας (12) τὸ ἐπιχειρήμα· ἐπεὶ γὰρ τοῦ Πνεύματος λέγεται τὰ χάρισμα, ὁ δὲ καινὸς αὐτοῖς ἐπιτάσσει (13) νόμος, ἐκείθεν προΐεναι κηρύσσειν (14) τὸ Πνεῦμα, οὐ καὶ εἶναι λέγεται, οὐκέτι τὸ Πνεῦμα ὧν λέγεται, ταῦτα προάγειν ἱεροῦσιν (15), ἀλλ' ἀντιστρέψαντες (16) φήσουσι τῆς συνέσεως ἐκπορεύεσθαι καὶ προΐεναι τὸ χάρισμα καὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν προειρημένων· ὥστε οὐ τὸ χάρισμα ἦτοι διὰ τοῦ πνευματικοῦ χαρίσματος (17) τὸ Πνεῦμα οὐδὲ (18) τὴν σύνεσιν χορηγεῖ οὐδὲ τὴν σοφίαν ἢ (19) τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν υἰοθεσίαν οὐδὲ τὴν ἀποκάλυψιν. οὐδὲ τὴν πίστιν, οὐδὲ τὴν εὐσέθειαν· ἀλλὰ μᾶλλον τοῦναντίον ἢ σύνεσις καὶ ἢ ἀποκάλυψις καὶ ἢ εὐσέθεια καὶ ἢ πίστις καὶ ὁ σωφρονισμὸς προάγουσι τὰ χάρισμα, ἄπερ σοὶ φίλον καλεῖν Πνεύματα, καὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως ἕκαστον (20) μᾶλλον δὲ εἴπερ ἕκαστον τῶν χαρισμάτων πνεῦμά σοι καλεῖσθαι νομίζεται καὶ τῷ ἀριθμῷ τῶν δωρεῶν τὸ πλῆθος νῦν πνευμάτων συναύξεται, καὶ οὐδὲν ἐνταῦθά σοι Πνεῦμα εἶπεν ἢ χάρισμα διαφέρει· οὐ δὲ λέγεται εἶναι τὸ Πνεῦμα, ἐκείθεν ἢ σὴ νομοθεσία προέρχεται τε καὶ προάγεται κελεύει (21). [60] ἕκαστον ἄρσὸς τῶν χαρισμάτων ἢ τῶν πνευμάτων εἰς δύο τεμνῶν ἀνθ' ἐνὸς πλείω ποιήσεις; ἢ τὸ μὲν χορηγοῦν, τὸ δὲ χορηγούμενον, καὶ τὸ μὲν προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, ἢ πίστις πίστιν καὶ ἢ σύνεσις σύνεσιν καὶ ἢ αἰσθησις αἰσθησιν, καὶ πόσον ἂν τις καταναλώσῃ χρόνον τὸν σὸν διερχόμενος λῆρον!

A quaquam contendere potest, licet id admodum præ malignitate velis, Filium his nominibus insiniri.

59. Quod si quis in his per *Spiritum* existimet accipi non ipsum sanctissimum et consubstantialem Patri ac Filio Spiritum, sed emanantia inde dona seu charismata, quæ eo quod ad illum referentur et ab illo distribuuntur, Spiritus nomen sortita sint (sibi asciverint): quanquam multa possem (contra hoc) afferre, ea tamen in præsentia non referam. Cur? Quia, licet hoc concedatur, nihilo tamen minus iniquus ipsorum conatus refellitur; quoniam enim dona illa dicuntur esse dona Spiritus, nova autem istorum lex præcipit, ut inde Spiritum procedere prædicemus, cujus et esse dicitur, non amplius affirmabunt, a Spiritu illa produci dona, quorum ipse dicitur Spiritus, sed vice versa asserent, ab intelligentia procedere ac prodire donum, nec non a sapientia cæterisque omnibus supra memoratis; quare non donum, nempe per donum spirituale ipse Spiritus, intelligentiam largitur vel sapientiam vel virtutem, vel filiationem vel revelationem vel fidem vel pietatem, sed contra potius intelligentia et revelatio et pietas et fides et sobrietas producunt dona, quæ tibi placet spiritus appellare et aliorum quodlibet eodem modo; imo vero si quodlibet donum nuncupari Spiritum arbitraris, utique cum donorum numero copiam quoque auges spirituum nihilque proinde per te differt spiritum dicere vel donum; cujus autem dicitur esse spiritus, inde per leges tua statuitur procedere atque produci. Singula igitur dona seu singulos spiritus bifariam secans pro uno plures efficias spiritus, quorum alter sit dans, alter, sit datus, et alter producens, alter productus, fides nimirum producens fidem, et quid opus tempus terere tuas ineptias recensendo?

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(5) Mon. καὶ τῆς.

(6) Brevius in ep. ad Aquilei. hæc efferuntur: λέγεται γὰρ οὐδὲν ἕλαττον καὶ Πνεῦμα σοφίας καὶ γνώσεως καὶ δυνάμεως καὶ τοιούτων θεοπροπῶν ἄλλων· εἰ οὖν διότι τούτων τὸ Πνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, ὁρῶν ἴσθιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς ὅσον βάραθρον κλάνης αὐτοῦς κατέκρημνίζει καὶ ἀποπλανᾷ.

(7) Col. νομίζοι.

(8) Cf. hom. de Sp. S. Chrysostomo ascriptam cum initio, Χθὲς ἡμῖν, ὧ φιλόχριστοι. . . . aqud Becum, *De proc. Sp. S. c. 11*; *Gr. Orih. 1, p. 320-321*.

(9) Καίτοι deest in Mon.

(10) Οὐκ deest in Mon.

(11) Mon. αὐτῷ.

(12) Mon. παροινίας. Col. παρανοίας.

(13) Mon. ἐπιτάσσειν.

(14) Col. πρὸ καὶ κηρ.

(15) Mon. ἐοῦσι.

(16) Mon. ἀντιστρέφαντες habuit; quod corre-

D etum est in ἀντιστρέφοντες.

(17) Mon. χαρακτῆρος.

(18) Οὐδὲ deest in Mon. et in Col.

(19) Col. οὐδὲ τὴν δύν.

(20) Mon. ἐκάστη.

(21) Eundem canonem: cujus dicitur Spiritus esse, ab eodem procedit, et cæteri schismatici Latinis affingunt, inter quos Jo. Phurnes apud Reocum, *De un. Eccl. c. 54* (G. O. I. 189) ait: Εἰ δὲ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ Ἰησοῦ λέγεις τὸ Πνεῦμα, ὅτι Πνεῦμα Ἰησοῦ λέγεται, τί περὶ τοῦ Ἰωσήφ ἐροῦμεν εἰπόντος τοῖς ἀδελφοῖς· Μὴ φοβεῖσθε· τοῦ γὰρ Θεοῦ εἰμι ἐγώ (*Gen. 1, 20* sec. LXX); μὴ τὸν Ἰωσήφ τὴν ὑπαρξίν ἐκ τῆς θείας φύσεως ἐσχηκέναι νομίζομεν; καὶ τοῦ Δαυὶδ εἰπόντος· Τοῦ Κυρίου ἢ γῆ (*Psal. xxiv, 1, LXX*), μὴ ἐκ τῆς θείας φύσεως εἶναι αὐτὴν δώσομεν; . . . . πᾶν ὅπερ τινὸς εἶναι λέγεται, οὐκ ἔτι καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη. Eodem pacto Nicolaus Methon. ap. eumd. l. c., c. 38 (p. 198): Οὐ πᾶν ὅπερ τινὸς, ἦδη καὶ ἐξ αὐτοῦ, et apud Hugonem Ether.

60. Sed enim et hoc contra seipsam hæresis colligit. Sanctissimus Spiritus tribuit dona dignis; hæresis autem, non contenta, ut apparet hujus distributione, scindit hæc et comminuit et dividit in plures partes, ut habeat et sectatores suos pluribus adhuc atque uberioribus compenset donis; sicque montis illorum turbatio et confusio rerum naturam et ordinem pervertit et confundit, primaque impietatis satio innumeras gignit hæreses. Verum tametsi satis hæc sunt flectendis iis, qui non penitus sese impietati devoverint, iisque confutandis, qui impudentia uti volint; et iis qui superstitionem amant, ab errore revocandis, attamen nec reliqua præmittam. Ægrotantium enim alius hac, alius illa cura vel morbo levatur vel evincitur sponte, etsi sua voluntatis nequitia insanabilis.

Ἄλλος μὲν γὰρ τῶν νοσούντων ἐτέρᾳ θεραπείᾳ, ἕτερος διελέγχεται καὶ διὰ μοχθηρίαν γνώμης τὸ ἀνάτατον ὑπιστάμενος (32).

61. Quamobrem ne ista quidem prætereunda. Si generatus quidem est Filius a Patre, procedit vero Spiritus a Filio, quomodo non ex hac sua opinione impietas in nepotis conditionem Spiritum amandabit et tremendum theologiæ nostræ mysterium in risum et nugas ablegabit?

62. Videas autem hinc quoque excessum impietatis. Si proxima causa Spiritus est Pater, quemadmodum et Filii (nam immediate tam generatio quam processio existit; neque enim medio aliquo Filius generatur, pariterque immediate Spiritus procedit), cum impiorum delirium asserat procedere etiam a Filio Spiritum eadem ipsa causa, videlicet

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

l. II, c. 12, p. 1227: « Investigandum est, quomodo sentiant, qui fatentur Spiritum ex Filio procedere; sive ideo quia Filii dicatur, sive quia universaliter omne quod alicujus dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur; hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Jacob, ex his utique et procedat. »

(22) Mon. f. 461 b. διαγγέλει. Col. διανεμεί.

(23) Vat. f. 203 a. οὐδέν. Sic Col.

(24) Mon. δέ.

(25) Col. πλείονας.

(26) Mon. παθημένη.

(27) Ts deest in Mon.

(28) Col. omitt. εἰ.

(29) Mon. περιτρέποντας. Col. p. 294, ἀπεστῆ-
κότας.

(30) Mon. διελέγγει.

(31) Col. παραλείψομαι.

(32) His finem imponit Photius longe disputationi de Gal. iv, 6. Quem verba Pauli aliaque id genus interpretantem pone sequuntur schismatis assertores, ex quibus Theophylactus, Bulgariae archiepiscopus (apud Beccum *Gr. orth.* 1, 215, n. 65): Ἐγγραπται, ἐστὶς Πνεῦμα Ἰησοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ κἀγὼ τίθεμαι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προῖόν, ἀλλ' ὡς οἰκείον αὐτοῦ συγγενὲς γὰρ καὶ οὐκ ἀλλότριον· καὶ ὡς παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πειμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον. Photius tamen infra rursum ad eandem materiam regressus, ubi voces Πνεῦμα Ἰησοῦ et Πνεῦμα Χριστοῦ non idem dicere asserit.

(33) In Cod. Mon. f. 461 b, cap. λβ'.

ξ'. Ἄλλὰ γὰρ καὶ τοῦτο κατ' ἐαυτῆς ἡ αἵρεσις συνάγει· τὸ μὲν πανάγιον Πνεῦμα διανεμεί (22) χαρίσματα τοῖς ἀξίοις· αὕτη δὲ οὐδένι (23), ὡς ἔοικεν, ἀρτισκομένῃ, οὐδὲ τῆι τοῦτου διανομῇ, τέμνει ταῦτα καὶ (24) λεπτόναι· καὶ εἰς πλείους (25) μυρίας καταμερίζει, ἵν' ἔχοι τοὺς αὐτῇ παθημένους (26) φιλοτιμείσθαι ταῖς δωρεαῖς ἐπὶ μᾶλλον τε (27) καὶ θαψιλέστερον· καὶ γέγονεν αὐτοῖς ἡ τῆς διανοίας ταραχὴ καὶ σύγχυσις τῶν πραγμάτων φύσιν καὶ τάξιν εἰς ἀνατροπὴν καὶ φουρμὸν περιτρέπουσα, καὶ ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ δυσσεδέματος μυρίας αἵρεσις ἀποτίκτουσα. Ἄλλὰ γὰρ εἰ (28) καὶ ἀποχρώντως ἔχει ταῦτα πείθειν τε τοὺς μὴ πικτελῶς εἰς ἀσεβείαν ἀποδεηκότητας (29) καὶ τοὺς ἀναίσχυτεῖν ἐλομένους διελέγγειν (30) καὶ τοὺς δαισιδαίμονεῖν ἐπικλιθέοντας ἐπανορθοῦσθαι, B [61] ἀλλ' οὐδὲ τὰ λείποντα παραλείψομεν (31).

δὲ δι' ἐτέρας ἢ ἀπαλλάσσεται τοῦ νοσήματος, ἢ ἐκὼν

ξα'. [λθ'.] Διόπερ (33) οὐδὲ ταῦτα παρδεῖν δίκαιον. Εἰ (34) γεγέννηται μὲν ὁ Ἰῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς (35) ἐκπορεύεται· δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Ἰησοῦ, πῶς οὐχὶ ἡ δυσσεβεία κατὰ τὴν οἰκείαν δόξαν οὐκ εἰς υἱωνὸν τὸ Πνεῦμα παραπέμψει (36) καὶ τὸ φρικτὸν τῆς θεολογίας ἡμῶν οὐκ εἰς μακροὺς ἀπελάσει (37) λήρους (38);

[62] ξβ' [υ'] Ἰῶσις δ' ἂν κἀντεῦθεν τὴν ὑπερβολὴν τοῦ δυσσεδέματος. Εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶν αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Πατήρ (39), ὡς περ καὶ τοῦ Ἰησοῦ· ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἢ τε γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις· οὐδὲ γὰρ διὰ μέσου τινὸς ὁ Ἰῶς γεννᾶται (40)· ἀμέσως δ' ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται· λέγει δὲ τῶν ἀσεβῶν ὁ λῆρος ἐκπορεύεσθαι· τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ

(34) Verba εἰ γεγ. — παραπέμψει ex Photio descripta leguntur in cod. Gr. theol. Vindobon. 324. Nessel. (Lambeccio est Cod. 157) fol. 247 b.

(35) Mon. ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Ἰῶς.

(36) Cod. Vindob. citatus et Col. πῶς οὐχὶ κατὰ τὴν οἰκ. δ. ἡ δυσσεβεία οὐκ εἰς υἱωνὸν τὸ Πν. π. Monac. πῶς οὐ κατὰ τὴν οἰκείαν δόξαν ἡ εὐσεβεία (sic) οὐκ εἰς Ἰῶν τὸ Πν. π.

(37) Mon. συνελάσθ.

(38) Photius ep. ad Aquilei. : Οἱ δὲ ταύτη δὲ δυσφημία κάτοχοι· καὶ υἱωνὸν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἂν ἀποκνήσαιεν, εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυλάττονται φρόνη τῶν εὐσεβῶν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ φρόνημα δι' ὧν δογματί-

D ζουσι θάλλουσι. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Ἰῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόεσι, τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς υἱωνὸν τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φρονητὸν τοῖς εὐσεβεῖν σπουδῆν ποιουμένοις καὶ τῶν τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάσθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολὺ παρορώμενον ἀνιξέλεγκτον οὐ συνεκλώσει, τοὺς σιγῶντας μὲν, νοῦ δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγγειν ἀπολάσαντας, εἰς τὴν τῶν βλαστημησάντων ἀπώλειαν; Nicol. Methon, c. 24: Ἐστὶ εἰ ὁ μὲν Ἰῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Ἰησοῦ, τάχα καὶ εἰς υἱωνὸν τάξιν τὸ Πνεῦμα τίθεται. Eadem fere occurrunt in Marci Ephesii syllogismis Cod. Monac. 27, f. 238 a f. 233 b.

(39) Mon. εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶ τοῦ Πνεύματος αἴτιος ὁ Πατήρ.

(40) Mon. οὔτε γὰρ δ. μ. τ. γεννᾶται. Deest ὁ Ἰῶς.

τοῦ Υἱοῦ, τὸ αὐτὸ ἂν αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ πόρρω Α καὶ προσεχὲς αἴτιον εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἀναβήθει (41) ὅπερ οὐδὲ ἐπὶ τῆς βεούσης καὶ ἀλλοιουμένης φύσεως ἔστιν ἐπινοεῖν (42).

ξγ'. [μζ']. Ὁρῶς τοῦ δυσσεβήματος (43) τὸ παράλογον; Ὅρα κἀντεῦθεν (44). Ἄμα μὲν τοῦ Πατρὸς γενεῖσθαι τὸν Υἱὸν καὶ ἄμα (45) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ἀκόλουθόν τε θεολογεῖν καὶ τῆς ἀσωμάτου καὶ ὑπερφυσῆς οὐσίας τοὺς νόμους ἔστι μὴ ἀγνοεῖν (46). Ἄμα δὲ (47) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεσθαι δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ· τὸ γὰρ πρότερον [63] καὶ ὕστερον (48) τῆς αἰδέου Τριάδος ἀλλότριον· πῶς οὐχ ἡ διαφορά τῶν θεωρητικῶν αἰτίων διαφόρους οὐ συναρτίζει (49) τὰς ὑποστάσεις, καὶ τομῆν ἐπαφῆσαι κατὰ τῆς ἀτομότητος καὶ ἀπλῆς καὶ ἐνιαίας τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως; Β Τῆς μὲν γὰρ αὐτῆς ὑποστάσεως διαφόρους προελθεῖν ἐνεργείας τε καὶ δυνάμεις, μάλιστα γὰρ ἐπὶ τῶν ὑπερφυσῶν καὶ κρεῖττον ὑφιστάμενων λόγου, βῆθον τὲ ἔστι συνιδεῖν (50) καὶ μυρία λαθεῖν τὰ μαρτύρια· εἰς διάφορα δὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπόστασιν αἴτια οὐδαμῶς ἔστιν (51) εὑρεῖν μὴ τῶν διαφορῶν τῶν αἰτίων καὶ αὐτῆν μὴ συνδιαφέρειν αὐτῆς καὶ συνδιατέμεσθαι (52).

ξδ'. [μβ']. Ἐπὶ δὲ γὰρ (53) τοῖς εἰρημίοις εἰ πᾶν ὅπερ ἐν ἔστι (54) μὲν τῷ Θεῷ, οὐκ ἐν τῇ ἐνότητι δὲ καὶ ὁμοφυίᾳ τῆς παντοκρατορικῆς ὁράται Τριάδος, τοῦτο δὲ (55), τοῦτο πάντως ἐνός ἔστι τῶν τριῶν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις οὐκ ἔστι τῆς ἐν τῇ Τριάδι θεωρουμένης ὑπερφυσῆς ἐνάδος, ἐνός ἄρα [61] καὶ μόνου ἔστι τῶν τριῶν (56). Προσέχειν C δε δεῖ καὶ τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου διασκέψει (57)· εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὕστερον δὲ οὐδὲ πρότερον ἤπερ (58) αὐτὸς γεννᾶται

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (41) Mon. ἂν ὁραθεῖη.
 (42) Similiter Photius opusc. contra vet. Rom. asseclas cap. 3. Nicol. Methon. cap. 22 : Καὶ οὐδ' ἂν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύοιτο τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως γεννωμένου ἐκπορευόμενον [Πνεῦμα]· εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως (ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ διὰ μέτου τινὸς καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται), τὸ αὐτὸ ἂν αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ προσεχὲς εἶναι καὶ πόρρω αἴτιον ἀναβήθει τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος.
 (43) Mon. εὐσεβήματος (ἀσεβ.).
 (44) Mon. κἀνταῦθα.
 (45) Frequentissime inculcant Photiani, κατὰ τὸ ἔμα τὰς προόδους εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαις, ut Marcus Ephesius ait in Confessione apud Gregor. Col. in Apol. Cod. Mon. cit. f. 115 a.
 (46) Mon. διανοεῖν.
 (47) Mon. μὲν Πν.
 (48) Mon. πρότερον ὕστερον sine καὶ, quod tamen habent Vat. et Palat.
 (49) Mon. f. 461 b, 462 a. καὶ συναρτίζει.
 (50) Col. p. 295, συνειδεῖν.
 (51) Mon. οὐδ. δὲ εὑρεῖν.
 (52) Idem argumentum hoc pacto effert Photius in ep. ad Aquilei. : Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως οὐδὲ πρότερον· ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι τὰ χρονικὰ ταῦτα προσήματα παντελῶς ἀπελήλα-

Pater, et remota et proxima causa dicenda erit ejusdem, quod neque in fluxa hac alterationique obnoxia natura cogitari potest.

63. Videsne impietatis absurditatem ? Vide et hanc alia ratione. Simul quidem a Patre generari Filium et simul Spiritum procedere, consentaneum est sacræ theologiæ nec a legibus incorporeæ supernaturalisque substantiæ alienum. Jam vero si Spiritus simul et a Patre procedat et a Filio (prius enim et posterius a sempiterna Trinitate alienum est), quomodo, quæso, differentia divinarum causarum non differentes etiam hypostases constituet scissionemque inducet in simplici et individua singularique Spiritus hypostasi ? Ex eadem enim hypostasi diversas prodire operationes ac virtutes præsertim in supernaturalibus nostramque mentem excedentibus, facile est intellectu, argumentisque innumeris declaratur ; hypostasin vero, quæ in diversas causas referatur, nusquam reperias, quin simul cum differentia causarum ipsa quoque a se differat ac discindatur.

64. Præter autem jam dicta : si quodcunque inest quidem Deo, non autem in unitate et consubstantialitate omnipotentis cernitur Trinitatis, id plane unius est trium personarum ; processio vero Spiritus non ejus est miraculæ unitatis, quæ in Trinitate consideratur ; ergo unius est solummodo trium personarum. Attendendum quoque hujusmodi ratiocinationi. Si Spiritus a Filio procedit, non autem prius neque posterius, quam ipse a Patre generatur (nam quam longissime hæc temporis adverbium ab

ταῖ· εἰ τοίνυν ἄμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς, ἄμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνδιαρεθίσειται ταῖς τῶν προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλόμενον, καὶ δύο ἀνθ' ἐνός αὐτοῖς ἔσται τὸ Πνεῦμα, τὸ μὲν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Καὶ γὰρ οὐδὲν ἔστι τοιοῦτον καινίζόμενον· οὐδὲ ἐπὶ τῶν διὰ γεννήσεως λαθόντων τὴν ὑπαρξίν· διάφορα μὲν γὰρ ἀρῶν ἔστι καθ' ὑπόστασιν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προϊόντα ὑποστάσεως· ἐν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ' ὑπόστασιν ἐκ διαφορῶν προϊέναι, καὶ μὴ συνδιαρεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, οὔτε ἡ γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἰ τι κρεῖττον τῆς γενέσεως. Cf. Theodorum Ducam ap. Leon. Allat. Vind. Syn. Eph. p. 535.

(53) In Mon. Cod. cap. λγ'.
 (54) Mon. ἐν ἔστι, quod dubium ; fort. ἔνεστι.
 (55) Vatic. f. 203 a. δέ, Palat. et Mon. δῆ.
 (56) Argumentum est idem quod cap. 36 prolatum fuit. Conferendus præter syllog. 9, ibidem adductum et alius Nicolai Methonensis cap. 25, qui ei adjungi debet : Εἰ δὲ φασὶ μὴ τοῦ Πατρὸς ἴδιον εἶναι τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ οὐδὲ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον ἔσται ἡ κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλ' οὐδὲν ἐπὶ τῆς ὁμοουσίου Τριάδος τῶν δύο κοινόν, ὁ μὴ καὶ τοῦ τρίτου· εἰ δὲ μὴδὲ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον, ἐπὶ μὴδὲ κοινόν — αὐτοὶ τὸ συμπέρασμα συναγαγέτωσαν.

- (57) Mon. διδασκαλίᾳ.
 (58) Mon. εἴπερ.

æterna Deitate absunt), quo momento generatur Filius a Patre, eo sane Spiritus a Filio procedet. Si ergo dum per generationem prodit Filius, tum per processionem producit Spiritum, sequeretur hunc una cum Filio producente ac producto constitui et exsistere (is enim impiæ sationis fructus); dum igitur generatur Filius, sequeretur eodem instanti Spiritum quoque una cum Filio generari et ab eodem procedere; quare Spiritus generatus simul existeret et procedens; generatus quidem, quia una cum Filio generato prodiret, procedens vero, quia duplicem pateretur processionem. Quibus quid aliud reperiri queat aut magis impium aut magis insanum?

65. Vides, in qualem erroris perditionisque foveam tua te sobhismata sacrorumque testimoniorum abusus protruderint; vides, quod verba illa, *De meo accipiet, et: Misit Deus Spiritum Filii sui* non solum nullum patrociniū exhibent blasphemæ tæ lingue, sed potius temeritatem illius redarguunt tibi que iudicium ac supplicium inevitabile accersunt. Verum quousque tandem rebus jam plene ac multifariam demonstratis immorandum erit, cum potius oporteat etiam, si quid aliud pro nequissima sua sententia proferunt, dissipare?

66. Ambrosium et Augustinum et Hieronymum et nonnullos alios dogmati Ecclesiæ objiciunt; inquit enim ab ipsis doceri Spiritum procedere ex Filio. *Oportet autem (aiunt) sanctos Patres impietatis crimini non subdicere. Vel enim pie ac recte locuti sunt, et debent quicumque eos ut Patres agnoscunt, cum ipsorum sententia consentire; vel impia docuere dogmata, et tunc oportet illos quoque una cum ipsorum doctrina velut impios rejicere.* Hæc vero quinam dicunt? li nimirum, qui juvenili elati arrogantia atque temeritate verentur, ne forte quidquam gravissimorum facinorum infectum irritumque relinquunt, quantum in ipsis est. Neque enim

ἐκ τοῦ Πατρὸς (ὡς πορρωτάτω γὰρ τὰ χρονικὰ ταῦτα προσρήματα τῆς ὑπεραϊδίου Θεότητος (59), ἐν τῷ γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐν τούτῳ ἄρα (60) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται (61) τοῦ Υἱοῦ· εἰ οὖν (62) ἐν ᾧ διὰ γεννήσεως πρόεισιν ὁ Υἱὸς, ἐν τούτῳ δι' ἐκπορεύσεως προάγει τὸ Πνεῦμα, καὶ προάγοντί τε (63) καὶ προαγομένῳ συνοψίσταται (τοῦτο γὰρ τῆς ἀσεβοῦς εἰσπορᾶς (64) τὸ γὰρ-γινόν) ἐν ᾧ ἄρα γεννᾶται ὁ Υἱὸς, ἐπίσης ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα καὶ συγγενώμενον τῷ Υἱῷ καὶ ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ· ὥστε τὸ Πνεῦμα γεννητὸν τε ἄμα καὶ ἐκπορευτὸν· γεννητὸν (65) μὲν, ὅτι τῷ Υἱῷ γεννωμένῳ συμπρόεισιν, ἐκπορευτὸν δὲ, ὅτι διπλῆν ὑπομένει τὴν ἐκπόρευσιν· ὧν τί ἂν φωραθεῖη πρὸς ἀσέβειαν ἢ πρὸς μανίαν χαλεπώτερον (66);

[65] ξέ'. Ὁρᾶς σου τὰ σοφίσματα καὶ τῶν χρήσεων τὴν παράχρησιν, εἰς οἷόν σε βόθρον (67) πλάνης καὶ ἀπωλείας (68) συνώθησε· καὶ ὅτι τὸ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ δὴ καὶ τὸ, Ἐξαπέστειλε ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, οὐ μόνον οὐδεμίαν συνηγορίαν τῇ σῇ βλασφημίᾳ παρέχοντα: γλώσση, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον τῆν τόλμαν αὐτῆς (69) διελέγχουσι καὶ τὴν δίκην ἐπάγουσιν ἄφυκτον. Ἀλλὰ μέχρι τίνος δεῖ σχολάζειν τοῖς ἀκριδῶς ἤδη καὶ πολυμερῶς ἀποδεδειγμένοις (70), δεῖον καὶ εἴ τι ἕτερον αὐτοῖς προκομίζεται τῆς κακοσχόλου γνώμης διασκορπίσαι (71);

ξς'. Ἀμβρόσιον καὶ Αὐγουστίνον καὶ Ἱερώνυμον καὶ τινὰς ἑτέρους τῷ δόγματι τῆς Ἐκκλησίας ἀντιανιστώσι· καὶ γὰρ φασιν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα δογματίζεῖν ἐκπορεύσθαι τοῦ Υἱοῦ· Καὶ δεῖ τοὺς ἱεροῦς (72) Πατέρας μὴ δυσσεβείας ὑπάγειν ἐγκλήματι. Ἦ γὰρ εὐσεβῶς ἐδογματίσθη καὶ χρῆ τοὺς ὅσοι Πατέρας αὐτοὺς ἐπιγράφονται, συμφρονεῖν αὐτῶν τῷ φρονήματι, ἢ τῶν δυσσεβῶν εἰσηγητᾶς δογμάτων γεγονότας κάκεινους μετὰ τοῦ φρονήματος ὡς ἀσεβεῖς ἀποπέμπεσθαι (73). [66] Ταῦτά τινες οἱ νεανίσκοι μὲν τὴν ἀπόνοιαν δεδιότες [Col. νεανίσκοι.... δεδειότες] δὲ μὴ πού τι τῶν ἀτολήτων διαφυγόν (74) αὐτῶν τὴν τόλμαν ἀπράκτον, ὅσα γε τῇ σφῶν γνώμῃ

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Cf. prima verba argumenti ex ep. ad Aquilei. ad cap. præcedens nota 9 descripti.

(60) Col. add. καί.

(61) Mon. ἐκπορεύεται τὸ Πν. τοῦ Υἱοῦ.

(62) Mon. εἰ γὰρ ἐν.

(63) Codd. προάγον τί τε.

(64) Palat., f. 235 b, εἰσπορᾶς Vat. f. 203 b, εἰς σπορᾶς. Mon. σπορᾶς. Col. εἰ (vac.) σπορᾶς.

(65) Γεννητὸν deest in Mon.

(66) Photii argumento utitur Nicolaus Methonensis cap. 23: Εἴποι δ' ἂν τις οὐκ ἔξω λόγου, καὶ γεννητὸν εἶνα· καὶ καὶ ἐκπορευτὸν τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, εἰ ἅμα καὶ γεννωμένῳ τῷ Υἱῷ καὶ αὐτὸ προάγοντι συνοψίσταται· γεννητὸν μὲν ἢ συγγενᾶσθαι γεννωμένῳ τῷ προάγοντι τὸ προαγομένον ἀνάγκη· ἐκπορευτὸν δὲ, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσθαι λέγεται.

(67) Mon. βόθρον.

(68) Mon. ἀσεβείας.

(69) Mon. αὐτοῦ.

(70) Mon. ἀποδεδειγμένῳ. Col. πολυμ. δεδειγμένοις.

(71) Col. διασκοπῆσαι.

(72) Col. καὶ δὴ τοὺς ἱερ.

(73) Hucusque loquuntur adversarii, quorum verba primum indirecto, deinde directo sermone adducit. In ep. ad Aquilei. hæc ita preferuntur: Ναί, φησὶν, ἀλλ' Ἀμβρόσιος ὁ μέγας καὶ Αὐγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος καὶ τινες τούτοις ὁμοταγεῖς τε καὶ ἰσοστάσιοι, μέγα ὄνομα λαχόντες ἐπ' ἀρετῇ καὶ βίου λαμπρότητι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐν πολλοῖς αὐτῶν λόγοις συνέταξαν ἐκπορεύεσθαι· καὶ δὴ τούτοις πειθόμεθα οὕτω καὶ λέγειν καὶ φρονεῖν καὶ μὴ ἀτιμίζειν Πατέρας εἰς ἀίρετικὴν δόξαν διαβιάλλοντες. Εἰ paulo post: Ἀλλ' εἰ καλῶς, φησὶν, ἐδογματίσθη, καὶ χρῆ τὸ ἐκείνων θάλαπιν φρόνημα, τοὺς ὅσοι τούτους Πατέρας ἐπιγράφουσιν· ἢ δυσσεβῶς εἶπον καὶ δεῖ τῷ αἰρετικῷ φρονήματι κάκεινους συναποβάλλεσθαι. Ταῦτα οἱ τὴν ἀσέβειαν ἀδικώτεροι.

(74) Vatic. f. 203 b, διαφυγῖν.

καὶ σπουδῇ γένοιτο (75). Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἤρκεσαν αὐτοῖς οὔτε τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς ἢ διαστροφή οὔτε τοῦ κήρυκος τῆς εὐσεβείας ἢ πρὸς ἀσέβειαν διαβολῆ (76)· ἀλλ' ἀτελεῖς αὐτῶν ἠγοῦνται τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ οὓς Πατέρας ὑμνοῦσι (77) ζητήσουσι δι' ὧν ἐξυβρίζουσιν (78). Ἀπλοῦς (79) δὲ τῆς ἀληθείας ὁ καταισχύων αὐτοῦ; κἀνταῦθα λόγος. Σύνετε, λέγων, ὅποι (80) φέρεσθε, μέχρι τίνος ὑμῶν τὸν ὄλεθρον εἰς αὐτὰ τὰ τῆς ψυχῆς ἐμβαθύνετε (81) κἀρία.

ξζ'. [α'.] Τίνες Πατέρας τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας ὡς ἀληθῶς νομίζουσιν, οἷους (82) ἠγάπησεν ἡμᾶς ὁ δούσεως (83) τῆς ἀποστασίας ἔρωσ (84) ὑπερασπιστὴς προκομίζειν τοῦ δυσσεβήματος; Τίνες αὐτοῖς μᾶλλον τὸ πατρικὸν διασώζουσι δίκαιον; οἱ μὴδὲν αὐτοὺς ἀντιφθέγγεσθαι τῷ κοινῷ Δεσπότη μὴδὲ ὡς (85) παραδεχόμενοι, ἢ οἱ τούτους βιαζόμενοι πρὸς ἀντίπαλον καταστῆναι τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς μαρτυρίαν (86) καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην μυσταγωγίαν, δι' ἧς θεολογοῦμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διαστρέφειν ἰδίαις [67] εὐρεσιλογίαις (87); Καὶ γὰρ πῶς οὐκ ἔστι κατάδηλον, ὡς ἡ αἵρεσις βήματι μὲν τοὺς εἰρημένους ἄνδρας Πατέρας καλεῖ (88) (γυμνῶ γὰρ καὶ τιμῆς ἀπάσης οὐ φθονεῖ μεταδιδόναι τῷ ὀνόματι [89]), ἔργῳ δὲ καὶ τῇ κατασκευαστῇ μηχανῇ (90) τὸ οἰκτιρὸν βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποκίων μοῖραν (91) αὐτοὺς ἀπελαύνουσιν, εἰ (92) μήπω ἄρα οἱ πάντα τολμηταὶ τοιοῦτοι αὐτῶν τοὺς Πατέρας προνομίαις νομίζουσιν ἐπαγλατίζεσθαι (93);

ζη'. [β'.] Ἀνεῖπεν (94) Ἀμβρόσιος ἢ Αὐγουστίνος ἢ ὅστις ἕτερος [68] τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς ἐναντία τῆς τοῦτο φησιν; εἰ μὲν ἐγώ, τῶν σῶν Πατέρων ὕβριστής εἰμι· εἰ δὲ σὺ μὲν λέγεις, ἐγὼ δὲ κωλύω σὺ μὲν ὕβρίζεις, ἐγὼ δὲ σε τῶν Πατέρων ὕβριστὴν κα-

satis istis fuit Dominicam pervertisse vocem, neque pietatis præconi impietatis inussisse notam; sed aliquid studio suo deesse arbitrantur, nisi et rationes perquirant, quibus eos, quos tanquam Patres celebrant, contumelia afficiant. At simplex hic quoque et veritatis sermo ipsos his fere verbis confundens: Videte, quo ruitis quousque vestram perniciem in interiora animæ penetralia protruditis.

67. Quinam sunt, qui sacros illos viros revera Patrum loco habent, quos male faustus defectionis amor vos veluti impietatis protectores in medium proferre coegit? Quinam religiosius illis Patrum jura servant? An qui negant illos ullatenus communi Domino contradicere, an qui hos adigunt ad testimonium voci Dominicæ oppositum exhibendum et ad mirabilem illam theologiam, qua instituti credimus Spiritum a Patre procedere, commentis propriis evertendam? Etenim quomodo non est manifestum hæresin verbo quidem memoratis viris nomen Patrem tribuere omni prorsus honore nudum, factis autem, quibus proprium placitum astruere machinantur, in partes impiorum et perniciosorum ipsos impellere, nisi forte viri ad omnia audaces talibus Patres suos prerogativis oblectari et gloriari credant.

68. Affirmavit Ambrosius vel Augustinus vel quicumque alius Dominicæ voci contraria. Quis hoc ait? Si ego, utique tuis sum Patribus injurius; sin vero tu quidem asseris, ego autem veto, utique tu illos affois injuria, et ego te Patribus injuriam

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

- (75) Mon. f. 462 b. λέγοιτο.
 (76) Mon. τῶν δυσσεβείας ἢ πρὸς ἀσέβ. δ.
 (77) Col. ὑψοῦσι.
 (78) Ep. ad Aquilei.: Οὐ γὰρ αὐτοῖς, ὡς ἔοικε, μέγα πρὸς ἀπέθειαν δοκεῖ κρατυνομένη παρ' αὐτῶν τῆς θεολογίας ἢ διαστροφή· ἀλλ' ἀτελεῖς ἠγοῦνται τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ ζητήσωσιν εὐρεῖν οὓς Πατέρας καλοῦσι διὰ τῆς τοιαύτης ἀγνώμονος ἐρεύνης καὶ τῆς τῶν ἀσχημόνων ἀνακαλύψεως ὅπως ὕβρισται. Col. ἐξυβρίζουσι.
 (79) Mon. ἀπλῶς.
 (80) Mon. δπη.
 (81) Palat. f. 234 a, ἐμβαθύνεται.
 (82) Sic. col. Mon. οὓς.
 (83) Col. δούσεως.
 (84) Mon. δρους.
 (85) Palat. μηδ' ὄλων.
 (86) Vatic. μαρτυρίας.
 (87) Ep. ad Aquilei.: Τίς ἐστιν ὁ ὕβριστής. . . ; ὁ τούτους ἀντιτιθεῖς τῷ κοινῷ Δεσπότη καὶ διδασκάλῳ ἀντιφθεγγόμενος ἢ ὁ μὴδὲν μὲν τοιοῦτον ποιῶν, κοινῷ δὲ Δεσπότη κατακολουθεῖν ἀξίων πάντας τῷ θεοπίσματι; Et antea: Τίνες εἰ Πατέρας ἐξυβρίζοντες; οἱ τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς εὐσεβείας ἐν ὀλίγοις περιγράφοντες, καὶ τούτους ἀντιφθεγγόμενος καὶ ἀνταστωμένους οἰκουμηνικαῖς συνόδοις καὶ ἀναριθμητῶν πλῆθει θεοφόρων Πατέρων ἀνδρῶν προβαλλόμενοι, ἢ οἱ τοὺς πολλαπλασίους συνηγόρους παραλαμβάνοντες;
 (88) Sic. Col. Palat. καλεῖν.

- (89) Sic. cod. Mon., ubi tamen γυμνῶ ad marg., suppletur præposita dubitante particula ἴσως. Vatic.: γυμνῶ τε τιμῆς ἀ. οὐ φθ. μ. τοῦ ὀνόματος. Palat.: γυμνῶν — ὄνομα. Fortasse juxta Vatic. legendum: καλεῖ γυμνοὶ (pro γυμνοῖ) δὲ τιμῆς ἀπάσης; οὐ φθονοὶ μεταδιδόναι τοῦ ὀνόματος, ita ut γυμνοῦ pro γυμνοῖ scriptum censeatur. Videlicet: Quomodo non est evidens, hæresin prædictos viros verbo quidem vocare Patres, at vero omni eos honore exuere? Nomen iis impertiri nulla invidia prohibetur, opere vero, etc. Hæc mihi potius lectio arridet. Col. γυμνῶν κ. τιμῆς ἀπ. οὐ φθ. μετ. τοῦ ὀνόματος.
 (90) Mon. κ. αὐτῇ. Pal. μηχανῇ.
 (91) Μοῖραν deest in Mon., et legitur ἐκτουός. Pal. αὐτοῖς.
 (92) Hac in voce f. 462 expleto desinit Cod. Monac. gr. 27 textus, notato ad marginem cap. λδ'.
 (93) Ep. ad Aquilei.: Ὅσοι δὲ τούτων βιάζονται εἰς ἀντίθετον μαρτυρίαν ἐλθεῖν τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς, οὗτο: λέξει μὲν γυμνῇ τὸν Πατέρα τούτοις χαρίζονται, ἔργῳ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ εἰς τὴν τῶν πατραλοῦν καὶ πολυμῶν χώραν αὐτοὺς ἀπελαύνουσι.
 (94) In Windobon. Cod. gr. theol. 324 (qui Lambecio est cod. 157) fol. 247 b, inter excerpta ex Photio et aliis auctoribus prima hujus capituli verba usque ad vocem καταψηφίζομαι eodem prorsus pacto leguntur.

condemno. At, inquis, illi hæc scripserunt, et in illorum libris continetur, Spiritum a Filio procedere. Verum quid hoc? Si enim melius edocti sententiam non mutarunt, si justis evicti argumentis ab errore non recesserunt, tuum opus dicis tuumque inemendabilem animum (alia rursus hæc est adversus Patres tuos calumnia) illorum doctrinæ acceptum refers. Si vero, quæ est rerum humanarum conditio, licet cæteroquin optimis quibusque virtutibus orati, vel ex ignorantia quadam lapsi vel negligentia abrepti sunt, non tamen admoniti restiterunt aut ad correctiones animum pertinaciter obdurabant, quid hoc ad te? Quomodo vero in iis, qui nihil simile tuis moribus habuerunt, perfugium invenies pænæ inevitabilis evitandæ? Si enim eorum, quibus tu abundas, illi ne leviter quidem participes facti sunt, sed potius plurimis aliis admirandæ virtutis pietatisque speciminibus orati impium tuum dogma ex ignorantia aut negligentia pronuntiarunt, quid tu humanum illorum defectum tanquam legero impie credendi tibi constituis exque hac tua lege illos, qui nil ejusmodi sanxisse deprehensi sunt, iniquos legisque violatores declaras extremæque impietatis sub amoris benevolentis larva reos judicas? Non bona tuorum sunt studiorum conatumque præmia. Sed vide impietatis excessum improbique insipientiam animi. In suum patrocinium vocant Dominum: deprehensi fuerunt mendaces et calumniatores; advocarunt patronos apostolos; convicti sunt istos quoque eodem modo calumniis afficientes; confugerunt rursus ad Patres; et loco honoris ingentem ipsis blasphemiam offundunt.

69. Et Patres quidem vocant, ita est, sed non ut Patrum illis honorem tribuant, verum ut inveniant qua possint ratione fieri parricidæ. Neque divi Pauli perhorrescunt vocem, quam tamen et ipsi contra Patres suos non sine ingenti malitia contorquent. Hic enim, qui potestatem accepit ligandi ac solvendi, et sane vinculo tremendo simul et valido (pertingit enim ad ipsum regnum cælorum); hic, inquam, ingenti claraque exclamat voce: *Licet nos aut angelus de cælo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit*⁷². Paulus sonora et nunquam tacens Ecclesiæ tuba, vir tan-

⁷² Galat. 1, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(95) Col. φασί.

(96) Palat., f. 235 a, μετεβάλλοντο.

(97) Vatic. ἐνευθνοῦντες. * Col. ἐνευθνοῦντες. In Palat., cujus lectionem adoptavimus, in μ rasura est.

(98) Palat. ἀπυθαδιάζαντο. Sic Col. Formæ αἰθαδειάζω et αὐθαδιάζω promiscue occurrunt.

(99) Ep. ad Aquilei. archiep.: Εἰ μὲν ὑπομνησθέντες περὶ τοῦ προκειμένου κεφαλαίου τῶν εἰρημένων Πατέρων ἀντίπε το σὺνταγμα καὶ πρὸς ἐνστασίῳ τινὰ καὶ ἀπειθεῖαν ἀπεθρασύνετο, διέτεινάν τε τῇ αὐτῇ παρατροπῇ τῆς δόξης, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὸν βλον μετὰ τοῦ ἐλέγχου κατίστρεψαν, ἀνάγκη τοῦτοῦς συναποδέλλεσθαι τῷ φρονήματι. Εἰ δὲ παρεθέξαντο μὲν ἢ διὰ τινὰ αἰτίαν νῦν ἀγνοουμένην

αὐτῶν φησὶ (95), γεγράφασι ταῦτα καὶ τοῖς ἐκείνων λόγοις ἐμπεριέχεται, τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ ἐκπαρεύεσθαι. [γ.] Καὶ τί τοῦτο; Εἰ μὲν διδασκόμενοι οὐ μετέθεντο, εἰ τοῖς δικαίοις ἐλέγχουσι οὐ μετεβάλλοντο (96), τὸ σὸν ἔργον λέγεις καὶ τὴν σὴν ἀνοουθήτητον γνώμην (ἄλλη πάλιν αὐτῇ κατὰ τῶν σῶν Πατέρων συκοφαντία) εἰς τὴν ἐκείνων ἀναφέρεις διδασκαλίαν. Εἰ δὲ οἷα τὰ ἀνθρώπινα καίτοι τὰ ἄλλα τοῖς ἀρίστοις ἐνευθνοῦντες (97) ἢ ἀγνοία τινὶ περιέπεσον ἢ παρορμάματι ὑπηνέχθησαν, οὐκ ἀντίπε δὲ διδασκόμενοι οὐδὲ πρὸς τὸ νοουθετοῦν ἀπυθαδειάζαντο (98), τί τοῦτο πρὸς σέ; Πῶς δὲ εὐρήσει ἐκείνου καταφυγὴν ὧν οὐδὲν ὅμοιον πρὸς τὰ σά, τὴν ἀφυκτον δίκην ἀποφυγεῖν (99); Εἰ γὰρ ὧν σὺ μὲν ἀπολαύεις ἐκείνοις οὐδὲ γέγονε μετασχεῖν, πολλῶν δ' ἄλλων προσόντων αὐτοῖς θαύματος ἀξίων, δι' ὧν ἀρετῇ διαλάμπει καὶ εὐσέβεια, τὸ σὸν ἐξ ἀγνοίας ἢ κατὰ παρόρασιν ἐβλήθη δυσσεβήμα, τί τὸ ἐκείνων ἀνθρώπινον [69] ἤττημα (1) νόμον μὲν ὥστε δυσσεβεῖν ἐαυτῷ συνεισφέρεις, ἐκ δὲ τοῦ σοῦ νόμου τοῦς μηδὲν τοιοῦτο νομοθετεῖν φωραθέντας παρανόμου ἀποφαινεῖς, καὶ ἀσεβείας ἐσχάτης ἐν προσωπίφω στοργῆς καὶ εὐνοίας δίκην ἀπαιτεῖς; οὐ γὰρ καλὰ σοι (2) τῶν ἀγωνισμάτων τὰ ἐπίχειρα. Ἄλλ' ὄρα τῆς ἀσεβείας τὴν ὑπερβολὴν καὶ τῆς κακοσχόλου γνώμης τὸ ἀσύνητον. Εἰς συνηγορίαν ἄγουσι τὸν Δεσπότην, πεφώρανται (3) συκοφαντοῦντες· ἐκέλευσαν συνηγόρους τοῦς μαθητάς, ἐάλωσαν κἀκείνους τὸν αὐτὸν τρόπον περιβάλλοντες συκοφαντίας· κατέφυγον πάλιν εἰς Πατέρας, καὶ ἀντὶ τιμῆς μεγάλῃν αὐτῶν καταχέουσι βλασφημίαν.

ἔθ'. [δ'] Καὶ Πατέρας μὲν καλοῦσι (καλοῦσι γὰρ), ἀλλ' οὐχ ἵνα τὸ τῶν Πατέρων ἀπονεύμωσι γέρας, ἀλλ' ἵνα (4) εὐρήσῃσι (5) δι' ὧν ἂν γένοιτο πατραλοῖαι. Καὶ οὐδὲ τὴν τοῦ θεσπισίου Παύλου φρίττουσι φωνῆν, ἣν αὐτοὶ κατὰ τῶν Πατέρων αὐτῶν μετὰ πολλῆς ἀπορρίπτουσι τῆς κακουργίας. Καὶ γὰρ οὗτος δὲ τὴν ἐξουσίαν λαθῶν δεσμῶν καὶ λύειν, καὶ τὸ τοῦ δεσμοῦ φοβερόν ἄμα καὶ κραταιὸν (μέχρι γὰρ αὐτῆς ἀναφέρεται τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν), οὗτος δὲ μεγάλη καὶ διαπρυσίφω κέκραγε τῇ φωνῇ· Κἄν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται (6) ὑμῖν παρ' ὃ (7) εὐαγγελιζόμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω (8).

D ἡμῖν τῆς εὐθύτητος ἐξετράπησαν, οὐδεμία δὲ ζήτησις αὐτοῖς προσενηνεκται, οὐδ' εἰς μάθησιν τῆς ἀληθείας, οὐδεὶς αὐτοῦς παρεκάλεσε, Πατέρας μὲν οὐδὲν ἔλαττον αὐτοῦς, εἰ καὶ μὴ τοῦτο εἶπον, ἐπιγραφόμεθα.

(1) Palat. τὸ ἐκείνων ἀνθρώπινου ἤττ.

(2) Col. p. 298: καλὰ σοῦ.

(3) Vatic. f. 204 a. πεφώρανται.

(4) Palat. f. 235 b, ἢ εὐρ.

(5) Vat. εὐρήσουσι.

(6) Sic Col. Palat. εὐαγγελίζεται.

(7) Vatic. παρό.

(8) Gal. 1, 8. Ad hoc Apostoli effatum pariter provocat Phot. opusc. contra vet. Romæ assecclas, cap. 13.

Παῦλος ἡ ἀσίγητος τῆς Ἐκκλησίας σάλπιγξ ὁ τοσ-
οῦτος καὶ τηλικούτος τοὺς παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον
ἕτερόν τι τολμῶντας φρόνημα λαβεῖν καὶ παρεισ-
άγειν τῷ ἀναθέματι παραπέμπει· καὶ οὐ τοὺς ἄλλους
[70] μόνον, οὔτινες τοῦτο τολμήσειαν, ἀραῖς ἀνπερ-
βλήτοις ὑπάγει, ἀλλὰ καὶ ἐκυτὸν, ἔνοχος εἰ ὀφθεῖη,
πρὸς τὴν ἴσῃν συνωθεῖ δίκην. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου
τὸ φοβερόν τῆς ἀποφάσεως περιγράφει, ἀλλὰ καὶ
τὸν οὐρανὸν αὐτὸν ἐρευνᾷ· κἄν ἄγγελον εὖρη τοῖς
ἐπὶ γῆς ἐκεῖθεν ἐπιστάνατα (9) καὶ ἕτερόν τι παρὰ τὸ
εὐαγγελικὸν εὐαγγελιζόμενον κήρυγμα, τοῖς ὁμοίοις
δεσμῶσι ὑποβάλλει καὶ τῷ διαβόλῳ παραπέμπει. Καὶ
σὺ Πατέρας ἀνακλιῶν ἐφ' ὕβρει μὲν τῶν δεσποτι-
κῶν δογματικῶν, ἐφ' ὕβρει δὲ (10) τοῦ κηρύγματος,
οὐ γεγονάσι κήρυκες οἱ μαθηταί, ἐφ' ὕβρει πασῶν
τῶν οἰκουμένων συνόδων, ἐφ' ὕβρει δὲ τῆς ἀνά-
πάσῃ τῇ οἰκουμένην κηρυττομένης εὐσεβείας, οὐ
φρίττεις οὐδὲ τρέμεις οὐδὲ καταπήσεις τὴν ἀπει-
λήν; ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς Πατέρας εἰ μὴ ταύτης κοι-
νωνοὺς ποιήσεις (11), ἀβίωτόν σοι τὸν βίον ἡγή· καὶ
ὁ μὲν οὐδὲ τὴν ἀσώματον εὐλαβεῖται φύσιν (12),
οὐδὲ ὅτι ὡς νέες καθαροὶ καθαρῶς καὶ ἀμέσως τῷ
κοινῷ παραστάμενοι δεσπότη, οὐδὲν (13) τούτων
δυσωπείσεις ἀφορμῆν ποιεῖται, ἀλλὰ τοῖς ἐπιγενοῖς
ἐν ἴσῃ πρὸς τὸ ἀνάθεμα κατασπᾶ (14)· [71] Κὺ δὲ
Ἄμβρόσιον καὶ Ἀγούστινον καὶ τοὺς ἄλλους (φεῦ
τιμῆς ὀλεθρίας!) Πατέρας κλιῶν κατὰ τῆς δεσπο-
τικῆς ἀνθοπλίζων μυσταγωγίας ἀνεκτότερον οἶσι τὸ
κατὰ κριμα ἢ κατὰ σεαυτοῦ ἢ κατ' ἐκείνων (15) ἐπι-
σπᾶσθαι; Οὐ γὰρ καλὴν γε τὴν ἀμοιβὴν τοῖς σοῖς
ἀπονέμεις Πατράσι· οὐ κατὰ τὰ τροφεῖα τοῖς γεννη-
σαμένοις ἀντισφύρεις (16). ἀλλὰ γὰρ εἰς μὲν τοὺς
μακαρίους ἄνδρας ἐκείνους, ὡσπερ οὐδὲν αὐτοῖς τῶν
σῶν μετῆν σοφισμάτων οὐδὲ τῆς ἀπειθείας καὶ ἀσε-
βείας, οὕτως οὐδὲ τὸ σὸν ἀνάθεμα χῶραν εὐρήσει
διαθαίνειν· σὺ δὲ δι' ὧν ὁμῶς ἐκεῖθεν νομίζεις τὸ
δυσσεβὲς συγκροτεῖσθαι, λαμπροῖς τοῖς ἔργοις καὶ
φωνῆς ἀπάτης γεγωνότερον (17) κεκραγῶσι κατ'
αὐτῶν τὸ ἀνάθεμα προκομίζεις (18).

ο'. [ε] Καὶ οὐ τοῦτο φημι, ὅτι πάντως ἄπερ σὺ
κατηγορεῖς, ἐκεῖνοις οὕτω περιφανῶς δογματίζεται,

tus ac talis eos qui præter Evangelium aliud quid-
quam audent aut sentire aut docere, anathemati
trahit; neque alios dumtaxat, qui hoc fuerint ausi,
diris immensis subjicit, sed et sibi ipsi, si reus exis-
tat, eandem indicit pœnam. Neceousque terrorem
hujus sententiæ sistit ac limitat; sed et cœlos ipsos
scrutatur, ibique si vel angelum inveniat homini-
bus a Deo præfectum et aliud quidpiam præter
evangelicam prædicationem evangelizantem pari-
bus subjicit vinculis et ad diabolium amandat. Et
tu, Patres allegans in contumeliam Dominicorum
dogmatum, in contumeliam prædicationis, cujus
præcones exstiterunt apostoli, in contumeliam om-
nium œcumenicarum synodorum, in contumeliam
pietatis, quæ toto prædicatur orbe, non horres nec
contremiscis nec expavescis minas? Sed et tuos Pa-
tres nisi ejus criminis participes efficias, intolerabi-
lem tibi vitam arbitraris. Et Paulus ne incorpoream
quidem veretur naturam, nec penitus curat, quod
angeli ut mentes puræ pure atque immediate com-
muni assistunt Domino; nihil omnino horum veretur,
sed æque ac terrenos homines, angelos quo-
que ad anathema pertrahit. Tu vero Ambrosium et
Augustinum et cæteros (heu perniciosum honorem!)
Patres nuncupans et adversus Dominicam doctrinam
eosdem in aciem instruens, leviores putas in te vel
in illos damnationem accersere? Non enim bonam tuis
Patribus mercedem, nec bona educationis præmia
genitoribus rependis. Verum enim vero in illos
quidem beatos viros, quemadmodum ipsi nihil de tuis
cavillis tuaque pervicacia ac impietate participabant,
ita nec tuum anathema pertingere ullatenus valebit,
tu tamen eo quod inde putas istam impietatem
confirmari et comprobari, luculentis factis omni voce
clarius clamantibus anathema in illos profers.

70. Neque hoc dico, revera quæcumque tu asseris,
ab iis ita luculente tradi; verum licet contigis-

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Deum angelos constituisse rebus humanis di-
rigendis ac populis et terræ zonis moderandis sin-
gulis fere singulis, sæpe Photius repetit respiciens
ad Deuter. xxxii. 8 (in LXX); Amphiloeh. 191,
sive 40 (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 744); Amph. 191,
c. 4 (apud Mai *Vell. Scr.* I, p. 197). Patrum de
hac re testimonia indicavit Klee, *Hist. dogm.* I,
p. 257, nota 3 seq. Cf. et Greg. Naz. Or. xxviii, 31,
p. 521 seq.; xlii, 9, 27, p. 755, 768 ed. Clemencet.
(10) Col. p. 299: ἐφ' ὕβρει δὲ πασῶν.
(11) Col. ποιήσεις.
(12) Intelligit, semper ob oculos habens Gal. I, 8,
angelos, quos sæpe cum Patribus vocat ἀσωμάτους
φύσεις, ut ep. 228, p. 340 ed. Montacutii et Amphiloeh.
6, c. 1 ed. Mai. l. c., p. 48.
(13) Palat. οὐδέ.
(14) Verba hæc ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς πατέρας —
κατασπᾶ sine ulla lectionis differentia adducit Leo
Allatius, in op. contra Hottinger. p. 196 et Photii

coratione prima de Process. Sp. S., « ita illa Latine
reddens: « Sed et Patres tuos, nisi illius sententiæ
participes feceris, non tibi vivendum esse arbitra-
ris. Et hic quidem (Paulus) neque naturam incorpoream
veretur, neque qua ratione uti mentes puræ pure et
immediate communi Domino assistunt; horum nullo
verecundiam sibi præcipit; sed æque atque terrena ad
anathema divellit. »

(15) Sic Palat. Vat. κατ' ἐκείνου.

(16) Col. ἀντισφύρεις.

(17) Col. γεγωνότερον.

(18) Ep. ad Aquil.: Εἰ μὲν μηδὲν οὐδὲ ὁ λόγος ἄνω-
θεν ἔφη πατέρας, τῷ κοινῷ δεσπότη ἀντιφθέγγονται,
οὐδ' ἡμεῖς τούτοις ἀντιφθεγγόμεθα· εἰ δ' ὑμεῖς φαστε,
ὡς τῆ δεσποτικῆ φωνῆ ἀντιφθέγγονται, ὑμῶν ἔστι
τὸ καὶ τὸν δεσπότην δεύτερον ἐκείνων ποιεῖν, κά-
κεινους διὰ τὸ τὴν δεσποτικὴν παρῖδειν ἐντολήν
ἀπελαύνειν εἰς τὸ τοῦ κριματος ἀπαράττητον.

set, illos tale quidpiam dixisse (homines enim erant A nec potest se immunem ab omni humano lapsu perpetuo conservare qui ex luto fluxaque natura constat; imo non nunquam etiam viris optimis adnascuntur aliqua vestigia macularum); verum licet, inquam, forte ad aliquod indecorum ac turpe fuissent lapsi, ego sane probos Noemi filios imitauer et pro vestimentis silentio potius atque gratitudine paternam turpitudinem obtegerem, non autem, uti tu facis, Chami sequerer exemplum; imo vero tu multo acerbius illo atque impudentius tuorum quos vocas, Patrum turpitudinem evulgas ⁷³. Ille enim, non quia revelavit, sed quia non velavit, maledictionem sustinuit; tu vero et revelas et in hac audacia gloriaris, et ille quidem fratribus arcanum effort; tu vero non fratribus, nec uni aut alteri; sed quantum est ex tuo conatu et impudentia, universum quasi terrarum orbem theatrum constituens ingenti promulgas clamore, tuos Patres sordibus fœdos esse, et in ipsorum turpitudine luxuriantis (debaccharis) et ignominia illorum gaudes et socios quæris, per quos illorum dedecus ac deformitatem in publicam efferas lucem et solemniter celebres.

71. Dixit Augustinus et Hieronymus Spiritum a Filio procedere. Et unde potest haberi aut dari fides, post tot annos elapsos, non esse illorum scripta per malitiam depravata? Neque enim arbitrari debes, te solum esse ad impietatem fervidum et te solum audere non audenda; sed potius ex hac ipsa animi affectione reputa, tunc quoque facile fuisse versutissimo generis humani hosti tabilibus vas abundare.

72. Dixerunt, quos tu adducis, ista. Quod si ob aliquam necessitatem vel paganorum insaniam oppugnantes vel aliam hæreticam opinionem refellentes, vel auditorum indulgentes infirmitati vel ob aliquid aliud his simile, qualia solent in vita humana quotidie evenire, si, inquam, ob aliquam ejus modi causam sive etiam ob plures, iis forte talis vox excidit, quomodo tu quod illi non sensu dogmatico

⁷³ Gen. ix, 21-27.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Col. διὰ παντός.

(20) Vatic. ἔσθ' ὅτε.

(21) Gen. ix, 21-27.

(22) Vatic. ὡς. Col. p. 300: ὡς.

(23) Palat. f. 237 a, ἐνσεμνύνη. Col. ἐνσεμνύνη. Ad marginem ἐνσεμνύση.

(24) Ep. ad Aquilei. immediate post verba ad cap. 66, nota 5 adducta: Δεικνύντες αὐτοὺς κἀνταῦθα γνησίους τοῦ Χάμ μαθητάς, ὅς τὴν τοῦ πατρὸς ἀσχημοσύνην οὐ συνεκάλυψεν, ἀναιδεῖ δὲ προσώπῳ διεχλεύασεν· ἀλλ' οἱ τῆς Ἐκκλησίας τρόφιμοι καὶ τῶν ἱερῶν μαθημάτων οὐκ ἐπιλήθμονες κατὰ τὸν Σῆμ καὶ Ἰάφεθ καὶ τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην ἐπικάλυπτειν ἐπίστανται, καὶ τοὺς μιμητάς τοῦ Χάμ καταγινώσκοντες ἀποστρέφονται.

(25) Col. νομίσης.

(26) En Photius sine tabulis et testibus Latinos reos insinuat corruptorum suorum Patrum textum

ἀλλ' εἰ καὶ τοιοῦτόν τι συνέπεσον αὐτοὺς εἰπεῖν (ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν καὶ ἀνθρωπίνου παρολισθήματος οὐκ ἔστι διαπαντός (19) ὑπερῶν φέρεσθαι τὸν ἐκ πηλοῦ καὶ ρεούσης ὕλης συγκείμενον· ἔσθ' ὅτε (20) δὲ καὶ τοῖς ἀρίστοις ἐπεφύεται τινα κηλίδος ἕχνη)· ἀλλ' οὖν εἴ τι παρηνέχθησαν ἐνασχημονῆσαι, τοὺς εὐγνώμονας ἂν τῶν τοῦ Νῶε παίδων (21) ἐμιμησάμεν, καὶ ἀντὶ περιβολαίων τῇ σιωπῇ μᾶλλον καὶ εὐγνωμοσύνη τὴν πατρικὴν ἐπεκάλυψα ἀσχημοσύνην, οὐχὶ δ' ὡσπερ σὺ κατὰ τὸν Χάμ διεπραξάμεν· μᾶλλον δὲ σὺ πολὺ πικρότερον ἐκείνου καὶ ἀναιδέστερον τοὺς Πατέρας οὓς (22) λέγεις εἰς ἀσχημοσύνην [72] στηλιτεύεις· ὁ μὲν γὰρ οὐχ ὅτι ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἐπεκάλυψε, τὴν ἀρὰν ὑπέχει· σὺ δὲ καὶ ἀποκαλύπτεις, καὶ σεμνύνη (23) τῇ τόλμῃ· καὶ ὁ μὲν τοῖς ἀδελφοῖς τὸ ἀπόρρητον ἐκφέρει, σὺ δὲ οὐκ ἀδελφοῖς, οὐδὲ πρὸς ἓνα ἢ δύο, ἀλλ' ὅσα τε τῇ σῆ σπουδῇ καὶ ἀναισχυντίᾳ τὴν οἰκουμένην θέατρον καθίζων μέγα μὲν σαλπίζεις, ὡς οἱ σοὶ Πατέρες ἐνασχημονοῦσι· ἐνασεργάζεαι δ' αὐτῶν ταῖς ἀσχημοσύναις, καὶ τρωφῆς τὴν κατ' ἐκείνων ἀτιμίαν· καὶ συγχροευτὰς ζητεῖς δι' ὧν τῶν ἐκείνων ὕβριν καὶ ἀσχημοσύνην εἰς τὸ λαμπρότατον πανηγυρίσεις (24).

σα'. [ς'.] Εἶπεν Αὐγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ πόθεν ἔστι λαθεῖν ἢ δοῦναι πίστιν, τοσοῦτου βέβησαντος χρόνου, ὅτι μὴ αὐτῶν κεκακώρηται τὰ συντάγματα; Μὴ γὰρ νομίσεις (25) μόνον σαυτὸν εἶναι θερμὸν πρὸς ἀθέθειαν καὶ τολμηρὸν τὰ ἀτόλμητα, ἀλλ' ἐκ τῆς σῆς ἀναλογίζου μᾶλλον γνώμης, ὅτι καὶ τηνικαῦτα οὐδὲν τὸ κωλύον ἦν τοιοῦτων σκευῶν εὐπορῆσαι τὸν πολυμήχανον τοῦ γένους ἐχθρόν (26).

[73] οβ'. [ς'.] Εἶπον οὓς σὺ λέγεις ταῦτα. Εἰ δὲ διὰ τινα περίστασιν ἢ πρὸς Ἑλληνιστῶν ἀντιφερόμενοι λύσαν ἢ πρὸς ἄλλην αἰρετικὴν διαμαχόμενοι δόξαν ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν συγκαταβαίνοντες ἀσθενεῖα, ἢ πόσα τοιαῦτα καθεκάστην ὁ ἀνθρώπινος ἐπιδείκνυσι (27) βίος· εἰ οὖν ἐκείνοις διὰ τι τούτων (28) ἢ καὶ διὰ πλείω τοιαύτην ἐκείνοις (29) ἀφείναι συνέπεσε φωνῆν, πῶς σὺ τὸ μὴ κατὰ δογματικὴν ἐκείνοις ἐν-

D Et sane plures posteriores Græci contendebant, Augustini testimonia de processione Spiritus s. a Filio ab additamenti fautoribus efficta et fraudulentior ejus libris inserta fuisse, dum alii alias vias inierunt. Qua de re conferas Allatium contra Hottinger, p. 299-309. Nos hic unius Marci Ephesii verba referimus, qui in Confessione (apud Gregor. Cpl. *Apolog.* contra eamd. Cod. Monac. 27, f. 131 b) scripsit: Τὰς δὲ τῶν δυτικῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων φωνάς, αἱ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τῷ Υἱῷ διδάσιν, οὕτε γνωρίζω (καὶ γὰρ οὐδὲ μετεβλήθησάν ποτε πρὸς τὴν ἡμετέραν γλῶτταν, οὐδ' ὑπὸ τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων ἐδοκιμάσθησαν), οὕτε παραδέχομαι τεκμαίρομενος, ὅτι διεφθαρμένοι εἰσι καὶ παρῆγγραπτοι.

(27) Col. ἐπιδείκνυται.

(28) Palat. f. 237 b. διὰ τοι τ.

(29) Ἐκείνοις hic redundat.

νοϊαν εἰρημένον, δόγμα καὶ νόμον ποιῶν σαυτῷ μὲν ἀνοήθητον (30) τὴν ἀπόλειαν ἐπάγει, ἐκείνους δὲ συγκατασπῆν τῇ σῆ φιλονεικίᾳ ἀπονοίᾳ (31) ;

οἱ. [η'.] Εἶπεν ὁ τῆς οἰκουμένης κήρυξ ὁ τῶν ἀποβόητων θεωρὸς, ὁ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῖς καθ' ἑαυτὸν ἐξευγενίσας τρόποις · εἶπεν ἐκείνος πρὸς τοὺς Ἑλληνοστὰς πολλῶν τῷ λόγῳ βέροντας ἀντιφερόμενος καὶ τὴν ἐκείνων ὄφρυν ἄνω τεινομένην κάτω παρασκευάσας νέειν, μᾶλλον δὲ πρὸς τὴν ἀσθένηαν αὐτῶν συγκατιῶν, τί εἶπε ; Διερχόμενος καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὁμῶν, εὐρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπιγράπτο · Ἄγνωστον Θεῷ · ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν (32). Τί οὖν ; Δι' ὧν τῆς (33) [74] Ἐκκλησίας ὁ διδάσκαλος τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐθήρα, καὶ τῆς ἀσεθείας πρὸς τὴν εὐσέθειαν ἐχειραγῶγει καὶ μετέφερα, ταῦτα σὺ δόγμα (33*) ποιήσεις, καὶ κηρύττειν τοι μῆσεις τὸν καθαιρέτην τῶν εἰδώλων καταγγέλλειν, ὃν ἐσέβετο καὶ ὠνόμαζεν ὁ Ἑλληνισμὸς ἄγνωστον Θεόν ; Οὐ γὰρ θαυμαστόν σου τὸ τῆς σοφίας δραστήριον καὶ τῶν κακοσχόλων ἢ πλοκῆ σοφισμάτων. Ἄνειμένος ἦν ὁ βωμὸς τῷ Πανί (34) · ἢ δὲ τῶν Ἀθηναίων πόλις τοῦ τιμωμένου τέως μὴ συνιέντες τὸ ὄνομα ἐπέγραφον τῷ βωμῷ · Ἄγνωστον Θεῷ. Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τῶν προφητικῶν χρησῶν καὶ τῶν δεσποτικῶν λογίων ὁ περιδείξις ἐκείνος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος μὴ πειθόμενον ἑώρα τὸ Ἑλληνικόν, ἐξ αὐτῶν αὐτοῦ τῶν θεοστυγῶν σεβασμάτων εἰς τὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετακαλεῖται σέβας · ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ διαδόλου προγραμμάτων τῆς αὐτοῦ καταψηφίζεται τυραννίδος · ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων κίταστρέφει τὸ κράτος αὐτοῦ τῆς ἐξουσίας · ἀπὸ τῆς πλάνης γεωργεῖ τὴν εὐσέθειαν · ἐκ τῆς ἀπωλείας βλαστοῦς ἡμῖν προβάλλεται σωτηρίας · ἐκ τῆς τοῦ διαδόλου παγίδος εἰς τὸν δρόμον ἐνισχύει τοῦ Εὐαγγελίου · βαλβίδα ποιεῖται τὴν κορυφὴν τῆς ἀποστασίας τῆς εἰσόδου, δι' ἧς ἦν αὐτοῖς εἰς τὸν νυμφῶνα Χριστοῦ καὶ τὴν ἄχραντον αὐτοῦ παστάδα εἰσελθεῖν τὴν Ἐκκλησίαν (35). Οὕτως ἦν ἐκείνος ὁ μετέρσιος νοῦς διὰ τῶν ὀπλων τοῦ ἐχθροῦ αὐτὸν κατατιτρώσκει τὸν ἐχθρὸν καὶ [75] ἀχιμαλωτίζειν δραστήριός τε καὶ τὴν ἄνωθεν ἑαυτῷ φέρειν ἰσχύν. Τί οὖν ; Διότι Παῦλος τοῖς ὀπλοῖς τοῦ ἐχθροῦ καθ-

A pronuntiarunt, pro dogmate ac lege sumens tibi quidem ipsi irreparabilem creas perniciem, illos vero in tuam abripere vesaniam contendis ?

75. Dixit orbis terrarum præco, arcanorum contemplator, qui humanam naturam insignibus suis moribus nobilitavit, dixit ille adversus Athenienses ornato ac fluido dicendi genere pollentes disputans, illorumque animos nimium elatos submittens ac deprimens, imo potius ad illorum infirmitatem sese accommodans, quid igitur dixit ? *Præteriens et videns simulacra vestra, inveni et eram in qua scriptum erat: Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis* 74. Quid igitur ? Ea, per quæ Paulus Ecclesiæ doctor sapientes Græcorum aucupabatur atque ex impietate ad pietatem manducens transferebat, hæc, inquam, tu pro dogmate accipies et asserere audebis, a Paulo idolorum eversore illum prædicari, quem gentilium error colebat nominabatque ignotum Deum ? Non enim mira accedere nobis debet tui ingenii in fallacibus argutiis consuetudo solertia. Erectum erat altare illud Pani ; urbs autem Athenarum nomen ejus qui in eo colebatur interim ignorans inscripserat : *Ignoto Deo*. Jam vero quoniam ex prophetarum oraculis Christique Domini eloquiis egregius ille cælestisque vir videbat, haudquaquam gentiles flecti, ex ipsismet exsecrandis simulacris ad cultum eos revocat Conditoris, et ex ipsis diaboli programmatibus potestatis ejusdem tyrannidem condemnat, ex munimentis ejus fortissimib robor potestatis ipsius evertit, ab errore metit pietatem, ex perditione germina nobis salutis profert, e diaboli laqueo ad cursum Evangelii excitat ; summum defectionis verticem viæ facit initium, qua ipsi possent in Ecclesiam, purissimum atque intemertum Christi thalamum, ingredi. Adeo pollebat sublimis illa mens per ipsa inimici arma ipsum inimicum confodere ac subigere. Quid igitur ? Quia Paulus armis inimici delevit inimicum, ideone tu honore arma inimici prosequeris et divina nuncupabis arma, atque in tuam ipsius protrudes cædem ? Et quot alia similia exempla apud hunc, qui omnia

⁷⁴ Act. xvii, 23.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(30) Fort. ἀνοήθητων. Ἀνοήθ. habet Col.

(31) His consona tradit ep. ad Aquilei. : Πόσα δ' ἄν τις ὑπὲρ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ἐκείνων εἴποι ; πόσαι γὰρ περιστάσεις πραγμάτων πολλοὺς ἐξεβιάζοντο, τὰ μὲν παραφθίγασθαι, τὰ δὲ πρὸς οἰκονομίαν εἰπεῖν, τὰ δὲ καὶ τῶν ἀπειθοῦντων ἐπαναστάτων, τὰ δὲ καὶ ἀγνοίᾳ οἷα δὴ περιολισθεῖσιν ἀνθρώπινα ; Ἄλλος γὰρ πρὸς τοὺς αἰρετικίζοντας διαμαχόμενος, ἄλλος τῇ ἀσθενείᾳ συγκατιῶν τῶν ἀκροατῶν, ἄλλος ἄλλο τι διαπρατόμενος καὶ τὸν καιρὸν ἔχων πολλὰ τῆς ἀκριθείας καθυφεῖναι παρακαλοῦντα, ἐπὶ τέλει μερίζονι καὶ εἶπε καὶ ἔπραξε, ἃ μῆτε λαλεῖν ἡμῖν μῆτε πράττειν ἐξισοῖν.

(32) Act. xvii, 23. Varias Patrum theologorumque de hoc textu sententias recenset Baronius ad a. 52 n. 8 seq. His addantur Isidor. Pelus. lib. iv, ep. 60,

D et alii ap. Cornel. a Lap. in h. l. De his verbis disputat Photius ep. 62 ad Jo. philos., p. 114 ed. Mont. Amphil. q. 232 (apud Montfaucon *Bibl. Coislin.* p. 341) : Διὰ τί Παῦλος Ἀθηναῖος διαλεγόμενος ἀπὸ κῶν ἰδίων ἐπιγραμμάτων αὐτοῖς διαλέγεται ;

(33) Col. p. 321 : ὁ τῆς Ἐκκλησίας.

(33*) Col. Ταῦτά σου δόγματα.

(34) Cf. Chrysost. hom. in Act. ap., c. 17.

(35) Chrysost. Or. in S. Paulum apud Photium in *Bibl. cod.* 270 : Τὸν βωμὸν τοῦ διαδόλου συνήγορον πεποίηκε τοῦ Χριστοῦ, τὸ τῆς πλάνης ἐπίγραμμα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐφθέγγετο · ἢ στήλη τῆς ἀπάτης ἐστηλίτευσσε τὴν ἀπάτην · ἐπειδὴ τὰ τῶν προφητῶν Ἀθηναῖοις ἦν δυσπαραδέκτα, ὁ βωμὸς καὶ τὰ γράμματα τῶν δαιμόνων τῇ σοφίᾳ Παύλου ἐκήρυσσε τὴν εὐσέθειαν, κ. τ. λ.

sapienter in Spiritus virtute disposuit, poterunt A
reperi. *ωθήσεις ταῦτα σφαγήν; Καὶ πόσα ἂν ἔνεστι τοιαῦτα*

Πνεύματος δυνάμει διακυβερνήσαντι λαβεῖν!

74. Quid vero opus est exemplis? Ipse alta et clara dicit voco: *Factus sum Judæis tanquam Judæus, ut [Judæos lucrarer; iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, ut eos qui sub lege erant lucrifacerem; iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrifacerem eos qui sine lege erant* 75. Num ergo tu propterea Judaismum instaurabis, aut, divinis humanisque legibus abrogatis, vitam omni solutam lege in hominum commercio induces, atque impudenter, imo potius impie, clamabis hæc esse præcepta a Paulo prædicata?

75. Quot vero et alii beati et sancti Patres nostri exstant, in quibus talia reperias? Inspice Romanum pontificem Clementem et quæ inde dominantur *Clementina* (ne dicam cum veteribus, scripta illa fuisse jussu Petri apostolorum principis), Dionysium Alexandrinum, qui, dum contra Sabellium fervide disputat, Ario propemodum protendit manum, magnum atque inter beatos martyres fulgentem Methodium Patrensem, qui angelorum corporis passionumque exportem naturam in terrenum amorem et corporeum amplexum ruisse non incredibile censuit. Omittam Pantænum et Clementem, Pierium quoque, Pamphilum et Theognostum viros sanctos sanclarumque institutionum doctores, quos, licet propositiones eorum non cunctas omnino admittamus, præclaræ tamen vitæ cæterarumque doctrinarum præmia ipsis rependentes ingenti honore atque commendatione prosequimur, præcipue Pamphilum et Pierium, utpote martyrii quoque certaminibus inclytos. Cum quibus

75 Cor. ix, 20, 21.

εἰλε τὸν ἐχθρον, διὰ τοῦτο σὺ τὰ τοῦ ἐχθροῦ τιμήσεις ὑπὸ καὶ θεῖα ὄπλα καλέσεις, καὶ πρὸς τὴν σὴν παραδείγματα παρ' αὐτῶ τῶ πάντα ἐν σοφίᾳ τῆ τοῦ

ὀδ'. [0'.] Τί δὲ δεῖ παραδειγμάτων; Αὐτὸς διαπύσσω λέγει τῆ φωνῇ· Ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω· τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος, μὴ ὢν ἀνομος Θεοῦ (36), ἀλλ' ἔννομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους. Δὲ οὖν σὺ διὰ τοῦτο τὸν Ἰουδαϊσμόν (37) ἀνακινῆσεις, ἢ τὴν ἀνομίαν ἀντὶ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων θεσμῶν ἐμπολιτεύεσθαι τῶ βίῳ νομοθετήσεις, καὶ ἀνακράξεις ἀναισχύντως, μᾶλλον δὲ λίαν ἀθέως, ὡς Παύλου εἰσι ταῦτα καὶ αἱ ἐντολαὶ (38) καὶ τὸ κήρυγμα (39);

ὀε'. [1'.] Παρὰ πόσοις δὲ καὶ ἄλλοις τῶν μακαρίων καὶ ἁγίων Πατέρων ἡμῶν ἔνεστι τοιαῦτα εὐρεῖν! Ἐννοεῖ μοι τὸν τῆς Ῥώμης ἀρχιερέα Κλήμεντα (40), καὶ ἂ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκαίθεν φέρει, Κλημένται (41) (ἵνα μὴ λέγω τὰ γεγραμμένα, [76] ὡς ὁ παλαιὸς λόγος, κατὰ τὸ (42) τοῦ κορυφαίου (43) Πέτρου γεγενῆσθαι πρόσταγμα), τὸν Ἀλεξανδρείας Διονύσιον ἐξ ἀντιπνοίας τῆς πρὸς τὸν Σαβέλλιον μικροῦ τῶ Ἀρείῳ χεῖρα προτείνοντα (44) τὸν ἐν ἱερομάρτυσι λάμποντα τῶν Πατέρων τὸν μέγαν Μεθόδιον, ὃς ἀγγέλων τὴν ἀσώματον καὶ ἀπαθῆ φύσιν πρὸς ἔρωτα βρότειον καὶ ὀμιλίαν σωμάτων καταπεσεῖν οὐκ ἐλάυνει δόξης (45). Ἐλάσει μοι δοκῶ Πάνταινον καὶ Κλήμεντα (46), Πιέριον τε καὶ Πάμφιλον καὶ Θεόγνωστον (47), ἄνδρας τε ἱεροῦ καὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλους μαθημάτων, ὧν τὰς θέσεις οὐ πάτα πάντως δεχόμενοι, καλοῦ γε βίου καὶ τῆς ἀλλῆς ἱερολογίας γέρας αὐτοῖς ἀπονέμοντες, διὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀποδοχῆς ἄγομεν· μάλιστα γε Πάμφιλον καὶ Πιέριον, ἅτε δὲ καὶ μαρτυρικοῖς ἄθλοις ἐνδιαπρέψαντα (48)· μεθ' ὧν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(36) Sic. Col. p. 302. Palat. f. 238 b, Θεῶ, et deinde Χριστῶ.

(37) Col. Ἰουδ. ἡμῶν ἀνακ.

(38) Ταῦτα αἱ ἐντ.

(39) Paulo aliter eandem rem declarat Photius ep. ad Aquilei., ubi inter alia scribit: Καὶ ἵνα ἄλλους ἐάσω, ἐννοεῖ μοι τοῦ θυμαστοῦ Παύλου καὶ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης τὸν ἁγιασμόν, τὸ ξυρᾶσθαι, τὸ γάλακτι τρέφειν τοὺς ἄρτι καθισταμένους πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι, καλεῖθαι ἐφεξῆς ἐ' τις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τὸν χορὸν διεέλθοι, ὄλον ἀνθρώπου κατατρίψοι βίον, τὰ τοιαῦτα ἐξερθῶν καὶ γραφόμενος.

(40) *Bibl. cod. 126*, ubi tria in eo carpit, verum immerito. Cf. Lumper, *Hist. theol. crit.* t. I, sect. 1, c. 5, a. 3, p. 89 seq.

(41) Pseudoclementina opera (homilias et recognitiones) intelligit, de quibus agit in *Bibl. cod. 112, 113*.

(42) Sic Col. Palat. λόγος τοῦ κορ.

(43) Solemne hoc est Petri epitheton tum apud Patres Græcos (quorum quamplurima testimonia suppeditat C. Passaglia in Commentario de B. Petri prærogativis. Ratisbonæ, 1850) tum apud Photium. Cf. c. Manich. I, 8 (Galland. XIII, 605); II, 6; III,

6 (ib. p. 626, 643); *Amphil.* 154, s. Galland. n. 30 (ibid. p. 726); *Mai. Vett. scr.* I, 1, 94, 110, 111, q. 43; c. 4, 6, 16; *epist.* 178, p. 265; *epist.* 35, p. 95; *epist.* 156, p. 210 ed. Montac.

(44) Dionysii scripta in *Bibliotheca non recenset Photius*; ex Stephano tamen Gobar *cod. 232* habet, *Basilius asserere*, ὡς οὐκ ἀσεβεῖ γνώμη μάχη δὲ τῆ πρὸς Σαβέλλιον εἰς τὴν ἀντίθετον κατὰ τοὺς λόγους περιτραπῆναι δυσφημίαν Athanasius in *Op. de sent. Dionys.* eum defendit. *Fragmenta Apologizæ Dionysii Alex. ad Dionys. Romanum* collegit Routh (*Reliq. sacr.*, t. III, p. 194-203).

(45) *Bibl. cod. 234* s. Cf. 232, c. 26. Sed hæc opinio seu potius verborum Gen. vi, 2 interpretatio, de qua Photius agit *Amphil.* q. 254 (*Mai. Vett. scr. nova Collect.* IX, p. 123), non unius Methodii fuit, sed plurimorum priscorum, ut Justinii et Irenæi. Cf. Massuet. not. in *Iren.* IV, 16, 2.

(46) Phot. *Bibl. cod. 109-111*.

(47) *Ibid. cod. 118, 119, 106*.

(48) Pierium martyrio diem supremum obiisse etiam *cod. 118* et *119* asserit Photius; Hieronymus vero *Catal. de script. ill.* c. 76 non vocat eum martyrem, et Romæ mortuum esse tradit.

καὶ τοὺς ἀπὸ Δύσεως παρατρέχοντες· Εἰρηναῖον [77] τε τὸν ἀρχιερέα Θεοῦ καὶ τὴν τῶν ἱερῶν ἐφορείαν τῶν Λουγδοῦνων δεξιόμενον· καὶ Ἰππόλυτον τὸν αὐτοῦ μαθητὴν καὶ ἐν ἀρχιερεῦσι μάρτυρα (49)· ἄνδρας θαυμαστούς μὲν ἐν πολλοῖς, ἔσθ' ὅτε δὲ τῆς ἀκριβείας λόγους αὐτῶν ἐνίοις οὐκ ἀναστέλλοντες κατασφραγίσθαι.

οἷ. [ια'.] Ἄθ' οὖν καὶ κατὰ τούτων ἀπάντων τὸ σὸν προκομίσεις διλήμματος (50) καὶ τὰς ὄφρως ἀνατείνων ἐρεῖς· Ἦ δεῖ τοὺς ἄνδρας τιμῶντα καὶ ἂ τοῦτοι γίγρῃται μὴ παραγράφῃσθαι, ἢ παραγραφόμενους τῶν ῥημάτων ἐνια καὶ αὐτοὺς ἐκείνους συμπαραγράφῃσθαι (51); Καὶ πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ δικαιοτέρον τὸ σὸν οὗτοι κατὰ σοῦ παθιδέξιοι οὐκ ἀντιστρέψουσιν, Ἄνθρωπε, λέγοντες, τί συνάπτεις τὰ ἀσύναπτα; Εἰ μὲν ἀληθῶς Πατέρας ἡμᾶς καλεῖς, Β πῶς οὐ φρίτεις ἀνοπλίζεις κατὰ Πατέρων, καὶ τὸ βαρύτατον, κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότη πάντων καὶ Δημιουργοῦ; Εἰ δ' ἄπαξ ἐνασελγίζεις σπουδάσμα σοι καθ' ἡμῶν, πῶς οὐ μέμνησαι ἐμφανῶς Πατέρας τε ἅμα καλῶν καὶ τὰς πατραλοίας χεῖρας ἐπανατείνων ἡμῖν; Καὶ διὰ πόσων ἂν ἐτέρων διέλθοι τὸ σὸν κατὰ τοῦ φερόμενον σόφισμα (52)! Ἄλλὰ γὰρ ὡσπερ τοὺς εἰρημένους Πατέρας, οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ἐώμεν τα νῦν.

[78] οἷ. [ιβ'.] Τὴν μέντοι βασιλείον στολήν (53-54), τὸν μέγαν Βασιλείον τίς οὐκ οἶδε ψυχῆς μὲν θαλάμοις ἀκήρατον συντηροῦντα τὴν εὐσέθειαν, ὑποσιγῶντα δὲ τοῦ Πνεύματος τὴν θειότητα; Ὡ ψυχῆς θεῖον ζεόσης φίλτρον, τὴν φλόγα δὲ τέως οὐκ εἰς τὸ λαμπρότερον ἀναβρίπιζούσης, ἵνα μὴ θάττον συναποσέσθῃ αὐτῇ προόδῳ καὶ αὐτῇ παρήσειας λαμπρότητι (55)! Οὗτος οὖν οἰκονομῶν ἐν κρίσει τοὺς λόγους αὐτοῦ (56) καὶ μᾶλλον ἀνακηρύττεσθαι τῇ κατὰ μικρὸν ἐπιδίδει μεθοδεύων τὴν εὐσέθειαν (ἐπειδὴν γὰρ ἡρέμα ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς ἐμβαθύνοντο, κραταιότερα τοῦ δόγματος ἢ φλόξ ἀναδίδεται (57)· τῷ τάχει δὲ καὶ τῇ ἀθρόα προσδοκῇ τῆς λαμπρότης πολλὰκις τὸ νοερόν ἔμμεν, καὶ μάλιστα τῶν πολλῶν, ἐξαμυροῦσθαι εἴωθε, καθάπερ καὶ ἀστραπῇ τὰς ὄψεις ἐπισκοτίζει καὶ μάλιστα τὰς ἀσθενέστερον διακειμένους [58]), διὰ τοῦτο σιγᾶ μὲν ὁ πρὸ παντός ἄλλου κηρύσσειν ἐμπροσθεῖτο· ἔπραττε

(49) In epist. ad Aquilei., ubi pariter Dionysium, D Methodium et Irenæum adducit, cum Irenæo loco Hippolyti jungit Papiam: Ἔτι μὲν καὶ Εἰρηναῖον τὸν Λουγδοῦνων ἐπίσκοπον, καὶ Παπίαν τὸν τῆς Ἰεραπόλειως, τὸν μὲν τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον ἀναστρέφοντα, τοὺς δὲ ἄνδρας ὄντας ἀποστολικούς καὶ τοῖς τοῦ βίου τρέποις τὸ θαυμασίον ἐξαστρέφοντας.

(50) Dilemma, quod cap. 66 efferebatur.

(51) Col. συμπαρ.

(52) Ep. ad Aquilei.: Ἄλλα γὰρ εἴ τις τῶν τοιούτων λόγων καὶ πράξεων τὴν ἀσθενείαν τῶν ἀκροατῶν καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ λόγου, τὴν τε πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην περιελάων, γυμνὰ τὰ τῶν ἐργασμένων καὶ ὡς δόγμα προβάλῃ καὶ περιβάλῃ, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ εἰπόντας καὶ πράξαντας εὐρήσει κατ' αὐτοῦ τὴν δικάζουσαν ἀφέντας ψῆφον.

A et Patres occidentales præterimus, Irenæum Dei sacerdotem et Lugdunensium episcopatum nactum, et Hippolytum, ipsius discipulum et inter pontifices martyrem, viros mirandos quidem in plurimis, interdum tamen ab exactissima veritatis norma alicubi deflectentes.

76. An igitur et contra hos omnes tuum objicies dilemma elatoque supercilio dices: Aut oportet hos viros honore prosequi et quæ fuerunt ab ipsis scripta non rejicere, aut si nonnulla eorum verba rejicimus, illos ipsos simul respuere debemus? Et quomodo non potius atque æquius tuum hoc ingeniosum argumentum isti in te retorquebant, dicentes: Quid ea conjungis, o homo, quæ conjungi nequeunt? Si vere nos Patres nuncupas, quomodo non exhorrescis arma in Patres sumere quodque est gravissimum, in ipsum communem omnium Dominum atque Conditorem? Si autem semel petulantia adversum nos uti decrevistis, quomodo non luculente insanis, dum Patres nos simul vocas et parricidiales in nos intendis manus? Et quot adhuc aliis modis tuum hoc sophisma converti adversum te posset! Verum quemadmodum memoratos Patres, ita et hæc in præsentem missa faciamus.

77. Cæterum regium illum amictum, magnum, inquam, Basilium quis ignorat in penitioribus animæ thalamis puram atque intemeratam conservasse pietatem, Spiritus tamen divinitatem subticuisse? O animam divino amore æstantem, sed flammam non in propalululum efflantem ne ocus in ipso ortu ipsoque libertatis fulgore exstinguatur! Hic igitur disponens sermones suos in judicio ac sedulo procurans, ut paulatim crescendo et per partes instillata firmiter veritas in cordibus stabiliretur. (Quando enim fuerit sensim in hominum animis insinuata, validior flamma dogmatis excitatur, celeritate vero subitanea que impressione fulgoris sæpe mentalis oculus præsertim rudiorum, offuscari solet, quemadmodum et fulgur lumen oculorum obtundit, maxime imbecilliorum). — Ideo silet quidem, quod præ alio quolibet prædicare ardentissime expetebat; silentium tamen adhibebat, ut tempore

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(53-54) Eodem titulo sæpe cohonestatur Basilium, sic v. g. *Amphil.* 141 (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 716, q. 20); pro στολή interdum legitur στήλη. In Vat. nomen scribitur: Βασίλιον.

(55) De hac Basilii in asserenda Spiritus sancti divinitate œconomia confer Gregor. Naz. ep. 26, orat. 20, p. 365; orat. 37, p. 609 ed. Billii (Clemenc. orat. 43, n. 68; et orat. 31), Basilium ipsum epist. 71, Jo.; Beccum, orat. 1, in tom. Cyprii (*Gr. orth.* II, p. 219) et Prudentium Maranum Præfat. Opp. S. Basil. t. III, § 3.

(56) Ex psalmo cxii, 5 (LXX) petita phrasis.

(57) Palat. f. 239 b, ἀναδίδεται.

(58) Cf. Greg. Naz. *Carm. de Spirit. sanct. arcan.* 3; Opp. II, p. 163, ed. Bill. v. 21 seq.; or. xxxvii, p. 608 ed. Bill.

opportuno validiori voce id quod siluerat prædicare posses. Ingens vero volumen componeret, si quis litteris mandare vellet istorum nomina et causas, ob quas sæpe veritatis non propalabant florem, ut et ipsi flos venustius effloresceret et germen firmiter cresceret fructumque uberiorem colligerent. Verum illos quidem admiramur et commendamus tum ob cœlestem, quo ducebantur, efflatum, tum ob sapiens provide disponendi consilium; si quis autem hæc ut leges et dogmata in Ecclesiam invehere conaretur, illum sane hostem sanctorum censeremus et inimicum veritatis et pietatis destructorem, pœnisque condemnaremus, quas ipse sibi reatu ejusmodi accersivit.

78. Objicis occidentales Patres, imo altam istam caliginem universo orbi offundere contendis. Ego vero pietatis lucem occasui non obnoxiam et spiritalem ab ipso tibi accendam Occidente, ad cujus splendorem non poterit tua caligo non evanescere. *Dixit Ambrosius Spiritum a Filio procedere.* De tuo ore caligo hæc procedit. Sed reluctator radios rectæ fidei emittens ter beatus Damasus, et confestim tua evanescit obscuritas. Etenim hic secundam synodum, cujus dogmata extremi telluris universæ termini venerantur, confirmans luculente proficitur ex Patre procedere Spiritum. *Dixit Ambrosius et Augustinus.* Alia rursus caligo, quam lingua tua profudit. Sed Cœlestinus non dixit, non audivit, non admisit, sed luce rectæ fidei fulgens verborum tuorum dissipat nebulas.

Α δὲ τὴν σιγὴν ὥστε μᾶλλον καιροῦ παρόντος μεγαλοφωνότερον ἔχειν (59) τὸ σιωπώμενον κηρύσσειν· πολῦστιχον ἂν συνθεῖη βιβλίον, εἴ τις τῶν τοιούτων τὰ δνόματα καὶ τὰς αἰτίας, δι' ἃς πολλὰκις τὸ τῆς ἀληθείας οὐ προῆγον ἄνθος, ὡς ἂν αὐτό τε τὰ ἄνθος [79] ὠραῖον εὐανθήσῃ, ἢ τε (60) βλάστησις ἐπιδοίῃ μᾶλλον καὶ τὸν καρπὸν συλλέξῃσι πολυπλάσιον, γραφῇ παραδοῦναι βουληθείῃ (61)· ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἀγάμεθα καὶ τῆς ὑπὲρ λόγον ἐπιπνοίας καὶ τῆς ἐν σοφίᾳ οἰκονομίας· εἰ δὲ τις τὰ τοιαῦτα ὡς νόμους καὶ δόγματα παρεισάγειν τῇ Ἐκκλησίᾳ βιάζοιτο, ἐχθρὸν μὲν αὐτὸν τῶν ἁγίων ἡγοῦμεθα, ἐχθρὸν δὲ τῆς ἀληθείας καὶ λυμῶνα (62) τῆς εὐσεβείας, καὶ δίκαις καταδικάζομεν, ἃς αὐτὸς ἑαυτῷ γεγρονῶς ἐνοχοῦς παρέσχε (63).

Β οῦ. [ιψ'.] Προκομίζεις σὺ τοὺς ἐκ Δύσεως Πατέρας (64), μᾶλλον [80] δὲ τὸν βαθὺν τοῦτον ζόφον πάσης φιλονεικίης καταχέαι τῆς οἰκουμένης. Ἐγὼ δὲ σοι φῶς ἀνέσπερον τῆς εὐσεβείας καὶ νοερὸν ἀπ' αὐτῆς ἀνάψω τῆς Δύσεως, οὐ τὴν λαμπηδόνα τὸ σὸν οὐχ ὑπνστήσεται μὲν ἀφανισθῆναι σκότος (65)· [ιδ'.] Εἶπεν Ἀμβρόσιος τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἀπὸ τῆς σῆς αὕτη γλώττης προέρχεται ἡ ὁμίχλη. Ἀλλ' ἀντιφθέγγεται τὴν ὀρθοδοξίαν ἀστράπτων ὁ τρισόλβιος Δάμασος· καὶ θάττον ὁ σὸς ἐξαφανίζεται γόφος. Καὶ γὰρ οὗτος τὴν δευτέραν σὺνδοον, ἧς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ δόγματα στέργουσι, ἐπικυρῶν (66), λαμπρῶς ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνομολογεῖ ἐκπορεύεται (67) τὸ Πνεῦμα. [ιε'.] Εἶπεν Ἀμβρόσιος ἡ Αὐγουστίνος (68). Ἀλλή C πάλιν ἀχλὺς τοῦ σοῦ στόματος προχέουμένη. Ἀλλὰ Κελεστίνος (69) οὐκ εἶπεν, οὐκ ἤκουσεν, οὐκ ἔδεδεξατο, ἀλλὰ αὐγὴν ὀρθοδοξίας ἀστράψας τῶν σῶν ῥημάτων τὴν ἀχλὺν διασκεδάσει.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Palat. f. 240 a, ἔχει.

(60) Palat. ἡ βλάστ. sine τε. Col. καὶ ἡ βλάστησις.

(61) Ep. ad Aquilei. : Ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα, τοὺς ἄνδρας ἐπαριθμούμενον, οὐς τῇ μὲν τῶν Πατέρων τιμῇ σεμνύομεν, ἐν οἷς δὲ τῆς ἀληθείας παρηνήχθησαν, οὐ μιμούμεθα.

(62) Palat. λυμῶνα.

(63) Ep. ad Aquil. : Οὕτω γοῦν καὶ εἴ τινας φανεῖεν παρὰ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν τὴν πάντας ἡμᾶς μυσταγωγούσαν, τὸ Πνεῦμα εἰπόντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὴν μὲν καινοτομίαν ὡς τὴν δεσποτικὴν φωνὴν κίβδηλεύουσιν καὶ παραχαράττουσιν ἀποστρεφόμεθα, τὸν Πατέρα δὲ αὐτῆς; σιγῶντα μάλιστα καὶ μὴ παρόντα, μηδ' ἀντιλέγοντα, οὐμενοῦν οὐ καταδικάζομεν· τοῦ γὰρ φεύγοντος οὐκ ὄντος οὔτε δι' ἑαυτοῦ, οὔτε δι' ὧν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγειν προχειρίζεται, οὐδεὶς ἂν εἴη νοῦν ἔχων κατήγορος· κατηγορίας δὲ οὐκ οὔσης οὐδὲ ψῆφος προέρχεται τοῦ ἐγκλήματος, ψήφου δὲ καταδικάζουσης μὴ δοθείσης ὁ τολμῶν ὑβρίζει τὸν ἐξω τούτων καθεστῶτα πάντων τῶν περιστάσεων, οὐ κατ' ἐκείνου μᾶλλον ἢ κατ' ἑαυτοῦ περιτρέπει τὸ ὄνειδος.

(64) Breviter hæc de Latinis Patribus disputatio in opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 9 exhibetur. In ep. ad Aquilei. præterea dixerat : Ὡς εἰ δέκα ἢ καὶ εἴκοσι τινες τῶν Πατέρων ταύτην εἶπον τὴν φωνὴν, μυρία δὲ οὐκ ἐφθίγγαντο. Michael Glycas apud Allat. *De consens.* III, 2, 1, p. 917 fere

eodem pacto de illis tribus Patribus agit. Sunt tamen qui irrito prorsus conatu Augustinum et Hieronymum pro Photiana sententia adducant, inter quos Andronicus Camaterus, *Epist.* c. 149, 150 (apud Beccum, *Gr. orth.* II, p. 516, 517), ex illo affert verba *Enchirid. ad Laurent.* c. 9, ex hoc vero « expositionem Symboli ad Damasum » falso eidem ascriptam (Opp. Hier. XI, 146, ed. Vallars.), ubi simpliciter Spiritus dicitur ex Patre procedens. Nec validiora ex Occidentis doctoribus arma mutuari potuit Theophanes Procopowicz op. cit. c. 4, p. 118 seq.

(65) Scilicet: nulla efficacior contra Latinos auctoritas, quam Romani pontifices, quos nunc pro placito suo testos allegare nititur, inprimis Ambrosio et Augustino Damasum et Cœlestinum opponens.

(66) Verba, ὁ τρισόλβιος Δάμασος ὁ τὴν δευτέραν — ἐπικυρῶν, « beatissimus Damasus, qui secundam synodum, cujus decretis universus orbis obsequitur, confirmavit. » — refert Maius, præfat. t. I *Vet. scr.* xxiv ed. Rom. 1831 eodem plane modo e cod. Column.

(67) Ita Vatio. et Col. Palat. ἐκπορεύεσθαι.

(68) Cujus, ut Phot. epist. 11, ad Mich. Bu g. n. 11, ait cathedram et præsidium in Ephesina synodo explevit Cyrillus, quique eamdem tertiam synodum confirmavit.

(69) In Col. deest Ἀμβρόσιος ἡ Αὐγ.

οθ'. [ις'.] Καὶ τί με δεῖ περὶ τῶν ἄλλων σχολάζειν; Λέων ὁ μέγας, ὁ τὰς ἱεράς τῆς Ῥώμης φροντίδας ἱερωτέρας ἀποδείξας, ὁ τῆς τετάρτης στυλός συνόδου (70)· οὗτος διὰ τε τῶν [81] θεοπνεύστων αὐτοῦ καὶ δογματικῶν ἐπιστολῶν (71), διὰ τε τῶν ἀναπληροῦντων αὐτοῦ τὸ προνόμιον, διὰ τε τῆς συμφωνίας, δι' ἧς ἐκείνην (72) τὴν μεγάλην καὶ θεόλεκτον ὁμήγουριν κατηγάγει, τὴν αὐτὴν τῆς ὀρθοδοξίας φωτοχυσίαν εἰς πᾶσαν οὐ τὴν Δύσει μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς Ἀνατολῆς ἀπαυγάζων ὄρια, τὸ πανάγιον Πνεῦμα διαπρυσίως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἀναδιδάσκει· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἔτερον τι παρὰ τὸ τῆς συνόδου φρόνημα δογματίζειν ἀντανισταμένους, ὅσους μὲν ἱερωσύνης βαθμὸς ἔχει, τῆς ἱερωσύνης γυμνοὺς ἀποφαίνει, ὅσοι δὲ τὴν (73) ἰδιωτῶν χώραν πληροῦσιν, εἴτε βίον ὑπέδραμον τὸν μονάδα, εἴτε πολιτεία συνεξετάζονται δῆμου, τῷ ἀναθέματι παραπέμπει. Καὶ γὰρ ἄπερ ἡ θεόπνευστος σύνοδος ὀρίζει, Λέων ὁ θεσπέσιος διὰ Πατρχασίνου καὶ Λουκησιίου (74) καὶ Βονιφατίου τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἀναφανδὸν ἐπισφραγίζει, ὡς μυριάκις (75) ἔστιν αὐτῶν ἐκείνων ἀκούειν, οὐκ αὐτῶν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπεσταλκτοῦ αὐτοῦ· καὶ γὰρ συνοδικὰς ἐπιστολάς ἐπιστέλλων τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ καὶ τοὺς λόγους καὶ τὸ φρόνημα καὶ τὰς ψήφους οὐκ (76) ἐκείνων ἢ αὐτοῦ γε μᾶλλον εἶναι· καὶ μαρτύρεται (77) καὶ διαβεβαιούται· καίτοι γε καὶ εἰ μηδὲν προσῆν τοιοῦτον, ἀποχρώντως ἔχει (78) τὸ ἀντ' [82] αὐτοῦ δοῦναι τοὺς συνεδριάσαντας τῇ συνόδῳ καὶ τὸ πέρας λαβούσης ὁμολογεῖν ἐμμένειν τοῖς ἐψηφισμένοις (79).

π'. Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲν ἐντιν οἶον αὐτῶν τῶν ἱερῶν ἀκούειν ῥημάτων (80)· λέγει γὰρ (81) μετὰ τὴν

A 79. Sed quid opus est in aliis immorari? Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sanctiores adhuc demonstravit, quartæ columnæ synodi, tum persuas a Deo inspiratas dogmaticasque epistolas, tum per legatos, qui ejus locum obtinebant, tum per consensum suum quo magnum illum et a Deo collectum cœlum illustrabat, eamdem orthodoxiæ illustrationem non in totum tantummodo Occidentem, verum et in Orientis terminos effundens sanctissimum Spiritum ex Patre procedere, clarissima voce docet; neque id solum, sed et eos, qui quidquam aliud præter synodi sententiam statuere ausint, si sacerdotio fungantur, sacerdotio exutos pronuntiat, si vero idiotarum locum teneant sive vitæ monasticæ sese addixerint sive plebis negotiis implicentur, anathemati subjicit. Etenim quæ ea synodus a Deo inspirata decrevit, divinus hic Leo per Paschasinum, Lucentium atque Bonifacium sanctos viros palam obsignat, ut sæxcenties ex ipsis illis audire licet, non vero ex ipsis duntaxat, sed et ex eo qui illos miserat. Namque synodales epistolas mittens suorum locum tenentium et sermones et sententiam et vota non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Quanquam, etiamsi nihil ejusmodi adesset, sufficit tamen, quod pro se illos miserit in synodo consessuros, quodque ad finem perducta synodo se sanctis acquiescere profiteatur.

C 80. Verum præstat ipsamet sacra audire verba. Dicit enim (synodus) post expositionem fidei, quam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (70) Hæc verba: « Leo M. qui sanctam Romæ pastorem curam sanctiorem adhuc demonstravit, quique fuit quartæ synodi columnen, » (Λέων — συνόδου) adducit Maius I. c. De Leone I pariter Photius epist. ad archiep. Aquilei.: « Ο μὲν (Leo senior) τῇ τετάρτῃ καὶ οἰκουμένην ἁγία συνόδῳ πολλὰν συνεισνεγκῶν τὴν συγκρότησιν διὰ τε τῶν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ σταλέντων ἱερῶν ἀνδρῶν, καὶ διὰ τῆς οἰκείας ἐπιστολῆς, δι' ἧς καὶ Νεστόριος καὶ Εὐθυχὴς καταβέβληται, ἐν ἧ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ συνοδικὰς ψήφους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ ἀνεκέρυττεν ἐκπορεύεσθαι.
- (71) Quo in honore semper habitæ fuerint Leonis litteræ dogmaticæ, præsertim epist. 28 ad Flavianum, ostendunt Ballerini in admonit. eidem epistolæ præmissa (Opp. Leon. I, 751 seq. ed. Migne).
- (72) Palat. f. 240 b. ἐκείνη.
- (73) Allatius loco mox citando: « Ὅσοι δὲ τῶν ἰο.
- (74) Vatic. f. 205 et Allat. Λουκησιίου. In epist. Chalc. conc. (Leon. epist. 98) Λουκησιίου, ut fere alias semper.
- (75) Apud Allat. μυριάκις.
- (76) In Col. p. 305 deest οὐκ.
- (77) Ibid. εἶναι διαμαρτύρεται.
- (78) Id tamen non penitus sufficere Patres Chalcedonenses rati esse videntur, qui et solemniter a Leone confirmationem decretorum petiverunt. Vide epist. inter Leon. epp. n. 98 Ball.
- (79) Hoc totum caput jam protulit Leo Allatius (contra Hotting. Romæ 1661, p. 267, 268) hac subijuncta versione: « Ex quid oportet me in aliis tempus consumere? Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sacratiores demonstravit, quartæ columnæ synodi, suis a Deo inspiratis et dogmaticis epistolis et iis quæ suam præminentiam complent (sed potius ad legatos hoc incisum referendum videtur, qui sunt οἱ ἀναπληροῦντες τὸ προνόμιον) nec non concordia, ob (l. per) quam magnum illum et a Deo collectum cœlum coherentabat, ea ipsa rectæ fidei illuminatione omnem non solum Occidentem, sed et Orientis terminos illustrans, sanctissimum Spiritum sonora voce ex Patre procedere docet; sed et omnes, qui contra synodi sententiam dogma decernere contendunt, eos, inquam, si sacerdotis dignitate adornantur, sacerdotio spoliati; si vero idiotarum (laicorum) locum tenent, sive vitæ monasticæ addicti fuerint, sive publicis plebisque negotiis implicentur, anathemati subjicit. Etenim a Deo spiratæ synodi decreta divinus hic Leo per Paschasinum, Lucentium et Bonifacium sanctos homines subsignat, ut infinitis vicibus eos audire possimus, nec solum ipsos, sed eum quoque, qui eos miserat. Namque synodales epistolas mittens, suorum locum tenentium et sermones et sententiam et calculos non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Et si nihil tale adesset, tamen satis abundeque est, si loco, sui dederit eos, qui una simul in synodo assiderent, eaque cum finem habuisset, faterentur persistere perseverareque in decretis. »
- (80) At enimvero nihil melius est, quam ut ipsa sacra verba audiamus, sive: At vero optimum factu erit ipsa hæc sacra verba audire — οὐδὲν οἶον ita apud Platonem in Gorgia, Demosthenem aliosque auctores classicos occurrit, ut grammatici notant.
- (81) Scil. concilium Chalcedonense, ex cuius

prima et secunda synodus stabiliens tradidit : *Sufficeret igitur ad plenam pietatis cognitionem et confirmationem sapiens et salutare hoc divinæ gratiæ symbolum.* Perfectam dicit seu plenam, non autem deficientem, cui aliquid addere aut demere opus sit. Et quomodo perfectam? Iis, quæ sequuntur, animum advertit. *De Patre enim, inquit, et Filio et Spiritu sancto perfectum edocet.* Et quomodo docet perfectum? Videlicet Filium ex Patre generari clamant, Spiritum vero ex Patre procedere. Et post pauca : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnant, sententiam olim a centum quinquaginta Patribus, qui in regia urbe convenerunt, de Spiritu sancti essentia traditam confirmat.* Et quomodo isti Spiritus sancti essentiam constituerunt? Nimirum ubi dixerint, Spiritum a Patre procedere. Quamobrem qui aliud quidpiam præter hoc docet, abrogat et confundit et pervertit, quantum quidem ad suam audaciam attinet, ipsammet Spiritus essentiam. Deinde expende verba illa : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnant.* Et quinquam hi erant? Olim quidem qui Macedonium loco sanctarum Scripturarum sibi ipsis magistrum constituerunt; nunc vero, qui loco Christi sacræque illius institutionis, at non habeo quem nominem; adeo est capite destituta ipsorum impietas qui, inquam, loco Christi ad perditionem confugiunt. Atque hæc quidem sancta synodus multilingui et a Spiritu acta voce proloquitur, Leoque sapientissimus una cum illis prædicator calculisque omnibus confirmat. Tu vero mentem iis quæ sequuntur adhibe; versus finem namque totius sermonis pericopes ista dicit : *His igitur cum omni atque undique exacta cura et diligentia a nobis dispositis definivit sancta et œcumenica synodus* (cujus videlicet præses erat Leo, regium revera et animum et sermonem nactus). Quid defini- vit? *Alteram fidem nulli licere proferre vel conscribere aut componere aut sentire aut alios docere; eos autem qui audent componere fidem alteram aut proferre aut docere aut tradere alterum symbolum volentibus ad agnitionem veritatis converti sive ex paganismis sive ex Judaismo sive ex hæresi quacunque, hos, si episcopi fuerint aut clerici, alienos esse epi-*

ἐκθεσιν τῆς πίστεως, ἣν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα σύ-
 νδος καρτύνουσα παραδέδωκεν· Ἦρκει μὲν οὖν εἰς
 ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν καὶ βεβαίωσιν
 τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας [83] χά-
 ριτος σύμβολον. Ἐντελῆ φησιν, οὐκ ἑλλιπῆ (82),
 οὐδὲ προσθήκης δεομένην ἢ ἀφαιρέσεως. Καὶ πῶς
 ἐντελῆ (83); τοῖς ἐπαγομένοις πρόσθετε. Περὶ τε
 γὰρ, φησίν, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἰσοῦ καὶ τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον. Εἶτα πῶς
 ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον; Τὸν μὲν Ἰὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς
 ἀναθοῶ γεννηθῆναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς
 ἐκπορεύεσθαι. Καὶ μεθ' ὀλίγα· Καὶ διὰ μὲν τοὺς
 τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους τὴν χρόνοις
 ὕστερον παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευσύσης πό-
 λεως ἑκατὸν πενήκοντα συνεληθόντων Πατέρων
 περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθείσαν
 διδασκαλίαν κυροῖ. Καὶ πῶς ἐκύρωσαν οὗτοι τὴν
 τοῦ Πνεύματος οὐσίαν; Ἡ δὴλον εἰπόντες τὸ Πνεῦμα
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Ὡστε ὁ ἄλλο τι παρὰ
 τοῦτο διδάσκων τὸ κύρος ἀνατρέπει καὶ συγγεῖ καὶ
 φύρει, τό γε ἔκον εἰς τόλμαν τὴν αὐτοῦ, αὐτὴν τοῦ
 Πνεύματος τὴν οὐσίαν. Εἶτα, διὰ τοὺς τῷ Πνεύματι
 τῷ ἁγίῳ μαχομένους. Καὶ τίνες ἐμάχοντο (84);
 Πάλαι μὲν οἱ Μακεδόνιον ἀντὶ τῶν ἀχράντων Λογίων
 διδάσκαλον (85) σφίσι καὶ τοῖς (86) ἀνειπόντες (87)·
 νῦν δὲ [84] οἱ ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ (88)
 μυσταγωγίας· ἀλλ' οὐκ ἔχω τίνα καλέσω· οὕτως
 ἐστὶν αὐτῶν ἀκέφαλον τὸ δυσσεβήμα. πλὴν ἀντὶ
 τοῦ Σωτῆρος οἱ τῆ ἀπωλείᾳ προσεδραμηκότες.
 Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἦ τε σύνοδος πολυγλώσσῃ καὶ
 πνευματοκινήτῃ φθέγγεται φωνῇ, καὶ Λέων ὁ πάν-
 σοφος συναθοῶ καὶ ψήφοις ἀπάσαις ἐπασφαλίζε-
 ται. Σὺ δὲ τὸν νῦν ἐπίστησον τοῖς ἐφεξῆς· πρὸς γὰρ
 τῷ τέλει τῆς δλης τοῦ λόγου περικοπῆς ὡδὲ φησι (89)·
 Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας
 τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων ὤρι-
 σεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμένη συνόδος (ἧς δηλονότι
 κορυφαῖος Λέων ὁ βασιλικὸν καὶ τὸν νῦν καὶ τὰ
 ῥήματα κεκτημένος). Τί ὤρισεν; Ἐτέραν πίστιν
 ἠδενδὲ ἐξεῖναι (90) προφέρειν ἦγον συγγράψιν
 ἢ συντιθέναι ἢ φρονεῖν διδάσκειν ἐτέρους (91)·
 τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἐτέραν
 ἢ γον προκομίζειν ἢ διδάσκειν ἢ παραδιδόναι

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

sessione 5 sequentia pleraque verba desumpta sunt. Hard. Conc. t. II, p. 451 seq. Mansi, t. VII, p. 107 seq.

(82) Sic. Col. Palat. f. 241 b. ἑλλιπῆ.

(83) Col. πῶς ἐντελής.

(84) Hæc (καὶ τίνες ἐμάχοντο τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πάλαι, κ. τ. λ.) et sequentia usque ad vocem προσεδραμηκότες affert Leo Allatius in Exercit. contra Rob. Creyghon, Romæ 1665, p. 232 inde probans, ignotum fuisse Photio auctorem additamenti in symbolo, quod expugnabat, nec pro certo eum habuisse, illud a Nicolao I fuisse primitus introductum. « Et quinam sunt, qui bellum indixerunt Spiritui sancto? Antiquitus quidem Macedoniani extra immaculorum disertorumque Patrum eloquia sibi metipsis alia atque alia insusurrantes. Nunc vero extra Christi mysticam doctrinam — sed non

D habeo quem nominem (ita est eorum absque capite impietas). Nihilominus non in Salvatore, sed in perditionem procurentes. »

(85) Allat. l. c. ἀντὶ τῶν ἀχράντων καὶ λογίων διδασκάλων.

(86) Cf. Photii grammaticas observationes ep. 208 ad Leonem philosophum, p. 305, 306, ed. London.

(87) Vertendum erat : Antiquitus quidem, qui loco eloquiorum (Christi) immaculorum Macedonium magistrum sibi met ipsis acclamarunt. Illud alia atque alia de suo supplevit Allatius.

(88) Col. αὐτῶν.

(89) Conc., Chalced. l. c. Hard. II, 455. Mansi VII, 118. Hefele, Hist. concil. t. II, p. 454.

(90) Palat. f. 242 a. ἐξῆν.

(91) Sic Col. Vatic. f. 285 b. ἐτέρως.

ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλοουσιν ἐπιστρέφειν εἰς **A** *scopos ab episcopatu et clericos a clero, si vero mo-*
ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ ἐξ *nachi aut laici, fuerint anathematizari.*

Ἰουδαϊσμοῦ (92) ἢ γοῦν ἐξ αἰρέσεως οἰασθηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοί, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικούς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μο-
νάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς (93).

πα'. Ἐμβλέψατε, οἱ τυφλοὶ (94), καὶ ἀκούσατε (95), οἱ κωφοὶ, οὓς τὸ σκότος κατέχει τῆς αἰρετικῆς ἐγκα-
θημένους δόσεως (96)· [85] ἐνατενίσατε πρὸς τὸ ἀείψωτον τῆς Ἐκκλησίας φέγγος καὶ ἐμβλέψατε πρὸς τὸν γενναῖον Λέοντα· μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Πνεύ-
ματος, οἷα δι' αὐτοῦ σαλπίζει καθ' ὑμῶν, ἐνωτί-
σασθε (97) σάλπιγγος· καὶ φρίξατε εἰ μὴ τινα ἄλλον
δυσωπούμενοι, ἀλλὰ γε τὸν ὑμέτερον Πατέρα· μᾶλ-
λον δὲ δι' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους. οἱ (98) ταῖς προ-
λαβοῦσαι συνόδοις εὐαρεστοῦντες (99) εἰς τὸν χορὸν
τῶν λογίδων Πατέρων ἐγγράφονται. Σὺ Πατέρα
ὀνομάζεις Αὐγουστίνον καὶ Ἱερώνυμον καὶ τοιοῦτους
ἄλλους· καλῶς γε ποιεῖς. οὐκ ἐφ' οἷς καλεῖς, ἀλλ'
ὅτι μὴ καὶ τὴν ἀθέτησιν τῆς πατρικῆς αὐτῶν ὀνο-
μασίας σαυτῶ ποιεῖς σεμνολόγημα. Καὶ εἰ μέχρι
τούτου τὸ περὶ τῶν Πατέρων σοὶ μηχανήματα προῆται,
ὅσον ἦν ἀτελής ἢ κακουργία, τοσοῦτον ἂν μετριώτε-
ρον ἀπῆται τὴν δίκην, Ἄρκειν γὰρ ἀσεβοῦσης γνώ-
μης, εἰς τέλος δὲ μὴ ἐξάγειν ταύτην, περικόπτειν
εἰσὶ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἄγους· τὸ δὲ πράνεται καὶ
ἐξευμενίζεται τὸ ἀπαραίτητον τῆς δίκης. Πατράσι
καθ' ὧν ἐνασελγαίνεις μορμολύττειν ἡμᾶς ἔγνωσ.
Ἄλλ' ὅ γε τῶν Πατέρων χορὸς, οὓς κατὰ τῆς σῆς
μηχανῆς προβάλλεται ἡ εὐσεβεία, Πατέρες Πατέ-
ρων (1) εἰσὶ· καὶ γὰρ ὅτι καὶ αὐτῶν ἐκείνων, οὓς
νομίζετε Πατέρας, οὐκ ἂν ἀρνηθεῖτε· εἰ δὲ γε
ὑμεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι.

πβ'. Ἐνοήσατε τὸν ὁμόθρονον τούτοις καὶ τὴν
δόξαν ἰσοστάσιον, τὸν κλεινὸν Βιγίλιον (2) τῆ πέμπτη
μὲν καὶ [85] αὐτὸς ἐφειστήκει συνόδῳ· οἰκουμενι-
κοῖς (3) δὲ καὶ αὐτῇ (4) καὶ ἀγίοις ψηφίσμασιν
ἐλλαμπρύνεται (5). Οὗτος οὖν οἷα δὴ κανὼν ἀπαρ-
έγκλητος (6) τοῖς ὀρθοῖς αὐτῆς ἐναρμοζόμενος δόγ-
μασι (7), τὰ τε ἄλλα συμφώνους ἀφίησι φωνὰς (8),
καὶ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον Πνεῦμα τοῖς τε πρὸ

81. Inspicite, cæci, et audite, surdi, qui in tene-
bris hæretici occasus sedetis, intentis aspiciate oculis
lucem Ecclesiæ perpetuo fulgentem, et intuemini
strenuum Leonem, imo potius Spiritus tubam quid
per illum ebuccinet, audite, atque exhorrescite, si
non alium quemquam, at saltem Patrem: vestrum
reveriti, imo potius per ipsum et cæteros, qui prio-
ribus synodis acquiescentes inter eximios Patres
recensentur. Tu Patres nominas Augustinum, Hie-
ronymum et alios similes; ac recte facis, non ob
causam propter quam illos allegas, sed quia tibi non
gloriæ vertis paternum ipsorum nomen contem-
nere. Et sane si eousque tuum de Patribus artifi-
cium procederet, quanto esset imperfectius malefi-
cium, tanto mitiorem pœnam exigeret. Inchoare
enim impium consilium, illud vero ad finem nequa-
quam perducere, idem est atque resecare vehemen-
tiam sceleris, quod utique mitigat lenitque pœnæ
rigorem. Larva Patrum, contra quos insolens,
territare nos tibi proposuisti. At Patrum cœtus
quos tuæ machinæ objicit pietas, Patres Patrum
sunt; neque enim inficias ibitis, etiam illorum
hos esse Patres, quos vos pro Patribus habetis;
quodsi id vos negatis, at illi certe non negabunt.

82. Considerate inclytum Vigilium et throno et
gloria his æqualem; quintæ hic quoque synodo as-
sistebat, quæ œcumenicis æque sanctisque decretis
claruit. Hic ergo quasi norma rectissima nihilque
deflectens rectis illius dogmatibus sese conformans
tum in cæteris consonas emittit voces, tum sanc-
tissimum consubstantialemque Spiritum æquali cum
vetustioribus nec non cum sumæ ætatis Patribus

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(92) Sic. cod. Palat. cum ed. conc. Chalc.; Vatio.
f. 206: Ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ.

(93) Cf. opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 10.

(94) Allatius, qui (contra Creyghon p. 244) hæc
verba dat usque ad illa: Τῶν λογ. Πατέρων ἐγγρά-
φονται, legit: Ἐμβλέψατε, τυφλοί.

(95) Col. p. 306 τυφλοὶ ἀκούσατε.

(96) Occidentales summo fastu aspernatum et
odio persecutum esse Photium jam ex epistolis ejus
edocti plures eruditi, inter quos Neander in *Hist.
eccl.* observarunt. Cf. Phot. epist. 84, ad Marc. mon.

(97) Allat. l. c. ἐνωτίσατε.

(98) Cod. et Allat. οἱ.

(99) Col. ἐναρεστοῦντες.

(1) Patres Patrum vocat Photius eos doctores
Latinos, quos ipse contra adversarium testes pro-
fert, Romanos nimirum pontifices tum alias nobi-
lissimis titulis a se exornatos tum hic magisterii
summi prærogativa insignitos. Notanda verba:
« Quod vero etiam eorum, quos vos habetis Patres,
ii Patres existant, non facile negaveritis; et si
vos quidem negatis, haud tamen illi ipsi negave-

rint, » scilicet: Quos ego cito Romanos pontifices,
etiam Ambrosius, Augustinus et cæteri, quos jacta-
tis doctores, velut Patres habebunt.

(2) Sic. Palat. et Colum. ap. Maium; Vatio. Βι-
γίλιον ρ et altero λ suprapositis. Allat. loco mox
citando: Βιγίλλιον.

(3) Palat. et Colum. οἰκουμενικαῖς.

(4) Apud Allat. et Col. p. 307 αὔτη. Palat. Co-
lum. et Vat. αὔτη.

(5) Colum. ἐλλαμπρύνεται.

(6) Sic Palat. et Colum., Vatic. et Allat. ἀπαρ-
έγκλητος.

(7) Hucusque textus hujus cap. allegatur a Maio,
qui hanc versionem subjicit: « Considerate etiam
sedis successorem, non minore gloria fulgentem,
Vigilium, qui et ipse synodo quintæ præfuit quæ
œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic
ceu regula inculpabilis rectis ejus synodi sententiis
consonans. »

(8) Photius, epist. 1 ad Mich. n. 15, p. 11 de
Vigilio dicit: Ἐπεκύρου τὴν κοινὴν τῶν Πατέρων
πίστιν λιωέλλω.

prima et secunda synodus stabiliens tradidit : *Sufficeret igitur ad plenam pietatis cognitionem et confirmationem sapiens et salutare hoc divinæ gratiæ symbolum*. Perfectam dicit seu plenam, non autem deficientem, cui aliquid addere aut demere opus sit. Et quomodo perfectam? Iis, quæ sequuntur, animum advertit. *De Patre enim, inquit, et Filio et Spiritu sancto perfectum edocet*. Et quomodo docet perfectum? Videlicet Filium ex Patre generari clamat, Spiritum vero ex Patre procedere. Et post pauca : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnabant, sententiam olim a centum quinquaginta Patribus, qui in regia urbe convenerunt, de Spiritu sancti essentia traditam confirmat*. Et quomodo isti Spiritus sancti essentiam constituerunt? Nimirum ubi dixerint, Spiritum a Patre procedere. Quamobrem qui aliud quidpiam præter hoc docet, abrogat et aufundit et pervertit, quantum quidem ad suam auidaciam attinet, ipsammet Spiritus essentiam. Deinde expendit verba illa : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnabant*. Et quidem hi erant? Olim quidem qui Macedonium loco sanctorum Scripturarum sibi ipsis magistrum constituerunt; nunc vero, qui loco Christi sacræque illius institutionis, at non habeo quem nominem; adeo est capite destituta ipsorum impietas qui, inquam, loco Christi ad perditionem confugiunt. Atque hæc quidem sancta synodus multilingui et a Spiritu acta voce proloquitur, Leoque sapientissimus una cum illis prædicat calculisque omnibus confirmat. Tu vero mentem iis quæ sequuntur adhibe; versus finem namque totius sermonis pericopes ista dicit : *His igitur cum omni atque undique exacta cura et diligentia a nobis dispositis definiuit sancta et œcumenica synodus* (cujus videlicet præses erat Leo, regium revera et animum et sermonem nactus). Quid definiuit? *Alteram fidem nulli licere proferre vel conscribere aut componere aut sentire aut alios docere; eos autem qui audent componere fidem alteram aut proferre aut docere aut tradere alterum symbolum volentibus ad agnitionem veritatis converti sive ex paganismisive ex Judaismo sive ex hæresi quacunque, hos, si episcopi fuerint aut clerici, alienos esse epi-*

A ἔκθεσιν τῆς πίστεως, ἣν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα σύνοδος καρτύνουσα παραδέδωκεν. Ἦρκει μὲν οὖν εἰς ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν καὶ βεβαίωσιν τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας [83] χάριτος σύμβολον. Ἐντελῆ φησιν, οὐκ ἐλλιπῆ (82), οὐδὲ προσθήκης δεομένην ἢ ἀφαιρέσεως. Καὶ πῶς ἐντελῆ (83); Τοῖς ἐπαγομένοις πρόσχε. Περὶ τε γὰρ, φησὶν, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον. Εἴτα πῶς ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον; Τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναθοῶ γεννηθῆναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Καὶ μεθ' ὀλίγα. Καὶ διὰ μὲν τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους τὴν χρόνους ὕστερον παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευσύνης πόλεως ἑκατὸν πενήκοντα συνελθόντων Πατέρων **B** περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν κυροῖ. Καὶ πῶς ἐκύρωσαν οὗτοι τὴν τοῦ Πνεύματος οὐσίαν; Ἡ δῆλον εἰπόντες τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Ὡστε ὁ ἄλλο τὸ παρὰ τοῦτο διδάσκων τὸ κύρος ἀνατρέπει καὶ συγγεῖ καὶ φύρει, τὸ γε ἦκον εἰς τὸλμαν τὴν αὐτοῦ, αὐτὴν τοῦ Πνεύματος τὴν οὐσίαν. Εἴτα, διὰ τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους. Καὶ τίνες ἐμάχοντο (84); Πάλαι μὲν οἱ Μακεδόνιον ἀντὶ τῶν ἀχράντων Λογίων διδάσκαλον (85) σφίσι ζυτοῖς (86) ἀνειπόντες (87)· νῦν δὲ [84] οἱ ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ (88) μυσταγωγίας· ἀλλ' οὐκ ἔχω τίνα καλέσω· οὕτως ἐστὶν αὐτῶν ἀκέφαλον τὸ δυσσεβήμα. πλὴν ἀντὶ τοῦ Σωτῆρος οἱ τῇ ἀπωλείᾳ προσεδραμηκότες. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἦ τε σύνοδος πολυγλώσσῃ καὶ **C** πνευματοκινήτῃ φθέγγεται φωνῇ, καὶ λέων ὁ πάνσοφος συναθοῶ καὶ ψήφοις ἀπάσαις ἐπασφαλίζεται. Σὺ δὲ τὸν νοῦν ἐπίστησον τοῖς ἐφεξῆς· πρὸς γὰρ τῷ τέλει τῆς ὅλης τοῦ λόγου περικοπῆς ὡδὲ φησι (89)· Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων ὤρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμένη σύνοδος (ἥς δηλονότι κορυφαῖος λέων ὁ βασιλικὸν καὶ τὸν νοῦν καὶ τὰ βῆματα κεκτημένος). Τί ὤρισεν; Ἐτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι (90) προφέρειν ἢ γου συγγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ φρονεῖν διδάσκειν ἑτέρους (91)· τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν ἢ γου προκομίζειν ἢ διδάσκειν ἢ παραδιδόναι

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

essione 5 sequentia pleraque verba desumpta sunt. **D** habeo quem nominem (ita est eorum absque capite impietas). Nihilominus non in Salvatorem, sed in perditionem procurrentes. »

(82) Sic. Col. Palat. f. 241 b. ἐλλιπῆ.

(83) Col. πῶς ἐντελής.

(84) Hæc (καὶ τίνες ἐμάχοντο τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πάλαι, κ. τ. λ.) et sequentia usque ad vocem προσεδραμηκότες affert Leo Allatius in Exercoit. contra Rob. Creyghon, Romæ 1665, p. 232 inde probans, ignotum fuisse Photio auctorem additamenti in symbolo, quod expugnabat, nec pro certo eum habuisse, illud a Nicolao I fuisse primitus introductum. « Et quinam sunt, qui bellum indixerunt Spiritui sancto? Antiquitus quidem Macedoniani extra immaculorum disertorumque Patrum eloquia sibi metipsis alia atque alia insurrantes. Nunc vero extra Christi mysticam doctrinam — sed non

(85) Allat. l. c. ἀντὶ τῶν ἀχράντων καὶ λογίων διδασκάλων.

(86) Cf. Photii grammaticas observationes ep. 208 ad Leonem philosophum, p. 305, 306, ed. Londin.

(87) Vertendum erat : Antiquitus quidem, qui loco eloquiorum (Christi) immaculorum Macedonium magistrum sibi met ipsis acclamarunt. Illud alia atque alia de suo supplevit Allatius.

(88) Col. ζυτοῖν.

(89) Conc., Chalced. l. c. Hard. II, 455. Mansi VII, 118. Hefele, *Hist. concil.* t. II, p. 454.

(90) Palat. f. 242 a. ἐξῆν.

(91) Sic Col. Vatio. f. 285 b. ἐτέρως.

ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλοουσιν ἐπιστρέφειν εἰς **A** *scopos ab episcopatu et clericos a clero, si vero mo-*
ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ ἐξ *nachi aut laici, fuerint anathematizari.*

Ἰουδαϊσμοῦ (92) ἢ γοῦν ἐξ αἰρέσεως οἰασθηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοί, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικούς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μο-
νάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς (93).

πα'. Ἐμβλέψατε, οἱ τυφλοὶ (94), καὶ ἀκούσατε (95), οἱ κωφοὶ, οὓς τὸ σκότος κατέχει τῆς αἰρετικῆς ἐγκα-
θημένους δύσεως (96)· [85] ἐνατενίσατε πρὸς τὸ ἀείφωτον τῆς Ἐκκλησίας φέγγος καὶ ἐμβλέψατε πρὸς τὸν γενναῖον Λέοντα· μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Πνεύ-
ματος, οἷα δι' αὐτοῦ σαλπίζει καθ' ὑμῶν, ἐνωτί-
σασθε (97) σάλπιγγος· καὶ φρίξατε εἰ μὴ τινα ἄλλον
δυσωπούμενοι, ἀλλὰ γε τὸν ὑμέτερον Πατέρα· μᾶ-
λλον δὲ δι' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους. οἱ (98) ταῖς προ-
λαβοῦσαις συνόδοις εὐαρεστοῦντες (99) εἰς τὸν χορὸν **B**
τῶν λογίδων Πατέρων ἐγγράφονται. Σὺ Πατέρας **B**
ὀνομάζεις Ἀβγουστίνον καὶ Ἱερώνυμον καὶ τοιοῦτους
ἄλλους· καλῶς γε ποιεῖς. οὐκ ἐφ' οἷς καλεῖς, ἀλλ'
ὅτι μὴ καὶ τὴν ἀθέτησιν τῆς πατρικῆς αὐτῶν ὀνο-
μασίας σαυτῶ ποιεῖς σεμνολόγημα. Καὶ εἰ μέχρι
τούτου τὸ περὶ τῶν Πατέρων σοὶ μηχάνημα προῆει,
ὅσον ἦν ἀτελής ἢ κακουργία, τοσοῦτον ἂν μετριώτε-
ρον ἀπῆται τὴν δίκην, Ἄρκειν γὰρ ἀσεβοῦσης γνώ-
μης, εἰς τέλος δὲ μὴ ἐξάγειν ταύτην, περικόπτειν
ἔστι τὴν σφοδρότητα τοῦ ἄγους· τὸ δὲ πράναι καὶ
ἐξευμενίζεται τὸ ἀπαραίτητον τῆς δίκης. Πατράσι
καθ' ὧν ἐνασεργαίνεις μορμολύττειν ἡμᾶς ἔγνως.
Ἄλλ' ὅ γε τῶν Πατέρων χορὸς, οὓς κατὰ τῆς σῆς
μηχανῆς προβάλλεται ἢ εὐσεβεία, Πατέρες Πατέ-
ρων (1) εἰσὶ· καὶ γὰρ ὅτι καὶ αὐτῶν ἐκείνων, οὓς **C**
νομίζετε Πατέρας, οὐκ ἂν ἀρνηθεῖτε· εἰ δὲ γε
ὑμεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι.

παβ'. Ἐνοήσατε τὸν ὀμόθρονον τούτοις καὶ τὴν
δόξαν ἰσοστάσιον, τὸν κλεινὸν Βιγίλιον (2) τῇ πέμπτῃ
μὲν καὶ [85] αὐτὸς ἐφειστήκει συνόδῳ· οἰκουμενι-
κοῖς (3) δὲ καὶ αὐτῇ (4) καὶ ἀγίοις ψηφίσμασιν
ἐλλαμπρύνεται (5). Οὗτος οὖν οἷα δι' κανῶν ἀπαρ-
έγκλητος (6) τοῖς ὄρθοις αὐτῆς ἐναρμοζόμενος δόγ-
μασι (7), τὰ τε ἄλλα συμφώνους ἀφήσει φωνὰς (8),
καὶ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον Πνεῦμα τοῖς τε πρὸ

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(92) Sic. cod. Palat. cum ed. conc. Chalco.; Vatio.
f. 206: Ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ.

(93) Cf. opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 10.

(94) Allatius, qui (contra Creyghthon p. 244) hæc **D**
verba dat usque ad illa: Τῶν λογ. Πατέρων ἐγγρά-
φονται, legit: Ἐμβλέψατε, τυφλοί.

(95) Col. p. 306 τυφλοὶ ἀκούσατε.

(96) Occidentales summo fastu aspernatum et
odio persecutum esse Photium jam ex epistolis ejus
edocti plures eruditi, inter quos Neander in *Hist.*
eccl. observarunt. Cf. Phot. epist. 84, ad Marc. mon.

(97) Allat. l. c. ἐνωτίσατε.

(98) Cod. et Allat. οἱ.

(99) Col. ἐναρεστοῦντες.

(1) Patres Patrum vocat Photius eos doctores
Latinos, quos ipse contra adversarium testes pro-
fert, Romanos nimirum pontifices tum alias nobi-
lissimis titulis a se exornatos tum hic magisterii
summi prærogativa insignitos. Notantia verba:
« Quod vero etiam eorum, quos vos habetis Patres,
ii Patres existant, non facile negaveritis; et si
vos quidem negatis, haud tamen illi ipsi negave-

81. Inspicite, cæci, et audite, surdi, qui in tene-
bris hæretici occasus sedetis, intentis aspiciate oculis
lucem Ecclesiæ perpetuo fulgentem, et intuemini
strenuum Leonem, imo potius Spiritus tubam quid
per illum ebuccinet, audite, atque exhorrescite, si
non alium quemquam, at saltem Patrem: vestrum
reveriti, imo potius per ipsum et cæteros, qui prio-
ribus synodis acquiescentes inter eximios Patres
recensentur. Tu Patres nominas Augustinum, Hie-
ronymum et alios similes; ac recte facis, non ob
causam propter quam illos allegas, sed quia tibi non
gloriæ vertis paternum ipsorum nomen contem-
nere. Et sane si eousque tuum de Patribus artifi-
cium procederet, quanto esset imperfectius malefi-
cium, tanto mitiorem pœnam exigeret. Inchoare
enim impium consilium, illud vero ad finem nequa-
quam perducere, idem est atque resecare vehemen-
tiam sceleris, quod utique mitigat lenitque pœnæ
rigorem. Larva Patrum, contra quos insolens,
territare nos tibi proposuisti. At Patrum cœtus
quos tuæ machinæ objicit pietas, Patres Patrum
sunt; neque enim inficias ibitis, etiam illorum
hos esse Patres, quos vos pro Patribus habetis;
quodsi id vos negetis, at illi certe non negabunt.

82. Considerate inclytum Vigilium et throno et
gloria his æqualem; quintæ hic quoque synodo as-
sistebat. quæ œcumenicis æque sanctisque decretis
claruit. Hic ergo quasi norma rectissima nihilque
deflectens rectis illius dogmatibus sese conformans
tum in cæteris consonas emittit voces, tum sanc-
tissimum consubstantialemque Spiritum æquali cum
vetustioribus nec non cum suæ ætatis Patribus

rint, » scilicet: Quos ego cito Romanos pontifices,
etiam Ambrosius, Augustinus et cæteri, quos jacta-
tis doctores, velut Patres habebunt.

(2) Sic. Palat. et Colum. ap. Maium; Vatio. Βιγ-
γίλιον ρ et altero λ suprapositis. Allat. loco mox
citando: Βιγίλιον.

(3) Palat. et Colum. οἰκουμενικαῖς.

(4) Apud Allat. et Col. p. 307 αὔτη. Palat. Co-
lum. et Vat. αὔτη.

(5) Colum. ἐλλαμπρύνεται.

(6) Sic Palat. et Colum., Vatio. et Allat. ἀπαρ-
έγκλητος.

(7) Hucusque textus hujus cap. allegatur a Maio,
qui hanc versionem subiecit: « Considerate etiam
sedis successorem, non minore gloria fulgentem,
Vigilium, qui et ipse synodo quintæ præfuit quæ
œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic
ceu regula inculpabilis rectis ejus synodi sententiis
consonans. »

(8) Photius, epist. 1 ad Mich. n. 15, p. 11 de
Vigilio dicit: Ἐπεκύρω τὴν κοινὴν τῶν Πατέρων
πίστιν λιπέλλω.

similique zelo ex Patre procedere enuntiavit, illosque, qui quidpiam aliud in ratione dogmatis præter unanimum et communem Catholicorum fidem producere auderent, eidem anathematis vinculo subjecit.

83. Videas vero bonum quoque probumque Agathonem iisdem recte factis gloriantem; nam et ipse sextam synodum, quæ itidem inter œcumenicas exiit, præsens non corpore sed animo omnique studio per suos legatos concelebrabat et collustrabat; ideo et symbolum sinceræ nostræ puræque fidei sine ulla variatione aut innovatione ad normam præcedentium synodorum conservavit illosque qui aliquid eorum, quæ ibi sanciantur, imo potius ab initio sancita erant, audeant remove, ad diras æquales confirmans et obsignans rejicit.

84. Quomodo autem silentio præteream Romanos pontifices Gregorium et Zachariam, viros qui et virtute claruerunt et divinæ sapientiæ doctrinis gregem suum auxerunt, imo et miraculorum donis effulserunt? Rtenim licet neuter eorum in synodo œcumenica consideret, attamen palam et luculenter ad imitationem illorum sanctissimum Spiritum ex Patre procedere docuerunt. Et Gregorius quidem non multo post sextam synodum floruit, Zacharias vero centum sexaginta quinque post annis; hique traditum a Domino Patribusque dogma in animo tanquam in puro intemeratoque thalamo custodientes inde illud integrum atque incorruptum, alter Latina lingua, alter sermone Græco fidelibus populis exhibentes, Christo vero Deo et nostrarum animarum sponso per pium cultum gregem suum copularunt. Verum, ut jam dixi, hic sapiens Zacharias tum alia sacra scripta sancti Gregorii, tum utilissimas illas in modum dialogi conoinnatas ora-

(9) Vatic. δρόψυρον; recte Allat. ut supra; δρόψυρον fort. pro δρόψυρον.

(10) Palat. f. 243 b. προάγειν ἐθέλουντο.

(11) Caput integrum jam Allatius contra Hottinger p. 269 adduxit: « Versate mente hisce sede comparem et gloria æqualem, laude inclytum Vigilium, qui quintæ synodo interfuit œcumenicis sanctisque calculis celebratæ. Hic itaque veluti regula inconcussa atque immota rectis illius sese adaptans dogmatibus, aliis concordæ emittit voces, et sanctissimum et consubstantialem Spiritum una simul cum Patribus, qui ante eum et cum eo fuerunt, simili parique zelo et studio ex Patre procedere prædicavit, et eos qui alienum a fide dogma extra unanimum universalemque fidelium mentem publicare præsumerent, iisdem anathematis vinculis submitisit. »

(12) K. γὰρ καὶ αὐτός habet Column.

(13) Maius præf. cit. p. xxiv, xxv: « Videsis etiam præclarum Agathonem, paribus recte gestis celebrem; nam et hic sextam synodum, quæ œcumenicæ æque honore fulget, etsi non corpore præsens, mente tamen omnique studio per suos legatos congregavit ac decoravit. »

(14) Palat, f. 243 b. ἐπισφραγίζε. Col. ἐπισφραγίζε. Col. ἐπισφραγίζε. Col. ἐπισφραγίζε. Col. ἐπισφραγίζε.

αὐτοῦ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ Πατράσιν ἐν ἴσῳ καὶ ὁμοίῳ ζήλῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκέρουεν ἐκπορεύεσθαι καὶ τοὺς εἴ τι ἄλλο κατὰ λόγον δόγματος παρὰ τὴν ὁμώψυρον (9) καὶ κοινὴν τῶν εὐσεβοῦντων πίστιν προάγειν ἔλουντο (10) τοῖς ἴσοις δεσμοῖς τοῦ ἀναθέματος ὑπηγάγετο (11).

πγ'. [ιθ'.] Ἴδοις δ' ἂν καὶ τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν Ἀγάθωνα τοῖς αὐτοῖς ἀνδραγαθήμασι σεμνυόμενον· καὶ γὰρ αὐτὸς (12) [87] τὴν ἕκτην σὺνδοον (οἰκουμηνικῶν δὲ καὶ αὐτῇ διαλάμπει ἀξιώματι), παρῶν, εἰ καὶ μὴ σώματι, γνῶμη δὲ καὶ πίστη σπουδῆ, διὰ τῶν αὐτοῦ τοποτηρητῶν συνεκρότει τε ταύτην καὶ κατηγάγετο (13)· διὸ τὸ τε σύμβολον τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν καὶ καθαρᾶς πίστεως ἀπαράλλακτον καὶ κατὰ τὰς προλαβούσας συνόδους ἀκαινοτόμητον συνετήρησε καὶ τοὺς παρακινεῖν τι τῶν ὅσα δογματίζει θρασυνομένους, μᾶλλον τῶν ἐξ ἀρχῆς δογματισθέντων, ἐπισφραγίζων (14) εἰς τὰς ἴσας ἀρὰς ἀπορρίπτει.

πδ'. [κ'.] Πῶς δ' ἂν παρέλθοιμι σιγῇ τοὺς ἀρχιερέας Ῥώμης, Γρηγόριόν τε καὶ Ζαχαρίαν, ἀνδρας ἀρετῇ διαπρέψαντας καὶ διδασκαλίαις θεοσόφοις τὸ ποιμνιον συναυξήσαντας, ναὶ δὴ καὶ θαυματῶν χαρίσμασι διαλάμπσαντας (15); Καὶ γὰρ τούτων εἰ καὶ μηδέτερος οἰκουμηνικοῖς προνομίαις ἀνηγγεμένη συνεδρίασε συνήδῳ, ἀλλ' οὖν λαμπρῶς τε καὶ περιφανῶς κατὰ μίμησιν ἐκείνων τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς θεολογοῦσι ἐκπορεύεσθαι. Ὁ μὲν μετὰ τὴν ἕκτην (16) οὐ πολλοῦ ρυέντος ἐνακμάσας χρόνου ὁ θεῖος Γρηγόριος· Ζαχαρίας δὲ ὁ θεσπίσιος πέντε καὶ ἐξήκοντα καὶ ἑκατὸν ὕστερον ἔτεσιν (17)· οἷ τὸ Δεσποτικὸν καὶ πατρικὸν δόγμα [88] καὶ κήρυγμα ὡς ἐν ἀρχάντῳ τῇ ψυχῇ καὶ καθαρᾷ θαλαμῶντες παστάδι ἐκαίθεν ἀκέραιον, ὁ μὲν τῇ Λατινίδι γλώσσῃ, ὁ δὲ τῇ Ἑλλάδι φράσει, Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ καὶ νομφίῳ τῶν ψυχῶν ἡμῶν διὰ τῆς εὐσεβοῦς (18) λατρείας τὸ ποιμνιον συνηρμόσαντο. Ἄλλ' ὡσπερ εἶπον, οὗτος ὁ σοφὸς Ζαχαρίας (19) ἄλλα τε τῶν ἱερῶν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(15) Hæc iisdem verbis a Card. Maio l. c. p. xxv, allegantur: « Cur autem silentio premam Romæ pontifices, Gregorium et Zachariam, homines virtute fulgentes, qui doctrinis divina sapientia plenis gregem informaverunt, et miraculorum quoque gratia claruerunt? » Cf. cum hoc cap. opusc. contra senioris Romæ asseclas, cap. 11.

(16) Sæpe Græci Gregorium II, quem et ipsum Dialogum vocant, cum Gregorio I confundunt; Gregorius M. ante concilium vi floruit, post illum Gregorius II.

(17) Verba: Ὁ μὲν μετὰ — ἔτεσιν, pariter ex cod. Colum. exscripsit Em. Amphiloeh. editor et ita verterat: « Divus quidem Gregorius paulo post sextam synodum floruit; admirabilis vero Zacharias centum sexaginta quinque post annos exstitit. » Si Zachariam, qui ab a. 741 usque ad a. 752 pontificatum tenuit, 165 annis post concilium vi, vel post Gregorium II vixisse censet Photius, gravissime fallitur; minus vero, si 165 annis post Gregorium I (590-604).

(18) Col. p. 308, διὰ τῆς εὐσεβοῦς.

(19) Ista verba, οὗτος ὁ σ. Ζ. — ἀλίπυγος (Hic sapiens Zacharias cum alia sancti Gregorii scripta, tum etiam utile illud opus dialogi forma præditum Græca tuba universo orbi proclamavit) dat Maius

γραμμάτων τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου καὶ τὰς ὡς ἐν δια-
 λόγῳ τυπούμενας ὠφελείας διὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν
 οἰκουμένην ἀπήχθησε σάλπιγγος (20)· αὕτη τοίνυν ἡ
 θεοφόρος ξυνωρίς πρὸς τῷ τέλει τοῦ δευτέρου τῶν
 διαλόγων, ἤνικα καὶ τῷ ἀρχidiaκόνῳ Πέτρῳ (ἀντὶρ
 δ' ἦν οὗτος θεοφιλή) διαπορουμένῳ, τί δήποτε μάλ-
 λον τῷ βραχεῖ τῶν ἁγίων λειψάνων ἢ τοῖς ὀλοκλή-
 ροις τῶν θαυμάτων πάρεσιν αἱ δυνάμεις (21), ἄμφω
 μὲν λύσειν ἐπάγει (22) [89] τῆς θείας χάριτος ἀπο-
 λαύειν· μᾶλλον δὲ τὴν ἐνέργειαν ἐπιδεικνύσθαι τῷ
 βραχεῖ· ἐπειδὴ περὶ μὲν (23) τῶν ὀλοκλήρων οὐδενὶ
 διανίσταται λογισμὸς, μὴ τῶν ἁγίων, ὧν λέγεται,
 εἶναι· οὐδ' ὅτι μὴ βρῶειν ταῦτα δύναται θαυμάτων
 ἐπιστάσις τῶν καλλινίκων ψυχῶν, αἱ τοῖς τῶν σω-
 μάτων συνδιήθησαν ἀγῶσι καὶ πόνοις· οὐκ ὀλίγοις
 δὲ τῶν ἀσθενέστερον ταῦτα (24) διακειμένων τῷ
 δισταγμῷ τὸ βραχὺ καθυβρίζεται, ὅτι περ ἁγίων οὐκ
 ἔστιν, ἀφ' ὧν ὀνομάζονται, καὶ ὅτι μὴ τῆς αὐτῆς καὶ
 ταῦτα καταξιοῦται χάριτος τε καὶ ἐπιφοιτήσεως·
 διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐν οἷς τὸ ἀμφίβολον ἐδόκει κρατεῖν,
 ἐν ἐκείνοις ὑπὲρ ἐλπίδα πᾶσαν τῷ τε πλῆθει καὶ με-
 γέθει ἢ ἐνυπόστατος καὶ ἀκένωτος πηγὴ τῶν ἀγαθῶν
 εἰς τὸ θαυμάσιον πηγάζει τὰ θαύματα. Τὴν οὖν
 εἰρημίνην [90] ἀπορίαν ὁ μὲν, ὡς ἔφθην εἰπὼν,
 Λατινίδι, ὁ δὲ δι' Ἑλληνιστοῦς ἐρμηνείας μετὰ καὶ
 πολλῶν ἄλλων προδιακρινθηθέντων (25) ἐπιλυσάμενος ὡδὲ πως μετ' ὀλίγον ἐπάγει· Τὸ παράκλητον
 Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ Ἰῶ διαμένει (26).

⁷⁶ Joan. xvi, 7.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

e cod. Colum. Exstat versio Zachariæ, quæ minime C
 incorrupta servata est, l. VI, ed. Maur. (Migne
 l. LXXVII et LXVI).

(20) « Eadem narrationem habes apud Photium
 etiam in Bibliotheca, cod. 252, quo loco de utroque
 pontifice perhonorifice loquitur, et egregium illud
 opus de Vitis sanctorum perutile iudicat, neque fi-
 dem ullam ei denegat. » — MAIUS.

(21) Quæstio Petri apud Gregor. *Dialog.* lib. II,
 c. 38 (Migne, LXVI, p. 201: « Quidnam esse di-
 cimus, quod plerumque in ipsis quoque patrociniis
 (sc. reliquiis integris, ut Cangius pluribus probat)
 martyrum sic esse sentimus, ut non tanta per cor-
 pora sua, quanta beneficia per reliquias ostendant,
 atque illic maiora signa faciant, ubi minime per se-
 metipsos jacent? » Græce (ibid. p. 203): Τι τοῦτο
 εἶναι λέγομεν, ὅπερ ἐν τοῖς τῶν ἁγίων μαρτύρων
 λειψάνοις θεωροῦμεν γινόμενον; πλεῖον γὰρ σχεδὸν
 εἶπεν, θαυματουργίαι ἐπιτελοῦνται ἐν τοῖς εὐκτη-
 ροῖς, ἐν οἷς λείψανα ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν καταθέν-
 ται, ἢ περ ἐν ᾧ τὰ τούτων κατάκεινται σώματα·
 πληροστέως μὲν οὖν κακεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν εἶναι
 πιστεύομεν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτῶν σώμασιν·
 ἐκεῖ δὲ μᾶλλον μεγάλα σημεῖα ἐπιδεικνύουσιν ἐνθα
 ὅλα τῶ σώματι οὐ κατάκεινται.

(22) Responsio sancti Gregorii in vulgata versione
 Græca hæc est: « Ἐνθα τὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων
 σώματα κείνται, δισταγμὸς, Πέτρε, οὐκ ἔστιν, ὅτι
 πολλὰ σημεῖα δύναται ἐπιδειξάι, ὡς περ καὶ ποιού-
 σιν· τοῖς γὰρ καθαρῶ τῷ λογισμῷ προσερχομένοις
 ἀμέτρητα θαύματα ἐπιδεικνύουσι. Διὰ δὲ τὸ ἐν δι-
 σταγμῷ ὑπάρχειν τοὺς ἀσθενέστερον τῷ λογισμῷ
 διακειμένους, ὡς μὴ παρῆναι τοὺς ἁγίους, ἐνθα τὰ
 αὐτῶν ὀλικῶς οὐ κατάκεινται σώματα, καὶ ὡς ἐκ
 τούτου τοὺς προσερχομένους μὴ εἰσακούεσθαι, ἐκεῖ
 μᾶλλον αὐτοὺς ἀναγκαῖόν ἐστι μεγάλα σημεῖα ἐπι-
 δεῖξαι, ἐνθα περὶ τῆς αὐτῶν παρουσίας ὁ ἀσθενὴς
 λογισμὸς διστάζει· ὧν δὲ ὁ νοῦς ἡδραιωμένος ἐν τῷ

θεῷ ὑπάρχει, οὗτοι ἐν τῷ τῆς πίστεως ἀξιώματι
 ὄντες, γινώσκουσιν, ὅτι εἰ καὶ μὴ κείνται αὐτῶν
 ἐκεῖσε τὰ σώματα, πλὴν ὅμως τοῦ ταῖς εὐχαῖς
 εἰσακούειν μὴ ἀπολιμπάνεσθαι αὐτοὺς. Textus ori-
 ginalis hic est: « Ubi in suis corporibus sancti
 martyres jacent, dubium, Petre, non est, quod multa
 valeant signa demonstrare, sicut et faciunt; et pura
 mente querentibus innumera miracula ostendunt.
 Sed quia ab infirmis potest mentibus dubitari,
 utrumne ad exaudiendum ibi præsentibus sint, ubi
 constat quia in suis corporibus non sint, ibi necesse
 est, eos maiora signa ostendere, ubi de eorum
 præsentia potest mens infirma dubitare. Quorum
 vero mens in Deo fixa est, tanto magis habet fidei
 meritum, quanto illic eos novit et non jacere cor-
 pore et tamen non deesse ab exauditione. »

(23) Col. deest μὲν.

(24) Col. ἀσθενέστερον περὶ ταῦτα.

(25) Palat. f. 244 b. προδιενκρινθηθέντων· * Col.
 προδιευκρινθηθέντων.

(26) Revera sic legitur in Græca versione. Post
 verba (not. 7) citata immediate hæc sequuntur: « Ὅθεν
 τοίνυν καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰ. Χρ.,
 ἵνα πιστὴν τοῖς μαθηταῖς προσθῆ, εἶπεν· Εἰ μὴ ἐγὼ
 ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς. Φα-
 νερόν οὖν ὑπάρχει, ὅτι τὸ παράκλητον Πνεῦμα ἐκ
 τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ Ἰῶ διαμένει. Τί-
 νος οὖν χάριν αὐτῶν ὁ Ἰῶς πορευθῆναι λέγει, ἵνα
 ἐκεῖνος ἔλθῃ, ὅστις οὐδέποτε ἀπ' αὐτοῦ ἐχωρίσθη; οἱ
 μαθηταὶ ἐν σαρκὶ τὸν Κύριον ὄρωντες, τοῖς σωμα-
 τικοῖς ὀφθαλμοῖς τούτων πάντοτε θεωρεῖν ἐπιθύμουν·
 ὁρθῶς οὖν αὐτοῖς ἐβρέθη· Εἰ μὴ ἀπέλω, ὁ Παρά-
 κλητος οὐκ ἔρχεται, τουτέστιν· Εἰ μὴ τὸ σῶμα ἀπο-
 κρῶσω, τί ἐστὶν ὁ τοῦ πνεύματος πόθος, οὐ δεκνύω,
 καὶ εἰ μὴ ἐμὲ καταλείψῃτε σωματικῶς θεωρεῖν, οὐ-
 δέποτε μανθάνετε πνευματικῶς με ἀγαπᾶν. His
 verbis quoque utitur Andr. Camaterus c. 148 (ap.
 Beccum, *Gr. orih.* II, 515). Verum Latinus Gregorii

85. Sacram hanc doctrinam Joannes Baptista primus in lege gratiæ declaravit, ab ipso vero fidelium multitudo hausit, et fides catholica perpetuo in ea gloriatur. Etenim ille homo propemodum superhumanus fontem vitæ atque immortalitatis, Dominum universi orbis conditorem mundique expiatorum undis Jordanis baptizans oculosque apertos intuens, prodigium prodigiis comprobatum, in specie columbæ sanctissimum Spiritum descendentem vidit; emisit autem vocem vera Verbi vox, dum hæc portenta vidit: *Vidi Spiritum tanquam columbam descendentem et manentem super ipsum* ⁷⁷. Manet igitur descendens a Patre Spiritus super Filium, vel si mavis in Filio; nullam enim hoc loco varietatem differentia casuum inducit. Et Isaias propheta cælitus similia his vaticinans et vaticinium in Christi personam referens, *Spiritus Domini, inquit, super me, eo quod unxerit Dominus me* ⁷⁸. Audisti aliquando in clytos illos Gregorium et Zachariam (hi enim forsitan magis erunt appositi tuæ impudentiæ in verendum restituendæ), audisti, inquam, illos asserentes, Spiritum in Filio manere; et quomodo non inde confestim ad Pauli commigrasti vocem, qua dicit: *Spiritum Filii sui* ⁷⁹? Certo loco effingendæ monstrosæ processiois facile intellexisses, merito dici Spiritum Filii, quoniam Spiritus manet in Filio. Mansio enim Spiritus in Filio causa non occulta nec nimium abstrusa fuerit, cur dicatur Spiritus Filii. Quid namque propius intelligendum

⁷⁷ Joan. 1, 32 ⁷⁸ Isa. LXI, 2; Luc. IV, 18, ⁷⁹ Galat., IV, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

textus est ejusmodi: « Unde ipsa quoque Veritas, ut fidem discipulis augeret, dixi: Si non abiero, Paracletus non veniet ad vos (Joan. XVI, 7). Cum enim constat, quia Paracletus Spiritus a Patre semper procedit et Filio, cur se Filius recessurum dicit, ut ille veniat, qui a Filio nunquam recedit? Sed quia discipuli in carne Dominum videntes, corporis hunc oculis semper videre sitiebant, recte eis dicitur: *Nisi ego abiero, Paracletus non veniet*: ac si aperte diceretur: Si corpus non subtraherem, quis sit amor Spiritus, non ostendo, et nisi me desideritis corporaliter cernere, nunquam me dicetis spiritualiter amare. » — Contextus sane talis est, ut ex Græco per se deprehendi non potuerit suppressa assertio processiois Spiritus sancti a Filio; illud enim τῷ Ἰησοῦ διαμένει respondet verbis: Ὅστις ἀπ' αὐτοῦ οὐδέποτε ἐχωρισθῆ. Indubitata vero est Latini textus veritas ex omnibus exemplaribus; indubitatum non minus, Gregorium M. pluribus in locis dogma de processiois Spiritus sancti ex Patre et Filio asseruisse, ut *Moral.* lib. I, c. 30; v, c. 65, hom. 26 in Evang. ubi ait: « Spiritus sancti missio ipsa processio est, qua de Patre procedit et Filio. » — Plura ejus testimonia collegit Æneas Parisiensis c. Græc. 56-59. (Migne t. CXXI, p. 711, 712). Jam Joannes Diaconus lib. IV, c. 75 de vita B. Gregorii scribit: « Quos libros (dialogos) Zacharias, S. Rom. Ecclesiæ episcopus, Græco Latinoque sermone doctissimus, temporibus Constantini imperatoris, post annos ferme 175 in Græcam linguam convertens orientalibus Ecclesiis divulgavit; quamvis astuta Græcorum perversitas in commemoratione Spiritus sancti a Patre procedentis nomem Filii suaptim radens abstulerit. » Etiam Hugo Etherianus (lib. III, c. 121, p. 1259) qui id fortassis ex hoc ipso Photii

[91] πε'. Ταύτην τὴν ἱερολογίαν ὁ (27) πρόδρομος μὲν τῶν ἐν τῇ χάριτι πρῶτος (28) ἀνείπε (29), τῶν πιστῶν δὲ παρ' αὐτοῦ τὸ πλῆθος ἐμυθήθη, καὶ ἡ εὐσέβεια διαπαντὸς ὄραται ταύτῃ λαμπρυνομένη. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ὁ μικροῦ δέω (30) φάναι ὑπὲρ ἀνθρώπων (31) ἄνθρωπος τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀθανασίας, τὸν τοῦ παντός Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον (32) βέλθους βαπτίζων Ἰορδάνου καὶ τοὺς οὐρανούς ὄρων ἀνεψιγμένους (33), θαῦμα θαύμασι μαρτυρούμενον, ἐν εἶδει μὲν περιστερᾶς τὸ πανάγιον Πνεῦμα κατερχόμενον θεάσατο· ἀφῆκε δὲ φωνὴν ἢ ἀληθῶς τοῦ Λόγου φωνὴ ἐν τῷ ὄραϊν τὰ ἀθέατα· Ἐἶδον (34) τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μένον ἐπ' αὐτόν (35). Μένει τοίνυν [92] καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν Υἱόν· εἰ βούλει δὲ, καὶ ἐν τῷ Ἰησοῦ οὐδεμίαν γὰρ ἐνταῦθα παραλλαγὴν ἢ τῶν πτώσεων (36) εἰσάγει διαφορὰ. Καὶ ὁ προφήτης δὲ Ἠσαίας ἄνωθεν τὰ παραπλήσια χρησιμολογῶν καὶ τὸν χρησμὸν εἰς πρόσωπον ἀναφέρων Χριστοῦ· Πνεῦμα Κυρίου, φησὶν (37), ἐπ' ἐμέ· οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με. Ἦκουσάς ποτε τῶν κλεινῶν ἐκείνων Γρηγορίου ἢ Ζαχαρίου (τάχα γὰρ τοῦ μᾶλλον οὗτοι τὸ ἀναίδες διαλύουσιν (38) εἰς αἰδῶν)· ἤκουσας λεγόντων αὐτῶν· Τὸ Πνεῦμα ἐν τῷ Ἰησοῦ μένει· καὶ πῶς εὐθὺς οὐκ ἀνέδραμες ἐκείθεν εἰς τὴν τοῦ Παύλου φωνὴν, δι' ἧς φησι. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ (39), καὶ ἀντὶ τοῦ τερατολογεῖν τὴν ἐκπόρευσιν διανέστης εἰς τὸ νοεῖν, ὡς ἐπεὶ τὸ Πνεῦμα μένει

opere deprehenderat, scribit: « Papa Gregorius ad Petrum Diaconum de sancti Spiritus processione in capitulo quodam cuius non est fidelis apud Græcos interpretatio, talia loquitur.... Cum enim constat, quia Paracletus Spiritus ex Patre semper procedat et Filio, cur se Filius » etc. Cf. Baron. ad a. 593, n. 47. Erant qui Photio ipsi ejusmodi falsificationem tribuerent; sed certe Photio debet esse antiquior. Vide et Scip. Maffei in Vitam Zachariæ Pontificis in libro (Pontificali (Migne Patrol. tom. CXXVIII, p. 1079, 1080).

(27) Col. deest ὁ art.

(28) Cf. Photii disquisitionem de Verbis Matth. XI, 11, in epist. 135, p. 180-189.

(29) Vide opus. contra vet. Rom. assecol. c. 11 in fine.

(30) Palat. f. 245 a. μ. δέτω φ.

(31) Palat. ὑπὲρ ἀνθρώπων ἄνθρωπος.

(32) Sic Col. p. 309. Palat ordine inverso τὴν πηγὴν ζωῆς καὶ ἀθανασίας ponit post alia prædicata τὸν τοῦ π. δεσπότην κ. — καθάρσιον.

(33) Vat. ἀνεογμένους.

(34) Col. ἴδον.

(35) Photii argum. apud Beccum, l. III, ad Theod. Sugd. c. 9. (Gr. orth. II, p. 144.) Nicol. Methon, apud eumd. orat. I, de un. Eccl. c. 60 (G. O. I. 201), apud Manuel. Calec. l. IV, c. Græc. p. 450 et Aliat. Vindic. syn. Eph. c. 73, p. 575.

(36) Scil. casus dativi vel accusativi.

(37) Isa. LXI, 1, De quo textu infra uberius disputat.

(38) Col. διαλύουσιν.

(39) Gal. IV, 6. Respicit ad antecedentem dispositionem, capp. 48-60.

ἐν τῷ Γίῳ, εἰκότως ἂν λέγοιτο τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ; Ἡ γὰρ (40) ἐν τῷ Γίῳ τοῦ Πνεύματος μονὴ αἰτία ἂν οὐκ ἀφανῆς εἴη οὐδὲ διὰ βίας ἄγουσα πρὸς περὶ αὐτοῦ, διὰ τί λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ (41)· ποῖον γὰρ ἐγγύτερον ἢ ἀποστολικῆς χρῆσις χαρίζεται νοεῖν, τὸ Πνεῦμα μένειν ἐν τῷ Γίῳ, ἢ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ; μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴ γὰρ ἡ σύγκρισις ἀπειρόκαλον. Τὸ μὲν γὰρ ὁ τε τοῦ κοινοῦ Δεσπότης σαλπίζει Βαπτιστῆς (42) καὶ ὁ προφήτης πάλαι προθεσπίζει, καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀναγινώσκων τὸ λόγιον ἐπισφραγίζει· καὶ ταύτην ἡ εὐσέβεια τὴν μυσταγωγίαν ἐκείθεν λαβοῦσα πᾶσι πιστοῖς διδάσκαλος πρόκειται· σὺ δὲ τῶν ζοφερῶν τῆς δυσσεβείας ἀναδύς πυλῶν, ἀντι τοῦ δοξολογεῖν σε τὸ Πνεῦμα μένειν ἐν τῷ Γίῳ καὶ ἐπὶ τὸν Υἱόν, θεομαχεῖς ἐκπορεύεσθαι λέγων τοῦ Υἱοῦ. Δαμένει ἐν τῷ Γίῳ· διὰ τοῦτο ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὅτι τῆς αὐτῆς, ὡς ἔφθην [93] εἰπῶν (43), φύσεώς τε ἐστὶ (44) καὶ θεότητος καὶ δόξης καὶ βσιλείας καὶ δυνάμεως· εἰ βούλει δὲ, καὶ ὅτι χρεῖε τὸν Χριστόν· Πνεῦμα γὰρ Κυρίου, φησὶν, ἐπ' ἐμέ· οὐ εἵνεκεν ἔχρισά με· καὶ διότι· ἐπισκιάσαντος αὐτοῦ τῇ Παρθένῳ ἢ ὑπὲρ λόγον ὑπέστη, σύλληψις καὶ ὁ ἀνέκφραστος καὶ ἄσπορος προῆλθε τόκος· καὶ δὴ καὶ διότι ἀποστέλλει αὐτόν· Εὐαγγελίσασθαι γὰρ, φησὶ, πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με. Πόσον οὖν ἄμεινόν σοι καὶ ἀκολουθότερον ἔν καὶ νοεῖν καὶ λέγειν, ὡς δι' ἐν τι τῶν θεωρημένων (45-49) ἢ καὶ διὰ πλείω λέγεται· Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ, ἀλλὰ μὴ ταῦτα τοιαῦτα ὄντα καὶ τηλικαύτην ἰσχὺν ἔχοντα καὶ ἀκολουθίαν παρ' οὐδὲν θέμενον ἀναπλάσμοις ἰδίους καὶ φαντασίαις ἀνυποστάτοις ἐπιχειρεῖν τῆς κλεινῆς Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος παρίτω· τῆς σῆς ὁ γὰρ ἐκ τῶν οικείων ἔλεγχος καὶ τοῖς ἀναιδεστάτοις αἰδεσιμώτερος.

πς'. Εἰ τοίνυν Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος τοσοῦτοις ἔτεσιν ἀλλήλων διεστηκότες οὐκ ἔσχον τὰς γνώμας περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως διισταμένας, δηλονότι καὶ ὁ μέσον ἄμφοῖν χορδὴ ἱερὸς κατὰ διαδοχὴν τῶν ἱερατικῶν τῆς Ῥώμης προστάτηνθε θεσμῶν τὴν αὐτὴν ἀκαινοτομήτως ἐπρέσβευόν τε καὶ συνδιέβαλον πιστίν· ὑπὸ γὰρ τῶν ἄκρων τὰ μέσα (51) ὡσπερ ῥῶον συνέχεται καὶ συναπαρτίζεται, οὕτω συγκροτεῖται καὶ συγκατεστίνετα. Καίτοι [94] γὰρ εἴ τις τῶν τε (52) φθασάντων καὶ τῶν ἐπομένων ἁγίων ἀνδρῶν πρὸς ἀλλότριον ἀποκλίνων φωραθεῖη φρόνημα, οὐκ ἄδηλός ἐστιν, ὡς ἐν τῷ τῆς ἐκείνων ἑαυτὸν διέβρηξε πίστεως, ἐν τούτῳ καὶ τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης ἑαυτὸν συνεζέτεμεν. Οὕτω μὲν οὖν τῶν ἱερῶν ἁγίων ἀνδρῶν ὁ χορδὸς ἐν εὐσεβείᾳ τὸν βίον ὄλον διεφύλαττεν (53).

⁴⁰ Luc. i, 35. ⁴¹ Luc. iv, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (40) Palat. f. 245 b. εἰ γὰρ.
 (41) Col. τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.
 (42) Col. Βαπτιστῆς σαλπίζει.
 (43) Vide supra cap. 51. Photius apud Beccum l. c. c. 5 (G. O. II. 142) : Πνεῦμα Χριστοῦ λέγει τὸ Πνεῦμα, ὅτι ὁμοούσιον Γίῳ καὶ ὅτι ἐπ' αὐτόν μένει.
 (44) Col. φύσεώς ἐστι.

A exhibet illud Apostoli testimonium, Spiritum manere in Filio, an procedere a Filio? Imo et hæc ipsa comportatio est inepta. Illud enim et communis Domini Baptista prædicat, et propheta jam olim vaticinatus est, et ipsemet Salvator oraculum illud legens obsignat et comprobat; hancque doctrinam Ecclesia orthodoxa inde nacta cunctis fidelibus discendam profert; tu vero e caliginosis impietatis januis egressus loco prædicandi Spiritum manere in Filio et super Filium, Deo repugnans asseris, illum a Filio procedere. Permanet in Filio; idcirco est Filii, et quia ejusdem, ut superius dixi, est naturæ et deitatis et gloriæ et potentis et virtutis; vel etiam vis, quia ungit Christum. *Spiritus enim Domini, inquit, super me, propterea unxit me, et quia obumbrante ipso* ⁴⁰ *Virgini incomprehensibilis peracta fuit conceptio, et ineffabilis sine semine partus prodiit; nec non quia et ipsum mittit. Nam evangelizare pauperibus misit me* ⁴¹. Quanto igitur recliis convenientiusque poteras et sentire et dicere, ob unam aliquam aut plures dictarum expositionum nominari Spiritum Filii et Spiritum Christi, non autem his adeo validis et consentaneis rationibus spretis commentis propriis imaginationibusque nullam habentibus subsistentiam conari Ecclesiæ dogmata corrumpere! Cæterum prodeant rursus inclytus Zacharias atque Gregorius, mecum adhuc opinionem tuam confutaturi (confutatio enim e domesticis profecta etiam impudentissimis pudorem creat).

Ἐκκλησίας τὰ δόγματα διαφθεῖρειν; Πλὴν αὐθις ὁ δόξης τοῦς ἐλέγχους ἐστὶ μοι συνεργαζόμενος (50).

C 86. Si ergo Zacharias et Gregorius tot annorum spatio ab invicem distantes non habuerunt sententias de sanctissimi Spiritus processione dissitas, certe et medius inter hos chorus pontificum, qui sacris Romanæ Ecclesiæ infulis per successionem præfuerunt, eandem sine ulla innovatione prædicabat et fovebat fidem; ab extremis enim media, quemadmodum continentur et communiuntur, ita etiam constituuntur et diriguntur. Quanquam si quis veltustiorum et posteriorum sanctorum in sensum alienum deflexisse deprehendatur, is citra dubium, dum se ab illorum divulsit fide, ab ordine quoque atque throno et pontificatu semetipsum exacidit. D Ita igitur memoratorum sanctorum cæsus tota vita pietatem tuebatur.

- (45-49) Palat. f. 246 a. τῶν θεωρημένων.
 (50) Vatic. f. 207 a. etiam habuit συνεργαζόμενος; sed posteriori manu terminatio pluralis — οἱ superscripta est.
 (51) Palat. f. 246 a. τῶν ἄκρων τὰ μετὰ ὡσπερ.
 (52) Col. omitt. τε.
 (53) In epist. ad Aquilei archiepiscopum adducit et Adrianum I, qui et ipse in ep. ad Tarasium Spi-

87. At ignoras vetera pigetque te tuorum Patrum A et revera Patrum sententiam perscrutari? Nuperrime, nondum enim secunda generatio præterit, Leo ille celeberrimus, qui et miraculorum gloria claruit, omnem omnibus excindens hæreticum prælectum, quoniam sacram Patrum nostrorum doctrinam enuntians ob linguæ illius inopiam, quæ non æque late ac Græca patet, non pure nec sincere nec apposite Latina gens verba aptabat sensui, multisque præbebat circa fidem diversitatis suspicionem nimia illa nominum angustia non sufficiens explicandæ ad amussim sententiæ, propterea divinus ille sapientissimusque vir in animum induxit suum — (causa autem, cur id in animum induxerit, præter jam dicta fuit etiam hæresis illa, quæ nunc palam et aperte prædicatur, tunc vero intra dentes in Romanorum B urbe mussitabatur) — præcipere, ut lingua Græca sacrum fidei symbolum etiam Romani recitarent; per hoc enim divinitus inspiratum consilium et linguæ inopiam suppleri et reparari et catholicis removeri diversitatis in fide suspicionem, nec non recens pullulantem impietatem radicitus a Romana civitate abscindi. Quamobrem non solum in ipsa Romanorum urbe programmata et edicta posuit, ut

πρὸς ἄλλοις ἀγνοεῖς τὰ παλαιὰ, καὶ ὄκνον ἔχεις τῶν σῶν Πατέρων καὶ ὡς ἀληθῶς Πατέρων ἀναθεωρεῖ τὸ φρόνημα; Χθὲς, καὶ οὕτω δευτέρα γενεὰ (53) πάρελθε, λέων ἐκεῖνος ὁ περιώνυμος, ὁ καὶ θαύμασιν (54) ἔχων ἔστιν οἷς (55) ἐνσεμνύεσθαι (56), πᾶσαν ἀπάντων ἐκκόπτων πρόφασιν αἰρετικὴν (57) [95] ἐπεὶ περὶ τὸ ἱερὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν μᾶθημα πολλὰκις ἢ λατινῆς φθεγγομένη διὰ τὸ τῆς φωνῆς ἐνδεὲς τε καὶ τῆς πλάνης τῆς Ἑλληνίδος μὴ συνεπεκτείνεσθαι οὐ καθαρῶς οὐδ' εἰλικρινῶς οὐδὲ περὶ πόδα τοῦς λόγους ἤρμυζε τῆς νοήματι καὶ πολλοῖς παρεῖχε περὶ τὴν πίστιν ἑτεροθρησκείας (58) ὑπόληψιν τῶν ὀνομάτων ἢ στενοχωρία μὴ ἐξαρκούσα διερμηνεύειν τῆς διανοίας τὴν ἀκριβείαν (59) διὰ δὲ τοῦτο ὁ θεόσοφος ἐκεῖνος ἀνὴρ (60) εἰς ἐνθύμιον (61) κατέστη (καὶ τό γε τῆς [96] πρὸς τὸ ἐνθύμιον βροπῆς αἴτιον ὑπῆρχε μετὰ τῆς προειρημένης αἰτίας ἢ νῦν ἀνέδην (62) αἵρεσις παρῴσιαζομένη ὑπὸ τοῖς ὁδοῦσι τῆνικαῦτα κατὰ τὴν Ῥωμαίων πόλιν λαλουμένη)· τὸ δὲ ἐνθύμιον, Ἑλλᾶδ' ἡρώστη πρόσταγμα δοῦναι τὸ τῆς πίστεως ἱερὸν μᾶθημα καὶ τοῦς Ῥωμαίους λέγειν· καὶ γὰρ διὰ ταύτης τῆς θεοπνεύστου ἐπινοίας τό γε (63) τῆς φωνῆς ἐνδεὲς εἰς ἀναπλήρωσιν ἀπακαθίσταται καὶ εὐρυθμίαν· καὶ τῶν εὐσεβοῦντων

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

rium ex Patre procedere professus fuerit: Ἄλλᾳ καὶ Ἀδριανὸς ἐκεῖνος τὸν αὐτὸν ἀποστολικὸν θρόνον διιθύνει ἐν οἷς πρὸς τὸν ἀγιώτατον καὶ μακαριώτατον Ταράσιον, τὸν ἡμέτερον πατρόςθειον, ἀνέγραψε, σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φρονῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

(53) Col. ap. Mai. l. c. p. xxv, δευτέρα γενεᾶ — « Videtur hic Photius sequi illorum sententiam, qui γενεᾶν ætatem definiebant triginta annorum periodum. Nam sanctus Leo IV obiit anno 855, Photius scribebat hæc sub Adriano III, qui pontificatum adit anno 884. Confer. Euseb. *Quæst.* p. 40, n. 1. Aliter, ut puto, Photius in *Amphil.* 149. » — MAIUS.

(54) « Narrantur hæc in s. Leonis IV vita prodigia, quibus nunc commode accedit Photii suffragium ac testimonium. » M. Verum cf. notam nostram 7.

(55) Lectio differt; Vat. habet: Ὁ κ. θαύμασιν ἔχων ἔστιν οὗτος ἐνσεμν. Palat. eodem modo, sed legit οὕτως; Allatius loco mox citando ut Vatic. Maius ex cod. Colum. Περιώνυμος καὶ θαύμ. ἔχων ἔστιν οἷς, ut supra.

(56) Hucusque Photii verba affert Maius: « Nuper, nondum altera elapsa ætate, vita excessit (παρήλαθε) Leo ille celeberrimus, qui prodigiis etiam inclaruit. »

(57) Leo Allatius in *Confutatione fabulæ de Joanna Papissa* (in *Symmictis*, ed. Colon. Agr. 1653, p. II, p. 418) § 11: « Heri, et nondum secunda generatio præterit, nobilis ille Leo, qui et miraculis editis potest gloriari, omnem omnium excidens prætextum hæreticorum. »

(58) Col. p. 311: ἑτεροθρησκείας.

(59) Græcos doctores plerumque Latinorum linguam penitus ignorantes ei στενοχώρια καὶ πενίαν ὀνομάτων objicere sæpe videre est, v. gr. Greg. Naz. orat. 21, p. 395 ed. Bill. Photius vero Occidentales veluti barbaros spernens inopiam Romani sermonis præ Græcorum lingua dilissima exagerrat.

(60) Dubium moveri potest, an Leo iste sit tertius an quartus hujus nominis. Idem enim pontifex Leo, de quo hic Photius loquitur, Symbolum Græcæ et Latine exaratum in tabulis seu clypeis publice affigendum curavit. Id ex cap. sequ. videtur erui et ex ep. ad Aquilei, manifestius liquet. Etenim ibi, postquam de Leone I verba fecerat, ita ad juniorem Leonem transit: Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μεταγενέστερος Λέων, ὁ τὴν πίστιν ὡςπερ τὴν κλησιν ἐφάμιλλος, οὗτος δὲ οὗτος ὁ τῆς εὐσεβείας θερμὸς ζήλωτής, ὡς ἂν κατὰ μὴδένα τρόπον μεγαμῶς παραχαράττειτο βαρβάρῳ γλώσσῃ τὸ ἄχραντον ἡμῶν τῆς εὐσεβείας μᾶθημα. Ἑλλᾶνίδι φωνῇ, ὡςπερ δὲ καὶ κατ' ἀρχὰς εἴρηται, τοῖς ἐν τῇ Δύσει δι' αὐτοῦ δοξολογεῖν καὶ θεολογεῖν τὴν ἁγίαν Τριάδα παραδέδωκεν· καὶ οὐ λόγῳ μόνον καὶ προστάγματι, ἀλλὰ καὶ θυροῖς τισι πεπονημένοις, ὡςπερ στίλαις τισίν, ἀναγραφάμενός τε καὶ εἰς ὄψιν ἀπάντων προθεῖς κατὰ τὰς πύλας τῆς Ἐκκλησίας προσέπηξεν; Sed illud factum, juxta Occidentales, Leoni III tribuendum est, de quo liber Pontificalis illud commemorat. Ex altera vero parte tum ea quæ de miraculis narrantur, tum quod cap. seq. in fine refertur, plures adhuc esse superstites, qui viderint illos clypeos a Leone expositos, melius in Leonem IV quadrant quam in Leonem III. Nisi forte quis dicat, Leonem IV idem renovasse quod Leo III fecerat, credibile videtur, Photium utrumque Pontificem confudisse; talis confusionis apud Græcos plura inveniuntur exempla, ut quoad Gregorium I et II. Utrumque tamen probabilitate non caret. Idem fere refertur opusc. contra senioris Romæ assecclas, cap. 12, ubi Leo et Benedictus III conjunguntur, Cæterum Leonis IV tempora bene nosse adhuc poterat Photius, qui illo pontifice in aula Byzantina jam versabatur. Quod vero edicto seu constitutione Leo jussit Romanos Græca lingua Symbolum recitare, id ex facti explicatione et amplificatione videtur profectum, sicut et alia hujusmodi.

(61) Col. τοιοῦτον.

(62) Sic Col. Palat. f. 247 a. ἀνέδην.

(63) Sic Col. Vatio. τό τε τῆς φ.

ἀπελευθερώσθαι τὴν ἐξ ὑπολήψεως ἑτεροδοξίαν, καὶ δὴ καὶ τὸ τοῦ ἄγους ἀρτιφύεος θάπτον τῆς Ῥωμαϊκῆς προῤῥίζον ἐκκόπτεσθαι πολιτείας. Διόπερ οὐ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ Ῥωμαίων πόλει προγράμματα τε καὶ προθέματα ἔθετο (64), κατὰ τὰς μυστικὰς ἱερολογίας τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως ἡμῶν σύμβολον, καθ' ὃν τρόπον καὶ κατ' ἀρχὰς συνοδικαῖς καὶ φωναῖς καὶ ψηφίσμασιν ἐκπεφώνηται, Ἑλλάδι γλῶσση καὶ παρ' αὐτοῖς ἐκείνοις τοῖς τὴν Ῥωμαίων φωνὴν ἀφιᾶσιν ἀπαγγέλλεσθαι, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῶν ἐπαρχιῶν αἰ τὴν Ῥωμαίων ἀρχιερωσύνην δι' εὐλαβείας καὶ ἡγεμονίας (65) ἄγουσι, τὸ αὐτὸ φρόνεῖν καὶ πράττειν, ἀραῖς τε (66) τοῦ δόγματος τὸ ἀμετάθετον ἀσφαλισμένοι καὶ λόγοις καὶ γράμμασι συνοδικαῖς διεπέμψατο (67).

πη'. Καὶ ἦν ἡ πρᾶξις οὐκ αὐτοῦ μόνον ἀρχιερατεύοντος τὸ σεβάσιμον ἔχουσα· ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος καὶ ἐπιεικῆς καὶ ἀσκητικὸς ἀγῶσιν ἐναγλαίζόμενος, ὁ κλεινὸς Βενέδικτος ὁ μετ' ἐκείνου τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου διάδοχος (68), τὸ [97] αὐτὸ καὶ στέργειν καὶ κρατύνειν οὐ τὴν δευτέραν τάξιν ἔχειν ἐσπούδαζεν, εἰ καὶ δευτερεύειν αὐτὸν ὁ χρόνος ὑπέτατταν (69). Εἰ δὲ τις μετ' ἐκείνου γλῶσση δολερᾶ καὶ τί μὴ (70) πλαττομένη (71) (οὐ γὰρ ἐθαύρει γυμνῇ τῇ κεφαλῇ πρὸς τὰ κάλλιστα καὶ θεοφιλέστατα πατρᾶστεσθαι (72), ἀλλ' οὐδὲ (73) τὸ φρικτὸν τῆς πίστεως ἀνὰ χειλέων (74) ἀπάντων περιφέρεισθαι, προκαλύμμα τῆς γνώμης θέμενος) τὸ ῥῆθ' ἐν θεοσεβίστατον καὶ ὠφελιμώτατον (75) ἔργον τῶν Ἐκκλησιῶν περιέχειρέ τε καὶ ἐλυμήνατο· [οὐκ ἐμὸν γὰρ ὀνόματι τὰς παλαμναίους πρᾶξεις διεξίεναι·] αὐτὸς ἐν εἰδείῃ (76)· μᾶλλον δὲ πικρῶς οἶδεν (77) ἤδη καὶ ἀθλίως τὴν δίκην ἐκείθεν εἰσπραττόμενος τῆς ὑψάλου δόλμης· ἀλλ' ἐκείνος μὲν (σιγᾶ γὰρ καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ ἐκῶν) εἰς τὸ τῆς σιγῆς ἀπερῥίφθω χωρίον (78). Ὁ δὲ γε [98] θεσπέσιος λέων οὐ μέχρι

inter S. missarum solemnia sacrum nostræ fidei symbolum, quemadmodum et ab initio synodicalibus vocibus decretisque fuerat enuntiatum, Græca lingua etiam apud illos ipsos, qui Latine loquebantur, recitaretur, sed etiam omnibus provinciis, quæ Romanum pontificatum atque regimen venerabantur, idem sentire idemque peragere et sermonibus et synodicalibus litteris mandavit dirisque anathematis vinculis dogmatis cavere firmitatem.

88. Idque non solum ipso pontificatum administrante peragebatur, sed et mitis ille ac mansuetus, B certaminibusque clarus asceticis, inclytus Benedictus, illius in pontificali sede successor, in hoc tuendo et stabiliendo non esse secundus adnitebatur tametsi secundum ratio temporis ipsum constitutebat. Quod si quis post illos lingua dolosa et venerationem simulante (non enim aperta fronte [nudo capite] constitutiones optimas piissimasque oppugnare audebat) sub specioso titulo, quod in ore omnium symbolum illud fidei non esset circumferendum, memoratum piissimum utilissimumque opus rescindere ab Ecclesiis et abrumpere voluit (non enim est meum, nomine auctorum scelesti facinora prosequi) : ipse noverit, imo acerbe jam et misere novit pœnas inde luens subdolæ temeritatis. At ille quidem (silet enim et ipse, licet invitus) in silentii regionem projectus jaceat. Divinus autem Leo non ad ea solum, quæ diximus, bonam istam et a Deo inspiratam curam et actionem produxit, sed etiam, cum exstarent in repositoriis principum

est. Hæc et seq. perdifficilia sunt ; videtur quid deesse.

(74) Col. ἀναχειλέων.

(75) Apud Allatium mendose : φυλοτιμώτατον.

(76) Col. εἰδείῃ.

(77) Allat. εἶδεν.

(78) Pericopen hanc : εἰ δὲ τις μετ' ἐκείνου — χωρίον, quæ Nicolaum I respicit, Allatius contra Creyght. p. 231, 232 in medium profert ita dissensens : « Post Benedictum ad Nicolaum descendens, qui post eum pontificatum inierat, æque atque neque de nomine illi esset notus, nomen obticescens, eum secreto nec palam populo id dicere asseverat (Photius) : « Quod si quis post eos, et ad omnia audendum projecta lingua : neque enim aperto capite contra optima Deoque gratissima niti audebat ; sed nec tremendum fidei in ore omnium circumduci solitum (?) sententiæ suæ tegumentum prætexens, dictum piissimum et maxime honorandum Ecclesiarum opus attondit vel læsit : neque enim mei propositi est sceleratas actiones edicere ; ipse sciverit ; quinimo amare jam novit, miserandum in modum pœnas illic persolvens occultæ audaciæ — sed ille tacet, licet invitus ; proptereaque in silentii receptaculum projiciatur. » — « Testis locuples Photius, Nicolaum separatim ab aliis, nec sonora lingua, aut id exprimente Spiritum ex Filio procedere censuisse ; et tu (Creyght.) ab ipso Nicolao nuper introductam impietatem declamas ? . . . Si sub lingua et non aperto capite pronuntiabat, non

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(64) Col. ἔθετο doest.

(65) Palat. καὶ ἡγεσίας ἄγ. Col. ἡγεμονίας ἄγ. τὸ αὐτὸ καὶ φρ. καὶ πρ.

(66) Col. τό.

(67) Nullum ejusmodi synodaliū habemus vestigium.

(68) Hæc videntur immediatum successorem insinuare ; unde Leo de quo c. 87 egit, Leo IV erit. Verba ὁ πρῶτος — διάδοχος adducit card. Maius l. c. « Mitis ille et pius et asceticis certaminibus famigeratus, inclytus Benedictus, qui in supremam Leonis cathedram successit. »

(69) Hæc verba ἀλλὰ κ. ὁ πρῶτος — ὑπέτατταν eodem modo ex mss. transcripserat Leo Allatius fab. de Joanne Papisæ Confut. (Symmicta II, p. 419.) « Sed et mitis et mansuetus et asceticis certaminibus illustris, inclytus, Benedictus, post eum in archieratico throno successor, hoc idem et amplectendo et confirmando non secundus esse nitebatur (ἰσποῦδαζεν, quod proinde in Græco Allatii textu nonnisi typographi sphalmate omissum est), licet tempore secundus esset. »

(70) Sic apud Allatium c. Creyght. p. 231 ; Vatic. τιμῆν. Col. τιμῆν.

(71) Palat. πλαττομένην.

(72) Col. πράττεσθαι.

(73) Sic Allat. l. c. In cod. Vatic. spatium vacuum, in margine vero posteriori manu legitur : ἀλλ' ὡς οὐδέ. Palat. ἀλλ' ὡς οὐδέ c. Col. p. 312 : ἀλλ' ὡς οὐ δεῖ. Sic et Pal. legi posse observatum

apostolorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus florente adhuc pietate in sacris illis thesauris repostæ parmulae seu tabellæ duæ, quæ litteris verbisque Græcis exhibebant sæpe memoratam nostræ fidei sacram expositionem, has jussit coram Romano populo recitari conspiciendasque omnibus exponi, et multi illorum, qui tunc hæc viderunt et legerunt, etiam nunc inter vivos adhuc dogunt.

γνωσθῆναι κατενώπιον τοῦ Ῥωμαίου πλῆθους καὶ πολλοὶ τῶν τεθεαμένων (82) τηλικαῦτα καὶ ἀνεγνωκῶτα

89. Atque ita hi pietatis fulgoribus emicabant atque Spiritum a Patre procedere prædicabant. Meus quoque Joannes (meus enim est tum ob aliam quia cæteris ardentius meas partes sustinuit), meus igitur Joannes, virilis mente, virilis quoque pietate, virilis demum in oppugnanda ac profliganda quavis injustitia et impietate valensque non sacris solum, sed etiam civilibus legibus opitulanti turbatumque ordinem restituere; hic, inquam, gratiosus Romæ pontifex per suos religiosissimos et illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum præules et

τῶν εἰρημένων προήγαγε τὴν καλὴν ταύτην καὶ θεοκίνητον πρόνοιάν τε καὶ πράξιν· ἀλλὰ καὶ γὰρ ἦσαν ἐν τοῖς θησαυροφυλακίαις τῶν κορυφαίων Πέτρον καὶ Παύλου ἐκ παλαιότητων (79) χρόνων καὶ εὐσεβείας ἀνθούσης ἀποτεθησαυρισμένοι τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις ἀσπίδες δύο, αἱ γράμματα τε καὶ βήμασιν Ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν πολλακίς εἰρημένην ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν ταύτας (80) [99] ὕπανα- εἰς ὄψιν ἀπάντων ἔλθεῖν ἐδικαίωσε (81), καὶ

ἔτι τῶ βίβη παραμένουσιν. πθ'. Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ οὗτοι τὴν εὐσέβειαν ἤστραπτον καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς θεολόγουν ἐκπορεύεσθαι. Ὁ δὲ ἐμὸς Ἰωάννης (83) (ἐμὸς γὰρ τὰ τε ἄλλα καὶ οὗτοι πλεόντων ἄλλων ἐξυμνεῖται, ὁ δὲ ἡμέτερος). οὗτος τοίνυν ὁ Ἰωάννης (84) ἡμέτερος, δὲ τὸν νοῦν μὲν ἀνδρείος, ἀνδρείος δὲ τὴν εὐσέβειαν, ἀνδρείος (85) δὲ μισεῖν (86) καὶ καταβάλλειν ἀδικίαν [100] πᾶσαν καὶ δυσσέβειαν (87); καὶ οὐχ ἱεροῖς θεομοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῖς ἐπαρκεῖν δυνάμενος καὶ τὸ ἀτακτον εἰς τάξιν μεταβάλλειν· οὗτος δὲ κεχαριτωμένος τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς διὰ τῶν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ergo Symbolo addiderat, quod in ecclesiis sonora voce cantillabatur. Nec poterat Photius id de Nicolao ad liquidum explorata veritate pronuntiare, cum originem tanti sceleris juxta cum ignarissimis sciret; nec ipsum puduit fateri, quod nesciebat. » Deinde adducit Photii verba: Καὶ τίνες ἐμάχοντο, ut supra c. 80 leguntur. His confirmantur quæ scripsit Baronius, ad a. 883, n. 35: « Quisnam autem Romanorum pontificum primus id statuerit, ut reciperetur symbolum cum iisdem duabus dictionibus *Filioque*, scimus viros doctos in his investigandis plurimum laborasse et ad tempora Nicolai vel circa id retulisse. Verum si id fuisset, certe Photius altius in ipsum Nicolaum pontificem declamasset, qui ea in Symbolum intulisset; sed cum duabus epistolis acerbissime in Rom. Ecclesiam invehatur, nunquam eum eo nomine sugillat, quod ea in Nicænum symbolum intulisset. » Deinde adducit anonymum auctorem in *Bibl. Vallicell.*, qui id ad Christophorum P. refert quem ideo Sergius Cyprianus e diptychis expunxerit. Id multi sequioris temporis Græci statuunt. Cf. opusc. c. vet Rom. asseclas cap. 12 fin. auct. ap. Allat. *De syn.* Phot. p. 204, 208; *De cons.* II, 8, 2, p. 606 610; *De libr. Eccl. Græc.* diss. 2, p. 156. De variis hac in re opinionibus consule Petav. Trin. VII, c. 2, 3.

(79) Col. παλαιάτων (ο ras.)

(80) Col. καὶ ταῦτα.

(81) Eodem fere modo opusc. contra vet. Rom. assecl. cap. 12, Nicol. Methon. in *Synopsi*, alique. Indirecta sermonis forma ex Photio eadem proferunt Jo. Beccus *Orat. de un. Eccl.* c. 47 (*G. O.* I, 172, 173); et L. Allatius, *De consens.* II, 6, 6, p. 580., Item verba Photii exhibentur a Niceta Chon. (in *Thesouro fid. orthodox.*, t. XXI), qui ab Usserio (*Dissert. de Rom. Eccl. symbolo vetere*, Oxon. 1660, p. 26) citatur: Ὁ θεσπέσιος Λέων καὶ τὰς ἐν τοῖς θησαυροφυλακίαις τῶν κορυφαίων Π. κ. Π. ἐκ παλαιότητων χρόνων ἀποτεθησαυρισμένας τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις δύο ἀσπίδας, αἱ γράμματα τε καὶ βήμασιν Ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν, ταύτας — ἐδικαίωσε. « Divinus Leo in gazophylaciis primariorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus inter sacros thesauros reposita duo ancilia, quæ Græcis litteris et verbis sacrosanctam fidei nostræ expositionem loquebantur, coram plebe Romana

recitari et in omnium conspectu produci statuit. » *θεασαμένων* legit Usser, qui et hæc cum aliis jungit: « Et multi eorum, qui tunc viderunt (videant) et legerant, vita adhuc fruuntur. »

(83) Palat. et Colum. Ὅτι δὲ ὁ ἐμὸς. Vatic. f. 207 b. Ὅτι δὲ ἐμὸς.

(84) Col. Ἰωάν. ὁ ἡμ.

(85) « Non de nihilo est, quod Joannem (VIII) Photius *virilem* ter dicit; sine dubio enim respicit atque oblique refutat crimen animi imbellis, quod huic papæ vulgo jam impingebatur, quia Photium teterrimum hostem et tot antea anathematibus percussum in Byzantinam sedem reponi passus fuerat. Hinc orta Joannæ Papiæ fabula, de cujus origine cum multi rumores diditi fuerint, rem acutissime nunc Baronium videmus ad an. 879, c. 5, qui idcirco hunc papam dictitatum fuisse feminam existimavit, quia visus esset ob nimiam animi facilitatem et mollitudinem abjecta penitus omni virilitate, sacerdotalem constantiam amisisse, adeoque non papam, ut Nicolaum I et Adrianum II, sed papissam contumeliæ loco dictum, utpote qui ne eunucho quidem resitisset, qualem revera fuisse Photium *fama* tulit (etsi falsum id sit). Et miror Allatium, qui in peculiari dissertatione de Joan. papiæ fabula, cum nonnulla ex his Photii testimoniis circa Romanos pontifices recitaverit, hoc circa Joannem prætermiserit, neque ex eodem facilem fabulæ, quam poterat, Baronio etiam duce, interpretationem fecerit. Hinc videmus Pagium quoque in Baronii critica frustra sibi plausisse de hujus fabulæ origine a temporibus Photianis exclusam et ad sæculum XIII pertractam. » Ita Maius, l. c. p. xxvi. — Sane eruditi plerique consentiunt, ante sæculum XIII hanc fabulam jam sparsam fuisse et originem ex invectivis in quemdam Joannem papam esse repetendam, sive Joannes VIII is fuerit, sive X, vel XI, sive XII. (Cf. varias sententias collectas apud Schröckh, K. G. XX, p. 75-110.) Negari non potest, Baronii conjecturæ ex hoc Photii loco probabilitatem majorem accedere.

(86) Apud Beccum (vide infra not. 6) deest ἀνδρείος, tertia vice et legitur: τὴν εὐσέβειαν· πρὸς δὲ (τὸ) μισεῖν.

(87) Ibid. Ἀδικίαν καὶ πᾶσαν δυσσέβειαν.

αὐτοῦ θεοσεβεισάτων καὶ περιδίδων τοποτηρητῶν Α Παύλου καὶ Εὐγενίου καὶ Πέτρου τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων θεοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνόδῳ (88) παραγεγονότων ὡς ἡ καθολικὴ τοῦ θεοῦ Ἐκκλησία καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς τὸ τῆς πίστεως ἀποδεχόμενος σύμβολον γνώμη καὶ γλώσση καὶ χερσὶν ἱεραῖς τῶν εἰρημίων περιφανεισάτων καὶ θαυμασιῶν ἀνδρῶν ὑπέγραψέ τε καὶ ἐπεσφραγίσαστο (89). Ναὶ δὴ (90) καὶ ὁ μετ' ἐκείνων ἱερὸς Ἀδριανὸς συνοδικὴν [101] ἡμῶν ἐπιστολὴν (91), ὡσπερ ἔθος παλαιόν, ἀναπέμφας, τὴν αὐτὴν εὐσεβειαν δι' αὐτῆς ἀνεκέρυττε καὶ τὸ Πνεῦμα [102] τοῦ Πατρὸς ἐθεολόγει ἐκπορεύεσθαι (92). Τούτων δὲ τῶν ἱερῶν καὶ μακαρίων ἀρχιερέων Ῥώμης οὕτω διὰ βίου καὶ πεφρονηκότων καὶ διδασκόντων καὶ ἀπὸ τῶν

sacerdotes Dei, qui ad nostram synodum convenere, quemadmodum Ecclesia Dei catholica ejusque prædecessores Romani pontifices, symbolum fidei recipiens mente et lingua sacrisque manibus prædictorum illustrissimorum et admirandorum hominum subscripsit et obsignavit. Imo et ejus successor sacer Hadrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolam eandem pietatem in ipsa prædicabat et Spiritum a Patre procedere docebat. Cum igitur sancti isti heaque Romani pontifices ita, dum viverent, senserint et docuerint, atque e fragili hac ad immortalem vitam in eadem confessione transierint, quosnam possunt hæretica ægritudine laborantes in medium proferre, a quibus lethiferum illud talis impietatis venenum hauserint, quin illos confestim

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Synodus anno 879 Cpli celebrata, in qua tres illi legati, quos Photius mirum in modum extollit, instructionum suarum mandatorumque regulam minime sunt secuti.

(89) Hæc verba: Ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐπεσφραγίσαστο recitat Jo. Beccus lib. III, ad Theod. Sugd. episc. c. 4 (Gr. orth., II, p. 138, 139) tanquam ex libris ad Eusebium desumpta. Allatius ita verit: « Porro meus Joannes (meus etenim est et rebus aliis et quod negotia nostra magis quam alii amice amplexus est), hic itaque Joannes noster, prudentia juxta ac pietate strenuus, nec non injustitiam, quam odio prosequitur, et impietatem propulsandam idoneus (vide not. 3, unde explicatur, quare Allatium fugerit vis ter appositi prædicati virilis), et nec sacris canonibus tantum, sed et civilibus legibus opem ferre, et quod inordinatum est in ordinem redigere plurimum potens; hic gratus Romanus Pontifex per suos piissimos et gloriosissimos locum tenentes, Paulum, Eugenium et Petrum, præules et sacerdotes Dei, qui in nostram synodum convenere, quemadmodum catholica Dei Ecclesia et prædecessores ejus Romani pontifices, Symbolum fidei acceptans, mente et lingua sacrisque dictorum illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsit et obsignavit. » — Card. Maius, cujus versionem cum hac conferendam paulo post subnectimus, ex hoc loco paulo fusius (p. xxv-xxviii) confirmat, epistolam illam Joanni VIII ascriptam, qua diserte additio *Filioque* reprobatur illiusque assertores cum Juda proditore deputantur (ep. 320: « Non ignoramus — οὐκ ἀγνοεῖν. » Mansi. Conc. XVII, p. 239, 523, seq. JAFFÉ, *Regesta Rom. Pont.* II. 2597, p. 290) genuinam minime esse, quod est aliæ gravissimæ rationes ostendunt. In ejusmodi materia Photii de hac epistola altum silentium plus aliquid quam argumentum mere negativum suppediat. « Si illa epistola, » ait præfatus cardinalis, « reapse ad Photium missa fuisset, fieri non poterat, quin hoc loco Photius eam vel recitaret vel saltem disertis verbis appellaret; quod cum non faciat, sequitur hinc argumentum certissimum contra ejus epistolæ veritatem. » Cætera argumenta cum nostro libro non connexa hic adjungere non vacat.

(90) Sic Vat. et Palat. Col. p. 313 habet δι' (secus ac apud Maium δέ).

(91) In editione card. Caraffæ ingens lacuna est epistolarum pontificiarum a Joanne VIII usque ad Leonem IX, annis fere 170. Quare et hæc Adriani III ad Photium, si vera est, epistola desideratur, Photius autem ejus dicto abutitur, non secus ac veterum pontificum formulis, ut jam

B diximus. Et quidem, ut recte observat Lequienius, diss. I; Damasc. c. 39, Romana Ecclesia nunquam Græcis diserte imperavit, ut Symbolum ea particula augerent, quanquam hi rei ipsi fidem adjungere leneantur. Atque ita adhuc intactum Græci quoque catholici Symbolum recitant. Quid ergo mirum, si Adrianus III ita fortasse locutus est? — M.

(92) Totum textum δε: δὲ ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐκπορεύεσθαι recitat ex cod. Column. p. 312, card Maius, l. c. p. xxv, xxvi, hac addita versione: « Joannes meus (hic enim meus est tum ob alias causas, tum quia res meas præcipue cordi habuit) hic, inquam, Joannes noster, virili mente, virilique pietate præditus, qui quodvis iniquitatis impietatisve genus viriliter odit atque expulit, neque sacris tantummodo condendis legibus, verum etiam politica prudentia valuit, atque ad ordinem res turbatas revocavit; hic, inquam, gratus Romæ Pontifex per suos religiosissimos atque illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum pontificali sacerdotali dignitate fulgentes, qui ad synodum nostram convenerunt, non secus ac Ecclesia catholica ejusque decessores Pontifices, fidei Symbolo recepto, mente, lingua (γλώσση in Gr. textu Maii nonnisi typographico errore omissum patet) manibusque subscripsit idemque confirmavit. Sane et ejus successor sacer Adrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolam, eandem fidei rationem in ipsa ostendit et Spiritum a Patre procedere censuit. » — Similia de postremis Pontificibus dicit epist. ad Aquilei archiep. τὸς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρέσβεις, οὐ μόνον ἀπαξ, ἀλλὰ καὶ τρίτον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀναδραμόντας (οὐκ ἔλασιν μοι δοκῶ), οἱ περὶ τῆς εὐσεβείας οἷα εἰκὸς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς λόγους ἀνακρινθέντων οὐδὲν παραλλαγμένον τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης εὐσεβείας οὔτε εἶπον οὔτε φρονούντες ἠλέγχθησαν, τὸναντίον δὲ τρανῶς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀδιστακτικῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκέρυξαν ἐκπορεύεσθαι. Deinde de synodo a. 879 habita: Ἀλλὰ γὰρ καὶ συνόδου συγκροτηθείσης ἐπὶ τισὶν ἐκκλησιαστικοῖς κεφαλαίοις (sed proxime de Photii restitutione agebatur) οἱ ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου πάπα τοποτηρηταί, ὡς αὐτοῦ παρόντος ἐκείνου καὶ συνθελοῦντος ἡμῶν τὴν εὐσεβειαν, τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως τῷ διὰ πασῶν τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων κατὰ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν καὶ κηρυσσομένην καὶ κρατυνομένην ὡς ὁμόφρονες καὶ φωνῆ καὶ γλώσση καὶ ἰδιοχέρῳ γραφῇ καθυπεσημῆναντο. Nihil hic rursus de spuria illa epistola Joannis n. 320, nihil pro causa Photii, nisi quod legati pontificis Symbolum sine additamento receperent subscripserint.

adversarios propalent iis, qui regiones occidentales A
recta fide illustrarunt ?

κὴν νόσον νόσησαντες, [103] ἐξ ὧν τὸ δηλητήριον φάρμακον τῆς τηλικαύτης ἀσεβείας ἐξέπιον, καὶ οὐκ αὐτίκα τούτους ἀντιπάλους τοῖς ὀρθοδοξίᾳ τὰ ἐσπέριᾳ καταφωτίσασι θριαμβεύουσιν (93) ;

90. At vero nondum vultis errorem istum deponere?

Ego igitur alias quoque cantationes e Spiritu sancti eloquiis vobis accinam, tametsi vos loco respiscendi malitis aspidem imitari aures suas ad voces incantantium obturantem. Spiritus Dei dicitur sanctissimus Spiritus ; dicit enim Salvator : Si ego in Spiritu Dei ejecio dæmonia ⁸². Spiritus præterea Patris : Non enim vos estis, qui loquimini ⁸³, rursus ait idem veritatis fons, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis ; dicitur Spiritus Dei, clamante Isaias : El requiescet super eum Spiritus Dei ⁸⁴. — Spiritus, qui ex Deo est. Vos autem, ait magnus rectorum dogmatum præco Paulus, non accepistis Spiritum mundi, sed Spiritum qui ex Deo est ⁸⁵ ; et alibi : Si Spiritus Dei ducimini, non estis in carne ⁸⁶. — Spiritum Domini clamat Isaias : Spiritus Domini super me, eo quod unzerit me ⁸⁷. Rursus dicitur Spiritus Filii, Spiritus Christi, Spiritus suscitantis Jesum Christum ⁸⁸, ut Paulus rursus tradit : Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater ⁸⁹ ; et : Spiritus suscitantis Jesum Christum habitat in vobis, et : Vos in carne non estis, siquidem Spiritus Dei habitat in vobis ⁹⁰ ; et : Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus ⁹⁰. Attente omnino vide, Spiritum dici Dei, ex Deo et Dei Patris, et Domini et suscitantis Christum ex mortuis, et Spiritum Patris. Anne igitur, quando dicimus : Spiritus Dei vel Patris vel Domini vel suscitantis Jesum Christum, vel Spiritus qui ex Deo est, voces hæc id ipsum denotant, quod significamus, cum dicimus, Spiritum a Patre procedere, an vero potius nemo est ita insipiens nec adeo ipsorum verborum simplicium ignarus, ut nequeat facillime conspiciari, quod quælibet illarum locutionum, tametsi circa easdem personas enuntiat, diversum tamen exhibet significatum vox ea quæ dicit e Patre procedere Spiritum, et diversum vox ea, quæ dicit Spiritum Dei vel Domini vel quælibet alia memoratarum ? Illud enim processionem expresse enuntiat, hæc vero non item ; sed quamvis hæc dicantur, quia Spiritus ab ipso procedit, attamen nulla illarum vocum conceptis affirmat verbis processionem. Etenim manifeste aliud est dicere, Spiritum a Patre procedere, et aliud ipsis verbis si-

ἐπικλήρων πρὸς τὴν ἀκήρατον ζωὴν ἐν τῇ αὐτῇ ὁμολογίᾳ μεταστάντων, τίνας ἂν σχοίεν εἰπεῖν οἱ τὴν αἰρετικὴν ἀσπίδα τῆς τηλικαύτης ἀσεβείας ἐξέπιον, καὶ οὐκ αὐτίκα τούτους ἀντιπάλους τοῖς ὀρθοδοξίᾳ τὰ ἐσπέριᾳ καταφωτίσασι θριαμβεύουσιν (93) ;

ἴ. Ἄλλὰ γὰρ οὐκ ἔχω τὴν πλάνην ταύτην ἀποθέσθαι βούλεσθε (94) ; Ἐγὼ γοῦν καὶ ἑτέρας ὑμῖν ἐπωδᾶς ἐκ τῶν τοῦ Πνεύματος λογίων ἐπέσομαι, εἰ καὶ τῆς βουούσης ἀσπίδος τὰ ὦτα πρὸς τὰς τῶν ἐπαθόντων φωνὰς (95) πρὸ τῆς μετανοίας τὴν μίμησιν μελετήσετε. (96). Πνεῦμα Θεοῦ λέγεται τὸ πανάγιον Πνεῦμα· φησὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ· Εἴ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλω τὰ δαιμόνια. — Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς· Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, πάλιν ἢ αὐτῇ τῆς ἀληθείας πηγῇ, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν· Καὶ, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Ἡσαΐας βοᾷ· Καὶ ἐπαναπέυεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. — Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· Παῦλος ὁ μεγάλωφρονος τῶν ὀρθῶν δογματῶν κήρυξ· Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐλάβετε τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ, Εἰ δὲ Πνεῦματι Θεοῦ ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί. — Πνεῦμα Κυρίου, Ἡσαΐας βοᾷ· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἰνικεν ἔχρισέ με. Πάλιν λέγεται Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν, ὡς Παῦλος (96) πάλιν μυσταγωγεῖ. Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν κρᾶζον· Ἄββᾶ, ὁ Πατὴρ· καὶ, Τὸ Πνεῦμα [104] τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· καὶ, Ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, εἴπερ Πνεῦμα Χριστοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· καὶ, Εἴ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος (97) οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. Προσίσχει πάντως, ὅτι τὸ Πνεῦμα λέγεται τοῦ Θεοῦ, ἐκ τοῦ Θεοῦ τε καὶ Πατρὸς (98), καὶ Κυρίου καὶ τοῦ ἐγείραντος Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς. Ἄρα οὖν ὅταν λέγη· Πνεῦμα Θεοῦ ἢ Πατρὸς ἢ Κυρίου ἢ τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν, ἢ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ τοῦτο δηλοῦσιν αἱ φωναὶ, ὅπως ἐσήμαινεν ἢ λέγουσα (99) ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς ; ἢ οὐδεὶς οὕτω ἀνόητος οὐδὲ αὐτῶν τῶν ἀπλῶν ῥημάτων εἰς ἐσχάτην ἄνοιαν ἦκων, ὡς μὴ ῥᾶον ἔχειν (1) συνορᾶν, ὅτι τῶν εἰρημῶνων ἑκαστον (2), εἰ καὶ περὶ τὰ αὐτὰ λέγεται πρόσωπα, ἔλλ' οὖν ἕτερον ἢ λέξις παρίσθηται σημαίνονμενον ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ ἕτερον ἢ Πνεῦμα Θεοῦ ἢ Κυρίου ἢ τῶν εἰρημῶνων ἑκαστον λέγουσα. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἐκπό-

⁸² Matth. XII 28. ⁸³ Matth. x, 20. ⁸⁴ Isa. xi, 2. ⁸⁵ I Cor. II, 12. ⁸⁶ Rom. VIII, 9. ⁸⁷ Isa. Lxi, 1. ⁸⁸ Rom. VIII, 11. ⁸⁹ ibid. 15. ⁹⁰ ibid. 9. ⁹⁰ ibid.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(93) Hæc finem imponit Photius prolixæ de Patribus Latinis disputationi. Plura his posteriores Photiani adjunxerunt. Cf. Allatum contra Rotting. c. 19, p. 417 seq. et cap. 12 opusculi ad calcem adjecti. (94) Palat. f. 248 b. βούλεσθαι. (95) Cf. Psal. LVIII, 4, 5 (LXX). Pro βουούσης odd. habent μουούσης. (96) Palat. f. 249 a. μελετήσετε. Col. et Vat. ut

supra.

(96*) Col. ὁ Παῦλ.

(97) Col. δεστ οὗτος.

(98) Sic Col. p. 314. Palat. f. 249 b. Ἐκ τοῦ Θεοῦ τε καὶ Θεοῦ.

(99) Col. λέγουσα τὸ Πνεῦμα ἐκπορ.

(1) Col. ἔχει.

(2) Vatio. ἑκαστος.

ρευσιν τῶν ῥήματι ἀπαγγέλλει, τὰ δὲ οὐκ ἔτι· ἀλλ' ἂν καὶ διότι αὐτοῦ ἐκπορεύεται, ταῦτα λέγεται, πλὴν ἀλλ' οὐδεμία τε (3) τῶν φωνῶν εἰρημένων τὸ ἐκπορεύεσθαι ταῖς λέξεσιν ἐρμηνεύει. Καὶ γὰρ περιφανῶς ἕτερόν ἐστιν εἰπεῖν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο σημαίνουσι τοῖς ὀνόμασιν αἱ τὸ Πνεῦμα λέγουσαι τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου καὶ τὰ ὅμοια (4).

[105] Ἡ' α'. Καίτοι γε εἰ καὶ ἐκάστη τῶν φωνῶν ἐσήμαινε τὴν ἐκπόρευσιν, ὅτι περ αὐτοῖς ῥήμασι θεοῖς ἀνεβήθη τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἂν ἦν· μυριάκις γὰρ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐκπορεύεσθαι νοουμένου τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐδ' ἄπαξ' εἴρηται ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ; Οὐ γὰρ ἔχει χώρον εἰπεῖν, ὡς εἴρηται διὰ τῶν λόγων, οἱ μηδὲ ὅλως (5) τοῦτο σημαίνουσι τῆ φωνῆ, καὶ ὅτι μήτε θεοῖς, ἀλλ' οὐδ' ἀνθρωπίνους καὶ πνευματοφόρους ῥήμασι κατὰ λέξιν ποτ' ἐνεβήθη (6) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ· καὶ εἰ τὸ μὲν λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ παραπλήσια τὴν ἐκπόρευσιν ἔχουσι πρώτην αἰτίαν καὶ κυριωτάτην (καὶ γὰρ ὁμοούσιον, διότι (7), ἐκπορεύεται, οὐ διότι δὲ ὁμοούσιον, ἐκπορευτόν). Τὸ δὲ λέγεται Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἢ Χριστοῦ ἢ τὰ τοιαῦτα ἐκ πολυμερῶς πρόεισιν αἰτίας (διότι τε γὰρ ὁμοούσιον καὶ διότι χρεῖαι αὐτὸν καὶ διότι (7) μένει ἐπ' αὐτὸν καὶ διότι ἐν αὐτῷ). Εἰ οὖν τὸ ἐκπορεύεσθαι τὴν κυριωτάτην ἐπέχον αἰτίαν, δι' ἣν τὸ Πνεῦμα λέγεται εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου καὶ τὰ τοιαῦτα, ὅμως οὐ δίδωσιν αὐτοῖς ἀπαγγέλλειν (8) τὸ ἐκπορεύεσθαι, πῶς δυνατὸν, ἐφ' ᾧ (9) πλείω τὰ αἴτια θεωρεῖται, δι' ὧν ὁμολογεῖται Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ Χριστοῦ, ἐπὶ τούτου (10) ζητεῖν καίτοι μηδὲ συναριθμουμένην τοῖς αἰτίαις ἀπαραιτήτων τὴν ἐκπόρευσιν;

Ἡ' β'. Σὺ γὰρ ἄρα τὰ ὠτά καὶ τὴν διάνοιαν ἀνατείνων πρὸς ἀσέβειαν, ἐπειδὴν ἀκούσης τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ ἢ [106] τοῦ Υἱοῦ, πάντα παραδραμῶν ἐξ ὧν τῆς θεολογίας ἦν σοι μὴ διεκπεσεῖν, εἰς ὃ μηδεὶς εἰπεῖν κατηνέχθη, πρὸς ἐκεῖνο κατὰ κεφαλὴν τρέχεις. Εἴρηται τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς, εἴρηται καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ (11), καὶ τὰ ἄλλα, ὧν πολλάκις ὁ λόγος ἀνεπτύξε τὴν διήγησιν· καὶ οὐδὲν τούτων πλὴν τῆς προτέρας φωνῆς σημαίνει τὴν ἐκπόρευσιν· εἴρηται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ Χριστοῦ καὶ τὰ παραπλήσια, οὐδαμοῦ δὲ ὅτι τὸ Πνεῦμα (12) τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται. Μηδαμῶς οὖν εἰρημένης τῆς ἐκπορεύσεως, πῶς οὐ παντελῶς σθένετόν τε καὶ παράφορον εἰς ἐκεῖνο τὰς φωνὰς ἀνάγειν, εἰς ὃ μη-

91. Quanquam licet quælibet harum vocum processionem significaret, quoniam jam ipsis divinæ Scripturæ verbis declaratum fuit, Spiritum a Patre procedere, hoc quoque nobis faveret. Cum enim sexcenties secundum illam hypothesin intelligatur procedere Spiritus e Patre, quomodo ne semel quidem dictum fuit, ilium a Filio procedere? Nec valet dicere, dictum hoc fuisse implicite illis verbis, quæ tamen non id expresse significant, tum quia neque divinis sacrarum Scripturarum neque humanis sanctorum Patrum verbis expresse unquam enuntiatum fuit, Spiritum procedere a Filio, tum quia formulæ quidem loquendi Spiritus Dei et similes processionem habent primam præcipuamque causam (consubstantialis enim Spiritus, quia procedit, non vero quia consubstantialis et procedens est), istæ autem locutiones *Spiritus Filii* vel *Christi* et cætera ex variis oriuntur causis (videlicet quia consubstantialis ei est Spiritus et quia ungit eum et quia manet super eum et in eo). Si igitur processio, licet sit causa potissima, cur Spiritus dicatur esse Dei et Domini et similia, tamen non dat istis vocibus, ut enuntient processionem, quomodo, quæso, fieri poterit, ut ubi plures considerantur causæ, ob quas Spiritus prædicatur Filii et Christi, ibi necessario admittenda videatur processio, quæ tamen neque inter causas numeratur?

92. Tu tamen aures ac mentem ad impietatem intendens, ubi audieris *Spiritum Christi* aut *Filii*, omnia præteriens, ex quibus poteras a recta non excidere theologia, ad illud pronò capite curris, quod nemo asserere aggressus est. Dicitur Spiritus procedere a Patre, dicitur et Filii et Dei, et cætera, quæ sæpius enumeravimus; atque nulla harum locutionum, præter primam, processionem significat; dicitur Spiritus Filii et Christi et similia, nusquam vero procedere Spiritum a Filio. Cum igitur nullatenus fuerit enuntiata processio, quomodo non summa est insania atque vecordia, ad illud voces reducere, ad quod nullo unquam modo fuerunt enuntiatæ? Non enim hoc quoque isti maxi-

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (3) Col. Οὐδεμία γε κ. φωνῶν.
 (4) Photius ap. Beccum. l. III, ad Theod. Sugd. c. 7, 8 (G. O. II, 142, 143): "Ἄλλο σημαίνειν δὲ τὴν Πνεῦμα Θεοῦ ἢ Πατρὸς ἢ Υἱοῦ λέγουσαν τὸ Πνεῦμα φωνήν, καὶ ἕτερον τὴν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγουσαν... ἕτερόν ἐστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο ἢ ἐκ Θεοῦ λέγουσα σημαίνει φωνήν. Cf. et Theophylact. apud Hugon. Etherian. l. II, c. 13 init. p. 1228. Nicol. Methon. apud eundem l. III, c. 11, p. 1247; Marcum Ephes. syllog. 20, in cod. Mon. 27, f. 253 arguentem, aliud esse τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, aliud τὸ Πν. τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι.
 (5) Sic Col. Palat. f. 250 a. μὴ δ' ὅλως.

- (6) Vatic. f. 208 a. ποθὲν ἐβήθη. Sic Col.
 (7) Palat. bis δι' ὅτι.
 (8) Scil. in dictionibus: Spiritus Dei et Domini; vel potius ut subjectum: verba Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου. Neque enim dicere vult, τὸ ἐκπορεύεσθαι non significare τὸ ἐκπορεύεσθαι, sed solum: voces Πν. Θεοῦ, etc. id non exprimere, licet causa, cur ponantur, in illo sit. Prius absurdum foret et grave de lectionis veritate dubium ingerens.
 (9) Col. p. 315 ἐφ' οὗ.
 (10) Palat. ἐπὶ τοῦ ζητεῖν.
 (11) Col. εἴρηται καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Θεοῦ.
 (12) Col. add. ἐκ.

me temerarii et ad quidlibet audendum proni dicere audebunt, posse expressis verbis e sacris eloquiis desumi Spiritus a Filio processionem.

93. Tu vero hinc quoque rem expende. Spiritus dicitur Spiritus Christi, et qua ratione dicatur, non est difficile ex Isaia discere, imo vero ex ipsamet Domini recitatione ac voce: *Spiritus enim Domini, inquit, super me; propterea unxit me*⁹¹. Quamobrem Spiritus alio modo dicitur Domini, alio modo Filii; Spiritus quidem Domini utpote consubstantialis; Spiritus vero Filii, licet sit consubstantialis, tamen propter unctionem dicitur: Christi enim Spiritus, quia ungit ipsum, *Spiritus enim, inquit ipsa Veritas, super me; propterea unxit me*. Ungit Spiritus Christum, quomodo id, quæso, intelligis? An quatenus participavit de carne et sanguine et factus est homo, an quatenus ab æterno existebat Deus? At hoc posterius nunquam, opinor, tametsi audacissimissis, affirmare audebis. Non enim ungitur Filius prout est Deus, apage. Ergo prout est homo Spiritu ungitur Christus. Tu vero dicis: Quoniam dicitur Spiritus Christi, omnino et procedit a Christo. Ergo Spiritus Christi non quatenus est Deus ex ipso provenit, sed quatenus homo, non ab æterno et ante sæcula simul cum Patre substantiam possidens, sed tunc, quando humanam carnem assumpsit Filius.

94. Adverte animum et respisce ab errore, o homo, nec tuam plagam vulnusque tuum talis esse naturæ ostende, ut omnem respuat curationem. Spiritus prædicatur Christi, quia ungit ipsum, tua autem pernicioxa lex asserere jubet, quia procedit ab ipso; procedit autem a Christo, ut ratio per tuam opinionem incedens ostendit, non quatenus Deus est Christus, sed quatenus nostram carnem assumpsit. Si igitur quatenus Christus de nostra carne participavit, secundum hoc Spiritus a Christo procedit, procedit autem rursus a Filio, quatenus est Deus (id enim leges a te sancitæ exigunt), concludetur profecto, naturam humanam Deitati esse consubstantialem; si quidem Spiritum consubstantialem Filii et rursus Christi censos; procedere enim eum facis et ante

⁹¹ Isa. Lxi, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(13) Palat. f. 250 b. παραφρονεῖ σὶ μηδαμῶς ἐκ-
πιφώνηται. D

(14) Col. add. Κυρίου.

(15) Col. Κυρίου. Suspicio legendum esse τοῦ Χριστοῦ (χρ et χυ facile confundi notum est). Certe Beccus, l. iii, ad Theod. c. 5 (G. O. II, p. 141) hoc caput præ oculis habuit; porro ipse inducit Photium dicentem: ἄλλον τρόπον λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα, ἕτερον δὲ τοῦ Υἱοῦ. Quæ apud Photium sequuntur: Χριστοῦ γὰρ Πνεῦμα ὅτι, κ. τ. λ., id confirmant.

(16) Verba hæc Χριστοῦ γὰρ Πνεῦμα et sequentia usque ad hujus capitis finem sub Photii nomine leguntur inter excerpta in cod. Gr. theolog. 324, bibl. Cæsar. Vindobon. (Lambeccio est cod. 157), fol. 247, 248.

Α δαμῆ μηδαμῶς ἐκπεφώνηται (13); Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τολμήσουσιν οἱ πάντα θρασεῖς εἰπεῖν, ὡς ἔστι ῥήμασιν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἱερῶν Λογιῶν λαβεῖν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

Λγ'. Σὺ δὲ μοι σκόπει κἀντεῦθεν· τὸ Πνεῦμα λέγεται τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅπως λέγεται, οὐ χαλεπὸν ἐκ τοῦ Ἡσαίου μαθεῖν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Δεσποτικῆς ἀναγνώσεως καὶ φωνῆς· Πνεῦμα γὰρ (14) ἐπ' ἐμὲ, φησὶν, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· ὥστε τὸ Πνεῦμα ἄλλον μὲν τρόπον λέγεται τοῦ Κυρίου (15), ἕτερον δὲ τοῦ Υἱοῦ· τὸ μὲν γὰρ ὡς ὁμοούσιον· τὸ δὲ εἰ καὶ ὁμοούσιον, ἀλλὰ νῦν γε διὰ τὸ χρίσμα λέγεται τοῦ Υἱοῦ· Χριστοῦ (16) γὰρ Πνεῦμα, ὅτι χρίει αὐτόν (17)· [107] Πνεῦμα γὰρ ἐπ' ἐμὲ, αὐτῆ φησὶν ἡ Ἀλήθεια, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. Χρίει τὸ Πνεῦμα τὸν Χριστόν· ἄνθρωπε, πῶς νοεῖς; καθ' ὃν λόγον μετέσχε σαρκὸς καὶ αἵματος καὶ γέγονεν ἄνθρωπος, ἡ καθ' ὃν ἐξ ἀδίδου ὑπῆρχε Θεός; Ἀλλὰ τὸ μὲν δεύτερον οὐκ ἂν οἶμάί σε, εἰ καὶ πάντα θρασὺς ᾔσθη, θρασυθεῖναι (18-19) εἰπεῖν, Οὐ γὰρ χρίεται ὡς Θεός, ἄπαγε, ὁ Υἱός, Οὐκοῦν καθὸ ἄνθρωπος χρίεται τῷ Πνεύματι ὁ Χριστός· καὶ καθὸ χρίει τὸ Πνεῦμα τὸν Χριστόν, λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ. Σὺ δὲ λέγεις· Ἐπειδὴ λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ, πάντως καὶ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ. Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ οὐ καθὸ Θεός ἐξ αὐτοῦ προελεύσεται, ἀλλὰ καθὸ ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἀπ' ἀρχῆς καὶ πρὸ αἰώνων καὶ ἅμα τῷ Πατρὶ οὐσιώθη, ἀλλὰ τηρικαῦτα, ἡνίκα καὶ τὸ ἀνθρώπινον προσελάβετο φύραμα (20) ὁ Υἱός.

Λδ'. Ἐπίστησον τὸν νοῦν καὶ ἀνάνηψον τῆς πλάνης, ἄνθρωπε, μηδὲ τὴν σαυτοῦ πληγὴν καὶ τὸ τραῦμα πᾶσαν ἐπιδείξης θεραπείαν ἐλέγχοντα. Τὸ Πνεῦμα δοξολογεῖται τοῦ Χριστοῦ, διότι (21) χρίει αὐτόν· ὁ δὲ σὸς τῆς ἀπωλείας νόμος προστάττει λέγειν, διότι ἐκπορεύεται αὐτοῦ· ἐκπορεύεται δὲ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁ λόγος ἔδειξε διὰ τῆς σῆς δόξης βαδίζων, οὐ καθὸ Θεός ὁ Χριστός, ἀλλὰ καθὸ τὸ ἡμέτερον προσελάβετο φύραμα. Εἰ οὖν καθὸ τοῦ ἡμετέρου μετέσχε φεράματος, κατὰ τοῦτο ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ἐκπορεύεται δὲ πάλιν καὶ τοῦ Υἱοῦ καθὸ Θεός (τῆς σῆς γὰρ ταῦτα τῆς νομοθεσίας τὰ προστάγματα) (22), [108] ὁμοούσιος ἂν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τῇ Θεότητι συλλογισθεῖν (23), εἴπερ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ καὶ γε δὴ τοῦ Χριστοῦ·

(17) Beccus l. c. Πνεῦμα Χριστοῦ τὸ ἅγιον λέγεται φησὶν Πνεῦμα (Photius), ὅτι χρίει αὐτόν.

(18-19) Vat. θρασυθεῖναι.

(20) Cod. Vindobon. cit. ἀνθρ. φύραμα προσελάβετο ὁ ὁ. Photius in eo insistit, quod Spiritus ideo dicitur Christi, quia eum ungit, Christus vero ungitur non ut Deus, sed ut homo. Si ergo ex dicto Πνεῦμα Χριστοῦ inferatur processio, jam Spiritus procedit ex Christo ut homine, nec ab æterno est, sed ex quo Filius humanam naturam assumpsit.

(21) Palat. δι. ὅτι. Col. p. 316: Χριστοῦ, ὅτι χρ.

(22) Vide supra cap. 59. Col. τὰ διδάγματα.

(23) Nova absurda ex iisdem præmissis ut cap. 93 deducta, consubstantialem esse humanam naturam divinæ, infinitum et finitum misceri, Spiritum procedere et ante post incarnationem.

ἐκπορεύεσθαι μὲν γὰρ ποιεῖς αὐτὸ καὶ πρὸ τῆς σαρκώσεως καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν, τὸ δὲ ὁμοούσιον (24) οὕτω περιεῖλες· Εἰ οὖν ὁμοούσιον μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ, ὁμοούσιον δὲ καὶ τῆ προσληφθείση φύσει (ἐξ αὐτῆς γὰρ αὐτὸ κελεύεις ἐκπορεύεσθαι), εἴη ἂν ἀλύτοις λόγοις ἀποδείξων ὁμοούσιος καὶ ἡ ἐν τῷ Χριστῷ (25) θεότης τῆ ἐν αὐτῷ ἀνθρωπότητι (26). Ἐὼ δὲ νῦν παριστάνειν, ὡς καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς τὸ σὺν συνάγει δόγμα διὰ τῆς αὐτῆς τῶν λόγων θεωρίας τὸ τῆς σαρκὸς ὁμοούσιον (27)· καὶ τί ἂν εἴη τῆς ἀσεβείας (28) ἀθεώτερον (29) ἢ σῆς πλάνης ἀθλιώτερον;

ἴε'. Σὺ δὲ οὕτω βούλει συνιδεῖν, εἰς οἷους σε κρημονὸς καὶ βάραθρα ψυχικῆς διαφθορᾶς ἐναπορρίπτει καὶ κατορύττει τὸ μὴ βούλεσθαι σε Χριστῷ μηδέ (30) τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς πειθεσθαι, μηδὲ ταῖς οἰκουμηνικαῖς ἐπεσθαι συνόδοις, μηδὲ πρὸς τὰς λογικὰς ἐφόδους καὶ αὐτὰς διὰ τῶν ἱερῶν προΐούσας λογίων (31) μηδὲ μὴ τὸν νοῦν ἐπιστρέφειν· ἀλλὰ κατηγορεῖς μὲν τοῦ κοινοῦ Δεσπότη (32), καταψέδη δὲ τοῦ γενναίου Παύλου, κατεξανίστασαι δὲ τῶν οἰκουμηνικῶν καὶ ἀγίων συνόδων, διασύρεις δὲ Πατέρας καὶ τοὺς σοὺς [109] ἀρχιερεῖς καὶ Πατέρας ὡς ἀληθῆς Πατέρων (33) τῆς διανοίας ἐξοστρακίζων ἐς κόρακας (34) ἀποπέμψεις καὶ πρὸς τὰς λογικὰς κωφεύεις θεωρίας· καὶ πάντα σοι κατεπόθη τὰ σωτήρια εἰς τὸ τῆς ἐπισηλοῦς προλήψεως πάθος. Ἄλλ' ἀνθ' ἡμῶν σοι Δαβὶδ ὁ μελωδὸς καὶ θεοπάτωρ ἐμφοῖσεται· Σύνετε δὲ, ἄφρονες ἐν τῷ λαῷ, καὶ μωροὶ ποτε, φρονήσατε· μήποτε ἀρπάσῃ ὁ κοινὸς τοῦ γένους ἐχθρὸς τῶν ἀγαθῶν ἡμᾶς περιβάλλων (35) πάγαις ὡς λέων ἄγροισι καὶ ὠρυόμενος τὰς ψυχὰς ὑμῶν καὶ οὐ μὴ ἢ ὁ ῥυόμενος (36).

ἴε'. Τὰς μὲν οὖν ὑποτυπώσεις (37) ταύτας, ὥσπερ ἤτησας (38), ἔχεις, ἀνδρῶν ἐμοὶ σεβασμιώτατα καὶ φιλομαθέστατα (39). Εἰ δὲ ποτε Κύριος ἡμῶν τὴν ἀιχμαλωσίαν ἐπιστρέψει (40) τῶν βιβλίων καὶ τῶν ὑπογραφῶν ἡμῶν (41), τάχα ἂν ἔξεις (42) τοῦ παναγίου Πνεύματος ἡμῶν ἐμπνέοντός τε καὶ ἐπινεύοντός καὶ τὰς χάριτας, ἃς οἱ νέοι προκομίζουσι πνευματομάχοι, μᾶλλον δὲ οἱ καθ' ἑλπίδος ἐκμανέντες τῆς ὑπεραγάθου καὶ τρισυποστάτου Θεότητος (οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς τῶν ἐν αὐτῇ παραλείπειται, ὃ μὴ ταῖς οἰκείαις

²⁹ Psal. xciii, 8. ³⁰ I Petr. v, 8. ³¹ Psal. xlix, 22.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Col. τὸ δ' ὄμ.

(25) Vatic. f. 208 a. ἀποδείξων καὶ ἐν τῷ Χριστῷ θεότης ὄμ.

(26) Palat. f. 251 b. ἐν αὐτῷ τῇ ἀνθρ.

(27) Videlicet si Filii humana natura consubstantialis est divinæ ejus naturæ, cum divina natura Patris sit eadem, Pater quoque humanæ naturæ consubstantialis erit.

(28) Col. ἀσεβείας τούτης.

(29) Vat. ἀθεώτερον.

(30) In Vatic. hic et in seq. μὴ δέ.

(31) Vat. προσιούσας λ. Intelligit rationes theologicas, ratiocinationes dialecticas ex præmissis revelationis deductas, quales sua sophismata esse censet.

(32) Col. τὸν κοινὸν Δεσπότην.

(33) Vide cap. 84 præsertim not. 5.

(34) Sic Col. Palat. f. 252 a. εἰς κόρ. Tritum est proverbium Græcorum.

A incarnationem et post incarnationem; consubstantialitatem vero nondum sustulisti. Si igitur Spiritus Filio consubstantialis, et consubstantialis quoque assumptæ naturæ (ex ipsa namque eum procedere jubes), ineluctabili rationum vi evincetur, Christi deitatem consubstantialem esse ipsius humanitati. Nec volo interim demonstrare, eadem rationum vi e tuo dogmate colligi, cum ipso etiam Patre carnem Christi futuram consubstantialem; et quid aliud fuerit aut hac impietate detestabilius aut hoc errore calamitosius?

95. Tu tamen nondum vis conspiciari, in qualitate præcipitia et in quam perniciosam animæ barathrum projiciat ac sepeliat improba hæc voluntas, qua renuis Christo ejusque discipulis obtemperare, synodos œcumenicas sequi argumentisque ac rationibus e sacris eloquiis deductis animum impendere; sed accusas communem Dominum, mentiris in eximium Paulum, insurgis in œcumenicas et sanctas synodos, calumniaris Patres tuosque pontifices, ac Patres revera e Patrum censu eliminans in malam amandas crucem, et ad rationis argumentationes obsurdescis; et omnia jam devorasti pharmaca, quæ poterant fallacis præoccupationis morbo mederi. Sed pro nobis David tibi Psalmista Deique proavus inelamabit: *Intelligite, insipientes in populo et stulti aliquando, sapite* ⁹², ne forte communis generis humani hostis tot vos laqueis impetens rapiat, *tanquam leo ferus et rugiens* ⁹³, *animas vestras, et non sit qui eripiat* ⁹⁴.

96. Rudes igitur informationes istas habes, ut petivisti, virorum religiosissime atque studiosissime. Quodsi quando Dominus nobis direptos libros atque amanuenses restituat, fortasse habebis sanctissimo Spiritu nobis afflante atque annuente etiam testimonia, quæ proferunt novi isti Spiritus inimici, imo totius summe bonæ et trinæ Deitatis hostes furiosi (nihil enim in ea omiserunt, quod suis vesaniis non lacerent); nec non habebis confutationem ipsorum ex testimoniis, quæ ipsimet pro-

D (35) Col. περιβαλών.

(36) Psalm. vii, 3; xxi, 14; coll. I Petr. v, 8. — Brevem recapitulationem hoc caput complectitur, quam conferas cum cap. 13 sequentis opusculi. — Vat. x. ὠρυόμενος.

(37) Palat. ἀποτυπώσεις.

(38) Cf. cap. 1.

(39) Colum. f. 317: ἱερῶν ἐμοὶ τιμιώτατα καὶ φιλ.

(40) Phrasis biblica psal. cxvi. (Vulg. cxv) 1; Exech. xxix, 14; Amos ix, 14 et sæpe apud prophetas occurrrens (Lxx).

(41) Colum. Εἰ δὲ ποτε Κύριος ἡμῶν τὴν ὑγείαν χαρίσεται (in margine: καὶ τὴν ἀιχμαλωσίαν ἐπιστρ. τῶν βιβλίων x. τῶν ὑπογρ. ἡμῶν) καὶ τῆς νόσου ἐπιστρέψομεν ἐν τάχει καὶ τῶν γραφῶν ἡμῶν, τάχα ἂν, x. τ. λ.

(42) Vatic. f. 208 b. ἔξεις. Colum. ἔξης.

ducunt, deductas, imo et ipsorum in his rebus A dolos ac fraudes, itemque beatorum sapientissimorumque nostrorum Patrum testimonia constantissima atque irrefragabilia, quibus confunditur et impietatis arguitur istius apostasie sententia. γράπτους μαρτυρίας, δ' ὧν αὐτῶν (45) καταισχύνεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.

PHOTII PATRIARCHÆ

Contra veteris Romæ asseclas libellus ostendens, Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio.

1. Si simplex quidem Spiritus, ex Patre vero et Filio procedit, omnino hi una censendi forent persona, atque exinde induceretur contractio Sabeliana seu potius semisabelliana.

2. Si ex Patre et ex Filio procedit Spiritus sanctus, duplex omnino erit et compositus. Si ad duo principia refertur Spiritus sanctus, ubi erit tantumdem decantatus unius principatus?

3. Si producit Spiritum Pater, producit vero illum et Filius, erit Pater et contiguus productor Spiritus et longinquus propter Filius ex Filio productionem.

4. Si perfecta est sancti Spiritus ex Patre processio, superflua igitur ea quæ ex Filio.

5. Si eandem Spiritus productionem habet Filius cum Patre, communis horum erit productionis proprietas, et quomodo commune erit proprietas? Si vero oppositum, quomodo hanc illa non destruit? Contrariorum enim alterum alterum destruit. Si diversam, pars quidem Spiritus hac ratione, pars vero alia ratione procedet, et ex partibus inæqualibus erit compositus.

6. Si ex una causa, Patre, tum Filius tum Spiritus prodierunt, rursum vero Filius producit Spiritum, producet quoque Filium Spiritus. Pari enim honore utrumque produxit Pater et productor.

7. Si Filius communicat cum Patre in sancti Spiritus productione, etiam Spiritus sanctus in ea communicabit; omnia enim quæ sunt Patri cum Filio communia, etiam sunt communia Spiritui sancto; bino erit ipse causa simul et causatus, quod ipsis gentiliis fabulis monstrosius est.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Cf. cap. 53 fin.

(44) Videtur non solum perversas explanationes et illationes, verum etiam textuum corruptiones intelligere (cf. cap. 71), præsertim cum jam ex iis ipsis, quæ adversarii proferant, confectas refutationes immediate ante commemoraverit.

(45) Vat. αὐτῆ — Palat. f. 252 b. αὐτῆν. Colum. ut supra.

(46) Cod. Vindob. Gr. th. 40, n. 23 f. 138 b. συναχθῆσεται.

ἀπονοίας [110] καθυβρίζουσι (43) καὶ δὴ καὶ τοὺς ἐπαγομένους αὐτοῖς ἐξ ὧν αὐτοὶ προάγουσι χρήσεων ἐλέγχους, ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ ταῦτα κακουργίαν αὐτῶν καὶ μηχανουργίαν (44) καὶ μὴν καὶ τῶν μακαρίων καὶ θεοσόφων Πατέρων ἡμῶν τὰς ἀπρα-

γράπτους μαρτυρίας, δ' ὧν αὐτῶν (45) καταισχύνεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

Κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης δεῖ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

[113] α'. Εἰ ἀπλοῦν μὲν τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, πάντως ἓν ἂν οὗτοι νομισθεῖεν πρόσωπον· κἀντεῦθεν εἰσαχθήσεται (46) συναλοιφή (47) Σαβέλλιος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἡμισαβέλλιος.

β'. Εἴπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διπλοῦν ἂν εἴη καὶ σύνθετον· εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς ἀναχθήσεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (48), ποῦ τὸ πολυῶμνυτον ἔσται τῆς μοναρχίας;

γ'. Εἰ προβάλλεται μὲν τὸ Πνεῦμα ὁ Πατὴρ (49), προβάλλεται δὲ τοῦτο καὶ ὁ Υἱός, εἴη ἂν ὁ Πατὴρ καὶ προσεχῆς τοῦ Πνεύματος προβολεὺς καὶ πόρρω διὰ τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προβολήν.

δ'. Εἴπερ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (50)

ε'. Εἰ μὲν τὴν αὐτὴν προβολὴν ἔχει τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, κοινὴ τούτοις ἡ τῆς προβολῆς ιδιότης· καὶ [114] πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ιδιότης; Εἰ δὲ τὴν ἐναντίαν, πῶς οὐ φθείρει ταύτην ἐκείνη; φθαρτικὰ γὰρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία. Εἰ δὲ ἕτεροίαν, μέρος μὲν τοῦ Πνεύματος οὕτω, μέρος δὲ τρόπον ἄλλον ἐκπορεύεται καὶ ἐξ ἀνίσων μερῶν ἔσται τοῦτο συγκείμενον (51).

ς'. Εἴπερ ἐξ ἐνὸς αἰτίου, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, ὁ τε Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προσελήλυθασι, προβάλλεται δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, προβαλεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱόν· ὁμοτίμως γὰρ ἄμφω προήγαγεν ὁ Πατὴρ καὶ προβολεὺς.

ζ'. Εἴπερ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ κοινωνεῖ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος προβολῆς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταύτης κοινωνήσει (52)· πάντα γὰρ ὅσα τοῦ Πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν Υἱόν, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ λοιπὸν ἔσται καὶ αἰτίον ἅμα καὶ αἰτιατόν, ὃ καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων μυθολογίας τερατωδέστερον.

(47) Cod. Vindob. cit. συναλειψή.

(48) Τὸ ἅγιον deest in cod. Cæsar.

(49) Cod. cit. ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα.

(50) Hæc quatuor argumenta eodem ordine leguntur apud Beccum orat. de un. Eccl. c. 35-40 (G. O. I. p. 154, 156, 158-160).

(51) Apud Beccum l. c. c. 42 (p. 162). Duo sequentia capp. ibid. c. 43, 44 (p. 164, 166).

(52) Euthym. ed. κοινωνήσει ταύτης.

η'. Εἰ προβάλλεται μὲν καὶ (53) ὁ Υἱὸς, τὸ Πνεῦμα δὲ τῆς προβολῆς ἀπετερέηται, καταδεεστέρως ἂν εἴη (54) τοῦτο παρὰ τὸν Υἱὸν δυνάμει, ὃ τῆς Μακεδονίου παραφροσύνης (55).

[115] θ'. Προφασίζονται (56) δὲ, (57) ὅτι Ἀμβρόσιος οὕτως εἴρηκεν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις, ἔτι δ' Αὐγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος· ὑπὲρ ὧν ἀπολογητέον, ὡς ἡ νενοθεύκασιν οἱ πνευματομάχοι τὰς τούτων (58) συγγραφάς, ἧ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ἧ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος (59) ἐχρήσατο, παρ' ἐαυτῶν φυλάττων ἀπόβροχτον (60) μέχρι τινὸς τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν θεολογίαν· ἧ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἐν τισιν, ὡς ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ Πιέριος, καὶ Πάμφιλος, καὶ Θεόγνωστος, καὶ Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνων, καὶ Ἰππόλυτος ὁ οὐτοῦ μαθητής. Τινὰς γὰρ αὐτῶν ῥήσεις οὐκ ἀποδεχόμεθα, καίτοι ἄλλα σφόδρα θαυμάζοντες (61).

ι'. Εἶπον οἱ τρεῖς, ὡς Ῥωμαῖοι λέγουσιν· οἱ δὲ τῶν ἑπτὰ συνόδων ἀρχιερεῖς οὐκ εἶπον (62). Τὸν γὰρ τῆς πίστεως ἡμῶν (63) ὅρον πᾶσαι κατὰ διαδοχὰς ἐδεδειώσαν, αἷς οἱ πρόεδροι καὶ λαμπτήρες τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀναντιβρόχτως [116] συνεψηφίσαντο καὶ δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἔτι τεθείκασι (64) μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ βροχθέντος ὅρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τὸν κατατολμήσαντα παντάπασιν ἀποβροχθῆναι τῆς Ἐκκλησίας (65).

ια'. Ὁ μόντοι θεῖος Γρηγόριος, ὁ Διάλογος, οὐ πολὺ μετὰ τὴν ἕκτην σύνοδον ἀμάσας, Ῥωμαϊκῆ φωνῆ καὶ γράμμασιν ἐθεολόγησεν ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου προβάλλεσθαι (66) τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ζαχαρίας δὲ πέντε καὶ ἐξήκοντα καὶ ἑκατὸν ἔτεσιν ὕστερον (67) τὰ συγγράμματα τοῦ Διαλόγου δι' Ἑλληνίδος ἐρμηνεύων φωνῆς, τὸ παράκλητον Πνεῦμα, φησίν, ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεται, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ μένει· παρὰ (68) τοῦ Προδρόμου τοῦτο μαθὼν ἰδόντος τὸ Πνεῦμα καταβαίνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μείον ἐπ' αὐτόν.

⁹⁵ Joan. 1, 32.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(53) Kzī deest in cod. Vindobon.

(54) Apud Euthym. ζει.

(55) Hoc argumentum tum in Euthymii Pano-
plia tum in Cod. Vindobon. octavo loco ponitur; sed apud Beccum (G. O. I. p. 161) loco quinto, immediate post caput quartum. Post hoc cap. 8 differunt tum Euthymii textus tum præfatus Vindobon. Codex; cum priori plerumque Becci allegationes consentiunt. Dabimus hinc Euthymii textum, cui deinde alterum subjiciemus.

(56) Quæ nunc sequuntur usque ad finem præsentis textus, præter Euthymium suppeditat quoque altera synopsis Nicolai Methonensis in cod. Monac. Gr. 66 f. 81 b. et 82 tanquam epitomen eorum quæ Photius disputavit; ea quoque apud Beccum (l. c. p. 168 seq.) commemorantur iisdem prope modum verbis, nonnullis duntaxat prætermissis.

(57) Δί omitt. ap. Nicol. Methon.

(58) Τούτων deest apud Methon.

(59) Euthym. καὶ αὐτὸς Β.

(60) Ἀπόβροχτον deest ap. Methon.

(61) Apud Beccum l. c. Ὡς εἰ καὶ εἰρήκασιν τοῦτο

PATROL. GR. CII.

8. Si producit quidem et Filius, Spiritus vero productione privatus est, tenuioris esset facultatis quam Filius, quod fuit Macedonii deliramentum.

9. Præstendunt autem Ambrosium ita dixisse in suis libris, ac pariter Augustinum et Hieronymum: super quibus respondendum, vel Pneumatomachos eorum scripta depravasse, vel eos secundum œconomiam fortasse locutos fuisse, qua et magnus Basilius usus est, apud se servans aliquandiu sanctissimi Spiritus deitatis prædicationem, vel ab accurata eos theologia, quæ est hominum conditio, deflexisse, quod multi ex magnis viris in quibusdam passi sunt, ut Dionysius Alexandrinus, Methodius Patarensis et Pierius, Pamphilus, Theognostus et Ireneus Lugdunensis atque Hippolytus ejus discipulus. Quasdam enim eorum sententias non recipimus, quamvis eos in aliis magnopere admiremur.

10. Dixerunt isti tres, ut Romani aiunt; sed septem synodorum pontifices non dixerunt. Fidei enim nostræ definitionem omnes synodi secundum successiones confirmarunt, quibus Romanæ Ecclesiæ antistites ac lumina absque ulla contradictione assensi sunt, ac statuerunt nihil dictæ fidei definitioni addere nec ab ea subtrahere licere, verum qui hoc auderet et omnino ab Ecclesia ejiciendum.

11. Gregorius tamen divinus, Dialogus, qui non multo post sextam synodum floruit, Romana lingua litterisque Latinis prædicavit ex Patre solo procedere Spiritum sanctum; Zacharias vero, centum sexaginta quinque annis post Dialogi libros Græca voce interpretans, *Paraclitus Spiritus*, ait, *ex Patre procedit et in Filio manet*, a Præcursore hoc eductus, qui viderat Spiritum descendantem tanquam columbam et manentem super ipsum⁹⁵.

οἱ δηλωθέντες, ἀλλὰ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ἧτινι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν καιροῖς ἰδίοις ἐχρήσατο· ἧ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν· ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἐν τισιν, ὡς Ἀλεξανδρείας Διονύσιος καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα τῶν ἐπὶ ἀγιοσύνη ὀνομασθέντων, ὧν τινὰς ῥήσεις οὐκ ἀποδεχθῆναι (λέγει τῆ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῦτα ἐπὶ τοῖς ἄλλοις σφόδρα θαυμάζομένων.

(62) Hæc eodem pacto apud Beccum l. c. p. 170 occurrunt.

(63) Apud Nicol. Methon. additur ἱερόν.

(64) Sic Euthym. Methon. δόγμα τεθείκασι μηδὲν ἔτι προστεθῆναι.

(65) Beccus p. 170: οἱ (septem synodorum præsulæ) καὶ συνεψηφίσαντο δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἔτι, μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ παραδοθέντος ὅρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ... ut supra... τῆς Ἐκκλησίας.

(66) Sic Euthym. Methon. ἐκπορεύεσθαι.

(67) Methon. ὕστερον ἔτεσι.

(68) Methon. ἐκ.

12. Leo autem et Benedictus, magni Romæ pontifices, postea Græca lingua inter sacra Missarum solemnia fidei symbolum Romæ et in cæteris Ecclesiis Romanæ subjectis recitandum esse sanxerunt, ne linguæ angustię prætextum præberent blasphemandi. Hic vero Leo, cum apostolicæ Romanorum Ecclesiæ ærarium reserasset, scuta duo inter alia sacra donaria asservata eduxit Græcis et litteris et verbis catholicæ fidei expositionem continentia, quæ coram universo populo Romano recitari jussit; et usque ad pium Constantinopoleos patriarcham Sergium Romani pontificis in principio pontificatus systaticas professionis suæ mittentes epistolas in universas patriarchales sedes fidei symbolum absque ulla varietate inseruerunt.

συστατικὰς (79) τῆς ἐαυτῶν θρησκείας ἐκπέμποντας τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἀπαραλλάκτως ἐπέτατον (80).

13. Sed quid opus est multa dicere? Filius et Dominus Spiritum ex Patre procedere tradit ac prædicat, et magnus item Paulus decernit et sancit: *Licet nos vel angelus e cælo evangelizaverit vobis præter id quod nos evangelizavimus vobis, anathema sit*⁹⁶. Et quisnam alium doctorem adhuc queret, nisi aperte insanians?

Α ἰβ'. Λέων δὲ καὶ Βενέδικτος, οἱ μεγάλοι Ῥώμης ὑπερὸν ἀρχιερεῖς Ἑλληνιστὶ κατὰ τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν ἐκφωνεῖσθαι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ὑπὸ ταύτην Ἐκκλησίαις (69) ἐνομοθέτησαν (70), ἵνα μὴ τὸ στενὸν τῆς διαλέκτου βλασφημίας (71) παράσχη πρόφασιν. [117] Οὗτος δὲ ὁ Λέων (72) τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας Ῥωμαίων διανοίξας (73), ἀσπίδας δύο τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις (74) συναποτεθησαυρισμέναις (75) ἐξήνεγκεν, Ἑλληνικοῖς καὶ (76) γράμμασι καὶ βήμασιν ἐχούσας τὴν εὐσεβῆ τῆς πίστεως ἔκθεσιν, καὶ ταύτας ἐνώπιον ὑπαναγνωσθῆναι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πλήθους (77) ἐδικαίωσεν. Καὶ μέχρι τοῦ εὐσεβοῦς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου οἱ Ῥώμης ἀρχιερεῖς ἐν ἀρχῇ τῆς χιλιετηρίδος (78)

ἐπιστολάς εἰς πάντας τοὺς πατριαρχικούς θρόνους

ἰγ'. Ἀλλὰ (81) τί δεῖ πολλὰ (82) λέγειν; Ὁ Υἱὸς καὶ Δεσπότης τὸ Πνεῦμα (83) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ καὶ ὁ μέγας δὲ Παῦλος αὐθις ἀποφαίνεται λέγων· Ἐάν τις εἴπω ἄγγελος εἴς ὑμῶν εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὁ εὐαγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω (84). Τίς δὲ ἐπιζητεῖ διδάσκαλον ἄλλον, εἰ μὴ προφανῶς μέμνηεν (85);

[118] Altera pars ejusdem operis ex cod. Vindobon. Gr. theol. 40.

9a. Dicens David, *et Spiritu oris ejus*, docuit etiam Spiritum ex solo Patre procedere, cum Patri attribuat illud *ex ore ejus*, non Filio, ut jam anticipando destruat blasphemiam illorum, qui etiam ex Filio procedere Spiritum opinantur.

10a. In cæteris omnibus processio denotat egressionem simpliciter, ut illud quod in Psalmis dicitur: *Egrediebatur foras et loquebatur in idipsum*⁹⁷; sed sancti Spiritus ex Patre processio non

⁹⁶ Galat. 1, 9. ⁹⁷ Psal. xl, 7.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(69) Methon. ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς Δ ὑπὸ τῆν ταύτην Ἐκκλησίαν.

(70) Huc usque verba hujus capitis ex Photii tractatu κατὰ τῶν τῆς πλαισίας Ῥώμης adducit Leo Allatius in *Consul. fab. de Jo. Papissa* n. 12 (Symmixta II, 419) integrum vero caput profert ex Photii (eodem) tractatu apud Euthym. in Panoplia in opere contra Hotting. c. 49, p. 417, 418, ac pariter hoc caput dat J. Usser., *Diss. de Rom. Eccl. Symbolo ap. vet.* Oxon. 1660, p. 25.

(71) Apud Allat. c. Hott. l. c. βήματα.

(72) Apud Alla. l. c. additur καὶ. Sequentia verba leguntur quoque indirecto sermone apud Beccum l. c., p. 172, 173.

(73) Sic Euthym. Allat. τῆς ἀποστ. Ἐκκλ. Ῥωμ. ἀνοίξας· apud Methon. τῆς ἀπ. ἀνοίξας Ἐκκλ. Ῥωμ.

(74) Τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις deest apud Euthym., sed legitur apud Beccum, Methon., Allat et Usser.

(75) Allat. ἀποστ. Becc. ἐναποστ.

(76) Καὶ deest apud Methon.

(77) Methon. καὶ ταύτην ἐνώπιον ἀναγνωσθῆναι πλήθους.

(78) Allat. ἱερωσόντης· sic et Usser.

Θ'. Εἰπὼν ὁ Δαβὶδ, Καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἐδίδου καὶ, ὅτι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τῷ Πατρὶ προσείμας τὸ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, οὐ τῷ Υἱῷ, ἵνα προανέλη τὴν βλασφημίαν τῶν οἰομένων ἐκπορεύεσθαι τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (86).

ι'. Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων ἀπάντων ἡ ἐκπόρευσις τὴν ἀπλῶς ἐξέλευσιν δηλοῖ, ὡς τὸ ψαλμικῶς εἰρημένον· Ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό· ἡ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος (87)

(79) Methon. συστατικῶν... ἐπιστολῶν.

(80) Hæc Photii non esse re ipsa manifestum est; Allatius l. c. p. 418, posterius additamentum habet; alias tamen authenticam totius operis suspectam censet.

(81) Methon. καὶ.

(82) Euthym. τὰ πολλὰ.

(83) Τὸ Πν. deest apud Euthym.

(84) Galat. 1, 8. Ap. Becc. ἡμῖν prima vice, altera deest.

(85) Totum caput iisdem verbis adducit Beccus l. c., p. 175, ubi pro τίς δὲ ἐπιζητεῖ legitur: καὶ τίς ἐπιζ.

(86) Hæc in solo Vindob. cod. th. Gr. 40 invenimus; quæ vero sequuntur a cap. 10, Euthymius rursus in Panoplia Photii opusculo hac inscriptione subjunxit: Ἐτέρου τὰ ὑποταξαμένα δύο κεφάλαια. Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων, ut in textu. Horum capitum prius legitur quoque in cod. Vindob. philos. Gr. 248 (Lambec. cod. 43) f. 117-118 cum epigraphe = Φωτίου πατρ. ἀρχου. Ἐπὶ μὲν τ. ἀ.... κόλασιν.

(87) Cod. Gr. phil. Vind. 248: ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις.

οὐ τὴν ἀπλῶς-ἐξέλευσιν σημαίνει, ἥτις ἐστὶ συμβε-
 βηκὸς γινομένη καὶ ἀπογινομένη, ἀλλὰ τὴν οὐσιώδη
 καὶ φυσικὴν καὶ τοῦ πῶς εἶναι σημαντικὴν καὶ
 τὴν (88) ὑπάρξεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐμφαντικὴν·
 ὅτι οὐ γεννητῶς ἐστὶν ὡς ὁ Υἱός, ἀλλ' ἐκπορευτῶς
 καὶ ἰδίως· τοῦ μὲν γὰρ Υἱοῦ ἴδιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς
 γεννᾶσθαι φυσικῶς, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος τὸ ἐκ
 τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· φυσικῶς· καὶ κατὰ τοῦτο
 μόνον διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἥτοι κατὰ τὴν ιδιότητα
 τῆς ὑπάρξεως, ἐν ὄντες ἄλλως τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν
 καὶ ἀξίαν καὶ δύναμιν, καὶ, ἀπλῶς εἰπεῖν, τίλλα
 πάντα πρὸς τε τὸν Πατέρα καὶ πρὸς ἀλλήλους. Πῶς
 οὖν φατε τὸ ἅγιον Πνεῦμα (89) [119] ἐκπορεύεσθαι
 καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Εἰ μὲν ὡς ἐξ αἰτίου, ἰδοὺ δύο αἴτια
 καὶ δύο ἀρχαί, Πατὴρ καὶ Υἱός, καὶ διαρχία μᾶλλον
 ἢ μοναρχία τὸ παρ' ὑμῖν (90) πρᾶσθαι· καὶ
 οὐχ ἡμέτερον λέγειν ὅσα τὰ ἄτοπα ἔψεται. Εἰ δ' ἐτέ-
 ρως, ὡς ἐκ φεραλλήλου διὰ τὴν εἰς ἄλλα τούτων
 ἀντιπεριχώρησιν, καὶ, ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν, ἐξαποστελλό-
 μενόν· ἐξαποστελλεῖ γὰρ ὡσπερ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν,
 οὕτω καὶ ὁ Υἱός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· "Ὅταν δέ, φη-
 σίν, ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν
 παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. ὃ
 παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνο μαρτυρή-
 σει περὶ ἐμοῦ· εἰ, κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν, ἐκπο-
 ρεύεσθαι καὶ ἐκ (91) τοῦ Υἱοῦ, λέγετε, ἔβρωσθε μὲν
 τὸν νοῦν, ἀμαρτάνετε δὲ καθ' ἕτερον λόγον· πρῶ-
 τον (92) μὲν τὴν ὑπὸ τῶν ἐπτά συνόδων βεβαιωθεῖ-
 σαν ἐκθέσιν τῆς πίστεως τῇ προσθήκῃ ταύτῃ παρα-
 ποιῶντες καὶ τότε μόνοι τῶν ἀπάντων ἔπειτα τὸ
 καὶ προσκείμενον, ὃ σύνδεσμον καλεῖν εἰώθαμεν, ἴσῃ
 τὴν ἐκπόρευσιν διδώσι νοεῖν ἐκ τε τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὑμεῖς ἐτέρως νοῆτε (93) τὴν ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ, καθὰ προειρήκαμεν· χρὴ δὲ μὴ μόνον φρονεῖν
 ὁρθῶς ἀλλὰ μηδὲ σκανδαλίζειν ἄλλους· εἰ γὰρ ὁ
 σκανδαλίζων ἓνα φρικτῆς ἄξιός ἐκρίθη παρὰ τοῖς
 Εὐαγγελίοις (94) κολάσεως, οἱ τὴν οἰκουμένην ὅλην
 σχεδὸν σκανδαλίζοντες ποῖαν ἀξίαν εὐροῖεν κόλα-
 σιν;

Si enim qui unum scandalizat tremenda penes Evangelia iudicatus est punitione dignus, quamnam ipsis convenientem pœnam invenerint qui universum propemodum scandalizant terrarum orbem!

1α'. Εἰπὼν ὁ Υἱός καὶ Θεὸς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 μος, ὅτι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὐχ
 ἔπαξ, ἀλλὰ καὶ δις κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῦ
 λόγου, πῶς οὐκ εἶπεν, ὅτι Καὶ παρ' ἐμοῦ; Καὶ οὗτοι
 μὲν ἀποκρίνονται, ὅτι ὡς [120] ἄνθρωπος ἐταπεινολό-
 γησεν (95)· ἡμεῖς δὲ ταχέως ἀπαντῶντες ἐλέγχομεν
 αὐτοὺς ψευδολογοῦντας· τὸ (96) γὰρ εἰπεῖν, "Ὅν ἐγὼ
 πέμψω ὑμῖν, οὐχ ὡς ἄνθρωπος εἶρηκεν, ἀλλὰ μᾶλ-

⁹⁸ Joan. xv, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Vind. phil. 248 : τῆς, fort. τὴν τῆς ὑπ.

(89) Cod. cit. τὸ Πν. τὸ ἅγιον.

(90) Sic apud Euthym. et in cod. cit.; cod. theol.
 40 : ἡμῖν.

(91) ix deest in cod. Vind. Gr. th. 40.

(92) Cod. Vind. Gr. ph. 248 : πρῶτα, Euthym.
 πρῶτοι.

(93) Cod. Gr. phil. cit. νοεῖτε.

A egressionem simpliciter significat, quæ accidentalis est et modo locum habet, modo non amplius, verum substantialem et naturalem quæque est declarativa certi existentiae modi et subsistentiæ sancti Spiritus indicativa, quod non per generationem est ut Filius, sed per processionem suoque proprio modo. Filii enim proprietas est ex Patre generari naturaliter, sancti vero Spiritus proprietas naturaliter ex Patre procedere; et secundum hoc solummodo ab invicem differunt, sive secundum subsistentiæ proprietatem, cum cæteroquin unum sint quoad substantiam et naturam, dignitatem et virtutem, atque, ut uno verbo dicam, quoad alia omnia tum cum Patre tum cum se ipsis. Quoniam igitur pacto dicitis, sanctum Spiritum procedere etiam ex Filio? Si enim velut ex causa, ecce duæ causæ et duo principia, Pater et Filius, et tunc id quod veneramur ac colimus supplicando dyarchia (duorum principatus) potius erit quam monarchia (unius principatus seu principii unitas). Neque nostrum est edicere, quanta inde secutura sint absurda. Si vero alio modo, velut ex mutua connexionem propter eorum circumsessionem et, ut simpliciter dicam, ut ab eo missus (mittit enim, quemadmodum Pater Filium, ita et Filius Spiritum. Quando, inquit, venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me⁹⁸); si secundum hunc, inquam, sensum procedere et ex Filio dicitur, tunc quidem, quod ad mentem spectat, sanis estis, peccatis tamen secundum aliam rationem; primo quidem fidei expositionem a septem synodis confirmatam hoc additamento immutantes et falsantes, et quidem inter omnes soli; deinde illud et, quod conjunctionem vocare solemus, æqualem processionem dat intelligere tum ex Patre tum ex Filio, licet vos aliter intelligatis eam quæ ex Filio secundum ea quæ prædiximus. Oportet autem non solum recte sentire, sed neque alios scandalizare.

D 11a. Cum Filius Dei et Deus de sancto Spiritu dixerit quod a Patre procedit, neque semel tantum, sed et bis secundum eandem sermonis seriem, quomodo non dixit: *Procedit etiam a me?* Et hi quidem respondent ipsum pro humanitate sua humiliter esse locutum; non vero statim occurrentes mendacii eos convincimus. Verba enim illa *quem ego mittam vobis* non ut homo dixit, sed potius ut Deus.

(94) παρὰ τ. Εὐαγγελ. deest in cod. Vind. Gr. phil. 248.

(95) Sed minime dicunt Latini Christum humiliter et pro sua humanitate hic locutum, verum pro consuetudine uti cætera ita Spiritus processionem ad Patrem ceu ad primam causam retulisse. Inanis ergo sequens argumentatio.

(96) Sic Euthym. edit. Vindob. cod. theol. τῷ.

Homo enim non mittit Deum, siquidem Deus est Spiritus sanctus. Bis igitur dixit a Patre in hujus sermonis confirmationem et ut ad silentium redigeret eos qui dicturi erant, ipsum ex Filio quoque procedere. Idque ex acumine sapientissimi imperatoris [Alexii Comneni] prodiit; hac enim propositione usus est cum contra Mediolanensem episcopum disputaret.

λον ὡς Θεός· ἄνθρωπος γὰρ οὐ πέμπει Θεόν, εἴγε Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Δις οὖν τὸ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἶρηκεν εἰς βεβαίωσιν τοῦ τοιοῦτου λόγου καὶ πρὸς ἐπιστόμησιν τῶν μελλόντων λέγειν ὅτι καὶ (97) ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται· τοῦτο τὸ λῆμμα τῆς ἀγχινοίας ἐστὶ τοῦ συνετωτάτου βραβιλέως (98)· τοῦτο γὰρ ἐχρήσατο ποτε κατὰ τοῦ Μεδιολάνου ἐπισκόπου (1) διαλεγόμενος.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(97) καὶ deest apud Euthym.

(98) Ἀλεξίου addit cod. theol. Vind. 40.

(99) Euthym. ed. τοῦτο.

(1) Petrus Mediolanensis esse videtur, de quo Baron. ad an. 1116, Allat. *De consens.* l. 11, c. 10, n. 2 et G. O. I. 379 et in Append. ac lectorem.

[121-123] IN LIBRUM DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

ANIMADVERSIONES HISTORICÆ ET THEOLOGICÆ

AD OPERIS ILLUSTRATIONEM REFUTATIONEMQUE PERTINENTES.

I. — Photii liber universim expenditur et illustratur.

1. Inter dogmaticas disceptationes tum velustate ac diuturnitate, tum rei gravitate ac difficultate omnium temporum nobilissimas vix ulli inferior est controversia de Spiritus sancti processione, quæ non apud theologos tantum agitata, verum et populorum contentionibus mirum in modum vexata, profanis quoque odiis et politicis studiis solerter olim nutrita ac propagata ad hodiernum usque diem Græcos ac Latinos dividit, sive potius orientalis Ecclesiæ a catholica unitate separationis non causa quidem, ansa tamen præcipua ac prætextus, imo vero fulcrum validissimum præsidiumque existit. Quamvis autem ea, quæ circa Spiritus sancti processionem litesque de ea obortas jam plurimi disputarunt eruditi (1*), sufficienter omnino quæstionis indolem, originem, progressumque palefaciant eorumque studiis historicis ac dogmaticis summa laus sit tribuenda: vix quisquam tamen negaverit, multa adhuc in hac materia [124] historiographis superesse illustranda, nonnulla quoque nova inquisitione novisque studiis indigere, præsertim cum plura scripta ad eam pertinentia nondum publicam aspexerint lucem et quædam illius historiæ partes adhuc caligine et obscuritate detineantur hiatusque ac lacunas plus semel ostendant. Qua in re Photii *De Spiritus sancti mystagogia* liber fructus affert haud contemnendos; eosque, qui illius dogmatis historiam iteratis curis tractaturi erunt, egregie sano juvabit. Interea nos nostrum esse censemur, antequam per partes editum nunc Photii librum theologica crisi subjiciamus, ejusdem in re theologica pretium ac

B pondus paucis declarare, ejus argumentum, scriptionis indolem, temporis adjuncta cæteraque quæ huc spectant breviter prosequi, plura denuo accuratius perpendenda alteri uberiori de Photio lubricationi reservantes. Neque vero nobis universim celeberrimæ illius controversiæ historiam adumbrare, neque ejus dogmatis uberio rem explanationem tradere mens est, verum ea duntaxat historiæ ac theologiæ delibare documenta, quæ arctius cum hac Photii polemica dissertatione cohærent et ad aptius de illa judicandum conferre quid ac prodesse quodammodo videbuntur. Neque in his, quæ liti adhuc possunt esse obnoxia, sententiam veluti definitivam pronuntiamus, sed potius quædam suggerere volumus tum aliorum, quibus ejusmodi studia arident, tum denique exiguis nostris curis et indagibus denuo rimanda et perscrutanda.

2. Doctrina de Spiritus sancti *ex solo Patre* processione, quæ sæculo Ecclesiæ quarto, cum pugna cum Macedonianis serveret, nondum fuerat audita, cujus prima veluti semina ac vestigia in Nestoriana primæ controversia, deinde in concertationibus cum Monothelitis et Iconomachis deprehenduntur, Photium demum præcipuum propagatorem nacta est, cujus industria non suscitata tantum, verum etiam undequaque expolita ac veluti in systema [125] redacta fuit. Hic enim est, ait Hugo Etherianus (lib. 11 contra Græc. c. 16. *Bibl. PP.* Lugd. XXII, p. 1230) qui post Theodoritum in æquorea puteum fodiens arena, non semina, sed Circena venena sepeliendo diri valde languoris fidei christianorum causa factus est. Profecto hunc cum suis complicibus deplorat Isaias dicendo: *Væ qui sapientes*

(1*) Præ cæteris nominandi sunt Leo Allatius, Peavius, Natalis Alexander, Maimbourg, Le Quien,

Walch, Jager, quibus addendum Pitzippii opus: *L'Eglise orientale*, Rome 1855.

sumt apud semetipsos et in oculis suis prudentes (Isa. v, 21). Hic fuit, ut Joh. Beccus (s. Veccus) in orat. de un. Eccl. (c. 35, *Græc. Orthod.* Allat. t. I, p. 154) inquit, 'Ο πρώτος εὐρετής καὶ γεννήτωρ τῶν κατὰ τῆς Ῥωμικῆς Ἐκκλησίας ψευδῶς ἐφευρημένων προτάσεων. Quantum in hac doctrina stabilienda laboraverit, præter Amphiloichianas quasdam quæstiones ad hanc rem pertinentes, præter argumenta in epistola encyclica contenta, præter breve opusculum contra Romæ veteris asseclas, quod saltem dubiis ejus accensendum est operibus (vide Præfat. nostram), luculenter ostendunt tum prolixæ litteræ ad Aquileiensem archiepiscopum (2) datæ, quas librum potius esse haud immerito dixeris, et qui cæteris omnibus præstat, liber *De Spiritu sancti mystagogia*.

3. Invicta Nicolai I constantia (3) a Romana sede repulsus et anathemate percussus (C. a. 866) misit Photius encyclicam suam Orientis episcopis, quæ præter alia minoris momenti Latinis gravissimis verbis veluti turpissimam hæresin doctrinam illam exprobrabat, qua Spiritum sanctum ex Patre [126] *Filioque* procedere profitebantur, eamque quatuordecim circiter argumentis acriter impugnavit. Sed hæc Photii argumenta tum Occidentalibus minime innotuisse videntur (4); nonnisi *in genere* accusationum capita habebant perspecta, qualia a Bulgarorum principe Nicolaus pontifex fuerat ea doctus. Sane Ratramnus Corbeiensis monachus et Æneas antistes Parisiensis, qui tunc contra Græcos scripsere, illud unum noverant, quæ in Latinos crimina Græci congressissent, probationes ratiocinationesque Photii penitus ignorabant, quas neque alius quam Latinorum, neque ipse Nicolaus videtur novisse (5), ex cujus epistolis illi suas notitias hauserant. Ratramnus inter alia scribit (lib. III *Contra Græcorum opposita*, c. 6; Migne, t. CXXI, p. 303): « Cum enim negare volunt (Græci) Spiritum sanctum de Filio procedere, unde quod dicunt comprobent, nullam vel ratiocinationem vel auctoritatem ostendunt; unde potius levitatis esse tumor videtur, quam prudentiæ gravitas. » Non potuit sane ita loqui, qui Photii encyclicam ipsam legerat. Hinc apertum est, cur accurata Photianorum syllogismorum confutatio ab his auctoribus confici haud potuerit; illos in Latinum sermonem translatos fuisse nullum est vestigium. Rursum in Oriente Ratramni, Æneæ aliorumque libri vix cogniti fuisse videntur.

(2) Is Walpertus fuisse videtur, ad quem ep. 48 Joannis VIII (Mansi XIII, 43, 44) directa fuit et cui pariter inscriptum est Fragm. ep. Stephani V, a. 891 (Migne, t. CXXIX, p. 805). Vide de Rubens *Monum. Eccl. Aquil.* Venet. 1740, p. 448.

(3) Sæculo elapso Nicolaum, ut alios pontifices, non solum acatholici scriptores, verum et nonnulli male dispositi catholici, inter quos Fontanius (*Dissert. de Phot.* in *Nov. erud. delic.* vol. I), in agendi ratione contra Photium injuste vituperare adamabant. Longe rectius hac in re judicavit sæculo nostro Neander in *Hist. eccl.* (t. IV, p. 607, præsert. n. 3 et alias).

A Post Photii primam expulsionem (anno 867) non amplius necessarium, imo imprudens videbatur, Græcos universim de ejus erroribus objurgare, quos Ignatium fovere nulla erat suspicio; neque legati ad concilium octavum missi quid ejusmodi in mandatis habuere. Postmodum vero cum Ignatio mortuo Photius iterum Constantinopolitanam sedem occuparet, pax, licet non duratura, [127] fuit inita et in synodo sub Joanne VIII a. 879 celebrata de his tractatum fuisse nullo vestigio deprehenditur. Non ignoro, haud defuisse, qui Latinorum additionem ibi solemniter prohibitam fuisse affirmarint; verum, re accuratius perspecta, id defendi non posse liquido constat, ut multi viri docti jam demonstrarunt. Photius ipse in libro nostro (cap. 89) ex

B hac synodo, cujus ipse veluti anima et moderator extiterat, nullum aliud pro causa sua potuit argumentum colligere, nisi quod Joannis papæ legati symbolum prisco more receperint, recitaverint eique subscripserint; nulloque præterea certo argumento constat, ipsam tunc Romanam Ecclesiam symbolum solemniter cum illo additamento recitare consuevisse, cujus tamen additamenti sensum totamente amplectebatur. Quæ Photius (l. c.) de Joanne VIII scribit, ea in historia eorum temporum haud exigui momenti sunt; nos interim Joh. Becci verba adducemus, quæ recitatum hunc textum subsequuntur. « Hæc cum inveniant Photium scribentem hi quibuscum nobis sermo est, opinantur, ipsum inimicitias cum pace commutasse, quod papæ Joannis pii locum tenentes absque additione, quod apud nos legitur symbolum subscripserint et obsignaverint (6). Hoc vero nemo ex iis, qui ad bene conjectandum idonei sunt, facile sibi credendum proposuerit, cum *neque dogmatica ulla quæstio in ea synodo*, quæ pro pace sancienda coacta fuerat, *reperiatur mota*; sed veræ causæ illud erat occultatio, secundum quam cum universa Romana Ecclesia simultales ac inimicitias Photio exortæ fuerant. Cum enim vereretur, ne omnium reprehensionem incurreret, quod, cum papa Nicolaus eum non admitteret, [128] Romanam Ecclesiam universam in Divinitatem injuriam, impiam et legum maxime prævaricatricem nuncuparet; et cum papa Joannes ejus id patriarchalem thronum restitutioni consensum præbuisset, eandem sanctam et pietatis magistratam prædicaret; pro pace cum Joanne inita quasi apologiam contexens, per suos locum tenentes

(4) Aliter Walchium (*Hist. controv. de proc. Spirit. sanct.* Ienæ, 1751, c. 2, § 6, p. 35) statuisse apparet.

(5) Cf. Hincmar. Rem. epist. 51, t. II, p. 809, ed. Baluz. Nicol. I, ep. 70 ad Hincmar. ed. Migne, epist. 152, t. CXIX, 1152 seq.

(6) Lib. III, ad Theod. c. 4 (*Gr. orth.* II, p. 139): Οἴονται τῆς ἕχθρας τῆ εἰρήνην αὐτὸν ἀπαλλάξασθαι, τὸ διὰ τοῦς τοῦ πάππ᾽ Ἰωάννου θεοσεβείας τοποτηρητάς τὸ δόγμα τῆς προσθήκης ἀναγιγνωσκόμενον παρ' ἡμῖν τῆς πίστεως σύμβολον ὑπογράφειν τε καὶ ἐπισφραγίσθαι.

Joannem accepisse symbolum, et mente et lingua et sacris illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsisse obsignasseque inculcat. Hoc autem isti ita perfecere, quia et qui ante Joannem papam Romanam sedem ornarunt, hoc sanctum et pietate plenum profitebantur symbolum, quod etiam qui post eum ad hæc usque tempora succedere, et mente amplectuntur et lingua deprædicant. Et dictum meum demonstrabit Evangeliorum nulla facta commutatio, et omnia Patrum scripta, quæ Spiritum tradunt ex Patre procedere et absque additione apud eos leguntur atque probantur (7). » Deum ejusmodi fucata pace rupta non potuit [129] Photius sibi temperare, quominus denuo hanc controversiam resuscitaret; imo suam opinionem tenaciter fovet et licet Romanos pontifices Nicolao excepto carpere non auderet, verum potius ab eis suæ causæ patrocinium peteret, Occidentales, quos posset, in eam trahere studuit. Consulto tamen, uti Hadrianum II, ita et Marinum pontificem non nominat, censuram ab utroque sibi inflictam tacet, suum cum Romana Ecclesia jacta consensum. Verum resuscitata a Photio quæstio tum apud Latinos vix eum in modum innotuit, qui ad artificiosas ejus rationes refutandas eos provocaret; ac licet jam tum Venetiani cum Byzantinis frequenti commercio convenirent (8), tamen post Joannem VIII usque ad Leonis Sapientis imperium ex tristi temporum conditione Orientalium Occidentaliumque communicatio magis magisque languebat, adeo ut præter eos, quos Photius in suam partem alliciebat, episcopos (9) haud multi ejus conamina novisse videantur. Deploranda sane documentorum penuria, quæ ultima Photii tempora densis veluti tenebris offundit.

4. Sed quid Latini potissimum ad defendendum dogma de processione Spiritus sancti ex Filio proponerent, id nullatenus diu potuit Photium latere et quadantenus quæ Ratramni aliorumque libri continebant, si non aliunde, sane ex epistolis, quas etiam ex Occidentalibus [130] partibus frequentes accipiebat, probe novit. Fortasse et postea una cum his epistolis libri illi Photio missi sunt. Hinc in posterioribus de hac quæstione scriptis, in ep. ad

(7) Lib. III, ad Theod. c. 4, p. 139. 140: Τό δ' οὐκ ἂν τις τῶν εὐθουσίως ἐπιβάλλειν εἰδόντων βιβλίον εἰς πίστιν ἠγάσαστο, ἐπεὶ μὴδὲ δογματικός τις λόγος ἐν τῇ πρὸς εἰρήνην γενομένη τότε συνόδῳ εὐρίσκειται κινήσεις, ἀλλ' ἐπίκριψις τοῦτο τῆς ἀληθείας ἦν αἰτίας, καθῆν ἢ κατὰ πάσης τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀνέστη τῆ Φωτίῳ δυσμένεια. Τὸν γὰρ ἐξ ἀπάντων ψόγον ὑπορώμενος Φ., ἐφ' οἷς τοῦ μὲν πάπα Νικολάου μὴ προσεμένου αὐτὸν, πᾶσαν τὴν Ῥωμ. Ἐκκλησίαν πρὸς τὸ θεῖον ἐξυβρίζουσαν, καὶ ἀσεβοῦσαν, καὶ παρανομοῦσαν τὰ ἔσχατα ἀπεκάλει, τοῦ δὲ πάπα Ἰωάννου τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καθίδρυσιν τοῦτου ἐπευδοκίησαντος, ἀγίαν τάτην καὶ εὐσεβείας διδάσκαλον ἀνεκτίρυττεν, ὡς περ τινὰ ἀπολογία ὑπὲρ τῆς πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην εἰρήνης προβάλλεται τὸ διὰ τῶν ἐκείνου τοποτηρητῶν τὸ τῆς πίστεως ἐκείνον ἀποδέξασθαι: σύμβολον καὶ γνώμη καὶ γλώσση κ. χερσὶν ἱερῶν τῶν τοιοῦτων περιφανεστάτων κ. θαυμασίων ἀνδρῶν ὑπογράψαι αὐτὸ κ. ἐπισφραγίσασθαι. Τοῦτο δὲ οὕτω πεποιήκασιν οὗτοι διὰ τὸ καὶ τοὺς πρὸ τοῦ

A Aquileiensem præsulem, ut de opusculo breviori apud Euthymium taceamus, multo vero magis in tractatu de Spiritu sancti mystagogia ad ea quæ potiora sibi videbantur respicit Latinorum argumenta et suis demonstrationibus eorum refutationem intermiscet. Præclare noverat Latinos inniti Bibliorum testimoniis, ac potissimum Joan. xvi, 13-15; Galat. iv, 6; Rom. viii, 9, et suorum Patrum auctoritati, maxime Ambrosii, Augustini atque Hieronymi. Quod si Ratramni Æneæve scripta vel ex toto vel ex parte legerat, ubi Græcorum quoque Doctorum textus allegantur, hos callide dissimulasse dicendus est. Sed in fine nostri operis (cap. 96) pollicetur, « si convertat Dominus librorum et amanuensium suorum captivitatem, » illi cui hoc opus B nuncupavit, etiam dicta atque sententias, quas « novi, » quos vocal, « Pneumatomachi in medium proferunt, » causæ suæ patrocinium inde petentes, una cum opportunis refutationibus adjectis Patrum testimoniis sese transmissurum. Id eum postmodum præstitisse nullo historiæ documento edocemur; verum illud sane recte colligimus, Photium *nullo plura*, quam in hoc tractatu protulit, Latinorum argumenta cognovisse et ex auctoritate petita præsidia.

5. Sed quænam est illa βιβλίῳν καὶ ὑπογραφῶν ἀγχαλωσίς, quam hic Photius commemorat? Ne ad prius Photii exsilium hoc referamus, in quo frequenter de librorum jactura conqueritur, vetare videtur cap. 89, unde patet librum conscriptum fuisse pluribus post Photii restitutionem annis elapsis, nec ante an. 884, cum Adriani III mentio fiat. Si opus paulo post priorum Photii expulsionem exaratum fuisset, plana fere aperteque exstitissent ea quæ de librorum scriptorumque penuria scribit; [131] Joannis vero VIII et Adriani III mentio rem interturbat. Quomodo enim Photius sub Joanne VIII solemniter sedi restitutus, Basilii imperatoris gravis gratia, potentissimus fere in omnibus, librorum amanuensiumque inopiam patiebatur? Posset et de altero exsilio sub Leone Sapientis haberi suspicio; id temporum rationi congrueret, cum exsilium istud incidat in an. 886. Verum

D πάπα Ἰωάννου τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ῥωμῆς θρόνον κοσμοῦντας τὸ τοιοῦτο σύμβολον ἄγιον καὶ εὐσεβείας πλήρες ὁμολογεῖν, ὅπερ οὖν καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου μέχρι τοῦ νῦν καὶ γνώμη στέργουσι καὶ γλώσση ἀνακηρύττουσι. Καὶ ἀποδείξι μοι τοῦ λόγου τὸ τῶν Εὐαγγελίων ἀμεταποίητον, κ. πᾶσα γραφὴ πατρικῆ, ἢ τὸ Πνεῦμα λέγουσα ἐκ Πατρὸς ἐκπορευεσθαι, διχαπροσθήκης παρ' αὐτοῖς καὶ ἀνγινωσκομένη καὶ ὁμολογουμένη.

(8) Id patet ex Joan VIII epistolis, ut epist. 17, 20 ad Ursum Venet. ducem aliisque.

(9) Beccus apud Allat. *De Purgatorio* Append. p. 625 ed. Rom. 1655 refert, et ad alios Italos episcopos hac de causa scripsisse Photium, ac nominatim ad Marinum Castellanum, Gaudericum Valternum, et Zachariam Anagninum, qui in ejus temporis monumentis aliquoties occurrunt, ac præsertim in concilio Romano a. 879 et conc. Ravennat. a. 878.

liber noster præter hanc scribentium librorumque *αἰχμαλωσίαν* nusquam ostendit auctorem exsilio atque mœrore affectum, imo in ipso exordio (cap. 1) prospera tempora sibi a Providentia concessa videtur insinuare. Dicere quis posset Photium ista scripsisse vel scriptioni finem imposuisse a Leone VI gradu motum, nondum tamen judicatum, ideoque in monasterio otio fruentem, spe tamen vincendi adversariorum conatus adhuc repletum. Neque hoc officeret, quod in cod. Column. Photius semet patriarcham appellat in inscriptione; se enim semper, etiam in priori exsilio, legitimum habuit patriarcham et de jure novæ Romæ episcopum. Quid itaque dicendum? At res tanti non esse videtur. In priori exsilio amplissima librorum collectio, quam sibi Photius comparaverat, direpta discerptaque fuit; libri fortasse restituto patriarchæ redditi nunquam fuere; amanuenses vero et tachygraphi, quos antea in promptu habuerat, nescimus quo casu præsto non amplius erant, ob suspicionem fortasse politicam detenti. Verum hoc fortassis non penitus omnibus satisfacit. Quid si dicatur Photium Providentiæ erga se benignitatem in hoc reposuisse, quod, amotis curis, libere studiis suis vacare posset, vel opus prius a se inceptum anno 886 initio exsiliis posterioris absolvisse, in quem annum pleraque quadrarent? Verum ut sit, malim ego integrum librum putare, quam ad hypotheses confugere, quales in similibus rebus confingi plerumque solent, interpolatum esse opus et alia posterius addita iis quæ in priori editione habebantur. Attamen non nego et illud probabile esse, Photium ipsum opus non uno eodemque tempore continenter scripsisse, sed in aliis rerum [132] adjunctis alia addidisse. En rursus fontium inopia certo rem definiri non sinit. Donec firmiora reperiantur, quid sibi probabilius videtur, eligat lector. Eodem tempore vel potius paulo ante scripta fuisse videtur epistola ad Aquileiensem archiepiscopum, in qua Joannis VIII, jam defuncti, non vero Adriani III fit mentio (Vide not. 85 ad cap. 89). Utrumque ergo opus ad ultima tempora patriarchatus Photii spectat. Id exploratum est; reliqua vero conjecturis campum aperiunt.

6. Ut tamen quoad propositam quæstionem sententiam meam proponam, verosimilius mihi opus nostrum circa annum 886 compositum esse videtur. Si non fallimur, dum Photii verba (cap. 89): « Cum igitur sancti ac beati hi pontifices ita, dum in terris degebant, senserint et ab his fluxis et corruptibilibus rebus ad incorruptibilem vitam in hac confessione transierint, » non solum ad priores, verum etiam ad proxime nominatum pontificem eorumque postremum referimus, tunc tuto colligi potest Adrianum III, dum hæc scribebat Photius, jam diem supremum obiisse ejusque mortem huic jam

innotuisse. Cum vero Adrianus mense Maio a. 885 defunctus sit idque Photius probabiliter nonnisi aliquot elapsis mensibus didicerit, facile ad annum 886 deducimur, quo Basilio Macedone decedente ac Leone ejus filio imperii habenas assumente, Photii res rursus turbatæ sunt. Præterea Adriani III synodicam non ut nuper ac paulo ante sibi missam allegat Photius; ab ea missa ad tempus, quo Photius ista scripsit, intervallum temporis haud adeo breve cogitandum videtur. Igitur vel Photius eo momento, quo illa litteris consignavit, jam e cathedra turbatus erat vel saltem ejusmodi catastrophe non diu post subsecuta est. Si prius admittitur, facillime explicatur *αἰχμαλωσία βιβλίων καὶ ὑπογράφων*, de qua loquitur et solum difficultas est in iis quæ ex cap. 1 colliguntur. Hæc vero solvi potest vel ex iis quæ ibidem [133] et in Præf. notantur, vel ex allata supra verborum huc pertinentium explicatione. Imo tota evanescit difficultas, si incisum illud *τῆς θείας προνοίας εὐμ. ἡ. ὄρ.* non, uti prima fronte videbatur, ad conditionem statumque auctoris refertur, quasi dicat, se ideo petitioni satisfacere, quia benigne providentia sibi nunc prospiciat, sed eo legitimo sensu exponitur: *Deo propitio* non indigna tuo in Deum amore tuoque desiderio hujus rei fiet executio; sive: Dei providentia annuente rem exsequemur et ad terminum perducemus, vel: si benigne nos respicit Deus. Non *causaliter*, sed *conditionaliter* genitivus absolutus accipiendus, et nihil est quod nos cogat reddere: quia vel *cum*. Quod si vero ante posteriorem e throno depulsionem finem libro imposuit, adjuncta talla facile cogitari possunt, in quibus deplorare poterat scribentium librorumque defectum, ut in superius dictis allata sunt. Jam Basilio ægrotante potuit Photius adversam fortunam experiri; quanquam non opus est ad hæc recurrere, saltem iis qui simpliciori explicationi supra datæ adhærent (10).

7. Sed quinam erant illi plures majorisque molis libri, quibus adversariorum fastum et alta supercilia flecti ac funditus profligari gloriatur auctor (cap. 1)? Erantne ante Photium uberiores hac de re tractatus, qui fusius Latinorum sententiam refutare conabantur? Num ante illum ita disputationis ignis exarserat, ut Spiritus sancti ex Filio processionis assertores jam abunde confutatos credere potuerit? An vero fortasse Patrum Græcorum, Damasceni v. gr., operam intellexit, quæ tamen nusquam de hac controversia agendi scopum consiliumque manifestant? Num ipse alios uberiores libros de hac re ediderat, quorum tamen nullum hucusque habemus hoc nostro opere locupletiores? Posterius non [134] facile admittendum. Longe mihi credibilius Photium, qui ostentatione quadam fere ubique Græcorum Patrum theologiam jactat, qui cap. 96 ad eorundem dicta a se vel collecta

(10) Huc usque ejusmodi quæstiones accuratius pertractare non potuimus; speramus alibi nos meliora duros.

vel colligenda provocat, horum tractatus, etsi non ex professo, ut dici solet, hac de materia agentes, specie duntaxat et silentio potius quam apertis verbis sibi quodammodo faventes respexisse. Sane de libris multorum versuum (στυχῶν) loquitur, quibus inserta erant argumenta, quæ ad Latinos convincendos idonea reputabat; ea quæ in his dispersa erant, colligere et synoptice exhibere consilium ceperat; proinde hi libri non in una illa quæstione versabantur. Ad hos vero provocat Photius ad antiquitatem auctoritatemque suis dictis conciliandam, quamvis fere omnia quæ profert, proprii sui ingenii fetus existant.

8. Tum ipsius libri verba tum cod. Column. inscriptio suadent librum nostrum non secus ac illum, qui ad Aquileiensem præulem missus fuit, epistolæ formam præ se tulisse, quæ ad varios directa videtur. Quis Beda episcopus fuerit, cui cod. Column., quis Eusebius, cui Beccus librum nuncupatum dicit, ignoramus. Quod ad dictionem spectat, modo ea dialecticorum instar concisa est, modo rhetoricis ornata floribus, interdum elegans, rudior alias, affectata sæpe, sed plerumque perspicua (11), nunquam fere [135] penitus sale destituta. Ostendit auctorem, qui multa legerat, ex multis variorum temporum auctoribus stylum sibi formarat. Acriter omnino Latinos insectatur. Accusat eos tum ignorantiam, erroris, stultitiam, insaniam, vesaniam, furoris, tum temeritatis, audaciam, impudentiam, tum hæreses, polytheismi, impietatis; horrenda eis contra fidem impingit crimina; artibus omnibus utitur ad eos confundendos et refellendos. Mira est ingenii fecunditas, quæ toties dicta aliis et aliis modis novit denuo, quasi revera nova sint, producere; iniqua fere semper est cum adversariis agendi ratio, quorum doctrinam perversis non solum consecrariis, sed etiam interpretationibus fœdissimo sub aspectu ostendere totis viribus anhelat.

9. Operis authentia ita manifesta est, ut sit tempus consumere, velle ejus argumenta congerere. Quod ad ejus integritatem spectat, neque ea in dubium vocari potest. Id tamen fortasse dubitandi

(11) Non tamen male in genere A. Scottus (Præfat. in *Amphiloch.* qu. 18, Neapoli, 1814, p. v) monebat: « Comperit est... quantum medii æviscriptores, ac Photius ipse, auctor alioqui disertissimus, a prisca Atticisimi elegantia desciverint, et quanta denique obscuritate ex eodem scriptionis vitio sermones præsertim didascalici obvolvuntur. Verba enim technica, et quidem scholastica, quæ tunc percubuerant, argumentationum cavillationumque subtilitates, quibus ingenii acumen sese jactabat, ac periodorum μεγλοκώλων implicata prolixitas, in qua præcipuus orationis cultus constituebatur, sunt quædam veluti impedimenta, quæ lectori ad sensum recte tenendum identidem obiciuntur. »

(12) Cf. in op. nostro cap. 5, 20, 23, 24.

(13) Cap. 2, 25, 28, 90, et sæpe.

(14) *Contra Manich.* II, 11, Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 632 Cf. ep. 205, p. 302; op. nostr. c. 48.

(15) Suidas sub h. v. Μυσταγωγεί· μυστήρια ἐπιτελεῖ ὡς μυστήρια ἄγει ἢ ἐκδιδάσκει. Hesych.

rationem affert, quod liber nihil fere contineat de eo, quod missio Spiritus sancti per Filium sit ratio cur Filii dicatur Spiritus, quod tamen in titulo trium codicum expressum est. Sed potest in primis dici titulum non totum, uti exstat, ab ipso Photio fuisse præpositum; deinde potest et illud affirmari, etsi titulum ipse posuerit, tamen dictorum copia abreptum hujus rei, quam moliebatur, expositionem omisisse pluraque fortasse in mente habuisse, quam re ipsa tractaverit, præsertim si intervallis temporum totum opus perfecit. Si apud Hugonem Eiharianum (l. II, c. 20, p. 1235) legitur: « Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et qui mittitur per ipsum, ut Photii declarat descriptio, » videtur hic inscriptio intelligenda, quam et Hugo præ oculis habuerit, qui præterea nihil ex hoc opere allegat, quod ad hanc quæstionem referatur. Theophylactus (not. 32 ad cap. 60) alique posteriores Græci utramque rationem, consubstantialitatem ac missionem, solent conjungere et, propositio, qua Spiritus Filii Spiritus [136] dici ob missionem affirmatur, minime a mente Photii abhorret, qui (cap. 94) multiplices hujus dicti rationes assignari posse tradit, ac (c. 85) breviter et illud tangit, quod Filius mittatur a Spiritu sancto.

10. *De Spiritus sancti mystagogia* librum inscriptum voluit Photius. Vocabulum hoc maxime ipsi familiare (12), non secus ac μυσταγωγείν (13) et μυσταγωγός Paulus v. gr. apostolus μύστης καὶ μυσταγωγός ipsi dicitur (14). Est proprie μυσταγωγῶν qui in mysteria ducit, qui ritu mysterioso iniciat, consecrat, qui mysteria perficit, qui mysteria tradit ac docet (15); hinc sacerdos quoque μυσταγωγός nuncupatur (16); μυσταγωγία est initiatio, immissio, inductio in mysteria, sacra institutio, sacri cujuslibet ritus perfectio (17). Porro cum in ecclesiastico loquendi usu tam sacramenta sacrique ritus quam dogmata sublimiora rationisque vires excedentia nominentur μυστήρια, μυσταγωγία quoque modo ad sacramenta Ecclesiæ (18), ac præsertim ad baptismum (19) et Eucharistiam (20), refertur, ac sæpe in posteriori acceptione [137] idem

sub. h. v. μυστήριον ἄγει. Cf. Suicer. *Thes.* ib.

(16) Suidas: Μυσταγωγός· ἱερεὺς ὁ τοὺς μύστας ἄγων. Sunt vero μύσται — μυστήρια εἰδότες.

(17) Suicer. *Thes.* h. v.

(18) Huc spectant verba Eus. *Cæs. Hist. eccl.* I, 2, p. 24 ed. Hein. 1820. Ait enim Deum Judæis per Moysen dedisse figuras ac symbola, ἐτέρων τε νοητῶν θεωρημάτων εἰσαγωγὰς, ἀλλ' οὐκ αὐτὰς ἐναργεῖς τὰς μυσταγωγίας.

(19) Cyrill., Chrys., Theodoret. apud Klee in *Hist. dogmat.* II, p. 137; Phot. *Amphil.* q. 43; *Mat. Nova Collect.* I, II, p. 99.

(20) Chrys. in *Rom.* XVI, 3; Greg. Nyss. in *Cant.* Klee l. c., p. 170; Greg. Naz. *orat.* 17, p. 273: Τὴν ἱεράν καὶ ἄνω φέρουσαν μυσταγωγίαν. Cf. Neander *K. G.* II, p. 973, ed. III. Hinc Chrysostomus quoad utrumque sacramentum fideles sæpe vocat μεμυσταγωγημένους. Vide et Casaubon. *exercit.* 16, in *Ann. Baronii.*

ac λειτουργία significat (21), modo ad theologiam institutionem sacramque doctrinam denotandam adhibetur; atque adeo tum λειτουργίαν tum θεολογίαν complectitur. Frequenter Photius μυσταγωγίαν dicit institutionem dogmaticam, doctrinam divinitus traditam; sic θεόσοφον μυσταγωγίαν vocat fidei expositionem ex œcumenicorum conciliorum definitionibus desumptam (22); sic verba μυσταγωγείν, θεολογείν, θεολογείν veluti synonyma usurpat (23). Et hoc pacto in opere nostro vocem intelligit; tradere vult doctrinam sacram ac divinam de Spiritu sancto, vera dogmata circa tertiam Trinitatis personam. Æquipollere μυσταγωγίαν cum θεολογίᾳ ac θεολογίᾳ, et μυσταγωγείν cum θεολογείν ac θεολογείν promiscuus harum vocum usus satis manifestat (24).

11. Quanti momenti Photii liber *De Spiritu sancti mystagogia* sit, id in primis patet, si eum cum posteriorum temporum ejusdem argumenti operibus Græcorum conferamus, quod vel ex notis ideo operi a nobis appositis constabit. Patet id rursus, si eos consideramus, qui pro catholicæ Ecclesiæ dogmate contra Græcos calumiam strinxere, [138] quique non parum cum Photii syllogismis decertarunt. Ad Latinorum manus per tria sæcula vix hoc opus pervenit. Sæculo demum XII, Hugo Etherianus, qui apud Manuelem I imperatorem singulari fruebatur gratia, illud præ manibus habuit ac in suis libris ad Alexandrum III missis nonnulla ejus capita confutavit (25). Est autem Hugo, ut opinor, nobilissimis theologis annumerandus, qui in eo sane non imprudenter egit, quod Græcorum Patrum lectione nutritus loquendi morem eorum studiose secutus imitatusque est (26), quo faciliorem, quantum posset, ad desideratam unionem sterneret viam; qua in re, licet sæpe dura Latinorum theologis auribus ejus dictio videatur, laudandus potius, quam culpandus est. Cæterum si non cuncta accurate pertractavit, meminisse oportet, sæculo XII non eam theologiam ἀκριδέειν [139],

(21) Germ. *Rer. eccles. contempl.* Galland. XIII, p. 209; Bona, *Rer. Lit.* l. II; Raynaud, *Onomast. Buchar.*, J. Dartis ad dist. 2, *De consecr.* Selvaggio *Instit. antiq. Chr.* l. II, p. 1, c. 6, § 5, n. 15.

(22) Phot. *epist.* 1, ad Mich. Bulg. n. 21. (*Antiqu. lect.* Canis ed. Basnage II, II, p. 397.)

(23) Vide op. nostr. c. 53; *Amphil.* 28, apud Scottum p. 26 et seq.

(24) Quam cap. 20 vocat προτέραν μυσταγωγίαν, scilicet doctrinam a Christo Joan. xv, 26, annuntiatam, eandem cap. 23 dicit προτέραν θεολογίαν. Cap. 67 ait: Admirabilem illam mystagogiam, per quam Spiritum ex Patre procedere theologica ratione prædicamus (θεολογοῦμεν), adversarios pervertere propriis suis figmentis et inventionibus.

(25) Quod ad versionem verborum Photii attinet, avrius judicat Petavius (*De Trin.* VII, c. 2, n. 4), Hugonem ea non integre transtulisse. Verum Petavius e Photii operibus encyclicam tantum epistolam hic præ oculis habuisse videtur, nec nostrum opus inspexit, e quo fere omnia Photii verba quæ affert, ille desumpsit.

(26) Sic causæ nomine, æque ac Græci vocibus

constitutam inveniri, quam sæculo XIII illa adepta est; meminisse oportet, cum ingenuè fateri et virium suarum inopiam et sublimis materiæ, quam tractabat, difficultatem. In præfat. ab lib. III *De hæresibus quas Græci in Latinos devolvunt* (*Bibl. PP. max.* Ludg. XXII, p. 1237 c), « De hac materia, inquit, edere aliquid formidabile est; nam in his non solum infirma facultas rationis orationisque, verum validissima vix se a mendacio temperat et ab inconsultis erroribus. » Hinc nos inter eos, quos sequentibus harum animadversionum articulis contra Photium disputantes inducimus, haud infimo subsellio Etherianum collocandum esse rati sumus. Neque minoris, in multis etiam majoris auctoritatis est Joan. Beccus, virtute ac doctrina æque nobilissimus Byzantinorum patriarcha, qui pro vero dogmate, semel ac illud cognovit, strenue decertavit, qui et operibus et discipulis suis Græcorum nationem mire illustravit. Illud tamen notandum, Beccum in orat. de un. Eccl. (*Græc. orth.* I, p. 154-180), dnm Photii argumenta quædam profert ac solvit, non nostrum opus allegare, sed opusculum alterum ab Euthymio vulgatum; libro vero III, ad Theodorum Sugdææ episcopum (*ibid.* II, p. 133 seq.) ex illo manifeste hausisse. Alii, qui hunc Photii librum refellendum sibi sumpserint, noti huc usque non sunt; sed quoad rem ejus argumenta, quæ insequentium sæculorum schismaticis veluti facem præferebant, plurimi theologo feliciter enervarunt. Nos dum varios auctores in medium proferimus, licet selecti ii sint, nequaquam *singulorum* dicta nostra facere intendimus, verum potius uno veluti conspectu ea exhibere, quæ a diversis, diverso tempore, ac pro varia ingenii institutionisque indole, contra argutias illas modo feliciori Marte, modo non satis felici, non tamen sine ullo fundamento, proferebantur.

12. At enim vero hujus operis pretium theologicum et aliunde patet. Quod ad pugnam illius de Spiritu sancti [140] processione varia stadia pro-

αίτιας et ἐρχῆς promiscue utuntur, passim principium significat, quod posterius vocabulum gravissimis ducti rationibus (vide Thom. *Sum.* p. I, q. 33, a. 1 ad 1 et *Opusc. contra Græc.* ad Urban. IV, c. 7), prætulerunt Latini. Alia exempla intra suppeditabuntur. Universim vero opus nostri Theologi quoad majorem partem adeo Græcorum dictionem redolet, ut illud potius e Græco in Latinum sermonem translatum diceret, quam Latine conscriptum, nisi aliunde constaret, Hugonem Latine scripsisse. Exstitit teste Allatio (*De eccles. consensione*, l. II, c. 2, p. 654) Græca hujus operis versio, quæ si publicata foret, facilis de hac re judicaretur. Mihi non incredibile videtur Hugonem Constantinopoli Græce quædam pro imperatore scripsisse, hæc vero Latino eloquio rursus pertractata et in tres libros congesta amicis Occidentalibus tradidisse. Præfationes librorum ejusdem legenti id non sine fundamento dictum apparebit. Demum mihi et hoc persuasum est, qui Hugonis philosophemata et dialecticos excursus uberius scrutatus fuerit, inde non exiguos fructus pro historia philosophiæ mediæ ævi ante Thomam eum collecturum.

gressusque pertinet, id imprimis notandum, duplicis generis arma fuisse adhibita: *auctoritatis* scilicet et *rationis*. Prius genus Bibliorum et traditionis testimonia complectitur; alterum ratiocinationes ex theologis principiis profectas. Porro ad *auctoritatem* quod attinet, is fere ubique a Photio et ei adhaerentibus assumitur canon: *Ubiunque*, sive in Scripturis sive in symbolis et synodorum actis, sive apud Patres, *ex Patre procedere dicitur Spiritus sanctus, ibi processio ex Filio prorsus excluditur*, quem canonem falsum esse facili negotio Latini theologi evincunt. Ad Patres vero, ac speciatim Græcos, Latini *primi* in hac lite provocarunt. Constat ex celebri in hac controversia epistola sancti Maximi ad Marinum (27) jam sæculo vii Occidentales præter suos doctores Cyrilli Alexandrini expositionem in Joannis Evangelium appellasse; constat non solum posteriores Latinos, ut Etherianum et Anselmum Havelbergensem (*Dial.* l. ii, c. 24, p. 188 ed. Paris. 1723), verum etiam eos ipsos, qui primitus Photium impugnabant scriptores Occidentales, Athanasii, Didymi aliorumque Græcorum testimonia protulisse; Græcos vero nonnisi serius ex sententiis suorum doctorum arma petere cœpisse, atque in iis explicandis fluctantium et incertorum more sæpenumero suas mutasse opiniones. Nicephorus Blemmida, vir insignis, cujus integritati et eruditioni vel ipsi schismatici summas tribuunt laudes (28), et testatur et probat vetustiores suorum civium Damascenum secutos admisisse διὰ τοῦ Ἰησοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, nonnisi τὸ, ἐκ τοῦ [141] Ἰησοῦ negantes; posteriores vero, quo melius formulam alteram tollerent, etiam priorem, veluti non minus causæ suæ exitialem, esse æque aspernatos (29). Provocat ipse ad opus τῆς ἱερᾶς ὀπλοθήκης jam dudum celeberrimum (30), ubi ad formulam ἐκ τοῦ

(27) Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 38, 39. Opp. Max. II, p. 38, 39; Allat. *contra Creyght.* p. 491.

(28) Cf. Georg. Acropol. *Annal.* c. 32, p. 54, ed. Bonn.; Pachym. *Hist.* v. 15; Ephrem monach. in *Chron.* (Mai. *Vett. scr. Coll.* III, 1, p. 214); Becc. *orat.* 2, De injusta depos. c. 5, 17 (*G. O.* II, 43, 62); Allat. *De consens.* l. II, c. 14, n. 4.

(29) Niceph. Blem. *orat.* 1, c. 5-7; *orat.* 2, c. 3 (*G. O.* I, p. 4-8, 42).

(30) Niceph. Blem. l. c. p. 4: Ἡ βίβλος αἰδέσιμος ἦν τοῖς τότε τῶν λογίων ἀνδρῶν λογάσι καὶ περισπούδαστος, εἰς ἔπειτά τε καὶ ἕως ἡμῶν περιπυστος καὶ ἐξαιρετος. Beccus, *orat.* 2, de deposit. (*G. O.* II, 59) Camaterum auctorem vocat.

(31) Cf. Beccum *orat.* cit. (p. 50 seq., 54 seq., 93); I, iv, ad Constant. c. 3 (ib. p. 207 seq.); contra tom. Cypr. (ib. p. 215 seq.); Marcum Ephes. de præpositione διὰ æquipollente τῇ μετὰ apud Greg. Cpl. in *Apol.* (Cod. Mon. 27 f. 115 a. seq.) Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 60-61, p. 404-432.

(32) Camateri opus cum Refutatione Becci exstat in *Gr. orthod.* t. II, p. 293-521; Epigraphæ Becci ib. p. 522 seq. Palamæ antirrheticus cum Bessarionis confut. ap. Arcud. in *Opusc. theol. aureis.* Rom. 1630, 1670 et in cod. Mon. cit. f. 57 seq.

(33) Opera Joan. Chilæ et Manuelis Chrysolaræ pro causa catholica nondum publicata sunt, præstans Manuelis Calecæ opus Latine tantum, quantum scimus. Ex schismaticis auctoribus multa adhuc in bi-

liothecis jacent Theophylacti, Phurnæ, Nicolai Methon., Eustratii Nicæni, Nicetæ Byzant., Camateri, Nicol. Hydruntini aliorumque. In cod. Vindob. Gr. theol. 102 (Lamb. 258) f. 18, antithesis est Matthæi quæstoris contra Thomam Aquinatem. Plura opera sæc. xv, partim in conc. Flor. editionibus, partim ab Arcudio publicata continent cod. Mon. in nostra editione adhibitus. Ibi quoque legitur fol. 114 b-144 a. Gregorii Cpl. Apologia in Marci Ephesii confessionem (præcedit) f. 97 b-114 a, ejusdem liber ad imp. Trapez. ab Allat. *G. O.* I, 419 seq. editus); sequuntur a fol. 180 a. Marci Eugenii capita syllogistica, quorum 17 Georgius Scholarius, reliqua usque ad cap. 38 Bessarion confutavit, quæ refutationes usque ad fol. 255 b se extendunt. Legitur nota capitum summaria addita: Ἐτερα κεφάλαια τοῦ αὐτοῦ Ἐφέσου, ἃ οὐκ ἔφθασεν ἀπολογηθῆναι ὁ σχολάριος, καὶ ἀπεκρίθη ταῦτα ὁ Κύριός μου Νικαίας αἰτήσαι καὶ παρακλήσαι τοῦ μακαρίτου Κυρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου γενομένου ἐν Ρώμῃ. Ex his operibus nonnulla in seq. articulis excerpta sunt. Cæterum in operibus schismaticorum quæ nondum vulgata sunt, plurima eadem planè videntur esse, quæ jam in editis prostant; paucæ solummodo quæ peculiaria habent, expiscari interdum licet. Nihilominus non sine utilitate pro uberiori hujus dogmatis historia ejusmodi scripta publicarentur.

Ἰησοῦ impugnandam argumenta ex doctorum formula διὰ τοῦ Ἰησοῦ petebantur. Incredibile dictum est, quot diversis modis interpretati fuerint suorum Patrum dicta, modo significationem τοῦ προέρχασθαι, προϊέναι, προχεῖσθαι longe aliam quam τοῦ ἐκπορεύεσθαι prætendentes, modo alia vocum discrimina fingentes, modo præpositionem διὰ præpositionibus σύν et μετὰ æquiparantes, modo nescio quam ἔκφανσιν, quæ nulla modo si πρόοδος, modo pervadere quoddam seu διήκειν, aliaque id genus comminiscens (31). Qui vero primus, post Photium, qui id saltem jam moliebatur, Patrum dicta, quæ schismatis causæ favere putabantur, in unum collegit, Andronicus Camaterus sæculo xii (vel xi) florens, nonnisi adjectis suis observationibus iis nervum quemdam fucatæ probationis indere potuit; adeo deerant testimonia diserte et pure ejus scopo conducentia præter illa, quibus supradictus canon applicabatur. Camateri observationes refellendas sibi sumpsit Beccus, qui simul in suis epigraphis Patrum textus pro processione ex Filio collegit; quibus Palamas, acerrimus schismatis defensor, postea suas ἀντιρρήσεις opposuit, quas card. Bessarion [142] confutavit (32). Sed multa utriusque partis scripta lucem adhuc desiderant, quæ concertationis varios successus accuratius delinearent (33). Nemo rerum gnarus negaverit, Latinos scriptores jam sæc. ix Græcorum solvendis argutiis impares minima fuisse; posterius vero ac præsertim sæc. xiii et xv, eos in theologia et in philosophicis disciplinis undequaque superiores exstitisse manifestum est. Sed sæculo ix, hæc controversia nondum eo eruditionis splendore agitari potuit, quem tempore Becci et synodi Florentinæ animadvertimus; neque eæ quæstiones exegeticæ, philologicæ [143] ac criticæ movebantur, in quibus postea summi theologi

deceat. Attamen, ut pugna Græcis e voto cederet, certa quædam principia erant constituenda, et quibus doctrina Latinis contraria stabiliretur, quorumque ope auctoritatum dicta scopo accommodarentur. Et hic fuit Photii labor, qui pro sui ingenii facultate ea primus posuit fundamenta et facem prætulit cunctis ejusdem sententiæ patronis; uberimum ipse fontem aperuit, ex quo per sæcula insequentia pleraque sua hausere, quicumque Spiritus sancti ex Filio processionem impugnarunt.

13. *Rationes theologicæ* schismaticorum ex nonnullis principiis maxima ex parte pendent a Photio jam stabilitis. Hæc *axiomata*, struendorum sophismatum fundamenta, qui bene perspexerit, artificiosam illorum disputationem ex integro poterit dijudicare. Photius autem, ut fere ubique in talibus usu venit, miscet *veris falsa*, receptis et concessis principiis nunquam admittenda eaque callide logicæ consecutionis filo inter se connectit. Quod attinet ad principia theologica ab omnibus admissa, his potissimum utitur Photius: I. Trinitas est omnino consubstantialis; tres personæ eandem habent omnino naturam atque potentiam. II. Pater est prima causa, primum principium, ex quo tum Filius tum Spiritus sanctus, etsi non eodem modo, suum esse divinamque habent essentiam. III. Essentia communicatur, sed personales proprietates sunt omnino incommunicabiles, vel, ut Gregorius Nazianzenus loquitur, τὸ ἴδιον ἐκάστου ἀκοινῶντων. (Cf. Joan. Theol. sess. 18 concilii Florentini, Hard. *Conc.* tom. IX, p. 201.) IV. Servanda in omnibus est divina monarchia, qua Trinitas, quam Christiani adorant, a polyarchia ethnicorum secernitur. Cum his alia effata connectuntur, quæ apud theologos et apud Patres non minus rata et explorata sunt. Sed *propria* Photii axiomata jam inspiciamus. Hæc potiora sunt: I. Filio quoque tribuere Spiritus sancti spirationem est *duo* in Trinitate [144] statuere *principia*, eaque inter se diversa. II. Producere Spiritum sanctum sive spirare est *hypostatica Patris proprietates*. III. Pater quidquid *ex se* ut *ex causa* producit, *ratione personæ*, non autem *ratione naturæ*, producit. IV. Quidquid in sancta Trinitate concipitur, *aut trium personarum commune est aut personæ unius proprium*. V. *Nihil in Trinitate potest esse duabus personis commune*. VI. Quidquid de Trinitate dicitur, *aut naturale est aut hypostaticum* (eo scilicet sensu hypostaticum, quo unius personæ characteristicum et proprium). VII. Uti Filius, sic et Spiritus sanctus est *ex Patre immediate et proxime*, nullo medio existente. Hæc vero axiomata fere omnia jam adduxit Joan. Beccus tum in Camat. *Animadv.* (*Gr. orth.* II, p. 191), tum orat. 2, de depositione injusta, c. 54 (*Ibid.* p. 75) tanquam a Photio invecata et propugnata. Sec hæc in libro nostro disertis verbis reperiuntur, in quo potissimum theologicum ejus pretium constituendum esse censemus. Non solum doctrinam de Spiritu sancti ex solo Patre processione apud Græcos intro-

duxit Photius, sed et methodo quadam et studio acerrimo cum systemate Patrum theologico eam connectere, sedem ei perpetuam figere in Græcorum dogmaticis institutionibus, eamque undequaque munire aggressus est. Nos hinc tribus continenter articulis tum argumenta ex auctoritate ab utraque parte prolata, quæ in Photii libro attinguntur, deinde hæc ipsa Photiana principia, postremo potiora ejusdem sophismata perlustrabimus, catholicorum theologorum selectas sententias responsionesque adjungentes.

[145] II. — *Argumenta ex auctoritate utrinque petita, quæ potiora sunt, examini subjiciuntur.*

1. Quod ad argumenta spectat ex auctoritate petita, urget in primis Photius c. 2, verba Christi Joan. xv, 26: Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, quasi inde Filius a Spiritu sancti spiratione activa excluderetur eaque uni Patri vindicaretur. Merito cum Petro Mediolauensi (*De proc. Spirit. sanct.* c. 6, *Græc. orthod.* Romæ 1652, t. I, p. 384, 385) Leo Allatius (c. Hotting. p. 296. Cf. *Enchir. De proc. Spirit. sanct.* Romæ 1658, cap. γ', p. 15) « criminantur schismatici Latinos quod verbis Christi addant *ex Filio*, nec erubescunt ipsi addere *ex solo*. Utraque additio est; si est culpanda, quare non in utroque? » Catholici theologo respondens propositionem Joan. xv, 26 expressam esse affirmantem, *non excludentem*, ac præterea implicite Filium hic commemorari, tum ex verbis cum his intime connexis, tum ex certis theologicis principiis; nec sine causa, imo pro more Scripturarum peculiariter Patri tribui spirationem; neque demum obfuturum fuisse Latinis, si dictum esset: Qui *ex solo* Patre procedit. Etenim *regulariter*, ut ait S. Thomas (*Summa theol.* p. 1, q. 36, a. 2 ad 1), « etiam in sacra Scriptura tenendum est, quod id quod de Pater dicitur, oportet de Filio intelligi, *etiamsi dictio exclusiva addatur*, nisi solum in illis in quibus Pater et Filius secundum oppositas relationes distinguuntur. Cum enim Dominus Matth. xi, dicit: *Nemo novit Filium nisi Pater*, non excluditur, quin Filius se ipsum cognoscat. Sic igitur, cum dicitur, quod Spiritus sanctus a Patre procedit, etiamsi adderetur quod a solo Patre procedit, non excluderetur inde Filius, quia quantum ad hoc quod est esse [146] principium Spiritus sancti, non opponuntur Pater et Filius, sed solum quantum ad hoc quod hic est Pater et ille Filius. » Solemne est illud Augustini (tract. 99, in Joan.): « Si ergo de Patre et de Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit: De Patre procedit? Cur, putas, nisi quemadmodum ad eum solet referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est quod ait: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me*. Si igitur intelligitur hic ejus doctrina, quam tamen dixit *non suam*, sed Patris: quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait: *De Patre procedit*, ut non diceret: *De me non procedit?* » Uberius idem argumentum evolvunt Pe-

trus Mediolanensis (l. c., c. 7, p. 386 seq.); Hugo Etherianus (l. III, c. Græc. c. 15, p. 1251, ed. cit. apud Petav. *De Trin.* VII, 15, 2, 3, et Natal. Alex. H. E. sæc. IX, diss. 18, assert. 1, t. XII, p. 532, ed. Bing. 1788); Nicephorus Blemmida (orat. 1, c. 19-21; *Gr. orth.* I, p. 26-28); Joannes Beccus pluribus in locis (*Gr. orth.* I, p. 348 seq., III p. 130-132, 145, 146); Georgius Metoch. (*contra Manuel. Cret.* c. 19; *ibid.* II, p. 1030-1031); Joseph. Methon. (*contra Marc. Ephes.* Hard. *Concil.* t. IX, p. 570, 571); Leo Allatus (*Enchirid.* c. γ', p. 15 seq.; c. κς', p. 170, 171; *contra Holting.* c. 18, p. 324 seq.), aliique permulti.

2. Hinc theologi Latini illud *Filioque* verbis Christi adjunctum minime esse additamentum pro lubitu effictum contrarium sensui et alienum sed expositionem, ἐξήγησιν, σαφήνειαν verborum biblicorum ex re ipsa et analogia Scripturarum sponte semet offerentem summa cum concordia propugnant et evincunt. Ut alia in præsentia præterea- mus, præclare Andreas Rhodii archiepiscopus in conc. Flor. sess. 6 (Hard. IX, p. 72 seq.), ex Christiana traditione, ex qua Græci non secus ac Romana Ecclesia legitimam Bibliorum interpreta- tionem haurire se profitentur, quamque, prout est vel συστατική vel ἐξηγητική, ex æquo [147] vene- randam et pro dogmatica probatione sufficientem omnino putandam esse statuunt, ea evolvit princi- pia, ex quibus Spiritus sancti etiam ex Filio processio evidenter colligitur: Patrem non intelligi, quin simul Filius intelligatur; Trinitatem catenæ

(34) Jam Dionysius Alex. lib. II *Apol.* ad Dionys. Rom. apud Athanas. *De sent. Dionys.* n. 17, p. 254, ed. Maur. (Routh, *Reliqu. sacræ* III, p. 198, 199) dixerat: Πατέρα εἶπον, καὶ πρὶν ἐπαγάγω τὸν Υἱόν, ἐστίμανα καὶ τοῦτον ἐν τῷ Πατρὶ... ἅγιον Πνεῦμα προσέθηκα, ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνος ἔκειν ἐφήρμοσα. Luolulentissime Basilius Magn. *De differ. uisæ et hypost.* ad Gregorium fratrem scribit: Ὁ τὸ Πνεῦμα νοήσας αὐτό τε ἐφ' ἑαυτοῦ ἐνόησε, καὶ τὸν οὐ ἐστὶ Πνεῦμα, καὶ τὸν Υἱόν τῆ διανοίας συμπαραδέξατο· ὁ δὲ τοῦτον λαβὼν, τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀπεμέρισεν· ἀλλ' ἀκολούθως μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν κατὰ ταῦτα συγκεκραμένων ἐν ἐαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο. Καὶ ὁ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριέλαβε τῆ ὁμολογίᾳ καὶ τὸν οὐ ἐστὶ Πνεῦμα· καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος... ὡς περ ἐξ ἀλύσεως ὁ τοῦ ἐνός ἀκρου ἀψάμενος καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον συνεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα ἐκλύσεως δι' αὐτοῦ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν συνεφεκλύσατο· καὶ τὸν Υἱόν ἐφ' οὗ τις λάβῃ, ἔξει αὐτοῦ ἐκατέρωθεν, πῆ μὲν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, πῆ δὲ τὸ ἴδιον Πνεῦμα συνεπαγόμενον... οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν ἢ Υἱὸν χωρὶς Πατρὸς νοηθῆναι ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ διαφευθῆναι. Quo Basillii textu utebantur jam diu antea Niceph. Blemmida et Joan. Beccus (*G. O.* I, 16, 122, II, 345 seq. 556 seq.). Unde Andreas: Οὕτως ἔχουσι τὰ θεῖα πρόσωπα πρὸς ἀλλήλα, ὥστε νοεῖσθαι καὶ τὰ ἄλλα πρόσωπα νοουμένου τούτων ἐνός (l. c., p. 73). Cf. et Manuel. Calceam, l. I, c. Græc. (*Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXVI, p. 384).

(35) Basil. *Serm. de fide*: Ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἔχει καὶ ὁ Υἱὸς σωζομένου ὅτι ὁ Υἱὸς οὐκ ἐστὶ Πατήρ· πάντα ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὅσα καὶ ὁ Πατήρ διὰ τοῦ εἶναι μόνον Πατήρ. Athan. *orat.* 3 *contra Arian.* Τὰ

comparari, in qua attracto uno extremo annulo et alter extremus attrahatur; una persona intellecta reliquas simul comprehendendi (34); omnia Filium cum Patre habere communia, una paternitate excepta (35); omnia in Trinitate esse [148] unum, ubi oppositæ non intrant relationes (36). « Omne quod non separat Patrem et Filium; » — ita Gregorius Cpl. ad imper. Trapezunt. c. 6 (*G. O.* I, 429), — « Patri et Filio commune est: spirare vero non separat Patrem et Filium: est ergo utrique commune (37). » Præterea, ut præfatus præsul sess. 7 Flor. (Hard. l. c., p. 93) ostendit, eandem relationem, quam habet Filius ad Patrem, habet Spiritus ad Filium (38); unde sicut Pater est ἀρχὴ Filii, ita Filius est ἀρχὴ Spiritus sancti. Quare Hugo Etherianus (l. II, c. 17, p. 1232 e): « In quantiscunque quidem Pater neque cum Filio neque cum Spiritu habere intelligitur commune, solus intelligitur Pater, velut cum dicitur ingenuus, absque causa et sine principio. In quantiscunque vero cum utroque aut cum altero tantum habere intelligitur commune, *quanquam solus nominetur, solus tamen non intelligitur.* At vero Spiritum habet cum Filio communem Pater; quare cum dicitur: a Patre procedit, et a Filio procedere debet *subintelligi.* » Quod si vero [149] quæretur, quid prohibuerit Christum, quominus addiderit: *et a me procedit*, quæri primo eodem jure potest, cur non dixerit: *Ex solo Patre procedit* (39); secundo respondetur, solemne fuisse Domino, sua omnia referre ad Patrem ut ad principium sine principio, ex quo erant omnia sua (40); deinde

αὐτὰ λέγεται περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅσα λέγεται καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς χωρὶς τοῦ λέγεσθαι Πατήρ. Cf. Chrys. hom. 38, in Joan. et multa alia testimonia apud Beccum epigr. 10. (*G. O.* II, 615 seq.) et L. Allat. (*in Vindic. syn. Ephes.* c. 20, 37, 38, p. 81, 179-191; *Enchirid.* cap. δ').

(36) Cf. Manuel. Calce. l. III, p. 427, ed. cit.

(37) Πᾶν τὸ μὴ διακρινόν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, κοινόν ἐστὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ· τὸ προβάλλειν οὖν οὐ διακρίνει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν· τὸ προβάλλειν ἄρα κοινόν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Hinc. conc. Flor. in decreto unionis (Hard. IX, 421): Ἐπεὶ πάντα ὅσα ἐστὶ τοῦ Πατρὸς αὐτὸς ὁ Πατήρ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ ἐν τῷ γεννῆναι δέδωκε, πλην τοῦ εἶναι Πατέρα, τοῦτ' αὐτὸ, ὅτι τὸ Πνεῦμα τοῦ ἁγίου ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, αὐτὸς ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς αἰδίως ἔχει, ἀφ' οὗ αἰδίως καὶ γεννῆνται.

(38) Basil. *De Spirit. sancto*, c. 17, n. 43: Ὡς τοῖνον ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω πρὸς τὸν Υἱόν τὸ Πνεῦμα. Athanas. ep. 1, ad Serap. Ὁν τρόπον ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα τῆ φύσει καὶ τῆ τάξει, οὕτως ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν. *Epist.* 4: Τὸ Πν. τὸ ἅγιον τὸ τὴν αὐτὴν ἔχον ἐνότητα πρὸς τὸν Υἱόν, ἦν αὐτὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα. Hæc cum aliis textibus adducit Joan. Beccus epigr. 4 (*G. O.* II, 551-553). Cf. Niceph. Blem. *orat.* 2, c. 14. (*Ibid.* I, 58, 59), Andreas Rhod. (Hard. l. c. p. 93), Allat. (*Vind. syn. Ephes.* c. 41, p. 198 seq.).

(39) Beccus, *De una Eccl.* c. 69 (*G. O.* I, 222). Τί ἐκώλυεν εἰπεῖν τὸν Χριστόν· ὁ παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται;

(40) Beccus in Camateri, *Animadv.* c. 4 (*G. O.* II, p. 298): Ἐν (φωνῆν) ὁ Κύριος ἔφη πάντα τὰ αὐτοῦ εἰς τὸν Πατέρα ὡς εἰς ἀναρχὸν ἀναρχῶν αἰτίων.

ostenditur verba illa, ὃν ἐγὼ πέμψω παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας (41), sufficienter declarare, non abesse Filium a Spiritu sancti spiratione. Sed præ cæteris notandum est, theologorum illud argumentum, quo ex missione Spiritus per illum, illius ab eodem processio comprobatur.

3. Jam ipsius Photii ævo Ratramnus Corbeiensis (l. 1, c. 1, p. 229, ed. Migne) ita arguebat: « Legitis: qui a Patre procedit, et audio non vultis dicentem Filium: *Quem ego mittam vobis a Patre*. Dicite quemadmodum mittatur a Filio; hoc namque dicere Filium non negatis, si tamen Evangelium legitis aut Evangelio si creditis. Aut ergo missionem hanc confitemini *processionem, aut*, quod est impium, *obsequium*, et eritis, quod absit, cum Ario, qui minorem dogmate perverso Spiritum sanctum asserebat Filio... Igitur cum dicat Filius, *missurum se esse Spiritum veritatis qui [150] a Patre procedit, profecto fatetur quod a se dicat eum procedere, dum confirmat eum se mittere. Fortassis quæstionem facit, quod non simpliciter dixerit Saluator: *Quem ego mittam vobis, sed addiderit: A Patre*. Hoc Ariani movere primi, gradum facere volentes in Divinitate. Sed Evangelii veritas consubstantialem totius Trinitatis ostendit unitatem. Procedit Spiritus sanctus a Patre, quia de illius substantia manat. Mittit quoque Filius Spiritum veritatis a Patre, quia Spiritus sanctus ut a Filio procedat, ipso natus est ex Patre, et sicut accepit de Patre Filius nascendo substantiam, sic itidem accepit a Patre, ut Spiritum veritatis mitteret a se procedendo. Alioquin cum dicit: Qui a Patre procedit, non negat a se procedere, quoniam *missio Filii processio est Spiritus sancti*; ut mittat Spiritum veritatis non tanquam minorem, *jubendo ipse major existendo, sed missionis verbo monstratur, quia sicut procedit Spiritus veritatis a Patre, sic etiam procedit a Filio.* » — Consona tradit Beccus (in Camateri *Animadv.* c. 4. G. O. II, 297, 298): « Quod enim (S. sanct.) a Patre et Filio mittitur, cum a neutro *ad modum servi* (διακονικῶς), prorsus naturaliter veluti ex essentia utriusque existit. » Et Georgius Trapezuntius (*De una cath. Eccl.* c. 3, G. O. I, 540, 541): « Inde procedit Spiritus sanctus unde et mittitur; ex Patre igitur et Filio procedit. Nam qui temporarias in Deo et divinis personis*

(41) Georgius Trapezunt. *De una cath. Eccl.* c. 3 (G. O. I, 540) illud urget, Spiritum hic dici Spiritum Veritatis, Veritatem vero esse Filium (Joan. xiv, 6), jamque id a Cyrillo Alex. ad rem præsentem egregie referri, dum scribit: Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται· καὶ ἐστὶ Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ προχέεται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. (Cyrilli ep. ad Nestor. apud Beccum, epigr. 1; G. O. II, 525). Cf. Ratramn. Corbei. l. 1, p. 230, ed. Migne, Constant. Meliten. orat. 1, c. 13 (G. O. II, 666); Manuel Chrysob. *De proc. Spirit. sancti* c. 5 (lb. p. 1086).

(42) Πέμπεται παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἐκείθεν δὲ ἐκπορεύεται, ἔθεν καὶ πέμπεται· ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἔρα ἐκπορεύεται· οἱ γὰρ χρονικὰς ἐπὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων πλάττοντας προόδους,

A progressionem conungunt, insaniant... Indicantur rebus temporariis sempiterna. Namque mittens in illud quod mittitur *dignitatem* quamdam prorsus obtinet; at in sancta Trinitate non est fas nobis intelligere unius personæ in aliam dignitatem, nisi eam tantum quæ oritur ex origine. Ideo neque a Filio Patrem, neque a Spiritu Filium (nisi secundum humanitatem) mitti tradunt divina Eloquia (42). Revera [151] cum missiones in divinis non sint secundum imperium, neque secundum consilium, sed secundum originem intelligendæ, theologo exinde colligunt divinam personam, quæ mittitur ab alia, ab ea certe habere originem, et cum a Filio sanctus Spiritus nobis communicari ac mitti dicatur (Joan. xv, 26; xvi, 7; xx, 22), inde deducunt hujus ab illo processionem. Hinc Augustinus (*De Trin.* iv, 10), quem etiam adducit Æneas Parisiensis (c. Græc. c. 40; Migne, *Patrol.* t. CXXI, p. 708): « Pater, inquit, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, *non dicitur missus*. Non enim habet de quo sit aut ex quo procedat; » et Hugo Rothomagensis (*Contra hæret.* l. 1, c. 2 *Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXII, p. 1341): « Pater a nullo est; sic nec missus est; quia vero ex Patre est Filius et ex utroque Spiritus, bene uterque mitti potuit, a quo existit. » Sagaciter quoque hoc argumento utitur Hugo Ethernianus (l. c., l. 1, c. 10, 14, p. 1204, 1208).

4. Sed recitandum hic non est, quid ad enervandum hoc argumentum alibi Photius statuat. Contendit enim (*Amphiloch.* q. 188, ed. Mai *Vett. Scr. nova Collect.* l, II, p. 180), quamlibet trium personarum ab alia mitti, imo ipsum Patrem a Filio et Spiritu sancto missum dici Isaia xlvi, 16, verbis illis: *Et nunc Dominus (Deus) misit me et Spiritus ejus*. Quod rursus in alia quæstione tangit (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 742, 743) de Joan. xiv, 10, agens, ubi Chrysostomum [152] inducit ex allatis prophetæ verbis concludentem: Ὡς ὁ Πατήρ εἶη ἀποστελλόμενος παρὰ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Υἱοῦ. Respicit certe ad homiliam de Spiritu sancto, cujus partem in *Bibliotheca*, cod. 277, p. 842, ed. vet. recitaverat. Sed in primis Isaia verba, quæ sæpe cum aliis c. lxi, 1, conjunguntur (de quibus aliter statuit Photius, ut infra videre est), rem non probant. Ut de recentioribus taceamus, qui ea ascribunt ipsi prophetæ (43), a Patribus communiter tri-

ληροῦσιν... Δηλοῦται δὲ ὁμοίως διὰ τῶν χρονικῶν τὰ αἰώνια· τὸ γὰρ πέμπον πρὸς τὸ πεμπόμενον ἀξίωμα ἔχει πάντως ὁποιοῦν· ἐν δὲ τῇ ἀγίᾳ καὶ προσκυνητῇ Τριάδι οὐδὲν ἀξίωμα ὑποστάσεως πρὸς ὑπόστασιν θεμιτὸν νοεῖν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐξ οὗ διὰ τοῦτο οὔτε παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, οὔτε παρὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἀπεστάλθαι ποτὲ λέγουσιν αἱ Γραφαί. Præclare de his quoque disputat Georg. Melech. *Contra Manuel. Cretens.* c. 9. (G. O. II, 990 seq.) Missione ἀξίωμα mittentis ostendi docet inter alios Greg. Naz. orat. 37 p. 596, 608, ed. Bill.

(43) Cornel. a Lapide in h. l.: « Sunt verba non Cyr. sed Isaia, qui missus est tanquam propheta et præco a Deo et Spiritu Dei ad hæc vaticinandum. » Cf. Knobel in h. l. Isa., p. 336.

buuntur Filio, et quidem spectato ut est homo (44), nec dissidet hominæ illius auctor, ut Petavius (*De Trin.* l. viii, c. 1, § 14) ostendit, licet loquentem personam Creatorem cœli et terræ appellaverit. Hinc et posteriores schismatis patroni non ex persona Patris, sed ex Filii persona verba illa prolata volunt; sed non tanquam hominis, verum tanquam Dei (45). Sed non opus est his diutius immorari; dabimus D. Thomæ disputationem rei illustrandæ universim opportunam. Postquam (*Summa*, I, q. 43, a. 8) [133] tria protulit argumenta, quæ probare videntur, divinam personam mitti non posse nisi ab ea a qua æternaliter procedit, hisque opposuit, quod Isaïæ XLVIII, 16, Filius dicatur missus a Spiritu sancto, hæc docet: « Respondeo dicendum, quod circa hoc inveniuntur aliqui diversimode locuti esse. Secundum quosdam enim persona divina non mittitur, nisi ab eo, a quo est æternaliter; et secundum hoc, cum dicitur Filius Dei missus a Spiritu sancto, referendum est hoc ad humanam naturam, secundum quam missus est ad prædicandum a Spiritu sancto. Augustinus autem dicit (*De Trin.* II, 5), quod Filius mittitur et a se et a Spiritu sancto, et Spiritus sanctus etiam mittitur et a se et a Filio, ut sic *mitti* in divinis non conveniat cuilibet personæ, sed solum personæ ab alio existenti, *mittere* autem conveniat cuilibet personæ. Utrumque autem habet aliquo modo veritatem, quia cum dicitur aliqua persona mitti, designatur et ipsa persona ab alio existens, et effectus visibilis aut invisibilis, secundum quem missio divinæ personæ attenditur. Si igitur *mittens* designetur ut *principium personæ quæ mittitur*, sic non quælibet persona mittit, sed solum illa cui convenit esse principium alicujus personæ. Et sic mittitur Filius tantum a Patre, Spiritus sanctus autem a Patre et Filio. Si vero persona mittens intelligatur esse *principium effectus* secundum quem attenditur missio, sic *tota Trinitas* mittit personam missam. » Cum his connectenda sunt, quæ Thomas (l. c., a. 2) respondet ad illud argumentum: « Missio processionem importat; sed processio divinarum personarum est æterna; ergo et missio. » Ait enim: « Ad tertium

(44) Vide Basil. I. III, *C. Eunom.*, ad quem provocat Beccus (*G. O.* II, 638); Ambros. *De Spirit. sancti*. I. III, c. 1; Athan. orat. 1 c. Arian., cujus doctrinæ innititur Georg. Metochita, *Contra Manuel Cret.* (c. 3; *G. O.* II, 966-70) ostendens Christum ut Deum minime a Spiritu missum dici. Omnium loco audiatur Anselmus, *De process. Spirit. sancti*. « Si autem dicunt, quia Spiritus sanctus mittit etiam Filium, sicut idem ipse dicit per prophetam: *Et nunc Dominus*, etc., hoc secundum hominem, quem gerebat, intelligendum est, quia Patris et Spiritus sancti una voluntate et dispositione mundum redempturus mundo apparuit. » In his quæ Hugo Etherianus (l. I, c. 18, p. 12. 13 e.) hac de re habet, lectio corrupta videtur; neque tamen ex sua sententia ipse loquitur, ut incisum illud patefact: « ut quidam autumant. »

(45) Ita inter alios Theophanes Procopowicz, *Tract. de proc. Spirit. sancti*, Gothæ 1772, c. 6, §§ 133, 134 p. 167 seq. Eodem textu Chrysostomo

dicendum, quod missio non solum importat processionem a principio, sed determinat processionis terminum temporalem. Unde missio solum est temporalis, vel missio includit processionem æternam et aliquid addit, scil. temporalem effectum. Habitudo enim divinæ personæ ad suum principium non est nisi ab æterno. Unde *gemina* dicitur *processio*, æterna scil. [154] et temporalis, non propter hoc, quod habitudo ad principium geminetur; sed geminatio est ex parte termini temporalis et principii æterni. » Duplicem secernit Thomas in *missionis* habitudinem: I) *habitudinem missi ad mittentem*; II) *ad terminum, ad quem mittitur*. (Ibid. a. 1.) Quilibet porro missus habitudinem habet ad eum a quo, et habitudinem ad eum ad quem mittitur. Prior *σχέσις* potest esse triplex: « vel secundum *imperium* sicut dominus mittit servum; vel secundum *consilium*, ut si consiliarius mittere dicatur regem ad deballandum; vel secundum *originem*, ut si dicatur, quod flos emittatur ab arbore. » Jam vero in divinis neque secundum imperium, neque secundum consilium missio locum habere potest; relinquatur solum missio secundum originem. Unde licet spectato termino *ad quem* et effectu missionis tota Trinitas dicatur mittere: tamen *relatio missi ad mittentem* ab origine dependet, et ea omnia argumenta immota persistunt, quibus ex missione processio Spiritus sancti a Filio confirmatur.

5. Eo vel magis, quod et Græci Patres ex missione qua Filius mittit Spiritum, hunc ex illo esse inferunt (46), et missio hæc ut propria et personalis cum effectibus personis duntaxat convenientibus ubique fere describitur, cum æterna processione communiter conjungitur, adeo ut et hinc in ea prorsus fundata appareat. « Si Filius, » ait Hugo Etherianus (lib. III, c. 13, p. 1249), « mittens et missus, causa et ex causa est, nihil inopinabile sequatur, quod Spiritum *emittit sicut mittit*. Nam si homo secundum naturam et ex propria voluntate corpulentum suum spiritum respirat et inspirat: multo magis Dei Filius Spiritum suum mittit et [155] emittit æqualiter Patri, perfecte ac eodem modo ipsum complectens absque diminutione (47).

ascripto Andronicus Camaterus, c. 11 (*G. O.* II, 316, 317; et Marcus Ephesius (*Sylog.* cap. 10; cod. Mon. 27, f. 200, 201) pro re sua utuntur.

(46) Id. ex Chrys. hom. 39 in Joan. ostendit Bessarion ep. ad Alex. Lascar. c. 7. (*Hard. Conc.* IX, p. 1066); idem ostendit Athan. textus c. Arian. I, n. 5, quem Jo. Plusiad. pro conc. Flor. Apol. (*G. O.* I, 628, 629) alique multi exhibent, de quo infra ad cap. 41 Potii agetur.

(47) Hæc comparatio et Patribus familiaris est. Ex Græcis audiatur Cyrillus *Expos. in Joan.* XIV, 16, quem citant Beccus (orat., de un., c. 28, epigr. 1 et 4, *G. O.* I, 140; II, 529, 530, 560). Greg. Cpl. (ad imp. Trapez. c. 20; ib. I, 466, 467) et Andreas Rhod. sess. 6 l. Flor. (*Hard.* l. c. p. 72, 73): τὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν κοινωνῶς οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὃν περ νοοῖτο καὶ ὁ Πατήρ... ὡς περ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ Πνεῦμα συνέχει καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγγνων εἰς τὸ ἔξω

Ex quo patet iterum, quod Filius Spiritus sancti quædam causa existat naturaliter, ut ipse Pater. » Huc et illud facit, quod Patres, ac præsertim Gregorius Naz., loco ἐκπορεύσεως in recensentis personarum characteribus voce ἐκπέμψεως utuntur, et quod (§ 4) ex Thoma audivimus, ad missionem duo omnino pertinere, tum externam efficientiam, tum æternam processionem, manifeste ex eorundem doctrina eruitur. Qua de re cf. Petav. *De Trin.* viii, 1, 7 seq.

6. Latini ergo tum ex Bibliis tum ex ecclesiastica traditione, quæ, ut scite monet Nicephorus Blemmida (orat. 1, *De proc. Spirit. sancti*, c. 3; *G. O.* I, p. 2, 3), per se deberet sufficere, illud « acutum et inevitabile telum » repellunt. Verum ex traditione pugnat et Photius, atque cap. 5 magno verborum [156] strepitu adversariorum doctrinam exagitat; ut novam, inauditam, synodis et

προχέει· διὰ γὰρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς ἐνεφύσθησεν ὁ Χριστὸς, δεικνύς ὅτι καθάπερ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρωπέου πρόεισι τὸ Πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης οὐσίας θεοπρεπῶς προχέεται τὸ ἐξ αὐτῆς. Ex Latinis audiatur Augustinus pariter de Joan. xx, 22 agens *De Trin.* iv, 20: « Neque enim status ille corporeus... substantia Spiritus S. fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. » Et rursus contra Maxim. iii, 14: « Si non procederet et de ipso, non diceret discipulis: *Accipite Spiritum sanctum* eumque insufflando daret, ut a se quoque procedere significaret, aperte ostenderet flando, quod inspirando dabat occulte. » Priorem Augustini textum Græce citat Gregorius Cpl. (l. c. 220, p. 467), alterum illustrat Ratramnus (l. iii, c. 4, p. 291, ed. Migne). Cf. et Anselm. Havelberg. ep. *Dialog.* lib. ii, c. 15. (*Spicileg.* D'Acchery, t. I, p. 181, 182, ed. Paris. 1723).

(48) J. G. Walch. *Histor. controvers. de proc. Spirit. sancti*, Ienæ, 1751, cap. 1, p. 3: « Antiquiores Christianorum Græcorum doctores processionem Spiritus sancti non solum a Patre, verum etiam a Filio, credidisse, quæ in illorum scriptis habentur testimonia haud obscure comprobant. Equidem minus negandum est eos non semper distincte satis ac perspicue de hac re exposuisse, cum illa nondum in disputationem vocata esset; exstant tamen effata, ex quibus non sine causa colligitur, quod Spiritum sanctum pariter ac a Patre procedere a Filio professi sint. » Quod deinde pluribus Athanasii, Epiphani, Gregorii Nysseni, Cyrilli aliorumque dictis probat. Etiam Montacutius ad Photii epist. 2, p. 62-64 quædam hujus generis dicta protulit. In his colligendis, exponendis ac vindicandis egregie laborarunt: Jo. Beccus in *Epigraphis G. O.* II, p. 522-641; Bessarion (apud Arcud. opusc. theol. aurea. Romæ 1630 et 1670, p. 98 seq.), Petav. (*De Trin.* l. vii, c. 3 seq.), Steph. De Altamura s.; Le Quien (*Panoplia c. schisma Græcor.* p. 239 seq.), Card. Maius (*Spicil. Rom.* Præf. t. VI *Nova PP. Biblioth.* I, p. 47 seq.) et Pitzipios (*L'Eglise orientale*, t. I, chap. 11, § 2, Rome 1855).

(49) Basil. *De Spirit. sancto ad Amphil.*: Πῶς οὖν χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα, λόγος Θεοῦ καὶ Πνεῦμα, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ; (*G. O.* II, 665.) ib. c. 18, n. 47: Ἡ βασιλικὴ ἀγαθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἀγιασμός καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διήκει. Cf. ep. 52, n. 4. — Greg. Naz. *Carm.* ed. Bill. II, p. 68: Εἰς Θεὸς ἐκ γενέσεως δι' Υἱὸς ἐκ μέγα Πνεῦμα Ἰσταμένης θεότητος ἐνὶ τελείῳι τελείης (*G. O.* II, 418, 535). Cyril. l. ii, ad Herm.: Ἄγιον δὲ Πνεῦμα προστερεῖς

A Patribus plane contrariam. Atqui res exploratissima est, sexcenta in Græcorum Patrum scriptis reperiri testimonia (48), quibus processio Spiritus sancti etiam ex Filio stabilitur. Ejusmodi testimonia plurima, etsi non omnia, tamen quod majorem partem genuina jam ex Athanasio, Gregorio Nazianzeno et Didymo Ratramnus (l. ii, c. 3, 5; l. iii, c. 6), ex Athanasio, Cyrillo, Didymo, Proclo Aeneas Parisiensis (lib. *Adv. Græc.* c. 1-19, 29-34, 75), ipsius Photii temporibus collegerunt; multo locupletiora deinde posteriore theologi in medium protulere. Incredibile est Photium non novisse nec legisse eos Patrum suorum textus, in quibus Spiritus sanctus modo διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς (49), [187] modo παρὰ vel ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (50), modo παρ' ἀμφοτέρων (51) dicitur προέρχεσθαι, εἶναι, προίεναι, ἐκλάμπειν, ἐκπορεύεσθαι, etc. (52), in quibus variis sub imaginibus (53) [158] Spiritus sancti

τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχέμενον φυσικῶς καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τοῦ στόματος διαπνοῆς τὴν ἰδίαν ἡμῖν ὑποσημαῖνον ὑπαρξίν, (*G. O.* II, 536, 672). Cf. Cyrill. in Joan. xv, 27; *Adv. Nest.* iv, 3; *Trin.* dial. 2, t. V, p. 423. Illud satis notum formula illa διὰ τοῦ Υἱοῦ hac in re jam Origenem uti, et ex Latinis Tertullianum, *G. Præc.* c. 4.

(50) Cyrill. in Joel: Εἰ μὲν γὰρ ἐστὶ Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς· γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς· ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα ἐστὶ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἀπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Hoc testimonio utuntur Hugo Ether. l. iii, c. 21, p. 1259; Beccus, orat. 1, *De unit. Eccl.* c. 28; et epigr. 1 (*G. O.* I, 138; II, 525), Bessarion (*Orat. dogm.* c. 7; *Hard.* IX, 357), Jos. Methon. *Apol.* (ibid. p. 571), Leo Allatius (*Enchir.* c. ix'), p. o'. *Vind. syn. Eph.* c. 40, p. 193; c. 57. p. 372) aliique. Item Cyrillus expos. anathem. ix: Ἀνθρωπος γεγονώς ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ λόγος ἀπομεμένηκε καὶ οὕτω Θεός, πάντα ὑπάρχων δὲ καὶ ὁ Πατὴρ δίπλα μόνον τοῦ εἶναι Πατέρα, καὶ ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐσιωδῶς ἐμπρωσῶδες αὐτῷ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐργάζετο τὰς θεοσημείας. Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* p. 79, 80, 371 seq. *Thes.* lib. ii: Πρόεισι δὲ (τὸ Πν.) καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· πρόδηλόν ἐστι ὅτι τῆς θαλάσσης ἐστὶν οὐσίας. Cf. Niceph. Blem. *G. O.* I, 13; Beccus, ibid. ii, 526; Allat. op. cit. c. 42, p. 208.

(51) Epiphani. hær. 74, n. 7: Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, Πνεῦμα ἐκ Πνεύματος· Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός. Eadem expressio in Ancorato (n. 8, 9, 69-71, 77) sæpius occurrit. Cyrill. ep. ad Pallad. Τρεπτόν δὲ οὗτοι που τὸ Πν. ἢ εἶπερ τὸ τρέπεσθαι νοεῖ, ἐπ' αὐτῶν ὁ μῶμος τὴν θέλαν ἀναδραμεῖται φύσιν· εἶπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἕως ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενον Πνεῦμα. Quo testimonio utuntur Hugo Etherianus, l. iii, c. 21, p. 1259; Nicephor. Blemmida, orat. 1, c. 5. (*G. O.* I, p. 4-6), J. Beccus (Epigr. 1, *G. O.* II, 526, 543), Allatius (*Enchirid.* c. ix'. *Vindic. syn. Ephes.* p. 209).

(52) Equipollere has et similes formulas late demonstrant Niceph. Blem. (l. c. c. 8 seq. *G. O.* I, p. 8 21), Beccus (*G. O.* I, 98 seq. 148), Constantin. Meliteniota (orat. 1, c. 18; *G. O.* II, 673 seq.), Georg. Trapezunt. (ad Joan. Cubocles. lib. i, 478 seq.), Leo Allatius (*Contra Hotting.* p. 325 seq. *Enchirid.* c. ζ'. p. λβ'. seq. c. ιζ'. p. νς'. seq.), Petav. (*De Trin.* l. viii, c. 4).

(53) De his vide Petav. (l. c. c. 5. n. 6 seq. et c. 6), Allat. (*Ench.* c. η' et ις'). Ut pauca quædam commemoremus, huc illud spectat, quod Gregorius Naz. Patrem ὀφθαλμόν, Filium πηγὴν Spiritum

processio Patri et Filio perspicue asseritur. Imo iisdem plane verbis utuntur Patres ad exprimendam existentiam Filii ex Patre, quibus Spiritum ex Filio existentiam habere declarant (54); quod si in enarranda processione Spiritus ex Filio diversis interdum utuntur formulis ab iis quæ relate ad Patrem adhibentur, id ideo fit, quia non solum personarum discrimen expressum, verum etiam Patris prærogativam servatam volunt, qua est ἀρχὴ προκταρχική, unde Filius communicatam habet, uti essentiam, ita et virtutem spiratricem. Neque etiam præpositiones ἐκ et διὰ hac in re eorum usu essentialiter differunt (55); imo [159] phrases διὰ τοῦ Υἱοῦ περιηγῆναι, Πνεῦμα Υἱοῦ εἶναι, διὰ τοῦ Υἱοῦ vel ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι omnino æquipollent, ut late post alios cardinalis Bessarion in

sanctum vocat ποταμόν. Chrysostomus vero in psal. xciii Patrem πηγὴν. Filium ποταμόν, Spiritum ζών ὕδωρ (G. O. II, 302); item Naz. Patrem dicit ἡλίον, Filium ἀκτίναν, Spiritum φῶς, dum Cyrillus tres personas πῦρ, φλόγα, φῶς nominat, et alibi Filium ἄνθος, Spiritum ὀσμὴν. G. O. II, 608.) Ejusmodi trium personarum nomina rursum sunt ῥίζα, κλάδος, καρπός (cf. Niceph. Blem. G. O. I, p. 18-20. Hug. Ether. I. 1, c. 4, p. 1201); insuper Filius dicitur manus, Sp. sanct. digitus (Niceph. Blem. I. c. p. 17, 18). Sed nihil illustrius ea descriptione, quam Gregor. Nyssen. Serm. de Spirit. sanct. adv. Ar. et Sabell. s. Maced. profert (Mai. *Nova Bibl. PP.* I, p. 20; Niceph. Blem. I. c. p. 56; Beccus, epigr. I, G. O. II, 537; Georg. Metoch. ib. p. 935 seq.), dum illos, qui statuebant, τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐξ ἑαυτῶν esse signum imminutionis alicujus aut immutationis secundum naturam, aggreditur.

(54) Id demonstrant Beccus (G. O. I, 93, 148; II, 539 seq. 627 seq. epigr. 13), Niceph. Blem. (ib. I, p. 8 — 21), Constantin. Meliteniota (ib. II, 675 seq.), Georg. Metochita (ib. 925 seq.), Georg. Trapezunt, ad J. Cubocl. (ib. I, 478 seq.), Allatius (c. Hotting. p. 325 seq. *Vind. syn. Eph.* c. 48, 59, p. 239 seq. 382 seq. *Enchir.* c. ζ et ια), Petav. *de Trin.* vii, 4.

(55) Id Basilius *de Spirit. sanct.* c. 5 ex professo propugnat et probat; idque pro hac re uberius exponunt J. Beccus, *De una Eccl.* c. 20 seq. 24; orat. 2, de injusta depos. c. 15; l. 1, ad Theod. Sugd. c. 9 (G. O. I, 113, 123 seq. II, 60 seq. 110 seq.); Georg. Metoch. *C. Maxim. Plan.* (G. O. II, 944 seq.); Georg. Trapezunt. *De una Eccl.* c. 2; *De proc. Spirit. sanct.* ad J. Cubocl. c. 2 (ib. I, 538 seq. 471 seq. 493 seq.); Gregor. Cpl. ad imp. Trapez. c. 5 (ib. 426 seq. 461); Gregorius Protosyncellus *Apol. c. Marc. Ephes.* (Hard. *Conc.* IX, p. 623-626); Joseph. Methon. (ib. D p. 586); Bessarion (*Orat. dogm.* c. 5, ib. p. 352 seq.); Hieron. Donati (*De process. Spirit. sanct.* ad Leonem X, lib. III, c. 9); Leo Allatius, (*Enchir.* cap. κη. p. ρπδ seq. *Vindic. syn. Eph.* c. 59, p. 382 seq.); Petavius, *De Trin.* I. vii, c. 17, n. 2 seq. — Schismatici interdum concedebant esse Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ sed id dicere processionem et æquivalere τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἠσφιαβαντο. Hinc Hugo Etherianus I. n. c. 9, p. 1222): « At vero Latinus ei quidem qui asserit Spiritum existentiam habere *ex Filio ut ex Patre*, consentit; dicentem autem: *Ex Patre per Filium, et non subintelligentem ex Filio*, aspernatur. » Cf. cum his quæ Florentiæ disputata sunt (apud Hard. IX, p. 377, seq.).

(56) Vide Niceph. Blem. orat. 1, c. 4 (G. O. I, p. 3, 4), Bessarionem, Gregorium Scholarium, ac Joseph. Methonensem (apud Hard. IX, p. 313, 449, 567 seq.); Leonem Allatium, *Vindic. synod. Ephes.* c. 50, p. 274 seq. c. 59, p. 398 seq.

A dogmatica oratione c. 6 comprobavit (Hard. IX. 356 seq. 348 seq.). Neque prudens quisquam hodie affirmare audebit vel Macedonianos, vel Latinos Græcorum Patrum codices, quotquot ejusmodi quid continent (non secunda interpolatoris, sed prima omnino manu, absque ulla fraudis suspitione id præ se ferentes), quorum codicum plures exstant adhuc Photii ævo paulo antiquiores, in suum favorem corrupisse; quam accusationem (quod ad Græcos libros attinet) connisi multis post schisma exortum sæculis, ex angustiis in quas in Flor. potissimum concilio Græci theologi redacti sunt, protensam pronum jam fuit catholicis confutare (56); quinimo ejusmodi convicium in auctores ipsos, falsatoriae artis peritissimos, [160] retorquere jure suo poterunt (57). Jam vero Photius, qui Græcorum Pa-

(57) Huc pertinet celeberrimus Gregorii Nysseni locus serm. de Orat. Dominica III, c. fin., editus complete ab Ang. Maio (*Nova PP. Bibl.* Romæ 1847, t. I, p. 52, 53.) de quo doctissimus editor propria dissertatione (p. 40 51) late egit. Censuit quidem Petavius (*De Trin.* vii, c. 3; §§ 11-13) in illis verbis: Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται, quibus textus Rom viii, 9, adjungitur, illud ἐκ fuisse posterius additum; sed interna, quibus utitur, argumenta non adeo decretoria sunt, ut externis, quæ pro illa lectione stant, quæque Petavius nondum perspecta habuit saltem omnia refragari vel debeamus vel etiam possimus; imo facile illa ipsius argumenta solvuntur. Bene Gregorius λέγεσθαι et προσμαρτυρεῖσθαι secernit; ex Patre esse Spiritum, discrete et expresse in Bibliis legitur; ex Filio vero esse, non dicitur κατὰ λέξιν, sed concluditur, deducitur ex iis quæ explicite dicuntur, præsertim ex Rom. viii, 9; ut ex aliis, ubi Spiritus vocatur Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, id etiam alii Patres deducunt, quod postea demonstrabitur. Habemus autem judicium synodi anno 1280 a J. Becco et octo metropolitibus celebratæ (Allat. *G. O.* I, p. 366-374. Cf. *De consens.* I. III, c. 1, n. 5, p. 893-897), ubi publicis tabulis manifestatum fuit Escammatismenum referendarium ex hujus operis codice antiquissimo (quem nunc Romæ exstare omnia suadent) illud ἐκ erasisse idque ipsum postea esse confessum. Codex alter ante schisma conscriptus pariter illud ἐκ præse fert, ac recentiores potissimum sunt, qui eo carent. Locum deinde cum hac præpositione plures cordati scriptores proferunt eamque lectionem alii ex professo defendunt. Cf. Hug. Ether. (I. II, c. 19, p. 1234); Beccum, *De injusta deposit.* orat. 2, c. 23 in Camat. *Animadv.* c. 22, epigr. 1, ad Theod. Sugd. I. III, 5 *De un. Eccl.* c. 28; *De proc. Spirit.* c. 1, n. 4. (G. O. II, p. 74, 333, 523, 141; I, 143, 230); Georg. Metoch. (ib. II, 944, 953, 1045); Isaiam Cyprium (ib. I, 398); Manuel. Caloc. (I. II, p. 401, ed. cit.); Jos. Methon. (Hard. IX, 571); Allat. (*Vind. Syn. Eph.* c. 41, p. 205; *Enchir.* c. ιβ'), deinde card. Maium I. c. et opusculum: *Confutazione di Antimo patriarca scismatico*, Roma 1854, p. 47. — Accedit alius non minus illustris locus Basili I. III *C. Eunom.* n. 1 seq., de quo diu disputatum fuit in conc. Flor. sess. 19-22. (Hard. IX, 220, 225 seq. 241 seq. 255 seq. 264 seq. 328 seq.). Lectionem Latinorum jam Hugo Ether. (I. III, c. 13, p. 1249) retulit ejusque adversarius Nicetas Thessalonicensis agnovit (Cf. Bessar. ep. ad Alex. Lasc. c. 1; Allat. *Enchir.* cap. κ'). Si dæ vetustate codicum judicium fiat, male Garnerius textum, qualem Photiani propugnant, recepisse dicendus est; neque attendit ad tot argumenta tum interna tum externa,

trum opera, quæcunque sibi comparare [161] poterat, nocturna diurnaque versarat manu, ea omnia astute dissimulavit, quæ adversariorum causæ in iis favebant, ac silentio pressit omnino, nonnulla fortasse minus diserta testimonia suum in sensum trahi posse existimans, alia clariora, ut infra quoad Latinos doctores videbimus, veluti theologica ἀκριβείᾳ destituta parvipendens, magnopere vero in Latinorum confidens ignorantia ac penuria virorum Græcis litteris imbutorum, minime vero ea plane ignorans. Photii in hac controversia fidem non bonam vidit et castigavit sedulus operum ejusdem scrutator, Joan. Beccus (l. III, ad Theod. Sugd. c. 12; G. O. II, p. 147, 148).

[162] 7. Cæterum vidit acute Photius se facilius in suos placito Orientales confirmaturum, si adversariorum sententiam veluti ab ecclesiastica traditione aberrantem, quinimo ab ea prorsus condemnatam traduceret. Sed quid tandem affert ut hoc obtineat? Nil aliud habet, nisi concilii Cpliani I, definitionem a subsequentibus quinque synodis rursum confirmatam, ab omnibus Patribus propugnatam, ibique illud *qui ex Patre procedit* sensu exclusivo exponit. Hoc Photii caput fusius refellit epistola Simonis Cpliani ad Joannem Nomophylacem (apud Allatium contra Hotting. c. 18, p. 334-382), licet non sine apocryphorum documentorum usu, attamen in pluribus, ac præsertim in adductis Patrum testimoniis, non prorsus inaniter. Merito illud urget, nullam synodum processionem Spiritus ex Filio

quæ Beccus, Bessarion aliique in medium protulere. C **Fraudem** in Basiliensi codice Græcos in ipso conc. Flor. attentasse testis est Jos. Methonensis (apud Allat. *De cons.* III, 1, 5, p. 889, 892; Hard. IX, 567). De hoc Basiliensi textu consulendi sunt Beccus, *De una Eccl.* c. 27, 59; *De proc. Spirit. sancti.* c. 1-3; l. II, c. 3 ad Theod. Sugd. et epigr. 1 (G. O. I, 133 seq. 200, 225-274; II, 120 seq. 523); Georg. Metoch. (ib. II, 1048 seq.); Const. Meliten. (ib. 825 seq.), Manuel Calecas (l. I, p. 395); Georg. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 22 (G. O. I, 516, 517); Joan. Plusiaden. pro conc. Flor. (G. O. I, 629, 630); Bessarion. (l. c. p. 171, ed. Arcud. Hard. IX, 1045-1050), Bellarmin. (de Chr. II, 23); Allat. (l. c.); Petav. (l. c. c. 3, § 14 seq.), Natal. Alex. (l. c. n. 3, p. 513-515, ed. cit.), Maius (l. c. p. 46-48). — Præterea ipsi Photio obijcitur, quod Bibl. cod. 277 in homil. de incarnatione Chrysostomo ascripta, quæ incipit: Ὅντως ἐπεράνη ἡμῖν ἡ τοῦ θεοῦ χάρις, propositionem ex expunxerit (p. 848, ed. 1601), quam Beccus (G. O. I, 139; II, 313, 314, 334, 527), Manuel Calecas, Jos. Methon. (Hard. IX, 574) et editio Saviliana omnino concordanter legerunt. Verba sunt: Ἐλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα. Alibi, ut orat. 1, prophyl. (G. O. II, 528), legitur: Τὸ πρὸς Χριστοῦ Ἡνεῦμα. De hoc testimonio cf. Petavium, *De Trin.* VII, 3, 19. — Alia corruptionis exempla enumerat Beccus in altera oratione de sua depositione injusta, c. 23 (G. O. II, p. 73, 74) ac late de his aliisque agit Constantinus Meliteniota orat. 2, c. 20-28 (G. O. II, 823-854), c. 31 seq. (ib. p. 864 seq.).

(58) Ratramnus, l. II, c. 2 (p. 245, 246, ed. Migne) notat, Patres concilii secundi Nicæno symbolo Verba de Spiritus sancti divinitate contra Macedonianos addidisse et ecclesiis Christi exemplum de-

A negasse, solum ea asseruisse synodos, quæ contra suorum temporum hæreses necessario erant statuenda, hinc uberiores dogmatum expositiones posteriores synodos promulgasse (58), Patres in his conciliis primas partes obtinentes, ut Alexandrinum Cyrillum (59), illud dogma Latinorum aperte tradidisse; Ephesinum [165] concilium specialiter nonum Cyrilli anathematismum approbasse (p. 356), quintam et sextam synodum solemniter eos Patres atque Ecclesiæ doctores proclamasse, qui processionis Spiritus sancti etiam ex Filio propugnatores exstiterant (p. 360); in septima synodo nemine reclamante Tarasii epistolam ad Orientales fuisse lectam et approbatam (act. 3), in qua ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Ἰησοῦ Spiritus sanctus procedere dicitur (60), eamque nullatenus fuisse culpam (p. 368, 369). Præterea et illud maximi momenti est, quod in concertatione cum Macedonianis et Eunomianis nunquam a Patribus negatum fuit, Spiritum sanctum esse per Filium vel ex Filio, quod illi fundamenti loco ponebant; sed negatum fuit eum esse creatum, esse ex solo Filio, et non simul ex Patre; ea sane Græci doctores argumenta protulerunt, quæ prius admittunt, posterius repellunt. Ita v. gr. Basilius, l. II, c. Eunom. interrogat; Ἦὼς οὖν (Eunomius) τὴν τοῦ Πνεύματος αἰτίαν τῷ Μονογενεῖ μόνῃ προστιθεῖσι; Illud duntaxat vituperat, quod Patrem excludat, et adversarium ex eo refutat, quod οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ Ἰησοῦ ἀποτεταμμένη ἐστὶ τοῦ Πατρὸς (61). Ac si diceret: Per te ἡ τοῦ Πνεύματος προβολή [164] est

disse: « Si quid secundum Scripturas sacras superaddere vellent, quod hæreticos expugnaret et fidem credentium roboraret; » nec dici posse, solum in Bibliis contenta esse recipienda, cum tali pacto cum Arianis τὸ ὁμοούσιον esset rejiciendum, imo fere tota Cpliana contra Macedonianos definitio; si vero dicatur, hanc virtualiter in Scripturis contineri, etiam Latinos ostendere, suum dogma quoad rem et sensum et « virtute intelligentiæ » ibi inveniri. Eodem fere modo loquitur Anselm. Havelberg. (*Dial.* II, 20, 22, p. 185, 186, 187, edit. Paris. 1723). Cf. præterea S. Thom. (p. 1, q. 36, a. 2 ad 2); Beccum (*De una Eccl.* c. 46, G. O. I, 170-172); Georg. Metoch. c. *Man. Cret.* c. 26, 27; ibid. II, p. 1060-1065); Manuel. Calec. (l. IV, *C. Græc.* p. 449, 450, ed. cit.); Greg. Cpl. (ad imp. Trapez. G. O. I, 422 seq.); Petav. *De Trin.* VII, c. 2.

(59) De Cyrilli fide late disputat Leo Allatius in opere inscripto: *Vindiciæ synodi Ephesinæ*. Romæ 1661, cap. 17 seq. p. 65 seq. Res adeo manifesta est, ut et nonnulli schismatici eum in hac questione cum Augustino sensisse et concedant (ib. c. 74, p. 608 seq.).

(60) Eodem Tarasii testimonio utuntur illudque exponunt: Nicephorus Blemmida, orat. 1, n. 24-26 (G. O. I, 31-38); J. Beccus orat. 2, de injusta deposit. c. 26; l. I, ad Theod. Sugd. c. 8, epigr. 1. Ib. II, 81, 109, 538); Constant. Meliteniota, orat. 1. (Ib. II, 695, 696), Georg. Metochita, *C. Maxim. Planud.* (ib. p. 924 seq.); Manuel Calecas (l. I, p. 386; l. IV, p. 442, ed. cit.); Andreas Rhod. in sess. VII, Flor. (Hard. IX, 100); Bessarion (ibid. p. 349); Joseph Methon. (ibid. p. 574); Georgius Protoan-cellus (ibid. p. 623); Leos Allatius (*Contra Hotting.* c. 20, p. 521; *Vindic. Syn. Eph.* c. 48, p. 263, c. 77, p. 651).

(61) Cf. de hoc textu disputantes Beccum, orat. 1,

Filii operatio; sed nulla Filii operatio a Patre dis-
 juncta et aliena est; proinde et Patri hanc *προβολήν*
 convenire fatearis oportet. Et hic præcise illis verbis
 Christi utitur, ex quibus et catholici arguunt theo-
 logi: *Omnia mea tua sunt*, etc. Quare cum lucu-
 lentissime Patres ipsi Græci Latinis suffragentur:
 quod Photius afferre potuisset, vix ullius fuisset
 momenti. Poterat fortasse ad Theodorum Mopsue-
 stenum provocare, quem tamen in re dogmatica
 nihili fere fecit, vel ad Theodoretum, quem « hujus
 negationis inventorem et præconem » vocat Hugo
 Etherianus [l. i, c. 2, p. 1200 (62)], vel specie
 saltem ad Joannem Damascenum, qui tamen, licet
 (*De F. O.* I, 8, p. 141) affirmaverit, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ
 Πνεῦμα μὴ λέγεσθαι aperte Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ
προέρχεσθαι docuit, et a Latinis verbis potius quam
 re ipsa dissidere jure optimo censetur (63). Quæ
 [165] cum ita sint, non temere Ratramnus (l. i,
 c. 8, p. 242 seq. ed. cit.). Græcos sui temporis ita
 objurgat: « Cessent igitur reprehensores vel male-
 voli vel imperiti Christi Ecclesiam redarguere, quod
 Spiritum sanctum confitetur a Patre et Filio pro-
 cedere. Hoc Evangelia docent, hoc Apostoli profi-
 tentur, hoc prophetæ non tacent... Videte, quo
 tendat vestra... professio, qua dicitis Spiritum
 sanctum a Patre procedere, non autem a Filio. Hoc
 nec in Litteris divinis nec in doctoribus ecclesiasti-
 cis aliquando legistis. Dixit quidem sancta synodus
 Cplitana... Filium consubstantialem esse Patris,
 Spiritum quoque sanctum procedentem a Patre; **C**
 nunquid negavit eum a Filio procedere? Vel con-
 sequens est, ut procedat a Patre, non procedat a
 Filio? Potius ergo agnoscite, si Filii vultis esse Ec-
 clesie et Patrum sequi doctrinam, quod dicendo
 sanctum concilium Cplii collectum Spiritum sanctum
 procedentem a Patre, quod eum et a Filio procedere
 non negavit; sed tota Trinitas, cum sit consubstan-
 tialis et Filius natus a Patre, Spiritus quoque san-
 ctus sit charitas utriusque, non possit quis negare
 Spiritum sanctum a Filio procedere, nisi negaverit
 Filium charitatem, qua diligit Patrem, habere.
 Quod quia vesanum, tenendum omnino et fideliter
 profitendum, quia Pater diligit Filium et Filius di-
 ligit Patrem, et hæc dilectio, qua Pater diligit Fi-

lium, a Patre procedit, et dilectio, qua Filius dili-
 git Patrem, a Filio nihilominus procedit. Est au-
 tem hæc dilectio Spiritus sanctus. Procedit ergo
 Spiritus a Patre et Filio. » Concludimus cum Hugo-
 nis Etheriani verbis, qui (l. ii, c. 17, p. 1232) ita
 Photio respondet: « Dixit Dominus: *Spiritus, qui a
 Patre procedit*; confirmaverunt hoc et sanctæ synodi
 Latinorumque omne collegium non solum non infi-
 ciatum est, sed cum omni diligentia et ex toto corde
 credit, et dicit confiteturque, et ex Filio procedere.
 Nam licet solus nominetur Pater, subintelligitur
 omnino et Filius, eo quod ab eque medio de Patre
 non procedat, et cum nusquam Pater dixisse re-
 peritur: *Ego solus emitto Spiritum*; [166] sed ne-
 que prophetarum quisquam seu aliorum Patrum:
B *Solus Pater emittit Spiritum*, aliquando protulit. At
 vero neque contra decreta SS. Patrum, qui Nicææ,
 Constantinopoli, Chalcedone vel ubilibet locorum
 pro firmanda fide conveniunt. *Idem enim, sed ali-
 ter dicit explanando, et interpretando*, quod pie in-
 telligi oporteat Spiritum ex Patre procedere, sub-
 intellecto scilicet Filio, tum quia verissimum est Spiritum
 ex Filio procedere, tum quia multi a Filio
 ipsum dividebant. Enimvero sicut intelligitur Filii
 esse Spiritus, cum dicitur esse Patris, ita conci-
 piendus est ex Filio procedere, cum Deus a Patre
 procedit... Verum bonus Pastor suis falsis opinio-
 nibus consistentia et bene habentia dimovet et La-
 tinorum S. Ecclesiam absque synodo pro suis viribus
 condemnat, contraque SS. synodos contraque apo-
 stolicæ sanctitatis viros mentitur, dum eos sanxisse
 affirmat, Spiritum a Patre, sed non a Filio proce-
 dere... Hic conviciator edocuisse illos asserit,
 quod indicare orationem arbitratur, scilicet qui a Patre
 solo procedit... Non idem significant hæc duæ ora-
 tiones: *Qui a Patre procedit*, et: *Qui a Patre solo
 procedit*, neque apud Græcos, neque apud Latinos,
 neque penes oratores, neque penes philosophos;
 profectorimari quidem oportet non solum dictionem,
 verum dictionis intentionem. Sane quæ dubia sunt,
 interdum per alia manifestantur et ex his quæ alibi
 scripta sunt. Nothum (*edit. notum*) quidem videtur
 Latinis *qui a Patre solo*, nothum vero Græcis *qui a
 Patre et Filio*, eo quod neutrum in Evangelii scri-

D

De una Eccl. c. 9; *De proc. Sp. S.* c. 4 (*G. O.* I, 74, 282); *Greg. Cpl. ad imp. Trapez.* c. 18 (ib. p. 460); aliosque. Similia dicit Cyrillus, l. vi, ad Herm. (Beccus, epigr. 1, *G. O.* II, 540).

(62) Nonnulli vero eruditi non sine gravibus rationibus Theodoretum vindicant ab ejusmodi errore.

(63) Illud ἐκ τοῦ Υἱοῦ rejecit non alio sensu, nisi ὡς ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας, ἐκ τῆς ἀρχῆς προκαταρ-
 κτικῆς, ut Græcus auctor apud Niceph. Blem., orat. 1, p. 7 advertit. Hugo Ether. l. iii, c. 21, p. 1259: « Solus vero, inquit, Damascenus Joannes dissidere a magno Cyrillo aliisque Patribus videtur, si tamen ita scibit: *Spiritum ex Patre dicimus et Spiritum Patris nominamus. Ex Filio autem Spiritum non dicimus, Spiritum vero Filii nominamus.* » Verum tamen et *Scriptura sic se habente* non discordat hic sanctus a Latina veritate; hoc ad con-

suetudinem Græcorum referendo, quæ non esse Spiritum ex Filio confitetur, etc. » Thomas Aquinas. (p. 1, q. 36, a. 2 ad 3) Damascenum Nestorianis hæc in re accensuit; sed statim adjecit: « Quamvis quibusdam dicatur, quod Damasc., sicut non confitetur Spiritum sanctum esse a Filio, ita etiam non negat ex vi verborum illorum. » Sed re ipsa cum aliis Patribus sentire ostendunt Niceph. Blem. (l. c, c. 23, p. 29 seq.); Beccus (*G. O.* II, 66 seq. 124); Constantin. Meliten. orat. 1 (id. 673 seq. 694, 695); Georg. Trapezunt. (ad J. Cubocl. c. 13; ib. l. 494 seq.); Manuel Calecæ. (l. iii, p. 431); Georg. Protosyncell. *Apol. c. Marc. Eph.* (Hard. IX, 630); Bessarion (ep. ad Alex. Lasc. c. 9; ib. p. 1074 seq.); Leo Allatius (*De consens.* II, 2, 6-11, p. 432 seq. *Enchir.* c. 4, 26, 27); Walch. (op. cit. c. 2, § 2, p. 24) aliique plurimi.

ptum reperiatur; verum sic opposita sunt, ut alterum quidem duorum sit verum ex necessitate, alterum vero non; sed ex Filio quidem procedere Scripturis consonat et concordat, et neque contrarium vel repugnans invenitur, quanquam a synodis expressum non sit. Etenim quisque Romanorum pontificum, qui synodos sanctificaverunt et confirmaverunt, semper hoc dixit ac dogmatizavit... *Ex solo autem dicentem multa sequuntur inconvenientia...* [167] Si ex solo Patre procedit Spiritus, non est ipse *imago Filii* (64), sed Patris, ut sine medio ex ipso coruscans; non est autem hoc, cum Spiritus imago sit Filii et ex ipso *proxime* refulgeat. Propinquior erit Patri quam Filio et magis Patris quam Filii. Amplius si ex Patre solo procedit, ad mensuram dat Pater Filio Spiritum, cum solam missionem, et non emissionem ei tribuat. In quo scilicet non videtur remitti paternam excellentiam, nec ex integro Spiritum habere cum omnibus, quæ circa ipsum considerantur, sicut habet Pater. Ait enim magnus Cyrillus: « Non ad mensuram dat Spiritum Filius, juxta Joannis vocem; sed ipse emittit ex se, quemadmodum utique et Pater. Quocirca quicumque orationem: *Qui a Patre procedit* transformat in eam quæ dicit *a Patre solo*, Salvatoris vocem, qui est perennis fons veritatis, infirmat. »

8. At multo uberius Photius de iis agit documentis, quæ Latini pro sententia sua afferre solebant, atque imprimis cap. 20-30 longam habet disputationem, qua argumentum ex Joan. xvi, 13-15 petitum enervare conatur. Hoc textu Patrum occidentalium (65) vestigia premens utebatur [168] Ratramnus (op. cit. I, 3, p. 229 sep.) inquit: « Quid enim accipiet Spiritus sanctus a Filio, cum unius sint substantiæ uniusque potentiæ? Nimirum *De meo accipiet* dixit, id est: a me procedit, quia sicut sunt unius substantiæ Pater et Filius, sicut de utroque procedendo Spiritus sanctus accepit consubstantialitatis existentiam. Nec debet movere, quod accipiet futuri temporis dixit; hoc enim ad illud

(64) Græci Patres, ut jam Gregorius Thaumaturgus in *Confess.* (Nysseni Opp. III, 546), Basil. I. v, c. Eunom., Naz. orat. 2, *de Filio*, Athan. ep. ad Serap. aliique Spiritum dicunt εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ, sicut Filium εἰκόνα τοῦ Πατρὸς. Id Schismatici de nuda consubstantialitate exponunt (cf. ipsum Photium *Amphil. quest.* 235, ed. Mai. *Vett. Scr. nova Coll.* IX, p. 115). Verum certum est, id penes Patres plus aliud dicere et idoneum esse ad Spiritus e Filio processionem confirmandam. Cf. Niceph. Blem. orat. 2, c. 7 (G. O. I, p. 47 seq.), Beccum (Epigr. III; G. O. II, 547 seq.), Georg. Metoch. c. *Man. Cret.* (ib. 936 seq.); Hugon. Ether. (I. II, c. 7, p. 1224); Manuel. Calec. (I. II, p. 405, 406); Allat. *Enchir.* cap. η', p. λζ'. *Vind. Syn. Eph.* p. 466 seq.; sed una cum his Thomam (*Summæ*, p. 1, q. 35, a. 2; *Opusc.* I, c. *Græc.* c. 10, 32); ac Petavium (*de Trin.* VII, c. 7).

(65) Tertull. *C. Prax.* c. 20: « Cæterum de meo sumit, inquit, sicut ipse de (illo quod est) Patris. » Ambros. *De Sp. S.* II, 12 (apud Ratramn. II, 4, p. 255): « De Filio Spiritus sanctus accepit; accepit autem per unitatem substantiæ, sicut accepit a Patre Filius. » Joan. xvi, 14. — Piliar. *de Trin.* VIII,

A respicit, quod futurum erat, quod discipulis mitteretur, non ad illud, a Patre Filioque procedit; sine tempore namque procedit a Patre, procedit et a Filio. » Sequitur: « *Omnia, quæcunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis.* Si omnia, quæcunque habet Pater, habet et Filius, profecto sicut est Spiritus sanctus Patris Spiritus, est et Filii Spiritus; alioquin si Patris est tantum, non etiam Filii, non omnia, quæcunque habet Pater, sunt Filii. » Similiter posteriorum temporum Catholicis disputant. Georgius Trapezuntius (*De una S. Eccl.* O. G. I, 542 seq.). « Cum Filius, inquit, verus Patris Filius sit, necesse est ipsum Filium remanentem omnia Patris possidere. Producit vero Pater Spiritum, producit igitur et Filius, ut idem asserit: *Quæcunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi vobis: quia de meo accipiet...* Accipiet futuro tempore dixit, non quod accepturus esset; nihil enim *novum* aut *adjectum* [169] aut *temporarium* in Deo; sed quæ nondum peracta erat super Apostolos, notat operationem, verum peragendam (66). Namque operationum manifestationes, cum sint quoad nos (πρὸς ἡμᾶς) temporariæ, in tempore quoque fiunt et comparent. Cum igitur similis Spiritus operatio Apostolis manifestanda erat, ideo accepturum Paracletum a se dicit. Ad hæc fieri non potest, cum homines simus, ut aliter intelligamus et loquamur vel concipiamus, nisi in tempore et secundum tempus: ideoque quæ hic temporum intervallis exprimuntur, in Divinis æternaliter intelliguntur. Quare quod nunc accepturus a Filio Paracletus asseritur, accepit ab eo ab ipsa æternitate. Quæ vero ab ipsa æternitate Deo insunt et quæ ab æterno possidet, aut naturæ aut hypostasibus accommodantur; accipere vero hypostasin ab hypostasi non adaptatur naturæ; ergo hypostasi. Quod nil aliud est, quam habere τὸ εἶναι personam accipientem ab ea, a qua accipit. Quod vero ab aliquo accipit esse, ex eo etiam habet, quidquid possidet (67). » Hinc enascitur celebre

20: « A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur et a Patre procedit, et interrogo utrum id ipsum sit, a Filio accipere, quod a Patre procedere. Quod si nihil differre credetur inter accipere a Filio et procedere a Patre, certe id ipsum atque unum esse existimatur a Filio accipere, quod sit accipere a Patre. Ipse enim Dominus ait: *Quoniam de meo accipiet*, etc. Hoc quod accipiet, sive potestas est, sive virtus, sive doctrina est, Filius a se accipiendum dixit. » Cf. Leon. M. serm. 2, *de Pentec.* et August. apud Ratramnum, III, 2, p. 277.

(66) Λήψεται δὲ ἐπὶ μέλλοντος εἶπεν, οὐχ ὅτι ἐμελλεν λήψεσθαι· οὐδὲν γὰρ νέον ἢ ἐπίσαστον ἢ χρονικὸν ἐπὶ Θεοῦ· ἀλλὰ τὴν οὕτω γενοῦσάν ἐπὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐνέργειαν, μέλλουσαν εἶναι.

(67) Διὰ τοῦτο τὰ χρονικῶς λέγόμενα ταῦτα αἰωνίως νοεῖται ἐπὶ τῶν θεῶν· καὶ ὅπερ ἄρα λήψεσθαι νῦν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεται ὁ Παράκλητος, αἰωνίως ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει· τὰ δὲ αἰώνια προσόντα τῷ Θεῷ, πάντα δὲ αὐτῷ αἰωνίως ὅσα ἔχει, ἢ τῇ φύσει ἢ ταῖς ὑποστάσεσιν ἀρμόζει· τὸ δὲ λαμβάνειν ὑπόστασιν παρ' ὑποστάσεως οὐ τῇ φύσει ἀρμόζει, τῇ ὑποστάσει ἄρα. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, εἰ μὴ τὸ ἔχειν τὸ εἶναι τὸ λαμβάνον πρόσωπον ἐξ οὗ λαμβάνει· τὸ δὲ

illud *Joannis Theologi* argumentum (*Conc. Flor. A* sess., xviii, Hard. IX, 193 seq.) : « A quo Spiritus sanctus accipit esse in divinis, ab eo etiam procedit ; dicitur autem Spiritus sanctus accipere esse a Filio ; ergo et a Filio procedit (68). » « Quod autem [170] accipit, » ait Bessarion (ep. ad Alex. Lasc. c. 7, ib. 1067, 1068), « est ejus essentia ; nec enim est aliud ipse, aliud ejus essentia... cum summe simplex sit, essentiam suam et esse accipit ex Filio. » Hinc catholici theologi ex illo textu multiplicia desumunt argumenta.

9. Jam vero Photius præ cæteris in eo insistit, quod Christus non dixerit ἐξ ἐμοῦ, quod hoc perperam Latinorum inducat interpretatio, quod illud ἐκ τοῦ ἐμοῦ personam potius Patris innuat, adeo ut sensum habeat : ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρός. (Cf. potissimum capp. 22, 29, 30). Sed I) falso supponit, Latinos astringi ad verba Christi mutanda in ἐξ ἐμοῦ, cum omnes vertant non *de me*, sed *de meo*, id est, de eo, quod habeo a Patre acceptum, de eo quod meum est. Imo fatentur Latini fere omnes immediate de scientia ac doctrina sermonem esse, nec repugnant Chrysostomo (hom. 78 in Joan.) interpretanti : Παρ' ἐμοῦ, τουτέστι: παρὰ τῆς ἐμῆς γνώσεως (69). Sed inde jure suo colligunt processionem ex Filio. Observat Gregorius Cpl. in *Apol. contra Marcum Ephes.* (70) adductis Chrysostomi verbis : « Non est scientia Filii aliud, aliud Filius ipse. Si enim ipse esset aliud, et aliud præter ipsum scientia quæ in eo est, compositus foret et non simplex. » Præterea, ut ait Georgius Trapezuntius (l. c. p. 544), si quis affirmaverit accipere quidem Paracletum a Filio quæcunque Sanctis revelaturus erat, non vero ipsum esse, impia plane effutiet. « Habebit enim [171] aliquid acquisitum (ἐπίκτητόν τι) Paracletus et sic non erit verus Deus. Quæcunque enim Deus possidet, ab ipsa æternitate possidet. » Nil, aiunt Patres (71), Spiritus sanctus habet adventitium, nil postmodum acquisitum, sed omnia habet ab æterno. Unde Joannes Theologus, sess. xxi, conc. Flor. (Hard. l. c. 256, 257) : « Omne quod Spiritus sanctus accepit et accipit et accipiet, id æternaliter habet ; et quod Filius audit a Patre, idem est quod scientia ; scientia vero in divinis idem est quod esse (72). » Breviter Allatius (*Contra Hotting.* c. 18, p. 295) : « Ne Spiritus sanctus fiat creatura non accipiet scientiam,

τὸ εἶναι λαμβάνον ἐκ τινος ἐξ ἐκείνου ἔχει καὶ πάντα ὅσα ἔχει.

(68) Propositionem majorem : 'Αφ' οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνει τὸ εἶναι, ἀπὸ τούτου καὶ ἐκπορεύεται, nec Marcus Ephesius penitus rejecit ; minorem vero ab ipso negatam luculentis Patrum testimoniis Joannes comprobavit.

(69) Cf. Perrone, *Prælect. theol.* Tract. de SS. Trin. cap. 5, prop. 1, ad obj. 1, 3, ubi etiam de Maldonati sententia agitur.

(70) Cod. Monac. 27 f. 132 a. Οὐκ ἔστιν ἡ γνώσις τοῦ Υἱοῦ ἄλλη καὶ ἄλλος ὁ Υἱός... εἰ γὰρ αὐτός μὲν ἕτερον τί ἐστιν, ἕτερά δέ τις παρ' αὐτὸν ἡ ἐν αὐτῷ φη γνώσις, σύνθετός ἐστι, καὶ οὐχ ἄπλους.

(71) Basil. *De Spirit. sancio*, apud Nicoph. Blem.

nisi accipiendo essentiam. » Hinc quando dicitur Spiritum non nisi ea loqui, quæ audivit, sicut Filius non nisi a Patre audita loquitur, eadem essentialis scientia intelligitur. « Idem, ait Petavius (*De Trin.* VII, 5, 4) ad textum Joan. xvi, 13, in Deo audire quod videre vel scire ; idem scire quod esse, ut et Augustinus tract. in Joan. xviii, 19, pluribus disserit. » II) Ex arbitrio conficta et nullatenus admittenda est illa interpretatio : ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρός. « Si esset hæc vera intelligentia, ait Manuel Calecas (lib. 1, C. Græc. p. 397, ed. cit.), nequaquam sine additamento diceretur. Nunquam enim possessiva pronomina masculini vel feminini generis sine adjectione Græcæ linguæ proprietate proferuntur. Dicimus enim : Ὁ ἐμὸς πατήρ καὶ ἡ ἐμὴ οἰκία [172] ἢ πόλις. Ita quippe Græcæ linguæ consuetudo proferre consuevit. Alias enim vitiosa esset pronuntiatio. Cum vero sine adjectione dicitur, neutrum esse et rem significare intelligitur, exempli causa : Εἴ τι καὶ τοῦμόν ἐστι παρὰ σοί, si quid meum est apud te, quod per se rem intelligi dat. Eodem pacto Bessarion (l. c.) : « Si cum dicitur *ex meo*, subintelligendum esset ex Patre, hoc *meo* esset pronomen generis masculini ; nullus autem vel in Græca vel in Latina lingua edoctus aut masculini aut feminini generis pronomen profert, nisi cum additione : *meus frater*, *meus amicus*, aut *mea civitas* vel *domus*, dicens. Meus etenim simpliciter absque additione non magis patrem quam hostem significat. » III) Nec illud verum proinde est, ἐκ τοῦ ἐμοῦ duas personas insinuare, quarum altera sit possidens, altera ipsa possessio (c. 22). Non sine acumine Hugo Etherianus (l. II, c. 19, p. 1234) hinc Photium refellit dicens : « Idem Salvator dicit : *Non possum ego a me ipso facere quidquam. . . quia non quero voluntatem meam.* Et rursus : *Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam ;* et item : *Mea doctrina non est mea.* At vero si secundum positionem Photii Patriarchæ *meum* pronomen ubique duas personas significat, voluntas Filii alia sit a Filio persona... Quare non est necessarium, *meum* pronomen ubique duas significare personas, cum et *figurale* de eadem persona dicatur, ut Persius (*Satyr.* V, 88) dicit :

Vindicta postquam meus a prælore recessi
et Euripides : « Ego autem *meus* sum. » Attendere

et Beccum epigr. 43. (G. O. I, 15 ; II, 630) : Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον ἐαυτῷ, ἀλλ' ἀίδιος πάντα ἔχει ὡς Πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφυγός. Cf. Athan. (ib. epigr. 8, p. 583).

(72) Ἐπειδὴ πᾶν ὄπερ ἔλαβε καὶ λαμβάνει καὶ λήφεται, αἰδίως ἔχει, ἐπειδὴ ἡ ἀκρόασις τοῦ Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρός ἐστὶ καὶ γνώσις, καὶ ἡ γνώσις ἐπὶ τῶν Θεῶν ταυτὸν ἐστὶ τῷ εἶναι. Cf. Bessar. l. c. « Idem est sapientia et ejus esse, et a quo accipit esse, ab eodem etiam accipit sapientiam, et cum spiratur, et accipit esse et subsistere, etiam accipit sapientiam. . . Si Spiritus accipit a Filio, ergo Filius *dare* ei ; sed ipsum *dare* in divinis personis significat idem quod *producere*. »

debuisset homo ille, quod *aliter apud Grammaticos* accipitur persona, et *aliter apud Theologos*. Etenim in Grammatica *quælibet res persona nuncupari potest*, sive per se subsistat, sive per aliud, sive substantia sit, sive accidens. Quare secundum huiusmodi disciplinam, cum Filius dicit: *mea voluntas, meum iudicium, mea doctrina . . . alia et alia intelligitur ad similitudinem: possessionum persona* (sc. grammaticæ). In theologia vero tacitis proprietatibus ab omnibus quæ secundum [173] substantiam dicuntur, tres tantum insinuantur (ed. imminuantur) personæ, quarum nulla expresse intelligi videtur, ubi Salvator dicit: *De meo accipiet et annuntiabit vobis.* » Præterea IV) adversatur illa expositio Christi ipsius explanationi, qua v. 15 ex eo probat τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαΐεται ante a se affirmatum, quia omnia quæ habet Pater sua sunt. Hæc ultima verba juxta omnes essentiæ unitatem in Patre et Filio probant; hinc illud quod accipere dicitur Spiritus, manifeste patet esse ipsam divinitatem, non aliud quidquam. Deinde, ut Bessarion (l. c.) ait, ex Joan. xvi, 15, hoc construitur argumentum: « Spiritus accipit ex iis quæ Patris sunt; sed omnia Patris sunt mea; igitur Spiritus accipit ex meis vel ex meo. Et cum ipse et sua unum et idem sint propter summam simplicitatem, accipiendo de suis, accipiet ex eo. » Semel constituto, de ipsa divina essentia esse sermonem, non amplius negari potest, Spiritum hanc accipere a Filio. Si vero Spiritus a Filio accipit, Filius ei dat sive communicat essentiam; dare vero in divinis idem est ac producere, ut idem Bessarion (ib.) Chrysostomi in Joan. v, 22 suffragio confirmat. Etiam si igitur quoad verba non est idem: Spiritum accipere a Filio et procedere a Filio (Phot. c. 21), re tamem ipsa idem est, quia accipere in Spiritu et dare in Filio sunt correlativa et Spiritus ut Deus nil præter divinitatem accipere ab eo potest. Conjungit se Christus cum Patre, ad suam cum Patre communionem recurrit, ex quo cuncta habet; nec separat sua ab iis quæ sunt Patris, imo eadem esse ostendit. Absurde rursus Photius (c. 23) quæsi duo contraria exhibet: procedere a Patre et procedere a Filio; prius posterius non excludit, sed includit; nec posterior mystagogia priorem institutionem tollit, imo vero confirmat: Omnia quæ sunt Patris mea sunt. Recte Manuel Calecas (l. c.) « Si enim Spiritus a Filio accipit, Patris autem omnia et Filio communia sunt, manifestum et ex his insinuari Filium unum cum Patre Deum [174] esse, Spiritum autem verum Deum ex Patris et Filii essentia denuntiari. Porro dicere: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt; ideo* (διὰ τοῦτο) *dixi vobis: quia de meo accipiet, etc.*; aut nihil significat aut non significat propositum tibi; quippe suscepta ad structuram

(73) Profecto verba: *Omnia quæ habet Pater, etc.* 1) universalis sunt; ergo non possunt restringi et limitari nisi in iis, quæ natura rerum per se excludit; 2) ad ipsam relationem ad Spiritum a Filio

causa nihil de Filii dignitate excludit, nisi in quantum dictum est: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt: quod etiam sine eo quod sequitur solum per se ipsum dici poterat.* » Sane inanis foret ea repetitio, inanis ea probatio, si tantum voluit dicere: De meo Patre sumet, non de me. Potius dicendum videtur, dum Christus se veluti medium terminum ponit inter Patrem et Spiritum, dum per suam cum Patre communionem quod asserit vindicat, dum quæ accipiet Spiritus sua prius vocat ac deinde ad Patrem refert, se ipsum proximum datorem eorum designasse. Accedit, quod universalis Christi propositio πάντα ὅσα κ. τ. λ. non permittit Spiritus προβολῆν a Filio remove (73). « Quod si accipiendo, ait Hugo Etherianus (l. c.), de iis quæ sunt Patris et habet Pater, accipit de Patre, et accipiendo de iis quæ sunt Filii et habet Filius, accipit de Filio. Manifestum est igitur quod non de solo Patre accipit Spiritus, ut Photius asserit. . . Si emissor Spiritus non in eo quod generat secundum naturam est Pater, Filius vero minime, quomodo verax erit Salvator asserens: *Ideo dixi vobis, quia de meo accipiet, quia omnia quæ habet Pater, mea sunt?* Aut enim habebit secundum naturam, ut sit emissor, quod Patris non ut genitoris est, aut si non hoc, Patris quidem sunt, quæ existunt Filii, quæ vero sunt Patris, non pertinent ad Filium. Quare si omnia quæ sunt [175] Patris (non ut genitoris) habet Filius, emittere autem Spiritum Patris non ut genitoris est, hoc abesse non potest a Filio. » Hoc est illud, de quo supra (§ 2) egimus, argumentum: Quæ habet in divinis Pater excepta paternitate (et innascibilitate) communia sunt eidem cum Filio; ergo vis spiratrix, quæ est a paternitate (et a ratione ingeni) distincta, est Filio cum Patre communis. In divinis juxta Anselmum (*De inc.*, c. 3; *De proc. Spirit. sanct.* c. 2), omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio. Cf. Petav. *De Trin.* vii, 9, 11.

10. Demum V) adversatur Photii expositio ipsis Græcis Patribus, quorum doctrinæ se tenacissime inhæsurum semper protestatur. Idsatis præter alios Manuel Calecas et Bessarion nec minus luculenter Beccus (l. iii, ad Theodor. n. 10; *G. O.* II, 144, 145 et in *Epigraph.*) atque Allatius (*Enchirid.* c. κε'. p. ρζς' seq. et *Vindic. syn. Ephes.* p. 294) demonstrarunt. Unum alterumve horum Patrum audiamus. Athanas. ad Serap. ait: 'Ο μὲν Υἱὸς φησιν· ἠκούσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα λαλῶ εἰς τὸν κόσμον· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει· ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ λαΐεται κ. τ. λ. Item orat. 3, c. Adrian. (Calecæ est orat. 3): Τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει. . . αὐτὸς γὰρ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα δίδωσι καὶ ὅσα ἔχει· τὸ Πνεῦμα ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου ἔχει. Hoc testimonio Nicephorus Blemmida, orat. 2, c. 6.

extenduntur ipso et ad id adhibentur, ut Spiritum secum intime conjungi et de eo, quod ipsius est, accipere ostendat.

G. O. I. 44, 45), Gregor. Cpl. ad imp. Trapezunt. c. 4 (ib. 424); Bessarion (l. c.) aliique plurimi utuntur (cf. Petav. *De Trin.* vii, 5,1 seqq.) Non minus luculenta argumenta suppeditat Epiphanius, dum in *Ancorato* (cf. Beccum *G. O.* II, 145, 580) scribit (74): « Quod si Christus ex Patre procedit, Deus [176] ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ab utroque, ut ait Christus: *qui a Patre procedit*, et: *Hic ex meo accipiet.* » (Cf. et hæc. 74, n. 10 Opp. I, 898). Certe Epiphanius probaturus τὸ παρ' ἀμφοτέρων, quam vim tribuit verbis: qui a Patre procedit, ad ostendam Spiritus ex Patre originem, eandem verbis, de quibus agimus, inesse existimat ad manifestandam processionem ex Filio (75). Audiatur et Didymus (lib. II *De Spirit. sancti.* Opp. Hier. IV, I, 514, ed. Mart.): « Rursum hic accipere, ut divinæ naturæ conveniat, intelligendum. Quomodo ergo *Filius dans* non privatur his quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis: sic et Spiritus non accipit, quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat, accepit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a Filio accipere id quod suæ naturæ fuerat, cognoscendum est; et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam: si quidem *et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit.* Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his, quæ ei dantur a Patre; *neque alia substantia est Spiritus sancti præter id quod datur ei a Filio.* » Addatur Cyrillus Alexandrinus, quem Constantinus Meliteniota (*De proc. Spirit. sancti.* orat. 1, c. 15; *G. O.* II, 571, 572); et Leo Alladius (*Vind. syn. Eph.* pag. 279, 295-297) locupletissimum testem adducunt multis in locis eundem textum diverso omnino modo a Photii ratione explanantem. Ad verba illa: « *Non enim loquetur a semetipso* (*Joan.* xvi, 13) notat: « Non utique uti ego futura prædicaret, nisi pror-

(74) Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται θεὸς ἐκ θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστός. Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ· οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται.

(75) Cf. Georg. Metoch. *Contra Manuel. Cretens.* c. 7, *G. O.* II, 982.

(76) Οὐκ ἂν οὖν ἄρα καθάπερ ἐγὼ προσερεῖ τὰ ἐσόμενα, μὴ οὐχὶ πάντως ἐν ἐμοὶ τε ὑπάρχων καὶ δι' ἐμοῦ προϊόν.

(77) Ἐπειδὴ δὲ ὁμοουσίον τέ ἐστι τῷ Υἱῷ καὶ πρόεισι θεοπροπεῶς δι' αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασιν τελεωτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτο φησὶν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Cf. Beccol Epigr. 5, *G. O.* II, 573.

(78) Διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα δηλονότι τὸ δι' αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ.

(79) Οἷς δὲ τὸ Πνεῦμα κοινὸν, τούτοις εἴη δήπου πάντως ἂν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα (αἰ. διηρημένα).

(80) Προειρηκῶς γὰρ ἤξειν ἐπ' αὐτοὺς τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ἀνόμασον αὐτὸν, *τουτέστιν ἐαυτοῦ· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ ἀλήθεια· ἵνα*

sus in me existeret et per me progredereetur (76). » Exponens vero Joan. xvi, 14 tradit: « *Cum vero* [177] *Filio consubstantialis sit et ut Deum decet per ipsum prodeat, omnem ejus in omnibus perfectissimam possidens operationem et virtutem, propter hoc dicit: Quia de meo accipiet* (77). » Et ad v. 15 repetitis Christi verbis addit: « *Spiritus videlicet, qui per ipsum et in ipso est* (78). » Item in Joan. xv, 26: « *Ecce enim Spiritum veritatis sui ipsius nempe nuncupans, ex Patre illum procedere ait. Nam sicut Filii Spiritus est naturaliter in ipso manens et per ipsum prodiens, sic certe Patris quoque Spiritus est. Quibus autem Spiritus communis est, ii profecto secundum substantiam separari non possunt* (79) (cf. Becci *Epigr.* V, *G. O.* II, 567). Quid clarius iis quæ Cyrillus item ad Joan. xvi, 13, disputat? (*G. O.* II, 570-572.) « *Cum enim prædixisset Paracletum ad eos venturum, Spiritum veritatis eum nominavit, hoc est sui ipsius. Ipse enim est Veritas. Namque ut addiscerent discipuli, non alienam neque peregrinam a se missuram virtutem, sed seipsum alio quodam modo daturum polliceri, veritatis Spiritum, id est, sui ipsius, Paracletum vocat. Non enim alienus a substantia Filii sanctus Spiritus intelligitur, sed ex ea naturaliter progreditur, nil aliud ab ipso existens, quantum ad naturæ identitatem, licet in persona propria concipiatur* (80). » Cum autem venerit, ait, [178] non loquetur a seipso quidquam; pro eo ut dicat: *Prudentes vos reddet, et veritatis mysterium revelabit; non loquetur quidquam prorsus, quod mihi non consentiat, neque peregrinis vos disciplinis instruet. Neque proprias forte leges feret. Cum vero Spiritus et quasi mens mea sit, loquetur omnino quæ in me sunt. Et hæc Dominus ait, non ut ministri locum habere Spiritum sanctum secundum quorundam imperitiam cogitemus, sed potius discipulos certiores reddere volens, secundum essentiæ rationem a seipso non esse diversum Spiritum sanctum, et hæc prorsus loqui et operari et velle. Propterea que præmi-*

γὰρ εἰδοῖεν οἱ μαθηταί, ὡς οὐκ ἄλλοτρίαι καὶ ξένης αὐτοῖς δυναμῶς ἐπιφοίτησιν, ἀλλ' ἐαυτὸν ἑτέρως ἐπιδώσειν ἐπαγγέλλεται, Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστιν ἐαυτοῦ, τὸν Παράκλητον ἀποκαλεῖ. Οὐ γὰρ ἄλλοτριον τῆς τοῦ Μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται Πνεῦμα, πρόεισι δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον, ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως, εἰ καὶ νοοῖτο τυχὸν ἰδιοσυστάτως. Cyrilli Theol. L. Alladius (*Vind. syn. Eph.* p. 296 seq.) recitat: Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλε τὴν μετὰ σαρκὸς ἀποκληρώσας οἰκονομίαν ἀναβαίνειν πρὸς τὸν Πατέρα, πέμψειν δὲ ὑπέσχετο τὸν Παράκλητον τοῖς ἐαυτοῦ μαθηταῖς, ἵνα μὴ τις ὑπολάβῃ τὰ μὴ κατὰ γνώμην αὐτοῦ διατάξαι ποτὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δεικνύς τε σαφῶς, ὅτι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ὑπάρχον τὸ ἐξ αὐτοῦ πάλιν διακονήσει ῥήματα, οὐ λαλήσει, φησὶν, ἀφ' ἐαυτοῦ, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ὅμοιον γὰρ ὡς εἰ καὶ τὸ μέλι περὶ τῆς ἐνούσης αὐτῷ φυσικῆς ποιότητος λέγοι, οὐκ ἐνθήσει τι ἀφ' ἐαυτῆς τοῖς ἀπογενομένοις· ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται φυσικῶς, διαβαινούσης τῆς ἐκ τῶν οὐσιῶν, ἵν' οὕτως εἴπω, ποιότητος ἐπὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀμερίστως προερχόμενα· οἷον καθάπερ ἤδη προείπομεν, ἐκ μέλιτος ἢ γλυκύτης, ἐκ πυρὸς ἢ θερμότητος, ἐξ ὕδατος ἢ ψυχῆς.

sit, quod « etiam ventura annuntiabit vobis. Ac si diceret : Signum hoc erit vobis, ex mea substantia esse Spiritum et mentem esse quasi meam, quod ille futura sicut ego prædicabit (81). Sic rursus [179] ad Joan. xvi, 14 observat, per hoc, quod Spiritus accipiat a Filio, nihil omnino ei detrabi, et omnia eum habere perfecte (82). Cæterum quæ Cyrillus habet, ea ad illustrandum contextum et scopum verborum Christi insigniter conferunt ; quæ autem disputat Photius, etsi magna ex parte vera sunt, tamen ipsius non prosunt intento. Christus consolatur discipulos, non alienum ac peregrinum se consolatorem missurum testatur, ostendit suam tum cum Patre tum cum Paracleta æqualitatem, sui et illius cum Patre ὁμοφυαν ; verum non hoc duntaxat ejus verba sibi volunt. Multo efficacius ea probat, si simul ostendit, a se, quem noscebant amabantque adeo discipuli, Spiritum sua omnia habere, et si auctore Photio (c. 26, 27) cavere vult, ne illi majorem se ipso putarent Spiritum, multo validius id efficit, si a se eundem esse confirmat, se velut ejus principium repræsentat, quem superius a Patre procedere dixerat. Imo, ut Photii verbis utamur, priorem mystagogiam revera evolvit uberius et cum hac explanatione conjungit ac copulat per illa verba : *Omnia quæ habet Pater, mea sunt.* Quorsum vero illa ratiocinatio, si nihil a Filio accipit Spiritus ? Sed quis singulas Photii assertiones prosequi vellet, ampliorem adhuc probationum materiam dubio procul inveniet. Nos ad alia properamus.

11. Non minus proluxa est disputatio (a cap. 48), qua [180] aliud Scripturarum testimonium Latinis eripere constur Photius, videlicet *Galat. iv, 6*, ubi Spiritus sanctus vocatur *Spiritus Filii*. Quamvis verba *per se* non probent Spiritus a Filio processionem, tamen spectatis tum aliis tum traditionis christianæ præsidiiis huic dicto aliisque similibus vim inesse ad eam ostendendam summo consensu theologi persuasum habueresemper ac variis modis argumenta exinde efformarunt. Photio cœvus Ratramnus ita de hoc textu disserit (l. i, c. 4. p. 232) : « Non ait Paulus : Misit Deus Spiritum suum. Quod si diceret, non penitus excluderet Filium, quoniam Deus est etiam Filius, quemadmodum Pater est Deus, et uterque non duo Dei, sed unus est Deus ; quod enim persona separat, substantia conjungit. Volens autem auferre omnem quæstionem, personam Filii specialiter dixit misisse Deum Spiritum

(81) Καὶ οἷον εἰ νοῦς ἐστὶν ἐμὸς, λαλήσει δὲ πάντως τὰ ἐν ἐμοί ; καὶ τοῦτο φησὶν ὁ Σωτὴρ, οὐχ ἵνα νοῦμεν ὑπουργικὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τινῶν ἀμαθίαν, πληροπορῆσαι δὲ μᾶλλον ἐθελήσας τοὺς μαθητὰς, ὡς οὐχ ἕτερον δὲ παρ' αὐτὸν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ κατὰ γὰρ τὸν ἐν ὁμοουσιότητι λόγον, ταῦτα τῇ πάντως λαλήσει καὶ ἐνεργήσει καὶ βουλήσεται. Διὰ γὰρ τοῦ τοῦτο προστέθηκεν, ὅτι καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν μονοουχὶ λέγων, σημεῖον τοῦτο ἔσται, ὅτι δι' πάντως ἐκ τῆς ἐμῆς οὐσίας τὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ οἷον ἐμὸς ἐστὶ νοῦς, τὸ εἶρεῖν αὐτὸν τὰ ἐσόμενα καθάπερ ἐγώ. Sequun-

A Filii sui in corda nostra. Num alius est Spiritus Filii quam Spiritus Patris ? Quod si idem est Spiritus amborum, profecto procedit ab utroque ; non enim sic dicitur Spiritus Filii, tanquam sit minor Filio ; hoc qui sentit vel dicit non est catholicus. Qua de re non est, quare dicatur Spiritus Filii, nisi quia procedit a Filio, sicut dicitur Spiritus Patris, quia procedit a Patre. » Addit deinde Ratramnus alios textus, ubi Spiritus dicitur Spiritus Jesu, Spiritus Christi, ac potissimum *Rom. viii, 9*, concludens, Spiritum Christi esse eundem qui et dicitur Spiritus Dei (c. 6, p. 236) atque comparans *Rom. viii, 15* cum *Galat. iv, 6* notat : « Videte, quod eundem dicat Spiritum adoptionis filiorum, quem confitetur Spiritum Filii, quo nos doceat Apostolus, eundem esse Spiritum Patris, quem dicit Spiritum adoptionis, et eundem esse Spiritum Filii, quem misit Deus in corda nostra ; et in eodem, qui tam Patris quam Filii monstratur Spiritus, clamamus : *Abba, Pater.* Quod nequaquam facere possemus, si non quemadmodum procedit a Patre Spiritus sanctus, sic etiam procedat et a Filio. » Hinc rursus exclamat (c. 7, p. 238) : « Si Spiritus non [181] procedit a Christo, quomodo Spiritus dicitur esse Christi ? Procedit igitur a Christo, quia non ex *subjectione*, nec ex *particulari sectione* dicitur ejus esse, sed quod ejus de substantia substantialiter procedit. » Neque aliter Georgius Trapezuntius ad Cretens. *De una S. Eccl. c. 3, 4* (*G. O. I, 541 seq.*) : « Ex Patre et Filio habet Spiritus, quod sit, secundum divinum Evangelium. Nec non et Paulus dicit : *Misit Deus Spiritum Filii sui.* Itaque si *Patris et Filii Spiritus est*, quod sæpe sæpius legitur, manifestum est eum ab utroque spirari vel procedere. » His concordant multi alii Theologi (cf. Walch op. cit. c. 10, § 3, p. 168, 169), qui ita ratiocinari solent : Qui in divinis dicitur esse alterius, ab illo procedit ; quia cum una persona sit alteri æqualis, non dicitur alterius esse ratione subjectionis aut servitutis, sed ratione originis ; proinde si Spiritus sanctus dicitur Spiritus Filii, jam a Filio procedit (cf. Demetr. Cydon. *De proc. Spirit. sanct. c. 10*). Præclare Manuel Calecas contra Græcos ita disputat : « Cum unum alterius dici vel hujus *proprium* in divinis, rejecta materia et iis quæ materiam consequuntur, neque tanquam membrum, neque ut possessio, neque ratione alicujus excellentiæ vel alterius cujuspiam affinitatis dici queat, sed ratione solum principii et ejus quod est a principio, in quo uno

tur verba posita nota, 83.

(82) Becc. epigr. 5, l. c. p. 574 : 'Ακατήγορητον οὖν ἄρα παντελῶς καὶ λοιδορίας ἀπάσης ἔξω κίσειται τὸ λαβεῖν λέγεσθαι τι παρὰ τοῦ Μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· προῖον γὰρ δι' αὐτοῦ φυσικῶς ὡς ἴδιον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὧν ἔχει τελείως, λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ. Cf. sequ. ap. Beccum p. 576. Cyrilli verba in Joan. xx, 22, una cum Anastasii textu in lib. *Ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς τῆς ἀληθείας δογμάτων* adducit Gregorius Cpl. *Apol. c. Marci Ephes. Confess. in cod. Monac. 27, f. 119.*

alterum ab altero discerni comprehendimus, perspicuum est, cum dicimus Spiritum sanctum proprium esse Filii, id sola illa principii ratione intelligi posse (83). » [182] Egregie quoque disserit Bessarion (*Orat. dogm.* c. 6 ; *Hard.* IX, 340) : » Spiritus quoque *relativum nomen* est et ad spirantem refertur ; et cuius dicitur Spiritus, ab illo etiam spiratur. Quod enim personalia nomina Trinitatis *relativa* sint, nullus ignorat. *Personale* vero nomen Spiritus esse, quod Spiritus sanctus dicitur, nemo indicatur quemadmodum Patris *Pater* et Filii *Filii*, et necessario relativum, quemadmodum et illa ; siquidem essentia non sunt, nec aliud est in divinis præter essentiam et relationes. Quemadmodum igitur, Filius cum sit nomen relativum, et referatur ad Patrem, veremur Filium Spiritus dicere, ne Spiritus pater ejus putaretur, ita et Spiritus, cum sit nomen relativum et necessario ad spirantem referatur, ab eo etiam spiratur, cuius dicitur Spiritus esse (84). » Denique Patres non solum latini (*cf. v. gr. Aug. De Trin.* iv, 20), verum etiam Græci ἴδιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ea ratione dicunt, ut inde Spiritus a Filio origo plane manifestetur, quod præ cæteris Petavius (*De Trin.* vii, c. 4, § 8 seq.) ostendit.

12. Sed omnem movet Photius lapidem, ut inane atque absurdam talem Paulini effati intelligentiam ostendat. In primis eodem artificio, quod c. 20 seq. circa verba Christi *Joan.* xvi, 13, adhibuerat, conclusionem e *Galat.* iv, 6 deductam contrariam doctrinæ Christi effingit, adversariosque [183] Paulum cum Servatore committere et injuria utrumque afficere pronuntiat (c. 48). Deinde « Ubinam, inquit (c. 49), Paulus edixit Spiritum ex Filio procedere ? *Esse* quidem *Filii* (neque enim alienus ab ipso, quod absit) et ille dixit et Ecclesia Dei, simul confitetur intelligitque ; procedere autem ex Filio neque ex ejus labiis divinis rebus repletis prodiit unquam, neque piorum quispiam scripto protulit, imo ne auribus quidem hanc blasphemiam excipere toleraret (c. 49). » Inde exigit, ut nihil dicatur præter id quod dixit Apostolus, ut ejus verba retineantur nec tali expositione immutentur. Quo ista spectant : « Quare igitur non et tu hæc dicis, sed prave agis, omnia susdeque vertis et verbum præconis pervertis et, quod gravius est, hanc tuam perversionem atque blasphemiam in ipsam doctoris

vocem immittis ? (C. 50). Dixit : *Spiritum Filii sui*. Recte omnino ac pro sapientia ipsi divinitus data. Tu vero quid vocem adulteras, et quæ quidem dixit, non dicis, quæ autem ne cogitavit quidem, quasi ab illo dicta prædicare non erubescis ? » (C. 51.) Sed hæc, uti cætera ejusmodi, vana sunt declamatio ; illud unum quæritur, quonam pacto ex Pauli verbis Latini suam doctrinam stabiliant ; atque planum est non deesse iis argumenta quibus suam conclusionem confirment. Hoc potius videndum est, quid Photio auctore Pauli phrasin τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ sibi velit. Is itaque potissimum ad nudam *consubstantialitatem* verba illa detorquet ; id illis indicatum censet, quod Spiritus non sit alienus a Filio (c. 49) quod ejusdem naturæ cum Filio, ejusdem essentiae, ejusdem gloriæ, ejusdem honoris et dominationis existat (c. 51). « Qui igitur dicit *Spiritum Filii*, naturæ quidem sine ulla differentia edocet unitatem, principium vero processioneis nullo modo simul indicat ; unitatem secundum essentiam novit, eum qui æqualis naturæ hypostasin producit nulla prorsus ratione simul prædicat neque principium insinuat » (*Ibid.*) Deinde docet (c. 53) consubstantialitatem [184] esse Spiritum Patri, quia ex ipso procedit ; consubstantialitatem Filio, « non quia ex ipso procedit (apage, cum neque ille huic propter generationem), sed quia ex una et indivisibili principio ab æterno æquali ordine utriusque progressio est. »

13. Verum denominationem Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ac similes in *biblico et patristico* sermone ad unam consubstantialitatem referendam esse inane prorsus et falsum est Nam I) *latius* patet dictio : hic est illius, quam propositio : hic est illi consubstantialis. Quod in primis qui peculiarem tractatum contra asserentes Spiritum τοῦ Υἱοῦ dici διὰ τὸ ὁμοούσιον ἢ διὰ τὸ χορηγεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις conscripsit, *Georgius Pachymeres* urget (*G. O. I.*, 393) dicens : « Quilibet fatebitur τότε τοῦδε τινος εἶναι universalis prædicari (ἐπιπλέον εἶναι) quam τὸ ὁμοούσιον. Domus etenim hæc Socratis et sedes Platonis ; sed non consubstantialis est, neque domus, neque sedes philosophis illis. » Revera nominativus Spiritus cum genitivo Filii nemini ingerit consubstantialitatis ideam. Verum II) nihil prodest si de iis solum agatur quæ *consubstantialia novimus*. « Quod si, » ita pergit præfatus auctor, « in

(83) Græcum Manuelis textum dat Leo Allatius *Vindic. sym. Eph.* p. 124 : Ἐπεὶ γὰρ ἐν τοῖς θεοῖς τότε τοῦδε, τῆς ὕλης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ παρεπομένων ἀπεληλαμένων οὐθ' ὡς μέλος, οὐθ' ὡς κτῆμα, οὐδὲ κατὰ τινα ὑπεροχὴν καὶ τοιαύτην ἄλλην οἰκειότητα λέγεται, κατὰ δὲ μόνον αἴτιον καὶ αἰτιατὸν, ἐν ᾧ μόνον τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου διακρίνεσθαι καταλαμβάνομεν (hæc Greg. Nyss. asserit. Vide infra art. iv, § 7, nota 1. Φανερόν, ὅτι καὶ τὸ λέγεσθαι ἴδιον εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον μόνον τὸν τῆς αἰτίας λόγον δύναται καταλαμβάνεσθαι.

(84) Καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφορικὸν ἐστὶν ὄνομα καὶ πρὸς τὸν πνεύοντα ἀποδίδεται ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὐ λέγεται πνεῦμα ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεύται. Ὅτι

γὰρ ἀναφορικὰ τὰ ὑποστατικὰ ὀνόματα τῆς Τριάδος, οὐδεὶς ἀντερεῖ ὑποστατικὸν δὲ τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, ὡς περ καὶ τοῦ Πατρὸς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης, ὡς περ καὶ ταῦτα : εἴπερ οὐσία μὲν οὐκ ἐστὶν, ἄλλο δὲ παρὰ τὰς ἀναφορὰς καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς θεοῖς οὐκ ἐστὶν. ὡς περ οὖν τὸν Υἱὸν διὰ τὸ ἀναφορικὸν ὄνομα εἶναι καὶ ἀποδίδεσθαι πρὸς Πατέρα, δεδλάμεν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ πατὴρ αὐτοῦ νομισθῆ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀναφορικὸν ὄνομα, ὄν, καὶ πάντως ἀποδίδεσθαι πρὸς τὸν πνεύοντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεύται, οὐ Πνεῦμα εἶναι λέγεται.

consubstantialibus etiam solis quærat, minime inveniēmus, in consubstantialibus omnibus sequi hoc hujusce esse, sed et in his etiam plurimis modis deficere comperitur. Consubstantialis quippe Petrus est Paulo et Petro Paulus; sed neque Paulus Petri, neque Petrus Pauli. Ideo multo minus patebit τὸ ὁμοούσιον quam τὸ τόδε τοῦδε τινος εἶναι καὶ λέγεσθαι. Tunc enim omnino minus diffunderetur consubstantiale, quam hoc alicujus esse et dici, si hoc quidem illi ex altera parte non responderet (οὐκ ἀντίστροφε), responderet vero ac congrueret huic consubstantiale; cum vero minus sit et non omne, quod est alicui consubstantiale, hujus dicatur, ampliori mensura consubstantiali inerit, minus esse, quam illi, quod hujusce est. » Similiter Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1225): Cum omnes homines inter se sint consubstantiales, tamen « nullus homo [185] in eo quod homo (vel alteri consubstantialibus) alterius esse dicitur. » Pergit III Pachymeres (p. 394): « Hoc concessio inquirendum est, utrum magis se extendat causa (αἰτίον) an effectus (αἰτιατόν). Sine dubio causa. Quare si quis quærat, cur *lumen radii* dicitur (φῶς ἀκτίνος λέγεται), stultum foret respondere: quia consubstantiale est; sed si quis quæsierit: Quomodo hæc consubstantialia sunt, tunc locum habet responsio, quia hoc hujusce dicitur, licet in pluribus consubstantialibus id causa non sit. Sic et in proposita quæstione quispiam audebit efferre. Si magis late patet esse et dici Spiritum Filii, ut jam ex dictis de consubstantialitate fateri debemus, si quis quæsierit: Quare consubstantialis Spiritus Filio est? commode respondebitur, quod Filii Spiritus dicitur Spiritus sanctus; neque enim ascititius (ἐπίκτητον) est illi, ut nobis sunt ea quæ possidemus, sed æterno ac naturali modo promanans. Sicut si quis quæreret: Quare consubstantialis est Filius Patri? dicimus, quia Patris Filius sit Filius; et est præterea ex Patre secundum substantiam, sed non uti creaturæ. At vero respondere ad quæstionem, cur Filii dicatur Spiritus, quod illi consubstantialis est, insulsa est responsio et non juxta dialecticas leges. Minus enim patet consubstantiale eo quod est hujusce esse. Et quomodo quod minus sese extendit, illius quod magis, causam esse fatebimur? Causa etenim de pluribus vel paribus, si contra versatur, nunquam vero de paucioribus. » (P. 395.)

14. Alii vero Theologi et alias proferunt rationes,

(85) Marc. Ephes. in Confess. ap. Gregor. Cpl. *Apol.* cod. Mon. 27 f. 117 a.: « Ὁ δὲ Ἰῶς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον.

(86) Georg. Schol. ad cap. 12 Ephesii (cod. cit. f. 210 a.) exinde demonstrationem a Latinis peti docet, Μη δειν ἐπὶ τῶν θεῶν ἄλλην τινὰ σχέσιν πλην τῆς κατ' αἰτίαν νοσίν, ὁπόταν ἕτερον ἑτέρου λέγεται εἶναι.

(87) Cyrill. Alex. in Joan. xvi. (ap. Conet. Melit. G. O. II, 671): « Ὅσπερ γὰρ ἔστιν ἴδιον Πνεῦμα τοῦ Ἰῶς φυσικῶς ἐν αὐτῷ ὑπάρχον καὶ δι' αὐτοῦ προϊὼν, οὕτω καὶ τοῦ Πατρὸς. Respons. ad Orient. (Allat.

A quibus commentum illud destruitur. « Qui asserunt, ait Georgius Trapezuntius (G. O. I, 541, c. 4), Filii Spiritum dici κατὰ τὸ ὁμοούσιον, delirant. Cur enim non dicimus τὸν Πατέρα τοῦ Πνεύματος, cum ejusdem ac Spiritus naturæ sit? An non apertum inde remanet, eum qui Patrem Spiritus dicit, Spiritum dicere Filium et blasphemare? Et pariter eum qui Filium Spiritus dicit, utpote Spiritum in Patrem [186] transformantem? » Sane juxta illam expositionem cum tres personæ sint inter se consubstantiales, quælibet deberet dici alterius. Atqui abhorret ab hoc loquendi mos theologus et Christianus; et si qui paucissimi vel e schismaticis fuere, qui Spiritus sancti proprium dicerent Filium (cf. Const. Meliten. orat. c. 37; G. O. II, p. 746), plurimi tamen id omnino rejecerunt, inter quos Marcus Ephesius « Filius, inquit, Spiritus sancti neque est neque dicitur secundum Gregorium Nyssenium (85). » Hujus enim hæc sunt verba: « Ὁ Ἰῶς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὐτῆ ἀκολουθία. Sed si hoc non convertitur, id consubstantialitatem non denotat; si enim ad ὁμοούσιον foret referendum, jam e converso diceretur uti Spiritus Filii, sic Filius Spiritus. Præterea genitivus τοῦ Ἰῶς vel indicat possessionem, proprietatem vel relationem quamdam; generativum id dicitur alicujus, quod ad eum quocumque modo pertinet. Sed ex principiis theologis Patrum relationes in divinis sunt relationes originis; nomina trium personarum ipsa sunt relativa, denotatur itaque hic habitudo originis (86). Neque secus ratio reddi posset, cur non dicatur Filius proprius Spiritus sancti, Pater proprius Spiritus. Proprietatem non habet divina persona in aliam, nisi habitudine principii. Recolantur quæ (§ 11) ex Bessarione adduximus. Quibus ista consonant Georgii Trapezuntii (l. c. p. 541, 542): « Quemadmodum Pater et Filius nomina sunt hypostatica modum existendi (τὸν τρόπον τοῦ εἶναι) harum [187] hypostaseon indicantia, pari ratione et Spiritus nomen hypostaticum est, existendi modum ipsius manifestans. Ex Patre ergo et Filio spiratur, cum amhorum sit Spiritus. » (Cf. eumd. ad Joan. Cubocl. c. 10, p. 487.) Accedit, quod juxta Patres Græcos eodem Spiritus modo proprius est Filii, quo est proprius Patris. Sed juxta eosdem Patres proprius est Patris ut ex eo procedens; juxta eosdem igitur est proprius Filii ut ab eo progrediens (87).

Vind. c. 26, p. 118): « Ἰδιον γὰρ τὸ Πνεῦμα ἔστι τὸ ἅγιον τοῦ Ἰῶς καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Respons. ad Theodoret. Allat. l. c. p. 119, 120): « Ἦν γὰρ καὶ ἔστιν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Πατρὸς, κ. τ. λ., ubi adducit Rom. viii, 8, 9. Deinde pergit: « Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν (Joan. xv, 26), ἀλλ' οὐκ ἀλλότριον ἔστι τοῦ Ἰῶς· πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδίδασκεν (Joan. xvi, 15). Idem in Joan. i, 32: « Ὅσπερ γὰρ τοῦ Πατρὸς, οὕτω δὲ καὶ τοῦ Ἰῶς ἔστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Basil. ad Amphilooh. (Const. Melit. G. O. II, 665,

Ergo non diversimode dicitur Spiritus Patris et Spiritus Filii, sed eodem plane modo et utrumque ad originem refertur. Basilius c. *Eum.* II, n. 34 probat Spiritum ex Patre esse, ex eo, quod dicitur Spiritus Dei, sicut Spiritus Filii; legitime ergo probabitur ex Filio esse, eo quod dicitur Spiritus Filii. Diserte Cyrillus statuit: quod proprium est Dei, id ex ejus essentia est; proprium dicitur alicujus, quod ex ejus essentia est (88); [188] sed juxta eundem (infra III, § 9) quod ex essentia Patris vel Filii est, id quoque ex eo est. Ratam omnino esse debet ex Patribus, æqualiter esse Spiritum tum Patris tum Filii. Hinc Hugo Etherianus (I. I, c. 1, p. 1200, 1201): « Si ab uno solo duorum processioem Spiritus haberet, duorum non esset æqualiter commune et indifferenter, sed præcipue illius, ex quo proveniret; at vero Spiritus est alterutrius (utriusque) æqualiter et indifferenter; non enim *minus Fili et magis Patris* est, quare non ab uno solo duorum procedit Spiritus. » Et rursus (I. I, c. 6, p. 1203): « Æqualiter atque indifferenter ab utroque Spiritus habetur; igitur æqualiter atque indifferenter ab utroque idem Spiritus emittitur (89). » Si Spiritus proprius Patri ob processioem, ob eandem proprius erit Filio. Quare Ratramnus (I. II, c. 4, p. 254): « Unde Patris est Spiritus, quia procedit a Patre; hinc quoque Filii pariter est, quia procedit a Filio; non enim duo, sed unus est Spiritus, nec enim alius dicitur esse Patris et alius Filii Spiritus, sed unus amborum; procedit ergo ab utroque. » Et rursus alio modo premi Photius potest, dum statuit, proprium Spiritum Filii vel Patris ob consubstantialitatem dici, consubstantialitatem vero cum Spiritu rationem in

A Patre et Filio esse diversam (90); tunc [189] enim non omnino eodem modo « æqualiter et indifferenter » Patris et Filii foret Spiritus, sed plane diverso modo, quod Patribus contradiceret. Denique alii theologi advertunt, etiamsi Photio concedatur, phrasim Πνεύμα τοῦ Υἱοῦ ad consubstantialitatem esse referendam, tamen immota manere Latinorum argumenta (91), quod ex infra (art. IV, § 20 fin.) dicendis luculentius patebit.

15. Illud vero quod dictum fuit, non vice versa dici Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, confirmari potest etiam ex theologo non ignobili, cujus fragmenta ipse nobis Photius servavit. Jobus enim monachus, *De incarnat.* lib. VII (in *Biblioth.* Photii, cod. 222, p. 318, 319, ed. 1601) de eo agens, quod Filius B apud Patres dicitur manus, dextera, etc. (92), notat, recte dici digitum manus esse, non vero manum digiti; sic Spiritum dici Filii, non vero Filium Spiritus, sicque de hac re disserit, ut congruum omnino suppeditet pro Latinorum doctrina argumentum (93). Quod si quis opponat, et patrem [190] esse Filii, quemadmodum Photius c. 52 arguit dicens: « An igitur propterea et e converso Patri tribues generationem? » responderi potest, nihil obstare, quominus *Pater Filii* dicatur, sed multum obstare, quominus *Filius* dicatur *Spiritus sancti*; non propterea Patrem generari dicendam, quia Filii esse dicitur, neque Latinos ad id statuendum adigi. Sane Pater et Filius sunt relativa nomina et talia, quæ *per se originis relationem* declarant, quæ alter ex altero, ex Patre Filius, non ex Filio Pater; C *Pater filii* est et dicitur Pater, Filius vero *Patris Filius*. Spiritus quoque relativum nomen est (veluti spiratus), si in ecclesiastico loquendi usu et perso-

666): Υἱοῦ Πνεύμα ὀνομάτας αὐτὸ, καθάπερ Θεοῦ, καὶ νῦν Χριστοῦ προσειπὼν, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεύμα ὡς τοῦ ἀνθρώπου. Cf. Maxim. ap. Beccum epigr. 11, (*G. O.* II, 622, 623); atque Beccum in *Camat.* c. 23, epigr. 5, (*G. O.* II, 335, 563); Constant. Meliten. orat. 1, c. 35, 36 (id. II, 740 seq.); Georg. Trapez. (I, 486 seq.), Leon. Allat. *Vind. syn.* Eph. c. 33, p. 157 seq.

(88) Cyrill. serm. ad Nest. (*G. O.* II, 620): ὡςπερ γὰρ ἴδιον ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἐκάστου τῶν ἐτέρων ζώων, τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γεγεννημένον, οὕτως ἴδιον Θεοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῦν' ἂν εἶναι καὶ λέγοιτο.

(89) Cf. eundem I. I, c. 16, p. 1211; I. III, 11, 42, p. 1246 seq.

(90) Ad id Hugo Ether. I. II, c. 20, p. 1235 hæc respondet: « Neque hoc videtur esse verum, ut Spiritus ideo sit Filii, (s. Filio consubstantialis), quod ex una causa et indivisibili ante sæcula æqualiter utrique progressio. Inconvenientia enim sequuntur et hoc nuntiantem: nempe secundum quod sunt ex una causa, uniuntur ambo. Non enim tot, sed hujusmodi ostenduntur ex eo, quod secundum unionem non intercedat numerus. Impossibile est enim aliqua numerari in eo quod nihil differunt, eum secundum distantiam tantum numerum nanciscantur; at vero secundum quod Spiritus est Filii, differens ab ipso et quasi altera persona ostenditur nihil quippe sui ipsius esse potest. Quare non ideo est Filii et ei consubstantiale, quod ex una causa et indivisibili ante sæcula æqualiter utrique processio. » Cf. quæ Hugo iterum, I. III, c. 4,

p. 1241, de hac re disputat quæque non semper satis ad rem accedunt, ac Georgium Metoch. *G. O.* I, 975 seq., 931 seq.

(91) Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Cod. Mon. 27 f. 49 h.): Εἰ οὖν διὰ τὸ ὁμοούσιον λέγεται Πνεύμα τοῦ Υἱοῦ, σώζονται ἄλλοι πᾶσαι αἱ τῶν Λατίνων ἀπειδεῖς, αἷς αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεύμα Υἱοῦ ἐπιχειροῦντες καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δεικνύουσιν. Hæc dicit occasione textus Greg. Nyss. de quo § 6, nota 10.

(92) Cf. Iren. v, 1, 6; Tert. C. *Prax.* c. 13; Euseb. in *psal.* LIX, 7; Cyrill. *Glaph. in Exod.* I. II, thes. 13 (ap. Becc. *G. O.* II, 639, 640).

(93) Χεῖρ μὲν καὶ βραχίον καὶ σοφία καὶ λόγος τοῦ δὲ ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς σοφίας ἢ τῶν ὁμοίων οὐκ ἂν μὴ ῥηθεῖη ὡςπερ οὐδὲ τοῦ κλάδου φαμὲν τὸ δένδρον, ἀλλὰ τὸν κλάδον τοῦ δένδρου· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ δάκτυλος ὀνομάζεται Θεοῦ· καὶ ἐπεὶ ὁ δάκτυλος τῆς χειρὸς εὐλόγως οὐ μόνον τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ πατρικὴ δεξιὰ, λέγεται· ἀλλ' οὐ τὸ ἀνάκαλιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος· οὐδὲ γὰρ ἡ χεῖρ ῥηθεῖη ἂν τοῦ δακτύλου. Et rursus, lib. VIII, (id. p. 328) ad quæstionem: Cur Spiritus sanctus non sit Filius. Τὸν μὲν Υἱὸν γεγεννησθαι διδασκόμεθα, ἐκπορεύεσθαι δὲ τὸ Πνεῦμα θεοπροπῶς ἐμνήθημεν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ Πνεῦμα μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶρηται, ἐπεὶ καὶ παρ' ἡμῶν ἐκατέρου τούτων Πνεῦμα λέγεται, Πατὴρ δὲ ἡ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὐκ ἐστὶ, οὐδὲ γὰρ παρ' ἡμῶν. Similia habet Photius, *Amph.* 189; *Mal.* N. C. I, p. 183, 184.

naliter (94) accipiatur; attamen per se non ita relationem originis manifestat, sicut Patris et Filii nomina. « *Per se enim Spiritus neque ad Patrem refertur, neque ad Filium* » (Bessarion supra § 11 et Joan. Theologus infra art. seq. § 1) « *sed ad spirantem* » (ibid.). Ex hinc jam disparitas patet. [191] Dum dicitur Pater Filii, intelligitur Filii Pater; nec potest Filius pro principio sumi, Pater pro principiato; sed si dicitur *Filius sancti Spiritus*, verba indicant Filium a Spiritu originem habere, Spiritum esse Patrem, quod absurdum. *Pater Spiritus* dici nequit, quia tunc Spiritus foret Filius, *Filius Spiritus* dici non potest, quia tunc Spiritus foret Pater. *Aliud est esse alicujus simpliciter, aliud esse Patrem vel Filium alicujus*; porro Pater non dicitur Filii esse proprius simpliciter, sed *Filii Pater*; id subintelligitur, quod ejus sit Pater. Pari modo diceretur Spiritus spirantis esse et spirans Spiritus sancti *spirator* seu *προβολεὺς Πνεύματος*. Hæc vocabula sibi ad amussim respondent et ad idem pertinent genus, adeoque confusionem arcent. Recte rursus dicitur: Pater et Filius sunt *προβολεῖς* (*προβολεὺς*) *Πνεύματος*, sed non simpliciter: *Pater et Filius sunt Spiritus sancti*.

16. Neque vero, quod subdole ac perverse Latini ascribit Photius (c. 59), ii unquam docuere; *Quod alicujus esse dicitur, ex eo vel ab eo est*. Potest certe hoc illius dici vel ut possessio possidentis vel ut pars totius vel ut effectus causæ vel ut forma seu qualitas subjecti, etc., quocumque demum nomine genitivus casus cum nominativo subjecti conjungi potest, qua late patet genitivi usus. Latini non dicunt de quocumque, quod dicitur esse alicujus, id ab hoc existere; sed id dicunt de personis, nec de personis quibuslibet, sed *de personis divinis*. Creaturæ quoque sunt Patris et Filii; sed non propterea a creaturis procedunt Pater et Filius. Ex qualitate atque caractere subjecti determinatur, quomodo ad aliud pertineat id, quod ejus dicitur esse. Quicumque alterius dicitur, ad eum quodam modo pertinet; vel ut servus vel ut necessarius, etc., relationem ad ipsum habet. Porro a divinis omnes ii respectus excludendi, qui divinas non dicunt hypostases, ut servitus vel ministerium; ea *σχέσις* [192] statuenda, quæ divinis concordat (95). Hæc porro est originis habitudo (§ 14), relatio inter prin-

(94) Videlicet nomen *Spiritus* tum *essentiale* tum *personale* esse potest. Cf. Thom. Sum. 1, q. 36, a. 1 in corp. et ad 1. Jam Aug. *De Trinil.* V, 11; XV, 19 id præclare enarrat: « *Quia Spiritus sanctus communis est ambobus, id vocatur proprie quod ambo communiter*. » Cf. et Hugon. Ether. l. III, c. 3, p. 1240 seq. Pariter *Patris* nomen *essentialiter* quoque usurpatur, non tantum *personaliter*; sed priori modo non nisi ad extra, ad creaturas dicitur, ut *Matth.* vi, 26, 32; x, 29, et tunc tribus personis convenit. De hac acceptione hic non est sermo. Si Spiritus alicujus esse dicitur, ut recte notat Bessar. (ep. ad Alex. Lascar. c. 6), non absolute seu *essentialiter* sumitur, sed *relative*.

(95) Egregie Leo M. serm. 1, *de Pentec.* (Ball. serm. 75; *Patrol.* ed. Migne tom. LIV, p. 403),

aliquid et principiatum. Sicut calor solis dicitur calor a sole causatus, sicut fructus arboris fructus ab arbore productus, ita Spiritus Filii est Spiritus per Filium emissus, ut principiatum principii est. Vane ergo colliguntur exempla similium dictionum, ubi *de divinis personis* sermo non est. (Phot. c. 57 seq.) Dicitur Spiritus sapientiæ, spiritus intellectus, spiritus scientiæ, dilectionis, adoptionis filiorum, promissionis, fidei, et alia hujusmodi (96); sed sapientia, intellectus, scientia, etc., non sunt personæ divinæ; verum dona et charismata, « quorum Spiritus sanctus fons ac largitor glorificatur, » ut ipse Photius (c. 58) bene novit; hæc effectus, fructus, donationes, ac veluti possessio sunt Spiritus sancti; in his genitivus longe aliam habet significationem. « Nequaquam, ait Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1236), *hoc modo* (ut Spiritus consilii, fortitudinis, timoris, etc.) *Filii* nuncupatur *Spiritus*; Filii sane Spiritus, uti *Patris æque ac indifferenter* censetur. Intellectus vero, gratiarum et donorum dicitur Spiritus ut *dator et effectiva illorum causa*. » Sed multo uberius idem [193] auctor jam ante (c. 13, p. 1228) contra Theophylactum eandem rem pertractaverat. Atque præ cæteris hoc urget: « Ad hoc... scil. aliud esse, *ex aliquo*, et aliud *alicujus*, eadem in pluribus convenire inveniuntur. Nam pars quidem totius est et ex toto, et arboris fructus et ex arbore, et spuma maris et ex mari; et sicut *impossibile est, fontis esse aquam et non ex fonte, sic impossibile est Spiritum esse Filii et non ex Filio*, aut Patris et non ex Patre, Filium Spiritumque; *Pater vero non in eo quod sit alicujus ut ex aliquo, sed in eo, quod generat Filium, ejus dicitur*. » Secundum hanc doctrinam bene dici potest, quædam ita alicujus dici, ut etiam ex eo sint, quædam vero non ita; quæ priori modo alicujus dicuntur, manifeste inde dignosci, quod alia ratio, cur hujus dicantur, locum omnino non habeat, vel nexus talis inter utrumque intercedat, qui id per se patefacere possit. Deinde ad illud Theophylacti: « Dicitur Spiritus esse Filii, secundum quod unitas est Filius et virtus et sapientia, sanctus vero Spiritus et unitatis et fortitudinis et sapientiæ Spiritus apud Isaiam describitur, » observat Hugo virtutem, sapientiam, unitatem tribus personis convenire et per se esse nomina essentialia; si *essentialiter* su-

cap. 3: « Cum in personarum proprietatibus alius sit Pater, alius sit Filius, alius Spiritus sanctus, non tamen alia Deitas, nec diversa natura est. Si quidem cum et de Patre sit Filius unigenitus, et Spiritus sanctus Patris Filiique sit Spiritus, non sicut quæcumque creatura, quæ et Patris et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempiternæ ex eo quod est Pater Filiique subsistens. »

(96) Vidit acute Photius, cum Filius dicatur veritas, virtus, sapientia expressiones *Πνεύμα ἀληθείας, δυνάμειος, σοφίας* eodem modo intelligi posse, quo *Πνεύμα Ἰησοῦ*; ideo ponit alias dictiones, ut Sp. fidei, Sp. promissionis, Sp. revelationis, etc., in quibus adversarii Filii nomina invenire nequeant (c. 58). Sed eo ipso jam subjectum non est amplius idem illud, de quo Latini ita statuunt.

muntur, nihil sane hic explicatur ; si vero *personali* teret prout Filio *appropriantur*, eadem Latinorum argumenta recurrunt. Præterea exempla varia ab adversariis allata sic repellit : « Deus dicitur (Deus) Abraham ut creator et Dominus Abraham, forsân vero et ut amicus illius ; intellectus autem et fortitudinis et similium ut *efficiens causa* dicitur. Sed Spiritus dicitur Filii et Patris, ut ex Deo ens et ipse Deus, non ut adventitium adveniendò extrinsecus (hoc enim quis asseverare audeat ?) sed ut plenitudo ejus, qui certe non aliter sano intellectu comprehendi potest, secundum quod tertius dicitur a Patre..., nisi ex Filio habere substantiam intelligatur et consideretur ; hic utique Spiritus juxta Domini vocem *Veritatis* est, quia dicitur Spiritus veritatis ; qui [194] profecto, in quantum *Veritatis* est, in tantum *Filii* existit, et ex ipso existentiam sortitur... Si (Spiritus sanctus ex Veritate non habet esse, adveniendò et adventitia est ejus veritas ; cum ipse Veritatis prædicetur, et ejus dicatur esse. Igitur sicut est Veritatis, sic et esse et subsistere habet ea Veritate, et ex ipsa, Filio scilicet, procedit secundum personarum ordinem. »

47. Objicit sibi Photius (cap. 59) in adductis Bibliorum testimoniis (cap. 57), ut *Isa. xi, 2 ; II, Tim. i, 7 ; Galat. vi, 1 ; Exod. xxxi, 2, 3*, aliisque, non ipsum Spiritum sanctum intelligendum, sed dona et charismata ab eo promanantia quæque ipse largitur ; sed nihil hoc adversarios juvare contendit, quia secundum eorum legem ratiocinari ita debeamus : inde procedit Spiritus, cujus dicitur, sive persona Spiritus sive charisma intelligatur ; ergo non charisma producit sapientiam, filiationem, fidem, etc., sed sapientia, filiationem, fides, etc., produciunt charismata. Imo cum juxta adversarios idem sit dicere *Πνεῦμα* ac dicere charisma, tot erunt ipsis *Πνεῦματα* quot *χαρίσματα* et quodlibet horum pneumatum sive charismatum in duo dividetur, quorum unum producat, alterum producat, unum donet, alterum donetur, fides fidem, intellectus intellectum et sic deinceps donet. Sed absurdæ plane ejusmodi sunt conclusiones. In primis docent Latini, *πνεύματος* vocem multipliciter usurpari ; significare interdum *ἐνέργεια*, *δύναμις* haud per se subsistentem, significare aera, ventum, flatum, etc. ; cum vero cum articulo ponatur, plerumque rem certam, singularem ac regulariter subsistentem notare ; in Bibliis, ut jam advertit Didymus, l. 1 *De Trin.*, *Πνεῦμα* communiter dici Spiritum sanctum ; posse vero et τὸ *Πνεῦμα* dona Spiritus sancti significare figura metonymiæ, qua pro effectibus persona effectrix ponitur, ut *Ephes. iv, 23 ; I Thess. v, 19 ; I Joan. iv, 1* (II Killber. Theol. Wirc. Tract. *De Deo uno et trino* disp. 6, c. 2 ; art. 1 fin. n. 343). Et recte in multis Bibliorum locis per Spiritum [195] intelligunt charismata, ut jam pluralis τὰ *πνεύματα* v. gr. *I Joan. iv, 1*, ostendit. Sed inde non sequuntur, quæ comminiscitur Photius ; nam cano-

nem illum a Photio Latinis ascriptum nemo admittit eorum (§ 16) et hinc ratiocinatio *illi unice, superstructa* cadit ; non est genitivus hic causam indicans, sed effectum denotat ; non sunt divinæ personæ sapientia, fides, revelatio, etc. Atque licet sensu vero et biblico *πνεύματα* dicantur charismata et tot possint haberi *πνεύματα* hac significatione sumpta, quot charismata : tamen hæc non dividuntur in duo, ut ex falso supposito arguit Photius (c. 59, 60). Sed his puerilibus ludis non est immorandum.

18. Sed alias quoque rationes in promptu habet Photius, quare Spiritus Filii dicatur. Quarum una licet in opere non fusius explicata, tamen in titulo expressa et sæpius insinuata (97) est : quod Spiritus a Filio mittatur et suppeditetur dignis fidelibus.

Hanc rationem sedulo exornarunt Photii sequaces eamque catholici theologi accurate refutarunt. Etenim I) etiamsi ad missionem referatur quod Spiritus dicitur Filii, adhuc processio exinde deduci potest, cum missio temporalis æternæ processionis innitatur (§§ 3, 4). II) Spiritus a Patribus dicitur proprius Filii secundum naturam ; sic Basilius I. I, c. *Eunom.* explicat *Πνεῦμα Χριστοῦ, ὡς κατὰ φύσιν φετωμένον αὐτῷ* (Grægor. Cpl. *Apolog. contra M. Ephes. Confess.* cod. Mon. 27 f. 117 b, hoc textu præter alios utitur) ; sed natura est æterna et si quid natura proprium alterius, ejus rei ratio nequit ex temporariis repeti ; est proinde Spiritus proprius Filii non aliquo alio respectu, sed prout est divina persona, et inde ex ipso est. III) Causa sic ratiocinatur Georgius Pachymeres, (l. c. *G. O. I, 390* seq.), prius intelligi debet quam effectus ; et sempiternum in personis divinis prius quam effectus earum [196] qui sunt temporales. Spiritus sanctus ideo in tempore suppeditatur fidelibus a Filio, quia est et dicitur Spiritus Filii ; hoc est veluti causa, illud voluti effectus. Ergo quod Spiritus dicitur Filii, ex eo ratio non peti potest, quod donetur a Filio dignis. Eodem modo Bessarion (epist. ad Alex. Lasc. c. 7 ; Hard. IX, 1067) : « Quod si quis dicat : Ideo dicitur Spiritus Filii, quia ex eo mittitur, falsa est ratio ; e converso namque quia ejus est, mittitur ab eo ; priora enim sunt causa posteriorum (non vice versa). Prius autem est, quod Spiritus sit Spiritus Filii ; posterius vero, quod mittatur ab eo. » IV) Non minus opportuna sunt, quæ disputat Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1235) : « Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et qui mittitur per ipsum, ut Photius declarat descripto ; aut enim æternaliter est Filii perque ipsum æternaliter mittitur, aut prius Filii erat, quam per ipsum mitteretur. Quod si antequam mitteretur, Filii erat Spiritus, non quia per ipsum mittitur, ejus existit. Et rursus si per Filium Spiritus æternaliter mittitur, aut mittitur Filio cum Patre mittente ipsum, aut tanquam per instrumentum mittitur per Filium, veluti per arcum mittitur

(97) Vide art. præced. § 9.

sagitta; sed hoc est impossibile, eo quod alia natura sit causæ, et alia instrumenti; alienus foret Filius a Patre, ut instrumentum ab artifice. Quare mittit Filius et habet Spiritum omnino, quemadmodum et Pater, qui scilicet Spiritus neque in eo quod mittitur alicubi (l. alicui) consubstantialis est. Profecto quæ minime substantialiter insunt, substantialia esse non possunt. Quomodo enim a proprietatibus ad substantiales qualitates, scil. substantiales differentias rationem transferri possibile? Existimo non recte. Non enim est proprietas idem substantiali qualitati; propterea non potest transigi consubstantiale in proprietatum communitatem. Ergo Filius Dei est Spiritus dator et ejus emissor ut suæ plenitudinis. Est enim ejus plenitudo Spiritus sancti sicut Joannes inquit: *Nos de plenitudine ejus omnes* [197] *accepimus* (Joan. 1, 16), videlicet de Spiritu ejus. Quod si Spiritus in eo quod persona, Filio non communicat, plenitudo Filii non communicat Filio; item si Spiritus non est ex Filio, quod est inconveniens; cum ergo ex Filio, et ex ipso procedit. Hoc qui negant, asserere videntur non propria virtute per Spiritum fecisse miracula. Præterea V) si Filius dat Spiritum, sane ipsum habet; sed quidquid habet ut Filius, id non ex gratia habet, sed natura, id ab æterno habet. Hinc rursum Hugo Etherianus (l. II, c. 11, p. 1226): « Non habet Filius Spiritum secundum participationem, qui per se vita, per se lux, et per se veritas existit; nec ab alio modicum quid ipsius Spiritus accipit, ut ideo impotens sit emitte ipsum, cum Pater ad plenum hoc queat facere. Quod semper habuit, quomodo ab alio accipit? Quid autem Apostolis plus habet, si Patrem interpellando mittat Spiritum, non habens per se neque ex se prodeuntem? Quare mittit et emittit Filius Spiritum, sicut Pater... In prophetis, in apostolis et in Christo unus Spiritus sanctus loquebatur, sed tamen aliter ab illis et aliter a Christo idem Spiritus habebatur. Nam Christus per se Spiritum, illi vero per Christum habebant. » Et denuo (l. III, c. 12, p. 1248): « Spiritus Filii est aut ratione naturæ aut ratione

(98) Id urget potissimum Theophanes Procopowicz, op. cit. cap. 1, p. 3, 14, 15, abutens vel inscii et imprudentis vel etiam malevoli in hac materia Anastasii Bibliothecarii verbis, qui in ep. ad Joh. Diac. (Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 31) ista scripserat: « Præterea interpretati sumus ex epistola ejusdem sancti Maximi ad Marinum scripta presb. circumstantiam de Spiritu sancti processione, ubi frustra causari contra nos innuit Græcos, cum nos non causam vel principium Filium dicamus Spiritus sancti, ut autumant, sed unitatem substantiæ Patris ac Filii non nescientes, sicut procedit ex Patre, ita eum procedere ex Filio, missionem nimirum processionem intelligentes, pie interpretans, utriusque linguæ gnaros ad pacem enutriens, dum scil. et nos et Græcos edocet secundum quiddam procedere et secundum quiddam non procedere Spiritum ex Filio; difficultatem exprimendi de alterius in alterius linguæ proprietatem significans. « Quam sententiam merito ut insulsam castigat Petavius, *De Trin.* l. VII, c. 17, n. 12, in fine.

A gratiæ. At Dei Verbum nihil ex gratia, quia Deus est, possidet; quare nihil adjectum, nihil habet nuper adveniens, sed ut a principio constiterant exuberantiæ divinæ ratione consistunt naturæ, videlicet naturaliter. » Similiter Beccus in *Camat. Animadv.* c. 2 (*G. O.* II, 294): « Si a Patre uti ex eo existens datur Spiritus, per Filium vero non uti ex eo existens, quis demum non existimaverit uti a servo et administro (διακονικῶς καὶ ὑπηρετικῶς) per Filium Spiritum dari? »

19. Usitatissimum Græcis heterodoxis effugium hoc loco commemorandum est, quo statuunt sæpenumero Patres largitionem donorum et missionem temporalem intellexissè, [198] non vero æternam processionem (98), dum Spiritum per Filium effundi, prodire, manifestari ac suppeditari dicunt. Evertunt hanc exceptionem quæ præmisimus, evertunt ipsa Patrum verba, quibus dicunt Spiritum effundi a Filio sicut a Patre et ita ut connaturalis Spiritus ei sit, quod de donis per se dici nequit, effundi Spiritum a Filio ex propria natura atque substantia (99), aliaque hujusmodi sexcenta. Neque solum dona ac charismata fidelibus dantur, sed ipse Spiritus sanctus qui in eis inhabitat (Petav. *De Trin.* VIII, 4 seq.), quod frustra a Græcis plane negatur. Late [199] de his disputant Hugo Ether. (l. III, c. 18, p. 1254 seq. Cf. II, 13, 14, p. 1228 seq.); Beccus (*Orat. de un. Eccl.* c. 16-19 ad Theod. l. I. c. 2 in *Camat. Animadv.* et epigr. 8, *G. O.* I, 104 seq. II, 89 seq. 320-323, 586 seq.); Constantin. Meliten. (*orat.* 1, c. 20; ib. 2, 682 seq.); Georgius Trapezuntius (*De proc. Spiritus sancti* ad Joan. Cub. *G. O.* I, 479 seq. 481 seq.); Bessarion (*Or. dogm.* c. 8. epist. ad Alex. Lasc. 7, *Hard.* IX, 361, 1063); Bellarm. *De Chr.* II, 22); Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* c. 47, p. 229 seq. c. 51, p. 286; c. 55, p. 354-357). Unum Hugonem Etherianum adducamus, qui (l. c.) scribit: « Licet apostoli et prophetæ in tempore a Christo Spiritum acceperint, Dei tamen Filius non in tempore Spiritum habere cœpit, neque idem Spiritus a Filio exire initium sumpsit per tempus aliquod (1). Sane a diebus æternitatis, sicut Filius

(99) V. Gr. Cyrill. ad Theod. (*Allat. Vind.* 333) Ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρός Λόγος· καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάξει φύσεως. Idem in verba: *Vidi descendentem Spiritum* (Becc. epigr. 4, 561, 562): Οὐ γὰρ δήπου πρὸς τοσαύτην ἀλογίαν καταθροσόμεθα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἰεῖσθαι μεθεκτόν ἐν τῷ κατὰ φύσιν Υἱῷ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν, καὶ οὐχὶ μᾶλλον οὐσιωδῶς ἐμπεφυκός, ὡς περ ἀμέλει καὶ αὐτῷ τῷ Πατρὶ ὡς περ γὰρ τοῦ Πατρὸς, οὕτω δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... τίνα οὖν τρόπον ἀπομεριούμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὕτως ἐμπεφυκός καὶ οὐσιωδῶς ἠνωμένον, δι' αὐτοῦ τε προσκύπτον, καὶ ὑπάρχον ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι νομίζεσθαι παρ' αὐτόν; ... Ἀπαράλλακτος ἡ τοῦ Χριστοῦ ὁμοιότης πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ κατὰ φύσιν προγεόμενον Πνεῦμα.

(1) Idem l. II, c. 15, 16, p. 1229, 1230 ex Bibliis et Patribus inculcaverat, Christum non accidentaliter, non ex adjectione vel extrinsecus, sed ex se ipso ut Dei Filium Spiritus plenitudinem habuisse, quam in rem et Cyrilli Alexandrini anathematismo

a Patre generatur, ita Spiritus sanctus ab utroque A exit, ab utroque mittitur æternaliter, et ab utroque, ut ostensum est, *univoce* procedit. Nam apud tres nihil præterit, nihil futurum est; apud tres personas non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio... *Quantum ad ipsos* (Patrem et Filium) spectat, ante omnia sæcula mittunt et donant (Spiritus sanctum). *Exsistentibus autem dono missioneve dignis incipere dicuntur mittere vel donare; nequaquam secundum se, (sed) quantum ad suscipientes.* Igitur si mittere æternum, et missio; versaque vice: si missio æterna, et mittere. Atqui missio æterna est. Non enim ut in lithotomon sic) ratio turris fabricandæ fabricationem præcedit et ab ea dividitur, ita in Filio et Patre [200] ratio missionis Spiritus missionem prævenit et ab ipsa separatur. Nam si ratio B missionis Spiritus sancti ab æterno in Filio est, et missio ipsius Spiritus cœpit esse in Filio ab aliquo tempore, prius et posterius, adjectum et separabile habet Filius et accidentium non effugit multiplici- tatem. Nonne sol cum illuminat domum, aliqua hodie incipit irradiare; pretiosi similiter splendent jugiter lapides, stellæ quoque; attamen illarum in tenebris, harum vero in luce minime splendor rutilat, *non ex interceptione splendoris, sed ex aspicientium imbecillitate?* Amplius: missio Spiritus sancti et cognitio missionis simul sunt in Patre et Filio; neutrum enim horum duorum tempus præ- judicat; at vero *cognitio* æterna est; ergo et missio Spiritus sancti ab utroque æterna est et uterque C æqualiter et æternaliter causa missionis Spiritus... Si utique (Pater) causa est, et Filius est aliqua causa Spiritus sancti; si neuter est causa, missio Spiritus sancti nec causam habet nec principium, quod est solius Patris privilegium in Trinitate. Quare forsitan non sit inconveniens, si processio Spiritus sancti æternaliter de Patre ac Filio manans penes suscipientes creaturas *missio*, usitatus *donatio* et si quid aliud hujusmodi nuncupetur, sublimioribus quidem semper divino, inferioribus vero semper creato referendis. Nam idem Evangelium in Christo *doctrina*, in apostolis vero nobisque

nono utitur adnectens Theodreti oppositionem ac Cyrilli responsum una cum testimonio ex ejus ad Nestorium epistolis.

(2) Theophylact: apud Hugon. II, 13, p. 1228; apud Beccum *Gr. orth.* I, p. 220, 221; Nicol. Methon. *Syllog.* in cod. Mön. 66 f. 81 b. cap. 35: *Εἰ δ' αὐτὸς Παράκλητος ἐδόθη τότε διὰ τῆς ἐμφυσήσεως, ἀλλὰ μὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν, ὡς αὐτίκα δεδήλωκεν ἐπιπέων ὁ Σωτήρ Ἄν τινῶν ἀφῆτε τὰς ἀμαρτίας, ἀφίενται (Joan. xx, 23)· οἷδε γὰρ ὁ λόγος καὶ τὰ χάρισμα καλεῖν πνεύματα· τίνας ἢ κατὰ τὴν γῆν παρουσία; ἢ γὰρ τοῦ αὐτοῦ καὶ περιττῆ, ἢ ἑτέρου, καὶ ποῖον τοῦτο;*

(3) Præclare Greg. Nazian. orat. 37, p. 608, tres veluti gradus communicationis Spiritus distinguit: primum (τὸ πνεῦμα) ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου δυνάμεις ἐπιτελοῦν, deinde ἐκφυσώμενον (Joan. xx, 22), postea ἐν γλώσσαις πυρίναις φαινόμενον. Insigni verborum majestate Leo M. Sermone 2 de Pentec. c. 3, 4, (Baller. 76, p. 405 seq. ed. Migne): « Non ambigamus, quod cum in die Pentecostes discipulos Domini Spiritus sanctus implevit, non fuit inchoatio

omnibus *disciplina* censetur. Lux quoque solis perennis est; quandiu nobis oritur, diem vocamus, breve attribuentes ei temporis spatium. » Quibus exemplis aliud copulat duce Hieronymo ex incarnatione desumptum, quæ velut jam ab initio sæculi facta perhibetur, ac deinde (p. 1255 C.) pergit: « Quod si unitas mysterii Dominicæ incarnationis in Filio principium temporis non habuit, multo minus credibile est missionis Spiritus sancti a Patre ac Filio in alterutro eorum incepisse sub tempore. » Præterea idem auctor contra Theophylactum aliosque, qui arguebant Spiritum non ter vel sæpius datum discipulis, [201] neque verbis *Joan. xx, 22*, neque ante Christi e mundo discesum, sed priores ante Pentecostem donationes ad Spiritus dona esse referenda, ac *Joan. xx, 22* ad donum duntaxat dimittendi peccata (2), inter alia docet (l. II, 13, p. 1228) ex Gregorio Nazianzeno et Gregorio I. Romano, Christum non dedisse solum donum quoddam, sed *ipsum Spiritum sanctum*. Quod denuo (c. 15, p. 1229) aliis argumentis confirmare studet, Chrysostomi, quæ contraria esse verba videbantur, explanans et in verbis ipsis: *Accipite Spiritum sanctum* insistens. Si quis vero dicat non nisi donum remittendi peccata datum fuisse, « attendat, ait Hugo, si hujusmodi virtus *separabilis* sit. Sed patet, quod non sit separabilis, cum nihil secundum accidens divinis insit hypostasisibus; ergo dum *dat Spiritum*, largitur *totum, non partem*. » Deinde docet Christum in die resurrectionis dedisse *totum Spiritum, sed non secundum omnem operationis speciem*, in die vero Pentecostes dedisse *secundum omnem in ipsis operationis speciem*; distinctiones fieri ad personarum discretionem et propter operationum in ipsis apostolis efficaciam (3). « Ad hoc — [202] ita prosequitur — insufflasse Christus ut emissor in eo *quod Deus* in faciem discipulorum creditur, tum ut per hoc intel- ligeremus Spiritum vere de illo procedere, ut de profundo corporis ejus ille flatus evaporabat sensibilibiter (4), tum quod ad habendum et quasi possi- dendum Spiritum eis daret, quod in die Pentecostes

muneris, sed adjectio largitatis; quoniam et patriarchæ et prophetæ et sacerdotes omnesque sancti, qui prioribus fuere temporibus, ejusdem sunt Spiritus sanctificatione vegetati, et sine hac gratia nulla unquam instituta sacramenta, nulla sunt celebrata mysteria, ut *eadem* semper fuerit *virtus charismatum*, quamvis *non eadem* fuerit *mensura donorum*. Ipsi quoque beati Apostoli *ante passionem Domini* sancto Spiritu *non carebant*, nec potentia hujus virtutis aberat ab operibus Salvatoris. . . . Sed illi perfectioni, quæ erat discipulis conferenda, major gratia et abundantior inspiratio servabatur, per quam et quæ nondum acceperant, sumerent et excellentius possent habere quæ sumpserant. » Cf. et Beccum, *Or. de una Eccl.* c. 68 (G. O, II, 220, 221), *Ἐξ οὗτου γὰρ τῷ πρωτοπλάστῳ εἰς ψυχὴν ζῶσαν παρὰ τοῦ Δημιουργοῦντος ἐνεφυσήθη, διαφόραις ἐπιδημίαις ἐσώστερον τοῖς ἀξίοις καταπεφοίτηκε (τὸ Πν.)· ἀλλ' ὁμῶς· εἰ καὶ πολλοῖς καὶ πολλαῖς καταπεφοίτηκεν, οὐδεμία τῶν αὐτῶν παρουσιῶν περιττῆ.*

(4) Vide § 5, notam 2.

ad robur et operationem ostensionemque signorum A e caelis discipulis eisdem misisse fertur. Quod ex hoc liquido apparet : præsente Christo raro signa faciebant ejus discipuli : quo in cælum abeunte ac mittente Spiritum per manus apostolorum signa fiebant (*Act. II, 43*) ; unde in specie ignis missus dicitur, ut eos qui adhuc quasi limus erant, molles existentes corroboraret atque confirmaret . . . Ex his igitur manifestum esse potest, quod non sit recordiæ neque imprudentiæ, si quis dicat Christum discipulis tunc Spiritum dedisse, quando post resurrectionem eis dixit : *Accipite Spiritum sanctum*, cum scientissimi Græcorum iidemque sanctissimi hoc comprobaverint, ut ostensum est ; porro nostri temporis homines errorem hoc reputant et insaniam, pro eo solum, quod Spiritus processionem B ex Filio abolere conantur.

20. Eandem materiam rursus versat Photius, c. 90-94, ubi imprimis (c. 90) varias ex Scripturis formulas colligit, quibus [203] Spiritus sanctus dicitur Spiritus Dei, Spiritus Domini (5), Spiritus, qui ex Deo est, Spiritus Patris, Spiritus suscitantis Jesum Christum, Spiritus Christi, Spiritus Filii, etc. (6). Porro pergit : Nihil horum declarat per se et vi [204] verborum processionem Spiritus sancti, quemadmodum dictio expressa : *Spiritus a Patre procedens*. Hinc omnino differunt ab ista illæ formulæ. Si autem quoad sensum ejusmodi dictionibus processio indicari dicatur, nil hoc adversarios juvat (c. 91). Etenim cum sexcenties fere dicatur Spiritus ex Patre procedere, possent sane formulæ : Spiritus C Dei, Spiritus Patris ad processionem quodammodo referri tanquam ad primam et præcipuam dictionis rationem, per se ad consubstantialitatem referuntur ; sed consubstantialitas Spiritus sancti cum Patre in processione fundatur [consubstantialis

(5) Cum *Κεϋλον* nomen appropriari soleat Filio (Greg. Naz. orat. 23, p. 420, 29. p. 490, unde *κρυολογία* apud Theologos) Spiritus Domini communiter Theologis est Spiritus Filii. Quare Hugo Ether. I. II, c. 20, p. 1236 : « Is idem sicut Dei dicitur Spiritus, ita et Domini Spiritus nominatur, sed non convertitur. Etenim licet Deus Pater Spiritus juxta Domini vocem censeatur, Spiritus est Deus. Spiritus quoque et Filius Dei secundum illud : *Spiritus ante faciem vestram Christus Dominus* (dicuntur enim, ut dictum est § 15, n. 3, Pater et Filius spiritus essentialiter nomine accepto) : neque tamen Pater neque Filius Dei Spiritus dicitur ; sicut igitur commune est Patri et Filio, non esse spiritum alicujus, sic proprium est Spiritus, esse amborum Spiritum. »

(6) Multæ aliæ addi possunt hujus generis expressiones, ut Spiritus Jesu (*Act. XVI, 17*) Spiritus veritatis (*Joan. XV, 26*) Spiritus oris Domini Jesu (*II Thess. II, 8*). Hanc posteriorem dictionem ita illustrat Hugo Etherianus I. c. : « Sicut inter illos, qui ex Deo nati sunt, solum Dei Verbum de utero ejus genitum esse pronuntiat : ita inter spiritus Dei solus Spiritus sanctus de ore Filii prodire creditur. Verbo enim Domini cæli firmati sunt et spiritu oris ejus (Verbi scilicet juxta Apostolum) *omnis virtus eorum* (*Psal. XXXII, 6*). Isto Spiritu ille iniquus Antichristus disperdetur, quia « Dominus Jesus interficiet eum spiritu oris sui et destruet illustratione adventus sui

Spiritus Patri, quia ex ipso procedit, non vero quia consubstantialis, ideo procedens (7)], proinde ad processionem referri possunt ut ad principallissimam causam. Sed nec semel dicitur Spiritus sanctus ex Filio procedere, neque in Bibliis, neque apud Patres ; proinde ingens est disparitas ; nullum nobis jus suppetit processionis ex Filio astruendæ, neque id ex verbis *κατὰ ῥητὸν* id non dicentibus elici potest. Verum aliæ adsunt rationes ob quas dicatur Spiritus Filii vel Christi, æque variæ : I) quia consubstantialis est Filio, II) quia ungit Christum, III), quia manet super ipsum et in ipso. En duas novas rationes addit, quæ non ad ipsam divinitatem, sed ad humanitatem Christi spectant, quarumque posteriorem jam cap. 85 occasione Græcæ versionis *Dialogorum* Gregorii Magni, cujus verba allegaverat, uberius illustravit. Hinc contendit (c. 93. 94), aliud esse Spiritum *Filii* dicere, aliud Spiritum *Christi* ; Christi Spiritus dicitur utpote inungens Christum, sed ungebatur Christus, ut homo, [205] non ut Deus. Quare qui arguit : Spiritus dicitur Christi, ergo ex Christo procedit, is ex humanitate Christi procedere Spiritum, is humanitatem divinitati consubstantialem esse horrendo errore asserit. Cum vero tot rationes queant assignari, ob quas Spiritus dicitur Filii vel Christi, jam eliditur argumentum Latinorum, quo dictionem hujusmodi non nisi ad processionem referri posse statuunt. Imo vero cum *per se et immediate* neque voces *Πνεῦμα Θεοῦ*, *Πν. Πατρὸς* processionem dicant, id multo minus de illis *Πνεῦμα Ἰησοῦ*. *Πν. Χριστοῦ* cogitari debet, ubi nullum adest fundamentum ejusmodi, ubi præmissa nulla habetur ea certitudine fulgens, qua divinitus revelata gaudet propositio : Spiritus ex Patre procedit, ubi consubstantialitas non æque in processione funda-

(*II Tess. II, 8*), ut Paulus dicit, quod de anima Christi nullus intelligere præsumat. Nam illa in eo quod anima est, neque interficit neque destruit aliquid. Reliquum igitur est, ut sancto Spiritui solummodo attribuat hoc. Qua ex re manifestum est, quod sicut Filius de Patre per nativitatem existit, ita Spiritus ex Patre et Filio per processionem. Quod iterum et sic monstrari potest. Spiritus oris Christi ex Christo procedit, cujus rei signum est insufflatio in faciem discipulorum facta ; scil. Spiritus oris Christi Spiritus sanctus est ; unum enim habet Spiritum consubstantialiter, ut Dei Filius, non plures. Itaque Spiritus sanctus ex Christo Dei Filio procedit. » Notari debet, additis Patrum expositionibus ex ejusmodi locutione non incongrua argumenta confici (Cf. Anastas. Syn. *de rect. dogm.* hanc in rem ab Andrea Rhod, in conc. Flor. sess. VII ; Hard. IX, 93-96 allegatum. Theodorum Raithen. in epigr. 1, a Becco *Gr. O. II, 531*, adductum, Beccum ipsum in *Camat. Anim.* c. 18, lib. II, 328 ; Georg. Metoch. *c. Man. Cret. c. 13* ; lib. p. 1013, 1014 et infra art. 3, § 5, not. 1.) — Alia plura quæ huc referuntur ex Bibliis, sanæ exegesi minus probantur, neque nos ea curamus ; verum haud pauca sunt ita Patrum solemnè usu recepta, ut spernere ea haud fas sit, eaque plerumque et melius fundata reperiuntur.

(7) De hoc altero membro infra art. 4, §§ 20, 21, agetur.

tur (c. 53), cum alia sit ratio consubstantialitatis inter Filium et Spiritum, quam inter Spiritum et Patrem. — Hæc fere potiora sunt, qua Photius prolixè rursus disputat. Mittimus in præsentia, quod Photius falso supponit; non certam esse Spiritum ex Filio processionem e fontibus revelationis, de quo ipso vertitur controversia quodque jam maxima ex parte pertractatum fuit; mittimus, quod disertis verbis id tradi in Bibliis postulare videtur (c. 92 fin.), cum tamen quam plurima dogmata Græcis æque ac Latinis indubitata non κατὰ λέξιν in illis reperiantur expressa; mittimus quæ inter alia ejusdem argumenta recurrunt ibi opportunius consideranda. Unam adducemus Joan. Becci responsionem, qui (l. III, ad Theodor. Sugd. Ep. c. 5 seq. G. O. II, p. 141 seq.) hanc ipsam nostri operis partem præ oculis habuit Photianamque doctrinam cum Græcorum Patrum theologia acute et solerter comparavit.

21. Itaque Beccus libenter Photio concedit Spiritum sanctum ideo dici Christi, quod ipsum inungat, illud vero negat, alio modo dici Spiritum Christi, alio vero Filii. « Subdola, inquit, est hæc præveque contorta expositio. Etenim si solummodo ea ratione, qua Christus carnis et [206] sanguinis particeps factus est et humanitatem assumpsit, proprio inunctus Spiritu, dictum asserens *Christi Spiritum* assumendum est, qua vero ex æterno est Deus, nullatenus, retributionis et mutæ duarum Christi naturarum communicationis inficias iverit. Pravam interpretationem hanc Nyssenus quoque refellebat, dicens: Spiritum ex *Filio* esse astipulatum confirmatur; probatque hoc Apostoli dicto: *Qui Spiritum Christi non habet, hic ejus non est* (8). » Merito Beccus infert, a Photio communicationem idiomatum (in concreto) negari, quæ Patribus ac theologis rata est; *Christi* nomen θεάνθρωπον significat, unam personam quæ et divinam et humanam habet naturam, quæ Filius Dei et filius hominis est, unus tamen idemque. Unde de *Christo* tum di-

A vina tum humana prædicantur; *de eodem, non tamen secundum idem* dicuntur. Qui separat Christum ceu hominis Filium a Dei Filio, in Nestorianismum incidat oportet. Christus est Verbum caro factum, est ipse Dei Filius; proinde *Spiritus Filii* est et *Spiritus Christi*, licet aliter ad humanitatem Christi quam ad ejus divinitatem se habeat Spiritus, naturis in se spectatis. Rursum, ita prosequitur Beccus (c. 6): « idem *Spiritum Filii* vocat Spiritum, quia consubstantialis Filio et quia super ipsum manet et in ipso. At rebus divinis pertractandis magnus Basilium nunc dicit Spiritum Filii esse Spiritum, [207] quod *per Filium est ex Patre* (9), nunc nullum discrimen in rebus theologicis inter præpositiones *ex et per*, et patenter admodum (10) docet. Iterum

B Photius aliud notare dicit dictum affirmans *Spiritum Dei vel Patris, sive Spiritum Filii* Spiritum, et aliud asserens, *Spiritum ex Patre procedere*. » At magnus Basilium: « Erga Patrem, ait, proprietatem intelligo, quando ex Patre procedit; erga Filium autem, quando audio: *Quisquis Spiritum Christi non habet, hic illius non est* (11). Si itaque proprius est Spiritus Patri, quia ex Patre procedit, et proprius est Filio, quia est Spiritus Christi, ubinam est effectus a Photio dictionum differentie vis (12)? Et rursus idem magnus Basilium: « Neque enim minus quidpiam habituri sumus ad cognoscendum Spiritum esse ex Deo, cum audimus illum esse Spiritum oris illius (13). » Sed nomen hoc satis superque fuerit, illius ex Deo existentiam indicare. Quis fidem adhibebit Photio, nisi cerebrum in calcaneis ferat, dicenti: Aliud est manifeste *procedere ex Patre* Spiritum, et aliud innuitur, cum quis dixerit Spiritum *qui ex Deo est*? « Spiritum Dei, ait magnus Basilium, audientes ex Deo Spiritum esse cognoscimus; indeque dictionem *ex* [208] *Deo* Spiritus ex Deo existentiam significare constabit, quod et dictio asserens illum *ex Deo procedere* notat, ut est apud omnes indubitatum (14). » Magni ergo Basilii auctoritate Photii assertum reprobat Beccus, aliud esse

(8) L. c. p. 141: Σεσοφισμένη ἐστὶ τοῦτο καὶ διάστροφος ἐξηγήσις· εἰ γὰρ μόνον καθ' ὃν λόγον σαρκοῦς ὁ Κύριος μετέσχε καὶ αἵματος καὶ γέγονεν ἄνθρωπος (Phot. c. 93), τῷ ἰδίῳ χρισθεὶς Πνεύματι, τὴν Πνεῦμα Χριστοῦ λέγουσαν τὸ Πνεῦμα φωνὴν ἐκλαμβάνεται, καθ' ὃν δὲ λόγον ἐξ αἰδίου ὑπάρχει Θεός (Phot. ibid.) οὐδὲ μῶς, τὸν τῆς ἀντιδόσεως τρόπον καὶ τὴν εἰς ἄλλα περιχώρησιν τῶν τοῦ Χριστοῦ δύο φύσεων ἀπαρνήσεται. Ἐλέγξει δὲ καὶ ὁ Νύσσης τὴν παρεξήγησιν, ἐν οἷς τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγων προσμαρτυρεῖσθαι κατασκευάζει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ τὸν Ἀπόστολον εἰρηκέναι· εἴ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, κ. τ. λ. De quo textu cf. § 6. not. 57.

(9) Basil. in cap.: Quare non est Spiritus filius Filii: Πνεῦμα Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὅτι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν ἐκ Πατρὸς. Vide infra art. 4, § 29, not. 1.

(10) Basil. *De Spiritu sancto*, c. 5. Vide supra § 6, nota 8. Eadem contra Photium urget Leo Allat. *Enchirid. de proc. Spirit. sancti*, Romæ 1658. κεφ. κς. p. 87γ.

(11) Basil. c. *Eunom.* Τὴν μὲν πρὸς Πατέρα νοῦ οὐκ εἶναι, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται.

τὴν πρὸς Υἱὸν δὲ, ἐπειδὴ, εἴ τις Πν. Χρ. οὐκ ἔχει, κ. τ. λ.

(12) Beccus l. c. c. 7. p. 142: Εἰ γοῦν οὐκ εἶναι μὲν Πατρὶ τὸ Πνεῦμα, ὅτι ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οὐκ εἶναι δὲ Υἱῷ ὅτι ἐστὶ Πνεῦμα Χριστοῦ ποῦ λοιπὸν ἢ τῆς πλαττομένης Φωτίου διαφορᾶς τῶν φωνῶν δύναμις;

(13) Basil. l. IV. c. *Eunom.* Οὐδὲ γὰρ ἔλαττόν τι μέλλομεν εἶναι εἰς τὸ γινώσκαι τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ στόματος ἀκούοντες, αὐτὸ Cf. § 20, not. 2; III, § 5, not. 1.

(14) p. 142. 143: Τίς ἂν Φωτίῳ πιστεύσειεν, εἰ μὴ παρὰ ταῖς πτέρνας τὸν ἐγκέφαλον φέροι, λέγοντι. Ἐτερόν ἐστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο δηλοῦται, ὅταν τις λέγῃ τὸ Πν. τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ; Πνεῦμα Θεοῦ, φησὶν, ἀκούοντες, ὁ μέγας Βασιλεὺς, ἐκ Θεοῦ ὑπάσχειν τὸ Πνεῦμα γινώσκοντες· κἀντεῦθεν τὴν ἐκ Θεοῦ φωνὴν σημαντικὴν τῆς ἐκ Θεοῦ ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος συνίστησιν, ὅπερ καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ αὐτὸ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι κατὰ τὸ παρὰ πᾶσιν ἀναμφίλεκτον λέγεται. Cf. Allat. l. c.

ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, aliud ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα dici, atque ita concludit : « Multo magis veritati consonum est, ejusdem cum Patre essentialis dicere Spiritum, quia ex Patre est, et ejusdem essentialis cum Filio, quia *per Filium*, quam Spiritum Filii et per Filium Spiritum, quod ejusdem sit cum Filio essentialis. Neque enim quia *ejusdem* cum Filio essentialis est, ideo et Spiritus Filii et per Filium dicitur (quemadmodum qui hujus rei argumenta hauserunt ex Photio nugantur hoc tempore), sed quia ex Patre per Filium existentiam habet, propterea et Spiritus Filii et Filio consubstantialis est (15). » Postremo Beccus illis quæ Photius ex Spiritu sancti super Christum baptizatum deseensu deducit, magni Athanasii præclara verba opponit, quibus declarat : « Ipse (Christus) Spiritum de cælo misit ut *Deus*, et ipse illum in terra suscepit ut *homo*. *Ex ipso* itaque in *ipsum* descendebat, ex divinitate ipsius in humanitatem ipsius (16). » Quæ non solum [209] ad præsentem Photii disputationem egregie faciunt, verum et ex Filio Spiritum esse Athanasium censuisse persuadent. Sic idem Athanasius dicit Christum unctum a Spiritu ut hominem, dantem vero ipsum fidelibus ut Deum ; accipientem Spiritum pro natura humana, communicantem vero eundem pro natura divina. Sed his, licet plura supersint dicenda, finem imponamus, ne fines tractationis nimis excedamus. Qui de postremo dictis plura cupit, adeat Nic. Blemmidam (*G. O.* I, 50); Beccum (*ib. I*, 201); Georg. Metoch. (*ib. II*, 968 seq.), et Leon. Allat. (*Vind. syn. Eph. c. 73*, p. 574 seq.) neque Cyrilli Alexandrini præclara verba in Joan. Ev. prætermittat, quæ Beccus (*G. O.* II, 564-567 seq.) suæ sententiarum collectioni merito inserta voluit (17).

22. Tandem Photius (c. 66 seq.) adversarios inducit Ambrosii, Augustini, Hieronymialiorumque doctorum Occidentalium auctoritate innitentes ac hunc in modum disputantes : « Aut isti Patres pia dogmata tradiderunt et tunc quicumque Patres eos cum honore nuncupant, eorum sententiæ assentiantur oportet ; aut impiorum dogmatum inventores propagatoresque exstiterunt, et tunc simul cum sua doctrina velut impii rejiciantur. » Non audet Photius Occidentalium doctorum penitus respicere auctoritatem ; tergiversationibus, argutiis, suspicionibus et exceptionibus variis utitur, callide, velut si quæ de Bibliorum testimoniis disseruerat, certa omnia forent, atque indubitata, ignominia adversarios ipsos, quos laudant Patres, afficere

(15) n. 8. p. 143: Οὐ γὰρ ἐστὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ, καὶ διὰ τοῦ τῷ Πατρὶ, ὡς οἱ παρὰ Φωτίου λαβόντες τὰς ἀφορμὰς ἐρεσηλοῦσι τὰ νῦν, λίγιστοι· ἀλλ' ἐστὶ διὰ τοῦ τῷ Πατρὶ τὴν ἐκ Πατρὸς ὑπαρξίν ἔχει, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ.

(16) Athan. *De incarn.* : Αὐτὸς γὰρ αὐτὸ ἄνωθεν ἵκαμεν ὡς Θεὸς, καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὑπέδεχτο ὡς ἄνθρωπος. Ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατήει, ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ.

exclamat. « Neque enim sufficebat ipsis, quod verba Domini prava expositione perverterunt, neque quod pietatis præconem in impietatem violento modo abduxerunt ; verum imperfecta sua studia arbitrantur, [210] nisi et quos Patres celebrant, quonam pacto contumeliis petant, exquisierint (c. 66). » Hos enim Patres vocant nomine tenus, re ipsa vero Patrum eis prærogativas adimunt, cum eos Christo contradicentes confingant (c. 67). Hinc quasi Patrum illorum honorem vindicaturus omnem in eo collocat operam, ut quadamtenus eos excuset, ex humana imbecillitate et ignorantia, ex bona fide cum defectu necessariæ correptionis, atque ex eo quod non dogma vel legem constituere voluerint (c. 68). Sed quantuscunque honor eis tribuatur, non obsequendum esse urget illis quæ præter Christi et apostolorum institutionem docuerint, cum neque angelo de cælo fides sit habenda præter Evangelium quid prædicanti (c. 69) ; potius obvelanda fuisse quæ in eorum dedecus vergunt filiorum Noe exemplo, quam coram orbe terrarum manifestanda (c. 70). Præterea cum tam longum tempus interea effluerit, incertam esse librorum fidem, qui fortasse interpolati ac corrupti fuerint (c. 71) ; deinde facile accidere potuisse, ut Patribus illis cum gentilibus et cum hæreticis decertantibus vox quædam minus accurata exciderit, ἀγωνιστικῶς seu polemicè dicta, non vero δογματικῶς, vel ut œconomia quadam usi fuerint (c. 72) Pauli (c. 73, 74) et Basilii (c. 77) agendi rationem secuti ; denique neque deesse Patres, quorum sententias Ecclesia haud susceperit, licet alioquin magni eos faciat (c. 75) ; atque sic revera parricidas manus eos Patribus injicere, qui contra ipsorum intentionem illorum expressionibus ad impugnandam Christi saluberrimam doctrinam abutantur ; in hos Patres ipsos insurrecturos et contra mentem sibi afflictam solemniter protestaturos (c. 76). Sed quo plura hac in re congerit Photius, eo infelicior est pugna et quidem quoad omnes partes. Consultius Photio, qui non nisi paucissima Latinorum doctorum scripta noverat, certe fuerat in hanc arenam non descendere. Etenim in primis non solum illi tres cum aliis paucis tradidere. Spiritum a Filio quoque procedere, verum [211] Latini doctores ad unum omnes, quotquot fusi de divina Trinitate egerunt ; ut Tertulianum prætereamus, jam ante Ambrosium id docuere Marius Victorinus et copiosissime Hilarius Pictaviensis (18) ; id cum Augustino innumeri doctores ac concilia Hispaniæ et

Eodem testimonio rursum Beccus utitur *Orat. de una. Eccl.* c. 60 ; *de proc. Spirit. sanct.* Epigr. 1, in Camat. c. 22 (*G. O.* I. 202, 329 ; II, 527, 534, 334), et Constantin. Meliten. *orat.* 2, c. 9 (*ib. II*, 791).

(17) Quædam ex his habes supra § 19, nota 2.

(18) Vide Hilar. *De Trin.* VIII, 20 ; apud Hugon. *Ether.* I. III, c. 17, p. 1253 seq. et apud Maium *Spicil. Rom.* 1841, t. VI, Præf. p. xxxv ; atque Patrum Latinorum seriem apud Æneam Paris, et Petav. *De Trin.* I. VII, c. 8.

Galliæ tradiderunt. Neque semel et iterum illis ejusmodi vox excidit; sed *constanter et ubique* hanc fidem sunt professi ut Ecclesiæ fidem. Vel unum Augustini eximium *De Trinitate* opus illud assertum abunde refellit. Imo universalitas ac consonantia hujus traditionis in Occidente summa cum perspicuitate effulget; ridiculæ proinde sunt Photii hypotheses de corruptis eorum Patrum libris, de quorundam sanctorum œconomia, aliæque hujusmodi. Neque sermo esse potest de unius alteriusve Patris errore, sed de communi Occidentalium fide; nec erroris arguit Photius solum paucos scriptores, verum Occidentalium Ecclesiam universam, non sæculi noni tantum, sed retro omnium sæculorum. Ex ipsis vero Græcorum principiis egregie arguit Bessarion (*Orat. dogm.* c. 2, 4, 10; Hard. IX, 325 seq. 352, 368 seq.) doctores tum Orientales tum Occidentales sibi omnino concordēs esse putandos et Patres minus clare loquentes ex iis, qui apertius loquuntur, explicandos; eos ubi consentiunt, velut testes fidei in omnibus admittendos. Sed dissensum Latinorum cum Græcis Patribus vel cum Christi ipsius doctrina, quem supponit Photius, falso conungi, consensum luculentissime probari, liquido constat (cf. § 6 seq.), Occidentales hac in re apertissime locutos exploratum est, fidem veteris occidentalis Ecclesiæ constantem universalemque esse non nisi documentorum ejus plane rudis negabit. Hinc merito Photium injurium in Occidentales [212] Patres, quos Orientis doctores summo cum honore prosequiebantur, quos quinta synodus solemniter approbavit (19), quos nemo suorum temporum erroris in eo dogmate incusavit, Beccus aliique traducunt. « Si et allegatos Romanæ Ecclesiæ Patres, ait Beccus (*Or. de una. Eccl.* c. 45, G. O. I, p. 170), ab accurata rerum notitia excidisse cognovissent, tum alii Ecclesiæ Romanæ Patres, quos plurimos et summos ea ætas tulit (sæc. iv et v potissimum), tum Ecclesiæ nostræ lumina, qui id tempus Ecclesiarum unionem exosculabantur, non neglexissent, sed scripto signassent postmodum nobis enatum, dignissimum sane qui sciretur, erro-

(19) Monet Gregor. Cpl. contra Marci Ephesii petulantiam (ad c. 71, nota 1.) in Apol. contra eundem (Cod. Mon. f. 131, 132): Εἰ οὖν οὐκ ἐδοκίμασθησαν αἱ τῶν δυτικῶν ἁγίων Πατέρων φωναί, οὐκ ἔδει αὐτοὺς ἁγίους ἀποκαλεῖν, οὐ τὰς προκομιζομένας αὐτῶν μαρτυρίας ἐπὶ βεβαιώσει τῶν ὀρθῶν δογματικῶν προσδέχεσθαι παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλ' ἀποστρέφεισθαι ταύτας καὶ ἀποστρακίζειν, διὰ τὸ ἀδοκιμάστους εἶναι, ὡς αὐτὸς νομοθετῶν φάσκει. Τοῦτο δὲ οὐδ' ἐν μιᾷ τῶν συνόδων γέγονε· προσκομίσθησαν γὰρ Ἀμβροσίου καὶ Ἰλαρίου καὶ Λέοντος καὶ Αὐγουστίνου, καὶ οὐδεὶς εἰς τοῦτο τολμήσας ἦλθεν, ὡς τοιοῦτόν τι ἐρεῦξασθαι. Τί δὲ δοκεῖ αὐτῶ ἢ τοῦ ἁγίου Μαξίμου ἐπιστολὴ λέγουσα τοὺς δυτικούς Πατέρας λέγειν, καὶ τοῦ Ἰού ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;

(20) Εἰ γοῦν καὶ τοὺς ῥηθέντας Πατέρας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας παρὰσυρῆναι τῆς ἀκριβοῦς διέγνω οἱ τε ἄλλοι τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Πατέρες, οὓς πολλοὺς καὶ μεγάλους ὁ τότε χρόνος ἀνέδειξεν, οἱ τε τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας φωστῆρες, οὓς

A rem (20). » Sane si Augustinus in Occidente adversarios habuit, qui ejus circa gratiam et libertatem theologiam impugnarent, si nonnulla in ejus scriptis variis displicuerunt: quid factum esset, si novam de Spiritus sancti processione doctrinam inventem Occidentales deprehendissent? Nullatenus id fieri passus esset Occidens, neque Oriens id tulisset, quando vel levissima innovationis circa fidem suspicio magnas excitavit turbas. Et quomodo tot [213] Doctores locis temporibusque dissiti, quomodo Itali, Africani, Galli atque Hispani in eandem sententiam conspirassent, nisi a Christiana traditione ad eos pervenisset?

23. Sed opponit Photius (c. 78-89) recensitis Latinis Patribus Romanos pontifices, et eo quidem solo titulo, quod in fidei professione Spiritum sanctum simpliciter ex Patre procedere declaraverint, quasi hoc processionem ex Filio excludat, quam tamen plerique diserte docuerunt. Quod implicite in symbolo continebatur, id explicite et ipsi sicut Hispaniæ concilia (21) plura docuerunt. Recte observat Beccus (l. c.), Latinos Græcorum symbolum neque hodieum rejicere, sed facto ostendisse, non verbis, sed sententiis pietatem ab ipsis coli (quod Florentina synodus luculenter rursus confirmavit); minime eos Evangeliorum codicibus additamentum inseruisse, sed semper tenuisse, Spiritum ex Patre procedere nil aliud re ipsa significare, quam procedere ex Patre et Filio. « Non itaque eo quod non simul pronuntiatur (συνεχωρεύεται) aliquando Filius, non una simul intelligitur (συνεπινοηθήσεται) cum Patre, sed quod cum Patre simul intelligitur, simul enuntiatur tempore et modo, ut placuerit ei, qui verba de Patre et Filio instituerit, dummodo juxta piam sententiam simul cum eo intelligatur, licet non enuntiatus, et simul rursus enuntiabitur tanquam qui simul cum eo intelligitur. » Præterea nihil habet Photius quod afferat, nisi quod illi pontifices concilii Cplani i. Symbolum firmaverint, idque ejus intento non sufficit. Nominatim appellat Damasum (22), Cælestinum et Leonem Magnum, [214] Vigilium, Aga-

ῆ τῶν Ἐκκλησιῶν τότε ἠσπάζετο ἕνωσις, οὐκ ἂν ποτε παρεῖδον ἀνεπιστήμαντον, τὸ οὕτω γεγονὸς ἡμῖν ἀξιοζήτητον σφάλμα.

(21) Conc. Bracar. I, a. 411; Tolet. III, 589; IV, 633; VIII, 653 et sequentia.

(22) Simon Cpl. ep. cit. (§ 7); ap. Allat. c. Hott. l. c., Joseph. Methon. *Resp. ad Marc. Eph.*, Calceas et Genebrardus formulam de Spirit. sancti processione ex Patre et Filio Damaso auctori tribuerunt, verum ea res probari nullatenus potest Cf. Petav. *De Trin.* VII, 2; Kilber Theol. Wirceb. l. c. n. 408, p. 584. Præfatus Kilber n. 410, prob. 3, cum Natali Alex. (sæc. IV, diss. 37, a. 5) existimat. Nicolaum I additamentum in Symbolum recepisse, quod et plures alii docuere; verum neque Photii verba ex encycl. ab eo alligata, quæ solum dicunt a Latinis symbolum vanis et adulterianis sermonibus corrupti eosque prædicare, etiam ex Folio procedere Spiritum, neque Ratramni affirmatio, idem licere Romano pontifici quod concilio Cpolitano, id satis demonstrant. Cf. not. 8, ad Photii cap. 88.

thonem, Gregorium Magnum, Zachariam, Leonem III vel IV. Benedictum III, Joannem VIII et Adrianum III. Quam temere Gregorium I testem adducit, jam ostensum fuit (25); idem dicendum de Leone Magno, qui licet Symbolum vetusta sua forma relinquerit, tamen aperte docuit Spiritum a Patre et Filio procedere (24). Neque ipsum juvat quod (cap. 88) a Leone III vel IV factum refert; nam, ut ait Natalis Alexander (l. c. p. 525 seq.), tametsi Leo III illud *Filioque* addi Symbolo et cantari non probaverit, nulla causa tunc id postulante, nulla urgente necessitate, et Symbolum absque illa additione in argenteis tabulis exaratum servari jusserit (25) ad memoriam posteritatis sempiternam, tamen processionem Spiritus sancti a Patre et Filio seu dogma fidei ab Ecclesia credi professus est, ut constat ex actis collationis legatorum Gallicanæ Ecclesiæ et Caroli Magni imperatoris ex synodo Aquisgranensi ad sedem Apost. directorum cum Leone III, quæ ex abbate Smaragdo Sirmondus descripsit (26). « Lectis enim a prædictis missis [215] Bernario Wormatiensi, Jesse Ambianensi episcopis et Adalardo abbate Corbeiensi per ordinem testimoniis (*De process. Sp. S. a P. et F.*) atque a Domino apostolico diligentissime auditis ait: Ita sentio, ita teneo, cum his auctoribus et sacræ Scripturæ auctoritatibus. Si quis aliter de hac re sentire vel docere voluerit, defendo, et nisi conversus fuerit, et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sentientem funditus abjicio. Rogantibus deinde legatis, cur non esset bonum inserere Symbolo et cantare, quod credere bonum erat, respondet Pontifex: Bonum certe et valde bonum, utpote jam fidei sacramentum magnum, quod non licet non credere, quisquis ad hoc valet pertingere. » In sequentibus perstat pontifex petitionem abnuendo amore custodiendæ antiquitatis et servandæ pacis cum Græcis studio ductus, non autem a doctrina abhorrens, quam et suam aperte profitetur et quam in sua quoque ad Orientales epistola (27) expressit diligenter. Additio vero sensim in variis Occidentis ecclesiis recepta paulatim in universo Occidente obtinuit et Photii doctrina necessariam ejus apertam in Symbolum receptionem ostendit. Quocumque demum tempore Romana Ecclesia in fidei professionem eam explicite inseruit, fides ejusdem semper eadem fuit.

24. Superest, ut pauca dicamus quoad illam schismaticorum exceptionem, concilium III, act. 6 et concilium IV, act. 5 (cf. Phot. c. 80) omnem omnino ad Symbolum additionem prohibuisse. Sed mani-

(23) Not. 9, ad cap. Phot. 84.

(24) Vide Leonis verba § 16, nota 1. — Ep. 15 ad Turrib. (Migne I, p. 631): Alius qui genuit, alius qui generatus est, alius qui de utroque processit. — Serm. 76, de Pentec. c. 2, 5; serm. 77, c. 6 (ib. I, 404, 405, 407, 415); Baron. ad an. 447, et ad an. 883, n. 32.

(25) Liber Pontificalis in Leone III. — Petr. Lomb. lib. I *Sent.* d. 11; Abælard. *Introd. in Theol.*

festum est ejusmodi vetitum non nisi contrariam fidei expositionem proscribere ac privata auctoritate factam, non vero expositionem fidei uberiores, eamque a legitima auctoritate factam. Porro Catholici demonstrant additamentum illud *Filioque* non nisi explicationem esse verborum jam in Symbolo expressorum [216] (§ 2 et 7) eamque auctoritate Ecclesiæ, ac Romani pontificis in primis, synodorum plurimarum et demum Lugdun. II, et Florentini concilii stabilitam. Quod si nullam dogmaticam definitionem sancienti post tertiam et quartam synodum Ecclesia haberet potestatem, absurda evidentissima sequerentur. Sed res hæc omni ex parte in Florentina synodo pertractata et illustrata fuit. Cf. præterea Natal. Alex. H. E. sæc. IX, dissert. 18, assert. 2; et Pitzipium *L'Eglise orientale* I, p. 27 seq. 113 seq.

III. — Considerantur principia theologica a Photio propugnata.

1. Quod fere ubique Photius et Photiani astruunt, *Filio quoque tribuere spirationem Spiritus sancti idem esse ac duo in Trinitate statuere principia ac duplicem* προβολήν: id jam cap. 4 discrete enuntiatur. Verum id nullo modo ostendi posse, imo falsissimum esse manifestum est, cum Pater et Filius in spiratione non nisi unum dicantur principium, nec spirent ut hypostases distinctæ, nec ex distinctivis suis, sed ex communibus essentialibus. Quemadmodum concilium Lugdunense II docet, Spiritum sanctum ex Patre et Filio æternaliter non tanquam ex duobus principiis, sed tanquam ab uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedere (Hard. VII, 680) et Florentinum illud ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς rursum inculcat: ita semper Ecclesia Latina tenuit, ejus Patres ac theologi diu ante docuerunt. Hugo Etherianus (l. I, c. 4, p. 1201 D.): « Non enim, inquit, simpliciter aliqua duo sunt Pater et Filius, ex quibus provenit Spiritus sanctus. Nam neque duæ res proprie sunt, sed una, neque duæ substantiæ sed una, neque duo principia, sed unum... Igitur [217] cum hæc duæ personæ non sint duo principia, neque duo simpliciter, manifestum est, quidquid ab iis provenit, ex duobus minime prodire principiis, posito et concesso Spiritum sanctum ex utroque procedere. » Quod deinde quibusdam exemplis illustrare conatur. Præclare S. Anselmus (lib. *De proc. Spiritus sancti*, cap. 9): « Quod si dicunt, non eum esse posse de duabus causis sive duobus principiis, respondemus, quoniam sicut non credimus Spiritum sanctum esse *de hoc*

l. II, c. 14; Petr. Dam. opusc. 32, c. 2; Bellarm. *De Chr.* II, 27; Allat. *Contra Hotting.* c. 19, p. 416 seq. Walch. op. cit. c. 2, § 4, p. 28-30; Baron. a. 883, n. 33.

(26) Sirmond. *Conc. Gall.* t. II, p. 256. — Baron. ad a. 809, n. 53 seq. Jager. *Histoire de Photius.* 2 edit. p. 355-357.

(27) Mansi *Conc.* XIII, 798; Jaffé, *Reg.* n. 1930; Walch, l. c., c. 2, § 5, p. 30, 31.

unde duo sunt Pater et Filius, sed de hoc in quo unum sunt, ita non dicimus duo ejus principia, sed unum principium. Quippe cum dicimus Deum principium creaturæ, intelligimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum principium, non tria principia, sicut unum creatorem, non tres creatores, quamvis tres sint Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, quoniam per hoc, in quo unum sunt, non per hoc, in quo tres sunt, est Pater aut Filius aut Spiritus sanctus principium sive creator. Sicut igitur, quamvis Pater sit principium, et Filius sit principium et Spiritus sit principium, non tamen sunt tria principia, sed unum: ita cum Spiritus sanctus dicitur esse de Patre et Filio, non est de duobus principiis, sed de uno, quod est Pater et Filius. » Egregie id probat Thomas (*Summa*, I, q. 36, a. 4): « Pater et Filius in omnibus unum sunt, in quibus non distinguitur inter eos relationis oppositio. Unde cum in hoc, quod est esse principium Spiritus sanctus, non opponantur relative, sequitur, quod Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti. » Vere Manuel Calecas lib. III, c. Græc. (*Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXVI, p. 436): « Tantum abest, ut Romani et Latini duo Spiritus principia duosve processus confiteantur, ut eos quoque anathematizent, qui talia dicere præsumunt. » Quod continuo probat ex oitata definitione concilii Lugdunensis. Joannes vero Theologus in conc. Flor. sess. 22 (Hard. IX, 272, 273) rem hoc pacto declarat: « Non enim dicimus duo principia et duas causas, sed unum potius principium et unam causam. Nam Pater ut Pater ad Filium refertur; [218] Filii enim Pater; similiter Filius ut Filius refertur ad Patrem; Patris namque Filius; et Filio non existente est impossibile esse Patrem, cum hæc relativa sint et ad aliquid. Spiritus autem sanctus per se neque ad Patrem neque ad Filium refertur, quatenus Pater et Filius, sed ad spirantem; spirantes autem sunt Pater et Filius; Patris namque et Filii Spiritus est; et con-

(28) Οὐ γὰρ δύο ἀρχὰς καὶ δύο αἴτια λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον μίαν ἀρχὴν καὶ ἓν αἶτιον. Ὁ γὰρ Πατὴρ καθὼ Πατὴρ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται· Υἱὸς γὰρ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καθὼ Υἱὸς ὡσαύτως πρὸς τὸν Πατέρα ἀναφέρεται· Πατὴρ γὰρ Υἱὸς, καὶ μὴ ὄντος Υἱοῦ ἀδύνατον εἶναι Πατέρα· σχετικὰ γὰρ εἶσι ταῦτα καὶ τῶν πρὸς τι. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθ' ἑαυτὸ οὔτε πρὸς τὸν Πατέρα, οὔτε πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται, καθὼ Πατὴρ ἢ Υἱός·... Τὸ γὰρ Πνεῦμα καθὼ Πνεῦμα πρὸς τὸν πνέοντα δεῖ ἀναφέρεσθαι. πνέοντες δὲ εἰσὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός· Πατὴρ γὰρ ἐστὶ Πνεῦμα καὶ Υἱὸς· καὶ τούτω οὐδεὶς ἀντερεῖ λόγος. Πνεύσειν οὖν οὗτοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ μίαν πνευματικὴν ἢ τοὶ προβλητικὴν δυνάμιν· ἢ τις προβλητικὴ δυνάμις μία οὕτως καὶ ἡ αὐτὴ τῶ ἀριθμῷ, ἀρχειδῶς μὲν τοῦ Πατρὸς εἶναι νοεῖται, παρ' οὗ καὶ ὁ Υἱὸς ταύτην ἔχει. Καὶ ταύτη τῇ δυνάμει λέγομεν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἓν αἶτιον.

(29) Cf. Aug. *De Trin.* v, 14, *Contra Maxim.* III, 47: « Pater principium sine principio, Filius principium de principio, sed utroquo simul, non duo sed unum principium. » Hunc textum adducunt *Jænes Paris contra Græcos* c. 47. (*Migne*, t. CXXI, p. 710);

A tra hoc nihil dici potest. Spirant ergo isti Spiritum sanctum una spirativa seu productiva potentia; quæ productiva potentia cum una eademque numero sit, originaliter quidem Patris esse intelligitur, a quo illam et Filius habet. Et hoc sensu dicimus Patrem et Filium unum esse principium et unam causam Spiritus sancti (28). De hac veritate uberius disputant Leo Allatius tum in *Vindicis synodi Ephesinae*, Romæ 1661 c. 69, 70, p. 534-554, tum in *Enchirid. de proc. Spirit. Sancti.* c. γ', p. α', Petav. *De Trinit.* VII, 10, 10, Walch. *Histor. controv. de proc. Spiritus sancti*, Ienæ 1751, c. 10. p. 177, alique permulti. Neque Græci id obtendere possunt vetustiores Latinos rem non ita intellexisse, nullum enim ad id ostendendum habent testimonium, quin apertis B Augustini aliorumque textibus (29) refelluntur.

[219] 2. Sed instant Photiani ac plura absurda inde promanare comminiscuntur. Occurrit sæpe dilemma illud: Si Spiritus sanctus ex Patre et Filio est, aut est ex iis tanquam ex uno et tunc etiam erit ex semetipso, quia Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unum sunt, aut tanquam ex duobus, et tunc manifeste duo statuuntur principia. (30) Similis objectio legitur apud sanctum Thomam (I. c. obj. 1): « Videtur, quod Pater et Filius non sunt unum principium Spiritus sancti: quia Spiritus sanctus non videtur a Patre et Filio procedere, in quantum sunt unum: neque in natura, quia Spiritus sanctus sic etiam procederet a seipso, qui est unum cum eis in natura; neque etiam in quantum sunt unum in aliqua proprietate, quia una proprietate non potest esse duorum suppositorum, ut videtur. Ergo Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. » Sed Thomas: « Ad primum dicendum, quod si attendatur *virtus spirativa*, Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, in quantum sunt unum in virtute spirativa, quæ significat quodam [220] modo naturam cum proprietate... Neque est inconveniens unam proprietatem esse in

et Ratramnus, I. III, c. 4; (ib. p. 293, 294).

(30) Ita Græci apud Georg. Trapezunt. *De proc. Spirit. sancti.* ad J. Culoccl. n. 23 (*G. O. I.*, 519): 'Επειδὴ γὰρ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται, ἔσται ἐξ αὐτῶν ἢ ὡς ἀπὸ ἐνὸς ἢ ὡς ἀπὸ δυοῖν· ἀλλ' εἰ μὲν ὡς ἀπὸ ἐνὸς, ἔσται καὶ ἐξ αὐτοῦ· ὁ γὰρ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τῇ θεότητι ἓν, ἢ καὶ τὸ Πνεῦμα μετ' αὐτῶν ἓν· ὡς ἐκ δυοῖν ἄρα, καὶ οὕτω δυαρχία πρὸςθεύεται Ἰταλοῖς. Simile est epicherema Græcorum a Georgio Scholario refutatum cod. Monac. 27 f. 257 b: Εἰ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς προβάλλουσιν ἅμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ ὡς εἰς προβάλλουσιν αὐτὸ ἢ καθὼ εἰσι δύο, τουτέστι ἢ τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ἢ εἰσὶν ἓν ἄμφω, ἢ τῷ λόγῳ διακρίσεως· ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἄπαν ἀδύνατον. οὔτε γὰρ καθὼ εἰς, ἐπεὶ ἓν τῇ ἐνότητι αὐτῶν καὶ τὸ ἅγιον περιέγεται Πνεῦμα, καὶ ἔσται αὐτὸ προδολεὺς εἰς μετ' αὐτῶν, καὶ ἑαυτοῦ αἴτιον καὶ ἀρχή· ἢ εἰ μὴ προβάλλει ἑαυτὸ, τῆς ἐνότητος αὐτῶν ἀποκλεισμένον ἔσται, καὶ ἕτερον τῇ οὐσίᾳ· οὔτε καθὼ εἰσι διακεκριμένοι καὶ δύο· τότε γὰρ καὶ δύο προδολεῖς ἔσονται καὶ δύο ἀρχαί· εἰ οὖν τὸ β' ἀδύνατον, καὶ τὸ α' ἄρα ἀδύνατον· οὐκ ἄρα προβάλλουσιν ἄμφω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

duobus suppositis, quorum est una natura. Si vero considerentur *supposita spirationis*, sic Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. Procedit enim ab eis ut amor unitivus duorum. » Et accurate, utisolet, verborum vim perpendens advertit (ad 7) : « Videtur melius dicendum, quod quia spirans adjectivum est, spirator vero substantivum, possumus dicere, quod Pater et Filius sunt *duo spirantes* propter pluralitatem suppositorum, *non autem duo spiratores* propter unam spirationem. Nam adjectiva nomina numerum habent secundum supposita, substantiva vero a seipsis propter formam significatam. » Georgius Trapezuntius (ad Joh. Cubocl. n. 29 ; G. O. I, 532 seq.) respondet Patrem et Filium οὐχ ἢ Θεὸς producere Spiritum, sed ut προβολεὺς εἰς sunt ; nec duo esse principia tum quod ad Patrem referatur, quidquid sit Unigeniti, tum quod Pater et Filius processione non discernantur. « Quibus enim aliqua in Trinitate non discernuntur, ea si confusionem non inferunt, communia sunt iis, quæ non discernuntur. Non discernuntur vero Pater et Filius processione. Communis est ergo Patri et Filio processio ut principium, si confusionem non infert ; at non infert, imo et ordinem ipsum conservat ; igitur communis est (31). Ac rursum : « Quibus aliqua in Trinitate non discernuntur, illis uniuntur. Quare omnino necessarium fuerit, cum producunt, unum esse Patrem et Filium ; et sic unus producens, et propterea productio una et unus productor, et productus unus, Spiritus sanctus ab utroque tanquam ab uno, unica [221] productione, qui unus cum sit cum Patre et Filio *Deitate, discretus vero productione, non producit se ipsum*. Quo enim ab aliquo discernitur, fieri non potest, ut in hoc unum cum eo sit (32). Hinc fere omnia ea argumenta, quæ Spiritum sanctum etiam a Filio procedentem ostendunt, simul probant, nonnisi unum cum Patre Filium ibi esse principium. Verbis magis quam re ac sensu differt ab his ea responsio, qua ejusdem

A generis objectionem solvere nititur Georgius Scholarius (33) : neque præcie et unice qua unus, nec qua duo sunt Pater et Filius, Spiritum spirant, cum spiratio utpote filiationi non relative opposita a Patre Filio communicetur, [222] una tamen sit utriusque actio ; sub diverso respectu utrumque dici potest : ratione unicæ operationis sunt unas, ratione personarum ac prout Pater a nullo, Filius a Patre acceptam habet spirationem, sunt duo ; sed utrumque simul considerandum apteque jungendum. Quæ, uti debent intellecta, cum Aquinatis doctrina plane conspirant.

B 3. Sed si de duplici principio ac de duplici spiratione ita res se habet, actum est de Photii conclusionibus (c. 4), Spiritum sanctum fore compositum et Filio minorem indeque destrui Trinitatis simplicitatem. Nulla sane sequitur compositio, si ab uno principio unica spiratione Spiritus simplex procedit ; nulla sequitur inæqualitas inter alteram et tertiam personam inde deducta, quod illa simplex, hæc duplex habeat principium ; verum etiamsi Latini duplex Spiritus sancti principium admitterent, quod tamen omni modo rejiciunt, adhuc concludi nequiret, inde Spiritum naturæ æqualitate cum Filio, quam et ipsi Trithetitæ propugnant, plane privari. Quod ad compositionem spectat, bene arguit Manuel Calecas, I, III, c. *Græcos* (34) : « Sive igitur *per se* quis compositionem vult, nihil aliud quam essentiam et esse et quod est, accipit ; esse vero et essentia sancti Spiritus et quod est, unum quiddam et simplex est ; sive *propter eos qui dant aut producunt*, unum est Pater et Filius. Non enim in quantum duo sunt, sed in quantum unum, ex Patre et Filio est Spiritus sanctus ; sed quemadmodum Filius totus ex toto, ita et Spiritus *totus ex toto* asseritur. Neque aliud quidem totum Pater. aliud autem totum Filius ; sed *unum totum est juxta fidei positionem, gignendi ac noscendi discretionem servata*. Nullo ergo modo compositionem cogitare licet. Quanquam etiam si plus quam tres personæ

(31) L. c. p. 533 : Οἷς γὰρ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, ταῦτα, εἰ μὴ σύγχυσις εἰσάγει, κοινὰ τοῖς μὴ διακρινόμενοις· οὐ διακρίνονται δὲ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τῇ ἐκπορεύσει κοινὸν ἄρα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἢ ἐκπόρευσις, ὡς ἀρχὴ, εἰ μὴ εἰσάγει σύγχυσις· οὐκ εἰσάγει δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον τάξεως συντηρητικόν· κοινὸν ἄρα.

(32) Οἷς δὲ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, τοῦτοις ἐνοῦται· ἀνάγκη ἄρα πᾶσα ἐν τῷ προβάλλειν ἐν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, καὶ οὕτω προβάλλων εἰς καὶ προβολῆ· μία, διὰ τοῦτο καὶ προβολεὺς εἰς, καὶ πρόβλημα ἐν τῷ Πνεύματι τὸ ἅγιον ἐξ ἄμφοῖν, ὡς ἀπὸ ἐνός, μιᾶ· προβολῆ· ὅπερ ἐν ὄν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τῇ θεότητι, διακρινόμενον διὰ τῇ προβολῇ οὐ προβάλλει ἑαυτὸ· ὅτι γὰρ τις διακρίνεται, κατὰ τοῦτο ἐν εἶναι μετ' αὐτοῦ ἀδύνατον.

(33) Responsio ad arg. paulo ante (nota 1) allatum in eodem cod. Monac. "Οτι οὔτε καθὸ εἰς εἰσιν καθάπαξ· καὶ οὕτω τὰ ἑκατέρωθεν ἐπόμενα ἄτοπα, οὐκ ἀκολουθεῖ· οὐκ ἄρα ἔβρωται ἢ ἀκολουθία ἐκείνη· ὅτι δὲ οὔτε καθὸ εἰς μόνον οὔτε καθὸ δύο μόνον, δὴ λὸν ἐντεῦθεν· τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον

κοινωνεῖται ἐκ τοῦ Πατρὸς τῷ Υἱῷ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς φύσεως ἀγαθῶν, διότι οὐκ ἔχει ἀντίθεσιν τὸ προβάλλειν πρὸς τὸ γενᾶσθαι ἢ οὐκ ἀντίκειται τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ· πάντα δὲ τὰ μὴ ἀντικείμενα οὕτω κοινωνητὰ τῷ Υἱῷ ἐκ Πατρὸς· ἢ οὐν κοινόν ἐστι καὶ ἄμφοῖν τὸ προβάλλειν, τῷ λόγῳ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἰς εἰσιν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος προβολῇ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός· ἢ δὲ ὁ Πατὴρ ἐστὶν ἀρχὴ τῷ Υἱῷ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας καὶ αὐτὸς ἐξ οὐδενός· ἔχει κοινωνητὴν τὴν τοιαύτην ἐνεργείαν, πρώτη ἀρχὴ ὧν ἐν τῇ Τριάδι καὶ ἀπλῶς πρώτη ἀρχὴ πάντων, δύο εἰσιν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος προβολῇ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός· ἐπειδὴ ὁ μὲν προβολεὺς ἐστὶν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἢ Πατὴρ δηλονότι, ὁ δὲ οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν τοιαύτην ἐνεργείαν, ἢ γεννητός ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ καὶ Υἱός· ὥστε οὐ δεῖ χωρίζοντας λέγειν, ὅτι καθὸ εἰς καθάπαξ ἢ καθὸ δύο καθάπαξ διὰ τὰ εἰρημένα· ἀλλὰ μᾶλλον καθὸ ἑκάτερον ὁμοῦ ἔγον τῷ λόγῳ τῆς ἐνώσεως ἅμα καὶ τῷ λόγῳ τῆς διακρίσεως.

(34) Apud Nat. Alex. I. c. p. 530 ed. cit. hæc Manuelis verba pariter allegantur. Beccus eandem objectionem (*Or. de una Eccl.* n. 37 ; G. O. I, p. 58 neque tamen adeo accurate pertractat.

esset Deus, nulla necessitas [223] compositionis A esset, et quod extremum, processione ordine a singulis acciperet. Non enim dantium multitudine, sed ex eorum quæ dant, eorumque quæ insunt, differentia compositio iudicatur. Si autem, quæ dantur, differentia sunt, et quæ insunt, differre necesse est; atque ita compositum erit, quod ex huiusmodi constabit; quod in Spiritu sancto nunquam habet locum.»

4. Ex dictis etiam illud dijudicari potest, quod affirmat Photius (c. 14), non solum duo principia in Trinitate statuere Latinos, verum etiam principia duo *diversa ac differentia*, alterum sine principio, alterum principiatum. Sane si spectantur *personæ*, duabus ejusdem naturæ personis convenit ratio principii, eatenus quidem diverso modo quatenus est in Trinitate « principium non de principio, quod est Pater, et principium a principio, quod est Filius. » (Thomas I. c. q. 33. a. 4); sed sicut principii ratio et principii naturæ æqualitatem non tollit, sic nec diversa in principiante relatione. Sed si spectatur *virtus et actio* spirandi, Pater et Filius sunt unum principium, uno eodemque actu spirant. Quod si stricte loquendo de duobus principiiis sermo haberi nequit, multo minus de duobus principiiis inter se diversis. Differentia solummodo est ex parte personarum, quatenus altera sine principio est et ex se habet spiratricem vim, altera a principio est et vim spirandi habet communicatam; seu quatenus sunt Pater et Filius; cum vero non spirent qua ille Pater, hic Filius, nulla est in spirando diversitas; et sicut natura non differunt, quia Pater ingenuus, Filius genitus, sic nec natura differunt, quia Pater a nullo, Filius a Patre habet spirativam virtutem. Potest, sane dici duas esse personas principiantes, sed ideo non sunt duo principia. Advertit Joan. Argyropulus (*De proc. Spirit. sancti*. c. 10; *G. O. I.*, 414-416) ἀρχὴν accipi posse tum pro δυνάμει tum pro ὑποστάσει; priori sensu non haberi duo principia, cum δύναμις προδηλητικὴ non nisi una eademque sit in [224] Patre et Filio; posteriori sensu vocabulum δύο ἀρχάς admittit, cum tali pacto tres personæ in creatione quoque τρεῖς ἀρχαὶ sine absurditate dici, et uti tres, ita duæ personæ ejusdem actionis participes cogitari queant. Demum audiatur rursus Hugo Ethe-

(35) Afferuntur quidem Gregorii Nysseni verba: Τοῦδ' ἕνεκα Πνεῦμα στόματος (Psal. xxxii, 6), ἀλλ' οὐχὶ λόγον στόματος εἶρηκεν ὁ Δαβὶδ, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα μόνῃ προσούσῃ τῷ Πατρὶ πιστώσῃ. Verum revera loco hoc legendum esse τῷ Πνεύματι et non nisi errore vel fraude (sumpto πνε pro πρι) illam lectionem inductam ostendit contextus tum aliæ rationes, quas diligenter Niceph. Blemmida, orat. 2, c. 12; Beccus, *de proc. Spiritus sancti* et in *Camateri Anim.* c. 106; Georgius Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 19 (*G. O. I.*, 53, 54, 245 seqq. II, 455, 456; I, 510-512) aliique exposuerunt. Cum vero apud Nyssenum non secus ac apud Basil. c. Eunom. I. III, Πνεῦμα τοῦ στόματος idem sit ac Πνεῦμα τοῦ Λόγου, efficax ex verbis illis Psalmi, prout a Patribus intelliguntur, desumitur

rianus (I. II, c. 3, p. 1216) disputans: « Si Pater et Filius non simpliciter duo dicuntur, sed secundum quid, nec alter ab altero separatur, multo minus duo principia seu duæ causæ eo quod alteruter (uterque) causa sit sanctique Spiritus principium prædicabuntur. Nunquid Verbum Dei Patris Deus cum Deo? Et Deus quidem genitus ex Deo ingenito. Attamen non sunt duo Dii, genitus et ingenitus, sed unus et idem Deus. Sic igitur unum principium unaque causa Spiritus sanctus, qui est sine initio Pater et Filius, qui principium et caput dicitur, ut Hilarius dicit; caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Duo sunt, ubi similia numerandi nomina rerum aliquam pluralitatem ostendere volunt, etsi earum existendi rationem taceant. Nam unaque continuitatem neque discretionem neque dividendorum aperiunt differentiam, aliquam tantummodo manifestantia varietatem, quæ nulla inter Patrem et Filium, ex eo quod Spiritui esse præstant; verum una causa est Spiritus uterque.»

5. Alterum axioma a Photio inventum (vide c. 9, 17 seq. 47) est illud: *Producere seu emillere Spiritum sanctum est Patris idioma seu hypostatica Patris proprietas*. Hinc concludit, a Latinis personarum idiomata destrui, dum, quod dicit Patris idioma, et Filio vindicant. Verum hoc principium nulla ratione nullaque auctoritate fultum prorsus a Latinis rejicitur. Patris constitutum idioma omnes *paternitatem* dicunt, cum qua spiratio identificari nequit; nemo præterea Patrum τὴν προβολὴν uni Patri vindicavit vel ejus characterem constitutum censuit (35); addit Beccus (orat. 2, *De injusta* [225] dep. c. 24; *G. O. II*, 76, 77) Photii πρότασιν iis omnibus Doctorum testimoniis confutari, in quibus ἡ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐνότης ἐπὶ πᾶσιν ὅσα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγεται, apparet, quod adductis Basilii et Athanasii textibus declarat. Verum quo res luculentius pateat, accuratius divinarum personarum proprietates late dictas inspiciamus. Distinguuntur omnino proprietates personales, hypostaticæ, personas constituentes a diacriticis. (Vide Petav. *De Trin.* Proem. I. IV.) Non nisi tres *proprietates hypostaticas vel constituentes* (ιδιώματα ὑποστατικὰ) agnoscunt Patres ac theologii; sunt autem: πατρότης, υἰότης, ἐκπόρευσις (36).» In divinis personis, » recte ait Hugo

contra Photianos argumentum, quod sess. 18, conc. Flor. Joan. Theol. quoque in medium protulit (Hard. IX, 200). Simile quid contigisse in Gregorii Nazianzeni orat. 84, (Clem. 34), *De adventu Ægyptiorum*, nimirum in verbis illis: Πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ ἔχει, τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν πλὴν τῆς αἰτίας, atque pro αἰτίας legendum esse ἀγεννησίας tum ex melioris notæ codicibus, tum ex parallelis ejusdem theologi locis ostendit Joan. Beccus, orat. 2, *De injusta depositi*. c. 18 l. IV, *Ad Constant.* c. 6, (*G. O. II*, 63-65, 213).

(36) Cf. Beccum ad Theod. Sugd. I. II, c. 7 (*G. O. II*, 128-133). Georg. Metoch. *Contra Maxim. Plan.* (lib. II, 929 seqq.) De eo, quod interdum, ut apud Naz. orat. 38, p. 486; orat. 13, p. 211, ed. vet., loco τῆς πατρότητος ponitur ἀγεννησία; vide L. Allat.

Etherianus (l. I, c. 8. p. 1204), tres proprietates [226] immobiles sunt: paternitas, filiatio, processio; secundum quas solas tres personæ, Pater scilicet et Filius et Spiritus sanctus *insigniuntur*. » Sane cum Græci non nisi tres personas in Trinitate agnoscant, etiam tria solum admittere possunt idioma constituenta, quæ notant tres relationes subsistentes ab invicem realiter distinctas (Thomas q. 30, a. 2); proprietates enim personales sunt idem cum personis ea ratione, qua abstractum est idem cum concreto (ib. q. 40. a. 1, ad 1). Hæc tria characteristica personarum idioma immota prorsus manere omnes consentiunt (37). Post hæc recensentur diacriticæ et non constituentes proprietates: innascibilitas, quæ relationis est experta et ad unum Patrem spectat, et *προβολή* sive spiratio activa a passiva seu *ἐνπορεύσει* discernenda. Quæ notæ diacriticæ cum tribus illis hypostaticis notis quinque notionem (*ἐννοίας, γνωρίσματα*) efficiunt, quæ Damascenus (*De fide orth.* I, 9-11) jam satis novit. Triplicis generis hinc discernuntur *ιδιώματα*: *ὑποστατικά* primum, deinde *σχετικά*, tertio *συστατικά*. Ratio objectiva, qua persona designatur et ab alia dignoscitur, est notio seu *ιδίωμα συστατικόν*; tales notionem igitur sunt paternitas, filiatio, processio, innascibilitas et activa spiratio. Duæ posteriores non constituunt personam; ideo dicuntur tantum notionem personarum, non autem personales; hoc vero inter se differunt, quod activa spiratio etiam relatio est seu *ιδίωμα σχετικόν*, innascibilitas vero, quæ nil aliud dicit, nisi Patrem non esse ab alio, nulla est relatio, ideoque mera et pura notio vocatur. Habemus ergo quinque notionem, ex quibus quatuor sunt relationes, tres notæ constituentes. (Cf. Thom. q. 32. a. 3.) Ex his jam patet [227] activam spirationem non esse hypostaticum Patris idioma, esse vero relationem, cum *σχέσιν* dicat ad spiritum; patet quoque eam nullam habere oppositionem relativam ad paternitatem, neque ad filiationem. Si constitutiva foret Patris nota, cum paternitate identificaretur, et Spiritus sanctus esset Filius; si vero constitutiva non est, aliunde Photiani ostendant oportet, eam uni Patri esse tribuendam. Si ad Græcos doctores nos convertimus, ii dum Patris peculiare characteres describunt, non nisi de paternitate et de innascibilitate loquuntur. Ita Basilium has duas solum notas adducit (38),

Vindic. syn. Ephes. c. 66, p. 460 seq. Interdum alia vocabula idem exprimentia adhibentur, ut apud Basil. ep. 236, n. 6: Πατρότης, υἰότης, ἀγασμός.

(37) De his valet quod ait Naz. *Orat. in Epiphani.* Τὸ ἴδιον ἐκάστου ἀκοινωνητὸν ἐστίν· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἦν ἰδίωμα, εἰ μετέπιπτε καὶ μεταφέρετο πρὸς ἕτερον, quod uberius exponit Joan. Theol. sess. 18 Flor. (Hard. IX, 201).

(38) Basil. *Ep. de diff. us. et hypost.* 38: Ὁ δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸς ἐξαιρετὸν τι γνώρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως τὸ Πατὴρ εἶναι καὶ ἐκ μηδημιᾶς αἰτίας ὑποστῆναι μόνος ἔχει καὶ διὰ τούτου πάλιν τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ἰδιαζόμενος ἐπιγινώσκειται.

(39) Id jam legitur in Gregorii Thaumaturgi

A non addit τὴν *προβολήν* ut Patri propriam. Id de omnibus Græcis Patribus dici debet, qui in illa duplici nota immorantur nec unquam spiratricem vim ut *ιδίωμα ὑποστατικόν* Patris efferunt. (Cf. Petāv. *De Trin.* III, 1 seq.; VII, 10, n. 19 seq.) Vocatur quidem Pater *γεννητὴρ καὶ προβολεὺς* (ex. gr. apud Naz. *orat.* 33, p. 562, ed. vet.), sed hoc liquido ostenditur eum, non quatenus est Pater, adeoque non constitutiva sua proprietate, spirare Spiritum; sed nunquam ἡ *προβολή* iis adjungitur notis, quæ uni ipsi conveniunt, quas, ut Basilium ait, *μόνος αὐτὸς ἔχει*; sed nunquam ratione τοῦ *προδόμεως*, ut a Spiritu, sic a Filio distinctus apparet.

B 6. Hæc rursus ex Filii proprietate confirmantur quæ nil per se habet, quod Filium ab activa spiratione excludat. Scite Hugo Etherianus (l. III, c. 2, p. 1238 G.): « Si paternitas non excludit Spiritum a Patre ratione causæ seu principii, neque nascibilitas excludit eundem Spiritum a Filio secundum eandem rationem. » Imo dum Patres Filium *Unigenitum* *Μονογενῆ* nominatum in Bibliis vident et ita hoc [228] nomen explicant, ut ipse sit *solus qui ex solo sit Patre, μόνος ἐκ μόνου* (39), manifeste Spiritum non esse a solo Patre tradunt ac mirum in modum Latine Ecclesie fidei suffragantur. Si Filius est *solus* de solo Patre, ergo Spiritus non est de solo Patre; porro alia persona non suppetit, de qua sit simul, nisi Filius. Unde recte Ratramnus (l. II, c. 6. p. 270. ed. Migne): « Dicatur, quod nostri dixerunt majores: Filius ex Patre natus, *solus de solo*, ac per hoc Unigenitus, Spiritus vero sanctus de Patre quidem procedens, sed *non de solo solus*, quoniam procedit et a Filio, ne *duos filios* videamur prædicare, processionem Spiritus si de Patre solummodo confiteamur. » Sane si Filio est *proprium*, ut sit de Patre solo, jam proprium Filii migrat in Spiritum, si sit et ipse de solo Patre, duoque dicentur Filii. » Et rursus (l. III, c. 5. p. 295) ex Fulgentio idem auctor: « Commune quidem inest tribus personis unius nature consubstantialitas, proprium vero singulis, quod Pater solus genuit, Filius solus natus de Patre solo, Spiritus sanctus quod de Patre Filioque procedit... Quod (postremum) si negare contendunt, dicant, quid ei (Sp.) sit proprium. Nam *processio* (40) de Patre communis est etiam Filio; quoniam omne quod nascitur, procedit etiam; ergo

Confess. apud Greg. Nyssen. *Opp.* III, 546 (cf. C. Passaglia *Comment. theol. De Trinit.* Romæ 1851, parte II, p. 31-35), rursus ap. Nyssen. ad Ablab. p. 459. *Contra Eunom.* I, 1, p. 78; Epiphani. *hær.* 73, p. 382. Basilii verba in ep. cit. *Μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας* adducit quoque Niceph. Blemmida (*G. O.* I, 11). Cf. præterea Georg. Metoch. *Contra Maxim. Planud.* (ib. II, 952 seq. 1057 seq.) Greg. Patr. (ib. I, 425, 426, 463.)

(40) Notum est dupliciter processionis nomen adhiberi. Cf. S. Thom. p. 1, q. 36, a. 2, corp. in fine et Joan. Theol. sess. 18 conc. Flor. (Hard. IX, p. 192, 193.)

secundum doctoris hujus (Fulg.) sententiam proprium est Spiritus sancti quod de Patre Filioque [229] procedit, quod nec Patri nec Filio cernitur commune. » Tantum ergo abest, ut hypostaticæ Patris et Filii notæ Filium a spiratione activa excludant, ut ei eandem inesse ostendant. Neque vero processio per se vetat, ne et ex Filio dicatur Spiritus; imo vix ulla aptior res esse videtur ad declarandam differentiam inter generationem et processionem, quam quod illa fiat e solo Patre, hæc vero e Patre una cum Filio; Patres, licet de custodienda monarchia maxime solliciti primas partes tribuant personæ Patris, tamen Spiritum sanctum *immediate* conjungi Filio sæpissime docent. Hinc si Pater μόνος αἴτιος dicitur, sola causa, non nisi ut suprema causa, fontalis et originalis, ut ἀρχικὸν αἴτιον, ut αἰτία προκαταρκτικὴ consideratur, ut Beccus ex Damasceno notat (orat. 2 *De injusta depos.* c. 20; *G. O. II.*, 68) atque quoad Maximi verba (ep. ad Marinum) Bessarion (41) rursus inculcat. Præclare idem Beccus (*De una. Eccl.* c. 50 *G. O. I.* 183) Phurnæ objicienti: « Si Spiritus sanctus ex Patre et ex Filio procedit, proprietatis dimota est » ita occurrit: « Asserentes (Itali Spiritum esse et ex Filio, si veluti *ex proprio absque Patre fonte* dicerent eum esse, tum paternæ proprietatis dimotionem inferrent, *sine principio* fontem Spiritus et Filium ut et Patrem decernentes (42), si vero cum dicunt ex Filio Spiritum esse, magnum Basilium proferunt affirmantem: « Quod a Filio dicitur esse, ad primam causam relationem habet, nullam suspicionem dimotionis paternæ proprietatis relinquunt. » Audiatur demum [230] et Nicephorus Blemmida, qui (orat. 1, c. 48; *G. O. I.*, 23, 24) ita disserit: « Etenim si Pater generat Filium, a nullo id accipiens, et Filius habet Spiritum, eum a Patre naturaliter accipiens, non genitum, sed per eundem procedentem ex Patre, prorsus non intelligo, quamnam paternam proprietatem habiturum autumant Filium. Et quomodo Dei-gentorem Patrem indigitant? Si quod Deum generat Filium, vere hoc est paternæ hypostaseos præcipuum. At Filius non Deum-generans est, cum Filium non generet. Si vero generare et producere, et utraque in unum colligantes, hac ratione Deum

A generantem Patrem appellant, ecce et Dei fœtus (genitus) est Spiritus, et quam ratione unigenitus Filius erit (43). »

7. Cæterum dum Photius hoc effatum: Spirare est hypostatica Patris proprietas, tanquam principium demonstrationis assumit, *petitionis principii* reus efficitur, cum idem plane sit illud pronuntiare et processionem Spiritus ex solo Patre affirmare. Subtiliores hac de re agitantur apud theologos quæstiones, quæ in præsentia ad rem nostram non spectant. En tamen hic proponere juvat, quæ ad quæstionem, [231] quibusnam proprietatibus constituentur divinæ personæ, H. Kilber (*Tract. de Deo trino* in *Theol. Wirceb. Disp.* 6, c. 1, art. 3, n. 381 seq.) fusius disputat eaque per summa capita recensere. Persona constat, ut Joannes *Theol. sess.* 19 *Flor.* arguit, ex essentia et proprietate (τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ιδιώματος ὑφίσταται). Quæritur ergo, quænam hæc proprietates sint, quæ cum natura hanc constitutionem perficiunt; idque duplici potissimum sensu: primo: num sint aliquid *absolutum*, an vero quid *relativum*, et hic omnes fere unanimiter posterius admittunt, quod solum recte dici potest; secundo: sub quam *formalitate* aut consideratione proprietatis relativa constituat rationem personæ in divinis. Ut res plane intelligatur, notandum est: 1. Eadem proprietatis potest esse hypostatica, relativa et nationalis; sicut revera paternitas, filiatio et spiratio passiva sunt in hoc triplici ordine. 2. Proprietas eadem spectari potest secundum *esse in*, sive quod dicit *absolute*, et præcise ad naturam divinam, cui per identitatem est immanens; et secundum *esse ad*, sive quod dicit *relative*, et ad terminum vel principium, cui opponitur. His aliisque ad quæstionis intelligentiam prænotatis jam docet laudatus Theologus: I.) Personas divinas non constituit formaliter per proprietates sub ratione *formalitates absolutæ et secundum esse in*, sed sub ratione *formalitates relativæ et secundum esse ad* acceptas, quia, ut docet Aug. *De Trin.* V. 5, 8, quidquid ad se, et non aliud dicitur, ad substantiam pertinet, ideoque non ut ratio personæ formaliter constitutiva haberi potest; II.) Personas divinas formaliter constitui *D per proprietates relativæ, prout hæc dicunt relationem,*

(41) Bessarion c. 20. *Contra Marci Ephes. syllog.* 37 (cod. Mon. 27 f, 254 a): Αἰτίαν γὰρ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος καὶ αὐτοὶ φαίμεν ἂν, τὴν αἰτίαν στενωτέρω κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν ἐκλαμβανόντες, ἢ παρ' αὐτοῖς ἀσὶ τὴν ἀρχοειδῆ αἰτίαν σημαίνει.

(42) Beccus l. c. Οἱ γὰρ λέγοντες τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ἐξ ἰδίας παρὰ τὸν Πατέρα πηγῆς ἔλεγον ὑπάρχειν αὐτὸ ἐμελλον ἂν ἐμφαίνει τῆς πατρικῆς ιδιότητος μετακίνησιν, ἀναρχὸν πηγὴν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸν Υἱὸν ὡς τὸν Πατέρα δοξάζοντες.

(43) Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱὸν μὴ ἐκ τινος τοῦτο λαβὼν, ὁ δὲ Υἱὸς ἔχει τὸ Πνεῦμα λαβὼν αὐτὸ φυσικῶς παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννώμενον ἄλλ' ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐκ οἶδα, ποῖον ἐντεῦθεν ἰδίωμα πατρικὸν ἔξειν φάσκουσι τὸν Υἱὸν πῶς δὲ καὶ θεογόνον τὸν

Πατέρα κατονομάζουσι; εἰ μὲν ὅτι Θεὸν γεννᾷ τὸν Υἱὸν, ἀληθῶς τοῦτο τῆς πατρικῆς ἐξαιρέτων ὑποστάσεως ὁ δὲ Υἱὸς οὐ θεογόνος. Υἱὸν μὴ γεννῶν· εἰ δὲ τὸ γεννᾶν καὶ προβάλλειν καὶ ἀμφοῦ συνάγοντες εἰς ταῦτ' ὁ θεογόνος οὕτω τὸν Πατέρα φασίν, ἰδοὺ Θεοῦ γόνος καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς μονογενῆς Υἱός; Notandum tamen subtilius et plenius quæstionem, cur progressio Verbi *generatio* sit, non item processio Spiritus sancti, a theologis ita dirimi, ut perique dicant rationem in eo esse, « quod actio prior sit *perfecte assimilativa* termini cum principio et Verbum secundum esse personale sit similitudo perfecta, seu imago Patris qualis actio et imago non habeatur respectu Spiritus sancti. » Ita H. Kilber *Theol. Wirceb. disp.* 6, n. 376. Cf. Thom. *Sum.* 1, q. 27. a. 4. in corp.

non autem ut originem formalem exprimunt (44), quia forma constituens [232] personam concepiti debet ut aliquid personæ intrinsecum, fixum et permanentem existens, quod ipsa perseitas æque ac subsistentiæ ratio videtur exigere, nihil vero ejusmodi in conceptu formalis originis apparet; deinde quia origines utpote actiones, quæ suppositorum sunt, non constituunt supposita producentia sed secundum nostrum intelligendi modum supponunt. « Speciatim de paternitate. Hæc enim in divinis ut relatio transcendentalis ab actione ipsa non constituitur, et ut principium quo proximum generationis ante originem præsupponitur et ut subsistens forma antecedit terminum ejusque productionem. De spiratione autem activa cum constet, ne hanc quidem constituere Patrem, aut Filium, sed secundum rationem supponere jam constitutos per paternitatem ac filiationem; multo minus origo vel actio spirativa tanquam illarum personarum forma constitutiva cogitari poterit. Quod attinet ad personas productas, hæc in conceptu formali universim dicunt rationem termini et producti, speciatim vero rationem vel Verbi vel Spiritus subsistentis; sed certum est, viam ad terminum, productionem in fieri, actionem dictionis aut amoris adhuc quasi fluentem anteire, non constituere terminum ipsum, productum completum, et Verbum ac Spiritum perfectum. » Denique observat (n. 386): « Quamquam ex dictis omnis proprietas hypostatica sit relativa, tamen nec omnis relativa nec omnis notionalis proprietas est hypostatica. Cum enim hæc per modum determinantis ad esse personale, proprium ac incommunicabile, concurrere debeat; illius ratio et formalitas nec innascibilitati nec spirationi activæ congruit. Non innascibilitati, quia juxta Aug. De Trin. v, 6. Nec ideo quisque pater, quia inginitus, nec inginitus ideo quia pater; adeoque ab innascibilitate pater in esse patris ac personæ nec determinatur nec constituitur. Neque etiam spirationi activæ. Quamvis enim hæc propria sit Patri et Filio, tamen nec illum in esse Patris, nec hunc in esse Filii [233] determinat; alioquin, cum utriusque sit communis, Pater esset Filius et vicissim Filio paternitas conveniret. Unde habet se respectu utriusque, sicut essentia, commune pluribus et determinabile; dumque constituit Patrem et Filium in esse spiratoris distincti a Spiritu sancto, illis suppositis in sua persona jam constitutis concipitur supervenire hæc relatio, tanquam perficiens explicitam eorum distinctionem. » Sed ad præsentem tractationem sufficit simplex hæc demonstratio:

(44) Cf. Bessarion Resp. ad Marc. Eph. c. 18 (Cod. Mon. 27 f. 230 a.): Πρώτως καὶ κυρίως αἱ ἀναφοραὶ ὀφιστῶσι, καὶ διακρίνουσι, ἐπομένως δὲ καὶ αἱ πρόοδοι, καθόσον ταῦτέ εἰσι πράγματι ταῖς ἀναφοραῖς.

(45) Bessarion Resp. ad Marc. Eph. cod. Mon. 27, f. 229 b. Ἀυτὰ τὰ θεῖα πρόσωπα ὁποσάντα αἱ ὁποστατικαὶ εἰσιν ἰδιότητες. Vide Thom. § 5, citatum.

Quælibet persona non nisi unam constitutivam proprietatem habere potest, quia constitutivæ proprietates realiter idem sunt ac personæ subsistentes et cum his identificantur (45); unde Pater, si duas haberet ejusmodi proprietates, non una persona esset, sed duæ. Proinde Pater non simul paternitate et spiratione constituitur, sed aut paternitate aut spiratione. Sed Pater paternitate manifeste constituitur: Pater dicitur et est quia generat Filium; et ante Spiritum concipitur Filius, ante spirationem generatio; universa denique traditio paternitatem ut constitutivam Patris tesseram spectavit, ut supra (§ 5) ostensum est. Jam vero si spiratio Patrem non constituit, neque rationi Filii ullo modo opponitur, ea non Patris est propria, sed Patri Filioque communis (46). Uberius id evolventem Bessarionem art. seq. § 13, adducemus.

8. Sequitur tertium effatum: *Pater est principium eorum quæ ex ipso sunt non ratione naturæ, sed ratione personæ* (c. 15), quod apud Photii assecias, ut Beccus advertit (in [234] Camat. G. O. II, 291), in axioma transiit. Lex hoc arguit contra Beccum Georgius Cyprius (apud Becc. in tom. Cypr. G. O. II, 158 seq. 236, 237). Viderunt orthodoxi satis acute, non simpliciter illud negari posse, habere tamen apud Photium pravum quemdam sensum minime tolerandum. Hinc laudatus Byzantinorum patriarcha adversario quidem concedit (l. c. c. 11, p. 237), Patrem non ratione naturæ, sed ratione personæ esse causam eorum quæ ex ipso; sed ibi cum Photianis naturæ respectum prorsus excludi naturamque ab hypostasi separari vetat; meliusque ex Patribus dici propugnat (c. 15, p. 246) tum λόγῳ τῆς ὑποστάσεως tum λόγῳ τῆς φύσεως principium esse Patrem. Certum est essentiam ab hypostasi non nisi ratione differre, neque οὐσίαν ἀνούστατον neque ὑπόστασιν ἀνούσιον cogitari posse, ut Thomas (p. 1, q. 39, a. 1) et Petavius (De Trin. VII, 15, 13 seq.) declarant. Id nec ipsi schismatici prorsus diffitentur; id Gregorius Cyprius (apud Becc. l. i Const. c. 5, 6; in tom. Cypr. orat. 2, c. 5; G. O. II, 156-158, 258) concedit (47). Hinc Georgius Trapezuntius ad Jo. Cubocl. c. 11 (G. O. I, 491 seq.): « Quomodo concipies hypostasim, si in essentia ipsam non consideraveris? Essentiam enim et naturam absque hypostasi universaliori quodam modo intelligere possumus; quare et nonnullis visum est, eam universe subsistere. At enim hypostasim concipere et enuntiare non simul considerata aut concepta essentia modis omnibus fieri nequit. Ideo et cum inginitum et procedens hypostaticas proprietates

(46) Ibid. f. 229 a. Ἐπεὶ γὰρ ἕκαστον πρόσωπον ἐνὶ τινὶ μόνον ἰδιώματι συνίσταται, ἢ τῆ τοῦ γεννῆν ἢ τῆ τοῦ προβάλλειν ἰδιότητι συνίστασθαι τὸν Πατέρα ἀνάγκη· ἀλλὰ Πατὴρ διὰ τὸ γεννῆν λέγεται καὶ ἔστιν. Ὅστε οὐ τὸ προβάλλειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ· μὴ ὅν δὲ ἴδιον τοῦ Πατρὸς μόνου μηδὲ συστατικὸν καὶ τῷ Υἱῷ ἔστι κοινόν.

(47) Sic et Marcus Ephes. syllog.; Cod. Mon. 27 f. 222 b.

dicimus, essentiam intelligimus, quæ in speciali ingeni-
niti, geniti et procedentis hypostasi consideratur. Neque enim in nudas proprietates credimus, neque eas essentias segregare, sed circa essentiam segregari confitemur (48). » Similiter Beccus, l. 1, *Ad Const.* c. 8 [235] (*G. O.* II, 160 seq.) rem exponit et concordanter reliqui tradunt: quod si Spiritus est ex Patris hypostasi, est simul ex ejus essentia.

9. Priusquam vero uberius Photii effatum discutiat, connexum cum his plurimorum Græcorum effugium considerandum est, quo ad elidendos suorum Patrum textus sibi contrarios eorum tamen verbis coacti concedunt, Spiritum sanctum esse *ex essentia Filii*, sed *ex hypostasi Filii* esse pertinaciter negant (49). Sed id irrito conatu fieri cordati theologo demonstrant. Ac primo exinde, quod, ut diximus, hypostasis ab essentia et essentia ab hypostasi re ipsa separari nequit. « Qui ex natura et essentia Filii, ait Georgius Trapezuntius (*De una S. Eccl.* c. 5; *G. O.* I, 543, 544, asserit Paracletum procedere, ex ipsa hypostasi Filii asserit. Haud enim fas est, hypostases nudas absque natura (ὕποστασεις ψιλὰς χωρὶς φύσεως) concipere, neque naturam sine hypostasi φύσιν ἀνούστατον), absolute in omnibus et in Deo ipso. » Et rursum alibi (ad Joan. Cubocl. c. 11; ib. p. 490, 491): « Quidquid generatur proceditque in existentiam, [236] aut est ex hypostasi tantum quia hypostasis est, aut ex essentia et natura tantum, et absque hypostasi considerata, aut ex utraque, ex natura scilicet vel essentia, quæ in hypostasi est et in hypostasi concipitur. Secundum neque Græci ipsi dixerint; namque absurdum, ut videtur, existimant, quod inde sequitur; ejusdem siquidem naturæ Trinitas confunderetur, adeo ut ex tribus unumquodque, et ex se ipso et ex aliis esset; proptereaque ex hypostasi, qua hypostasis est, (ἡ ὑπόστασις) existimant esse procedens et generatum. Heu vesaniam! Etenim si hypostasis, qua hypostasis est, generat atque producit, erit ex hypostasi hypostasis secundum idem (κατ' αὐτό), et sic non erunt hæc naturæ, sed hypostasis.... Sancti vero tradunt: Sicut Filius ex tunc ἐκ τῆς ἐνουστάτου φύσεως τοῦ Πατρὸς καὶ οὐσίας genitus existens ideo generanti Filius et consub-

stantialis Genitori est: ita Spiritus sanctus ἐν τῆς ἐνουστάτου τοῦ Πατρὸς φύσεως διὰ τῆς ἐνουστάτου τοῦ Υἱοῦ οὐσίας processionis modo habens esse ideo Patri et Filio consubstantialis est (50) (p. 493). Cf. Maxim. Chrysoberg. *De proc. Spirit. sanct.* c. 5. (*G. O.* II, 1086.) Præterea sane erat, cur contra Eunomianos ac Macedonios Patres inculcarent, Spiritum sanctum esse *ex essentia* Patris et Filii; videlicet ne creatura putaretur, ut consubstantialitas cum Patre et Filio ostenderetur; ut non ex mera voluntate originem habens appareret; ex Filii hypostasi eum prodire ac per Filium esse illi ultro concesserunt, Rem luculenter tractant J. Beccus, *O. I, De una. Eccl.* c. 29 seq. (*G. O.* I, 144, 150 seq.) et Georg. Trapezuntius (ib. p. 546, 547), qui advertit, merito in Patrum scriptis inculcari, φύσει Filium ex Patre esse et κατὰ φύσιν Spiritum [237] ex Patre et Filio, ut ostendatur, ὡς οὐχ ἡ βούλησις αἰτία, ἀλλ' ἡ φυσικὴ δύναμις ἐνοῦσα ἄλλω μὲν τρῶπῳ μόνῳ τῷ Πατρὶ, τῷ κατὰ γέννησιν, ἄλλω δὲ Πατρὶ ὁμοῦ καὶ Υἱῷ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν. Deinde tertio ostendunt theologo, propositionem ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ esse Spiritum, non eo pertinere nec unice nec principaliter, ut consubstantialis Filio declaretur. Nam, ut recte disputat Beccus ep. ad Agallian. (*G. O.* I, 360 seq.), differunt omnino hæc propositiones: Paulus est ejusdem naturæ cum Petro, et Paulus est ex Petri essentia; posterior dicit Pauli parentem Petrum, prior non item. Duo angeli, duæ animæ sibi sunt consubstantiales; neque tamen unus angelus ex essentia alterius angeli vel anima ex essentia alterius animæ esse dici vel cogitari potest. Accedit, quod si ita res se haberet, et Filius ex essentia Spiritus, et Pater ex essentia Filii esse dicendus foret, quod nemo tamen admittit. Rursum ex Patribus iisdem patet, penes eos idem esse dicere ex Filio, ex persona Filii, ex essentia Filii; hæc sæpenumerum conjunguntur tum convertuntur (51). Postremo perspicuum est, Filium esse ex Patris essentia et simul ex Patris persona, modo illud modo hoc pronuntiari, utrumque etiam simul; idem proinde dicendum, si Spiritum ex essentia Filii esse audimus. Cf. Beccum *De una Eccl.* c. 29 seq.

(48) Οὐσίαν μὲν γὰρ καὶ φύσιν χωρὶς ὑποστάσεως καθολικώτερον νοεῖν δυνατόν διὸ καὶ δοκεῖ τισὶ καθόλου ὑρίσασθαι ὑπόστασιν δὲ νοῦσαι τε καὶ εἰπεῖν μὴ συννοουμένης ἢ καὶ προνοουμένης τῆς οὐσίας τε καὶ τῆς φύσεως πάντῃ ἀδύνατον. Διὸ καὶ ὅταν τὸ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν ὑποστατικὰς ἰδιότητας λέγωμεν, τὴν ἐν ἰδικῇ ὑποστάσει θεωρουμένην οὐσίαν νοοῦμεν. Οὐ γὰρ εἰς ψιλὰς ἰδιότητας πιστεύομεν, οὐδὲν οὐσίας ἀφορίζειν ταῦτα, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ἀφορίζεσθαι ὁμολογοῦμεν.

(49) Photius ep. ad Zachar. Armenorum Cathol. (Lat. apud Mai *Spicil. Rom.* X, II, p. 456) hæc habet: « Spiritus sanctus Patrem Filiumque glorificat, quippe qui *de illorum substantia* accipiens creaturas innovat. » Fortasse hoc dictum eodem modo quo posteriores Græci intellexit; probabile est eum ad Armenos scribentem, qui hoc in dogmate cum Romana Ecclesia sentiebant (*Vide* Techemtscheun

D *Hist. Armen.* III, p. 234 et Avedichiam *Sopra la processione dello Spirito santo*, Venezia 1824), calide hac expressione suum de Spiritu sancto placitum occuluisse et obvelasse, ne ad unionem cum Ecclesia Constantinopolitana sollicitatos hæreseos manifestatione delerreret.

(50) Sic Georgius Cyprius, Demetrius Crysolarius aliique apud Beccum l. 1, ad Const. et orat. 2 in tom. Cyprii (*G. O.* II, 150 seq. 254) et Allatium *Contra Hotting.* p. 331, et Marcus Ephesius in conc. Florent. sess. 18 et 19. (Har. IX, 208, 209).

(51) Sic v. g. Cyrillus lib. II, *Theos.* (ap. Niceph. Blem. orat. 2, c. 6. Cf. Beccum epigr. I, *G. O.* I, 47; II, 528, 529): Ἀνάγκη γὰρ τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ Υἱοῦ ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον τὸν ἐγκαινισμὸν ἐργάζεται.

64; orat. 2, in tom. Cypr. c. 4 seq. tota epigraphe 12 (G. O. I, 144 seq., 208 seq., II, 257 seq., 624 seq.) Allatum *Enchir.* c. 8. p. η' seq. Jo. Theol. in conc. Flor. sess. 19 (Hard. IX, p. 217 et sæpe). Disputarat Georgius Cypricus (apud Beccum G. O. II, 233, 234, 256) hunc in modum: Communis [238] essentia non est causa hypostaseos, cum neque generet neque producat unquam, verum essentia cum proprietatibus (ἡ μετ' ἰδιωμάτων οὐσία), quæ ipsam hypostasim notat. Porro Beccus id libenter admittit; verum petit, an solus Pater essentia cum proprietate habendus sit; id si affirmetur universim, pugnam cum Patrum doctrina esse apertam; si vero producendi proprietates uni Patri vindicentur, gratis hoc omnino supponi ac sine ullo testimonio traditionis (of. § 5 seq.). Præterea, arguit, dum conceditur Spiritum esse ex essentia Filii, ut ex essentia Patris, essentia vero Patris cum proprietate hic intelligitur, etiam essentia Filii μετ' ἰδιώματος cogitari debet, quæ est hypostasis, ut ait ipse adversarius. Neque dicendum, alio sensu dici ἐξ οὐσίας τοῦ Πατρὸς, alio ἐξ οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, hocque posterius ad unitatem essentiae referendum; sic enim et Spiritus ex suamet essentia esse dicendus foret (orat. 1, in tom. Cypr. c. 11, l. c. 235, 236. Cf. orat. 2, c. 2, p. 255). Rem usiversam ac tetigisse videtur card. Bessarion, dum scribit epist. ad Alex. Lasc. c. 7 (Hard. IX, 1063, 1064: « In sancta Trinitate, quod ex substantia alicujus est, ex persona quoque ejus sit necesse est, ... » cum substantia et persona *realiter* unum sint et non nisi ratione distinguantur; secus forent uti tres personæ, ita et tres essentiae. *Distinctio hypostasis et naturæ rationis est, unitas vero realis*; contra in nobis hominibus est. Nam in nobis unitas quidem naturæ cum cujusque persona rationis, distinctio vero realis est; alia namque res est humanitas ipsa, alia hujus personæ individuatio. Quare quemadmodum sumus multæ personæ, ita etiam multi homines. Quo fit, *ut quod sit ex natura alicujus hominum, non necessario etiam sit ex ejus persona. In sancta vero Trinitate e converso est... Unitas essentiae et personæ est realis, distinctio vero rationis.* (Cf. Jo. Theol. sess. 19 Flor.: Hard. IX, 224, 225.) Quare quod ex essentia alicujus personarum est, ex persona quoque ejus necesse est esse. Si [239] igitur Spiritus ex natura et essentia Filii est, ut in plerisque locis tum alii doctores, tum vel maxime Cyrillus probat, ex persona quoque ejus est. At nostri dicunt: Ideo hæc dicuntur a doctoribus, ut consubstantialitas eorum comprobetur et ut ostendatur Spiritus ejusdem esse substantiæ cum Filio. Hoc autem quanto verius est, tanto magis pro Latinis facit. Tunc enim magis ejusdem substantiæ Spiritus cum Patre et Filio est, cum ex eorum substantia personisque eorum prodeat, hoc est procedat... Nam si hoc *solum* consubstantialitatem significaret, ut nostri putant, diceretur etiam Pater ex substantia Filii et Spiritus sancti vel Filius ex substantia

A Spiritus; sed hoc nec ausus est nec audebit aliquis dicere. Præterea cum essentia nec generet nec aporet, secundum theologos, item etiam secundum philosophos (et ipsi enim ubique dicunt operationes individuorum esse, non universalium et generum. Me enim *non homo simpliciter sed quidam homo genuit*) si igitur *operationes individuorum*, non universalium *sunt*, nec substantiæ simpliciter, quid aliud intelligendum est, cum essentiam Filii audimus et ex ea Spiritum prodire, nisi divinam ejus personam? Amplius: nec hoc nos lateat, quod qui hæc dicebant sancti doctores, contra Arianos et Eunomianos se opposcentes hæc dicebant, qui Filium ex Patre, Spiritum ex (Patre et) Filio asserentes ex substantia tamen eorum esse negabant, cum dicerent, Filium, etsi ex Patre, non tamen ex ejus essentia sive natura, sed voluntate natum fuisse, Spiritum vero ipsum etiam ex Filio, non tamen essentialiter, sive naturaliter, sed voluntarie. Quare Filium minorem Patre et alterius substantiæ asserere tresque in divinitate ponebant essentias. Patres igitur opinionem eorum tanquam falsam refellentes, non ex Filio solum, sed etiam ex ejus substantia conabantur Spiritum sanctum esse probare, similiter Filium non ex Patre solum, verum etiam ex ejus essentia. [240] Considera ergo, quomodo ad hoc, quod hæretici dicebant, *ex voluntate, non ex essentia Filii* Spiritum esse, se opponere; doctores, *ex essentia Filii* illum esse asseverantes; ad hoc autem, quod illi dicebant ex Filio, esse, nullus contradixit; nec dixit non esse illum ex Filio, tanquam et ipsi hoc sentientes (cf. II, § 7), et dicentes, esse ex essentia Filii, idem et ipsi intelligentes; ac si dicerent, *ex essentia et persona ejus*, et nos hoc idem dicentes. »

40. Natum ergo est: Si Spiritus est ex essentia Filii, est quoque ex ejus persona. Sed non minus ex dictis (§§ 8. 9) ratum est: Si Spiritus est ex hypostasi Patris, quoque ex ejus essentia. Sed essentia Patris jam Filio communicata intelligitur, dum processio Spiritus sancti concipitur, Pater et Filius in sua quisque persona constitutus jam supponitur, dum de illa processione sermo habetur. Hinc suscitata a Photio quæstio, quam ratione sit Pater principium Filii et Spiritus sancti, opportuna suggerit Latinis argumenta. Quodsi dicatur Spiritus ex Patre *ut Patre* procedere, jam Spiritus dicetur filius ac Filii prærogativa destruetur; quodsi dicatur procedere ex Patre *quatenus est Deus* vel *quatenus est spirator*, cum hic nulla relativa oppositio habeatur ad Filium, Filius nequit excludi. Ratiocinatur Theologi: Spiritus sanctus procedi ex Patre aut quatenus est *Pater* aut quatenus est *Deus*. Si prius, Spiritus sanctus necessario erit Filius, quod contra revelationem: si postarius, tum procedit etiam ex Filio; quia nullum signum concipi potest, quo Pater sit Deus, quo Filius non æque sit Deus. Proinde aut duo Filii in Trinitate subversæ personarum discrimine admittendi, aut processio Spi-

ritus sancti etiam a Filio rata est, Priorem argumenti A partem ita effert Niceph. Blemmida (orat. *De proc. Spirit. sancti*, c. 22; *G. O.* I. 28); Εἰ Πατὴρ τοῦ Πνεύματος ὁ Θεός, ἐξ ἀνάγκης τὸ Πνεῦμα Ἰός· ὁ Πατὴρ γὰρ κυρίως Ἰοῦ Πατὴρ· καὶ πῶς ὁ Λόγος μονογενής, εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα Ἰός; Alteram sic evolvit Ratramnus [241] (l. III, c. 6, p. 297, 298) Athanasii doctrinæ insistens: « Testatur et Spiritum ejusdem substantiæ fore, cujus sit et Filius, quoniam existat *de unita Deitate Patris et Filii*: quod dicens liquido monstrat; quod procedat ab utroque; *cum enim sit Deitas Patris et Filii sic unita, aut nullam differentiam recipere possit, non potest procedere Spiritus de Deitate Patris, nisi procedat et de Filii*, quemadmodum nec de Filii Deitate, nisi procedat etiam de Patris; alioquin unita Deitas Patris et Filii non erit jam indifferens, si procedat Spiritus de Deitate Patris, et non pariter procedat de Deitate Filii; ac per hoc jam non erit unita, quod est impium et Arianum. » Confirmat diota Hugo Etherianus (l. I, c. 8. p. 1203) ita scribens: « Si Spiritus non ut genitum ex Patre progreditur, Pater non emittit (προβάλλει) Spiritum ut genitor; nam si in eo qui (quod) genitor Spiritum Pater emitteret, Spiritus ex Patre ut genitum prodiret; at vero non est Spiritus ex Patre ut genitum; non enim duos filios, sed unum solum Pater habere creditur; manifestum ergo, quod *non ut genitor Spiritum Pater emittit*. Amplius: Pater cum Spiritus emissor sit, aut in eo quo differt a Filio, ipsum emittit, aut secundum id, quo non differt. At in eo quo differt non emittit; nam in eo *quod Pater*, non emittit Spiritum, in quo solo a Filio differt. » Differt Pater a Filio non nisi innascibilitate et paternitate (§ 5), quarum notionum prior nullam relationem nullumque respectum habet ad Spiritus processionem, posterior terminum talis originis ac principiatum ostenderet esse Filium; unde Pater non nisi ex eo spirat, in quo a Filio non differt; et tunc spiratio activa est Patri Filioque communis. « Aperte datur intelligi, » ait Etherianus, « quod non in eo quo differt Pater a Filio, emittit spiritum sanctum, sed in eo quo communicat. » Et rursum (c. 15. p. 1209): Secundum quod (Pater) potest gignere, potest Filium habere; secundum vero quod potest emittere, non potest Filium habere. Quare secundum aliud potest gignere [242] ac secundum aliud emittere. » Quod si igitur Photii effatum, τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως Patrem principium esse Spiritus sancti, illud sibi vult, Patrem qualem, ratione paternitatis esse spiratorem, manifeste falsum est; quod si vero aliam uni Patri propriam notam intelligit ac quidem τὴν προβολήν, falsa est suppositio, hanc esse paternæ hypostaseos characteristicum idioma (§ 5 seqq.). Si denique nil aliud dicere vellet, nisi quod communi theologorum principio traditur, actiones esse suppositorum (cf.

(52) Sic Bessarion *Resp. ad Marci Eph.* c. 18, con. Mon. 27 f. 239 b. Τὴν θεῶν τοῦ Πατρὸς ὑπέ-

B Bessarionis verba § 9 præced.), verum quidem foret, sed ad rem præsentem non faceret.

11. Sed accuratius adhuc effatum istud perpendendum. Distinguunt theologii *principium quod generat vel spirat*, et *principium quo illud generat vel spirat*. Id optime exposuit Joannes Theologus in conc. Flor. sess. 18 (Hard. IX, 204): Quod producit vel generat, *persona est*; principium vero *quo vel per quod* (ἀρχὴ δι' ἧς γεννᾶ) est essentia, quæ aliis communicatur [cf. Thom. 1, q. 41, a. 5] (52). Hoc quod *communicatur* in generatione, natura est; *agens* vero est hypostasis) τὸ κοινωνούμενον ἐστὶ φύσις, τὸ δὲ ἐνεργεῖν ἐστὶν ὑπόστασις). Hypostases, pergit sess. 19. (ib. p. 216), sunt quæ generant vel spirant. Actiones sunt suppositorum (ἀνεργεῖα εἰσὶν τῶν ὑποστάσεων.) Essentia est nomen abstractum; et hinc fieri nequit, ut ei conveniat generationis (vel spirationis) actio. *Substantia Patris et Filii est principium per quod spiratur Spiritus; principium quod sunt spirantes.* « Pater — ita idem in sess. 24 (l. c. p. 308, 309) — indistinctus ab essentia, imo vero ipse αὐτοουσία existens, non intelligitur distinctam habere essentiam ab hypostasi; non enim *re*, sed sola ratione distinguitur [243] paterna hypostasis a sua essentia. Est ergo Pater substantialis (οὐσιώδης) hypostasis et generat substantialiter Filium; et generatur Filius, substantialis et ipse hypostasis; et sunt quidem duæ hypostases, sed unus Deus et una amborum natura, cum qua Spiritus sanctus indistincte (ἀχωρίτως) intelligitur; et neque Pater est neque Filius, neque quid eorum, quæ sunt ad aliquid (τῶν πρὸς τι). Sed Spiritum, in quantum est Spiritus, ad spirantem (πρὸς τὸν πνέοντα) referri oportet. Quia vero Spiritus est Patris Spiritus, et Scriptura testatur illum esse quoque Filii Spiritum, spirantes sunt ergo Pater et Filius. » Quando ergo dicitur: « Pater non est principium ratione essentiæ, verum id est de principio proximo *quod generat et spirat*, non vero de principio remoto *quo generat et spirat*; verum non est, si essentia omnino excluditur, quæ est illud ipsum, quod tum generatione tum spiratione *communicatur*. Subdividunt præterea theologii *principium quo in radicale seu remotissimum*, quod in generatione æque ac in spiratione est ipsa divina natura; in *potentiale* seu *remotum*, quod est potentia actionis seu virtus agendi intermedia; in *formale* seu *proximum*, quod est forma aut vis actionis seu virtus agendi immediata. Communiter docent *principium quo proximum productivum* esse solas proprietates personarum producentium, *communicativum* vero naturam ipsam divinam (cf. Kilber l. c. c. 1, a. 2, n. 368 seq.). Deinde ὁ λόγος τῆς ὑποστάσεως cogitari potest vel prout consideratur persona per se universim et in abstracto vel prout persona talis intelligitur hac vel illa individuante affecta proprietatibus αἰτίαν εἶναι, ὡς τὸ δ, εἴτε ἐξ οὗ, τὴν δὲ θεῶν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς τὸ φ.

tate. Patrem esse αἰτιον τῶν ἐξ αὐτοῦ ratione hypostaseos in abstracto nemo dixerit, cum sit absurdum; intelligitur hinc ut persona concreta. Sed nunc rursus quaeritur, utrum Pater consideretur in proprietate constitutiva paternitatis, qua Pater est, an in alia proprietate, quæ ab illa distinguatur. Si primum, nonnisi ut pater Spiritus sancti spectari potest et [244] hinc proinde erit Filius. Sane Patris nomen nonnisi relationem ad Filium notare Græci doctores omnes diserle docent (53); quomodo ergo Pater ut Pater spirat, nec tamen Spiritus erit Filius? Si vero alterum, ea proprietas, quæcunque demum ea sit, cum filiationi non opponatur, Filio etiam inesse ex superius demonstratis infertur. Ea vero alia esse non potest, nisi ἡ προβολή seu spiratio; hinc dum Pater dicitur γεννήτωρ καὶ προβολεὺς (§ 5), non qua Pater, sed qua Spirator Spiritum emittere dicitur (54); hæc vero proprietatis hypostatica et uni Patri propria non est, imo et Filio convenit. Denique si a Photio hypostasis Patris intelligitur sine essentia, quomodo essentiam Spiritu communicat? Si vero intelligitur in essentia et cum essentia, quomodo Filius non participat? Unde quaque ergo patet, ex Photii effato, quocumque legitimo sensu exponantur, nil contra Latinos deduci posse, imo variis modis contra ipsum exinde argui. Quod si eodem modo Spiritus principium esse Patrem, quo Filii est ἀρχή, contendat, eadem proprietate, eadem actione; jam Filius et Spiritus, generatio et processio confundentur, plurimamque ex iis sequentur absurdie, quæ ipse Latinis hueusque objecit. Rem quoad [245] potio rem partem perspexit Hugo Etherianus, licet non satis accurate eam verbis exponat. Sic inter alia scribit (l. II, c. 4, p. 1217, 1218): « Dico, insufficientem esse factam *divisionem*, quæ Spiritum ex Filio *aut ratione naturæ aut ratione personæ* provenire significat, eandem quippe cum habeant naturam, non est alter ex altero secundum substantiam; natura enim se ipsam quomodo pariat? Similiter autem neque secundum personæ rationem. Quemadmodum enim Pater non in eo, quod Pater, emittit, ita et Filius non in eo, quod Filius, causa principiumque Spiritus. Quapropter *ex natura quidem Patris et Filii et ex persona, quæ est Pater, et quæ est Filius, nequaquam vero in eo,*

(53) Naz. orat. 35, p. 573: Οὔτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατήρ οὔτε ἐνεργείας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Nyssen. l. II, *contra Eunom.*, p. 434: Φανερόν, ὅτι ἡ τοῦ Πατρὸς κλήσις οὐκ οὐσίας ἐστὶ παραστατικὴ, ἀλλὰ τὴν πρὸς Υἱὸν σχέσιν ἀποσημαίνει. Cf. Hugon. Ether., l. III, c. 18, p. 1257.

(54) Sic Manuel Cretens. apud Georg. Metoch. (G. O. 1036, 1037): Ὁ Πατήρ καθὼς γεννᾷ Υἱὸν, ὀνομάζεται Πατήρ· καθ' ὃ δὲ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα, οὐκέτι Πατήρ, ἀλλὰ προβολεὺς ὀνομάζεται· ἐστὶν οὖν ὁ Πατήρ καὶ Πατήρ καὶ προβολεὺς· ἐνὶ δὲ ὀνόματι σαπλατικῶν τούτων ὀνομάζεται πηγὴ. Sic plures alii πηγῆς nomine utramque notionem comprehendunt. Sed πηγὴ modo est causa προκαταρκτικὴ et Patri soli tribuitur, modo principium quod-

A quod hic quidem Pater, hic vero Filius existit, sed in eo quod ei existentiam præstant, Spiritus esse habet, neque sunt duo principia, cum secundum Spiritus emissionem numerum non suscipiant. Illud denique notandum, verbis illis λόγῳ τῆς ὑποστάσεως etc. potius insinuari principium quo, quam principium quod; licet autem essentia nec generet nec spiret, tamen secundum essentiam Pater generat, et Pater Filiusque spirant; (55) unde essentia ut principium quo remotissimum cogitatur. Photius autem dum dicit: Pater est causa ratione personæ, sub illa ratione principium quo intelligere propositio ipsa suadet, cujus subjectum est ipsum agens suppositum seu principium quod. Unde sic accepta propositio simpliciter negari potest. Principium enim quo est divina essentia secundum quod est activa spiratio, sicut essentia secundum quod est paternitas, est principium quo in generatione (Thom. in. l. I, dist. 7, q. 1, a. 2); hocque sensu docet Georgius Trapezuntius (G. O. I, 492): [246] Τὸ γεννᾶν καὶ τὸ προβάλλειν φύσεως ἔργον εἶναι, φύσεως δὲ οὐ πάσης, ἀλλὰ περὶ τὴν ἡ τοῦ γεννᾶν ἢ προβάλλειν ἰδιότης θεωρεῖται, prout est sive potentie proprietatibus gignendi vel spirandi affecta et modificata.

12. Jam cap. 17 in fine, deinde cap. 36 et 64 Photius ac cap. 9 Nicolaus Methonensis quartam proferunt πρότασιν, ex qua non minus subtiliter argumentantur: *Quidquid in Trinitate dicitur, aut trium personarum commune est aut unius personæ proprium*; unde quod non est commune trium, id est unius proprium (τὸ ἐπὶ τῆς Τριάδος λεγόμενον ἢ ἐνός ἐστιν ἢ τῶν τριῶν sive ἢ κοινόν ἐστὶ τῆς Τριάδος ἢ μιᾶς ὑποστάσεως ἴδιον). Hoc principium pro causa Photiana conflictum primam πρότασιν habet Beccus (orat. 2 *De injusto deposit.* c. 24; G. O. II, 75), quam vel eo uno Patrum effato refelli notat, quod *Filio ac Spiritui commune sit ex Patre esse* (56). Sane τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς neque est trium commune neque unius personæ proprium; sed αἰτιατὸν εἶναι Filio ac Spiritui sancto convenit. Quod si ita est, Photii axioma non est generaliter verum. Præterea ut arguit Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 11. G. O. I, 32, 53) mittere Spiritum sanctum commune est Patri et Filio; ergo nec est unius tantum nec trium simul. Hinc post Blemmidam, Beccum (l. c. et in Camat. An. G. O. II, 291, *De una Eccl.* 63 ibid. I,

libet et tunc etiam Filio asseritur. Sic et Maximus ep. ad Marin. priori sensu αἰτίας nomen adhibet, de quo cf. Beccum l. IV *ad Constantin.* c. 1. (G. O. II, 203 seq.)

(55) Bessarion c. 18 *Contra Ephes. syllog.* 35 (Cod. Mon. cit. f. 252 b.): Οὐκ ἀκούεις τῶν θεολόγων βοώντων, οὐσίαν μὴτε γεννᾶν μὴτε γεννᾶσθαι; Κατ' αὐτὴν μέντοι τὸν Πατέρα γεννᾶν καὶ τὸν Πατέρα τε καὶ τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα εὐλαβῶς τε καὶ ἅμα ἀρμοζόντως λέγεται.

(56) Κοινὸν Γίῳ μὲν καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Greg. Naz. Or. in Heron. philos. 23. (Clem. 25.) ap. Const. Melit. orat., c. 23; G. O. II, 691. Id conceditur ad Andron. Camatero (apud Beccum G. O. II, 373).

206, 207; cf. p. 162 seq.), Constantinum Melitenotam (orat. 2, *De proc. Spirit. sancti*, c. 39; ib. II, 897) ita Leo Allatius *Vind. syn. Eph.* c. 56, p. 360) Photianos premit: « Estne causatum sive effectus (αἰτιατόν) in Triade? Et illud estne commune Triadis an unius hypostasis proprium? Neutrum dicere valent. Nam causatum, quod in Deo conspicitur, nec est [247] Triadis commune, nec unius Triadis hypostasis proprium, cum sit commune Filii et Spiritus, et non sit commune Patris. Et propius ad rem: Mittere Spiritum sanctum Patris et Filii est; id vero de Spiritu sancto nullo modo dicitur; neque enim fieri potest, ut idem sit mittens et missus. » (Cf. eumd. *Enchir.* κεφ. κε', p. ρα' seq.) Sic et ex Manuele Caleca et Bessarione Pelavio *De Trin.* vii, c. 15, n. 5, 6): « Negant Latini nullam esse proprietatem, quæ non aut tribus communis sit aut unius tantum propria. Esse enim aliquam dicunt, quæ duabus convenit. Nam quæ de Deo dicuntur, aiunt Calecas et Bessarion, alia tribus personis communia sunt, ut sunt absoluta omnia, aut quæ ad creaturas ordinem habent, ut Creator, Dominus, etc., alia propria sunt, eaque vel duabus personis competunt comparatis ad tertiam, ut Filio et Spiritui sancto a principio procedere, Patri item et Filio Spiritum mittere, vel uni tantum congruunt. » Falsum proinde est illud principium: Quidquid in Trinitate dicitur, aut est trium personarum commune aut unius proprium. Neque dicatur, similia principia a Latinis theologis stabiliri. Nam longe a Photii effato differunt hæc catholicorum axiomata: Quidquid in Trinitate dicitur, aut absolute dicitur aut relative; vel etiam: Omne quod de Trinitate prædicatur, aut commune est aut proprium. In his sane disjunctio est omnino adæquata. In priori axiomate nulla difficultas est, cum activa spiratio relationibus comprehendatur: in altero τὸ proprium non supponit pro eo quod uni tantum personæ convenit; præterea nil vetat ne commune dicatur, quod vel tribus vel duabus personis convenit, et proprium, quod uni exclusis duabus vel duabus exclusa una aptatur, dummodo oppositionis ratio ubique servetur. Sane τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι Gregorius Naz. (l. c.) dicit Filio et Spiritui κοινόν, Gregorius vero Nyssenus *Or. in Domin.* Orat. apud Beccum *G. O.* I, 163; II, 522, 523) τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἰδίον; utrumque sane dici potest; hinc et Nyssenus pergit: [248] Κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ Ἰησοῦ καὶ τῷ Πνεύματι τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι κ. τ. λ. Cum spiratio activa Patri et Filio competat, *utriusque communis* est, utpote non propria unius Patris nec propria unius Filii; potest etiam dici *utriusque propria*, prout est incommunicabilis Spiritui sancto et pertinet ad duas personas spirantes exclusa spirata. Tritum est apud Theologos, commune in Trinitate esse absolutum, proprium vero relativum; hoc pacto spiratio activa, quæ relatio est, recte dicitur duarum personarum Patris et Filii, *propria*, sicut passiva spiratio propria

(57) Hæc omnia, sicut et sequentia, Allatius desumpsit ex Gregorio Trapezuntio, quem ipse ante

A est Spiritus sancti. « Licet sint quatuor relationes in divinis, » ait S. Thomas (q. 30, a. 2, ad 1), « tamen una earum, spiratio, non *separatur* a persona Patris et Filii, sed *convenit utrique*. Et sic licet sit relatio, non est tamen *proprietas* (sensu stricto theologico, cf. § 5), *quia non convenit uni tantum personæ, nec relatio personalis*, id est, constituens personam. Sed hæc tres relationes: paternitas, filiatio et processio dicuntur proprietates personales, quasi personas constituentes. » (Cf. q. 28, a. 1, 3, 4; q. 32, a. 3.) Licet ergo catholici admittant axioma: Quidquid in Trinitate dicitur, aut commune est sive absolutum, aut proprium sive relativum: jure tamen rejiciunt Photii effatum: Quidquid in sancta Triade prædicatur aut tribus personis commune est aut unius personæ proprium. » Sed hæc ex dicendis adhuc manifestiora erunt

B 13. Si falsum est hoc Photii principium, falsum pariter est illud, quod corollarii ad instar inde deducitur: *Nil est duabus in Trinitate personis commune* (μηδὲν τι εἶναι τοῖς δυοῖν προσώποις ἐπὶ τῆς ἀγίας Τριάδος κοινόν); sed si quid duabus personis commune sit, id et tertiæ commune erit. Unde cum Photio (cap. 6) arguunt Schismatici: Si spiratio activa sit Patri et Filio communis, communis erit et Spiritui sancto. Patres interdum concludunt, quæ communia sunt Patri et Filio, communia quoque esse Spiritui sancto; at enim dum ita ratiocinantur, *de ipsa divina substantia* [249] *ejusque attributis* agunt, non vero de relationibus; de iis quæ absolute dicuntur, non de iis quæ dicuntur ad aliquid, ut recte advertit Georgius Trapezuntius (*De proc. Spiritus sancti*, ad Jo. Cubocl. n. 24. *G. O.* I, 519 seq.); ne vero id ad relationes et notiones extendatur, id per se ea velant, quibus superius axioma convellunt (cf. Allat. *Ench.* l. c. p. ροβ). « Licet enim, ita Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* p. 361, 362), Nazianzenus dicat, quæ Patri et Filio insunt, ea inesse quoque spiritui (τὰ τῷ Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσόντα τῷ Πνεύματι εἶναι), sciant divinum illum virum de Divinitate contra Pneumatomachos verba facere, qui non de discernendi vim habentibus, sed de Spiritu Divinitate tractabant. Et hæc est doctrina ipsius Cyrilli scribentis: Quibus enim Spiritus communis est, illis prorsus et quæ essentiæ sunt, separata non fuerint (art. præced. § 10, nota 6). Cyrillus ait, Spiritum esse communem Patri et Filio; uti enim Patris, ita dicitur et Filii, nec tamen dicitur Spiritus Spiritus, ne duo Spiritus insinuentur. Et ut magis in universum res pertractetur, in sanctissima Triade tres considerantur *conjunctiones*, et in singulis quid commune duabus reperitur. Sic cum *ingenitum* duobus modis dicatur, et cum *absque principio* est, et dicimus Patrem ingenitum; et cum *non per modum generationis veluti Filius*, et tum Spiritus ingenitus est. Par ratione et *genitum*... et quod principium habet et quod naturaliter, hoc est per modum processionis existit; et *oppositum*: quod principium non habet et per modum processionis non existit (57). Photius: ediderat *Gr. orth.* I, p. 520: 'Ἐπὶ τῆς μυχραίας Τριάδος τρεῖς θεωροῦνται συνδυασμοὶ καὶ ἐφ' ἑκάστου

genitum et quod a principio [250] est, dicitur, et quod per generationem est; *non procedens* dicitur tum quod a nullo principio est, tum quod per modum processionis non existit. « Quæ cum ita sint, *ingenitum* secundo suo significato *Patri et spiritui commune* est; nullus enim ex ipsis per generationem est; *genitum* primo significato *commune* est *Filio et Spiritui*; uterque enim ex causa est; et *per modum processionis non existere* rursus secundo significato est *commune Patri et Filio*; nulli enim ex his hoc modo esse competit (58). Male ergo ratiocinantur schismatici: quæ duobus communia sunt, esse et tribus. Cum enim quæ discernunt hypostases (τὰ διακριτικὰ ὑποστάσεων) tum secundum principium et finem (κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ πέρας), tum secundum oppositionem (κατ' ἀντίθεσιν) considerentur, primum si communiter accipiatur et ut duo, duobus inest et secundum principium et secundum finem. Et communissimum est omnium eorum, quæ secundum discretionem accipiuntur et tanquam aliquod universale, ex causa esse. Hoc erga principium causa vocatur, erga finem (terminum) effectus (causatum). Et quemadmodum absurdum non est, τὸ ex causa esse duobus inesse, quod tamen revera inest Filio et Spiritui, ita absurdum non fuerit, imo necessarium est *causam in duobus* considerari, ut medium fiat re ipsa *medium* et vera conjunctio extrema colligans [251] eo quod unum effectus sit, alterum causa [unius effectus alterius sit causa] (59). Si vero secundum oppositionem, una oppositionis pars in duobus plane consideratur: *sic genitum et ingenitum, et procedens et non procedens* duobus commune apparet. Cum enim Trinitas re ipsa sit Deus, si quo modo una hypostasis a duobus secernitur, id per oppositionem assumptum neces-

κοινωνοῦν τι εὐρίσκειται τοῖς δυοῖν. Τοῦτο δὲ ἔσται φανερόν, εἰ πρῶτον διασαφῶμεν τὴν λέξιν, ἵνα μὴ τῆ ὁμωνυμίας ταραττώμεθα. Τὸ ἀγέννητον διχῶς λέγεται, τὸ τε ἀνάρχως εἶναι, ὡς ὅταν λέγωμεν ὁ Πατήρ ἀγέννητος, καὶ τὸ μὴ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱός, ὡς τὸ Πνεῦμα ἀγέννητον. Καὶ τὸ γεννητὸν ὁμοίως, τὸ τε ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ φυσικῶς ἦτοι κατ' ἐκπόρευσιν ὄν, καὶ τούναντιον τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχον καὶ τὸ μὴ κατ' ἐκπόρευσιν ὄν. Hæc postrema minus concinne dicta sunt et lacunæ suspicionem ingerunt; attamen lectus est utroque Allatii loco idem. Sensum in sequ. restituvimus.

(58) Georg. Trapez. l. c. Τούτων οὕτως ἐχόντων τὸ ἀγέννητον κατὰ τὸ δεύτερον σημαζόμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων γεννητῶς τὸ εἶναι· τὸ δὲ γεννητὸν κατὰ τὸ πρῶτον σημαζόμενον Υἱῷ καὶ Πνεύματι κοινόν· ἄμφω γὰρ ἐξ αἰτίου· καὶ τὸ ἀνεκπορευτῶς εἶναι πάλιν κατὰ τὸν δεύτερον τρόπον Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων τοιοῦτον τρόπον τὸ εἶναι.

(59) Ib. p. 521: Τὸ μὲν πρῶτον, εἰ κοινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ' ἄμφω, δυοῖν πρόσθεσιν, καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν δηλονότι, καὶ κατὰ πέρας· κοινότερον γὰρ πάντων τῶν κατὰ τὴν θέαν διακρίσιν λαμβανομένων, καὶ ὡσπερ καθόλου, τὸ κατ' αἰτίαν· τοῦτο πρὸς μὲν τὴν ἀρχὴν αἴτιον λέγομεν, πρὸς δὲ τὸ πέρας αἰτιατόν. Καὶ ὡσπερ οὐκ ἄτοπον τὸ αἰτιατὸν εἶναι δυοῖν, ἀλλ' ἀληθῶς πρόσθεσιν Υἱῷ καὶ Πνεύματι, οὕτως οὐκ ἄτοπον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον, τὸ αἴτιον ἐν δυοῖν θεωρεῖσθαι, ἵνα τὸ μέσον γένηται τῷ πράγματι μέσον, καὶ ἀληθῆς σύνδεσμος, τὰ ἅρα συνάπτων, διὰ τοῦ μὲν αἰτιατὸν, τοῦ δὲ αἰτίου εἶναι. Textum Allatii,

A sario duobus inerit. Quod enim ex tribus unum demit, duo prorsus relinquit. Nam absque generatione sive principio esse Patrem a Filio et Spiritu separat; proptereaque *commune* est *Filio et Spiritui* ex principio esse. Per modum generationis existere personam Filii constituit illo a duobus separatam; ideoque illi *oppositum Patri et Spiritui* inest. Pari ratione processionaliter (ἐκπορευτῶς) esse separat Spiritum a Patre et Filio; et ob hoc non per modum processionis existere (τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι) quod illi opponitur, *Filio et Patri* necessario commune est (60). » Sic [252] acutissime philosophatur Georgius Trapezuntius ad Joan. Cubocles concluditque: « In omnibus itaque discernentibus sive hypostasim constituentibus, si *proprium* hypostasis accipias, *quod discernitur a duobus, id per oppositionem sumptum*, si in duabus reliquis Trinitatis hypostasibus consideratur, *proprium* est, cujus dicitur; sin minus, male attributum est hoc *proprium*; proptereaque cum ingenitum sive absque principio proprium sit Patris, et per generationem esse Filii, et per processionem esse Spiritus sancti, *genitum, et ingenitum et non procedens* reliquis duobus *commune* fuerit, secundum illum, qui ex oppositione inferitur, significatum (61). Ita ex Trapezuntio Allatius. Ne vero quis ea non nisi e posterioribus theologis petita existimet, illico idem Allatius (l. c. p. 365) *Gregorii Nysseni* præclarum affert testimonium, quod est huiusmodi: « Sed quemadmodum sine causa esse solius Patris est, quod neque Filio neque Spiritui adaptari potest, sic vice versa ex causa esse, quod est *proprium* Filii et Spiritus sancti, de Patre intelligi alienum a natura est. Cum vero Filio et Spiritui *commune* sit, ingenitos non esse, ne confusio circa subjectum introducatur, quem supra damus, nonnihil ex ipso Trapezuntio, ubi opus erat, immutavimus.

(60) Ib. p. 521, 522: Εἰ δὲ κατ' ἀντίθεσιν, τὸ ἐν τῆς ἀντιθέσεως μέρος δυοῖν πάντως ἐπιθεωρεῖται· οὕτω καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν καὶ ἀνεκπορευτὸν δυοῖν κοινὸν ἀνεφαίνεται· ἐπειδὴ γὰρ Τριάς ἐστὶ τῷ πράγμασι ὁ Θεός, εἰ τι μὴ μία τῶν ὑποστάσεων τοῖν δυοῖν διακρίνεται, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον ἐξ ἀνάγκης δυοῖν προσέεται· τὸ γὰρ ἀπὸ τριῶν ἐν ἀφαίρουσιν δύο πάντως ἀπολείπειν καὶ παῖδες καὶ γυναῖκες ὁμολογήσαιεν ἄν... Τὸ μὲν γὰρ ἀγεννητῶς ἦτοι ἀνάρχως εἶναι Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα διακρίνει· διὰ τοῦτο κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τὸ ἐξ ἀρχῆς εἶναι· τὸ δὲ γεννητῶς εἶναι· τὸ τοῦ Υἱοῦ συνίστησι πρόσωπον τοῖν δυοῖν αὐτὸ διακρίνον· καὶ τοῦτου χάριν τὸ τούτῳ ἀντικείμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι πρόσθεσιν· ὁμοίως καὶ τὸ ἐκπορευτῶς εἶναι δίστησι τὸ Πνεῦμα Πατρός καὶ Υἱοῦ· καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι, ὅπερ ἐκείνῳ ἀντίκειται, Υἱῷ καὶ Πατρὶ κοινὸν ἐξ ἀνάγκης.

(61) Ib. p. 522: Ἐπὶ πάντων γούν τῶν διακριτικῶν ἤτοι ὑποστατικῶν, ἐὰν τὸ ἴδιον τῆς ὑποστάσεως λαμβάνη, ᾧ διακρίνεται τοῖς δυοῖν, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον, εἰ μὲν ἐπιθεωρεῖται ταῖς λοιπαῖς τῆς Τριάδος δυοῖν ὑποστάσεσιν, ἴδιόν ἐστιν οὐ λέγεται· εἰ δὲ μὴ, κακῶς ἀπεδόθη τὸ τοιοῦτον ἴδιον· διὰ τοῦτο ἴδιον ὄντος τοῦ ἀγεννητοῦ ἦτοι ἀνάρχου τοῦ Πατρός, καὶ τοῦ γεννητῶς εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦ δὲ κατ' ἐκπόρευσιν τοῦ ἀγίου Πνεύματος, τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἀνεκπορευτὸν δυοῖν τοῖς ἀπολείπομένοις κοινὸν κατὰ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀντιθέσεως σημαζόμενον.

rursus potest immista in proprietatibus eorum A differentia reperiri, ut et commune conservetur et proprium non confundatur. Namque unigenitus Filius ex Patre per Scripturam sanctam dicitur, nec [253] ultra hoc illius proprietatem oratio ostendit. Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse astruitur. Nam si quis Spiritum Christi non habet, non est illius (62).

14. Discrimen illud, quod intercedit inter ea, quæ duabus personis communia sunt, et ea quæ tribus simul conveniunt, probe animadvertentes nonnulli scholastici communia illa, hæc vero communissima appellarunt. Id vitio vertit Latinis Marcus Ephesius, quod spreta nimirum ea Patrum partitione, qua ea quæ in Deo sunt, in communia et propria partiuntur, hanc novam effinxerint, aliam B quasi theologiam statuentes (63). Verum hanc divisionem rei illustrandæ accommodatam Patrum doctrinæ nullo pacto repugnare, potius cum ea omnino esse concordem strenue Georgius Scholarius defendit. « Namque et nos dicimus, ait, eorum quæ in Deo sunt, quædam esse communia, [254] quædam vero propria divinarum personarum, et sic nullatenus contra tuam divisionem pugnamus. Si vero subdividentes eorum rursus quæ communia sunt, hæc quidem duabus personis convenire, illa vero et omnibus inesse dicimus, vel eorum quæ propria, hæc quidem simpliciter, illa autem relative propria vocamus, divisionem illam non impugnamus, quin potius stabilimus. Quemadmodum neque cum quis animal in rationale et rationis expers dividerit, alius C vero adjiciens remque perficiens dicat, et ratione præditorum animalium aliud mortale esse, aliud immortale, hic subdivisione sua illi refragabitur, qui secundum priorem modum divisionem fecerat; e contrario potius eandem confirmabit ac suffragabitur illi. Si falsa omnis subdivisio est, multa

(62) Greg. Nyss. *Hom. in Or. Dom.* quæ incipit: « Ὅτι προσήγεν ὁ μέγας Μωσῆς (eadem verba apud Beccum *Orai. de una Eccl. c. 42, 53*; *G. O. I, 163, 164, 187, 188*): Ἄλλ' ὡσπερ τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι μόνου τοῦ Πατρὸς ἔν, τῷ Ἰῶ καὶ τῷ Πνεύματι ἐφαρμοθῆναι οὐ δύναται, οὕτως τὸ ἐμπαλιν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἰδίον ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τῷ Πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει· κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ Ἰῶ καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ἂν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρηθῆι, πάλιν ἐστὶν ἀμικτον τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἐξευρεῖν, ὡς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυλαχθῆι, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθῆι· ὁ γὰρ Μονογενὴς Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς ἀγίας Γραφῆς ὀνομάζεται καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἴστυσιν αὐτῷ τὸ ἴδιωμα· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται κ. τ. λ. Sequuntur verba, de quibus art. præced. § 6, nota 10 egimus.

(63) Marcus Eph. *Sylog. c. 10* (cod. Monac. 27 f. 200 a): Οἱ Λατῖνοι, μὴ θέλοντες ἔπεισθαι ταῖς κοινῇ παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμέναις τῆς θεολογίας ἀρχαῖς, ἀλλ' ἑτέρας ἐπινοοῦντες αὐτοὶ, πρὸς τὴν ἴδιαν ὑπόθεσιν συντενούσας, οὐ καθάπερ ἡμεῖς διαίρουσι τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, τὰ μὲν κοινὰ λέγοντες εἶναι, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων· ἀλλ' ἑτερόν τινα τρόπον καινότερον τὰ μὲν ἴδια φασὶν εἶναι, τὰ δὲ κοινὰ, τὰ δὲ κοινότερα· τὰ μὲν ἐνὶ προσώπῳ

eorum, quæ apud omnes in confesso sunt, negantur et e medio tollentur; et omnis circa scientias labor vanus erit « (64). Si autem non omnis subdivisio rejicienda, sed ea tantum quæ fallax est ac fundamento caret, disquirendum, an hæc de qua agitur, illarum numero ascribenda sit. Ostendit itaque uberius idem Scholarius, Patres, dum propria et communia secernunt, locum relinquere hæc et illa rimandi ulterius ac subtilius, eaque commodè dispendendi, idque unum in quæstionem venire posse, an recte et vere, [255] an secus ejusmodi subdivisio facta fuerit; porro adesse fundamentum illius subdivisionis in re ipsa vel ex eo patere quod τὸ αἰτιατὸν neque tribus conveniat personis, neque uni duntaxat, verum duabus, Filio ac Spiritui, quod nec sit stricte eoque modo commune quo deitas, nec eo modo proprium quo paternitas vel filiatio. Perpendens deinde ea, quæ revera duabus personis sunt communia, illustrat et a perversa adversariorum explicatione vindicat celebre Gregorii Nyss. testimonium, quod infra allaturi sumus (art. 4, § 7, n. 1, et art. præc. § 17, n. 1) ex lib. *ad Ablab.* (Opp. II, p. 459.) Illud autem axioma, quo omnia communia duabus personis et tertie convenire statuitur, aut rejiciendum aut de iis quæ non sunt opposita rationi tertie illius personæ (ἡμ ἀντικείμενα τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως) intelligendum esse docet (65). Ut omnis confusio arceatur, accuratæ distinctiones divisionesque theologis summopere expetendæ sunt et varis acceptiones vocum secernendæ, ut scite monet Bessarion (66), qui propterea in Trinitate solum essentialia et personalia, absoluta et relativa, ea quæ ad intra et quæ ad extra dicuntur, affirmativa et negativa apte secernit, sed ea rursus subdividens adhuc subtilius alias attributorum et proprietatum classes ac species repræsentat. In tesseris personarum affirma-

προσόντα λέγοντες ἴδια, τὰ δὲ δυοῖ, κοινὰ, ἀ δ' ὁμοῦ τοῖς τρισὶ, κοινότερα.

(64) Georg. Scholar. *Apolog.* (cod. cit. f. 201, 202): Καὶ ἡμεῖς γὰρ φασί, τῶν τῷ Θεῷ προσόντων τὰ μὲν εἶναι κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων, καὶ οὕτως οὐδαμοῦ τῇ σῆ διαίρεσι μαχόμεθα· εἰ δ' ὑποδιαίρουμένοι τῶν κοινῶν αὐθὶς τὰ μὲν δυοῖ, προσώποις ἀρμόττειν, τὰ δὲ καὶ πᾶσιν ὑπάρχειν φασί, ἢ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἀπλῶς ἴδια, τὰ δὲ πρὸς τι ἴδια λέγομεν, οὐ μᾶλλον κατὰ τῆς διαίρεσεως ἐκείνης ἐρχόμεθα, ἢ συνιστῶμεν αὐτῶν. Ὡσπερ οὐδ' εἴ τις τὸ ζῶον εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον διαίρουστος, προσεπεξεργαζόμενός τις λέγοι, καὶ τοῦ λογικοῦ τὸ μὲν θνητὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀθάνατον, ὑποδιαίρων, μάχοιτ' ἂν τῷ κατ' ἐκείνον διαίρουσιν τὸν τρόπον· τούναντιον γὰρ καὶ συνιστασθαι δόξειεν καὶ συνιστῶν ἐκείνον δι' αὐτοῦ· εἰ μὲν γὰρ ψευδὴς ἐστὶν ὑποδιαίρεσις πᾶσα, πολλὰ τῶν ὁμολοσομένων ἀναίρεθῆσεται, καὶ ὁ περὶ τὰς ἐπιστήμας πόνοσ ἀπας μάταιος ἔσται.

(65) Cod. cit. f. 208 a. In essentialibus illi plene locum esse supra vidimus.

(66) Responsio ad Marci Eph. *Sylog. c. 1, ad syll. 18*, Cod. cit. f. 327 a. Ἐπει δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ ἀπάτη παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαίρειν συμβαίνει καὶ ποσαγῶς ἕκαστον λέγεται, ἀγνοεῖν, ὡς καὶ αὐτῷ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, ἀνάγκη τινὰ διελεῖσθαι καὶ ποσαγῶς λέγεται παραδοῦναι.

tivis, quæ propriæ dicuntur, secernit id quod uni A convenit personæ et ita ei est *proprium*, ut et personam constituat, atque id quod duabus convenit et personam neutiquam constituit (67); atque consonans Scholario docet, posterius et [256] tribus personis commune fore, nisi adversetur rationi hypostaseos unius (68); spirare sive τὸ προβάλλειν, Patri Filioque commune, ideo Spiritui sancto commune esse non posse, quia rationi spirati id repugnat, quia simul in eadem actione foret producens et productum, producens et non producens, quia sui ipsius tunc fieret principium.

15. Photiani axiomatis falsitatem perspexerat jam diu Hugo Etherianus, qui et illud recte notat, sibi ipsi contradicere Photium, dum ex una parte (ut cap. 3) agnoscit, commune esse Filio et Spiritui B ex Patre esse, ex altera vero (ut cap. 6) contendit, quæ duabus personis communia sunt, et tertiæ convenire. Ait enim Etherianus (l. II, c. 18, p. 1232 H): « At vero cum quascunque proprietates habent duo, et tertius, ut retro monstratum est (ex mente Photii). Propterea hoc idem dicit sophista, sibi met invenire contrarius, cum dicat (cap. 53 fin.), Spiritus et Filii commune esse, una ex causa et indivisibili habere progressum. Quod utique nequaquam Patri causam non habenti convenit. Sed neque Theologus Gregorius consentit huic sententiæ in quodam sermone ad Ironam (Heronem) philosophum. Commune, inquit, Patri quidem et Filio et Spiritui sancto non fieri, Deitas quoque; Filio autem et sancto Spiritui esse ex Patre. Secundum, quemadmodum Spiritus ex Patre Filioque progressio, proprietatis est, nec ulla cogit ratio, trium esse, quia duorum est proprietatis. » De hac ipsa materia [257] idem auctor jam antea disseruerat (l. I, c. 12, p. 1205, 1206; c. 16, p. 1210; l. II, cap. 3, p. 1217). Et in priori textu (p. 1205 seq.): « Quod erit inconveniens, inquit, personis prorsus inseparabiliter commanentibus, proprietatum aliquam Filii Patrisve communem esse? Non omnis proprietas personam describit.... Proprietas, quæ causa nuncupatur sive principium, alicujus personæ minime *insignitiva* est, sicut et quaedam aliæ, ut ingentum, sine causa esse, sine principio esse, emittere, sine Patre esse, non esse Spiritum sanctum, non esse processibile, habere Spiritum sanctum, mittere Spiritum sanctum. Quare pleaque Filio Pater communicat; similiter quasdam habet proprietates et Filius, quæ insignitivæ non sunt. Quare quasdam Spiritui communicat, ut causativum (αἰτιατόν), non esse anarchum, non esse Patrem, et alia his similia. Juxta eundem modum et Spiritus aliquas habet, quas Pater com-

(67) Ibid. f. 227 b.: Τῶν δὲ θεῶν σημαίνοντων (προσωπικῶν γνωρισμάτων) εἶναι μὲν ὃ ἐνί τινι προσώπῳ συμβαίνει καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἴδιον, οὕτω τε ἴδιον, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὀφιστάνειν ὡς πατρότης, υἱότης, ἐκπόρευσις· εἶναι δ' ὃ καὶ δυσὶν ἀρμόζει προσώποις, ὡς περὶ τὸ ἐκπορεύειν, ἴδιον μὲν τοῖν δυοῖν ὄν, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐχ οὕτω μέντοι ἴδιον, ὡς τε καὶ

communicat, veluti non esse Filium, non esse genitum, differre a Filio, et alia hujusmodi, quæ non sunt hypostaticæ proprietates sive personales. Hæ omnes circa substantiam considerantur et singularem non sunt sortitæ personam; ergo sunt proprietates, quæ nequaquam personarum *insignitivæ* sunt.... Quamobrem non idem est *habere proprietates et ab iisdem insigniri*; plures enim quodlibet animalium proprietates habet, a nulla quarum insignitur. Patet igitur, ut arbitror, nullum inconveniens sequi, si Pater et quæ cum eo duæ personæ sunt, hujusmodi possident proprietates, cum differens habitudo compositionem non adducat. » Item contra Nicomediensem antistitem ex pari ratione argumentem Theologus noster (l. I, c. 13, p. 1207) observarat, commune esse Patri et Filio, ex aliquo non procedere, non esse Spiritum alicujus, nec Spiritum sanctum esse, habere habitudinem ad invicem, characterem habere ad invicem se respiciendi, et rursus æqualiter secundum habitudinem ad invicem, etc.

16. Affine his principiis est illud pariter a Becco (orat. 2, [258] de injusta depos. c. 24 et in Camat. Anim. G. O. II, 75, 291) castigatum, videlicet: *Omne quod de divinis personis dicitur, aut personale est aut naturale* (πᾶν τὸ ἐπὶ τῶν θεαρχικῶν λεγόμενον ὑποστάσεων, ἢ ὑποστατικόν ἐστὶ ἢ φυσικόν), quod præsertim Nicolaus Methonensis urget (c. 9. ad cap. 36 Photii nota 3). « Hoc assumptum, » ait Beccus (l. c. p. 75, 76), « communiter multa C Patrum dicta convellunt, quibus proprietates hypostaticæ naturaliter (φυσικῶς) unicuique personæ inesse demonstrantur. Neque enim quod talis proprietas hypostatica est Patri aut Filio aut Spiritui sancto, propterea naturalis non est; natura enim et non positione (φύσει γὰρ, καὶ οὐχὶ θέσει) Pater Pater est, quæ est suarum proprietatum prima; et natura est Filius Filius, et non positione, quæ est suarum proprietatum potissima; et Spiritus sanctus naturaliter ex Patre procedit, et processiva (ἡ ἐκπορευτική) suæ hypostasis proprietatis naturaliter soli illius hypostasi inest. Propterea dicendum non erat: Quidquid de divinis dicitur hypostasibus, aut est hypostaticum sive proprium aut naturale. Commune enim (κοινόν) hypostaticis, non naturale opponitur. Simul enim et communia et hypostatica naturaliter divinis hypostasibus insunt, et nihil quod est positione et extraneum et secundum accidens (μηδὲν τῶν θέσει καὶ ἐξωθεν καὶ κατὰ τὸ συμβεβηκὸς ὑπαρχόντων) locum in illis habet. » Non aliter statuunt Constantinus *Meliteniota* (orat. 2, de *proc. Sp. sancti*, c. 39; G. O. II, 899, 900) quidque cum presse sequitur Leo Allatius (*Vindic. syn. Ephes.* p. 361; *Enchir.*

πρόσωπον ὀφιστάνειν.

(68) Ibid. f. 229 a. Περὶ δὲ τοῦ τοῦ προβάλλειν ἰδιώματος, ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ Πατρὸς, κοινὸν ἐστὶ καὶ τῷ Υἱῷ· πλὴν γὰρ τῶν προσώπων ἰδιοτήτων τᾶλλα κοινὰ πᾶσιν εἰσιν· ὡστ' ἦν ἂν καὶ τῷ Πνεύματι κοινὸν τὸ προβάλλειν, εἰ μὴ τῷ ἐκείνου ἀντέπιπτε λόγῳ.

l. c. p. ροβ', ρογ'). Sed ejusmodi responsio non penitus satisfacere videtur. Verum quidem est, quæ hypostatica sunt, ea *naturalia* quodam sensu dici posse, quatenus non sunt ex accidente, ex extrinseco, quatenus a natura ipsa pendent et personis reduplicative sumptis sunt essentialia; verum tunc *latiori sensu* ita vocantur, non stricto, prout nunc oppositionis ratio videtur exigere. Interrogant etiam axiomatis illius assertores, [259] Allatius (*Enchir. κρη. ιζ'*, p. 95) alique: an *Trinitas* sit φυσικόν an ὑποστατικόν τι (de qua quæstione vide Thomam q. 31, a. 1, ad 1), utrum *personæ* nomen censeant naturale an personale (de qua quæstione vide eundem, q. 30, a. 4); ac premi exinde sane adversarii possunt: Si *personam* dixerint nomen hypostaticum, ex eorum sententia personalitas uni tantum ex tribus competet; si φυσικόν, persona et natura in unum collabi videbuntur; personæ nomen, ut ait Thomas (l. c.), commune est tribus personis communitate rationis, non rei. Ex his aliisque ejusmodi Photiani deprehendere possunt, quonam pacto axioma illud affirmari queat (69). Si illud sonat: Omne quod in Trinitate percipitur, aut divinæ essentiae est aut *unius personæ* tantum, tunc refunditur in primum illud jam refutatum (§ 12) effatum et cum eo cadit. Si vero sonat: Quidquid in Trinitate intelligitur, aut secundum substantiam, aut ad aliquid dicitur, sive aut absolutum aut relativum est, sive demum: aut ad essentiam spectat aut *ad personas*, poterit eis permitti. Sane quidquid in Trinitate consideratur, vel ad essentiam pertinet vel *ad personas*; sed non omne quod ad essentiam ceu talem non pertinet, ideo est proprium unius personæ. Præterea notant theologi cum S. Thoma (q. 41, a. 1, ad 1), notionales actus, qui a personarum relationibus differunt secundum modum significandi tantum, revera omnino sunt idem, distingui merito a personalibus; eam divisionem, qua dicitur: Quidquid in divinis est, vel est essentia vel persona vel *notio*, omnes admittunt (cf. *Sum.* q. 43, a. 3. ad 1) et sane ea accurata undequaque est. Hinc objectioni illi [260]: « Productio Spiritus sancti activa aut est personalis aut substantialis; in priori casu ea non potest pluribus convenire personis, in altero ea est ipsi Spiritui tribuenda, ita occurrit Henricus Kilber (Theol. Wirceb. *De Deo uno et trino* disp. vi, c. 2, a. 4, n. 40b): productionem activam posse dici *personalem* et negari, quod ea duabus personis nequeat esse communis; videri tamen potius dicendam nec personalem nec essentialem, sed *notionalem*, « quia scilicet quamvis non constituat Patrem et Filium in esse personæ, ut de inascibilitate respectu Patris

(69) Similiter Georgius Scholarius Apol. c. Marc. Ephes. quærit, an τὸ αἰτιατόν, sit essentialia, an personale. Si primum, et Pater erit αἰτιατός, si alterum unus est αἰτιατός, vel Filius vel Spiritus, et tunc verum non amplius erit, quod et Græci propugnant, αἰτιατὰ esse Filium et Spiritum, utrumque ex Patre (Cod. Mon. 27, fol. 186 a).

(70) De eodem testimonio disputant Hugo Ether.

A diximus, nec etiam incommunicabilis sit Filio, cum filiationi relative non opponatur, ad distinctionem tamen a Spiritu sancto et notificationem utriusque personæ pertinet. »

17. Postremo et hoc solemne Photio et Photianis effatum est: *Ut Filius, ita Spiritus est ex Patre proxime et immediate* (ἀμέσως καὶ προσεχῶς), nullo medio existente (Phot. cap. 62, Nicol. Methon. c. 22). Atque hinc in Latinos invehuntur, quod Patrem faciant Spiritus principium simul proximum et remotum; proximum, prout est ex Patre Spiritus immediate, remotum vero, prout est ex Filio, qui habet esse a Patre. Alii adhuc iniquiores prætendunt, Spiritum ita *mediate* ex Patre esse apud Latinos, ut revera non nisi ex Filio sit, ex Patre vero solummodo, prout est Filii principium et genitor, sicut Enos filius Seth mediate ab Adamo est ortus; et ab hac corruptela nec Photius alienus est, ut cap. 61 manifestat. Sed ommissa in præsentia hac absurda interpretatione de priori tantum agemus. Respondet Beccus (*G. O.* I, 215; *Or. de un. Eccl.* n. 64) neminem SS. Patrum dixisse, τὸ Πνεῦμα ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι. Jam ante illum *Nicéphorus Blemmida* controversiam ita proposuit: Εἰ δὲ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ Πατρὸς, ἢ μὲν ἐκ Πατρὸς προσεχῶς ἀλλ' οὐ δὲ Υἱοῦ· ac prius quidem permultos, posterius vero neminem Græcorum doctorum tradidisse affirmat ac probat (orat. 1, n. 2 seq; orat. 2, c. 4; [261] *G. O.* I, p. 2 seq. 42). Atque inter alios testes Gregorium Nysenum adducit (p. 7), qui Filium vocat τὸ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου Spiritum vero τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου [lib. *Ad Ablab.* t. II, p. 459] (70). Suffragantur Patres omnino omnes, qui Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ ex Patre procedere docuerunt (art. 2, § 6, nota 2); nam, ut ait Constantinus Meliteniota (orat. 1, c. 31; *G. O.* II, 712): « Idem est dicere per Filium et non immediate (ταυτὸν γὰρ ἐστὶ δὲ Υἱοῦ καὶ οὐκ ἀμέσως εἶπειν); illud διὰ significat causam quamdam mediantem (αἰτίαν τινὰ μεσιτεύουσαν), ut late probat card. Bessarion in orat. dogm. c. 5 (Hard. IX, 332 seq.). Suffragantur ii omnes, qui Spiritum per Filium Patri conjungi docent (Const. Meliten. orat. 1, c. 41 seq. *G. O.* II, 760 seq.) quique solum Filium nullo existente medio, ex Patre esse statuunt (Beccus, epigr. 2-4, *G. O.* II, 544-558). Eodem omnino pacto cæteri οἱ τῆς ἐνώσεως Græci ratiocinantur. Quos presse sequitur Hugo Etherianus, qui Græcum loquendi morem in plurimis imitatur. « Filius, » inquit (l. 1, c. 1, p. 1200), « juxta secundam genitoris virtutem generatur, quo medio existente ex eodem Patre Spiritus prodit ut

l. III, c. 12 fin. p. 1218; Beccus (orat. 2, *De injusta depos.* c. 12; *De un. Eccl.* c. 23; *G. O.* II, 56, 57; l. 120); Georg. Metoeb. (c. Man. Cret. c. 6, c. Max. Plan. ib. II, 976, 943); Constant. Meliten. (or. 1, c. 12, 39; ib. II, 664, 754); Georg. Trapez. (ad Joan. Cubocl. c. 16, 17; ib. I, 505, 506); Gregor. Protosync. (ad imp. Trap. c. 4, ib. I, 425); Bessarion (*Or. dogm.* c. 6; Hard. IX, 344).

ex sua causa inexhausta et infiniabili. » Et paulo post: « Similis est Filio Spiritus, sicut quidem ex causa et suo *immediato principio*, cui ut immediate communicat, sic ab ipso *absque medio* provenit et per ipsum Patri conjungitur. » Cum itaque Græci doctores Filium expresse solum ἀμεσως ex Patre esse dicant, Spiritum vero non [262] item, cum διὰ τοῦ Υἱοῦ ex Patre procedere Spiritum miro consensu propugnent; cum præterea doctorum aliqui quæstionem illam celeberrimam, cur Spiritus sancti spiratio non sit generatio et quanam ratione hæc ab illa differat (de qua consulendus Petavius, *De Trin.* VII, c. 14), exinde solvant, quod Spiritus sanctus, non immediate a Patre sit, quemadmodum Filius (cf. Petav. l. c. c. 13, n. 11) sicut alii ex hoc, quod eos utroque procedat (ib. n. 9): jam satis patet

ex Photiana doctrina haud parum discrepare, ut Allatius (*Ench.* c. 6, p. 30 seq.) cum cæteris urget.

18. Attamen id difficultate non caret; unde id in primis indagandum, quonam pacto sit intelligendum, Spiritum sanctum *mediate* a Patre procedere. S. Thomas (*Sum.* p. 1, q. 36, a. 1) hanc primo loco sibi objectionem proponit: « Quod procedit ab aliquo per aliquem, non procedit ab eo immediate. Si igitur Spiritus sanctus procedit a Patre *per Filium*, non procedit a Patre *immediate*, quod videtur inconveniens. » Cui ita ipse satisfacit: « In qualibet actione est duo considerare, scilicet suppositum agens et virtutem, qua agit, sicut ignis calefacit calore. Si igitur in Patre et Filio consideratur *virtus*, qua spirant Spiritum sanctum, non cadit ibi aliquod medium, quia hæc virtus est una et eadem. Si considerentur autem ipsæ *personæ spirantes*, sic cum Spiritus sanctus *communiter* procedat a Patre et Filio, invenitur Spiritus sanctus *immediate* a Patre procedere, in quantum est ab eo, et *mediate*, in quantum est a Filio; et sic dicitur procedere a Patre *per Filium*; sicut etiam Abel processit *mediate* ab Adam, in quantum Adam fuit pater ejus, et *mediate*, in quantum fuit Eva mater ejus, quæ processit ab Adam; licet hoc exemplum materialis processionis ineptum videatur ad significandam *immediatam* processionem divinarum personarum. » Hinc (in corp. art.) « quia Filius habet a Patre, inquit, quod ab eo procedat Spiritus sanctus, potest dici quod Pater per Filium spirat Spiritum sanctum. Hinc alibi [263] (in l. 1, *Sent.* d. 12, q. 1, a. 3) Richardi Victorini verba (*de Trin.* v, 7), generationem in divinis esse *immediate* a Patre, sed Spiritus sancti processionem quodammodo esse *mediate* et quodammodo *immediate*, hunc in modum explanat: « *immediate*, quantum ad virtutem spirativam, quæ est una Patris et Filii, et iterum quantum ad ipsum suppositum Patris, quod *immediate* est principium processionis, quia ipse simul et Filius spirant; sed *mediate*, in quantum Filii, qui spirat, est a Patre. » — Ex his tria consequuntur: 1) non negari a Latinis simpliciter, Patrem esse *immediatam* processionis principium; 2) recte

tamen dici respectu Filii simul cum Patre spirantis Spiritum *mediate* ex Patre procedere; 3) deduci non posse, Patrem *eodem* prorsus respectu *immediatum* et *mediatum*, proximum et remotum haberi Spiritus sancti principium. Utrumque dici potest, sed sub consideratione plane *diversa*.

19. Quomodo igitur Photium impugnantes Græci orthodoxi id denegant, Spiritum esse *immediate* ex Patre, quod Latinorum præstantissimi plane concedunt? Sed hoc illi non infinite statuunt, verum pro suorum Patrum dicendi more, attendentes ad eas eorumdem locutiones, quibus egregie Spiritus sancti ex Filio etiam processio confirmatur, communicata vero a Patre Filio virtus spirativa simul ostenditur; id contra cives suos schismaticos urgent qui ad excludendum Filium *immediatam* sancti Spiritus ex Patre processionem propugnabant; atque licet ea ἀκριβείᾳ diversas τῆς μεσετείας rationes non distinguant, qua Thomas utitur, tamen quoad rem ipsam cum Latinis omnino concordant, μεσετείας in eo potissimum reponentes, quod vim spiratricem Filius habet a Patre communicatam, illud διὰ veram αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως (*Flor. conc. Hard.* IX, 421) significare statuentes, eatenus primæ causæ subordinatam, quatenus ab ipsa pendet et ex ipsa est. (Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 58, p. 375 seq.) Hanc μεσετείας [264] Photianis adeo exosam præclare explanat Joan. Beccus (*lib. De proc. Spirit. sancti* c. 7, n. 2; *G. O.* I, 292, 293) primum negans intervalla vel realem separationem illo nomine insinuari, deinde eam positive describens ac definiens: Τὴν μεσετείαν ταύτην οὐδὲν ἄλλο εἶναι φημι ἢ φυσικὴν σχέσιν, καθ' ἣν ἐστὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα συναπτόμενον τῷ Πατρὶ, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ. Hæc uberius illustrat (p. 294-298) exponens quo sensu Filius dicatur secundus ad Patrem. Neque aliam mentem esse Hugonis Etheriani, ex his quæ lib. II, c. 9, p. 1222, 1223 fusius disputat, facile dignoscitur. Verum in primis Besarionem audire juvat ita de proposita quæstione agentem (*lib. Ad Alex. Lascar.* c. 7; *Hard.* I, c. p. 1061, 1062): « Tenemus cum Augustino, quod Spiritus *immediate* ab utroque procedat, sed intelligimus quod Filius, qui est Spiritus principium, est *medians* quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre naturaliter productus, quam Spiritus sanctus ab utroque. » Et alibi (*Refutat. antirrhet. Palamæ adv. Joan. Becci capita*): « Jamvero si quis ad singularem emissionem et identitatem processionis ex utroque respiciat, tum hoc animadvertat Patrem esse fontem et causam divinitatis: *immediate* esse ex Patre Spiritum inveniet, eoque pertinere, quas affert, sententias. Sin ordinem consideret, qui re ipsa inest in Trinitate, nec sola nostra cogitatione constat, *medium* videbit esse Filium et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium a Patre procedentem, ac *priorem se cogitatione* habentem Filium,

quemadmodum Patrem habet Filius (71). » Sane **A** *Pater* non prius [265] potest ut spirator cogitari, quam ut *Pater* concipiatur, proinde non prius, quam Filius cogitetur; ideo *medium* vocant Patres Filium, μεσῖτον eum dicit Gregorius Nyssenus (Tract. Quod non tres sunt Dii. Cf. Geogr. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 21; G. O. I, 515 seq.). Neque e converso dici potest Spiritum esse *per Patrem* ex Filio, Patrem esse medium inter Filium et Spiritum, Spiritum esse ex Filio mediate. Præclare *Thomas* (I. c. a. 3, ad 4): *Ordo* non attenditur inter Patrem et Filium quantum ad virtutem, sed solum quantum *ad supposita*; et ideo dicitur, quod *Pater* spirat per Filium, et *non e converso* » cf. et Petav, *de Trin.* l. vii. c. 11, n. 11).

20. Hæc in re non abs re fuerit Leonis Allatii **B** observationes quasdam subijcere, quæ et in aliis rebus consideratione dignæ sunt. Scribit enim (*Vindic. syn. Eph.* c. 71, q. 555 seq.): « Si dicat Schismaticus: Itaque si *Pater* per medium Filium Spiritum producens mediate ipsum producit, Filius vero immediate emittit, quod per nullum alium Filius sit contigua causa Spiritus, et *Pater* non est contiguus, denuo sequeretur aut imminutio Filii respectu Patris aut Spiritus respectu Filii, et sic dabitur locus Ario, Eunomio, Macedonio et Apollinario: locum non dari dicitis hæreticis manifestum est. Hi namque deitatem in diversas deitates discernunt, quarum unam majorem, aliam minorem, tertiam mediam constituunt, aut a natura Patrius increata abecondunt et Spiritum et Filium **C** subalternas naturas, ut ita dicam, et creaturam hanc hujusce et hanc alterius firmant, aut Spiritum rursus in ordinem creaturarum detrahunt, apud quos et primum non pium, et contiguum impium et medium non minus reputatur et majus et minus et simpliciter [266] ordo et anterius et posterius, et quod inde subsequitur, et similes voces summa cum impietate ab eisdem intelliguntur et declarantur. Apud Catholicos vero et *ordo* dum asseritur, non absona a pietate ratione in Trinitate assumitur, et *primum* et *prius*, et *anterius* et *posterius*, et *medium* et *majus* et *contiguum* quidquid aliud in divinorum Patrum commentariis reperitur a piis hominibus, ut Deum addecat et divinis hypostasibus congruit, accipiuntur. *Licet enim ex nobis nostrisque voces similes trahantur, non ideo tamen de divinis uti de nostris philosophamur*, sed superiori quodam modo, ut divinæ naturæ et divinis hypostasibus convenit, sic de reliquis aliis nominibus, veluti sunt generatio, Verbum, *Pater*, *Filius*, *Spiritus* et alia theologica, quæ licet ex nostris desumantur, res tamen supra nos significant expri-

(71) Eodem pacto rursus Beasurion Respons. ad Marci Ephes. syllog. 18, cap. 1 (Cod. Mon. 27 f. 226 a): Ἀμέσως μέντοι γε καὶ ἐμμέσως ἐκ τοῦ Ἰοῦ τὸ Πνεῦμά φασι (Latini): τὸ μὲν διὰ τὴν ἐνότητα καὶ ταυσότητά τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ἣ προτέτακται μὲν ὁ Πατήρ, ἔπει-

A muntque, cum alio modo de nobis dicta, alio de divina Triade considerentur; et *dictionis communio rerum differentias non dirimit*; sed rerum differentia, quæ diversos de iisdem conceptus insinuat, et vocum similitudine nullo modo pietas læditur. Neque propterea quod apud hæreticos nonnullæ voces impias sententias expriment, earum usus rejiciendus est, sed admittendæ, si modo illæ pie intelligantur et asserantur. » — Demum et ea pensanda sunt quæ D. Leo M. inculcat: « Nulla ibi (in Trinitate) tempora, nulli gradus, nullæ differentie cogitentur; et si nemo de Deo potest explicare quod est, nemo audeat *affirmare, quod non est*. Excusabilis enim est de natura ineffabili *non eloqui digna, quam definire contraria*. Quidquid itaque de sempiterna et incommutabili gloria Patris pia possunt corda concipere, hoc simul et de Filio et de Spiritu sancto inseparabiliter atque indifferentiter intelligant. » (Serm. 1, de Pentec. c. 3; Baller. serm. 75, p. 402 ed. MIGNÆ.) « De qua (S. Trinitate) cum S. Scriptura sic loquitur, ut aut in factis aut in verbis aliquid assignet, quod *singulis* videatur *convenire personis*, non perturbatur fides catholica, sed docetur; ut per [267] proprietatem aut vocis aut operis insinuetur nobis veritas Trinitatis, et *non dividat intellectus, quod distinguit auditus*. Ob hoc enim quædam sive sub Patris sive sub Filii sive sub Spiritus sancti appellatione promuntur, ut confessio fidelium in Trinitate non erret; *quæ cum sit inseparabilis, nunquam intelligeretur esse Trinitas, si semper inseparabiliter diceretur*. Bene ergo ipsa difficultas loquendi cor nostrum ad intelligentiam trahit, et per infirmitatem nostram cælestis doctrina nos adjuvat, ut quia in Deitate Patris et Filii et Spiritus sancti nec singularitas est nec diversitas cogitanda, vera unitas et vera Trinitas possit quidem simul mente aliquatenus sentiri, sed non possit *simul ore proferri*. » (Serm. 2, in Pentec. c. 2; Ball. serm. 76, p. 405, ed. cit.)

IV. — *Ad præcipua Photii sophismata variorum theologorum responsa proponuntur.*

1. His de principiis Photii delibatis jam miram illam sophismatum seriem perlustremus, qua suum placitum stabilire conatur. Adductis itaque Christi verbis Joan. xv, 26 (cap. 2) ita ratiocinatur (cap. 3): *Filius* et *Spiritus* ex eodem principio, *Patre* scilicet, suum habent esse, licet diverso modo, sunt omnino eadem natura et pari honore præditi; proinde si *Filius* *Spiritus* sancti esset principium, pariter *Filii* principium foret *Spiritus* sanctus alter alteri vicissim deberet causa existere atque *Filius* ex *Spiritu* quoque generari. Quod sane argumentum non magni ponderis est. Sicut enim æqualitati et consub-

ταὶ δὲ ὁ Ἰῶς, καὶ μετ' ἐκείνων τὸ Πνεῦμα, ὁρθῶς δεικνύοντες τῷ λόγῳ, οὐχ ὡς ἐκεῖνος (Marcus) τὸ καὶ οἱ κατ' αὐτὸν. μηδὲν ὄλωσ' διαστῆλαι εἰδοῦτες· ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Παλαμᾶν εἰρηκόμεν τελεσιώτερον.

stantialitati Patris et Filii non officit, quod ex Patre suum esse habet Filius, ita neque æqualitati et consubstantialitati Filii et Spiritus obest hujus ex illo processio; sicut homousia Patris et Filii [268] non postulat, ut et Filius Patris habeatur principium, sic nec homousia Filii et Spiritus sancti exigit, ut et Spiritus Filii ἀρχὴ censeatur; et sicut trium personarum æqualitas non tollit unius principatum, quo cæterarum est principium, ita eorum quæ sunt ex principio, æqualitas non tollit Spiritus processionem per Filium (72). Si ex consubstantialitate *nude ac per se spectata* illud deducitur consequens, manifeste est falsum; tunc deberet et Patris principium dici Filius eo quod sint consubstantiales. Neque id quod ad Patrem ut ad commune principium tum Filius tum Spiritus referuntur, *per se* hanc reciprocam principiandi facultatem utrique vindicat, ut apertum est; deinde præterquam quod ex revelata doctrina Spiritus sanctus habetur immanentium originum terminus, alia est, ut nec Photius diffitetur, generatio, alia Spiritus sancti processio, ita ut non eadem ratione Pater sit Filii et sancti Spiritus ἀρχὴ. (Cf. Beccum in Camateri Animadv. c. 30, 34, 43; G. O. II, 355, 362, 363, 373.) Quod una persona respectu ejusdem alterius personæ sit simul principium et principiatum, absurdum plane est; sed absurdum non est Filium una cum Patre, a quo generatur, spirare Spiritum, relate ad primam personam esse αἰτιατόν, relate ad tertiam vero αἰτιαν. « Eadem quippe res, ait Hugo Etherianus (l. 1, c. 10, p. 1204 G.) alii potest esse causa (αἰτία) et alii causativum (αἰτιατόν); eidem vero nihil potest causa et causativum esse; Pater quidem Filii et Spiritus causa existit; at Filius nequaquam Spiritus causa negari debet. » Nulla sane ostenditur necessitas, ob quam Spiritus Filii ἀρχὴ sit existimandus; sed plura omnino evincunt, una [269] cum Patre Filium Spiritus sanctus ἀρχὴν esse habendum. Recte card. Bessarion (ep. Ad Alex. Lasc. c. 7; Hard. IX, 1062, 1063) contra dicentes: « Si spirativa potentia est Filio cum Patre communis, tunc generativa potentia cum Patre Spiritui communis est, » hæc observat: 1) Generatio constitutiva est paternæ personæ et incommunicabilis, non vero spiratio; 2) implicat contradictionem, Spiritum *ad idem* (ad Filium) esse simul principium et principiatum; 3) generatio est prima et immediata Patris actio, et ideo non potest competere Spiritui, cujus spiratio sequitur generationem.

2. De præsentis Photii argumento breviter agit J. Beccus (De un. Eccl. c. 43, 63; G. O. I, p. 164, 165, 206). Sed præstat Hugonem Etherianum audire, cujus si non omnia plane satisfaciunt, pleraque saltem digna sunt theologorum consideratione nec omni prorsus vi destituuntur. Itaque ad hoc ipsum Photii caput hæc ille respondet (l. II, c. 16, p. 1231

(72) Sic merito Neceph. Blem. (orat. 4, c. 17; G. O. I, 22, 23): ὡς περ ἡ τῶν τριῶν ἰσότης οὐκ ἀφαίρεται τοῦ ἐνός τῆν ἀρχὴν, οὕτω καὶ ἡ τῶν ἐξ

A B. C.) : « Ecce, post primum vaniloquium et illecebras præsidis et auctoris totius schismatis impudica lingua et inficiatrix conscientia quantam conceperit et pepererit blasphemiam! scribere ausa, quæ nullius alius, et supervacuos extrema arrogantia syllogismos componere. Similis interrogatio eidem imminet: si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, *mittit* autem rursus Spiritum Filius, ut ipse perhibet, quomodo utique consequentiæ sustineat ratio, non generari Filium vel mitti a Spiritu? Cum enim æqualiter ambo ex una causa proveniant, quantum a Patre Filius accipit, tantumdem accipere debet Spiritus. Quare si Filius mittit Spiritum, et Spiritus generat Filium, ut quemadmodum Filius a Patre mittit Spiritum, ita et Spiritus recompensando gratiam a Patre generet Filium. Amplius: Filius a Patre accipit, ut ejus sit Paraclitus; quare non similiter accipiat Spiritus ut ejus dicatur Verbum? Quare quidem recompensatio et æqualitas in hoc existit, ut sicut Filius a Patre accipit causam esse [270] Spiritus, sic utique Spiritus ab eodem Patre accipit (l. accipiat), causativum esse Filii. In quo non corruptur fidei ratio salvis adinvicem utique proprietatibus pariter atque æqualiter. » Cum his autem ea jungi debent, quæ idem auctor ad Nicolai Methonensis ejusdem generis argumenta (Ph. c. 3, nota 9) jam prius responderat. Methonensi itaque (c. 5) arguenti, in Latinorum doctrina concedendum omnino esse, et Filium ex Spiritu generari, sicut ex Patre, quia Pater et Spiritus sint consubstantiales, nisi in Macedonii hæresin incidere velimus, Hugo (l. II, c. 18, p. 1212 D, E) ita occurrit: « At hic quidem vir veritati minime appropinquat. Latini quippe non ideo dicunt Spiritum ex Filio esse, quod Pater et Filius unus Deus sint (sc. si id sine ullo alio respectu *per se* ut ratio habetur), nec per aliquam hoc dicere disputationem coacti sunt; sed propterea ex utroque Spiritum procedere fatentur, quia æqualiter Filii atque Patris existit, non condibiliter, non nascibiliter, non possessive, sed similiter amborum est, nequaquam ut actus et opus est hominis, sed quodammodo ut radii almalux existit et solis. » Et Paulo post pergit: « Opponet autem aliquis: Spiritus par est personæ Patris; at vero de persona Patris enuntiatur habere Filium; quare idem de Spiritu prædicabitur, et erit Filius filius Spiritus sancti. Sed dico, non esse hujusmodi æquipollentem comparisonem, eo quod nunquam datum sit, *Filium æqualiter esse Patris ac Spiritus*, cum omnes confiteantur Spiritum esse æqualiter Filii atque Patris. Quare in quibus quidem nihil indignum nec indecens divinas personas consequitur, in his Patrem dicimus causam et Filium concausam, nec aliqua injuria Filio Patrive aut sancto Spiritui corrogatur. Nam in

ἀρχῆς ἰσότης οὐκ ἔστιν ἀφαίρετικὴ τοῦ, τὸ Πνεῦμα δι' Ἰοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. — Hæc et quæ sequuntur infra uberius illustrabuntur.

legationibus et donationibus Spiritus semper Patris Filius consors est ; at Spiritus dicere patrem seu Filium Spiritum filium appellare execrabile profanumque est. Sed neque propositio illa, quæ dicit emissionem Patri et Filio communem esse, [271] proprium paternæ personæ, quo aptus natus est insigniri Pater solus, interimit (sicut interimeret proprietatem insignitivam Filii processio ex Spiritu sancto). » Deinde ad alium Methonensis syllogismum (c. 6), qui præsentī Photii argumento ad verbum fere respondet, accedens, postquam sedulo inculcavit : « Genitorem *secundum aliam proprietatem* generare, et *secundum aliam* emittere Spiritum, » ita prosequitur : « Et attendendum, quoniam non propter honoris parilitatem Patris et Filii, ut ex Patre, sic ex Filio Spiritus procedit. Si enim propter honoris parilitatem ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset ; quod Methonæ astruit episcopus. » Hujus relatis verbis, « Hic quidem vir, inquit Hugo, et omnis intelligere volens verum esse quod dictum est reperiet : Spiritus sane Filio æqualis ut Deus Deo gratiam reddit. Nam qualem gratiam Patri (ed. Pater) ex ipso prodiens retribuit, eandem Filio recompensat ex ipso procedens ; utrumque enim emissum dicitur et est. » Tandem notetur minime recte dici a Marco Ephesio (73) : Sicut Spiritus nil confert ad generationem, ita nec Filius ad processionem ; disparitas est manifesta ; quia ante processionem generatio, ante Spiritum Filius cogitari omnino debet, licet tempus eos non dividat, quia divina essentia jam Filio communicata concipitur, dum Spiritus a Patre procedere intelligitur. Cf. § 30 seq.

[272] 3. Cap. 6 arguit Photius ex eo, quod si spiratio Spiritus sancti communis sit Patri et Filio, debeat et Spiritus sanctus ejus esse particeps, ita ut pars ejus sit principium, pars principiatum et ipse Spiritus a se ipso procedat. Ac si diceret : Latini τὴν προβολὴν ideo communem volunt Patri et Filio, quia quæcunque habet Pater, habet et Filius ; sed Spiritus sanctus eodem modo habet quæ sunt Patris et Filii ; ideoque in eorum sententia eidem sui ipsius spiratio vindicanda est ; erit itaque Spiritus ex una parte producens, ex altera vero productus. At enim hæc rem non probant. Supponit primo Photius illud principium jam refutatum, nihil esse posse duabus personis commune, quod non competat etiam tertiæ ; deinde confundit *idiomata ac personarum tesseras cum essentialibus attributis*, ut jam Joan. Beccus (G. O. I, p. 166-168) observavit. Communia sane sunt

(73) Confessio Marci ap. Greg. Cpl. (cod. Mon. 27 f. 145 a) : Μηδὲν τοῦ Ἰησοῦ συμβαλλομένου πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, ὡσπερ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν γέννησιν.

(74) Melius dices : harum una uni personæ tantum convenit, alia duobus.

omnia naturalia attributa, sed minime idiomata ac relationes oppositæ ; unde sicuti Filius non habet paternitatem seu activam generationem, ita quod spiratur nequit activam habere spirationem. Hanc Spiritus inesse, ait Bessarion (ep. *Ad Alex. Lasc.* c. 7 ; Hard. IX, 1062 impossibile est eo quod opponitur ejus proprietati. Recte Natalis Alexander resp. (H. E. sæc. ix, diss. 18, ass. 1, p. 531, ed. 1788, 4) : absoluta omnia attributa tribus personis communia et quæ ad creaturas ordinem habent, ut creator, dominus, etc., non autem proprietates personarum. Harum enim quædam sunt *hypostaticæ*, quas Hugo Etherianus (l. i, c. 8, 12 et passim) vocat *personarum insignitivas*, sive quæ personas constituunt, cujusmodi tres solæ in Deo reperiuntur, scil. paternitas, filiatio et processio. Aliæ sunt *nationales*, quæ non constituunt, sed indicant personas, et harum nonnullæ uni personæ tantum conveniunt, ut esse ingentum Patri, aliæ duobus, ut spiratio activa Patri et Filio (74). Nec vero consequens est etiam Spiritum sanctum suæ processionis auctorem futurum, quia eadem habet essentiam cum Patre et Filio. Siquidem non præcise id essentia divinae convenit, qua essentia est, ut producat Spiritum sanctum, sed [275] *essentia, qua paternitate et filiatione affecta est et modificata*, quibuscum spirandi proprietates complexa est ut theologia docet. » Jam Hugo Etherianus Photianæ ratiocinationis vitium satis vidit, dum hoc pacto in ipsum Photium insurrexit (l. ii, c. 18, p. 1232 B) : « Acuti sophistæ ac periti artificis complexio, ut videtur, non inviolatam servat fidem, dictiones proferendo in dolo et astutia, et in hæreticæ impietatis veneno obnoxium invectionibus se ipsum fecit, licet nolit, cum non habeat divinam advocatricem Scripturam, misceat non miscenda et comparat non comparanda, et quia non dijudicat *naturales qualitates a proprietatibus* in Acherusiam paludem præcipitatur. Non enim idem est proprietas naturali et substantiali qualitati (75). » Deinde ostendit illas naturales qualitates tribus personis esse communes, non vero proprietates. Id etiam Joan. Phurnes agnoscebat (apud Beccum l. c. p. 180), qui propterea ad principium illud recurrit, τὸ πρόβλημα esse Patris proprietatem seu personalem tesseram, de quo jam satis diximus,

4. Sequitur cap. 7 dilemma : Aut Spiritus sanctus per processionem a Filio nil accipit diversum ab eo quod accipit procedendo a Patre, et tunc processio a Filio est inutilis ac supervacanea ; aut accipit quid ab illo diversum, et tunc sequitur compositio. Respondent theologi nil diversum accipere Spiritum sanctum per processionem a Filio et hinc

(75) Sic omnino legendum ; editiones habent : « Non enim est proprietas naturali et substantiali æqualitati. » Textus editus in multis adhuc correctione indiget, qua facta hujus præstantissimi theologi mens longe illustrius apparebit.

nullam sequi compositionem, sed accipere idem, neque duas esse processiones, sed unam, neque processionem a Filio dei posse inutilem. Manuel Calecas (l. III, p. 439) et Bessarion (lib. *De proc. Spirit. sancti*, p. 254) advertunt, falso hic rursum duo supponi principia (vide præced. art. § 1 seq.); [274] deinde argumentum duplici modo retorquent: Productio, qua mundus est a Patre, aut perfecta est et tunc frustranea est Filii ac Spiritus efficiencia; aut imperfecta et tunc blasphematur Pater. Vel sic: si perfecte a Patre mittitur Spiritus sanctus, superfluum erit, et a Filio mitti; sin autem imperfecto, non ergo perfectus est Pater. Quod vero hic valet, id valet quoque de processione, imo multo magis. « Perfecta, ut arbitror, ait Calecas, est ex Patre entium productio, una et eadem numero Filii et Spiritus ad ea producenda operatio, neque alia est illius, alia horum. Sic ergo et in his evenit. Perfecta est, et magis quam perfecta est ex Patre Spiritus sancti processio, una et eadem numero est, quæ est ex eodem Filio processio... cum una et eadem numero potestate uterque producat. » Similiter retorsione jam usus fuerat Beccus, *Orat. de un. Eccl.* n. 40 (G. O. I, 160, 161): « Si propter perfectum processionis ex Patre supervacaneam esse ducis processionem ex Filio, quid respondebis dicentibus: Si suppeditatio Spiritus sancti ex Patre perfecta est; supervacanea igitur erit quæ ex Filio? Verumtamen et perfectam esse ex Patre Spiritus sancti suppeditationem et nihilominus non supervacaneam (eam quæ est) ex Filio propter perfectionem, quam ex Patre habet, indubitatum est (76). » Maximus Chrysoberga, *Orat. de proc. Spirit.* c. 4 [275] (G. O. II, 1083) observat, argumento Photii: « Si perfecte ex Patre procedit Spiritus, non amplius necesse est eum procedere quoque ex Filio, » omnino illud assimilari, quo Ariani uti visi sunt: Si Deus perfectus est Pater, quid opus est, et Filium perfectum Deum esse credere? Si perfecta Patris Deitas non impedit, quominus ea et Filio competat, nec perfecta Spiritus ex Patre processio prohibet, ne et Filius in ea cum Patre communicet. Præterea eodem jure negari potest Filium esse datorem Spiritus, quia perfecte datur a Patre; et tamen, Basilio, teste, et Pater et Filius uno actu dant Spiritum (διὰ τοῦτο διδόντος αὐτὸ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς αὐτὸ δίδωσι μὴ δό-

(76) Εἰ γὰρ διὰ τὸ τέλειον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως περιττὴν εἶναι λέγεις τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν, τί σὺ ἀπολογίῃ τοῖς ἑρῶσί σοι· εἴπερ ἢ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ: ὅτι γὰρ καὶ τέλεια ἢ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ὁμοῦ οὐ περιττὴ καὶ ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ διὰ τὴν τελειότητα τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναμφίβολον. Σὺ δὲ εἰ μὲν οὐχ ὁμολογεῖς καὶ ἐκ Πατρὸς τελείαν εἶναι τὴν χορηγίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Υἱοῦ δὲ ὁμοίως, καὶ μὴ περιττὴν, οὕτω τὰ περιττὰ τῆς κατὰ σὲ περιττῆς ἐκπορεύσεως λάλει· εἰ δὲ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς χορηγίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τελείαν ὁμολογεῖς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τελείαν δέχη καὶ περιττὴν εἶναι

σει καὶ μὴ χορηγίᾳ) imo juxta Athanasium est ὁ μόνος τοῦ Πνεύματος χορηγὸς ὁ Υἱὸς (77). Ita Maximus Chrysoberga l. c. c. 5 (p. 1085). Nec abludivit ab his Hugo Etherianus, qui (l. I, c. 14, p. 1207, 1208) ita arguit contra Nicolaum Methonensem (c. 41). « Si igitur perfectus Deus est Filius ex Deo Patre perfecto, quid, inquam, Spiritus ad hujusmodi conferat perfectionem? Qui si confert, neuter est perfectus, neque Pater, neque Filius. Quomodo enim perfectus si tanti eget, quanti Spiritus dator est? Sin vero unus Deus perfectus est, Pater et Filius, et nihil amplius est invenire neque dicere ad manifestationem paternæ perfectionis, superfluum utique sit Spiritus. Quod cogitare impium est. Nam sicut universitas videtur Patria et Filii esse, ita et Spiritus sancti; atque quos vocat Pater et Filius, hos vocat Filius et Spiritus; quos sanctificat Pater, hos sanctificat et Spiritus... Propterea perfecta Spiritus ex Patre processio non debet prohibere eam quæ ex Filio [276] esse dicitur, cum neque perfectio Filii ex Patre prohibeat perfectionem sancti Spiritus ex eodem; quare planum est, quod ex utroque perfectionem et esse habeat Spiritus. » Ad præsens vero Photii caput idem auctor (l. II, c. 18, p. 1233) ita respondet: « Pater facit per Filium, aliquid accipiens, sine quo creare impotens erat, qui operatur omnia in omnibus. Nunquid imperfecta est operatio Patris aut Filii aut Spiritus? Non indiget Pater alionjus, perfectus cum sit ac sibi sufficiens. Verumtamen omnia per Filium condit, nihil accipiens, quod non habuit. Sed et Spiritus ex Filio et per Filium procedit, nihil ab ipso sumens, nisi quod a Patre accipit; perfectus utique Deus ac nullius indigus cum sit Pater, generat tamen ex substantia Filium, per quem condit universa, æque sibi potentem. Nec adeo superabundat Spiritus ex utroque progressio, cum neque imperfectum Spiritum indicet, neque impotentem Patrem vel Filium demonstret, neque aliquam inducat compositionem. Si substantiæ pars foret causa et causativum, haberet utique locum ratio compositionis. Nunc vero natus (ed. natura) dicitur Filius, emissus vero Spiritus, non in eo quod substantia, sed in eo quod hic quidem gignitur, ille vero procedit. Sed hoc ad naturam non spectat Divinitatis (78). Amplius: Verbum Dei cum sit perfectum et nullius indigens, quid accepit a Spiritu sancto, quando

οὐ λέγεις, ἵνα μὴ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς ὑπερβῆση ἕρους, περιττὰ σοι λοιπὸν τὰ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως.

(77) De hoc Athanasii dicto (ex orat. I, c. Arianos, sive potius, ut communiter nunc vocatur, ex ep. encyclica ad Afros episc.) disputant Niceph. Blemmida orat. 24, c. 6 (G. O. I, 44). Georg. Metochita contra Manuel. Cretens. c. 19, 20 (lib. II, 1034 seq.), Allatius in *Vindic. syn. Ephes.* c. 55, p. 344 seq.

(78) Hoc nil aliud sibi vult, nisi τὸ γεννητὸν, τὸ κτιστὸν, sicut neque τὸ ἀγέννητον, essentialiam non constituere, quod contra Eunomium Patres inculant.

assumpsit carnem carni assistentem, unctionemque illius factam, sicut scriptum est : « Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute? » Non igitur indigentiam aliquam vel imperfectum quidpiam Filius supplens Spiritus emissor existit. At vero emittere Deus (79) [277] cum Patre nullius indigo, tum quod amborum indifferenter est Spiritus, tum quod sine medio de Patre Filius provenit; idcirco non ex solo Patre Spiritus, sed (et) ex Filio, qui solus fructus existit Patris secundum eandem habitudinem, quæ ex Patre procedit. » Demum neque hoc prætereundum, quod similem objectionem sanctus Thomas sibi proposuit enodandam : « Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre; ergo superfluum est dicere, quod procedat a Filio. » Quam ita solvit (1, q. 36, a. 2 ad 6) : « Per hoc, quod Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre, non solum non superfluum est dicere, quod Spiritus sanctus procedat a Filio, sed omnino necessarium, quia una virtus est Patris et Filii. Et quidquid est a Patre, necesse est esse a Filio, nisi proprietati filiationis repugnet. Non enim Filius est a se ipso, licet a Patre. » Cf. etiam Petav. de Trin. VII, 16, 2.

5. Pergit Photius (c. 8) : Nova aliqua relatio deberet in Latinorum hypothesi excogitari, vi cujus Spiritus sanctus Filio consubstantialis etiam principiandi haberet prærogativam ad suam dignitatem servandam. Hoc caput, etsi brevissimum, etsi affine cap. 3 (vide supra § 1, 2) atque ex parte in eo refutatum, etsi assertiones complectens a Photio non probatas, tamen plures animadversiones exposcit, quæ et circa alios ejusdem syllogismos valebant. I. Certum est ex revelata doctrina, Spiritum sanctum esse terminum æternarum et immanentium originum et ultra tres personas Divinitatem non extendi. Thomas (l. c. q. 27, a. 3) : « In divinis non est processio, nisi secundum actionem, quæ non tendit in aliquid extrinsecum, sed manet in ipso agente. Hujusmodi autem actio in intellectuali natura est actio intellectus et actio voluntatis. *Processio autem Verbi attenditur secundum actionem intelligibilem. Secundum autem operationem voluntatis invenitur in nobis quædam alia processio, scilicet processio Amoris, secundum quam amatum est in amante, sicut per conceptionem [278] verbi res dicta vel intellecta est in intelligente. Unde et præter processionem Verbi ponitur alia processio in divinis, quæ est processio Amoris. » Exinde etiam probat (a. 5) in divinis non plures quam duas processiones esse, et (a. 3. ad 1) docet « quod non est necessarium procedere in divinis processionibus in infinitum. Processio enim, quæ est ad intra, in intellectuali natura, terminatur in processione voluntatis. » Ex hac egregia doctrina etiam per se consequitur processio Spiritus sancti ex Filio, cum processio*

(79) Et hic lectio, corrupta videtur; legendum fortasse, At vero emittit eum.

(80) Cf. Greg. Naz. orat. 32, p. 519, ed. Bill. Ba-

A amoris processionem intelligibilem præexigat et a Verbo oriatur Amor, ut idem doctor (Opusc. III, c. 3) ostendit. Hoc sublime argumentum jam exposui. Augustinus (*De Trin.* xv, 17 seq.) eoque utitur tum Ratramnus (v supra II, § 7), tum Hugo Etherianus, qui (l. 1, c. 14, p. 1208) adductis Hieronymi verbis (in psal. xiv) : « Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio, quam habet Pater in Filium et Filius in Patrem, » ita prosequitur : « Quoniam igitur Spiritus, ut est amor Patris, ita et Filii, ut procedit ex Patre, procedit ex Filio, manifestum igitur est ex dictis, quod non existente Filii Spiritu neque ex ipso procedente impossibile est eundem Spiritum Patris esse vel ex Patre procedere. » Id pariter probat Joan. Argyropulus (*De proc. Spirit. sancti*, c. 3 seq. G. O. I, 404 seq.), occidentalium quoque doctorum principiis imbutus, in nominibus λόγος et ἀγάπης insistens. II. Inæqualitas dignitatis personarum inde repeli nequit, quod una est absque principio, altera a principio atque principians, tertia a principio, neque tamen principians. Id Photius statuit, dum supponit Spiritum non servare dignitatem suam, si non est ipse quoque alicujus principium, quemadmodum Filius. Revera posset ipse, qui tot hæreseon Latinos incusat, Eunomianismi argui, dum hic et alibi ex originis relationibus essentialis æqualitatem affici censet. « Æqualitas, ait Thomas, in divinis et similitudo attenditur secundum essentialia, nec potest secundum dictionem relationum inæqualitas [279] vel dissimilitudo dici. Unde Aug. c. Maxim. III, 18 dicit: Originis quæstio est, quod *de quo* sit, æqualitatis autem, *qualis* aut *quantus* sit.... Sicut eadem essentia, quæ est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem dignitas, quæ in Patre est paternitas, in Filio est filiatio. » (Q. 42, a. 4 ad 2.) Pari modo ad argumentum illud : « Filius non magis convenit cum Patre, quam Spiritus sanctus; sed Spiritus sanctus et Pater non sunt unum principium respectu alicujus divinæ personæ; ergo neque Pater et Filius, » ita respondet (q. 36, a. 4 ad 3) : « Ad tertium dicendum, quod secundum relativas proprietates non attenditur in divinis similitudo vel dissimilitudo, sed secundum essentialiam. Unde sicut Pater non est similior sibi, quam Filio, ita nec Filius similior Patri quam Spiritus sanctus. » Ergo non amittit Spiritus sanctus suam dignitatem eo quod nulla ab eo persona procedat et si Photius id contendit, cum Eunomio contendat oportet, ingenitum, genitum, ac generatum τὸ ἀρχὴν τινος; εἶναί ipsam constituere naturam, quod a Patribus toties condemnatum est (80). III. Apud Latinos quælibet persona ab altera quælibet relationibus distinguitur, adeo ut nulla nova relatione opus sit; Latini nec plures, nec pauciores σχέσεις admittunt, quam Patres Greci. Quod si activa spiratio et Filio sil. G. Eun. I, 5 seq. Cyrill. Thes. XVIII, p. 184, 185.

tribuitur, hac ipsa discernitur Filius a Spiritu tanquam opposita relatione, et hoc ipsarum relationum nexus ac conditio postulat. Imo Photianum systema hac in parte mancum, imperfectum, ac debita coherentia destitutum ostendi potest. Quod his subjectæ theologorum demonstrationes satis evidenter docebant.

6. J. G. Walchius ex ordine trium personarum divinitus traditio consequi Spiritus sancti processionem etiam a Filio hoc pacto inculcat (*Hist. controvers. c. 10, § 2, p. 167, 168*): [280] « Quod si enim, inquit, Spiritus procedit a Patre, quemadmodum Christus, Joan. xv, 26, testatur, idemque Græci docent, Filius autem inter divinas personas secundum locum tenet (81), atque ejusdem cum Patre est essentiæ, sequitur, ut processio Spiritus sancti etiam fiat a Filio. Sane qui hoc negant, in ejusmodi se conjiciunt difficultates, ut aut ordinem in divinitate personarum una cum ratione, qua altera refert se ad alteram, tollere aut affirmare debeant, istas sua natura inter se distare ac remoto Filio cum ejusdem essentia Spiritum sanctum a solo Patre procedere posse. Neutrum esse admittendum quisquis perspicit, qui rem ex veritate, non ex perversa opinione ac prava voluntate æstimat; recte præter alios Joan. Affelmannus (*Syntagma exercit. academic. p. 1, p. 416*) dicit: Si Spiritus sanctus non procederet a Filio, omnis plane personalis nexus ac relatio inter Filium et Spiritum sanctum tolleretur. Requirit vero absoluta Trinitatis perfectio, ut personæ suis productionum respectibus et hypostaticis relationibus sic omnes ad se mutuo, adeoque singulæ ad singulas sint devinctæ, ut Pater quidem referatur hypostatica relatione ad Filium tanquam ad genitum, Filius ad Patrem ut progenies ad suum genitorem, Pater ad Spiritum sanctum ut spirans ad suum spiraculum, Spiritus sanctus item ad Patrem, tanquam suum spiratorem. Relinquitur ergo inter solum Filium et Spiritum sanctum quædam solitudo et hiatus, si nulla personalis inter τοῦ Λόγου et Spiritus sancti hypostasim interveniret relatio. Quale διάστημα sive qualem hiatum absoluta illa ac infinita Trinitatis perfectio nullo modo admittit.» Sed ista jam luulentissime versarant ac demonstraverant vetustiores theologo. Præclare Anselmus Havelbergensis episc. (lib. II *Dial. c. 11, p. 179, ed. Paris, 1723*): « Cum hæc dicis (Spiritum sanctum non procedere a Filio), [281] maximam utriusque, Filio scilicet et Spiritui sancto, injuriam facis;

(81) Huc spectant plura testimonia apud Allat. *Find. syn. Ephes. c. 67, p. 501 seq. Cf. Græc. orat. I, 474, 475; II, 725-728.*

(82) L. c. n. 3, p. 472: Πρὸς τοῦτοις καὶ τὸ τῆς Τριάδος ὄνομα τάξιν δηλοῖ· καὶ ἀδύνατον τριάδα λέγειν ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς εἰ μὴ σχέσιν πρὸς ἄλληλα ἔχει τὰ τρία· εἰ τις γὰρ δύο τινὰ ὑποθεῖη μὴ σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα οἰανοῦν, δύο, οὐ δύο ἔσται· εἰ δὲ τρία εἴη τὰ ὑποκείμενα, εἰ μὲν ἕκαστον πρὸς τὰ λοιπὰ δύο σχέσιν ἔχει, τριάς ἐσται, εἰ δὲ μὴ, τρία. Εἰ ἕνα ἔχει ὁ Πατήρ πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ

A nam cum Pater et Filius se invicem habeant ut gignens et genitus, et item Pater et Spiritus sanctus ut emissor et emissus, et ut donator et donum, dico, quæso, nunquid non magnam injuriam facis Filio et Spiritui sancto, quibus nullam adinvicem relationem tribuis, quinimo quos, ut ita dixerim, a socia processionis communionem disjungis? Quid enim est, quod Filius aliqua media relatione respiciat Spiritum sanctum seu Spiritus sanctus Filium, si processionem istius ab illo de medio amborum abstuleris? Eodem pertinent et ista Hugonis Etheriani (l. II, c. 5, p. 1220): « Spiritus ex Patre prodiens aut contingit Filium aut non contingit; si non contingit, non est aliquid quod conjungat et copulet Filio Spiritum. » Prætera ordinem, qui est in sancta Trinitate, perspicue asserit ac declarat Becus (*De proc. Spirit. sanct. c. 8; G. O. I, 301 seq.*); hic vero ordo ut necessarius, æternus atque immutabilis ex contingenti ac temporaria missione repeti nequit, neque ex essentia, quæ eadem in tribus personis est; solum igitur ex originis relatione petendus (cf. Pelav. *De Trin. VII, 6, n. 6, 7*). Uberius ostendit hujus ordinis naturam et relationes, quas ille flagitat, Georgius Trapezuntius (*De proc. Spirit. sanct. ad Joan. Cubocl. G. O. I, 470 seq.*): « Triadis ipsius nomen, inquit, ordinem signat, et fieri nequit, ut Trias vere et re ipsa dicatur, nisi relationem tria illa inter se habeant; nam si duo quis supposuerit, quæ relatione inter se non referantur, erunt duo illa prorsus et non dualitas. Quod si tria sunt quæ supponuntur, si unumquodque ad reliqua tria relationem habebit, erit Trias, sin minus, tria. Igitur si Pater erga Filium et erga Spiritum sanctum relationem habet naturalem, eam quæ secundum causam est, Filius vero erga Patrem, quod ex eo est, sed ad Spiritum nullam, neque Spiritus erga Filium, aut dualitas fuerit aut tres dii, et non Trinitas, Deus. Quam impietatem sedula provisione declinantes doctores optime affirmarunt, [282] et communibus Christianorum notionibus creditur, divinas hypostases alteram alteri adhærere et conjungi; quod apud Græcos plane antiquatum est, ut jam versentur in periculo, ne de fide in Trinitatem decidant (82). Profecto in systemate Photiano Pater quidem habet relationem ad Filium et ad Spiritum sanctum, Filius et Spiritus sanctus relationem habent ad Patrem, sed nullam ad Spiritum Filius, nullam ad Filium Spiritus relationem habet; deest omnino mutuus nexus inter duas postremas hypo-

πνεῦμα τὴν κατ' αἰτίαν φυσικὴν σχέσιν, ὃ δὲ Υἱὸς πρὸς μὲν τὸν Πατέρα ἔχει ὅτι ἐξ αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὸ πνεῦμα οὐδεμίαν οὔτε μὴν τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ δύος ἐσται ἢ τρεῖς ἔσονται θεοὶ (φεῦ τῆς ἀτοπίας!) καὶ οὐ Τριάς ὁ Θεός· ἦν δὲ ἀσέβειαν φεύγουσι τοῖς διδασκάλοις καλῶς λέγεται, καὶ ταῖς κοιναῖς τῶν Χριστιανῶν ἐννοίαις πιστεύεται, ἔχασθαι ἀλλήλων τὰς θείας ὑποστάσεις· ὃ τοῖς Γραικοῖς οὐδαμῶς σώζεται, ὥστε κινδυνεύειν αὐτοὺς τῆς εἰς Τριάδα πίστεως ἀποπίπτειν. Cf. et Constant. Meliten. I, c. 33. (*G. O. II, 724 seq.*)

stases; quod plane absonum (83). Neque ejusmodi relatio ex consubstantialitate *per se* spectata peti potest; etenim « quod aliqua consubstantialia sunt, non ideo relatio inter eos intercedit, ut in hominibus est deprehendere (84). Præterea omnibus notum est. [283] in divinis personas essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quæ per similitudinem et identitatem naturæ relatio oboritur, unit potius, non disjungit; at *Trinitatis nomen et mutua hypostaseon connexio, qua sibi invicem adhærescunt, plane relationem disjungentem exposcit* (85). »

7. Connectitur cum hac postrema Trapezuntii observatione Patrum ac theologorum ratiocinatio, quæ his innititur principiis: 1° non nisi *relationibus* personas divinas ab invicem distingui; 2° relationes autem personas distinguere non posse, nisi secundum quod sunt *oppositæ*; 3° oppositas relationes in divinis nullas esse, nisi *relationes originis* (86); unde efficitur, dempto originis nexu non amplius [284] divinas personas posse ab invicem distingui. Quod nemo Angelico Doctore explanavit accuratius, qui (p. 1, q. 3d, a 2) ita disserit: « Non est possibile dicere, quod secundum aliquid absolutum divinæ personæ ab invicem distinguantur, quia sequeretur, quod non trium esset una essentia. Quidquid enim in divinis absolute dicitur, ad unitatem essentiæ pertinet. Relinquitur ergo, quod solum *relationibus* divinæ personæ ab invicem distinguantur. Relationes autem personas distinguere non possunt, nisi secundum quod sunt *oppositæ*. Quod ex hoc patet, quia Pater habet duas relationes, quarum una refertur ad Filium, et alia ad Spiritum sanctum, quæ tamen quia non sunt oppositæ, non constituunt duas personas, sed ad unam personam

(83) Ib. n. 30, p. 536: Ἡ μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ σχέσις καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα σώζεται καὶ Γραϊκοῖς, Ἰησοῦ δὲ καὶ Πνεύματος οὐδεμία σχέσις εὐρίσκειται, ὥστε αὐτοῖς συγγεῖσθαι τὰ πάντα. Cf. Constantin. Meliten, l. c. c. 27 (G. O. II, 702); Beccum *De proc. Spirit. sancti*, c. 8. n. 5 (ib. I, 505).

(84) P. 475: Οὐ γὰρ τῶ ὁμοουσίους εἶναι τισὶ καὶ σχέσις προσέεται· ἦν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὐσί φύσεως· τὸναντίον δὲ τῶ προσεῖναι τισὶ φυσικῆν σχέσιν καὶ ὁμοουσίους εἶναι ἀκολουθεῖ. Cf. Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 45-67, p. 219-220, 497 seq. De his inferius sermo recurret.

(85) Ibid.: Παντὶ που δῆλον, ἐν τοῖς θεοῖς τῆ οὐσίᾳ ἐνοῦσθαι τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ σχέσεσι διακρίνεσθαι· ἡ γοῦν κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸ ταυτὸ τῆς οὐσίᾳ σχέσις οὐ διακρίσεως, ἀλλ' ἐνώσεως· τὸ δὲ τῆς τριάδος ὄνομα καὶ τὸ ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις σχέσιν ἀπαιτεῖ διακρίνουσαν.

(86) Id disertè nec uno in loco Gregorius Nyssenus testatur. *Lib. nd Ablad.* (Opp. II, p. 459) docet: Ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῶ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Hoc testimonium, ut alii v. gr. Nicaph. Blemmida et Constant. Meliteniota (G. O. I, 55-56; II, 663), adducit quoque Hugo Etherianus (l. III, c. 13, p. 1249): « Immutabilitatem naturæ conflentes eam quæ secundum causam ejusque quod est ex causa differentiam non inficiamur. In quo solo discerni alterum ab altero deprehendimus, dum hunc quidem causam esse credimus, hunc vero ex causa. » Rursum Nyssen I. 1, C. Eu-

Patris tantum pertinent. Si ergo in Filio et in Spiritu sancto non esset invenire nisi duas relationes, quibus uterque refertur ad Patrem, ille relationes non essent ad invicem oppositæ, sicut neque duæ relationes, quibus Pater refertur ad illos. Unde sicut persona Patris est una, ita sequeretur, quod persona Filii et Spiritus sancti esset una, habens duas relationes oppositas duabus relationibus Patris; hoc autem est hæreticum, cum tollat fidem Trinitatis. Oportet ergo quod Filius et Spiritus sanctus adinvicem referantur oppositis relationibus. Non autem possunt esse in divinis relationes oppositæ, nisi *relationes originis*, ut supra probatum est (87). Oppositæ autem relationes originis accipiuntur *secundum principium et secundum id quod est a principio*. Relinquitur ergo quod [285] necesse est dicere vel Filium esse a Spiritu sancto (quod nullus dicit) vel Spiritum sanctum esse a Filio, quod nos confitemur. Et huic quidem consonat ratio processionis utriusque. Dictum enim est supra quod Filius procedit per modum intellectus ut Verbum, Spiritus sanctus autem per modum voluntatis ut Amor. Necesse est autem, quod Amor a Verbo procedat. Non enim aliquid amamus, nisi secundum quod conceptione mentis apprehendimus; et secundum hoc manifestum est, quod Spiritus sanctus procedit a Filio. » Et rursum: « Si ab una persona Patris procedunt duæ personæ, scilicet Filius et Spiritus sanctus, oportet esse aliquem *ordinem* eorum ad invicem (88). Nec potest aliquis ordo alius assignari, nisi ordo, quo alius est ex alio. Non est igitur possibile dicere, quod Filius et Spiritus sanctus sic procedant a Patre, quod neuter eorum procedat ab alio, nisi quis poneret in eis

nom, p. 164: Ὡστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπερηρέμενον ἐν μηδενὶ τὴν ἅγλαν Τριάδα πρὸς ἐαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν. Et paulo ante: Ὁν τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Ἰησοῦ ὑποστάσεως τῶ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν μόνῃ τῆ τάξει· τῆ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δηλαδὴ τὴν διαφορὰν ἔχει· ὡς γὰρ συνάπτεται τῶ Πατρὶ ὁ Ἰῆος καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερεῖ κατὰ τὴν ὑπαρξίν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοῖα μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. De quo loco conf. Georg. Trapezunt. *G. O. I, 464-513 seq.* Similia occurrunt apud Cyrillum Alex. *Thesaur.* lib. II, c. 3; lib. VII, c. 1, Cf. Joh. Theol. in sess. XVIII, conc. Flor. (Hard. IX, 201-204) et Petav. *De Tris.* VII, 9-2.

(87) Cf. ib. q. 28, a. 3: « De ratione autem relationis est respectus unius ad alterum, secundum quem aliquid alteri opponitur relative. Cum igitur in Deo realiter sit relatio (a. 1), oportet, quod realiter sit ibi oppositio. Relativa autem oppositio in sui ratione includit disjunctionem. » Cf. et art. 4.

(88) Id negat Theophanes Procopowicz op. cit. cap. 18, § 304, p. 391, 392, contendens sufficere relationes ad Patrem, ad se invicem eos non referri nisi secundum consubstantialitatem, ac præterea ad Scotistas fugiens, ut a Thomæ argumento se extricet. Verum quemadmodum ejusmodi effugia cum Patrum doctrina pugnant, ex dictis jam dignosci potest.

materialem distinctionem, quod est impossibile. » Imo secus nec ipsæ processiones distinguerentur, ut Thomas (ib. ad 7) docet : « Spiritus sanctus distinguitur personaliter a Filio in hoc, quod origo unius distinguitur ab origine alterius. Sed ipsa differentia originis est per hoc, quod Filius est solum a Patre, Spiritus sanctus vero a Patre et Filio. Non enim aliter processiones distinguerentur, sicut supra ostensum est. » Simili modo jam Hugo Etherianus disputarat (I. III, c. 12, p. 1247) : « Pater a Filio alia persona est, eo quod per generationem ei esse præstat. In hoc enim differt a Filio, quod ei esse dat per nativitatem; rursus a genitore Filius differt, quod nascendo accepit ab ipso existentiam. Item a Spiritu sancto [286] per hoc differt Pater, quia esse illi dat, dum ipsum emittit. At vero Spiritus sanctus non ob aliud existit alia a Patre persona, nisi quia ex ipso procedendo accipit. Igitur et a Filio dum alia sit persona, idem Spiritus aut illi esse dat aut ab ipso accipit. Non autem dat, ut palam est; accipit ergo. Circa unam enim et simplicem substantiam Patris et Filii et Spiritus sancti aliam præter eas quæ dictæ sunt, causam differre ad invicem vix quis rectæ fidei assignabit. Quare si alia est a Filio persona Spiritus, dictarum aliquam habitudinem ad ipsum habet. Sin autem non, ab ipso non est alia persona. » Hinc et Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 14; G. O. I, 58) præter alia absurda ex Photianorum systemate sequi et illud affirmat, τὸ ἀντιδιηρημέναι εἶναι λόγον

(89) Photium (ut Scotistas) censuisse, sufficienter Spiritum sanctum a Filio distingui, etsi non habeat ab eo originem, scilicet ex eo, quod non eadem ratione ambo ex Patre procedant, tum ex opere nostro colligi potest, tum ex iis manifestum efficitur, quæ in *Amphiloch.* quæst. 28 a Scotto edita (Quædam ex Photii *Amphiloch.* Neapoli 1814, 4, p. 26-31) de illa quæstione disputat : Si ex eodem principio Filius et Spiritus sanctus procedunt, quomodo nec fratrum appellationem accipient, nec filii nomen Spiritus sanctus acquirat? Ibi in eo potissimum insistit, quod uterque sit ex τῷ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡσαύτως, hanc vero diversitatem progressionis utriusque intius perscrutari sedulo evitat, solum rem exemplis quibusdam ex rebus creatis desumptis illustrare quadantenus conatur. « Jam vero, ait Scottus (p. 31. n. 1), quisque videt, quam sint ineptæ comparationes, quibus ille innititur, cum res, quas in exemplum adducit, non per diversum processionis modum, sed per materiam individuam et formæ diversitatem distinguantur, quæ omnia in divinis personis locum non habent; imo interdum, ut videre est apud D. Thomam p. 1, q. 36, a. 3 ad 1, similitudines propositæ contra Photium potius faciunt. » Patet tum ex principio tum ex fine hujus disputationis Photianæ, quosdam orthodoxos difficultatem movisse, quam ipse frustra enervare contendit. Cæterum inter Græcos auctores, qui dogma catholicum tuebantur, plures invenire est, qui Thomæ argumentum non admittant; quibus suffragari videtur Georgius Scholarius in *Responsione ad Marci Ephesii syllogismos*, cap. 6. (Cod. Monac. 27 f. 194 a. seq.) late eam rem pertractans. Præclare vero ostendit Bessarion, doctrinam illam Photii aut nihil efficere aut in Thomæ rationem refundi. Quærit enim (*Respons. ad Ephes. syllog.* 48; cod. citat. f. 230a. b.) ex iis qui Spiritum et Filium solummodo distingui putant τὰς ἀπὸ Πατρὸς διαφορὰς προόδους, καθ' ἃς τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, quærit, inquam, quam ratione diversæ habeantur progressionem illarum, qua in re hæc differentia consistat. Si in eo, quod generatio immediate est a Patre solo, processio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est, ait, id fere in Thomæ rationem recidit. Si vero in eo, quod utraque a Patre solo, tunc non amplius possunt Filius et Spiritus ab invicem distingui. Nam diversæ quorundam προόδοι sunt aut παρὰ τὸ αἴτιον aut παρὰ τὸ αἰτιατόν; posterior rursus duplici modo esse potest (διχῶς) : vel quia principia ad diversas species pertinent vel quia in diversa supposita secernuntur et terminantur (ἢ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφορῶν εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διάφορα ἄρξασθαι ἄτομα). Jam vero Filius et Spiritus haud secundum speciem differunt, unam et eandem numero naturam et divinam essentiam a Patre progrediendo accipientes; neque sic differunt κατὰ τὰ ἄτομα; primum quidem quia ibi nulla materia nihilque materiæ analogicum, qua ejusdem naturæ supposita ab invicem separantur, deinde quia et suppositorum ex iisdem causis progressionem ejusdem speciei (ὁμοειδεῖς) sunt; hic vero neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Restat ergo progressionum differentiam esse κατὰ τὸν τοῦ αἰτίου λόγον. Sed si utrobique unus Pater erit αἴτιος, tunc certe ex parte τοῦ αἰτίου nulla prorsus differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necessæ est ergo, si divins personæ ab invicem distinguendæ sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre τῇ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα διαφορῇ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι. Sic Bessarion.

A καὶ Πνεῦμα non amplius verum fore; hinc et Bessarion (*De proc. Spirit. sancti*, Apud Aroud. Opusc. theol. aur. q. 232 seq.) omnino Thomæ concordans hanc propositionem propugnat: Εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἐξ Ἰησοῦ οὐκ ἐν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο. Quæ conclusio, licet Scotistæ eam negaverint (89), spectatis et perpensis Patrum [287] principiis validissima existimari debet. Cæterum cf. Petav. *De Trin.* VII, c. 6, n. 6, 7; c. 9, II, 5 seq. Henr. Kilber in [288] Theol. Wirceb. tract. *De Deo uno et trino*, diap. 6, c. 2, n. 407. Quæ cum ita sint, patet tantum abesse ut Latinis aliquis nova relatio effingenda sit, qua ipsorum systema perficiatur, ut præ Photianorum doctrina illud undique absolutum, perfectum sibi que cohærens ostendatur; patet necessariam quamdam σχέσιν omnino in schismaticorum theoria desiderari, neque solum Photii argumentum optime retorqueri verum simul oppugnati ab eo dogmatis veritatem luculentissime demonstrari.

B 8. Sed ad Photium revertamur. Nova effingit monstra, quæ Latinorum doctrina necessario inducat. « At enimvero concidunt proprietates personarum » (cap. 9). Videlicet: Patris proprietates constitutiva est spirare Spiritum; hæc vero tollitur, si communis sit spiratio et Filio. Sed illud assumptum jam refutatum est in altero Photii effato (supra III, §§ 5, 6). Unde cadit et quod inde deducitur: « Pater et Filius in unam contrahuntur personam, quod Sabellianum vel Semisabellianum est. » — Non sequitur, ait Petavius (I. c. c. 10,

C tum et Filium solummodo distingui putant τὰς ἀπὸ Πατρὸς διαφορὰς προόδους, καθ' ἃς τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, quærit, inquam, quam ratione diversæ habeantur progressionem illarum, qua in re hæc differentia consistat. Si in eo, quod generatio immediate est a Patre solo, processio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est, ait, id fere in Thomæ rationem recidit. Si vero in eo, quod utraque a Patre solo, tunc non amplius possunt Filius et Spiritus ab invicem distingui. Nam diversæ quorundam προόδοι sunt aut παρὰ τὸ αἴτιον aut παρὰ τὸ αἰτιατόν; posterior rursus duplici modo esse potest (διχῶς) : vel quia principia ad diversas species pertinent vel quia in diversa supposita secernuntur et terminantur (ἢ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφορῶν εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διάφορα ἄρξασθαι ἄτομα). Jam vero Filius et Spiritus haud secundum speciem differunt, unam et eandem numero naturam et divinam essentiam a Patre progrediendo accipientes; neque sic differunt κατὰ τὰ ἄτομα; primum quidem quia ibi nulla materia nihilque materiæ analogicum, qua ejusdem naturæ supposita ab invicem separantur, deinde quia et suppositorum ex iisdem causis progressionem ejusdem speciei (ὁμοειδεῖς) sunt; hic vero neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Restat ergo progressionum differentiam esse κατὰ τὸν τοῦ αἰτίου λόγον. Sed si utrobique unus Pater erit αἴτιος, tunc certe ex parte τοῦ αἰτίου nulla prorsus differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necessæ est ergo, si divins personæ ab invicem distinguendæ sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre τῇ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα διαφορῇ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι. Sic Bessarion.

stases; quod plane absonum (83). Neque ejusmodi A relatio ex consubstantialitate *per se* spectata peti potest; etenim « quod aliqua consubstantialia sunt, non ideo relatio inter eos intercedit, ut in hominibus est deprehendere (84). Præterea omnibus notum est, [283] in divinis personas essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quæ per similitudinem et identitatem naturæ relatio oboritur, unit potius, non disjungit; at *Trinitatis nomen et mutua hypostaseon connexio, qua sibi invicem adhaerescunt, plane relationem disjungentem exposcit* (85). »

7. Connectitur cum hac postrema Trapezuntii observatione Patrum ac theologorum ratiocinatio, quæ his innititur principiis: 1° non nisi *relationibus* personas divinas ab invicem distingui; 2° relationes autem personas distinguere non posse, nisi secundum quod sunt *oppositæ*; 3° oppositas relationes in divinis nullas esse, nisi *relationes originis* (86); unde efficitur, dempto originis nexu non amplius [284] divinas personas posse ab invicem distingui. Quod nemo Angelico Doctore explanavit accuratius, qui (p. 1, q. 3d, a 2) ita disserit: « Non est possibile dicere, quod secundum aliquid absolutum divinæ personæ ab invicem distinguantur, quia sequeretur, quod non trium esset una essentia. Quidquid enim in divinis absolute dicitur, ad unitatem essentiae pertinet. Relinquitur ergo, quod solum *relationibus* divinæ personæ ab invicem distinguantur. Relationes autem personas distinguere non possunt, nisi secundum quod sunt *oppositæ*. Quod ex hoc patet, quia Pater habet duas relationes, quarum una refertur ad Filium, et alia ad Spiritum sanctum, quæ tamen quia non sunt oppositæ, non constituunt duas personas, sed ad unam personam

(83) Ib. n. 30, p. 536: 'Η μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ σχέσις καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα σώζεται καὶ Γραϊκοῖς, Ἰοῦ δὲ καὶ Πνεύματος οὐδεμία σχέσις εὐρίσκεται, ὥστε αὐτοῖς συγγεῖσθαι τὰ πάντα. Cf. Constantin. Meliten, l. c. c. 27 (G. O. II, 702); Beccum *De proc. Spirit. sancti*, c. 8. n. 5 (ib. I, 505).

(84) P. 475: Οὐ γὰρ τῶ ὁμοουσίους εἶναι τισὶ καὶ σχέσις προσέεται· ἦν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὐσί φύσεως· τούναντιον δὲ τῶ προσεῖναι τισὶ φυσικῆν σχέσιν καὶ ὁμοουσίους εἶναι ἀκολουθεῖ. Cf. Allat-*Vindic. syn. Eph.* c. 45-67, p. 219-220, 497 seq. De his inferius sermo recurret.

(85) Ibid.: Παντὶ που ὀφλον, ἐν τοῖς θεοῖς τῆ οὐσίᾳ ἐνοῦσθαι τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ σχέσεσι διακρίνεσθαι· ἡ γοῦν κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸ ταυτὸ τῆς οὐσίᾳς σχέσις οὐ διακρίσεως, ἀλλ' ἐνώσεως· τὸ δὲ τῆς τριάδος ὄνομα καὶ τὸ ἔχασθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις σχέσιν ἀπαιτεῖ διακρίνουσαν.

(86) Id disertè nec uno in loco Gregorius Nysenus testatur. *Lib. nd Ablad.* (Opp. II. p. 459) docet: 'Εν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῶ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Hoc testimonium, ut alii v. gr. Niceph. Blemmida et Constant. Meliteniota (G. O. I, 55-56; II, 663), adducit quoque Hugo Etherianus (l. III, c. 13, p. 1249): « Immutabilitatem naturæ constantes eam quæ secundum causam ejusque quod est ex causa differentiam non inficiamus. In quo solo discerni alterum ab altero deprehendimus, dum hunc quidem causam esse credimus, hunc vero ex causa. » Rursum Nyssen I. 1, C. Eu-

Patris tantum pertinent. Si ergo in Filio et in Spiritu sancto non esset invenire nisi duas relationes, quibus uterque refertur ad Patrem, illæ relationes non essent ad invicem oppositæ, sicut neque duæ relationes, quibus Pater refertur ad illos. Unde sicut persona Patris est una, ita sequeretur, quod persona Filii et Spiritus sancti esset una, habens duas relationes oppositas duabus relationibus Patris; hoc autem est hæreticum, cum tollat fidem Trinitatis. Oportet ergo quod Filius et Spiritus sanctus ad invicem referantur oppositis relationibus. Non autem possunt esse in divinis relationes oppositæ, nisi *relationes originis*, ut supra probatum est (87). Oppositæ autem relationes originis accipiuntur *secundum principium et secundum id quod est a principio*. Relinquitur ergo quod [285] necesse est dicere vel Filium esse a Spiritu sancto (quod nullus dicit) vel Spiritum sanctum esse a Filio, quod nos confitemur. Et huic quidem consonat ratio processione utriusque. Dictum enim est supra quod Filius procedit per modum intellectus ut Verbum, Spiritus sanctus autem per modum voluntatis ut Amor. Necesse est autem, quod Amor a Verbo procedat. Non enim aliquid amamus, nisi secundum quod conceptione mentis apprehendimus; et secundum hoc manifestum est, quod Spiritus sanctus procedit a Filio. » Et rursum: « Si ab una persona Patris procedunt duæ personæ, scilicet Filius et Spiritus sanctus, oportet esse aliquem *ordinem* eorum ad invicem (88). Nec potest aliquis ordo alius assignari, nisi ordo, quo alius est ex alio. Non est igitur possibile dicere, quod Filius et Spiritus sanctus sic procedant a Patre, quod neuter eorum procedat ab alio, nisi quis poneret in eis

nom. p. 164: "Ὅστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπερηρμένον ἐν μηδενὶ τὴν ἄγλιαν Τριάδα πρὸς ἐκαστὴν ἀσυμφώνως ἔχειν. Et paulo ante: 'Ὁν τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Ἰοῦ ὑποστάσεως τῶ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν μόνῃ τῇ τάξει τῇ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαλαθὴ τὴν διαφορὰν ἔχει· ὡς γὰρ συνάπτεται τῶ Πατρὶ ὁ Ἰὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερεῖται κατὰ τὴν ὑπαρξίν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, ἐπινοῖα μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. De quo loco conf. Georg. Trapezunt. *G. O. I.* 464-513 seq. Similia occurrunt apud Cyrillum Alex. *Theaur. lib. II*, c. 3; lib. VII, c. 1. Cf. Joh. Theol. in sess. XVIII, conc. Flor. (Hard. IX, 201-204) et Petav. *De Tris.* VII, 9-2.

(87) Cf. ib. q. 28, a. 3: « De ratione autem relationis est respectus unius ad alterum, secundum quem aliquid alteri opponitur relative. Cum igitur in Deo realiter sit relatio (a. 1), oportet, quod realiter sit ibi oppositio. Relativa autem oppositio in sui ratione includit disjunctionem. » Cf. et art. 4.

(88) Id negat Theophanes Procopowicz op. cit. cap. 18, § 304, p. 391, 392, contendens sufficere relationes ad Patrem, ad se invicem eos non referri nisi secundum consubstantialitatem, ac præterea ad Scotistas fugiens, ut a Thomæ argumento se extricet. Verum quemadmodum ejusmodi effugia cum Patrum doctrina pugnent, ex dictis jam dignosci potest.

materialem distinctionem, quod est impossibile. » Imo secus nec ipsæ processiones distinguerentur, ut Thomas (ib. ad 7) docet : « Spiritus sanctus distinguitur personaliter a Filio in hoc, quod origo unius distinguitur ab origine alterius. Sed ipsa differentia originis est per hoc, quod Filius est solum a Patre, Spiritus sanctus vero a Patre et Filio. Non enim aliter processiones distinguerentur, sicut supra ostensum est. » Simili modo jam Hugo Etherianus disputarat (l. III, c. 12, p. 1247) : « Pater a Filio alia persona est, eo quod per generationem ei esse præstat. In hoc enim differt a Filio, quod ei esse dat per nativitatem; rursus a genitore Filius differt, quod nascendo accipit ab ipso existentiam. Item a Spiritu sancto [286] per hoc differt Pater, quia esse illi dat, dum ipsum emittit. At vero Spiritus sanctus non ob aliud existit alia a Patre persona, nisi quia ex ipso procedendo accipit. Igitur et a Filio dum alia sit persona, idem Spiritus aut illi esse dat aut ab ipso accipit. Non autem dat, ut palam est; accipit ergo. Circa unam enim et simplicem substantiam Patris et Filii et Spiritus sancti aliam præter eas quæ dictæ sunt, causam differre ad invicem vix quis rectè fidei assignabit. Quare si alia est a Filio persona Spiritus, dictarum aliquam habitudinum ad ipsum habet. Sin autem non, ab ipso non est alia persona. » Hinc et Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 14; G. O. I, 58) præter alia absurda ex Photianorum systemate sequi et illud affirmat, τὸ ἀντιδιηρημένα εἶναι Λόγον

(89) Photium (ut Scotistas) censuisse, sufficienter Spiritum sanctum a Filio distingui, etsi non habeat ab eo originem, scilicet ex eo, quod non eadem ratione ambo ex Patre procedant, tum ex opere nostro colligi potest, tum ex iis manifestum efficitur, quæ in *Amphiloch.* quæst. 28 a Scotto edita (Quædam ex Photii *Amphiloch.* Neapoli 1814, 4, p. 26-31) de illa quæstione disputat : Si ex eodem principio Filius et Spiritus sanctus procedunt, quomodo nec fratrum appellationem accipient, nec filii nomen Spiritus sanctus acquirat? Ibi in eo potissimum insistit, quod uterque sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡσαύτως, hanc vero diversitatem progressionis utriusque intimius perscrutari sedulo evitat, solum rem exemplis quibusdam ex rebus creatis desumptis illustrare quadantenus conatur. « Jam vero, ait Scottus (p. 31. n. 1), quisque videt, quam sint ineptæ comparationes, quibus ille innititur, cum res, quas in exemplum adducit, non per diversum processionis modum, sed per materiem individuam et formæ diversitatem distinguantur, quæ omnia in divinis personis locum non habent; imo interdum, ut videre est apud D. Thomam p. 1, q. 36, a. 3 ad 1, similitudines propositæ contra Photium potius faciunt. » Patet tum ex principio tum ex fine hujus disputationis Photianæ, quosdam orthodoxos difficultatem movisse, quam ipse frustra enervare contendit. Cæterum inter Græcos auctores, qui dogma catholicum tuebantur, plures invenire est, qui Thomæ argumentum non admittant; quibus suffragari videtur Georgius Scholarius in *Responsione ad Marci Ephesii syllogismos*, cap. 6. (Cod. Monac. 27 f. 194 a. seq.) late eam rem pertractans. Præclare vero ostendit Bessarion, doctrinam illam Photii aut nihil effecere aut in Thomæ rationem refundi. Quærit enim (*Respons. ad Ephes. syllog.* 48; cod. citat. f. 230 a. b.) ex iis qui Spiritum

et Filium solummodo distingui putant τὰς ἀπὸ Πατρὸς διαφορὰς προόδους, καθ' ἃς τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, quærit, inquam, quam ratione diversæ habeantur progressiones illæ duæ, quæ in re hæc differentia consistat. Si in eo, quod generatio immediate est a Patre solo, processio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est, ait, id fere in Thomæ rationem recidit. Si vero in eo, quod utraque a Patre solo, tunc non amplius possunt Filius et Spiritus ab invicem distingui. Nam diversæ quorundam πρόοδοι sunt aut παρὰ τὸ αἴτιον aut παρὰ τὸ αἰτιατόν· posterius rursus duplici modo esse potest (διχῶς) : vel quia principiata ad diversas species pertinent vel quia in diversa supposita secernuntur et terminantur (ἢ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφορῶν εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διάφορα ὀρίζεσθαι ἄτομα). Jam vero Filius et Spiritus haud secundum speciem differunt, unam et eandem numero naturam et divinam essentiam a Patre progrediendo accipientes; neque sic differunt κατὰ τὰ ἄτομα· primum quidem quia ibi nulla materia nihilque materiæ analogicum, qua ejusdem naturæ supposita ab invicem separantur, deinde quia et suppositorum ex iisdem causis progressionibus ejusdem speciei (ὁμοειδεῖς) sunt; hic vero neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Restat ergo progressionum differentiam esse κατὰ τὸν τοῦ αἰτίου λόγον. Sed si utrobique unus Pater erit αἴτιος, tunc certe ex parte τοῦ αἰτίου nulla prorua differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necesse est ergo, si divinæ personæ ab invicem distinguendæ sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre τῇ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα διαφορᾷ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι. Sic Bessarion.

8. Sed ad Photium revertamur. Nova effingit monstra, quæ Latinorum doctrina necessario inducat. « At enim vero concidunt proprietates personarum » (cap. 9). Videlicet : Patris proprietas constitutiva est spirare Spiritum; hæc vero tollitur, si communis sit spiratio et Filio. Sed illud assumptum jam refutatum est in altero Photii effato (supra III, §§ 5, 6). Unde cadit et quod inde deducitur : « Pater et Filius in unam contrahuntur personam, quod Sabellianum vel Semisabellianum est. » — Non sequitur, ait Petavius (l. c. c. 10,

§ 17) : « Nam personæ duæ sua singulæ proprietate constitutæ sunt, quæ sunt ἡ πατρότης καὶ υἱότης, quibus integre et invicem distinctæ hypotases existunt. His jam constitutis alia quæ est spirandi proprietatis accedit, eaque divinam essentiam, ut est in Patre ac Filio, sive ut in Patre et a Patre est in Filio, *consequitur* ac modificat. Itaque; ut unum fiat ex ambobus principium, unusque spirator, non tamen una persona; si quidem ἡ προβολὴ non est personalis proprietatis, sive τὸ ἴδιον ὑποστατικόν, hoc est, personam constituens. » Gennadius, in *Exposit. con. Flor.* p. 1, sect. 10, hoc postremum merito inculcat : « Si hypostaticum personæ Patris producendi actum poneremus, tunc utique id inconveniens sequeretur, vereque esset Filius una cum Patre persona, constitutivæ proprietatis cum eo communicans. Sed quia personæ Patris constitutiva proprietatis paternitas et generatio dicta est esse, [289] producere vero proprietatis sive notio, quæ sequitur *Personam constitutam* ipsius, quæ necessitas est, eum qui cum illo communem habet eam proprietatem, quæ personæ ejus constitutiva non est, unam esse cum eo personam? Nam sicuti communicans cum Patre Filius, scilicet Spiritum ejus esse, quemadmodum et Patris, et mitti ab eo, quemadmodum et a Patre, tamen non cum eo personas communicat, quia Spiritum dici Patris vel ab eo mitti non est paternæ personæ constitutivum; sic neque qui productionem communem cum Patre habet, in unam personam conjungitur, quia producere non est paternæ personæ constitutivum. Quod si mirum est duas personas esse unum principium et non conjungi (confundi), magis mirum erit, quod tres personæ sint unum principium nec conjungantur (confundantur). » Bessarion, epist. ad Alex. Lasc. c. 8. (Hard. IX, 1070) : « Quod si operationem spirandi, inquit, constitutivam personæ paternæ poneremus, tunc sequeretur hoc inconveniens... Ponere autem potentiam spirandi constitutivam esse personæ Patris, et ex solo Patre Spiritum procedere, *unum et idem est*. Quare qui hoc dicit, *petit principium*. » Quæ J. Beccus in hanc rem respondet, ea potius in posteriores Latinomachos quadrant, quibuscum ille pugnabat, quam in ipsum Photium (90). Demum eodem jure, [290] quo Græci Photiani Latinos, quia communem faciunt Patri Filioque spirationem activam, Sabellianismi incusant, eodem, imo majori possunt hi

(90) Nimirum (Or. de un. c. 36; G. O. I, 156-158) illud urget: Τὸ ἐκπορεύεσθαι significare ex Photio τὴν ἐκ Θεοῦ φυσικὴν καὶ οὐσιώδη τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν, hanc vero ὑπαρξίν, etiam per verba προῦναι προχεῖσθαι, προέρχεσθαι exprimi, quæ vocabula ex sententia Ecclesiæ Græcæ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπὶ τοῦ ἀπλοῦ Πνεύματος λέγεσθαι constet; neque tamen quemquam putare, inde vel Spiritus simplicitatem destrui vel συναλοφὴν Patris et Filii insinuari. Unde arguit: Vel dum simplex Spiritus ex Patre et Filio dicitur ab Ecclesia *profundi*, Patrem et Filium in unam dices contrahi personam, quod communi repugnat sensui; vel si hoc non vis, neque

illos, quia Filium omnia Patris possidentem a spiratione excludunt, Filii coefficientia Patris honorem minui autumant et anxie nimis Patris prerogativas inculcant, Arianismi arguere. Quo Ratramnus (I. 1, c. 3, p. 229; I. III, c. 6, p. 298); Petrus Mediolan. (ad imp. Alex. G. O. I, 380 seq.); Beccus (in Testam, ib. p. 377) aliique spectasse videntur. Neque postremo id advertisse amplius opus est, nullam hinc divisionem discriptionemque sequi, neque unum Patris idioma ipsi integrum servari, alterum vero destrui, quæ ex dictis jam satis refutata sunt.

9. Rursum declamat Photius (cap. 11 : « Præterea si duo principia in thearchica et superessentiali Trinitate conspiciuntur, ubi erit tandem toties decantata Deoque digna monarchiæ vis? Quomodo non polytheismi impietas nunc irrupet? Quomodo non sub Christianismi specie ethnici erroris superstitione ab iis qui talia audent dicere introducetur? » Sed quonam pacto monarchia destruitur et inducitur polytheismus? « Duo principia inducuntur. » Sed hoc probandum Photio erat, non assumendum, ut merito respondet Beccus (Or. de un. c. 38; G. O. I, 158, 159); imo contrarium supra probatum est (III, § I seq.). « Etiam si enim, ait Bessarion (91), Pater et Filius non unum sint principium, quæ Pater et Filius tamen unum sunt in principio εἰδικῶν, quod est divina essentia, secundum quam unam et eandem numero in ambobus existentem Spiritum producant; [291] et hoc sufficit ad hoc, quod unum sit principium Divinitatis; sicut etiam unum principium creationis Trinitas, licet Trinitas sit, propter unam et eandem trium voluntatem. » Eodem jure, ait alibi (ep. ad Alex. Lasc. Hard. IX, 1071) præfatus cardinalis, quo gentiles olim Christianos accusarunt, quod tres statuunt deos, tria principia, dum æqualiter Patri et Filio et Spiritui sancto tribuunt rerum creationem ac gubernationem, hic Græci accusant Latinos; et eodem modo, quo SS. Patres illos ethnicos refutarunt monarchiæ dogma exponentes, eodem et hi criminatores refelluntur, quoniam ad Patrem omnia referuntur, ab eo quidquid habet, habet Filius, et una eademque in spirando est actio Patris atque Filii.

19. Nec minus fallaciter ratiocinatur Photius, c. 12 : Si duo in Trinitate principia admittantur, etiam tertium admittendum est, cum trinum magis locum habeat in Trinitate quam dualitas. Responderi potest primo, falso supponi, duo admitti

contendere potes, quando Romani dicunt Spiritum ex Patre Filioque *procedere*, tum confusionem et contractionem Patris et Filii introduci.

(91) Bessarion c. 19 contra Marci Ephes. syllog. 36. (Cod. Mon. 27 f. 252, 253) : Εἰ γὰρ καὶ μὴ εἶεν ἐν αἰτίῳ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἢ Πατήρ καὶ Υἱὸς, ἀλλ' εἰσὶν ἐν τῇ εἰδικῇ ἀρχῇ, ἥτις ἐστὶν ἡ θεῖα οὐσία, καθ' ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶν ἐν ἀμφοῖν οὖσαν τὸ Πνεῦμα προάγουσι· καὶ τοῦτ' ἀρκεῖ πρὸς τὸ μίαν ἀρχὴν εἶναι θεότητος· ὡς περ καὶ μίαν ἀρχὴν κτίσεως ἢ Τριάδος, καίτοι Τριάς οὖσα, διὰ τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν τριῶν θέλησιν.

principia diversa a Latinis; secundo, nullam esse rationem, cur tres personæ principiantes ad intra statuatur, imo admitti eas non posse, esse vero rationem, cur duabus personis principii ratio vindicetur, licet non ut personæ distinctæ in processione concipiantur (cf. supra III, § 4). Quod ad posterius attinet, id vel ipsa Patris ostendit appellatio, qua πρώτη αἰτία καὶ ἀρχὴ προκαταρκτικῆ nuncupatur, nimirum ut hac prærogativa secernatur ab illa, quæ est ἀρχὴ ἐξ ἀρχῆς quæque etiam ἀρχὴ simpliciter dicitur (vide infra Greg. Naz. § 24); prius vero non minus ex dictis patet. Scite sanctus Thomas (q. 30, art. 2 ad 4): « Oppositio relationis non permittit, ut cum relatione Spiritus sancti sit relatio principii respectu divinæ personæ, quia ipse procedit ab aliis personis, quæ in divinis esse possunt. » Neque congruentiæ ratio inde petita juvat, quod τὸ τριαδικὸν magis locum habeat in Trinitate, quam τὸ δυαδικὸν, ternarius magis quam binarius. Nonne et a Photianis τὸ [292] δυαδικὸν admittitur, dum docent, in Trinitate esse τὸ ἄναρχον καὶ τὰ ἐξ ἀρχῆς, duas personas esse αἰτιατὰ, duplicem esse πρόοδον, generationem et processionem? Nulla exhinc sequitur dissectio ac divisio in Trinitate, neque Patris prærogativa quidquam minuitur, et ex dictis patet. Quamobrem non erat, cur Photius: « Christianorum auribus intolerabilia, iracundiam æque ac luctum excitantia » (cap. 13), quæ Latinorum doctrinæ coniectaria logice ac vere necessaria sunt, traduceret; nullum ex allatis absurdis Ecclesiæ occidentalis dogma ferit.

11. Post alia duo argumenta jam superius perpensa (III, §§ 4, 8 seq.), ita Photius (cap. 16) prosequitur: « Neque hoc prætereundum, quod ipsam personam Patris in duas impia illa doctrina dividit vel omnino Filii personam in partem paternam hypostaseos assumptam decernit. » Idque ex eo potissimum probat, quod « Pater non ratione essentiali, sed ratione personæ sit causa eorum quæ ex ipso, » quod axioma, prout hic ponitur, falsum esse demonstratum est (III, § 11). Non incongrue contra Nicolaum Methonensem similia effluentem ita disserit Hugo Etherianus (l. II, c. 4, p. 1218): « Manifestum quod Filius Patris personam ut patientem defectum aliquam non adimplet; neque quisquam ipsum Filium partem esse personæ Patris, eo quod Spiritus ex ipso procedat, dicere cogitur. Quomodo enim si Filius eadem ratione connumeratur Patri, qua Spiritus utrique, personæ Patris portio inveniatur Filius? Sane si nata Lot

(92) Quæ huc quodammodo spectant Hugonis Etheriani verba (l. I, c. 12, p. 1205) in quibusdam corrupta videntur. Legitur apud eundem: « Non omnis proprietates personam describit, id est sicut ea equaliter (?) ei, quæ segregare naturam putatur a reliquis, sic quædam proprietates in his quidem quæ diversarum substantiarum sunt, segregant naturam; in consubstantialibus, id est, in his quæ sunt ejusdem naturæ, vero personam insignire videntur, ut in homine et equo risibile atque hin-

A eadem ratione est causa filii, qua parens utriusque causa existit, minime ipsa in paternæ compositionem personæ adigitur. » Photio vero ita Hugo (l. II, c. 18, p. 1233) breviter respondet: [293] « Vanus est sermo et inefficax, qui propter causam et causativum personam Patris in duo dividit aut Filii personam Patris personæ causam (l. partem) constituit. Causa (ed. causam) enim et causativum nesciunt personam dividere, neque in inferioribus. Non ergo causa existens cum Patre Spiritus dividit (Filius) paternam personam. » Præterea card. Besarion, ep. ad Alex. Lascar. c. 7 (l. c. p. 1063) hoc pacto argumentum in Photianos retorquet: « Si generatio et spiratio ita essent propriæ personæ paternæ, ut utraque per se constitueret ejus personam, uniuscujusque vero operationis principium est forma, dum formæ (per formam intelligimus principium harum duarum operationum) essent principia. Sed unaqueque forma, id est, unumquodque principium operationis constitutivæ cum illa operatione aliquam personam constituit, sicut essentia, quæ est principium generationis activæ, cum ipsa generatione Patrem constituit; et sic Pater essent duæ personæ. Hoc autem inconveniens est. »

12. Docet Photius (cap. 17) et qui eum sequuntur, ut Nicolaus Methonensis (c. 24): Omne quod proprium unius est, quod translatum de duobus aliis dicitur, si de utroque pari modo verificatur, consubstantiales eos ostendit; si vero de uno tantum, non autem de altero verum erit, diversæ naturæ eos esse manifestat. Quod continuo exemplis illustrare student; risibile v. gr. de homine, non de angelo, de Socrate ac Platone, non vero de Socratis imagine prædicari potest. Sic igitur quod proprium est Patris, ita arguunt, videlicet spiratio activa, dum duabus cæteris personis transferendo adaptatur, atque de Filio quidem vere prædicari affirmatur, non autem de Spiritu sancto, diversæ substantiæ esse Filium ac Spiritum omnino convincit. Verum inanis est res universa; non solum quia proprietatum, quæ ad unum *κρῖτως* spectant aliisque accommodari possunt, varia sunt genera nec omnes illationem ad identitatem vel diversitatem naturæ permittunt (92), sed multo magis quia Photii [294] theoria in hypothesi falsa versatur, dum supponit, *Patris esse proprium producere Spiritum*, idque non nisi ex arbitrio adaptari et accommodari personæ Filii atque in eam transferri (cf. art. præced. § 5 seq.). Neque hinc sequitur ulla necessitas, qua Patris

nibile; quæ cum differentium naturarum sint proprietates, intra eandem speciem non substantiam secat alterutra, sed personarum separationis indicium adjecto numero tantum præstat; *dextrum* autem et *sinistrum* et hujusmodi *nec secant substantiam nec personas definiunt*. Similiter his divinæ personæ habent quasdam proprietates, quæ *neutrum efficiunt*, quasdam vero quæ *alterum*, quæ solum tres sunt: paternitas, filiatio atque processio. » Cæterum cf. art. præced. et § 13.

persona in naturam dissolvatur (c. 19); spiratio activa non essentiae qua tali nec ut principio agentis vindicatur; Patris persona aequae ac persona Filii jam constituta supponitur neque exinde destruitur; constitutiva personae non eripiuntur Patri, sed intacta prorsus manent, ut satis jam declaratum fuit.

13. « Si proprium Patris » (ita Photius cap. 48). « transferitur in Filium, etiam proprium Filii transfertur in Patrem, ita ut et Pater generationem subeat ac genitus censeatur. At cum quod fundamenti loco ponit, falsum esse jam satis constat, neque ea consecutio quidquam virium habebit. Ne eadem repetamus, Bessarionis praeclaram disputationem hic exhibebimus jam dicta uberius illustrantem. Querit itaque Bessarion (ep. ad Alex. Lascar. c. 5; Hard. IX, 1060), quidnam sit personae Patris constitutum (τί ποτ' ἐστὶν ἴδιον εἶδος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συνιστῶν). Ac primo inquit, utrum sit τὸν ἀγέννητον. At non videtur, inquit; hoc enim est negatio [ἀπόφασις]; 92' nil autem eorum quae sunt secundum negationem hoc aliquid est. Immo innascibilitas non [295] est nisi proprietates, quae sequitur jam constitutam ejus personam (ἴδιωμα ἐπόμενον συστάτι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ). Secundo disceptat, an sit τὸ ἀίτιον, hoc quod dicitur causa sive principium. Neque hoc admittendum. Nam si hoc esset constitutiva ejus forma, causa seu principium, αἴτιος, potius diceretur quam Pater; at ab omnibus doctoribus communiter Pater nominatur. Praeterea sic non reale quidquam, sed ideale quoddam foret, νόημα, non πρᾶγμα* communicabile esset, dum tamen communicabile nulli dat formaliter esse incommunicabile, quod facit erga personam formale ipsius constitutum (93). Restat igitur, aut paternitatem solam aut spirationem (τὴν προβολήν) solam, aut ambas esse constitutum personae paternae. Sed imprimis tertium est impossibile, sive 1) ita concipitur, ut per se utraque constituere possit, sive ita 2) ut non nisi ambae simul id valeant. Nam si utraque nota per se (ἰδίᾳ) constituerit, jam duas formas (δύο εἶδη) Pater haberet, et consequenter duae personae esset, et duas personas et duas formas habens. « Cum enim illae sint rationes distinctae, si quaelibet earum esset personae constitutiva, cum constitutivae formaliter diversae sint respectu diversorum consti-

tutorum, sequitur id quod diximus: Pater esset duas personales formas habens, sicut si quis homo duas haberet [296] animas, quod absurdum est (94). Quod si vero non utraque per se, sed ambae simul (ἅμα) constituerent, neque qui diceret Patrem solum, significaret personam paternam, neque qui προβολέα. Attamen hujus totum contrarium est in usu; omnes enim doctores et omnis Scriptura cum dicunt Patrem, divinam ejus personam significant; nostri etiam (Græci) cum dicunt προβολέα, ipsum Patrem solum putant significare. Igitur nec ambae simul sunt constitutivae personae paternae nec utraque per se. Restat ergo aut paternitatem esse constitutivam et propriam Patris formam, spirationem vero sequi eum jam constitutum, aut e converso. . . At si τὸ προβάλλειν quidem constituit, τὸ γεννᾶν vero sive paternitas sequitur, absurdum quidem est quod praeter omnium doctorum traditionem est, sequitur: esset spiratio prima et immediata Patris operatio (πρώτη καὶ ἄμεσος ἐνέργεια); nam haec a constitutiva cujusque personae forma prodit, per ipsam autem aliae operationes fiunt; hinc sequeretur ulterius, per spirationem fieri generationem, ita ut non amplius, ut theologi asserunt, Spiritus per Filium procederet, sed Filius per Spiritum generaretur (95). Cum vero haec absurda sint ac traditioni contraria, restat paternitatem constituere personam paternam, et hanc ejus esse incommunicabilem formam, spirationem vero sequi jam constitutam [297] ejus personam. Inde efficitur ipsum τὸ γεννᾶν primam et immediatam operationem personae paternae esse; ipsum vero προβάλλειν fieri διὰ τοῦ γεννᾶν, non quidem tanquam per principium, sed ut per aliquid necessarium, quod *praexigitur* (96). Quod si ita est, jam inde desumitur argumentum, quod Filium ab activa spiratione excludi non posse demonstrat. Id Bessarion (l. c. c. 6, init. p. 1061) hoc pacto proponit: « Per primam et immediatam operationem uniuscujusque personae perficiuntur omnes aliae operationes; sed prima et immediata operatio Patris est generatio; per generationem igitur perficitur actio spirandi: et sic ex Patre per Filium procedit Spiritus sanctus. »

14. Post longam illam de textu Joan. xvi, 13, disputationem (cap. 20, 30) novum sophismatum

(92) Cf. Augustin. *De Trin.* v, 7; Thom. *Sum.* q. 32, a. 4 ad 1.

(93) Cod. Monach. 27 f. 41 a. hic ea tantum habet: Ἐπι τὸ αἴτιον καθόλου κατὰ τοῦ Πατρὸς τε καὶ προβολέως λεγόμενον νόημα μόνον ἔσται, καὶ οὐδὲν πρᾶγμα* ὃ δὲ τοιοῦτόν ἐστιν, ἔστιν οὐκ ὄν· τὸ δὲ μὴ ὄν, οὐ δύναται τοῦ ὑπερουσίου ὑποστατικὸν εἶναι· λέιπεται οὖν, κ. τ. λ. Sed multo uberius est textus Lat. apud Hard. l. c. « Item cum causa seu principium universale quiddam sit; hoc dictum est secundum illos philosophos, qui tenent universalitatem fieri secundum intellectum; si tamen diceretur universalis nullo modo ab intellectu dependere, adhuc non esset dicendum, quod illud commune principium esset alicujus personae formaliter constitutum, cum communicabile, » etc., ut supra.

(94) In cod. Mon. l. c. tantum legitur: Ἐὶ μὲν

οὖν καὶ ἐκάτερον ἰδίᾳ, δύο ἄρα εἶδη ὁ Πατὴρ ἔξει, καὶ ἀκολούθως καὶ δύο πρόσωπα ἔσται, ὡς δύο προσωπικὰ εἶδη ἔχων, ὡς περ ἂν εἴ τις ἄνθρωπος δύο ἔχοι ψυχὰς, ὅπερ ἀποπον.

(95) Ibid. Ἡ πρώτη καὶ ἄμεσος ἐκάστου προσώπου ἐνέργεια ἀπὸ τοῦ συστατικοῦ εἶδους αὐτοῦ πρόβεισι· πᾶσαι δ' ἄλλαι ἐνέργειαι διὰ ταύτης τῆς πρώτης δηλαδὴ ἐνεργείας. . . εἰ γοῦν καὶ τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ τὸ προβάλλειν ἐστὶ τὸ συστατικὸν εἶδος, ἔσται ἢ μὲν πνεύσις ἢ ἐκπύρεσις ἢ πρώτη αὐτοῦ καὶ ἄμεσος ἐνέργεια· διὰ δὲ τοῦ πνεῦσις καὶ προβάλλειν γέννηθήσεται ὁ Υἱὸς· καὶ οὐκέτι τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς οἱ θεολόγοι φασίν, ἀλλ' ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος πρόβεισι.

(96) Id declarat sanctus Thomas, *Sum.* 1, q. 33, a. 4 ad 5; et q. 27, a. 4.

cyclus auspiciatur Photius, in quo plura jam dicta aliis verbis repetit novaque iis adjungit. Quæ cap. 31 disserit, reipsa cum iis conveniunt quæ cap. 7 disputarat (cf. § 4) Supponitur hic duplex πρόβολή ut a Latinis propugnata, supponitur ab utroque spirante peculiare quid conferri ex eorum sententia, ex parte Patrem, ex parte Filium spirare. Sed « non ex patre, » ait Hugo Etherianus (l. II, c. 2, p. 1260), « Pater et Filius Spiritum, sed *ex toto et perfecte uterque pariter* emittit; solus enim Filius existit de Patre absque medio, ideoque perfecte Spiritum emittit sicut Pater. » Reliqua, quæ notanda veniunt, jam § 4 dicta sunt.

15. Quod ad illud spectat, pluribus proprietatibus a Patre distinctum fore Spiritum quam Filium, adeoque et a Patre remotiorem cogitandum esse in Lat. systemate (cap. 32), id falsum esse non minus superius dicta convincunt. Sola enim processione seu spiratione passiva distinguitur Spiritus a Patre et Filio; nec paternæ substantiæ Filius propior est quam Spiritus; quia reipsa uterque est [298] immediate a Patre et ab eo totam divinitatis accipit plenitudinem. Nec obstat quod Patres dicunt Spiritum mediate esse a Patre, immediate a Filio; quo id sensu dicatur, satis (artic. præced. § 17 seq.) declaratum fuit. Audiatur nunc et Manuel Calecas, qui (l. III, p. 438, ed. clt.) hoc pacto objectioni occurrit; « At ista sacris doctoribus potius imputanda sunt, siquidem absurda videantur. Ipsi quippe sunt, qui Spiritum a Patre tertium decent, sumptas cil. ab ipso Domino occasione in salutaris traditione baptismatis, ac per Filium procedere dicunt, perque ipsum Patri conjungi.... Præterea Spiritus sanctus, si a Patre quidem alio processu, a Filio autem alio procederet, essetque processus ex ambobus duplex, fortassis haberet rationem, culpam differentiam processuum; quod etiam differenter a Patre et Filio distaret Spiritus, ac propterea gradus in personis quosdam cogitare. Sin vero unus idemque sibi ab utroque processus est, similiter etiam ad utrumque referetur.... Quemadmodum Pater non magis perfectus est quam Filius, quod ille causa, iste causalis (causatus) sit, neque ideo ab illo distat, etsi secundus ab eo ratione causæ dicitur; divinitas enim in utroque una: ita et Spiritus sanctus, etsi juxta unicum simplicemque processum ex Patre per Filium est, et ad Patrem et Filium veluti ad unum productorem spirantemque refertur, quorum et Spiritus est et spiraculum dicitur; non tamen minor est Filio, neque Patre minor erit, licet per Filium Patri conjungatur; alioquin et Filius erit, dissimilis Patri, eo quod causalis sit, etsi non ita sicut Spiritus, juxta tamen proportionis rationem.... Ordo autem et ad aliquid (πρός τι sive relative) quomodolibet habere, naturarum non facit differentiam. Nam v. gr. eo quod amicus sit, vel vicinus vel magister, nihil in se ipsum alicubi accedit, ut propter habitum perfectior in se ipso secundum essentiam sit; neque si quispiam filium ac nepotem habeat, tertius maxime

erit vel similior vel dissimilior avo secundum essentiam quam filius. [299] Quod si in rebus humanis ita contingit, multo magis in divinis personis, ubi una asseritur natura, ac præter solam, quæ secundum causam et causale est, differentiam nulla alia discretio est. » Hoc Calecæ responso contra eandem difficultatem utitur Natalis Alexander (l. c. pag. 529, 530).

16. Quod Photius (cap. 33) urget, Spiritum ad plura referri principia differentia, id jam satis (art. præced. § 4) discussum fuit; neque dici potest πολύαρχον ἀρχήν admitti, ubi non nisi unum principium apparet. Dicant præterea Photiani, an tres personæ in communibus ad extra operationibus sint πολύαρχος ἀρχή. Si affirmarint, Muhamedanis et gentilibus, victas dabunt manus; si negaverint, multo minus id in processione Spiritus sancti ex Patre et Filio asserere poterunt. Rursum ad jam dicta reducimur, dum sequens Photii sophisma (cap. 34) perpendimus, ubi arguit Spiritum a consubstantialitate cum Patre excludi, cum communio Patris et Filii sit secundum substantiam. Verum sane est Patrem et Filium communionem habere secundum substantiam, sed ex probatis quoque communionem habent in relatione ad Spiritum sanctum quæ ab essentia, etsi non secundum rem, sed secundum rationem distinguitur. Filius excluditur a generatione activa etiam apud Græcos et tamen κατ' οὐσίαν cum Patre communicat; eadem ratione excluditur Spiritus ab activa spiratione et tamen a communionem secundum substantiam cum Patre et Filio non arcetur. Neque enim ratio principii et principiati essentiam constituit, ut toties inculcatum est, nec minorem potentiam faciunt pauciores relationes vel notiones (cf. § 5, II.). Joan. Argyropulus vero non absone notat (*De proc. Spirit. sanct.* c. 9; *G. O. I.*, 413) a Patre generativam facultatem Filio, generativam et productivam facultatem Spiritui sancto communicari non ut δυνάμεις verum ut τελειότητας; unde Filium non posse alterum Filium generare nec Spiritum alium Spiritum emittere vel gignere. Idem sibi vult Hugo Etherianus, dum scribit (l. I, c. 15, p. 1209): « Eadem potentia est in Patre, [300] secundum quam potest generare, quæ est in Filio, secundum quam potest generari, quamvis diversis effulgeat proprietatibus, veluti una potentia est hominis disciplinæ perceptibile » etc. Hæc cum iis connectenda, quæ Thomas disputat I, q. 42, a. 6 ad 1 et ad 3. Hoc posteriori loco hæc habet: « Sicut eadem essentia, quæ est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem est potentia, qua Pater generat et Filius generatur. Unde manifestum est, quod quicquid potest Pater, potest Filius; non tamen sequitur, quod possit generare; sed mutatur quid in ad aliquid; nam generatio significat relationem in divinis. Habet ergo Filius eandem potentiam, quam Pater, sed cum alia relatione, quia Pater habet eam ut dans, et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generare; Filius

aulem habet eam ut *accipiens* ; et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generari. » Hæc et aliis illustrandis Photii argumentis prosunt. Demum et alia ratione ostendit card. Bessarion (epist. ad Alex. Lasc. c. 7 ; Hard. IX, 1063) nullam sequi quoad naturam inferioritatem, quod Spiritui ratio principii denegatur : « Quod si quis rursus, inquit, dicat : Igitur minor est Spiritus sanctus et Patre et Filio, si quidem Pater generat Filium, Filius et ipse cum Patre spirat Spiritum, Spiritus vero nec Filium generat nec se ipsum nec alium Spiritum spirat : vana ratio ejus est et contra seipsum, qui hæc dicit, concludit. Si enim nullius personæ principium esse imperfectionis et imminutionis signum in Trinitate putandum esset, *pauciorum* quoque *personarum causam esse* imperfectionis esset ; Filius igitur, cum unius personæ duntaxat, Spiritus videlicet, principium sit, minor esset hac ratione Patre, qui ambarum personarum est principium. At hoc inconueniens est solum cogitare. Igitur illud quoque similiter absurdum est. *Principium* enim, prout est actui conjunctum, *vel a principio esse*, cum de personalibus proprietatibus sit, neque majus neque minus alterum altero vel esse vel dici facit. »

[301] 17. Novo dilemmate utitur Photius cap. 35 : « Processio Spiritus sancti ex Filio aut est eadem cum processione ex Patre, aut diversa vel contraria. Si prius, communicantur idiomata et characteres personarum ; si alterum, incidimus in Manichæorum vel Marcionitarum hæresin. » Concors vero est Catholicorum responsum, non esse diversam processionem Spiritus sancti a Filio ab illa, qua procedit ex Patre, ac multo minus contrariam ; proinde a Manichæismi spectris, quæ jam satis deridet Beccus (G. O. I, 80, 81), nihil omnino fore timendum, sed esse omnino eandem (III, § 1 seq.), neque tamen communicari personarum characteres, quod Photius non nisi ex supposito falso principio (ib. § 5 seq.) affirmavit. Neque uberiori responso opus est ad cap. 36 post ea, quæ (art. 3, §§ 12-18) jam disputata sunt, ubi ostensum fuit, nequaquam, ex eo quod ἡ πνεῦσις trium communis non sit, colligi posse, eam unius personæ propriam existere. Neque Patri eripitur spiratio, neque hypostaticæ proprietates transferuntur (cf. supra § 13).

18. Attamen nec hic quiescit schismatis pessimi auctor et jam dicta aliis inflexa formis reproducens cap. 37 rursum instat, in Latinorum hypothesi debere et Spiritum aliam producere personam, hanc porro aliam, et sic deinceps in infinitum, ita ut gentilium polytheismum adhuc superent et transcendant. Quæ plane absurda sunt. Constat primo minime Latinos cogi aliam etiam personam admittere a Spiritu sancto productam. Id supra (§§ 4, 5) osten-

(97) p. 528 : Τὸ μέντοι προβάλλειν οὐ προθεωρούμενον τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως καὶ οὐκ ἐναντίον λόγῳ τινὶ ὑποστάσεως· οὔτε γὰρ ὁ Πατήρ διὰ ταῦτα Υἱὸς ἢ πρόβλημα· οὔτε ὁ Υἱὸς εἰς Πατέρα μεταπίπτει, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἐξίσταται τῶν ἰδίων αὐτοῦ.

dimus ; id et confirmat Georgii Trapezuntii disputatio (*De proc. Spirit. sanc.* c. 27 ; G. O. I, 327 seq.) notatu plane digna. « Generat Filium Pater vere, et cum generat exhibet ipsi quæcunque habet, præter ea quæ confusionem inferunt (πλὴν τὴν σύγχυσιν) et quæ ante et post hypostasim intelliguntur (τὰ προθεωρούμενα τῆς ὑποστάσεως καὶ τὰ ἐπιθεωρούμενα) et rationi hypostasis adversantur (ἐναντίον τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως). Quæcunque vero (cum hypostasi) intelliguntur nec [302] adversantur, non tantum extra omnem confusionem sunt, sed et ordinem constituunt. Cum igitur divina natura semel τὸ ἀναρχόν habuerit in Patris persona, fieri non potuit, ut illud Filio communicaretur. Præintelligitur enim adversaturque rationi Filii... Neque etiam fieri potest, ut *vim generandi* communicet, ne, ut tradit Basilius, in multitudinem innumeram excrescens Trinitas filios ex filiis generaret. Hujusce præterea causa est, quod generatio secundum principium et finem (cf. art. 3, § 13 eund. Trapez.) sumitur. Finem voco, in quem progressio (ἡ πρόοδος) finit (sc. terminum), principium, unde incipit, non interjecto tempore, sed cogitatione sola ipsius progressionis, quæ in generante ut principium (ἀρχὴ est, ut finis πέρας) vero in genito. Generatio itaque tanquam principium considerata ut est in Patre præintelligitur fini (termino), qui in ea est ; ideoque præconsiderata Filii hypostasi non potest illi inesse. Nihil enim ex iis, quæ personis in divina Trinitate insunt, præintelligitur hypostasi, in qua est ; ne scil. unum ex his duobus subsequatur, aut ante et post intelligi unum et idem, et ex seipso esse, aut multitudinem Filiorum admittere. Non generat ergo Filius, verum producit, et ratio consentanea et consequens est. Producit Pater Spiritum, et cum producit, communicat illi omnia, quæ non præintelliguntur illius hypostasi ; proptereaque fieri nequit, ut ei communicet vim producendi aut generandi, quemadmodum neque Filio generandi ; namque hæc in Patre præintelliguntur. Sed neque generari, quod finis generationis dicebatur, Spiritui inerit. Præintelligitur siquidem hypostasis Filii hypostasi Spiritus. Verum *producere* non præintelligitur Filii persona neque rationi hypostasis ullo modo adversatur. Neque enim ideo Pater Filius vel productio est, nec Filius in Patrem prolabitur, neque Spiritus ex suis propriis excedit, Cum itaque nullam confusionem generet producere, imo totum contrarium, si Filio inest, et ordinem seruet et Triadis mutuam [303] relationem (§ 6), illud prorsus Filio Pater communicabit (97) ; et sic Spiritus erit et Filii, et non imperfectus, quod non producat, sicuti neque Filius, quod non generet. Imo *si produceret, esset imperfectus* ; nam vel se

Μηδεμίαν οὖν ἐπισηφόν σύγχυσιν τὸ προβάλλειν, τὸναντίον δ' ἅπαν, εἰ τῷ Υἱῷ πρόσεισι, καὶ τὴν τάξιν συντηροῦν καὶ τὴν τῆς Τριᾶδος ἀκατάλητον σχέσιν· κοινωνήσει· πάντως τοῦτο τῷ Υἱῷ ὁ Πατήρ.

ipsum ipse produceret, quod fieri nequit, vel alium, A et sic in infinitum produceretur progressio, quod non esse perfectionis tute etiam diceret (98). » Præterea idem auctor (c. 26, p. 526) ad objectionem, Spiritum sanctum mancum et imperfectum esse, si solus inter tres personas non esset principium, hoc pacto respondet : « Perfectum atque imperfectum non ex diacriticis, sed ex naturalibus colligitur. Quæ enim necessario naturæ insita sunt, illa si defuerint, imperfectam naturam efficiunt illius, cui non insunt. Verum quæ hypostases constituunt, et personas discernunt, nunquam imperfectum quidquam efficient natura, cum naturas non secernant, sed circa naturam secernantur, ut theologica vox insonat. Ex discernentibus vero est producere. Non ergo imperfectum quid naturæ Spiritus inerit, quod non producat, sed nec hypostasi. Secernitur enim sufficienter *magis* a Patre et Filio *non producens*, quam secerneretur a Filio, ex Filio *non productus* (99). » Tandem digna sunt quæ considerentur Thomæ [304] verba, quibus solvit difficultatem : « Cujuslibet amantis est aliquis amor; sed Spiritus sanctus est Amor; ergo est ejus aliquis amor. Si igitur Spiritus sanctus est Amor, erit amor amoris, et spiritus a spiritu. » Ait enim (q. 37. a. 1) : « Ad quartum dicendum, quod sicut Filio, licet intelligat, non tamen sibi competit producere Verbum, quia intelligere convenit ei ut Verbo procedenti : Ita licet Spiritus sanctus amet, *essentialiter* accipiendo, non tamen convenit ei, quod spiret amorem, quod est diligere *notionaliter* sumptum, quia sic diligit essentialiter, ut *amor procedens*, non ut *a quo procedit amor*. » Sic ergo, uti jam supra dictum est, in Spiritu sancto terminum habent progressionem immanentes nullusque locus est progressus in infinitum, quem divinitus revelatus ordo proscribit radicatus. « Verum enim, ait Manuel Calecas (l. II, p. 421) ordinem servare opus est, neque ipsius terminos transgredi, sed intra Trinitatem stare juxta traditam nobis fidei regulam. »

19. Quod initio cap. 38 advertit Photius, non nisi a Patre accipere potuisse Filium, ut Spiritus sancti sit principium, id Catholici uno ore docent. Quos inter Ratramnus, (l. II, c. 3, p. 251) ad ea Nazianzeni verba : « Et ad primam omnium originem, qui est Pater, sicuti Unigeniti omnia, ita etiam sancti Spiritus omnia referuntur » observat : « Talia dicens ostendit omnia, quæ sunt Filii, ad Patrem habere relationem, et omnia, quæ sunt sancti Spiritus, ad eundem referri velut ad primam omnium originem; quoniam etsi Spiritus procedat a Filio, *accepit hoc Filius a Patre*, ut nascendo de Patre

Filius, Spiritus sanctus procederet ab illo. » Sed si ita est, pergit Photius, unde fit, « ut Spiritus, licet iisdem fruatur honoribus et ex ea ipsa essentia pari ordine [305] ac pari gloria prodeat, principiandi prærogativa privetur? » Quod non ejusdem potentiae, nec est ejusdem essentiae; aut Spiritus ergo eadem donatur prærogativa aut ad homousia dejicitur. Sane simili ratione dici potest : Si Filius non generat Filium, non est Patri consubstantialis. Recolantur ea quæ alias ac potissimum quæ § 16, dicta sunt et solutio plana erit. Nolumur tamen præterire, quæ in hanc rem disserit Hugo Ethernianus, Methonensem refellens præsulem (cap. 16, ad præsens Photii caput nota 5). In primis urget idem incommodum sequi ex missione; deinde alia quædam adjungit. « Nam si Filius, ait (l. II, c. 11, p. 1225), » quæcunque habet, a Patre accepit, et Spiritus missionem ab eodem accepit; mittit quippe Spiritum sanctum Filius.... Patet, quod Filius mittat Spiritum sanctum et quod a Patre idem mittatur. Quomodo igitur a Patre accipiens Spiritus missionem (est enim mittens et missus), Spiritus autem non accepit missionem neque Filii neque alterius sui similis? Privatatur ergo parili honore — liberalitas hæc. Potest tamen et de facili solutionem habere talis objectio, cum convenienter responderi possit, ideo non accepisse Spiritum Filii causam esse, quia Filius est ipsius causa, Spiritus vero ejus causa esse nusquam reperitur, neque alterius sui similis, ne quarta in Trinitate persona induci demonstratur. Amplius : Quomodo accipit judicium omne Filius a Patre et Spiritui non impartitur? Scriptum est enim : « Omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificent Patrem (Joan. v, 22). » Suspicio, imo credo firmiter, quod emissio Spiritus, si ad honorem Patris pertinet, ad honorem Filii referatur, qui sicut a Patre vitam habet, judicium habet, ita et Spiritus emissionem habet; et sicut nascibilitas non impedit Filium, quin habeat naturam Patris, imo ex hac habere probatur : sic emissio Spiritus ex Patre et Filio non impedit Spiritum, quin habeat Patris Filiique naturam; alioquin Spiritus et Filius non sunt ejusdem cum Patre naturæ, cum Pater [306] solus generet, solusque Spiritum, ut Græcus arbitratur, emittat, Spiritus vero et Filius nullo modo. » — Pari modo responderi potest ad id quod cap. 40 Photius profert : « Accipit Filius a Patre ex ipso per generationem prodians, et aliud ejusdem naturæ producere. Quomodo igitur, cum et ipse Filius consubstantialem producat Spiritum, non communicavit ipsi similem virtutem et hono-

(98) Ibid. p. 528, 529 : Οὐκ ἐλλιπέες τὸ Πνεῦμα μὴ προβάλλον, ὡς περ οὐδὲ ὁ Υἱὸς μὴ γεννῶν· μᾶλλον γὰρ προβάλλον ἢ ἂν ἐλλιπέες· ἢ γὰρ αὐτὸ ἐκ τοῦ προῦθα λέγει ἂν, ὅπερ ἀδύνατον· ἢ ἄλλο, καὶ οὕτως εἰς ἕπειρον ἡμῶν ἐξέρχεται ὁ λόγος οὐ τελειότητος καὶ αὐτὸς εἴποις ἂν.

(99) Ibid., p. 526 : Τὰ δὲ ὑποστατικὰ ταῦτα καὶ διακριτικὰ οὐκ ἂν ποτε ἀτελέεις τι ποιήσαι· τῆ φύσει,

μὴ ἀφορίζοντα φύσεις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ἀφορίζόμενα κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν· τῶν διακριτικῶν δὲ τὸ προβάλλειν· οὐκ ἄρα ἐλλιπέες τι προσέσται τῆ φύσει τοῦ Πνεύματος τῆ μὴ προβάλλειν, οὐδὲ τῆ ὑποστάσει· διακρίνεται γὰρ ἀρκούντως μᾶλλον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς μὴ προβάλλον· ἢ μὴ ἐξ Υἱοῦ προβαλλόμενον, τοῦ Υἱοῦ.

rem, sicut ipse accepit, ut et ille ejusdem naturæ personæ progressu et subsistentia lætari et gloriari possit? » Neque « ad imitandum Patrem, » ut ibidem addit, id tribuere Spiritui vel potuit vel debuit Filius; perfecte imitatur Patrem Filius, licet non generet et ipse Filium, et pari gloria fruitur Spiritus, licet nec producat nec generet; æquales sunt tres hypostases, licet una sit absque principio, altera de principio principium, tertia terminus divinarum processionum. Neque consubstantialitas per se spectata unquam flagitat, ut et tertiæ personæ principii ratio asseratur.

20. Verum hac in re sedulo notanda sunt quæ vario a diversis proferuntur. Joan. Beccus disputans, *De una Eccl.* c. 51 (*G. O.* I, 184-186) contra Phurnan (vide cap. 8 Photii not. 2.) et cæteri Græci τῆς ἐνώσεως tenent, ex immanente origine ad consubstantialitatem, sed non vice versa ex consubstantialitate duarum personarum ad unius ab altera originem concludi posse. « Tres Divinitatis personæ, ait Beccus (l. c.) communiter inter se participant eandem naturam eandemque Divinitatem, et quod insitum est uni propter eandem cum reliquis naturam, erit et duobus aliis. Et si Spiritus esset ex Filio propter Filii cum Patre consubstantialitatem, esset quoque et Filius ex Spiritu propter Spiritus eandem cum Patre naturam; vel potius hæc tria unum esset ex alio ἢ μᾶλλον ἐξ ἀλλήλων ἂν ἦσαν τὰ τρία). At nunc sequitur quidem Filium esse Patri consubstantialem (ὁμοουσίῳ), quia ex essentia est Patris, nec ideo cogitur Pater esse ex Filio, quia eandem naturam habet Pater cum Filio. [307] Si quis enim ex Patre veluti Filius, id et Patri consubstantiale est, quia illud ex essentia Patris est, non vero si quid consubstantiale est cum aliquo, hoc veluti et ex Patre ejusdem essentia est. Sic igitur et Spiritus consubstantialis est Filio; quia ex essentia est Filii; at non quia consubstantialis Filio, ideo et ex Filio. Namque si id esset, esset et ex Spiritu Filius, siquidem ea quæ ejusdem essentia sunt, inter se convertuntur (1). » Similiter et alii catholici Græci decernunt (2). Nulli sane controversiæ id potest esse obnoxium, consubstantialem ideo unam personam esse alteri, quia illam inter et hanc originis nexus intercedat et Patrum doctrina omnino plana est, ὁμοούσιον τὸν Ἰῶν τῷ Πατρὶ εἶναι, ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἢ ἐξ οὐσίας αὐτοῦ ἐστίν. Id ostendunt testimo-

(1) Εἴ τι γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ Ἰῶς, τοῦτο καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι αὐτό· οὐ μὴν εἴ τι καὶ ὁμοούσιον τινι, τοῦτο καὶ ὡς ἐκ Πατρὸς τοῦ ὁμοουσίου ἐστίν· καὶ τὸ Πνεῦμα γούν ὁμοούσιον τῷ Ἰῳ, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἰοῦ· οὐ μὴν διότι ὁμοούσιον τῷ Ἰῳ, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Ἰοῦ· ἢ γὰρ ἂν ἦν καὶ ἐκ Πνεύματος ὁ Ἰῶς, εἴπερ ἀντιτρέφει τὸ πρὸς ἀλλήλα αὐτῶν ὁμοούσιον.

(2) Cf. Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 45, p. 219 seq. Georg. Metochit. *contra Manuel. Cretens.* c. 5. (*G. O.* II, p. 972 seq.)

(3) Beccus (Epigr. xi; *G. O.* II, p. 619): Εἴ γὰρ ἀπὸ ἄλλον τινὰ λόγον ὁμοουσιότητος, ὁποῖός ἐστιν

nia Cyrilli Alex. in Joan. xvi, 13; *Dial. de Trin.* p. 405, 408, aliaque a Jo. Becco, epigr. xi, (*G. O.* II, 619 seq.) et Leone Allatio (*Vindic. syn. Ephes.* c. 36, p. 172 seq., c. 46, p. 225 seq.) collecta. Nota est illa ratiocinatio theologica: Filio consubstantialis est Spiritus, si est ex ejus essentia. Verum posterius assertum non eodem modo conceditur. Consubstantialitas quidem per se et ex ipsius vi vocis nullum dicit respectum ad habitudines originis, ex notione sua non exposcit, ut non nisi de iis prædicetur, inter quos nexus principii et principiali intercedat, cum etiam fratres sint ac dicantur inter se consubstantiales; attamen si de divinx Trinitatis personis consubstantialitas prædicatur, negari prorsus non potest, eam cum originis notione coherere et a [308] posteriori illationem habitudinis ad originem spectantis ex homousia fieri posse, non pro insita vocabuli ipsius vi, sed pro ratione ac natura Trinitatis juxta principia theologica omnino certa. Quo ista Ratramni pertinere videntur (I II, c. 3, p. 252): « Monstratum igitur, ab eo (Filio) procedere Spiritum, cujus est naturæ seu substantiæ; neque enim potest ejusdem naturæ seu substantiæ, cujus est Filius, esse (ὁμοούσιον τῷ Ἰῳ εἶναι), nisi procedat ab illo. » Qui hanc posteriorem illationem non admittunt, illud maxime verentur, ut ex Becco videre licet, ne et Spiritui sancto προσολῆ, ascribatur neve ἐξ ἀλλήλων tres personæ ita existantur, ut quælibet persona alterius habeatur principium et reciproca productio statuatur. Sed non advertunt minime agi de mutua productione, quæ absurdum includit, sed de habitudine ac nexu originis, quo una persona alterius, quæ ei consubstantialis dicitur, vel principium est vel ab ea principiata. Manuel Calecas, Bessarion et Demetrius Cydonius duplicem statuunt consubstantialitatem jam a Becco (3) insinuatam, docentque primum ejus genus de iis prædicari, quæ eandem habent naturam, etsi unum ab alio prognatum non fuerit, ut Petrus et Paulus; alterum vero genus unum cum altero ita copulare, ut per ipsum aut ex ipso naturaliter existens ac substantive (Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 46, p. 227); hoc posterius genus proprie illud nomen sibi mereari, et solum locum habere in divinis, ut Calecas (lib. II, p. 407) exponit (4). Sed necessarium non videtur, duplex [309] consubstantialitatis genus secernere, verum solummodo distinguere inter nativam vocis significationem et eam, quæ ex subjecto attributio-

ὁ περὶ δύο τινῶν ὁμοουσιῶν λεγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον, ἦν τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Ἰοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἰοῦ, ἦν ἂν καὶ ὁ Ἰῶς ἴδιος τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος, διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὔτε ἐβρίθη παρὰ τινος τῶν ἁγίων οὔτε ρηθίσεται ποτε . . . ἢ δὲ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης, κ. τ. λ.

(4) Quæ Pelavius, *De Trin.* VII, c. 4, n. 41, 42, de Basilii et Cyrilli textibus hic adduci solitis disserit, ea non immerito a cordatis Theologis tanquam non satis accurata expositio traducuntur; neque Allatio locis cit. debita semper ἀκρίβεια præsto fuit.

nis eidem accedit. Theologi formalem consubstantialitatis rationem in essentiæ unitate reponunt, causam materialem in hypostaseon pluralitate, efficientem vero in habitudine principii et principiatu. Nec eorum ratiocinatio spernenda, qua ita concludunt: Quod si inter divinis personas consubstantialitas prædicatur, ea inde oritur, quod nexus originis inter eas intercedit; proinde si Filius et Spiritus inter se consubstantiales dicuntur, ratio ex originis nexu ita repetenda, ut unus ad alterum ut ad principium referatur. Cum vero, quominus Filii dicamus principium Spiritum sanctum ordo Trinitatis prohibeat, Filium Spiritus sancti principium habeamus oportet (Cf. Bessarion. *Or. dogm.* c. 6; *Hard.* IX, 353-356).

21. Ex dictis judicari potest de iis, quæ Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1235) contra illud assertum non eodem pacto Spiritum consubstantialem dici Filio, quo consubstantialis dicitur Patri, in medium profert. « At vero, ait, mihi videtur non recte dici consubstantiale prædicari æquivoce de tribus personis. Inconvenientia enim sequuntur et impossibilia quamvis plurima. Nam si Spiritus consubstantialis est Patri, eo quod ex ipso, procedere substantiale est Spiritui. Etenim si Socrates Platoni consubstantialis, quia rationalis est, ambobus rationale substantialiter inesse contingit; at vero procedere neque Patri neque Filio substantiale est; igitur non sunt ejusdem naturæ cum Patre Filius atque Spiritus. Quod si verum constet, non sunt unus Deus, quoniam consubstantiale non æqualiter et univoce de tribus prædicatur personis. Quod quidem et Photio [310] (cap. 53) videtur dicenti: « Consubstantiale quidem omnino ad utrumque vocibus, et non significatione, reddimus (5), » sed non bene. Nam substantialia (l. consubstantialia) ejusdem sunt substantiæ atque naturæ; quæ vero ejusdem substantiæ atque naturæ sunt, eandem rationem substantiæ suscipiunt; quare (ed. quarum) omnia consubstantialia eandem substantiæ suscipiunt rationem. Quo fit, ut consubstantiale de omnibus consubstantialibus *similiter et eodem modo* enuntietur. Sane sicut specialissima species de suis individuis prædicatur: sic utique *Deus et substantia* de tribus dicitur personis, et quemadmodum omnia, quæ specie participant, ejusdem naturæ censentur, ac consubstantialia: sic utique Pater, Filius atque Spiritus sanctus *æqualiter* ejusdem naturæ dicuntur atque consubstantiales secundum substantiæ nomen, et non æquivoce. Ergo secundum quem modum dicitur Spiritus consubstantialis Patri, secundum eundem et Filio consubstantialis est; et sicut Filius consubstantialis est Spiritui, ita Spiritus Filio et Patri. Nullam enim possident differentiam in eo, quod consubstantiales; quare non quia procedit, consubstantialis est

(5) Cap. 91 expresse docet Photius: « Spiritus Patri consubstantialis, quia ex ipso procedit; sed non ex eo procedit quia consubstantialis. » Priorem

A Patri Spiritus. Amplius: Quoniam consubstantialis est Spiritus Patri, non differt a Patre; ergo quoniam procedit, non est ei consubstantialis. At enimvero quamvis detur, consubstantialitatem præcise per se spectatam non dicere nexum originis, et cum una essentia sit in tribus personis, quoad suam quidditatem, eam non æquivoce de eisdem prædicari: attamen ratio ob quam habetur distingui plane potest in singulis, et immerito prorsus negatur, illam cum habitudine principii et principiatu connecti et ex hac ad illam conclusionem [311] fieri posse, quæ tamen in Patrum scriptis sæpenumero occurrit (§ 20). Confundit Etherianus causam formalem cum efficiente. In exemplo Socratis et Platonis, quod affert, prior habetur; sed in propositione illa: Spiritum esse Patri consubstantialem διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, causa efficiens. Ex immanente enim origine fit, ut Filius ac Spiritus eandem habeant cum Patre essentiam, adeoque sint ei consubstantiales. Procedere vero Spiritui substantiale esse, nequit plane deduci, nisi in processione formalis ratio consubstantialis reponatur, quod sane falsum est. Jam satis monuimus non semper solida et accurata esse, quæ nobilis iste theologus copiose dissevit, licet in plurimis felici Marte dimicasse videatur. Hic Photio contradicendi ardore correptus justo longius processisse dicendus est.

22. Quærit Photius, cap. 39, *utrum magis causam esse censeant Latini, Patremne an Filium*. Si Patrem, honor ille Filio præparatus spurius et magis opprobrium erit ipsi; si vero Filium, gravioris id temeritatis est. Neque enim sufficere ipsis censuerint ad impietatis, quam intendunt, excessum Filio paternam causalitatem ascribere eamque dividere, nisi et potiores partes auferant et loco Patris Filium Spiritui principium statuunt. Verum neque his premuntur Latini, qui toties inculcant, æqualiter et pari modo Patrem et Filium esse principium, et solum catenus Patrem primas partes habere, quatenus est ipse prima causa, a qua et Filius ipse est, neque vero inde injuriam fieri Filio, sicut nihil eum lædit, quod non sine causa nec inuascibilis est. Neque honor Filio datus spurius et ab extrinseco adjectus censerit potest; imo necessarius, ex interna profectus necessitate, ex ipsis divinarum personarum relationibus deductus est, ut Catholicorum pro hoc dogmate universa argumenta monstrant. Nonne quod Filius *solus de solo Patre*, magna ejus prærogativa est, quæ hunc omnino exposcit honorem? (Cf. art. præced. § 6.)

[312] 23. « *Majorem dicere, etsi non natura* (apage; consubstantialis enim est Trinitas), verum *ratione causæ*, genito genitorem, docet quidem nos Domini vox idque tradit exinde initiatus sacer Patrum nostrorum chorus; *causæ autem ratione Filium Spiritu majorem* neque ex divinis Eloquiis audire

propositionem negat Hugo, sed immerito; alter potius neganda erat.

est neque huc usque pius sensus id cogitare depre-
henderebatur. » Ita Photius, cap. 41. Negat Filium
μεῖζονα τοῦ Πνεύματος dici, quemadmodum Pater
major Filio dicitur, ratione videlicet principii. At-
qui tum Beccus (*Or. de una Eccl.* I, 27, 63, 67 in
Camat. Animadv. et Epigr. XIII; *G. O.* I, 137,
206, 219; II, 383, 630), tum Constantin. Meliteniota
(*G. O.* II, 748); Georgius Metochita (*Contra Man.
Cret.* c. 7; ib. II, 933); Manuel Calecas lib. III,
p. 438), Georgius Trapezuntius (*ad Jo. Cubocl.*
c. 22; *G. O.* I, 517); Joan. Plusiadenus sive Joseph.
Methonensis (6) vel quisquis est auctor *Dialogi pro
concilio Florentino* *G. O.* I, 628, 629), tum Leo
Allatius (*Enchir.* c. 23, p. ρλζ' seq. *Vindic. syn.
Eph.* c. 66, p. 481) aliique permulti diserta addu-
cunt Athanasii verba orat. 1, *contra Arianos*, n. 50: B
Τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ τῆς μεγαλειότητος
δεικνύς ἐαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττωα ἐαυτὸν τοῦ Πνεύμα-
τος, ἀλλὰ μεῖζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων ἐδίδου μὲν
τὸ Πνεῦμα καὶ ἔλεγε· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, καὶ·
Ἐγὼ ἀποστελῶ κατέκρινος ἐμὲ δοξάσει καὶ ὅσα ἐν
ἀκούσῃ, λαλήσει. » Quod e Patrum more ita recte
exponit præfata *Disceptatio pro conc. Flor.* sub no-
mine Plusiadeni vulgata: Ἴσον μὲν κατὰ τὸ ὁμοού-
σιον οὐδὲν γὰρ τῶν τριῶν προσώπων μεῖζον καὶ
ἐλάττον τῆ οὐσίᾳ καὶ τῆ θεότητι, ἀλλ' ἄκρα ἰσότητος·
μεῖζονα δὲ, ὅτι ἀπ' ἐκείνου τὸ εἶναι ἔχει. Quod si
Montfaucon. in sua editione (I, p. 454) μεῖζονα
illud omisit, disceptari adhuc potest, utrum merito
an injuria fecerit. Sane præterquam quod ille
non nisi unius codicis Seguiet. et *Catenæ* mss. au-
thoritate [313] in sua lectione innititur, priores edi-
tiones vocem ab illo egregio alioquo eruditissimo
quoque viro expunctam retinent, et citati auctores
græci (7) non facile contra suorum temporum ad-
versarios ea lectione usi fuissent, sufficienti aucto-
ritate dituti; et illud perpendendum est, quod et
ipse Andronicus Camaterus Latinis infensus (apud
Beccum, *G. O.* II, 382) non aliter legisse videatur
et quod contextus huic lectioni omnino faveat. Me-
lius enim et fortius τῶ ἐλάττωνι opponitur τὸ μεῖζον
καὶ ἴσον, quam τὸ ἴσον solum; et melius ostendi-
tur Filii dignitas qui Spiritum ipsum elargiens
exhibetur; præterea phrasis ἐλάττων, vel μεῖζον
καὶ ἴσοις Patribus familiaris est, præsertim cum de
Filio loquuntur, qui dicitur ipsis minor Patre (*Joan.*
xiv, 28) respectu generationis et æqualis respectu
communis naturæ (*Joan.* x, 20); illud ipse Atha-
nasius declarat: Μεῖζονα ἐαυτοῦ τὸν Πατέρα ὁ Κύ-
ριος εἶπεν, οὐ μεγέθει· τινὶ οὐδὲ χροῖον, ἀλλὰ διὰ τὴν
ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς γέννησιν. Sic et Spiritus cohæ-

reuter minor Filio et simul æqualis eidem prædi-
catur, ut Georgius Metochita (l. c. p. 985) edisse-
rit. Quo pertinet et codicis Basileensis scholion ad
marginem hujus loci positum: Ὅσα ὁ Υἱὸς ἴσος
καὶ μεῖζον τοῦ Πνεύματος, ἴσος μὲν κατὰ τὴν θεό-
τητα, μεῖζον δὲ διὰ τὴν ἀκρίαν. Utrumque, μεῖζονα
et ἴσον, legendum esse suadent et Bibliorum testi-
monia adjecta, quibus se missurum Spiritum, imo
se dare docet Christus. Hæc demum congruunt
plane Athanasii doctrinæ. Qui enim statuit eundem
ordinem, quem habet Filius ad Patrem, habere
Spiritum ad Filium art. 2, § 2, nota 5), is mani-
feste non negabit Spiritu Filium eadem causæ ra-
tione majorem, qua Pater Filio major dicitur, præ-
sertim cum ordo (τῆς) in divinis ex principii et
B principiiati habitudinibus repetatur (vide supra
§ 6 seq.).

[344] 24. Verum detur Photianis, ex hoc
testimonio utpote unico vel non satis certo rem
non confici, id parum eos juvabit. Etiam si enim
non explicite diceretur Filius major Spiritu, æqui-
pollentia tamen verba tum Athanasii tum aliorum
Patrum præsto sunt. Athanas. *De incarn.* n. 9, Fi-
lium vocat πηγὴν τοῦ Πνεύματος; sed πηγὴς nomen
apud Græcos Theologos τὴν ἀκρίαν omnino signi-
ficat (Cf. Petav. *de Trin.* VII, 4). Eadem voce uti-
tur Gregorius Theologus, dum Patrem ἀφθαλμὸν
appellat, Filium πηγὴν, Spiritum προταμὸν, ac Spi-
ritum exhibet ut fluvium e fonte profluentem (orat.
27, de *Spiritu sancto*, p. 611, ed. Bill. Cf. art. 2,
§ 6, nota 6; Constant. Meliten. *Orat.* c. 29; Beccum,
Epigr. ix; *G. O.* II, 706, 707, 607 seq.) Et Pho-
tiani fere ubique inclamant. Μόνος πηγὴ ὁ Πατήρ·
Re ipsa quandoque Pater unus Deitatis *fontis* appel-
latur, quia est veluti prima radix, causa non ex
causa, principium non de principio, ex quo omnia.
Eodem modo ita dicitur, ut advertit Gregorius Cpl.
patriarcha contra Marcum Ephesium (8), quo quis
protoparentem Adamum diceret *solum patrem* hu-
manitatis, qui certe alios homines a paternitate
excludere non vult, sed principaliter ei illam vin-
dicat, a quo totum genus propagatum est, a quo
reliqui genitores id habent, ut patres esse queant.
Hinc nihilominus doctores Græci, ut vidimus, et Fi-
lium vocant *fontem* relate ad Spiritum sanctum.
Unde Isaias Cyprius, in epist. ad Nicol. Scelengiam:
« Dicis porro solum fontem supersubstantialis dei-
tatis esse Patrem. Et nos id quoque fatemur, et te
multo aptius, et ut magis theologos addecet; [315]
sed fatemur præterea Filium fontem Spiritus san-
cti, magnum Athanasium et Gregorium Theolo-

(6) V. Allat. *De cons.* I, III, p. 933. Le Quien.,
Or. chr. II, p. 232.

(7) His adde Nicetam Thess. *Dial.* II, (cod. Vat.
1115 f. 9) et Greg. Cpl. *Apol.* c. Marci Eph. *Con-
fess.* (cod. Mon. 27 f. 133 b.)

(8) Cod. Mon. 27 f. 120 b. Τὸ μόνον πηγὴν εἶναι
τὸν Πατέρα τῆς ὑπερουσίτου θεότητος οὐκ ἐκβάλλει
τὸν Υἱὸν τοῦ εἶναι πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος·

« Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει,
ὡς αὐτὸς φησι . . . ὡσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸν Ἀδάμ
μόνον Πατέρα τῆς ἀνθρωπότητος λέγων πάντων ἂν
λέγει τῶν ἀνθρώπων Πατέρα, ὅπερ οὐκ ἂν εἶποι
Πατέρα πάντων ἀνθρώπων, οὐ μὴν καὶ τινων τούτους
λέγεσθαι Πατέρας κωλύσει, οὐς οὐκ οἶδεν οὐκ ἀπα-
ταῖας ὄντας.

gum et Joannem Chrysostomum (*Orat. de incarn. Dom.*) sequentes (9). » Rursum Gregorius Nazianzenus Patrem ἀρχον, Filium ἀρχὴν vocat, Spiritum vero τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, et quidem dum divinarum personarum notas describit sine ordine ad creaturas (*Orat. 32, ed. Bill. 42, Clem.*) « Ecce, ait allato hoc testimonio Hugo Etherianus (lib. II, c. 3, p. 1216, 1217), ecce absolute sanctus iste vir *Filium* vocat *principium*, et ab ipso Spiritum sanctum numerat, quia principium Spiritus immediate Filius est. Creaturarum quippe omnium æqualiter tres personæ principium existunt; ex quo patet, quod Spiritus sancti principium Filius est. Verumtamen ad Patrem et quæ Filii et quæ Spiritus sunt, referuntur, qui solus sine initio et sine causa est, Filius autem ex Patre genitus principium est Spiritus sancti. Quod syllogismo, qui supponitur, demonstrari potest: Quidquid est in sancta Trinitate principium, alicujus in ea principium existit; alioquin solum pro nihilo Filium sanctus vir principium nominasset, cum omnium conditorum tres personæ pariter censeantur principium. At vero Filius est in sancta Trinitate principium; Filius igitur alicujus est in ea principium; sed non est Patris principium Filius; necesse igitur ut Spiritus sancti principium existat. » Eodem præclaro testimonio et alii theologi utuntur (10). Demum æquipollentia omnino verba sunt Gregori Nysseni, qui statuit *ratione causæ præintelligi Spiritu Filium* l. 1, *contra Eunom.* p. 164): « Quomodo enim Patri [316] conjungitur Filius, et ex ipso esse habens secundum existentiam tamen ei non est posterior: ita rursus et *Unigenito* adhæret Spiritus sanctus, *præintellecto tantum secundum causæ rationem* præhypostasii Spiritus. Temporis autem extensiones et intervallo in vita, quæ est ante sæcula, locum non

(9) *G. O. I.*, 397: Λέγεις δὲ, ὅτι μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσιου θεότητος ὁ Πατὴρ, καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν καὶ ἀλλιόθεν σου καὶ θεολογικώτερον, ὁμολογοῦμεν δὲ καὶ τὸν Ἰῶν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Χρυσόστομῳ ἐπόμενοι.

(10) Cf. Andr. Rhod. sess. 6, Flor. Bessarion. *Apol. pro Becci Epigr. contra Palam.* ap. Arcud. *Opusc. th.* p. 12.

(11) Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Ἰῶς καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπερξίν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοεῖ μόνη κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως· αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάσεις χώρην οὐκ ἔχουσι ἐπὶ τῆς προαιωνίου ζωῆς· ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξήρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἐαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν.

(12) Cf. Beccum, *De una. Eccl.* c. 25, 26 in *Camat. et Epigr.* I, (*G. O. I.*, 126-133; II, 351, 352, 524). Constant. Meliteniot. (*G. O. II.*, 754); Gregor. Col. ad imp. Trapez. c. 5, 20. (*G. O. I.*, 427, 428, 464); Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Hard. IX, 1065). Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 41, p. 205; Petav. *De Trin.* VII, 3, 3.

(13) *De proc. Spirit. sancti*, c. 4; *G. O. I.*, 405, 406: Quomodo Pater prius intelligitur quam proboleus, non secundum æternitatem..., sed secundum facultatem et productionem (κατὰ τὸ δύνασθαι καὶ προάγειν); prius enim Filium producit quam

habent, adeo ut ratione causæ ablata nulla re a se ipsa Trinitas dissideat (11). Hinc sicut Pater præintelligitur Filio secundum rationem τῆς latias, ita eadem ratione Filius præintelligitur Spiritui. Quibus nihil sane loculentius ad Photii refutandam instantiam (12).

25. Pergit Photius (cap. 42): « Si principium est Spiritus Filii, quomodo non invenietur in superprincipalis et superessentialis Trinitate secundum principium succrescens, idque principiatum, et non solum in primi principii opprobrium confictum, verum etiam contra eum ipsum, circa quem honor ille figuratur? Quod enim neque sibi neque alteri ullam utilitatem exhibeat, imo vero ne ansam quidem occasionemve ejus afferendæ undequaque inveniat, nonne id Filium injuria affectum manifestat et honoris nomine atrociorē adhuc injuriam reddit? Nam cum Spiritus ex Patre ab æterno processionem abundanter possideat, cujus alterius productionis vel substantiationis suppeditator et largitor principium ab illis effectum apparebit? » Porro hic rursus [317] duæ processiones supponuntur, rursus ea quæ ad capp. 7 et 31 dicta sunt (§§ 4, 14, 22) recurat animadvertenda. Imo vero cum et Pater et Filius præintelligantur præ Spiritu (§ 24), cum divina essentia jam communicata intelligatur Filio, priusquam Spiritui communicata percipiatur; divina autem essentia simplex et indivisibilis sit: fieri non potest, ut Filius, si perfecte et vere eam possidet, a spiratione excludatur vel ut honor ei debitus retineatur, si nihil in spirationem ipse influat. Joan. Argyropulus (13) hoc nobilissimum argumentum egregie evoluit.

26. « Sed quomodo non in duos ab ipsis dividetur Spiritus? Unum quidem ex Patre ut vero ac primario principio prodeuntem (absque principio

Spiritum, cum jam intelligitur subsistere, proprietate ad Filium, scil. paternitate (ἤδη νοούμενος ὑπερστηκέναι τῇ πρὸς τὸν Ἰῶν ιδιότητι τῇ πατρότητι): pari modo et Filius prius intelligitur quam Spiritus... quod generari prius sit ipsa natura quam produci, c. 6, p. 408: Προεπινοεῖται γὰρ πατρότης τῆς ἐν Πατρὶ... προβολῆς· οὐκοῦν καὶ ὁ Ἰῶς, δὲ ὁ Πατὴρ ὡς προβολεὺς προάγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν αὐτὴν ἔχων παρὰ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως δυνάμιν, τὴν προβλητικὴν δηλαδὴ, συνεπινοεῖται τῷ Πατρὶ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος πρόδοον μίαν οὖσαν ἐκ Πατρὸς δι' Ἰῶν μὴ ἀηλαδῆ δυνάμει καὶ ἀρχῆ κ. τ. λ. Deinde exponit, neque ex solo Patre neque ex solo Filio esse posse Spiritum; non ex solo Patre, ne Filius illi reputaretur dissimilis, tanquam qui eadem atque Pater perfectiones non possideret, propterea neque consubstantialis (οὐδὲ γὰρ ἐκ μόνου Πατρὸς, ἵνα μὴ νομίζοιτο ὁ Ἰῶς αὐτῷ ἀνόμοιος, μὴ τὰς αὐτὰς ἔχων τελειότητα τῷ Πατρὶ, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δὲ ὁμοούσιος) quod conformissimum est Arianæ hæresi, quæ Filium a divina Patris natura removebat; non ex solo Filio, ne iterum Filius ἀρχὴ ἀνερχος reputaretur indeque rursus a paterna essentia esset alienus; præterea ne et nepos Patris haberetur Spiritus sanctus et filius item Filio Dei; tertio ne quid Filio inesse veluti productivam facultatem (ὡς παρακτικὴν δυνάμιν) Spiritus sancti opinaremur, quod non esset idem numero in Deo et Patre (ib. p. 409).

enim est), alterum [318] vero ex secundo et principio (neque enim est absque principio) spiritum admittere debent) » (cap. 43). Eadem ratione apud Beccum (*de proc. Spirit.* c. 6; *G. O.* I, 288 seq.) hæc dubitatio proponitur: Si Spiritus sanctus per Filium procedit, quomodo non sunt duæ existentie (ὕπαρξεις) Spiritus, altera ex Patre, altera ex Filio? Cui respondet ille id potissimum urgens, neque in rebus inferioribus et sensui subjectis, in quibus duo effectus conspiciuntur ex prima causa provenientes, quorum unus per alium est, duas ὑπαρξεις dici posse illius, quod est tertium ordine et non continenter (προσεχωῶς) ex prima causa subsistit. « Dicit nobis, ait Beccus, an duæ solaris luminis existentie sunt, una ex disco, altera per radium? Palam facite nobis, an duæ existentie unius sunt fluvii, una ex oculo, altera ex fonte? (Alludit ad imagines Patrum art. 2, § 6.) Quod si in similibus sensui subjectis et naturæ creatæ finibus terminatis non possumus dicere duas esse unius rei existentias, quæ per effectum una secum emanantem ex prima causa existentiam possidet, quomodo de iis, de quibus naturæ ratio nutat, similia et quæcunque illa sint, dubitatis? » Alia non minus evidens responsio ex Hugone Etheriano peti potest (l. II, p. 1255 F.) ita scribente: « Cæterum si ideo, quia ex duobus procedit, *dividuus* sit Spiritus, *Patrem* dicat quis eodem modo *dividuum* fore, cum ex se Filium generet emittatque Spiritum. Quomodo enim ex indivisibili duo quasi diversa Filius quidem per generationem, Spiritus vero per processionem progrediantur? Fallacia pro certo id est, cum ex *relativis compositio fieri putatur.* » Audiatur et Georgius Metochita Maximi Planudæ refellens argumentum (*G. O.* II, 939, 940): « Sicut enim Pater neque dividuus est neque compositus, quod generet Filium et Spiritum producat, licet aliud atque aliud generare et producere consideretur; ex ambobus item egressus idem est et unus, quod istæ partes non sunt, sed proprietates; neque secundum [319] aliquam recisionem utriusque progressus cognoscitur: pari ratione neque Spiritus dividuus est neque compositus, quod ex Patre et Filio, ex simplicibus est, nempe ex simplice per simplicem simplex, et ex individuus individuus, et ejusdem naturæ cum iis, qui ejusdem naturæ cum ipso sunt. » Et rursum (ib. 947, 948): « Si Pater ingenuus cum sit, genitor est et productor, hoc quidem Spiritus, illo Filii, et Filii qui-

dem genitor est, non productor, Spiritus vero productor, et non genitor, alius atque alius a se ipso Pater erit, indeque etiam compositus. Et nihilominus Spiritus ex utroque progressus (πρόδος) unus idemque est, sed facultas generandi et producendi Patris alia et alia. Sed quemadmodum propterea Pater nullo modo in partes scinditur neque compositioni subicitur (οὐ μεριστὸς ἐνταῦθεν, οὐ μὴν σύνθετος), quia illa Deitatis partes minime sunt, et consequenter neque *compositio*; simplex enim supra omnem simplicitatem Deitas est et supra omnem divisionem indivisa ἀπλή γὰρ ἡ θεότης ὑπὲρ πᾶσαν ἀπλότητα, καὶ ἀμερῆς ὑπὲρ πᾶσαν ἀμέρειαν), sed proprietates circa ipsam consideratæ (ιδιότητες περὶ αὐτὴν θεωρούμεναι): pari modo neque qui ex duobus est progressus Spiritus a sua ipsius identitate eum exterminat aut compositum constituit (ἐξίστησιν αὐτὸ τῆς ταυτότητος ἑαυτοῦ ἢ σύνθετον παριστάνει), sed ex Patre est et ex Filio, ex Patre nempe per Filium, simplex ex simplicibus, ex simplici scilicet per simplex, ut divinorum Patrum sententia est. » Qua dexteritate Metochita argumentum ab Hugone indicatum hic evoluit, eadem Patrum comparationibus egregie utitur (p. 937, 948, 949). Nec minus strenue Bessarion eandem Planudæ ratiocinationem evertit, quam haud immerito velat materialia ac crassiora duntaxat sapientium et carnalibus inhærentium esse posse statuit (14). Quæ cum ita sint, inane prorsus est figmentum, [320] quod Photius inde deducit, loco fraternitatis quaternitatem christianis fore colendam, si Latinorum doctrina obtineret.

27. Quæ cap. 44 sequuntur, in Trinitate fore principium imperfectum, inutile, mancum, ex perfecto et imperfecto compositum, Filium scilicet, partim ex iis quæ nunc diximus (§ 26), partim ex ante dictis (art. 3, § 4; art. 4, § 4, 14) facile refutari possunt. Ad rem Hugo Etherianus (l. c.): « Ast indubitato, inquit, (Filius) quidem *totus causa et totus ex causa* est, cum individuus sit et incorporeus. Quoniam vero *causa et causativum compositionem non inducunt*, manifestum. Ecce namque Filius et Spiritus principium et causa cum Patre sunt conditrix universitatis, ex Patre quidem causa Filio et sancto Spiritu secundum aliam et aliam speciem, in quo magis quam aliquo alio compositio (*ed. composito*) appareat, existentibus; quippe creaturarum alteruter (uterque) causa dicitur, ut efficiens conditrix scilicet, secundum quam

(14) Bessar. c. *Planud.* (ap. Arcud. et in cod. Mon. 27 f. 80 b. 75 a.) Εἶρησαι, ὅτι ἡ μονὰς καὶ θεὸς εἰς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προζήσουσι· καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται καὶ ταῦτόν ἑαυτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' ἀνάγκη μᾶλλον εἶναι ταῦτόν ἑαυτῷ· διὰ τοῦτο προΐεναι ἐκ τούτων ὡς ἐκ μονάδος· τὸ γὰρ ἕτερον ἑαυτοῦ καὶ σύνθετον ὑπολαμβάνει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τὸ ἄλλο μὲν δεῖν εἶναι τὸ ἐκ Πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐξ Υἱοῦ, τῶν πάντων σωματικῶν ἔστιν ἐννοεῖν καὶ λίαν ὀλιγῶς τε καὶ σαρκικῶς τὰ ἐκείσε νοούντων· οὐ γὰρ οὕτως ἡ

τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀπεσχοίνισται, ὡς ἡ ἐμὴ τῆς σῆς, οὐδ' οὕτως ἄλλος καὶ ἄλλος εἰσιν, ὡς ἐγὼ καὶ σύ· τότε γὰρ ἂν μόνος εἶχε χώραν ἢ ἐν τῷ ἀποτελέσματι σύνθεσις· εἰ γὰρ καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος τοῖς προσώποις εἰσιν, ἀλλ' οὐδὲν ἕτερον εἰς καὶ ὁ αὐτὸς εἰσι τῇ θεότητι καὶ εἰς ἀριθμῷ· ὡς εἶναι αὐτῶν καὶ μίαν τῶ ἀριθμῷ τῶν ἐνεργειῶν· ὧν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, πῶς οὐ καὶ τὸ ἐκ ταύτης ἔν ἂν ἀπλοῦν εἴη, καὶ πάντη ἀσύνητον καὶ ἐξ ἀνάγκης ταῦτόν ἑαυτῷ;

speciem habitudinis nullo modo Spiritus vel Filius ex Patre prodeunt; eorum enim quisque creator est, non creatura... Igitur si causa et causativum (causatum) secundum differentem habitudinem Spiritus Filio Spirituique competentia nullam in eisdem faciunt compositionem, manifestum, quod neque Filius ex eo quod similiter Patri Spiritus causa nuncupetur, compositionem habeat. » Hic sequens Photii argumentum (c. 45) quo arguit causarum dualitatem minime congruere unitati et simplicitati Spiritus sancti hancque illam excludere, pariter expediendum est; unum sane est principium, una virtus et actio spirativa eaque simplex, unus et simplex est hujus actionis terminus. Ad id quod Methonensis ait: « Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, nunquam est æquale, » scilicet respondet Hugo Etherianus (l. II, c. 12, p. 1226) argumentum ita retorquens: « Quod ex uno, ei quod ex nullo est, nunquam est æquale. At vero Filius ex uno solo, Patre scilicet, qui a nullo habet existentiam; inæquales sunt ergo Pater et Filius. » Sed « non sunt hæc in quantitatum proprietate, quia neque mensura neque quantitas in divinis est.

28. « Sed Filius suam servat proprietatem, filiationem, et Spiritus suam processionem ex Patre; et sicut Spiritus a Patre procedens nullam activam productionem vel generationem possidet, ita nec Filius a Patre genitus activa generatione vel emissionem prærogativam filiationis adulterat » (cap. 46). Sane proprietatem characteristicam tum Filius tum Spiritus sanctus etiam in Latinorum doctrina conservant; verum quod hic nullius personæ sit principium, ille vero cum Patre sit principium Spiritus, id ad neutrius constitutiva pertinet. Nulla præterea in eo est contradictio, quod Filius sit principium simul et principiatum, quia non est ad idem seu ad eandem personam (15); respectu quidem [322] Patris est αἰτιατός, respectu Spiritus αἴτιος (16); habet ergo solum differentem relationem ad Patrem et ad Spiritum. Nulla denique in eo est filiationis adulteratio, quod Spiritum Filius spirat cum Patre; filiatio enim constituit eum in esse Filii et denotat ejus relationem ad Patrem tantum; neque Spiritus sancti filius Filius est, neque *quærens Filius* ejus spirator. Nullum hoc detrimen-

(15) Geor. Scholar. *Contra Marc. Ephes.* syllog. 1. (Cod. Mon. 27 f. 181 b. 182 a.) Ἀντικείμενα μὲν οὖν εἰσι τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατόν, καὶ ἐν τῷ γίγναι εἶναι ταῦτά φασιν οἱ Λατῖνοι καὶ ἅμα ἄλλ' οὐ πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὡσαύτως· τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ δὲ πρὸς τὸ Πνεῦμα· καὶ πρὸς μὲν τὸν Πατέρα γεννητῶς, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα προβλητικῶς· οὕτω δὲ οὐδὲ ἀδύνατόν τι ἔπεται, οὐδὲ τὸ ἀξίωμα ἀναιρεῖται.

(16) Idem Scholarius paulo ante citata verba exempla illustrat: Ἡ γὰρ πατρότης καὶ ἡ υἰότητα, ἣ τὸ αἴτιον εἰ βούλει καὶ τὸ αἰτιατόν, ἦν ἐν τῷ Ἰσαάκ· ἄλλὰ διότι ἰ πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο τοῦτ' εἶγεν, θάτερον μὲν γὰρ πρὸς τὸν Ἀβραάμ, θάτερον δὲ πρὸς τὸν Ἰακώβ, μίαν ἦν ἡ τοῦ Ἰσαάκ ὑπόστασις, κ. τ. λ.

(17) Nicetæ argumentum apud Hugonem tale est: Aut non ex causa existens habet Filius Spiritus

tum infert filiationi, quod non qua Filius spirat Filius; neque enim filiatio ulterius se extendit, quam diximus. Hæc contra Nicetam Byzantium (17) notat Hugo Etherianus (l. I. c. 17, p. 1211), obscurus interdum, sed nunquam sale et acumine penitus destitutus. « Quærit, quæ exhereditatio ista, et Filii detrimentum, ut non in eo quod Filius Pater sit. Quod quidem quærendum non erat, sed multo minus inferendum, ut ex pluribus aliis videri potest; velut si Pater in eo quod factor filium factorem ostendat (omnia enim per ipsum facta sunt), necessarium sit, Filium Patrem esse ad ostendendum eum [323] in eo quod factor genitorem, nullum vero detrimentum circa divinam naturam inveniat: quæ fallacia, si de his quæ apud nos sunt, exemplum sumatur, apertissima est hoc modo: Si pater in eo quod desipit, filium demonstrat insipientem, nulla certo videtur necessitas fatui filii generationem inferre, ne fiat paternæ detrimentum fatuitatis. Puto in figura dictionis hujusmodi peccatum obvolvi, eo quod non idem eadem exponatur interpretatione. Etenim hujusce consecutio *substantiatum est, non proprietatum*; quod reclusis considerari potest latibulis, si omissa religione ad modicum divina mentem ad humani generis propagationem quis revocet. Nonne cujuslibet hominis filius, cum omnia, quæ patri substantialia sunt, habeat, eorum quæ talia non sunt, minimam interdum, portionem retinet? Si Patri *substantialiter* (id est tanquam substantia) inesset Filii generatio emissioque Spiritus, ex necessitate Filius ipsum idem nactus foret, quin etiam et Spiritus sanctus, et hoc in infinitum; sed (neque) Pater in eo quod *substantia* generat aut Spiritum emittit, neque in eo quod *Deus* a Filio vel a Spiritu differt; unus enim et idem *Deus* hi tres sunt; sed in eo quidem quod Pater generat, a Filio differt; in eo autem quod emittit, a Spiritu solo. Qua de re manifestum, quod *penes substantialia* tantum talis locum habet consecutio. Nam indubitabile est personales sive hypostaticas proprietates *impermutable* esse et earum permutationem tantam confusionem et disparitionem personarum facere, quibus solis circumscriptis omnibus aliis differentes cognoscuntur personæ; at causa et, ut ita dicam, causativum, et mittere et mitti, et quam plures aliæ *hypostaticæ*

emissor esse aut ex causa existens, Patre scilicet. Atqui si non existens ex causa, erunt rursus in Trinitate duo principia et duæ causæ. Si autem ex causa Filius existens Spiritus emissor sit, omnino ex Patre hoc sortitus est... Sin autem ex Patre hoc habet, quæ est ista *exhereditatio* et *detrimentum filialis existentiae*, ut non in eo quod Filius Filium generet, et Pater censeatur, cum Pater in eo quod emissor Filium rursus emissorem ostendat? Si enim ex Patre indamniss est Filii generatio Spiritusque processio, quemadmodum emissor Filius ostendatur: necesse omnino, ut detrimentum circa divinam naturam non inveniat quod generet Filium, et sit nepos hinc complasmatus aliquis, cum et emissor Spiritus in eo quod ex Patre, Filius monstretur; quod si ita est, congeries impietatis et profunda emerget fovea. »

non sunt, sive personales; ideoque non fit confusio personarum, quando dicitur: Una causa sancti Spiritus Filius et Pater est. » Demum quod cap. 47 adjungit Photius, id partim ex hic dictis, partim ex iis, quæ ad effatum hic rursus repetitum (art. 3, § 8 seq.) adnotata sunt, solvi facile potest.

[324] 29. Sed nondum exhausta schismatici patriarchæ sophismata: tertiam post prolixam de Galat. IV, 6, disputationem argumentorum theologico- rum seriem auspicatur novasque auxiliares copias in agmen producit. « Si genitus, ait cap. 61, Filius ex Patre, procedit vero Spiritus ex Filio, quomodo impietas non secundum propriam sententiam Spiritum nepotem constituet et tremendum theologiæ nostræ mysterium in longas et mæras nugas ablegabit? » Verum e contra Latini arguere possunt, Photium Spiritum facere Patris filium, cum eum ex Patre qua Pater est procedere statuat, et hinc Filium et Spiritum constituere fratres, cum utrumque ex solo Patre esse decernat: Ἀδελφὰ τὰ ἐξ ἑνὸς ὑφεστῶτα, ut Basilius ait (ep. ad canon. 52, al. 300), hic revera locum habere. Præterea respondent Catholici: « Ut nepos quispiam sit, gigni eum oportet a patre, et diversa quidem generatione ab illa, qua is qui nepotem proxime genuit pater, a suo patre, nepotis avo, genitus est. At Spiritus sancti processio neque generatio est, neque Patris et Filii actio diversa. » (Natal. Alex. H. E. l. c. p. 532). Joan. Beccus eodem modo arguenti Camatero ita occurrit (G. O. II, 399, 400): « Non est nepos (ἐκγονός) Patris Spiritus, qui Filius pater Spiritus non est. Cum vero dicis: Si non est Filius pater, quomodo ex ipso Spiritus fuerit? profecto negas etiam Spiritum ex Patre esse. Pater enim non est Spiritus pater et nihilominus ex ipso Spiritus est. » Id jam declarat sanctus Maximus dicens: « Spiritus Patrem non habet; neque enim genitus est (τὸ γὰρ Πνεῦμα Πατὴρ οὐκ ἔχει οὐδὲ γὰρ ἐγεννήθη). » Audiatur et Hugo Etherianus (I. I, c. 8, p. 1203): « Propositio quæ dicit: Quod emittit Spiritum, Filium habet, major universaliter deberet esse et particulariter accipitur. Nam illatæ conclusionis causa propositio, quæ recte debet syllogismus talem perficere, hæc est: Omne quod emittit Spiritum, Filium habet, quæ indemonstrabilis est et impossibiliter, quia neque maxima est neque fides [325] ab aliqua maxima (s. axiomatica) suscipere (potest). Emissio Spiritus non facit Patrem esse neque Filium, quoniam non est nascibilitas Spiritus progressio a Patre, qua sola Filius a Patre differt. » Et rursus (ib. c. 17. p. 1211) contra idem argumentum: « Hoc neque in naturalibus consecutionem habet; ut ales quidem prima ovum peperit, ex alite autem et ovo passer prodiit; igitur quæ progressa est avicula, neptis judicabitur alitis. Multo minus in divinis locum reperit redargutio hujuscemodi, ubi neque corporea generatio est, neque passibile; omne autem quod talibus generationibus subjacet, necesse est secari; omne autem quod secatur, passibile. » Deinde notat jam antiquissimos hæreticos eundem paralogismum effutiisse (18), atque ad superius disputata [326] provocans ita pergit: « Quod si genitor in eo quod Pater est, habitudinem relationemque habet ad Spiritum, consequitur ex necessitate propter identitatem habitudinis genitoris Spiritum genitum esse et filium; ideoque aut confundi personas aut fratrem Filii Spiritum confingere, quod idem personas confundit. Itaque genitor non in eo quod genitor, causa est Spiritus, sed in eo quod causa principiumque (spirans), ut sæpius inculcatum est. Quare neque alienus a Filio Spiritus est neque absque habitudine ad ipsum judicandus. Sed neque hoc inconveniens, si Filius non in eo quod Filius Spiritum emittat, cum Pater non in eo quod Pater Spiritus causa existat. » Breviter et nervose Ratramnus (I. III, c. 3, p. 288)? « Sic evidenti ratione monstratur ab utroque procedere Spiritus sanctus, dum manifeste docetur non eum a solo Patre procedere, ne filius esse Patris dicatur, sed nec a solo Filio, ne Filius pater esse blasphemetur, sed dicitur Spiritus sanctus et procedens et de utroque procedens. » (Cf. Petav. de Trin. VII, 16, 3). Cum his ea connectenda sunt, quæ supra (art. præced. § 17 seq.) de Patre, quatenus dicitur principium vel proximum vel remotum, dicta fuerunt quibusque sequens Photii syllogismus (cap. 62) refutatur.

30. In duobus quæ sequuntur argumentis ex eo

(18) Revera Macedoniani apud Gregorium Nazianzenum orat. 37, p. 596 ed. Bill. (Clem. orat. 31) arguunt, Spiritum si ingenuus non sit, necessario aut a Patre genitum et tunc fratrem fore Filii, aut a Filio, et tunc esse vivum Patris. Quod Gregorius refellit docens medium esse inter agnatum et genitum, ut Scripturæ manifestant, τὸ ἐκπορευτὸν, et processionem differre a generatione. (Cf. Gr. O. II, 365-367.) Basilius dubitationi illi: Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον γιὸς τοῦ γιου; ita occurrit: Οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' ἑαυτοῦ (verba in hoc contextu plane decretoria), ἀλλ' ἵνα μὴ νομισθῆ ἄλλοθις ἀπειρον ἢ τριάς γιου ἐξ ἑαυτῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Ad hunc Basili textum cf. Beccum, De proc. Spiritus sancti c. 1, n. 11; Epigr. I. G. O. I, 243; II, 533; Constant. Meliten. orat. 1, c. 13 (G. O. II, 665); Georg. Trapez. De proc. Spiritus sancti ad Joan. Cubool.

(ibid. I, 509); Bessarionem (Orat. dogm. c. 6; Hard. IX, 336). Nec minus digna consideratione sunt, quæ in Ancorato scribit Epiphanius: Ἄλλ' ἐπεὶ τίς οὐκοῦν δὲ φαμὲν εἶναι γιου; Καὶ πῶς μονογενής; . . . Εὐ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; Εἰ γὰρ τὸν γιὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων κ. τ. λ. De quibus cf. Beccum Epigr. 1; Constant. Meliten. orat. 2, c. 29; et Georg. Meloch. C. Maxim. Plan. et Contra Man. Cret. (G. O. II, 532, 857, 956, 957, 977, 1059). Denique et Athanasii locus ad Serap., quem citat Beccum Epigr. XIII. (G. O. II, 639), huc spectat: Οὐκ ἔστιν ἄλλως ἢ ὡς ἔστιν ὁ Πατήρ, Πατήρ, καὶ οὐ πάππος, καὶ ὁ γιὸς γιός ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐ Πατήρ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνεῦμα ἅγιον, καὶ οὐκ ἐκγονον τοῦ Πατρὸς οὐδὲ ἀδελφὸς τοῦ γιου.

proficiatur Photii ratiocinatio, quod prius et posterius a sempiterna Trinitate prorsus sit alienum, quod quam longissime prædicata tempus significantia a summe æterna absint Divinitate. Inde deducitur, simul cogitandam esse et generationem et processionem, non alteram altera vel priorem vel posteriorem accipiendam. Quo posito in altero quidem capite (63) ita argumentatur: « Quomodo non theurgicarum causarum differentia differentes constituet personas et sectionem inferet contra insecabilem, simplicem et unicam Spiritus hypostasin? Ex eadem enim persona diversas prodire operationes et virtutes, præsertim in iis quæ naturam atque [327] rationem plane superant, facilius est intelligere et innumera ejus rei deprehendere documenta; sed nullibi reperitur posse fieri, quia hypostasis, quæ ad differentia refertur principia, differentia ac diversitate causarum non et ipsa a se differat et simul dissecetur. » In altero vero (c. 64) arguit Spiritum fore et congenitum Filio et procedentem ex ipso, ita ut simul genitus et procedens sit; « ac genitus quidem, qui simul progreditur cum Filio genito, procedens vero, quia duplicem subit processionem. » Sane id omnes docent ac propugnant Deitatem, ideoque et tres personas extra tempus esse nihilque in iis esse *temporarium*. « Nulla ibi tempora cogitantur, ait Augustinus (*De Trin.* xv, 28), quæ habent prius et posterius (19) ». Et Leo M. serm. 3, de Pentec. c. 4 (Ball. serm. 77, p. 413 ed. MIGNON): « Cum ad confitendum Patrem et Filium et Spiritum sanctum, aciem mentis intendimus, procul ab animo formas visibilium rerum et *ætates temporalium naturarum*, procul corpora locorum et loca corporum repellamus. Discedata a corde, quod spatio extenditur, quod fine concluditur, et quidquid nec semper ubique nec totum est. Cogitatio de Deitate Trinitatis concepta nihil per *distantiam* intelligat, nihil per gradus quærat. » Sed si excluditur in divinis *prioritas temporis*, non excluditur plane *prioritas rationis* (20). » Sane prius mente concipitur causa quam effectus, prius principium quam principiatum, prius Pater quam Filius, et prius Pater et Filius quam [328] Spiritus sanctus. Progressionem simultaneam Filii et Spiritus ex Patre, quæ non solum temporis, sed et *cogitationis* D prioritatem excludat, refellunt ea Patrum dicta, quæ docent Spiritum ita se habere ad Filium, ut Filius se habet ad Patrem (II, § 2, nota 5); refellunt diserta testimonia, quibus Filium *præintelligi* præ

A Spiritu affirmant (IV, § 24 fin.); refellunt rationes e rei visceribus petitiæ, quæ generationem ante processionem præsupponi ostendunt. [IV, § 13 fin.] (21). Quod si Patres simul cum Filio prodire (συμπροϊέναι) Spiritum affirmant, id ideo sit, ut *temporis* posteritas arceatur. Dicta ejusmodi cum aliis, quæ mediationem Filii (III, § 16) expriment, omnino concordare Beccus, *De proc. Spiritus sancti*, c. 9; et Constantinus Meliteniota, orat. 2, c. 28 (G. O. I, 308-313; II, 704 seq.) præclare ostendunt. Egrege ex jam adductis Gregorii Nysseni verbis (§ 24) et ex præstituta a se declaratione (§ 18) arguit Georgius Trapezuntius (G. O. I, 529): « Uterque (Pater et Filius) *præintelligitur* Spiritus hypostasi (προθεωρεῖται τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως), ut Nyssenus asserit; propterea ab utroque (ἐξ ἀφοῦν) Spiritus. Si non ab utroque, non præintelliguntur ambo; *sed præintelliguntur*; ex utroque igitur. » Sed difficultatem movent adversarii: « Causa præintelligitur effectui; effectus vero (ἀκτατὸς) Filius et producere (προβάλλειν) causæ est; præintelligitur ergo hypostasi Filii. » Auctor noster respondet: « Ratio ista ex penu Sophistarum est. *Præintelligitur* enim Pater Filio *causa non ea quæ est secundum* [329] *processionem* (τῷ αἰτίῳ οὐ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν); namque hic modus alius existentis est (ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως); causa vero quæ secundum processionem et *προβολὴν* est, neque ante neque post intelligitur (οὔτε ἐπιθεωρεῖται οὔτε προθεωρεῖται) Pater Filio. Nemo enim ex ipsis erga alium aut veluti principium aut veluti finis (terminus cf. § 18) est hujusmodi progressus, ne prorsus unus ex his Spiritus sit. Tò *προβάλλεσθαι* vero post utrumque intelligitur. » Sed instant rursum: « Deitas, quæ in Patre est, præintelligitur illi quæ est in Filio et in Spiritu, et nihilominus eam communicat Pater eis quæ ex se sunt. » Verum hæc solida non esse respondet Trapezuntius: « Deitas enim quæ in Patre est, *qua Deitas* (ἡ θεότης), non præintelligitur illi, quæ in Filio est, cum eadem sit secundum omnia nullaque relatio interjiciatur: sed præintelligitur quidem quæ in Patre est Deitas *qua generat*, (ἡ γεννᾷ), postea intelligitur in Filio, *qua generatur* (ἡ γεννᾶται).

D 31. Est ergo generatio *prior* processione, non tempore, sed *ἐπινοίᾳ*, cogitatione, ordine; præintelligitur intellectus voluntate, Verbum Amore, Spiritu Filius. Ergo licet nullum tempus dividat, tamen non simul intelliguntur mente nostra gene-

(19) Totum hoc Augustini caput ad rem pertinet nostram, de quo et ex quo haud male disputat Ratramnus, l. II, c. 3, p. 285.

(20) Præter prioritatem temporis est *prioritas ordinis*, quo unum ante aliud numeratur et ponitur, vel *naturæ*, quo exhibetur conceptus naturæ, quæ completa est et ab alia distincta existit, vel *originis*, qua unum ab alio ortum habet. Si est in Trinitata *ordo*, habetur et *prioritas* quædem saltem logica. Greg. Nyss. l. I C. *Eunom.* (G. O. II, 524) diserte habet: Ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας

λόγον προθεωρουμένου τοῦ Υἱοῦ. (Vide § 7, nota 4; § 24, nota 2).

(21) Greg. Cpl. *Apol. c. Marci Eph. Conf.* (cod. Mon. 27 f. 115 b. 116 a.): Ἄλλ' οὐδὲ μὴν αἱ πρόοδοι ἅμα εἰσὶ βεβαιοῖ τοῦτο Γρηγόριος ὁ Θεολόγος πράσκων. « Τὸ τῆς ἐκφάνσεως διάφορον ἢ τὸ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον καὶ τὴν κλησιν πεποίηκε » δῆλον γὰρ ὡς εἰ ἅμα αἱ πρόοδοι, οὐκ ἂν ἔλεγε τὸ τῆς ἐκφάνσεως εἶναι διάφορον. Deinde citat Athan. orat. 3, c. Ar. (G. O. II, 550; orat. 4, epist. 1 ad Serap. (ibid. 552), Greg. Nyss. aliosque.

ratio processioque, sed concipitur generatio ut præcedens processionem. In actu vero processionis simul spirantes concipiuntur Pater et Filius, dum spirant ut unum principium, unica virtute, unica operatione. « Non est Spiritus sanctus, ait Anselmus (*De process. Spirit. sancti*, c. 16) prius de Patre quam de Filio, nec de Filio quam de Patre; nec major nec minor est existens de Patre, quam existens de Filio, nec magis nec minus est de uno, quam de altero. » Id urget contra Nicetam Byzantium Hugo Etherianus (l. 1., c. 15, p. 1208, 1209). Argumentabatur ille hunc in modum: « Si Spiritus ex Patre Filioque procedit, necesse est, aut *simul sine tempore* et æternam esse progressionem Spiritus ex Patre et Filio, aut *secundum prius et posterius*. Quod si [330] secundum prius et posterius, in quocunque duorum sit, evidens est blasphemia; erit enim Spiritus se ipso prior et posterior, æternus et temporalis... Sin autem *simul, præter tempus, æternaliter* ex ambobus, Patre dico et Filio, procedit, cui ut propugnaculo innituntur qui ex adverso dimicant, quærendum est ab ipsis, utrum *simul præter tempus et æternaliter*, an quomodo dicant. Nam si *principaliter* ex ambobus dicant, aperta est blasphemia. Erunt enim in... Trinitate duæ principales et sine principio, sine causa personæ, ideoque duæ causæ, duoque principia, et duo non habentia neque causam neque principium. Itaque in deorum (ed. duorum) pluralitatem quæ Christianæ sunt religionis transferentur, et injuria non quælibet zoarchicæ et supersubstantiali irrogabitur Trinitati. Quod si *non principaliter*, licet simul et æternaliter, sed *propius atque remotius*, aut *primo et secundario*, et sic parturitur impietas; primum quidem, quod magis erit Filius causa Spiritus, minus autem Pater. Nam quæ propinqua causa est, magis causa est, prout communes con-

ceptiones et veritatis sermo declarat. » Ad hæc vero Hugo respondet Latinos merito de Deo non enuntiare proprie verba *prius et posterius, secundum tempus, principaliter et secundario*; non dicere Spiritum *principaliter* (22) [331] ab *alterutro*, sed *de utroque æqualiter*. Deinde notat: « Quod vero sequitur, scilicet propinquam quidem causam magis esse causam, minus vero quæ remota est, (ad id) absolvendum sufficiens esse arbitror, quod id tale in naturalibus, logicis similibusque, in quibus non eadem causa ubique propinqua remotaque est, locum habet; in divinis vero personis nequaquam, tum propter alia multa, quæ silere nunc præstat, tum pro eo, quod propinqua remotaque causa *prorsus eadem* censeantur Pater et Filius, atque neque secundum tempus, neque secundum naturam, neque *secundum aliquem alium modum* Pater Filio prior est (23) *ut de Patre quidem Spiritus principaliter, de Filio vero secundario* aut [332] nulla ratione, ut Græci nimium inopinabiliter affirmant, procedat; ut enim ante omnia tempora simul sunt natura Pater et Filius ejusdemque honoris, ita quidquid (*ed. quidquam*) potest Pater, potest et Filius, ne (*ed. et*) quidquam a Patris et Filii potentia removeretur. » Jam vero inane prorsus est, quod Photius (c. 63) de causarum differentia profert, quæ nulla omnino est; indeque deducta consecutio, sectionem et divisionem in ipsa Spiritus persona inferri. Utrumque quæ toties diximus convellunt. Neque vero sequitur (c. 64), Spiritum fore simul genitum et procedentem; tum qui generatio et processio sunt duæ actiones diversæ, tum quia concipi nequit Spiritus simul cum Filio procedens, sed concipi debet generationem sequens ac præsupponens processio. Quod tempus non dividit inter generationem et processionem, id sane efficere nequit, ut terminus unius actionis

(22) Græca Nicetæ verba nobis non præsto sunt ex quibus judicari queat, quid ipsi sit hoc *principaliter* (ἀρχικῶς, ἀρχοειδῶς, κυριῶς etc.). Quæ Hugo ait, prima fronte videntur contraria Augustino, qui Spiritum *principaliter* de Patre procedere dixit. Id tamen ipse Hipponensis præsul exposuit (*de Trin.* xv, 17): « Ideo autem addidi *principaliter* quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur; sed *hoc quoque illi Pater dedit*, non jam existendi et nondum habenti; sed quidquid Unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo *donum commune* procederet et Spiritus sanctus esset amborum. » Declaratur ergo apud Aug. adverbio *principaliter* Pater ut ἀρχικῶς (κατ'ἀρχικῶς), unde Filio vis spiratrix communicatur. Hinc et Anselmus Cantuar. (l. c.): « Si dicitur, quod Spiritus sanctus principaliter a Patre sit, non aliud significatur, quam quia ipse Filius, de quo est Spiritus sanctus, a Patre habet hoc ipsum, ut Spiritus sanctus sit de illo: quoniam id, quod est, habet a Patre; non sicut in rebus creatis, cum aliquid asserimus esse principaliter, volumus significare, quod magis sit hoc, quod dicitur principaliter, quam illud, ad quod refertur. » Eodem sensu vocem adhibet et explanat Anselmus Halvelberg. *Dial. c. Græc.* l. II, c. 25 (*Spicileg. d'Achery ed. Paris, 1723, t. I, p. 189, 190*); S. Thomas, ad diffi-

cultatem, Spiritum sanctum *magis* procedere a Patre, quam a Filio, ita respondet (Sum. 1. q. 36, a. 3. ad 2): « Si Filius acciperet a Patre, *aliam numero virtutem* ad spirandum Spiritum sanctum, sequeretur, quod esset causa secunda et instrumentalis, et sic magis procederet a Patre, quam a Filio. Sed *una et eadem numero virtus spirativa* est in Patre et Filio; ideo *æqualiter* procedit ab utroque. Licet aliquando dicatur *principaliter* vel *proprie* procedere de Patre, *propter hoc quod habet hanc virtutem a Patre*. » Porro quod ad Hugonem nostrum spectat, is non solum alio omnino sensu formulam hanc rejecit, ut vel hæc ejus verba manifestant: « Inquiunt enim (Latini), si non est sancta Trinitate prius secundum tempus, neque secundum naturam honoremve potentiamve, non est aliquotrius personarum *principaliter* ab alia, » verum etiam differentem sensum notavit ipse (lib. cit. c. 16, p. 1210 F. G.), ubi ea ipsa Augustini verba affert.

(23) Hæc minus præcise dicta videntur; restringenda tamen, ut ipsa verba ostendunt, ad Spiritus processionem. Licet enim Patrem prius cogitari quam Filium ordo ipse postulet, tamen quoad spirationem activam uterque concipi debet ut jam in sua personalitate constitutus et ut simul æqualiter spirans.

induat characterem, quo terminus alterius insignitur. Imo cum Pater juxta Photium simul generet Filium et spiraret Spiritum, quomodo tunc explicabit, quod non in unum concidant generatio et processio? (*Vide* Georg. Met. et Hug. Eth. § 26.)

32. Concludimus hanc tractationem, alia theologia rem perfectius meditantibus reservantes. Maluimus ἀντιρρήσεις non satis digestas et concinno ordine interdum destitutas Photiano operi adungere,

quam aut officio deesse aut editionem ipsam nimis diu differre. Contenti plane erimus, si his nostris studiis occasionem doctis viris præbuerimus subtiliores theologicas ejusmodi quæstiones feliciter enodandi, dogmatum in hac parte historiam locupletandi ac proxime ea theologicæ scientiæ incrementa procurandi, quæ nos non nisi remotius potuimus adjuvare.

OPERUM PARS TERTIA.

PARÆNETICA.

PROLEGOMENON.

INEDITARUM PHOTII

CATALOGUS HOMILIARUM QUÆ MOSQUÆ SERVANTUR.

COMBERIS, *Auct. noviss.* p. 548.

ΦΩΤΙΟΥ ΟΜΙΛΙΑΙ.

Α'. Λεχθεῖσα τῇ ἁγίᾳ Παρασκευῇ ἐν τῷ ἄμρῳ τῆς ἁγίας Εἰρήνης μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν κατηχήσεων.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν προηγουμένῳ λόγῳ τοῖς ἤδη παρεσκευασμένοις πρὸς τὸ βάπτισμα, οὕτω δὲ κατηρητισμένοι τὴν τελειότητα, ἀλλ' ἔτι καὶ τῆς καθάρσεως ἐπιδομένοι καὶ τῆς μυστικῆς τραπέζης ἀπειρογομένοι, κ. τ. ἐ.

Β'. Φώτιος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Μετὰ τὴν τῶν κατηχητικῶν λογίων ἀνάγνωσιν, ὧν ἡμεῖς ἐν προσοχῇ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιδεικνύοντες κατάνυξιν ἐποιεῖσθε τὴν ἀκρόασιν, καὶ ἡμᾶς τὸν παρόντα καιρὸν προσομιλεῖν ὑμῖν ἐγνωμεν ἀποιδεῖν, κ. τ. ἐ.

Γ'. τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ὁμιλία πρώτη εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Ῥώσ.

Τί τοῦτο; τίς ἡ χαλεπὴ αἴτη καὶ βαθεῖα πληγὴ καὶ ὀργή; Πόθεν ἡμῖν ὁ υπερβόρειος οὗτος καὶ φοβερός ἐπέσκηψε κεραυνός; κ. τ. ἐ.

Δ'. τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης ὁμιλία β', εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Ῥώσ.

Ὅσα μὲν, ἅπαντες συνεπίστασθε, ὅσοι τε δεινοὶ συνιδεῖν ἀποστροφὴν πρὸς ἀνθρώπους Θεοῦ, ὅσοι τε ἐμαθέστερόν πως περὶ τὰ τοῦ Κυρίου διάκισθε κρίματα, κ. τ. ἐ.

C

PHOTII HOMILIÆ.

I. *Dicta est die sancto Parasceves in ambone sanctæ Irenæ, post expletas Catecheses.*

Verum hæc quidem præcipue ad eos, qui ad baptisma jam parati sunt, nec tamen perfectionem hactenus adepti sunt; sed et adhuc emundatione indigent, et a mystica mensa arcentur, etc.

II. *Photius archiepiscopus Constantinopolitanus et œcumenicus patriarcha.*

Post lecta divina eloquia divinæ institutionis, quæ vos attenta mente animisque compunctis audistis; nosque opportunum judicavimus, ut ad vos in præsentem tractatum haberemus.

D

III. *Ejusdem sanctissimi Photii homilia prima in Russorum irruptionem.*

Quid istud, quæve gravis hæc altaque plaga et ira? Unde nobis hyperboreum hoc ac tremendum immissum fulmen? etc.

IV. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani novæ Romæ, homilia altera in Russorum irruptionem.*

Novi sane, scitis omnes, quotquot sagaces estis ut aversionem a Deo intelligatis; quotquot item rudius fere erga Domini judicia affecti estis.

V. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia dicta in Annuntiationem sanctissimæ Dei Genitricis Mariæ.*

Lætus præsentis diei conventus ac celebritas, lætaque orbis finibus affert gaudia. Gaudium subministrat, quod veterem tristitiam dissolvat. Gaudium subministrat, quod mundi maledictionem exterminet, collapsique pridem generis humani excitationem initiet, ac salutem cunctis nobis sancial, etc.

VI. *Sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia tertia dicta in ambone sanctæ Irenæ, die sancto Parasceves, post lectam ex more catechesim.*

Quando diaboli imperium ditioque diripitur ; quando mortis aculeus retunditur ; quando adversus infernum tropæum erigitur, tunc testamentorum nobis tabulæ releguntur, tunc confessionis chirographum profertur, tunc pollicitationum titulus orbis theatro reseratur. Quid ita ?

VII. *Sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia altera in Annuntiationem sanctissimæ Dei Genitricis. Dicta est in præsentia imperatoris.*

Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum, ita poscente ipsa temporis ratione, cum propheta David clamabo, qui Ecclesiæ caulas rationalium ovium multitudine angustatas videam, longe florida lætitia ac varietate eorum qui couvenerunt, etc.

VIII. *Sanctissimi Photii patriarchæ, archiepiscopi Constantinopolitani, homilia in Ramos palmarum et in Lazarum.*

Deum Ecclesia, pueris Hosanna in altissimis clamantibus, tuba canit, lætæque illus ac divinissimæ vocis auribus sonitum traho, animi alacritate totus sublimis feror, etc.

IX. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ, archiepiscopi Constantinopolitani, homilia in Diem natalem sanctissimæ Dominæ nostræ Dei Genitricis (a).*

Omnis quidem festivitas, celebrisque omnis conventus, quo piorum cælus exhilaratur, tunc dissidia, mutuasque lites dissolvit ; tum animis studiisque divisos, ac eos, qui amoris vinculum seditione diruperunt, etc.

X. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta specie quasi exornandi ac describendi celeberrimi templi, quod in Palatio existit (b).*

Lætum video præsentis diei conventum : ac qualem nemo humana solertia atque opera, ac nisi divini afflatu Numinis conflare unquam possit, etc.

XI. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta in Domini no-*

Ε. Τοῦ αὐτοῦ Φωτίου ἀγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Μαρίας.

Φαιδρὰ τῆς παρουσίας ἡμέρας καθίστηεν ἡ πανήγυρις, καὶ λαμπρὰν τὴν χαρὰν τοῖς πέρασιν ἀποφέρεται. Χαρὰν χορηγεῖ, λύπην παλαιὰν διαλύουσιν. Χαρὰν χορηγεῖ, κοσμικὴν ἀρὰν ἐξορίζουσιν καὶ τοῦ πεπτωκότος πάλαι τὴν ἔγερσιν ἐγκαινίζουσιν καὶ τὴν σωτηρίαν πᾶσιν ἡμῖν ὑπογράφουσιν, κ. τ. ἔ.

Σ. Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία τρίτη λεχθεῖσα ἐν τῷ ἀμβωνί τῆς ἀγίας Εἰρήνης, τῇ ἀγίᾳ Παρασκευῇ, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς κατὰ συνήθειαν κατηχήσεως.

Ὅτε τοῦ διαδόλου τὸ κράτος σκυλεύεται, ὅτε τοῦ θανάτου τὸ κέντρον ἀμβλύνεται, ὅτε τὸ κατὰ τοῦ ἄδου τὸ τρόπαιον ἴσταται, τῶν συνθηκῶν ἡμῖν ὁ πῖναξ ὑπαναγινώσκεται, τότε τῆς ὁμολογίας τὸ χειρόγραφον προκομίζεται, τότε τῶν ὑποσχέσεων ἡ στηλογραφία θριαμβεύεται. Διὰ τί ;

Ζ. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία δευτέρα εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ἐλέχθη ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως.

Ὅς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, καιροῦ καλοῦντος μετὰ τοῦ προφήτου βοήσομαι Δαυὶδ, τῶν λογικῶν προβάτων τὰς τῆς Ἐκκλησίας αὐτὰς ὄρων τῷ πλήθει στενοχωρουμένας, πολυανθεῖ τῇ τερπνότητι καὶ ποικιλίᾳ τῶν συνεληλυθότων, κ. τ. ἄ.

Η. Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία εἰς τὰ Βαῖτα καὶ εἰς τὸν Λάζαρον.

Ὅτε τῶν παιδῶν Ὁσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις ἀναδούωντων ἡ Ἐκκλησία σαλπίζει, καὶ τῆς λαμπρᾶς ἐκείνης καὶ θεοπροπεσταῆτος φωνῆς ταῖς ἀκοαῖς τὸν ἦχον ἐλύσω, μετάρσιος ὄλος γίνομαι τῇ προθυμίᾳ, κ. τ. ἔ.

Θ. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου πατριάρχου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία εἰς τὸ Γενέσιον τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου.

Πᾶσα μὲν ἑορτὴ καὶ πᾶσα πανήγυρις καθ' ἣν ὁ τῶν εὐσεβοῦντων φαιδρύνεται σύλλογος, λύει μὲν τὰς πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς καὶ τὰς ἔριδας, συνάγει καὶ τοὺς ἀπ' ἀλλήλων γνώμῃ διεστῶτας καὶ τὸν δεσμὸν τοῦ φίλτρου στάσει λύσαντας, κ. τ. ἔ.

Γ. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία ῥηθείσα ὡς ἐν ἐκφράσει τοῦ ἐν τοῖς βασιλείοις περιωνύμου νου.

Φαιδρὸν ὄρῳ τῆς παρουσίας ἡμέρας τὸν σύλλογον, καὶ οἶον ἂν τις ἀνθρωπίνῳ σπουδάσματι καὶ χωρὶς ἐπιπνοίας θείας συγκροτῆσαι κατισχύσειε, κ. τ. ἔ.

ΙΑ. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία ῥηθείσα εἰς τὴν

NOTÆ.

(a) Edita prioris mei Auctarii tom. I. COMBERTIS.

(b) Edita in meo Manipulo rerum C. P. L. post Lambecii Græcam editionem. Id.

θεόσωμον ταφήν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι- A
στοῦ, τῷ ἁγίῳ Σαββάτῳ.

Ἄφ' ἑκάστου μὲν τῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος
ἡμῶν ἔργων καὶ πράξεων, τῆς περὶ ἡμᾶς φιλανθρω-
πίας τὸ μέγεθος ἐμφανίζεται, καὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν
λαμπρῶς αἱ χάριτες ἀναπτύσσονται· καὶ πολλὸς ὁ τῆς
εὐφροσύνης γλυκασμὸς ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐπιστα-
ζόμενος ψυχαῖς, κ. τ. ἔ.

IB'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου
Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ
ἄμβωνι τῆς ἁγίας Σοφίας, τῇ Παρασκευῇ τῆς
πρώτης ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν.

Ἦκομεν ὑμῖν τὴν προθεσίαν προφθάσαντες, καὶ
τῆς ὀφείλης τὴν καταβολὴν προκαταθέσθαι σπουδά-
σαντες, κ. τ. ἔ.

II'. Τοῦ αὐτοῦ Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταν-
τινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι
τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

Τῆς προλαβούσης ὁμιλίας τὸ τέλος, εἴ τι μέμνη-
σθε, τὸν Ἄρειον παρεδίδου καθαιρούμενον, τῆς Ἐκ-
κλησίας ἐξωθούμενον, ἀναισχυντούντα, πλαττόμενον,
ὑποκρινόμενον τὴν εὐσέβειαν, κ. τ. ἔ.

IA'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου
Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ
ἄμβωνι τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

Τῶν προμάχων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ πρόσθεν
ἔφημεν, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας συσκευασθέν-
των, καὶ τῶν ἰδίων μὲν νομῶν τῶν ποιμνίων ἐρη-
μωθέντων. κ. τ. ἔ.

IE'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου πατριάρχου
Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ
ἄμβωνι τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας τῷ μεγάλῳ
Σαββάτῳ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Φιλοχρίστου βασι-
λέως, ὅτε τῆς Θεοτόκου ἐξεικονίσθη καὶ ἀνεκα-
λύφθη μορφή.

Σιγῆν εἴ τις διὰ παντὸς μελετήσῃ τοῦ βίου, νῦν
λάλος τις εἶναι καὶ πρὸς ῥητόρων τέχναις παρεσκευά-
σθαι τὴν γλῶσσαν, εἴπερ ἄλλοι διὰ σπουδῆς ἀν ἔτι
μάλιστα ποιήσονται, κ. τ. λ.

IS'. Τοῦ αὐτοῦ ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι
τῆς ἁγίας Σοφίας, ἥνικα τοῖς ὀρθόδοξοις καὶ
μεγάλοις ἡμῶν Μιχαὴλ καὶ . . . ὁ κατὰ πάντα
αἰρέσεως ἐστηλογραφῆθη θρίαμβος.

Ἦν ἄρα ἐκ πολλοῦ γεγηρακὸς ὁ χρόνος καὶ νέαν
οὐκ ἔχων ὠδὴν, καθ' ἣν ἀκμάζων ἐθάξῃ σεμνύνε- D
σθαι, κ. τ. ἔ.

*Ad hæc Angliæ novum Photii opus nobis præcudit, de Ecclesiæ, Constantinopolitanæ præcellentia : in quo
vereor, ne fumos suos vis ambitiosus nobis vendat, atque id agat, ut novam Romam jure vel injuria, sentori
vel anteponat, vel utriusque pronómia eadem statuat.*

*stri Jesu Christi divinam sepulturam, die Sabbati
sancti.*

Nulla est Christi ac Salvatoris nostri actio atque
functio, quæ non ejus erga nos benignitatis magni-
tudinem manifestet, nostræque salutis gratia splen-
dide enitescunt, ingenæque est lætitiæ dulcedo ho-
minum animis affusa, etc.

XII. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Con-
stantinopolitani homilia dicta in ambone san-
ctæ Sophiæ in Parasceve primæ hebdomadis
sanctorum Jejuniorum; 1, prima ante illam Do-
minica.*

Venimus præstitutum tempus antevertentes,
atque debitum occupato vobis solvere studen-
tes, etc.

B XIII. *Ejusdem Photii archiepiscopi Constantino-
politani, homilia dicta in ambone Magnæ
Ecclesiæ.*

Superioris tractatus finis, si quid meministis,
Arium exauctoratum tradebat, ab Ecclesia ejectum,
protervientem, causificantem, pietatem simulan-
tem, etc.

XIV. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Con-
stantinopolitani, homilia dicta in ambone Magnæ
Ecclesiæ.*

Ecclesiæ defensoribus, ut et ante dicebamus, a
veritatis hostibus insidiis appetitis, gregibusque
pastoribus suis viduatis, etc.

C XV. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Constan-
tinopolitani, homilia dicta in ambone Magnæ Ec-
clesiæ, in die magni Sabbati, sub præsentia Christi
amantis imperatoris, quando sanctæ Dei Ge-
nitricis effigies expressa imagine est atque de-
lecta.*

Si quis in omne tempus silentium sibi indixisset,
nunc ut verbis loquax instructaque rhetorum præ-
ceptis lingua atque artibus esset, omni majore
opera summopere studeret.

XVI. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Con-
stantinopolitani, homilia dicta in ambone San-
ctæ Sophiæ, quando orthodoxis magnisque no-
stris imperatoribus Michaeli et..... adversus
omnes hæreses perenni titulo, cippo inscriptus
est triumphus.*

Jam pridem ergo tempus consenuerat, carebatque
nova parturigne, qua magnifice floreret ac hone-
stari præsumeret, etc.

HOMILIÆ.

I.

Photii (c) archiepiscopi Constantinopolitani, Oratio in sanctissimæ Dei Genitricis natalem diem (d).

Φωτίου (d) ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, λόγος εἰς τὸ γενέσιον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.

COMBESIS. Auct. nov. p. 1583-1604.

Omnis quidem festivitas, celebrisque omnis conventus, quo pigrum cœtus exhilaratur, tum dissidia, mutuasque lites dissolvit, tum animis, studiisque divisos, ac eos, qui amoris vinculum seditione diruperunt; Canticorum consonas voces, quibus ipsa re consoletur, ad concordiæ instaurationem exhibens; mire colligit, unitque: atque unius ejusdemque Domini ac creatoris, fragmenta ac creaturas, eos qui collecti sunt, ostendit: exque unitate cultus, fragmenti parem dignitatem subindicans, eorum qui in se invicem acerbis odiis afferentur, lenit, ac deprimit animos; suadens modeste sapere, ac pro humana ratione; docensque ad eandem Fictoris manum respicere, atque idem fictionis lantum reputare. Ad hoc enim solemnnes conferre conventus, congrua Christianis consuetudo documento est; ac alius quidem, Christum natum ostendit; alius testatur baptizatum; profert alius transfiguratum: alius exhibet divina patrantem signa; dæmoniacos curantem; cæcis visum restituentem; sanguinum siccantem fontes; claudis ac paralyticis membra astringentem: mortuos suscitantem; ac demum alius pendentem in cruce traducit; alius vero iterum resurgentem, meamque visibilibus factis, gestisque resurrectionem initiantem.

Cum sic autem divinæ congrue religioni institutus omnis ejusmodi conventus, tum communia dona fruenda præbeat, tum propriam pariter emicantem gratiæ illustrationem præstendat, longe præ aliis, solemnibus hic dies, Virginis ac Dei Matris natalitio inclytus, præclara honoris insignia refert. Quemadmodum enim radicem, ramorum, truncique, ac fructus, floresque agnosimus causam, tametsi fructus gratia omne aliis studium laborque impenditur; citraque radicem, aliorum nihil enascitur; sic Virginis dempta festivitate, aliarum, ab

Α Πᾶσα μὲν ἔορτῇ, καὶ πᾶσα πανήγυρις, καθ' ἣν ὁ τῶν εὐσεβοῦντων φαιδρύνεται σόλλογος, λύει μὲν τὰς πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς, καὶ τὰς ἐρίδας· συναγεῖ δὲ τοὺς ἀπαλλήλων γνώμῃ διεστῶτας, καὶ τὸν δεσμόν τοῦ φίλτρου στάσει λύσαντας, τὴν τῶν Ἀσμάτων συμφωνίαν, παράκλυσιν ἔργῳ καταβαλλομένην, πρὸς τὴν τῆς ὁμοφροσύνης ἐπανάκλησιν· δείκνυσι δὲ καὶ τοῦ αὐτοῦ Δεσπότη καὶ δημιουργοῦ τοὺς συναγηγερμένους πλάσματά τε καὶ ποιήματα· καὶ τῇ ἐνότῃ τοῦ σεβάσματος, τὴν ὁμοτιμίαν τῆς πλάσεως ὑποφαίνουσα, τοὺς καταλλήλων πικρῶς ἐπαίρομένους πρᾶναι καὶ κατασπᾶ, μέτρια φρονεῖν καὶ ἀνθρώπινα πείθουσα, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν τοῦ Πλάστου παλάμην ὄρῃν, καὶ τὸν αὐτὸν ἀναλογίζεσθαι τῆς πλασεως πηλὸν ἐκδιδάσκουσα. Εἰς τοῦτο γὰρ ἐμοὶ γε τὰς πανηγύρεις τελεῖν ὁ πρέπων Χριστιανοῖς θεσμός ὑποτίθεται· καὶ ἡ μὲν Χριστὸν ἐμφανίζει τιχτόμενον· ἡ δὲ, μαρτύρεται βαπτιζόμενον· ἄλλη φέρει μεταμορφούμενον· ἑτέρα δὲ, τὰς θεοσημείας ἐργαζόμενον· δαιμονῶντας θεραπεύοντα· πηροὺς ὀμματοῦντα· πηγὰς αἱμάτων ξηραίνοντα· χυλοὺς καὶ παρεμμένους συσφίγγοντα· νεκροὺς ἀνιστῶντα· τέλος ἐπὶ σταυροῦ κρεμάμενον ἄλλη παραδειγματίζει· καὶ ἄλλη πάλιν ἀνιστάμενον, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν ἔργοις ὀρωμένοις ἐγκαινίζοντα.

Β Ἄλλ' οὕτω πάσης θεοκρεποῦς πανηγύρεως, καὶ τῶν ἐπικοινωνῶν χαρισμάτων παρεχούσης τὴν ἀπόλαυσιν, καὶ ἰδίαν τινὰ συνεπαυγαζούσης τῆς χάριτος ἔλλαμψιν, παρὰ πολὺ τῶν ἄλλων ἢ παρούσα πανήγυρις, τῆς Παρθένου καὶ Θεοῦ Μητρὸς φιλοτιμουμένη τὴν γέννησιν, λαμπρὰ κατὰ πάσης τὰ πρεσβεῖα ἀποφέρεται. Ὡσπερ γὰρ τὴν ῥίζαν κλάδων καὶ στελέχους καὶ καρποῦ καὶ ἄνθους αἰτίαν γινώσκωμεν, εἰ καὶ τοῦ καρποῦ χάριν ἢ περὶ τὰ ἄλλα σπουδὴ καὶ ὁ πόνος καταβάλλεται· καὶ οὐδὲν τῶν ἄλλων χωρὶς τῆς ῥίζης ἐκφέρεται· οὕτως ἄνευ τῆς παρθενικῆς πανηγύ-

NOTE.

(c) Ut schisma excipias, erat ut Photius magnis quoque viris, ac Ecclesiæ magistris accenseri posset; cujus monumentum hoc in sanctam Deiparam, diutius latere nolui, ex quo Photii vena in festivis ejusmodi orationibus velut specimine aliquo sese prodatur. Nec enim alia ejus generis illius prodiisse arbitror; nec forte exstant. Seguerano codici præfixus index antiquo manu aliam ei tribuit, in sepulcrum Domini, exstatque ibi fore integra excepto

exordio: valde illa luculenta, tametsi nolui ita mutilam exscribere, atque hic loci repræsentare. Præcipue imitatus videtur auctor Gregorium Nazianzenum Orat. in sancta lumina, ubi ille tam multis absonga gentilium sacra traducit. Nolim ego immorari explicandis fabulis, quas perstringit. Adeat qui volet mythologos.

(d) Ex Eminentissimi cardinalis Mazarini Codice.

ρεως, οὐδεμία τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναβλαστησάντων ἐπιφαίνεται· Ἀνάστεις γάρ, ὅτι θάνατος· θάνατος δὲ, ὅτι σταύρωσις· σταύρωσις δὲ, ὅτι Λάζαρος τεταρταῖος ἡδὺν πυλῶν ἀνελήλυθε· καὶ τυφλοὶ βλέπουσι· καὶ κλίνην ἐφ' ἧς ἔκειτο, φέρει τρέχων ὁ παράλυτος· καὶ τῶν παραδοξομένων ἔργων· οὐ γὰρ ἐπίκαιρον πάντα καταλέγειν· τὰ ἐπίλοιπα, ἃ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος δέον δοξάζειν καὶ ἀνυμνεῖν, εἰς φθόνον ἐξέκασεν. ἀφ' οὗ τὸν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπ' ὀλίθῳ σφῶν φθόνον ἠπαλαμήσαντο. Ταῦτα δὲ, ὅτι Χριστὸς βαπτιστέμενος, καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς πλάνης ἀπολυσάμενος, ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν θεογνωσίαν ἐδίδακτεν· βάπτισις δὲ, ὅτι γέννησις· Χριστοῦ δὲ γέννησις, συντόμως καὶ καλῶς εἰπεῖν, ὅτι Παρθένου γέννησις· ἐν ἧ καὶ κινιζόμεθα, καὶ ἦν ἐορτάζειν ἡξιώμεθα. Οὕτω ῥίζης, ἢ πηγῆς, ἢ θεμελίων λόγον, ἢ οὐκ οἶδ' ὅτι καὶ οἰκειότερον εἶπω, ἢ παρθενικῆ πληρῦσα πανίγυρις, ἐκείναις τε πάσαις εἰκότως ἀγλαίζεται, καὶ πολλοῖς καὶ μεγάλοις ἐνδιαπρέπει χάρισμασι, καὶ παγκοσμίου σωτηρίας ἡμέρα γνωρίζεται.

Σήμερον γὰρ ἡ Παρθένος μήτηρ, ἐκ στείρας μητρὸς ἀποτίκτεται, καὶ τῆς Δεσποτινῆς ἐπιδημίας τὸ καλῆτιον εὐτρεπίζεται. Σήμερον δεσμὰ στειρώσεως λύεται, καὶ τῆς παρθενίας τὰ κλειθρα σφραγίζεται. Οἷς γὰρ νηδὺς ἄγονος, καὶ λόγους νεκρωθεῖσα τεκνώσεως, καρπὸν παρ' ἐλπίδας ὠραῖον προήνεγκεν· τοῦτο καὶ τὸ τῆς παρθενίας μνηστεύεται ἀδιάφθορον, καὶ τὸ θαῦμα τῆς κυοφορίας ἐπιδήλοισ ἔργοις προαγγέλλεται. Ὑπερφυῖς μὲν τόκος ἀνάνδρος, καὶ παρθενίας φυλακῆ μετὰ γέννησιν· νικᾷ δὲ θεσμούς φύσεως καὶ στείρα μετὰ γῆρας γεωργομένη καὶ τίκτουσα, καὶ τῆς Παρθένου τὸν τόκον, δι' ὧν τερατουργεῖται, προοιμιάζεται. Σήμερον τὸν ὀνειδισμὸν τῆς ἀτεκνίας ἡ Ἄννα θερίζεται, καὶ τῆς χαρᾶς τοὺς στάχυς ἡ οἰκουμένη καρπίζεται. Πατὴρ παιδὸς ὁ Ἰωακείμ ὀνομάζεται, καὶ τῆς υἱοθεσίας ἡμεῖς ἀββῶνιζόμεθα τὸ ἀξίωμα. Σήμερον ἡ Παρθένος ἐξ ἀγόνων λαγόνων προέρχεται, καὶ τὰς γονὰς τῆς ἀμαρτίας ἢ στείρωσις διαδέχεται· καὶ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων χηρεύει τὸ πλήρωμα, καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας κόλπων τὰ τέκνα προκύπτουσι, Χριστῶ τῷ συμφίῳ θεοπροπῶς αὐξανόμενά τε καὶ πληθυνόμενα. Ἐξ ἀγόνων λαγόνων ἡ Παρθένος προέρχεται, ὅτε καὶ γονίμων ὄντων ὁ τόκος παράδοξος. Ὡ τοῦ θαύματος! ὅτε τῆς σπορᾶς ὁ χρόνος ἐξέλιπε, τότε τοῦ καρποῦ τῆς φορᾶς ὁ καιρὸς ἐπεδήμησεν ὅτε τὸ πῦρ ἐσδέσθη τῆς ἐπιθυμίας, τότε ἡ λαμπὰς ἀνήφθη τῆς παιδοποιίας. Νεότης ἄνθος οὐκ ἤνεγκε, καὶ βλαστὸν τὸ γῆρας προβάλλεται, γαστρὸς ὄγκος ἀκμαζούσης οὐκ ἐγνώσθη φύσεως, καὶ ὑπεράκμου νηδύος ἀειπάρθενον βρέφος γνωρίζεται κῆμα.

Ἄλλ' ἀπορείς, ἄνθρωπε, εἰ ἡ στείρα τέτοκεν;

A ipsa germinantium, nulla illucescet. Ideo namque resurrectio est, quia mors : mors autem, quia crucifixio : cruxifixio, quia Lazarus quadriduanus ab inferni portis reversus est ; ac quia cæci vident, paralyticusque, lectum in quo jacebat portat currens : ac demum quia admiranda alia patrata opera (nec enim per tempus licet percensere omnia) quibus Judæorum populus, cum ad laudem ac cantica provocari debuisset, invidia exarsit ; qua permovente, in suum ipsi interitum Salvatoris necem moliti sunt. Hæc autem eo fuere, quod Christus baptizans, atque ab infidelitatis errore homines liberans, opere pariter atque sermone, Dei scientiam ac fidem doceret : baptismus autem, quia nativitas : Christi autem nativitas, ut summa ac præclare dicam, quia Virginis nativitas : in qua initiamur, quamque meruimus celebrare. Quamobrem, radices, fontisve, aut fundamenti, vel nescio quid germanius ac magis proprium dicam, rationem, virginalis festivitas implens, illis pariter universis honestatur, ac splendet, multisque ac magnis præpollet donis, ac mundi universi salutis dies noscitur.

Hodie enim Virgo mater, ex matre sterili nascitur, Dominicique adventus palatium præparatur. Hodie solvuntur sterilitatis vincula, ac virginitatis claustra obsignantur. Quibus enim infecundus uterus, ac cujus prolificæ rationes emortuæ essent, præolarum fructum protulit, cum spes omnis abesset ; iis quoque virginalis incorruptio promittitur, partusque miraculum perspicuis rebus prænuntiatur. **C** Equidem eximia res, ac tota quid majus natura, partus sine viro, ac servata virginitas ab edita prole ; verum naturæ quoque jura superat, ut sterilis a senio fecunditate augeatur, pariatque ; ac rei prodigium, virginali partui exordio præit. Hodie Anna sterilitatis opprobrium amputat ; gaudique segetes terrarum orbis metit. Joachim puellæ appellatur pater, nosque adoptionis arrhabonem honoris cumulo accipimus. Hodie Virgo ex infecundie lumbis procedit, peccatique fecundos partus sterilitas excipit, Synagogæ Judæorum cætus viduus manet, exque Ecclesiæ sinu filii prodeunt, qui Christo sponso divine crescant, ac pleno numero augeantur. Procedit virgo abs sterilibus lumbis, tum, cum etiam iis fecundis partus mirabilis ac insolitus foret. **D** O rem mirabilem ! cum defecisset sementis tempus, tunc editiois fructus opportunitas advenit : ubi cupiditatis ignis exstinctus esset, tunc fecunditatis fax accensa est. Juventus non protulit florem, germenque senectus edit : vegeti uteri tumor ignotus fuit, effæctique ventris virgo perpetua infans noscitur partus.

Enimvero, dubitas homo, num sterilis peperere-

VARIÆ LECTIONES.

* *Lego φόνον.*

rit? Quinimo quæris, quibus te quoque mirari oportebat, quibus admiramur ipsi, ut dignam rem miraculo ridiculam facias, spernasque, ac num sterilis pariat, verbis contendis? Si enim non parit sterilis, nec quæ parit sterilis est; quomodo arentia ubera in lactis fontes acuuntur? Siquidem enim senectus sanguinis thesauros nescit recondere, quomodo quod mammæ non acceperunt, in lactis dealbant speciem? Qui vero etiam vulva emortua, maturam vivamque prolem edit, eamque ipsa continet, et alit? Hæc tu adversus teipsum, tuamque subtiliter consuis salutem: quis nempe existens? Nec enim unus quis fidelium existas, ac eorum, qui miraculo digni sint. Nam neque fidelis producatur, qui iis abroget fidem, per quæ fides astruitur; sed Judæus. At quomodo, ac ubi tibi exoidit Sara? Nonne enim illa, senectutis ac sterilitatis dispendiis editam prolem, Isaac vidit? Siquidem Anna animum tibi confudit, ac turbat, potiori jure Sara, quando etiam prior. Quod si hoc dubitationem facit, ille tu, neque persentis, tuam te præscribere ac submovere cognationem, radicesque ex quibus tibi ramo esse accessit, amputare, atque a Judaicis juribus revinceris excidisse?

Ut quidem ego naturæ serio partum factum dicens, postea rogarem in meam pedibus manibusque ires sententiam, merito sterilitas senectutem natura, rationum laborem progigneret: cum autem divinæ gratiæ opus doceam, quid gratiam cogis servire naturæ, cujus illa semper dominari comparata est? Num Adamum admittis e luto formatum, ac absque nativitate productum esse? Num admittis et Evam absque copula editam, ac lateris, costæque germen esse? ut plane non hæc dicas rationem naturæ. Quæ enim humana successione accretio ac procreatio est, modum alium processionis servans, non sinit ut illorum processionem naturæ opus existimes: at neque rursum ut contra naturam: siquidem illa naturalis hominum constitutionis principium est. Divini ergo consilii sit, atque potentia. Quid vero? Tum quidem potuisse concedis, in iis quoque quæ majorem admirationem habebant, divinum Numen, nec naturæ ordinem adversus ejus Fictorem instruis; nunc autem, tanquam potentissimum ac immortalē virtutem gravi senio defectam existimares, isti imbecilliores pronuntias? cum prioribus exercitatus, par esset ut aliis quoque potius videreris, indubitatum in ejusmodi præbere fidem. Quocirca ne Judæus quidem dubitaverit, ut quidem Judæus sit; sed eorum aliquis, qui animum ac mentem habent gentilitio errore tentum.

Non credis ergo tu, subsannasque, ut puella abs sterili prodierit, qui homines putredine ortos confingis? qui draconis dentes majoribus tuis vulvas, quibus sint suscepti, efficit: adeoque ulinam tibi ipse dicenti, eos sepulcra ostendisses, qui lapides jubas concresecere in homines, tuorumque majorum genus digna te serie recenses, in fornicarum sanguinem referens. Tu hæc sapiens, quanquam sunt maximum delirium; nec usquam aliquid, non

μᾶλλον δὲ ζητεῖς, οἷς καὶ σὲ θαυμάζειν ἐχρῆν δι' ὧν θαυμάζομεν, παρὰ φαῦλον θέσθαι τὸ θαυμαζόμενον, καὶ πῶς στείρα τέκοι λογομαχεῖς; Εἰ γὰρ στείρα οὐ τίκει· τίκτουσα δὲ οὐ στείρα· πῶς δὲ μαζοὶ ξηρανθέντες εἰς πηγὰς ἀναστομοῦνται γάλακτος; Εἰ γὰρ θησαυρίζειν αἶμα τὸ γῆρας οὐκ οἶδε, πῶς ἔπερ οὐκ ἔλαβον αἰ θηλαί, λευκαίνουσιν εἰς γάλα; Πῶς δὲ μήτρα νεκρωθεῖσα τελεσιουργεῖ καὶ ζωοποιεῖ, καὶ συνέχει καὶ τρέφει τὸ ἔμβρυον; Ταῦτα σὺ κατὰ σεαυτοῦ, καὶ τῆς σῆς μηχανορραφεῖς σωτηρίας· τίς ὦν; Τῶν πιστῶν γὰρ καὶ ἀξίων τοῦ θαύματος, οὐκ ἂν εἴης· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῖς, δι' ὧν ἡ πίστις, ἀπιστεῖν οὐ μὲν οὖν ὁ πιστὸς παραστήσεται, ἀλλὰ Ἰουδαῖος· Ἡ Σάρρα δὲ, πῶς, ἢ πού σοι διαπέπτωκεν; Ἄρα γὰρ σὺ γήρως καὶ στείρωσεως εἶδε παῖδα τὸν Ἰσαάκ; ἂν ἢ Ἄννα σοι συγγχεῖ καὶ ταρασσει τοὺς λογισμοὺς, ἢ Σάρρα μᾶλλον δι' καὶ πρῶτον. Ἄν τοῦτο ποιῇ τὴν ἀμφιβολίαν, ἐκεῖνος σὺ, καὶ τῆς σῆς οὐκ ἀσθάνη παραγράφων συγγενείας, καὶ τέμων τὰς βίβλας ἐξ ὧν σοι τοῖ εἶναι κλάδῳ, καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν θεσμῶν ἐξελέγχῃ κατενηνεγμένος.

Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν εἰρμῶ φύσεως πεπράχθαι λέγων τὸν τόκον, ἔπειτὰ σε ὁμονοεῖν παρεκάλουν, καλῶς ἢ στείρα τὸ γῆρας· ἢ ἡ φύσις τῶν συλλογισμῶν ἐγέννη τὸν πόνον· εἰ δὲ χάριτος θείας προσέδωκε τὴν πράξιν, τί τὴν χάριν ἐκδιάζῃ δουλεύειν τῇ φύσει, ἢ εἰ αὐτῇ πέφυκε κυρία; Δέχῃ τὸν Ἀδὰμ πηλῶ πλασθέντα, καὶ χωρὶς παραθίνετα γεννήσεως; Δέχῃ τὴν Εὐάν ἀνευ συναφείας, καὶ πλευρᾶς ὑπάρχουσαν γέννημα· λόγον ταῦτα φύσεως οὐκ ἂν εἰπεῖν ἔχων. Ἢ γὰρ κατὰ διδογῆν τῶν ἀνθρώπων αὐξήσις τε καὶ γέννησις, ἀλλήν τάξιν τῆς προόδου διασώζουσα, οὐκ ἔφ' τὴν προβολὴν ἐκείνων φύσεως δοξάζειν ἔργον· ἀλλ' οὐδὲ γε παρὰ φύσιν πάλιν ἀρχὴ γὰρ τῆς κατὰ φύσιν τῶν ἀνθρώπων συστάσεως. Θείας ἄρα βουλῆς, καὶ ἰσχύος. Τί δὲ; Τότε μὲν ἰσχύειν καὶ τοῖς παραδοξότεροις δίδως τὸ θεῖον, καὶ τὴν τάξιν τῆς φύσεως κατὰ τοῦ ταύτης οὐχ ὀπλίζεις Πλάττου· νῦν δὲ ὡσπερ γῆρας βιβὸν κατεργωκῶς τῆς πανσθενεστάτης καὶ ἀκράτου δυνάμεως, ἀσθενεστέρην τούτοις ἀποφαίνεις; ἐφ' ὧν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγγεγυμνασμένους, δίκαιος ἂν ἦσθα μᾶλλον καὶ τοῖς ἄλλοις ὀφθῆναι τὴν περὶ τούτων πίστιν ἀδίστακτον παρεσχημένος. Οὐκοῦν οὐδὲ Ἰουδαῖος ὁ ἀμφισβητήσων εἶη, ἄνπερ Ἰουδαῖος εἶη· ἀλλὰ τις τῶν Ἑλλήνων νοῦν καὶ γνώμην κεκτημένων.

Ἄπιστεῖς δὲ ἄρα σὺ, καὶ φαυλίζεις ἐκ στείρας παῖδα προεληλυθέναι, ὁ σήψεως τέκνα πλάττων τοὺς ἀνθρώπους; ὁ δρακοντείους ὀδόντας μήτρας αὐτουργήσας τοῖς σοῖς γε προγόνοις; ὡς εἴθε τάφους ταῦτα λέγοντί σοι τούτους ἐδείκνυς, ὁ λίθους ἀνθρωπιζέσθαι προστάτων, καὶ τῶν σῶν προπατόρων τὸ γένος ἀξίως γε σαυτοῦ γενεαλογῶν, εἰς τὸ τῶν μυρμηχῶν ἀναφέρων αἶμα. Σὺ ταῦτα φρονῶν, καὶ μακρὸς ὑπάρχει λῆρος· καὶ οὐδαμῆ, οὐδὲν οὐ χάριν· οὐ νοῦν,

οὐ φύσιν, οὐκ αἴσθησιν, οὐκ ἀλλοτριάν δόξαν, οὐ τὴν σεαυτοῦ, οὐκ ἄλλο οὐδὲν συνήγορον ἔχων, πλὴν τῆς σῆς ἀναισχυντίας ἢ ἀναισθησίας· ὁμῶς, περιέπεις καὶ πρεσβεύεις· ἃ δὲ καὶ δόξαι κρυοῦσι μαχόμεναι, ταυτὰ περὶ τούτων ὑπὸ τῆς ἀληθείας συνφθέγγεσθαι βιαζόμεναι· καὶ ὧν πρώτη μάρτυς ἡ αὐτοψία καὶ αἴσθησις, καὶ οἷς πολλὰ τῶν ὁμοιοτρόπως πάλαι γεγονότων, καὶ χωρὶς τῶν εἰρημένων τὴν πίστιν παρέχεται· ταῦτα γλευάζειν ἐπιχειρεῖς, καὶ ἐν φαύλῳ τίθεσθαι; καὶ οὐ τοῦτο φαίην ἂν ἔγωγε, ὡς οἷς ἐκεῖνοι τὰ ἀτοπώτατα πεπρεσβεύκασι, τούτοις ἡμᾶς δεήσει σεμνολογεῖν τὰ ἡμέτερα· οὐδὲ πολλοῦ δεῖ, τὸ φῶς τῆ σκότει λαμπρύνεσθαι, ἢ τῷ ψεύδει συνίστασθαι τὴν ἀλήθειαν· ἢ τῇ πλάνῃ τὴν πίστιν στηρίζεσθαι· ἀλλ' ὡς ὅλως οὐκ ἐξῆν ἐκείνοις κατω παντελῶς κατενεχθεῖσι, καὶ ὅσον ἡμεῖς ἄνω τῆς φύσεως, τὰ μὲν παρὰ φύσιν, καὶ ἃ μὴδ' ὅστις οὖν τρόπος συγκροτήσκειν, ταῦτα τιμᾶν, καὶ θαυμάζειν· ἃ δὲ πολλῷ κρείσσω καὶ λόγου καὶ φύσεως, καὶ ἀνάσεως· καὶ εἰσέτι μαρτύρων τάφοι, ἔστιν οὐ τῆς χρείας καλούσης, καὶ τῆς Προνοίας οἰκονομούσης, τερατουργοῦντες ἐπιμαρτύρονται, ταῦτα δὲ λόγῳ καὶ πλάνῃ περιεῖσθαι παρασαλεύειν.

Ὅρα δὲ κάκεινο. Οὐ πάθος κρατεῖ φύσεως; οὐ νόσος; οὐ γῆρας; οὐκ αὐτὴ δὲ νεότης οὕτω ἡδύσκουσα εἰ καὶ τι ἄλλο, ἀσθένεια καθεστῶσα τῆς τεκνώσεως; καὶ τὸ παράδοξον, εἰ μὴ τῷ συνῆθαι τὴν ἐκπληξιν διεκλέπτετο, ὅτι δι' ἧς ἔρχεται τις εἶναι πατήρ, αὐτὴ τῶς οὐκ ἐξ γενέσθαι πατέρα. Τί οὖν; τὰ πάθη νικᾷ τὴν φύσιν, εἰ μὴ τι ἄλλο πάθος καὶ περίττωμα ταύτης ὂν· ἢ δὲ χάρις ἦν ἔπλασεν οὐ βελτιοῖ φύσιν; τὸ γῆρας ψύχον, τῆς γονῆς ἀναζητᾶναι τὰς πηγὰς, καὶ ὁ πλάστης θάλλων οὐκ ἀρδεύει τὸ γεγηρακός; ἐκεῖνα πρὸς ἃ μῆπω κατηνέχθη, καὶ τοῦ καιροῦ μῆπω παραστάντος, καὶ χειρόνων ὄντων πρὸς ἃ καθέλκεται, φέρει ὁμῶς εὐμαρῶς· ὁ δὲ πλάστης, ἐν οἷς ἐξ ἀρχῆς ὄροις ἔστησεν, οὐκ ἐπανάγει θέλων εὐχερῶς; ἀπιστεῖς τοῖς εἰρημένους; καλῶς γε ποιῶν· οὐ γὰρ ἔμοιγε, οὐ πολλοῦ δεῖ τῶν σεμνῶν σου ταῦτα μεταπλάσσειν, ἃς ἐγὼ σοι ἀριθμῶσμαι· μάλλον δὲ, σὸν ἐστὶ καταλέγειν ταῦτα, ἢ ἔχῃς πλέον ἐν τοῖς σὺ βιωφελεστάτοις ἀφηγήμασιν ἡμῶν κατεπαίρεσθαι.

formationibus, quas tibi sum enumeraturus : quinimo tuum erit percensere, quo magis, humanam vitam juvantibus narrationibus tuis, adversum nos gloriari possis.

Λέγε τὰς ἐξ ἀνθρώπων αἰγείρους· ὧν ἀποβρεῖ τῶν ὀμμάτων ἢ τοῦ μύθου ἤλεκτρος, ἀφ' οὗ οὐ πλουτεῖς τὴν εὐχθειαν. Ἀριθμῶμαι καὶ τὰς δάφνας, καὶ τοὺς φοίνικας· τὰς ἀηδόνας, καὶ τὰς χελιδόνας· τοὺς ψιδικούς σου κύκλους, καὶ τὰς ἀλκύνους, καὶ τοὺς φιλανθρώπους σου δελφίνους. Ὑμνεῖ σου τοὺς ἀνδρογόνους Τειρεσίας, ἵνα θεῶν ἔριν, ἀξίαν τῆς ἐκείνων ἀσελγείας διαλύωσιν· οἱ πλέον τὴν ἡδονὴν ἐπιμετρησάμενοι τῇ θεῷ, εἰς κακὸν τῆς παρῆρησίας ἀπάναν-

A gratiam, non mentem, non naturam, non sensum, non alienam opinionem, non tuam ipsius, non aliud quidquam habens quod suffragetur, excepta duntaxat impudentia tua, sive insensibilitate; veneraris tamen, ac honori habes: ea vero quæ et pugnantem confirmant opiniones, cogente veritate ut de his eadem consentienter pronuntient: ac quorum primus testis est ipse aspectus, sensusque, quibus denique, plura olim simili ratione facta, exceptis etiam iis, quæ sunt dicta, fidem conciliant, subsannare contendis, ac floccipendere? Nec sane ego id dixerim, ut quibus illi res absurdissimas honorarunt, iis nos oporteat honestare nostras; neque, quod longe abest, tenebris lumen illustrare; aut veritatem mendacio astruere: vel fidem infidelitalis errore confirmare; sed plane nefas eos præsumere, omnino sensu ad ima depressos, quanto nos naturæ superiores sumus, ut quæ sunt contra naturam, quæque nulli comprobaverint mores, ea illi honori habeant, ac admirentur: quæ autem majori et oratione et natura, ac laude, præconio, hactenus quoque martyrum sepulcra, quandoque usu vocante, ac disponente providentia, prodigiis editis clara, attestantur, ea sermone atque errore convellere nitantur.

Illud quoque vide. Nonne affectio superat naturam? nonne morbus? nonne senium? nonne juvenus ipsa, ita vicens ac aliud quodvis, generandæ prolis impotentia existens? quodque miraculum haberet, nisi sensim consuetudine, admirationis ac stuporis sensum auferret, qua quis provehit ut sit pater, ipsa hactenus patrem fieri prohibet. Quid ergo? affectiones naturam vincunt, nisi quid aliud adsit, quod ejus sit affectio ac recrementum; nec gratia, quam finxit ac condidit, naturam in meliorem augebit? Senectus infrigidans genitales fontes exsiccat; nec fictor, conditorque fovens, irriguum faciet quod consenuit? Illa ad quæ hæc necdum devoluta est, ac cum adhuc non adsit tempus, cumque ea ad quæ pertrahunt sint deteriora, facile tamen ferent; fictor autem, ac conditor, in quibus ab initio constituit modis, ut velit non reducet? Non habes dictis fidem? præolare quidem agens, at non mihi, cui hæc longe sint honestis tuis transformaturus, quo magis, humanam vitam juvantibus narrationibus tuis, adversum nos gloriari possis.

Dio factas ex hominibus populos, e quarum oculis fabulosum illud electrum defluit, ex quo tu stultitiæ divitias colligis. Daphnas quoque numera ac phœnices: lusciniæ ac hirundines: canoros cynos, ac alcyones, hominumque amantes delphinos. Celebra ac lauda tuos illos ambigui sexus Tiresias, quo deorum litem, eorum dignam luxuria dissolvant: qui nimirum, quod ampliolem voluptatem deæ tribuissent, mala libertatis præmia retulerunt.

VARIE LECTIONES.

b *Lego αἰνέσεως.*

PATROL. GR. CII.

Vis abunde in memoriam reducam tauros mare trajicientes, misellæ puellæ amore gubernante; longasque profectiones; ac viarum multos circuitus, morasque quam procul Olympo? Taceo alia. Nec enim vero par est ut fidei unguento, erroris cœnum commisceamus; vel ut pietatis elucentes radios, profunda impietatis caligine probro afficiamus. Quapropter amplis illis nugis ac fabulis procul valere jussis, eorumque, qui ea admirantur cum amentiam miserantes, tum odio habentes superbiam, ad priorem orationis cursum dirigamur.

Olim itaque humano genere, peccatorum, quibus se primi parentes obstrinxissent, victoria, servituti addicto, neptis proles eorum futurum destructorem subtonans, ac obscuro velut clangore indicans, fore ut illud emergeret a tyrannide, ac a servitute liberaretur, claro signo monstrabat. Quapropter etiam Adam una cum Eva, antiquas illas prævaricationis depurgantes sordes, tristemque a mœstitia vultum deponentes, libera tum voce, tum facie, lætis choreis virginalem coronant festivitatem: quin ejus potius existunt auspices. Cum enim peccati senem toti adnatum generi, illud vitiasset, eo radicitus exstirpato, merito potius gaudium ac chorus auspiciuntur, accersantque, ac socios convocent universos ab eis procreatos. Ex quo namque prolapsionis infirmitas, ab iis, qui primi prævaricati essent in omnes transfusa difluserat, universique similem curationem necessariam habebant; ac mundi totius salutis, hodie Virginis partu ponuntur fundamenta, operæ pretium erat ut communis, ac generis totius constitueretur celebritas; utque populi totius, ac mundanis majora, gratiarum actionis monumento, cantica pangerentur. Mundi enim totius salus, mundanis majores exigit, ac vendicat gratiarum actiones.

Gratiarum actionis cantica submittamus; quod Adam reformetur, ac instauretur Eva; diræque dissolvantur, ac humanum genus, mortuam peccati ac pelliceam exuens personam, in pristinam ac antiquam Dominicæ imaginis restauretur dignitatem. Gratiarum actionis submittamus cantica, ac populi universi chorus constituamus, quod Virgo, ab infecundo sinu prodiens, naturæ vulvam infecundam sanctifioet, ejusque sterilitatem, ad virtutum uberes fructus exstimulet. Quibus enim universorum Domino ac agricolæ, purissimorum sanguinum rivulos ad massæ totius aridæ irrigationem commodavit; iis merito feracitatis benedictionem recipit. Scala in cælum subvehens coaptatur terrenaque natura suos ipsa terminos præsi-liens, in cœlestes mansiones transfertur. Dominica sedes in terra paratur, terrenaque sanctificantur, ac cœlestium ordines nobiscum congregantur; illiusque nequam, ac qui nos primum decepit, fuitque auctor insidiarum humano positarum generi, dolis ejus ac molitionibus evanescentibus, potentia colliditur.

το. Βούλει σοι προσαναμνήσω τοὺς ποντοπόρους ταύρους, κόρης δυστυχοῦς οἰακίζομένους ἔρωτι· καὶ τὰς μακρὰς ἀποδημίας· καὶ τὰς πολλὰς περιόδους· καὶ τὰς ποδρωτάτω τοῦ Ὀλύμπου διατριβὰς; σιγῶ τ' ἄλλα· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ προσεῖχε μύρω πίστεως πλάνης συνακρινᾶσθαι βόρβορον· ἢ τὰς τῆς εὐσεβείας αὐγὰς, τῷ βαθεῖ τῆς ἀσεβείας ζόφῳ καθυδρίζεσθαι. Διὸ τοῖς μακροῖς ὕθλοις καὶ μύθοις μακρὰ χαίρειν εἰπόντες, καὶ τοὺς ἐπτοημένους περὶ ταῦτα τῆς παρανομίας ἐλευθύντες, καὶ μισοῦντες τῆς ἀλαζονείας, ἐπὶ τὸν ἐξαρχῆς τοῦ λόγου δρόμον καὶ δὴ ἴθυνώμεθα.

Πάλαι τοιγαροῦν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τῶν προγονικῶν ἀμαρτημάτων τῷ κράτει δεδουλωμένης, ὃ τῆς ἀπογόνου τόκος τὸν καθαίρετον τούτων ὑποσαλπίζων, ἀνενεγκεῖν τῆς τυραννίδος καὶ ἀπαλλαγῆναι τῆς δουλείας λαμπρὰ παρείχετο τὰ συνθήματα. Διὸ καὶ Ἀδὰμ σὺν τῇ Εὐᾶ τοὺς παλαιούς ἐκείνους τῆς παραβάσεως ἀποκαθηράμενοι μολυσμοὺς, καὶ τὸ τῆς κατ'φθείας ἀποσκευασάμενοι σκυθρωπὸν, ἐλευθέρῳ καὶ φωνῇ καὶ ὄψει, τὴν παρθενικὴν χοροστατοῦσι πανήγυριν χαίροντες· μᾶλλον δὲ, κορυφαῖοι ταύτης καθεστῆκότες. Δι' ὧν γὰρ ἡ τῆς ἀμαρτίας σπορὰ ὅλη παραφύεῖσα τῷ γένει, καὶ τοῦτο νοθεύσασα· οὗτοι μᾶλλον ταύτης ἀποβρίζουμένης, κατάρχειν τῆς χαρᾶς, καὶ τῆς χοροστασίας, καὶ μετέρχεσθαι, καὶ συγκαλεῖν τοὺς ἐξ αὐτῶν πεφυκότας, τυγχάνουσι δίκαιοι. Καὶ γὰρ διὰ πάντων μὲν ἀπὸ τῶν πρώτως παραβεβηκότων, τοῦ τῆς παραπτώσεως ἄβρωστῆματος μεταβρένεντος· πάντων δὲ τῆς ὁμοίας θεραπείας ἐπιδοεμένων· τῆς δὲ παγκοσμίου σωτηρίας σήμερον τῷ τῆς Παρθένου τόκῳ θεμελιουμένης, κοινὴν μὲν καὶ παγγενῆ προσήκε συστησασθαι τὴν πανήγυριν· δημοτελεῖς δὲ καὶ ὑπερκοσμίου τὰς εὐχαριστηρίους ψῆδὰς ἀνακρούσασθαι· ὑπερκόσμιον γὰρ ἀπαιτεῖ τὴν εὐχαριστίαν, τὸ τῆς σωτηρίας παγκόσμιον.

Ἀναπέμψωμεν εὐχαριστηρίους ψῆδὰς, ὅτι Ἀδὰμ ἀναπλάττεται, καὶ ἡ Εὐᾶ ἀνακαινίζεται, καὶ ἡ ἀρὰ διαλύεται· καὶ ἡ φύσις ἡμῶν τὸ νεκρὸν τῆς ἀμαρτίας καὶ δερμάτινον ἀποδυσσάμενη πρόσωπον, ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Δεσποτικῆς εἰκόνας ἀναμορφοῦται ἀξίωμα. Ἀναπέμψωμεν εὐχαριστηρίους ψῆδὰς, καὶ χορὸς πανδήμους συστησώμεθα, ὅτι κόλπῳ ἀγόνων Παρθένος προκύπτουσα, τὴν ἄγονον μήτραν ἀγιάζει τῆς φύσεως, εἰς ἀρετῶν εὐκαρπλίαν τὸ ταύτης ἄκρπον ἐγκεντρῖζουσα. Δι' ὧν γὰρ τῷ Δεσπότη πάντων καὶ γεωργῷ, τὰ τῶν ἀχράντων αὐτῆς αἰμάτων βεῖθρα εἰς ἀρδεῖαν ὄλου καταξερανθέντος ἔχρησε τοῦ φυράματος, τούτοις εἰκότως καὶ τῆς καρποφορίας εὐλογίαν ἀναδέχεται· Ἡ κλίμαξ ἡ πρὸς οὐρανοὺς ἀναφέρουσα καταρτίζεται, καὶ ἡ γεηρὰ φύσις τῶν οἰκείων ὄρων ὑπεραλλομένη, πρὸς τὰς οὐρανίους μονὰς ἐνοικίζεται. Ὁ Δεσποτικὸς θρόνος ἐπὶ γῆς ἐτοιμάζεται, καὶ τὰ ἐπίγεια ἀγιάζεται· καὶ τὰ τῶν οὐρανῶν ἡμῖν συναγελάζεται τάγματα· καὶ ὁ πονηρὸς, καὶ πρώτως ἡμᾶς ἀπατήσας, καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπιβουλῆς ἀρχιτέκτων γενόμενος, τῶν δόλων αὐτοῦ καὶ τῶν μηχανημάτων ὑποσαθρουμένων, τὴν ἰσχὺν περιθραύεται.

Τίς ἰσχύσει Θεοῦ θαυμάσια διηγῆσασθαι; Ποῖος δὲ ἄ λόγος ἐκφράσει τὰ ὑπὲρ λόγων τὴν δύναμιν; Πῶς δὲ νοῦς ἅπας οὐ ναρκήσει, τῷ μεγέθει τῶν ἔργων συμπαρατεινόμενος τὴν κατάληψιν; Ἐπλάσε τὸν ἄνθρωπον καταρχῆς ὁ Θεός, ἀφάτη φιλανθρωπίας πλοῦτι κινούμενος· χειρὸς οἰκείας πλάσμα, καὶ εἰκόνα φέρειν χριστώσας τοῦ πλάσαντος· ὦν τὸ μὲν τῆς σαρκός, τὸ δὲ τοῦ πνεύματος ἐδίδου δηλοῦν τὴν εὐγένειαν· παράδεισος δὲ χρῆμα τερπνὸν καὶ ἐπέραστον, κατὰ Ἀνατολᾶς πεφύτευτο, λειμῶνων μὲν ἀμαράντοις καταπνεόμενος ἄνθεσι· φυτῶν δὲ καρποῖς ὠραίοις καὶ παντοδαποῖς ἐνευθηνούμενος· καὶ ποταμοὶ μέσοι ῥέοντες, καὶ καθαρῶ τῷ βεῖθρῳ τὸ πρόσωπον τοῦ πεδίου καταρδεύοντες, ἀμήχανόν τινα τοῦ χωρίου τὴν ὠραιότητα κατασκευάζον. Ἐν τούτῳ τῆς δεσποτικῆς παλάμης ὁ πλάστης ἐγκατοικίζει τὸ φιλοτέχνημα· πάντων μὲν δεσπότην καταστησάμενος· πᾶσι δὲ τοῖς ἀγαθοῖς ἀφθόνως δεῖξας περιβρέμενον. Ἐπειτα δὲ σύνοικον ἐκ πλευρᾶς ἀφράστου τόκου μαιευσάμενος ὑπεστήσατο, ἵνα ἐξ οὐπερ ἐλήφθη, κεφαλὴν γινώσκῃ τὸν δανείσαντα, καὶ πρὸς ἐκείνον ἀφορώσα εἴη, συλλογιζομένη τὸ ὑπόχρεον· καὶ τῷ συνδέσμῳ τῆς φύσεως, ὁ τῆς ὁμοιοῦσας αὐτοῖς ἐμπολιτεύοιτο σύνδεσμος.

Ἄλλὰ γε πάντων τῶν ἐν παραδείσῳ τὴν ἀπόλαυσιν καὶ δεσποτεῖαν χαρισάμενος, ἐπέπερ ἔδει καὶ ἐντολὴν τινὴ παιδαγωγηθῆναι, καὶ ἐγγυμασθῆναι, τὸν τηλικαύτης καὶ τοσαύτης ἐξουσίας καταπιστευθέντα τὸ μέγεθος, εἰσφέρει νόμον αὐτῷ, καθ' ὃν οὔτε χαλεπὸν ἐμπολιτεύεσθαι, οὔτε ῥᾶστον διόλου φυλάξασθαι· δι' ὧν τό γε ἔμμισθον, ἢ τὸ ὑπόδικον ἐβραβεύετο. Φυτὸν γὰρ τι τῶν ἀνθούτων ὠραιότητα τῷ λόγῳ τῶν ἄλλῶν ἀφορισάμενος, τούτου μὴ φαγεῖν μόνου τὴν ἐντολὴν παρεῖχεν ἀποθεσπίζουσαν. Θηρίον δὲ πονηρὸν καὶ ἀρχέκκαον, ὃν ἡ πράξις διάβολον ἐπωνόμασεν, ἐξ αὐτῆς πλάσεως ἐπόφθαλμίσας τὸν ἄνθρωπον, ἄλλῃ θηρίῳ τῶν ἐρπόντων ὀργάνῳ χρησάμενος, καὶ τῇ γυναικὶ προσομιλήσας ἐπαγωγὰ καὶ θελκτήρια, καὶ πολὺ τοῦ νομοθέτου κατασκευάσας τὸ βλάσφημον, πείθει τὴν γυναῖκα, καὶ δι' αὐτῆς τὸν ὁμόζυγα, τῆς μὲν ἐντολῆς κατολιγωρῆσαι· φαγεῖν δὲ οὐ μὴ φαγεῖν ἐτεθέσπιστο. Οἱ δὲ, ἅμα τε τὸ προσταχθὲν ὑπερέβαινον, καὶ πάντων τῶν χαρισμάτων διεξέπιπτον· ὅπερ ἦν τῷ ἐπιβουλεύοντι σπούδασμα. Εἰς τοῦτο γὰρ αὐτῷ σύμπαν κατασκευάστο το μηχάνημα· κἀντεῦθεν ἀπὸ τῶν προγόνων εἰς τοὺς ἀπογόνους κατασπειρομένου τοῦ παραπτώματος, ὄλον ἡμῶν τὸ γένος ὁ ἐπιβουλεύσας ὑπὸ χεῖρα εἶχε δουλωσάμενος.

Τί δ' οὖν ὁ πλάστης καὶ κηδεμῶν; ἕρα παρεῖδεν εἰς τέλος τὸ πλάσμα ταλαιπωρούμενον, καὶ τοσαύτη πλάνη βυθιζόμενον, καὶ καθεκάστην τοῖς πάθεισιν ἀνδραποδιζόμενον; Οὐ μὲν οὖν. Πῶς γὰρ ὅπερ φιλοτιμούμενος ἐπλάσεν, ἠνέσχετ' ἂν ἡδέως ὄρᾳν συλαγωγούμενον καὶ πλανώμενον; Διὸ πρὸς ἑαυτὴν μὲν ἡ τῆς Τριάδος ἐνότης, εἰ θέμις εἰπεῖν, ἐκκλησιάσασα. θέμις δὲ τοῦτο λέγειν ἐπὶ τῆς ἀναπλάσεως, ὅτι καὶ τὸ, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσι, ἐπὶ τῆς πλάσεως εἴρηται· τῷ ἐνιαίῳ

Quis Dei mirabilia enarrare poterit? Quis autem sermo ea explicet, quæ vim totam sermonum excedunt? Qui vero animus non obtorpeat, ad rerum magnitudinem, comprehensionem contendens? Deus a principio formavit hominem, ineffabilibus impensioris in humanum genus amoris divitiis permotus; suæmet figmentum manus, ac fictoris largiens ferre imaginem: quorum alterum carnis, alterum spiritus manifestare dabat ingenuitatem. Porro paradus, res delectabilis ac amoris plena, ad Orientem plantatus erat; quem pratorum immarcessibiles flores perflarent; pulchrique, ac omnigeni arborum fructus copia ditarent; ac flumina medium decurrentia, limpidisque aquis soli faciem irrigantia, immenso quodam decore auferent. In eo fictor, Dominicæ manus arte compositum collocat opus; universorum quidem constituens Dominum; bonorumque omnium affatim affluentiam tribuens. Tum vero conjugem, ineffabili partu lateris obstetricatus produxit, ut eum, qui id commodasset, ex quo fuisset sumpta, caput sciret, ac debitum reputans in illum aspiceret; naturæque vinculo, concordiæ ipsis, individua vitæ societate, vinculum constaret.

Cæterum, cum omnibus in paradiso positus concessisset frui, ac universorum dominio potiri; quia etiam præcepto erudiri oportebat, ac exerceri eum, cui talis ac tantæ potestatis magnitudo concedita esset, fort ei legem, e cujus ratione, nec difficile admodum vitæ rationes componere; nec omnino facile servare; quibus tum præmium, tum pœnam mercede proponeret. Arborem namque pulchra venustate florentem sermone ab aliis segregans, præceptum ponit, quo una hac vesci prohibeatur. Mala autem bestia, ac mali auctrix: diaboli cognomen actio tribuit: ab ipsa conditione lividis oculis aspiciens hominem, aliaque de reptilium genere bestia organo utens, blandaque ac mulcentia cum muliere collocata, inque legislatorem multam spargens blasphemiam, mulieri suadet, ac per eam conjugi, ut spernant quidem præceptum, edant vero de arbore de qua ne comederent sancitum erat. Porro illi, mox ut præceptum transgressi essent, dona quoque omnia amisere; quod utique ponentis insidias consilium erat. In eum namque finem tota molitio comparata erat: indeque a majoribus in nepotes disseminata prævaricatione, universum humanum genus subiectum captivumque insidiator tenebat.

Quid ergo fictor curatorque? Num in finem, in miseriam prolapsus spreuit figmentum, inque tanti erroris profundo demersus, ac quotidie passionibus malisque mancipatum? Minime gentium. Quomodo enim quod magnifice condidisset, lubens spoliari atque errare videns sustinuisset? Quamobrem apud seipsam quidem sacræ Triadis Unitas, ut fas sit ita loqui, conventum agens: porro nihil nefas dicere in recreatione, quando etiam in creatione illud dictum est: *Faciamus hominem ad imaginem*

*et similitudinem nostram*⁹⁰ : eodem, ac singulari voluntatis consilio, reformare quod contritum erat, figmentum constituit. Illa autem : valde quippe effratum ac desolatum erat humanum genus, quod neque minis, neque pœnis, neque legibus, nec monitis prophetarum reduci potuisset; hominem quærebat ejusdem nobiscum consortem naturæ, in quo legis lætæ observantiam nulla prævaricatione liceret perspicere; quo humanum idem genus, quibus sui generis hominem vitam instituentem videret, eundem ipsum imitaretur; utque ipso eo, cui machinarum instructor adversus nos victoriam acceptam referebat, legitima victoria accertamine profligatus, dominio caderet.

Ergo unum aliquem e Trinitate oportebat fieri hominem, ut cuius erat formatio, ac opus, ejusdem videretur esse reformatio ac instauratio operis. Illum porro omnino oportebat in terra filium appellari, nec supernam tamen violare dignitatem, qui ab æterno hoc pariter esset, ac laudaretur. Censeri autem inter filios hominum impossibile erat absque incarnatione. Incarnatio enim, via est ad generationem : generatio vero, conceptionis, ac gestati uteri terminus est : cumque illa complectatur matrem, ejus merito præparationem volut fundamento præire petit. Erat itaque fictoris præparanda mater, quo sic resingeretur, quod contractum erat, eamque Virginem esse oportebat, ut sicut primus homo e terra virgine fictus fuerat, sic ex vulva virgine nova iterum fictio ederetur, atque ut nulla prorsus voluptatis insinuatio, vel si ea legitima foret, in Creatoris partu intolligeretur. Quippe erat voluptatis captivus, quem Dominus ut liberaret, nasci voluerat. Enimvero quænam mysterii digna sit esse ministra? Quænam digna effici Dei Mater, ac ei commodare carnem, in cujus universa censentur divitiis? Quænam ergo digna? nisi utique hæc quæ miraculo hodie ex Joachim ac Annæ germinat infecunda radice? cujus lætis gaudiis diem celebramus natalem; ac cujus partus, mysterii maximi, Verbi, inquam, in carne nativitatis, miraculum inchoat : cujus denique gratia, celebris hic totius populi concursu, sacerque indictus est ac coactus conventus.

Oportebat enim, plane oportebat ut ea, quæ ab ipsis cunabulis, castum corpus, castam animam; castas denique cogitationes, supra quam sermonis vi exprimi queat, conservasset, Fictoris Mater prædestinaretur. Oportebat ut quæ a puero in templo oblata esset, locaque inaccessa penetrasset, animatum ejus templum qui indiderat animam, conspiceretur. Oportebat ut quæ, nova ac insolita ratione, ab infecundis lumbis nata prodissset, parentumque probrum abstulisset, avorum quoque ruinam instauraret. Neptis enim majorum habuit reparare casum, generis Salvatore partu viri nescio edens, ac eum corpus induens. Oportebat ut quæ se

Α τῆς γνώμης βούληματι, τὴν ἀνάπλασιν τοῦ συντριβέντος διετίθετο πλάσματος. Ἡ δὲ (χαλεπῶς γὰρ τὸ ἀνθρώπινον ἐξηγρίωτο καὶ ἐξηρήμωτο, οὔτε ἀπειλαῖς, οὔτε ποιναῖς, οὔτε νόμοις, οὔτε προφήταις ἐπαναγόμενον) ἀνθρώπων ἐζήτει τῆς αὐτῆς ἡμῖν λαχόντα φύσεως, ἐν ᾗ τῆς νομοθεσίας ἐντὴν ἰδεῖν ἀπαράδατον τὴν συντήρησιν· ὡς ἂν ἔχοι νε τὸ ἀνθρώπινον οἷς ὄρα τὸ ὁμογενὲς πολιτευόμενον, ἐκμιμεῖσθα· τὸ ὁμόφυλον· καὶ ἴνα δι', οὗ τὸ καθ' ἑμῶν κράτος, ὃ τὰς μηχανὰς ῥαψάμενος ἀνεδύσατο, διὰ τούτου καθαιρεθεῖ τῆς κυρείας, ἐννόμῳ νίκῃ καὶ ἀγωνίσματι.

Β Οὐκοῦν ἔδει τινὰ τὸν τῆς Τριάδος εἰς ἀνθρώπους τελεῖσαι, ἵν' ἕσπερ ἦν τὸ πλαστούρημα, ταύτης ὑπάρχον ὀφείη καὶ τὸ ἀνάπλασμα. Ἐκεῖνον δὲ πάντως οὐδὲν ἔδει κάτω χρηματίζεσθαι, καὶ μὴ καθυβρίσαι τὸ ἄνω ἀξίωμα, τὸν ἐξ αἰθέριου τοῦτο καὶ ὄντα καὶ δοξοζόμενον. Τελεῖν δὲ εἰς ἀνθρώπων υἱοὺς, οὐκ ἂν ἐχωροῦν εἴη χωρὶς γε σαρκώσεως. Σάρκωσις γὰρ, ὁδὸς ἐπὶ γέννησιν· γέννησις δὲ, κυφορίας ὑπάρχει συμπύρασμα. Ἡ δὲ, μητέρα συμπεριγράφουσα, τὴν ἔτοιμασίαν ταύτης εἰκότως ἀπαιτεῖ προκαταβάλλεσθαι. Μητέρα ἔδει κάτω διευτρεπισθῆναι τοῦ Πλάστου εἰς τὸ τὸ συντριβέν ἀναπλάσασθαι· καὶ ταύτην παρθένον, ἵν' ὡσπερ ἐκ παρθένου γῆς ὁ πρῶτος ἄνθρωπος διεπέπλαστο, οὕτω διὰ παρθένου μήτρας, πραγματευθεῖ ἡ ἀνάπλασις· καὶ ἵνα μηδεμίαν μηδ' ἐννόμου πάροδος ἡδονῆς, μηδ' ἐπινοηθεῖν τῷ τόκῳ τοῦ κτίσαντος. ἡδονῆς γὰρ ἦν αἰχμάλωτος, ὃν ὁ Δεσπότης ἐλευθερῶσαι τὴν γέννησιν κατεδέξατο. Ἀλλὰ τίς ἀξία χρηματίζεσθαι τοῦ μυστηρίου διάκονος; Τίς ἀξία Μήτηρ γενέσθαι Θεοῦ, καὶ σάρκα δανεῖσαι τῷ πλουτοῦντι τὰ σύμπαντα; Τίς οὖν ἕξια; ἢ δῆλον ὅτι αὕτη ἡ ἐξ Ἰωακείμ καὶ Ἀννης τῆς ἀκάρπου ῥίχτης παραδόξως βλαστήσασα σήμερον; ἢς ἡμεῖς λαμπρῶς ἐορτάζομεν τὰ γενέθλια, καὶ τῆς ὁ τόκος, τοῦ μεγίστου μυστηρίου, τῆς ἐν σαρκί, φημί, τοῦ Λόγου γεννήσεως, τὸ θαῦμα προοιμιάζεται· καὶ δι' ἦν ἡ πάνδημος αὕτη καὶ θεῖα πανήγυρις συγκεκρότται.

Δ Ἐδει γὰρ, ἔδει τὴν ἐξ αὐτῶν σπαργάνων ἀγνὸν μὲν τὸ σῶμα, ἀγνήν δὲ τὴν ψυχὴν, ἀγνοὺς δὲ τοὺς λογισμοὺς, κρεῖττον ἢ λόγῳ, συντηρήσασαν, Μητέρα ταύτην προορισθῆναι τοῦ Πλάσαντος. Ἐδει τὴν ἐκ βρέφους ναῦ προσαχθεῖσαν, καὶ τοῖς ἀβάτοις τόποις ἐμπατεύσασαν, ἐμψυχον ναὸν ὀφθῆναι τοῦ ταύτην ψυχώσαντος. Ἐδει τὴν ἐξ ἀγόνων λαγόνων παραδόξῳ λόγῳ τεχθεῖσαν, καὶ τὸ τῶν τεκόντων περιελομένην δνειδος, καὶ τῶν προπατόρων ἀνακαλέσασθαι τὸ ἐλάττωμα. Ἀνασῶσασθαι γὰρ ἔσχε τὸ προγονικὸν ἢ ἀπόγονος ἦττημα, τὸν Σωτῆρα τοῦ γένους ἀνάνδρω τόκῳ γεννησαμένην, καὶ τοῦτον σωματουργήσασα. Ἐδει τὴν τῷ κάλλει τῆς ψυχῆς ἑαυτὴν ὠραίως ἐμ-

⁹⁰ Gen. 1, 26.

μορφώσασαν, λογάδα νόμφην ἐμφανισθῆναι τῷ οὐρανίῳ νυμφίῳ ἐμπρέπουσαν. Ἔδει τὴν τῶν ἀρετῶν τοῖς τρόποις ὡς ἄστροις ἐαυτὴν οὐρανώσασαν, τὸν τῆς δικαιοσύνης ἀνίσχουσαν Ἥλιον, πᾶσι τοῖς πιστοῖς ἐπιγνώσθῆναι. Ἔδει τὴν καθάπαξ ἐαυτὴν τῶν παρθενικῶν αἱμάτων τῇ βαρῇ πορφυρώσασαν, εἰς ἀλουργίδα γρηματίσαι τοῦ παμβασιλέως. Ὡ τοῦ θαύματος! ὃν ἡ σύμπασα κτίσις οὐ χωρεῖ, ἡ παρθενικὴ γαστήρ ἀστενοχωρήτως κυφορεῖ. Ὅν τὰ Χερουδίμ ἀτενίζουσιν οὐ τολμᾷ, πηλίναις χερσίν ἡ Παρθένος ἀγκαλόφορεῖ. Τὸ ὄρος τὸ ἅγιον, ἐκ τῆς ἐρήμου καὶ ἀγόνου μήτρας προέρχεται, ἐξ οὗ τμηθεὶς ἄνευ χειρῶν λίθος ἐντιμος ἀκρογωνιαῖος Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὰ τῶν δαιμόνων τεμένη, καὶ τὰ τοῦ ἄδου βασίλεια, αὐτῇ τυραννίδι συνέτριψεν. Ὁ ἐμψυχὸς καὶ οὐράνιος ἐπὶ γῆς χαλκεύεται κλίβανος, ἐν ᾧ ὁ πλάστης τοῦ ἐμοῦ φουράματος τῷ θεϊκῷ πυρὶ τὴν ἀπαρχὴν ὀπτησάμενος, καὶ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισπορὰν συμφλεξάμενος, ὄλον ἐαυτῷ καθαρὸν ἀρτοποιεῖται: τὸ φούραμα.

Ἄλλὰ τί ἂν τις εἴποι; τί δ' οὐκ ἂν τις πάθοι, τῶν τῆς Παρθένου χαρισμάτων καὶ κατορθωμάτων διαπλέων τὸ πέλαγος; Δειλιᾷ καὶ χαίρει· καὶ ἡρεμεῖ καὶ ἐξάλλεται· καὶ πάλιν σιγᾷ καὶ ἀναφθέγγεται· καὶ συστέλλεται καὶ πλατύνεται· τὰ μὲν τῷ φόβῳ, τὰ δὲ τῷ πόθῳ συμμέθελκόμενος. Ἐγὼ δ' ἐμαυτὸν τῷ πόθῳ μᾶλλον ἢ τῷ φόβῳ νυνὶ χαρισάμενος, ἠδέως ἂν, εἴ ἴστε, καὶ πολλῶν ῥέων ὑμῖν ἐπέστην· εἰ καὶ ἀχρήστω τοῦ λόγου τῷ ῥεύματι, τῶν παρθενικῶν θαυμάτων ἐλλιμνάζειν ἐμοὶ καὶ πλημμύρειν παρεχομένων· μάλιστά γε καὶ ὑμᾶς ὄρων, προθύμως μὲν τὰς ἀκοὰς ἀναπεταννύτας, ὄλον δὲ τὸν νοῦν πρὸς τὴν εὐφημίαν τῆς Ἀειπαρθένου ἀναψαμένους· καὶ ἅμα ἀφοσιούμενος, εἴ τι ἐγὼ τετελεσμένος τοῖς παρθενικοῖς ὀργίοις καθέστηκα. Ἄλλ' ὁμως ὁ καιρὸς ἐπ' ἄλλα παρακαλεῖ· ἐπ' ἄλλην τιμὴν τῆς Παρθένου· τῆς μυστικῆς, φημί· καὶ ἀναιμάκτου θυσίας ἀπάρξασθαι (τιμὴ γὰρ Μητρὸς, ἡ τῶν ἐκουσίων τοῦ Ἰησοῦ παθημάτων ἀνάμνησις)· ἐφ' ἣν μεθελκόμεθα, καὶ ἦν ἐπικαιρότατον ἱεράσασθαι.

Ἄλλὰ σὺ, ὦ Παρθένε καὶ Μήτηρ τοῦ Λόγου, τὸ ἐμὸν ἱλαστήριον καὶ προσφύγιον· ἡ παραδόξως μὲν ἐκ στείρας γεωργηθεῖσα· παραδοξότερον δὲ τὸν στάχυν τῆς ζωῆς ἡμῖν καρποφορήσασα, πρὸς τὸν σὸν Ἰῶν καὶ Θεὸν ἡμῖν διαπρεσβευομένη καὶ μεσιτεύουσα, τοὺς σοὺς ὑμνητὰς παντὸς ῥύπου καὶ παντὸς ἀποσμηξαμένους μολύσματος, τοῦ οὐρανοῦ νυμφῶνος ἀξιόους ἀνάδειξον, εἰς αἰδίων λῆξιν τῷ τῆς ὑπερουσίου Τριάδος τρισσῶ φωτὶ καταυαζόμενος· καὶ ταῖς ταύτης ἐντροφῶντας ὑπερφουεῖς καὶ ἀφθέγκτοις θεάμασιν· ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Animi decore pulchre perornasset, sponsa eximia cœlesti congrue sponso proderetur. Oportebat ut quæ se virtutum modis velut stellis cœlum effeciasset, justitiæ Solem præterdens fidelibus universis agnosceretur. Oportebat ut quæ virginalium se sanguinum murice omnino imbuisset, in universorum regis trabeam cederet. O miraculum! Quem universa creata non capiunt, eum virginalis uterus nihil angustatum; eo fetus gestas. In quem Cherubim oculorum aciem figere non audent, eum Virgo luteis manibus in ulnis amplextur. Mons sanctus et deserta sterilitate vulva progreditur, ex quo pretiosus ille summangularis lapis Christus Deus noster nulla manuum opera abscissus, dæmonum delubra, ac inferni regiam, una cum tyrannide contrivit. Animatus ac cœlestis in terra fabricatur clibanus, in quo plastes ille ac conditor, mæs massæ primitias divino excoquens igne, ac zizania superseminata comburens, totam sibi mundam massam in panes efformat.

B Verum quid quis non dicat, quidve non patiat, Virginis donorum meritorumque pelagus pernavigans? Metuit ac gaudet; quiescit ac exsilit; rursusque tacet ab loquitur; contrahiturque ac dilatatur, qua timore, qua desiderio secum trahentibus. Porro ego in præsentiarum desiderio, quam timori amplius indulgens, lubens, probe nostis, longe vobis uberius congressus essem, quanquam inutili orationis fluxu, præstantibus miraculis Virginis velut stagnantes ac exundantes aquas: ac maxime, quod et vos tota alacritate videam adaperientes aures, totoque animo in perpetuæ Virginis accensos laudem; simulque persolvam ipse, si quid virginalibus orgiis ac sacris exsisto reus: verum tempus ad alia provocat: ad Virginis aliam laudem: ad mystici, inquam, ac incruenti sacrificii inchoationem (earum enim passionum quæ Filius ultro suscepit, commemoratio, honor est Matris:) ad quod utique trahimur, ac cujus faciendi adest opportunissimum tempus.

C Sed tu, o Virgo ac Verbi Parens, propitiatio mea ac refugium; quæ mirabili ratione ab sterili edita es; mirabiliorique, spicam nobis vitæ edidisti, apud Filium tuum ac Deum nostrum intercedens, ac mediatrix accedens, laudatores tuos ab omni sorde, omnique macula depurgatos, cœlesti thalamo dignos effice, ut in requie perpetua, trino, substantia omni majoris Trinitatis lumine, illustrentur, ejusque mirabili ac ineffabili spectaculo delectentur; in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria ac potestas in sæcula sæculorum. Amen.

II.

De Symeone Christum in ulnas suscipiente (3)(COMBESIS. *Biblioth. Concionat.* t. VI, 230, ipso interprete.

Non erat sacerdos Symeon (3') : etsi longe virtutum ornamento sacerdotibus præstabat. Idcirco etiam sacerdos quidem, his ministrabat, quæ in puero lex fieri jubebat : at Symeon cum recte factis aliis, tum senis canitie venerabilis, juxta divina responsa votis fruebatur. Agnovit vere evenisse responsa : agnovit eum qui prædicabatur : eum portabat qui verbo omnia portat : visaque generis salute, ac divini repletus dulcedine, nullo jam vitæ amore tenebatur. Quin statim præsentem salutem, carnem deponere, atque his etiam qui erant in inferno faustum salutis ac redemptionis nuntium afferre, totus gestiebat. Atque Deum quidem benedicebat, hoc est, laudibus atque canticis celebrabat ; alioqui vero etiam benedicebat, quod factas sibi promissiones evenisse videret, quod Israelis consolationem oculis

aspectare atque manibus gestare meruisset : hincque sacro plenus gaudio, *Nunc*, inquit, *dimittis servum tuum in pace* ⁹¹. Quando promissorum nactus sum finem, finem quoque mortalis vita accipiat : nam hæc mihi verbum tuum olim promittebat. Etenim fore ut non viderem mortem nisi viso Christo Domini, ipse pridem mihi pollicitus eras. Quia vero in meos incurrerunt oculos, quæ cupiebam, quæ querebam, quorum desiderio æstuebam, *Nunc dimittis servum tuum*, qui nec mortis periculum paveat, nec dubietatis cogitationibus terreatur, sed firma potiatur pace, ac quæ lætitiæ plurimam pariat. Etenim vidi salutem omnium populorum .

Ac vide, quæso, divini sacrique senis accuratam diligentiam. Priusquam enim beati illius spectaculi compos efficeretur, exspectabat consolationem Israel : at ubi quod sperabat ac cupiebat obtinuit, non jam consolationem clamat, sed omnium salutem populorum : sic nimirum omni sermone ac cogitatu major ille in puero fulgor virum perstrinxerat.

tantamque affuderat lucem, ut quæ processu temporis, paulatimque revelanda erant, tunc ille statim repenteque cognoverit. Ac ne cui occasionem præbeat opinandi omnes se populos dicere, qui Judæorum gente comprehenderentur, ista subjungit : *Lumen ad revelationem gentium* : quasi dicat, Nemo putet omnem me vocare Judaicum populum : imo totum hac voce significo genus humanum. Etenim quem oculis video, inque ulnis fero, salus erit ac redemptio omnium. Neque hæc dixisse satis habuit ; sed condistinguens contra Israel omnes gentes, subjungit : *Lumen ad revelationem gentium, et gloriam plebis tuæ Israel* ⁹² ; quasi dicat : Communis quidem salus est, quem in ulnis gesto, infans cunctis gentibus, ac Israeli : verum gentibus quidem lumen est, quod ab idololatriæ educat tenebris : Israeli vero gloria, quod data olim illis legalia, quibus ab idolorum cultus emerserunt caligine, in gloriam ac perfectionem conversurus sit. Præterea etiam gloria est natus puer Israelitici populi, tanquam qui ex Abrahami semine homo exstiterit. Eadem fere et Isaias clamans ait : *Ecce posui te in lucem gentium, ut aperias oculos cæcorum* ⁹³ ; hoc est, illis visum præbeas, lucemque a tenebris, atque a mendacio veritatem, ab errore pietatem discernas. Unde et David hanc prædicans salutem, velutque plaudens manibus, ac choros ducens : *Omnes, inquit, gentes, plaudite manibus, quoniam Dominus excelsus, terribilis, Rex magnus super omnem terram* ⁹⁴⁻⁹⁵. Sin autem Christi populus dicitur, estque Israel ut distinguitur agentibus : distinguitur autem Mosaicis legibus atque moribus, quanquam nondum gratiam consecutus, ejusque compos factus, cum, inquam, qui in Veteri Testamento est ejus populus sit, quomodo non obstruuntur perdita Manichæorum ora, quæ ad aliud eos principium referunt ?

III

Photii patriarchæ Constantinopolitanæ, novæ sanctæ Dei Genitricis ecclesie in palatio a Basilio Macedone exstructæ, descriptio (4).

Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἔκφρασις τῆς ἐν τοῖς βασιλείοις νέας ἐκκλησίας τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα οἰκοδομηθείσης.

(COMBESIS., *Manipulus rerum Const.* p. 296.

Lætum video præsentis dici conventum : ac qualem nemo humana solertia atque opera, ac nisi divini afflatu Numinis conflare potuerit. Quam-

⁹¹ Luc. II, 29. ⁹² ibid. 32. ⁹³ Isa. XLIX, 6. ⁹⁴⁻⁹⁵ Psal. XLVI, 2

NOTÆ.

(3) Ex Cat. card. Maz.

(3') Ita de Symeone Theophanes, Euthymius, etc.

(4) Edidit Græce Lambecius e regia Lupara : libuit mihi et Latine repræsentare. Laudat perinde Constantinus Porphyrogenneta illam Basilii Mace-

donis, exstruendis seu etiam reficiendis divinis templis, religionem ac magnificentiam : inque eis ipsum hoc templum n. 55 ejus Vitæ multis describit. Quidam tamen vitio dant quod, occupata ejusmodi ædificiis classe, libera Saracenis atque Barbaris

Διὸ καὶ τερπνὰ τῆς χάριτος ὑποδέχομαι τὰ χαρίσμα-
τα, καὶ τῷ Χριστοῦ ποιμνίῳ ἐνευθηνουμένῳ καὶ χαί-
ροντι· συναγελαζόμενος ἐπαγγέλλομαι· οὐ μέχρις ἡμῶν
περιγραφομένην τὴν τερπνότητα καὶ θυμηδίαν τῆς
πανηγύρεως ἐπιστάμενος, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν κοινὸν
Δεσπότην ἀναφερομένην εἰδῶς τὴν σεβασμιότητα.
λαμπρότης γὰρ πανηγύρεως, ὅσον ἡμῶν τῶν παν-
ηγυρίζοντων τὸ σεμνολόγημα, τοσοῦτον τῆς Δεσποτι-
κῆς ἀγάπης ἐναργῆ παρέχεται τὰ γνωρίσματα. Ὅταν
δὲ μηδὲ τῶν ἐτησίως καὶ συνήθως ἐπιτελουμένων
εἴη τὴν ἀνάμνησιν ἐορτάζουσα, ἀλλὰ καινὴν τινα καὶ
ἀρτιφανῆ τὴν εἰς Θεὸν τιμὴν ἐγκαινίζουσα, πῶς οὐ
μᾶλλον ἔτι καὶ τὸν θεῖον ἔρωτα ἀναδειχθεῖη ἐκ-
πυρέοντα, καὶ τὴν τῶν ἐορτάζόντων κοσμιότητα καὶ
τὸ κλέος ἐπιπλέον ἀναπτύσσουσα; Ἀλλὰ τίς ἡ τοσαύτη
τοῦ πλήθους συνδρομὴ καὶ συνέλευσις; Τίς ἡ παν-
ήγυρις; Τί τὸ συγκαλέσαν καὶ συγκινήσαν ἡμᾶς
ἀπαντας; Βροῦλεσθε εἴπω, ἢ καλὸν ἐκείνῳ παραχω-
ρῆσαι καὶ εἶπείν καὶ διδάξαι τῆς πανηγύρεως τὴν
ὑπόθεσιν, τῷ χορηγῷ τε ἅμα ταύτης καὶ σοφῷ γε
ἀρχιτέκτονι; Ἐκεῖνος καὶ ἱκανὸς λόγοις παραστήσαι
τὸ προκείμενον, ὃς τοὺς τύπους τῶν πραγμάτων ἐν
τῇ ψυχῇ προενθέμενος, ἀμίμητον ἔργον ἐπὶ γῆς παν-
σόφως ὑπεστήσατο.

Λέγε τοιγαροῦν ἡμῖν, ὦ βασιλέων φιλοχριστότατε
καὶ θεοφιλέστατε, καὶ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν νικῶν
τε ἅμα καὶ λαμπρῶς φαιδρῶν τῇ κοινωσίᾳ τοῦ
ἀξιώματος. Λέγε προθύμως, ὡς ὄρῃς, τοὺς ἀκουσο-
μένους ἔχων, ἐφ' ὅπερ ἡμᾶς συνεκάλεσας. Δεῖξον τοῖς

A obrem etiam jucunda gratiæ suscipio munera, una-
que cum vegeto, ac pingui, lætoque Christi grege
conventum agente, lætitia exulto; qui nempe, non
ad nos duntaxat solemnitatis lætitiā ac jucundi-
tatem finiri intelligam, sed ad ipsum communem
Dominum ejus venerationem spectare non nesciam.
Solemnitatis namque splendor, quanta nobis cele-
brantibus gloriatio est, tantum ejus, qua Domi-
num prosequimur, dilectionis manifesta præbet
indicia. Quando vero, ne eorum quidem quæ an-
nuo ex more ritu peraguntur, memoriam celebrat,
sed novi cujusdam recentisque in Deum honoris
encœnia habet, quomodo non etiam magis divini
flammam amoris accenderit, magisque etiam eo-
rum qui celebrant morum honestatem gloriā-
que in lucem protulerit? At, quinam tantus hic
plebis concursus atque conventus? quæ panegy-
ris? quis nos omnes pariter vocavit ac traxit?
Vultis dicam? an præstet ei propensius di-
cendi atque docendi partes cedamus, qui solemn-
tatis occasio ac causa sit; qui ejus et auctor, et
sapiens architectus existit? Ille enim etiam me-
rito subjectum argumentum sermonibus repræsen-
taverit, qui ante animo conceptis rerum formis,
omni majus imitatione in terra opus condidit.

Dicas igitur nobis, o imperator Christi aman-
tissime ac religiosissime, cunctosque superiores
ipse pariter vincens, ac dignitatis consortio præ-
clare exhilarans. Dicas, cui, ut vides, omni alacri-
tate præsto auditores sint, qua ex causa invitave-

NOTÆ.

incursandi ditionem Romanam facultas esset, captis
etiam Syracusis a Carthaginensibus. Sic Joan.
Sylit. et alii. Idemque in sequentibus quibusdam
imperatoribus mordet ac carpit Michael Psellus,
ostenditque quantum ea pietas (quæ nec jam pietas
est, si deest prudentia) Reip. obsit. Exstruenda
templa sic magnifice, cum communis rei non admo-
dum interest: alias præstat magis necessaria cu-
raro.

Atque ut paulo amplius in tanti operis nova Ba-
silica Ecclesia immorer (sic enim vocatam ait Con-
stantinus Porphyrogenneta n. 55), fuit illa dicata,
non uni sanctæ Mariæ, ut Photiani hujus Tractatus
titulus præfert: at nec forte primo, principalisque:
satisque indicare videtur idem Constantinus, dum
ita divos tutelares ejus Ecclesiæ percenset. Ac
primum numero jam citato, ne ulla quidem men-
tione sanctæ Mariæ: Κατὰ δὲ τὸν [αὐτὸν] καιρὸν, καὶ ὁ
περικαλλὴς οὗτος ναὸς καὶ περίοπτος ψυχοδομεῖτο, ὃν
Νεῖαν Βασιλικὴν Ἐκκλησίαν λέγειν εἰώθαμεν, ὃς ἐπ'
ὀνόματι Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Μιχαήλ
τοῦ πρώτου τῶν ἀγγέλων, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ
ἡγείρετο· *Eo ipso tempore pulcherrimum et celeberrimum
templum exstruebatur, quod Novam Ecclesiam
Basilicam appellamus, in honorem Salvatoris
nostri Jesu Christi, et angelorum principis Michaelis,
et Eliæ Thesbitæ.* Pauloque distinctius fusiusque nu-
mero item 55 superius citato, nisi quod Michaelis
loco est Gabriel, reclamantibus aliis, ipsoque sibi
adversante Constantino, in ejus antiquario: Ἀμει-
βόμενος γὰρ ὡσπερ τῆς περὶ αὐτὸν εὐμενείας τὸν
Δεσπότην Χριστὸν καὶ τὸν πρῶτον τῶν ἀγγέλων
δυναμῶν Γαβριήλ, καὶ τὸν Θεοῦ ἡγίασαν τὸν
Ζηλωτὴν, ὃς καὶ τῇ αὐτοῦ μητρὶ τῆς πρὸς βασιλείαν
τοῦ υἱοῦ ἀνυψώσεως ἐχρημάτισεν ἄγγελος· εἰς ὄνομα
τούτων καὶ μνήμην αἰδίων· ἔτι δὲ καὶ τῆς Θεοτόκου,

C καὶ Νικολάου τοῦ ἐν ἱεράρχαις πρωτεύοντος, θεῖον
καὶ περικαλλῆ ναὸν ἐδομήσατο, εἰς ὃν συνῆλθε τέχνη
καὶ πλοῦτος, καὶ ζέουσα πίστις καὶ ἀφθονωτάτη
προαίρεσις· καὶ τὰ παντάρχουθεν συνέδραμε κάλλιστα,
ἃ τοῖς ὄρωσι μᾶλλον ἢ τοῖς ἀκούουσιν οἶδε τυγχάνειν
πιστά. *Velut enim Christi Domini in ipsum benevo-
lentiae vicem redditurus, ac primi inter angelicas po-
testates Gabrielis, necnon Eliæ Thesbitæ Zelotis il-
lius, qui et ejus matris nuntius fuit sublimandi ad
imperii arcem filii; in horum nomen et memoriam
sempiternam; necnon et Deiparæ, et Nicolai, inter
hierarchas primas obtinentis, divinum pulcherrimumque
templum exstruxit; in quo convenere ars et
divitiæ, et fervens fides, et liberalissima munificen-
tissimaque voluntas; et omnia undecunque concur-
rerunt pulcherrima, quæ convisentibus potius, quam
audientibus solent esse credibilia.* Vergentibus annis
ac imperio Basilii exstructum templum idem satis
indicat: proinde dicta hæc Photio, ejus secundo
sacerdotio; ac postquam humanis erepto Ignatio,
Basilii favore, quam male prius invaserat, aliqua
æquitatis specie ac οἰκονομίᾳ, sedem receperat.
Itaque quem ad calcem laudat Cæsarem, ac Cæsarem
gloriam appellat, imperii socium Basilio ad-
lectum, qui θεὸς ψήφῳ, ἀλλὰ μὴ σπουδαρχήσας,
μηδ' ἀνθρωπίναις περιδρομαῖς, imperium arripiat,
divino suffragio, non appetitu regnandi humanoque
ambitu, Leo est, posteaquam procerum supplica-
tione liberatus fuerat, depulsa calumnia affectatæ
tyrannidis, cujus ipso Photius cum Santabareno
illi auctor exstiterat; ut passim Theophanis conti-
nuatores, et quis vitas τῶν νέων βασιλέων scripser-
unt: in quibus mihi non magnus aut præcipuus,
qui ex regio cod. typis Luparensibus prodit cum
Theophane, Leo grammaticus.

ris? Ostendas verbis, quæ prius ipsis rebus ostendisti. Num enim rursus adversus Barbaros victos, tropæa erexisti? Quibus multis continuisque liberaliter accepisti, his congregasti, ut pari gaudio fruamur, communemque ac populi universi conventu, victoriæ largitori gratiarum actionem promamus; aut, qui hostes data fide deditiosque accepisti, sublimemque, et superbum alienigenarum animum sensumque depresseris, velut qui pio religiosoque animi sensu cuncta tibi præclare gesta, in potentem Dei manum referas; aut qui imperio subjicias urbes, alias quidem, cum pridem cives alerent, melioribus ipse institutis composueris, alias etiam a fundamentis erexeris, aliasque instauraveris, ac imperii fines crebris oppidis præsidiiisque communieris; aut qui divēs ipse subditos beatos efficias; doce nos, in quem orbis terrarum communem oculum toti aspiciamus; ejus tandem horum gratia invitasti? Aut siles ipse, imperante modestia, et quod tua ipse nolis narrare facinora, quibus necesse laudem contexamus: **A** λόγοις, ἃ τοῖς ἔργοις προὑπέδειξας. Ἄρα γὰρ πάλιν κατὰ Βαρβάρων νίκας ἀναστῆσας καὶ τρόπαια, οἷς πολλὰκις ἔργοις ἐπ’ ἄλλοις ἡμᾶς ἐδείξιώσω φιλοφρονούμενος, ἐπὶ τούτοις συνήγειρας, εὐφρῆνα! τε ἄμα καὶ τῷ δεδωκῆτι κοινὴν καὶ πᾶνδημον ἀναπέμφει τὴν εὐχαριστίαν; Ἡ λαδῶν ὑποσπόνδους ἄλλους, καὶ ταπεινώσας ὑψηλὸν καὶ γαῦρον καὶ ἀλλόφυλον φρόνημα, ὡς ἐπὶ τὴν κραταίαν χεῖρα τοῦ Θεοῦ εὐσεβοφρόνως ἀναφέρων πάντα τὰ σοὶ καθορθούμενα · ἢ πόλεις ὑπηκόους, τὰς μὲν πάλαι κάτω κειμένους ἀνορθώσας, τὰς δὲ καὶ ἐκ βάρων αὐτῶν ἀνεγείρας, καὶ ἄλλων ἀνοικισμοὺς ἐργασάμενος, καὶ τῆς πολιτείας πυκνώσας τὰ ὄρια, ἢ πλουτῶν, καὶ ποιῶν εὐδαίμονας τὸ ὑπήκοον. Δίδαξον ἡμᾶς, πρὸς σὲ τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἀφορῶντας ὀφθαλμὸν, ἐπὶ τίνι τούτων ἡμᾶς συνεκάλεσας; Ἡ σιγῆς μὲν αὐτὸς ἐπιεικέας τρόπῳ, καὶ τῷ μὴ βούλεσθαί σε τὰ σὰ ἡμῖν διηγεῖσθαι κατορθώματα, οἷς ἀνάγκη τοὺς ἐπαίνους συνοφαινεσθαι · ἐμὲ δὲ παρέχεις ὑπηχῆσαι τῷ λόγῳ τοῖς σοῖς ἔργοις ἐμπνεόμενον, τοῦ παρόντος συλλόγου τὸ αἴτιον.

mibi vero præbes, ut tuarum ipse afflatu rerum, præsentis conventus causam omnium auribus ex oratoris munere inferam.

Alia igitur, amici, celebritas, aliudque hodierna die mysterium. Virginalis in terra templi encænia hodie peraguntur, Dei que Matris, si quod aliud in mundo, dignum habitaculum consecratur. Virginalis in terra templum hodie dedicatur, regalis magnificentiæ opus reipsa multis laudum canticis celebrandum. Templum in medio ipso palatio, divinum aliud venerandumque palatium excitatur; ejusmodi scilicet, ut, si cum aliis conferas, ac eorum rationem habeas, regia ipsa palatia, privatæ ædes aperte arguantur, quinimo quod sua qua pollet claritate ac venustate, illa quoque illustret ac reddat clariora, priorem illis mundum atque ornatum adaugeat. Dicas, oculos in ipsum conjiciens, non humanæ artis opus esse, sed divinam quamdam nobisque superiorem virtutem pulchritudinem illi indidisse. Templi aditus ac vestibulum, egregio ornatu ac decore compositum: candidi enim marmoris tabulæ splendidum quid gratiosumque effulgent, ejus modi scilicet ut totum conspectum complectentes, ipsarum inter se situm, extremorum que juncturam, leni, plana, subtilique admodum commissura obtegant: adeo ut lapis unus lineis rectis velut inscriptus (res miraculo nova!) videatur, suavissimeque intuentium oculos capiant: indeque devincientes, ac in se convertentes, spectantem ventant, ne ad ea transire velit, quæ intus radiant: sed in ipso templi vestibulo, mox adiens præclaro exsuscitatus spectaculo, visisque figens oculum, velut radicibus fixus admiratione hæret. Orophæo Thraci fabulæ lyram assignant, ea pulsandi vi, ut res ipsas inanimas sonis moveat. Quod si etiam nobis in fabulas veritatem efferre, atque figmento tremendam reddere fas esset, dicat aliquis, qui sacre ædis vestibulum adeant, in plantarum arborumque naturam, miraculo defigente transire. Sic qui semel coniecit oculos ægre avellitur, ac spectaculo tenetur.

Ἄλλη τοιγαροῦν, ὦ φίλοι, τελετῆ, καὶ ἄλλο μυστήριον σήμερον. Ναὸς παρθενικὸς ἐπὶ γῆς ἐγκαινίζεται σήμερον, καὶ τῆς Θεομήτορος, εἴπερ ἄλλο τι, τῶν ἐγκοσμίων ἐπάξιον οἰκητήριον. Ναὸς παρθενικὸς ἐπὶ γῆς ἐγκαινίζεται σήμερον, βασιλικῆς μεγαλοπρεπειᾶς ἔργον ὡς ἀληθῶς πολυύμνητον. Ναὸς ἐν μέσοις αὐτοῖς ἀνακτόροις, ἀνάκτορον ἄλλο θεῖον καὶ σεβάσμιον ἀνιστάμενος, καὶ τῇ πρὸς αὐτὸ παραβολῇ καὶ συγκρίσει, ἰδιωτικᾶς οἰκίας ἀποφαίνων τὰ ἀνάκτορα · μᾶλλον δὲ καὶ τῇ ἐνούση λαμπρότητι καὶ ταῦτα περιαστράπτων καὶ φαιδρύνων, καὶ πολὺ παρασκευάζων τοῦ προτέρου κόσμου σεμνότερα. Εἴποις ἂν εἰς αὐτὸν ἰδῶν, οὐκ ἀνθρωπίνης χειρὸς ἔργον, ἄλλα θεῖον τινὰ καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς δύναμιν τὸ κάλλος αὐτῷ ἐπιμορφώσασθαι. Ἡροπύλαια μὲν γὰρ τῷ ναῷ περιεκαλλῆ διασκεύασται · καὶ γὰρ μαρμάρων διαλευκῶν πλάκες λαμπρόν τι καὶ χάριεν ἀποστίλθουσαι, ὄλην ἐναπολαβοῦσαι τὴν πρόσοψιν, καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας θέσιν, καὶ τὴν τῶν περάτων συνάφειαν τῷ ὁμαλῶ καὶ λείῳ, καὶ τῷ προσηρμόσθαι λίαν ἀποκρύψασαι, εἰς ἐνὸς λίθου συνέχειαν γραμματῆς εὐθείας ὡσπερ ἐπιγεγραμμένου, θαῦμα καινὸν ὄραθῆναι καὶ ἤδιστον, τὴν τῶν ὀρώντων φαντασίαν ὑπάγουσιν. Ἐξ οὐπερ τὰς ὄψεις συνέχουσαι, καὶ πρὸς ἑαυτὰς ἐπιστρέφουσαι, οὐκ ἐθέλειν ποιῶσι τὸν θεατὴν μεταχωρῆσαι πρὸς τὰ ἐνδότερα · ἀλλ’ ἐν αὐτῷ τῷ προτεμένισματι τοῦ καλοῦ θεάματος ὁ προσίων ἐμπιπλάμενος. καὶ τοῖς ὀρωμένοις ἐρεῖδων τὰ ὄμματα, ὡσπερ τις ἐρρίζωμένος τῷ θαύματι ἔστηκεν. Ὁρφεὶ μὲν οἱ μῦθοι τῷ Ἔρφακι κινεῖται κροτοῦσι, κινουσαν τοῖς φθόγγοις τὰ ἄψυχα. Εἴ δὲ καὶ ἡμῖν ἐξῆν ἐς μύθους ἐπαίρειν καὶ φοβερὰν ποιεῖν τὴν ἀλήθειαν, εἶπεν ἂν τις, τοὺς προσιόντας τῷ προτεμένισματι, εἰς φυτῶν ἀποδενδρουμένου φύσιν τῷ θαύματι μεταβάλλεσθαι · οὕτως ἄπαξ τις ἰδὼν δυσσασπᾶστος κατέχεται.

Ἐπειδὴν δὲ τις ἐκεῖθεν μόλις ἀποσπασθεὶς εἰς αὐτὸ παρακύβη τὸ τέμενος, ἡλίκης καὶ ὄσσης οὗτος χαρὰς τε ἄμα καὶ ταραχῆς καὶ θαύματος ἐμπίπλῃται! Ὡς εἰς αὐτὸν γὰρ τὸν οὐρανὸν ἐπιπροσθούντος μηδαμόθεν ἐπιθεβηκῶς, καὶ τοῖς πολυμόρφοις καὶ πανταγῶθεν ὑποφαινομένοις κάλλεσιν, ὡς ἄστροις, περιλαμπόμενος, ὄλος ἐκπεπληγμένος γίνεται. Δοκεῖ δὲ λοιπὸν τὰ τε ἄλλα ἐν ἐκστάσει εἶναι, καὶ αὐτὸ περιδοῦναι τὸ τέμενος. Ταῖς γὰρ οἰκείαις καὶ παντοδαπαῖς περιστροφαῖς, καὶ συνεχέσι κινήσεσιν ἅ πάντως παθεῖν τὸν θεατὴν ἢ πανταγῶθεν ποικιλία βιάζεται τοῦ θεάματος, εἰς αὐτὸ τὸ ὀρώμενον τὸ οἰκεῖον φαντάζεται πάθημα.

Ἄλλὰ γὰρ χρυσός τε καὶ ἄργυρος τὰ πλεῖστα τοῦ ναοῦ διειλήφασιν· ὁ μὲν ψηφίσιν ὑπαλειφόμενος· ὁ δὲ εἰς πλάκας ἀποξέομενος καὶ τυπούμενος, ἄλλος ἄλλοις ἐπιπλασσομένοις μέρεσιν. Ἐνταῦθα ἐπικοσμομένα κιονόκρανα. Ἐνταῦθα δὲ διὰ χρυσῶν περιζώματα· ἀλλαχῶθι δὲ ταῖς ἀλύσειν ἐπιπλεκόμενος χρυσός, ἢ χρυσοῦ τι θαυμασιώτερον, ἢ θεία τράπεζα, σύνθημα (5). Ἄργυρος δὲ παρὰ τὰς πυλίδας καὶ πυλίδας τοῦ θυσιαστηρίου, σὺν τοῖς περιστόφοις· καὶ αὐτὸς ὁ κωνοειδῆς καὶ τῇ θείᾳ τραπέζῃ ἐπικείμενος σὺν τοῖς ὑπερείδουσι στυλίσκοις καὶ ὑπωρόφοις ὄροφος, καὶ μαρμάρων δὲ πολυχρῶμων ὅσα μὴ χρυσοῦ ἐπέδραμεν, ἢ ἄργυρος περιέλαβεν, ἀμήχανόν τε καὶ τερπνὸν φιλοτέχνημα, τὰ λοιπὰ τοῦ ναοῦ διεκόσμησεν. Ἡ δὲ τοῦ ἐδάφους θεία, εἰς ζῶων μορφὰς καὶ σχημάτων ἄλλας ἰδέας ταῖς πολυμόρφοις ψηφίσιν διαμορφωθείσα, θαυμαστὴν τινὰ τοῦ τεχνίτου τὴν σοφίαν παρῆσθησάτο. Παῖδας ὡς ἀληθῶς καὶ πλασματῶν πλάστὰς τοὺς Φειδίας ἐκείνους καὶ Παρσίου καὶ Πραξίτελους καὶ Ζεύξιδα ἐν τῇ τέχνῃ ἐπελέγξασα. Δημόκριτος εἶπεν ἂν, οἶμαι, τὴν τοῦ ἐδάφους λεπτοουργίαν ἐνιδῶν, καὶ ταύτην τεκμηρίω χρώμενος, μὴ ἂν πρόβῳ εἶναι τὸ μὴ οὐχὶ καὶ τὰς ἀτόμους αὐτοῦ καὶ ὅπ' ὄψιν πιπτόύσας ἀνευρηθῆσαι· οὕτω πάντα πεπλήρωται θαύ-

A Ubi autem quis vix inde avulsus in ipsum delubrum prospexerit, quanto qualique gaudio simul, et turbatione et admiratione impletur! Tanquam enim in ipsum cœlum nullo usquam obstante conscenderit, multiformibusque ac undequaque lucidis pulchritudinibus astrorum in morem collustratus, in stuporem totus agitur: videturque jam inde emotæ mentis; ipsumque illi delubrum circumgyrare putatur. Quod enim spectator suis ipse, omnimodisque agitationibus ac continuis motibus circumversetur; quod ut illi omnino necessarioque accidat, miraculi undique incurrens varietas facit; in re ipsa quam oculis usurpat, suam ipse affectionem oogitat.

B Cæterum aurum argentumque pleraque sibi templi loca vindicant. Alterum, tessellati operis lapillis oblitum, alterum in tabulas laminaeque deductum formatumque: atque aliud aliudque aliis partibus adhibitum. Hic columnarum capitella ornata, illic fasciæ ac subligacula aurea: alibi aurum catenis implexum, aut quod auro majus ad admirationem (sacra nimirum mensa) compositum existat. Loci altaris portulæ et columellæ argentæ cum peristylliis, ipsumque conii figura divinæque mensæ impositum tectum, cum fulcientibus illi subjectis columellis cameraque. Varii coloris marmora, quæcunque vel auro non oblecta, vel non intercepta argento, artis opus stupendum, mireque oblectans, reliquis templi partibus ornatum præstant. Pavimenti conspectus, in animalium formas, aliarumque figurarum species, multiforimi tessellati operis concinnatione efformatus, admirabilem quamdam artificis sapientiam exhibet; tantam nimirum, ut vere pueros figmentorumque artifices, Phidias illos, Parasioque, et Praxiteles, et Zeuxidas arte iis subtiliore coarguat. Democritus, puto, subtili pavimenti opere conspecto, atque hinc conjecturam ducens, haud procul abesse dixisset, quin suas

NOTE.

(5) Ἡ χρυσοῦ τι θαυμασιώτερον σύνθημα· Inquit forte simile aliquid factitatum in mensa altaris novæ ecclesiæ, ac factum fuerat in Sancta Sophia a Justiniano; pluribus scilicet liquatis speciebus, sive etiam contusis, ex quibus una altaris mensa conflaretur; cujus tamen rei Constantinus non meminit; Photium tamen tueri recentior forsitan memoria possit. Proclive certe Justinianæ munificentis fere æmulum ædificiorum superbia, hoc quoque æmulari ipsum voluisse, ac rem tentasse. Constantinus ita: Τὰ ἅδουα τοῦ ναοῦ, καὶ χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου καὶ λίθους τιμίους, καὶ μαρμάρους καταπετοίκιλτα: tumque aliis percensitis, quæ in sanctuario erant, καὶ αὐτὰ, inquit, ἀ' ἱερὰ τράπεζα ἔξ ἀργύρου πάντα περιεχυμένον ἔχοντα τὸν χρυσόν, καὶ λίθους τιμίους ἐκ μαρμαριτῶν ἡμφισμένους πολυτελῶν τὴν σύμπληξιν καὶ σύστασιν ἔχουσι. *Ipsæ etiam sacræ mensæ, omnia ex argento cui superfusum fuerat aurum, et lapidibus pretiosis, margaritis superpositis amplissimi pretii, compacta ac fabricata erant.* At num hæ mensæ, ipsa κατ' ἐξοχὴν τοῦ θυσιαστηρίου τράπεζα; In Sanctæ Sophiæ sacrario etiam alias mensas describit auctor ano-

nymus, nihil habentes cum * ipsa altaris mensa in fabrica aliisque commune; quid, si etiam in novæ ecclesiæ sacrario erant; nec Constantinus de ipsa altaris mensa locutus est, quam potius peculiaribus voluerit notare?

Quod editum titulo ἔκφρασις, mutavi ἔκφρασις· nec enim aliud est quam oscitantia exscribentis, dum quæ duplex pingi littera solet, simplici reddit. In quo non semel illi erratum; quodque omnem scrupulum adimit, sæpius in voce εὐφραίνεσθαι, pro εὐφραίνεσθαι τῷ ἔκφρασις, nihil satis congruit: ἔκφρασις. Descriptio est, Hermolao auctore, et quidam culta, verborumque lenocinio pœne affectata, cujusmodi illa Sanctæ Euphemis, auctore Asterio, in vii synodo laudata, mihi quoque emendatio in Asterio edita, semelque et iterum Lugdunensibus et Parisiensibus typhothetis ex mea illa editione, quidquid ingrate taceant, recusa. Est ejusdem etiam descriptio Oculi, *Orat. de cæco nato*, mihi perinde post Photiana excerpta, primum ex P. Jac. Sirmundi et Seguier. codd. edita. τὸ ἐνευθυνοῦμενον, emend. ἐνευθυνοῦμενον.

ob oculos versantes atomos invenisset : sic cuncta plena miraculo. Unum vero duntaxat mihi peccasse videtur delubri architectus, quod in unum eundemque locum pulchris omnibus congestis, videntem clare spectaculo frui non sinit, aliis subinde alio trabentibus, vicissimque avellentibus, nec sinentibus quantum quis velit, ejus quod videt aspectu satiari.

Quod me vero præterit, primumque dicendum fuit. Verum ne inter orandum quidem, templi miraculum suas orantem clare partes exsequi sinit : ac sane modo dicturus sum. In ipsa namque superiori fornice, virilis imago Christi formam præferens lapillorum vario flore depicta enitescit. Dixeris terram inspectare, ejusque ornatum ac gubernationem mente agitare : sic accurate pictor, gestu ex habitu, coloribusque Creatoris erga nos providentiam curamque, numine propensius afflante, efflxit. Hemisphærii circa tholum insectis circulis, angelorum communem stipantium Dominum depicta multitudo : quæ vero ab altaris loco apsis assurgit, Virginis forma splendescit, nostri causa expansis intemeratis manibus, ac quæ salutem imperatori præstet, roburque ad bella fortiter gerenda illi conciliet. Apostolorum chorus atque martyrum ; sane etiam prophetarum ac patriarcharum, egregium templo ornatum, quod pictis imaginibus impleant, afferunt : horum unus quis, tametsi silet, quibus olim locutus est, clamat : *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini*¹. Alter vero : *Quam mirabilis est locus iste! non est hoc, nisi domus Dei*². Succinit autem forte alius, qui nec ipse ex nostris, aut probatis sit, invitusque nostra deprædicat : *Quam pulchræ domus tuæ, Jacob; tabernacula tua, Israel! Tanquam paradisi super flumina, et sicut tabernacula quæ fixit Deus, et non homo*³.

Olim quidem Dei conspectori Mosi, Dei ipsius imperio tabernaculum excitatum est, ad hostias Deo immolandas, ac populi delicta expianda. Sed et Salomoni regi, templum deinde Hierosolymis conditum est ; opus scilicet aspectu delectabile, ac ejusmodi, ut quidquid ejus generis unquam exstiterat, pulchritudine, magnitudine, sumptuositate longe obscuraret. Enimvero quantum fortasse umbra et figura a veritate rebusque ipsis decedit, tantum illa a templo, quod nunc fidelis magnusque imperator noster exstruxit : non eo duntaxat nomine, quod istud gratiæ ac spiritus est, illa legis atque litteræ ; sed quod etiam pulchritudine ac reliqua artis concinnitate elegantiaque præ illis merito primas obtinet.

Equis vero brevi adeo tempore celeberrimi templi miracula tentet oratione percurrere ; cum nec ipsum visum, diu multumque legendo, quantum sensus reliquos celeriori motu longe exsu-

ματος. Ἐνὶ δὲ μοι δοκεῖ μόνον ὁ τοῦ τεμένους ἀρχιτέκτων διημαρτηκέναι, ὅτι περ εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χώρον ἅμα πάντα συλλέξας τὰ κάλλι, οὐκ ἔξ τὸν θεατὴν καθαρῶς ἐντροφῆσαι τοῦ θεάματος, ἄλλων ἀπ' ἄλλων ἀφελκόντων τε καὶ μετασπώντων· καὶ μὴ πραχῶροντων ὅσον τις ἐθέλει τοῦ ὀρωμένου κορένυσθαι.

Ὁ δὲ με παρέδραμε, καὶ πρῶτον ῥηθῆναι ἔδει. Ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ἐν τοῖς λόγοις τοῦ τεμένους τὸ θαῦμα παρέχει τῷ λέγοντι καθαρῶς, τὸ ἴδιον τελεῖν ἔργον· καὶ δὴ νῦν εἰρήσεται, ἐπ' αὐτῆς γὰρ τῆς ὀροφῆς, ἀνδρείκελος εἰκὼν μορφῆν φέρουσα τοῦ Χριστοῦ πολυανθέσι ψηφῖσιν ἐγγέγραπται. Ἐποικὸς ἂν αὐτὸν τὴν γῆν ἐφορῶν, καὶ τὴν περὶ ταύτης διανοεῖσθαι διακόσμησίν τε καὶ κυβέρνησιν· οὕτως ἀκριβῶς ὁ γραφεὺς καὶ τοῖς σχήμασι τὴν τοῦ Δημιουργοῦ περὶ ἡμᾶς κηδεμονίαν ἐπίπλους γέγονεν ἐντυπώσασθαι. Τοῖς δὲ περὶ αὐτῆς ὀροφῆς τοῦ ἡμισφαιρίου τμημασιν ἐγκύκλιοις, πληθὺς ἀγγέλων τῷ κοινῷ Δεσπότην δορυφοροῦντες διαμεμόρφωνται. Ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου ἀνεγειρομένη ἀψὶς, τῇ μορφῇ τῆς Παρθένου περιστράπτεται, τὰς ἀχράντους χεῖρας ὅπερ ἡμῶν ἐξαπλούσης, καὶ πραττομένης τῷ βασιλεῖ τὴν σωτηρίαν, καὶ κατ' ἐχθρῶν ἀνδραγαθήματα. Χορὸς δὲ ἀποστόλων καὶ μαρτύρων· καὶ δὴ καὶ προφητῶν καὶ πατριαρχῶν, ὅλον πληροῦντες ταῖς εἰκόσι τὸ τέμενος ἐξωραϊζοῦσιν· ὧν ὁ μὲν καὶ σιγῶν· δι' ὧν πάλαι ἀνεφθέγγατο, βοᾷ· Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων! ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. Ὁ δὲ· Ὡς θαυμαστός ὁ τόπος οὗτος! οὐκ ἔστι τοῦτο, ἀλλ' ἡ οἰκος Θεοῦ· Ἐπιφανεῖ δὲ τις ἴσως καὶ τῶν οὐχ ἡμετέρων οὐδ' ἐγγεγραμμένων, καὶ ἄκων ἐπιθειάζων τὰ ἡμέτερα· Ὡς καλοὶ σου οἱ οἰκοί, Ἰακώβ, αἱ σκηναὶ σου, Ἰσραὴλ! ὡσεὶ παράδεισοι ἐπὶ ποταμούς, καὶ ὡς αἱ σκηναὶ ἧς ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

Πάλαι μὲν οὖν τῷ θεόπτη Μωσῇ θεῖψ προστάγματι σκηνὴ κατεσκεύαστο· θυσίαν τε θύσαι θεῷ ἁμαρτίας ἐξιλάσασθαι. Καὶ τῷ Σολομῶντι δὲ βασιλεῖ ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸς ὕστερον τερπνόν τι χρῆμα, καὶ πάντας τοὺς ἐμπροσθεν τῷ κάλλει καὶ μεγέθει, καὶ τῇ πολυτελείᾳ ἀποκρυψάμενος. Ἄλλ' ὅσον σκιά καὶ τύπος ἀληθείας καὶ πραγμάτων αὐτῶν ὑποβέδθηκε, τοσοῦτον ἐκεῖνα τοῦ νῦν ἐξοικοδομηθέντος ναοῦ τῷ πιστῷ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ ἡμῶν· οὐχ ὅτι ὁ μὲν τῆς χάριτος καὶ τοῦ πνεύματος, τὰ δὲ τοῦ νόμου καὶ τοῦ γράμματος, ἀλλ' ὅτι καὶ τῷ κάλλει, καὶ τῇ ἄλλῃ τεχνουργίᾳ καὶ δεξιότητι, τὰ δεύτερα φέρουσι.

Καὶ τί ἂν τις ἐν οὕτω βραχεῖ τὰ τοῦ περιωνύμου τεμένους λόγῳ πειράται περιέρχασθαι θαύματα ; ὅπου γε οὐδ' αὐτῆς ἡ δψις οὐδ' ἐπὶ συχὸν χρόνον, καίτοι τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τῷ τάχει κατόπιν ἄγου-

¹Psal. lxxxiii, 2. ²Gen. xxviii, 17. ³Num. xxiv, 5.

σα, ἀντιλαβέσθαι τούτων οὐδαμῶς ἐλέγχεται κατ-
ισχύουσα. Χαίρω γοῦν ἔγω γε οὐδὲν ἤττον, εἰ καὶ τὸ
ἐλάττων ὁ λόγος ἀπηνέγκατο, ἢ εἰ καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ
μέτρον τῆς ἰκανῶς ἐχούσης ἀφίκετο διηγήσεως. Οὐ
γὰρ τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεως ἐπίδειξιν, ἀλλὰ τὸ κάλλι-
στόν τε εἶναι τὸν ναὸν καὶ ὀραιότατον, καὶ νικῶντα
νόμους ἐκφράσεως, παραστῆσαι προήρημαι.

Ἄλλὰ μοι πρὸς σὲ ὁ τοῦ λόγου δρόμος, τὸν τοῦ συλ-
λόγου αἵτιον, ἐπιστρεφόμενος ἰθυσέσθω. Χαίρει τοι-
γάρου, ὦ βασιλεῦ θεωχαρίτωτε καὶ θεοφιλέστατε,
καὶ ἀνακαινίζου τὴν κατὰ τε σῶμα καὶ ψυχὴν ἐπ'
ἔργοις ἀγαθοῖς ἀκμάζων νεότητα· τοῦ τε περιωνύμου
ναοῦ, καὶ τῆς σῆς σοφίας ἔργων καὶ χειρὸς ἑορτάζων
τὰ ἐγκαίνια. Ἐντεινε, καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασι-
λευε, ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύ-
νης. Ὁδηγεῖ γὰρ, ὡς ἔνεστιν ἰδεῖν ἑναργῶς, καὶ ὁδη-
γήσει σε ἡ τοῦ Ὑψίστου δεξιὰ τοῦ κτιστῆρός σε, καὶ
ἐξ αὐτῶν σπαργάνων εἰς βασιλεῖα τοῦ οἰκείου καὶ
περιουσίου λαοῦ χριστῆρος. Συνευφραίνου καὶ συν-
ανακαινίζου καὶ αὐτὸς, τῶν ὅσους ἥλιος ἐπέειδε Καί-
σάρων τὸ ἐγκαλλώπισμα, σοφία τε καὶ συνέσει τοὺς
ἔμπροσθεν παρευδοκίμων· καὶ τῷ θεῷ σε ψήφῳ,
ἀλλὰ μὴ σπουδαρχήσαντα, μηδ' ἀνθρωπίναις περι-
δρομαῖς τὴν τηλικαύτην ἀρχὴν ἀναδέξασθαι. Συνευ-
φραίνου τοίνυν καὶ συνανακαινίζου τῷ μέτοχόν σε
προσεληφότι καὶ κοινωνόν τῆς βασιλείας ἐπὶ κοινῇ
τε σωτηρίᾳ τῶν ἀρχομένων, καὶ ἀξίως τῆς εἰς αὐτὸν
εὐνοίας καὶ ἀψευδεστάτης ἀγαπήσεως. Διὰ γὰρ τῆς
ὁμητέρας θυάδος ἡ Τριάς εὐσεβῶς λατρευομένη τε
καὶ προσκυνουμένη, τὴν ἑαυτῆς πρόνοιαν εἰς πάντας
ἐξαπλοῦσά τε καὶ διαπορθμεύουσα, σοφῶς πηδαλιου-
χεῖ καὶ διακυβερονᾷ τὸ ὑπήκοον.

Χαίρετε καὶ ὑμεῖς, ὦ τῆς βουλῆς Πατέρες, πολιὰ
σεμνὴ καὶ αἰδέσιμος, πιστῶ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ καὶ
σεβαστῶ, συνανακαινιζόμενοι Καίσαρι, τοῦ περιωνύ-
μου ναοῦ συνεορτάζοντι τὰ ἐγκαίνια. Χαίρει δὲ
καὶ συνευφραίνεται καὶ ὅσον ἱεροφαντικόν τε καὶ
ἀρχιερέων πλήρωμα, οἰκεῖον κλέος καὶ καύχημα τὴν
τοῦ ναοῦ ποιούμενοι καθιέρωσιν· χαίρετε δὲ καὶ συγ-
χορεῦτε καὶ ὑμεῖς, ὦ ὑπόλοιπον καὶ φιλόθεον
ἄθροισμα, ἄλλον οὐρανὸν ὄρωντες ἐπὶ γῆς τὸν τῆς
Παρθένου ναὸν ἐγκαίνιζόμενον σήμερον· ἥς ταῖς
πρεσβείαις τύχοιμεν ἅπαντες καὶ τῆς μακαρίας ἐκεί-
νης καὶ ἀτελευτήτου χάριτος καὶ ἀγαλλιᾶσεως, ἐν
Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κρά-
τος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην.

⁴ Psal. cxi, 5. ⁵ Psal. cxlv, 5.

A perat, hæc satis percipere posse ac comprehendere
prorsus liqueat. Nihil itaque minore gaudio afficior,
quanquam victa oratio est, quam si illa ad justæ
modum narrationis, rem satis exsecuta esset. Non
enim hoc animo constitutum, ut dicendi vim ostent-
tarem, sed ut templum pulcherrimum esse ac venu-
stissimum, longæque descriptionis leges vincere
comprobarem.

Ad te enimvero, qui conventus auctor existis,
sese orationis cursus verso tramite dirigat. Gaude
itaque, imperator Deo gratissime ac religiosissime,
et renovare vegeta, tum corpore⁴ tum operibus
bonis, juventute, qui celeberrimi templi tuæ-
que sapientiæ ac manus, operum encœnia agis. *In-
tende, prospere procede et regna; propter veritatem
et mansuetudinem et justitiam*⁵. Deducit enim, ut
palam videre licet; delucetque te Altissimi dextera
qui creavit te, exque ipsis cunabulis in proprii sui
ac peculiaris populi regem inunxit. Collætare ac
pariter innovare et ipse, nempe omnium quos un-
quam sol aspexit, gloria Cæsarum; quippe sapien-
tiæ laude ac prudentiæ majoribus longe præcellens;
quoque adeo divino suffragio, at non ipse imperii
invidus, neque humanis studiis atque ambitu,
tanti arceum imperii invadas. Collætare igitur una-
que innovare cum eo, qui te socium, atque imperii
consortem ad subditorum communem utilitatem, ac
pro eo ac tuam in eum benevolentiam, sincerissi-
mamque dilectionem decebat, assumpsit. Per ve-
stram enim duorum societatem Trinitas pie culta
ac adorata, suam in omnes providentiam explicans
atque transmittens, sapienter subditos regit atque
gubernat.

Vos quoque gaudete, Patres conscripti, gravis
senectus, fidelique ac magno imperatori Augusto-
que venerabilis, unaque cum Cæsare, pari gaudio
clarissimi templi encœnia celebranti, renovamini.
Gaudet vero et collætatur sanctorum doctorum ac
episcoporum cœtus omnis, qui proprium decus atque
gloriam templi consecrationem ducit. Gaudete vero
etiam, ac una choros ducite, vos quoque reliqua
ac religiosa turba, quæ cœlum aliud in terra, quod
hodie dedicatur Virginis templum, conspicitis:
cujus intercessionibus utinam omnes etiam beatæ
illius ac immortalis gratiæ ac exultationis compo-
tes efficiamur; in Christo Jesu Domino nostro, cui
gloria et imperium, nunc, et semper, et in sæcula.
Amen.

IV.

SANCTI ATHANASII ENCOMIUM.

Photius archiepiscopus Constantinopolitanus, ad fratrem suum Tarasium, de sermonibus magni inter sanctos Athanasii Alexandriæ archiepiscopi (6).

Hic, inquit, et in sermonibus ubique locutione clarus est, brevis et simplex: acutus tamen et altus, et argumentationibus omnino vehemens, et in his tanta ubertas, ut admirabilis sit. Logicis autem methodis nihil tenuiter, nihil juveniliter, ut pueri et rudes, sed philosophice, sed magnifice utitur. Scripturarum testimoniis ac demonstrationibus ad confirmationem communitus est, et in primis sermo ille contra gentiles et qui de humanitate Verbi Dei habitus est, quinque in Arium libri, qui revera sunt omnis hæreseos tropæum, sed Arianæ potissimum. Et si quis theologum Gregorium, et divinum Basilium diceret ex hoc libro tanquam fonte quodam haurientes, orationis suæ pulchros ac perlucidos contra errorem fundere fluvios, non erit, ut arbitrator, procul a verisimilitudine. Scripta sunt autem ab eo, et in Ecclesiastem commentaria, et in Cantino canticorum, sic et in Psalterium, et in alia multa. Gratia tamen et ornatu vere excellent sermones contra Apollinarium, et epistolæ, quotquot ejus excusationem continent.

Εἰς μὲν τὴν χάριν καὶ τὸ κάλλος, ἀτεχνῶς διαφέρουσιν οἱ κατὰ Ἀπολιναρίου λόγοι καὶ τῶν ἐπιστολῶν, ὅσαι τὴν ἀπολογίαν αὐτῷ τῆς φυγῆς περιέχουσιν.

NOTÆ.

(7) Photius in *Bibliotheca* sua cujus hoc fragmentum optimo illo vetustissimoque Athanasiano codice, qui est Academiæ Basileensis, præfixum est

totidem verbis: illudque jam olim a Petro Nannio, qui eodem codice usus est, sic Latine redditum est. — Cf. cod. 140.

CARMINA

I.

STICHERON

IN SANCTUM METHODIUM CONSTANTINOPOLITANUM.

(BOLLAND. *Acta Sanctor.*, Junii t. II, p. 960.)

Ad Vesperas inter alia ponitur ex *Octoecho Sticheron* seu *Versiculus*, ad modulus tertii toni canendus, tanquam *poema Photii patriarchæ*.

Festive hodie ornatur Dei Ecclesia, et exultans clamat: Illustrata est pulchritudo mea super omnem civitatem: ecce enim archipræsulum gemma præclara, gloriosus Methodius, iter ad cælos tenuit, Agite ergo festi hujus amatores, cœtus orthodoxo-

Εὐφροσύνως σήμερον ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ στολιζέται, ἀγαλλομένη κραυγάζουσα· Ἐλαμπρόνθη μου τὸ κάλλος ὑπὲρ πᾶσαν πόλιν· Ἰδοὺ γὰρ τῶν ἀρχιερέων τὸ μέγα κειμήλιον, ὁ ἐνδοξὸς Μεθόδιος, τὴν πορείαν πρὸς οὐρανὸν ἐποιήσατο. Δεῦτε οὖν, φιλότροποι, τῶν

ὀρθοδόξων τὸ σύστημα, χοροστατήσαντες ἅμα τὴν A rum, chorosque simul ducite circum arcam, cu-
 θεῖαν λάρακα, λαμάτων πλημμύραν λαβόντες παρ' rationum gratiam inde exundantem suscipientes :
 αὐτῆς, ἵκετεύωμεν αἰτήσασθαι Χριστὸν τὸν θεὸν τοῦ precemur aulem ut exoret Christum Deum nostrum,
 ῥυσθῆναι τὴν οἰκουμένην ἀπὸ πάσης αἰρέσεως. quatenus universum liberet! ab omni hæresi.

MONITUM

IN TRES ODAS SEQUENTES

(Ang. Mai *Scriptor. vet.* tom. I, p. xxiii.)

Photii odæ tres suavi carmine scriptæ, mediocris prolixitatis, exstant in vetere codice Barberiniorum 246, itemque in ejus recenti apographo, inter aliorum auctorum bene multos multæque elegantiae Græcos hymnos, quorum si saltem qui morum honestati non obsunt, haud diutius in tenebris continendi videntur, neque sinendum ut Photii quoque musa cum his invita sileat. Imo vero odas Photii novem mss. collegii apud Gallos Claromontani exstitisse ait Labbeus *Nov. Biblioth. mss.* p. 139. Photii tres illæ odæ sub codicis Barberiniani fine leguntur; quarum prima est ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότης ad Deum; in ea scilicet loquitur ipse Basilius. Altera ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας εἰς Βασίλειον φιλόχριστον βασιλέα; Ecclesia nimirum alloquitur imperatorem. Tertia ode ἐγκωμιαστικὴ εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην. Notissimum est, Photium gratia apud Basilium imperatorem floruisse, cui etiam regiam coronam sumentis sacras preces prævit; mox ab eodem in exilium actum fuisse. Utramque rem narrat etiam Hamartolus in Vaticano codice ineditus: pag. 202 b: 'Ο Βασίλειος ἐκ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὸ στέμμα ἀράμενος δέδωκε Φωτίῳ τῷ πατριάρχῃ. καὶ εἰσαγαγὼν αὐτὸν ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ, ἐποίησεν εὐχὴν ἐπ' αὐτῷ. — 'Ο δὲ πατριάρχης τὸ στέμμα ἐξενεγκῶν τῷ βασιλεῖ ἐπιδέδωκε καὶ τῶν σκήπτρων πεσόντων, ὡς ἔθος, ἔστρεψεν ὁ Μιχαὴλ τὸν Βασίλειον. Patrata deinde Michaelis imperatoris cæde, pergit dicere Hamartolus p. 204 b: Τοῦ Βασιλείου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐλθόντος, καὶ τῆς ἀχράντου θυσίας μεταλαθεῖν βουληθέντος, ὁ πατριάρχης Φώτιος τῆς θείας αὐτὸν ἀπειργε μεταλήψεως, ἀνδροφόνον ἀποκαλῶν καὶ ληστὴν καὶ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἀνάξιον· ἐφ' οἷς θυμωθεὶς ὁ Βασίλειος, ἐκ Ῥώμης ἐπισκόπους ἐλθεῖν παρισκευασε, τόμον ἐπιφερομένους τοῦ πάπα, καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοῦτον ἐξώθησεν, Ἰγνάτιον δὲ τὸν ἐν ἁγίοις πατριαρχὴν προεχειρίσατο τὸ δεύτερον. Utroque Hamartoli loco utitur Zonaras xvi, 7, 8: et secundo quidem prope ad litteram. Hac vero super re legenda est Photii epistola 97 (nunc libri i, 16), quæ est gravis adversus Basilium expostulatio ab exilio missa. Denique moneo, alium esse Photium monachum melodum, cujus exigua στιχηρὰ sunt in codice Vaticano 216, p. 6, et in Palatino 138, p. 6-8. Porro ille πάνυ nunquam fuit monachus: etsi juvenem se a monastica vita non fuisse alienum, sed curis sæcularibus præpeditum, narrat Photius in epistola ad syncellum Antiochenum, quam et Græce editam scio, et ego in vetere codice lego (7).

Olim in præfatione tomi primi *Scriptorum vet.*, ubi de ineditis Photii scriptis disserui, odas ejusdem tres commemoravi, a me in Barberiniano codice observatas; quarum in priore Deum alloquitur Basilius Macedo imperator; in altera Basilium ipsum imp. alloquitur Ecclesia; in tertia demum imperfecta idem Basilius imp. laudatur. En autem has demum odas a cl. viro P. Matranga exscriptas exhibeo.

II.

Φωτίου πατριάρχου ὕμνος ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότης. — Ἦχος α'.

(Ang. Mai *Spicil. Rom.* IX, 739.)

Ἀπὸ χειλέων ὕμνον	Βάθος σου τῆς σοφίας,
Προσφέρω σοι τῷ Κτίστῃ,	Κριμάτων τὰς ἀβύσσους
Ἀπὸ καρδίας βάθους	Τίς λόγος ἐξυμνήσει,
Σοὶ δόξαν ἀναπέμπω.	Δέσποτα τῶν ἀπάντων;

Photii patriarchæ hymnus in persona Basilii imperatoris. — Ode I.

Hymnum e labiis ad te dirigo Creatorem, e cordis penetralibus tibi laudem emitto.
 Sapientiæ tuæ profundum judiciorum abyssos quis sermo prædicabit, universorum Domine?

NOTÆ.

(7) *Conf. ad Amphiloch.* 160.

Γλῶσσα δὲ πῶς ἐξείποι
 Τὸ σὸν, Ὑψιστε, κράτος ;
 Ὡ βάθος, ὦ σοφία,
 Νικῶσα πάντα λόγον !
 Δυνάμει ἀσυγκρίτῳ
 θαυμάσια ἐργάζει,
 Οὐδὲν δέ σου τῆ θείῃ
 Ἄνθίσταται βουλήσει.
 Ἐξίσταμαι, καὶ θάμβους
 Πληροῦμαι τὴν καρδίαν,
 Ὅταν σῆς δυναστείας
 Τὰ ἔργα ἐνοήσω.
 Ζητεῖν οὐκ ἐφαρκεῖ μοι
 Διάνοια τὸ θαῦμα,
 Τὸ ὕψος τοῦ ἐλέους,
 Χαρίτων σου τὸν πλοῦτον.
 Ἥγειράς με ἐκ λάκκου,
 Κύριε, κατωτάτου,
 Δύναστῶν δὲ ἐν μέσῳ,
 Ἐθνηκᾶς τοῦ λαοῦ σου,
 Θεὲ, Δέσποτα πάντων,
 Κύριε τοῦ ἐλέους,
 Τίς λόγος ἐφαρκεῖσει
 Πρὸς σὴν δοξολογίαν ;
 Ἰδῶν ὁ βλέπων πάντα
 Ταπεινωσιν καὶ πόνον
 Ἐμῆς καρδίας, λύεις
 Κακώσεων τὰ βάρη.
 Καθάπερ μόνος οἶδας
 Πνοῆς ὁ πάσης κτίστης
 Ὅ ἐκ μητρὸς κοιλίας
 Ὑπάρχων σκεπαστῆς μου,
 Αἶθρῳ τὴν κεφαλὴν μου
 Ἐκόσμησας τιμίῳ,
 Ἐδειξας βασιλεῖα
 Καὶ ἄρχοντα λαοῦ σου.

A

Μεγαλόνω σου, Σῶτερ,
 Τὴν θεῖαν δυναστείαν,
 Ὅτι ὡς δυνατὸς μοι
 Εἰργάσω μεγαλεῖα.
 Νεώτερος ὑπῆρχον
 Ἐν τέκνοις τοῦ πατρὸς μου,
 Ἄλλ', ὦ σου τῶν θαυμάτων,
 Ἄνδειξας δεσπότην.
 Ξενίζει πᾶσαν ὄντως
 Διάνοιαν τὸ θαῦμα ·
 Καὶ ξένον γὰρ ὑπάρχει
 Ὡς ἔργον δεξιᾶς σου.
 Ὅ πρὶν γενέσθαι πάντα
 Ὡσπερ παρόντα βλέπων,
 Ὅ πάντων βασιλεύων,
 Ἐπάκουσον φωνῆς μου.
 Πορεύεσθαι εὐθεῖαν
 Τῶν ἐντολῶν σου τρίβον
 Εὐδόκησον ὁ πρὶν με
 Γενέσθαι ἀφορίσας.
 Ῥομφαίῳ καθοπλίσας
 Τῆς σῆς δυνάμεώς με,
 Ἐχθροὺς τοὺς ἀοράτους
 Ἐνίσχυσον τροποῦσθαι.
 Σοφία, θεῖε Λόγε
 Πατρός, ὃν ἡρετίσω
 Δουλεύειν σοι, φύλαξον
 Ἐπώνυμον λαόν σου.
 Τὰ βέλη τοῦ λαοῦ σου
 Ἥκονημένα δεῖξον
 Πηγνύμενα καρδίᾳ
 Ἐχθρῶν σου βασιλείας.
 Ὑπὲρ ἧς τὸ σὸν αἶμα
 Ἐκένωσας, Σωτήρ μου,
 Ἄγιαν Ἐκκλησίαν
 Ἀκίνητον συντήρει.

B

C

Lingua autem quomodo dicat tuam, Altissime, potestatem? O profundum! o sapientia omnem sermonem superans!

Virtute incomprehensibili mirabilia operaris, nihilque tuæ divinæ resistit voluntati.

Stupeo, et terror pectus occupat, cum tuæ potentiae opera considero.

Quærere impar est mea mens admirabilem misericordiae magnitudinem, gratiarum tuarum divitias.

Eduxisti me, Domine, e lacu pessimo, et in medio populi tui principum collocasti me.

Deus, qui universa dominaris, Deus misericordiae, quis sermo par erit ad te glorificandum?

Videns et aspiciens omnem humilitatem et laborem cordis mei, pondus solvis ærumnarum.

Tanquam solus me nosti, animæ omnis Creator, e ventre matris meæ factus susceptor meus,

Inclyto lapide caput meum ornasti, ostendisti regem et principem tui populi.

Magnifico tuam, Salvator, divinam potestatem, quia fecit mihi magna qui potens est.

Minimus eram e patris mei filiis, sed, o mirabile tuum opus! imperatorem ostendisti.

Cogitationem reipsa omnem confundit hoc mirabile, etenim inauditum est opus dexteræ tuæ.

Qui, antequam sint omnia ut presentia conspicias, qui universa regis, exaudi meam vocem.

Rectam ingredi mandatorum tuorum viam largire, qui me antequam fierem elegisti.

Gladio tuæ virtutis me instruens, inimicos invisibiles da mihi in fugam vertere.

Sapientia, divinum Verbum Patris, quem assumpsisti ut tibi serviret, custodi a te nominatum populum tuum.

Tela populi tui acuta ostende hærentia cordi inimicorum tui imperii.

Propter quam tuum sanguinem fudisti, Salvator, sanctam Ecclesiam immotam conserva.

Φιλάνθρωπε οικτίρμον,
 Ἦν ἔδωκας εἰρήνην
 Τοῖς θεοῖς ἀποστόλοις,
 Παράσχου τῷ λαῷ σου.
 Χάριν, ἣν ἐπηγγείλω
 Τοῦ Πνεύματος παρέξειν,
 Κατάπεμψον, ὦ Πλάστης
 Ἀπάντων καὶ Δεσπότης:
 Ψυχῇ ὧ ἂν μιᾶ σε
 Καὶ γνώσει καὶ καρδίᾳ

A

Ἀπαύστως εὐλογοῦμεν
 Τὴν θεῖαν βασιλείαν.
 Ὅ πάντων βασιλεύων
 Τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω,
 Εἰς σὲ πᾶσαν ἐλπίδα
 Οἴδας ὡς ἀνεθέμην.
 Σὺ οὖν ὡς Κτίστης πάντων
 Θεὸς καὶ Βασιλεὺς μου
 Ὅν ἔδωκας λαόν μοι
 Τῇ δεξιᾷ σου ἄγοις.

Qui homines amas et misereris, quam dedisti pacem divinis apostolis, populo tuo præsta.
 Gratiam, quam pollicitus es Spiritus te præstiturum, emitte, o Creator omnium et Dominator.
 Anima ut una, et cognitione et corde perpetuo te laudemus, divinum concede regnum.
 Qui universa regis, quæ sursum et deorsum sunt, in te spem nosti omnem ut posuerim.
 Tu ergo, ut omnium Creator, Deus et Rex meus, quem dedisti mihi populum dextera tua dirigas.

Τοῦ αὐτοῦ ὕμνος ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας εἰς Βασιλεῖον τὸν φιλόγριστον βασιλέα. —
 Ἦχος α'.

Ἀκουτισθῶμεν πάντες
 Τῆς βασιλίδος νόμφης,
 Χριστοῦ τῆς Ἐκκλησίας,
 Μυστικῶς ὑπαρχούσης.
 Βουλὴν Ὑψίστου μένειν
 Εἰς τὸν αἰῶνα γνῶτε,
 Βουλὰς δὲ τῶν ἀνθρώπων
 Τὸ βέβαιον οὐκ ἔχειν.
 Γενεὰ ἐπαινέσει
 Τὴν σὴν μεγαλωσύνην,
 Καὶ γενεὰ λαλήσει
 Σῶν ἔργων τὰς δυνάμεις.
 Διδοὺς συντετρεμμένοις
 Βραχίονα καὶ κράτος,
 Καὶ κατασπῶν ἐδάφει
 Ὅφρὸν τὴν ἐπηρμένην.
 Ἐξάρχου τῆς χορείας
 Δαβὶδ· τίς ἐξαγγέλλει
 Τὰς δυναστείας, ἄδων
 Τὴν ἀνεσιν Κυρίου;
 Ζήτησον μελωδούς σου
 Συγκρούειν τὴν κινύραν·
 Ἡμέρα ἑορτῆς γὰρ
 Ὑπάρχει τοῦ Δεσπότης.
 Ἡ πρὶν ἀλγυνομένη
 Τῷ σπαραγμῷ τῶν τέκνων,

B

Τὴν ἔνωσιν τὴν τούτων
 Φαιδρῶς πνηγορίζω.
 Θυγατέρες παρθένοι,
 Νεάνιδες, ἐν οἴκῳ
 Ζητήσατε ἀδόουσας
 Τοῦ πάντων βασιλέως.
 Ἴδού με ὡςπερ ἄλλον
 Οὐρανὸν ἐξαστράπτειν,
 Τοῖς ἀστράσι τοῖς τέκνοις
 Καλλύνων ὁ Δεσπότης.
 Κατάπαυσον τὸν κόπον,
 Ἦνίσχε ἡμέρας·
 Ἀνέτειλεν γὰρ ἄλλος
 Ἥλιος εἰς τὸν κόσμον.
 Αὐχνον τὸν θεῖον πᾶσιν
 Ἐν μέσῳ τῆς λυχνίας
 Ὅρῶντες θαυματοῦντα,
 Λαὸς Θεοῦ εὐφραίνου.
 Μεγαλύνωμεν ἄμα,
 Αἰνέσωμεν βοῶντες,
 Ἡ ἄλλοίωσις αὐτῆ,
 Δεξιὰ τοῦ Ὑψίστου.
 Ναὶ δὴ, καὶ βασιλέως
 Κεφαλῇ τῇ ἀγίᾳ
 Τοῦ λόγου ἐξ ἀνθέων
 Διὰ δὴμα πλεκέσθω.

C

Ejusdem hymnus in persona Ecclesiae in Basilium Christi amicum imperatorem. — Ode I.

Audiamus omnes regiam sponsam, Christi Ecclesiam, mystice existentem.
 Consilium Altissimi in æternum manere scitote, consilia autem hominum firmitatem non habere.
 Generatio laudabit tuam magnitudinem, et generatio loquetur operum tuorum virtutes.
 Dedisti his qui contriti sunt brachium et potentiam, et ad solum dejecisti qui frontem extollebant.
 Principium es Davidis cantici; quis prædicabit potentias, canens Domini laudem?
 Quære musicos tibi cinyram pulsantes, dies enim festus Dominatoris agitur.
 Quæ antea rupta erat turbatione filiorum, eorum nunc concordiam lætanter concelebro.
 Puellæ virgines, juvenes, in domo quærite quæ canant universorum Regem.
 Ecce me, ut alium cælum splendidam, filii ut astris decorat imperator.
 Quiesce a labore, auriga diei, ortus est enim sol alius in mundum.
 Lucem divinam omnibus lampadis in medio illucentem cernentes, Dei popule, gaudete.
 Magnificemus simul, laudemus acclamantes: Hæc mutatio est dexteræ Excelsi.
 Ita quidem, et imperatoris sancto capiti e sermonum floribus diadema contextatur.

Ξενίζει με, ὦ ἄναξ,
 Ἡ σύνεσις ἐκείνη,
 Τὰ ἔργα σου τὰ θεῖα
 Τῶν σοφῶν βουλευμάτων.
 Οὐκ ἔτι στασιάζει
 Τῶν τέκνων ὁ χόρος μοι·
 Βαθεῖα γὰρ εἰρήνη
 Τῆς σῆς βλύζει σοφίας.
 Παστάδα νῦν τῆν θείαν
 Ὅμοῦ χοροστατοῦντες,
 Κύκλω μου τῆς τραπέζης
 Χαρέστηκε τὰ τέκνα.
 Ῥωμαίων μέγα γένος;
 Ἐντεινε καὶ εὐφραίνου,
 Ἰσχύϊ καὶ συνέσει
 Τοῦ σοφοῦ βασιλέως.
 Συστέλλου καὶ μὴ μέγα
 Ἐπαίρου τῆ σοφία,
 Τὸν ἡμέτερον βλέπων,
 Σωλομῶν, βασιλέα.
 Τὸ συμπαθὲς καὶ πρᾶον
 Ὅρων τοῦ βασιλέως,

A

Τὸ ὕψος τῆς ἀγάπης
 Δαβὶδ συνευφραίνεισθω.
 Ἵπέκστητε, οἱ ἄλλοι
 Βασιλεῖς τοῦ Ἰούδα,
 Οὐ δύνασθε ἡλίφ
 Ἐρῖζειν οἱ σπινθῆρες.
 Φοβερός πολεμίων
 Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος,
 Ἄλλ' ὄρα βασιλέως
 Τὸ πλῆθος τῶν τροπαίων.
 Χῶρον τίς καθορῶν δὲ
 Βλαστὸν τῶν θεοφύτων
 Τὴν τερπνὴν βασιλίδα,
 Εἰς ἀμιλλαν προέλθοι;
 Ψυχῆς δὲ τῶ ὥραφ
 Ἐρῖζειν τίς τολμήσει,
 Τῶν ὄσους βασιλέων
 Ὁ ἡλίος ἐπειδεν;
 Ὡ ἀγαλμα σοφίας,
 Καλλώπισμα εἰρήνης,
 Ἀγλάισμα τῶν σκήπτρων,
 Ἐντεινε καὶ εὐφραίνου.

B

Confundunt me, o princeps, ista prudentia, opera tua, et divina consiliorum sapientia.
 Non jam mihi turbatur filiorum cœtus, profunda enim pax e tua sapientia manat.
 Divinum nunc thalamum simul circumaguntur, et in circuitu mensæ meæ filii disponuntur.
 Romanorum magnum genus, extolle et gratulare robor et prudentiam sapientis imperatoris.
 Abscondaris, nec multum de sapientia superbias, Salomon, imperatorem nostrum aspiciens.
 Misericordiam et mansuetudinem videns nostri imperatoris, summa de charitate David congaudeat.
 Subjicimini, alii Juda reges, non potestis soli sciuntillæ æquiparari.
 Hostibus formidabilis fuit magnus Constantinus, sed imperatoris cerne tropæorum multitudinem.
 Agrum qui conspexerit Dei plantis luxuriantem, jucundam hanc regiam, ad æmulationis certamen accedat.

Animæ vero pulchritudini quis conferre se audebit regum quos sol illustrat?
 O sapientiæ effigies! pacis ornamentum, sceptrorum decus, applaude et lætare.

Τὸ αὐτοῦ ἐγκωμιαστικὸς εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην. — Ἦχος πλ. β'.

Ἀπὸ λογικῶν λειμῶνων
 Σοφίας λάθωμεν ἄνθη,
 Ἴνα τοῦ σοφοῦ δεσπότη
 Τιμίαν στέψωμεν κίρα.
 Βασιλεῦ κράτιστε, χαίροις
 Οἰκουμένης ἕμμεθ θεῖον,
 Τῶν ἀνάκτων ἡ δόξα,
 Τῶν βασιλέων τὸ θαῦμα.
 Γένος τὸ μέγα Ῥωμαίων,
 Ἡ Χριστοῦ κληρονομία

C

Ἐδόθη νῦν, βασιλεῦ, σοι
 Κατὰ τὴν θείαν καρδίαν.
 Διὸ κροτεῖτε τὰς χεῖρας,
 Τὸν στεφοδότην ὑμνεῖτε,
 Καὶ δεσπότην στεφάνοις
 Ἐπαίων κατακοσμεῖτε.
 Ἐαρι τῆς σῆς σοφίας
 Τὸ ποίμνιον περιθάλπων,
 Ἐπὶ νομᾶς τούτους ἄγων
 Τὰς ζωηφόρους ἰθύνης.

Ejusdem panegyricus in Basilium Christi amicum imperatorem. — Ode II.

Ex hortis rationabilibus sapientiæ carpamus flores, ut sapientis imperatoris nobile coronemus caput.

Rex potentissime, salve, orbis divinum lumen, principum gloria, regum prodigium.
 Genus magnum Romanorum, Christi hæreditas, tibi datum est, o rex, propter tuum divinum cor.
 Itaque manibus plaudite, coronarum datorem cantate, et imperatorem coronis laudum adornate.
 Tuæ sapientiæ vere ovile confovers, ad pascua illos agens vivifica dirigas.

OPERUM PARS QUARTA

OPERA HISTORICA.

PHOTII

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

EPISTOLARUM LIBRI TRES

NOVO ORDINE DISPOSITI.

LIBER PRIMUS.

CONTINET EPISTOLAS AD ROMANOS PONTIFICES, AD PATRIARCHAS, AD EPISCOPOS,
AD IMPERATORES ET AD PRINCIPES.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ.

Τῶ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ, καὶ
συλλειτουργῷ Νικολάῳ πάπῃ τῆς πρεσβυτέρως
Ῥώμης, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπό-
λεως νέας Ῥώμης.

(JAGER, *Histoire de Photius*, 433. — Lat. Baronius ad ann. 869.)

Ὅτε τῆς ἱεραρχίας κατὰ νοῦν τὸ μέγεθος ἀναλή-
φομαι, καὶ πολλῶν τῆν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν τῆς
ἐκείνη προσούσης ἀπολείπουσαν τελειότητος, καὶ τῆς
ἐμῆς δυνάμει ἀναμετρεῖν ἐπελεύσομαι τὴν ἀσθένειαν,
καὶ οἷος ἐμοὶ λογισμὸς πρὸς τὸ τῆς τοιαύτης
ἀξίας ὕψος ἀεὶ ἐνετέθραπτό, θαυμάζειν καὶ ὑπερ-
εκπλήττεσθαι παρασκευάζων τοὺς ὅσοι ποτὲ τῆς καθ'
ἡμᾶς γενεᾶς, ἵνα μὴ λέγω τοὺς πρὸ ἡμῶν, τὸν φρι-
κτὸν τῆς ἀρχιερωσύνης ζυγὸν ἀνεδέξαντο, ἀνθρωποί
τελοῦντες, καὶ σαρκὶ συνδεδεμένοι, καὶ αἵματι, καὶ
τὰ τῶν ἀσωμάτων Χερουβὶμ ἔργα διαπράττειν παρα-
κινδυνεύοντες, ὅτε ταῦτα βασανίζων, καὶ πολυπραγ-
μονῶν, ἐφ' οἷς ἐτέρους ὄρων ἐθοροσούμεν, τοῖς αὐ-
τοῖς γε νῦν ἐμαυτὸν ἐαλωκότα καθορῶν, οὐκ ἔστιν
εἰπεῖν οἷσις ἀλγήμασι βάλλομαι, καὶ οἷσις ἀθυμίαις
διακαρτερῶ συνεχόμενος. Εἰ γὰρ μοι καὶ φροντὶς ἦν
ἐκ παιδὸς συναυξομένη τε, καὶ συμπαραθέουσα βιω-
τικῶν πραγμάτων καὶ θορύβων ἀπηλλαγμένον ἢ εὐ-
χῆ, καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐπισκοποῦντα διατελεῖν (δεῖ
γὰρ πρὸς τὴν ὑμετέραν ὀσιότητα γράφειν ἀπαρξά-
μενον, τάληθες εἰπεῖν), εἰ καὶ βασιλικῶν ἀξιωματικῶν
τὴν ὁρμὴν καθέλκουσαν ἐφ' ἐτέρας μετατρέπειν ἐγ-
χειρήσεις κατηνάγκασον ἀλλ' οὐν οὐδέποτε θάρσος
ἐπῆει φορητὸν ἐμοὶ τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὑπεισελθεῖν
ἐργαζόμενον ἀξίωμα. Ἦν γὰρ, ἦν ἐμοὶ διὰ παντὸς
αἰδέσιμόν τε καὶ φοβερόν, μάλιστα γὰρ τοῦ κορυφαίου
τῶν ἀποστόλων διαμνημονεύοντι Πέτρου, ὅς γε πολλὰ
τεκμήρια τῆς εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν

PATROL. GR. CII.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ.

*In omnibus sanctissimo, sacratissimo reverendissimo
comministro Nicolao papæ senioris Romæ Photius
episcopus Constantinopoleos novæ Romæ.*

Cum mihi pontificatus magnitudo in mentem ve-
nit, cumque cogito longe hominis vilitate ab ea
quæ illi inest, perfectione abesse, ac mearum
virium imbecillitatem metior, subitoque animum su-
blimitatis dignitatis mecum enutrita considera-
tio, quæ faciebat, ut eos admirarer, et obstupesce-
rem quotquot unquam sæculi nostri, ne dicam supe-
riorum ætatum, tremendum pontificatus jugum
susceperunt, cum homines essent, carnique et san-
guini devincti, periculose aggredierentur incorpo-
reorum Cherubim opera peragere. Cum hæc ex
animo et curiosius perscrutor, et quo in statu alios
videns perturbabar, eodem me nunc captum intueor;
dici non potest, quibus doloribus incessar, quoque
mœrore detineri perseverem. Quamvis enim hæc
mihi cogitatio et cura fuerit, a puero simul auge-
scens et comitans, liberum ab hujus vitæ negotiis
ac tumultibus quiete, acres meas contuentem per-
serverare (nam oportet me, qui ad sanctitatem
vestram scribere incepi, verum dicere) regiarum
dignitatum administrationes deorsum trahentes vo-
luntatem, ad alia convertere cogebant. Verum me
nunquam incessit fiducia, quæ faceret, ut mihi
esset tolerabile pontificatus honorem subire. Erat
enim mihi perpetuo venerabilis et tremendus,
præsertim recordanti principis apostolorum Petri,
qui quidem cum multa argumenta in Dominum
nostrum Jesum Christum verum Deum nostrum

19

ostendisset, ac multum undique specimen dilectionis in eum dedisset: quasi coronidem rerum præclare ab eo gestarum et peractarum pascendi ministerium dignatione magistri suscepit. Et vero servo scio concedi talentum, eumque propter meum Dominicæ severitatis occultantem, nec unde sibi quod creditum erat, excidens diriperetur, ac propterea talentum et qui dederat multiplicatum non reddidit, rationem ab eo reposci, eumque ignis ac gehennæ condemnationem subire.

Verum cur hæc a me scribuntur, et gliscit dolor, et molestia intenditur, et turbatio investigatur? Nam memoria rerum anxiarum malum acrius efficit, ac sublevari non sinit mœrorem. At enim hanc ob causam eorum quæ acciderunt tragœdia quasi in scena acta est, ut vestris orationibus, nescio quomodo creditum nobis gregem pulchre, videntes agi et gubernari officientem nobis difficultatis nubem discutiamus, et inertiam caliginem effugiamus. Novit enim, novit gubernatori secundo vento navis currens, ac egregie gubernaculis recta lætitiâ afferre, et Ecclesiæ cœtus pietate, virtutibusque exuberans præfectum et pastorem afficere voluptate, et efficere, ut incertæ mentis, inopiæque consilii nebulam abstergat.

Nuper itaque cum is, cui ante nos sacerdotio fungi obligerat, eo honore abiisset: nescio quomodo impulsus magna me vi aggrediuntur, et qui censebantur in clero, et episcoporum metropolitānorum conventus, et ante hos, cumque iis pietate præstans Christumque diligens imperator, in omnes quidem benignus et æquus et humanus (quid enim? verum dicendum non est?) nec quemquam eorum qui ante ipsum imperarunt æquitate parem habens; mihi vero tum inhumanus quidem visus ac violentus, admodumque formidandus. Is enim una cum commemorato sacerdotum cœtu nihil remittebat de vi et impressione mihi facienda, sed quamobrem me dimissurus non esset, excusatione utebatur consentientis sacerdotum voluntatis et studii; sequere etiam si vellet, non posse postulatam meam perficere. Ad sacerdotes autem ac cæterum clerum (magnus enim numerus convenerat) ne obsecrationis quidem meæ verba clare perveniebant: si quibus vero ea incidere, non recipiebant; cum hoc unum et meditati essent, et dicere instituisent, me omnino vel nolentem hoc præfecturæ onus suscipere oportere.

κρυα, καὶ ἡ τῆς ἀπορίας ἀγλὺς τὰ ἐνδοθεν πάντα τῶν ὀμμάτων προσαράξασα εἰς ρεῖθρον μετεσκευάζετο.

Postquam vero omnes mihi viæ precum verbis faciendarum obstructæ sunt; prosiliebant lacrymæ, ac desperationis caligo cum omnia interiora confusione implexisset, et in ipso usque oculos irrupisset, in rivum mutabatur. Nam cogitatio (desperata

Ἀ ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπιδεδειγμένος πίστεως, καὶ πολλὴν πανταχόθεν τὴν πείραν τῆς εἰς αὐτὸν ἀγάπης δεδωκώς, ὡσπερ τινὰ κορωνίδα τῶν πρόσθεν αὐτῷ καλῶς πεπραγμένων τε καὶ διηγουμένων, τὴν ποιμαντικὴν πρὸς τοῦ διδασκάλου ἡξιοῦτο λειτουργίαν ἀναδέξασθαι. Ἀλλὰ μὴν καὶ δοῦλον οἶδα καταπιστευόμενον τάλαντον, καὶ δι' εὐλάβειαν τῆς Δεσποτικῆς αὐστηρίας κατακρύπτοντα, ἵνα μήποθεν αὐτῷ τὸ ἐμπιστευθὲν διαπεσὸν ἀνάρπαστον γένηται, καὶ ὅτι μὴ τὸ τάλαντον τῷ δεδωκότι πλειστηριάσας ἀπέδωκεν εὐθύνας εἰσπραττόμενον, καὶ πῦρ καὶ γέενναν τὴν καταδικτικὴν ὑφιστάμενον.

Ἀλλὰ τί ταῦτά μοι γράφεται, καὶ τὸ ἀλγῆμα αὔξειται, καὶ τὸ λυπηρὸν ἐπιτείνεται, καὶ τὸ διοχλοῦν ἀνιχνεύεται; μνήμη γὰρ τῶν ἀνιερῶν δέξυτερον τὸ πάθος ἀπεργάζεται, καὶ κουφίζεσθαι τὴν βραθυμίαν οὐκ ἐνδίδωσιν. Ἀλλὰ γὰρ ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων ἡ τραγωδία διεσκηνοποιεῖται, ὡς ἂν ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς τὸ, οὐκ οἶδ' ὅπως εἶπειν, ἐμπιστευθὲν ἡμῖν πόλιμιον καλῶς ὀρῶντες ποδηγούμενον τε καὶ κυβερνώμενον, τὸ ἐπιπροσθοῦν ἡμῖν τῆς ἀμηχανίας νέφος ἀποσκευασώμεθα, καὶ τὴν ἀχλὺν τῆς βραθυμίας ὑπεκφύγοιμεν. Οἶδε γὰρ, οἶδε καὶ κυβερνήτη καλῶς τὸ σκάφος οὐριοδρομοῦν τε καὶ πηδάλουχοῦμενον εὐθυμίας καθίστασθαι πρόξενον, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας πλήρωμα εὐσεβείᾳ καὶ ἀρεταῖς εὐθηνούμενον τὸν ἐφεστηκότα καὶ κριθέντα ποιμαίνειν, εὐφραίνειν τε, καὶ τὸ τῆς ἀμηχανίας ὀμιχλῶδες παρασκευάζειν ἀποτρίψασθαι.

Ἄρτι τοιγαροῦν τοῦ πρὸ ἡμῶν ἱερατεύειν λαχόντος, τῆς τοιαύτης ὑπεξεληθόντος ἀξίας, οὐκ οἶδ' ὅπως ὀρμηθέντες ἐπιτίθενται μοι κραταιῶς, ὅσοι τε κλήρω κατελεγμένοι ἐτύγχανον, καὶ τῶν ἐπισκόπων τε καὶ μητροπολιτῶν τὸ ἄθροισμα, καὶ πρὸ γε τούτων καὶ σὺν αὐτοῖς ὁ φιλευσεβὴς καὶ φιλόχριστος βασιλεὺς πᾶσι μὲν χρηστὸς ὢν καὶ ἐπιεικὴς, καὶ φιλόανθρωπος, καὶ (τί γὰρ οὐ χρὴ λέγειν ταληθῆς;) οὐδ' ἔχων ἄλλων τῶν πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκότων τῇ ἐπιεικείᾳ ἐξισούμενον, ἐμοὶ δ' ἀφιλόανθρωπός τις ἐδόκει τότε, βίαιός τε, καὶ λίαν φοβερός. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ μικρὸν ἦν ἐνδοῦς τῆς ἅμα παντὶ τῷ προειρημένῳ τῶν ἱερέων πληρώματι ἐπιθέσεως. Ἀλλ' ὁ μὲν πρόφασιν τοῦ μὴ μεθήσειν ἐποιεῖτο τὴν ὁμόψηφον τῶν ἱερέων ὀρμὴν καὶ σπουδὴν, καὶ ὡς οὐκ ἂν δύναίτο καὶ βουλόμενος ἐκτελέσαι τὴν ἀτίτησιν. Τοῖς δ' ἐπεὶ πολὺ πλῆθος συνειλεκτο, οὐδ' οἱ τῆς παρακλήσεως ἡμῶν λόγοι καθαρῶς αὐτοῖς προσεφέροντο. Οἷς δ' ἂν καὶ προσέπιπτον; οὐ προσίεντο. Ἐν δὲ τοῦτο καὶ μελετήσασι, καὶ λέγειν ἐξακτῆσασιν, τὸ δεῖν ἐμὲ πάντως καὶ μὴ βουλόμενον τὸ φορτίον τῆς ἐπιστασίας αὐτῶν ἀναδέξασθαι. Ἐπεὶ δὲ μοι πανταχόθεν αἱ ὁδοὶ τῶν ἐν τοῖς λόγοις παρακλήσεων ἀπεφράττοντο, προεπήδα τὰ δαπληρώσασα τῆς συγχύσεως, καὶ μέχρις αὐτῶν γε

Καὶ γὰρ ἐφάπαξ ὁ λογισμὸς τῆς ἐκ λόγων ἀπειρηκῶς σωτηρίας εἰς ἱκετηρίαν τὴν φύσιν αὐτῆν, καὶ τὰ δάκρυα προὐβάλλετο, βοηθείας τινὸς καὶ ἐκικουρίας δι' αὐτῶν ἐλπίσας τυχεῖν, εἰ καὶ διεψεύσθη τοῦ βουλήματος. Οὐδ' οὕτω γὰρ ἀνῆκαν οἱ βιαζόμενοι, μὲ-

χρῆς ἂν ὅπερ ἐμοὶ μὲν ἀβούλητον, ἐκείνοις δὲ ὅπερ ἦν εὐχῆς ἔργον διεπέπρακτο. Καὶ οὕτω λοιπὸν εἰς μέσους τοὺς θορύβους, οἷς ὁ πάντα εἰδὼς κρίμασιν ἐπίσταται, διακαρτερῶ καθιστάμενος, ἀλλὰ, Δρυὸς μὲν ἄλις, εὐκαιρον εἰπεῖν τὴν παροιμίαν.

voluntatem meam, illorum vero ex sententia res perfecta est. Sic in mediis de cætero tumultibus, iis iudiciis, quæ scit qui novit omnia, toleranter dego, sed satis quærens tempestivum est dicere proverbium.

Ἐπεὶ δὲ πασῶν ἀρίστη κοινωνία ἡ κοινωνία τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης, τοῦτο δὴ τὸ αἰτιώτατον, ὡς ἂν τὸν πρὸς τὴν ὑμετέραν ὁσιότητα καθάρων τε καὶ ἀδιάσπαστον δεσμὸν ἐργασώμεθα, χρῆναι καὶ τὰ τῆς ἡμῶν καὶ ὑμῶν πίστεως ὡς ἐν βραχέσι στηλογραφῆσαι διεγνώκαμεν, ἐντεῦθεν τὰς τε ὑμετέρας εὐχὰς θερμότερον ἐπισπώμενοι, καὶ τὴν ἡμετέραν πρὸς ὑμᾶς διαθέσειν ἀναπτύσσοντες.

Πιστεύω τοιγαροῦν εἰς ἓνα Θεὸν, τέλειον, τελειοποιὸν Πατέρα, Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον, οὐ κατατέμνων τῇ τῶν ὑποστάσεων ἑτερότητι, καὶ τὴν φύσιν (ἐκτεμνέσθω γὰρ ἡ Ἀρείου κατατομή), ἀλλὰ τῇ ταυτότητι τῆς φύσεως τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφορὰν δοξάζω. Συναναιρέσθω γὰρ παραπλησίως καὶ ἡ τοῦ Σαβελλίου συναίρεσις. Τριάδα παναγίαν, παντουργὸν, παντοδύναμον, συνάναρχον μὲν αὐτὴν ἑαυτῇ, ὡς χρονικῆς ἀπάσης ἀρχῆς ὑπεράναρχον, ἀρχῆς δὲ καὶ αἰτείου λόγον ἐν αὐτῇ τοῦ Πατρὸς ἀναπληροῦντος. Οὕτω γὰρ καὶ τῆς χρονικῆς ἐννοίας ὁμοσίμως ἡ Τριάς ὑπεριδρυθήσεται, καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας τῷ Πατρὶ, ἐξ οὐπερ ὁ μὲν ἀβρόστως καὶ ἀβρόητως γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπεπόρευται, θεολογικῶς ὑμνολογηθήσεται. Τριάδα παναγίαν, ὑπερούσιον οὐσίαν, τὸ μὲν, ὅτι πάσης οὐσίας θεοπρεπῶς ὑπερναβέβηκε, τὸ δὲ, ὅτι πᾶσι τοῖς ὄσιν αὐτόθεν ἡ μετοχὴ τοῦ εἶναι. Ὑπεράγαθον ἀγαθότητα, τὸ μὲν, ὅτι πηγὴ ἀγαθότητος, τὸ δὲ, ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς ἐκείθεν τὸ ἀγαθύνεσθαι, τοῦτο ἡμῖν ὡς ἐν βραχέσιν ἡ τῆς καθ' ἡμᾶς θεολογίας ἀδιάβλητος μυσταγωγία.

Τὸν δὲ Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆς Ἀειπαρθένου καὶ ὑπερ-ενδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου προελθεῖν μετὰ σαρκὸς ἐμψυχωμένης ψυχῇ νοερᾷ τε καὶ λογικῇ, τοῦτέστι τέλειον ἄνθρωπον ἀνελήφθαι, καὶ ἀληθείᾳ, ἀλλὰ μὴ κατὰ φαντασίαν, οὐ προσωπικῶς, οὐδέ τινα τῶν καθ' ἕκαστα ἰδικῶν καὶ ἀφωρισμένων χαρακτῆρι περιοριζόμενον, ἀλλ' ὄλον τὸν ἄνθρωπον, ὃν καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ ἀτομώσαντα τε ὑποστάσει, καὶ ὑποστῆσαντα σώσαι τὸ ἀνθρώπινον γένος, σσωσμένας τε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς Χριστοῦ τὰς φύσεις θεότητος, καὶ ἀνθρωπότητος, ἡνωμένας μὲν τῇ καθ' ὑπόστασιν ἐνώσει, ἀλλ' οὐ πεφυρμένας τῇ κατ' οὐσίαν ἀλλοιώσει. Μίαν μὲν ὑπόστασιν Χριστοῦ, δύο δὲ φύσεις, καὶ ἑκατέρᾳ αὐτῶν τὸ ἴδιον ἀπονέμω θέλημα. Δύο γὰρ θελήματα ἐπὶ Χριστοῦ ἀμείωτα, ὅτι καὶ δύο ἐνέργειαι. Τὸν αὐτὸν παθητὸν καὶ ἀπαθῆ, φθαρτὸν καὶ ἀφθαρτον, γραπτὸν τε καὶ ἀγραπτον, τὰ μὲν οἰκειούμενος τῇ θεότητι, τὰ δὲ προσάπτων τῇ ἀνθρωπότητι. Σταυρωθέντα ἐκουσίως ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ πρόξενον ἡμῖν τῆς τοῦ θανάτου καταλύσεως τὸν τρίμιον σταυρὸν καὶ προσκυνητὸν

A semel salute verbis consequenda) naturam ipsam ad supplicationem et lacrymas excoitabat, his sperans auxilium et opem nancisci se posse, quamvis voluntate ac proposito suo deciderit. Nec enim sic remiserunt se, quin vim faciebant; quoad contra

Quoniam vero omnium optima est fidei communio, maximaque omnium causa veræ dilectionis: ut id cum vestra sanctitate purum et insolubile vinculum faciamus: censuimus nostram, vestramque fidem breviter tanquam in columna scribendam. Inde orationes vestras fervidius, promptiusque attrahentes, nostrumque in vos affectum explicantes.

Quoniam vero omnium optima est fidei communio, maximaque omnium causa veræ dilectionis: ut id cum vestra sanctitate purum et insolubile vinculum faciamus: censuimus nostram, vestramque fidem breviter tanquam in columna scribendam. Inde orationes vestras fervidius, promptiusque attrahentes, nostrumque in vos affectum explicantes.

B Credo igitur in unum Deum, perfectum, et perfectionis efficientem Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, non dividens personarum distinctione etiam naturam (dividat enim Arrii divisio) sed in identitate naturæ personarum differentiam credo. Tollatur enim pariter et Sabellii contractio. Trinitatem sanctissimam omnium opifioem, omnipotentem; ipsam sibi et simul existentem sine principio, ut omne temporale principium excedentem, et initio carentem, principii autem et causæ rationem in Patre implente: sic enim et super temporalem cogitationem pari honore Trinitas stabilitur; et ejusdem substantiæ cum Patre, ex quo hic quidem sine fluxione et ineffabiliter genitus est, hic vero procedit theologice, hymnis celebrabitur. Trinitatem sanctissimam, supersubstantialem substantiam, hoc quidem, quod omnem substantiam Deo decente supergreditur; hoc vero quod inde omnibus entibus participatio est essendi super omne bonum bonitatem, hoc quidem quod fons bonitatis, hoc vero quod bonis illinc est, quod bona sunt, hoc nobis est (ut in brevibus) theologiæ nostræ inculpabilis disciplina.

Filium vero et Verbum Dei et Patris in ultimis diebus ex semper Virgine et supergloriosa Domina nostra Deipara processisse cum carne animata anima intelligenti et rationali, id est, perfectum hominem assumpsisse veritate, non phantasia: non personaliter, neque aliquem in singulis proprio ac determinato caractere circumfinitum, sed totum hominem, quem in sua hypostasi individuum subsistere fecit, ut genus humanum salvaret. Servatas etiam in eodem et uno Christo naturas divinitatis et humanitatis, unitas quidem unione secundum hypostasim, sed non confusas substantias alterificatione; unam quidem hypostasim, duas vero naturas; et utrique earum propriam tribuo voluntatem. Duas enim voluntates in Christo non minutas, quia et duæ operationes: eundem passibilem et impassibilem; corruptibilem et incorruptibilem; circumscriptibilem et incircumscribibilem; alia approprians divinitati, alia humanitati attribuens; crucifixum voluntate pro nobis. Et qui nobis præbuit honorabilem et venerandam Crucem, destructionis mortis causam: sepultum eundem ac in mortuis

connumeratum. Qui tertia die juxta ipsius deiloquam vocem a mortuis resurrexit: quique visus est discipulis, et cum illis edendo ac bibendo, omnem ambiguitatem ac phantasie opinionem ab eis submovit. Deinde et ascendit una cum assumpta, sive cum animata anima intelligenti et rationali ipsius propria carne. Et iterum pariter venturus est ad judicandum vivos et mortuos. Sic enim dicit divina Scriptura: « Veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum. »

Λόγιον, ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσαθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. »

Sic sentiens et confitens incommutabiliter eam fidem, quæ in catholica et apostolica Ecclesia stabilitur et prædicatur, sanctas et œcumenicas septem synodos recipio. Primam quidem, utpote quæ Arium, et eos qui cum eo sentiebant, una cum eorum abominanda creaturæ adoratione disruptit ac evertit. Secundum vero, quæ læsæ mentis Macedonium ab ecclesiastica communione exterminavit, et abscidit, qui pari atque Arius insania laborabat. In creaturis enim hic quoque sanctissimum, et omnium opificem ponens Spiritum, creaturam adorare non erubescibat. Verumenimvero et tertiam, quæ deposuit impium Nestorium, ac evertit innovatam ab eo Deo exosam superstitionem: hic enim indivise, et secundum hypostasin unitum Deo Verbo totalem hominem audacter et dementer a divina Verbi abstractans hypostasi, in propria eum hypostasi esse, monstrose dicebat et imaginabatur. Ac idcirco nudum hominem eum qui carne apparuerat, Filium et Verbum Dei somnians, consequenter hic infelix appellare sanctissimam Dei Genitricem Deiparam proprie abnegavit. Quartam autem, ut quæ Eutychen, dystichon, id est, infelicem ac scelestum Dioscorum elisit, atque anathematizavit una cum eorum imaginativa dementia, eorumque omni caterva. Domini enim carnem non esse nobis consubstantiali, delire asserebant, sed ex duabus quidem naturis unionem factam esse, in unam vero naturam post unionem consumptam fuisse neutrius conservantem proprietates, nec divinæ, nec vero humanæ. Quintam etiam, quæ excidit ac penitus exstinxit ea quæ in perniciem auctorum suorum suscitabantur, scelerata dogmata, et partus impii Nestorii, qui regis urbis sine Deo pontifex fuerat, et Theodori, qui Mopsuestiæ, magis etiam sine Deo, episcopatum gesserat; tum eos, tum omnes, qui eadem qua illi vana sententia ægrotabant; quin etiam et quæ dilaceravit et demessuit Origenem, Didymum, Evagrium, qui ratione cum gentilibus congruente ac insipiente sententia in ultimum profundum Deo adversariæ persuasionis inciderunt. Cum enim gradus et inferiores sedes Deitatis confinxissent, et animarum præexistentias, ac effluxus et decidencias respectationis earum ad Deum in seipsis constituentes, easque in diversa et multiformia corpora transvasantes, et transmutantes; et finem suppliciorum, ac dæmonum restitutionem, e ventre (sicut dicitur) eructantes, libero et aperto,

Α παρασχόμενον. Ταφέντα τε τὸν αὐτὸν καὶ νεκροῖς συναριθμηθέντα, καὶ τριήμερον κατὰ τὴν αὐτοῦ θεόφθεκτον φωνὴν ἐκ τῶν νεκρῶν ἀναστάντα, καὶ τοῖς μαθηταῖς ὀφθέντα, καὶ τῶν συναγαγεῖν αὐτοῖς καὶ συμπιεῖν πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ φαντασίας ὑπόληψιν τέλειον αὐτῶν ἀπεσκευακότα. Ἔβια καὶ ἀναληφθέντα μετὰ τοῦ προσλήμματος, ἤγουν μετὰ τῆς ἐμψυχωμένης ψυχῆ νοερᾶ τε καὶ λογικῆ οἰκείας αὐτοῦ σαρκός, καὶ πάλιν ὡσαύτως ἐρχόμενον εἰς τὸ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. « Οὕτως γὰρ, φησί τὸ ἱερὸν εἰς τὸν οὐρανόν. »

Οὕτω φρονῶν, καὶ διομολογῶν ἀπατραρέπτως τὴν ἐν τῇ καθολικῇ τε καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐφιδρυμένην τε καὶ κηρυσσομένην πίστιν, τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπτὰ συνόδους ἀποδέχομαι· τὴν μὲν πρώτην, ἅτε δὴ Ἄρειον καὶ τοὺς ὁμοφρονούντας αὐτῷ ἅμα τῆς βδελυκτῆς αὐτῶν κτισματολατρίας διαβρήξασάν τε καὶ καθελοῦσαν· τὴν δὲ δευτέραν, ὡς τὸν φρενοβλαβῆ Μακεδόνιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς χοροστασίας ἐξοστρακίσασάν τε καὶ ἐκτεμοῦσαν Ἄρειφ παραπλησίαν τὴν μανίαν ἐκμεμηγόντα. Ἐν κτίσμασι γὰρ καὶ οὗτος τὸ πανάγιον καὶ παντουργὸν τιθεὶς Πνεῦμα, κτισματολατρῆιν οὐκ ἤσχύνετο. Ἄλλὰ γε δὴ καὶ τὴν τρίτην καθάρσειν οὔσαν τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου, καὶ τῆς αὐτῷ καινοποιηθείσης θεοστυγοῦς δεισιδαιμονίας. Οὗτος γὰρ τὸν ἀδαιρέτως καὶ καθ' ὑπόστασιν ἐνωθέντα τῷ Θεῷ Λόγῳ ὀλικὸν ἄνθρωπον τολμηρῶς καὶ ἀφρόνως τῆς θεϊκῆς τοῦ Λόγου διασπῶν ὑποστάσεως, ἰδιοὑπόστατον αὐτὸν ἑτερατολόγει τε καὶ ἐφαντάζετο. Διὸ καὶ ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν σαρκὶ ἐπιφανέντα Ἰῶν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ὄνειρώξας, ἀκολούθως ὁ τρισάθλιος καλεῖν τὴν παναγίαν Θεοτόκον, Θεοτόκον κυρίως, ἀπρηνήσατο. Τὴν δὲ τετάρτην, ὡς τὸν δυστυχῆ Εὐτυχῆ, καὶ Διόσκορον τὸν ἀλάστορα καταβλάσαν καὶ ἀναθεματίσασαν μετὰ τῆς φαντασιώδους αὐτῶν φρενοβλαβείας, καὶ πάσης αὐτῶν τῆς συμμορίας. Τὴν γὰρ τοῦ Κυρίου σάρκα μὴ εἶναι ἡμῖν ὁμοούσιον ἐληργήδου, ἀλλ' ἐκ δύο μὲν φύσεων τὴν ἕνωσιν γενέσθαι, εἰς μίαν δὲ μετὰ τὴν ἕνωσιν συναλωθῆναι φύσιν, μηδετέρας ἀποσώζουσαν τὰ ἰδιώματα, μήτε τῆς θεϊκῆς, μήτε μὴν τῆς ἀνθρωπίνης. Καὶ τὴν πέμπτην δὲ, ὡς ἐκτεμοῦσάν τε καὶ ἀποτερρώσασαν τέλειον τὰ ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν γεγεννηκότων ἀναβρίπιζόμενα μίαρα δόγματα τε καὶ κηήματα τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου τοῦ τῆς βασιλίδος ἀθέως ἱεραρχήσαντος, καὶ Θεοδώρου τοῦ Μομφουεστίας ἀθεώτερον ἐπισκοπήσαντος, αὐτούς τε, καὶ πάντας τοὺς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ματαιοφροσύνην ἐκνοσήσαντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ γε δὴ καὶ ὡς διασπάσσάν τε καὶ ἐκθερίσασαν Ὠριγέντην, Δίδυμον, Εὐάγγριον Ἐλληγόφρονι λογισμῷ καὶ ἀσυνέτῳ γνώμῃ εἰς ἔσχατον βυθὸν ἀθεότητος ἐμπεπτωκότας. Βαθμοὺς γὰρ καὶ ὑποβάσεις θεότητος ἀναπλάσσαντες. καὶ ψυχῶν προὑπάρξεις, καὶ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον αὐτῶν νεύσεως ἀπορρήσεις τε καὶ ἀποπτώσεις ἐν ἑαυτοῖς ὑποστήσαντες, εἰς διάφορά τε καὶ πολυειδῆ σώματα μεταγγίζοντες ταύτας, καὶ μεταβάλλοντες, καὶ τέλος κολάσεων, καὶ δαιμόνων ἀποκατάστασιν, τὸ δὴ λεγόμενον ἀπὸ κοιτίας ἐρευγόμενοι ἀθροιστό-

μωσ ἐμυθολόγησαν καὶ ἐβράψθησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν ἕκτην ὡς ἀποβόρψασάν τε καὶ κατασπάσασιν τοὺς ἀμφὶ Ὀνώριον, καὶ Σέργιον, καὶ Μακάριον, τοὺς τερατολόγους καὶ παράφρονας ἅμα αὐτοῖς, καὶ τοὺς τὴν αὐτῶν δυσσέβειαν ἀκρατῶς ἐναπομαζαμένους μετὰ τῆς ἐκφύλου καὶ ἀλλοκότου αὐτῶν πλασματολογίας· ἐν γὰρ θέλημα, καὶ μίαν ἐνέργειαν τῷ ἐκ δύο ἀπατραρέπτων φύσεων πεφυκότι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν κακῶς οἱ δειλαιοὶ ἐπεγράφοντο· ἔτι δὲ καὶ τὴν ἐν Νικαίᾳ τὸ δεύτερον ἱερὰν καὶ μεγάλην σύνοδον τοὺς Εἰκονομάχους καὶ διὰ τοῦτο Χριστομάχους καὶ ἀγιοκατηγόρους ἀποσκυθάλισασάν τε καὶ καταβαλοῦσαν, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τὴν βδελυκτὴν καὶ Μανιχαϊκὴν αὐτῶν αἴρεσιν· τὸ γὰρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμοούσιον ἡμῖν ἅγιον σῶμα γράφειν εἰκονικῶς ἐμυσάττοντο, τὸ ἄγραπτον καὶ περίγραπτον αὐτοῦ καταβαχέουσιν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ εἶναι ἡμῖν ὁμοούσιον μανικῶς συμπεραίνοντες. Ταῦτας οὖν τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπτὰ συνόδους ἀποδέχομαι, ἀναθεματίζων μὲν, οὓς ἀναθεμάτισαν, κατασπαζόμενος δὲ καὶ μεγαλύνων, οὓς ἐπευφήμησιν.

Ἐπιτομὴ μου ἡ τῆς πίστεως, καὶ τῶν εἰς ταύτην ἀνηκόντων καὶ περὶ αὐτὴν ὑφισταμένων ὁμολογία, καὶ ἐν ταύτῃ ἡ ἐλπίς, οὐκ ἐμοὶ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ὁσίοις εὐσεβεῖν μεμελέτηται, καὶ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀκιδόδηλου δόξης τῶν Χριστιανῶν θεοῦ ἔρωσ, προσπέφυκεν ἔχουσα. Ταύτην οὖν ἡμῶν τὴν ἔγγραφον τῆς πίστεως ὁμολογίαν ὑποστήσαντες, καὶ τῇ ἡμῶν πανιέρῳ ἱερότητι τὰ καθ' ἡμᾶς ὡς ἐν πίνακι διαχαράττοντες τοῖς λόγοις ἀνιστορήσαντες, ὅπερ δὴ πολλάκις ἤτησάμεθα, τῶν ὑμετέρων ἐπιδεύμεθα προσευχῶν, Θεὸν μὲν ἴλεων καὶ εὐμενῆ ἐφ' οἷς τε κρᾶττομεν, καὶ διεπραξάμεθα, ἡμᾶς ἐφευρεῖν, πᾶσαν δὲ σκανδάλων ῥίζαν, καὶ πέτραν προσκόμματος, ἐκ ποδῶν γεγεννημένα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας καθαρᾶν ποιμαίνεσθαι τε καλῶς τὸ ὑπέχοον, μὴ τῷ πλήθει τῶν ὑμετέρων ἁμαρτημάτων τὴν ἐκείνων ἐπ' ἀγαθῷ προκοπὴν ἀνακόπτεσθαι, ὡς ἐντεῦθεν ἡμῖν πολλαπλάσιον τὸ ἁμαρτημα καταγράφεσθαι. Ἄλλ' εἶην μὲν αὐτοῖς ἔγωγε καὶ ποιῶν καὶ λέγων ἐν διδασκαλίᾳ τὰ θέοντα, εἶψαν δὲ καὶ αὐτοὶ εὐπειθῶς τε καὶ εὐηθῶς πρὸς τὴν ἐξυτῶν σωτηρίαν ἀναγόμενοι, καὶ Χριστῷ τῇ πάντων κεφαλῇ προσφυῶς συναρμολογούμενος, τῇ αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ καὶ χρηστότητι. Ὡς ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος ἅμα τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τῇ ζωαρχικῇ καὶ ὁμοουσίῳ Τριάδι νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

EPIST. II.

EPIST. B'

Ἡ ἀπολογητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον, ἐν οἷς ἐμέμψατο αὐτῷ διὰ τὴν πρὸς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ἀναβίβασιν.

Τῷ τὰ πάντα ἁγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ, καὶ συλλειτουργῷ Νικολάῳ πάπῃ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

A nullis claustris, ore fabulati sunt, et commenta sua consuerunt. Sed et sextam, ut quæ abiecit ac demolita est, Honorium (2) et Sergium, et Macarinum, monstrosi homines sermonis ac dementes, unaque cum ipsi eos qui eadem impietatem ad se duxerunt et expresserunt, cumque alienis eorum et absurdis commentis: unam enim voluntatem, et unam operationem Christo Deo nostro, qui ex duabus in conversis naturis est, mali miseri ascribebant. Præterea et eam, quæ Nicææ iterum facta est, sacram et magnam synodum, quæ iconomachos, id est, imaginum oppugnatores, ac propterea Christomachos, id est, Christum oppugnantes, et sanctorum obtractatores, ut purgamenta eliminavit ac dejecit. Cum iis autem et detestandam æque Manichaicam eorum hæresim: Domini enim nostri Jesu Christi consubstantialia nobis sanctum corpus pingere in imagine abominabantur: pingi non posse, et incircumscriptionem esse debacchando asseverantes, ac ideo nobis consubstantialia non esse, insano more concludentes. Has igitur sanctas et œcumenicas synodos amplectens et magnificans, quos laudibus celebravit.

Hæc est fidei meæ, eorum quæ ad ipsam pertinent, et circa eam subsistunt, confessio, et in ea spes; nec mihi vero soli, sed et omnibus quibus meditatam est pie vivere, quibusque divinus amor innatus est, puram et sinceram Christianorum sententiam retinendi. Hanc igitur in scriptis fidei confessionem statuentes, et vestræ sacratissimæ sanctitati res nostras ut in tabula exprimentes, et sermone commemorantes; quod sæpe petivimus, indigemus orationibus vestris, ut Deum propitium ac benignum in his quæ gerimus, inveniamus: omnem vero scandalorum radicem, et petram offensionis ex ecclesiastico ordine sublatam intueamur, ac bene pasci ditos, nec multitudinem nostrorum delictorum, illorum in bono profectum ita retardari, ut inde nobis multiplex peccatum ascribatur; sed ego quidem ipsis faciam et dicam in doctrina quæ oportet; ii vero obedienter et tractabiliter ad suum ipsorum salutem ducantur, et Christo omnium capitū inhærenter coagmententur, ejus humanitate et benignitate, cui gloria et imperium cum Patre, et sancto Spiritu, vitæ principii et consubstantiali Trinitati, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

In omnibus sanctissimo sacratissimo fratri et comministro Nicolao Papæ senioris Romæ Pholius episcopus Constantinopoleos novæ Romæ.

JAOMB, l. c. 439. — Baronius ad ann. 861.

Ἀγάπης μὲν ὡς ἀληθῶς οὐδὲν κτήμα σεμνότερον οὐδὲ τιμιώτερον καὶ ταῖς κοιναῖς ἐννοιαῖς ἀνωμολό-

Charitate vere nihil venerabilius esse, nec pretiosius, et communibus sententiis confessum

NOTE.

(2) Falso accusans Honorium; nec sine dolo potuit prætermisisse Pyrrhum et Paulum Constanti-

nopolitanos patriarchas hæresis auctores et propugnatores. De Honorio vide tom. VIII *Annal.*

est, et sacris eloquiis testatum. Per eam enim **A** separata junguntur, et pacificantur pugnancia¹; et juncta, domesticaque magis consociantur, seditionibus, contentionibusque aditum non præbentia. Ipsa enim non cogitat malum, sed omnia suffert, omnia sperat, omnia sustinet, nec unquam (juxta bonum Paulum) excidit. Ipsa et famulos qui offenderunt, dominis reconciliat, naturæ eundem honorem ad defensionem lapsus opponens. Ipsa et dominorum sævientem furorem leniter ferre ministros edocet, fortunæ imparilitatem consolans eorum qui eadem patiuntur similitudine. Et patrum in filios iracundiam mitigat atque exhilarat; et mussitationem filiorum in parentes, sine dolore accipere hortatur, naturalem habitum et affectum mutuum armans contra eam disjunctionem quæ **B** a natura abhorret: et amicis rixam incidentem facile repellit, ut communes sales æque ac naturam reveantur adhortans: et eos qui in eadem de Deo, rebusque divinis sententia sunt, quamvis sint locorum intervallo disjuncti, et oculis inter se nunquam viderint, conjungit et sententiis conglutinat, et veros facit amicos; ac si forte alteruter ad incusationes inconsiderantius venerit, casui illi medetur, omniaque redintegrat, firmum conjunctionis vinculum conservans.

Hæc et nostræ mediocritati persuasit, non graviter objurgationes ferre, quæ a vestra paterna sanctitate jaculorum instar emissæ sunt; ac fecit, **C** ut arbitraret, perturbati animi hos fetus non esse, nec mentis offensionum et inimicitiarum cupidæ verba; sed potius affectus veri ac nihil fingentis, et ecclesiasticum ordinem subtiliter examinantis, atque ad summum accurata diligentia ducere nitentis. Nam si propter summam benignitatem non concedit malum ut malum cogitare: quomodo sinet, malum esse, pronuntiare? ea enim ratio benignitatem esse novit, quæ eousque progreditur, ut eos etiam qui dolorem dant beneficio afficiat. Quoniam vero nihil prohibet, quominus et fratres cum fratribus, et cum Patribus filii in vero dicendo libertatem obtineant (nihil enim amicus veritate) licet et nobis libero sermone uli ac scribere non contradicendi studio, sed defendendi voluntate. Oportuisse nempe vestram in virtute perfectionem, ante alia omnia considerantem invitos nos ad hoc jugum tractos esse, non incorepare, sed misereri; nec despiciere, sed condolere. Misericordia enim et humanitas iis quibus affertur vis, debetur, non objurgatio aut contemptus. Vim enim sublimus; quantam autem, Deus cui omnia etiam occulta aperta sunt, ipse simul scit, inviti detenti sumus; in custodia æque ac sontes habiti, custodiis observabamur; suffragium de nobis, nobis renuentibus, latum: creati sumus flentes, querentes, ipsi nosmetipsos ferientes, et afflictantes. Sciunt hæc omnes: non enim in angulo facta sunt; at impressionis et, ut ita dicam, **D** obrectationis magnitudo historiam ad omnes pertulit.

¹ I Cor. xiii, 7, 8.

γῆται, καὶ τοῖς θεοῖς λογίοις ἐπιμαρτύρεται. Δι' αὐτῆς γὰρ τὰ διεστῶτα συνάπτεται, καὶ εἰρηνοποιεῖται τὰ μαχόμενα, καὶ τὰ οἰκεία μᾶλλον συσφίγγεται, ταῖς στάσεσι, καὶ ταῖς φιλονεικίαις, πάροδον οὐ παρεχόμενα· αὕτη γὰρ οὐ λογίζεται τὸ κακὸν, ἀλλὰ πάντα στέργει, πάντα ὑπομένει, καὶ οὐδέποτε, κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον, ἐκπίπτει· αὕτη καὶ θεράποντα ἐξημαρτηκότα δεσπόταις καταλλάσσει τὴν ὁμοτιμίαν τῆς φύσεως εἰς ἀπολογίαν προβαλλομένη τοῦ ὀλισθηματος· αὕτη καὶ δεσποτῶν ἀγριάλοντα θυμὸν πρῶως φέρειν τοὺς ὑπηρετουμένους παιδεύει, τὴν τῆς τύχης ἀνισότητά παραμυθουμένη ἀπὸ τῆς τῶν τὰ αὐτὰ πασχόντων ὁμοιότητος. Καὶ πατὴρ ἐπὶ τέκνων παροργισμὸν ἱλαρῶνει, καὶ γογγυσμὸν τέκνων τοῖς πατράσιν ἀλύπως παρακαλεῖ καταδέχεσθαι, τὴν φυσικὴν σχέσιν κατὰ τῆς παρὰ φύσιν λύσεως ὀπλιζουσα· καὶ φίλοις ἔριν ἐμπεσοῦσαν βῆδῶς ἀπόσαστο, τοὺς κοινούς ἄλλας ἴσα φύσεως δυσωπεῖσθαι παραινέσασα. Καὶ τοὺς τὴν αὐτὴν πάλιν περὶ τὸ θεῖον δόξαν κρατούνοντας, κἂν ὡς πορρωτάτω παροικούντες ὦνι, κἂν ὀφθαλμοῖς ἀλλήλων οὐπω ὠράθησαν, εἰς ἔνωσιν ἄγει, καὶ γνώμῃς συνάπτει, καὶ φίλους ἀληθεῖς ἀπεργάζεται. Κἂν που τύχοι θάτερον εἰς ἀπερισκέπτουσι μάψεις θάτερον κατολισθησῶν, τὸν μὲν μὴ λογισασθαι, τὸν δὲ μεταμελεῖσθαι παρασκευάσασα, βῆστα τὸ συμβῆν ἀνεσώσαστο, τὸν τῆς ἐνώσεως δεσμὸν ἀβραγῆ συντηρήσασα.

Αὕτη καὶ τὴν ἡμετέραν μετριότητα ἀνεπαχθῶς ὀσειν τὰς ἐπιτιμήσεις, αἱ παρὰ τῆς ὑμῶν πατρικῆς ὀσιότητος βολίδων δίκην ἠφέθησαν, ἔπεισεν. Οὐ γὰρ ἐμπαθείας ταῦτα κινήματα, οὐδὲ γνώμης φιλαπ-εχθήμονος ῥήματα, ἀπλαστον δὲ μᾶλλον διαθέσεως, καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν εἰς ἄκρον ἀκριβολογούσης λογίζεσθαι παρεσκεύασεν. Εἰ γὰρ οὐδὲ τὸ κακὸν δι' ὑπερβολὴν χρηστότητος ὡς κακὸν λογίζεσθαι δίδωσιν, ὅπερ οὐδ' ἀπὸ κακίας ἴσως προάγεται, εἰ καὶ λυπεῖ, καὶ πλήττει, καὶ ἀνιῶ, πῶς ἐάσει κακὸν ἀποφαίνεσθαι; ἐκείνην γὰρ ὁ λόγος οἶδε χρηστότητα, ἥτις κἂν ταῖς τῶν λυπούντων εὐεργεσίαις ὑπερεκτείνεται. Ἐπεὶ δὲ οὐδὲν κωλύει καὶ ἀδελφοῖς ἀδελφούς, καὶ πατράσι τέκνα ἐν τῷ ἀληθεύειν παρῶνσιαζεσθαι (οὐδὲν γὰρ τῆς ἀληθείας φιλαίτερον), ἔξεστι καὶ ἡμῖν παρῶνσιασαμένους εἰπεῖν οὐκ ἀντιλογίαν γράφοντας, ἀλλ' ἀπολογίαν προΐσχοντας, ὡς ἐχρῆν τὴν ἡμετέραν **D** ἐπ' ἀρετῇ τελειότητα, πρὸ τῶν ἄλλων μὲν ἀπάντων, τὸ ἄκοντας ἡμᾶς εἰς τὸν ζυγὸν τοῦτον ἐλκυσθῆναι διασκοποῦσαν μὴ ἐπιτιμῶν, ἀλλ' ἐλεεῖν, μὴδ' ὑπερορῶν, ἀλλὰ συναλγεῖν· ἔλεος γὰρ καὶ φιλανθρωπία τοῖς βίαν παθοῦσιν, ἀλλ' οὐκ ἐπιτιμήσεις ἢ παρόρασις ἐποφείλεται· βίαν γὰρ ὑπέστημέν, καὶ ἡλικίην, Θεὸς, ᾧ πάντα καὶ τὰ κρύφια πεφανέρωται, αὐτὸς συνεπέσταται. Συνεσχέθημεν ἄκοντες, κακοῦργοι ἴσα καθείρθημεν, ἐτηρούμεθα φυλασσόμενοι, ἐψήφισθημεν ἀνανεύοντες, ἐχειροτονήθημεν κλαίοντες ὀδυρόμενοι, κοπτόμενοι, ἴσασι ταῦτα πάντες· οὐδὲ γὰρ ἐν γωνίᾳ ἐγένετο, καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐπηρείας τὴν ἱστορίαν εἰς πάντα ἐξήνεγκεν.

Εἶτα τί δεῖ τοῖς πολλὰ καὶ δεινὰ πεπονθόσιν ἄπερβαίνειν, ἐπιπλήττειν, διαλοιδορεῖν, ἢ οἰκτεῖρειν, καὶ παραμυθεῖσθαι ὅση δύναμις; Ἐξέπεσον εἰρη- κῆς ζωῆς, ἐξέπεσον γαλήνης γλυκειάς, ἐξέπεσον δὲ καὶ δόξης (εἶπερ τισὶ καὶ κοσμικῆς δόξης ἐφρασεῖς), ἐξέπεσον τῆς φίλης ἡσυχίας, τῆς καθαρᾶς ἐκείνης καὶ ἡδίστης μετὰ τῶν πλησίον συνουσίας, τῆς ἀλύπου, καὶ ἀδόλου, καὶ ἀνεπιπλήκτου συναναστροφῆς. Οὐδεὶς ἦν ὁ δίκην ἐγκαλῶν ἐμοί. Οὐκ ἐνεγραψάμην ἄλλον ἐγὼ, οὐ τῶν ἐπηλύδων, οὐ τῶν ἐγχαυρίων, οὐδὲ τῶν ἀσυνήθων, μή τί γε τῶν φίλων· οὐχ οὕτως ἐλύπησα πώποτε τινα, ὡς ὕβριν εἰς ἡμᾶς ἐκπτῦσαι, πλὴν εἰ μήπω τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας κινδύνους ἐθελήσει τις ἐπισκοπεῖν· οὐδ' οὕτως ἤμαρτεν ἄλλος ἐμοί, ὡς καὶ μέγρι τῆς εἰς αὐτὸν ὕβρεως τὴν γλῶσσαν ἐξολισθησαί. Οὕτως ἦσαν ἡμῖν ἅπαντες χρῆστοι, τὸ δὲ ἡμέτερον αὐτοὶ, κἂν μὴ λέγω, κεκράγασι· ἡγαπώμην τοῖς φίλοις ὑπὲρ τοὺς συγγενεῖς, ἄμφω δὲ τοῖς συγγενέσιν ἐλογιζόμην, καὶ τῶν συγγενῶν ὁ φίλτατος, καὶ τῶν μάλιστα φιλοῦντων ὁ συγγενῆς.

Ἡ δὲ περὶ ἐμὲ τῶν πλησίον φήμη τῆς σπουδῆς, καὶ τοὺς ἀγνώτας εἶλκεν εἰς ἔρωθα θεῖον καὶ φιλίας δεσμόν, ἴσως δ' ἐν ἐκείνοις καὶ ἀμεταμέλητον εὐφημῆσωμεν. Ἀλλὰ πῶς οἶόν τέ ἐστιν ἀδακρυτὴ ταῦτα παρελθεῖν; οἴκοι μὲν γὰρ μένοντι ἡ χαρίεσσα τῶν ἡδονῶν περιεπλέκετο τέρψις τῶν μανθανόντων ὀπῶντι τὸν πόνον, τὴν σπουδὴν τῶν ἐπερωτώντων, τὴν τριβὴν τῶν προσδιαλεγόμενων, δι' ὧν ἡ πρὸς τὸ ρᾶστα παράγεσθαι καταρτίζεται γνώμη, τῶν ταῖς μαθημα- τικαῖς σχολαῖς λεπτυνομένων τὴν διάνοιαν, τῶν ταῖς λογικαῖς μεθόδοις ἰχνευόντων τὸ ἀληθές, τῶν τοῖς θείοις Λογίοις ἰθυνομένων τὸν νοῦν πρὸς εὐσέβειαν, ὃ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὑπάρχει πόνων ὁ καρπός, τοιοῦτος γὰρ χορὸς τῆς ἐμῆς οἰκίας ἦν ὁ χορὸς.

Ἐξίοντι δὲ πάλιν πρὸς τὴν βασιλείον πολλαῖς αὐλῆν αἱ προπεμπτήριοι τῶν εὐχῶν, καὶ τοῦ μὴ βραδύνειν ἢ προτροπή. Ἦν γὰρ μοι καὶ τοῦτο γέρας ἀφωσιωμένον ἐξαιρετόν, τὸ μέτρον ἔχειν τὴν βούλησιν τῆς ἐν τοῖς βασιλείοις διατριβῆς. Ἐπανίοντι δὲ πάλιν πρὸ πυλῶν ἱστάμενος ὁ σοφός ἐκείνος ὑπήντα χορὸς. Ἐξ ὧν οἱ μὲν ἐνεκάλουν τὴν βραδυτητα, οἱς καὶ θαρρῆειν τι τῶν ἄλλων πλέον δι' ὑπερβολὴν ἀρ- τῆς ἐκεχάριστο· τισὶ δὲ καὶ προσειπεῖν ἤρκει, ἄλλοις δὲ καὶ τὸ δεῖξαι μόνον ὅτι μεμενήκασι· καὶ τοῦτο κύκλω ἐγένετο οὐκ ἐπιβουλαῖς λυόμενον, οὐ φθόνῳ κοπτόμενον, οὐκ ὀλιγωρίᾳ μαραινόμενον.

Καὶ τίς ἦν τοιοῦτου βίου παθῶν ἐπαναστάσιν ἐκὼν τὴν μεταβολὴν καὶ θρήνων ἐκτὸς ὑπενέγκοι; Τοῦτων ἀπάντων ἐξέπεσον, ὑπὲρ τούτων ὠδυρόμην, τούτων ἀποσπωμένῳ πηγαί δακρύων ἀνεστομοῦντο, καὶ λύπης ἀχλὺς περιεκέχυτο. ἤδειν γὰρ καὶ πρὸ τῆς πείρας τὸ πολυτάραχον καὶ πολυμέριμον τῆς καθέδρας ταύτης· ἤδειν τὸ δυσάρεστον καὶ δυσήνιον τοῦ μιγάδος ὄχλου, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἔριν, τὸν φόβον, τὰς στάσεις, τὰς ἐπαναστάσεις, τὴν κατὰ τῶν παρεστηκότων ὕβριν, καὶ τὸν γογγυσμὸν, ὅταν μὴ

Quid igitur oportet in eos, qui multa gravia et acerba passi sunt, invehi, objurgare, conviciis appetere potius quam misereri, et pro viribus consolari? Decidi e vita pacem habente; decidi a tranquillitate dulci et placida; decidi de gloria (si tamen quibusdam mundanæ gloriæ amor est (excidi e chara quiete, e pura illa et jucundissima cum iis qui mihi proximi erant, consuetudine, et conversatione doloris experte et doli et reprehensionis. Nemo erat qui me incusaret, nec alium quemquam ergo accusavi vel advenarum vel indigenarum, nec vero hominum minus familiarium, nedum amicorum. Non ego sic unquam dedi alicui dolorem, ut contumeliam in nos expueret: nisi forte velit quis suscepta pro pietate pericula intueri: nec ququam in me ita peccavit, ut usque ad contumeliam in ipsum lingua laberetur. Adeo erant omnes erga nos benigni: nostra vero ratio, quæ fuerit, illi, quamvis taceam, clamant. Me amici magis diligebant quam consanguineos suos: at vero cognatis meis existimabar et cognatorum charissimus et cognatos omnium amantissimus.

Fama vero studii erga me proximorum meorum, ignotos quoque ad divinum amorem trahebat, et ad amicitiam vinculum: nec eos fortasse laudum de me habiturum unquam pœnitebit. At hæc quomodo sine lacrymis commemorari possunt? Nam domi manentem grata voluptatum complectebatur oblectatio, cum discentium laborem intuerer, studium interrogantium, alloquentium exercitationem; quibus rebus informatur sententia, ne facillime possit decipi: eorum præterea, quorum mens scholæ mathematicis exacuebatur, vel qui logicis methodis verum investigabant, vel quorum sensus divinis Eloquiis ad pietatem dirigebatur: qui aliorum omnium laborum est fructus: talis enim chorus, domus meæ chorus erat.

Ad regiam rursus aulam sæpe adeunti præsto erant posequentium vota, hortatione morarer: nam præterea qui satisfacere animo meo omnes vellent, hic honor mihi habebatur eximius, ut voluntatem haberem, modum in Regia commorandi. Redeunti rursus ante portas stans chorus ille sapiens occurrebat: quibus propter virtutis præstantiam major quam cæteris fiducia concessa erat; alii contenti erant salutem dixisse; alii ostendisse tantum expectationem suam. Atque hoc in orbem fiebat, nec oculis consilium prohibitum, nec invidia intermissum.

Ecquisnam tali vita submotus libens mutationem, ac sine lamentis ferat? His omnibus excidi super his ingemiscebam. Hæc cum abstraherentur, fontes lacrymarum profluebant, ac doloris caligo circumfundebatur. Sciebam enim cum nondum essem expertus, multiplicem hujus sedis turbationem et sollicitudinem, sciebam fastidium et contumaciam promiscuæ turbæ, lites inter ipsos, invidiam seditiones, mutuos impetus, contumeliam in præfectos, et mussitationem si quando

quibus egent, qui petunt, non adipiscuntur, et quando ad horum voluntatem illi se non confor- mant, nec accommodant: despicientiam rursus et contemptum cum ad postulatum adduxerint, et detraxerint ad voluntatem suam; non enim in voluntaria gratia, sed in violento jussu deputant optati sui eventum. Ac vulgus potestatem nactum imperii in eum qui rerum potitur, tum sibi, tum rectori perniciem creat. Navis etenim facile mergetur, cum nautæ gubernatore depulso, simul omnes gubernant. Et exercitus funditus interibit, cum eorum quisque nulli duci obtemperans, sibi adversus alterum officium ducis arrogat. Cur autem quis singula prosequatur? Nam sæpe necesse est præfectum colorem oris sui in tristitiam mutare, cum non ita afficiatur animus: ac rursus interdum, animo dolente lætum præbere os: et irasci nonnunquam cum iratus non sit: et subridere dum angitur: talis enim scena eorum est, qui multitudinis præfecturam suscipere adjudicati sunt. Antea vero qualis est? amicus amicis non gravis: qualis affectio est, talis species.

Nunc autem est, ubi acerbe necesse est increpare amicos, et propter mandatum cognatos spernere; et peccantibus apparere gravem. Invidia undique, licentia diuturnitate temporis confirmata. Quid me oportet cætera commemorare? qualia perpetior insectans Simonem? Quales quotidie tentationes sustineo, mundanam licentiam sermonis a sacro conventu prohibens, et contemptum potiorum rerum, et diligentiam vanarum? Hæc providebam, et animus mordebatur: nec vero meæ est opis, hæc convellere. Fugiebam suffragium, deprecabar orationem, præfecturam ingemiscebam; verum declinari non potuit quod erat præfinitum.

Sed cur hæc scribo et scripsi prius? ac siquidem credita sunt; nunc injuriam accipio, a misericordia desertus. Sin iis non est creditum, rursus afficior injuria, qui vera scribam nec fidem faciam: sic undique miser sum. A quibus sperabam doloris nacturum me sublevationem, inde increpor: a quibus exhortationem et consolationem, inde ad dolorem dolor adjungitur. Te non oportebat, inquit, affici injuria, hoc dicito iis qui intulerunt. Non oportuit tibi afferri vim. Egregia sane lex, sed qui objurgandi? nonne qui vim fecerunt? Misericordia quinam digni? Nonne ii qui vim subierunt? At si quis eos sinit, a quibus est illata vis; increpat autem eum qui vim passus est: sperabam tuæ justitiæ posse me in eum judicium implorare. At canones, inquit, violati sunt, quod ad pontificatus fastigium e laicorum ordine ascendisti. Sed quis violavit? Is qui vim irrogavit, an qui per vim et invitatus attractus est? sed resistere oportuit. Quousque? restiti enim, et plus quam oportuit. Quod si sic non providissem infestorum ventorum procellas sæviore fore, restitisses etiam usque ad ipsam mortem. Quales autem canones hi, quorum asseritur prævaricatio? quos ad hunc usque diem Con-

τύχωσιν ὄσων δέονται, καὶ ὅταν μὴ τυπῶνται καὶ σχηματίζωνται, καθ' ὃν τρόπον οὗτοι βούλονται· τὴν ὑπεροψίαν πάλιν καὶ καταφρόνησιν, ἐπειδὴν ἐλκύσῃσι πρὸς τὴν αἴτησιν, καὶ συγκατασπάσῃσι τῷ σφετέρῳ βουλήματι· οὐ γὰρ ἐκωσίου χάριτος, ἀλλὰ βιάσιου προστάγματος τοῦ θελήματος αὐτῶν ἐκλογίζονται τὴν τελείωσιν. Καὶ κράτος λαδῶν ὄχλος ἄρχειν τοῦ κρατοῦντος ἐκυτῶ τε καὶ τῷ διέποντι δλέθριος γίνεται. Καὶ ναῦς γὰρ δύσει ῥαδίως, ὅταν οἱ ναῦται τὸν κυβερνήτην παρωσάμενοι πάντες ἅμα κυβερνήσῃσι· καὶ στρατὸς ἄρδην ὀλείται, ἐπειδὴν ἕκαστος αὐτῶν ἀστρατήγης ὑπάρχων καταστρατηγεῖν τοῦ πλησίον ἀλαζονεύοιτο. Καὶ τί ἂν τις κατὰ μέρος διεξίλοι; ἀνάγκη γὰρ τὸν ἐφεστηκότα πολλὰς καὶ ὑπαλλάσσειν τὸ χρῶμα τῆς ὄψεως εἰς τὸ σκυθρωπὸν τῆς ψυχῆς οὐχ οὕτω διακειμένης, καὶ πάλιν ἔσθ' ὅτε ταύτης ἀλγυνομένης τὸ πρόσωπον παρέχειν φαιδρὸν, ὀργίζεσθαι δ' αὖ πάλιν μὴ ὀργεζόμενον, καὶ μειδιῶν ἀνιῶμενον. Τοιαύτη γὰρ ἡ σκηνὴ τῶν πληθους προ- στασίαν ἀναδέξασθαι καταδικασθέντων. Τὰ δὲ πρῖν, ποῖα; φίλος τοῖς φίλοις ἀνεπαχθῆς, ἐχθρὸς δὲ οὐδε- νός· οἷος τὴν διάθεσιν, τοιοῦτος καὶ τὸ φαινόμενον.

Nūn δὲ ἔσθ' ὅτε καὶ πικρῶς ἐπιτιμῶν ἀνάγκη τοῖς φίλοις, καὶ τοῖς συγγενεῖς ὑπὲρ ἐντολῆς παρορῶν, καὶ τοῖς ἀμαρτάνουσι φαίνεσθαι βαρῦς, φθόνος πανταχόθεν, ἀταξία χρόνῳ κρατυνθεῖσα. Τί με χρὴ τὰ λοιπὰ καταριθμεῖν οἷα πάσχω διώκων τὸν Σίμωνα; οἷους καθ' ἐκαστὴν ὑφίσταμαι πειρασμοὺς τὰς κο- σμικὰς παβήρησας τοῦ ἱεροῦ περικόπτων συλλόγου, τὴν ὀλιγορίαν τὴν περὶ τὰ κρείττονα, τὴν ἐπιμέλειαν τὴν περὶ τὰ μάταια, ἃ βλέπων καὶ πρῖν, καὶ θακνόμενος τὴν ψυχὴν, καὶ μὴ τῆς ἐμῆς ἰσχύος εἶναι τὸ ταῦτα περιελεῖν. Ἐφευγον τὴν ψῆφον, παρητούμην ἢ χειροτονίαν, ὠδυόμην τὴν ἐπιστάσιαν. Οὐκ ἦν δὲ ἄρα φυγεῖν τὸ προορισθέν.

Ἄλλὰ τί γράφω ταῦτα; ἐγράφη καὶ πρότερον, καὶ εἰ μὲν ἐπιστεύθησαν, ἀδικούμαι μὴ ἐλεούμενος· οἱ δὲ μὴ ἐπιστεύθησαν, ἀδικούμαι πάλιν ἀληθῆ γράφων, καὶ ἀπιστούμενος. Οὕτως ἐγὼ πανταχόθεν δυστυχῆς, ἀφ' ὧν ἐλπίζω τῆς λύπης εὐρεῖν παραψυχὴν, ἐκεῖθεν ἐκπλήττομαι· ἀφ' ὧν παράκλησιν καὶ παραμυθίαν, ἐκεῖθεν ἐπὶ τῷ ἀλήματι προστίθεται ἀλγημα. Οὐκ ἔδει σε, φησὶν, ἀδικηθῆναι. Πρὸς τοὺς ἀδικούντας τοῦτο εἰπέ. Οὐκ ἔδει βιασθῆναι. Καλὴ γε ἡ νομοθεσία, ἀλλὰ τίσιν ἢ ἐπιτίμησις; οὐχὶ τοῖς βιασαμένοις; τὸ ἔλεος δὲ τίσιν; οὐχὶ τοῖς βίαν ὑποστᾶσιν; ἂν δὲ τις τοῖς βιασαμένους μὲν ἐξ, τὸν δὲ βιασθέντα ἐπιτιμῆ, τὴν σὴν ἤλπιζεν ἐπ' αὐτὸν δικαιοσύνην καλεῖσαι κριτῆν. Ἄλλὰ κανόνες, φησὶ, παρεβάθησαν, ὅτι πρὸς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψος, ἀπὸ λαϊκοῦ προῆλθες τοῦ σχή- ματος. Καὶ τίς ὁ παραβάς, ὁ βιασάμενος, ἢ ὁ βίᾳ καὶ ἄκων ἀνελευθεῖς; Ἄλλ' ἐχρῆν ἀντισχεῖν. Μέχρι τίνος; ἀντέσχον δὲ καὶ πέρα τοῦ δέοντος. Εἰ δ' οὕτω μοι προῆδειν τὸ κλυδιόνιον τῶν πονηρῶν πνευμάτων μέλλειν ἐπιτραχύνεσθαι, ἀντέσχον ἦν καὶ μέχρι αὐτοῦ θανάτου. Ποῖοι δὲ κανόνες ὧν ἡ παράβασις, οὐς μέχρι καὶ τῆμερον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίᾳ οὐ παρέληφεν; ἐκείνων λέγεται παράβασις, ὧν ἡ φυλακὴ παραδέδοται. Ἄ δὲ μὴ παραδέδοται,

οὐδὲ μὴ φυλασσόμενα παραβάσεως φέρει ἐγκλημα. Ἄλλ' ἐμοὶ μὲν καὶ τὰ ῥηθέντα ἀποχρώντως ἂν εἶχεν, ὡς τοῦ προσηκόντος εἰρημένα πλέον. Οὐ γὰρ δικαιολογίας ἑαυτοῦ συνιστᾶν προήχθην· πῶς γὰρ; ὅς γε εὐχῆς ἔργον ποιῶμαι πολυτρόπως τῆς ζάλης ταύτης ἀπαλλαγῆναι, καὶ τὸ φορτίον ἐλαφρυνθῆναι· οὕτως ἐγὼ τοῦ θρόνου ἐφέμμαι, καὶ οὕτως σφόδρα ἀντέχομαι. Οὐ γὰρ ἀρχομένῳ μὲν βάρος ἦν ὁ θρόνος, προϊόντι δὲ δι' ἐπιθυμίας ἐγένετο· ἀλλ' ὥσπερ ἄκων εἰσηλθόν, οὕτως ἄκων καθέζομαι, καὶ τοῦ βιασθῆναι πρὸς τὴν εἰσοδὸν μετὰ τῶν ἄλλων ἐναργῆς ἀπόδειξις, τὸ μέχρι τοῦ νῦν ἀπ' ἀρχῆς, τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐθελειν ἐξίστασθαι. Καὶ εἰ χαριέντως ἔγραψεν ἐμοί, οὐκ ὄφειλε γράφειν, τὰ μὲν ἄλλα πάντα χρηστὰ, καὶ ἐπαινετὰ, καὶ δεχόμεθα καὶ τερπόμεθα, καὶ χαριστηρίους ἄδομον θεῶ τῷ πανσόφως οὕτω τὴν ἐκκλησίαν ἰθύναντι. Τὸ δὲ ἀπὸ λαϊκῶν, οὐκ ἐπαινετόν. Διὸ τέως ἐν ἀμφιβόλῳ καθιστάμεθα, τὴν τελεωτάτην συναίνεσιν εἰς τὴν τῶν ἀποκρισιαρίων ἡμῶν ὑποστροφῆν ἀναθέμενοι. Ἄλλ' ἔδει γράφειν, οὐ συναινοῦμεν ὅλως, οὐ καταδεχόμεθα· οὐδὲ μὴ εἰς τὸν αἰῶνα καταδεξαίμεθα τὸν προσδραμόντα, τὸν ἐμπορευσάμενον τὴν ἀρχὴν, τὸν ἀψήθιστον, τὸν τὰ πάντα κακόν. Ἐξίθι τοῦ θρόνου, ὑποχώρησον τοῦ ποιμαίνειν, οὕτως ἂν ὁ γράφων ἔγραψεν ἐμοὶ προσφιλεῖ, εἰ καὶ τὰ πλείω ψευδῆ. Ἐδει γὰρ, ὡς ἔοικε, τὸν ἀδικηθέντα τὴν εἰσοδὸν ἀδικηθῆναι πάλιν τὴν ἔξοδον, καὶ τὸν ἀποτόμως ὠθισθέντα, καὶ ἄκοντα ἀποτομώτερόν τε καὶ νεανικώτερον ἀπωσθῆναι; Τῷ δ' οὕτως ἔχοντι καὶ λογιζομένῳ οὐ πολλὰ φροντίς τὰς διαβολὰς ἀποτρέψασθαι, ὡς τὸ κύριος τοῦ θρόνου ἀφαιρέσις. Καὶ ἤρκει μὲν, ὡς εἴρηται, τὰ ῥηθέντα.

hæc inciderat; magis etiam præcise ac proter ve non valde curat, nec laborat de calumniis propulsandis, quarum hæc potestas sola est, ut ei thronus adimatur. Satis ergo, ut dixi, hæc fuerant.

Ἐπεὶ δὲ δι' ἡμᾶς εὖν ἡμῖν καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἅγιοι καὶ μακάριοι Πατέρες συνδιαβεβλήθησαν· κινδυνεύουσι, ὡς Νεκηφόρος καὶ Ταράσιος (ἐκ λαϊκοῦ γὰρ καὶ οὗτοι τοῦ σχήματος εἰς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ἄκρον προέβησαν, οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς γενεᾶς ἀειφανεῖς λαμπτήρες, καὶ τῆς εὐσεβείας διαπρῦσις γεγονάσι κήρυκες, βίῳ καὶ λόγῳ κρατύναντες τὴν ἀλήθειαν), τὰ λείποντα τῷ λόγῳ προσθεῖναι χρεῶν ἡγησάμενη πάσης αἰτίας κρείττους, καὶ πάσης διαβολῆς ἀνωτέρους τοὺς μακαρίους ἐκείνους ἀνδρας ἐπιδεικνύς. Εἰ δ' οὐδ' ἄλλοι τινὲς τούτους ὑπαιτίους τολμῶσι φάναι, τὸ ἐκ λαϊκῶν δὲ πρὸς ἱερωσύνην ἐλθεῖν κρατύνουσι πρόσκομμα, μέμφονται μὲν οἷς οὐ μέμφονται. Ἐκ λαϊκῶν γὰρ καὶ οὗτοι προήχθησαν. Οὐς δὲ πάλιν τιμῶσι, καὶ τεθήκασιν, τὸ ψέγειν οὐ φεύγουσιν. Ἄλλ' οὗτοι (Ταράσιος ἦν καὶ Νικηφόρος) ἐν κοσμικῷ βίῳ ἀστέρων δίκην διαλάμποντες, καὶ πρὸς ἱερατικὴν ἀρχὴν γεγνότες ἀπόλεκτοι παρὰ κανόνα καὶ τύπον τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ἐκκλησίας προέστησαν. Μὴ μοι γένοιτο τοιαύτην ἀφεῖναι φωνὴν, μὴ δ' ἄλλου λέγοντος ἀκοῦσαι· οὗτοι γὰρ τῶν κανόνων ἀκριβεῖς φύλακες, τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχοι, τῆς δυσσεβείας κατήγοροι, φωστῆρες ἐν κόσμῳ κατὰ τὸ θεῖον λόγιον, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Εἰ δ' ὅτι κανόνας οὐς οὐκ ἤδεισαν

A stantinopolitanorum Ecclesia non accepit. Illorum dicitur transgressio, quorum tradita est custodia: quæ vero tradita non sunt, ea non custodia, transgressionis non inferunt crimen.

Satis erant quæ jam exposui, ac multo etiam plura quam conveniebat. Nec enim ad hæc adductus sum ut me juxta defensione commendarem. Quomodo enim aliter esse posset, cum optabile mihi esset omnimodis hac procella liberari, et hoc levari onere? Sic ergo sedis appetens sum, sic vehementer eam retineo. Non enim a principio quidem oneri thronus fuit, progressu vero temporis expetitus est: sed quemadmodum ingressus sum invitus, sic invitus sedeo. Quod autem initio mihi vis facta sit, cum ex aliis, tum ex hoc demonstratur, quod a principio usque adhuc velim cedere hæc sede. At si mihi grata scribenda erunt; non oportuit benigna, cæteroqui et laudabilia scribi: Accipimus, lætamur, et gratia agimus sapientissimo Deo, qui Ecclesiam gubernat. Hoc vero ex laicorum ordine, laudabile non est: idcirco ambigui adhuc sumus, et perfectum assensum in apocrisiariorum uostrorum reditum distulimus. Verum scribi debuit, omnino non assentimur, non probamus, non accipimus, nec vero unquam accipiemus; qui accurrat, qui præsulatum nundinatus est, qui non est justis suffragiis factus: in omnibus improbum. Abi hac sede, et de pastoris munere. Qui ita scripsisset, mihi scripsisset jucunda, quamvis falsa pleraque. An vero oportebat, qui in ingressu affectus erat injuria, in egressu itidem injuriam accipere? et qui aliena protervia invitus ad expelli? Qui sic affectus est, quique hæc cogitat,

At quoniam propter nos nobiscum qui ante nos fuere, sancti ac beati Patres periclitantur in calumniam et crimen venire, ut Nicephorus et Tarasius (nam hi quoque ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenerint, qui memoriæ nostræ clarissima lumina, pietatisque egregii præcones, veritatem et vita et verbis confirmarunt): existimavi quæ restant, orationi oportere adjungi; dum ostendo beatos illos viros crimen omne vincere, et calumniam omnem superare. Quod si ne alii quidem hos in crimen vocare audent, quod autem e laicis ad pontificatum ascenderint, in offensione et scandalo ponunt; reprehendunt sane quos nec reprehendunt: nam hi quoque laici sunt producti, quos rursus in honore habent et admiratione, eorum non fugiunt vituperationem. At hi, Tarasius et Nicephorus, in sæculi vita astrorum instar collucentes, in sacerdotum ordinem allesti contra regulam et formam ecclesiasticam Ecclesiæ præfuerunt. Absit a me, ut hanc emittam vocem, aut alium hæc dicentem audiam. Hi enim regularum accurati fuere custodes, propugnatores pietatis, impietatis accusatores, orbis terræ lumina, ex divinis eloquiis verbum obtinentes vitæ. Quod vero

regulas, quas non norunt non servarunt: nemo eos jure reprehendere potest. Sed quod eorum quæ acceperunt, custodes fuerunt, idcirco a Deo glorificati sunt. Nam ea quæ tradita sunt, conservare stabilis est mentis, ac novitatis studium repudiantis. At de iis quæ non acceperis, legem, usu non hortante, ferre, aut custodiam inducere præproperum studium est animi res novas molientis, atque errabundi. Propria enim quisque mensura ac regula continetur et dirigitur. Multi canonea aliis traditi sunt, aliis ne noti quidem sunt. Qui accipit et violat, dignus qui in iudicium indicatur: qui vero non novit, nec recipit, quomodo obnoxius est? Multæ quoque leges ab iis quibus impositæ erant, custoditæ sunt, ac demonstrarunt Dei famulos eos esse qui custodierunt: qui vero non acceperunt, ideoque animum ad ea non adverterunt, nihilominus Deo amabiles esse cogniti sunt.

Atque in manibus sunt exempla. Abraham circumcisis, incircumcisis Melchisedech, qui ad similitudinem Filii Dei, et principium ortus sui et finem habuit incognitum. Enimvero Abraham custodiam circumcisionis probans Deus; nusquam apparet ipsi Melchisedech transgressionis inferens exprobrationem. Nec vero quisquam hunc legis violatæ unquam accusabit, aut illum, quod facinus circumcisionis ausus sit. Qui eos instigare velit, redarguetur. Atque prognatis ex Abraham, qui eam legem in sinum acceperat suum, mortis pœna proposita erat, si quis transgressus esset, quæ non ab hominibus modo inferebatur, sed etiam vehementi ipsorum angelorum interminatione. Et cum in eo Abraham et Melchisedech dissiderent, gratam in communem Dominum mentem ac pietatem et consimilem inter se cultum servabant. Ex quibus neutri ab altero vituperatio impingebatur; sed in potissimis rebus constantissima inter eos, et in rerum novarum studio aliena societas non sinebat cæterarum rerum discrimen curiosius intueri. Nam revera communia omnibus sunt, quæ omnes custodire necesse est, et ante alia quæ de fide habemus, ubi vel paulum declinare, est mortifero se piaculo obstringere. Quædam proprie alios consequuntur, quorum prætermisio eis multam affert quibus illa tenenda sunt: qui vero non acceperunt, hi propterea quod non observaverunt, minime condemnantur. Et quæ œcumenicis et communibus præcepta sunt suffragiis convenit ab omnibus custodiri: quæ vero Patrum aliquis exposuit, auctorialis definivit synodus, eorum qui servant, non efficit superstitiosam mentem: qui autem non acceperunt, ea præterire sine periculo possunt. Sic tonderi aliis patrium est, aliis synodica etiam definitione abjiciendum.

Bonis enim verbis hæc dici oportebat, ut et nos diximus. Quod si eum canonem, qui in (3) Sida

Α οὐκ ἐφύλαξαν, οὐδεὶς ἂν δίκαια ποιῶν ἐπιμέμφοιτο· ἀλλ' ὅτι φύλακες ὧν παρέβαλον ἐχρημάτισαν, ἐν τούτῳ παρὰ Θεοῦ ἐδοξάσθησαν. Τὸ μὲν γὰρ τὰ δοθέντα συντηρεῖν γνώμη ἐστὶ σταθερᾶς, καὶ τὴν καινοποιὸν ἀποκεμπούσης προαίρεσιν, τὸ δ' ἂν μὴ παρείληφε, χρείας μὴ καλούσης νομοθετεῖν, ἢ φυλάττειν ἐπιχειρεῖν, νεωτεροποιῶ διανοίας καὶ βεβηλομένης ἐστὶ περισσεύματα. Μέτρω γὰρ ἕκαστος οἰκείῳ, καὶ κανόνι συνέχεται τε καὶ κατευθύνεται. Πολλοὶ κανόνες ἄλλοις μὲν παραδέδονται, ἑτέροις δὲ οὐδὲ γινώσκονται. Ὁ παραλαβὼν καὶ ἀθετῶν, δίκης ἄξιός ἐστι· ὁ δὲ μὴδ' ἐγνωκώς, ἢ μὴ παραδεξάμενος, πῶς ὑπεύθυνος; Πολλοὶ δὲ καὶ νομοθετοῦσι, οἷς μὲν ἐτέθησαν ἐφυλάχθησαν, καὶ Θεοῦ θεράποντας τοὺς φύλακας ἐπεδείξαντο. Οἱ δὲ μὴ παρείληφότες, καὶ διὰ τοῦτο μὴδὲ τὸν νοῦν πρὸς αὐτὰ ἐπιστρέψαντες, οὐδὲν ἔλαττον θεοφιλεῖς ἐγνωρίσθησαν, καὶ κατὰ χεῖρας τὰ παραδείγματα.

Β Ἰνα δὲ τὰ ἄλλα εἰσω, ὁ μὲν Ἀβραάμ ἐμπερίτομος, τὴν περιτομὴν ἐξ ἐντολῆς θείας εἰς νομοθεσίαν δεξάμενος, ἀπερίτμητος δὲ ὁ Μελχισεδέκ, ὅς ἐστι ἀφομοίωσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως, καὶ τὸ τέλος ἔσχεν ἄγνωστον. Ἀλλὰ τὴν τοῦ Ἀβραάμ τῆς περιτομῆς φυλακὴν ἀποδεχόμενος ὁ Θεός, οὐδαμῶς φαίνεται τῷ Μελχισεδέκ παραβάσεως ἐπιφέρων ὀνειδισμόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν αὐτὸν παρανομίαν γράψοιτο γραφὴν, αὐτὸν μάλλον, ἢ ἕκαστον (ὅτι τοῦτο τολμῶ) ἐξελεγχθήσεται γεγραπῶς. Καίτοι γε τοῖς ἐξ Ἀβραάμ γεγεννημένοις, καὶ τούτων τὸν νόμον ἐγκολπωσαμένοις, θάνατος ἦν ἡ ζημία τῷ παραβάσῃ, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων μόνον ἐπαγόμενος, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῶν ἀγγέλων σφοδρῶς ἀπειλούμενος. Ἀλλ' ἔν γε τούτῳ Ἀβραάμ τε καὶ Μελχισεδέκ διαφερόμενοι, τὴν εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην εὐγνωμοσύνην τε καὶ λατρείαν παραπλησίως ἀλλήλοις διέσωζον, ἐξ ὧν οὐδετέρῳ παρὰ θατέρου μῶμος προσήπτετο. Ἀλλ' ἦγε ἐν τοῖς καιριωτάτοις σφοδρὰ τε καὶ ἀκαινοτόμητος κοινωνία, τὴν ἐν τοῖς λοιποῖς οὐκ εἶς σκοπεῖν τε καὶ πολυπραγμονεῖν ἑτερότητα. Καὶ γὰρ ἐστὶν ὄντως κοινὰ πᾶσιν, ἅπαντα φυλάττειν ἐπάναγκες, καὶ πρὸς τῶν ἄλλων τὰ περὶ πίστεως, ἔνθα καὶ τὸ παρεγκλίναί μικρὸν, ἁμαρτεῖν ἐστὶν ἁμαρτίαν τὴν πρὸς θάνατον. Ἔστι καὶ ἰδιαζόντως τισὶ παρεπόμενα, ὧν ἡ παράβασις, οἷς μὲν ἐδόθη κατέχεσθαι, ἐπιζήμιος· οἷς δ' οὐ παρείληπται, καὶ τὸ μὴ συντηρεῖν, ἀκατάκριτον. Καὶ τὰ μὲν οἰκουμηνικαῖς καὶ κοιναῖς τύπωθέντα ψήφοις, πᾶσι προσήκει φυλάττεσθαι. Ἄ δε τις τῶν Πατέρων ἰδίως ἐξέθετο, ἢ τοπικῆ διωρίσατο σύνοδος, τῶν μὲν φυλαττόντων τὴν γνώμην οὐ παρίσθησι δεισιδαίμονα. οὐ μὴν τοῖς γὰρ μὴ παραδεξαμένοις τὸ παρορῆν ἐπικινδύονον. Οὕτων ξυρᾶσθαι μὲν ἄλλοις πάτριον, ἑτέροις δὲ καὶ συνοδικοῖς ὅροις ἀπόβλητον.

Εὐφρήμως δὲ τὸν λόγον εἰπεῖν ἔδει, καὶ εἰκομέν· εἰ δὲ καὶ τὸν ἐν Σίδῃ κανόνα προσέθεμεν, βαρεῖς ἂν

NOTÆ.

(3) Videtur obscure orare, ut misericordiam indulgentiam et dispensationem sedis apostolicæ episcopi no-

men obtineat et dignitatem, cum suspicaretur Ignatium restitutum iri. Sic concilium Ephesinum de

καὶ λίαν φορτικοὶ κατεφάνημεν. Οὕτω πλὴν τοῦ ἑνὸς τὰ ἄλλα Σάββατα συντηρεῖν ἡμῖν ἐπιλήψιμον, ἑτέροις δὲ καὶ τοῦ ἑνὸς πλείω νηστεύεται. Καὶ φεύγειν τὴν μέμψιν ἢ παράδοσις οἴεται τῷ ἔθει κατακρατεῖν τοῦ κανόνος ἐκνικήσασα. Καὶ νομίμων γάμων γυναικί συναφθέντα οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἐν Ῥώμῃ πρεσβύτερον, ἡμεῖς δὲ καὶ τοὺς μονογαμίᾳ τὸν βίον ῥυθμίζοντας εἰς πρεσβυτέρου φέρειν βαθμὸν ἐδιδάχθημεν, καὶ τοὺς γε διακρινομένους ἐξ αὐτῶν λαβεῖν τοῦ Κυριακοῦ σώματος τὴν μετάληψιν πανταχόθεν ἀποκλείομεν ἐξ Ἰσοῦ, τοὺς τε πορνείαν νομοθετοῦντας, καὶ τοὺς γάμου νόμον ἀναιροῦντας λογιζόμενοι. Πάλιν ἂν τις παρ' ἡμῖν τὴν τοῦ πρεσβυτέρου παρελθὼν χειροτονίαν τὴν τοῦ ἐπισκόπου τῷ διακόνῳ περιθεῖη, ὡς εἰς τὰ καιρία ἐξημαρτηκῶς κατακρίνεται. Τισὶ δὲ παραπλήσιον ἀπὸ πρεσβυτέρου προάγειν ἐπίσκοπον, καὶ ἀπὸ διακόνου τὴν μέσην τάξιν ὑπεραλλόμενον εἰς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀναρπάξαι ἀξίωμα, καίτοι γε ἡλικίον καὶ ὅσον τὸ μέτρον ἐν τούτοις; Ἄλλαι μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην τάξιν καὶ βαθμὸν εὐχαί, ἄλλαι δὲ τελεταί, καὶ ὑπουργαί πάλιν ἕτεραι, ἄλλαι δὲ καιρῶν παραφυλακαί, καὶ δοκιμασίαι τρόπων ἕτεραι. Ἄλλ' ὅπερ τις νομοθεσίαν οὐ παρεδέξατο τοῦ μὴ συντηρεῖν ἀπολογίαν τὸ μὴδὲ παρειληφέναι προβαλλόμενος, οὐκ ἂν εὐθύναις ἀπαιτηθῆσεται· εἰ δὲ τις παρ' ἡμῖν τοῦτο δεδρακῶς ἐξεληλεγμένο, οὐδεὶς ἂν αὐτῷ συγγνώμης οὐδὲ ῥανίδα ἐπέταξε. Τῶν γὰρ ἐλαττόνων νόμων ἢ παράδοσις, ἀτιμώρητος πρὸς τὴν τῶν μειζόνων ἐπιτρέψει καταφρόνησιν. Ἄλλοις ἄπαξ μονάσασιν ἢ κρεοφαγία οὐ τί γε βδελυσσομένοις, ἀλλ' ἀσχομένοις μέχρι τέλους ἀπρόσιτος, ἑτέροις δὲ ἐπὶ πολὺ παρατηρήσιμος. Ἐγὼ δὲ καὶ λόγον παρὰ ἀνδρῶν πρὸ πολλοῦ τιμῶντων ἤκουσα τὴν ἀλήθειαν, ὡς τὸν τὴν Ἀλεξανδρίαν Ἐκκλησίαν ἐπὶ ῥῶν μέλλοντα, καὶ λόγον ὑποσχέσιν ἐκδιόχοντα, ἀπὸ τινος ἐπιχωρίου περιπετείας τούτου κρατήσαντος, μὴ ἂν ποτε τῆς κρεοφαγίας ἀφίστασθαι· καὶ σχῆμα μὲν τοῦ μονάσαντος οὐκ ἂν τις παρ' ἡμῖν εἰς κληρικοῦ μετασχηματίσειεν, ἔνιοι δὲ ἐπειδὴν πρὸς ἐπισκοπῆς ὕψος τὸν μοναστὴν ὕψου ἐθειλήσωσι, τούτων περίτροχα κείροντες, τὸ πρότερον μεταμειβουσι σχῆμα. Οὕτως ἐν οἷς οὐκ ἔστι πίστις τὸ ἀθετούμενον, οὐδὲ κοινοῦ τε καὶ καθολικοῦ ψηφίσματος ἔκπτωσις. Ἄλλων παρ' ἄλλοις ἐθῶν τε καὶ νομίμων φυλαττομένων, οὐτε τοὺς φύλακας ἀδικεῖν, οὐτε τοὺς μὴ παραδεξαμένους παρανομεῖν, ὁρθῶς ἂν τις κρίνειν εἰδῶς διορίσαιο.

Καίτοι γε τὸ νομισθὲν ἡμῖν εἰς ἐπίκλημα πρὸς ἕνα τῶν κατηριθμημένων οὐδ' ἐν συγκρίσει τὸ ἀνεύθυνον ἀποφέρεται, ἀλλὰ τὰ μὲν εἰς τὴν τῶν ἐκθέσεων καὶ βδελυκτῶν ἀπελάυνει χώραν, αὐτὸ δὲ τῆς τῶν ἐπαινετῶν καὶ καλλίστων μερίδος ἐξήρηται. Καὶ τὸ μὲν καὶ πεπραχθαι, καὶ διαπράττεσθαι, μέχρι νῦν πεπαρρησιασμένα καὶ φωνῇ, καὶ γνώμῃ, καὶ προσώπῳ κηρύσσεται. Πῶς γὰρ οὐκ ἂν σεμνολογηθεῖ

Eustachio ad sacram quæ est in Pamphylia synodum Sidæ collectam. Sidæ quidem Pamphylia est Metropolis, vel (quod non minus verisimile est) ex eo orat, ne restitueretur Ignatius, sed tantum sit con-

A proposuissemus; graves atque importuni fuisset. Ita præter unum, alia Sabbata observare, nobis reprehensione non caret, aliis vero plura uno jejulantur, ac traditio putat se effugere vituperationem, quæ consuetudine canonem pervicit, eoque potior fuit. Legitimis nuptiis presbyter Romæ uxori conjunctus non invenitur: nos vero eos qui unico conjugio vitæ suæ moderati sunt, edocti sumus in presbyteri gradum efferre, eosque qui hoc in discrimine ponunt, ac se secernunt, ne ab his Domini corporis participationem capiant, undique excludimus, eodem loco ducentes eos qui legem aut fornicationis sanciant, aut nuptiarum tollunt. Item si quis apud nos presbyterii consecrationem præteriens, episcopi honore diaconum effecerit, utpote qui maxime deliquerit condemnatur: quibusdam vero pari ducitur loco, e presbytero provehere episcopum, et e diacono, medium transilientibus ordinem, ad episcopi abripere dignitatem. Et quidem inter hæc quantum interest? Aliæ enim in unoquoque ordine et gradu orationes, aliæ cæremonia, alia item ministeria, aliæ et observationes temporum et morum probationes. Verum quod quis in legis loco non accepit, ejus non observati defensionem hanc objiciens, quod non receperit: ab eo ratio nulla poscetur. Sin quis apud nos convinceretur hoc fecisse, nemo ei ullam veniæ guttam instillaverit: minorum enim legum inulta violatio, tritiores homines ad majorum contemptum facit. Aliis semel factis monachis esus carniū non exsecrantibus, sed se exercentibus usque interdicitur: ab aliis vero non diu hoc observatur. Ego et hominum audivi sermonem veritatem magno in honore habentium, cum nempe occasione ejus qui Alexandrinorum Ecclesiæ præsul futurus erat, hanc rationem subire cogi; quod ex aliquo iis in locis casu constitutum est: se nunquam ab esu carniū abstinere. At apud nos monachi habitum nemo unquam in clerici commutarit: nonnulli autem, cum voluerint monachum ad episcopi fastigium attollere, eum orbiculariter tondentes, priorem habitum immutant. Ita, ubi nulla est prævaricatio fidei, nec communis et catholici decreti eversio; cum aliis apud alios mores et leges custodiantur; nec custodes injuste agere, nec eos qui non acceperunt, contra legem facere, is qui recte judicare norit, definiat.

Et vero quod a nobis in crimine ponitur, si cum nonnullis quæ admemorata sunt, conferatur, recti et veri existimationem habebit: et alia quidem nefariorum et execrabilium loco ducentur, hoc vero laudi est, et putatur esse pulcherrimum, hoc usque adhuc et factum esse, et fieri, libera voce et sententia, et vultu prædicatur. Quomodo enim non summis laudibus quis efferatur, quod nondum sa-

tentus nomine episcopi frui dum viveret, sic astutus homo, quod maxime velit, haud admodum se curare demonstrat.

cerdotum ordinem assecutus, ita vitam suam immoderatus est, ut et aliis, quibus sacerdotium obtigit, et ab omni reliquo cœtu ad pontificatum aliis præferatur? Quædam vero ne ab iis quidem qui delinquunt (quod quidem sciam) quod fiunt, laudantur ob summam fortasse absurditatem, aut nescio quid dicam, iis qui fecerunt, inficiationem veritati anteponentibus. Quis enim sabbatizare, qui in Christianis conseatur, etiamsi millies his succumbat, non ejuret? Quis se conjugium, execrari legitimum, nisi quis impiorum ac sine Deo hominum sententiam opifici proponat, et ei hypostasi, quæ inde per bonitatem exstitit? Quis autem Dominicorum et paternorum, et synodalium decretorum (ne sigillatim dicam) non reveratur confiteri, se moliri contemptum? Ex laicis sane eum qui sacrum vitæ genus susceperit, ad pontificatum promoveri, valde consequens esse divinis Patribus, non verbis pronuntiatum, sed re ipsa gestum, magnæ utilitatis sponsæ Christi Ecclesiæ causa, in pluribus demonstratum est.

Ad hæc, aspice, si vis, et ministeriorum varietates quæ in orationibus, quæ in invocationibus, in ordine et consequentia, in temporis diurnitate et brevitate, in multitudine et paucitate. Et quidem in iis (o miraculum) communis panis in corpus Christi mutatur, et commune vinum sanguis ejus sit, qui eum in redemptionem nobis de proprio latere cum aqua effudit; et horum discrimen ac varietas uniformem, Deificamque Spiritus gratiam multipliciter, et invariabiliter suscipi ab iis propter quæ hæc geruntur, non prohibuit. Quin etiam testes apud nos et regulis nostris ad tres numeramus: qui si cæteroqui vitio careant, satis sunt ad fidem veritati faciendam, quamvis in episcopi crimen asciscantur: apud alios vero nisi testium numerus superet septuaginta quasi populum, qui accusatur, quantumvis in re ipsa fuerit deprehensus, omni crimine liber absolvitur. Satis quæ dicta sunt esse duco hominibus æquis, qui que non malint, quam intelligere, redargui. Quid autem figura capillorum, ac temporis prorogatio ad sacerdotium suscipiendum potest? Mores enim hominem ante sacerdotii figuram dignum ostendunt, tametsi nondum quis ei manum imponat, nondum didicit preces. Multi vero, quos mores fugiunt, habitu venerandi, in habitu consistunt; etenim capillorum resecatio signum est conversationis a mortuis operibus puræ. Et qui ita est, quamvis signi tuba nondum insonet, vitam ejus prædicans puram, hic in nihilo mihi eo inferior virtute est, qui signum gerit.

ὅση δύναμις συντηρῶν, κἂν ἡ τοῦ σημείου σάλπιγις οὗτος οὐδὲν ἔμοι τοῦ φέροντος τὸ σημεῖον ἐνδεστερος εἰς ἀρετήν.

Atque hæc dicemus non nos ipsos commendantes. Absit! æque enim nos a moribus atque ab habitu absumimus, tantumque abest, ut hæc de meipso dicam, ut verius, si qui nos velint risu ac dioteriali incessere, possint magis ex moribus sacerdotio di-

τις, ὅτι μήπω λήξεως ἱερωμένων τυχῶν, οὕτως τὴν ἑαυτοῦ πολιτείαν ἐρύθμισεν, ὥστε καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κεκληρωμένων τὴν ἱερωσύνην, καὶ παντὸς τοῦ ἄλλου πληρώματος εἰς ἀρχιερέα προκρίνεσθαι; Τὰ δὲ οὐδ' ὅτι πράττεται, ὅσα ἐμὲ γινώσκουσιν, συνωμολόγηται τοῖς ἀμαρτάνουσι τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ἀτοπήματος ἴσως ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ εἶπω, τῶν δεδρα; κότεων ἀλλασσομένων μᾶλλον τῆς ἀληθείας τὴν ἄρνησιν. Τίς γὰρ σαββατίζειν ἐν Χριστιανοῖς τελῶν, κἂν μυριάκις ὑπενεχθεῖ τούτοις οὐκ ἂν ἐξομῶσαιτο; Τίς δὲ γάμον βδελύττεσθαι ἔνθεσμον, εἰ μὴ τὰ τῶν δυσσεβῶν καὶ ἀθίων ἐπιπροσθεῖη καὶ τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ τῆς ἐκείθεν ἀγαθοειδῶς οὐσιωθεῖσης ὑποστάσεως; Τίς δὲ τῶν Δεσποτικῶν καὶ Πατρικῶν καὶ συνοδικῶν δογμάτων (ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον λέγω), οὐκ ἂν ἀισχυθεῖη καὶ πράττων ὁμολογήσαι τὴν ἐξουδένωσιν; Ἐκ μέντοι λαϊκῶν ἱερῶν πολιτείαν ἐπανηρημένον εἰς ἀρχιερέα προάγεσθαι, ἀκόλουθον ἦγαν, καὶ Πατράσι θεοῖς οὐ λόγοις καθωμιλημένον, ἀλλ' ἔργοις αὐτοῖς διαπεπραγμένον, ἐπὶ μεγάλῳ κέρδει τῆς νόμφης Χριστοῦ Ἐκκλησίας κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐπιδέδεικται.

Ὅρα δὲ, εἰ βούλει, πρὸς τοῖς εἰρημένους καὶ τὰς τῶν λειτουργικῶν ἑτερότητας τὰς ἐν ταῖς εὐχαῖς, τὰς ἐν ταῖς ἐπικλήσεσι, τὰς ἐν τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ, τὰς ἐν τῷ τοῦ χρόνου μήκει, καὶ τῇ βραχύτητι, τὰς ἐν πληθει καὶ ὀλιγότητι, καίτοι δι' αὐτῶν, ὧ τοῦ θαύματος! ὁ κοινὸς ἄρτος εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται, καὶ ὁ κοινὸς οἶνος αἷμα χρηματίζει τοῦ λύτρου ἡμῖν ἐξ οικείας πλευρᾶς τοῦτο σὺν ὕδατι βλύσαντος. Καὶ ἡ τῶν εἰρημένων ἑτερότης τε καὶ παραλλαγὴ τὴν ἐνοειδῆ καὶ θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος ἀπληθύντως τε καὶ ἀπαραλλάκτως ὑποδέξασθαι τὰ ἐφ' οἷς ταῦτα τελεῖται οὐ διεκώλυσεν, ἀλλὰ καὶ μάρτυρες μὲν παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν κανόσι μέχρι τριῶν ἀριθμούμενοι ἂν ἄλλως ἀδιάβλητοι τύχωσιν, ἱκανοὶ πιστώσασθαι τὴν ἀλήθειαν, κἂν εἰς ἐπισκόπου ληφθῶσιν ἐπικλήμα· παρ' ἄλλοις δὲ ἂν μὴ τὸν ἐδομηκόντα δῆμον τὸ τῶν μαρτύρων ὑπερεκπέση πληθος, ἀνέγκλητος ὁ καθηγούμενος, κἂν ἐπ' αὐτοφώρῳ ληφθῆ ἀπολύεται. Ἐπιλείψει μὲ ἡ ἡμέρα τὰς τοιαύτας διαφορὰς ἐπιλέγοντα, ἀρκεῖν δ' ἡγοῦμαι καὶ τὰς εἰρημένας τοῖς εὐγνώμοσι, καὶ οἷς μὴ μᾶλλον ἐράσιμιον τοῦ συνίεναι τὸ διελέγχεσθαι. Τί δὲ καὶ σχῆμα τριχῶν, καὶ χρόνου παράτασις εἰς ἱερωσύνης ἀντιλήψιν δύναται; ὁ μὲν γὰρ τρόπος τὸν ἄνδρα καὶ πρὸ τοῦ σχήματος τῆς ἱερωσύνης δεῖκνυσιν ἄξιον, κἂν μὴ πῶ τις αὐτῷ τὴν χεῖρα ἐπιτιθῆ, κἂν μὴ ἐπιλέγῃ τὴν εὐχὴν. Πολλοὺς δὲ φυγῶν ὁ τρόπος ἐπὶ σχήματος μένειν τοὺς σχήματι σιμυνομένους ἐγκατέλιπεν. Ἡ μὲν γὰρ τῶν τριχῶν περικοπή, σημεῖόν ἐστι πολιτείας καθαρευούσης ἔργων νεκρῶν. Ὁ δὲ τὸν ἑαυτοῦ βίον ἀκηλίδωτον οὕτω ἡχῆσῃ τὸν βίον αὐτοῦ κηρύττουσα καθαρὸν, ἀρετήν.

Καὶ ταῦτά φαμεν οὐχ ἑαυτοὺς ἀποσεμνόνοντας, μὴ τι γένηται. Ἐπίσης γὰρ ἡμεῖς τῶν τε τρόπων, καὶ τοῦ σχήματος ἀπελιπόμεθα, καὶ τοσοῦτον διὰ ταῦτα λέγειν περὶ ἑμαυτοῦ, ὥστε καὶ εὐλογώτερον εἶναι φημι τοῖς βουλομένοις ἐπισκώπτειν ἡμᾶς ἀπὸ

τῶν τρόπων μᾶλλον τῶν τῆς ἱερωσύνης ἀξίων, ἢ ἀπό γε τοῦ φημάτων ἐπανίστασθαι. Οὐκ ὑπὲρ ἡμῶν οὖν ταῦτα, ἀλλ' ὑπὲρ ὧν καὶ πρόσθεν ἐφημεν γράφεται. Πατέρων γὰρ κακῶς ἀκούοντων δέδοικα τὸ μὴ ὑπεραγωνίζεσθαι. Τί γὰρ, σιγῆν παρὸν, ὑπεραγωνίζεσθαι, καὶ τὸ τῆς κωμωδίας ἀπάρχεσθαι οὐ κατὰ πολὺ τὸ διάφορον; τὸ δὲ πατραλοίας ὑπέχειν γραφὴν καὶ ἡ φύσις μυσταττεται. Οὐκ οὖν Ταράσιος, ἢ Νικηφόρος ὑπαίτιοι, οἱ τὸν βίον τοῦ θρόνου καὶ πρὸ τοῦ σχήματος ἐπεδείξαντο ἄξιον. Οὐδ' Ἀμβρόσιος κακῶς ἀκούσει, καὶ δυσωπήσει, εἰ οἷδ' ὅτι καὶ Λατίνων εἰ μῆτις ἄλλος, Ἀμβρόσιος Λατινίδος ὑπάρχων καλλώπισμα, καὶ Λατίνων γλώσση πολλὰ καὶ ψυχωφελῆ συγγραψάμενος. Οὐδὲ μὴν Νεκτάριος ὑπὸ μῶμον πεσεῖται. Σύνοδον γὰρ ἔσχεν οἴκουμηνικήν κυρούσαν αὐτῷ τῆς ἐπισκοπῆς τὸ ἀξίωμα, ὃν εἴ τις ἐνδιασῦραι πειράσοιτο, οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὴν γε σύνοδον ὑπὸ δίκην μᾶλλον ποιεῖ, καίτοι τούτων ἑκάτερος οὐκ ἐκ λαϊκοῦ μόνον ἐπὶ τὴν τῆς ἀρχιερωσύνης προῆλθε τελείωσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀμύητοις ἐξεταζόμενοι ὁμοῦ τε τῆς δωρεᾶς τοῦ βαπτισματος, καὶ τῆς ἀρχιερατικῆς ἡξιώθησαν χάριτος. Εἰ δὲ τούτων οὐδέτερον, οὐδεὶς ἂν ἐν εὐθύναις λογιζέσθαι τολμᾷ, οὐδ' εἰ πάντα θρασὺς εἴη, οὐδὲ Ταράσιον τὸν ἡμέτερον πατρόθειον, οὐ δὲ γε Νικηφόρον τὸν καὶ τοῦ γένους καὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῶν τρόπων ἀξίως διάδοχον. Ἐὼ δὲ τανῦν τὸν τοῦ Θεολόγου Γρηγόριον, καὶ τὸν Καισαρείας Θαλάσσιον, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων τὸν θάλασον, οἱ κατὰ τὴν ὁμοίαν τάξιν τε καὶ ἀκολουθίαν τὰς τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπάσης κρείττους ἐγένοντο.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ὧν προσήκον ἦν ῥηθῆναι καὶ εἴρηται. Ὑπὲρ ἡμῶν δὲ ἔν ἐῖρηται, καὶ εἰρήσεται, ὡς ἄκοντες καὶ εἰσήχθημεν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν ὡς κατεγόμενοι καθεζόμεθα. Ἐν πᾶσι δὲ τὸ πειθῆνιον τῆ πατρικῆ ὑμῶν ἐπιδεικνύοντες ἀγάπη, ἔτι δὲ σαφῶς παριστῶντες μὴ φιλονεικίας χάριν τὰ βεθέντα, τῆς δὲ τῶν μακαρίων Πατέρων ἡμῶν ἠθωώσεως εἰρησθαι συνοδικῶς ἐκφωνηθῆναι συνευδοκῆσαμεν, μηκέτι τοῦ λοιποῦ πρὸς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ὕψος ἄθρόως ἀνῆσθαι τοὺς ἐκ λαϊκῶν, ἢ μοναχῶν ψηφισομένους, εἰ μὴ διὰ τῶν ἐφεξῆς ἱερατικῶν βαθμῶν διοδεύσωσιν. Ἐν οἷς γὰρ σκανδάλου νόσος τοῖς ἀδελφοῖς ἐπιφύεται, ἂν μὴ μέγα βλάβη τὸ ἰάσασθαι, ἐπεὶ καὶ ἄφετε αὐτοὺς, ἐδιδάχθημεν σκανδαλίζεσθαι. Ὅταν τινὲς ἐκόντες τῷ φθόνῳ τυφλώττωσιν, ἔτοιμοι λύειν ἡμεῖς τοῦ σκανδάλου τὴν πρόφασιν, καὶ βέβητην παρέχειν τῇ ἀφαιρέσει τοῦ συνταράσσοντος, τὴν θεραπείαν τοῦ ἀβρώστῆματος. Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ τῶν προγεγενημένων ἀποδέχεσθαι τὴν συλβουλήν, καὶ τὸν παρ' ὑμῖν κανόνα κράτειν ἀξιοῦν, κατὰ Πατέρων ἦν τὴν ὕβριν ἀναμετρεῖν, καὶ τοὺς μηδὲν ἡδονικῶς δίκην ἀπατεῖν· τὸ δ' εἰς τοὺς ἔπειτα γενησομένους συγχωρεῖν καὶ παραπέμπειν κρίσει πολλῶν, οὔτε Πατράσιν ὕβριν ἐμποιεῖ, οὔτε ποινήν ἄδικον, ἀλλ' οὐδὲ ζημίαν ἐπάγει τίσι. Δεῖ γὰρ τὰ τεθέντας φυλάσσειν, καὶ πατράσι τέκνα δίκαιόν τε καὶ ὅσιον πειθαρχεῖν.

agnis, quam ex figura in nos insurgere. Non igitur pro nobis hæc, sed pro iis quos ante diximus, scribuntur. Patribus enim male audientibus pro iis non decertare metuo : nam tacere cum defendendi potestas sit, et comœdiis incessere non multum distat : a parricidii vero crimine ipsa quoque natura abhorret. Non igitur Tarasius aut Nicephorus in crimen adducendi, qui vitam throno etiam ante habitum præbuerant dignam. Neque Ambrosius male audiat, quinimo Latinis (sat scio) incutiet pudorem ; nisi forte alius exoriretur Ambrosius, Latinitatis, decus quique Latino sermone multa, eaque utilissima scripsit. Nec vero Nectarius in reprehensionem incidet, cui synodus universalis confirmavit episcopi dignitatem ; cuique si quis obtreclare conatur, non eum, sed synodum potius in jus vocat. Et quidem eorum uterque non e laico solum ad episcopatus progressus est consummationem, sed cum nondum essent initiati, simul et baptismatis munus ad pontificalem gratiam meruerunt. Quod si horum neutrum quisquam ad reddendam rationem accersere audet, etiam valde confidens, non Tarasium quidem nostrum proavunculum, nec Nicephorum illius et generis et sedis et morum dignum successorem. Prætermitto in præsens et Theologi parentem Gregorium, et Cæsareæ Thalassium, et pontificum vitam reliquorum, qui consimili ordine et ritu suscepto præsulatu Ecclesiarum, omni vituperatione et calumnia caruerunt.

προστασίας ἀναδεξάμενοι παντὸς ψογού καὶ διαβολῆς

Atque hæc pro quibus dici conveniebat, dicta sint. De nobis autem unum dictum est, ac dicetur. Inviti huc adducti sumus : usque adhuc retinentur, et sedemus. Demonstrantes autem nos obtemperare paternæ vestræ charitati, aperteque ostendentes, non contentionis causa hæc dicta esse, sed beatorum nostrorum Patrum purgationis : assensi sumus ut synodice (4) promulgaretur, ne posthac ad episcopatus sublimitatem confestim extollerentur, qui e laicis vel monachis crearentur, nisi per sacros deinceps gradus procederent. Nam ubi offensionis morbus Patribus exoritur, nisi forte medicina lædat (quandoquidem nonnullos vitio suo effendi sumus edocti, cum sponte propter invidiam cæcutiunt parati sumus occasionem tollere offensionis et scandali, facillimamque præbere, sublato eo quod turbabat, ægritudinis curam. Quamobrem de rebus præteritis consilium accipere, et postulare ut ea quæ apud vos est, regula teneat, Patribus erat contumeliam admetiri, et ab iis qui nihil deliquissent, pœnas expetere. In posterum vero id concedere, et permittere multorum iudicio nec Patribus contumeliam affert, nec cuiquam pœnam injustam, ac ne damnum quidem irrogat. Quæ enim constituta sunt, custodire oportet ; et patribus filios jus fasque est obedire.

NOTÆ.

(4) Can. 17, repetitus in octava synodo Photiana inferius sub Joan. pap. octavo habita.

Idcirco alterum quidem non accepimus, sed repulimus, et aliis ut repellerent, suasimus, atque suadebimus; alterum vero et ascivimus, et synodaliter egimus. Atque utinam pridem Constantinopolitana Ecclesia regulam hanc servasset! Sic enim fortasse intolerabilis violentiæ, et influentium in me opprimentiumque incommodorum turbam effugissem. Verum aliis quidem ob salutem et curarum liberationem regula ea scripta est: mihi vero crebri fabricarum, ægritudinumque influxus quæ liberatio, quæ ratio et via inveniri poterit? Quod instabilis stabilire oporteat, ignaros edocere, ineruditos erudire, et ratione ac sermone eos aggredi, qui ægre convertuntur, et flagris protervos reprimere, ignavos excitare, avaris persuadere pecuniarum despicientiam, atque pauperum amorem; refrenare ambitiosos, itaque assuefacere, ut honorem expellant qui honorabiliorem, divinioremque animam efficiat; superbos deorsum trahere, eosque ad modestiam hortari, et ad modice de se sentiendum; impuros ac libidinosos et fornicarios comprimere, et ad temperantiam conformare; prohibere injurias, hominesque ad juste agendum adducere; lenire et mansuefacere iracundos, pusillanimes consolari; ac ne cætera sigillatim enumerem, consuetis passionibus et improbitate et nequitia quæ tum animas in servitutem redigunt, tum corpora sordidant, studere vel invito eos liberare qui iis tenentur, eosque Christo veros famulos offerre. Et qua ratione quisquam cui tot tantarumque rerum cura sit imposita, non ademptionem magis quam administrationem hujus principatus requirat?

In circuitu rursus impii: alii imaginem Christi conspuentes et ipsi Christo in ea obtrectantes; alii naturas in eo confundentes, aut abnegantes, et alii novæ naturæ inductione priores exterminantes, et quartam synodum innumerabilibus maledictis incessantes, adversum quos nobis bellum excitatum et multo tempore gestum, multis in obedientiam Christi captivavit. Ecquis mihi det, ut omnes captivos videam? Vulpes rursus ex latibulis suis prodeunt, eosque qui multis simpliciores sunt et prave faciles, per fraudem ut pullos devorant. Schismaticas dico vulpes, quarum abscondita est malitia, multo iis infestior, qui aperte insidiantur. Nam ingredientibus in domos, juxta divinum Apostolum decipiunt: mulierculas oneratas peccatis, quæstum sibi esse ducentes ingluviæ et vanæ gloriæ, et cæteræ omnium voluptatis atque impuræ libidinis, artificiosam in sanctam Ecclesiam insurrectionem.

ἀπάσης ἡδυπαθείας, καὶ ἀκαθαρσίας, τὴν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτεχνώμενοι ἐπανάστασιν.

Solent enim, ut plurimum, vulgi mores propter infirmitatem et instabilitatem mentis, novitatibus, novisque factionibus magis studere, quam bonis institutis nitī. Quorum omnium quamvis audaciæ et contumeliæ flamma exstincta sit (5), synodico decre-

* II Tim. III, 6.

(5) Can. 151 oct. synod. sub Phot.

Διὸ τὸ μὲν οὐ προσηκόμεθα, ἀλλ' ἀπεδοκιμάσαμεν, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀποδοκιμάζειν συνεβουλεύσαμεν τε ταῖ συμβουλεύσομεν. Τὸ δὲ καὶ προσφικευσάμεθα, καὶ συνδικῶς διεπραξάμεθα, καὶ εἴθις πάλαι ἡ Κωνσταντινουπολιτῶν Ἐκκλησία τὸν κανόνα τοῦτον φυλάττουσα κατεφαίνετο. Οὕτω γὰρ ἂν ἴσως ἐγὼ τῆς ἀφορήτου βίας, καὶ τῶν ἐπιβρόντων μοι καὶ συμπνιγόντων πειρατηρίων τὸν ὄχλον ἐξέφυγον. Ἄλλ' ἑτέροις μὲν ἐπὶ σωτηρίῳ καὶ ἀπαλλαγῇ φροντίδων ὁ κανὼν ἀναγράφεται, ἐμοὶ δὲ τῆς ἀλλεπαλλήλου τῶν πόνων τε καὶ καμάτων ἐπιβρότης τίς μηχανῆ τῆς ἀπαλλαγῆς εὐρεθήσεται; τοὺς ἀστηρίκτους στηρίζαι, τοὺς ἀμαθεῖς ἐκδιδάξαι, τοὺς ἀπαιδέτους παιδεῦσαι, καὶ τῷ λόγῳ πειρᾶσθαι, οἱ μάλιστα ἐπιστρέφονται καὶ ταῖς μάστιξι· τοὺς θρασεῖς ἐλακῦσαι, τοὺς βλακῶδεις ἀνδρῶσαι, τοὺς φιλαργύρους πείσαι χρημάτων ὑπερφρονεῖν, καὶ φιλοπτώχους εἶναι, τοὺς φιλοτίμους χαλιναγωγῆσαι, καὶ τιμῆς ἐρᾶν ἐθίσαι, ἥτις τιμιωτέραν καὶ θειοτέραν ψυχὴν ἀπεργάζεται· τοὺς ὑπερηφάνους κατασπᾶσαι, καὶ μετριοφρονεῖν παρορμηῆσαι· τοὺς ἐκπορνεύοντας ἀνακόψαι, καὶ σωφρονεῖν καταρτίσαι· τοὺς ἀδικοῦντας κωλύσαι, καὶ δικαιοπραγεῖν παρασκευάσαι· τοὺς ὀργίλους ἡμερῶσαι, τοὺς ὀλιγοψύχους παραμυθίσασθαι, καὶ τί δεῖ τὰ κατὰ μέρος ἀριθμεῖν; τῶν ἐθίμων παθῶν τε καὶ κακιῶν, ἃ ψυχὰς ἐδούλωσε, καὶ σώματα κατεβρόύωσε, καὶ ἀκόντων τῶν κατεχομένων σπεύδειν ἀπαλλάξαι, καὶ Χριστῷ παραστήσαι γνησίους θεράποντας. Καὶ πῶς ἂν τις τηλικούτων τε καὶ τοσούτων πραγμάτων φροντίζειν τεθείς οὐ τὴν ἀφαίρεισιν μᾶλλον, ἢ τὴν ἐγχείρησιν τῆς ἀρχῆς ἐπιζητήσῃ;

Κύκλῳ πάλιν οἱ ἀσεβεῖς, οἱ μὲν τὴν εἰκόνα Χριστοῦ διαπτύοντες, καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐν ταύτῃ διασύροντες, οἱ δὲ τὰς ἑαυτῶν φύσεις συγχέοντες, ἢ ἀπαρνούμενοι, ἄλλης φύσεως καινοτέρας ἐπεισεγωγῆται προτέρας ἐξορίζοντες, καὶ τὴν τετάρτην σύνοδον μυρταῖς ταῖς βλασφημίαις καθυποβάλλοντες, πρὸς οὓς ἡμῖν ὁ πόλεμος ἀναβρίτισθαι, καὶ χρόνῳ συγχροτηθεῖς, εἰς τὴν ὑπακοὴν τῷ Χριστοῦ πολλοὺς ἠγχαλώτευσεν. Τίς δὲ μοι δόξη καὶ τὸ πᾶν ἰδεῖν αἰχμαλωτιζόμενον; Δι' ἀλώπεκας πάλιν τῶν φωλεῶν ὑπεκδόνουσαι, καὶ τοὺς τῶν πολλῶν ἀφελεστέρους, ἢ εὐθεστέρους, ὄρνιθις ἴσα δι' ἀπάτης κατεσθίουσαι, τὰς σχισματικὰς ἀλώπεκας λέγω, ὧν ἐν κρυπτῷ ἡ κακία, καὶ ἡ βλάβη πολλὴ τῶν προφανῶς ἐπιβουλεύοντων χαλεπωτέρα. Καὶ γὰρ εἰσιόντες εἰς τὰς οἰκίας κατὰ τὸν θεῖον. Ἀπόστολον ἐξαπατῶσι γυναικάρια σεσωρευμένα ἀμαρτίαις, πορισμὸν αὐτοῖς γαστριμαργίας, καὶ κενοδοξίας, καὶ τῆς ἄλλης

Φιλεῖ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἀγγελίων ὁ τρόπος διὰ τὸ τῆς γνώμης ἡβρωστηκὸς καὶ ἀστηρικτὸν ταῖς καινοτομίαις τε καὶ ταῖς νεωτεροποιαῖς προσεκηγνέναι μᾶλλον, ἢ τοῖς καθεστηκόσι καὶ καλῶς κειμένοις προσεπερείδεσθαι, ὧν ἀπάντων εἰ καὶ τὸ πῦρ

NOTÆ.

σθαι, ἢ πρὸς κακίαν ὑποσύρεσθαι· διὸ δεῖ καὶ Ἀ
 τὴν ὑμετέραν πολυέραστον μακαριότητα τῆς ἐκ-
 κλησιαστικῆς εὐταξίας ἐν πᾶσι φροντίζουσαν, καὶ
 τῆς κανονικῆς ἀντεχομένην εὐθότητος, τοὺς ἀνευ συ-
 στατικῶν γραμμμάτων πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἐκ-
 κλησίαν ἐντεῦθεν ἀπαίροντας, μὴ ὡς ἔτυχεν ὑποδέ-
 χεσθαι· μηδὲ φιλοξενίας προσχῆματι, μισαδελφίας
 παραχωρεῖν καταβάλλεσθαι σπέρματα· τὸ μὲν γὰρ
 καθ' ἐκάστην πρὸς τὴν ὑμῶν πατρικὴν ὁσιότητα τοὺς
 βουλομένους παραγίνεσθαι, καὶ τῶν τιμῶν αὐτῆς
 ἀπολαβεῖν ἰχνῶν, τοῦτο λίαν ἐμοὶ προσφιλές, καὶ
 πρὸ πολλῶν ἄλλων τιμώμενον· τὸ δὲ χωρὶς τῆς ἡμε-
 τέρας εἰδήσεως, καὶ συστατικῶν γραμμμάτων ἀνευ,
 ἀποδημίας ἀτάκτους ποιεῖσθαι, οὔτε ἡμῖν οὔτε τοῖς
 κανόσιν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ὑμῶν ἀδεκάτῳ κρίσει εὐπάρ-
 δεκτον· ἐῷμεν γὰρ τ' ἄλλα ἃ συμβαίνειν εἴωθε, μὴ
 κατὰ τὸν κανόνα τὰς ἀποδημίας ποιουμένων, τῶν
 ἀποδημούντων τὰς μάχας, τὰς στάσεις, τὰς ἐριδίας,
 τὰς φιλονεικίας, τὰς διαβολὰς, τὰς ἐπιβουλάς, τὰς
 ἐπαναστάσεις, ἀλλὰ τὸ γε νῦν ὀρώμενον τε καὶ
 πραττόμενον ἐρῶ· ἐπειδὴν γὰρ ἐνταῦθ' αἱ τινες διὰ
 τῆς παθοποιῆς βραδύτης τὸν βίον καταβρῦπώσωσι,
 τῶν δὲ πλημμελημάτων εὐθόνας ἀπαιτεῖσθαι ὡς
 προσδόκιμοι, μετὰ σεμνῆς τῆς ἐπικουρίας φυγάδες
 γίνονται, προσευχῆς ὄνομα τῇ φυγῇ περιθέμενοι,
 καὶ πρᾶξιν αἰσχρὰν ὄνομασίᾳ χρηστῇ συγκαλυψάντες·
 ὧν οἱ μὲν ἀλλοτρίους γάμους διώρυσαν, οἱ δὲ κλοπαῖς
 ἐλαώκεσαν, ἢ ταῖς μέθαις προεπόθησαν, ἢ ταῖς ἀκο-
 λασταῖς ἐδουλώθησαν· ἄλλοι δὲ καὶ τῶν ταπεινότερων
 αὐτόχειρες ἐφωράθησαν, καὶ ἄλλοι ἄλλοις πάθεσιν
 ἀκαθαρσίας συνεσχέθησαν· οἱ ἐπειδὴν κατ' αὐτῶν
 τὴν δίκην ἀφιεμένην, ὡς περ ἔφημεν, συναίσθωνται,
 δημοῦ πάντα κωλύσαντές τε καὶ συνταράξαντες, δρα-
 σμῶν τὰς ἐπὶ τοῖς αἰσχροῦργηθεῖσι καὶ τολμηθεῖσι
 διακρούονται κολάσεις· μήτε ταῖς ἐπιτιμήσεσι σω-
 φρονιζόμενοι, μήτε ταῖς τιμωρίαις θεραπευόμενοι,
 μήτε τοῦ πτώματος ἀνορθώμενοι, ἀλλ' αὐτοῖς τε καὶ
 τοῖς ἄλλοις διατελοῦντες ὀλέθριοι· ἐξ ὧν τῶν βουλο-
 μένων πάθει τρυφῆν ἢ πύλῃ πλατεῖα τῆς ἀπωλείας
 ὑπανοίγνυται· ἔχουσι γὰρ τῆς δίκης ἀποφυγεῖν τὴν
 ἐπὶ προφάσει προσευχῆς ἐπὶ Ῥώμην κάθοδον· ὧν
 τὴν κακότεχνον μηχανὴν ἢ ὑμετέρα παθοκτόνος καὶ
 θεοχαρίτως ἀνασκοποῦσα κεφαλῇ, ἄχρηστον αὐτοῖς
 καὶ ἀτελεσφόρητον τὸν δόλον καὶ τὴν μηχανοβόρον
 ἀποφαινέτω προαίρεσιν· τοὺς ἀνευ συστατικῶν πα-
 ραγινόμενους γραμμμάτων, μετ' ἐπιμελείας ἐκεῖσε
 πάλιν ἐπαναστρέφουσα, ὅθεν κακῶς καὶ ἀτάκτως
 ἐξέφυγον· οὕτω γὰρ ἂν αὐτῶν τε ἐκείνων ἢ σωτηρία
 λείψ ψυχῆς τε καὶ σώματος πρυτανεύοιτο.]
 A sciplinam ac modestiam in omnibus curæ habens,
 et canonicam tenens rectitudinem, eos qui sine
 commendatitiis litteris ad Romanam Ecclesiam hinc
 proficiscuntur, non temere ac fortuito recipere,
 nec sinere hospitalitatis specie odii fratris jaci
 semina. Nam quotidie ad vestram paternam san-
 ctitatem eos, qui velint, adire, et pretiosis ejus
 frui vestigiis, hoc mihi valde amabile est, ac multis
 aliis rebus anteponendum : at sine nostra scientia,
 et absque commendatitiis litteris peregrinationes
 nullo ordine suscipi : id nec nobis, nec canonibus,
 nec vero vestro integerrimo judicio est acceptabile.
 Omitto enim alia quæ evenire solent iis qui hinc dis-
 cedunt, iter ac peregrinationes non juxta canonem
 habentibus pugnas, seditiones, rixas, contentiones,
 B calumnias, insidias, insurrectiones. Sed quod nunc
 videtur, ac fit, dicam ; cum enim hic nonnulli per
 impuram nequitiam vitam contaminarint ac sordi-
 darint : sit vero exspectatio, de iis criminum pœnas
 expetitum iri : speciosa nuncupatione fugitivi fiunt,
 orationis ac voti nomen fugæ suæ indentes, ac turpe
 flagitium appellatione proba contegentes. Quorum
 alii aliena conjugia perfoderunt, alii furti damnati
 sunt, aut vinolentiæ se propinarunt, aut lasciviæ,
 libidini et intemperantiæ servierunt ; alii vero te-
 nuiorum hominum percussores et homicidæ depre-
 hensi sunt ; alii aliis passionibus immunditiæ se
 immerserunt. Qui cum in seipos jus emitti, ut
 diximus, persentiscunt, simul omnia miscentes et
 conturbantes, flagitiorum ac facinorum suorum
 C pœnas fuga amoliuntur, nec objurgationibus casti-
 gati, nec suppliciis curati, nec se a lapsu erigentes,
 sed sibi atque aliis usque perniciosi. Ex quibus ei
 qui velit passionibus delicias facere, lata exitii
 porta subaperitur. Habent enim pœnæ effugium.
 Romam sub orationis obtentu proficisci. Quorum
 male artificiosa molimina considerans, vestrum
 passiones interficiens et Deo gratissimum caput,
 inutilem iis, et vanum et sine effectu ostendat do-
 lum, et voluntatem multa nequiter machinantem,
 et varie consuentem, eos qui sine commendatitiis
 litteris adveniunt, diligenter illuc redigens, unde
 male, ac nullo ordine effugerunt. Sic enim et illo-
 rum salus procurabitur, et regularis modestia et
 ordo custodietur, et firmabitur amor fraternus, et
 communis sollicitudo omnibus ad salutem animæ
 et corporis impendetur.
 D πραγματεύοιτο, κοινή τε ἢ φροντίς πᾶσιν ἐπ' ὠφε-

EPISTOLA III.

Ad Orientales Patriarchas et Oeconomum Ecclesiæ Antiochenæ (8).

EPIST. Δ'.

Βάρδα, Μάγιστρον, Πατρικίω καὶ Κουροπαλάτῃ.

EPIST. IV.

Bardæ, Magistro, Patrio et Curopalatæ.

Edita a Montacutio (ep. 3, p. 65.)

Ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων μου προστίθεσθαι Dolorem dolori meorum vulnerum superaddere,
 ἄλγῃμα, τῆς μὲν ἐμῆς ἰσως ἀθλιότητος ἄξιον, τῆς dignum fortassis mea miseria fuit ; indignum autem

NOTÆ.

(8) Exstat in opere cui titulus Τόμος χαρᾶς, editum Bucharest an. 1703. Hoc frustra huc usque quæsimus

PATROL. GR. CII.

20

cturæ pondus facit. Quod si, qui mea cum charitate accepit, ei gratiam habeo, et qui propria quærit, quomodo non dabit quis lætus si modo nemo impedit? tanto præsertim Patri, quique hoc per tales, et per Deo amabiles optimosque viros postulavit. Hi enim reveva vestræ paternæ perfectionis vicarii prudentia et virtute et multa rerum experientia fulgent, nec propria conversatione minus quam Christi discipuli eum qui misit honorant. Quibus complura eorum quæ dici ac scribi debuerant, exposuimus, cum persuasum nobis esset, et dicere eos posse quam vera essent, ac multo magis quam alios dignos esse quibus fides haberetur.

Ac volueram quidem nihil de nobis scribere, cum præsertim paterna vestra religiositas non per litteras, sed per proprios vicarios se certiorum fieri oportere decrevisset. Atne principio, nihil velle scribere, negligentia existimaretur: ideo per excursum res nostras exposuimus; cum multa sint, ac multum otium requirentia, quæ prætermissa sunt. Cum autem Dei cultores vicarii complura ipsi viderint atque audierint, possunt aperte docere, si prudentia vestra, magno prædita ingenio, velit percontari.

Quod autem dici oportet, ac pene me effugit, hoc cum addidero, finem faciam, Canonum custodia a quovis bono debetur, magis vero ab iis qui divinæ Providentiæ dignatione alios regunt, omnium sane maxime quibus in horum numero primitus obtigit: quanto enim aliis præstant, tanto diligentiores legum custodes debent esse; nam celerius illorum delictum utpote in sublimitate positorum omnibus nuntiatur, atque inde alios oportebit ad virtutem reduci, vel ad vitia retrahi ac pessumdari. Quare vestra debet amabilis beatitudo ecclesiasticam di-

(7) Uncis inclusa supplevit Ang. Maius *Bibl. nov.* IV, p. 50: — « Utrum, inquit, schismaticorum item fraudi tribuendum sit, necne, quod adhuc sum dicturus, æqui lectores judicabunt. Photii longam epistolam ad Nicolaum papam ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, edidit Latine tantum, Petro Morino interprete, card. Baronius ad an. 861, n. 54: sed ea Græce demum vulgata fuit ab Anthimo schismatico Remnicii episcopo in Valachia an. 1706, quem rursus textum prelo nuper in Gallia subiecit vir cl. Jagerus in sua præclara de Photio Græci schismatis auctore historia, p. 439. Ego vero Græcum ibi textum legens, statim agnovi (p. 452) sine esse mutilatum, id quod illic tum hiulca sententia, et vocabula corrupta satis suadent, tum integra atque continua apud Baronium interpretatio plane demonstrat. Jam vero in Græca ante hanc diem parte inedita, Photius disertis verbis fatetur Romani pontificis primatum, dum ait illum inter Christianorum rectores πρωτεύειν λαχόντα et ὑπερέχειν, principem supremumque locum tenere. Fatetur item Photius vigentem consuetudinem Christianorum confugiendi appellandique undique ad Rom. sedem, ut pontificalium pedum fruerentur osculo, ut ad apostolorum limina orarent, et peccatorum veniam consequerentur. Tantum postulat, ne id sine commendatitiis patriarchæ epistolis fieret: quo astu Photius Romana

προξενεῖ· ἐλαφρότερον γὰρ μοι τὸ φορτίον τῆς ἐπιστοπίας ἀποτελεῖ. Εἰ δ' ὁ τὰ ἐμὰ λαμβάνων σὺν ἀγάπῃ καὶ προσκαταβάλλειν χάριν ἀνωμολόγηται μοι τῷ τὰ οἰκεία ζητοῦντι, πῶς ἂν τις οὐ δώσει χαίρων μηδεὸς ὑπάρχοντος ἐμποδῶν, μάλιστα γὰρ τῆς Πατρὸς, καὶ διὰ τοιούτων θεοφιλῶν καὶ σπουδαίων ἀνδρῶν ποιησαμένων τὴν αἴτησιν; ἄνδρες γὰρ ὡς ἀληθῶς οἱ τῆς ὑμῶν πατρικῆς τελειότητος τοποτηρηταί, συνέσει τε, καὶ ἀρετῇ, καὶ πολυπορίᾳ διαπρέποντες, καὶ οὐδὲν ἤττον διὰ τῆς οἰκείας πολιτείας, ἢ οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τιμῶντες τὸν ἀποστείλαντα, οἷς τὰ πλείω τῶν ὀφειλόντων καὶ ῥηθῆναι, καὶ γραφῆναι προσανεθέμεθα, ἅτε δὴ πεπεισμένοι ἄλλων ἀξιόους πιστεύεσθαι.

Καὶ ἐβουλόμην μὲν ὅλως μηδὲν γράψαι περὶ ἡμῶν, μάλιστα γὰρ τῆς ὑμῶν πατρικῆς ὁσιότητος οὐ διὰ γραμμάτων, διὰ δὲ τῶν οἰκείων τοποτηρητῶν πληροφορηθῆναι κρινάσης, ἀλλ' ἵνα μὴ τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐθέλειν γράφειν παροράσεως αἴτιον νομισθῆναι τοῦτο χάριν ἐν ἐπιδρομῇ τὰ καθ' ἡμᾶς διεξήλθομεν, πολλῶν ὄντων, καὶ σχολῆς πολλῆς δεομένων τῶν παραλειμμένων. Αὐτόπται δὲ καὶ ἐπήκοοι οἱ θεοσεβέστατοι τοποτηρηταὶ τῶν πλείονων γεγονότες δύναιν' ἂν ἅπαντα σαφῶς ἀναδιδάξαι, τῆς ὑμῶν μεγαλοφροσύνης συνέσεως διαπυθάνεσθαι βουλομένης.

Ὁ δὲ ῥηθῆναι δέον μικροῦ με παρέδραμε, τοῦτο δὲ καὶ προσθεὶς καταπαύσω τὸν λόγον, τῆς ἐπιστολῆς εὐλαβοῦμενος τὸ μῆκος. Ἡ τῶν ἀληθῶν κενόνων φυλακὴ, σπουδαίῳ μὲν ἐποφείλεται παντὶ, πολὺ δὲ πλεον τοῖς ἀπειθῶν [(7) τὰ τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς προνοίας ἠξιώμενοις· καὶ τούτων ἔτι μάλιστα, τοῖς ἐν αὐτοῖς τούτοις πρωτεύειν λαχούσιν· ὅσα γὰρ ὑπερέχουσι, τοσοῦτον νομοφυλακεῖν ὀφείλουσι· θάπτον τε γὰρ τὸ ἐκείνων ἐλάττωμα, οἷα δὲ κειμένων ἐν ὕψει, εἰς πάντας περιαιγέλλεται, κἀκεῖθεν τοὺς ἄλλους δεήσει πρὸς ἀρετὴν ἐπανάγει.

NOTÆ.

peregrinatione et appellatione iis volebat interdiceret, qui ne cum obtruso patriarcha, id est secum, communicarent, Romam confugiebant, ubi etiam Photii crimina revelabant; ideoque callide iis male dicit. Jam vero tota hæc Photianæ epistolæ pars Græce excidit, ut in Valachorum atque etiam in Jageri editione videre est, qui sane vir doctus editionis defectum agnovit, neque tamen potuit Græce supplere. Displicuisse autem editori Anthimo hunc epistolæ Photii tractum, in quo papam Rom. seu sibi superiore adhuc reveretur, et de appellationibus ad apostolicam sedem loquitur, nil mirum est; nam totus ille Anthimi tomus schismaticis opusculis, Romanæ præsertim auctoritati adversantibus, scætet. Tum vero Valachos, calogoris suis auscultantes, alieno plerumque animo a Romanis partibus exstitisse, disco ex historia nupera quam de illa regione edidit Berolini vir doctus Mich. Kogalnitchanus tom. I, pag. 237. Haud ergo temeraria fortasse suspicio est, partem illam epistolæ dedita opera typis fuisse seclusam. Quod si quis mitius iudicare velit, et Anthimi editionem Valachicam culpa potius codicis, fortasse mutili, mancam existimare; adhuc quærendum superest quis lacunam in illo codice fecerit, casusne aliquis, an schismatici hominis priscus dolus? Sed utcumque se ista habent, en hæc epistola a nobis ope duorum codicum Vaticanorum Græce completur. »

ταλιμπανοντες τὸν ὑπ' αὐτὸν ἑκχιρούμενον, ἡμιθανῆ καὶ ἡμίτομον, ἢ οἱ ἀθρόως ἀναιρούντες· ἐκάτερος μὲν γὰρ αὐτὸν ἀναιρεῖ, ἀλλ' ὁ μὲν τῆς ὀδύνης οὐ παρατείνων τὴν αἰσθησιν, ὁ δὲ ζημίαν ὡσπερ ἡγούμενος, εἰ θανάτῳ μόνῳ παραπέμψει τὸν ἄνθρωπον, μὴ πολλὰ πρότερον στρεβλώσας τε καὶ μελίσας, καὶ πολλαπλοῦν αὐτῷ τῆ δριμύτητι τῶν ἀπὸ τῆς κολάσεως ἀλγηδόνων κατασκευάσει τὸν θάνατον. Τοιοῦτον ἔστιν ὄρα καὶ τὸ ἡμέτερον. Τιμωρούμεθα καθ' ἐκάστην, καὶ πληττόμεθα, νυνὶ δὲ καὶ ἡμίτομοι γεγόναμεν· καὶ ὡς ἔοικεν, ὅτι τὸ ὄλον ἂν ἀποθέσθαι ἠτησάμεθα, τούτου χάριν τὸ ἡμισυ ἀφηρήμεθα· καὶ εἰ τὴν διαίρεσιν τῆς ἀρχῆς ἐζητήσαμεν, εἰς τὸ ὄλον ἂν εἰσῆκούσθημεν. Ἄλλ' οὔτε τὸν ἡμίτομον ζῆν ἔστι δυνατόν· οὔτε ἡμᾶς ἐνταῦθα μένειν, οὔτω διαίρεθέντας· αἰσχύνῃ καὶ ὄνειδος, οὐ τοῖς πρὸ ἡμῶν γεγενημένοις, ἀλλὰ γε καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς, εἴπερ ἄρα καὶ εἶεν ὄλωσιν τινὲς ἡμῶν ἀθλιώτεροι, οἱ μεθ' ἡμᾶς ἀνθ' ἡμῶν τουτονὶ τὸν ζυγὸν ὑπελεύσονται. Ἐξερχόμεθα τοῦ τόπου· παύετω φθόνος· εἰ δὲ μὴ, λυποῦμέν τινας· μάλλον δὲ εἰ μὴ, κἂν τούτῳ γραφόμεθα. Καὶ τὸν πονιορτὸν ἐκτινάσσοντες, ἀποτιθέμεθα τὸν θρόνον· ἀποτιθέσθωσαν τὸν καθ' ἡμῶν δόλον, τὰς ἐπιτηρήσεις, τὰς ἐνέδρας, τὰς ἐπιβουλάς. Ὡ δίκη, καὶ νόμοι, καὶ Θεοῦ κριτήρια! ὅτι μὴ πατοῦμεν ὑμᾶς, ἀδικοῦμεν· καὶ ὅτι στέργομεν, οὐ φιλοῦμεθα· καὶ ὅτι ὑπὲρ ὑμῶν ἰστάμεθα, διχαζόμεθα· καὶ πλάττονται λόγοι, καὶ ὁ καθ' ἡμῶν τι καινότερον ἐπινοῶν, οὗτος ὁ νουνεχῆς καὶ δραστηριος· ὁ δὲ συλλυπούμενος, ἐχρὸς καὶ παραδότης νόμων εἰσάγεται, κἂν ἀδελφὸς ᾖ, καὶ τὴν φύσιν ἔχη κινουσαν πρὸς ἔλεον. Ἡοῖόν τις ὑπενέγκει ὁ βῆθλιος, ὅτι κριτὰς ἔχομεν τοῦ βίου, τοὺς πρὶν ἐπαινετάς, καὶ οἱ χάριν ὠμολογούν, εἰ μὴ παρ' ἡμῶν κατεκρίνοντο· ὅτι τῶν φίλων χωριζόμεθα, ὅτι τῶν ἀδελφῶν ἀποσπώμεθα· πρὸς ποῖα τούτων τίς ὑποστήσεται;

nem. Quomodo quis, quæso, tolerare posset, quod de via iudices et censores habemus eos, quos prius laudatores, et qui bene secum agi putassent si nostro iudicio non condemnarentur; quod ab amicis divellamur, a germanis abstrahamur? Equis est qui horum aliquid possit?

Ἄλλ' ἔρει τις, μὴ δεῖν ἀθυμεῖν. Χριστοῦ πάθη, καὶ Χριστὸν αὐτὸν εἰς μέσον ἄγων, καὶ τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ μάρτυρας· ἂν μοι καὶ τὸν προδότην δεῖξῃ, καὶ τὴν κουστωδιαν, καὶ τοὺς τυράννους, πολλὴν οὗτος τὴν εὐθυμίαν χαρίσεται· μέχρι δ' ἂν μὴ φανῶσιν οὗτοι, λόγῳ πλάττων τὴν ὁμοιότητα, ἀσθενῆ τὴν παραμυθίαν παρέχεται. Εἰ μὲν οὖν πλειόνων ξεσμάτων ἔτι καὶ χωνευτηρίων ὁ ἡμέτερος ἀνδριάς πρὸς κάθαρσιν δεῖται, καὶ ξυέσθω καὶ τηκέσθω καὶ χωνεύεσθω. Χριστοῦ διδόντος ὑπομονὴν, καὶ τῆ ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως τὴν βάσανον συµμετροῦντος. Εἰ δ' ἡ ὑπερβολὴ τῶν κολάσεων φθάνει δαπανῶσα τὴν δύναμιν (οὐκ ἔμὸν γὰρ εἰπεῖν εἰ κεκάθαρται) ὁ πλάστης βυέτω τὸ πλάσμα τῆς βασάνου, καὶ μηδεὶς ἡμῶν ἕνεκα ὀφθήτω μήτε προδότης, μήτε κουστωδία, μήτε τυράννος· εἴησαν δὲ πάντες ἐκλεκτοὶ Θεοῦ καὶ τῆς ἄνω δόξης ἐπάξιτοι.

nullus tyrannus; sint autem omnes a Deo electi, et digni qui supernam assequantur gloriam.

VARIÆ LECTIONES.

ἑ ἴσ. αὐτῶν. ὁ ἰ. ὑπήνεγκοι.

A reliquerunt, quoque tardius incedant ad eorum ablationem, eo mihi sunt molestiores; quemadmodum qui relinquunt semimortuum et semisectum quem volebant occidere, potiusquam qui penitus privarunt vita; hominem hic uterque interficit, sed alter cruciatum non per moras extendit, alter forte ratus detrimento se affici, si mera morte hominem hinc amandet, multis eum imprimis excarnificatum tormentis et dissectum membratim, non simplici morte affectum, per horrores et cruciatu dolorificos e vita trahit. Nec abludentem videre est nostram conditionem. Quotidie plectimur et afficimur plagis, in præsentis semisecti constitimur; videtur autem per partes tolli a nobis illud, quod simul et semel ut deponamus flagitant: quod si principatum partiri voluissemus, exauditi fuisset in toto. Verum cum semisectum vivere possibile non sit, nec nos hic subsistere ita diminuto principatu: dedecori enim et exprobrationi facti fuisset, non quidem prædecessoribus nostris, sed successoribus post futuris, si tamen futuri aliqui aliquando sint, nobis miseriore, qui post nos pro nobis jugum istud subire velint. Loco quin cedimus; cesset invidia. Quod si non facimus, quosdam afficimus mœrore, potius et ob hoc ipsum in jus rapiemur: excusso pulvere, sedem deserimus, quocirca dolos deinceps in nos construere et meditari desistant, ne observent, insidientur, impressiones faciant. Heu justitia, leges Dei, tribunal! Quod nequaquam vos conculcamus, iniuria afficimus; propterea quod diligimus, non amamur; eo quod pro vobis stamus, a nobis sit dissidium. Commiscuntur mendacia, et qui contra nos maximam prodicionem sinxerit, prudens habetur et actuosus; qui vicem nostram dolet, ut hostis et legum violator accusatur, frater licet fuerit, et natura ipsa moveatur ad compassionem. Quomodo quis, quæso, tolerare posset, quod de via iudices et censores habemus eos, quos prius laudatores, et qui bene secum agi putassent si nostro iudicio non condemnarentur; quod ab amicis divellamur, a germanis abstrahamur? Equis est qui horum aliquid possit?

Sed dicetur, despondendum non esse animum; Christi mihi passiones, Christi exemplum repræsentabit, et martyrium qui propter illum tolerarunt. Certe si mihi proditorem hic exhibeat, si custodiam, si tyrannos, multam ille largietur consolationem. At quandiu nusquam apparent isti, qui similitudinem sermone suo affingit infirmum solatium exhibebit. Quod si autem nostra ista statua plurifariam adhuc radenda fuerit, aut, ut purior fiat, liquefacienda sit; radant, liquefaciant, conflent, si velint, dummodo Christus suppeditet patientiam, et secundum proportionem naturalis nostræ infirmitatis tentationem admensuret. Quod si pœnarum excessus patientiam anticipet et absumat (in me haud est situm affirmare quod purgatur), sictor fignmentum de tormentis liberet, neque quisquam optarim mea causa existat proditor, custodia nulla,

plane commiseratione vestra, et affectu illo quo in me animari debeas. Quod si quis sibi persuaserit contra vestram obvenire nobis ista voluntatem, is cum videat ista nos pati, te potestatem et vim pulsandi possidente, mutet omnino sententiam suam. Decepti sumus, affecti contumeliis, dedecore et injuriis, insuper et in nos conspirabatur; sed tamen plagas, aiunt, non accepimus: imo autem accepimus, et quod gravius est, haud in corpore: illud enim in oculos incurret omnium, et lacescentem redarguet, et in intuentium et commiserantium condolentia, quamdam habet consolationem; sed in anima plagas tulimus, per animam morbis affligitur corpus: hic qui affligit, veluti nihil faciens injuriæ, non pudefit; is autem qui vapulat pœnæ quoddam additamentum habet, quod cum doleat, ejus non miserentur alii, quod pati eum ignorant. Enimvero plerosque latet istiusmodi punitiois species, qua et magis oblectatur qui plagam infert, et in id adducitur, ut ne pœniteat facti; afflictum vero magis atterit, utcunque majorem ei retributionis mercedem procurat.

Cæterum et ista nos propter Christum et divinas leges toleravimus antea; et gratias Deo agimus, qui, cum angimur, quod celantur ærumnæ, et sic inglorie patimur, mercedem majorem accumulavit. Intelligebam probe, ab inito primum certamine hæc passurum; exspectabam quoque ante perpersionem et certamen (si vera non loquar, patiar ego adhuc iis quæ perpessus sum graviora), exspectabam quidem, prout dixi, ea quæ passus sum, angor nihilominus animi quod sub talibus patior: Finis mihi a Deo destinatus est, et lubens ebibo quodcumque mihi propinatur poculum. Nec propter illa quæ patior, succenseo; imo etiam et illa desidero quæ me adhuc pati oportet utcunque sine sensu dolorifico pati ista nequeam; homines enim ita comparati ut sine doloris sensu pati nequeant: et ita me animo affectum debere esse intelligo erga illa quæ me jam pridem invaserunt, et deinceps sunt invasura. Te autem potius optarim ego ultorem eorum qui me injuriis afficiunt, quam causam et initium dedisse injuriarum: sed ea quæ me pati debere statutum vel judicium contra voluntatem ipsorum mutare possum.

Atque prius quidem tot et tanta patiebamur; sed tanquam non satis ingestum nobis malorum esset, excogitatur modus alius injuria afficiendi me, ut mea causa etiam alii malis afficiantur: Fame clerus strangulatur, et qui mihi subsunt, illustriores quique, in eum finem, ut cum loquuntur et recordantur se meam ob causam hac calamitate pressos in meum demum caput et exprobrationes et exsecrationes ejaculentur. Mitto illud dicere, quod mihimetipsi portio exhibetur ad dimensum, quod dimidia parte privor jurisdictionis meæ: certe præclara ratio inita est per auferentes, qui sic artificiosam in me persecutionem concitarunt. Quod si, ut meum expleant mihi desiderium (hoc est, ut isto jugo atque onere expediar), hæc perpetrarunt (utcunque mecum ludere visum in istis est), gratias certe de ablatiis sum habiturus: et grave mihi est quod residui quidquam

δ' ὁμετέρας συμπαθείας, καὶ περὶ ἡμᾶς διαθέσεως, ἀνάξιον. Καὶ εἴ τις πεισθεῖη μὴ κατὰ γνώμην ὑμῶν ταῦτα συμπεσεῖν ἡμῖν· ἀλλὰ γε τὸ ὑμῶν ἐξουσιαζόντων καὶ ἰσχυόντων, ταῦτα πάσχειν ἡμᾶς, ἐπεὶ τοῦτο βλέπει, οὐδ' ἂν μεταπεισθεῖη. Παρελογίσθημεν, ἐξυδρίσθημεν, ἠτιμώθημεν, ἐπηρεαζόμεθα, ἐπιβουλεύομεθα· ἀλλὰ πληγὰς οὐκ ἐλάβομεν· ἐλάβομεν καὶ τὸ χαλεπώτερον, οὐκ ἐπὶ σώματος, ὃ καὶ πᾶσι φαίνεται, καὶ τὸν ἀδικοῦντα ἐλέγχει, καὶ πολλὴν παραμυθίαν, τὴν ἀπὸ τῶν ὁρώντων καὶ οἰκτειρόντων εἰσάγει συμπαθείαν· ἐλάβομεν πληγὰς ἐπὶ ψυχῇ αὐτῇ, δι' ἣν καὶ τὸ σῶμα νόσῳ μαστίζεται· καὶ ὁ τύπτων, ὡς μὴ ἀδικῶν, οὐκ αἰσχύνεται· καὶ ὁ τυπτόμενος προσθήκην δέχεται τιμωρίας, ἐπὶ τῇ τῶν πληγῶν ὀδύνῃ, τὴν ἀπὸ τοῦ λανθάνειν ἀσπλαγχνίαν. Λανθάνει γὰρ τοὺς πολλοὺς τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς κολάσεως, ὃ καὶ τὸν κολάζοντα πλέον εὐθυμεῖ, καὶ ἀμετανόητον ἀποτελεῖ· καὶ τὸν κολαζόμενον μᾶλλον δαπανᾷ, εἰ καὶ τὸν μισθὸν μείζω προξενεῖ.

utcunque majorem ei retributionis mercedem procurat.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ Χριστοῦ, καὶ θείων νόμων ὑπέστημεν ἔμπροσθεν· καὶ γε χάρις Θεῷ, τῷ πλέον αὔξοντι τὸν μισθόν, ἐν τῇ τοῦ λανθάνειν ἀθυμίᾳ, καὶ τῇ τῶν παθῶν ἀδοξίᾳ. Καὶ ἦδειν μὲν ἑμαυτὸν ταῦτα παθεῖν, εὐθὺς ἀρχομένου τοῦ ἀγῶνος, ἤλπίζον δὲ καὶ πρὸ τοῦ πάθους, καὶ πρὸ τοῦ ἀγῶνος (εἰ δὲ μὴ τάλιθ' ἴδω, πάθοιμι παρ' αὐτῶν ὧν περ ἔπαθον, χεῖρονα, ἤλπίζον μὲν, ὡς ἔφην, ἄπερ ἔπαθον, λυπούμαι δὲ πάσχω ὑπὸ τοιοῦτων· τὸ μὲν γὰρ ἐμὸν τέλος Θεῷ ὤριστα· καὶ δέχομαι χαίρων ὅποιον ἂν ἦ τὸ ποτήριον· καὶ οὐχ ὑπὲρ ὧν πάτρω ἀγανακτῶν, ἀλλ' ὧν με δεῖ παθεῖν καὶ τὰ λείποντα ἐπιζητῶ, εἰ καὶ χωρὶς ἀλγηδόνος ταῦτα φέρειν ἀδυναστῶ· ἀνθρωπίνῃ γὰρ φύσει ἀναλγήτως πάσχειν οὐ πέφυκε· καὶ περὶ μὲν τῶν ἐπισκηψάντων, ἧ καὶ ἐπισκηψόντων ἔτι ἐμοῖ, οὕτω με δεῖ φρονεῖν, καὶ λογίζομαι. Τιμωροὺς δὲ τῶν ἀδικούντων, ἀλλ' οὐκ ἀρχηγούς τῶν ἀδικημάτων, ὑμᾶς εὐχόμεν εὐρεῖν. Ἄλλ' οὔτε ἐμὲ φυγεῖν ἔστιν, ἅ με δεῖ παθεῖν· οὔσε τὴν ἐτέρων εὐχῇ, ἐτέρων γνώμην μεταβαλεῖν.

est, effugere nequeo; qui nec cæterorum optionem

Καὶ τσαῦτα μὲν πεπόνθαμεν ἔμπροσθεν· ὥσπερ δὲ λείποντος τοῦ κακοῦ, προσεπινοεῖται καὶ τρόπος ἄλλος κακώσεως, καὶ κακοῦνται δι' ἡμᾶς ἕτεροι καὶ λιμαγχονεῖται κληῖρος, καὶ τῶν ὑπὸ χεῖρα τὸ ἐπισημότερον· ἔν' ἐφ' ἡμῶν ὑποστῆναι τὴν συμφορὰν καὶ λέγοντες καὶ μνημονεύοντες, τὸν ὄνειδισμὸν καὶ τὴν ἀρὰν ἐπὶ κεφαλῇ ἡμῶν ἀναφέρωσιν. Ἐὼ γὰρ εἶπεῖν, ὅτι καὶ ἡμῖν ἡ μᾶζα μέτρῳ προσρίπτεται, καὶ ἀφαιρεῖται ἀφ' ἡμῶν τὸ ἡμισυ τῆς ἀρχῆς· καλῶς γε ποιοῦντων τῶν ἀφαιρούντων, καὶ τέγνη τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἐπινοοῦντων. Ἄλλ' εἰ τὴν ἡμετέραν πληροῦντες αἴτησιν (λέγω δὴ τὸ ἐλευθερωθῆναι ἡμᾶς τοῦ ζυγοῦ καὶ τοῦ φορτίου τούτου) ταῦτα πεποιήκασιν (ἴσως γὰρ καὶ τοῦτο παίζουσι καθ' ἡμῶν), χάρις μὲν αὐτοῖς ὑπὲρ ὧν ἀφείλον· λυπούσει δὲ ὑπὲρ ὧν κατέλιπον, καὶ βραδύνοντες πρὸς τὴν ἀφάρισιν τοῦ λοιποῦ, πλέον ἀνιώσιν· ὥσπερ οἱ κα-

τον, ἀπεμύθη τὴν γλῶσσαν, καὶ ταῦτα ἱερωσύνην φερῶν, ὑπὲρ οὗ πολλὰκις ἐπρέσβευσεν, ὑπὲρ οὗ πολλὰκις ἐδυσώπησα, ὑπὲρ οὗ ὁ μάταιος ἐγὼ καὶ ῥήματα ἀπαθείας ἔλαβον, καὶ οἱ ἰδόντες ἐπίστανται. Εἰ δὲ καὶ ἐπελάθοντο οὗτοι, τὸ θεῖον οὐκ ἐπελάθετο. Ποία λοιπὸν ἐλπίς πρὸς τὰ ἄδηλα, ὅτε περὶ τῶν φανερῶν καὶ ὑπ' ὅσιν κειμένων οὕτως ἀποτυγχάνω καὶ διαπαίζομαι; πῶς ὑπὲρ ἀμαρτιῶν, καὶ ὁμῶν, καὶ τοῦ λαοῦ, πρεσβεύσας ἐξιλάσομαι, ὅτε πρὸς ὑμᾶς ὑπὲρ ἐνός πρεσβεύσας οὕτως ἐξέπεσα, οὕτω παρεκρούσθην; Ταῦτα δακρῶν αἵματι ἔγραψα· ἐν σοὶ δὲ ἔστι τὸ λοιπὸν, ἢ πρῶτην, ἢ τελευταίαν, τῆνδε τὴν ἐπιστολὴν δέξασθαι. Ἐγὼ γὰρ κατ' ἐνώπιον Κυρίου λέγω, ὅς ἐστι οὕτως ἔστιν ὑμῖν σκοπὸς ἐν ταῖς εὐλόγοις ἡμῶν ἰεραῖς καὶ παρακλήσεσιν παρεκρούεσθαι ἡμᾶς καὶ ἀποπέμπεσθαι· καὶ εἰ μή τις γένηται τῷ ἀθλίῳ ἐκείνῳ τὸν δυνατὸν τρόπον παραφυγῆ καὶ παράκλησις, οὔτε γράψω, οὔτε ἄλλως πως ἐνοχλήσω, ἀλλ' ἡσυχάσω, ἑμαυτὸν ἐπισκοπῶν, καὶ τὰ ἑμαυτοῦ ὀδυρόμενος. Εἰ γὰρ μετὰ τῶν καθημερινῶν, τῶν ἐξῶθεν ἡμῖν ἀναφωσμένων πειρασμῶν καὶ περιστάσεων, καὶ τὴν ἀθλίαν μου προσπολέσω ψυχὴν, ἀθλιώτερος ἂν εἶην πάντων ἀνθρώπων.

deinceps scripturum, aut molestiam tibi creaturum, sed rebus meis consulens, et meam vicem deplorans, obmutescam. Si enim post quotidianas illas quæ a foris quotidie in me concitantur tentationes et exigentias, miseram quoque animam meam in eo sim ut disperdam, ultra omnes mortales deploratissimus essem.

EPIST. Z'.

Bárdæ Cæsari.

Edita a Montacutio (l. c. ep 8, p. 71).

Χαίρομεν ἐπηραζόμενοι· ἀλοῦμεν δὲ, ὅτι τοὺς ἐπηραζόμενους ὑμᾶς ἔχομεν, παρ' ὧν ἡμῖν καὶ προστασίας ἐλπίδες, ἄλλων ἴσως ἐπιτιθεμένων, ἐκρέμαντο, καὶ τὸ βαρύτερον, ὅσι ἄδικα πάσχοντες, ἀδικεῖν ἐγκαλούμεθα· καὶ δόλους βιάπειν γραφόμεθα ὑπ' ὧν αὐτοὶ πολλοὺς καθ' ἐκάστην ὑπομένομεν. Χάρις οὖν πάντων ἕνεκα, τῷ Σωτῆρι ἡμῶν Θεῷ. Καὶ εἰ μὴ τὸν παρόντα βίον πειρατήριον ἤδειμεν, σφόδρα ἂν ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσιν ἀπωλοφύραμεθα. Σὺ δὲ, εἰ μὴ τι ἄλλο τῶν παλαιῶν παραδειγμάτων ἐπὶ νοῦν ἀναλαθεῖν ἐθέλοις, ἀλλὰ τὸν γε Ἡρώδου οἶκον, καὶ τοὺς Ἀντιπάτρου τρόπους ἐπισκοπεῖν διανύστηθι. Ὅπως, ὁ μὲν πολλὰκις μηχαναῖς τὸν ἄνδρα, καίτοι γε καὶ ἀγγέλου ὄντα, κατὰ τῶν φιλιῶν, περιῆλθεν· ὁ δὲ τοῖς ἐξῶθεν πᾶσι περιβρέμενος ἀγαθοῖς, καὶ εὐτυχέστατος εἶναι νομισθεὶς, δυστυχέστατος τε καὶ ἀθλιώτατος γέγονεν· ὅτι φθόνῳ καὶ διαβολαῖς ἀναπετάσας τὰ ὄντα, γένους ἅμα καὶ φίλων, καὶ αὐτῆς γονῆς, τὸν οἶκον ἔρημον ἔδειξεν. Εἴ τι οὖν σοὶ καὶ ἡμεῖς ἐν φίλων καὶ οικείων τάξει λελογίσμεθα, ὅρα μήποτε τοῖς συκοφάνταις ἑαυτὸν χειροῦθη παραστησάμενος, τὸν σὸν οἶκον φίλων καὶ οικειοτάτων ἐξεργήσῃς. Εἰ δὲ τίς ἐστι καὶ δίκης ὀφθαλμὸς ἐνταῦθα, μὴ νόμισε τοῦτον διαπαντὸς καθευδήσειν. ἡμᾶς δὲ πάσχειν ἀδίκως καὶ τὰ ἔσχατα παρεσκευασμένους, οὐ νῦν, ἀλλὰ γε καὶ πάλαι, τοῖς θεοῖς ἐντραφέντας, ἴσθι, προστάγμασι· καὶ χάριν ὁμολογεῖν εἰδέναι, εἴ τις ἡμῖν ἐπιτομωτέραν πρὸς τὴν ἐκείθεν πολιτείαν τὴν πορείαν συσκευάσειτο.

tionem digna habeantur) multas simul aggestas miserris pertulit: venditus, et verberibus cæsus est, in carcerem demum conjectus, et, quod nullum solatium admittit, lingua illi excidebatur, quodque magis est indignum, cum sacerdos esset; pro illo sæpius intercessi, sæpius adhibui preces, in cuius causa verba tantum accepi ego vanus sine condolentis sensu, quod videntes intelligebant. Qui si horum obliti sint, at non divinum Numen obliviscetur. Cum in rebus tam perspicuis et sub oculos positis ita spe dejiciat, et risui exponat, quæ relicta erit spes mihi de incertis? Quomodo pro peccatis et vestris et populi intercedam, et illa expiabo, cum pro vel uno apud te intercedens, adeo exciderim expectatione, adeo fuerim deceptus? Ista quidem lacrymans cum sanguine exaravi. Penes te est deinceps ut hanc vel primam vel postremam epistolam a me habeas. Domino etenim teste denuntio, quod si id tibi propositum sit ut deceptos nos ableges et contemptos, ubi tam rationabiles offerimus supplicando admonitiones, ita ut, cum possit fieri non difficulter, miser ille nullam inveniret consolationem aut refocillamentum nequaquam

EPIST. VII.

Bardæ Cæsari.

Contumeliis affecti gaudemus; ægre tantum ferimus quod tu scis qui sic afficis, spes erat ut, si quis alius nos aggrediretur, tute te patronum interponeres. Adhuc magis ægre est quod, cum injuste patimur, injuriam tamen dicimur inferre; dolos consuere; et illi hoc scribunt, qui nos multifariam quotidie dolis petunt. De cunctis Servatori Deo gratias agimus. Quod si autem hanc vitam non profiteremur tentatorium, certe quæ nobis accidunt vehementer doleremus. Tu autem, si e vetusta memoria nullum aliud exemplum recolere volueris, tamem excita temet ut recolas Herodis domum, et Antipatri mores: Quomodo Antipater, virum, utcunque solertem, contra amicissimos concitavit, multis circumventum machinamentis. Herodes cum externis bonis omnibus diffunderet, et beatissimus habebatur, infelicissimus, exstitit et miserimus; invidiæ siquidem et calumniis patefactis auribus, domum progenie, amicis, liberis vacuavit. Quod si nos in aliquo amicorum ac familiarium ordine annumeras, vide, quæso, ne te committas circumducendum sycophantis, atque ita tuas ædes quoque spoliatas amicis et familiaribus reddas. Quod si oculus rebus nostris intersit justitiæ, nolito putare perpetuo illum somno sopitum: ea nos autem, non nunc primum, sed jam pridem injuste vel extrema pati paratos, utpote divinis innutritos præceptis, cognoscas. Certe gratias illi habituri sumus qui viam nobis maxime compendiarium, licet præcipitantem, ad cœlestem monstraverit conversationem.

EPIST. V.

Eidem, Deprecatio pro Christodulo a secretis qui periclitabatur.

Edita a Montacutio (l. c. ep. 4, p. 68).

Utcunque molestus esse videor, et ultra mensuram frustra misericors, non tamen quod potero præstare diffugiam, forlassis acrem lacescens et frustra laborans : nam hoc me facit cogitare, quod spe dejectus aliquoties exciderim ; in quantum vero potuerim, debitum persolvam. Pauper quidem jocans, antiquum suum obtinuit ; jocatus est, et comico more, licet non in quos, aut qualiter oportuit. Erat ebrietas primipilus : hac autem abrepti homines plurimum solent delinquendo labi. Dedit autem pœnas de lasciviente lingua, acerbior multatus punitione, corpore vehementius cæsus et mutilatus. Ulterius ne progrediatur. Sacrum et sanctum est Dei templum, a nullo Christiano violandum ; ad hoc confugit iste : intercedit pro illo Antistes templi ; intercedit et culpæ tenuitas ; et si adhuc pateris illud : *Dimittite, et dimittetur vobis* ³ ; vel : *Qua mensura mensi estis, eadem vobis metietur* ⁴.

EPIST. VI.

Bardæ Magistro Patrio et Curopalatæ pro clerico Blasii in periculis constituto.

Edita a Montacutio (l. c. ep. 6, p. 69).

Noveram ego quidem, nondum expertus, indignum me fuisse cum gradu et dignitate archiepiscopali, tum pastoralis cujuscunque functionis, atque eam ob causam actus et attractus moleste eam rem ferebam ; atque utinam me prius mors invaserit antequam hac violenta, intolerabili potius, electione arriperer ! Nequaquam tot et tantorum malorum fluctus animam meam quotidie abluissent, quorum spes et expectatio (est enim natura hominum apprimè comparata ad futuras difficultates prævidendas, præsertim ubi propriæ ipsius causa agitur) concussum me et conturbatum tunc temporis habuit : istis ego exagitatus et acerbè vexatus ploravi, deprecabar, nihil non potius id me admissem quam ut in suffragia eorum irem, qui me compellebant ; ut poculum illud multarum et multiplicium curarum a me transferatur atque tantationum, intercedebam. Nunc siquidem res ipsæ me docent, et meam satis redarguunt dignitatem ; nec ulterius me metus exspectando, sed dolor accepti lethalis vulneris torquet, singultus, suspiria et desperatio tenere. Cum afflictos intuear universos et singulos sacerdotes ob unicum admissum, verberibus, vinculis male tractatos, etiam excisis linguis (ignosce peccatis, quæso, nostris, Domine), cur non beatos prædicem defunctos, potius quam meipsum ? cur non hoc onus mihi impositum reputem in meorum peccatorum redargutionem ? indigens homo et sine patrono, sed nec mente sana præditus (quæ sunt ejus generis ut misericordia potius quam indigna-

³ Luc. vi, 37. ⁴ Matth. vii, 2.

A

Τῷ αὐτῷ, Πρεσβεία ὑπὲρ Χριστοδούλου ἀσηκρή-
τις κινδυνεύσαντος.

EPIST. E.

Εἰ καὶ νῦν ὀχληρὸς εἶναι δόξω, καὶ περιττὸς τῷ φιλόνηρωπον, ἀλλὰ τότε ἑμαυτοῦ ποιεῖν οὐκ ἀφέσομαι, ἴσως μὲν εἰς ἀέρα δέρων, καὶ μάτην πονῶν. Ταῦτα γὰρ με λογίζεσθαι, τὸ πολλάκις διαμαρτεῖν τῆς ἐλπίδος, παρεσκευάσεν ὅσον δι' εἰς ἐμὴν ἰσχὺν ἔκει, τὸ χρέος πληρῶν. Ἄνθρωπος πένης παιζῶν, ἐπρῆξε τὰ συνήθη αὐτῷ· ἔπαιξε γὰρ, εἰ καὶ μὴ πρὸς οὐς ἔδει, μηδ' οἶα, κωμικευσάμενος. Μῆθη κορυφαῖος ἦν, ᾧ τὰ πολλὰ περιπίπτοντες ἄνθρωποι, σφάλλονται. Ἔδωκε τῆς ἀκολάστου γλώσσης δίκαια, κόλασιν πικρὰν ὑποστάς, τοὺς ἐν τῷ σώματι σφοδρῶς αἰκισμοῦς. Στήτω μέχρι τούτου τὰ τῆς τιμωρίας. Ὁ τοῦ Θεοῦ ναός, ἱερός, καὶ πᾶσι τοῖς εὐσεβῶσιν ἄσυλος, πρὸς ὃν οὗτος κατέφυγε· πρεσβεῖται ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ τοῦ ναοῦ ἱερεὺς, τὸ τοῦ πταιίσματος εὐτελές, εἰ βούλει δὲ καὶ τὸ, Ἄφετε καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· καὶ τὸ, Ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν.

EPIST. Σ.

Βάρδα Μαγίστρω Πατρικίῳ καὶ Κουροπαλάτῃ,
περὶ κληρικοῦ τοῦ Βλασίου κινδυνεύσαντος.

Ἦδεν ἐγὼ, καὶ πρὸ πείρας, ἀνάξιον ἑαυτὸν εἶ, καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ, καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγγειρήσεως· διὰ τοῦτο γὰρ ἀγόμενος καὶ ἐλκόμενος, ἀπεδυσπέτουμ πρὸς ταῦτα ὡς εἶθε θάνατός με τῆς τότε προβολῆς, μᾶλλον δὲ τῆς ἀφορήτου βίας, προανήρπασεν. Οὐ γὰρ ἂν τοσούτων καὶ τηλικούτων κακῶν κύματα τὴν ἐμὴν, καθ' ἑκάστην, ἐδάπτειον, ἐπικλύζοντα τάλαιναν ψυχῆν ὣν ἡ ἐλπίς καὶ ἡ προσδοκία (θεινή γὰρ ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις τὴ μέλλοντα συνιδεῖν δυσχερῆ, ἂν ἐπ' αὐτὴν ἡ χαλεπότης μάλιστα φέρηται) συνετάρασσέ με τότε καὶ συνέσχεν ὑφ' ὧν βαλλόμενος καὶ πικρῶς ἀλγυνόμενος, ἔκλαιον, ἐδυσώπουμ, πάντα μᾶλλον ἐποίουν, ἢ τοῖς ψηφιζομένοις καὶ βιαζομένοις συγκατένευον, παρενεχθῆναι τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ, τῶν πολλῶν καὶ πολυτρόπων φροντίδων καὶ πειρασμῶν ποτινῶμενος· νῦν δὲ αὐτὰ μεταδιδάσκει τὰ πράγματα, καὶ τὴν [ἐμὴν] ἐλέγχει ἀναξιοτήτα· καὶ οὐκέτι φόβος προσδοκίας, ἀλλ' ὀδύνη στεριζομένη περὶ τὰ καίρια, καὶ στεναγμὸς, καὶ ἀμηχανία, ἐπὶ τοῖς ἔδη καταλαβούσιν. Ὅτε γὰρ ἱερεῖς, ὅποιοι ἂν καὶ εἴεν, ὁμοῦ πάντας ἐπὶ ἐνὶ πταιίσματι πάσχοντας ὁρῶ, τυπτομένους, ὀτρυμνομένους, φαυλιζομένους, τὴν γλῶσσαν ἐκτεμνομένους (φεῖσαι, Κύριε, τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν), πῶς οὐ μακρῖσω τοὺς τετελευτηκότας ὑπὲρ ἐμέ ; πῶς οὐ το φορτίον τὸ ἐπιτεθὲν μοι, οὐκ εἰς ἔλεγχον τῶν ἐμῶν ἀμαρτημάτων λογίσομαι ; ἄνθρωπος ἄπορος, ἀπροστάτευτος, οὐδὲ τὸν νοῦν ἔχων ἀπαθῆ (οἷς ἔλειος μάλλον, οὐκ ἀγανάκτησις ἔπεται) ἔπαθεν ἅμα τοσαῦτα κακά· ἐπράθη, ἐτύφθη, ἐφυλακίσθη· τὸ ἀπαραμύθη-

VARIAE LECTIONES.

ε-ι ἴσ. ἑμαυτόν.

ψυχὴν εὐρηκότας ἀξίαν (ἐρῶν γὰρ σε ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πεπεισμεθα), τῷ φιλουμένῳ δώρω καὶ μεγαλοπρεπεῖ δεξιούμεθα. Ἐν ᾧ, τῆς ἀχράντου καὶ καθαρᾶς ἡμῶν πίστεως τὸ ἱερὸν καὶ θεόσοφον ἐντάξαντες μᾶθημα, τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπὶ συνόδους, οἰνεῖ χάρακας τινὰς καὶ περιθόλους οὐσας τοῦ θεοῦ τούτου καὶ ὀρθοδόξου μαθήματος, σαφεῖ τε καὶ συντόμῳ λόγῳ συμπαρατιθέμεθα· οὐδ' ὅσα βίον ἰθύνει, καὶ μαρτυρεῖ τῆς πίστεως τὴν ὀρθότητα, παντελῶς ἀποσιγήσαντες. Ὡς περὶ γὰρ τὸ πάντα, καταρχὰς πειρᾶσθαι λέγειν, ἀπειρόκαλον· οὕτω καὶ τὸ μηδὲν εἰπεῖν, ἀφιλόκαλον.

brevi oratione, una cognoscendas, adjunximus. Nec interea, quæ ad vitam recte instituendam pertinent, fideique relicitudini testimonium perhibent, prorsus silentio præteribimus. Certe sicut omnia sigillatim ab initio velle dicere, ineptum est; ita nihil omnino dicere, turpe et inonestum est.

γ'. Δεῖ δὲ τὰς ἀρετὰς τῇ πίστει παραπεπηγῆναι, καὶ δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι (9). Καὶ γὰρ δογμάτων μὲν εὐθύτης πολιτείας προβάλλεται κοσμιότητι, πράξεων δὲ καθαρότης τῆς πίστεως ἀπαγγέλλει θεϊότητα· ὡς ἐκάτερον χωρὶς τοῦ ἑτέρου βῆρον εἶωθεν ὑποβῆναι καὶ παρασύρεσθαι, μὴ ἀνεχόμενον καταμόνας ψυχαῖς ἀνθρώπων ἐγκατοικίζεσθαι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων καὶ ὕστερον. Νῦν δέ σοι τὸ ἱερὸν καὶ θεόχρηστον τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας ἀνατιθέμεθα μᾶθημα.

δ'. Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Ἰδὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν· καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Μοντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα. καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς· καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον καὶ ζωοποιὸν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Ἰῶν προσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

ε'. Οὕτω τοιγαροῦν φρονῶν καὶ πιστεύων, κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καλὸν ἀγαλμα τῶν ἐμῶν

assequi poterimus, tanquam in speculo contuemur. Istiusmodi ergo gratia atque dono dignum et capacem prudentem tuum animum agnoscentes (virtutem te siquidem ac pietatem amare persuasum habemus) munis ad te tibi gratum futurum, in se magnificentum, afferimus. Cui quidem fidei nostræ incontaminatæ et defæcatæ, et divinam et a Deo edoctam inserentes disciplinam, sacris septem universalibus synodis, non aliter quam vallo quodam et sepimento, doctrinam hanc cœlestem et orthodoxam, communivimus, quas perspicua et

3. Oportet autem virtutes et bona opera a fide non divelli, sed utrinque virum bonum perfici et consummari: fides enim recta mores producit honestos; et operum puritas fidem esse divinam plane probat: istorum vero alterum sine altero facile diffluere solet et aliorum rapi: neque enim possunt sejuncta et divulsa in animis hominum sedem figere. Sed de istis videbimus in sequentibus. In presentī sacram et divino oraculo fusam sacrosanctæ nostræ religionis doctrinam representamus.

4. Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, cœli et terræ Creatorem, necnon visibilium omnium ac invisibilium: Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, ex Patre natum ante omnia sæcula; lumen de lumine, Deum verum de Deo vero; genitum, non factum; Patri consubstantialē, per quem omnia facta sunt: qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de cœlis; incarnatus ex Spiritu sancto et Maria Virgine; et homo factus est, crucifixusque pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus; et resurrexit tertia die secundum Scripturas; et ascendit in cœlos; et sedes, a dextris Patris: et iterum venturus est cum gloria, judicaturus vivos atque mortuos; cujus regni non erit finis: Et in Spiritum sanctum Dominum et auctorem vitæ qui procedit a Patre; qui cum Patre ac Filio adoratur et glorificatur; qui locutus est per prophetas: In unam catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma, in remissionem peccatorum. Exspecto resurrectionem mortuorum, et vitam venturi sæculi. Amen.

5. Ad hunc ergo modum sentiens ac credens ut secundum traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ, o laborum meorum eximium orna-

NOTÆ.

(9) Δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι. Ignatius in illa ad Ephes. Ἀρχὴ ζωῆς, πίστις τέλος δὲ, ἀγάπη· τὰ δὲ δύο, ἐν ἐνότητι: γενόμενα Θεοῦ ἀνθρώπων ἀποτελεῖ· τὰ δὲ ἄλλα πάντα εἰς καλοκαθίαν ἀκόλουθὰ ἔστιν· οὐδεὶς πιστὸν ἐπαγγελόμενος ὀφείλει ἁμαρτάνειν, οὐδὲ ἀγάπην κεκτημένος μισεῖν τὸν ἀδελφόν. Ubi τέλος non est tam finis

ut vertunt interpretes, quam τελείωσις perfectio. Idem beatus martyr iterum ait: Οἱ ἐπαγγελλόμενοι Χριστοῦ εἶναι, οὐκ ἐξ ὧν λέγουσι μόνον, ἀλλὰ ἐξ ὧν πράττουσι γνωρίζονται· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκειται. Ἄμεινόν ἐστι σιωπᾶν καὶ εἶναι, ἢ λαλεῖν καὶ μὴ εἶναι.

EPIST. VIII.

Photii sanctissimi patriarchæ Constantinopolitani Epistola ad Michaelē Bulgaricæ principem; de officio principis (6).

Edita ab Henrico Canisio (*Ant. lection.*, t. II, p. II, edit. Basnagii, pag. 382), et a Montacutio (op. I, pag. 1).

1. Alia quidem dona, illustrissime ac nobis dilecte filii, exiguam plane eamque non diu adeo duraturam utilitatem iis afferunt in quos conferuntur. Quæcunque vero illa conditione naturali prædita sunt, ut animam nobis reddant meliorem, dum ab errore et pravis affectibus repurgant, luce vero et splendore virtutum ipsiusque veritatis collustrant, hæc jam verissima dona nobis data dicenda sunt; utpote quæ menti, divinæ cuiquam rei et immortalis, magna nec unquam emoritura largiuntur emolumenta: divitiæ autem illismodi ei comparant negotiando, quæ cum sint cælestes non possunt sacrilege compilari. Primas inter ista et principatum tenet illud quod nos manu velut apprehensos sine ulla aberratione ad Deum perducit et salutem. Hoc ipsum autem imprimis, quin potius sola, præstat fides nostra Christianas, purissima illa ac ideo inculcata, cum mysteria ejus edocti edidicerimus.

2. Hæc enim homines, postquam ab errore multiformi liberatos expediverit, illiusque tenebras omnino dispulerit, facultatem illis præbet in Divini cultus pulchritudinem oculis defixis intuendi. Atque ita per istam, ad essentiam illam quæ superat intellectum, rerum scilicet omnium causam et officium subvecti, Trinitatis illius uniformem et trans-

(6) *Epistola ad Michaelē Bulgaricæ principem, de officio principis.* Hic est titulus a librariis, non opinor, ab auctore præfixus: quanquam ne sic quidem constat inscriptio. Nam in scriptis erat, non ἐπιστολή, sed ἐκ τῆς ἐπιστολῆς. Ut videatur non tam integra epistola, vel liber potius, et quidem satis magnus, quam representamus, quam ex illa excerpta quædam continere, ab aliquo lectore, vel fortassis ipso Photio (qui delectabatur epitomis) in numerum atque ordinem coactus. Est autem, sive erat liber integer, sive epistola νοητικὴ et διδακτικὴ, per omnia conformata Isocratis illi scripto ad Nicoclem, cujus scopus ad inscriptione exhibetur. Τὴ ἐργὸν ἄρχοντος. Itaque inscribit ipse titulum, Πρὸς τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας, *Ad principem gentis Bulgarorum.* Ita enim vocabantur gentis illius, et omnium fere Barbarorum, ductores, sive duces, sive principes; non autem erant reges, ut semper in Baronio, per errorem interpretis sui, nominatur hic ἄρχων. Guillelmus Bibliothecarius ad finem *Vitæ Anastasii* ait, *Dominus Michael, princeps Bulgarorum,* et in excerptis apud ipsum Baronium, et *Menologio,* ex historiis Basillii Cilicis et Theophanis, vel *dux,* vel *princeps* nominatur: sed imprimis Baronii versionem refellit, quod apud illum Bibliothecarium legitur, quod *principes Bulgarorum et litteras eis et dona per Petrum aliosque direxerint.* Neque sane *princeps* absolute, vel solus erat; fortassis erat cæteris eminentior, sed cum aliis, princeps. Ait enim *principes Bulgarorum.* Multos illi principes, ut et alios e Septentrione gentes, habuere familiis distinctos, et familiis præfectos; sed plerumque unum, ex illorum numero, de communibus suffragiis electum, cæteris, imprimis bello gerendo, et cætus convocando, præficiant: quales apud illos commemorantur Chrunous, Zocus, Tetricus, qui relicto principatu Constantinopoli abiit, ubi factus

A

Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας (7) ἐπιστολῆς, τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος.

ΕΠΙΣΤ. Η΄.

α΄. Αἱ μὲν ἄλλαι χάριτες, περιφανέστεται καὶ ἠγαπημένε ἡμῶν υἱε, μικρὰς καὶ προσκαιροῦς, οἷς προσάγονται, τὰς ὠφελείας παρέχουσιν· ὅσαι δὲ πεφόκασι ψυχὴν βελτίονα ἀπεργάζεσθαι, πλάνης μὲν καθίρως καὶ παθῶν, τὴν ἀγλῆν δὲ καὶ λαμπρότητα τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἀληθείας διευγάζουσαι, αὐταὶ δὲ ἄρα χάριτες εἰσιν, ὡς ἀληθῶς, μέγαρα κέρδη καὶ ἀθάνατα ἀθανάτω καὶ θεοειδί πράγματι χορηγοῦσαι, τῇ ψυχῇ, καὶ τὸν ἄστυλον αὐτῇ καὶ οὐράνιον ἐμπορευόμενα πλοῦτον, ὧν ἡ τιμιωτάτη καὶ τῶν ἄλλων πρωτεύουσα χάρις ἡ πρὸς τὸ θεῖόν ἐστιν ἀπλανής καὶ σωτήριος χειρουργία. Ἦν πρώτη καὶ μόνη χαρίζεται τῆς καθαρῆς καὶ ἀμωμῆτος πίστεως ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν, ἡ μίθσις καὶ μυσταγωγία.

β΄. Αὐτῇ γὰρ τῆς πολυμόρφου πλάνης τὸν ἄνθρωπον (8)... τῷ κάλλει τῆς λατρείας καθαρῶς ἐνατενίζειν παρέχεται· δι' ἧς εἰς τὴν ὑπὲρ νοῦν οὐσίαν καὶ πάντων ἀτίαν καὶ δημιουργὸν ἀναγόμενοι, τὴν ἐνοεοδῆ καὶ ὑπέρθρον τῆς Τριάδος θεότητα καὶ ὅσον ἐστὶν ἀνθρώπων δυνατόν, ἐνοπτρίζομεθα. Τῆς τηλικαύτης τοίνυν χάριτος καὶ δωρεᾶς τὴν ἐμφρονίαν σου

NOTÆ.

C Christianus patricius item creatur, ad annum Domini 777. Præsens autem princeps, nomine Michaelis, ab origine prima, inter suos, vel in patria, *Bogaris* non *Michael* dicebatur: verum conversus ad fidem Cristianam, et baptismo illustratus, qui fuit in paganismo *Bogaris*, ab episcopo baptizante, qui ab eum missus fuerat Constantinopoli baptizandum, de nomine mittentis imperatoris, Michaelis tertii, seu Porphyrogenitæ, Michael et ipse dicebatur: hanc historiam Baronius fusiis exsequitur, ad annum 845, e Joanne Curopalata. MONTACUT.

(7) *Βουλγαρίας.* Erant Bulgari, aut Bulgæ, gens barbara, effera, pagana. Aquilonaris, quæ postrema pene omnium ab Aquilone, unde omne malum in Romanum imperium inundavit, post alias e Scythia prolivies, irruerunt, et Romanum imperium, a Constantino divisum, in partes dissectum, præsiidiis destitutum, in ruinam dederunt, quos primus Constantinus Copronymus bello vicit; sed non ita pessumdedit, quin resumptis viribus postea Nicephorum imperatorem profligatum occiderent, et caput ejus abscissum ludibrio exponerent. Cum primum irrumperent, Dardaniam occupabant: sed deinceps Macedoniæ et Illyrioi partes possederunt. De illis, ad religionem nostram conversis, deinde certatum est inter Romanam et Constantinopolitanam sedem, cujus subessent jurisdictioni. De quo certamine Photius alicubi in epistolis: qui vehementius ea de re contendebat; unde imprimis odio atque invidia apud Romanos laborabat. Bulgari dicebantur, a Bolga, sive Volga flumine ingenti, etiam hodie notissimo; cujus erant accolæ cum irrumperent in imperium. MONTACUT.

(8) Hiatus erat et defectus in nostro codice post ἀνθρωπον: fortassis supplenda lacuna ad hunc modum, ἐλευθερώσασα, καὶ πᾶσαν ἐκείνης ἀγλῆν ἀποσκεδάσασα, δυνάμιν αὐτῷ τῷ κάλλει, εἰς.

ψυχὴν εὐρηκότας ἀξίαν (ἐρῶν γὰρ σε ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πεπεισμεθα), τῷ φιλουμένῳ δώρῳ καὶ μεγαλοπρεπεῖ δεξιούμεθα. Ἐν ᾧ, τῆς ἀχράντου καὶ καθαρᾶς ἡμῶν πίστεως τὸ ἱερὸν καὶ θεόσοφον ἐντάξιντες μᾶθημα, τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπὶ συνόδους, οἴοντι χάρακας τινὰς καὶ περιθόλους οὐσίας τοῦ θείου τούτου καὶ ὀρθοδόξου μαθήματος, σαρφεῖ τε καὶ συντόμῳ λόγῳ συμπαρατιθέμεθα· οὐδ' ὅσα βίον ἰθύνει, καὶ μαρτυρεῖ τῆς πίστεως τὴν ὀρθότητα, παντελῶς ἀποσιγήσαντες. Ὡσπερ γὰρ τὸ πάντα, καταρχὰς πειρᾶσθαι λέγειν, ἀπειρόκαλον· οὕτω καὶ τὸ μὴδὲν εἰπεῖν, ἀφιλόκαλον.

brevi oratione, una cognoscendas, adjunximus. Nec interea, quæ ad vitam recte instituendam pertinent, fideique recludendi testimonium perhibent, prorsus silentio præteribimus. Certe sicut omnia sigillatim ab initio velle dicere, inepium est; ita nihil omnino dicere, turpe et inhonestum est.

γ'. Δεῖ δὲ τὰς ἀρετὰς τῇ πίστει παραπεπηγένηαι, καὶ δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι (9). Καὶ γὰρ δογμάτων μὲν εὐθύτης πολιτείας προβάλλεται κοσμιότητι, πράξεων δὲ καθαρότης τῆς πίστεως ἀπαγγέλλει θεϊότητα· ὧν ἕκαστερον χωρὶς τοῦ ἑτέρου βῆρον εἶωθεν ὑποβρεῖν καὶ παρασύρεσθαι, μὴ ἀνεχόμενον καταμόνας ψυχῆς ἀνθρώπων ἐγκατοικίζεσθαι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων καὶ ὑστερον. Νῦν δέ σοι τὸ ἱερὸν καὶ θεόχρηστον τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας ἀνατιθέμεθα μᾶθημα.

δ'. Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸν δι' ἡμᾶς τοῦς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν· καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Μοντείου Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα. καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθιζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς· καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον καὶ ζωοποιόν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, Ὁμολογῶ ἐν βᾶπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

ε'. Οὕτω τοιγαροῦν φρονῶν καὶ πιστεύων, κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὧ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐμῶν

accedentem divinitatem, quatenus illam homines, assequi poterimus, tanquam in speculo contuemur. Istiusmodi ergo gratia atque dono dignum et capacem prudentem tuum animam agnoscentes (virtutem te siquidem ac pietatem amare persuasum habemus) munis ad te tibi gratum futurum, in se magnificentum, afferimus. Cui quidem fidei nostræ incontaminatæ et defæcatæ, et divinam et a Deo edoctam inserentes disciplinam, sacris septem universalibus synodis, non aliter quam vallo quodam et sepimento, doctrinam hanc cœlestem et orthodoxam, communitivimus, quas perspicua et

3. Oportet autem virtutes et bona opera a fide non divelli, sed utrinque virum bonum perfici et consummari: fides enim recta mores producit honestos; et operum puritas fidem esse divinam plane probat: istorum vero alterum sine altero facile diffuere solet et aliorum rapi: neque enim posunt sejuncta et divulsa in animis hominum sedem figere. Sed de istis videbimus in sequentibus. In præsentī sacram et divino oraculo fusam sacrosanctæ nostræ religionis doctrinam repræsentamus.

4. Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, cœli et terræ Creatorem, necnon visibilium omnium ac invisibilium: Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, ex Patre natum ante omnia sæcula; lumen de lumine, Deum verum de Deo vero; genitum, non factum; Patri consubstantialē, per quem omnia facta sunt: qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de cœlis; incarnatus ex Spiritu sancto et Maria Virgine; et homo factus est, crucifixusque pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus; et resurrexit tertia die secundum Scripturas; et ascendit in cœlos; et sedet, a dextris Patris: et iterum venturus est cum gloria, judicaturus vivos atque mortuos; cujus regni non erit finis: Et in Spiritum sanctum Dominum et auctorem vitæ qui procedit a Patre; qui cum Patre ac Filio adoratur et glorificatur; qui locutus est per prophetas: In unam catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma, in remissionem peccatorum. Exspecto resurrectionem mortuorum, et vitam venturi sæculi. Amen.

5. Ad hunc ergo modum sentiens ac credens ut secundum traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ, o laborum meorum eximium orna-

NOTÆ.

(9) Δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι. Ignatius in illa ad Ephes. Ἀρχὴ ζωῆς, πιστικὸν τέλος δὲ, ἀγάπη· τὰ δὲ δύο, ἐν ἐνόητῃ: γενόμενα Θεοῦ ἀνθρώπων ἀποτελεῖ· τὰ δὲ ἄλλα πάντα εἰς καλοκαγαθίαν ἀκόλουθά ἐστιν· οὐδεὶς πιστὸν ἐπαγγελλόμενος ὀφείλει ἁμαρτάνειν, οὐδὲ ἀγάπην κεκτημένος μισεῖν τὸν ἀδελφόν. Ubi τέλος non est tam finis

utvertunt interpretes, quam τελείωσις perfectio. Idem beatus martyr iterum ait: Οἱ ἐπαγγελλόμενοι Χριστοῦ εἶναι, οὐκ ἐξ ὧν λέγουσι μόνον, ἀλλὰ ἐξ ὧν πράττουσι γνωρίζονται· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. Ἀμεινόν ἐστι σιωπῆν καὶ εἶναι, ἢ λαλεῖν καὶ μὴ εἶναι.

mentum, sacras et œcumenicas septem synodos, A partim tanquam pietatis magistras, partim ut propugnatrices, suscipe et amplectere : Per illas etenim et illarum ope omnis innovatio, hæresis omnis repellitur ; et quod orthodoxum est, puro et ab antiquis tradido intellectu conservatur, atque in piorum mentibus, dubitatione exclusa, collocatur. Harum ego synodorum narrationem aggredior instituire ; locum simul, numerum, multitudinem, præsidēs porro singularum, una cum actionibus, quo res melius intelligantur, descripturus.

6. Prima ideo synodus universalis apud Nicæam Bithyniæ civitatem coacta fuit. Convenerant eo trecenti decem et octo Dei sacerdotes : de veritate iudicium latum. Erant istius cætus principes, Alexander Constantinopolitanum archiepiscopalem thronum sortitus administrandum (erat ille vir profunda quidem canitie, et consimili prudentia, venerabilis ; plurimam porro possidens apud Deum fiduciam, propter vitæ splendorem, anima sanctimoniam, et accuratam fidei professionem) : sed et insuper Silvester atque Julius insignes illi celeberrimique Romanæ Ecclesiæ præsules, neuter tamen eorum personaliter præsens, aderant : sed uterque sua vice, sui pontificatus tempore, Vitum et Vincentium, communi illi consessui adesse iusserunt, homines virtute præditos, quique ad presbyteratus dignitatem ascenderant : cum quibus et Cordubæ episcopus (Hosius) sociabatur ; qui per Paganorum persecutiones nomen sibi veraciter impositum declaraverat : Hosius enim (i. e. sanctus) nominatus puram et sanctam professionem a cultu idololatrico conservarat.

7. Aderat etiam et Alexandriæ episcopus Alexander, vir rebus sancte et præclare gestis exitimius. Adduxit ille secum colluctatorem et Athanasium, qui tunc diaconorum primicerius erat, post paulo

ε ἴσ... νους.

VARIÆ LECTIONES.

NOTÆ.

(10) Ὡ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐμῶν πόρων. Simile est illud, et plane genuinum, in fine παραινέσεως istius ὡ τῶν ἐμῶν πνευματικῶν ὠδίων εὐγένεος καὶ γνήσιον γέννημα. Quasi Photio prædicante Bogaris ille Bulgarorum princeps ad fidem conversus fuisset. Quod non ita, sed illo fortassis procurante modum conversionis. Refert enim Joannes Curopalates apud Baronium (nam penes me liber non est), hoc modo : *Principis soror captiva Constantinopolin adducta, fit Christiana ; et postea domum reversa, fratri Christianorum mysterium commendat, et fidei semen in ejus cor spargit.* Cumque deinceps Bulgari ob ingenti fame premerentur, ad Deum Christianorum per preces princeps confugit, idque genti sibi subditæ, ut facerent, imperat. Impetrato auxilio, fit Christianus, et per episcopum, ob id missum, baptizatur. Quod cum Photii auspiciis, et per ejus auctoritatem fieret, utpote quod esset P. C., illum ita vocat, tum γέννημα, tum ἄγαλμα, tum θρέμμα suum.

(11) Legendum, ὡκτώ καὶ δέκα καὶ τριακόσιοι. Tot enim, quod notissimum est, episcopi convenerant in concilio Nicæno.

(12) Καὶ δὲ καὶ Σίλβεστρος τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Vult concilium Nicænum sub Silvestro et

πόνων (10), τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπτὰ συνόδους, τὰς μὲν ὡς διδασκάλους, τὰς δὲ ὡς προμάχους τῆς εὐσεβείας ἀποδέχου καὶ περιέπε. Δι' αὐτῶν γὰρ πᾶσα καινοτομία καὶ ἀῤρεσις ἀπελαύνεται · τὸ δὲ τῆς ὀρθοδοξίας ἀκέραιον καὶ ἀρχαιοπαράδοτον φρόνημα ταῖς εὐσεβοῦντων ψυχαῖς εἰς ἀδίστακτον σεβασμιότητα καθιδρύεται, Ὡν ἀπάρχομα : τὴν ἀφήγησιν, καὶ τόπον, καὶ ἀριθμὸν τοῦ πληθους, καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς ἐκάστης, χάριν εὐμαθίας, ταῖς οἰκείαις συνυποτιπούμενος ε πράξεσιν.

ς. Ἦ τοίνυν πρώτη καὶ οἰκουμενικὴ ἀγία σύνοδος, ἐν τῇ κατὰ Βιθυνίαν Νικαίᾳ συνεκροτήθη · ἑκτῶ καὶ δέκα δὲ τριακόσιοι (11), θεῶν ἀρχιερέων ἡμίγυρις, τὴν τῆς ἀληθείας κρίσιν ἐνεχειρίζοντο. Ὡν ἦσαν προέχοντες, Ἀλέξανδρός τε, ὁ τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιερατικὸν θρόνον λαχὼν διευθύνειν · ἀνὴρ βαθεῖα μὲν πολιτῆ, παραπλησίῳ δὲ φρονήματι, σεμνολύμενος, βίου δὲ λαμπρότητι καὶ οὐσιότητι γωμῆς καὶ πίστεως ἀκριβεῖα τὴν εἰς τὸ θεῖον παρρησίαν πολλὴν οἰκειούμενος · καὶ δὲ καὶ Σίλβεστρος, καὶ Ἰούλιος, τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας (12) ἐπίσημοί τε καὶ διαβόητοι πρόεδροι · αὐτῶν μὲν οὐδέτερος παραγεγονώς. Βίτωννα δὲ καὶ Βικέντιον, ἐκάτερος ἀνθ' ἑαυτοῦ, κατὰ τὸν οἰκεῖον τῆς ἀρχιερατείας χρόνον, τῇ κοινῇ παρεῖναι συνελεύσει προβαλλόμενοι, ἀνθρώπους ἀρετῆν τιμῶντας, καὶ εἰς τὸ τοῦ πρεσβυτερίου ἀξίωμα παραγγέλλοντας. Οἱς καὶ ἡ Κορδούβης Ἐπίσκοπος συνετέτακτο · ὅς κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς διωγμοὺς τὴν κλησιν ἐπαληθεύουσαν ἔδειξεν. Ὅστις γὰρ ὀνομαζόμενος ἀθέβηλον αὐτοῦ τὴν ὁμολογίαν τῆς εἰδωλικῆς λατρείας διετήρησεν.

ς. Ὁ μέντοι Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος, αὐτός τε παρῆν ἱεροῖς ἐν διαπρέπων καθορθώμασιν · ἤγε δὲ συναγωνιστῆν ἑαυτῷ καὶ Ἀθανάσιον, ὅς τότε μὲν τοῦ τάγματος τῶν διακόνων ἠγεῖτο · μετ' οὐ πολὺ δὲ,

Julio celebratum : quod est falsissimum. Julius enim successit Silvestro : at Silvester concilio supervixit plures annos. Verum non Photius solus hunc errorem erravit, sed et auctor Synopsis synodorum per Hæschelium editus. Et illum errorem altero insigniori auget, qui decimo Constantini anno affirmat concilium celebratum. Hæc enim ait : Καὶ ἡ μὲν πρώτη σύνοδος γέγονεν ἐν Νικαίᾳ τῷ δεκάτῳ ἔτει τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη λη'. Quod utrumque falsum est, ὑπῆρχον δὲ πατέρες τ'. ι'. η'. Synodo principem locum obtinuisse ibi dicuntur Silvester Romanus, Alexander Constantinopolitanus, Alexander Alexandriæ, Eustathius Antiochiæ, et Macarius Hierosolymitanus, episcopi : Sozomen, lib. 1, cap. 16, Julium suggerit. Quod et ipsum falsum est. Ibidem, Βίτωννα καὶ Βικέντιον. Vult Vitum et Vincentium : sed Græci facile errare solent in nominibus Latinis. Apud Sozom. legimus, Ἰούλιος δὲ ὁ Ῥωμαίων ἐπίσκοπος, διὰ γῆρας ἀπελιμπάνετο, παρῆσαν δὲ ἀντ' αὐτοῦ Βιτωτῶ Βικέντιος, τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας πρεσβύτεροι. Inepta lectio est Βιτωτῶ ; legendum Βίτωννα.

καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου κατέστη διάδοχος. Νεὶ δὲ καὶ ὁ κλεινὸς Εὐστάθιος συμπάρῃν, τῆς Ἀντιοχείων ἐκκλησίας τὸ ἐγκαλλώπισμα, πίσεως μὲν ἐναστράπτων καθαρότητι, λόγων δὲ καὶ νοημάτων σωφροσύνη θαυμαζόμενος. Μεθ' ὧν καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Μακάριος, πολλαῖς ἰδέαις ἀρετῶν ἐνευθουούμενος· ἄλλοι τε πλείστοι ἀποστολικοῖς χαρίσμασι καὶ μαρτυρικοῖς παθήμασι διαλάμποντες. Ὡν Παφνούτιος, καὶ Σπυριδίων, Ἰάκωβός τε, καὶ Μάξιμος, ἀγαθοῦ καὶ θαυμασίου συστήματος ἀγαθοὶ καὶ θαυμάσιοι πρωτοστάται ἐγνωρίζοντο, Ἐφ' οἷς ἄπασιν, καὶ ὁ μέγας καὶ ἀξιάστος Κωνσταντῖνος, τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἰθύνων τὰ σκήπτρα, διέπρεπε, τὴν τε σύνοδον ἀθροίζων, καὶ λαμπροτέραν τῇ παραφυσίᾳ ἀπεργαζόμενος.

eminebat. Ille autem et synodum illam convocarat,

ἢ. Ἄλλ' ἐκ τοσούτων μὲν καὶ τοιούτων ἡ ἱερὸς ἐκείνος συνίστατο σύλλογος. Ἄρειόν τινα νεωτεροποιὸν δυσσεβείας δίκας εἰς πραττόμενος, καὶ τὸ ἀποστολικὸν καὶ θεῖον κρατύνοντες κήρυγμα. Ἦν δ' οὗτος ὁ δειλαῖος ἔλκων μὲν τὸ γένος ἐκ τῆς Ἀλεξάνδρου, εἰς κληρὸν δὲ καταλεγείς τῆς ἐκείσε Ἐκκλησίας, καὶ εἰς πρεσβυτέρου βαθμὸν ἀνελθὼν, πρότερον μὲν κατὰ τοῦ ἰδίου ποιμένος ὑπερήφανον ἀνέλαθε φρόνημα, ἐκεῖθεν δὲ κατὰ τοῦ κοινού ποιμένος καὶ Δεσπότης παρέτεινε τὴν ἀπόνοιαν· τὸν γὰρ Ἰῶν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ (ὡς τῆς τολμηρᾶς ἐκείνης καὶ γλώττης καὶ διανοίας!) εἰς κτίσμα καὶ ποίημα κατεβίβαζεν, οὐδὲ τοῦτο συνιδεῖν ἐθέλων, κοινὸν ὑπάρχον πᾶσι καὶ αὐτοδίδακτον ὁμολόγημα, ὡς ἅπας Ἰῶς τῆς αὐτῆς ἐστὶ τῷ γεγεννηκότι οὐσίας καὶ φύσεως· καὶ ὁ τὸν Ἰῶν τάττων ἐν κτίσμασι, καὶ τὸν Πατέρα κτίσμα προσηγόρευσε· ὡσπερ ὁ τὸν Πατέρα δημιουργικῆς οὐσίας καὶ ἀδίου φύσεως εἰδὼς, τῆς αὐτῆς εἶναι καὶ τὸν Ἰῶν συνανομολογήσειν. Ποῦ δ' ἂν εἴη τὸ γνήσιον τῆς υἰότητος, ἄλλης μὲν οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ἑτέρας δὲ τοῦ Ἰῶυ χρηματίζοντος; Πῶς δ' οὐ τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης ἀνακῦψει τὸ πολύθεον, εἰς ἐλάττω καὶ μείζω οὐσίαν τενομένης τῆς θεότητος, καὶ τῆς μὲν εἰς πρῶτον καὶ δημιουργὸν καὶ πρεσβύτερον Θεὸν ἀφοριζομένης, τῆς δὲ εἰς δεῦτερον Θεὸν διακρινομένης καὶ ὑπουργὸν καὶ νεώτερον; ταῦτα γὰρ τῆς τοῦ Ἀρείου πονηρᾶς σκορᾶς τὰ γεννήματα. Ἄλλὰ τοῦτον μὲν, ὡς χεῖλη βλάσφημα κατὰ τοῦ πεποιηκότος ὀπλισάμενος, τῆς ἱερωσύνης ὁ ἱερὸς ἀπεγύμνωσεν ὄμιλος· τὴν δὲ δυσσεβεστάτην καὶ θεομάχον αὐτοῦ αἴρεσιν τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλεν· ὁμοούσιον δὲ, καὶ ὁμοφυῆ, καὶ συναίδιον τὸν Ἰῶν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ τῷ γεγεννηκότι Πατρὶ, καὶ τῆς αὐτῆς ἐξουσίας καὶ κυριότητος, ὡς οἱ θεοὶ χρησμοὶ, καὶ τῶν εὐσεβούντων τὰ κοινὰ δόγματα, ἱερολογήσαντες διετράνωσαν· καλῶς εἰδότες, ὅτι ὡσπερ τὸ εἰς ἓν συγκλείειν πρόσωπον τὴν τριαδικὴν μοναρχίαν καὶ κυριότητα Ἰουδαϊκὸν ἐστὶ καὶ μισόχριστον, οὕτω καὶ τὸ κατατέμνειν εἰς ἀνίσους φύσεις καὶ ἀνομοίους οὐσίας τὴν ὑπερούσιον καὶ ὑπερφυῆ καὶ ἐνείαν θεότητα Ἑλληνικὸν ὑπάρχει καὶ πολύθεον. Ἄλλ' ἐν τούτοις μὲν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη πρώτη Σύνοδος.

A autem in archiepiscopali throno successor. Una quoque aderat et illustris ille Eustathius, decus Antiochenæ Ecclesiæ singulare, qui propter fidei puritatem celebris habebatur, propter orationis et iudicii castitatem erat omnibus admirationi. Cum illis aderat et Macarius Hierosolymitanus multis virtutum generibus recte conformatus. Sed et alii ab istis multi, donis apostolicis et martyrum passionibus conspicui : inter quos censebantur Paphnutius, et Spyridion, Jacobus, et Maximus, qui præstantis illius et admirandi conventus præclari quidam et admirandi ductores et principes agnoscebantur. Cum istis porro omnibus magnus ille et merito dignus admiratione Constantinus, qui tum Romani imperii scepra moderabatur, præsens

et sua ipsius præsentia, ut honoratior esset, effecit.

B 8. E tot igitur et tam egregiis viris sacra illa synodus cum constaret, ab Ario quodam rebus innovandis dedito pœnas hæreticæ pravitatis exigebat; apostolicam ac divinam tum retinendo tum confirmando doctrinam. Erat autem miser ille maledictus Arius Alexandrinus ortu : qui cum in clerum illius Ecclesiæ fuisset cooptatus, et ad presbyteri gradum ascendisset, primum insolentius se contra proprium suum pastorem efferebat; ut ita deinceps fastum suum et insaniam ad communem pastorem et Dominum porro protenderet : Filium namque ac Verbum Dei (o audacissimam tum linguam tum etiam mentem!) ad creaturarum usque et rerum productarum statum et conditionem dejiciebat. Ac ne illud quidem, quod tamen omnes per se intelligunt et communiter in confesso ponunt, volebat videre, quod nimirum quilibet filius ejusdem sit essentiæ ac naturæ cum suo genitore; et quod is qui filium inter creaturas collocat, patrem eo ipso quoque, et quidem prius, creaturam statuatur : uti et is qui Patrem essentia Creatoris præditum esse intelligit, et natura æterna, una simul et eadem opera et Filium ejusdem naturæ ac essentiæ esse constitetur. Ubi autem erit filialitatis (ut sic loquar) veritas, si unius essentiæ existat pater, alterius autem dicatur esse filius. Imo autem, quomodo non paganici erroris illa deorum multiplicitas sese exseret, si in substantiam majorem et minorem Divinitas diacindatur : atque illa ipsa quoque in primum, creatorem, et seniore Deum dispertiat; necnon in secundum, in substitutum et juniorem Deum discerpatur? Hæc sunt enim impii illius Ariani seminis genimina. Hominem autem istum, utpote contra Creatorem suum labia blasphemia armantem sua, sanctus ille cœtus privavit sacerdotio : impiam porro et Deo bellum inferentem hæresim anathemati subjecit. Ejusdem autem substantiæ existere, naturæ ejusdem velut cœternum, Filium atque Verbum Dei, suo genitori, pari præditum potestate, Domino exæquatum, quod divina statuunt oracula, et secundum ea recte omnium sentientium sententiæ, quas in unum collegerant, verum esse perspicue satis declarabant. Illud enim optime cognoscebant,

quod quemadmodum Judaicum et Christi odium præ se fert, monarchiam et dominatum Trinitatis in unicam personam conclusam retinere, ita quoque et in naturas inæquales ac substantias dissimilares omnem substantiam excedentem, omnem naturam exsuperantem unam, unicam, et unientem Deitatem dividere, paganorum proprium est multitudinem deorum subintroducendum. Atque in istis illa sancta universalis prima synodus versabatur,

9. Secunda porro sancta œcumenica synodus **A** θ'. Ἡ δὲ ἀγία καὶ οἰκουμένη δευτέρα σύνοδος τῶν μὲν ἱερῶν φροντισμάτων τὴν βασιλίδα πόλιν ἱερὸν ἐδείκνυ φροντιστήριον (13)· εἰς πενήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν ἄνδρας ἱεροῦς συνηγείρετο ἐξάρχους ἔχουσα Τιμόθειον τε ἡ τὸν Ἀλεξανδρείας, καὶ τὸν ἀξιοθαύμαστον τῆς Ἀντιοχείας Μελέτιον. Κύριλλον τε τῶν Ἱεροσολύμων, τοὺς ἱεραρχικοὺς θρόνους ἰθύνοντας· καὶ δὴ καὶ Νεκτάριον, ὃς ἄρτι τῆς τῶν κατηχουμένων ἀγέλης ἀφορισθεὶς, καὶ τῷ θεῷ λουτρῷ τὸν τοῦ βίου ῥύπον ἀποπλυνάμενος, καθαρὸς ἦδη, τὸ καθαρώτατον τῆς ἱεραρχίας ἀξίωμα περιβάλλεται, ψήφῳ μὲν κοινῇ τῆς συνόδου, χειροθεσίῳ δὲ τῶν προκρίτων· καὶ ἅμα τε τῆς βασιλευούσης ἐπίσκοπος, καὶ τῆς συνόδου ἐχρημάτιζεν ἐξάρχος. Μεθ' ὧν Γρηγόριος, ὃς τε τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Νύσσης **B** ἐπίσκοπος, καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐξ ἔργων ἐπώνυμος. Οἷς, οὐ πολλὸς χρόνος καὶ Δάμασος, ὁ τῆς Ῥώμης, τὰ αὐτὰ κρατύνων, ἐγνωρίζετο, σύμφωνος τοῖς προλαβοῦσι καθιστάμενος.

10. Sacratissimus porro chorus iste Macedonium quemdam, qui sedem quondam Constantinopolitanam arreptam invaserat, juste censuit pœnas dare debuisset, eo quod in sanctissimum Spiritum vitæ fontem blasphemus exstiterat. Sicut enim Arius contra Filium, ita et iste contra Spiritum sanctum armis instructus prodierat in aciem: cujus dominium supremum et principatum excellentem ad servilem et subjectitiam redigat conditionem. Quanquam facile poterat, si in id intendere voluisset, infelix et improbus iste animadvertere, quod ut illi qui Filium compingunt in ordinem creaturarum, contumelia nihilominus afficiunt Patrem, ita et qui sacrosanctum ejus Spiritum annuerant creaturis, simili prorsus et æquali modo blasphemii in eundem sunt. Nam si Spiritus creatura est, certe et ille creatura fuerit, cujus spiritus est. Quod si istius impietatis excessum aures nostræ ferre nequeant, unde factum ut miser ille non intellexerit, omni modo illud declinandum sibi esse unde

C fovens, confirmaret.

ι'. Οὗτος δὴ οὖν ὁ ἱεροφάντης χορὸς Μακεδονίῳν τινα, τὸν Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἄρπαγμα πάλαι ποιησάμενος, ὅτι τὸ πανάγιον καὶ ζωαρχικὸν ἔδυσφήμε· ἰνεῦμα, εὐθύνας ἐδικαίου δοῦναι. Ὡς γὰρ Ἄρειος κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, οὕτω καὶ αὐτὸς κατὰ τοῦ παναγίου παραταττόμενος Πνεύματος, εἰς δούλους καὶ ὑπηρέτας τὴν δεσποτικὴν καὶ ὑπερκειμένην αὐτοῦ συνέταττε κυριότητα. Καὶ τοι ῥῆθον ἦν, εἴπερ ἐβούλετο, τῷ ἀθλίῳ συνορᾶν, ὅτι, καθάπερ οἱ τὸν Ἰὸν εἰς κτίσμα τάττεντες, τὴν ὕβριν οὐδὲν ἤττον προσάπτουσι τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ οἱ τὸ πανάγιον αὐτοῦ Πνεῦμα τοῖς ποιήμασιν ἐναριθμοῦντες, τὴν ἴσῃν καὶ ὁμοίαν βλασφημίαν ἀφιᾶσι κατ' αὐτοῦ. Εἰ γὰρ τὸ Πνεῦμα, κτίσμα, κάκεινος οὐ τὸ Πνεῦμα, μετὰ τῶν κτισμάτων. Εἰ δὲ καὶ ἀνοαῖς ἀφόρητος ἡ τῆς ἀθεότητος ταύτης ὑπερβολή, πῶς οὐ συνῆκεν ὁ ταλαίπωρος ἐκεῖνο φεύγειν, δι' οὐ πρὸς τούτους ἀνάγκη πεσεῖν τοὺς θεομάχους λογισμοὺς; Ἀθετεῖς τὸ Πνεῦμα εἶναι Θεόν; (14) πῶς ἐρευνᾷ τὰ βᾶθη τοῦ Θεοῦ, κρύφιον ἀπ' αὐτοῦ; πῶς ἐστιν ἄλλος παρὰ

VARIE LECTIONES.

ἡ ἴσ. Τιμόθειον τότε. ἰ ἴσ. ἐβλασφήμει. ἰ ἴσ. ἀγνίζει.

NOTÆ.

(13) Φροντιστήριον. Vult, quod verum est, secundam synodum universalem Constantinopolitanam in urbe illa regia convenisse. In qua synodo, ut Synopsis habet, ἤγούντο Δάμασος Ῥώμης, Νεκτάριος Κωνσταντινουπόλεως, Κύριλλος Ἱεροσολύμων, etc. Quos Ἐξάρχους vocat Photius. Sed Damasus non adfuit, ne quidem per legatos; nec Timotheus, nisi continuata synodo, turbo et flabellum illius tempestatis, qua dejectus throno Gregorius Nazianzenus, qui hic, θεολογίας ἐξ ἔργων ἐπώνυμος, dicitur. Nazianzeni causam ita breviter et vere expedit Synopsis. *Gregorius Theologus obtinens throno* **D** num Constantinopolitanum, qui cum in illa sancta synodo divisio oriebatur, sponte sua in synodo throno renuntiavit. et habita oratione, qua cum fidem profiteretur, tum abiturum pararet, in præsentia Patrum illorum centum et decem excessit synodo, et migravit, Nazianzum. In cujus locum impii illi, qui amotionis causa exstiterant, Nectarium laicum, illum cujus meminit Photius, contra canones intruserunt.

(14) Lego et distingo, πῶς ἐρευνᾷ τὰ βᾶθη τοῦ Θεοῦ, κρύφιον ἀπ' αὐτοῦ. Nam alludit ad illud Apostoli, I Cor. II, 10

κλητος; πῶς συντάσσεται Πατρὶ καὶ Υἱῷ; Πορευθέντες γὰρ, αὐτὸς φησὶν ὁ Υἱὸς, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰ ἐν τῶν τριῶν κτισμα, ἐν οἷς φωτισθόμεθα, οὐδὲ τὰ λοιπὰ καθαρῶσει τῆς ὑβρεως. Ἄλλ' εἰ κτισμα, πῶς κτίζει; πῶς ἀγιάζει; πῶς ζωοποιεῖ; πῶς διαίρει χαρίσματα; πῶς δὲ Θεός; ἀλλὰ τούτων οὐδὲν ἐκεῖνος ὁ φρενοβλαβῆς ἐπὶ νοῦν βαλλόμενος, τῆς μοναρχικῆς αὐτοῦ καὶ μιᾶς ἀδιαιρέτου θεότητος διασπῆν τὸ Πνεῦμα ἐτόλμα καὶ ἀπεθρασύνετο. Διὸ καὶ τῆς ἀσεβείας ἐπάξια εἴληψε τὰ ἐπιχειρήματα, αὐτὸς τε ἀφαιρέσει τῆς ἱερωσύνης ζῆμιωθεῖς, καὶ πάντες ὅσοι τῆς αὐτοῦ θεομαχίας τὸ ἀνάστον παρεζήλωσαν. Καὶ ὡς ἐκεῖνος τὸ πανάγιον Πνεῦμα τῆς τριαδικῆς μιᾶς θεότητος τε καὶ κυριότητος ἄλλοτριῶν ἐγρυάττετο, οὕτως αὐτὸν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς τῶν πιστῶν μερίδος καὶ συναυλίας οἷα δεῦτερον ἡλλοτριῶσεν Ἄρειον. Τὸ δὲ πανάγιον καὶ ζωαρχικὸν Πνεῦμα, ἃ τε δὴ ὁμοφυῆς καὶ ὁμοούσιον, ἰσοσθενὲς τε καὶ πανταδύναμον, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συμπροσκυνεῖσθαι καὶ συνδοξολογεῖσθαι, κατὰ τὰς πατρικὰς τε καὶ θεολογικὰς φωνὰς, ἀνεκλήρουσαν· ἐκθερίσαντες τέλειον καὶ εἰ τι τῆς Ἄρειανῆς σπορᾶς ζιζάνιον ὑπεφύετο. Τηνικαῦτα δὲ τὰς τῆς βασιλείας ἡγίας ὁ μέγας ὡς ἀληθῶς καὶ μεγάλης εὐφημίας ἄξιος περιεζώνοντο Θεοδοσίος, πρόμαχος καὶ αὐτὸς τῆς εὐσεβείας γνωριζόμενος. Ἄλλ' ἐν τούτοις μὲν καὶ αὕτη ἡ ἁγία σύνοδος.

simul glorificandum, utpote ejusdem existentem cum illis naturæ substantiæque, pari præditum vi, potentia, facultate. Quin et si quod zizaniorum adhuc de semine Arii suppullulaverat, et illud stirpitus evellebant. Imperii porro tunc temporis fræna moderabatur magnus ille et magno laudum præconio celebrandus Theodosius; qui religiosæ pietatis propugnator egregius existebat. Atque ad hunc modum habuit se ista synodus.

α'. Ἡ δὲ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ τρίτη σύνοδος ἐν μὲν τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἐφέσῳ συνεκροτήθη· εἰς διακοσίους δὲ ἐπληθύνετο. Ἐν οἷς ἡγεμόνες ἐγνωρίζοντο, Κύριλλός τε ὁ ἐν πατρίσι περιώνυμος, ὃς δι' ἀρετῆν καὶ σοφίαν πλοῦτον τῆς Ἀλεξάνδρου μεγαλοπόλεως ἰθύνων τὸν θρόνον, καὶ τοῦ Ῥώμης Κελεστίνου τὴν καθέδραν ἀνεπλήρου καὶ τὸ πρόσωπον. Μεθ' ὧν καὶ Μέμων, ὁ τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας ἐμπεπιστευμένος τοὺς ὀλακας· καὶ δὴ καὶ ὁ τῶν Ἱεροσολύμων, Ἰουβενάλιος. Οἵτινες σὺν παντὶ τῷ τῆς συνόδου πληρώματι, τὸν δυσσεβῆ Νεστόριον, ὡν ἡσέθει, δίκας εἰσεπράττοντο. Ὅς ἐκ τῆς Ἀντιόχου, τῆς πρὸς τῷ Ὀροντῇ, ὀρμώμενος, τὸν Κωνσταντινουπόλεως θρόνον οὐκ εὐαγῶς ἐγχεχερίστο (15). Ἄλλ' ὄγε ταλαίπωρος οὗτος, ἐκ τῶν (16) Διοδώρου καὶ

² Matth. xxviii, 18-20.

A fieri omnino debuit ut in istiusmodi impias et cum Deo pugnantibus opinionibus recideret? Concedere non vis Spiritum esse Deum? at quomodo profunda Dei scrutatur, ab ipso abstrusa? quomodo erit alius Paracletus? unde factum ut cum Patre et Filio componatur? *Euntes enim, ait ipsemet Filius, in mundum universum, docete omnes nationes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*². Quod si autem e tribus istis, in quorum nominibus baptizati illuminamur, unus erit creatura, certe quidem nec cæteri ab injuria hac et contumelia immunes fuerint. Quod si creatura sit, quomodo quidquam creat? quomodo sanctificat, vel vivificat? quomodo distribuit charismata? quomodo Deus? Nihil autem istorum delirus ille apud animam suam reputans cogitabat; sed ausus est homo importunus, insolenter a monarchica unica, indivisa Deitate dividere Spiritum. Quocirca dignam suam molitione impia mercedem recepit. Nam et sacerdotio privatus multabatur; et una cum eo quocumque incorrigibiles eandem hæresim in Deum blasphemis sectabantur. Et quemadmodum ille sanctum Spiritum alienum a Triuna Deitate et Dominatione jactitabat, ita illum sancta et universalis synodus, tanquam alterum Arium, a sacerdotio et fidelium sodalitate ac portione declaravit alienum. Sanctissimum porro et vitæ Auctorem principalem Spiritum, juxta Patrum et theologorum sententias, publico præconio demonstravit, una cum Patre ac Filio adorandum et

C monstravit, una cum Patre ac Filio adorandum et simul glorificandum, utpote ejusdem existentem cum illis naturæ substantiæque, pari præditum vi, potentia, facultate. Quin et si quod zizaniorum adhuc de semine Arii suppullulaverat, et illud stirpitus evellebant. Imperii porro tunc temporis fræna moderabatur magnus ille et magno laudum præconio celebrandus Theodosius; qui religiosæ pietatis propugnator egregius existebat. Atque ad hunc modum habuit se ista synodus.

11. Tertia autem sancta et universalis synodus Ephesi in Asia congregabatur, numero ducenario completa. Principes porro ferebantur, Cyrillus ille inter Patres nominatissimus, qui et virtute et prudentia instructissimus magnæ illius Alexandri urbis thronum insidebat: necnon Cælestini Romanæ urbis episcopi obibat et peragebat vices. Aderat et Memnon, qui ad clavum Ephesinæ Ecclesiæ sedebat: Juvenalis quoque Hierosolymorum. Isti, una cum totius synodi consensu cætero, ab impio Nestorio impietatis suæ pœnas reposcebant. Ille autem Antiochia ortus ad Orontem flumen sita, atque inde profectus, solium Constantinopolitanum haud sane legitime conscenderat. Infelix iste homo de lutulentis Diodori et Theodori impietatum scaturiginibus,

NOTÆ.

(15) Οὐκ εὐαγῶς ἐγχεχερίστο. Inauspicato, alioquin perperam haud ascendit episcopatum, sed per canonicam, si quis alius, electionem. *Post excessum Sisinnii, inquit Socrates, lib. vii, cap. 27, visum est imperatori propter homines inanium rerum appetentes, neminem ex ista Ecclesia, licet aliqui Philippum, complures Proclum designatum cuperent, ad episcopatum illum eligere, sed advenam Antiochia arces-*

sere. Deinde hominem accersitum ita describit: Erat illic Nestorius ex Germania oriundus, voce imprimis sonora, lingua disertus, et ob eam causam tanquam ad docendum populum admodum accommodatus. Accersitus igitur, et canonicè electus in thronizatur. Qualis autem ille postea in episcopatu exstiterit, notum est.

(16) Ἐκ τῶν Διοδώρου καὶ Θεοδώρου. Intelligit

ubi potaverat ipse, et mente ebrius esse cœperat, ad perniciem gregis sui, absurdas et abhorrendas quasdam voces multorum auribus ingerebat. Christum etenim, Dei Filium unicum, Deum nostrum verum, qui propter nos et salutem nostram carnis atque sanguinis nostri, similis nobis factus participavit, et in seipsum nostram suscipiens et substituens massam, unus e duobus contrariis conflatus dicebatur : Deus nempe idem atque homo existens, unus Christus, Filius unus, idem desursum e Patre sine matre, qui deorsum erat e matre sine Patre : ipse et non alius, eadem persona, hypostasis una : Hunc scilicet unum Dominum nostrum Jesum Christum infelicisimus ille nihil veritus in duas hypostases dissecare et dividere, alteram merum et purum hominem conflavit in sua propria hypostasi subsistentem, separatim a Verbo assumente, alteram vero divisim Deum assumendo omni corporeo denudatum : veritus fortassis, qua fuit stultitia, ne quid pateretur Deus, dum propter amorem erga homines inexplicabilem suam ipsis subiit creaturam, ut illam refingeret et persanaret. Neque illud animadvertit, quod eo ipso in quo naturam humanam ab hypostasi Verbi separavit, eandem plane insanabilem atque incurabilem prædicaverit ; ipseque adeo suam propriam salutem averteret, eam plane abnegando. Sed et ulterius, quasi ratio ipsi penitus fuisset expectorata a perversis hisce opinionibus suis, pati noluit matrem ejus secundum carnem, sanctissimam nempe Virginem, quæ veraciter quidem a peculiari suo modo Deum Verbum incarnatum pepererat, Deiparam nominari : sed uti Filium privarat deitate, ita parentem ejus a titulo Deiparæ alienam fecit.

12. Quorocumque hunc, prout meritus fuerat per hanc suam insaniam et linguam blasphemam, sacer hic beatorum Patrum confessus omni sacerdotio nudavit, et, una cum ipsius propria et detestanda sententia, sempiterno subiecit anathemati. Dominum vero nostrum Jesum Christum, in una et eadem hypostasi, more veteri et a Patrum traditione accepto, prædicandum et adorandum decrevere : Nec non, prout consequens erat, immaculatam et semper virginem ejus Matrem proprie et vere nominandam et prædicandam Deiparam prodidere. Eo enim ipso quod Deum Verbum, in carne dignatum nasci, peperit, Deiparam nec injuria et dici et coli et par et sanctum est. Atque hisce ita determinatis finem suscepit et ista synodus quo tempore Theodosium

VARLE LECTIONES.

k ἕ. ὡς καί.

NOTÆ.

Mopsuestenum et Tarsensem episcopos, qui et doctissimi et orthodoxi erant, aut habebantur, præcipue Diodorus, et a Basilio, Chrysostomo ac aliis laudantur, nec nisi mortui in suspensionem hæreseos venere, et sequiorum sæculorum calamis punguntur, qui mihi non persuadent fuisse hæreseos labe infectos.

(17) Χριστὸν γὰρ τὸν ἕνα Θεοῦ Υἱόν. Ita legendum. Nam statim ait, τοῦτον δὲ τὸν ἕνα· sed addendum est Θεοῦ, hoc modo, Χριστὸν γὰρ τὸν ἕνα

Θεοδώρου θολερῶν τῆς ἀσεβείας ἐκροφήσας ναμάτων, καὶ εἰς φρενῶν μέθην ἐμπεσῶν, ἀπηχεῖς καὶ ἐκτόπους φωνάς, ἐπὶ λόμῃ τοῦ ποιμνίου, πολλῶν ἀκοαῖς ἐναπηρέεζατο. Χριστὸν γὰρ, τὸν ἕνα Θεοῦ Υἱόν (17), τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν, ὃς δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκὸς, ἡμῖν παρακλησίως, κοινωνήσας καὶ αἵματος, καὶ εἰς ἑαυτὸν τὸ ἡμέτερον ὑποστησάμενος φύραμα, εἰς ἕκ δύο ἐχρημάτισε τῶν ἐναντίων, Θεὸς ὁ αὐτὸς ὑπάρχων καὶ ἄνθρωπος· εἰς Χριστὸς, εἰς Υἱὸς, ὁ αὐτὸς ἄνω ἐκ Πατρὸς ἀμήτωρ, καὶ κάτω ἐκ μητρὸς ἀπάτωρ· ὁ αὐτὸς καὶ οὐκ ἄλλος· ἐν πρόσωπον, μία ὑπόστασις. Τοῦτον δὲ τὸν ἕνα, Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, εἰς δύο τέμνειν καὶ διαίρειν ὑποστάσεις, ὁ τρισάθλιος ἐκείνος οὐ πεφρικῶς, τὸν μὲν ψιλὸν ἄνθρωπον, καὶ χωρὶς τοῦ προσλαβόντος Λόγου, κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν, ἐπλάττε, τὸν δὲ Θεὸν ἀνὰ μέρος, καὶ γυμνὸν τοῦ προσλήμματος· ὡς περ δεδοικῶς ὁ ἀνόητος, μὴ τι Θεὸς πάθοι, τὸ οἰκτεῖον πλάσμα δι' ἄπατον φιλαθρωπίαν, εἰς θεραπείαν, καὶ ἀνάπλασιν ὑποδουόμενος. Οὐδὲ τοῦτο συνιδῶν, ὡς οἷς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τῆς τοῦ Λόγου ἐδίχαζεν ὑποστάσεως, ἀνάτατον αὐτὴν καὶ ἀθερέτευτον ἀνεκέρυττε, καὶ τῆς ἰδίας ἔξαρτος σωτηρίας ἐγίνετο. Ἀλλὰ γὰρ k, τοὺς λογισμοὺς ὅπως ἐκ τούτων διαστραφεῖς, οὐδὲ τὴν αὐτοῦ κατὰ σάρκα μητέρα, τὴν παναγίαν Παρθένον, τὴν κυρίως καὶ ἀληθῶς τὸν Θεὸν Λόγον σεσαρκωμένον τεκοῦσαν, οὐδὲ ταύτην καλεῖν Θεοτόκον ἠέσκετο· ἀλλ' ὡς περ τὸν Υἱὸν ἀπειστέρει τῆς θεότητος, οὕτως ἑλλοτρίου καὶ τὴν γεννησαμένην τῆς Θεοτόκου κλήσεως.

ιβ'. Δι' ὃ τοῦτον, ἀξίως τῆς τηλικαύτης ἀπονοίας καὶ τῆς βλασφημίου γλώσσης, τῶν μακαρίων πατρῶν ὁ σύλλογος πάσης τε ἱερωσύνης ἐγύμνωσε, καὶ σὺν τῇ οἰκείῃ καὶ βδελυρωτάτῃ φρονίματι τῇ αἰώνιῃ παρέπεμψαν ἀναθέματι. Τὸν δὲ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ὑποστάσει πατροπαραδότως καὶ ὁσιοπρεπῶς προσκυνεῖσθαι καὶ κηρύττεσθαι δογματίσαντες, ἀκολούθως καὶ τὴν πανάχραντον αὐτοῦ καὶ ἁειπαρθένον μητέρα κυρίως καὶ ἀληθῶς καλεῖσθαι καὶ ἀνευφημεῖσθαι Θεοτόκον παραδεδώκασιν. Οἷς γὰρ τὸν Θεὸν Λόγον, σαρκὶ γεννηθῆναι καταδείξαντες, τέτοκεν, Θεοτόκος ἐνδίκως δοξολογεῖσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι ἐξωσίωται. Ἀλλ' ἐπὶ τούτοις μὲν καὶ αὕτη τὸ τέλος ἐσχῆκεν, ἥνικα τὸν νέον Θεοδόσιον ἢ Ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ γαλινοῖς

Θεοῦ Υἱόν, *Christum unicum Dei Filium*. Statim respono, ὡς καὶ τοὺς λογισμοὺς. Et mox, τὸν νέον Θεοδόσιον, quem alii μικρὸν vocant, hoc est, *juniorum*, qui regnavit annos 42. In hac synodo, ex emulatione et ambitione, certatum est usque ad anathematismos, inter Cyrillum Alexandrinum, et Joannem Antiochenum, a cujus partibus stabat doctissimus Theodoretus, hoc est inter episcopos Orientales et Ægyptiacos.

ἑώρα ὀφθαλμοῖς τὴν πατρίαν καὶ βασιλεῖον ἀρχὴν **A** juniorem Romana respublica oculis serenis intuebatur, regnum a Patre acceptum suo, tertio jam ordine generis, gubernantem.

ιγ'. Ἡ δὲ ἅγια καὶ οἰκουμένη τετάρτη σύνοδος, τὸν ἐν βασιλεῦσιν εὐσεβέστατον Μαρκιανὸν συμπρόντα καὶ συμπρόντα ἔχουσα, τῶν ἀληθινῶν μὲν δογμάτων ἀκροατήριον (18) ἀνιέρου τὴν Χαλκηδὸνα, πόλιν Βιθυνίας οὖσαν ἐπίσημον. Ἐν τριάκοντα δὲ καὶ ἑξακοσίοις τὸν ἀριθμὸν ἐξετείνετο. Ἦς λογάδες ἔγρημάτιζον Ἀνατόλιός τε ὁ τῆς βασιλίδος πόλεως τοὺς ἱεραρχικοὺς θεσμοὺς ἐγκεχρισμένους (19) ¹ καὶ ὁ Πασχασίνος τε καὶ Λουκίνσιος, ἐπισκοπικῶ διαπρόντες ἀξιωματικῶ, σὺν Βονιφατίῳ πρεσβυτέρῳ, τὸν τότε ἐπέχοντες Λέοντος τοῦ ἀγιωτάτου πάπα Ῥώμης. Οὗ κλέος μέγα, καὶ πολὺς ὁ ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ζῆλος. Μεθ' ὧν Μάξιμος τε ὁ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ **B** ροσολύμων Ἰουθενάλιος. Οἵτινες Εὐτυχῆ τε τὸν δυστυχῆ καὶ τὸν προασπιστὴν αὐτοῦ τὸν ἀλαζόνα Διόσκορον δυσσεβημάτων εἰς πράξεις ἀπήτησαν. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι, τὴν ἐκ διαμέτρου Νεστορίῳ πλάνην οἰκειωσάμενοι, εἰς τὴν ὁμοίαν ἐκείνῳ ἐξέπεσον ἀθλιότητα. Τὸν γὰρ ἕνα Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος γνωρίζόμενον, καὶ ἐν ταύταις ταῖς δυοῖν προσκυνούμενον φύσει, εἰς μίαν φύσιν τολμηρῶς καὶ ἀφρόνως ἀνεκρίνων καὶ συνέχον. Ἐξ ὧν, τῆς τε πατρικῆς οὐσίας ἑτερόφυλον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἑτερόφυλον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἑτεροφυῶ, οὐ συνέσαν οἱ δελταῖοι συμπεραίνοντες. **E** γὰρ μία ἡ τοῦ Χριστοῦ φύσις, ἡ θεία πάντως ἡ ἀνθρωπίνη ἔσται. Ἄλλ' εἰ μὲν μόνῃ θεῖα, ποῦ τὸ ἀνθρώπινον; εἰ δ' ἀνθρωπίνη ^m, πῶς **C** οὐκ ἔξαρνοι τῆς θεότητος; εἰ δ' ἑτερόν τι παρὰ ταῦτα (τοῦτο γὰρ ὑπολείπεται, καὶ πρὸς τοῦτο μᾶλλον αὐτῶν νεύει τὸ φρόνημα), πῶς οὐκ ἑτεροφυῆς αὐτοῖς ὁ Χριστὸς καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ ἡμῶν ἀναπλασθήσεται; οὐ τί ἂν δυσσεβέστερον, ἢ ἀφρονέστερον; ἄνθρωπον γενέσθαι φάσκειν τὸ τοῦ Θεοῦ Λόγον καὶ Θεὸν, ἐπὶ τε φθορᾷ τῆς ἰδίας θεότητος, καὶ ἐπὶ ἀναιρέσει τῆς προσληφθείσης ἀνθρωπότητος; Τοῦτο γὰρ ἔπεται πάντως τοῖς μηδετέρας φύσεως, ἀλλ' ἑτέρας παρὰ ταύτας, τὸν Χριστὸν εἰπεῖν ἐκτολμήσασιν.

Iur, si quis tueri ausus fuerit Christum non alterius ^{ur}, si quis tueri ausus fuerit Christum non alterius ^{ur} **D** 18. Διὸ καὶ τῆς τοσαύτης δυσσεβείας οἱ τῶν χριστομάχων τούτων δογμάτων εἰσηγηταί, ἀξίαν τὴν δίκην δεδωκότες, ἀφῆρέθησάν τε τῆς ἱερωσύνης, καὶ ἀπὸ πάσης τῆς Ἐκκλησίας γηγόνισιν ἀνάθεμα συναπελαθείσης αὐτοῖς καὶ τῆς χριστομάχου αἰρέσεως. Τὸ δὲ ὀρθὸν καὶ ἀπαράτρωτον τῆς ὀρθοδοξίας φρόνημα ἔτι μᾶλλον ταῖς γραφικαῖς τε καὶ πατρικαῖς

13. Sancta et œcumenica quarta synodus religiosissimum principem Marcianum præsentem vidit et conspirantem, quæ veritatis dogmatum auditorium Chalcedonem Bithyniæ urbem celebrem consecravit. Ad sexcentos et triginta numerus pertingebat convenarum. Quorum præcipui dicebantur Anolius, qui in sacerdotale regiæ urbis solum fuerat inunctus: Paschasinus quoque et Lucentius episcopali dignitate fulgentes, una cum presbytero Bonifacio, locum Leonis sanctissimi papæ Romani obtinebant, ejus Leonis ingens gloria et multus pro pietate zelus. Aderant præterea Maximus Antiochiæ, et Juvenalius Hierosolymorum. Isti Eutychen infelicem et insolentissimum illum ipsius protectorem Dioscorum rationes reddere de impietate coegerunt. **E** diametro isti contrarium Nestorio errorem sibi appropriaverant; unde in parem cum illo impietate prouerant. Unicum enim Dominum nostrum Jesum Christum a divina natura agnitum et humana, atque in utraque natura adoratum, summam per audaciam et stultitiam in unam naturam commiscentes, confuderunt. Nec miseri ut erant intelligebant, quod per hanc irritam rationem illum alienigenam, a paterna substantia diversum, necnon differenti ab hominibus natura constantem, definirent. Nam si unica tantummodo sit natura Christi, vel divina prorsus ea fuerit, vel humana. Quod si mere divina sit, ubi tunc humana? quod si tantum humana, fieri non potest quin negetur divina. Quod si quid diversum ab utraque natura fuerit (nam hoc in hac causa unicum iis relinquitur, et eo videntur propendere), quomodo non erit apud ipsos Christus alterius cujusdam et diversæ naturæ cum a suo Patre tum a vobis? quod quid magis impium aut delirum magis fingi potest? asserere nimirum Verbum Dei, Deum, hominem factum in eum finem, ut cum divinitas destrueretur propria, etiam assumpta humanitas in nihilum redigeretur. Hoc enim ita plane consequen-

14. Quocirca dignum sua impietate supplicium subiere, qui dogmatum istorum, per quæ Christo bellum indicitur, auctores fuerant, sacerdotio nempe dejecti, et per omnes Ecclesias anathemati subjecti, cum quibus et ipsa hæresis expellebatur. Recta autem et orthodoxa sententia, nullis vulneribus confossa, majorem in modum testimoniis et e Scriptura

VARIE LECTIONES.

¹ Leg. ἐγκεχειρισμένος. ^m ἴσ. μόνῃ.

NOTÆ.

(18) Ἀκροατήριον. Ita prius vocavit, ob eandem causam, Constantinopolin φροντιστήριον, propter loci nobilitatem, a viris eruditione celebribus celebratam.

(19) Θεσμοὺς ἐγκεχειρισμένους. Annotarat doctissimus D. Lindsell, ὁ μακρῆτης, legendum sibi vi-

deri ἐγκεχειρισμένους, apposite quidem, et magis ex usu linguæ. Sed Photius solet interdum καινοτομεῖν et καινοφωνεῖν. Quocirca codicis scripturam admitto, ut sit ἐγκεχειρισμένος, *inunctus*. Ad finem sectionis forte legendum et distinguendum σαφῶς τε καὶ ἀναντιρρήτως λέγω, etc.

et e Patribus deductis confirmatur, præconiis celeberrima clarescebat. Unum enim Christum, id est, unicam ejus hypostasin, naturam vero duplicem, divinam nempe et humanam, inconfusim et indivisim consideratam, per beatissimos hosce sacerdotes et theologos, in mundum universum et mundi extremos terminos, confessione et prædicatione agnoscendam, clare, perspicue et sine hæsitacione propagabant. Hinc quoque liquet, quod cum claudis gressus confirmarentur, et cæcis cæcitas in efflorescentiam oculorum succresceret, cum mortui ab inferni portis retraherentur, et in vitam denuo transmitterentur, necnon cum et aliæ divinæ virtutes, quas non est facile enumerare, perpetrarentur, et in conspectu omnium propalarentur, divinæ naturæ dignitas et eminentia evidenter demonstrabatur. Rursus per id, quod defatigationem, laborem, sitim, famem sustinuerit et paupertatem, atque his similia et congenita, proprietates humanæ substantiæ manifestabatur. Quædam istorum ut Deo dignum erat, alia pro conditionis humanæ modo, idem et unus Christus, verus Deus noster, cum operaretur et perficeret, certe unam et unitate consistentem hypostasin suam, duas autem et diversas naturas in unione illa inconfusa, perspicue clara nec ullo pacto contradicenda ratione tum exhibuit tum confirmavit. Atque hæc de quarta synodo.

15. Sancta universalis quinta synodus sequitur. Cui conveniendæ sacrabatur, tanquam septum sacrum, magna Constantini civitas. Obtinuit autem vim et confirmabatur per præsentiam et concursum quinque sexaginta centum episcoporum. Horum duces et tanquam lumina fuerunt, Mennas quidem ab initio, tum Eutychius successor, qui clavum regni istius et archiepiscopalis sedis moderabatur. Vigilius aderat (qui et ipse Romam susceperat procurandam) apud urbem quidem, synodo tamen non interfuit, eo quod nolebat sponte se ad illum aggregare conventum. Ille autem nihilominus, quod minime volebat sacri illius consessus sodalinitio interesse, fidem communi Patrum suffragio editam, libello suo dato, confirmavit. Hiscæ aderant Apollinarius Alexandriæ, et Domnus dignitate Antiochenæ Ecclesiæ archiepiscopali præditi. Aderant Didymus et Evagrius, locum tenentes Eustochii Hierosolymitani archiepiscopi. Per id temporis Justinianus maximus imperator, Romani principalis curam manibus gubernabat, et cum ecclesiasticis dogmatibus conspirabat. Hæc itaque sancta et universalis synodus impura Nestorii dogmata repullulascencia penitus iterum demessuit, una cum zizaniorum ipso seminatore : Et post eum, Theodorum at-

μαρτυρίας ἀνεκνήρυχθη καὶ διέλαμψεν. Ἐνα τὸν Χριστὸν, ἕτοι μίαν αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν, καὶ δύο τὰς φύσεις, θεότητά τε καὶ ἀνθρωπότητα, ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως ἐνθεωρουμένας, τῶν τρισμακαρίστων ἀρχιερέων περιφανῶς θεολογησάντων καὶ παραδεδωκότων ἀδιστάκτως ὁμολογεῖν καὶ κηρυσσεῖν εἰς πάντα τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα. Δῆλον δὲ κἀντεῦθεν, ὡς δι' ὧν μὲν χυλοῖς αἱ βάσεις ὠρθοῦντο, καὶ τυφλοῖς τὸ πάθος εἰς ὀμμάτων βλάβστην ὑπεφύετο, νεκροὶ τε τῶν πολλῶν ἀνεσπῶντο τοῦ ἄδου, καὶ πρὸς τὸ ζῆν μετατάττοντο, αἱ τε ἄλλα θεοσημεῖαι, ἅς οὐ ῥῥῆδιον ἀριθμεῖν, ἐπετελοῦντο καὶ ἐπεδείκνυντο, τῆς θείας φύσεως ἐναργῶς παρεδηλοῦτο τὸ ἀξίωμα. Δι' ὧν δὲ κόπους, καὶ πόνους καὶ δίψαν καὶ πείναν, καὶ πέναν, καὶ τὰ τούτοις ὑφίστατο συγγενῆ καὶ πρᾶπλήσια, τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας ἔτρατο (sic) τὸ ἰδίωμα. Ὡν τὰ μὲν θεωπερῶς, τὰ δὲ ἀνθρωποπερῶς ὁ αὐτὸς Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν ἐπιτελέσας καὶ διαπραξάμενος, μίαν μὲν αὐτοῦ καὶ ἐνιαίαν τὴν ὑπόστασιν, δύο δὲ καὶ διαφορούσας τὰς φύσεις, ἐν ἀσυγχύτῳ ἐνώσει, σαφῶς τε καὶ ἀναντιρρήτῳ λόγῳ παρέστησε καὶ ἐπιστώσατο. Ἄλλ' ἐν τούτοις καὶ τὰ τῆς τετάρτης συνόδου.

16. Ἡ δὲ ἅγια καὶ οἰκουμένη πέμπτη σύνοδος, τέμενος μὲν ἱερὸν αὐτῆ ἡ (20) Κωνσταντινίου μεγάλου ἀφιέρωτο. Πέντε δὲ καὶ ἐξήκοντα καὶ ἑκατὸν θεοφόρων πατέρων παρουσία καὶ συνδρομῆ ἔκρατύοντο. Ὡν ἡγοῦντο καὶ προέλαμπον, Μηνᾶς μὲν τὴν ἀρχιαν, εἶτα δὲ καὶ Εὐτύχιος, τῆς αὐτῆς βασιλίδος, ἐκ διαδοχῆς, τοὺς ἀρχιερατικούς πηδαλιουχίσαντες οἰακας καὶ Βιγίλιος (21) ὁ τῆς Ῥώμης τὴν ἱερὰν λαχὼν ἐφορίαν, παρῶν μὲν τῆ πόλει, οὐ παρῶν δὲ τῆ συνόδῳ· ὅς καὶ μὴ πρόθυμος εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς ἱερᾶς ὁμηγύρεως κατέστη, ἀλλ' οὐδὲν ἑλαττον ὁμῶς τὴν κοινὴν τῶν πατέρων πίστιν ἐπεκύρου λιβέλλῳ. Σὺν οἷς Ἀπολινάριος τε ὁ Ἀλεξάνδρειας, καὶ Δόμνος ὁ Ἀντιοχείας, τῷ ἀρχιερατικῷ ἀξιώματι κεκοσμημένοι. Καὶ δὲ καὶ Δίδυμος καὶ Εὐάγριος, Εὐστοχίου τοῦ Ἱεροσολύμων ἀρχιερέως τὸν τόπον ἀνατληροῦντες. Τηρικτύτα δὲ καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ κρᾶτιστος ἐν βασιλεῦσι, τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς τὰς φροντίδας ἐχειρίζεν, καὶ τῷ ἐκκλησιαστικῷ συμφῶνι φρονήματι. Αὕτη τοιγαροῦν ἡ ἅγια καὶ οἰκουμένη σύνοδος Νεστορίου πάλιν τὰ μιὰρὰ παραφύμενα δόγματα εἰς τὸ παντελὲς ἐξεθέριεν, ἅλα αὐτῶ ἐκείνων τῷ σκοπεῖ τῶν ζιζανίων. Μεθ' ὧν, Θεόδωρον καὶ Δεόδωρον ὧν ὁ μὲν Ταρσοῦ πόλεως, ὁ δὲ Μοψουεστίας ἐπεσκόπησεν. Οἱ, Νεστορίου πρότερον,

NOTE

(20) Legendum αὐτῆ, non αὐτή. Est autem τίμενος, quod ait Hesychius, πᾶς ὁ μεμερισμένος τόνος τινὶ εἰς τιμῆν. Idem quod Latinis *Templum*, locus non solum sanctus sed et sacer, ut sepulcrum. Recentiores Græci sic ecclesiam nominant, sed nunquam vetustiores.

(21) Βιγίλιος τῆς Ῥώμης. Vigilius papa Con-

stantinopolin adiit, vocante Justiniano et synodo interfuit. Sed cum acta non probaret, recessit Chalcedonem, sed ab imperatore hæretico et imperioso exagitatus, atque in exsilium missus, tandem elanguit et subscripsit, Statim lego non ἐκείνῳ, sed ἐκείνων, hoc est, ζιζανίων, pro ληθοῦσι, reposuit Dominus Herefordensis ληροῦσι, quod rectum est.

τὴν τοιαύτην ὠδίνοντας αἴρουν, καὶ ἔγγραφον ἀπο-
λεοίπασιν, τῆς νόθου διανοίας τὰ νόθα καὶ ἔκφυλα
κυήματα. Ἐτι δὲ κατεδίκασε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ὀρι-
γένην, Δίδυμον, Εὐάγγριον, παλαιὰ τῶν πιστῶν ἀρρώ-
στηματα, ἄνδρας τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐν τῇ
τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ πραιρεσενεγκεῖν φιλονεικήσαντας.
Προὔπαρχειν τε γὰρ οὗτοι τὰς ψυχὰς τῶν σωμά-
των ἐληφθῶσαν, καὶ πολλὰ σώματα τὴν αὐτὴν μετεν-
δύεσθαι· δόγμα μιᾶρον καὶ κατάπτυστον καὶ μόνων,
ὡς ἀληθῶς, ἐκείνων τῶν ψυχῶν ἄξιον. Καὶ τέλος δὲ
τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως ἐψηφίζοντο. Ἄλλη, τοῦτο,
παράκλησις πρὸς ἁμαρτίαν πᾶσαν καὶ ἀπώλειαν.
Καὶ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα ἐχα-
ρίζοντο, ἐπαναδραμεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἄνωθεν δόξαν
ἐξ ἧς ἐξέπεσον, ἀναπλάττοντες, Ἐτι δὲ, οὐδὲ τὰ
σώματα ταῖς ψυχαῖς ἐβούλοντο συνανίστασθαι· γυ-
μνάς δὲ αὐτὰς σωμάτων ἀνιστῶσιν· οὐκ οἶδ' ὅ, τι καὶ
καλοῦντες ἀνάστασιν, εἴπερ τοῦ πεπτωκότος καὶ
θανόντος ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ τοῦ ἀεὶ ἐστῶτος καὶ
ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμένοντος, οἷόν περ ἔστιν ἡ ψυχὴ,
οὐδὲ τοῦτο δυσωπηθέντες οἱ ἄθλιοι, ἡλίκοι οἷον ἀδι-
κήμα, δι' ὧν ληθοῦσι^α, τοῦ δικαίου Κριτοῦ κατηγο-
ροῦσι. Πῶς γὰρ οὐκ ἐσχάτην ἀδικίαν αὐτοῦ καταμαρ-
τυροῦσι, τὰ μὲν συναθκήσαντα σώματα ταῖς ψυχαῖς
τοῖς κατ' ἀρετὴν πόνοις τῶν κοινῶν ἐπάθλων ἀποστε-
ρεῖν αὐτὸν βλασφημοῦντες· τὰ δ' αὖ πάλιν συνεξα-
μαρτόντα, τῆς κοινῆς αἰτίας καὶ πράξεως ἀνεπιτι-
μητα καταλιμπάνειν, μόνας δὲ τὰς ψυχὰς, χωρὶς
τῶν συνδιαπραξαμένων σωμάτων, ἢ διπλῆν εἰσπράτ-
τειν τιμωρίαν, ἢ διπλῆς ἄξιον μισθαποδοσίας.

taverant, præmiis illorum laborum communibus
reatu et pœna pro actibus solverentur; animæ autem solæ et solitariæ ac semotæ a corporibus una
operantibus, vel duplici pœna, vel duplicata mercede, retributionem solitariæ haberent ?

ις'. Οὐ μόνον δὲ τὰ τοιαῦτα τῶν δυσφημιῶν ὁ
ιερός οὗτος τῶν πατέρων χορὸς ἀπεκήρυξεν, ἀλλὰ
καὶ πρὸς γε τούτοις (22) (οὐ πολλῶ ἔμπροσθεν χρόνῳ)
κπαθεῖλε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ἀνθιμόν τε τὸν Τραπε-
ζούντιον, τὸ Εὐτυχοῦς ὑποθάλλοντα φρόνημα, καὶ
Σεβήρον, Πέτρον τε τὸν ἀπ' Ἀμείας ο, καὶ Ζωορᾶν,
καὶ πᾶσαν τὴν πονηρὰν ἐκείνην καὶ πολυκέφαλον
διασπορὰν καὶ συμμορίαν. Ἀγαπητοῦ μὲν μάλιστα,
τοῦ Ῥώμης, τῆς εὐαγοῦς προκατάρξαντος πράξεως·
συμφήφων δὲ καὶ συνεργῶν ἀναφανέντων τῶν πε-
ριωνύμων ἀρχιερέων· ὧν ὁ μὲν Εὐφραῖμιος (ὁ κλει-
νός τῆς Ἀντιόχου δὲ οὗτος), τῶν Ἱερουσολύμων δὲ
Πέτρος ὁ ἱερός ἐπετρόπευεν. Τούτους οὖν ἅπαντας
τὸ θεῖον τῶν ἀρχιερέων συνάθροισμα ἐκκηρύξαντίς
τε καὶ ἀποβαλλόμενοι, τὰ ἀπλανῆ καὶ θεῖα τῆς κα-
θολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐκράτουν τὴν

A que Diodorum : quorum iste Tarsi civitatis, ille au-
tem Mopsuestiæ episcopus erat. Isti enim Nestorio
priors illam ipsam hæresim parturiebant, et post
se defunctos, scriptis traditos reliquere spurie sen-
tentie spurios partus. Condemnavit insuper et ana-
themate ferit Origenem, Didymum, Evagrium, ab
antiquis temporibus in fide languidos, quippe qui
in Ecclesiam Dei subintroducere Paganorum fabulas
tentaverant. Delirabant enim, animas ante corpora
præexistisse, nec non, unam et eandem animam
multa corpora subingredi impium dogma et conspuen-
dum, nullis dignum præter ipsis fautoribus. Finem
quoque et terminum supplicii interminabilis consti-
tuebant : quæ est maxima omnium ad peccandum
illecebra et præcipitium in ruinam ducens. Sed et
impis dæmonibus suum antiquum locum et digni-
tatem largiebantur : nam regressum illis ad cœle-
stem gloriam patefactum iri docebant, unde olim
exociderant. Sed nec corpora cum suis animabus
conjuncta resurrectura fingebant, sed nudas animas
sine corporibus. Nescio quam rem interea commi-
niscentes resurrectionem, siquidem resurrectio il-
lius est quod conciderat et moriebatur, non ejus
quod jugiter consistebat et incorruptibile permane-
bat, cujusmodi animæ status est, nec intelligebant
miseri aut reverebantur, quam magna injustitia
justum interea Judicem onerabant. Nam quomodo
non contra illum perhibent de summa injustitia
testimonium, qui blasphemæ pronuntiant, corpora
illa quæ una cum animabus in stadio virtutis decer-
tativa privanda : aut ut quæ peccaverant, ab omni

16. Neque istiusmodi solum blasphemias sanctus
ille Patrum illorum concessus proscripsit, sed et in-
super sede sua deposuit et anathematizavit Anthi-
mum, qui non ita tum pridem Trapezuntiorum epi-
scopus fuerat, qui tacite apud animum fovebat Eu-
tychetis sententiam, et una cum illo, Severum, Pe-
trum Apamæ episcopum, Zooran, et universam
illam impiam, multicipitem, dispersam varie socie-
tatem. Principes in hoc negotio sancto patres Aga-
petus Romæ episcopus obibat ; conspirantibus
autem et conjunctas operas conferentibus celeberrimis
illis antedictis archisacerdotibus. In quorum
dein numero censebantur Euphraimius inclitus An-
tiochiæ, et sanctus Petrus Hierosolymorum episcopi.
Sanctus istorum archisacerdotum concessus illos
supra omnes ejectiones ex Ecclesia publicavit : dum

VARIE LECTIONES.

^α ληροῦσι. ο. Ἀπαμείας.

NOTÆ.

(22) Ἀλλὰ καὶ πρὸς γε τούτων. Recte, si inclu-
dantur parenthesi. Paulo post repone Ἀπαμείας.
Nam divisio exscriptoris et ἀπ' Ἀμείας inepta est.
At πρὸς γε τούτων, quod ait, non est verum de illa
synodo, nedom de Vigilio. Nam, quod habetur in
sequentibus, Agapetus, qui Silverium prædecesso-

rem Vigili antecessit. Anthimum Trapezuntis epi-
scopum. Theodora Augusta procurante, Constanti-
nopolin translatum, et hæreticum, extra synodum
quintam œcumenicam deposuit, cum ad Justinianum
Augusta a Theodato Gothorum rege, et Italiæ
domino, ablegaretur.

certa infallibilia divina Catholicæ Ecclesiæ dogmata confirmant et corroborant. Atque ita se habuit quinta synodus quæ fuit universalis.

17. Sacrum œcumenicum sextum concilium, et ipsum in urbe regia habebatur; ibi enim mysticis spectaculis peragendis sanctum theatrum figebatur. Ubi centum et septuaginta divini viri certamen subiere, et splendidam veritali victoriam reportavere. Hujus concilii principes, utpote digni iudicati qui cæteris præessent, erant Georgius, cui regiam urbem legibus moderari episcopilibus concedebatur; Theodorus et Georgius, qui in sacerdotali ordine constituti, et Joannes diaconus pro Agathone sanctissimo papa Romano aderant, inter primores Patrum allecti. Locum magnæ urbis Alexandriæ episcopi Petrus monachus supplebat. Cum quibus aderat missus a sede Hierosolymæ (Georgius monachus et presbyter. Qui una cum cæteris sanctis Patribus Sergium, Pyrrhum, Paulum Constantinopolitanum, Honorium Romanum, Cyrum Alexandrinum, et Theodorum Pharan, implicatilem mendacii catenam contextentes diripuerunt. Justæ quinetiam condemnationi subjecerunt Macarium episcopum Antiochiæ, una cum hæresis suæ discipulo Stephano, et misero quodam sene Polychronio, superioribus conjunctos, et patrocinium ipsorum impietatis suscipientes: dum voluntatem unam, unam operationem in Christo Deo nostro vero, e duabus naturis subsistente sine omni ratione cum impietate constitutam sententiam promunt. Imprudentes nimium, qui cogitatione illud non revolvunt quod facile cuivis obviam venire potest. Non esse unius et ejusdem operationis, claudum per potentiam rectificare, et fatigationem contrahere ex itinere: non ejusdem facultatis esse œcis visum reddere, et sputo, digitorum ope, terram commiscere, lutum coagulare, oculis imponere; neque mortuos suscitare, et vita functum plangere. Ita nec ejusdem fuit voluntatis,

καὶ ἐπεκύρωσαν δόγματα. Καὶ τὰ μὲν τῆς οἰκουμένης πέμπτης συνόδου, ἐν τούτοις.

ιζ'. Ἡ δὲ ἀγία καὶ οἰκουμένη ἐκτη σύνοδος, ἐν τῇ βασιλείᾳ μὲν τῶν πόλεων καὶ αὐτῇ τῶν μουσικῶν τῆς ἀληθείας θεαμάτων τὸ ἱερὸν ἐπήγγυτο θέατρον. Ἐβδομήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν θεοφόροι ἀνδράσι τὸν ἀγῶνα ὑποδομένῃ, λαμπρῶς νικῶσαν ἀπεδείκνυ τὴν εὐσεβείαν. Ταύτης ἀρχηγοὶ καὶ τῶν ἄλλων προνομεύειν ἐκρίνοντο ἄξιοι, Γεώργιος τε, ᾧ τῆς βασιλίδος πόλεως ὁ ἀρχιερατικὸς θεσμὸς ὑπῆρχεν ἐγκρατισμένος, καὶ Θεόδωρος, καὶ Γεώργιος (23) ἢ, ἐν πρεσβυτέρων ἀξιώματι κατελεγμένοι, ἅμα δὲ ἀκόνη Ἰωάννη, οἱ ἀντὶ Ἀγάθωνος, τοῦ ἀγιοπάτου πάπα Ῥώμης, εἰς τὴν τῶν ἐξάρχων τάξιν ἠριθμοῦντο· καὶ τοῦ τῆς Ἀλεξάνδρου δὲ μεγαλοπόλεως Ἡρόνου Πέτρος μοναχὸς τὸν τόπον ἀνεπέληρου. Μεθ' ὧν καὶ Γεώργιος μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος, εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀρχιερατικῆς τῶν Ἱεροσολύμων παρήγαγε καθέδρας· οὗτοι δὲ, σὺν τοῖς ἄλλοις ἱεροῖς καὶ ἀγίοις πατράσι, Σέργιον, Πύρρον, Παῦλον, Κωνσταντινουπόλεως κατάρξαντας, καὶ Ὀνώριον Ῥώμης, Κῦρόν τε Ἀλεξανδρείας, καὶ Θεόδωρον τὸν τῆς Φαράν, τὴν ἀλληλόπλοκον τοῦ ψεύδους σειρὰν διαβρόχξαντες· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Μακάριον Ἀντιοχείας, ἅμα Στεφάνῳ τῆς αἰρέσεως μαθητῆ, σὺν γέροντί τινι ἀθλίῳ τὸν ὄνομα Πολυχρονίῳ, ἐπιπλακέντας αὐτοῖς, καὶ τῆς ἐκείνων δυσσεβείας ὑπερμαχεῖν μετέτηξαντας, ὑπὸ δικαίαν καταδίχην ἐποίησαντο· ὅτι μίαν θέλησιν καὶ μίαν ἐνεργείαν ἐπὶ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τοῦ ἐκ δύο πεφυκτότος φύσεων, δυσσεβεῖ καὶ ἀλόγῳ φρονήμασι ἐτόλμησαν ἀποφύνασθαι, μηδὲ τοῦτο λογισμοῖς ἀναλαθόντες οἱ ἀσύνετοι, ῥῆδιον ὄν καὶ πρόχειρον εἰς κατάληψιν, ὡς οὐκ ἔστι, τῆς αὐτῆς ἐνεργείας, χωλὸν κατ' ἐξουσίαν ὀρθῶσαι· καὶ κόπους ὁδοπορίας μετέρχεσθαι· οὐδὲ τυφλοὺς ὀμματῶσαι, καὶ γῆν σιᾶν δακτύλων ἔργοις φερεῖσαι, καὶ πηλὸν ποιῆσαι καὶ ἐπιβαλεῖν τοῖς ὀμματιν

VARIÆ LECTIONES.

P... μένοις. ἢ ἄλλοις.

NOTÆ.

(23) Θεόδωρος καὶ Γεώργιος. Forsan addenda vox ἄλλοις, ad distinguendum hunc Georgium ab alio prænominato, qui cum patriarchatu Constantinopolitano fuit. Synopsis Græca septimarum synodorum imperfecta est. Nam præter Georgium Constantinopolitanum, Theophanem Antiochenum, et Petrum monachum, non nominat alium convenarum. Sed et Photius negligentior fuit, qui Theophanem prætermisit, et Petrum quasi τοποτηρητὴν episcopi Alexandrini citat, cum per illa tempora vacaret sedes. Erat igitur ab Ecclesia missus, et non episcopi τοποτηρητῆς. De legatis Romanæ sedis pleniora sunt quæ in præambulis sextæ synodi leguntur, ex litteris Pogonati imperatoris ad Georgium P. C. *Agatho sanctissimus, nuper ordinatus papa in apostolica sede prædictæ antiquæ Romæ, hujusmodi nostros pios suscipiens apices destinavit in præsentem propriam ejus indutos personam Theodorum et Georgium Deo amabiles presbyteros, et Joannem Deo amabilem diaconum; ex persona autem totius ejus concilii Joannem et Abundantium et Joannem venerabiles episcopos cum cæteris clericis et monachis.* Intelligit autem concilium Romæ habi-

tium per Agathonem, anno 680, contra Monothelitas, ubi convenerant episcopi 125. Ibid. Σέργιον. Cui synopsis addit Petrum. Hic maxima lis vertitur de Honorio papa, an fuerit Monothelita. Rem tractat omnium accuratissime doctissimus Raynoldus, in dissertatione cum Harto. Ibid. Διαβρόχξαντες, dirumpentes. Quinam vero erant? an intelligit prænominatos? at illi nullam impietatis catenam diruperunt. Saltem scriberetur, διαβρόχξαντας, ut mox ἐπιπλακέντας. Quod si legamus διαβρόχξαντες, referenda vox est ad ἐποίησαντο, per immane quoddam hyperbaton: et illa, οὐ μὴν ἀλλὰ usque ad μετέτηξαντας, sunt parenthesi includenda. Est autem Pharan, cujus loci Theodorus episcopus dicitur, Πόλις, Stephano auctore, μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἀραβίας. De Polychronio, singulare est quod relatum in synopsi, Ἐν αὐτοῖς δὲ καὶ Πολυχρόνιον, τὸν νηπιόφροννα γέροντα, τὸν νεκροὺς ἐγεῖραι ἐν τῇ τοῖς ταύτῃ πλάνῃ τῆς αἰρέσεως μεγαλοφρονήσαντα, ἀδείας τετυχόντα, καὶ ἐν τῇ μὴ ἐγεῖραι μειζόνως τὴν βλασφημίαν τῆς τοιαύτης αἰρέσεως θριαμβεύσαντα. Erat ergo Polychronius ille impostor mirabilarius, quales multi apud sequiores.

οὐδὲ νεκρὸν ἀναστῆσαι, καὶ θαυροῦν ἐπὶ τελευτή-
 σκοντι. Οὐ μὴν οὐδὲ τῆς αὐτῆς ἐστὶ θελήσεως, παρελ-
 θεῖν αἰτεῖσθαι τὸ ποτήριον τοῦ θανάτου, καὶ δοῦσαν
 αὐτῇ· καλεῖν πάλιν, καὶ βούλεσθαι τὸ ἀθέλητον.
 Ἄλλὰ πῶς οὐχὶ συνησθοντο διὰ τούτων, καὶ τῶν
 φύσεων τὴν διαφορὰν ἐξαρουόμενοι; πᾶσα γὰρ φύ-
 σις πηγὴ ἐνεργείας, καὶ ταῖς διαφόροις ἐνεργείαις
 αἱ φυσικαὶ θελήσεις συνδιασχίζονται. Καὶ εἰ, κατὰ τὴν
 ἐν αὐτοῖς πλάνην, ἡ ἐνεργεῖα καὶ ἡ θέλησις μία, καὶ
 ἡ φύσις πάντως ἐξ ἧς ταῦτα, μία. Εἰ δὲ δύο αἱ φύσεις
 (οὐπω γὰρ εἰς τούτο μανίας ἐξώκειλαν, ἐν ὀφθαλ-
 μοῖς ἔχοντες τὴν διασπορὰν τῶν καταρξάντων καὶ
 ἀπώλειαν), πῶς οὐχὶ ἑκατέρω πηγᾶσαι τὴν οἰκειαν
 ἐνεργείαν καὶ τὴν θέλησιν; Ἄλλ' οὗτοι μὲν τῆς αὐ-
 τῶν καὶ δυσφήμου δοῦσης οὐδὲν προτιμητέαυτες, σὺν
 αὐτῇ ἐκείνῃ, τῷ αἰωνίῳ κατεδικάζθησαν ἀναθέματι.
 Δύο δὲ θελήσεις φυσικὰς καὶ δύο ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ
 ἐνὸς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τῶν θεοφόρων Πα-
 τέρων ἱερολογήσας ὁ σύλλογος, ταῖς ἀπανταχοῦ Ἐκ-
 κλησιαῖς τὸ διπλοῦν ὁμολογεῖν καὶ κηρύσσειν, ὡσπερ
 τῶν φύσεων, οὕτω καὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ θελήσεων,
 ὀρθοδόξως παραδεδώκασι. Κωνσταντῖνος δὲ τηνι-
 καῦτα, ὁ ἀπόγονος Ἡρακλείου, τὸν προγονικὸν τῆς
 βασιλείας κληρὸν ἐχρημάτιζεν ἀναδιεδεγμένος. Τά-
 τε ἄλλα συμπράττων τῇ συνόδῳ, καὶ τὸ ὀρθὸν τῆς
 Ἐκκλησίας φρόνημα πρεσβεύων. Ἄλλ' ἐν τούτοις
 μὲν καὶ ἡ ἕκτη.

ιη'. Ἡ δ' ἀγία καὶ οἰκουμένη ἰσθόμη σύνοδος,
 Νικαίαν μὲν, τῆς Βιθυνῶν μητρόπολιν οὔσαν, καὶ
 τῶν ὀρθῶν δογματικῶν δικαστήριον πάλαι γενοῦσαν,
 καὶ αὐτῇ (24) τῆς εὐσεβείας κριτήριον εἰδείξεν, ἐπὶ τῷ
 μὲν καὶ ἐξήκοντα καὶ τριακοσίων ἱερῶν ἀνδρῶν τῷ
 πλήθει πλατυνομένη, ταξιάρχους δὲ καὶ πρωτοστρά-
 τας τῆς ἱερᾶς αὐτῶν καὶ μεγάλης φάλαγγος προ-
 βαλλομένη, Ταράσιον τε τὸν ἐν ἀρχιερεῦσι Θεοῦ πε-
 ριβόητον (θεῖος οὗτος καὶ πανάριστος ἀνὴρ, καὶ τῆς
 βασιλίδος πόλεως τοὺς ἱεραρχικοὺς οἴακας, εἴπερ τις
 ἄλλος, περιέγειν ἄξιός), καὶ δὴ καὶ Πέτρον τὸν εὐλα-
 βίστατον, πρωτοπροεσβύτερον τῆς κατὰ Ῥώμην ἀγίας
 Ἐκκλησίας, καὶ Πέτρον ἄλλον, προεσβύτερον καὶ
 αὐτὸν, καὶ τῆς ἐκείσε μονῆς ἡγούμενον τοῦ ἀγίου
 Σάββα· οἱ τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας διεκληροῦντο
 τὸν τόπον, Ἀδριανῶν τότε τὸ ἀρχιερατικὸν κοσμοῦν-
 τος ἄξιωμα. Ἀμα δὲ τούτοις, Ἰωάννην καὶ Θωμᾶν,
 ἀνδρας μοναδικῆ πολιτείας περιωνύμους, καὶ ἱερα-
 τικῆ τιμῇ διαλάμποντας, καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀπάσης
 διοικήσεως τῶν ἀποστολικῶν καὶ μεγάλων θρόνων
 τοποτηρητὰς, καὶ τὸ τῶν ἀρχιερέων προνομίον
 ἔχοντας· λέγω δὴ Ἀπολιναρίου τε, καὶ Θεοδο-
 ρῆτου, καὶ Ἡλία· ὧν ὁ μὲν Ἀλεξανδρείας, ὁ δὲ
 Ἀντιοχείας, καὶ ὁ λοιπὸς δὲ Ἱεροσολύμων, ἱερο-
 πρεπῶς τε καὶ πανσόφως προεπιστήκεισαν. Τότε
 Κωνσταντῖνος καὶ Εἰρήνη, ὀρθοδόξιας στεφάνῳ κο-

A deprecari ut transeat mortis poculum, et eandem
 rursus glorificationem dicere, atque ita velle non
 volitum. Qui fieri potuit ut non perciperent se natu-
 rarum tollere, his sublatis, differentiam? Est enim
 operationis cujuscunque fons, natura: et juxta di-
 versas naturales operationes voluntates naturales
 dispertuntur. Quod si, secundum illorum hæresin,
 operatio unica sit et voluntas, certe et natura quo-
 que unica fuerit necessario unde illæ oriuntur. Quod
 si dederint naturas duas (neque enim hoc insanix
 eruperunt, utpote habentes ante oculos dispersio-
 nem et perditionem eorum qui ita docuere primi),
 quomodo non utraque natura propriam emittet ope-
 rationem et voluntatem? Verum dum suam prop-
 riam et blasphemam sententiam omni modo præfe-
 runt, anathemate æterno condemnantur. Duas porro
 voluntates, duas operationes in uno Christo Deo
 nostro, dum sanctus divinorum Patrum cœtus sta-
 tuit, ubivis terrarum positus Ecclesiis orthodoxam
 confessionem et prædicationem duarum cum volun-
 tatum tum operationum tradidere. Erat autem eo
 tempore Constantinus Heraclii proles cum regia
 majorum sorte constitutus: qui et suam alias ope-
 ram synodo contulit, et orthodoxam Ecclesiæ sen-
 tentiam tuebatur. Atque ita sexta synodus fuit.

18. Sancta universalis septima synodus metropo-
 lin Bithyniæ Nicæam, olim illud tribunal sanorum
 dogmatum, et nunc demum pietati judicandæ desti-
 navit. Implebatur porro synodus numero tercentum
 sexaginta septem virorum, quorum primi fuerant
 doctores et sacrosanctæ ac numerosæ phalangis
 principes, Tarasius, inter Dei sacerdotes illustris,
 divinus plane et optimus omnimodo vir, dignus
 certe (si quis alius) qui regis urbis clavum guber-
 naret; Petrus deinceps archipresbyter sanctæ Ro-
 manæ Ecclesiæ piissimus; et Petrus quoque alter
 aderat ipse quoque presbyter, qui monasterii, quod
 ibi est, sancti Sabbæ præfectus vel archimandrita
 fuit. Isti sortiebantur locum cathedræ apostolicæ,
 cui tum dignissime præerat Adrianus, archipresul.
 Aderant una cum istis Joannes et Thomas, viri
 celebres in professione monachatus, et honore
 fulgentes sacerdotali, qui quidem locum tenebant
 universæ orientalis, apostolicæ, et magnæ diocesis
 et archiepiscoporum ejusdem dignitatem habebant,
 Apolinarii nempe, Theodoretæ et Helix: quorum
 primus Alexandriæ, secundus Antiochiæ, tertius
 Hierosolymorum Ecclesias prudenter, et ut sacer-
 dotes decebat, gubernabant. Eo tempore Constan-
 tinus et Irene, orthodoxiæ corona redimiti, Ro-
 mani imperii purpure vestiebantur. Ista porro

VARIÆ LECTIONES.

* γρ. αὐτό.

NOTÆ.

(24) Αὐτῇ. Nempe synodus. Sed malim, αὐτῇ
 hæc ipsa synodus; nisi forsitan utraque lectione me-

lior αὐθις, id est *secunda vice*. Ibid. legendum in
 plurali, ἱστολιζοντο. Nam Irene regnabat cum Filio.

sancta et magna synodus barbaram quamdam hæresin, tunc nuper ab impiis et profanis hominibus introductam, communi suo et divinitus gubernato suffragio condemnabat, ejusdemque auctores et propugnatores iisdem sententiis damnatos subjecerunt. Miseri autem isti Christum Deum verum ore non ausi vel confessione sua blasphemare, operibus tamen suis quoquo modo contumeliis affecerunt, et licentiose blasphemantibus viam adinvenerunt. Immediate ipsum insectari conviciis, et nudo ore, sine velo cum non audeant, voluntatem suam omnem adimplerunt, et Christo oppositam mentem et sententiam per venerandam ejus imaginem deonestatam demonstrarunt. Idolum venerandam Christi imaginem (omnis audacem impiis lingue sonum, et cordis atheistici boatum!) appellant, per quam idololatricus error eliminatur: hanc conviciis et omnibus deonestamentis fœdatam per compita, forum et plateas pedibus proculcant, distrahunt varie, igni demum comburendam tradunt. Spectaculum Christianis deplorandum, dignum paganorum in Christum odio! Talismodi et in cæteras imaginuculas sacras pedibus citi ad fundendum sanguinem exstiterunt: quas manibus sacrilegis, labris profanis fœdarunt. Neque exsatiari voluerunt alastores ad hunc modum insaniendo et furiendo. Neque certe minus quam paganorum execranda facinora, si non forte magis, Christianorum sacra signa et representationes odii percipi conspuerunt: adeo ut bellum videantur internecinum contra Christum et ipsius sanctos susceptum indixisse.

19. Patet quippe cunctis, quod imaginibus honor habitus, eorum honor sit qui representatur; quem admodum et infamia atque dedecus transit ab imagine in imaginatum. Isti autem, nupera Judæorum, Christi hostium, progenies, in eo quod venerandam Christi imaginem illiusque sanctorum inhonorant, quod in ipsorum atavis desiderabatur, adimplerunt: nam usque ad audacia Judæorum facinora delati feruntur; imo id agunt contentione summa, ut progenitores suos longe supergrediantur voluntate. Porro, cum in medio Christianorum siti, labiis non audent abnegare Christum, ab ipsa Judaica avitæque invidia minime recedere convincuntur: sed et spuriam eorum imitationem expressisse, licet nequiquam sibi constare queant, sed hæretico quodam stupore huc illuc incerti aguntur et feruntur. Christianos se appellant; verum effrenes contra Christum pergunt: Judæorum titulum non admittunt, et tamen per hanc contra imagines pugnam non solum imitati sunt, sed et supergressi illorum contra Christum malitiam. Cum nomen aversentur idololatriæ, nihilo tamen tolerabilius quam idololatræ in divina et intemerata Christianorum mysteria insaniunt. Ideo autem propter istos omnes qui non id agunt, ut degenerem hanc, adulteram, variam et confusaneam doctrinam aversentur et declinent, sancta hæc et universalis synodus, tanquam prolem spuriam, ejectionem, et ab omni fidelium nobilique

σμούμενοι, [καί] τὴν αὐτοκράτορα τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς πορφυρίδα ἐστολίζετο. Αὕτη τοιγαροῦν ἡ ὑπὲρ καὶ μεγάλη σύνοδος, ἀρτιφανῆ τε καὶ βάρβαρον αἰρεσιν, ὑπὸ δυσσεβῶν τε καὶ ἀνείρων ἀνδρῶν παρεισαχθεῖσαν, θεοκρίτη καὶ κοινῶ ψηφίσματι κατεδίκασε, καὶ τοὺς εἰσαγητάς καὶ προμάχους αὐτῆς τῷ αὐτῷ συνυποβάλλουσα κρίματι. Οὗτοι γὰρ οἱ δαίλαιο Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν βλασφημίῳ οὐχ ὁμολογούντες τοῖς ῥήμασι, διὰ τῶν ἔργων πάσαι ἐπενοῦν ὕβριν καὶ βλασφημίαν καὶ ἀσελγίαν· καὶ αὐτὸν ἐκείνου δυσφημίῳ ἀμίσησιν καὶ χωρὶς τινος παραπετάσματος οὐ θαρσύναντες, διὰ τῆς σεπτῆς εἰκόνος τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς Χριστομάχου γνώμης ἐπέπληρον θύλημα. Εἰδῶλον γὰρ (ὡ τομπρᾶς καὶ αἰθεῖου γλώσσης καὶ διανοίας ἀπάχημα!) τὴν προσκυνητὴν εἰκόνα Χριστοῦ, δι' ἧς εἰδῶλων πλάτη δικάσεται, καθυβρίζοντες, καὶ πάσαις αὐτῆν ἀτιμίαις περιβάλλοντες, ἀνὰ τὰς ἀγοράς καὶ τὰς λεωφόρους ποσὶ κατεπάτουσιν, περιέστυρον, πυρὶ παρεδίδουσαν. Θάγμα Χριστιανοῖς ἐλεινόν, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Χριστομαχίας μόνῃς ἀξίον. Τῆ αὐτῆ δὲ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν εἰκονισμάτων, ποσὶ ταχυνοῖς ἐκχέουσι αἷμα, χερσὶ τε παλαμναίαις καὶ βεδήλοις χεῖρας ἐνησέλγουν. Καὶ κόρον οὐδένα τῆς τηλικαύτης μανίας καὶ παραπληξίας οὐδαμῶς ἐλάμβανον οἱ ἀπίστοροι. Ἀλλὰ τῶν Ἑλληνικῶν βδέλυγματῶν οὐδὲν ἔλαττον, εἰ καὶ μὴ μᾶλλον τὰ Χριστιανῶν ἱερὰ σύμβολά τε καὶ ἐκτυπώματα, διὰ μίσους ἄγοντες, ἐβδελύσσοντο· δι' ὧν αὐτοῖς καὶ ὁ ἀσπουδος πόλεμος κατὰ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἁγίων συνεροτειέτο καὶ ἐκρύνετο.

10. Δῆλον γὰρ ἄπατιν, ὡς ἡ τιμὴ τῶν εἰκονισμάτων τιμῆ γίνεται τῶν εἰκονιζομένων· ὡσπερ καὶ ἡ ἀτιμία εἰς αὐτὰ διαβαίνει τὸ εἰκονιζόμενα. Ἀλλ' οὗτοι τὰ νέα τῶν Χριστομάχων Ἰουδαίων γενέματα, δι' ὧν μὲν τὴν σεπτὴν εἰκόνα Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ ἁγίων ἐκυβρίζον, τὸ προγορευτὸν ἀνεπλήρον ὑστέρημα, εἰς τὰ τῶν Ἰουδαίων τομπρᾶτα ἐκπερομένοι, καὶ νικᾶν φιλονεικοῦντες τῆ ὑπερβολῆ τῆς προθυμίας τοὺς γεννήτορας. Δι' ὧν δὲ, Χριστιανῶν ἐν μίση, οὐκ ἔσχον τομπρᾶσαι τὸν Χριστὸν καὶ χεῖρας ἀπαρνήσασθαι, καὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ Ἰουδαίου καὶ πατρῷου ζήλου ἠλέγχοντο διαπίπτοντες, καὶ νόθεν καὶ ταύτην αὐτῶν δεικνύντες τὴν μίμησιν, καὶ μεδαμοῦ στάσιν ἔχοντες, ἀλλ' ὡσπερ τῷ κακῷ κάρωθεντες τῆς αἰρέσεως, ὧδε κακίῃσι διεῖρητοῦντο καὶ παρεφέροντο. Χριστιανούς μὲν γὰρ ἐαυτοὺς ὀνομάζοντες, κατὰ Χριστοῦ ἐφρυάττοντο· καὶ τὴν Ἰουδαίων κλήσιν οὐ προσείμενοι, τὸ Χριστομάχον αὐτῶν παρεζήλουσιν διὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ ὑπερέβαλλον. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς εἰδωλολατρίας ἐκκλίνοντες ὄνομα, οὐδὲν εἰδωλολατρῶν ἀνεκτότερα εἰς τὸ Χριστιανούς αὐτοὺς καὶ εἰς τὰ τῶν Χριστιανῶν θεῖα καὶ ἄχραντα μυστήρια ἐπεδείξαντο. Δι' ὧν τοῦτους μὲν, ὅσοι μὴ τῆς μοιχαλίδος ταύτης καὶ πολυσπόρου καὶ συμπεφυρμένης δόξης φυγεῖν ἠθέλησαν τὴν δυσγένειαν, ὡς νόθα γένη καὶ ἔκφυλα τῆς τῶν πιστῶν εὐγενείας, ἡ ἁγία καὶ οἰκουμένη δακρυάσασα οὐνοδος, δεσμοῖς ἀλύτοις τοῦ ἀναθήματος καθυπέβαλε

τὴν δὲ εἰκόνα Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, κατὰ τὰς ἀνέκαθεν ἀποστολικὰς τε καὶ Πατρικὰς παραδόσεις, καὶ τὰς τῶν ἱερῶν Λογιῶν ἐκφαντορίας ἐπὶ τιμῇ καὶ σεβασμιότητι τοῦ εἰκονιζομένου, προσκυνεῖσθαι καὶ τιμᾶσθαι, ψήφοις ἀπάσαις ἐπεκύρωσέν τε καὶ ἐπισφραγίσατο· τῆς προσκυνήσεως καὶ τιμῆς δηλονότι προφραγομένης, καθ' ὃν τρόπον καὶ τοῖς ἄλλοις ἱεροῖς τύποις καὶ συμβόλοις τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης λατρείας προσερχόμεθα. Οὐ γὰρ ἐν αὐτοῖς ἰστώμεν καὶ συμπερικλείομεν τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν, οὐδ' εἰς ἑτερόφυλα καὶ διάφορα τέλη (25) σχιζόμεθα· ἀλλὰ διὰ τῆς φαινομένης διαφοροῦ καὶ μεριστῆς αὐτῶν θεραπείας καὶ προσκυνήσεως, ἱεροπρεπῶς τε καὶ ἀδαιρέτως εἰς τὴν ἀμέριστον εἰκόνην ἐνεσιδῆ τε καὶ ἐνοποιὸν θεότητα ἀναγόμεθα.

κ'. Οὕτω τὸν τίμιον σταυρὸν προσκυνούμεν· ἐν ᾧ τὸ Δεσποτικὸν ἐξετακύνθη σῶμα, καὶ τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον ἀνέβλυσεν αἷμα· καὶ ἡ τοῦ ξύλου φύσις ταῖς ἐκείθιν ῥοαῖς ἀρδευθεῖσα τὴν ἀγήρω ζωὴν ἐβλάστησεν ἐπιτὶ τοῦ θανάτου. Οὕτω τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ προσκυνούμεν, δι' οὗ δαιμόνων ἐλάυνεται σίφη, καὶ πάθη θεραπεύεται ποικίλα· τῆς ἀπαξ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ χάριτος καὶ δυνάμεως ἐνεργηθείσης, καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν τύπων, μετὰ τῆς ὁμοίας ἐνεργείας συμπροϊούσης. Τοῦτων τοιγαροῦν ἕκαστον, τὴν τε Χριστοῦ εἰκόνα φημί, καὶ αὐτὸν τὸν σταυρὸν, καὶ δὴ καὶ τοῦ σταυροῦ τὸν τύπον, παραπλησίως τῆ σεβασμιότητι καὶ προσκυνήσει ἐξοσιούντες, οὐκ ἐν αὐτοῖς περιγράφομεν καὶ περιορίζομεν τὴν τιμὴν καὶ τὸ σεβας, ἀλλ' εἰς τὸν δὲ ἡμᾶς ἐνανθρωπήσαντα πλοῦτῶ φιλανθρωπίας ἀράτῳ, καὶ τῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἱπνοείδιστον θάνατον ἔκουσίως ὑπενεγκόντα, ταύτην ἀναφέρομεν καὶ ἀνιερῶμεν. Οὕτω δὲ καὶ ναοὺς ἁγίων, καὶ τάφους, καὶ λείψανα, πιστοῖς βρῦοντα ἰάσεις, πιστῶς προσκυνούμεν, τὸν αὐτοῦς ἰδοξάσαντα Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν μεγαλύνοντες καὶ ἀνευφημοῦντες· καὶ δὴ καὶ εἰ τι τούτοις, κατὰ τὰς μυστικὰς καὶ ἀγίας ἡμῶν τελετὰς, ἐστὶ παραπλήσιον, διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένης δωρεᾶς τε καὶ εὐργεσίας ^u, τὸ ἀρχικὸν τε καὶ πρωτοῦργον αἴτιον ἐπιγινώσκόμεν τε καὶ δοξολογοῦμεν. Δι' ὃ καὶ τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν ἡ θεοφόρος καὶ ἀγία πανήγυρις οὐ μόνον τὴν εἰκόνα Χριστοῦ, καθάπερ ἔφημεν, ἀλλὰ γε δὴ καὶ τῆς παναχράντου καὶ ἀειπαρθένου Δεσποίνης ^v ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων τὰς ἱερὰς εἰκόνας, κατ'ἀναλογίαν τῆς τῶν πρωτοτύπων ὑπεροχῆς καὶ σεβασμιότητος, τιμᾶσθαι καὶ προσκυνεῖσθαι, κοινῶν θεοπισμμάτων ὄροις ἐπισφραγισί τε καὶ ἐπεκύρωσε. Καὶ γὰρ καὶ δι' αὐτῶν εἰς ἐνοποιὸν τινα καὶ συναγωγὸν ἀναγόμεθα

A societate excludendam, vinculo anathematis indissolubili innodavit: Christi autem veri Dei nostri imaginem, juxta traditiones priscas Patrum et apostolorum et sacrorum oraculorum declarationes, in honorem et cultum representati adorandam et honorandam, communibus suffragiis sancit et confirmavit; cultu nimirum et honore sic habito, quomodo quoque signa et symbola sanctissimi nostri cultus solemus celebrare. Neque enim in iisdem ita insistimus ut cultum et honorem debitum ibidem circumscribamus, sed nec in alienos a pietate fines et diversos diffundimur; sed per conspicuam, differentem et divisam eorum venerationem atque cultum, modo quodam sacro et divino ac indiscreto, ad illam, quæ est indivisa, unica, unita et unionem B procurans divinitatem deducimur.

20. Ad hunc modum et venerabilem crucem adoramus, in qua Domini corpus extendebatur, undesanguis ille bullit quo mundus mundabatur: ligni autem natura illius stillicidiis irrigata pro morte vitam haud senescentem egerminavit. Ad hunc modum crucis adoramus effigiem, per quam agmina dæmonum effugantur, morbi autem varii persanantur, nimirum illa gratia et potentia quæ prima vice operata est in exemplari, usque ad imagines et representationes cum eademmet vi et operatione progrediente. Singula igitur ista, hoc est, Christi imaginem, et ipsamet crucem, et figuram crucis, pari modo reverentia et adoratione consecrantes, non tamen ita cultum circumscribimus, et ad eadem terminamus, sed ad illum referimus, et illo sacrate statuimus, qui per et propter humani generis amorem abundantissimum et inexplicabilem incarnatus fuit, et sponte sua et voluntate maledictam illam mortem nostra causa subiit. Ad eundem morem sanctorum basilicas, sepulcra, reliquias, fidelibus curationes exuberantia, fideliter veneramus; Christum nimirum Deum nostrum, qui sic eos glorificavit, honorantes et laudibus prosequentes. Quod si solemnes nostræ et sacræ festivitates et sacrificia mystica aliquid hisce simile in se complectuntur, per virtutem illius gratiæ quæ inibi operatur, in eo ipso originalem et principalem beneficii causam tum recognoscimus tum glorificamus. Atque hanc ob causam sacer ille et Deo plenus sanctrum Patrum et beatorum consessus, non modo D (quod diximus) Christi, verum etiam intemeratæ, semper, virginis Dominæ nostræ Deiparæ, et sanctorum omnes imagines, juxta gradum et proportionem excellentiæ et venerationis prototyporum, coli et adorari, communi suo suffragio et dictamine ratum

VARIE LECTIONES.

^u γρ. ἰάσεις. ^v γρ. αὐτά· ^u γρ. χάριτος. γρ. ^v Μαρίας καὶ δεσπ.

NOTÆ.

(25) Τέλη. Verti, fines; fortassis auctor intellexit ordines, turmas, ut sint στρατιωτικὰ τάγματα, veritatem, quasi prælio conserto, oppu-

gnantia. Erudite usum imaginum docet, et mentem illius septimi concilii aperit contra Iconoclastas, quas extra invitationem non processit.

et firmum veluti futurum consignarunt. Etenim per A ipsas ad contemplationem quamdam unientem et compaginantem sursum ducimur, et per easdem digni firmus qui cum summo desideratorum omnium per divinam et supernaturalem copulationem aduniamur. Hæc autem sapienter admodum et secundum Dei beneplacitum decernens synodus determinavit: atque ita depulsis hæreseos morbis et immunditia a grege ratione prædito, nobis Ecclesiam repræsentavit in recuperato suo ornatu et pulchritudine conspicuam, et tanquam sponsam, non quidem bullis aut clavis ornatam aureis, sed sacris et redimitam et resplendescentem imagunculis, a Christi sponsi dextris constitutam, universæ fidelium multitudini lætis et jucundis oculis aspiciendam et lustrandam exhibuit.

21. Est hæc nostra Christianorum pura, de B fæcata et inculpabilis fidei confessio: est hæc a divina sapientia profecta mystagogica institutio immaculati et sinceri nostri culius, et venerandorum quæ eo tendunt mysteriorum: secundum istam ad occasum usque et exitum vitæ nostræ sentientes, credentes, conversantes, ad usque orientem solem intelligibilem incedimus: quo pervenientes, multo evidentius et perfectius radiorum splendore et claritudine, sine ullo occasu, perfruemur. Hanc porro fidei confessionem, et vestram, par est, a Deo custoditam prudentiam, dum nostram pietatis sortem intuetur, sincero affectu, recto iudicio, fide inconcussa nec vacillante, susceptam semel adamare, nec ab ea vellatum unguem, ad dextram vel sinistram, declinare. Hanc siquidem prædicarunt apostoli C hanc universales synodi censuerunt observandam. Atque ideo non te tantum oportet in hac versari sententia, ad hunc modum Deum magnificare, sed et illos qui tibi parentes subsunt, ad eandem veritatem amplectendam quasi manuducere, in eadem fide perfectos consummare oportet, nec quidquam hac cura et cogitatione prius vel antiquius habere. Spectat enim revera ad officium principis, non sui ipsius tantum salutis habere rationem, verum et pari cura et providentia populo sibi concredito prospicere, ut ad ejusdem Dei eandem cognitionem et perfectionem manu perducta devocetur. Noli igitur committere, ut nos spe nostra excidamus, adquam tua nos inclinatio in virtutem et obedientiam facile invitavit. Noli, quæso, labores illos et certamina, frustra nobis suscepta redarguere, et inanes reddere, quos summo cum gaudio in tua salute procuranda exantlavimus. Noli incipere cum alacritate summa divini præconii voces suscipere, et cum te

μεθα θεωρίαν, καὶ τῆς πρὸς x τὸ ἀκρότατον τῶν ὀρεκτῶν δι' αὐτῆς ἀξιοῦμεθα θείας καὶ ὑπερουσῆς συναρπείας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν σοφῶς τε καὶ θαυμάσιως τελεσαμένη (26), διώρισεν πᾶσαν δὲ αἰρετικὴν νόσον καὶ πᾶσαν ἀκοσμίαν τῆς λογικῆς ἀγέλης ἀπελάσασα, τὸν οἰκίον κόσμον καὶ τὸ κάλλος τῆν Ἐκκλησίαν ἐπαναλαβοῦσαν ὑπέδειξε y, καὶ οἷα δὴ νύμφην, οὐκ ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς, ἀλλ' ἐν ἱεροῖς * ἐξωραϊσθεῖσαν εἰκονίσμασιν, ἐκ δεξιῶν τοῦ νομφίου Χριστοῦ παραστήσασα, ἰλαροῖς καὶ χαίρουσιν ὀφθαλμοῖς καθορᾶσθαι καὶ ἐναγλαΐζεσθαι παντὶ τῶ τῶν πιστῶν πληρώματι παρεσκεύασεν.

κα'. Αὕτη τῆς πίστεως ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἡ καθαρὰ καὶ ἀμώμητος ὁμολογία· αὕτη τῆς ἀχράντου καὶ εὐκρινούς a ἐλατρείας ἡμῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν σεπτῶν μυστηρίων, ἡ θεόσοφος μυσταγωγία· κατὰ ταύτην, μέχρι βίου θυσιαῶν, καὶ φρονούντες καὶ πιστεύοντες καὶ πολιτευόμενοι, πρὸς τὴν ἑνωτικὴν τοῦ νοητοῦ ἡλίου ἐπιγόμεθα, τῆς ἐκείθεν ἀνισπίρου αὐγῆς καὶ λαμπρότητος τραυτοτέρου τε καὶ τελειότερου ἀπολαύσοντες. Ταύτην προσήκει καὶ τῶν ὑμετέρων θεοπροφῆτων σύνεσιν ἡδῆ, πρὸς τὸν ἡμέτερον κληρὸν τῆς εὐσεβείας ἀπορώσαν, εὐλαβεῖ διαθέσει, καὶ γνώμης εὐθύτητι, καὶ ἀδιστακτικῶς πίστι ἀποδέχασθαι καὶ στίργειν, καὶ μῆτε διεξιᾶ μῆτε ἀριστορᾶ, μῆτε ἐπὶ βραχὺ, ταύτης ἀποκλίνειν. Τοῦτο γὰρ τῶν ἀποστόλων τὸ κήρυγμα, τοῦτο τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων τὸ φρόνημα. Διὸ οὐ μόνον σεαυτὴν φρονεῖν οὕτω δεῖ καὶ [τὸ] δοξάζειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπὸ σὲ τεταγμένους εἰς τὸ αὐτὸ τῆς ἀληθείας φρόνημα χειραγωγεῖν, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν καταρτίζειν πίστιν, καὶ μῆτε τῆς τοιαύτης σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἡγεῖσθαι τιμωτέρου. Ἄρχοντας γὰρ ὡς ἀληθῶς, μὴ τῆς ἰδίας μόνου σωτηρίας ποιεῖσθαι φροντίδα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐμπιστευθῆντα λαὸν τῆς Ἰουδαίας ἀξιοῦν προνοίας, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τῆς θεογνωσίας χειραγωγεῖν τε καὶ προσκαλεῖσθαι τελειότητα. Μὴ τοίνυν τῶν ἐλπίδων ἡμᾶς διαψευσθῆναι ποιήσης, ἀλλ' ἡ σὴ περὶ τὰ καλὰ ῥοπή τε καὶ εὐηκοία παρέσχη προβάλεισθαι μῆτε τοὺς πόρους καὶ τοὺς ἀγῶνας, οὓς ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας [σωτηρίας] ἀνεδιεξάμεθα χαίροντες, ματαιοῦς ἐλέγξης· μῆτε ἄρχεσθαι μὲν προθυμίας τοῦ θεοῦ κηρύγματος ὑποδέχεσθαι τοὺς λόγους, αὐτὸν ἐπιδείξης, εἰς βραθυμίαν δὲ τὴν προθυμίαν καταλύσεις b. ἀλλ' ὅμοιον μὲν τῇ ἀπαρχῇ τὸ τέλος, σύμφωνον δὲ τὴν πολιτείαν τῇ πίστι, κοινὸν δὲ ἀγαθὸν καὶ γένους καὶ πατρίδος τὴν σὴν διδοῦς ἐξουσίαν

VARIÆ LECTIONES.

x γρ. καὶ πρὸς. y γρ. ἀπέδειξε. * γρ. νοερός. a Leg. εὐκρινούς. b Leg. καταλύσης.

NOTÆ.

(26) Post τελεσαμένη, ἀπὸ τοῦ κοινου subintelligenda synodus, quæ vox rectius adderetur σαφηνείας gratia. Κροσσωτοῖς χρυσοῖς. Alludit ad Psal. xlv,

15: Πᾶτα ἡ δοξα τῆς θυγατρὸς βασιλείας ἰσῶθεν ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιδεδημένη. Quæ postrema vox hic deesse videtur.

καθοράσθαι και ονομάζεσθαι, τὴν ἐμὴν ἐπὶ σοὶ χα. A talem præbueris aliquantisper, illud tuum studium rân και εὐφροσύνην διατῆρει ἀνεξέλιπτον. convertere in ignaviam : verum finis initio correpondeat ; vitæ conversatio fidem exprimat, et dum tuam potestatem omnium oculis et linguis usurpandam exhibes, in communem et generis et patriæ utilitatem, meum de te gaudium et animi solatium semper indeletum custodito.

κβ'. Ἄλλ' ὄρα δὴ μοι λοιπόν, φιλόχριστε και πνευματικὴ ἡμῶν υἱέ, και εἰ τι ἄλλο κλειδὸν και καλὸν και στοργῆς ἀξίον ὄνομα, ὄρα τοιγαροῦν ὅσας παρατάξεις ὁ πονηρὸς κατὰ τῆς εὐσεβοῦς και μόνης ἀληθινῆς τῶν Χριστιανῶν θρησκείας ἐπαλαμήσατο, αἰρέσεις, διαφοροῦς, και στάσεις, και μάχαι, και πολέμους ἐπινοῶν. Ὅρα δὲ και τοῦτο, ὅπως ἀπάσας αὕτη κατεστρέψατο, και λαμπρὰ τὰ κατὰ πάντων ἀνέστησε τρόπαια. Και μὴδὲν θαυμάσης τὰς κατ' αὐτῆς λογιζόμενος ἐπινοίας και ἐπιβουλίας. Πρῶτον μὲν γὰρ, οὐκ ἂν οὕτω περιφανῆς και κραταιὰ και ἐπίσημος διὰ τῆς νίκης ἐγένετο, εἰ μὴδὲν αὐτῆ πολέμιον συνεπλέικτο. Ἐπειτα δὲ και συνορᾶν ῥάβδιον, ὡς ἐθαπερ ὁ πονηρὸς σφοδρότερον πολεμαίται, ἐκεῖ και αὐτὸς σπουδαιότερον τὰ τῆς κακίας αὐτοῦ βέλη πέμπει, και τὰ μηχανήματα ἴστησιν. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ἐπὶ μὴδεὶς ἐστὶν αὐτῷ σφοδρὸς πόλεμος, διὰ τοῦτο οὐδὲ αὐτὸς κατ' ἐκείνων ὀπλιζέται · ὁ δὲ Χριστῶνυμος τοῦ Θεοῦ λαός, τὸ ἅγιον, τὸ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἐπεὶ καθ' ἐκάστην κραταιοῦμενοι τῆ πίστει, κατὰ τῶν πονηρῶν αὐτοῦ πράξεων και ἐπιτηδευμάτων ἀνδρίζονται, διὰ τοῦτο κάκεινος μυριάς ἐπιβολαῖς ε και πάσαις μεθόδοις τινὰς ἐξ αὐτῶν ὑποσκαλίζειν τεχνάζεται, και ἀντιλυπεῖν τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ ἀγωνίζεται, εἰ και εἰς αἰσχύνην αὐτῶ οἱ ἄγῶνες και τὰ πονηροῦματα καταστρέφουσιν · ἄλλ' ὥστε ^α δὲ τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐθνῶν ἀδιάκριτα και συγκεχυμένα τὰ ἐν δόγμασιν ἔχει φρονήματα, και οὐδὲν καθαρὸν οὐδ' εἰς ἀκριβεῖαν δεδοκίμασμένον, διὰ τοῦτο ἐν ἐκείνοις οὔτε τὸ δισταραμμένον φαίνεται. Ἐν δὲ τῇ καθαρωτάτῃ, και ἁγιωτάτῃ, και πολὺ τὸ ἀκριβεὶς ἔχουσα πίστις τῶν Χριστιανῶν, διὰ τὸ λίαν αὐτῆς εὐκρινές και εὐθεῖς και ἐξηρημένον και ἀκήρατον, ἐπειδὴν τις και μικρὸν τι διαστρωφῆς ἢ καινοτομίας παρεσκευαστὴν ἐπιχειρήσῃ, αὐτίκα τὸ δισταραμμένον και κίβδηλον τῆ παραθέσει τῆς ἀληθείας και τοῦ ὀρθοῦ λόγου καταρτίζεται τε και διελύχεται, και οὐδ' ἐπὶ βραχὺ τὸ νόθον γέννημα οὐδ' ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν εἶναι, τῶν εὐσεβῶν δογμάτων οὐδαμῶς ἀνίχεται ἢ εὐγένεια. Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν κάλλι διαφερόντων σωματίων και μικρὰ τις ἐπιγενομένη κηλὶς θάπτον συνορᾶται και περῶραται τῆ παραθέσει τῆς λοιπῆς ἐν τῷ σώματι ὠραιότητος, D τοῖς δ' αἰσχροῖς τὴν δ'ψην οὐκ ἂν ἐξελιγθεῖν ῥαδίως τὰ τῆς ἀσχημοσύνης πάθη ἐπισυνιστάμενα (ὑπολαθάνει γὰρ τῆς ἀμορφίας τῷ συγγενεὶ και τῆ ὁμοιότητι) · οὕτω και ἐπὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν ὠραιότητος ὡς ἀληθῶς και ὑπερλάμπρου θρησκείας και πίστεως, κἂν τὸ βραχυτάτον τις αὐτῆς παρατρέψῃ, μεγάλην ἀσχημοσύνην ἐργάζεται · τὰ δ' ἄλλα τῶν ἐθνῶν δόγματα, πολλῆς ἀκοσμίας και ἀσχημοσύνης γέμουσα, οὐδεμίαν ἔχουν τοῖς οἰκείαις ἐραταις συν-

22. Sed vide demum, quæso te, o tu mihi dilecte in Christo et spiritualis fili, et si quid aliud eximium usurpari potest et excellens nomen dignum paterno illo quo te amplector affectu ; vide, inquam, et adverte quot adversus acies malus ille dæmon contra pium, solum verum Christianismi cultum instruxerit : hæreses nimirum plurimas, tumultus, pugnas, contentiones, prælia concitavit. Vide autem quemadmodum Christiana pietas ista omnia fudit fugavitque, et clarissimum inde triumphum reportavit. Nec te subeat admiratio, dum mente revolvas contra illam susceptas machinationes et insidias. Imprimis enim nequaquam victoriam tam illustrem, potenter partam et gloriosam reportasset Christiana pietas, si cum nullo congrederetur adversario. Deinde et illud facile intelligitur, quod ubi validius malus ille bello petitur, ibi et ipse sua iniquitatis tela fortius emittit, et machinas adaptat suas. Et certe inter alias gentes, eo quod nequaquam serio contra ipsum bellatur, nec ipse in adversum armatus adeo tendit. At populus qui a Christo sortitur nomen, natio illa sancta, regale sacerdotium, eo quod per fidem prævalentes, quoti die contra improbos ipsius actus et instituta decertant, et ipse quoque sexcentas insidias, diversas vias excogitat et machinatur, ut vel saltem nonnullos supplantare atque ita Christi Ecclesiam mœrore afficere et tristitia posset : ut cunque tandem incepta omnia et impia illa machinationa in ipsius dedecus conversa desinent. Sed et aliæ nationes dogmata sua et doctrinam indistinctam et confusam habent, nec quidquam apud illos defæcatum reperitur aut cum cura exasciatum. Hinc est quod nihil videatur inter illas distortum. Verum in illa mundissima, sacratissima et accuratissima Christianorum fide, propter summam ipsius puritatem et impermistam simplicitatem, propter rectitudinem et delectum quo præfertur cæteris, si quis vel tantillum in ea a rectitudine declinans, innovatum aliquid subintroduxerit, continuo quod obliquum est et adulteratum, si ad rectam veritatis rationem exigatur, et apparet et convincitur. Neque certe pati potest generosa illa indoles doctrinæ sanæ, ut spuria dogmata vel tantillum temporis sub uno secum nomine delitescerent. Quemadmodum enim in corpore pulchro vel minima labecula aut macula quæ adhæserit, cerni potest et citius animadverti, eo quod a reliqua discrepet pulchritudine, si ad eam componatur : ast in deformibus et visu turpibus, quæ turpicula sunt, non tam cito et facile deprehenduntur ; nam per deformitatis similitudinem et congenerem formam latent : ita quoque et

VARIÆ LECTIONES.

^α ἐπιβουλαις. ^d γρ. ἄλλως τε.

in Christianæ religionis et fidei splendore ac pulchritudine accidit : si quis vel tantillum in illa immutatum perverterit, magnam operatur deformitatem, quæ ipsa et statim deprehenditur ; cum cæterarum gentium doctrina, utpote dedecore multiplici referta et turpitudine, nullum plane sensum ipsius sequacibus admisæ turpitudinis vel notitiam suggerat. Quod ipsum eodem modo animadvertere licet in cæteris omnibus, etiam artibus et scientiis : nam in iis quæ constant exactissime vel minima aberratio facile discernitur ; cum in vulgaribus multa negligantur, et nec in errorum censu reputentur. Ita se res quoque habet et in principibus, et in dignitatis gradu super alios constitutis, eoque magis quo pluribus imperitaverint : illi enim si vel leviter cespitaverint, exaggeratur, et magnum flagitium admisisse omnium iudicio denotantur : cum tamen subditi et inferioris ordinis, si multoties similia plane admiserint, nulla notitia notantur, neque id egisse animadvertuntur, sed quidquid fecerint, una cum parvitate et contemptu admittentis, et ipsum celatum atque occultatum penitus evanescent.

23. In quantum igitur magnitudine, potentia, pulchritudine, accuracione, puritate, et omnimoda alia perfectione Christianorum fides et religio paganorum superat et transcendit pietatem, in tantum malus ille bellum contra illam furiosius concitatum gerit ; in tantum etiam stolidorum et insipientium hominum delicta, ad id quod rectum est apposita, discernuntur ; nec fieri potest ut vel tantillo temporis spatio obvelentur, aut modum clam et secreto ingrediendi sortiantur. Verum, quod in antedictis positum est a nobis, catholica et apostolica Dei Ecclesia omnia diaboli machinamenta nulli usui nec actioni esse et inservire declarat, quin et in ipsum machinatorem eadem convertit ; ita hæreticorum blasphemias facile refutat, impudentiam pudore afficit, contra omnes et omnia potestatem inexsuperabilem et invictam habens, triumphis insalutem mundi ductis, gloriosissime exallatur.

24. Tu ideo (o quo te nomine designem, ut meum explicem in te animi affectum et desiderium?) divini Spiritus splendore mentem habens irradiatam, et ad lucem sublatus rectæ pietatis ; et opus ejusmodi operatus quo ad Constantini illius Magni actiones subveharis, imitare adhuc primitias illas mentis, consilii, sapientiæ tuæ : consiste validius super petram fidei, in qua pulchre per Dominum fundatus fuisti : superædificato actiones bonas, emendatæ vitæ gravitatem, super fidem orthodoxam : noli superstruere ligna, fenum, stipulas, materiem peccati combustibilem ac conflagrationi tantum, nulli autem usui præterea, inservientem ; sed aurum, argentum ædifices, et pretiosas recte factorum res. Hæc siquidem per tribulationes explorata puriora redduntur, et pretiosiora apparent.

25. In mandatis Christus communis Dominus noster et magister hoc dedit, fructus nimirum virtutis proferre, nec fidem per opera pudefacere. Ad

αἰσθησὶν δίδωσι τῆς ἐπιγιγνομένης αἰσχροῦτης. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πασῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν τὸ αὐτὸ κατείδναι ἴστιν. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἀκριβεστάταις καὶ τὸ βραχυτάτον τῶν ἀμαρτημάτων ῥᾶστα κατάφωρον γίνεται· ἐν δὲ ταῖς τυχοῦσαις πολλὰ παροράται, καὶ οὐδ' εἰς ἀμάρτημα κρίνεται. Εἰ βούλει δὲ, καὶ ἐν μὲν τοῖς ἀρχουσι, καὶ τῶν ἄλλων τῇ ἐξουσίᾳ προέχουσι, μάλιστα δὲ οἷς κατὰ πλειόνων το κράτος, καὶ τὸ μικρὸν τῶν πταισμάτων εἰς μέγεθος αἰρεται, καὶ πᾶσι γίνεται περιδότητον· ἐν δὲ τοῖς ἀρχομένοις καὶ ταπεινοτέροις πολλὰ τῶν παραπλησίως διαμαρτηθέντων οὐδ' ὅτι ἐπράχθη συνγνωσθῆσαι, ἀλλ' ἐναπακρύβη καὶ ἔλαθε, τῇ μικρότητι καὶ εὐτελείᾳ συναποσθεσθέντα τοῦ ἀμαρτήσαντος.

κγ'. Ὅσον οὖν μεγέθει, καὶ κράτει, καὶ κάλλει, καὶ ἀκριθείᾳ, καὶ καθαρότητι, καὶ τῇ ἄλλῃ πάσῃ τελειότητι, τῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι δοξασμάτων ἢ τῶν Χριστιανῶν πίστις καὶ λατρεία ὑπερανίστηκε καὶ ἐξήρτηται, τοσοῦτον ὁ τε πονηρὸς εἰς τὸν κατ' αὐτῆς ἀνερθεῖται πόλεμον· καὶ τοσοῦτον πάλιν τὰ εἰς ἀφρόνων καὶ κακοβούλων ἀνδρῶν ἀμαρτήματα ἐκ τοῦ εὐθέως καταφαίνεται, μὴδ' ἐπὶ βραχὺ χώρον τοῦ λαθεῖν ἔχοντα, μὴδὲ τινα παρείσδυσιν ἐφευρίσκοντα. Ἄλλ' ὁμως ἡ τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ὡς καὶ φθάσαντες ἔφημεν, καὶ τοῦ πονηροῦ πάντα τὰ μηχανήματα, σαθρὰ καὶ ἀπρακτα διελύχουσα, μᾶλλον δὲ κατ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ μηχανουργοῦτος ἐπαναστρέφουσα, καὶ τῶν αἰρετικῶτων ῥᾶθίως ἀποσκυαζομένη τὸ βλάσφημον, καὶ καταισχύουσα τὸ ἀναίσχυντον, κατὰ πάντων ἁμαχον τὸ κράτος καὶ ἀήττητον ἀναδέχεται, καὶ καλοῖς καὶ σωστικῶσμοις διαπαντὸς θριαμβοῖς ἐγκαλλωπίζεται.

κδ'. Σὺ τοίνυν (ὡ τί σε προσεπῶν ἀξίως εἶπω τοῦ πόθου ;) τῇ αἰγλῇ τοῦ θείου Πνεύματος τὴν ψυχὴν ἀγάσθεις, καὶ πρὸς τὸ τῆς εὐσεθείας φέγγος ἀναχθεις, καὶ ἔργον ἐργασάμενος, δι' οὗ πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου πρᾶξιν ἀνυψώθης, κατὰ μίμησιν ἔχου τῆς ἀπ' ἀρχῆς σου γνώμης καὶ βουλῆς καὶ συνέσεως· στήθι στήθῳ ἐν τῇ πέτρᾳ τῆς πίστεως, ἐν ἣ καλῶς ὑπὸ Κυρίου τεθεμελίωσαι· ἐποικοδομοῖ τῇ ὀρθῇ σου πίστει πράξεις ἀγαθὰς καὶ βίον σεμνοτητα, μὴ ξύλα καὶ χόρτον, μὴδὲ καλάμη, ἐφλεκτον τῆς ἀμαρτίας ὕλην, καὶ πρὸς καῦσιν μόνον, πρὸς οὐδὲν δὲ χρησιμεύουσαν ἕτερον· ἀλλὰ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, τῶν κατορθωμάτων τὰ τίμια. Ταῦτα γὰρ καὶ περὶ ὁ πειρασμῶν δοξαζόμενα, καθαρῶστερα καὶ τιμιώστερα διαδείκνυται.

κε'. Οὕτω Χριστὸς ὁ κοινὸς Δεσπότης ἐγκαλεύεται καρπούς προβάλλειν, καὶ μὴ καταισχύνειν τὴν πίστιν διὰ τῶν πράξεων. Οὕτω Παῦλος ὁ μέγας τῆς Ἐκ-

VARIÆ LECTIONES.

• 1σ. παρά.

κλησίας συμβουλεύει διδάσκαλος. Οὕτω Πέτρος ὁ κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν οὐρανόων πυλῶν τὰς κλεῖς ἐμπιστευμένος καὶ τὴν εἴσοδον ὡς τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὁ θεῖος χορὸς τὴν οἰκουμένην ἐμαθήτευσεν· οὕτως ἡμῶν οἱ Πατέρες παρελήφασιν, οὕτως ἡμῖν, τοῖς μετ' ἐκείνους, παραδεδώκασιν· οὕτω καὶ ἡμεῖς σοι παραινοῦμεν καὶ συμβουλεύομεν, ἀρεταῖς κοσμεῖν τὴν πίστιν, καὶ τῇ πίστει τὰς ἀρετὰς λαμπροτέρας ἀπεργάζεσθαι. Ἐβουλόμην αὐτὸς ἐγὼ σοι παρῆναι, καὶ ταῖς πράξεσιν ἐπιστάναι, ἵνα τῶν μὲν καλῶν ἔργων αὐτεπάγγελτον διὰ τῆς ὀφείας λαμβάνων τὴν γνώσιν, ἐτι μᾶλλον ἐν εὐθυμίᾳ καὶ χαρᾷ διακείμενος εἴην· εἰ δὲ τι καὶ παράλογον συνέειη, μεθέλκειν ἔχομι βραδίως καὶ μεθαυριόμην, ἐκ τοῦ παραχρῆμα, πρὸς διόρθωσιν. Ἐπεὶ δὲ ἡ βούλησις τῆς δυνάμεως χηρεύει, καὶ πολλὰ τὴν ὀρμὴν ἀνακόποντα καλῶν, ὁ μοι λοιπὸν ἐστὶ δυνατὸν, γραφῇ τυπῶσαι τὰς παραινήσεις, ὡς καὶ καταρχὰς ὑπεσχόμην, ἥδη πειράσομαι.

κζ'. Ὅτι μὲν οὖν χρὴ τὸ Θεῖον εἰλικρινῶς ἀγαπᾶν καὶ θεραπεύειν, καὶ τὸ ὁμόφυλον ὡς ἑαυτὸν στέργειν καὶ φιλεῖν, ἐμφυτὸς πως τοῖς ἀνθρώποις ἢ γνώσις καθίστασθαι· ἢ βούλησις δὲ μὴ συντρέχουσα τῇ γνώσει, εἰς θέσπισμα καὶ νόμον ἀναγραφῆναι τὴν κοινὴν ἐξεδιάσαστο γνώμην. Ὅτι δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ εἰλικρινῆς ἔρωσ, καὶ ἡ τοῦ πλησίον στοργὴ καὶ τελεία ἀγάπη, τῶν ἄλλων ἐντολῶν ἐν ἑαυταῖς περιέχουσι τὰς πράξεις, οὐ χαλεπὸν μὲν καὶ αὐτόθεν κατανοῆσαι. Παρίστανσι δὲ τοῦτο καὶ ὁ Δεσποτικὸς λόγος, ἐν οἷς φησι περὶ αὐτῶν, Ἐν ταύταις ταῖς δυνάμει ἐντολαῖς ὁλος ὁ νόμος κρέμαται, καὶ οἱ προφηταί. Καὶ γὰρ ὁ τὸν θεῖον ἔρωτα ἐνστερνισμένος, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν στέργων καὶ φιλῶν, πατέρα μὲν καὶ μητέρα διαφερόντως ἀγαπήσει, καὶ τιμῆς τῆς πρώτης, μετὰ γε Θεόν, ἀξιώσει· αἱμάτων δὲ ἐμφυλίων καὶ φόνων οὐ μόνον τὰς χεῖρας καθαρὰς φυλάξει, ἀλλὰ καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς λογισμοὺς μελέτης τοιαύτης· οὐ μὲν οὐδὲ κλέψειεν οὗτος· οὐδεὶς γὰρ ὄν ὡς ἑαυτὸν φιλεῖ καὶ φυλάττει, τούτου κλέπτης ἐφωράθη. Ἄλλ' οὐδὲ ἄλλοτρίους γάμους διορύξει. Οὐδ' ὄρκον ἐπίορκον ὁμώσει, οὐ μὲν οὖν οὐδὲ μαρτυρίαν ψευδῆ κατὰ τοῦ πλησίον μαρτυρήσει. Καὶ ὄλωσ, οὐ χειρῶν ἀδίκων ἄρξει, τύπτειν ἢ προπηλακίζειν ἐπιχειρῶν, ἢ τύραννος (27) ἐραστής τῶν, ὅσα τῷ πλησίον ὑπάρχει, γινόμενος. Ὅ γὰρ τι τούτων κατατολμῶν, αὐτόθεν λυμαινεται ἄμφω, καὶ τὸν ἔρωτα τὸν θεῖον καὶ Δεσποτικόν, καὶ τοῦ ὁμοφυλοῦς τὴν στοργὴν. Τῷ μὲν ἐπιβουλεύων καὶ περιβάλλων κακοῖς, τὸν δὲ παρὰ φαῦλον ποιούμενος καὶ ὑπερορῶν. Ἐξ ὧν εἰς οἶκας ἀπαραιτήτους καὶ πικρὰς τιμωρίας ἐμ-

⁵ Matth. xxi, 40.

A hunc modum Paulus magnus ille magister Ecclesiae consilium dat ; ita suadet Petrus apostolorum coryphaeus, cui claves et ingressus portarum caelestium conceduntur ; sicut et reliquus apostolorum chorus orbem terrarum informavit : hoc Patres nostri traditum susceperunt ; ad hunc modum nobis posteris tradiderunt : hoc tibi nos suademus, et consilium damus, nempe ut fidem illustres per actiones, et fide reddas actiones speciosiores. Vellem ego quidem iu rem praesentem esse tibi, et tuarum actionum regimen in me suscipere, eo fine ut per oculis bonorum tuorum operum cognitionem actu ipso usurpans, majori gaudio repletus sim et iucunditate ; et si praeter rectam agendi rationem aliquid tibi excideret, retrahere continuo et reformare possem, nullo negotio correctionem adhibens : verum cum voluntati non respondeat possibilitas aut facultas, et impetum multa sint quae interceptent atque reprimant, quod unicum mihi relictum est ut praestare possim, scripto, quod pollicitus sum ab initio, admonitiones conabor delineare.

27. Deum esse sincero affectu adamandum atque colendum, diligendum nobis congenerem hominem et amplectendum, quasi insita quaedam hominibus cognitio suggerit : dum autem voluntas cum cognitione non conspirat, necessario factum est ut notitia illa communistanquam legis dictamen scripta traderetur. Porro, quod in Deum sincerus amor, et dilectio proximi, et illa quidem perfecta, caeterorum mandatorum in se contineant actiones, haud certe difficulter e re ipsa intelligi potest. Sed et docet hoc insuper verbum illud Domini, quo censebat : *In duobus hisce praecipis tota lex suspenditur et prophetæ*⁵. Qui enim divinum sibi amorem inpectoravit et vicinum diligat sicut ipse se, patrem quidem et matrem excellentiori quodam modo complectetur, et post Deum praecipuo honore prosequetur ; a sanguine porro et caedibus consanguineorum puras sibi manus conservabit, sed et linguam porro et cogitationes ab ejusmodi omni dispositione mundas : adhuc, neofurabitur qui talis est, neque enim unquam illum spoliasset invenitur aliquis quem diligit, cui custos apponitur ; sed nec alienum irrumperet thalamum ; nec falsum jurabitur juramentum, nullum dicet falsum testimonium contra vicinum suum, neque dabit initium injuriarum ; non pugnis caedere, non conspurcare maledictis aggredietur ; non tyrannice concupiscet ea quae pertinent ad vicinum suum. Qui enim quid istiusmodi attentaverit, uno actu utrumque violat, amorem aempe in Deum et Dominum, et erga cognatum sibi affectum : hunc enim adoritur ex in-

NOTÆ.

(27) Ἡ τύραννος. Aut delendum ἢ, aut legendum τυραννεῖν, et non τύραννος· ubique τύραννος ἐραστής, non sunt ἀσυνδέτως copulandi.

sidiis, et malis circumscribit; illum vero despectum et contemptum habet. Patet autem omnibus, quibus se poenis, quam gravibus subjicit et ineluctabilibus. Si enim qui mandata transgreditur humana, et imperium despicit sibi præsentis, condemnationem non effugiet, sed et capite quandoque peccatum luit; is profecto qui per vim oblatam et insidias structas in conservum suum, omnium rerum Dominum, regem et opificem inhonorat et nihili facit, verum leges ab eo latas ludibrio habet et lubentia exponit, qualem, par est, ut subeat poenam? Oportet igitur omni modo, omni cura et diligentia, hæc mandata una cum inculcata pietate et sincera religione conservare. Neque enim aliter partem habere possimus cum fidelibus et Deo charis, nec regni cælorum digni judicabimur.

28. Enimvero cuilibet mortalium hoc incumbit, ut omnem exhibeat suam et quidem extremam potentiam in his conservandis. Spectat hoc ad principem æque ac ad subditos, juvenes et ætate proveciores, divites et pauperes: nam communis est natura omnibus, communia hæc mandata dantur, communi cura et sollicitudine custodienda. At quæ spectant ante alia ad informandos principes, quæ magis par est ut tua observet potestas, unde tibi major accrescet experientia, illa tibi in procinctu sum suggesturus. Principem enim oportet multiplicitate præditum esse probitate, cum alia tum imprimis illa quæ morum spectat pulchritudinem, unde illud adagium dicitur: Magistratus virum indicat. Et: Quemadmodum aurum probat acies lapidea, ita et humanam mentem actiones cum imperiales, tum subditorum dispositiones discernunt.

29. At tu mihi sedulus auditor adsis, nec auditor tantum, sed et operator actionum bonarum et admiratione dignarum. Principium porro a Deo et divinis arcessemus. Oratio igitur connectit Deo hominem, eiq̄e familiarem reddit. Est autem illa cum Deo collocutio et congressus quidam intellectualis, qui est omnium rerum pulcherrimus et pretiosissimus. Ab illo emanat substantia omnis et consistentia; ab illo providentia et bonorum exhibitio; perfectio omnis, et affectuum omnis emundatio. Quocirca si ab oratione nulla alia utilitas egrederetur, istud tamen unicum apud homines Deum diligentes et videndi curiosos instar omnis alterius oblectamenti, omnis quæ in vita contingere potest beatitudinis et felicitatis, esset abunde suffecturum. Ast cum per eandem peccatorum obtinemus remissionem, et quicquid nobis conducibile sit recipimus, donis donati optimis, et perfectos facientibus recipientes, necnon in se speciosissimis; ad operandum ea advocamur quæ inexplicabilia omnia nobis conferre solent: per gratiarum porro actionem, quam in precibus expeditimus, benefactorem quasi remuneramus, et tanquam quasdam illi primitias offerimus, præsentis animi nostri affectiones et motus, doxologias quoque ab intelligibili nostra et rationali natura resultantes. Cum igitur tot et tanta per orationem procurentur, quomodo non æquum sit ut nos alacriter in illa extendamus, eam vehementius depereamus et omni modo amplectamur.

ἄλλοι ἑαυτὸν πᾶσιν ἔστι φαυρόν. Εἰ γὰρ ὁ τῶν ἀνθρωπίνων προστάγματων καὶ τῆς ἐπιστατούσης ἀρχῆς ὑπερόπτης οὐ διαφεύγει τὴν δίκην, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ζῆν πολλάκις τὸν κίνδυνον ἔχει, ὁ τὸν Δεσπότην τῶν ὄλων καὶ Βασιλεῖα καὶ Δημιουργὸν διὰ τῆς εἰς τὸν ὁμόδουλον παροινίας καὶ ἐπιβουλῆς ἀτιμάζων καὶ ἐξουθενῶν, καὶ τοὺς αὐτοῦ νόμους διαπαίζων, καὶ χλεύην δεικνύς, ἤλικην τινὰ τῶν τιμωρίων δώσει; Διὸ προσήκει παντὶ τρόπῳ καὶ πάσῃ σπουδῇ, μετὰ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμωμῆτου ἡμῶν θρησκείας, καὶ ταύτας διαφυλάττειν τὰς ἐντολάς. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι, χωρὶς αὐτῶν, οὔτε τῆς τῶν πιστῶν καὶ φιλοθίων μερίδος γενέσθαι, οὔτε τῆς τῶν οὐρανῶν ἀξιοθῆναι βασιλείας.

B

κγ'. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἀνθρώπῳ παντὶ πάσῃ δυνάμει παραφυλακτέου, ἀρχοῦντι καὶ ἀρχομένῳ, νῆμ καὶ προσδύτῃ, πλουσίῳ καὶ πένητι. Κοινὴ γὰρ ἡ φύσις, καὶ κοινὰ τὰ προστάγματα, καὶ κοινῆς τῆς παραφυλακῆς καὶ ἐπιμελείας θεόμενα. Ἄ δε μάλ-
λου πρὸς τὴν τῶν ἀρχόντων ὄρᾳ παιδαγωγίαν, καὶ τῇ σῇ φυλάττειν ἐπιτηδειότερα ἐξουσία, καὶ ἐξ ὧν ἔσται σοὶ καὶ περὶ τῶν ἄλλων πλείστη ἐμπειρία, ἐκεῖνά σοι νῦν εἰρήσεται. Καὶ γὰρ πολλῆς τῷ ἀρχοῦντι δεῖ καλοκαγαθίας, τῆς τε ἄλλης, καὶ τῆς ἐν ἡθελῶν ἐλκοσμίας. Δι' ὃ καὶ φασι « Ἀρχὴ ἀνδρα δεικνύει » καὶ, ὅτι « Ὡσπερ ὁ χρυσὸς ἐν ταῖς λιθίναις ἀκόνας δοκιμάζεται, οὕτως ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ἐργασίαις καὶ ταῖς τῶν ἀρχομένων διακοίαις ἐξετάζεται. »

C

κδ'. Σὺ δὲ μοι μάλιστα πρόσεχε, ἵνα μὴ μόνον ἀχροατῆς, ἀλλὰ καὶ ποιητῆς γένῃ καλῶν καὶ ἀφ' ἀγάπτων πράξεων. Ἀρχὴ δὲ ἡμῖν, κἄν τούτοις, ἀπὸ τῶν θείων. Εὐχὴ μὲν οὖν Θεῷ συναπτῆ καὶ οἰκειῇ, ομιλία τις ἔνθεος οὔσα, καὶ συνουσία νοερᾶ τοῦ πάντων καλλίστου καὶ τιμιωτάτου ἔξ οὗ πάντα μὲν οὐσίωσις καὶ συνοχὴ, πᾶσα δὲ πρόνοια καὶ χάρις τῶν ἀγαθῶν, πᾶσα δὲ τελειότης καὶ διακρίσεις τῶν παθῶν. Ὡστε εἰ καὶ μὴ τι ἄλλο κέρδος ἐκ τῆς εὐχῆς ἀνεφύετο, αὐτὸ δὴ τοῦτο μάλιστα τοῖς φιλοθίοις καὶ τοῦ ἀγαθοῦ φιλοθέμοισιν ἀπὶ πάσης εὐφροσύνης ἤκει, καὶ πάσης τῆς κατὰ τὸν βίον μακαριότητος καὶ εὐδαιμονίας. Ὅτε καὶ τῶν ἡμαρτημένων ἀφῆσιν λαμβάνομεν δι' αὐτῆς, καὶ τῶν ἄλλων αἰτημάτων ὅσα συμφέρουσι τὰς ἀγαθοειδεῖς καὶ τελειουργοὺς δωρεάς, προκαλοῦμεθα, ἀξιούμεθα τε τῶν ἀφάτων περὶ ἡμᾶς ἔργων καὶ δώρων διὰ τῆς ἐν αὐτῇ εὐχαριστίας τὸν εὐεργέτην ἀμείβεσθαι, καὶ δὴ καὶ οἷα ἀπαρχάς τινας αὐτῷ προσφέρειν, τὰς κατ' ἐκείνην τοῦ νοῦ κινήσεις καὶ δοξολογίας, τῆς νοερᾶς ἡμῶν καὶ λογικῆς οὐσίωσις ὅτι τοῖνυν, τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τῇ εὐχῇ περιεληπται, πῶς οὐ χρὴ πρὸς ταύτην προθύμως ἐπεκτείνεσθαι, καὶ ταύτης ἐρᾶν σφόδρα καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι.

D

et rationali natura resultantes. Cum igitur tot et tanta per orationem procurentur, quomodo non æquum sit ut nos alacriter in illa extendamus, eam vehementius depereamus et omni modo amplectamur.

λ'. Σύ τοίνυν προσεύχου μὲν εὐχὰς ἰδίας διαπαντός και καθ' ἑαυτὸν τῷ Θεῷ. Προσεύχου δὲ και ἅμα τῷ πλήθει, και ἐν τῷ φανερῷ· δι' ἑκατέρου μὲν γὰρ θεορῶνως πραττομένου, τὸ ὅσιον ἔστιν ἀποδιδόναι. Ὅσον δὲ τὸ πρότερον εἰς καθαρότητα διανοίας πλεονεκτεῖ, τοσοῦτον τὸ δεύτερον εἰς μίμησιν τοὺς ὁρῶντας παρακαλεῖ. Και τὸ μὲν εἰς οἰκίον κέρδος συντελεῖ· τὸ δὲ και τοὺς ἄλλους οἶδεν ὠφελεῖν· ὧν ἡ σωτηρία και ἡ προκοπή, μεγάλη πάλιν τῆς ἀρετῆς ἔστι τοῦ ἀρχοντος μαρτυρία.

λα'. Ναοὺς ἐπ' ὀνόματι Θεοῦ και τῶν αὐτοῦ ἁγίων κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς οἰκοδομεῖ, και τούτοις τὸν λαὸν ἐκκλησιάζεσθαι ἐπιζητεῖ· ἵνα κοινῇ τὸ Θεῖον ἐξυλοῦμενοι, και κοινῇ τὴν δοξολογίαν προσάγοντες, εἰς κοινῇ τε μᾶλλον ὁμόνοιαν συναλεύωσιν, και κοινῇ καρπῶνται τὴν σωτηρίαν και ὠφελίαν.

λβ'. Αἱ θυσίαι μὲν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας τοῖς ἱερεῦσιν ἀνάκεινται οἷς ὑπηρετῶν προθύμως και προσφέρων, πολλῆς τῆς διὰ τούτων ἀπολαύσεις και εὐεργεσίας και χάριτος. Δύναται δ' ἂν και σύ, βουλευεῖς, κάλλιστον αὐτουργῆσαι Θεῷ θύμα και ἑρασιμύτατον, βίον αὐτῷ καλλιερούμενος καθαρόν, και διανοίας ὀρθότητα.

λγ'. Εἰδῶς δὲ ὡς μεγάλη ῥοπή πρὸς τὴν τῶν ἄλλων διοικήσιν, ῥώμη και τάχος διανοίας, μηδὲ ταύτης ἀρίστατο τῆς ἐπιμελείας. Ἀγγίζου μὲν γὰρ οὐκ ἔστι γενέσθαι τὸν μὴ φύσει τοῦτο πεφυκότα· μελέτη δὲ και πραγμάτων πείρα, πρόχειρον ἐμποιοῦσαι τὴν γνῶσιν, πολλὰκις ἐν αὐτοῖς τοῖς ἔργοις ὀξύτερον εἰδείξαι τὸν ἐγγεγυμνασμένον, ἢ τοὺς ταύτης τῆς θυνήμεως κατὰ φύσιν μετेशχηκότας. Δι' ὃ φροντισὺν ἀσχεῖν προσήκει διὰ βίου· αὐτὴ δὲ παραγίνεται μελέτη μὲν και μνήμη πράξεων πρεσβυτέρων, ὁμιλία δὲ και συνουσία τῶν περιόντων ἀνθρώπων φρονίμων, και ἐμπειρία δὲ τῶν κατὰ τὸν βίον πρακτέων. Πράξις γὰρ μιμήσει και βουλή και διαχειρίσει κράτος συλλαβοῦσα, τῆς ἀνωθεν ῥοπῆς οὐκ ἀντιπρατούσης, εἰς συμπέρον τέλος ἀποβαίνει.

λδ'. Μηδὲ τῶν περὶ τὸ σῶμα δὲ ἡμῶν και σχημάτων και κινήσεων, ὡς εὐτελῶν, ὑπερόρα. Και γὰρ και ἡ ἐν αὐτοῖς ἀρίστη τάξις και κατάστασις οὐκ ἐλάχιστον μέρος φρονήσεως εἶδεν εἶναι· και τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι μὴ συνιδεῖν εἰσιν ἐκ τοῦ ῥάστου θεοῦ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ δύναμιν και τὸ κάλλος, οὗτοι τοῖς ἐξῆθεν θεάμασι ξεναγούμενοι, και τῶν ἀθῆλων ἑρασταὶ και ἐπαινεταὶ καθίστανται. Διὰ τοῦτο δεῖ και προσώπου διαθέσει, και κόμης ἀσκήσει, και περιβολῇ ἰσθῆτος κόσμιον ὁράσθαι και τεμνῶν, μήτε εἰς τὸ βλακῶδες και περιέργον ἐκφερόμενον, μήτε πάλιν πέρα τοῦ μερίου πρὸς τὸ ἡμελημένον καθελεόμενον. Ἐκέρτερον γὰρ ἄρπεις και εὐσταφρόντατον, και ἀρχικῆς πολιτείας ἀλλοτριον. Και βαδίσματος δὲ πρέπει τῷ ἀρχοντι εὐταξία, μήτε

30. Orato igitur indesinenter privatim et apud te Deum : sedet palam et una cum multitudine orato. Certe per utrumque orandi modum, ut Deum amantem decet, observatum sanctificatio habetur. In quantum vero prius illud ad mentis tuæ conducit puritatem, in tantum id quod ponitur secundo loco, intuentes in imitationem vocat. Et alterum quidem privatis commodis inservit, alterum insuper conducit et alienis. Illorum porro salus et in virtute progressus illustre admodum testimonium virtuti imperantis perhibet.

31. Tempa Deo et sanctis ejus secundum leges ædifica ecclesiasticas : eo populus convenire in cœtus assuescat, in eum finem ut communibus votis Deum propitium facientes, et communiter doxologiam ei offerentes, ita magis cum in communem concordiam coalescant, et communem referant cum salutem tum etiam alias utilitates.

32. Sacrificia sacrata nostræ religionis spectant ad sacerdotes : quibus si libenter te accommodabis, et oblationes tuas dederis, et benevolentiam ex eo facto, et simul gratiam inde non vulgarem reportabis. Poteris autem, modo animus adsit, et tute per te pulcherrimum Deo offerre sacrificium et delectabile, si vitam ipsi puram et animum rectum pulchre obtuleris.

33. Ad rei vero totius publicæ administrationem cum intelligas plurimum conferre mentis valentiam et agilem dexteritatem, noli curam hanc obire negligentius. Et certe prudentiam in procinctu non habebit ille qui non est a natura ad illam comparatus. Meditatio sedula, experientiaque rerum, quæ cognitionem ad manum suppeditant, non raro virum usu exercitatum faciunt multo acutius in procinctu videre quam alios quibus a natura hæc facultas concessa est. Quocirca providentiam decet exercere per totum totius vitæ cursum. Acquiritur illa autem dum recolimus et meditamur res olim gestas, dum congressum affectamur et familiarem sermonem prudentium in vita existentium, dum rerum quotidianam experientiam colligimus. Actio enim acquirit vires per imitationem, consilium et operationem, atque ita divino non adversante auxilio in finem commodum conducit.

34. Habitum, figuram, motum corporis noli tanquam vilia contemnere. Ordo enim in illis qui est optimus observatus, et dispositio præclara, non minima videtur esse prudentiæ portio. Illi autem quibus non est positum in proclivi vim, facultatem, pulchritudinem in animo delitescentem intueri, facile ducuntur externis spectaculis, et rerum oculis non subjectarum exinde amatores existunt et præcones. Ideo decet vultu bene disposito, coma exornata, vestitu et amictu gravitatem præ se ferre et decorem : non ad mollitiem vel curiositatem deviare nec ultra quam par est ad neglectum transferri. Decet enim utrumque et contemptum parit, et abhorret a principis viri ratione et statu. Sed et principem decet incessus bene compositus : nam nec

moveri debet dissoluto et muliebri motu, neque A
rursus novitatem affectare per confertum, pertur-
batum. disparē ingressum, omnis autem corporis
motio ordine omnino disponatur.

35. Cavenda est et in sermone velocitas. Est au-
tem illa forsitan alicujus usus in contentiosis et
cristicis congressibus; nec virum dedecet genero-
sum: sed stulta est et periculosa, adhibita si sit in
colloquiis familiaribus: in mandatis dandis, politi-
cis præsertim et rem spectantibus communem, hu-
milis est et nullius pretii. Exaccurate dicere, cele-
riter perficere actibus, sermonibus, motibus, cum
decore versari, divinæ sortis illum esse et ultra
communem arguit qui ita comparatus est. Verum
raro admodum et difficulter contingit ut simul om-
nia in unum conspirent: moderatio ornata, gravi-
tas visu digna, cum pondere quodam et cautione B
conjuncta, ea possidentem conspicuum cum jucun-
ditate quadam, et ornatum reddit ad imperandum,
et, si quid vulgus quod optimum censetur adamare
queat, placitum. Volubilitas vero sine ulla disposi-
tione vel ordine furiosum quiddam et insanum vide-
tur: sæpius aberrat a recto, etiamsi aliquando prod-
esse poterit vehementer. Tarditas cum confusione
stultum quid, imbellē: aberrare videtur plerumque,
et quidem in magnis, licet interdum aliquid perficiat boni: sed illud tenue et nullius pretii, quod-
que non aliter habeatur bonum, quam collatum ab cæteris ejus actiones.

36. Risu disrumpi, cum deformitate vultus et C
morum dedecore, constantiam et gravitatem con-
tumelia afficit.

37. Immunis sit cum auditus tum etiam lingua a
turpiloquio. Quæcunque cum voluptate quis audire
gestit, illa eadem effari non pudefit; et quæ quis
dicere non erubescit, certe nec erubescet peptere,
cujus rei illa edidit demonstrationem. Omnino
caveas ne lingua prolabaris, sæpe enim vel levissi-
mo sermone lapsa, ingens intulit detrimentum, et
certo de capite periclitata est, jecitque aleam.

38. Aures præbe patulas injuria affectis, clausas
contra ad afficientium injuria lenocinia et probabiles
inductiones.

39. Labia accusatoria et sycophantica aspernere: D
nam non raro et liberis furere in parentes, et pa-
rentes in liberos, adegerunt, vitæ vincula et con-
nexiones diruperunt, et in se invicem consanguineos
excitarunt. Quid autem illa minora comme-
moro? vel unica sycophantæ vox civitates et domos
integras subvertit sæpe.

40. Ne sis in amicitia ineunda velox; initam
vero omni modo nexu conserva indissolubili, totum
in te proximi derivans onus, nisi forte cum periculo
tuæ animæ jungatur. Certamina et discordiæ inter
amicos in contemptum adducunt universum homi-
num propositum et dispositionem: nec culpæ tan-
tum obnoxii, sed et sine culpa qui sunt, in eandem
suspicionem trahuntur. Illorum fructu amicitia qui
cum aliis sine fuce sinceram semper amicitiam
custodierunt; qui nec oculo invidio intuiti sunt flo-
rentes, nec positos in adversis neglexerunt. Exsti-

εις τὸ θηλυκρεπές καὶ ἔκλυτον ἀσχημονοῦντι τὴν
κίνησιν, μήτε μὴν εἰς τὸ ἀθρόον καὶ ταραγμένον
καὶ ἀνώμαλον ταύτην ἐκνωτορίζοντι· καὶ ὅπως,
πᾶσα κίνησις τάξει κοσμεῖσθω.

λε. Δεῖ δὲ καὶ τὸ ἐν λόγοις τάχος εὐλαβεῖσθαι.
Ταχυλογία γὰρ, ἐν μὲν ἀγωνιστικαῖς διαλέξεσι καὶ
ἀμιλλαῖς, οὐκ εὐκαταφρόνητον ἴσως, οὐδὲ ἀγενές· ἐν
δημηγορίᾳ δὲ, ἀνόητον καὶ ἐπισφαλές. Ἐνδὲ προστά-
γματι, καὶ μάλιστα τοῖς πολιτικοῖς, καὶ κοινοῖς εὐτε-
λῆς καὶ ταπεινόν. Ἐντελείστερον δ' εἰπεῖν, ταχύτης ἐν
πρόξει καὶ λόγοις καὶ κινήματι, σὺν εὐταξίᾳ, θεῖον
μὲν τινα καὶ ὑπερφυῆ ἀποφαίνει τὸν ἔχοντα. Σπᾶ-
νιον δὲ, καὶ συνελθεῖν ἅμα πάντα χαλπιώτατον. Τὸ
δὲ ἐν τούτοις σύμμετρον σὺν εὐταξίᾳ, σεμνόν τε καὶ
ἀξιώμαστον, καὶ μεστὸν ὄγκου καὶ σὺν εὐλαδίᾳ,
ποθεινὸν ὁρᾶσθαι παρασκευάζει, καὶ ἀρχὴν ἐπιτε-
δειότερον, εἴπερ καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις ἐστὶ τε τῷ
πλήθει ἐρασμιώτερον. Ταχύτης δὲ σὺν ἀταξίᾳ, ἐρ-
πληκτον καὶ μανικόν, καὶ παραδιορθοῦν ἐπίσται
μεγάλα, καὶ σφάλλον ὡς τὰ πολλὰ παραπλήσια.
Ἢ δὲ σὺν ἀταξίᾳ βραδύτης, νοθρόν καὶ ἠλίθιον,
καὶ σφάλλον μὲν ἐπίσται καὶ μεγάλα, κατορθοῦν
δὲ ἐλάχιστα, καὶ ταῦτα λίαν ταπεινὰ, καὶ πρὸς
τὰς λοιπὰς ἐκείνου πράξεις μόνον παραμετρούμενα,
κατορθώματα.

λς'. Τὸ πρὸς γέλωτας διαθρύπτεσθαι, μετὰ τοῦ
ἀσχημονεῖν τὴν μορφήν, καὶ τοῦ ἠθοῦς ἐστὶν ἐξ-
υβρίζεῖν τὴν εὐστάθειαν.

λς'. Αἰσχρορῆμοσύνης δὲ πάσης καὶ ἀκοῆ καὶ
γλώσσα καθαρύεται. Ἄ μὲν γὰρ τις ἀκούων ἤδει-
ται, ταῦτα καὶ λέγειν οὐκ αἰσχύνεται, ὅτι καὶ πράτ-
τειν οὐκ αἰσχυνθήσεται, μεγάλην παράσχεν ἀπόδει-
ξιν. Δι' ὅλου δὲ, γλώσσης φυλάσσειν παρολιθῆσαι.
Ῥήματι γὰρ βραχυτάτῳ πολλαῖς ὑποσφάλλεισα,
μεγάλῃν ἔνεγκε ζημίαν, αὐτοῦ τοῦ περὶ τοῦ ζῆν
ἰσχάτους ἀναρρίψασα κύβους.

λη'. Ἐχε τὰ ὦτα τοῖς μὲν ἀδικουμένοις ἠνω-
γμένα, πρὸς δὲ τὰς τῶν ἀδικούντων ἐπιγωγίας καὶ
πιθανολογίας ἀποκαλεισμένα.

λη'. Χεῖλη δὲ κατήγορα, καὶ συκοφαντίας ἀπό-
στρέφου· πολλαῖς γὰρ παιδας κατὰ πατέρων, καὶ
πατέρους ἐξέμνηκα κατὰ παιδῶν, καὶ βίον ἔσχιον συ-
ζυγίας καὶ συγγενεῖς ἐπαπέστησε κατ' ἀλλήλων.
Καὶ τί λέγω; πόλις ὅλας καὶ οἰκίας ἀνέτροψε μί-
α φωνὴ συκοφάντου.

μ'. Μὴ ταχύς ἦσθα ζευγνύειν εἰς φίλῃν· συζητήσας
δὲ, παντὶ τρόπῳ τὸν δεσμόν αὐτοῦ συντήρει, ἅπαν
τοῦ πλησίον ἀνέχων τὸ βῆρος, πλὴν εἰ μήπω ψυ-
χῆς κίνδυνον ἐπάγει· αἱ γὰρ πρὸς τοὺς φίλους
διαστάσεις τὴν ὅλην προαίρεσιν ἐκφαυλίζουσι τῶν
ἀνθρώπων, καὶ οὐ τὸν ὑπαίτιον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν
ἀναίτιον εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόνοιαν κατασπῶσιν. Ἐκεί-
νοις δὲ κέχρησο φίλοις οἱ πρὸς ἑτέρους κατὰ πάντα
καιρὸν ἀδόλον διεσώσαντο τὴν φίλῃν, καὶ μήτε ἐν-
πραγοῦσι βασκανίας ἐπέβαλον ὀφθαλμόν, μήτε ἡμελι-
σαν δυσπραγούντων. Πολλοὶ γὰρ κακῶς μὲν πράττου-

σιν ἐπεκούρησάν τε καὶ συνήργησαν τοῖς φίλοις, εὖ δὲ φερομένων, ὄραῖν οὐκ ἤνεγκαν τὴν εὐημερίαν· καὶ οὐς οὐκ ἤλεγξε καιρὸς συμπαθείας, τούτους ἐφώρασε τὸ πάθος τοῦ φθόνου. Κτῶ τοίνυν φίλους, μὴ τοὺς φαύλους, ἀλλὰ τοὺς ἀρίστους. Ἐκ γὰρ τῶν φιλουμένων ὡς τὰ πολλὰ κρίνεται τὰ ἤθη τῶν φίλων· καὶ διὰ μὲν τῶν σπουδαίων ῥᾶστον αὖ τις, καὶ παρασφαλαῖς ἰ, ἰπωναχθεῖν· οἱ φαῦλοι δὲ καὶ τὴν προσοῦσαν λυμαίνονται καλοκαγαθίας· καὶ οἱ μὲν καὶ τὸ λείπον εἰς ἀρετὴν, δι' ἑαυτῶν ἐπιτελιζόντες, ἀνελλιπὲς φαίνεσθαι ποιοῦσιν· ἢ δὲ πρὸς τοὺς φαύλους ἐπιμιξία, καὶ ὅπερ ἐστὶν ὑπόλοιπον ἀρετῆς, νόθον ἀποφαίνει. Μὴ ζητεῖ δὲ παρὰ φίλων ἀκούειν τὰ ἡδέα, ἀλλὰ τὰ ἀληθῆ μᾶλλον· εἰ γὰρ ἐχθροῖς μὲν, οὐδ' ἀληθεύουσι, πιστευτέον, φίλοις δὲ διέφθορε τὰ τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ ἡδὺ λέγειν ζητοῦσι κάκεινοι, πόθεν ἡμῖν ἀλλαχόθεν ἢ τῆς ἀληθείας ἔσοιτο ἢ γνώσις, καὶ ἢ ἐπιστροφὴ (28), τῶν ἢ οὐκ εὐαγῶς ἐνίοτε παρ' ἡμῶν λεγομένων ἢ πραττομένων¹; Λιὸ μέγιστον ἡγοῦ φίλους κολάκων διακρίνειν. Οἱ μὲν γὰρ κατὰ πρόσωπον ἐπαινοῦντες, σέ τε τῶν, ὡς εἰκός, ἀμαρτανωμένων συναίσθησιν λαθεῖν οὐκ ἐῴσι, καὶ μείζω ταῦτα πρὸς τοὺς ἄλλους ταῖς διαβολαῖς ἀποτελοῦσιν· οἱ δὲ καὶ σέ, τῷ διὰ φιλίας ἐλέγχῳ, συνιδεῖν τὸ παρανομηθῆν μᾶλλον θυμανοῦσι, καὶ τι δὴ πρὸς τοὺς ἔξω λέγειν, ἀντὶ κατηγορίας ἀπολογίαν τοῦ πραχθέντος ἐκμηχανῶνται. Ὅσον οὖν τοῦ ἐπὶ κακίας προκόπτειν τὸ ἀρετὴν ἀσκειν θεινῆνοχε, καὶ τοῦ διαβάλλεσθαι ἐν τοῖς ἀρχομένοις τὸ τὰς διαβολὰς διαλύειν, τοσοῦτον δεῖ παρὰ σοὶ τοὺς εὐνοὺς πλέον ἔχειν τῶν κολάκων.

μα'. Τῶν ἀπορόρητων, ἃ μὲν τὴν σὴν ἀρετὴν ἀξάνει, κοινῶναι τοῖς φίλοις· ἃ δὲ τὴν γνώμην φαυλίζει, μήτ' αὐτὸς μετέρχου, μήτε τοῖς φίλοις ἀναίθει. ἄριστον μὲν γὰρ τοῦτο καὶ χωρὶς αἰτίας ἐτίρας· Πλὴν γε δὴ, καὶ εἰς κόρον, οἷα πολλὰ τὰ ἀνθρώπινα, τοῦ φίλου τραπέντος, μᾶλλον τῆς παραινέσεως τὸ χρησιμὸν καθαρῶτα· τὸ μὲν γὰρ φαῦλον τῶν κρυφίων, τότε μάλιστα τοὺς λογισμοὺς τοῦ συνεγνωκότος ὑπατρέχου καὶ διακυμαίνου, θάπτου τε, καὶ σὺν οὐδενὶ ὄκνῳ, τῆς ἀγάπης ἀποστήσει, καὶ πρὸς ἐπιστροφὴν ἰδεῖν οὐκ ἐῴσαι σοὶ τε διαβολὴν βυρβαν, ἐκφορὸν γεγονός, ἐποιήσει, καὶ πρὸς τὸν ἐξειπόντα χλιπεώτερον διαθήσει. Τὸ δὲ χρηστὸν τὸν τε συνεγνωκότα ῥαγῆναι τῆς φιλίας ἐπικατασχεῖται, δεσμῶ κρατίστῳ, τῆ ἀρετῆ, βιαζόμενον, καὶ εἰς ἔπαινον τῆς σῆς σπουδαίας γνώμης ἐπὶ νοῦν ἐρχόμενον, διανασταῖται, καὶ σὲ δηλονότι ταῦτα συνορώντα, οὐκ

A tere multi qui tulerunt opem afflictis et auxiliati sunt amicis, at felicitatem in prosperis eorum ferre nequiverunt : quos neulquam redarguit oblata commiserandi occasio, illos affectus invidiæ palam fecit. Habe ergo tibi amicos non malos sed optimos. Certe qui in amicos eliguntur, mores et dispositiones propalant ipsos eligentium. Per probos et honestos, si quis in aliquo lapsus sit, tacite in amisum locum reducetur : improbi bonitatem qua quis præditus est depopulantur. Probi, si quid desit de virtutis mensura, e suo penu supplendo, defectum tollunt et resarciunt : sed cum improbis conversatio, quidquid boni sit reliquum, declarat esse adulterum. Noli ab amicis libenter ea quæ delectent audire, potius autem cum veritate juncta : si enim inimicis ne verum quidem dicentibus fides adhibenda, et id quod verum est ab amicis deperit, eo quod id quod dulciter arripet tantum proloqui voluerint unde erit ut in veritatis cognitionem, ad illam conversi, deducamur ? unde ut ab his discedamus quæ nos parum pie interdum dicimus vel facimus ? Existima ideo plurifariam differre assentatores ab amicis. Illi coram laudantes et in os, nullo sensu te affici permittent eorum quæ sunt a te minis recte gesta ; apud alios autem calumniando, majora esse quam sunt revera clamabunt : amici vero, reprehensione sua amica, peccatum ut videre possis melius, efficient ; quod si opus sit apud alienos de eo verba facere, non illi accusationem sed apologiam meditantur. In quantum igitur virtutis exercitium progressum in malis antecedit, et satius est apud subjectos criminibus absolvi quam accusari, in tantum te oportet benevolos omnibus adulatoribus anteferre.

41. De secretis, illa quibus in te virtutis studium augeatur amicis imperti. Sed quæ iudicium depravant, illa nec acolites, nec apud amicos deponas. Est hoc quidem optimum factu sine ullo alio respectu. Quod si, ut fit in humanis rebus, amicorum satietas te ceperit, hinc scio id quod utile est admonitioni præferes. Malum enim si quid in secretis fuerit, tunc imprimis mentem et cogitationem hominis conscii alienius subiens, tumultu implet, quantocius certe nec gravate recedit ab amicitia, ita ut nec admittat revertendi aut respiciendi animum. Propalam vero idem factum magno tibi futurum est dedecori, et in eum qui palam fecit, implacabiliorem faciet. Bonum vero quidvis illum qui est conscius non patitur ab amicitia divelli, cum virtutis fortissimo vinculo constringatur : et ad laudem optimæ tuæ et præclaræ voluntatis, animo

VARIÆ LECTIONES.

¹ καὶ παρασφαλῆ. ἢ ἔσεται. ἢ ἢ τῶν ἰσ. ...ων ἀποστροφὴ ;

NOTÆ.

(28) Ἡ ἐπιστροφὴ. Puto legendum, ἢ τῶν οὐκ εὐαγῶς, etc. ἢ ἐπιστροφὴ. Id enim requirit veritas

cognita, ut ad ipsam revertamur, quæ mirabiles sui amores solet excitare.

cum sit representatum, excitabit adhuc magis, A neque tu qui tibi scilicet eorum conscius es, ægre persuadeberis illum, si quid perperam commissum est, ad familiarem iterum congressum et fruitionis desiderium admittere. De amicis igitur semper optime loquaris et persuasus sis, absentibus præsertim, idque coram aliis : ita et suspicionem adulandi evitabis, cum nec vel leviter impressum apud te vestigium illius vitii residere persuasum dabis, et amicis quæ grata et accepta sunt facies. Præsentibus enim opinabuntur te eundem erga ipsos futurum alias, quem agnoverint ipsi erga absentes te fuisse.

42. Ad hunc modum ubi te amicis communiveris, eris in illos qui contra alios tum etiam in rempublicam deliquerint, implacabilis : sed commisericors in eos qui te offenderint. Ita enim fiet, ut recte in republica procedant leges, et bene cognita et perspecta erit illa cura et sollicitudo quam erga subditos geris. Ita quoque fiet, ut intelligatur quam humanus sis, et bene animatus, qui mores regem cum deceant, in te erunt prædicabiles. Tyranni plerumque negligunt et insuper habent injurias communitati hominum atque aliis irrogatas, sed suas ipsorum proprias rigidissime solent vindicare : regem vero, qui secundum justitiam imperium administrat, decet suas injurias humaniter condonare, sed communes et aliis irrogatas cum justitia reformare et disponere.

43. Ut magnam is meretur laudem, qui cum summam habeat lædendi potestatem, justum tamen se exhibet ; ita multo vituperio dignus, qui cum nulla re indigeat necessaria, manus tamen rebus alienis injicit. Indigenti siquidem excusatio est paupertas, licet non admittenda, si deliquerit contra justitiam : sed qui, cum potestatem habeat, nec ulla re indigeat, injuriam facit, prorsus est sine omni excusatione.

44. Quanto quis majorem potestatem obtinet, tanto majori virtuti debet is præcellere. Qui contra facit, tria simul admittit improbissima : se perdit ipsum ; intuentes ad peccandum allicit ; Deum facit blasphemari, qui tam improbo tradidit potestatem. Quocirca decet unumquemque malum declinare ; sed ante alios, eos qui sint cum imperio.

45. Ita ergo subditis tuis impera, ut nequaquam tyrannidi, sed eorum confidas benevolentia. Est enim benevolentia et longe excellentius et multo tutius firmamentum quam metus. Illud autem acquiritur virtutem possidendo, et labores curamque erga subditos impendendo. Ita fiet ut vitam vere vitalem et regiam agas ipse, atque illos dum tutos et incolumes præstas ab insidiis et calamitatibus præter jus illatis, gloriam tibi paratam immortalem conservabis.

46. Leges exactissime latas laudato et amplectere. Illas porro intuendo, vitam tuam dirige : noli autem juxta illarum legum calculos pœnas inexorabiles subditis tuis irrogare ; potius autem clementioribus institutis illos eruditos rege. Ita fiet ut, dum exactam in teipso rationem inis, metuendus videbe-

α ηδῶς ἀναλαβεῖν, εἴ τι παρηγήθῃ, τὴν τε πρὸς αὐτὸν ὁμιλίαν καὶ τὴν ἐν τῷ πόθῳ σχέσιν ἀναπέσει. Ἄει μὲν οὖν φίλους εὐλόγει. μάλιστα δὲ τοὺς ἀπόντας ἐπὶ τῶν παρόντων. Οὕτω γὰρ καὶ τὸ τῆς κολακείας διαφύγοις, οὐδ' ἔχνος αὐτῆς ἐν σοὶ φαίνεσθαι παρασκευάζων, καὶ τοῖς φίλοις ἔσθ' ὑπὸ πρᾶττων κειραρισμένα, τοιοῦτον σεαυτὸν εἶναι τοῖς παροῦσι πιστώσας, οἷος αὐτοῖς περὶ τῶν ἀπόντων ἐγνωσθῆς.

amicis quæ grata et accepta sunt facies. Præsentibus enim opinabuntur te eundem erga ipsos futurum alias, quem agnoverint ipsi erga absentes te fuisse.

μβ'. Οὕτω δὲ σεαυτὸν φίλιᾷ περιφράξας ἔσθ' τοῖς μὲν εἰς ἑτέρους καὶ εἰς τὰ κοινὰ πλημμελοῦσιν ἄπαραίτητος, τοῖς δὲ εἰς σὲ ἀμαρτάνουσι συμπαθέτατος. Λιὰ μὲν γὰρ ἐκείνου εὐνομία ἔσται τῇ πολιτείᾳ, καὶ ἡ σὴ περὶ τοὺς ἀρχομένους ἐπίδηλος σπουδὴ καὶ κηδεμονία· διὰ δὲ τούτου τὸ φιλελευθέρων τῆς γῆρας καὶ ὁ βασιλεὺς ὡς ἀληθῶς ἀνακαρῦττεται τρέπος. Οἱ μὲν γὰρ τύραννοι τὰ κοινὰ τῶν ἀδικημάτων καὶ τὰ εἰς ἀλλήλους πολλὰκίς ὑπερορώσει, πικρῶς δὲ τὰ εἰς ἑαυτοὺς ἐξετάζουσι· βασιλεὺς δὲ ἔστι καὶ ἀρχῆς ἐνομιωτάτης ἔργου, τὰ μὲν εἰς ἑαυτὸν φιλελευθέρως φέρειν, τὰ δὲ εἰς κοινὰ καὶ εἰς ἀλλήλους δικαίως εὐθετεῖν καὶ διεξάγειν.

μγ'. Ἄλλοτε πολλῶν ἐπαίνων ἄξιός, ὁ μεγάλῃ ἐξουσίᾳ τοῦ ἀδικεῖν λαβῶν, καὶ τὰ δίκαια πρᾶττων οὕτω πολλῶν ὑπεύθυνος ψόγῳ, ὁ μηδενὸς ἐνδεῆς τῶν ἀναγκαίων, καὶ εἰς τὰ ἀλλότρια τὰς χεῖρας ἐκτείνειν. Ἄνδρὶ μὲν γὰρ πενημένῳ πρόφρασις, εἰ καὶ παρὰ λόγος, τοῦ ἀδικεῖν, ἢ πενία· ἀνὴρ δὲ δυναστείαν ἔχων, καὶ ἀπορίαν οὐκ ἔχων, ἀναπολόγητον ἔχει τὴν ἀπὸ τοῦ ἀδικεῖν ἀμαρτίαν.

μδ'. Ὅταν δὲ τις προέχει τῇ ἀρχῇ, τοσοῦτον χωριστεῖ προτενεῖν καὶ τῇ ἀρετῇ. Ὁ δὲ τοῦναντίον ποιῶν, τρία ἅμα, καὶ κάκειστα, ἐπιτελεῖ· ἀπολλυσιν ἑαυτὸν τοὺς ὀρώντας εἰς κακίαν παρακαλεῖ· βλασφημεῖσθαι παρασκευάζει τὸν Θεόν, ὅτι τοιοῦτον τηλικαύτην ἐνεχείρισεν ἀρχήν. Λιὰ τοῦτο παντὶ μὲν ἀνθρώπῳ φευκτέον ἢ κακία, μάλιστα δὲ τοῖς ἐν τῇ ἀρχῇ.

με'. Ἀρχε τοίνυ τῶν ὑπηκόων, μὴ πεπορθῶς τυραννίδι, ἀλλὰ τῇ τῶν ἀρχομένων εὐνοίᾳ. Εὐνοία γὰρ μεῖζον ἀρχῆς βάρου καὶ ἀσφαλέτερον, ἢ φόβος. Τοῦτο δὲ ἀρετῶν τε κτήσις ποιεῖ, καὶ οἱ περὶ τὸ ὑπήκοον πόνοι καὶ φροντίδες. Οὕτω δὲ αὐτόσ τε ὡς ἀληθῶς βασιλικῶς καὶ ἠδῶς βιώσεις, κάκεινους ἔλευθέραν ἐπιβουλήσ καὶ συμφορῶν ἀλογίστων τὴν πολιτείαν συντηρήσας, ἀσίμωστον σεαυτοῦ κλέος τὸν ἀπαντα χρόνον καταλείψεις.

μς'. Νόμων τοὺς ἀκριβεστάτους ἐπαίνει καὶ ἀποδέχου· καὶ πρὸς ἐκείνους βλέπων, τὸν σεαυτοῦ ῥυθμιζε βίον μὴ μῆντοι κατὰ τὰς ἐκείνων ψήφους· τὸ ὑπήκοον ἀπαραιτήτους εἰσπράττου τὰς τιμωρίας, ἀλλὰ διὰ τῶν φιλελευθέρων μᾶλλον παιδαγωγῶν· οὕτω τε γὰρ φοβερός, δὲ ὧν σεαυτὸν ἀκρίβολογῆσ

τοῖς ἀμαρτάνουσιν εἶναι δοξεῖς, καὶ ἀνεπαχθῆς τοῖς ὑπεκκοῖς.

μζ'. Δεῖ δὲ ἐγκρατῶς ἀρχειν, οὐ τῷ κολάζειν, ἀλλὰ τῷ δοκεῖν κολαστικὸν εἶναι. Τοῦτο δὲ ἦθος εὐσταθὲς ποιεῖ, καὶ ἡ τῶν οἰκίων τρόπων σεμνότης καὶ ἐπιμέλεια. Ὀργίλων δὲ μᾶλλον ἀνθρώπων ἢ φρονίμων, αἱ κολάσεις· οἵτινες ἀπορία τοῦ δημαγωγεῖν σωφρόνως, ἐπὶ τὸ κολάζειν τρίπονται βραδύως. Καὶ τὸ μὲν καὶ ὁ τυραννικώτατος πράξειεν ἂν· τὸ δὲ, μόνος ὁ ἀρχικώτατος· εἴπερ ἀρχοντος ἀρετὴ μὴ φθείρειν, ἀλλὰ πλείους καὶ βελτίονας ποιεῖν τοὺς ἀρχομένους.

μη'. Ἀρχοντος μὲν τινες ἔφησαν ἀρετὴν, ἐκ μικρᾶς μεγάλην πόλιν ποιῆσαι· ἐγὼ δὲ μᾶλλον ἂν φαίην, τὸ ἐκ φαύλης σπουδαίαν παρασκευάσαι. Τοῦ μὲν γὰρ καὶ καιρῶν πολλὰς φορὰ γέγονε παραιτία. Τὸ δὲ οὐκ ἔστι μὴ οὐχὶ παρὰ τοῦ ἀριστα διοικοῦντος γενίσθαι. Ὅν σὺ παραζηλῶν, δι' ὧν κατορθοῖς, ἀρετὴ τῆν τῶν ἀρχομένων αὐξήσει πολιτείαν.

μθ'. Ὅσπερ τείχος σαθρὸν, καὶ οἰκίας ἐνδὸν ἔχον λαμπρᾶς, καὶ ἰέρων εὐχρασίαν, καὶ ὠνείων ἀφθονίαν, ὁμοῦ τὴν πόλιν ἐξετελίξει· οὕτως οἱ περὶ τὸν ἀρχοντα φαῦλοι, καὶ τὸν ἐκείνου συνδιαβάλλουσι τρόπων. Οἱ γὰρ ἐκείνων τῆς πονηρίας λαμβάνοντες πείραν, καὶ τὸν ὑπ' αὐτῶν δορυφορούμενον παραπλήσιον ὑπολαμβάνουσιν εἶναι.

ν'. Μηδενὸς παρανομίαν, καὶ δοκῆ δι' αὐτῆς εὐμερεῖν, ἐπαινήσης. Ἐκεῖνός τε γὰρ μᾶλλον εἰς κακίαν ὑπαλείψει, καὶ σκαυτὸν εἰς παραπλησίαν πράξει κειρὸν ἐπιζητεῖν ἀπελιγξίσει. Ὁ γὰρ πρὸ καιροῦ ταῦτα, δι' ὧν ἐπαινεῖ, προθυμούμενος καὶ τιμῶν, τί ἂν οὐ ποιῆται τοιοῦτου παραπεπτωκότος;

να'. Ὁ τῶν ἀρχόντων τρόπος, νόμος γίνεται τοῖς ὑπὸ χεῖρα. Εἴ τι οὖν τὸ πλῆθος ἐξαμαρτάνει, εἰς τὸν ἀρχοντα τὴν αἰτίαν ἀναπέμπει, πόσον οἶει σκαυτὸν ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι, καὶ χροιστεῖν αἰεὶ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἐργασίαι;

νβ'. Πάσης πράξεως βουλὴ προηγεῖσθω. Αἱ γὰρ ἀνεπίσκητοι πράξεις, ὡς τὰ πολλὰ σφαιραῖ· καὶ τὸ κατορθούμενον, δικαίως ἂν αἰτίας ἄλλης ἔργον νομισθεῖται μᾶλλον, ἢ τῆς τοῦ πολλὰς παρασφαλέντος ὀρμῆς καὶ περιπετείας.

νγ'. Ἄπειρ χεῖρες πολλῶν, καὶ πολλὰς, οὐκ εἰργάσαντο, ταῦτα βουλὴ μία καὶ ἐπάπαξ κατεπράξατο. Δι' ὃ εὐβουλίαν προτίμα πολυχειρίας.

νδ'. Προνοίας ἐπίκουρος ἢ μετάνοια, ἃ τοῖσιν ἐκείνην διελαθε καὶ ἐκπίπτει, αὐτὴ ταῦτα ἐπανελόμενη διορθοῦσθω καὶ διασωζέτω.

νε'. Ὁ φθόνος, πάση μὲν ψυχῇ μεγάλη νόσος· μεγίστη δὲ, μάλιστα τοῖς ἐν ἐξουσίᾳ. Ἀνάγκη γὰρ, οἷς συνοργοῖς μέλει χρῆσθαι καὶ βίου καὶ πόλεως πρὸς εὐδαιμονίαν, τούτους ὀρεῖν ὡς ἐχθροῦς, διὰ τὴν ἐνοῦ-

A ris delinquentibus, neque tamen subditis intolerandus.

47. Vim imperii obtinere oportet non puniendo, sed opinionem fovendo severitatis. Hanc morum procurat stabilitas, gravitas et sedula observantia. Pœnas infligere frequentiores iracundi potius quam prudentis est. Illi enim facile ad puniendum descendunt, cum per defectum moderationis mulcere homines nesciunt. Quorum alterum tyrannus, alterum is solus qui imperio dignus faciet: cujus virtus est præcipua, non perdere, sed meliores reddere suos subditos.

48. Sunt qui pronuntiant ad officium regis imprimis pertinere, rempublicam e parva magnam facere: mihi potius videtur, ex improba probam constituere. Illud enim interdum occasionis cursus præstat: hoc nullo modo contingere potest nisi per optime imperantem. Hunc tu si imitatus fueris, tuis præclaris factis rem subditorum communem virtute promovebis.

49. Mœnia sicut ruinam minitantia, urbem in contemptum ducunt, licet alias pulchre œdificatam interius, aeris salubritate, et rerum venalium ubertate præstet: ita quoque et impii apud principem, una cum ipsorum, et ejus etiam vitam vituperari faciunt: nam quisquis illorum nequitiam experitur, eum in cujus sunt satellitio, ipsis omnino similem arbitrabitur.

50. Nullius improbitatem commendes, licet inde videatur felix esse: nam hoc modo ad majorem improbitatem provocabis, et suspicionem creabis probabilem te tantum opperiri occasionem ut illi similis fias. Certe qui nondum data justa occasione affectum se ostendit erga illa quæ commendat, nihil ille non effectum dabit ut primum occasio justa inciderit.

51. Mores principum legis vice sunt apud subditos, quocirca cum delinquant homines, causam rejiciunt in imperantem. Quo te ergo nexu obstrictum teneri putas, ut omni ope operaque virtutem colas, et bonis factis agendis invigiles?

52. Actionem quamcunque consilium præcedat. Sunt enim lubricæ et periculosæ, quæ sine consilio peraguntur. Quod si quid forte successerit bene, nec quidem injuria aliunde censebitur evenisse potius quam ab impetu et fortuna ejus operatione qui plerumque solet aberrare.

53. Quæ multorum manibus, et continuo operantibus, haud perficiuntur, illa unico consilio unius et semel actu eventum sortiuntur. Itaque rectum consilium multorum manibus prætulit.

54. Adjuvassit poenitentia providentiam. Si quæ igitur illum latuerint et effugerint, hæc resumpta et recollecta resarciat et conservet.

55. Est invidia cujuscunque animæ morbus ingens, sed præalis viri cum principatu existentis. Necesse enim habet illos tanquam hostes intueri, propter innatam ipsis virtutem, et ex insidiis velut

hostes adoriri, quos vult et debet adhibere cooperantes ad suam ipsius et reipublicæ felicitatem constituendam. Quo quidem nihil vel perniciosius vel stultius esse queat.

56. In quantum vitanda est invidia, in tantum annitendum ut invidiamur. Et hoc imprimis principi convenit, quem non est proclive malevolis ut lædant. Quod si autem comprimenda sit invidia (est enim bellua audax imprimis et versipellis), impressiones ejus eludere oportet, non virtutem minuendo, sed moderatione animorum, et per quamdam diminutionem subtractionemque ostentandi potestatem, et declarandi superioritatem in rebus non nimis necessariis.

57. Cum sibimetipsiquis imperaverit, tum sesuis subditis imperare putet cum effectu. Ubi enim illi viderint eum qui ipsis præest, affectibus suis imperantem, voluptatibus dominantem, libenter se et cum desidio subijcient imperio ejus: quod si voluptatibus et affectibus suis servire viderint, servo subesse non patientur.

58. Judicem illum optimum arbitrare, qui justitiæ naturam et conditionem celerrime valet animo apprehendere, et intellectam ordine producit in apertum; qui celer ad opitulandum accedit injuria affectis, delinquentes tardius punit; qui non corumpitur auro, nec inflatur potestate; qui vincit iracundiam, nec clementia vincitur; qui affinitatem solam, amicitiam, popularem auram non aliter agnoscit quam cum justitia judicando, solum injustitiam a se alienam, inimicam sibi et ignominiosam arbitratur.

59. Erga cognatos et affines noli esse abalienato animo, levi de causa et incerta. Nam utcunque subesse possunt latentes causæ quæ jure excusent abalienatum, illi tamen quibus sunt incognitæ, non in illos conijcient culpam abalienationis, sed tuam accusabunt omnino levitatem et mentis infirmitatem.

60. Principem non tam excolit virtus bellica et salvum præstat, quam benignitas et pius in compatriotas affectus. Multi, rebus bellicis præclare administratis, domi propter truculentiam per suos interierunt, multi per suos servati redierunt, quos bene captivos fecerunt hostiles copiæ, neque enim vitam illi suam principis salutis prætulerunt.

61. Illos oportet cum magistratu constituere qui virtutum omnium copia instruuntur: quod si non omni virtute, justitia saltem instruantur. Quid-

Α σαν ἀρετῶν, καὶ ἐπιβουλεύειν ὡς πολεμίοις. Οὐ τί ἂν εἴη ὀλεθριώτερον ἢ ἀφρονέστερον;

γδ'. Ὅσον δὲ δεῖ φυγεῖν τὸ φθонеῖν, τοσοῦτον δὲ ὤκειν τὸ φθονεῖσθαι (29). Ἄρχοντι δὲ μάλιστα πρέπει, ὃ μὴδ' εἴξεται ἢ ἀπὸ τῶν φθονούτων φέρεται βλάβη. Εἰ δεῖ δὲ ὁμῶς τὸν φθόνον περιστάλλειν (πολυμήχανον γὰρ καὶ πάντολμον τὸ θηρίον), οὐκ ἀρετῆς ἐλαττώσει, μετριότητι δὲ φρονήματος, καὶ ἀφαιρήσει καὶ περικοπήσει τῆς ἐν τοῖς οὐκ ἀναγκαῖοις ἐπιδείξειαι καὶ πλεονεξίας, τὰς αὐτοῦ βολίδας διακρουστέον.

βζ'. Ὅταν τις ἀρχὴ ἑαυτοῦ, τότε νομιζέτω καὶ τῶν ὑπηκόων ἀρχεῖν ἀληθῶς. Ὅταν γὰρ ἴδωσι τὸν ἐπιστηκτότατον ἀρχοντα παθῶν καὶ κρατοῦντα ἡδονῶν, τότε πόθω καὶ ἐκόντες καὶ αὐτοὶ ὑποταγήσονται· ἂν δὲ ἀνδραπόδον ἴδωσιν ἡδονῆς καὶ παθῶν, ἀφῆρτον ἡγήσονται ἀνδραπόδῳ δουλεύειν αὐτοί.

γη'. Ἄριστον νόμιζε δικαστὴν, ὃς τάχει μὲν λογισμῶν τὴν τοῦ δικαίου φύσιν θηρεύει, θηρεύσας δὲ σὺν ὀρθότητι προάγει· καὶ πράξει μὲν ἀνεῖσιν τοῖς ἀδικουμένοις ὀξύς, βραδύς δὲ κολάσαι τοὺς ἀμαρτανούτας· καὶ κρείττων μὲν χρυσίου, οὐκ ἐλάττων δὲ δυναστείας· καὶ κρατῶν μὲν ὀργῆς, οὐκ ἡττώμενος δὲ συμπαθείαι· καὶ μόνῃ μὲν συγγένειαν καὶ φιλίαν καὶ δοξᾶν οἶδεν, ἐν τῷ δικάζειν, τὴν δικαιοσύνην· μόνῃ δὲ ἄλλοτρίωσιν καὶ ἔχθραν καὶ ἀδοξίαν, τὴν ἀδικίαν.

νθ'. Μηδὲν τῆς πρὸς τὸ ὁμόφυλον διαθέσεως εὐχερῶς καὶ χωρὶς ἐμφανοῦς αἰτίας μεταβάλλοις. Εἰ γὰρ καὶ ὑπολαυθάνουσαι παρ' αὐτῶν αἰτίαι τὴν πρὸς αὐτοὺς μεταβολὴν δικαίαν ποιοῦσιν, ἀλλ' οὖν οἱ ταῦτας μὴ συνωρῶντες, οὐκ ἐκείνους αἰτιάσονται τῆς σῆς περὶ αὐτοὺς ἀλλοιώσεως, σοῦ δ' ἄρρωστίαν καὶ εὐχέριαν κατηγορήσουσι γνώμης.

ξ'. Οὐχ οὕτως ἢ ἐν πολέμῳ ἀνδρεία τὸν ἀρχοντα κοσμεῖ καὶ σώζει, ὡς ἢ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εὐμείνεια καὶ φιλανθρωπία. Πολλοὶ γὰρ πολεμίων κρατήσαντες, ὑπὸ τῶν οἰκείων δι' ὀμότητα διεφθάρσαν· καὶ πολλοὶ παρὰ μικρὸν ἀλῶναι πολεμίοις κινδυνεύσαντες, ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων διεσώθησαν, οὐδ' αὐτὸ τὸ ζῆν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας προτιμησάντων τοῦ ἀρχοντος.

ξα'. Ἄρχοντας δεῖ καθιστάναι, μάλιστα μὲν πᾶσαις πλουτοῦντας ταῖς ἀρεταῖς· εἰ δὲ μὴ, πάντως γε δικαιοτάτους. Καὶ γὰρ ἂ τοῖς ἀρχουσι παραμονεῖται,

NOTÆ.

(29) Τὸ φθονεῖσθαι. Hoc est, ea agere, quæ nec odium, nec miserationem, sed invidiam procurant, nimirum res præclaræ et illustres. Καὶ γὰρ τοῖς ὅστις τοῦτοις φθονεῖ, inquit Lysias, οὐς οἱ ἄλλοι ἐλευσῶσι, τίνος ἂν ὑμῖν οἱ τοιοῦτοι ἀποσχίσθαι δοκεῖ πονηρίας; Apposite Staius Papinius,

Quisnam impacata consanguinitate locavit
Fortunam invidiamque? Deus qui jussit iniquus
Æternum bellare Deas? nullamne notavit
Illa domum, torvo quam non hæc lumine figat
Protinus, et sæva perturbet gaudia dextra.

ταῦτα τὸ μῖσος καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ πλήθους εἰς τὸν Α
πραχειρισάμενον ἀναφέρει.

ἔβ'. Πολλαχόθεν δεῖ τὸν ἄρχοντα θηροῦν τῶν
ὑπηκόων τὰς γνώμας, καὶ οὕτω κοινωνοῖς χρῆσθαι
φιλίας καὶ ἀρχῆς καὶ βουλευμάτων· πρῶτον, ἐξ ὧν
αὐτὸς τὰ κατὰ τὴν αὐτοῦ οἰκίαν οἰκονομεῖν δεύτερον,
ἐξ ὧν γυναῖκα τε καὶ παισὶ καὶ δούλοις συνδιατίθε-
ται· τρίτον, ἐξ ὧν κέχρηται τοῖς φίλοις· τέταρτον,
ἐξ ὧν πρὸς τοὺς ἐκ γειτόνων διαίκεται· καὶ πέμ-
πτον, ἐξ ὧν ἔχθραν τε ἀναδέχεται καὶ ἀμύνεται, καὶ
πάλιν, οἷς κατατίθεται καὶ διαλύεται. Ἰκανὰ γὰρ
ταῦτα φύσιν ἀνδρὸς τεκμηριῶσαι, καὶ δεῖξαι γυμνὸν
προσωπίου, καὶ τοῖς ἐπὶ σκηνῆς (30) ὑποκρίσεως
τὸν ἀνθρώπον θεωροῦσι.

ἔγ'. Τότε κριτῆς ἄριστος ἴση τῶν ἄλλων, ὅτε τὰς
αὐτοῦ ἢ ἐπισκοπῶν, λόγον ἐκάστης πράξεως ὑπὸ
συνειδήτοι κριτῆ δίδως, καὶ διόρθωσιν ἐπινοεῖς τῶν
ἡμαρτημένων. Ἐπεὶ πῶς τοὺς ἄλλους ἐπιτιμῶν
οὐκ ἐρυθρίασε, ἐπ' οἷς αὐτὸς τὰ ὅμοια ἐξαμαρτά-
νεις; πῶς δὲ ἐκείνους οἶε σοὶ διατεθῆναι, ἤνικα ἐν
οἷς ὑπεύθυνόν σε καθορώσιν, αὐτοὶ δίκας εἰσπράτ-
τισθαι δικαιούνται;

ἔδ'. Ἐπαίνει τὰς ἀρίστους πράξεις· ἐπαίνει δὲ,
μὴ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ δὲ ὧν αὐτὸς τε μάλιστα τὰ
ὅμοια πράττει, καὶ δὲ ὧν τοὺς μιμητὰς τῶν λοι-
πῶν προκρίνων, ἐντίμους ἀποδεικνύεις. Τὸ μὲν γὰρ
καὶ τῶν τυχόντων, τὸ δὲ τῶν ἀρχῶν ἀξίων.

ἔε'. Προνοεῖ πάντων, τῶν μὲν ἐπιεικῶν, ὡς ἂν
ἄριστοι γίνωνται, καὶ τῆς ὀφειλομένης αὐτοῖς ἀπο-
λαύσασαι τιμῆς καὶ τοῦ προνομίου· τῶν δὲ μὴ τοιού-
των, ὡς ἂν βελτιωθῶσι τὰς γνώμας, καὶ τῆς ἀπὸ
τῶν νόμων ῥυθῶσιν ἀτιμίας. Τοῦτο γὰρ ὡς ἀληθῶς
ἀρχῆς ἐνόμου καὶ ἐπιστασίας ἔργον.

ἔς'. Τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀρχομένων ἔρεις εἰς
τούς πολεμίους τρέπων, ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος
ἀγῶσι μετατίθει· τυράννων μὲν γὰρ, στασιάζειν τὰ
πλήθη· ἐν γὰρ τῇ κοινῇ φθορᾷ καὶ διχοστασίᾳ ἡ
τυραννὶς τὴν ἀσφάλειαν ἔχει· ἄρχοντος δὲ καὶ βασι-
λέως, ἀστασιαστοῦ συντηρεῖν τὴν ὁμόνοιαν τῶν
ὑπηκόων· ἐν γὰρ τῇ τῶν ἀρχομένων σωτηρίᾳ τὸ
βῆθρον αὐτοῖς πέπηγε τῆς ἐξουσίας.

ἔζ'. Ἄσπερ δεῖ τὸν ἄρχοντα φοβερόν εἶναι τοῖς
ἀδικούσιν, οὕτω φυλακὴν καὶ ἀσφάλειαν τῶν μηδὲν
ἀδικούντων, ἀλλὰ κατὰ τοὺς νόμους πολιτευομένων.

ἔη'. Τρία ἴστιν ἐν ἀνθρώποις, τιμωρία, φόβος,

ἢ τὰ σαυτοῦ.

qui enim deliquerint magistratus, odium et ira
a populo concepta, ea propter in illos redundat per
quos erant constituti.

62. Multis modis principem oportet subditorum
mentes explorare, ut participes eos ita adhibeat
cum amicitiae, tum imperii, ac etiam consiliorum
suorum: eorum scilicet imprimis quibus in sua
ipsius privata familia ordinanda utitur; secundo,
quibus ipse cum uxore, liberis et servis se
impartit; tertio, quibus utitur erga amicos, quarto,
quibus cum vicinis agit; quinto, quibus inimici-
tias exercet, et vim illatam depellit, vel pacem
stabilit et reconciliationem. Sufficiunt autem ista
ad naturam hominis cujuscunque patefaciendam,
ad demonstrandum, nihil in illo praetextus, nihil
hypocriseas esse, cujusmodi in scena solent obser-
vari.

63. Tum iudicium optime in alios exercebis,
cum tuas ipsius actiones contemplatus, sub iudice
propria conscientia uniuscujusque actus rationem
exegeris, et peccatorum institueris correctionem.
Siquidem enim alios si redargueris, cum iisdem
ipse criminibus tenearis, necesse est ut erubescas.
Quomodo rursus illos affectos iri putas, cum te
qui nulli rationem reddere teneris obstrictus,
severe tamen exercentem iudicium intuebuntur?

64. Praeclare gestas res collaudato, nec verbis
tantum collaudato, sed ipse res pariles operando,
et illos aliis anteferendo honorandosque declarando
qui talia imitantur: quorum alterum cuicumque
homini, alterum competit ei qui digne imperat.

65. Omnium omnino curam adhibeto modera-
torum hominum, ita ut commendatissimi sint, et
digno ipsis honore praemiiisque fruantur; minime
autem talium, in eum finem ut ad bonam frugem
deveniant, et immunes sint a poenis per leges infli-
gendis, nec infamia notentur. Hoc enim revera
spectat ad officium ejus qui secundum leges cupiat
imperare.

66. Subditorum lites in hostes diverte, atque
ad certamina pro patria subeunda transfer; tyran-
nicum est populum ad seditiones concitare, cum
securitatem suam tyranni statuunt in discordia et
interitu populari: regium est autem, subditorum
concordiam immotam conservare, cum in salute
subjectorum potestatis eorum fulcrum statuatur.

67. Princeps ut adversus injustos terribilis esse
debet, ita custodiam suscipere innocentum oportet,
et eos qui secundum leges vivunt sartos tectos
praestare.

68. Tria sunt quae tangunt homines, poena,

VARIÆ LECTIONES.

NOTÆ.

(30) Καὶ τοῖς ἐπὶ σκηνῆς. Ineptia lectio. Le-
gendum et distinguendum, καὶ τῆς ἀπὸ σκηνῆς ἀπο-
κρίσεως τὸν ἀνθ., etc. Sequenti sect. restituendum,

Ὅτε τὰς ἑαυτοῦ ἐπισκοπῶν πράξεις λόγον ἐκάστης ὑπὸ
συνειδήτοι, etc.

vituperium, laus, sed et insuper, si placet, beneficentia. Pœna digni sunt inimici; vituperio, cives qui exorbitant in quibusdam; laudandi et beneficiis cumulandi, qui rebus bene gestis inclaruere. Quod si quis eo progreditur, ut quæ hostes facerent, et ipse audeat, eosque imitetur, hostium ille pœnam in se transfert. Quod si quis mutaverit ordinem suum et locum in quo constituitur, ultra etiam hostes inimicus habendus reipublicæ. Proditor est, qui beneficiis hostem afficit. Civitatem perdit, qui laudibus improbos attollit; nam cives ad male agendum stimulat. In quam ipsam deformitatem civitatem et is adducit qui recte incedentes inhonorat.

69. Difficile quidem metum amori immiscere. Amantes enim omnino sunt absque metu: qui timore percelluntur, amare nolunt. At tu tamen divide: teque ita compara ut ames optimos; neque enim hic opus est ullo metu. Reliquos necesse est metu terreas, ut a male agendo se absteineant. Metuent porro, si te videant semota iracundia punientem, et tanquam parentem informantem; si te animadvertant minime libenti animo punientem, rebus autem adversis et infortuniis sine aliquo prætextu, sincere, opem ferentem.

70. Qui naturæ dona in improbitatem convertunt, et non ad auxilium vicinorum, cum naturam spernunt, tum creatoris erga ipsos munificentiam in contumeliam ingrati pervertunt.

71. Quemadmodum turpe est et sordidum, plane plebeculis ad voluntatem obsecundari, et nimis familiariter se gerere: ita lubricum est et periculosum, superciliosum semper et tumidum apparere. Extremitatem ergo utramque fugere oportet, et medium tanquam virtutem consecrari, suas partes cuique tempori congruas tribuendo.

72. Juramentum proclive, perjurium est stans in procinctu. Certe nec mores bene constitutos nec animum decet generosum, jurare. Vir etenim gravis et magnanimus pudet, si verba sua fidem non mereantur absque juramento, et conversationi suæ injuriam inuri: ita ut conjunctum sit cum utilitate et nostra cura, quod lege divina prohibeamur omnino jurare.

73. Beneficiorum semper memor esto; quæ benefeceris statim oblivioni trade. Illud enim bonitatem et probitatem animi indicat, hoc autem magnitudinem et puritatem; dum purum etiam præstat beneficium.

74. Beneficia exprobrari vel infortunium alicui, et levitatem indicat et inhumanitatem.

75. Fraus semper profitetur imbecillitatem: sed eadem erga amicos adhibita extremam indicat nequitiam et summam improbitatem: adhibita in hostes et inimicos, etiam improvidos, non longe abit a stratagemate. Tractatu autem habito de

ἔπαινος, εἰ βούλει δὲ, καὶ εὐεργεσία· ἀλλὰ τῆς μὲν οἱ πολέμιοι ἀξιοὶ· φόγου δὲ, οἱ μέτρια τῶν πολιτῶν ἀμαρτάνοντες· ἐπαινῶν δὲ καὶ εὐεργεσίας, οἱ διαφέροντες κατορθώμασι. Εἰ δὲ τις εἰς τὴν τῶν πολεμίων τόλμαν καὶ μίμησιν ἐξαχθείη, αὐτὸς καὶ τὴν ἑαυτοῦ ποινὴν εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφει. Ὅ δὲ τι τούτων ἀμείβων, καὶ τὴν διάταξιν ἐπαλλάσσω, οὗτος ἐχθρὸς τῆς πολιτείας πλέον ἢ οἱ πολέμιοι. Ὅ τε γὰρ τοὺς πολεμίους εὐεργετῶν, προδότης· ὁ τε τοὺς φαύλους ἐπαινῶν, τὴν πόλιν ἀνατρέπει· ἐπὶ κακίῳ γὰρ παρακαλεῖ τοὺς πολίτας· καὶ ὁ τοὺς κατορθούντας μὴ τιμῶν, εἰς τὴν αὐτὴν ἀκοσμίαν τὴν πολιτικὴν καταστρέφει.

ξβ'. Χαλεπὸν μὲν φόβον ἀγάπη κεράσσει. Οἱ γὰρ φιλοῦντες ὡς ἐπίπαν τὸ θεῖον οὐκ ἔχουσι, καὶ οἱ δεδιότες φιλεῖν οὐκ ἐθέλουσι. Σὺ δὲ θίελε· καὶ τοὺς μὲν ἀρίστους φιλεῖν παρασκευάσον· οὐδὲν γὰρ δεῖ θεοὺς ἐπὶ τοῖς τοιούτοις. Τοὺς δ' ἄλλους ἀνάγκη φοβεῖν, ἵνα τῶν φαύλων ἀπέχονται. Φοβήσονται δὲ χωρὶς μίσους ἂν μὴ μετ' ὀργῆς ὀρώσι κολάζοντα, ἀλλ' ὡς πατέρα παιδεύοντα, καὶ ἐν μὲν τοῖς ἀμειψήμασιν οὐχ ἠδέως τιμωρούμενον, ἐν δὲ ταῖς συμφοραῖς καὶ τοῖς δυστυχήμασιν ἀπροσασίτως ἐπικουρεῖν προθυμούμενον.

ο'. Οἱ χρώμενοι τοῖς ἐκ φύσεως πλεονεκτημασιν εἰς πονηρίας ὑπερσίαν, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν τῶν πλησίων εὐεργεσίαν, οὗτοι καὶ τὴν φύσιν φαυλίξουσιν, καὶ τῷ δημιουργῷ τὴν περὶ αὐτοῦ φιλοτιμίαν εἰς ὕβριν καὶ ἀχαριστίαν περιτρέπουσιν.

οα'. Ἵσπερ αἰσχρὸν καὶ ταπεινὸν, πρὸς ἕδον ὀμιλεῖν τῷ πλήθει, οὕτως ἐπικίνδυνον καὶ σφαλερὸν, αἰεὶ σοβαρεύεσθαι καὶ ὑπέρογκον ὀράσθαι. Δεῖ τοιγαροῦν ἐκότερον ἄκρον φυγόντα, ὡς ἀρετῆν, τὴν μεσότητά διώκειν, καὶ καιροῖς ἰδίους τὸ πρόσφορον ἀπονέμειν.

οβ'. Προπετὴς ὄρκος, πρόχειρος ἐπιτορκία. Ἄλλως τε δὲ καὶ τὸ ὀμνύειν ὀλως, ἤθους οὐκ εὖ βεβηκότος, οὐδὲ φρονήματος εὐγενούς· ὁ δὲ εὐσταθὴς καὶ μεγαλόψυχος ἀνὴρ αἰσχυρῆσεται τοὺς λόγους ὄρκω πιστοῦς ἀποφαίνειν, καὶ τὴν διὰ τῶν οἰκείων τρόπον πίστιν ἀτιμάζειν. Λίαν ἄρα συμφερόντως καὶ κερδεμονικῶς [καὶ] ὁ Δεσποτικὸς νόμος τὸν ὄρκον κωλύει.

ογ'. Ἄ μὲν εὖ πάθοις, αἰεὶ μέμνησο· ὧν δὲ ἂν εὖ ποιήσῃς, θάπτον ἐπιλανθάνου. Τὸ μὲν γὰρ χρηστότητος καὶ εὐγνωμοσύνης, τὸ δὲ καθαροῦς μεγαλοψυχίας, καὶ καθαρῶν φυλάττει τὴν εὐεργεσίαν.

οδ'. Εὐεργεσίας καὶ συμφορὰς οὐκ ἐπιδοῦναι, τῆς αὐτῆς εἶναι νόμιζε κούφότητος καὶ ἀπανθρωπίας.

οε'. Ἀπάτη μὲν πανταχοῦ ἀσθενείας ὁμολογία. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐν φίλοις, κακὸν τε ἔσχατον, καὶ ὑπερβαλλούσης μοχθηρίας· εἰ δὲ πρὸς ἐχθροῦς καὶ πολεμίους, μηδὲν μὲν προσιδότας, οὐ πόρρω στρατηγίας. Κοινωνολογίας δὲ γενομένης, καὶ ταύτην οὐκ

VARIE LECTIONES.

κ Leg. ἀπέχονται f. ἠπειγώνται.

ἀθετοῦντας, πόρῳ ἀριστείας καὶ ἀνδραγαθίας· δι' ἃ μὴ δὲ τοὺς πιστεύοντας σοὶ πολεμίους ἀπάτη μετέρχου. Εἰ γὰρ καὶ πολέμιοι, ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἔλαττον ἀπατεῶν καὶ πλάνος, ὁ τοὺς πεπιστευκότας ἐξαπατήσας.

ος'. Προδότην ὡς τὰ πολλὰ οἱ ἄνθρωποι προδιδόντα μὲν φιλοῦσι, προδεδωκότα δὲ μισοῦσι. Σὺ δὲ ἐπισκόπει, κὰν μὲν ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ χαλεπῶν παθῶν (31) προὔδωκεν, οὐκ ἀνέλπιστόν ἐστι φίλον καὶ καλὸν γενέσθαι· ἂν δὲ μὴδὲν, καὶ σαυτοῦ μὴδὲν ἔλαττον νόμιζε προδότην. Τὸ μὲν γὰρ ἀμείψασθαι κακοῖς τοὺς λελυπηκότας, ἀνθρώπινον πάθος· τὸ δὲ τηλικαύτης ἀρξαι κακουργίας, ἀνάτου μοχθηρίας.

ος'. Χρυσὸς ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα στρέφει. Φύλαττε τοιγαροῦν τὸ τῆς πατρίδος ἀνύδριστον ἔθος· ἄχρηστον καὶ νομίζων καὶ πᾶσιν ἐπιδεικνύς, τὸν τοῖς φιλοῦσιν ἰσχυρὸν ἐπίβουλον, χρυσόν.

οθ'. Δεῖ τὰ μὲν ἴδια συμπέμποντα εὐχαρίστως καὶ γενναίως φέρειν· τὰ δὲ τῶν ὑπερκάτων, συμπαθῶς καὶ οὐκ ἀναληγῆτως. Τὸ μὲν γὰρ καρτερίας καὶ φρονήματος ἀνδρείου· τὸ δὲ ὀλιγωρίας (32) καὶ ἀνάξιον ἀρχικῆς προνοίας καὶ ἐπιστασίας.

οθ'. Ἐχθροὺς ὁμοφύλους (33) μὴ ἀμύνασθαι, ἔστι μὲν θεῖος καὶ φιλόανθρωπος νόμος, ἔστι δὲ καὶ πολὺ τὸ χρήσιμον ἐν αὐτοῖς τοῖς πράγμασι παρέχων· ὁ μὲν γὰρ ἀμυνόμενος ἔχει πάλιν χαλεπώτερον ἔχθρον, ὁ δὲ εὐεργετῶν ἢ φίλον παρεσκευάσεν ἀντι ἔχθρου, ἢ πάντως πραότερον ἔχθρον.

π' Μὴδὲν ὧν ἄλλοις ἔγνωσ ἐπαγγέλλειν, φαίνου παραβαίνων. Ἢ γὰρ ἐν τισὶ ψευδολογία τὸν ὅλον τρόπον ἀπιστον δεικνύει. Καὶ τοῖς διαψευθεῖσιν οὐκ ἔστιν αἰσχύνῃ μὴ ἀμείψασθαι τοῖς ὁμοίοις. Παντὶ μὲν οὖν ἀνθρώπῳ διὰ τοῦτο φευκτικόν τὸ ψεῦδος, μάλιστα δὲ τοῖς ἐν δυναστείᾳ. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἔσθ' ὅτε γίνεται ἀπολογία, ἢ ἀδυναμία· τοῖς δὲ οὐκ ἔστι καταφυγὴ μὴ οὐχὶ παντὶ τρόπῳ μοχθηροῦς τὰς γνώμας ἐλεγχθῆναι.

πα'. Τὰς μετὰ σφοδρότητος ὑποσχέσεις εὐλαβεῖσθαι χρὴ. Ἐἴτε γὰρ παράσχοις, τὴν πλείστην προαφείλις χάριν τῇ σφοδρότητι τῆς ἐπαγγελίας, ταύτην

A federatione, si ab illa non abhorreant adversarii, a fortitudine et probitate alienum est, fraudem adhibere. Quocirca qui fidem tibi adhibeant, ne si sint hostes, noli circumvenire: utcunque enim hostes sunt, is tamen qui fidem sibi adhibentem fallit, deceptor est et planus plane.

76. Proditorem dum prodit plerumque amant mortales; ubi autem prodiderit, odio habent. Tu autem inquire, an insidiis is petitus et circumventus a suis intrinsecis et urgentibus passionibus, proditor exstiterit. Si enim ita sit, non est desperandum quin vir probus et honestus existere possit: quod si nihil tale sit, eum et tui proditorem futurum arbitrare. Est enim humanum, eos qui nobis injuriosi exstiterint velle ulcisci; sed sine causa rem tam impiam exordiri, insanabilis cujusdam est improbitatis.

77. Aurum quaquaversum res humanas ducit. Quocirca mores patrios inculpato observa: nec non id age, ut omnes videant et intelligant aurum, præpotentem illum insidiatorem, nihil apud te posse, contra amicos.

78. Quæ tibi ipsi acciderint, forti et grato erga Deum animo tolerare decet: subditos autem si quid male habuerit, noli esse sine sensu, sed cum compassione una cum illis tolerato. Illud enim tolerantiae et animi fortis est: hoc incuriam arguit, nec dignum est imperatoria cura et providentia.

76. Lex divina et erga homines charitas jubet, ut congeneres nobis tanquam hostes ne ulciscamur: sed et magna exinde rebus nostris utilitas accessura est. Nam si vindictam sumpseris, plus in te hostem irritaveris; cum qui beneficio afficiet, vel pro hoste amicum reddiderit, aut saltem modestiorem hostem.

80. Si quid aliis promiseris, ne videaris velle non implere. Quod si enim infidus vel in quibusdam reperiaris, in universum tuis moribus diffidere facies alios: et quos sic fuco facto illuseris, ad pari referendum armabis. Quocirca decet omnes mendacium vitare, præsertim vero qui cum potestate sunt. Alii enim se ab impossibili, vel alio quovis modo, excusabunt: principes autem natura mala præditi esse existimabuntur, nec remanebit alia ipsis excusatio.

81. Vehementiori cum asseveratione noli aliquid polliceri. Si enim steteris promissis, plurimum decessit de gratitudine per illam vehementem pol-

NOTÆ.

(31) Χαλεπῶν παθῶν. In margine annotatum erat, nescio an e libris aut conjectura, χαλεπῶν, hoc modo, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκείων, καὶ χαλεπὰ παθῶν προὔδωκεν, sed omnino male. Legendum est ut edidimus et vertimus. Ibid. Πατρίδος ἔθος. Nam Bulgari, ut barbari plerique omnes, et nostris temporibus nuper inventi occidentales Indi, aurum non curabant, τὸ ἀρχαῖον ἔθος aureæ illius et antiquæ, ac fabulosæ ætatis, ut in plerisque illibatim custodientes. Itaque in pace plerumque erant. Χρυσὸς enim ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα στρέφει. Tibull. Lib. I. Eleg. 40.

PATROL. GR. CII.

*Divitis hoc vitium est auri; nec bella fuerunt
Faginus astabat cum scyphus ante dape:
Non acies, non vallus erat, somnumque petebat
Securus varias dux gregis inter oves.*

(32) Τὸ δὲ ὀλιγωρίας. Imo non est συμπαθῶς φέρειν, sed ἀναληγῆτως. Ad illud ergo, non ad prius referenda ἀπόδοσις.

(33) Ἐχθροὺς ὁμοφύλους. Hoc verum est. Nam ἔχθροι sunt homines; ergo ὁμοφύλοι. Legerem tamen libenter, ὡς ὁμοφύλους, hoc est *tanquam domesticos*, nam id divina lex præcipit.

licitationem tuam ; nam dispertitam ab initio atque ita deminutam illam gratiam reddidisti : quod si non steteris, dupliciter inde verecundaberis : eo nimirum nomine quod tam attestanter promiseris, et eo quod nihil præstiteris eorum quæ pollicebare : atque ita pro amico videberis inimicus, eo quod de spe dejectos eluseris. Alioqui certum est promissa tam violenta et asseverantia illos decere quibus fides haud bene adhibetur ; et certe non tam indignam quam curam et patrociniū susceptum redarguant, et eo nomine referendas gratias.

82. Gratia dignus est qui naturam gratiæ et nomen veneratur, quique omnem cogitationem suam contendit conferre ut remuneret : beneficio autem veluti indignus est, qui bene merentem ingratis remunerat ; ita et dignus est cui excellenter beneficiat, qui bene illis fecerit a quibus retributionem non exspectaverit.

83. Ne quidem amicis contra æquum aliquid elargitor. Nam si homines bene morati sint, odio te habebunt potius quod leges violaveris, quam ob beneficium collatum exosculabuntur : si vero mali sint, duplici dispendio afficeris : nam et improbis benefecisti, et odium apud probos incurristi. Sed utcumque his carueris, gaudio privato et temporali æternum opprobrium permutasti, quod stultum plane esset.

84. Gratia per procrastinationes, temporum extensiones, velut ad senectutem quamdam devertentes, propria deflorescunt pulchritudine : excusso etenim promptitudinis flore, qui cum adesset splendidam quamdam et immensam pulchritudinem representabat, nullo modo ne ad horam possunt oblectare.

85. Gratia dimidiata nequaquam gratia sunt : erunt autem consummatae ubi fuerint. Qui per partes tantummodo gratiam facit, ipsummetse damno afficit, nec accipienti gratiam facit : nam plus ille de eo quod desideratur dolebit, quam lætabitur de accepta dimidiata portione.

86. Qui gratiam alicui factam exprobrat, similis est colono qui libenter seminat, sed porcos et feras in sementem immittit. Perdit ille semen, et fructum e semine ; perdit iste ea quæ contulit, et gratitudinem sibi ex iis efflorescentem.

87. Si ab initio beneficio affeceris, quos deinceps neglectu habes, noli putare eos sic beneficio affectos velle benevolentiam priorem conservare. Multos egomet expertus cognovi, qui multis et magnis suis collatis beneficiis confisi, nullam prorsus curam eadem deinceps continuare habuerunt : persuaserant enim sibi exhibitam ab initio liberaliter benevolentiam sufficere debere ad obstringendum perpetuo beneficiis affectos, nec temporis diutur-

προκαταμερίσας και εις δύο την μίαν δωρεάν κατασμικρύνας· είτε μη παράσχους, διπλήν ἀπάνεγκας τὴν αἰσχύνην, ὅτι τε σφοδρῶς ὑπέσχου, και ὅτι μηδὲν ὦν ὑπέσχου παρέσχε· και δυσμενῆς ὤφθησ ἑστὶ φιλου· ἀφειλες γὰρ ὁ παρέσχον αἱ ἐλπίδες. Ἄλλως τε δε και αἱ σφοδραὶ ὑποσχίσεις ἀρμόζουσι τοῖς οὐλίαν πιστευομένοις· ἐλέγχουσι δε και ὡς οὐ καθεμινίας μᾶλλον ἢ χρείας ὑποτεινόμεναι χάριν.

πβ'. Ἄξιος χαρίτων ὁ εὐλαβοῦμενος αὐτῆς και τὴν φύσιν και προσεγορίαν, και μὴ παυόμενος μελετῆσ ἕως ἂν [αὐτὴν] ἀνταποδώσῃ. Ὡσπερ δε ἀνάξιος χαρίτων, ὁ ἀχαριστία γνώμης ἀμείβων τὸν εὐεργέταν, οὕτως ἄξιος τοῦ τῆς εὐεργασίας ἀξιώματος, ὁ χαριζόμενος ἐφ' ᾧ μὴ ἀνταπολαβεῖν τὴν χάριν.

πγ'. Μηδὲν παράνομον μηδε φίλοις χαρίζου. Ἄν μὲν γὰρ ἐπιεικεῖς ὡσι, μισήσουσι μᾶλλον παρεσμοῦντα, ἢ φιλήσουσι χαριζόμενον ἂν δε φαῦλοι, διπλήν ζημίαν ὑπέμεινες, κακοῦς εὐεργετῶν, και ἀγαθοῖς ἀπεχθανόμενος. Και χωρὶς δε τούτων, τέρψῃ προσκαίρω και ἰδιωτικῇ αἰδίων ὄνειδος ὑλλάξασθαι και κοινόν, μεγάλης ἀνοίας.

πδ'. Αἱ χάριτες ταῖς ἀναβολαῖς και παρατάσσει τοῦ χρόνου, ὡσπερ εις γῆρας ἔλθουσαι, τὸ οἰκίον μαρτυροῦνται κάλλος· τὸ γὰρ ἄνθος ἀποβαλοῦσαι τῆς κροθυμίας, μεθ' ἧς ἀμύχανόν τινα και λαμπρῶν ἰποισούτην τέρψῃν, οὐ καθωρᾶν ἰ φέρουσι τὴν εὐφροσύνην

πε'. Αἱ χάριτες ἡμιτελεῖς, οὔσαι οὐκ ἐθέλουσι χάριτες εἶναι· ἔσονται δε, ἐπειδὴν τετελειωμένοι ὡσιν· ὁ δε ταύτας ἐξ ἡμισίας κατατιθεῖς, ἑαυτὸν ἐξημίωσει, και τὸν λαβόντα οὐκ εὐφρανει. Ὁ γὰρ ἡμίτεμον τὴν χάριν ἀπειληφῶς, οὐχ οὕτω τῷ ἡμίσει εὐφρανθήσεται, ὡς ὑπὲρ τοῦ ἀφαιρέματος ἀνίσταται.

πεζ'. Ὁ τὰς χάριτας ὄνειδίζων, ὁμοίος ἐστι τῷ γεωργῷ, σπεύροντι μὲν προθύμως ἐπαφέντι δε χοίρους και θηρία τῷ σπόρῳ. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος και τὸ σπέρμα και τὸν ἐξ αὐτοῦ λυμᾶίνεται καρπὸν, οὕτω και οὗτος και τὰ καταβληθέντα και τὴν βλαστάνουσαν αὐτῷ προσπαόλλυσιν εὐχαριστίαν.

πεζ'. Μηδε κατὰ πρώτας εὐεργετῶν, ἔπειτα δε ἀμείλων, νόμιζε τὴν ἐξ ἀρχῆς σοι εὐνοίαν τοὺς εὐεργετηθέντας διαφυλάττειν. Πολλοὺς γὰρ αὐτὸς ἐγὼ κίρα διέγνω, ὅτι θαρρήσαντες τῷ πλῆθει και μεγέθει τῆς καταρχᾶς εὐεργεσίας, οὐδὲν ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἐφρόντισαν ἐπιδειξασθαι τοιοῦτον· ἀρκέσειν γὰρ τοῖς εὐεργετηθεῖσι πρὸς τὴν διὰ βίου εὐχαριστίαν τὴν καταρχᾶς ἤλπισαν φιλοτιμίαν, και χρόνον οὐδένα ἂν ἐγγενέσθαι λύθησ τεις εὐπεπουθῶσι τῆς ἀγαθοεργίας, τί

VARIÆ LECTIONES.

1 ἴσ. καθωρᾶν, vel, καθ' ὥραν.

δὲ οὐ μόνον οὐ κατὰ τὰς αὐτῶν ἐλπίδας ἀπέβη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὑναντίον ἐτράπη. Ἄλλὰ περὶ μὲν τῶν φαύλων τὴν προαίρεσιν οὐδὲν θαυμαστὸν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι, οὐδὲ βεβούσης αὐτοῖς εἰς χεῖρας ἴσως τῆς εὐεργεσίας, οὐδὲ τότε γλώσσαις ἀνοθεύτοις ἠμείβοντο τὰς εὐεργεσίας, πλὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, τοὺς μὲν καλοκαγαθίας ἐπιμελουμένους ἢ ἰδεῖν, ὡς εἶχον μὲν μνήμην ἂν ἔτυχον ἀπολελυμένους, καὶ εὐλογεῖν οὐκ ἐξίσταντο τὸν εὐεργετήν· ὁμοίως δὲ μὴ τῶν ὁμοίων τυγχάνοντες, οὐδ' αὐτοὶ καθαρὰν καὶ ἀκέραιον τὴν ἀρχαίαν διέσωζον εὐγνωμοσύνην, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ τὴν χάριν (οὐ γὰρ εἶχον ἐπιβρότην) ὑπομαραινόμενοι, τὸ σφοδρὸν καὶ ὠραῖον ἀπηνθίζοντο τοῦ φίλτρου· οἱ δὲ μίσθας νομιζόμενοι διαθέσεως, εὐεργετούμενοι μὲν εὐχαρίστως δέχοντο· ἀμεληθέντες δὲ, οὐδ' αὐτοὶ τὴν προτέραν διαθέσιν εἰς τὸ ὑναντίον μεταβαλεῖν ἐνθουσιάζοντες· μάλιστα, βλέποντες ἐτέρους φιλοτιμιῶν ἀπολαύοντας. Οὐ γὰρ ἂν προπεπῶσθαι αὐτοὶ, καίτοι δέον, ἐλογίσαντο· οἷς δ' εὖ πάθειεν οἱ πλησίον, ἐπατένιζον· καὶ τοῦτοις παρακινζόμενοι τὴν εὐφημίαν εἰς ἀχαριστίαν ἔτρεπον. Πολλῶν ἄρα λυσιτελέστερον ἀρχοῦν, καὶ ἐν πολιτείᾳ, κατὰ μέρος, καὶ διὰ βίου, ταῖς δωραῖς ἢ ἀθροῖον καὶ ἐπάραξ οἰκιοῦσθαι τὸ ὑπέροχον. Τὸ δὲ πλεῖστον καὶ βίαιον τῶν χαρίτων ἀρμόζει μᾶλλον τοῖς ὑπέροχον τι καὶ παράδοξον ἐπὶ κοινῇ σωτηρίᾳ κατωρθώσασιν, ἢ τοῖς εἰς τὸ σπανιώτατον τῆς ἡμῶν ἐπικουρίας δεῖσθαι νομισθεῖσι,

πθ'. Θυμὸς ἐστὶν ἔκστασις ἐκούσιος, καὶ τῶν ἰδίων φρενῶν ἄλλοτριώσις· ἂν γὰρ οἱ διαπαντὸς μελαγχολῶντες καταργάζονται, παραπλήσια τούτοις καὶ οἱ τῷ θυμῷ πληγέντες κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διαπραττόνται.

πθ'. Ὡσπερ τὸ πῦρ τὴν τρέφουσαν ὕλην ἀφανίζει, οὕτως καὶ ὁ θυμὸς τὴν ἔχουσαν ψυχὴν κατασθίει, πολυλαΐς δὲ καὶ φθορὰν ὀλοκλήρον εἰργάσατο τοῦ ζώου.

ς'. Μηδὲ μὴ μὴδὲ δικαίως θυμῷ κολάσης. Ὡς γὰρ ἂν ὁ πάσχων τὴν δίκην ὑφέξῃ, αὐτὸς ὁμοίως οὐδὲν ἔλαττον ἐξελεγχθήσῃ, σφαλῶς τῇ πράξει κεχρημένος. Διὸ καὶ καλλιστά τις τῶν ἀρχαίων ἀπεθέσπισε πρὸς ἡμαρτηκότα, Ἐκόλασα ἂν σε, εἰ μὴ ἐθυμούμην.

ζα'. Τυφλὸν ἐστὶ πάθος ὁ θυμὸς, καὶ κρίνειν οὐκ ἔχων ἀπὸ τοῦ χειρότερου τὸ κρεῖττον. Διὸ οὐδεμία ὄνησις, παραίνεσις ὀργιζομένῳ. Πιπαυμένῳ δὲ, τὴν διάτῶν ἐλέγχων θεραπείαν προσεσχετόν κεράσαντι ἐπισκεψάσθαι. Οὐτε γὰρ τὰ δριμύτερα τῶν φαρμάκων ἄνευ μέλιτος τοῖς κάμνουσι προσάγειν ἔγνωσκον οἱ ἰατροὶ, οὐτε τοὺς ἀκράτους ἐλέγχους ἢ τῶν ἀκαιδέουτων δέχεται ψυχὴ.

ζβ'. Ὡσπερ ταχὺν ἐν ταῖς ἀξίαις εὐεργεσίαις εἶναι προσήκειν, οὕτως βραδὺν ἐν ταῖς τῶν αἰτίων τιμω-

nitatem debere oblivionem collatorum beneficiorum a semel bene de se meritis procurare. Quae in re spe delusi exciderunt, re in contrariam partem procedente. Neque mirum sane malos sic affectos esse animo: tales enim, ne quidem dum in manus ipsorum beneficia depluerent, linguis sincerioribus bene merentes de se remunerari volebant. Sed et alioquin apud eos quibus etiam probitas curae est, videre possumus memoriam eorum quibus fruebantur, haud retinere: et utcumque benemeritis dum afficiuntur, benefactoribus grati exsistant, verumtamen si deinceps non pari modo afficiantur, priorem illam suam animi promptitudinem nequaquam retinent sinceram et illibatam; verum temporis decursu (cum influxu de novo non supplerentur) gratiam emarcidam habentes, quod in amore vehementius et splendidius habebatur, avulsam et deflorescens admittunt. At qui medio quodam more tenebantur, beneficiis affecti ad gratitudinem disponebantur; neglecti autem, ne quidem ipsi pudore deterrentur quo minus priorem animi affectum convertant in contrarium; et eoque magis si alios viderint sibi dignitate prelatos. Nam nequaquam solent recordari eorum quibus ipsi prius bene erant affecti beneficiis, quanquam redamare eos par fuerat; sed quibus fruuntur vicini, solent ea contueri, quibus irritati gratias in ingratias solent commutare. Conducibilis quocirca cuicumque principi est, cum in republica administranda tum in privata vita, subditos sibi suos demereri donis collatis particulatim, sed quandiu sint in vivis, potius quam semel, neque id profusiori modo. Sed par est ut gratiarum multitudo magnitudoque iis potius irrogetur, qui pro salute communi ingens aliquid et excellens facinus perpetraverint, quam ut in eos impendatur qui rarissime nostra ope et auxilio indigere videntur.

88. Ira est voluntaria quaedam ecstasis, et mentis a statu suo abalienatio: quae enim furiosi quotidie peragunt, similia plane perpetrant per illud tempus illi qui percelluntur iracundia.

89. Ignis veluti nutrientem se materiam annihilat, ita et iracundia animam exedit quam obsedit, quin et non raro consummatam totius animalis perditionem operatur.

90. Iratus neminem, ne quidem justo licet, suppliciiis afficit. Utcumque enim tulerit ille qui puniatur, tu nihilominus vituperium incurres, quod improvide negotium illud obiveris. Quocirca per belle dictum ad antiquorum aliquo fuit erga delinquentem: *Certe te punirem, si non irascerer.*

91. Caeca quaedam passio furor est, nec discernere potest utile ab inutili. Irato nihil proderit admonitio: postquam vero defervit ira, adhibeatur medicina per correctionem, ita ut comitate condatur. Nam nisi melle illita pocula medicantia aegris exhibere paulo amariora non solent medici; ita nec insipientium animae redargutiones admittunt meraciores.

92. Quemadmodum celeritatem adhibere par est in remunerandis iis qui digni sunt, ita tardum esse

deceat in delictorum pœnis infligendis. Gaudentem oportet bonos honorare, condolentem vero supplicio afficere obnoxios.

93. Illi qui tibi fidem adhibet diffidere noli. Si enim credentibus infidi erimus, qualesnam aliis videbimur esse, aut cum quibusnam suaviter et sine metu versabimur ?

94. Esse et opinione usurpari non coincidunt. Quocirca apud quos opinionem sui obtinere videris, exulare ibidem actionem reputa et essentialiam realem abesse.

95. Turpe est illum qui viris imperat succumbere mulieribus, et voluptatibus subditum inveniri. In illa femina tantummodo non delinquit aliquis, quam vitæ, secundum leges, adjutricem sortitur. Cœlibatus quidem divina quædam res est, naturam superans, majus quiddam virtute politica et rectalegum observantia. Univiratus humanæ naturæ opus est, cum ad successionem generis continuandam, tum ad societatem civilis et humanæ vitæ, et conversationis recte institutæ. Polygamia res turpissima et detestabilis, quæ belluarum convenit et impuritati et lasciviæ.

96. Alexander Macedo dominatum Asiæ bello acquirens, Persicas mulieres oculorum jacula dicebat esse: vir autem vere temperans et divinorum mandatorum sedulus observator non modo Persicarum, sed et omnium omnino feminarum intuitum, tanquam letiferum animæ telum et nimis velox, fugiet et aversabitur. Vocis quidem sonus aures ferit, et per aures passio animæ insculpitur: attrahit oculum corporis pulchritudo, et per eum modum captivum vinculis constrictum tenens rationem, sui prius juris et imperii, in servitutem simul redegit.

97. Quemadmodum impossibile est ut is qui mare navigat sit sine tempestate et turbato salo, ita fieri nequit ut is extra pericula et fluctus consistat qui corporalem sectatur paulo curiosius pulchritudinem. Oportet igitur initia passionum et causas declinare: quod et utilitatem afferet, neque sane difficulter præstabitur. Cum vero semel rationalem partem hoc malum invaserit, ita ut imaginem desideratæ rei eidem impresserit, difficulter hæc passio abjicitur, et vix est ut ab illa se expediat aliquis.

98. Sunt qui amatores pronuntiant in alienis corporibus suas animas habere: conjunctius opinor cum ratione dicitur, eos in corporibus alienis et mentem et animam perdidisse.

^m Leg. τιμώντα.

VARIE LECTIONES.

NOTÆ.

(34) Πολυγαμία. Retinui vocem, quia est ambigua. Sed hoc in loco putem, non significare pluribus simul uxoris uti, ut Jacob, David, Herodes, alii olim utebantur, sed ad tertiasve quartasve nuptias progredi. Rem mali ominis et nominis in Ecclesia; sed, pro pudor, ab iis usurpatam, qui καθαρότητα affectant hodie.

(35) Δεσποτικών ἐντολῶν. Intelligit illud Do-

Α ριαίς, καὶ χαίρειν μὲν τιμώνται ἢ τοὺς σπουδαίους, ἀνιάσθαι δὲ καλῶζοντα τοὺς ὑπευθύνους.

ζγ'. Μηδενὶ μηδέποτε πιστεύσαντί σοι ἄπιστος ὀφθείης. Ἄν γὰρ ἄπιστοι γενώμεθα τοῖς πεπιστευκόσι, τίνες τοῖς ἄλλοις δόξομεν; καὶ μετὰ τίνων δὲ λοιπὸν ἀδελῶς καὶ ἡδύως βιώσομεν;

ζδ'. Οὐκ ἐθέλει τὸ εἶναι μετὰ τοῦ οἰεσθαι συνίνασι. Δι' ὃ ἐν οἷς ἂν τὴν οἴησιν ὀρᾶς, τὴν πράξιν ὑπερόριον νόμιζε, καὶ διαπερευγένοι τὸ εἶναι.

ζε'. Αἰσχρὸν ἐστὶν ἀνδρῶν ἄρχοντα καὶ δεσπόζοντα, γυναικῶν ἡττηθῆναι, καὶ δούλον ἡδονῶν ὀφθῆναι. Ἦν δὲ τις νόμῳ βοηθὸν ἐκτίσαστο βίου, ταύτη συνουκῶν οὐχ ἁμαρτάνει. Ἀγαμία μὲν θεῖον πρᾶγμα, καὶ ὑπερφυές, καὶ μείζον πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ εὐνομίας. Μονογαμία δὲ, φύσεως ἀνθρωπίνης ἔργον, εἰς τε γένους διαδοχὴν, καὶ εἰς κοινωνίαν ἡμέρου καὶ φιλανθρώπου βίου, καὶ πολιτείας εὐνομούμενης. Πολυγαμία (34) δὲ, ὑπέραισχρον καὶ μιαιρὸν, καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἀκολασίας καὶ ἀκαθαρσίας.

ζς'. Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδῶν, Ἀσίας κύριος δόρατι γεγωνῶς, τὰς Περσίδας ἔλεγεν βολίδας ὀμμάτων εἶναι· ὃ δὲ σώφρων ὡς ἀληθῶς ἀνὴρ, καὶ Δεσποτικῶν φύλαξ ἐντολῶν (35), οὐ τὰς Περσίδας μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσης γυναικὸς ὄψιν, ὡς ὄξυ ψυχῆς βέλος καὶ θανατηφόρον, φεύξεται καὶ ἀποστραφεῖται. Ἦχος μὲν φωνῆς ἐπληξεν ἀκοὴν, καὶ δι' αὐτῆς ἐνετυπώθη τὸ πάθος τῆ ψυχῆ· κάλλος δὲ σωματικῶν εἰκαστον ὀφθαλμῶν, καὶ δι' αὐτοῦ δέσμιον λαβῶν, κατεδουλώσατο τὸν αὐτοδέσποτον λογισμὸν.

ζς'. Ὡσπερ ἀδύνατον ἐν θαλάσῃ πλέοντα, ταραχῆς καὶ ζάλης ἀπείρατον διαμειναι, οὕτως ἀμύχκρον τὸν κάλλη σωματικῶν ἐπισκοποῦντα καὶ περιμετραζόμενον, τῶν ἐκείθεν κυμάτων καὶ κινδύνων ἐκτὸς καθεστάναι. Δι' ὃ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ἐκτρέπεσθαι χρὴ τῶν παθημάτων. Τοῦτο γὰρ καὶ συμπίρον, καὶ οὐ χαλεπὸν. Ἐπειδὴν δὲ τοῖς λογισμοῖς τὸ κακὸν ἐνσκήψη, καὶ τὴ εἰδῶλον αὐτοῖς τῆς ἐπιθυμίας ἐντυπώση, δυσσάπλοητον γίνεται τὸ πάθος, καὶ χαλεπὸν ἀπαλλαγῆναι.

ζς'. Τινὲς τοὺς ἐρώοντας ἔφησαν ἐν ἄλλοτριῶσι σώμασι τὴν ψυχὴν τὴν ἰδίαν ἔχειν· εὐλογώτερον δ' οἶμαι λέγειν, αὐτοὺς ἐν ἄλλοτριῶσι σώμασι τὸν νοῦν τῆ ψυχῆ συναπολωλεναι.

mini de intuitu mulieris ad illam concupiscendam, quod alibi in epistolis explicat. Ἐκ γὰρ τοῦ ὀρᾶ, γίνεται τὸ ἐρᾶν. *Ut vidi, ut perii! ut me malus astulit error!* hic oculi dicuntur θαδούχοι ἐρωτοῦ, *amoris lampadiferi*. Hinc illud Philemonis, Ὁρῶσι πάντες πρῶτον, εἴτ' ἐθαύμασαν, εἴτ' εἰς ἐλπίδα ἐπέσαν, αὐτῶ γίνεται ἐκ τούτων ἐρως.

ρθ'. Μέθην καὶ τρυφήν τῶν ἀρχόντων, ναυάγιον ἂν νόμιζε τῶν ἀρχομένων. Ὅτε γὰρ ὁ κυβερνήτης καταποντίζεται τῇ πλησμονῇ καὶ τῷ οἴνῳ, πῶς οὐχὶ μυριοὶ κύμασι καὶ κλυδῶσιν ἐσχάτοις ἢ κυβερνωμένη προσαρράξει πολιτεία, καὶ τῇ τοῦ κυβερνήτου συγκαταποθήσεται ἀπωλεία ;

ρ'. Μηδένα μηδέποτε ἀνθρώπων, μηδὲ τῶν τυχόντων, εἰς ἀπόγνωσιν συνελάσῃς. Ἴσχυρόν γάρ καὶ ἄμαχον ἀπόγνωσιν ὄπλον, καὶ πολλάκις ἀνάγκη στρατηγήσασα πράξεων παραδόλων, ἀνεπίστους μεταβολὰς ἐξεργάσατο, καὶ πρὶν ἢ γενέσθαι, μύθους νομιζομένης.

ρα'. Ἄριστον μὲν ἀνθρώπων μὴ διαμαρτεῖν, μηδὲ τῆς ὀρθῆς κρίσεως ἀποσφαλῆναι· συνετοῦ δὲ, καὶ πεσόντα θάπτον ἀναστῆναι, καὶ χρῆσθαι τῷ πταίσματι, πρὸς τὸ μὴ πάλιν πεσεῖν παραγγέλματι.

ρβ'. Τὸ περὶ τοὺς πόνους ἐκούσιον, τῶν ἀκουσίων ἀφαιρεῖται τὸ ἀφόρητον καὶ χαλεπὸν· δι' ὃ χρήσιμος ἢ ἐν τοῖς ἀκουσίοις τριβὴ καὶ μελέτη.

ργ'. Ἀρχικῆς ἀρετῆς καὶ τελείας, μὴ μόνον τὸ πλῆθος αἰσχύνεσθαι πρὸς τὸ μὴ ἀμαρτάνειν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν πρὸ τοῦ πλῆθους.

ρδ'. Ἡ διὰ λόγων ὕβρις τοῖς ἐλευθέροις οὐ πολὺ παραλλάσσει τῆς διὰ πληγῶν καὶ μαστίγων. Χρὴ οὖν παραφυλάττεσθαι τὸ προπετὲς τὸ ἐν τούτοις. Οὐ μέγα γὰρ δοκοῦν, μεγάλας φέρει ζημίας.

ρε'. Πολλοὺς ἔβλαψεν εὐτραπέλια· ἀπὸ γὰρ γνώμης διεκπεσοῦσα παιζούσης, καιρῖα πληγὴ γέγονε τοῖς διαπαιχθεῖσι· καὶ βραχεῖα τέρψει τῶν ἐπιτυχόντων, μεγάλας ἔτεκεν ἔχθρας τῶν σπουδαίων. Ἦν παντὶ μὲν ἔμφοροι παραφυλακτικόν, ἀρχοντι δὲ μάλιστα τῶν ἄλλων· ὅτι καὶ χυδαῖον, καὶ καταφρονεῖσθαι μᾶλλον, ἢ χαριεντίζεσθαι, παρασκευάζει.

ρς'. Εὐεργετων τὸ ὑπήκοον περιφρούρει, ὡς τῆς ἀρχῆς νεῦρα καὶ οἰκεία μέλη. Ἐκείνων γὰρ διασπασθέντων, κίνδυνος καὶ τὴν σὴν συγκαταλύεσθαι ἔξουσίαν.

ρζ'. Τὰς μελετωμένας ἂν στάσεις, ὅσαι μὴ σβέσαι ῥᾶον, ἄμεινον ἀγνοίας ὑποκρίσει δοῦναι, καὶ λήθη καλύψαι, ἢ θριαμβεύσαντα ἐπιξιέναι. Τὸ μὲν γὰρ εἶσθ' ὅτε καὶ πλέον ἀνῆψε τὴν φλόγα, καὶ χαλεποὺς ἤνεγκε κινδύνους, καὶ πολλῇ καὶ τὸν δικαιοθένητα περιέβαλε ζημίᾳ· τὸ δὲ, πραίως κοιμίζειν, καὶ μετὰ τοῦ ἀκινδύνου, τὸ φιλόανθρωπον καὶ συνετὸν καὶ ἀξήμιον περιέχει.

ρη'. Δεῖ τὸν ἀρχοντα, φερομένων μὲν αὐτῷ κατὰ ῥοὺν τῶν πραγμάτων καὶ εὖ συνεστώτων, ὡς σαλευομένων ἀσφαλίζεσθαι καὶ ἐπιμελεῖσθαι. Ἀνατρεπο-

99. Ebrietatem principum atque luxum naufragium esse existima subditorum. Quando enim vino atque crapula gubernator, tanquam mari, demergitur, necesse est ut respublica ejus gubernationi credita, sexcentis fluctibus et alluvionibus allisa agitur, imo et una cum gubernatore demerso, pari quoque interitu male pereat.

100. Neminem mortalium, ne quidem obscurissimorum, ad desperationem adigas. Est enim desperatio robustum quoddam et inevitabile telum. Quin sæpe accidit, ut progressa in aciem necessitas, rerum præter expectationem mutationes una induxerit inexpectatas, quas loco fabularum habere voveris, antequam actu compleantur.

101. Optimum est ut homo nec omnino aberraret, nec a sani iudicii norma excederet ; sed prudentis est, quantocius ut collapsus resurgat, et lapsum sic suum instituat ne deinceps labatur.

102. Voluntas in laboribus suscipiendis prompta, involuntariorum illud durum telum et intolerandum frangit. Optimum estigitur de voluntariis meditari, et in iisdem inhærere.

103. Ad virtutem et perfectionem principis spectat, tum turbam promiscuam, tum imprimis seipsum pudore a peccatis abstinere.

104. Contumelia verbis ingesta apud homines liberos parum differt a plagis acceptis et verberibus. Cavendum est ergo ne proclivis feraris ad conviciandum, siquidem id quod haud creditur magnum, magna damna procurat.

105. Multos urbanitas læsit : ab animo siquidem ludenti profecta, aliquando vulnus lethale illusis infligit : quæ per admodum brevem oblectationem cui-cunque obvio impensam, inimicitias etiam graves inter prudentes excitavit. Hanc ideo quisque prudens evitabit, princeps imprimis ; cum res sit, quæ contemptum potius parit, quam gratiam vel acceptionem aliquam.

106. Beneficiis subditos circumvallato, tanquam nervos imperii, et tua ipsius membra. Nam si illa discernantur, periculum tibi interitus incumbet, et imperii ruinæ.

107. Seditiones conspirationesque quas facile non licet extinguere, conduceret per dissimulationem et prætensam ignorantiam oblivioni tradere, quam publico quasi triumpho propalare. Ita enim fieri solet ut flamma magis ex eo accendatur et pericula non levia creentur ; quin et nonnisi male multatus salutem sibi quis comparaverit. E contrario vero, moderatione sopitur malum, et præterquam quod sinepericulo sit, misericordiæ, prudentiæ, utilitatisque rationem subit.

108. Principem oportet, cum statu secundo res ipsi succedant et in tuto sitæ esse videantur, non secus tamen quam in tempestate procurare, et salu-

VARIÆ LECTIONES.

^a Log. μελετημένας.

lis habendæ rationem gerere ; conturbatis autem rebus, et in se collisis, omni consilio et cogitatione incumbere, ut in statum redigantur, et bene stabiliantur. Nam quæ ita comparata sunt, utin partem utramlibet ferantur, ipsa experientia docente, desperari non debent. Sed interdum factum fuit ut secuta negligentia, quamvis tantilla, principatus magnos et excellentes pessumdederit, quos ita deturbatos diligens cum recto consilio industria, in magnitudinem eximiam reductos, restauravit.

109. Prudentes et moribus compositi viri rebus prosperis non inflantur, sed moderata quadam de se opinione felicitatis suæ mensuram exornant, qua et invidorum quique malevolentiam asperatam lenire solent. Quod si cespitaverint, fortiter illud ferunt, in argumentum virtutis suæ, id, quod contigit, trahentes, cujus potestate mentem sibi suam roborant, et desperationem omnem ab animo procul amoliuntur. Intelligunt enim esse res humanas omnes versatiles, instabiles et minime firmas : levitatis porro et insipientiæ esse, imo et pusillanimitatis, rebus secundis attolli et inflari, adversis autem valde dejici, et mœrore turpiter macerari.

110. Prudentibus convenit adversa prævidere, eademque per consilium sanum opportune semovere. Nec minus convenit, quæcunque acciderint, optime composita ferre, et in rem suam vertere.

111. Novi ego confertim incurrentes rerum moles, inexpectato adventu, homines terrefactos et consternatos reddere, etiam spectatores, et qui tranquillius aliquanto ferrent ea, adeo ut, nec adversus futura stantes in procinctu, onus illud possint a se excutere ; atque ita etiam cum damnum inde dimanans non adaugetur, verum potius remittatur, per mores alioqui modestiores. Vidi, inquam, vidi quasdam res ita compositas, ut per consuetam familiaritatem, paulatim progrediendo, alleviatæ, in omnis molestiæ carentiam evanuerint ; alias vero interdum e contrario, eos etiam qui ita vivebant, ut auderent, curarent nihil, tanquam stimulis e somno punctos, excitasse. Quisque enim inexpectato et subitaneo rerum adventu excitatus, et quasi pruriginè impulsus ad agendum accedit, ita ut ne quidem ad unius diei spatium potuerit resistere novitas : cum sint aliæ res, nec ipsæ assuetæ, quæ paulatim se subinferunt, et illapsæ quieto nec tumultuoso sensum omnem innovationis effugiunt, quæ sine labore illabuntur, nec novitatis alicujus accessoris vel memoriam relinquunt, ne quidem apud experientiam edoctos. Quædam vero cum ad

A μένων δε, και συρρηγνυμένων, ως αν επακαχθεισων και εδρασθεισων, βουλευσθαι και φροντιζειν· ουδετερον γαρ των επι ταναντια φερόντων η πειρα δεικνυσιν ανεπιστον. Αλλα πολλakis μικρα βαστωνα μεγαλας αρχας και υπερόγκους κατήνεγκεν, και παλι σπουδη συν εβουλια, εις μεγα δυναμειως υψος τους κατενεχθέντας επανήγαγεν.

B ρθ. Οι εμφρονες και ευσταθεις των ανθρωπων, κατορθουντες μιν, ου φυσιουνται, αλλα μετριο φρονηματι της ευπραγίας κοσμουσι τον ογκον, και των φθονουτων διαπραυνουσι το φλεγμαινον. Περιπταισιντες δε, φερουσι γεναιως, και το συνε[ν]χθιν, απειτης υποθεσιν ποιουμενοι, τω κρατει ταυτης δυναμουσι την γνωμην, και το αθυμου εφοριζουσι της διανοιας. Ισασι γαρ το εφ' εκατερα τρεπτον, και αστατον, και αδεδαιον των ανθρωπων. Αφροσύνης δε και αφροσύνης και απειροκαλίας, το τε εν ταϊς ευπραγίαις επαιρεσθαι και το εν ταϊς δυσπραγίαις σφοδρα κατατίπτειν και ενασχημονειν τη αθυμια.

ρι. Ανδρων μιν συνετων, προνοησαι τα δυσχερη και απωσασθαι δι' εβουλιας· ουκ ελαττωνν ο δε, και τα συμβεβηκοτα καλωσ διαθεσθαι και οικονομησαι.

C ρια. Οιδα (36) πραξεις αθροον επιστασας, και τω αδοκητω του συμβεβηκοτος εκπλαγέντας, τους τεθεαμένους, και ησύχως ενεγκόντας τα συνενεχθέντα, και ουδ' εις το επειτα διανοαστάνας, αποσεισασθαι το βάρος· μαλιστα δε της εξ αυτων ου συνευξομένης βλαβης, αλλα και τρόποις αλλοις πραστοτεροι υποχαλωμένης. Ιδων γαρ ιδον ενιας ούτως οικονομηθεισας, και τω συνηθει, κατ' ολιγον, επι πλεον συνεπικουφιζομένης, εις το αλυπώτατον αποκρηθεισας· αλλας δε τουναντιον, και τους προς αμειλιαν και ατολμιαν ζώντας, κέντρον δίκην, ως εξ υππου, διεγνηγκυιας. Τω γαρ παραλόγω και εξαφνιδίω των προστυχόντων, εκαστος ανηρηθισμένος, πās ανηρ τοις πράγμασιν ενεγονει· και ουδε επι μιας ημέρας αντήσχεν επισχειν τη καινοτομία· Αλλαι δε, και αυται των ουκ εξ εθους, κατὰ μικρον υπεισιουσαι, και τω ηρεμει και αταραχω συνδιακλέπτουσαι την συναίσθησιν της καινοτομίας, παρεσιδυσάν τε ου συν πονη, και ουδ', ει καινότερον τε συνέδη, μνήμην εδωκαν, ουδε τοις πεπειρασμένους. Τινες δε, τον ομοιον τρόπον επιχειρήσασαι παρεσιδύνειν, και τω μη τυραννιδι μηδ' αυτοδεσπότω κρατει, και εκ του εμφανους, ωσπερ επισκήπτειν, δειλιαν καταγω-

VARIAE LECTIONES.

ο ελαττων. Ρ γρ. η καινοτομία.

NOTE.

36 Confusa est hæc et hians, ut alias quoque oratio, per totam hanc sectionem. Hoc autem vult se scire ubi πράξεις αθροον incubuere eos qui inexpectato terrefacti sunt, non tantum quibus incubuerant, sed et etiam spectatores, cum quiete

ferrent, excussisse onus. Illa porro, αλλα δε τουναντιον, vel corrupta sunt, vel certe. σόλοικα, ut εκαστος εκ πās ανηρ. Mihi sine libris melioribus hæc sunt conclamata : sensum et ευρυθυμιαν extundat qui potest.

σθεῖσαι, θάπτον ἀντεράπησαν ὑπὸ τῶν ἐπιτυχόντων. Ἐπεὶ γὰρ καθ' ἑαυτὰς εὐλαβεστέρω, εἰς θράσος ἄσχετον καὶ παράβολον τόλμαν ἐξοπλίσασαι, καὶ τοὺς πρὸ τούτου δόξαντας ἐπεικιστάτους, αὐτῇ συνεφθάρησαν τῇ ἐπιχειρήσει. Πῶς οὖν ἔστι τυχεῖν τοῦ σκοποῦ; τάναντία γὰρ διὰ τῶν αὐτῶν ὁράται συντελεσμένα. Ἄμεινον μὲν μὴδ' ἀπάρχεσθαι τῶν τοιούτων. Δειναὶ γὰρ αἱ καινότητες, καὶ χωρὶς ἑτέρου λυπηροῦ, θορυβεῖν καὶ πλῆττειν διανοίας, καὶ εἰς διαβολὴν καὶ ὕβριν ἐκκαλεῖσθαι τὸ πλῆθος.

per easdem causas effectus progignuntur contrarii. Præstitisset certe, ne quidem ab istis incepisse: sunt enim novitates, non accedente aliunde molestia aliqua, ita quodammodo a se compositæ, ad mentem turbandam et de statu suo movendam, ad vulgus hominum inducendum ad calumnias et convicia ingerenda.

ριβ'. Ἐπεὶ δ' ἔσθ' ὅτι χρεῖα καταπέιγει, καὶ δεῖται πράξεως ὁ προστηκὼς καινότερας, ἂν μὲν μέγα ὄφελος καὶ εὐφροσύνην ἐξ αὐτῆς τὸ κοινὸν εὐρίσκη, οὐδὲν δὲ σάφειως καὶ μελέτης ἂν δ' ἄλλως, καὶ λυπηρὰ εἴη, λόγῳ μὲν διελεῖν, ὅπως ἂν ὡς ἀριστα διακουσθεῖη, οὐ ῥάδιον οἶμαι. Τὰ γὰρ κατὰ τινὰς ἰδικωτάτας ἐπακολουθοῦντα περιστάσεις, οὐκ ἔνεστιν ἀκριβῶς καινότερω λόγῳ, καὶ τῶν ἔργων πόρρωθεν, θηρᾶσαι. Πλὴν ὁ γε καλῶς, ἐν τοῖς προειρημένοις ἐγγεγυμνασμένοις, καὶ πρὸς τὰ τοιαῦτα τὴν ἀνωθεν ῥοπήν ἐπίκουρον ἔχων, μεγάλην εἰσεται δύναμιν συνειλεγμένους.

ριγ'. Ὀπλων καὶ ἀνδρείας καὶ στρατηγίας κρατύτερον καὶ ἀσφαλέστερον νόμιζε τὴν εὐνοίαν τῶν ἀρχομένων. Ταύτης μὲν γὰρ παρουσίας καὶ στρατηγούσης, κακείνα χρήσιμα, καὶ μεγάλην ῥοπήν πρὸς πάντα παρέχει. Ἀνηρημένης δὲ τῆς εὐνοίας, ἀμεινον συνακρηθῆσθαι κακείνα. Θάπτον γὰρ ἐπὶ τὴν μισοιμένην ἀρχὴν, ἢ κατὰ τῶν πολεμίων ἐθέλει ταῦτα κινεῖσθαι.

ριδ'. Λόγους μὲν ἤλεγξαν δόρατα πολλάκις. Ἡμιβλυσε δὲ πολλαχοῦ καὶ λόγων ἰσχύς, δέξυτατα πόλεμου, καὶ μεγάλων ὁρμῆν διεύλυσε στρατευμάτων. Χεῖρες ἄρα μετὰ λόγου, διπλοῦν τρόπαιον. Πόνους ἐλπιδες νυροῦσι, καὶ πόνοι τίκτουσιν ἐλπίδας. Σὺ δὲ ἐξελούμενος τὸ θεῖον, μηδενὸς ἀμίλει τῶν πρακτέων, καὶ καλὰς καὶ μεγάλας ἐλπίδας θερίσεις.

ριε'. Ἐπικουρεῖν ἐν οἷς ἕκαστος ἔχει χρεῖαν, ἀρχικῆς καὶ ἰχίφρονος διανοίας· μάλιστα δὲ τοῖς ἐν συμφοραῖς περιπεσοῦσι. Μετὰ γὰρ τῶν ἄλλων, καὶ ἀείμνηστον συντηρεῖν εἰώθασι τὴν εὐεργεσίαν.

ρις'. Ἡ εὐδαιμονία τῶν ὑπεξουσίων, ἄκραν ἀνακηρύττει σύνεσιν καὶ δικαιοσύνην τῆς ἐξουσίας.

ριζ'. Περὶ ὧν ἂν εὐ πράξης, εἴτε ἐν τῷ οἰκίῳ βίῳ, εἴτε ἐν τῷ κοινῷ τῆς πολιτείας, τῷ Θεῷ ἀνατιθέναι δικαίου τὴν αἰτίαν. Οὕτω γὰρ μᾶλλον τε αὐτὸν ἐπίκουρον ἔξεις, καὶ θεοφιλὴς εἶναι δόξεις, καὶ κούφον σεαυτὸν καὶ ἀλαζονικὸν οὐκ ἔλγξεις, καὶ τοῦ φθόνου δεῖξεις περιτεθραυσμένους τὰς ἀκίδας.

ριη'. Ταῦτά σοι ἐκ πολλῶν ὀλίγα (ὡ τῶν ἐμῶν πνευματικῶν ὠδίνων εὐγενὲς καὶ γνήσιον γέννημα) τῆς περὶ σὲ φιλίας καὶ υἰοθεσίας, οἷον εἶ τινα θεῖα συμβόλαια καὶ ἀρετῆς ἀρχετύπους ἀνατίθημι πί-

eumdem modum subinferre se attentaverint, nec per tyrannicam quamdam vel arrogatam potestatem, et vim manifestariam. impressionem fulminis in modum facere, tamen sub prætextu timiditatis facillime, etiam ab obviis, subvertuntur. Dum enim naturaliter sibi insitam timiditatem ad audaciam intolerabilem, et præter omnem expectationem exarant, etiam eos qui multo moderati prius habebantur, ad primum inceptum perdiderunt. Adeo quæri potest qua ratione finem quis propositam assequatur, cum

per easdem causas effectus progignuntur contrarii. Præstitisset certe, ne quidem ab istis incepisse: sunt enim novitates, non accedente aliunde molestia aliqua, ita quodammodo a se compositæ, ad mentem turbandam et de statu suo movendam, ad vulgus hominum inducendum ad calumnias et convicia ingerenda.

112. Cum interdum necesse sit ut is, qui rebus administrandis præest, aliquid innovet, non est sollicitius exquirendum, utrum inde aliquid vel utilitatis, vel jucunditatis communitati hominum acquiratur. Quod si per molestum id fuerit, non est, opinor, proclive rationem explicare, ut quam optime transigatur. Quæ enim specialiores consecantur rerum instantiæ, non possunt accurate communi quodam sermone explicari, nec indagari eo qui recesserit longius ab operibus. Verumtamen qui cum laude versatus est in antedictis, et divinum in rem præsentem auxilium præsto habet, magnam facultatem afferet ad illud peragendum.

113. Armis, fortitudine, exercitu quovis prævalentiorum et tutiorum subditorum benevolentiam arbitrare. Hæc si adfuerit, et agmen duxerit, illa erunt utilia: ista autem sublata, præstaret et illa quoque una tolli. Nam multo citius contra principem invisum, quam contra hostes movebuntur.

114. Plurifariam consilium hastis cedit, sæpe numero etiam et rationis vis belli prociunctus exercitusque hostiles magnos elusit: sint ergo manus cum consilio junctæ, duplex tropæum. Laborem spes roborat, et spem labores progignunt. Tu autem rite Deum veneratus, noli aliquid omittere quod agendum est; ita spem tibi metes et magnam et amplam.

115. Subvenire cujuslibet necessitatibus, animum regium decet et prudentem, ante alios iis qui in calamitates inciderunt. Solent enim illi, ad cætera, æternam beneficii collati memoriam conservare.

116. Subditorum felicitas summam principis deprecidat cum prudentiam, tum justitiam.

117. Deo causam ascribere æquum est eorum quæ prospere gesseris, seu in privata, sive in publica vita. Fiet enim ita ut illum habeas libentiorum, auxiliatorem, et ut Deo dilectus videaris: nec redarguere te quisquam possit, vel levitatis vel superbiæ; sed et invidiæ quasvis acies retusas et anfractas reddes.

118. Hæc e multis pauca, apud te (o tu partus mei spiritualis verum et genuinum gennema) amicitia et filiationis tanquam a Deo quædam symbola et virtutis tabulas archetypas, depono, ut dum ad

illas oculos converteris, et te ad ipsas conforma-
 veris et composueris, non difficulter intueri possis
 et animadvertere, qualesnam illæ sunt actiones,
 quæ in animo tuo facient puchritudinem efflore-
 scere; quæque itidem eandem, veluti maculæ quæ-
 dam et sordes, in turpem et deformem effigiem
 solent alterare. Illas dum eluis, has dum inscribis,
 imaginem tute temet vere vivam et eximiam con-
 versationis secundum Deum ordinatæ exhibebis;
 quam et ego lubentissime, et pii etiam omnes, cum
 et oculis velimus, tum etiam sermone usurpare. Ea
 propter manus in cælum extendens, et meum erga
 te amorem, labores susceptos, divinamque exinde
 resultantem gloriam suppliciter Deo offerens, votis
 omnibus postulo, ut secundum spes de te conceptas
 opere ipso adimpleas admonitiones nostras, et fide-
 liter easdem custodias, ita ut per species singulas
 præclarorum operum illustris et excellens conspi-
 ciare: ut prudentia summa polleas, memoria va-
 leas, fias suavis affatu, moribus suavior, congre-
 dientibus amabilis, magis adhuc autem comitibus
 et amicis: ut de re præsentis quæcunque pruden-
 ter valeas statuere, ordinare, et futurum acute
 prospicere: cautus ad custodiendum, promptus et
 expeditus ad res magnas aggrediendum, eadem-
 que consummatas possis et eodem statu conser-
 vare: ut quod e re tua fuerit, studiose occultes,
 nec latebris extrahare, sed speculatores et vim
 facturos discooperias: sis terribilis hostibus,
 subditis desiderabilis, apud utrosque habeas et ve-
 nerationem et admirationem: voluptates vincas
 temperantia, iræ dominere. Sis amicus mansuetudi-
 nis, celer in justitia indaganda, impartiarus in
 distribuendo, constans sententia, promissis fidus,
 generoso animo in terroribus, meticulousus ad omne
 contra leges: noli socordiam vel remissionem animi
 aliquam præferre laboribus et patientiæ justis: sis
 ad benefaciendum promptus, tardus ad puniendum,
 amator amicitiae, inimicitiarum hostis, misericordiae
 fons: opinionem de te magnam ne concipias, humi-
 litate te minorem judica, divitias contemne, paupe-
 ribus auxiliator, veritatem colito, fœdus cum menda-
 cibus ferire noli: ne dejiciaris animo, si gloriam non
 assequaris; sin autem assequeris, noli elatior esse: lin-
 guam coerce, aures custodi, tactui et cæteris sensibus
 moderator assistas non dimovendus, passioni nulli te
 victum trade, nec prurigne orexium delinitus sis: et
 ut uno verbo complectar omnia, omnigenæ virtutis
 et pietatis te exemplar exhibe et delineationem;
 neque tuis solum subditis, sed universo mortalium
 generi, qui vel post te futuri sunt, ut rerum magnarum et præclare gerendarum habeant te egregium
 admonitorem. Ita autem tibi regnum illud cælorum in æternum et inexplicabile, in sortem hære-
 ditatis haud auferendæ, in tabernaculum sine successore possidendum, in voluptatem et gaudium
 supra naturam, planeque divinum, nulla non æternitate perfruentium concedetur.

Α νκαας· εἰς οὓς ἀφορῶν, καὶ πρὸς ἐκείνοὺς σεαυτὸν
 σχηματίζων καὶ διαμορφῶν, οὐ χαλεπῶς ἔξεις συν-
 ορᾶν, τίνες τε τῶν πράξεων ἀνθεὶν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ
 παρασκευάζουσιν ὠραιότητα, καὶ τίνες αὐτὴν,
 ὡπερ σπίλοι καὶ ῥυτίδες, εἰς αἰσχρὰν ὄψιν καὶ ἀσχά-
 μονα μετασκευάζουσιν. Ἴν τὰς μὲν ἀπαλείφω, τὰς
 δὲ ἐγγραφόμενος, ἐμψυχον, ὡς ἀληθῶς, καὶ καλλι-
 στον θεοφιλοῦς πολιτείας σεαυτὸν ἐπιδείξεις ἄγαμμα,
 καὶ ἡδιστον ἔμοι καὶ πᾶσιν εὐσιβίαι καὶ θίαμμα
 καὶ δτήγημα. Δι' ὃ καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανοὺς
 ἔξαπλώσας, καὶ τὴν περὶ σὲ στοργὴν καὶ τὸν πόνον,
 καὶ τὴν εἰς Θεὸν ἀναφερομένην δόξαν, ἀνθ' ἰκετη-
 ρίας αὐτῷ προτρέψας, ἐπέυχομαι σε, τῶν ἐλπίδων καὶ
 παραίνεσων ἐργάτην δοκιμον, καὶ πιστὸν φύλακα
 γενέσθαι· καὶ εἴης μοι δι' ἀπάσης ἰδέας κατορθω-
 Β μάτων ἐπίσημος καὶ περιβλεπτος, ἄχρος μὲν σύν-
 εσιν, μνήμην δ' ἀσφαλῆς· ἡδὺς ἐν λόγοις· τοὺς τρό-
 πους ἡδύτερος· ἐράσιμος ἐντυχεῖν· τοῖς αἰεὶ ἐποῦσιν
 ἐρασιμώτερος· κρείττος τὸ παρὸν κρῖναι, καὶ ἀγα-
 γεῖν εἰς διάταξιν· ὀξὺς τὸ μέλλον ἰδεῖν· προμηθεὺς
 φυλάξασθαι· ἔτοιμος μεγάλας αὐτουργῆσαι πρά-
 ξεις· ἑτοιμότερος τὸ κατορθωθῆν διασωσασθαι·
 δεινὸς μὲν τὸ συμφέρον κρύπτειν, κρείττων δὲ λα-
 θάνειν, δεινότερος δὲ φωρᾶσαι τοὺς ἐπαρξέζοντας·
 φοβερὸς μὲν τοῖς πολεμίοις· ποθεινὸς δὲ τοῖς ὑπε-
 ηκόοις· ἀμφοῖν δὲ κοινὸς τὸ αἰδεῖσθαι καὶ θαυμάζε-
 σθαι· κρείττων ἡδονῶν· ἥττων σωφροσύνης· ὀργῆς
 κύριος· πραότατος φίλος· ταχύς θηρεῦσαι τὸ δίκαιον,
 ἀδέκαστος διακινεῖμαι· γνώμην εὐσταθῆς· ταῖς ὑπο-
 σχέσει βέβαιος· γενναῖος ἐν φόβοις· ἀτόλμος πρὸς
 C πᾶσαν παρανομίαν, καὶ μηδεμίαν βλασφημίαν καρτι-
 ρίας καὶ καλῶν πόνων ἀνταλλασσόμενος· εὐεργετὴν
 πρόθυμος· κολάζειν ὀκνηρὸς· φιλίας ἐραστής·
 ἔχθρας πολέμιος· ἐλεῖν παγὴ· οἰήσεως μίζων·
 τάπεινοφροσύνης ἐλαττούμενος· ὑπερόπτης πλού-
 του· πενίας ἐπίκουρος· ἀλήθειαν τιμῶν· ψεύδει μὴ
 σπινδόμενος· ἀταπεινώτος οὐκ εὐδοκίμων, εὐδοκι-
 μῶν δὲ οὐ φυσιοῦμενος· γλώσσας αὐτοκράτωρ·
 ἀκοῆς φύλαξ· ἀφῆς, καὶ τῆς ἄλλης αἰσθήσεως,
 ἀδυσώπητος ἐπιστάτης, καὶ μηδενὶ πάθει ἐνδεδῶς
 μηδὲ τοῖς ἐρεθισμοῖς κηλούμενος τῶν ὀρέξεων· καὶ
 σύμπαν εἰπεῖν, εἴης μοι πάσης ἀρετῆς καὶ εὐσι-
 βείας, οὐ τοῖς ὑπὸ σὲ μόνον ὑπογραμμὸς καὶ παρά-
 δειγμα, ἀλλὰ καὶ τῷ μετὰ σὲ παντὶ τῶν ἀνθρώπων
 γένει, καλῆ καὶ μεγάλῃ, καὶ καλὰ καὶ μεγάλα κατα-
 D γαζομένη, παραίνεσις. Δι' ἃ σοι μάλιστα καὶ ἡ τῶν
 οὐρανῶν ἀνέκφραστος καὶ ἀείδιος βασιλεία, εἰς κλη-
 ρον ἀναφαίρετον, καὶ κατασκήνωσιν ἀδιείδοχον, καὶ
 ὑπερφυῆ καὶ θείαν τρυφὴν, καὶ ἀπόλαυσιν μὴ λυομένην,
 παρασχεθήσεται.

ANGELO MAI MONITUM

De duabus epistolis sequentibus Photii patriarchæ ad Zachariam Armeniorum patriarcham et ad Asutium ejusdem gentis principem, et de variis inter Græcos et Armenios pro religiosa concordia tractatibus.

1. Ut Photii duas ad Zachariam Armeniorum patriarcham, atque ad Asutium ejusdem gentis supremum principem epistolas in hoc volumine divulgarem, causa mihi Nicolai mystici epistola 139 fuit, in qua hi Photii cum Armeniis tractatus, ut vidimus, commemorantur. Epistolæ quidem ad Zachariam testis est etiam Samuel Aniensis, a me olim et a cl. Zohrabo Mediolani editus, in suo *Chronico* ad Christi annum 878 his verbis: *Constantinopoli patriarcha erat Photius, qui nuper ad Zachariam patriarcham nostrum consortii ineundi causa epistolam scripserat.* Quo loco nos editores adnotavimus: *hæc Photii proluxa epistola exstat in codicibus Armeniacis collegii Veneti Sancti Lazari* (1). De altera vero contemporanea Photii epistola ad Assutium principem, verba facit Serposius *Comp. hist.* t. II, p. 44. Hoc ego triplici testimonio admonitus Nicolai, Samuelis, atque Serposii, de Photiani utriusque scripti non existentia solum, verum etiam, in aliena saltem lingua, servatione (etenim Græce neque in Montacutii epistolarum Photii editione hæc duæ leguntur, neque a me in Hellenicis unquam codicibus observatæ fuerunt) rogavi RR. Patres Mechitaristas, utsi ipsorum commodo ac libito fieri posset, Photianas mecum epistolas communicarent: hique tantam præ se tulerunt benignitatem, ut illarum statim apographum, cum Italica P. Eduardi Hormutii, perdocti viri mihi que amicissimi, interpretatione utendum concesserint. Quo accepto munere, nolui equidem occasionem omittere sociandi Photium cum Nicolao, qui familiaris ejus et cathedræ successor fuit: quodque magis interest, gestivi protinus, novum hoc Ecclesiasticæ historiæ additamentum ad publicam notitiam perferre. Est enim hic unus ex tot tractatibus, quibus Græca Ecclesia cum Armeniis instaurare concordiam fideique religiosæ unitatem conata est.

2. Profecto disputationum omnium, quæ inter duas Ecclesias habitæ sunt, seriem non contexam: id enim ad generalem potius religionis historiam pertinet. Video tamen principem fere omnium in hanc aleam descendisse sanctum Proclum, qui sæculo quinto, et quidem ante Chalcedonense concilium vixit, scripta ad Armenios dogmatica epistola, qua illos contra falsas doctrinas communivit. Superest adhuc ipsa epistola inter Procli opera, rei vero historia exponitur apud Galanum t. I, p. 69 et seq. Trullani canones sæculo septimo editi, ob emendandam præsertim Armeniorum liturgiam ac disciplinam, notissimi sunt. En autem octavo sæculo sanctus Germanus I, patriarcha Byzantinus zelum suum pro Armeniorum orthodoxia exprompsit, datis ad eos litteris, ut duplicis in Christo naturæ confessionem, et Chalcedonensis synodi admissionem suaderet: quæ litteræ non exstant quidem, sed carum certa notitia legitur in Armeniorum ipsorum menologio apud Galanum p. 78, nec non in Tarsensi concilio apud eundem p. 341 (2). Germano tunc omnino consensisse dicuntur Armenii op. cit. p. 77, præsertim quia hunc inter divos numerant. Nunc Photius sequente sæculo curiose narrat quoties Armenii episcopi Chalcedonensem fidem susceperint, atque aliis œcumenicis synodis interfuerint ac subscripserint. Pauloque post Nicolaus mysticus epistolam suam ad Armenios misit, cujus nos Latinum quoque summarium in præfatione n. 14 scripsimus. Utriusque tentaminis exitus nullus fuit, ut de Nicolao nos diximus, de ipso autem Photio Nicolaus ep. cit., quæ valde contradicunt narratis a Serposio t. II, p. 46. Secutæ sunt duodecimo sæculo, post annum 1170, regnante apud Græcos Manuele Comneno, celebres duæ ad Armenios ob religiosam concordiam legationes ac disputationes Theoriani philosophi cum Nersete Claiensi patriarcha, quarum priorem Leunclavius, posteriorem nos in codicibus saltem quinque inventam edidimus. Harum tamen felix exitus patriarchæ morte corruptus videtur: donec quinquennio post res iterum in concilio Tarsensi acriter ventilata ac prope confecta, Manuelis imperatoris similiter obitu, Deo sic permittente, rursus corruit.

3. Sed enim præter hactenus dicta, nova mihi quædam in mss. comperta sunt, quæ integre quidem in alia monumentorum veterum sylloge, ut spero, daturus sum; nunc tamen summariam ipsorum notitiam delibabo. Etenim circa Christi ann. 1240, regnante Constantinopoli postremo Latinorum imp. Balduino. Nicææ imperatore Græco Joanne Duca Vatatzæ, renovatum a Græcistentamen est dogmaticam copulandi cum Armeniis pacem. Scripsit ergo Germanus II, tunc patriarcha Græcus, epistolam ad Constantinum eodem tempore Armeniorum patriarcham, quam ego in codicibus vaticanis legi hoc titulo et initio: *Τῷ ὑψηλοτάτῳ καθολικῷ πάσῃς τῆς Ἀρμενιακῆς Ἐκκλησίας, τῆς κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ σοφίᾳ καὶ συνέσει κεκοσμημένῳ κυρῷ Κωνσταντίνῳ, Γερμανὸς ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νίας Ῥώμης, καὶ οἰκουμηνικὸς πατριάρχης.* Incipit: *Ἀγαλλιάσθω ὁ οὐρανός, καὶ εὐφραυνέσθω ἡ γῆ σήμερον, κ. τ. λ.* In ea Germanus commemorat primo Tiridatis et Constantini contemporales domi-

(1) Ab hac Photii dogmatica epistola prorsus distinguenda est Johannis Nicæni episcopi ad eundem Zachariam epistola, a Combefisio in Auctario B. PP. t. II, p. 297 edita, quæ non nisi de festorum celebratione agit.

(2) Ergo Germanus I permutari nequit cum Germano II, qui pariter ad Armenios pro concordia scripsit, ut mox videbimus. Etenim Tarsense concilium, in quo verba fiunt de Germano, ante Germanum secundum fuit.

nationes : atque hunc miraculo visæ crucis conversum, et a beato Silvestro per baptismatis aquas lepra mundatum, illum vero prædicatione S. Gregorii e vitiorum cœno vitæque belluina ereptum : atque hos ambos reges religionis communionem concordem, suis unumquemque populis orthodoxam Christi doctrinam tradendam curasse Et Armenios quidem prioribus tribus œcumenicæ auctoritatis conciliis assensum suum præbuisse : deinde tamen diaboli fraude deceptos in pestiferam hæresim incidisse, qua unicam in Christo naturam ex deitate et humanitate concretam affirmantes, universam incarnationis œconomiam pessumdederunt. Sic enim Christus neque æterno Patri suo qui nihil humanitatis habet, neque Virgini Matri quæ vicissim deitatis est expers, foret consubstantialis. Frustra autem Armenios objecisse orthodoxis Christi in duos divisionem : hanc enim Nestorii esse blasphemiam, quem hominem Judæi instar abominatur Ecclesia. Sic autem separatis a catholico corpore Armeniis, alias subinde pravæ consuetudines, ecclesiasticæ traditioni contrarias, inter eos, ut fit, obrepserunt. Hæc nos breviter diximus, quæ in Græco textu paulo copiosius scribuntur sic : Διείστησεν (ὁ διάβολος) ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων τοὺς Ἀρμενίους ἀδελφὰ φρονούντας τὸ πρότερον, οὐ διάστασιν σωματικὴν (μικρὸν γὰρ τοῦτ' ἡ ἀδίκημα), ἀλλὰ ψυχικὴν· συνδιείστησε δὲ καὶ ἀπὸ Χριστοῦ, οὐχ ὅτι διιστώσιν αὐτοὶ εἰς Χριστοὺς δύο τὸν ἓνα Χριστὸν (τοῦτο γὰρ τὸ δόγμα τῶ ἀντικειμένως ἔχοντος πρὸς αὐτοὺς Νεστορίου, ὃν καὶ ἡμεῖς ὀλοφύχως ἀναθέματι αἰωνίῳ καθυποβάλλομεν, ὡς ἓνα τῆς τῶν Ἰουδαίων Συναγωγῆς), ἀλλ' ὅτι τὰς δύο φύσεις εἰς μίαν συγχέουσι τολμηρῶς· ἢς μήτε τῷ προαιωνίῳ Πατρὶ, μήτε τῇ ὑποχρονίῳ Μητρὶ ἰσοούσιον νοεῖσθαι καὶ συμφυῆ τὸν Υἱὸν· οὕτε γὰρ ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ὁ Πατὴρ, οὐθ' ἡ Μητέρα τοιαύτη· δεῖ δὲ τοῖς ὀρθῶς φρονούσιν ὁμοφυῆ τοῦτο κηρύττειν τῷ Πατρὶ καὶ ἡμῖν· οὐ κηρυχθήσεται δὲ οὕτως, εἴπερ αἱ δύο φύσεις εἰς μίαν κραθεῖσαι συνῆνέχθησαν, ἀλλ' εἰ σώζονται ἀσύγχυτοι ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἐν Χριστῷ· αὕτη μὲν πρώτη αἰτία τῆς διαστάσεως· καὶ τῆς κοινῆς ὀλομελίας τὸ καλὸν τοῦτο μέλος τῶν Ἀρμενίων ἀποκοπὴν μακρὰν ἀπερρίφη· μέλος δὲ πᾶν τῆς ὀλότητος ἐκτμηθὲν, πολλοῖς περιστοιχίζεται μετὰ τὴν ἐκτομὴν τοῖς κακοῖς, μελαίνεται, σῆπεται, δυσωδίας ἐκπέμπει, σκώληκας αναβράττει· οὐ γὰρ ἐπὶ μόνῃ τῇ πρώτῃ αἰρέσει ἢ τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησία παραμεινῆκεν, ἀλλὰ καὶ ἕτερα προσεξέυρηκεν ἔθνη ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἐναντιούμενα παραδόσεις.

4. Transit mox Germanus ad Haitonis Armeniorum regis, nec non patriarchæ eorumdem Constantini laudes, qui de instauranda fidei concordia sincero, ut sperat, affectu laborabant, missis ad Græcos legatis Theodoro et Bssilio monacho : qua ex re speque Germanus (sede sua tunc pulsus et errans) plus gaudii se percepisse affirmat. quam si Constantinopolis Latinorum per id tempus tyrannide, ut ait, oppressa, ad Græci Cæsaris jus reversa fuisset. Porro tantam se suscepisse de Armeniorum conversione fiduciam dicit, ut, etsi nullas a Catholico receperat litteras, ipse tamen fretus Antiocheni patriarchæ testimonio, qui ejus rei obses erat, nec non Theodoretii monachi affirmatione, negotium ocepisset, misso ad Armenios Melitenes metropolita ; quem nunc ad se cum aliquot ejus gentis episcopis remitti postulat, ut de Catholici regisque circa rem tantam voluptate certior fiat.

5. Acceptis Germani litteris respondit Constantinus Armenius, perscripta fidei suæ formula seu libello, qui etsi in diverso Vat. longeque dissito exemplari legitur Armeniæ atque Latine, eum nihilominus ad hanc tractationem pertinere, manifestum est titulo fit, qui ita se habet : *Confessio brevis Armeniorum fidei, tradita a sanctis Patribus et recepta ; scripta vero ad sanctogenitum patriarcham Constantinopolitanum. præcepto Constantini catholici Armenorum.* Versatur hæc confessio in expositione mysteriorum sanctissimæ Trinitatis, et Christi Jesu incarnationis, vitæ, mortis, resurrectionis, atque in cælum reditus. Est autem universa locutio hujusmodi, ut catholico passim sensu intelligi posse videatur : quanquam duarum diserte naturarum, nedum definitionis Chalcedonensis, mentionem omnino vitat, et quibusdam præterea particulis æquivoca fortasse sententia subest. Cæteroqui Constantinus passam et mortuam Christi humanitatem dicit, immortalem divinitatem : Spiritum sanctum a Patre procedentem : corpus Christi datum nobis in cibum, et ejus sanguinem hostiam pro peccatis : Athanasii magni auctoritatem bis laudat, ad symbolum ejus, ut plane apparet, respiciens. Certe hic Constantinus apud Romanum pontificem Gregorium IX habitus est orthodoxus, qui pallium et alia ornamenta ad eum misit cum pacificis litteris, quæ sunt apud Rainaldum ad Christi annum 1239, n. 82.

6. Antequam hic Constantini libellus fidei ad Græcos perveniret, mortem cum vita Germanus I^l patriarcha commutavit : itaque nonnisi a patriarchali clero et episcoporum cælu suscipi potuit, qui eo lecto, epistolam vacante sede rescripserunt, in codice Vaticano supersitem, hoc titulo et initio : Γράμμα ἀποστολικὸν πρὸς τὸν λίβελλον τῆς τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησίας, τὸν ἐκ προσταγῆς τοῦ καθολικοῦ τῆς τοιαύτης Ἐκκλησίας κυροῦ Κωνσταντίνου γραφέντα πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην κύριον Γερμανόν, ἐκτεθὲν μετὰ τὴν ἐκείνου πρὸς Κύριον ἐκδημίαν παρὰ τῶν ὑποκειμένων τῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιερέων. — Ὁ τὴν ῥηγικὴν ἀνεξωσμένος ἀρχὴν τῆς τῶν Ἀρμενίων γενεᾶς, κ. τ. λ. *Responsio ad libellum Armeniæ Ecclesiæ jussu catholici ejusdem Ecclesiæ domini Constantini scriptum ad sanctissimum patriarcham dominum Germanum. Facia est autem hæc responsio post illius ad Dominum transitum, a subjectis Constantinopolitanæ sedi episcopis.* Incipit: *Qui regalem dignitatem apud Armeniorum gentem obtinet, etc.* Et libellum quidem Armenii patriarchæ allatum sibi aiunt Græci a Gregorio metropolita Isauriæ, eundemque paulo fortasse obscurum et sensuum profunditate abstrusum, verum tamen charitati scrutanti pervium, appellare videntur. Quamobrem ipsi vicissim recitata mox sua luculenta fidei professione, ad eandem Armenios invitant, atque ad omnimodam concordiam dogmatum stabiliendam. Ergo septem synodorum (inter quas Chalcedonensis) sum-

mam exponunt a quibus tanquam totidem tubis sacerdotibus profanæ Hierichuntis, id est hæreseum, mœnia prostrata fuisse aiunt. Deinde gratulantur quod jam in libello sic loquantur Armenii, ut appareat eos a Chalcedonensi synodo non dissidere: Οἴδατε γὰρ καὶ ὁμολογεῖτε τρανώς μεθ' ἡμῶν τὴν ἐκ δύο φύσεων, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, συντεθείσαν μίαν ὑπόστασιν Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ δοξάζετε ἕνα Υἱὸν καὶ Θεὸν, ἐνωθέντα σαρκὶ ἐμψύχῳ, νοεῖν τε καὶ λογικῇ κατὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἑνωσιν, καὶ ἀσύγχυτους τὰς φύσεις, καὶ ἔτι μένειν τὰς συνελθούσας καὶ ἀποτελεσάσας τὴν μίαν ὑπόστασιν τοῦ Χριστοῦ· ἡμεῖς γὰρ τὸν φρενοβλαβῆ Νεστόριον δυνάδα υἱῶν φληναφήσαντα, καὶ τὴν Ἀειπαρθένον Θεοτόκον, Χριστοτόκον καλέσαντα, καθυποβάλλομεν ἀναθέματι· ἀλλ' εὖ γε ὑμῖν, ἀδελφοί, ὅτι καὶ τοὺς τῆς τετάρτης συνόδου καρπούς, οὓς τὸ πρὶν ὡς ὄμφακας ἀπεπτύετε, νῦν ὡς ἄριμους καὶ ἡδυνάτους προσέισθε· εἶθε δὲ καὶ ὑπὸ τὴν τοῦ δένδρου σκιάν τοῦ ἐκπλασθήσαντος τοὺς τοιοῦτους καρπούς ἴδοιμεν καθήμενους ὑμᾶς σὺν ἡμῖν· τὸ γὰρ ἀσύγχυτὸν τῶν ἐπὶ Χριστῷ δύο φύσεων συνελθουσῶν, καὶ το ἑνιαῖον τῆς ὑποστάσεως, καὶ ἐν τῷ λιβέλλῳ ὑμῶν γραφομένου εὐρομεν, καὶ θαρρόμεν ὅτι καὶ τὴν κράσιν, καὶ τὴν φύσιν, καὶ τὴν σύγχυσιν τὴν τὰς δύο φύσεις εἰς μίαν συγκρινώσαν φύσιν, μεθ' ἡμῶν καλῶς ἀποβάλλισθε· καὶ αὐτοὺς τοὺς ταύτην παραδιδάξαντας, τὸν τε ἄνου διόσκορον καὶ τὸν Εὐτυχία τὸν δυστυχῆ, οὓς ἡ ἐν Χαλκηδόνι δ' σύνοδος τῶν ἑξακοσίων τριάκοντα Πατέρων, σὺν τῷ ἁγίῳ πάπῃ τῆς παλαιᾶς Ῥώμης Λέοντι τῷ θεόφρονι, τῷ ἀναθίματι παραδέδωκε. Constat autem, Armeniorum errores in quarta præsertim, quinta, sextaque synodo fuisse damnatos, quæ contra Monophysitas, Synusiastas, Synchyticos et Monothelitas celebratæ fuerunt. Et quidem Græci diserte adnotant a sexta synodo quartam fuisse firmatam. Ergo quia jam Armenii quartæ synodi fructus segustasse, quos antea respuebant, confessione sua demonstrarunt, hortantur eos Græci ut sub ipsius arboris umbra, id est sub ejus synodi auctoritate, requiescere demum velint: quo dicto innuunt, nondum Armenios publicum et manifestum Chalcedonensi synodo assensum præbuisse; quæ est prope æterna ejus gentis calamitas et miseria; gentis dico quatenus est schismatica, et monophysismo laborans; partem enim ipsius catholicam, et cum Romano pontifice consentientem, semper excipio. Deinde epistola non sine causa attingit septimam quoque contra Iconomachos synodum; namque Armenios hac etiam hæresi fuisse aliquando afflatos, narrat Nicetas Choniata in *Historia* lib. II, 3. Renovata postremo ad plenam nullo articulo excepto orthodoxiam adhortatione (εἰ οὖν ἀδελφοὶ καὶ ὑμεῖς φρονεῖτε ἡμῖν, τὴν κατὰ Χριστὸν ἡμετέραν ὁμοίωσίν τε καὶ μόρφωσιν, ἐν πᾶσι τοῖς ἡμετέροις θεοπαραδότοις θεσπίσμασι καὶ ἱεροῖς ἔθνεσιν ἑαυτοὺς ἀναμορφώσατε, καὶ πᾶν τὸ ἐλλείπον ἀναπληρώσατε, καὶ τὸ περιτεῦον καλῶς περιέλτε), aiunt Græci mitti ab se ad Armenios Joannem Melitenes episcopum, cum Joanne altero Constantinopolitanæ Ecclesiæ logotheta, qui verbis Græcæ synodi coram agant pro demortuo nuper Germano, cujus in sedem nemo adhuc successerat.

7. Tertia demum epistola missa est anno 1248 ad Haitonem Armeniæ regem a Manuele II patriarcha, qui post trimestre Methodii II regimen, Byzantinam cathedram insederat. En epistolæ titulum et initium: *Ἐπιστολὴ πεμφθεῖσα παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυροῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν ῥῆγα Ἀρμενίαν κύριον Χεττούμιον, καὶ πρὸς τὸν σφῶν καθολικὸν κύριον Κωνσταντῖνον, καὶ πρὸς ἅπασαν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν, πάλιν ἐκ τρίτου, περὶ τῆς μεθ' ἡμῶν ἑνώσεως τῶν Ῥωμαίων, ἔτους, 'ςψνς'. ν' ς', id est Græcorum anno 6756, Latinorum 1248, indictione sexta. Incipit autem: Πανευτυχίστατε, πανευγενίστατε, πανευδοξότατε, πατυψηλότατε, περιώνυμε ῥῆξ τοῦ ἀνδρικοῦτάτου καὶ μεγαλοδυνάμου γένους τῶν Ἀρμενίων, τρίτον ἤδη γράμμα τῆ μεγαλοουργοτάτη ῥηγικῆ σου ἐπιστελλομένη ἐξουσία, καὶ πᾶσι τοῖς εὐγενιστάτοις, κ. τ. λ., τῷ τε σοφία, κ. τ. λ., ὑπερυψήλῳ καθολικῷ τῆς τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησίας, κ. τ. λ. Ipse autem patriarcha Manuel (ut supra Germanus) ita epistolæ subscribit: Μανουὴλ ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νίας Ῥώμης, καὶ οἰκουμηνικός πατριάρχης. *Manuel miseratione divina archiepiscopus Constantinopoleos, novæ Romæ, et œcumenicus patriarcha.* Prolixa est hæc quoque epistola in qua primo preces ad Deum fiunt ut Armeniorum regem sua gratia illuminet, quo is pariter genti suæ facem præferat ad dignoscendam fidei orthodoxiam; quæ verba, ut reor, denotant nondum regem ejusque gentem ad plenam veritatis lucem venisse. Monophysismi quoque et monothelismi denuo fit confutatio, cum lucida ac theologica incarnationis Dominicæ et vitæ expositione. Memorantur patriarchæ Antiocheni Græci (erat enim Armeniorum Ecclesia in patriarchatus Antiocheni jure) litteræ ad Græcum imperatorem et ad Germanum II olim patriarcham, quæ negotium concordiæ urgebant ἀπεριέργως πάντη καὶ ἀδῶως *sine ulla tergiversatione aut dolo* faciendæ: quas Antiocheni litteras attulerant monachi Theodoretus et Blasius. Exin præteritorum tractatum historia contextitur; nempe quod Germanus, acceptis iis litteris, Melitenensem metropolitam in Armeniam legatum ire jussisset; quodque Armenii vicissim suæ fidei libellum misissent, mortuo interim patriarcha Germano. Tum vacantis ecclesiæ clerum et imperatorem, libello lecto, misisse in Armeniam iterum Melitenensem episcopum, cum prælato alio, et cum illis litteris quas nos secundas diximus, et paulo ante summam retulimus. Quid inde porro secutum sit, dicit nunc Manuel patriarcha, nempe Armenios vana verba legatis dedisse, scilicet nihil confleri posse, quia patriarcha eorum procul aberat in arce Romela ad Euphratem, sine cujus simulque gentilis synodi auctoritate perfici unio non poterat. Igitur post hanc alteram legationem, ac futile Armeniorum responsum, aliquot annos decurrisse (nimirum ab anno circiter 1241 usque ad 1248); donec iterum Armenii ad Græcum imperatorem scripsisse videntur de negotio concordiæ: quam Græci ut absque diuturniore mora conficerent, tertiam nunc legationem mittunt, nempe Melitenensem prædictum, et Philadelphicæ metropolitam Phocam,*

ad firmandum denique, si fieri posset, religiosum fœdus, ita tamen ut de quibusdam capitulis Armenios antea interrogarent, quæ valde intererat utrum ipsi admitterent necne. Hortatur denique Manuel patriarcha Haitonem regem ejusque gentem, ut memores orthodoxi Tiridatis et veterum Armeniæ episcoporum qui tribus prioribus conciliis interfuerant, in fidei unitatem cum catholica antiquitate conspirent.

8. Ex his, quæ hæcenus disputavimus, perspicue constat præcipuam Armeniorum hæresim in hoc verti, quod neque duas in Christo naturas profiteri volunt, neque synodum Chalcedonensem, epistolamque sancti Leonis PP., quæ id dogma definiit, admittere. Quatuordecim igitur jam prope sæcula effluxerunt, ex quo pars Armeniorum maxima in prædicta secta doctrinæque perversitate versatur; Græcorum autem ad insinuandam orthodoxiam, revocandamque concordiam conatus plerumque irritos vidimus. Latinorum tamen paulo feliciores tractatus cum Armeniis fuisse scimus: ecce enim gentis ejus mediocris numerus, Dei gratia electus, abjecta illa quam designavimus hæreseos tessera, cum Romano pontifice, id est cum catholica Ecclesia, unitatem fovet. Qui utinam fortunatarum Deoque dilectarum animarum numerus magis magisque in dies augeatur! quam rem haud inani fortasse neque infirma spe nos auguramur.

EPISTOLA IX.

Ad Zachariam patriarcham Armeniorum.

Edita ab Ang. Maio (Specileg. Rom. t. X, p. 449-459).

Illustri atque omni genere virtutum fulgenti, dilectissimo domino nostro Zachariæ, viro apostolico, et magni Thaddæi apostoli ac beatissimi sancti Gregorii sedem tenenti, magistro atque inspectori regionis Ararat, populi borealis primati, magno pastori exercituum Ascenez (3), in pontificali eminentia constituto, et pignus futuræ inter angelos remunerationis habenti, Photius archiepiscopus Constantinopoleos, novæ Romæ, salutem sanctitati vestræ dicit.

1. Plurimas Deo gratias egimus, cujus beneficio nobis contigit, ut sanctitatis vestræ epistolam, quæ catholicæ vestræ fidei nuntia est, reciperemus; atque ut in ea, tanquam in theologiæ sole, verbis quidem parca, sed doctrinis ubere, spiritalis concordie studium cerneremus. Quod autem de concilio Chalcedonensi scribitis vos dubitare, ipsumque suspectum habere, propterea quod fama didita sit, id cæteris orthodoxis conciliis adversari; ita tamen ut subjungatis, vos omnino neque Jacobi Zanzali, a quo Jacobitæ, neque Juliani Halicarnassensis, neque Petri Antiocheni, neque Eutythis discipulos esse, sed sancti Gregorii martyris et confessoris ac borealium omnium populorum illuminatoris, id, inquam, magna nos lætitia cumulavit. Cum enim tanti doctoris alumni sitis, prorsus non decet, vos mentis vestræ consilia sequi, sed illam potius amplecti sententiam, quam sacræ Litteræ suadent; neque illorum falsam cavillationem pensi habere, qui Scripturam sacram pro sua opinione depravant, inconstantibus hominum animis fucum facientes; veluti olim pseudoprophetæ, qui ex suæ mentis arbitrio, non ex Dei voluntate loqui solebant.

2. Age vero nos diligenti investigatione comperimus, anno adamussim quinto decimo post sancti Isaaci ex hac vita ad Christum Jesum discessu, coactum fuisse Chalcedonense concilium; quo anno sanctus Vardanus cum exercitu suo in Ardacensi provincia martyrium fecit, sedem episcopalem tenente Josepho ex Leontii (4) sodalibus uno. Quam ob rem Armenii Persarum incursione vexati, ei concilio interesse non poterunt; atque hinc accidit, ut verax concilii ejus relatio ad eos non devenerit. Nihilo tamen minus Armenii concilio illi non sunt adversati, imo auctoritatem ejus agnoverunt usque ad Devinense conciliabulum, per annos 106 (5), nempe a secundo Marciani anno usque ad Justiniani decimum, et Nersis catholici Ascitaracensis sextum, qui Devinense prædictum concilium congregavit (6), Persis in Armenia

(3) Si Ascenez sunt Armenii, ut apparet etiam ex Hieremia II. 27, vana est conclusio disputationis Calmeti ad Genes. x, 3, qui Ascenez definit esse populos Ascanticos circa Tanaim. Gravius adhuc allucinatur Combesius in adnotationibus ad Joannis Nicæni epistolam (de qua nos retro p. 441) qui vocabulum *Azat* de Armeniis dictum, existimat interpretandum esse *ἀσκητάς, religiosæ vitæ homines*; cum contra *Azat* Armeniace significet *liberæ conditionis homines* seu *optimales*.

(4) Leontius insignis apud Armenios illius temporis sacerdos, qui cum cæteris necem illam gloriosam a Persis passus est, quam luculenta historia narravit Armenius Elisæus.

(5) Cod. mendose 74.

(6) Galanus quidem, Villottus, et Lequinus, freti historicis Armeniis aliquot, quorum notitia ad eos pervenit, Devinense conciliabulum in Nersis Ascitaracensis patriarchatu collocant. Sed tamen veraciores et graviore historię nostrę scriptores, rem

illam in Abraham I patriarchatu peractam dicunt; qui anno 534 electus fuit, et Cyrioni Iberorum patriarchæ adversari cœpit Chalcedonensis concilii defensori; ideoque prædictum conciliabulum celebravit, ut Cyrionem excommunicaret, atque denam esse decerneret Christi Jesu naturam, et denique trisagii notissimum illud additamentum cani juberet. Constat insuper librorum hæreticorum apud Armenios interpretationem, quam Photius in epistola memorat, sub Abrahamo patriarcha fuisse curatam, Syrum vero Abdiscium a Nersete haud quidem Ascitaracensi sed Scinogho fuisse consecratum, qui nonnisi anno 640 ordinatus fuit, et pseudosynodum Devini convocavit. Quia ergo, prout sana chronologia tradit, Chalcedonense concilium anno 451 habitum est, quo adamussim anno Vardani sociorumque ejus martyrium contigit, sequitur ut Devinense conciliabulum ad annum post Chalcedonense 144 referendum sit. E. HORMUTUS.

regnantibus, decimo quarto Chosrois imperantis anno; usus ad eam rem ministro Abdiscio Syro, qui de Sassane monasterioque Sareptæ cum sociis advenerat: hique ordinati sunt a Nersete episcopi, admiseruntque Dioscorum, et Flavianum civitatis Nabuchi (7) episcopum, ac Timotheum Alexandrinum cognomento Ælurum: iidemque libros varios in Armeniacam linguam transtulerunt, insertis multis contra Chalcedonense concilium calumniis (8). Hi idcirco postremorum interpretum titulo indignantur.

3. Ergo Armenii istorum doctrina imbuti unam Jesu Christi hominis ac Dei naturam agnoverunt, et trisagio verba *qui crucifixus es* addiderunt; quod studiose fecerunt, ut Chalcedonensi concilio et quinque patriarchis contradicerent: atque ita a Græcorum communione, indicto his anathemate, recesserunt. Ea res Persarum regem magno gaudio affecit, quia nempe Armenios a Græcorum auctoritate recessisse videbat: quare collaudato Nersete, filium suum, prout promiserat, in adoptionem ei tradidit, et Armeniacæ provinciæ vectigalia administrationi ipsius et faventium ei episcoporum permisit. Atamen anno 16 æræ Armeniacæ (9) Vardanus Mamiconensis Surenam interfecit, provinciæ Armeniacæ pro Persarum rege præfectum, injuriæ impatiens, quam Surenas optimatibus intulerat, ablatas his dignitates ad episcopos transferendo: quo patrato facinore, ipse cum suis cognatis multisque opibus ad Græcos profugit.

4. Justiniani imperantis anno 17 (10), dum is sanctæ Sophiæ templum extrueret, ipso sanctissimæ Crucis festo die, Vardanus communicare Græcorum sacris recusavit, dicens eam sibi rem per institutores suos non licere (11). Tunc imperator multorum episcoporum magistrorumque convocari concilium jussit, centumque et triginta homines Constantinopoli convenerunt. Hoc quintum concilium dicitur; cui Armenii quoque interfuerunt, et Chalcedonense concilium se admittere scripto testati sunt. Præterea cum Musceghus Mamiconensis Græcorum Armeniorumque copiis sociatis, Chosrois Persarum regis potentiam fregit, atque ab ipso rege non sine honore dimissus ad Mauricium imperatorem rediit, oborto forte de rebussacris sermone coram imperatore, hic novum concilium indixit, ad quod episcopi Armenii 21, Græci autem 160 (12) concurrerunt; idque sextum concilium appellatur: in quo rursus Armenii, quæstione instituta, Chalcedonense concilium scripto suffragio comprobaverunt sub Mose gentis catholico.

5. Postremo cum Heraclius imperator relata de Persis victoria Carinam (quæ est Erzerum) venit, Armeniorum catholicus Esdras multos gentis suæ episcopos, nec non Syros complures convocavit; a quibus ventilata accurate controversia triginta diebus, denuo consenserunt Armenii sponte sua, cogente nemine, ut concilium Chalcedonense scripto firmarent (13). Quod vero ad Johannem Mairacomensem attinet, is quidem Sabellii Petrique Antiocheni morbo correptus, mentes omnium furore conturbabat. Quam ob rem regnante Constantio Heraclii filio, patriarcha Nersete qui dicitur Scinoghus, Diodoro autem Restunio principatum Armeniorum tenente, hujus improbi hominis candente ferro frons signaculo vulpis notata fuit, atque ita infamatus ad Caucasi cautes relegatus est. Verum is post Nersedis obitum reversus in Armeniam, voti sui compos est factus, præcipue post conversum in Armeniacam linguam Juliani Halicarnassensis librum (14) Sergii opera in synodo Manazacertæ. Atque hinc doctrina sua confirmata, aligero prope cursu universam regionem vestram pervasit.

6. Jam vero vestra prudentia plane intelligit, quod si tantus episcoporum numerus Chalcedone convenit ut errores confirmarent, haud ipsi tantummodo forent vituperandi, verum et orbis totus qui ipsorum sententiæ assensus est. Atamen vos pro virtute vestra cavete ne decipiaini. Namque infirmi quidem homines instabiles atque rudes, credulitate laborare solent et fraudibus decipi; sapientes vero fallacias hujusmodi auribus aversantur.

Postea Photius Christianæ religionis origines et incrementa paulo fusius narrat, Græcam gentem præcipue dilaudans ob variam humanarum litterarum scientiam, quæ veræ recipiendæ religioni viam stravit; atque ob tot ejus doctores catholicos, quos appellat: nominatimque Constantinopolim celebrat tuamquam novam Jerusalem. Cæteroque de patriarchatum aliquot origine malitiose et procul omni veritate loquitur. Hanc nos epistolæ Photianæ partem, nulla rerum novitate utilem, ob arctatum libri nostri spatium non invit, omittimus: atque ad controversiam cum Armenis properamus, quæ et tunc et omni tempore duplex fuit de admittenda videlicet Chalcedonensis concilii auctoritate, et de credenda verbisque profitenda duplici in

(7) An *Nabachi*? Certe apud Assemanum *Bibl. orient.* t. II, p. 244, legimus, Dioscori Nabachæi opera catholicum Libani ducem, gente Maronitam, Jacobiticis erroribus infectum fuisse.

(8) De plurimis inter Armenios propagatis erroribus diu multumque loquitur Isaacus ipsorum catholicus apud Combesium *Auct. B. PP.* p. 318-415.

(9) Initium æræ Armeniacæ, apud Samuelem Anensem in *Chronico*, sumitur a Christi anno 354.

(10) Corruptas sæpe in hac epistola numerales notas comperimus. Vir cl. Invernitus in *magni Justiniani vita* p. 122 seq. narrat ab hoc imperatore impensam fuisse operam templo sanctæ Sophiæ ædificando vel potius instaurando, annis sui imperii secundo et quinto, et undecimo demum

solemni ritu dedicatum.

(11) Contraria his referuntur in Armeniorum historiis, nempe Vardanum sub Justiniano II, seu Rhinotmeto, venisse Constantinopolim, ibique in sanctæ Sophiæ templo cum sociis suis Græcorum sacra frequentasse. E. HORMUTIUS.

(12) Minor veritate numerus hic videtur, culpa, ut reor, amanuensis.

(13) Confirmatur hoc a *Chronico Armeniaco* apud Galanum t. I, p. 186.

(14) Intellige præcipue opus pro hæresi Incorrupticularum, quod Juliani scriptum refutat Severus Antiochenus apud nos in hoc ipso volumine. Sergii autem interpretis meminuit ill. et rev. Suniæ archiepiscopus in suo egregio *Conspectu historiæ litter. Arm.* p. 40.

Christo natura. Quod enim Armenii heterodoxi Chalcedonense concilium ad hanc usque diem respiciunt, in causa jam non est facti historici ignorantia aut error, sed ipsa potius hæresis monophysitica, quam a concilio damnata ipsi retinent a majoribus suis traditam ac propugnant, dum unam pertinaciter in scriptis et confessionibus suis Christi dicunt; reclamantibus omnibus, qui adversus eos quovis tempore dispularunt, Chalcedonensis synodi defensoribus, ut et in his Photii aliorumque Græcorum epistolis: et in evulgatis aliis a me veterum libris sæpe videre est. Sic ergo pergit Photius.

7. Nunc cum a Domini nostri Jesu Christi nativitate (15) usque ad annum Marciani imperantis secundum anni effluxerint 451 (16); et deinde post concilium Chalcedonense usque ad nos, anni 424 (17), mirum est ac prope portentosum, credi a vobis posse, quod populus sanctus, electus atque acceptabilis, qui annis 451 (18) recto cum dogmate Evangelium conservavit, quo veluti copioso fonte perpetuoque flumine orbis terrarum irrigatus est, subito errore abripi se permiserit; cum is potius hæreticos omnes semper refutaverit, fidemque orthodoxam servaverit. Præterea exploratissimum est omnes homines a prædictis doctoribus (19) evangelicam veritatem hausisse: etenim sanctorum doctorum quos supra laudavimus libri per orbem diffusi fuere, qui Christi divinitatem aperte asserunt. Ergo a sancto Nicæno concilio initium capiamus, cujus breviter argumentum exponemus, et cum Chalcedonensi conferemus, ut appareat num cum illo hoc consentiat, ejusque vestigiis insistat, an adversetur potius vel repugnet.

8. Beatus Epiphanius octoginta recenset hæreses, viginti quidem ante Domini nostri incarnationem, post hanc autem sexaginta. Attamen haud opus fuit universali concilio ob illas exstinguendas, quia videlicet sancti Ecclesiæ doctores omni tempore, una cum nonnullis episcopis, eas profligaverant, ac veritatis oraculis tanquam lapidibus obruerant. Igitur impius ille princeps, qui deitatem ambiens, thronum suum supra nubes statuere dixit, seque Altissimo parem esse, cum Evangelium citato cursu per quatuor mundi plagas, nemine obstante, pervagari cerneret, livore tactus, currum ipse quoque sibi machinatus est quadriformem, contra evangelicam quadrigam, quatuor scilicet rotas ex hæresibus quatuor componens, quarum duæ adversus sanctissimam Trinitatem blasphemias evomunt, reliquæ duæ contra Servatoris incarnationem, sicuti scriptum est: *Posuerunt in calum os suum, et lingua eorum transivit in terra* *. Scilicet convicium sacrosanctæ Trinitati fecerunt, Verbumque ob mundi salutem in terras delapsum, atque ejusdem incarnati œconomiam calumniati sunt. Causa autem illis erroris perniciosi fuit, ipsorum stultitia affirmantium unam naturam, unamque hypostasim, id est personam. Reapse Sabellius Libycus etsi unam sacramentissimæ Trinitatis naturam proflibatur, personas tamen in unum confudit, seque in barathrum perditionis coniecit, quia confusionem misionemque iniecit atque alterum Judaismum. Arius contra Alexandrinus, æque ac tres in sanctissima Trinitate personas, naturam quoque subdividere nisus est in tres diversas differentesque substantias; consequenterque a veritate devius, creatum a Patre Filium dixit non genitum.

9. Cum sic igitur a Sabellio et Ario Ecclesia Dei turbaretur, anno post Domini nostri Jesu Christi magni Dei nativitatem 325 (20), Constantini imperantis 19 (21), sancti Patres convenerunt Nicææ, adfueruntque ibi patriarchæ, Romæ quidem Silvester (22), Alexander Alexandriæ, Eustathius Antiochiæ, Alexander Constantinopoleos, (23) Macarius Hierosolymorum, Aristaces (24) quoque Armeniorum sancti Gregorii locum tenens: hique simul cum 318 episcopis, Ecclesia cum anathematibus expulerunt Sabellium atque Arium, confessique sunt Filium de Patre genitum et radium substantiæ ejus. Mox de Arianorum secta Macedonius exstitit, Spiritus sancti hostis, quem creatum, non autem emissum neque procedentem a Patre aiebat. Montanus vero aliique Sabellii alumni, majore adhuc impietate sanctissimam Trinitatem ad unam personam redegerunt. Igitur annis 56 (25) post Nicænum concilium decursis, anno magni Theodosii imperantis III (26), sancti Patres Constantinopolis sunt congregati. Aderant patriarchæ Damasus Romæ (27), Nectarius Constantinopoleos, Timotheus Alexandriæ, Cyrillus Hierosolymorum, Meletius Antiochiæ, sanctusque Nerses

* Psal. LXXII, 9.

(15) Photius ait a *gloriosissima resurrectione*. Usus sum hac libertate æram variandi; secus enim, totus temporum calculus corrueret, vel certe a communi supputatione descisceret.

(16) Cod. 462, quæ fortasse amanuensis Armenii menda sunt hic et alibi. Et quidem anni etiam apud Chronicon Samuelis immaniter variant.

(17) Cod. 484. Atqui Zacharias patriarcha multo ante ann. 896 obierat (quot conficiuntur ex 462 et 434), teste Samuele Aniensi in editione nostra Mediolanensi p. 63, quo in loco idem Samuel memorat hanc Photii epistolam ad Zachariam extremo ejus viventis tempore missam.

(18) Cod. rursus 462.

(19) Apostolis, evangelistis, Justino, Irenæo, Athanasio, Gregoriis tribus Græcis, Gregorio item Armenio, Cyrillis duobus, Ambrosio, Dionysio, Joan. Chrysostomo, Epiphanio, Proclo; namque hæc nomina recitat Photius in parte epistolæ omissa.

(20) Cod. 315, a *resurrectione*.

(21) Ita recte codex.

(22) In epistola ad Michaellem Bulgarum Photius rectius dicit Silvestrum adfuisse Nicææ, non ipsum per se, sed per legatos suos.

(23) Omittit hunc recte S. Germanus apud nos in *Spicil.* t. VII, p. 19. Photius autem vana ambitione et contra omnem historiarum veritatem, facit hunc patriarcham Constantinopoleos ante Nicænum concilium.

(24) Aristaces hic dicitur Arethas in Nicænorum Patrum catalogo Theodori lectoris apud nos *Script.* vet. t. X, p. 38, col. 2.

(25) Cod. 74.

(26) Cod. 25.

(27) Nimirum per suos legatos. Pro Damaso mendose prorsus scribitur *Cælestinus* apud S. Germanum in *Spicil.* t. VII, p. 33. Neque enim Cælestini ætas id patitur.

receptum fuit Nicænum, ita Chalcedonense tria priora reveritum est; perspicue apparet hoc cum illis consentire, ac nullatenus esse contrarium. Præterea leges, regulæ, canones, et instituta vel conciliis confirmata fuerunt vel miraculis. Miraculis quidem v. gr. Moysis in Ægypto atque in Erythræo, vel Domini nostri Jesu Christi ægros sanantis, mortuos suscitantis, etc.; conciliis autem, veluti illo 318 Patrum, et illo 150, quæ unam esse in Trinitate naturam, personas tres, definiverunt, Sabellioque et Ario anathema dixerunt. Ephesi autem Patres docuerunt Mariam Virginem esse Deiparam, Nestoriumque excommunicarunt. Denique in quarto concilio divinum Verbum de Virgine Maria incarnatum affirmarunt, ac Dioscorum cum Eutyche communione Christiana removerunt. Age vero Dioscorus atque Eutyches, cum duo sunt, concilium certe non conflant, neque miracula ediderunt, neque eos quisquam prodigiorum auctoritate fultos vidit ut Eliam atque Elisæum. Cur ergo liceat, omissis 680 episcopis Chalcedonensis concilii auctoribus, quorum multiconcilio quoque Ephesino interfuerant, duobus tantum hominibus fidem adungere? Summa hæc certe stultitia foret.

19. Calumniantur præterea prædictum concilium, quasi id opera Pulcheriæ Theodosii, imperatoris sorore, adunatum fuerit, ob ulciscendam Flaviani necem. Atqui hæc mera fallacia est: etenim id concilium Dei voluntate, mandatoque Leonis Romani pontificis, Anatolii patriarchæ Constantinopolitani, Maximiani patriarchæ Antiocheni, ac Juvenalis patriarchæ Hierosolymitani, indictum fuit. Hi enim quatuor patriarchæ una cum 630 episcopis fidei professionem in superioribus tribus conciliis editam confirmarunt, professique sunt unum Dominum Jesum Christum in unica persona et hypostasi, ex duabus unitis naturis, ut os obstruerent Nestorio ac Theodoro et Dioscoro: eundemque ex duabus naturis dixerunt, ut iis silentium indicerent, qui deitatem simul et humanitatem Jesu Christi non admittunt, et ipsum unam naturam constare dicunt.

20. Reapse Arius docuit creatum esse Filium, atque ex Virgine nihil præter corpus sumpsisse; ideoque unam Verbi creati factique naturam dixit. Sabellius aiebat divinum Verbum apparenter tantummodo, non re vera corpus in mundo sibi circumposuisse; ideoque et ipse unam naturam pronuntiavit. Petrus Verbum redactum esse in corpus existimavit, atque idcirco unam naturam fassus est. Photinus ac Paulus Samosatensis docuerunt Christum Jesum initium a Maria sumpsisse; proptereaque et ipsi unam esse illis naturam dixerunt. Eutyches ac Dioscorus opinati sunt Christum Jesum hominis similitudinem tantum gessisse, et per Virginem, instar aquæ per fistulam, transisse; ideoque unam Jesu Christi naturam affirmaverunt. Julianus Halicarnassensis Christi Jesu corpus impassibile dixit menteque carens, atque ob id unam naturam credebatur. Joannes Mairacomensis et Petrus Fullo Christi Jesu conjunctionem cum corpore ante sæcula factam docuerunt, atque hinc unam esse naturam. Apollinaris vero docuit Christum Jesum humanam animam non assumpsisse, sed ejus locum a deitate teneri: quare et ipse unius naturæ falsum dogma fovit. Sophronius (41) pariter atque Eunomius Jesum Christum humana mente caruisse dixerunt, consequenterque unam naturam habere. Manes phantasticum Servatoris corpus fuisse, ideoque unam in eo naturam prædicavit: imo in epistola ad Scythianum narravit, Dei Filium apostolis in monte lucis suæ perpetuæ naturam ostendisse, quia non duas naturas sed unam ex visibili atque invisibili concretam habebat (42).

Hic cessat in Armeniaco exemplari epistola Photii, cujus certe clausulam desiderari exploratum est.

EPISTOLA X.

Ad Asutium principem Armeniorum.

Edita ab Ang. Maio (l. c. p. 460-462).

Illustri, pio, potenti, celsa intersuos dignitate prædito, Asutio magnæ Armeniæ principi Photius patriarcha œcumenicus, per Dei gratiam episcoporum novæ Romæ primus.

1. Magna nobis cura est, ut veritatis notitiam vobis impertiamur, præsertim quia regionem vestram superne gratiæ tutela fretam scimus, et cum sancta canonica Ecclesia copulatam, uno excepto articulo quod Deo veritatisque contrarium fuisse creditis Chalcedonense concilium, cum id potius depositionem exsiliumque Nestorii confirmaverit, ejusque execrabile dogma funditus aboleverit. Etenim quis ignorat laborare stultitia eos, qui Chalcedonense concilium respuunt, prorsusque similes illis fieri qui Domino ac Redemptori nostro conviciabantur cum dæmones expellebat? Reapse dæmonum principes nihil ab iis differunt, qui dæmones ab hominibus ejicientem vituperabant. Jam vero cum sanctum illud concilium Nestorio ejusque asseclis anathema dixerit, quis jam dubitat ministrum Satanæ esse Nestorium, qui sanctum Ephesi concilium sprevit, seque novæ sectæ fecit auctorem? Si quartum igitur concilium tertio consentit, cur ei vos maledicitis, atque ut impium traducitis? Cum alioqui compertum nobis sit amplitudinem tuam Domini frui patrocinio, vosque populum Dei esse, et peregrino quovis dogmate alienum.

(41) Num est Sophronius ille, de quo Photius cod. V? Hic tamen contra Eunomium potius pro S. Basilio scripsit.

(42) Similis huic locus (quod valde miror) exstat in oratione Joannis Ozniensis contra phantasticos p. 47.

Romanus (32), Cyrillus Alexandrinus, Ioannes Antiochenus, Juvenalis Hierosolymitanus, qui simul cum ducentis (33) episcopis impium Nestorium anathemate perculsum ab Ecclesia exterminarunt. Cyrillus autem Alexandrinus, et Proclus Cyzicenus litteris ad sanctum Isaacum in Armeniam missis (34), causam celebrati concilii eum docuerunt : sanctus vero Isaacus concilii auctoritatem admisit, et Nestorio dixit anathema. Hæc fuerat rota tartarei currus tertia.

14. Posthinc apparuit scelestus Eutyches, Sabellianæ sectæ surculus, qui unam esse dixit deitatis et corporis Jesu Christi naturam : opinabatur enim factam unionem ante sæcula, et corpus de cælo delatum, non autem ex Virgine captum. Nestorius divinum Verbum negavit natum esse de Virgine, negavit Eutyches Verbum naturam nostram sumpsisse de matre, ac ratione ineffabili et mira cum sua deitate copulavisse. Porro Flavianus nostræ metropoleos patriarcha, re cognita Eutychem jussu Leonis Romani patriarchæ sacerdotio statim atque Ecclesiæ communionem privavit. Hic tamen primarium eunuchum, quem sua pestilentia afflaverat, Chrysaphium (35) rogavit, ut pro se ad Alexandrinum Dioscorum scriberet: quod reapse eunuchus præstitit, datis ad Dioscorum litteris, a quo Eutyches in Ecclesiæ gremium fuit receptus. Mox tamen ipse Dioscorus conscientiam morsibus ictus, timens Ecclesiæ canones (36) et legem excommunicationis, propterea quod depositum ordine hominem et anathemati subjectum recepisset, absque mora postulavit a præcipuo illo in aula eunucho, ut concilium Ephesi indiceretur, haud sane divinæ voluntati conforme, nec Ecclesiæ utile, sed ut patratum a se crimen velaret. Neque vero illic synodico jure se gessit Dioscorus, sed eunucho et militaribus copiis fultus, exsilio et nece Flavianum multavit, Leonis patriarchæ Romani epistolam sprevit, Domnum patriarcham Antiochenum excommunicavit, qui scelus ejus improbaverat : Juvenalem æque patriarcham Hierosolymitanum aspernatus est, prælato his Eutyche, quem uti orthodoxum in honore habuit. Cognita Dioscori fraude, mœsti episcopi dicesserunt in suam quisque regionem atque stationem, mansitque tantum Dioscorus cum Eutyche et paucis aliis, ceu corvus in nido suo, ceu stryx in maceris, ceu denique titio ardens in nemore. Ergo a magni Cyrilli ætate, et a priore Ephesi sancto concilio usque ad Dioscori conciliabulum anni effluerunt 18 (37) ; ab hoc autem ad Chalcedonense anni duo (38).

15. Quippe junior Theodosius, tumultu auditio quem in Ecclesia Dioscorus concitaverat, cujus late perturbatio propagabatur ; dum magnopere ob eam rem æstualet, litteras a Leone patriarcha Romano tempestive accepit, qui rogabat imperatorem, ut œcumenicum concilium contraheret, ob firmandam sanctorum veterum Patrum traditionem. Mandavit ergo imperator, ut episcoporum conventus fieret. Sed cum ipse eodem anno obiisset, caruit effectu decretum. Mox tamen successor ejus Marcianus primo quidem anno imperium ad obedientiam composuit, altero autem prædictum propositum exsequendum curavit.

16. Concludendum est igitur, prout jam supra arguimus, nempe quod si cunctæ ecclesiæ annis 451 post salutiferam incarnationem (39) usque ad Chalcedonense concilium in vera religione fideque orthodoxa perstiterunt, et nutriceis instar lac in Christo ceu parvulis præbuerunt orbi terrarum, per doctores inclytos de evangelico fonte manans, quæ res toti mundo manifesta est, qui fieri potuit ut a recto tramite, quem semper lenuerant, aberraverint ? Quis credat, quinque patriarchas ad eandem falsam sententiam atque concilium potuisse divertere ? Quod si hi reapse a vera fide descivissent, sine dubio a Deo derelicti sanctisque locis fuissent depulsi, haud secus quam populus Israeliticus Deo rebellis gloria sua spoliatus est.

17. Nunc jam orthodoxam doctrinam cum illa conferamus Jacobitarum acephalorum, Dioscori Eutycheisque alumnorum, qui Christi Dei et hominis unam contenderunt esse naturam, unamque rem putarunt personam esse atque naturam. Certe ex illorum sententia consequitur, ut sanctissima Trinitas non exsistat : nam si Trinitatis natura una est, uti revera est, unam quoque personam esse opus est : atque ita cum Sabellio conspirant, et cum Petro Fullone, ac Joanne Mairacomensi (40). Secus vero, si unum quid sunt persona atque natura, sequitur ut, quia tres sunt sanctissimæ Trinitatis personæ, necessario tres quoque naturæ sint, prout vestratium insana sententia postulat, qui hoc pacto cum Ario, Eunomio, et Macedonio consentiunt.

18. Adde quod contraria contrariis excluduntur, veluti bonum malo pellitur, visum cæcitas perimit ; tenebræ lucem non patiuntur. Ita prorsus in re nostra arguendum est. Si Chalcedonense concilium priora tria non admittit, ergo illis repugnat, eademque abolet. Secus vero si ut a Constantinopolitano concilio

(32) Imo Cælestinus per Cyrillum præfuit, uti exploratum est, atque ut nos ipsi emendavimus in S. Germano lib. cit. p. 37.

(33) In fragmentis Tusculanis dicuntur CCXL.

(34) Procli antea electi Cyziceni postea Constantinopolitani episcopi exstat dogmatica epistola ad Armenios ; Cyrilli non item, nisi forte est una ex encyclicis.

(35) De Chrysaphii eunuchi cubicularii gratia apud Theodosium juniorem legantur etiam fragmenta Tusculana *Spicil.* t. II.

(36) Confer canonem apostolicum 13, et Nicænum 3, apud nos *Spicil.* t. VII, p. 205, 207.

(37) Cod. 28.

(38) Cod. *quinque*.

(39) Cod. *annis 472 post salutiferam resurrectionem*.

(40) Joannis Mairacomensis crassos errores ab ipsis Armenis scriptoribus fuisse refutatos, narrat ill. ac rev. archiepiscopus Suniæ op. cit. p. 29, et 42, nec non vir summus I. B. Aucherus in præf. et adn. ad orat. Joan. Ozn.

receptum fuit Nicænum, ita Chalcedonense tria priora reveritum est; perspicue apparet hoc cum illis consentire, ac nullatenus esse contrarium. Præterea leges, regulæ, canones, et instituta vel conciliis confirmata fuerunt vel miraculis. Miraculis quidem v. gr. Moysis in Ægypto atque in Erythræo, vel Domini nostri Jesu Christi ægros sanantis, mortuos suscitantis, etc.; conciliis autem, veluti illo 318 Patrum, et illo 150, quæ unam esse in Trinitate naturam, personas tres, definiverunt, Sabellioque et Ario anathema dixerunt. Ephesi autem Patres docuerunt Mariam Virginem esse Deiparam, Nestoriumque excommunicarunt. Denique in quarto concilio divinum Verbum de Virgine Maria incarnatum affirmarunt, ac Dioscorum cum Eutyche communione Christiana removerunt. Age vero Dioscorus atque Eutyches, cum duo sunt, concilium certe non conflant, neque miracula ediderunt, neque eos quisquam prodigiorum auctoritate fultos vidit ut Eliam atque Elisæum. Cur ergo liceat, omissis 680 episcopis Chalcedonensis concilii auctoribus, quorum multiconcilio quoque Ephesino interfuerant, duobus tantum hominibus fidem adjungere? Summa hæc certe stultitia foret.

19. Calumniantur præterea prædictum concilium, quasi id opera Pulcheriæ Theodosii, imperatoris sorore, adunatum fuerit, ob ulciscendam Flaviani necem. Atqui hæc mera fallacia est: etenim id concilium Dei voluntate, mandatoque Leonis Romani pontificis, Anatolii patriarchæ Constantinopolitani, Maximi patriarchæ Antiocheni, ac Juvenalis patriarchæ Hierosolymitani, indictum fuit. Hi enim quatuor patriarchæ una cum 630 episcopis fidei professionem in superioribus tribus conciliis editam confirmarunt, professique sunt unum Dominum Jesum Christum in unica persona et hypostasi, ex duabus unitis naturis, ut os obstruerent Nestorio ac Theodoro et Dioscoro: eundemque ex duabus naturis dixerunt, ut iis silentium indicerent, qui deitatem simul et humanitatem Jesu Christi non admittunt, et ipsum unam naturam constare dicunt.

20. Reapse Arius docuit creatum esse Filium, atque ex Virgine nihil præter corpus sumpsisse; ideoque unam Verbi creati factique naturam dixit. Sabellius aiebat divinum Verbum apparenter tantummodo, non re vera corpus in mundo sibi circumposuisse; ideoque et ipse unam naturam pronuntiavit. Petrus Verbum redactum esse in corpus existimavit, atque ideoque unam naturam fassus est. Photinus ac Paulus Samosatensis docuerunt Christum Jesum initium a Maria sumpsisse; proptereaque et ipsi unam esse illis naturam dixerunt. Eutyches ac Dioscorus opinati sunt Christum Jesum hominis similitudinem tantum gessisse, et per Virginem, instar aquæ per fistulam, transisse; ideoque unam Jesu Christi naturam affirmaverunt. Julianus Halicarnassensis Christi Jesu corpus impassibile dixit menteque carens, atque ob id unam naturam credebatur. Joannes Mairacomensis et Petrus Fullo Christi Jesu conjunctionem cum corpore ante sæcula factam docuerunt, atque hinc unam esse naturam. Apollinaris vero docuit Christum Jesum humanam animam non assumpsisse, sed ejus locum a deitate teneri: quare et ipse unius naturæ falsum dogma fovit. Sophronius (41) pariter atque Eunomius Jesum Christum humana mente caruisse dixerunt, consequenterque unam naturam habere. Manes phantasticum Servatoris corpus fuisse, ideoque unam in eo naturam prædicavit: imo in epistola ad Scythianum narravit, Dei Filium apostolis in monte lucis suæ perpetuæ naturam ostendisse, quia non duas naturas sed unam ex visibili atque invisibili concretam habebat (42).

Hic cessat in Armeniaco exemplari epistola Photii, cujus certe clausulam desiderari exploratum est.

EPISTOLA X.

Ad Asutium principem Armeniorum.

Edita ab Ang. Maio (l. c. p. 460-462).

Illustri, pio, potenti, celsa intersuos dignitate prædito, Asutio magnæ Armeniæ principi Photius patriarcha œcumenicus, per Dei gratiam episcoporum novæ Romæ primus.

1. Magna nobis cura est, ut veritatis notitiam vobis impertiamur, præsertim quia regionem vestram superbi gratiæ tutela fretam scimus, et cum sancta canonica Ecclesia copulatam, uno excepto articulo quod Deo veritatisque contrarium fuisse creditis Chalcedonense concilium, cum id potius depositionem exsiliumque Nestorii confirmaverit, ejusque execrabile dogma funditus aboleverit. Etenim quis ignorat laborare stultitia eos, qui Chalcedonense concilium respuunt, prorsusque similes illis fieri qui Domino ac Redemptori nostro conviciabantur cum dæmones expellebat? Reapse dæmonum principes nihil ab iis differunt, qui dæmones ab hominibus ejicientem vituperabant. Jam vero cum sanctum illud concilium Nestorio ejusque asseclis anathema dixerit, quis jam dubitat ministrum Satanæ esse Nestorium, qui sanctum Ephesi concilium sprexit, seque novæ sectæ fecit auctorem? Si quartum igitur concilium tertio consentit, cur ei vos maledicitis, atque ut impium traducitis? Cum alioqui compertum nobis sit amplitudinem tuam Domini frui patrocinio, vosque populum Dei esse, et peregrino quovis dogmate alienum.

(41) Num est Sophronius ille, de quo Photius cod. V? Hic tamen contra Eunomium potius pro S. Basilio scripsit.

(42) Similis huic locus (quod valde miror) exstat in oratione Joannis Ozniensis contra phantasticos p. 47.

2. Attamen ineptos quosdam de hac controversia sermones a vobis scriptos accepimus (43); qui certe nullius momenti evadent, nihilque pravæ sententiæ posthac supererit, cum quartum demum concilium haud secus quam superiora debito obsequio prosequemini. Namque et principalis Roma æque ac nos quarto concilio, ut prioribus, honorem defert: sic item magna Alexandria sedes, necnon illa Hierosolymorum, sine ulla querela: denique et consecuta postea concilia quintum, sextum ac septimum. Quis ergo fidei toto terrarum orbe diffusæ resistere audeat? De qua fide Dominus dixit: *Portæ inferi non prævalent adversus eam*. Cavete igitur ab illorum fraudibus, qui nomine tenus Antichristo differunt, qui mortiferum animabus venenum propinant, dum eas a sancti Spiritus doctrina datisque ejusdem demonstrationibus avertunt.

3. Quippe hi, propter suæ mentis imbecillitatem, Dominum nostrum Jesum Christum, Deum et hominem esse non agnoscunt, id est divina humanaque natura præditum; atque hac vesania correpti utramque naturam negant. Reapse si illa unica quam continentur natura simplex est, sine dubio alteram excludunt: sin ex duabus simplicibus est composita, procul dubio harum neutra propriam substantiam retinet, quæ in utraque potius perempta est. Age vero, quænam istorum sententia est? Num compositam illam naturam, a Patris et Spiritus sancti natura distinctam credunt, an secus? Si distinctam negant, blasphemia sua obruuntur, quia Patris natura composita evaderet. Sin contra distinctam aiunt, en Filius paterna natura caret: quod qui affirmant, jam apparet quonam se præcipites prouant. Quis vero ex divinis libris demonstrationes hujus dogmatis omnes coacervare queat, quas jam sanctus Spiritus per quartum concilium ceu invicta argumenta, ob firmandam fidem, adversarios profligandos, atque horum dissipanda consilia, exposuit? Præter quam quod si ad vulgarem hominem hanc epistolam scriberem, multis veritatem verbis opus esset explicare: vestræ tamen amplitudini ac sapientiæ, vestroque veritatis et concordie studio, quæ hactenus dixi sufficiunt: præsertim quia ad supremum quoque antistitem vestram diu nec semel hac de re scripsi (44).

4. Vestram igitur amplitudinem obsecramus, ut sanctis conciliis ducibus, pura in fide pedem figatis, neque a communione via deerretis, sed in ea recto tramite ambuletis. Nam qui unam profiteri in Christo Jesu naturam audet, is Eutychis in se damnationem provocat, et opinione Sassanitarum (45) corruptus, uni capiti subesse renuens, fit polycephalus, et Manetis simul discipulus. Præterea qui duas in Christo distinctas naturas non fatetur, sed duas potius personas astruit, is in Nestorii pœnam incidit. Quam obrem Dei Ecclesia, utroque errore refutato, hæresim a suis septis repulit, atque unam Domini nostri Jesu Christi personam confessa est, duasque naturas distinctas et inconfusas (46); atque illis adversata est qui deitati passiones attribuunt.

5. Da ergo operam, magne Princeps, ut Jesu Christi populum doceas, atque ad veræ fidei professionem adducas (47): neque enim quidquam Deo charius est, quam ut ipsum vera cum notitia agnoscamus, professione orthodoxa glorificemus, magnanimoque et constante amore in his perseveremus. Sic quippe majore semper progressu auctus, et divinæ gratiæ tutela adversus hostes munitus, et a periculis insidiisque tutus, aliorum instar sanctorum regum, utramque felicitatem consequeris, præsentem scilicet et futuram, Deiparæ reginæ inclytæ sanctorumque omnium intercessione. Excellentie et magnanimitati tuæ spiritualis monumenti gratia, venerabilis ac salutaris crucis particulam mittimus (48).

(43) Acerbam quamdam Armeniorum ad Græcos responsionem sub Asutio principe (hac tamen epistola posteriorem) memorat Serposius, t. II, p. 44.

(44) Hinc cognoscimus non semel Photium ad Armeniorum patriarcham scripsisse, quod revera dicit etiam Serposius *Compend. hist.* t. II, p. 44.

(45) Innuit Abdiscii Syri monophysiticam sectam, quem de Sassane in Armeniam venisse ait Photius in præcedente epistola n. 2.

(46) Permanentes scilicet, atque ita nominandas etiam in hypostatica unione. Neque enim unio justam causam præbet heterodoxis, ut unam pro duabus dicant naturam. Hic porro, ut arbitror, controversiæ demum cardo vertitur; huc omnis adversariorum subtilitas et tergiversatio quærit effugium; ut ubi nos dicimus unum Christum, ipsi unam affirmant naturam.

(47) Quemadmodum hic Photius ad orthodoxiam hortatur Asutium principem, ita postquadringentos ferme annos adhortabatur similiter Haitonem Armeniorum regem Manuel II, patriarcha Græcus, in epistola de qua nos supra, p. 447, verba fecimus, cujus particulam Latine recitabimus. *Ego igitur Manuel æcumenicus patriarcha, et qui mecum sunt magna sanctæ que synodi sacratissimi antistites, dilectique Christo sacerdotes, fratres mei in Domino et simul ministri, Deum orantes optamus, te in primis illumi-*

nari, nobilissime et felicissime rex splendidissimæ Armeniorum gentis; deinde et omnes tibi subjectos. Tu es enim illorum caput; capiti autem membra reliqua et corpus obsecundare necesse est. Jam si in capite vis intelligendi videndique residet, prorsus oportet hoc primum rectam religionem agnoscere, veritatisque lumen recipere. Veritas enim Christus est, isque veros sui adoratores, qui ipsum in duabus naturis subsistentem, totidemque operationibus ac voluntatibus præditum, in unica persona, prædicant, sancto Spiritu ac veritate illuminat, sui que celestis regni facit hæredes. Quod si illa, quæ in capite tuo est, cernendi et olfaciendi facultas, altera quidem veritatem dispiciat, altera autem duarum in Christo naturarum veluti sensum percipiat; cæteri consequenter, qui tibi auscultant, tuorumque beneficiorum gustu fruuntur, hujusmodi sensibus ducti, rectum dogma admittent, atque ad nostram communionem accedent, etc. Dominus Deus noster, qui adest cunctis invocantibus se, qui misericordiæ suæ miracula ostendit, et dispersa omnia ad unitatem deducit; is utinam tuam nobilissimam potentemque regiam personam cum ecclesia nostra conjungat! eosque omnes qui in fidei unitatem confluerint, abs qualibet adversitate tueatur! etc.

(48) Animadvertamus morem donandi sacras reliquias.

Reliquum est, ut pro hoc duplici Phottii scripto gratiæ agantur RR. Patribus monasterii Veneti Mechitaristis, qui splendida morum honestate, bonorum officiorum multitudine, plurima litterarum scientia, editis tot civitatis sacræque doctrinæ libris, quotidiano denique ampliandæ orthodoxiæ studio, optime de gente sua et de catholica Ecclesia meriti sunt.

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ'.

Μιχαὴλ τῷ θεοσέπτῳ βασιλεῖ.

EPIST. XI.

Michaeli imperatori a Deo coronato.

Edita a Montacutio (ep. 18, p. 78).

Τῆς ὑμετέρας θεοσεφοῦς βασιλείας, καὶ ὡς ἀλη- Α
θῶς αὐτοκράτορος, ἀναλεγόμενοι τὴν ἐπιστολὴν, χα-
ρᾶς ἅμα καὶ θάμβους ἐπληρώθημεν· χαρᾶς μὲν, ὅτι
τὴν ὑμετέραν δι' αὐτῆς εὐηγγελίζομεθα βασιλείαν,
πάσης μὲν ἐπιβουλῆς ὑπὸ Θεοῦ φυλαττομένην ἀνωτέ-
ραν, πάσης δὲ κρείττω ἐπαναστάσεως, ἐχθρῶν τε
πάντων ὑψηλότεραν βουλευμάτων, καὶ παντὸς ἀπηλ-
λαγμένην ἑτέρου συμπτώματος τε καὶ ἀρρώστῆμα-
τος. Ταῦτα χαρᾶς ἡμᾶς ἀνεκλαλήτου καὶ ἀγαλλιά-
σεως ἐπλήρωσε· θάμβει δὲ κατεσχέθημεν, καὶ πρὸς
δάκρυα κατενέχθημεν, τὴν ἀνθρωπίνην ἀπολοφύρο-
μενοι ματαιότητα· καὶ ὅπως τινὲς τῶν ἀνθρώπων,
πολλῶν μὲν χαρίτων, πολλῆς δὲ δόξης ἀξιούμενοι,
κύριοι δὲ πολλοῦ γινόμενοι πλοῦτου· καὶ δέον μὲν
τούτους, οἷς ἀπολαύουσιν, ἀγαπᾶν, καὶ τὰ οἰκεία μέ-
τρα συνεπίστασθαι, καὶ τὸν εὐεργέτην ἄγειν δι' εὐ- Β
φημίας ἀπάσης καὶ σεβασμιότητος· οἱ δὲ τὴν ἐπιθυ-
μίαν ἀκόρεστον ἐνδεικνύμενοι, καὶ πρὸς πάντα δια-
κλωθῆναι φιλονεικήσαντες, τῆς τε ἰδίας κεφαλῆς
καὶ εὐεργέτιδος τολμῶσι καταφρυάττεσθαι, καὶ τὸν
τοῦ Σαλμονίως μύθον εἰς ἔργον προάγουσιν. Ἐξ ὧν
οὐ μόνον τῶν ἐλπίδων, ἅς ὄνειροπολοῦσι, καὶ ἐφ' αἷς
ὠχούντο, διαπίπτουσιν· ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τούτων, ὧν
δικαίᾳ ἐξουσίᾳ καὶ δεδομένη καθειστήκεισαν κύριοι,
ἑαυτοὺς ἀφρόνως ἀπελαύνουσιν· οἷον δὴ τι διὰ τῶν
γραμμάτων (ὡς εἶθε μὴ ὄφελον), κατεμάθομεν, καὶ
περὶ τὸν ταπεινὸν ἀνθρώπον ἐκείνον (οὐκ οἶδα γὰρ
ὅπως ἑτέρως εἶπω, τῆς ἀνθρωπίνης μνησκόμενος
ἀθλιότητος) πῶς ὑπὸ τῆς ὑμῶν φιλοδώρου καὶ μεγα-
λοδώρου δεξιᾶς εἰς αὐτὰ που τὰ σκῆπτρα τῆς βασι-
λείας ἀνψώθει, καὶ τὴν βασιλείαν, εἰ καὶ μὴ τὴν
κλῆσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν συμμερισάμενος, οὐκ
ἤνεγκεν, ὡς φασί, τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, οὐδ'
ἔσπερξεν οἷς ἠξίωται, οὐδ' εὐχαρίστησεν οἷς ἀπέλαυ-
σεν· ἀλλ' ὑπερόριον τὸν πόδα κινῶν, καὶ χεῖρας
ὑδροῦς κατὰ τῆς εὐεργετιδος ἀνατεινόμενος κεφαλῆς,
αὐτὸ τε τὸ ζῆν, καὶ τὰς ὑπερηφάνους ἐλπίδας, καὶ
τὰ μάταια φυσήματα, οἰκτρῶς οἴμοι καὶ ἐλεεινῶς
ᾄχρητο λειπῶν· ἤλγησα μὲν (ὦ φιλόανθρωπον ἔμοι
καὶ πανήμερον κράτος) ἄωρῳ θανάτῳ παραδοθέντα
τὸν ἀνθρώπον μαθὼν· ἐφ' ᾧ δὲ μάλιστα ὅτι καὶ τυ-
ραννίδος διδούς δίκην, εἰσπεπράχθη τὸν θάνατον·
Πλάττεσθαι γὰρ τὸ γράμμα, καὶ ἄλλως πῶς, ἢ ὡς
ἐδήλου, τὰ περὶ αὐτὸν συνενεχθῆναι, δι' ὧν ἐκείνος
μὲν στέφεται, ἄλλοι δὲ κόψονται, ἢ τοῦ σου κράτους
ἀρετῆ καὶ ἐπιείκεια ὑπονοεῖν οὐκ ἐνδίδωσιν. Διὰ τοῦτο
μάλιστα καιρίαν ἤνεγκα τὴν ἀπὸ τῆς λύπης πληγὴν· D
τά τε ἄλλα ἐπὶ νοῦν ἀναλαμβάνων, καὶ ὅτι ἀνθρώπος
ἐν αὐτῷ τῷ κακουργεῖν ἀνάρπαστος γεγονώς, καὶ
μητε τὰ ἀπὸ τοῦ βίου μολύσματα τε καὶ ρυπάσματα,
ἃ τῇ ἀθλίᾳ ταύτῃ φύσει φιλεῖ ἐπιπρίβεσθαι, τοῖς δά-

Lecta quam accepimus ab imperatoria vere pote-
state, et Deo coronato principatu, episuola, gaudio
simul repleti sumus et admiratione. Gaudio certe, eo
quod lætum per eandem accepimus nuntium, im-
perium vestrum extra omnem conspirationis aleam
a Deo positum et custoditum, supra omnes insur-
gentium machinationes constitutum, liberum et
quietum ab omni alio causu et infirmitate. Et hæc
erant, quæ nos gaudio inexplicabili et exsultatione
repleverunt : admiratione porro capti sumus, et ad
lacrymas adacti effundendas, dum humanam deplo-
ramus vanitatem ; nimirum cum non pauci sint qui
magna gratia, gloria multiplici floreant, qui cum
possideant ingentes opes, ita ut contenti deberent
esse cum possessis, et proprium ipsorum modulum
agnoscere, benefactorum vero omni laudis præconio,
et veneratione prosequi teneantur ; illi tamen
inexplebilem præ se ferunt cupiditatem, omni stu-
dio et contentione se immiscent omnibus, in ipso-
rum caput quidem benemeritum audent tumultuo-
sius insolescere, ita ut de Salmoneo fabulam opere
ipso exhibeant completam : unde contingit, ut non
modo de spe, quam sibi per somnum confinxerant,
et qua evehuntur, excident ; verum etiam per insi-
pientiam ab iis ipsis se exterminent, quorum justa
potestate, dominio et concessione fruebantur. Illius-
modi istud est quod (utinam non ita contigisset !)
per litteras facti certiores intelleximus, in illo abje-
cto et humiliato homine perpetratum (neque enim
quo alio eum nomine notem satis intelligo, qui
memor sim humanæ miseriæ) ille tantum non ad
regni sceptrum per dextram vestram munificam exal-
tatus, ita ut licet nominis imperatorii et tituli non
esset particeps, potestatem tamen tecum dividebat,
magnitudinem beneficii ferre nequivit ; non erat
contentus iis quibus fuit dignatus, nec gratias ha-
bebat pro fruitione habitis, sed extra lineas pedem
promovens, et manus in opprobium benefactoris
retendens, capitique ejus insidiatus, vitam ipsam
tandem, insolentiores spes suas, inanes spiritus,
miseram heu et miserandum in modum, abiit hinc
relinquens. Indolui quidem (o misericors et mitis-
sima potestas) cum rescivi immaturæ neci hominem
datum ; magis, quod affectatæ tyrannidis pœnam,
oppetiit mortem. Certe, non patitur subire animum
meum suspicionem vestræ potestatis virtus et cle-
mentia, commentitias venisse ad me litteras, vel
alio modo quam quo in illis narratur, quæ illum
concernebant contigisse, unde fiet ut coronetur ille,
ringantur alii. Atque hinc lethalem a dolore ac-
cepi infliciam plagam, dum memoria inter alia

recolo, quod in ipso improbitatis actu hinc abripiebatur, ita ut neque lacrymis abluerit sordes vitæ et inquinamenta, quæ miseræ naturæ nostræ astricla solent inhærerere; nec ob injurias, quibus fortassis alios affecerat, ullam declararat pœnitentiam; nec ullo alio modo Judicem in altera vita futurum conciliatum dare studuerat; itaque delictis onustus ad ejusdem tribunal transmissus est: sed prout secreto Dei judicio decretum fuerat, ita ille finem vitæ consequeretur: multis quidem stupor, non paucis admonitio, quibusdam commiseratio, pluribus hæsitatio fiebat. Tu autem, rogamus (regum decus et ornamentum, patriæ exaltatio, imperii stabilimentum, et Christianorum omnium, qui vocantur amor, deliciæ et gloriatio), quantocius ad nos festinato; redde desiderium desiderantibus; libera nos primum a captivitate, qua, dum tua caremus præsentia, detinemur; refice nos et refrigera ab illa miseria, qua detinemur, dum vestra non adest præsens refocillatio; gratiam hanc primam et præcipuam urbi tuæ et civibus impertito, ut possint manibus et linguis cum libertate summa debitas tibi acclamationes, et, o imperator, coram efferre; tangat te canities sacri et venerandi senatus; flectere ad preces cujuscunque ætatis, virorum, feminarum, puellorum: certe enim omnes uno animo, voce una, dominationis vestræ præsentiam efflagitant. Quod si apud telocum habeat cura et respectus (quod scio sic habere) archipræsulis tui, ipsum tibi finge coram adesse, et manu manum apprehensam ad propriam pertrahere civitatem, ad Dei templum, apud quem spes repositas habes, ad ipsius imperii sacraria. Certe, tibi supplicamus omnes; spes nostras noli, quæso, pudefacere, aut preces rejicere. Speramus enim in Deo vero nostro Jesu Christo futurum esse, ut cum ad regiam hanc urbem vestra potentia revertetur, mœroris tenebras a republica depelles, hostium et inimicorum insolentias magis adhuc magisque contundes, consilio, prudentia, militari disciplina, superior deviceris; idque per intercessionem sanctissimæ Dei genitricis, et omnium sanctorum. Amen.

EPIST. XII.

Eidem.

D

Edita a Montacutio (ep. 49, p. 80).

Recessisti a nobis, et nos a nobismetipsis; viventes non vivimus, nec movemur moti. Quod si Domini promissum dignaretur nostræ humilitatis precibus annuere, vel Cretam Byzantium transferremus: vel Byzantium cum nobis Cretæ copularem, sed moriens unde fit ut scribam, aut ut mutus loquar? unicum si dixero, silentium teneo. Festina, o regum et filiorum decus! et vel nos captivos Cretam ducito, vel Byzantinos de captivitate libera, qui captivos a conspectu tuo detineri tam male ferunt.

q 1σ.

VARIE LECTIONES.

A χρυσιν ἀπολουσάμενος· μήτε ὦν ἑτέρους ἀδικῶς ἰσως ἐκάκωσεν, ὑπὲρ τούτων μετάνοιαν ἐνδειξάμενος· μήθ' ἑτέρως πως τὸν ἐκείθεν Κριτὴν φθάσας ἐξελώσασθαι· οὕτως, αὐτοῖς φορτίοις, πρὸς τὰ ἐκείθεν παρεπέμψθη δικαιοτήρια· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν ὡς τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων ἰδικασίαν τὸ ἀπόρρητον, οὕτω καὶ τὸν βίον κατιστρέψατο· πολλοῖς μὲν ἐκπληξίς, πολλοῖς δὲ σωφρονισμός, πολλοῖς δ' ἔλεος, πλείοσι δ' ἀπορία γεγονώς. Αὐτὸς δὲ (ὡ βασιλέων καλλώπισμα, καὶ τῆς πατρίδος ἀνύψωμα, καὶ τῆς πολιτείας ὀχύρωμα, καὶ πάντων οἷς τὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπιτελεῖται ὄνομα, πολυέραστον σεμνολόγημα) ἤκε πρὸς ἡμᾶς τὴν ταχίστην ἀπόδος τοῖς ποθοῦσι τὸν ποθούμενον· ῥύσαι πρώτων τῆς αἰχμαλωσίας ἡμᾶς, ἢν ὑπίστημεν σοῦ στερηθέντες· ἀνάψυξον ἡμᾶς, τῆς ταλαιπωρίας, ὑφ' ἧς κατεχόμεθα, τῆς ὑμετέρας παραψυχῆς οὐ παρούσης· δὸς χάριν ταύτην, καὶ πρώτην καὶ μεγίστην, τῇ σῇ πολι, καὶ τοῖς σοῖς πολίταις, τὸ πεκαρῆρησμέναις καὶ χερσὶ καὶ γλώσσαις, τὴν κεχρωσθημίνην εὐφημίαν, καὶ τὸ αὐτοκράτορα σοὶ προσφθέγγασθαι· δυσωπήθητι τὴν πολιάν τῆς αἰδεσίμου καὶ ἱεράς συγκλήτου· δυσωπήθητι πάσης ἡλικίας τῆς ἐξαιτήσιον, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παίδων· πάντες γὰρ μιᾷ γνώμῃ, καὶ μιᾷ φωνῇ, τὴν τοῦ ὑμετέρου κράτους ἐξαιτοῦνται παρουσίαν. Εἰ δὲ σοὶ ποτε καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἐν λόγῳ καὶ φροντίδι νεόμισται (οἶδα δὲ ὅτι νεόμισται) αὐτὸν σοὶ παρεῖναι νόμιζε, καὶ τῇ χειρὶ τὴν χεῖρα λαβόμενον ἔλκειν πρὸς τὴν σὴν πόλιν, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ναόν, ἐφ' ᾧ τὰς ἐλπίδας ἀνεῖχει, καὶ πρὸς τὰ τῆς βασιλείας ἀνάκτορα. Καὶ πάντες σοῦ δεόμεθα, μὴ κατασχύνης ἡμῶν τὰς ἐλπίδας καὶ τὴν αἴτησιν. Πιστεύομεν γὰρ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, ὡς πρὸς τὴν βασιλίδα πόλιν, τοῦ ὑμετέρου κράτους ἐπανατέλλοντος, καὶ τοῦ ζόφου τῆς ἀθυμίας τὴν πολιτείαν λύσεις, καὶ τῶν ἐχθρῶν ἐπιμᾶλλον καὶ πολέμιων τὸ φρόνημα ταπεινώσεις, βουλή καὶ συνέσει καὶ ταῖς στρατηγικαῖς μελέταις, τὸ κατ' αὐτῶν κράτος ἀναδεχόμενος· προσθείσεις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

EPIST. IB'.

Τῷ αὐτῷ.

Ἀπῆλθες ἀφ' ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ζῶμεν οὐ ζῶντες, καὶ κινούμεθα μὴ κινούμενοι. Εἰ δὲ τὸ Κυριακὸν ἐπάγγελμα προσείναι ἡξίου τῇ ἡμετέρα τεταπεινωμένη εὐχῇ, ἢ τὴν Κρήτην τῷ Βυζαντίῳ μεταστήσασμεν, ἢ τὸ Βυζάντιον, μεθ' ἡμῶν, τῇ Κρήτῃ συνήψασμεν. Ἀλλὰ πῶς γράφω θεῶν, καὶ σιγῶν λάλος γίνομαι; ἐν εἰπῶν σιωπήσομαι· τάχυσον (ὡ βασιλέων ἔμοι καὶ τέχνων α ἐγκαλλώπισμα) ἢ τὴν Κρήτην αἰχμαλώτους ἄγων, ἢ τοὺς Βυζαντίους (τῆς σῆς γὰρ δυστυχοῦσιν ὄψεως τὴν αἰχμαλωσίαν) τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερῶν.

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ'.

A

Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἀλεξανδρείας φημί, καὶ τῶν λοιπῶν, ἐν ἧ περι κεφαλαίων τινῶν διαλυτῶν πραγματεύεται· καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν, ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα προέρχεται, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου.

Edita a Montacutio (ep. 2, p. 47).

α'. Οὐκ ἦν ἄρα, ὡς εἰκοιν, κόρος τῷ πονηρῷ τῶν κακῶν, οὐδέ τι τῶν ἐφευρημάτων καὶ μηχανημάτων πέρας, ἃ κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐξαρχῆς ἀνακινεῖν ἐμελέτησεν· ἀλλὰ μυρίαὶ μὲν ὄσαι ἀπάταις, πρὸ τῆς ἐν σαρκὶ τοῦ Λισπότου παρουσίας, τὸν ἀνθρώπου ὑπηγάγτο εἰς ἀλλοφύλους καὶ παρανόμους ἀποδουκολήσας πράξεις· ἐξ ὧν καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ τυραννίδα, κατὰ κράτος ἀνεδήσατο· μυρίαὶ δὲ καὶ μετὰ ταῦτα πλάναι, καὶ δολιχάσασιν, ὑποσκελίζει, καὶ παρασύρειν, τοὺς αὐτῷ πειθόμενους, οὐ διελίπεν. Ἐντεῦθεν Σίμωνες, καὶ Μαρκίωνα, Μοντάνοι τε καὶ Μάνητες, καὶ ἡ ποικίλη καὶ πολύτροπος τῶν αἰρέσεων θεομαχία, ἐπλήθυνεν. Ἐντεῦθεν Ἄρειος, καὶ Μακεδόσιος, καὶ Νεστόριος, Εὐτυχήσ τε καὶ Διόσκορος, καὶ τὸ λοιπὸν τῆς ἀσεβείας οὐνταγμα· καθ' ὧν αἱ ἁγία καὶ οἰκουμηνικαὶ συνεκροτήθησαν ἑπτὰ σύνοδοι, καὶ τῶν, κατὰ τόπους, ἱερῶν καὶ θεοφόρων ἀνδρῶν συνελήθη τὰ συστήματα, τὰς πονηρὰς παραφύσας τῆ μαχαίρα τοῦ Πνεύματος αὐτοῦρρίζους ἐκθερίσαντες, καὶ καθαρὸν παρασκευάσαντες ἀναφυῆσαι τῆς Ἐκκλησίας τὸ λῆιον.

β'. Ἀλλὰ τούτων ἐκ ποδῶν γεγεννημένων, καὶ σιγῇ καὶ λήθῃ παραδιδόμενων, ἐλπίς ἀγαθὴ καὶ βαθεῖα τοῖς εὐσεβίσιν ὑπετρίβετο, μὴ ἂν ποτε καινοτέρων δυσσεδημάτων ἐφευρετὰς γενέσθαι, ἐν πᾶσιν, οἷς ἐπείρασεν ὁ πονηρὸς, εἰς τὸνναντίον αὐτῷ τῶν βουλευμάτων περιτραπέτων· μήτε μὴν τῶν ἤδη κατὰ χριστινὸν συνοδικῶς δεδωγμένων, ὑπερασπιστὰς τινὰς καὶ προμάχους ἀναφανῆναι, τῆ καταστροφῇ, καὶ τῷ πάθει τῶν ἀρξάντων, καὶ τῶν εἰς μίμησιν ἐκείνων ἐλθεῖν μελετώντων, ἀνακοπτομένων· καὶ ταῦται μὲν ταῖς ἐλπίσιν ὁ εὐσεβὴς λογισμὸς ἐπανεπαύετο· μάλιστα δὲ κατὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, ἐν ἧ πολλὰ, Θεοῦ συνεργεῖα, τῶν ἀνεπίστων κατάρθωται· πολλὰ δὲ γλώσσαι, τὴν προτέραν διαπτυσάμενοι μυσαρρότητα, τὸν κοινὸν ἀπάντων Πλάστην, καὶ Δημιουργόν, μετ' ἡμῶν ὑμεῖν ἐδιδάχθησαν· ὡσπερ ἀπὸ τινος ὑψηλοῦ, καὶ μετεώρου χώρου, τὰς τῆς ὀρθοδοξίας πηγὰς, τῆς βασιλείδος ἀναδιδούσης, καὶ καθαρὰ τῆς εὐσεβείας τὰ νάματα, εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης διαρρέουσας πέρατα, καὶ ποταμῶν δίκην ἀρθευούσης τοῖς δόγμασι τὰς ἐκείσε ψυχὰς, αἵτινες, χρόνος πολὺς ἐξ οὗ, καταξηραυνθεῖσαι τοῖς τῆς ἀσεβείας, ἢ ἐθειλοθησκείας, ὑπεκαύμασι, καὶ εἰς ἐρήμους καὶ ἀγῶνους ἀποχερσωθεῖσαι, ὁμῶς τὸν τῆς διδασκαλίας ὄμβρον ὑποδείξαμεναι, τὸ Χριστοῦ γωῶργιον καρποφοροῦσιν ἐνευθηνόμεναι. Καὶ γὰρ οἱ τὴν Ἀρμενίαν οἰκοῦντες, τῷ τῶν Ἰακωβιτῶν ἐνισχημένοι δυσσεδήματι, καὶ πρὸς τὸ ὄρθον τῆς εὐσεβείας ἀπαυθαδιαζόμενοι κήρυγμα, ἀφ' οὗπερ ἡ πολυάνθρωπος ἐκείνη καὶ ἁγία

EPIST. XIII.

Encyclica epistola ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes, Alexandrinum scilicet, et cæteros, in qua de capitibus quibusdam dubiis solutiones meditantur, et quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo.

4. Nondum illi malo, ut videtur, abunde erat improbitatis satietas; nondum adinventionum et machinationum terminus, quas ab ipso rerum exordio in humanum genus censuit commovendas. Sed et ante Domini nostri incarnationem hominem seductum in peregrinas, legibus contrarias, et generi incongruas actiones per varias fraudes impulsus seducebat, unde suam tyrannidem vehementius promovit, et ab illo tempore, sexcentis erroribus et inescationibus delinitis, sibi qui sunt obtemperantes, supplantare et aliorum transferre satigit. Hinc orti Simones, Marciones, Montani, Manetes; hinc hæresium variegata et multiformis in Deum pugnantium ordinatio multiplicata fuit. Hinc Arius, Macedonius, Nestorius, Eutyches, Dioscorus, et cæteri de conventibus impiorum, contra quos septem sancta generalia illa concilia, nec non sanctorum et divinorum virorum per loca diversa, sessio colligebantur, ut impietatis istos stolonos cultro spiritali radicibus extirparent, et campum Ecclesiæ sativum purum atque impermistum curarunt efflorescere.

2. Istis autem de medio sublatis, ac silentio et oblivioni traditis, præclara et profunda spes bonis subinnutrita affulgebat, futurum ut nulli deinceps novarum impietatum exsisterent adinventores, cum in omnibus, quorum sumpserat experimentum diabolus, concilia ejus cessissent in contrarium. Nec illorum dogmatum quæ jam synodica condemnatione censuram meruerant, aliquos rebantur hyperaspistas prodituros aut propugnatores, quos nimirum exitus, et pœna auctorum, et qui deinceps in eorum imitationem, ducti exemplo, erant successuri excuderat. Atque hisce quidem cogitationibus piorum ratiocinia acquiescebant: imprimis autem apud regiam urbem, in qua per Dei cooperationem multa præter spem præclare geruntur; multæ linguæ vetustam conspuentes illam feditatem, communem omnium fabricatorem, et creatorem, nobiscum hymnis concelebrare edocti sunt. Ita veluti ab excelso quodam et eminentiori loco, fidei fontes orthodoxæ regia urbs emittit, nec non purissimos pietatis latices in cunctos mundi terminos decurrentes, qui non aliter quam rivi solent, dogmasi irrigant hominum ibi degentium animas quæ a longo temporis tractu æstu et conflagratione vel impietatis, vel spontanei cultus, exaruerant, atque ita in solitudines et infructuosum solum stereliverant; qui tamen imbribus doctrinæ sanæ susceptis, Christi coloniam, cultura lætificatam, fructibus adornant. Nam qui incolunt Armeniam,

Jacobitarum impietate impediti, contrarectæ pietatis A prædicationem audacius se gerentes, ex eo tempore, quo sancta et numerosa Patrum nostrorum synodus apud Chalcedonem convenerat, vestris nobiscum precibus in auxilium conspirantibus, longum illum errorem a se repellere valuere; ita ut hodie Armeniorum natio sincero et orthodoxo more Christianum cultum profiteatur, Eutychetem, Severum, Dioscorum, et Petros revera illos petrobolos jaciendis in Ecclesiam lapidibus, Julianum Halicarnassensem, necnon universam ipsorum varie diffusam dispersionem, ut et catholica Ecclesia, exsecretur, et indissolubilibus anathematum nexibus supposuerit conscriptos.

3. Sed et insuper barbara Bulgarorum gens, et Christo invisā et infesta, in tantam mansuetudinem B et Dei cognitionem convertitur, ut a patriis diabolicisque orgiis recedentes, et paganicæ superstitionis errorem excutientes, præter omnem expectationem in fidem Christianam insiti transierunt.

4. Sed o improbum, invidum Deo, invisum consilium et inceptum! Talis enim narratio, Evangelii vel boni nuntii argumentum quæ futura esset, in dejectionem vultus commutatur, delectatio et gaudium in luctum et lamentum abiit. Nondum enim gens illa per biennium rectam Christianorum religionem amplexabatur, cum impii quidam homines et execrandi, portenta (vel quo illos titulo Christianus insigniat) homines e tenebris prorepentes (erant enim exorti ab occiduis partibus) heu C quomodo reliqua persequi potero? isti, inquam, in gentem, novella quorum pietas et nuper constituta, tanquam fulgur, terræ motus, seu copiosa grando; aut ut proprius, quod accedit ad et veritatem, dicam, tanquam aper agrestis vineam Domini dilectam, nuper consitam insilientes, pedibus et dentibus, hoc est semitis quibusdam politiæ turpis, et dogmatum depravatorum, quæ illorum erat audacia, deprædantes devastabant; omni cum fraudulentia a sanis et puris dogmatibus, et fide inculcata Christianorum, eos subdole deducere et corumpere conabantur.

5. Imprimis contra Ecclesiæ canones illicite ad Sabbatorum jejunia traducebant. Solet autem vel D levissima traditionum neglectio homines ad totius doctrinæ contemptum traducere. In secundis, primam jejuniorum quadragesimalium scilicet septimanam a cætero jejunio discerpentes, in lactis potionem, casei esum, et similium ingurgitationem traxerunt. Ab his exordiis transgressionum vias dilatantes, de recto tramite et regia via deturbarunt; sacerdotes deinceps legitimo conjunctos matrimonio qui puellas multas sine viro mulieres effecerunt, et mulieres pueros educantes, quorum nemo patrem novit, vere, uti dixeram, sacerdotes Dei abominari

τῶν Πατέρων ἡμῶν κατὰ Κωνσταντῖνα συνεκροτήθη σῖνος, τῶν ὑμετέρων εὐχῶν ἡμῖν ἐπαμυνούτων, τὴν μακρὰν ἐκείνην πλάνην ἀποθίσθαι ἐνεδυναμώθησαν· καὶ λατρεῖτε σήμερον, καθαρῶς καὶ ὀρθοδόξως, ἢ τῶν Ἀρμενίων λῆξις τὴν Χριστιανῶν λατρείαν, Εὐτυχῆ τε καὶ Σεβῆρον, καὶ Διόσκορον, καὶ τοὺς κατὰ τῆς εὐσεβείας πετροβόλους Πέτρος, καὶ τὸν Ἀλικαρνασσία Ἰουλιανόν, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν πολύσπορον διασποράν, ὡς ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, μυστατομένη, καὶ δεσμοῖς ἀλύτοις τοῦ ἀναθήματος ὑποβάλλουσα.

γ'. Ἀλλὰ γε δὴ, καὶ Βουλγάρων ἔθνος βαρβαρικόν, καὶ μισόχριστον, εἰς τσαύτην μετέκλειεν ἡμρότητα καὶ θεογνωσίαν, ὥστε τῶν δαιμονίων καὶ πατρῶων ἐκστάντες ὄργων, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας ἀποσκευασάμενοι τὴν πλάνην, εἰς τὴν τῶν Χριστιανῶν παραδόξως μετενεκτριόθησαν πίστιν.

δ'. Ἀλλ' ὦ πονηρᾶς καὶ βασκάνου καὶ ἐθέτου βουλῆς τε καὶ πράξεως! Ἡ γὰρ τοιαύτη δειγματολογία, εὐαγγελίων οὐσα ὑπόθεσις, εἰς κατήφεια μετατίθεται, τῆς εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς εἰς πένθους τραπίσις καὶ δάκρυα. Οὐπω γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους, οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτούς, τὴν ὀρθὴν τῶν Χριστιανῶν τιμῶντες θρησκείαν· ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ἀποτρόπαιοι (καὶ τί γὰρ οὐκ αὖ τις εὐσεβῶν τούτους ἐξονομάσειεν;) ἄνδρες ἐκ σκότους ἀναδύντες (τῆς γὰρ ἐσπερίου μοίρας ὑπερῆρχον γεννήματα) οἴμοι πῶς τὸ ὑπόλοιπον ἐκδηγήσομαι; οὗτοι, πρὸς τὸ νιοπαγῆς εἰς εὐσεβίαν καὶ νιοσύστατον ἔθνος, ὡσπερ κεραυνός ἢ σεισμός ἢ χαλάζης πλῆθος, μᾶλλον δὲ οικειότερον εἶπεν, ὡσπερ ἄγριος μονιὸς ἐμπεδήσαντες τὸν ἀμπελώνα Κυρίου, τὸν ἡγαπημένον καὶ νεόφυτον καὶ ποσὶν καὶ ὀδοῦσαν, ἤτοι τρίβοις αἰσχυρᾶς πολιτείας, καὶ διασπορᾶς δογματικῶν, τότε εἰς τόλμαν ἤκον τὴν αὐτῶν, κατασκευασάμενοι ἐλυμήναντο· ἀπὸ γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογματικῶν, καὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀμωμῆτου πίστεως, παραφθείρειν τούτους, καὶ ὑποσπᾶν, καταπανουργήσαντο.

ε'. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοὺς ἐκθέσμοις, εἰς τὴν τῶν Σαββάτων νηστειᾶν μετέστησαν. Οἶδε δὲ καὶ ἡ μικρὴ τῶν παραδοθέντων ἀθέτησις, καὶ πρὸς ὅλην τοῦ δογματος ἐπιτρέψαι καταφρόνησιν. Ἐπειτα δὲ τὴν τῶν νηστειῶν πρῶτην ἐβδομάδα, τῆς ἄλλης νηστειᾶς περικόψαντες, εἰς γαλακτοποσίας, καὶ τυροῦ τροφήν, καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδθηφαγίαν καθειλκυσαν. Ἐτεῦθεν αὐτοῖς τὴν ὁδὸν τῶν παραβάσεων ἐμπλετύνοντες, καὶ τῆς εὐθείας τρίβου καὶ βασιλικῆς διαστρέφοντες, καὶ δὲ καὶ τοὺς ἐνθέσμων γάμων πρεσβυτέρους διαπρίποντας, οἱ πολλὰς κόρας χωρὶς ἀνδρῶν γυναῖκας δεικνύντες, καὶ γυναῖκας παῖδας ἐκτρέφουσας, ὧν οὐκ ἔστι πατέρα θεάσασθαι, οὗτοι, τοὺς ὡς ἀληθῶς

VARIÆ LECTIONES.

τ ἰσ ἐπιτρέψαι.

βλασφημίας ταύτης; Αὐτὰ κατὰ τῶν Εὐαγγελίων ἰσταται, πρὸς τὰς ἁγίας παρατάσσεται συνόδους, τοὺς μακαρίους καὶ ἁγίους παραγράφεται. Πατέρας, τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, τὸν ἐν θεολογίᾳ περιβόητον Γρηγόριον, τὴν Βασίλειον τῆς Ἐκκλησίας στολὴν ἢ, τὸν μέγαν Βασίλειον, τὸ χρυσοῦν τῆς οἰκουμένης στόμα, τὸ τῆς σοφίας πέλαγος, τὸν ὡς ἀληθῶς Χρυσόστομον. Καὶ τί λέγω τὸν δεῖνα, ἢ τὸν δεῖνα; κατὰ πάντων ὁμοῦ τῶν ἁγίων προφητῶν, ἀποστόλων, ἱεραρχῶν, μαρτύρων, καὶ αὐτῶν τῶν δεσποτικῶν φωνῶν, ἢ βλάσφημος αὕτη καὶ θεόμαχος φωνὴ ἐξιπλίζεται.

ιζ'. Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται; πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν, ἢ τῆς πατρῴας ἀντίθετον; Εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κοινοῦνται αἱ ἰδιότητες; αἷς καὶ μόναις ἢ Τριάς, Τριάς εἶναι, καὶ προσκυνεῖσθαι, χαρακτηρίζεται. Εἰ δὲ ἐκείνης ἀντίθετον, πῶς ἡμῖν οὐ Μάνεις, καὶ Μαρκίωνα, τῷ ῥήματι τούτῳ, προκύπτουσι, τὴν θεόμαχον πάλιν, κατὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, γλώσσαν προτεινοντες;

ιη'. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένοις, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεται ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσειεν.

ιθ'. Ἐτι δὲ, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἢ καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ καὶ ἕτερον τι αὐτοῦ ἐκπεπορευθῆναι; ὡς συναγεσθαι, κατὰ τὴν ἐκείνων θεόμαχον γνώμην, μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δ' ἀπίρους τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην προβαλλούσης, κάκεινας πάλιν ἕτεραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἐλληνικὴν πολυπληθίαν ἐκπέσωσι.

κ'. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένοις, κάκεινο ἂν τις ἐπισκοπήσειεν, ὡς εἴπερ ἢ τοῦ Πνεύματος, ἐκ τοῦ Πατρὸς, πρόσδος, εἰς ὑπαρξίν συντελεῖ· τί συνοίσει τῷ Πνεύματι ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις, τῆς πατρικῆς ἀρκούσης εἰς ὑπαρξίν; Οὐ γὰρ τις, εἰς ἕτερον τι, τῶν περὶ τὴν οὐσίαν, συντελεῖν, κατατολήσει λέγειν· πάσης διπλῆς, καὶ συνθέσεως, τῆς μακαρίως καὶ θείας ἐκείνης φύσεως, ὡς ἀνωτάτω κειμένης.

κα'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πᾶν ὅπερ μὴ ἔστι κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ ὁμοουσίου καὶ ὑπερφυῶς Τριάδος, ἐνός ἔστι μόνου τῶν τριῶν· οὐκ ἔστι δὲ ἢ τοῦ Πνεύματος προβολή, κοινὸν τῶν τριῶν· ἐνός ἄρα ἔστιν μόνου τῶν τριῶν. Πότερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα; καὶ πῶς οὐκ ἐξομῶσονται τὴν φίλην αὐτοῖς καὶ κοινὴν μυσταγωγίαν; Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ καταρχὰς ἐθάρρησαν αὐτῶν ὅλην ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν; ὡς οὐ μόνον τὸν Υἱὸν εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος προβολὴν ἐγκαθιστῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται· εἰς ἀκόλουθον δὲ που, καὶ τὴν γέννησιν τῆ προβολῆ συμμετατίθεντας, μηδὲ τὸν Υἱὸν ἐκ

A det aures? quæ quasi stat ex adversa acie Evangelio, exarmatur contra sacras synodos, beatos et sanctos Patres falsificat, nempe magnum illum Athanasium, theologiæ titulo decantatum Gregorium, Basilium illum Ecclesiæ vere regiam stolam, aureum orbis os, vere Chrysostomum, sapientiæ-illud pelagus. Quid autem hunc vel illum compellem? Contra omnes omnino sanctos prophetas, apostolos, sacerdotes, martyres, et ipsius etiam Domini voces, blasphema hæc, et Deo bellum indicens, vox exarmatur.

17. Spiritus nimirum procedit e Filio? Utrumne eadem processione, an ex adversa processionem a Patre? si eadem, quomodo non communicantur proprietates, a quibus tamen solis Trinitas et esse, et adorari characterem sortitur? sin contraria quadam illi, quomodo non hac sua assertione Manetes et Marciones proceduntur, qui Deo bellum indicentem linguam, contra Patrem et Filium rursus exseruere?

18. Accedit ad præmissa, si e Patre quidem Filius generatur, Spiritusque procedit e Patre et Filio, in duplicem existentiam suæ causam relatus, non evadet, quin et compositus existat.

19. Adhuc si e Patre generatur Filius, si Spiritus e Patre procedit et Filio, quænam evenit nova innovatio, quominus ab ipso aliud procedat? Ita constituentur, juxta blasphemam hanc ipsorum sententiam, non tres hypostases solæ, sed quatuor, si non potius infinitæ, ut quarta aliam emittat, illa itidem aliam, usquedum in multiplicatam Paganorum divinitatem deveniatur.

20. Præter superiora, et hoc considerandum quod, si processio Spiritus e Patre in substantia determinetur, quidnam Spiritui, quæso, accedet ab illa de Filio processione, cum processio paterna ad essentiam sufficiat? Nemo enim eo audaciæ deveniet, opinor, ut affirmet conducere ad aliquid aliud, eorum quæ sunt circa substantiam, cum duplicatio quævis compositio ab illa natura divina quam longissime removentur.

21. Præter supradicta, si omne quod non est commune Trinitati illi omnipotestativæ, homousiæ et supernaturali, unius solius est proprium et tribus; processio autem Spiritus non est tribus aliquid commune; omnino erit unius solius e tribus proprium. Utrum igitur affirmabunt Spiritum procedere e Patre, an non? Quod si autem, quomodo non necessario ejerabunt illam suam dilectam adeo, et communem mystagogiam? Quod si dicant e Filio, cur non ab initio eo proveci sunt audaciæ, ut totam suam blasphemiam simul revelarent? ut qui non tantum Filium ad productionem Spiritus admittant, sed Patrem privent penitus quidem pro-

VARIÆ LECTIONES.

ἢ ἰσ. στύλην.

discerpere theologiam, atque ita Trinitatis dignitatem supersubstantialis et monarchicæ per contumeliam imminuere. Sed quorsum e Filio procederet Spiritus? Si quidem profectio a Patre sit perfecta (est autem certe perfecta, quia perfectus Deus, a Deo perfectio), quæ autem illa a Filio profectio, et quam ob rem? Certe res supervacanea, atque ita futilis.

10. Adhuc autem, si e Filio procedit Spiritus, uti et e Patre; cur non et Filii gignitur e Spiritu, ut e Patre? ut sic impiis omnia sint plane impia, hoc est, et sensus, atque sermo, nec quidquam illis relinquatur inausum.

11. Sed et hoc præterea consideretur: siquidem in eo quod a Patre Spiritus procedat, proprietates ipsius agnoscat; ita et Filii proprietates agnoscat, in eo quod Filius generatur. Procedit autem, ut illi delirant, et a Filio Spiritus; quocirca pluribus proprietatibus dividitur Spiritus a Patre, quam Filius: siquidem processus Spiritus ex ipsis, commune quiddam Patri est, et Filio. Spiritus processio e Patre et e Filio est Spiritus proprietates. Quod si pluribus distantibus differt Spiritus quam Filius, proximior erit paternæ substantiæ Filius quam est Spiritus; atque ita demum audax illud facinus in Spiritum sanctum Macedonii prorepturum est, hominum istorum fabulam et scenam clam subiens.

12. Insuper vero, si omnia Patris et Filii communia sunt, certe et quæ Spiritum spectant sunt etiam communia; nempe Deus, rex, creator, omnipotens, supersubstantiale, simplex, infiguratum, incorporale, invisibile, et simpliciter alia omnia. Quod si processio Spiritus sit Patri communis atque Filio, tum e seipso procedet Spiritus, ipse sibi ipsi principium erit, causa simul et causatum; quam fictionem ne Græcorum fabulæ comminiscerentur.

13. Accedit autem quod, si proprium sit Spiritus solius in diversa principia relationem habere, certe solius erit Spiritus principium habere multiplex, et non unum.

14. Addam, si in quibus novam Patris et Filii communionem introduxerunt, ab ipsis Spiritum excludunt; et si Pater Filio per substantiam conjungitur, non autem secundum aliquam proprietatibus; Spiritum quoque circumscribant necesse est, illa quæ per substantiam est cognatione.

15. Vides enim quam inaniter isti, sed tamen ut facilius plures inde aucupentur; nomen sibi Christianum imposuerunt. Egreditur a Filio Spiritus; Hoc unde fando factum accepisti? E quibusnam Evangeliiis hanc vocem habes? Cujusnam synodi blasphemum istud verbum?

16. Dominus ac Deus noster inquit, *Spiritus qui procedit a Patre*. Istius autem novitiani impietatis parentes aiunt: *Spiritus qui a Filio procedit*.

Quis non ad enormem hanc blasphemiam occlu-

Α Χριστιανῶν σπαράττειν θεολογίαν, καὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ μοναρχικῆς Τριάδος ἐξυβρίζειν τὸ ἀξίωμα· Διὰ τί δὲ καὶ ἐκπορευθεῖν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα; Εἰ γὰρ ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τελεία (τελεία δὲ, ὅτι Θεὸς τέλειος, ἐκ Θεοῦ τελείου) τίς ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις, καὶ διὰ τί; Περιττὸν γὰρ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ μάταιον.

ε'. Ἐτι δὲ, εἰ ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡσπερ ἐκ Πατρὸς· τί μὴ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος γενῆται, ὡσπερ ἐκ Πατρὸς; ἵνα εἴη πάντα τοῖς ἀσεβοῦσιν ἀσεβῆ, καὶ αἱ γνώμαι, καὶ τὰ ῥήματα· καὶ μηδὲν αὐτοῖς ἀτόλμητον ὑπολείπεται.

ια'. Σκόπει δὲ κάκεινο· εἰ γὰρ ἐν ᾧ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ἡ ιδιότης ἐπιγενώσκειται αὐτοῦ· ὡσαύτως δὲ, καὶ ἐν ᾧ γενῆται ὁ Υἱός, ἡ τοῦ Υἱοῦ. Ἐκπορεύεται δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λῆρος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Πλείστον ἄρα ιδιότησιν διαστέλλεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἢ περὶ ὁ Υἱός. Κοινὸν μὲν γὰρ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἢ ἐξ αὐτῶν τοῦ Πνεύματος πρόοδος· ἴδια δὲ τοῦ Πνεύματος, ἢ τε ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις, καὶ μὴν καὶ ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Εἰ δὲ πλείστον διαφοραῖς διαστέλλεται τὸ Πνεῦμα, ἢ περὶ ὁ Υἱός, ἐγγυτέρω ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ Υἱός, ἢ περὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ οὕτως ἡ Μακεδονίου πάλιν, κατὰ τοῦ Πνεύματος, παρακύψει τόλμα, τὸ ἐκείνου ὑποδομένη δρᾶμα, καὶ τὴν σκηνήν.

ιβ'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ πάντα τὰ κοινὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος πάντως ὑπάρχει κοινὰ· ὡς τὸ Θεός, τὸ Βασιλεύς, τὸ Δημιουργός, τὸ Παντοκράτωρ, τὸ ὑπερούσιον, τὸ Ἄπλοῦν, τὸ Ἀσχημάτιστον, τὸ Ἀσώματον, τὸ Ἀόρατον, ἀπλῶς τὰ ἄλλα πάντα· κοινὸν δὲ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πνεύματος, ἐξ αὐτῶν, πρόοδος· καὶ ἐξ ἑαυτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ Πνεῦμα· καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἑαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατόν. Ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων μῦθοι ἀνεπλάσαντο.

ιγ'. Ἄλλὰ καὶ εἰ μόνου Πνεύματος ἔστι, τὸ εἰς ἀρχὰς ἀναφέρεισθαι διαφόρους, πῶς οὐκ ἔστι μόνου Πνεύματος, τὸ πολὺαρχον ἔχειν ἀρχήν;

ιδ'. Ἐτι δὲ, εἰ ἐν οἷς Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινωνίαν ἐκαινούργησαν, τὸ Πνεῦμα τοῦτοῖς ἀποτελεῖχίζουσι· Πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν Υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατὰ τι τῶν ιδιωμάτων, εἰς κοινωνίαν συνάπτεται· τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα συγγενείας, τὸ Πνεῦμα περιορίζουσι.

ιε'. Ὅρα, ὡς μάτην οὗτοι, μᾶλλον δ' εἰς πρόχειρον θήραν τῶν πολλῶν, τὸ τῶν Χριστιανῶν ἑαυτοῖς ἐπέθεσαν ὄνομα. Ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· πόθεν ἤκουσας τοῦτο; ἐκ ποίων Εὐαγγελιστῶν τὴν φωνὴν ἔχεις ταύτην; ποίας συνόδου τὸ βλάσφημον τοῦτο ῥήμα;

ις'. Ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν φησιν, Τὸ Πνεῦμα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· οἱ δὲ τῆς καινῆς ταύτης δυσσεβείας πατέρες, Τὸ Πνεῦμα, φησιν, ὃ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται.

Τίς οὐ κλείσει τὰ ὦτα πρὸς τὴν ὑπερβολὴν τῆς

βλασφημίας ταύτης ; Αὐτὴ κατὰ τῶν Εὐαγγελίων ἴσταται, πρὸς τὰς ἁγίας παρατάσσεται συνόδους, τοὺς μακαρίους καὶ ἁγίους παραγράφεται. Πατέρας, τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, τὸν ἐν θεολογίᾳ περιβόητον Γρηγόριον, τὴν Βασίλειον τῆς Ἐκκλησίας στολὴν ἢ, τὸν μέγαν Βασίλειον, τὸ χρυσοῦν τῆς οἰκουμένης στόμα, τὸ τῆς σοφίας πέλαγος, τὸν ὡς ἀληθῶς Χρυσόστομον. Καὶ τί λέγω τὸν δεῖνα, ἢ τὸν δεῖνα ; κατὰ πάντων ἡμῶν τῶν ἁγίων προφητῶν, ἀποστόλων, ἱεραρχῶν, μαρτύρων, καὶ αὐτῶν τῶν δεσποτικῶν φωνῶν, ἢ βλάσφημος αὐτὴ καὶ θεόμαχος φωνὴ ἐξοπλίζεται.

εζ. Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται ; πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν, ἢ τῆς πατρῶας ἀντίθετον ; Εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κοινοῦνται αἱ ιδιότητες ; αἷς καὶ μόναις ἢ Τριάς, Τριάς εἶναι, καὶ προσκυνεῖσθαι, χαρακτηρίζεται. Εἰ δὲ ἐκείνης ἀντίθετον, πῶς ἡμῖν οὐ Μάνεντες, καὶ Μαρκίανες, τῷ ῥήματι τούτῳ, προκύπτουσι, τὴν θεόμαχον πάλιν, κατὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, γλώσσαν προτείνοντες ;

εη. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένους, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεται ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσειεν.

εθ. Ἐτι δὲ, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἢ καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ καὶ ἕτερον τι αὐτοῦ ἐκπεπορεύσθαι ; ὡς συνάγεσθαι, κατὰ τὴν ἐκείνων θεόμαχον γνώμην, μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δ' ἀπείρους τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην προβαλλούσης, κάκεινας πάλιν ἕτεραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυπληθίαν ἐπέσωσι.

κ. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένους, κάκεινο ἂν τις ἐπισκοπήσειεν, ὡς εἶπερ ἢ τοῦ Πνεύματος, ἐκ τοῦ Πατρὸς, πρόσδος, εἰς ὑπαρξιν συντελεῖ· τί συνοίσει τῷ Πνεύματι ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις, τῆς πατρικῆς ἀρκούσης εἰς ὑπαρξιν ; Οὐ γὰρ τις, εἰς ἕτερον τι, τῶν περὶ τὴν οὐσίαν, συντελεῖν, κατατολήσειε λέγειν· πάσης διπλῆς, καὶ συνθέσεως, τῆς μακαρίσας καὶ θείας ἐκείνης φύσεως, ὡς ἀπωτάτω κειμένης.

κα. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πᾶν ὅπερ μὴ ἐστὶ κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ ὁμοουσίου καὶ ὑπερφυοῦς Τριῆδος, ἐνός ἐστὶ μόνου τῶν τριῶν· οὐκ ἐστὶ δὲ ἢ τοῦ Πνεύματος προβολή, κοινὸν τῶν τριῶν· ἐνός ἄρα ἐστὶν μόνου τῶν τριῶν. Πότερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ; καὶ πῶς οὐκ ἐξομῶσονται τὴν φίλην αὐτοῖς καὶ κοινὴν μυσταγωγίαν ; Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ καταρχὰς ἐθάῤῥησαν αὐτῶν ὄντων ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν ; ὡς οὐ μόνον τὸν Υἱὸν εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος προβολὴν ἐγκαθιστάσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται· οἷς ἀκόλουθον δὴ που, καὶ τὴν γέννησιν τῆ προβολῆ συμμετατιθέντας, μηδὲ τὸν Υἱὸν ἐκ

A det aures ? quæ quasi stat ex adversa acie Evangelio, exarmatur contra sacras synodos, beatos et sanctos Patres falsificat, nempe magnum illum Athanasium, theologiæ titulo decantatum Gregorium, Basilium illum Ecclesiæ vere regiam stolam, aureum orbis os, vere Chrysostomum, sapientiæ-illud pelagus. Quid autem hunc vel illum compellem ? Contra omnes omnino sanctos prophetas, apostolos, sacerdotes, martyres, et ipsius etiam Domini voces, blasphema hæc, et Deo bellum indicens, vox exarmatur.

17. Spiritus nimirum procedit e Filio ? Utrumne eadem processione, an ex adversa processioni a Patre ? si eadem, quomodo non communicantur proprietates, a quibus tamen solis Trinitas et esse, et adorari characterem sortitur ? sin contraria quadam illi, quomodo non hac sua assertione Manetes et Marciones procuduntur, qui Deo bellum indicentem linguam, contra Patrem et Filium rursus exseruere ?

18. Accedit ad præmissa, si e Patre quidem Filius generatur, Spiritusque procedit e Patre et Filio, in duplicem existentis suæ causam relatus, non evadet, quin et compositus existat.

19. Adhuc si e Patre generatur Filius, si Spiritus e Patre procedit et Filio, quænam evenit nova innovatio, quominus ab ipso aliud procedat ? Ita constituentur, juxta blasphemam hanc ipsorum sententiam, non tres hypostases solæ, sed quatuor, si non potius infinitæ, ut quarta aliam emittat, illa itidem aliam, usquedum in multiplicatam Panagorum divinitatem deveniatur.

20. Præter superiora, et hoc considerandum quod, si processio Spiritus e Patre in substantia determinetur, quidnam Spiritui, quæso, accedet ab illa de Filio processione, cum processio paterna ad essentiam sufficiat ? Nemo enim eo audaciæ deveniet, opinor, ut affirmet conducere ad aliquid aliud, eorum quæ sunt circa substantiam, cum duplicatio quævis compositio ab illa natura divina quam longissime remouentur.

21. Præter supradicta, si omne quod non est commune Trinitati illi omnipotestativæ, homousiæ et supernaturali, unius solius est proprium et tribus ; processio autem Spiritus non est tribus aliquid commune ; omnino erit unius solius e tribus proprium. Utrum igitur affirmabunt Spiritum procedere e Patre, an non ? Quod si autem, quomodo non necessario egerabunt illam suam dilectam adeo, et communem mystagogiam ? Quod si dicant e Filio, cur non ab initio eo proveci sunt audaciæ, ut totam suam blasphemiam simul revelarent ? ut qui non tantum Filium ad productionem Spiritus admittant, sed Patrem penitus quidem pro-

VARIÆ LECTIONES.

η ἰσ. στήλην.

ductione. Quem demum ordinem consecrantes, A του Πατρὸς, ἀλλὰ τὸν Πατέρα τετρατελογεῖν ἐκ τοῦ
generationem non minus quam processionem alte-
rabunt, nec Filium e Patre, sed Patrem e Filio
genitum, quod est monstrosum, commentabuntur ;
unde se principes et antipilanos non tantum impio-
rum sed et furiosorum exhibebunt.

22. Quam furiosam et impiam ipsorum senten-
tiam esse et ab isto quod dicemus manifestum faci-
emus. Quando quidquid consideratur vel dicetur
in ea sacrosancta connaturali et supersubstantiali
Trinitate, vel commune quiddam est universæ, vel
unius alicujus illiusque solius e tribus personis ;
cumque Spiritus processio non sit quiddam com-
mune, ne quidem ex ipsorum sententia, unius et
solius (propitius autem nobis Deus esto ita lo-
quentibus, et blasphemia resultet in eorum capita) B Τριάδι, ἢ τοῦ Πνεύματος
non est ulla omnino Spiritus processio in perfectis-
sima et vitam largienti Trinitate.

23. Certe, sexcenta quædam alia cum plena men-
sura quis addiderit ad ista, dum refellere atheam
illorum sententiam aggreditur ; quæ me epistolica
lex non patitur in præsentia afferre, et his litteris
inserere : atque ideo etiam ea quæ dixi breviter et
imperfecte sunt illata, particulares refutationes et
ampliores docendi modum, Deo concedente, in
conventum communem sepositas reservamus.

24. Hanc impietatem tenebrarum illi episcopi
(nam se episcopos præferebant) una cum illicitis
et illegitimis aliis apud gentem Bulgaricam disse-
minabant. Harum rerum fama pervenit ad aures
nostras ; vulnerati sumus lethali vulnere per media
viscera nostra, non secus quam si coram et sub
aspectu suo viderit quispiam ventris sui fœtus a ser-
pentibus et belluis huc illuc discerpitos et direptos
circumraptari. Qui enim studium, labores, sudores
in illorum regenerationem et baptismum contulera-
mus, non sine ratione dolorem insufferendum et
calamitatem tulerimus, partus nostros deperditos
cernentes. C ἀκούς · ἐπλήρημεν διὰ μέσων τῶν σπλάγχθων καρ-
ρίαν πληγῆν ὡς εἰ τις τὰ ἔργονα κοιλίας αὐτοῦ,
καθ' ὀφθαλμούς ἴδοι ὑπὸ ἰσπετῶν καὶ θηρίων παρα-
ρασσόμενά τε καὶ διασπώμενα. Καὶ γὰρ οἷς κόποι,
καὶ πόνοι, καὶ ἰδρώτες, εἰς τὴν ἐκείνων ἀναγέννησίν
τε καὶ τελείωσιν κατεβλήθησαν · ἀναλόγως αὐτοῖς,
συμπεσεῖν ἀπόρητον τὴν λύπην καὶ τὴν συμφορὰν,
τῶν γεννημάτων παραπολλυμένων, ἐξεγένετο.

25. Atque eodem modo de hoc tristi casu con-
dolimus, quo gaudio majori perfundebamur, cum
liberatos eosdem primum a vetusto paganismi er-
rore videremus.

26. Verum illos quidem luximus, et lugemus
adhuc, neque concessuri sumus oculis nostris
requiem ut a lapsu hoc illos resuscitemus, neque
palpebris connictionem dabimus, donec, quoad fieri
per nos poterit, illos in Domini tabernaculum iterum
compulerimus. D δῶσομεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ὕπνον, οὐδὲ τοῖς
βλεφάρους νυσταγμὸν, ἕως ἂν αὐτοὺς εἰς τὸ τοῦ
Κυρίου, κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν, εἰσελάσωμεν σκῆνωμα.

27. Novitios autem illos apostasiæ præcursores,
Antichristi ministros, mortibus multis dignis-
simos, communem pestem, qui tenellam illam nu-
per compaginatam gentem ad pietatem, tot tantis
dilacerationibus discerpserunt ; istos, inquam, per-
fidios deceptores, et Deo belligerantes divino syno-
dico calculo notatos condemnavimus : non de
præsentibus illorum abstentionem decernentes, sed
per antehabitas synodos, per scita et leges aposto-
κῆς. Τοὺς δὲ νέους τῆς ἀποστασίας προδρόμους,
τούς θεραπευτάς τοῦ ἀντικειμένου, τοὺς μυρίων
ἐνόχους θανάτων, τοὺς κοινούς λυμεῶνας, τοὺς τὸ
ἀπαλὸν ἐκείνο καὶ νοσοῦστατον εἰς τὴν εὐσέβειαν
ἔθνος, τοσοῦτοις καὶ τηλικούτοις σπαραγμαῖς δια-
σπαρξάντας · τούτους τοὺς ἀπατεῶνας καὶ θεαμά-
χους συνοδικῆ καὶ θεῆα κατακρίναμεν ψήφῳ · οὐ γὰρ
αὐτῶν τὴν ἀπόφασιν καθορίζοντες, ἀλλ' ἐκ τῶν ἡδὲ
συνόδων, καὶ ἀποστολικῶν θεσμῶν, τὴν προωρισμέ-

κβ'. Ὅρα δὲ κἀντεῦθεν κατὰφωρον αὐτῶν τὸ θυ-
στεῖς, καὶ ἀνόητον, δεικνύμενον βούλημα. Ἐπὶ γὰρ
ἅπαν ὁ θεωρεῖται καὶ λέγεται ἐν τῇ πανηγύρι καὶ
ὁμοφυσί καὶ ὑπερουσίῳ Τριάδι, ἢ κοινόν ἐστὶ πάν-
των, ἢ ἐνός καὶ μόνου τῶν τριῶν · ἢ δὲ τοῦ Πνεύμα-
τος προβολή, οὔτε κοινόν ἐστίν, ἀλλ' οὐδ', ὡς εἰπεί
φασιν, ἐνός καὶ μόνου τινός (ἴλεως δὲ ἡμῖν εἶη, καὶ
εἰς τὰς ἐκείνων τρέπεται τὸ βλάσφημον κορυφαῖον)
οὐκ ἄρα ὅλως ἐστὶν ἐν τῇ ζωοποιτικῇ καὶ παντοῦ
B Τριάδι, ἢ τοῦ Πνεύματος προβολή.

κγ'. Καὶ μυρία ἂν τις, τὴν ἀθεσὶν αὐτῶν γνώμην
διελέγχων, τοῖς εἰρημίνοις ἐπιμετροῦσιν, ἃ τῆς
ἰστορίας ὁ νόμος οὐκ ἐᾷ νῦν ἐντάττειν, οὐδὲ περ-
τιθεσθαι · δι' ὃ καὶ ἄπειρ εἰρηται, στοιχειωδῶς τε
καὶ ἐν τύπῳ ἀπηγγέλησαν τῶν κατὰ μέρος ἐλέ-
χων, καὶ τῆς ἐν πλάτει διδασκαλίας, Θεοῦ διδόντος,
εἰς τὴν κοινὴν ταμειομένην συνέλευσιν.

κδ'. Ταύτην τὴν ἀσέβειαν οἱ τοῦ σκότους ἐκείνοι
ἐπίσκοποι (ἐπισκόπους γὰρ ἑαυτοὺς ἐπεφῆμιζον)
μετὰ τῶν ἄλλων ἀθεμίτων, Βουλγάρων ἔθνος ἐν-
έσπειραν · ἤλθεν ἡ τούτων φήμη εἰς τὰς ἡμετέρας
C ἀκούς · ἐπλήρημεν διὰ μέσων τῶν σπλάγχθων καρ-
ρίαν πληγῆν ὡς εἰ τις τὰ ἔργονα κοιλίας αὐτοῦ,
καθ' ὀφθαλμούς ἴδοι ὑπὸ ἰσπετῶν καὶ θηρίων παρα-
ρασσόμενά τε καὶ διασπώμενα. Καὶ γὰρ οἷς κόποι,
καὶ πόνοι, καὶ ἰδρώτες, εἰς τὴν ἐκείνων ἀναγέννησίν
τε καὶ τελείωσιν κατεβλήθησαν · ἀναλόγως αὐτοῖς,
συμπεσεῖν ἀπόρητον τὴν λύπην καὶ τὴν συμφορὰν,
τῶν γεννημάτων παραπολλυμένων, ἐξεγένετο.

κε'. Οὕτω γὰρ ἐθρηνήσαμεν ἐπὶ τῷ συνεχεῖ θέντι
παθήματι, ὅσον χαρᾶς ἐπληρώθημεν, τῆς παλαιᾶς
πλάνης ἀπαλλαγέντας αὐτοῖς θεασάμενοι.

κς'. Ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἐθρηνήσαμεν τε καὶ
θρηνοῦμεν, καὶ ἀνορθωθῆναι τοῦ πτώματος οὐ
D δῶσομεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ὕπνον, οὐδὲ τοῖς
βλεφάρους νυσταγμὸν, ἕως ἂν αὐτοὺς εἰς τὸ τοῦ
Κυρίου, κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν, εἰσελάσωμεν σκῆνωμα.

κς'. Τοὺς δὲ νέους τῆς ἀποστασίας προδρόμους,
τούς θεραπευτάς τοῦ ἀντικειμένου, τοὺς μυρίων
ἐνόχους θανάτων, τοὺς κοινούς λυμεῶνας, τοὺς τὸ
ἀπαλὸν ἐκείνο καὶ νοσοῦστατον εἰς τὴν εὐσέβειαν
ἔθνος, τοσοῦτοις καὶ τηλικούτοις σπαραγμαῖς δια-
σπαρξάντας · τούτους τοὺς ἀπατεῶνας καὶ θεαμά-
χους συνοδικῆ καὶ θεῆα κατακρίναμεν ψήφῳ · οὐ γὰρ
αὐτῶν τὴν ἀπόφασιν καθορίζοντες, ἀλλ' ἐκ τῶν ἡδὲ
συνόδων, καὶ ἀποστολικῶν θεσμῶν, τὴν προωρισμέ-

νην αὐτοῖς καταδικῆν ὑπεκφαίνοντες, καὶ πᾶσι A ποιοῦντες ἐπίδηλον.

κα'. Πέφυκε γὰρ τὸ ἀνθρώπινον, οὐχ οὕτω ταῖς παρελθούσαις τιμωρίαις ἀσφαλίζεσθαι, ὡς ταῖς ἔρωμέναις σωφρονίζεσθαι· καὶ τῶν φθασάντων ὑπάρχει βεβαιώσις, ἢ τῶν ἐνεστηκότων συμφώνησις· Οὕτω δὲ ὁ τούτους ἐπιμένοντας αὐτῶν τῆ πολυτρόπῳ πλάτῃ, πάσης ἀγέλης Χριστιανῶν ἐκκηρύττουσ' ἐποιήσαίμεθα· καὶ γὰρ καὶ ὁ τῶν ἁγίων ἀποστόλων τέταρτος καὶ ἐξηκοστὸς κανὼν, τοὺς ἐν τοῖς Σάββασι νηστειακῶν ἐπιτηδεύοντας, ὡδὲ πως ἀπορραπίζων φησίν.

κβ'. Εἰ τις κληρικὸς εὐρεθῆ τὴν Κυριακὴν ἡμέραν νηστεύων, ἢ τὸ Σάββατον, πλὴν τοῦ ἐνὸς μόνου, καθαιρέσθω· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθω. Naὶ δὲ καὶ ὁ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμένης ἑκτῆς συνόδου πέμπτος καὶ πεντηκοστὸς κανὼν οὕτω πως ἀποφαινόμενος·

λ'. Ἐπειδὴ μεμαθήκαμεν τοὺς ἐν τῇ Ῥωμαίων πόλει, ἐν ταῖς ἁγίαις τῆς τεσσαρακοστῆς νηστείαις, τοῖς ταύτης Σάββασι νηστεύειν, παρὰ τὴν παραδοθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν, εἶθεξί τῆ ἁγία συνόδῳ, ὥστε κρατεῖν καὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν, ἀπαρασαλεύτως, τὸν κανόνα τὸν λέγοντα, « Εἰ τις κληρικὸς εὐρεθῆ τῇ ἁγία Κυριακῇ νηστεύων, ἢ τὸ Σάββατον, πλὴν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου, καθαιρέσθω· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθω. »

λα'. Ἀλλὰ γε δὲ καὶ ὁ τῆς ἐν Γάγγρα συνόδου, περὶ τῶν τὸν γάμον βδέλυσομένων, κανὼν τέταρτος ταῦτά φησιν· Εἰ τις διακρίνοιτο παρὰ πρεσβυτέρου γαμηκός, ὡς μὴ χρῆναι, λειτουργήσαντος αὐτοῦ, προσφοράς μεταλαμβάνειν, ἀνάθεμα ἴστω. Ὡσαύτως δὲ ψῆφον ὁμόφωνον φέρεται κατ' αὐτῶν, καὶ ἡ ἑκτη συνόδος, τοῦτον ἀναγράφουσα τὸν τρόπον· Ἐπειδὴ ἐν τῇ Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ, ἐν τάξει κανόνος παραδεδοσθαι διέγνωμεν, τοὺς μέλλοντας διακόνου, ἢ πρεσβυτέρου ἀξιουθῆαι χειροτονίας, καθομολογεῖν, ὡς οὐκέτι ταῖς αὐτῶν συνάπτονται γαμηταῖς· ἡμεῖς τῷ ἀρχιεπίῳ ἐξακολουθοῦντες κανόνι, τῆς ἀποστολικῆς ἀκριθείας καὶ τάξεως, τὰ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν κατὰ νόμους συνοικίσεια, καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἐρῶσθαι βουλόμεθα· μεθ' αὐτῶν τὴν πρὸς γαμητῶν συνάφειαν διαλύοντες, ἢ ἄποστεροῦντες αὐτούς τῆς πρὸς ἀλλήλους, κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα, ὁμιλίας. Ὡστε εἰ τις ἄξιος εὐρεθῆ πρὸς χειροτονίαν διακόνου ἢ ὑποδιακόνου, οὕτως μεθ' αὐτῶν κωλυέσθω ἐπὶ τὸν τοιοῦτον βαθμὸν ἐμπεδίζεσθαι, γαμητῆ συνοικίᾳ νομίμῳ· μήτε μὴν ἐν τῷ τῆς χειροτονίας καιρῷ ἀπαιτείσθω ὁμολογεῖν, ὡς ἀποστήσεια τῆς νομίμου, πρὸς τὴν οἰκίαν γαμητῆ, ὁμιλίας. Ἴνα μὴ ἴτεθῆν, τὸν ἐκ Θεοῦ νομοθετηθέντα καὶ εὐλογηθέντα τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ γάμον, καθυβρίξειν ἐδιδασθῆμεν, τῆς τοῦ Εὐαγγελίου φωνῆς ἐκβοώσης, « Οὐς ὁ Θεὸς ἔξευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω· » καὶ τοῦ Ἀποστόλου διδάσκοντος,

licas, prædeterminatam in illos condemnationem in vulgus, ut omnibus ita innotescat, proferentes.

28. Ita enim natura comparantur homines, ut non tantum præteritis suppliciis sarti lecti remaneant, quantum præsentibus et in oculos incurrentibus in ordine contineantur; dum cum præteritis præsentia conspirant, illa per isthæc roboris accipiunt firmitatem. Ad hunc modum per id quod hosce homines multiplici suo errori immanentes, ab universo grege Christianorum publico præconio exclusos denuntiavimus: sexagesimus enim quartus canon apostolicus, eos qui intendunt jejunio Sabbati, ad hunc modum percutiens, inquit:

29. Si quis clericus inveniatur diem Dominicam jejunare, vel etiam Sabbatum, excepto uno Sabbato solo, deponatur; sin laicus fuerit, separetur a communione. Sed et sanctæ universalis sextæ synodi canon quintus et quinquagesimus ad hunc modum seiscit:

30. Eo quod pervenit ad notitiam nostram, eos qui Romam incolunt in sanctis Quadragesimæ jejuniis earumdem Sabbatis jejunare, contra consuetudinem et traditionem ecclesiasticam, visum est sacræ synodo, ut etiam et per Romanam Ecclesiam inconcussus obtineat ille canon qui ait: « Si quis clericus inveniatur in sancto Dominico die jejunare, vel in Sabbato, excepto uno, et solo, deponatur, sin autem laicus, separetur a communione. »

31. Sed et quartus concilii Gangrensis canon, contra nuptias abominantes ait: Si quis presbyter, qui uxorem duxit, discernat quasi non oporteat, eo sacra celebrante oblationi communicare, sit anathema. Adversus quos sententiam similem præfert et sexta synodus, ad hunc modum scribens: Quandoquidem in Romana Ecclesia canonis vicem obtinere novimus, ut qui ad diaconatum vel presbyteratum promovendi sunt, professionem faciant, se non amplius consuetudinem uxorum suarum habituros, nos antiquum canonem apostolicæ perfectionis ordinis que observantes, eorum qui sunt in sacris ordinibus constituti, conjugia deinceps, ab hoc temporis momento, firma et stabilia esse volumus, nequaquam eorum cum uxoribus suis copulam dissuantes, vel eos mutua consuetudine opportunis temporibus privantes. Quamobrem si quis dignus inventus fuerit, qui hypodiaconus, diaconus, presbyter ordinetur, hic ad talem gradum assumi nequaquam prohibeatur, si cum sua legitima uxore cohabitet. Sed nec ordinationis tempore, ab illo exigatur professio, se a legitima cum uxore sua consuetudine penitus abstenturum: Ne per illud nuptias, a Deo institutas, et sua præsentia honestatas contumelia afficere videamur Evangelica voce dicente: « Quæ Deus conjunxit, homo ne separet; » et Apostolo docente: « Honorabiles esse nuptias, et torum immaculatum; » et, « Alligatus es uxori? noli quærere dissolutionem. » Si quis igitur contra canones apostolicos incitaverit aliquem eorum qui sunt in sacris presbyterorum nimirum, vel dia-

conorum, vel hypodiaconorum, conjunctione cum A
legitima sua uxore privari, deponatur : simi-
liter, et si quis presbyter, vel diaconus suam uxorem
sub pietatis aut religionis prætectu eiecerit, segregetur ; et si perseverat, deponatur.

ἀποστρεῖν τῆς πρὸς τὴν νόμιμον γυναῖκα συναφείας τε καὶ κοινωνίας, καθαιρείσθω ὡσαύτως, καὶ εἴ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν αὐτοῦ γυναῖκα, ἐπιμένων δὲ, καθαιρείσθω.

32. Verum enimvero primæ hebdomadis per eos inducta dissolutio, uti et baptizatorum atque oleo inunctorum reunctio, non opus habent ut per canones recitatos damnationi subjiciantur : nam vel solummodo mentionem eorum fecisse, impietatis cujuscunque eminentiam supergreditur.

33. Sed et illa in Spiritum sanctum, vel totam B
potius sacrosanctam Trinitatem, blasphemia, nullo a secundam habens, si cætera omnia abessent, sufficeret ad mille anathematismis eos feriendos.

34. Istarum ita gestarum rerum notitiam, pro vetusta Ecclesiastica consuetudine, ad vestras in Domino fraternitates deferre, statuebamus æquum; quos paratos fore rogamus, et cupimus, ad opem communem vestram conferendam in istarum impiarum et a Deo abhorrentium propositionum condemnatione ; ut nequaquam stationem paternam defertis, quam vobis vestri antecessores, per suas res gestas, tuendam et ornandam tradidero. Quocirca studiose curetis, et cum diligentia, ut vestras vices obituros locum tenentes huc destinatis, qui vestras personas repræsentent, pietate consummatos, in C
sacris ordinibus constitutos, dicendi facultate et vitæ honestate ornatos, ut hanc late serpentem gangrænam de media ecclesia amoveamus, eosque qui in tantum insanierunt, ut impietatis suæ superseminationem subintroducerent in gentem hanc novellam, nuper coalitam et constitutam, radicibus extirpatos igni mandemus adurendos, idque communi consensu omnium ; quod divinitus oracula nobis data, quod exsecrandos attinet, ut suscipiant, sanciverunt.

32. Ita enim futurum optime speramus, et depulsa impietate, et cultu pietatis constituto, Bulgarorum multitudo noviter in Christo catechizata, et lumine baptismatis illustrata, ad fidem ipsis annuntiatam sit reversura. Certe non modo gens universa D
antiquam suam impietatem pro fide in Christo commutavit ; sed insuper, quod multorum vocibus decantatur, cum post se omnes, quod crudelitatem attinet et sanguinis fundendi cupiditatem, in secundis reliquerint, et illud quod vocatur Rhos, apud eos ita obtinuerit, ut Romani imperii subditos sibi quaquaversum proximos, in servitutem redigerent, atque animis ultra modum elatis manus injicerent violentas : illi ipsi in præsentem sinceram, et impermistam religionem Christi pure profitemes, propa-

« Τίμιον τὸν γάμον ἐν πάσι, καὶ τὴν κοίτην ἀμίαντον, καὶ Δέδεσαι γυναίκει ; μὴ ζήτει λύσει. »
Εἴ τις οὖν τολμήσει, παρὰ τοὺς ἀποστολικούς κανόνας κινούμενος, τινὰ τῶν ἱερωμένων, πρεσβύτερον, φαμέν, ἢ διάκονον, ἢ ὑποδιάκονον, καὶ εἴ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν αὐτοῦ γυναῖκα, προφάσει εὐλαθείας, ἐκβάλλει, ἀφαι-

λβ'. Ἡ δὲ καταλύσις τῆς πρώτης ἐβδόμαδος, καὶ ὁ ἀναμυρισμὸς τῶν ἤδη βεβαπτισμένων, καὶ μυμυρισμένων, οὐδὲ κανόνων, οἶμαι, δεήσεται εἰς κατάγνωσιν, αὐτόθεν καὶ μόνης τῆς διηγήσεως πάσῳ ὑπερβολῆν ἐκνεκρώσεως δυσσεβήματος.

λγ'. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ τοῦ Πνεύματος, μᾶλλον δὲ καθ' ὅλης τῆς ἁγίας Τριάδος, ὑπερβολῆν οὐ λείπουσα βλασφημία, κἂν μηδὲν ἕτερον εἴη τῶν προειρημένων τετολμημένον, ἐξαρκαῖ, καὶ μόνον, μυρίοις αὐτοὺς ὑπαγαγεῖν ἀναθήμασιν.

λδ'. Τοῦτων τὴν γνώσιν καὶ εἶδησιν, κατὰ τὸ παλαιὸν τῆς Ἐκκλησίας ἔθος, ἀνευγαλῆν τῆ ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐν Κυρίῳ ἀδελφότητι, ἐδικαιώσαμεν : καὶ προθύμως καὶ συναγωνιστὰς γενέσθαι, ἐπὶ τῇ καθαιρέσει τῶν δυσσεβῶν τούτων καὶ ἀθίων κεφαλαίων, παρατινόμεν τε καὶ δεόμεθα : καὶ μὴ λιπεῖν τὴν πατρῴαν τάξιν, ἣν ὑμᾶς οἱ πρόγονοι, δι' ὧν ἐπραξάν, κατέχουσιν παραδεδώκασιν : ἀλλὰ σπουδῆ πολλῇ καὶ προθυμίᾳ, ἀνθ' ὑμῶν, τοποτηρητὰς τινὰς εἰσεσθαι ἀποσταλάει, ἀνδρας τὸ ὑμέτερον ἐπέχοντας πρόσωπον, εὐσεβεῖα δὲ καὶ ἱερωσύνη, καὶ λόγῳ καὶ βίῳ, κτερομημένους : ὡς ἂν τὴν ἀρτιφανῆ τῆς ἀσεθείας ταύτης ἐφρηπίσασαν γαγγραιῖναν, ἐκ μέσου τῆς ἐκκλησίας ποιησώμεθα : καὶ τοὺς ἐκμανέντας τσαούτην ἐπισποράν πονηρίας εἰς τὸ νεοπαγῆς καὶ νεοσύστατον ἔθνος εἰσνευγαλῆν, αὐταῖς ἀνασπάσαι ῥίζαις, καὶ τῶν πυρὶ παραδοῦναι, διὰ τῆς κοινῆς ἀποφάσεως : ὁ τοὺς κατηραμένους ὑποδέχεσθαι, τὰ κυριακὰ θεοσπίζουσιν λόγια.

λε'. Οὕτω γὰρ, τῆς μὲν ἀσεθείας ἐλαυνομένης, καὶ τῆς εὐσεθείας κραταιουμένης, ἐλπίδας ἔχομεν ἀγαθὰς, εἰς τὴν παραδοθεῖσαν αὐτοῖς ἐπαναστρέψαι πίστιν, καὶ τὸ νεοκατήχητον εἰς Χριστὸν καὶ νεοφώτιστον τῶν Βουλγάρων πληρωμα : καὶ γὰρ οὐ μόνον τὸ ἔθνος τοῦτο, τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, τῆς προτέρας ἀσεθείας ἠλλάξατο : ἀλλὰ γε δὴ, καὶ τὸ παρὰ πολλοῖς πολλάκις θρυλούμενον, καὶ εἰς ὠμότητα καὶ μαιφονίαν πάντας δευτέρους ταπτόμενον, τοῦτο δὴ τὸ καλούμενον τορῶς x, οἱ δὲ καὶ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, τοὺς περίεξ αὐτῶν δουλωσάμενοι, καὶ κείθεν ὑπέρογκα φρονηματισθέντες, χεῖρας ἀντήρασαν : ἀλλ' ὁμως νῦν καὶ οὗτοι, τὴν τῶν Χριστιανῶν καθαράν καὶ ἀκίβδηλον θρησκείαν, τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἀθίου δόξης, ἐν ἣ κατεῖχοντο πρότερον, ἀντη-

VARIÆ LECTIONES.

v leg. ὑμετέρας. x ἴσ. τὸ Ῥῶς.

λάξαντο, ἐν ὑπακούων ἑαυτοῦς καὶ προξένων τάξει, ἀντὶ τῆς προμικροῦ καθ' ἡμῶν ληλασίας, καὶ τοῦ μεγάλου τολμήματος, ἀγαπητῶς ἐγκαταστήσαντες. Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον αὐτοῦς ὁ τῆς πίστεως πόθος καὶ ζῆλος ἀνέφλεξεν, (Παῦλος πάλιν βοᾷ, Εὐλογητός ὁ Θεός εἰς τοὺς αἰῶνας) ὥστε καὶ ἐπίσκοπον καὶ ποιμένα δεῖξασθαι, καὶ τὰ τῶν Χριστιανῶν θρησκευάματα, διὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀσπάζεσθαι.

λς'. Τοῦτων οὖν οὕτω, τῇ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ χάριτι, τοῦ πάντας ἀνθρώπους θέλοντος σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, τῶν παλαιῶν αὐτοῖς δοξασμάτων μετατιθεμένων, καὶ τὴν εὐαγγελίαν τῶν Χριστιανῶν πίστιν ἐκείνων, ἀλλασσομένων· εἰ διακασταῖα καὶ ἡ ὑμέτερα ἀδελφότης συμπερομηθῆναι, καὶ συγκατεργάσασθαι, εἰς τὴν ἐκκοπήν καὶ καῦσιν τῶν παραφυάδων, ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν πεποιθότες ἰσμεν, ὅτι τὸ ποιμνιον αὐτοῦ, ἐπὶ πλεον εἶ· μᾶλλον αὐξηθήσεται, καὶ πληρωθήσεται τὸ εἰρημένον, ὅτι Εἰδήσουσιν με πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, αὐτῶν καὶ, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος τῶν ἀποστολικῶν διδασμάτων, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.

λς'. Δεῖ οὖν τοὺς παρ' ὑμῶν ἀνθ' ὑμῶν στελλομένους, καὶ τὸ ὑμέτερον ὑποδυομένους ἱερὸν καὶ εἶσιον πρόσωπον, τὴν ὑμέτεραν αὐθεντίαν, ἣν ὑμεῖς ἐν Ἡνεύματι ἁγίῳ ἐκληρώσασθε, ἐγχειρισθῆναι ὡς ἐν περὶ τε τούτων τῶν κεφαλαίων, καὶ περὶ ἑτέρων τούτοις παραπλησίον, ἐξ αὐθεντίας ὧσιν ἀποστολικῶν θρόνου, καὶ λέγειν ἱκανοὶ, καὶ πράττειν ἀκάλυτοι. Καὶ γὰρ δὴ, καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἰταλίας μερῶν, συνοδικῶς τις ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἀναπεφοίτηκεν ὑβερῶν ἀρρήτων ἐγκλημάτων γέμουσα· ἄτινα κατὰ τοῦ οἰκείου αὐτῶν ἐπισκόπου, οἱ τὴν Ἰταλίαν οἰκούντες, μετὰ πολλῆς κατακρίσεως, καὶ ὄρκων μυρίων, διεπίψαντο· μὴ παριδεῖν αὐτοὺς οὕτως οἰκτρῶς ὀλλυμένους, καὶ ὑπὸ τληκαύτης Βαρείας πιεζομένους τυραννίδος, καὶ τοὺς ἱερατικούς νόμους ὑβριζομένους, καὶ πάντας θεσμούς Ἐκκλησίας ἀνατροπομένους. Ἄ καὶ πάλαι μὲν διὰ μοναχῶν καὶ πρεσβυτέρων ἐκείθεν ἀναδραμόντων, εἰς πάντων ἁκούας διεφέροντο. Βασίλειος δ' ἄρα ἦν, καὶ Ζωσιμᾶς, Μητροφάνης τε, καὶ σὺν αὐτοῖς ἑτεροὶ, οἱ τὴν τοιαύτην τυραννίδα ἀπωδύροντο, καὶ πρὸς ἐκδίκησιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξεκαλοῦντο θαυμάσιους. Νῦν δὲ (ὡς ἐφθην εἰπὼν) καὶ γράμματα διάφορα, καὶ ἐκ διαφόρων ἐκείθεν ἀναπεφοίτηκεν, τραγωδίας ἀπάτης καὶ μυρίων θρήνων γέμουσα· ὧν τὰ ἴσα, κατὰ τὴν ἐκείνων ἀξιώσιν τε καὶ ἐξαιτήσιν (καὶ γὰρ εἰς πάντας τοὺς ἀρχιερατικούς καὶ ἀποστολικούς θρόνους διαδοθῆναι ταῦτα μετὰ φοικτῶν ὄρκων καὶ παρακλήσεων ἰδυσώπησαν), ὡς αὐτὰ ἐκείνη παραστήσει ἀναγνωσκόμενα. Τῷ δὲ ἡμῶν τῷ γραμματικῷ ἐνετάξαμεν, ἵνα καὶ περὶ τούτων, τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμένης

⁹ Act. viii, 10. ¹⁰ Psal. xviii, 5; Rom. x, 18,

A ganica impietate illa, qua prius possessi detinebantur, in numero semet et ordine reposuerant subditorum, adeo ut, cum non ita pridem prædarentur nostra cum audacia summa, nunc satis habeant si acquiescant. Et eo quidem usque fidei amor et zelus intendit (de qua re cum Paulo dixerim, *Benedictus sit in sæcula Deus*) ut pastorem et episcopum sibi propositum admittant, et Christianos ritus religionis sedulo suscipiant, et amplexentur libentissime.

B 36. Ad hunc ergo modum, cum per gratiam misericordis Dei qui vellet omnes homines salvari, et ad veritatis venire cognitionem, a vetustis opinionibus suis hi recesserint, et easdem pro sincera Christianorum fide mutaverint, profecto si consurgere dignetur vestra fraternitas, et una cum affectu cooperari nobiscum ut excindantur, et in incendium mittantur, qui succrevere stolones, valde confidimus per Dominum nostrum Jesum Christum, Deum verum, futurum ut ipsius adhuc magis exaugeatur ovile, et illud impleatur quod dictum est: *Cognoscent me omnes, a minimo ad maximum*⁹, et, *In universam terram exivit sonus, doctrinæ apostolicæ, et ad terminos terræ verba eorum*¹⁰.

C 37. Oportet igitur illos qui a vobis pro vobis mittendi sunt, quique sacram sanctamque vestram personam sustinebunt, cum vestra liberrima potestate legari, ea scilicet quam per Spiritum sanctum sortiti estis, et ut sententiam dicere possint, et suffragium ferre valeant de capitibus propositis, et si quæ alia similia agitabuntur, ea cum libertate, quæ thronum decet apostolicum. Cum præcipue ab Italiæ partibus synodalis ad nos epistola perscripta venerit, accusationibus infandis repleta; quas contra proprium ipsorum episcopum, Itali ad nos cum multiplici condemnatione, et juramentis non parvis transmiserant, rogantes, ne velimus pati adeo miserum in modum ipsos perire, qui tam urgente et intolerabili tyrannide opprimantur, per quam sacerdotii leges contumeliose refiguntur, et quæcunque consuetudines ecclesiasticæ subvertuntur: et certe non nunc primum, sed et olim per monachos et presbyteros inde profugos, hæc ad omnium aures dimanarunt. Basilius erat, Zosimas, et Metrophanes, necnon alii, qui tyrannidem istamce deplorabant, et qui cum lacrymis ad Ecclesiam vindicandam nos excitabant. In præsentem autem, quod dicebamus, diversæ de diversis locis litteræ abunde ad nos venerunt, tragicis sexcentis lessis repletæ et lamentis. Istarum porro litterarum exemplaria, seorsum quod volebant et rogabant ipsi qui summopere contenderant et nos adjurarant vehementer, ut ad omnes ubique apostolicas sedes transmittentur, vobis legenda offerimus, et quidem litteris nos hisinclusimus, quod sancta et œcumenica quæ-

VARIE LECTIONES.

γ γρ. ἀναπεφύτεκεν.

conventura est in Domino synodus, prout cum canonibus congruere videbuntur, suo communi suffragio confirmet, ut sic pacejugi et profunda Christi Ecclesia quaquaversum perfruatur.

38. Neque sane vestram solummodo beatitudinem huc convocamus, sed reliquarum quæ sunt archiepiscopalium et apostolicarum sedium antistites, vel jam advenerunt, vel propediem adventuri exspectantur.

39. Ne committat igitur fraternitas vestra in Domino quæ est, per aliquam dilationem, aut procrastinationem temporis, ut diutius quam par est fratres vos hic exspectent: noverit quod, si per vestrum aliqualem defectum res suo ordine rite non peragantur, non in alium, sed in ipsum delinquentem recidet contracta culpa.

40. Sed et illud insuper libris nostris duximus inferendum, ut nimirum sanctam et universalem septimam synodum in eundem numerum velitis et ordinem referre cum sex sanctis et œcumenicis conciliis, per universas vestræ ditionis Ecclesias; cum ad nos rumor increbuerit quod quædam apostolico vestro throno subditæ Ecclesiæ usque ad sextam computare solent universales synodos, septimam nequaquam agnoscentes: quæ in illa sanciebantur, cum veneratione suscepta fovere dicuntur; ipsam tamen nondum eo processisse susceptionis, ut publice per Ecclesias, sicut priores, deprædicatione suscipiatur, etiam tum cum ubique pari cum cæteris dignitate suscipiatur.

41. Certe quidem illa synodus summam profligavit impietatem; habuit consessores et suffragatores qui de quatuor archiepiscopalibus thronis aderant. Patet enim a vestra apostolica sede advenisse Alexandrinum Thomam monachum, et cum eo presbyteros; ab Hierosolymis et Antiochia, Joannes, et qui cum illo venerunt; ab antiqua Roma, aderat Petrus archipresbyter religiosissimus, et alius item Petrus presbyter, monachus et præpositus religiosæ domus sancti Sabbæ, quæ Romæ erat.

42. Isti omnes convenere una cum divino nostro Patre, sacratissimo et beatissimo viro, Tarasio, ad erant, Constantinopolis archiepiscopo: magnum hoc et universale septimum concilium congregabatur, ut Iconomachorum, vel potius Christomachorum, impietatem convelleret, et de illa triumpharet. Et hujus forte synodi practica, propter barbaram illam et peregrinam gentem Arabum, quæ passim loca omnia infestabat, ad vos deferri non potuere. Atque hoc in causa fuisse videtur, cur a multis apud vos hujus synodi constitutiones, licet cum honore suscipiantur et admittantur, tamen in publicam cognitionem non venerunt.

43. Par est igitur, quod dicebamus, ut magna sancta œcumenica hæc synodus una cum sex prio-

A κῆς ἐν Κυρίῳ συνόδου ἀθροισμένης, τὰ τῷ Θεῷ, καὶ τοῖς συνοδικοῖς κατόσι δεκόντα. ψήφῳ βεβαιωθείη κοινῇ, καὶ εἰρήνη βαθεῖα τὰς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καταλήψοιτο.

λη'. Καὶ γὰρ καὶ οὐ μόνον τὴν ὑμετέραν μακαριότητα ἐπὶ τοῦτο προκαλούμεθα· ἀλλὰ γε δὴ, καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερατικῶν καὶ ἀποστολικῶν θρόνων, εἰ μὲν ἤδη καὶ πάρεσι, οἱ δὲ οὐ μετὰ πολὺν χρόνον παρῆναι εἰσι προσδόκιμοι.

λθ'. Μὴ οὖν ἡ ὑμετέρα ἐν Κυρίῳ ἀδελφότης, ἀναβολῇ τινι καὶ παρατάσει χρόνου, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῆς διατρίβειν ὑπὲρ τὸ δέον, ποιήσει· γνώσκουσα ὡς εἰ τι παρὰ τὴν αὐτῆς ὑστέρησι, οὐ κατὰ τὸ δέον, ἐλλείπει τι διαπραχθεῖν, οὐχ ἕτερός τις, ἀλλ' εἰς αὐτὴν αὐτὴ τὸ κατὰ κρίμα ἐπισπάσαιτο.

B μ'. Καὶ τοῦτο δὲ προστεθῆναι χρεῖων τοῖς γράμμασιν ἠγησάμεθα, ἵνα τὴν ἁγίαν καὶ οἰκουμενικὴν ἐβδόμην σύνοδον, ταῖς ἁγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς εἰς συνόδοις συντάττειν καὶ συναριθμεῖν, παντὶ τῷ ὑφ' ὑμῶν τῆς Ἐκκλησίας παραδοθείη πληρώματι· φήμη γὰρ ἦκεν εἰς ἡμᾶς, ὡς τινες τῶν ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν ὑμῶν θρόνων Ἐκκλησίαι, μέχρι τῆς ἑκτῆς, τὰς οἰκουμενικὰς ἀριθμῆσαι συνόδους, τὴν ἐβδόμην οὐκ ἴσασιν· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐν αὐτῇ κυριωθέντα, εἴπερ τι ἄλλο, διὰ σπουδῆς καὶ σεβασμιότητος ἀγρῶσι, αὐτὴν δ' ἀνακηρύττειν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὡσπερ καὶ τὰς ἄλλας, οὕτω τυχεῖν ἐπεγνωσῶσι, καὶ τοι τὸ ἴσον ἐκείναις ἀπανταχοῦ διασωζούσης ἀξίωμα.

C μα'. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὴ μεγίστην καθεῖλε δυσσίδειαν, συμπαρέδρους αὐτῇ καὶ συμψηφους τοὺς ἐκ τῶν τεσσάρων ἦκοντας ἀρχιερατικῶν θρόνων ἔχουσα· παρῆν γὰρ, ὡς δῆλον, ἀπὸ μὲν τοῦ ὑμετέρου ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας, Θεωμᾶς μοναχὸς πρεσβύτερος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἀπὸ δὲ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας Ἰωάννης, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ γε τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Πέτρος ὁ εὐλαβίστατος, πρωτοπρεσβύτερος, καὶ ἕτερος Πέτρος πρεσβύτερος, μοναχὸς καὶ ἠγούμενος τῆς κατὰ Ῥώμην εὐαγούς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα.

D μβ'. Καὶ τούτων ἀπάντων συνεληλυθότων, ἅμα τῷ ἡμετέρῳ πατροθεῖῳ, καὶ ἁγιωτάτῳ καὶ τρισμακαρίστῳ ἀνδρὶ Ταρασίῳ, ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ ἐβδόμη σύνοδος συνεκροτήθη. τὴν τῶν εἰκονομάχων, ἢ χριστομάχων, θριαμβεύσασα καὶ καθελοῦσα δυσσίδειαν· ἧς ἴσως, τοῦ βρβαρικοῦ καὶ ἀλλοφύλου τῶν Ἀρράβων κατασχόντος τὰς χώρας ἔθνους, οὐκ ἐγένετο ῥᾶστον τὸ πρακτικὰ πρὸς ὑμᾶς διακομισθῆναι. Δι' ἦν αἰτίαν, παρὰ πολλοῖς τῶν αὐτοῦ, ταύτης αἰ τάξεις, εἰ καὶ τιμῶνται καὶ περιέπονται· ἀλλ' οὖν, ὅτι ταύτης εἰσὶν, ὡς φασιν, οὐκ εἰσὶν ἐν γνώσει.

μγ'. Χρὴ δ' οὖν καὶ ταύτην (καθὰ περ ἔφθημεν) μεγάλην τε καὶ ἁγίαν καὶ οἰκουμενικὴν, καὶ ταῖς πρὸ

VARIÆ LECTIONES.

z leg. κυριωθέντα. a ἴσ διατάξεις.

αὐτῆς ἐξ συνόδοις συνανακηρύττειν. Τὸ γὰρ μὴ οὕτω διαπραττεσθαι καὶ ποιεῖν, πρῶτον μὲν ἀδικεῖν ἐστὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, τηλικαύτην ὑπερ-
 ορῶντας σύνοδον, καὶ τοσοῦτω μίρει τὸν σύνδεσμον αὐτῆς καὶ τὴν συνάφειαν διασπῶντας καὶ διαλύον-
 τας. Δεύτερον δὲ, καὶ τῶν εἰκονομαχούντων, ὧν οὐ-
 δὲν ἕλαττον τῶν ἄλλων αἰρετικῶν, εὐ οἶδ' ὅτι μυσ-
 αττεσθαι^b τὸ δυσσέδημα, πλατύνειν ἐστὶ τὰ στό-
 ματα· οὐχὶ οἰκουμένη συνόδῳ τὴν αὐτῶν καθαιρε-
 θῆναι δυσσείδειαν, ἀλλ' ἐνὸς θρόνου κρίσει, τὴν δίκην
 ὑπέχειν, πρόφασιν ἔχόντων εἰς τὸ τερατεύεσθαι.

μδ'. Δι' ἅπερ ἅπαντα, ἐν τε τοῖς συνοδικαῖς γράμ-
 μασι, καὶ ἐν ἄλλαις ἀπάσαις ἐκκλησιαστικαῖς
 ἱστορίαις καὶ συζητήσεσιν, ἀριθμεῖν ταύτην καὶ
 συγκρατεῖν ταῖς ἀγίαις καὶ οἰκουμένης ἐξ
 συνόδοις, ἐβδόμην μετακείμεν^c τάττοντας, ἀξιοῦμεν
 τε, καὶ ὡς ἀδελφοῖς ἀδελφοί, παραινόμεν τὰ πρό-
 ποντα εἰσηγούμενοι.

με'. Χριστὸς δὲ, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ὁ πρῶτος
 καὶ μέγας ἀρχιερεὺς, ὁ ἐκούσιον ὑπὲρ ἡμῶν ἑαυτὸν
 καλλιεργήσας σφάγιον, καὶ τὸ οἰκεῖον αἷμα λύ-
 τρον ὑπὲρ ἡμῶν καταθέμενος, δοίη μὲν τὴν ὑμετέραν
 ἀρχιερατικὴν καὶ τιμίαν κεφαλὴν κρείττω τῶν κύκλω
 καθισταμένων βαρβαρικῶν ἐθνῶν ὀφθῆναι· δοίη δὲ
 γαλήνην καὶ ἤρεμον ἔξανύειν τὸν τοῦ βίου δρόμον·
 δοίη δὲ τυχεῖν καὶ τῆς ἀνω κληρουχίας, ἀνεκκαλήτω
 χαρᾶ καὶ εὐφροσύνη, ἔνθα πάντων ἐστὶν εὐφραينو-
 μένων ἡ κατοικία, καὶ ἧς ἀπίδρα ἐδύνη πᾶσα καὶ
 στενογμός καὶ κατήφεια· ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ ἀλη-
 θινῷ Θεῷ ἡμῶν, ᾧ ἡ δοξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς
 αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Ἵπερευχόμεθα ὑμῶν κατὰ χρέος τῆς πατριχῆς
 ὀσιότητος, μείμνησθαι καὶ αὐτοὶ τῆς ἡμῶν μὴ διαλεί-
 ποιτε μετριότητος.

ΕΠΙΣΤ. ΙΔ'.

Ἀπὸ τῆς ὑπερορίας, πρὸς τοὺς ἐπισκόπους.

Edita a Montacutio (ep. 174, p. 245).

Ἐγὼ θαυμάζω πῶς οὕτω ταχίως, ὅστις ποτὲ ἐστὶ
 ἐκεῖνος, τῆς ἡμῶν ἐπιλάθετο φύσει· οὐδὲ γὰρ οὐδ'
 ὀνόματι τὸν ἐλεγχον βουλοίμην ἂν προσενεγκεῖν,
 οὐδ' ἂν εἶ^d προσραγίη ἀθάδίστερον. Ἐπεὶ καὶ
 ῥᾶν ὄρω τοὺς πολλοὺς τῷ τῶν ἐλεγχῶν ἀπροσώπω
 νοθετομένους, ἢ τὴν ἐν προσηγορίᾳ παραίνεσιν
 φέροντας. Ἀλλὰ πῶς οὕτω θάττον ἡμᾶς ὀπίσω μνή-
 μης ἀρῆκεν, ὥστε καὶ τοσαύτην ἡμῶν ἀνοσίαν, καὶ
 θεῶν νόμων ὀλιγωρίαν ἐπιβαλεῖν^e; πόθεν δὲ ἐπὶ
 τοσοῦτον τῆς ἡμῶν κατεξανίσταται μετριότητος;
 μάλλον δὲ τίς αὐτὸν εἰς τηλικαύτην ἀθρόον ἀνάβασιν
 ὑψώσεν, ὥστε καὶ μηδὲν ἡμῶν φθεγγομένων, αὐτὸν
 ὁμῶς ἀκούειν, καὶ μηδ' ἐπὶ λογισμὸν τοιοῦτον^f
 ἔχόντων, ἐκείνον, ὥσπερ ἀπὸ τινος σκοπιᾶς, τῆς
 οἰκοθεν φαντασίας ἐφορῶντα τὴς καρδίας, καὶ ἐμ-
 βατεύοντα αὐτοῦ; ἐκεῖνα συνιέναι καὶ κατανοεῖν, ἃ
 μηδ' ἑαυτοῖς τινες συνεγνώκεισαν. Καὶ πλέον ἔδοξε

A ribus publicetur. Nam si hoc fieri negligatur, im-
 primis Christi Ecclesia injuria afficitur, ubi talis et
 tanta synodus despectui habetur, et ipsius copula et
 conjunctio per talis modi partis temerationem disso-
 luta discerpitur. Secundo, accedit quod iconoma-
 chorum impietas, quam scio vos non minus detes-
 tari quam aliorum hæreticorum, ora distendentur;
 cum non per synodum universalem, sed unius tan-
 tum sedis sententiam ipsorum impiam opinionem difflata
 et judicio damnata, cum quadam probabilitate am-
 pullabuntur.

44. Ob ista omnia rogamus, et ut fratres germa-
 nos nostros exhortamur, ut quod par et æquum est in
 usum inducatur, nimirum ut in synodicis litteris, et
 quibuscunque aliis ecclesiasticis rebus gestis, et
 quæstionum agitationibus, hæc septima synodus
 eodem tenore collocata, cum cæteris sex sanctis et
 œcumenicis recitetur.

45. Christus autem verus ille Deus noster, ille
 princeps et maximus sacerdotum, qui spontaneam
 se pro nobis offerebat hostiam, et proprium sangui-
 nem nostræ redemptionis pretium pro nobis con-
 tulit, concedat ut archisacerdotale vestrum et ve-
 nerandum caput, supra barbaras, quæ in prociectu
 circumstant, nationes attollatur; concedat tran-
 quillum vobis et quietum vitæ cursum conficere;
 det ut consequaris sortem illam supernam cum gau-
 dio inexplicabili et delectamento, ubi sita exhila-
 ratorum habitatio, a qua exsulat omnis dolor, gemitus
 et dejectio vultus, per ipsum Christum, Deum
 nostrum verum, cui gloria et potestas in sæcula
 sæculorum. Amen.

Maximopere vos rogamus ut juxta debitum pater-
 næ sanctitatis, ne velitis intermittere nostræ medio-
 critatis meminisse.

EPIST. XIV.

Ad episcopos, ab exilio suo.

Mirum unde fiat, ut is quicumque tandem ille sit,
 quem intelligo, tam cito naturæ meæ et dispositionis
 sit oblitus: neque enim libet illum de nomine
 compellere, ne tum quidem si protervius in me fe-
 ratur. Intelligo enim plurimos, cum sub larva et
 in tegumento taxentur, facilius redire ad cor in-
 structos quam qui de nomine citati nequaquam ferre
 velint increpationem. Sed ille tamen quisquis est,
 inde factum, ut tam cito nostræ naturæ fuerit obli-
 tus, ut amentis me incuset, et divinarum legum
 contemptus: unde motus aut incitatus tantopere
 invectus est in meam mediocritatem: imo, quis eum
 potius, adeo sublimem extulit, ut cum omnino tace-
 remus, ille tamen nos exaudiret. Imo cum ne cogi-
 tatione quidem aliquid ejusmodi comprehendere-
 mus, ille tamen e propria sua imaginatione, tan-
 quam ab alta quadam specula cor hominis intuitu

VARIÆ LECTIONES.

^b ἴς. μυσάττεσθε. ^c ἴς. μετ' ἐκείνας. ^d εἴτις. ^e ἐπιβαλεῖν. ^f τοιοῦτον.

suo permeans, ea deprehendit intellexit, quorum nemo sibi ipsi conscius fuit. Et de rebus aliorum majorem habere voluit cognitionem arrogatam, quam spiritus homines inhabitans habet: et tamen Paulus, qui proventum istorum hominum non expectabat, parem cum spiritu hominis cognitionem omnino abnegavit alicui futuram aliquando. Verum enimvero quid tandem in causa reperietur esse tanti, ut de multiplici amentia incusemur, de Ecclesia catholica prodita, de legum contemptu latorum? quid omnino gessimus? quid agitavimus? cui tandem aliquid enuntiavimus? Nam utcumque non iisdem per omnia verbis conviciamur nobis fecit, ne tamen apud animum suum recolat et ominetur, meliori se esse conditione quam erit ille qui taliter fuerit conviciatus. Nam non gravant sensum et sententiam voces, sed animi quæ est amaritudo dictiones acerbæ magis et intolerabiles reddunt. Cum vero verba consentiant animis, et sententiæ acerbitas cum sermonis virulentia correspondeat, nihil interest an eadem iisdem verbis proferantur, an idem sensus per æquipollentia verba proferatur. Quod si autem tempestatem et malorum salum in quo demersi collidimur respiciebat; si insultum illarum calamitatum quibus circumsepti constringimur, ad amentiam referre justum arbitrabatur, humanas ille fovebat cogitationes, et pie meditabatur: quod solum in ejus gratiam dici potest. Malorum enim moles et excessus mentis emotionem et alienationem in graviter oppressis operantur. Quod si de sententia sua aliquid ei decessit, plus in nobis diabolopotestatis tributum dabit, quam olim ei tribuebatur in divinum virum Job. Nam in illius animam aut vitam non accepit potestatem: at contra nos etiam in animam ipsam permissam habeat facultatem. In eo enim quod postquam alias in leges a nobis commissum etiam meram nec admistam mihi insaniam affricat, manifeste se patefacit hoc apud animum agitasse et certissimo id constituisse. Quod si subito abreptus ad hanc de nobis cogitationem fuit, hanc ille viam facilem adinventam ad alia convicia pertexenda. Ut omittam in præsentia apologiæ artificium et fucatam speciem, non debuit certe tanquam de loco superiori ex insidiis me aggredi, nec per aggestas e suo penu contumelias flebiliorem mihi statum procurare: sed consolatione potius nonnulla, et verborum delinimentis dolorem incumbentem alleviare, et modum si quæ facultas fuerit solatii excogitare: sed exasperare, insultare, exprobrare calamitates, lascivientis est in rebus proximi sui afflictis, non quod oportuit, condolentis, vel compatientis, non ejus qui amici partes agat, sed qui hostilem in modum malis afficit. Ego certe profiteor eos, quidquid erat improbitatis in torculari, id in me totum effudisse, dum amicos alieniores reddunt, affines se jungunt, a vobis me

A τὰ τῶν ἀνθρώπων εἶδέναι, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἐνοικοῦν ἐν αὐτοῖς. Ἐάν Παῦλος, οὐδ' ἐλπίσας ἀνδρῶν τηλικούτων εἶσθαι φορὰν, οὐδὲ τὴν ἴσην γνώσιν ἑτέροις κατέλιπον. Ἄλλὰ γὰρ πόθεν ἡμῶν ἢ πολλὰ κατασκευάζεται ἀνοια, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὅλης ἡ προδοσία; καὶ τῶν κειμένων νόμων ἡ ὑπεροψία; τί πράξαντων; τί δὲ διανοηθέντων; πρὸς τίνα δὲ τι ἀπαγγελλάντων; μηδὲ γὰρ, ὅτι τοῖς αὐτοῖς Ἐρήμοι τὴν ὕβριν οὐκ ἔθετο, ἀμεινόν τι καθ' ἡμῶν εἰπέτω, τῶν, εἰ τις ἡμῖν τὰ τοιαῦτα λοιδορεῖται, νομιζέτω καὶ λογιζέτω, οὐ γὰρ αἱ λέξεις βαρύνουσι τὰς ἐνοίας, τὰς δὲ λέξεις τραχεῖς καὶ δυσφόρους τὸ πικρὸν τῆς διανοίας μᾶλλον ἐργάζεται. Ὅτε δὲ καὶ λέξεις ταῖς διανοίαις ὁμολογῆι, καὶ τὸ βαρὺ τῆς ἐνοίας, τῷ τραχεῖ συντρέχει τῆς λέξεως, τί διαφέρει τὰ αὐτὰ τῶν ῥημάτων εἰπεῖν, ἢ διὰ τῶν ἴσων τὴν αὐτὴν παραστῆσαι διάνοιαν; Ἄλλ' εἰ μὲν πρὸς τὸν ἐπιχυθέντα ἡμῖν τῶν κακῶν ἀφορῶν χειμῶνα, καὶ τὴν πανταχοῦθεν ἡμᾶς περισχούσαν ἢ καὶ συμπίπτουσαν τῶν δυσχερῶν φορὰν, εἰς παραφορὰν πεσεῖν ἰδικαίωσεν, ἀνθρώπινον μὲν τι διενοήθη καὶ ἐμελέτησεν. Τί γὰρ ἂν τις ἄλλο, ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ εἰπέτω δυναθίη; Αἱ γὰρ ὑπερβολαὶ τῶν κακώσεων παρατροπῆν καὶ ἀλλοίωσιν ὡς τὰ πολλὰ τοῖς κακουμένοις ἐνεργάζονται. Εἰ καὶ μείζονα τὸν πονηρὸν τὴν ἐξουσίαν λαθεῖν καθ' ἡμῶν, ἢ κατὰ ἰ τοῦ θεοσπεσίου Ἰωβ, οἷς νομίζει ἐψηφίσαστο· εἶγε τοῦ μὲν τῆς ψυχῆς τὴν ἐξουσίαν οὐκ εἴληψεν, ὁ δὲ καθ' ἡμῶν, καὶ ταύτης αὐτῷ τὴν κυριότητα ἐνεχείρησεν· ἐξ ὧν γὰρ ἡμῶν ἀκρατον μετὰ τοῦ παρανομεῖν καταχέει τὴν ἀνοίαν, σαφῶς ἑαυτὸν δεικνύει τοῦτο καὶ λογισάμενον καὶ κυριώσαντα. Πλὴν εἰ καὶ πρὸς ταύτην περὶ ἡμῶν ὑπεσύρη τὴν ὑπόνοιαν, καὶ τοῦτο πρὸς εὐλογίαν τῆς ἄλλης εὐρίσκει λοιδορίας· Ἴνα νῦν εἰάσω τὸ σοφὸν τῆς ἀπολογίας καὶ εὐσχημον, ἐχρῆν οὐκ ἐπιτίθεσθαι, οὐδὲ βαρύτερον ποιεῖν τὸ πάθος οἰκείων ὕβρεων προσθήκη· ἀλλὰ παρακλήσει τιμὴ μᾶλλον καὶ λόγους ψυχαγωγίας ἢ διαπραύνει τὸ ἄλγος, καὶ πειρασθεῖ τὸν δυνατὸν τρόπον ἐπινοεῖν παραμύθιον. Τὸ δὲ ἐκτραχύνειν καὶ ἐπεμβαίνειν, καὶ κατονειδίξειν τὰς συμφορὰς, ἐντροφῶντός ἐστι τοῖς τοῦ πλησίου κακοῖς, ἀλλ' οὐ συναλγούντος, οὐδὲ συμπάσχοντος, καὶ οὐ τὰ τῶν φίλων διαπραττομένου, ἀλλ' ἄπερ ἂν οἱ ἐχθροὶ κακουργείσαν. Ἐγὼ δὲ, ὅτι μὲν τὸν τρυγίαν πάσης αὐτῶν τῆς κακίας καθ' ἡμῶν ἐκένωσαν, φίλων ξενώσαντες, συγγενῶν διακόψαντες, ὕμῶν αὐτῶν (τῶν ἡμῶν παθῶν τὸ πικρότατον) προδιατέμνοντες καὶ ἀπομερίσαντες κ; θεράποντων καὶ ὑπηρετῶν ἐξερημώσαντες, αἰχμαλωτίσαντες, φρουροὺς καὶ φρουράρχους περιστήσαντες· ἵνα μηδὲ τὰ οἰκεία βουλομένοις κακὰ κλαίειν ἐξῆ καὶ ἀποδύρεσθαι· μηδὲ τις ἔλεος πόθεν ἡμῖν παρεισδύη μὴ λόγῳ μὴ πράγματι· μυρίους θανάτους ἐπικρεμάσαντες, λογίων Θεοῦ καὶ παντὸς ἄλλου, οἴμοι, καθ' ἡμῶν λυμὸν ἐπιστήσαντες. Καὶ ὅτι ὅλον μὲν ἅμα πολλοῖς κακοῖς οὐ διαλεμπάνουσι περιβάλλοντες, καὶ πάσας δὲ ἡμῶν ἔπο-

VARLE LECTIONES.

ε αὐτοῦ, β συμπεριέχουσαν. γ καὶ. δ ψυχαγωγοῖς. ε ἀτοιμετρήσαντες.

μερισάμενοι τὰς αἰσθήσεις, καὶ πρὸς πάσας παρατα-
 ξάμενοι καινὰς μηχανὰς πρὸς ἐκάστην ἐπεινήσαν (ὁξὺ
 γὰρ εἰς κακίαν, Θεοῦ καὶ φιλανθρωπίας ἀλλοτρίως)·
 καὶ ὀφθαλμοὺς μὲν ἐπέφραξαν· τί γὰρ ἂν τις καὶ
 εἶποι; ἐπειδ' ἂν ὄλως μῆτε τινὰς ἀνθρώπων ὄρῃ, μηδὲ
 βιβλίους ἐνομιλεῖν ἔχει· καὶ μάλιστα οἷς μέγα καὶ
 πρῶτον παραμύθιον ἢ ἀνάγνωσις. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην
 καθ' ἡμῶν ἀπάσαις ψήφοις ἐξήνεγκαν τὴν ἀπόφασιν·
 ἀκοὴν δὲ συναπέκλεισαν· οὔτε γὰρ φωνῆς φιλοῦντων,
 ἀλλ' οὔτε ἔχθρων (Τί γὰρ δεῖ λέγειν;) ἀναγνω-
 σκόντων συγχωροῦσιν ἐνωτίζεσθαι. Ἄλλ' ὅσον γέ
 εἰς αὐτῶν ἦκε σπουδὴν οὔτε ἀδόντων Θεῶ, οὔδ'
 ὕμνοις εὐχαριστούντων ἀκούομεν. Οὔτε γὰρ οὔτε
 τινα οὔδ' ἐπὶ βραχὺ, οὔτε τῶν μετρίως πρὸς ὠδὰς
 ἔχοντων. (Ὡ καὶ βαρβάρων γνώμας νικώσης ὠμό-
 τητος I) συνεῖναι κατέλιπον· ἀλλ' ἀντὶ κληρικῶν, B
 ἀντὶ μοναζόντων, ἀντὶ ψαλλόντων, ἀντὶ ἀναγνω-
 σκόντων καὶ ὑπογραφόντων, ἀντὶ φίλων καὶ συνή-
 θων (οἷς ὡς τὰ πολλὰ φιλεῖ ἢ τῶν θλιβερῶν βα-
 ρύτης ἐπικουρίζεσθαι), ἀντὶ πάντων ἀπλῶς, στρα-
 τιωτῶν κοστωδίας, καὶ στρατιωτικῆς λόχοις
 ἐκδεσθόμεθα. Καὶ τί δεῖ καθ' ἕκαστον λέγειν, καὶ
 ἐπιξάινειν τῇ μνήμῃ τοὺς μῶλωπας; ἀλλ' ὅτι μὲν
 πάσας ἡμῶν τὰς αἰσθήσεις μυρίων κακῶν ἐπινοίας
 ἐπέτειχισαν· μηδ' αὐτὴν ἡμῶν τὴν ψυχὴν (ὅσα γέ
 εἰς αὐτῶν ἔργα κερῶρηκεν) ἀκάκωτον συγχωρή-
 σαντες. (Ἔργον ἀπάντων ὅσα Θεὸς ἐδεδύξαστο
 μιαιωτέρον τε καὶ ὠμότερον) οἴκους Θεοῦ κατα-
 λύοντες, πτωχοὺς ἀναπήρους καὶ ληλοθημένους,
 οὓς ἡμεῖς ἰλαστήριον τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων
 προσησάμεθα, τῆς οἰκείας ἐστίας καὶ ἀναπαύσεως
 ἐξορίζοντες, καὶ τὰς αὐτῶν ὑπάρξεις, ὡς πολεμίων,
 διαμεριζόμενοι λάφυρα· καὶ θεραπόντων σάρκας
 νεύροις κατέκοψαν· ὡς δὲ ὄλου τοῦ σώματος, τῇ
 πολλῇ τῶν μαστίγων ῥύμη χαράδρας ἐναπεργάσα-
 σθαι· ἵνα χρυσὸν καὶ ἄργυρον ὃν ἴθησαυρίσαμεν,
 ὃν οὔδ' ὄναρ ἴδον οἱ ἄθλιοι, ἐκμηνύσωσι. Καὶ τοι
 σαφέστερον αὐτοὶ τῶν ἄλλων οἱ κολάζοντες εἰδότες,
 ὡς ἡμεῖς αἰεὶ πρὸς χρήματα διεβδλήμεθα. Καὶ οὐχ
 οὕτως ἐκείνοι φιλάργυροι, ὡς ἡμεῖς, ἢ τούτων ὑπερ-
 οψία, οὔδ' ἐν ἀλογον αὐτῶν ἐνεκα οὐδέποτε ποιῆσθαι
 (μὴ τί γε θησαυρίζειν) παρεσκεύαζεν· ἀλλ' ὅπερ
 ἥλιος ἀνίσχων ἑώρα (ἢ τῶν ἐπηρεαζόντων δὲ πολ-
 λάκις ἀνάγκη καὶ τὸν τῆς ἀρετῆς διδάσκαλον Παῦλον
 εἰς τοιαῦτα ἐξεβιάζετο ῥήματα). Τοῦτο τῆς ἡμέρας,
 καὶ μάλιστα τῆς νυκτὸς ὁ καιρὸς ἐξεφόρει τε, καὶ
 ἀπερροτίζετο. Ἄλλ' ὁμως ταῦτα τῶν πάντων οὐδενὸς
 ἔλαττον εἰδότες, ἐκρεοῦργουν, ἐμάστιζον· οὐχ ἵνα
 τι ὦν ἐπλάττοντο ζητεῖν εὐρῶσιν, εἰ μὴ καὶ τοῦτο
 προσεκμεμῆνασι, ζητεῖν εὐρεῖν ἄπερ ἴσασιν οὐχ
 ὑπάρχοντα, ἀλλ' ἵνα κάκειθεν ἡμᾶς ἀνιάσωσι, καὶ
 μηδένα τρόπον κακούργίας, ὃν ἡμῖν οὐ προσέξωσι,
 παραλείψωσιν. Ἄλλ' ὅτι μὲν ταῦτα καὶ τῶν εἰρημέ-
 νων πολὺ πλείονα, καθ' ἡμῶν ὁ Σατανᾶς, ἢ οὐκ οἶδα
 ὅ τι καὶ εἶπω, ἐξητήσατο, καὶ τούτοις ἡμεῖς περιαν-
 τλούμεθα οὐκ ἂν ἀρνηθῆιν· ὅτι δὲ τῶν φρονῶν
 ἡμᾶς ἢ τοσαύτη κακία ἐξέστησε, καὶ θείων ἐντολῶν
 ὑπερόπτας ἀπέτελεσε, καὶ κοινούς προδότας εἰργά-
 σαστο, οὐκ οἶδα ἀπ' ὅτου τίς ἡμᾶς αἰτιώμενος ταῦτα,

A divisum abscondunt, quod ad cumulum malorum
 tristissimum accedit, dum famulis et ministris me
 privant, postquam in ergastulum concluderunt,
 appositis custodibus, qui circumstant undique: ideo
 scilicet ne mihi liceat, si maxime cupiam, miseram
 meam sortem deplorare: ne per rimulam aliquam
 vel tantillum me adreperet misericordiae ab alicujus
 sermone vel actione. Quin dum multiplices mortis
 species excogitant, fame me (me miserum) divino-
 rum oraculorum, et ejujuncunq̄ alterius affatus
 peremerunt. Nec cessant adhuc multiplicatis mala
 circumsep̄ire: sensum mihi omnem divulgum expec-
 torarunt, et adversus eorum singulos nova machi-
 namentorum genera, ex adverso constituti, adinve-
 nerunt nam ad malefaciendum celeres sunt, qui
 sunt a Deo et humanitate alieni), et ad utrumque
 sibi oculos occluserunt. Quid enim aliud dicendum
 restat? cum nec hominum aliquem libere liceat in-
 tueri, nec cum libris commercium habere, praeser-
 tim iis qui maximum solamen et principale legen-
 tibus possunt suppeditare. Hanc illi in me senten-
 tiam de generali ipsorum assensu et consensu
 tulerunt. Aures autem obturarunt meas: non enim
 admittunt ut sermones amicorum, ne inimicorum
 quidem voces auribus nostris insonare possint.
 Quid aliud afferam? quam quod, quantum in ipsis
 est, nec Deo hymnos concinentes nec laudantes
 aut gratias agentes audimus. Non enim mihi permit-
 tunt cum aliquo conversari, ne quidem ad brevis-
 simum tempus qui vel modicam canendi peritiam
 habent, adeo in sua crudelitate omnem barbariem
 exsuperant! sed clericorum loco, monachorum,
 psallentium et legentium, subscribentium dictata;
 pro amicis et consuetis, per quos plerumque calami-
 torum tribulatio solet alleviari, pro omnibus, ut
 uno verbo dicam, militum custodiis et turmis vinc-
 tidimur. Quid opus sigillatim percensere, aut vi-
 bices memorando refricare? Perfecto, omnes no-
 stros sensus innumerosum malorum inventis cir-
 cumvallarunt: nec animam quidem ipsam, quantum
 per ipsorum opera stetit, immunem ab istis malis
 esse patiuntur. Ecquid est inter omnia quae abomi-
 natur Deus, detestandum magis, et truculentius:
 divinas aedes demoliuntur: mendicos, mutilos,
 membris decurtatos, quos ad propitianda nostra
 peccata constitueramus, de propriis ipsorum sedi-
 bus et quiete exturbarunt, et eorum ustensilia atque
 suppellectilem tanquam spolia de hostibus capta
 distribuerunt: nervis servorum carnes conciderunt;
 ita ut per totum corpus propter flagrorum incus-
 siones, charadræ velut quædam ducerentur: in eum
 finem ut indicium facerent, auri scilicet et ar-
 genti, quæ me reposuisse affirmabant: quod factum
 nunquam probare possunt, et tamen cæsos certo
 certius id resciscere pronuntiabant: ita semper
 de pecunia reposita me accusant. Nec sunt ipsi
 pecuniarum ita avidi quam nos contemptores, qui
 nunquam hactenus induci potuimus, ut aliquid
 contra rectam rationem pecuniarum causa facere-

mus, nedum ut illas thesaurizarem. Sed quod sol A οὐ σφοδρότερον καθ' ἡμῶν πνεῖν, ἢ οἱ προφακίς exoriens intuebatur (nam malevolorum infesta nequitia, necessitatem vel beato Paulo virtutis doctori interdum imposuit ad verba ejus nodi proferenda), hoc ipsum diurni, saltem nocturni temporis opportunitas ebajulavit, et ut onus impositum exportavit. Istud autem cum non minus illi quam alii resciverant, tamen carnes conciderunt, flagris intentis lancinabant: non ut aliquid eorum quæ se quærere fingebant, invenirent (nisi forsitan et eo proruperint insanix ut illa se conquærere fingerent, quæ non ignorabant exstare nusquam), sed ut ab hac etiam parte nobis inurerent dolorem: nec aliquam nequitix rationem omitterent, quam in nos inferre possent. Verum quod ista dum et alia innumera contra nos machinatus sit Satan, non plane intelligo; sed profecto, quod ab istis exhaurimur, haud negaverim. Sed quod hæc improbitas de mentis meæ statu me dimoverit, aut redegerit ad oraculorum divinorum contemptum, et eorum proditione me infamaverit, concedere non possum: ut eapropter hostium meorum infensissimi me afflarent, et in os aperte oggannirent.

Sin quispiam vero, his talibus auditis, pudore B suffunditur, erigat se aliquantulum, et emergat inde nec tale quidquam se contra nos perpetrasse dicat, sed nec cogitatione agitasse olim; sic enim natura comparatur peccatum, ut cum per justam reprehensionem denudetur, magis majori inmodestia quam prius se venditet; nec quidem a parente suo pro partu genuino agnoscat, sed ut spurius et execrandus fœtus oculis repræsentetur: præcipue, si per conscientix stimulos, quam sapienter omnino rerum Conditor naturæ nostræ inseruit, ad rerum contuitum agendarum excitetur. Quod si autem eapropter nihil tale se in animum admisisse contendat; sed quod videtur, eos qui ejusmodi attentent in partes amandem remolissimas cum diris dimissos execrationibus. Per ipsammet amicitiam interrogate illum, in quo differt talia de nobis prædicare, ab illa accusatione? quod cum hostibus in acie constiterimus, nullam plane differentiam statuamus inter amicum et inimicum, cujus autem? scilicet Christi: o injuriam intolerabilem! amicos et inimicos Christi. Huc enim tendunt, quod in album eorum nos referre satagimus, qui pro Christo patiuntur persecutionem, cum illis qui contra Christum bellum gerunt; qui sanguinem-testamenti ipsius communem reddunt, et, ut cætera omittam in præsentia, Domini altaria profanarunt, et sanctum simul chrisma, vel, ut verius dicam, Spiritum sanctum per quem conficitur chrisma ludibrio habuerunt. Interrogate illos denuo, obtestor, quantum inter hæc et illa sit discriminis nisi quod extremum hæc contingunt improbitalis. Quod si quis contenderit leviora ista esse, vos tum me desipere et delirare dicatis, illum multiplici præconio licet effertis. Cum tamen non eam ob causam ille angebatur, quod leviora nos quam alios contumelia impetiverat, aut eo quod cæteris ansam dederit, ut in contumeliis ingerendis ad excessum progressi fuerint: verum quod libere proloqui nihil potuit, unde juste reprehendi debeam, imo nisi parum distare ab encomiis criminationes suas docuerit, nolite eum exsibilare; si nec id demonstret, silentio indicto modestiam im-

Ei δὲ τις ταῦτα ἀκούων ἐρυθρίᾳ καὶ ἀνανεύει, καὶ ἀναδύεται, καὶ μήποτε ἂν τοιοῦτον εἰπεῖν καθ' ἡμῶν, μηδ' ἐπὶ νοῦν λαβεῖν· πέφυκε γὰρ ἀμάρτημα, δικαίων λόγων ἐλέγχοις ἀπογυμνούμενον, ἀσχημονέστερον μᾶλλον ἢ πρότερον καταφαινεσθαι, ὥστε μηδ' αὐτῷ τῷ τῶ κόντι δοκεῖν γνήσιον, ἀλλ' ὡς νόθον καὶ ἀποτρόπαιον ἰμάλιστα, τοῦ συνειδότης τῷ κέντρῳ, ὃ τῆ φύσει πανσόφως ὁ Πλάστης ἐπέθηκεν εἰς τὴν τῶν πρακτικῶν διεγειρομένου διάδωψιν. Ἄν οὖν διὰ ταῦτα οὐδὲν ἐκείνων, οὐδ' εἰς νοῦν ἔλθειν διατείνετο, ἀλλ', ὡς εἰκός, καὶ τοὺς πάποτε τοιαῦτα τετολημκότας, εἰς ἐκτοπους μοίρας, καὶ εἰς ἀράς ἀπάγει φρικώδεις· πρὸς τῆς φιλίας αὐτῆς ἐρωτήσατε αὐτὸν, τί διαφέρει περὶ ἡμῶν εἰπεῖν τὰ εἰρημένα, καὶ τὸ λέγειν; ὅτι μετὰ τῶν πολεμίων γινόμεθα, καὶ φίλων μεταξὺ καὶ ἐχθρῶν οὐ διαστέλλομεν, καὶ τότε τίνας; (ὡ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπηρείας ἰ) φίλων Χριστοῦ καὶ ἐχθρῶν Χριστοῦ· εἰς ταῦτα γὰρ ἀποτελεῖται τὸ, βούλεσθαι καταλέγειν ἡμᾶς τῷ κλήρῳ τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ πασχόντων, καὶ τοὺς ἅμα Χριστῷ πολεμοῦντας ἡμᾶς· οἱ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης αὐτοῦ κοινὸν ἠγγασμένοι (ἵνα νῦν τὰ ἄλλα ἐάσω) τὰ θυσιαστήρια Κυρίου ἐθεθήλωσαν, καὶ τὸ ἅγιον χρίσμα, μᾶλλον δὲ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, δι' οὗ τὸ χρίσμα, ἐξεμυκτῆρισαν. Ἐρωτήσατε οὖν πάλιν, ἀξιώ, τί διαφέρει ταῦτα ἐκείνων, πλὴν εἰς κακίας ὑπερβολῆν; κἂν μὲν ἐκείνων δείξῃ ταῦτα κουφότερα, ἐμὲ μὲν ληρεῖν ὡς ἀληθῶς νομίσαστε, ἐκείνον δὲ μυρίων ἐγκωμίων ἀξιώσατε· καίτοι γε, οὐχ ὅτι κουφότερον ἄλλων ὕβρισεν, ἠγωνίζετο, οὐδ' ὅτι καὶ ἐτίροις ὑπερβολῆν ὕβριων καταέλοιπεν· ἀλλ' ὅτι οὐδὲν εἰς μῶμον ἡμῶν διαβαῖνον ἐπαρρησιάσατο, ἀλλ' ὁμως ἂν ἐλάττω δείξῃ τὰ αὐτοῦ τῶν ἐγκωμίων, μὴ ἐκκηρύξῃτε. Εἰ δὲ μηδὲν δείξῃ ὡσπερ οὐδὲ δείξει γε, ἐκείνον μὲν σιγῆν σωφρονήσατε· τὰ ἐμὰ δὲ δυστυχῆ κατὰ κατεῦθεν ἀναλογίζεσθε, ὅτι, καὶ ἐχθρῶν ἐπιβουλὰς, φίλων ἐπαναστάσεις, καὶ βλασφημίας διαδέχοντα. Πῶς γὰρ ὁ τοιαῦτα λέγων ἢ ἔνοσῶν, οἷα λέγειν ἡμᾶς καὶ φρονεῖν ὁ καλὸς ἐκεῖνος φίλος ἀνεπλάσατο, οὐκ εἰς ἴσχυτον μὲν ἀνοίας ἐλαύνει, κοινὸς δὲ προδότης πάσης ἐστὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὑπερόπτης δὲ καὶ ὕβριστῆς καὶ τῶν πατρικῶν παραδόσεων, καὶ μύρια ἄλλα ἐκείνης

VARIÆ LECTIONES.

† ἐράσθαι.

σθαι, τίς ἂν δεξιόμενος, ἀντὶ τοῦ δοκεῖν ἑτέρουσ, οὐσ
οὐκ ἔξεστι δέχεσθαι, μᾶλλον ἑαυτὸν ἐκείνοισ οὐ συν-
απολέσειεν; οὐ γὰρ τὰ ῥήματα βελτιοῖ τὰς πράξεις,
διὰ δὲ τῶν ἔργων συνίσταται καὶ τὰ ῥήματα. Εἴτα
ἂν τις ἰδῶν ληστὰς, ἢ πόλεων προδότας, ὑπὸ πάντων
μὲν βδελυσσομένους, πᾶσι δὲ μυσσασσομένους· ἔπειτα
αὐτὸς τούτων τῶς καθαρὸς ὑπάρχων, φαντασιοκοπῆ
καὶ λέγοι πρὸς τὸν κρατοῦντα τοὺς νόμους, εἰ μὲν
οὐσ ἀναιρεθῆναι δεῖον, τούτους ἀτιμωρήτους, ἔξ, **Α**
τί μὴ θᾶττον ληστεύω καὶ προδότης γίνομαι, ἵνα
συγγνώμης τύχω· ἂν δὲ δίκην ἀπαιτῆς, φόβω ταύ-
της, ἐκείνοισ οὐ μιμήσομαι· ἂν οὖν τις παρελθὼν
τοιαῦτα λέγοι, ἄ· ἔστιν ὅστις οὐκ ἂν αὐτοῦ παρα-
φορὰν καὶ ἀρρώστιαν γνώμης, καὶ μυρία ἄλλα κατα-
γνωίη; τί δὲ ἐκείνου μὲν ἕκαστος τῶν νοῦν ἐχόντων
καταγνώσκειται; ἂν δὲ τις, ἀντὶ μὲν προδοτῶν πό-
λεως, προδότας πίστειωσ, ἀντὶ δὲ ληστῶν σωματίων
ληστὰς θεῶν νόμων εἰς μίσσον παράγοι· ἔπειτα τὰς
αὐτὰς φωνὰς ἀνακράξῃ, οὐχὶ τὴν ἴσην αὐτὸν ἢ καὶ
μείζονα ψῆφον παρά γε τῶν σωφρονούντων, ἀπεινε-
κεῖν οἰησόμεθα; χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ μὲν
τοῖς ἐκκλησιαστικαῖς θεσμοῖς τὰς πράξεις ἰθύνουσι,
τίς δεῖ τῶν ἀκαίρων ζητήσεων, καὶ λογισμοῖς
παλαιεῖν καὶ ἀποπνίγεσθαι; ἀλλὰ μὴ θᾶττον αὐτῶν
τῆς μοίρας γινόμενος πολλὴν τὴν συγγνώμην ἐξαιτεῖς
τῆς βραδύτητος; εἰ δ' ἐκ θεσμῶν ἔργων ὑπηρετίας
ἐπίστασαι, τί πολυπραγμονεῖς; ἂν τε δῶσιν ἐνταῦθα
δίκην, ἂν τε μὴ; ἂν μὲν γὰρ δῶσιν, ἀμεινον, ἔξουσι,
τῆ τιμωρίᾳ τὴν ἀμαρτίαν ἐκκαθαίρομενοι· ἂν δὲ μὴ
δῶσι, τοῦτο αὐτοὺς ἀθλιωτέροισ ἐργάζεται, ὅ-
τι πικρότερον αὐτοῖς τὸ ἐκείθεν ἀπαντῆσαι δικαιοτή- **Β**
ριον ὥστε εἰ τι τῶν βίω τούτων αἵρεσις προῦκειτο,
ἐκείνοισ ἂν τὸ ἕλαττον κακὸν ἐφάνη αἰρούμενοισ, καὶ
τὸ αὐτοῦ συμφέρον ἐπισκοπούμενοισ, οὐχ ὅσ τὴν
ἐνταῦθα φεύγει δοῦναι δίκην· ἀλλ' ὅσ ἐν τῷ νῦν καὶ
ἐντεῦθεν δίδουαι τὴν ἐκείθεν ἐπράξυν· ἐπεὶ καὶ τὸν
νοσοῦντα, οὐχ ὄν ἰατρῶν χεῖρες, καὶ τομαί, καὶ
καύσεις, τοὺς πάθουσ ἀπάγουσιν, ἀλλ' ὄν τὰ τῆς
τέχνης ὀρώμεν μὴ πρασιέμενον, ἐκείνον ἤδη τελείωσ
ἀναγινώσκομεν, καὶ ἐν ἐσχάτοις κακοῖς ἰσμεν ἔξ-
εταζόμενον·

cinando vel contendere, vel alios suffocare? quidni potius actutum ad partes accedit et veniam depre-
cetur suæ tarditatis? Sin vero actionum lege prohibitarum actores agnoscas, quid ita tandem curiose
salagis, utrum hic supplicium luant aut non luant? Si dederint isthic pœnas, meliori tum erunt con-
ditione, nimirum per pœnas irrogatas expiato peccati reatu: quod si non dent, hoc eo sunt miseriores,
eo quod iudicium aliquando cœleste cum majori subibunt acerbitate. Itaque, si modo inter hæc duo
electio consistat, is minus malum videtur elegisse, et suo commodo melius prospexisse, non qui id
agit ne hic puniatur, sed qui per supplicium isthicobitum tolerabilius reddet iudicium illud. Nam et
ægotantem, nequaquam illum quem medicorum manus, sectiones, ustulationes morbo liberant; sed
quem videmus artis medicæ praxin non ferentem, illum, inquam, statu positum desperato, et concla-
matum, morbis extremis cruciatum, et doloribus confectum reputamus.

Καὶ τί ἂν τις τὰ ἐπόμενα τοῖς αὐτοῦ λογι- **Β**
σμοῖς ἀπαριθμοίη; ταῦτα ἡμᾶς ἀκοπώτερον ἢ παρα-
σκευάσει τὰ συμβαίνοντα· ταῦτα εἰς παραψυ-
χὴν ἔξομεν· τούτοις ἡμᾶς ἀνακτᾶσθαι, ὧ φίλε καὶ
ἀδελφε, δεισπούδασας, οὐ γὰρ τῶν σεμνοτέρων

se palam fert. Quos multo magis fovere comperitur,
quam eorum quispiam, qui in illo cœtu annumerat-
ur. Sunt enim inter eos, qui utcunque corporibus
suis assistant, tamen ab illorum societate practica,
ab intus dissidente conscientia, vacillantes rece-
dunt. Tu autem, nondum conjunctus corpore, ju-
dicio et affectu copulari desideras: quod non
adhuc plene fueris adunitus, id a timiditate, non
pietate; a pudore proficiscitur et non voluntate.
Quis autem ea admitteret, quæ ne somnians appro-
bavit aliquando? is scilicet, qui causam in timorem
rejecit cur nondum illorum consortio aggregetur,
cum inimicis pudefleri antiquius habuit, quam cum
familiaribus suis et cognatis admirationi esse;
modo sit ei in posterum impune. Si recipere vel
admittere non licebat, ecquis post receptionem
illam, ut possit quos non licuit, susceptos admittere,
velit se in manifestum discrimen præcipitare?
Verba sane non meliorant actiones, sed per actio-
nes verba licet interpretari. Nam si quis contuitus
latrones, aut civitatum expilatores, detestatione
ubique habitos, execrationibus undiquaque pro-
scissos: immunis adhuc ipse et purus ab illorum
consortio tandem phantasmate abreptus, dicat le-
gum arbitris et dispensatoribus, si hosce homines,
rogo, sine pœna dimittas, quos par et æquum
fuerat de vita tolli, cur non ego statim latro fiam
ac proditor, ut sic veniam possim sceleribus pro-
movere: quod si pœnam irroges, metu pœnæ
nolim ego illos imitari. Si quis, inquam, obiter ista
dicat, quis non illum furere et insanire? quis non
mente in rebus aliis laborare similiter haud pro-
nuntiabit? Quod si quis non urbium sed fidei pro-
ditores, prædones non corporalium sed divinæ legis
in medium productos sistat, et apud illos voces eas
ipsas edat, annon eamdem in ipsum sententiam
vel etiam duriozem per prudentes rerum æstima-
tores ferendam putamus? Verum sepositis quæ
jam dicta sunt, si secundum canones, hoc est,
leges ecclesiasticas actiones regulent, quid opus est
hisce intempestive motis quæstionibus? quid ratio-

Quorsum vero quispiam ea quæ sequuntur ra-
tionibus putet apprehendenda? sane enim illa
ut levius feramus quæ contingunt facient; atque
ita nobis parient consolationem. Per ista nos-
met iterum possidere satagisti, amice et frater-

VARIÆ LECTIONES.

• ἴσ. ἀπογινώσκομεν. † φέρειν.

σθαι, τίς ἂν δεξιόμενος, ἀντί τοῦ δοκεῖν ἑτέρους, οὐκ ἔξεστι δέχεσθαι, μᾶλλον ἑαυτὸν ἐκείνοις οὐ συναπολείπειν; οὐ γὰρ τὰ ῥήματα βελτιοὶ τὰς πράξεις, διὰ δὲ τῶν ἔργων συνίσταται καὶ τὰ ῥήματα. εἴτα ἂν τις ἰδὼν ληστὰς, ἢ πόλεων προδότας, ὑπὸ πάντων μὲν βδελυτσομένους, πᾶσι δὲ μυσαττομένους· ἔπειτα αὐτὸς τούτων τίως καθαρὸς ὑπάρχων, φαντασιοκοπῆ καὶ λέγοι πρὸς τὸν κρατοῦντα τοὺς νόμους, εἰ μὲν οὐς ἀναيرهθῆναι δεόν, τούτους ἀτιμωρήτους, ἔξ, τί μὴ θάττον ληστεύω καὶ προδότης γίνομαι, ἵνα συγγνώμης τύχω· ἂν δὲ δίκην ἀπαιτῆς, φόβω ταύτης, ἐκείνους οὐ μιμήσομαι· ἂν οὖν τις παρελθὼν τοιαῦτα λέγοι, ἄρ' ἔστιν ὅστις οὐκ ἂν αὐτοῦ παραφορᾶν καὶ ἀρρώστιαν γνώμης, καὶ μυρία ἄλλα καταγνοίη; τί δὲ ἐκείνου μὲν ἕκαστος τῶν νοῦν ἔχόντων καταγνώσεται; ἂν δὲ τις, ἀντί μὲν προδοτῶν πόλεως, προδότας πίστειω, ἀντί δὲ ληστῶν σωμάτων ληστὰς θείων νόμων εἰς μέσον παράγοι· ἔπειτα τὰς αὐτὰς φωνὰς ἀνακράζῃ, οὐχὶ τὴν ἴσην αὐτὸν ἢ καὶ μείζονα ψῆφον παρά γε τῶν σωφρονούντων, ἀπεινεκεῖν οἰσόμεθα; χωρὶς δὲ τῶν εἰρημίων, εἰ μὲν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς θεσμοῖς τὰς πράξεις ἰθύνουσι, τίς δεῖ τῶν ἀκαίρων ζητήσεων, καὶ λογισμοῖς παλαίειν καὶ ἀποπνίγεσθαι; ἀλλὰ μὴ θάττον αὐτῶν τῆς μοίρας γινόμενος πολλὴν τὴν συγγνώμην ἐξαίτεῖς τῆς βραδύτητος; εἰ δ' ἐκ θεσμῶν ἔργων ὑπηρέτας ἐπίστασαι, τί πολυπραγμονεῖς; ἂν τε δῶσιν ἐνταῦθα δίκην, ἂν τε μὴ; ἂν μὲν γὰρ δῶσιν, ἄμεινον, ἔξουσι, τῇ τιμωρίᾳ τὴν ἀμαρτίαν ἐκκαθαίρομενοι· ἂν δὲ μὴ δῶσι, τοῦτο αὐτοὺς ἀθλιωτέρους ἐργάζεται, ὅτι πικρότερον αὐτοῖς τὸ ἐκείθεν ἀπαντήσαι δικαιοτήριον ὥστε εἰ τι τῶν βύο τούτων αἵρεσις προὔκειτο, ἐκείνος ἂν τὸ ἕλαττον κακὸν ἐφάνη αἰρούμενος, καὶ τὸ αὐτοῦ συμφέρον ἐπισκοπούμενος, οὐχ ὅς τὴν ἐνταῦθα φεύγει δοῦναι δίκην· ἀλλ' ὅς ἐν τῷ νῦν καὶ ἐνταῦθα δεῖναι τὴν ἐκείθεν ἐπράξεν· ἐπεὶ καὶ τὸν νοσοῦντα, οὐχ ὃν ἰατρῶν χεῖρες, καὶ τομῆς, καὶ καύσεις, τοὺς πάθους ἀπάγουσιν, ἀλλ' ὃν τὰ τῆς τέχνης ὀρώμεν μὴ πρασιόμενον, ἐκείνον ἤδη τελείως ἀναγινώσκωμεν, καὶ ἐν ἐσχάτοις κακοῖς ἰσμεν ἐσταζόμενον.

cinando vel contendere, vel alios suffocare? quidni potius actutum ad partes accedit et veniam deprecetur suæ tarditatis? Sin vero actionum lege prohibitarum actores agnoscas, quid ita tandem curiose salagis, utrum hic supplicium luant aut non luant? Si dederint isthic pœnas, meliori tum erunt conditione, nimirum per pœnas irrogatas expiato peccati reatu: quod si non dent, hoc eo sunt miseriores, eo quod iudicium aliquando cœleste cum majori subibunt acerbitate. Itaque, si modo inter hæc duo electio consistat, is minus malum videtur elegisse, et suo commodo melius prospexisse, non qui id agit ne hic puniatur, sed qui per supplicium isthicobitum tolerabilius reddet iudicium illud. Nam et ægrotantem, nequaquam illum quem medicorum manus, sectiones, ustulationes morbo liberant; sed quem videmus artis medicæ praxin non ferentem, illum, inquam, statu positum desperato, et conclamatum, morbis extremis cruciatum, et doloribus confectum reputamus.

Καὶ τί ἂν τις τὰ ἐπόμενα τοῖς αὐτοῦ λόγοις ἀπαριθμοῖ; ταῦτα ἡμᾶς ἀκοπώτερον ἢ παρασκευάσει τὰ συμβαίνοντα· ταῦτα εἰς παραγνώχην ἐξόμεν· τούτοις ἡμᾶς ἀνακτᾶσθαι, ὧ φίλε καὶ ἀδελφε, διεσπούδασαι, οὐ γὰρ τῶν σεμνοτέρων

A se palam fert. Quos multo magis fovere comperitur, quam eorum quispiam, qui in illo cœtu annumeratur. Sunt enim inter eos, qui utcunque corporibus suis assistant, tamen ab illorum societate practica, ab intus dissidente conscientia, vacillantes recedunt. Tu autem, nondum conjunctus corpore, iudicio et affectu copulari desideras: quod non adhuc plene fueris admittis, id a timiditate, non pietate; a pudore proficiscitur et non voluntate. Quis autem ea admitteret, quæ ne somnians approbavit aliquando? is scilicet, qui causam in timorem rejicit cur nondum illorum consortio aggregetur, cum inimicis pudeferi antiquius habuit, quam cum familiaribus suis et cognatis admirationi esse; modo sit ei in posterum impune. Si recipere vel admittere non licebat, equis post receptionem illam, ut possit quos non licuit, susceptos admittere, velit se in manifestum discrimen præcipitare? Verba sane non meliorant actiones, sed per actiones verba licet interpretari. Nam si quis contuitus latrones, aut civitatum expilatores, detestatione ubique habitos, execrationibus undiquaque proscissos: immunis adhuc ipse et purus ab illorum consortio tandem phantasmate abreptus, dicat legum arbitris et dispensatoribus, si hosce homines, rogo, sine pœna dimittas, quos par et æquum fuerat de vita tolli, cur non ego statim latro fiam ac proditor, ut sic veniam possim sceleribus promovere: quod si pœnam irroges, metu pœnæ nolim ego illos imitari. Si quis, inquam, obiter ista dicat, quis non illum furere et insanire? quis non mente in rebus aliis laborare similiter haud pronuntiabit? Quod si quis non urbium sed fidei proditores, prædones non corporalium sed divinæ legis in medium productos sistat, et apud illos voces eas ipsas edat, annon eandem in ipsum sententiam vel etiam duriozem per prudentes rerum æstimatores ferendam putamus? Verum sepositis quæ jam dicta sunt, si secundum canones, hoc est, leges ecclesiasticas actiones regulent, quid opus est hisce intempestive motis quæstionibus? quid ratio-

D Quorsum vero quispiam ea quæ sequuntur rationibus putet apprehendenda? sane enim illa ut levius feramus quæ contingunt facient; atque ita nobis parient consolationem. Per ista nosmet iterum possidere satagisti, amice et frater-

VARIÆ LECTIONES.

• ἴσ. ἀπογινώσκωμεν. † φέρειν.

nam vocibus te affari honoratoribus non desistam, non omnia et singula consiliis et propositis ascribam; sed quod in actum hactenus producta non fuerint, illa ideo cum spe emendationis tuæ compellationes meas instituo: *Si sal infatuatus fuerit*, inquit Dominus, *in quo demum salietur*¹³? Si res meorum amicorum, fratrum, liberorum, membrorum, viscerum: si res eorum singulorum (qui mihi ante omnes sunt honorandi); propter quos in carne adhuc potius subsistere, quam dissolvi et cum Christo esse mallet: quorum causa concidor, distrahor, et lacrymæ meæ mihi panes fiunt: si eorum omnium hic sit status, quid debeam ab aliis expectare? Nec injuria. Scio etenim, beatum Paulum, solus cum esset in vinculis destitutus, dixisse: *In prima mea defensione nemo mihi adfuit*¹⁴: et iterum, *solus Lucas mecum est*¹⁵. Nam non possunt omnes se obdurare, et patientia niti: quapropter cum Dominus prædiceret afflictiones venturas, et tentationes, cum quibus illi qui in ipsum credituri erant, configere debebant, subnectit: *Ast qui in finem perseveraverit, is salvus erit*¹⁶. Scio, et anteriorem adhuc Davidem prophetam multorum solitudinem luisse, et illam ab amicis desertionem Domino deprecationis loco representasse: *Salvum me fac, Deus, quoniam defecit justus, et veritas paucitate laborat inter filios hominum*¹⁷. Quorsum vero hunc vel illum citem? Scio Dominum et Deum meum tum cum apprehensus, vinculis constrictus abduceretur, solitarium fuisse derelictum: scriptum est enim: *Ipsa deserto fugerant*¹⁸. Quid ergo mirum? nos homunciones miseros et miserandos, quibus nec aerem spirare liberum licet, carceribus et vinculis mancipatos, mille moriendi modos quotidie expectantes, omni destitutos meliori spe, ab omnibus ita desertos et derelictos: atque, o si tantum derelictos! ferre hoc possemus, sed neququam nos nudi deserimur, sub nominis nostri prætextu, veritatem abnuunt, ecclesiasticam omnem et rectam sententiam deserunt: cujus observandi gratia, ni non hactenus elegerunt pati, ab illa se nunc abscindunt, et illam longe seponunt. Hoc est illud quod imprimis percillit mentem mihi, quod me absumit, cum videam membra, quibuscum nos incorporamur, et participes exstamus, ex æquo Christi a capite illo divelli et in perniciem redigi. Et tamen istud malum in se non sufferendum, sit certe tolerabile per prius exempla recitata. Attamen derelicti illius causam in nos artificiose transferre velle, cujus nondum potuit exemplum aliquod reperiri, quomodo quis, ut cunque omnia ferendo sufficientissimus æquanimiter poterit tolerare. Omnino percipio præclaram ego remunerationem amoris in te mei paterni, cum Deo conjuncti, et spiritualis illius mirifici et tremendi illius partus, quo tu nobis enixus, lumen terrarum orbis in mystico Ecclesiæ thalamo per vitæ sermonem prodiisti. Et ista ego tolero per et propter ad-

Α ρημάτων εξίσταμαι, οὐδὲ τῷ μελετηθέντι πάντα δίδωμι, ἀλλ' ὅτι τῶς μὴ διαπέπρακται, καὶ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς διορθώσεως τὰς κλήσεις μερίζομαι. Ἐὰν τὸ ἀλας μωραυθῆ, ὁ Κύριος φησιν, ἐν τίνι ἀλισθήσεται; ἐὰν τὰ τῶν φίλων, τὰ τῶν ἀδελφῶν τὰ τῶν τέκνων, τὸ τῶν ἐμῶν μελῶν, τὰ τῶν ἐμῶν σπλάγχχνων (τὰ τῶν πάντων ἐμοὶ τιμιωτάτων), δι' οὓς ἐτι τὸ σαρκὶ παρῆναι, τοῦ ἀναλύσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι προκρίνεται· δι' οὓς κόπτομαι καὶ σπαράσσομαι, καὶ τὰ δάκρυά μου ἄρτος ἐμοὶ γίνεται· ἐὰν οὖν τὰ αὐτῶν τοιαῦτα ποταπὰ χρῆ προσδοκῶν τὰ τῶν ἄλλων; ἀλλ' οὐδὲν θαυμαστόν· οἶδα γὰρ καὶ τὸν θεσπέσιον Παῦλον μόνον ἐν δεσμοῖς καταλειφθέντα· Ἐν τῇ πρώτῃ μου, φησίν, ἀπολογία οὐδεὶς μοι συμπαραγένητο, καὶ, Λουκάς ἐστὶ μόνος μετ' ἐμοῦ· οὐ γὰρ πάντων ἡ καρτερία καὶ ὑπομονή· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος εἰπὼν τὰς θλίψεις καὶ τοὺς πειρασμούς οἷς ἐμελλον οἱ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες ἵναθελῖν, ἐπήγαγεν. Ὁ δ' ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται· οἶδα καὶ πρὸ τούτου τὸν προφήτην Δαβὶδ τῶν πολλῶν τὴν ἐρημίαν ἀποδυρόμενον, καὶ ταύτην ὡς ἱκετηρίαν τῷ Θεῷ προτείνοντα· Σῶσον με, Κύριε, ὅτι ἐκλείπειν ὄσιος· ὅτι ὠλιγόθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων· καὶ τί λέγω τούτον ἢ ἐκείνου; οἶδα τὸν ἑμὸν Δεσπότην καὶ Θεὸν, ἐπεὶ συνελήφθη καὶ πρὸς δεσμοτήριον ἤγετο, μόνον καταλειφθέντα· Καὶ ἀφίπτετε γὰρ αὐτὸν, φησὶ, πάντες ἔφυγον. Τί οὖν θαυμαστόν; εἰ καὶ νῦν ἡμᾶς, ἀνθρώπους οἰκτρούς, καὶ ἰλεεινοῦς, ἀνθρώπους μηδὲ τὸν αἶρα σπῆν ἐλεύθερον παραχωρουμένους, ἀνθρώπους δεσμοτήριον οἰκούντας, μυρίους θανάτους καθ' ἑκάστην προσδοκῶντας, καὶ πάσης ἐλπίδος χρηστῆς περιορημένους, εἰ καὶ καταλείπει τις ἐμελίτησεν, ἀλλ' εἴθι μόνον καταλείπειν (ἀνύποιστον γὰρ ὄν) οὐ γὰρ ἡμᾶς οἱ τοιοῦτοι καταλείπουσιν, ἀλλ' ἐν ἡμετέρα προσηγορίᾳ, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ὀρθοῦ φρονήματος, ὑπὲρ οὗ, μέχρι νῦν, μυρία παθεῖν εἶλοντο, ἑαυτοὺς ἐκτέμνουσιν τε καὶ ἀποκηρύττουσιν ὅπερ παντὸς μάλιστα ψυχὴν πλήττει καὶ ἐκθακᾶ, μέλη ὀρᾶν, ὧν ἐσμὲν σύσσωμοι καὶ συμμέτοχοι, Χριστοῦ τῆς κεφαλῆς διασπώμενά τε καὶ ἀποφθειρόμενα, ἀλλ' ὁμῶς ἀφόρητον ὄν τὸ κακόν, φορητὸν ἂν ἐγεγονε τοῖς ρηθείσι παραδείγμασιν τὸ θεὸς καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ καταλείπειν, ἡμῖν τεχνάζεσθαι ἐπιγράφειν, οὐ μὴ μέχρι νῦν οὐδ' ἔστιν εὐρεῖν ὑπάρξαν παράδειγμα, πῶς ἂν τις, εἰ καὶ πάντα φέρει ἐγγὺς γυμνασίου, ὑπενεγκεῖν δυναθείη; καλὰ γὰρ (οὐ γὰρ ἀπέχω) τὰς ἀμοιβὰς τοῦ περὶ τε θεοῦ καὶ πατρικοῦ φίλτροῦ, καὶ τῶν πνευματικῶν ἐκείνων καὶ ὑπερφῶν καὶ φρικτῶν, ἐκείνων, ἐν αἷς σὺ φωστῆρ ἐν κόσμῳ λόγου ζωῆς ἐπέχειν, τῇ μυστικῇ παστάδι τῆς Ἐκκλησίας ἵναπετέχθης ταῦτα διὰ τῆς ὑμῶν ἀξιογύστου καὶ θείας συνέσεως, πρὸς τὸν χθεὶς καὶ πρώην δοχὰς ἡμῖν καὶ ὑπερδοχὰς περιθίμενον, ὑποφέρομαι, καὶ τῆς ἰδίας ὁρμῆς τὴν ἡμῶν ἐπιτροπὴν πειραθέντα λαβεῖν, αἰσχύνης καὶ ἀμαρτημάτων,

¹³ Matth. v, 13. ¹⁴ II Tim. iv, 16. ¹⁵ ibid. 11. ¹⁶ Matth. xxiv, 13. ¹⁷ Psal. xi, 2. ¹⁸ Matth. xxvi, 56.

ὡς δῆθεν, ἀποστροφὴν καὶ ἀναχώρησιν, εἰ καὶ τοῦ-
 A ναντίον ἐμπραττεν αὐτῷ περιγέγονεν· ἡ γὰρ εἰς
 ἕτερον ἀναφορὰ τοῦ ἐγκλήματος, ἂν μὴδὲ χῶρῶν
 εὐρη, μάλιστα τὸ τέχνασμα παρεισδύσεως, εἰς σφο-
 δροτέραν περιτρέπει τοῦ συνειδότης κατάγνωσιν,
 οἰκοθεν καὶ σαφῆ καὶ ἀφυκτον τὸν ἐλεγχὸν φέρουσα·
 τί γὰρ ἐτέρωθεν ἐζητεῖς συμμαχίαν, καὶ σχῆμα
 σεαυτῷ ἐτεχνάζου δικαιολογίας, εἰ μὴ τὸ συνειδὸς
 ἔνδον εἶχες πικρὸν κατήγορον τῆς βουλήσεως; τί
 δὲ καθ' αὐτὸν οὐ πράττεις, ἃ σπουδάσεις ἄλλοθεν ἢ
 tibilem redargutionem manifestam patitur. Cur vero aliunde satagebas auxilium? cur formulam
 tibi defensionis et prætextum artificiosum procurabas, si conscientia interna destitutus eras tuæ vo-
 luntatis accusatrice? Quod per te non agis ipse, hoc per alios consequi moliris.

Καὶ εἰ μὴ τῶν ἐπιστολῶν ὁ νόμος ἐπέσχε, καὶ τοῦ
 ὑπογράφοντος ἡ χεὶρ καὶ τότε κλαπέισα ἱμποδῶν
 ἴστατο, εἰδεῖξα ἂν ἀκριβέστερον καὶ διὰ πλείονων τότε
 B ἡμέτερον ἄλγος, καὶ οἷς ἐκεῖνος ἡμᾶς ἐλυμήνατο·
 ἀλλὰ πῶς τὰς ἑαυτοῦ λαμπρὰς ὁμολογίας, ἃς ἐνώ-
 πιον Θεοῦ καὶ ἀγγέλων, ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων,
 βασιλέων, ἀρχόντων, ἀρχομένων ἐπαρρησίευστο, οὐκ
 εἰς μεγάλαν ἀγῆν αἰδῶ; πῶς τὸ τῆς Ἐκκλησίας οὐκ
 ἐδυσωπήθη καύχημα, ὃ κατὰ παντὸς φέρειν ἐστὶ
 καὶ χρόνου καὶ διηγήματος; καὶ εἴη γε τῆς ἀνωθεν
 ἐνισχυροῦσης παλάμης διηνεκῶς μεγαλαυχοῦσα καὶ
 φέρουσα· πῶς δὲ δι' αὐτοῦ καὶ μόνου ψυχαγωγεῖν
 ἔγνω τὸ ἀντίπαλον, καὶ ἰδίᾳ πτώσει τὴν κοινὴν καὶ
 παραδόξον τῆς Ἐκκλησίας στάσιν χωλεῖν προεἴλετο;
 καινὸν μὲν γὰρ καὶ παράλογον ὁ πολυμήχανος ὄφει
 κόσμῳ παραδειξάει ἐναντιύσατο· ἀλλὰ καινότερον
 καὶ παραδοξότερον καὶ θεῖον ἔργον, ὡς ἀληθῶς, ὃ
 τῆς φύσεως ἡμῶν Πλάσσης καὶ Δημιουργὸς κατέστη-
 C σεν. Ὁ μὲν γὰρ ἀνθρώπους τρισαλιτηρίου, ἀν-
 θρώπους οὐδ' εἰς ἀριθμὸν τινα συντελοῦντας, πάλαι
 τῆς ἱερατικῆς ἀξίας ἀπογυμνωθέντας, καὶ τῶν ἐκ-
 κλησιαστικῶν συλλόγων, δι' ἃς αἰτίας οὐδὲ θέμις
 λέγειν ἡμῖν, ἐξοστρακισθέντας, δις ἀποθανόντας,
 ἐκριζωθέντας, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν περὶ αὐτῶν
 προαναφώνησιν, σπείλους καὶ μώμους, τολμητάς,
 αὐθάδεις· τούτους ὑπεισθῆς καὶ τῆς οἰκείας πονη-
 ρίας ἐργαστήριον προστησάμενος, δι' αὐτῶν πᾶσαν
 καταστρέψαι καὶ καταλαβεῖν τὴν Ἐκκλησίαν ἐφρουρά-
 ξατο· ὃ δὲ, οἷα δὴ θαυμάσια μόνος ποιῶν, καὶ ἐν
 ταῖς θλίψεσι πλατύνων τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτὸν,
 καὶ τότε μάλιστα δεικνύων τὸ τῆς προνοίας ἄφατον καὶ
 σοφόν, ὅτε πανταχόθεν τὸ ἄπορον περιέστηκε καὶ δεινόν,
 ἐπὶ τοσούτον αὐτὴν συγκεκορημένην καὶ κατηρτισμέ-
 νην, καὶ ὡς ἀληθῶς ἐν ἑαυτῷ τεθεμελιωμένην, ἀνέ-
 D δειξεν, ὡς οὐ μόνον ἀντίρροπον τῆς κακοουργίας τὸν πο-
 νηρὸν τὴν πληγὴν δέξασθαι, ἀλλὰ πολὺ χαλεπωτέραν
 καὶ ἀλγεινότεραν εἰσπράττεσθαι· πῶς γὰρ οὐχὶ μεγίστη
 καὶ ἀνίατος τῷ διαβόλῳ ἡ πληγὴ, ὅτι περ ἐν τοσαύτῃ
 ζῆλῳ καὶ τηλικαύτῃ συγχύσει καὶ μετάβολῃ, οὐ μι-
 κρὸς οὐ μέγας, οὐκ ἀσήμενος πολέως ἀρχιερεὺς, οὐ τὸ
 ἐπίσημον ἐχούσης, οὐκ ἐν λόγῳ ἰδιώτης, οὐκ ἀμφο-
 τέρωθεν ὠπλισμένος, καὶ σύνδραμον ἔχων τῇ πυ-
 κνότητι τῆς διανοίας τὸ ρεῦμα τῆς γλώττης, οὐκ ἐν
 βίῳ λαμπρὸς, οὐκ ἐν ἀκριβείᾳ δογματῶν περιβλε-

mirabilem et divinam plane illius hominis pruden-
 tiam, qui nos heri ac nudiustertius epulo apposito
 recipiebat : quique ex animi sui impetu nostri in
 se patrociniū suscipere et tuitionem volebat : de-
 decoris, et admissorum criminum aversionem, de-
 pulsionemque scilicet, licet secus quam speraverat,
 id contingebat. Transmissio siquidem criminis in
 alium quempiam, si non admittatur artificiose exco-
 gitata machinatio, in graviolem concedere solet
 conscientie condemnationem, dum ab intus inevi-
 tabilem redargutionem manifestam patitur. Cur vero aliunde satagebas auxilium? cur formulam
 tibi defensionis et prætextum artificiosum procurabas, si conscientia interna destitutus eras tuæ vo-
 luntatis accusatrice? Quod per te non agis ipse, hoc per alios consequi moliris.

Certe si pateretur lex epistolaris, si mei amanuen-
 sis manus lassata se non subduxisset, pluribus adhuc
 B persequerer justum meum dolorem, et in quibus ab
 illo læsus sum. At enim vero præclara illius professio,
 coram Deo et angelis, coram omnibus hominibus, re-
 gibus, principibus, subditis enuntiata, non pudore
 suffundit vehementius? Unde factum ut Ecclesie
 gloriationem vereatur, quam semper et ubique pro-
 palare poterat et præ se ferre, superna præsertim
 manu corroborante, in qua perpetuo triumpharet:
 suis autem viribus et quidem solitariis posse se pu-
 tat adversarium delinire : casuque suo voluit, ut
 Ecclesie ille status communis præter omnem ex-
 spectationem claudicaret : volebat nimirum versutis-
 simus ille serpens, audacie sue novum et inusita-
 tum quid, mundo palam facere : sed opus magis
 novum, inauditum et paradoxum magis, divinus
 nature nostræ Opifex et Conditor ex adverso edidit.

C Ille homines nefarios et improbos in nullo numero
 habendos, sacerdotali pridem dignitate spoliatos,
 cœtibus ecclesiasticis (sed quas ob causas, haud
 libet dicere) amotos, abactos, bis mortuos, eradica-
 tos, juxta apostolicum de talibus pronuntiatum,
 maculas, momos, audaces, arrogantes : in istos ubi
 se insinuerat diabolus, et ad propriæ nequitie
 officinam applicuerat, per illos universam occupare
 Ecclesiam, per summam impudentiam nitebatur.
 Sed Deus, qui miracula operatur solus, et dilatat
 invocantes se in afflictionibus, qui sue providen-
 tiæ sapientiam inexplicabilem ostendit, cum undique
 inextricabilibus circumdamur fluctibus oppressi,
 adeo comparatam et consummatam, vere in ipso
 fundatam, ut non solum parem et adæquatam ma-
 D litie sue plagam malus accipiat, sed multo vehe-
 mentiore et cum majori conjunctam tormento
 procuret. Quomodo enim non infligitur diabolo
 maxima et insanabilis plaga, cum in tanta procella,
 tali rerum confusione, tanta rerum mutatione, ne-
 mo parvus, magnus, obscuræ urbiculæ episcopus,
 nedum cui præest aliquis eximius : nemo rudis in
 sermone, nemo utrinque comparatus, qui lingue
 volubilitatem cum acumine mentis conjunctam ha-
 bet : nemo propter vitam illustris, propter dogma-
 tum sublimitatem conspicuus, nullus plane homo

VARIÆ LECTIONES.

■ ἴσ. φαίνεν.

cum tempore immutatus comprehenditur : nec cessit loco torrenti omnia abripienti : inter omnes omnino qui de choro fuerant religiosorum (quis eorum per auditionem antiquam, nedum per præsentem spem, priusquam res constaret, hoc credet?), omnes diaboli laqueos, insidias omnes, omnia artificia, vim omnem intentatam infra se positam demonstrarunt. Jucundum mihi est, ista apud vos imprimis prosequi, qui magna pars eorum estis, de quibus hæc mirifica recensentur : Neque enim quidquam commilitonibus accidere potest gratius, dolore alioqui confectis, quam ut rem pugnando bene gerant : sed malitiosus, quem dixi, dæmon omnes confertim deglutire, et per suas nequitas fraudulentas impedire fremendo gloriatur : sanctæ tamen Ecclesiæ multitudo ipsius machinationes et consilia deridet, et ludibrio habet, dum sub Christo capite militant, et ejus ductum observant : ut captivos potius quosdam abducunt veritati, quam ut aliquis ex ipsis fugitivus exsistat et desertor ordinum. Quapropter si diabolo daretur optio, utrum talia adhibere vasa voluerit, qualia sunt, in quæ nunc incidit, capacia totius operationis ipsius : tum Ecclesiam ita viriliter et animose concertantem ex adverso consistere ; vasa illa ut figulina cum ipsomet artifice confringentem, annon istorum experimentum facere potius recusaret ? nec talia vasa reperire, vel ab iis gaudium proventurum somnare, quam Ecclesiam intueri ita roboratam ac vigentem, et in media ipsius viscera vulnus tam mortiferum inferentem, et gloriosum de tota ipsius potentia tropæum statuentem. Quod profecto, si non aliud, oportebat eum, qui nunc nimium commotus est (neque enim intelligo, quid, aut quomodo, cum majori modestia dicam) revereri, nec victoriarum adoras non conari a sua propria sede dimovere. Quidni enim ? licet non effectum dedit, quod conceperat animo, gratiam tamen efflorescentem marcescere fecit, eo quod cogitavit, quæ cogitatio redarguit opinionem. Divina autem gratia providentiam, qua nos semper tutatus est, nunc ostendit, cum in effectum prodire non sit passa, quod apud animum ille constituerat.

Cæterum, mi fili, nulla talis deinceps mentem irrepat cogitatio. In præsentem enim omnia increpatione omni qua hactenus mea ipsius viscera feriendo vulneravi, quod ipsum dolenter fecisse me profiteor. Licet enim medicina, concisiones etiam, necessaria sint, tamen erga laborantes et cruciatos compassio superat leges doctrinæ cujusque et medicinæ : et ego ideo compassionis tyrannidem haud sustinendo cum sim, prætermisissis omnibus, tanquam præsentis in complexum ruor. Filium meum compello, partum meum immaculatum, membrum mei corporis. Quoniam ego abripior ? ubinam de te mea gloriatio ? ubi spes ? potius, post spem ubi comparent odera ? Videsis

πτος, ἀλλ' ὅπως οὐδεὶς οὐδαμῶς τῷ καιρῷ συναλωθεῖς ἠλέγχθη, οὐδὲν ἔδωκεν τῇ ῥύμῃ τοῦ φέροντος· ἅπαντες δ' ἀπλῶς ὅσοι τοῦ χοροῦ τῆς εὐσεβείας γεγόνασιν (τίς ἀκοῆ παλαιᾷ μῆτιγι ἐλπίδι νία, πρὶν πραχθῆναι τοῦτο παρεδίξατο), πάσης πάγης τοῦ πονηροῦ, καὶ πάσης ἐπιβουλῆς, καὶ παντὸς τεχνάσματος καὶ βίας κρείττονες ὤφθησαν. Ἡδὺ δὲ μοι ταῦτα, καὶ μάλιστα πρὸς ὑμᾶς διεξιέναι, τοὺς μέγα μέρος τοῦ τηλικούτου χρηματίσαντας θαύματος· εἴπει καὶ συστρατιώταις οὐδὲν ἡδύτερον, κἂν ἄλλας ἐν λύπαις ὦσιν, ἢ τὰ ἐν πολέμοις αὐτοῖς προσομιλεῖν κατορθώματα· ἀλλ' ὅπερ ἔλεγον, ὁ μὲν πονηρὸς ἀθρόως ἅπαντας καταπιεῖν, καὶ τῆς αὐτοῦ πανουργίας ἔργον δεῖξειν, ἐφυσάτο καὶ ἐφρυάττατο· τὸ δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἅγιον πλήρωμα, τοσοῦτον αὐτοῦ τὰς μηχανὰς καὶ τὰς ἐπινοίας ἐξεμυκτήρισάν τε καὶ κατέγελασαν, Χριστῷ τῇ κεφαλῇ στρατηγούμενοι τε καὶ καθοδηγούμενοι, ὡς ἐκείθεν μᾶλλον αἰχμαλωτῖσαι τινὰς, καὶ τῇ ἀληθείᾳ προσαγαγεῖν, ἢ λειποτάτην ἓνα τινὰ τῆς καλῆς αὐτῶν παραχωρῆσαι γενέσθαι τάξιος. Ὡστε εἴ τις αἴρεισιν ἐδίδου τῷ διαβόλῳ, πότερον ἐβούλετο τοιαῦτα σκευὴ εὐρεῖν, οἷοις νῦν περιέτρυχεν, ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν x χωρῆσαι δυνάμενα· ἔπειτα τὴν Ἐκκλησίαν οὕτως αὐτῷ ἀνδρείως καὶ στερέρως ἀγωνιζομένην ἀντικαταστήναι, ὡς σκευὴ κεραμείως σὺν αὐτῷ τεχνίτῃ ταῦτα συντίβουσαν, ἢ μὴδ' ἐτέρου τούτων εἰς πείραν ἔλθειν πολλοῦ ἂν ἐτιμήσατο ; μῆτε τοιοῦτων σκευῶν εὐτυχῆσαι, καὶ τὴν γ ἐπ' αὐτοῖς εὐθυμίαν ὀνειροπολεῖσαι, μῆτε τὴν Ἐκκλησίαν οὕτως ἰδεῖν κραταιουμένην καὶ ἀκμάζουσαν, καὶ διὰ μέσων αὐτοῦ σπλάγγων καιρίαν οὐπω καὶ πικράν τὴν πληγὴν φέρουσαν, καὶ λαμπρὸν ἰστώσαν κατὰ πάσης αὐτοῦ τῆς δυναστείας τὸ τρόπαιον ὅπερ εἰ μὴ τι ἄλλω ἔχρην, καὶ τὸν νῦν (οὐ γὰρ οἶδα πῶς ἀλυπώτερον εἶπω) ὑποσταλευθίντα ἐκδυσωπηθῆναι, καὶ μὴ τοὺς τῆς νίκης στεφάνους μονονουχί τοῦ ἰδίου ἐπιχειρεῖν ἀσασπῶν μετώπου· τί γὰρ εἰ καὶ μὴ ἔπραξεν ἂ ἐμελέτησεν, ἀλλὰ τὴν ἀνοῦσαν χάριν ἐμάρακεν οἷς ἐδίστασε· καὶ ἢ μὲν μελέτη τὴν γνώμην ἤλεγξεν· ἢ δὲ θεῖα χάρις, ἣν ἔχει περὶ ἡμᾶς πρόνοια, καὶ νῦν ἔδοξεν, εἰς ἔργον τὴν βουλὴν ἔλθειν οὐκ εἰσάσσα.

Ἄλλὰ μὴδὲν σοὶ τὸ λοιπὸν μὴδὲ τοιοῦτον, ὡ τέκνον, διαμελετάσθω· ἤδη γὰρ, ἤδη τοὺς ἐλέγχους ἀφείς, ἐφ' οἷς μέχρι νῦν, ἄδη x ἴδια σπλάγγνα πλῆττων καὶ τετρώσκων ἀνιόμενος ἔφερον κἂν γὰρ ἀναγκαῖα τὰ φάρμακα καὶ αἱ τομαί, ἀλλ' ἢ τῶν πόνων καὶ ἀλγηδόνων συμπαθεῖα, νικᾷ τοὺς νόμους τῆς ἰατρείας καὶ παιδευσεως δι' ὃ μῆκετι τοῦ συμπαθεῖν τὴν τυραννίδα φέρων, ἐκεῖνα πάντα ληπῶν, καὶ ὡς παρόντι περιχυθεὶς, τέκνον ἐμὸν, ὠδίνων ἀγνῶν μέλος ἐμὸν, τί τοῦτο, ἀνακαλοῦμαι ποῦ μοι τὸ περὶ σὲ καύχημα· ποῦ δὲ αἱ ἐλπίδες μᾶλλον δὲ μετὰ τῶν ἐλπίδων τὰ ἔργα ; Ὅρῃς τὸ σκυθρωπὸν, τὴν κατῆφειαν, εἰ βούλει, καὶ τὰ δάκρυα. Ἡ περὶ σοῦ φροντίς τούτων αἰτία· ὃ ἐπὶ σοὶ πόνος αὐτῶν ἀπτι-

VARIE LECTIONES.

▼ ἴσ. πληγῆς. x ἴσ. πανουργίαν. γ μῆτε τὴν. z ἴσ. ἄτε.

ται σπλάγχμων, τὸ ἄλγος αὐτῆς τῆς ζωῆς · ἀλλ' εἰ A
τί σοι τῆς ἐμῆς μέλει ζωῆς (οὐπω δὲ μὲ τις ἀναπί-
θαι λόγος ὡς οὐ μέλει) μηκέτι μηδὲν τοιοῦτον μηδὲ
παραπλήσιον, μήτε εἰς βουλὴν μήτε εἰς μελέτην δια-
βαινέτω · μακάριος γὰρ ἄνθρωπος οὐχ ὅς ἐπι παρανόμων
οὐκ ἔδραμεν ἔργα, ἀλλ' ὁ; οὐδὲ ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν ἐπο-
ρεύθη · μηδ' ὅτι χεῖρους ἔχομεν σκευνομήματα, ἀλλ'
εἰ τινῶν ἐλάττους ἐλεγχθῶμεν, αἰσχυνώμεθα · ἐπεὶ
καὶ ἀριστεύς οὐχ ὅταν λειποταξίας οὐχ ἄλω, οὐδ' ὅταν
τῶν φυγάδων οὐχ ἤττων ὀφθῆ, σεμνός καὶ περιδλεπ-
τος · ἀλλ' ἐπειδ' ἂν τῶν συστρατιωτῶν κρείττων ἐν
πολέμοις ἀναφανῆ καὶ τῶν ἐχθρῶν κρατήσῃ, τότε
καὶ τοὺς στεφάνους ἐστὶν ἀναδέχεσθαι δίκαιος · ναί,
δέομαι καὶ παρακαλῶ δεῖξον, τὸ τέλος ἀξίον τῆς
ἀρχῆς, ἀξίον τῶν ἀγώνων · ὡ πόσων στεναγμῶν,
πόσων θαυμάσιων ἐν πελάγει μὲν μέσον α πνευμάτων
καὶ ζαλῆς οὐριεδρομεῖν, πρὸς αὐτῷ δὲ τῷ λιμένι,
καταποντίζεσθαι · καὶ πόλεμον μὲν κρατεῖν τῶν
ἐχθρῶν, τῶν δὲ τροπαίων αὐτοῖς ὑπεξίστασθαι · καὶ
τὸν ἀγῶνα μὲν ἐν τῷ σταδίῳ λαμπρῶς ἐνεγκεῖν,
πρὸς δὲ τοὺς στεφάνους μαλακίζεσθαι · ὑμᾶς δὲ ἄρα,
ὡ τῆς ἀρετῆς ἱρασταί, καὶ τῆς εὐσεβείας κήρυκες,
καὶ τῆς ἀληθείας προασπισταί, ὡσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις
ἄπασιν, οὕτω καὶ τοῦ παρόντος ἀλγους εὐρήσειν
ἔμελλον παραψυχῆν · οὐ μόνον ὅτι πέφυκε τὸ λυ-
ποῦν τοῖς φίλοις ἐκκαλυπτόμενον διαχεῖσθαι β πως
τοῖς λόγοις, καὶ οἶον συνεξατμίζεσθαι · ἀλλὰ καὶ
μᾶλλον, διότι μεγάλας ἐλπίδας ἔχω διὰ τῶν ὑμετέ-
ρων σοφῶν καὶ καλῶν ἐπιπέδων τε καὶ παραινέσεων,
θαύτον ἀναβρῶσθηναί τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν τοῦ ὄρου
ψιθυρισμὸν τέλει ἀποστραφέντα, μηκέτι συμβου-
λῆς ἀνασχεσθαι στασιαζούσης, τοὺς ὀρθοὺς λογισμοὺς
καὶ εἰς δισταγμὸν μετακλινοῦσης, πτώματος αἰτίου,
ἀλλ' εἰς τὴν προτέραν ἐπαναδραμόντα τελειότητα,
ἀπειστον καὶ ἀκλόνητον ἐν τῇ στερεῇ καὶ ἄρραγῇ
τῆς ὁμολογίας Χριστοῦ διατηρηθῆναι πέτρα, διὰ
βίου παντός καὶ λόγων.

versum, ita ut immotus et inflexus, in Christianæ confessionis petra solida et infracta conservetur, in omni
vitæ cursu, et sermonum varietate conservatus.

Εἰ τις δὲ παράκλησις ἐν Χριστῷ (μετὰ τοῦ
θεσπεσιῦ Παύλου ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν πᾶσιν ἐπι-
βοῶμεθα), εἰ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἰ τις κοιν-
ωνία Πνεύματος εἰ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτι-
ρμοὶ, πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν · ἵνα, ὡσπερ D
μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπαντός, τὸ αὐτὸ φρον-
ῆτε, ἐν ἐνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ συναθ-
λοῦντες τῆς ἀληθείας τῷ κηρύγματι, καὶ μὴ
πυρρόμενοι c ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμέ-
νων · ἥτις αὐτοῖς μὲν ἐστὶν ἐνδειξις ἀπώλειας,
ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ · ὅτι
ὑμῖν ἐχαρίσθη [τὸ] ὑπὸ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ
εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ
πάσχειν. Καὶ ταῦτα οὐχ ὡς τῶν ἐμῶν θεομένων
λόγων γράφω, ἀλλ' ὡς χρωστώων, ἀλλάγε καὶ
ἐπιέμενος ὑμῖν κοινωνεῖν, ἐνθα μὲν καλεῖ και-
ρός, αὐτοῖς ἔργοις καὶ ἀθλοῖς, ἀλλ' ὅτε d δὲ καὶ

¹⁹ Philip. II, 1. ²⁰ ibid. 2. ²¹ Philip. II, 2; 1, 29 et passim.

VARIÆ LECTIONES.

a ἴσ. ἀνάμεσον. b συνδιαχεῖσθαι. c πυρρόμενοι, vel πτερούμενοι. d ἄλλοτε.

A tristem, vultu dejectum, lacrymantem : de te solli-
citus talia causat. Labor meus circa te, de vita
dolor viscera mea penetrat interiora. Quare, si
meæ vitæ tibi cura est ulla (et certe non proba-
tur non esse tibi curæ), noli deinceps ejusmodi
aliquid in deliberationem admittre. Beatus ille
vir, non qui nequaquam cucurrit ad illicita malo-
rum opera, sed qui ne quidem incessit in concilio
malignantium. Nec quod sint, quam nos sumus, de-
teriores alii, gloriemur, sed si aliquibus impares
inveniamur, pudore suffundimur. Nam et optimus
miles haud desertor convictus, nec quod cum fugi-
tivis censeatur, clarus obinde et illustris fit, sed si
bello præstantior quam commilitones : si victoriam
de hostibus reportavit, tum dignus judicatur qui
coronetur. Hortor autem atque obsecro, ostende
finem principio dignum, dignum certaminibus. O
quantum adest gemitus et lacrymarum, si in mari-
nis fluctibus, inter ventos, in procellosis tempesta-
tibus rectum tenere cursum possimus, et in portu
patiamur naufragium ! prælio si vincamus hostes et
depellamur a tropæo ! in stadio cum laude certa-
men subire, et emollescere ad bravium ! Vos ergo,
o virtutis amatores, veritatis qui præcones estis, et
in Deum pietatis defensores ; ut contra cætera
prævaluistis, ita date operam, et sedulo incum-
bite, ut quod exopto doloris habeatis levamen-
tum. Non ob eam tantum causam, quia quod dolet,
amicis si exponatur, diffindi quodam modo per ser-
mones poterit, aut, ut sic dicam, evaporari ; sed mul-
to magis quod spem egregiam concipio, futurum ut
vestris prudentibus illis et præclaris admonitionibus
et insurrurationibus corroborandum hominem, ser-
pentis illius diffiato sibilo quasi consiliis ulterius non
pariturum eorum qui fecerunt secessionem ; qui con-
silia recta et optima ab dubitationem inflectunt ruinae
daturam occasionem, sed ad priorem integritatem re-
versum, ita ut immotus et inflexus, in Christianæ confessionis petra solida et infracta conservetur, in omni
vitæ cursu, et sermonum varietate conservatus.

Atque hæc quidem hactenus. *Quod si autem aliqua sit consolatio in Christo* ¹⁹, ita enim vocibus divini Pauli vobis sigillatim inelamabo ; *si quod solatium charitatis, si quæ spiritus societas, si quæ miseratio- nis viscera, vos adimplete gaudium meum* ²⁰ ; ut quemadmodum huc usque, *sic semper idem sapiatis, in uno spiritu unanimiter collaborantes præconio veritatis, ut nunquam ab adversariis terreamini: Quod illis concedet in damnationem, vobis in salutem imputabitur, idque Deo operante ; quia vobis donatum est a Christo, non solum ut in illum credatis, sed ut pro illo patiamini. Ista autem scripsi, non quod sermonibus meis indigeatis, sed propterea quod desiderem quippe, debitor quædam vobiscum communicare, ubi fuerit occasio, opere ipso et concertatione ; nec factis tantum sed interdum et verbis* ²¹. Vos enim, ut cum Joanne Theologo dicam, *habebis a sancto Spi-*

ritu unctionem : porro, quam accepistis, unctio in vobis manet, nec opus est ut quisquam nos erudiat, sed sicut eadem unctio docet vos, et sicut vos docuit manete in eo, ut cum apparuerit Filius Dei, habeamus fiduciam, nec confundamur in adventu ejus²². Pacis autem custos atque rex, qui vitam nobis dedit, et eandem conservat : In quo vivimus, movemur, sumus²³, cujus amoris vinculis, nec dissolubilibus constricti tenemur : ille princeps sacerdos, idemque magnus, Christus nempe verus noster Deus : Quinos de non populo, populum constituit acquisitionis, per sanguinem proprium²⁴ : nec populum simpliciter, sed dilectam, sed gentem sanctam, sed regale sacerdotium, quæ ineffabilis illius bonitas est, filios nos constituens, hæredes, et secum cohæredes : apud quem non est conversio vel inversionis umbra²⁵ : quos inculpato ad finem usque est custoditurus, constringens nos vinculo pacis et amoris, formans nos in ipso, et inter nosmet mutuo immota et inconcussa pietatis sententia constitutus, unam et eandem omnes cogitationem habentes, unum dicentes, ad unum prospectantes, ad bravium superæ vocationis propereantes : ubi primogenitorum Ecclesia est²⁶ : ubi martyrum chorus, patriarcharum tabernacula ; ubi mendacium non antefertur veritati, non est contentio, tyrannis, insanus furor : sed alta quies, veritatis irresistible pulchritudo nullo artificio inobscuranda : ubi quies, pax, concordia, beatarum visionum et inenarrabilium spectaculorum intuitus, participatio, et fructio, adoptionis finis non ulterius speratæ sed perfectæ, cujus tamen etiamnum illustri quodam modo participes simus, propter quam in præsentibus persecutiones patimur, et captivi abducimur ; propter quam sexcentas calamitates, mortes perpetimur quotidianas, quas læti ferimus agentes præterea gratias. Pro regibus orandum esse, divinus Paulus ante nos jam olim docuit²⁷ : et discipulorum summus Petrus²⁸ : Subjecti estote, inquit, omni humanæ creature propter Dominum : sive rex sit vel superior iterumque : Regem honorate : utroque prior, communis ille noster et illorum Dominus, Doctor, Creator, a thesauro inestimabili suo census Cæsari solvens, opere et verbo docuit, prærogativas regibus datas dare. Quocirca inter mysticas et venerandas nostras hierurgias orationes pro regibus offerimus. Quæ per leges debita, conservare illæsa et communitate custodire, erga nostros a Christo dilectos reges institutum est Deo gratum, et nobis congruentissimum D τοῖς βασιλεῦσιν ἐξουσίαις ἡμῶν βασιλεῦσι δίκαιον τε καὶ φίλον Θεῷ, καὶ ἡμῖν ἀρμοδιώτατον.

EPIST. XV.

Ab exilio, ad episcopos similem passos persecutionem

Persecutio gravis, sed Domini benedictio suavis : exsiliium difficile, sed jucundum regnum cœlorum : Beati persecutionem passi propter justitiam, quia illo-

A τοῖς ῥήμασι. Καὶ γὰρ ὑμεῖς (μετὰ τοῦ θεολόγου φάναι Ἰωάννου) χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ, τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει, καὶ οἴδατε πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε, ἵνα τις διδάσκη ὑμᾶς, ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἔχωμεν παρρησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνοῦμεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ· ὁ δὲ τῆς εἰρήνης ταμίης καὶ βασιλεὺς, ὁ τῆς ζωῆς ἡμῶν αἴτιος καὶ συνοχεύς, ἐν ᾧ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· οὐ τοῖς ἀλύτοις δεσμοῖς τῆς ἀγαπήσεως συνδεδεμέθα· ὁ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεὺς, Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν· ὁ ἐξ οὗ λαοὺ λαὸν οἰκτεῖον ἡμᾶς ἰδίῳ αἵματι ποιησάμενος· καὶ οὐχ ἁπλῶς λαόν, ἀλλὰ καὶ ἡγαπημένους, καὶ ἔθνος ἅγιον, καὶ βασιλεῖον ἱσραήτευμα (ὡ τῆς ἀπάτου φιλιανθρωπίας!) καὶ υἱοὺς, καὶ κληρονόμους, καὶ συγκληρονόμους θέμενος· παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπὴ ἀποσκίασμα· αὐτὸς ἕως τέλους ἀνεκκλήτους συντηρήσει, συσφίγγων ἡμᾶς ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης καὶ ἀγάπης, στηρίζων ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐν ἀκλονήτῳ καὶ ἀσαλεύτῳ τῆς εὐσεβείας φρονήματι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μελέτην ἔχοντας, ἐν λέγοντας, πρὸς ἐν ἀφορώντας ἅπαντας, πρὸς τὸ βραβεῖον ἐπιτειγομένους τῆς ἀνω κλήσεως· ἐνθα τῶν πρωτοτόκων ἡ Ἐκκλησία· ἐνθα χοροὶ μαρτύρων· ἐνθα πατριαρχῶν αἱ σκηναὶ· ἐν οἷς οὐκ ἔστι ψεῦδος πρὸ τῆς ἀληθείας τιμώμενον, οὐκ ἔρις, οὐ τυραννίς, οὐκ ἀπόνοια· ἐν οἷς βαθθεῖα γαλήνη, καὶ κάλλος ἀληθείας ἀμύχασον ὑπὸ μηδεμίας τέχνης καλυπτόμενον· ἐν οἷς εἰρήνη πᾶσα καὶ ὁμόνοια, καὶ ἡ τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ ἀδιεργῶτων θεαμάτων θέα καὶ μετοχὴ καὶ ἀπόλαυσις, καὶ τέλος τῆς υἰοθεσίας οὐκέτι ἐλπίζομένη, ἀλλ' ἤδη λαμπρῶς μετεχομένη· ἡ τελείωσις, ὑπὲρ ἧς οἱ παρόντες διωγμοὶ καὶ αἰχμαλωσίαι καὶ δι' ἣν τὰ μυρία θεινὰ, καὶ τοὺς καθημερινοὺς θανάτους εὐχαρίστως καὶ χαίροντες φέρομεν. Ὑπὲρ δὲ βασιλείων εὐχεσθαι Παῦλος μὲν ὁ θεσπέσιος πρὸ ἡμῶν παραινεῖ· καὶ Πέτρος δὲ τῶν μαθητῶν ἡ ἀπόστολος· Ὑποτάγητε πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον, λέγων, εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι. Καὶ πάλιν· Τὸν βασιλέα τιμᾶτε· ἀλλὰγε πρὸ τούτων αὐτὸς ὁ κοινὸς Δεσπότης καὶ Διδάσκαλος καὶ Δημιουργὸς, ἐκ παραδοξοῦ θησαυροῦ κήνσον τελείας τῷ Καίσαρι ἔργῳ καὶ νόμῳ τὰ προνόμια νέμειν ἄπερ ἀφῶρισται D τοῖς βασιλεῦσιν ἐξουσίαις ἡμῶν βασιλεῦσι δίκαιον τε καὶ φίλον Θεῷ, καὶ ἡμῖν ἀρμοδιώτατον.

EPIST. I E'.

Ἀπὸ τῆς ὑπερορίας τοῖς συνδεδιωγμένοις ἐπισκόποις.

Ὁ διωγὸς βαρὺς, ἀλλ' ὁ τοῦ Δεσπότητος μακαρισμὸς ἡθὺς· ἡ ὑπερορία χαλεπὴ, ἀλλ' ἡ τῶν οὐρανῶν βασιλεία τερπνὴ. Μακάριοι οἱ δειδιωγμένοι

²² I Joan. II, 27, 28. ²³ Act. XVII, 28. ²⁴ I Petr. II, 9. ²⁵ Osee XIV, 8. ²⁶ Hebr. XII, 23. ²⁷ I Tim. II, 2. ²⁸ I Petr. II, 13.

ἐνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἴστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· πολλαὶ αἱ θλίψεις, καὶ πᾶσαν ὑπερβαλλόμενα χαλεπότητα· ἀλλ' ἡ ἐκείθεν χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις, οὐ μόνον κουφίζειν οἶδεν αὐτῶν τὴν δριμύτητα, ἀλλὰ τοῖς πρὸς ἐλπίδας τὰς ἄνω βιοῦσι, καὶ εἰς εὐθυμίας ὑπόθεσιν αὐτὰ μετατίθησιν· ἐχώμεθα τοιγαροῦν τῶν ἀθλῶν, ἵνα τύχωμεν τῶν ἐπάθλων· ἵνα γένηται καὶ ἡμῖν μετὰ Παύλου βοᾶν· Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Τί ταύτης τῆς ἐπινικίου φωνῆς ἡδύτερον ἢ χαριέστερον· τί δὲ κατασχύνει τὸν κοινόν τοῦ γένους ἐχθρὸν δυνατώτερον· Τὸν δρόμον τετέλεκα· τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Ὡ φωνῆς ἀπάσης λύπης ζῆλῃν κατακοιμιζούσης μᾶλλον δὲ πάσης πνευματικῆς εὐφροσύνης χάριν ἐπιχορηγούσης, τοὺς διώκτας εἰς ἐκπληξιν ἀντιμισθίωσης, τοὺς διακομίνους στεγανούσης, ἄσθενεῖς ἀναρρώνουσης, τοὺς κατερράγμένους ἀνορθούσης! αὐτὴν καὶ ἐγὼ τῶν ἔργων μοι τοῖς λόγοις συνυπαχοῦντων ἀξιοθεῖην ἅμα ὑμῖν τοῖς καλοῖς συνάθλοισι Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων Ἀμῆν.

ΕΠΙΣΤ. ΙΣ.

Τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ Βασιλείῳ.

Ἄκουσον, ὦ φιλανθρωπότατε βασιλεῦ ο, οὐ προβαλλομαι νῦν παλαιὰν, φιλιαν· οὐ φρικώδεις ὄρκους καὶ συνθήκας· οὐ χρίσμα καὶ χειροθεσίαν βασιλείας· οὐχ ὅτι ταῖς ἡμετέραις χερσὶ προσιῶν, τῶν φρικτῶν καὶ ἀχράντων μετείχες μυστηρίων· οὐδὲ τὸν δεσμόν, ὃν ἡμᾶς ἡ τοῦ καλοῦ παιδὸς υἰοθεσία συνέδησεν· οὐδὲν τούτων λέγω· ἀλλὰ τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώπων προσιῶ σοι δίκαια. Πάντες γάρ, καὶ βαρβάρων καὶ Ἑλλήνων, οὓς μὲν θανάτου κρίνουσι, τοῦ βίου ἐξάγουσιν· οὓς δὲ ζῆν ἐῷσι, λιμαγχοῦν καὶ μυρίοις ἄλλοις κακοῖς θανεῖν οὐ βιάζονται· Ἡμεῖς δὲ βίον βιοῦμεν θανάτου πικρότερον· ἡχηματωτισμεθᾶ, πάντων ἰσπερήμεθα, συγγενῶν, ὑπεριτῶν, συνήθων, πάσης ἀπλῶς ἀνθρωπίνης θεραπείας. Καὶ τοιγε Παῦλος ὁ θεῖος, περιαιγόμενος δέσμιος, τῆς ἀπὸ τῶν γνωρίμων καὶ συνήθων θεραπείας ἀπολαύειν οὐκ ἐκώλυτο· ἀλλὰ καὶ τοι τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀγόμενος, ἀνθρωπίνης καὶ παρὰ τῶν μισοχρίστων Ἑλληνιστῶν, ἐτύγχανεν ἡμερότητος. Ἄλλ' ἴσως ὁ μακρὸς χρόνος, εἰ καὶ μὴ ἀρχιερεῖς Θεοῦ, ἀλλ' οὖν γέ τινας κακουργούς, τοιαῦτα δείκνυσι πεπονθότας· ἀλλ' ὅτι ἐστέρηθημεν καὶ βιβλίων, καινῶν τούτο καὶ παράδοξον, καὶ νέα καθ' ἡμῶν ἐπιεισομένη τιμωρία· ἵνα τί γίνεται; ἵνα μὴ ἀκούωμεν μηδὲ λόγον Κυρίου. Μὴ γένοιτο ἐπὶ τῆς σῆς βασιλείας ταύτην τὴν ἄραν πληρωθῆναι, ὅτι Ἔσται ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις λιμὸς ἄρτου, καὶ λιμὸς τοῦ ἀκούσαι λόγον Κυρίου. Διὰ τί γὰρ ἡμῶν ἀφῆρήθη τὰ βιβλία; Εἰ μὲν

²⁹ Matth. v, 40. ³⁰ II Tim. iv, 7.

rum est regnum cælorum ²⁹: afflictiones multæ, omnem excedentes gravitatem, sed a cælo gaudium et exsultatio non modo acerbiter illarum alleviant: sed ita immutant, ut sint solatii argumentum iis, qui vivunt secundum spes supernas: quocirca certamina subeamus, ut consequamur præmia, ut cum Paulo clamare possimus: *Bonum certamen certavi, cursum confeci, fidem servavi; de cætero reposita mihi est justitiæ corona* ³⁰. Hac voce triumphali, ecquid suavius, aut amplius erit: ecquid magis in dedecus communis generis humani hostis cedit: *Cursum perfeci, fidem servavi, deinceps reposita mihi justitiæ corona*: vox est, quæ turbulentas quasvis sedet tempestates, quæ gratiam spiritualis gaudii suggerat, persecutores attonitos reddat, persecutionem passos coronet, infirmos corroboret, dejectos resuscitet. Hanc ego, si verbis meis facta respondeant, felicitatem consequar, una vobiscum præclare mecum concertantibus, per intercessionem sanctissimæ Dominæ nostræ Deiparæ, et sanctorum omnium. Amen.

ἐν Κυρίῳ ἀναφθέγασθαι πρεσβείαις τῆς ὑπεραγίας

EPIST. XVI.

Præssimo et maximo regi Basilio.

Audi autem, humanissime imperator, non ego nunc allego veterem nostram amicitiam; non tremenda juramenta, et stipulationes initas; unionem et manuum impositionem regiam; non quod manibus nostris subditus, sacramentorum illorum reverendorum et immaculatorum fuisi particeps factus, non illud vinculum quo nos filii optimæ spei adoptio copulavit. Horum nihil commemoro; sed omnibus communem æquitatem tibi præfero. Omnes certe cum Græci tum etiam Barbari, si capitalem in aliquem sententiam statuunt, vita privant; quibus autem vivere permittant, compellant fame enectos, et mille aliis malis emori. Ast ego vivo vitam quavis morte acerbiorum: in captivitate abductus, rebus omnibus exuor cognatis, familia, amicis, omni omnimodo humano ministerio. At certe divinus Paulus cum captivus circumduceretur, non tamen prohibebatur familiarium officiosa cura, et cognitorum: imo cum ad capitale supplicium duceretur, humanitatem expeiebatur a paganis, et Christi nomen invisum habentibus. Verum fortassis temporis diuturnitas, licet haudquaquam archisacerdotes Dei, tamen improbitate notos, hujuscemodi docet pertulisse. At nos etiam libris privamur, et hoc certe novum, et paradoxum, recens in me excogitatum supplicium. In quem porro finem? certe ne verbum Domini audiremus. Absit autem, ut in diebus imperii tui, illa execratio finem sortiatur: *Erit in diebus illis*

VARIÆ LECTIONES.

• Βασιλεῖς. f ᾠ.

fames panis, et fames audiendi verbum Dei ⁸¹. Nam A γάρ τι ἀδικούμεν, πλείονα ἔδει δοθῆναι, καὶ δὴ καὶ τοὺς διδάσκοντας, ἵνα καὶ ἀναγινώσκοντες μᾶλλον ὠφελώμεθα, καὶ ἐργχόμενοι διορθώμεθα· εἰ δὲ μηδὲν ἀδικούμεν τί ἀδικούμεθα; Οὐδεὶς τοῦτο τῶν ὀρθοδόξων, οὐδ' ὑπὸ τῶν ἑτεροδοξούντων πέπονθεν. Ἀθανάσιος ὁ πολυάθλος, τοῦ θρόνου πολλακίς, καὶ ὑπὸ αἰρετικῶν, καὶ ὑπὸ Ἑλληνιστῶν ἀπέληλαται· ἄλλ' οὐδεὶς αὐτοῦ τῶν βιβλίων ἀφαίρεισιν ἐψηφίστατο. Εὐστάθιος ὁ θαυμασίος, τὴν ἴσῃν ἐπιβουλήν παρὰ τῶν Ἀρειανιστῶν ὑπήνεγκεν· ἄλλ' οὐχ, ὡς ἡμεῖς, καὶ τὰ βιβλία ἀφῆρηται. Παῦλος ὁ ὁμολογητῆς, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Φλαβιανὸς ὁ θεσπέσιος, Μυρίοι ἄλλοι· τί γὰρ δεῖ νῦν τούτους ἀριθμεῖν, οὐς ἢ ἐν οὐρανοῖς Βίβλος ἀπεγράφητο; Καὶ τί λέγω τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἁγίους ἀρχιερεῖς; Εὐσέβιον καὶ Θεογόσιον, καὶ σὺν αὐτοῖς ἄλλους ἀνθρώπους αἰρετικούς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, διὰ τὴν αὐτῶν δυσσεβίαν καὶ τὸ τῆς γνώμης παλίμβολον, ὑπερόριος ἐποίησατο· ἄλλ' οὔτε τῶν ὑπαρχόντων ἐγύμνωσεν, οὔτε βιβλοῖς προσεζήμωσεν. Ἦσχύνετο γὰρ λόγου κωλύειν, οὐς, ὅτι ἀλόγως ἔπραττον, ἐξορία κατεδίκαζε· Νεστόριος ὁ δυσσεβὴς ἐξορίζεται· Διόσκορος πάλιν· Πέτρος ὁ δειλαῖος· Σευῆρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι· ἄλλ' οὐδεὶς αὐτῶν βιβλίων αἰχμαλωσίαν ὑπέμεινε. Τί δὲ λέγω τὰ παλαιά; Λέοντα τὸν δυσσεβῆ πολλοὶ καὶ τῶν ἐπιπεριόντων ἴσασι θηρίον ὧ μᾶλλον ἢ ἀνθρώπου φύσιν ἐπιδειξάμενον· ἄλλ' οὗτος τὸν μέγαν, καὶ ὡς ἀληθῶς Νικηφόρον, ἐλαύνων τοῦ θρόνου, καὶ ἐξορία παραδιδούς, οὐχ ὅτι καὶ τῶν αὐτοῦ βιβλίων ἐποίησεν ὑπερόριον· οὐ μὲν οὖν οὐδὲ ἐλιμοκτόνησεν, ὡς ἡμεῖς λιμαρχοῦμεθα. Καὶ τοι οὐδὲν ἤττον τὸν ἀθλητὴν ἐπιθύμει θανεῖν, καὶ ἢ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν εἰς μῆκος χρόνων, δι' ὧν ἔσθῃ, πάντα παραταθῆσθαι· ἄλλ' ὁμως ὄνομα λαβεῖν ἀνδροφονίας ἐφυλάττετο· οὐ τὰς σάρκας τῶν ὑπαρετούντων αὐτῷ, ληστῶν καὶ προδοτῶν δίκην, κατέκοψε, καίπερ δυσσεβῶν τᾶλλα x, καὶ πνέων ὠμότητα· οὐ τῶν συγγενῶν τὴν ὁμίλιαν ἐκώλυσεν· οὐχὶ τῶν ὑπαρχόντων ζημίαν ὑπήνεγκεν· Ἠδέσθη γὰρ, Χριστιανισμὸν ὑποκρινόμενος, Ἑλλήνων ὠμότερα διαπράττεσθαι. Ἐκεῖνοι γὰρ, ἀκαιροῦντες τοὺς μάρτυρας, ὁμως οὔτε θεραπείας, τῆς παρὰ τῶν οἰκείων, τυγχάνειν ἐκώλυον· οὐδὲ y τῶν ὑπαρχόντων ἀφῆρουντο τὴν κυριότητα. Οὐ μὴν οὐδὲ ψαλμωδίας ἐκείνος ἐξέκοψεν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν μοναζόντων, συναυλίαν ἀνεδίδου παραμύθιον. Οὐ τοὺς ἀφιερῶντας αὐτῷ οἴκους Θεοῦ καὶ ναοὺς κατεστρέψατο· ἐδυσωπέετο γὰρ, ὡς ἐνόμιζεν, ἀνθρώπων προσκρούων τοῖς θεοῖς ἐργοῖς ἐπιλυμαίνεσθαι. Καθ' ἡμῶν δὲ, οἱ μωτοὶ πάντα καινὰ, καὶ τραγωδίας ἐπέκεινα· αἰχμάλωτοι πάντων = ἔρημοι φίλων, ἔρημοι συγγενῶν· ὑπαρετούντων, ἔρημοι ψαλλόντων, μοναζόντων· ἀντὶ δὲ φίλων, ἀντὶ μοναζόντων, ἀντὶ ψαλλόντων, ἀντὶ πάντων ἀπλῶς, στρατιωτῶν κουστωδίαις καὶ στρατιωτικοῖς λοχοῖς ἐκδεδόμεθα· κατεστράφησαν

⁸¹ Amos vii, 14.

VARIAE LECTIONES.

† ἴσ. θηρίου. = τὰ ἄλλα. y οὔτε. = πάντως.

οἰκοὶ Θεοῦ, καὶ λελωθημένα σώματα πενήτων με-
 ανίστησαν· καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῖς, ὡς πολεμίων
 ἐδημοσιώθησαν λάφυρα· ἵνα τί γένηται; ἵνα ἡμεῖς
 ἀνιάσωμεν· λίαν πικρῶς ἠνιάσαμεν· ἱλαστήριον γὰρ
 ἡμῖν ἁμαρτημάτων, ἐκείνοί τε καὶ οἱ περὶ αὐτοῦς,
 θεραπεία Θεῷ ἠ ἀφιέρωτο. Ἄλλ' ἴδου συννοεῖν, μῆ-
 ποτε καὶ Θεὸς ἡμῖν ὁ ζημιούμενος, μᾶλλον συν-
 αλγήσειεν· εἴπερ αὐτός ἐστιν, ὁ τὰ τῶν πενήτων
 οικειούμενος. Σωμάτων μὲν κακώσεις, νόμοι Ῥω-
 μαίων, τοῖς ἐπὶ κακουργίᾳ ἀλόνειν, εἰς κάθαρσιν
 ψυχῆς ἐπινόησαν· ψυχῆς δὲ κακώσεις καὶ ἐπιβουλᾶς,
 οὐδὲ ἀκοῆ, μέχρι νῦν, παρὰ τισιν ἀνθρώπων ἐπιτη-
 δευομένης παρελήφραμεν· εἰ καὶ νῦν τῆ πείρα μαν-
 θάνομεν· τοῦτο γὰρ δῆλον ὅτι ποιεῖ, ἢ τε τῶν βιβλίων
 ἀφαίρεσις, καὶ τοῦ λύτρου τῶν ἁμαρτημάτων ἢ κατα-
 στροφή καὶ ἀναίρεσις· ἢ μὲν αὐτῆς τὸ ὄμμα τῆς
 θεωρίας ἐναποσθένουσα καὶ διαφθείρουσα· ἢ δὲ τὸ
 κάλλιστον τῶν πράξεων πρᾶσσωμένη καὶ καταλύουσα·
 τίς ἤκουσεν ἐξ αἰῶνος, κατὰ ψυχῶν ἀνθρωπίνων,
 πόλεμον ὑπὸ ἀνθρώπων ἐπινοούμενον; οὐ γὰρ ἱκανὰ
 κενώσαι πᾶσαν ὀργὴν αἰ τιμωρίαι τοῦ σώματος, ὑπερ-
 ορία, καὶ αἰχμαλωσία, καὶ λιμός, καὶ φρουρὰ, καὶ
 θάνατος καθ' ἑκάστην ἐπαγόμενος, καὶ τοσούτω μόνον
 τοῦ ζώου φειδόμενος, ὅσω μὴ συναυλεῖν καὶ τῶν ἀλ-
 γειῶν τὴν συναίσθησιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ πικρότατον τοῦ
 θανάτου κέντρον, καὶ ἡ ἀφόρητος βίαστος, ἵνα καὶ
 τὰ τῶν θνησκόντων πάσχωμεν, καὶ τῶ θανάτῳ τὰ
 πάθη μὴ συνδιαλύοιτο· ὁ μόνον ἦν, ὡς ἐν τηλικούτῳ
 κακῷ, τοῖς θηήσκουσι παραμύθιον. Σκόπησον, ὦ
 βασιλεῦ, ταῦτα κατὰ σεαυτὸν· καὶ εἰ μὲν ἀθωοί σε
 τὸ σὸν συνειδὸς, πρόσθεσι καὶ ἕτερα καθ' ἡμῶν, ἀν
 ἄρα τι καὶ παραλείπειται. Εἰ δὲ καταδικάζει, μὴ
 ἀναμείνης τὴν ἐκείθεν καταδίκην, ὅτι καὶ ἡ μετα-
 μίλεια ἄχρηστος. Ἐγὼ δὲ σου δέομαι, καινὴν ἴσως
 δέησιν, ἀλλ' ἐπὶ καινοτάτοις προσαγομένην· στή-
 σον, ὦ βασιλεῦ, τὰ κακὰ, ᾧ βούλει τρόπον· ἢ τοῦ
 βίου τάχιον ἡμᾶς καὶ μὴ μετὰ τῆς πολλῆς ταύτης
 καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ταριχίας, ἐξάγων· ἢ τὴν ὑπερβολὴν
 ἀνακόπτων τῶν δυσχερῶν· μνήσθητι ὅτι ἀνθρώπος
 εἶ, καὶ βασιλεὺς· μνήσθητι ὅτι σάρκα περιεί-
 μεθα τὴν αὐτὴν, καὶ βασιλεῖς καὶ ιδιώται, καὶ τῆς
 αὐτῆς κοινωνοῦμεν φύσεως· μνήσθητι ὅτι κοινὸν
 Δεσπότην ἔχομεν καὶ Πλάστην, καὶ κοινὸν Κριτὴν ἢ.
 Τί τὴν σὴν ἐπιείκειαν, ταῖς καθ' ἡμῶν κακώσεσιν
 ἐξελέγχεις; τί τὴν σὴν χρηστότητα, ταῖς εἰς ἡμᾶς
 ἐπιηρείαις διαβάλλεις; τί δὲ τὴν φιλανθρωπίαν, εἰς
 ὑπόκρισιν, καὶ σχῆμα πραότητος, τῆ καθ' ἡμῶν
 ὀργῆ καὶ βαρύτητι διασύρεις; οὐκ αἰτοῦμεν θρόνον,
 οὐ δόξαν, οὐκ εὐημερίαν· οὐκ εὐπάθειαν· ἀλλ' ἐκεῖνα
 αἰτοῦμεν, ἃ καὶ τοῖς δεσμώταις παρέχεται, ὧν οὐδ'
 οἱ αἰχμάλωτοι ἀποτυγχάνουσι, ἃ καὶ βάρβαροι τοῖς
 δεσμίοις παρέχειν φιλανθρωπεύονται· εἰς τοῦτο γὰρ
 τὰ ἐμὰ περίεστηκε πράγματα, ἵνα παρὰ βασιλείως,
 καὶ c τότε φιλανθρωποτάτου γένους τῶν Ῥωμαίων
 τοιαῦτα αἰτῶ. Τί οὖν αἰτοῦμεν; ἢ ζῆν μὴ χαλπω-
 τήραν θανάτου ζῶν, ἢ θάπτον ἀπαλλαγῆναι τοῦ

A smum colentibus: pro amicis, affnibus, monachis,
 psallentibus, ac pro cæteris omnibus, militum cus-
 todia, militaribus turmis trador: subversæ sunt
 Dei ædes, male multata pauperum corpora trans-
 lata, facultates eorum non aliter quam belli spolia
 publicatæ: in quem finem? nempe ut ego excrucier;
 certe crudelem in modum ego excarnificor; qui pro peccatis meis cum propitiatorium, et illas
 ædes et ipsorum famulos destinaveram, a serviendo
 Deo illi abstrahuntur; sed cogitandum fuit an
 Deus damno a nobis afficiatur, et vehementius doleat. Certe quidem dolet si modo ille ipse
 est, qui pauperum statum in se recipit procuran-
 dum. Corporea tormenta civiles Romanorum leges
 in maleficos, ad purgandum animum adhibuerunt;
 B animæ autem cruciatus, et in eam conspirationes,
 nefando quidem, nisi nunc primum, apud aliquos
 intelleximus usurpata: sed nos in præsentem eas
 experimur; satis enim patet quod hoc intendat
 librorum ablatio, redemptionis peccatorum cata-
 strophe, et sublatio: harum duarum, altera theo-
 riæ oculum exstinguit et depravat: altera autem
 pulcherrimas alias actiones in partes divellit et
 dissolvit. Ab omni retro memoria quis audivit
 bellum ab hominibus contra animam hominis
 indictum? quasi non sufficerent omnem iram
 penitus evacuare corporea supplicia, exsilium
 nempe, captivitas, fames, custodia, mors quotidie
 inferenda; ubi in eo tantum vitæ parcerit, ne
 cum vita simul sensus malorum auferatur; est
 C hic acerbissimus mortis stimulus, carnificina into-
 lerabilis, ut nimirum morientium patiamur dolores,
 et tamen sensum dolorum non in morte amittamus,
 quod tamen morientibus in tantis malis, solum est
 solatium. Considera in teipso hæc, domine rex; et
 si tua te excuset conscientia, adjice adhuc aliquid
 contra me, si tamen quidquam est a te prætermis-
 sum. Sin te illa condemnat, noli expectare futu-
 ram condemnationem, cum frustra futura sit
 pœnitentia. Deprecor autem ego te nova fortassis
 deprecatione, sed rebus novatis accommodata; siste,
 imperator, malorum cursum quocumque modo
 poteris, aut volueris: vel me de vita hac sus-
 tollendo, idque quantocius, non cum multa et
 in explicanda mora, quasi sale conditum asservando;
 D aut saltem tristitiarum mensuram qua premor im-
 minuens. Memor sis quod mortaliter existis, licet
 imperator; cogita quod uterque eadem carne ami-
 cimur, et ejusdem naturæ participes sumus, et
 reges et privatus quilibet. Memento quod commu-
 nem Dominum, factorem et judicem habemus:
 tuam ipsius mansuetudinem, quid me affligendo
 convincis? quid tuam bonitatem injuriis meis ac-
 cusas? Misericordiam in hypocrisin, et schema
 clementiæ odio in me et furore percitus gravi,
 ludibrio habes? Thronum non desidero, non glo-

VARIE LECTIONES.

a ἴσ. Θεοῦ. b ἴσ. ἔχομεν. c ἴσ. τούτου.

riam, non dies bonos, non felices successus; illa tantum rogo, quæ in vincula coniectis exhibentur, a quibus nec captivi excluduntur, quæ et barbaris catenatis exhiberi solent cum humanitate: eo enim statu res meæ constituuntur, ut a rege et Romanis clementissima natione hujusmodi deprecatione uti necesse mihi sit. Quæ est autem illa? scilicet ut vel ne vita, quavis morte magis afflicta fruar, aut ut quam cito de corpore egredi liceat; reverere naturam ut exoreris; communes mortalitatis leges venerare; communia Romani imperii jura noli committere, ut de te narretur novum te in vita exemplum intulisse: nempe istud, quod imperator qui misericordiam et clementiam pollicebatur, archiepiscopum quem amicum habebat et communem filium: a cujus manibus, cum ipse tum imperatrix regni susceperant unctionem, et potestatem induerant dignitatis: a quo vehementer diligebatur, apud quem juratus fidem interposuerat reverendam: quem valde diligere et amore compecti passim omnibus ostenderat: illum inedia, exsilio multavit, et sexcentis aliis malis liquefactum interim precibus pro ipso intercedentem morti dedit.

EPIST. XVII.

Eidem.

B 1

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Τῷ αὐτῷ.

Edita a Montacutio (ep. 98, p. 141).

Ego quidem arbitrabar te ad regni fastigia promotum, mihi gratias agendi multiplices adfuturas occasiones, pro amicis, cognatis, familiaribus, cæteris quibuscunque, quibus te sine fastidio mihi gratificaturum in quantum posses, putavi; eo me spei induxerat sincerus et sine fuco meus in te animus, nec dubitare sinebant promissiones sexcentæ juramenti confirmatæ; quas me vel invito, ipse coram omnibus studiose propagabas. At nostræ jam tandem huc spes devenerunt, ut licet sero, nec satis opportune, tuo imperio gratificari habeam. Quorsum autem et in quo inquires? quod latronum et suspendiosorum hominum suppliciat cum quibus usque ad absumptionem conflictabar, in cursum temperantiorum convertere pollicearis. Vide autem sis, dilecte mihi, licet nolis, imperator, quod tentare tantum ut persuadeas hominibus, non modo nihil confert ad persuadendum Deum, sed in plane contrarium immutatur; certe quæ sine ullo metu hic geruntur acerbiores pœnas olim justitiæ omnia lustranti dabunt.

Εγὼ μὲν ᾄμην, τῆς ὑμῶν κραταιουμένης βασιλείας πολλὰς αὐτῇ προσάγειν εὐχαριστίας ὑπὲρ τῆς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας, ὑπὲρ φίλων, ὑπὲρ συγγενῶν, ὑπὲρ συνήθων, ὑπὲρ πάντων ἀπλῶς, ὅσα πράττων αὐτός εἰς τὴν ἡμῶν θεραπείαν κόρον οὐκ εἶχες χαρίζεσθαι. Εἰς τοῦτο γὰρ ἡμᾶς ἤγεν, ἢ τε καθαρὰ πρὸς σε καὶ ἀληθινῆ διάθεσις, καὶ τῶν μυρίων ὀρκῶν καὶ ὑποσχέσεων τὸ ἀνένδοτον· οὐς καὶ ἀκόντων ἡμῶν, αὐτός ὁμως, πρὸς ἅπαντας ὑποστίνων οὐ διέλιπες. Νῦν δὲ εἰς τοῦτο τὰ τῶν ἡμετέρων ἐλπίδων περιστάσκει, ὅτι κἂν ὄψῃ τοῦ καιροῦ, ὁμως εὐχαριστίαν τῇ σῇ προσάγομεν βασιλείᾳ. Ἐπὶ τίνι, καὶ διὰ τί; ὅτι τὰς τῶν ληστῶν καὶ κακουργῶν τιμωρίας, αἷς ἐναθλούντες ἡμεῖς καταδαπανώμεθα, εἰς τὸ μετριώτερον σχηματίζεις ἐπεχείρησας. Ἄλλ' ὄρα, φίλε, κἂν μὴ βούλει, βασιλεῦ, ὅτι τὸ πειρᾶσθαι πείθειν ἀνθρώπους, οὐ μόνον οὐδὲν συντελεῖ πρὸς τὸ πείσαι Θεόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τούναντίον περιτρέπεται· καὶ τῶν ἁδῶς ἐνταῦθα πραττομένων, μᾶλλον ἔστιν ἐκείθεν ἢ παντέφορος δίκη κριτῆς.

MONITUM

IN SEQUENTEM EPISTOLAM.

(Angelo M₁ *Script. vet.* t. I, pagæ XXI).

Vestiganti mihi in Vaticanis pluteis Photii scripta, ignotum quoddam præter spem se obtulit in codice vetere palimpsesto, breve equidem sed tamen non contemnendum. Prior palimpsesti scriptura quadrata est, continetque partes sacrarum rerum Leontii, de quo opere in alio volumine locuturus sum. Scriptura posterior, sæculi ferme XIII, habet opus Eusebii *De situ et nominibus Hebraicorum locorum*: et quidem ad normam hujus rarissimi codicis, qui fuit olim cardinalis Sirleti, textum operis Eusebiani fuisse refectum docet Vallarsius in Hieronymi editione, T. III. Sequuntur in codice glossaria quædam, tum de mensuris ponderibusque opuscula, necnon theologicæ aliquot definitiones. Exin Photii canonica responsa quinque, cum eo titulo quem in nostra editione Græce scripsimus. Photium denique subsequuntur Græ-

gorii Theologi quædam et pauca anonyma. Profecto et ipse palimpsestus in extremis codicis foliis a priore et maxima sui parte differt : habet enim Actuum apostolicorum fragmenta, vetustioribus, quam Leontii opus, litteris exarata. Sed enim, his interim omissis, de Photii scripto breviter mihi dicendum est, quod ad Leonem Calabriæ archiepiscopum mittitur. Calabriæ sedem episcopalem inter eas numeratam video, quæ patriarchæ Byzantino parebant, in novella Leonis Sapientis (1), qui Photii alumnus fuit : eique sedi honoris gradus inter Mocissum Larissamque tribuitur. Porro utrum Calabria intelligenda sit Argivorum insula, in qua olim Demosthenes venenum hausit, an potius Italiæ provincia, haud scio an merito dubitare liceat. Nam et Italiæ Calabriam in ea novella p. 100 appellari video, quo loco Severinæ Calabriæ sedi subjiuntur episcopi Calli politanus, Acerantinus, Castri veteris. Tum apud Porphyrogenitum them. lib. II, 10, oppidulum Sanctæ Severinæ prope Crotonem ponitur. Atque his in locis Græcæ ritum Ecclesiæ partim adhuc vigere docet Ughellius tom. IX, p. 475. Profecto ætate Photiana extremam illam Italiæ partem in Byzantini patriarchatus finibus fuisse comprehensam, multis documentis comprobatum est, et certe a dicta jam imperatoris novella. Imo vero Leonem hunc Calabriæ Italicæ archiepiscopum fuisse vix dubito, dum considero Photiani cujusdam inediti operis adversus Latinos (de quo opere mox) locum, ubi, enumeratis Italiæ et Occidentis variis populis qui pontifici Romano parebant, ab iis Photius excipit Calabros, quos ait cum Græcis consentire. Sed tamen Leo certe Rhegii episcopus octavæ synodo contra Photium celebratæ subscripsit (2) : idemque in pseudo-synodo Photiana apparuit (3) : quam rem Coletus in Ughellii (4) emendationibus sapienter notavit, atque ita Leonem non dubio ordine in Rheginorum episcoporum serie constituit. Sed ecce in prædicta novella p. 100 Rheginus episcopus a Calabro satis distinguitur. Porro ego auctor sum ut de finibus Byzantini patriarchatus legatur etiam perdoctus Bressius in *Melitæ antiquitatibus* (5), qui Leoninæ novellæ auctoritatem post alios criticos ventilat. Ad rem nostram quod attinet, constat Leonem Calabriæ archiepiscopum postulavisse a Photio patriarcha suo, atque a synodo, quæ apud ipsum celebrabatur, dubitationum quarumdam solutiones : cui honestæ petitioni occurrens Photius, capita quinque rescripsit : quæ ego ut de re canonica bene, ut spero, mererer, Latina feci, scholiis aliquot declaravi, et si cum Amphilochiis in hoc volumine edere, pretium operæ fore judicavi.

PHOTII RESPONSA CANONICA

Τῶ θεοφιλεστάτῳ ὁσιωτάτῳ συλλειτουργῷ Λέοντι Ἀρχιεπισκόπῳ Καλαβρίας Φώτιος ἀρχιεπισκόπος Κωνσταντινουπόλεως.

Τὰ παρὰ τῆς ὑμῶν θεοφιλίας πρὸς ἡμᾶς ἀναπεμθέντα κεφάλαια τοῖς θεοφιλεστάτοις ἡμῶν ἐπιδοθέντα μητροπολίταις (6) καὶ παρ' αὐτῶν δοκιμασθέντα τε καὶ βασανισθέντα, τοιαύτης ἔτυχε κρίσεως τε καὶ ἐπιλύσεως.

Α'. Περὶ μὲν τῶν χειροτονιῶν ἱερατικῆν μὴδὲ μίαν ἐχόντων, βαπτίσματα δὲ δι' ἑαυτῶν τελεσάντων, τοιοῦτον τι ὄρισται. Ὡς εἰ μὲν ἐν ἐλευθέρῃ γῆ καὶ Χριστιανῶν παρρησίᾳ ἱερέων τε εὐπορίᾳ, τοῦ τοιοῦτου κατετόλησαν ἐγκειμήματος, τῶν ἱερῶν διακοσμητικῶν τε καὶ προχειρήσεων τὸν θεσμόν εἰς φαῦλον τιθέμενοι, μᾶλλον δὲ ἀλαζονίᾳ ἐμπορευσάμενοι, σφοδρῶς ἐπιτιμηθέντες ὑπὲρ τῶν ἤδη πλημμεληθέντων, καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἱερατικῆς προχειρήσεως δι' αὐτό γε τοῦτο ἀπειρχθήσονται· οἱ γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος χάριν ἀποσυλῆσαι θελήσαντες, καὶ ἑαυτοῖς τὴν τιμὴν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ Θεοῦ καλούμενοι ἐπιτρέψαντες, ὡς τῆς θείας χάριτος κατα-

Religiosissimo et sanctissimo Leoni Calabriæ archiepiscopo Photius archiepiscopus Constantinopolitanus.

Quæ vestra pietas ad nos misit capitula, cum religiosissimis nostris metropolitibus exhibita fuerint atque ab illis in examen vocata, ejusmodi retulerunt iudicium ac solutionem.

I. Quod ad eos homines attinet qui, nullo sacro ordine præditi, baptismum manu sua administraverunt, hoc definitum fuit. Siquidem hi libera in regione et Christiana pace sacerdotumque copia, ejusmodi actui manum admovere ausi fuerint, sacrarum constitutionum ac ministeriorum legem flocci facientes, imo vero superbia sua elati ; hi, inquam, severe increpiti, ob id quod hactenus perpetrarunt a sacro etiam posthinc ministerio ob hanc noxam excludantur. Nam qui divini Spiritus gratiam usurpare voluerunt, sibi que honorem absque Dei vocatione vindicare, veluti divinæ gratiæ contemptores, hæc ipsa semet orbaverunt. Quam enim ante acci-

NOTÆ.

(1) Apud Leunclavium *De jur. Gr. Rom.* p. 88.

(2) Hard. Concil. t. V, p. 929.

(3) Colet. Conc. t. XVII, p. 374.

(4) Tom IX, p. 324.

(5) Lib. vi. 15.

(6) Intellige patriarchalem synodum, cujusmodi permultas legimus apud Leunclavium in canonico responsorum libris. De Leone autem Calabriæ Italicæ archiepiscopi, ad quem hæc responsa scribit Photius, dixi supra in *Monito*.

piendum spreverunt, eandem etiamsi postea acceperint, aspernari non dubitabunt. Jam eos qui ab ipsis baptizati fuerunt, nequaquam Spiritus gratiam recepisse censemus: quare eos et aqua baptizari et sancto chrismate ungi atque ita consecrari decernimus. Nempe cum resejsumodi contemptim et indigne antea peracta fuerit, sequimur apostolicos canones, qui magno opere objurgant, si quis minime baptizaverit eos, qui ab impiis baptismum receperint, ceu qui falsos a veris sacerdotibus non discreverint. At enim si qui in barbarica ditione degentes, in sacerdotum defectu baptismum administraverint, meretur veniam necessitas; ne videlicet, tyrannidis causa, vacui gratia dimittantur ii qui illa potiri postulant. Quare homines qui baptizaverunt etiamsi sacro ordine non insigniti fuissent, iudicio vindici subijcere visum non est. Baptizatos autem iterum chrismate ungi omnino definimus, etiamsi a prædictis uncti fuerint: atque ita prorsus divino unguento consecrari in septenario dierum spatio: cæteroquid illud baptismum, qui urgente necessitate ministratus fuerat, non antiquari. Etsi enim is ritus imperfectus erat, tamen Trinitatis invocatione, et pio invocantium fine, et recipientium fide, satis honoratus fuit. Quare nec iterum aqua baptizari eos qui baptizati fuerant, decernimus, ne scilicet rebaptizare videamur. Nam et petentium fides, et initiantium pietatis studium, et tyrannicæ auctoritatis contemptus, et impendentium periculorum propter Christum neglectus, nec sancto Spiritu expertem nec profanum videntur sinere peractum baptismum. Multos enim antiquitus Ecclesia Dei comprobavit baptismos, propter temporum et locorum necessitatem ceu commode administratos. De hoc hæc tenus βαπτίσματα, διὰ καιρῶν καὶ τόπων ἀνάγκην χρησίμως ἀποδείχθηνα.

ἄφρονηται, ταύτης ἑαυτοὺς ἀπεστέρησαν· ὧν γὰρ πρὸ τοῦ λαθεῖν καταφρόνησαν, τούτων καὶ μετὰ τὸ λαθεῖν εἰκότως καταφρόνησαι οὐ παραιτήσονται. τοὺς δὲ γε παρ' αὐτῶν βαπτισθέντας, οὐδαμῶς δεξιμένους Πνεύματος χάριν ἠγοῦμεθα· δι' ὃ καὶ ἐν ὕδατι βαπτισθῆναι, καὶ τῷ ἁγίῳ μύρῳ χρισθῆναι, καὶ οὕτω τελειωθῆναι διοριζόμεθα· κἄν τι τοιοῦτον καταφρονητικῶς τε καὶ ἀναξίως προδιεπράχθη, ἐπιμένοι τοῖς ἀποστολικῶς κανόσι σφοδρῶς ἐπιτιμῶσι τοὺς μὴ βαπτίζοντας τοὺς ὅσοι παρὰ τῶν ἀσθεῶν ἐδέξαντο βάπτισμα, ὡς μὴ διακρίναντας ἱερέας ψευδεριῶν (7). Εἰ δ' ἐν βαρβαρικῇ τινας παροικούντας ἐπικρατεία καὶ ἱερέων ἐπιλιπόντων, βάπτισμα ἱερὸν ἐπέτελεσαν, συγγνώμη τῇ ἀνάγκῃ, καὶ τὸ μὴ ἀγέστους τῆς χάριτος διὰ τὴν τυραννίδα τοὺς ταύτας ἐπίδειομένους ἀποστραφῆναι· διὸ τοὺς βαπτισάντας, κἄν ἄνευ χειροτονίας, ἐπιτιμῶ κρίσει οὐκ ἔδοξεν ἡμῖν καθυποβαλεῖν· τοὺς δὲ γε βαπτισθέντας, ἀκαμυρισθῆναι μὲν πάντως διοριζόμεθα κἄν εἰ παρ' αὐτῶν ἐμυρίσθησαν (8)· καὶ οὕτω διὰ τῆς τοῦ θεοῦ μύρου ἀπαξ χρίσεως ἐν ἑπτὰ ἡμέραις (9) τελειωθῆναι· οὐ μὴν δὲ τὸ ὅπως οὖν γεγονός διὰ τὴν ἀνάγκην βάπτισμα μὴ συγχωρηθῆναι· κἄν γὰρ ἀτελεῖς (10), ὅμως τῇ ἐπικλήσει τῆς παναγίας Τριάδος καὶ τῷ πιστῷ σκοπῷ τῶν ἐπικαλουμένων, τῇ τε πίστει τῶν ὑποδεχομένων τετίμηται· δι' ὃ οὐδὲ ἔμπαλιν βαπτίσαι τῷ ὕδατι τοὺς βαπτισθέντας ὀρίζω, ἵνα μὴ ἀναβαπτίσαι δοξώμεν· ἢ τε γὰρ τῶν αἰτουμένων πίστις, καὶ ὁ τῶν τελούντων περὶ τὴν εὐσέβειαν σπουδαῖος σκοπός· ἢ τε τῆς τυραννικῆς ἐπικρατείας παρόρασις, καὶ ἡ τῶν ἐπηρητημένων κινδύνων διὰ Χριστὸν καταφρόνησις, οὐκ ἀμοιρον τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐδ' ἀνίερων τὸ τελειθῆν βαπτίσμα δοκοῦσι καταλιπεῖν· πολλὰ γὰρ ἀνέκαθεν παρὰ τῆ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας συνεχωρήθη.

NOTÆ.

(7) Canon est inter vulgo apostolicos quadragesimus septimus; quos sine dubio tribuisse apostolis auctoribus Photium jam vidimus p. 115. Atqui nemo jam ambigit, quin hi canones auctoritate atque ætate apostolica careant; et quidem etiam propter errores, quos continent, circa baptismum. Chrysostomi etiam (ut et hoc obiter notem) scripta complura spuria recensuit inter genuina Photius haud satis hæc in re acutus criticus, fraude non agnita, uti nos admonet Montfaucgnus Chrysostomi editor, in præf. Jam ne miremur Photium tantopere, et præter veram sententiam, urgere ut baptismus a laico collatus, aliquando saltem habeatur invalidus, audiendus est Græcus Arcudius de bapt. 11 dicens: *Totam ferme Græciam, Russiam, Moscoviam, et alias provincias, quæ in fide Christi ritu Græco perseverant, in eo versari errore ac scrupulo, ut absente presbytero malint permittere ut infantes sine baptismo e vita decedant, quum eos salutari lavacro abluere, quod existiment sibi laicis ne in necessitate quidem licere hoc munere fungi.* Photii sententia sine dubio innotuit Arcudio, a quo cap. cit. inter rebaptizantes ponitur Photius coryphæus schismatis, lingua et calamo, ut ait, ad lacessendum homo promptissimus. Hujusmodi fere errorem, jam inde a Cyprianicis temporibus repetitum, passim arguunt Latini theologi:

quamobrem hic parcere verbis licet.

(8) Arcudius cap. 4 de neogræcorum erroribus agens ait: *Sacramentum confirmationis æque ac baptismum semel exhibitum veteres iterare nefas esse ducebant; recentes, si non iterarint, canones conciliorum violasse existimant.* Blastares apud eumdem Arcud. cap. 12 prorsus cum Photio conspirat dicens non esse rebaptizandum, sed tamen confirmationem repetendam. In eadem sententia est Zonaras cum Aristeno ad can. apost. Rursusque Zonaras ad can. Carth. Cypriani apud Beveregium t. I, p. 367. Sed et chrismatis repetitionem refutat Arcudius l. c. Denique Zonaras cum rebaptizantibus sentire videtur ad can. Carth. Aurelii t. I, p. 575. De re universa legendus omnino Blastares in syntagm. ubi de bapt., apud Bevereg. tom. II, p. 38. sqq.

(9) Intellige septenarium numerum dierum, post quos Græci solent puerum, qui in baptismo unctus fuerat, iterum deferre ad ecclesiam ut abluatur. Arcud. cap. 17, p. 53.

(10) Nimirum ex sententia Græcorum qui baptismum non sine confirmatione conferunt. Sic ergo loquitur imprudenter etiam Simeon Thessal. apud Arcudium cap. 13: *Οὐκ ἔσται τελείως τις βαπτισθεὶς, ὃ μὴ τὸ μύρον διεξάμενος.*

ΚΕΦΑΛ. Β'. — Περὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων A CAP. II. — *De presbyteris et diaconis quorum uxores a Barbaris violatæ fuerunt.*

Περὶ δὲ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων τῶν ἐκ βαρβαρικῆς ἀλώσεως τὰς οικείας ἀναδιεξαμένων γυναῖκας, φθορὰν ἐν τοῖς Βαρβάροις ὑποστάσας, οὐχ ἀπλοῦν ὀρώμεν τὸν νόμον, ἀλλὰ πρὸς τὰς διαφόρους ποικιλόμενον πράξεις· εἰ μὲν γὰρ ἰκουσιότητα τὴν φθορὰν ὑπέστησαν, παντὶ τρόπῳ τοὺς ἀνδρας τούτων ἱερωμένους ὄντας, ἢ τούτων τῶν γυναικῶν ἐκστῆναι, ἢ βουλομένους ταύταις συνῆναι, πεπαῦσθαι τῆς ἱερωσύνης (11)· οὕτω μὲν εἰ ἰκουσιότητα ὑπέστησαν τῇ φθορᾷ· τὸ μὲν οὖν πάθος πάλιν τέμνεται εἰς δύο· τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ μειγμένην ἔχει τὴν τοῦ ἡναγκασμένου συγκατάθεσιν· τὸ δὲ παντελῶς ὑπάρχει γνώμης καὶ συγκαταθέσεως ἐλεύθερον τοῦ ἐπηρεασθέντος· οἷόν τι λέγω· Ἐλπίδι φόβῳ ἢ μαστίγων τινὲς τῶν γυναικῶν, ἢ καὶ πρὸς πείραν τῆς τιμωρίας ἀφ' ἑμῶν ἐξέδωκαν ἑαυτὰς εἰς φθορὰν· συγγνώμης μὲν οὖν αὐταὶ ἀξίαι, ἢ αἰ πρότερον, ἅτε δὴ βουλευθεῖσαι διαφθαρεῖναι, ὑστερον δὲ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πρὸς τοῦτο κατολισθήσασαι· οὐ μὲν δὲ οὐδὲ αὐταὶ ἀξίαι τυγχάνουσιν ἱερωμένοις συνῆναι ἀνδράσιν· συγγνώμης γὰρ ἐπὶ ῥυπάσμασι καὶ καθαρότητος πολὺ τὸ διάφορον· δὲ ὁ καὶ οἱ βουλομένοι αὐταῖς ἱερεῖς συνάπτεσθαι, καὶ οὗτοι τοῦ οικείου διαπεσοῦνται ἀξιώματος· τὸ δὲ λοιπὸν παρὰ ταῦτα ὡς τοῦ ἀκουσίου εἶδους ἐξήρηται τῆς κοινωνίας τούτου· οἷόν τι λέγω· Εἰ τις βασιάνων ἐπαγομένων ἢ καὶ μὴ ἐπαγομένων χεῖρας καὶ πόδας δεθείη, εἶτα περιφυλάξει ἑαυτὴν τὰ μάλιστα σπουδάζει, πόρον οὐκ ἔχει αὐτῇ, καὶ δοκεῖ διεφθάρθαι, φθορᾶς τὴν ἑαυτῆς ψυχὴν ἐλευθέραν τῇ γε ἀληθείᾳ διατηρήσασα κρίνεται· ταῖς τοιαύταις οὖν γυναῖξιν εἰ τινες τῶν ἱερωμένων συνοικεῖν βούλοιντο, οὐδεμίαν ἐπ' αὐτῶν ὀρώμεν ἀποτομίαν προβαίνουσιν· ἀγαπητὸν μὲν γὰρ καὶ ἐπαινετὸν, εἰ καὶ κοινῇ γνώμῃ καὶ βουλῇ τὸ συνοικεῖσιν διαλύσουσι· οὐχ ὡς ῥυπάσματος ἢ κηλιδώσεως αἰτίον, ἀλλ' ἵνα τὰς τε τῶν πολλῶν ὑπολήψεις ἐπὶ τὸ μᾶλλον θαυμάζειν τὴν ἀρετὴν διεγείρωσιν, καὶ τῶν χαιρεκάκων παντελῶς τὰ στόματα ἀπορρήψωσιν (12)· καὶ μαρτύριον ἐναργὲς παραστήσωσιν, οἱ βίαις μόνης ἢν ὅπερ ἐξ ἐπηρείας ὑπέστησαν· εἰ γὰρ ἐξὸν αὐτῇ ἀνδρὶ τῷ νομίμῳ κοινωνεῖν, ἢ ἢ δὲ θεῷ μᾶλλον κολληθῆναι ἡρετίσατο, πῶς ἂν τὴν γε-

De presbyteris ac diaconis, qui ex barbarica captivitate uxores suas receperunt, contumeliam a Barbaris passas, haud simplex decretum exstare videmus, sed pro rerum gestarum diversitate varium. Nam si illæ non invitæ vitiatæ fuerunt, omnino oportet viros earum sacris ordinibus præditos aut hujusmodi feminas deserere, aut si illarum convictu uti velint, a sacro ministerio cessare. Ita, inquam, si mulieres non invitæ violatæ fuerunt. Rursus ejus stupri duo genera esse possunt; quorum alterum mistum habet cum necessitate consensus; alterum voluntarium omnino est et consensionis plenum et injuria liberum. Exemplum esto. Spe, timore verberum, nonnullæ feminæ, vel etiam cruciatuum experientia, vitiari se permiserunt. Hæ quidem venia magis dignæ sunt, quam illæ quæ antea quidem sponte stuprum passæ sunt, postea vero necessitate id admiserunt. Has quoque, inquam, feminas indignum et cum sacerdotibus viris vitam agitare. Quippe ingens inter labis indulgentiam et puritatem intervallum est. Quare si qui sacerdotes his copulari volent, ipsi quoque sua dignitate excident. Superest involuntarium stupri genus. quod in prædictorum societatem non venit, Exemplum esto. Si qua, ad motus cruciatibus, aut sine his, manus pedesque devincta, nihilominus custodire se pro viribus nisa fuerit, nihil ipsa in rem contulit, etiamsi vitiari visa est: nam vitio puram animam revera conservavisse judicatur. Hisce feminis si qui sacris præditi ordinibus cohabitare velint, nullam durioris divisionis necessitatem imponendam videmus. Optabile tamen est atque laudabile si mutuo consensu ac voluntate convictum dirimant: non quod inde macula aut labes sequatur, sed uti vulgi opinio ad virtutis admiratione magis excitetur, atque ut eorum, qui alieno malo gaudent, ora prorsus obstruantur: ac denique testimonium evidens fiat, vi tantummodo injuriam mulieri contigisse. Cum enim huic liceat legitimo cum viro vivere, ea si adhærere potius Deo optet, nonne barbaram contumeliam sine dubio involuntariam sibi atque inculpata accidisse demonstrat? Hoc

VARIÆ LECTIONES.

Cod. si.

NOTÆ.

(11) Idem decernit etiam Michael patriarcha contra sacerdotem qui adulteram uxorem retinere velit, Leuncl. tom. I, p. 263.

(12) Quippe apud Græcos sacerdotis uxor παπαδικὰ peculiari honore fruitur, ferme ut veteres diaconissæ; eaque sanctorum quodammodo habetur, pudicitiae, modestiæ ac solitudini præcipue studens, candido velo distinguitur, et æquata prope cum sacerdote viro veneratione colitur. Qua de re lege Goarium in adnot. ad *Euchologium Gr.* p. 219. Cæteroquin Latini sacerdotes meliore conditione sunt (I *Cor.* vii, 38) qui, nuptiis omissis, omni hoc sanctifi-

PATROL. GR. CII.

D candæ uxoris negotio curisque cæteris liberantur. Et quidem ex cælibatu majorem quoque virtutis admirationem creari in populo confirmat hoc loco Photius. Quare et in Græca Ecclesia episcopi, non dum monachi cælibem vitam degunt. Porro Græcorum majus fuisse obsequium erga sacerdotes cælibes quam erga uxoratos, testis est Nanzianzenus Gregorius in oratione *de baptismo*, dum ait quosdam differre solitos baptismum, donec hunc acciperent vel ab episcopo vel a sacerdote potius cælibe quam uxorato.

dicimus, si vir de resolvendo convictu assentiat: si minus, conjugium haudquaquam reum agimus.

CAP. III. — *Utrum baptizandi sint Saracenorum infantes in eorum regione ac domibus.*

Saracenorum infantes a matribus oblatos nequaquam a sacro baptismo arcendos decretum fuit. Neque enim vetitum est ab Ecclesia Dei, quominus teneræ adhuc mentes baptismi gratiam recipiant; etiamsi postea puberes facti partim bonam, partim improbam, vitam electuri sint. Nam quia futurum latet, absurdum sit nisi bona fundamenta præoccupentur ab eo qui vitæ ædificium arbitratu suo extollere potest. Quamquam vero barbarica institutio vanum baptismum redditura videtur, ejus rei baptismus ipse culpam non sustinet, sed is potius qui baptismum irritavit, vel certe irritare molitus est. Sicuti enim Christianæ fidei eruditio, licet hi qui erudiuntur male se gerant, irreprehensibilis est, ita etiam baptismus, etiamsi deinde baptizatorum vita improba evaserit atque incredula. Præstat igitur infantes baptizari, et fidei arrham interim accipere. Fortasse enim aliquando meminerint se Christum induisse, et gratia adjuti gratiam sequentur. Porro ubi spes ambigua est, bonum præstat eligere illique adherere. Et sane oportet, etiamsi aliquis minime perficiatur, tamen initium boni facere. Tum quæ mulieres optaverunt ut sui liberi fidei arrham reciperent, si voti compotes fiant, ad perficiendam quoque eruditionem alacriores erunt: sin repellantur, non liberorum tantummodo, sed sui quoque ipsarum curam fortasse abjicient.

CAP. IV. — *Utrum oporteat divina munera mulieribus deferenda concedere ad Christianos Saracenorum vinculis detentos.*

Quod attinet ad mulieres quæ sacram communionem ad Christianos in Barbarorum domibus conclusas deferunt, definitum fuit ut hæc bene moratæ sint, prope ut virgines, vel decora senectute ornatæ, dignæque quæ ad ministerium diaconissarumque gradum assumantur. Quod si feminæ ejus-

γεννημένην εἰς αὐτὴν βάρβαρον προᾶξιν ἀκούσιόν τε περιφανῶς καὶ ἀνεπιτίμητον μὴ ἔδεικνυσιν; τοῦτο δὲ φαμεν, εἰ ἄρα τῷ ἀνδρὶ τὰ τῆς διαζεύξεως συνοκεῖ· ἂν δὲ μὴ, οὐκ ἐν εὐθύνοις τὴν ἔνωσιν ἀγωμεν. ΚΕΦΑΛ. Γ'. — Περὶ τοῦ εἰ χρὴ βαπτίζεσθαι τὰ τῶν Σαρακενῶν βρέφη ἐν τῇ αὐτῶν ὄντα χώρα καὶ εἰς τοὺς ἰαυτῶν οἴκους.

Τὰ δὲ γε τῶν Σαρακενῶν βρέφη παρὰ τῶν μητρῶν προσαγόμενα (13), μηδαμῶς ἀποστειροῦναι τοῦ θεοῦ βαπτίσματος δεδοκίμασαι· οὐδὲ γὰρ κεκωλύται παρὰ τῆ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ τὸ καὶ ἐν ἀπαλαῖς ἔτι φρεσὶ τὴν θεῖαν χάριν τοῦ βαπτίσματος δεχέσθαι καὶ μετὰ ταῦτα ἠθάσκουσι, καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἐκάστου τὸν βίον πῆ μὲν σπουδαῖον, πῆ δὲ φαῦλον διατίθῃσι· εἰ γὰρ τὸ μέλλον ἀόρατον, ἄτοπον μὴ καταλαθεῖν ἀγαθοῦς θεμελίου τῷ ἔξουσίαν ἔχοντι ἐπιχοδομησαὶ τοῦ βίου τὸν οἶκον· εἰ δὲ καὶ ἡ βαρβαρικὴ παιδείαισι, κενὸν ἀποδεικνύειν τὸ θεῖον βάπτισμα δοκεῖ, ἀλλ' οὐ τοῦ βαπτίσματος τὸ ἔγκλημα, τοῦ δὲ τὸ βάπτισμα ἀθετήσαντος ἢ ἀθετήσαι παρασκευάσαντος· ὡσπερ γὰρ τὸ διδάσκων τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, καὶ οἱ διδασκόμενοι καταρθυμοῦσιν, ἀνέγκλητον· οὕτω καὶ τὸ βαπτίζειν, καὶ ὁ μετὰ ταῦτα βίος τῶν βαπτισθέντων ἀδικιμὸς τε καὶ ἀπίστος· μᾶλλον οὖν ἀγαθὸν βαπτίζεσθαι τὰ βρέφη, καὶ τὸν τῆς πίστεως ἀρραβῶνα τῶν ὑποδέχεσθαι· ἴσως ὑπομνησθέντα ποτὲ ὅτι Χριστὸν ἐνεδύσαντο (14), εἰλεῖσθαι βουλευθῶσι τὴν χάριν διὰ τῆς χάριτος· ἐν οἷς γὰρ τὰ τῆς ἐλπίδος ἀμφίβηλα, τὸ χρηστὸν μᾶλλον αἰρεῖσθαι χρὴ, κάκεινῳ συγγίνεσθαι· δεῖ γὰρ, καὶ εἰ μὴ τελειωθῇ τις τῷ καλῷ, ἀπάρξασθαι τοῦ καλοῦ· αἱ γὰρ τῆς πίστεως τὸν ἀρραβῶνα ποθοῦσαι τὰ ἴδια τέκνα δεῖξασθαι μητέρι, εἰ μὲν τύχοιεν, προθυμότεραι καὶ πρὸς τὴν διδασκαλικὴν τελείωσιν ἴσονται· εἰ δ' ἀποτύχοιεν, οὐ μόνον τῶν τέκνων, ἀλλὰ καὶ ἰαυτῶν ἴσως καταμελήσουσιν.

ΚΕΦΑΛ. Δ'. — Περὶ τοῦ, εἰ χρὴ γυναίξει διδόναι δῶρα (15) πρὸς τὸ ἀποκομίσαι ἔγκλειστομένοις Χριστιανοῖς ὑπὸ τῶν Σαρακενῶν.

Περὶ δὲ γε τῶν κοινωνίαν διακομιζουσῶν γυναικῶν τοῖς βαρβαρικοῖς οἴκοις ἔγκλειστομένοις Χριστιανοῖς, τοῦτο διώριστα, ὡς εὐσχημόνας εἶναι χρὴ ταύτας, καὶ οἶαι δ' ἂν αἱ παρθενία ἢ σεμνῶ γῆρα κοσμούμεναι, καὶ ἀξίαι εἰς διακονίαν καὶ εἰς διακόνων παραδεχθῆναι βαθμὸν (16)· εἰ δὲ τοιούτων

VARLE LECTIONES.

ἔ>Addendam sensui particulam μὴ.

NOTÆ.

(13) Cogitare licet Christianas mulieres in captivitate abductas, de quibus agit Photius in superioribus, necnon sententia synodica infra citanda. Porro et nostri theologi docent, ut puer ex infidelibus parentibus genitus baptizari possit, sufficere alterutrius parentis consensum. Mirum tamen est quod in sententia synodica apud Leunclavium t. I, p. 226 dicitur, itemque apud Blastarem in *Arcud.* cap. 12, nempe alicubi Agarenorum nefariam superstitionem fuisse, ut non prius suos infantes circumciderent, quam qui in eorum ditone essent, Christiani sacerdotes, vel inviti eosdem baptizavissent. Jamvero Saracenorum Photianis temporibus in terras Christianorum crebras excensiones ac rapinas et

D infinita damna cognoscere licet ex epistolis etiam papæ synchroni Joannis VIII, qui de Christianorum tutela, et de calamitate Saracena pro viribus avertenda plurimum laboravit.

(14) Formula hæc cantari solita a Græcis post baptismum. *Phot. Amphiloch.* 43. p. 119, et apud *Arcud.* cap. 17, p. 55.

(15) Δῶρα vel δῶρον significare in ecclesiasticis scriptis sacram Eucharistiam satis comperitum est, ex iis certe exemplis quæ Suicerus profert.

(16) Scilicet ætate Photii adhuc vigeabant diaconissæ, quas duodecimo certe sæculo jam exolevisse scribebat Balsamon ad 15 can. Chalced. De diaconissis erudite scribit Blastares Græcus in *syntagmate*

ἀπορία εἶναι δοκεῖ, μὴδὲ τὰς πίστεως ἀλλοτρίας βουλομένους εὐποιεῖν Χριστιανοῖς, ἀδελφοῖς καὶ ἐπὶ τοσοῦτον αὐταῖς τεθαρρήκεναι καὶ προσανατεθῆναι, μὴδ' αὐτὰς ἐκείνας παρατηρεῖσθαι· ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν εἰσχομίζειν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ κοινωνίαν τοῖς μὴδ' ὑπ' αὐτῆς τῆς τυραννίδος τῆς εἰς Χριστὸν καταλιγωρηχοῖσι πίστεως· οὐδέποτε γὰρ κοινοῦται τὸ ἅγιον, μᾶλλον δὲ ἀγιάζει καὶ τοὺς κεκοινωνήσαντες· εἰ μὴ ὑποπτά τινα πρόσωπα καταπαίζειν συνήθως ἔχοντα τῶν θείων, ταῦτα ἐγχειρισθῆναι προφασίζονται.

ΚΕΦΑΛ. Ε΄. Περὶ τοῦ, εἰ χρὴ κοινωνεῖν τοὺς ὑπὸ τῶν Σαρακενῶν εἰς ἀσβλγίαν βιασθέντας παῖδας.

Ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν παρὰ τῆς βαρβαρικῆς ἀσελγείας βιασθέντων παιδίων διὰ τὸ τῆς βίας ἐπάγωγόν τε καὶ ἀπαραίτητον, συγγνώμην τούτοις δοθῆναι, καὶ τῆς ζωοποιῦ κοινωνίας μὴ ἀποκωλυθῆναι διωρίσται· εἰ μὴπω ἐκούσιον τὸ ἀμάρτημα κατεργάσαστο· τότε γὰρ καὶ αὐτοῖς τὰ ἐπὶ τοῖς ἐκουσίως τοιαῦτα πλημμελοῦσι προσφῶρος ἐπιτίμια προσαρμόσει.

Τοσαῦτα μὲν παρὰ τῆς σῆς θεοφιλίας προβληθέντα ζητήματα, ἀξία προφανῶς ἐρεύνης τυγχάνοντα, καὶ τῆς σῆς συνέσεως τὸ σπουδαῖον χαρακτηρῆσαι δυνάμενα· καὶ τοιαύτη παρὰ τῶν θεοφιλεστάτων μετροπολιτῶν συμφώνως περὶ αὐτῶν ἐξανεστηκυῖα ψῆφος, ἣτις παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος (17) ἐπισφραγισθεῖσα καὶ ἀποδεδεγμένη πρὸς τὴν σὴν θεωρίῃ παραπέμπεται ὁσιότητα· δέχου τοίνυν τῶν σῶν προβλημάτων τὰς ἐπιλύσεις σαφεῖς ὡς ἐξήτησας, ἐν καιρῷ καὶ προσώπῳ τῷ ἐπιτηδεύῳ ταύτας συντηρῶν καὶ παραφυλάττων· καὶ μὴ τι περὶ τὴν τούτων ἀποτυχίαν, ἀλλ' ὅτι ἀκηθία^c κ... ἀλλῶ... τὰ δ' ἀλλῶ· ἐρῶσθαι δὲ διὰ παντὸς κυ... λιπαροῦ μὴν ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ τὸ ἱερὸν ὑμῶν ποιμένοντα ποιμένιον ἴσον, καὶ τῶν ψυχολετῶν παθῶν διατηρ[ῆσαι παρῶ] τερων. — Τέλος τῶν κεφαλαίων.

modi desiderentur, tunc enimvero ne illæ quidem vitandæ sunt, quæ etsi fide alienæ, tamen ut Christianis fratribus bene faciant, tantopere audent tantumque oneris non recusant. Harum quoque, inquam, manibus deferendam censemus divini boni communionem ad eos qui ne sub tyrannidis quidem jugo Christianam fidem negligunt. Non enim sanctum polluitur, imo ipsum eos sanctificat qui se contingunt. Nisi forte suspectæ quædam personæ, quæ rebus sacris illudere solent, officium illud sibi commissum simulent.

CAP. V.— *Utrum ad sacram communionem admittendi sint pueri quibus Saracenorum incontinentia vim attulit.*

Insuper decretum fuit, ne pueris quibus Barbarorum impudicitia vi stuprum obtulisset, habita ratione violentiæ et necessitatis, venia denegeret, neve ii divina ac vivifica communione prohibeantur. Nisi forte voluntarium peccatum perpetraverunt: tunc enim, non secus ac illos qui sponte culpæ ejusmodi semet irretiunt, pœna merita pueros quoque decet.

Atque hæc fuerunt a tua pietate quæstiones propositæ, consultatione prorsus dignissimæ, tuæque sapientiæ zelum satis demonstrantes. Hæc item a religiosissimis metropolitibus concordi suffragio lata sententia est, quam nostra mediocritas ratam habens atque confirmans ad religiosam tuam sanctitatem mittit. Excipe igitur dubitationum tuarum, quas postulasti perspicuas solutiones, easque commode in tempore personisque idoneis utens serva. Et ne cubi in his labaris, vel quia incuria... Valere te cupio, jugique sanctitate ac justitia sacrum vestrum regere gregem, atque a noxiis animæ vitiiis procul avertere *Finis capitulorum.*

EPISTOLÆ CANONICÆ AD EPISCOPOS.

EPIST. IΘ'.

EPIST. XIX.

Edita a Montacutio (p. 385).

Πάντα τῆς ὑμῶν ἀρχιερατικῆς τελειότητος καὶ πνευματικῆς σοφίας γίμει, καὶ τῆς πολιτικῆς εὐνομίας τῇ ἀκριβεῖα συγκέεται. Τὸ τε γὰρ εἰς συνοδικὴν κρίσιν ἀγαγεῖν ἂν προὔβαλλετο τὴν ἀμφισβήτησιν· καὶ τὸ μὴ οικεῖα ῥώμῃ τῆς συνέσεως, καίπερ ἰκανῶς ἐχούσῃ καὶ πολυπλάσιον βῆρος ἀνέχειν ὀχλήσεων· καὶ τὸ, πρότερον τὰς ἐγκολπίους φιλονεικίας διαλυσάμενον, οὕτω χωρεῖν ἐπὶ τὴν κρίσιν τῶν ἐξω-

Omnia vestræ sacerdotis summi perfectionis et spiritualis sapientiæ plena sunt, cum exacta civilium rerum rite administrandarum peritia conjunctæ. Nam et ea quæ proponerentur ad disceptationem, ad synodicum judicium referre, nec solertiæ suæ robori fidere, quamvis sufficienti multiplex negotiorum p̄ndus sustinere, et sopitis primum intestinis dissensionibus, ita demum ad

VARIÆ LECTIONES.

^c In sequentibus lacunis vix tria vocabula amisimus, quæ legi nequeunt in oblitterato codice.

NOTÆ.

apud Beverigium tom. II, p. 70 sqq. Et quidem eas, excepto fortasse necessario casu, sanctorum mysteria attigisse, negat cum Blastare Arcudius de ord. cap. 10. Legendus quoque Goarius ad euchol. p. 219 sq. necnon Io. Pinius in peculiari tractatu. De diaconissis denique brevia quædam collectanea reliquit mss. Josephus Regius Vaticanæ bibliothecæ ante hos annos præfectus, quæ non sine aliquo

fructu leguntur. De diaconis qui in carceres ad martyres submittebantur exstat Natalis Alexandri dissertatio in *Thesaurō theol.* tom. XI, p. 584.

(17) Ita modeste semet appellare solent Græci patriarchæ in synodorum actis apud Leunclavium. Latini autem sæpe utuntur dictione *nostra mansuetudo*, cum Græca phrasi ferme conspirantes.

ea quæ extra sunt dijudicanda procedere, quomodo non ejus sit qui ad divinæ sapientiæ regulam se comparet? Quatuor igitur initio statim ad examen propositi presbyteri, recte statim ex justo calculo, ab iniqua et præter rationem irrogata censura absoluti sunt; et vecordia irrationabilis in justam sententiam impedit. Non enim fas est, non est, inquam, fas, ex accusatione sola, sive exiguum, sive magnum, sive etiam maximum crimen sit, cujus intentio demonstrationem non habeat, ob illud vel sacerdotem gradu moveri, vel irrogari censuram. Multum sane lucrati essent sycophantæ, si quos intenterum criminum reos peragere non potuerunt, eorum pœnas pendere quasi convictos viderent. Quis enim exitus sit, si hæc ratio obtineat, quo immerito accusati manus sycophantarum evadant? Non convictos igitur de eis quorum accusabantur, mediocritas nostra, secundum vestram quæ ab initio processit sententiam, omnis condemnationis immunes dimittit. Qui autem intentis criminibus teneri deprehensi sunt, sive sæculares, sive in eadem causa versantes presbyteri, hos censuræ ad tempus inflictæ subiecti, siquidem, ut diximus, crimen notum factum sit, etiam nos pronuntiamus. Quibus autem nulla indulta est venia, de eis non habemus quod judicemus, quibus de crimine non constat. De episcopo autem hoc, secundum rationem, et canones, et examen, et terminis processit examinis. Nos autem ad consternationem non mirari non possumus, quam prorsus alieno a præsentis sermone Amasiæ antistitis litteræ et narrent et subjiciant. Nam aliquem ex testimonio ordinare, etiamsi indignus postea deprehendatur, ordinantem culpæ obnoxium non reddit. Atqui nihil tale istæ litteræ demonstrabant, quin ejus contrarium narrabant. Rectum autem erit, adesse et eos qui testati sunt, cum ordinationem qui incusatur suscepit, ut innocente. et inculpati, etiam iniquius erga absolutionem fratrum affectis et omnino odio habentibus, demonstrantur: et Dei sacerdos, in nihilo eorum quæ antistiti conveniunt, innovationem sustineat Synodicum autem de dispensatione scriptum, quod archiepiscopum Cæsareæ. inscriptum habet, et ex mente nostra scriptum, et ex nutu nostro missum est: nec quidquam, ut opinor, vel præter conscientiam, vel sacris Spiritus legibus adversum continet. Magna enim est differentia peccatorum ignorantis, ab eis quæ a scientibus contra jus fasque proficiscuntur. Sane, sacerdotum et Christianorum defunctorum neglecta cura, et Psalmodiæ sacræ omissum debitum officium, necessario nos, de exacto sacrorum canone ad id quod est benignius, remittere cogit. Sed hæc forte superfluum est scienti dicere. Capitula autem definitionis ut instanti tempore fieri potuit, formari decrevimus. Qui quidem ante rem contestatam digamini benedixerunt, tum propter ignorantiam, tum quod nihil ab episcopis de hac re constitutum fuerit, neque aliunde exactam

A θεν, πῶς οὐκ ἔστι μὲν θείας σοφίας ἀπειθυνομένου γνώμονι; Οἱ μὲν οὖν εἰς ἐξέτασιν κατ' ἀρχάς προτεθέντες τέσσαρες πρεσβύτεροι, καλῶς εὐθύς, τῆς ἀλόγου, καὶ πολὺ τὸ ἀδικὸν ἐχούσης ἐπιτιμίας ἀθωωθῆναι, δικαίαν ψῆφον ἀπέλαβον. Καὶ ἀνοιά τις ἀλόγιστος τῇ δικαίᾳ ψῆφῳ ἀντίκρουσεν. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν ἐκ κατηγορίας μόνης, καὶ μικρῶν, καὶ μέγα, καὶ τῶν μεγίστων εἶη τὸ αἰτίημα, μηδὲ μιάς ἀποδείξεως τῇ αἰτίᾳ περιτεθείσης, οὐ μνησθῆναι οὐτε ἱερέα τοῦ οικείου βαθμοῦ παρενεχθῆναι, οὔτε τῆς ἐπιτιμίας ἄλλην εἰσπραχθῆναι. Οὕτω γὰρ εἶη ὡς μέγα κέρδος τοῖς συκοφάνταις, ὅτι καὶ μὴ λαθόντες οἷς ἠτιῶντο τοὺς ἀναιτίους, ὡς ἐάλωκότες εἶδον τὴν δίκην ἀπαιτηθέντας. Καὶ τίς ἂν εὐρηθείη πόρος, τῆς παραλόγου ταύτης φορᾶς κυρωθείσης, δι' οὗ τὸ μᾶλλον κατηγορούμενον τὰς λαθᾶς τῶν συκοφαντησάντων διαφεύξεται; Τοὺς οὖν ἐφ' οἷς κατηγορήθησαν καὶ ἐλεγχθέντας, ἀθῶους τῶς ἢ ἡμῶν μετρίους, ὡς καὶ ἡ κατ' ἀρχάς ὑμῶν προελθούσα ψῆφος, πάσης καταδίκης ἀρήσιν. Ὅσοι δὲ τοῖς ἐγκλήμασιν ἐάλωκότες κατάδηλοι καθιστήκασι, τοὺς τε κοσμικοὺς φημι, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἐταξομένους πρεσβυτέρους, τοὺτους φυλάττειν τὸ πρόσκαιρον ἐπιτίμιον, ἂν ὡς ἔφημεν, γνωστὸν κατίστη τὸ αἰτίημα, καὶ ἡμεῖς ἀποφαινόμεθα. Περὶ δὲ ὧν οὐδεμία συγγνώμη προέβη, οὐδὲν ἡμῖν παρίσταται φάναι, ἀδήλου ἡμῖν καθιστηκότος τοῦ ἀδικήματος. Καὶ περὶ ἐπισκόπου δὲ τοῦδε, ἀξιολόγως μὲν, καὶ κανονικῶς, καὶ ἡ ζήτησις, καὶ τὸ πέρασ προῆλθε τῆς ἐξετάσεως. Ἡμᾶς δὲ ἐκπλήξεως παρέπεμψε θεσίματι, ὅπως ἵπταντὼς ἀλλότρια τῆς παρουσίας διηγήσεως τὸ τοῦ Ἀμασίας γράμμα καὶ ἀπήγγειλε καὶ ὑπετίθητο. Τὸ γὰρ μετὰ μαρτύρων χειροτονησαί τινα, καὶ ὑστερον ὁ χειροτονηθεὶς ἀνάξιος ἀπελεγθῆ, οὐδὲν πρόκριμα τῶ χειροτονήσαντι γίνεται. Ὡς οὐδὲν τὸ γράμμα ὑπεθέλου, ἀλλὰ καὶ τάναντία διηγγειλε. Καλὸν δὲ παρουσιάσαι καὶ αὐτοὺς τοὺς τὴν μαρτυρίαν ὑποσχόντας, ὅτε τὴν χειροτονίαν ὁ ὑπάτιος ἀνεδέχετο ὡς ἂν πανταχόθεν τὸ καθαρὸν καὶ ἀνεπίληπτον, καὶ τοῖς ἀγνωμονίστερον περὶ τὴν ἀθώωσιν τῶν ἀδελφῶν διακειμένοις παντελῶς, καὶ μισοῦσιν, ἀποκαλυφθῆ, καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς, εἰ μηδὲν τῶν ἀνεκόντων ἀρχιερεῦσι τὴν καινοτομίαν εἶη ὑποστάς. Τὸ δὲ συνοδικὸν τῆς οἰκονομίας γράμμα, ὃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἔχει τῆς Καισαρείας προταττόμενον, γνώμη τε ἡμετέρα ἐγράφη, καὶ δι' ἐπιτροπῆς ἀπεστάλαξεν καὶ οὐδὲν, οἶμαι, οὔτε παρὰ συνείδησιν ἔχει, οὔτε τοῖς ἱεροῖς μαχόμενον τοῦ Πνεύματος [νόμοις]. Πολλὴ γὰρ ἡ διαφορά τῶν ἐξ ἀγνοίας ἀμαρτημάτων, πρὸς τὰς ἐν γνώσει καὶ μετὰ καταφρονήσεως προοίους ἀθεμίτους πράξεις. Καὶ ἱερέων δὲ καὶ Χριστιανῶν ἀποικοινομένων οὐδεμία φροντίς, οὐδ' ὑμνολογίας ὀφειλομένης ἱερά τελετῆ, πῶς οὐκ ἂν ἐκβιάσασατο, ἐπ' οἰκονομίαν, ἀπὸ τῆς ἀκριβείας τῶν θείων μυστηρίων ἀποκλίνας; Ἄλλ' ἴσως ταῦτα περιττὸν πρὸς εἶδῶτα λέγειν. Περὶ δὲ τῶν κεραλαίων, ἐκεῖνα τῶς ἐν καιρῷ καταπινοῦντι τυπωθῆναι διέγγωμεν. Ὅσοι μὲν πρὸ τῆς διαμαρτυρίας τοὺς διγάμους ἠυλόγησαν, διὰ τε τῆς ἀγνοίας, καὶ διὰ τὸ μηδὲν παρὰ τῶν ἐπισκόπων περ-

τῆς τοιαυτῆς ἐξασφαλισθῆναι πράξεως, μήτε μὴν τῶν κανόνων ἀλλαχόθεν ἀκριβείαν μαθεῖν, καὶ διὰ ταῦτα τῷ τοιοῦτῳ ὠλισθήσαν πτώματι, οἱ τοιοῦτοι πάντως, εἰ μήτε ἄλλο, ἀλλ' ἐν ὅσῳ γε χρόνῳ τὸν δίγαμον τῆς κοινωνίας τῶν φρικτῶν μυστηρίων οἱ νόμοι τοῦ Πνεύματος ἀποκαλύουσιν, ἐν τοσοῦτῳ, καὶ ὁ παραλόγως τὴν εὐλογίαν τοῖς συναπτομένοις ἐπιτεθείς, τῆς ἱεουργίας ἐπισχέθεται. Εἰ μὴ τις ἄρα κατεπιείγει χρεῖα ἀπαιραίτητος ἄλλη, καὶ παντελῶς ἀπραγμοσύνη, καὶ βίος ἄλλος ἐπίσημος τοῦ ἀνδρός. Ἄ πολλὰκις παρὰ τοῖς Πατράσι ἡμῶν, δι' οἰκονομίαν, τῆς ἀκριβείας ὤφθη περιγεγονότα, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐπιτιμίας συνάγοντα πρὸς τὸ ἐλαττον. Γυναῖκα δὲ παρὰ μὲν τοῦ θεσπεσίου Παύλου μεμὰ θήκαμεν ἀποβαλοῦσαν τὸν ἄνδρα, δευτέρους γάμους ὀμιλῆσαι συγγνώμην λαβοῦσαν. Πολλὰ γὰρ τὰ γυναικεία ἄρρωστήματα, καὶ δυσωπεῖν ἱκανά, μὴ πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀνδρῶν τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν ἐκδιάζεσθαι. Ἄνδρα δὲ οὐκ ἴσμεν τῆς αὐτῆς συγγνώμης παρὰ τῶν ἀποστολικῶν ἀξιοθέντα σπλάγγχων, διὸ καὶ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ μὲν γυναῖκα δίγαμον εὐλογήσαντος, ἢ οὐδ' ὅλως ἢ πολὺ κουφότερον ἔσται τοῦ δίγαμον ἄνδρα εὐλογήσαντος. Οἱ δὲ ἀπολελυμένως ἀρμοζόμενοι γυναῖξιν, ἐπεὶπερ ἢ πρᾶξις οὐχ ἀπλή, οὔτε τὸ ἐν αὐτοῖς ἐπιτίμιον πρόεισι μονοειδές· οὐ μὴν οὐδ' οἱ τούτους εὐλογοῦντες ὑπὸ μίαν τελοῦσι δίκην. Ὅσαι μὲν γυναῖκες ἀπελύθησαν τοῦ ἀνδρός, ἐκείνου τὴν αἰτίαν παρασχομένου, ἐφ' ᾗ τῆς φυσικῆς ὀμιλίας ἢ ἀσθένεια κατεκράτησεν, αὐταὶ δὲ, αὐταὶ, εἰ μὲν σωφρονεῖν ἔλοιτο, τοῦτο ἄμεινον· εἰ δὲ καὶ ἀνδρὶ συνάπτεσθαι βούλοιντο, καὶ τοῦτο ἀκατάγνωστον αὐταῖς τε, καὶ εἰ τινες εὐρεθεῖεν τῶν ἱερέων, διὰ τῆς εὐλογίας τὸν γάμον σημνύοντες. Καὶ τῆς γυναικὸς τὴν αὐτὴν παρεχομένης αἰτίαν, ἧς καὶ ὁ διαλυθεὶς ἀνὴρ τῆς αὐτῆς ἐλευθερίας ἠξίωτο, καὶ ἡ μικρῶ πρόσθεν εἰρημένη γυνὴ ἀπολαύσει. Κἄν παρὰ τὴν ἡλικίαν δὲ τινες εἰς μνηστείαν ἔλθωσιν, εἴτα τούτους ὁ νόμος διὰ τὸ παράνομον ἀπ' ἀλλήλων διαστήσῃ, οὐδὲ τότε οὐδ' ἕτερον τῶν διασταμένων προσώπων, ἐν λαϊκῷ δηλονότι ἐξεταζόμενον τάγματι, πρὸς ἕτερον νόμιμον ἐρχόμενον γάμον εὐθύνας ὑφείξει. Ὁ δὲ τὴν ἐκβεβλημένην ἐπιμοιχεῖα γυναῖκα θέμενος, εἴτε γεγαμηκῶς εἴη, εἴτε καὶ γάμων ἀγευστος, μοιχὸς τί ἐστι, καὶ τῷ τῶν μοιχῶν ἐπιτιμίῳ ὑπόκειται. Εἰ δὲ διὰ μόνον ἄλογον μῖσος ὑπὸ τοῦ ἀνδρός καὶ ἀκουσα ἐξωσθεῖσα, ἄμεινον μὲν εἰ πάλιν πρὸς τὸν ἴδιον ἐπαναστρέψῃ ἄνδρα· εἰ δὲ μὴ, ἐκείνου πρὸς ἕτερον γυναῖκα χωρήσαντος ἤδη, μοιχείας μὲν αὐτῆ, συνερχομένη ἀνδρὶ ἑτέρῳ, οὐκ ἂν ἐγκλήματι περιεχεθεῖ· οὐ μὲντοι γε ὁ ἱερεὺς, τὰ νομομισμένα ἐπιτελῶν ἐν αὐτῇ, τὸ ἀκατάγνωστον εἴξει, ἀλλὰ τὴν τοῦ διγάμου εὐλογήσαντος ἀπαιτηθήσεται δίκην. Τὸ δὲ ἐξ ἄλογου συμφωνίας διαλύεσθαι, ἐπεὶ νόμῳ κεκλυμένη ἢ τοιαύτη τὸλμα καθίστηκεν, οὔτε τὸν ἄνδρα, πρὸς ἕτερον συνερχόμενον συνοικέσιον, εἴᾳ ἀνεύθυνον, οὔτε τὴν γυναῖκα διαπραττομένην τὸ ἴσον. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ποινὰ βαρῆται κείνται τοῖς νόμοις, εἰ τοιαύτη πρᾶξις εἰς τὸλμαν ἀχθήσεται· καὶ δῆλον ὡς ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις συνοικε-

A canonum disciplinam noverint, et propterea lapsi sint, hi omnino, si nihil aliud, saltem, quandiu digamum leges spirituales tremendorum mysteriorum communionem prohibent, tandiu et ipsi, qui conjugibus præter rationem benedictionem imposuerunt, sacris faciendis abstinebunt. Nisi quæ alia implacabilis urgeat necessitas, et omnino vita hominis, tum tranquilla, tum notabilis: quæ sæpe numero apud Patres nostros æquitatis intuitu, præ exacto canone obtinuisse constat, et censuræ tempus abbreviasse. Mulierem autem, viro defuncto, novimus quidem a divinitus inspirato Paulo veniam adeptam secundas nuptias adeundi. Multæ enim sunt mulierum infirmitates, quæ pudorem incutiant, ad naturam virilem eorum imbecillitatem exigendi. B Virum autem a visceribus apostolicis eadem indulgentia dignari non novimus. Censura igitur ejus qui mulieri digamæ benedixerit, vel nulla omnino, vel mitior, quam ejus qui viro. Qui autem absolute junguntur mulieribus, quoniam non simplex actio est, proinde nec uniformis est censura, nec qui ipsis benedicunt sub unam pœnam cadunt. Quæ quidem mulier a viro dimissa est, ipso causam præstante, quod naturalis congressus impotentia teneretur, hæc si continere elegerint, melius fuerit; duod si vero jungi voluerint, nec illud condemnationem in ipsis habet, nec si quis sacerdos nuptias earum benedictione honoret. Quod si femina eamdem causam præstat, eadem libertate prædicta fruatur, qua prius solutum virum dignati sumus. C Quod si qui præter ætatem desponsati sint, deinde lex ipsos tanquam præter legem conjunctos separaverit, tunc neutra personarum discedentium, quæ quidem in ordine laico consentur, si ad alias legitimas nuptias accedat, censuram subibit. Qui autem ob adulterium ejectam uxorem fecerit, sive conjugatus sive cælebs, adulter est, et adulterii censuræ subjacet. Quod si solum propter odium citra rationem a viro invita expulsa sit, melius erit si ad suum virum revertatur: sin hoc, quod ipse ad alias se nuptias jam applicuerit, fieri non possit, adulterii ipsa crimini, cum alio viro juncta, obnoxia non erit: at vero sacerdos, ipsi rite benedicens, super ipsa insons non erit, sed pœnam ejus præstabit qui digamis benedixerit. D Citra rationem autem a conjugio discedere, quod ausum lege prohibitum est, neque virum, ad alias nuptias accedentem, insontem dimittit, neque feminam quæ idem faciat. Quin potius graves pœnæ legibus constitutæ sunt, si quis hoc facere ausus fuerit. Et manifestum est sacerdotem, qui adfuerit, et sacra rite celebraverit in hujusmodi nuptiis omnino honore suo juxta exactam canonum disciplinam excidere. Sed hæc festinate pronuntiata sint; quod quæ inopinatæ disceptationi proposita erant considerationis moram non ferrent: quod si quid aliud vestra solertia diligentis disquisitione perspexerit, obtineat quod melius est. Et

nos etiam fortassis, laxiori tempore concesso, A σίοις εύρισκόμενος ὁ ἱερεύς, καὶ τὰ νομισμένα τοῖς exactius aliquid dispiciemus.

γάμοις τελῶν, παντελῶς τῆς ἰδίας τιμῆς κατὰ τὴν τῶν κανόνων ἐκπεσεῖται ἀκριβείαν. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν τὸ τάχος εἶπε· καὶ τὸ ἀμελείτητόν τε καὶ ἀπροσδοκῆτον τῶν προτεθέντων εἰς ζήτησιν· εἰ δὲ τι ἄλλο ἐπιμελέστερον ἢ ὑμέτερα σύνοσις ἐπισκοποῦσα κατῆδοι, νικάτω τὸ ἄμεινον. Καὶ ἡμεῖς δὲ ἴσως ἐν πλατυτέρῳ καιρῷ ἀκριβέστερόν τι ἄλλο ἐπιθεωρήσομεν.

EPIST. XX.

EPIST. K'.

Edita a Montacutio (p. 388).

Scriptis sanctitas tua de quibusdam, polluti cibi esu contaminatis : causa autem contaminationis erat ejusmodi. Iverant gentilis cujusdam monumentum refossuri ad inveniendas pecunias : cum autem incassum laborarent, nec quidquam invenirent, dixerunt inter sese, nisi canem mactemus, et de carnibus ejus gustemus, non reddet nobis terra quod quærimus. Statim factum est quod dictum erat. Cum itaque ad interdicti cibi conscientiam venissent, genibus episcopi accidentes medicinam petierunt, et commissi peccati indulgentiam. Hæc sunt quæ pietatis tuæ litteræ narrant. Et de hac re formula ab Ecclesia constituta est, quadraginta dierum pœnitentia, et precibus quibusdam absolvi, qui huic crimini innexi sunt. Præsens autem polluti cibi participatio alterius cujusdam impietatis misturam habet. Propterea enim contaminatum cibum attingere, ut terra placaretur, secundum insanam ipsorum opinionem, crimen in majus attollit : etiamsi sine graviore impietatis cogitatione, ad hanc opinionem accesserunt. Verumtamen et hominum mores, et reliquus vitæ actæ tenor, et animi constitutio, tum mentis, sive simplicitas sive solertia, vel producere potest tempus vel curtare : cum fortasse post quadraginta dies imposita censura sit. Quod si secunda aliqua definitio producenda est, sepositis circumstantiis, quæ producendo vel curtando tempori causam præbent, ad tres dierum quadragenas multa eorum qui in hoc crimine deprehensi sunt, redigenda erit : præter reliquam victus austeritatem, et tremendorum mysteriorum abstinentiam.

EPIST. XXI.

EPIST. KA'.

Edita a Montacutio (p. 389).

Non idcirco antistiti significavimus, ut certiores fieremus, num sciens episcopus adulterum, sacra facere permisisset, quod et grave esset ; sed num ipsum, adulterum esse sciens ordinasset : quod gravius est. Ille autem, cujus nos certiores fieri velle significavimus, de eo nihil nos docuit, quod autem nemo quærebat, hoc renuntiavit. Verumtamen, siquidem ipsum adulterum esse sciens ordinavit, omnino et episcopatu et sacerdotio excidit : quod si ignorans adulterum esse eum ordinavit, tum certior factus, ad tempus quidem abstinuit, deinde sacra facere permisit, etiam ipsum quidem ad tempus sacris faciendis abstinere oportet. Aliud enim est Deum contemnere, aliud errore deceptum videri legem observasse etiamsi non observes. Cæterum, ad tempus abstinere ipsum decrevimus, si re-

Ἐγραψέ σου ἡ ὁσιότης περί τινων μιαιροφαγησάντων. Ἡ δὲ αἰτία τῆς μιαιροφαγίας ἔστι τοιαῦτα· Τύμβον Ἑλληνικὸν ἀπῆλθον διορύξαι πρὸς ἀνεύρεσιν χρημάτων· ματαιοπονοῦντες δὲ καὶ μηδὲν εύρίσκοντες, εἶπεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, ὅτι Ἐὰν μὴ σφάξωμεν κύνα, καὶ ἐκ τῶν κρεῶν αὐτοῦ ἀψώμεθα, οὐ μὴ ἐπιδώσει ἡμῖν ἡ γῆ τὸ ζητούμενον. Αὐτίκα γοῦν ὁ λόγος εἰς ἔργον προέβη. Ἐλθόντων οὖν εἰς αἴσθησιν τῆς ἀπαγορευμένης βρώσεως, τοῖς ποσὶ προσέπεσον τοῦ ἐπισκόπου, αἰτούμενοι ἰατρίας, καὶ λύσιν τοῦ παραπτώματος. Ταῦτα διήγγειλε τὸ γράμμα τῆς σῆς εὐλαθείας· καὶ περὶ τούτου τύπος μὲν ἔστιν ἐκκλησιαστικὸς, διὰ τεσσαρακοθημέρου ἐπιτιμίου, καὶ τινων εύχῶν, διαλύεσθαι τοὺς ἰαλωκότας τῷ ἐγκλήματι. Ἡ δὲ παρούσα μιαιροφαγία ἔχει καὶ ἑτέρας τινὸς ἀσεθείας ἐπιμιξίαν. Τὸ γὰρ ἕνεκα τούτου μιαιροφαγῆσαι, ὥστε τὴν γῆν ἐκπειλίξασθαι, κατὰ τὴν ἐκείνων τῆς ἀπονοίας ὑπόνοιαν, αὐξέει πλέον τὸ ἐγκλημα· κἂν ἄνευ λογισμῶν τῶν δυσσεβεστέρων πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν κατηνέχθησαν. Πλὴν γὰρ καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸ ἦθος, καὶ ἡ ἄλλη τοῦ βίου διαγωγή, καὶ κατὰστάσις, καὶ ἡ τῆς διανοίας ἀπλότης ἢ δεινότης, δύναται πολυπλασιασθεῖν καὶ συντέμνειν· εἴτε καὶ μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπιτεθῆ αὐτοῖς ἐπιτίμιον. Εἰ δὲ δεῖ τι καὶ κεφαλαιῶς δεύτερον εἰπεῖν, ἄνευ τῶν ἐπιτεμνόντων ἢ μακυνόντων τὸ πρᾶγμα περιστατικῶν αἰτιῶν, εἰς τρεῖς τεσσαρακοστάς, ἢ ἐπιτιμία, τοὺς ἐπὶ τῇ εἰρημένῃ μιαιροφαγίᾳ ἰαλωκότας, περιστήσει· ἅμα τῇ ἄλλῃ κατὰ τὴν δίκαιαν σκληραγωγίαν, καὶ τῇ τῶν φρικτῶν μυστηρίων ἀποκωλύσει.

Οὐχ οὕτως ἐμνηύσαμεν τῷ προέδρῳ, ἵνα μάθωμεν εἰ μετὰ γνώσεως παρεχώρησε τὸν μοιχὸν ἱερατεύειν ὁ ἐπίσκοπος· ἄτοπον γὰρ καὶ τοῦτο· ἀλλ' εἰ ἔγινωσκε μοιχὸν αὐτὸν εἶναι, καὶ οὕτω αὐτὸν ἐχειροτόνησε· χαλεπώτερον γὰρ τοῦτο. Ὁ δὲ, ὁ μὲν ἐμνηύθη διδάξαι, οὐκ εἰδὼς αὐτὸν εἰς τὴν εἰρημένην τούτου ἀνήγγειλε. Πλὴν εἰ μὲν εἰδὼς αὐτὸν μοιχὸν ὄντα ἐχειροτόνησε, παντελῶς ἔστι καθηρημένος τῆς ἀρχιερωσύνης τε καὶ ἱερωσύνης· εἰ δὲ ἀγνοῶν αὐτὸν μοιχὸν ὄντα ἐχειροτόνησεν, εἴτα μαθὼν, ἐπέσχε μὲν ἐπὶ χρόνον, ἀπέλυσε δὲ ἱερατεύειν, παυθήσεται μὲν καὶ αὐτός τοῦ ἱερουργεῖν ἐπὶ χρόνους τινάς. Ἄλλο γὰρ τὸ [κατὰ] φρονῆσαι Θεοῦ, καὶ ἄλλο τὸ ἀπαιτηθῆναι καὶ δοῦναι φυλάξαι, κἂν οὐκ ἐφύλαξεν· ἐπὶ χρόνους δὲ τινὰς ἐφημεν ἐπισχεθῆναι αὐτὸν, εἰς ἅπαντα τὰ ἄλλα αὐτοῦ προτερήματα καὶ ἡ τῆς ἄλλης περιουσίας δύναται

ἀντιπαλαινθεῖσθαι τῷ τοιοῦτῳ αὐτοῦ παραπτώματι, εἰ δὲ μὴ, διηνεκές τὸ ἐπιτίμιον ἔξει. Ταῦτα δὲ λέγομεν, οὐκ ἔαν ὁ πρόεδρος αὐτοῦ λέγει ὅτι γινώσκων αὐτὸν μοιχὸν ἐχειροτόνησεν, ἢ ὅτι μετὰ τὸ χειροτονηθῆναι αὐτὸν μαθὼν μοιχὸν εἶναι, καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐπισχῶν, εἴτα ἱεουργεῖν αὐτὸν ἄφηκεν· ἄλλ' ἔαν αὐτὸς διὰ μαρτύρων πιστῶν καὶ ἀδιαβλήτων ἠλέγχθη· ἢ καὶ μὴ ἐλεγχθεὶς, οἰκείῳ κατετέθετο καὶ ὠμολόγησε στόματι. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμετέρα ἀρμόζουσι ἐκρινε μετριότης· καὶ περὶ αὐτοῦ ὡς κελύσει διοικήσει ἡ ὑμῶν ἀγιότης. Σὺ δὲ μοι ἐν Κυρίῳ ἔρωσο.

EPIST. KB'.

EPIST. XXII.

Edita a Montacutio (p. 390).

Θαῦμα μὲν ἡμᾶς κατέσχε καὶ ἐπληξίς, ἐπὶ τῇ Β τσαυτῇ παροίσι, καὶ ἀπονοίᾳ, καὶ ἀναίσθησίᾳ, καὶ παρανομίᾳ τοῦ προέδρου, καίτοιγε τῶν τοιοῦτων παθῶν παλαιὰ τινὰ ἔχνη ἐν τῇ μνήμῃ φέροντας· ἄλλ' ἡ ἐπιμονὴ καὶ αὐξήσις τῶν προλαβόντων, ὡς ἐπὶ παραδόξοις, τοῖς νῦν πεπραγμένοις, παρέσχε ταραττεσθαι. Πλὴν οὐκ ἔστιν ἀνεὸς ἄλλοις τοῖς καθ' ἕκαστον τῶν κατὰ μέρος λόγων ἐπιστῆναι, ὁ πολλακίς ἔφαμεν καὶ νῦν φαμεν. Ὡς ἐπιείπερ καὶ ἡμεῖς ἀμαρτωλοὶ τὰς ἀμαρτωλὰς ἡμῶν χεῖρας ἐπὶ τὴν σὴν ἐθέμεθα κεφαλῇ, τὴν τιταρχικὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπικαλούμενοι χάριν (καὶ πεπιστεύκαμεν οὐ ταῖς ἡμῶν χειροθεσίαις, ἀλλὰ τῇ τε ἀνωθεν εὐμενίᾳ, καὶ τῇ σὴν ἀρετῇ, τὴν ἐπιφοίτησιν αὐτοῦ πλουτίσαι ἡμᾶς), οὐ μόνον ὅσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρανόμως τε καὶ ἀκανονίστως παρὰ τοῦ ταύτης προέδρου πρόεισι, ἀλλὰ καὶ ὅσα παρ' ἑτέρου τὴν ὁμοίαν ἐπιθεικνυμένου γνώμην, ταῦτα πάντα τὴν σὴν ἀρχιερατικὴν παρεργώμεθα τελειότητα (ὡς ἡμῶν τῶν ταπεινῶν συμπαρόντων καὶ συναφτομένων τοῖς νόμοις τοῦ Πνεύματος) ἀνακόπτει τε καὶ ἀνακαίτιζεν, καὶ ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ ἀριστον μεταρρυθμίζει· οὐχ ἡμῶν νυνὶ τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐξουσίαν χαρίζομένων, ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ παναγίου, ἡνίκα καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν ἐδίδου δωρεάν. Ἀπολυέσθωσαν γοῦν οἱ παραλόγως δεσμῶ ὑποβληθέντες τῆς ἀλόγου καταδικῆς, καὶ πρὸς τὴν δικαίαν μεθαρμοζέσθωσαν θεραπείαν· καὶ οἱ τὴν παράνομον καθαιρέσειν ὑποστάντες, τῆς ἀνόμου ψήφου πεπαισθησθέντες, ἐχέτωσαν τῆς ἱερωσύνης· καὶ ὁ ταῦτα πράξας ἀφρόνως, μάλιστα γὰρ, ὅτι τὰ τοῦ σώματος πάθη καὶ τὴν τῆς ψυχῆς συναφειαν ὑπογράφει, μακθανέτω, εἰ μὴ δύναται παραινέσεως λόγῳ, ἀλλ' οὖν αὐστηρότερον, μὴ παραφέρεσθαι τοῦ δικαίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ καλὴ καὶ δικαία· καὶ εἰ μὴδε μετὰ ταύτην σωφρονισθεῖα, ἱεουργεῖν μὲν, καὶ τῶν ἀψύχων τὴν διοίκησιν ἔχειν, τίως μὴ κωλύσθω· ἐπιτιμᾶν δὲ καὶ κανονίζειν τοὺς ἐμψύχους, ἀψυχος αὐτὸς ὢν, διὰ τῆς ἐν Πνεύματι ἀγίῳ ἡμῶν δεδομένης ἐξουσίας, μὴ παραχωρεῖσθω.

A liqua ejus merita, et virtutis copia, hujusmodi lapsum compensare videantur : sin, in perpetuum censuræ subiacebit. Hæc autem dicimus, non si antistes ipsius dicat quod ipsum adulterum esse sciens ordinavit, vel quod postquam ordinasset, certior factus adulterum esse, cum ipsum ad tempus abstinuisset, deinde sacris fungi permisit ; sed si ipse testibus fide dignis et inculpatis convictus, vel non convictus, sed ore suo assensus sit et confessus. Hæc igitur mediocritas nostra convenires censuit : de ipso autem sanctitas vestra quod hortatur, constituet. Tu vero mihi in Domino vale.

B Admiratio quidem nos invasit ac stupor super tanta deliratione et vecordia, necnon insulitate atque enormitate antistitis, etiam vetera quædam vestigia ejusmodi affectuum, memoria recolentes. Verum duratio atque incrementum præcedentium de præsentibus, tanquam præter opinionem factis, perturbationis nobis materiam præbuerunt. Cæterum molestia non vacat, singulorum causis particulatim insistere, quod sæpius diximus, et nunc etiam dicimus. Quod cum peccatores nos peccatrices manus capiti tuo imposuimus, gratiam sancti Spiritus antistiti propriam implorantes (non nostræ manuum impositioni, sed supernæ benignitati, et tuæ ipsius virtuti confisi, superventum ipsius nos benedictione ditaturum), non solum quæ in Ecclesia illegitime et contra canones ab ipsius antistite procedunt, sed quæ ab alio quopiam, similem animi sententiam demonstrante, hæc omnia a tua antistitis perfectione (tanquam humilitate nostra præsentem, et spirituales leges adjuvante) reprimi, sufflaminari, et in meliorem, sive optimum statum reformari præcipimus : non nobis nunc hujusmodi spiritualem potestatem largientibus, sed sancto Spiritu tunc eam conferente, cum gratiam summi sacerdotii donaret. Absolvantur igitur præter rationem vinculo subjecti ab iniqua damnatione, et ad legitimum cultum reformantur : et qui degradationem legibus contrariam passi sunt, iniquo decreto cessante, in sacerdotio administrando pergant : et qui hæc imprudenter admisit, maxime quidem, quia corporis passiones congruos animi affectus expriment, discat si potest sermonis exhortatione, sin minus severitate, ab eo quod justum est, non recedere. Idcirco ad eum epistola jure et recte destinabitur : postquam nisi sanior evadat, sacra quidem facere, et inanimata administrare nondum prohibeatur, censuras autem irrogare, et animatos ad regulas exigere, ipse inanimis, potestate nobis a Spiritu sancto indulta ne permittatur.

EPIST. XXIII.

ΕΠΙΣΤ. ΚΙ'

Edita a Montacutio (p. 394).

Pervenerunt ad nos litteræ sanctitatis tuæ Deo dilectæ, postulantes a mediocritate nostra sententiam ferri de presbytero, qui præter voluntatem parentum, non exspectato eorum consensu, liberos ipsorum coronaverat: quorum postea studio separati, cum aliis personis ad nuptiarum communionem cum venissent, opera parentum ab alio presbytero benedictionem acceperint. De primo itaque presbytero sic decernimus: si quidem contrariæ parentum voluntatis ignarus, ex inscitia, in coronandis istis quæ convenerunt personis, in errorem lapsus sit, talis cum sit, non prorsus latæ culpæ obnoxius, non tamen tanquam omnino peccato damnandus est; non tamen tanquam omnis culpæ expers dimittendus; oportuit enim ipsum accurate sciscitatum, rescivisse num voluntate parentum qui ad nuptias coibant, conjugium contraherent. Idcirco ordinis sui jacturæ talis non subjicitur, sed ad tempus constitutum sacro celebrando prohibebitur; tum, eam quæ in reliquis cernitur austeritatem, jejuniis scilicet atque orationibus, subibit: tempus autem pœnæ subeundæ, vel ad quadraginta dies, vel bis totidem extendetur, pro ratione ipsius in pœnitentia fervoris; ne amplius in ejusmodi quid delicti, ex incuria, animique ignavia incidat. Hoc igitur obtineat, si ad inscitiam peccatum referat. Quod si voluntatem parentum consensui huic et conjugio adversari sciret, et ejus non ignarus, tum naturalem Legem tum spiritua-lem contempsit, quorum uterque irritum conjugium pronuntiat, parentibus assensus sui suffragium non ferentibus, pœnæ rite obnoxius esto. Si tamen parentes, postquam ætas liberorum per leges idonea ad nuptias esset, dilato per longum temporis spatium conjugio, necessitatem ipsi liberis præbuerint, etiam invitis parentibus ad nuptias accedendi, tum nec leges hujusmodi nuptias irritas faciunt, et qui interest sacerdos, et eis benedicit, nulla culpa tenetur. Ratum autem fit hujusmodi conjugium, judice ex causæ notitia, custodiam liberorum, et legitimam ipsorum voluntatem improbitati parentum præferente. De primo itaque presbytero, ista nobis jus suggerit. De secundo autem nec simplex est consideratio. Nam si conjugii prioris ignarus fuerit, nullo jure culpæ tenetur. Præsentia enim parentum in nuptiis magnum momentum illi ad absolutionem impendit, qui ideo ad anteaactorum inquisitionem non venit, quod præsentia parentum, ea ad examen revocari non ferret. Quod si factum conjugium, et secutam copulam carnalem noverit, quoniam quasi ex necessitate, non sunt in cœlibatu continendi qui a priori conjugio discesserunt, sed legitimo conjugio vincendi, ne in fornicatione versentur, non quidem ad finem arcebitur sacrorum præsidatu qui nuptias consecravit, sed moderatiores quasdam pœnas subibit. Scilicet quod, cum factas ante nuptias manifestum esset, quæ quidem

A Ἀφίκετο ἡμῖν γράμματα τῆς σῆς θεοφιλείας, ἐπιζητοῦντα παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος ψῆφον ἐπεσεχθῆναι περὶ τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ στεφανώσαντος παρὰ γνώμην τῶν γονέων τὰ τούτων τέκνα, καὶ τῶν τούτων συναίνεσιν μὴ προσδεξαμένου· εἶτα ὑπ' αὐτῶν διαζευχθέντα, καὶ πάλιν ἐτέροις προσώποις κοινωῆσαντα, καὶ πρὸς γάμον ἐλθόντα, συνεργεῖα τῶν πατέρων ὑφ' ἑτέρου πρεσβυτέρου εὐλογηθέντα. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου πρεσβυτέρου οὕτω διοριζόμεθα· Εἰ μὲν ἠγνοεῖ τῶν τεκόντων τὸ ἀβούλητον, εἶτα ἐξ ἀγνοίας περιεπάρη, ἐν τῷ στεφανώματι τῶν συνελθόντων προσώπων, ὁ τοιοῦτος μὲν οὐ παντελῶς ἐστὶν ἀπεύθυνος, οὐδὲ ἰκουσίως ἀλώσιμος ἀμαρτήματι, οὐκ ἀνεύθυνος δὲ παντελῶς ἀπολύεται, ὅτι περ εἶδει τούτον ἐξερουνησάμενος καὶ ἀκριβολογησάμενος ἀναμαθεῖν, εἰ

B ἄρα τῇ βουλήσει τῶν τεκόντων οἱ πρὸς γάμον συναπτόμενοι συνιστῶσι τὸ συνοικέσιον. Διὰ τοῦτο, καθαιρέσει μὲν ὁ τοιοῦτος οὐχ ὑποβάλλεται, ἐπὶ χρόνον δὲ τινα ῥητὸν, τῆς ἱερουργίας ἐπισχεθῆσεται, καὶ τὴν ἐν τοῖς ἄλλοις ταλαιπωρίαν, νηστείας τε, φημί, καὶ προσευχαίς, ὑποστήσεται· ὁ δὲ χρόνος τῆς ἐπιτιμῆσεως, ἢ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις, ἢ δις τοσαύταις παραταθῆσεται, πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐν τῇ μετανοίᾳ θερμότητος· ὡς ἂν ἐξ ἀμελοῦς καὶ ῥαθυμίου γνώμης μηδέποτε μηδενὶ τοιοῦτω περιπέσῃ· ἀλλ' οὕτω μὲν εἰ πρὸς τὴν ἀγνοίαν μεταφέρει τὸ ἀμαρτήμα· εἰ δὲ τὴν βούλησιν τῶν πατέρων ἐξηπίστατε, καὶ ὡς ἀκηρέσκοντο τῇ συναφείᾳ τε καὶ συμφωνίᾳ, καὶ ταῦτα εἰδὼς, ὑπερεἶδε μὲν τὸν φυσικὸν νόμον, ὑπερεἶδε δὲ καὶ τὸν πνευματικὸν (ἐκότερος γὰρ ἀκυρον ἀποφαίνει τὴν συνάφειαν, τῶν τεκόντων οὐ φερόντων τὴν ἐπιτρέπουσαν ψῆφον), ὁ τοιοῦτος ἐπιτιμῆσεται.

C Εἰ δὲ ἄρα μακροῦ χρόνου, τῆς γάμου νομικῆς ἡλικίας τῶν παιδῶν ἐπιτηδείας οὔσης, ὑπερετίθεντο οἱ γονεῖς, καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτοὶ παρέσχον, καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν, ἐλθεῖν τοὺς παῖδας εἰς συνάφειαν, τῆς κατὰ τὸν νόμον οὐκ ἀκυρον τίθησι, καὶ ὁ ἱερεὺς παρὼν καὶ ἀγιάζων τὸν γάμον οὐδεμίαν αἰτίαν ἐστὶν ἔνοχος· λαμβάνει δὲ ὁ τοιοῦτος γάμος τὸ κύρος, κριτοῦ τὴν ὑπόθεσιν ἐπιτεροῦντος, καὶ τῆς τῶν τεκόντων κακοουργίας, τῶν παιδῶν τὴν φύλαξιν τε καὶ ἔνομον θέλησιν ἐπιπροσθεν ποιουμένου. Ἄλλὰ περὶ μὲν τοῦ πρεσβυτέρου ταῦτα τὸ δίκαιον ὑπαγορεύει. Οὐδ' ὁ δεῦτερος δὲ τὴν σκέψιν ἀπλῆν ἐπιδείξεται· ἀλλ' εἰ μὲν ἠγνοεῖ τὸ πρότερον συνοικέσιον, οὐδεμίαν ἔνοχος ἐστὶ δίκην ὑπέχειν· τῶν γὰρ τεκόντων παρόντων τοῖς συναπτομένοις, πολλὴ ῥοπή ἀθωώσεως βραβεύεται τούτῳ, τοῦ μὴ πρὸς ἔρευναν τῶν προγεγονότων καταστῆναι, καὶ λογοθετεῖν ἢ ἡ παρουσία τῶν τεκόντων λογοθετεῖν οὐκ ἐπίδου. Εἰ δὲ ἤδει μὲν προγεγενημένην συναφείαν, καὶ ὅτι σαρκικῶς ὠμίλησαν ἀλλήλοις, ἐπεὶ οὐχ οἶον τὴν ἐστὶ διαστάνας τῆς προτέρας συζυγίας, ἐξ ἀνάγκης τινὸς ἀγάμους κατέχειν, ἀλλ' ἡ πορνείας ἐκδικαιτηθῆσονται, ἢ νομίμῳ γάμῳ δοθῆσονται· τὴν ἑκείνου μὲν ὁ ἀγιάσας τὸν γάμον οὐ πεπαύσεται τῆς ἱεραρχίας, ἐπιτιμίαις δὲ τισὶ μετριωτέροις ὑποβλη-

θήσεται· ὅτι δὲ τῆς προγεγενημένης συναφείας περιφανεστάτης γενομένης, τὸ δὲ τῆς πορνείας ἐγκλημα μὴ διαφευγούσης, ἐτόλμησεν οὗτος, τοὺς ἐπὶ προδήλῳ τῆς ἀμαρτίας ἐγκλήματι ἀλόντας, ὡς καθαρούς καὶ ἀμέμπτους, τῆς ἱερατικῆς ἀξιώσει εὐλογίας, καὶ τοῖς τῶν παρθένων στεφάνοις, τοὺς ταύτην κακῶς ἀποθεμένους κοσμηῆσαι. Εἰ μὲντοι εὐδοκία τῶν γονέων ὁ πρῶτος γάμος ἐγένετο, εἶτα δ' ἔστησαν παραλόγως, ὁ μὲν πρῶτος πρεσβύτερος παντελῶς τὸ ἠθωωμένον ἔξει· ὁ δὲ δεύτερος, εἴτε παρῆσαν οἱ γονεῖς, εἴτε μὴ, ζημιωθήσεται τὴν ἱερωσύνην. Ἐχθισμον γὰρ καὶ παράνομον συνάφειαν, οὔτε σύννευσις καὶ παρουσία πατέρων, οὔτε ἀνάγευσις καὶ ἀπουσία, οὐμνοῦν ἀθώωσιν τῆς βεβηλώσεως οὐκ ἂν μεταστήσῃ.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ·

Τῷ θεοφιλεστάτῳ, ὀσιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀρχιερεῖ ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ τῷ θαυμασιωτάτῳ καὶ περιωνύμῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ μητροπολίτῃ Ἀκυλείας, Φώτιος ἑλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμηνικός (1).

Edita a Combefissio (Auct. Noviss., p. 527, et Jager, *Histoire de Photius*, p. 452).

Α'. Τὸ μὲν τῆς παρ' ὑμῶν μακαριότητος ἀφιγμένου γράμμα ἡμῖν, πρῶτα μὲν ἐχαρκτήριζε τὴν ταύτης κατὰ Θεὸν γνώμην, καὶ τὸ φίλτρον τοῦ πνεύματος, ὡς μέγα τε εἶη καὶ ὑψηλόν, καὶ ὑπερανωκισμένον τῆς τῶν πολλῶν καταστάσεως· ἔπειτα δὲ καὶ ὅς αὐτὸ ἐνεκχειρίστω τούτου τοῦ ἱεροῦ ἀνδρός τὴν τε ἄλλην ἀρετὴν καὶ σύνεσιν, καὶ τὸ κατὰ διάνοιαν εὐσταθεῖς τε καὶ δραστήριον· δι' ὧν ὡς δι' ἐσόπτρου τὴν ὑμέτεραν ἱεράν καὶ θεοτίμητον ὀσιότητα, ὅσα τὸ γράμμα, οἷα δὴ γράμμα, παρέτρεχε, καθορᾶν παρεῖχεν ἐμφανέστερον τε καὶ τελειότερον· καὶ ἐπὶ τοῖς ταύτης κατορθώμασιν ἠδυσθαι καὶ κατατέρπεισθαι. Καὶ γὰρ εἶδομεν ἄνδρα συνέσει μὲν μᾶλλον ἢ τῇ πολιᾷ σεμνυ-

(1) Edidit Baronius, anno 883, ex Vallicellana *Bibliotheca*, Federico Metio interprete: in qua redenda auctor est diligentem operam adhibuisse: ipseque veneno aspersæ epistolæ, solerter ac erudite antidotum paravit; ostendens quam futilia Photii, quibus hic juveniliter exsultat, argumenta. Nihil ergo necesse repetere, viro docto melius occupata. Græca, cum desiderentur in Montacutio, aliisque Photii epistolis editis, libet hic repræsentare, meo ipsius stylo reddita; paucisque quandoque suffixis, quibus non satis mihi probata Metii (viri alias docti) versio. Non satis videtur haberi ex hac epistola Aquileiensem archiepiscopum (etsi Schismaticum, eoque nomine Photio perinde Schismatico charum, tantisque ac fumosis laudibus ab eo celebratum) in hoc ipsius errore fuisse, de processione Spiritus sancti a solo Patre: nihil certe Photius ejusmodi indicat, sed in eum trahere studet ipsa hac epistola, ne tanta virtus ex ejus epistola ac legati persona in eo deprehensa, errore detecto Photii doctrinæ luce, deinceps in eo nutaret, cum hactenus ex occupata opinione ac ignorantia videretur veniæ aliquid habuisse. Hæc mihi Photii mens, eoque trahunt illius verba. Tantus scilicet hominis fastus ac jactantia; velut unus ipse sol esset, ac lucerna dispellendis quibusvis errorum tenebris accensa. Ejus technas malasque artes, cum alii persecuti sunt, Græci æquales aut parum superiores, tum meus Logotheta, si quando paelenius

A fornicationis crimen evadere non possunt, ausus sit eos qui flagranti peccati crimine tenebantur, tanquam puros et inculpato, sacerdotali benedictione dignari, et virginitatis coronis, eos qui ipsum male deposuerant ornare. Quod si prius conjugium ex assensu parentum processerit, a quo deinde, præter rationem, discesserint, prior quidem presbyter omnis culpæ absolvetur: secundus, sive interfuerint parentes, sive non, sacerdotio excidit. Nam alienum a legibus sacris conjugium, nec absentia et dissensus parentum facit, nec præsentia et assensus, aut quod profanatum est sanctitati restituit.

EPIST. XXIV.

B *Deo charissimo, sanctissimo, sacratissimo præsulī fratri et comministro, omni admiratione dignissimo famaue clarissimo archiepiscopo et metropolitæ Aquileiæ, Photius Dei miseratione archiepiscopus Constantinopolis novæ Romæ et œcumenicus.*

I. Quæ ad nos venerunt beatitudinis vestræ litteræ, primum quidem ejus religiosa pietate mentem certa velut nota obsignabant, spiritusque amoris vim, quam magna sit et excelsa, et vulgarium hominum conditionem superet, exhibebant. Deinde vero etiam, cui illæ creditæ erant, sacri hujus viri cum reliquis virtutes ac prudentiam, tum mentis constantiam ac solertiam, per quæ, ut per speculum, sacram vestram Deoque venerabilem sanctitatem, quæcunque ipsæ litteræ (quippe litteræ) missa faciebant; clarius perfectiusque perviderent, ipsiusque virtutum magnitudine delectari, nimiumque gaudere, præstabat. Vidimus enim hominem

NOTÆ

aspirante ac Christianissimo rege semper Victore, regia Lupara *Historiæ Byzantinæ* pene necessario supplemento, cum Leone diacono et Michaele Psello regium vere multiplici titulo monumentum, juris publici regia munificentia faciat; ne sibi per moras Batavus, aut gens alia, eam gloriam rapiat. Titulus, ut repræsentat Baronius, quin sit antiquarii manu genioque ascriptus, sive etiam a Metio ita compositus, non a Photio perscriptus, res clara est: cum nihil epistolaris formæ habeat, qua auctor amicam convenire solet et salutare: secus quem meliorem producimus, in quo summam adulationem, ex ipso limine, prodit Photius, ostenditque, ut et sequenti exordio, quam ea arte polleret, ut nihil mirum sit ea obrepisse primum Bardæ Cæsari, et per eum, Ignatium sedē depulisse, tumque Basilio Macedoni, ut licet amotum, dum Ignatius viveret, in palatio tamen deinceps aleret, liberorumque suorum educationi præficere ac eo consummato, in sedem, cujus nefarie invasor fuerat, sublimaret, omnique prorsus indignum sacerdotio hominem, summum regis urbis præsulem et patriarcham vellet, suaque auctoritate Joannem Romanum pontificem, non satis ex decessorum pontificum moribus firmo pectore, in consensum traheret, et ut ipse pariter eum patriarcham probaret, dum tandem Leo V, extincto patre, iterum in ordinem cogeret, eique fratrem suum subrogaret.

prudentia magis quam canitie venerandum : virtutum quoque reliqua varietate non minus quam prudentia ornatum, ac qui pati mentis constantia ac sagacitate fulciatur ; atque (ut verbo dicam) tali gratia præditum, qua par erat eum fulgere, qui a Deo accepit, ut tremendorum nostrorum mysteriorum sacerdos statueretur, vestraque et doctrina dignus et manuum impositione haberetur ; talem factæ vestræ sanctitatis, quam faciebamus, experientia nuntium ostendebat. Hincque adeo intelligere licebat certoque conjicere, eum, qui præ illo primas ferebat ejusque, ordinator fuerat, et ut legatione ad nos fungeretur, illi auctor exstiterat, divinarum plenum gratiarum esse ; ac qui totius vitæ splendore, dogmatumque ardenti zelo atque amore longe conspicuus, nec non salutis exemplar in ipsum contuentibus foret.

II. Nisi enim vestris religiosa pietate doctrinis ac documentis large imbutus, qui a vobis pontificalis muneris gratiam trahit, sic eluxuriaret, nec mirando quodam, tantoque velut ex fonte vestrarum virtutum irriguo potitus esset, nunquam ad tantam virtutum claritatem, pro eo ac summo Dei sacerdotes decet, evasisset. Non semper enim, vel exiguo jubare ac splendore, similitudinem servant, quæ secunda sunt, cum formis, quæ illis præiverunt. Quorum omnium causa habendæ Deo gratiæ, qui in omnes muneribus effusus universorumque conditor existens, sicut in Orientis partibus, sic etiam in Occidentis, luminaria ducesque consecrans, ut quotidie luceant, plebisque animos ac mentes illustrent, in celso episcopali sedium culmine præficit.

III. Sed cum nos de sacra vestra virtute ea mens incesseret, ejusque præclaris dotibus ac ornamentis gestiremus et lætaremur, quod nunc in aures nostras incidit (atque utinam nunquam : dirus enim animi, non corporis dolor est : per hanc enim ex aspectu magna nobis concepta spe, ut et ipsum incertorem aperiamus, operæ pretium duximus), haud

(2) Καὶ τελειουργός. Qui initiavit atque præsullem ordinavit, seu in episcopum jure metropolitico consecravit, manusque imposuit, ut paulo ante dicebat. Τῆς ὑμῶν χειροθεσίας ἄξιον, *Dignum cui manus imposueritis*, sacra scilicet ordinatione. Metius vel non habuit, vel non reddidit, sed solius missionis meminit.

(3) Εἰ μὴ γὰρ. Male hunc locum Metius accepit, et contra Photii sensum : ac ubi ille legati episcopi laudes prosequitur, indicando ejus virtutis fontem ac exemplar, quod summa laude reddiderit (etsi non raro secus contingat), is, extra omne judicium, quasi non adeptum eam præstantiam, quæ pontifices deceat, qui missus pontifex esset, et quidem pro vectæ ætatis, deprimit ac plane vituperat : *Nec propterea ad eam devenit præstantiam, quæ pontifices Dei decet*. Nugæ Potentiale in absolutum. Nisi copiose imbutus, etc., οὐκ ἂν εἰς τοσαύτην προήλθε, κατὰ τὸ προσήκον ἀρχιερεῦσι Θεοῦ ἀρετῶν ἐπιφανίαν. *Nunquam ad tantam virtutum claritatem evasisset, pro eo ac summos Dei sacerdotes decet* :

Α νόμιμον · ἀρεταῖς δὲ οὐκ ἔλαττον, ἢ συνέσει ποικιλλόμενον · καὶ τῷ εὐσταθεῖ τῆς γνώμης τὸ ἀγχινοῦν συμπεροβαλλόμενον. Καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, οἷας ἔχρην μετεληχένας χάριτος, τὸν ἱεραῖσθαι παρὰ Θεοῦ τῶν φρικτῶν ἡμῶν μυστηρίων τὴν τελευταίην λαχόντα, καὶ τῆς ὑμῶν καὶ διδασκαλίας καὶ χειροθεσίας ἄξιον, τοιοῦτον ἢ πείρα τῆς ἱεραῖς ὑμῶν ὁσιότητος παρεδείκνυ τὸν ἀπόστολον. Κἀντεῦθεν ἦν συνοραῖν τε καὶ λαμβάνειν τὴν ἀπόδειξιν, ὡς ὁ τοῦτου τὰ πρωτεία φερόμενος καὶ τελειουργός (2), καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀποστολῆς αἴτιος, πλήρης μὲν τῶν θείων ἐστὶ χάριτων · ὅλος δὲ τῇ τοῦ βίου λαμπρότητι, καὶ τῷ τῶν δογμάτων διακύρω ζήλω καὶ τῷ ἔρωτι, διασημωτάτος τε ἂν εἴη, καὶ παράδειγμα σωτηρίας τοῖς αὐτὸν ἀντίζουσιν.

B

Β' Εἰ μὴ γὰρ (3) ταῖς κατὰ Θεὸν ὑμῶν διδασκαλαῖς καὶ εἰσηγήσεσι ἐπιδαφειλούμενος, ὁ τῆν ἀρχιερατικὴν χάριν ἐξ ὑμῶν ἔκλων οὕτως ἐνετρώφα · καὶ εἰ μὴ θαυμαστῆς τιος καὶ τοσαύτης ἀπύλας τῆς ἐκ τῶν ἀρετῶν ὑμῶν πηγῆς ἀρδείας, οὐκ ἂν εἰς τοσαύτην προήλθε κατὰ τὸ προσήκον ἀρχιερεῦσι Θεοῦ, ἀρετῶν ἐπιφανίαν. Σώζουσι γὰρ οὐκ αἰ, οὐδὲ ἐκ βραχείας τινὸς αὐγῆς καὶ ἐλλάμψεως, τὴν ὁμοιότητα τῶν πρωτοτύπων τὰ δεύτερα. Καὶ χάρις ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις τῷ εὐεργέτῃ καὶ δημιουργῷ τῶν ὄλων Θεῷ · ὅς, ὡς περ ἐν τοῖς τῆς Ἐβραίας μέρεσιν, οὕτω δὲ καὶ ἐν τοῖς Ἑσπεροῖς φωστῆρας καὶ ὀδηγοῦς τελειουργῶν (4), ὁσημέραι λάμπειν καὶ κατακυράζειν πολλῶν ψυχῶν καὶ διανοίας, ἐν τῷ τῶν ἀρχιερατικῶν ὑψέι θρόνων προβάλλεται.

Γ'. Ἄλλ' οὕτω περὶ τῆς ἱεραῖς ὑμῶν ἀρετῆς ἔχοντες, καὶ τοῖς ταύτης ἐνσημνυόμενοι τε καὶ ἠδόμενοι κατορθώμασι, τὸ νῦν ἡμῶν ταῖς ἀκοῖς ἐπιπεσόν, ὡς εἴθε μὴ ὤφειλε · ψυχῆς γὰρ ἐστὶ, καὶ οὐ σώματος ἀλγημα. Διὰ ταύτης ἀπὸ θείας μεγάλῃς ἐλπίδας λαβόντες, καὶ αὐτὸ τὸ πάθος ἀνακαλύψαι δεῖν φήθημεν. Οὐκ οἶδα πῶς ἂν ἀλύπως εἴπω · εἰ μὴ καλῶς (5) ταῖς

NOTÆ

D Quibus et magistri sedulitatem, et discipuli diligentiam celebrat: nec nisi primas ac excellentiam, ei qui auctor sit ac magister, servat.

(4) Φωστῆρας καὶ ὀδηγοῦς τελειουργῶν. Et hic mire allucinatus Metius, dum ita reddit: *Lumina quædam et duces sacerdotum*. Imo certe, *Lumina ducesque consecrans, initians, ordinans* : quod per auctoritatem facit Christus, ipse summus sacerdos, suoque sacerdotio (primo aut secundo ordine) per suos vicarios episcopos, eos qui initiantur, seu ordinantur, impartiens. Bene Bud. p. 817. Τελειουργῶν δυνάμιν τῶν ἱεραρχῶν Dionysio dictam exponit, *Vim iniciatricem et consecraticem* : et τελειουργεῖν, τὸ τελεῖν. Cujus fere voces sequuntur recentiores Græcorum Theologi : nec in re sic trita debuit Metius cespitare.

(5) Εἰ μὴ καλῶς. Ab hac expostulatione, nec ipsum ad quem scribit, videtur eximere, aut ejus mentem alias exploratam habere. Metius etiam nihil Photii πάθος exprimit, quod hic maximo utitur, rei indignitatem, ut sibi videtur, exaggerans:

Κυριακαῖς φωναῖς ἐξαρισθέντες, ἢ τῶν Πατρικῶν τε A
καὶ συνοδικῶν ὄρων καὶ δογματῶν ἔχοντες λόγον οὐ-
δένα, ἢ τῆς ἐκείθεν ἀκριθείας ὑπερορῶντες, ἢ τὸν
νοῦν πρὸς τὰ τοιαῦτα φέροντες πεπωρωμένον, ἢ οὐκ
οἶδ' ὅπως ἂν τις καὶ φαίη, ὁμῶς οὖν, ὡς εἶθε μὴ
ᾤφελον, ἦκεν εἰς ἡμέτερας ἀκοάς, ὡς τινες τῶν ἀπὸ
τῆν Δύσιν, τὸ θεῖον τε καὶ πανάγιον Πνεῦμα, οὐ μόνον
ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
ἐκπορεύεσθαι παρεισάγουσι· καὶ πολλὴν ἐντεύθεν τὴν
βλάβην διὰ τῆς τοιαύτης φωνῆς τοῖς πειθόμενοις
ἀπειροάζονται. Τοῦτο δὲ κατὰ γνώμην μὲν τοῖς οὕτως
ἐξ ἁλόγου προλήψεως ἔχουσιν, οὐ τοσαύτην, καίτοι
πολλὴν, διὰ τὸ τῆς ἀγνοίας προκαλυμμα, τάχα οὐκ
ἂν προξινήσειεν· ἐρεύνης δὲ προτεθείσης, καὶ τρα-
νώως διὰ τε τῆς ἄλλης ἡμῶν ἱεράς Γραφῆς, καὶ αὐ-
τῆς δὴ τῆς Κυριακῆς φωνῆς ἐλεγχθείσης πλάνης, εἰ B
μὴ θάττον μὲν ἀποσταίεν ὡς ἐνησχαμένοι τῆς ἀτόπου
δοξῆς· θάττον δὲ τοῖς ὀρθῶς ἐπιδεδειγμένοις καὶ
προτεθείσειν ἐπασμεύσειεν, εἰς ὅσων οἱ τοιοῦτοι
καταφέρονται βλασφημίας· ὅσης δὲ καταδίκης ὑπευ-
θύνους ἑαυτοὺς ἀποφαίνουσι, κἄν μηδεὶς ἀνακηρύττη,
κατάδηλον. Ἐκπεσοῦνται γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων ἀγα-
θῶν, καὶ τοῦ τῆς εὐσεβείας φρονήματος, καὶ αὐτοῦ
τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ὡς ταπεινοῦντες τὸ Πνεῦμα,
οἷα δὴ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δογματίζοντες ἐκπορεύεσθαι· καὶ
δευτέρᾳ προόδῳ, αὐτὸ μὲν ἐνυβρίζοντες, χλευάζοντες
δὲ καὶ τὴν μίαν ἐκπόρευσιν. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον·
μᾶλλον δὲ, πῶς οὐκ ἐσχάτης βλασφημίας πλήρες, τὸ
πρὸς αὐτὰς τὰς δεσποτικὰς φωνὰς ἀπομάχεσθαι·
καὶ τῇ πανταχοῦ κρατούσῃ τῶν μεγάλων καὶ ἀρχιε-
ρατικῶν θρόνων (6) παραδόσει τε καὶ διδασκαλίᾳ ἀν-
επανάστασθαι;

Δ'. Καὶ γὰρ ἵνα τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἰάσω, καὶ Λέων ὁ
τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς, ὁ τε παλαιός, καὶ πάλιν ὁ μετὰ
τούτου νέος Λέων, τὰ αὐτὰ φρονούντες τῇ καθολικῇ
καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῖς πρὸ αὐτῶν ἁγίοις
ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς ἀποστολικοῖς θεσπίσμασιν ἐπι-
δείκνυται. Ὁ μὲν, τῇ τετάρτῃ καὶ οἰκουμηνικῇ ἁγία

plane scio quomodo non amaro tristisque animo di-
cam. Velut namque Dominicæ voces ipsæ non bene
haberent, aut eis sufficerent, vel nullam Patrum et
conciliorum definitionum ac decretorum rationem
haberent, eorumve eo nomine diligentiam sperne-
rent, aut in talibus cæco animo essent, vel nescio
quomodo quis etiam possit eloqui; atque utinam
nec res esset, pervenit ad nostras aures, quod non-
nulli Occidentalium, divinum ac sanctissimum Spi-
ritum non solum ex Deo et Patre, verum etiam ex
Filio procedere novo dogmate introducunt; mul-
tamque inde labem, per ejusmodi vocem, illis
creant, qui eis credunt ac parent. Quod vero ex
eorum mente est, qui sic inconsulte occupata opi-
nionem imbuti sunt, etsi magnam, propter ignorantiam
tamen objectum velamen haud tantam eis forte
noxam attulerint. Proposita vero indagine, eorum-
que errore cum ex aliis sacris Scripturis, tum ex
ipsa utique Dominica voce clarius confutato, nisi
quamprimum ab hujusmodi absurda opinione resi-
puerint, oculosque his, quæ rite probata sunt ac
proposita non acquieverint, ad quam blasphemiam
istiusmodi prolabantur, ac quantæ damnationis reos
seipsos efficiant, etsi nemine prædicante, plane com-
pertum est. Excident enim cum reliquis bonis,
etiam a pietatis sensu, ipsoque divino Spiritu, ut
qui Spiritus dignitati detrahant; quippe qui dicant
illum ex Filio procedere, aliaque processione; tum
illi contumeliam irrogantes, tum et singularem
unamque processionem ostentui habentes. Quomo-
do enim non absurdum; vel potius, quomodo non
extremæ plenam blasphemiam est, Dominicis ipsi-
s vocibus adversari? traditioni quoque et doctrinæ
refragari, quæ ubique apud magnas primique sacer-
dotii sedes viget?

IV. Atque ut illo superiores omittam, etiam Leo
Romanus pontifex, tum senior, tumque rursus, qui
illum secutus est, Leo junior, eadem sentire cum
catholica et apostolica Ecclesia, et sanctis episco-
pis, qui eos præcesserunt, nec non apostolicis de-
cretis assentiri, noscuntur. Nempe prior, qui quartæ

NOTÆ.

quæ tamen ejus inepta exaggeratio, et qua confi-
ciatur, præter primo traditam fidem vel sacris
Evangelii, vel etiam Symbolo, nihil per Ecclesiam
potuisse addi explicationis causa, et ad novos er-
rores convellendos, nisi summa temeritate et con-
temptu divinorum eloquiorum, quasi illa sola non
sufficerent. Quodque Romanus pontifex, etiam extra
concilium generale fecerit, nihil mirum, cum et
ipse conciliis generalibus quid sancendum palam
præscripserit, regulamque Patribus dederit, ut in
tertio sextoque præsertim liquet, quæ fidelibus
omnibus maximæ sunt auctoritatis.

(6) Καὶ ἀρχιερατικῶν θρόνων. Romanus Cod.
si bene reddidit Metius, πατριαρχικῶν, quod forte
melius, aut saltem expressius. Ex his enim potissi-
mum sedibus propter primatum sacerdotii, petenda
regula fidei; sed præcipue ac singulari privilegio,
a Romana, cum reliquis sæpius error obrepserit,
præsertim Constantinopolitanæ, quæ nova Roma,
secundam jactata seniore; ipsa sæculari potius po-

D testate fundata, et per aliarum injuriam provecta,
quam Christi institutione aut apostolica: non sie-
ut sedes Petri, quam fulsit divina promissio, eaque
primatum tenet, ac unum sub Christo caput omnium
Ecclesiarum, suum præsulem habet: ineptique
Photius, qui sua, aliorumve Orientalium auctori-
tate, ei velit præscribere: falsoque sibi assumit
omnes, qui verborum Dominicorum simplicitate
contenti, explicationem aperte non abjiciant: mi-
rumque nec unum veterum afferre potuisse, vel
Photium, vel alios sequaces, qui spiritum a Filio
inficiaretur, aut ex solo Patre diceret, nisi ubi se-
mel plagio manus sacrilega sæviit, nec tamen pla-
gium obtegere potuit; ut est auctor Georgius Me-
tochita, cujus utinam aureos libros a me acceptos
evulgasset Leo Allatus, illisque tertium tomum
Græcæ Orthodoxæ primum fecisse. Dolet certe
tanti confessoris lucubrationem illam, tuenda Ro-
mana et apostolica fide, nec Romæ invenire qui
producat.

œcumenicæ sanctæ synodo momenti plurimum A attulit, tum per sacros viros quos ex persona sua legatos destinavit ac vicarios, tu per epistolam, qua Nestorium atque Eutychen prostravit : in qua etiam Spiritum sanctum ex Patre procedere, juxta superiora decreta, non autem ex Filio, prædicavit.

V. Similiter vero etiam Leo junior prioris illius nedum nomen, sed et parem fidem adeptus : hic nimirum ; hic, inquam, pietatis fervens æmulator, ut nullo pacto, barbaro idiomate intemerata nostræ fidei regula corrumpetur, Græca lingua, ut et a principio dictata fuerat atque lecta, per eam Occidentalibus laudandam ac prædicandam divinam sanctamque Trinitatem tradidit. Neque id verbo solum ac jussione, verum etiam quibusdam ancilibus B velut titulis columnarum more inscribens, obque omnium ponens oculos, ad fores ecclesiæ affixit : quo videlicet cunctis facile, nullaque depravatione fidem addiscere liceret ; nec usquam via esset occultis ejusmodi depravatoribus ac vanarum doctrinarum auctoribus adulterandi nostram Christianorum fidem, alteramque præter Patrem. Spiritus causam, Filium invehendi ; qui pari honore, quo a Patre Filius genitus est, a Patre procedit.

VI. Neque hi duo solum in Occidente quondam micantes sacrati viri, ab omni immunem novitate pietatem servarunt (non enim sic rati in Ecclesia Occidentali sacri præcones atque doctores) verum, etiam alius eorum non facile numerabilis cœtus ac chorus, qui illis, quos dicebam, viris, quasi extremis summisque interjecti, pari pietatis luce splendescunt. Cum igitur Ecclesia Romana una cum aliis quatuor primi sacerdotii sedibus eadem sentiat et confiteatur ; et in petra verborum Domini fundata sit atque firmata ac radicata Ecclesia (contra quam

συνόδῳ πολλῇν συνεισενγκῶν τὴν συγκρότησιν (7), διὰ τε τῶν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ σταλέντων ἱερῶν ἀνδρῶν, καὶ διὰ τῆς οἰκείας ἐπιστολῆς · δι' ἧς καὶ Νεστόριος καὶ Εὐτυχῆς καταβέβληνται · ἐν ᾗ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ συνοδικὰς ψήφους · ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀνεκρύπτειν ἐκπορεύεσθαι.

Ε'. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μεταγενέστερος Λέων, ὁ τὴν πίστιν ὡσπερ τὴν κλῆσιν ἐφάμιλλος · οὗτος δὲ, οὗτος ὁ τῆς εὐσεβείας θερμὸς ζηλωτὴς, ὡς ἂν κατὰ μὲν τὸν τρόπον μὴδαμῶς παραχαράττοιτο βαρβάρῳ γλώσσῃ τὸ ἀχραντὸν ἡμῶν τῆς εὐσεβείας μᾶθημα, Ἑλληνίδι φωνῇ, ὡσπερ δὲ καὶ κατ' ἀρχὰς εἴρηται (8), τοῖς ἐν τῇ Δύσει δι' αὐτοῦ δοξολογεῖν καὶ θεολογεῖν τὴν ἁγίαν Τριάδα παραδέδωκε. Καὶ οὐ λόγῳ μόνον καὶ προσταγματι, ἀλλὰ καὶ θυρεοῖς τισὶ πεποιημένοις, ὡσπερ στήλαις τισὶν ἀναγραφάμενός τε καὶ εἰς ὄψιν ἀπάντων προθείς, κατὰ τὰς πύλας τῆς ἐκκλησίας προσέπηξεν · ὡς ἂν πᾶσιν εἴη ῥᾶδιον τε καὶ ἀκαπίλευτον ἐκμανθάνειν τὴν εὐσεβίαν · καὶ μὴδαμῶς τοῖς κρυφίοις παραχαράτταις καὶ κενολόγοις (9) μῆθοδος εἴη κεδνηλεύειν ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν τὴν εὐσεβίαν · καὶ δεύτερον αἴτιον εἰσάγειν παρὰ τὸν Πάτριαν τὸν Υἱόν, τοῦ ὁμοτίμως τῷ γεννηθέντι Υἱῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένου Πνεύματος.

Σ'. Καὶ οὐχ ἡ δυνάς αὐτῆ μόνον τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, κατὰ τὴν Δύσει διαλαμψάντων, τὴν εὐσεβίαν ἀκακότητον διεσώσαντο (οὐχ οὕτω σπανίζει κηρύκων ἐπερίων ἡ Ἐκκλησία), ἀλλὰ καὶ ἄλλος χορὸς οἰκὸν εὐαρίθμητος · οἱ καθάπερ ἄκροις τοῖς εἰρημῶν ἀνδράσι ἐμπεριέχονται τε καὶ συνεκλάμπουσι τὴν εὐσεβίαν. Οὕτω γοῦν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας (10) τοῖς ἄλλοις τέσσαρσιν ἀρχιερατικοῖς θρόνοις συμφωνούσης τε καὶ ἀνομολογούσης · καὶ ἐν τῇ πέτρῃ τῶν Διεποτικῶν ῥημάτων ἐνιδρυμένης τε καὶ στεριζομένης τῆς Ἐκκλησίας (καθ' ἧς οὐδὲ πύλας ἄδου,

NOTE.

(7) Συνεισενγκῶν τὴν συγκρότησιν. *Multum augmenti opisque contulit.* Nam Suid. συγκροτεῖ, ἀξίει, συμπράττει. *Multum momenti attulit* : illo conflando multus fuit, ejusque definitionibus, ac si quid ejusmodi vox συγκροτεῖν ad propositum potest exponi : non quod reddit Metius extra Photii sensum, *Multas laudes est assecutus* : etsi enim valde laudatus in quarta synodo Leo fuit, ejusque epistola ad Flavianum, nihil tamen Photius eam arcessit laudem, sed vim ipsam doctrinæ ac rectam fidem, quia idem Leo synodo prævit, eamque constabilivit atque instruxit. Illud, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, Photii glossema est, adversum Leonis menti, qui ex utroque palam Spiritum suis ad Hispanos litteris professus est : etsi in synodo Filium non expressit.

(8) Ὡσπερ δὲ κατ' ἀρχὰς εἴρηται. *Quomodo a principio dictata, atque edita fidei regula.* Τὸ τῆς εὐσεβείας μᾶθημα. Nempe Symbolum, CPLitanum Sic non bene Metius, *Ut initio dictum est* ; quasi ejus aliquid antea Photius meminisset. Leo iste antiquitatis tenax, cogentibus Gallis, ut quod ipsi aliæque gentes a Romana sede accepissent, Romæ symbolo inseri ac prædicari juberet, fortiter obstitit, negans omnem fidem atque doctrinam symbolo inserendam ; sed satis esse ut mente teneatur, uti ipse tenebat ex majorum ratione, esse Spiritum

sanctum etiam ex Filio. Metuebat forte Orientalium offensionem, quam nec ea dispensatione Ecclesia Romana vitare potuit, et ut Schismaticorum livore erroris in fide ea parte non notaretur, Photio præsertim auctore : quem majoribus animis secutus Michael Cerularius, pari ipse livore, insanabile divortium fecit.

(9) Καὶ κενολόγοις. Legit Metius καινολόγοις · *novatoribus* : uti etiam in Paulo, *1 Tim.*, vi, 10, varia lectio est : nec vel antiquis certum, utrum legendum sit, τὰς βεβήλους καινοφωνίας, ut modo Græca habent, an καινοφωνίας, ut legit Vulg. faveatque Chrys. quod alias τὸ βεβήλους, videretur vacare. Sane quidquid κενόν, *vacuum, inane*, ipsum βέβηλον (id est, profanum) non item quidquid καινόν, id est novum.

(10) Τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Quod Romanam Ecclesiam in partem dogmatis trahit Photius ; argumento est necdum Romæ acrius pugnatum pro eo articulo : vel potius de Romana Ecclesia sic dissimulat Photius pro sua cum Joanne papa necessitudine, et accepta ab eo indulgentia, qua et ejus legatos sibi consensisse jactabat. Alios ergo incertos suggillat, puta Gallos aut Hispanos, sic palam ex Filio profitentes, a quorum sensu studet avocare Aquileiensem.

ἤτοι τὸ ἀκύλωτα τῶν αἰρετιζόντων στόματα, μηδαμῶς ἰσχύειν αὐτῇ διετράνωσεν ἢ ἀλήθεια), πόθεν, καὶ ἐκ τίνων ἢ καινῇ αὐτῇ παραναδύεται κατὰ τοῦ Πνεύματος βλασφημία; Καὶ πῶς οὐκ ἂν εἴη τὸ συνεχῆσθαι πολλῶν μὲν ἀξίων στεναγμῶν· πολλῶν δὲ δακρύων, πολλῆς δὲ σπουδῆς ἀναχαιτίσαι τὴν νομὴν τοῦ πάθους, καὶ μὴ πλείους ὄραν καταδοσκόμενον τῶν εἰς ποίμνην Θεοῦ καταλογισθέντων τὸ νόσημα;

Z'. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἡ ἡμῶν μετριότης ὡσπερ τινὰ μέγαν τῆς Ἐκκλησίας πρόμαχον, καὶ οἷα δὴ σκοπὸν θεομιεῖνον τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, τὴν ὑμετέραν ἐπ' ἀρετῇ τελειότητα προκαλούμεθα, τὸν ἐν τῇ καρδίᾳ ζῆλον ἔνθεον εἰς μέσον ἐκपुरσεύσαι· καὶ οἷα δὴ τὴν τῆς ἀρχιερωσύνης λυχνίαν ἀνάπτοντα, πᾶσι τοῖς πλανωμένοις φῶς σωτήριον ἐναυγάσαι· καὶ τῆς

B
H'. Πρῶτον μὲν γάρ, ὡς εἴρηται, τὸν Κυριακὴν ἔχει φωνὴν, λαμπροτέραν πάσης λαμπηδόνος ἐξαστραπτουσαν, ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεις· πρὸς ἣν ἀναβλέποντες, κλῆν ὄψ' ἔοιεν οἱ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα δυσφημήσαντες ἐκπορεύεσθαι, παυσάσθωσαν τῆς ἐν πλάνῃ καὶ σκότῳ διατριβῆς, καὶ τῷ φωτὶ τῆς εὐσεβείας ἐλλαμπόμενοι, εἰς τὰς ἄδυτον ἐχούσας μάνδρας τὴν τῆς ὀρθοδοξίας αἴγλην, τοῖς εὐσεβέσι συνεισιτίωσαν, καταιδούμενοι, μάλιστα καὶ τὸν ἐπιστήθιον τῶν οὐρανίων δογμάτων μύστην καὶ μυσταγωγόν, τὸν τῆς θεολογίας Ἰωάννην ἐπώνυμον· καὶ εἰς πρεσβείαν προβαλλέτωσαν, συγγνώμης τυχεῖν οἷς ἀπεναντίας αὐτοῦ τε καὶ τοῦ διδασκάλου,

C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z
Θ'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ μὲν τελεία ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἴστω ἐκπορεύσεις, τίς ἢ χρεια τῆς δευτέρας ἐκπορεύσεως, ἢ δὴ τῆς τελειότητος ἐκ τῆς πατρικῆς προόδου καθορωμένης τῷ Πνεύματι; Εἰ δ' ἀτελής, τίς ὑποίσει τὸ ἀτοπον; Πρῶτον μὲν γάρ ὁ τοῦτο φάναι τολμήσας, τῇ παντελείῳ Τριάδι τὸ ἀτελὲς ἐναπέρριψεν. Ἐπειτα δὲ καὶ ἐκ δύο πάλιν ἀτελῶν τὸ τελειοποιῶν Πνεῦμα συγκατεσκεύασε. Ναι δὲ καὶ σύνθετον ἀπέτελεσεν, ὡς ἐκ δύο τινῶν αἰτίων· καὶ τότε (ὡ γλώσσης ἀκρατοῦς καὶ γνώμης ἀγνώμονος!) ἀτελῶς ἐξ ἑκατέρου ἐκπορευομένου τοῦ Πνεύματος. Οἱ δὲ ταύτῃ τῇ δυσφημίᾳ κάτοχοι, καὶ οὐκ ἂν ἀποκνήσασιν τὸ Πνεῦμα, οὐχ ἂν ἀποκνήσασιν. Εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυ-

²² Matth. xvi, 18.

(11) Τῶν μαθητῶν τοῦ θεολογικωτάτου. Metius plurali numero reddit: *Et alios discipulos*; non explicata etiam voce θεολογικωτάτου. Velit forte Paulum, summum inter apostolos theologum, cujus

A
neque inferi portas ²², ora videlicet hæreticorum portis carentia, ullo pacto prævalere posse, ipsamet declaravit veritas), unde, et ex quibus nova hæc emersit adversus Spiritum blasphemia? et quomodo non multis istud prosequendum lacrymis ac suspiriis? Multaque opus diligentia ad cohibendum hujus mali progressum, ac ne plures depascere labem videamus, eorum, qui in Dei grege numerantur.

VII. Hac igitur de causa, nos quoque humiles, velut magnum quoddam Ecclesiæ columen, ac quasi speculatorem positum domui Israel, prestantem vestram provocamus virtutem, ut Dei zelum, quem in corde habetis, in medium lucente flamma suscitetis; summique sacerdotii velut accensa lucerna, errantibus omnibus salutem lumen invehatis, atque ab errore avocatos, ad pietatem toto terrarum orbe explicatam, manu ducatis.

VIII. Primum quidem (uti jam dictum est) Dominicam habetis vocem, quavis face lucidius, Spiritum a Patre procedere prodentem: ad quam tandem aliquando levantes oculos, qui per blasphemiam, Spiritus ex Filio processionem docent, desinant in errore ac tenebris versari: fideique luce collustrati, pari cum orthodoxis fœdere caulas ingradientur, orthodoxiæ radiantibus jubare, quod nescit occasum; eum præsertim reveriti qui e Dominico pectore haustis, liquoribus, cœlestium dogmatum discipulus ac doctor, effectus, Joannes a Theologia nomen est consecutus: eo intercessore veniam precentur, quod illi ac magistro, discipulorumque albo theologiæ radiis micantissimo, contrariis opinionibus quandoque olim obstiterunt. Quod enim sanctissimus Spiritus a Patre et Filio dicatur procedere, duas omnino causas ac principia est introducere: eoque in sancta Trinitate monarchiam penitus abolere. Qui enim sic loquantur, duas perinde causas prædicabunt: hincque adeo unum pariter principium (vertat Deus in reorum caput blasphemiam) in duo dividetur.

IX. Præterea, si perfecta est ex Patre processio, quid opus est altera processione, cum ex paterna jam processione Spiritus perfectus esse intelligatur? Sin autem imperfecta, quis feret quod ita absurde asseritur? Primum enim qui hoc audeat dicere, Trinitati, quæ modis omnibus perfecta est, imperfectionem tribuit. Deinde vero, ex duobus rursus imperfectis, auctorem omnis perfectionis Spiritum constituit: quin et compositum, velut ex duabus quibusdam, causis ac auctoribus, fecit: et ita (o linguam incontinentem et reprobam mentem!) ex utroque imperfecte Spiritus procedet. Qui hac porro teneantur blasphemia, nec Spi-

NOTÆ.

perinde vocibus abuti Latinis sequentibus causetur. At straminea omnia, ac satis jam superque a Catholicis elisa.

tum nepotem dicere recusaverint. Etsi enim hanc vocem piorum metu vitant, at sensum tamen, quibus ita docent, subministrant. Nam si Filius ex Patre exit per generationem, Spiritus vero ex Filio per processionem existit, plane in nepotis ordinem transibit. Id vero qua ratione ferendum, quibus curæ sit ut pietatem colant, et Christianorum numero censeantur? aut quomodo diutius neglectum ne arguatur, non eos qui silent, Dei tamen munere sensu præditi sunt atque gratiis ad arguendum, in parem his qui blasphemant, trahet interitum?

X. Tu vero mihi, sacrorum hominum sacratissime, quod ex illorum absurda opinione emergit incommodum, eis objice. Si enim etiam Spiritus procedit Filii generatione, ac simul alter quidem gignitur; alter vero ex eo procedit, qui gignitur, seu nascitur; nihil minus etiam Spiritus, quam Filius, ex Patre gignendo procedet, quandoquidem generat Filium Pater; Spiritus vero una cum Filio procedente per generationem, procedit. Sin autem aliud eis tempus Filium ex Patre gignendo cogitandum ingerit, aliud vero Spiritum ex Filio procedere facit (forsitan enim ipsum hoc pressi difficultate fingent), prorsus necesse erit ut Spiritum Filii generatione posteriorem, illoque juniorem statuant. Sin autem manifestæ hujus impietatis periculum subvertentes resilierint, procul dubio Spiritum genitum esse fateri cogentur.

XI. Audio autem istos adversus Paulum audere, divinumque eum virum contra communem Dominum ac magistrum, hæresis suæ patrociniū oblectare. Aiunt enim dixisse, *Misit Deus Spiritum Filii sui clamantem in cordibus nostris, Abba, Pater*²². Sed illi, qui verbis istis Apostoli suam se inscitiam confirmare existimant, illud noverint, quibus sibi nihil videntur Apostoli sententiis, iisdem magis errare ipsos argui. Non enim ea, quæ Paulus docet, ac prædicat, vitio vertimus: sed qua divinas illius voces depravant, reprehendimus. Et quoniam quæ nec dixit unquam ille, nec ut diceret ei in mentem venit, ad ejus calumniam impudenter adducunt: eaque ratione justam in seipsos deprehenduntur ferre damnationis sententiam. Filii igitur Spiritum vir ille cælo sublimis, a Patre missum esse dixit. Dicit et tu eandem ac Paulus vocem. Est enim Filii spiritus; nam nec alienus, nec pugnancia loquitur, aut ei contraria sancire visusest unquam: sed quia sicut ejusdem essentia ac virtutis sunt, ita ejusdem quoque consilii ac voluntatis, eodemque similiter modo ad unum referuntur (qua alter natus est, alter processit), Filii Spiritum nuncupavit. Ita hi quoque loquantur: nullusque erit qui hæreseos insimulet. Non dixit, *Procedit a Filio*: quod si qui dicant, cum Pauli doctrinæ injurii sunt, tum se opinionis hæreticæ reos constituant. Sin autem idcirco quod dicitur *Spiritus Filii*, etiam procedere eum existimant, Patrem quoque ex Filio procedere do-

λάττονται φόβω τῶν εὐσεβῶν· ἀλλ' οὖν τὸ φρόνημα, δι' ὧν δογματίζουσι, θάλλουσι. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόεισι· τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς υἰωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φορητὸν τοῖς εὐσεβεῖν σπουδῆν ποιουμένοις, καὶ τῷ τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάζεσθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολὺ κερωμένον ἀνεξέλεγκτον οὐ συνελκύσει, τοὺς στεγάντας μὲν, νοῦ δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγχειν ἀπολαίσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπώλειαν;

Γ'. Σὺ δὲ μοι ἀνδρῶν ἱερῶν ἱερώτατε, καὶ τοῦτο τῆς αὐτῶν ἀτόπου δόξης ἀναφυόμενον αὐτοῖς ἐπιδείκνυε. Εἰ γὰρ τῆ τοῦ Υἱοῦ γεννήσει ἐκπορεύεται καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ ἅμα ὁ μὲν, γεννᾶται· τὸ δὲ, τοῦ γεννωμένου ἐκπορεύεται, οὐδὲν ἕλαττον τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα ἂν εἴη ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν προοδὸν λαμβάνον διὰ γεννήσεως· εἴπερ γινῆ μὲν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, τὸ Πνεῦμα δὲ τῷ Υἱῷ διὰ γεννήσεως προΐσθαι συμπρόεισιν. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλος αὐτοῖς καιρὸς τὸν Υἱόν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποβάλλει τῆ γεννήσει, ἄλλος δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ποιῆ ἐκπορεύεσθαι (τάχα γὰρ καὶ τοῦτο συνελανόμενοι ἀναπλάσσουσι,) πάντως τὸ Πνεῦμα νεώτερον τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως ἐπαγκάση ὑποστήσασθαι. Εἰ δὲ ταύτης τῆς περιφανῆς θεομαχίας τὸν κίνδυνον ὑφορῶντες ἀποστήσονται, εἰς τὸ γεννητὸν ὁμολογεῖν τὸ Πνεῦμα ἑαυτοῦς συνελήσουσιν.

ΙΑ'. Ἀκούω δὲ τούτους θρασυνομένους κατὰ Παύλου καὶ κατὰ τοῦ κοινῷ Δεσπότηου καὶ διδασκαλοῦ, τὸν θεῖον Παῦλον εἰς συνηγορίαν τῆς οἰκείας προβαλλομένους αἰρέσεως. Ἐξαπίστειλε γὰρ, φασίν, εἶπεν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ κράξην ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, Ἄββᾶ ὁ Πατὴρ· ἀλλ' οἷ γε τοῦτο τὸ ῥητὸν τὴν οἰκείαν κρατύνειν ἀμαθίαν νομίζοντες, ἐκείνῳ γνωσκέωσαν, ὡς ἐν οἷς, τοῖς τῷ Παύλῳ ῥητοῖς ὑπολαμβάνουσιν ἱπερείδεσθαι, ἑαυτοῦς μᾶλλον ἀμαρτάνοντας ἐξελέγχουσιν. Οὐ γὰρ αὐτοῦς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφόμεθα· ἀλλὰ δι' ὧν τὰς ἐκείνου θεοπνεύστους φωνὰς παραχαράσσουσιν αἰτιώμεθα· καὶ διότι περ ἂ μῆτε εἶπεν αὐτός, μῆτε ποτὶ ἐνενόησιν, εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ ἀνασχυντούσι προκομίζειν· διὰ τοῦτο δικαίαν αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἀλίσκονται τὴν κατάγνωσιν ἐπιφέροντες. Τὸ Πνεῦμα τοῖνον τοῦ Υἱοῦ ὁ μετάρσιος ἄνθρωπος λέγει ἀπεστάθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς· λέγει καὶ σὺ τὴν αὐτὴν τῷ Παύλῳ φωνήν. Ἔστι γὰρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἐπεὶ μὴδ' ἀλλότριον, μὴδ' ἀντιφθεγγόμενον αὐτῷ, μὴδ' ἀντινομοθετοῦν ὄφθη ποτὶ· ἀλλ' ὅτι ὡσπερ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως, οὕτω καὶ τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ γνώμης, καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως πρὸς τὸ ἐν· ἐξ οὗ, τὸ μὲν, γηγέννηται· τὸ δὲ, ἐκπορεύθη, συννεύσεως, εἶπεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω κάκεινοι λεγέωσαν· οὐδεὶς αὐτοῦς αἰρέσεως ὁ γραφόμενος. Οὐκ εἶπεν, Ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ· ἂν τοῦτο τινεὶς λέγωσι, καὶ τὴν Παύλου διδασκαλίαν ὑβρίζουσι, καὶ δόξης αἰρετικῆς αὐτοῦς

²² Gal. iv, 6.

ἐνοχους δεικνύουσιν. Εἰ δ' ὅτι λέγεται τὸ Πνεῦμα Α τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο φαντάζονται καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι· καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ δογματίζουσιν ἐκπορεύεσθαι. Λέγεται γὰρ ὁ Πατὴρ πανταχοῦ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ πολλοὺς δ' ἂν οἱ τοιοῦτοι προβολίας καὶ αἰτία τοῦ Πνεύματος ὑποστήσονται. Λέγεται γὰρ οὐδὲν ἕλαττον, καὶ σοφίας Πνεῦμα, καὶ γνώσεως, καὶ δυνάμεως, καὶ τοιούτων θεοπροπῶν ἄλλων. Εἰ οὖν διότι τούτων τὸ Πνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, ὄρα ἔστιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς οἷον βάραθρον πλάνης αὐτοῦ κατακρημνίζει καὶ ἀποπλανᾷ.

ΙΒ'. Ἐτέρῳ δὲ τρόπῳ πάλιν ἕτερον βλάσφημον τῆς αὐτῶν ὁράται δόξης ἀναφυόμενον. Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ· οὐχ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως οὐδὲ πρότερον· ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι τὰ χρονικὰ ταῦτα προσρήματα παντελῶς ἀπελήλαται· εἰ τοίνυν ἅμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς, ἅμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνδιαιρεθῆσεται ταῖς τῶν προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλόμενον· καὶ δύο ἀνθ' ἐνὸς αὐτοῖς ἔσται τὸ Πνεῦμα· τὸ μὲν, τοῦ Πατρὸς· τὸ δὲ, τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Καὶ γὰρ οὐδὲν ἔστι τοιοῦτον καινιζόμενον, οὐδὲ ἐπὶ τῶν διὰ γεννήσεως λαβόντων τὴν ὑπαρξιν· διαφορὰ μὲν γὰρ ὄρα ἔστι καθ' ὑπόστασιν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προιόντα ὑποστάσεως· ἐν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ' ὑπόστασιν ἐκ διαφορῶν προίεσθαι, καὶ μὴ συνδιαιρεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, οὔτε ἢ γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἰ τι κρείττον τῆς γενέσεως.

ΙΓ'. Καὶ γὰρ παῖδες μὲν πολλοὶ πολλάκις, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς, νηδύος, καὶ ἅμα, καὶ χωρὶς ὁρῶνται τελεσφορούμενοι· καὶ ἡ αὐτὴ χεὶρ καὶ τύπτει, καὶ γράφει καὶ εὐεργετῆ, καὶ πρὸς τὸ Θεῖον ἀνατίθεται· τὸ γράφειν δὲ χειρὸς ἔργον ὀλόκληρον (12) ὄρα μὲν καὶ ποδὸς ὁμοίως· ἢ τὸ βαδίζειν ὡσαύτως τῶν εἰρημένων ἐκατέρου, ἢ τὸ βλέπειν ὀμματος καὶ ὠτὸς, ἢ τὰ τοιαῦτα, οὐκ ἂν τις καθαρεύων ἀναισθησίας νομίσειεν· ἀλλ' ὡσπερ ἀλλήλων τὰ μέρη τῆ οἰκεία περιγραφή διεστήκασιν, οὕτως καὶ ἡ ἐκάστου ἐνέργεια πρὸς τὴν τῶν ἐνεργούντων φύσιν συνδιαιρεῖται, καὶ τῶν ἄλλων συναποδιίσταται. Καὶ ἐπὶ τῶν παντελῶς δὲ κειρωμένην λαχόντων τὴν ὑπόστασιν, ὁ αὐτὸς Δ εἰρμὸς τῆς θεωρίας διασώζεται.

ΙΔ'. Τίς οὖν ἕτερα πρόφασις τοῖς βλάσφημῶν αἰρουμένοις ὑπολείπεται; Εὐμήχανον γὰρ ὁ πονηρὸς εἰς ἀπάτην· κἂν ἢ τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου σοφία καὶ δύναμις, διὰ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων ῥαδίως αὐτοῦ καταθραύσῃ τὰ μηχανήματα. Ἀλλὰ τί τούτοις

²⁴ Isa. xi, 1.

cebut. Ubique enim Pater Filii dicitur; multosque hi productores et causas ²⁴, seu auctores Spiritus constituent. Nihil enim minus etiam Spiritus sapientiae et scientiae, intelligentiae et fortitudinis, et aliorum istiusmodi divinorum donorum dicitur. Si igitur quod horum Spiritus dicatur, idcirco etiam ex illis procedere exigunt, licet intelligere in quod eos erroris barathrum praecipites agat, eorum mentis solertia.

XII. Alio praeterea modo, alia iterum blasphemia, ex eorum opinione oriri cernitur. Nam si Spiritus a Filio procedit, non utique posterius, neque prius Filii generatione procedet. Prorsus enim eliminantur a sanctissima Trinitate ad verba haec temporis. Si igitur simul quidem a Patre, simulque a Filio procedit, ab utrisque producentium pariter distinctus personis erit: ac pro uno, duplex illis erit Spiritus, alter qui a Patre, alter qui a Filio procedit. Sane enim nihil ejus novitatis occurrit, nec in his quibus per generationem ut sint in rerum natura contingit. Diversa enim secundum substantiam videre licet, quae ex una eademque substantia (seu hypostasi) procedunt. Quod vero unum et idem secundum substantiam ex diversis procedat, nec pari ac producentes substantiae distinctioni C subjaceat, neque generatio ortusque productionis rerum agnoscit, nec si quid illo praestantius existit.

XIII. Etenim filii multi saepenumero ex uno eodemque utero, et simul, et seorsim cernuntur in lucem edi; eademque manus et caedit et scribit, et beneficia praestat, et ad Deum tenditur: scribere autem cum manus integrum opus videre, tum similiter pedis: aut ambulare perinde utriusque dictorum munus esse, itemque oculorum auriumque videre, aut si qua ejusmodi sunt, nemo sanae mentis putaverit: sed quemadmodum membra sua circumscriptione alia ab aliis distincta sunt, sic et cujusque vis ex operantium indole dividitur, et a reliquis condistinguitur. Atque adeo in iis etiam quae D penitus discretam nacta sunt substantiam, idem contemplationis ordo servatur.

XIV. Quae igitur alia volentibus blasphemare reliqua occasio? Facile enim qui prava est mente in errorem labitur; tametsi angularis lapidis sapientia ac virtus, per servos suos, eorum facile elidat consilia. At, quid illis ad blasphemiam reliquum? Do-

NOTÆ.

(12) Ἔργον ὀλόκληρον. Metius videtur legisse κατάλληλον· magis congruum opus: sed nihil ad rem reddit. Insulso Photius argumento, quod sensuum vitales operationes distinctae, et sua cuique propria nec una integra ex duobus exire possit, a manu ambulare a pede scribere, etc., quod Spiritus a Patre procedat, non posse et a Filio proce-

dere, quasi sit illorum disparata virtus non una simplicissima, qua sunt unum principium, unus auctor, una causa Spiritus, vere dormitans et ineptiens somniat. Aliaque hic insulsa deblaterat, ne veritatis quidem ulla specie, ut parum cautis obrepit.

mini ipsam sibi vocem usurpant, quasi minus habeant, quod ipsi a se Dominum blasphemant, nisi prius eum qui blasphematur, ejus ipsius blasphemiam Legislatorem atque auctorem arcessant : dixit enim, aiunt, Salvator, *Ille de meo accipiet, et annuntiabit vobis*⁸⁵. At, si quidem istud a nobis adversus illos afferatur, ut probemus Spiritum ex Patre accipere, atque ex illo, non vero ex Filio procedere, quodnam aliud effugium ne coarguantur possint adinvenire ? Qui igitur ea quæ manifeste illorum hæresis convincit insaniam, hæc eandem ejus confirmandæ causa proferant, quomodo non deploratæ mentis sensu miseri habendi sint; miserabilioresque mentis sententia et voluntate ? Quid enim clarius Dominica hac voce, ad eorum qui illam afferunt, elidendam impudentiam ? Quid apertius ad probandum quod non ex Filio, sed ex Patre procedat Spiritus ?

XV. Etenim quod aliis locis dixit Salvator, Spiritum ex Patre procedere, hoc ipsum nunc in proposita docet auctoritate, dicendo, *Spiritus de meo accipiet*. Non enim dixit, ex me, sed, *de meo*, videlicet Patre ; nisi forte velint, aliud quid præterquam Patrem et Spiritum esse pariter ac dici Filii. Si igitur ita aperta contra sese argumenta pro se stare putant, undenam opem aliam conferre possint ut pravam mentem suam ac sententiam stabiliant ? Sed ut videtur, isti nec cunctis notas voces intelligentes, nec vel trivialem rerum notitiam habentes, nedum non ferunt ab aliis doceri quæ ignorant (etsi orare deberent, et sedulo quærere, qui ex ignorantia profundo extraheret), ut ipsi potius suorum se deliriorum magistros constituent. Quomodo enim non pudet, dicente Domino, *Spiritus de meo accipiet, et annuntiabit vobis*, non ita ac ille dixit istud

⁸⁵ Joan. xvi, 14, 15.

(13) Δῆλον ὅτι, τοῦ Πατρὸς. Liqueat in violenta hac expositione, uni propria Photio, qua sic exsultat, sibi triumphat, ac si locus ille Joannis, totum convellat dogma de processione Spiritus etiam ex Filio, non illud statuat falso insinuat quod τὸ ἐκ τοῦ ἑμοῦ, depravarint Latini, quasi ejus loco ἐξ ἑμοῦ legerint aut scripserint. Nihil illi ejusmodi : Cyrillus tamen sic non depravationem putavit, ut quasi idem significantibus vocibus usus sit. In Joan. I. II, c. 1 : Καὶ εἰ, καθάπερ αὐτὸς φησὶν, Ἐξ ἑμοῦ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, καίτοι πάντα ἰσχύον καὶ κατορβούν, πῶς ἂν αὐτὸς οὐκ ἔχη τὸ ἐφ' ἅπασιν ἰσχυρόν ; Quod si (ut ipse ait) de eo Spiritus accipit, quamvis omnia possit et impleat, quomodo ipse omnium potestatem non habebit ? Igitur τὸ, ἐκ τοῦ ἑμοῦ, idem ἐκ τῶν ἑμοῦ, perinde ἐκ τῶν Πατρὸς, exponit. Λαμβάνειν τε οὕτω τὸ Πνεῦμα φάμεν ἐκ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὰ αὐτῶν, οὐχ ὡς ποτὲ μὲν οὐκ ἔχον. Atque ita nos dicemus Spiritum accipere ex Patre et Filio, quæ eorum sunt, non quod, etc. Nec aliter Chrysostomus quod una sit scientia Filii et Spiritus ; quomodo etiam Filius dicitur, non a se loqui, sed quæ audit a Patre, æterna scilicet generatione, et qua ὁσίων, et quæ ejus sunt omnia, accepit : sicque adeo Spiritus etiam a Filio, quanquam a Patre ut προκαταρκτικῶν αἰτίων, ac quasi fontali principio et a se,

ἄπὸς βλασφημίας ὑπόλοιπον ; Τὴν Κυριακὴν φωνὴν αὐτοῖς ὑποβάλλονται, οὐκ ἀγαπητὸν ἠγούμενοι δι' ἑαυτῶν τὸν Δεσπότην δυσφημεῖν, εἰ μὴ καὶ τὸν δυσφημούμενον, νομοθέτην τῆς δυσφημίας καὶ προλαβόντες κατηγορήσουσιν. Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Σωτὴρ, Ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγεῖαί ἡμῖν. Ἄλλ' εἴπερ ἡμῖν τοῦτο κατ' αὐτῶν ἐκομίζετο πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἄλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίνα ἂν ἀποφυγὴν τῶν ἐλέγχων ἑαυτοῖς ἐπινοήσαιτο ; Ἄ τοῖνον αὐτῶν περιφανῶς ἐλέγχει τὴν ἀνοίαν τῆς αἰρέσεως, ταῦτα πρὸς τὴν αὐτῆς βεβαίωσιν προβαλλόμενοι, πῶς οὐκ ἂν εἴησαν ἀθλιεῖοι μὲν τὸν νοῦν, ἀθλιώτεροι δὲ τὴν προαίρεσιν ; Τί γὰρ ἂν εἴη ταύτης τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς τρανότερον ; Β προκομίζουτων αὐτὴν καταβαλεῖν τὴν ἀνακίδειαν ; Τί δὲ παραστῆσαι φανερώτερον ὡς οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ;

ΙΕ'. Καὶ γὰρ ὅπερ ἐν ἄλλοις εἶπεν ὁ Σωτὴρ, τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τοῦτο καὶ νῦν διὰ τῆς προκειμένης ἐκδιδάσκει ρήσεως, Τὸ Πνεῦμα, λέγων, ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐξ ἑμοῦ, ἀλλ' Ἐκ τοῦ ἑμοῦ · δῆλον ὅτι, τοῦ Πατρὸς (13)· εἰ μὴ τι ἄρα βούλοιντο ἕτερον παρά τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, εἶναι τε καὶ ὀνομάζεσθαι τοῦ Υἱοῦ. Οἱ γοῦν τοὺς οὕτω περιφανῆς κατ' αὐτῶν ἐλέγχων ὑπὲρ αὐτῶν νομίζοντες ἴστασθαι, τίνος συμμαχίαν ἄλλαν πρὸς βεβαίωσιν τοῦ πεπλανημένου φρονήματος ἐκπορίζονται ; Ἄλλ' ὡς εἶκεν, οὐδὲ τὰς πᾶσιν ἐγνωσμένας φωνῆς συνιέντες οὗτοι, οὐδὲ τῶν ἐν χερσὶ μάθησιν ἔχοντες, οὐ μόνον οὐκ ἀνέχονται παρ' ἐτέρων μαθεῖν τὸ ἀγνοούμενον · καίτοιγε παρακαλεῖν ἔχρῃ, καὶ σπουδῆ ζητεῖν, τοὺς αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας ἀνελεύσοντας · οἱ δὲ, καὶ διδασκάλους ἑαυτοῦς τῶν οἰκίων ἀναπλασμάτων προκαθίζουσι. Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχύν-

NOTÆ.

cum Filius ipse cum Patre principium sit et a Patre, unumque cum illo principium quod Græci fere propositione διὰ, amant explicare ; ipseque ibi Cyrillus ; Ἐπειδὴ ὁμοούσιόν ἐστὶ τῷ Υἱῷ, καὶ πρότεσι θεοπρεπῶς δι' αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασιν τελειωτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτο φησὶν Ὅτι ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται. Ὑφίσταται γὰρ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ Πνεῦμα πιστεύομεν, εἶναι τε κατ' ἀλήθειαν, τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ καὶ λέγεται. Quoniam consubstantialis est Filio ac divine per eum procedit, omnem ejus perfectissimam in omnibus operandivim habens ac efficaciam ; idcirco dixit, Quia de meo accipiet. Ipsum enim per se Spiritum subsistere credimus, et esse revera id quod est atque dicitur. Sic non favet Dominica illa vox novæ Græciæ et Potii errore demantatæ, sed fidei veritatem Græcis etiam olim agnitam, suadet. Eadem voce πρότεσι, etiam Filii ex Patre processionem idem ibi Cyrillus exponit, ne quis hic cavilletur, quasi τὸ, ἐκπορεύεσθαι majus aliquid sit, et æternæ emanationi addictum, cum alterum potius respiciat temporalem effectum : quo se fucum facere putant, qui schismatico spiritu, non lucem, sed fumum ac tenebras labentis Græciæ fecibus, post tanta ejus olim lumina, ministrant. Sed hæc prosequi, alterius otii atque operæ.

νονται, τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ ἰμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, αὐτοὶ τὸ, ἐκ τοῦ ἰμοῦ, οὐχ ὡς εἶπεν ὁ Σωτὴρ ἐξακούοντες, ἀλλὰ τοῦτο παραγραφόμενοι, ἀνθ' ἐκείνου, τὸ ἐξ ἰμοῦ ἀντιγράφουσι. Τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἴσως ἔδοξε κατασκευάζειν τὸ βούλημα. Καίτοι εἰ καὶ οὕτως εἴρητο, ὡςπερ οὐκ εἴρηται, οὐδ' οὕτως αὐτοῖς εἶχεν ἰσχὺν ἢ ἐπήρεια. Οὐ γὰρ αἱ τὸ λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι διάνοιαν λαμβάνεται· ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ πολλὴν τὴν παραλλαγὴν ὑπαινίττεται. Ἄλλο γὰρ ἔστι τὸ λαμβάνειν, καὶ ἀπαρῆσθαι ἀφ' ἑτέρας ὑποστάσεως ἑτέραν ὑπόστασιν· καὶ ἄλλο τὸ πρὸς οὐσίωσιν τε καὶ ὑπόστασιν ἐκπορεύεσθαι. Οὕτως οὐδὲ περὶ αὐτὰ τὰ σημαινόμενα τῶν ὀνομάτων ἀπευθυνομένην ἔχουσι τὴν διάνοιαν. Καὶ εἰ τε ἄλλο παρ' αὐτῶν προκομισθεῖαι, τῆς αὐτῆς μὲν ἔχεται παρανοίας· τῆς αὐτῆς δ' ἀμαθίας καθορᾶται βλάστημα, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν καταστρέφει τῆς ἀσθεΐας ἀπόλειαν.

ΙΣ'. Ναί, φησὶν· ἀλλ' Ἀμβρόσιος ὁ μέγας καὶ Αὐγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος, καὶ τινες τούτοις ὁμοταγῆς τε καὶ ἰσοστάσιοι, μέγα ὄνομα λαχόντες ἐπ' ἀρετῇ καὶ βίου λαμπρότητι, τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐν πολλοῖς αὐτῶν λόγοις συνέταξαν ἐκπορεύεσθαι. Καὶ δὴ τούτοις πειθόμεθα, οὕτω καὶ λέγειν καὶ φρονεῖν· καὶ μὴ ἀτιμάζειν πατέρας εἰς αἰρετικὴν δόξαν διαβάλλοντες. Ἔστι δὲ πρῶτον μὲν τὸ πᾶσι πρόδηλον πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν, ὡς εἰ δέκα, ἢ καὶ εἴκοσι τινὲς τῶν Πατέρων ταύτην εἶπον τὴν φωνήν, μυριοὶ δὲ οὐκ ἐφθέγγαντο, τινὲς οἱ Πατέρας ἐξυβρίζοντες· οἱ τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς εὐσεβείας ἐν ὀλίγοις περιγράφοντες, καὶ τούτους ἀντιφθεγγομένους καὶ ἀντιτασσόμενους οἰκουμηνικαῖς συνόδοις, καὶ ἀναριθμητῶν πλήθει θεοφόρων ἀνδρῶν προβαλλόμενοι, ἢ οἱ τοὺς πολλαπλασίους συνηγόρους παραλαμβάνοντες. Ὑβρίζει τις Πατέρας, ὡς φῆς, μὴ λέγων τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ γὰρ οὕτως ἐκείνοι ἐφθέγγαντο· καὶ πῶς οὐχ ὑβρίζει πολλαπλασίους ὁ τοῦτο λέγων; Οὐ γὰρ οὐμενοῦν οὐδαμοῦ τοῦτο φθέγγασθαι κατεδέξαντο. Ἀλλ' ὑβρίζει Πατέρας ὁ παρὰ τὴν ἐκείνων φωνὴν λέγων; πῶς οὐχ ὑβρίζει τὸν κοινὸν Δεσπότην ὁ τὴν ἐκείνου παραχαράττων φωνήν, καὶ διδάσκαλον ἀντ' ἐκείνου ἄλλον τῆς θεολογίας προβαλλόμενος. Ἄλλὰ τίς λέγει τοῦτο, τίς ἐστὶν ὁ ὑβριστῆς τῶν περὶ Αὐγουστίνου τὸν ἱερὸν καὶ Ἱερώνυμον καὶ Ἀμβρόσιον. Ὁ τούτους ἀντιτιθεὶς τῷ κοινῷ Δεσπότην καὶ διδασκάλῳ ἀντιφθεγγομένους· ἢ ὁ μηδὲν μὲν τοιοῦτον ποιῶν, κοινῷ δὲ Δεσπότην ἀτακτοῦσθαι ἀξίων πάντας τῷ θεσπίσματι.

ΙΖ'. Ἄλλ' εἰ καλῶς, φησὶν, ἐδογματίσασιν, καὶ χρὴ τὸ ἐκείνων θάλλειν φρόνημα, τοὺς, ὅσοι τούτους Πατέρας ἐπιγράφουσιν· ἢ δυσσεβῶς εἶπον, καὶ δεῖ τῷ αἰρετικῷ φρονήματι κάκεινους συναποβάλλεσθαι. Ταῦτα οἱ τὴν ἀσέβειαν ἀδικώτεροι. Οὐ γὰρ αὐτοῖς, ὡς εἰσὶ, μέγα πρὸς ἀσέβειαν δοκεῖ κρατυνομένη παρ' αὐτῶν τῆς θεολογίας ἢ διαστροφή· ἀλλ' ἀτελεῖς ἡγούονται τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ ζητήσωσιν σύ-

PATROL. GR. CII.

A *de meo* accipere, sed vitata littera, ejus loco *ex me* rescribere? Nempe suam inde probatum iri sententiam forte putavere. Quanquam etsi ita dictum esset, uti certe non dictum est, ne sicquidem ullam ejus vim aggressio haberet. Non enim semper accipere, eamdem ipsam vim habet ac procedere, sed quandoque longe magnam diversitatem ac dissimilitudinem obscure indicat. Aliud est enim accipere atque haurire ex una substantia aliam substantiam, atque aliud ut existens vere substantia atque persona procedere. Sic neque circa ipsas vocum significationes rectam habent mentem. Ac si quid aliud ab eis allatum fuerit eidem hæret dementiæ: ejusdem germen inscitiae cernitur, et ad eamdem invertit læsæ pietatis perniciem ac inte-

B ritum.

XVI. Esto, inquiunt; atqui magnus Ambrosius et Augustinus et Hieronymus, aliique nonnulli pariter meriti atque ordinis, virtutis luce ac vitæ claritate longe conspicuum nomen consecuti, multis suarum lucubrationum locis, Spiritum ex Filio procedere scripserunt. Ac sane morem gerimus, ut sic illi et dicant et sentiant; nec tamen hæreticæ labis calumniam noxamque Patribus inferamus. Ac primum, quod cunctis manifestum est, respondere ad eos licet: Si decem, seu etiam viginti e Patribus hanc vocem dixerunt, sexcenti vero ac innumeri non dixerunt; quinam sunt qui Patres injuria afficiunt, iine qui brevi numero quotquot pie senserunt, circumscribunt, eosque statuunt qui cœcumenicis synodis contradixerunt iisque adversati sunt, divinorumque Patrum, quanta nec numerari potest multitudini anteponunt, an qui multis partibus plures sibi patronos asciscunt? Injuria quis Patres afficit, inquis, qui Spiritum ex Filio procedere non dicit: etenim sic illi locuti sunt; et quomodo non longe plures injuria violat, qui hoc dicit? Nunquam enim sustinuerunt ut hoc dicerent. Enimvero Patres injuria afficit, qui præterquam quod illi locuti sunt, dicit? At quomodo non magis ea communem Dominum afficit, qui illius depravat ac corrumpit vocem, ejusque loco alium sibi doctorem ac theologiæ magistrum præficit? At qui hoc dicit? Quisnam injurius est contra sanctum Augustinum et Hieronymum et Ambrosium? isne qui communi Domino atque magistro tanquam contraria locutos opponit, an qui nihil ejusmodi facit, sed ut omnes communis Domini decretum sequantur, cupit?

XVII. At siquidem, inquit, probe docuerunt atque senserunt, eorum quoque illis omnibus fovenda sententia est, qui eos Patres agnoscunt: sin autem impie locuti sunt, una cum hæretico sensu et illi explodendi sunt. Hæc ita qui majori scelere litant impietati: Non enim ipsis (ut licet conjicere) magnum videtur ad impietatem, ut quam inducunt theologiæ perversionem statuunt, sed quod ita

moliuntur imperfectum existimant, nisi etiam quæ-
rant invenire, quos Patres vocant, quomodo im-
proba ea indagine ac verendorum detectione injuria
afficiant : hac quoque parte veros Cham illius disci-
pulos sese exhibentes, qui nedum patris verenda
non obtexit ; verum etiam impudenti ore vultuque
subsannavit. Secus vero Ecclesiæ alumni, nec quid-
quam sacra documenta oblitii, Sem et Japhet hæ-
rentes vestigiis, cum paternam turpitudinem no-
verunt occultare, tum Cham illius æmulos repro-
bare ac aversari.

XVIII. Præterea vero, si quos superius Patres
memoravimus, nihil communi Domino contraria.
loquuntur, ne nos quidem illis loquemur contraria.
Sin autem vos dicitis Dominicæ eos voci adversari,
vestrum est ut et Dominum illis postponatis, ip-
sosque spreti Dominici præcepti reos, in inevita-
bilis judicii noxam ac damnationem trutadis. Quanta
vero quis pro beatis illis viris possit dicere? Quantæ
enim rerum negotiorumque perplexitates multos
coegerunt ut partim male interpretarentur, partim
dispensatione quadam loquerentur, cum et in-
creduliam adversarentur, et in quam prolapsi essent,
ignorantia, ut se habent res humanæ. Alius nam-
que decertans adversus hæreticos ; alius pro au-
ditorum imbecillitate composita doctrina, atque
alius aliud quid moliens, et cum majori aliquo fine
ab accurata disciplina non paucis in rebus tempe-
rare submissiusque agere tempus suaderet, tum
locuti sunt, tumve egerunt, quæ nobis nec loqui
nec agere licet.

XIX. Et ut reliquos omittam, perpende, quæso,
admirandum Paulum ac orbis magistrum ut sancti-
ficatus, ut rasilus ; eos qui recens ad disciplinam
animum adjecissent, non solido cibo, sed lacte ale-
ret. Ac si quis deinceps sacrorum virorum cho-
rum percurrat, vitæ omne tempus teret talia per-
censendo, et ut ea conscribat. Si quis enim vero

A ρεῖν, οὐς Πατέρας καλοῦσι, διὰ τῆς τοιαύτης ἀγνώ-
μονος ἐρεύνης, καὶ τῆς τῶν ἀσχημόνων ἀνακαλύψεως,
ὅπως ὑβρίσωσι· δεικνύντες αὐτοὺς κἀνταῦθα γνη-
σίους τοῦ Χάμ μαθητὰς, ὅς τὴν τοῦ πατρὸς ἀσχημο-
σύνην οὐ συνεκάλυψεν, ἀναιδέϊ δὲ προσώπῳ διεχλίσθη-
σεν. Ἄλλ' οἱ τῆς Ἐκκλησίας τρόφιμοι, καὶ τῶν ἱε-
ρῶν μαθημάτων οὐκ ἐπιλήσμονες, κατὰ τὸν Σῆμ καὶ
Ἰάφεθ, καὶ τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην ἐπικαλύπτω
ἐπίστανται, καὶ τοὺς μιμητὰς τοῦ Χάμ κατατριώ-
σκοντες ἀποστρέφονται.

B III'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ μὲν μηδὲν, οὐς ὁ λόγος ἀνω-
θεν ἔφη Πατέρας, τῷ κοινῷ Δεσπότη ἀντιφθέγγονται,
οὐδ' ἡμεῖς τούτοις ἀντιφθεγγόμεθα· εἰ δ' ὑμεῖς φρε-
σὶ τῆ Δεσποτικῆ φωνῆ ἀντιφθέγγονται, ὑμῶν ἐστὶ τὸ
καὶ τὸν Δεσπότην δεύτερον ἐκείνων ποιεῖν, κἀκείνους
διὰ τὸ τὴν Δεσπότην παρῆθεν ἐντολὴν, ἀπειθήσειν
εἰς τὸ τοῦ κρίματος ἀπαραίτητον. Ποσα δ' ἂν τις
ὑπὲρ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ἐκείνων εἴποι ; Ποσα γὰρ
περιστάσεις πραγμάτων πολλοὺς ἐξεβιάζοντο, τὰ
μὲν παραφθέγγασθαι, τὰ δὲ πρὸς οἰκονομίαν εἰπεῖν,
τὰ δὲ, καὶ τῶν ἀπειθούντων ἐπαναστάντων, τὰ δὲ,
καὶ ἀγνοία οἷα δὴ περιολισθεῖσι ἀνθρώπινα. Ἄλλος
γὰρ πρὸς τοὺς αἰρετίζοντας διαμαχόμενος· ἄλλος τῆ
ἀσθενείᾳ συγκατιῶν τῶν ἀκρατῶν· ἄλλος ἄλλο τι
διαπραττόμενος, καὶ τὸν καιρὸν ἔχων πολλὰ τῆ
ἀκριβείας καθυφεῖναι παρακαλοῦντα ἐπὶ τέλει μί-
ζονι καὶ εἶπε, καὶ ἔπραξεν, ἃ μῆτε λαλεῖν ἔμεν,
μῆτε πράττειν ἔξεστι.

C IΘ'. Καὶ ἵνα ἄλλους εἴσω, ἐννόει μοι τοῦ θαυμα-
σίου Παύλου καὶ διδασκαλοῦ τῆς οἰκουμένης τὸν ἀγι-
σμόν, τὸ ξύρεσθαι (14)· τὸ γάλακτι τρέφειν τοὺς
ἀρτι καθισταμένους πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι.
Κἀκείθεν ἐβίβησεν εἰ τις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τὸν χορὸν
διέλθοι, ὅλον ἀνθρώπου κατατριψίνοι βίον, τὰ τοιαῦτα
ἐξερριμῶν, καὶ γραφόμενος. Ἄλλὰ γὰρ εἰ τις τῶν

NOTE.

(14) Τὸν ἀγιασμόν, τὸ ξύρεσθαι. Sunt hæc le-
galia, quæ Paulus Hierosolymis observavit, Jacobo
ejus urbis episcopo illi auctore, quorum observa-
tione placandos putavere Paulo infensiores Ju-
dæorum animos ; etsi conatu irrito. Quæ dispen-
satio nihil dum fidei officiebat, cum necdum legalia
essent mortifera, si quis in eis spem non poneret ;
sed per fidem Christi salutem sibi arrogaret. Quæ
dispensatio nihil attinet ad relatos Patres, hocque
doctrinæ capitulum, ad quod nihil cogebat, eorum
quæ Photius tanto verborum ambitu exaggerat.
Erat illorum eruditissimum sæculum, summa Ec-
clesiæ pax : nulli tyranni, hæreses magna parte
compressæ, libera prædicatio : quæ omnia vel si
defuissent, nulla ejusmodi licentia Patribus (in
theologia maxime ac deitatis doctrina) τοῦ παρα-
φθέγγεσθαι (ut Photii ipsa voce utar) ut contra
mentem loquerentur, et falsa pro veris ingerent :
secus ut subicerent aliquid, aut Dominica ipsa voce
contenti essent, ejusque simplicitate, παρὰ Πατρός,
A Patre : quod Filium non excludere ipsi divino
eodem Spiritu sunt interpretati, quo quidam alii
οἰκονομοῦντες tacuere. Hæcque vera concordia, neu-
tris injuriosa, non quam Pythonico spiritu Photius

fabricatur, ipse illa vere Chamita, non quos ejus rei
virulento ore ac calamo insimulat. Nec aliter vel
Joannis papæ legati, vel alii Latini, erga Græcos
ipsumque Photium videantur habuisse, quam ut
taceri indulgerent vocem *Filioque*, dum sensuste-
neretur, nec inde erroris, seu etiam hæresis eos
notarent, qui eam admitterent. Qua indulgentia
nec modo (etiam Romæ) Græcos cogunt Latini,
ut in fide explicatus Spiritus ex Filio processionem
edant. Metius valde hallucinatus est, dum ita reddit,
quæ scribit de castitate, de radenda barba, etc.
Scribit Paulus de castitate, sed ejus doctrina non
parvulorum est, sed perfectorum ; in qua non οἰκο-
νομία est, sed ἀκρίβεια : de barba qui et ubi scri-
pserit Paulus, vellem annotasset : etsi nihil hinc de
Pauli scriptione, sed de his quæ pro loci actempo-
ris necessitate aut circumstantia egit, quæ alias fo-
rent illicita, et quæ in exemplum trahere non con-
venit. Malim ἀγιασμόν, *purificationem*, qua voce
Lucas semel et iterum utitur, Act. xxi, 24. Ἀγι-
σθητι σὺν αὐτοῖς, ἵνα ξυρίσωνται τὴν κεφαλὴν. *Pu-
rificare cum illis : ut caput radant, Nazareorum*
ritu ; non sic barbam.

τοιούτων λόγων καὶ πράξεων, τὴν ἀσθίνειαν τῶν ἀκρατῶν, καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ λόγου· τὴν τε πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην περιεῶν, γυμνά τῶν εἰρημένων, καὶ ὡς δογμα προβάλλοι καὶ περιθάλλοι, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ εἰπόντας καὶ πράξαντας, εὐρήσει κατ' αὐτοῦ τὴν δικάζουσαν ἀφέντας ψῆφον.

Κ'. Ἐτι δὲ, εἰ μὲν ὑπομνησθέντες περὶ τοῦ προκειμένου κεφαλαίου, τῶν εἰρημένων Πατέρων ἀντίπει τοὺς σύνταγμα, καὶ πρὸς ἔνστασιν τινα καὶ ἀπειθείαν ἀπεθρασύνετο· διέτεινεν τε τῇ αὐτῇ παρατροπῇ τῆς δόξης, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὸν βίον μετὰ τοὺς ἐλέγχους κατέστρεψαν, ἀνάγκη τούτους συναποβάλλεσθαι τῷ φρονήματι. Εἰ δὲ παρεφθέγγαντο μὲν, ἢ διὰ τινα αἰτίαν νῦν ἀγνοουμένην ἡμῖν τῆς εὐθύτητος ἐξεστράπτεισαν· οὐδεμία δὲ ζήτησις αὐτοῖς προσενηνέχεται, οὐδ' εἰς μάθησιν τῆς ἀληθείας οὐδεὶς αὐτοὺς παρακάλεσε, Πατέρας μὲν οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὺς, εἰ καὶ μὴ τοῦτο εἶπον, ἐπιγραφόμεθα, διὰ τε τὸ τοῦ βίου λαμπρὸν καὶ τῆς ἀρετῆς τὸ αἰδέσιμον, καὶ τῆς ἀλλῆς εὐσεβείας τὸ ἀκατάγνωστον· τοῖς δὲ λόγοις τούτων, ἐν οἷς παρενέχθησαν, οὐκ εἴπομεθα. Ὅσοι δὲ τούτων, βιάζονται εἰς ἀντίθετον μαρτυρίαν ἔλθειν τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς, οὗτοι λέξει μὲν γυμνῇ τὸν Πατέρα τούτοις χαρίζονται· ἔργῳ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ εἰς τὴν τῶν πατρῶϊων καὶ πολεμίων χώραν αὐτοὺς ἀπελαύνουσιν. Ἡμεῖς δὲ, ἐπεὶ καὶ ἀλλοὺς τινὰς τῶν μακαρίων ἡμῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων, ἐν πολλοῖς τε ἀλλοῖς τῆς ἀκριθείας τῶν ὀρθῶν δογμάτων παρενεχθέντας καταλαμβάνοντες, τὸ μὲν παρενεχθέν, οὐ προσθήκη δεχόμεθα, τοὺς ἀνδρας δὲ ἀσπαζόμεθα· οὕτω καὶ τοὺς, εἰ τινες ὑπενέχθησαν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· τὸ μὲν παρὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν, οὐ δεχόμεθα· ἐκείνους δὲ τῆς τῶν Πατέρων ἀγέλης οὐκ ἀποκρίνομεν.

ΚΑ'. Καὶ γὰρ καὶ Διονύσιον τὸν Ἀλεξανδρείας (15) τῷ χορῷ ἁγίων τῶν Πατέρων συντάττοντες, τὰς ὑπ' αὐτοῦ λεχθείσας πρὸς τὸν Λίβυον Σαβέλλιοι Ἀρειανικὰς φωνὰς οὐ μόνον οὐ συναποδεχόμεθα, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἐκτραπέμεθα. Καὶ τὸν ἐν μάρτυσι μέγαν Μεθόδιον, ὃς τοὺς ἀρχιερατικούς τοῦ Πατρῶν θρόνου ἐπιδαλινούχῃσιν οἴακας· ἐτι μὲν καὶ Εἰρηναῖον

A exempta ex ejusmodi sermonibus atque actibus auditorum imbecillitate, doctrinæque dispensatione, nec non adversariorum pugna, his nuda quæ dicta sunt, et ut dogma proponat foveatque, illos qui talia vel locuti sunt vel egerunt, lata in eum sententia, ipsum damnare inveniet.

XX. Præterea, si cum meminissent propositi capituli, dictorum Patrum cœtus contradixisset, et ut contentiosius obsisterent nec obtemperarent animos obfirmassent, atque in ea prava opinione perseverassent, ejusque reprehensi, sententiæ tenaces vitam cum morte commutassent; necesse esset ut cum errore sensuque suo exploderentur. Sin autem male quidem locuti sunt, aut aliqua causa nunc nobis ignota a recto tramite deviarunt; nulla tamen illis quæstio oblata est, nec quisquam ad condiscendam veritatem illos provocavit, perinde illos in Patrum albo admittimus, ac si istud minime dixissent, propter vitæ claritatem ac spectabilem virtutem, nec non reliquam inculpatam fidem ac pietatem: doctrinam vero, in qua a veritatis semita aberrarunt, non sequimur. Quotquot vero cogunt, ut contraria auctoritate Dominicæ voci adversentur, hi nuda quidem voce Patris eis titulum deferunt, facti vero omnino opera in parricidarum atque hostium eos classem detrudunt. Nos autem, qui alios quoque nonnullos sanctorum nostrorum Patrum ac magistrorum a rectorum dogmatum fide exorbitasse intelligamus, quod quidem exorbitarunt, in doctrina partem non assumimus, viros tamen amplectimur: ita etiam si quibus obrepserit ut Spiritum a Filio procedere dicerent; quod quidem Dominicæ voci adversetur non admittimus, illos tamen a Patrum cœtu non rejicimus.

XXI. Etenim Dionysium quoque Alexandrinum sanctorum Patrum choro accensentes, haud tamen dictas ab eo Arianicas voces adversus Sabellium Lybicum perinde recipimus, quin etiam prorsus repudiamus. Magnum item Methodium martyrem, qui Patrensis Ecclesiæ clavum præsul gubernavit: præterea etiam Irenæum Lugdunensem episcopum,

NOTÆ.

(15) Διονύσιον τὸν Ἀλεξανδρείας. Longe dispar illius causa, et Patrum, quorum Photius auctoritatem excipit. Errasse in theologia Dionysius statim agnitus est, aut certe occasionem dedisse sic de illo opinandi, quam etiam opinionem studuit eluere et satisfacere: qua ipsa modestia, et cultu Dionysii item Romani antistitis, Catholici nomen sibi retinuit et Patris, tametsi acrius in illum invehitur Basilium, vindicante Athanasio. Quis vero erroris in theologia notavit, quod in processione Spiritus Filius Patri adjungeretur, et ex utroque procedere nectum tres relati; verum etiam plures aliis Græci pariter ac Latini profiterentur? Oportuit Photium novum sidus surgere, ad fœdum errorem, Dominicæ voci contrarium, et cui stabiliendo nec orbis consensus sufficiat, una illius luce detegeadum ac coarguendum. Hæc tua fata, Græcia! ut hoc capite renuas subjici sedi Petri putesque te nactam veritatem, a qua illa exciderit, eoque nomine primæ

D sedis et Apostolicæ summique capitis nomine tibi blaudiaris. Reliquorum errores, partim ab hæreticis aspersi, partim ævi simplicitate nati, minoris fere momenti, quam ut theologiam attingerent, in qua, et Christi mysterio astruendis, strenuam ii Patres (maxime Irenæus) adhibuerunt operam, qua etiam sactisque eorum moribus τὸ θαυμάσιον ἐξεστράψαν, miram claritatem adepti sunt, et ut sancti Patres et Ecclesiæ magistri haberentur: non quod male reddidit Metius, *Vitæ innocentia et miraculis claruerunt*. Nam rogo unde Photius ea miracula habuit, vel Papiæ, vel aliorum? Sic quidem nunc vindicandis sauctis usu Romano quærentur miracula, ne quid humani subrepat, et quod tam multos vindicare non intersit rei Christianæ; sed quos Deus majoribus signis cum vitæ fideique præstantia clariones efficiat, velitque suis fidelibus eum præsidio esse, tum exemplo.

nec non Papiam Hierapolitanum : ex quibus prior quidem martyrii coronam consecutus est alii vero apostolici viri exstiterē, moribusque ac vita miro splendore effulsere. Si quid tamen veritatis tramite per negligentiam aliquid offenderunt, aut aberrarunt, ut adversus communem Ecclesiæ doctrinam quidpiam loquerentur, in his illos minime sequimur, nec ea tamen ratione ullum eorum Patris honore atque gloria abdicamus.

XXII. Deficiet me dies percensentem viros, quos Patrum quidem honore honestamus, nec tamen illis, in quibus a veritate deviarunt, auscultamus. Sic itaque etiamsi qui præter Dominicam vocem cunctos docentem mysteria dixisse videantur, Spiritum a Filio procedere ; novitatem quidem, ut quæ Dominicam corruptat vocem ejusque depravatio existat, aversamur ; illius tamen parentem, qui maxime sileat, nec suam præsens causam agere possit aut contradicere, nequaquam damnamus. Cum enim qui humanis rebus substractus est, non sit, nec ipsi per se, nec per alios qui ejus tuendi partes munusque susceperint, nullus quidem sanæ mentis actorem in eum agere velit. Nullo vero auctore, nec sententia erit damnati criminis. Nulla autem damnationis sententia, qui cum incessere audeat qui hos omnes casus excesserit, non magis in illum, quam in caput ipse suum contumeliam vertit.

XXIII. Verum, aiunt, dixerunt Patres Spiritum a Filio procedere ? At pauci numero : plures vero dicere non sustinuerunt : dixerunt Patres quorum facile numerum in eas : etenim sanctarum synodorum decreta eos respuerunt, qui præter Dominicam vocem locuti essent. Dixerunt, Patres ; sed quid opus de illorum numero, qui dixerunt, anxius sermonem trahere ? Nec si creatura universa unam misisset vocem, nemo tamen Conditoris ac Opificis relicta

Α τὸν Λουγδοῦνον ἐπίσκοπον, καὶ Παπίαν τὸν τῆς Ἱερραπόλεως · τὸν μὲν, τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον ἀναδησάμενον · τοὺς δὲ, ἀνδρας ὄντας ἀπόστολικούς, καὶ τοῖς τοῦ βίου τρόποις τὸ θαυμάσιον ἐξαστράπτοντας. Ἄλλ' οὖν, εἴ τί γε τῆς ἀληθείας ὀλιγόρυσαν, καὶ παρηνέχθησαν φθίγγασθαι ἀπειραντίας τοῦ κοινοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, ἐν τούτοις μὲν οὐχ ἐπόμειθα · τῆς πατρικῆς δὲ τιμῆς καὶ δόξης οὐ μνησθὲν οὐδὲν αὐτῶν περικόπομεν.

ΚΒ'. Ἐπιείψει με ἡ ἡμέρα τοὺς ἀνδρας ἀπειρῶμενον, οὓς τῇ μὲν τῶν Πατέρων τιμῇ σεμνύομεν · ἐν οἷς δὲ τῆς ἀληθείας παρηνέχθησαν, οὐ μνησθὲν οὐτῶ γοῦν καὶ εἴ τινες φανεῖν παρὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν τὴν πάντας ἡμᾶς μυσταγωγούσαν, τὸ Πνεῦμα εἰπόντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι · τὴν μὲν καινοτομίαν, ὡς τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν κηδελεύουσαν καὶ παραχαράσσουσαν, ὅποστρεφόμεθα · τὴν πατέρα δὲ αὐτῆς, σιγῶντα μάλιστα καὶ μὴ παρόντα, μὴδ' ἀντιλέγοντα, οὐ μνησθὲν οὐ καταδικάζομεν. Τοῦ γὰρ φεύγοντος (16) οὐκ ὄντος, οὕτως δὲ ἑαυτοῦ, οὕτως δὲ ὧν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγειν προχειρίζεται, οὐδεὶς ἂν εἴη νοῦν ἔχων κατήγορος. Κατηγορίας δὲ οὐκ οὕτως, οὐδὲ ψῆφος προέρχεται τοῦ ἐγκλήματος · ψῆφος δὲ καταδικαζούσης μὴ δοθείσης, ὁ τολμῶν ὑβρίζει τὸν εἶω τούτων καθεστῶτα πάντων τῶν περιστάσεων, οὐ κατ' ἐκείνου μᾶλλον, ἢ κατ' ἑαυτοῦ περιτρέπει τὸν ὄνειδον.

ΚΓ'. Ἄλλ' εἶπον, φασί, Πατέρες τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ; Ἄλλὰ βραχεῖς τῷ ἀριθμῷ · ἄλλ' οἱ πλείους εἰπεῖν οὐκ ἠέσχοντο. Εἶπον ἐπιρῆμτοι Πατέρες ἀλλὰ συνόδων ἁγίων ψαφίσματα, τοὺς παρὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν εἰπόντας, ἀποπέμπονται. Εἶπον Πατέρες, ἀλλὰ τί με δεῖ μικρολογεῖν περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰπόντων ; Οὐδ' ἂν ἡ κτίσις ἀρῆκε πᾶσα μίαν φωνὴν, οὐ μνησθὲν οὐδεὶς τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ καταλιπὼν τὴν μυσταγωγίαν, καὶ τὰ

NOTÆ.

(16) Τοῦ γὰρ φεύγοντος. Reddo ac si esset φεύγοντος ut ita vocet, qui humanis rebus exemptus est. Metius *Quan enim reus non est*, qui forte aliam vocem habuit. Ludit vero istis Photius ac illudit, quasi illi deessent exempla eorum, qui vivis exempti, hæreseos damnati sunt, ubi præsertim illorum hæresis serpere videbantur, illorumque auctoritate fulciti. Sic in v synod. damnati Origenes, Theodorus Mopsuet. etc. totque alii deinceps in vi. primarii ordinis viri magnique antistites. Atque adeo si vere caput τῆς θεολογίας erat, sicque improbe adversus ipsam Dominicam vocem ii Patres in eo erraverunt, merito compescendi erant : parisque sceleris rei videbantur, qui vel in eis vel in eorum scriptis tanta successione rem dissimularunt. Sed nulla ejusmodi querela erat, donec Photius, eam discessionis occasionem fecit, illoque pejor Cerularius. Urget hoc argumentum Georgius Metochita ex papæ synodica, de qua consultus Maximus confessor, ad Marinum presbyterum Cypri, exposuitque sensum illius nihil fidei adversum, aut a Græcorum ipso sensu, aliter quam in modo significandi, diversum. Jam tum ergo Ecclesia Cplitana Ecclesiæ Romanæ communionem non respuebat, cum illa ex Filio Spiritum profiteretur, non ex solo Patre, unumque ambos Spiratorem et causam seu auctorem Spiritus agnosceret : sed qua ipsa

confessione ac Maximi ejusdem auctoritate facta unio Florentiæ est : cui utinam zizaniorum sator paucorum pervicacia non obstiisset. Et quamvis non desint ex modernis, etiam viri catholici, quibus non videatur hæc epistola esse Maximi, quod nusquam integra exstet, aut inter reliqua ejus opuscula, sedulo satis pluribus Græcorum Codicibus descripta : pluris tamen mihi est Melochitæ Patrumque Florentinorum auctoritas, et quod ita olim Græcis sit habita, nec stylus abhorreat : nec alia fuerit causa cur desideretur tota, nec exstet in codicibus Maximi, quam quod forte prolixior erat, ut sunt plures Maximi epistolæ, præsertim dogmaticæ, et quod sæpius pluribusque exscriptum illud excerptum de processione Spiritus ex Patre et Filio, pro quæstionis celebritate, ipsum visum est sufficere : quomodo plerumque auctorum monumenta desiderantur, quorum quandoque edita sunt electa. Accedit alias alios Maximi codices habere epistolas : alias regiones, alias vaticanos, alias Florentinos, præter eas, quas eorum aliqui communes habent : quibus omnibus ditari velim Ecclesiam ; pigetque tanto labore quæsitæ, tantumque in rem Ecclesiasticam commodi allaturas et ornamentum, necdum licuisse juris publici facere per temporis injuriam, eorumque fastidium qui juvare opera poterant.

διδάγματα, τῇ ἀντιφθεγγομένη κτίσει τῷ Κτίστη A προσέθετο· οὐδ' υπέκυψε νόμοις τῆς κτίσεως, τοὺς τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ νόμους παραγραφόμενος.

ΚΔ'. Πατέρας ζητεῖς συνηγόρους τῷ φρονήματι; τὸν Δεσπότην αὐτὸν ἔχεις· τῶν οἰκουμεικῶν συνόδων τὰς ψήφους· χορὸν θεοφόρων Πατέρων ἀριθμοῦ κοίτηνα· ἐξ ὧν (17) καὶ οἱ λελεγμένοι ἄνωθεν τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς ἐκδιδασχθέντες, καὶ διὰ τοῦ ἐκτεθειμένου τῆς πίστεως ἀγίου μαθήματος τῇ Τριαδικῆς ὁμοουσιότητος ἀπαραχάρακτον τὸ δόγμα παρεληφότες, τοῖς κατὰ τὴν δύσιν πᾶσαν παραδεδώκασι μέρεσι· καὶ οὐ μόνον ὁ κατὰ τὴν τετάρτην καὶ οἰκουμεικὴν ἀγίαν σύνοδον ἐκλάμψας ἱερός Λέων, οὐδ' ὁ τὴν εὐσέβειαν ἐκείνῳ, ὡσπερ καὶ τὸ ὄνομα ἀπαράλλακτος· ἀλλὰ καὶ Ἀδριανὸς ἐκεῖνος τὸν αὐτὸν ἀποστολικὸν διεθύνων θρόνον, ἐν οἷς πρὸς τὸν ἀγιώτατον καὶ μακαριώτατον Ταράσιον τὸν ἡμέτερον πατρό-

ac sacriore doctrina ac initiatione, creaturæ adversa Creatori loquenti, animum attenderet, aut Creatoris ac Opificis violatis legibus, creaturæ legibus se submitteret.

XXIV. Patres quæris tuæ sententiæ fautores? Ipsum Dominum habes, universalium synodorum suffragia; divinorum Patrum chorum, qui et numerum excedat: quorum doctrina imbuti, quos superius memoravi Romani antistites, ac per editam fidei sanctam regulam, trinæ consubstantialitas incorrupta accepta doctrina, cuncti per omnes Occidentis plagas eam tradiderunt: nec solum Leo sacer, qui in quarta et œcumenica sancta synodo celebris fuit, vel is etiam qui pari illi pietate, eodem etiam nomine fulsit; verum etiam Adrianus ille, qui eadem apostolicam sedem rexerat, in his quæ ad sanctissimum ac beatissimum majorem patrum nostrum Tarasium rescripsit, aperte ac manifeste sentire

NOTÆ.

(17) Ἐξ ὧν. Male Metius, *Quatuor Romani Pontifices inde edocti*, cum Græca nullum numerum habeant, sed solum indefinite, οἱ ἄνωθεν λελεγμένοι, nec Photius plurium meminerit quam duorum, Leonis primi et tertii, quorum iterum urget auctoritatem: hoc solum male argumentatus, quod eorum silentium illius vocis, *Filioque*, negationis rationem habere contendit: quo eodem vitio male torquet verba Dominica, *παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, Qui a Patre procedit*: malus certe theologus, non intelligens, quæ de una persona dicuntur, de aliis perinde intelligi (ubi præsertim nullus est terminus excludens) nisi sit oppositio aliqua, qualis nulla occurrit, in eo quod Filius cum Patre unus sint auctor Spiritus sancti; intellecta jam Filii a Patre emanatione, quasi priore origine, dum vel ita loqui liceat. De Adriano, quod ita asserte ponit Photius, *σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται*, quasi *aperte et manifeste noscitur ac liquet*, non ut Metius, *aperte videtur*, idem putem dicendum: Adrianum scilicet, qui leonoclastarum hæresim profligatam iri cuperet, Græcorum more scripsisse suppressa ea voce, *Filioque* ne per ejus occasionem, hæretici ac schismatici novas turbas cierent; quod ita in causæ patrocinium rapiat Photius, sub illo paralogismo, quo uno tota ejus strues nititur: vel certe eadem dispensatione, qua Adriani litteras ad Tarasium truncarunt Græci, quibus ejus ordinationem ex laicis factam, quasi minus Canonicam redarguit, ne quid illa ejus severitas et ἀκριβεία fidei negotio noceret, sic quoque vocem *Filioque*, eraserint, siquidem eam Adrianus scripserat. Definitionem vero synodicam eam habuisse, etsi contendit Baron. an. 787. n. 38, quod ita visum in concilio Florentino, ac Latinis probatum auctoritate Anastasii et vetustissimi codicis Actorum vii synodi, mihi ipse non satis persuadeo, nec Julianus Cardinalis magnam in eo fecit vim in dicta synodo, vel Anastasius apertius noscitur istud testatus esse, etsi in ejus versione habetur. Certe si ita aperte in fidei regula positum esset, non sic facile per omnes Orientis Ecclesias aboleri notuisset autem mutari. Nec vero Anastasium, sive etiam ejus antiqui Codicis scriptorem ausim plagii insimulare: sed ita putem fuisse transactum, cum inde lis orta esset, et Tarasius Græcique δὲ τοῦ Ἰησοῦ, *per Filium* dicerent, eaque particula perinde Spiritus a Filio existentem agnoscerent, Latini *ex Filio* mallent, utrisque permissum ceu ἀδιάφορον, idemque reipsa

ac bono sensu valens, sibi quod vellent scribere, nulla inde Ecclesiarum scissione. Mirorque Photii genium, qui tantis urgeat, τὸ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ, adversari voci Dominicæ, *παρὰ τοῦ Πατρὸς*, quia minime scriptum est: nec advertat idem urgeri posse in illo, δὲ τοῦ Ἰησοῦ, quod perinde vel additio vel, expositio est ejus, quod ipsa vox Dominica virtute continet. Ut ergo pius et orthodoxus Tarasius ita scribens, sic et Latini, non aliter quam phrasi, ac loquendi modo ex ejusque gentis proprio idiomate ab eo, ac Græcis antiquis ita loquentibus, diversi ac dissidentes, quod plane intellexisset Photius, si velint olim Athanasius, spiritu pacis ductus Ecclesiarum unioni studuisset, non schismati. Nota quam vir apostolicus *περὶ ὑποστάσεως καὶ προσώπου* sedavit, controversia. Latinorum Græcorumque, seu Occidentalium et Orientalium, utrorumque in eis sensum sciscitatus, et cum fide concordem invenisset, etsi ex idiomatis et linguæ proprietate viderentur discordes: quod egregie illustrat Gregorius in ejus Panegyrico. Sed debuit Photius satanico spiritu ita scindendo sibi nomen facere, uti jam fecerat tyrannice sedis invasione. Perinde etiam se habuisse putem Joannem papam ejusque legatos, quos sibi concordem in omni fidei capitulo gloriatur Photius, aliosque deinceps utriusque sedis antistites, ad Michaelem usque Cerularium, cujus rei gravi, testis Michæ Psellus in ejus Panegyrico, inde laudans quod τὸ ἀδιάφορον superioribus patriarchis CPlitanis habitum, in quæstione dogmatis traxerit, nec Latinorum fidem aliter quam veram hæresim, insectatus sit, sic belle posita Photio ova, majore ipse superbia hæreticus (purpuræ rubrorumque calceorum ambitu) excludens iisque extremum Græciæ exitum patiens. Atque utinam Psellus Oratione sua ad synodum contentus, sic in ea suis coloribus expresso Cerulario (digno scilicet schismatis antistite atque auctore) nec dealbando Æthiopem, levitatis sibi maculam aspersisset, ac curialis minusque Christiani, non illi omnis sceleris ac impietatis labem abstersisset; quin sibi ipse schismatici ac hæretici, qua sic hæretico ac schismatico favet, nomen ascivisset; quod alias Leonis Allatii diligentiam fugerat ac πολυμαθίαν, in suo de Psellis Syntagmate, emendaturus, si quod optarat, lucubratiunculam augere, auctamque producere, per gravem ætatem sive etiam per tempus hominumque eruditarum ejus generis ipsius lucubrationum inofficiosum fastidium, ei licuisset.

nositur, Spiritum sanctum a Patre, et non a Filio A
procedere.

XXV. Illud etiam haud mihi videtur omittendum, et si omnibus pro temporis nuper propinquitate conspicuum ; qui nostris temporibus legati, nedum semel, sed et tertio ex seniore Roma venerunt, cum de fide, ut par est, non cum illis sermonum contulisset, ii nihil diversum autve dissonum a fide, quæ per omnem terrarum orbem explicata est, aut dixerunt, aut sentire deprehensi sunt : quinimo clare nobiscum citraque omnem dubitationem Spiritum sanctum ex Patre procedere prædicaverunt. Quin et coacta synodo quorundam ecclesiasticorum capitum causa, qui inde missi fuerant sancti Joannis papæ vicarii, tanquam illo ipso præsentem, ac una nobiscum rectam de Trinitate sententiam edente, fidei symbolum, quod omnium universalium synodorum calculo, consentaneæ voci Dominicæ tum prædicatur, tum viget, tanquam eodem ipsi sensu eademque sententia, voce pariter et lingua, propriæque manus subscriptione, firmaverunt.

XXVI. Hæc cum ita se habeant, et Romana Ecclesia uno cum aliis quatuor patriarchalibus sedibus eadem sentiat, eisque concors existat, quomodo qui Chamum æmulentur, Patrum suorum (ut vocant) turpitudinem detegere non verentur, omniumque oculis ipsos ridendos exponere? Decebat enim eos, siquidem Patrum quærent voces, ad synodica decreta recurrere ; ad Romanorum antistitum voces mentem intendere ; ad reliquorum sanctum divinatorumque Patrum chorum confugere ; non simul quosdam Patres facere, acerbeque illos criminari, tanquam adversus communem Dominum cervicem exsererint, ac tum velut stylum ac indicem fideique regulam eos adhibere. Sed et illud eos advertere decebat, longe se graviore injuria afficere, quos Domino adversantes objiciant, non honorem habere quos Patrum titulo augeant. Enimvero vel si nihil illis curæ est Patrum injuria, timenda tamen atque verenda, ei qui primus parricida fuit ac sceleris auctor, inflicta Dei calculo execratio ac sententia, nec æmulandum maledictum caput, aut magis detegendum, sed oblegendum, si quid in suis Patribus turpe deprehendissent atque verendum.

XXVII. Utinam vero nemo vel illius facinoris æmulus existat, vel reus maledictionis : quin propitius sit Christus Deus noster, his, quibus parricidarum illa injuria obrepsit, et qui adversus ipsius legem vocemque insurrexerunt : clementique sua

θειον ἀντίγραφε, σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φρονῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

ΚΕ'. Οὐκ ἔασειν μοι δοκῶ, καὶ ἔστι πᾶσιν ἐκ τοῦ χρόνου ὑπόγυον περιφανῆς, τοὺς ἐν τοῖς καθ' ἑμῆς χρόνοις πρέσβεις οὐ μόνον ἀπαξ, ἀλλὰ καὶ τρίτον τῆς πρεσβυτέρως Ῥώμης ἀναδραμόντας · οἱ ποιοῦν τῆς εὐσεβείας οἷα εἰκὸς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς λόγους ἀνακινήσαντων, οὐδὲν παρηλλαγμένον τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηλωμένης εὐσεβείας, οὔτε εἶπον, οὔτε φρονούντες ἠλέγχθησαν · τούναντίον δὲ, τραπῶς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀδιστακτικῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκῆρυξαν ἐκπορεύεσθαι. Ἄλλὰ γὰρ καὶ συνόδου συγκροτηθείσης ἐπὶ τισιν ἐκκλησιαστικοῖς κεφαλαίοις, οἱ ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου πάπα τοποτηρηταί, ὡς αὐτοῦ παρόντος ἐκείνου καὶ συνθεολογούντος ἡμῖν τὴν εὐσεβίαν, τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως τῷ διὰ πᾶσων τῶν οἰκουμένων συνόδων κατὰ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν καὶ κηρυσσομένῳ καὶ κρατυνομένῳ, ὡς ὁμόφρονες, καὶ φωνῇ καὶ γλώσσῃ, καὶ ἰδιοχειρῶ γραφῇ καθυπεστήθησαν.

ΚΣ'. Τούτων οὕτως ἔχοντων, τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τοῖς ἄλλοις τέσσαρσιν ἀρχιερατικοῖς θρόνοις ὁμοφώνου τε καὶ ὁμοδόξου καθιστώσεως, πῶς οἱ τοῦ Χάμ μιμηταί, τῶν Πατέρων αὐτῶν, ὡς φασί, τὴν ἀσχημοσύνην οὐκ ἐρυθριῶσιν ἀνακαλύπτειν, καὶ εἰ χλεύην πᾶσι προτιθέναι ; Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς εἰ ζήτοῦσι Πατέρων φωνάς, πρὸς τὰς συνοδικὰς ἀναδραμῆν ψήφους · πρὸς τὰς τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης φωνάς ἀπευθύνεσθαι · πρὸς τῶν ἄλλων ἁγίων καὶ θεοφόρων ἡμῶν Πατέρων τὸν χορὸν καταφεύγειν · ἀλλὰ μὴ ἅμα τε τινὰς Πατέρας ποιεῖν, καὶ περὶ τούτους ἐνδιαβάλλειν, διὰ τῆς κατὰ τοῦ κοινου Δεσπότη τοῦ ἐπαναστάσεως, εἴτα τούτοις πάλιν ὡς γυμνοὶ καὶ κανόνι τῆς πίστεως χρῆσθαι. Ἔδει δὲ αὐτοὺς καὶ τοῦτο συνορᾶν, ὡς πολὺ μᾶλλον ἐξυβρίζουσαν, οὐς αὐτοὺς κατὰ τοῦ Δεσπότη προκοπίζουσαν ἀλλ' οὐχὶ τιμῶσιν οὐς Πατέρας ἐπιγράφονται. Ἄλλ' εἰ καὶ μηδὲν αὐτοῖς τῆς Πατρικῆς ὕβρεως μέλει, ἔχρῆν ὁμοῦ δεδιέναι τε καὶ διευλαθεῖσθαι τὴν τοῦ κατάρξαντος τῆς πατραλοίας (18) θεοθεν ἐπεννηγεμένην ἄραν καὶ ψῆφον, καὶ μηδαμῶς τὸν ἐπάρατον μιμῆσθαι, μεθ' ἀνακαλύπτειν μᾶλλον, ἀλλ' ἐπικαλύπτειν, εἴπερ τι τοῖς αὐτῶν Πατράσιν ἐὼρων ἀσχημονούμενον.

ΚΖ'. Ἄλλ' εἴθε εἴγε μηδεὶς εἴη μήτε τῆς ἐκείνου πράξεως μιμητῆς, μήτε ἐνοχος τῆς ἀρᾶς · ἀλλ' ὅπως μὲν εἴη Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, τοῖς τε τῆ τῶν πατραλοίων ὑποσυρεῖσιν ὕβρει, καὶ τοῖς κατεξαστάσει τῆς αὐτοῦ νομοθεσίας καὶ φωνῆς καὶ φιλανθρώπως

NOTÆ.

(18) Τοῦ κατάρξαντος τῆς πατραλοίας. Longe a Photii verbis et sensu Metius, qui adversus parricidas illam promulgavit. Non promulgata quasi generatim in parricidas maledictio, sed θεοθεν ἐπεννηγμένη, a Deo illata in caput, quod ejus auctor sceleris foret, sua illa paterna irrisione : a cujus exemplo insulse deterret eos, qui Dominicam vocem ex Patrum sensu atque vocibus interpretentur, non qui illi Patres opponant : nisi est idem bardo homini ac plane cæco, divinarum vocum divinus

interpres, et adversarius malignusque calumniator, ac depravator. Ab aliis supersedeo, ne viro insulare videar, qui magis illustrissimo Annalium Patri Græcæ linguæ notitiam aliquam optaverim, aut melioris interpretis copiam : qualis denique ei in Theodoro Studita fuit Jacobus Sirmundus ὁ μεκαρίτης, ac si qui ejusmodi veri interpretes et Ecclesiastici, rei ecclesiasticæ operam ecclesiasticè navarint.

μεταγάγοι τοῦ σφάλματος, καὶ καταλλαγῆναι τοῖς ὑβρισταῖς, καὶ πρὸς διορθώσιν ἰδεῖν παρασκευάσοι· καὶ τῇ εὐλογίᾳ τῶν περιστειλάντων τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην περιλάβοι· καὶ μηδένα τοῦ λοιποῦ παραχωρήσοι γενέσθαι βρώμα καὶ θήραμα τοῦ ἀρχεκάκου θηρός. Τῆς σῆς κεφαλῆς ἱεράς, τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐκείνων σωτηρίας ἀγῶνας ἀναδεχομένης, καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ τῆς φύσεως πολεμίου τροπαιοφορούσης, καὶ τὴν τῶν πεπλανημένων σωτηρίαν Θεῷ καρποφορούσης καὶ προσαγούσης, δι' ὧν καὶ ἀδιάρρηκτος θεία; ἀγάπης ἔρωσ, ἀσβεστός τε καὶ ἀδιάρρηκτος συντηρηθεῖται, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν· πρεσβευούσης τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν τῆς Θεοτόκου· τῶν θεοειδῶν ἀγγέλων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

A bonitate ac misericordia ab errore reducat, et reconcilietur sic in illum injuria procacibus, præstetque ut emendari studeant, atque intra eorum allegat sortem, qui paternam obtulerunt turpitudinem: neminemque deinceps escam sinat fieri et prædam feræ, quæ malorum auctor ac auspex est; dum venerandum caput tuum, pro illorum salute certamina sustinet, et adversus communem humani generis hostem tropæa erigit; fructumque salutis eorum qui errore lapsi sunt Deo edit, eique affert, quibus et divinæ charitatis erga nos amor inextinguibilis inconcussusque consistat; in eodem Christo et Deo nostro, intercedentibus sanctissima Domina nostra Dei Genitrice, angelisque deiformibus B ac sanctis omnibus. Amen.

PIIOTII EPISTOLARUM LIBER SECUNDUS.

EPISTOLÆ AD EPISCOPOS, CLERICOS, MONACHOS, SANCTIMONIALES, PLERUMQUE FAMILIARES, COMMENDATITIÆ, AUT CONSOLATORIÆ.

SERIES PRIMA. — AD EPISCOPOS.

ΕΠΙΣΤ. Α'.

Ἰωάννην μητροπολίτην Ἡρακλείας.

Montacut. (ep. 9, p. 72).

Ἀπολοφύρη τὰ σὰ, ὅτι τὰ ἡμέτερα ἀγνοεῖς. Εἰδ' ἃ πάσχουμεν, ἦδεις, καὶ πρὸς οἴους ἀθλους καθ' ἑκάστην ἀποδύμεθα, οἶμαι ἂν σε λυπεῖν τὸ τὰς σὰς ἐξαριθμεῖν καὶ θρηνεῖν συμφοράς. Καὶ τῶν βροντῶν γὰρ τοὺς ἐξαισίους ἤχους, ἐπειδὴν πολὺ καταβράγῃσι, μείζους, τοῖς ὡσὶν ἀλύπως φέρειν μᾶλλον, ἢ πρότερον, ἐθεξόμεθα. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν; ἢ καρτερώς ἐναθλεῖν τοῖς ἐμπίπτουσιν· ἀκριβῶς εἰδοτάς, καθ' ἃ δὴ που καὶ τὰ θεῖα καὶ ἱερά διαμαρτύρεται Λόγια, ὡς ὁ παρῶν βίος οὐκ ἔστι τρυφῆς καὶ βραβεῖων καὶ ἐπάθλων, ἀλλ' ἀγῶνων καὶ πόνων καὶ παλαισμάτων· τὰ δὲ γέρα, καὶ τοὺς στεφάνους, καὶ τὴν ἀπόλαυσιν ἐκείθεν προσῆκεν ἐπιζητεῖν, ἐκείθεν, εἰ μὴ μέγα εἰπεῖν, Θεοῦ φιλανθρωπία καὶ εὐρήσομεν.

ΕΠΙΣΤ. Β'.

Εὐσταθίῳ πατριάρχῃ Ἀντιοχείας.

Montacut. (ep. 11, p. 73).

Τῆς ὁδοῦ τὸ μῆκος, καὶ τῶν ἐχθρῶν ὁ φόβος, λακονίζειν ἡμῖν ὑποτίθεται· καὶ εἶγε ἀλλήλοις συνείλετο, καὶ σκυτάλαι ἂν τὴν ἐπιστολὴν διεκομίζον. Φασὶν οὖν σου τὴν ἱερατικὴν τελειότητα ἐρᾶν τε ἡμῶν, καὶ ἰδεῖν ἐπίσθαι· καὶ ἡμεῖς δὲ, ἴσθι, ὡς οὐδὲν ἔλαττον [τί γὰρ χρὴ νυνὶ διαφιλονικεῖν;] ὡς παρὸς πολὺ πλέον, κατὰ τὸν Θεῖον τοῦτον ἔρωτα διακείμεθα. Εἰ οὖν τοῖς λόγοις καὶ ἀλήθεια ἐπικαθῆται, τὸ κωλύον οὐδὲν τοὺς ἀλλήλων ἐραστάς, ἔργῳ τε τὸν πόθον παραστήσει, καὶ ἀλλήλοις ἐμφανισθῆναι,

ΕΠΙΣΤ. Ι.

Ἰωάννην μητροπολίτην Ἡρακλείας.

Tuum ipsius deploras statum, nam ignoras nostrum. Quod si illa cognosceres, quæ nos patimur, et ad quæ certamina quotidie descendimus, opinor te nolle ulterius proprias tuas enumerare vel deplorare miseras. Fulminum certe sonos et tonitruum infaustos, dum majore cum horrore incutiantur, cum metu sufferre assuefacti sumus multo, quam olim, minore. Quid agendum igitur? Nihil certe aliud quam animosius collectari cum iis quæ acciderunt: ut qui sciamus optime, quod sacra nobis et divina oracula suggerunt, non esse vitam hanc præsentem luxu transeundam, haud in illa corollas et præmia condonari, sed certamina, labores, collectamenta subeunda; retributionem, coronas, fruitionem inde exspectanda, unde etiam, id est de D cœlo, per divinam misericordiam illa inveniemus.

ΕΠΙΣΤ. ΙΙ.

Εὐσταθίῳ πατριάρχῃ Ἀντιοχίῳ.

Viæ longitudo, et hostium metus, argumentum suppeditant laconismi. Et certe si hoc mutuo pacti fueramus, scutale epistolam expeditam traderet. Fertur sacerdotalem tuam perfectionem nos diligere, et conspectam cupere: noveris autem nos (nam quid hic opus contestatione?) non minus, si non magis, hoc secundum Deum affectu detineri. Si verbis igitur comes adhæret veritas, nihil impedit, quominus qui se mutuo diligunt re ipsa desiderium adimplere, alteri alterum pateferi, et inde resul-

tante communi utilitate oblectari. Itinera quamvis longa, ubi alis amoris dilectio instruitur, et quamvis difficillima, expedite et leviter transmeantur. Quod cætera attinet, Patrum et fratrum optime, vale; scias nos tuam expectare præsentiam, interim desiderii ardorem, spe futuræ consecutionis refocilemus. Vale.

Propria manu exarabatur.

EPIST. III.

Joanni metropolitæ Nicomedie.

Montacut. (ep. 17, p. 77).

Nec illudere novi, nec ferre illudentes possum. Si tu homo antiqui adeo moris, et simplex fueris, ut cum simus affecti contumeliis, ejus sensu non tangi debere nos, opineris, haud æquum erat, ut tu nos læderes, eo fine quasi morum tuorum simplicitas culpam extenuaret, et leviolem redderet. Cum vero per illa, quæ ausus es facere, studiose id egeris; ut sensum omnem a nobis suffurari posses, hac tua rusticitate duxisti ingestam nobis calumniam: nec resilire poteris ad illam quam in scenam producis nobis levitatem. Verumtamen ne non tam corrigendi, quam puniendi causa videar reprehensionem struere, cum justitiæ omnia scrutanti et pervidenti satisfacisse deprehenderis pro injuriis et contumeliis quibus sumus affecti, tum temet ego injuria me afficientem libens merito immunem dimittam a supplicio, hoc tantum commonefaciens, cujus oportet meminisse, nempe pœnam et supplicium te subterfugisse non propter morum tuorum fortassis, altum sapis), sed per nostram, quibus insidiabaris, bonitatem, quippe qui simus Christi discipuli et sectatores.

EPIST. IV.

Ignatio Lophorum episcopo.

Montacut. (ep. 23, p. 84).

Dolet tibi quod inhibeam tibi injuste agere; at mihi magis juste dolere debet, quod non impediverim hæc ipsa exordiri. Sin dolorem meum occultum necesse est effari, quod ipse tibi causam exhibuerim, unde cum fieri volebas improbus, improbus revera esse possis, vides ut memetipsum auctorem tuis improbitatibus ascribam. Quid reris de me dicturi sunt alii, cum de tuis factis ringantur, neque habentelabendi facultatem? quomodo laturum illorum afflictiones, quarum tu es architectus, communem Dominum reris? Annon infestum experiere, qui hominem evexerit dignitate eum, quem par erat cum infimis subditorum accenseri? hoc modo me in te animatum puta: quod si non libenter et quantocius improbe agere desiveris, scito mihi incumbere necessitatem, ut te penitus a me ipsius et Ecclesiæ communione abscindam.

EPIST. V.

Georgio Nicomedie metropolitæ.

Montacut. (ep. 24, p. 84).

Virum probum et honestum te prædicant, qui

καὶ τῆς αὐτόθεν ἀναφυομένης κοινῆς ὠφελείας κατατρύφεται. Ὅδός γάρ καὶ μῆκος, οἷς ὁ τῆς ἀγάπης ἔρωσ διεπτερωταί, κὰν δυσχερίστατα εἶη, ῥᾶστα καὶ κούφως διεπεραιίνεται. Τὰ δὲ ἄλλα, Πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἀρίστη, ἔρρωσο, εἰδῶς ἀπεκδεχομένους ἡμᾶς τὴν σὴν παρουσίαν, καὶ τὸ δικαίως τοῦ ποθοῦ, τῇ ἐλπίδι τῆς ἐπιτυχίας ἀναψύχοντα. Ἐρρῶσο.

Ἐγγραφή αὐτοχειρῆτα.

EPIST. Γ'.

Ἰωάννη μητροπολίτη Νικομηδείας.

Οὔτε παίξιν οἶδα, οὔτε παιζόντων ἀνέχεσθαι. Εἰ οὖν οὕτως ἦς αὐτός ἀρχαῖος καὶ ἀπλοῦς, ὥστε μὴ ἡμᾶς προπηλακίζομένους αἰσθάνεσθαι οἷσεσθαι, οὐκ ἔδει σε κακουργεῖν, ἵνα σοῦ τὸ ἀμάρτημα ἢ τῶν ἡθῶν ἀπλότης εἰδείκνυ κούφωτερον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν αἰσθησιν ἡμῶν, δι' ὧν ἐτόλμησας, μελέτην ἔθου ληστεῦσαι, καὶ δυστροπία τὴν καθ' ἡμῶν ὕβριν ἐξήσασας· οὐδεμίαν ἔχεις ἀναχώρησιν εἰς τὴν νυνὶ παρὰ σοῦ σκηνοποιουμένην κούφωτητα. Πλὴν ἵνα μὴ δόξω τὸν ἔλεγχον ἐπάγειν, οὐ διορθώσεως ἀλλὰ κολάσεως ἕνεκα, ὅτε τῇ παντεφώρῳ δίκῃ δίκας εἰσπραττεσθαι τῆς εἰς ἡμᾶς κακουργίας καὶ ὕβρεως, ὡς αὐτός ὄρῃς, ἐλλῶς· τότε σε τῆς σῆς δικαίας ποινῆς ἐκὼν ἀδικούντα ἀγίημι, τοῦτο μόνον ἐπιπέων, ὡς μεμνησθῆαι σε χρὴ, ὅτι μὴ τῇ σῇ τῶν τρόπων κακοηθείᾳ καὶ δεινότητι, [ἐγ' οἷς ἴσως μέγα φρονεῖς] τῇ δ' ἐμμίτῆρα τῶν ἐπιβουληθέντων χρηστότητι (Χριστοῦ γὰρ ἴσμεν μαθηταί), τὴν τιμωρίαν δειφύγας.

vel scævitatein, vel malam consuetudinem, (unde fortassis, altum sapis), sed per nostram, quibus insidiabaris, bonitatem, quippe qui simus Christi discipuli et sectatores.

EPIST. Δ'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

Ἄγεις, ὅτι σε νῦν ἀδικούντα διακωλύω· ἐγὼ δὲ μᾶλλον καὶ δικαιοτέρον, ὅτι μὴ πάλαι μὴδ' ἄρχειν α τοιαύτης προξέως. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἐμὸν κρύφισον ἀλγος δέον ἐξειπεῖν ὅτι σοὶ παρέσχον ἀφορμὴν, δι' ἧς κακῶς β βουλευθείς, ἐδυνήθησ γενέσθαι, ὄρῃς, ὡς τῶν σῶν ἀδικημάτων, αὐτὸς ἐμαυτὸν αἷτιον ἐγὼ γράφω. Τί ἂν οὖν οἶε τοὺς ἄλλους λέγειν περὶ ἐμοῦ, ὅταν τοῖς σοῖς ἀνιῶνται, καὶ φυγεῖν οὐκ ἔχουσι, τὸ μὴ διαρορεῖν c; πῶς δὲ τοῖς ἐκείνων, ἅπερ αὐτός δέεθου, παθήμασιν, οὐ τὸν κοινὸν δεσπότην εὔρησεν δυσμενῆ, ἀρχὴν ἐγγειρήσαντα ἀνδρὶ, ᾧ κρεῖσσον ἦν τοῖς τῶν ἀρχομένων ἐσχάτοις ἀντεξέτιζεσθαι; Οὕτω με λογιζεσθαι νόμιζε περὶ σοῦ· καὶ εἰ μὴ θᾶπτον καὶ ἡδέως σαυτοῦ τὰ ἀδικήματα περικόψης, ἀνάγκην εἶναι μοι, ἐμοῦ τε καὶ τῆς ὀλης Ἐκκλησίας, τελῖον σε διακόψαι.

EPIST. Ε'.

Γεωργίῳ μητροπολίτη Νικομηδείας.

Καλὸν σε καὶ ἀγαθὸν οἱ αὐτόθεν φημιζουσιν ἔχον-

VARLÆ LECTIONES.

a ἴσ. ἀρχοντα. b ἴσ. κακός. c ἴσ. δυσαρρεστῆν.

τες · καὶ οἱ μὲν ἄλλοι θαυμάζουσι χαίροντες. Ἐσθ' ὅτε γὰρ, ὑπνοῦντος τοῦ φθόνου, οὐδὲν ἦττον ἀνθρωποι τοῖς ἀλλήλων, ἢ τοῖς αὐτῶν, ἠθύνονται κατορθώμασιν. Ἐγὼ δὲ χαίρω μόνον, τὸ θαυμάζειν ἐφ' ἑμῶς. Οὐ γὰρ ἠγνόουν σε τοιοῦτον ὄντα, οὐδ' ἀνομοίους πάλαι τὰς ἐλπίδας εἶχον ὅσγε καὶ θείας τελεταῖς μυσταγωγήσας ἔβρωσα · θαυμάζειν δ' ἂν οἶμαι προαχθεῖν, εἰ τί σου τῶν τρόπων, καὶ τοῦ ἔγνωσμένου ἤθους, ἄλλοτριώτερον διακούσαιμι. Εἰ δέ, μὴ φεύγειν τὴν ἐφορίαν, ἐφ' ἣ νῦν ἐτάχθης, καλῶς κατορθώσης, λειποταξίαν κρίνων τὴν ἐπαινουμένην πάλαι ἡσυχίαν · εὖ ἴσθι, ὡς τοῦτο ἂν ἅμα χαίρων, καὶ σὺν ὅτι μάλιστα ἐπαινῶ θαυμάσαιμι.

ΕΠΙΣΤ. Γ'.

Ἰωάννη μητροπολίτη Ἡρακλείας, τῆς ἐπαναστάσεως τῆς κατὰ τὴν Ἀρμενίαν συνισταμένης.

Montacut. (ep. 28, p. 87).

Ἀπληγημένως λύπας ἀριθμῆς ἐπὶ τῇ φορᾷ τῶν παρόντων κακῶν, ὡσπερ ἐκῶν τὰς αἰσθήσεις μύων, καὶ οὐκ ἐθέλων ὄρα. Στείται σχεδὸν ἡ Ἀσία πᾶσα ἐμφυλίῳ στάσει, καὶ πόλεις αὐτανδροὶ ὑποβρύχιοι φέρονται τῷ κακῷ, ὃ δὲ τὴν φορὰν ταύτην ἐπισχεῖν ἐλπίδες ἤσαν, οὐχ ὅτι οὐδὲν ἐπικουρεῖ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ βίραθρον συνωθῶν, οὐ μικρὰ ἐπὶ τούτῳ φρονεῖ. Οἱ γὰρ καθηγούμενοι τοῦ στρατοῦ, αὐτοὶ κατὰ τῶν δυσμενῶν τὰ ὅπλα φέρειν μεθέντες (ἐγὼ δὲ νῦν, ὡς κατὰ τῆς ἰδίας κεφαλῆς καὶ ἀρχῆς ἐπαντείναντο), ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἄλλῶν φέρειν τὸ στρατιωτικὸν ἱεραβάρωσαν, οὔτε θεσμούς θεῖους, οὔτε ἀνθρωπίνους ἐν λόγῳ ποιησάμενοι. Πῶς οἶει τὴν πόλιν καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοὺς, εἰ βούλει δὲ καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ τηλικούτῳ διακείσθαι πάθει; Ἄν δὲ τὸ κοινὸν λωφῆση κακόν, λωφῆσει δὲ, (τοῦτο γὰρ τὸ εὐθύ τῆς δίκης καὶ λέγειν ἀναπειθεῖ, καὶ ἐνοσεῖν) οἰχῆσεται καὶ τὰ ἐνοχλοῦντα ἐκάστω καὶ ἰδίᾳ λυπηρὰ, τῶν νόμων ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀνεγκόντων, καὶ τῶν ἀδικεῖν ἐπιχειρούντων, ἢ καὶ ἀδικησάντων, τὴν δίκην ἀπαιτούμενων. Ἐρρώσο.

ΕΠΙΣΤ. Ζ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 40, p. 98).

Εἰ στάδιον ἔστιν ὁ παρῶν βίος, ἐπάθλων δὲ ἢ ἐκείθεν πολιτεία · μὴ θαύμαζε εἰ τῶν δικαίων τινὲς ἐνταῦθα ταλαιπωρίας παλαίουσι, ἀλλὰ μᾶλλον εἰ τινὲς τῶν ἀγῶνων καὶ ἀθλῶν καὶ καιρῶν καὶ τόπων στεφάνων, ἡμέραν καὶ ἀναρρήσεως βῆμα νομίζουσιν.

ΕΠΙΣΤ. Η'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

Montacut. (ep. 69, p. 120).

Δυσφορεῖς καὶ θρηνεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς, ὅτι σε ταχέως οὕτως καὶ ἀφειδῶς, ὡς νομίζεις,

^d ἴσ. ὁδε.

A ad nos a vobis accedunt. Alii quidem cum admiratione gaudent; ita enim interdum fit, ut sopito livore, non minus aliorum recte factis quam suismet ipsorum oblectantur homines. Ego mirari quidem mitto, tantum gaudeo. Neque enim te, qualis eras, ignorabam, nec dissimiles jam olim spes fovebam; quippe qui sacris Christianorum institutis episcopum ordinavi. Ad mirandum vero, arbitror, procederem, si quid accepissem fando immutatum de moribus, et mihi nota satis conditione, tuis. Quod si non subterfugere provinciam, in qua constitutus es, recte tecum statuas, desertionem ordinis existimans laudatam tibi olim tranquillitatem, notum tibi sit quod affectum istum cum gaudio, et magna etiam cum laude admirarer.

ΕΠΙΣΤ. VI.

B Joanni Heracleensi metropolitæ, cum per Armeniam defectio agitaretur.

Mærores insensatos enumeras in præsentium malorum diffusione, perinde ac si sensus voluntarie occluseras, neque animus esset oculis usurpare. Universa pene Asia intestina concutitur seditione; civitates cum tota incolarum multitudine malo feruntur involuti, et suffocati undis. Qui ruina hanc concepta spe suffulciturus credebatur, non modo nihil auxilii præstat, sed in præcipitium res deturbat, atque eam ob rem gloriose de se sentit. Exercituum ductores, omisso in hostes capessendorum armarum actu (nec refero quantopere in proprium ipsorum caput et imperium conjurent) in semet mutuo, barbarorum more, castra movent, nil leges Dei veriti, nil humanos reveriti mores. Quomodo putas, urbs, imperatores ipsi, etiam nos, si velis, afficimur hac tanta calamitate? Quod si commune hoc quiescat malum, omnino autem conquiescat (ita enim ut loquamur persuadet justitia), simul etiam evanituræ sunt, quæ quemlibet privatim urgent calamitates; veterem vim et debitam obtinebunt leges; de iis qui injusti aliquid patrarunt, et injuste patrare volentibus, supplicium sumetur. Vale.

ΕΠΙΣΤ. VII.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Si stadium vita præsens fuerit, præmiorum, quæ ventura est, politia erit. Noli mirari si justorum aliqui cum miseris hic colluctentur: magis autem multo, si qui rentur idem esse tempus certaminum et locum coronarum, diem manifestationis et iudicii tribunal.

ΕΠΙΣΤ. VIII.

Ignatio Lophorum episcopo.

Male te habet, deploras, sursum deorsum omnia misces, quod te tam cito, et tam vehementer (ut

VARIÆ LECTIONES.

reris) sine respectu taxaverim. Ego te non minus A incuso, qui te dignum dederis hisce reprehensionibus, et nos adegeris ut ad ista dicenda, præter consuetudinem, accederemus. Si autem revera percussus fueris, et profundius penetraverit reprehensionum cuspis, tute declarabis, dum illa averseris, quæ telum hoc a nobis extorserunt. Ita plagam tibi ingestam, per Dei misericordiam, non modo persanaturi sumus, sed deinceps te ut membrum nostri corporis confovebimus.

EPIST. IX.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 70, p. 120).

Occasio nunc, o amice, offertur, si ipse volueris, B et noster filius existas, vel minime reformidare mortalium minas, dum immotum te præstes veritatis athletam, illustre laudum præconium de cælo consequi, et victorem ibidem declarari: vel dum veritatem prodis, et proditor censeris, temporali et fluida voluptate et gloria frui.

EPIST. X.

Eidem.

Montacut. (ep. 71, p. 120).

Si finis doctrinæ et institutionis sit pudore suisius teneri, extremæ fuerit ineruditionis necessesse est, nullo aliorum pudore moveri. At gloriari de iis quæ occultanda potius fuerant, terminos excedit humanæ improbitatis.

EPIST. XI.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 87, p. 132).

Quæ de te fando accepimus, si vera sunt, tardor quidem, et vix tu qualis sis, intellexi; sin falsa, quis fueras ab initio cognovi. In quantum ergo virum decet esse bonum et honestum, non malum et improbum, et me gaudere, non ægre ferre, quod te amicum mihi conciliavi; in tantum te oportet evitare illa, quæ rumor est te perpetrare; esto autem omnis hæc fama, precor, veritate destituta.

EPIST. XII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

Montacut. (ep. 95, p. 135).

Non possunt tenebræ una cum luce adesse, odit D enim veritas congressum mendacii. Post tuum a nobis discessum, qui titulum mentitur affuit Emmanuel, qui ea nobis manifestavit quæ par et probabile fuit acturum illum, et quæ mores ipsius decebant.

EPIST. XIII.

Antonio Bospori archiepiscopo.

Montacut. (ep. 96, p. 136).

Olimerat Axinus Scythicus pontus. Nam advenas intrantes, quod fando horribile, devorabant. Milesii vero in Euxinum transformarant per comitatem et civilitatem introductam, cicurata barbarica et bestiali consuetudine. In præsentem per te et tuos pro virtute susceptos labores et certamina et multi-

ἐπλήξαμεν. Ἐγὼ δὲ οὐδὲν ἔλαττον, ὅτι σεαυτὸν τούτων ἀξίον παρεσκεύασας, καὶ ἡμᾶς ἐλθεῖν, παρὰ τὸ ἡμέτερον ἦθος, εἰς τοὺς περὶ σὲ λόγους ἀνάγκασας. Εἰ δ' ἀληθῶς ἐπλήγης, καὶ μέχρι βᾶθους τῶν ἐλέγχων ἀκμὴ ἔφθασεν, δείξεις ἐκεῖνα φυγῶν, δι' ἃ τὸ βέλος ἀφήκαμεν· καὶ σοῦ τὴν πληγὴν σὺν εὐμνείᾳ θεοῦ οὐ μόνον ἐξιασόμεθα, ἀλλὰ καὶ τὸ λοιπὸν ὡς μέλους ἀντιποιησόμεθα.

EPIST. Θ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Νῦν καιρὸς, ὦ φίλε, εἰ βούλει δὲ, καὶ τέκνον ἡμίτερον, ἢ τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἀπειλὰς οὐ δεδιότα, στήρῶν ὀφθῆναι τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχον, καὶ λαμπρὰς τυχεῖν τῆς ἐκεῖθεν εὐφημίας καὶ ἀναρρήσεως· ἢ προσκαιρῶ καὶ βεούση ἡδονῇ καὶ δόξῃ προδότην τῆς αἰδίου καὶ εἶναι καὶ ὀνομαζέσθαι.

EPIST. Γ'.

Τῷ αὐτῷ.

Εἰ τέλος παιδείας τὸ ἑαυτὸν αἰσχύνεσθαι, ἐσχάτης ἀπαιδευσίας τὸ μηδὲ τοὺς ἄλλους αἰσχύνεσθαι· τὸ δὲ καὶ ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι προσῆκεν, ἐγκαλλωπιζέσθαι, ὑπερόριον καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κακίας.

C

EPIST. ΙΑ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Ἄπερ ἀκούομεν περὶ σοῦ, εἰ μὲν ἀληθῆ εἰσιν, ὅψι καὶ μόλις γινώσκωμεν ὅστις εἶ· εἰ δὲ ψευδῆ, ἀπαρχῆς ἔγνωμεν ἄρα ὅστις εἶ. Ὅσω οὖν διαφέρει καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι τοῦ φαῦλον καὶ μοχθηρὸν γίνεσθαι· καί μὲν χαίρειν ἀντὶ τοῦ δυσφορεῖν, ἐφ' ᾧ σε φίλον ἐποίησάμην, τοσοῦτον δεῖ σε φυγεῖν ἢ σὲ φασὶ ποιεῖν· εἴη δὲ, πάντων ἕνεκα, τῆς ἀληθείας ἡρέμος ἢ φῆμη.

EPIST. ΙΒ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Οὐκ ἰθέλει τῷ φωτὶ συμπαρεῖναι τὸ σκοτός· μισεῖ δὲ καὶ τὴν σύνοδον τοῦ ψεύδους ἢ ἀλήθειας. Μετὰ τὴν σὴν ἀφ' ἡμῶν ἀναχώρησιν, ὁ τὴν κλήσιν ψευδομένος ἐφέστηκεν Ἐμμανουὴλ, οἷα εἰκὸς ἦν πράττειν αὐτὸν καὶ τῶν οἰκείων τρόπων ἀξίως, ἐπιδεικνύμενος.

EPIST. ΙΓ'.

Ἀντωνίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Βοσπόρου.

Ἦν ποτε Ἄξιενος ὁ Σκυθικὸς πόντος. Ἐποιεῖτε γὰρ βορᾶν, φρικτὸν ἀκούσαι, καὶ τοὺς ἐμπλείοντας τῶν ξένων. Μιλήσιοι δὲ φιλανθρωπία καὶ ἡμέρῳ πολιτεία, τὸ τε θηριώδες καὶ βάρβαρον ἐξημέρωσαν ἦθος, καὶ εἰς Εὐξείνου αὐτὸν μετεποίησαν. Νῦν δὲ διὰ σοῦ, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς ἐργῶν καὶ

πόνους καὶ τὴν ἄλλην περὶ τὸ Θεῖον θεραπείαν, οὐκ ἄλλοι μόνον, ἀλλὰ καὶ Εὐσεβῆς, μετὰ τοῦ εἶναι, καὶ ὀνομάζεται ^ε. Πόσης οἶμι με, ταῦτα καὶ ἐννοῦντα καὶ γράφοντα, χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης πληροῦσθαι; Εἰ δὲ καὶ τοὺς αὐτόθι Ἰουδαίους, εἰς τὴν ὑπακοήν Χριστοῦ αἰχμαλωτίσας, ἀπὸ τῆς σκιάς καὶ τοῦ γράμματος, ἐπὶ τὴν χάριν, ὡς ἔγραψας, μεταστήσεις ^κ, ἀπέχω, καὶ περισσέω τῶν καλῶν ἐλπίδων τοὺς ὠραίους καρπούς, ἃς ἐπὶ σοὶ διαπαντός ἔτρεφον.

ΕΠΙΣΤ. ΙΔ'.

Zachariæ μητροπολίτη Χαλκηδόνος.

Montacut. (op. 106, p. 151).

Εἰ ἐγὼ τὸν ἐμὸν Ζαχαρίαν ἀγνοῶ, καὶ ἐμαυτοῦ ἐπιλέλησμαι· ἀλλ' ἡμῶν, ὡς εἴκειν, ἐκεῖνος (οὐ γὰρ ἔχω τί μετριώτερον εἶπω ^β) ἐπιλέλησται. Οὐ γὰρ ἂν ἡμᾶς ὑπετόπαζεν, ἀνθρώπων λόγοις, τῆς περὶ αὐτὸν δοξῆς. ἦν ἐν παλαιῷ φυλάττομεν, παρασύρεσθαι. Ὁ δὲ καὶ φοβεῖται διὰ ταῦτα φόβον, ἐν οἷς οὐ μόνον οὐκ ἔστι φόβος, ἀλλ' οὐδέ τις φόβου, τοῖς ἡμᾶς ἐγνωκόσιν, ὑπόνοια. Εἰ γὰρ ἡμᾶς ὁ μακρὸς, ὃν ἐκ παιδὸς σχεδὸν ἐγνωμένον σε, χρόνος. καὶ ὁ πολὺς καὶ οὐ μέγα κλέος ὑπὲρ ἡμῶν, μᾶλλον δὲ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ θεσπισμάτων, ἀγῶν καὶ θρόνος, οὕτω πείραν ἔχειν τῆς σῆς ἐνεγύμνασεν ἀρετῆς, οὐκ οἶδα ὅπως ἡμεῖς τε οὐχὶ κακοί, μετὰ τοῦ ἀνοήτου, δόξαιμεν ἂν· καὶ οἱ δεδιότες μὴ τι πάθοιμεν τριούτου, τὸ μὴ ἀγνοεῖν ἡμᾶς, οὐ φυγόντες ἀλλ' ὅτι ἰ πλὴν τοῦ χειριστοῦ εἰπεῖν, εὐπορήσουσιν. Ἀλλὰ τούτων τε ἕνεκα θάρρει, καὶ ἡμᾶς, ὡς περὶ τοῖς ἄλλοις, οὕτω καὶ τὸ ἰ μὴ παρασύρεσθαι τοὺς λογισμούς, ὑφ' ἑτέρων, ἐπιγίνωσκε· ἵνα μὴ διὰ μιᾶς, οὐ προσηκούσης ὑπολήψεως, ἡμᾶς τε καὶ σαυτόν μᾶλλον, ἵναίτια ^κ ποιήσης μεγάλη· καὶ τοὺς ἀδελφούς, εἰ τι ἄρα καὶ ἀνθρώπων αὐτοῖς ὑποτρέχει πάθος ^ι, τοῖς σοῖς ἀνερεθιζομένους προτερήμασιν ἀδελφικῶς φέρε καὶ διαβάσταζε· οὐ γὰρ ἐφ' οἷς ἡμᾶς εὐχαριστεῖν δεῖ, ἄλλοις ἀπεχθάνεσθαι χρὴ οὐδ' ἔξ ὧν ἔστι λαθεῖν ἀπόδειξιν λαμπρὰν τοῦ πρωτεύειν ἡμᾶς, διὰ τούτων ὑφέλομεν πρὸς τοὺς αἰτίους δυσκασαχεῖν, καὶ τὸ ἄλογον πάθος, εἰς εὐλογον αὐτοῖς ἀπολογία μεταποιεῖν. Ἀλλὰ καὶ πῶν ἐρημένων, ἄλλον ἴσθι τοῦτο· ὅτι ὀφείλομεν ἡμεῖς, οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων ^η βαστάζειν. καὶ πάντων δὲ μάλιστα ἐκεῖνο διὰ βίου μελέτην ποιῶν· τὸ ποῖον; Ὅτι ἡ ἀγάπη οὐκ ἀσχημονεῖ. Ἐρεῖνα καλῶς τί ποτὲ ἔστι τὸ, οὐκ ἀσχημονεῖ· βῆθος γὰρ ἀφατον εὐρήσεις ὠφειλείας. Εἶτα, διὰ τί οὐκ ἀσχημονεῖ. Ὅτι οὐ ζητεῖ, φησὶ, τὰ ἑαυτῆς· ἀλλὰ καὶ πάντα στέγει πάντα ἐλπίζει ^ο· ὑψηλὰ μὲν [καὶ] ταῦτα ἀνέχεσθαι βάρη, καὶ βελτίωσιν αἰεὶ καὶ μεταβολὴν ἐπὶ τὸ κρείττον, ἐλπίζειν τοῦ πλησίον. Τί δὲ ἄλλο, ὦ Παύλου σοφία, πλοῦτος, καὶ χάρις, ἡ ἀγάπη; φησὶν. οὐδέποτε ἐκπίπτει. Ὡ μακαρίας φωνῆς, καὶ μακαριωτέρου στόματος, καὶ κρείστων ἐγκωμίων, καὶ θαύματος, γνώμη· οὐδέποτε, φησὶν, ἐκπίπτει. Κἂν στασιάζουσιν ἄλλοι· κἂν χαίρωσι μάχαις· κἂν

plicem Numinis cultum, non Euxinus sed et Eusebes, cum talis existat, nominatur. Quanto megaudio, qua jucunditate, dum hoc ipsum scribo repletum arbitraris? Quod si Judæos qui inibi sunt captivos in Christi obedientiam duxeris, ab umbra et littera, quemadmodum scribis, in gratiam transtuleris, abstineo, et cum abundantia fovebo, maturos illosce optimæ spei fructus, quos continuo de temet ipso foveo.

EPIST. XIV.

Zachariæ Chalcedonis metropol.

Si meum ignorem Zachariam, et meimet obliviscerem; sed ille mei (neque enim estari quid moderatius possum) ut videtur oblitus est: nec suspicetur me vulgi sermone, ab illa quam jam olim de eo fovi opinionem abstractum. At ille ibi valde timet ubi non tantum non est timor, sed nec timoris aliqua, ab iis qui me noverant, suspicio. Si enim diuturnum illud tempus in quo te a pueris cognovi, magnum, et cujus magna gloria, certamen pro nobis, aut Christo potius, susceptum, et in ipsius mandatis cursus, nondum de tua virtute me confirmatum reddidit, certe non video quomodo non, cum insipiente, iniquissimus videar; et qui metuerint, ne quid tale patiamur nos, eo quod ipsi nos non noverimus, satis justam habebunt causam, ut inter pessimos me recenseant. Sed tu hisce de rebus sis persuasissimus, et que cognoscas velim, sicut aliis notis, ita quod mentem aliorum per alios pertrahi nolo: noli ergo ob nudam nec congruam satis suspicionem et me et te potius ipsum insigniter reos statuere; sed et fratres etiam nostros, si qui humano more patientur, tuis excitationes præeminentiis fraterne tolerato et sufferto, neque enim par est ut aliis succenseamus pro iis de quibus nobis agendæ sunt gratiæ; nec e quibus demonstrari liquido poterit, nos obtinere principatum, tenemur ob illa succensere iis qui culpabiles sunt, ut sic irrationalem passionem in rationabilem apologiam commutemus. Sed et aliud edictis te intelligere velim, hoc nempe, quod debemus nos qui validiores sumus, infirmitates infirmorum portare et sustinere. Imprimis per totæ vitæ cursum illius habeto curam, quod nihil indecore faciat cautus amor; sedulo inquire quid sibi velit. Nihil facit indecore, (certe immensam et innarrabilem utilitatis invenies profunditatem.) Nimirum quod non querit quæ sua sunt, sed omnia tegit, sperat omnia, sublimia sunt ista onera sufferenda, emendatio semper et conversio in melius speranda est de proximo. Quid aliud vult Pauli sapientia, divitiæ, gratia? Charitas, inquit, nunquam excidit: beata plane vox, magis beatum os, sententia laudes et admirationem omnem excedens. Nunquam ait, excidit,

VARIÆ LECTIONES.

^ε γρ ὀνομαζέτω, ^β ἴσ. καὶ τὸ σώμα. ^β εἰπεῖν. ^ι ἴσ. ἄλλο τι. ^ι τῶ. ^κ ἴσ. ἐν αἰτία. ^ι subrepat πάθος. ^η ἴσ. ἐκ ^η ἀδυνατούντων. ^ο πάντα πιστεύει.

EPIST. XIX.

A

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

Euschemoni et Georgio metrop.

Εὐσχήμονε καὶ Γεωργίω μητροπολίταις.

Montacut. (ep. 126, p.166).

Non despondeo animum, dum intueor tempestatem malorum, et tyrannidis intensionem; audio enim vos per fidem in Deo certam, et pietatem efflorescentes et vernantes; imo lætitia afficioreo quod illorum summa impudentia, qui dedecus vobis et turpitudinem volebant affricare, vos et pulchrioribus reddidit, et probatioribus. Sed, o vos amici, filii, fratres, et si quid nomen filiali amore et naturali affectione magis familiare sit, usque ad finem consummatum in Deum hunc animum et affectum conservemus: et quemadmodum Jobus ille generosus, ipsorum ducem diabolum, per stupendam illam patientiam et fortitudinem triumpho duxit, ita vos ut Christi populus ille sanctus, regaleque sacerdotium, ut et olim, ita etiamnum istosce illius germanos primipilares discipulos, cum lessis et lamentis, nec quo se conferant scientes, publice spectandos exhibebimus. Nam quod vos probe noveritis æque atque ego, brabia et coronæ exspectant eos, qui usque ad finem decertant.

EPIST. XX.

Theodoro metropol. Laodiceæ.

Montacut. (ep. 140, p. 198).

Scio plurimos fidelium ita affectos esse, ut occasionem omnem quaerant, qua possint propriæ virtutis illustre quoddam specimen exhibere; et martyres felices prædicare, quod barbaram tyrannorum crudelitatem nacti fuerant, qua possint in æternum, suam ipsorum animi magnitudinem quasi columnæ insculptam stabilire. Sane adest hæc ipsa occasio, vel major potius, quam speraret etiam valentissimus. Confido, autem quod qui contra tuam generositatem insurrexit, ultimam, maximam, et perpetuo memorandam confusionem incurret, in opprobrium propriæ cum infirmitatis tum audaciæ. Ita ut immota tua formidine percussus, ulterius aliquid attentare cessabit. Ita per hanc unicam concertationem, duo egregia consequere trophæa, cum ut victor proclamare, tum ut fratribus malorum impendentium gravitate, et labores multos, propriis tuis certaminibus allevies.

EPIST. XXI.

Eidem.

Montacut. (op. 141, p. 199).

Generosos plane stadium exspectat: nemo feminea teneritudine emollitus, introeat. Quod si quis sit qui exsilierit, recedat quantocius; vela sua sententia, vel a collectatione. Neque enim labores talibus congruunt. Sed neque ab auro onustus: nec ambitione inflatis. Omnino qui corporeis voluptatibus inhiat, ut mihi stat ententia, ne se componat ad certamen: velim ego longe removeri, si non præveniatur is, et impleat votum meum.

VARIE LECTIONES.

† ἴσ. γεγονότα. * πολλῶν. * ἡμῶν.

Οὐκ ἄθυμῶ, τὴν χειμῶνα τῶν κακῶν καὶ τῆς τυραννίδος ἐπιτεινόμενον βλέπων. Ταῖς γὰρ εἰς Θεὸν ἐλπίσι, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἀνθούοντας ὑμᾶς καὶ ἐπὶ ζοντας ἀκούω· μᾶλλον δὲ καὶ χαίρω, ὅτι καὶ ὠραιότερους καὶ δοκιμωτέρους ἢ τῶν καταισχύνας καὶ ἀσχαμονῆσαι σπουδασόντων ὑμᾶς ἔδειξεν ἀναισχύνητι. Ἀλλ', ὦ φίλοι καὶ τέκνα καὶ ἀδελφοί, καὶ εἴ τι στοργῆς καὶ σχέσεως φυσικῆς οικειότερον, εἰς τίλους Θεῷ τὴν αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὸ φίλτρον διασώσωμεν· καὶ ὅπερ Ἰωβ ὁ γενναῖος τὴν καθήκον τὴν αὐτῶν πεπονθότα, διὰ τῆς θαυμασίας ἐκείνης ὑπομονῆς καὶ ἀνδρείας ἐθριάμβευσε· τοῦτο καὶ ὑμεῖς, καὶ λαὸς ἅγιος τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ὡσπερ μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διακαπνότες, τουτουσί τοὺς ἐκείνου γνησίους καὶ κορυφαίους μαθητὰς, ὀδυρομένους καὶ ἀμυχανοῦντας ἐπιδειξόμεν. Καὶ γὰρ, ὡς καὶ ὑμεῖς συνεπίστασθε, τῶν εἰς τὴν ἀγωνιζομένων ἐστὶ τὰ βραβεῖα καὶ οἱ στίφανοι.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Οἶδα πολλοὺς τῶν πιστῶν ἀνδρῶν, καιρὸν ζητούντας, ἐφ' ὃν τῆς οἰκειᾶς ἀρετῆς τὸ μέγεθος ἐπιδειξαιτο· καὶ τοὺς μάρτυρας μακαρίζοντας, ὅτι τυραννῶν ἔσχον ὠμότατα τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν εἰς αἰῶνα στηλιτεύουσιν. Ἐπίστηκεν οὗτος ὁ καιρὸς, εἰ καὶ πλεον, ἢ ὅσον ἂν καὶ ὁ γενναϊότατος ἤλπισε· παίθεται δὲ, ὡς τελευταῖον καὶ μέγιστον τῆς ἰδίας ἀσθιναίας, καὶ τοῦ θράσους, ὃ τῇ σῇ γενναϊότητι ἐκπεθεῖς προσνεχθῆναι, ἀίμνηστον τὸν ἐλεγχον δῶσει· καὶ τὴν σὴν στερότητα καταπλαγίς, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτραπήσεται τὴν πείραν· ὡς ἅμα δύο τὰ μέγιστα σε, δι' ἐνὸς ἀγῶνος, κατορθῶσαι, νικηθῆσαι τε ἀναρῆθῆναι· καὶ τοῖς ἀδελφοῖς τῶν ἐπιχειρημένων κακῶν τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τοὺς πολλοὺς πόνους, ἰδίοις ἀθλοῖς, κουφίσαι.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Τῷ αὐτῷ.

Γενναίων ὄντως ἀνδρῶν τὸ στάδιον δεῖται· μηδαὶ εἰσὶτω θηλυδρίας· ἂν δ' εἰσπεῖθῃσε, θάπτον ἀποστήτω· ἢ τῆς γνώμης, ἢ τῶν παλαισμάτων. Οὐ γὰρ τῶν τοιούτων οἱ πόνοι. Ἀλλὰ μηδ' ὁ χρυσῷ τὸν βίον βεβαρημένος· μηδ' ὁ πρὸς κενῆς δοξᾶς ἀνεπτρωμένος. Τὸν γὰρ πρὸς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ἐπτεμνόμενος, οὐδ' ἀποδύσθαι πρὸς τὸν ἀγῶνα νομίζει. Ἀλλὰ καὶ εὐχομαι πόρρω καθεστάναι, εἰ μὴ προλεβῶν ἐπλήρωσεν· ἐκείνος τὴν εὐχὴν.

νατός ὧν οικείαις θρήνοις τηλικαύτης ἐρημίας ἐκ-
τραγωδήσαι καὶ παραστῆσαι μέγεθος; ἀλλὰ ταῦτα
μὲν καὶ σιωπώμενα κείραγεν. Σὺ δὲ μοι τὰ τε ἄλλα
ἔρρωσο, καὶ τῆς ἡμῶν ὑπερέχου μετριότητος.
lessis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplo-
rare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum
precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Ἰγνατίῳ μητροπολίτῃ Κλαυδιουπόλεως.

Montacut. (ep. 115, p. 156).

Ἦν ποτε φευκτὸν καὶ φοβερὸν τὸ ἀνάθεμα, ὅτε
κατὰ τῶν ἐνόχων τῆς ἀσεβείας, ὑπὲρ τῶν τῆς εὐσε-
βείας κηρύκων, ἐφέρετο. Ἄφ' οὗ δὲ ἡ τολμηρὰ καὶ
ἀναίσχυντος τῶν ἀλαστορῶν ἀπόνοια, παρὰ πάντα
θεσμὸν θεῖον τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ παρὰ πάντα
λόγον Ἑλληνικὸν τε καὶ βάρβαρον, τὸ οικεῖον ἀνάθεμα
κατὰ τῶν προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας ἀναστρέφειν ἐκ-
φραζάτο, καὶ τὴν βαρβαρικὴν μανίαν ἐκκλησιαστι-
κὴν παρανομίαν ἐπιλονεῖκεσαν ἀπεργάσασθαι, αὐτίκα
καὶ τὸ φρικτὸν ἐκείνο καὶ ποιητὴς ἀπάσης πέρας
ἔσχατον, εἰς μύθους καὶ παίγνια μεταπέπτωκε· μάλ-
λον δὲ, τοῖς εὐσεβέσι καὶ αἵρετὸν παρεσκεύασται.
Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ πάντομος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀλη-
θείας γνώμη, τὰς ποινάς, καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησια-
στικὰς, ποιεῖ φοβεράς, ἀλλὰ τῶν πασχόντων τὸ ὑπεύ-
θυνον, ὡς τὸ γε ἀνευθυνον καὶ εἰς χλεύην τὰς ἐκεί-
νων τιμωρίας ἵκεται, καὶ κατ' ἐκείνων τὸ δικαίωμα
τῆς τιμωρίας ἀναστρέφει, καὶ τῶ ὑπ' αὐτῶν τιμω-
ρουμένῳ σπιφάνους ἀκηράτους, καὶ ἀθάνατον δοξάν,
ἀπὸ ποιητῆς, ἀπεργάζεται. Δι' ὃ καὶ ἕκαστος τῶν
εὐσεβῶν καὶ ἀγίων, ὑπ' αὐτῶν ἠλλοτριωμένων Χρι-
στοῦ, μυριάκις αἰρεῖται προπηλακίζεσθαι, καὶ ἀνα-
θεματίζεσθαι ἢ τοῖς αὐτῶν μισοχριστοῖς καὶ θεστυ-
γίσιν μετὰ λαμπρᾶς τῆς εὐφημίας κοινωνῆσαι πο-
νηρῶμασιν.

ΕΠΙΣΤ. ΙΗ'.

Μιχαὴλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

Montacut. (ep. 116, p. 157).

Ὡσπερ τοὺς τοῦ Δεσπότη μαθητὰς τὸ μισοχριστον
τῶν Ἰουδαίων συνέδριον ἀποσυναγωγῶς ποιήσαντες,
ἐκείνους μὲν μᾶλλον τῶν διδασκάλῳ καὶ Δεσπότη
προσφικέωσαν, ἑαυτοὺς δὲ τέλειον καὶ τῆς θείας μυ-
σταγωγίας, καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας ἠλλοτριώσαν.
Οὕτω καὶ νῦν οἱ τῶν Ἰουδαίων μιμηταί, τοὺς τῶν
ἀποστόλων ζηλωτὰς, ἀποσυναγωγῶς ποιήσαντες,
ἡμᾶς μὲν τοῖς θεσπεσίοις ἐκείνοις καὶ αὐτόπταις τοῦ
Δόγου, συνῆψάν τε μᾶλλον καὶ συνήνωσαν. Ἡ γὰρ
κοινωνία τῶν παθῶν ἀκριβεστέραν ποιεῖται τὴν ἐν
βίῳ καὶ πίστει συνάφειαν· ἑαυτοὺς δὲ καὶ τῆς ἐκεί-
νων διδασκαλίας, καὶ τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξίας,
ἐλεεινῶς τε καὶ ἀθλίως ἐναπέτεμον· καὶ τῆς Χρι-
στιανῶν ὄλως καὶ κλήσεως καὶ πολιτείας τὴν ἐαυτῶν
μοῖραν διέχρισαντες, εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων, οὐκ παρ-
εξήλωσαν, καὶ χριστομαχίαν καὶ μαιφρονίαν φερόμε-
νοι ἐκπεπώκασιν.

A chritudine qua prius Romana respublica florebat,
et Christianismus tantum non ex imis subruitur
fundamentis. Ingemiscere ad hæc, pro meritis quis
alius suffecerit quam Jeremias, qui propriis suis
lessis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplo-
rare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum
precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. XVII.

Ignatio metrop. Claudiopolitano.

Erat olim terribile anathema, et fugiendum;
nempe cum a veritatis præconibus, contra reos et
improbos ferebatur. Ex quo vero audax et impu-
dens alastorum quorundam vesania, contra leges
omnes divinas et humanas; contra omnem rationem
Græcam, barbaram, ipsorum anathema in propu-
gnatores orthodoxæ pietatis jaciatur insolenter, et
furores barbaricos, ecclesiasticas transgressiones
magna contentione habendas contendunt; e vesti-
gio illud formidandum, et omnium suppliciorum
extremum, in fabulam et ludibrium evasit: potius
viri pii illud exoptaverint; non enim sententia per
audacissimos veritatis hostes lata pœnas saltem
ecclesiasticas formidabiles facit, sed reatus eorum
in quos intorquentur. Quod si innocens quis fuerit,
ridendas illorum pœnas propinat, et in ipsorummet
judicium mutat, illi autem quem multarunt cor-
nam immarcescibilem, et immortalem gloriam pro
supplicis procurat. Quocirca quisque pius et san-
ctus vir mille modis optaverit, potius ab iis qui a
Christo alieni sunt contumeliis affici, et anathe-
mate feriri, quam cum splendore et applausu de
ipsorum impietatibus participare, qui Christo odiosi,
et Deo invisus sunt.

ΕΠΙΣΤ. XVIII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Quemadmodum discipulos Domini nostri Judæorum
Christiosorum synedriume synagogis ejicientes, illos
eo facto, magis magistro et Domino dedere copu-
latos, at seipsos penitus a cœlesti mystagogia et
regno cœlorum alienos reddidere. Ad eundem
modum et nunc Judæorum imitatores apostolorum
zelotas nos e synagogis ejicientes, eo facto divinis
illis, et Verbi incarnati spectatoribus nos magis
conjunctos adunierunt; siquidem communes pas-
siones, exactissimam vitæ et fidei conjunctionem
operantur; semet autem ipsos ab eorum doctrina,
et orthodoxa nostra fide, miserum et miserandum
in modum abscederunt; et cum separati sunt om-
nino a Christianorum nomine et politia, in Judæo-
rum quos zelo imitatur, oppositionem contra
Christum, et homicidii pollutionem abrepti exci-
derunt.

licet tumultuentur alii, licet concertationibus gaudeant, licet primaria quærant, licet ipsos extimulet invidia, licet manus injuste violentas injiciant, licet susque habeant deque; nunquam charitas de sua statione dejicitur, nec deficit a virtute, non desperat, non aversatur dolentes; semper occasiones quærit, semper omnem movet lapibem, omnem init methodum ut extra se desultores in proprium conjunctionis et unionis pratum reducat. Hæc, o fili mi, in Christo meditare, et hisce te conforma, tibi concinens. Certe bene noris quod nihil his panariis magis utile reperire poteris: cæterum vale, et precibus nostram mediocritatem commendatam habe.

EPIST. XV.

Eidem.

Montacut. (ep. 107, p. 152).

Gratia Christo vero Deo nostro qui in omnibus nos consolatur, qui naturas generosas si vel aliquatenus ab innata virtute exorbitent, potestate donat, ut quantocius suum lapsum intelligant, et ad suam nobilitatem et dignitatem regrediantur; qui etiam nunc, non mearum rationum et orationum, ut tute putes, vi et admonitione, gratiam largitus est, ut viles et humiles cum despectu habitas cogitationes abjicias, sed facultate et robore tuæ ipsius quam possides magnanimitatis. Si autem innata et apposita propriæ voluntatis amplitudo quæ optima est, et cæteræ tuæ conversationis, sine difficultate reduxit, utcumque rerum contingentium occasio, multiplici me alea jactatum turbaverit, tu tamen usque in immotæ amicitie institutione solidatus persistes. Vale, mi fili sacratissime.

EPIST. XVI.

Gregorio Syracusæ archiepisc.

Montacut. (ep. 111, p. 154).

Quæcumque archiepiscopalis tua sanctitas ad constitutionem Dei ecclesiæ operatur, ab ipso principio mea mediocritas tecum in iis conspirat: ut frequentius tibi in memoriam revocare non sit opus; nunc temporis præcipue, cum voce quacumque clarius et consommatius nos id doceant quæ mutuo nobis contigerunt, ac utriusque statum æqualem, eundem animum, cogitationes easdem suggerant, communis nostra in Christo causa, persecutio, communes passiones, ineffabiles quibus meremur conflictari propter observationem, et custodiam mandatorum Domini nostri. Intende autem porro, et recto tramite incedito, manus imponens, sacra peragens, Christi gregem multiplicans et adaugens, templa veneranda construens et dedicans; præcipue cum tempora sint ejusmodi, in quibus sacerdotes et sacerdotium, magnam partem, miserandum in modum silentio obruuntur, et ex hominibus eliminantur; cum templa passim desolata jaceant, et demolita sint aut expilata, pro illo ordine et pul-

τὰ πρῶτα ζητῶσι· κἀν φθόνος αὐτοῖς ἀνερεθίσθη· καὶ χειρῶν ἀρχώσιν ἀδίκων· κἀν τὰ ἄνω στρέψωσι κάτω· οὐδέποτε ἡ ἀγάπη τῆς οἰκειᾶς ἐδρασε καὶ ἀρετῆς ἐκπίπτει, οὐδ' ἀπογινώσκει, οὐδ' ἀποστρέφεται τοὺς λεληνηκότας· ἀλλ' ἄει προφάσεις ἐπιζητεῖ, καὶ πάντα κινεῖ, καὶ μεθοδεύει, δι' ὧν αὐτοὺς καὶ ἔκσκιρτῶντας εἰς τὸν οἰκεῖον τῆς συναφείας καὶ ἐνώσεως συναγαλάξῃ λειμῶνα. Ταῦτα, τέκνον ἡμέτερον ἐν Κυρίῳ, μελέτα· καὶ τούτοις ἑαυτὸν ῥύθμιζε, κατεπάδων. Οὐδὲν γὰρ, εὖ ἴσθι, τῶν παναριῶν τούτων εὐρήσεις ὠφελιμώτερον· τὰ δ' ἄλλα ἔβρωσο, ἰσορώτατα, τῆς ἡμῶν ὑπερευχόμενος μετριότητος.

EPIST. IΕ'.

Τῷ αὐτῷ.

Χάρις Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, τῷ ἐπὶ πᾶσι παρακαλοῦντι ἡμᾶς, τῷ καὶ τὰς γενναίας τῶν φύσεων (ἐπειδ' ἂν τῆς οἰκειᾶς ἀρετῆς μικρὸν ἀποκλίνωσι) θάττον τε συνορᾶν δυναμοῦντι Ρ τὸ δόσημα, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον καὶ εὐγενεῖς ἐπανατρέχειν ἀξίωμα. Ὅς καὶ νῦν, οὐ τῆ τῶν ἡμετέρων λόγων, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, δυνάμει καὶ παραινέσει· ἀλλὰ τῆς οἰκοθεν, καὶ ἐξ αὐτοῦ σοι παρασχεσθεῖσης μεγαλοίας, τῆ ῥώμῃ τὸ χυδαῖον μὲν καὶ ταπεινὸν τῶν λογισμῶν ἐχαρίτωσέ σε διακτύσασθαι. Εἰ δὲ τὸ προφύες καὶ κατὰλληλον μέγεθος τῆς αἰοίστης προαιρέσεως, καὶ τῆς ἀλλῆς πολιτείας, ἐκ τοῦ ῥάστου ἐπανήγαγεν, ἐν οἷς εἶης μοι κἀν μυρίους κύβους ἡ τῶν πραγμάτων ἀναρρίπτοι περιπέτεια, αὐτὸς διαπαντος ἐν ἀκλονήτῳ τῆς ἀγάπης ἐστηριγμένος φρονή-

C ματι. Ἐβρωσο, τέκνον ἡμέτερον ἰσορώτατον.

EPIST. ΙΖ.

Γρηγορίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Συρακούσας.

Ὅσα πρὸς καταρτισμὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἡ ἀρχιερατικὴ ὑμῶν διαπράττεται ὀσιότης, ἄνωθεν καὶ ἐξαρχῆς τὴν ἡμέτερον ἔχει συμφωνοῦσαν μετριότητα· διόπερ οὐ δεῖται συνεχοῦς ἐπὶ τούτοις ὑπομνήσεως· μάλιστα γὰρ νῦν, ὅτε φωνῆς ἀπάσης λαμπρότερον τε καὶ τελειότερον, ἀναδιδάσκουσιν ἡμᾶς τὰ ἀλλήλων, καὶ εἰς μίαν γνώμην καὶ τὸ αὐτὸ συνάπτουσι φρόνημα· ὅτε κοινὸς ὑπὲρ Χριστοῦ διωγμὸς, καὶ τὰ κοινὰ πάθη καὶ ἀνιστόρητα, οἷς ἐναθλεῖν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν καὶ παραφυλακῆν, ἀξιοῦμεθα. Ἐντείνε τοίνυν καὶ κατενοδοῦ χειροθετῶν τε καὶ ἱεροτελῶν, καὶ τὸ πείμνιον αὐτῶν καὶ πληθύνων Χριστοῦ, ναοὺς τε σεπτοῦς ἐγείρων καὶ τελεσιουργῶν· ἀλλ' ὥστε φ καὶ καιροὺς τοιοῦτους ἐν οἷς ἱερεῖς τε καὶ ἱεροσύνη, τὸ μέρος ἐκείνων τῶν τρισυθλίων, σεσίγηται καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνισται· ναῶν τε ἐρημία καὶ πόρθησις ἀντὶ τῆς πρὶν εὐκοσμίας, τὸ Ῥωμαϊκὸν κατέχει πολίτευμα, καὶ μονοουχί τὰ Χριστιανῶν ἐκ βάρβρων αὐτῶν ἀνατίσκειται· οἷς, τίς ἀξίως ἄλλος ἢ Ἰερουσίας ἐπιστεναῖξαι δυ-

VARIÆ LECTIONES.

b καὶ ἐνδυναμοῦντι. φ ἄλλως τε.

νατός ὧν οικείοις θρήνοις τηλικαύτης ἐρημίας ἐκ-
τραγωδήσαι καὶ παραστῆσαι μέγεθος; ἀλλὰ ταῦτα
μὲν καὶ σιωπώμενα κέκραγεν. Σὺ δὲ μοι τὰ τε ἄλλα
ἔρρωσο, καὶ τῆς ἡμῶν ὑπερέχου μετριότητος.
læsis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplo-
rare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum
precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Ἰγνατίῳ μητροπολίτῃ Κλαυδιουπόλεως.

Montacut. (ep. 115, p. 156).

Ἦν ποτε φευκτὸν καὶ φοβερὸν τὸ ἀνάθημα, ὅτε
κατὰ τῶν ἐνόχων τῆς ἀσεβείας, ὑπὲρ τῶν τῆς εὐσε-
βείας κηρύκων, ἐφέρετο. Ἄφ' οὗ δὲ ἡ τολμηρὰ καὶ
ἀναίσχυτος τῶν ἀλαστόρων ἀπόνοια, παρὰ πάντα
θεσμὸν θεῖον τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ παρὰ πάντα
λόγον Ἑλληνικὸν τε καὶ βάρβαρον, τὸ οικεῖον ἀνάθημα
κατὰ τῶν προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας ἀναστρέφειν ἐκ-
φρυάξατο, καὶ τὴν βαρβαρικὴν μανίαν ἐκκλησιαστι-
κὴν παρανομίαν ἐφιλοεῖκησαν ἀπεργάσασθαι, αὐτίκα
καὶ τὸ φρικτὸν ἐκείνο καὶ ποινῆς ἀπάσης πέρας
ἔσχατον, εἰς μύθους καὶ παίγνια μεταπέπτωκε· μάλ-
λον δὲ, τοῖς εὐσεβέσι καὶ αἵρετὸν παρεσκευάσται.
Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ πάντομος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀλη-
θείας γνώμη, τὰς ποινὰς, καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησια-
στικὰς, ποιεῖ φοβεράς, ἀλλὰ τῶν πασχόντων τὸ ὑπεύ-
θυνον, ὡς τὸ γε ἀνεύθυνον καὶ εἰς χλεύην τὰς ἐκεί-
νων τιμωρίας ἱκεῖ, καὶ κατ' ἐκείνων τὸ δικαίωμα
τῆς τιμωρίας ἀναστρέφει, καὶ τῶ ὑπ' αὐτῶν τιμω-
ρουμένῳ στεράνους ἀκηράτους, καὶ ἀθάνατον δοξάν,
ἀπὸ ποινῆς, ἀπεργάζεται. Δι' ὃ καὶ ἕκαστος τῶν
εὐσεβῶν καὶ ἁγίων, ὑπ' αὐτῶν ἠλλοτριωμένων Χρι-
στοῦ, μυριάκις αἰρεῖται προπηλακίζεσθαι, καὶ ἀνα-
θεματίζεσθαι ἢ τοῖς αὐτῶν μισοχριστοῖς καὶ θεστυ-
γίστιν μετὰ λαμπρᾶς τῆς εὐφημίας κοινωνῆσαι πο-
νηρῶμασιν.

ΕΠΙΣΤ. ΙΗ'.

Μιχαὴλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

Montacut. (ep. 116, p. 157).

Ὡσπερ τοὺς τοῦ Δεσπότου μαθητὰς τὸ μισοχριστον
τῶν Ἰουδαίων συνόδριον ἀποσυναγωγὸς ποιήσαντες,
ἐκείνους μὲν μᾶλλον τῶν διδασκάλῳ καὶ Δεσπότῃ
προσφικέωσαν, ἑαυτοὺς δὲ τέλειον καὶ τῆς θείας μυσ-
ταγωγίας, καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας ἠλλοτριώσαν.
Οὕτω καὶ νῦν οἱ τῶν Ἰουδαίων μιμηταί, τοὺς τῶν
ἀποστόλων ζηλωτὰς, ἀποσυναγωγὸς ποιήσαντες,
ἡμᾶς μὲν τοῖς θεσπεσίοις ἐκείνοις καὶ αὐτόπταις τοῦ
Δόγου, συνῆψάν τε μᾶλλον καὶ συνήνωσαν. Ἡ γὰρ
κοινωνία τῶν παθῶν ἀκρεβεστέραν ποιεῖται τὴν ἐν
βίῳ καὶ πίστει συνάφειαν· ἑαυτοὺς δὲ καὶ τῆς ἐκεί-
νων διδασκαλίης, καὶ τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξίας,
ἔλεεινῶς τε καὶ ἀθλίως ἐναπέτεμον· καὶ τῆς Χρι-
στεανῶν ὅλως καὶ κλήσεως καὶ πολιτείας τὴν ἐκείνων
μοῖραν διέχσαντες, εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων, οὐς παρ-
εζήλωσαν, καὶ χριστομαχίαν καὶ μαιφονίαν φερόμε-
νοι ἐκπεπτώκασιν.

A chritudine qua prius Romana respublica florebat,
et Christianismus tantum non ex imis subruitur
fundamentis. Ingemiscere ad hæc, pro meritis quis
alius suffecerit quam Jeremias, qui propriis suis
læsis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplo-
rare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum
precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. XVII.

Ignatio metrop. Claudiopolitano.

Erat olim terribile anathema, et fugiendum;
nempe cum a veritatis præconibus, contra reos et
improbos ferebatur. Ex quo vero audax et impu-
dens alastorum quorundam vesania, contra leges
omnes divinas et humanas; contra omnem rationem
Græcam, barbaram, ipsorum anathema in propu-
gnatores orthodoxæ pietatis jaciatur insolenter, et
furores barbaricos, ecclesiasticas transgressiones
magna contentione habendas contendunt; e vesti-
gio illud formidandum, et omnium suppliciorum
extremum, in fabulam et ludibrium evasit: potius
viri pii illud exoptaverint; non enim sententia per
audacissimos veritatis hostes lata pœnas saltem
ecclesiasticas formidabiles facit, sed reatus eorum
in quos intorquentur. Quod si innocens quis fuerit,
ridendas illorum pœnas propinat, et in ipsorummet
judicium mutat, illi autem quem multarunt coro-
nam immarcescibilem, et immortalẽ gloriam pro
supplicii procurat. Quocirca quisque pius et san-
ctus vir mille modis optaverit, potius ab iis qui a
Christo alieni sunt contumeliis affici, et anathe-
mate feriri, quam cum splendore et applausu de
ipsorum impietatibus participare, qui Christo odiosi,
et Deo invisus sunt.

ΕΠΙΣΤ. XVIII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Quemadmodum discipulos Domini nostri Judæorum
Christiosorum synedriume synagogis ejicientes, illos
eo facto, magis magistro et Domino dedere copu-
lato, at seipsos penitus a cœlesti mystagogia et
regno cœlorum alienos reddidere. Ad eundem
modum et nunc Judæorum imitatores apostolorum
zelotas nos e synagogis ejicientes, eo facto divinis
illis, et Verbi incarnati spectatoribus nos magis
conjunctos adunierunt; siquidem communes pas-
siones, exactissimam vitæ et fidei conjunctionem
operantur; semet autem ipsos ab eorum doctrina,
et orthodoxa nostra fide, miserum et miserandum
in modum absciderunt; et cum separati sunt om-
nino a Christianorum nomine et politia, in Judæo-
rum quos zelo imitantur, oppositionem contra
Christum, et homicidii pollutionem abrepti exci-
derunt.

EPIST. XIX.

A

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

Euschemoni et Georgio metrop.

Εὐσχήμονε καὶ Γεωργίῳ μητροπολίταις.

Montacut. (ep. 126, p. 166).

Non despondeo animum, dum intueor tempestatem malorum, et tyrannidis intensionem; audio enim vos per fidem in Deo certam, et pietatem efflorescentes et vernantes; imo lætitia afficioreo quod illorum summa impudentia, qui dedecus vobis et turpitudinem volebant affricare, vos et pulchrior reddidit, et probatior. Sed, o vos amici, filii, fratres, et si quid nomen filiali amore et naturali affectione magis familiare sit, usque ad finem consummatum in Deum hunc animum et affectum conservemus: et quemadmodum Jobus ille generosus, ipsorum ducem diabolum, per stupendam illam patientiam et fortitudinem triumpho duxit, ita vos ut Christi populus ille sanctus, regaleque sacerdotium, ut et olim, ita etiamnum istosce illius germanos primipilares discipulos, cum lessis et lamentis, nec quo se conferant scientes, publice spectandos exhibebimus. Nam quod vos probe notis æque atque ego, brabia et coronæ exspectant eos, qui usque ad finem decertant.

EPIST. XX.

Theodoro metropol. Laodiceæ.

Montacut. (ep. 140, p. 198).

Scio plurimos fidelium ita affectos esse, ut occasionem omnem quaerant, qua possint propriæ virtutis illustre quoddam specimen exhibere; et martyres felices prædicare, quod barbaram tyrannorum crudelitatem nacti fuerant, qua possint in æternum, suam ipsorum animi magnitudinem quasi columnæ insculptam stabilire. Sane adest hæc ipsa occasio, vel major potius, quam speraret etiam valentissimus. Confido, autem quod qui contra tuam generositatem insurrexit, ultimam, maximam, et perpetuo memorandam confusionem incurret, in opprobrium propriæ cum infirmitatis tum audaciæ. Ita ut immota tua formidine percussus, ulterius aliquid attentare cessabit. Ita per hanc unicam concertationem, duo egregia consequere trophæa, cum ut victor proclamare, tum ut fratribus malorum impendentium gravitate, et labores multos, propriis tuis certaminibus allevies.

EPIST. XXI.

Eidem.

Montacut. (ep. 141, p. 199).

Generosos plane stadium exspectat: nemo feminea teneritudine emollitus, introeat. Quod si quis sit qui exsilierit, recedat quantocius; vela sua sententia, vel a colluctatione. Neque enim labores talibus congruunt. Sed neque ab auro onustis: nec ambitione inflatis. Omnino qui corporeis voluptatibus inhiat, ut mihi stat ententia, ne se componat ad certamen: velim ego longe removeri, si non præveniatis, et impleat votum meum.

VARIÆ LECTIONES.

† ἴσ. γεγονότα. ■ πολλῶν. ■ ἡμῶν.

Οὐκ ἄθυμῶ, τὴν χειμῶνα τῶν κακῶν καὶ τῆς τυραννίδος ἐπιτεινόμενον βλέπων. Ταῖς γὰρ εἰς Θεὸν ἐλπίσι, καὶ τῇ εὐσθειᾷ ἀνθούντας ὑμᾶς καὶ ἐκρίζοντας ἀκούω· μᾶλλον δὲ καὶ χαίρω, ὅτι καὶ ὠραιοτέρους καὶ δοκιμωτέρους ἢ τῶν καταισχύνας καὶ ἀσχημονῆσαι σπουδασόντων ὑμᾶς ἔδειξεν ἀναισχυντία. Ἀλλ', ὦ φίλοι καὶ τέκνα καὶ ἀδελφοί, καὶ εἰ τι στοργῆς καὶ σχέσεως ψυχικῆς οικειότερον, ἕως τίλου Θεῷ τὴν αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὸ φίλτρον διασώσωμεν· καὶ ὅπερ Ἰωβ ὁ γενναῖος τὴν καθηγητὴν αὐτῶν πεπονθότα, διὰ τῆς θαυμασίας ἐκείνης ὑπομονῆς καὶ ἀνδρείας ἐθριάμβευσε· τοῦτο καὶ ὑμεῖς, καὶ λαὸς ἅγιος τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ὡσπερ μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπακτός, τουτουσί τοὺς ἐκείνου γνησίους καὶ κορυφαίους μαθητάς, ὀδυρομένους καὶ ἀμυχανοῦντας ἐπιδείξομεν. Καὶ γὰρ, ὡς καὶ ὑμεῖς συνεπίστασθε, τῶν εἰς τέλος ἀγωνιζομένων ἐστὶ τὰ βραβεῖα καὶ οἱ στίφανοι.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Οἶδα πολλοὺς τῶν πιστῶν ἀνδρῶν, καιρὸν ζητούντας, ἐφ' ὃν τῆς οικείας ἀρετῆς τὸ μέγεθος ἐπιδείξαιτο· καὶ τοὺς μάρτυρας μακαρίζοντας, ὅτι τυράννων ἔσχον ὠμότητα τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν εἰς αἰῶνα στηλιτεύουσιν. Ἐπίστηκεν οὗτος ὁ καιρὸς, εἰ καὶ πλεον, ἢ ὅσον ἂν καὶ ὁ γενναϊότατος ἤλπισε· πείθομαι δὲ, ὡς τελευταῖον καὶ μέγιστον τῆς ἰδίως ἀσθιναίας, καὶ τοῦ θράσους, ὁ τῇ σῇ γενναϊότητι ἐκπαθεὶς προσενηχθῆναι, ἀίμνηστον τὸν ἔλεγχον δῶσει· καὶ τὴν σὴν στερότητα καταπλαγείς, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτραπήσεται τὴν πείραν· ὡς ἅμα δύο τὰ μέγιστα σε, δι' ἐνὸς ἀγῶνος, κατορθῶσαι, νικηφόρον τε ἀναρῶρηθῆναι· καὶ τοῖς ἀδελφοῖς τῶν ἐπικυραμμένων κακῶν τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τοὺς πολλοὺς πόνους, ἰθίοις ἀθλοῖς, κουφίσαι.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Τῷ αὐτῷ.

Γενναίων ὄντως ἀνδρῶν τὸ στάδιον δεῖται· μηδαὶς εἰσὶτω θηλυδρίας· ἂν δ' εἰσεπήδησε, θάπτον ἀποστήτω· ἢ τῆς γνώμης, ἢ τῶν παλαισμάτων. Οὐ γὰρ τῶν τοιούτων οἱ πόνοι. Ἀλλὰ μηδ' ὁ χρυσῶ τὸν βίον βεβαρημένος· μηδ' ὁ πρὸς κενὰς δόξας ἀνεπιτεωμένος. Τὸν γὰρ πρὸς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ἐπιτεωμένον, οὐδ' ἀποδύασθαι πρὸς τὸν ἀγῶνα νομίζω. Ἀλλὰ καὶ εὐχομαι πόρρω καθεστάναι, εἰ μὴ προλαβῶν ἐπλήρωσεν· ἐκείνος τὴν εὐχὴν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΒ'.

Εὐθυμίου μητροπολίτη Κατάνης.

Montacut. (ep. 148, p. 205).

Γενέσθαι μὲν ἐμοὶ σχολὴν, ὥστε τὰ σὰ διηγεῖσθαι, ἀπέυχομαι ἰ· γενέσθαι δὲ, ὥστε μὴδ' ἀκοῦσαι, προ-
ελαβες. Τί οὖν αἰτιάς, ὅτι μὴδ' ἄπερ ἤλπισα, ἤκουσα.
καὶ ὅτι σιγὴν ἐθέμην, οἷς μὴδὲ τὴν ἀκοὴν ἠδέως
ἠνέωξα. Ἄλλ' εἰ, διότι ὅλως τὴν ἀκοὴν τῶν τοιού-
των ὑπέμεινα, τῆς περὶ φίλους ὀλιγωρίας γράφην
ἐνοχος γράφεσθαι· τί ἂν δράσειαν οἱ τοιαῦτα διεδρα-
κότες, δὲ ἂν καὶ τοὺς φίλους τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ
λέγειν παρρησίας, ἀπεστέρησαν, καὶ τῶν δυσμενῶς
ἐχόντων τὰς γλώσσας, οὐ καθ' ἑαυτῶν μόνον, ἀλλὰ
καὶ κατ' ἐκείνων οἱ ποτε τῶν πεπλησιακότων ἦσαν,
ἠκόνησαν. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν; σὸν ἐστίν, (ὡ πῶς σε
προσείπω) καὶ ἡμῖν ὑπὲρ σοῦ, εἴθ' εὐφελος, τὴν
παρρησίαν, ἣν εἶχομεν, ἀποδοῦναι· καὶ μὴδὲν ἀκοῦσιν
ἄηδες περὶ σοῦ· ἀλλὰ καὶ τοὺς κακῶς σε λέγοντας
νῦν, ἰπιστομίσαι, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱπαναδραμόντα
κατάστασιν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΓ'.

Γεωργίου μητροπολίτη Νικομηδείας.

Montacut. (ep. 169, p. 243).

Εἶθε μοι τῶν σῶν ἦν ἐνάμιλλα λόγων τὰ ἔργα· οὐχ
ἵνα κλέος ὄντες ἀκεστορίδων Γαληνός καὶ Ἰπποκρά-
της, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς θειάζων γράφεις, Ἰππεῖσταν-
ταί μοι τῶν πρωτίων· οὐδ' ἵνα τῶν Ἀσκληπιαδῶν
τὸ μέγα ὄνομα τῷ ἡμετέρῳ καταχωσθεῖν· ἀλλ' ὡς ἂν
εἴην, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἕτερόν τινα, ἀλλ' οὖν ἐν τούτῳ
γε τῷ μέρει μικρὰ τις κατὰ τῶν σωματικῶν παθῶν
τοῖς φίλοις καὶ συνάθλοις ἐπικουρία.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ'.

Θεοδώρου μητροπολίτη Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 171, p. 244).

Ἄρῳ μὲν, ὡς ἡ παροιμία φησὶν, ἀκοντίζεις,
ἀπὸ τοῦ μετανοεῖν θρασυνόμενος. Οὐ γὰρ μετανοίας
ἀλλ' ἀπονοίας, ἑαυτῷ τῶν ἐσφαλμένων ἐπιτρέπτειν
τὴν συγγνώμην. Εἰ δὲ σοι καὶ ληρεῖν δόξαιμι, ἔσται
σοι οὐκ εἰς μακρὰν τὸ παροιμιῶδες, συνεχῶς ἐπ' ἔρ-
γοις ἀδόμενον, Ἄρτι μὺς πίττης γυύεται.

ΕΠΙΣΤ. ΚΕ'.

Εὐσχήμου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας.

Montacut. (ep. 173, p. 245).

Οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ μὴ τοῖς δικαίοις ἅπαντες
χαίρουσιν· ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμαστὸν ἂν ἦν καὶ λίαν
ἐνδικῶς, εἰ πάντες ὑπ' ὀφθαλμοῖς τῆς δίκης ἐπολι-
τεύουσι. Ἀγαπητὸν δ' ἐμοὶ, κἂν οἱ πλείους εἴησαν
(ὅπερ οὐκ ἐστὶ) φίλοι τοῦ δικαίου. Μερῖδα μὲν γὰρ
ὀλίγην ὀρῶ βέπουσαν εἰς δικαιοσύνην, τὸ δὲ πλεῖθος
ἐπισύρεται ἢ ἀδικία. Ὅτε τοῖσιν οὕτως ἔχει ταῦτα
τί θῆποτε ἄλυεις σὺ καὶ ἀσχάλλεις, ὅτι τὸ δικαίον,
οἷς ἐστὶν οἰκτεῖον, ἀπονέμων, ὑπὸ τῶν τὰ δίκαια μι-
σοῦντων τὴν ἴσην ὕβριν ὑπομένεις. Τοῖνάντιον γὰρ
ἐχρῆν σε σκυθρωπάζειν καὶ ζητεῖν λύσιν εὐρεῖν τοῦ

A

EPIST. XXII.

Euthymio Catanensi metropol.

Esse mihi otium, ut res tuas enarrem, opto; at
ne easintelligam præveniendi cavisti. Quid causaris
ergo, quod quæ non sperabam, audiam; et quod
silentio texerimus, quæ libens fando non acciperem?
Quod si autem, quia fando necessaria accepi, dig-
nus sum cui dicam scribatur contemptæ amicitiae.
Quid et illi faciant, qui talia faciunt, quæ et amicos
libertate privent pro ipsis dicendi, et malevolas lin-
guas non tantum in ipsos, sed in eos etiam quibus
olim utebantur familiariter, exacuunt. Quid ergo
faciendum? Hoc ad te spectat (o quo te nomine
compellem!) et, mihi libertatem condonare, si id
placuerit, satis abunde jam olim habui; et ut nihil
de te audiam quod minime placet; sed tu ad prio-
rem constitutionem revolvendo, eorum ora qui te
nunc lacerant, obturabis.

B

EPIST. XXIII.

Georgio metropolitæ Nicomediensi.

Utinam ex æquo verbis tuis opera mea respon-
derent, non ut Acestoridum gloria, Galenus et Hip-
procrates, ut tute me encomiis ornans scribis, mihi
cedentes primas darent nec ut ingens illud Asole-
piadarum nomen nostro nomine obrueretur, sed ut
præstetur, licet non ad aliud quidpiam, saltem hac
in parte exiguum quid quoad corporis passiones
amicis et synathletis auxilium.

EPIST. XXIV

Theodoro metropolitæ Laodiceno.

Aratro, quod proverbii usurpatur, jacularis, qui
cum debeas pœnitere, audaciam urges. Nec enim
pœnitentis, sed insanientis est sibimet permittere
errorum condonationem. Quod si tibi videro delirare,
in te proverbium quod non ita dudum sæpe jacta-
tum quadrahit: Mus scilicet picem gustavit.

EPIST. XXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Mirum non est, si justis hominibus plerique om-
nes haud plane delectantur. Illud autem mirandum
magis, si tanquam in conspectu justitiæ, omnes et
singuli vitæ cursum instituant. Mihi sufficit si plus-
culi sint; ut certe pauci sunt tales, qui justitiam
consectantur. Partem sane non magnam ad justitiam
colendam propensos video, multitudine ad serapit
injustitia. Hæc ita se habere, quid tute hæsitās, qui
cum juste justitiam cui debetur administras, ab
illis quibus justum quod est, odiosum est, pariter
reportas contumeliam. Omnino te decuit contrario

VARIÆ LECTIONES.

ἰ ἐπέυχομαι.

modo affectum esse, torvo vultu eos intueri, et id agere sedulo ut solamen invenias illius quod te contristatum reddet, si modo hostes qui se justos profitentur, linguam tibi amicam largiri vellent.

EPIST. XXVI.

Paulo Cæsareæ archiepiscopo lapsō.

Montacut. (ep. 175, p. 262).

Arcadiam me flagitas, quispiam diceret, nec injuria, proverbialiter. Ego autem exhibeo, sed non e plaustro, nec a Scythis mutuatam verbum, sed quale amethcharitas. Improbis exstitisti erga amicos divinæ legis proditor, hostis propriæ confessionis: et tamen rogitas cur te ut improbum diffugiunt homines, nec congressu suo communi dignantur? Nimirum ideo (o quo te titulo jure designem!) quod terribile arbitrantur, vel per *salve* communionem habere cum operibus tuis impiis.

EPIST. XXVII.

Zachariæ metropol. Chalcedonis.

Montacut. (ep. 179, p. 267).

Misi tibi amaram potionem, præparatione confectioeque novam, stomacho inservientem roborando ab eadem arte qua prius profectam, sed tempore antiquiorem. Horum medicamentorum prius mane recipies cum tertia parte ejus quod una mittitur, sumatur in aqua tepida aut melicrato, prout alterutrum magis ferre possis: et post anari illius medicamenti potionem, sumas alterum licet per mensem integrum continuatum, usque ad nucis Ponticæ quantitatem, ternis porro bolis distributum sumito. Illam antesolis exortum, alteram ad occasum solis postcœnam, stomachi cachexiam ita in melius reformabis, et aurium dolorem sedabis. Non possum tibi promittere totalem sanationem: nam morbi inveterati vix ad tempus breve sanantur. Atque ut alibi, ita imprimis in promissionibus medicamentilibus id quod turgescit reprobandum: sed divino facile aspirante auxilio mitigatum magis statum consequeris et habitudinem.

EPIST. XXVIII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

Montacut. (ep. 184, p. 275).

Adversatur virtuti improbitas, nec in amicitiam coalescent aliquando: utraque proprium subjectum habet, et amplectitur cui inniitur: fieri non potest ut, subjectis pugnantis, ea quæ incubant, inducias agant: si hoc ita se habet mirari noli, si is, qui minister est impietatis, bellum iis denuntiat cum magno statu, qui virtutem ipsi ex adverso constitutam repræsentant.

EPIST. XXIX.

Euschemoni archiepiscopo Cæsareæ.

Montacut. (ep. 186, p. 274).

Improbitas (neque hac videatur tibi paradoxum quid, cum satis testetur verum quotidiana per vitam experientia) si non velo virtutis oppanso vele-

A λυπούντος εἰ οἱ τῆς δίκης ἐχθροὶ σοι φιλῶν ἐχαρί-
ζοντο γλώσσαν.

EPIST. ΚΣ'.

Παύλῳ γεγονότι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας καὶ ἀποστήσαντι.

Ἄρκαδιαν με αἰτεῖς, εἴποι ἂν τις, καὶ μάλα εἰκότως, παροιμιαστῆς ἀνὴρ· ἐγὼ δὲ σοι δώσω, οὐ τὰ ἐξ ἀμάξης, οὐδὲ τὴν ἀπὸ Σκυθῶν ῥῆσιν, ἀλλ' ἀπὸ ἂν φιλεῖ ἢ ἀλήθεια· κακὸς ἐγένου φίλοις, καὶ θείου προδότης δόγματος, καὶ τῆς σῆς ὁμολογίας πολέμιος. εἴτα διερωτᾷς τί δῆποτέ σε οἱ εὐσεβεῖς ὡς ἐναγῆ ἀποστρέφονται, μηδὲ τῆς κοινῆς ἀξιοῦντες προσήσεως; (ὦ, τί σε δικαίως προσείπω;) φοβερὸν ἡγοῦνται καὶ τὸ διὰ τοῦ χαίρειν κοινωνῆσαι τοῖς ἔργοις σου τοῖς πονηροῖς.

EPIST. ΚΖ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

Ἐπιμψά σοι πικράν, τῆ τε κατασκευῆ, καὶ τῆ ἐπινοῖα νέαν· καὶ βοήθημα στομαχικόν, τέχνης μὲν τῆς αὐτῆς, ἡλικίας δὲ πρεσβυτέρας. Τούτων τῆ μὲν ὑπὲρ ἡμέραν ὄρθρου προσφερόμενος κατὰ τριτημόριον τοῦ σταλέντος, ὕδατι χλιαρῷ, ἢ καὶ μελιτράτῳ, ὡς ἂν ἦ σοι ἀλυπώτερον· τὸ δὲ, μετὰ τὴν τῆς πικρᾶς ποσιν, καθ' ὅλον ἡμερῶν μῆνα, Ποντικῶν κάρου κατὰ μέγεθος, εἰς τρία τῷ πλήθει λαμβάνων. τὰ μὲν, ἡλιακῶν αὐγῶν πρωϊαίτερον· τὸ δὲ λοιπὸν, δυσόμενον καὶ ἐπιδείπνιον· τήντε στομαχικὴν καχεξίαν ἐπὶ τὸ ἀμεινον εἴεις μεθισταμένην σοι, καὶ τὴν τοῦ ὠτὸς περιωδυνίαν. Οὐκ ἂν δὲ φαῖν εἰς ἀπκαλλαγὴν παντελῆ· βραχεῖά τε γὰρ θεραπεία χρονιωτέρων ἡττάται νοσημάτων, καὶ ὡσπερ πανταχοῦ, οὕτω μάλιστα ταῖς λατρικαῖς ὑποσχέσει νεμίστητον τὸ ὑπεροχον. Ἄλλ' οὖν τῆς ἄνω ῥοπῆς, εἰς εὐμένειαν ὁρώσης, εἰς πολὺ ῥάονα συγκαθισταμένην σοι διαθέσιν.

EPIST. ΚΗ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Ἔστιν ἐναντίον τῆ ἀρετῆ ἡ κακία, καὶ οὐκ ἂν εἰς φιλίαν συνέλθοιεν· ἑκατέρα δὲ ὑποκείμενον οἰκίειν, ἐφ' ᾧ ἰδρυται, καταλαμβάνουσα ἔχει· οὐκ ἔστιν οὖν, μαχομένης, τῆς ἐφιδρυμένης, σπένδασθαι τὸν ἐδράζοντα· εἰ δὲ τοῦτο, μηδὲν θαυμάζης, εἰ ὁ τῆς κακίας ὑπηρέτης, κατὰ τῶν ἀντιπρόσωπον αὐτῷ τὴν ἀρετὴν προεδλημένων, μέγα πνεῖ τὸ πολέμιον.

EPIST. ΚΘ'.

Εὐσχημόνι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

Ἡ κακία (καὶ μηδὲν σοι δόξει παράδοξον, ἢ γὰρ τῶν ἐν βίῳ πείρα σαφῆς τῶν τοιούτων διδάσκαλος) ἂν μηδὲ τῆς ἀρετῆς ὑπέλθοι τὸ σχῆμα, τὰχιστα διέλ-

λυται· μὴ τοῖνυν ἀθύρει ταύτην ὁρῶν, τὸ λεγόμενον, ἅμα γυμνῇ τῇ κεφαλῇ θρασυνομένην καὶ ἀπρηυθριασμένην προσώπῳ κατὰ πάντων ἄσελγαίνουσαν· βραχὺς ὁ χρόνος, καὶ εἰς διασπορὰν αὐτὴν ὄψει, σὺν μεγάλῳ ἤχῳ καταστρέφουσαν· ἔχεις δὲ καὶ τὸν Προφήτην ἱμοὶ συμπρηγγόμενον· Εἶδον τὸν ἄσειθ' ὑπερψοῦμενον καὶ ἐπαρόμενον, ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, καὶ παρήλθεν ἡ, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· ἐξήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὐρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ.

ΕΠΙΣΤ. Α΄.

Ζαχαρία μητροπολίτη Ἀντιοχείας.

Montacut. (ep. 191, p. 289).

Ὁ μακάριος καὶ θεῖος Παῦλος, ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος, καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, ὁ τὸν γύρον ἅπαντα τῆς γῆς περιλαβὼν τῷ κηρύγματι, οὗτος ὁ τῷ οὐρανόῳ παιδευθεὶς διδασκαλεὺς καὶ τῶν ἀπορόρητων ἐκείνων ῥημάτων, πρῶτος ἀνθρωπίνην ἀκοὴν ἐπίδειξας κατήκοον, πολλοῦ τοὺς μαθητὰς τῆς μετὰ τῶν φαύλων διατριβῆς ἀπείργων, αὐτὸς οὐ μόνον συνῆν καὶ συναεστέφετο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος συνδιετίθετο. Τί τοῦτο; Μὴ γὰρ ἄπερ ἐτέροις ἀπέτρεπεν, αὐτὸς καθ' ἡδονὴν ἐπραττεν; ἢ τῶν μαθητῶν μὲν τὸ ἀσπλῆς διετίθετο, ἑαυτῷ δὲ τὴν βλάβην εἰσέφερεν; ἢ λήθην ἔχων ὧν ἄλλους ἐπαίδευεν, αὐτὸς τάναντία ἐστρεφε; μὴ γένοιτο! ἀλλ' ἐκάτερον τούτων ἀκριβῶς συνεπίστατο, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν τέλειον, καὶ πρὸς κακίαν ἀμετακίνητον, καὶ τῶν πολλῶν τὸ ἀτέλεις καὶ πρὸς τὰ χειρῶν εὐέμπυτον. Ταῦτα δὲ καλῶς εἰδὼς καὶ συνεπιτάμενος, ἐκείνοις μὲν τὰς ἐκ τῶν ἐπιφαλῶς βιούτων βλαβὰς ἀνακόπτων καὶ ἀποκρουόμενος τῆς μετ' αὐτῶν διαίτης καὶ ἀναστροφῆς διεκώλυεν· ἑαυτὸν δὲ καὶ εἰς μέσους φέρων ἤσει, καὶ ὁμορρόριος αὐτοῖς πολλάκις, καὶ ὁμοδίαιτος ἐχρημάτιζεν· οὐ δεδίως μετασχεῖν κηλίδος τῆς παρ' αὐτῶν· θαρρῶν δὲ καὶ μεταδώσει τῆς ἐνούσης καθαροτήτος· οὕτω τοιγαροῦν ὁ αὐτὸς σκοπὸς, ἢ τῶν ψυχῶν, φημί, σωτηρία, διὰ τῶν ἐναντίων τῷ μακαρίῳ Παύλῳ ἐπεραίνετο· αὐτοῦ μὲν τῶν οὐκ εὐαγῶς βιούτων τὴν συνοδὸν, ἐπὶ διορθώσει τῶν συνόντων οὐ παραιτουμένου· τοὺς δὲ μαθητὰς οὐκ ἑῶντος παραπλησίως πράττειν, ἵνα μὴ χρηστὸν ἦθος κακαῖς ὁμιλίαις ἐνδιαφθείρουτο. Πρὸς τί δὲ μοι ἀφορᾷ ὁ λόγος, καὶ τί βούλεται; ἢ δῆλον ὅτι τὸ παρὰ τῆς ὑμῶν τελειότητος διαλύει προτεινόμενον. Ὡσπερ γὰρ οὐκ ἦν μὲν τοῖς ἀτέλεισιν ἐπ' ἐξουσίας ἔχειν, μετὰ τῶν φαύλων συναναφύρεσθαι· Παῦλος δὲ πράττων, ὅπερ ἀπέργε, καὶ διοικονομούμενος κατεφαίνετο, κερδαίνων μᾶλλον ἐξ ὧν ἄλλοις ὑπῆρχε τὸ ἐπιζήμιον· οὕτω χρὴ καὶ περὶ τοῦ διορισμοῦ τῆς τριετίας λογίζεσθαι, ἢ ἐπὶ τῶν προσιόντων τῷ μονάδι βίῳ ὁ ἀκριβὴς λόγος διορίσατο. Τοὺς μὲν γὰρ πολλοὺς καὶ δεομένους προκαθήρσεως, ἄμεινον ἐκείθεν

¹ Psal. xxxvi, 35. ² I Cor. ix, 21.

tur, quantocius dissipatur. Noli quocirca despondere animum, si quod dici solet, aperte et nudato capite, audaciam illam videas insolescentem, et in conspectu contra omnes non erubescente vultu lascivientem. Tempus breve interveniet, cum illam videbis cum ingenti sonitu in perniciem præcipitatum. Atque hic mihi consentientem Prophetam habes. *Vidi, aiebat ille, impium in sublimi exaltatum, et tanquam e cedris Libani elatum; præteribam vero, et ecce non erat: quærebam eum, et non est inventus locus ejus* ¹.

ΕΠΙΣΤ. XXX.

Zachariæ metropolitæ Ἀντιοχέου.

Montacut. (ep. 191, p. 289).

Beatus et divinus Paulus, gentium apostolus, mundi doctor, qui totos terræ angulos prædicando circumiit: ille cælesti magisterio edoctus, et inenarrabilium sermonum princeps, humanas aures audientes habens, multis in locis discipulos a conversatione impiorum excludens, non tantum versatus est ipse cum ejusmodi, sed et sine lege existentibus velut *exlex convixit* ². Quid autem? An ut ipse libenter ageret, quod reliquis non permisit? an discipulorum securitati ut provideret, ipse sibi damnum creavit? an oblitus eorum quæ suggererat, aliis contraria obivit? absit! utrumque optime noverat, se perfectionem assecutum immobilem ad malum, aliorum imperfectiones et quam labiles ad deteriora: horum conscius et intelligens, discipulis inhiuit congressum et conversationem cum improbis, præcides nempe damna et amolians exinde futura: se ipsum medius intulit, sub eodem sæpe tecto cum iis, et eadem mensa familiariter versatus: neque enim maculam ab iis metuebat: imo communicaturum se confidens de puritate sua: atque ita contrariis viis ad eundem finem contendeat Paulus, nec declinavit convictum improbe viventium, ob correctionem secum versantium, paria admittere non sinens discipulos, ne boni mores malis conversationibus corrumperebantur. Quo spectat, quid vult sibi hæc oratio? certe solvit a vestra perfectione quæestionem propositam. Nam ut imperfecti facultatem non habebant libere cum improbis miscendi se: at Paulus faciens quod prohibebat, et quod facere cernebatur, ut lucrifaceret eo, quod aliis damnum crearet: ita oportet et de trienni exploratione statuere, quam statuit exacta disciplina erga monasticam professionem facturos: multos, utpote purificatione indigentes, melius est subire illam explorationem; at qui se prius purgantes vitam ineunt philosophicam, non necesse habent præcise illud tempus observare: quemadmodum in iis qui hanc vitam instituunt, multa et magna differentia invenitur, et diversa eapropter

VARIÆ LECTIONES.

² Ἰσ. παρῆλθον.

PATROL. GR. CII.

27

tante communi utilitate oblectari. Itinera quamvis A longa, ubi alis amoris dilectio instruitur, et quamvis difficillima, expedite et leviter transmeantur. Quod cætera attinet, Patrum et fratrum optime, vale; scias nos tuam expectare præsentiam, interim desiderii ardorem, spe futuræ consecutionis refocilemus. Vale.

Propria manu exarabatur.

EPIST. III.

Joanni metropolitæ Nicomedie.

Montacut. (ep. 17, p. 77).

Nec illudere novi, nec ferre illudentes possum. B Si tu homo antiqui adeo moris, et simplex fueris, ut cum simus affecti contumeliis, ejus sensu non tangi debere nos, opineris, haud æquum erat, ut tu nos læderes, eo fine quasi morum tuorum simplicitas culpam extenuaret, et leviolem redderet. Cum vero per illa, quæ ausus es facere, studiose id egeris; ut sensum omnem a nobis suffurari posses, hac tua rusticitate duxisti ingestam nobis calumniam: nec resilire poteris ad illam quam in scenam producis nobis levitatem. Verumtamen ne non tam corrigendi, quam puniendi causa videar reprehensionem struere, cum justitiæ omnia scrutanti et pervidenti satisfacisse deprehenderis pro injuriis et contumeliis quibus sumus affecti, tum temet ego injuria me afficientem libens merito immunem C dimittam a supplicio, hoc tantum commonefaciens, cujus oportet meminisse, nempe pœnam et supplicium te subterfugisse non propter morum tuorum vel scævitalem, vel malam consuetudinem, (unde fortassis, altum sapis), sed per nostram, quibus insidiabaris, bonitatem, quippe qui simus Christi discipuli et sectatores.

EPIST. IV.

Ignatio Lophorum episcopo.

Montacut. (ep. 23, p. 84).

Dolet tibi quod inhibeam tibi injuste agere; at mihi magis juste dolere debet, quod non impediverim hæc ipsa exordiri. Sin dolorem meum occultum necesse est effari, quod ipse tibi causam exhibuerim, unde cum fieri volebas improbus, im- D probus revera esse possis, vides ut memetipsum auctorem tuis improbitatibus ascribam. Quid reris de me dicturi sunt alii, cum de tuis factis ringantur, neque habentelabendi facultatem? quomodo laturum illorum afflictiones, quarum tu es architectus, communem Dominum reris? Annon infestum experiere, qui hominem evexerit dignitate eum, quem par erat cum infimis subditorum accenseri? hoc modo me in te animatum puta: quod si non libenter et quantocius improbe agere desiveris, scito mihi incumbere necessitatem, ut te penitus a meipsum et Ecclesiæ communione abscindam.

EPIST. V.

Georgio Nicomedie metropolitæ.

Montacut. (ep. 24, p. 84).

Virum probum et honestum te prædicant, qui

καὶ τῆς αὐτόθεν ἀναφυομένης κοινῆς ὠφελείας κατα-
ἐντροφῆσαι. Ὁδὸς γὰρ καὶ μῆκος, οἷς ὁ τῆς ἀγάπης
ἔρωσ διεπτέρωται, καὶ δυσχερέστατα εἶη, ῥᾶστα καὶ
κούφως διεπεραίνεται. Τὰ δὲ ἄλλα, Πατέρων καὶ
ἀδελφῶν ἀριστε, ἔρρωσο, εἰδῶς ἀπεκδεχομένους
ἡμᾶς τὴν σὴν παρουσίαν, καὶ τὸ δικαίαις τοῦ ποθοῦ,
τῆ ἐλπίδι τῆς ἐπιτυχίας ἀναφύχοντας. Ἐρρωσο.

Ἐγράφη αὐτοχειρίᾳ.

EPIST. Γ'.

Ἰωάννη μητροπολίτη Νικομηδείας.

Οὔτε παίζεις οἶδα, οὔτε παιζόντων ἀνέχεσθαι. Εἰ οὖν οὕτως ἦς αὐτὸς ἀρχαῖος καὶ ἀπλοῦς, ὥστε μὴδ' ἡμᾶς προπηλακίζομένους αἰσθάνεσθαι οἰεσθαι, οὐκ εἶδει σε κακουργεῖν, ἵνα σοῦ τὸ ἀμάρτημα ἢ τῶν ἡθῶν ἀπλότης εἰδείκνυ κούφωτερον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν αἰσθησιν ἡμῶν, δι' ᾧν ἐτόλμησας, μελέτην ἔθου ληστεῦσαι, καὶ δυστροπία τὴν καθ' ἡμῶν ὕβριν ἠξήσας· οὐδεμίαν ἔχεις ἀναχώρησιν εἰς τὴν νυνὶ παρὰ σοῦ σκηνοποιουμένην κούφωτητα. Πλὴν ἵνα μὴ δοῶ τὸν ἐλεγχον ἐπάγειν, οὐ διορθώσεως ἀλλὰ κολάσεως ἔνεκα, ὅτε τῆ παντεφώρῳ δίκῃ δίκαις εἰσπράττεσθαι τῆς εἰς ἡμᾶς κακουργίας καὶ ὕβρεως, ὡς αὐτὸς ὄρᾳς, ἐάλως· τότε σε τῆς σῆς δικαίας ποινῆς ἐκὼν ἀδικούντα ἀρίημι, τοῦτο μόνον ἐπειπῶν, ὡς μεμνησθαί σε χρὴ, ὅτι μὴ τῆ σῆ τῶν τρόπων κακοθηαία καὶ δεινότητι, [ἐφ' οἷς ἴσως μέγα φρονεῖς] τῆ δ' ἡμετέρα τῶν ἐπιβουληθέντων χρηστότητι (Χριστοῦ γὰρ ἴσμεν μαθηταί), τὴν τιμωρίαν διέφυγες.

vel scævitalem, vel malam consuetudinem, (unde fortassis, altum sapis), sed per nostram, quibus insidiabaris, bonitatem, quippe qui simus Christi discipuli et sectatores.

EPIST. Δ'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

Ἄλγεις, ὅτι σε νῦν ἀδικοῦντα διακαλύω· ἐγὼ δὲ μάλλον καὶ δικαιότερον, ὅτι μὴ πάσαι μὴδ' ἀρχαῖα α τοιαύτης προξείως. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἐμὸν κρύφιον ἀλγος δέον ἐξεῖπειν ὅτι σοι παρέσχον ἀφορμὴν, δι' ἧς κακῶς β βουληθεῖς, ἐδυνήθησ γενέσθαι, ὄρᾳς, ὡς τῶν σῶν ἀδικημάτων, αὐτὸς ἐμαυτὸν αἴτιον ἐγὼ γράφω. Τί ἂν οὖν οἶε τοὺς ἄλλους λέγειν περὶ ἐμοῦ, ὅταν τοῖς σοῖς ἀνιῶνται, καὶ φυγεῖν οὐκ ἔχουσι, τὸ μὴ διαρορεῖν c; πῶς δὲ τοῖς ἐκείνων, ἀπερ αὐτὸς διεθεῖν, παθημασιν, οὐ τὸν κοινὸν Δεσπότην εὐρήσειν δυσμενῆ, ἀρχὴν ἐγχειρήσαντα ἀνδρὶ, ᾧ κρείσσον ἔν τοῖς τῶν ἀρχομένων ἐσχάτοις ἀντεξέτάξεσθαι; Οὕτω με λογιζεσθαι νόμιζε περὶ σοῦ· καὶ εἰ μὴ θάττον καὶ ἠδῆως σαυτοῦ τὰ ἀδικήματα περικόψης, ἀνάγκην εἶναι μοι, ἐμοῦ τε καὶ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, τέλειόν σε διακόψαι.

EPIST. Ε'.

Γεωργίῳ μητροπολίτη Νικομηδείας.

Καλὸν σε καὶ ἀγαθὸν οἱ αὐτόθεν φαρμίζουσιν ἔχον-

VARIÆ LECTIONES.

a ἴσ. ἀρχοντα. b ἴσ. κακός. c ἴσ. δυσχερεστεῖν.

τες · καὶ οἱ μὲν ἄλλοι θαυμάζουσι χαίροντες. Ἐσθ' ὅτε γὰρ, ὑπνοῦντος τοῦ φθάνου, οὐδὲν ἦτον ἀνθρωποι τοῖς ἀλλήλων, ἢ τοῖς αὐτῶν, ἠδύνονται κατορθώμασιν. Ἐγὼ δὲ χαίρω μόνον, τὸ θαυμάζειν ἐφ' ἑμῆος. Οὐ γὰρ ἠγνόουν σε τοιοῦτον ὄντα, οὐδ' ἀνομοίους πάλαι τὰς ἐλπίδας εἶχον ὅσως καὶ θείαις τελεταῖς μυσταγωγήσας ἐφῶσα · θαυμάζειν δ' ἂν οἶμαι προαχθῆιν, εἰ τί σου τῶν τρόπων, καὶ τοῦ ἔγνωσμένου ἤθους, ἄλλοτριώτερον διακούσαιμι. Εἰ δὲ, μὴ φεύγειν τὴν ἐφορίαν, ἐφ' ἣ νῦν ἐτάχθης, καλῶς κατορθώσης, λειποταξίαν κρίνων τὴν ἐπαινουμένην πάλαι ἡσυχίαν · εὖ ἴσθι, ὡς τοῦτο ἂν ἅμα χαίρων, καὶ σὺν ὅτι μάλιστα ἐπαινῶ θαυμάσαιμι.

ΕΠΙΣΤ. Γ'.

Ἰωάννη μητροπολίτη Ἡρακλείας, τῆς ἐπαναστάσεως τῆς κατὰ τὴν Ἀρμενίαν συνισταμένης.

Montacut. (ep. 28, p. 87).

Ἀπληγημένας λύπας ἀριθμῆσαι ἐπὶ τῇ φορᾷ τῶν παρόντων κακῶν, ὡσπερ ἐκῶν τὰς αἰσθήσεις μύων, καὶ οὐκ ἐθέλων ὄρα. Στείνεται σχεδὸν ἡ Ἀσία πᾶσα ἐμφυλίῳ στάσει, καὶ πόλεις ἀττανδροὶ ὑποβρύχιοι φέρονται τῷ κακῷ, ὃ δὲ τὴν φορὰν ταύτην ἐπισχεῖν ἐλπίδες ἦσαν, οὐχ ὅτι οὐδὲν ἐπικουρεῖ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ βράβηρον συνωθῶν, οὐ μικρὰ ἐπὶ τούτῳ φρονεῖ. Οἱ γὰρ καθηγούμενοι τοῦ στρατοῦ, αὐτοὶ κατὰ τῶν δυσμενῶν τὰ ὅπλα φέρειν μεθέντες (ἐγὼ δὲ νῦν, ὡς κατὰ τῆς ἰδίας κεφαλῆς καὶ ἀρχῆς ἐπανστείναντο), ἀλλ' οὐκ κατ' ἀλλήλων φέρειν τὸ στρατιωτικὸν ἔδαρ-
C
βάρωσαν, οὔτε θεσμούς θείους, οὔτε ἀνθρωπίνους ἐν λόγῳ ποιησάμενοι. Πῶς οἶε τὴν πόλιν καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοὺς, εἰ βούλει δὲ καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ τηλικούτῳ διακείσθαι πάθει; Ἄν δὲ τὸ κοινὸν λωφῆση κακόν, λωφῆσει δὲ, (τοῦτο γὰρ τὸ εὐθύ τῆς δίκης καὶ λέγειν ἀνακείθει, καὶ ἔννοεῖν) οἰχῆσεται καὶ τὰ ἐνοχλοῦντα ἐκάστῳ καὶ ἰδίᾳ λυπηρὰ, τῶν νόμων ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀνευγκόντων, καὶ τῶν ἀδικεῖν ἐπιχειρούντων, ἢ καὶ ἀδικησάντων, τὴν δίκην ἀπαιτούμενων. Ἐρῶσο.

ΕΠΙΣΤ. Ζ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 40, p. 98).

Εἰ στάδιον ἔστιν ὁ παρῶν βίος, ἐπάθλων δὲ ἢ ἐκείθεν πολιτεία · μὴ θαύμαζε εἰ τῶν δικαίων τινὲς ἐνταῦθα ταλαιπωρίας παλαίουσι, ἀλλὰ μᾶλλον εἰ τινὲς τῶν ἀγῶνων καὶ ἀθλῶν καὶ καιρῶν καὶ τόπον στεφάνων, ἡμέραν καὶ ἀναρρήσεως βῆμα νομίζουσιν.

ΕΠΙΣΤ. Η'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

Montacut. (ep. 69, p. 120).

Δυσφορεῖς καὶ θρηνεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς, ὅτι σε ταχέως οὕτως καὶ ἀφειδῶς, ὡς νομίζεις,

A ad nos a vobis accedunt. Alii quidem cum admiratione gaudent; ita enim interdum fit, ut sopito livore, non minus aliorum recte factis quam suis met ipsorum oblectantur homines. Ego mirari quidem mitto, tantum gaudeo. Neque enim te, qualis eras, ignorabam, nec dissimiles jam olim spes fovebam; quippe qui sacris Christianorum institutis episcopum ordinavi. Ad mirandum vero, arbitror, procederem, si quid accepissem fando immutatum de moribus, et mihi nota satis conditione, tuis. Quod si non subterfugere provinciam, in qua constitutus es, recte tecum statuas, desertionem ordinis existimans laudatam tibi olim tranquillitatem, notum tibi sit quod affectum istum cum gaudio, et magna etiam cum laude admirarer.

B EPIST. VI.

Joanni Heracleensi metropolitæ, cum per Armeniam defectio agitaretur.

Mærores insensatos enumeras in præsentium malorum diffusionem, perinde ac si sensus voluntarie occluseras, neque animus esset oculis usurpare. Universa pene Asia intestina concutitur seditione; civitates cum tota incolarum multitudine malo feruntur involuti, et suffocati undis. Qui ruinam hanc concepta spe suffulciturus credebatur, non modo nihil auxilii præstat, sed in præcipitium res deturbat, atque eam ob rem gloriose de se sentit. Exercituum ductores, omisso in hostes capessendorum armarum actu (nec refero quantopere in proprium ipsorum caput et imperium conjurent) in semet mutuo, barbarorum more, castra movent, nil leges Dei veriti, nil humanos reveriti mores. Quomodo putas, urbs, imperatores ipsi, etiam nos, si velis, afficimur hac tanta calamitate? Quod si commune hoc quiescat malum, omnino autem conquiescat (ita enim ut loquamur persuadet justitia), simul etiam evanituræ sunt, quæ quemlibet privatim urgent calamitates; veterem vim et debitam obtinebunt leges; de iis qui injusti aliquid patrarunt, et injuste patrare volentibus, supplicium sumetur. Vale.

EPIST. VII.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Si stadium vita præsens fuerit, præmiorum, quæ ventura est, politia erit. Noli mirari si justorum aliqui cum miseris hic colluctentur: magis autem multo, si qui rentur idem esse tempus certaminum et locum coronarum, diem in manifestationis et iudicii tribunal.

EPIST. VIII.

Ignatio Lophorum episcopo.

Male te habet, deploras, sursum deorsum omnia misces, quod te tam cito, et tam vehementer (ut

VARIÆ LECTIONES.

d ἴσ. ὁδὲ.

eris) sine respectu taxaverim. Ego te non minus A
incuso, qui te dignum dederis hisce reprehensio-
nibus, et nos adegeris ut ad ista dicenda, præter
consuetudinem, accederemus. Si autem revera
percussus fueris, et profundius penetraverit repre-
hensionum cuspis, tute declarabis, dum illa aver-
seris, quæ telum hoc a nobis extorserunt. Ita pla-
gam tibi ingestam, per Dei misericordiam, non
modo persanaturi sumus, sed deinceps te ut mem-
brum nostri corporis confovebimus.

EPIST. IX.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 70, p. 120).

Occasio nunc, o amice, offertur, si ipse volueris, B
et noster filius exsistas, vel minime reformidare mor-
taliū minas, dum immotum te præses veritatis
athletam, illustre laudum præconium de cælo con-
sequi, et victorem ibidem declarari: vel dum veri-
tatem prodidis, et proditor censeris, temporali et
fluida voluptate et gloria frui.

EPIST. X.

Eidem.

Montacut. (ep. 71, p. 120).

Si finis doctrinæ et institutionis sit pudore
suiptius teneri, extremæ fuerit ineruditionis neces-
sitate, nullo aliorum pudore moveri. At gloriari de
iis quæ occultanda potius fuerant, terminos excedit
humanæ improbitatis.

EPIST. XI.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 87, p. 132).

Quæ de te fando accepimus, si vera sunt, tardor
quidem, et vix tu qualis sis, intellexi; sin falsa,
quis fueras ab initio cognovi. In quantum ergo
virum decet esse bonum et honestum, non malum
et improbum, et me gaudere, non ægre ferre, quod
te amicum mihi conciliavi; in tantum te oportet
evitare illa, quæ rumor est te perpetrare; esto autem
omnis hæc fama, præcor, veritate destituta.

EPIST. XII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

Montacut. (ep. 95, p. 135).

Non possunt tenebræ una cum luce adesse, odit D
enim veritas congressum mendacii. Post tuum a
nobis discessum, qui titulum mentitur affuit Emma-
nuel, qui ea nobis manifestavit quæ par et pro-
babile fuit acturum illum, et quæ mores ipsius
decebat.

EPIST. XIII.

Antonio Bospori archiepiscopo.

Montacut. (ep. 96, p. 136).

Olimerat Axinus Scythicus pontus. Nam advenas
intrautes, quod fando horribile, devorabant. Milesii
vero in Euxinum transformarant per comitatem et
civilitatem introductam, cicurata barbarica et
bestiali consuetudine. In præsentem per te et tuos pro
virtute susceptos labores et certamina et multi-

ἐπλήξαμεν. Ἐγὼ δὲ οὐδὲν ἔλαττον, ὅτι σεαυτὸν τοι-
ούτων ἀξίον παρεσκεύασας, καὶ ἡμᾶς ἔλθειν, παρὰ
τὸ ἡμέτερον ἦθος, εἰς τοὺς περὶ σὲ λόγους ἠνάγκα-
σας. Εἰ δ' ἄλλῳ ἔπληγης, καὶ μέχρι βάρους ἡ τῶν
ἐλέγχων ἀκμὴ ἔφθασεν, δείξεις ἐκεῖνα φυγῶν, δι' ἃ
τὸ βέλος ἀφήκαμεν· καὶ σοῦ τὴν πλῆγην σὺν εὐμέ-
νειᾳ θεοῦ οὐ μόνον ἐξιασόμεθα, ἀλλὰ καὶ τὸ λοιπὸν
ὡς μέλους ἀντιποιησόμεθα.

EPIST. Θ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Νῦν καιρὸς, ὦ φίλε, εἰ βούλει δεῖ, καὶ τέκνον ἡμέ-
τερον, ἢ τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἀπειλὰς οὐ δεδιότα, σιγῆ-
ρὸν ὀφθῆναι τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχον, καὶ λαμπρὰς
τυχεῖν τῆς ἐκείθεν εὐφρημίας καὶ ἀναρρώσεως· ἢ
προσκαίρω καὶ ρεοῦση ἡδονῇ καὶ δόξῃ προδότην τῆς
αἰδίου καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι.

EPIST. Γ'.

Τῷ αὐτῷ.

Εἰ τέλος παιδείας τὸ ἑαυτὸν αἰσχύνεσθαι, ἐσχάτης
ἀπαιδευσίας τὸ μηδὲ τοὺς ἄλλους αἰσχύνεσθαι· τὸ
δε καὶ ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι προσῆκεν, ἐγκαλλυ-
πιζεσθαι, ὑπερόριον καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κακίας.

C

EPIST. IA'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Ἄπερ ἀκούομεν περὶ σοῦ, εἰ μὲν ἀληθῆ εἰσιν, ὀψὲ
καὶ μόλις γινώσκομεν ὅστις εἶ· εἰ δὲ ψευδῆ, ἀπαρχῆς
ἔγνωμεν ἄρα ὅστις εἶ. Ὅσα οὖν διαφέρει καλὸν καὶ
ἀγαθὸν εἶναι τοῦ φαύλου καὶ μοχθηρὸν γίνεσθαι·
κάμει χαίρειν ἀπὸ τοῦ δυσφορεῖν, ἐφ' ᾧ σε φίλον
ἰποιησάμεν, τοσούτου δεῖ σε φυγεῖν ἢ ἀσεβασίᾳ ποιεῖν·
εἴη δὲ, πάντων ἕνεκα, τῆς ἀληθείας ἡρεμος ἢ
φήμη.

EPIST. IB'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σευοφύλακι.

Οὐκ ἐθέλει τῷ φωτὶ συμπαρεῖναι τὸ σκότος· μι-
σεῖ δὲ καὶ τὴν σύνοδον τοῦ ψεύδους ἢ ἀλήθεια. Μετὰ
τὴν σὴν ἀφ' ἡμῶν ἀναχώρησιν, ὁ τὴν κλῆσιν ψευδο-
μενος ἐπέστηκεν Ἐμμανουὴλ, οἷα εἰκὸς ἦν πράττειν
αὐτὸν καὶ τῶν οἰκείων τρόπων ἀξίως, ἐπιδεικνύ-
μενος.

EPIST. II'.

Ἄντωνίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Βοσπόρου.

Ἦν ποτε Ἄξιτος ὁ Σκυθικὸς πόντος. Ἐποίειτο
γὰρ βορᾶν, φοικτὸν ἀκούσαι, καὶ τοὺς ἐμπλήοντες
τῶν ξένων. Μελήσιοι δὲ φιλοanthropία καὶ ἡμέρω πολ-
λιτεία, τὸ τε θηριώδες καὶ βάρβαρον ἐξημέρωσαν
ἦθος, καὶ εἰς Εὐξείνου αὐτὸν μεταποίησαν. Νῦν δὲ
διὰ σοῦ, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς ἐργῶν καὶ

πόνους καὶ τὴν ἄλλην περὶ τὸ Θεῖον θεραπείαν, οὐκ ἄξιον μόνον, ἀλλὰ καὶ Εὐσεβῆς, μετὰ τοῦ εἶναι, καὶ ὀνομάζεται f . Πόσης οἶμι με, ταῦτα καὶ ἰννοῦντα καὶ γράφοντα, χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης πληροῦσθαι ; Εἰ δὲ καὶ τοὺς αὐτοὺς Ἰουδαίους, εἰς τὴν ὑπακοὴν Χριστοῦ αἰχμαλωτίσας, ἀπὸ τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ γράμματος, ἐπὶ τὴν χάριν, ὡς ἔγραψας, μεταστήσεις B , ἀπέχω, καὶ περισσεύω τῶν καλῶν ἐλπιδῶν τοὺς ὠραίους καρπούς, ἃς ἐπὶ σοὶ διαπαντὸς ἔτρεφον.

ΕΠΙΣΤ. ΙΔ'.

Zachariæ μητροπολίτη Χαλκηδόνος.

Montacut. (op. 106, p. 151).

Εἰ ἐγὼ τὸν ἐμὸν Ζαχαρίαν ἀγνοῶ, καὶ ἐμαυτοῦ B ἐπιλέλησμαι· ἀλλ' ἡμῶν, ὡς ἔοικεν, ἐκεῖνος (οὐ γὰρ ἔχω τί μετριώτερον εἶπω h) ἐπιλέλησται. Οὐ γὰρ ἂν ἡμᾶς ὑπετόπαζεν, ἀνθρώπων λόγοις, τῆς περὶ αὐτὸν δόξης, ἣν ἐν παλαιῷ φυλάττομεν, παρασύρσθαι. Ὁ δὲ καὶ φοβεῖται διὰ ταῦτα φόβον, ἐν οἷς οὐ μόνον οὐκ ἔστι φόβος, ἀλλ' οὐδέ τις φόβου, τοῖς ἡμᾶς ἐγνωκόσιν, ὑπόνοια. Εἰ γὰρ ἡμᾶς ὁ μακρὸς, ὃν ἐκ παιδῶς σχεδὸν ἐγνωμένον σε, χρόνος, καὶ ὁ πολὺς καὶ οὐ μέγα κλέος ὑπὲρ ἡμῶν, μᾶλλον δὲ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ θεοπισμάτων, ἀγῶν καὶ δρόμος, οὐπω πείραν ἔχειν τῆς σῆς ἐνεγύμνασεν ἀρετῆς, οὐκ οἶδα ὅπως ἡμεῖς τε οὐχὶ κακοὶ, μετὰ τοῦ ἀνοήτου, δόξαμεν ἂν· καὶ οἱ δεδιότες μὴ τι πάθοιμεν τοιοῦτον, τὸ μὴ ἀγνοεῖν ἡμᾶς, οὐ φυγόντες ἀλλ' ὅτι ἰ πλὴν τοῦ χειρίστους εἰπεῖν, εὐπορήσουσιν. Ἀλλὰ τούτων τε ἕνεκα θάρρει, C καὶ ἡμᾶς, ὡς περὶ τοῖς ἄλλοις, οὕτω καὶ τὸ ἰ μὴ παρασύρσθαι τοὺς λογισμοὺς, ὑφ' ἑτέρων, ἐπιγίνωσκε· ἵνα μὴ διὰ μιᾶς, οὐ προσηκούσης ὑπολήψεως, ἡμᾶς τε καὶ σαυτὸν μᾶλλον, ἐναίτια k ποίησῃς μεγάλη· καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, εἰ τι ἄρα καὶ ἀνθρώπινον αὐτοῖς ὑποτρέχει πάθος l, τοῖς σοῖς ἀνερεθιζομένους προτερήμασιν ἀδελφικῶς φέρε καὶ διαβάσταζε· οὐ γὰρ ἐφ' οἷς ἡμᾶς εὐχαριστεῖν δεῖ, ἄλλοις ἀπεχθάνεσθαι χρὴ οὐδ' ἐξ ὧν ἔστι λαβεῖν ἀπόδειξιν λαμπρᾶν τοῦ πρωτεύειν ἡμᾶς, διὰ τούτων ὑπείλομεν πρὸς τοὺς αἰτίους δυσνασχετεῖν, καὶ τὸ ἀλογον πάθος, εἰς εὐλογον αὐτοῖς ἀπολογίαν μεταποιεῖν. Ἀλλὰ καὶ π τῶν εἰρημένων, ἄλλον ἴσθι τοῦτο· ὅτι ὀφειλομεν ἡμεῖς, οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων n βαστάζειν. καὶ πάντων δὲ μάλιστα ἐκεῖνο διὰ βίου μελέτην ποιῶν· τὸ ποῖον; Ὅτι ἡ ἀγάπη οὐκ ἀσχημονεῖ. Ἐρεῖνα καλῶς τί ποτὲ ἔστι τὸ, οὐκ ἀσχημονεῖ· βάθος γὰρ ἀφατον εὐρήσεις ὀφειλείας. Εἶτα, διὰ τί οὐκ ἀσχημονεῖ. Ὅτι οὐ ζητεῖ, φησὶ, τὰ ἑαυτῆς· ἀλλὰ καὶ πάντα στέγει πάντα ἐλπίζει o· ὑψηλὰ μὲν [καὶ] ταῦτα ἀνέχεσθαι βάρη, καὶ βελτίωσιν αἰεὶ καὶ μεταβολὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον, ἐλπίζειν τοῦ πλησίον. Τί δὲ ἄλλο, ὦ Παύλου σοφία, πλοῦτος, καὶ χάρις, ἡ ἀγάπη; φησὶν, οὐδέποτε ἐκπίπτει. Ὡ μακαρίας φωνῆς, καὶ μακαριωτέρου στόματος, καὶ κρείστων ἐγκωμίων, καὶ θαύματος, γνώμη· οὐδέποτε, φησὶν, ἐκπίπτει. Κἂν στασιάζουσιν ἄλλοι· κἂν χαιρῶσι μάχαις· κἂν

plicem Numinis cultum, non Euxinus sed et Eusebes, cum talis existat, nominatur. Quanto megaudio, qua jucunditate, dum hoc ipsum scribo repletum arbitraris? Quod si Judæos qui inibi sunt captivos in Christi obedientiam duxeris, ab umbra et littera, quemadmodum scribis, in gratiam transtuleris, abstinere, et cum abundantia fovebo, maturos illosce optimæ spei fructus, quos continuo de temet ipso foveo.

EPIST. XIV.

Zachariæ Chalcedonis metropol.

Si meum ignorem Zachariam, et meimet obliviscer; sed ille mei (neque enim estari quid moderatius possum) ut videtur oblitus est: nec suspicetur me vulgi sermone, ab illa quam jam olim de eo fovi opinionem abstractum. At ille ibi valde timet ubi non tantum non est timor, sed nec timoris aliqua, ab iis qui me noverant, suspicio. Si enim diuturnum illud tempus in quo te a pueris cognovi, magnum, et cujus magna gloria, certamen pro nobis, aut Christo potius, susceptum, et in ipsius mandatis cursus, nondum de tua virtute me confirmatum reddidit, certe non video quomodo non, cum insipiente, iniquissimus videar; et qui metuerint, ne quid tale patiamur nos, eo quod ipsi nos non noverimus, satis justam habebunt causam, C ut inter pessimos me recenseant. Sed tu hisce de rebus sis persuasissimus, et que cognoscas velim, sicut aliis notis, ita quod mentem aliorum per alios pertrahi nolo: noli ergo ob nudam nec congruam satis suspicionem et me et te potius ipsum insigniri reos statuere; sed et fratres etiam nostros, si qui humano more patientur, tuis excitationes præeminentiis fraterne tolerato et sufferto, neque enim par est ut aliis succenseamus pro iis de quibus nobis agendæ sunt gratiæ; nec equibus demonstrari liquido poterit, nos obtinere principatum, tenemur ob illa succensere iis qui culpabiles sunt, ut sic irrationalem passionem in rationabilem apologiam commutemus. Sed et aliud edictis te intelligere velim, hoc nempe, quod debemus nos qui D validiores sumus, infirmitates infirmorum portare et sustinere. Imprimis per totæ vitæ cursum illius habeto curam, quod nihil indecore faciat cautus amor; sedulo inquire quid sibi velit. Nihil facit indecore, (certe immensam et innarrabilem utilitatis invenies profunditatem.) Nimirum quod non querit quæ sua sunt, sed omnia tegit, sperat omnia, sublimia sunt ista onera sufferenda, emendatio semper et conversio in melius speranda est de proximo. Quid aliud vult Pauli sapientia, divitiæ, gratia? Caritas, inquit, nunquam excidit: beata plane vox, magis beatum os, sententia laudes et admirationem omnem excedens. Nunquam ait, excidit,

VARIÆ LECTIONES.

f γρ ὀνομάζεται, B ἴσ. καὶ τὸ σώμα. h εἰπεῖν. i ἴσ. ἄλλο τι. i τῶ. k ἴσ. ἐν αἰτία. l subrepat πάθος. m ἴσ. ἐκ n ἀδυνατούντων. o πάντα πιστεύει.

licet tumultuentur alii, licet concertationibus gaudeant, licet primaria quærant, licet ipsos exstimulet invidia, licet manus injuste violentas injiciant, licet susque habeant deque; nunquam charitas de sua statione dejicitur, nec deficit a virtute, non desperat, non aversatur dolentes; semper occasiones quærit, semper omnem movet lapibem, omnem init methodum ut extra se desultores in proprium conjunctionis et unionis pratum reducat. Hæc, o fili mi, in Christo meditare, et hisce te conforma, tibi concinens. Certe bene noris quod nihil his panariis magis utile reperire poteris: cæterum vale, et precibus nostram mediocritatem commendatam habe.

EPIST. XV.

Eidem.

Montacut. (ep. 107, p. 152).

Gratia Christo vero Deo nostro qui in omnibus nos consolatur, qui naturas generosas si vel aliquatenus ab innata virtute exorbitent, potestate donat, ut quantocius suum lapsus intelligant, et ad suam nobilitatem et dignitatem regrediantur; qui etiam nunc, non mearum rationum et orationum, ut tute putes, vi et admonitione, gratiam largitus est, ut viles et humiles cum despectu habitas cogitationes abjicias, sed facultate et robore tuæ ipsius quam possides magnanimitatis. Si autem innata et apposita propriæ voluntatis amplitudo quæ optima est, et cæteræ tuæ conversationis, sine difficultate reduxit, utcunque rerum contingentium occasio, multiplici me alea jactatum turbaverit, tu tamen usque in immotæ auiditiæ institutione solidatus persistes. Vale, mi fili sacratissime.

EPIST. XVI.

Gregorio Syracusæ archiepisc.

Montacut. (ep. 111, p. 154).

Quæcunque archiepiscopalis tua sanctitas ad constitutionem Dei ecclesiæ operatur, ab ipso principio mea mediocritas tecum in iis conspirat: ut frequentius tibi in memoriam revocare non sit opus; nunc temporis præcipue, cum voce quacumque elarius et consommatius nos id doceant quæ mutuo nobis contigerunt, ac utriusque statum æqualem, eundem animum, cogitationes easdem suggerant, communis nostra in Christo causa, persecutio, communes passionem, ineffabiles quibus meremur conflictari propter observationem, et custodiam mandatorum Domini nostri. Intende autem porro, et recto tramite incedito, manus imponens, sacra peragens, Christi gregem multiplicans et adaugens, templa veneranda construens et dedicans; præcipue cum tempora sint ejusmodi, in quibus sacerdotes et sacerdotium, magnam partem, miserandum in modum silentio obruuntur, et ex hominibus eliminantur; cum templa passim desolata jaceant, et demolita sint aut expilata, pro illo ordine et pul-

VARIÆ LECTIONES.

b και ἐνδυναμοῦντι. γ ἄλλως τε.

τὰ πρῶτα ζητῶσι· κἀν φθόνος αὐτοῖς ἀνερεθίστη· καὶ χειρῶν ἀρχωσιν ἀδίκων· κἀν τὰ ἄνω στρέφωσι κάτω· οὐδέποτε ἡ ἀγάπη τῆς οἰκείας ἔδρας καὶ ἀρετῆς ἐκπίπτει, οὐδ' ἀπογινώσκει, οὐδ' ἀποστρέφεται τοὺς λελυπηκότας· ἀλλ' αἰεὶ προφάσεις ἐπιζητεῖ, καὶ πάντα κινεῖ, καὶ μεθοδεύει, δι' ὧν αὐτοὺς καὶ ἔπισκροτῶντας εἰς τὸν οἰκεῖον τῆς συναφείας καὶ ἐνώσεως συναγελάσσει λειμῶνα. Ταῦτα, τέκνον ἡμέτερον ἐν Κυρίῳ, μελέτα· καὶ τοῦτοις ἑαυτὸν ῥύθμιζε, κατεπάδων. Οὐδέν γάρ, εὖ ἴσθι, τῶν παναρίων τούτων εὐρήσεις ὠφελιμώτερον· τὰ δ' ἄλλα ἔρρωσο, ἰερωτάτε, τῆς ἡμῶν ὑπερευχόμενος μετριότητος.

EPIST. IE'.

Τῷ αὐτῷ.

Χάρις Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, τῷ ἐπὶ πᾶσι παρακαλοῦντι ἡμᾶς, τῷ καὶ τὰς γενναίας τῶν φύσεων (ἐπειδ' ἂν τῆς οἰκείας ἀρετῆς μικρὸν ἀποκλίνωσι) θάττον τε συνορᾶν δυναμοῦντι Ρ τοῦ δόξημα, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον καὶ εὐγενεῖς ἐπανατρέχειν ἀξίωμα. Ὅς καὶ νῦν, οὐ τῇ τῶν ἡμετέρων λόγων, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, δυνάμει καὶ παραϊεσει· ἀλλὰ τῆς οἰκοθεν, καὶ ἐξ αὐτοῦ σοι παρασχεσθεῖτης μεγαλοίας, τῇ ῥώμῃ τὸ χυδαῖον μὲν καὶ ταπεινὸν τῶν λογισμῶν ἐχαρίτωσέ σε διακτύσασθαι. Εἰ δὲ τὸ προσηφείας καὶ κατὰλληλον μέγεθος τῆς ἀρίστης προαιρέσεως, καὶ τῆς ἀλλῆς πολιτείας, ἐκ τοῦ ῥάπτου ἐπανήγαγεν, ἐν οἷς εἴης μοι κἀν μυρίους κύβους ἢ τῶν πραγμάτων ἀναρρίπτοι προίπετια, αὐτὸς διαπαντος ἐν ἀκλονήτῳ τῆς ἀγάπης ἐστηριγμένος φρονήματι. Ἐρρωσο, τέκνον ἡμέτερον ἰερωτάτον.

EPIST. IΣ.

Γρηγορίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Συρακούσας.

Ὅσα πρὸς καταοτισμὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἡ ἀρχιερατικῆ ὑμῶν διαπράττεται οὐσιότης, ἀνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὴν ἡμετέραν ἔχεις συμφωνοῦσαν μετριότητα· διόπερ οὐ δεῖται συνεχῶς ἐπὶ τούτοις ὑπομνήσεως· μελίστά γε νῦν, ὅτε φωνῆς ἀπάσης λαμπρότερον τε καὶ τελειότερον, ἀναδιδάσκουσιν ἡμᾶς τὰ ἀλλήλων, καὶ εἰς μίαν γνώμην καὶ τὸ αὐτὸ συνάπτουσι φρόνημα· ὅτε κοινὸς ὑπὲρ Χριστοῦ διωγμὸς, καὶ τὰ κοινὰ πάθη καὶ ἀνιστόρητα. οἷς ἐναθλεῖν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν καὶ παραφυλακῆν, ἀξιόμιστα. Ἐντείνε τοίνυν καὶ κατενοδοῦ χειροθετῶν τε καὶ ἱεροτελῶν, καὶ τὸ παίμειον αὐτῶν καὶ πληθύνων Χριστοῦ, ναοῦς τε σεπτῶν ἐγείρων καὶ τελειουργῶν· ἀλλ' ὥστε φ καὶ καιροῖς τοιούτοις ἐν οἷς ἱερεῖς τε καὶ ἱερωσύνη, τὸ μέρος ἐκείνων τῶν τρισυθλίων, σεστέγεται καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνισται· ναῶν τε ἐρημία καὶ πόρθησις ἀντὶ τῆς πρὶν εὐκοσμίας, τὸ Ῥωμαϊκὸν κατέχει πολιτεῦμα, καὶ μονουχι τὰ Χριστιανῶν ἐκ βάρθρων αὐτῶν ἀνατίτραπται· οἷς, τίς ἀξίως ἄλλος ἢ Ἱερειῶν ἐπιστηνάζει δυν-

νατός ὧν οἰκείους θρήνοις τηλικαύτης ἐρημίας ἐκ-
τραγωδήσαι καὶ παραστῆσαι μέγεθος; ἀλλὰ ταῦτα
μὲν καὶ σιωπώμενα χείραγεν. Σὺ δὲ μοι τὰ τε ἄλλα
ἔρρωσο, καὶ τῆς ἡμῶν ὑπερέχου μετριότητος.
lessis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplo-
rare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum
precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Ἰγνατίῳ μητροπολίτῃ Κλαυδιουπόλειως.

Montacut. (ep. 115, p. 156).

Ἦν ποτε φευκτὸν καὶ φοβερὸν τὸ ἀνάθημα, ὅτε
κατὰ τῶν ἐνόχων τῆς ἀσεβείας, ὑπὲρ τῶν τῆς εὐσε-
βείας κηρύκων, ἐφέρετο. Ἄφ' οὗ δὲ ἡ τολμηρὰ καὶ
ἀναίσχυντος τῶν ἀλαστῶρων ἀπόνοια, παρὰ πάντα
θεσμὸν θεῖον τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ παρὰ πάντα
λόγον Ἑλληνικὸν τε καὶ βάρβαρον, τὸ οἰκεῖον ἀνάθημα
κατὰ τῶν προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας ἀναστρέφειν ἐκ-
φρουάζατο, καὶ τὴν βαρβαρικὴν μαζίαν ἐκκλησιαστι-
κὴν παρανομίαν ἐφιλοεἶκησαν ἀπεργάσασθαι, αὐτίκα
καὶ τὸ φρικτὸν ἐκείνο καὶ ποινῆς ἀπίσης πέρας
ἔσχατον, εἰς μύθους καὶ παίγνια μεταπέπτωκε· μάλ-
λον δὲ, τοῖς εὐσεβέσι καὶ αἰρετὸν παρεσκευάσται.
Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ πάντομος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀλη-
θείας γνώμη, τὰς ποινάς, καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησια-
στικὰς, ποιεῖ φοβεράς, ἀλλὰ τῶν πασχόντων τὸ ὑπεύ-
θυνον, ὡς τὸ γε ἀνευθύνον καὶ εἰς χλεύην τὰς ἐκεί-
νων τιμωρίας ἰσπεῖ, καὶ κατ' ἐκείνων τὸ δικαίωμα
τῆς τιμωρίας ἀναστρέφει, καὶ τῶ ὑπ' αὐτῶν τιμω-
ρουμένῳ σφετέρους ἀκηράτους, καὶ ἀθάνατον δοξάν,
ἀντὶ ποινῆς, ἀπεργάζεται. Δι' ὃ καὶ ἕκαστος τῶν
εὐσεβῶν καὶ ἁγίων, ὑπ' αὐτῶν ἠλλοτριωμένων Χρι-
στοῦ, μυριάκις αἰρεῖται προπηλακίζεσθαι, καὶ ἀνα-
θεματίζεσθαι ἢ τοῖς αὐτῶν μισοχριστοῖς καὶ θεστυ-
γίσιν μετὰ λαμπρᾶς τῆς εὐφημίας κοινωνῆσαι πο-
νηρῶμασιν.

ΕΠΙΣΤ. ΙΗ'.

Μιχαὴλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

Montacut. (ep. 116, p. 157).

Ὡσπερ τοὺς τοῦ Δεσπότου μαθητὰς τὸ μισοχριστον
τῶν Ἰουδαίων συνέδριον ἀποσυναγωγῶς ποιήσαντες,
ἐκείνους μὲν μάλλον τῷ Διδασκάλῳ καὶ Δεσπότῃ
προσφωκείωσαν, ἑαυτοὺς δὲ τέλειον καὶ τῆς θείας μυσ-
ταγωγίας, καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας ἠλλοτριώσαν.
Ὅστιν καὶ νῦν οἱ τῶν Ἰουδαίων μιμηταί, τοὺς τῶν
ἀποστόλων ζηλιτὰς, ἀποσυναγωγῶς ποιήσαντες,
ἡμᾶς μὲν τοῖς θεσπετίοις ἐκείνοις καὶ αὐτόπταις τοῦ
Δόγου, συνῆψάν τε μάλλον καὶ συνήνωσαν. Ἡ γὰρ
κοινωνία τῶν παθῶν ἀκριβεστέραν ποιεῖται τὴν ἐν
βίῳ καὶ πίστει συνάφειαν· ἑαυτοὺς δὲ καὶ τῆς ἐκεί-
νων διδασκαλίας, καὶ τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξίας,
ἔλευνῶς τε καὶ ἀθλίως ἐναπέτεμον· καὶ τῆς Χρι-
στιανῶν ὄλως καὶ κλήσεως καὶ πολιτείας τὴν ἐκείνων
μοῖραν διέχσαντες, εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων, οὐς παρ-
εζήλωσαν, καὶ χριστομαχίαν καὶ μαιφονίαν φερόμε-
νοι ἐκπεπώκασιν.

A chritudine qua prius Romana respublica florebat,
et Christianismus tantum non ex imis subruitur
fundamentis. Ingemiscere ad hæc, pro meritis quis
alius suffecerit quam Jeremias, qui propriis suis
magitudinem et exprimere possit, et tragice deplo-
rare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum
precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. XVII.

Ignatio metrop. Claudiopolitano.

Erat olim terribile anathema, et fugiendum;
nempe cum a veritatis præconibus, contra reos et
improbos ferebatur. Ex quo vero audax et impu-
dens alastorum quorundam vesania, contra leges
omnes divinas et humanas; contra omnem rationem
Græcam, barbaram, ipsorum anathema in propu-
gnatores orthodoxæ pietatis jaciatur insolenter, et
furores barbaricos, ecclesiasticas transgressiones
magna contentione habendas contendunt; e vesti-
gio illud formidandum, et omnium suppliciorum
extremum, in fabulam et ludibrium evasit: potius
viri pii illud exoptaverint; non enim sententia per
audacissimos veritatis hostes lata pœnas saltem
ecclesiasticas formidabiles facit, sed reatus eorum
in quos intorquentur. Quod si innocens quis fuerit,
ridendas illorum pœnas propinat, et in ipsorummet
judicium mutat, illi autem quem multarunt cor-
nam immarcescibilem, et immortalam gloriam pro
suppliciiis procurat. Quocirca quisque pius et san-
ctus vir mille modis optaverit, potius ab iis qui a
Christo alieni sunt contumeliis affici, et anathe-
mate feriri, quam cum splendore et applausu de
ipsorum impietatibus participare, qui Christo odiosi,
et Deo invisii sunt.

ΕΠΙΣΤ. XVIII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Quemadmodum discipulos Domini nostri Judæorum
Christiosorum synedriume synagogis ejicientes, illos
eo facto, magis magistro et Domino dedere copu-
lato, at seipso penitus a cœlesti mystagogia et
regno cœlorum alienos reddidere. Ad eundem
modum et nunc Judæorum imitatores apostolorum
zelotas nos e synagogis ejicientes, eo facto divinis
illis, et Verbi incarnati spectatoribus nos magis
conjunctos adunierunt; siquidem communes pas-
siones, exactissimam vitæ et fidei conjunctionem
operantur; semet autem ipsos ab eorum doctrina,
et orthodoxa nostra fide, miserum et miserandum
in modum absciderunt; et cum separati sunt om-
nino a Christianorum nomine et politia, in Judæo-
rum quos zelo imitatur, oppositionem contra
Christum, et homicidii pollutionem abrepti exci-
derunt.

EPIST. XIX.

A

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

Euschemoni et Georgio metrop.

Εὐσχήμενοι καὶ Γεωργίῳ μητροπολίταις.

Montacut. (ep. 126, p. 166).

Non despondeo animum, dum intueor tempestatem malorum, et tyrannidis intensionem; audio enim vos per fidem in Deo certam, et pietatem efflorescentes et vernantes; imo lætitia afficioreo quod illorum summa impudentia, qui dedecus vobis et turpitudinem volebant affricare, vos et pulchrior reddidit, et probatior. Sed, o vos amici, filii, fratres, et si quid nomen filiali amore et naturali affectione magis familiare sit, usque ad finem consummatum in Deum hunc animum et affectum conservemus: et quemadmodum Jobus ille generosus, ipsorum ducem diabolum, per stupendam illam patientiam et fortitudinem triumpho duxit, ita vos ut Christi populus ille sanctus, regaleque sacerdotium, ut et olim, ita etiamnum istosce illius germanos primipilares discipulos, cum lessis et lamentis, nec quo se conferant scientes, publice spectandos exhibebimus. Nam quod vos probe notis æque atque ego, brabia et coronæ expectant eos, qui usque ad finem decertant.

EPIST. XX.

Theodoro metropol. Laodiceæ.

Montacut. (ep. 140, p. 198).

Scio plurimos fidelium ita affectos esse, ut occasionem omnem quærant, qua possint propriæ virtutis illustre quoddam specimen exhibere; et martyres felices prædicare, quod barbaram tyrannorum crudelitatem nacti fuerant, qua possint in æternum, suam ipsorum animi magnitudinem quasi columnæ insculptam stabilire. Sane adest hæc ipsa occasio, vel major potius, quam speraret etiam valentissimus. Confido, autem quod qui contra tuam generositatem insurrexit, ultimam, maximam, et perpetuo memorandam confusionem incurret, in opprobrium propriæ cum infirmitatis tum audaciæ. Ita ut immota tua formidine percussus, ulterius aliquid attentare cessabit. Ita per hanc unicam concertationem, duo egregia consequere trophæa, cum ut victor proclamare, tum ut fratribus malorum impendentium gravitate, et labores multos, propriis tuis certaminibus allevies.

EPIST. XXI.

Eidem.

D

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 141, p. 199).

Generosos plane stadium expectat: nemo feminea teneritudine emollitus, introeat. Quod si quis sit qui exsilierit, recedat quantocius; vel a sua sententia, vel a colluctatione. Neque enim labores talibus congruunt. Sed neque ab auro onustus: nec ambitione inflatis. Omnino qui corporeis voluptatibus inhiat, ut mihi stat ententia, ne se componat ad certamen: velim ego longe removeri, si non præveniat is, et impleat votum meum.

VARIE LECTIONES.

† ἴσ. γεγονότα. * πολλῶν. * ἡμῶν.

Οὐκ ἄθυμῶ, τὴν χειμῶνα τῶν κακῶν καὶ τῆς τυραννίδος ἐπιτεινόμενον βλέπων. Ταῖς γὰρ εἰς Θεὸν ἐλπίσι, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἀνθούοντας ὑμᾶς καὶ ἐκρίζοντας ἀκούω· μᾶλλον δὲ καὶ χαίρω, ὅτι καὶ ὠραιοτέρους καὶ δοκιμωτέρους ἢ τῶν κατασχύναι καὶ ἀσχαμονῆσαι σπουδασόντων ὑμᾶς ἔδειξεν ἀναισχυντία. Ἀλλ', ὦ φίλοι καὶ τέκνα καὶ ἀδελφοί, καὶ εἰ τι στοργῆς καὶ σχέσεως φυσικῆς οικειότερον, ἕως τέλους Θεῷ τὴν αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὸ φίλτρον διασώσωμεν· καὶ ὅπερ Ἰώβ ὁ γενναῖος τὴν καθήγητὴν αὐτῶν πεπονθότα ἴ, διὰ τῆς θαυμασίας ἐκείνης ὑπομονῆς καὶ ἀνδρείας ἐθριάμβευσε· τοῦτο καὶ ὑμεῖς, καὶ λαὸς ἅγιος τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ὡσπερ μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπαντός, τουτουσί τοὺς ἐκείνου γνησίους καὶ κορυφαίους μαθητάς, ὀδυρομένους καὶ ἀμυχανοῦντας ἐπιδειξομεν. Καὶ γὰρ, ὡς καὶ ὑμεῖς συνεπίστασθε, τῶν εἰς τέλος ἀγωνιζομένων ἔστι τὰ βραβεῖα καὶ οἱ στέφανοι.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Οἶδα πολλοὺς τῶν πιστῶν ἀνδρῶν, καιρὸν ζητούντας, ἐφ' ὃν τῆς οικείας ἀρετῆς τὸ μέγεθος ἐπιδείξαιτο· καὶ τοὺς μάρτυρας μακαρίζοντας, ὅτι τυραννῶν ἔσχον ὠμότητα τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν εἰς αἰῶνα στηλιτεύουσιν. Ἐπίστηκεν οὗτος ὁ καιρὸς, εἰ καὶ πλέον, ἢ ὅσον ἂν καὶ ὁ γενναϊότατος ἤλπισε· πείθομαι δὲ, ὡς τελευταῖον καὶ μέγιστον τῆς ἰδίας ἀσθιναίας, καὶ τοῦ θράσους, ὁ τῇ σῇ γενναϊότητι ἐκπαθεὶς προσεσχέθη, ἀείμνηστον τὸν ἔλεγχον δώσει· καὶ τὴν σὴν στερότητα καταπλαγίς, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτραπήσονται τὴν πείραν· ὡς ἅμα δύο τὰ μέγιστα σε, δι' ἐνὸς ἀγῶνος, κατορθῶσαι, νικηφόρον τε ἀναρῆθησθαι· καὶ τοῖς ἀδελφοῖς τῶν ἐπικρεμαμένων κακῶν τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τοὺς πολλοὺς πόνους, ἰδίους ἀθλοῖς, κουφίσαι.

Γενναίων ὄντως ἀνδρῶν τὸ στάδιον δέεται· μηθεὶς εἰσὶτω θηλυδρίας· ἂν δ' εἰσεπήδησε, θάπτου ἀποστήτω· ἢ τῆς γνώμης, ἢ τῶν παλαισμάτων. Οὐ γὰρ τῶν τοιούτων οἱ πόνοι. Ἀλλὰ μὴ δ' ὁ χρυσῶ τὸν βίον βεβαρημένος· μὴ δ' ὁ πρὸς κενὰς δόξας ἀνεπιτημένον. Τὸν γὰρ πρὸς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ἐπιτημένον, οὐδ' ἀποδύσθαι πρὸς τὸν ἀγῶνα νομίζω. Ἀλλὰ καὶ εὐχομαι πόρρω καθεστάναι, εἰ μὴ προλαδῶν ἐπλήρωσεν * ἐκείνος τὴν εὐχὴν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΒ'.

Εὐθυμίου μητροπολίτη Κατάνης.

A

EPIST. XXII.

Euthymio Catanensi metropol.

Montacut. (ep. 148, p. 205).

Γενέσθαι μὲν ἔμοι σχολὴν, ὥστε τὰ σὰ διηγεῖσθαι, ἀπέυχομαι ἰ· γενέσθαι δὲ, ὥστε μὴδ' ἀκούσαι, προελαβες. Τί οὖν αἰτιάς, ὅτι μὴδ' ἄπερ ἠλπισα, ἤκουσα. καὶ ὅτι σιγὴν ἐθέμην, οἷς μὴδὲ τὴν ἀκοὴν ἠδέως ἠνέψα. Ἄλλ' εἰ, διότι ὅλως τὴν ἀκοὴν τῶν τοιούτων ὑπέμεινα, τῆς περὶ φίλους ὀλιγωρίας γράφην ἔνοχος γράφεσθαι· τί ἂν δράσαιαν οἱ τοιαῦτα δεδρακότες, δὲ ὧν καὶ τοὺς φίλους τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ λέγειν παρρησίας, ἀπιστέρησαν, καὶ τῶν δυσμενῶς ἔχόντων τὰς γλώσσας, οὐ καθ' ἑαυτῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐκείνων οἱ ποτε τῶν πεπλησιακότων ἦσαν, ἠκόνησαν. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν; σὸν ἐστίν, (ὡ πῶς σε προσείπω) καὶ ἡμῖν ὑπὲρ σοῦ, εἴθ' εἴθελες, τὴν παρρησίαν, ἣν εἶχομεν, ἀποδοῦναι· καὶ μὴδὲν ἀκούειν ἀηδῆς περὶ σοῦ· ἀλλὰ καὶ τοὺς κακῶς σε λέγοντας νῦν, ἐπιστομίσαι, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπαναδραμόντα κατὰστασιν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΓ'.

Γεωργίου μητροπολίτη Νικομηδείας.

Montacut. (ep. 169, p. 243).

Εἶθε μοι τῶν σῶν ἦν ἐνάμιλλα λόγων τὰ ἔργα· οὐχ ἵνα κλέος ὄντες ἀκαστορίδων Γαληνός καὶ Ἱπποκράτης, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς θειάζων γράφεις, Ἵπεξίστανται μοι τῶν πρωτείων· οὐδ' ἵνα τῶν Ἀσκληπιαδῶν τὸ μέγα ὄνομα τῷ ἡμετέρῳ καταχωσθεῖ· ἀλλ' ὡς ἂν εἴην, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἕτερόν τινα, ἀλλ' οὖν ἐν τούτῳ γε τῷ μέρει μικρά τις κατὰ τῶν σωματικῶν παθῶν τοῖς φίλοις καὶ συνάθλοις ἐπιουρία.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ'.

Θεοδώρου μητροπολίτη Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 171, p. 244).

Ἄρότρῳ μὲν, ὡς ἡ παροιμία φησὶν, ἀκοντίζεις, ἀντὶ τοῦ μετανοεῖν θρασυόμενος. Οὐ γὰρ μετανοίας ἀλλ' ἀπονοίας, ἑαυτῷ τῶν ἐσφαλμένων ἐπιτρέπει τὴν συγγνώμην. Εἰ δὲ σοι καὶ ληρεῖν δόξαιμι, ἔσται σοι οὐκ εἰς μακρὰν τὸ παροιμιῶδες, συνεχῶς ἐπ' ἔργους ἀδόμενον, Ἄρτι μὺς πίττης γούεται.

ΕΠΙΣΤ. ΚΕ'.

Εὐσχήμεου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας.

Montacut. (ep. 173, p. 245).

Οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ μὴ τοῖς δικαίοις ἅπαντες χαίρουσιν· ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμαστὸν ἂν ἦν καὶ λίαν ἐνδίκως, εἰ πάντες ὑπ' ὀφθαλμοῖς τῆς δίκης ἐπολιτεύοντο. Ἀγαπητὸν δ' ἔμοι, κἄν οἱ πλείους εἴησαν (ὅπερ οὐκ ἐστὶ) φίλοι τοῦ δικαίου. Μερῖδα μὲν γὰρ ὀλίγην ὀρῶν ῥέπουσαν εἰς δικαιοσύνην, τὸ δὲ πλεῖθος ἐπισύρεται ἢ ἀδικία. Ὅτε τοίνυν οὕτως ἔχει ταῦτα τί θήποτε ἀλύεις σὺ καὶ ἀσχάλλεις, ὅτι τὸ δίκαιον, οἷς ἐστὶν οἰκείον, ἀπονέμων, ὑπὸ τῶν τὰ δίκαια μισούντων τὴν ἴσην ὕβριν ὑπομένεις. Τοῖνάντιον γὰρ ἐχρῆν σε σκυθρωπάζειν καὶ ζητεῖν λύσιν εὐρεῖν τοῦ

Esse mihi otium, ut res tuas enarrem, opto; at ne eas intelligam præveniēdo cavisti. Quid causaris ergo, quod quæ non sperabam, audiam; et quod silentio texerimus, quælibens fando non acciperem? Quod si autem, quia fando necessaria accepi, dignus sum cui dicam scribatur contemptæ amicitiae. Quid et illi faciant, qui talia faciunt, quæ et amicos libertate privent pro ipsis dicendi, et malevolas linguas non tantum in ipsos, sed in eos etiam quibus olim utebantur familiariter, exacuunt. Quid ergo faciendum? Hoc ad te spectat (o quo te nomine compellem!) et, mihi libertatem condonare, si id placuerit, satis abunde jam olim habui; et ut nihil de te audiam quod minime placet; sed tu ad priorem constitutionem revolvendo, eorum ora qui te nunc lacerant, obturabis.

EPIST. XXIII.

Georgio metropolitæ Nicomediensi.

Utinam ex æquo verbis tuis opera mea responderent, non ut Acestoridum gloria, Galenus et Hippocrates, ut tute me encomiis ornans scribis, mihi cedentes primas darent nec ut ingens illud Asolepiadarum nomen nostro nomine obrueretur, sed ut præstetur, licet non ad aliud quidpiam, saltem hac in parte exiguum quid quoad corporis passiones amicis et synathletis auxilium.

EPIST. XXIV

Theodoro metropolitæ Laodiceno.

Aratro, quod proverbii usurpatur, jacularis, qui cum debeas pœnitere, audaciam urges. Nec enim pœnitentis, sed insanientis est sibimet permittere errorum condonationem. Quod si tibi videro delirare, in te proverbium quod non ita dudum sæpe jactatum quadravit: Mus scilicet picem gustavit.

EPIST. XXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Mirum non est, si justis hominibus plerique omnes haud plane delectantur. Illud autem mirandum magis, si tanquam in conspectu justitiæ, omnes et singuli vitæ cursum instituunt. Mihi sufficit si plusculi sint; ut certe pauci sunt tales, qui justitiam consecantur. Partem sane non magnam ad justitiam colendam propensos video, multitudinem ad serapit injustitia. Hæc ita se habere, quid tute hæsitas, qui cum juste justitiam cui debetur administras, ab illis quibus justum quod est, odiosum est, pariter reportas contumeliam. Omnino te decuit contrario

VARIÆ LECTIONES.

ἰ ἐπέυχομαι.

modo affectum esse, torvo vultu eos intueri, et id agere sedulo ut solamen invenias illius quod te contristatum reddet, si modo hostes qui se justos pro fitentur, linguam tibi amicam largiri vellent.

EPIST. XXVI.

Paulo Cæsareæ archiepiscopo lapsø.

Montacut. (ep. 175, p. 262).

Arcadiam me flagitas, quispiam diceret, nec injuria, proverbialiter. Ego autem exhibeo, sed non e plastro, nec a Scythis mutuum verbum, sed quale amecharitas. Improbis exstitisti erga amicos divinæ legis proditor, hostis propriæ confessionis: et tamen rogitas cur te ut improbum diffugiunt homines, nec congressu suo communi dignantur? Nimirum ideo (o quo te titulo jure designem!) quod terribile arbitrantur, vel per *salve* communionem habere cum operibus tuis impiis.

EPIST. XXVII.

Zachariæ metropol. Chalcedonis.

Montacut. (ep. 179, p. 267).

Misi tibi amaram potionem, præparatione confectioeque novam, stomacho inservientem roborando ab eadem arte qua prius profectam, sed tempore antiquiorem. Horum medicamentorum prius mane recipies cum tertia parte ejus quod una mittitur, sumatur in aqua tepida aut melicrato, prout alterutrum maxis ferre possis: et post amari illius medicamenti potionem, sumas alterum licet per mensem integrum continuatum, usque ad nucis Ponticæ quantitatem, ternis porro bolis distributum sumito. Illam antesolis exortum, alteram ad occasum solis postcœnam, stomachi cachexiam ita in melius reformabis, et aurium dolorem sedabis. Non possum tibi promittere totalem sanationem: nam morbi inveterati vix ad tempus breve sanantur. Atque ut alibi, ita imprimis in promissionibus medicamentabilibus id quod turgescit reprobandum: sed divino facile aspirante auxilio mitigatum magis statum consequeris et habitudinem.

EPIST. XXVIII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

Montacut. (ep. 184, p. 275).

Adversatur virtuti improbitas, nec in amicitiam coalescent aliquando: utraque proprium subjectum habet, et amplectitur cui innititur: fieri non potest ut, subjectis pugnantis, ea quæ incubant, inducias agant: si hoc ita se habet mirari noli, si is, qui minister est impietatis, bellum iis denuntiat cum magno statu, qui virtutem ipsi ex adverso constitutam repræsentant.

EPIST. XXIX.

Euschemoni archiepiscopo Cæsareæ.

Montacut. (ep. 186, p. 274).

Improbitas (neque hac videatur tibi paradoxum quid, cum satis testetur verum quotidiana per vitam experientia) si non velo virtutis oppanso vele-

A λυπούτος εἰ οἱ τῆς δίκης ἐχθροὶ σοὶ φιλῶν ἐχαρίζοντο γλώσσαν.

EPIST. ΚΣ'.

Παύλῳ γεγονότι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας καὶ ἀποστῆσαντι.

Ἀρκαδίαν με αἰτεῖς, εἴποι ἂν τις, καὶ μάλα ἐκότως, παραιμιαστῆς ἀνὴρ· ἐγὼ δὲ σοὶ δώσω, οὐτὲ ἐξ ἀμάξης, οὐδὲ τὴν ἀπὸ Σκυθῶν ῥῆσιν, ἀλλ' ἀπὸ ἂν φιλεῖ ἢ ἀλήθεια· κακὸς ἐγένου φίλοις, καὶ θεῖου προδότης δόγματος, καὶ τῆς σῆς ὁμολογίας πολέμιος. εἴτα διερωτᾷς τί δῆποτέ σε οἱ εὐσεβεῖς ὡς ἀναγῆ ἀποστρέφονται, μὴδὲ τῆς κοινῆς ἀξιούντες προσήσεως; (ὦ, τί σε δικαίως προσείπω;) φοβερὸν ἡγοῦνται καὶ τὸ διὰ τοῦ χαίρειν κοινωῆσαι τοῖς ἔργοις σου τοῖς πενηροῖς.

EPIST. ΚΖ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπόλῃ Χαλκηδόνος.

Ἐπιμψά σοι πικράν, τῆ τε κατασκευῆ, καὶ τῆ ἐπινοῖα νέαν· καὶ βοήθημα στομαχικόν, τέχνης μὲν τῆς αὐτῆς, ἡλικίας δὲ πρεσβυτέρας. Τούτων τῶν μὲν ὑπὲρ ἡμέραν ὄρθρου προσφερόμενος κατὰ τριτημόριον τοῦ σταλάντος, ὑδατι χλιαρῷ, ἢ καὶ μελιτκράτῳ, ὡς ἂν ἦ σοὶ ἀλυπώτερον· τὸ δὲ, μετὰ τῶν τῆς πικρᾶς ποσῶν, καθ' ὅλον ἡμερῶν μῆνα, Ποντικῶν καρύου κατὰ μέγεθος, εἰς τρία τῶ πληθει λαμβάνων. τὰ μὲν, ἡλιακῶν αὐγῶν πρωϊαίτερον· τὸ δὲ λοιπὸν, δυσόμενον καὶ ἐπιδείπνιον· τήντε στομαχικὴν καχεξίαν ἐπὶ τὸ ἀμεινον εἴξει μεθισταμένην σοὶ, καὶ τὴν τοῦ ὠτός περιωδυνίαν. Οὐκ ἂν δὲ φαῖν εἰς ἀπκαλλαγὴν παντελῆ· βραχιᾶ τε γὰρ θεραπεία χρονιωτέρων ἡττάται νοσημάτων, καὶ ὡσπερ πανταχοῦ, οὕτω μάλιστα ταῖς ἰατρικαῖς ὑποσχέσει νειμήσθητον τὸ ὑπεροχον. Ἄλλ' οὖν τῆς ἄνω ῥοπῆς, εἰς εὐμένειαν ὁρώσης, εἰς πολὺ ῥάονα συγκαθισταμένην σοὶ διαθέσιν.

EPIST. ΚΗ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Ἔστιν ἐναντίον τῆ ἀρετῆς ἡ κακία, καὶ οὐκ ἂν εἰς φιλίαν συνέλθοιεν· ἑκατέρα δὲ ὑποκειμένον οἰκείον, ἐφ' ᾧ ἰδρυται, καταλαμβάνουσα ἔχει· οὐκ ἔστιν οὖν, μαχομένης, τῆς ἐφιδρυμένης, σπένδασθαι τὸν ἐδράζοντα· εἰ δὲ τοῦτο, μὴδὲν θαυμάζης, εἰ ὁ τῆς κακίας ὑπηρέτης, κατὰ τῶν ἀντιπρόσωπον αὐτῶ τὴν ἀρετὴν προβεβλημένων, μέγα πνεῖ τὸ πολέμιον.

EPIST. ΚΘ'.

Εὐσχημόνι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

Ἡ κακία (καὶ μὴδὲν σοὶ δόξει παράδοξον, ἢ γὰρ τῶν ἐν βίῳ πείρα σαφῆς τῶν τοιούτων διδάσκαλος) ἂν μὴδὲ τῆς ἀρετῆς ὑπέλθοι τὸ σχῆμα, τὰ χίματα δια-

λυται· μὴ τοῖσιν ἀθύμει ταύτην ὁρῶν, τὸ λεγόμενον, ἅμα γυμνῇ τῇ κεφαλῇ θρασυνομένην καὶ ἀπηρυθριασμένην προσώπῳ κατὰ πάντων ἀσελγαίνουσαν· βραχὺς ὁ χρόνος, καὶ εἰς διασπορὰν αὐτὴν ὄψει, σὺν μεγάλῳ ἤχῳ καταστρέφουσαν· ἔχεις δὲ καὶ τὸν Προφήτην ἐμοὶ συμπρογγόμενον· Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερψόζομενον καὶ ἐπαυρόμενον, ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, καὶ παρῆλθεν ἡ, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· ἐξήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὐρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ.

ΕΠΙΣΤ. Α΄.

Ζαχαρία μητροπολίτη Ἀντιοχείας.

Montacut. (ep. 491, p. 289).

Ὁ μακάριος καὶ θεῖος Παῦλος, ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος, καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, ὁ τὸν γύρον ἅπαντα τῆς γῆς περιλαβὼν τῷ κηρύγματι, οὗτος ὁ τῷ οὐρανόῳ παιδευθεὶς διδασκαλεὺς καὶ τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ῥημάτων, πρῶτος ἀνθρωπίνην ἀκοὴν ἐπιδείξας κατήκουσεν, πολλαχοῦ τοὺς μαθητὰς τῆς μετὰ τῶν φαύλων διατριβῆς ἀπειργῶν, αὐτὸς οὐ μόνον συνην καὶ συναναστρέψατο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος συνδιετίθητο. Τί τοῦτο; Μὴ γὰρ ἄπερ ἑτέροις ἀπέτρεπον, αὐτὸς καὶ ἠδονὴν ἐπραττεν; ἢ τῶν μαθητῶν μὲν τὸ ἀσφαλὲς διετίθητο, ἑαυτῷ δὲ τὴν βλάβην εἰσέφερεν; ἢ λήθην ἔχων ὧν ἄλλοις ἐπαίδευσεν, αὐτὸς τάναντία ἐστέρησε; μὴ γένοιτο! ἀλλ' ἐκάτερον τούτων ἀκριβῶς συνεπίστατο, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν τέλειον, καὶ πρὸς κακίαν ἀμετακίνητον, καὶ τῶν πολλῶν τὸ ἀτέλειον καὶ πρὸς τὰ χεῖρω εὐέμπωτον. Ταῦτα δὲ καλῶς εἰδὼς καὶ συνεπιστάμενος, ἐκείνοις μὲν τὰς ἐκ τῶν ἐπισημῶν βιούτων βλαβὰς ἀνακόπτων καὶ ἀποκρουόμενος τῆς μετ' αὐτῶν διαίτης καὶ ἀναστροφῆς διεκώλυεν· ἑαυτὸν δὲ καὶ εἰς μέσους φέρων ἤσει, καὶ ὁμορρόγος αὐτοῖς πολλάκις, καὶ ὁμοδίαιτος ἐχρημάτιζεν· οὐ δεδίως μετασχεῖν κηλίδος τῆς παρ' αὐτῶν· θαρρῶν δὲ καὶ μεταδώσει τῆς ἐνούσης καθαροτήτος· οὕτω τοιγαροῦν ὁ αὐτὸς σκοπὸς, ἢ τῶν ψυχῶν, φημί, σωτηρία, διὰ τῶν ἐναντίων τῷ μακαρίῳ Παύλῳ ἐπεραίνετο· αὐτοῦ μὲν τῶν οὐκ εὐαγῶς βιούτων τὴν σύνθεσιν, ἐπὶ διορθώσει τῶν συνόντων οὐ παραιτούμενου· τοὺς δὲ μαθητὰς οὐκ ἑῶντος παραπλησίως πράττειν, ἵνα μὴ χρηστὸν ἦθος κακαῖς ὁμιλίαις ἐνδιαφθείροντο. Πρὸς τί δὲ μοι ἀφορᾶ ὁ λόγος, καὶ τί βούλεται; ἢ δῆλον ὅτι τὸ παρά τῆς ὑμῶν τελειότητος διαλύει προτεινόμενον. Ὡσπερ γὰρ οὐκ ἦν μὲν τοῖς ἀτελείσιν ἐπ' ἐξουσίας ἔχειν, μετὰ τῶν φαύλων συναναφύρεσθαι· Παῦλος δὲ πράττων, ὅπερ ἀπέργε, καὶ διοικονομούμενος κατεφαίνετο, κερθαίνων μᾶλλον ἐξ ὧν ἄλλοις ὑπῆρχε τὸ ἐπιζημίον· οὕτω χρὴ καὶ περὶ τοῦ διορισμοῦ τῆς τριετίας λογίζεσθαι, ἢ ἐπὶ τῶν προσιόντων τῷ μονάδι βίῳ ὁ ἀκριβὲς λόγος διορίσαστο. Τοὺς μὲν γὰρ πολλοὺς καὶ δεομένους προκαθάρσεως, ἄμεινον ἐκείθεν

¹ Psal. xxxvi, 35. ² I Cor. ix, 21.

tur, quantocius dissipatur. Noli quocirca despondere animum, si quod dici solet, aperte et nudato capite, audaciam illam videas insolescentem, et in conspectu contra omnes non erubescente vultu lascivientem. Tempus breve interveniet, cum illam videbis cum ingenti sonitu in perniciem præcipitatum. Atque hic mihi consentientem Prophetam habes. *Vidi, aiebat ille, impium in sublimi exaltatum, et tanquam e cedris Libani elatum; præteribam vero, et ecce non erat: quærebam eum, et non est inventus locus ejus* ¹.

ΕΠΙΣΤ. XXX.

Zachariæ metropolitæ Ἀντιοχέου.

Montacut. (ep. 491, p. 289).

Beatus et divinus Paulus, gentium apostolus, mundi doctor, qui totos terræ angulos prædicando circumiit: ille cælesti magisterio edoctus, et inenarrabilium sermonum princeps, humanas aures audientes habens, multis in locis discipulos a conversatione impiorum excludens, non tantum versatus est ipse cum ejusmodi, sed et sine lege existentibus velut exlex convixit ². Quid autem? An ut ipse libenter ageret, quod reliquis non permisit? an discipulorum securitati ut provideret, ipse sibi damnum creavit? an oblitus eorum quæ suggererat, aliis contraria obivit? absit! utrumque optime noverat, se perfectionem assecutum immobilem ad malum, aliorum imperfectiones et quam labiles ad deteriora: horum conscius et intelligens, discipulis inhiuit congressum et conversationem cum improbis, præcidens nempe damna et amolians exinde futura: se ipsum medius intulit, sub eodem sæpe tecto cum iis, et eadem mensa familiariter versatus: neque enim maculam ab iis metuebat: imo communicaturum se confidens de puritate sua: atque ita contrariis viis ad eundem finem contendeat Paulus, nec declinavit convictum improbe viventium, ob correctionem secum versantium, paria admittere non sineis discipulos, ne boni mores malis conversationibus corrumperebantur. Quo spectat, quid vult sibi hæc oratio? certe solvit a vestra perfectione quæestionem propositam. Nam ut imperfecti facultatem non habebant libere cum improbis miscendi se: at Paulus faciens quod prohibebat, et quod facere cernebatur, ut lucrifaceret eo, quod aliis damnum crearet: ita oportet et de trienni exploratione statuere, quam statuit exacta disciplina erga monasticam professionem facturos: multos, utpote purificatione indigentes, melius est subire illam explorationem; at qui se prius purgantes vitam ineunt philosophicam, non necesse habent præcise illud tempus observare: quemadmodum in iis qui hanc vitam instituunt, multa et magna differentia invenitur, et diversa eapropter

VARLÆ LECTIONES.

^u ἴσ. παρῆλθεν.

exploratio conceditur : ita et quod eos tangit, qui præponuntur et informationi aliorum præficiuntur, non eadem prudentia aut facultas erudiendi ostendatur : quocirca præstaret ut simpliciores, nihil a suo ingenio faciant, sed omnia agant, canonis iudicium intuentes et eo collimantes : præpositi vero, qui, vel per rerum humanarum experientiam et exercitium, vel per gratiam et adiutorium cœlestis, satis instructi sunt ad discernendum affectus et dispositiones admittendorum, iis, ut mea fert sententia, non est opus ut triennii terminus præcise expleatur injunctus, nec a regula deficiet multum, qui sic judicaverit, iudicii et conscientiae cujusque calculus et discretio, in iis qui omnia ad salutem administrare volunt et gratiam de cœlo insuper ac sapientiam acceperunt ab experientia : et quid imprimis causæ mutationi favet, et veniam meretur, hujus temporis necessitate constringantur, in quo *volucres et vulpes*, si vis lupi, dracones, pardales, et, ut verbo dicam, belluinis moribus homines præditi, illustres et amplas domos incolunt, et licentiam sibi assumunt, quidquid placuerit agendi : discipuli vero et imitatores Filii hominis *non habeant ubi reclinent capita* ³, nec ullius rei usum liberum, sine quo vita non est vitalis. Is qui rebus necessariis privatur, qui nec libere aerem spirare permittitur, quomodo ad integrum triennium, virtutem addiscere volentes præstruet, et exercitium illis describet asceticæ futuræ ? sufficit vel quocunque modo de nequitia multiplici extractum vitæ philosophicæ copulare. Ubi erit illud phrontisterium, in quo per triennium quis versari possit, cum passim diffusa sit persecutio : cum nec in montibus, speluncis, terræ foraminibus sine vexatione vivere piis permittatur ? Ubi ordo et obsequium, quibus monachi labores asceticos subeunt, cum torrente malorum tam ingenti omnia corripiantur ? Rebus sane ad voluntatem fluentibus, nec aliqua urgente necessitate, exactam disciplinam impediende, præstaret, opinor, formam præscriptam cuicumque observare : sed cum in proverbio est : *Retro flumina, omnia subversa sint*, melius fuerit, in quantum est possibile, et in quantum res patitur, salutem quovis modo procurare, quam nudo nomini exactæ disciplinæ adherendo, proditores animarum humanarum, et malos dispensatores prodire : quocirca archiepiscopalis vestra perfectio cum sufficiat judicare quæ conveniunt, et tempestates istas consideret omnia contra accurationem promoventes, omnino ad tuum iudicium rem integram deferendam sentio, ut ea facias potestatem sanctificando, quæ conscientia tibi pura, aut potius Spiritus gratia per immaculatam conscientiam operata suggesserit.

ψιλῶ τῷ τῆς ἀκριβείας ὀνόματι περικαθημένους, προδότας ψυχῶν ἀνθρωπίνων καὶ κακοὺς οἰκονόμους ἀπέλεγθῆναι ; διὸ καὶ τὴν ὑμετέραν ἀρχιερατικὴν τελειότητα, ἰκνῆν τε οὖσαν κρίνειν τὰ δέοντα ἐπι-

³ Matth. viii, 20.

τὴν δοκιμασίαν ἐπιδέχσθαι ὅσοι δὲ αὐτοὺς προκαθαράντες, οὕτως πρὸς τὸν φιλόσοφον βίον διαβιβούσιν, οὐκ ἀναγκαίαν ἔχουσι τὴν ὁμοίαν παρατήρησιν. Ὡσπερ δὲ ἐπὶ τῶν προσιόντων τῇ φιλοσοφῇ πολιτεία ταύτῃ, πολλὴ καὶ μεγάλη καθορᾶται ἡ διαφορὰ, καὶ διὰ τοῦτο διάφορος συγχωρεῖται ἡ δοκιμασία, οὕτω καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν προτεταγμένων, καὶ καταβρυθμίζειν τοὺς ἄλλους ἀξιωμένων, οὐχ ἡ αὐτὴ δύναμις καὶ σοφία τοῦ παιδισγωγῆν ἐπιδείκνυται. Διὸ τοὺς ἀπλοῦστερόν πως διακειμένους βέλτιον ἂν εἴη μὴδὲν παρ' ἑαυτῶν προσεπινοεῖν, πάντα δὲ πράττειν πρὸς τὴν τοῦ κανόνος κρίσιν ἀφορώντας καὶ ἀπευθύνοντας. Ὅσοι δὲ τῶν προσετηκότων, τοῦτο μὲν τῶν ἀνθρωπίνων πείρα πολλῇ καὶ συγγυμνασίᾳ τοῦτο δὲ τῇ ἄνωθεν χάριτι καὶ ἐπικουρίᾳ, ἰκανῶς ἔλαχον κρίνειν τε καὶ διακρίνειν τὰς ὁρμάς τε, καὶ τὰς διαθέσεις τῶν εἰσαγουμένων · τοῦτοις οὐκ ἂν εἴη πολὺ τῆς εὐθύτητος ἀπολειπόμενον κριτήριον, οἶμαι, κἄν ὁ τῆς τριετίας οὐ συμπαρεκτείνουτο χρόνος, ἡ τῆς οἰκειᾶς γνώμης καὶ συνειδήσεως ψῆφος καὶ ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ οὐ μόνον σκοπὸν τιθεμένοις, ἀλλὰ καὶ χάριν ἄνωθεν, καὶ σοφίαν ἐξ ἐμπειρίας προσεληφόσι. Καὶ τὸ δὴ μέγιστον καὶ ἀναγκαϊότατον εἰς μεθέθεσιν αἰτίας, καὶ παραίτησιν συγγνώμης, ὁ παρῶν καιρὸς, ὡς τὰ μὲν πετεινὰ καὶ τὰς ἀλώπηκας, εἰ βούλει δὲ καὶ τοὺς λύκους, καὶ τοὺς δράκοντας, καὶ τὰς καρδάλεις, καὶ ἀπλῶς τοὺς θηριότροπους τῶν ἀνθρώπων λαμπραῖς καὶ περιφανέσιν οἰκίαις ἐγκατοικίξει, καὶ πάντα αὐτοῖς ἐλευθερίαν πράττειν ἃ ἂν εἴλοιντο, παρέχει · τοῖς δὲ μαθηταῖς καὶ μιμηταῖς τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὐδ' ἔχουν ὅπου κλίνει τὴν κεφαλὴν, οὐδ' ὧν ἄνευ οὐδὲ ζῆν ἔστιν οὐδὲν, οὐδεμίαν ἄδειαν ἐπιτρέπει. Πῶς οὖν, ὁ καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων ἀπεστερημένος, καὶ μὴδὲ σπᾶν ἀδιῶς τὸν ἀέρα συγκεχωρημένος, ἐπ' ὅλα τρία ἔτη τὸν μαθεῖν ἐθέλοντα τὴν ἀρετὴν προκαταρτίσει, καὶ γυμνάσει αὐτῶ τῆς μελλούσης ἀσκήσεως προδιαχῆσει ; Ἄσκητην γὰρ καὶ ὁπωδήποτε τρόπῳ τῆς πολλῆς ἐξελκύσας γε κακίας, τῇ φιλοσοφῇ δυνηθεῖν ζωῇ ἐνδυσμῆσαι. Πού γὰρ τὸ φροντιστήριον, ἐν ᾧ ἡ τοῦ τριετοῦς χρόνου διατριβή, ἅπαντα τοῦ διωγμοῦ καταλαμβάνοντος, καὶ οὐδὲ τοῖς ὄρεσιν, ἢ τοῖς σπηλαιῖς, ἢ ταῖς ὄραις τῆς γῆς ἀνεπηρέαστως παροικεῖν τοὺς εὐσεβεῖς συγχωρῶντος ; πού δὲ ἡ ἄλλη τάξις καὶ ἀκολουθία, καθ' ἣν τὸ μοναδικὸν τοὺς τῆς ἀσκήσεως ὑπεδύετο πόνους, ἀπάντων τῶ τοσοῦτῳ ρέυματι τῶν κακῶν συγκεχυμένων ; Τῶν μὲν γὰρ πραγμάτων κατὰ ῥοὴν φερομένων, καὶ μηδεμιᾶς περιστάσεως τὴν ἀκριβείαν παραποδίζουσας, ἄμεινον οἶμαι παντὶ τοῦς τεθέντας φυλάττεσθαι τύπους · Ἄνω δὲ ποταμῶν, ὡς ἡ παροιμία, πάντων ἀνατετραμμένων, πῶς οὐκ ἄμεινον, καθ' ὅσον οἶόν τε, καὶ ἑ ὅσον ἐγγωρεῖ, τὴν ὕ σωτηρίαν δεικονομεῖσθαι, ἢ

VARIÆ LECTIONES.

ἢ ἴσ. αὐτῶν.

στάμενος, καὶ τὸν καιρὸν ὄρων τάναντία πάντα τῆς ἀκριβείας ἀναφθεγγόμενον, ὄλην ἐπὶ σοὶ τοῦ προκειμένου τὴν κρίσιν ἀνατίθημι ἐκεῖνα πράττειν τὴν ἐξουσίαν ἀφιερώων ἅπερ ἂν τὸ καθαρὸν συνειδὸς, μᾶλλον δὲ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάρις διὰ τοῦ καθαροῦ συνειδότητος ἐνεργοῦσα ἐπιτρέψει.

ΕΠΙΣΤ. ΑΔ'.

Θεοδώρω μητροπολίτῃ Λαοδικείας

Montacut. (ep. 194, p. 293).

Μελέτη μὲν μήτηρ εὐπραξίας · ὁρμὴ δ' ἀπερίτκωτος ἐγγὺς ἀμαρτίας. Οὐ χρὴ τοιγαροῦν ἀφέντας τὸ βουλεύεσθαι ἐπ' ἐκεῖνο δραμεῖν, δι' οὗ μετὰ τοῦ μηδεῖν, ὧν σπουδάζομεν ἀνύειν καὶ ἀνοίας ἐλεγχον ἀλισκόμεθα διδόντες.

ΕΠΙΣΤ. ΑΒ'.

Ἀμφιλοχίῳ μητροπολίτῃ Κυζίκου.

Montacut. (ep. 198, p. 295).

Ἡ δικαία πειθῶ, οὐ τῆς τοῦ λέγοντός ἐστι δυνάμει, μᾶλλον ἢ τῆς τοῦ ἀκούοντος διαθέσεως. Οὐκοῦν οὐκ ἐγὼ κινήσω γέλωτα τὸν ἀπειθῆ νοουθετῶν, εἰ μὴ πείσω, ἀλλ' ὁ ἀπειθῶν, εἴθε γέλωτα, ἀλλὰ μὴ καὶ τὴν ἐσχάτην ἐκείθεν προσοφλήσῃ τιμωρίαν.

ΕΠΙΣΤ. ΑΓ'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

Montacut. (ep. 199, p. 295).

Εἰ δὴλόν ἐστιν, ὡς εἰ τις νοουθετεῖ, δόξης θήραν πραγματευόμενος, ἀξίος ἐστὶ μεγάλης μέμψεως · οὐδὲν καινὸν οὐδ' ἀνέλπιστον εἰ τις νοουθετῶν κακῶς ἀκούει καὶ διασύρεται. Διὰ τοῦτο, μὴδ' αὐτὸς θαυμάσης, εἰ Πετρῶνιος νοουθετούμενος τραχυτέρους λόγους κατὰ τῆς σῆς ἀφίησι τελειότητος · μὴδε διὰ τούτου μῆτε τῆς εἰς ἐκεῖνον, μῆτε τῆς εἰς ἄλλους ὀφειλομένης ὑπεροχῆς παραινήσεως. Ἐπεὶ δόξομεν ἂν πρὸ ἐκείνων αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀξιούς ἀποφαίνειν ἐπιτιμήσεως, καὶ τὴν ἀλογον αὐτῶν μομφὴν εἰς αἰτίαν μεταποιεῖν ἀξιολόγον.

ΕΠΙΣΤ. ΑΔ'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας, τελευταίου αὐτῶ ἐν τῇ ὑπεροχῇ κληρικοῦ, μετὰ τὴν γενομένην ἐπ' αὐτῶ τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν.

Montacut. ep. (201, p. 296).

Ἐβουλόμην ἀπαρχῆς τῆς σκυθρωπῆς ἀγγελίας (ὡς εἴθε μὴ ὄφελον ἐμοῖς ὡστὶν ἐπελθεῖν), λόγοις παρακλησίσεως τὸ ἐν σοὶ πραῦνειν ἄλγος, καὶ τὸ λυποῦν ἀφαιρεῖν, αἷς ἐνὴν μοι παρηγορίας. Ἐπεὶ δὲ ταῖς ἴσαις αὐτὸς (οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι πλέον · οὐ τὴν ἀλήθειαν, τὴν δ' ἀπιστίαν εὐλαβοῦμενος, κατετεινόμενη ἀλγηθόσιν, καὶ τὴν ψυχὴν χαλεπῶς ἐπασχον) ἀμβλύτερός πως κατέστην ἐτέρων λύπας ἀφαιρεῖν, ὧν αὐτὸς παραμύθιον οὐχ εὕρισκον. Ὅφει δὲ καὶ μόλις τοὺς λογισμοὺς ἀνευγῶν, κάκεινο πρὸ τῶν ἄλλων ἐνθυμηθεῖς, ὡς ὅτι περίεστιν ἡ ἀρχιερατικὴ καὶ ἁγία χεὶρ ἐκεῖνη (καὶ περιεῖη γε ἐπὶ πλέον, ἢ ὅσον διεγύγονεν, ἢ τοιοῦτους ἡμῖν διαπλάττουσα καὶ διαμορφοῦσα τοὺς τῆς ἱεραῆς ἡμῶν ὑπέρτας ἀγιστίας), εἶτι μᾶλλον ἐγενόμην ἑμαυτοῦ, καὶ τοῦ δυσφορεῖν ὑπερανέσχον, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν λοιπὸν διάθεσιν τὴν ὑμτέραν μεθέλκειν ἐθάρρασα τελειό-

A

EPIST. XXXI.

Theodoro metropolitæ Laodicensi.

Meditatio mater est operationis rectæ, impetus improvisus cum peccato hæret. Quocirca neglecto consilio non oportet in illud procurrare, unde, præterquam quod nihil eorum perficiemus, quæ studiose satagemus, insipientiæ culpam incurrisse videbimur.

EPIST. XXXII.

Amphilochio metropolitæ Cyzici.

Justa persuasio non tam procedit a dicentis facultate, quam dispositione audientis. Nolo risum movere indocilem informans, si non persuasero, sed indocilis, utinam risum tantummodo incurrat, te non in futuro supremo supplicio luat!

EPIST. XXXIII.

Georgio metropolitæ Nicomediæ.

Si patet illud, quod si quis consilium dat, ut gloriam venetur, reprehensione acerbior dignus: sed quod quis pro consilio dato male audiat, et deridetur, nec novum, nec inexpectatum est. Quocirca mirari desine, si Petronius admonitus asperioribus verbis tuam perfectionem excepit: sed noli tu idcirco exhortationem debitam, vel erga illum, vel alium omittere. Ita enim videbimur nos ipsi, priusquam illi id faciant, dignos exhibere reprehensione, et incusationem ipsorum alias minime rationabilem in rationabilem transformare.

EPIST. XXXIV.

Georgio metropolitano Nicomediæ cujus clericus peregre diem clauserat extremam, post ordinationem ipsius ad presbyteratum.

D

Cupiebam ab accepto amaro nuntio, quod utinam in meas aures non venisset, consulentibus verbis dolorem tuum mitigare, et quibus possem solatiis afflictionem tuam lenire. At cum iisdem ego ipse hebetior essem redditus malis nec aliorum tristitias auferendo, cum ipse meis solatium reperire nequirem: ita enim tam mecum erat revera ne quid gravius dicam: nec vereor ne fides mihi non adhibeatur, qui veritatem dico: certe excruciar doloribus: et animo male affectus eram. Cumque sero ac vix tandem ad animum redieram illud imprimis cogitabam: adhuc superstes est archiepiscopalis et sancta illa manus (et diu adhuc supersit precor, quæ tales nobis defingit et efformat sacerdotes rerum administratos sacrarum) magis memetipsum recollegi, nec ulterius graviter patiebar, et ad eandem mecum dispositionem perfectionem

vestram volui deducere : ubi tamen absurdi quid mihi occurrebat : tamen nescio quid novi passus sum : membrum divulgum abstrahitur ; sed Deo dicatur, et nos qui per Deum divitiis illis abundavimus, illi primitias offerre debebamus : antiqua lex hæc obtinet, ut rerum pretiosarum primitias datori et communi Domino offeramus : germen præclarum, et fructus ferens maturos diffractum est : sed manet radix, germinabit denuo non inferiora : si is qui ablati est mœrore afficiat, progerminet alios, ut ne ita demum tristitia percullatur, si ramos quosdam ad se transferat hortulanus ; sed per reliquorum oblectationem ablati sensum absconditum voluit. Abiit præclara et admirabilis virtutis imago ; sed idem pictor manum adhuc exercere potest, et qui præclaras ejus dotes diligebat, proculdubio plures tales imagines describet. At mihi quidem mali medicinam facit istud ; puto quemlibet religiosum prudenter sumpturum : sed Ecclesiæ corpus, ad quod vocati sumus, non opinor, ipse justificabis, non esse tibi compassionis solatium archipræsuli. Nam quid est ? ante tempus auferebatur : et quis, quæso, melius de temporibus judicare, et eadem observare novit, quam is, qui secundum rationem et ordinem disposuit omnia ? Sed raptus est in ætate vigente, et qui tales existunt, certamina subeunt viriliter : verum adsencutem usque protendi interruptionem plerumque fortitudinis operatur. Ad virtutem nobiscum concurrebat : non oportet invidere, si stadium suum prior confecerit. At solamen erat urgentium afflictionum : sed nec omnes secum abstulit consolationis modos : imo plures nunc præstat, et quidem primo per generosas vitæ actiones : secundo per intercessionem apud Deum ; utpote jam vicinior ei factus, et cœleste adjumentum in partes assumens, cum ad succurrendum, tum ad vindicandum. Silent labra : clamant actiones. Lingua tacet, sed contra legum violatores ejus redargutiones ipsorum consilia perpetuo flagellant, et religiosum quemlibet ad oblectationem excitant et fortitudinem. Quid tandem ? in persecutione, afflictione, miseria, vitam clausit. At hæc me summopere consolantur. Non enim delictiis affluere illum decuit, qui ad regnum cœlorum anhelabat, et illam ibi adire hæreditatem voluit : luctatorem quiescere non decebat ; nec certamini destinatum in umbraculis arborum paradisi recubare, ac dulcem somnum capere : sed inter certamina, per tribulationes, inter persequentium gladios explorari decuit : et sic approbari ab agonotheta, sudore madentem e colluctatione, et sic de cursu, laboribus anhelum, felicem prædicari : id quod ego coronis prætulero : nam coronæ donantur ab athlotheta : hæc certantis labores clamant et Iemnicos : inter medias et illas extremas persecutiones, abivit ad coronatorem. Quorsum enim in infinitam agonistam durare oportuit, ac non statim potius illa consequi propter ea quæ pertulit, et sic obduravit : hostium sane vota mihi istud

A τατα · και τι γαρ ενενόουν νων αποπωτέρων · τι δε των καινοτέρων πεπόνθαμεν, ουκ οίδα · αφηρημελος, αλλά Θεω αφιέρωται · άλλ' απαρχην εδουδοθηναι των καλων, ων εκειθεν επλουτισαμεν · αρχαιος ουτος νόμος απαρχας των τιμιων τω δωτερι, και κοινω προσφέρειν Δεσποτη. Κλάδος εύθαλις, και καρπον ωραιον φέρων, περιήρηται · άλλ' η ρίζη μένει · οίσει παλιν ουκ ελάττονα. Ει δε πλέον ο περικηρημένος λυπει, βλαστανέτω και πλείονας · ινα μη παλιν έχοι χαλεπως αλγειν του φυτοκόμου προς εαυτον τινα των κλάδων λαμβάνοντος, άλλ' εν τῃ των υπολειπομένων τείψει, του αφηρημένου λανθανειν έχοι την συναίσθησιν. 'Απηλθεν η καλή και θαυμασία της ἀρετής εικων · άλλ' ο γραψύς ετι την χείρα κινει, και γραψει γε πάντως, εραστῆς · εν του καλου, ουκέτι μιαν, αλλά και πλείονας. 'Αλλ' εμοι μεν τουτο της άθυμιας φάρμακον · οίμαι δ' εν αυτό λαθειν προθύμως, και των ευσειδούντων εκαστον · το δε κοινον της 'Εκκλησίας, επ' ω γε παρα κεκλήμεθα, ουκ αν ουχι δικαιοσας και αυτος, και της σῆς αρχιερατικῆς συμπαθείας μη γενέσθαι παρακλήσιν. Τι γαρ ; προ ωρας απῆρεν · και τις ακριβέστερος ωρας συντηρειν και κρινειν, του πάντα λόγω και ειρμη τάξαντος ; 'Αλλ' εν ακμη της ηλικίας, οι τοιοουτοι τους αθλους γενναίως φέρουσι · το δε εις γῆρας παραταθηναι, εγχοπη, τα πολλά, της πολλῆς καθίσταται γανναιότητος. Σύνδρομος ἦν προς ἀρετην · ου χρῆ φθονειν ει το σταδιον προκατεληφεν. 'Αλλ' ἦν των θλιβερων παραμύθιον · ου συναπῆρεν τους λόγους της παρακλήσεως · και πλέον δε εσται νυν, οἷς τε δια βίου ανδρικως ενεκαρτέρησε, και ταῖς προς το Θειον εντεύξεσιν · ατε δη πλησιαιτερον γεγονώς, και την εκειθεν ελκων μάλλον βοπήν, εις επικουριαν και εκδικησιν. Σιγα τα χεῖλη · αλλά βοῶσιν αι πράξεις · η γλώσσα τῆς ἡρεμεῖ · άλλ' οι κατά των παρανομούντων ελεγχοι αυτων τ' εκεινων τους λογισμους ἀνάγκασα μαστιγούσει, και των ευσειδούντων εκαστον, εις θυμηδιαν και ανδρικων δικαιωτων. Τι λοιπον ; εν διωγωῖς και θλιψεσι και ταλαιπωρίαῖς τον βιον απέλιπε. Το μέγιστον μοι λέγεις παραμύθιον. Ου γαρ εδει τρυφῆν τον την βασιλειαν των ουρανων επεζητούντα, και τον εκεισε κληρον διώκοντα. Ουκ εδει τον αθλητην ἡσυχάζειν · ουδε τον αγωνιστην υπο σκιαῖς και δένδροις και παραδεισοις ανεκκλίσθαι και αναπαύεσθαι · άλλ' εν μέσοις εδει τοῖς αγώσιν, εν αυτοῖς τοῖς πειρασμοῖς, εν μέσω της των διωκόντων μαιφονίας δοκιμάζεσθαι, καλον εμφανισθῆναι τω αγωνοθητη, ιδρωσιν αθλητικοῖς ετι περισταζόμενον · μακάριον ὄφθηναι των δρόμων και καμάτων ασθμαίνοντα. Τουτο των στεφάνων εγω φημι μακαριώτερον. Το μεν γαρ εστι του αθλοθητου, το δε της του αγωνιζομένου σπουδῆς και εὐδοκιμήσεως. 'Εν αυτη μέσω τῃ των διωγμων ακμη, προς τον στεφοδοτην απέδραμεν. Τι δε απίρανα κάμνειν εβουλου τον αγωνιστην και μη ράχιον τυχεῖν επ' ω ταυτα διακαρτέρει και υπερερειν ; 'Εχθρων εύχην μοι λέγεις, άλλ' ουχι προνοιαν φίλων · ουδε πόνον, ουδε ελεον. 'Εξῆλθε κοινων ὀμμάτων το κοινον της 'Εκκλησίας τέκνον, ο καλός

ἔμοι καὶ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος· ἀλλ' εἰς οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην, ἀλλὰ μετ' ἀγγέλων χορεύ-
 σων, ἀλλ' ἱερούργος. Ὡ πόσην εὐρον ἐν τούτῳ πα-
 ραψυχὴν! Ἔδει γὰρ, ἔδει καὶ τὴν ἡμῶν ἀπαρχὴν
 ὑπὲρ ἱεράς δόξης, καὶ νόμων ἱερῶν διωκομένων,
 ἱερούργον Θεῷ προσταχθῆναι· ἱερούργος, ἐμφράτ-
 των μετὰ πλείονος τῆς παρρησίας στόματα βεβήλων,
 καὶ χαλινῶν γλώσσας κενὰ ἐπισταμένας· ἱερούρι-
 γός, κἂν μὴ τὸ ἀνείρον βούλοιτο. Τί ἔτι; Ἐπῆνθεν
 αὐτῷ τὰ τῆς ἀρετῆς ἅπαντα· διὰ τοῦτο γὰρ θάττου
 εἰς τὴν ἀμάραντον ἀπεφοίτησεν τοῦ παραδείσο-
 πολιτείας, ἵνα μηδὲν αὐτῷ τῶν κατορθωθέντων ἀπο-
 μαρνηθῆ. Εἰ γὰρ οὐδεὶς ἀπὸ ῥύπου καθαρὸς, οὐδ'
 ἂν ἡμέρα μία ὁ βίος αὐτοῦ, ὁ θάττου τὸν διαυλον τοῦ
 βίου ἐξελθῶν, τὸ πλείστον ἔφθη τοῦ ῥύπου ἐκφυγῶν.
 Κοινὸν ἦν τῶν εὐσεβούντων στήριγμα· καλὸν αὐτοῖς
 ἀπολλοίπει κανόνα καὶ τύπον ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας
 πόνοις τὸ ζῆν ἐκλιπῶν. Οὐκ εἶδεν τὴν τῆς Ἐκκλησίας,
 ὑπὲρ ἧς ἐνήθλει, ἀποκατάστασιν· διὰ τοῦτο ἀκε-
 ραίους ἐκείθεν ἔχει τῶν πόνων τοὺς μισθοὺς. Τὸ γὰρ
 ἀνθ' ὧν ἀγωνίζεται τις, εὐφροσύνης ἐνταῦθα τυχεῖν,
 ὑπομένεται τῆς ἐκείθεν μακαριότητος τὰς ἀμοιβάς.
 Οὐκ εἶδε τὴν ἀποκατάστασιν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς,
 ἀλλ' ὄρα νυνὶ τοῖς νοητοῖς· ἀλλ' ἴτως πλησιαιτέρον
 γεγονώς Θεοῦ, ταύτην, τοῖς ἐν αἰσθήσει στρεφόμε-
 νοις, ἔτι ἂν ἄρα συμφέρον ἐπιταχυνεῖ. Ἐχει τάφος
 τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐράνιοι θάλαμοι τὴν ψυχὴν· ἢ γῆ
 τὴν κόνιν, ἀλλ' Ἀβραμιαῖοι κόλποι τὸ πνεῦμα. Φίλων
 ἐστερήθη, ἀλλ' εὐρε τοὺς χρεῖττους· εὐρήσει δὲ καὶ
 οὐς ἔλιπε μετ' ὀλίγον, ἂν τῷ εἶναι μείνωσιν φίλοι
 Θεοῦ. Ἐχθρῶν ἐξῆλθεν ἐπιβουλὰς αἰσθητῶν, νοη-
 τῶν, πανερῆς, ὑφάλους, ἐξωθεν, ἐνδον, αἰδεῖς ὑπ'
 ἐνέδρα. Εἶδεν, εἰ καὶ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ (τοῦτο γὰρ
 ἔγωγε τὸ ἐν τοῖς θεοπέμπτοις ὄνειροις ὄρω) ἂ ἐπόθει,
 καὶ ὧν ἀδιαλείπτως ἐγλίχτο· οἷς τὴν ψυχὴν ἀν-
 επτέρωτο, καὶ πρὸς ἂ καὶ τῷ σκῆνει βαρυνόμενος
 ἀνεφρίτο. Εἶδεν τὸν καλοῦντα Βασιλέα, τοὺς ὑπ-
 ηρετομένους φαιδρῶς ἀγγέλους τῆ κλήσει, τὸν ἱερόν
 ἐκείνον καὶ βεβήλους ἀψαυστον καὶ ἀθάτον, ἐν ᾧ
 παρεπίμετο χορὸν τὴν ἀφραστον ἐκείνην καὶ ἀτε-
 λούτητον δόξαν καὶ τρυφὴν. Ὡ γλυκεῖων ἀπόλαυσις,
 καὶ πρὸ τῆς ἀπολαύσεως, θευμάτων· ὦ μακαρίας
 ἀποδημίας· ὦ ἀξίας θαυμάζεσθαι· ἀλλ' οὐχὶ δάκρυα
 προκαλεῖσθαι ζηλούσθαι, οὐχὶ πενθεῖσθαι· μετὰ
 λαμπρῶν ἐνταφίων τῶν οὐρανίων ἀνέθη πυλῶν·
 μετὰ λαμπρῆς τῆς λαμπάδος οὐκ ἔλαιον μόνον φαι-
 δρουμένης, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀθλῶν ἐθρῶσιν
 ἀρδευομένης· οὐ παρθενοῖα μόνη λαμπρυνομένης,
 ἀλλὰ καὶ ἱερωσύνης ἀξιώματι κλειζομένης· οὐδὲ
 τούτοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς δι' ὧν
 τὸ θαψιλὲς καὶ ἄνεον τῆς φωτοχυσίας κατεπλου-
 τίσθη. Ταῦτά μοι γέγονε ψυχῶν γῶν, ταῦτα παρα-
 μύθιον, μᾶλλον δὲ ἀπὸ τῆς παραμυθίας ἀρξέμενα,
 εἰς πνευματικὴν μείστησιν εὐφροσύνην καὶ ἀγαλ-
 λιασιν. Ταῦτα καὶ τῆ σῆ ἀρχιερατικῆ τελειότητι
 γενέσθω καὶ παραμυθία, καὶ χαρᾶς καὶ θυμηδίας

A narras, non pavidam amicorum curam, nec tolera-
 torum commiserationem. Ab oculis omnium abiit
 publicus Ecclesiae filius : præclarus ille Dei, et no-
 sterhomo : sed in caelos, ad communem Dominum
 abiit, sed choros cum angelis concelebraturus, sed
 sacerdos. Ego autem in hoc uno solatii
 adinveni ! Ita enim par fuit ut sacerdos Deo offer-
 retur, primitiarum loco, divinis legibus, pro Dei
 gloria passus persecutionem : sacerdos autem is,
 qui cum multa libertate profanis hominibus os ob-
 struere potest, et frenum injicere linguis meditan-
 tium vana : sacerdos, velint nolint profani. Quid
 ulterius ? Virtute florebat undique. Quocirca citius
 hinc abivit ad immarcescibilem paradisi politiam,
 ut ne quid illi a rectis factis defloresceret : si enim
 B denuo sit a sordibus purus, ne quidem si vel unius
 diei spatium vinceret, certe qui *diavulum* vitæ quan-
 tocius excessit, plurimas ille sordes abluit. Pietatis
 erat commune quoddam stabilimentum : præcla-
 ram ipsis regulam, et formam reliquit, qui in patien-
 do pro pietate excessit e vita. Ecclesiae illius, pro
 qua certavit, restitutionem non vidit : quocirca, im-
 permistam laborum mercedem in caelis habet.
 Nam si oblectamentum laborum hic perceperat,
 privaretur beatitudinis ibidem retributione : oculis
 sensitivis restaurationem non vidit : sed intellectus
 oculis nunc intuetur ; utpote Deo vicinior factus,
 eo properare et illis conducet, qui adhuc versantur
 in sensibilibus. Corpus sepulcrum continet, thalami
 autem caelestes animam, pulverem habet terra,
 C spiritum vero sinus Abraham : privabatur amicis,
 reperit meliores, et quos dereliquit, haud diu erit
 cum rursus inveniet, si permanserint, statu quo,
 amici Dei : hostium insidias evasit sensibillum, in-
 tellectualium, apertas, occultas, internas, externas,
 manifestas et clancularias. Vidit hic, sed ut in spe-
 culo (quod et ego per somnia a Deo immissa video),
 quæ cupiebat, et continue anhelabat, quibus ani-
 mæ dedit alas, ad quæ licet tabernaculo prægrava-
 tus ferebatur. Vidit Regem annuentem, angelos
 claritate conspicuos administros vocationis, sacrum
 illum, profanis intactum, et invisibilem locum, in ex-
 plicabilem gloriam et oblectationem interminabilem
 quo transferebatur. Hæc est dulcedinis fruitio, et
 visionis illius ante fruitionem : certe, excessus felix
 D et admirandus, non lacrymis decorandus, sed æmula-
 tione operandus, non lugendus. Illustri modo tumu-
 latus caelestes sedes ascendit, cum lampade clara,
 non oleo tantum illuminata, sed certaminis sudoribus
 diffluente, non sole virginitate exulta, sed sacer-
 dotali dignitate quoque diffusa ; nec istis solis, sed et
 aliis virtutibus unde abundantia perennis effuso lu-
 mine dilatatur : hæc sunt illa, quæ animum meum
 reficiunt ; hæc quæ consolantur : imo potius hinc
 initio consolationis derivato, ad spiritualem refere-
 batur oblectationem exaltationemque. Hæc et tuam

VARIAE LECTIONES.

X ἴσ. μελετῆν.

archiepiscopalem perfectionem solentur : hæc in A
gaudii et consolationis argumentum cedant, eo quæ ma-
gis quod tuæ disciplinæ curæ et instructioni translati
hinc illius res præclare olim gestæ ascribi debeant.

EPIST. XXXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Montacut. (ep. 202, p. 299).

Suscepit quidam prophetam, aut justorum ali-
quem, eo quod multos illum admirationi habentes
observat, qui ex illa sua admiratione, gloriam non
mediocrem venabantur. Alius spem concipit, quod
e tali susceptione, eximia divitiarum affluentium
copia abundavit : vel statum aliquem bonum cor-
poralem consequetur. At nemo plane istorum, vel
prophetæ mercedem consequetur, vel *justi veri retri-*
butionem. Quis autem recepturus eam est ? Is nimi-
rum, qui, quod Dei servus, et propheta quis existat
(hoc enim vult illud, *In nomine prophetæ, in nomine*
justi), et non cauponando, vel commodum captando
recipit, et quo potest obsequio eam demeretur, e
pura conscientia et honesto animo. Certe, dignus
omnino talis divina retributione, et redhostimento.
Illud porro, *Mercedem justî, mercedem prophetæ re-*
*cipiet*⁴, duplicem habet sententiam : vel enim sin-
ceræ hospitalitatis et puræ mercedem illi recipient,
certo certius, qui prophetam vel justum recipiunt :
nec honore illo privari possunt, qui dignos se per
res a se gestas præstiterunt ; vel quod illam non
recipient simpliciter mercedem hospitalitatis, sed
similem aut æqualem justis et prophetis. Magnum
quid hospitalitas est : magnam conducet mercedem,
imprimis, si honesti et legem Dei sectantes reci-
pianitur. Hanc tu rationem si recte institueris, ac
propter nomen ac titulum servorum Dei, non ob
aliam ullam causam hospitio susceperis, oraculi
Evangelici mentem tenebis, unde commodum per-
cipies : felix omnium magis illa beatitudo, quam
quæ verbis poterit ullis explicari.

EPIST. XXXVI.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 206, p. 304).

Defatigatus sum serenos dies numerando, dum D
tuum adventum expectem : sed sudum, ut videtur,
tempestas tibi fuit : quem ergo terminum sortientur
tempestates tuæ.

EPIST. XXXVII.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 215, p. 317).

Sihiems non erat, de qua dicebat Servator, *Orate*
*ne fuga vestra per hiemem fiat*⁵, verborum in te hie-
mem concitare : Non novi ego, dicam in ore mi-
nime amici, tam longinquam peregrinationem, quæ
propius accedat, ad antiqui illius corvi fugam in-
cusare. Sin alæ tibi adsint castæ, puræ et velocis
columbæ, sartum tectum amorem habeo, hiems
plane nihili est, nec quid aliud grave : sin colli-

⁴ Matth. x, 41. ⁵ Marc. xiii, 18.

ὑπόθεσις, ὅσω καὶ μᾶλλον εἰς τὴν σὴν ἀνῆκει διδα-
σκαλίαν καὶ σπουδῆν, τὰ τοῦ μεταστάντος κατορ-
θώματα.

ΕΠΙΣΤ. ΛΕ΄.

Εὐσχήμενι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

Ἐδέξατό τις προφήτην, ἢ ὅπως τινὰ τῶν δικαίων,
ὅτι πολλοὺς εἶδε τὸν ἄνδρα θαυμάζοντας, καὶ δοξᾶν
οὐ μικρὰν ἐκ τοῦ θαυμάσαι θηράσαντας. Ἐπειρὸν
πάνιν ἐλπίδας τρέφων, ὡς ἐκ τῆς ὑποδοχῆς πλοῦτου
περιβαλεῖται λαμπρότητα, ἢ τινος ἄλλης σωματικῆς
εὐπαθείας ἐπιτεύξεσται. Οὐδεὶς οὐδαμῶς τῶν εἰρη-
μένων οὔτε προφήτου μισθόν, οὔτε τινός δικαίου
λήψεται. Τίς δὲ λήψεται ; Ὁ δὲ αὐτὸ τὸ εἶναι προ-
φήτην καὶ Θεοῦ θεράποντα · (τοῦτο γὰρ ἔστιν, εἰς
ὄνομα προφήτου, καὶ εἰς ὄνομα δικαίου ·) ἀλλὰ
μηδ' ἐμπορίαν, ἢ τοιαύτην τινὰ χρείαν τὸν ἄνδρα
δεχόμενος, καὶ τὴν δυνατὴν θεραπείαν εἰς αὐτὸν κε-
θαρότητι καρδίας καὶ σπουδαίᾳ γνώμῃ ἐνδεικνύμε-
νος. Ἄξιός γάρ ὡς ἀληθῶς ἄξιός ἐστι τοιοῦτος θείας
ἀντιμισθίας καὶ ἀντιδόσεως. Τὸ δὲ, μισθὸν προ-
φήτου, καὶ μισθὸν δικαίου λήψεται, διετὴν ἔχει
τὴν διάνοιαν · ἢ γὰρ ὅτι τῆς εὐλιχρηνούς καὶ καθαρῆς
φιλοξενίας τὸν μισθόν, οἱ τοὺς προφήτας, καὶ ὅπως,
οἱ τινὰς τῶν δικαίων ὑποδεχόμενοι, πάντως γε λή-
ψονται, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοὺς τῶν γεῶν στερηθῆναι,
ὧν ἄξιους ἑαυτοῦς, δι' ὧν ἐπραξαν, εἶδειξαν · ἢ ὅτι
καὶ οὗτοι οὐχ ἁπλῶς μισθὸν φιλοξενίας, ἀλλὰ τὸν
ἴσον καὶ ὅμοιον τοῖς προφήταις καὶ δικαίοις ἀπολή-
ψονται. Μέγα γὰρ φιλοξενία, καὶ μεγάλους μισθοὺς
προξενούσα, καὶ μάλιστα σπουδαίων ἀνδρῶν, καὶ
ὑπὲρ θείων νόμων διωκομένων ἦν σὺ κατορθῶν καὶ
εἰς ὄνομα Θεοῦ θεράποντων, ἀλλὰ μὴ δι' ἄλλο τι
τοὺς αὐτοῦ ξενίζων φίλους, μᾶλλον τε συνήσεις τὸν
εὐαγγελικὸν χρῆσμον, κάκειθεν εὐρήσεις τὸ κέρδος
(ὧ μακαριότητος !) πολὺ μείζον ἢ κατὰ διήγησιν
λόγου.

ΕΠΙΣΤ. ΛϚ΄.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Ἐκαμουν, τὰς εὐδίας ἀναμετρῶν, καὶ τὴν σὴν περι-
βλεπόμενος ἀφίξιν · ἀλλ', ὡς ἔοικε, χειμῶνός σοι αἰ
εὐδίαί γεγόνασιν. εἰς ποῖον οὖν ἄρα πέρας τὰ τῶν
χειμῶνων σοι ἀποκριθήσεται ;

ΕΠΙΣΤ. ΛΖ΄.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

εἰ μὴ χειμῶν ἦν, περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ εἶπεν, εὐ-
χεσθε μὴ γενέσθαι τὴν φυγὴν ὑμῶν ἐν χειμῶνι ·
χειμῶνα αἶν σοι λόγων δικαίως ἐπίγειρα · οὐκ οἶδα,
τὸν ἀφίλον ἐρῶ τρόπον ἢ τὴν οὕτω μακρὰν ἀποδε-
μίαν, καὶ τοῦ παλαίου κόρακος ἐκείνου ἐγγὺς γενέ-
σθαι φιλονικήσασαν, αἰτιώμενος. Ἄλλ' εἰ μὲν τὸ
πτερόν σοι τῆς ἀγνῆς καὶ καθαρῆς καὶ ὀξυπόρου
περιστερᾶς, ἐρῶται τῆς ἀγάπης, οὐδὲν ὁ χειμῶν

ὡσπερ οὐδέ τι ἄλλο. Εἰ δὲ τινα θραύσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν πεισθεῖν ἰκέειν, πεπόνθοι, ἀνάγκη κάτω μένειν ἕως ἄν ὁ τάρσος πύλιν ἄνωθεν βλαστήσῃ, καὶ μηδ' ἐν εὐδία πρὸς ἡμᾶς μετεωρίζεσθαι. Ἄλλ' ἔρρωσθό μοι τὸν θεῖον ἔρωτα μᾶλλον ἐπὶ τοῖς προτέροις πτεροφυῶν, ἢ τοὺς ἀρχῆθεν καὶ καλῶς προβεβλημένους τάρσους ῥαθυμῶς περιθραυόμενος.

ΕΠΙΣΤ. ΔΗ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 220, p. 328).

Οὔτε τοὺς ἐν λόγοις ἀγνώμονας εὐεργετεῖν οἶδα λόγῳ, καίπερ ἐν τοῖς ἄλλοις (ὡς ἂν αὐτὸς φαίης) φιλοσοφώτερον αὐτὸ θεωρήσας, οὔτε σολοικίζουσι (νῦν γὰρ εἴ ποτε, καιρὸς καὶ τοῦ παιζῆαι) συνήθης εἰμι πείθεσθαι· ἕως ἄν οὖν εὐχάριστοι μὲν οἱ ἀγνώμονες καταστῶσιν· οἱ δὲ τοὺς καλοὺς κακῆ προπορᾶ ῥημάτων αἰκλιζόμενοι λόγοις, Ἑλλάδα γλώτταν τῆς ἀμουσίας ἀλλάξωνται, οὐκ ἂν ἐκὼν γε εἶναι τῶν τῆς ῥητορίας καινῶν μυστηρίων ἐπόπτας ποιήσωμαι· διὸ σὺ μὲν τὴν γλώτταν Ἀττικαῖς, μελέταις, ὁ δὲ σὸς φίλος ἐγγνωμοσύνης τελεταῖς, τὴν γνώμην καθάραι, σὺν Θεῷ φάναι τεύξοισθε τῶν ποθομένων.

ΕΠΙΣΤ. ΛΘ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

Montacut. (ep. 221, p. 329).

Γράφεις ἡμᾶς γραφὴν, ἣν καὶ ἑτέρου γράφοντος, δίκαιος αὐτὸς ἦσθα τοῦτον διώκειν ἀδίκου γραφῆς· καὶ γράφεις ἀπολογία, μηδενὸς διώξαντος δίκην· καὶ τοὶ συγγνώμη πᾶσα καὶ ἀπολογία, μακρῶ τῷ μίτρῳ τῆς κατηγορίας θιέσθηεν· οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν ἔλεον αἰτεῖν, καὶ λόγον ἀδικημάτων ἀπαιτεῖν, ὥστε μὴ πρότερον αἰτίαν ἔχων· εὐραε ἀπολογούμενος, δι' ὧν σαυτὸν μακροτάτων λόγων ἐθειξας χροιάστην· οὐκ ἐπεκαλεσάμην ὄλω· καὶ τῶν Αἰσώπου λόγων οὐδὲν μετριωτέραν ὀρῶ τὴν ἀπολογία. Οὐχ ἡμαρτον, οἶμαι καὶ τῶν εἰς Σωκράτην ἐμπαροισάντων ἀναίσχυντοτέρων ὀρῶ τὴν κατηγορίαν· καὶ ὑπὲρ μὲν σαυτοῦ εἰς ἀέρα δέρων ἐπύκτευσας, καθ' ἡμῶν δὲ ὄξυν μὲν καὶ σφοδρὸν τὸν δρόμον, ἀλλ' ἐπισφαλῆ καὶ ἀναίτιον διηγώνισαι. Ἢ γὰρ τῶν ἐπαίνων αὐξήσεις οὐ μόνον οὐδὲν παραιτεῖσθαι, ὧν ὑβρίσμεθα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ μείζον ἄγει τὰ ἐγκλήματα. Πίπτουσι μὲν γὰρ γεωργοὶ, καὶ ναῦται, καὶ στρατιῶται, καὶ παλιγκάπηλοι· ἀλλ' ἐάν τις τὸ ἐκείνων πτώμα φίλῳ ἀληθείας περιάπτῃ, ἢ στρατηγῷ, ἢ ἀρχιερεῖ Θεοῦ, ἢ ἀπλῶς ἀνδρὶ τῶν πολλῶν ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἐξαιρετικὸν ἔχοντι, βαβαί, ἠλίκοι οὗτος διὰ μηχανῆς κατασκευάζων ἀποφαίνει τὸ ἄτοπημα. Οὕτω τοῖς ἐπαίνοις, ὡς ἀνωτάτω φέρων ἡμᾶς, εἰς τὸ βαθύτατον ἔρριψας· ἀνδρας ἐπηρεύζειν ἡμᾶς, καὶ κακῶς ποιεῖν, αἰτιώμενος, οἷς οὐδὲν αἰτίας διαπέπρακται· καὶ τότε συμφοραῖς μυρίαίς, καὶ τὸ βαρύτατον, ὑπὲρ ἀληθείας, περιαντλουμένους, καὶ πάντας, τῶν παθῶν τῷ μεγέθει, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιτιθεμένους εἰς ἔλεον ἔκοντας. Τίς γὰρ ὁ τοῖς τηλικούτοις, οὐ λέγω θλίψεις ἐπινοῶν, ἀλλὰ μὴ καὶ σφόδρα καμπτόμενος, οὐκ ἀδικός, οὐκ ἄμωός, οὐ τὸν νοῦν καὶ τὴν

sionem et anfractionem, quod non puto, illud perpeti, necesse est deorsum ut consistas, donec alæ excreverint, et ne ad nos advoles, ne per sudum quidem. Sed valeas, Dei amorem magis adhuc magisque adurgendo, potius quam ut alæ quæ ab initio optime excreverant per socordiam collisæ diffringantur.

EPIST. XXXVIII.

Paulo Laodicensi metropolitæ.

Nec benefacere dictis improbos scio, licet (ut tute affirmas) qui magis philosophice rem complecteris in aliis: neque solæcismum admittentibus (nunc enim, si alias, occasio jocandi ministratur) mihi in more ponitur obtemperare: quoad grati existant, qui sunt tam perverse affecti, ut et male productis verbis orationem lædant, ita ut linguam Græcam illiterati permutterent, haud ego libenter admittam eos novorum rhetoricæ mysteriorum epoptas. Tu igitur linguam tuam Atticismorum meditationibus, amicus autem tuus bonæ dispositionis mysteriis ubi animum purgaveritis, cum bono Deo consequemini id quod concupiscitis.

EPIST. XXXIX.

Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.

Dicam nobis inscribis, quam si alius inscripserat, de lite injuste intentata illum non immerito accusares; et apologiam scribis dicæ, cum te nemo accuset; certe venia quam longissime ab accusatione distinguitur: non potest misericordiam expetere, qui rationem exigit acceptæ injuriæ, nisi prius reatum contraxerat. Tu apologiam contextendo, reum te prodis, et longissimæ rationis reddendæ debitorem. Omnino te non appellavi, apologiam nihilo moderatiorem Æsopi fabulis video: opinor haud deliqui, accusationem institutam video vehementiorem, quam illorum erat, qui in Socratem debacchabantur. Tu ergo aerem verberans pro teipso, concertas adversus me, cursu veloci, sed lubrico et incerto contendisti valide: laudationum siquidem ex crescentia non modo nihil excusat contumelias in me jactas, sed accusationes institutas adauget. Concidunt coloni, nautæ, milites, caupones: si quis eorum lapsus ante veritatem amat, duci vel sacerdoti Dei appendat, aut cuicumque virtute præstanti viro, papæ, quam absurdum ille et machinatur, et machinari vincitur: tu sic laudibus me in sublime efferens, in profundum mergis, causans me homines conviciis afficere et in eo malefacere, qui tamen extra culpam sum, qui innumeris calamitatibus, quod dolens dico, pro veritate exhaurior, qui omnium passiones gravitate vicerim, et ipsos inimicos mihi insultantes in misericordiam flexerim. Quis talibus, non dicam afflictiones excogitans, non valde inflectetur, si injustus, crudus, crudelis, barbarus non sit, si non omnem illi rationalem et humanum sensum potestas non exspectavit? Ita sit, inquis,

sed te oportuit me vocatum consolari : aut, saltem A
in secundis, si non illud, permittere ut avolēm e
vestigio. Horum neutrum cum succedat, cur non
me summis malis immergat, et vivendi odium ac
timorem faciat ? Ast, o bone, tu et virtuose, si
ignoras, quod me persequentium furor in me effun-
ditur, si quas struunt ubique soli et sali insidias
forte ad alios prætextus convertere possis orationem,
quod tute tibi struere volueris, et non insimulare,
cum quod diligar non redamem : at cum experientia
hæc scias, et litteris ea tragice persequaris, tum
demum causam sciscitari cur te non advocarim,
nec annuerim ut accedas, cum id cuperes ; non est
hominis causam vere requirentis, sed veritatem ob
oculos versantem negligentis et prætextus excogitantis,
per quos non impudenter B
videaris me et de justa causa tractare. Sed scena
et theatrum in nos commotum ita consedit : cætera
quod attinet, sedulitatem video pueriliter libantem ;
dejectionem in risum versam lacrymas chorum comicum
cantitantes : nam quæ contigerunt plangere, et ad
passiones, morbos, fortunam referre animæ indicium
est deplorantis, et sincere satagentis, ut labes contractas
eluat : at affirmare, hunc deliquisse, alium eum defendere
conantem, ne dicam : Quorsum te exagitas pro alio, quid
res prosperæ illius te respiciunt, qui non relationem
habet ad te ? Permitte illum reatui suo : et si tibi
torqueri, verberari, pati quæ dignum est eum pati, qui
in te malitiam exercuit, et virtutem ipsam contumeliis
affecit : ne aliquid hujusmodi proferam C
(in ludicris serio agendum non est), tamen congruum
est, ut id omnes affirmant, sapientiam illam decere,
tales admittere apologias, quas suavis ille Aristophanes
ut coryphæus texat. At enim non est hoc jucundum,
utcumque per ipsas gratias Philistionem referat : illud
autem summe delectabile ludentem contextere apologiam,
tanquam in re valde seria et splendide justa : quin
offerre juramentum, et sciscitari, an aliquis sit, qui
cum unus captaverit, alium culpa teneri justum putet.
Certe tuum hoc philosophice usurpatum, non modo
sapientiam Aristophaneam, et universi poetici generis,
artes et methodos novitate sua obscurat : quod si
oblatum non esset juramentum, me in admiratione comicæ
lusionis et dramatum sistere voluissem. Cum vero, D
quod non oportuit fieri, Deus jocis intermedius veniat,
certe qui veritatem non vult dicere, reum te culpæ
peractæ non peraget, sed nec omni culpa eximet ;
usquedum perspicue magis mentem tuam per verba
tua intellexerit. Neminem olim, arbitror, similis
jocandi modus reatu exemit, idque constanter ego
affirmo, uti et neminem esse culpæ obnoxium propter
jocandi usum, qui, cum alius revera peccaverit,
mereatur poenas subire, aut rationi reddendæ
subjacere. Nec inter judices repertus est,

φύσιν βάρβαρος, οὐ πάσαν περιηρημένος λογικὴν τε
καὶ ἀνθρωπίνην, μετὰ τῆς δυνάμειος αἰσθησιν ; εἰεν.
'Ἄλλ' ἔδει σε, φησί, μετακλεσάμενόν με ψυχρα-
γήσαι· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, τὸ γοῦν δεύτερον, ὠρμημένον
ἐπιτρέψαι παραγενέσθαι· τὸ δὲ μηδέτερον προδῆναι
τούτων, πῶς οὐ τοῖς ἐσχάτοις με περιβάλλει κακοῖς,
καὶ πρὸς μῖσος ἀπάγει καὶ αὐτοῦ τοῦ ζῆν ; 'Ἄλλ', ὡ
καλῆ καὶ ἀγαθῆ, εἰ μὲν ἠγνόεις, ὅση καθ' ἡμῶν ἡ
κοινῆ τῶν διωκόντων κέχυται λύσσα, καὶ οἷας παν-
ταχοῦ γῆς σχεδὸν καὶ θαλάσσης, τὰς ἐπιβουλὰς
ιστῶσι, καὶ τὰ ἐνεδρα, τάχα ἂν εἰς ἄλλας προφάσεις
ἔσχευε λόγον ἀναφέρειν, ὡν ἐβούλου, τὴν ἀποτυχίαν
καὶ ἰπαιτιάσθαι ὧ, ὅτι μὴ στέργω στεργόμενος· τὸ
δὲ καὶ γινώσκων αὐτῆ πείρα ταῦτα, καὶ ἐκτραγωδεῖν
κάν τοῖς γράμμασιν, εἶτα ζητεῖν αἰτίαν ἄλλην, διὰ
τί μὴ μετὰπεμπτόν σε πεπονημένα, μηδ' εἰβείν
ἐζητηκότε κατενεύσαμεν· οὐ ζητούτος ἐστὶν αἰτία,
ἀλλὰ τὴν ἀληθεστάτην καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν παρορῶ-
τος, καὶ προφάσεις ἐκμηχανωμένου, δι' ὧν οὐ μὲν
οὐν οὐκ ἔχοντας αἰτίαν δοξάζεις, οὐκ ἂν ἀναισχύτως
λίαν κακῶς ἡμᾶς εἰπέην. 'Ἄλλ' ἡ μὲν περὶ ἡμᾶς
σκηνῆ, καὶ τὸ θέατρον, τοιαύτην ἔλαχε τὴν ὑποδρα-
σαν· τὰ δ' ἄλλα, σπουδῆν ὁρῶ παιδίᾳ σπενδομένην,
καὶ κατῆριαν γέλωτι, καὶ κωμικὸν χορὸν ἄδοντα
δάκρυα. Τὸ μὲν γὰρ ὀδύρεσθαι τὰ συμβεδηκότε, καὶ
πρὸς πάθη καὶ νόσους καὶ τύχας καταφεύγειν, ψυ-
χῆς ἐστὶν ὀλοφυρομένης, καὶ σπουδαζούσης ἀληθῶς·
εἴ τι καὶ προσεῖληπε τῶν κηλίδων ἀπονίψασθαι. Τὸ
δ' ἄλλον μὲν λέγειν τὸν ἀμαρτηκότε, ἕτερον δὲ τὸν
ὑπὲρ ἐκείνου λέγοντα, ἵνα μὴ λέγω τέως. Τί οὐν
ὑπὲρ ἑτέρου κόπτεις σεαυτὸν ; τί δὲ σοι μέλει τοῦ
κατὰ μηδὲν σοι προσήκουτος ; 'Ἐὰ τοῦτον ἐν αἰτίαις
εἶναι, καὶ εἰ δὲ σοι στρεβλοῦσθαι, καὶ μαστιγοῦσθαι,
καὶ πάσχειν, ἂ πάσχειν ἄξιος, κακὸν περὶ σὲ φανέντα,
καὶ μικροῦ τὴν ἀρετὴν ἐνυβρίσιντα. Ἴνα οὐν μηδὲν
τῶν τοιούτων λέγω (ἴτως γὰρ οὐδὲ δεῖ σπουδαζέειν
ἐν παικτοῖς), ἀλλ' ἐκεῖνο πάντως εἰπέην πρᾶπωδέστα-
τον, ὡς ἐκείνης ἐστὶ τῆς σοφίας, τοιαύτας φέρειν τὰς
ἀπολογίας, ἧς 'Ἀριστοφάνης ὁ καλὸς κορυφαῖος
καθέστηκεν. 'Ἄλλ' οὐπω τοῦτο χαρίεν, καὶ τοι νῆ τὴν
χάριν, φιλιστιώνιον ὦν· ἀλλ' ἐκεῖνο χαριέστατον, τὸ
παίξαντα τὴν ἀπολογία, ὡς ἐπὶ λίαν ἐσπουδασμέ-
νοις, καὶ τὸ δίκαιον λαμπρὸν ἐπιδεδειγμένοις, ὄρκον
τε ἐπάγειν, καὶ διαπυθάνεσθαι, ὡς ἄρ' ἐστὶ τις ἀν-
θρώπων, ἄλλου πταίσαντος, ἕτερον τὴν δίκην ἀξίων
πράττεσθαι. Οὐ γὰρ τὴν 'Ἀριστοφάνους μόνον σο-
φίαν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐκείνου τοῦ γένους, τέχνας
πάσας, καὶ πάσας μεθόδους, τῆ καινοπραπειᾶ, τοῦτο
δὲ τὸ σὺν ἀποκρύπτεται φιλοσόφημα· ἀλλ' εἰ μὲν ἔν
μὴ προτεθειμένος ὄρκος, μέχρι τοῦ θαυμάζειν τὴν
κωμικὴν παιδίαν, ἑμαυτὸν ἐδίδου ἂν καὶ τὰ δρά-
ματα 'Ἐπεὶ δὲ καὶ Θεός, οὐ δέον μέσω παιδιᾶς συμ-
προτίθεται, ἀνάγκη καὶ μὴ βουλόμενον λέγειν
τῆληθῆ, ἐνοχον μὲν οὐν προσηγασαμένης αἰτίας εὐκ
ἂν σε φαίην, οὐδ' ἂν πάλιν παντελῶς ἀνυπαίτιον,
εἰς ἂν τὴν σὴν διάνοιαν, διὰ τῶν σῶν φωνῶν, λευ-

VARIAE LECTIONES.

γ ἴσ. μὴ ἰπαιτιάσθαι.

κότερον ἀναμάθωμεν. Ὅτι δὲ οὐδένα ποτὲ τῶν πώποτε ἀνθρώπων ἢ τοιαύτη· παιδιὰ δίκης ἐρρύσατο, καὶ μάλιστα ἂν διαβεβαιωσαίμην· καὶ ὡς οὐκ ἔστιν οὐδεὶς τῶν ἡμαρτηκότων, ἐκ τοῦ παύειν, ὡς ἄλλος μὲν ἡμαρτεν, ἄλλος δὲ τὰς ποινὰς οὐκ ἔστι δίκαιος ὑπέχειν, μὴ δεδωκώς, ἄς ὤφλων, εὐθύνας· οὐ μὴν ἄλλ' οὐδὲ τῶν κρινόντων εἴη ἂν τις δῶς, ὃς ἀφῆκε τὸν τοιαύτην σκηνὴν ἀντὶ τοῦ στένειν ἐφ' οἷς ἡμαρτε, προβεβληκότα. Καὶ μοι, πρὸς αὐτῆς δίκης, καὶ ἱερῶν ἀληθείας ὀργίων, ρίψας τὴν σκηνὴν, καὶ τὰ ὄντα λέγων (μοὶ γὰρ μᾶλλον οἰκειότερον ἢ περ' ἄλλοις τοιαῦτα προτείνειν), ἄρα φήσας ἂν, ἐνοχῆς εἶπε δίκαιας αὐτὸς, α, τὸν, εἴ τις, ὑπερ ὧν ἐξυβρίσοι, ταύτην τὴν σὴν προβαλλόμενον δικαιολογίαν; ἀλλ' οὐκ ἂν φαίης, οὐδ' ἂν φαίης. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ἵνα τε μὴ δῶξωμεν ὀρκωθέντες σιγῶν, καὶ τὰ ψεύδη πρὸ τῆς ἀληθείας τιμῶν· καὶ ἵνα μᾶλλον ἐπιγνώως, ὡς ἠθέως τε, καὶ οὐ παρέργως, τὴν σὴν ἀνελεξάμεν ἐπιστολὴν· δι' ἧ καὶ τὴν σὴν γραμματικὴν ἀκρίβειαν παραινῶ, μηκέτι τὸ ῥῆμα τοῦτο δοτικῆ συντάσσειν, πλὴν εἰ μὴ πω περιπεποιημένην ἢ ἔνοια συνταξὴν ἀπαιτοῖη· τότε γὰρ ἔξεστι καὶ πρὸς δοτικὴν ἀποδιδόναι, δυνάμεντα τῷ λόγῳ, ὡς οὐχί σε παραινέειν, ἔτιρον δὲ διὰ τῆς παραινέσεως, τὸ σοι ποιῶν κεχαρισμένον, προῆγμα βελτιοῦν· καὶ δὴ καὶ τὸ δίκην ὑφ' ἑτέρου εἰσπράττεται, ἀντὶ τοῦ παρ' ἑτέρου, παραφυλακτεῖν. Βάρβαρα μὲν γὰρ οὐ λέγω τὰ τοιαῦτα· βάρβαρα δὲ, καὶ αὐτὸς συνήσεις ἐπιστήσας. α καὶ τὴν ἐπιστολὴν κεκαλιπημένην οὖσαν, ὑπενόθειεν. Ἀλλ' ἐπὶ τοσούτον μὲν ταῦτα. Ἐγὼ δὲ Ζαχαρίαν τὸν ἐμὸν οὐκ ἀρχόμενος νῦν, ἀπαγε, φείδεσθαι, οὐδὲ τοῦ κολάζειν πεπαυμένος, οὐδὲ δυσωπηθεὶς νότους καὶ πάθη καὶ τύχας καὶ περιστάσεις, οὐδ' ἐπιβουλὰς τε καὶ κακώσεις μικροῦ τὰς Φαλαρίδος ἀνεκτοτέρας δεικνύσας, ἀλλὰ τὴν ἔμφυτον ἐμοὶ καὶ ἀρχαίαν διασώζων γνώμην, καὶ τὸ καθαρὸν καὶ ἀκήρατον περὶ τοὺς ἐμοὺς οὐκ ἐπιλεησμένους φίλτρον, καὶ περιπέυσσομαι πατρικῶς, καὶ ἐναγκαλιζομαι ἱεροπρεπῶς· οὐτε τῷ πάλαι σφαλίντι, ὡς σὺ γράφεις, ἐπιευδαίνων, καὶ τὸν ἀσειστον διαμειννηκότα στέργων καὶ κατασπαζόμενος ἐν σπλάγγυις Χριστοῦ καὶ δέχομαι προσόντα χαίρων, καὶ πάντας κινδύνους ὑπερορῶν, οὐ τραγικῶν ἡμῖν διηγημάτων ἄγοντα φόρον, ἀλλὰ τὸν οἰκτεῖον νοῦν, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, προστύλου πάσης ἀχλύος φέροντα καθαρῶν· ἐν ἧ τὸ βίβαιόν τε καὶ ἀμετακίνητον διὰ βίου ἔχοντά τε καὶ ἰδρυσάμενον, τοῖς ἐκείθεν στεφάνοις λαμπρόν, λαμπρῶς εὐχομαι παραπεμφθῆναι.

EPIST. M'.

D

EPIST. XL.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 222, p. 332).

Οἱ δράπεται, τοὺς ποτε τὴν πρᾶξιν αἰτιωμένους, πειθόντες συνδραπετεύειν, οὐ μόνον οὐδενός, ὧν αἰτιῶνται, ἀφίενται, ἀλλὰ καὶ διπλῆς αἰτίας σπᾶς αὐτούς, μᾶλλον δὲ πολλαπλῆς ἐνόχους δεικνύουσιν. Οὐ γὰρ ἡ κοινωνία τοῦ ἀδικήματος τὴν ἐλευθερίαν πραγματεύεται τῷ κατάρχοντι, ἀλλ' ἡ τῶν παραζηλούντων μίμησις, ἀξίησις ἔστιν ἀδυσώπητος τοῦ ἐξαρχῆς ἀδικήματος, λιποταξίου δίκην ὄφλων, καὶ φυγῆς, καὶ ἀρχηγός, καὶ πείθων ἄλλους μιμῆσθαι, καὶ τὸ βαρύτερον, καὶ τοὺς ὅσους ἦν ἢ τοιαύτην πρᾶ-

Fugitivi, actionem illam aliquando vituperantes, una secum esse fugitivos inducere, illi non modo liberi sunt ab illa culpa, sed duplici se aut multiplici reatu prædicant teneri: Non enim communicatio injuriæ libertatem procurat eam auspicandi, sed imitatio male agentium in immensum acceptum crimen; nam desertor ordinis, fugitivus, princeps, et inducens alios est, et quod gravius est, eos qui illa patrare, priusquam captivarentur, dejerassent: videsis autem, videsis, inquam, quin videritis potius

VARIÆ LECTIONES.

α ἴσ. εἶναι αὐτόν.

omnes (comitem enim, consilii, fugæ tuæ comitem socium adjungo discipulum) quid sis dicturus, cum ratio tui facti a te exigetur. Sed vale : nec deinceps fugitivi animum mentemque fove, nec alios una fugere allicito : et terribile iudicium illud, ac indeclinabile, ultra comminationem non procedet. μήτε δραπέτεύειν άλλους υπόθελγε · και τὰ τῆς ἀφύκτου και φοβεράς δίκης εις μόνας ἀπειλὰς διακλύται.

EPIST. XLI.

Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.

Montacut. (ep. 223, p. 333).

Inveni, opinor, sanguinis ablationem, licet per æstatem, tui corporis habitudini congruam. Quod quamvis sit contra opinionem medicorum qui nunc ubique abundant, non est paradoxum tamen. Nam ne alios ipsorum errores persequar, quibus hipparris habetur polygonum ; seselis, herculeum panaces, qui batrachion parvum chelidonium putant ; et pro peplio tithymallus habetur ; quibus potamogiton est leimonium ; et niger chamæleon tanquam albus ; qui pro anemone proferunt argemonem ; apud quos infinitæ herbarum species et naturæ peregrinis subserviunt temporibus, usibus, nominibus : nam quæ jam dixi, præ manibus sunt, quæ sine quæstione certa debebant esse vel iis, qui a portu medicinam salutarunt. Quid mirum, si phlebotomia tibi conducens ab illis deputetur aliena ? Tu si consilium meum admiseris, cum bono Deo, illorum pudore, experientia profuturum invenies.

EPIST. XLII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Montacut. (ep. 225, p. 334).

Quæ tu passus es a persecutoribus, alii forte excedere solatium dicent, ego cum tua bona venia dixerim laude omni majora esse : opportune ergo considerandum est utrum inter eos velis esse qui miseratione, an felicitate excipiuntur. Si cum grato animo patiaris (scio quod sic patieris), optarim adhuc magis tuarum passionum et coronarum particeps fieri : sin, quod deprecor, nec efferam ; quia me ineptire persuasum habeo ; dicam communia denuo sint tua mecum certamina, remunerationesque. Vale.

EPIST. XLIII.

Michaeli metropolitæ Mitylenes.

Montacut. (ep. 227, p. 334).

Alius optaret tuarum coronarum participare ; sed non tuas passiones, ac pro pietate certamina subire : mihi honorandæ sunt passiones tuæ, licet nemo manu extenta capiti meo coronam imponat. Virum tantopere æmulandum et felicem, tam illustrem et conspicuum in ipsis pathemasi despondere non decet animum. Rerum enim præsentium, licet legis-

b Ἰσ. ὁ Θεὸς εισπράττεσθαι.

ξίς, πρὶν ὑπανδραποδισθῆναι, μέγα ὄρκειον. Ὅρα δὲ λοιπὸν, ὄρα, μᾶλλον δὲ συνοράτε (δίδωμι γὰρ σοι κοινωνῶν τῆς βουλῆς τὸν γνήσιον τῆς φυγῆς μετῆν) τίνα μέλλεις λόγον ἔχειν, ὅτε σε τῶν τηλικούτων τὰς εὐθύνας βουλευθεῖη μὲν πράττεσθαι b. Ἄλλ' ἱρῶσο · και μηκέτι μήτε σὺ δραπέτην ἔχε λογισμὸν, μήτε δραπέτεύειν άλλους υπόθελγε · και τὰ τῆς ἀφύκτου και φοβεράς δίκης εις μόνας ἀπειλὰς διακλύται.

EPIST. MA'.

Zachariæ metropolitæ Χαλκηδόνος.

Εὐρον, οἶμαι, τὴν τοῦ αἵματος ἀφαίρεσιν, και θερμίας οὐσης, τῆ τοῦ σώματός σου διαθέσει συμφύρουσαν. Εἰ δὲ παρὰ δοξαν ἔστι τῶν νῦν ἐπιπολεζόντων ἰατρῶν, παράδοξον οὐδέν. Οἷς γὰρ ἵνα μὴ νῦν τὰς άλλας αὐτῶν περὶ τὴν τέχνην ἀμαρτάναις, οἱ μοι λέγω, ἀλλ' ἱππουρίς μὲν νομίζεται τὸ πολύγονον · σίσελις δὲ τὸ ἡράκλειον πάνακις · και οἷα δὲ βατράχιον τὸ μικρόν, κρίνεται χελιδόνιον · και ἔστι μὲν πεπλίου, τισύμαλλος · ὡς ποταμογείτων δὲ, τὸ λειμώνιον · και ὁ μὲν μέλας χαμαλιόν, ὡς λευκὸς παραλαμβάνεται · ἀντὶ δὲ τῆς ἀνεμῶνης, ἡ ἀργεμῶνη · και μυρίων άλλων φύσεις βοτανῶν ξέναις ὑπηρετοῦσι και καιροῖς, και χρεῖαις, και ὀνόμασι. (Ταῦτα δὴ ταῦτα τὰ πρόχειρα, και ἂ μηδὲ τοῖς ἐν προθύροις ἰατρικῆς προσῆκον ἦν ἐν ἀμφισβητήσει καθίστασθαι.) Τί θαυμαστὸν κἄν ἡ φλεβοτομία, χρεῖωδης οὐσά σοι, τούτοις νομισθεῖη ξενίζουσα, αὐτὸς δὲ τὴν συμβουλήν δεχόμενος, σὺν Θεῷ Σωτῆρι φάναι, και τὸν ἔλεγχον ἐκείνων, τῆ πείρα, και τὸ σὸν εὐρήσεις κέρδος.

EPIST. MB'.

Μιχαὴλ μετροπολίτη Μιτυλήνης.

Τὰ μὲν εἰς σὲ τῶν διωκόντων πάθη, άλλος ἂν τις εἶποι μείζω παραμυθίας · ἐγὼ δὲ σοῦ βουλομένου φαίην ἂν μείζω εὐφημίας. Ὅρα οὖν ἐπισκοπεῖν σοι, πότερον ἂν ἔλοιο τῶν σφόδρα ἐλευμένων, ἢ τῶν σφόδρα μακαριζομένων, εἶναι. Ἄν μὲν γὰρ εὐχαρίστως φέρεις (οἶδα δ' ὅτι φέρεις), εὐχουαί σου τῶν στεφάνων, και τῶν παθῶν, ἐπὶ πλέον κοινωνῆσαι · ἂν δ' ὅπερ ἀπεύχομαι, ἀλλ' οὐκ ἂν ἱρῶ · και γὰρ πίπεισμαι ματαιολογήσειν · διό μοι κἀν εἴησιν κοινὰ, και οἱ ἄθλοι, και τὰ ἐπαθλα. Ἐρῶσο.

EPIST. MI'.

Μιχαὴλ μετροπολίτη Μιτυλήνης.

Ἄλλος ἂν τις ηὔξαιτο τυχεῖν στεφάνων τῶν σῶν, ἄνευ τοῦ τὰ σὰ πάθη, και τοὺς σοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους, ὑπέλθειν. Ἐμοὶ δὲ τίμια τὰ πάθη τὰ σὰ, κἄν μήπω τις ἐκτείνων τὴν χεῖρα, στεφάνου τῆ ἱμῆ προσάπτῃ κεφαλή. Οὐ δεῖ, τοιγαροῦν, ἀθυμῆν οὕτω ζηλωτῶν και μακάρων, και ἐν αὐτοῖς τοῖς κινδύνοις, και τοῖς παθήμασι, ἀναφανέντα, και ἀνα-

VARIÆ LECTIONES.

λάμψαντα. Τὰ μὲν γὰρ ἐνταῦθα, καὶ νομοθετῶν, καὶ A
προφητῶν, καὶ εὐσεβῶν βασιλέων, καὶ ἄλλως ἀν-
δρῶν ἀληθείας φίλων, σιγῶν ἅπαντα τὰ στόματα,
τὴν ἐν αὐτοῖς ἐκτραγωδοῦντα ματαιότητα· ἄλλ' οὖν
ὄρας, ὅπως τῇ διηγεσίᾳ ῥέουσι καὶ μεταβολῇ, οὐκ
ἠρέμει ἀλλοιούμενα· ἄλλ' ἄνω καὶ κάτω φέρεται
δοξα πᾶσα, καὶ πλοῦτος, καὶ τύχαι, καὶ λαμπρότη-
τες, καὶ οὐδὲν ἔστι τῶν παρόντων, ὅπερ τὸν σώφρονα
νοῦν ἐπισπασάμενον ὑποθέλξει. Τῶν δὲ ἐκεῖθε, τὰ
τε ἄλλα ὑπὲρ διήγησιν ὄντων, καὶ τῶ ἀναλλοιώτῳ
καὶ ἀρρέυστῳ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀπόλαυσιν τοῖς ἀξίοις
παρεχομένω· τίς πρὸς τὰ ἐκεῖθε τὰς ἐλπίδας ἔχων
ἰσταμένας, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠνεωγμένους, τοῖς
παροῦσι κακοῖς συμπεσιτα, ὄνειροις ἴσα λυποῦσι,
καὶ ἐξαθυμήσει τοῖς, δι' ὧν ἔστι λαμπρύνεσθαι,
ἀγωνίσμασιν; Ἄμεινον οὖν, οἶμαι, καὶ κρεῖττον λό-
γῳ παντὸς, ἐν ὄνειροις ἔχοντα τὰ χεῖρα, τῶν καθ'
ὑπερ ἀγαθῶν, καὶ ἀνεκκλήτων, ἐν ἀπολαύσει γενέ-
σθαι μὴ ληγούσῃ ἢ ὄνειροις μικρὰ καὶ πρόσκαιρα
πλανηθέντα, καὶ παίξαντα, τῶν ἀδιαδόχων πειρᾶ-
σθαι κακῶν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΔ'.

Ἀμφιλοχίῳ μητροπολίτῃ Κυζίκου.

Montacut. (op. 207, p. 304).

Οἱ μὲν ἄλλοι τοῦ Πλάτωνος λόγοι τοῦ πολιτικοῦ
λόγου πεφύκασι γνώμονες, πλὴν εἴ τι κατ' ἐκλογὴν
ὀνομάτων ἐνιαχοῦ παρημιλήται· αἱ δὲ τούτου ἐπιστο-
λαὶ ἴσον τε τῆς ἐκείνου λογιώτατος, καὶ τοῦ ἐπιστο-
λιμαίου τύπου ἀπολείπονται. Αἱ δὲ γε τοῦ Ἀριστο-
τέλους, τῶν μὲν ἄλλων αὐτοῦ γραμμάτων εἰσὶ πως
λογωδέστεραι· πλὴν οὐδὲ ταῖς Πλατωνικαῖς ἐξισά-
ζουσι. Δημοσθένους δὲ οἱ μὲν ἄλλοι, πόνοι, καὶ ῥητό-
ρων καὶ κοιτικῶν ἐγκωμιοῖς πληροῦσι τὰ στόματα.
Τὰς ἐπιστολάς δὲ, οὐδὲν ἄμεινους εὐρήσεις τῶν
Πλάτωνος. Τίσι οὖν ἐπιστολαῖς ὁμιλητέον, καὶ τίσι
τὸν ἐπιγνωσθέντα ἡμῖν διὰ τῆς τέχνης χαρακτηῖρα
ἐφαρμόζοντες τὴν γυμνασίαν συλλεξόμεθα; Ἔστι
μὲν καὶ ἄλλο πλῆθος ἄπειρον· ἔχεις δ', ἵνα μὴδὲ
μακρὸν ἢ σοι τὸ τῆς γυμνασίας στάδιον, τὰς εἰς
Φάλαριν ἐκείνον, οἶμαι, τὸν Ἀκραγαντῖνον τύραννον
ἀναφερομένης ἐπιστολάς, καὶ αἷς Βρούτος, ὁ Ῥω-
μαίων στρατηγὸς, ἐπιγράφεται· καὶ τὸν ἐν βασιλεῦσι
φιλόσοφον, καὶ τὸν σοφιστὴν ἐν ταῖς πλείσταις Λεβά-
νιον. Εἰ δὲ βούλει σὺν τῷ χαρακτηῖρι, καὶ πολλῶν
ἄλλων καὶ μεγάλων συλλεξέαι ὠφέλειαν, ἀρκήσει
σοι Βασίλειος ὁ γλυκὺς, καὶ ὁ καλλοῦς, εἴ τις ἄλλος,
ἐργάτης Γρηγόριος, καὶ ἡ ποικίλη καὶ τῆς ἡμετέρας
αὐτῆς μουσα Ἰσιδωρος· ὅς ὡσπερ λόγων, οὕτω δὲ
καὶ ἱερατικῆς καὶ ἀσκητικῆς πολιτείας κανὼν ἔστι
χρηματίζων ἀξιοχρεῶς· καὶ εἴ τις ἕτερος μετὰ τῆς
ὁμοίας προαιρέσεως, τὴν ἐκείνων ἰδίαν ταῖς ἰδίαις
ἐπιστολαῖς ἐνεδυναμώθη μορφώσασθαι.

latorum, prophetarum, regum piorum, vivorum ve-
ritatis amantium acta, omnia omnino ora reticerent,
ea est conditio, ut suam futilitatem tragice expo-
nant : annon vides ut fluxu continuo et mutatione
alterantur sine sensu, susque deque fertur gloria
omnis, divitiæ, fortunæ, splendores, nec quidquam
in rebus præsentibus, quod mentem sobriam alli-
ciat aut ad se trahat ? Quæ in cœlis sunt, cum om-
nem excedant explicationem, inalterabilia, nec
fluxa sunt ; atque ita æternam præstant bonorum
fruitionem iis qui merentur : ecquis est, cui oculi
sunt aperti respectu stabilium illorum quæ speran-
tur ibi, cum malis præsentibus coincidet, quæ simi-
lia sunt insomniis dolorem inferentibus ? Quis in
medio certaminum contristabitur, unde par est
eum magnificari ? Quocirca, præstat, arbitror, et
majori cum ratione conjunctum est, pejora pro
insomniis habere vigilantem, vero bona ineffabilia
et non diffundenda per fruitionem consequi, quam
somnia, exigua, temporalia, errantia, ludentia
bona elegantem, malis interminabilibus permutare.

ΕΠΙΣΤ. XLIV.

Amphilochio Cyrici metropolitæ.

Cæteri Platonis sermones gnomones quidam
sunt politici sermonis, nisi quod verborum electio
nonnunquam negligitur. At epistolæ ejus ex æquo
fortassis deficiunt, cum ab ipsius conditione, tum
a forma epistolari. Aristotelis autem fere sunt cæ-
teris ejus operibus accuratioribus : et tamen Plato-
nicas non exæquant. Demosthenis opera cætera et
rhetorum et criticorum ora implent ; sed nihilo me-
liores quam Platonis ejus epistolas reperies. Quæ-
nam igitur epistolæ lectitandæ : et a quibus exerci-
tium adhibebimus, ut artificiosum, quem didicimus,
charactera exprimamus ? Certe ingens est earum
numerus : habes autem, ne elongatus tibi stadium
figas, epistolas quæ Phalaridis esse dicuntur Aca-
gantini Tyranni et quibus Bruti Romanorum du-
cis nomen præscribitur : et qui apud imperatores
philosophus erat, sophista apud vulgus, Libanium.
Quod si una cum epistolari caractere, rerum mul-
tarum et magnarum utilitatem acquirere cupias,
sufficiat suavis ille, si quis alius, Basilius : et in-
ter omnes præcipuus pulchritudinis artifex Grego-
rius : et variata illa Isidori musa, qui, ut nos, mo-
nachus fuit. Ille ut orationis, ita quoque sacerdo-
talis et asceticæ vitæ canon dignissime inscribitur :
his adjungas, si qui alii sint, qui eodem animo,
eorum ideam, propriis suis epistolis expres-
serunt.

VARIÆ LECTIONES.

c ἴσ. ἡμετέρας

EPIST. XLV.

A

Joanni metropolitæ Heracleæ.

Montacut. (ep. 218, p. 324).

Videtur mihi Christus Deus et Rex noster cum sit, et Dominus rerum existentium, propter multas alias inexplicabiles causas, et mentis intuitum transcendentem, per voluntatem potius passionem subisse, et non per potentiam absolutam totius mundi salutem operatus. Imprimis ob hoc ipsum, ut ita magnum, eximium et apparens solatium iis qui in hac vita affliguntur, et extrema omnia patiuntur, relinqueret suas ipsius passiones, et mortem contumeliosam. Hæc tu intuitus, lætare potius, eo quod habeas, servus cum sis, in quibus magistrum tuum imiteris: noli murmurare, ob illa quæ cedent tibi in argumentum coronarum, si a veritatis hostibus, licet invitis contribuleris.

ΕΠΙΣΤ. ΜΕ΄.

Ἰωάννη μητροπολίτη Ἡρακλείας.

Ἐμοὶ μὲν οὐκ εἶ, καὶ δι' ἄλλας πολλὰς ἀρρήτους τε, καὶ ὑπὲρ νοῦν, θεωρίας, τὸν Χριστὸν καὶ θεὸν ἡμῶν, Βασιλεῖα, καὶ τοῦ παντός ὑπάρχοντα Κύριον, δι' ἰκουσίου μᾶλλον παθήματος, ἀλλὰ μὴ δεσποτικῆ καὶ αὐτοκράτορι ἐξουσίας, τὴν παγκόσμιον σωτηρίαν ἀπεργάσασθαι· οὐδὲν δὲ ἤττον, οἶμαι, καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἂν μάλιστα μέγα καὶ σαφὲς παραμύθιον τοῖς ἐν βίῳ ταλαιπωροῦσι, καὶ τὰ ἴσχυα πύσχυουσι, καταλείπει τὰ οἰκία πάθη, καὶ τὸν ἐπινοεῖδιστον αὐτοῦ γένετον. Πρὸς ἃ καὶ σὺ ἀφορῶν, χαίρει μᾶλλον, οἷς ἔχεις, ὁ δούλος μιμῆσθαι τὸν δεσπότην· ἀλλὰ μὴ δυσφῶρει πρὸς τὰς τῶν στεφάνων ὑποθέσεις, ὑπὸ τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν, καὶ ἀκόντων, παιδοτριβεύμενος.

SERIES SECUNDA. — AD ABBATES.

EPIST. XLVI.

B

Sabæ Pissadorum hegumeno.

Montacut. (ep. 15, pag. 76).

De tua dispositione et natura quid dicam nescio. Vidi quidem ego te pelliculam indutum ovilem, et perinde, quod illa tegebatur, simplex arbitrabar, sine malitia, Christi grege dignum. Vulgo autem aiunt, pellem illam vulpem obtegere; quæ mortua et olentia nutrit corpora, cujusmodi nempe in cœtu putrefacta ecclesiastico, dæmonibus pabulum atque eorum ministris fiunt. Ego certe te audiavi longum errorem prædicantem, frustraneum errorem tuum deplorantem, antiquum scilicet errorem tuum. Aiunt autem, eundem te adhuc errare errorem; neque aliter affectum quam insani Corybantes. In faciem tu nos benedixisti, servatores appellasti, qui te de puteo perditionis deceptionisque illius extraximus: ast in absentes aiunt te nos obmurmurare, et non secus quam in scena solent lascivire. Recordare an hæc omnino Christianum, nedum monachum deceant. Quod si hæc commentitia sint, deplorare me oportet oggannientes, quod deficit sanctus, depauperata est veritas a filiis hominum⁶; sin quæ renuntiantur vera sunt, deflendi plane sunt peccatores, eo quod stulta loquatur omnis apud proximum suum, et labiis dolosis osculatur. Omni autem modo dolendum est mihi: ad meum etenim et Christi gregem spectant, velint nolint, infecti lepra, et cum Paulo de ipsis angimur, utcunque simul sensu tangi nolint.

EPIST. XLVII.

Theoctisto hegumeno.

Montacut. (ep. 32, p. 94).

Virtutes lauda; coram vero et in facie discipulorum laudes, qui sequuntur eas; instigare, et adhortari, boni operis pars est; laudare coram, nec

⁶ Psal. xi, 2.

ΕΠΙΣΤ. ΜΣ΄.

Σάβα ἡγουμένῳ τῶν Πισσάδων.

Οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ εἶπω περὶ τῆς ὑμῶν διαθέσεως· Ἐγὼ μὲν γὰρ εἶδον προβάτου σε δορᾶν περιειμῆνον, καὶ ἰδοῦν ἀπλοῦν καὶ ἀκακόν, τῆς Χριστοῦ ἀγγελίας ἀξίον εἶναι τὸ καλυπτόμενον. Οἱ δὲ φασί, τὴν δορᾶν ἀλώπεκα κρύπτειν· ἢ νεκρὰ καὶ ὀδωδοτα τρέφει δ σώματα, ὅσα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ διασπίντα πληρώματος δαίμοσι τροφή καὶ τοῖς αὐτῶν θεράπουσι γίνεται. Καὶ ἐγὼ μὲν ἤκουόν σε πλάνην λέγοντα μικρᾶν, καὶ ματαίαν πλάνην ἀπολοφυρόμενον, τὴν πάλαι σου πλάνην. Οἱ δὲ σὲ φασιν ἐκείνην εἶτι περιπλανᾶσθαι, μηδὲν ἐλαττον τῶν κορυθακίωντων διακείμενον. Καὶ σὺ μὲν κατὰ πρόσωπον ἡμᾶς ἠυλόγεις, καὶ σωτήρας ἡμᾶς ὡμολόγεις, ὅτι σὲ τοῦ βοθροῦ τῆς παρατροπῆς ἐκείνης καὶ ἀπάτης ἀνεκλύσταμεν· οἱ δὲ σὲ φασιν, ἀπόντων ἡμῶν, καταγογγύζειν ὅμοια τοῖς ἐπὶ σκηνῆς ἀσελγαίνοντα. Ἐνοεῖ δὴ ταῦτα εἰ ὅλως Χριστιανῶν, μὴ τι γε μοναζόντων, δύναται εἶναι. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐπλάσαντο ταῦτα, ὀδύρεσθαι με δεῖ τῶν κατειπόντων, ὅτι ἐκλείπειν ὄσιος, ὅτι ὠλεγώθησαν αἱ ἀληθεῖαι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων· εἰ δ' ἀληθῆ τὰ ἀπηγγελμένα, θρηνηεῖν προσῆκε τοὺς ἡμαρτηκότας, ὅτι μάταια λαλεῖ ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ δολίως περιπτύσσεται χεῖλεσι. Πάντως δὲ δεῖ με ἀνιάσθαι· τῆς ἐμῆς γὰρ καὶ Χριστοῦ ποιμνῆς, κἄν μὴ βούλωνται, καὶ τὰ λεπρωθέντα, καὶ περὶ αὐτῶν μετὰ Παύλου διαμεριμῶμεν, κἄν μὴ θέλωσι συναισθάνεσθαι.

ΕΠΙΣΤ. ΜΖ΄.

Θεοκτίστῳ ἡγουμένῳ.

Ἐπαινῶ τὰς ἀρετὰς· μὴ θαύμαζε δὲ κατὰ πρόσωπον τοὺς σοὺς μαθητὰς μετιόντας αὐτάς. Τὸ μὲν γὰρ, προτροπὴ καὶ παράκλησις, ἀγαθοεργίας ἐστὶ,

VARIE LECTIONES.

d ἴσ. σκέπει.

τὸ θεῖον, καὶ σὲ κολακείας οὐχ ἴστησι μακρῶν, καὶ Α
πρὸς οἴησιν τοὺς θαυμασθέντας ἢ μαλακίαν τοῦ τόνου
τῆς ἀρετῆς εἰώθειν ἰποχαλῶν· δεῖ ὦν τὸ γλυκὺ τῶν
κατὰ Θεὸν πόνων πέφυκεν ἐπικαταρρῆϊν, καὶ αἱ τῆς
σαρκὸς ἀναζωπυροῦνται ἠδοναί.

ΕΠΙΣΤ. ΜΗ΄.
Θεοδώρω ἡγουμένω.

Montacut. (ep. 142, p. 199).

Οὐχ ὁ τὸ βεῦμα τῶν λόγων ἐν γλώσση πηγάζων
ἤδη, καὶ χεῖρα δραστήριος· ὡσπερ οὐδ' ὁ πράξει
κρατῶν, καὶ τὴν τῶν ῥημάτων πειθῶ σοβαρευομένην
ἔχει τοῖς χεῖλεσι. Καὶ πολλὰ μὲν ἄλλοις εἰπεῖν ἔχω Β
καὶ παντοδαπὰ παραδείγματα· πρὸς σὲ δὲ γράφω
τὸν ὀμηρίζοντα, ἐν ὑποδείξας ἀρκεῖν ἡγοῦμαι, λιμὸς
ἐπόνει τὸ στρατιωτικόν, οἱ τὴν σὴν Τροίαν πολιορ-
κοῦντες περιεκάθητο· καὶ ὁ μὲν Ὀδυσσεὺς σίτον
αἰτήσων, πρὸς Ἄνιον ἀπεστέλλετο· ἐθάρρει γὰρ
αὐτοῦ τῆ γλώσση τὸ Ἀχαιικόν. Ὁ δὲ παραγεγονώς,
ἔπειτα νιφάδισσιν ἰοικότα χειμερίοισι, πλείστα ἰπομ-
βρήσας, καὶ τούτοις κατακλύσας τὸν ἄνθρωπον, οὐ
μόνον, ὦν ἤλπισεν, οὐδὲν ἐγεώργησεν, ἀλλὰ καὶ
ὄχληρός ἐστὶν δόξας, ὑπέστρεψεν· ἄπορον ὁ τὴν ζωὴν
τοῖς εἰς αὐτὸν κερηνόσι ποιησάμενος. Παλαμήδης δὲ
ἐκεῖνος (οἶδας τὸν ἄνθρωπον, ὅσον Ὀδυσσεὺς ἀφω-
νότερος) τὴν πρεσβείαν μετὰ τὸν λιγὺν ἐκεῖνον
ἀγορητὴν ἐθάρρησεν ὑποδύσασθαι· καὶ καταλαβὼν
τὸν Ἄνιον, ἐργαζόμενος, εἶπε μὲν οὐδὲν· ἀποβαλὼν
δὲ τὸ ἱμάτιον, κοινωνὸς τοῦ ἔργου ἐγένετο. Ἐπει
δὲ μετὰ τοὺς πόρους, τὸ δεῖπνον ἐκάλει, τῷ ἄνθρωπῳ
συνηρίστησε· καὶ τότε βραχὺ ῥῆμα προήνεγκεν ῥ,
ὡς ἦκε σίτον αἰτήσων στρατῶ, φίλων καὶ λιμώττοντι·
καὶ τυχῶν ἀπῆει χαιρέων, καὶ φέρον τοῖς ὀμοφύλοις,
ἀντὶ λόγων, τὴν ἀφιέλικαν. Καὶ σὺ τοῖσιν μὴ πάντα
θάρρει τοῖς λόγοις· βραχὺ γὰρ ἔργον σιγῶντος μετὰ
συνέσεως, μακροῦς ἐπιστομίζει λόγους, πολλάκις,
καὶ οὐδὲν τῶν ψόρων, καὶ τῶν ἀσῆμων φωνῶν πλέον
ἔχειν, ἐπιδείκνυσιν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΘ΄.
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 143, p. 200).

Τὴν Αἰσώπου γνώμην, ἣν ἀπέδωκε, διερωτήσαν- D
τος τοῦ Λακεδαιμονίου Χείλωνος (ἐξ ὧν γὰρ ποθεῖς
ναμάτων, τὸν τῆς παραινέσεώς σοι κερνῶ κρατῆρα),
μὴ μόνον εὐστόχως καὶ σοφῶς εἰρημένην, ἀλλὰ καὶ
χρησιμωτάτην λίαν νόμιζε. Ἔστι γὰρ, ἔστιν, ἐπ'
αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἰδεῖν ἐναργῶς, ὡς ὁ ἀρρη-
τος Β καὶ ἀναλλοίωτος νοῦς, ἐπαίρει μὲν συνεχῶς
(ὅπερ ἐκεῖνος ἔφησεν) εἰς ὑψος ἢ ταπεινά· κατὰγει
δὲ εἰς ταπεινότητα, τὴν ὑψηλά· καὶ τοῦτο συνεχῶς
διαμελετῶν, κἂν ἄνω δοκῆς ἐστάναι, σκόπει τὰ κάτω
καὶ ταπεινά· ἵνα μὴ ἀθρόον, καὶ παρ' ἐλπίδας πε-
σῶν, εἰς ἀμχανίαν ὄλως καταστῆς, καὶ ἰλιγγιῶντι

VARIAE LECTIONES.

• ἄπορον. ῥ προσ. Β ἀρρητος. ἢ τά.

te submovet longe ab adulatione, et cum admira-
tione laudatos, vel ad sui opinionem perducere, vel
virtutis tonum in mollitiem animi relaxare solet;
hinc fit ut laborum secundum Deum susceptorum
dulcedo defluat, et carnis excitentur, velut igne
afflato, voluptates.

EPIST. XLVIII.
Theodoro hegumeno.

Non est ille statim manu promptus habendus, qui
torrentes verborum, lingua veluti fonte immittit:
ita nec rebus gestis clarus, verborum suadelam
labiis cum pompa insidentem semper habet. Apud
alios, ego multis hoc effatum et multiplicibus pro-
bare possem exemplis: sed cum ad te scribam, qui
Homerizantium unus es, unicum si suggeram, suf-
fecturum arbitror. Fame laborabat exercitus Trojam
circumobsidentium: Ulysses, frumentum impetra-
turus, ad Anium mittitur. Linguae enim ejus con-
fidebant Graeci. Ille ubi Anium advenit, verba
grandinis aut nivis instar depluebat, atque illis ho-
minem inundabat; sed non modo nihil eorum quae
sperabat obtinuit, verum molestus ei visus inanis
reversus est; et vitam sine fructu, sine victu red-
didit Graecis qui in illum inhiabant. Verum Pala-
medes (de quo fando audisti, minus exstitisse illum
quam Ulysses erat, loquacem) legationem, post
illum rhetoricum declamatorem, obire ausus; cum
operi intentum rustico invenisset Anium, nihil
prorsus dixit, sed exuta veste, operi se accinxit
laboris socium. Cum finito opere ad coenam vocaretur,
coenavit una: et inter coenandum breviter
exposuit adventus sui causam, ut frumentum
exercitui impetraret, fame nimis quam laboranti.
Quo impetrato, laetus revertitur; pro verbis, con-
tribulibus suis utilitatem ferens. Noli ergo tu ni-
mium verbis fidere: nam taciturnitas prudentis
viri logos longos saepe obturat: necnon omnibus
manifestum facit, esse illos inanes strepitus, et
praeter voces nihil.

EPIST. XLIX.
Eidem.

Æsopi sententiam, quam Chiloni Spartano inter-
roganti protulit, non modo apposite et prudenter
prolatam, sed valde commodam arbitrare (ut e
rivulis, quibus oblectaris, admonitionis tibi po-
culum propinam). Certe e re ipsa manifeste licet
animadvertere, quod firma et immota mens saepe-
numero attollit (quemadmodum ille loquebatur)
humilia in sublime, et deprimit sublimia in humi-
litate. Hoc tuo animo recolens saepe, licet in ex-
celso elatus exsistere videaris, quae deorsum sunt,
intuere; ne praeter expectationem tuam, subito et
confertim deturbatus excidas, et quo te veritas

nescius, similis fias vertiginoso et circumactō, ita ut risum moveas (quæ est deploranda hominum conditio) iis qui per adulationem nunc te beatum prædicant : nobis autem dolorem procures, qui libere nunc optima tibi suggerimus. Et luteunque temet tunc vehementer incuses, quia suspectos aliquando habebas eos qui bene suadebant, nihil inde referes emolumenti, tantum post oblatam occasionem neglectam, pœnitentiam frustra ages, atque feres ægerrime.

EPIST. L.

Nicolao hegumeno monasterii Sancti Nicephori.

Montacut. (ep. 159, p. 213.)

Amicus est res necessaria : quidni enim ? sed magis necessarius sermo justī. Optaram utramque concurrere in eo pro quo intercedis, amicitiam nempe et justitiam. Ita enim cum gaudio gratificabor amico. Sin id minus, non jam ego culpandus, sed is qui amicitiam disjuncta a justitia. Animo certe haud feres, me amantem cum justitia, ei qui sine ea diligit, non præferri. Quin scio, quod hoc ante illud animo recoles, quod haud tibi libitum est, ut ego qui olim in futuro judicio pœnas pendam pro judicio necæquo, nec recto, et ille duplici pœna plectatur. Nimirum quod injuste fecit primum ; secundo, quod cum justitiam violasset, et solutus esset crimine, aliam rem injustam perpetravit, quod cum pœnam luere debuerat, illi non erat inflictā.

EPIST. LI.

Dorotheo hegumeno monasterii Cedronorum.

Montacut. (ep. 220, p. 344.)

Tu quidem plangis et lacrymaris, eo quod a nostro olim in Christo amore separabare ; recte facis : non enim est minus cum virtute conjunctum, amoris jacturam deflere ; et non modo velle emendare, verum acerbe ferre, quod aliquando lapsus invaluit. Tantum abest ut ego alienationem priorem vituperem, propter præsentis concordie sinceritatem, aut ut tarde veniam concedam, ut gratias divinæ Providentiæ omnia administrandi ferendas tibi asseram. Qui enim tum profitebantur amicitiam, satis numerabiles generosam sane mentem tenere : cæteros vel adulationem simulasse tempus convicit : quosdam, quod dum experirer, non metuebam, audacia exarmavit in contrarium ; et tamen factum est, ut qui cum illis staret, ab illorum suspicione non esset purus ; verum per istiusmodi tempora sinceram amicitiam viriliter conservasse, et dispositionis laudem egregiam habet, et futurorum sine dubio pignus, et prætorum apologia, quæ nullam aliam requirat exigentiam, sed cum omni venia, de inertia in judicium si vocetur, apud tribunal nullis muneribus corrumpendum recte et egregie factum in præsentī ipsum per se honorem et venerationem consequetur.

καὶ περιδινουμένῳ ἰοικῶς, γέλωτα μὲν κινήσεις ἢ (ὡ φύσις ἀνθρώπων ταλαινα) τοῖς σε νῦν ἐν κολακείᾳ μακαρίζουσιν, ὡσπερ λύπην ἡμῖν, τοῖς ἐν παύρησι συμβουλευούσι τὰ χρηστά· πολλὰ δὲ καταγινώσκων ἑαυτὸν τῆς προτέρας τῶν παραινούτων ὑπεροψίας, οὐδὲν πλέον ἀνύσεις, πλὴν τοῦ, τῶν καιρῶν ὀπίσω μεταγινώσκεις, καὶ δυσφορεῖν.

EPIST. N'.

Νικολάῳ ἡγουμένῳ μονῆς τοῦ ἁγίου Νικηφόρου.

Montacut. (ep. 159, p. 213.)

Ἀναγκαιὸς μὲν ὁ φίλος· πῶς γὰρ οὐ ; ἀναγκαιότερος δὲ ὁ τοῦ δικαίου λόγος. Εὐχομαι ἀμφοτέρω συνδραμεῖν ὑπὲρ οὐ πρεσβύεις, καὶ τὴν φιλίαν, καὶ τὴν δικαιοσύνην. Οὕτω γὰρ ἂν ἠδέως φίλῳ χαρισάιμην. Εἰ δ' οὐκ, μηκέτι ἡμᾶς, ἀλλὰ τὸν διεχάσαντα τὴν ἑαυτοῦ φιλίαν τῆς δικαιοσύνης, αἰτιαίτιον. Πάντως γὰρ, οὐδ' αὐτὸς ἀνέξη, ἐμὲ φιλοῦντα μετὰ τῆς δικαιοσύνης, τοῦ χωρὶς ταύτης ἀγαπηθέντος, μὴ προκρίνεσθαι. Ἐκεῖνο δὲ μοι, καὶ πρὸ τούτου, εὐ οἶδ' ὅτι, σκοπήσεις· ὡς οὐκ ἂν θελήσεις ἐμὲ τι δίκην ὀφείλειν ἐκείθεν, τῆς οὐκ ὀρθῆς, οὐδὲ ἴσης κρίσεως, ἐκεῖνόν τε διπλᾶς ὑπέχειν ποινὰς, τοῦ τε πρώτου ἀδικήματος· καὶ τοῦ, ἐφ' ᾧ τὴν δίκην διαφθείρας, καὶ φυγῶν, δεύτερον ἀδικήμα, τῷ δίκην ὀφείλοντι, παρὰ τοῦ λαθεῖν, ἦνεγκεν.

EPIST. NA'.

Δωροθέῳ ἡγουμένῳ μονῆς Κεδρώνων.

C

Montacut. (ep. 220, p. 344.)

Σὺ μὲν ὀλοφύρη καὶ θρηνεῖς ἐφ' οἷς πάλαι τῆς ἡμῶν ἐν Κυρίῳ ἀγάπης δέισασο· καὶ καλῶς ποιεῖς· οὐδὲ τοῦτο γὰρ ἔλαττον τῶν ἄλλων εἰς ἀρετῆς λόγῳ ἀγάπης ζημίαν ὀδύρεσθαι, καὶ μὴ μόνον ἐθέλειν ὀρθοῦσθαι, ἀλλὰ καὶ πεκρῶς ἀλγεῖν, ὅτι τὴν ἀρχὴν ἢ πτώσις ἐκράτησεν. Ἐγὼ δὲ τοσοῦτον ἀπέχω τοῦ μέμψασθαι τι τῆς πρὶν διεχονοίας, διὰ τὴν καθαρότητα τῆς νῦν ὁμονοίας, ἢ πρὸς συγγνώμην βραδύς εἶναι, ὥστε καὶ χάριτας τῇ πάντα σοφῶς περιεργουμένη προσομολογῶ προνοίᾳ, καὶ σέ φημι δεῖν. Τῶν γὰρ τότε φίλων εὐαρίθμητοι μὲν δεισώσαντο τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενεῖ· τῶν δὲ λοιπῶν, τοὺς μὲν ὁ ἐπικρεμασθεῖς φόβος ἀφείλε τὴν ἀρετὴν· τοὺς δὲ κολακείας ὄντας πρόσωπον ἤλεγξεν ὁ καιρὸς· τοὺς δὲ, ὡ, μέχρι τοῦ γενέσθαι μηδ' ἐπιζομένη τὸλμα καὶ ἀπειναστίας ἰσταμένους· καὶ συνέβαινε, εἰ καὶ συνέβαινε, τὴν μετ' ἐκείνων ἔχοντι τάξιν, μαρτὴ τῆς ἐκείνων καθαρῶν ὑποψίας· τὸ δὲ ἐν καιρῷ τοιοῦτῳ καθαρῶν οὐπω καὶ ἀνδρείαν ἐπιδείξασθαι τὴν φιλίαν, καὶ τῆς παρουσίας ἐστὶ διαθείσεως ἐγκώμιον μέγα· καὶ τῶν μελλόντων οὐκ ἔχουσα δισταγμὸν ἐγγύη· καὶ τῶν παρεληλυθότων ἀπολογία, μηδεμιᾶς μὲν ἄλλης δεομένη περιστάσεως, ἀλλὰ καὶ συγγνώμῃ πάσῃ δικάζουσα, τὴν ἀργίαν, ἐξ ἀδωροφορήτου τοῦ βήματος τοῦ παρόντος κατορθώματος αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν τὸ αἰδέσιμόν τε καὶ ἀξιοπίστον χρηματίζει.

VARLÆ LECTIONES.

i κινήσεις j μὲν.

EPIST. NB'.
Γῶ αὐτῶ.

A

EPIST. LIH.
Eidem.

Montacut. (ep. 230, p. 345).

Τὸ μὲν δῶρον γνησίας ἀγάπης · τὸ δὲ ἐν καιρῶ τοιοῦτῳ διαπύρου πόθου · τὸ δὲ καὶ τηλικούτων ἐπι-
κρεμαμένων κινδύνων μαρτυρικοῦ ζήλου · ἀνθ' ὧν
Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμῶν σιγώντων, εἰς τὸν
αὐτοῦ σε τῆς βασιλείας ἐναπογράφεται κλῆρον. Εἴη
δ' ἡμῖν καὶ ἡ σὴ παρουσία μετὰ λαμπρᾶς καὶ μεγά-
λης τῆς σωτηρίας, καὶ τῶν ἱερῶν ἐλπίδων, αἷς ἡ σὴ
καυτερός ψυχῇ προσανέχει · μηδὲν εἰς ἀναβολὰς ἔτι
ὠρημένον κ' ἄλλ' ἐπ' αὐτοῖς ἔργοις τὸ βέβαιον λαμ-
πρῶς καθαρῶμενον.

Munus ab amore est genuino ; at hoc tempore
missum ardenti desiderio : sed tantis periculis im-
pendentibus martyrii zelo. Pro quo Deus noster
Christus, nobis tacentibus, in regni sui sortem te
transmittat : tua autem presentia futura est mihi
cum illustri et notabili salute, et spe sacra, cui
anima tua sancta affigitur, non per procrastina-
tionem rejecta, sed reipsa conspicue firmata.

SERIES TERTIA. — AD DIVERSOS CLERICOS.

EPIST. NG'.
Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξηνοδόχῳ.

B

EPIST. LIH.
Georgio diacono et hospitalario.

Montacut. (ep. 45, p. 100).

Ὁ τῶν ἀπόρρητων ἐπόπτης καὶ μυσταγωγός, τὴν
μέθην πόρρῳ Θεοῦ βασιλείας ἐθεάσατο. Εἰ οὖν μέθυ-
σοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι, τί σοι τὸ
ὄφελος, ὅτι τῶν ἄλλων ἀμαρτιῶν δούλος, ὡς λέγεις,
οὐ γέγονας ; Καὶ τοι τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ τυφλοῦ κει-
μένου τῆ μέθῃ τοῦ καθιδηγοῦντος λογισμοῦ καὶ ἀμύ-
νοντος, μὴ παντὶ προσπατεῖν λίθῳ τὸν ἄνθρωπον,
καὶ μὴ παντὸς πάθους προκείσθαι ἀνδράποδον.

Rerum secretarum inspector et propalator,
ebrietatem a regno Dei submovit longe. Quod si
ebrii Dei regnum non hæreditabunt, quid tibi pro-
dest, si (quod affers) aliorum peccatorum servus
non exsistas ? Est enim impossibile, cum ratio (vix
dux quæ esse debuit et injurias propulsare) cæca
exstiterit per ebrietatem, non ad omnem lapidem
offendere, non cujuslibet servum se exhibere.

EPIST. NA'.
Τῶ αὐτῶ.

EPIST. LIV.
Eidem.

Hæc epistola nunc quæstio CCII editionis nostræ.

EPIST. NE'.
Θεοφάνει διακόνῳ καὶ πρωτονοταρίῳ.

C

EPIST. L V.
Theophani diacono et protonotario.

Montacut. (ep. 83, p. 129).

Ἄλγεις ὅτι ἀκούων ^l εἰς ἡμᾶς ἡμαρτες · μάλλον
δὲ ὅτι τυραννόμενος καὶ πληγαῖς εἰς πείραν προκεί-
μενος, μέχρι γλώσσης μόνον τὴν ἰσχὺν αὐτῶν τῆς
βίας ἐπίδειξας, ἀνάλωτον ταῖς βιασάνοις συντηρήσας
τὴν διάνοιαν. Καὶ τί ἂν ἄλλο ταύτης γένοιτο τῆς πα-
ραψυχίας παραμύθιον, ὅτι τοσοῦτῳ πλήθει φοβερῶν
βιασάνων τὴν τοῦ συνειδότος κρίσιν οὐκ ἐθόλωσας,
οὐδὲ τῆς κακίας τῶν βιαζομένων ὄργανον ἐγένου, καὶ
τοι πολυειδέσι καὶ πολυτρόποις αἰκίαις, ἄλλ' οὐ δα-
κτύλοις, κρουόμενος. Πῶς δὲ ἡμεῖς οὐκ ἂν συγγνώ-
μης καὶ εἰ τι ταύτης ὑψηλότερον, οὐχὶ καὶ σὺν προ-
θυμίᾳ σε ἀξίον ψηφιοῦμεθα, ὅτι ῥήματι ^m καὶ βίᾳ
παρασύρεις, ὡς εἰς τὸ πᾶν καὶ ἐκὼν ἐξημαρτηκώς,
οὕτως ἑαυτὸν ἱταπεινώσας ; καὶ τῶν ἡμετέρων ῥη-
μάτων οὐκ ἔχεις, οἶμαι, χρεῖαν μανθάνειν τὸ βέβαιον.
Ἡμεῖς γὰρ τοσοῦτον ἀπέχομέν τι τῶν ἀηδῶν περὶ
σοῦ διανοηθῆναι, ὅτι καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀφορᾶν εἰς
σὲ προτροπέμεθα. Σὺ δὲ ἔβρωσο, καὶ ἀρετῆς ἐπιμε-
λοῦ, δι' ἧς τελειοῦμεθα, καὶ δι' ἣν σὲ τῶν φίλων καὶ

Dolet tibi quod invitatus in me deliquisti ; potius
quod tyrannice compulsus, et plagis inflictis ad
tentationem subditus, lingua tenus tantum, quam
vim habuerit eorum violentia, docuisti ; tormentis
interim animum non succumbentem custodiens. Et
quodnam aliud solatium haberi poterat hujusce
presentis animi, quod ne per tantam terribilium
terrorum multitudinem conscientie tue judicium
fœdaveris, nec improbitatum vim inserentium in-
strumentum te præstitisti, utcumque tormentis
multarum specierum et variarum, non leviter, aut
digito tenus tortus fuisti. Nos autem quomodo non
te venia dignum, aut si quid venia excellentius sit,
et quidem libentissime decernemus, ut torrente ac
violencia in transversum actus, in offensionis pec-
catum incideris, ubi te taliter humiliasti, ut non
sit tibi, opinor, opus, a nobis constantiam edoceri ?
Certe tantum abest ut nos aliquid acerbitalis in te
statuamus, ut plerosque, te intueri, tanquam in

VARIE LECTIONES.

^k ἰσ. ἀπηωρημένων. ^l ἄκων. ^m ῥύματι.

exemplum jubeamus ; tu autem vale, et virtutem A τῶν γνησίων θεραπεύωντων πάλαι τῷ χορῷ συγκατέ-
cura per quam consummatur, et propter quam te ξαμεν.

EPIST. LVI.

Georgio diacono, et hospitalario.

Montacut. (ep. 88, p. 132).

Melanthium ferunt, tragœdiæ auctorem, tam vora-
cem fuisse, ut indoleret, quod cycni collum non
haberet, ut quam diuturno tempore ciborum per
guttur descendit voluptate frueretur : si tuo-
rum particeps conviviorum fieret, opinor eum in-
dolentiæ suæ et mœstitiæ remedium illius habitu-
rum, et deprecaturum ne guttur in antiqua sua B
subsistat longitudine, ne multum temporis insume-
ret a tua mensa et edulis tuis abstinens. Quid ergo
faciendum ? Certe semper et ubique *Ne quid nimis*,
optimum existimare.

EPIST. LVII.

Eidem.

Montacut. (ep. 89, p. 133).

Divitias amas, ideoque virtutem non amas. Nam
impio amore, laudandus amor omnis bonorum
extinguitur. Sin avaritiæ flammam exstinxeris et
spinas cupiditatis simul combures, tum facilius
animæ tuæ tellus suum proprium fructum faciet
pullulare, eleemosynam, et te alioqui cum hædis C
locandum inter ovium greges translatum dabit.
Vale.

EPIST. LVIII.

Georgio diacono et hospitalario.

Montacut. (ep. 94, p. 135).

Qui apud Græcos videntur sapientes, materiam,
sive *hylam*, impensis multis et longis sermonibus,
vix tandem potuere (ut ipsimet aiunt) tardo he-
beti et infirmæ rationi persuadere, quod aliud
illa esset, et diversum ab omnibus, perpetuis alte-
rationibus subdita, fluxa, fluida, omnium formarum
receptiva. Si te tum temporis nasci contigerat, D
tu solummodo in illorum notitiam deveniens, a
multis longis laboribus et defatigationibus ipsos
facile liberasses. Nemo enim, opinor, te aliquando
deprehendit, ne per momentum in eadem sententia
manentem ; sed defluentem semper, immutatum, et
præsentibus implicitum et ad omnia transfiguratum
et fœditate tanquam propria pulchritudine excul-
tum.

EPIST. LIX.

Gregorio diacono et chartulario Amasiano.

Montacut. (ep. 99, p. 141).

Audio quosdam ex adversariis pacem circum-
annuntiare, et simpliciores conari, ut hoc nomine
inescotos capiant : verumtamen, si pacem illam

EPIST. ΝΣ'.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξηνοδόχῳ.

Μελάνθιον φασί, τὸν τραγωδίας ὑποκριτὴν, οὕτω
τῆς ὀψοφαγίας ἤττω γενέσθαι, ὥστε καὶ ἀθυμεῖν,
ἐπεὶ μὴ κύκνου τὸν τράχηλον εἶχεν ἵνα ὡς πλείστον
χρόνον τῶν διὰ τοῦ λαιμοῦ βρόντων, καὶ τῆς ἐκείθεν
ἡδονῆς, ἀπολαύῃ. Εἰ δὲ σοῦ τῶν δειπνῶν ἐγγόνει
κοινωνῶς, οἶμαι ἂν αὐτὸν καὶ τῆς ἀθυμίας μέγα φάρ-
μακον εἴξουρῆν, καὶ ἀπέχεσθαι μηδὲ εἰς τὸ ἀρχαῖον
μῆκος τὸν αὐχένα διαμένειν, ἵνα μὴ συγχρὸν ἀναλί-
σκει χρόνον τῆς σῆς τραπέζης καὶ τῶν σῶν ἐδεσμά-
των ἀνεχόμενος. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν ; Πανταχοῦ τὸ
Μηδὲν ἄγαν, ὑπολαμβάνειν κράτιστον.

EPIST. ΝΖ'.

Τῷ αὐτῷ.

Ἐρᾶς χρημάτων ἰδίῳ τούτο, ἀρετῆς οὐκ ἔρᾶς.
Ἐρωτὶ γὰρ κακίας, ὁ τῶν καλῶν ἔρωσις ἵναποσθένου-
ται. Εἰ δὲ γε τὴν φλόγα τῆς πλεονεξίας ἀποσθίσεις,
καὶ τὰς ἀκάνθας τῆς φιλαργυρίας συμφλέξεις, ῥῆσιν
ἢ τῆς ψυχῆς ἄρουρα τὸν οἰκείον καρπὸν, τὴν ἐλεημο-
σύνην ἀναδραστήσει καὶ σὲ ἀντὶ τοῦ μετὰ τῶν ἰοί-
φων τετάχθαι, εἰς τὴν τῶν προβάτων ἀγέλην μετα-
στήσει. Ἐρῶσο.

EPIST. ΝΗ'.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξηνοδόχῳ.

Τὴν ὕλην, οἱ παρ' Ἑλλήσι δοκοῦντες εἶναι σοφοὶ
πολλοὺς καὶ μεγάλους ἀναλώσαντες λόγους, μόλις
ἴσχυσαν, (ὡς αὐτοὶ φασί) νόθῳ ἢ καὶ ἀσθενεῖ παρα-
στῆσαι λογισμῶ, ὡς ἄλλο τι οὐσα παρὰ πάντα τὰ
ἄλλα, καὶ ἀλλοιομένη δεινικῶς, καὶ βέουσα, πάντων
ἐστὶ τῶν ὄντων δεκτικὴ. Εἰ δὲ σὲ συνέβη κατ' ἐκεί-
νους γενέσθαι τοὺς καιροὺς, μόνον αὐτοῖς ἐπιγνω-
σθεῖς, πάντων ἂν τῶν μακρῶν ἐκείνων, ἀπῆλλαξας
αὐτοὺς πόνων καὶ καμάτων. Οὐδεὶς γὰρ, οἶμαι, οὐδέ-
ποτε σὲ, οὐδ' ἐν ἀκαρεῖ, τὴν αὐτὴν ἔχοντα κατείληφε
γνώμην ἄλλα βροντὰ τε αἰεὶ, καὶ ἀλλοιούμενον, καὶ
τῶν παρατυγχανόντων γινόμενον, καὶ πρὸς ἅπαντα
μορφούμενον, καὶ ὡς οἰκεία μορφή τὴν ἀμορφίαν
καλλωπίζομενον.

EPIST. ΝΘ'.

*Γρηγορίῳ διακόνῳ καὶ χαρτουλαρίῳ τῷ Ἀμα-
σιάνῳ.*

Ἀκούω τινὰς τῶν ἐναντίων εἰρήνην περιπαγέ-
λειν, καὶ τοὺς ἀπλουστέρους ἐπιχειρεῖν ταύτῃ δειλιά-
ζειν τῇ προσηγορίᾳ. Ἄλλ' εἰ μὲν ἦν ὁ Κύριος διδω-

VARLÆ LECTIONES.

ἢ Ἰσ. νωθρῶ.

σιν, οὐκ ἐκείνους δεῖ περιαγγέλλειν, ἀλλὰ παρ' ἡμῶν αὐτὴν ὀφείλουσιν ἐκμανθάνειν. Εἰ δὲ ἦν καθελεῖν αὐτὸς ἐλήλυθεν (οὐ γὰρ ἦλθον, φησὶν, βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν), ἴστωσαν ὅτι χριστομαχοῦσιν, ὑπὸ τῷ τῆς εἰρήνης ὀνόματι, τὴν κατ' αὐτοῦ πολιορκίαν ἀνιστῶντες.

ΕΠΙΣΤ. Ε΄.
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 100, p. 142).

Εἰ τις δοξολογία, εἰ τις εὐχαριστία, ταύτην ἐξ ὅλης ψυχῆς Θεῷ ἀνατίθημι, ὅτι με τοιαύταις ἡμέραις ἀρχεῖν ἀνθρώπων οὐ συνεχώρησεν, οὐδ' ὀφθαλμοῖς ἐπιθεῖν πάθος ἀπαράκλητον, ἐν αἷς τάφος μὲν ἀντι πόλεως ἢ Κωνσταντινίου, θρήνος δὲ ἀντι ψαλμοῦδίας, οὐ τὰς οἰκίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐκκλησίας ἔχει· τῶν μὲν ὀλοκλήρων εἰς ἔδαφος κειμένων θάμα, φασὶν, ἔλεινόν, καὶ διεγείσθαι μεῖζον πίστεως· τῶν δὲ τῷ μεγίστῳ μέρει κατενηνεγμένων, καὶ μηδενὸς τοῦ πάθους κρείττονος γνωμένου· ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς γῆς, τῷ ἀφορήτῳ σάλῳ καὶ κλόνῳ, εἰς μέρη πολλὰ συγκαταρράγαισθαι, καὶ τὰ ἐξ αἰῶνος τῆς πόλεως πάθη, τῷ μεγεθεῖ τῶν κακῶν ἀποκρυψάσθαι. Νῦν μὲν γὰρ τὰ ἑαυτοῦ μόνον σκοπῶ, καὶ εἰς ἐκεῖνά μοι τὰ τῆς φροντίδος καὶ τῆς ἀγωνίας ἀποτείνεται. Τότε δὲ ἀνάγκη τρέμειν ἦν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἑτέροις ἀμαρτανομένων, καὶ τοῖς ἐκείνων παθήμασι πικρότερον ἀποδύρεσθαι καὶ μήποτε τῷ κοινῷ ὁ τῶν ἀδικημάτων [δεδιέναι] κοινῆν τῷ πληθεῖ τὴν τιμωρίαν, καὶ αὐτοὶ δοκοῦντες προστάται. συνδιδεγχεῖν καταδικασθῶμεν ὧν ἀπάντων, ἀνθρώπων μὲν, ὡς ἐνόμισαν, ἐπιβουλαί, Θεὸς δὲ, τῇ οἰκείᾳ χάριτι καὶ φιλανθρωπία, ἐρρύσατο.

nos omnibus hominum, quæ videbantur conspirationes, Deus autem revera, e sua gratia et bonitate liberavit.

ΕΠΙΣΤ. ΕΑ.
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 101, p. 142).

Ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν φαίην δίκας τίνουσα ῥ τὴν πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων, ἀντι πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι· παραινῶ δὲ μηδὲ τὴν ὑμῶν ὁσιότητα ταῦτα ἐνοεῖν. Τίνες γὰρ ἡμεῖς, εἰ καὶ πεπόνθαμεν ἀδιήγητα, ἵνα τηλικαύτην ὄργην ἐκκαλεσώμεθα Θεοῦ; ἄλλως τε δὲ καὶ τότε, πλέον πάσχοντες [νῦν] ἐν οἷς ἐκείνοι πάσχουσι, τῷ κοινῷ νόμῳ τῆς συμπαθείας καὶ φύσεως, ἢ ἐν οἷς αὐτῶν δεδρακότων, ἐπάσχομεν. Εἰ δ', ὅτι τῶν ἀνὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν Ἐκκλησιῶν τὴν δόξαν ἀπέκειρον, καὶ εἰς τὰ τῶν Χριστιανῶν μυστήρια ἐξωρχήσαντο, καὶ ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Θεοῦ, θρόνων καὶ Ἐκκλησιῶν, πάσῃ μηχανῇ καὶ πύσῃ βία, ἐξήλασαν· καὶ ἐν καιρῷ Χριστιανισμοῦ, τὰς Ἑλλήνων πράξεις παρρησιάζασθαι παρεσκευάσαν, σιγῇ βαθείᾳ, μᾶλλον δὲ καταστροφῇ τελείᾳ, τὰς

• Matth. x, 34.

VARIÆ LECTIONES.

ο ἴσ καὶ δεδιέναι μήποτε τῷ κοινῷ... ῥ ἴσ. τίνουσαν.

PATROL. GR. CII.

A quam dat Dominus denuntiant, congruum non est ut annuntiet illi, sed a nobis hanc acceptam debent agnoscere. Sin, quam ut tolleret, ispe advenit (nam *Non veni*, dicebat, *qui pacem darem, sed ut gladium*), sciant tum quod contra Christum bellum gerunt, et, sub prætextu pacis, obsidione instituunt illum cingere.

EPIST. LX.
Eidem.

Si quæ doxologia, si eucharistia aliquid sit, illam ego toto animo in Deum refero, quod me non est passus hominibus præesse cum imperio per tales dies, nec oculis contueri inconsolabile malum, cum non civitas sed sepulcrum existat Constantini urbs, lamentatio cum pro psalmodiis, non domos tantum privatas, sed et ecclesias occupet: quarum nonnullæ e fundamentis subrutæ solo æquantur; miserandum cuivis spectaculum, et quod narratum fidem non inveniatur: aliæ autem maxima ex parte, licet nulla clades desolaverit, ruinam tamen spectent: nec vel una ecclesiarum extra calamitatem hanc posita subsistat, sed et ipsa tellus, concussione et tremore intolerabili, in multas partes disiluit: unde illa quoque quibus olim hæc civitas malis conflictabatur pro nullis habenda sunt. In præsentem res meas tantum speculor, in eas cura et sollicitudo mea omnis fertur. Quod si autem cum imperio essem necessum haberem, et pro aliis timere peccantibus, et vehementius eorum afflictionibus condolere, et meluere ne per peccatorum societatem, et nos, qui videmur eisdem præesse, ad supplicium commune condemnemur: ab istis

EPIST. LXI.
Eidem.

Ego certe haud dixerim, urbem in sepulcretum redactam, in vindictam eorum qui in me injuste fecerunt; aut hortor tuam sanctitatem ut eandem foveas mecum opinionem. Quinam enim nossumus licet passi inexplicabilia, ut tantam a Deo iracundiam devocemus: certe quidem in iis quæ patitur civitas, et nos plane compatimur, secundum legem naturæ et compassionis naturalis, plus quam per illa patiebamur, quæ a civibus sumus passi. Sin autem facinorum eorum pœnas luant, per quæ gloriam Dei et Ecclesiarum in toto Romano imperio positarum attonderunt, et insultarunt petulanter Christianorum mysteriis, episcopos, et Dei sacerdotes, nil non molientes, nullam vim non intentantes, de thronis et Ecclesiis suis ejectos abegerunt:

et ubi Christiana professio vigeat, paganas actiones licentiose patrari curaverunt : silentio profundo, potius subversioni plenariæ, sacrificia divina, et veneranda illa orgia tradidere : si ob hæc omnia pœnas luant audaciæ, nihil est quod pronuntiare ego possum, donec multa his majora eos perpetrasse iudicium illud in cœlis repræsentet.

EPIST. LXII.

Georgio diacono et cubiclusio.

Montacut. (ep. 104, p. 149).

Denuntio tibi, amicorum optime, ne deinceps amicus nobis nomineris. Nunc enim intelligo me præ cunctis mortalibus in veris amicis habendis infelicissimum. Bonus ille et fidelis œconomus communis amicus (hei mihi qui hoc dico et scribo, ipso interim tacente), me relicto, temporali amico, pro me, ut videtur, æternos amicos permutavit. Non enim pati potuit tantam virtutem tali temporum opportunitate obtinere, Timon ille apud antiquos, improbitate hominum fortassis intolerabili motus, prudenter egisse quidem visus est, cum pro *philanthropo* *misanthropo* haberi volebat. Ego multo quidem rectius videbor, pro affectu quo sum, *misophilus* nominandus : nam cum inter amicos mira quidem virtutis admiratione frui viderer, de fruitione gaudebam, et statim cum dolore acerbo, inde, quod me male habet, exturbor ; ita ut quicunque ille est qui telum hoc in me amentavit, sive ex invidia sive aliunde motus, id egit tantum ut cruciaret, et de voluptate extremis quasi labeculis degustaremus. Extra me ravior ab iis quæ patior, nec est quod dicam aliud, quam quod omnino mei non sis : misertus, nec cum in exilium relegarer, nec cum in vincula conjicerer, nec in aliqua meorum quibus exhaurior miseriarum : in nullo ipsum emollitus, magno impetu amicum arreptum a me avulsisti, qui abiit, stimulum acerbum et inflexibilem medio meo cordi infigans. Sed fortassis haud diuturnum erit tempus, et penitus hoc conficiet (istud enim solum, utpote in tantis malis, nos refrigerat) et ad desideratum nobis exturbabit. Tu autem, o vitæ meæ solamen solum, vale : me ama, exsequias mea vice perfice, prout dignum tua virtute et illius amicitia fuerit, et meo loco cognatis et affinibus et tibimetipsi curator et patronus constitutus, allea magnam doloris partem. Neque enim, opinor, facultas est, defuncto amico aliunde opitulari. Certe plura me scribere volentem inhibuere lacrymæ profusiores.

EPIST. LXIII.

Damiano xenodocho.

Montacut. (ep. 112, p. 155).

Cum tacet qui injuriam patitur, multo magis afficientem convincit : patet enim quod nisi summam et inexplicabilem injuriam irrogantium crude-

¶ 18. ἐκεί.

A θείας τελετῆς καὶ τὰ φρικτὰ παραδεδωκότες ὄργια· ἂν οὖν διὰ ταῦτα δίκας εἰσπράττωνται τοῦ τοῦ μέρματος, πρὸς τοῦτο οὐκ ἂν δυναίμην ἄλλως ἔχειν διευχερισθαι, μέχρις ἂν τὸ ἔχει ἢ δικαιωτῆριον, ἄλλα τινὰ μείζονα τῆς τυλικαύτης τὸλμης ἐξημμετακόται παραστήσειεν.

EPIST. ΞΒ'

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ κουβουκλεισίῳ.

Ἀπαγορεύω σοι, φίλων ἀριστε, μηκέτι φίλον ἡμέτερον ὀνομάζεσθαι. Νῦν γὰρ ἔργων ἑμαυτὸν, περὶ τοὺς ἀληθεστάτους φίλους, πάντων ἀνθρώπων δυστυχίστατον. Ὁ καλὸς ἡμῖν καὶ πιστὸς οἰκονόμος, ὁ κοινὸς φίλος (οἱ μοι λέγω καὶ γράφω σιγῶντος ἐκείνου) λιπὼν ἡμᾶς τοὺς προσκχείρους, ἀνθ' ἡμῶν, ὡς εἶπαι, τοὺς αἰωνίους φίλους ἠλλάξατο· ὡςπερ οὐκ ἀνεχόμενος ἀρετῆν τοσαύτην καιροῖς τοιοῦτοῖς ἐμπολιτεύσθαι. Ὁ μὲν οὖν παλαιὸς ἐκείνος Τίμων, μοχθηρίας ἀτόποις ἀνθρώπων ἴσως περιτυχῶν, ἔδοξε τι σοφὸν ἐπιτελεῖν, ἀντὶ φιλανθρώπου, μισάνθρωπος, καὶ εἶπαι καὶ ὀνομάζεσθαι. Ἐγὼ δὲ πολλῶ ἂν φανείην δικαιότερα, οἶμαι, διαπραττόμενος, ἀνθ' οὐπὲρ εἶμι, μισόφιλος γενέσθαι διανοούμενος. Τῆς γὰρ ἐν φίλοις θαυμαστῆς ἡλικῆς ἀρετῆς ἀπολαύειν ἀρχόμενος, ἅμα μὲν χαίρω τῆς ἀπολαύσεως, ἅμα δὲ λίαν πικρῶς ἀνώμενος, ταύτης ἀθλίως ἐλαύνομαι· ὡςπερ ἴνα μόνον λυπήσῃ καὶ τὴν συναίσθησιν τῶν ἀλγεῶν ἀφόρητον ἐπαφήσῃ, διὰ τοῦτο μόνον τῆς τοιαύτης ἠθροῦς ἡμᾶς γεύσαντος τοῦ, ὅστις ποτὲ ἐστὶν ἐκείνος ὁ τυλικούτου καθ' ἡμῶν ρίψας τὸ βέλος, εἴτε φθόνος, εἴτε ψήφου ἄλλα. Ἐξάγοιμι γὰρ ὑπὸ τοῦ πάθους, καὶ οὐκ ἔχω τί εἶπω πλὴν ὅτι μὴ κατελέσας ἡμᾶς, μήτε τῆς ὑπερορίας, μήτε τῆς φυλακῆς, μήτε τῶν ἄλλων χαλεπῶν, οἷς τὸν βίον περιαντλούμεθα. Ὑπὸ μηδενὸς τούτων δυσωπηθεῖς, λαβὼν ἀθρόον καὶ διασπᾶσας ἀφ' ἡμῶν τὸν φίλον οἴχεται πικρὸν καὶ ἀπαραίτητον κατὰ μέσας αὐτῆς καρδίας τὸ κέντρον ἐμπήξας. Ἄλλ' ἴσως οὐ πολὺς χρόνος καὶ τελείως ταύτην διεργασάμενος (τοῦτο γὰρ ὡς ἐν τυλικούτοις κακοῖς ἡμᾶς μόνον ἀναψύχει) πρὸς τὸν ποθοῦμενον ἀπελάσει. Σὺ δὲ, ὦ μοι λοιπὸν τοῦ βίου παραμύθιον, ἔβρωσο, καὶ με φίλει· καὶ τὴν ὅσιον ἐκείνω, ἀνθ' ἡμῶν, ἀξίως τῆς σῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἐκείνου φιλίας, ἐπιτίθει, καὶ τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων ἀνθ' ἡμῶν καὶ σαυτοῦ προστάτης καὶ κειμένων καθιστάμενος, κούφιζε τὸ πολὺ τοῦ πάθους· ἄλλο γὰρ οὐδὲν ἐστὶν οἶμαι τῷ κειμένῳ συνεισενεργεῖν. Εἰ δ' ἔτι καὶ πλέον ἤθελον γράφειν, ἀλλὰ σφοδρότερον ῥίον ἐπέσχευ τὸ δάκρυον τὴν γραφὴν.

EPIST. ΞΓ'

Δαμικῶ ξενδοχῶ.

Τὸ σιγῆν ἀδικούμενον, μείζονα τῶν ἀδικούντων ποιεῖται τὸν ἐλεγχον· δῆλον γὰρ ὡς εἰ μὴ μεγάλαν τινὰ καὶ ἀνυπέροβητον τῶν ἀδικούντων ὠμότητα

VARIÆ LECTIONES.

κατεγίνωσκον, οὐκ ἂν ἀφείλες τὸ κινεῖν ἐπ' ἔλεον, ἀντὶ A
τούτου τε καὶ τῶν δικαίων λόγων, τὴν σιωπὴν ἔσπερ-
γεν· ἀλλ' ὁ μὲν δυστυχῆς ἐκείνος καὶ πένης ἀνθρώ-
πος, περὶ οὗ καὶ πρὶν ἔγραψα, ἠδικηκέναι μὲν ὑμᾶς
ὁμολογεῖ, καὶ τῶν ἀδικημάτων οὐκ ἄλλους, ἀλλ'
ὑμᾶς ἐπάγεται μάρτυρας. Κύριοι γὰρ νῦν ἀξιοῦτε
γενέσθαι ὧν τυραννίδι καὶ βίᾳ τὴν ἐξουσίαν προσιλή-
φατε. Ἀνιάτα δὲ νοσῆν, καὶ κρείττους εἶναι διορθώ-
σιως καὶ μεταμελείας, οὕτω κατέγνωκε· διὰ τοῦτο,
καὶ φίλους περινοσθεῖ, καὶ λόγους φθέγγεται ἐλεει-
νοῦς, καὶ πρὸ τούτων, ὡσπερ ἰκετηρίαν, αὐτὸ προ-
τείνει τὸ δίκαιον· οὐκ ἐν τοῖς ἐξωθεν κριτηρίοις,
ἀλλ' ἐν μίσοις φίλοις, καὶ ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς ὑμῶν
συνειδήσεως. Εἰ δ' ἔτι μηδὲν χρηστὸν μηδὲ δίκαιόν
περὶ αὐτὸν ἐνοήσητε, μηδ' ἐκείνων αὐτῷ ἐκστῆτε
ἃ τυραννίδος νόμος αὐτοῦ μὲν ἤρπασεν, ὑμῖν δὲ ἐν-
χειρίσεν, ἴσατε, ὡς ὅπερ ἐκείνος ὁ ὑφ' ὑμῶν ἀδικου-
μενος εἰπεῖν καθ' ὑμῶν ἐφυλάξατο, αὐτοὶ καθ' ἑαυ-
τῶν, διὰ τῶν ἔργων, τὸ χειρίστους ἀνθρώπων εἶναι
πάντων ἐψηφίσασθε.

ΕΠΙΣΤ. ΞΔ'.

Γρηγορίῳ διακόνῳ καὶ χαρτυλαρίῳ.

Montacut. (ep. 113, p. 155).

Ἀναθεματίσασιν ἡμᾶς χρόνοις μακροῖς, πᾶσα σύν-
οδοῦς αἰρετικῆ, καὶ πᾶν εἰκονομάχων συνέδριον· οὐχ
ἡμᾶς δὲ μένου, ἀλλὰ καὶ πατέρα καὶ θεῖον ἡμέτε-
ρον, ἀνδρας ὁμολογητὰς Χριστοῦ, καὶ ἀρχιερίων
σημολόγημα· ἀλλ' ἀναθεματίσαντες, εἰς τὸν ἀρχιε-
ρατικὸν θρόνον ἡμᾶς ἀνήγαγον καὶ μὴ θέλοντας· C
ἀναθεματιζέτωσαν τοιγαροῦν καὶ νῦν οἱ παραπλη-
σιῶς ἐκείνοις τῶν Δεσποτικῶν ἐντολῶν ἀλογήσαντες,
καὶ παρανομίας ἀπάσης πλατείαν τὴν πύλην καὶ
εὐρύχωρον ἀναπέτασαντες, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἀπὸ γῆς εἰς
τὴν οὐράνιον ἡμᾶς βασιλείαν καὶ ὀκνοῦντας ἀναθε-
μάσωσιν.

ΕΠΙΣΤ. ΞΕ'.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ὄρphanotρόφῳ.

Montacut. (ep. 136, p. 189).

Εἰ μὲν ἀπὸ τῆς γνώμης κρίνεις τὰ πράγματα, καὶ
σκοπεῖς τὴν προαίρεσιν (οὕτω δὲ προσῆκε, καὶ θεῖον
χρησμάτων ἔσται ἢ ψῆφος), ἔχεις ἡμᾶς, εἰ μὴ φορτικὸν
εἰπεῖν, λαμπρῶς ἐπὶ σοὶ στεφανωθέντας. Εἰ δὲ τοῖς
ἔργοις δίδως τὸν στέφανον, ἡμᾶς μὲν οὐδ' οὕτως D
οὐδὲν ζημιώσεις. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ τοῦτο, καίτοι τῶν
καιρῶν ἡμῖν ἀντιπνεόντων, ἐπιλοπομεν. Ἐκεῖνο δὲ
σε συνιέναι χρῆ, ὅτι ταῦτα ψηφίζόμενος, οὐχ ἡμᾶς
μᾶλλον θατέρου τῶν στεφάνων ἀποστειρεῖς, ἀλλὰ
σταυτοῦ ἰσχυρότερον ἀφαιρεῖς ὅν τε προξενεῖ τὰ ἔργα,
καὶ ὅν πλέκει ἢ προαίρεσις.

ΕΠΙΣΤ. ΞΖ'.

Ἀναστασίῳ πρεσβυτέρῳ καὶ βιβλιοθηκαρίῳ
Ρώμης.

Montacut. (ep. 170, p. 244).

Ἀφ' ἱερᾶς μὲν σοι, τὸ παροιμιώδες, ὁ ἀγών·
ὄψις δὲ τῆς χρείας, καὶ τῆς γνώμης οὐ μέφομαι.
Τὸν καιρὸν δ' ὀρώ παρελάσαντα, καὶ μὲν δοκεῖ
τοῦτον οὐκ ἀκόμψως δ' αἰνιγματιστῆς ἀπεικάζων

litatem sentiret, non ea omisisset, quæ movere ad
misericordiam possent, nec silentium prætulisset
justæ injuriarum deplorationi. Miser autem ille et
pauper, in cujus jampridem causa ad te litteras
dedi, fatetur te injuriam intulisse, injuriarum porro
illatarum haud alios testes quam teipsum citat.
Dominum earum rerum haberi te vis legitimum,
quas per vim et tyrannidem prius abstulisti. Non
tamen desperato morbo teneri te, vel incurabili, nec
pœnitentia corrigendo, arbitratur. Idcirco passim
amicos adit, sermones serit miserabiles, atque
imprimis jus ipsum deprecatores offert: nec rem
apud forensia tribunalia tractat, sed amicis arbi-
tris, et ad tribunal conscientiæ tuæ. Si adhuc nil
humanius, nihil cum justitia conjunctum, statuas
in hac ejus causa, nec cedere velis possessionem
eorum quæ per tyrannidem, non legem, abstulisti,
scias, quod utcumque ille quem tu pauperem affe-
cisti injuria, id non contra te dixerit, temet tamen
contra te sciscere, per ea quæ perpetras, esse te
nimirum omnium hominum nequissimum.

EPIST. LXIV.

Gregorio diacono et chartulario.

Anathemate nos perculerunt jamdudum synodus
hæretica, et universus Iconomachorum consessus;
nec nos tantum, sed et patrem et patruum etiam
nostrum, viros Christi confessores, et episcoporum
gloriam, sed tamen anathematizatum in thronum
archiepiscopalem intruserunt non volentem; ana-
themate, nunc etiam non minus feriunt illi,
Domini mandata facientes flocci, sed et transgres-
sioni cuicumque spatiosum et amplum portum ape-
rientes, in eum finem ut me de terra in cœleste
regnum transmittant.

EPIST. LXV.

Georgio diacono et orphanotropho.

Siquidem ab intentione de rebus actis judicas, et
propositum consideres (quod par est facere, quando
quidem ita divina præcipiant oracula), habes et nos,
ne quid gravius dicam, splendide a te coronatos et
honoratos: sin actis dederis coronam, nos nullo, nec
sic quidem, damno afficies. Neque enim nos, licet
tempore adverso, defecimus officio: et illud te
oportet scire, quod ita decernendo, non tam nos al-
terutra coronarum privas, quam utramque a teipso
tollis; nempe quam largiuntur opera, et quam vo-
luntas plectit et propositum.

EPIST. LXVI.

Anastasio presbytero et bibliothecario Romano.

A sacra linea, ut proverbium habet, tibi certamen
sumitur. Nec reprehendo, quod post usum et cogni-
tionem opportunitatem elapsam video. Nec inscite
mihi videtur ænigmatica oratio hoc insinuarè, quæ

fronte capillatam occasionem, a postico calvam pin-
git. Nam cum præterlapso tempore advenit, licet
omnibus machinis persequatur, haud comprehen-
det tamen. Sed bene sit compatiendi proposito
tuo, utcumque tarde advenerit. Amici enim debent
gratiam non usu et necessitate metiri, sed affectu
et voluntate.

EPIST. LXVII.

Damiano xenodocho.

Montacut. (ep. 195, p. 293).

Si graviores quam delicta merentur pœnas ir-
rogaveris, noli arbitrare te justitiæ fines non tran-
silire : nam non tantum hoc rationi reddendæ te
non subjicet, licet legis prætextu fiat, sed dupli-
catæ injustitiæ reum facit, nimirum, quod injuriam
intulit, et leges afficit contumelia : huc usque
forsan æquum et legitimum est, ab injuria affi-
ciente pœnam resciscere : at mensuram transgredi
in inferendo supplicio, contra leges manifeste pu-
gnat, et supplicio dignum facit eodem, quod
irrogavit, si non graviore, certe non moderatiore :
dat enim initium alteri injuriæ : si certe qui ab
altero pœnas pro injuria resciscit, eo ipso debet
ipse moderationem discere, ne juste ea pœna reso-
scatur ab ipso. Quod si debitorem decem millium
talentorum animo recolas, et terribilem illam et
horrore plenam comminationem, licet nihil extor-
quebat non debitum, tantum quod debitori non pe-
percit : scena illa et prætextus, te secundum leges
facere, quid proderit ? quod auxilium tunc procura-
bit ?

EPIST. LXVIII.

Paulo monacho lapsō.

Montacut. (ep. 7, p. 74).

Deum nostrum Christum abnegavit Petrus : dif-
fidebat eidem Thomas ; Judas autem prodidit. Tu
autem si resipueris ab iis quæ contra nos, aut
tuam potius salutem, furore percitus patraveris,
quæ te ad mentem sanam reducere debebant, de-
sperare noli. Nos enim, utcumque tute ipse emansor
fueris, ab affectu in te nostro non excidimus. Sint
Thomas et Petrus antiqua tibi exempla ad conver-
sionem : sed et alios etiam collapsos conservabis,
cum a casu tuo resuscitatus fueris. Quod si ne-
quaquam pœnitentiam egeris, te licet dolentes
sic affamur, reliquum est ut Judæ laqueum re-
spicias.

EPIST. LXIX.

Monacho E. collapse.

Montacut. (ep. 12, p. 74).

Peccasti : humanum est. Sed peccato admissō
inhæres, nec reverteris : hei mihi ! hoc diabolicum
est. Considera, quæso, an non professus cum mona-
chis sortem, et stipulatus angelicam conversatio-

† *ισ. οίμαι.*

λόγος, ἔμπροσθεν μὲν ἀκερσεκόμην, ὀπισθεὶ δὲ
κουρίαν ἐν χροῶ, διαγράψασθαι. Ἐπειδὴν γὰρ τι
ὀπίσω τοῦ χρόνου γένηται, κἀν μυρίαὶ αὐτὸν ἐπι-
διώκη τέχναις, οὐκ ἔστιν αὐτοῦ περιδράξασθαι. Ἄλλ'
εὐγέ σοι καὶ τῆς διὰ βράδους ἐλθούσης συμπαθοῦς
προαιρέσεως. Φίλων γὰρ, οὐχὶ τῇ χρεῖα τὴν χάρον
μετρῆν, τῇ προθέει δὲ κρίνειν τὴν εὐνοίαν.

EPIST. ΕΖ'.

Δαμιανῶ ξηνοδόχῳ.

Μὴ μείζους ἀπαιτῶν τὰς τῶν πταισμάτων εἰσπρά-
ξεις ἔξω νόμιζε δίκαιας ποινῆς πράττειν · οὐ μόνον
γὰρ οὐκ ἀνεύθυνον, κἀν ἐπ' ὀνόματι νόμου τοῦτο ποιῆ-
τις, ἀλλὰ καὶ διπλοῖς ἔνοχον ἀδικήμασιν · ὅτι
καὶ ἀδικίας ἀρχεῖ, καὶ νόμους ὑβρίζει · μέγισ-
τὸν γὰρ τοῦτο, ἴσον παρὰ τοῦ ἡδίκητοτος λα-
θεῖν νόμιμον ἴσως τοῖς πολλοῖς καὶ οὐ χαλεπὸν ·
ὑπερβιβηκότα δὲ τὸ μέτρον, ἐτι ποινὰς ἐπιζητεῖν,
παράνομον φανερώς καὶ τιμωρίας ἔνοχον ἧς ἀπήτησεν,
ἵνα μὴ λέγω βαρυτέρας, τίως οὐ μετριωτέρας · ἀρχὴ
γὰρ ἔστιν ἀδικήματος ἄλλου · καίπερ ὁ δίκην ἕτερον
ὑπὲρ ὧν ἡδίκησεν, ἀπαιτῶν, αὐτόθεν ὠφείλων ἔχειν
τὸν σωφρονισμὸν, εἰς τὸ μὴ ἐπὶ τοῖς ἴσοις καὶ ὁμοίοις
τὴν δίκην ὀφείλειν, ἀλλ', ὡς ἴσκειν, οὐκ ἔστιν ὀργῆς
ἐμμανέστερον. Εἰ δὲ καὶ τὸν ὀφειλέτην τῶν μυρίων
ταλάντων εἰς νοῦν ἀναλάβοις, καὶ τὴν φόδερὸν
ἐκείνην, καὶ τοι οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅπερ ἐχρεώστατο ἐπ-
ήτει καὶ φρίκης γέμουσαν ἀπειλήν, ὅτι μὲ συγγνώμην
ἔγινετο τῷ ὀφειλέτῃ, τίνα ἂν σοι ἡ σκηνὴ τοῦ · κατὰ
νόμον οἴεσθαι ἢ πράττειν, καὶ παρανομοῦντι βοήθειαι
C ἐμπορίῃ ;

EPIST. ΕΗ'.

Παυλῶ μοναχῷ ἀποστατήσαντι.

Τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν ἡμῶν, ὁ Πέτρος ἐρη-
σατο, ὁ Θωμᾶς ἠπίστησεν, ὁ Ἰούδας προῦδωκε,
σὺ οὖν, εἰ μὲν μετέγνωσ ἐφ' οἷς, ἐξ ὧν ἔδω σε
σωφρονεῖν, καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δὲ τῆς σῆς σωτηρίας,
ἐμάνης, μὴδὲν ἀπογνώσ. Οὔτε γὰρ τῆς ἡμῶν πρὸς
σὲ, κἀν αὐτὸς ἐξέστης, ἀπίστημεν διαθείσεως, καὶ
Θωμᾶς σοι τῆς ἐπιστροφῆς, καὶ Πέτρος, παλαιὰ πα-
ραδείγματα · σώσεις δ' ἴσως καὶ αὐτὸς ἄλλους σφα-
λύντας, δι' ὧν αὐτὸς ἀνέστης πεισῶν · εἰ δὲ μὴ με-
ταγνώσ, κἀν ἀνωμένοι, λέγομεν, πρὸς τὸν Ἰούδα
σε βρόχον ὑπόλοιπον ἀφορᾶν.

EPIST. ΕΘ'.

Μονάζοντι E. πεσόντι.

VARIÆ LECTIONES.

τῶν ἀγγέλων πολιτείας, εἰς τὴν τῶν δαιμόνων A nem, in infaustum dæmoniorum statum recidens, κατενεχθῆς μοχθηρίαν, καὶ πρὸς τὴν ἐκείνων ad illorum pœnas præcipitaris, ubi cessat propositum, et frustratur pœnitentia. ἀπενεχθῆς τιμωρίαν· ὅτι πᾶσα πρόφασις ἀργεῖ, καὶ εἰς κενὸν ἢ μετάνοια.

ΕΠΙΣΤ. Ο΄.

Ἄθνασιῶ μοναχῶ ἡσυχάζοντι.

Montacut. (ep. 20, p. 81).

Ὁ μὲν τῆς Ἐρισθῆς ἡ ἐπίσκοπος, ταῖς ὑμετέρας εὐχαῖς ὀρθωθείς, ἀνιῆρῶσε τοῦ πάθους· καὶ τῆς σχισματικῆς σηπεδόνος ἀπαλλαγίς, τῇ ὀλότῃ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, μέλους καὶ μέρους τῆς ἀνειληφῶς, συνηρμόσθη, πολλὰ μὲν τῆς προτέρας καταγνοῦς φρενοδλαβείας, πολλοῖς δὲ δάκρυσι τὸ ἔδαφος βράινων, οἰμωγαῖς δὲ πολλαῖς, καὶ ἰλειονολογίαις τὴν παροῦσαν σύνοδον, ἀπαραίτητον ἐπ' αὐτὸν ὀρώσαν, εἰς οἰκτιρμούς, διαλύσας· καὶ ὁ γε ἀνὴρ οὐχὶ πολλὰς συγγνώμην ἤτησεν ἀ κακίας· ἀλλὰ νεανειυμένην ἔδειξε μισήσας πονηρίαν. Οὐ γὰρ ἀπλότῃτος ἦν ὁ γέρον, ἀλλ' ἀπάτης θήραμα· ὦν, τὸ μὲν, βοηθείας μόνης· τὸ δὲ δεῖται καὶ προκαθάρσεως· ἀλλὰ γὰρ τοῖς ὑμετέροις πόνοις καλῶς τοῦ γέροντος ἐξεργασθέντος, καὶ τῶν τῆς νοουθεσίας σπερμάτων προκαταβληθέντων, ἡμεῖς ἀπόνως αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν ἐκαρπυσάμεθα. Τῶν δὲ ἰατρικῶν εἰδῶν, πάντα μὲν οὐκ ἦν εὐρεῖν κατὰ χεῖρας· ὅσα δὲ παρέν, ἀπεστάλη. Τῶν ὑπολοίπων ἢ φροντίς, ἕως ἄν πορισθῶσιν, οὐκ ἐπιλείψει. Τοῖς δὲ δώροις δὲ τῆς ὑμετέρας ὁσιότητος, ἐπὶ μέγα ἡγαλλιασάμεθα· μάλιστα γὰρ τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης ταῦτα πληθυνούσης, καὶ εἰς μέγεθος καὶ κάλλος ἐξαπλούσης, καὶ δι' αὐτῶν διδούσης εἰκονίζεῖν τὸ τοῦ βίου ὑψηλὸν τε καὶ μετάρσιον. Ἐῤῥώσο.

ΕΠΙΣΤ. ΟΑ΄.

Ζωσιμᾷ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ

Montacut. (ep. 25, p. 85).

Ὅρεα σοι τὰ δῶρα, κάστανά καὶ ἀμανίται· ἀλλὰ βασιλικῆς πολυτελείας τὸ πλῆθος· καὶ τῶ μὲν ὀρειῶ ἤδυνας, οὐχ ὁμοίως δὲ τῶ πολυτελεῖ διέθηκας· ὄρη τε ἀδικῶν, καὶ βασιλείαν κλέπτων ἐν ὄρεισιν. Ἐγραψα ταῦτα, ἵνα καὶ συστειλῆς τὸ πλῆθος καὶ τὴν εἰδίαν φυλάττης τῶν δῶρων· ἐβουλόμην σοι παραγενέσθαι, ἀλλὰ τῆς ὀρμῆς ἐσχέθη· ὅμως οὐχ εἰς μακρὰν, ἀνθ' ἡμῶν, σταλήται, ὅς, οὐ λέγω ἀναπληρώσει (οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ, οὐδ' ἄλλοτε ἡμεῖς), ἀλλὰ μετριώσει τὸ ὑστέρημα ἡμῶν. Τὰ δ' ἄλλα, ἐῤῥώσθαι σου τὴν πατρικὴν ὁσιότητα ἐπιευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλείψθαι μετριότητος.

ΕΠΙΣΤ. ΟΒ΄.

Ἄθνασιῶ μοναχῶ καὶ ἡσυχάζοντι.

Montacut. (ep. 26, p. 85).

Εἰς τὴν τῆς ἡγεμονίας ἐπίστα ἀρχὴν, ὅν ἄρχεῖν τῆς πνευματικῆς ἀγωγῆς ἢ σὴ ὁσιότης διὰ δοκιμῆς

ΕΠΙΣΤ. LXX.

Athanasio monacho anachoretæ.

Eristæ episcopus, vestris precibus erectus, a morbo convaluit, et de putredine liberatus schismatica, partis jam et membri munus obiens, cum ecclesiastico toto cœtu compaginatus est, priorem mentis suæ sanæ amotionem multis condemnans, lacrymis pavementum rigavit multis, et præsentem synodum, quam in se videbat inexorablem, lamentis, flebilibus sermonibus, tandem ad compassionem convertit. Nec veniam quasi insoncantie deprecabatur, sed odio se habere ostendit, insolentiorum juvenatæ improbitatem. Certe non per simplicitatem senex, sed dolo captus peccaverat; horum duorum alteri opus est nudo auxilio, alteri autem purgatione. Cum vero per vestrum exhibitum ei studium optime reformetur ille senex, seminibus consilii prius sparsis, nos fructum illius salutis sine ullo nostro labore retulimus. Omnes porro species medicinæ nobis ad manus non erant præsto; quod erant in procinctu, missæ sunt. Cura de residuis, donec ipsæ suppeditentur, nec non deficient. Donis nobis a tua sanctitate profectis maximopere exsultabamus: sunt autem imprimis illa a veraci profecta dilectione, quæ in eximiam magnitudinem et pulchritudinem succrevit, quæ amorem, unde oriebantur, faciunt vitæ excelsitatem et sublimitatem repræsentare.

ΕΠΙΣΤ. LXXI.

Ζωσιμᾷ μοναχῶ καὶ ἡσυχαστῇ

Montana tua munera sunt, castanæ nempe et amanitæ; sed regiam adimplet munificentiam copia; montanismo delectasti, non perinde abundantia; montes lædis, et regnum tibi in montibus suffuraris. Hæc ideo scripsi, ut de copia demas, et in muneribus congruam retineas speciem. Vellem tibi præsens adesse, sed retardatur ille impetus; verumtamen non diu erit cum nostra vice ablegabitur qui non dicam adimplebit, (neque enim hoc aliquando vel ipsi præstare poterimus) sed admensurabit defectum nostrum. Cætera quod attinet. Deum veneror, paterna sua sanctitas valeat, nolito nostræ oblivisci mediocritatis.

ΕΠΙΣΤ. LXXII.

Athanasio monacho et anachoretæ.

Ad principatum et magistratum promotus is est, quem tua sanctitas, experientia capta, præesse

VARIÆ LECTIONES.

ἡ ἴσ. Ἐρισθῆς. ἡ ἴσ. διὰ. ἡ γρ. πληθυνούσης.

gregi fecit spirituali. Precare ergo, Pater, ut nec tuo iudicio decipiaris (est enim hoc vel imprimis, si quid aliud, congruum cum tuæ sanctitati, tum etiam illi), nec manuum nostrarum impositio ad reddendam vocetur rationem, sed ut plane dignus ille demonstretur et vestro suffragio, et spe nobis concepta. Cætera quod spectat, valere exopto tuam sanctitatem, et nostræ mediocritatis jugiter meminisse.

EPIST. LXXIII.

Eidem.

Montacut. (ep. 27, p. 86).

Ad ea quæ attendere debuit is, qui vestræ sanctitatis litteras attulit, brevissimo et opportuno tempore instruebatur. Præstitit ille se morigerum vel maxime, et pollicitationibus declaravit fructum se laturum admonitionibus illis dignum, nimirum quoad cætera, complacente Deo, vitam instituere, nec vel digitum, quod dicitur, attollere absque vestra directione; Deum oro ut respondeant facta verbis, ne si forte in saxa seminantes, destituant nos tempus agri metendi.

Monachi symbolorum inordinate se gesserunt, qui censuram sibi arrogarunt et potestatem abbatis deponendi. Idem facinus ausi, ac si in aurigam insurgerent equi, greges in pastorem, nautæ in nauclerum: imo multo hoc magis absonum est, ut monachi audacia contra hegumenum insolescant, qui rationem aliis tenetur et non ipsis reddere. Si quid ab illo delictum fuerat, iudicem adire majorem debebant, nec ad se arripere iudicium episcopale, cum vix in numero consistant iudicandorum. Nihilominus cum ad vestram confluerint sanctitatem, remittitur illis audax illud anarchiæ facinus, et seditionis molæ, sed ita ut se recipiant promittendo de cætero futuros obedientiores; id autem ita demonstratum dederint, si in abbatem consenserint a tua sanctitate nominatum; neque enim illa versentur opinione, toleratum iri ut qui ad seditionem elati commovebantur, in illum denuo consentiant et conspirent eligendum, quem, calculis prius scriptis, sibi designarant. Sufficere delinquentibus debet si veniam de admissis impetraverint; nequaquam vero aspirabunt ad non delinquentium prærogativam, ut ne res indifferentes, bonum, malum, recte agere, et delinquere habeantur, iudicio de utroque indifferenter affecto. Cætera quod spectat, precor tuam valere sanctitatem, et nostræ mediocritatis non oblivisci.

EPIST. LXXIV.

Barnabæ monacho.

Montacut. (ep. 41, p. 98).

Quid paupertatem defles? Justus non deseritur. Imo (inquies) deserebatur Job. Sed eo fine, ut impium illum vincendo vinceret qui per summam impudentiam, purissimam ipsius pietatem vitæ prospero cursu et felicitate volebat cauponari, atque

ἐποιήσατο. Ἐσχου εὖν, Πάτερ, μήτε τὴν σὴν σφαλῆναι κρίσιν (τοῦτο γὰρ τῆ τε σῆ ὁσιότητι, κακείνῳ, ἐπιτελλέσταιον), μήτε τὴν ἡμῶν χειροθεσίᾳ εὐθύναις ἐνορᾶσθαι· ἀλλ' ἄξιον τὸν ἄνδρα, τοῦ τὴν ὑμετέρου ψηφίσματος, καὶ τῶν ἡμετέρων ἐπιδῶν ἀναδειχθῆναι· τὰ δ' ἄλλα ἐρῶσθαι σου τὴν ὁσιότητα ἐπευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλεῖσθαι μετριότητος.

ΕΠΙΣΤ. ΟΓ'.

Τῷ αὐτῷ.

Ὦν ἴδρι κατήκοον γενέσθαι τὸν γραμματεφόρον τῆς ὑμῶν ὁσιότητος, ὡς ἐν βραχυτάτῳ καιρῷ, πάντα παρηνήθη, καὶ αὐτὸς αὐτὸν εὐπειθῆ, καὶ καρπὸν οἴσειν τῶν παραίνεσιων ἄξιον, ταῖς ὑποσχέσις ἴδριζε, τὰ τε ἄλλα Θεῷ εὐαρίστως βιούν, καὶ μηδὲ τὸν δάκτυλον, ὃ δὴ φασί, κινεῖν τῆς ὑμετέρας χωρὶς ἐπικρίσεως· εὐχόμεθα δὲ τοῖς ἔργοις συμβαίνοντας ἰδεῖν τοὺς λόγους, ἵνα μὴ σπείραντας εἰς πέτρας, ὃ τοῦ γεωργίου καιρὸς ἡμᾶς ἐξελέγξειεν.

Οἱ δὲ τῶν συμβόλων μονάχοι ἀτάκτως ἐχώρησαν ἑαυτοῖς τὴν περὶ τοῦ σφῶν ἡγουμένου ἔξουσίαν καὶ κρίσιν ἐπιτρέψαντες· ἴσον γὰρ ἴσιν ἵππους ἡνιόχων καταξανάσασθαι, καὶ πρόβατα τοῦ ποιμίνος, καὶ ναύτας τοῦ κυβερνήτου· μᾶλλον δὲ πολλὰ ἀποπώτερον, μοναχοὺς τῶν καθηγουμένων καταφροσύνας, οἱ λόγον ὑπέχειν αὐτῶν ἑτέροις, ἀλλ' οὐκ ἐκείνοις, ἐπιστεύθησαν· εἰ δὲ τι πλημμελεῖ, μίζονα κριτὴν ἐπιζητεῖν ἴδρι, ἀλλὰ μὴ ἀρπάζειν τὴν κρίσιν τῶν ἀρχιερέων, τοὺς ἐν τῇ τῶν κρινομένων χώρα μόνις ἐξεταζομένους· ὁμοίως ἐπεὶ τῆ ὑμετέρας προσεβρύθησαν ἀγίωσύνῃ, ἀρίται αὐτοῖς τῆς ἀναρχίας τὸ τὸλμημα, καὶ τῆς στάσεως, εἰ καὶ αὐτοὶ εὐπειθῶς τοῦ λοιποῦ πολιτεύεσθαι διαβεβαιώσαντο· δεῖξουσιν δὲ, ἵνα ἵνα τινα, ὃν ἂν βουληθῆς σου ἡ ὁσιότης, εἰς ἡγουμένον δεῖξονται· μὴ γὰρ αὐτοῖς ἐπὶ νοῦν ἔκοι, ὡς οἱ καταστασιαζέειν ἐπαρθένας, ἂν δρόος, ὑπὲρ οὗ τὰς ψήφους ἐγγράφους ἴθουτε, οὗτοι πάλιν ψηφίζεσθαι καὶ μαρτυρεῖν ἀξιοθήσονται· Ἄρα καὶ γὰρ τοῖς πλημμελοῦσιν ἢ τῶν ἀμαρτηθέντων συγγνώμη· τὸ δὲ προνόμιον τῶν ἀνεξαμαρτηθέντων οὐχ ἴξουσιν, ἵνα μὴ ἀδιάφορον τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν, καὶ τῷ κατορθοῦν τὸ ἀμαρτανεῖν, ἐν ἀδιαφορῇ τῇ ἐπ' ἑκάτερου κρίσει λογίζοιτο. Τὰ δ' ἄλλα, ἐρῶσθαι σου τὴν ὁσιότητα ἐπευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλεῖσθαι μετριότητος.

ΕΠΙΣΤ. ΟΔ'.

Βαρνάβῃ μονάζοντι.

Τί θρηνεῖς πέναν; δίκαιος οὐκ ἐγκαταλιμπάνεται. Ἄλλ' ἰὼδ ἐγκατελείφθη. Ἄλλ' ἵνα καὶ τὸν πονηρὸν εἰς κράτος νικήσῃ εὐκαθεῖα καὶ βίου εὐροία, τὴν αὐτοῦ καθαρὰν εὐσέθειαν κακῶς ἐκτελεῖν ἀνασχυντήσωντα· καὶ ἵνα πλοῦν ᾖ ἐγὼ μὴ ὄνη, ὁφθαλμοῖς περι-

βαλλόμενος · ἄλλὰ καὶ Παῦλος φησιν · Ἐν λιμῇ καὶ δειλίᾳ διεβίω, καὶ ψύχει καὶ γυμνότητι · ἄλλ' ἐκὼν. Ἄλλ' ἄρκει σοι Παῦλον ἔχειν ἐντὶ παντός πλοῦτος καὶ πάσης εὐδαιμονίας εἰς παράδειγμα.

EPIST. OE'.

Σωφρονίῳ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 42, p. 98).

Ὡσπερ αἱ ἀπὸ τῶν τραυμάτων οὐλαί, τοὺς τόπους ἐκείνους, καθ' οὓς ἐνσκιρβώθησαν, καὶ μετὰ ὑγείαν εὐπαθεῖς καὶ νοσῶδεις παρσκευάζουσιν · οὕτω καὶ οἱ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ἁμαρτημάτων μώλωπες, καὶ μετὰ τὴν θεραπείαν εὐπαράδεκτον αὐτὴν καὶ ἐτοιμὴν πρὸς τὴν καταστίξασαν ἁμαρτίαν ἀπεργάζονται · φεῦγε τοίνυν ἐν νεότητι, κατὰ πάσαν σπουδῆν, τὰ ἁμαρτήματα · ἔτι συμβῶν σε τοῦτοις περιπαρῆναι, καὶ τῆς πληγῆς σὺν πόνῳ πολλῷ ἀπαλλαγῆναι, ἀλλ' οὖν οἱ τύποι τῶν στιγμάτων καὶ οἱ χαρακτῆρες, οὐδὲ μέχρι γήρους σχολιάσουσιν ἐρεθίζοντες, καὶ τῶν οικείων καὶ συγγενῶν παθῶν ἐπιδεικνύοντες τὸ εἶδωλον, οὐ χαλεπῶς σε πρὸς τοῦτο διαμορφώσουσιν.

EPIST. OZ'.

Μητροφάνη μοναχῷ ἀποστατήσαντι.

Montacut. (ep. 65, p. 118).

Οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδ' ὁ τέλειος, ἀπὸ ρύπου καθαρός · καὶ οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδ' ὁ κάκιστος, παντελῶς ἀμέτοχος ἀρετῆς · δόγμα παλαιὸν καὶ μέχρι νῦν ταῖς ἀπάντων καὶ ψήφοις καὶ πράξεσι φυλαττόμενον. Μὴ θέλησῃς λύσαι, τῷ κατὰ σεαυτὸν ὑποδείγματι, κενὸν ἀπάσης ἀρετῆς σεαυτὸν ἐπιδείξει φιλονεικῶν καὶ κενὸν ἀνθρώποις διέγημα.

EPIST. OZ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 66, p. 118).

Ἐπίσει Δαβὶδ, ἀλλ' ἀνέστη · ἀνέστη δὲ προσευχῇ προφήτου, καὶ δάκρυσι x, καὶ πικραῖς ἐλέγχοις προσαχθείσιν ὑπὸ δράματι · ναὶ δὴ καὶ πόνους καὶ μεταμελεία καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ αὐτοῦ ἐκείνου, τοῦ κατενεχθέντος μὲν τῷ πτώματι, διατιθέντος δὲ φιλοσόφως πρὸς τὸν ἐλεγχον. Ἐπίσεις καὶ αὐτός · καὶ προφήτην οὐχ ὀρώ · ὅτι μηδὲ τοῦ Δαβὶδ ταπεινοφροσύνην καὶ μετάνοιαν · σὸν ἔστι λοιπὸν καθορῆν καὶ φροντίζειν ὅπως ἀναστήσῃ τοῦ πτώματος, εἰ μὴ σοι τὸ δοῦναι δίκην καὶ τότε, τὴν ἐκείθεν τοῦ διαφυγεῖν, ἐστὶν αἰρετώτερον.

EPIST. OH'.

Εὐθυμίῳ μονάζοντι παραπεσόντι.

Montacut. (ep. 68, p. 119).

Εἰ μήτε τῆς ἐκείθεν βασιλείας ὁ πόθος, μήτε τῆς ἀπαιρητῆτος τιμωρίας ὁ φόβος, ἀλλὰ μηδὲ τῶν ὁμοίως σοι τὸν βίον ἐν τοσαύτῃ πονηρίᾳ καταδαπανησάν-

A ut longe pluribus instructus, quam quibus privabatur, videretur. Sed et Paulus inquit: In fame atque siti vixi, in frigore et nuditate; sponte tamen. Sufficiat autem tibi Pauli exemplum pro quibuslibet opibus, et quacunquē felicitate.

EPIST. LXXV.

Sophronio monacho.

Quemadmodum obducta cicatricibus vulnera locos illos, in quibus callum superinductum habent, etiam post curationem morbis et impressionibus aptos reddunt: ita et animæ per peccatum inflicti livores, ipsam reddunt (post curationem) apte dispositam et paratiorē ad stigmata per peccatum inurenda. Declina igitur per adolescentiam peccatum omni studio: quoniam si te ab illis confodi contigerit, utcunque te a plaga cum multo labore extricaveris, stigmatum tamen impressa vestigia et characteres, usque ad senilem ætatem non omitent irritationem: et cum tibi familiarium malorum et congenitorum imagines repræsentaverint, non difficulter te ad illa conformatum reddent.

EPIST. LXXVI.

Metrophani monacho apostatæ.

C Nemo mortalium, ne quidem perfectus, a maculis purus et sordibus. Nullus homo, ne quidem pessimus, quin alicujus virtutis particeps sit: antiquum dogma est, etiamnum singulorum calculis et actionibus custoditum. Noli tu id, non exemplo evacuatam reddere: dum te penitus inanem, et quantalibet virtutis portione vacuum contendis exhibere, et fabula apud cunctos inanis fias.

EPIST. LXXVII.

Eidem.

Cecidit David, sed surrexit: surrexit autem per prophetæ preces, acerbis lacrymis, et amarum reprehensionibus, ficta quidem persona, occulte intentatis. Sed et per labore insuper, pœnitentiam, et virtutes alias ipsius qui per lapsum sternebatur. Comparatur autem philosophice ad taxationem. Cecidisti et tu: prophetam nullum video; non Davidis humilitatem animi, non resipiscentiam. Ad te deinceps spectat videre et curare, ut a lapsu resusciteris, nisi tibi dare pœnas olim in votis magis hæreat proposito, quam a supplicio expediti.

EPIST. LXXVIII.

Euthymio monacho collapso.

Si neque cœlestis regni desiderium, nec ineluctabilis supplicii metus, nec eorum, qui tui similes, vitam tam insigni improbitate fœdam transigerunt,

VARLÆ LECTIONES.

▼ γρ. ἀπαλλαγῆς. ▼ ισ. add οικείους, non enim prophetæ Nathanis.

dura, difficilia et intoleranda quæ statim passi sunt, A sed nec ab omnibus ingesta opprobria, ad conversionem et sobrietatem ab audacibus facinoribus adhuc excitarunt: vereor ego certe, ne dæmonum natura formam in te simulaverit humanam. Utinam nunquam me ad ista proferenda adegisses. Certe procœmia nobis venturi Antichristi in temetipso exhibes.

EPIST. LXXIX.

Marco Siculo monacho.

Montacut. (ep. 84, p. 130).

Multi historici docent, quod cum per terrarum B orbem totum impietas diffundebatur, Saturnum, Venerem, et Proserpinam, Occidentales solos pro diis habuisse: et quod neque malorum toleratissimum Herculem, nec Vulcanum laudandum artificem, nec rhetoricantem Mercurium, nec alium quemlibet eorum, quos fabulæ operum optimorum et ingenuorum præsidēs et curatores suggerunt, in deorum album retulisse, aut admittere voluisse: sed nec aram iustitiæ, temperantiæ, aut alicui alteri virtuti edificasse, quas multas mortales tum deificabant, et superstitione prævalente colebant. Quid erat autem cur apud istos Saturnus, Venus, Proserpina colebantur, solum eo quod homines solis addicti erant voluptatibus ventris, et rerum venerarum. Certe enim illos quos colebant deos miscentes invicem, et promiscuis complexibus inhærentes, alimenta, luxum, omne genus voluptatum, ab illis diis, ut verbis ferebant, fluentes, actionibus suis coacervabant. Non est ergo mirum, si tu, qui genus ab Occidentalibus derivas, nihil prudens aut temperatum dicere vel facere possis: certe paternæ consuetudines vix aut ne vix quidem corrigis et in ordinem redigi possunt maxima adhibita diligentia, cura, et laboribus.

EPIST. LXXX.

Sabæ anachoretæ, cum apostatis immorato.

Montacut. (ep. 90, p. 133).

Unde factum, ut cum ad omnia tarde et onerose movearis, ad machinationes contra me celer et vehementer exstiteris? Liqueat hinc, opinor, quod in quibus secundum rationem procedit ratio, utcumque ingenta ipsi celeritas non sit ad ante vertenda mala, tamen incitatius et continuo, nec suspensio motu, ad mala ferri non vult. At cum inde exciderit quod secundum naturam est, una etiam efferruntur, et motus omnes et actiones singulæ in statum turbulentum et furiosum, scito autem me valde pudore suffusum, et mœrore ultra modum arreptum, non quod omnes in præsentia alexæ jactæ sint in me, sed quod olim tu ex iis videbaris esse, qui me amabant.

γ τσ. εζη.

των, τὰ κατὰ πόδας χαλεπὰ καὶ δύσοιστα πάθη, μήτε τὰ κοινὰ παρὰ πάντων ἐνείδη, πρὸς ἐπιστροφήν σε καὶ νῆψιν τῶν τολμωμένων οὕτω διεγείρει· δίδοικα μὴ δαιμόνων φύσις ἀνθρώπου μορφὴν ὑποκρίνεται. Ἄλλ' εἶθε μὴ συνήλασας ἡμᾶς ταῦτα εἰπεῖν, καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου διὰ σοῦ ἡ παρουσία προοιμιάζεται.

EPIST. ΘΘ'.

Μάρκω Σικελῷ μονάζοντι.

Τοὺς πρὸς Ἑσπέραν ἀνθρώπους, ὅτε πανταχοῦ γὰρ ἐξήπλωτο ἡ ἀσέβεια, Κρόνον, καὶ Ἀφροδίτην, καὶ Περσεφόνην μόνους νομίζειν θεοὺς τῆς ἱστορίας ἢ πείρα παρέδωκεν, καὶ οὔτε τληπαθῆ καὶ καρτερικὸν Ἡρακλῆα, οὔτε Ἡραίστον κλυτοτέχνην, ἀλλ' οὔδ' ἕτερον Ἑρμῆν, οὔδ' ἄλλον τινὰ ὃν ὁ μῦθος χρηστῶν καὶ σπουδαίων ἔργων προστατάς καὶ ἐφόρους ὑποτίθεται, οὔτενα τούτων οὔτε θειᾶσαι, οὔτε παραδέξασθαι, οὔδ' ἐβωμὸν ἰδρῦσαι δικαιοσύνης, οὐ μὴν οὔδ' σωφροσύνης, οὔδ' ἄλλης τινὸς ἀρετῆς, ἢ τῆνικαὶ τὰ ἀνθρώπινον γένος ἐθεοποίησε καὶ εἶθε δεισιδαιμονία κατεχόμενον· διὰ τί οὖν Ἀφροδίτην, καὶ Κρόνον, καὶ Περσεφόνην τούτοις ἐτιμήσαν; ὅτι μόνως ἠδονῆς καὶ γαστροῦ καὶ ἀφροδισίων αἱ γεγονόσιν ἄνθρωποι. Καὶ γὰρ καὶ τούτοις οὐκ ἔσδον, μὴ γινύστες ἀλλήλοισι καὶ διαπλέκοντες, τροφὰς τε καὶ τρυφὰς καὶ ἠδονὰς παντοίας ἐκείθεν ἀντοῖς τῷ λόγῳ βρούσας διὰ τῶν πράξεων συνέλεγτο. Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν εἰ καὶ σὺ τὸ γένος ἔλκων ἐξ Ἑσπέρας, οὔδ' ἐν, οὔτε σώφρον λέγειν ἔχων, οὔτε διαπράττεσθαι. Μεγίστη γὰρ σπουδὴ καὶ κόποις καὶ μελέταις τὰ ἐξ ἔθους καὶ πατρίδος μόλις ποτὶ φιλεῖ μεταρρυθμίζεσθαι.

EPIST. Π'.

Σάββα ἡσυχαστῆ, μετὰ τῶν ἀποστατῶν γεγονότι.

Πόθεν ἡ πρὸς πάντα σου κίνησις βραδεία καὶ νωθὴς, εἰς τὴν καθ' ἡμῶν κατέστη συσκευὴν οὐκ εἰς σφοδρά; ἢ δὲ γλον, ὡς ἐν οἷς μὲν ἐπραττεν ὁ λογισμὸς κατὰ φύσιν, καὶ οὐκ ἦν αὐτῷ τάχος ἐμφυτον εἰς ἀντίληψιν τῶν κακῶν, ὁμοῦς οὔδ' ἀκρατῶς εἶα ὑπὸς τὰ φαῦλα φέρεσθαι, καὶ ἀνευδότης τὴν ὁρμὴν. Ἐπεὶ δ' ἐκαὶ αὐτῶν ἐξέπεσε τῶν κατὰ φύσιν, συνεξηγέχθησαν αὐτῷ καὶ αἱ κινήσεις πάσαι, καὶ αἱ πράξεις εἰς τὸ στασιῶδες ἦθος καὶ ἐμμανές· ἡμᾶς δ' ἐ γίνωσκε λίαν αἰσχύνησθαι καὶ ὑπεραλγεῖν, οὐχ ὅτι νῦν πάντας κύβους καθ' ἡμῶν ἀναρρίπτεις, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὸς εἰς ἐδοκίμεις πάλαι τῶν φιλοῦντων ἡμᾶς εἶναι.

VARIE LECTIONES.

ΕΠΙΣΤ. ΠΑ'.

Ἀθανασίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

A

EPIST. LXXXI.

Athanasio monacho et anachoretæ

Montacut. (ep. 92, p. 134).

Τὸν φοῖνικα φασὶ τὸ φυτὸν τῆ ἀλμυρᾷ θαλλεῖν γῆ, καὶ τὴν κόμην εἰς ὕψος ἐκτρέφειν, καὶ καρπὸν εἰς πλῆθος καὶ πολλὴν γλυκύτητα φέρειν· καὶ ὅλως φοῖνικι καὶ ἐπιτήθειον ἀλμυρὰ γῆ· καίτοι τῶν ἄλλων σπερμάτων, ὅσα τὸ γλυκὺ φιλεῖν ἐθέλει καὶ λιπαρὸν, ὑπάρχουσα φαρμακική. Καλῶς οὖν καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ πολλοὺς ἔχεις τοὺς συναραστὰς, ἀντὶ τῶν πολιτικῶν θορύβων, τὴν ἔρημον οἰκεῖν ἡρετήσω*. Ῥᾶρον γὰρ ἐκ ταύτης ἐστὶ, σοὶ τε καὶ τοῖς ὑψικόμοις, τοῖς κατὰ σέ, πρὸς οὐρανὸν ταῖς ἀρεταῖς ἀναφέρεσθαι.

Aiunt palmam arborem salsa gaudere tellure, et frondes in altum attollere, et fructum multiplicem proferre, et summa præditum dulcedine: ita omnino soli salsa tellus palmæ congrua, quæ cætera omnia semina et plantas quæ dulcedine capiuntur et pinguedine salsugine enecat. Quare recte tu quidem, licet multos non habeas rivales, pro civilibus turmis et tumultibus eremum incolere elegisti: ex illa enim solitudine facile tibi fuerit et similibus excelsa coma præditis, ad cælum ascendere per virtutes.

ΕΠΙΣΤ. ΠΒ'

Μητροφάνει μονάζοντι ἀποστατήσαντι.

B

EPIST. LXXXII.

Metrophani monacho apostatæ.

Montacut. (ep. 103, p. 149).

Τῆς πονηρίας τὸ πάθος (πάθος γὰρ ἔγωγε μάλιστα καλῶ πᾶν ὅπερ λυμáίνεται τοῖς κατὰ φύσιν) τοῦτο δὴ ἐπειδὴν κρείττον γένηται τῆς ἀπὸ τῶν παραινούντων ἰατρείας· ἢ σφοδρότητι τιμωρίας, ἢ τῷ θανάτῳ, τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρω νομὴν ἀνακόπεται· παρηνέσαμεν οὐχ ἀπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις· Κωφῶν δὲ ἄρα θύρας, τὴν παροιμίαν, ἀπέδειξας κόπτοντας. Ἄλλ' ἔδειξας μὲν νόσον ἀνθρωπίνης μείζονα θεραπείας, οὐ δεῖξαι δὲ, οἶμαι, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν νόμων τιμωρίας. Εἰ δὲ καὶ ταύτην, ὑπερβολῇ θράσους ἐλέγχει φιλονεικήσεις, ἀλλ' οὖν ἀλώσεται γε πάντως τῷ θανάτῳ τὸ σὸν ἐπὶ τῆ σαυτοῦ καταστροφῇ πρὸς πάντα φιλόνηικον.

Improbitalis passio (passionem ego intelligo quidquid illud quod secundum naturam est demolitur) hæc cum superior evaserit omni admonitorum medicina, vel per supplicii gravitatem, vel per mortem intercipitur ne in deterius procedat: admonui non semel, sed sæpius; at tu, quod habet vetus verbum, *Pulsantes foras surdus non audivisti*. Verum morbo te laborare qui humanam excedat curationem, doces; sed, opinor, non præstabis ultra legibus pœnam irrogandam. Quod si, quæ tua est improba audacia, et illam volueris flocci facere, omnino evitare nequibus, quo minus tua illa importuna contentio in ipso fine male succumbat.

ΧΠΙΣΤ. ΠΓ'.

Θεοδοσίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

C

EPIST. LXXXIII.

Theodosio monacho et anachoretæ.

Montacut. (ep. 117, p. 158).

Τί θαυμάζεις εἰ προκάθητο μὲν ἐξοφρυωμένον τὸ ἀνέριον, παρίστατο δὲ τῶν ἀρχιερέων Θεοῦ τὸ ἐπίσημον; καὶ κρῖνει μὲν ἐλέγετο τὸ κατάκριτον, κατεδικάζετο δὲ ζήφεισι περιστοιχισμένον, ὑπὲρ τοῦ μηδὲ φωνὴν ἀφεῖναι, τὸ ἀνεύθυνον; ἔχεις γὰρ πολλὰ καὶ νέα καὶ παλαιὰ παραδείγματα· Ἄννας καὶ Καϊάφας καὶ Πιλάτος ἐδίκαζον, καὶ Ἰησοῦς, ὁ ἐμὸς Δεσπότης καὶ Θεός, καὶ κοινὸς ἀπάντων κριτής, παρίστατο ἐταζόμενος. Στέφανος ὁ καλλίνικος, καὶ πρῶτος τῶν Χριστοῦ μαρτύρων παρίστατο, καὶ τὸ τῆς μαιφονίας συνέδριον, λίθοις θεολογοῦντα τὸν ἀθλητὴν κατεχώνηον. Ἰάκωβος ὁ πρῶτος ἀρχιερέων, καὶ Δεσποτικῆ χειρὶ τὸ ἱερὸν χρίσμα καὶ τὴν ἐφορίαν Ἱεροσολύμων λαχὼν, παρῆσθηκε. καὶ Ἄνανος ὁ ἐκ Σαδδουκαίων, ἐκρότει συνέδριον, καὶ θάνατος ἦν εὐθύς τῷ δικαίῳ τῶν παρανομούντων τὸ ψήφισμα. Παῦλος πάλιν, ὁ μέγας καὶ λαμπρὸς τῆς οἰκουμένης κῆρυξ, παρίστατο, καὶ Ἄνανίας, ὁ καθ' ἕνα περ τοῖς χρόνοις Ἄνανου πρότερος, οὕτω καὶ τοῖς τρόποις οὐ δεύτερος, τὸ τῆς ἀληθείας στόμα προσέτατε τύπτεσθαι· ἀλλὰ Παύλου μνησθεῖς, πολλῶν

Quorsum miraris si profani cum supercilio præsidant, gloriosi autem antistites Dei astent? quid, quod iudicium exercent iudicio damnati, culpa vacui iudicio sistantur, gladiis circumvallati, ita ut ne vocem emittere audeant? sed hujuscemodi suppetunt multa, et vetera et novitia exempla. Annas, D Caiphas, et Pilatus sedentes pro tribunali iudicabant, astabat meus Dominus Deus, et communis olim omnium futurus iudex, examini subjectus. Stephanus ille martyrii lemniscis et adorea gloriosus, pro tribunali stetit, et concilium homicidarum, athletam illum de Christi divinitate concionantem, lapidibus obruerunt. Jacobus ille princeps episcoporum, quique de manu Domini unctionem sacram, et Hierosolymitanum præsulatum accepit, pro tribunali stetit; et Ananias Sadducæus consessum congregavit, a quo mors decernebatur continuo contra virum justum quasi legis transgressorem. Paulus ille magnus et illustris totius orbis præco astitit, et Ananias, qui tempore ut præcessit Anano, ita moribus illi secundus haud exstitit, veritatis os

VARIE LECTIONES.

* ἡρετήσω, Hoesch.

illud pugnis cædi jubebat : Pauli autem ubi injecta A
est mentio, simul multa ejusmodi concilia in nume-
rato repræsentabantur. Quid viritum singulos per-
censere opus ? crudelitas et furor ille insanus perse-
cutorum et tyrannorum quorumcunque, contra
Christi martyres et confessores, illustrem tibi
præclari istius concilii repræsentationem dabunt.
Patet enim quod in illis homines, non una, aut
simplici tantum morte digni, sed multiplices, cum
superciliosa quadam gravitate pro tribunali con-
siderint, legislatorum et judicum nomen induti ; et
illi, quibus mundus haud dignus fuit, astiterint
capitali sententia damnati. Noli igitur rebus gestis
nimis vehementer percuti, sed nec Dei patientiam
et longanimitatem in iis tolerandis sic interpretare,
quasi rerum humanarum esset derelictio : neque B
enim per hæc tempora divina providentia rebus
præesse, aut eas procurare destitit ; nam qui poterit illud fieri ? Sed ita est, dispensatio divina res
nostras sapienter et ineffabili modo, supra captum humanum, optimum et mirandum in modum dirigit.

EPIST. LXXXIV.

Eidem.

Montacut. (ep. 118, p. 159).

Enimvero, licet hucusque non sit audacter ten-
tatum, et sine exemplis, ut Ismaelitarum atheorum
legati et administri in archiepiscopos refingantur,
et ut patriarchalibus prærogativis exornentur, et
admirandi ipsorum concilii præsidēs fiant ; noli C
tamen ut hospes hac in re versari diutius ; re-
spondet enim cæteris ipsorum audacis, sciebantque
sacerdotii gratiam, et ipsis et illis ex æquo factam,
competere : non erant facile profani illi inveniendi,
qui alterius concilii consessum adimplerent ; nec
isti, cum essent apostoli eorum qui Christum ode-
rant, fieri poterant principes et coryphæi aliorum
ab ipsis quorumcunque. Ecqui enim alii ad eorum
partes accederent, contra tot, tales, tantos Dei an-
tistites et sacerdotes, et eorum furorem imitarentur,
nisi barbarorum Christum et Deum oppugnantium
ministri, alumni, soboles ? Judicalem porro sive
synodalem consessum eorum, barbaris immistum,
insidiis occultandis locum appellare licet ; cum non
testes injuriæ illatæ nec accusatores producere D
possunt, utcunque res susque deque agebantur,
sed nec aliquid culpæ quod certo constabat factum
esse. Quid autem ulterius fiebat ? certe gladiis ar-
matus stabat exercitus, mortem intentans in cir-
citu vocatis in judicium, qui interea nec hiscere
nec vocem efferre audebant ; quo statu, ad sex aut
novem etiam horas circumsepientes, nulla satietate
tenebantur insolescendi lasciviendique, quin con-
tumeliis perpetuo incesserent. Interea prodigiose
multa ostendebantur, tanquam in scena perageban-
tur actus, barbaræ et blasphemæ legebantur epi-
stolæ. His ita expeditis, tardius tandem theatrum
dimiserunt, nihil humanitus, licet id prætendebant,

Α τοιοῦτων εὐρήσεις συνέδριων ἀπαριθμησιν. Τί δὲ δεῖ
καὶ κατ' ἄνδρα λέγειν ; πᾶσα τῶν διωκτῶν καὶ τυ-
ραννῶν, ἡ κατὰ τῶν ὁμολογητῶν Χριστοῦ καὶ μαρ-
τύρων, ὁμότης καὶ ἀπόνοια, ὑπάρξει σοι τοῦ λαμ-
προῦ τούτου συνεδρίου παραδείγματα. Ἐν ἅπασιν
γὰρ ἐκείνοις δῆλον, ὡς, οἱ μὲν οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ πολ-
λάκις θανάτῳ ἀξιοὶ μετὰ σοβαροῦ τοῦ φρονήματος
προεκάθητο, νομοθετῶν καὶ κριτῶν περιδεδιηγμένοι
ὄνομα· ὧν δ' οὐκ ἦν ἀξίος οὐδ' αὐτὸς ὁ κόσμος,
παριστώτες τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατακρίνοντο. Μηδέτι
οὖν ἐκπλήττου α τούτοις τετολημμένοις, μηδὲ τὴν ἐπ'
αὐτοῖς ἄνοχὴν τοῦ Θεοῦ καὶ μακροθυμίαν ἐγκαταλεί-
ψιν αὐτοῦ νόμιζε τῶν ἀνθρωπίνων. Οὐ γὰρ εἰς
ἀνεπιστάτητον καὶ ἀπρονοήτον νῦν ποθεῖν τὰ τῆς
προνοίας περιέστη. Ἄξι δὲ τὰ ἡμέτερα σοφῆ τιμῆ
καὶ ἀπορρήτου καὶ ὑπὲρ νοῦν, ἐπὶ τὸ ἀριστόν τε καὶ
θαυμασιώτατον μεθοδεύεται οἰκονομία.

EPIST. ΠΑ'.

Τῷ αὐτῷ.

Ἄλλὰ γὰρ εἰ καὶ μέχρι νῦν οὐ τετόληται, οὐδ'
ἔστιν ἔχον B παράδειγμα, Ἰσραηλιτῶν ἀθίων πρέ-
σβεις καὶ ὑπέρητας, εἰς ἀρχιερατικούς ἀνδρας μετα-
πλάσαι, καὶ πατριαρχικὰ τούτοις προνόμια περιθεῖ-
ναι, καὶ τοῦ θαυμασίου αὐτῶν συνεδρίου κορυφαίους
ἀποφῆναι. Ἄλλ' οὖν μηδὲ τοῦτό σε ξενίζει· ἀκό-
λουθὸν τε γὰρ ταῖς ἀλλαῖς αὐτῶν τόλμαις· καὶ ἤθε-
σαν τῆς ἱερωσύνης τὴν χάριν, αὐτοῖς τε κακίους
ἐξ Ἰσοῦ ἀνήκειν. Οὔτε οὖν τούτους ἦν εὐρεῖν, ἀνί-
ρους γεγονότας, ἑτέρου συνεδρίου πλήρωμα γενί-
σθαι· οὔτε ἐκείνους μισοχρίστων ἀποστόλους ὄντας,
ἄλλων τινῶν κορυφαίους καὶ ἐξάρχους, εἰ μὴ τού-
των ἀναρρήθῃναι. Τίνες δ' ἂν αὐτοῖς καὶ συνῆλ-
θον, κατὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀρχιερέων Θεοῦ
καὶ ἱερέων συνεκαμῆναι, εἰ μὴ θεομάχων βαρβάρων
καὶ ὑπέρηται, καὶ θρέμματα, καὶ γονυμάτια ;
τό δὲ κριτήριον μὲν καὶ σύνοδον τὴν μισοδόξουσαν
αὐτῶν ἐνέδραν ἀποκαλίσει. Εἶτα δὲ μήτε μάρτυρας
ποθεῖν τινος ἀδικήματος, μήτε κατηγοροῦς C παρα-
στήσαι, ἀλλὰ μηδὲ κατηγορίαν τινὰ προσηγορίαν
ἐξισχύσαι, καίτοι τῶν ἄνω κάτω γινομένων· μήτε
μὴν ὄλως τι αἰτιάσασθαι· εἰ τὸδε D τί γέγονεν, εἰ
μὴ τὸδε ; ξηφῆρηται I στρατὸν περιστῆσαι, τὸν
θάνατον τοῖς ἀθληταῖς ἀνασιέοντας, ὥστε μηδὲ φωνὴν
ἀφείναι· καὶ τὴν σιάνην αὐτοῖς ἐφ' ὄλως ἐξ καὶ
ἐνεία ὥραις, οἷα κόρον οὐκ ἔχοντας ἐνασελαγίνειν
καὶ τρυφᾶν αὐτῶν ταῖς ὕβρεσι, παρατεῖναι· μακρὰς
ἄλλης τερατείας ἐπιδεικνυμένης, καὶ δραμάτων,
ὥσπερ ἐπὶ σκηνῆς, ἄλλων ἐπ' ἄλλοις τῶν βαρβαρικῶν
καὶ βλασφημῶν γραμμάτων ἐπεισιόντων. Ἐπὶ
δὲ τούτοις, τὸ θεάτρον λύοντες ὅψι καὶ μόλις, τῶν
ἀνθρωπίνων μὲν ὄλως οὐδέν, κἂν γοῦν ἐν σχῆματι,
μήτε πράξει μήτε φθίγγασθαι· ὥσπερ δὲ κορυ-

VARLÆ LECTIONES.

a ὑπερεκπλήττου. b ἔχειν. c κατηγοροῦν d εἶτα. e ἦ. f ξιφῆρη τε.

θαντιῶντας καὶ βεβακχευμένους τορὸν τι καὶ διω-
 λύγιον ἀνακράξαι, ὡς Ἡμεῖς οὕτε κρίνειν συνήλο-
 μεν, οὕτε κρίνομεν ὑμᾶς· ἤδη γὰρ κατεκρίναμεν·
 καὶ δῖον στίργειν τὴν κατάκρισιν. Τοῦτο δὲ οὖν,
 τοῦτο τὸ ἄθεον, καὶ ἀναίσχυτον, καὶ ἀνιστόρητον
 τόλμημα, εἰ καὶ πάσας Ἰουδαίων τόλμας, ὅσας
 ἥλιος ἐπέειδε καὶ σελήνη συνέκρυψεν, ἀπεκρύψατο·
 καὶ τῶν ἁθεότηα νεοσηκόντων Ἑλλήνων τὸ ἀναίδες
 ὑπερίσχει καὶ παράνομον, καὶ βαρβάρων ὅποι γῆς εἴσι
 τὸ μανικὸν ὑπερεβέλτετο καὶ ἐμβρόντητον. Ἄλλ'
 οὖν μηδὲν· οὕτω καταπεπληγμένος ἴσο, μηδὲ τῶν
 θεῶν καὶ σοφῶν κριμάτων ἀλόγιστός τις τοῖς λογι-
 σμοῖς συμπαιρισθεῖτω μῶμος· ὡς ἔγωγε τοσοῦτω
 δῶν τοῦτοις ἐκπεπληχθαι, καὶ σὺ μετ' ὀλίγον οἶδα
 συνήσεις. Ὡστε τοῦναντίον, εἰ καὶ παράδοξόν τις
 δόξω λέγειν, ἐκ τούτων μάλιστα τῆς θείας καὶ
 ὑπερφυοῦς προνοίας ἀλάθητόν τε καὶ πανεπίσκοπον
 ἐνεργεστάταις ὁρῶ μαρτυρίαις. Πῶς δὲ καὶ τίνα
 τρόπον; Ὅτι τῆς κρατούσης, κατὰ τῶν πιστῶν,
 ὁργῆς, ἀνθ' ὧν αἱμάτων καθαρὰς καὶ γλώσσας καὶ
 γνώμας ἐφύλαξεν, οὕτω μέγα καὶ βαρὺ πνεύσης,
 καὶ τῆς μὲν ἀληθείας πᾶσι τρόποις ἐπηρεαζομένης,
 τοῦ ψεύδους δὲ λαμπρῶς παρῆρησιαζομένου· καὶ τῆς
 μὲν ἀνέρου τόλμης πᾶσαν πράξιν καὶ λόγον καὶ
 κίνημα πικρῶς πολυπραγμονούσης, τῶν εὐσεβῶν δὲ
 τοῖς ὁρμύμοις μόνον ἐπεστυγαζόντων, καὶ πρὸς
 τὸν τῆς δίκης ὀφθαλμὸν ὄμμα τι καὶ χεῖρας ἀνατει-
 νόντων· καὶ τῶν μὲν συκοφάντας καὶ μάρτυρας
 περιεργαζομένων, πολλῶν δὲ ζητούντων τῆ δυνα-
 σταία χαρίσασθαι καὶ καθ' ἡθροῦν ὑπηρετῆσαι, πλείο-
 νος δὲ φόβου καὶ θανάτου, κατὰ πάντων τῶν ὑπὲρ
 ἀληθείας λέγειν τι βουλομένων, ἐπικεχυμένου. Τὸ
 γοῦν τοσοῦτων αὐτοῖς, καὶ πολλῶν πλείονων πλου-
 καταμαμάτων συγκεχωρημένων, ἐξαπορησάμενοι ὅλας
 γράψασθαι τινα γραφὴν, ἐξαπορησάμενοι δὲ γραφομένου
 παρασχέιν· καὶ μήτε τινὸς ἐπικλήματος κατὰ μηδε-
 νὸς τῶν ἁγίων μάρτυρα παραστῆσαι, ἀλλὰ μηδὲ
 βαρβαρικοῦ κριτηρίου μηδὲ σχῆμα ἰσχυσαί φυλάξαι,
 ἀλλ' οὕτως αἰσχυρῶς τε καὶ καταγελάστως, καὶ πλήρη
 ἀσχημοσύνης καὶ αἰσχύνης ἀπαλλάξαι, πῶς οὐκ
 ἴσταν ἐνεργεστάταις καὶ ἀναμνηρίστοις πίστει
 λαθεῖν τῆς πάντα σοφῶς περιπεύσης προνοίας τὰς
 ἀποδείξεις, καὶ ὅτι ἴσταν αἱ, καὶ ἡ τὸν ἀνθρώπινον
 νοῦν πολλαίς ὑπολασθήναι, συμπροιοῦσά τις αὐτῆ
 τιμωρὸς δίκη, κολάζουσα μὲν τοὺς ἀδικούντας, τιμω-
 ρούσα δὲ καὶ ἐπίκουρος τοῖς ἀδικουμένοις οὖσα;
 Δι' ἧς καὶ νῦν τοὺς μὲν ὕβριστάς, καίτοι δόξαντας,
 λαμπροὺς ἐν τῇ τυραννείᾳ καὶ περιθλίπτους, αἰ-
 σχύνης καὶ ἀτιμίας ἐπλήρωσε· τοὺς δὲ ἀθλητάς,
 καίπερ τὰ ἴσχατα πάσχειν νομισθέντας, χαρᾶς καὶ
 εὐφροσύνης ἐπέπλησε, καὶ γλώσσης ἀπάσης διηνακί-
 σιν εὐφημίας, οἷα δὲ στεφάνοις ἀμαραντίνοις, ἐκό-
 σμησε· τοὺς μὲν τῶν ἀνοσίως αὐτοῖς τετολημένων
 ἐκ τούτων ἀπαρχομένη τὰς τιμωρίας εἰσπράττε-
 σθαι, καὶ προοιμιαζομένη τὴν ἐκείθεν αὐτοῖς ἀπαραι-
 τητον ἀθλιότητα· τοῖς δὲ τῶν ἀθλων ἀμειβομένη,

A nec actu nec voce facientes; nec corybantum more
 et bacchantium fortiter et inconsonè eboabant,
 scilicet, Nos huc non accessimus, ut hanc causam
 cognosceremus: sed nec de vobis iudicium fecimus;
 condemnavimus enim jam pridem, et illa conde-
 mnatione sitis contenti. Hoc itaque, hoc, inquam,
 impium, impudens, nulla historia memoratum faci-
 nus, Judaicas omnes audacter perpetratas nequi-
 tias, quas sol vel vidit, vel abscondit luna, silentio
 involvit: sed et paganorum atheismos et impu-
 dentiam excessit, exlegum et barbarorum quotquot
 ubique gentium sunt furores et insanias post se
 reliquit. Noli tamen istis consternari, nec de sa-
 pientibus divinis iudiciis animum tuum irrationabilis
 subeat cogitatio, vel obmurmuratio; longe ego absum
 ut istis percutiar; et tu, non dubito, deinceps ita
 affectus eris. Ex adverso, ego potius, licet paradoxum
 videar quibusdam dicere, ab istis ita gestis, divinæ et
 naturam transcendens providentiæ inexplicabilem
 et omnia permanentem curam, ex priscissimis te-
 stimoniis confirmatam video. Quomodo autem? Ni-
 mirum cum eorum qui cum imperio sunt, iracundia
 adeo graviter et in immensum inflammetur contra
 fideles, eo quod a sanguine puras linguas et mentes
 conservarint: cumque veritas tot modis injuria
 afficiatur: mendacium splendido cultu proestet:
 cumque impia audacia omnem actum, verbum,
 motum acerbius exagitet; homines pii his visis soli
 ingemiscant, et ad iudicii oculos, lumina manus-
 que extendant. Cumque alii sycophantas adeant ut
 accommodent testimonium; multi potestatibus gra-
 tificari cupiant et ad placitum obsecundari; timor
 non unicus, nec mors singularis intentetur iis cir-
 cumfusis, qui pro veritate proloqui cupiunt: cum
 tot ut illi audeant, et hæc plura, tolerantur; cum
 hi non habeant vel litteram scribendi facultatem
 concessam, aut si scripserint exhibendi; cum nemo
 testis cujuscunque criminis in sanctos producat,
 cum nec barbarici iudicii forma et processus obser-
 vetur, sed tam pudendum in modum et ridicule,
 tam sine pudore et modestia dissolvatur. Quomodo
 nou manifestissimas demonstrationes inde dedu-
 cemus, et inexpressissimis et indubiis testimoniis
 arripiemus commendatam illam divinam providen-
 tiam, quæ universa amplectitur cum sapientia;
 quodque illi adsit semper, licet se latenter exserat,
 et humanam mentem non afficiat, una tamen pro-
 cedens ultrix iustitia, quæ supplicium erogat in
 injustos, vindex adsit et auxiliatrix injuria affectis.
 Per hanc suam providentiam, Deus etiam contumeliosos illos, utcunque videantur splendidati exer-
 cere tyrannidem et ab omnibus observati, pudore
 supplevit et dedecore: certaminibus expositos, licet
 omnia extrema pati adjudicatos, gaudio replevit et
 exsultatione, et omnium linguarum applausionibus
 continuis, veluti coronis immarcescibilibus exornavit;

VARIE LECTIONES.

et illis quidem propterea quæ impie perpetrarunt, ab istis primitias quasdam apparat supplicii inferendi, et miseræ aliquando inconsolabiliter subeundæ in futuro sæculo, quasi præmia quædam strait. Istis autem certaminis parat præmia, et pignus quoddam depositumque disponit retributionum in oculis indicendarum, et felicitatis æternæ ac multum desideratæ. Habes ita, opinor, perspicue, ita ut nihil varius omnino dubites, admirandæ et naturam excedentis providentiæ inobliviosum et omniscium; quæ ipsa, etiam in rebus, ab omni ratione quæ videntur alienissimæ, abscondita quadam vi, et potestate ineluctabili, sapienter justitiam et incommutabilitatem suam copulat, et libræ pondera justa statuminat, et divinam quamdam seriem, et conca-
tinationem in rebus optimam, ordinem et pulcherrimum immittens, licet hominum ratiociniis propter
judiciorum profunditatem impervestigabilem, et ob pelagus non adeundum, non semper ut obvia
arripienda.

EPIST. LXXXV.

Acacio monacho et medico.

B

ΕΠΙΣΤ. ΠΕ'.

Ἀκακίῳ μοναχῷ καὶ ἱατρῷ.

Montacut. (ep. 119, p. 162).

Si ne utiquam aliquando ab impuris cogitationibus purus exstitisti, prorsus novum est quod ais, nec lacrymæ exprimendæ quæ adæquent. Quod si fueris aliquando mundus (et certe fuisti); neque enim cœlestibus convenit nunquam mundari, sed nec in præsentem ullo puritatis amore tenerere, si non illius aliquando experientiam haberes; et certe si non expeditus fuisses, saltem aliqua ex parte, ab illis sordibus, haud circumspexisses quomodo se purum quis conservaret; at cum mundus factus fueris, eo modo quo ita factus exsistis, eo te ut conserves mundum operam dato. Oratio hoc tibi subministrabit, modo illam ad tempus aliquod extenderis. Paulus ille divinus, me prior, tibi exhortationem suggerat, ubi ait: *Indesinenter orate*⁹. Sed et abstinentiæ donum cum summa custodito cura: naturaliter enim accedit vis et potentia irresistibilis ad ejusmodi passiones retundendas. Sed et ad misericordiam erga indigentes accedit, nec ab illa velis resillire: sacrum quippe oleum istud facem accendit luculentam, operationes suas dividendo; nam per quasdam incensas consumit passiones; per alias illuminat et dirigit in virtutis currus gressus. Erga illos, qui videntur in te deliquisse, si potes, noli commoveri: sin in iram prolabaris nihilominus ante solis occasum in te reversus, absolute concede veniam ut simpliciter dicam, unde tibi accidit, ut quam expedite mundatus fueris, inde omni modo decet indagare, nec absistere a vitæ puritate: alioquin non continget facile quietem a molestiis adipisci, sed aut per aliquid e supradictis, aut etiam aliqua, si non per omnia simul conjuncta.

⁹ I Thess. iii, 17.

VARIE LECTIONES.

h add. μαθεῖν. i ἔλαιον. j ἑπανιών.

Εἰ μὲν μηδέποτε γέγονας καθαρὸς λογισμῶν ἀκαθάρτων, καινὸν τι λέγεις, καὶ οὐ μὴ ἔστιν εὐρεῖν δάκρυόν ἐξιῶσαι. Εἰ δὲ γέγονας (γέγονας δὲ πάντως· οὐ γὰρ οὐράνιον τὸ μηδέποτε καθαρευῆσαι), καὶ οὐκ ἂν οὐδ' εἰς ἔρωτα νῦν τῆς καθαρότητος, εἰ μὴ ταύτης πείραν ἔλαβες, ἤλθεις· οὐδ' ἂν εἰ μὴ ἀπηλλάγης, κἂν ἐπὶ ποσόν, ἐκείνου τοῦ ρύπου, διεθλαψας ἂν ἐπιζητῆσαι ἢ δι' οὗτου ἂν τις καθαρὸν ἑαυτὸν συντηρήσῃ. Ἐπεὶ δὲ ποτε γέγονας, ᾧ τρόπῳ γέγεννησαι, τῷ αὐτῷ τούτῳ καὶ διατηρεῖν σεαυτὸν ἐν τῇ καθαρότητι, διανάστηθι. Προσευχὴ σοι τούτου πρόξενος, κἂν ἐπ' ὀλίγον κατέστη παρατείνων ταύτην· Παῦλος ὁ θεῖος πρὸ ἡμῶν σοι τὴν παραίνεσιν εἰσηγείται, Ἄδιαλείπτως, λίγων, προσεύχασθε. Ἄλλ' ἐγκρατείας τὸ δῶρον ἔχου [ταύτης] ἐπιμελίστερον· φύσει γὰρ αὐτῇ καὶ κράτος ἄμαχον πρόσεστι πρὸς τὰ τοιαῦτα τῶν παθημάτων. Ἄλλ' ἐπ' ἑλέῳ πενομένων ἄφ' ἱκέτο, μὴ ἀφίστατο τῆς ἐλεημοσύνης· μεγάλην γὰρ ἀνάπτει λαμπάδα τὸ ἱερὸν ἔλεον ἰ τοῦτο, καὶ μερίζει τὰς ἐνεργείας, καὶ ταῖς μὲν φλέγει τὰ πάθη, ταῖς δὲ φωτίζει καὶ κατευθύνει πρὸς τὸν τῆς ἀρετῆς δρόμον τὰ διαθήματα. Ἄλλ' ὅτι ἀφήκας τοῖς δοξασιν εἰς σὲ πεπλημμελεῖναι, εἰ μὲν δυνατὸν, μηδ' ὀργίζου. Εἰ δ' ἐξέπεσας, ἀλλ' οὖν ἀεὶ πρὸ θυσμῶν ἡλίου εἰς σεαυτὸν ἀνιών ἢ ὅπως γίνου τῆς συγγνώμης, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, δ' οὐ σοι ἐν βραχεῖ καθαρευῆσαι προσεγένετο, διὰ τούτου θηρεύειν ἀεὶ μὴ ἀποστῆς καὶ τὴν διὰ βίου καθαρότητα. Ἄλλως γὰρ, ἄλλως οὐκ ἔστιν ὅπως ἀνεσιν εὐρεῖν τῶν ἐνοχλούντων, ἀλλ' ἢ διὰ τινοσ τῶν εἰρημένων, ἢ τινων, ἢ καὶ διὰ πάντων ἅμα.

EPIST. ΠΣ.

Ἄκακιῷ μοναχῷ καὶ ἱατρῷ.

Montacut. (ep. 122, p. 163).

Μέγα κακὸν ἢ δόκησις ἢ ἄφρονα τὸν ἄνθρωπον ποιεῖ, οὐδ' ἀπαλλαγῆναι τοῦ πάθους ἐᾷ, οὐδ' μεταθεῖν τὸ συνοῖσον. Ἐχθροὺς ὄραν ἀναπεῖθει τοὺς μεθέλκειν τῆς πλάνης καὶ βοηθεῖν ἐπιχειροῦντας· τοὺς δὲ φλεγμαινόντας τὴν νόσον κολακείαις καὶ ἀνίατον ποιοῦντας πλέον εἰσοικίζει. Φεῦγε πάση δυνάμει τὴν οἴησιν, κρημνός ἐστι βαθὺ πάσαν σωτηρίας ἄνοδον περιηρημένος.

EPIST. ΠΖ'.

Ἰσακίῳ μοναχῷ.

Montacut. (ep. 128, p. 169).

Εἰ καὶ πρὸς θερισμὸν, ἐφ' ὃν ὁ Δεσπότης σπλαγχνιζόμενος ἐργάζεσθαι πέμπει τοὺς μαθητάς, ἁωρότατος εἶ· ἀλλ' οὖν ἐφ' ὃν οἱ θεριστὰι παραγίνονται ἄγγελοι, καὶ λίαν ἐπιτήθειόν σε δείκνυσιν ὁ τῆς ἡλικίας καιρὸς. Πῶς οὖν, ἀντὶ μὲν τοῦ καρπὸν φέρειν, ἀκάνθους ἐκφέρεις; ζιζάνια δὲ ἀντὶ σίτου; Καὶ οὐδὲν ἐργῶδες ὃν καλὸν καὶ ἀγαθόν, κἂν ὄψι τοῦ καιροῦ, διὰ μετανοίας γενέσθαι. Σὺ δὲ σαυτὸν εἶθε ἀχρηστον ἀλλὰ δέδοικα μὴ καὶ αὐτοσαπρίας ἄγγειον ἐργάζῃ. Ἄλλ' ἐπίγνωθι, κἂν νῦν ἤδη, τὸν ἄνθρωπον καταδύμενος βίον, ὅτι τὰ μὲν συνάγεται καὶ ἀποθησαυρίζεται εἰς ἀκαταλύτους ἀποθήκας καὶ τῆς οὐρανῶν, ἀξιοῦται βασιλείας· τὰ δὲ ἐκκόπτεται, οἱ μοι, καὶ ἐκβάλλεται, καὶ κατακαίεται τῷ ἐξωτέρῳ καὶ ἀτελευτήτῳ πυρὶ διαπαντός δαπανώμενα.

EPIST. ΠΗ'.

Μητροφάνει μοναχῷ καὶ ἡσυχαστῇ τῷ ἐκ Σικελίας.

Montacut. (ep. 149, p. 205).

Μέγα μὲν τὸ ἄλγος ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ· εἰς γὰρ τὴν οἰκουμένην ἐχύθη τὸ κακόν· μείζων δὲ ἡ χαρά. Ἐν γὰρ τῇ ὑψηλῇ θαυμάζεται ὑμῶν τὰ ἄθλα, καὶ ἡ ἀρετὴ· καὶ παντὸς στόματός ἐστιν, ἀντὶ παντὸς ἄλλου κ' οἱ λαμπροὶ ὑμῶν ἀγῶνες, καὶ τὰ τρόπαια, καὶ ὁ πολὺς ἐκείνος καὶ ἀξιος τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ παθημάτων, μακαρισμός.

EPIST. ΠΘ'.

Ἀρσενίῳ μοναχῷ, πρεσβυτέρῳ καὶ ἡσυχαστῇ.

Montacut. (ep. 182, p. 271).

Ἦν καιρὸς τοῦ γράφειν κ', ὡσπερ νῦν τοῦ σιγαῖν, ὅτε πάσα μὲν γαλήνη διὰ πάσης ἐπέχυτο πολιτείας· ἀρετῆς δὲ, τῆς νῦν γελομένης, ἐθαυμάζετο τὸ χρῆμα· καὶ εὐσέβεια μὲν τὸ κράτος εἶχεν· ἀλήθεια δὲ (ποῦ νῦν ἀπῆρες;) καὶ γλώσση καὶ ἰσχυραὶ ἐπαρρησιάζετο, ὅτε τὸ πολιτικὸν ἐν εὐθυμίαις ἐπανηγύριζε σωφρονούσαις· καὶ ὁ φιλόσοφος βίος, πρὸς τὴν τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἀνατεινόμενος μίμησιν, ἀξιοζή-

κ διήγημα.

A

EPIST. LXXXVI.

Acacio monacho et medico.

Magnum malum est opinio sui, stultum enim hominem reddit, nec morbo patitur liberari, aut sero addiscere quod in rem erit; imo loco inimicorum habendos suggerit, qui operam impendunt ut ab errore retrahant et auxilientur: eos autem qui per adulationem morbum exulcerant et insanabilem reddunt, familiares magis reddit. Omni ope igitur operaque opinionem vita, inane præcipitium quippe est, omnemque obstruit salutis ascensum.

EPIST. LXXXVII.

Isacio monacho.

Ut cunque ad messem illam obeundam ad quam misericordiae visceribus Dominus tactus emisit discipulos suos, sis maxime immaturus; ad illam tamen, ad quam messorum delegantur angeli, ætas tua valde comparatum docet. Unde ergo, proferendo fructum cum sis, spinas producis? zizania autem pro frumento? Nec est operosum, virum bonum probum fieri, licet serius, per pœnitentiam. Tu te autem, utinam solum inutilem, ac non, quod vereor, vas depravatæ corruptionis te præbeas! Sed tu recognosce, vel nunc tandem, qui penitus in mortali vita immerges, quod sunt quæ congregantur et reponuntur in apothecas haud unquam dissolvendas, et regno cœlorum digna habentur: sunt, qui excinduntur, eheu, et ejiciuntur, et igne exteriori, qui nunquam exstinguetur, et flamma consumenda et comburenda destinantur.

EPIST. LXXXVIII.

Metrophani monacho et hesychastæ e Sicilia.

Magnus certe dolor est, qui pro Dei Ecclesia est; nam in orbem universum effunditur malum: at majus tamen resultat gaudium. Sub sole quippe admirationi sunt certamina, et virtutes tuæ, omnibus linguis narrantur, nec aliud quidquam agones tui. Tropæa tua, multiplex illa felicitas prædicant, quam dignum te habitum, qui pro Christi causa patiaris.

EPIST. LXXXIX.

D Arsenio monacho, et presbytero anachoretæ.

Erat tempus scribendi, ut nunc est tacendi, cum pax et tranquillitas per totam rempublicam diffunderetur: virtus, quæ nunc ludibrio habetur, cum esset admirationi: et pietas vim suam obtineret. Veritas (oh! quo nunc aufugisti) cum et oculis et linguis liberrima insideret: status civilis oblectationibus modestis se reficiebat: et vita philosophica ad imitationem sanctorum virorum conformata,

VARIE LÉTIONES.

digna et ipsa reputabatur imitatione: sacerdotalis A ordo et episcopalis, non tam per sacra sua insignia, quam per virtutis actiones illustris esset, et sectatores agnoscendos exhiberet. At nunc quod scribo threni sunt, in quibus Jeremias nos prævenit. Sunt enim nostra in præsentem, quam illa erant, haudquaquam tolerabiliora: suspiria scribo? sed quæ illa et qualia tanto malorum torrenti sunt suffectura? lacrymarum rivos, unum post aliud malum incumbens, ita exhaustus ut ipsi fontes exaruerint; sancta profanantur, sacra conculcantur, sanctus Spiritus (olabia impia, et animas magis improbas), ut quid et trivio, blasphemis incessit et ludibriis. Deserta, montes, speluncæ, extrema terrarum Dei sacerdotes et episcopos, qui prius vinculis acerbioribus, et exsiliis tenebantur, vix salvos præstant: nec ulterius ista persequor. Nam profecto impendens comminationum metus haud patietur illa omnia deplorare quibus constricti tenemur (et tamen ut in ejus modi malis solatium quærebatur), Hæc ego scribo, quæ tu nosti optime, cum visu percepta, tum auditu: sed ego doctus ab experientia et Christo compatiens, ista scribo: consisto autem per Deum placatum redditum figmento suo: attolle sanctas tuas ad illum manus, qui suas aliquando in cruce, tanquam deprecatorias extendebat: clavos, lanceam, sanguinem, mortem sepulturam per quæ salvamur. Habes unde impetres a misericorde persecutionum allevamentum, vexatorum pro pietate constantiam, dilaceratos greges, pastores partim ubi terrarum delitescant incognitos: Ecclesiam Dei in partes scissam et divulsam: dividit enim eam Dei timor, et humanus metus. Divinum oraculum mentiri nequit: ait autem: *Spiritus quidem paratus est, infirmatur autem caro*¹⁰. Hæc præ te ferto, quæ melius ipse nosti per quæ illa impetrabis. Nam per quæ cor purum (modo qui hominibus possibilis est) quo Deum, vident illi propius intuentes, ita rectius intelligunt placatior illereditur. Mediatricem compella deprecationis Verbi Matrem Virginem, illam inclama, naturæ illi repræsentans imbecillitatem magnam et inexplicabilem: tragædiam nostram intelligit; novit cognatæ naturæ misereri: assumas licet martyrum choros, libertatem plenam adeundi habent, ex intuitu illorum quæ pro Christo tulerunt, subvenire volunt et aliis qui pro illo patiuntur. Sed D communicatio passionum cedit per se in consolationem, et est invitatio ad illis subveniendum, qui paria patiuntur: omnia expedient intercessionem: deprecatio conjungitur cum spe bona, solummodo deest constans et continuata tua oratio, atque in deprecando fervor.

EPIST. XC.

Nicephoro philosopho monacho agenti.

Montacut. (ep. 204, p. 301).

Omnia se habebant optime, nec syntaxis omnino aliquid in grammaticalibus accuratis claudicabat:

¹⁰ Matth. xxvi, 41.

λωτος ἐνομιζέτο, τὸ ἱερατικὸν καὶ ἀρχιερατικὸν, οὐχ οὕτω διὰ τῶν τελεστικῶν συμβόλων, ὡς περ ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων, οἷς περιλαμβάνον τοὺς μομινοὺς, ἔγνωρίζοντο. Νῦν δὲ τί γράφω; θρήνους; ἀλλ' ὁ συμπαθίστατος Ἰερεμίας προλαβὼν ἡμᾶς, τοὺς θρήνους ἀπέδωκεν· οὐ γὰρ ἐκείνων τὰ νῦν ἀνεκτότερα. Ἀλλὰ στεναγμούς; καὶ τίνας ἢ ποῖοι τελευταῖα φερόντες δυσχερῶν ἐπαρτίσονται; τῶν δακρύων ἄλλο ἐπ' ἄλλω πάθος προκαλούμενον τὸ βεῖθρον, τὰς πηγὰς ἀνεξήρασε, τὰ ἅγια βεβηλοῦται, τὰ ἱερά συμπεπλάττανται· τὸ πανάγιον Πνεῦμα (ὡ χειλῶν Ἰουδαίων, καὶ διανοίας δυσσεβιστέρων!) ὡς περ τι τῶν ἐκ τριόδου, δυσφημεῖται καὶ διασύρεται ἱερήμια, καὶ ὄρη, καὶ σπήλαια, καὶ τῆς γῆς ἐσχατιαί, τοὺς ἱερεῖς Θεοῦ καὶ ἀρχιερεῖς, ἄσους μὴ προκατελάδοιτο πικραὶ B φυλακαὶ καὶ ὑπερορεῖαι φυλακταὶ, μὲν δὲ διασώζουσι· καὶ οὕτω λέγω τὰ ἄλλα· οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἀποθύρεσθαι τὰ συνέχοντά πάντα (ὁ μόνον ἦν, ὡς ἐν τελευταῖοις κακοῖς, τῶν συμφορῶν παραμύθιον) ὁ ἐπαρτήματος τῶν ἀπειλῶν φόβος ἐνδίδωσι· ταῦτα γράφω· ἀλλ' ἔχεις τὴν τούτων γνώσιν, ὡς περ ὄψει καὶ ἄκοσθ, οὕτω δὲ συμπάσχων Χριστῷ, καὶ αὐτῇ τῇ κτείρα, ἔχω τί γράφω· στήθι πρὸς Θεόν, ἐξευμενίζων τὸν Πλάστην τῷ πλάσματι· ἐκτείνων ὁσίους σου χεῖρας, τὰς ἐκτεθείσας αὐτοῦ παλάμιας ἐν τῷ στυμφῷ, ὡς ἐκτερίαν προτείων· τοὺς ἤλους, τὴν λόγχην, τὸ αἷμα, τὸν θάνατον, τὸν τάφον, δι' ὧν σεσώσμεθα· ἔχεις δι' ὧν δυσωπήσεις τὸν εὐλάτων, τὴν βαρύτητα τῶν διωγμῶν· τῶν διωκομένων τὸ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀνένδοτον· τὰ ποιμένα σπαρασσόμενα· τοὺς ποιμένας ἔστιν C οὐ, οὐδ' ὅποι γῆς εἰσι γινωσκομένους τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ κατατιμωμένην, οἶμοι, καὶ μεριζομένην· μερίζεται γὰρ αὐτὴν φόβος Θεοῦ, καὶ φόβος ἀνθρώπινος· οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἔστι τὸν θεῖον διαψεύδισθαι χρυσμόν. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. Ταῦτα προβαλοῦ, μᾶλλον δὲ αὐτὸς, δι' ὧν δυσωπήσεις, οἶδας· οἷς γὰρ ἡ καρδία καθαρά, ἅτε δὲ Θεόν, ὡς ἔστιν ἀνθρώπων δυνατόν ἰδεῖν, ἐνορώσιν· οὗτοι μᾶλλον τῶν ἄλλων συνίσασι, καὶ οἷς ἐκμελιόσεται· κίνησον μεσίτην τῆς πρεσβείας, τὴν τοῦ Λόγου Μητέρα καὶ Παρθένον· βόασσον πρὸς αὐτὴν τῆς φύσεως τὴν ἀσθένειαν τὴν μακρὰν ἡμῶν καὶ ἐπιστόρητον πᾶσιν τραγωδίαν· εἶδεν συμπαθεῖσαι τῷ ὁμοφυεῖ· τῶν μαρτύρων τὸν χορὸν συμπαράλαβε. ἔχουσι D παρρησίαν, οἷς ἔπαθον ὑπὲρ Χριστοῦ ἐπαμῦναι τοῖς δι' αὐτὸν πάσχουσι· καὶ τῶν παθῶν ἡ κοινωνία παρὰ κλησὶς ἔστιν αὐτὴν καθ' αὐτὴν, πρὸς τὴν τῶν πασχόντων ἐπικουρίαν· πανταχόθεν βῆθια τὰ τῆς πρεσβείας· εὐελπίς ἢ ἰκεσία· ἐνός μόνου δεῖται, τῆς σῆς ἐκτενοῦς προσευχῆς, καὶ ἐπιμένου δεήσεως.

EPIST. ζ'.

Νικηφόρῳ φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Ἄπαντα μὲν καλῶς εἶχε, καὶ οὐδὲν ταῖς συντάξιν, ἢ ταῖς ἄλλαις γραμματικαῖς ἀκριβείαις ὁ λόγος

ἔχῳλευεν· ἃ δὲ τῶν ρητορικῶν ἐνέδει νόμων, καὶ τῆς A
ἐκείθεν περινοίας, οὐδ' ἐν τούτοις εἰς ἀναίσχυντον
ἐκφερομένων τῶν γεγραμμένων ἀμάρτημα· καὶ ταῦτα
δὲ σοι, ὡς περ ἤτησας, διορθώσεως τυχόντα προσ-
αναπεπλήρωται. Εἴης δὲ κἄν τούτοις, ὡς περ κἄν τοῖς
ἄλλοις, αὐτὸς διὰ σεαυτοῦ λαμπρὸν φέρων τὸ εὐδοκι-
μον. Ἐρῶσο.

ΕΠΙΣΤ. 5Α'.

Νικηφόρω φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 217, p. 323).

Τὸν μὲν τοῦ σώματος ἑρώτα, ἐπιτερωμένοι οἱ σω-
ματικοὶ γράφουσι· γράφουσι δὲ καὶ τὸν θεῖον, ὅσοι
τὸ νοερὸν αὐτοῦ κάλλος ψυχαῖς καθαφαῖς ἐνμορφώ-
σαντο· ἄλλ' οἱ μὲν βαφαῖς καὶ χρωμάτων ἀνθεσιν· οἱ B
δ' αὖ ἀρεταῖς καὶ λαμπροτέροις τοῖς κατορθώμασι.
Ἐκότεροι δ' οὖν ὅμως μαρτυροῦσι, δι' ὧν γράφουσι,
ὡς ἄρατον ἔχει τάχος, καὶ προθεσμίας ὑπάρχει τύ-
ραννος, καὶ ὑπερόπτης νόμων, οἷς ἀναβολὴ διεθύνε-
ται. Ἴσθι τοιγαροῦν, ὧ τοῦ θεοῦ ἐπὶ ἀνθρώπων, ὡς
καὶ ἡμᾶς ἡ τυραννὶς αὐτῆ κατὰ κράτος εἴλε, καὶ
τὴν προθεσμίαν ἐδιάσατο, καὶ πρὸ τοῦ χρόνου τὴν
σὴν παρουσίαν ἐπιζητεῖν κατηνάγκασεν. Ἐρῶσο.

ΕΠΙΣΤ. 5Β'.

Ἄθανασίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῆ.

Montacut. (ep. 212, p. 313).

Ἐπειδὴ, κατὰ μίμησιν Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ
ἡμῶν, σαυτὸν ἰσταύρωσας τῷ κόσμῳ καὶ τῷ κοσμο-
κράτορι, πέπομφά σοι τὸν σταυρὸν φυλακτῆριον τῆς
σταυρώσεως.

ΕΠΙΣΤ. 5Γ'.

Ἀρσενίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῆ.

C

Arsenio monacho anachoretæ.

Montacut. (ep. 231, p. 345).

Τί γράφω; οἴχεται μὲν εὐχὴ, οἴχεται δ' ἀνθρώπων
ἀρετὴ· ἐκκίκοπται δὲ παρρησία πρὸς θεόν, καὶ
ἀνδρῶν ἔρημος ὁ βίος ἐλκόντων τοῖς ἐπὶ γῆς τὴν
ἀνωθεν πρόνοιαν· ἡ δίκη (πῶς εἶπω; οὐ γὰρ ἐδου-
λόμην εἰπεῖν) ὅτι καθύδει μέγα φυσάται τὸ παρά-
νομον· καὶ θεσμῶν οὔτε θεῶν, οὔτε ἀνθρωπίνων
αἰδέως οὐδεμία· οἱ δὲ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἀρετῆς
ἀνθρώποι, ὅσους μὴ προκατελάβοντο δεσμὰ καὶ φυ-
λακαὶ καὶ ὑπερόριοι καταδίκασι, τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς
πέτραις ἐγκατακλείσαντες ἑαυτοὺς, καὶ, ὡς περ
ἐρμαῖω, τῆ κοινῆ συμφορᾷ περιτυχόντες, αὐτοὶ μὲν
ὡς πορρωτάτω τῆς ἐν κόσμῳ ζάλῃς ἴστανται, οὐδε-
μίαν δὲ τῶν ἐν αὐτῷ κλυδωνιζομένων καὶ βαπτιζομέ-
νων ἴστανται ὧν φροντίδα βάλλονται. Οὐδὲ γὰρ Ἰλα-
στηρίους χεῖρας ἀπλοῦσι πρὸς θεόν, οὐδὲ τὰ Μωσέως D
φθέγγονται. Ἄν μὲν ἀφῆς, ἀφες· καὶ τὴν ὑπόλοιπον
ἐκείνην φίλτρον γέμουσαν καὶ θαυμαστῆς παρρησίας
φωνήν· οὐδὲ λύσειν τῶν ἀμηχανῶν κακῶν οἷς τὸ συγ-
γενὲς συνέχεται διαπανόμενον. Εἰ δὲ ψεύδομαι, ὑμῆ-
τερον μὲν ἴστανται λοιπὸν ἐλέγχειν, ἐμὸν δὲ πεισθῆναι
καὶ προσοφλεῖν αἰσχύνῃ, ὁμολογεῖν χαρᾶς αἰδίου
πρόξενον.

nullus legum rhetoricalium defectus erat, vel soler-
tiæ quiddam solitæ adhiberi: sed nec ita hic pec-
cabatur ut scripta se impudentius venditarent.
Hæc prout rogaveris ut corrigerentur, ad te missa
perfecei. Tu autem in istis, quemadmodum et in aliis
illustris fias et prædicandus. Vale.

EPIST. XCI.

Nicephoro philosopho monacho.

Amorem corporalem corporales ipsi alatum pin-
gunt: pingunt item divinum, quotquot pulchritudi-
nem ejus intelligibilem animis puris effigiatam
gestant: illi colorum tincturis et flore: isti virtutibus
et illustribus factis. Testantur utrique, eo quod sic
pingunt, quod celeritate mira præditus est amor
propositi tyrannus, legum contemptor quibus retar-
datur. Cognoscas igitur, Deo sacrale vir, nos ab hoc
tyranno vehementer oppressos, qui voluntatem cogit,
et ante tempus tuam efflagitare præsentiam incitat.
Vale.

EPIST. XCII.

Athanasio monacho et anachoretæ.

Quandoquidem, ad exemplum Christi veri Dei
nostri, mundo te crucifixisti et rectori mundano
misi ad te crucem custodiam crucifixionis.

EPIST. XCIII.

Arsenio monacho anachoretæ.

Quorsum scribo? abiit deprecatio, virtus homi-
num abiit, libertas apud Deum aufertur, virorum
vita vacua est, qui de cælo in terram providentiam
devocant: justitia (quid dicam? certe nollem di-
cere) quiescit: iniquitas ingentes spiritus sumit,
nulla verecundia est legum divinarum aut huma-
narum: homines prisca illa virtute præditi, qui
vinculis et custodiis non antevertuntur, qui in exsilio
non agunt, montibus et speluncis se includentes,
qui tanquam invento fortuito, in communem inci-
dunt calamitatem, a turbulentis quidem mundi pro-
cellis remouentur, nullam autem curam et sollicitu-
dinem habent illorum, qui in salo immersi fluctuan-
tesque agitantur: propitiantes manus ad Deum
non attollunt: nec cum Mose aiunt, Si dimittes,
dimitte: et quæ in illo sermone mirabilis amoris
sequuntur: non liberationem a malis ineluctabilibus
quibus eadem natura præditi continuo depascuntur.
Si mentior, tuæ partes sunt convincere, meæ mu-
tare sententiam et pudore suffundi et pudorem
agnoscere lætitiæ æternæ conciliatorem.

EPIST. XCIV.

A

ΕΠΙΣΤ. ςΔ'.

Nicéphoro philosopho, monasticam amplexo.

Νικηφόρω φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 235, p. 356).

De quibus accedat gravamen, ignoro: novi autem, tanquam per insomnium rogatus, rhetoricas exhibere tibi occasiones, vel præcepta, tum quæ lingua efferuntur, tum quæ libris repræsentantur. Novi etiam præterea similem assensum exhibere, et in communi positum, verbis simpliciter et indefinite prolatis, interrogatus. Cum vero te in causa nihil adjeceris, nec quidem quod in rem præsentem adesse me oporteat, ita ut lingua facultatem dicendi illa habeat, quæ dicenda sunt; neque aliquid protuleris, quod particulari congruat, definitæque interrogationi, ne quidem communi, et generaliori modo: nec perspicue edixeris, quorum tibi librorum usus est, quas desideres rhetorum scriptiones, cujus artificis artificiosas texturas. Quomodo putas posse me vocis repercussionem tuæ, cum tanto intervallo simus disternati, ad tuas usque aures derivatam extendere, nisi fabulam de Stentorea voce deponere me posse putes? Deinde, et incusare debes, quod ingentem librorum acervum hinc inde conquisitum, non incassum ad te miserim. Ignorantia certe rei quæsitiæ, hoc est, cum ipsius artis, tum librorum ad illam pertinentium, in necessitatem conjecisset conquirendi (omnes libros, de quacunque arte scriptos:). Si dolor hinc tuus sortiebatur originem, nihil ille quidem ad me spectat; sin quid sit aliud tu mihi ignoscas, virorum optime, qui temporis diuturnitate, et morbi insuper acerbitate, oblivionem obrepentem repellere nequivi. Sed valeas animo atque corpore, et noli tam facile gravaminum umbras, quas ipse projicis, subire, nec ab alio quocumque allevamen requiras doloris tui, qui nullam alibi sortitur originem quam apud tuas suspiciones non illas, ego arbitror, legitime natas. Vale.

EPIST. XCV.

Arsenio monacho et anachoretæ, postquam dimissi ad illum fuerant, qui de Bulgaria profecti, vitam monasticam ingredi cupiebant.

Montacut. (ep. 236, p. 357).

Si tunc quoque oculis ego, quibus olim, videbam (hoc enim de me mihi tuæ litteræ occinuerunt, et illam gratiam prædicarunt, quam alioquin ego non libenter admitterem), non obscuræ meæ ignorantia convictionem affero. Verum si quovis modo ego videns eram, quare ducem me cæcum exhibebam iis, qui ad lucem veritatis festinabant? Non est hoc videntis, opinor, imo longe aliud, imo, quod gravius est, ad eum spectat qui excæcat videre cupientes: et longo tramite aberrare facit a veritate illos, qui rectis pedibus viam virtutis premere volebant. Si igitur hymnus non omnino insomnium sit, et scenicum videnti donum, ego illos contradicere, qui manu ductione indigebant; et si sententia processi ab incorrupto iudicio, si animum dirigebat rectitudo, et non amor, cui ludibrio justitia habebatur, nec a visceribus per indulgentiam filialem in affectus

Ἐφ' οἷς μὲν ἡ ἀχθηδὼν, ἀγνωῶ· οἶδα δὲ κατ' ὄψιν ἀξιώθεις, ρητορικὰς ἀφορμὰς παρασχεῖν, ὅσας τε γλῶττα χαρίζεται, καὶ εἴ τι βιβλοὶ προσεκδιδάσκουσι καὶ ἀπλῶς μὲν προβαλλομένῳ καὶ ἀπροσδιορίστῳ ῥήματι τὴν ἀξίωσιν σύνοιδα καὶ αὐτὸς ὁμοίαν σοι καὶ κοινὴν πεποιημένος; τὴν ἐπίνευσιν· σοῦ δὲ, τὸ λοιπὸν, μὴδὲν προσθέντος, μῆτε ὅτι παραγενέσθαι θέοι· ἵνα καὶ γλῶττα λέγειν ἔχοι, τα ἂν ἄ καὶ λέγοι, μῆτε εἰς ἐπὶ μέρους καὶ ὠρισμένην ἀξίωσιν, τὴν κοινωτέρα καὶ ἀόριστον περιεργαζόμενος, μὴδὲ σαφῶς δεδηλωκότος, τίνων ἐστὶ σοι χρεῖα βιβλίων, καὶ ποίας τῶν ρητορικῶν τεχνῶν πραγματείας καὶ τίνος τεχνολογίας. Πῶς ἂν δυναίμην ἐγὼ, ἢ τῆς φωνῆς τὴν ἀπήχησιν τοσοῦτῳ διεστηκότῳ διάστηματι, μὲχρι τῶν σῶν ὠτων παρατείνειν; εἰ μὴ καὶ Στεντορείου μύθους, ὅτι μὴ μακρῶ φθεγγόμενος, ἀποκρύπτω, πάλιν αἰτιάζω, ἢ βιβλίων πλῆθος ἀόριστον, ὧδε κάκεισε διερευνησθαι, εἴτα μάτην διαπέμπειν. Ἡ γὰρ ἀγνοία τοῦ ζητουμένου, τῆς τέχνης ἀπάσης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν τὰς βιβλους, εἰς ἀνάγκην ἂν ἀπήγε συναγεῖραι. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐν τοῦτοις ἔσχε τὰς γονὰς ἡ ἀχθηδὼν, οὐδὲν, ὡ βέλτιστε, πρὸς ἡμᾶς· εἰ δ' ἄλλο τί ἐστι, σὺ δὲ μοι σύγγνωθι, καὶ χρόνῳ μακρῶ, καὶ νόσῳ πικρᾷ τὸ κρατεῖν λαβούσης λήθης ἠττηθέντι. Ἄλλὰ μοι ἔρρωσο τὴν ψυχὴν σὺν τῷ σώματι, καὶ μῆτε ῥαδίως οὕτω σκεῖς ἀχθηδόνων αὐτὸς διεκπέμπων, ταύτας ὑπότρεχε, μῆτε ζῆτει παρ' ἄλλου λύπης ἐξευρεῖν ἀπαλλαγὴν, ἧς οὐκ ἐστὶ τὴν γένεσιν εὐρεῖν οὐδαμοῦ, ἀλλ' ἢ παρὰ τὰς σὰς τῆς ὑπονοίας οὐ γνησίους, οἶμαι, γονὰς. Ἐρρῶσο.

ΕΠΙΣΤ. ςΕ'.

Ἀρσενίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ, μετὰ τὸ ἀποσταλῆναι πρὸς αὐτὸν τοὺς ἐκ Βουλγαρίας ζητοῦντας μονάσαι.

Εἰ βλέπων ἐγὼ καὶ τότε ὀφθαλμοῖς, τοῦ καλῶς βλέποντος (τοῦτο γὰρ με τὸ σὸν ἀνύμνησι γράμμα, καὶ χάριν ἔδωκεν ἐν καιρῷ, ὃ οὐκ ἂν ἄλλως ἤδῃσας οὐδ' ἀπλῶς εἰδεξάμην), μὴ λάθῳ διδούς ἐλαγχον τῆς ἑμαυτοῦ ἀγνοίας. Ἄλλ' εἰ μὲν βλέπων ὀπωσοῦν ἐγὼ, πῶς τυφλὸν ὁδηγὸν τοῖς πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἐθέμην ἐπειγουμένους; Οὐ γὰρ, οὐ βλέποντος τοῦτο μόνον, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλὰ καὶ τὸ χαλεπώτατον τυφλοῦντος, ἐτέρους βλέπειν ἐλομένους· καὶ διαπλανῶντος μακρᾷ τρίβῳ τῆς εὐθείας, τοὺς ὀλω ποδὶ μετῆναι ταύτην ἐκζητοῦντας. Εἰ τοίνυν μὴ πατωλῶς ὁ ὕμνος ὄνειρος, καὶ δῶρον σκευῆς βλέποντι παρεθέμην ἐγὼ τοὺς χειραγωγίας δεομένους· καὶ κρίσεως ἦν ἀδεκάστου ψῆφος, καὶ γνώμης εὐθύτης, ἀλλ' οὐ στοργῆς τὴν δίκην διαγελώσης, οὐδὲ σπλάγγων, τῷ φίλτρῳ τῶν τέκνων, εἰς παραλογὸν προπάθειαν διαχωρόμενων, τὸ τῆ σῆ τελειότητι τοὺς ἀ-

δρας παραπέμψαι¹. Οὐκοῦν ἐρρέτω τὸ παρ' ἀξίαν, A καὶ τὸ θαῦμα φυγὸν τὸ θαῦμα· γινέσθω τῶν συν- ἠθῶν τὴν ἐν πράξεσι πρέπουσαν μεθαρμολογούμενον ἀκολουθίαν, καὶ ἡμεῖς οὐδὲν τῆ σῆ κεχαρισμένα μακαριότητι, τῶν εἰς ἐκπληξιν ἀγόντων· ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐπὶ τὸ μέτριον διαβαινόντων. Χάριν δὲ μᾶλλον τὴν ὅτι μάλιστα ἀπειλήσαμεν, ἐν οἷς ἔσχομεν ἀδελ- φούς, ἀρτι τῆς ἐν βίῳ ζάλης ὑποχωροῦντας, ἡσυχίας καὶ φιλοσόφου ζωῆς διὰ σοῦ λιμῆνι ἐγκαθορμίσαι· ἡμᾶς δὲ νόσος ἔσχευ (εἴγε χρὴ ταύτην νόσον καλεῖν, ἀλλὰ μὴ θανάτου πρόθυρα) ὀξεῖα καὶ ἀπροσδόκητος· ἀλλὰ ταῖς ὑμῶν εὐχαῖς τῆς σφοδρᾶς ἀνήκεν ἐπιθέ- σεως, Θεοῦ πάλιν ἀνωθεν ἡμῖν τὴν ζώην, ἐπὶ μετανοίᾳ ἴσως, ὃ καὶ γίνετο, κατανεύσαντος· καὶ λοιπὸν ἤδη ζῶμεν, εἰ καὶ τὰ λείψανα τοῦ πάθους ἐτι παραλυπεῖ τὸ σωματίον.

ΕΠΙΣΤ. ζς'.

Νικηφόρου φιλοσόφου μοναχῶ.

Montacut. (ep. 237, p. 358).

Ἀμχανοῦν· ἰ μοι καὶ ἀπορομῆν, καὶ ἀσχά- λοντι περὶ τὰ κατ' ἑμαυτὸν (ἐμὰ γὰρ τὰ τοῦ ἐμοῦ αἵματος, κἄν μὴ θέλω), καὶ ὅσα πάθη συνέχει τοὺς φίλους, παραμύθιον ἦκεν (εἶδες καινὰ) ἐκ συμφορῶν πολυτρόπων ἠρτημένον φίλου. Ἐλθε δὲ οὖν, ὡσπερ ἤτησας· ἐλθε τὴν ταχίστην· ἐν μέρει μὲν ἴσως (σὺν Θεῷ δὲ φάναι) τὴν ἀπαλλαγὴν εὐρήσων τῶν παραλυ- πούντων· ἐν μέρει δὲ καὶ ἡμᾶς τῆ φίλη παρουσίᾳ τῆς πολυωδύνου κουφίζων ἀθυμίας.

ΕΠΙΣΤ. ζζ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 238, p. 359).

Ὁ μὲν χειμῶν ἐγγόνει, καὶ τὴν χειμῆριον ὥραν, ὡσπερ ἐπιτηδῆς, τὰς σὰς προαναστῆλων τῆς βραδύ- τητος αἰτίας, ἀπρ εὐδῖος ὑπεδέχεται. Καὶ χειμῶν πάλιν κατ' ἡμῶν πολλὰς νιφάδας λογισμῶν ἀφίεις κατ- ἐρρήγνυτο. Τί δὲ γέγονε; μὴ τι τῶν ἀδοκῆτων ἀπὴν- τησε; μῆτι συνέβη τῶν μολυσμάτων^μ; ἀρα δὲ θερ- μὴν οὕτω πρὸς τὴν ἀνοδὸν ὀρμὴν, ἀνευ μεγάλης ἀνάγ- κης, ἐνῆν ἡσυχάσαι. Τοιαύταις ἡμεῖς οἱ ὑπὸ τῆς εὐ- δίας ἐκλυδωνιζόμεθα φροντίσιν. Ὁ γὰρ τρόπος, οὐκ οἶδ' ὅθεν, ὑμῖν παρακύψας^η, τάχα δὲ ἐκ τῆς ποιη- τικῆς ἐντρεχειᾶς· συνεφίλκε γὰρ αὐτῷ καὶ στίχους τῆς ἐκεῖθεν πεποιημένους ἀδείας, ὡσπερ ἐπιγαυρού- μενος τῷ γένει, καὶ ἐπιδεικνὺς ἡμῖν τὸ αὐτόνομον. Ἄλλ' οὖν οὗτος οὕτω τοῖς ἀγροικότερον ἴσως ἡμῖν, πρὸς τὰ τοιαῦτα βιοῦσιν, οὐδαμῶς παρρησίαν ἔσχευ ἐπεισεῖναι· σχῆμα προφάσεως ὑπετρέχων μᾶλλον ἢ αἰτίαν ἔχων πόθεν ἐμφανίζειν. Καὶ οὕτω λέγω, ὡς εἰ μὲν ὁ χειμῶν ἀπεῖργε· περιττὸν ὁ τρόπος· εἰ δ' ὁ τῆς ἀνοδῶν τρόπος, οὐκ οἶδ' ὅπως ἀγνοοῦμενος, ἐπέ- χε, παρελκονσα πρόφασιν ἢ τοῦ χειμῶνος βία· οὐδ' ὅτι μετὰ πολλὰς ἡμέρας, καὶ περίοδον οὕτω μακρᾶς

irracionales diffusis, tuæ absolutæ perfectioni ho- mines transmittere. Eat igitur quo velit id quod præter dignitatem accidit, et admiratio fugiens admirationem. Fiat aliquid solitum, quo imitetur actionum congrua consequentia, tuæ beatitati nos nihil condonamus, quod possit ad stuporem im- pellere, aut quod excedat moderationem. Potius gratissimum nobis est, quod ejusmodi affectos fra- tres habeamus, qui de fluctibus istius vitæ emerse- runt, et per te cupiunt in portum tranquillitatis et vitæ philosophicæ deduci. Me morbus habuit (si morbum tamen, et non mortis potius vestibulum dicere debeam) acutus et inexpectatus. Sed per vestras preces, de acerbitate aliquid remisit; Deo demum de cælo mihi vitam ad pœnitentiam, quod B optaverim factum, annuente. Quocirca vivimus ad- huc, licet mihi corpusculum reliquiæ illius mali male habeant affectum.

EPIST. XCVI.

Nicephoro philosopho monacho.

Hærenti mihi dubio, et vacillanti de mearum rerum statu (mea enim sunt, velim nolim, quæ mei sanguinis sunt), et quot malis amici premerentur, venit solatium (vide rei novitatem) a multiplicibus illis malis quibus amicus urgebatur: veni autem C juxta quod expetebas, et celerrime quidem veni ad partes inventurus, favente Deo, liberationem ab iis quæ mœrore te afficiunt: veni etiam in partes alle- viandi per amicam tuam præsentiam multimodam tristitiam.

EPIST. XCVII.

Eidem.

Transiit hiems, et hibernam tempestatem illam admodum congrue tuæ tarditatis causas discutiens, sudum cœlum secutum est. Rursus tamen in nos hiems cogitationum nives et imbres immisit cum fragore. Quid autem factum? Num aliquid accidit insperatum? num impedimentum? num sine magna necessitate aliqua quiescere potuit tantus ille im- petus atque ardor ad regressum? Talibus nos curis et cogitationum tempestatibus, etiam cum sudum erat, jactabamur. Modus enim, nescio unde, se vo- bis per crepidinem ostentavit, fortassis ab assidui- tate poetica; una enim secum attrahebat versus quosdam licentiæ apud poetas usurpatæ, quasi ge- neris elatione tumens, et nobis ostendere volens, quam sit juris sui et potestatis. Verumtamen iste modus nondum satis libertatis nactus est, ad nos ingrediendi (qui magis rustici moris sumus) speciem quamdam prætextus potius subiens, quam veram causam habens, unde manifestetur. Nondum addo, quod si prohibuit hiems, frustra est rei modus; sin ignoratus autem regrediendi modus inhibuit, hiems

VARIÆ LECTIONES.

1 ἴσ. παραπέμψαιμι. μ ἴσ. κωλυμάτων. η ἴσ. παρέκλυσε.

illa vis prætextus est supervacuus : non quod post multos dies et periodum tam longi propositi modi cognitio jam tandem inquiritur. Sed hoc, uti dixeram omitto ; cum jam cessaverit hiems, et cælum sudum diem ridendo serenaverit ; nusquam tamen comparet amicus, et ideo obnubilum et tetricum rursus ejus vultum facit. Et tamen si a scena prospexerit apologia, et præclarus ille mos se una cum tempestate choreuten prodat ; mihi jucundum est, si sic vel in scena agant. Cum enim esset procul dubio aliud, quod doleret, et adventum posset detinere, per amotionem a seipsis illius causæ, liberationem et exemptionem indicavit. Gaudium porro gaudere sincerum e litteris datum est iis, qui e litteris tuis resciscunt, te meliuscule de morbo habere, a quo optarim te perfecte liberari, sub conditione B ne deinceps aliquid tale committas.

EPIST. XCVIII.

Nicephoro philosopho monachismum amplexo.

Montacut. (ep. 242, p. 365).

Pavidus est ad amicitiam contrahendum ; timidior erga meam dispositionem. Tu autem vide in quantum ego tibi confido, cum nec pavescenti perpercerim, sed ulterius adhuc et alius timiditatis semina jaciam ; in quo timiditatem reprehendam et exagitem : sed tu viriliter age, vale, et me eum esse intellige, quem non existimas. Cum tamen præsens hoc tempus non tibi sufficiat, ut in opinione confirmeris, quam qui aderit, aperiet (ut cum bono Deo dicam), cum timiditatem tuam re et opere redarguet : sed diligentem operam a te impensam in sanctam martyrem laudando, cum pro tua dignitate percenseamus, seminis Asiatici germinum genuinum apprehendimus (ut id ita usurpem, absque Musarum nominis usurpatione, et ipse tecum Asiatico more agens). Errata nulla video, nisi forsitan in syntaxi ; quod et ipsum rarissime indicavi. Quod si ad sermonis verborumque pulchritudinem hoc unum laude dignum videatur deesse, tamen et sic sam operis pulchritudinem copulavit.

EPIST. XCIX.

Eidem.

Montacut. (ep. 243, p. 365).

Quemadmodum pusillanimitatem tuam negare non potes, ita nequis inficiari me bene satis de te persuasum, antequam suavem hanc epistolam misistares : passio ipsa ita est manifesta, ut volentem animadvertere latere non possit. At quomodo fieri possit ut in amicitia colenda pusillanimitas, in utramque partem, nempe fortunæ adversæ, et sanctæ imitationis referri possit, conjecturis adhuc assequi nequeo. Miserum me fateor, quocirca timidior in amicitia ; sed eodem modo afficitur et sanctorum cohors : a pusillanimitate non distillant dulcedo, vel voluptas, nec aliquid, quod per suam naturam oblectat per insequentiam, minus gratiæ habet : si enim adversa cum fortuna confidis, sanctos non poteris imitari. At si in quibus timi-

A προθεσμίας, ἢ τοῦ τρόπου μάθησις νῦν ἐπιζητεῖται. Ἐὼ μὲν οὖν, ὡς περ ἔφην, ταῦτα. Ἄλλὰ γὰρ ὁ μὲν χειμῶν ἠρέμει, καὶ γαληνὸν μειδιάμα τὴν ἡμέραν διεγέλα· παρὼν δ' ὁ φίλος οὐδαμοῦ σκυθρωπὸν αὐτῆς καὶ στυγνὸν τὸ πρόσωπον ὑπιδείκνυ· πλὴν εἰ καὶ σκηνῆς προέκυπτεν ἡ ἀπολογία, καὶ ὁ καλὸς τρόπος συγχορευτὴν ἑαυτὸν ὑπέβαλε τοῦ χειμῶνος· ἀλλ' ἡμῖν γε καὶ οὕτω χαρὰν ἐπέστησαν θεατρίσαι. Πάντως γὰρ ἄλλου παραλυποῦντος, καὶ κωλύειν ὡς ἀληθῶς τὴν ἀφιξίν δυναμένου τῆ καθ' ἑαυτῶν μεταστάσει τῆς αἰτίας, ἀπαλλαγὴν ἐμήνυε καὶ ἐλευθερίαν· χαρῶν μὲντοι γε καθαρὰν ἐίδου χαίρειν, ἐκ τοῦ γράμματος μαθοῦσι τὸ ῥᾶον σε τῶν νοσημάτων ἔχειν, καὶ εἰς ἡμῖν μετὰ τοῦ μηδὲν εἶτι τοιοῦτον διαμαρτάνειν εἰς τὸ τέλειον ἀπηλλαγμένως.

EPIST. ζΠ'.

Νικηφόρῳ φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Δειλὸς μὲν εἰς τὴν φίλιαν, δειλότερος δὲ περὶ τὴν ἡμετέραν διάθεσιν. Ἄλλ' ὄρα ἡμᾶς εἰς ὅσον σοι τεθαρρήκαμεν, ὅτι καὶ δειλιῶντος οὐ φειδομεθα, ἀλλ' ἐτέρας πάλιν δειλίας ἴσως καταβαλλόμεθα σπέρματα, τὸ δειλὸν ἐπιτιμῶντες καὶ ἐξονειδίζοντες. Ἄλλ' ἀνδρίζου καὶ ἔρρωσο καὶ γίνωσκε ἡμᾶς οὐχ οἴους νομίζεις· ἀλλ' ἐπεὶ ὁ παρὼν καιρὸς οὐκ ἀποχρῶν ἐστὶ σοι πρὸς βεβαίωσιν οἴους ὁ προσέχων (σὺν Θεῷ δὲ φάναι) δεῖξει τὴν σὴν δειλίαν ἔργοις ἐλέγχοντας· τὸ δὲ εἰς τὴν μάρτυρα τῆς ὑμῶν εὐφύας φιλοπόνημα, κατὰ τὴν σὴν ἀξίωσιν ἐπαλθόντες, τῆς μὲν Ἀσιακῆς σπορᾶς (ὡς ἂν τις εἴποι μηδὲ τῷ Μουσῶν ὀνόματι χράμενος, ἅμα δὲ καὶ Ἀσιασιζῶν) γνησίαν γονὴν κατειλήφαμεν· σφαλμάτων δὲ οὐδὲν, πλὴν εἴπου τι περὶ σύνταξιν· καὶ τοῦτο σπάνιον ἐπεσημνήμαθα. Εἰ δὲ τι πρὸς τὴν ἄλλην καλὴν τῶν ῥημάτων, καλὸν ἂν ὁμως ὑστερεῖν ἔδοκει, καὶ τοῦτο πρὸς τὴν συγγενή μορφήν τὸν λόγου κάλλος μεθαρμόσατο.

ad congenerem de cætero pulchritudinem univer-

EPIST. ζΘ'.

Τῷ αὐτῷ.

Ὡς μὲν οὐκ ἔχεις ἐξαρνεῖσθαι τὴν δειλίαν, οὐδ' ἂν ἀρνηθεῖς καὶ πρὸ ταύτης σου τῆς γλυκειᾶς ἐπιστολῆς σαφῶς ἐπεπίσμην. Τοῦ πάθους γὰρ τὸ περιφανές, οὐδὲ λαθεῖν δυναθῆναι συγχωρεῖ βουλαθέντι. Ὅπως δὲ σε τὸ περὶ τὴν φίλιαν δειλὸν, ἅμα μὲν εἰς δυστυχημάτων κληρὸν, ἅμα δὲ εἰς ἀγίαν μίμωσιν ἀναφέρει, τοῦτο συμβαλεῖν οὐκ εἶτι δυνατός ἐγενόμην· Οἱμοὶ δυστυχῆς ἐγὼ, διὸ καὶ περὶ φίλιαν δειλὸς· ὅλλα καὶ τῶν ἀγίων σύμπας ὁ χορὸς, καὶ δειλία ἄρ' οὐ γλυκεία ταῦτα ἠδονῆς στάζει, καὶ οὐδενός, ὅσα πέφυκε τῷ ἀνακολούθῳ τέρπειν, εἰς χάριν ἐλάττω. Εἰ μὲν γὰρ δυστυχῆς, πόθεν σοι τῶν ἀγίων ἡ μίμωσις ; Εἰ δ' ἐπ' οἷς δειλίᾳ καὶ τρέμεις, ἀγίων σε χορὸς ἔχει, ποῦ σου τὰ ἐν ἔθει δυστυχήματα ; Καὶ εἰ τοῦτο δυστυχῆματος, τί ἂν εἴη τὸ εὐτύχημα ; Παῦ-

λος, φησίν, ὁ πτηνός καὶ μετάρσιος ἄνθρωπος· Πέ- A
τρος ἐφ' ᾧ τὰ τῆς πίστεως κείται θεμέλια· τῶν ἀλ-
λων ἀπάντων ἁγίων ἢ πληθὺς παραδειγμά μοι τῆς
δειλιάς καθεστήκασιν. Ἄλλὰ φεῦ τῶν ἐμῶν κακῶν,
τοσοῦτους ἔχων εἰκονίζεω εἰς ὅσον δυστυχῶ. Διὰ
τοῦτο γὰρ καὶ περὶ ᾧ οὐκ ἴσασι ἄλλοι τὴν δειλίαν
ἐγὼ δειλιῶ. Ἄρ' εἰ τις γοίφους, ἢ τὰ Σφιγγῶς αἰνίγ-
ματα βίον εἶχεν ἐκαυμείσθαι, ἀμεινον ἂν, ἢ ὁ ταῦτα
λέγων ἀπηλλάγη τῆς ἐπιδείξεως; Παῦλον, ᾧ βέλτι-
στε, καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν, ὁ ἱερός φόβος, ὃς ἀρετῆς
ἀπατής, ὡς καὶ συγγράφεις, κρητὶς ὑπεβίβλητο,
εἰς τοὺς ἀμαραντίνους ἀπάγει στεφάνους· σὺ δὲ, οὐκ
οἶδα δὲ ὅπως, ὡς μὲν Παῦλος φοβῆ, ὡς δ' Ὀδυσσεύς,
ἢ εἰ τις ἄλλος δυστυχίστερος, εἰς τὰ σύνθηθι δυστυ-
χήματα τὸν φόβον ἀνάπτεις. Καὶ δέον μὲν μὴ παρά-
δειγμα νομίζεω τὸν θεῖον Παῦλον τῆς τοιαύτης διδα- B
σκαλίας νομίζεις· δέον δὲ, εἰπερ ἐκείνου μιμητῆς
ἦσθα, χαίρειν, καὶ πρὸς τοὺς στεφάνους ἐπιστρέφει-
σθαι, θρηνεῖς καὶ ὀδύρη τὴν δυστυχίαν. Δειλία σε
στροβίλος προσλαβοῦσα. Τί σοι καὶ Παύλῳ κοινόν; μέμ-
φου σεαυτὸν· ἐκστῆθι τοῦ πάθους· ἀλλὰ Παῦλός σοι
διδάσκαλος ταύτης. Χαίρει τῇ μιμήσει, τῶν ἀθλων
εὐφραίνου· ἀλλὰ μὴ ἀκχιζόμενος καὶ ὑποκορίζων
τὴν δυστυχίαν, φύρης πάντα καὶ συγχέης· καὶ τῇ
τῶν ῥημάτων κοινωνίᾳ, τὰ πλείστον ἀλλήλων διστώ-
τα εἰς τὴν αὐτὴν φύσιν βιάζῃ συνάπτειν· ὡς ἂν καλ-
λωπίζοιτό σου, καὶ εὐπρόσωπος ἢ δειλία δοξῇ. Τί
γὰρ ἔχει κοινόν φόβος ἔνθεος, καὶ δειλία ὑβρίζουσα
εἰς φιλίαν; ἢ δυστυχημάτων ὄγκος, καὶ λόγος κατ-
ορθωμάτων; Ναί, φησίν· ἀλλὰ Παῦλος βοᾷ Φοβοῦ-
μαι μὴ πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδοκιμος γέ- C
νωμαι. Καὶ τί τοῦτο; χωρὶς φασίν, τὰ Μύσων καὶ
Φρυγῶν ὀρίσματα· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ περὶ τὰς Δεσποτι-
κὰς ὑποσχέσεις, ὡσπερ ὁ ἡμέτερος Παῦλος, ἀπαγα-
δειλιῶν ἐφοβείτο· οὐδ' ἀγωνίων τὴν φιλίαν, οὐδ'
εὐλαβούμενος μὴ τις αὐτοῦ τὸν ὑπέριττον μάργαρον,
ἐκ πειρατικῆς τριβῆς καὶ μελέτης ἀφαρπάσας, ἐρη-
μον παντὸς ἀφήσῃ. Τὰ σοφὰ ταῦτα καὶ σεμνὰ τῆς
δειλιάς προσχήματα· ἐν οὐδενὶ τούτων ἐκεῖνος ἐδε-
δαι· τούναντιον δὲ, πεποιθῶς μὲν ἦν καὶ θαρρῶν,
εἰ τις πώποτε, περὶ τὰς θαυμασίους ἐκείνας ἐπαγ-
γελίας. Βέβαιος δ' ἦν ὄλος καὶ ἀδόνητος τὴν Δεσπο-
τικὴν φιλίαν· κοινόν δ' ἐβούλετο τὸ ἀγαθὸν πᾶσιν
προκεισθαι· Ἰουδαίους πρὸς κοινωνίαν τοῦ θησαυρί-
σματος συνεκάλει. Ἕλληνας ἐκάλει, βαρβάρους
ἅπαντας, ἄρχοντας, ἀρχομένους· εἰ βούλει δὲ, καὶ
ληστὰς καὶ πειρατὰς, καὶ πᾶσαν ἀπλῶς τὴν ἀνθρω- D
πίνην συνήγειρε φύσιν εἰς ἀπόλαυσιν τοῦ μαργαρί-
του. Καὶ οὐχ ἀπλῶς οὕτως, ἀλλὰ καὶ σπεύδων καὶ
τρέχων καὶ πάντα πάσχων, ἵνα πάντως τινα τοῦ ἐκεῖ-
θεν κάλλους καὶ τῆς θεᾶς ἀξιώσῃ. Διὸ καὶ σφόδρα
θαρρῶν εἶπε· Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσαι,
τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοι-
πὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος·
'Ἄλλ' ἐν μὲν τούτοις τοιοῦτος ἦν ἀπτόητος καὶ στερ-
ρός· ἐφοβείτο δὲ τί; Μῆτι αὐτὸς ἐλλείπων ὀφειή
τοῦ δέοντος συνεισενεχθῆναι τοῖς ἐπαγγέλμασι. Διὰ

dior trepidas, sanctorum accenseare ehoris, ubi
infelicitas tuæ vitæ consistit? Sin hanc adnumeres
infelicitatem, quid est, quod vocas felicitatem?
Paulus, ais, ille volucer et in sublimi raptus; Pe-
trus, in quo reposita sunt fidei fundamenta; cæterorum
sanctorum universa multitudo meæ sunt
argumenta timiditatis: eheu mea mala, qui tot
mihi possum imagines representare meæ infelici-
tatis. Enimvero timore timeo in rebus quas alii
non capiunt. Quidni qui griphos, aut Sphingis æni-
gmata, vitam vitalem imitari statuat, satius et melius
a declaratione eorum semoveretur, quam qui hæc
pronuntiat? Sanctus timor, qui virtutis cujuslibet,
ut tu pronuntias, fundus est, Paulum et consocios
ejus ad immarcescibiles coronas hinc abduxit. Tu
autem, nescio quomodo, ut Paulus quispiam me-
luis; ut Ulysses aliquis, vel alius eo infelicio-
rior in
consuetas infelicitates timorem refers. Arbitrari
autem minime debes esse congruum, ut sanctus
Paulus in exemplum talis timoris producat doctor.
Par autem fuit, si quidem tu illum volebas imitari,
gaudio ut afficereris, converus ad coronarum intui-
tum, nequaquam plangeres infelicitatem; pusilla-
nimitas te arreptum versat. Quid tu cum Paulo
commune habes? Temetipsum corripere; a passione
recede. Imo, inquis, hic Paulum præeuntem habeo.
Lætare tum de imitatione; de certaminibus tuis ex-
sulta; neutiquam vero muliebriter ludens infelicitatem
tuam palpitare, ita ut permisceas omnia et
confundas, aut per sermonis communionem, illa,
quæ ab invicem multis disparantur parasangis, per
vim sub eadem natura compingas; ut te excolat
et gloriosum reddat pulchra facie pusillanimitas.
Quin inter se commune habent divinus timor, et
pusillanimitas quæ offendit in amicitiam; vel infor-
tuniorum gravamen, cum ratione recte factorum?
Quid ita affirmas, verum voca Paulum, cujus sunt:
Vereor ne dum aliis prædico, ipse fiam reprobus ¹¹.
Quid hoc vult sibi? Separantur, aiunt, Mysorum
termini atque Phrygum. Neque enim de promissio-
nibus Dominicis, ut noster ille Paulus, expavesci-
mus, quasi ille præ timore desponderet animum;
non de amicitia angebatur, non metuebat ne quis
inæstimabilem margaritam, piratica quadam arte et
impostura abripiens exspoliata omnibus derelin-
quat. Hæc sunt proschemata illa gravitatem præfe-
rentia timiditatis. De nullo istorum metuebat ille;
e contrario confidens erat, et resolutus, si quis
alius, de promissis illis mirandis; firmus erat pla-
ne, et totus inconcussus in Domini amicitiam reco-
lendo: utilitatem volebat omnibus communem
exhiberi. Judæos ad communionem thesauri
vocabat; vocabat gentes, omnes barbaros, prin-
cipes, subditos, imo, si lubet, latrones, piratas, et
universam mortalium naturam ad participationem
margaritæ convocabat. Nec hoc simpliciter, sed
cum conatu, cursu, et omni tolerantia, ut sic omnes

¹¹ I Cor. ix, 27.

vel aliquem saltem pulchritudinis inde resultantis A faciat participes. Quapropter, cum multa confidentia ait : *Bonum certavi certamen; absolvi meum cursum; fidem conservavi; de cætero, reposita est mihi justitiæ corona*¹². Verum erat ille in istis tam imperterritus et obfirmatus, ut nihil metueret; ne videretur in aliquo deficiens, aut præter congruum quidquam omisisse. Quam ob causam et cum anxietate dicebat : *Ita curro, ut non in obscuro positus; ita concerto, ut non tanquam aerem verberem, sed subigo vibicibus corpus meum, et in servitutem redigo, ne forsam dum aliis prædico, ipse fiam reprobus*¹³. Quocirca, de proposito non erat dubius, desiderio non deliquium patiebatur, margaritam non metuit abripiendam; sed ne quid ipse eo indignum pateretur, ne quem defectum, ne quid admittat B quod mentem emoveat. Alius hic erat metuendi modus, alius qui respiceret retributiones, ille laudandus, vituperandus iste, ille fluctuantium confirmatorum iste, a brabio abducit ille, hic componit victoriæ præmia, ille erat Pauli, hic est noster. Atenim amo, inquis, ne quid nullus ego plus edicam. Metuo autem vel maxime (si quis alius) piratas in vita obeuntes, ne me spolient amicitiae fructu, ne insidias struant margaritæ meæ. Quid, homo, tu balbutis? amicosne malevolos facis? nec in bonam partem, ut venustatem habeas admiratione, ut splendore coruscante ex amicitia illustratus afficiaris gaudio, et spe meliori luxuriare: sed uti proclive tibi sit, tanquam res inanimes prodere, latro num incursibus et rapinis cedens, partim ut ingestam contumeliam occultare queas perartificiose, et contemptus velo religiosæ verecundiæ famam veneris; simul etiam ut amicos morsu graviore et profundiore corripias. Ita ut, non quomodo solent malevoli, ita et amici sint ob pusillanimitatem cavillandi; sed ideo quod videre videor, omnem in eos potestatem, omnem voluntatis dominationem, ad mergendos fluctibus abiisse, quod insidiatores observem et naufragia. Enimvero, vir bone et laudande, artificiose procedens convicium, licet nihil tale intenderit, proderit tamen fortasse, dum foris illatum mentis tumorem compescat, frangendo illum quidem, sed et consilium adhibendo, et sedatiorem operando. At cum publice convicietur aliquis, multas superinducit absurditates, D intolerandos mores, vituperium sub prætextu laudis, pudentiam de iis quæ voluit, sed frustra, occultare. Plurima prætereo. Quod si conviciari propositum fuit, quid opus occultandi artificio? sin clam esse et latere, certe præstitisset ab omni prorsus contumelia abstinuisse in initio. Qui vero contumeliam per margaritam occultat, nec celare novit artificiose, tamen, nescio quo pacto, a spe sua non excidit et desiderio. Neque enim latuit contumeliosius agens, et scenam illam, ne quid gravius dicam, frustra vincitur adornasse. Visne amicis

A τούτο γὰρ ἀγωνίων ἔλεγεν· Οὕτως τρέχω, ὡς οὐκ ἀδηλῶς, οὕτως πυκτεύω, ὡς οὐκ αἴρα δέριων ἀλλ' ὑποπιῶζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μὴ πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδοκιμος γένομαι. Οὐ μὲν οὖν, οὐκ ἐδίσταζε τὴν ὑπόσχεσιν οὐκ ἠγωνία τὸν πόθον· οὐ τὴν ἀρπαγὴν ἐδειλία τοῦ μαργαρίτου· ἀλλὰ μὴ τι αὐτὸς ἀνάξιον τούτου διαπραΐξεται, μὴ τι ἐνδέον, μὴ τι σαλευομένης γνώμης ἀκολουθῶν. Ἄλλος οὕτως δειλιάς τρόπος, καὶ ἄλλος ὁ περὶ τὰς ἀμειβίας. Ἐκεῖνος ἐπαινετός, οὗτος ψεκτός· ἐκεῖνος σαλευομένων, οὗτος ἠδρασμένων· ἐκεῖνος ἀπάγει τῶν βραδείων, οὗτος συγκατασκευάζει τὰ ἐπαθλα· οὗτος Παύλου, ἐκεῖνος ἡμέτερος. Ἄλλὰ γὰρ φίλῳ, φρεσίν, ἵνα μὴ ὡς οὐδεὶς εἶπω πλείον· ὡς εἰ τις ἄλλος δεδοικα δέ τοὺς ἐν βίῳ πειρατάς, μὴ με συλήσωσι τῆς φιλικῆς ἀπόνασθαι· μὴ τὸν ἐμὸν μαργαρίτην λοχίσωσι. Τί λαλεῖς, ἄνθρωπε; μαργάρους τοὺς φίλους ποιεῖς, οὐκ ἐκ τοῦ βελτίονος, ἵνα τὸ κάλλος θαυμάξης, καὶ τὰς μαρμαρυγαῖς τῆς ἐν τῇ φιλικῇ λαμπρότητος περιαστραπτόμενος χαίρης, καὶ τρυφῆς ταῖς ἀμείνωσιν ἐλπίζῃσιν. Ἄλλ' ἵνα ἐξῆ σοι τοῦτο μὲν, ὡς περὶ ἀψύχων προσδοσίαν πλάττειν, καὶ ληστῶν ἐφόδους καὶ ἀρπαγῆν. Τοῦτο δὲ, ὡς ἂν θνητῆς τὸν προπληκτικισμὸν κρύπτειν τῷ τεχνίσματι· καὶ τῷ ἐσχηματισμένῳ ὕβρει, ἅμα μὲν εὐλαθείας δοξᾶν θηρᾶσαι, ἅμα δὲ βαθυτέρον τε καὶ πικρότερον τῶν φίλων καθάπτεισθαι· ὅτι καθ' ὃν τρόπον, οὐχ οἱ μάργαροι, λέγω, οὕτως οὐδ' οἱ φίλοι τῆς δειλιάς εἰσὶ μοι παραίτιοι· ἀλλ' ὅτι ὁρῶ τὴν περὶ αὐτοὺς ἐξουσίαν, καὶ τὸ κράτος τοῦ βουλήματος, ὅλον εἰς τοὺς καταπονησιατάς μεταχωρήσαν, καὶ τοὺς λοχῶντας καὶ τὰ ναυάγια. Ἄλλ' ὕβρις, ὡ καλὴ καὶ ἀγαθὴ, σὺν τέχνῃ προιοῦσα, λουθάνουσα μὲν, τάχα τι καὶ συνήσει, τῆς ψυχῆς τὸ οἰδαῖνον ἐξω ῥηγνύσα, παρηγοροῦσά τε καὶ διαπραίνουσα· ἐπειδ' ἂν δὲ κατάφωρος γένηται, εἰς ταῦτον ἀτοπα πολλὰ συνάγει· ἤθος βαρὺ, ψογὸν ἐπαίνου, ὑποκρινόμενον· αἰσχύνην, ἐφ' οἷς ὁ κρύπτων οὐκ ἔλαθεν. Καὶ παρατρέχω τὰ πλείονα. Καίτοι, εἰ μὴ ὕβριζειν ἴδῃ, τίς ἢ μηχανὴ τοῦ κρύπτειν; εἰ δὲ λαθεῖν ἐχρῆν, ἀμείνων ἦν μὴδὲ τὴν ἀρχὴν εἰς ὕβριν ἐλθεῖν. Ὁ δὲ κρύπτων μὲν ἐν τῷ μαργάρῳ τὴν ὕβριν, λαθεῖν δὲ οὐκ ἔχων τὴν τέχνην, οὐκ οἶδ' ὅπως, ὡν βούλεται οὐ διαπεσεῖται. Οὔτε γὰρ ἔλαθεν ὕβρις, καὶ τὴν σκηνὴν (ἵνα μὴδὲν εἶπω πλείον) ἐλέγχεται μάτην διαπλώσας. Βούλει μαργαρίδας τοὺς σοὺς ἐξονομάζειν φίλους; μὴ σαυτὸν διασταγμῶ περιτρίποις, ὡς τὸ λευκὸν τῆς ἀγάπης καὶ λαμπρὸν, εἰς τὴν μελαιναν διαχύσωσιν ἔχθραν· μὴδὲ δειλιάς τὸ τῆς διαθέσεως ἐντορον, καὶ πανταχόθεν ἴσον καὶ καθαρὸν, ὡς εἰς ἀνίσους γωνίας πλαστῆς περιθραυσθήσεται γνώμης. Ἄλλὰ δειλιάς, μὴ ἀρπαγῆ σου τὸ τιμιώτατον. Οὐκ ἔστιν ἀψυχος οὐδὲ ἀκίνητος ὁ φίλος τὴν φύσιν· ἐκ τοῦ χειρόνος ἢ τοιαύτη χρῆσις τοῦ παραδείγματος· καὶ ὁ τὴν ἀρπαγὴν λέγων δεδιέναι, τῆς εἰκότος ἐπιβουλεύει τὸ χρῆσιμον. Ἄλλὰ φοβῆ, μὴ ἀρπαγμα τοῖς λοχῶσι γένηται. Καὶ τί μὴ λέγεις ἀπλῶς; ἀλλὰ φοβοῦμαι μὴ αὐτὸς ἀποστῆς

¹² II Tim. iv, 8. ¹³ I Cor. ix, 26, 27.

ἡμῶν μετὰ τῶν λοχῶντων γένηται · μὴ ἐπιλήσεται φιλίας, πόνων, ἀθλῶν, οὐς διὰ Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν ἠνέγκαμεν. Οὕτως ὁ λέγων καὶ ἀποκαλύπτων τῆς ἀγωνίας τὸ αἴτιον, καὶ τὰ ἑαυτοῦ χωρὶς μηχανῆς πράττει, καὶ τὸν αἴτιον ῥᾶστα διορθοῦται, καὶ δεικνύει θαρρεῖν ἑαυτὸν, οἷς ἐπικαλεῖ. Ὁ δὲ σκηνὴν πηγνύς, εἴτα δραματοῦργῶν ἐν αὐτῇ, μετὰ προσωπίου τὸ βλάσφημον, ἀντὶ τοῦ σκηνὴν ἐτέροις προβαλεῖν, λαβύρινθον ἑαυτῷ λαυθάνει περιτειθεῖς · ὡς καὶ νῦν ὁρᾶς οὐκ ἔστιν ἐξελεῖν. Ἄλλ' ὄθεν ἂν τις προκύψαι πειραθείη, ἀπαντῶσαν ἔχει πανταχόθεν τοῦ λαβυρίνθου τὴν κατασκευὴν. Χωρὶς γὰρ τῶν εἰρημένων, εἰ μὲν νῦν δειλιᾶς τὴν φιλίαν, τί μὴ ῥίπτῃς^ο, ἢ σὲ διὰ βίου σαλεύουσα παίξει; Εἰ δὲ ἐθάῤῥηκας, πῶς ἐκ τοῦ παρόντος, καὶ περὶ τῶν μέλλοντων οὐ λαμβάνεις τὴν ἀσφάλειαν; ἄλλ' οἷς μὲν ἔχεις, οὐ χαιρῖς · ἂ δ' ὑπονοεῖς, ὡς ὑπ' αὐτῶν κατελιημένος, στένεις · μάλλον δ' ἂν τις ἕτερος αἰτιάσοι τὸ (οὐ γὰρ ἔγωγε ἂν φαίην) ὡς ἐξ ὧν περὶ τῶν μέλλοντων τεθορύθησαι, ἔργῳ καὶ μὴ λόγῳ διομολογήσῃ, ὡς οὐδὲ τὰ παρόντα σοὶ πέπηγεν · ἄλλ' ἡμεῖς ὦ φίλος, οἷα λέγομεν, ἀπλᾶ καὶ σαφῆ συνεπισκόπει. Οὐκ ἐπιτρέπω μὲν σοὶ προδοῦναι τὸν μαργαρίτην · ἀλλὰ μὴδ' εὐπρόδοτον λογίζου· τοῦτο γὰρ πρὸ ἐκείνου πικροτέρα μάλλον καὶ βαθυτέρα προδοσία. Μὴ προδῶς τὸν σὸν μαργαρίτην, ἀλλὰ μὴδ' ἀναίσθητον καὶ ἀκίνητον ὑπόνοι, μὴδὲ τοῖς ἐχθροῖς εἰς ἄλωσιν πρόχειρον · μὴ δειλία τὴν φιλίαν· ὕβρις ἐστὶ πάντως ἢ τοῦ δειλιώτους, ἢ περὶ ὧν δειλαινόμεθα. Τὸν μὲν γὰρ μαργαρίτην ἐξαιρεῖ τῆς αἰτίας τὸ ἄψυχον· τὸν ἄνθρωπον δὲ οὐδὲν ἕως ἂν ἄνθρωπος μὲνῃ, καὶ τῆς ἐπ' αἴματι ῥοπῆς Κύριος. Τί ἄλλο; Μὴ νόμιζε τοὺς ἁγίους ταύτην τὴν δειλίαν νοῆσαι· μὴ σύ γε, ὦ βέλτιστε, μὴδ' ἐπὶ ταύτῃ καθαρὸς ἀπιέναι μώμων· μὴ ὅτι γε στεφάνῳ σὺν αὐτοῖς τεύξεσθαι. Οὕτως ἡμεῖς σοὶ προσφερόμεθα· οὕτω καὶ σὲ πρέπον ἡμῖν προσφύρεσθαι· ἐπιτιμηθῆναι δεῖ; καθαρῶς ἐπιτιμησῶν Οὐδὲν ἀπαίει, μὴδὲ μετὰ τέχνης ἐπίδαλλε· ἀφορμὰς δεδώκαμεν δειλίας; ταύτας ἐπιδειξόν· οὐκ ἔχεις εἰπεῖν· μὴδὲ ἐν ἐχθρῶν προσώπῳ, καθ' ἡμῶν ῥίπτῃ τὸν ὄνειδον· καὶ μυρία δ' ἂν κατόψαιτ' ἂν τις, ἀπὸ τῶν ὑμετέρων γραμμάτων προκύπτοντα ἄλλ' ἴσως καὶ ταῦτα πλέον, ἢ κατ' ἐπιστολῆς νόμους. Τὸ λοιπὸν ἀνδρίζου τὴν φιλίαν, καὶ ἔκτεινε, καὶ κατευσθεῖ· τοὺς πειρατάς καὶ λοχῶντας, καὶ εἰ τι ἄλλο κακουργῶν γένος, εἰς τὴν τῆς αἰσχύνης ἀπωθῶν καὶ βυθίζων θάλασσαν· σαυτὸν δ' ἐκείθεν ἀνάγων, τὸν λαμπρότατον σου λαμπρῶς περιφέρειν μαργαρίτην· καὶ πᾶς ὀφθαλμὸς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέψεται, ἢ ἐποφθαλμιῶν, ἢ ἀπολαύων τοῦ κάλλους, ὅλον ἔχειν παρὰ σοὶ κείμενον νόμιζε. Ταῦτα παίζων ἅμα καὶ σπουδάζων ἔγραψα· παίζω μὲν, ἵνα γνῶς, ὡς ἐστὶ καὶ ἡμῖν καταρρητορευομένοις ὑπὸ τῶν σφριγῶντων τὴν ῥητορίαν ἀμύνης ἀκμῆ, καὶ λόγος λύων σοφίσματα· σπουδάζων δὲ, ἵνα μηκέτι δειλὸς ἦς, περὶ ὧν προσ-

simos tuos palam nominare? Noli temetipsum distractioni subicere, ita ut candorem amoris et splendorem in nigredinem convertas inimicitiarum. Noli ita meticulousus esse, ut tui instituti soliditatem, et statum undequaque æqualem, atque labe omniimmunem, in angulos inæquales confictæ opinionis collidere. Sed curam dejeceris, ne forte quod pretiosissimum est violenter a te rapiatur. Amicus non est sine anima, nec immobilis natura sua; a parte deteriore deducitur hujus exempli usus. Is qui se dicit rapinam metuere, quod in ipsa imagine utile habetur, idem oppugnat ex insidiis. Metuis porro, ne insidiantibus præda fiat; quidni autem disertim affirmas? vereor ne desertor nostri ad partes se transferat insidiatorum; vereor ne obliviscatur amicitia, laborum, certaminum, quæ pro Christo sustinemus et Ecclesia. Hæc qui pronuntiat, et metus sui causam sic revelat, rem suam agit sine machina, et eum facile reducit in viam rectam qui est in culpa, et se in iis spem suam ponere agnoscit, quos advocat in auxilium. At qui scenam statuit, et in illam introducit actores, qui personas maledictis incessant, pro scena quam aliis adornavit, sese induit in labyrinthum, unde, quod facile apparet, non licet extricari; sed a qua parte quis prospicere tentaverit, occurrat ei labyrinthi paratura; ut ad ea, quæ allata sunt, non attendas, si adhuc nunc amicitiam reformides, quid non illam abjicis, quæ sic te per totam tuam vitam exagitando deludit? Quod si aliquando confidebas, cur non te in præsentem, per statum eum qui est et de futuro tibi acquiris securitatem? Sed de rebus præsentibus minime lætaris, quæ suspicaris futura, non aliter gemis, quam si iisdem constrictus tenereris. Adhuc magis te accuset aliquis (is enim egomet non profiteor esse) quod utcumque non verbo re tamen ipsa profiteris, ex iis quæ ventura sunt, quod et conturbant, te ne quidem præsentibus adhibere fidem. Tu autem, amice mi, quæ a me dicuntur, simpliciter et aperte velim consideres; non permitto te tuam prodere margaritam, quæ tamen facile prodi non potest; est hæc ante illam acerbior et profunda magis proditio. Ne tuam prodas margaritam; sed nec insensatam crede vel immobilem, nec hostili direptioni expositam: amicitiam ne metuito; est enim plane illud injuria vel metuentis, vel de quibus metuimus. Margaritam culpa eximit, quod sit inanimatum quid; hominem nihil eximet quandiu manet homo, et dominus est inclinationis suæ in utramque partem. Ecquid aliud restat? Noli accedere sanctos hunc timorem intellexisse. Neque enim tu hoc modo a reprehensione immunis abiveris; nec coronas cum illis communes consequeris: atque hoc modo ego te allocutus sum; ita et te me alloqui par est; si correptione opus sit, sincere

VARIE LECTIONES.

ο ἴσ. ῥίπτεις.

corripias velim ; noli aliquid efflagitare ; noli quidquam artificiose adjicere ; occasiones meticulositatis dedimus ? hasce revela, sed proferre nequis. Noli igitur personatus hostis in me exprobrationem projicere : quorum satis tantam supellectilem a tuis litteris proreptantium videre licet ; et hæc forte pluribus quam secundum leges epistolicas. Quod restat, fortiter tuere amicitiam ; eam extende, recta incede ; piratas, insidiatores, et cæteros maleficos in pudoris pelagus propelle, et demerge profundo. Expedi te inde, et splendidam illam margaritam tuam splendide circumfero, oculus quicumque in eam convertetur, vel lippitudine, vel sua pulchritudine fruscens, tu tamen apud te depositam custodito : hæc partim serio, partim joco scripsi. Et ideo quidem jocos, ut intelligas apud me rhetoricantem esse et vigere ultionis aciem, et solvendi sophismata scientem orationis vim, ab iis edoctam qui valentissime rhetoricantur : serio autem scribo, ne deinceps sis meticulosus, ubi virum temet præstare oportet. Depositum vero apud me tuum, et servatur et, noli metuere, servabitur.

EPIST. C.
Eidem.

ΕΠΙΣΤ. Ρ'.
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 244, p. 371).

Nec scenam ego nec theatrum sub alis meis gestans prodigiose sum locutus ; sed quod æquum et justum fuit, libere pro veritate constitui ; ego non contra amicos, sed et nec contra hostes tela, arcus, belli ordines institui, nullos hostes, clypeos nullos somniavi ; ut solent illi, qui cum aere depugnant ; sed libere locutus sum pro amicis. Quod si tibi aridet, ut ab ulceribus suis Lazarus liberetur, quibus conflictatur, nec deinceps ab iis molestiam patiatur ; si omnem fluctuum ingruentium viam in caput piratarum convertas, tum demum mare vitæ istius sine metu licet navigare. Vide autem, quod ego minime tibi insidias struam per hoc exemplum ; nec indigentis voluntatem subverto, cum gemitibus divitem prosequor, et sitim inextinguibilem, et chasma illud, et ignem, et tormenta. Non enim a parte deteriore (quanquam recte tu illud in manus sumpseris), sed in meliore sumitur ; arbitrator me non frustra operam dedisse libertati linguæ ; quod si mihi virum amicissimum nancisci contigit (quod a te scriptum gaudio me replevit et lætitia), qui timiditatem qua male premebatur longe a se removit, ejus autem loco elegit sibi moribus suis et recte factis congruam et congenerem fortitudinem ; qui que piratas illos cum suis artificis et machinamentis profundo demersos obruit, ipse autem omnibus malorum ventorum flatibus et fluctibus super exstans, spe se fulcit et sublimat bona. Hæc porro exempla nequaquam mala mente a me proferuntur, et ne male multent, rationem inivi : illa autem quænam est ? Ne quis scilicet, fontem et fluvium a natura sincera in exemplum trahens (quo tuum te lapsum sustinere posse exemplo putas), deinde metuat, ne sibi veneratio dilabatur, aut deplorat tanquam ab aliis per rivulos deducta, dispareat : nec metuit ne aliquando ansam illis det sibi applaudendi de furto, qui ut auferant insidiantur, aut negligat insidiatores, quibus id in votis est, ut amatores justa fruitione defraudent. Hæc nos senili consilio secundum veritatem diximus, non autem ostentandi nos gratia, aut ut juvenes solent, disse-ruimus. Quocirca, non hortati sumus ut abrenunties amicitia (absit, ut aliqua rhetoricæ gravitas

ἦκεν ἀνδρίζεσθαι. Ἡ δὲ παρακαταθήκη (σὺ δὲ πάλω δειλίᾳ), καὶ σώζεται καὶ σωθήσεται.

Οὕτε σκηνὴν καὶ θέατρον ὑπὸ μάλης φέροντες ἐπιρατευσάμεθα· δικαίᾳ δὲ λόγων ἐλευθερίᾳ τῆς ἀληθείας προέστημεν· οὕτε κατὰ φίλων, ἀλλ' οὐδὲ κατ' ἐχθρῶν ὠπλισάμεθα βέλη καὶ τόξα καὶ παρατάξεις· καὶ πολέμιους καὶ ἀσπίδας ὀνειρώττοντες, ὡσπερ εἰ πρὸς αἶρα πυκτεύοντες· ἀλλ' ὑπὲρ φίλων ἐπαρρησιασάμεθα. Εἰ βούλει δὲ, καὶ ἵνα ὁ Λάζαρος ἀπαλλαγῇ τοῦ παραλυποῦντος ἔλκου, καὶ ἀνώτερος τοῦ διοχλοῦντος γένηται, πᾶσαν κυμάτων ἐπιφορὰν εἰς τὰς τῶν πειρατῶν κεφαλὰς ἐπαναστρέψων, καὶ λοιπὸν ἀδεῶς διαπλέοι τοῦ βίου τὴν θάλασσαν. Καὶ ὅρα ὡς οὐχ ἐπιβουλεύω τῷ παραδείγματι, οὐδὲ περιτρίβω τοῦ κεκρημένου τὸ βούλημα, τὸν πλούσιον ἐπιστῆναι, καὶ τὴν ἀστηκτον δίψαν, καὶ τὸ χάσμα, καὶ τὸ πῦρ, καὶ τὴν βίασαν. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ χείρονος (ἀλλ' ἐγγίσει μεταχειριζομένῳ κατὰ τὸ βέλτιον εἰληπταί), οἶμαι δ' ὡς οὐδὲ μάτην ἢ παρρησία, καὶ τὸ ἐλευθερὸν τῆς γλώττης μοι διεσπούδασαι. Εἰ γὰρ τὸν φίλτατον ἔχομεν (ὡς καὶ σὺ γράφεις χαρᾶς ἡμᾶς καὶ εὐπροσύνει πληρῶν) παρωσάμενον μὲν τὴν οὐδαμόθεν αὐτῷ προσήκουσαν δειλίαν, ἀνθελόμενον δὲ τὴν συγγενῆ τῶν ἄλλων τρόπον καὶ κατορθωμάτων ἀνδρείαν· καὶ βυθῷ μὲν τοὺς πειρατὰς, αὐταῖς μηχαναῖς καὶ τέχναις τῆς σφῶν βδελυρίας, ἐπικλύσαντα· αὐτὸν δὲ πάσης τρικυμίας πονηρῶν ὑπερανασχόντα πνευμάτων, καὶ ταῖς καλαῖς ἐλπίσιν γεγεννημένον μεταρσίον. Τὰ μὲν τοι παραδείγματα οὐ μὲν οὖν οὐ κακαοῦργηται παρ' ἡμῶν, ἀλλ' ἵνα μὴ κακοῦργῆται, λόγον ἀπέληφεν. Τί γὰρ λέγω ; ἵνα μὴ τις πηγὴν καὶ ποταμὸν, ἐπὶ τῆς ἀκηράτου φύσεως ὑπόδειγμα λαβῶν (ὁ καὶ τὸ σὸν ἀνέχειν ὑπέληφας παρολίθημα), ἐπειτα τὸ μὴ διαρρῦναι αὐτῷ τὸ σέβας δειλιᾶ· μηδ' ὡς ὑφ' ἑτέρων παροχετούμενον κατοδύρηται· μηδ' ἔχοι φόβον, ὡς τοῖς ἐνεδρεύουσι ποτὲ δοίη κροτῆσαι τὴν ζωσιν· ἢ τοὺς λοχῶντας περιόψεται, ἀποστερεῖν ἐπιχειροῦντας τὰς ἐραστὰς αὐτοῦ τῆς δικαίας ἀπολαύσεως. Οὕτως ἡμεῖς πρεσβυτικῶς τε καὶ φιλαλήθως, ἀλλ' οὐκ ἐπιδεικτικῶς, οὐδὲ κατὰ νεανίστους, περιῶν ἐχρῆν, διεξήλθομεν. Διόπερ οὐδὲ τὴν φιλίαν ῥίψαι προὔτρεψαμεν (μὴ μοι γένοιτο μὲ οὕτω τῆς πολλῆς ἡμῶν ἀπλότητος τὸ δεινὸν τῆς ῥητορίας κατεντρυνφάτω), ἀλλ' ἦτις ἐστὶ τοὺς φίλους παίζουσα, ἔτι σαλεύουσα, ἐκείνην ἀποστίσασθαι, ἐκείνην ῥίψαι· ἢ

τό γε ἑαυτῆς μέρος προαπίστη, καὶ καταλλοίπειν· ἐκείνην μὴ φέρειν ἄχθος μάταιον, τὴν λόγοις μόνον ἐπιμειδιῶσαν· ἔργῳ δὲ τὸ σκυθρωπὸν καὶ τὴν κατήφειαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν συσκευάζουσιν. Τὰ δ' ἄλλα, ὡσπερ ἤτησας, πτέρυγες φιλίας ἤρπασαν, καὶ προνοίας περιέπουσι θάλαμοι, καὶ οικειοῦμαι τὰ ἐμά· καὶ οὐκέτι δέομαι φαρμάκων, οὐδὲ θεραπείας, μηδ' ἰλισούτος, αὐτὸς γε, μηδὲ πρσιθεύοντος. Ἐχω γὰρ τὸν ποθούμενον πάσης ἀρρώστιας ἀνώτερον· καὶ τὸ ἔχνος αὐτὸ τοῦ νοσήματος, τὴν μικρὰν δειλίαν, εὐγενῶς τε καὶ ὡσπερ νύχθυμην, ἀπορρίψαντα.

miseratione, nedom alicujus intercessione. Quem enim desidero, hunc possideo, omni morbo et valetudine superiorem, quique vestigium omnis ægritudinis metum vel minimum generose, ut optaverim, rejiciat.

EPIST. PA'.

Εὐσεβεία μοναζούσῃ καὶ ἡγουμένη παραμυθητικῇ, ἐπὶ ἀδελφῇ τελευταίᾳ.

Montacut. (ep. 245, p. 372).

Εἰ μὲν ἀπ' ἡμῶν ὁ θάνατος ἤρχιτο, καὶ πρώτος διὰ τοῦ γένους εἰς πείραν αὐτοῦ καθιστάμεθα, εἰκότως ἂν ὡς ἀπροσδοκῆται καὶ καινῷ περιπεσόντες ἐθροισθούμεθα τῷ συμπτώματι· ἐπεὶ δὲ, ἀπ' οὗ γεγόνασιν ἄνθρωποι, ζωὴ καὶ θανάτω μεριζόμεθα, καὶ προγονικὸν ὑπάρχει τὸ ἐπιτίμιον· καὶ οὐκ ἔστιν ὅς ζήσεται, καὶ οὐκ ὀφείτῃ θάνατον· τί τὸ κοινὸν χρεὸς ἰδίαν ζημίαν λογιζόμεθα; καὶ, ὡς καινὴν ἀπαιτηθέντες εἰσπραξίν ἀπολοφουρόμεθα; καὶ ὁ [οὐκ] ἔστιν ἄλλως γενέσθαι, οὐδ' ἢ φύσις ἄλλον νόμον ἐπίσταται, ὡς τὶ τῶν παραδόξων ὑπερκεκλητόμεθα; καὶ δεδῶκεν ἑαυτοῦς οὐκ εὐαγῶς, οὐδὲ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ πνεύματος, ὅλους τῇ λύπῃ βαπτίζεσθαι; καὶ λανθάνομεν, θάνατον συγγενῶν ὀδυρόμενοι, ἑαυτοῖς τῷ θρήνῳ τὸν θάνατον συγκατασκευάζοντες; Καίτοι, εἰ μὲν χαλεπὸν ὁ θάνατος, τί τοῦτον ἑαυτοῖς ἐπιταχύνομεν; καὶ τὸν ὄρον τοῦ Πλάστου φθάσαι διανιστάμεθα; Εἰ δ' ἄγαθον καὶ σωτήριον, τί τοὺς ἀποικουμένους, καὶ τότε κρίσει τοῦ Δεσπότη, πέρα τοῦ μετρίου κοπτόμεθα; Ἀδελφὴ με, φησίν, ἐγκατέλειπεν, ἡ μόνη μετὰ Θεὸν παραψυχῇ, τῶν λυπηρῶν ἢ παρακλήσις, τῶν ἀλγεινῶν ἢ διέλυστις, ἢ πρώτη τῶν εὐφραϊνόντων ὑπόθεσις. Καὶ τί τοῦτο; καὶ πατὴρ σε καὶ μήτηρ προέλοιπεν, καὶ συγγενεῖς ἄλλοι, καὶ τὸ μέχρις Ἀδάμ γένος ἀναφερόμενον. Σὺ δὲ πάλιν ἄλλους καταλείψεις, καὶ οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, ὃν οὐ πλεῖστοι καταλείψουσιν. Ἀδελφὴ κατέλειπεν ἀδελφὴν· ἄλλ' εὗρεν τοὺς προλαβόντας γεννήτορας· κατέλειπεν ἀδελφὴν, ἄλλ' εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Πατέρα ἀπεδήμησεν· ἄλλὰ πρὸς ἐκείνην τὴν πολιτείαν, πρὸς ἣν καὶ ἡμεῖς πορευόμεθα. Εἶτα ὅτι μὲν σε κατέλειπεν, λογίζῃ· οἴους δὲ κατέλαθεν οὐκ ἔνοσες; Καὶ τὸ μὲν σῶμα στένεις ὅτι οὐχ ὀρεῖς· ἢ δὲ ψυχὴ ὅτι μᾶλλον ἀκώλυτον εὗρεν τὴν πρὸς σε συνάφειαν, οὐ χαιρείς συνορᾶν· καὶ ὅτι μὲν φθαρτῶν ἀπηλλάγη, δεινὰ ποιεῖς· ὅτι δὲ τῶν ἀφθάρτων ἀπολαύει, οὐ μέγα ἡγῆ. Πῶς δαὶ καὶ κατέλειπεν; εἰ μὲν εἰς τὸ μὴ ὄν ὑπεχώρησεν, εἰ ὑπ' ἄλλην ἐξουσίαν καὶ κυριότητα γέγονεν, τότε ἂν ἡμᾶς ὡς ἀληθῶς ἐγκατέλειπεν. Εἰ δὲ τῆ αὐτῇ παλάμῃ φρουρεῖται τοῦ Πλάσαντος, καὶ τὸν αὐτὸν Κύριον δεσπάζοντά τε καὶ προνοούμενον ἔχο-

A sic simplicitati meæ insultet), sed illi nuntium remittendum, quæ illudit amicos, quæ fluctuat et vacillat; illam rejiciendam esse, quæ quod ipsam spectat, jam recessit et reliquit sedem, cum non esset oneri sustinendo par, quæ verbis tenuis arri-det tantum, re autem ipsa per tetricitatem et de-jectum vultum a partibus consistit hostium. Quod reliquum est, id quod volebas, alæ amicitiam abri-puere, et providentiæ refocillant thalami: ego res meas mihi reddo familiares; nec adhuc mihi medi-cina opus est, aut curatione ulla, vel a quoquam

EPIST. CI.

Eusebiæ monachæ, et hegumenæ de sororis obitu, consolatoria.

B Si a nobis mors inciperet, et omnium in genere nostro primi nos illam experiremur, merito quidem, ut dere inexpectata et inusitato casu conturbaremur. At cum post homines primum natos inter vitam et mortem dividamur, cumque majoribus nostris inflictum sit supplicium, nec sit qui vivit, quin gustabit mortem: commune debitum quorsum nos ut peculiare damnum reputamus, et tanquam ad noviter superinductam solutionem adacti gemimus? et cum aliter fieri non possit, nec legem admittat natura aliam, cur tanquam præter opinionem contingentem ad eam conturbamur, et tradimus nos mœrori immergendos, non sancto aliquo more, aut secundum leges spiritus? Nosne latet dum mortem nobis affinium lugemus, nos mortem nobis ipsis per luctum adornare? Quod si res adeo dura mors est, cur eam ita nobis acceleramus? et contra legem Creatoris nostri insurgimus, ut eam præveniamus? Sin e bonis sit et salutaribus, quorum defunctos de Domini sententia ultra omnem modum deploramus? Soror me reliquit, inquires, solum post Deum solamen meum, doloris lenimen, acerbitalis dissipatrix, principale lætitiæ meæ subjectum. Et quid tum postea? Pater te et mater an non dereliquerunt, cognati quoque alii, et ab Adamo longum genus? et tu post te relinques alios, nec invenies virum quem non plurimi deseruere. Soror deseruit sororem, sed parentes invenit præcedentes; deseruit sororem, sed ad Dominum et parentem communem abiit; in illam migravit republicam, ad quam nos quoque pergimus. Tu, quod te deseruit, commemoras; at quos invenit, non recolis; quod corpus non intuearis, gemis; at quod anima non impediendam tecum conjunctionem invenit, hoc non commemoras, cum gaudio intueri non curas. Quod a corruptione expedita sit, gravatim fers; quod fruatur incorruptione non magni facis. Verum te quomodo dereliquit? Certe si in non ens reciderit, si in alienam jurisdictionem et potestatem abiit, tum fatebor eam nos dereliquisse. Quod si eadem Conditoris sui manibus custoditur;

si eundem nos et illa Dominum imperantem et A procurantem habemus; si eadem habitatio et conversatio utrisque apparatus, si illam habet vita tumultuum expers, nos autem fluctibus etiamnum jactati circumferimur: quare dicenda est illa nos dereliquisse? Si non ad eundem quietis portum cursu directi feramur: si non eadem insistamus via: si non et nos quoque finis idem exspectet; tum ratiocinandum fuit eam dereliquisse; tum divortium factum deplorandum fuit. Sin vero quodcumque quis consilio agitet, et agendo perficiat, eo tantum contendat: quid frustra plangimus? Quid legi naturæ obmurmuramus, eo quod, cum mortalis exsisteret, morti subservivit; quod æqualibus spatiis cum patre, matre, universo genere vilam hanc transivit? An erat æquum ut nostra causa subrueretur natura, et ut creationis termini confunderentur? Nam quid unquam prodiit per generationem, quod nondemum per dissolutionem et mortem remergitur? Omitto herbas florentes, pulchras, quibus non modo oculi, sed et sensus cæteri oblectantur: plantarum transeo decorem, et universorum animalium greges, quæ omnia temporibus tanseunt, et sortiuntur generationem eam, quæ processum pangit dissolutioni. Sed recole astrorum chorum bene dispositorum, quanta firmitate exornant firmamentum, illustrioribus aerem coloribus florum in morem illuminantes; noctem qualiter funalibus exornant, dum horriditatem illius radiis emissis temperant, ita gratum hominibus spectaculum exhibentia: lunam deinceps intuere, quæ mutuata a sole lucem suam, sine dote gratis aerem illustrat, et donum acceptum impertit longe lateque, ita ut diem diei antecedaneum constituere nitatur. Sed terminum ista omnia respiciunt suum, debitum agnoscunt suum, et ad faciendam solutionem maturant. Sol ipse nonne mirabilis est aspectu, pulchritudine plane admirabilis? de quo non aliud edixeris, quam quod *ut gigas exsultat conficere cursum suum, ab unca cæli extremitate ad alteram*¹⁴, cursu quodam ordinato, licet supernaturali, in orbis medio se explicans, tanquam in theatro manifestatur, et radiis omnia percutiens, partim vita dotata imbuat, partim fovet; et compingit in se, quæcunque sub-lunaria secundum edictum conditionis suæ: neque interea, dum hoc peragit tantis et tam productis spatiis consenescit, neque decoris sui deliquium vel diminutionem patitur, non in cursu fatiscit, nihil agit, unde de dissolutione postuletur; et tamen ille talis tantusque finem suum et consummationem non diffugit, sed decretis succumbit naturalibus. Omnia quippe immutantur, nec quidquam est, quod per generationem substantiatur, quin ante mortem aspiret immortalitatem. Quid ergo? Hæc omnia refinguntur, et se immutant, nec de fine conditionis suæ murmurant, sed Opificis sui beneplacitum æquo animo ferunt: at nos, qui

¹⁴ Psal. xviii, 6.

μεν, καὶ ἡ αὐτὴ ἑκατέροις διατριβὴ τε καὶ κατασκήνωσις ἐτοιμάζεται· κἀν τὴν μὲν ἡδὴ θορύβων ἐχθρὸς βίος ἐλεύθερος, ἡμεῖς δὲ ἐτι τῷ κυμαίνοντι περιφρόμεθα· πῶς ἡμᾶς ἐγκατέλειπεν; Εἰ μὴ πρὸς τὸν αὐτὸν καὶ ἡμεῖς κυβερνώμεθα τῆς κατακαύσεως λιμένα· εἰ μὴ τὴν αὐτὴν ὁδὸν διακύνωμεν· εἰ μὴ τὸ αὐτὸ ἡμᾶς ἐκδέχεται τέλος· εἶδει τότε λογίζεσθαι τὴν ἐγκαταλείψιν, εἶδει τότε πενθεῖν τὴν διάστασιν. Εἰ δὲ ὅσα ἂν τις καὶ βουλευσῆ τε καὶ πράξῃ, πάντα πρὸς ἑαυτὴν τὴν μονὴν ἀπάγει· τί μάλιστα κοπτόμεθα; τί δὲ κατὰ τοῦ νόμου τῆς φύσεως χαλπαίνομεν, ὅτι θνητὸς ὢν τὴν φύσιν ἀνθρώπος τῷ θανάτῳ ἐλιτούργησεν; ὅτι τὰ ἴσα καὶ ὅμοια πατρὶ καὶ μητρὶ καὶ τῷ λοιπῷ γίνεσι τὸν παρόντα βίον διεπέρασεν; Τί δ' ἐχρῆν ἐφ' ἡμῶν μόνον ἀνατραπῆναι τὴν φύσιν, καὶ B συγχυθῆναι τοὺς ὅρους τῆς κτίσεως; τί γὰρ προκύψαν διὰ γενέσεως, οὐ διὰ λύσεως πάλιν καὶ θανάτου καταδύεται; Παραλείπω βοτανῶν ἄνθη καὶ κάλλι, οὐ τὴν ὄψιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τρέποντα. Παρατρέχω φυτῶν ὠραϊότητα, ἀγέλας τε παντοδαπῶν ζώων. Ἄπαντα τῷ χρόνῳ παρέρχεται, καὶ τὴν γένεσιν εὐρίσκει προοιμιάζουσαν τὴν διάλυσιν. Ἄλλ' ἐννοεῖ μοι τὸν εὐτακτὸν χορὸν τῶν ἀστέρων, ὅπως τε ποικιλοῦσι τὸ στερέωμα, βαφαῖς λαμπροτέραις περιανθίζοντες τὰ οὐράνια. Καὶ ὅπως θαλασσοῦσι τὴν νύκτα, τὸ στυγνὸν αὐτῆς ὑπανυγάζονται, καὶ τὴν θίαν ἄλυπον τοῖς ὁρώσι παρεχόμενοι· τὴν σελήνην πάλιν ἐπισκόπει, ὅπως ἐκ τοῦ ἡλίου δανειζομένη τὸ φῶς, προῖκα τὸν ἀέρα πυρσέυει, καὶ φλοτυμείται τὸ δῶρον, καὶ πρὸ ἡμέρας ἄλλην ἡμέραν φιλονεκεῖ ἀπεργάζεσθαι. Ἄλλὰ καὶ ταῦτα πάντα πρὸς τὸν τέλος ὄρα, καὶ τὸ χρέος οἶδε, καὶ τρέχει πρὸς τὴν ἀπαιτήσιν. Αὐτὸς ὁ ἥλιος οὐ λαμπρὸς μὲν ἰδεῖν, θαυμάσιος δὲ τὸ κάλλος; καὶ τί γὰρ ἄλλο εἰπεῖν, ἢ ὅτι ὡς γίγας ἀγαλιώμενος δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ, ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, ἐκείνον τὸν ὑπερφῆξ δρόμον καὶ εὐτακτὸν ἐν αὐτῷ μέσῳ τῷ κόσμῳ ἀνελίττων, θαυμάζει τε καὶ ἐπιθεῖκνται· καὶ τὰ σύμπαντα ταῖς ἀκτίσι βάλλων, καὶ τοῦτο μὲν ζωογονοῦν, τοῦτο δὲ θάλλων, καὶ συνεχῶν τὰ περίγεια λόγῳ καὶ νόμῳ τοῦ Κτίσαντος, οὐχὶ τοσοῦτῳ μακροῖς ταῦτα πράττων οὐ γηράσκει χρόνοις, οὐδ' ἄλλοιοῦται τὸ κάλλος. οὐδὲ τὸν δρόμον ὀκλάζει, οὐδ' ἔχει πρᾶξιν, εἰ οὐ τὴν λύσιν ἀπαιτηθῆσεται. Ἄλλὰ καὶ οὗτος ὁ τοσοῦτος καὶ τηλικούτος οὐ διαφεύγει τὸ τέλος, ἀλλ' ὑποκύπτει τοῖς νόμοις τῆς φύσεως. Πάντα γὰρ μεταβάλλεται, καὶ οὐδὲν, ὃ διὰ γενέσεως οὐσιώθη, ἐπιζητεῖ πρὸ τοῦ θανάτου μαθεῖν τὸ ἀθάνατον. Τί οὖν; ταῦτα πάντα μεταπλάττεται καὶ μεταβάλλει καὶ πρὸς τὸν ὄρον οὐκ ἀγανακτεῖ τῆς πλάσεως, ἀλλ' εὐπειθῶς φέρει τοῦ τεχνίτου τὸ βούλημα· ἡμεῖς δὲ εἰ ὢν μάλιστα κοπτόμεθα; καθ' ἡμῶν τὸ Θεῖον παροργίζου οὐκ ὀκνήσομεν; καὶ τοσαῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες παραδείγματα, ὑπὸ τούτων μὲν οὐδένος ἀνανήψομεν; ὅσα δὲ τὸ πάθος καὶ ὁ πονηρὸς ὑπαγορεύει, τούτοις ἐντυοὺς παραδώσομεν; Ἐλαβεν ὁ Πλάστης πρὸς ἑαυτὸν τὸ πλαστούργημα· καὶ σὺ οὐκ ἀνέχῃ ἵνα λύσῃ πόνην

καὶ φροντίδων, ἃ τῷ βίῳ πάντως συνανακύπτουσιν· καὶ σὺ δυσχεραίνεις ἵνα ἀναστήσῃ· καὶ σὺ τὴν τοσούτην χάριν ὀλοφύρη; Αὐτὸς ἀπαθανατίζει, καὶ σὺ, ὡς μηκέτι οὐσης, εἰς ὄδυρμους καταπίπτεις· καὶ ποῦ ταῦτα τῆς σῆς ἀρετῆς ἀξία; ἀλλ' ἀναλάβωμεν ἑαυτοῦς, ἐπιγνώμεν ἡμῶν τὴν φύσιν, ἐπιγνώμεν τὸν Πλάστην, ἐνοήσωμεν τὴν ἀδυσσον τῆς Δεσποτικῆς φιλανθρωπίας. Ἐδῶκεν εἰς ἐπιτιμίου λόγον τὸν θάνατον· ἀλλ' ἀθανασίας αὐτὸν πύλην δι' ἰδίου μεσεσκέυασεν θανάτου. Ὁργῆς καὶ ἀγανακτήσεως ἀποφασίς ἦν· ἀλλὰ τὴν ἀκραν ἀγαθότητα τοῦ κριτοῦ μὴνύει· ἀλλ' ὑπερβαίνει λογισμῶν μεθόδους τὸ ἐνοήμα. Λυεῖ μὲν γὰρ θανάτῳ τὴν φύσιν, ἥτις διὰ τοῦ προγονικοῦ συνειρήνη παραπτώματος· ἀλλ' ἡ λύσις προοίμιον τῆς ἀναπλάσεως γίνεται· Διαιρεῖ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν· καὶ ἡ διαίρεσις ἀρχὴ συναφείας λαμπροτέρας τε καὶ θειοτέρας εὐρίσκεται. Σπείρεται γὰρ σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δοξῇ· Ἀναλαμβάνει τὸ φιλοτέχνημα τῶν οἰκείων χειρῶν ὁ Δημιουργός, ἔλκει πρὸς ἑαυτὸν· χωρίζει μὲν τῶν ἀνθρωπίνων ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ὑπὸ ταῖς ἀγγελικαῖς ἀστραπαῖς καὶ λαμπρότησιν ἐγκατοικίζει. Ποῦ ταῦτα θρήνων, ποῦ δὲ θακρῶν; πόσον ἀπέχει τούτων τὸ πένθος; Ταῦτα διανοουμένα καὶ μελέτην ἔχουσα, καὶ πρὸ γε τούτων ἀπάντων ἐκεῖνο λαβοῦσα τῆς μνήμης, ὅτι ἐκ βρῆφους Θεῷ ἐκολλήθη, καὶ τῷ ἀφάρτῳ καὶ ἀθανάτῳ νυμφίῳ Χριστῷ συνηρμόσθη, γεννήτορας μὲν καὶ ἀδελφοῦς καὶ συγγένειαν πᾶσαν ἀνησαμένη, αὐτῷ δὲ μόνῳ τὸν βίον ὄλον καὶ τὴν ζωὴν καθυποσχόμενη· μὴ καθύβριζε τοῖς ὄδυρμοῖς τὴν ὁμολογίαν, μὴδὲ τῷ πένθει τὴν χάριν ἐκείνην ἀμαυρώσης, μὴδὲ τῇ νῦν σκυθρωπότητι τὴν τῶν ἀγγέλων τότε χαρὰν ἀνταλλάξῃ. Ἄν γὰρ οἷς ἐκεῖνοι νυνὶ χαίρουσιν παρθεῖνον ψυχὴν καὶ τῶν παθῶν ἀνωτέραν, εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν ἀποθνήσκοντων δαιμονίων εἰσδεξάμενοι, σὺ ταῦτα πένθους κατασκευάζεις ὑπόθεσιν. Ὅρα ὅπως τοῖς δευτέροις πικρῶς ἐξυβρίζεις τὰ πρότερα. Οὐδεὶς ἀκμάζων τῷ πρὸς τὸν νυμφίον ἔρωτι, λείπει μὲν τὸν πόθον, γίνεται δὲ τοῦ πένθους. Καὶ ὅτι μὲν ἐκεῖνον ἔχει, ἐπιλανθάνεται· θανάτους δὲ περισκοπεῖ καὶ περιεργάζεται καὶ τούτοις περιδυνεῖται· τῷ πάθει τὸν πόθον βαπτίζων, καὶ τὴν χαρὰν προφιδουῦς τῇ λύπῃ αἰχιμαλώτων. Εἰ μὲν οὖν ὁ τελευταῖος, μᾶλλον δὲ ἡμᾶς ἢ προλαβοῦσα τῶν ἀμελῶς καὶ οὐκ εὐσεβῶς βεβιωκότων ἐτύγγανεν· τάχα ἂν συγγνώμην εἶχεν ὁ στεναγμός καὶ τὰ δάκρυα, καίτοι γε ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ, ἡ τῆς φιλανθρωπίας πηγὴ, οὐδὲ πρὸς τούτους ἐπιστρέφεται τοῖς ἀκολουθεῖν αὐτῷ προαιρουμένοις νόμον ἔθετο. Ἄφες γὰρ, ἔφη, τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς· σὺ δὲ ἠκολούθει μοι. Ἐπεὶ δὲ τῶν ὁσίως καὶ θεοφιλῶς διαζησάντων, καὶ Θεῷ τὴν πίστιν καθαρὰν τεταρηκότων, τὸ παρθεϊκὸν ἐκεῖνο καὶ μακάριον σκεῦος ἐτύγγανεν· πῶς τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν οὐ δυσωπούμεθα; πῶς οὐχ εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ πᾶσαν κατηρείας διάλυσιν; Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται· διὰ θανά-

A frustra plangimur, per nostram illam querelam Numen irritare non gravamur: neque cum tot habemus præ oculis exempla, ad eorum aliquod excitati velut de somnio sapimus, sed potius nos iis tradimus exagitandos, quæ diabolus suggerit et affectus nostri. Transtulit opificium suum ad seipsum artifex; tu autem ægre fers, ut a laboribus et curis, quæ passim per vitæ cursum occurrunt, se expediat. Pati non potes ut resurgat illa; sed talem et tantam gratiam collatam doles. Deus illam reddidit immortalem, et tu idcirco, quasi non adhuc exstaret alicubi, in lessus te dedis et lamenta. Hæccine tuam an non dedecent virtutem? Recolligamus nos ipsos autem, naturam nostram recolamus. Conditorem agnoscamus, abyssum divinæ misericordiæ cogitemus. Mortem ille constituit tanquam pœnam, sed per propriam suam mortem januam immortalitatis mortem constituit: sententia fuit irati, et indignantis Dei, sed tamen eximiam iudicis bonitatem indicat; rationis viam omnem exsuperat cogitatio. Per mortem natura solvitur ea, quæ conterebatur per primi parentis transgressionem; sed illa dissolutio fit proœmium nostræ recreationis. Corpus et animam separat mors; illa autem conjunctionis alterius et illustrioris et divinius initium reperitur: *Seminatur enim corpus animale, surgit corpus spirituale; seminatur corpus in dedecore, surgit in gloria*¹⁵. Opus enim manuum suarum assumit Opifex, ad se transfert; seponit ab humanis oculis, sed habitare facit in coruscante illuminatione angelorum. An lacrymæ hic jam congruunt? an lamenta? quam longe hinc removetur planctus? Hæc tu revolvens, et apud animum tuum cogitans, et præter hæc omnia illius imprimis reminiscens, quod Deo ab incunabulis addicta fueras, incorruptibili et immortalis sponso Christo copulata, parentes, fratres, consanguineos abnegans, ipsi soli vitam universam et vivendi rationem stipulata. Noli igitur lamentando illam tuam professionem decorare; noli luctu illam gratiam offuscare, ne præsentis tetricitate gaudium commutes angelorum. Si enim, quibus illi nunc lætantur, animam virgineam passionibus superiorem humanis, ad supplendum locum et statum dæmoniorum, qui de illo exciderunt, suscipientes, tu in argumentum doloris transtuleris, vide an non priora tua recte facta, per ista posteriora vities. Nemo amore sui sponsi inflammatus amoris nuntium remittit ut se dedat luctui: oblitus quod illum amplectatur, mortis circumspicit, et curiose inquirat, et ob illas vehementer se affliget, passionibus immergens desiderium suum, et gaudium in vinculis constrictum luctui dedens: si autem illa suo fato fuucta, vel ut verius dicam, quæ nos antecessit, in earum fuisset numero, quæ securæ sui, nec secundum Deum vixerant, tum certe gemitibus indulgendum tibi foret. Nam Dominus et Servator noster ille fons et origo

¹⁵ I Cor xv, 44.

humani amoris sequaces suos nequaquam permisit talibus affectionibus abduci : *Permitte*, inquires, *mortuos suos mortuos sepelire* : tu autem sequere me ¹⁶. Cum vero inter eos qui secundum Dei dilectionem vixerunt, et Deo fidem sinceram et illibatam servaverunt, virgineum illud et beatum vas fuerit, unde est, quod Dominicam vocem non vereamur ? Cur non in eo vase dissipationem obnubilationis requirimus potius ? *Qui credit in me, licet moriatur vivet*¹⁷, per mortem nempe adeptus immortalitatem, persolutionem nactus indissolubile tabernaculum. Dixit iterum communis ille hominum Servator, et salvandorum sponsus : *Filii sponsalis thalami lugere non possunt, quandiu cum illis manet sponsus* ¹⁸. Audin quid dicit ? Noli te tuamet sententia damnare, ad separationem talis Sponsi per lamenta ; nec illud in teipsum decretum sancias, quod si quis alius tulisset, injuriam non ferres irrogatam, sed in loco hostis et malum tibi machinantis habere velles, et omnimodo a te relegandum diceres. Noli tu lugendo gloriam illam, qua fruitur illa, te ipsam lacrymis dignam facere : *Lugere non possunt, qui assistunt sponso* ¹⁹. Hoc effatum quid sibi vult ? Quid voce hac Dominica terribilium ? Deploras ? itaque disjungis a sponso ; lamentaris ? atque ita genialem thalamum contumelia afficis, id quod homines plerique et vilis multitudo facit, nempe e thalamo excidisti. Quocirca ne ut mortuam deploramus eam, quæ cum Domino vivit ; ne per ea illam de honestemus, quibus eam amore prosequi videri volumus : planctus convicium illis facit, qui

του ζῶν ἀθάνατον εὐρατο· διὰ λύσεως τὴν ἀδιαι-
τον κατασκήνωσιν ἐκληρώσατο. Ἐφη παλιν ὁ κοινὸς
ἀνθρώπων Σωτὴρ, καὶ τῶν σωζομένων νυμφίος· οἱ
δύναται πενθεῖν οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐγ' ὅσον
χρόνον μετ' αὐτῶν ἔστιν ὄνυμφίος· ἀκούεις τί λέγω ;
μὴ καταδικήσης σεαυτῆ, διὰ τοῦ πένθους, τοῦ τελι-
κούτου νυμφίου τὴν διάστασιν, μηδὲ ψῆφον κατὰ
σεαυτῆς ἐξενέγκης, ὃ καὶ ἄλλου τολμῶντος οὐκ ἂν
αὐτῆ τὴν ἐπήρειαν ἤνεγκας· ἀλλ' ἐχθρὸν, ἀλλὰ πολέ-
μιον, ἀλλὰ πάντα κακῶν ἀπεκέρυξας· μηδὲ τὴν δοξῆς
ἀπολαύουσαν θρηνοῦσα σεαυτὴν ἐνοχον θρήνων ἀπο-
δείξης· οὐ δύναται πενθεῖν οἱ συνόντες τῷ νυμ-
φίῳ. Τί ταύτης τῆς φωνῆς, μᾶλλον δὲ τῆς δεσποτικῆς
διαμαρτυρίας, φοβερώτερον ; Πενθεῖς ; ἀπίστες τοῦ
νυμφίου. Ὁδύρη ; τὸν θαλαμὸν ὑβρίζεις. Τὰ τῶν
πολλῶν καὶ χυδαίων πράττεις, ἐκπίπτεις τῆς παστά-
δος· ἀλλὰ μηκέτι τὴν ἐν Θεῷ ζῶσαν ὡς νεκρὴν θρη-
νώμεν· μηδὲ δι' ὧν στέργειν αὐτὴν νομίζομεν, καὶ
αὐτὴν ἐκείνην ἀτιμάζομεν. Ὑβρις ἐστὶ τοῖς τὸν σύ-
ρανὸν θαλαμηπολοῦσιν ὁ ὄδυρμός· καὶ τὰ δάκρυα
δυσφημούντων ἐστὶν αὐτῶν τὸ μακάριον, δισταζόντων
τὴν ἀπόλαυσιν, ἀμφιβαλλόντων (ἵνα μὴ ἀπιστούντων
λέγω) τὴν ἀνάστασιν· ἃ πάντα λογισαμένη, καὶ νε-
φούσῃ κρίσει ἐπισκοπήσασα, ῥίψον τὸ πένθος, ἀπό-
θου τὸ πάθος, τοὺς στεναγμούς, καὶ τὰ δάκρυα. Ἔσται
δὲ τοῦτο τοῖς τε ἄλλοις, οἷς προείπομεν, καὶ ἰάνπει
καυτὴν πάντων τῶν λοιπῶν ἀποσπάσασα, μόνον τοῦ
καθάρου καὶ ἀχράντου νυμφίου Χριστοῦ τὸ μακά-
ριον καὶ ἀνώλεθρον ἔρωτα, ὅλον καθ' ὅλην σεαυτὴν
ἀναλαβοῦσα, πρὸς ἐκεῖνον οὐ λήγεις ἐπιστρεφομένη
καὶ ἀτενίζουσα.

coelestes thalamos incolunt ; lacrymæ convitiantur beato illorum statui ; de fruitione dubitant, qui dubitant de resurrectione, ne dicam qui tollunt. Hoc tu ruminans, et sobrio atque jejunante velut animo perpendens, amove luctum, lætitiā exprime, passionem hanc abdica, lessus, lamenta, dolores, lacrymas. Hoc efficies, cum ad ea quæ diximus attendendo, et imprimis si te abducas penitus ab omnibus aliis, solummodo ad beatum illum et duraturum semper amorem Christi, purissimi illius et impoluti sponsi, integrum integre assumptum convertas, et nequaquam desinas sic conversa illum anhelare.

FRANCISCI SCORSI MONITUM

IN SEQUENTEM EP[ISTOLAM].

(Ex præfatione ad opera Theophanis Ceramei).

Habeo in meis monumentis a P. Octavio Caetano collectis epistolam Photii missam Theophani monacho Græce scriptam manu P. Jacobi Sirmondi et Latine ab eo redditam, depromptam, ut judico, ex Bibliotheca cardinalis Sirletti, nunc ducis Altemps.

EPIST. CII.

Theophani monacho.

D

ΕΠΙΣΤ. ΠΒ'

Θεοφάνη μονάζοντι.

Edita a Francisco Scorsio in Præfatione ad Opera Theophanis Ceramei (in-fol. Paris, 1644).

Si te humilitatis nostræ litteræ delectant, rursum accipe, desideratissime, quæ nihil quidem elegantis, facundis que habeant, ut tu blande dicis ; charitatis vero symbolum sunt proculdubio : quantum fuerint litterarum vices, tanto et charitatis

Εἰ σοὶ φίλον τὸ πρὸς ἡμῶν τῶν εὐτελῶν γράμμα, δέχοιο καὶ αὐθις, ὡς τριπόθητε, οὐδὲν μὲν ἔχον εὐπρεπές τε καὶ εὐφραδές, ὡς χάριτε φῆς, τὸ δ' οὐ τῆς ἀγάπης σύμβολον ὁμολογουμένως. Καὶ γε ὅσον ἡ ἀντίδοσις τῶν γραμμάτων γένοιτο, τοσοῦτον ἡ τῆς

¹⁶ Matth. viii, 22. ¹⁷ Joan. vi, 47. ¹⁸ Marc. ii, 19. ¹⁹ Matth. ix, 15.

ἀγάπης διαθεσις αὐξοίτο. Οὐ τί ἂν εἴη σπουδαιότερον; ἀλλὰ τοῦτο νῦν καίσθω ἐνταῦθα. Πρὸς δὲ τὸ εἰρηστικὸν ὁ λόγος. Τί τὸ νῦν καινοτομηθὲν ἐν τοῖς αὐτοῖσι; Καὶ τίνας οἱ νεοφανῶς δράκοντες χαρυβδηδὸν καταπίνοντες ψυχὰς μὴ ἐστηριγμένας τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας; Αὐτὸς μὲν οὖν οὐκ ἐξωνομάτισας, ἡμεῖς δὲ καὶ πρὸ τῆς δηλώσεως τῶν γραμμάτων κατεστεινάξαμεν, ὅτι μάλιστα ἐφ' ἐνὶ ἀνδρὶ αἰρετικῷ, μᾶλλον δὲ βλασφημῷ τῷ ὄντι εἰς Θεὸν λαχόντι ἐν τοῖς αὐτοῖσι παρὰ τοῦ κράτους χαρτουλαρεῦσιν, ἐκείνο εἰπόντες, ὅτι γε τῆς περιβοήτου Σικελίας, ἔφθασεν ὄλεθρος. Τὸδε τὸ πῆμα, οὐκ ἐκ δόγματικῆς πείρας τετεχνωμένον· ἀπειρον γὰρ τὸ ἀνδριαντάριον· ἀλλὰ ἐξ ἀσεβοῦς γνώμης πεπληρωμένον, καὶ ἵνα τὸ ληθέσιον ῥηθῆι, πρόσθεν ἐπὶ τὸ ἀσεβοῦν ἡγμένον· καὶ γε συνδῶσιν ἄλλοις ὁμαίμοσιν. Ἀλλὰ τούτοις μὲν ἡ Τριάς ἐνθεῶς στόμασιν οἶδ' ὅτι ἀπορράπισαι ὑμῶν τε καὶ τῶν ἐνταῦθα ὑπερμαχούντων τῆς ἀληθείας. Σὺ δὲ, καὶ τὸν οἶος σὺ, μηδὲν ξενίζετω, ἢ ἐτι λυττοῦσα αἵρεσις. Οὕτω γὰρ ἐκτέτριπται τὸ κακὸν οὔτε δεδοικίμασται ἱκανῶς τῶν πιστῶν τὸ φιλόθεον· καὶ τρίτον, οὐχ οἰοίεσμεν ἐμβατεύειν εἰς ἄβυσσον κριμάτων Θεοῦ, καθ' οὓς τρόπους ἀνέχεται ἀκμὴν κλύδωνίζεσθαι τῷ σάλῳ τῆς ἀπιστίας τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Πλὴν συμπερασμοῦ τοῦ λόγου, ἵνα οἱ δοκιμοὶ γίγνοντο φανεροί, ὡς ὁ τῆς σοφίας ταμίης Παῦλος λέλεχεν. Διὸ παρακαλοῦμεν καὶ ἀντιβολοῦμεν, μὴ ἐκκακεῖν διακατελέγχειν σε τοῖς ὑπεναντιοῖς ἐκ τῶν ἀδύτων ταμείων τῆς καρδίας σου, προφέροντα τὰ θεῖα διδάγματα, καὶ ὑποδεικνύοντα ἐντεύθεν ἀριδῆλως, ὅτι Χριστὸς οὐ Χριστὸς, εἰ μὴ περιγράφοντο τῇ καθ' ἡμᾶς ἰδέᾳ· εἴπερ γὰρ σὰρξ ἐγενόνη, πάντως καὶ ὡς σὰρξ περιγράφοντο. Ὅ δὲ μὴ περιγράφοντο, τοῦτο οὐκ εἴσω ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἐξω δηλονότι καὶ τόπου καὶ χρόνου, Θεὸς γυμνὸς τῇ ἀπεριληψίᾳ τε καὶ ἀοριστίᾳ, καὶ λεγόμενος καὶ νοούμενος· καὶ τοῦτο ἀραρότως εἰς ἀναμφίλεκτον ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας φυσικῆς ἀκολουθίας ἀναγκαζόμενον περιγράφεσθαι Χριστὸν κἄν τῇ εἰκόνι προσκυνούμενον, ἐπεὶ περ ἐν αὐτῇ τὸ ἀρχέτυπον ἐκπέφανται, ὡς περ φησὶ θεόφαντος Διονύσιος, καὶ ἄλλαχού, ἐκάτερον ἐν ἐκατέρῳ παρὰ τὸ τῆς οὐσίας διάφορον. Ὡστε ὁ ἀπαναιόμενος ἐγγράφεται Χριστὸν ἡρνηταὶ ἀνθρώπον γεγονέναι. Καὶ ὁ μὴ προσκυνῶν αὐτοῦ τὴν εἰκόνα, οὐ τύπον προσκυνεῖ αὐτὸν τὸ καθόλου, κἄν νομίξῃ προσκυνεῖν, ἐπεὶ φησιν ὁ ἱερός λόγος, Οἱ ἄπιστοι ὁμολογοῦσι Θεὸν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργον ἀνοοῦνται. Ταῦτα οὐχ ὡς ἀνοοῦση τῇ τιμιότητι σου ὑπεδήλωσα, ἀλλ' ὡς συνομογῶν μονούση, καὶ ὡς περ ῥανίδα ἐκ πελάγους δογμάτων ἀνελκύσας, πρὸς τὸ καὶ ἀπειρον ἐσμὸν εἶναι Πατρικῶν, μετὰ καὶ τῆς ἀρχαιολόγου ἱστορίας, ἀπ' αὐτῆς βάλβιδος τοῦ κηρύγματος εἰς σύστασιν τῆς ἀμωμῆτου ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν πίστει.

A crescat affectus. Quo quidem optabilius esse quid possit? Verum hæc missa facimus: ad sequentia pergat oratio. Quid hoc est, quod nunc apud vos innovatum audio? Et quinam hi novi dracones, charybdis instar animas absorbentes quæ veritatis verbo firmatæ non sunt? Tu quidem haud nominasti: nos vero etiam antequam litteræ tuæ significarent, vehementer planximus, unius hominis causa hæretici, sed potius revera blasphemi in Deum, qui chartularii munus istic ab imperatore adeptus est, hoc dicentes celeberrimæ Siciliæ exitium obtigisse. Pernicies autem hæc non ex dogmatica doctrina conflata est: doctrinæ enim expers ingens hæc statua: sed ab impia mente profecta, atque, ut quod verius est dicatur, ad impietatem prius nata: et quidem cum duabus aliis consanguineis. Sed hos Trinitas divinis oribus profligabit, et vestro et aliorum, quæ veritatem ibi defendunt. Te vero et tui similes minime turbet adhuc furens hæresis. Nondum enim excussum et contusum est malum, nec satis adhuc probatus fidelium in Deum amor; ac tertio, non possumus ingredi in abyssum iudiciorum Dei, quomodo populum suum infidelitatis procella usque adeo agitari sinat.

Cæterum sermonis conclusio est ut manifesti fiant electi, sicut sapientiæ dispensator Paulus ait. Quapropter hortamur et obsecramus, ne fatigeris, neque cesses adversarios coarguere ex intimo cordis tui peni divina promens documenta, atque hinc perspicue demonstrans, Christum non esse Christum, nisi juxta figuram nostram circumscribatur. Nam si caro factus est, utique veluti caro circumscribetur. Quod vero non circumscribitur, id non intra humanitatem est, sed extra haud dubie et locum et tempus, Deus nudus, quem incomprehensibilis et indefinitæ naturæ dicimus et cogitamus. Atque hoc congruenter ad certam demonstrationem veritatis naturæ sequi necesse est, circumscribi Christum, et in imagine adorari, siquidem in ea archetypum repræsentatur, quemadmodum diviniloquus ait Dionysius, et alibi, alterum in altero, præter substantiæ differentiam. Quare qui negat depingi Christum, is natum hominem esse negavit; et qui ejus imaginem non adorat, ne ipsum quidem prorsus adorat, licet adorare se putet: quando quidem, ut sermo sacer ait, infideles confitentur se Deum nosse, factis autem negant. Hæc ego non tanquam ignorantis reverentiæ tuæ exposui, sed tanquam una sentienti, ac veluti guttam ex dogmatum pelago hauriens, cum infinitæ præterea sint Patrum sententiæ, una cum veteri historia, ab exordio ipso evangelicæ prædicationis ad illibatæ fidei nostræ Christianæ confirmationem.

PHOTII EPISTOLARUM LIBER TERTIUS.

EPISTOLÆ AD OFFICIALES LAICOS ET MAGISTRATUS SÆCULARES.

EPIST. I.

Joanni aspathario et Philoponesi duci.

Montacut. (ep. 5, p. 69).

Adversoflumine, quod proverbio dicitur, in præ-
senti negotia ferri videntur: Joannes enim ille
quondam laudatus bonusque subito non est is qui
fuit ante (religio enim mihi est adhuc dicere aliter),
non est qui fuerat, nec qualem manere eum in votis
mihi erat, sed cum hac ætate sit, et ad vitæ occa-
sum jamjam devergat, immutatur. Defluxere res
præclaræ, mortua est virtus, oblivionis tumulo oc-
cullatur amicitia: amicus communi calculo censetur,
non ille qui quod loquitur ex tota anima loquitur,
et sine dolo diligit per totius vitæ cursum, sed is
qui subdola et sublesta mente, coram et in faciem
tranquilliter et jucunde conversatur, at cum extra

malum intentando concitat.

EPIST. II.

Sergio magistro, et Dromi logothetæ.

Montacut. (ep. 10, p. 73).

Non quidem contra nos, ut tute scribis, sed pro
nobis dicta, quæ dicebantur a te, reputamus; atque
ideo veniam dictis precari non erat opus. Si quidem
quæ protulisti vera sunt, commodo, non incommodo
me affecisti, dum culparum instituis reprehensio-
nem, quæ solet procurare emendationem; sin
falsa protuleris, magis quidem magisque profueris,
eo quod falso culpaveris; res enim magis attende-
re, et in præcinctura stare nos fecisti; non tantum
ut ab operibus iis abstineamus quæ retulisti, sed ut
et a pravus cogitationibus quantocius quam longe
recedamus; eo quod retributio a cælis reposita est
iis, qui cum proposito mentiendi verba impia pro-
tulere. Noli igitur de dictis erubescere; tantum
abest ut te nos ob illa incusemus, ut etiam scripto
consignatas habeamus gratias.

EPIST. III.

Basilio patricio urbis præfecto.

Montacut. (ep. 13, p. 74).

Diffluxit virtus, abiit ejus gratia, obtinet impie-
tas, et mendacium alis pullulantibus crescit, veri-
tatis læ floresque decidunt. Unde autem hæc inva-
luit malorum Ilias? Nimirum aiunt quod tu sis
cum imperio, et qui multo digniores sunt ut tibi
imperent, tuum tolerare et trahere jugum cogan-
tur. Moderata certe videtur improbitas quæ vitam
ipsis penitus non absciderit; hoc est quod fures
passim et carnifices per urbem scatent. Hæc ego
de te nullus prædico; is autem qui in præsentem pa-
trat ea quæ per omnium ora et aures celebrantur,
ipse est qui (licet ego conticescam) istiusmodi
titulis dignus est. Tu porro, si quod referunt, illa
agis, odio potius habeto actionem ipsam, de pepe-

p ἴσ. ἔρρει. q ἴσ. πτεροφυεῖ.

A

EPIST. A'.

Ἰωάννη ἀσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῶ Φιλοπονήσῳ.

Ἄνω ποταμῶν, ἡ παροιμία, ἐπὶ καιροῦ ἂν φαί-
τὰ πράγματα. Ἰωάννης ὁ καλὸς τε καὶ ἀγαθός,
ἐξαίφνης (ἔτι γὰρ εὐλαβοῦμαι αὐτὸ τούναυτίον εἰπεῖν)
οὐκ ἔστιν οἷόσπερ ἦν, οὐδ' οἶον αὐτὸν μένειν εὐχ-
μεθα. ἀλλ' ἐνταῦθα ἡλικίας ἔλθῶν, καὶ πρὸς δυσμάς
ἐλαύνων βίου, μεταβέβηται. Ἐρεῖ p τὰ καλὰ:
τέθνηκε δ' ἀρετὴ, καὶ λήθησ τὰ φῶ φίλια καλύπτε-
ται. καὶ φίλος ἐκεῖνος, οὐχ ὅστις ἐξ ὄλου λέγει τοῦ
νοῦ. καὶ ἀδόλως διὰ βίου μένει φίλων, ἀλλ' ὅστις
ὑψάλῳ γνώμῃ, κατὰ πρόσωπον μὲν ἡδέως γαληνίῳ
ὀμιλεῖ, ἔξω δὲ γενόμενος ὀφθαλμῶν, τρικυμίας ἀπά-
σας ἐγείρει πονηριῶν.

B

EPIST. B'.

Σεργίῳ μαγίστρῳ καὶ λογοθέτῃ τοῦ Δρόμου.

Montacut. (ep. 10, p. 73).

Οὐ καθ' ἡμῶν, ὡσπερ ἔγραψας, ἀλλὰ ὑπὲρ ἡμῶν,
τὰ λαληθέντα σοι λογιζόμεθα. οὐκοῦν οὐδὲ συγγνω-
μην, οἷς ἐλάλησας, προσῆκεν αἰτεῖν. Εἰ μὲν γὰρ
ἀληθῆ τὰ ῥηθέντα, ὠφέλησας, ἀλλ' οὐκ ἔβλαψας,
ἐλεγχον τῶν ἡμαρτημένων ποιησάμενος, ἐξ ὧν εἰώθε
διόρθωσις περιγίνεσθαι. εἰ δὲ ψευδῆ, πολὺ μᾶλλον
ὠφέλησας, μάτην αἰτιασάμενος. Προσέχευε τε γὰρ
οὕτω μᾶλλον, καὶ περιστέλλειν ἑαυτοῦς, οὐ τῶν ἔργων
μόνον, ὅσα μὴ δεῖ, διανίστησας, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον
σπεύδειν ἀναχωρεῖν καὶ τῶν μὴ καλῶν ὑπολήψεων.
Ἄλλως τε δὲ, ὅτι καὶ μισθαποδοσίαι τοῖς ἐπὶ ψεύ-
δῃσι ῥῆμα πονηρὸν ὑφίσταμένοις, ἐκείθεν ἀπόκειν-
ται. Μηκέτι οὖν ἐπερυθριῶν τοῖς σοι λαληθεῖσιν
ἐπιδείκνυσο. ἡμεῖς γὰρ τοσοῦτον ἀπέχομεν περὶ
τούτων ἐπικαλεῖν, ὥστε σοὶ καὶ χάριν ὁμολογῆναι
ἐγγράφως ἤδη συντεθειμένα.

EPIST. Γ'.

Βασιλείῳ πατρικίῳ καὶ ἐπάρχῳ πόλεως.

Ἐρρεῖ τὰ καλὰ, καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ χάρις οἴχεται,
κακία δὲ πολιτεύεται. καὶ τὸ μὲν ψεῦδος πτεροφυεῖ q,
φυλλοβολεῖ δὲ τὰ πτέρω ἢ ἀλήθεια. Πόθεν οὖν ἡ
τοσαύτη τῶν κακῶν Ἰλιάς; Ὅτι σὺ μὲν; ὡς φασιν,
ἄρχεις. οἱ δὲ σοὶ πολὺ κρείσσοις ἄρχειν, τὸν σὸν
βαρὺν ἔλκειν ζυγὸν ἀναγκάζονται. καὶ μετρία τού-
τοις κάκωσις. ἢ μὴ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ζωὴν περι-
κόπτουσα. τοῦτο ἔστιν ὁ ἐν πόλει ληστής, καὶ ὁ
πάνδημος δῆμοις. Ἐγὼ μὲν οὐ λέγω ταῦτα περὶ
σοῦ. ἀλλ' ὁ ποιῶν τὰ νυνὶ πάση γλώσσῃ καὶ ἀκοῇ
πάση περιαδόμενα, ἐκεῖνός ἐστι (καὶ ἐγὼ σιωπήσω-
μαι) ὁ τούτων τῶν ὀνομάτων ἀξίος. Σὺ δὲ, εἰ μὲν
πράττεις ἄ φασιν, μίσσησον μᾶλλον τὴν πράξιν, καὶ
τοῖς πραττομένοις αἰσχύνθητι, ἢ τοῖς ὀνομάζουσι

VARIAE LECTIONES.

μνησικαχῆσον. Οὐ γὰρ ἔστιν ἄλλως τὰς πράξεις, ἀλλ' ἢ τοῖς οἰκείοις ἐξονομάζειν ὀνόμασιν. Καὶ τῷ δυσχεραίνοντι ταῖς κλήσεσιν, πολλῶ πρότερον ἢ φυγῇ διαπονεῖται τῶν πράξεων. Εἰ δὲ τὰ ψευδῆ σου καταχέουσι· σπεύσον ὥσπερ ἔφυγες τὴν πρᾶξιν, οὕτω φυγεῖν σε καὶ τὸ ἐγγὺς τυγχάνειν τῆς πράξεως. Τὸ μὲν γὰρ κολάσεως, τὸ δὲ οὐκ ἐπαίνων ἀξίον· καὶ οὐχὶ τὸ πῦρ λυμᾶνεται μόνον τοὺς ἀπομένους, ἀλλὰ καὶ ὁ καπνός, τῶν μὴ πόρρω τοῦ πυρός ἀφ' εστηκότων δριμύσσων τὰς ὄψεις καὶ ἀμαυρούμενος.

ΕΠΙΣΤ. Δ'.

Σεργίῳ μαγίστρῳ καὶ λογοθέτῃ.

Montacut. (ep. 14, p. 75).

Ἐχθρῶν εἰσιν αἱ ἐπιβουλαὶ καὶ αἱ λοιδορίαι, καὶ τὰ βάραθρα· φίλων δὲ, τὸ ὑπερασπίζειν, καὶ προκινδυνεύειν, καὶ κωλύειν τοὺς ἐπηραξίνοντας, ὅση δύναμις. Μέτριος οὖν τῶν ἐχθρῶν ἐκείνος, ὁ τῶν προειρημένων ἑαυτὸν καθυφαίει· καὶ μὴτε συκοφαντῶν, μὴτε δόλους, μὴτε ἐπιβουλὰς σκευαζόμενος. Καὶ ἀθλιός τῶν φίλων ἐκείνος (εἶγε φίλος ὄλω) ὁ μὴτε ὑπερασπίζων, μὴτε προκινδυνεύων, μὴτε ἀνακόπτειν σπεύδων τοὺς προαιρουμένους ἐπιτίθεισθαι. Τοῦτο γὰρ καὶ τῶν ἐχθρῶν ἂν (ὥσπερ ἔφην) ποιήσῃ ὁ μέτριος. Σκόπει οὖν, οἷς ὑπὲρ σοῦ λέγεις, τίνι σκαυτὸν συντάττεις, Οὐχ ὕβρισα γὰρ, οὐδὲ τῶν διασυρόντων, φήσεις, γέγονα, οὐδὲ κατὰ σοῦ δόλους ἐρραψάμην. Ἐγὼ δ' εἰ μὴ τὸ φορτικὸν ἠυλαθούμην, ἰσχυρισάμην ἂν, ὡς οὐδὲ τοῦτο τῆς σῆς ἐνεκα φιλοτιμίας καὶ γνώμης· ἀλλ' ὅτι μὴδ' ἔχεις, ἐξ ἧν σοὶ ταῦτα, μὴ λίαν ἀσχημόνως καὶ ἐπιγελάστως, συμπλασθήσεται.

ΕΠΙΣΤ. Ε'.

Ἠλία πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 16, p. 77).

Ἠτήσω· συνεθέμεθα· γέγονεν· εὐχαρίσται οὖν Θεῷ τῷ χορηγῷ καὶ αἰτίῳ πάντων τῶν καλῶν, τῆς βαρυτάτης φορολογίας ἀπαλλαγείς.

ΕΠΙΣΤ. Σ'.

Θεοφυλάκτῳ πατρικίῳ, καὶ στρατηγῷ Ἀρμενιακῶν.

Montacut. (ep. 21, p. 82).

Τρία μισεῖν οἶδα, καὶ τοὺς ἄλλους μισεῖν παραινῶ, ψεῦδος, καὶ δόλους, καὶ ἀγάπης διαφθοράν. Ἀλοῖην ἂν τοῖς τρισίν, εἰ τί μοι, παρ' ἃ διεπράχθη, καὶ κατὰ νοῦν ἔχω, ἄλλως ἐρεῖν μελετήσω. Ἐγὼ σε φίλον ἐποίησάμην, φίλον μὲν ὄντα Θεοῦ, ὅσα γε εἰς εὐσεβεῖς ἦκε λογισμοὺς, φίλον δὲ πιστὸν τοῖς φιλοχρίστοις βασιλευσίν ἡμῶν· οὐδὲ τὰ πρὸς ἡμᾶς δὲ παρὰ ταῦτα (ὡς γε αὐτοὺς ἠγομεν εἰς πειθῶ), ἀλλὰ τὸν ὁμοῖον τρόπον διακείμενον· ἀλλὰ τότε μὲν οὕτως εἶχομέν τε καὶ πεπεισμέθα, ἔχομεν δὲ ὡσαύτως καὶ νῦν. Πῶς οὖν ἡδύς εἰμι τοῖς σοῖς συκοφάνταις; Αἰσχύνομαι γὰρ εἰπεῖν, πῶς ἤλθον ἐπὶ σᾶς διαβολάς· οὐδὲ γὰρ τὸ ἀπολύειν ἑμαυτὸν ὑπολήψεως τοιαύτης, ἀνεκτον ἐμοί· ἀλλ' ἐκείνος ἐχθρός, ἐκεί-

tratis pudefias, quam memineris ut punias eos qui sic loquuntur. Sunt enim actiones propriis suis nominibus designandæ. Qui quemcunque titulum in malam partem capit, is potius id agere debebat, ut actiones ipsas evitaret : sin autem te mendaciis onerant, id agas oportet, ut quemadmodum recesseris ab agendo male, ita et omnem devites ejus propinquitatem. Illud supplicium meretur, laudem istud non meretur. Non modo lædit ignis arripiens, sed et fumes eorum oculos perstringit et fuliginat qui non longe ab igne consistunt.

ΕΠΙΣΤ. ΙV.

Sergio magistro et logothetæ.

Ab hostibus insidiæ, convicia, barathra parantur, amicorum est, indignis modis multatos tueri velle, periculis se ob eos offerre, et vim illatam prohibere, quantum quidem in ipsis fuerit. Inter inimicos modestus est, qui ab ante memoratis se expeditum tenens, nec sycophanta, nec dolosus, nec insidiarum structor erit. Improbus autem amicus ille (si modo talis amicus dicendus) qui nec protegit, nec periclitatur pro amico, nec festinat eos repellere, qui in amicum ejus irruere secum staluerunt. Idem vel qui inter inimicos modestus est (ut dixi) efficiet. Vide sis ergo cui ipsorum te annumeres, per ea quæ pro te allegas. Te non affeci contumeliis, inquis, nec iis annumerabar qui te irridebant ; nullos in te contexui dolos. Ego certe, nisi quod odiosum hoc fore verear, confirmare auderem hoc nullo modo ut æstimationi tuæ consuleres, aut sententiæ factum. Imo vero nullam habes occasionem tibi suppeditatam unde ista, nisi admodum absurde et ridicule, confingere possis.

ΕΠΙΣΤ. V.

Eliaë protospathario.

Supplicasti : condescendi : factum est. Gratias age Deo igitur largitori et causæ bonorum omnium, quod liber sis a tributo gravissimo colligendo.

ΕΠΙΣΤ. VI.

Theophylacto patricio, et duci Armeniacorum.

Tria odio prosequi certum est, et alios hortor ut similiter exosa habeant, mendacium, dolos, interitum amoris. Si quid aliter efferre proposuerim quam quomodo gestum est, et apud animum meum cognitum, tribus istis ego culpabilis fiam. Ego te mihi amicum conciliavi, Dei amicum existentem (in quantum pia cogitatione assequi potuerim), amicum autem fidelem, regibus nostris a Christo dilectis : nec te reputabam, quod persuasum habebam, aliter in nos etiam animatum ; bene verum tunc quidem ita forte persuasum habebam, imo et etiamnum eodem modo affecti sumus. Quare igitur gratulus sum et acceptus tuis sycophantis ? pudet enim dicere me ad te accusandum descendisse,

nec mihi certe tolerandum videtur ab hujusmodi A suspicione me expedire : verum ille hostis, ille sycophanta omnigena malitia repletus est, qui talem, tantam machinationem instruxit, ut te penitus spoliatum amicis redderet, et nos tum etiam in maleficorum extrema regione locare destinarat, nimirum ut principium non violenter manuum illatarum, sed improbi animi, a nobis procederet (unde multo majorum malorum origo quam a manibus procedunt violentis), ut pro dilectione odium potius exspectaremus, et dolos refugium nobis in omnibus statueremus. Omnia in nos per hoc ipsum ingerit; coincidunt etenim in se ista, cum malum nos amicis machinari statuit, et tamen hæc ipsa effutire non horruit apud eos quibus optime nostri mores noti erant, utcunque de ridiculo habebatur. Quis demumcunque fuerit, manifestum illum facito : sic certe te a mala bestia expediveris quæ clanculum cum teipsum tum etiam amicos deprædatur et admordet, et sub prætextu benevolentiae multiplices instimulat inimicitias. Sin abscondes illum, ego tanquam in conspectu Dei, apologiam dedi, me credere quidem et profiteri amicum te nostrum Deo, et piissimis imperatoribus devotum, non minus in præsentem quam ab olim. Improbus autem ille homo haud quadam, mihi crede, malitia destituetur, qua res tuas pessimo loco statuatur. Consulerem ego tibi certe, ne velis communem illum hostem occultare. Certe autem si diffidas iis quæ dicta sunt per me, scio te illum occultaturum, et in amici censu habiturum; passus interim me longas ineptias agere et desipere frustra : sin propalam feceris, credidisti mihi; quod in vobis est, utrique certe nostrum conducturum.

EPIST. VII.

Pantoleonti protospathario.

Montacut. (ep. 22, p. 83).

Qui vergis ad occasum vitæ tuæ, propellis te in C illorum insolentes audacias quibus sanguis bullit. Quin quod verius est ut proferam, latronum facinora ut leviora habeantur præstas. Totos enim dies, noctes integras, in cædendis hominibus transmittis; nec vel tantillum temporis omittis improbe gloriari de illorum pœnis quos puniendos tenes. Phalaris forte aliquis, aut Dionysius, aut si qui ob crudelitatem barbaram celebrius nomen habent, in certamen prodire ambitiosius tentas. Nec tibi vitalis habetur, si te æqualem illis præstes, nisi multis excedas parasangis. Ast certe cum viris in certamen descendit puer. Nam sine illis quæ magnifice alioquin gerebantur ab illis tyrannis, tibi tyrannis haud videtur, licet omni opere in id innixus fueris, et tempus similia perpetrandi non D longe absit. Leges profecto, quarum beneficio vivunt republicæ, haud adhuc emortuæ sunt, nec diutius tolerabit hæc justitiæ oculus. Cum enim qui per montes latrocinantur fures, pro meritis dignum supplicium sufferant, haud æquum est, ut qui per civitates multo impudentius homicidiis dant operam, cum improbius deliquerint, tranquillius agant.

VARIÆ LECTIONES.

r ἴσ. εἴη. s γο ἐκκεντούντος. † ἢ ἀνδρας.

nos συκοφάντης, ἐκεῖνος πάντα κακός, ὁ τηλικαύτης πλάσας συσκευὴν, καὶ σε φίλων καὶ τῶν ὅτι μάλιστα σπουδάσας ἔρημον πονεῖν, καὶ ἡμᾶς εἰς τὸν ἐσχάτον τῶν κακουργῶν χώραν τάττειν οἰηθεῖς, ἀρχὴν ἀδίκων, οὐ χειρῶν, ἀλλὰ γνώμης (ὁ πλειόνων αἰτία κακῶν, ἢ χειρῶν ὑβρίζειν), μῖσος δὲ πρὸ τῆς ἀγάπης τιμῶν, καὶ τὸν δόλον ἔχειν εἰς ἀποφυγὴν ἄμα πάντα φέρων καθ' ἡμῶν (συντρέχει γὰρ ταῦτα εἰς αὐτὸ τῷ κακῶν τι τοῖς φίλοις ἐθέλειν ποιεῖν, ἃ λέγει ἐκεῖνος), καὶ τοὶ γέλωτα ὀφλισκάνων, τοῖς ἡμᾶς εἰδόσι, καὶ τὸν ἡμέτερον τρόπον, ὁμοῦς οὐκ ἐνάρκασε τολμᾶν, Δήλου τοῦτον ὅστις ἂν ἦ r. ἀπαλλαγείης γὰρ ἂν οὕτω θηρίου κακοῦ, καὶ σὲ καὶ τοὺς φίλους λάθρα λυμαινομένου καὶ δάκνοντος, καὶ ἐν προσποιήσει εὐνοίας πολλὴν ἐκκενούσης ἢ τὴν δυσμύνησαν. Εἰ δὲ κρύψεις τοῦτον, ἡμεῖς μὲν, ὡς ἐπὶ Κυρίου, ἀπολελογήμεθα, καὶ φίλον σὲ καὶ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τῶν εὐσεβεστάτων βασιλείων πάλας τε καὶ νῦν, καὶ πιστεύομεν, καὶ κηρύσσομεν. Ὁ δὲ κακός ἐκεῖνος ἀνὴρ, εὐ ἴσθι, ὡς οὐκ ἀπορήσει κακίας, δι' ὧν τὰ σὰ χεῖρω διαθήσει. Ἐγὼ δὲ σοὶ εἶμι συμβουλεύσαιμι ἂν μὴ κρύπτειν τὸν κοινὸν ἐχθρὸν· καὶ εἰ μὲν ἀπιστεῖς, ὧν ἔγραψα, εὐ οἶδ' ὅτι κρύψεις· φίλον γὰρ νομῖσαις· ἐμὲ δὲ μακρὰ ληθεῖν καὶ φλυαρεῖν μάτην. Εἰ δὲ θριαμβεύσεις, ἐπίστευσας ὅπερ εὐχομαί τε, καὶ ἀμφοῖν λυσιτελήσει.

EPIST. Z'

Παντολέοντι πρωτοσπαθαρίῳ.

ΕΠΙΣΤ. Η'.

A

EPIST. VIII.

Λέοντι σπαθαρίῳ τῷ ἐπιλεγομένῳ Δράκοντι

Leonti spathario, cognominato Draconi.

Montacut. (ep. 29, p. 87).

Πολλοὶ πρὸς ἡμᾶς λύκοι τὴν γνώμην παρεγένοντο, προβάτων ἐνδύματα φοροῦντες, καὶ τῷ ἔξῳθεν σχηματισμῷ τὴν ἔσωθεν περιστέλλοντες κακίαν· ἄλλὰ τούτων οἱ πλείους οὐκ ἔλαβον ἐπιπολὺ, τοῦ χρόνου φωράσαντος αὐτῶν τὴν τέχνην, καὶ τὴ περιβολὴν τῆς δορᾶς, οὐκ εἰς μάτην μόνον ἐπινοηθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ διπλὴν ἐπιδεικνύντως, τούναντίον ἡπερ ἐβούλοντο, τὴν προσοῦσαν αὐτοῖς πονηρίαν τὴν τε κρυπτομένην φρεσὶ καὶ τὴν κρύπτουσαν. Ἡ δὲ σὴ μεγαλειότης, ὡς εἶκεν, ἐκ πολλοῦ τοῦτο καὶ μελετήσασα καὶ τεχνώσασα, σοφὴ τοῦ καλύπτειν ἐγένετο τὸ θηρίον, καὶ μέχρις ἂν ἀνρίῳ περιέτρυχε, τὴν δορᾶν οὐκ ἀπέθετο· ἐπιτυχοῦσα δὲ, καὶ ἀπεδύσατο, καὶ τὸν θῆρα ἔδειξε· καὶ τοσοῦτον, τὸ γε αὐτῆς μέος, τὰ προστυχόντα διέφθειρεν, ὅσον οὐδὲ τὰ προφανέστατα τῶν ἀγριωτάτων θηρῶν ἔλυμηναι ἂν. Ἀλλὰ χαίρομεν κἂν τούτῳ, ὅτι λαθοῦσα προέλαβεν ἡμᾶς κρυπτομένη κακία, ἣ προκατελάδομεν ἡμεῖς κολάσαι ὑπονοούμενην μοχθηρίαν· τὸ μὲν γὰρ καὶ σφᾶλοι ἂν πολυάκις οὐκ ἐπ' ὀλίγον· τὸ δὲ καὶ λαθόν, τὴν ὑστάτην οὐκ ἂν φύγοι δίκην· ἀλλὰ ταῦτα γράφομεν, οὐχ ἵνα ἐπιστραφῆς (ἐπιστραφήσῃ γὰρ καὶ μὴ θλών), ἀλλ' ἵνα γνώσῃ ὡς οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἔλαθες ἂν ἡμᾶς, εἰ μὴ συνεργῶν εὖρες τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν. Τὰ δ' ἄλλα ἐρῶσθαί σε τὴν ψυχὴν μᾶλλον ἢ τὸ σῶμα ἐπευχόμεθα· καὶ τῶν τετολημένων διὰ μετανοίας τὰ στίγματα ἀπαλείψαντα, καὶ οὐ τὸ πρόβατον, ἀλλὰ τὸ θηρίον εἰς τὸν παντελὲς ἀπεκδυσάμενον, μῆτε ἐν ταῦθα, μῆτε ἐκείθεν εὐθύνας ὑφέξειν.

Multi ad nos animitus lupi accesserunt, ovium indumenta gestantes, quique per externum habitum internam vestierunt improbitatem. Sed horum plerique diu non celabantur : revelavit enim tempus artificium ipsorum, et amictum pelliculæ non tantum in vanum excogitatum monstravit, sed insuper, quod minime volebant factum, duplicem ipsis adesse iniquitatem, absconditam nimirum et abscondentem. Tua autem magnificentia, quod par est credere, cum a longo tempore meditata, et artificiose construens fueris istud, prudenter bestiam occultavit ; neque pellem deposuisti priusquam in agnum arreptum incidisti : illo potitus, et exuisti, et te bestiam professus es. In tantum vero oblata, quod tuas partes attinebat, discerpisti, ut nec crudelissimæ bestię publica devorarent. Lætatur hoc ipso tamen, quod celata improbitas prius nos occupavit, quam ad coercendam suspectam tantum accingeremur ; illud enim licet sæpe numero aberret, non tamen in minimis ; hoc, si latuerit, postremo vindictam non elongabit. Et hæc quidem scribo, non ut convertaris (nam licet invitus olim converteris), sed ut plane intelligas, quod ne quidem ab initio nos latueris, sed cooperantem nostram expertus sis clementiam. Cæterum te animo magis quam corpore valere cupiam, et ut per pœnitentiam stigmata impressa eluas, nec velis ovem, sed bestiam penitus deponere, ita ut, nec in hoc, nec futuro sæculo ad calculos voceris et reddendam rationem.

ΕΠΙΣΤ. Θ'.

Ἰωάννῃ σπαθαρίῳ τῷ χρυσοχέρῃ.

Montacut. (ep. 39, p. 98).

Οὐκ ἐγράψαμεν ἵνα θαυμάζῃς, ἀλλ' ἵνα στηριχθῆς ἐν οἷς τὸν σάλον ὑπέμεινας. Εἰ δ' ἀρράβωνα τοῦ στηριχθῆναι τὸ θαῦμα παρέχεις, ἠθέως ἀποδεχόμεθα. Οὐδὲ γὰρ ἐξ ἑαυτῶν προφέρομεν ἄπερ λέγομεν, ἀλλ' ἐξ ὧν τῆς ζωηφόρου πηγῆς ἀπηντήσαμεν· ἥτις μετὰ τῆς ἐν πίστει διψῆς τοῖς προσιοῦσιν ἀφθονα προχέειν τὰ τῆς σωτηρίας ἐπηγγελῆτο νάματα.

Nequaquam eo fine scripsimus ut mirareris, sed ut stabilem te redderem in iis quibus fluctuabaris ; si in pignus confirmationis tuæ affers admirationem, lubenter admitto. Nam non a nobis proferimus quæ dicimus, sed ab iis unde de fonte in vitam salienti hausimus : qui præ se fert et profertur, iis qui fidem sitiunt, atque ideo adeunt ut eam expleant, abundantissimos salutis latices subministrare.

ΕΠΙΣΤ. Θ'.

Λέοντι γεγονότι λογοθέτῃ τῷ Μαδιάμ.

Montacut. (ep. 46, p. 101).

Εὐτύχημα μὲν καὶ τὸ φίλους ἔχειν ἐν καιρῷ πειρασμῶν, καὶ χρεῖας^α τὸ τῆς φιλίας παρέχοντας χρησιμὸν· οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι φανέντες, οὐδὲ οὗτοι τῷ ἀγαπήσαντι ἀχρηστοί, ἀλλ' ὅσον αὐτοῖς τῆς φιλίας ἀπελείφθησαν, τοσοῦτον τὴν ἀρετὴν τοῦ ἡγαπηκότος περιστώσιν ὑπερβαύμαστον ὅτι καὶ τοι-

EPIST. IX.
Joanni spathario, chrysocheri.

EPIST. X.

Leonti logothetæ Madiam.

VARLÆ LECTIONES.

^α γρ. χρεός.

quod non omnia ex intuitu retributionis præstiterit, sed gratis amare novit, et Patrem, qui in cœlis est, imitari in eo, quod nec vel inimicos aversetur. Quocirca nec amoris nostri legem solvere poteris, utcumque (quod rumor est) ingratus extiteris, et ementiaris amicitiam. Etenim quantumvis ingratus extiteris, nos tamen, ut videre potes, occasiones nobismetipsis ministravimus, ut ne vel sic quidem odio te habeamus. Tu quid de te homines opinentur considera : et ante alia, tuam ipsius conscientiam, et futurum olim iudicium recolito.

EPIST. XI.

Alexandro comiti.

Montacut. (ep. 46, p. 100).

Alexander Macedo, qui in summam sublimitatem evexit Macedoniæ regnum, eo die principatum abdicasse videbatur, quo neminem beneficio ornasse dicebatur. Rarissime hoc illi ita contingebat ; utpote qui in illud omni studio incumberebat, ut beneficeret hominibus. Quod si interdum ita contingebat ut nihil præstaret, dolens dicebat : *Hodie non regnavi*. Sed paganus ille fuit et inter paganos rex, et voluptati atque luxui deditus, et ob felicitatem ebrius, quique sibi consimiles deos suarum actionum inspectores fecerat. Tu autem Christianus cum Christianis vivens, et (ut secundum leges agas) cum imperio existens, sæpius in vitæ cursu fluctibus agitata obrueris, in ipsis sacris, inter sacerdotes, idque cum temperantiam et virtutem honorare te non neget, sed et unum illum verum Deum actionum omnium inspectorem fallere non posse putes. Quid hinc sequatur, gravor ego dicere. Illud autem affirmo, neminem e tuo subditis regimini esse, quin loco alicujus beneficii aut benignitatis quam agnoscere vellet, non supplicia deplorat inaudita irrogata, aut damnum illatum inexpectatum. Alius aliud insigne facinus dextræ tuæ tragico cothurno dignum deplorans refert. Cum Alexander cum dolore professus fuerit : *Hodie quidem rex non fui* : tu, quod videtur, non præterlabi tibi diem patieris, in quo non verearis dicere : *Hodie tyrannus non fui*.

EPIST. XII.

Basilio quæstori

Montacut. (ep. 47, p. 101).

Si justa cum mensura contententes invicem judicaveris, haud te auri pallor majore pudore suffunderet, temetipsum quam illos qui tibi offerunt.

EPIST. XIII.

Joanni patricio et sacellano.

Montacut. (ep. 48, p. 102).

Illustri laudum præconio ob ea quæ geris apud viros probos et honestos dignus es. Neque ignorare te

Α ούτους δυνας, ὁμως ἐφίλησε, καὶ οὐ πάντα χάρις ἀμοιβῆς ἐπραττεν, ἀλλ' ἤθει καὶ προῖκα φιλεῖν, καὶ τὸν ἐν οὐρανοῖς μιμῆσθαι Πατέρα, οἷς ὐ οὐδὲ τοὺς ἐχθροὺς ἀπεστρέφετο. Οὐκ ἂν οὖν λύσης αὐτὸς τὸν ἡμέτερον τῆς ἀγάπης νόμον, καὶ ἀγνώμων, ὡς φημίζουσι, φανῆς, καὶ τὴν φιλίαν ψευδόμενος. Καὶ γὰρ καὶ δι' ὧν ἀγνωμονήσεις, ἀφορμὰς, ὡς ὄρας, ἡμεῖς ἑαυτοῖς πεπορίσμεθα, δι' ἧς οὐδὲ οὕτω σε μισεῖν ὑπαχθησόμεθα. Σὺ δὲ τὴν περὶ σε τῶν ἀνθρώπων δόξαν ἐπισκόπει· μᾶλλον δὲ πρὸ ταύτης τὸ σὸν συνειδὸς καὶ τὸ ἐκείθεν κριτήριον.

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ'.

Ἀλεξάνδρῳ κόμητι.

Β Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν, καὶ Μακεδόνων ἄρα εἰς ὕψος τὴν βασιλείαν, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἰδέσθαι παύσθαι τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν εὐεργετήσας οὐδένα ἰδείκνυτο. Σπάνιον δὲ αὐτῷ τὸ τοιοῦτο συνέπιπτεν, ἅτε μελέτην ἀγοντι ἀνθρώποις εὐποιεῖν. Εἰ δὲ ποτε καὶ συμπέσεις, ἀνιῶμενος ἔλεγε· Σήμερον οὐκ ἔβασίλευσα. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἕλληνα, καὶ ἐν Ἑλλεσί καὶ βασιλεύς· καὶ ἡθονῶν, καὶ τρυφῆς καὶ εὐτυχίᾳ μεθῶν ἀνθρώπος, καὶ θεοὺς τοιοῦτους τῆς οἰκίας πολιτείας ἐφόρους ποιούμενος. Σὺ δὲ πιστὸς, καὶ ἐν πιστοῖς καὶ μετὰ τῶν νόμων ἄρχιν τεταγμένος, καὶ πολλὰ προσπατίων τοῦ βίου τοῖς κύμασι· καὶ ἐν μίσοις αὐτοῖς ἱεροῖς καὶ ἱερεῦσι, καὶ ἐγκράτειαν καὶ ἀρετὴν τιμᾶν οὐκ ἀρνούμενος· καὶ δὴ καὶ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἐπόπτην τῶν πρακτέων, οὐ μὲν οὖν οὐκ ἂν δυναίμενος παραγράφασθαι. Ἀλλὰ τί τὸ ἐντεῦθεν; Ἐγὼ μὲν εἰπεῖν ἀποκνῶ. Πλὴν οὐκ ἔστιν ἰδεῖν οὐδένα τῶν ὑπὸ σε, ὅς ἀντὶ τοῦ χάρις εὐεργεσίας ἦ τινος ἀλλῆς φιλανθρωπίας ὁμολογεῖν, οὐχὶ τιμωρίαν οὐκ ὀδύρεται ἀκριτον ἢ ζημίαν ἀπροφάσιστον. Καὶ ἄλλος ἄλλο τι ἔργον τῆν σῆς δεξιᾶς τραγικῆς σκηνῆς θέαμα καταλοφυρόμενος διεξίρχεται· ἀλλ' Ἀλεξάνδρος μὲν ἀνιῶμενος ἔλεγε ποτε· Σήμερον οὐκ ἔβασίλευσα· σὺ δ' ὡς ἔοικεν οὐ περιλείψεις ἡμέραν σαυτῆ ἐν ἧ θάρρῆσεις εἰπεῖν· Σήμερον οὐκ ἐτυράνησα.

ΕΠΙΣΤ. ΙΒ'.

Βασιλείῳ κοιαιστορι.

Δ Εἰ τῷ δικαίῳ μέτρῳ χρώμενος τοὺς διαμφισθητόντας ἀλλήλοις ἐδικάζεις, οὐκ ἂν σε ἡ τοῦ χρυσοῦ ὠχρότης πλέον αἰσχύνεσθαι τοὺς πλέον αὐτὸν χορηγούντας σοι, παρεσκευάζεν.

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ'.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ.

VARIÆ LECTIONES.

ὐ γρ. ὅς. ἰ ἴσ. τυγχάνειν.

Λαμπρῶν ἐπαίνων, δι' ὧν πράττεις, παρὰ τοῖς σπουδαίοις τυγχάνων ἢ δίκαιος ἂν εἴης· μηδὲ τούτου

ἐν ἀγνοίᾳ εἶναι, ὅτι ὅσον ὑψηλὸν καὶ θαυμάσιον τὸ ἄριστον ἐν τούτοις κλίσι, τοσαύτης καὶ τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐπιμελείας δεῖται. Πολλὰ μὲν γὰρ κατὰ τῶν εὐδοκίμωντων, ἀπὸ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς ἀρίσται ὕβρις· οὐδὲν δὲ ἔλαττον, καὶ ὁ ἐξ ἀνθρώπων ἀνερεθίζομενος φθόνος, τὸν ἰὸν ἐκχέει. Ἄλλὰ σὺ γε τὸν τῆς ἀρετῆς οὐκ ἐνδιδοῦς τόνον, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν δὲ τοῖς προτέροις ἀγῶνα σὺν μετρίῳ καὶ ταπεινῷ ἐναποδυόμενος τῷ φρονήματι, τῶν μὲν κωφῶ θάττον διελέγξαι τὰ μέλη ἢ εἰς ἐσχάτην ἀισχύνην καὶ ἀπορίαν μᾶλλον αὐτοὺς περιστήσεις· τὸν δὲ, εἰς τοὺς τεκόντας, μετὰ πλείονος πικρίας ἐπαναστρέψαι παρασκευάσεις· καὶ τὸν τῆς ἐχίδνης μῦθον ἐν αὐτοῖς ἐνεργούμενον ἐπιδείξεις· δείξας, οὐχ ἑτέρους, ἀλλ' αὐτοὺς γε τοὺς γεννησαμένους κατασθιομένους μᾶλλον καὶ διαφθειρομένους, ὑπὸ τοῦ καλοῦ γεννήματος αὐτοῖς τοῦ φθόνου, δι' ὧν σεαυτὸν λαμπροτέρας εὐφημίας καὶ ἀναρρήσιως μάλιστα ἀξιώσεις.

tamen hanc ob causam illustriori quadam deprædicatione publicationeque te dignum imprimis arbitraris.

EPIST. IΔ'.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

Montacut. (ep. 49, p. 102).

Τῷ Ἄττιδι μὲν σε ἀναφέρουσι, Γάλλον καλοῦντες, οἱ παρ' Ἑλλήσι σοφισταί· τῇ γυναικωνιτιδὶ σε κατακλείουσιν, ἀνδρόγυνον καὶ εἰδότες καὶ ὀνομάζοντες, οἱ ἡμέτεροι σοφοί. Πόθεν οὖν σὺ τοὺς ἑκατέρωθεν ὄρους ὑπερβάς εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας Θεοῦ μυστήρια παρεισέφρησας, ἄνω καὶ κάτω πάντα ποιῶν· καὶ τὸ ἐν τῇ σῇ παραφθόρῳ φύσει ἀκαρπὸν τε καὶ ἀχρηστον ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γονιμωτάτῃ καὶ πολυτέκνῳ Ἐκκλησίᾳ, φιλονεικίᾳ καταπράξασθαι; ἀλλ' ἴσθι σαφῶς, ὅτι ἄδου μὲν καὶ τῶν αὐτοῦ πυλῶν, δι' ὧν πράττετε ἀναιδέστερον, σεαυτὸν ἢ ἐστηλίτευσας· ὅτι δὲ καὶ ἀσθενέστερος ἦσθα, ἡμεῖς καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ σὺν ἡμῖν πολυάνθρωπος καὶ ἅγιος χορὸς, κἄν λυπήσωμεν, διελέγξομεν. Εἰ δ' ἐκείνον τὸν ἀρχιτέκτονα τῶν πνευματικῶν, μετὰ τῶν αὐτοῦ πυλῶν (ὧν μία τάχα τυγχάνεις αὐτός, ὅλον ἐκεῖνον τὸ στόμα καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φωνὴν χαρισάμενος), ὅμως σύμπασαν αὐτοῦ τὴν παράταξιν ἀνισχύρους καὶ ἀπράκτους κατὰ Ἡετῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ Χριστοῦ ἢ ἀλήθεια ἀπεφάνετο· μέχρι τίνος οὐκ ἐνδιδῶς ἀναιδεόμενος, καὶ εἰς οὐρανοὺς τὰ τῆς ἀπονοίας βέλη μετὰ πολλῆς τῆς ἀναίσθησίας ἀφίεις; δι' ὧν, γέλωτα μὲν τοῖς συμπράττουσι δαίμοσι κινεῖς, λύπην δὲ ἐπὶ τῇ σῇ ἀπωλείᾳ τοῖς ἁγίοις προξενεῖς, μισητὸν δὲ τὸ σὺν γένος νῦν μᾶλλον ἢ πρότερον καὶ διαβόητον ἐπὶ κακίᾳ παριστάς.

EPIST. IE'.

Ἀναστασίῳ φορολόγῳ.

Montacut. (ep. 51, p. 106).

Οὐκ ἔστι σοι πάροδος εἰς τὴν τῆς βασιλείας πόλιν, διότι σοι ταύτην ἀπειχίσεν ὁ τῆς φιλαργυρίας ἔρωσ.

VARLE LECTIONES.

γ ἐφίεται. ἢ γρ. βέλη. ἢ ἑαυτόν. ἢ μετὰ Hoesch.

PATROL. GR. CII.

EPIST. XIV.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

Sunt qui te comparant Atti, Gallum nominantes : nimirum Græcanici sophistæ. Nostri nasutiores, qui et sciunt Androgynon, et ita nominant, Gynæcio includendum tradunt. Unde ergo factum ut utrinque terminos circumscriptos transiliens, in Ecclesiæ te sacraria injecisti ? omnia susque deque habes. Naturæ autem tuæ corruptissimæ quidquid sine fructu et inutile adhærebat, in fecundissima Christi Ecclesia et liberis quamplurimis feta, summam per impudentiam inserere voluisti. Sed clarissime intelligas oportet, quod per ea quæ operaris impudentissime, te palam declarasti quod ad infernum et inferni portas spectes. Quod porro sis quam illæ fores infirmior, nos et nobiscum una numerosissimus Christi grex, licet nostro cum dolore, manifestum facimus. Cum vero malorum omnium architectum illum, una cum ipsius portis (quarum fortassis tu una es, cum in solidum ipsi os, linguam, vocem concesseris), et omnes ipsius exercitus invalidos, et nihil agentes contra Ecclesiam, Christus ipsa veritas nobis confirmaverit : quousque tu de impudentia tua nil remittis ? quousque non omittes impudentiæ tuæ tela furioso more in cælum ejaculari ? unde risum et ludibrium auxiliantibus diabolis ministras, dolorem vero de tua perditione sanctis suffundis. Genus porro tuum, ultra quam olim fuerat, odio haberi et detestationi facis, et ob improbitatem diffamatum.

EPIST. XV.

Ἀναστασίῳ τριβυτῶν ἀπολλογῳ.

Haud tibi patet ingressus per ostium in regnum : pecuniarum quippe amor eum tibi oclusit. Quod

si murum interjectum quo excluderis, per pauperum amorem submoveris, quantocius te recipiet eleemosynæ destinata habitatio.

EPIST. XVI.

Eidem.

Montacut. (ep. 52, p. 106).

Nullum admittunt inter se commercium avaritia et humanitas. Longe abest enim vir misericors ab odio fraterno, quo laborant divites. Quocirca hiatus ingens constituit inter infernum et cælorum regnum.

EPIST. XVII.

Eidem.

Montacut. (ep. 53, p. 107).

Divitias evacuas, et vehementer gaudeo, quod tibi cælorum regnum ædificatum videam : sed et una evacuentur affectus illi, qui divitias prius possederunt : ut non modo thalamus tibi regalis contingat, sed et sponsus etiam prodeat pulchre exornatus.

EPIST. XVIII.

Galatoni, a secretis.

Montacut. (ep. 55, p. 110).

Archetypon (opinor) est, nec ad imitationem aliorum institutum, præclari amici tui mendacium. Neque enim persuaderi ipsi possit, ut cum poetis vel amantissimis fictionum, ne dicam comicis aut tragicis, comparetur ; multo magis qui res heroum gestas metro paronymo (hoc est, heroico) persecuti sunt. Cum vero poetas omnes in extemporalibus figmentis transgreditur, idque cum supercilio, historicus quispiam aut prosa scriptor, hic opus est, ut in memoriam revocetur ei, et ex adverso componatur strenuus quispiam mendaciorum sartor, ut ita magnum et dubium subeant certamen. Quis autem ille tandem erit ? Certe nec inter Græcos, sed neque barbaros versari dignabitur ille. Sed opus autem est uti investiges terram hominibus incognitam, potius quæ nusquam habetur, et gentem aliquam innominatam ; inde huc peregrinus adveniat ; et cum terribili quodam supercilio, secretorum enarrator, fabulis præsideat enarrandis. Timoclem forte aliquem, cum vel puer vel adolescens diciplinarum scholas adires, audivisti, aut Clonthacontylon ophicianum (nam monstra nobis nominum formanda sunt) Ophicianorum, quos sibi confixit, nationis naturam, politiam, pugnas, victorias, vitæ sæcula, ætates, felicitates, neque hominum tantummodo, sed et plantarum animalium, maris, et terræ, aerisque, hyperbolice mentientem, et prodigiose prosequentem. Certe si præclarus ille tuus amicus, in certamen de mentiando, cum isto homine descenderet, iudices et præmiorum distributores, ad istiusmodi certamina

A Εἰ δὲ τὸ μεσοτοιχὸν διὰ φιλοπτωχείας λύσεις, θάπτορ ἢ τῆς ἐλεημοσύνης ὑποδέξεται σε κατοικία.

EPIST. ΙΣ'

Τῷ αὐτῷ.

Οὐκ οἶδε συνοδοὺ ἀλλήλων, πλεονεξία καὶ φιλοθροπία. Μακρὰν ἀπέχει ἀνὴρ ἐλεήμων τῆς τῶν πλουτούντων μισαδελφίας. Διὰ τοῦτο καὶ μέγα χάσμα ἐστήρικται μεταξὺ γένους καὶ βασιλείας.

EPIST. ΙΖ'

Τῷ αὐτῷ.

Κενοῖς τὸν πλοῦτον· καὶ μέγα χαίρω ὅτι σοὶ βασιλείαν οὐρανῶν ὄρω οἰκοδομουμένην. Ἄλλὰ κενούσθω σοὶ καὶ ἂ προκατέχει τὸν πλοῦτον πάθη· ἵνα μὴ μόνον ἢ παστὰς ὑπάρχη βασιλική, ἀλλὰ καὶ ὁ τυμφίος ἐξωραϊσμένος.

EPIST. ΙΗ'

Γαλάτωνι ἀσηκρήτις.

Ἀρχέτυπον, οἶμαι, καὶ οὐ πρὸς μίμησιν ἑτέρων μιμηχανημένον, τοῦ καλοῦ σου φίλου τυγχάνει τὸ ψεύδος. Ποιηταῖς μὲν γὰρ, καίτοι φιλομουθοῦσιν (ὁ λέγω κωμικοῖς, ἀλλ' οὐδὲ τραγικοῖς), οὐκ ἂν πεισθῆαι συγκρίνεσθαι. Πολλῷ δὲ μᾶλλον, οὐδ' οἷς τὰ ἡρώων παρωνύμω μέτρῳ ἐξήρηται. Ὅπου δὲ, ποιητῶν ἀπάντων, ἐν τῷ σχεδιάζειν, ὑπερωφρύνεται, τίς ἱστορικῶν ἢ συγγραφεῶν εἰς μνήμην χροῖα καὶ παράθεσις ; πρὸς ἕνα τινα, λοιπὸν, γενναίων, οἶμαι, τὰ ψευδῆ, μέγας αὐτῷ καὶ ἀμφήριστος ὑπολείπεται ὁ ἀγών. Τίς οὖν ἐστὶν οὗτος ; Οὐκ ἐν Ἑλλησιν, οὐδ' ἐν Βαρβάροις ἀξιοὶ πολιτεῦσθαι· γῆν δὲ ἀγνωστον ἀνθρώποις, μᾶλλον δ' ἀνύπαρκτον ὅλως, καὶ γένος ἀκατονόμαστον ἐπιζητήσας, κακείθεν ἐπιδημῶν, τοῖς μύθοις, τῶν ἀπορρήτων ὑφηγητῆς, μετὰ φοβερᾶς τῆς ὀφρῦος προκαθεται. Τιμοκλία ποτὶ, μᾶλλον δὲ Χλονθάκονθλον τὸν Ὀφιοκανὸν (δεῖ γὰρ, ὡς εἶπες, καὶ τὰ ὀνόματα τερατεύεσθαι) κουρίζων ἴσως ἢ μειρακίζων τοῖς μαθήμασιν, ἤκουσας, Ὀφιοκανῶν ἐκείνων, οὓς αὐτὸς ὑπεστήσατο, γένος, καὶ φύσιν, καὶ πολιτείαν, καὶ μάχας, καὶ νίκας, καὶ βίων αἰῶνας, καὶ ἡλικίας, καὶ εὐδαιμονίας· οὐκ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ φυτῶν, καὶ ζώων, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης, καὶ αἴρος, καὶ ὑπερβολὴν ψευσμάτων τερατευσάμενον. Ἄλλὰ καὶ πρὸς τοῦτον, εἰς τοὺς περὶ τοῦ ψεύδους ἀγῶνας, ὁ καλὸς σου φίλος εἰ ἀποδύσαιτο, εἰς μεγίστην ἂν ἀπορίαν τοὺς ἀθλοθέτας καὶ κριτὰς τῶν τοιούτων ἀγωνισμάτων περιστήσειεν, ὁποτέρῳ τῶν δύο τὴν νικῶσαν ἐπιψηφίσονται. Ἐὰ τοίνυν τὸν ἀνεωγμένον τάφον τῶν ψευσμάτων (ἄμεινον γὰρ ἐκ τῆς ἀληθοῦς σοφίας ἐξεικονίσαι ἅμα καὶ στηλιτεύσαι

VARIÆ LECTIONES.

c ἴσ. ἀγωγίς.

τὸν ἀθλίον) καὶ τῆς ἐκείθεν δυσωδίας, σαυτὸν ἀπόστη-
σον. Εἰ γὰρ οὐδὲ δεξιῦ ὀφθαλμοῦ, οὐδὲ χειρὸς (ἄπερ
δύναται φίλων δεξιότης, τῶν μὲν ὄραν τὸ συμφέρον,
τῶν δὲ μεταχειρίζεσθαι συνεργούντων καὶ συμπρο-
θυμουμένων, καὶ ὑπλῶς πρὸς ἅπαντα μὲν τὰ τοῦ
βίου χρησιμευόντων, ἄλλως δὲ πρὸς κακίαν ὑποσυ-
ρόντων), οὐδὲ τούτων φείδεσθαι παρακαλυόμεθα,
ἀλλὰ διασχίζεσθαι θάπτον αὐτῶν καὶ διατέμενσθαι
προστατόμεθα· τί χρὴ ποιῆν περὶ τοῦ σεσηπότος,
καὶ οὐ νῦν, ἀλλὰ διαπαντὸς καὶ ἀχρήστου καὶ πάλαι
διαιεθέντος, καὶ οὐ μίλους ποτὲ γεγονότος, ἀλλὰ
πολλὰ τῶν μελῶν ἀπαρχῆς τραυματίσαντος.

possunt, in iis quæ accepimus, quique simpliciter ad omnes vitæ partes nobis utiliter inserviunt, etiam ubi periculum est, ne ad vitia abripiamur, quid putas faciendum in putrefacto, et non nunc primum, sed semper inutili, olim divulso, neque unius membri quod fuerat, sed multorum membrorum, et quidem ab initio, vulneribus infami.

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

Ἰωάννη σπαθαρίῳ.

B

EPIST. XIX.

Joanni spathario.

Montacut. (ep. 56, p. 112).

Ἄριστον μὲν, κρείττονα φαύλης ὑπονοίας νομίζεσθαι·
εἰ δὲ μὴ, ὑπονοηθέντα καὶ κριθέντα μὴ ἀλλοκισθαι.
Ὁ δὲ καὶ κριθεὶς καὶ ἀλούς, κἄν δίκην οὐπω δίδωσιν
ἐτέραν, ἀλλ' οὖν τὴν χαλεπωτάτην, τὸ, κακὸς ὀφθῆ-
ναι καὶ δίκην ὀφείλειν, δίδωκε. Πράττει τοίνυν αὐ-
τὸς, ἐπεὶ μηκέτι σοι ῥᾶστον ἀποσκυνάσασθαι τὴν
ὑπόνοιαν, οὐχ ὅπως μὴ δίκην δῶς, ἀλλ' ὅπως μὴ τῶν
δίκην ὀφειλόντων ἐλεγχθῆς.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Μιχαὴλ πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ.

C

Michaeli patricio et sacellario.

Montacut. (ep. 57, p. 112).

Εἰ μὲν φιλεῖς, ἀδικεῖς· εἰ δὲ μὴ φιλεῖς, πλεον ἄδι-
καῖς· τὸ μὲν, ὅτι τῶν φιλουμένων ἐν ταῖς συμφοραῖς
ὀλιγωρεῖς· τὸ δὲ, ὅτι οὐδὲ τοὺς φιλοῦντας φιλεῖς.
Ταυτὰ σοὶ ὁ πάλαι μὲν σὸς, νῦν δὲ καὶ κοινὸς φίλος,
τοῦτο μὲν φιλικῶς ἐλέγχων, τοῦτο δὲ δυσωπῶν, δι'
ἡμῶν χρηματίζει καὶ διαμαρτύρεται.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Ἀρσενίῳ μοναχῷ.

EPIST. XX.

Optimum quidem est ultra omnem mali suspicionem locari. Quod si non illud contigerit, at suspectum et examini subditum, non reum deprehendi. Qui autem sic iudicium subierit, ut in culpa inventus fuerit, licet aliam pœnam non tulerit, at certe, quæ gravissima est, dedit; nempe quod improbus inventus, et dignus qui supplicio subjiciatur, habeatur. Age igitur, quandoquidem haud tibi in promptu est suspicionem amoliri, non ut ne pœnas des, sed ut ne pœnas juste meruisse convincaris.

EPIST. XXI.

Arsenio monacho.

Montacut. (ep. 59, p. 113).

Πολλοὶ καὶ τῶν παρ' Ἑλλῆσιν εὐδοκιμησάντων, D
καὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀριστευσάντων, ἐμαρτύρησαν δι'
ῶν ἔδρασαν, ἀμαχὸν εἶναι καὶ χρησιμώτατον τὴν
ἀρετὴν. Εἰ δ' ὁ παρῶν καιρὸς μονονουχὶ βοᾷ, ὡς οὐ-
δὲν ἀσθενέστερον καὶ ἐπικινδυνότερον αὐτῆς (ἐλαύ-
νεται μὲν γὰρ καὶ προηλακίζεται πᾶσα ἀρετὴ·
θαυμάζεται δὲ καὶ περιπτύσσεται πᾶσα κακία),
μηδὲν θαυμάσιον. Ἀρετὴ γὰρ ὡς ἀληθῶς, καὶ ἀρε-
τῆς τῆς πρώτης μάλιστα ἀνθος, τὸ μετὰ κινδύνων
καὶ θλίψεων καὶ παρευδοκιμουμένην ὑπὸ τῆς κακίας
ἀσπάζεσθαι τὴν ἀρετὴν. Ὁ δὲ καιρὸς βοῶν τάναν-
τία, τῆς μὲν ἰδίας μοχθηρίας τὴν ὑπερβολὴν καὶ ἀπόνοιαν λαμπρῶς ἐλέγχει· τῶν δὲ σκουδαίων μάλ-
λον τὸ ἀξιοθαύμαστον καὶ ἀπῆταν, παντὸς λόγου ἰναργέστερον ὑνακηρύττει.

Multi qui apud Græcos cum fama vixerunt, et etiam qui inter nos virtutis laude floruerunt, per res a se gestas, testimonium perhibuerunt, virtutem esse rem inexpugnabilem et utilissimam: utcunque præsentium rerum status, tantum non clara voce pronuntiat, nihil vel infirmius, vel periculosius esse, quam ipsa est. Impellitur enim et conviciis, quasi luto injecto, proscinditur omnis virtus. In admiratione et osculis est quælibet improbitas. Noli autem mirari. Est enim virtus certo certius, et quidem virtutis primæ flos....

²¹ Matth. vii, 2.

EPIST. XXII.

Joanni patricio, et Græciæ duci.

Montacut. (ep. 60, p. 113).

Si amas, infirmus es: si non amas, injustus es. Sin amans, non infirmaris, certe amicos injuria affectos negligis. Ego quidem Deum oro, ne tu talibus calamitatibus et necessitatibus distinearis: et si in eas incideris, ut ne talem benevolentiam aut auxilium consequaris, qualem tu tuis amicis præstas. Tu autem utrumque in memoriam revoca Domini oraculum, quo declaratur: *Qua mensura alius metiatis eadem et vobis metietur*²¹.

EPIST. XXIII.

Bardæ patricio, et Macedoniæ duci.

Montacut. (ep. 67, p. 119).

Impera potius cum aliorum desiderio et affectu, quam per timorem. Est enim impossibile ut non in odium timor hic mutetur. Illud autem subditorum benevolentiam omnibus vestigiis insequitur. Patet autem inter utrumque differentia, in omni actione et usu necessario. Quod si animum tuum subjecit opinio, futurum ut inde humile quid, abjectum, et contemptibile enascatur, unde tardius et invitus ad hoc consilium accedas: tu contra oppones mores constitutos et stabiles, sententiam obfirmatam, et quod assentationibus et scurris non attenditur, gravitatem in deliciis habitam opponendo. Notum porro tibi sit, quod tuo subditi imperio, pudorem suavem militari sagulo prælati sint, et te eo indutum magis illustrem iis appariturum. Hoc tu lenocinio, subditos tibi, quocumque volueris, perduces, multo

EPIST. XXIV.

Joanni patricio et sacellario apud Angurios.

Montacut. (ep. 73, p. 122).

Omnino mihi recte etsapienter olim dictum videtur, ascendisse quidem multos in arborem illam, quæ tyrannis nominatur: descendit autem nullus denuo, sed singuliruina præcipitantur. Itaque quid adeo intumescis et exsultas tu? Tu nondum super ramos hujus arboris, gravis utcunque et tumidus conscendisti, sed insipienter in ipsis caulium foliis eveheris.

EPIST. XXV.

Tarasio fratri.

Montacut. (ep. 78, p. 126).

Ad summa perducitur passio, et intenditur malum. Ac præter Deum et a Deo spem, nulla superest consolatio; insidiæ, minæ, terrores, qui experientiam fecerunt faciliorem, undique apparent. Quis hæc sistet? Fortassis illa ipsa quam contra nos parturiunt mors, vel illos privabit potestate et supplicia ingerendi, vel nos liberatura est a tribulationibus.

²¹ Matth. vii, 2.

A

EPIST. ΚΒ'.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Ἑλλάδος.

Εἰ μὲν φιλεῖς, ἀσθενεῖς· εἰ δὲ μὴ φιλεῖς, ἀδικεῖς. Εἰ δὲ φίλων, καὶ μὴ ἀσθενῶν, οὕτως ἀδίκᾳ τῶν φίλων πασχόντων, ὀλιγωρεῖς· ἐγὼ μὲν εὐχομαι σὺ μὴτε τοιαύταις ἀνάγκαις περιπεσεῖν, μὴτε περιπεσοντα καὶ δεηθέντα, τοιαύτης εὐνοίας καὶ ἐπιχειρίας, οἷαν σὺ τοῖς φίλοις παρεχεις, ἐπιτυχεῖν. Ἄλλῃ σὺ γε τὸν Δεσποτικὸν ὁμῶς ἀναλογίζου χρησμὸν, Ἐν ᾧ μέτρω μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, σαφῶς διαγγέλλοντα.

EPIST. ΚΓ'.

Βάρδα πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Μακεδονίας.

Ἄρχε ποθοῦμενος μᾶλλον ἢ σὺν φόβῳ· τὸ μὲν γὰρ οὐκ ἔστι μὴ οὐχὶ εἰς μῖσος ἀποκριθῆναι· τὸ δὲ τὴν τῶν ἀρχομένων εὐνοίαν εἴωθε θηρεύειν· δέλον δὲ τὸ ἐν πάσῃ καὶ πράξει καὶ χρεῖα διάφορον ἐκπέρον. Εἰ δὲ τι ταπεινὸν καὶ εὐκαταφρόνητον, ὡς ἂν ἐκείθεν, ἐπιφύεσθαι σοὶ μᾶλλον ὑποτρέχει τοὺς λογισμοὺς, καὶ πρὸς τὴν συμβουλήν ὀκνηρότερον παρασκευάζει· ἀλλὰ σὺ γε τὸ βεβηκὸς τῶν τρόπων, καὶ τὸ ἐστρηγμένον τῆς γνώμης, καὶ τὸ μὴ προσαιεσθαι κολάζει καὶ βωμολόχοις τούτοις, ἀντιτάξας σεμνότητα φίλην· εὐ ἴσθι παρὰ τοῖς ἀρχομένοις, καὶ γλυκεῖαν αἰδῶ, τῆς στρατηγικῆς χλαμύδος. λαμπρότερον ὀφθήσῃ περιβεβλημένος· καὶ τῶν ἐπὶ σοβαρότητι καὶ ἠθῶν τραχύτητι μέγα φρονούτων εὐσταθέστερον κατὰ πολὺ καὶ βεβαιότερον ἐπιδειχθήσῃ τὸ ὑπήκοον περιάγων.

EPIST. ΚΔ'.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

Λίαν ἔμοιγε δοκεῖ καλῶς καὶ συνετῶς ἡ καλῶς λεγόμενος ἔχειν λόγος, ὡς ἀνέβησαν μὲν ἤδη πολλοὶ ἐπὶ τὸ δένδρον τοῦτο ὃ καλούμεν ἔστι τυραννίς· κατέβη δὲ οὐδεὶς πάλιν, ἀλλὰ καταπίπτουσι ἅπαντες. Εἰ δὲ τοῦτο, τί γαυριᾶς καὶ σκιρτᾶς αὐτοῖς, οὐδ' ἐπὶ τοῖς τοῦτου κλάδοις, καὶ ταῦτα βαρῶς ὦν καὶ σοβαρῶς καὶ φλεγμαίνων, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς τῶν φύλλων αὐτοῦ πετάλοις ἀνοήτως ὀχούμενος;

EPIST. ΚΕ'.

Ταρασίῳ ἀδελφῷ.

Ἀκμάζει τὸ πάθος, καὶ τὸ κακὸν ἐπιτείνεται· καὶ πλὴν Θεοῦ καὶ τῶν ἐκείθεν ἐλπίδων, παραμύθειον οὐδὲν· ἐπιβουλαὶ δὲ, καὶ ἀπειλαὶ, καὶ φόβοι, τῶν προλαβόντων τὴν πείραν κουφοτέρων ἀποφαίνουσι· τίς στήσει ταῦτα; ἀλλ' ἴσως, ὃν αὐτοὶ καθ' ἡμῶν ὠδίνουσι θάνατον, ἢ τοῦ τιμωρεῖν καὶ κολάζειν ἐκείνους, ἢ ἡμᾶς ἀπάγων τῶν θλίψεων.

ΕΠΙΣΤ. ΚΖ'.
Ἰωάννη σπαθαρίω.

A

EPIST. XXVI.
Joanni spathario.

Montacut. (ep. 79, p. 127).

Οὐκ ἔλυπθης ὅτι ἠπάτησας · καὶ συχνὸς ὁ χρόνος
ἔξ οὗ τὸν ὄφιν ὑπ' ἀνθρώπου μορφῇ κατεῖχες κρυ-
πτόμενον · ἀλλ' ὅτι κακὸς ἐφάνης, καὶ φίλων ἐχθρὸς,
καιροῖς δουλεύων, καὶ ἀπάτη ἐπιχειρούμενος. Εἰ δέ
σε μὴ κακὸν ἢ πράξις εἰδείκνυ, καὶ εἰς ζῆλον εἴλεκε
τοῦ προδότου τὸ κακοῖς τὸν ἐνεργήτην ἀμείβεσθαι,
εὖ ἴσθι, ὡς καὶ εὐφραναι ἂν ἐκ τοῦ πάσχειν ἡμᾶς,
οἷς καθαιρόμεθα, αὐτὸς τε τῶν ἀγαθῶν ἑκκαρπού-
μενος.

Non dolore affecisti, quod fraudasti, et tempus
satis longum est, ex quo serpentem sub humana
forma latentem occultas; improbus apparuisti,
amicis inimicus, temporibus serviens, fraudibus in-
nixus: si te iniquum ista actio non manifestavit,
et ad imitationem attraxit proditoris Judæ, ut bene-
meritum malis pensatum habeas, illud habe cognitum,
quod si lætitia affeceris ob ea quæ patimur, aliquid
inde boni tu consequeris.

ΕΠΙΣΤ. ΚΖ'.

Κωνσταντίνω σπαθαρίω γένους ὄντος Τυρρηνῶν
καὶ δυστροπευομένου.

B

EPIST. XXVII.

Constantino spathario Tyrrheni generis perversis
moribus prædito.

Montacut. (ep. 80, p. 127).

Τὰ Τυρρηνῶν δημόσια ἔργα, καὶ ἐφ' οἷς σεμνύ-
νονται, ἀρχαῖες ὁ λόγος, οὐδέ τοῖς ἀσελγεστάτοις τῶν
ἄλλων ἀνθρώπων, οὐδέ χωρὶς αἰσχύνης ὄργια γί-
νεται. Ὅρα οὖν ὅπως αὐτὸς νῦν πόλιν Κωνσταντίνου
μετοικῶν ἀριστα βιώσεις. Ἄν γὰρ τί σε καὶ μικρὸν
τῆς ὀρθῆς παρατραπέντα συναίσθωνται πολιτείας,
καπνὸν Τυρρηνικὸν ἰδόντες, καὶ το πῦρ, κἂν οὐκ
ἀνάπτῃς εἰς μέγα φλογὸς ὑποτοπήσουσιν αἰρεσθαι.
Ἄ χρῆ διευλαδοῦμενον, ἀπρόσκοπον πάσιν, ὡς οἱ
θεῖοι θεσμοὶ διακελεύονται, καὶ εἶναι καὶ φαίνεσθαι.

Publica Tyrrhenorum opera, de quibus glorian-
tur, vetus habet verbum, orgia fiunt, ne quidem ab
impudicissimis hominum sine pudore. Cogita idcirco
ut cum urbem inhabitas Constantini vitam optime
instituas, si enim te intellexerint cives, vel tantillum
a recte vivendi ratione declinasse, ubi fumum Tyr-
rhenorum animadverterint, suspicabuntur et ignem,
licet haud succenderis, in magnam flammam attollem-
dum. Quod dum sedulo præcaves, sine lapsu, quem-
admodum divina jubent oracula, coram omnibus
ut incedas nitendum est.

ΕΠΙΣΤ. ΚΗ'.

Λέοντι λογοθέτη γηγονότι, καὶ μονάσαντι, ὑπὸ
δοκούντος φίλου παραλυπηθέντι.

C

EPIST. XXVIII.

Leonti, qui cum esset logotheta monachus ftebat, et
ab amico mærore affecto.

Montacut. (ep. 81, p. 128).

Ἄμβλύς τὸ ἦθος, καὶ μαλακὸς τοὺς πόρους, γνώ-
μην τε οὐ βέβαιος, καὶ λημάτων ἤττων, καὶ τῆς
ἡδονῆς ἀνδράποδον ἄνθρωπος, οὗτ' ἂν τι τῶν ἀγαθῶν
γενναῖον ἐργάσαιτο, καὶ εἰς κακὸν οὐκ ἂν ἀποβαίῃ
μέγα · ὅσοι δὲ φύσιν μὲν ὀξεῖς, καρτερεῖν δὲ πρὸς
πάντα δευνοῖ, ὑπερόπται δὲ καὶ χρημάτων καὶ ἡδο-
νῶν, καὶ γνώμην ἐξαγαγεῖν ἀμετέστραπτοι. Τούτοις
δὲ ἄρα καὶ ἰσχύος ποθεν περιτεθείσης, καὶ εἰς ἀγα-
θὸν ἢ ῥοπή τὰ μέγιστα ἐξαλύσει, καὶ πρὸς τὸ
φάυλον ἐπειδὴν ἀποκλίνωσιν ἀφόρητοί τε καὶ ἀπαρ-
αίτητοι καὶ φίλοις καὶ οικείοις καὶ πᾶσι καθίσταν-
ται. Οὐ χρῆ τοίνυν δυσφορεῖν, ὅτι μὴ τὰ βέλτιστα
παρὰ τοῦ ποτε γενναίου φίλου ἑκκαρπούμεθα · ἀλλ'
εὐχαριστεῖν, ὅτι οὐχὶ μόνον μηδὲν λυπηρὸν, ἀλλ'
ἐφ' οἷς μηδὲ τῶν εἰς ὑπερβολὴν ἠκόντων δυσχερῶν,
ἐκείθεν πειρώμεθα. Εἰ δ' ἐπιστρέψει ποτὲ, καὶ πρὸς
τάς συγγενεῖς μετὰ τῆς φιλίας ἀναδράμοι ἀρετᾶς,
ἔσως ἀποκρύψει τοῖς εὐφραίνουσιν ἀγαθοῖς καὶ ὅσα
τῶν λυπούντων ἡμᾶς προκατέλαθεν.

Moribus piger, ad labores mollis, mens incon-
stans, succumbens donis, voluptatem mancipium,
nec aliquid boni generosive faciet; sed nec in ma-
gnam nequitiam emanabit. Natura celeres, ad om-
nia sufferenda impigri, divitiarum voluptatumque
contemptores, et qui facile e sententia dimoveri
nolunt; isti, accedente aliquanto potestate, vel ad
virtutem magno futuri sunt inomento, vel ad malum
cum inclinent, intolerandi, implacabiles amicis
familiaribus, singulis existunt: Quocirca non est
ægre ferendum, quod optima quæque ab amico ge-
neroso non semper impetramus, sed gratiæ sunt
agendæ, eo quod non tantum nihil triste reporta-
mus, sed potius quod nihil ab eo proficiscatur quod
inter summe tristia et molesta numeretur. At si re-
vertatur aliquando, et ad cognatas cum amicis vir-
tutes recurret, fieri potest ut bona quæ deinceps
oblectant, omnia illa mala et tristia evanescere fa-
ciat, quibus pridem occupabamur.

ΕΠΙΣΤ. ΚΘ'.

Βασιλείω πράκτορι.

D

EPIST. XXIX.

Basilio practori.

Montacut. (ep. 82, p. 128).

Κεῖρουσιν οἱ παλαιοὶ λόγοι Προμηθεῖ τὸ ἦπαρ,
ἀετὸν ἐφιστάντες τὸν κείροντα · καὶ ἡ αἰτία, ὅτι
θεόθεν τὸ πῦρ ἐκκλέψας, φησί, πόνων καὶ καμάτων
ἀνθρώποις ἤνεγκεν αἴτιον · Εἰ δὲ σε εἶλον οἱ ποιηταὶ

Veterum fabulæ depastum Prometheo hepar fe-
runt ab aquila detondente; causam dant, quod de
cælo furatus ignem, laborum et defatigationum
causas hominibus dedit. Quod si te ceperint poetæ

tantum malorum pyram in patriam construendam, A non illi aquilarum, milvorum, accipitrum species in te concitarent, quæ viscera depascere tua; sed et pardos, leones, et cæteras bestias in tua intestina immittere non desisterent. Tu autem cogita, quod licet poetæ non existant, qui hæc talia confingant, veritatis tamen Christianæ exacta ratio non cesset supplicium magis formidolosum intentare, ignem indefectibilem, tenebras exteriores, stridorem dentium, multitudinem vermium peccatoribus dum substernit. Quod si te timor futurorum in præsentem non coerceat, nec a cursu inordinato et irrationabili avertit; attamen Sodomæ et Gomorrhæ quæ litteris traditur perpessio inconsolabilis, et commune illud omnium hominum naufragium, diluvium; et quotidiana providentiæ opera, B animum, et cogitationes, ad sobriam et sapientem cogitationem reforment.

EPIST. XXX.

Michaeli protospathario.

Montacut. (ep. 85, p. 131).

Corpus morbis, patiendo anima, vita denique tota ab hominibus contumeliis afflicta despondet se: amicorum paucitas et absentia, servorum lortiones et vincula, cognati minarum acerbitate divulsi, rerum necessariorum ablatio, librorum directio, sacrorum ædium expilatio, quas expiatoria nobis futura constitueramus, dum caneretur, legeretur, divinis in eisdem inserviretur; contra omnes sententiæ acerbæ sunt et decreta dura edita, ita ut nemo ad nos propius accedere audeat. Quid opus commemorare quotidianas excusationes, decisiones, condemnationes; in quibus nemo testis comparet, nemo pro tribunali iudex, nemo accusator; non dixero contra memet, sed contra amicos, consanguineos, servos omnino omnes, quos aliqua suberat cogitatio, me omnino non negligere. Quod si tandem cessarunt, investigantes quæstiones, non fit id ex animi ipsorum sententia, aut propter aliquam virtutem meam; sed ab excelsa fit et profunda Dei misericordia, a qua sola pendemus, et sub qua in vita agitamus; his tot tantis talibusque exhausti fluctibus, pro cognatis autem, pro amicis, pro famulis, pro canentibus Psalmos, D pro quocunque humano solatio; milites, custodia tribuni, vicarii, militares copiæ nos circumstant. Unde poterit anima tot malorum falcibus divisa, a corpore non abripi, et aufugere, certe et hoc mihi summam dubitationem movet.

EPIST. XXXI.

Joanni patricio et sacellano apud Angurios.

Montacut. (ep. 86, p. 131).

Talem ego mihi met amicum conjungere optarem, per quem neque superbiens aliqua gratia et excelsa

τοσαύτην κακῶν πυρὰν τῇ πατρίδι ἀνάψαντα· οὐκ αἰτῶν γένη, καὶ ἰκτίνων, καὶ ἰεράκων τοῖς σπλάγχνοις ἂν διεδόσκασαν· ἀλλὰ καὶ παρδαλεῖς, καὶ λέοντες, καὶ θηρία πάντα οὐκ ἂν τοῖς ἐγκάτοις, ἐπαφύοντες ἀπέκαμον. Σὺ δὲ σκόπει ὡς εἰ καὶ τὸ ποιητῶν γένος ταῦτα σχηματίζειν ἐπιλείπειν, ἀλλ' ἢ γε καθ' ἡμᾶς τῆς ἀληθείας ἀκρίθεια, οὐκ ἀπίστε, φοβερωτέρων τὴν τιμωρίαν ἐπανατείνουσα· πῦρ ἀτελεύτητον· καὶ σκότος ἐξώτερον· καὶ βρυγμὸν ὀδόντων· καὶ σκολήκων πλῆθος ὑποστρωσνύσα τοῖς ἀμαρτάνουσιν. Εἰ δὲ σε καὶ τῶν μελλόντων ὄψω συστῆλλει ὁ φόβος, οὐδὲ τῆς ἀτάκτου καὶ ἀλόγου φεραῖς ἀνακόπτει· ἀλλὰ κἄν γοῦν τὸ Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἀνάγραπτον καὶ ἀπαραλέλητον πάθος· καὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων ναυάγιον ὁ κατακλυσμός· καὶ τὰ καθημερινὰ τῆς προνοίας ἔργα, εἰς σῶφροντα τοὺς λογισμοὺς μεταρρυθμιζέτω μελέτην,

ΕΠΙΣΤ. Α'.

Μιχαὴλ πρωτοσπαθαρίῳ.

Τὸ σῶμα ταῖς νόσοις· ἡ δὲ ψυχὴ τοῖς παθήμασιν· ὁ δὲ βίος ὅλος ταῖς ἐξ ἀνθρώπων ἐπιθρησεις ἀπίεσι ταλαιπωρούμενος. Φίλων ἡμερία, θεραπεύωνται αἰτισμοὶ καὶ αἰχμαλωσίαι, συγγενεῖς τῇ τῶν ἀπίων βαρύτητι· στερήσεις καὶ αἰτῶν τῶν ἀναγκαίων· ἀρπαγαὶ βιβλίων, ἱερῶν ἐκπορθήσεις οἴκων, οὐκ ἴλαστήριον ἡμεῖς ἐστησάμεθα, ψαλλόντων, ἀναγνωσκόντων, ἐν πᾶσι θεοῖς ὑπηρετούντων· κατὰ πάντων ἀπλῶς ἀποφάσεις πικραὶ, καὶ ψηφίσματα, ἵνα μηδεὶς μηδὲ τοῦ παραγενέσθαι πρὸς ἡμᾶς πλεσίον γένηται. Τί δὲ τὰς ἐφημερίους ἀνακρίσεις λέγειν, καὶ κρίσεις, καὶ κατακρίσεις· ὧν οὐδεὶς οὔτε μάρτυς, οὔτε κριτὴς, ἀλλ' οὐδὲ κατήγορος οὐ καθ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ φίλων, καὶ κατὰ συγγενῶν, καὶ θεραπεύωντων, καὶ κατὰ πάντων ἀπλῶς εἰς οὐς αὐτοὺς ἡ τοῦ μελετᾶν καθ' ἡμῶν ἐλπίσι ἐπίνοια. Εἰ δὲ καὶ ἐξέλιπον· ἐξερευνήσεις ἐξερευνῶντες, οὔτε τῆς ἐκείνων γνώμης οὔτε τῆς ἡμῶν ἀρετῆς, ἀλλὰ τῆς βαθείας καὶ ὑψηλῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ ἧς μόνως ἠρτήμεθα, καὶ ἐφ' ἣ τὸν βίον σαλεύομεν· τοσοῦτοις καὶ τηλικούτοις περιαντλούμενοι κύμασιν, ἀντὶ δὲ συγγενῶν, ἀντὶ φίλων, ἀντὶ δὲ θεραπεύωντων, ἀντὶ ψαλλόντων, ἀντὶ δὲ πάσης ἀνθρωπίνης παραμυθίας, τί; στρατιῶται καὶ κουστωδία, καὶ τριβούνοι, καὶ βικάριοι, καὶ στρατιωτικοὶ λόχοι περικάθηται. Πῶς οὖν ἡ ψυχὴ τοσοῦτοις κακῶν δρεπάνοις διαιρουμένη τοῦ σώματος οὐκ ἐρράγη καὶ ἐξέφυγε, τοῦτο καὶ ἡμᾶς εἰς ἀπορίαν περίστησιν.

ΕΠΙΣΤ. ΑΑ'.

Ἰωάννη πατρικίῳ, καὶ σακελλαρίῳ, κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

Ἐλοίμην ἂν ἐγὼ φιλον ἔμαυτῷ συζεύξαι, ἐξ οὗ, μῆτε τῶν ὑπερηφάνων μοι χαρίτων καὶ ὑψηλῶν

VARIAE LECTIONES.

d διαστώμενοι. • ἴσ add. ποτε.

μηδὲν ἴσοιτο, μήτε δεδιώς εἶην, μήποτε πνεύσας
ἐκ τοῦ ἐναντίου συγκρατασπάσῃ, καὶ ἂ μηδ' ὄναρ
ἐκείθεν ἤλπισα. Πόθεν οὖν εἰς ταύτην ἐξέπεσα τὴν
βούλησιν ; αἱ σαὶ πράξεις, τοῦ ποτε φιλοῦντος ἡμᾶς,
ἐπὶ ταύτην ἤγαγον.

ΕΠΙΣΤ. ΑΒ'.

Βαάνῃ πραιποσίτῳ καὶ πατρικίῳ.

Montacut. (ep. 91, p. 133).

Ἦν ποτε κρύφιος φίλος ὁ Ἰωσήφ, καὶ νυκτερινὸς
μαθητὴς τοῦ ἱεροῦ Δεσπότου καὶ Θεοῦ · ἀλλ' ὕστερον
τούς δεσμοὺς ἀπορρήξας τῆς δειλίας, τῶν εἰς τὸ
φανερὸν φιλοῦντων θερμότερος καὶ θαρρόκληώτερος
γέγονε · καὶ τὸ Δεσποτικὸν ἐπ' ὕβρει κρεμάμενον
σῶμα τοῦ ξύλου καθελών, τῆς δυνατῆς θεραπείας
οὐκ ἠμίλησε. Μίχοι τίνος τοῖνον καὶ αὐτὸς διὰ
νυκτός ἡμᾶς ἀγαπήσας, ἀλλὰ μὴ φωτὸς καὶ ἡμῶς
υἱὸς γεγονώς, ῥήξεις ἀξίαν φωνὴν τῆς Ἰωσήφ παρ-
ρησίας, καὶ καθελείς οὐκ ἀπὸ ξύλου τὸ σῶμα, ἀλλὰ
μυριασμένων καὶ θλίψεων καὶ ταλαιπωρίας καὶ
πικροῦ ῥυθίμου καὶ καθημερινοῦ θανάτου † ; Εἰ δέ
σε ἡ τοῦ κόσμου φίλια, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν συμπάθεια
οὐκ ἔσ', μάτην εἰς καταφυγὴν καὶ παράδειγμα ὁ
Ἰωσήφ ἐπεισθήσεται καὶ προκομίζεται.

ΕΠΙΣΤ. ΑΓ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Ἑλλάδος.

Montacut. (ep. 93, p. 134).

Εὐνομος ἄδων ἐσεμνύτετο, φασί, ὁ Λοκρός. Καὶ
ἤδε γὰρ θέλων, καὶ κηλούμενος τοὺς ἀκροατάς.
Μιάς δέ ποτε ῥαγείσας αὐτῷ χορδῶν, τέττιξ ἐπὶ τὸν
πῆχυν καθίσας, τὸν φθόγγον ἀνεπλήρου τῆς ῥαγείσας
χορδῆς, καὶ ἦν Εὐνόμῳ πάλιν ἄδειν, ὡς τὸ πρότερον,
ἐμμελῶς. Εἰ δέ γε ἡμῖν, ἀντὶ τέττιγος καὶ ξένης
φθῆς, τῆς σῆς φιλίας οὐκ οἶδ' ὅθεν περιῤῥαγείσας,
ἀποκαταστήσας, πάλιν ἐντείνεις τὴν νευρᾶν, ἴσως
ἂν εἰς τὴν προτέραν ἡμῶν ὀλοκληρίαν ὁ βίος ἐπανελ-
θῶν, καὶ συμφωνίαν ἀρίστην ἀναλαβῶν, ἄσεται τι
μέλος εὐδαιμονίας, ἀντὶ τῆς νῦν τραγωδίας, ἡδὺ καὶ
τερπνόν · καὶ τοῖς ἔπειτα τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ Εὐνο-
μος καὶ κιθαρωδός, καὶ τέττιξ μουσουργός, μύθου
πλάσμα παλαιοῦ, ἀλλ' ἀρχιερεὺς Θεοῦ & φίλος ἔνθεος,
καὶ καλός, εἰς παράδειγμα καὶ παροιμίαν ἐξαρκέσει
ἀληθινῆν.

ΕΠΙΣΤ. ΑΔ'.

Λίοντι καὶ Γαλάτωνι ἀδελφοῖς καὶ ἀσηκρητίς.

Montacut. (ep. 105, p. 150).

Εἰ τὰς πρὸς ἔριν παρασκευὰς ἐξελύσατε, τὰς ἡμε-
τέρας ἐντολάς, καὶ νῦν γούν, ἐπεὶ μὴ πρότερον, ἐκ-
πληρώσατε, καὶ τὸ βιβλίον διορθώσαθε · σφαλμάτων
γὰρ αὐτὸ μᾶλλον ἢ γραμμάτων, ὅρῃν ἔστι τοῖς ἐν-
τυγχάνουσι [βιβλίον ·] οὕτω δὲ οἶμαι κατὰ σπουδὴν
πράξασαι, καὶ ἡ ἐπὶ τῇ προτέρᾳ παρακοῇ συγγνώμη,
μὴ πλέον οὔσα συγγνώμης, ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν φυλάτ-
τουσα λόγον, ἐπακολουθήσει.

A impertiatur, neque a quo timeam, ne ex adverso
mihi aliquid affletur unde disjiciantur res meæ, et
ea in me contrahantur, quæ ne per somnum quidem
cogitaram. Ast unde mihi hoc consilii aboritur ?
tuæ me actiones impulerunt in hanc sententiam,
qui olim me diligebas.

ΕΠΙΣΤ. XXXII.

Baanae præposito et patricio.

Erat aliquando Joseph, latenter amicus et no-
cturnus discipulus Dei et Domini mei ; sed ruptis
postea vinculis meticulositatis, inflammatus et
confidentius se gessit, quam illi, qui amabant pa-
lam : Dominicum corpus contumeliose suspensum,
de ligno sustulit, et quo potuit modo curavit.
Quousque tu et me per noctem dilecturus es, et non
lucis atque diei factus filius, vocem dignam rumpes
Josephi fortitudinis, et non quidem corpus de li-
gno auferes, sed de mille modis tentationum, afflic-
tionum, miseriarum, acerba et quotidiana morte
expedies. Quod si te impediatur amicitia mundi et
affectus erga mundum, frustra tibi excogitasti Jo-
sephum, et in medium adducis tanquam recepta-
culum et exemplar.

ΕΠΙΣΤ. XXXIII.

Joanni patricio, et Græciæ duci.

Celebris habetur Eunomus Locrensis cantor.
Cum caneret, oblectabat audientes, et deliniebat ;
at cum aliquando una e fidibus rumperetur, cicada
jugo citharæ insidens, chordæ diruptæ vices adim-
plebat, ita ut cum concentu Eumelus uti et prius
caneret. Quod si tu loco cicadæ et cantus alieni
tuæ amicitia chordam nescio quo pacto diruptam
resarcias, et intendas, fieri potest, ut vita nostra,
ad priorem integritatem reducta optimam conficiet
harmoniam, et pro præsentis tragœdia, concinet
cantilenam felicitatis alicujus, quæ suavis, et cum
delectatione sit : et futuro sæculo non aliquis Eu-
nomus citharedus aut cicada musices operatrix,
vetustæ cujusdam fabulæ figmentum, sed Dei pon-
tifex amicus divinus et bonus sufficiet, qui in pro-
D verbum abeat verum et exemplar.

ΕΠΙΣΤ. XXXIV.

Leonti et Galatoni fratribus et a secretis.

Si apparatus vestros ad contentionem missos feci-
stis, at nunc, siquidem non prius, præcepta mea
observate, et librum corrigite. Nam qui eum in ma-
nus sumpserint, magis erroribus scaterere quam lit-
teris videbunt. Quod si graviter in hoc incubueritis
veniam consequimini de præterita insuper habitione
et neglectu, nec ultra veniam quid consequimini,
nam secundum rectam rationem indulgebatur vobis.

VARIE LECTIONES.

† ἴσ. add. τὴν ψυχὴν. & καί.

EPIST. XXXV.
Damiano hospiti.

A

ΕΠΙΣΤ. ΑΕ΄.
Δαμιανῶ ξυνοδόχῳ.

Montacut. (ep. 108, p. 153).

Venit ad me hesterno die, cum jam luminaria accenderentur (urgentior ejus miseria ab intempetivo accessu videbatur), homo indigens, cum ejulatu, et voce calamitatem testante, ita ut mollescere et exorare posset ferarum animos; tunica illum lacera vitæ opertura tegebat; vultus plagas impactas hominum pugno præ se ferebat, quæ imprimis con-
tinentes in compassionem et luctum adigerent; me imprimis ita male habuerunt, quod intelligerem, illum pauperem ista passum, a mihi notis; at causam cum rescivi, propter quam perpressus hæc insufferenda fuit; cum nimirum ideo hæc luisse in corpore, eo quod cum silentio et voluntarie nolebat, terram ipsis tradere, quæ licet fluctuantem, vitæ tamen spem ipsius fovebat; hæc ubi velut cumulum cæteris adjecit, confusus ego omnino constitui, ne quidem minus, quam ipse ille pauper, ut ne dicam magis, et profecto qui meum dolorem de homine injuria affecto, et te considerabit, omnino dicturus est, duplicatum esse. Quare, mi homo, miseriam pauperi condona, redde quod injuste tenes, vulnera curato beneficentiæ oleo. Quod si pauperem despiciatui habes, at meum dolorem et calamitatem dele, si non potius tuam; certe, tua, et pauperis, et meam excedit, licet nondum, ut reor, communem illius sensum habeas.

Ἦκε χθές, ὡς ἡμᾶς, περὶ λύχνων ἀφ᾿ ἑᾶς (μείζον γὰρ αὐτῶ καὶ τῆς ἀωρίας τὸ πάθος ἐτύγγασεν) ἄνθρωπος πένης κλαίων, καὶ φωνὰς ἤφειε πάσας ἢ ἐπ' ἐλέῳ, αἱ μαλάττειν καὶ δυσωπεῖν ἰσχυρον καὶ γνώμην θηρίων· χιτωνίσκος ἦν αὐτῶ περιεβρόχημένος, κάλυμμα τοῦ βίου· καὶ πληγὰς τὰς εἰς ἀνθρώπων ἔφερον ἐπὶ τοῦ προσώπου· ἃ μᾶλλον τῶν ἄλλων εἰς οἶκτον καὶ θρῆνον τοὺς ὁρῶντας παρεκάλει· ἐμὶ δὲ πλέον, ὅτι καὶ γνωρίμων ἔργα τὰ ἰκάθη τοῦ πένητος ἐπυθανόμην· ὡς δέ μοι καὶ ἡ αἰτία, δι' ἣν τὰ ἐπὶ ἡμέτερα πάθοι, δῆλη ἐγεγόνει, ὅτι ποιῶνς ἔτις ταῦτα, ἀνθ' ὧν μὴ σιγῶν μηδὲ ἀγαπῶτο γήδιον αὐτὸ ἐφ' ἃ ὁ τὰς τοῦ ζῆς ἐσάλειεν ἐπιτίτας προηδικημένους· ὡς οὖν καὶ ταῦτα τοῖς ἄλλοις προσετέθη, ὅσος σφόδρα συνεχύθη, καὶ οὐδὲν ἔλαττον τοῦ πένητος (οὐ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν, μείζον) τὴν ψυχὴν διετέθη· πλὴν εἰ μὴ τις τὴν ἐμὴν ἀληθῆνα ἐπὶ σοὶ τε καὶ τῶ ἡδικημένῳ γινομένην βλέπων διπλῆν ἀποφαίνῃ. Λῦσον ἄνθρωπε τῶ πένητι τὴν συμφορὰν, ἀποδιδοὺς τὸ ἀδικήμα, καὶ τὰ τραύματα θεραπεύων εὐεργασίας ἐλέῳ. Εἰ δὲ τοῦ πένητος ὑπερορᾷς· ἄλλ' οὖν τὴν ἐμὴν λῦσον συμφορὰν· μᾶλλον δὲ τὴν σὴν· ἢ σὴ γὰρ μείζων, καὶ τῆς τοῦ πένητος καὶ ἡμῶν, κἂν οὐκ ταύτης, οἶμαι, συναίσθησιν ἔχῃς.

EPIST. XXXVI.

Michaeli protospathario.

C

ΕΠΙΣΤ. ΑΣ΄.

Μιχαὴλ πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 109, p. 153).

Institutionis possessio, ætate proveciori vitæ baculus firmissimus est, et ætate florentem juvenili, sine tristitia ad virtutis transmittit tempestatem. Quocirca tuos liberos prudentia imbuito et virtute; ut adhuc adolescentes maturam exhibeant conversationem, et sic cum consenuerint, aliorum auxilio non indigebunt.

Τῆς παιδείας ἢ κτῆσις τῶ γενηρακότε κρατίστη γίνεται βίου βακτηρία· καὶ τὸν ἀνθούοντα τὴν νῆα ἡλικίαν, εἰς ἀρετῆς ὥραν ἀλύπως διαβιβάσει. Παιδευε τοίνυν σοφίαν καὶ ἀρετὴν τοὺς σοὺς παῖδας· ἵνα καὶ νεάζοντες, ὠραίαν ἔχῃσι τὴν πολιτείαν, καὶ γενηρακότες μὴ δεήσονται ἢ τῆς ἐτέρων βοήθειας.

EPIST. XXXVII.

Nicetæ protospathario.

ΕΠΙΣΤ. ΑΖ΄.

Νικήτῃ πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 114, p. 154).

De nobilibus te natum parentibus gloriaris, at ego te potius jubèrem magnos tibi spritus sumere si virtute tua mereres, ut generis princeps existas ipse; illud enim nequissimus allegabit, at hoc nisi optimus nemo dicet.

Αὐχεῖς, ὅτι γονέων ἔφυς εὖ γεγονότων· ἐγὼ δὲ σε ἠξίουν μᾶλλον μέγα φρονεῖν εἰ τοῦ γένους ἡγεμόνα σαυτὸν δι' ἀρετῆς προετίθει· τὸ μὲν γὰρ, ἔσθ' ὅτι, καὶ ὁ χεῖριστος εἶμι λέγειν· τὸ δὲ, μόνου καθίσταται τοῦ ἀρίστου.

EPIST. XXXVIII.

Banæ præposito et patricio.

ΕΠΙΣΤ. ΑΗ΄.

Βαάνῃ πραιποσίτῳ καὶ πατρικίῳ.

Montacut. (ep. 120, p. 156).

Erat olim apud Romanos, sed et Græcos (nam quid opus Christianos nominare?) etiam contra inimicissimos, nedum bene meritos malefaciendi terminus, et modus statutus. Quin et barbari solent

Ἦν ποτε Ῥωμαῖοις, ἀλλὰ καὶ Ἑλλησι (τί γὰρ δεῖ λέγειν, Χριστιανοῖς); καὶ κατὰ τῶν ἐχθίστων, μὴ ὅτι γε κατὰ τῶν εὐεργετησάντων, ὄρος κακώσεως· οἶδε καὶ τὸ βάρβαρον μὴ ὑπερβαίνειν νόμους κολά-

VARLÆ LECTIONES.

h πικράς. i ἴσ, τις ἦν ἐνθα τά. j ἐλαίῳ. k δεήσονται, Hæsch.

σεων · και πολλά δε φασι τῶν θηρίων, ὡς περ εὐλα-
βείσθαι και ὑποστέλλεσθαι, πρὸς τοὺς ἐν συμφοραῖς
ἰσχάταις κειμένους, και τὸ θηριώδες οὐκ ἐπιδείκνυ-
σθαι. Ἡμεῖς δὲ νῦν, ὦ φιλανθρωπότατος, ἀπὸ τῶν
ἄλλων ἔργων ὑμῶν, και νόσῳ κείμεθα · και ἰατρὸν ἢ
νόσος ἐπιζητεῖ · και ἡμέραι τῆ νόσῳ τριάκοντα
παρετάθησαν, και πολλοὶ πολλὰκις ὑμῶν ἐδεήθησαν,
ἰατροῦ συγχωρῆσαι παρουσίαν · ἄλλ' (ὦ φύσις ἀν-
θρώπων, και Ῥωμαίων, ὅποι γῆς ἐστε νόμοι, και
κλησις Χριστιανῶν;) οὐκ ἐδυσωπήθητε. Ἄλλ' ἡμεῖς
μὲν, βαρβάρους ὑμᾶς ἢ θηρίσα νομίζειν, οὔπω πει-
θόμεθα · ὑμέτερον δ' ἐστὶν ἐπισκοπεῖν, δι' ὧν εἰς
ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς, τὰς ὑπεροχὰς ταύτας και
καινὰς ὑπὸ τὸν ἥλιον τιμωρίας, ἐπεισήσατε, τίνα
προσηγορίαν, ἀντὶ τοῦ Χριστιανοί, και Ῥωμαῖοι,
και Ἕλληνας, και βάρβαροι, και θηρία, ὀνομάζεσθαι, B
ταῖς ὑμετέροις πράξεσιν ἀνομόζουσαν, ἐξευρήσατε ·
ἡμεῖς δὲ, κἄν τῆ νόσῳ νικηθῶμεν, λαμρότερον, εὖ
ἴστε, τὸ καθ' ἡμῶν ἰσθῆσομεν τρόπαιον · τὸν ἡμέ-
τερον βίαιον θάνατον, τῷ παντὶ βίῳ, στήλην τῆς
ὑμῶν μαιφονίας ἐναπολείποντες ἀνεξέλειπτον.

ΕΠΙΣΤ. ΛΘ'.

Θεοφίλω πραιποσίτῳ.

Montacut. (ep. 121, p. 163).

Τὸ μὲν, ἀγαπᾶν τοὺς μισοῦντας, ἀρετῆς, και θεῖον · C
τὸ δὲ, τοὺς ἀγαπῶντας, ἀνθρώπινον και κοινόν · τὸ
δὲ μισεῖν και τοὺς ἀγαπῶντας οὐδὲ θηρίων οἶμαι.
Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀγαπᾶν σε δι' ἔργων δεικνύομεν, οὐ
νῦν, ἀλλὰ και πάλαι, τὰ τε ἄλλα (οὐ γὰρ ἐμὸν ὡς
περ οὐδ' ὀνειδίξεν, οὕτως οὐδ' ἀριθμεῖν χάριτας),
ἀλλὰ και γράφοντες, και προσαγορεύοντες, και
παραινοῦντες τὰ θεόντα. Εἰ δ' αὐτὸς ἀγαπῶντας
ἐμίσησας, ἡμᾶς μὲν εἰς μείζονα βαθμόν, ὡς ὄρας,
φέρων ἐστήσας. Εὐρήσεις δὲ και σὺ τὸν σουτοῦ ὡς
εἶθε μὴ ὄφειλες.

ΕΠΙΣΤ. Μ'

Ἡλίᾳ πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 122, p. 163).

Οἱ πειρασμοὶ πειραζομένων γίνονται πειρασμοί · D
μὴ πειραζομένων δὲ, στεφάνων και βραβείων παραι-
τιοί.

ΕΠΙΣΤ. ΜΑ'.

Θεοφίλω πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 123, p. 164).

Ταχὺ μακθάνεις τοὺς φίλους · ταχύτερον δ' ἀπο-
μακθάνεις · ἀλλ' ἐρῶ σο · μήτε μακθάνων ῥᾶον,
μήτ' ἀπομακθάνων. Τὸ μὲν γὰρ προπετοῦς και κού-
φης διανοίας, τὸ δὲ γνώμης, ἵνα μηδὲν εἶπω φαυλό-
τερον, ἀδεδαίου · κρίσει δὲ συνέσειως διδοῦς τὸ
πρακτικόν, ἴστασο μόνων ἐν οἷς ἴδοξας μεμαθηκέαι.

A leges suppliciorum statas non excedere ; imo be-
stias non paucas narrant, revereri quodammodo et
submittere se extremas inter angustias conclusis,
nec feritatem in prostratos exercere. Ego in præ-
senti, o clementissime, per tuam operam ultra alia,
et ex morbo decumbo ; medicum flagitat illa ægri-
tudo quæ dies jam trigiuta me afflixit, multi interea
multis apud te intercesserunt medici, ut præsen-
tiam concedas mihi ; sed (o communem hominum
naturam ! o leges Romanas ! o Christianorum titu-
los ! ubi estis ?) non impetrarunt : et tamen nondum
mihi subiit sententia, te cum barbaris, aut bestiis
annumerare ; cogitare autem te tua interest, quam-
obrem in me vilem et abjectum, peregrina hæc,
nova, nec sub sole adhuc visa supplicia excogitave-
ris, quam tibi denominationem aliam pro Christiani
titulo, Romani, Græci, barbari hominis, imo be-
stiæ, quæ tuis respondeat actionibus excogitare
velis. Ego autem si morbo succumbam, extinctus
splendidior de te scias velim triumphum repor-
taturus sum : mortem enim mihi violenter illatam
columnæ vicem obeuntem indelebilis, contra tuam
sanguinariam crudelitatem statuum sum relicturus.

EPIST. XXXIX.

Theophilo præposito.

C Odio habentes diligere, virtutis opus, et divinum ;
diligentes, humanum et vulgare ; sed diligentes
odio prosequi haud est, opinor, belluarum. Ego re
ipsa docui me te diligere ; nec nunc primum, sed
jamdudum, cum in cæteris (sed non ego soleo vel
exprobare, vel enumerare gratias) tum vel maxime
scribendo, alloquendo, adhortando, et quæ tibi con-
veniunt suggerendo. Sin tute diligentes odio habes,
certe me, quod vides, in superiorem gradum extul-
listi ; invenies autem, quod nolueris, et qui te ita
tractabit.

EPIST. XL.

Helix protospathario.

D Tentationes tentantibus tentationes fiunt ; non
tentantibus causant coronas et brabia.

EPIST. XLI.

Theophilo protospathario.

Citissime amicos ediscis : dediscis autem multo
citius : vale autem, et ne cito disce, nec citius
eorum obliviscere ; est enim illud animi leviculi,
nimium properantis ; et incerti, ut ne quid gravius
dicam, iudicii illud ; intelligentiæ tribunali ubi quod
agendum stiteris, consiste firmus in iis quæ videris
addidicisse.

VARIÆ LLECTIONES.

1 lege ὑμῶν.

EPIST. XLII.

A

Theodoto spatharocandidato.

Montacut. (ep. 124, p. 164).

Humana omnia simul diffluunt cum tempore et evanescent; virtus autem, ut igne et ferro, et omnibus rebus inconsumptibilis est, quibus omnia succumbunt quæ generantur; ita quoque tempus, pathos, mortem ipsam superat. Sin intuearis perspicacius, a tempore et morte ipsa magis reviviscit, et egerminat; proprium splendorem gloriamque magis admirabili modo et illustriori immoriente iterum invidia reassumit. Quid tu igitur erga ea quæ statim nunquam erunt, ac si semper perdurarent, sis affectus? æterna interim susque deque habes, non aliter quam defluxura. Nonne aurum pro ære, quod in poesi est, permutas? Certe breviusculum est peccatum, quod natura fluida et corruptibilis sit: sed mutatur incorruptibile pro corrumpendo, sapientia pro insania, gloria pro dedecore, gehennapro cælorum regno.

EPIST. XLIII.

Joanni patricio et sacellano apud Angurios.

Montacut (ep. 130, p. 171).

Molestias intueri, volentem me oportuit; nolentem autem tu docuisti: et quid tibi adhuc reliquum est, quam ut sub omnium oculis et testimonio convictus tenearis, multa adhuc duriora in me machinari, quia per quotidianum exercitium, ea omnia cum minore dolore subire edoctus sum.

EPIST. XLIV.

Tarasio patricio fratri.

Montacut. (ep. 131, p. 171).

Defunctus est nobis secundum corpus amicus, sed nec ipse tu inficias iveris quin reliquit columnam universæ suæ vitæ virtutem: quocirca beatum prædicabimus eum, et tunc quemnam pro illo lessum meditabimur.

EPIST. XLV.

Manueli patricio.

Montacut (ep. 146, p. 203).

Fortassis ob ea confidentior existis, quæ a me, cum splendide in tuo teatro conspicerer, dicebantur: *Domine, nimirum ne imputes eis hoc peccatum, nesciunt enim quid faciunt*²². Atque adeo flatus tuos contra me non cessas. Ego autem, prout tunc temporis beatam illam precem proferre dignus habitus fui, ita et adusque idem votum emitto sine intermissione. Scias autem, o bone, quod quemadmodum, ut ego mihimet legem præscripsi, talibus remunerare conviciatores meos; ita et tu quoque teneris, cum homo sis (ne dicam Christianus), licet sero, tandem tamen a crudelitate recedere; sin minus feceris, ne sic quidem ego orare desinam, scilicet, ne cælesti adoptione excidam (inde et nunc ad te admonendum pro-

ΕΠΙΣΤ. ΜΒ΄.

Θεοδότῳ σπαθαροκαυδιδάτῳ.

Ἄπαντα μὲν τὰ ἀνθρώπινα συγκαταρῶν τῷ χρόνῳ καὶ ἀφανίζεται· ἀρετὴ δὲ, ὡσπερ πυρὶ καὶ σιδήρῳ, καὶ πᾶσιν οἷς ὑπέκει τὰ ἐν γενέσει πάντα, ἀνάλωτος· οὕτω καὶ χρόνου καὶ παθῶν καὶ αὐτοῦ θανάτου περιγίνεται. Εἰ δ' ἀκριβέστερον ἴδοις, τῷ χρόνῳ, καὶ τῷ θανάτῳ μᾶλλον ἀναστῆ καὶ θάλλει, καὶ τὸ οἰκτεῖον κλέος, καὶ τὴν εὐπρέπειαν, ἐναποσβεσθέντος αὐτοῦ τοῦ φθόνου, λαμπρότερον τε καὶ θαυμασιώτερον ἀναδέχεται. Τί οὖν σὺ τῶν μὲν μετ' ὀλίγον οὐκέτι ὄντων, ὡς ἄσι μόνων, ἀντιποιῆ; ὀλιγωρεῖς δὲ τῶν αἰδίων, ὡς ῥόντων; οὐ χρυσῷ χαλκόν, τὸ ποιητικόν, ἀμείβων; Βραχὺ γὰρ τὸ ἀμάρτημα, ὅτι φθαρτῆς ἐκίτερον καὶ ῥεοῦσης ὕλης, ἀλλὰ φθορῶν ἀφθαρσίας, καὶ φρονήσεως ἀνοίαν, καὶ δοξῆς αἰσχύνην, καὶ γένων οὐρανῶν βασιλείας ἀνταλλασσόμενος.

ΕΠΙΣΤ. ΜΓ΄.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατ' Ἀγγουρίου.

Πρὸς λύπας ὄρα, καίτοι ἐκόντας ἔχοῦν, ὅμως καὶ ἄκοντας ἐδιδάξατε. Τί δὴ νῦν ὑμῖν ἔσται πλεόν, πλὴν τοῦ κακοῦ κρίνεσθαι ὑπὸ μάρτυσι τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς, πλείονα ἐπινοοῦσι τὰ καθ' ἡμῶν λυπηρά, ὅτε διὰ τῆς καθημερινῆς γυμνασίας καὶ ἀλυπώτερον αὐτὰ φέρειν ἐπικιδεύθημεν;

ΕΠΙΣΤ. ΜΔ΄.

Ταρασίῳ πατρικίῳ ἀδελφῷ.

Τίθνηκεν ὁ φίλος τῷ σώματι· ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτὸς ἀρνηθείης, ὡς οὐχὶ ἀθάνατον ἀφῆκε στήλην, κασι τῷ βίῳ, τὴν αὐτοῦ ἀρετὴν. Ἄρα οὖν εὐδαιμονίσου με ὁλως τινὰ, ἂν τοῦτον θρηνεῖν μελετήσωμεν;

ΕΠΙΣΤ. ΜΕ΄.

Μανουὴλ πατρικίῳ.

Ἴσως θαρρείς, οἷς ἡμεῖς, ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ ὑμῶν θεάτρου προπηλακίζόμενοι, ἐφθροξάμεθα· Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν ταύτην· οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσι· καὶ διὰ τοῦτο πνέων καθ' ἡμῶν, οὐ λήγεις. Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν, ὡσπερ τότε τὴν μακαρίαν ἐκείνην εὐχὴν ἤξιώθημεν εὐξασθαι, οὕτω καὶ μέχρι νῦν ἀδιαλείπως εὐχόμεθα. Ἴσθι δὲ, ὦ βέλτιστε, ὅτι καθάπερ ἡμῖν, τοιοῦτοις ἀμείβεσθαι τοὺς ὑβριστὰς νενομοθέτηται· οὕτω καὶ ὑμῖν, ἀποστῆναι τῆς μαιφονίας (κἂν ὀψέ ποτε τοῦ καιροῦ), ἀνθρώποις οὖσιν (ἵνα μὴ λέγω Χριστιανοῖς), κεχωσώσθηται. Εἰ δὲ μὴ, ἡμεῖς μὲν οὐδὲ οὕτω, τῆς ἡμετέρας εὐχῆς ἀποσταίημεν, ἵνα μὴ τῆς ἀνωθεν υἰοθεσίας ἐκπίσωμεν (τοῦτο γὰρ αὐτὸ καὶ νῦν ἡμᾶς πρὸς τὴν ὑμετέραν παραίνεσιν διανέστησεν). Ὑμῶν δὲ ἐστὶ λοιπὸν

²² Rom. v, 13.

ὄρα (οὐ γὰρ ἂν ἄλλοτριώτερόν τι τῆς ἐμῆς εὐχῆς ἄ
εἴποιμι) ὅπως καὶ ὑμῖν τὰ ἐκείθεν πρὸς τὸ συμπίρον
μεθοδευθήσεται.

ΕΠΙΣΤ. ΜΣ'.

Ἰωάννη πρωτοπαθαρῖω καὶ δρουγγαρίω τοῦ
πλοῖμου.

Montacut. (ep. 150, p. 206).

Οὐ τοσοῦτον χαλεπὸν, εἰ τυφλὸν ἢ ὁ Πλούτος, κατὰ
τὸν καλῶς αὐτὸν κωμικευσάμενον Ἀριστοφάνην· ἀλλ'
ἐκεῖνο παγχάλεπον, εἰ καὶ αὐτὴ κάθηται τυφλὴ ἢ
Δίκη, μὴ ἔχουσα δι' οὐ τοῖς ἀδικουμένοις ἐπιβλέψει.
ἀλλὰ νῦν διὰ τῆς σῆς ἀρχῆς, εἰς τὸ ὄρα ἵκανελθοῦσα,
δειξάτω τὸν Πλούτον, μὴ τυφλὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ
ἄφωνον· ὑπερηχεί τῶδε^α τὰ δίκαια, κἂν πέντητος εἴη, B
τῶν χρυσῶ παντὸς δικαίου φωνὴν ἐθισθέντων ἄ-
ελαύνει τοῦ σεμνοῦ ταύτης^ο καὶ περιβλέπτου βή-
ματος.

ΕΠΙΣΤ. ΜΖ'.

Ταρασίω ἀδελφῷ.

Montacut. (ep. 153, p. 208).

Τί δεῖ πλέον γράφειν, ὑπὲρ οὐ γράφω; ἂν ἴδης
τὸν ἄνδρα, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἀρετὴν, οὐκ οἶδα πό-
σον σοι δόξω ἐκεῖνω χαριεῖσθαι, ὅτι τῆ σῆ τοῦτον συν-
ιστώμεν δεξιότητι· ἢ σαυτῷ μᾶλλον, ὅτι σε τηλικούτου
ἄνδρός καὶ τσοαύτης ἀξίου φιλανθρωπίας, εὐεργέτην
ὄφθῆναι παρεσκευάσαμεν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΗ'.

Βασιλείω κυκιστῶρι.

Montacut. (ep. 154, p. 209).

Οἶδά ποτε τὸ δίκαιον, καὶ τὸν χρυσόν, ἐν τῇ σῇ
διαμνησθησάντας ψυχῇ· ἀλλ' οὐκ οἶδα, εἴτε καται-
δεσάμενος ἡμᾶς ὁ χρυσός, εἴτε σοῦ τὴν ἀρχὴν, ἐν
ἀρχαῖς, τῷ ἀδωροδοκῆτῳ^ρ τιμῶντος. Πολλοὺς γὰρ
ὄρω ταύτην τὴν μέθοδον, θηράματι κερδῶν μειζόνων,
μετερχομένους· ὅμως ὁ χρυσὸς ἀπῆλθεν, ἔχων τὸ
ἐλαττον· καὶ τὸ δίκαιον λαμπρὸν ἀνεδήσατο τὴν νί-
κην. Νῦν δὲ πάντα σὲ φασὶ χρυσῷ πράττειν· καὶ οὐ-
πιθόμαι. Χρυσὸς σοι, φασίν, αἱ χεῖρες, ἢ γλῶσσα,
τὸ δίκαιον. Ἄλλ' ὡσπερ οὐ πιθόμαι, οὕτως εἶναι
καὶ ψευδῆ τὴν φήμην εὐχομαι. Δείξει δ' ὁ τὴν ἐπιστο-
λὴν κομίζων πέντης, ἢ ψευδῆ ταύτην, ἢ ὅπερ ἀπηυ-
ξάμην, ὑπάρχουσαν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΘ'.

Ἀλεξάνδρῳ κόμητι.

Montacut. (ep. 158, p. 213).

Εἰ τὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλείως γνώμην ἔστερ-
γες, οὐκ ἂν εἰς τὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ χαλκίως
ὑβρίων ἐξέπιπτες. Ὁ μὲν γὰρ, οὐδὲ κατὰ τῶν ὑπ-
ηκόων, ὡς ἔτυχε, τὰς διαβολὰς προσεδέχτο· θάτερον

cessi). Tuum est videre (ne longius ab oratione
aberrem mea) ut exinde tute tibi omnia commo-
dissime ordines.

EPIST. XLVI.

Joanni protospathario, et dungario ploimi.

Haud ita res dura est, si cæcus sit Plutus,
ut comicus eum fingit scite Aristophanes : sed
illud plane intolerandum arbitror, si astat illi Ju-
stitia cæca, nec oculos habeat, quibus injuria af-
fectos intueatur. At nunc per te magistratu præ-
ditum, cum restituta sit oculis suis, ostendat illa
Plutum non modo cæcum, sed et mutum : etiam
majorem sonum reddat Justitia in causa paupe-
ris, quam in illorum qui propter aurum assole-
bant omnimodæ justitiæ sonum ablegare ab hoc
venerando et suspiciendo tribunali.

EPIST. XLVII.

Tarasio fratri.

Quid opus est ut verba addam ulterius, rei de
qua scribo ? si hominem vidisti, et virtutem homi-
nis attendisti, nescio an tibi visus fuerim in ejus
gratiam scripsisse, cum tuo recto judicio eum com-
mendaverim ; et non potius tibi gratificatus fuisse
quod, ut ejus benefactorem te præstes, induxerim,
qui talis tantusque est, et tua tanta dignus huma-
nitate.

EPIST. XLVII.

Basilio quæstori.

C

Intelligo justitiam et aurum apud animum tuum
contendere ; sed ignoro num me in tantum reveritum
aurum, aut imperium potius tuum, qui ab initio
magistratus tui, locum tuum honoraveris per tuam
a muneribus accipiendis aversionem. Multos enim
novi hanc viam instituisse, dum lucra majora
venantur ; verum abiit hinc aurum cum præjudi-
cio, et quod justum est splendidam reportavit vic-
toriam. At nunc ob pecuniam te omnia facere
aiunt : Ego illis haud credulus sum. Aiunt, aurum
tibi sunt manus, est lingua et justitia aurum. Sed
ut ipse non credo, ita falsam esse famam exo-
ptarim quoque. Is qui reddet epistolam, pauper,
docebit, falsane fuerit, an, quod nollem, vera fama.

EPIST. XLIX.

Alexandro comiti.

D

VARIÆ LECTIONES.

^α τυφλός ^β ὑπερηχείτω δέ. ^ο τούτου. ^ρ ἀδωροδέκτην.

ram auriculam obturabat: symbolice ostendens, quod qui accusabantur, et iudicandi erant, tribunal invenirent purum a convicio solitario, nec linguæ detractionem admittens. Iste autem cum non egeret criminationibus, aut eas desperaret se reperire potuisse, seipsum, loco linguæ et manuum exhibuit contra eos, a quibus maximis beneficiis affectus fuerat. Quod nisi me præveniens divinus Paulus, venturum in te supplicium per eum, qui moribus tibi similis erat clarissime præsignasset, omnino idem et tibi iisdem ipsis verbis denun-
tiassem.

EPIST. L.

Tarasio patricio fratri.

Montacut. (ep. 160, p. 214).

Si illum expertus cognosceres, pro quo scribo non me intercessorem pro illo haberes, sed illo uterere pro multis aliis advocato: adeo confido tuæ facilitati et bonati, ita ejus virtuti et dexteritati.

EPIST. LI.

Pantoleonti aspathario.

Montacut. (ep. 168, p. 243).

Ægyptiaca mulier fuit, quæ ab efflorescente Josephi pulchritudine flamma concepta incendebatur, Sed erat ille licet puer, Israelita, qui lasciviendis amoris omnes aditus et accessus declinabat. Nec cupidinem, jaculis suis tantum, faculis et igne, ac aliis quibus illum fabulæ exornant, spoliavit: sed manifestius declaravit nullam omnino illa existentiam possidere: si non ab affectibus malis inescati homines amplecterentur et foverent. Vereor autem ne te, qui es Israelita secundum gratiam, et ad vitæ tuæ terminum provectum, barbara cupiditas, et non illa amoris, acerbum vero et turbulentum amatorem possidens, clanculum et paulatim in extremam prouat perniciem, et exinde ne contra quam Josephi, vitæ tuæ exitus enarretur. Senex amat meretricem barbaram, illa decipitur aut excutitur, sed ille amorem suum in eo consistere fecit, usque dum illa effectum amatorem, satietate et importunitate aversior, profundo allisit.

EPIST. LII.

Constantino notario.

Montacut. (ep. 172, p. 244).

Momus certe (nam ut video, quod dolendum est, frustra in præsentibus de Divinis Oraculis adhibentur admonitiones) duplicem eamque discrepantem sortitur naturam. Nam si is qui calumniam impingit, cum veritate conjunctam infert, adversarium suum convictum mærore afficit. Sin mendaciter vicinum impetit, ab illo oppugnato calumnia resiliit, et in illo consetet, qui imputavit; in ipsummet ea omnia convertit quæ nequiter in illum contexuerat, qui reprehensioni justæ non dedit aditum. Tu igitur, qui calumnias illi incessas,

ἄ δε τῶν ὄτων, ἐν τῷ τοῦς κατηγοροῦς λέγειν, ἀφραττε· δεικνύς ἐν τῷ συμβόλῳ, ὡς καθαρὸν μονομεροῦς λοιδορίας, καὶ διαβόλῳ γλώσση ἀνεπίδατον, εὐρήσουσι οἱ κατηγορηθέντες, τὸ κριτήριον. Ὁ δε, μηδὲ διαβολῶν δεηθεὶς, ἢ μηδὲ εὐρεῖν ἐλπίσας, οἶμαι, αὐτὸς, κατὰ τῶν τὰ μέγιστα εὐεργετησάντων, καὶ γλώσσαι καὶ χεῖρες, ἐγένετο. Ἄλλ' εἰ μὴ προλαβὼν ἡμᾶς ὁ θεσπέσιος Παῦλος, τὴν μέλλουσάν σοι τιμωρίαν, διὰ τοῦ ὁμοτρόπου, τρανώς προεμήνησε, πάντως ἂν ἡμεῖς σοι ταύτην, διὰ τῶν αὐτῶν ῥημάτων, διεμαρτυράμεθα.

EPIST. N'.

Ταρασίῳ πατρικίῳ ἀδελφῷ.

Εἰ τοῦ ἀνδρὸς πείραν λάβοις, περὶ οὗ γράφω. οὐκ εἶπε πρὸς ἐκεῖνον ὑπὲρ ἐκείνου ἐμὲ εἶξαι· ἀλλ' ἐκεῖνον ὑπὲρ ἄλλων πολλῶν. Οὕτω καὶ τῇ σῇ εὐμενείᾳ, καὶ χρηστότητι, καὶ τῇ ἐκείνου ἀρετῇ καὶ δεξιότητι, πεποιθώς εἰμι.

EPIST. NA'.

Παντολέοντι ἀσπαθαρίῳ.

Αἰγύπτιον ἦν τὸ ἀναφλεγόμενον γύναιον εἰς τὴν ἀνοῦσαν ὥραν τοῦ Ἰωσήφ. Ἄλλ' Ἰσραηλίτης ἦν ἐκεῖνος, εἰ καὶ παῖς, ὁ πάσας τοῦ ἀκολάστου ἔρωτος στραψάμενος τὰς προσβολάς. Καὶ οὐ μόνον τῶν βελῶν, οἷς αὐτὸν ὀπλιζοῦσιν οἱ μῦθοι, γυμνώσας, καὶ τῶν πτερῶν, καὶ τοῦ πυρὸς, ἀλλὰ μὴδ' ἂν ὑπάρξει C δευτέρας ὁλως, εἰ μὴ συνεχῶν αὐτὸν καὶ περιεθάλλον αἰ τῶν τοῖς αἰσχροῖς ἠδομένων ὄρμαϊ. Σὲ δε καίτοι τῆς χάριτος Ἰσραηλίτην ὄντα, καὶ πρὸς θίου βαθύνοντα πέρας, δέδοικα μὴ ἢ βάρβαρος πλεονεξία, οὐκ ἔρωσα, πικρὸν δε καὶ ὀχληρὸν ἔραστον κτησαμένη, λάθη κατὰ μικρὸν εἰς ἔσχατον ἀπωλείας συνεφέλουσα, καὶ καταλείψῃ τοῦ σώφρονος Ἰωσήφ ἀντίστροφον τῷ βίῳ διήγημα. Γέρων ἦρας βαρβάρου μαχλάδος· ἢ δε διεκρούετο· ἀλλ' ἐκεῖνος μέχρις ἐκείνου τὸν ἔρωτα ἔστησε μέχρις ἐκείνη τὸν ἔξωρον ἔραστον τοῦ κόρου καὶ τῆς ὀχλήσεως μυσσασθεῖσα, βάθει τοῦ δλέθρου βαράθρῳ κατέρραξε συνωθήσασα. perditionis barathro, una cum ipso præcipitata,

D

EPIST. NB'.

Κωνσταντίνῳ νοταρίῳ.

Ὁ Μῶμος (περιττὸν γὰρ νῦν ὁρῶ τὰς διὰ τῶν Θεῶν Λογιῶν, οἶμοι, παραινέσεις) διεπλῆν πως ἔχει καὶ ἀντικειμένην τὴν φύσιν. Ἄν μὲν γὰρ ὁ φέρον αὐτὸν, ἀληθεύει καθ' οὗ τίθησιν, ἐλέγχει καὶ λυπεῖ τὸν ὑπαίτιον ἂν δε ψευδόμενος αὐτὸν κατὰ τὸν πλεῖστον ἀποτιθεῖτο, ἐκείνου μὲν ἀποπηδᾷ, ἐπικαθῆται δε τῷ κομίσαντι, ἐπ' αὐτὸν ἅπαντα στρέφων, ὅσα περ αὐτὸς κατὰ τοῦ μὴ δεδωκότος τῇ αἰτίᾳ τὴν ἀπόδοσιν, ἐπονηρεῖσάτο. Ὅρα οὖν καὶ σὺ εἰς ἀνδρὸς ἐμβαίνων μώμους, ὃν οἱ τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταί, γνήσιον τῆς ἀρετῆς ἔραστον ὁρῶσιν, τί μέλλεις πράττειν· ἐπιειδῶ

ὁ κατ' αὐτό γε τοῦτο δικαιοτάτος Μῶμος, οὐκ ἔχων ὅπως ἐναπερείδοιτο τῷ μάτην αἰτιαθέντι (οὐ γὰρ αἰσκιαὶ τῶν κατηγοριῶν ἀλλ' αἰ πράξεις ἴδρυμα τῷ Μῶμῳ) εἰς τὸν ἀδίκως αἰτιασάμενον, μετὰ πολλῆς τῆς πεποιθήσεως καὶ ἰσχύος ἐπαναστρέψας, ἀθάνατον αὐτῷ διαφυλάττει τὸ δίκαιον ὄνειδος.

eum qui iniuste hominem accusavit magna cum confidentia et violentia resultans immortalē ei dedecus justum comparat, nec injuria.

ΕΠΙΣΤ. ΝΓ'.

Ἰωάννη πατρικίῳ.

Montacut. (ep. 182, p. 273).

Τῷ μὲν φίλῳ, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω, ὡς καὶ πρόσθεν ἔργως, περὶ ψυχῆν ἔστιν ὁ ἀγὼν· σὺ δὲ, ὡς ἐκεῖνον ὄραψ' ἔστι, καὶ λέγει, Λεσβίαν αὐτῷ δεξιᾶν προτείνας. Ἄν μὲν οὖν αὐτὸς οὐδέποτε πάθει περιέπεσας τοιοῦτω, μέγα μὲν λέγεις· μᾶλλον δὲ, διότι μὴ πέπονθας, χρεώστην σιαυτὸν τοῦ οἰκτεῖρειν ἀποφαίνεις· φοβερὸν γὰρ πῶς ἔστιν ἐν τῇ φύσει ἐν ἄλλοις μάλιστα προορώμενα τὰ ἀλγεινά, ἄλλως τε εἰ κρείττον μίχρη νῦν τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐταρήθη δυσχερειῶν· οὐ γὰρ εὐπρόσδοτον τῷ πρεσβευτῇ ἀθρόον ἐμβαίνειν εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῶν λυπηρῶν, ἀλλ' οὖν ἀσφαλίσαι τὸ μέλλον διὰ τῆς συμπαθοῦς περὶ τὸ ὁμόφυλον σπουδῆς. Εἴωθε γὰρ πῶς τὰ δεινὰ, τοὺς μίχρη πολλοῦ διαφυγόντας αὐτὰ, μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐποφθαλμιᾶν καὶ σφοδρότερον, ἢ οὐς πολλάκις κατελάθοντο, διώκειν· καὶ οὐδὲν ὄρω τοιοῦτο πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐν ἀνθρώποις περιστάσεων, ὡς τὸ τοῖς ἐμπεσοῦσιν ἴστασθαι βοηθόν. Εἰ δ' ἀνθρώπος ὢν καὶ αὐτὸς, ἐκοινωνήσας τοῖς ἀνθρώποις ἧ, ἐκεῖνα λογίζου, ἃ σε τότε διστρέθει, καὶ συνέστρεψε τὰ σπλάγχνα, καὶ ὄλον πικρῶς ἐπιδόσκειτο, θανάτου βαρύτεραν ἀποφαίνοντα τὴν ζωὴν· μέμνημαι γὰρ ποτε καὶ ἐγὼ, εἰ τι μὴ ὑπὸ τῆς συνεχείας τῶν κακῶν εἰς ὄνειρους ἀποφέρομαι, τοιοῦτόν τι (ὃ μὴ γένοιτο τοῦ λοιποῦ) καὶ περὶ τὴν σὴν εὐκληρίαν ἀπαντήσαν· ὅτε τὸ ὄμμα ξηρὸν πρὸς πάντας ἀνέωκτο, πάσης συμφοῦς λιβάδος ἀπαναλωθείσης τοῖς δάκρυσι· καὶ χεῖρες πρὸ τῶν λόγων τὴν ἰκεσίαν προὔβαλλοντο τὸ πρόσωπον συντηχόμενον εἰς πολλὴν τοὺς ὄραντας, καὶ πρὸ τῶν χειρῶν, ἐκάλει συμπάθειαν· καὶ ὄλον εἶχε σύγχυσις καὶ κατῆφεια καὶ γνόφος· καὶ κρείττων ἢ σιγῇ τοῦ τότε διηγήματος. Ταῦτα δὲ, ταῦτα (ὧ μὴκέτι μηδαμῶς τοιαῦτα παθεῖον σε ἴδοιμι) σωφρόνως ἀναμνησθεῖς (πολλαχοῦ γὰρ εὐχρηστον ἢ μνήμη τῶν λυπηρῶν), γενοῦ σωτήρ, ὅλον ἡύχου σοι γενέσθαι τότε (οὐ γὰρ ἐμὸν εἰπεῖν, οἷον εὔρες), τῷ νῦν εἰς τὰς ὁμοίας συμφορὰς καταπετόντι. Εὐ γὰρ ἴσθι, ὡς ἐμοὶ τε τὸ χρέος ἀποδεδώκως εἴης, καὶ τὸν βοηθούμενον, ἐν οἷς ἂν βούλη, χρεώστην ἀπροφάσιστον εὐρήσεις. Καλὸν δὲ ἐν βίῳ πολλοὺς χρεώστας, καὶ τότε εὐγνώμονας χαρίτων ἔχειν. volueris, debitorem habebis. Bonum est autem et utile multos per vitam habere debitores praesertim gratiam redhibentes possidere.

A quem, qui pro pietate certamen ineunt, germanum virtutis amorem agnoscunt, vide et considera sis, quid attentas. Cum enim Momus justissimus in hoc arbiter, non invenerit in eo, qui frustra accusatur ubi resideat (neque enim calumniarum umbræ, sed realiter actitata Momi sedes sunt) in eum qui iniuste hominem accusavit magna cum confidentia et violentia resultans immortalē ei dedecus justum comparat, nec injuria.

EPIST. LIII

Joanni patricio.

Amicus ille, cujus ago causam, quod jamdudum recte intelligis de vita sua periclitatur : Tu porro, quod in illo licet intueri, Lesbiam, utcunque nihil dicat, manum porrigis : si ipse nihil tale aliquando perpessus es, magnum est quod dicis ; sed tamen in eo quod perpessus nihil tale fueris, debitor misericordiæ faciendæ multo magis obligaris : naturaliter formidolosum est futura mala prævidere, imprimis, si quæ hominibus adversa contingere solent, seque ad hunc diem observata notasti. Non est legatione fungenti congruum constipatum prouere in malorum commemorationem, sed futurum oportet præcavere, per affectum et studium erga eos, qui sunt ejusdem naturæ participes. Usu enim ita comparatur, ut adversa illos invidio magis animo intueantur, qui prospera fortuna diu usi sunt : quam illos, quos frequentius ea incursavit : nihil eo intelligo magis conducere ad avertendas ab hominibus calamitates, quam fuisse afflictis auxilio. Si homo cum sis, communicaveris cum hominibus, illa recolito, quæ te et ipsum tunc vexatum habebant, et viscera quæ subverterunt, et vitam ipsam morte gravius depascabant. Memini aliquando (nisi forte malorum magnitudo me somniare fecerit) aliquid tale (utinam non et denuo tuam quoque felicitatem invasisse : cum sicci oculi in omnia aperirentur, humore congenito penitus per lacrymas desiccato ; cum manus verba præcederent, et preces manus tenderent, facies et vultus dejectus præ manibus intuentes vocaret multis modis ad misericordiam : cum te totum possideret confusio, dejectio, tenebræ ; præstat cætera tacere, quam profari, quæ te tunc contingebant. Hæc ipsa, quæso (o utinam unquam te denuo eadem patientem intuear !), moderate recordare (conducit etenim quamplurimum multoties malorum commeminisci) : sis illius exhibitor, in quantum tunc desiderata expetebas, ei qui in similes incidit calamitates. Quid inde lucratus, non dicam scias velim, quod et mihi debitum persolveris, et eum cui auxilium attulisti in quibuscunque

VARIE LECTIONES.

ἧ ἴσθι. ἀνθρωπίναις.

EPIST. LIV.

Mariano patricio et domestico scholarum.

Montacut. (ep, 189, p. 287).

Si quis unquam optaverit offerri sibi in vita occasionem talem : per quam et amicitiae et justitiae simul opera perficiat, non ille potiorum aliquando inveniet illa, quam in praesenti tibi offero. Injuria affectus, pro quo intervenio, non est adhuc tibi notus : causa ejus est eximie justa : si in quem intenditur actio, amicus est tibi et pauper : et non fortassis quia malus est, sed quia pauper, injustitiae faciendae pronus : Tu judex, bene moratus, et quod utroque non est minus, utramque virtutem illustrando dispositus : Deum habes, qui te divitiis circumfluentem custodit, nec custodiet tantum, sed, ut qui veritatem prodere non solet, propter misericordiae actiones tuas, easdem tibi accumulabit redundantius. Quomodo quis periclitanti amico secundum leges dilectionis verae adesse poterit ? et injuriam passo alter justitiae oculus factus manum porrigat auxiliatricem, si ut tute fecisti et recte incedisti, quod speramus (spes enim me futurum tanquam praesens intueri facit), injuriam passo injuriam resarciet : amicum vero, domi debitum amicitiae continens, a faciundo liberabis : Vide autem ut res illa, ad quam te hortamur, cum sit unica, et duo tibi ista representans, testimonium reddat, et amoris diviti, et justitiae invictae, cujusvis et pulchritudo in te relucens celeberrime per totam vitam praedicabitur : ita ut archetypum te et exemplum praestet virtutem amantibus imitatione dignum, et quod maximum est, inter bona quae nominari queunt, atque caput : quod coelestes portas hoc tibi adaperiet, ad ingrediendum immaculatum et felicem thalamum divinae aeternae fructificationis, eotransmisso, cujus fructione claritatis sim ego dignus.

EPIST. LV.

Eidem.

Montacut. (ep. 190, pag. 288.)

Declarasti, quantum et amicitiae, et justitiae tribuas, vir consummate, praesertim cum tot praeterfluxerint generationes, in quibus nullum utriuslibet actum sincerum viderimus : ego certe cum ob celeritatem, tum ob magnitudinem istius rei optime gestae gaudeo : nec gaudere cum exultatione desistam, quia priusquam litteris explorarem an molestus tibi essem, tantum dignatus es mihi attribuere : in praesenti, adeo attollor et allatus incedo, ob promptitudinem optimae tuae voluntatis : et in tantum efferor ob actum plane admirabilem, sine ulla excusatione, quod verear, ne plures tibi tales ministrem occasiones, unde et meam gratiam multiplicabo, et tuam virtutem reddam illustriorem : et pro eo, quod videbor molestus, ne parcus nimium tibi, quod molestum erit mihi, te judice, censear. Sed vale in Domino, etiamsi apud ipsum, multas ejusmodi actiones inveniens, et gloriam tibi per vitae cursum acquirens, me minime captante experimentum.

A

EPIST. NA'.

Μαριανῶ πατρικίῳ καὶ δομestικῶ τῶν σχολῶν.

Εἴ τις ἤχρητο διὰ βίου τοιαύτη περιτυχεῖν ὑποθήσει, δι' ἧς ἅμα καὶ φιλίας καὶ δικαιοσύνης ἰργάτης δοκιμὸς ἀναφανείη, οὐκ ἂν ἀμείνω τῆς νῦν σοι παρ' ἡμῶν προτεινομένης ὀφθεῖν εὐράμενος. Ὁ μὲν ἀδικούμενος, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω, τῶν μήπω μὲν σοι ἔγνωσμένων ἐστὶ· λαμπρὸν δὲ τὸ δίκαιον ἔχει· ὁ δὲ πρὸς ὃν ἡ δίκη, φίλος τί ἐστὶ καὶ πένης, καὶ οὐδ' ἀπὸ κακίας ἴσως, ἀλλ' ἐξ ἀπορίας ὄρα πρὸς τὸν ἀδικόν. Σὺ δὲ καὶ κριτῆς, καὶ τρόπους χρηστός, καὶ ὁ μὴδ' ἑτέρον ἔλαττον, ἑκατέρων, τῶν ἀρετῶν λαμπρῶς ἐπιδείξασθαι· τὸν Θεὸν ἔχεις ἐν ἀφρονίᾳ πλοῦτον τὸν βίον συνέχοντα· οὐ συνέχοντα δὲ μένον, ἀλλὰ καὶ οὐκ ἂν σφαιλεῖν τῆς ἀληθείας, διὰ τὰς ἐπ' ἐλπί σου πράξεις ἴση προσθήκη τοῦτον ἤδη πλεονάζοντα. Πῶς ἂν τις καὶ τῷ φίλῳ κινδυνεύοντι κατὰ τοὺς νόμους τῆς ὡς ἀληθοῦς ἀγάπης βοηθήσῃ ; καὶ τῷ μὲν ἀδικουμένῳ δίκης ἄλλος ὀφθαλμὸς γινόμενος χεῖρα ἐπίκουρον προτείνει· εἰ ὡς περ σὺ διαπραξάμενος καὶ κατορθώσας, ὅπερ ἀξιοῦμεν (ἐλπίς γὰρ με, τὸ μέλλον ὡς παρὸν ὁρώσα), οὕτω λέγειν ἀναπέθει, τῷ μὲν ἀδικηθέντι τὸ ἀδίκημα ἀποκαταστήσει· τὸν δὲ φίλον, οἰκοθεν κατατιθείς τὸ ὀφείλημα τῆς εἰσπραξείως, ἐλευθερώσει· καὶ ὄρα ὡς ἡ πράξις, ἐφ' ἧν σε παρακαλοῦμεν, μία οὖσα καὶ δύο ταῦτά σοι περιποιούσα, προσμαρτυρεῖ ἀγάπης πλοῦτον καὶ δικαιοσύνης ἄμαχον ἰσχύν, καὶ καλὸν τῷ βίῳ διήγημα ἐγκαινίζουσα, ἀρχέτυπον σε τοῖς φιλαρτέοις καὶ ἀξιοζήλωτον ἐπισάγει παράδειγμα, καὶ τὸ μέγιστον καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὅσα τις ἀγαθὰ καὶ εἰποι καὶ ἐπινοήσοιτο κεφάλαιον, ὅτι τὰς οὐρανόθεν πύλας αὕτη ὑπανοίγει σοι, πρὸς τὸν καθάρων ἐκείνων καὶ μακάριον θάλαμον τῆς θείας καὶ αἰδίου ἀπολαύσεως, μετὰ πολλῆς προπέμπουσα (ἧς πῶς ἂν ἀξιοθετεῖν ἔγωγε ;) φαιδρότητος.

EPIST. NE'.

Τῷ αὐτῷ.

Ἐδειξας εἰς ὅσον ἦκει καὶ φιλίας καὶ δικαιοσύνης ἡ σὴ τελειότης καὶ τότε γενεαῖς τοιαύταις ἐν αἰς οὐδ' ἑτέρας αὐτῶν, οὐδὲ τὴν συνήθη πρᾶξιν καθαρὰν ὁρώμεν. Καὶ ἔγωγε ἐπὶ τοσοῦτον, καὶ τῷ ἔαχει, καὶ τῷ μεγαλείῳ, χαίρω τοῦ κατορθώματος, καὶ χαίρων οὐ λήγω τῆς ἀγαλλιάσεως, ὅτι πρὶν μὲν γράφων ἐσκοπούμην, μὴ πως ἄρα ὀχληρὸς σοι δοξῶ, εἰς τοιαύτας εὐθύς ἀναβαίνων ἀξιώσεις. Νῦν δ' οὕτως ἀνεπτέρωμαι καὶ μετέωρος ὅλος εἰμι τῷ προθύμῳ τῆς ἀρίστης γνώμης, καὶ ἀπροφασίστῳ τῆς θαυμασίου σου πράξεως ἱκαιρόμενος, ὅτι δίδοικα μὴ πολλὰς ἔχων σοι τοιαύτας προσάγειν ὑποθέσεις, δι' ὧν καὶ τὴν ἐμὴν χαρὰν πολυπλασιάσω, καὶ τὴν σὴν ἀρετὴν λαμπροτέρην ἐπιδείξω· ἀντὶ τοῦ δοκεῖν ὀχληρὸς εἶναι, μὴ ἀφιλόκαλος, καὶ τότε παρὰ σοὶ κριτῆ γε (τὸ βαρύτερον) νομισθεῖν. Ἄλλ' ἐβρώσώ μοι ἐν Κυρίῳ, κἄν μὴ δοκιμάζωμεν ἡμεῖς, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, πολλὰς τοιαύτας ἀνευρίσκων πράξεις καὶ ταύτας ἐλλαμπρυνόμενος διὰ βίου.

ΕΠΙΣΤ. ΝΖ.

Θεοφίλω ἀσπαθαρίῳ καὶ σακελλαρίῳ.

Α

Montacut. (ep. 193, p. 292).

Τὸ μὲν δίκην ἀπαιτεῖν τὸν ἠδικηκότα, ἀνθρώπινον· τὸ δὲ μὴ ἀμύνεσθαι, φιλόσοφον· τὸ δὲ καὶ εὐεργεσίαις ἀμείβεσθαι, λοιπὸν ἤδη θεῖον· καὶ μιμητὰς τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς τοὺς γηγενεῖς ἀποφαίνον. Τὸ μόντοι χειρῶν ἀρχεῖν ἀδίκων, ἐπεὶ χώραν ἐν τοῖς εἰρημένους οὐδεμίαν ἔχει, ἢ θηρίων πάντως, ἢ δαιμόνων πράξιν ἐμφανίζει, καὶ ἀνθρώπινον εἶναι σχῆμα περιδεδουκὸς ὁ πράξας. Τεσσαέρον οὖν χαρακτήρων ταῖς πράξεσιν ἐνθωρουμένων, αὐτὸς κατὰ σεαυτὸν τὸν προσφυῆ τύπον τῆ νυκτὸς σου πράξει περιαρμόσας· εἴτα κατιδὼν ὄψη, καὶ ἄλλος σοι μὴ ὑποδεικνύει (φεῦ τοῦ αἰσχίστου θαύματος!) τίνος σεαυτῷ τοῖς ἔργοις διεκόλαφας εἶνα.

ΕΠΙΣΤ. ΝΖ'.

Ἡλία ἀσπαθαρίῳ καὶ δρουγγαρίῳ τοῦ πλοῖμου.

Montacut. (ep. 197, p. 294).

Εἶπεν ἂν τις τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν· Τὸ τάχος μόνης τύχης. Ἐγὼ δ' ἂν φαίην, ὡς εἰ μὴ θείας ἐστὶν ὁρμῆς, ἢ καιρῶν ἀνάγκης, μόνης ἀβουλίας. Σκέψασθαι δεῖ τοιγαροῦν περὶ ὧν ἐπιείγη, καὶ μὴ τῷ προπετεῖ τὴν πράξιν πιστεῦσαι. Καὶ γὰρ ἂν μὲν εἰς συμφέρον ἀποβαίη, ὡσπερ τὰς ἐκ τοῦ τλούς ἀφελείας, οὕτω δὴ καὶ τοῦ βουλευσασθαι κερδανεῖς τοὺς ἐπαίνους· ἂν δὲ τούναντίον, τοῦ μὲν βουλευσασθαι οὐδ' οὕτω τὴν κρίσιν ἐξημιώθης, τοῦ δὲ γε μὴ ἀφελείσθαι, ὃ μέγιστόν ἐστιν ἐν πᾶσι τοῖς τοιούτοις παραμύθιον, οὐ σαυτὸν αἰτιάσῃ.

ΕΠΙΣΤ. ΝΗ'

Σεργίῳ ἀσπαθαρίῳ ἀδελφῷ.

Montacut. (ep. 200, p. 295).

Ἐλεγχος ἀκρατος εἰς δύο περιίσταται ταῦτα· ὃ μὲν βούλεται ποιεῖν, οὐ περαίνει· καὶ οἷς μὴ βούλεται, περιπίπτει· βούλεται μὲν γὰρ εἰς μετάνοιαν τὸν ἐλεγχόμενον ἄγειν· ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἐξανύει· περιίσταται δὲ αὐτῷ τὰ τῆς σπουδῆς εἰς τούναντίον· ἐκτραχύνει γὰρ μᾶλλον, καὶ εἰς ἀπόνοιαν περιτρέπει· ἑαυτὸν τε δίδωσι νομισθῆναι, ὡς οὐχὶ φιλανθρώπων γνώμη, καὶ συμπαθεῖ διαθέσει, ἐπιχειροκακούντα δὲ τῷ πταίσματι τοῦ πλησίον τοῖς ὀνειδίσιν ἐπιμαβαίνειν. Διὸ συνετῶς ἄγαν καὶ σοφῶς, καὶ Νάθαν ὁ προφήτης τῷ Δαβὶδ, καὶ Μιχαίας τῷ Ἀχαάβ, ὑπὸ προσωπιῶν τοὺς ἐλέγχους προσενηνόχασιν· ἅμα μὲν πραοτέροις ὑπολαίοντες λόγοις· ἅμα δὲ καὶ διὰ τοῦ ἀγορεῖν, εἰς ὃ τείνει καὶ ἀφορᾷ τὸ τοῦ δράματος, αὐτοὺς ἐκείνους κριτὰς ἀδεκάστους τῶν παρὰ σφίσι αὐτοῖς ἡμαρτημένων, λαμβάνοντες. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὃ μὲν ἤνυσεν τὸ πᾶν (ἄνδρα γὰρ ἀρετῆς ἐραστήν, εἰ καὶ παρωλισθηκότα, ἐν νοουθεσίᾳ διήλεγξεν)· ὃ δὲ, ὡς πρὸς τηλικούτον θηρίον, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως, ἀλλ' οὖν μεγάλη ἐξήνυσεν· εἰς ἀλγος γὰρ καὶ δάκρυα παραυτικά, εἰ καὶ πρὸς τὰ τῆς δυσσεβείας μετ' ὀλίγον ἐπαλινδρόμησε, συνέσειλεν αὐτοῦ τῆς γνώμης τὸ ἀπονενομημένον καὶ φυσώμενον. Καὶ σὺ τοίνυν, ἐν οἷς ἢ χρεῖα καλεῖ, ἐπιεικεῖα κερῶν τοὺς ἐλέγχους, καὶ ὑπὸ προσφῶρον παραπετάσματι τοῖς νουθετουμένοις προσφερόμενος, μᾶλλον ἐξανύσεις τὸ σπουδαζόμενον.

ΕΠΙΣΤ. ΛVI.

Theophilo aspathario et sacellario.

Actionem instituere contra injustitiam, humanum est : non ulcisci, philosophicum : at benefactis compensare, divinum : quo Patris, qui in cœlis est, terreni homines filii per imitationem fiunt. Violentas manus injicere non provocatum cum inter superius memorata locum non habeat, belluinam aut dæmoniacam actionem notat : licet actor sub humana figura fuerit. Quocirca cum quatuor sint rerum notæ : tute per temet formam actioni tuæ congenerem adapta, re perspecta intelliges, licet alius non subindicet, est enim visu res turpis, cujusnam imaginem tibi per opera tua inculpseris.

ΕΠΙΣΤ. ΛVII.

Helie aspathario, et drungario ploimi.

Dixit quispiam Græciæ sapientum : *Celeritas soli fortunæ convenit*. Ego dixerim, quod si non a divino motu procedat, aut temporis necessitate, celeritas inconsulta est. Considerandum ergo illud est, quod inconstat, nec præcipitationi res concedenda. Nam si satis commode inciderit, quod finalem attinet utilitatem, laudem eo consequeris, quasi rectum consilium ceperis. Sin contra evenerit, quam consilio capto opinaberis, iudicii detrimentum non sic subibis, nec quod utilitatem non ceperis, te juste inculpabis, quod in talibus solamen non exiguum erit.

ΕΠΙΣΤ. ΛVIII.

Sergio aspathario fratri.

Immoderata redargutio in hæc duo incidit : quod intendit, haud perficit : quibus nollet, incidit. Intendit, ad resipiscentiam inducere redargutum : hoc non præstat ; studium divertitur in contrarium, exacerbatur potius et ad desperationem adigit : opinionem de se suscitatur, quod opprobriis indulget, quasi malis vicini sui gavisus, non quod humano affectu aut compassione tangatur. Quocirca consulto et sapienter, cum Nathan Davidi, tum Michæas Achabo, personatam repræsentant redargutionem : molliori sermone delinientes ; et quia nesciebant quo scena tenderet, ipsos iudices habentes criminum ab ipsis patratorem. Ideo Nathan perfecit quod volebat. Virum enim virtutis amantem, licet ab ea exorbitaverat, admonendo redarguit : alter autem, licet similiter apud talem bestiam non profecit, multum tamen fecit ; in mœrorem protinus et in luctum coniecit, ut eunquē statim ad pristinam impietatem revertebatur, tamen desperatum ejus animum et inflatum coercuit. Tu autem quoties necesse fuerit, reprehensionibus admisce comitatem et sub parato velamento, admonitis te applica, atque ita magis, quod conaris, perfectum dabis.

EPIST. LIX.

Theophylacto aspathario.

Montacut. (ep. 224, p. 333).

Orarem, ut nunquam si fieri ita posset, morbo labores, nec medica arte indigeas : sin, quia homo es, necessario ægrotas, secundo, te cito convalescere, et talibus me donis remunerare, nempe Deo ingentes habentem gratias, pauperibus opitulantiem, debitoribus condonantem debita. Talibusmodi ingentibus sane donis nequaquam exsaturari vel lætari desinam.

EPIST. LX.

Manuelli patricio.

Montacut. (ep. 226, p. 334).

Non latebis, etiamsi lateas, Dei oculum non latibilem, qui ea agis, et apparatus, quibus me per vim e vita extrahas. Qui præter ordinatam mortem, per aliam viam vita homines privat, licet manu enssem non teneat, nec tingat illum sanguine, est nihilominus homicida ; etiam cum carnificem non appellet. Si talia patrare, tribunalia cœlestia reddat implacabiliora, quousque tu te non expedies ab illis, qui tam acerbe olim ibi, quod ego nollem tibi contingere, ne quidem si adhuc magis in me feraris, frustra tamen et sine fructu, ad quæ homines undique gementes transmittuntur.

EPIST. LXI.

Leonti et Galatoni fratribus, a secretis.

Montacut. (ep. 232, p. 346).

Anatolio illo bono (nescio an ipse fictiones illas commentus est, an alterius fetum suppositum in suum adoptat ?) Pontus impletur ; tam vehementes, tam frequentes sunt mendaciorum venti ; ita undique perflant, ut nec Argœ puppis Nautæ celebrentur, nec vellus aureum, nec spirantes ignem tauri, vel multiformes dracones, nec quæ sunt aliæ monstrœ fabulæ deinceps fingantur. Novitia mendaciorem hyperbole efficiet, ut illa absoleta fere fidem mereantur, neque enim ante quinque dies, non ante duos, imo ne ante unam horam ad nos accessit aliquis inter eos numeratus, qui sunt cum imperio, nec qui imperio parent ; non tabellarius, non litteras annotans, non honorum nuntius, non adversantium famulus ; imo quæ nunc in promissis dabantur, cum prioribus disperiere, aerem tantum verberantia ? Quid dico in promissis ? non enim promittebantur tantum, sed placituris isthisce clare ob oculos representabantur, utcunque ne per insomnium cernebantur. Nam ab initio per imaginationes haud alicubi subsistentes conficta, circa easdem quoque diffluxere : verumtamen, quod nullus arbitrator, mendacii continuatio cuivis de iis divinandi faciet potestatem exaccuratam. Quod si, contra opinionem, cum veritate coinciderint ; om-

A

ΕΠΙΣΤ. ΝΘ'

Θεοφυλάκτῳ ἀσπαθαρίῳ.

Εὐξαίμην ἂν, εἰπερ ἐνῆν, μηδέποτε σε περιπεσεῖν νόσῳ, μηδ' ἀκιστορίας ἐπιδεῖν γενέσθαι τέχνης. Εἰ δ' ἄνθρωπον ὄντα, καὶ νοσεῖν ἀνάγκη· ἄλλ' οὕτω τε ῥαδίῳ τυγχάνειν τῆς θεραπείας, καὶ τοιούτοις ἡμᾶς ἀμείβεσθαι δώροις· Θεῷ μὲν μεγάλας ἀναφέροντα τὰς εὐχαριστίας, πένησι δὲ βοηθοῦντα, λύοντα δὲ καὶ τοῖς χρωστοῦσι δίκας τὰς ὀφειλάς· ταῖς γὰρ τοιαύταις οὐδὲ κόρον ἴσμεν ἠδόμενοι μεγαλοδωραεῖς.

ΕΠΙΣΤ. Ξ'

Μανουὴλ πατρικίῳ.

Οὐκ ἂν λαθοῖς, οὐδ' ἂν λάθοις, τὸν ἀλάθητον ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνα πράττων καὶ κατασκευαζόμενος, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξάγοις βίᾳ τοῦ ζῆν. Ὁ γὰρ παρὰ τὸν ὀρισθέντα τῇ φύσει θάνατον, ἕτερον τρόπον εὐάνων ἀνθρώπου τοῦ βίου, εἰ καὶ μὴ τῇ χειρὶ τὸ ξίφος φέρων βιάπτοι τῇ σφαγῇ, ἄλλ' οὖν ἀνδροφόνος ἐστὶ· κἀν μήπω τὸν δῆμιον ὄρα. Εἰ δὲ καὶ τὸ τ' ταῦτα διαφυγεῖν, χαλεπώτερα τὰ ἐκεῖθεν δικαιωτήρια ποιῶ, μέχρι τίνος οὐκ ἀποστήσῃ σαυτὸν τῶν ἐκείσε, πικρῶς οὕτω, καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐγώγε βυληθείην, οὐδ' ἂν πλέον ἐπιβουλευθείην, μακρὰ καὶ μάτην οἰμίζοντα, καὶ καταλοφυρόμενον, παραπεμπόντων.

ΕΠΙΣΤ. ΞΑ'

Λέοντι καὶ Γαλάτωνι ἀδελφοῖς ἀσκηρῆτις.

Τῶν Ἀνατολίου τοῦ καλοῦ πλασμαμάτων (οὐκ οἶδα δὲ ποτέρου αὐτός ἐστι πατήρ, ἢ ὑποδόλιμαίους ἐτέρων ποιεῖται γονάς) πλήρης ὁ πόντος ἐγένετο· καὶ οὕτω μὲν σφοδραὶ, οὕτω δὲ συνεχεῖς αἱ τοῦ ψεύδους αἶραι καταπνέουσιν, ὡς μηδ' οἷς ἢ τῶν ἐν Ἀργῷ πλωτήρων πλάνη σμευύεται, τὸ χρυσόμαλλον δέρας, καὶ τοὺς πυριπνόους ταύρους, καὶ τοὺς πολυμόρφους δράκοντας, καὶ τὴν ἄλλην τερατείαν, μηδὲ ταῦτα λοιπὸν εἰς μύθους ἀναφέρεσθαι· τῇ γὰρ νεωτέρᾳ τοῦ ψεύδους ὑπερβολῇ, ἔσχεν ἀνελεῖν ἐκεῖνα τὰ παλαιὰ εἰς εἰκόνα τοῦ πιστεύεσθαι. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἡμερῶν πρὸ πάντε, οὐδὲ πρὸ δύο, οὐ μὲν οὖν ἄλλ' οὐδὲ πρὸ μιᾶς ἡμέρας, οὐδεὶς ἀφίκετο πρὸς ἡμᾶς, οὐ τῶν ἀρχαίων λαχόντων, οὐ τῶν ἐτέροις πειθαρχούντων· οὐ γραμματεφόρος· οὐκ ἐπισημότερος γραμμαμάτων· οὐκ ἀγαθὸν ἄγγελος· οὐκ ὑπερπετούμενος τοῖς ἐναντίοις· ἄλλὰ γὰρ καὶ τὰ νῦν ὑπεσχημένα τοῖς ἐμπροσθεν συναπώλετο, τὸν αἶρα μόνον κτυπήσασα. Τί δὲ δᾶ λέγειν ὑπεσχημένα ; οὐ γὰρ ὑπεσχημένα μόνον, ἀλλὰ γε τοῖς χαριστάτοις τουτοῖσι καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν λαμπρῶς κείμενα, εἰ καὶ μηδ' ὄνειροις ὠράθησαν· καὶ γὰρ τὴν ἀρχὴν, εἰς ἀνυπάρχτους διακεπλασμένα φαντασίας, περὶ αὐταῖς καὶ κατεῤῥύθηκα· πλὴν ἄλλ', ὅπερ οὐχ ἠγοῦμαι, ἢ συνέχεια δὲ τοῦ ψεύδους, τὴν ἐπ' αὐτοῖς μαντικὴν παντὶ παρέχεται ἀκριβῶ-

VARIE LECTIONES.

ἴσ. καὶ μετὰ τό.

σασθαι. Ἄλλ' οὖν εἰ καὶ παρὰ δόξαν, ὅμως εἰ ποτε A
πρὸς ἀλήθειαν περιτραπίησαν, ἔσοιτο πάντα παρ'
ἡμῶν τῷ ἀνδρὶ, ὅσα γενέσθαι αὐτῷ δι' ὑμῶν παρ-
τήσατο. Ἐρῶσθε.

ΕΠΙΣΤ. ΕΒ'.

Ἀρσαβῆρ Ἀσπαθαρίω.

Montacut (ep. 233, p. 347).

Τὸ μὲν δῶρον, μεγαλοπρεπὲς ὂν, καὶ χωρὶς τῆς
ἄλλης διαθέσεως ὁ καὶ ἄλλους ἂν ἐπεπείκει, μεγα-
λοπρεπῶς ἡμᾶς παρεσκεύασε δέξασθαι. Ἡ δὲ διαθέ-
σις καὶ χωρὶς τοῦ δῶρου τὸ οἰκεῖν ποιεῖν διανοου-
μῆνα, ἅτε δὴ μείζων μὲν πάσης ἄλλης φιλοτιμίας,
μείζων δὲ παντὸς εὐεργετήματος καὶ εἶναι καὶ ὀνο-
μάζεσθαι μεγαλοφρονούσα οὐδενὶ ἐτέρῳ τῶν πρω-
τείων ὑπεξίσταται. Εἰ δὲ ταῦτα ἂν τε παρῆ τὰ δῶρα, B
κἂν μέγιστα ἦ, οὐδὲν ἐκείνη δι' αὐτῶν περιβάλλεται
μέγας, ἂν τε μὴ παρῆ, τῆ μονώσει πλέον ἀπαστρέ-
πτει. Ὡσπερ νέφος ἡλιος τὴν ὕλην διαφυγοῦσα καὶ
καθαρὰς καὶ ἀλύτους τὰς ἀγῆρας τῆς φιλικῆς προ [σ] ἀγο-
ρεύσεως ἐκ τοῦ δεχομένου ἀντανακλῶ σοι τῷ πέμποντι.
Διὸ μηκέτι σοι δῶρων ἀπορία ἢ πρόσρησις βραδυ-
νέτω, ἀλλ' ἐποχουμένη τῇ διαθέσει καὶ τὰς σὰς συν-
επιχομιζούσα ὑγείας θάττον ἀφικνεῖσθω. Οὐ γὰρ
ἔστιν, οὐκ ἔστιν οὐδ' οὐ μὴ ἔσοιτο τῆς δι' αὐτῆς ἡμῖν
ἐγγυνομένης χαρᾶς καὶ θυμηδίας οὐδὲν τῶν περιγεῖων
δῶρον * χαριέστερον.

ΕΠΙΣΤ. ΕΓ'.

Ταρασίω Πατρικίω ἀδελφῷ παραμυθητικῇ ἐπὶ
θυγατρὶ τεθνηκυῖα.

ΕΠΙΣΤ. LXII.

Arsaber aspathario.

Munus quidem cum sit magnificum, et quod sine
dispositione alia quosvis allexisset, me, ut magnifice
acciperem, invitavit. At dispositio, semoto quidem
dono, cum quod suum erat peragere cogitaret, ut-
pote aliam quamlibet honorandi causam excedens,
omni beneficio majus, et cum pro tali censi et
nominari magnopere cuperet, in nulla re a primis
deficit. Si ejusmodi munera afferantur, utcunque
eximia sint, nihil per illa tamen voluntati accedet
magnum, nisi et illa adsit; solitudine magis illu-
stratur: ut sol a nube subductus, et materiam illam
dispellens, illimes, et puros et defæctos amicæ
compellationis radios, ab accipiente refractos ad-
mittentem mittunt. Quare non ulterius propter
munerum indigentiam affari te tardabo. Sed salu-
tatio in animi affectu evecata, et una secum tuas ap-
portans salutationes, citius advolet: non est, nec
erit terrenorum donorum aliquod magis jucundum,
aut quod oblectationem majorem et gaudium ope-
retur.

ΕΠΙΣΤ. LXIII.

Tarasio patricio, fratri, de obitu filix suæ consolatoria.

Montacut (ep. 234, p. 347).

Ὡ ποῦ νῦν Ἡλίας; ποῦ δὲ Ἐλισσαῖος; ποῦ δὲ Πέ-
τρος, ἢ Παῦλος, ἢ τινες τῶν κατ' ἐκείνους ἱερῶν καὶ
ἀγίων ἀνδρῶν; οὐ γὰρ ἂν ἐπιστολῆς εἰδῆθη, αὐτῶν
δέ τινος λαθόμενος τῶν ποδῶν, ἐπὶ τὴν χάριν οὐκ ἔχω
τῶν χειρῶν, οὐκ ἂν ἀπέστην ἅπαντα ποιῶν, ἕως ἂν
ζώσαν τοῖς γεννησαμένοις παρέθεντο τὴν παῖδα. Νῦν
δὲ τί; οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ ταῖς τηλικαύταις συμφοραῖς
τοῦ γένους, ἢ καθ' ἡμῶν ὑπερόριος φυγὴ δυσωπείται.
Ἐπιστολῆς δίομαι, ἐπιστολῆς, οἱ μοι! θρῆνον ἀδελ-
φοῦ, ἐπὶ θυγατρὶ κειμένη διαπραυνούσης· ὅτε τέκνων
παρῆσαν ἐλπιδες, καὶ τὸν γάμον εἶχε δυσφημία· ὅτε
μὴ θάττον τὴν παῖδα μητέρα εἰδείκνυ, μηδὲ παιδὸς
παῖς χερσὶ προπατόρων ἐναθύρει τε καὶ ἐναλλεται,
περιβαλὼν τοῖς ψαλλίσμασιν. Ἄλλ' ὅτε τὰ μείζω
ἠλπίζετο, τότε καὶ ἂ κατεῖχον ἀνηρπάζετο· οἱ μοι
τῶν παλαιῶν προπατόρων ἀπάτη καὶ παράβασις καὶ D
δίκη! Πῶς εἰς τὸν παράδεισον εἴρπυσεν ὁ πονηρὸς
ἐκεῖνος καὶ σχολιὸς ὄφις; πῶς ἐπεισεν[†]; ἢ πῶς
ἐκείθεν μέχρι τοῦ νῦν τὸ πικρὸν τοῦ θανάτου παρα-
τείνεται κέντρον; ἔφθασεν αὕτη καὶ καθ' ἡμῶν ἢ
πληγὴ βέλους ὀξύτερον, σκηπτῷ φοβερώτερον· καὶ
κέται παῖς, ἄρτι τὴν ὥραν ἀνοῦσα, δεινὸν καὶ
σχυθροπῶν ὀφθαλμοῖς τεκόντων θίαμα· ὅτε τὸ ἄνθος
ἐφύετο τῆς παιδοποιίας, τότε αὐτὸ τὸ φυτὸν συν-

VARLÆ LECTIONES.

* ἴσ. δῶρων. † Πῶς εἶπεν.

parata est ad germinationem, et falx mortifera visceribus altius immissa vitæ vitam demessuit. Quæ suffecturæ huic casui lacrymæ ? luctus, lamenta, gemitus qualis ? os longo illo et fugiendo silentio obturatur, clauduntur labia, non gravitatem demonstrantia, non mores compositos referentia, sed ad dissolutionem conclusa : at quid ? oculi, heu, passio hæc silentium superat, nec admittit consolationem, oculi (quomodo id exprimam ?) omnem vitalem liquorem evacuant, reliquias immittunt in cilia ; malas pro rubicunda tinctura naturali tenebrosas et mortiferas inungit color, formæ omnem exspolians venustatem. Vultus denique totus ut in tali casu, spectaculum intuentibus timendum exhibet et terribile. Quæ hæc invidia ? quæ injuria ejusmodi in nos contorquet tela ? ubi transit luctus unus, insequitur alter vehementior ; ille lactantem infantem occupavit, hic matrem mox futuram, nisi prævenisset mala mors. Undenam tot et tantæ plagæ ? ab hominibus plagæ, ab occultis inimicis, undique circumstant mala, mittuntur in nos jacula, in liberos ; tragediis scena fimus, chorum in nos saltant luctus, dolor, tristitia, vultus dejectio, omnis plane malorum Erynnis : Clotho, nescio quæ, ut videtur, chorum in nos ducit, fusus et infelices illius glomi vitam nostram actibus innectunt, et argumenta ministrant tragicorum modorum acerbis choreutis. Sed quid mihi accidit ? quo ego feror ? qui institueram consolationem scribere, nescio quo pacto, luctu una abreptus, cum non valeret ratio, contra cursum mali in contrarium obnixi, quo nollem delatus sum ; et solatii sermonem exorsurus, ad lacrymas plangentium abripiebar. Sed revertar ad meipsum ; nec mæroris profundo immergar : multos dolor pessumdedit, non modo corpus destruens, sed lethaliter ipsam animam vulnerans. Hostibus ne gratificemur ; oblectat hostes nostra dejectio injuriis affectorum ; ne committamus in paterna fortitudinis certamina : viderunt illi liberorum mortes, mortes non ejusmodi nostræ sunt, Deus avertat ! Horum proles ignis, aqua, lacus diviserunt ; exsilium acerbissimum et intolerandum incubuit ; omnibus amicis et affinis destituti erant. Nihil denique non auferebatur, quod tantillum solatii afferre posset ; et tamen gratias agentes tulere, et tamen supernum numen venerabantur ; quod res humanas, ultra hominum cogitationes gubernaret. Cogitemus, qui sumus : unde orti, non e mortalibus mortales ? nonne e non existentibus, mox futuri ipsi quod non sumus ? ubi pater ? ubi mea mater ? annon postquam pauxillum in hac vitæ scena coluserant, nisi quod martyrum illos corona et patientiæ cohonestabat, quantocius theatro excesserunt ? Reges autem et tyranni, supercilio, et tumore immortales, annon cum suis potestatibus morte submersi sunt ? Natura omnis humana utcumque

A απεμαραινέτο ταῖς ρίζαις · ἡ φύσις πρὸς βλάστην εἰστίθει, καὶ τὸ τοῦ θανάτου δρέπανον ἐμβαθυνόμηνον τοῖς σπλάγχνοις, καὶ αὐτὴν ζωὴν ἐξεθέρειζεν τοῦ βίου. Ποῖον δάκρυον ἀρκίσει τῷ πάθει ; τίς στεναγμός ; ὄδυρμός δὲ ποῖος ; σιγῆ στόμα τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ φευκτὴν σιωπὴν, καὶ χεῖλη μέμυκεν, οὐ σεμνότητα διηγούμενα, οὐδὲ τὸ τοῦ ἤθους κόσμιον ἀπαγγέλλοντα, πρὸς δὲ λύσειν συστυλλόμενα · ὀφθαλμοὶ δὲ τί ; φεῦ πάθους καὶ σιγὴν νικῶντος καὶ λόγων οὐκ ἀνεχομένου ! ὀφθαλμοὶ (πῶς εἶπω) ; πᾶσαι ζωτικὴν λιβάδα κενώσαντες, νεκραῖς ταῖς βλεφαρίσι τὰ λείψανα περιστέλλουσι · τὰς παρειὰς ἀντὶ ἐρυθήματος, καὶ βαφῆς ἐμφύτου σκοτεινὸν καὶ νεκρὸν ὑπαλείφει χρῶμα, μορφῆς ἀπάσης ἐξαφανίζον εὐπρέπειαν · τὸ πρόσωπον ὅλον, ὡς ἐκ τοιούτων, φρικτὴν καὶ φοβεράν τοῖς ὄρασι τὴν θίαν παρέχειται. Τίς βασκανία ; τίς ἐπήρεια τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ἄκον· τίθει τὰ βέλη ; οὐκω παρήλθε τὸ πρότερον πένθος, καὶ πάλιν ἕτερον ἐπέπεσε μῆζον. Τὸ μὲν εἶχεν ὑπομάζιον παιῖδα · τοῦτο δὲ καὶ μητέρα ἐπὶ ἄν θάττον τὸ κακὸν ἐπίστη. Πόθεν αἱ τηλικαῦται καὶ τοσαῦται πληγαί ; πληγαὶ ἐξ ἀνθρώπων · πληγαὶ ἐξ ἀδῆλων μηνιμάτων. Πανταχόθεν ἔστηκε τὰ βεῖνα · τὰ βέλη φέρεται εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, εἰς παιῖδας. Γεγόναμεν σκηνὴ τραγωδίας, καὶ χορεύουσιν ἐν ἡμῖν θρήνος καὶ πένθος καὶ λύπη καὶ κατήφεια, καὶ πᾶσα κακῶν ἐριννύς · συνάγει δ' ἄρα, ὡς εἶποι, τὸν καθ' ἡμῶν χορὸν Κλωθῶ τις καὶ ἄτρακτοι^υ, καὶ τὰ δυστυχεῖς ταύτης νήματα, τὸν τε ἡμέτερον βίον τοῖς δράμασι διαπλέκουσα, καὶ χορηγοῦσα τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγικῶν ἀσμάτων τοῖς πικροῖς χορευταῖς. Ἄλλα τί ἔπαθον ; ποῖ φέρομαι ; γράφειν ἀρξάμενος παραμύθιον, αὐτὸς, οὐκ οἶδ' ὅπως, τῷ πένθει συναρπασθεὶς, οὐκ ἀντισχόντων τῶν λογισμῶν πρὸς τὴν φορὰν τοῦ δεινοῦ, εἰς τὸναντίον, ὧν ἐσκόπου, παρεσύρην · καὶ παραψυχῆς εἰσηγούμενος λόγον, εἰς τὰ τῶν ὀδυρομένων ἀπηνέχθη δάκρυα. Ἄλλα γενώμεθα ἡμῶν αὐτῶν, μηδὲ τῷ βυθῷ τῆς λύπης βαπτίζώμεθα · πολλοὺς ἀπώλεσε λύπη, οὐ σῶμα μόνον διαφθείρουσα, ἀλλὰ καὶ ψυχῆς αὐτῆς λυμνηναμένη τὰ καίρια. Μηδὲ τοῖς ἐχθροῖς χαρίζώμεθα · μέγα γὰρ ἐχθροῖς εἰς θυμηδίαν, ἢ κατήφεια τῶν ἐπιτρεαζομένων · μηδ' εἰς τοὺς πατρικοὺς τῆς καρτερίας ἐξυθρίζωμεν ἄθλους. Εἶδον ἐκεῖνοι θανάτου παιδῶν · θανάτους, οὐχ οἶοι παρ' ἡμῖν, μηδὲ γένοιτο τούτων τὰ ἔκγονα, πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ λάκκος ἐμερίζετο, καὶ τότε πικρὰς καὶ βαρεῖας τῆς ὑπερορίας ἐπιχειμένης, καὶ πάσης ἐρημίας φίλων συγγενῶν περιστηκυσίας, καὶ πάντων ἀπλῶς ὅσα ψυχαγωγίαν τινὰ φέροι περιηρημένων · ἀλλ' εὐχαρίστως ἤνεγκαν · ἀλλ' εἶδοξασαν τὸν κρείττονα^υ ἢ κατὰ λογισμοὺς ἀνθρώπων τὰ ἀνθρώπινα διακυβερνῶντα. Ἐνοήσωμεν τίνας ἐσμέν, πόθεν γεγόναμεν οὐκ ἐκ θνητῶν θνητοί ; οὐχὶ ἐξ οὐκ ὄντων μετ' ὀλίγον οὐκ ἐσόμενοι ; ποῦ μοι πατήρ ; ποῦ δὲ μοι μήτηρ ; οὐχὶ μικρὰ τῷ βίῳ προσπαίξαντες, πλὴν ὅσα μαρτυρικῶς αὐτοὺς καὶ τῆς ὑπο-

VARIÆ LECTIONES.

^υ Ἄτροπος. ^υ ἴσ. τὸν Θεόν. κρείττον.

μονῆς διακόσμη στέφανος, θάπτον λιπόντες τὸ θιάτρον ᾤχοντο ; Οἱ δὲ βασιεῖς καὶ τύρανοι, οἱ τῷ φρουρά-
 γματι καὶ ταῖς ὀφρῦσιν ἀθάνατοι, οὐχὶ τῷ θανάτῳ
 δυναστείαις αὐταῖς καταδύονται ; Πᾶσα φύσις ἀνθρώ-
 πων, κἄν ἐξουσιάζουσα ἢ, κἄν ἰδιώτης, κἄν γερόντων,
 κἄν νέων, κἄν ἀνδρῶν, κἄν γυναικῶν, θανάτῳ πάν-
 τως τέμνεται τοῦ βίου · καὶ οὐδὲν οὐ μὴ διαφύγη τὸ
 ἐκείνου δρέπανον · οὐδὲν καινόν, οὐδὲ παράδοξον,
 οὐδὲ τῆς φύσεως ὑπέστημεν ὑπερόριον. Θνητὴ
 προελάλυθεν ἐκ σπλάγγων θνητῶν καὶ τῷ θνητῷ
 βίῳ νόμῳ φύσεως λειτουργήσασα, τῷ αὐτῷ τῆς
 φύσεως νόμῳ πρὸς τὴν ἀθάνατον πολιτείαν ἀπέδη-
 μησεν. Οὐκ ἔλιπε παῖδας ὀδυρομένους ὀρφανίαν · οὐκ
 ἀπῆλθε τὸν περὶ τὰ ἔργονα πόνον πικρότερον τοῦ
 θανάτου συνπιπέρουσα κέντρον · οὐκ ἔλαβε πολλὴν
 πείραν τῶν ἀναιρῶν · οὐκ ἐζήτησε θάνατον, οὐ πολ-
 λοὶ πολλάκις συμφοραῖς ἀφύκτοις περιστοιχηθέντες x
 ἐπεθύμασαν. Γονεῦσι προσομιλοῦσα τῆς ζῆλης ἐξῆλθε
 τῶν προσκαίρων · χερσὶ μητρικαῖς ἀπῆλθεν ὑπηρε-
 τουμένη · χερσὶ τεκόντων ἐναπέθετο τὸ πνεῦμα.
 Ἐκκευθῆναι τὸ σῶμα · παρεδόθη τάφῳ, καλοῖς ἐντα-
 φίοις εὐσεβείᾳ καὶ σωφροσύνῃ καὶ πολλῶν εὐχαῖς
 ἐλημμένων προπεμπομένη · ἀπῆλθεν εἰς χῶρον, ἐξ
 οὗ πᾶσα λύπη καὶ στεναγμὸς ἀπελήλαται. Τί πλέον
 ἔδει ; εἰς τοῦναντίον μοι τρέπει τὸ ἄλγος, τὰ περὶ τὸ
 μακάριον ἐκεῖνο θυγάτριον οἰκονομηθέντα · καὶ μα-
 καρίζω ταύτην τῆς ἀποδημίας, καὶ τὸν θρήνον εἰς
 δόξαν Θεοῦ μεταβάλλω, καὶ τὴν ἀμηχανίαν εἰς
 εὐχαριστίαν, οὕτως αἰσίως καὶ ὡς ἂν τις μῶλις
 εὐξαιτο ἀπηλλαγμένην ὁρῶν τῶν παρόντων. Ἄλλ' οὐ
 πολὺν ἐπέβιω χρόνον · καὶ τί διαφέρει ἂν τε πλείους,
 ἂν τε ἐλάττους τὴν ζωὴν ἡμῶν διαμερίσωσιν ἡμέραι,
 ὅτε καὶ τὸ πλεῖον καὶ τὸ ἐλάττον, εἰς τὰς αὐτὰς τοῦ
 θανάτου πύλας διαδιβάξει ; Οὐδεὶς ἡδεται τοῖς παρ-
 ελθοῦσι, τὸ μέλλον οὐκ ἔστι, τὸ παρὸν ἐν ᾧ ἂν τις
 καὶ τὸ ἡδέσθαι θείῃ παντελῶς ἀκαριαῖον · ὥστε καὶ
 ὁ μακρὸς καὶ βραχὺς τοῦ βίου χρόνος, τῷ παρόντι
 μόνον τὴν αἴσθησιν τῶν ἡδέων περικλείων, εἰς ἴσην
 καὶ ὁμοίαν ἀπόλαυσιν, τὸν τε εἰς γῆρας βαθύνοντα,
 καὶ τὸν ἐνακμάζοντα τῇ νεότητι συνάγει, ἐκατέρου
 μὲν τὴν αἴσθησιν τῇ παρουσίᾳ τέρψει διαπλανῶν,
 οὐδενὸς δὲ, οὔτε τῶν παρεληλυθότων, οὔτε τῶν μελ-
 λόντων, οὐδεμιᾶς ἡδονῆς, οὐδ' ἐτέρῳ μετέχειν ἐνδι-
 δούς. Οὕτως ἀδιάφορον πολὺν ἢ ὀλίγον χρόνον ἐμβιῶ-
 ναι · μᾶλλον δὲ οὐδ' ἀδιάφορον. Εἰ γὰρ οὐδεὶς ἀνθρώ-
 πος ἀπὸ ρύπου καθαρὸς εἴρηται τε, καὶ τοῖς ἔργοις
 ὀρθᾶται πιστούμενον, οὐδ' ἂν εἰ μία ἡμέρα ὁ βίος
 αὐτῷ, ὁ ἐν ἐλάττονι χρόνῳ τὸ πῆλινον τοῦτο σκί-
 νωμα καταλιπών, ἐλάττον ἔχων ἀπῆλθε καὶ κηλίδων
 τῶν σωματικῶν. Οὐκ οὖν ὁ πενθῶν τὴν ἀπελθοῦσαν,
 ὅτι θάπτον ἀπέλλαξε τῶν παρόντων, ὅτι ἐλάττον
 μετέσχε τῶν μολυνόντων, τοῦτο δάκρυον ποιεῖται,
 καὶ τὸ καθαρωτέραν αὐτὴν τῷ ἐκείθεν ὀφθῆναι Νυμ-
 φίῳ, νομίζει[ς] συμφορὰν · ἄλλὰ πρὸ ὥρας μετέστη ·
 μὴ μοι γένοιτο τοιαύτην φωνὴν ἀκοῦσαι · φωνὴν ῥηθῆ-
 ναι μὲν τολμηρᾶν · ἐνοσηθῆναι δὲ τολμηροτέραν. Πρὸ

potentia fruatur, licet privati, senes, juvenes, viri,
 mulieres, per mortem de vita tollitur, nec est quod
 ejus falcem evitare queat. Novum non est, aut pa-
 radoxum, quod naturæ exsilio subjiciamur, mortalis
 illa prodiit e visceribus mortalibus, et vitæ mortali
 ubi juxta legem naturalem inservisset, per eandem
 legem ad immortalem statum peregrinatur: liberus
 haud reliquit orphaniam gementes suam; non ex-
 cessit una secum desiderium circa prolem asportans
 morte acerbiorum stimulum, experientiam miseria-
 rum multiplicem non habuit, mortem non quæsit,
 quam multi multoties malis inevitabilibus op-
 pressi optarunt, cum parentibus versata et tempo-
 rali procella exiit, exiit ministerio maternas
 manuum, in manibus parentum emisit spiritum:
 curabatur corpus, mandabatur sepulcro fascis tu-
 mularibus egregiis involuto pietate et modestia,
 miltorum miserantium precibus comitata in regio-
 nem abiit, unde exsulat luctus et gemitus univer-
 sim. Et quid ultra desiderari potest? In contrarium
 dolorem me adigunt, quæ circa beatam illam filiam
 tuam administrabantur; excessum hunc illius felici-
 tatem prædico; luctum in Dei gloriam muto, infortu-
 nium in gratiarum actionem: cum tam feliciter,
 ita ut vix optares, videam præsentibus liberatam.
 Verum haud ita diu in vita fuit; quid interest si
 plures, an pauciores dies vitam nostram dividant;
 cum minus et magis in eadem mortis portas nos
 transmittant? Præteritis nemo delectatur; quod fu-
 turum est, nondum est; præsens, in quo omnis
 oblectatio, momentaneum est. Longum ergo vitæ,
 et breve tempus, cum delectamentum præsentem tan-
 tum circumscribat, una et eadem fructione illum,
 qui longævam attigit senectutem, et qui juvenia
 floret, constringit; utriusque sensum oblectamento
 præsentem errabunde definiens; nullius autem vele
 præteritis, aut futuris, voluptate gaudere cuivis
 permittens, adeo res indifferens est, longo vel brevi
 spatio superesse. Imo potius haud est indifferens;
 si enim a maculis nemo prorsus est immunis, quod
 et dicto et facto confirmatum videmus, ne si vita
 ejus sit unius diei, certe qui et abbreviato magis
 tempore istius vitæ exiit tabernaculum luteum,
 cum paucioribus corporis sordibus hinc excedit.
 Quocirca qui luget illius obitum, eo quod a præ-
 sentibus cito liberatur, eo quod minus macula-
 rum participavit, pollutentium lacrymas fundit, et
 inter calamitates computat, quod splendidior spon-
 sa præsentetur. Sed excessit ante tempus. Quin hanc
 ego vocem nullus audiam, dictu audacem, cogitatu
 audaciorum. Ante tempus, ais? Cum nasceretur,
 cur non dicitur ante tempus in lucem edita? Na-
 scebatur de divino nutu et tempestive. An nosmet
 nos statuemus arbitro de tempore, quod ad condi-
 torem hinc abiit? Annon ille opifex produxit in
 tempore, ad se assumet nesciens, opportunum tem-

VARIÆ LECTIONES.

x περιτυχόντες.

pus ? degutta in carnem solidavit, in utero formavit, in lucem produxit, ab infantia ad ætatem puerilem custodivit, ad thalamum, ad perfectam ætatem, ecquid horum intempestive ? ut cum in æternam vitam permutat, tum solum agit intempestive ? sit longe a lingua pietatem meditante hæc blasphemia, longe ab animo moderato ; dignum id est longis lamentis, et multis lacrymis, obrutum hominem tali cogitationum nequitia ; non autem mortalia immortalibus mutare : quocirca lugere non oportet illam quæ corpus mortale reliquit, sed illum qui mortificat mentem immortalem, non quam thalamus cœlestis complectitur ; sed qui spe mortifera animam sepelivit : sed prævenit abiens parentes ; et quid tum ? operata forsitan patris et matris interitui, hinc tunc excedere debuit tot plagis cæsa. Hæc qui ait, non patris viscera, sed novercæ affectum refert, non patris aut matris certe morem ; magis illum, qui quod se oblectet quærat, quam quod filii existat gratum, quique sub desiderii filii sui ipsius curam meditatur. Quid tristitiæ est intueri mortem amatorum ? excessit hinc filia, a morte libera, hoc triste non est : et quid nos tum consumimus tristitia ? si rediviva tibi adesset nata, et astans manum manui misceret, si blando et exhilarante vultu oscula daret et alloqueretur. Quid te affligis, pater ? quid lamentaris, quasi mala me excedentem ambirent ? Habitare paradysum sortita sum, jucundum oculis spectaculum, jucundius fruitione, experientia omnem excedit fidem ; paradysus ille sedes paterna et principalis nostri generis, in quo Dominiæ manus opificium naturale primi nostri parentes, antequam insibilaret serpens, hoc est, beatam vitam agebant : hunc campum ille nequam et incurvus serpens illabi nequit adhuc, nec insurratos sermones insinuare fraudulenter. Inest ibi nobis mens omni machina superior, omni arte major, non est ibi oculus aperiendus aut majoris oblectationis fruentis desiderium. Sumus omnes sapientia divina et cœlesti sapientes ; vita omnis transigitur in inenarrabilibus nec invidendis bonis, inde tota nobis festivitas et panegyris : splendidi splendide in corporibus incorruptibilibus et purissimis versantes, Deum videmus, quomodo homini videre fas est Deum, illus inexplicabile et incomprehensibili pulchritudine, quasi luxuriantes continuo tripudiamus, nec satiety adest : luxuriæ abundantia illius summitas sit dilectionis, et illam comitata fructio inenarrabile illud gaudium, et inexplicabilem exultationem operatur : adeo ut amor me inmensus eo revehat, dum tecum hos sermones fero, nec possum illorum partem vel minimam referre. Accedes tu aliquando eo cum dilecta mea matre, et tum me pauca quædam de multis, et minutiora enarrasse censebis, teque ipsum de hac tristitia accusabis, qui me in talibus bonis versantem deploras : verum, dilectissime pater, de cætero me lætus præmitte isthinc, nec diutius detine, ne plus incommoderis, et idcirco vehementius affligaris. Si

A ὥρας · και πῶς ὅτε τὰς μητρικὰς ἔλυσεν ὠδύνας, οὐκ ἐνομιζέτο λίσσειν πρὸ ὥρας ; ἀλλ' ἐτέχθη μὲν νεύσει Θεοῦ και καθ' ὥραν. Ἀπέλθειν δὲ πρὸς τὸν Πλάστην ἡμᾶς αὐτοὺς καθίζομεν ὀροθέτας ; και προσῆγε μὲν ὁ Δημιουργὸς καθ' ὥραν, λαμβάνει δὲ πρὸς ἑαυτὸν οὐκ εἰδὼς τὴν ὥραν ; ἀπὸ σταγόνας ἐπηξεν εἰς σάρκα, διέπλασεν ἐν μήτρᾳ, προήνεγκεν εἰς φῶς, ἐκ βρέφους διετήρησε μέχρι παιδός, μέχρι παστᾶδος, μέχρι τελείας ἡλικίας · τούτων οὐδὲν οὐ καθ' ὥραν ; Ὅτε δὲ πρὸς τὸν ἀθάνατον ἀμείβει βίον, τότε μόνον οὐ καθ' ὥραν · πόρρω γλώσσης εὐσείδειαι μελετώσης ἢ τοιαύτη δυσφημία · πόρρω φρονήματος σωφρονούντος · τοῦτο θηήνων μακρῶν, τοῦτο θαυμάσιον πολλῶν ἐγκαταχωσθῆναι τὸν ἀνθρωπὸν ταλακτύη μοχθηρῶ λογισμῶν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ διαμεῖψαι τὰ ἀφθάρτα τῶν φθαρτῶν. Οὐ μὲν οὖν οὐχὶ πενθεῖν τὴν διαφυγούσαν σῶμα θνητὸν δεῖ, ἀλλὰ τὸν νεκρῶσαντα τὸν ἀθάνατον νοῦν · οὐδ' ἦν οὐράνιος παστᾶς θαλαμῦναι, ἀλλ' ὅς ἐνέθαψε τὴν ψυχὴν ἐλπῖσει νεκραῖς. Ναι, φησὶν, ἀλλὰ τεκόντων προαπέλλθε · τί δαι ἄρα, εἰδοῦλετο δὲ τις αὐτὴν μητρός και πατρὸς θανάτω προκατεργασθεῖσαν πρότερον, οὕτως ἀπελθεῖν, τελικαύταις πληγαῖς μεμαστιγμένην ; πατρὸς οὐ μοι σπλάγγνα, μητροῖας διάθεσιν οὕτος, ἀλλ' οὐ πατρὸς οὐδὲ μητρός φίλτρον, ἀπαγγέλλει, και ζητούντος τὸ οἰκεῖον ἡδὺ ἢ τὸ τῆ θυγατρὶ κεχαρισμένον, και σοφιζομένου πόθῳ παιδός τὴν ἑαυτοῦ θεραπείαν. Τί γὰρ λυπηρὸν ἰδεῖν στερογομένον θάνατον ; οὐκ οὖν ἀπέλλθεν ἡ παῖς ἐλευθέρᾳ τούτου · ἀλλ' οὐ λυπηρὸν. Καὶ τί θαπανῶμεν ἑαυτοὺς τῆ λύπῃ ; Εἰ δ' αὐτῶ σοι παρῆν ἐκεῖθεν ἡ παῖς ἐπιστάσα, και χειρὶ χειρᾶ ἐμβαλοῦσα, ἰλαρῶ δὲ και χαίροντι προσώπῳ κατεφίλει τε και προσεφθέγγετο, Τί δὲ ἄρα κόπτεις σεαυτὸν, ὦ πάτερ ; τί δὲ θρηνεῖς, ὡς ἐπὶ κακοῖς, ἀπελθούσαν ; ἐμοὶ παράδεισος ἔλαχεν οἰκεῖν. Γλυκὺ μὲν τι θέαμα ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν · γλυκύτερον δὲ ἐναπολαύσαι · μεζῶ[ν] δὲ πίστειως ἀπάσης ἢ πείρα. Παράδεισος ἐκεῖνος ἢ πρώτη και θαυμασία τοῦ γένους πατρὶς, ἐν ᾧ πάλαι τῆς Δεσποτικῆς παλάμης τὸ φιλοτέχνημα τῆς φύσεως οἱ προπάτορες, πρὶν ἢ τὸν ὄφιν ὑποφίθουσαι, τῆς εὐδαίμονος και μακαρίας ἀπέλλανον ζωῆς. Ἀλλὰ νῦν οὐδὲ ὁ σχολιὸς ἐκεῖνος και πονηρὸς ὄφεις, χῶραν ἔχει ὑπερπύσαι, οὐδὲ τινὰς ψιθύρους λόγους ὑπομηχανᾶσθαι · ἀλλ' οὐδ' ἐν ἡμῖν ἐστὶ τις, οὐ μὴ ἐστὶν ἢ γνώμη μηχανῆς ἀπάσης και τέχνης ἀμείνων · οὐδ' ὀφθαλμοῦς δὲ τις ἀνοιχθῆναι δεῖται ἢ τινος μεζῶνος ἐπιθυμίας ἀπολαύσαι. Ἔσμεν γὰρ ἅπαντες σοφοὶ μὲν τὴν θεῖαν και οὐράνιον σοφίαν · ἐν ἀφθόνοις δὲ και ἀνεκκαλήτοις ἀγαθοῖς · ὁ δὲ πᾶς βίος ἡμῖν ἑορτὴ και πανήγυρις. Λαμπροὶ δὲ λαμπρῶς ἐν ἀφθάρτοις και καθαρωτάτοις πολιτευόμενοι σώμασι, Θεὸν ὀρώμεν, ὡς ἐστὶν ἀνθρώπῳ δυνατὸν ἰδεῖν, και τούτου τῷ ἀφράστῳ και ἀπερινοήτῳ κάλλει ἐντροφῶντες, διαπακτὸς ἀγαλλόμεθα, και κόρος τούτων οὐδεὶς, ἀλλὰ τὸ ἀφθονον τοῦ τρυφῆν ἀκμὴ γίνεται τοῦ ἐρῆν, και τῷ ἔρωτι συμπροιοῦσα ἢ ἐξουσία τῆς ἀπολαύσεως, ἀφάτον τινὰ και ἀνεκδιήγητον, ὡς ἀληθῶς, τὴν χαρὰν ἐκείνην και ἀγαλλίασιν ἐργάζεται · ὡς και νῦν ἔμοιγε ταῦτά σοι προσομιλοῦσα,

δευός και ἀμήχανος πρὸς ἐκεῖνα ἔρωσ ἐπιστρέφει, A
 και οὐδὲ τὸ βραχύτατον αὐτῶν παραχωρεῖ διηγή-
 σασθαι. Ἐλευση δὲ ποτε και αὐτὸς ἐκείσε ἅμα φίλη
 μητρί, και τότε πολλὰ μὲν ἐμὲ τοῦ μικρὰ περι τη-
 λικούτων εἰπεῖν· πολλὰ δὲ σαυτὸν τοῦ πένθους
 αἰτίαση· οἷων καλῶν κάγαθῶν ἡμῖν κατωδύρου
 Ἄλλά με λοιπὸν, ὦ φίλτατε πάτερ, χαίρων ἔα και
 πρόπεμπε· μηδὲ πλέον κατέχης, ἵνα μὴ πλέον ζη-
 μιώσης, και διὰ τοῦτο πικρῶς ἀνιάσης. Εἰ ταῦτα
 δὲ και τοιαῦτα ἔτερα τὸ μακάριον ἐκεῖνο θυγάτριον
 διεξήμι, ἀρ' οὐκ ἂν δυσωπηθῆς και τὸν ὀδυρόν
 ἀπέθου και χαίρων χαίρουσαν ἀπίεσαι προέπεμπες;
 Εἴτα ἂν μὲν ἡ παις ταῦτα λέγη, βελτίους ἐσόμεθα
 και τοὺς θρήνους ἀπορρίψομεν; ἂν δ' ὁ κοινὸς Πλά-
 στης και Δεσπότης βοᾷ· Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν
 ἀποθῆναι ζήσεται· και ὁ τε ἠτοιμάσεν τοῖς ἀγα- B
 πῶσιν αὐτὸν, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, και οὖς οὐκ
 ἤκουσε, και ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη.
 ὡς ἀπιστοῦντες οὐδὲν ἀμεινον διαχεισόμεθα, ἀλλ'
 ἐπὶ πλέον θρηνησομεν; Και ποῦ τοῦτο καλόν; ποῦ
 δὲ δίκαιον; ποῦ δὲ λογισμῶν ἐγγὺς ἐστηκότων τοῦ
 πρέποντος ἢ συμφέροντος; Εἴτα οὐδὲ τὴν ἐμὴν
 αἰσχύνη κοσμιωτάτην νύμφην, εἰς τὰ τῶν θηλείων
 δάκρυα τὸ ἀρρηνωπὸν διαχέων και καταφερόμενος·
 οὐδὲ φείδη τῆς γυναικείας ἀσθενείας, οὐδ' ἡ περι
 αὐτὴν εὐλογος συμπάθεια και ὠφέλιμος τὴν παρό-
 λογον διαλύει και ἀσύμφορον. Εἰ γὰρ ἄνδρες, παρ'
 ὧν ταῖς γυναίξιν ἡ ἀνάκτησις, ἴσα γυναίξιν κόψονται·
 τί τὸ περι αὐτὰς ἔσται; πόθεν τὸ παραμύθιον ἔξουσι;
 τίνας δὲ παραινέσωμεν εἰς καρτερίαν μιμῆσθαι, πρὸς
 τίνας ἀφορᾶν; ἀλλὰ μὴ σύ γε, μηδὲ σεαυτοῦ ἀνάξιον C
 πάθους, μηδὲ τοῦ γένους, ἵνα τι και τοῦ καιροῦ φι-
 λοτιμώτερον εἶπω, νόθον και ἀλλότριον. Μὴ δὲ τοῦ
 καλοῦ πλέον εἰς οἰμωγὰς ἐκφερόμεθα, μηδὲ γυναι-
 κισώμεθα τῶ· πάθει ἄνδρες πολλαχοῦ ἐν πολλοῖς
 και χαλεπωτάτοις πειρασμοῖς ἀναφανέντες. Ἐλαθε
 πρὸς αὐτὸν ὁ Πλάστης τὸ πλάσμα· ἀλλ' ἔδωκε
 πλείους ὢν ἀφείλε (και εἴησάν γε ἐπὶ μακρότατον
 εὐ βιοῦντες, και τοὺς τεκόντας εὐφραίνοντες) υἱὸς και
 θυγατέρας. Λυπεῖ τὸ παρελθόν· εὐφραίνεται ὡς οἱ
 παρόντες· εὐχαριστήσωμεν ὑπὲρ ὧν ἀφείλεν, ἵνα
 οἷς ἐχαρίσατο χαίρειν και ἀγαλλιᾶσθαι βεβαίαν ἔχω-
 μεν τὴν ἀπόλαυσιν. Καλὸν ἔχειν τῶ βίῳ γένους
 διαδόχους· ἔχομεν· καλὸν παρέχειν ἀπαρχὰς τῶ
 κοινῷ Πλάσῃ, και τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων δοτῆρι
 προσηνέγαμεν· πρὶν μὲν ἀδῆλον ἦν τίνας τῶν παι-
 δων εἰς ἀπαρχὰς Θεῶ, τίνας δὲ εἰς διαδοχὴν γένους
 λογισθήσονται. Νῦν δὲ ἂν μόνον εὐχαρίστως τὴν
 ἀπαρχὴν οἴσωμεν, οὐκίτι ἐν ἀδῆλοις τὰς ἐλπίδας
 σαλεύσωμεν, ἀλλ' ἐν τῶ βεβαίῳ πεπηγότες ἐσόμεθα.
 Οὐδέ ποτε λαβὼν οὐ παρέσχε φιλοτιμώτερον· αἰ
 δὲ μεγίστοις και ἀνεπίστοις ἀγαθοῖς τὰ ἐλάχιστα
 διαμείβεται. Εἰ δὲ θρήνοις, ὡς ἀδικούμενοι, τὰς
 ἀπαρχὰς καθυβρίσωμεν, ἀλλ' ἐγὼ μὲν οὐδὲν ἐρῶ
 δυσχερὲς, ἐπεὶ μηδ' ὑμᾶς ἐλπίζω τοῦ λοιποῦ θρή-
 νους και λύπας και τοιαῦτα πάθη, ἃ τοῦ δυσχεροῦς
 ἔστιν αἰτία, περιβάλλεσθαι. Εἴη δὲ μοι και τὸ Θεῖον

apud te hæc vel similia tecum beata tua filiola colloqueretur, annon permotus inde gemitus abigeres, et lætus lætam abire permitteres? Deinde si filia hæc diceret, an meliori statu erimus, et lamenta rejiciemus? sin communis Conditor, et Dominus clamet: *Qui credit in me, etiamsi morietur vivet*²¹; *et qui præparavit diligentibus se, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*²²; tanquam infideles nihilo erimus meliores, et plus dolebimus? ubi bonum, justum, ubi ratiocinationes conjunctæ cum decenti aut utili? Uterius, nonne pudet ornatissimam meam sponsam virilem conditionem in muliebres lacrymas diffundendo et irruendo, femineæ imbecillitatis curam omittere, ne rationabilis et conducens compassio dissipet irrationalem et inutilem. Si viri, per quos femineæ firmantur, non minus quam femineæ plangunt, unde illæ solamen acquirant? quos laudandos proponemus ob strenuitatem imitandos? ad quos respiciemus? Verum noli tu quidquam te ipso vel genere tuo indignum perpeti, aut, ut magis tempori congruum dixerò, adulterinum: in luctum ne ultra decorum efferamus, nec cum viri sumus, muliebriter passionem feramus, cum multoties multis in locis fortes nos præstiterimus: Opifex ad se transtulit opificium; sed plus dedit quam abstulit: et subsistant precor diu viventes, et parentes gaudio afficientes filii alii filięque: dolet quod præterit; lætitia afficiant præsentes, gratias de ablatis agamus, ut stabiliter fruamur iis quos habemus, deque iis gaudium et exultationem habeamus: pulchrum est successuros possidere, possidemus: præclarum est primitias largitori consecrare et omnium datori, quod fecimus, offerre. Incertum prius erat, quos e liberis Deo primitias dare, quos generis destinare successioni oporteret. Nunc si gratanter primitias dederimus, non inter incerta vacillabit spes, sed immoto in statu defixi erimus: Deus nunquam accepit, quin amplius largiatur; semper vel minima maximis et insperatis bonis remunerat. Sin planctu, ut injuria affecti primitias dedecoremus: quanquam nihil ego proloqui infaustum velim, quippe qui sperem te de cætero nullam talem passionem, lamenta, mœrorem admissurum, unde infausti quidquam procuretur: mihi Numen et spe et suffragio faveat; faveat autem, et libertatem loquendi concedit, te ab animi mœrore in gratiarum actionem converso, plurima cum antiqua tum recentia exempla, quæ solamen afferant, representare possum. Quin ut quod res est dicam, tota hominum vita hujus est exemplum, quam cogitatione rememorans facile dejectionem omnem amolietur. Majus adhuc dixerò, et tremendum illud; ad quos pertinet defunctos deplorare? hic ipse non dicam, sed orbis præconem compello, ut voce sua enuntiet cœleste decretum: *De dormientibus nolo vos ignorare, fratres: ut ne tristitia vos ita afficiamini, quemadmodum et cæteri,*

²¹ Joan. xi, 24. ²² I Cor. ii, 9.

*qui spem non habent*²². Paulus horum est buccinator, cœlesti institutus ludolitterario, qui totum mundum obivit prædicando: Christi os clamat, infideles decere, de defunctis tristitia affici, resurrectionis spem extinguere, non credendo virtutem mysterii secundum Christum. Tristitiam igitur exuamus, ne reatum contrahamus tanti mali; ne filiam tuam vero damno afficiamur; nam nunc Abrahami sinu fovetur, ibidem non ita longo posthac tempore illam lætam et exultantem intuebimur: sin contra Domini legem puellam defleo, ab illo pulchro spectaculo expellor. Visne ergo filiam intueri, repelle luctum, per actionem gratiarum declara te dignum lætitia illa? si luctibus adhuc indulgeamus, desiderato nos privamus. Lætitia inibi ploratus nescit. Exultationis et gaudii nuptialis thalamus locum lugentibus non concedet; nec admittit lacrymantes, quos hæredes gaudii inexplicabilis habet. Visum est factori figmentum refingere ad immortalitatem; hanc felicem ego sortem puellæ non invideo, nec sententiam contra murmurabo eam, quam amplecti deberem: Dominicum largitatem in argumentum ingratitude non traxero. Morbo aliquando laborabat filiulus magni regis David, morbus sepulcrum monstrabat. Ille morbum calamitatis loco habens, pronus sternitur, lacrymas implorat numen, a cibo et omni corporis cultu abstinet. At ubi excessit puellus, statim deponerat luctum. Orabat prius ut viscerum stirps subsisteret; postquam vidit Fictorem determinasse abitum, per luctum iudicis sententiam violare non erat ausus: sed sublimiorem se omni dejectione præstans, voces emisit gratias agentes, et usitato more se refecit. Ita non affectos esse decet; si infirmatur filius cognatus, amicus, si morbus mortem parturiat: Deum veneror, ut auferat morbum, det, donet desiderantibus desiderium suum: sed translationem ille utiliore iudicat; decet deinceps de illa dispensatione gratias agere, contentos esse, nec luctu et gemitibus Creatoris iudicium violare. Si quis nobis insidietur dæmon, et Jobum rursus deposcit, si malevolum cum servo suo committere Deus velit, si patientiam vult explorare ad convictionem adversarii, si stadium certamini aperit, ut pudefaciat antagonistam, athletam coronet: mœstitiæ argumentum virtutis deprecationem facere non oportet, nec tempus coronarum lamentorum tempus constituere, non certaminis diem, diem lacrymarum; non per eos quos coronavit patientia; non per coronas ipsas immarcescibiles et splendidas: hæc generosum tuum animum dedecent, iudicium solidum, virtutes reliquas. Quocirca, stemus viriliter; stemus confidenter, ut milites cœlestis regis cum hoste congregiamur. Agonothetæ testimonium ne pudefaciamus; nec adversarii audaciæ in maleferendo applaudamus: nec si quid a principio viriliter gessimus, posterioribus mollefaciamus; ne simus fortes ad movendam hostis

²² I Thess. vi, 12.

τῆ τὴ ψήφω, καὶ τῆ ἐλπίδι συνεφαπτόμενον· καὶ ἔστι γε· αὐτὸς μοι τῆ παρρησίαν χορηγεῖ ὑμῶν, ὅπερ ἔφην, ἀπὸ τῆς ἀθυμίας εἰς εὐχαριστίαν ἀντιερχομένων, πολλὰ δὲ καὶ νέα καὶ παλαιὰ τοῦ συνευχεθέντος εἰς ψυχαγωγίαν ὑποδείγματα· μᾶλλον δ' ἀληθιστερον εἰπεῖν, ὅλος ὁ βίος τούτου παράδειγμα, ἐν τοῖς λογισμοῖς ἐπιειθόντα, πᾶσαν ἔστι βῆσιν ἀποθέσθαι τὴν κατῆφειαν. Εἶπω τὸ μείζον, μᾶλλον δὲ τὸ φρικτὴς γέμον· τίνων ἔστι τὸ λυπεῖσθαι τοὺς ἀποικημένους; μᾶλλον δὲ οὐδ' αὐτὸς ἔρω, τὸν κήρυκα δὲ τῆς οἰκουμένης καλῶ, διὰ τῆς οἰκείας φωνῆς ἀπαγγεῖλαι τὸ ἐπουράνιον ψήφισμα· Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπησθε καὶ ὑμεῖς, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. Παῦλος ἐστὶν ὁ σαλπίζων ταῦτα, ὁ τῶ οὐρανίῳ παιδευθεὶς διδασκαλεῖα, ὁ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν περιλάβων τῷ κηρύγματι, τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα, ἀπίστων εἶναι βοᾷ τὴν ἐπὶ τοῖς τελευτῶσι λύπην, σβεννύντων τῆς ἀναστάσεως τὴν ἐλπίδα, ἀπιστούντων τοῦ κατὰ Χριστὸν μυστηρίου τὴν δύναμιν. Ἄλλ' ἀποθώμεθα τὴν λύπην, ἵνα μὴ τηλικούτοις κακοῖς ἐνοχοὶ φανώμεν· ἵνα μὴ ὡς ἀληθῶς τότε τὴν παιδα ζημιωθώμεν. Νῦν μὲν γὰρ κόλποι θαλπουσιν αὐτὴν Ἀθραμιαῖοι· κάκει ταύτην, εὐφραϊνομένην καὶ χαίρουσαν, μετ' ὄλιγον θεασόμεθα. Ἐὰν δὲ παρὰ τοὺς Δεσποτικὸς θεσμούς, ἐγὼ τὴν παιδα θρηνώ, ἐλαύνομαι τοῦ καλοῦ θεάματος ἐκείνου. Ποθεῖς τὴν παιδα θεάσασθαι; ῥίψον ἀπὸ σοῦ τὴν λύπην· δεῖξον σεαυτὸν, δι' ὧν εὐχαριστεῖς, ἀξίον τῆς ἐκείθεν εὐροσύνης· ἀλλ' εἴ τι στήργομεν τοὺς θρήνους, ἑαυτοὺς στερίσκομεν τοῦ ποθομένου· οὐκ οἶδε θρήνους ἢ ἐκείθεν εὐφροσύνη· οὐδ' ὁ τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ χαρᾶς νυμφῶν ἀνέχεται γενέσθαι χωρίον πενθούτων· οὐδ' ἐθέλει παραδέχσθαι τοὺς ὑπὸ δάκρυσι τιθέντας, οὗς αὐτὸς ἀνεκλάητου χαρᾶς ἔχει κληρονόμος. Ἐκρίνει ὁ Πλάστης τὸ πλάσμα πρὸς ἀθανάσιαν μεταπλάσαι· μὴ βασκαίνωμεν τῆς εὐδαιμονίας τὴν παιδα, μηδὲ τῆς κρίσεως ἣν εἶδει θαυμάζειν καταγογγύζωμεν· μηδὲ τὴν Δεσποτικὴν φιλοτιμίαν εἰς ὑπόθεσιν ἀγνωμοσύνης βιαζώμεθα. Ἐνόσει ποτὲ παιδίον τοῦ μεγάλου βασιλέως Δαβὶδ, καὶ ἡ νόσος τὸν τάφον εἰδείκνυ. Ὁ δὲ συμφορὰν τὴν νόσον ποιούμενος, κρηνὴς ἔειπε, καὶ δάκρυσιν ἐξήμελίσσεται τὸ θεῖον, τροφῆς τε αὐτῆς ἀπεχόμενος καὶ τῆς ἄλλης ἐπιμελείας τοῦ σώματος, ἀλλ' ὅτε τὸ παιδίον ἀπῆλθεν, αὐτίκα συναπίθετο καὶ τὴν λύπην· πρὶν μὲν γὰρ ἰκέτευε παραμένειν τὸ φῦν τῶν σπλάγγων· ἐπεὶ δὲ κρίναντα τὴν ἀναχώρησιν τὸν Πλάστην εἶδεν, οὐκ ἐτόλμησε τοῦ κριτοῦ τὴν ψήφον ἐγκαθυδρίσαι τῷ πένθει· ἀλλ' ἀνώτερον ἑαυτὸν πάσης παρασκευασάμενος κατηφείας, εὐχαριστηρίους ἤφειε φωνάς, καὶ τῆς συνήθους εἶχετο δικαίτης· οὕτω χρὴ διατιθεσθαι καὶ ἡμᾶς· ἀτθενεῖ παιδίον, συγγενὴς ἄλλος, ἢ τῶν φίλων τις, καὶ ἡ νόσος θάνατον ὠδίνει· δέομαι Θεοῦ παρελθεῖν τὴν νόσον δοῦναι, παρῆναι τὸ ποθομένον τοῖς ποθοῦσιν· ἀλλ' ἄμεινον αὐτὸς τὴν μετástασιν

ἡγείται· εὐχαριστεῖν λοιπὸν οἷς ἠκονόμεναι προσ-
 ἔκει· στέργειν τὸ πραχθεῖν καὶ μὴ τῷ θρήνω καὶ τοῖς
 ὀδυρμοῖς ἐγκαθυβρίζειν τὴν κρίσιν τοῦ Κτίσαντος.
 Εἰ δέ τις καὶ ἡμᾶς ἐνεδρεύει δαίμων, καὶ τὸν Ἰωβ
 πάλιν ἐξαιτεῖ, καὶ Θεὸς ἀφήσει τῷ θεράποντι βιάσα-
 νον ἢ συμπλακῆναι, καὶ δοκιμάζει τὴν ὑπομονὴν
 ἐπ' ἐλέγχῳ τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἀγώνων στάδιον
 ἀνοίγει, καταισχύνας μὲν τὸν ἀνταγωνιστὴν, στεφανω-
 σάσαι δὲ τὸν ἀθλητὴν· οὐδ' οὕτω χρὴ ἀνίας ὑπόθεσιν
 τῆς ἀρετῆς τὴν ἀνακλήρῃ, οὐ μὲν οὖν οὐδαμῶς
 ποιῆσθαι, οὐδὲ καιρὸν θρήνων ἀποφαίνειν τὸν καιρὸν
 τῶν τροπαίων· οὐδὲ ἡμέραν θαλάσσης, τῆς ἀθλήσεως
 τὴν ἡμέραν· οὐ μὰ τοὺς δ' ὑπομονῆς στεφανωθέν-
 τας, καὶ τοὺς ἀμαρτανίνους αὐτοὺς καὶ λαμπροὺς
 στεφάνους· οὐκ ἔστιν ἀξία ταῦτα τῆς σῆς γενναίας
 ψυχῆς, οὐδὲ τοῦ εὐσταθοῦς φρονήματος, οὐδὲ τῆς
 ἀλλῆς ἀρετῆς. Τοιγαροῦν στῶμεν ἀνδρείως· στῶμεν εὐθαρσῶς, ὡς τοῦ οὐρανοῦ στρατιῶται βασιλέως τῷ
 ἐχθρῷ προσπλεκόμεθα· μηδὲ καταισχύνομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀγωνοβίτου· μηδὲ τοῦ ἀντιπάλου τὸ
 θράσος ἐν τῷ δυσφορεῖν συγκροτήσωμεν· μηδ' εἴτι πρότερον ἡμῖν ἀνδρείας = καταρωθῶθη, τοῖς ὑστέροις
 ἐκθηλύνωμεν· μηδὲ κινήσαι μὲν φθόνον ἐχθροῦ γενόμεθα ἀγαθοί· νικήσαι δὲ δι' ὑπομονῆς εἰς τέλος
 ἐλεγχθῶμεν ὀκνηροί· ἔτοιμος εἰς πᾶσιν ὁ πολέμιος, ὅταν εἶδῃ μακροθύμως φέροντα τοὺς πειρασμούς,
 θάττον ἀφίσταται τῆς πείρας, ὁρῶν τὸν ἀνθρωπον ἐπὶ στεῖρῃς τῆς καρτερίας ἐδραζόμενον· ἔγγυς ὁ
 στεφοδίτης, λαμπροῖς τοῖς στεφάνοις ἀντὶ τῶν ἀθλῶν δεξιούμενος τὸν ἀγωνιστὴν· καὶ οὐκέτι συγχωρεῖ
 προσβαλεῖν τὸν ἐχθρόν· πόρρω δὲ τοῦτον ἐλάτνει· καὶ ἐτι δόξη ἀναισχυντεῖν, σὺν αὐταῖς ἀπάσαις
 τέχναις καὶ ἐπιβουλαῖς· ἀμείβει δὲ καὶ τὰ ἀλγεῖνά· πολλαπλασίονι τῇ εὐδαιμονίᾳ καὶ χαρᾷ, καὶ τούτων
 ἁπάντων ἀπαράγραπτος μάρτυς, αὐτὸς πάλιν Ἰωβ, οὐ, σῶπερ ταῖς πληγαῖς ἐκοινωνήσαμεν, οὕτω καὶ
 τῆς εὐφροσύνης, καὶ τῆς δόξης, καὶ τῆς λαμπρότητος ἀπολαύσομεν, νῦν τε καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους
 αἰῶνας, προσενοούσης τῆς ὑπερενδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ πάν-
 των τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

ΕΠΙΣΤ. ΞΔ'.

Κωνσταντίνῳ νοταρίῳ.

C

EPIST. LXIV.

Constantino notario.

Montacut. (ep. 239, p. 360).

Βραδύς μὲν ἦσθα πρὸς μνήμην τῶν ἐπεσταλμένων·
 βραδύτερος δὲ πρὸς πράξιν τῶν ἐπηγγελμένων· τῇ
 μὲν οὖν περὶ τὰς ἐντολὰς λήθη, ἔστι τι καὶ συγγνώ-
 μης· τὸ δὲ μὴ εἶναι σε τῶν ὑπεσχημένων ἐκτελέσαι,
 ἀν μὴ προπετείας ἦν ὑπόσχεσις δῶρον, μόνης
 ἔστιν ἀμελείας.

ΕΠΙΣΤ. ΞΕ'.

Νικήτα Ἀσπαθαρίῳ καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδικοῦ ὑπὲρ τῶν
 μητροπολιτῶν τοῦ Κυζικίου καὶ τῆς Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 240, p. 360).

Οἶδα μὲν τὴν φιλόθειόν σου ψυχὴν αὐτοπαράκλητον
 οὔσαν πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ συμπάσχουσαν ἐμφύτῳ
 διαθήσει τοῖς ὑπὲρ Χριστοῦ τὰ ἔσχατα πάσχουσι.
 Πλὴν ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς ἐγκανχᾶσθαι σου ταῖς ἀρεταῖς
 ποιούμεθα μέγα, καὶ συναλγεῖν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν
 καὶ ἀδελφοῖς χρέος ἀπαραίτητον ὁρῶμεν· διὰ ταῦτα
 τὴν διάνοιαν πρὸ τῶν λόγων, καὶ πρὸ τῆς χειρὸς
 τοῦ λόγου, καὶ σὺν αὐτοῖς τὴν χεῖρα πρὸς ἰκεσίαν
 κινούμεν. Ἄρκει ταῦτα πρὸς σέ, οἶδα, καὶ δυσχε-
 ραίνεις ἴσως, ὅτι βραδύνω τὴν αἴτησιν, καὶ ἀγωνιάς
 τὴν παράκλησιν, καὶ μήπου ἄρα τῆς σῆς ἐπιειλή-
 σμεθα τελειότητος, καὶ ὅτι πολλαχοῦ προφθάνων

A invidiam, in fine autem vincere inepti, et desides
 convincamur : hostis proclivis ad lapsum, cum vi-
 deat ferre nos patienter tentationes, ocus absistit
 a tentando, videns hominem firmiter a fortitudine
 fundatum. In proximo stat qui coronas donat, splen-
 didis remunerat agonistam coronis ad se susceptum,
 nec ulterius permittit cum hoste impetendum; quin
 illum longius amovet. Quod si impudentius instet,
 artes ejus et insidias difflat; patientis dolores remu-
 nerat felicitate et gaudio multiplicato. Horum om-
 nium exemplum præbet beatus rursus Job, cujus
 participes velut et plagarum facti sumus, gaudii,
 gloriæ, et resplendentiæ, vel fiamus saltem, vel in
 præsentī, vel in sæculo interminabili, intercedente
 gloriosissima Domina nostra, Deipara, semper Vir-
 gine Maria, cum omnibus sanctis. Amen.

Tardus fuisti in memoria missorum recolenda ;
 tardior ad promissa exsequenda; de oblitis mandatis
 concedenda est tibi venia ; at quod promissum non
 præstiteris, si fervoris cujusdam donum erat, ad
 negligentiam solam spectat.

EPIST. LXV.

Nicetæ aspathario, et de rebus privatis pro metropo-
 litis Cyzici et Laodiceæ agenti.

Animam ego tuam Dei amantem novi sua sponte
 in bonum ferri, et ab ingenita dispositione illis
 compati, qui pro Christo patiuntur. Sed propterea
 quod magni faciam de tuis virtutibus gloriari, et
 debitum a me illud exigi videam, ut commembris et
 fratribus compatiar : idcirco, ante orationem cogi-
 tationes, ante manus orationem, et una cum iis
 manum supplicem prætendo. Hæc apud te suffi-
 cient, scio ; et fortassis fers ægerrime, quod peti-
 tionem non exponam, et laboras de admonitione
 meæ intercessionis, ne scilicet fortassis tuæ per-
 fectionis me oblivio ceperit, cum tu multoties in-

VARIÆ LECTIONES.

γ ἴσ. βιάσκων. z ἴσ. ἀνδρείως.

tercessionem prævenieris, non exspectata admonitione : et mihi quidem ista sunt persuasissima. Sed dolor mihi conceptus de coathletis et concaptivis meis ita me disponit, ut a longe exordiar intercessionem ; at nunc expediam, Dei veri sacerdotes, et nostri consacerdotes ab æstu et frigore consumuntur. Subeat tibi cogitatio, quanto jam tempore decurso de emendicata stipe, et pecunia gravissimis usuris mutuo accepta vix vitam sustinuerint, coacti non aliter quam volucres cœli nidus sibi construere, et aliquod vitæ solatium vel exiguum procurare. Ostende te ipsum non dissimilem tui, et Dei desiderium tibi inhærens extra te diffunde ; dum illorum miserearis, leniorem nobis redde maxima ex parte dolorem, illorum solando indigentiam. Animæ procurat indulgentiæ veniam, si quis animabus pro Christo afflictis, auxilium ferat. Quid autem aliud ego scribo ? quam ut is qui supplicat rogando, concessa petitione gratias agat ; propterea quod in cæteris mei bene memor fueris, et præsentem petitionem fervide, et sine prætexta excusatione adimpleris potiusquam adimplebis : Christus omnis misericordiæ et consolationis Dominus ad omne tui voti desiderium aurem apertam omnigentis bonis adaugeat ? usque dum regni illius, ubi nulla est successio, beati participem faciat.

EPIST. LXVI.

Stauratio spatharocandidato præfecto insulæ Cypri.

Coteler. (Monumenta Eccles. Græc., t. II, p. 104.)

Piscis capito in paludibus plerumque vitam agit. Is, prout marina constat experientia, ventri strenue imperat, temperatumque victum in natatili servat natura. Unde in nullum animal insurgit, neque eorum quæ ad capturam promptissima sunt : sed ei natura est, erga omne marinum genus, instar caducei, et mos instar fœderis ac inviolabilis jurisjurandi. Adeo autem iis quæ diximus custodiendis operam dat, ut si quando ventorum vis et maris procellæ ipsam a consueto pastu abegerint, simulque ingruens fames e patria abduxerit, atque

^a ἴσ. ἔχγ.

VARIÆ LECTIONES.

NOTE.

(1) Σπαθαροκανδιδάτω. Rectius σπαθαροκανδιδάτω. Ita in jure Græco-Romano mentio habetur Βασιλείου σπαθαροκανδιδάτου, per Eustratium CP. p. 268, idque nomen explicant, aliisque testimoniis firmant optima Glossaria. Græcum Meursii, et Latinum Fresnii. Porro spatharii erant imperatorii satellites. Quocirca δορυφόροι Sozomeni lib. I. cap. 14, et Theodoriti lib. III, cap. 14, in Historia tripartita sunt *spatharii* σπαθαρικὸν ἀξίωμα in Orientalium synodica ad Theophilum imperatorem, quam edidit Combefisius, p. 121. Sicque vocati sunt a σπάθη, quæ est longior ensis, spatha, spata, spada. Unde factum est ut lancea Dominicæ passionis σπάθη appellata fuerit a Gelasio Cæsariensi apud Theodoritum Dialogo 3. Atque hæc pauca addidimus ad aliorum observationes.

(2) Κίφαλος. Capito, cephalus, labeo, mugilum

ᾠφθης τὴν δέουσαν οὐκ ἀναμείνας παραίνεσιν. Πειθόμεαι ταῦτα· ἀλλὰ τὸ περὶ τοὺς συναθλητὰς καὶ συναχιμαλώτους ἄλγημα, οὕτω με ποιῆί διατίθεσθαι, καὶ μακρότερον τῆς ἰκεσίας ἐπάπτεσθαι. Ἐρῶ δὲ ἤδη· οἱ τοῦ Θεοῦ τῶ ὄντι ἀρχιερεῖς, καὶ ἡμῶν τῶν ταπεινῶν συναρχιερεῖς χεიმῶνι καὶ ἡλίῳ διατηκόμενοι· λογιζομαι χρόνος ὅσος ἠναγκάσθησαν εἰς ἐράνου καὶ χρεῶν βαρυτόκων, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἀλλ' οὖν ὡσπερ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἑαυτοῖς περινοήσασθαι κατασκηνώσεις, καὶ ζωῆς τινος μικρὰν παραμυθίαν, οὐκέτι λέγω πολλά. Δεῖξον σεαυτὸν ἀπαράλακτον σεαυτοῦ, καὶ τὸν ἔνδοθεν σου περὶ τοῦ Θεοῦ ποθὸν προχεόμενον ἔξω, διὰ τῆς εἰς αὐτοῦς συμπεθείας, πράννον ἡμῶν τὸ πολὺ τοῦ ἀλγους, τὴν αὐτῶν παραμυθούμενος ἀπορίαν. Ψυχῆς ἔστιν ἄφρασις καὶ λύτρου, τὸ ψυχαιῆς ἐπικουρῆσαι διὰ Χριστὸν ταλιπωρουμέναις. Τί ἄλλο γράφω ; ἢ ὡς τὴν αἰτήσασθαι ἔχων, λοιπὸν πληρουμένην εὐχὴν^a, καὶ εὐχαριστίαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τὰ τε ἄλλα μνήμην ἡμῶν ἀγαθῶν ἔχεις, καὶ πρὸς τὴν παρούσαν αἰτήσιν ἀπροφάσιτος καὶ θερμὸς (πῶς εἶπω ;) γέγονας πληρωτῆς, ἢ γίνῃ. Εἴη σοι Χριστὸς, ὁ τοῦ ἑλέους καὶ πάσης παρακαλήσεως Κύριος, ἐπὶ πάσῃ μὲν δεήσει τὸ οὐς εὐήκοον παρέχων, καὶ τὸν ἄλλον δὲ βίον παντοδαποῖς ἀγαθοῖς συναΐξων τῆς ἀδιαδόχου καὶ μακαρίας ἐκείνης μέτοχον ἀναδεικνύς βασιλείας.

EPIST. 55.

Σταυρακίῳ σπαθαροκανδιδάτῳ (1) ἐπάρχοντι τῆς Κυπρίων νήσου.

Τῶν ἰχθύων ὁ κέφαλος (2) ἐπὶ τοῖς ἔλεσι τὰ πολλὰ τὸν βίον ἀνέχει. Οὗτος, ὡς ἡ θαλαττία πείρα βούλεται, γαστρός τε νεανικῶς κρατεῖ, καὶ τὴν σώφρονα διαίταν νηχομένη φύσει πολιτεύεται. Διὸ ζῶν μὲν οὐδενὶ οὐδὲ τῶν εἰς ἄλωσιν ἐτοιμοτάτων ἐπιτίθεται· ἀλλ' ἔστιν αὐτῷ ἅπαν τὸ ἐν θαλάσῃ γένος ἢ φύσις κηρύκειον, καὶ σπονδαί (3) τὸ ἔθος καὶ τῶν ὀρκίων τὸ ἀπαράβατον. Τοσοῦτον δ' αὐτῷ τῶν εἰρημίων ἢ φυλακῆ δισποῦδαται, ὥστε κάπειδὸν ἀνέμων βία καὶ θαλάττιοι τάρραχοι τῆς ἐθίμου νομῆς ἀπελαύνωσι, τὸν δὲ λιμὸς συνεπιτιθέμενος ἀπάτη τῆς

A genus piscis, notus, et pietate, justitia, innocentia conspicuus. De quo vide cum cæteris Rittershusium ad Oppianum.

(3) Σπονδαί. Superius σπονδὰς mutavimus in σπονδὰς. Nunc vice versa σπονδὰς in σπονδαί, apud Philonem De confusione linguarum p. 326, C. Κατὰ τῶν σπονδὰς λύειν ἐπιχειρούντων, καὶ σύγχυσις ὀρκίων αἰεὶ μελετώντων. *Adversus eos qui fœdera solvere conantur, et conturbationem pactorum jurando firmatorum semper meditantur.* Et σπονδὴν in σπονδὴν, in eodem magno Judæo lib. Quis rerum divinarum hæres, p. 506. C. προσεχόντως ὄλωσ εἰς ἱερὰν σπονδὴν ἀναστοιχειωθείς. *Decenter omnium ad sacrum fœdus reformatus*, p. 298. Georgii Syncelli non πονδίων, neque κονδίων sed σπονδίων, ex Josepho.

πατρίδος, καὶ πλανᾶται κατὰ τροφῆς ζήτησιν ὁ κέφα- A
 λος, οὐδ' οὕτως αὐτῶ τὰ τῆς πατρίδος παραλύεται
 νόμιμα, ἀλλὰ καὶ μετανάστης γενόμενος, καὶ τῆς
 τροφῆς ἂν οὕτω τύχοι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πολλὰκις
 ἐγκυμμένης, καὶ τοῦ λιμοῦ λύσαι τοὺς νόμους ἐπαναγα-
 καίζοντος, οὐτε τῶ φαινομένῳ δελεάζεται, οὐθ' ὑπέ-
 κει τῶ βιαζομένῳ· ἀλλ' ὡς ἔφημεν καὶ πρὸ τῆς
 ὄψεως ἐγκυμμένου τοῦ θηρίματος, αὐτὸς σωφρονεῖ,
 καὶ λιμοῦ καὶ γαστρὸς καὶ τοῦ κινουμένου τὴν ὄρεξιν
 ἐξωθεν, ἐπικρατεστέραν τὴν ἐμφυτον φιλοσοφίαν
 ἐπιδείκνυσι. Δι' ὃ ἂν μὴν ἐτι ζῆ τὸ προκείμενον, οὐ
 φθείρειν τὸ ὁμόφυλον ἀνεχόμενος, οὐδαμῶς τῆς θεί-
 νης ἐφάπτεται. Ἄν δὲ τῆς ζωῆς ἠρημωμένον πρόκει-
 ται, τῶ μηκέτι ὄντι, μηδ' ἀληθῶνα λαμβάνοντι,
 τούτῳ τοῦ λιμοῦ τὴν βίαν παραμυθίζεται καὶ διαλύε-
 ται. Ὁ μὲν οὖν κέφαλος ὁ ἰχθύς οὐδὲ τῶν ἀναισθητῶν
 σωματίων, ἂν μὴ λίαν ὁ λιμὸς ἐπιτίθεται καὶ νικᾷ
 τὴν φύσιν, οὐ μὲν οὖν οὐ προσάπτεται. Σὺ δὲ ζῶντας
 ἀνθρώπους ὅλους αὐταῖς παρουσίαις, καὶ τότε τρυ-
 φῶν. Τί γὰρ με δεῖ λέγειν μηδεμιᾶς ἀνάγκης ἐπι-
 κειμένης; ἀνείδην οὕτω καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς πατρί-
 δος ὀφθαλμοῖς, χανδὸν καταπίνων καὶ ἀχορίστως
 καταδοσκόμενος (4) τίνα λόγον ἐκείθεν εἴεις, ὅτε
 παραβάλλεται;

ΕΠΙΣΤ. ΕΖ'.

Περὶ τοῦ μὴ δεῖν πρὸς τὰ ἐν τῶ βίῳ λυπηρὰ
 ἐπιστρέφεισθαι (5).

oberrat capito ad quærendum cibum; neque tunc
 ab eo solvuntur patriæ jura; verum etiam exsul, et
 sæpe alimento, si ita casus tulerit, ob oculos po-
 sito, ac fame compellente ad violationem legum;
 neque per oblatum illicitur, neque vim inferenti
 cedit, sed prout diximus, etiam præda in conspectu
 posita, ipse abstinet, insitamque philosophiam
 ostendit tum fame tum ventre tum eo quod escæ de-
 siderium extrinsecus movet fortiorum. Quocirca si
 adhuc vivit quod sese obtulit, non sustinens perdere
 sibi congener, nequaquam dapem attingit. Sin vero
 vitæ expers adsit, per id quod non amplius est nec
 dolorem sentit, violentiam famis solatur ac dissolvit.
 Capito itaque piscis, ne sensu quidem destituta
 tangit corpora, nisi valde urgeat famas naturamque
 vincat. Tu vero qui vivos homines cum facultatibus
 suis integros, idque inter delicias (quid enim me
 oportet dicere, nulla compellente necessitate?) adeo
 impudenter et coram ipsius patriæ oculis, deglutis
 inhianter atque insaturabiliter devoras, quam in alia
 vita excusationem habiturus es, cum ne in hac
 quidem locum invenias ut cum piscibus conferaris?
 μηδ' ἐνταῦθα πρὸς τοὺς ἰχθύας εὐρίσκεις χῶραν

EPIST LXVII.

Quod non oporteat ad præsentis vitæ molestias
 attendere.

Coteler. (l. c. p. 106).

Ἄγαθὸν ἀνθρώπῳ βίος ἀλυπος, χαλεπὸν δὲ τυχεῖν, C
 μᾶλλον δὲ τοῖς γε τὴν κρίσιν μὴ ἔχουσιν ἀπ' ὀρθῆς
 διαίτης προοίουσιν, ἀδύνατον. Οἷς μὲν οὖν ἠδόμεθα,
 τῶ πλάσσαντι καὶ χορηγοῦντι τὴν ἀνεύθυνον ἠδονὴν
 χάρις. Ἄ δὲ ἀνιώμεθα, ἐν ἑαυτοῖς ἔστιν εὐρεῖν,
 ὡσπερ τούτων τὸ αἷτιον, οὕτω καὶ τὸ φάρμακον τῆς
 ἰάσεως. Τὰ γὰρ πλείστα τῶν λυπηρῶν, οὐκ ἐξ ἑαυ-
 τῶν τὴν πληγὴν ἐπάγει, ἀπὸ δὲ τῆς ἡμέτερας κρίσεως
 λαμβάνει τὸ πλῆττειν. Ἔστε ρῆθη τις πλούτου; τί
 δύναται ἡ στέρησις λυπῆσαι; ἀλλ' ἐγὼ τὴν στέρησιν
 βαρὺ νομίζω· δῆλον ὡς αὐτὸς ἐγὼ καὶ τὴν οὐδὲν
 κατ' ἐμοῦ κινούσαν ὀπλίξω πικρὸν ἀφεῖναι μοι
 βίλος. Ὁ μὲν γὰρ φθόνος, ἡ κοινὸν τι πόλειως ἡ πατρί-
 δος πάθος, ἢ ἄλλο τῶν ἐξωθεν, ἰσχυροί με καὶ μὴ βου-
 λόμενον πένητα ποιῆσαι· λυπῆσαι δὲ οὐδὲν τούτων
 οὐδαμῶς οὐκ ἂν δυνήσθην, εἰ μὴ ἐγὼ βουλοίμην. D
 Ἀλλὰ φιλιταὶ παῖδες ἀπέστησάν μοι τῶν κόλπων,
 καὶ οὐς ὄρων ἠδόμεν καὶ τὰς ἐλπίδας πάσας ἀνῆπτον
 τοῦ βίου, οὗτοι τὸ χρεῶν ἀθρόον ὑπέβληθον; οὐδ' ἐκείνοι
 πλῆττειν οἶδασιν ὅπως, μάλιστα γὰρ φύσει ὡσπερ
 ἐν τῇ γενέσει, οὕτω κἂν τῇ ἐξόδῳ λειτουργήσαντες
 νόμοις. Ἄλλ' ἐγὼ τοὺς τὰ ἴσχατα ἠραμοῦντας ὡς ἐν

NOTÆ

(4) Χανδὸν καταπίνων καὶ ἀχορίστως κατα-
 δοσκόμενος. Hæc verba nos admonent illorum Cy-
 rilli in Habacuc n. 15, l. III, p. 530. A. Κατὰ τὸν
 ἴσον ἰχθύσι τρόπον τοὺς ἀσθενεστέρους κατανέμ-
 σθαι, καὶ οἷον ἀλλήλους καταρρόφειν ἀθύρω τε καὶ
 ἀπλήστῳ στόματι, σκληρὰν δὲ οὕτω καὶ ἀμικτον
 ζῶν ἰπιτηθεῖν, ὡς ἐρπετῶν τῶν ἐν ὄρεσι καὶ χεῖ
 ὀλίγα διενεγκεῖν, ut promamus nostram conjecturam,

χαιομοῖς *Paricum piscibus more, infirmiores absumere, et ore patulo ac insatiabili se mutuo velut de glutire; adeo vero duram et a commercio alienam vitam persequi, ut a reptilibus quæ in montibus et cavernis versantur parva sit differentia.*

(5) Inter epistolas Photianas refertur in ms. cum
 alias characterem epistolæ non habeat.

in exitu legibus naturæ paruerint. Ast ego in summa tran quillitate degentes, tanquam magna tempestate procellaque vexatos *reputans*, meisque ductus cogitationibus, et commiserationem conciens nihil illis conferentem, mihimet ipsi vulnus infligo inutile. At mihi concidit domus? Quid ergo? Si me quoque comprehendit, nihil ad me: neque enim sentio. Quod si multis cadentibus, ego casum evasi, quo modo qui ægre fero collapsa esse inanima, cum gratias agere deberem quod ereptus fuerim, non ipse mihi molestiam concilio? Ita sene et in reliquis omnibus. Nam quæ velut in his exemplis prolata sunt, communia sunt cunctis, erga quæ humana vita quotidie, alia sursum alia deorsum agens, versatilem suum volutat circulum. Unum igitur est duntaxat inter hujusce vitæ cuncta, de quo oportet gravem dolorem suscipere, et a quo liberari satagendum est. Cætera vero fere omnia quæcunque contigerint, equidem si mala esse judicem, tanquam molesta mihi incumbent; sin autem ad ea non attenderim, eorum nullum aliquam mihi valet affigere anxietatem. Quidnam ergo est de quo me oportet esse sollicitum, non autem de dolore curam gerere? Animam conservare intactam et liberam a peccatorum spiculis: et si quod eorum ad illam pertigerit, plagamque protulerit ad cicatricem, excitari ad curandum vulnus, sanitatemque

A μεγάλῳ κλύθῳ καὶ σάλῳ ταλαιπωρουμένους, τοὺς ἑμοὺς ποιῶν λογισμοὺς, καὶ τὴν μηδὲν αὐτοῖς συνεισάγουσαν συμπάθειαν ἀνακινῶν, ἑμαυτῷ τὴν πληγὴν κηδὲν ὠφελῶν ἐπιφέρω. Οἰκία δὲ μοι συνέπιπτε; Τί οὖν; εἰ μὲν καταλαβοῦσα κἀμέ, οὐδὲν πρὸς ἐμέ· οὐδὲ γὰρ αἰσθάνομαι. Εἰ δὲ πολλῶν πέσοντων, ἐγὼ τοῦ πτώματος κρείττων ἐγενόμην, πῶς ἀντὶ τοῦ χάριν ἔχειν οἷς ἐρρύσθη, ὑπὲρ ὧν ἄψυχα κείται δυσφορῶν, οὐκ ἑμαυτῷ προξενῶ τὴν λύπην; οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων. Ἄ γὰρ ὡς ἐπὶ παραδειγματῶν τούτων εἰρηται, κοινὰ πάντων ἐστὶν ὅσα καθεικάστην ὁ βίος (6), τὰ μὲν ἄνω φέρω, τὰ δὲ κάτω (7) τὸν ἑαυτοῦ πολύστροφον (8) ἐλίσσειται κύκλον. Ἐν οὖν ἐστὶ μόνον τῶν ἐν τῷ βίῳ πάντων, περὶ οὗ χρὴ καὶ τὴν ἀληθῆνα βαρεῖαν δεῖσθαι, καὶ σπουδῆν εἰσάγειν αὐτῆς ἀπαλλάττεσθαι. Τὰ δ' ἄλλα μικροῦ πάντα ὅσα συμβῆ, ἅν μὲν ἐγὼ κρῖνον φαῦλα ταῦτα εἶναι, ὡς λυπηρὰ μοι ἐπιτίθεται· ἅν δ' οὐκ ἐπιστρέφωμαι πρὸς αὐτὰ, οὐδὲν αὐτῶν ἰσχυεῖ προσάψασθαι οὐδεμίαν μοι θλίψιν. Τί οὖν ἐστὶ περὶ οὗ με δεῖ φροντίζειν, καὶ οὐ πρὸς τὴν ἀληθῆνα ἐπιστρέφασθαι; τὸ ταῖς ἀκίαις τῶν ἀμαρτημάτων ἀπαθῆ τὴν ψυχὴν (9) καὶ ἀνάλωτον (10) συντηρεῖν· καὶ τι προσάψεται αὐτῆς, καὶ πρὸς μῶλωπα τὴν πληγὴν ἐκτείνῃ, διανίστασθαι τὸ τραῦμα θεραπεύειν καὶ πρὸς ὑγίειαν ἀνακαλίττεσθαι. Τὰ δ' ἄλλα πάντα, δοξα καὶ πλοῦτος, κάλλος καὶ ἰσχύς, δυναστεία καὶ

NOTE.

(6) Ὁ βίος. Locus communis de instabilitate vitæ humanæ: in quo peculiari animadversione digna mihi visa sunt verba Clementis Alexandrini, quia mutila, ut hic ex verisimili per uncōs compleveruntur. Sic inchoat summus vir librum. *Quis dives salutem consequatur*: Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικῶς λόγους τοῖς πλουσίοις δωροφοροῦντες, οὐ μόνον κολακῆς καὶ ἀνελευθέρου δικαίως ἂν ἔμοιγε κρῖνισθαι δοκοῖεν, ὡς ἐπὶ πολλῶ προσηποιοῦμενοι χαρίσασθαι τὰ ἀχάριστα· ἄλλὰ καὶ ἀσεβείας καὶ ἐπιβουλοῦ· ἀσεβείας μὲν, ὅτι παρέντες αἰνεῖν καὶ δοξάζειν τὸν μόνον τέλειον καὶ ἀγαθὸν Θεόν, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ δεῖ οὐ τὰ πάντα καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα, περιάπτουσι τὸ [θεῖον] γέρας ἀνθρώποις ἐν ἀστ[άτῳ] βίῳ κυλινδομένοισι, [καὶ] τὸ κεφάλαιον, ὑποκειμένοις τῇ κρίσει τοῦ Θεοῦ. *Qui Encmiorum munera divitibus tribuunt, ii vero mihi non solum adulatorum et illiberales merito esse videntur, qui magno se gratificari simulent quorum nulla gratia; verum etiam impij et insidiosi: impij quidem, quod posthabitis Dei laudibus et gloria, qui unus perfectus ac bonus est; ex quo omnia et per quem omnia et in quem omnia, divinum honorem attribuunt hominibus in vita instabili volutantibus, et quod caput est, iudicio Dei obnoxii.* Accedat huc Theophylacti epistola 12, ipsa quoque corrigenda, πᾶσαν τὴν ἀστατούσαν κτίσιν (male editum et versum κτίσιν) καὶ μόνον ἀκίνητον τὸ ἀκίνητον ἔχουσαν. Et Parenesis Eucherii n. 10. *Vita hæc brevis, ita brevissima, ut ærumnosissima: quæ undique circumstantium dolorum urgetur incommodis, et deficientibus (an indeficientibus) fatigatur malis, dum accidentium jactatur injuriis, etc.*

(7) Ἄνω, κάτω. Affirmare nihil dubito, in homilia Leontii presbyteri CP. apud Gretserum *De Cruce* c. 1587. B. ubi de Filio Dei agitur, legendum esse, καὶ ἄνω καὶ κάτω μηδαμῶς λιπόμενος. *Et in superioribus et in inferioribus nullatenus esse desinens.*

(8) Πολύστροφον ἐλίσσειται κύκλον. Apposite

C in theca reliquiarum Joannis Baptistæ Perpinianensi, Πραγματῶν ἐλίξεις (aut ἐλήσεις. Ita legendum, ut paulo ante τιμωρεῖν) τε καὶ στροφῆς βίου.

(9) Ἀπαθῆ τὴν ψυχὴν. Quid novi ad ἀπάθειαν, rem innumeris innumerorum commentariis illustratam proferam? Pro more critica observationes: Primo itaque lego Epist. 186, lib. 1 S. Nilli, ὀπωμὴ ἀπειθοκλήσης τοῦ χαρίσματος τῆς ἀποποιήσεως, καὶ τῆς τελειωτάτης ἀπαθείας. Et verito, *ut ne desperes de charismate intrepiditatis, et perfectissimæ imperturbabilitatis*. Deinde vero Eusebium Meursii corrigo in *Canticum canticorum* p. 10. Τοσοῦτον δεῖ καθαριεῖν τὸν λαλούμενον Θεῷ, ὡς τὰς ἐμπαθείας ἀφορμὰς ἀπαθεία ὑποτίθεται. Hoc est, *Adeo autem purus esse debet qui cum Deo loquitur, ut affectuum impetus vacuitate perturbationes subjiciat.*

(10) Ἀνάλωτον. Non me lalet plerasque meas Notas magis esse observationes ad alios auctores, quam elucidationes ad meos. Id si quis vitio verteret, potest eas non legere. Contra ego censeo, in hoc genere operis atque in hac luce litterarum, pauca declaranda esse: nullam autem intermittere occasionem adjuvandi eos qui veteres libros versant, mendarum scrupulos removendo, hoc vere in laude pono. Igitur Nota præsens erit ad Joannem Calecam Sermone habito Dominica ante exaltationem S. Crucis, apud Gretserum c. 1371. *Καὶ ἀπλῶς τοὺς Ἰουδαίους διήγειρε καὶ παρώτρυνε συκοφαντῆσαι τοῦτον καὶ καταδικάσαι ὡς κακοῦργον καὶ θανατώσαι. Ἄλλὰ καὶ οὕτως εὖρον αὐτὸν ἀτήτητον καὶ ἀνάλωτον. Nempe longe præstantiorem fore lectionem, ἀνάλωτον quam ἀναλόωτον *immutabilem. Judæosque universim impulit diabolus, ut calumniis eum Christum incesserent, et tanquam maleficum condemnarent, mortique adjudicarent. Verum sic quoque invictum et inexpu gnabilem reperit.**

ῥώμη σώματος, καὶ κράτος λόγων τιμιώτερον, A revocandam. Reliqua vero omnia, gloria et divitiæ, παῖδες εἰσὶν ἐν βίῳ παίζοντες· μέλλον δὲ οὐδὲ potētia et robur corporis, quodque pretiosius est, παῖδες, σκηνὴ δὲ παίδων ὑποκρινομένη δράμα, καὶ dicendi facultas, pueri sunt in vita ludentes, imo εἴ τι τούτων ἀπατηλότερον. potius ne pueri quidem, sed scena fabulam puerorum repræsentans, vel si quid his est fallacius.

ANG. MAI ANIMADVERSIONES

DE ERRORIBUS MONTACUTII IN EDENDIS PHOTII EPISTOLIS.

(*Spicileg. Rom. t. X, p. xxiii.*)

Hic ego, pro meo veritatis studio, facere non possum, quin data occasione, nonnullos Angli Montacutii errores, in epistolarum Photii ab eo editarum epigraphis coarguam. 1. Ac primum non jurgabor cum editore, quod in voluminis fronte Latine *sanctissimi* titulum patriarchæ Photio addiderit, est enim id officii potius ac dignitatis, quam virtutis epithetum, et quidem apud Græcos pervulgatissimum. Quæro tamen cur in eadem libri fronte non legatur Græce ἀγιωτάτου? Oblivione aliqua, an codicis haud reprehendendo defectu factum est? 2. In quintæ Photianæ epistolæ [nunc 1^a tertii libri] epigraphe, et sæpe in aliis, Græce ἀσπάθαριω ponit Montacutius, Latine autem *aspathario*; atque in ejusdem epistolæ scholio judicat eundem esse *aspatharium* atque *spatharium*. Verumenimvero quis unquam nisi apud Montacutium *aspatharii* vocabulum audiit? En autem erroris causam. In Vaticano Nicolai nostri codice ep. 69, scribitur in epigraphe α' σπαθαρίω, lineola superposita litteræ α', ob significandam, ut fieri solet, notam numeralem primam. Estigitur David Camulianus *protospatharius*, ut nos Græce quoque scripsimus: de qua re ne dubitemus, eidem Davidi in subsequenti epistolæ epigraphe non per numeralem litteram α', sed explicatis litteris tribuitur in codice titulus πρωτοσπαθαρίω. Rursus in Nicolai epp. 84 et 103, æque scribitur in codice Vat. α' σπαθαρίω, lineola super α' posita. Nihil ergo evidentius dici potest contra vitiosam Montacutii lectionem, in cujus codice cum pariter scriberetur α' σπαθαρίω, ipse incaute unum vocabulum fecit ἀσπαθαρίω: quanquam ab aliis ejusdem codicis locis v. gr. ep. 110, coarguebatur, ubi explicate scriptum erat πρωτοσπαθαρίω. Nemo igitur, ne in mixobarbara quidem lexica, ἀσπαθάριος vel *aspatharius* vocabula inferat. 3. Sane apud eundem Montacutium lectio quoque Φιλοποννήσου et *Philoponnesi*, tam Græce quam Latine solæca est, pro Πελοποννήσου et *Peloponnesi*: quam ego quidem typhothetæ culpam existimare maluissem, nisi in scholio quoque editoris sic legeretur (*Peloponnesi* præses aut dux, στρατηγός, occurrit in Nicolai nostri epistolis). 4. Denique in eadem adnotatione mendose scribitur *Germania* pro *Germanicia* Nestorii patria (a). 5. Nollem item a Montacutio vocabulum Δόντι in epigraphis sæpe et in scholiis *Leonti* Latine dici, sed potius *Leoni*. 6. (Et quoniam de scholiis dixi, nollem item p. 46, scribi ab eo *septimarum synodorum* pro *septem synodorum*). 7. In epigraphe epistolæ 12 [nunc 69^a libri secundi], scribit Montacutius μονάζοντι E. πεσόντι, Latine autem *monacho E. collapso*. Atqui ego judico scribendum esse μονάζοντι ἐκπεσόντι, *monacho lapsso*. Nempe apud eundem Photium p. 119, ep. 68 [nunc 78 secundi libri], legitur παραπεσόντι. 8. Epistolæ 82 [nunc tertii libri 29], epigraphen Βασιλείω πράκτορι Latine scribi video *Basilio practori*, pro *exactori* vel *quæstori*. Cur id, inquam, præsertim cum significatum πράκτορος Montacutius in scholio agnoscat? Sane idem homo in epp. 47 [nunc tertii libri 12^a], et 154 [nunc tertii libri 48^a], dicitur κοιάτωρ, quod Græcis litteris est Latinum *quæstor*. 9. In epigraphis voc. ξενόδοχος modo *hospes* redditur modo *hospitalarius*. Malim hoc alterum, sed certe interpretis constantiam requiro. 10. Item in titulo epistolæ 60 [nunc tertii libri 22^a], malle ab interprete dictum *Helladis*, quam nimis generatim *Græciæ*. Legatur Constantius in thematibus. 11. Nolo ego post ducentos annos scribere dicam Montacutio: cæteroquin non probo quod in suis ad Photium adnotationibus p. 46 Diodorum Tarsensem ac Theodorum Mopsuestenum labe hæreseos infectos non judicet, contra quos passim prisci Patres clamarunt, nominatimque sanctus Cyrillus Alex. integro opere nunc deperdito, cujus fragmenta nos aliquot dedimus, atque alia posthinc daturi sumus. Concedo, illos non nisi post obitum damnatos fuisse; verum id minime impedit, quominus ipsorum scripta doctrinis hæreticis, ut satis constat, redundaverint. 12. Neque licet Montacutio Iconomachis p. 97, et p. 118, aperte favere, quos non Photius solus oderat, sed œcumenicæ synodi decretis solemnibus condemnarunt. 13. Neque rursus est ferendum quod Montacutius p. 159, latrocinalem appellet octavam synodum œcumenicam, in qua deposito Photio Ignatius restitutus est. 14. Neque prudenter tot laudibus Photium cumulat, a cujus ambitione ac violentia magnum, quod adhuc permanet, schisma sumpsit initium. 15. Contra vero dum plurimis maledictis Baronium onerat, alienum se non æquitate solum, sed etiam omni mansuetudine Christiana demonstrat. 16. Inconsiderate etiam, vel potiusirate, Anastasii Bibliothecarii biographias verbis contumeliosis summoque contemptu persequitur p. 244, a quo tamen auctore, fatentibus passim eruditibus, pretiosior ac certior historię pontificalis partem habemus.

(a) Montacutii notas ut veneno tinctas inutilisve rejecimus. EDIT. PATR.

INDICES IN PHOTII EPISTOLAS

I.

SYNOPSIS EPISTOLARUM PHOTII A MONTACUTIO EDITARUM IN FOL. LONDINI 1651,

PROUT NUNC IN HAC NOSTRA EDITIONE SUNT DISPOSITÆ.

Edit. Montacutii.		Editio nova.		Edit. Montacutii.		Editio nova.			
Epistola		Epistola	lib.		Epistola				
—	1	—	—	I,	8	62	quæstio 203		
—	2	—	—	I,	13	63	— 204		
—	3	—	—	I,	4	64	— 205		
—	4	—	—	I,	5	65	epist.	lib.	II,
—	5	—	—	III,	1	66	—	—	II,
—	6	—	—	I,	6	67	—	—	III,
—	7	—	—	II,	68	68	—	—	II,
—	8	—	—	I,	7	69	—	—	II,
—	9	—	—	II,	1	70	—	—	II,
—	10	—	—	III,	2	71	—	—	II,
—	11	—	—	II,	2	72	quæstio 206		
—	12	—	—	II,	69	73	epist.	—	III,
—	13	—	—	III,	3	74	quæstio 207		
—	14	—	—	III,	4	75	— 208		
—	15	—	—	II,	46	76	— 209		
—	16	—	—	III,	5	77	— 210		
—	17	—	—	II,	3	78	epist.	—	III,
—	18	—	—	I,	11	79	—	—	III,
—	19	—	—	I,	12	80	—	—	III,
—	20	—	—	II,	70	81	—	—	III,
—	21	—	—	II,	6	82	—	—	III,
—	22	—	—	III,	7	83	—	—	II,
—	23	—	—	II,	4	84	—	—	II,
—	24	—	—	II,	5	85	—	—	III,
—	25	—	—	II,	71	86	—	—	III,
—	26	—	—	II,	72	87	—	—	II,
—	27	—	—	II,	73	88	—	—	II,
—	28	—	—	II,	6	89	—	—	II,
—	29	—	—	III,	8	90	—	—	II,
—	30	nuncquæst.	171			91	—	—	III,
—	31	—	172			92	—	—	II,
—	32	epist.	—	II,	47	93	—	—	III,
—	33	quæstio	173			94	—	—	II,
—	34	—	193			95	—	—	II,
—	35	—	194			96	—	—	I,
—	36	—	195			97	—	—	I,
—	37	—	196			98	—	—	I,
—	38	—	197			99	—	—	II,
—	39	epist.	—	III,	9	100	—	—	II,
—	40	—	—	II,	7	101	—	—	II,
—	41	—	—	II,	74	102	quæstio 211		
—	42	—	—	II,	75	103	epist.	—	II,
—	43	quæstio	198			104	—	—	II,
—	44	epist.	—	III,	10	105	—	—	II,
—	45	—	—	II,	53	106	—	—	II,
—	46	—	—	III,	11	107	—	—	II,
—	47	—	—	III,	12	108	—	—	III,
—	48	—	—	III,	13	109	—	—	III,
—	49	—	—	III,	14	110	—	—	III,
—	50	quæstio	199			111	—	—	II,
—	51	epist.	—	III,	15	112	—	—	II,
—	52	—	—	III,	16	113	—	—	II,
—	53	—	—	III,	17	114	—	—	III,
—	54	quæstio	200			115	—	—	II,
—	55	epist.	—	III,	18	116	—	—	II,
—	56	—	—	III,	19	117	—	—	II,
—	57	—	—	III,	20	118	—	—	II,
—	58	quæstio	201			119	—	—	II,
—	59	epist.	—	III,	21	120	—	—	III,
—	60	—	—	III,	22	121	—	—	III,
—	61	—	—	II,	54	122	—	—	II,
		et quæstio	202			123	—	—	III,

Edit. Montacutii		Editio nova.		Edit. Montacutii		Editio nova.	
Epistola		Epistola	lib.	Epistola		quæstio	lib.
—	124	—	—	—	187	quæstio 101	—
—	125	quæstio 212	III,	—	188	epist.	I,
—	126	epist.	II,	—	189	—	III,
—	127	quæstio 213	—	—	190	—	III,
—	128	epist.	II,	—	191	—	II,
—	129	quæstio 214	—	—	192	quæstio 102	—
—	130	epist.	III,	—	193	epist.	III,
—	131	—	III,	—	194	—	II,
—	132	quæstio 215	—	—	195	—	II,
—	133	—	—	—	196	quæstio 103	—
—	134	—	—	—	197	epist.	III,
—	135	—	—	—	198	—	II,
—	136	epist.	II,	—	199	—	II,
—	137	quæstio 218	—	—	200	—	III,
—	138	— 219	—	—	201	—	II,
—	139	— 220	—	—	202	—	II,
—	140	epist.	II,	—	203	quæstio 104	—
—	141	—	II,	—	204	epist.	II,
—	142	—	II,	—	205	quæstio 105.	—
—	143	—	II,	—	206	epist.	II,
—	144	quæstio 221	—	—	207	—	II,
—	145	— 81	—	—	208	quæstio 106	—
—	146	epist.	III,	—	209	—	—
—	147	quæstio 82	—	—	210	—	—
—	148	epist.	II,	—	211	—	—
—	149	—	II,	—	212	epist.	II,
—	150	—	III,	—	213	quæstio 110	—
—	151	quæstio 83	—	—	214	—	—
—	152	— 84	—	—	215	epist.	II,
—	153	epist.	III,	—	216	quæstio 112	—
—	154	—	III,	—	217	epist.	II,
—	155	quæstio 85	—	—	218	—	II,
—	156	— 86	—	—	219	quæstio 113	—
—	157	— 87	—	—	220	epist.	II,
—	158	epist.	III,	—	221	—	II,
—	159	—	II,	—	222	—	II,
—	160	—	III,	—	223	—	II,
—	161	quæstio 88	—	—	224	—	III,
—	162	— 89	—	—	225	—	II,
—	163	— 90	—	—	226	—	III,
—	164	— 91	—	—	227	—	II,
—	165	— 92	—	—	228	quæstio 114	—
—	166	— 93	—	—	229	epist.	II,
—	167	— 94	—	—	230	—	II,
—	168	epist.	III,	—	231	—	II,
—	169	—	II,	—	232	—	III,
—	170	—	II,	—	233	—	III,
—	171	—	II,	—	234	—	III,
—	172	—	III,	—	234	—	II,
—	173	—	II,	—	236	—	II,
—	174	—	I,	—	237	—	II,
—	175	—	II,	—	238	—	II,
—	176	quæstio 95	—	—	239	—	III,
—	177	— 96	—	—	240	—	III,
—	178	— 79	—	—	241	quæstio 115	—
—	179	epist.	II,	—	242	epist.	II,
—	180	quæstio. 98	—	—	243	—	II,
—	181	— 99	—	—	244	—	II,
—	182	— 100	—	—	245	—	II,
—	183	epist.	II,	—	246	quæstio 116	—
—	184	—	II,	—	247	— 117	—
—	185	—	III,	—	248	— 118	—
—	186	—	II,	—			

II.

PHOTII EPISTOLARUM ORDO NOVUS PROUT IN HAC NOSTRA EDITIONE DISPONUNTUR.

LIBER PRIMUS.		Edition. novæ epist. 30	Montacutii epist.	191
Edition. novæ 1a	Latine, Baronius ad an. 859; Græce, Jager, <i>Histoire de Photius</i> , pag. 433.	31	—	194
—	2 Latine, Baronius ad an. 861 n° 34; Jager <i>loc. cit.</i> pag. 452, cum supplemento ex Ang. Mai <i>Biblioth. nov.</i> t. IV, p. 53.	32	—	198
—	3 (<i>Memoratur tantum.</i>)	33	—	199
—	4 Montacut. 3	34	—	201
—	5 — 4	35	—	202
—	6 — 6	36	—	206
—	7 — 8	37	—	215
—	8 Montacutii I et apud Canisium <i>Antiquæ lectiones</i> , t. II, part. II, pag. 382 ed. Basnagii.	38	—	220
—	9 Latine, Mai, <i>Spicileg. Rom.</i> t. X, part. II, pag. 440-459.	39	—	221
—	10 Latine, Mai <i>ibid.</i> , pag. 400-462.	40	—	222
—	11 Montacutii 48	41	—	223
—	12 — 19	42	—	225
—	13 Montacut. 2	43	—	227
—	14 — 174	44	—	207
—	15 — 188	45	—	218
—	16 — 97	46	—	15
—	17 — 98	47	—	32
—	18 Mai, <i>Scriptor. vet. nov. collect.</i> , t. I, part. II, pag. 216.	48	—	142
—	19)	49	—	143
—	20)	50	—	159
—	21) Montacut. <i>appendice</i> , p. 385 seq.	51	—	229
—	22)	52	—	230
—	23)	53	—	45
—	24 Combesis. <i>Auctar. novissim.</i> t. I, pag. 527.	54	—	61
		55	—	83
		56	—	88
		57	—	89
		58	—	94
		59	—	99
		60	—	100
		61	—	101
		62	—	104
		63	—	112
		64	—	113
		65	—	136
		66	—	170
		67	—	195
		68	—	7
		69	—	12
		70	—	20
		71	—	25
		72	—	26
		73	—	27
		74	—	41
		75	—	42
		76	—	65
		77	—	66
		78	—	68
		79	—	84
		80	—	90
		81	—	92
		82	—	103
		83	—	117
		84	—	118
		85	—	119
		86	—	122
		87	—	128
		88	—	149
		89	—	183
		90	—	204
		91	—	217
		92	—	212
		93	—	231
		94	—	235
		95	—	236
		96	—	237
		97	—	238

Edition. novæ epist.	98	Montacutii epist.	242	Edition. novæ epist.	30	Montacutii epist.	85
—	99	—	243	—	31	—	86
—	100	—	244	—	32	—	91
—	101	—	245	—	33	—	93
—	102	Edita a Francisco Scor-		—	34	—	105
		so in præfatione ad		—	35	—	108
		opera Theophanis		—	36	—	109
		Ceramei, fol. Paris.		—	37	—	110
		1644.		—	38	—	114
				—	39	—	120
				—	40	—	121
				—	41	—	123
				—	42	—	124
				—	43	—	130
				—	44	—	131
				—	45	—	146
				—	46	—	150
				—	47	—	153
				—	48	—	154
				—	49	—	158
				—	50	—	160
				—	51	—	168
				—	52	—	172
				—	53	—	185
				—	54	—	189
				—	55	—	190
				—	56	—	193
				—	57	—	197
				—	58	—	200
				—	59	—	224
				—	60	—	226
				—	61	—	232
				—	62	—	233
				—	63	—	234
				—	64	—	239
				—	65	—	240
				—	66	Colelerius, <i>Monumenta</i>	
				—		<i>Eccles. Græc. t. II, pag.</i>	
				—		104, 105.	
				—	67	<i>Ibid. pag. 106-108.</i>	

INDEX ANALYTICUS

IN LIBROS QUATUOR ADVERSUS MANICHÆOS, IN SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIAM,

IN HOMILIAS, ODAS, NEC NON ET IN LIBROS TRES EPISTOLARUM PHOTII.

Revocatur lector ad columnas editionis nostræ. Litteræ, a, b, c, d, inchoantem, mediam et desinentem paginam signant.

A

Abbati quæ debeat a monachis reverentia, 883 b, c.
 Abrahamus Deum credebat mortuos excitare posse, 154 b.
 Abstinentiæ donum cum summa cura custodiendum; ad passiones retundendas utilissimum, 895 c.
 Acacius monachus et medicus, 895 b; 898 a.
 Actio acquirit vires per imitationem, 666 c. Actionem quamcunque consilium præcedat, 674 c.
 Adamantus, Manetis discipulus, 42 b.
 Adamus in paradiso collocatus; illius tentatio et lapsus, 558 b. c.
 Adimantus, discipulus Manetis, 42 b.
 Adrianus papa, 650 c.
 Adulatio fugienda; morbos exulcerat, et reddit insanabiles, 898 a.
 Adulatores fugiendi; 670 b, c.
 Adversa forti animo toleranda, 682 b; adversis dejici,

secundis attolli, levitatis et insipientiæ est, imo et pusillanimitatis, 691 b.

Affectio superat naturam, 554 b.
 Agapetus papa, 646 c.
 Agapius Manetis discipulus, heptalogum conscripsit, 42 b.
 Agatho, pontifex Romanus, sextam synodum œcumenicam per legatos collustravit, 367 a.
 Alexander Alexandriæ archiepiscopus, vir rebus sancte et præclare gestis eximius, 631 c.
 Alexander comes; illius maleficia Alexandri Magni magnificentiæ opponuntur, 935 b, c; 958, 959.
 Alexander Constantinopolitanus archiepiscopus, vir caritatis et prudentia venerabilis, 631 b.
 Alexander Macedo; illius sententia de mulieribus, 687 b.
 Alexander qui Cyropoleos archiepiscopatum tenuit, contra Paulicianos scripsit, 34 a.
 Alexius Comnenus, imperator sapientissimus, 399 a.

- Amantes redamandi**, 942 c ; 943 a.
Ambrosius (S.) affirmat spiritum sanctum a Filio procedere, 343 b, c ; 346 b ; 350 b ; 359 b ; 394 a ; 810 b.
Ameras, cognomine Monoherares, Christi inimicus, Saracenorum dux, 78 c.
Amicitia a justitia non disjungenda, 867 b.
Amicus amicis non gravis, 599 b. **Amicus improbus jam non amicus dicendus**, 930 b. **Amicus est res necessaria, sed magis necessarius sermo justus**, 867 b. **Amici qui non eligendi**, 667 d ; **quomodo tractandi**, 670 a ; **quomodo ab adulatoribus differant**, *ibid.* b. **De amicis absentibus cur optime loquendum**, 671 a ; **illis contra æquum nihil concedendum**, 683 b.
Amor Dei et proximi totius legis summa, 662 c, d. **Amor tutius est firmamentum imperii quam metus**, 679 b ; **utroque tamen opus est principi**, *ibid.* **Amori cur alæ a pictoribus tribuantur**, 902 a, b.
Amphilochius Cyzici archiepiscopus, 827 d.
Anastasius presbyter et bibliothecarius Romanus, 878 d.
Anastasius tributii collector, 938, 939.
Anathema jure latum, terribile ; injuria, ridiculum, 834 b, c.
Anatolius, insignis mendaciorum enarrator, 967 c.
Anatolius, qui in sacerdotale regie urbis solium fuerat inunctus, Leonis papæ vices in synodo Chalcedonensi gerebat, 642 a.
Angelorum hymnus, in Nativitate Christi decantatus, omnes creaturas sensibiles ad unum refert conditorem, 210 b.
Ania, vicus Tabiæ urbi proximus, 62 c.
Animæ alium, et alium corporis fingere conditorem, Deo oppositum furoreque ac insania plenum est, 86 c ; 105 a. **Animæ plaga gravior quam corporis**, 619 a. **Animæ per peccatum inflicti livores, ipsam reddunt etiam post curationem apte dispositam et paratorem ad stigmata per peccatum inurenda**, 886 a, b. **Animam meliorem quæ dona reddunt**, 627 a. **De animabus impia quædam dogmata**, 646 a.
Anius Deli rex Græcis Trojam obsidentibus frumentum præbet, 866 c.
Annacujus tribus Aserem habebat auctorem, Christum in templo vidit, 115 c ; 221 b.
Anna sterilitatis opprobrium amputat, et Mariam parit, 550 c.
Annus periodus est temporum, sicut tempus est mensura motus sensibilis, 123 a.
Anthimus, Trapezuntiorum episcopus, anathematizatur, 646 a.
Antipater ; illius mores, 526 c.
Antonius Bospori archiepiscopus, 827 d.
Aphthonius, Manetis discipulus, 42 b.
Apollinarius Alexandriæ archiepiscopus, 650 d.
Apostoli, præcones dogmatum Dominicorum, 350 a.
Aqua a bono Creatore profecta, 187 d.
Ararat, regionis nomen, 704.
Arcana quæ divulganda, quæ reticenda, 670 c, d.
Archelaus Carcharorum episcopus, vir divinarum et humanarum rerum peritissimus, Manetem confutat et pudefacit, 39 b, c ; 43 b, c.
Argann, oppidulum cui Pauliciani nomen induunt Laodicenorum, 23 a ; 78 c ; 79 a, d.
Aristophanes, poeta suavis 835 ; **Plutum cæcum finxit**, 958, a.
Aristotelis epistolæ cæteris ejus operibus accuratiores, 862, c.
Arius hæreticus 590 b ; 591 b ; 707 ; **illius errores refelluntur et damnantur** 634, b, c, d.
Armeniacorum regio, 18, a. **Armeniaca Ecclesia cur ab orthodoxa separata fuerit**, 705 *et seq.* ; 714, 715.
Arsabes protospatharius ; munus ab illo missum Photius gratissime accipit, 970 a, b.
Arsenius monachus, presbyter et sacrorum præfectus, 178 c.
Arsenius presbyter et eremita ; illum ut pro Ecclesia et sacerdotibus afflictis apud Deum Christum, B. Virginem et sanctos martyres exoret, hortatur Photius, 898, 899 ; 902 c. **Ad illum mittit Bulgaros ad monasticam vitam anhelantes**, 903 c, d.
Asia seditione intestina concussa 826 b.
Astati, pars selecta discipulorum Sergii, 78 b.
Asutius princeps Armeniorum ; ad illum scribit Photius de synodo Chalcedonensi et de fide orthodoxa, 714, 715 ; **ad illum mittit venerabilis crucis portiunculam**, 716.
Athanasius Alexandriæ archiepiscopus ; ejus encomium, 573 a ; **illius scripta**, *ibid.*, a, b ; **multarum palmarum auctor**, 767 a.
Athanasius monachus et anachoreta ; Photii amicus, 802 a, d ; 883 a. **Crucem illi mittit Photius**, 902 b.
Augustinus (S.) dicit Spiritum sanctum a Filio procedere, 343 b, c ; 346 b ; 350 b ; 359 b ; 394 a ; 810 b.
Aurem ad audiendum formavit Deus, 107 d.
Aurum quaquaversum res humanas ducit, 682 b.
Avaritia et humanitas nullum admittunt inter se commercium, 939 a. **Avaritia regnum cælorum occludit, eleemosyna aperit**, 871 b, c.
Axinus Scythicus pontus, 827 d.
- B**
- Baanes, impurus Paulicianorum doctor**, 22 a. **Ab asseclis Deo exæquatur**, *ibid.* c. **Illius origo et dogmata impia**, 62 b. **A Sergio aperte scinditur**, 74 b, c.
Baanes præpositus et patricius, 958 a. **Illi se tractari indignis modis Photius queritur**, 959 d ; 954 a.
Baanitæ et Sergiotæ inter se contendunt et pugnant, 75 a, b.
Baptismus Christi, et omnia quæ tunc contigerunt, adversus duo Manichæorum principia militant, 91 c, d ; 94 a, b. **Baptismus a laico collatus, an sit invalidus et ideo reiterandus**, 774, 775. **Baptizatos oleo ungere ad quem pertineat**, *ibid.*
Bardas patricius, et Macedoniæ dux, 943 a. 619. **Ad illum scribit Photius pro Christodulo**, 623 a. **Pro clerico S. Blasii**, *ibid.* b.
Bardas imperator, 626 c.
Bardabas monachus, 883 d.
Basilidis sordes et lasciviæ, 47 a.
Basilius Macedo imperator, ecclesiam Deiparæ dicatam extruit, 563 c, d. **Illius ecclesiæ descriptio**, 567 *et seq.* **Basilii laudes**, 566 b ; 578 *et seq.* **Illi scribit Photius, tractari se indignis modis enixe querens**, 766 *et seq.*
Basilius exactor ; suppliciorum timore futurorum illum terrere conatur Photius, 946 d ; 947 a, b.
Basilius patricius, urbis Constantinopoleos præfectus, 927 c.
Basilius quæstor ; illius avaritia vituperatur, 958 c.
Basilius (S.) qui in penitioribus animæ thalamis puram et infemeratam servavit pietatem, Spiritus sancti divinitatem subticuit, 358 b, c ; 394 a. **Ecclesiæ vere regis stola**, 730 a. **Ejus epistolæ laudantur**, 862 d.
Basilius Sergii hæretici discipulus, 791 d.
Beatitudo cœlicolarum quæ, et quanta, 763 c, d.
Bellum sine consilio non gerendum, 694 c.
Benedictus, pontifex Romanus, vir mitis et mansuetus, asceticis clarus certaminibus, 378 b ; 395 a.
Beneficiorum quæ acceperis, meminisse oportet ; quæ feceris, oblivisci, 679 d. **Beneficio qui digni sunt, qui indigni**, 683 a. **Beneficium nemini contra æquum est ferendum**, 683 b, non exprobrandum, *ibid.* c ; **quomodo remunerandum**, *ibid.* **Ubi semel conferuntur beneficia, semper continuanda, et quare**, 683 d ; 686 b. **Beneficia, imperiorum nervi, principum membra**, 690 c.
Benevolentia est longe excellentius et multo tutius firmamentum imperii quam metus ; quomodo acquirenda, 671 d. **Benevolentia subditorum, armis, fortitudine et exercitu valentior et tutior**, 694 b, c.
Berzelis, Nicephori cognomen, 178 c.
Boni cupiditas ab impetu bono proficiscitur, 126 b.
Bonifacius presbyter in concilio Chalcedonensi locum Leonis papæ obtinebat, 642 a.
Bonitatis Dei argumentum et signum est odium malorum et humanitas, 134 b.
Bonorum afflictio, malorumque prosperitas, quomodo stat cum Providentia divina, 891 a.
Bruti Romanorum ducis, epistolæ laudantur, 862 c.
Budas, Manetis discipulus, 42 b.
Bulgari quidam ad Arsenium mittuntur monachismum ambientes, 903 c, d. **Bulgarorum gens ad fidem Christianam convertitur**, 723 b ; 735 d. **Michaelem illorum principem de variis officiis obeundis edocet Photius**, 627 *et seq.*
Bythus, unus ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniiani, 139 a.
- C**
- Callinice, mater Pauli et Joannis Manichæorum**, 18 a ; 46 a.
Canones leges sunt ecclesiasticæ quæ actiones Christianorum regunt, 754 d. **Canonum custodia a quovis hono debetur, magis vero ab eis qui dignatione alios præstant**, 615 c, d.
Capillorum resectio signum est conversionis a mortuis operibus puræ, 607 d.
Carbas, vir ad subordinandam plebem acutus, bellicæ

rei non imperitus, urbem Tephricam excitat, 82 a, b. Bella varia gerit, 82 a; sero tandem vix ægritudine consumptus, perit, 83 a.

Celeres sunt ad malefaciendum, qui sunt a Deo alieni, 746 b.

Celeritas sæpius inconsulta; res præcipationi non credendæ, 966 b.

Chalcedonensis synodus: eorum qui aderant numerus, illius præses, una cum actionibus describuntur, 642, 643.

Charitas Christiana quæ, et quæ illius comoda et effectus, 594 a, b. Charitas nunquam de sua statione dejicitur, 831 a.

Chortocopium Antiochiæ Pisiidæ suburbium; ibi Joseph, doctor hæreticus, obiit, 62 a.

Chrymate inunctos an licet denuo inungere, 726 a.

Christodulus a secretis; per ebrietatem offenderat; pro illo deprecatur Photius, 623 a, b.

Christus omnia ad salutem nostram et facit et monet, 106 a. Christus post resurrectionem suam in Patris sinum, quem nunquam deseruerat, rediit, 111 d. Christus est caput, apex et initium totius legislationis, 119 a. Christi mysterium et adventus potestates et principatus hujus mundi, ipsumque mundi dominum latere, 126 c; 143 a. Christus minister circumcisionis factus, 162 a. Christus lux mundi, substantialis Dei sapientia, 250 d. Christi doctrina de Spiritu sancto, 307 et seqq. Cur per passionem, non per potentiam, mundum Christus servare voluerit, 863 a. Christus, Verbum Dei et Patris, ex semper Virgine natus, cum anima rationali, 590 c. d. Christus Deus est homo, divina humanaque natura præditus, 715. Christum habere duas naturas, sed hypostasin unicam contra Nestorium probatur, 639 a, b, c; 643 a, b. A diversitate naturarum fluxit diversitas voluntatum et operationum, 650 a, b. Christi imago veneranda et adoranda, 654 a. Christus, nisi juxta figuram nostram non circumscribatur, Christus non est, 626 c.

Chrysaphius eunuchus, Theodosii junioris cubicularius, 711.

Chrysocheres, Car bæ gener ex filia et consobrinus genere, illius successor declaratur, 83 b.

Chrysostomus, vere aureum orbis os, sapientiæ pelagus, 730 a.

Cibossa Colonie oppidulum, quod Pauliciani Macedoniam vocant, ubi Constantinus defectionis magister fuit, 22 c, d; 47 b; 50 b.

Cibus corporis non est Mali opus, ut nugantur Manichæi, 292 a, b. Cibi polluti participatio, ad quam pœnam obnoxia, 787 b, c.

Clemens, pontifex Romanus, cujus scripta Clementina dicta, 355 c.

Cœlestinus papa, luce rectæ fidei fulsit, 359 c; per Cyrillum Alexandrinum Ephesinæ synodo præerat, 638 b.

Celibatus, res divina, naturam superans, 687 b.

Cælum et quæ in eo sunt omnia, terra et quæ continent a Deo uno et optimo creata sunt, 90, 91. Cælum thronus est veri Dei, 110 a. Cælorum gaudia describuntur, 763 c, d.

Cognatorum mors non immodice deffenda, 918 et seqq., 970 et seqq.

Compassio erga laborantes et cruciatos superat leges doctrinæ ejusque et medicinæ, 259 d. Quæ nobis accidunt, fortiter; quæ alius cum compassione toleranda, 082 b.

Concilia œcumenica quare amplectenda, 631 a. Concilia septem generalia describuntur, 631 et seqq. Vide Synodus.

Concordia subditorum, fulcrum principum, 678 c, d.

Conjugium indissolubile, 123 d; 126 a; 259 c. Conjugium alienum a legibus sacris non facit parentum absentia, nec illorum præsentia quod profanatum est sanctitati reddit, 794 a.

Conscientia, quam sapienter rerum Conditor nostræ naturæ inserunt, ad rerum agendarum contuitum, 747 c.

Consilium rectum manibus multorum antefendum, 674 d. Manus cum consilio junctæ duplex tropœum, 694 c.

Constantinopolis magnis afficitur cladibus, quæ describuntur, 874, 875.

Constantinus imperator, Heraclii proles, 46 a; orthodoxam Ecclesiæ sententiam tuebatur 650 b.

Constantinus Magnus imperator, concilium Nicænum sua præsentia honorabat, 634 a.

Constantinus notarius, 959 d; 982 c.

Constantinus, qui hoc nomen in Silvanum commutavit, Manichæorum doctor, 18 b; 46 b. Illius doctrina et mors, 19 a; 50 b; illius artificia, 46, 47. Macedonas vocabat discipulos suos, 47 c.

PATROL. GR. CII.

Constantinus spatharius, Tyrrheni generis, perversis moribus præditus, 946 b.

Constituta quæ sunt, custodire oportet, 611 a.

Consuetudines paternæ vix aut ne vix quidem corripissent, maxima adhibita diligentia, cura et laboribus, 887 c.

Contraria contrariis excluduntur, veluti bonum malum pellitur, 711.

Convicia parum differunt a verberibus, 690 b.

Corpus hominis ad malum principium, ut illius opus, referri non potest, sicut volunt Manichæi, 99 b, c; 102 a; 134 b, c; 162 b, c; 190 c, d. Corpus per animam morbis affligitur, 619 a; an cum anima resurrectorum, 646 b.

Corporis passiones congruos animi affectus expriment, 790 d. Corporis habitus, figura, motus non contemnenda, 666 d.

Corybantes insani, 863 b.

Creatio animæ et corporis ad duo principia opposita referri non potest, 86, 87.

Cricoraches magistratus, doctrina pius, Josephum hæreticum prosequitur, 59 b, c.

Crux venerabilis et veneranda, destructionis mortis causa, 590 d. Crux Christi in qua sanguis ille ebullit, in quo mundus mundabatur, veneranda et adoranda, 654 b. Crucem mittit Photius ad monachum Athanasium, 902 b.

Cubicus puer, a quadam vidua adoptatur; Persarum disciplinis eruditur; nomine mutato, in Manem evadit, 38 a. Vide Manes. Illius abominanda de pluvia fabula, 47 a.

Cynochoritas in Colossensium appellationem transferebant Pauliciani, 23 a. Cynochorite, discipuli Sergii hæretici, 78 b, c.

Cyrillus Hierosolymitanus patriarcha, 635 a. Adversus Paulicianos scripsit, 31 b.

Cyrillus Alexandrinus in Ephesina synodo Cœlestini papæ vices gerebat, 638 c.

D

Damasus, pontifex Romanus, ter beatus, secundam synodum generalem, scilicet Constantinopolitanam, cuius dogmata orbis universus veneratur, confirmavit, 359 b.

Damianus xenodochus, 875 d; reprehenditur quod pauperem injuria affecerit, 878 a; 879 a, b, 951 a, b.

David cecidit, sed surrexit, 836 c.

Demosthenis opera rhetorum criticorum ora implent; ejus epistolæ, 862 c.

Desperatio robustum est et inevitabile telum, 690 a; ad eam nemo adigendus, *ibid.*

Deus Veteris Testamenti idem est ac Domini nostri Jesu Christi Pater, 107 a. Deus bonus et hominum amans, 134 a. Dei invisibilia ex visibilibus creaturis intelliguntur, 135 a. Deus fons misericordiæ in illos qui ipsum respiciunt, superborum vero et elatorum fastum et supercilium deprimit et coerces, 158 c, d. Deus Pater omnium conditor, omnium etiam conditor Deus Filius, 163 c; 167 h. Deus sincero affectu adamandus atque colendus, 662, b. Deus, cui omnia etiam occulta aperta sunt, 498 a. Deus unus est et solus communis omnium tum cœlestium tum terrestrium formator et Dominus, 103 c, d; 122 c; 113 c; 146 a.

Devinese conciliabulum, ab Hercete Ascitaranensi congregatum, 703.

Diabolus, organo serpentis utens, Evam tentat et dejicit, 558 c. Diaboli in humanum genus varii conatus, 712 a, b.

Didymus damnatur, 591 d; 646 a.

Diganorum benedictio an licita, et quando, 786 b, c, d.

Diodorus Tarsensis, primo Arianus, postea ad orthodoxam fidem conversus, 710.

Dionysius Alexandrinus contra Sabellium disputans, Ario propemodum protendit manus, 355 b; 814 c.

Diorides, Carcharorum vicus, 43 c.

Dioscorus et illius dementia anathematizatur, 591 c; 642 b, c; 711, 712.

Discordiæ inter amicos in contemptum adducunt universum hominum propositum, 667 d.

Divinitas in substantiam majorem et minorem discindi non potest, 634 c.

Divisio viam ad dissolutionem pandit, 182 c.

Divitias simul et virtutem amare, impossibile, 871 b.

Divitiæ regnum cœlorum occludunt, 939 b.

Dona vera quæ sint, 627 a, b.

Dorotheus monasteriis Cedronorum hegumenus, 867 c; 870 a.

Dryinus, cui patria erat Ania, Sergii hæretici pater, 62, c.

E

Ebrietas principum, naufragium subditorum, 690 a.

Ebrietate abrepti homines, plurimum solent delinquendo ibi, 623 a. **Ebrietas aliorum vitiorum fons, a regno Dei** ubi movet, 370 b.

Ecclesia, purissimus et intemeratus Christi thalamus, 54 c. **Ecclesia sacris redimita et resplendescens** imaginibus, **Sponsa Christi,** 655 a. **Adversus illam dæmon hæreses plurimas, tumultus, pugnas, contentiones et prælia concitavit,** 658 a, b.

Eleemosyna, oleum sacrum, facem accendit luculentam, qua passiones consumuntur, et gressus in virtutis vias diriguntur, 895 c; **aperit regnum cælorum** 939 a. **Elias protospatharius,** 930 c; 966 b.

Eloquentia pollent nonnunquam, qui manu debiles, 866 b, c.

Ephesina synodus. Vide Synodus.

Epiphanius magnus adversus Paulicianos scripsit, 31 b.

Episcopi, velut luminaria et duces, statuuntur ut plebis animos ac mentes illustrent, 795 b, c.

Epispas vicus; unde nomen sortitus est, 18 a, b; 51 c; 55 c; 59 a.

Epistolæ quinam optime scripserint, 862 c, d.

Eremitæ palmæ arbori conferuntur, 890 c.

Erista episcopus errores suos cum lacrymis abjurat, 882 a, b.

Error in multis partes abit, 90 b.

Eulampius archiepiscopus Photium deserit, 827 c, d; 839 d.

Eunomi citharædi tabula, 950 c.

Euphrasimus Antiochiæ inclitus episcopus, 646 c.

Euschemon Cæsareæ archiepiscopus Photii amicus, 835 a; 836 d; 839 d; 851 a.

Eusebia monacha: illam solatur Photius de sororis obitu, 918 et seq.

Eustathius, ecclesiæ Antiochenæ decus, propter fidei puritatem, orationis et iudicii castitatem celebris, 634 a.

Multis Arianorum fraudibus impetitus, 767 a; 822 c.

Eustochius Hierosolymitanus archiepiscopus, 643 c.

Euthymius Catanensis metropolita, 836 a.

Euthymius, monachus lapsus, graviter reprehenditur, 886 d. **Proemia venturi Antichristi in semetipso exhibet,** 887 a.

Eutyches et illius dementia damnatur, 591 c; 642 b, c; 711, 712.

Euty chius Constantinopolitanus archiepiscopus, Menæ successor, 643 c.

Euxinus pontus, unde sic nominatus, 827, d.

Evagrius damnatur, 591 d; 646 a.

Excommunicatio ab impiis lata, ridicula, 834 c.

F

Felicitas subditorum principis deprædicat prudentiam et iustitiam, 694 d.

Feminarum intuitus, telum velox et animæ lethiferum, 687 b, c.

Festivitates solemnes quid significant, 654 c, d.

Fidendum illi qui tibi fidem adhibet, 687 a.

Fides recta mores producit honestos, et operum puritas fidem esse divinam probat, 630 b. **Fides Christiana sola, sine ulla aberratione, ad Deum perducit et salutem,** 627 b. **Per eam, tanquam in speculo, Trinitatis divinitatem contuemur,** 627 b; 630 a. **Fides et religio Christianorum omnimoda perfectione paganorum religionem superat et transcendit,** 659 b. **Fidei communio est omnium optima, et maxima veræ dilectionis causa,** 590 a. **Fidem exprimere debet vitæ conversatio,** 658 a. **Fidem qui transgreditur Christianam, tolerandus non est,** 751 a.

Finis initio respondeat, 658 a.

Fraus nusquam probanda, 679 d; 682 a.

Furor, cæca passio, utile ab inutili discernere nequit, 686 d.

G

Gabriel, copiarum dux, nativitatem Domini ex Virgine, Virgini annuntiat, 114 d; **per illum loquitur Deus,** 114; 207 c.

Galato a secretis; illi scribit Photius de mendacio, 939 b, c; 967 c, d.

Gauriabius, Manetis discipulus, 42 b.

Gegnasius, gente Armenus, qui nomen suum vertit in Timotheum, Paulicianorum doctor, 22 a, b; 51 c. **Illius apud patriarcham fallaciæ et artificia,** 54, 55. **Pestilentiæ morbo diem obiit supremum,** 55 d.

Generatio, conceptionis et gestati uteri terminus, 559 b.

Georgius Constantinopolitanus patriarcha, 647 a.

Georgius diaconus et cubicularius, Photii amicissimus, 875 a.

Georgius diaconus et hospitalarius, 870 b; **salse deridetur,** 871 a, c.

Georgius Nicomediæ archiepiscopus, laudatur, 833 d; 826 a; 836 b; 846 b. **Illum solatur Photius de morte clerici qui peregre diem clauserat extremam,** 846 d.

Georgius orphanotrophus et diaconus, 878 c.

Gloriari de iis quæ occultanda potius fuerant, terminos excedit humanæ improbitatis, 827 b.

Græmen agri et illius magnificentiæ ad malum principium referri non potest, 203 b, c; 206 d.

Gratia dignus est, qui naturam gratiæ et nomen veneratur, 683 a. **Gratiæ procrastinata vel dimidiata, gratiæ non sunt,** 683 b, c.

Gravitas cum pondere quodam et cautione conjuncta, eam possidentum conspicuum reddit, 667 b.

Gregorius diaconus et chartularius Amasianus, 871 d; 874 a, d; 878, b.

Gregorius Nyss in Cappadocia episcopus, ex operibus Theologus dictus, 635 b; **inter omnes præcipuus pulchritudinis in genere epistolari artifex,** 862 d.

Gregorius pontifex Romanus, virtute et doctrinis claruit, 367, 368, 374 b, c; 394 b.

Gregorius Syracusæ archiepiscopus, multa passus est a factione Ignatiana, 831 c, d.

H

Hadrianus, pontifex Romanus, 382 a.

Hæresis omnis per concilia refellitur, et omnis innovatio, 631 a. **Hæreses christiana pietas debellavit et fugavit,** 658 b. **Hæreses octoginta recenset Epiphanius,** 707; **præcipuæ describuntur,** 714, 722 b.

Helias, Hierosolymorum archiepiscopus, 650 d.

Heraclides, Manetis discipulus, 42 b.

Heraclius, Chalcedonis episcopus, viginti libris certamina adversus Paulicianos instituit, 34 a.

Herbas quam ignorat vulgus medicorum, 859 b.

Herodes, calomniæ patefactis auribus, miserimus evasit, 626 d.

Hierax, Manetis discipulus, 42 b.

Hieronymus (S.) affirmat Spiritum ex Filio procedere, 343 c; 352 b, c; 394 a; 810 b.

Hippocentauros olim in rebus generationi corruptionique obnoxii per jocum confinxit mythologia, 322 c.

Hippolytus, Irenæi discipulus et martyr, 358 a; 394 b.

Homicida, qui præter ordinatam mortem, per aliam viam vita privat homines, 967 b.

Homo, animal rationale, ex visibilibus et invisibilibus compactus consistit, 182 d. **Homo qui ex luto fluxaque natura constat, non potest se immunem ab omni humano lapsu perpetuo conservare,** 351 a; **nullus, ne quidem perfectissimus, a maculis purus et sordibus,** 886 c; **nullus, ne quidem pessimus, qui alicujus virtutis particeps sit,** *ibid.* **Homines ita comparati, ut sine doloris sensu pati nequeant,** 619 c.

Honor qui honorabiliorem divinioremque animam efficit, solus expetendus, 611 c.

Hosius Cordubæ episcopus; unde illi hoc nomen; synodo Nicænæ aderat, 631 b, c.

Hospitalitas quid, et quæ illius merces, 851 b, c.

Humanæ res omnes versatiles, instabiles, et minime firmæ, 691 b. **Humanæ simul diffuunt et evanescent cum tempore; virtus vero inconsumptibilis,** 955 a.

I

Iconomachi, dicti Christomachi, a synodo Nicæna damnati, 594 a, b; 655 a; 739 d. **Illorum facinora** 651 a, b. **Judæorum erga Christum malitiam supergressi sunt,** 651 d. **Idololatriæ nomen aversantur, et tamen intolerabilius quam idololatriæ in divina Christianorum mysteria insaniunt,** *ibid.*

Idolum venerandam Christi imaginem, per quam idololatriæ error eliminatur, vocant hæretici, 651 b.

Ignatius Claudiopolitanus, 834 a.

Ignatius Sophorum episcopus objurgatur, 823 c, d; 826 d.

Ignis, qui animo tantum cerni potest, non auctor fuisse potuit principium mali, 87 c. **Ignis, si opus mali est, quomodo bonus Deus, boni Filius, homines baptizat in Spiritu sancto et igne,** 94 d. **Si malus ignis est conditor, quomodo diabolo paratus est ignis? Non enim ipse sibi paravit supplicium,** 95 a. **Ignis se nutrientem materiam annihilat, et iracundia animam exedit quem obsedit,** 686 c, d. **Ignis non modo arripientes lædit, sed fumus oculos perstringit eorum qui non longe ab illo consistunt,** 930 a.

Imagines Christi, crucis et sanctorum honorandæ, et quatenus, 654 b; 926 c, d. **Imaginibus honor habitus, honor esteorum qui repræsentantur, sicut infamia et dedecus transit ab imagine ad imaginatum,** 651 c.

Imperare sibi oportet qui aliis vult imperare, 675 b.

Impii apud principem, illum vituperari faciunt, 674 b.

bi bonitatem qua quis præditus est, depopulanda. *bitas* nunquam commendanda, et quare, 674 b, c. *tas* virtuti adversatur, nec in amicitiam coalescent lo, 839 d. *Improbitalis* passio, cum superior omni admonitorum medicina, vel per supplicii æm, vel per mortem intercipitur, ne in deterius ; 890 b. *Improbitalis* humanæ terminos excedit, iatur de iis quæ potius fuerant occultanda, 827 b. *itas* ad culpam trahit, 734 b. *atio* via est ad generationem, 559 b. *us* qualis esse debeat, et præsertim in principe, 867 a. *nti* excusatio est paupertas, si deliquerit contra n, non item de divite, 674 c. *itates* infirmorum validiores portare debent, *i* munificentiam erga ipsos in contumeliam per- 679 b. *im* inferre, cur principem maxime dedebeat, *itia* multitudinem ad se rapit, 836 d. *os* punire, innocentes protegere debet princeps, *itionis* possessio, ætate proveciori vitæ baculus nus est, 951 c, f. *a* seditionem parit, 51 c. *Invidia* in quovis homine in principe pessima, 674 d. *Invidere* pessimum, optimum, 675 a. *Facilius* est afflictos misereri, osperis non invidere, 670 a. *rori* et igni comparatur, 686 c, d. *Irato* nihil promissio, *ibid.* *Iratus* neminem punito, *ibid.* *us* Dei sacerdos et Lugdunensium episcopatum 358 a ; 394 b ; 814 c. *regina*, religiosa et Deo accepta mulier, 70 d ; *s* monachus ; illius vita de pravata reprehenditur, *us* monachus ; variata illius musa ; ejus epistolæ ur, 862 d. *a* quamvis longa, ubi alis amoris dilectio instrui- edite transmeantur, 823 a. **J** *itæ* acephali, 712, 723 a. *im* Mariæ puellæ appellatur pater, 550 c. *ies* Baptista, fœderis gratiæ nondum particeps, indum legem adhuc ductus, Christum prædi- 36 b. *Prodromus* et prænuntius gratiæ fuit, 498 a. *us* in lege gratiæ declaravit Spiritum sanctum a. rocedere, 371, 374. *ies* evangelista, tonitru filius, 190 a. *ies* Heracleæ metropolita, 822 a ; 826 b ; 862 a. *ies* Manichæus, filius Callinices, 18 a. *ies* Nicomedie metropolita, 823 a ; redarguitur, c. *ies* patricius et sacellarius ; acriter reprehenditur, 938 a, b, c ; 943 c ; 947 d ; 955 c ; 962 a, b. *ies* Sergii hæretici discipulus, 79 d. *ies* spatharius et Peloponnesi dux ; illi immutatio atur, 927 a ; 943 a ; 950 c *ies* spatharius fraudis et proditiõis arguitur, 942 a. *ies* VIII, pontifex Romanus, virilis mente, virilis fuit, 379 a, b. *;* generosus per patientiam et fortitudinem dia- triumpho duxit, 835 b. *h* ab Arimathæa, Christi discipulus occultus, lau- 350 a, b. *h* Christi pater putatitius, 115 d ; 211 c. *h*, qui se Epaphroditum vocari fecit, Pauliciano- ctor, 22 a ; 59 c ; a Zacharia percussus 58 b ; ersutiæ et artes, 59 a, b ; moritur, 62, a. *h* patriarchæ castitas, 959 b, c. *Israelis* dux, 295 b. *i* per cœlum et terram, caput et Hierosolyma consueverant, 106 b ; 499 c, d. *Judæi* et Manichæi Deum pugnare deprehenduntur, illi miracula, hi aturas Dei hosti ascribentes, 119 c, d. *is* optimi descriptio, 675 b ; seipsum imprimis idicare, 678 b. *us* Halicarnassensis hæreticus, 723 a. *s* papa, præsul insignis et celeberrimus, Nicænæ per vicemgerentes aderat, 631 b. *mentum* proclive, perjurium stans in procinctu, urare, animum generosum minime decet, *ibid.* *nianus* qui post Heracium imperium acceperat, im hæreticos damnat, 51 b. *Cum* ecclesiasticis

dogmatibus conspirabat, 643 c, d ; erexit templum Sanctæ Sophiæ, 705. *Justitia* amicitie præferenda, 867 b. *Justitia* cæca, 958 a. *Justi* in regno Patris sui lucebunt instar solis, 111 c ; si cum miseris hic colluctentur, non mirandum, 826 d. *Justus* a Constantino hæretico in filium adoptatus et edoctus, magistrum et patrem saxo occidit, 51 b. *Contra* Syneonem insurgit, et ad mortem damnare facit, 54 a b. *Juvenalis* Hierosolymorum episcopus, Ephesinæ synodo aderat, 638, c ; Chalcedonensi, 642 b.

K

Kanacares, Sergii hæretici discipulus, 79 d.

L

Laborem spes roborat, et spem labores progignunt, 694 c. *Laico* an baptizare liceat, 774, 775. *Laus*. Quinam sunt laudandi, qui non, 679 a. *Laudanda* non est, quantumvis felix, improbitas, 674 b, c. *Laudare* quemquam in faciem non debemus, 863 d. *Leo* Calabriae archiepiscopus, 774 a. *Leo* Germanicæ in Syria ortus, Romani imperii sceptra moderans, hæreticos posequitur, 54 a, b ; 76 a. *Leo* imperator impius, qui ferè potius quam hominis naturam ostendit, 767 b, c. *Leo* Logotheta Madium ; illi exprobratur ingratitude, 934, 935. *Leo* Magnus, qui sacras Romæ curas sanctiores adhuc demonstravit, quartæ synodi columna, 362 a, b ; regium animum et sermonem nactus, 363 c. *Leo* IV, pontifex Romanus, qui et miraculorum gloria claruit, jussit Romanos Græca lingua symbolum recitare, 375 a ; 395 a. *Leo* senior et Leo junior, Romani pontifices ; illorum sententiæ de processione Spiritus sancti, 798, 799. *Leo* spatharius, redarguitur quod efferatos mores agnina pelle occultasset, 934 a, b. *Lex* pædagogus erat ad ea quæ sunt gratiæ, 118 c. *Legis* et gratiæ connexio et cognatio, 142 b ; 203 d ; 206 a ; 230 d ; 250 a. *Leges* Mosaicæ ad malum principium referri nequeunt, 207 a, b. *Leges* a principe quomodo observandæ, 671 d. *Legum* minorum inulta violatio, tritiores homines ad majorum contemptum facit, 606 b. *Libanius*, apud imperatores philosophus, sophista apud vulgus ; ejus epistolæ laudantur, 862 c, d. *Lingua* mendacis veritatem dicere refugit, 255 a. *Lingua* debiles, aliquando manu prompti, 866 b, c. *Lucas* divinus, Actorum scriptor, Judæos confutat, 107 b. *Lucas* discipulus et præco salutariæ doctrinæ, 110 a. *Verborum* Domini scriptor, 114 c. *Lucentius* episcopus, in synodo Chalcedonensi Leonis papæ vices gerebat, 642 a. *Luna* a sole lucem suam mutuata, sine dote gratis aerem illustrat, 919 c.

M

Macarius, Antiochiæ episcopus, in synodo Constanti- nopolitana, iii, damnatur, 647 b, c. *Macarius* Hierosolymitanus, multis virtutum generibus clarus, Nicænæ synodo aderat, 634 a. *Macedonius* hæreticus, 363 b. *Illius* deliramenta, 394 a. *In Spiritum* sanctum blasphemus, refellitur, et damna- tur, 635, 638. *Illius* excommunicatio, 591 b. *Magistratus* quales instituendi, 675 d ; 678 a. *Malorum* moles et excessus mentis emotionem et alie- nationem operantur in oppressis, 743 b, c. *Mananalis*, Samosatensium vicus, in quo Gegnasius do- cuit, Achaie appellationem accepit, 23 a ; 46 b ; 55 d. *Manes*, 15 a ; 22 b ; 715. *Manes* Græca lingua furiosus, Persica vero disertus interpretatur, 38 a. *Illius* doctrina de abnegatione Petri, 27 a ; 178 c. *Impiam* adversus Pa- trem et Filium dilatans garrulitatem, 315 a. *Se* Paracle- tum et Spiritum sanctum nominavit, 38 b. *A* rege Persarum damnatus, in carcerem conjicitur, 39 a. *E* custodia elapsus, in Mesopotamiam ab Archelao episcopo exagita- tur, 43 b, c. *Illius* mors infamis, 42 a ; 46 a. *Manichæorum* dubia varia et illorum solutiones, 86 et seqq ; 178 et seqq. *Manuel* patricius ; illi exprobratur crudelitas, 955 d 967 b. *Marcianus*, religiosissimus princeps, 642 a. *Marcion*, impiam adversus Patrem et Filium dilatans garrulitatem, 315 a. *Marcus*, Siculus monachus ; nihil prudens aut tempera- tum dicere poterat, 887 b, c.

Maria, B. Virgo, Deipara nominanda, et quare; 630 c. Illius imagines venerandæ, 654 d. Mariæ nativitas, 547 *et seqq.*

Marianus patricius et domesticus scholarum; illius iustitia laudatur, 963 a, c.

Martyres et confessores Christi ante impios iudices constituti laudantur, 891 a.

Materiam esse difficulter a philosophis probatum, 871 c. Maximus Antiochiæ archiepiscopus, Chalcedonensi synodo aderat, 642 a, b.

Medicorum ignorantia et errores circa herbarum nomina et usus, 859 b, c.

Meditatio mater est operationis rectæ; impetus improvisus cum peccato hæret, 846 a. Meditationis utilitas, 666 c.

Melanthius, tragediæ auctor, heluo, 871 a.

Melchior Antiochiæ episcopus, 635 a.

Melitina, secunda Armeniæ urbs, 78 c.

Memnon ad clavum Ephesiæ ecclesiæ sedebat, 638 b. Memoria rerum anxiarum malum acrius efficit, ac sublevari non sinit mœrorem, 387 a.

Mendacium veritatem dicere refugit, 255 a. Mendacium vitandum, et præsertim ab iis qui cum potestate sunt, 682 c. Mendaciorum portentosos quidam enarrator, 939 c, d; nomine, ut videtur, Anatolius, 967 c.

Mennas Constantinopolitanus; 643 c.

Mens firma et immota sæpe humilia in sublime attollit, et deprimit sublimia in humilitatem, 866 d.

Methodius Constantinopolitanus; ejus encomium, 575 d.

Methodius Patarensis, martyr, angelorum naturam corporis et passionum expertem censuit, 355 b; 394 a; 814 c.

Metrophanes monachus; illius virtutes et certamina pro Christo laudantur, 898 c.

Metrophanus, monachus apostata, vehementer reprehenditur, 886 c, d; 890 a.

Michael, Bulgarie princeps; ad illum scribit Photius de officio principis, 626 *et seqq.*

Michael imperator a Deo coronatur; illi gratulatur Photius, 748 a; ab illo libertatem implorat, 719 b, c, d.

Michael Mitylenes metropolita, 834 c; 859 c, d.

Michael patricius et sacellarius, 942 c.

Michael protospatharius; illi se tractari indignis modis queritur Photius, 947 b, c.

Michael, qui imperatoriam vestem in monachalem commutavit, hæreticos prosequitur, 78 a.

Michael Sergii hæretici discipulus, 79 d.

Miles, non quod cum fugitivis non censeatur, clarus et illustris fit, sed si bello præstantior quam commilitones, 762 a.

Misericordia et humanitas iis quibus affertur vis, debent, non oburgatio et contemptus, 598 a.

Mœnia diruta, urbem in contemptum ducunt, 674 b.

Momus duplicem eamque discrepantem sortitus est naturam, 959 d.

Monachos contra abbatem suum insurgere, absurdum 883 b, c.

Monasticam vitam ingressuri, an per totum triennium necessario sint explorandi, 842, 845.

Mopsuestia urbs, quam Pauliciani Ephesum vocant, Sergii doctrinam accipit, 23 a.

Morbis si mortem parturiat, quid stupendum, 979 c.

Mores principum legis vice sunt apud subditos, 674 c.

Mors amicorum patienter ferenda, 918 *et seqq.* Morti subditum est universum hominum genus, 918 b, c. Ejus naturam Christus immutavit, 922 b. Mors animæ, non corporis, lugenda, 922 d; 975 a.

Mortuos lugere feminarum potius quam virorum, 978 b; paganorum potius quam Christianorum, 979 a.

Moyse unum Deum prædicat et Dominum, 144 b, c. Moysem fide dignum prædicat Christus, 123 b, c. Moyse gratiæ doctor, 206 b. Moyse et Elias, secundum legen viventes, ministri fuerunt boni et veri Dei, 239 b.

Mulieres quæ sacram communionem ad vinculis detentos deferunt, quales esse debeant, 779 c. Mulierum genus callidum ad captandum, 66 b.

Mundus sensibilis non opus est mali principii, et quare, 98 a, b, c.

N

Natura operationis cujuscunque fons, 950 a. Natura cunctis hominibus est communis, persona peculiaris, etc., 710. Natura hominum apprimè comparata ad futuras difficultates prævidendas, præsertim ubi propria ipsius causa agitur, 623 c. Naturæ donis non abutendum, 679 b. Naturarum a diversitate in Christo fluxit diversitas voluntatum et operationum, 650 a, b.

Nectarius, adhuc catechumenus, a Patribus synodi Constantinopolitane ordinatur et episcopus urbis, synodi præses nominatur, 610 a; 635 a.

Nestorius Antiochia ad Orontem flumen sita oriundus, Constantinopolitanus episcopus, 638 c. Illius errores refelluntur et damnantur, 591 b; 639 a, b, c; 710, 711. Nestorius Satanæ minister, 714.

Nicephorus ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenit, 602 c, d; 610 a. In exilium mittitur, 767 c.

Nicephorus Manicheus, Berzelis nominatur, 178 c.

Nicephorus philosophus monachus, Photii amicus, 899 d; 902 a; 903 a, c; 906 b, c; 907 b, c; 915 b. Rhetorum libros quos petierat ad illum non missos fuisse dolet Photius, 903 b. Timiditatis eum arguit, 907 *et seqq.* eum ad se venire invitat, 906 c; ægre fert eum non venisse, *ibid.* d. Ejus sermonem Asiaticum notat, 907 c.

Nicetas protospatharius, de rebus privatis pro Cyzi et Laodiceæ metropolitæ agens, 982 c.

Nicolaus monasterii S. Nicephori hegumenus, 867 a.

Nicolaus papa; ad illum scribit Photius, suam fidei professionem mittens, 586 *et seqq.* Iterum ad illum scribit ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, 593 *et seqq.* Illius orationes expetit, 594 c.

Nuptiæ clericorum licite an illicitæ sint, 606 a; 734 c, d.

O

Occidentales populi, si historicis credatur, voluptatibus ventris et rerum venerarum erant addicti, 887 b, c.

Odiū proximi communem Creatorem injuria afficit, 122 a. Odio habentes diligere, virtutis opus et divinum, 954 c.

Opinio sui, magnum malum; stultum reddit hominem; omni ope vitanda, 898 a.

Oratio assidua mentem servat mundam ab impuris cogitationibus, 895 b, c. Oratio connectit Deo hominem, eique familiarem reddit, 663 c; illius utilitas et effectus, *ibid.* c, d. Oratio privata et publica, 666 a. Orandum pro regibus, 763 d.

Ordinare aliquem ex testimonio, etiamsi indignus postea deprehendatur qui ordinatur, ordinantem culpe obnoxium non reddit, 783 c. Si aliquem esse adulterum sciens ordinaverit, omnino et episcopatu et sacerdotio excidit, 787 p.

Origenes et illius errores damnantur, 591 d; 646 a, b.

P

Palamedes et Ulysses opponuntur, 866 b, c.

Palmæ arbori conferuntur eremite, 890 c.

Pamphilus martyr, sanctorum institutionum doctor, 355 c; 394 a.

Panis communis in corpus Christi mutatur, et commune vinum sanguis ejus fit, 607 b.

Pantænus, vir sanctus, sanctorumque institutionum doctor, 355 c.

Pantoleo protospatharius; illius taxatur crudelitas, 931 c, d; item et libido, 959 b, c.

Papias Hierapolitanus, 845 a.

Parabola hominis bonum semen in agrum suum spargentis, 111, a, b; 262 b, c. Parabola ovis perditæ humanam substantiam manibus beneficæ opus existere docet 243 b, c. Parabola draclimæ deperditæ eamdem sententiam nobis commendat, 246 a, b. Parabola filii prodigi eamdem sententiam probat, 246, 247, 250.

Paracondaces, vir honestate morum præditus, ab imperatore hæreticorum iudex constituitur, 78 a; dolo et prodicione Astatorum confoditur, 78 c.

Paradisus terrestris, res delectabilis et amoris plena, 558 a. Paradisus celestis quam gloriosus; illius lætitiæ et gaudia e describuntur, 975 c, d.

Paschasinus episcopus, in synodo Chalcedonensi Leonis papæ vices gerens, 642 a.

Passionum initia et causas declinare oportet, 687 c.

Pauliciani, vel Paulicianorum cœtus, unde sic dicti, 15 a; 18 b. Sex ecclesias sibi esse profitentur, 22 c; illorum doctrina de Deo creatore, 23 b, c; de Virgine Deipara, 26 a; de Eucharistia, *ibid.* b; de cruce, c; sacros prophetas et Scripturam veterem aversantur, 26 d; 27 a. Actus apostolorum et catholicas, ut vocant, epistolas admittunt, præterea quæ Petro tribuantur, 27 c; 43 a. Catholicam Ecclesiam suos cœtus vocant, 30 a; baptismum admittere simulant, *ibid.*; Ecclesiæ catholicæ rejiciunt sacerdotes, quos synecdemus et notarios vocant, 30 b, c; illorum corruptela et fœditates, 31 a; 42 c.

Paulus Cæsare archiepiscopus lapsus, Photii inimicus, 839 a.

Paulus Laodicensis archiepiscopus, 851 c, illum taxat Photius, 851 d; 858 d.

- Paulus Manichæus, Callinices filius, a quo Pauliciani, 48 a, b ; 51 c.
- Paulus, monachus lapsus ; illum ad pœnitentiam hortatur Photius, 879 c.
- Paulus Samosatensis docebat Christum Jesum initium a Maria sumpsisse, 713.
- Paulus (S) divinus et cœlestis, 134 d ; 143 d ; os Christi, 135 a ; cognitione Veteris et sapientia Novi Testamenti illustris, 155 c ; seipsum Deo penitus consecravit, 139 d ; gnarus et doctor mysteriorum Dei, 142 d ; 143 b ; orbis doctor, 147 d ; 811 c ; præco gratiæ, 151 b ; et veritatis, 158 a ; 163 b. Magnus magister Ecclesiæ, 662 a ; spectator et doctor rerum absconditarum, 163 d ; 190 d ; præco Ecclesiæ orbisque doctor, vir cœlestis, 327 a ; dogmatum rectorum dogma, 327 a ; cursu divinæ prædicationis brevioris suo studio telluris magnitudinem ostendit, 330 a ; Ignita Spiritus lingua, 335 a ; sonora et nunquam tacens Ecclesiæ tuba, 347 c. Paulus, qui humanam naturam insignibus suis moribus nobilitavit, 354 a. Malorum consortium cum aliis veterit, cur ipse non vitaverit, 842 b, c, d.
- Paupertas non defendenda ; justus non deseritur, 883 d.
- Peccare humanum est ; peccato admissio inhærere, diabolicum, 879 d.
- Peccatum, sicut vulnus, etiam post curationem, vestigia et cicatrices relinquit, 886 a, b. Peccatum omnino vitandum, *ibid.* Peccatorum ignorantie magna est differentia, ab iis quæ a scientibus contra jus fasque profiscuntur, 783 d.
- Pecuniæ amor regnum cœlorum occludit, 938 d.
- Perjurium animam in contemtionem Dei præcipitem agit, 122 a.
- Persecutio gravis, Domini benedictio suavis, 763 d.
- Persecutio adversus episcopos et sacerdotes describitur, 891, 894.
- Persuasio justa non tam procedit a dicentis facultate quam a dispositione audientis, 846 b.
- Petrus Apameæ episcopus anathematizatur, 646 c.
- Petrus archipresbyter sanctæ Romanæ Ecclesiæ piissimus, Nicænæ synodo iri aderat, 650 c ; 739 c.
- Petrus presbyter, sancti Sabæ, præfectus et archimandrita Nicænæ synodo iri aderat, 650 c ; 759 c.
- Petrus (S.), apostolorum coryphæus, 91 b ; cui claves et ingressus portarum cœlestium creduntur, 662 a.
- Phalaridis epistolæ laudantur, 862 c.
- Phanarea, vicus ab incolis sic dictus, Manichæorum impietatis semina fovit, 48 a ; 46 a.
- Phlebotomia an per æstatem tuta, 859 b.
- Photinus docebat Jesum a Maria Virgine initium sumpsisse, 713.
- Photius ad Nicolaum papam Romæ scribit, et illi mittit professionem fidei, 586 *et seqq.* : iterum scribit ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, 593 *et seqq.* Patriarchatum a se coarctatum inquit deplorat, 586, 587. Mala quibus afficitur, depingit, 598 a, b. Bardam sibi hostem esse dolet, 619 *et seqq.* Patriarchatum sibi dimidium querit, 619 d ; 622 a, b. Pro Christodulo, qui per ebrietatem offenderat, æprecatur, 623 a, b. Michaeli Bulgariæ principem de officio principis docet, 627 *et seqq.* Michaeli Cæsari gratulatur, 718 a ; ad omnes Orientis episcopos mittit Encyclicam, et probare quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo, conatur, 722 *et seqq.* Ab exsilio ad episcopos scribit, mala quibus obruitur referens, 742 *et seqq.* Anientie accusatur, et proditiōis et divinarum legum contemptus, 742 d ; 743 a ; de pecunia reposita, 646 d. Libros sibi ablatos dolet, 746 b. ; 766 d ; 767 a. Ad episcopos canonicas epistolas mittit, 782 *et seqq.* Aquilensi metropolitæ Spiritum a solo Patre procedere probare conatur, 798 *et seqq.* Erat in medicina peritus, 636 c. Phlebotomiam, contra aliorum medicorum sententiam, per æstatem præscribit, 859 a, b. Qualia dona ab ægrotis ejus ope convalescentibus desiderabat, *ibid.* Amici cujusdam mortem vehementer deplorat, 874 b, c. — Illius inimici : Alexandri comes, 935 b ; 958, 959 ; Baanes præpositus, 950 a ; 951, 954 ; Bardas Cæsar, 626 c ; Basilius imperator, 766 ; Joannes metropolita Nicomediæ, 823 a ; Joannes patricus, 935, 938, 943, 947 ; Manuel patricius, 955, 967 ; Metrophanes monachus, 886, 890 ; Paulus Cæsareæ archiepiscopus, 839 a ; Sabas anachoreta, 887 ; Sabas Pissadorum præfectus, 863 ; Theodorus Laodicensis, 826, 827 ; Zosimus monachus, 882, 883. — Illius amici : Athanasius monachus, 882, 883, 890 ; Dorotheus abbas, 867, 870 ; Euschemon Cæsareæ metropolita, 835, 836, 839, 851 ; Eustathius Antiochenus patriarcha, 822 ; Georgius diaconus, 875 ; Georgius Nicomediæ archiepiscopus, 823, 826, 836, 846 ; Nicephorus monachus, 899, 902, 903, 906, 907, 915 ; Nicetas protospatharius, 982 ; Zacharias Chalcedonensis metropolita, 830, 831, 842, 854, 859.
- Pierius martyr, sanctarum institutionum doctor, 355 c ; 394 a.
- Pietas, etiam dum irascitur, proximis sui commiserationem non abjicit, 294 a.
- Platonis scripta varia, et præsertim epistolæ, 862 b, c.
- Plutum cæcum finxit Aristophanes poeta, 958 a.
- Pœna merita pueros quoque decet, 782 b. Pœna corum est eadem quorum delicta non differunt, 146 c. Pœnas infligere frequentiores iracundi potius quam prudentis est, 674 a.
- Pœnitentia quæ sub afflictione nascitur, nullum affert lucrum, 175 d.
- Polygamia, res turpissima et detestabilis. bellis conveniens, 687 b.
- Pontificatus, jugum ipsis angelis tremendum, 586 a, b.
- Potestatem quanto majorem quis obtinet, tanto majore virtute præcellere debet, 671 c.
- Principia duo, eaque sibi invicem opposita, dari in iis quorum voluntas in se libera illecebris mali non subjecta est, nec dicere nec opinari fas est, 139 c.
- Principis officium est, non tantum sui ipsius salutis habere rationem, sed et pari cura populo sibi concredito prospicere, 655 c. In principibus culpa, vel etiam levissima, ut magnum flagitium omnium judicio denotantur, 659 a. Principem oportet multiplici prædium esse probitate, 663 b ; gravitatem et decorem præ se ferre, vultu, coma, vestitu, 666 d ; imprimis sibi met ipsi imperare debet, 675 b ; nec familiariter nimis, nec nimis tumide cum plebecula se gerere, 679 c ; miseris subvenire, 694 c, d ; Deo gloriam ascribere prospere gestorum, *ibid.* Promptus ad remunerandum, tardus vero ad puniendum esse decet, 686 d ; 687 a ; 695 c. Vota pro principe, 695.
- Proditor qui beneficiis hostem afficit, 679 a. Proditor dum prodit amatur, ubi autem prodiderit, odio habetur, 682 a. Proditorum duo genera, *ibid.*
- Promethei fictas pœnas impiorum vera supplicia longe exsuperant, 946 d ; 948 a, b.
- Promissa implenda, 682 b. Promittere aliquid vehementer cur non expediat, 683 a.
- Prophetam recipere in nomine prophetæ, 851 a, b. Prophetarum chorus in sacris oraculis quæ eiderunt, ut opus Dei et ministri boni comparuerunt, 226 c.
- Providentiam adjuvat pœnitentia, 674 d.
- Proximi dilectio, et illa quidem perfecta, quid et in quo consistat, 662 c, d.
- Prudentes homines nec prosperis inflantur, nec dejectiuntur adversis, 694 b. Prudentis est quantocius ut colapsus resurgat, et lapsum sic suum instituat, ne deinceps labatur, 690 b.
- Prudentia quomodo acquirenda, 666 c.
- Pusillanimitas et timiditas fugienda, 907, 910.

R

- Redargutio qualis esse debeat, 966 c, d.
- Regnum Dei divisionem et separationem non admittit, 182 d.
- Reliquiæ sanctorum venerandæ, 654 c.
- Rempublicam præstat magis ex improba probam quam ex parva magnam facere, 674 a, b.
- Resurrectio est, quia mors, 650 a. Resurrectionem negabat Origenes, 646 a ; an solæ animæ, an cum suis corporibus resurrecturæ, *ibid.* b.
- Reverentia in parentes semper adhibenda 750 c.
- Risus immoderatus constantiam et gravitatem contumelia afficit, 667 c.

S

- Sabas anachoreta, Photii inimicus, 887 c, d.
- Sabas Pissadorum hegumenus, Photii inimicus, 863 b.
- Sabbatorum jejunia an illicita, 723 d, 734 b.
- Sabellius, 290 b ; 355 b ; 590 b ; 707. Ipse monstrosum Filiopatritatis commentum excogitavit, 294 b.
- Sacerdos an cum uxore sua a Barbaris violata cohabitare possit, 778 a, b, c. Sacerdotes an uxorem ducere liceat, 723 d ; 726 a ; 734 b ; an baptizatos oleo ungero, 726 a, b.
- Sacrificia sacrata nostræ religionis spectant ad sacerdotes, 666 b. Sacrificium pulcherrimum, vita pura et animus rectus, *ibid.*
- Sadducæorum incredula et male sedula factio, 126 d ; 235 b.
- Salmoneus et de illo fabula, 718 b.
- Samosata, urbs Syriæ, ubi Manichæorum doctrina olim floruit, 15 b ; 46 a.
- Sancta et Sancta sanctorum quæ ad Vetus pertinent Testamentum, non a malo orta sunt, 151 a, b. Sancti ante tribunal impiorum constituti, describuntur et laudantur, 890 c, d.

Saracenorum infantes an baptizandi in eorum regione et domibus, 779 a, b.
 Sassanite monophysite, 715.
 Scandalum quid, et quibus supplicii obnoxium, 750 b.
 Scortatio perdit corpus simul et animam, 122 a.
 Scribarum et Phariseorum seniores, labiis se Deum colere dicentes, corde vero ab eo procul remoti, 110 d.
 Scythianus hereticus, patria Aegyptius, genere Saracenus, 34 a; quatuor libros composuit, *ibid.* b; unum quidem *Evangelium* appellavit; secundus, *Capitulum*; tertius, *Mysteriorum*; quartus *Thesaurus vite* inscribitur, 35 a.
 Securitatem et portum qui non dum assecutus est, deterioris est conditionis eo, qui jam utrumque tenet, 242 a.
 Seditio quomodo sedanda, 690 c, d.
 Serapion Thmuitanus contra Paulicianos scribit, 31 b.
 Sergius Constantinopolitanus patriarcha, 395 a.
 Sergius hereticus, qui mutato nomine se Tycheum appellavit, Paulicianorum doctor, 22 a; 70 b. Ab asseclis Deo exæquabatur, 22 c. Patrem habuit Drynium, 62 c; a muliere quadam apostasie mysteriis initiatus, Antichristi prodromus efficitur, 63 b, c. Omnes qui ante fuerant impietate conspicui, pueri putabantur comparati cum illius vafritie et captiosis moribus, 67 a. Pelle ovilupum abscondens, multis doctor pietatis et dux salutis esse videbatur, 67 c. Ab Apostolose missum esse prænomine dictitabat, 70 c; se Paracletum et Spiritum sanctum jactitabat, *ibid.* Modo gigas, modo simia, nunc leo, nunc vulpes, modo illum, modo alium morem simulans, 71 c. Illius scripta, 74 a. Ab impio Baane aperte scinditur, 74 b, c; securi percussus, diem obit extremam, 79 b.
 Sergius magister et dromi logotheta: illi gratias agit Photius quod illum reprehendisset, 927 b, c; 930 b.
 Sergius protospatharius Photii frater; illum ad respicientiam hortatur, 966 c.
 Sermonis velocitas cavenda, 667 a.
 Severus non tam debet esse princeps quam opinionem fovere severitatis, 674 a.
 Sida, Pamphylia metropolis, 603 d.
 Silvester papa, præsul insignis, ad synodum Nicænam misit vicem gerentes, 631 b.
 Siges, unus ex triginta conibus quos fingebant Valentiniani, 439 a.
 Sisinnius, Manetis discipulus, 42 b.
 Sophronius monachus, 886 a.
 Soros, loci nomen, unde sic dictus, 50 b.
 Spiritus sanctus ex Patre procedit, testante ipso Filio, 282 a; hanc doctrinam sancierunt septem primæ synodi generales, 286 a, b. Spiritui adimi non potest quidquam eorum quæ Filio et Patri insunt, 287 a, De Spiritu sancto Christi doctrina, 307 *et seqq.* Spiritus a Patre processio est perfecta, quoniam Deus perfectus ex Deo perfecto, 311, c, 727 a. Spiritus consubstantialis Patri, quia ex ipso procedit, consubstantialis Filio, non quia procedit, sed quia ex una indivisaque causa ab æterno simul eodemque ordine uterque prodit, 331 a. Spiritus si creatura est, certe et ille creatura fuerit, cujus Spiritus est, 635 c; probatur Spiritum esse Deum, 638 a, b. Spiritus sanctus a solo Patre procedit, 726 *et seqq.*; 798 *et seqq.*
 Spyridion, synodo Nicæne aderat, 634 a.
 Stauratius, spatharocandidatus, insule Cypri præfectus 983 c.
 Stephanus martyr primus et propheta, 110 a.
 Stupri duo genera esse possunt, quorum alterum mistum habet cum necessitate consensum, alterum omnino necessarium, 778 a, b.
 Sycophantæ aspernandi, 626 d; 667 c; unica sycophantæ vox sæpe civitates et domos subvertit, *ibid.*, d.
 Symbolum Constantinopolitanum, 630 b, c.
 Symeon justus, communem servatorem amplexus est, et illi benedixit, 445 c; 240 c, d; 563, 564.
 Symeon, qui nomen ipse suum in Titum commutavit, Manichæorum doctor, 22 a, b; 50 d.
 Synodi septem œcumenicæ, et varii heretici ab illis damnati, 591 b, c, d; 594 a, b. Illorum locus, multitudo, præsidēs una cum actionibus describuntur, 631 *et seqq.* 1° Nicæna, 632, 634, 707, 708. 2° Constantinopolitana, 1, 635, 638, 708, 709. 3° Ephesina, 638, 639, 710, 711. 4° Chalcedonensis, 642, 643. 5° Constantinopolitana, II, 643, 646. 6° Constantinopolitana III, 647, 650. 7° Nicæna II, 650, 651, 739, 742.

T

Taciturnitas prudentis viri longos sermones sæpe ob-
 turat, 866 c.
 Tarasius ex ordine laico ad pontificatus fastigium per-
 venit, 602 c, d; 610 a; hic vir divinus plane et optimus

omnino, synodo Nicæne II aderat inter ductores, 650 c; 737 c.
 Tarasius Photii frater, 943 d; 955 c; 958 b; 959 b; illum de obitu filie sue consolatur, 970 *et seqq.*
 Tarditas verborum cum confusione, stultum quid et imbelle denotat, 667 b.
 Templum veteris instrumenti non solum sanctum erat, sed et sanctificandi vi pollebat, 107 c; 230 c, d. Templum B. Mariæ in palatio a Basilio Macedone extractum describitur et laudatur, 567 *et seqq.* Tempia Deo et sanctis eius secundum leges ecclesiasticas ædificanda, 666 a, b; illorum usus, *ibid.*
 Tenebræ, quæ ratione tantum intelliguntur, ab initio tales fuerunt, neque permittunt ut illarum conditorem culpa vacare credamus, 87 c.
 Tentationes tentantibus tentationes fiunt; non tentantibus causant coronas, 954 d.
 Tephrica urbs, quam Carbeas excitavit, 82 b.
 Terebinthus, Scythiani heretici discipulus, 35 a; e lecto ejectus, toto contritus corpore, moritur, *ibid.*, c.
 Terræmotus Constantinopolim graviter affligit, 874 b.
 Terrestria ad malum principium referri non possunt, et quare, 95 b, c; 99 a, b; 194, 195.
 Testamentum vetus ad malum principium referri nequit, 123 *et seqq.*; 142 *et seqq.* Ex sancti Pauli textibus lucide probatur, 150 *et seqq.*; item ex prophetis, 226, 227.
 Thalassius Cæsareæ episcopus, 610 b.
 Theoctistus hegumenus, 863 d.
 Theodoretus Antiochiæ episcopus, 650 d.
 Theodorus hegumenus, 866 a, c.
 Theodorus Laodicæ metropolita, 826 d; Photium deserit, 827 c; 835 c, d; 836 c; 846 a.
 Theodorus Mopsuestiæ episcopus, damnatur, 591 d; 638 c; 710.
 Theodorus Pauli heretici filius, 51 c; 54 a.
 Theodosius imperator, religiosæ pietatis propugnator egregius exstitit, 638 b.
 Theodosius junior, quem Romana respublica serenis oculis intuebatur, 642 a.
 Theodosius monachus et anachoreta, 890 c; 891 b.
 Theodotus, cultu impius, Baanistarum a Sergiote eadem compescit, 75 b, c; 79 d.
 Theodotus spatharocandidatus, 955 a.
 Theognostus, vir sanctus, sanctorumque institutionum doctor, 355 c; 394 a.
 Theologia gratiæ si semel ab ipsa gratia subvertatur, nusquam firma poterit permanere, 303 c.
 Theophanes monachus, 923 d.
 Theophanus diaconus et protonotarius, 870 c.
 Theophilus præpositus, 954 c, d.
 Theophylactus patricius, dux Armeniacorum, 930 d; illum rogat Photius ut sycophantam quemdam, qui illum calumniaverat, manifestum faciat, 930, 931.
 Thomas, Manetis discipulus, Evangelium suo nomine scripsit, 42 b.
 Thomas Neocæsareæ episcopus, ab imperatore iudex hereticorum constituitur, 78 a; ab Astalis obtruncatur, *ibid.*, c.
 Timocles, insignis mendaciorum promus condus, 939 d.
 Timor sanctorum longe differt a pusillanimitate, 910 b, c.
 Timotheus Alexandriæ archiepiscopus, 635 a.
 Titus, Bostrenorum episcopus, adversus Paulicianos scripsit, 31 b.
 Trinitas omnium opifex, omnipotens, sanctissima, supersubstantialis substantia, 590 b; Trinitatis infinita natura, æque pertinet ad singulas tres personas, 709; in Trinitate neque majus neque minus, 710. Trinitatis uniformem et transcendentem divinitatem per fidem tanquam in speculo contuemur, 629 b; 630 a. In Trinitate si duo principia admittantur, inde polytheismi dogma impium irrepit, atque adeo atheismus, 291 a, b; 318 a.
 Trypho præfectus, jussu imperatoris Constantinum hereticum et ejus asseclas prosequitur, 50 a, b.
 Trypho, vir strenuus et presbyter. Manetem debellat, 43 c.
 Turpiloquia vitanda, 667 c.
 Tyranni suas injurias vindicant, alienas vero insuper habent; reges autem contra, 671 b; suam statuunt securitatem in discordia, 678 d.
 Tzanio Nicopolitanus, vir pius, animo manibusque strenuus, Sergium hereticum securi percussit, 79 a, b.

U

Ulysses lingua magis quam manu valebat, 866 b, c.
 Urbanitas multos lædit; contemptum potius parit quam gratiam, ideo a principe prudenti vitanda, 690 c.

V

Valentinus Evangelii verba adulterat, 19 a ; illius portentosa de æonibus et diis doctrina, 47 a.
 Vardanus (S.), martyr in Ardacensi provincia, 703.
 Venia quam longissime ab accusatione distinguitur, 854 c. Venia libenter concedenda, 895 d.
 Verba multa quæ similiafferuntur, forma vocis, similem sensum nullatenus exhibent, 331 b. Verba non meliorant actiones, sed per actiones verba licet interpretari, 754 c. Verbis et eloquentiæ non fidendum, 866 c.
 Veritas congressum odit mendacii, 827 d. Veritate nihil amicus, 595 d.
 Vigilius inclytus, pontifex Romanus, quintæ aderat synodo, quæ œcumenicis decretis claruit, 366 c ; 643 c. Vindicta non sumenda, et quare, 682 c.
 Vincentius presbyter, virtute clarus, in synodo Nicæna papæ vices gerebat, 631 b.
 Virtus, utcumque despectui habeatur, res inexpugnabilis, et apprime utilis, 942 d ; 955 a. Virtus bellica principem non tam excolit quam benignitas, 675 c.
 Vita præsens non luxu sed certaminibus transeunda, 822 b. Vita præsens si fuerit stadium, quæ ventura est præmiorum politia erit, 826 d. Vitæ præsentis molestiis non attendendum, 986 et seqq.
 Vituperio qui sint digni, 679 a.
 Vitus presbyter, virtute præditus, in synodo Nicæna, vicem papæ gerebat, 631 b.
 Vocibus Dominicis adversari, extreme plenum est blasphemie ; 798 c.

Volubilitas verborum sine ulla dispositione vel ordine, furiosum quiddam et insanum videtur, 667 b.
 Voluntati sæpius non respondet possibilitas aut facultas ; et voluntas ipsa sæpe cum cognitione non conspirat, 662 b. Voluntas in laboribus suscipiendis prompta, involuntariorum telum frangit, 690, b.
 Voluptas fugienda, et quare, 675 b ; 687 a, b.

Z

Zacharias Armenorum patriarcha ; de synodo Chalcedonensi et de illius auctoritate ad illum scribit Photius, 703 et seqq.
 Zacharias Chalcedonensis archiepiscopus, Photii amicus, 830, 831, 842, 854. Medicamentum stomacho roborando inserviens illi mittit Photius, 839 b, c ; 859 d.
 Zacharias, pontifex Romanus, virtute et doctrinis claruit, 367, 368, 374 b, c ; 394 c.
 Zacharias sacerdos Veteris Testamenti, 114 c, d ; 207 b. Spiritu Dei repletus, prophetizat, 115 a, b.
 Zacharias, qui, licet indignus, magisterium doctrinæ apud Paulicianos obtinuit, 22 a. Gegnæsii ex occulta commistione filius, 55 d. Unde inter Manichæos mercenarius dictus, 58 b, c.
 Zanares hæreticus, non pauca impietatibus suis humano generi damna importavit, 42 b.
 Zaruas, Manetis discipulus, 42 b.
 Zoras anathematizatur, 646 c.
 Zosimas monachus et anachoreta, 882, 883.
 Zosimus Sergii hæretici discipulus, 79 d.

ORDO RERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

<i>PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS.</i>	
PARS SECUNDA. — OPERA DOGMATICA.	
Præfatio Christ. Wolfii in libros IV contra Manichæos. 9	
LIBRI IV ADVERSUS MANICHÆOS. 15	
Liber primus. — Narratio de Manichæis recens repululantibus. 15	
Liber secundus. — Dubia et solutiones Manichæorum. 86	
Liber tertius. 122	
Liber quartus. — Contra repullantem Manichæorum errorum, ad Arsenium monachum presbyterum et præfectum sacrorum. 178	
LIBER DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA. 263	
Præfatio J. Hergenrøtheri. 263	
DOCTRINA seu MYSTAGOGIA DE SPIRITU SANCTO. 279	
LIBELLUS contra veteris Romæ assecias ostendens Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio. 391	
·Pars altera ejusdem operis. 395	
ANIMADVERSIONES historicae et theologicae in librum de Spiritu sancti Mystagogia. 399	
PARS TERTIA. — OPERA PARÆNETICA. 542	
Catalogus homiliarum quæ Mosquæ servantur. 542	
Homiliae. 547	
Homilia prima. — In SS. Mariæ nativitate. 547	
Hom. II. — De Symeone Christum in ulnas suscipiente. 563	
Hom. III. — De Encomiis. 563	
Hom. IV. — Encomium S. Athanasii. 575	
Carmina. 575	
Sticheron in S. Methodium Constantinopolitanum. 575	
Monitum in odas sequentes. 577	
Odie tres in Basilium imperatorem. 578	
PARS QUARTA. — OPERA HISTORICA. 586	
EPISTOLARUM LIBRI TRES. 586	
LIBER I. — Continet epistolas a 4 Romanos pontifices, ad patriarchas, ad episcopos, ad imperatores et ad principes. 586	
Epistola prima. — Nicolao papæ. 586	
II. — Eidem Nicolao papæ. 594	
III. — Ad Orientales patriarchas et œconomum ecclesiæ Antiochenæ. 618	
IV. — Bardæ magistro, patricio et curopalate. 618	
V. — Eidem, deprecatio pro Christofulo a secretis qui periclitabatur. 622	
VI. — Bardæ magistro, patricio et curopalate, pro clerico Blasii in periculis constituto. 623	
VII. — Bardæ Cæsari. 626	
VIII. — Ad Michaelem Bulgaricæ principem ; de officio principis. 626	
IX. — Ad Zachariam patriarcham Armenorum. 703	
X. — Ad Asutium principem Armenorum. 714	
XI. — Michaeli imperatori a Deo coronato. 718	
XII. — Eidem. 719	
XIII. — Encyclica ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes. 722	
XIV. — Ad episcopos, ab exilio suo. 742	
XV. — Ab exilio, ad episcopos similem passos persecutionem. 763	
XVI. — Piissimo et maximo regi Basilio. 766	
XVII. — Eidem. 771	
XVIII. — Leoni Calabriae archiepiscopo, Responsa canonica. 774	
XIX. — Ad episcopos epistola canonica. 782	
XX. — Ad eosdem. 787	
XXI. — Ad eosdem. 787	
XXII. — Ad eosdem. 790	
XXIII. — Ad eosdem. 794	
XXIV. — Ad archiepiscopum et metropolitam Aquileiensem. 794	
LIBER II. — Continet epistolas ad episcopos, clericos, monachos, sanctimonialia, plerumque familiares, commendatitias aut consolatorias. 822	
Epistola prima. — Joanni metropolitæ Heracleæ. 822	
II. — Eustathio patriarchæ Antiocheno. 822	
III. — Joanni metropolitæ Nicomediæ. 823	
IV. — Ignatio Sophorum episcopo. 823	
V. — Georgio Nicomediæ metropolitæ. 823	
VI. — Joanni Heracleensi metropolitæ, cum per Armeniam defectio ageretur. 826	
VII. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 826	
VIII. — Ignatio Sophorum episcopo. 826	
IX. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 827	
X. — Eidem. 827	
XI. — Eidem. 827	
XII. — Eulampio archiepiscopo seuophylaci. 827	
XIII. — Antonio Bosphori archiepiscopo. 827	
XIV. — Zachariæ Chalcedonis metropolitæ. 830	
XV. — Eidem. 831	
XVI. — Gregorio Syracusæ archiepiscopo. 831	
XVII. — Ignatio metropolitæ Claudiopolitano. 834	
XVIII. — Michaeli Mitylenes metropolitæ. 834	
XIX. — Euschemoni et Georgio metropolitæ. 835	
XX. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 835	
XXI. — Eidem. 835	
XXII. — Euthymio Catanensi metropolitæ. 838	
XXIII. — Georgio metropolitæ Nicomediensis. 838	
XXIV. — Theodoro metropolitæ Laodiceo. 838	
XXV. — Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo. 839	
XXVI. — Paulo Cæsareæ archiepiscopo lapsio. 839	
XXVII. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis. 839	

XXVIII. — Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.	839	CII. — Theophani monacho.	927
XXIX. — Euschemoni archiepiscopo Cesareæ.	839	LIBRA III. — Continet epistolas ad officiales laicos et magistratus sæculares.	923
XXX. — Zachariæ metropolitæ Antiocheno.	842	Epistola prima. — Joanni spathario et Peloponnesi duci.	927
XXXI. — Theodoro metropolitæ Laodicensi.	846	II. — Sergio magistro et Dromi logothetæ.	927
XXXII. — Amphilochio metropolitæ Cyzici.	846	III. — Basilio patricio, urbis præfecto.	927
XXXIII. — Georgio metropolitæ Nicomediæ.	846	IV. — Sergio magistro et logothetæ.	930
XXXIV. — Georgio metropolitæ Nicomediæ, cujus clericos peregre diem clausurat extremam, post ordinationem ipsius ad presbyteratum.	846	V. — Eliæ protospathario.	930
XXXV. — Euschemoni Cesareæ archiepiscopo.	850	VI. — Theophylacto patricio, et duci Armeniacorum.	930
XXXVI. — Paulo metropolitæ Laodicæ.	851	VII. — Pantoleonti protospathario.	931
XXXVII. — Eidem.	851	VIII. — Leonti spathario, cognominato Draconi.	931
XXXVIII. — Eidem.	854	IX. — Joanni spathario Chrysocheri.	931
XXXIX. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.	854	X. — Leonti logothetæ Madiam.	931
XL. — Paulo metropolitæ Laodicæ.	858	XI. — Alexandro comiti.	935
XLI. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.	859	XII. — Basilio quæstori.	935
XLII. — Michaeli Mitylenes metropolitæ.	859	XIII. — Joanni patricio et sacellario.	935
XLIII. — Eidem.	859	XIV. — Joanni patricio et sacellario per Angurios.	938
XLIV. — Amphilochio Cyzici metropolitæ.	862	XV. — Anastasio tributi collectori.	938
XLV. — Joanni metropolitæ Heracleæ.	863	XVI. — Eidem.	939
XLVI. — Sabæ Pissadorum hegumeno.	863	XVII. — Eidem.	939
XLVII. — Theoctisto hegumeno.	863	XVIII. — Galatoni a secretis.	939
XLVIII. — Theodoro hegumeno.	866	XIX. — Joanni spathario.	942
XLIX. — Eidem.	866	XX. — Michaeli patricio et sacellario.	942
L. — Nicolao hegumeno monasterii Sancti Nicephori.	867	XXI. — Arsenio monacho.	942
LI. — Dorotheo hegumeno monasterii Cedranorum.	867	XXII. — Joanni patricio, et Græciæ duci.	943
LII. — Eidem.	870	XXIII. — Bardæ patricio, et Macedoniæ duci.	943
LIII. — Georgio diacono et hospitalario.	870	XXIV. — Joanni patricio etsacellario apud Angurios.	943
LIV. — Eidem.	870	XXV. — Tarasio patri.	943
LV. — Theophani diacono et protonotario.	870	XXVI. — Joanni spathario.	946
LVI. — Georgio diacono et hospitalario.	871	XXVII. — Constantino spathario Tyrreni generis perversis moribus prædito.	946
LVII. — Eidem.	871	XXVIII. — Leonti, qui cum esset logotheta, monachus fiebat, et affecto mœrore ab amico.	946
LVIII. — Eidem.	871	XXIX. — Basilio exactori.	946
LIX. — Gregorio diacono et chartulario Amasiano.	871	XXX. — Michaeli, protospathario.	947
LX. — Eidem.	874	XXXI. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios.	947
LXI. — Eidem.	874	XXXII. — Baanæ præposito et patricio.	950
LXII. — Georgio diacono et cublicusio.	875	XXXIII. — Joanni patricio et Græciæ duci.	950
LXIII. — Damiano xenodocho.	875	XXXIV. — Leonti et Galatoni fratribus et a secretis.	950
LXIV. — Gregorio diacono et chartulario.	875	XXXV. — Damiano hospiti.	951
LXV. — Georgio diacono et orphanotropho.	878	XXXVI. — Michaeli protospathario.	951
LXVI. — Anastasio presbytero et bibliothecario Romano.	878	XXXVII. — Nicetæ protospathario.	951
LXVII. — Damiano xenodocho.	879	XXXVIII. — Baanæ præposito et patricio.	951
LXVIII. — Paulo monacho lapso.	879	XXXIX. — Theophilo præposito.	954
LXIX. — Monacho E. collapse.	879	XL. — Eliæ protospathario.	954
LXX. — Athanasio monacho et anachoretæ.	882	XLI. — Theophilo protospathario.	954
LXXI. — Zosimæ monacho et anachoretæ.	882	XLII. — Theodoto spatharocandidato.	955
LXXII. — Athanasio monacho, et anachoretæ.	882	XLIII. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios.	955
LXXIII. — Eidem.	883	XLIV. — Tarasio patricio fratri.	955
LXXIV. — Barnabæ monacho.	883	XCV. — Manueli patricio.	955
LXXV. — Sophronio monacho.	886	XLVI. Joanni protospathario, et Drungario Ploimi.	958
LXXVI. — Metrophani monacho apostatæ.	886	XLVII. — Tarasio fratri.	958
LXXVII. — Eidem.	886	XLVIII. — Basilio quæstori.	958
LXXVIII. — Euthymio monacho collapse.	886	XLIX. — Alexandro comiti.	858
LXXIX. — Marco Siculo monacho collapse.	887	L. — Tarasio patricio fratri.	959
LXXX. — Sabæ anachoretæ, cum apostatis immorato.	887	LI. — Pantaleonti spathario.	959
LXXXI. — Athanasio monacho et anachoretæ.	890	LII. — Constantino notario.	959
LXXXII. — Metrophani monacho et anachoretæ.	890	LIII. — Joanni patricio.	962
LXXXIII. — Theodosio monacho apostatæ.	890	LIV. — Mariano patricio et domestico scholarum.	963
LXXXIV. — Eidem.	891	LV. — Eidem.	963
LXXXV. — Acacio monacho et medico.	893	LVI. — Theophilo spathario et sacellario.	966
LXXXVI. — Eidem.	898	LVII. — Eliæ spathario et Drungario Ploimi.	966
LXXXVII. — Isacio monacho.	898	LVIII. — Sergio spathario fratri.	966
LXXXVIII. — Metrophani monacho et hesychastæ e Sicilia.	898	LIX. — Theophylacto spathario.	967
LXXXIX. — Arsenio monacho, presbytero et anachoretæ.	898	LX. — Manueli patricio.	967
XC. — Nicephoro philosopho monachum agenti.	899	LXI. — Leonti et Galatoni fratribus, a secretis.	967
XCI. — Nicephoro philosopho monacho.	902	LXII. — Arsaber spathario.	970
XCII. — Athanasio monacho et anachoretæ.	902	LXIII. — Tarasio patricio, fratri, de obitu filiæ suæ consolatoria.	970
XCIII. — A senio monacho anachoretæ.	902	LXIV. — Constantino notario.	982
XCIV. — Nicephoro philosopho, monasticam vitam amplexo.	903	LXV. — Nicetæ spathario, et de rebus privatis pro metropolitæ Cyzici et Laodicæ agenti.	982
XCV. — Arsenio monacho et anachoretæ, postquam dimissi ad illum fuerant qui, de Bulgaria profecti, vitam monasticam ingredi cupiebant.	903	LXVI. — Stauratio spatharocandidato, præfecto insulæ Cypri.	983
XCVI. — Nicephoro philosopho monacho.	906	LXVII. — Quod non oporteat ad præsentem vitam molestias attendere.	986
XCVII. — Eidem.	906	Animadversiones Ang. Mai de erroribus Montacutii in edendis Photii epistolis.	986
XCVIII. — Eidem.	907	Index rerum et verborum analyticus.	991
XCIX. — Eidem.	907		
C. — Eidem.	915		
CI. — Eusebiæ monachæ et hegumenæ, de sororis obitu consolatoria.	918		